De Gids. Jaargang 25

bron
De Gids. P.N. van Kampen & zoon, Amsterdam 1861

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_gid001186101_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. DE GIDS

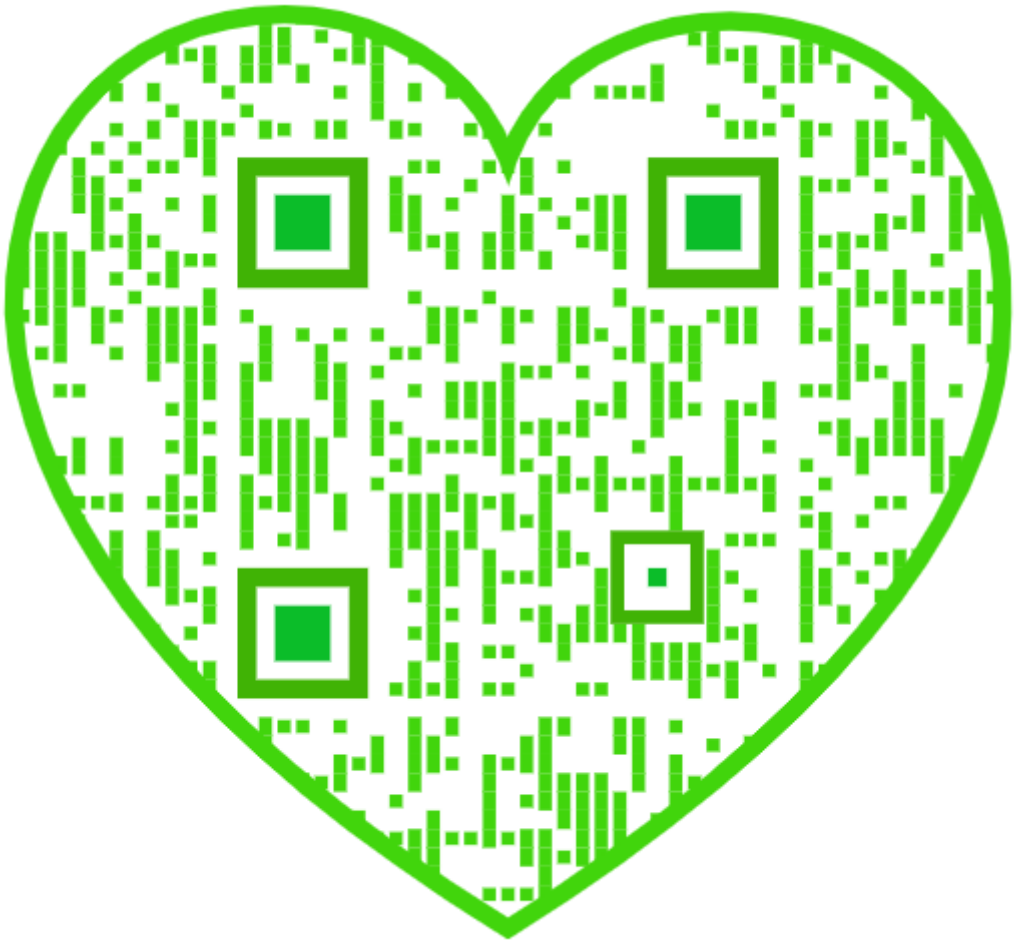

Bhagavad-Gîta.

> God is een geest, en die hem aanbidden, moeten hem aanbidden in geest en waarheid.
> Joh. IV. 24.

Welk nadeel onbekendheid met de letterkunde van het aloude Indië aan eene regte beoefening van de geschiedenis der beschaving toebrengt, is meermalen uit de werken van anders uitstekende geleerden gebleken. Wenschelijk schijnt het alzoo, dat elk die met geschiedkunde en wijsbegeerte zich bezig houdt, ook meer vertrouwd zich trachte te maken met de lettervoortbrengselen van een volk, dat niet alleen de oudste aller heilige overleveringen bezit, maar ook onder de denkende natiën der wereld eene eerste plaats heeft ingenomen. De poging om het een en ander tot die meer algemeene kennis der oud-Indische schriften bij te dragen, zou dus welligt op eenigen bijval kunnen rekenen; en in die meening wenschen wij thans eenige mededeelingen te doen omtrent een der schoonste en belangrijkste heilige gedichten der Indiërs, ook door de Brahmanen en Panditas van onzen tijd nog in hooge waarde gehouden en als goddelijke openbaring door hen vereerd.

Onder den naam van ‘Bhagavad-gîta,’ - ‘het heilig lied’ of wel ‘het lied, d.i. de openbaring des heiligen,’ - vinden wij in den grooten cyclus der Indische epopeën, in het Mahâbhârata, te midden van het verhaal der krijgsbedrijven van Kuruïden en Panduïden, eene reeks van zamenspraken tusschen den God Krishna en zijnen uitverkoren leerling Arjuna over de goddelijke dingen. In 1785 het eerst door Charles Wilkins in Hindostan ontdekt, en door hem met behulp van een geleer-

den Pandita in het Engelsch vertaald, wekte dit gedicht in Europa welhaast zóó groote belangstelling, dat het ook in verscheidene andere onzer Westersche talen werd overgebragt, en afzonderlijk (buiten de groote Calcutta-editie van het Mahâbhârata) tot tweemalen toe in het oorspronkelijke met eene meesterlijke Latijnsche overzetting en vele kritische aanteekeningen, eerst door Aug. Wilh. von Schlegel en daarna door Chr. Lassen, werd in 't licht gegeven; terwijl ook verscheidene andere geleerden, o.a. ook Wilhelm von Humboldt, zich met de uitlegging van het werk hebben bezig gehouden. In ons vaderland bleef het echter tot dusver nagenoeg geheel onbekend; dan, met volle waardering van de verdiensten der geleverde bewerkingen, moet toch ook worden toegegeven, dat deze nog weinig geschikt waren om het bedoelde geschrift algemeen voor de beschaafde wereld genietbaar te maken: ook in andere landen bleef het meerendeels nog uitsluitend eigendom van den geletterde van beroep. In weêrwil dus van de reeds bestaande overzettingen en verklaringen, is eene proeve van meer populaire behandeling in dezen nog geenszins een overtollig werk. Wij trachten daarom in de volgende bladen vooreerst eene omschrijving van het gedicht te leveren en voorts eene vertaling van de belangrijkste gedeelten. Geenszins echter eene streng wetenschappelijke, maar veeleer eene algemeen bevattelijke bearbeiding: de Nederduitsche overzetting moet dus wèl zoo getrouw mogelijk doch niet zóó letterlijk als de Latijnsche zijn, die daardoor dikwerf niet minder onduidelijk dan de Engelsche wordt[1]. De beschaafde lezer in 't algemeen toch ware met dit laatste niet gebaat, en voor den beoefenaar der oude letteren ware zoodanige bewerking overtollig, sinds hij de uitgave van Schlegel en Lassen zelve kan ter hand nemen. Hij vindt

1 Toen de vertaling van Wilkins uitkwam, schreef een recensent in een Magazine van dien tijd: - ‘We meet frequently with a strange mixture of sense and nonsense, of sublime and striking imagery and an inextricable confusion of words, to which no possible idea can be annexed.’ - De schuld lag voor een deel aan den vertaler, die overal het werk met onvertaald gelaten Sanskrietsche woorden doorspekte, niet aan den dichter, hoewel wij gaarne erkennen, gelijk nader zal blijken, dat sommige plaatsen der Gîta, schoon geenszins onverstaanbaar op zich zelve, toch voor eene geschikte vertaling onvatbaar zijn. Maar ook verscheidene zeer wèl over te brengen plaatsen in de anders uitstekende overzetting van Schlegel zijn even als in die van v. Humboldt eerst verstaanbaar door vergelijking met den oorspronkelijken tekst. De nieuwe bewerking van Herford was reeds niet meer te bekomen, maar zou toch in elk geval, hoe voortreflijk welligt ook, door haren omvang niet voor algemeene lezing zijn geschikt.

daarin ook de naauwkeurige beschrijving van de verschillende Codices, alsmede de opsomming en beoordeeling van de uitgebreide aanteekeningen der Indische scholiasten. Veilig mogen we hier derhalve het uitsluitend oudheidkundige met stilzwijgen voorbijgaan. Eene vergelijking voor 't overige van de wijsbegeerte, welke ons hier wordt voorgelegd met andere reeds meer of min bekende systemen der Indiërs, o.a. met de Sânkhya en Yoga-filosofie, kan hier in 't geheel niet te pas komen. De wijsgeerige en hoofdzakelijk de godsdienstige en zedekundige zin van het gedicht op zich zelf, ziedaar voor 's hands het eenige wat we ons geroepen kunnen achten zoo mogelijk eenigzins nader op te helderen.

Over den dichter en den tijd van het werk zou men vooraf welligt eenige aanduidingen wenschen te erlangen. Ongelukkig staat het niet in onze magt aan dien wensch te voldoen. De naam van den dichter wordt ons nergens genoemd; dat het kolossale epos, waarin het hier bedoeld gedicht is ingelascht, niet van ééne hand afkomstig is en uit zeer vele verschillende stukken van verschillende tijden is zaamgesteld, weet ieder; daaruit valt derhalve niets omtrent den schrijver op te maken; en elders wordt menigmaal zijn werk, maar nooit zijn naam vermeld. Ook omtrent den tijd valt zoo goed als niets met zekerheid te bepalen; en alleen dit mag naar het thans algemeen gevoelen met Schlegel worden aangenomen, dat het hier te bespreken dichtstuk tot een zeer hoogen ouderdom opklimt, en, schoon natuurlijk weder veel jonger dan de Veden, toch ook verscheidene eeuwen de zoogenaamde fraaije litteratuur der Indiërs, de liederen en drama's van eenen Kalidâsa en zijne tijdgenooten moet zijn voorafgegaan. Wij hebben ons gedicht dus eenvoudig te nemen zoo als het daar vóór ons ligt, en kunnen vooraf er niets anders van zeggen dan dat het, gelijk ook uit den inhoud wel blijken zal, volkomen zelfstandig en onafhankelijk van alle Semitische of Westersche beschaving uit de geheel oorspronkelijke ontwikkeling van den Indischen geest is voortgesproten. Daarin ligt voor ons dan ook hoofdzakelijk het wijsgeerig en historisch belang van het stuk, dat, hoe schoon en verheven ook op zich zelf, toch veel van zijn gewigt zou verliezen, indien het slechts eene verwerking van andere, ons van elders reeds bekende begrippen bleek te bevatten.

I.

Om de Bhagavad-gîta wèl te leeren verstaan, moeten wij beginnen met onze traditionele en geijkte Westersche voorstellingen omtrent dichtkunst zoowel als omtrent wijsbegeerte zooveel mogelijk ter zijde te stellen. Wij hebben hier noch met een eigenlijk gezegd heldendicht, noch met een leerdicht, noch ook met een stelsel van wijsbegeerte te doen, schoon de vorm, als de versmaat, aan het epos, en de inhoud aan de filosofie is ontleend. Het vóórliggend dichtwerk is een letterkundig voortbrengsel van geheel bijzonderen aard: poëzie en wijsbegeerte zijn daarin, gelijk von Humboldt teregt opmerkt, nog onafscheidelijk verbonden, nog geen onderscheiden wetenschap en kunst: de zanger is een wijze, de wijze steeds zanger, het lied openbaring en de openbaring lied. Vandaar een gansch andere inhoud en een gansch andere vorm dan wij gewoon zijn van een zoogenaamd wijsgeerig gedicht te verwachten.

De Gîta is, gelijk wij zeiden, een gesprek van Krishna met zijnen leerling Arjuna[1]. Laatstgenoemde is, gelijk bekend, een vorst uit het geslacht van Bhârata, een legerhoofd der Panduïden; hij speelt natuurlijk meest de rol van toehoorder. Wat Krishna eigenlijk moet verbeelden, is op 't eerste gezigt niet gemakkelijk te begrijpen. Men weet, dat hij als mythologische figuur een god voorstelt, die in menschelijke gedaante Arjuna komt bijstaan in den krijg. Maar wat niet zoo dadelijk in 't oog valt, is de ware beteekenis van die persoonsverbeelding. Bij nader inzien evenwel blijkt, dat Krishna in ons gedicht geenszins als één god onder de goden verschijnt, maar God zelf, de oneindige en eeuwige Godheid, de Algeest en het Al, het Wezen der dingen is. Het denkbeeld der menschwording

1 Ten overvloede zij nog herinnerd, dat de *u* als in 't Duitsch wordt uitgesproken. - *Arjuna* kan voor 't overige ook *Ardschuna* worden geschreven. In *Krishna* is de *ri*, als in vele andere woorden, een klinker. - Beide personen komen in het gedicht ook onder andere namen voor. Zoo Arjuna onder dien van Bhârata en de daarvan afgeleiden; Kaunteya, of zoon van Kunta, Pârtha of zoon van Pritha, enz. En Krishna heet in 't algemeen Bhagavat, de Heilige, Eerwaardige (van waar de naam van het gedicht), en in 't bijzonder Yogeshvara, Heer der godsvrucht, Keshava, Schoongelokte, Madhusûdana, Dooder van Madhu, enz. enz.

ontleent de dichter aan het volksgeloof zijner dagen, en hij maakt daarvan gebruik om God te laten spreken tot den mensch, ten einde zich aan hem te openbaren, het wezen der dingen hem te ontvouwen en hem te leeren wat de ware wijsheid zij. Zonderling als die inkleeding eener theologie en moraal bij eersten aanblik schijnen moge, het zal ons spoedig blijken dat moeilijk eene andere kon worden gekozen om juist datgene uit te drukken wat de dichter wilde: vorm en inhoud blijven hier ten eenemale onafscheidelijk van elkander. Dat Krishna voor 't overige niet terstond als eene persoonsverbeelding der Godheid optreedt, is natuurlijk; Arjuna kent hem nog niet als zoodanig, en hij komt juist tot den vorst, om hem tot de ware godskennis voor te bereiden. - Wat nu de verdere inkleeding aangaat, zij is kortelijk deze:

De blinde koning der Kuruïden, Dhritarâshtra, vraagt een zijner legerhoofden, Sanjaya, wat er in 't oorlogsveld tusschen de strijders van zijnen stam en hunne vijanden is voorgevallen. Sanjaya, door de gunst van Vyâsa met bijzondere zintuigen begaafd en daardoor in staat om al wat geschied en gezegd is te overzien en te hooren, treedt nu op als verhaler en deelt het gesprek van Krishna en Arjuna aan Dhritarâshtra mede. Door hem op het slagveld verplaatst, zien wij in den eersten der achttien zangen de beide vijandelijke stammen strijdvaardig tegenover elkander staan. Arjuna, de boogschutter, door Krishna, den wagenmenner, begeleid, ontwaart daar van weêrskanten in de gelederen zijne bloedverwanten, zijne leermeesters, zijne vrienden van ouds. Hevig ontroerd, laat hij den reeds gespannen boog weder vallen, en verklaart dat hij niet wil strijden om zich niet schuldig te maken aan broedermoord. Maar Krishna herinnert hem, - in het begin van den tweeden zang, - aan zijnen krijgsmanspligt en verwijt hem zijne vrees voor schuld, waar die pligt hem tot moedige en onversaagde handeling noopt[1]. Nog steeds echter weifelt Arjuna; en nu acht Krishna het oogenblik gekomen om hem de geheimen der wijsheid te ontsluijeren, opdat hij leere inzien, hoe zeer de mensch dwaalt wanneer hij naar willekeur over de gebeurtenissen en over zijne eigene daden meent te mogen beschikken.

1 Eene navolging van dit gedeelte in het Kavi (Javaansche dichtertaal) vindt men in de Brâta Yudha (Bhârata-Yuddha?); de zamenspraak van Krishna en Arjuna komt echter niet voor in dat gedicht.

Het slagveld verdwijnt thans uit ons oog en het eigenlijk wijsgeerig gedeelte vangt aan. - Ook deze inkleeding moge in 't eerst ons zonderling voorkomen, in zoover een wijsgeerig gesprek toch wel niet in 't midden van twee strijdende legers kon gevoerd worden; maar de vorm is, uit het oogpunt van Indische dichtkunst althans, wel te regtvaardigen, wanneer wij bedenken, dat de zamenspraak even goed in een kamp en den avond vóór het gevecht had kunnen gehouden zijn, doch dat dan weder de voorstelling dat plastische gemist zou hebben, dat in het epos steeds en in 't bijzonder door de Indische verbeelding wordt verlangd. De zin der inleiding is trouwens eenvoudig deze: indien een krijgsman, wiens roeping het is, te strijden voor eene goede zaak, tegenover zijne eigene bloedverwanten en vrienden, maar die eene onregtvaardige voorstaan, werd geplaatst, mag hij dan aan den strijd zich onttrekken? Of algemeener: heeft de mensch, tot handelen bestemd zijnde, te vragen, welke voor hem de gevolgen zijn kunnen van zijne daad, dan wel, wat de pligt hem gebiedt? - Het antwoord op die vraag is de eigenlijke inhoud van het gedicht: wie het wezen der dingen kent, weifelt in geene handeling. Dat wezen te verklaren, met gedurige terugwijzing op de roeping en de bestemming der menschen, wordt nu Krishna's taak. Daartoe begint hij in den tweeden zang met breede trekken de grondslagen der ware wijsheid aan te duiden: de onvergankelijkheid van den geest, en de onbestendigheid der eindige dingen; waaruit dan volgt, dat de ware wijze den dood onverschillig acht, als zijnde geene vernietiging, en ook niet vraagt naar het tijdelijk gevolg en het voorbijgaand loon zijner handelingen:

Toen, zachtkens glimlagchend, sprak Krishna aldus den bedrukte toe:

Niet beklagenswaardigen beklaagt gij, en ge spreekt woorden der wijsheid!
Gestorvenen noch levenden beklaagt de wijze.
Nooit was ik niet, noch gij, noch deze vorsten der volken en nimmer zullen wij niet meer zijn.
Gelijk in dit ligchaam kindschheid, jeugd en ouderdom eigen zijn aan den geest, zoo ook in andere en nieuwere gestalten. De gewaarwordingen der zinnen, o Kaunteya! brengen ons warmte en koude, genot en smart; maar zij komen en gaan, onbestendig. Leer deze, o Bhârata! versmaden.

De man dien zij niet meer verstoren, standvastig en gelijk in

smart en in genot, die, o voortreflijke onder de stervelingen! is bereid tot de ontsterfelijkheid.
Wat niet is wordt geen zijn; noch niet-zijn wat is. Beider onderscheid verstaat wie de waarheid der dingen kent.
Weet dit! Het onvergankelijke is datgene waardoor dit heelal bestaat. Dat onvernietigbare te vernietigen, vermag niemand.
Deze brooze ligchamen, dus leeren de wijzen, bezielt een geest, eeuwig, oneindig en onveranderlijk. Daarom, sta op, en strijd, o Bhârata!
Want wie meent dat de geest doodt, en wie oordeelt dat hij gedood kan worden, die dwalen beide: de geest doodt noch wordt gedood.
Nooit werd hij geboren en nimmer kan hij sterven; hij is noch wat geweest is, noch wat zijn zal; ongeboren, onveranderlijk, oorspronkelijk, eeuwig, wordt hij niet gedood als het ligchaam wordt verslagen.
Hoe zal dan hij die weet dat de geest onvernietigbaar, eeuwig, ongeboren en onsterfelijk is, kunnen dooden of doen dooden?
Gelijk de mensch zijne versletene kleederen wegwerpt en andere en nieuwe aanneemt, zoo verlaat ook de geest de oudere vormen om andere en nieuwe te bezielen.
De wapenen wonden hem niet; de vlam brandt hem niet, hij verdrinkt niet in de wateren, noch verschroeijen hem de winden.
Onkwetsbaar, onbrandbaar, ondoordringbaar, onuitputtelijk, eeuwig, alomtegenwoordig, blijvend, onsterfelijk, -
Onverstoorbaar, onzigtbaar, onbeschrijfelijk is hij. Weshalve, dus hem kennend, wat treurt gij over hem?
Maar ook al acht gij hem geboren en weder gestorven, nog voegen, o held! u geen klagten.
Zeker is voor al wat geboren word de dood, en zeker ook voor al het gestorvene de geboorte. Daarom, klaag over 't onvermijdelijke niet!
Onbekend is der levenden aanvang, kenbaar alleen hun tusschenstaat, onkenbaar wederom hunne toekomst. Wat reden dus, o Bhârata! tot klagt?

Een wonder schijnt dezen de geest, een wonder noemt hem gene, een wonder hoort hem de andere noemen; maar, wie 't verneme, toch is er niemand die hem kent.
In elk ligchaam blijft hij eeuwig, onvernietigbaar. Weshalve, o Bhârata! geen levend wezen uwe klagten eischt.

Eene nadere verklaring zal, vertrouwen wij, het bovenstaande wel niet behoeven. Eenigzins vreemd klinkt alleen de uitdruk-

king: ‘Wat niet is, wordt geen zijn, noch niet-zijn wat is.’ De omschrijving zou luiden: ‘Er is geen overgang tusschen het niet-zijn en het zijn, noch omgekeerd: wat niet is, kan dus geen bestaan deelachtig worden, en het zijnde kan nimmer ophouden te bestaan’[1], - een stellig leerbegrip van alle Indische filosofie. Daarmede hangt dan ook het dogme der zoogenaamde zielsverhuizing, of liever der wedergeboorten, zamen; - de geest is; de geest is een werkelijk zijn deelachtig, en kan dus nimmer ophouden te zijn; maar verschillend worden de opeenvolgende vormen van zijn bestaan, naarmate hij hooger of lager zich ontwikkelt: vandaar zijne hoogere of lagere wedergeboorten zoolang hij den staat der volmaaktheid niet heeft bereikt, waarin alle afzonderlijk, eindig en tijdelijk bestaan ophoudt, om voor het eeuwige en oneindige plaats te maken. In het vervolg zullen wij nog meermalen dit denkbeeld terugvinden en het ook breeder zien verklaard.

Inmiddels heeft Krishna nogmaals den leerling zijnen pligt voorgehouden en daarna gaat hij, met een allezins merkwaardigen uitval tegen de Fariseën van den tijd, dus voort:

> Eén is de wijsheid en stellig, maar talloos en onbestemd zijn de redenen der onwijzen.
> Als de bloem die verwelkt is der dwazen taal. Zij leeren de Schrift en zeggen toch dat er niets anders is dan wat de zinnen kennen.
> Begeerig naar genot, beloven zij hemelsche vreugden, en bij de wedergeboorte voorregten als het loon der daden. Tal van uiterlijke plegtigheden schrijven zij voor, als het middel om rijkdom te verwerven en magt.
> Wie door hen verleid, naar heerschappij en schatten haakt, die denkt niet na en leert de ware wijsheid niet. - -
> Uw streven, Arjuna! zij de daad, niet haar loon. Handel niet uit hoop op winst, doch zit niet ledig ook.
> Handel, vroom van zin, ijdele begeerten verachtend en gelijkmoedig in geluk en ongeluk. Dat is de ware wijsheid.
> Ver beneden de wijsheid is de daad. Zoek in u zelven uwe

1 Schlegel: - ‘quod vere non est, id fieri nequit ut existat; nee ut esse desinat, quod vere est.’ - In 't oorspronkelijke, waar de onderscheiding duidelijker wordt door het gebruik van de deelwoorden der werkwoorden *as* en *bhû*: -
‘Nâsato vidyate bhâvo nâbhâvo vidyate satah.’

kracht. Rampzalig wie door hoop op loon alleen tot handelen wordt bewogen.
De wijze ziet in deze wereld kwaad noch goed. Daarom word wijs! De wijsheid alleen maakt tot handelen geschikt.
Vromen en verstandigen, die 't loon der werken verachten, bewandelen den weg ter zaligheid.

De geheele rede van Krishna is, gelijk men ziet, tegen het eudaemonisme gerigt. Daarbij dient nog te worden opgemerkt, dat dit eenigzins anders door de Indiërs dan door de volken van het Westen werd begrepen: wie op aarde goede werken had gedaan, ontving daarvoor (als in de Westersche voorstelling) in den hemel zijn loon; doch niet meer en ook niet langer dan hij verdiend had; zoodra de som der belooning was uitgeput, keerde de hemelbewoner in de eene of andere gedaante op aarde terug; niet echter in die van een laaggeborene, maar in het ligchaam van een maatschappelijk bevoorregte, van een Brahman of van een Koning. Tegenover deze uiterst zelfzuchtige leer stelt onze dichter die der ware, onbaatzuchtige wijsheid, die het goede doet omdat het pligt is, niet omdat het hier of hiernamaals voordeel aanbrengt. - Op de vraag van Arjuna aan welke teekenen nu de ware wijze wordt herkend, antwoordt vervolgens de meester aan het slot van den tweeden zang: -

Wie alle begeerten die den geest verlokken, heeft vaarwel gezegd, en met zich zelven tevreden leert zijn, die wordt een wijze genoemd.
Wie alleen de rede huldigt, wie onverstoord is in het ongeluk, voor verleiding onvatbaar, van hartstogt, vrees en toorn vrij, die wordt een wijze genoemd.
Wie geen driften meer kent, en om vreugde en leed noch blijde, noch verslagen is, die wordt een wijze genoemd.
Wie als de schildpad hare leden, zijne zinnen aan de magt der zinnelijke dingen onttrekt, die wordt een wijze genoemd.
De zinnelijke dingen wijken terug van wie ze veracht; de zelfbeheersching ziende, vlugt de begeerlijkheid.
En toch, o Kaunteya! vermeestert soms 't geweld der driften zelfs den sterke.
Maar wie ze alle overwon, die is de mijne, de ware vrome van gemoed.
Wie heerschappij voert over alle zinnen, die wordt de ware wijze genoemd.

De mensch, die het zinnelijke overdenkt, neigt ook ligt tot genot. En uit die geneigdheid ontstaat begeerte, uit de begeerte drift.

Uit drift roekeloosheid, uit roekeloosheid verbijstering, en uit verbijstering de ondergang zelf van den geest.
Gemoedsrust daarentegen vindt wie met gezonde rede, vrij van onlust en van lust, het zinnelijke aan zijnen wil onderworpen leert achten.
Gemoedsrust doet ook 't leed verduren. En den rustige van zin vloeit snel de wijsheid toe.
Maar in den bedorvene van harte leeft geest noch zelfbewustheid. Onrustig is de ziel van wie zich zelven niet is bewust. En wie kan gelukkig zijn zonder vrede der ziel?
Wiens geest gehoor geeft aan de verleiding der zinnen, diens wijsheid wordt door de zinnen verzwolgen als het schip in den storm door de baren.

Weshalve, o held! hij wijs heet, wiens zinnen zich kunnen onthouden van wat de zinnen streelt.
Den nacht der stervelingen doorwaakt hij; hun dag is hem de nacht.
Wien de begeerten toestroomen als de wateren den onbeweeglijk bewogen oceaan, die vindt den vrede der ziel, niet wie den zinnen offert.

Den vrede der ziel vindt hij, die de verzoeking weêrstaat en een leven leidt vrij van zelfzucht en eigenwaan.
Dat is, o Pritha's zoon! de goddelijke staat. Wie dien bereikt heeft, vreest niet meer. Wie daarin blijft volharden, komt, stervend, ook tot Brahma's eeuwige natuur[1].

Stoïsch als deze strenge zedeleer ons schijnen moge, zij is, gelijk uit het voorafgaande voldoende blijkt, geenszins de aanprijzing van een werkeloos ascetisme. Alles integendeel rigt zich op het getrouwe volbrengen van den pligt als eerste voorwaarde van opklimming tot den goddelijken staat. En pligtsbetrachting wordt niet aanbevolen opdat die staat bereikt moge worden, maar hij die het goede alleen om het goede en om geene andere redenen zoekt, bewijst daarmede reeds dat hij de ware wijsheid gevonden heeft en dus tot het leven in God is voorbereid. Mogten wij niettemin het vermoeden nog niet geheel ter zijde kunnen stellen, dat er toch eenig ascetisme,

1 In 't oorspronkelijke: - ‘Antakale 'pi brahmanirvânamritschati.’ - Wij zullen uit het vervolg zien, dat het bekende hier voorkomende woord ‘nirvâna,’ hier met ‘brahma’ zaamgesteld, onmogelijk door ‘vernietiging, oplossing’ vertaald kan worden, maar overdragtelijk als ‘gemeenschap met God’ moet worden verstaan.

eenige goedkeuring van werkelooze bespiegeling in de leer van Krishna ligt verscholen, de derde zang levert ons het meest overtuigend bewijs van het tegendeel. Op Arjuna's vraag, waarom hij dan niet van eene daad kan worden vrijgesteld, die met de inspraak van zijn gemoed in strijd schijnt te verkeeren, indien de geest toch hooger dan de handeling staat, en waarom in 't algemeen de mensch tot werken wordt verpligt, als aan de wijsheid meer waarde wordt toegekend dan aan de daad die haar gevolg heet te zijn, - brengt hem de meester teregt door aan te toonen, dat 's menschen bestemming vóór alle dingen in het volbrengen van de hem opgelegde taak bestaat, en dat de Godheid zelve zich aan geen werkeloosheid zou kunnen overgeven zonder de wereld te gronde te rigten. Langzamerhand begint zich nu ook Krishna als de persoonsverbeelding van die werkende zoowel als denkende Godheid te openbaren: -

> Door geen werk te beginnen, is toch niemand van handelen vrij, noch bereikt gij de volmaaktheid door ledig te zijn.
> Niemand is ooit werkeloos, zelfs geen oogenblik des tijds; ook onwillig drijft den mensch tot handelen de natuur.
> Wie mijmerend neêrzit, de zinnelijke dingen bedenkend, die is een dwaas en wordt met regt een huichelaar genoemd.
> Maar te prijzen, Arjuna! is hij, die de zinnen bedwingend, van begeerten vrij, den opgelegden pligt volbrengt.
> Zoo doe dan wat gij behoort. Te handelen is beter steeds dan ledig zijn.
> Zelfs 't levensonderhoud worde door u niet genoten in vadsigheid.
> Ook tot andere werken bindt deze wereld dan tot het volbrengen van godsdienstige plegtigheden. Weshalve, handel, Kunta's zoon! gelijk uw pligt gebiedt[1]. -
> Wie tevreden met zich zelven, zich zelf voldoende, zich zelf genoegzaam weet te zijn, die heeft geen zorgen meer.
> Hem deert niet of iets al dan niet geschiede; hij zoekt en wacht geen hulp van menschen.
> Zoo volbreng dan zonder hartstogt steeds uw pligt: wie vrij van begeerten leert te handelen, verwerft het hoogste goed.

1 Dat de onmiddellijk hier volgende, door ons onvertaald gelaten versregelen tot die interpolatiën behooren, welke von Humboldt hier en daar in het gedicht vermoedt, schijnt ons bijkans buiten allen twijfel te staan: vooreerst toch hebben zij niets anders met het behandelde onderwijs gemeen dan het denkbeeld ‘godsdienstige plegtigheden,’ - maar bovendien schijnen ze ook lijnregt met den geest van het gedicht in strijd.

Door wèl te doen, zochten ook Janaka en anderen de volmaaktheid. Ook tot heil der wereld hebt gij bezig te zijn.
Wat de beste verrigt, dat zoekt ook de overige menigte; het voorbeeld door hem gegeven, wordt door anderen nagevolgd.
Voor mij, o Pârtha! is in de drie werelden niets meer te verlangen, niets te wenschen. Niets wat ik wilde heb ik niet verkregen. En toch blijf ik werkzaam onder u.
Want zoo ik immer ophield, met ijver in de werken te volharden, en de menschen mijne schreden volgden, -
Dan, o Pârtha! zouden deze stervelingen te gronde gaan. Handelde ik niet, dan zou ik oorzaak worden van den ommekeer der dingen, en dit geslacht zou ik prijs geven aan het verderf.
Wat de onverstandigen doen uit hoop op loon, dat, o Bhârata! verrigt de wijze onbaatzuchtig, tot heil der menschheid.
Wankelmoedigen en der wijsheid nog onkundigen beweegt hij door zijn voorbeeld tot nuttigen arbeid en goede daden. - -

Wat in de thans volgende verzen over de drie eigenschappen der natuur en hare werkingen gezegd wordt, kunnen wij, even als sommige andere daarin opgenomen lessen, voor 't oogenblik ter zijde laten: niet omdat het ons onbelangrijk voorkomt, maar omdat wij in het vervolg toch hetzelfde wat hier slechts voorloopig wordt aangeduid, breeder en duidelijker zullen ontwikkeld zien. Van meer belang is ons thans de waarschuwing tegen de overmagt van den hartstogt, waarmede de derde zang besloten wordt. - ‘Wat is het dan, - vraagt Arjuna, - waardoor de mensch, die het kwade verrigt, ook onwillig schijnt gedreven, als dwong hem eene vreemde kracht?’ - ‘De lust,’ - zegt Krishna:

De lust is het, de hartstogt is het, geboren uit begeerlijkheid, onverzadelijk, verderfelijk. Leer dezen kennen, u vijandig.
Gelijk in den rook het vuur wordt gehuld, en de spiegel in roest en in de baarmoeder de vrucht, zoo deze wereld in de zonde.
Door haar, o Kunta's zoon! wordt de wijsheid verstrikt, door haar, de eeuwige vijandin der wijzen; de veelvormige, de vurige, de onverzadelijke drift.
De zinnen, de ziel, het verstand is haar gebied; door deze verbijstert zij, de wijsheid verdervend, den sterveling.
Daarom, o treflijkste der Bhâratiden! bestrijd, uwe zinnen bedwingend, van den beginne haar, die oordeel en rede doodt.
Magtig zijn de zinnen, magtig is de ziel, veel magt heeft het verstand; maar magtigst van allen is de hartstogt.

Zoo leer door zelfbeheersching dan, o held! dien hartstogt overwinnen,
wiens vreeselijke magt gij kent, den veelvormige, den geweldige!

Onvergankelijk en onveranderlijk wordt in den aanvang van den vierden zang de hier verkondigde leer genoemd. Maar telkens en telkens vergeet en verwaarloost haar het zondig menschengeslacht. Daarom verschijnt de Godheid soms op aarde en herinnert den mensch aan de verlorene wijsheid. Zoo komt nu ook Krishna tot Arjuna. Voor een oogenblik dus zinnebeeldig op het gebied der mythologie, volgens de overlevering der avatâras zich verplaatsend, en tevens om aan te toonen, dat zijne leer geenszins eene nieuwe is, maar geheel op de oorspronkelijke traditiën is gegrond, laat de dichter zijnen Krishna zeggen:

Deze mijne onvergankelijke leer heb ik in den beginne geopenbaard aan Vivasvat, den vader van Manu. En Vivasvat leerde ze aan Manu, den vader der menschen, en Manu aan Ikshvaka, zijnen zoon.
Dus verkregen hare kennis de wijzen onder de vorsten. Maar in den loop des tijds ging de groote kunst, o magtige strijder! verloren.
Deze overoude wijsheid nu heb ik u verklaard, omdat gij mij dient en mij getrouw zijt, - deze, de hoogste der verborgenheden.

Vreemd schijnt Arjuna deze verklaring, omdat hij Krishna nog niet kent, althans nog niet begrijpt als de avatâra, de menschwording van God. - ‘Jonger, - zegt hij, - is uwe geboorte, ouder die van Vivasvat. Hoe dan moet ik dit verstaan, dat gij in den beginne dit hebt geopenbaard?’ - Doch, het denkbeeld der wederverschijning op zich zelven als op den mensch toepassend, antwoordt Krishna, de godmensch: -

Vele, o Arjuna! waren reeds mijne geboorten, en vele ook de uwe. Die alle zijn mij bekend, maar niet u, o held!
Schoon ongeboren en onvergankelijk, schoon de Heer der schepselen, toch trede ik, mijner natuur gebiedend, door eigen kracht soms in het leven.
Zoo dikwerf de deugd, o Bhârata! vermindert, en boosheid de overhand verkrijgt, verschijn ik weder in zigtbare gestalte.

Van eeuw tot eeuw herleef ik in deze wereld, tot verdediging van de goeden, tot straf der boozen, tot instandhouding van de deugd.
Wie zóó mij leerde kennen en mijne goddelijke geboorte en mijne werken begrijpt, die keert, dit ligchaam verlatend, in geene nieuwe gestalte terug, maar komt tot mij, o Arjuna!
Van zorg, van vrees, van begeerten verlost, aan mij gelijk, in mij vertrouwend, zijn er velen, door de boete der wijsheid geheiligd, tot mij ingegaan.

Na deze openbaring en na herinnerd te hebben dat hij, dat God zelf nooit werkeloos is, maar steeds het heil der menschen zoekt zonder ooit het loon zijner weldaden te eischen (‘Mij schaadt geen handeling, noch vraag ik 't loon der daden’), - kan Krishna op het verzaken der werken, d.i. van hunne belooning, terugkomen en dit als de vrucht der wijsheid en 't Gode welgevalligst offer verklaren. - ‘Wat is doen? wat is laten?’ had Arjuna gevraagd. De leeraar neemt het probleem over, en lost het tevens op: -

Wat is doen? wat is laten? De wijzen zelven hebben geweifeld bij de vraag. Ik wil het u verklaren, opdat ge vrij van zorgen zijt.
Daar is een onderscheid tusschen handelen, het doen van wat niet wordt geeischt, en de ledigheid. Duister schijnt de weg der regte daad.
Wie niet-doen in het handelen ziët en in het niet-handelen doen[1], die is wijs onder de stervelingen en tot alle handeling geschikt.
Wie bij alle ondernemen steeds vrij van zelfzucht blijft, wie om den wille der waarheid alleen de handeling verrigt, dien noemen de wijzen een man, die de regte kennis verworven heeft.
Wie alle hoop op loon vaarwel zegt bij de werken, zich zelf genoegzaam is en vreemden bijstand niet behoeft, die handelt, werkend niet.
Wie alle verwachting ter zijde stelt, zich zelf beheerscht, zich zelf voldoet, op eigen kracht betrouwt, en zoo de uiterlijke daad verrigt, die blijft van 't kwade vrij.

1 Wij hebben hier weder eene tegenstelling als boven bij de onderscheiding van het zijnde. De Indische filosofie is zeer rijk aan dergelijke vormen, maar de taal is er dan ook door hare regelmatigheid bijzonder voor geschikt. De gansche onderscheiding wordt hier gemaakt door afleidingen uit het ééne werkwoord *kri*, - ‘doen.’ -

Wie tevreden is met 't geen hem toekomt, door weifelingen niet verstoord, zonder afgunst, gelijk in voorspoed en in leed, die wordt niet gebonden door de handelingen.
Voor den man, die zonder hartstogt, door driften niet bewogen, den geest alleen op de wijsheid rigt, en de daad als een offer aan God volbrengt, houdt ook de handeling op, een handelen te zijn. - -
Veel beter dan het offer van schatten is het offer der wijsheid, o held! Alle wezenlijke daad, o Pârtha! heeft in de wijsheid haren grond.
Zoek deze met onderwerping, met eerbied, met volharding. Haar zullen u de wijzen leeren, die de waarheid der dingen kennen.
En haar kennend, zult ge niet weder, o zoon van Pandu! tot dwaling vervallen. Door haar zult gij alle dingen in u zelven vinden en in mij.
Ook al waart gij te voren nog de grootste der boosdoeners, toch zult ge voortaan veilig den oceaan der zonde met het schip der wijsheid bevaren.

Gelijk, o Arjuna! het hout in de vlammen tot asch verteert, zoo verdelgt ook het vuur der wijsheid de daad.
Niets in deze wereld is in reinheid aan de wijsheid gelijk. En deze vindt, volhardend, de ware vrome in zich zelven.
Wie gelooft, zal ook de wijsheid verwerven; en wie, zich zelf beheerschend, haar verwierf, haar alleen wenschend, komt tot den vrede der ziel.
Maar verloren is de ongeloovige, de onkundige, de twijfelaar. Voor hem noch deze wereld, noch eene andere en voor hem ook geen geluk.
Wie zich zelf beheerschend, met godsvrucht elke daad verrigt, en den twijfel van de wijsheid houdt verwijderd, die is niet gebonden door de banden der handelingen.
Daarom, snijd met het zwaard der wijsheid den twijfel af, die uit onkunde spruit en zetelt in het hart, en sta op en handel, uw pligt gedachtig, Bhârata!

Arjuna is echter nog niet volkomen overtuigd. Hij verwondert zich dat de leermeester beide laten en doen tegelijk kan roemen. Hij wenscht (vijfde zang) beslissend te vernemen wat het beste zij. - ‘Er is, - zegt Krishna, - geen onderscheid tusschen denken en handelen: gelijk de mensch denkt, gelijk zijne gezindheid is, zoo handelt hij ook; en daarin ligt de oplossing van het vraagstuk’: -

Beide het doen en het laten voert tot het hoogste goed. Maar velen maken onderscheid tusschen beide.
De ware versmader der werken is hij, die niets vreest, noch wenscht. Wie van tweestrijd is verlost, die is ook vrij van de banden der handelingen.
Handelen en beschouwen achten slechts kinderen tweeërlei, niet de wijzen. Wie beide wil, geniet ook beider vrucht.
Wie juist leert denken, handelt juist; want beider standpunt is hetzelfde: gedachte en handeling zijn één: wie dat leert inzien, oordeelt regt.
Moeilijk echter, o held! is den ongodsdienstige het verzaken der werken; de vrome daarentegen komt ligt tot God.
De ware vrome, rustig van gemoed, zich zelf beheerschend, der zinnen meester, levend in al wat leven heeft, wordt ook, handelend, niet anders.

Deze dus is de gezindheid welke bij alle handelen den mensch moet bezielen, en door welke hij van de banden der handelingen wordt vrij gemaakt: de godsdienst, de verheffing van den geest tot God, de overtuiging dat uit hem alleen de kracht ten goede is, zonder dat hem daarom de werken mogen toegerekend worden, en dat de zonde dus alleen uit onkunde omtrent de goddelijke dingen en uit gemis aan godsvrucht ontstaat: -

Wie alle zelfzucht mijdt en al zijne daden in de Godheid stelt, die wordt door zonde evenmin als de lotusbloem door het water bevlekt. -
Den Almagtige rekene niemand zijne zonde, noch ook zijne goede daden toe. Door onwetendheid is de ziel verduisterd: vandaar de dwalingen der menschen.
Maar wier onkunde door wijsheid werd vervangen, dier ziel verlicht het Hoogste Wezen als eene stralende zon.
Dat Wezen steeds gedachtig, tot dat Wezen zich verheffend, daaraan getrouw, daarin verzonken, schudden zij alle zonden af en gaan derwaarts van waar ze niet meer zullen terugkeeren.
- - In God is geene zonde; hij alleen is steeds zich zelven gelijk; hem alleen zoeken daarom de wijzen.
De standvastige, onverstoord, God kennend, in hem blijvend, verheugt zich bij den voorspoed niet, noch treurt hij om het leed.
Door het uitwendige niet meer beroerd, vindt hij 't geluk in zich zelven.
Levend alleen in God, vindt hij de eeuwige zaligheid.
Wie het geluk in zich zelven vindt, in zich zelven de waarheid,

in zich zelven het licht, die is van goddelijke natuur, en gaat op in het eeuwige leven der Godheid[1].
Die gemeenschap met God is het deel der wijzen, der onzondigen, die vrij zijn geworden van tweestrijd, en, zich zelven meester, zich verheugen in al het goede der levenden.
Tot God komen allen die zich zelven leerden kennen, hunne begeerten overwinnen, hunne gedachten beheerschen, en dus toonen der ware wijsheid deelachtig te zijn. -
Wie mij kent als dengene, aan wien alle offer en boete wordt toegebragt, als den magtigen Heer van het heelal en den vriend aller levenden, die zal ook de rust vinden, welke hij zoekt.

Nader wordt het gezegde over de zelfbeheersching, de deugd, de gelijkmoedigheid en de regte vroomheid nog aangedrongen en toegelicht in den zesden zang: -

Wie, onbekommerd om het loon der werken, het te volbrengen werk verrigt, die is èn wijs èn vroom; niet hij die buiten de werken leeft, en 't heilig vuur (dat tot den arbeid aanspoort) mist.
Want weet, o Pandu's zoon! dat de verzaking der werken door de wijsheid hetzelfde als de vroomheid is. Noch wijs, noch vroom is hij, die de zelfzucht niet verloochenen leert.
Voor hem die de ware wijsheid zoekt, de werken; voor wie ze reeds verworven heeft, de rust der ziel.
Wanneer hij die de wijsheid zoekt, noch van de zinnelijke dingen, noch van de handelingen meer afhankelijk is, en alle zelfzucht heeft vaarwel gezegd, dan wordt hij met regt een wijze en een vrome genoemd.
Hij verheft zich door zich zelven, hij verlaagt zich nooit. De mensch kan zijn eigen vriend, maar ook zijn eigen vijand worden.
Zijn eigen vriend is hij, die zich zelven beheerscht. Zich zelve vijandig is de ziel, die zich vijandig betoont tegen de dingen van den geest.
Gelijkmoedig steeds in warmte en koude, in vreugde en leed, bij eer en smaad is de geest van hem die zich zelven meester werd en zóó de rust der ziel heeft gevonden.

1 Het boven aangeteekende omtrent de vertaling van het woord *nirvâna* vindt hier zijne nadere bevestiging. Hier toch luidt de stelling: - ‘Bhramanirvânam brahmabhuto 'dhigantchati,’ - letterlijk: - ‘Tot het nirvâna in Brahma, Brahma's natuur deelachtig wordend, komt hij.’ - Dus kan hij ook niet zijn vernietigd, niet in het niets zijn opgelost. De zesde zang eindelijk levert ons de volledige regtvaardiging dezer eenig redelijke verklaring.

De regte vrome is hij, wiens geest zich in de ware kennis verheugt, die zegevierend over de heerschappij der zinnen, het toppunt der wijsheid heeft bereikt, en wien dus de steen, de aardklomp en het goud van gelijke waarde zijn.
Hoog te schatten is de man, die steeds gelijkmoedig zich betoont jegens vrienden en vijanden, jegens bondgenooten en onverschilligen, jegens goeden en slechten, jegens hen die hem liefhebben en hen die hem haten.

Eene korte opmerking in 't voorbijgaan over de herhalingen welke wij telkens hier en daar in het gedicht aantreffen. Bij oppervlakkige beschouwing zullen ze ons overtollig schijnen; bij nader inzigt echter blijkt, dat ze in 't geheel niet zonder voordacht worden aangewend: telkens toch als een vorig gezegde terugkeert, wordt daaraan tevens een nieuw denkbeeld geknoopt, en de herhalingen dienen dus niet alleen om den lezer of hoorder aan het reeds medegedeelde te herinneren, maar ook om hem geleidelijk van het reeds bekende op het nog niet vermelde over te brengen. Op die wijze wordt, zonder dat het terstond merkbaar is, en dus aan den dichterlijken indruk schaadt, een werkelijk systematische gang in het geheele stuk bewaard. Wij geven het woord thans weder aan Arjuna's leermeester:

Onbewogen als de vlam van de lamp, die buiten den wind wordt geplaatst, is de ziel van hem, die zich zelf beheerscht en geoefend in de wijsheid is.
Waar de gedachten tot rust zijn gekomen en door de oefening der wijsheid tot bedaren gebragt, waar de geest zich zelven ook behagen mag;
Waar de ziel het eindeloos genot leert smaken dat vèr buiten de zinnen wordt gevonden; waar geen afdwalen van het wezenlijke meer mogelijk is;
Waar geen ander dan dat hoogste goed meer wordt verlangd; en waar geen droefheid en geen smart voor wie 't verwierf meer kan bestaan.
Daar is die verbinding met het Hoogste Wezen bereikt, die vroomheid wordt genoemd en die de verlossing is uit alle leed. Zij wordt verworven door een vasten wil, die al wat vreemd is haar vergeten doet.
Alle begeerlijkheden overwinnend die uit de verbeelding ontstaan, over de zinnelijke voorstellingen magt verkrijgend door den geest, -

Verwerft hij allengskens door volharding den vrede der ziel, en denkt, zelfstandig, aan wat haar wederstreeft niet meer.
En zoo dan soms de ongestadige en veelbewogen geest nog dwalen mogt, toch brengt hij in zelfbeheersching geoefend, haar spoedig tot gehoorzaamheid terug.

Scheen in den beginne welligt nog twijfelachtig, wat de dichter onder volmaaktheid en ware, van alle zelfzuchtig eudaemonisme bevrijde zaligheid verstond, het wordt ons duidelijk door de zinsneden, die onmiddellijk op de zoo even aangehaalde volgen: -

Voor den vrome, die zóó de gemoedsrust gevonden heeft, ook de hoogste en eindelooze gelukzaligheid: van alle aandoening vrij, leeft hij, van zonde verlost, in God[1].
Hem alleen zich wijdend, geniet hij, uit de banden der zonde bevrijd, in die gemeenschap eeuwige vreugde.
Eén geest in al wat leven heeft en al het levende in dien geest aanschouwt de ware vrome: - het ééne in het al.
Wie mij in alles en 't al in mij leert zien, die blijft in mij, en ik in hem.
Wie mij in al het levende eert en de eenheid in het al erkent, die is met mij waar ook hij zich bevinde.
Wie als zijn eigen beeld, in alles slechts dat ééne ziet, hetzij dan vreugde of leed, die, o Arjuna! mag met regt de eerste van de wijzen heeten.

Van de waarheid en de waarde dezer leer ten volle overtuigd, blijft echter Arjuna vreezen voor de onstandvastigheid der menschelijke natuur. Hij is beducht, dat de mensch, schoon stre-

1 Gelijk wij in onze laatste aanteekening reeds opmerkten, bewijst deze plaats ten volle, dat de uitdrukking *nirvâna* onmogelijk door, 'vernietiging' kan worden overgebragt. Volmaakt dezelfde zaak toch, de volkomenheid en hoogste gelukzaligheid, het einddoel van 's menschen streven, te voren onder 't woord *nirvâna* aangeduid, wordt thans 'Brahmasamsparsha' genoemd, d.i. letterlijk: 'gemeenschap met God.' - Om dus te kunnen doordrijven, gelijk sommige gansch niet onpartijdige geleerden het pogen, - dat *nirvâna* in de Indische filosofie steeds 'vernietiging' beteekent, zou men moeten stellen, dat de dichter der Gîta den geest zich laat oplossen in het niets en hem toch laat voortleven in God. Dergelijken onzin aan een zoo diepzinnig denker te willen opdringen, schijnt toch wel wat al te dwaas. Het veel betwiste woord is trouwens dood eenvoudig te verklaren, indien men 't, gelijk gezegd, overdragtelijk opvat, en slechts gelieft te begrijpen, dat het in zijn letterlijken zin uitsluitend op de vernietiging der eindige vormen doelt.

vend naar de wijsheid, toch bijwijlen weder zal afwijken van het pad der deugd, en dan ‘als de wolk door het onweder verbroken’, toch ‘her en derwaart verstrooid, zal te gronde gaan.’ - Maar Krishna stelt hem gerust en verklaart hem tevens het geheim der wedergeboorte, door welke de mensch als trapswijze tot den staat der volmaaktheid wordt opgeleid: wie met vasten wil het goede zoekt, zal ten laatste, ook schoon hij soms nog falen mogt, de ware volmaaktheid en gelukzaligheid deelachtig worden. Het middel om daartoe te geraken is onbegrensd vertrouwen op God, gelijk hij in den persoon van Krishna zich openbaart: -

> Noch hier, noch in een ander leven vindt hij (die naar volmaaktheid streeft) den ondergang, o Pârtha! Wie de deugd hier leert betrachten, komt tot het kwade niet.
> Onder de deugdzamen vindt hij zijne plaats, en tal van jaren daar verwijld hebbende, wordt hij wedergeboren onder een godvruchtig en gelukkig geslacht;
> Of zelfs uit den eigen stam der hoogste wijzen. Maar moeilijk inderdaad is zulk eene geboorte te verwerven.
> In deze gaat de geest van wie ze verwerven mogt, voort, als in een vroeger bestaan, te streven naar volkomenheid; en magtiger nog dan te voren wordt telkenmale, o Kuru's zoon! zijn verlangen naar het hoogste goed.
>
> Door wat hem vroeger eigen was, wordt hij ook dan weder voortgedreven. -
> Met ernst en volharding de godsvrucht betrachtend, vindt de ware vrome, na herhaalde geboorten van zonde gereinigd, ten laatste den weg die tot volmaking voert.
> Hooger dan de boeteling en de man der wetenschap en de man der handeling staat hij die zich dienaar der wijsheid betoont. Daarom, word wijs, o Bhârata!
> En van al de wijzen en van al de vromen is hij mij de eerste, die in mij geloovend, in mij zijn vast vertrouwen stelt.

Eene hoofdafdeeling van het gedicht schijnt met dezen zesden zang te zijn besloten. Krishna heeft zijnen leerling verklaart, wat het zegt, wèl te doen: de betrachting namelijk van den pligt, zonder vrees voor de gevolgen of hoop op loon, zonder zelfzucht: de ware wijsheid is zelfverloochening. Dat is handelen in den regten zin, een handelen dat tevens een niethandelen mag heeten, in zoover de mensch op die wijze niet

zich zelven maar het heil van allen zich ten doel stelt, en al zijne gedachten en daden toewijdt aan God. De vrucht van de volhardende zelfverloochening is dan ook geenszins eene baatzuchtige en daarmede wederom eindige en voorbijgaande genieting, naar de volkomene en blijvende gemeenschap met de oneindige Godheid, in welke de geest ten laatste de vormen der eindigheid overwint en het goddelijke wezen zelf deelachtig wordt. - Maar wie en wat is die God, tot wien de mensch door denken en handelen zich heeft te verheffen en in wiens gemeenschap hij de hoogste gelukzaligheid zal vinden? Tot dus ver werd dit slechts hier en daar en als voorloopig aangeduid: Krishna heeft zich nog geenszins volkomen aan zijnen leerling geopenbaard. Daartoe gaat hij thans over. Het wezen der Godheid nader te ontvouwen, voor zoover de mensch in staat is het te begrijpen, wordt, met gedurige herinnering aan de betrekking der menschen tot God en aan de levensregelen der wijsheid, het hoofdonderwerp der eerstvolgende zangen.

II.

Het wezen der dingen uit het wezen der Godheid te verklaren, - dit, zagen wij, is de hoofdstrekking van ons gedicht. Uit God wordt alles afgeleid, tot God alles teruggebragt: hij is alles in het ééne en het ééne in het al; uit hem al wat is en leven heeft; uit hem ook alle wijsheid en goede daad. Maar hoe kan God alles zijn en tevens de onverdeelde eenheid; en indien uit hem alles is, hoe dan den oorsprong te verklaren van het kwaad? Geen dezer vragen kan de mensch ooit voldoende oplossen, zoolang hij vasthoudt aan den schijn der dingen en hun wezen niet verstaat. Dien schijn, - de mâyâ, de illusie, - door de tegenstrijdige werking der natuureigenschappen (waarvan later) geboren, moet de wijze te boven komen door in al zijn denken en handelen steeds onveranderd aan datgene zich vast te houden wat hij als het wezen der Godheid heeft leeren kennen: het eindelijke, tijdelijke, vergankelijke, als ook het kwaad op zich zelf beschouwd, schoon het relatief, - met betrekking tot den mensch, - blijft bestaan, begint zich dan meer en

meer voor het oog zijns geestes, met betrekking tot God. - d.i. absoluut, - als het onwezenlijke, als schijn te vertoonen; en zoodra hij dit erkent, is ook de tegenstrijdigheid voor hem opgelost: dat het eindige niet dan onvolkomen kan zijn, wordt hem duidelijk: al het eindige toch is onwezenlijk; het is een zijn en een niet-zijn tevens; het eenige ware en wezenlijke Zijn is de oneindige Geest, - God. - Deze stellingen nu worden in de volgende zangen nader ontwikkeld.

Dat wij hier niet afzonderlijk met af de metafysische onderscheidingen ons kunnen bezig houden welke in dit gedeelte van het gedicht, als ook in het verdere voorkomen, ligt in den aard der zaak: ons overzigt zou daardoor het voorgestelde doel, - eene algemeen bevattelijke verklaring, - ten eenemale missen. Voor een groot deel maakt bovendien de reeds genoemde verhandeling van von Humboldt eene meer wetenschappelijke uitlegging hier overbodig: zij kan door elk belangstellende worden geraadpleegd. Hetzelfde geldt omtrent de logische orde van het systeem 't welk aan ons gedicht ten grondslag strekt, doch bij dat gedicht zelf geenszins terstond in 't oog mogt springen, sinds daardoor de indruk slechts verzwakt, niet verhoogd ware geworden. Ook die logische, streng systematische orde heeft von Humboldt ons duidelijk trachten te maken; en wij gelooven te mogen verzekeren dat die proeve den uitstekenden geleerde zeer goed is gelukt; maar van den anderen kant is dergelijke, dieper in een wijsgeerig stelsel doordringende beschouwing zonder voorafgaande, meer oppervlakkige kennis van het geheel, niet gemakkelijk te verstaan: ook als inleiding op deze en soortgelijke meer wetenschappelijke werken over Indische godsdienst en wijsbegeerte kan dus onze tegenwoordige arbeid welligt van eenig nut zijn voor wie nader met de mysteriën der Indische wijsheid zich wenscht bekend te maken, doch tot dusver haar eerste woord nog niet vernam.

Als de eenige, alomvattende en aldoordringende Godheid thans duidelijker aan zijnen leerling zich openbarend, hervat Krishna in den zevenden zang:

> Verneem thans, o Pârtha! hoe ge in de wijsheid geoefend en in mij betrouwend, mij volkomen moogt leeren kennen.
> Dit wil ik u verklaren, opdat daarmede uwe kennis zij voltooid; dat wetende hebt gij niets meer te leeren in deze wereld.

Onder de duizenden der stervelingen is er naauw één enkele die de ware wijsheid zoekt; onder hen die ze zoeken, naauwlijks één die mij kent.
Land en water, vuur en lucht, aether, ziel, verstand en bewustzijn, deze zijn de acht bestanddeelen mijner natuur.
Namelijk mijner lagere; want weet, dat ook eene hoogere mij toekomt: de levenskracht door welke deze wereld is en bestaat.
Uit haar spruit al wat leven heeft. Ik ben de aanvang en het einde van het heelal.
Boven mij is niets. Door mij wordt het Al te zamen gehouden als door den draad het parelsnoer.
Ik ben het vocht in het water, het licht in zon en maan, het heilig woord in de Schrift, de klank in de lucht, het menschelijke in den mensch, -
De geur in de bloemen, de glans in de vlam, het leven in de levenden, het heilige in de heiligen, -
Ik ben het zaad van al wat wordt geboren, de wijsheid der wijzen, de kracht der sterken, -
De onthouding in wie zich onthoudt, van lust en begeerten vrij. Maar evenzoo ben ik ook de ongetemde begeerte in den sterveling,[1] o Bhârata!

Uit mij zijn ook de hartstogten, de booze lusten, de werken der duisternis. Maar wel zijn zij in mij doch ik ben niet in hen.
Door de werking der natuureigenschappen misleid, verstaat de wereld niet, dat ik boven deze verheven, onverderfelijk ben.
Moeilijk te overkomen is die schijn in mijn wezen, die in de werkingen der eigenschappen zich vertoont. Wie echter tot mij zich bekeert, komt ook dien schijn te boven.
Maar tot mij bekeeren zich de boozen, de slecht gezinden, de onverstandigen niet, wier geest verdwaasd blijft door den schijn der dingen, en die zich daardoor overgeven aan de daemonische natuur.
Vierderlei zijn, degenen die mij dienen, o Arjuna! - De bedroefden, de waarheidlievenden, de wijsheidzoekenden en de wijzen.
En onder hen munt vooral de wijze uit, die, altijd vroom, ééne eenige dienst is toegedaan. Den wijze ben ik 't meeste dierbaar en hij is 't liefste ook voor mij.

1 Eene betwiste plaats, die in 't oorspronkelijke dus luidt: ‘Dharmâviruddo bhûtesu kâmo 'smi.’ Op gezag van een der scholiasten wil de Chézy dit vertaald hebben: - ‘Je suis dans les êtres le désir contenu dans les bornes du devoir, l'amour chaste.’ - Wij gelooven echter dat Schlegel zeer goed in de aanteekening zijne overzetting verdedigd heeft: - ‘Nulla lege refrenata in animalibus libido sum.’ - Ook v. Humboldt houdt zich aan deze verklaring, die inderdaad veel beter met den zin van het volgende overeenstemt.

Hen allen stel ik hoog; maar den wijze acht ik aan mij zelven gelijk. Mij volgt hij onverdroten: voor hem ben ik de weg tot het hoogste goed.
Na vele wedergeboorten komt hij, der wijsheid volkomen magtig geworden, tot mij. Maar moeilijk is dezulke te vinden, die dus de Godheid als het Al begrijpt.
Zij wier ziel door begeerten wordt bewogen, wenden zich tot andere goden, en volgen, aan hunne natuur getrouw, ook eene andere dienst.
Maar welk ook het beeld, met opregt geloof door iemand gediend, ik ben het, die dat geloof in hem wek.
Wie gunstig den God, dien hij vereert, zoekt te stemmen, die ontvangt wat hij geloovend bidt, van mij.
Eindig evenwel is het loon dier weinig kennenden: tot de goden gaan zij die de goden vereeren, tot mij wie mij dienen alleen.
Ik ben onzigtbaar, doch zigtbaar achten mij de onwetenden, en miskennen mijne oneindige, mijne volmaakte natuur.
In den schijn verholen, ben ik aan de menigte niet geopenbaard; door den schijn die in mij is misleid, begrijpt ze mij, den ongeborene, den onvergankelijke niet.
Ik ken het voorledene en het tegenwoordige en de dingen die zijn zullen, o Arjuna! Mij echter kent niemand.
Door de dwalingen en tegenstrijdigheden, die uit begeerte en afkeer ontstaan, worden de menschen, o Bhârata! verdwaasd.
Wijs daarentegen, mij vereerend, mij getrouw zijn degenen, die, heilig levend, van 't kwaad der dwaling en van den tweestrijd zijn verlost.
Wie, op mij betrouwend, de verlossing zoekt, zal God in zijne volheid leeren kennen als den hoogsten geest en de alles werkende kracht.
Wie in mij den grond aller godsvrucht, de ziel der levenden, den God der goden zien, en dus mij blijven vereeren tot in de ure des doods, die zijn de ware vromen en zien regt.

Dat in al deze woorden het strengste monotheïsme gepredikt wordt, kan wel niet twijfelachtig schijnen. De Godheid staat dáár, als de eeuwige onveranderlijke Monas. De goden, waarvan hier gesproken wordt, leven alleen in de verbeelding der menschen, of wel, ze worden, als in 't laatst medegedeelde vers en in vele andere, eenvoudig als hemelbewoners beschouwd. Streng intusschen als dat monotheïsme heeten mag, het is niet exclusief, het blijft verdraagzaam tevens: ook zij die met opregt, schoon dwalend geloof hunne goden vereeren, hebben hun

loon weg; dat loon is eindig, het is waar, en onvolkomen hunne vereering; maar toch, ook zij worden geacht God lief te hebben, al is het onder eindige vormen; en ook in hen is het de ware en wezenlijke Godheid zelve, die het geloof in hen wekt. Ook andere plaatsen der Gîta leeren ons eene gelijke tolerantie in de theologie der Indiërs waarderen. Slechts jegens huichelaars en schijnheiligen toont zich Krishna onverdraagzaam. En wel te regt, zouden wij meenen.

De gegevene openbaring schijnt Arjuna intusschen nog onvoldoende: - ‘Wat, - vraagt hij, - is die God, wat is die Geest, wat die alwerkende Kracht? Wie wordt de ziel der levenden, de God der goden genoemd?’ - Daarop gaat Krishna in den achtsten zang dus voort: -

Het eenige en ondeelbare is God; de natuur der dingen is de Geest; de wording van het gewordene het werk der scheppende kracht.
De Ziel der levenden is de tweeledige natuur. De Geest van het heelal is ook der goden God. De grond aller godsvrucht, o Pârtha! ben ik, in deze gestalte aan u geopenbaard.
En wie, het ligchaam verlatend, mij gedachtig blijft in de ure des doods, die komt tot mij en heeft deel aan mijne natuur.
Want de natuur, welke iemand gedenkt in het einde des levens, verwerft hij, tot haar gevormd, ook na den dood.
Daarom, o Kaunteya! denk steeds aan mij, en handel naar uw pligt! Geest en ziel aan mij overgevend, komt gij ook tot mij.
Wie vroom van wandel en gemoed, alle denken zonder afdwalen op den goddelijken Algeest houdt gerigt, die komt in 't einde, o Pârtha! ook tot mij.
Wie altijd aan hem denkt, aan den Werkmeester der dingen, den Dichter van ouds, den Onderhouder van 't heelal, ontastbaar als 't atoom, onbegrijpelijk van gestalte, lichtend in de duisternis als met den glans der zon, -
Wie onverstoord tot in het stervensuur zich toont, door wijsheid vroom, door kracht van wil den levensgeest verzamelend op één punt, - verkrijgt in 't einde ook deel aan 't Wezen van dien Geest. -
Ligt ben ik te vinden voor wien niets anders overlegt, en, aan mij steeds denkend, zich in de wijsheid oefent met ongestoorde vlijt.
En mij gevonden hebbende, komen de grooten van ziel, die de volmaaktheid bereikten, ook tot geen eindige, van smart vergezelde geboorte meer.

Tot aan Brahma's hemel keeren alle werelden terug; wie echter mij, o Arjuna! bereikt, keert tot nieuwe geboorten nimmer weder.

Eene nadere zinnebeeldige voorstelling van dit vergaan en weder ontstaan der eindige dingen uit de scheppende kracht, van den kringloop der natuur derhalve, vinden wij in de onmiddellijk volgende verzen; terwijl, mede symbolisch, aan het denkbeeld van dag en nacht ook de tegenstelling geknoopt wordt tusschen het leven en sterven van den wijze en dat van den mensch, die in de eindigheid nog bevangen blijft: -

Wie weten dat Brahma's dag uit duizend tijdperken, en desgelijks uit duizend tijdperken zijn nacht bestaat, die kennen den dag en den nacht.

Als de dag aanbreekt, komt het zigtbare uit de onzigtbaarheid te voorschijn; het verdwijnt weder in 't onzigtbare bij 't vallen van den nacht.

De oneindigheid der wezens wordt opgelost in de duisternis als de nacht is gekomen, en herboren tot het licht bij 't herrijzen van den dag.
Maar wat, als 't levende vergaat, niet sterft, en nooit bij alle wisseling wisselt, dat is de hoogere, onzigtbare, eeuwige natuur.
Het is het ondeelbare, enkelvoudige. Deze is mijne verhevene woning.
Deze is de weg tot het hoogste goed; wie dien volgen, dat verwerven, keeren tot het eindige niet meer terug.
Dát nu is die Algeest, die aanbeden wordt met eene eenige aanbidding, de Geest in wien allen wezens zijn en uit wien het Al ontsproot.
En nu wil ik ook den tijd u noemen, waarin de mensch stervend, niet terugkeert, en den tijd, waarin hij stervend, weêrkeert tot de geboorte.
De godvruchtigen die het leven verlaten als het daglicht vurig is, bij wassende maan, in het halve jaar van den noordelijken loop der zon, gaan tot God.
Maar wie in den tijd der nevelen sterft, in den tijd der lange nachten, in 't halfjaar van den zuiderloop en der afnemende maan, die leeft in 't zwakker maanlicht voort en keert weder tot de sterfelijke geboorte: -
Licht en duisternis toch zijn de eeuwige wegen dezer wereld: wie genen volgt, keert tot het eindige niet terug; wie dezen bewandelt, zal in het wisselende herleven,
Beide wegen kent de ware vrome, en komt tot dwaling niet. Weshalve gij, o Arjuna! wees wijs en vroom te allen tijd.

De prijs der godsvrucht overtreft alle loon, voor de kennis der Schrift, voor offeranden, boeten en giften beloofd: den waren vrome alleen de hoogste en eerste plaats!

De openbaringen van Krishna omtrent het wezen der Godheid worden in den negenden zang nog verder voortgezet en tevens de betrekking van God en menschen nader verklaard: -

En thans, mijn getrouwe leerling, wil ik eene zeer verborgene leer u openbaren, die hooge wijsheid u doet kennen en van alle kwaad u verlossen zal.
Deze toch is de koninklijke wetenschap, dit het koninklijk geheim, deze de weg tot volkomene reiniging, ligt te vatten, ligt te volgen, de heilige, de oneindige.
Doch wie 't geloof niet hebben, komen, mij niet vindend, tot de wisselvalligheden van de wereld der stervelingen terug.
Uit mij in mijne onzigtbare gestalte is het heelal, en in mij zijn alle wezens, maar ik ben niet in hen.
En wederom zijn ook de dingen niet in mij: ziedaar de grootste der verborgenheden! Onderhouder van het leven, en toch in de dingen niet, is mijn geest de ziel van al wat leven heeft.
Gelijk in den aether steeds de onmetelijke, het Al doordringende lucht, zoo ook, versta dit wèl! zijn alle wezens steeds in mij.
In 't einde van elk wereldtijdperk keert alles tot mij weder, en in den aanvang van elk nieuw gaat alles van mij uit tot een nieuw bestaan.
Zelfstandig, van alle wezens onafhankelijk, schep ik telkens en telkens deze wereld der levenden, mijn gewrocht, door 't oppermagtig raadsbesluit van mijnen wil.
En mij binden, mij beheerschen die scheppingswerken niet, omdat ik vrij van hen en onafhankelijk blijf.
Terwijl ik toezie, wrocht natuur 't beweeglijke en wat onbeweeglijk is.
Vandaar, o Arjuna! de kringloop dien de dingen volgen.
De dwazen verachten mij en herkennen mij niet in deze menschelijke gestalte, onkundig van mijne hoogste natuur, als de Heer der wezens.
IJdel dan ook hunne hoop, ijdel hun werk, ijdel hunne wetenschap; en, verdwaasd, volgen zij het lagere, het daemonische, het bedriegelijke.
De wijzen echter, tot mijne goddelijke natuur gekeerd, vereeren mij met eene éénige vereering, en kennen mij als 't eeuwige beginsel alter dingen.

Steeds mij roemend, mij lofprijzend, mij getrouw, voor mij zich nederbuigend, dienen ze mij door vrome dienst.

Ook anderen dienen mij met het offer hunner wijsheid: in 't enkele en bijzondere, in verschillende vormen, het gelaat naar vele zijden gewend.

Ik ben het offer, ik de dienst, ik het plengen, ik het heilmiddel; het loflied ben ik en de heilige olie, het vuur en wat geofferd wordt.
Ik ben de vader der wereld en de moeder, de schepper, de oudvader; de verborgen leer, de reiniging, het mystisch woord en de drie Veden[1].
De weg, de voeder, de heer, de getuigenis, de woning, het toevlugtsoord, de vriend, de oorsprong, de oplossing, de rustplaats, de schat en 't onuitputtelijke zaad.
Ik ben de zonneschijn en de regen; ik zend en weêrhoud de stroomen des levens. Ik ben de dood en de onsterfelijkheid; ik ben het zijn en het niet-zijn, Arjuna!
De Schriftgeleerden, die den soma drinken, offers plengen en van zonde zich gereinigd achten, bidden zaligheid van mij. En hun deel wordt Indra's paradijs en in den hemel genieten zij goddelijke vreugde.
Maar tot de wereld der stervelingen keeren zij terug, nadat zij eene wijle de hemelvreugde hebben genoten, wanneer de prijs hunner deugden is voldaan. Zoo ontvangen zij die uit begeerlijkheid de dienst der Veden volgen, een wankel en voorbijgaand loon.
Doch hun, die mij alleen, en niets anders wenschend, dienen, hun, mijn getrouwen, ook het blijvend heil.
Wie met opregt geloof ook andere goden eeren, die eeren mij ook, Kaunteya! doch hunne dienst is de regte niet.
Ik ben het, wel is waar, die alle offers ontvang en heer van alle offers blijf; doch genen kennen mij niet naar waarheid, en keeren daarom ook tot lager zijn terug.
Tot de goden gaan wie de goden dienen, tot de vaderen wie de vaderen eeren, tot de geesten wie offeren aan de geesten: en mijne dienaren gaan tot mij.
De bloem, het blad, de vrucht, het water, mij aangeboden door een vroom gemoed, ontvang ik gaarne en ik zegen de offerande.
Wat gij ook doet, wat gij geniet en offert, geeft en zoekt, breng dat, o Kaunteya! aan mij steeds als het mijne toe.

1 Eene merkwaardige bijzonderheid, door Wilkins terstond opgemerkt, en door hem aan zijn vriend, den Pandita, die ondanks zijne geleerdheid er nooit op gelet had, tot diens groote verbazing medegedeeld, - is, dat hier slechts van drie Vedas gesproken wordt, terwijl de nieuwere tijden er vier aannemen; - een bewijs alzoo dat de Bhagavad-Gîta in elk geval ouder dan de vierde of *Atharva*-veda moet zijn. De drie andere worden in de aangehaalde plaats met name vermeld: *Rik-, Sâma-, Yajur*.

Zoo zult ge vrij worden van de banden, die aan den uitslag der werken u gebonden houden. Dat toch is de ware versmading der werken: de godsvrucht die u tot mij voert.
Ik ben gelijkmoedig jegens alle wezens; mij is niemand gehaat en niemand boven den andere lief. Maar in mij zijn wie mij waarlijk dienen, en ik ook ben in hen.
Ook de boosdoener die, tot mij bekeerd, mij dienen wil met eene eenige dienst, is geregtvaardigd voor mij; want zijne gezindheid is goed.
En binnen kort zal hij ook een regtvaardige worden en vindt de rust der ziel. Vertrouw op mij, o Kunta's zoon! Nooit komt wie mij dient tot verderf.

Wie mij zoeken en mij volgen, ook al waren zij geboren uit den schoot der zonde, vrouwen, dienstbaren en ook slaven, gaan den weg tot het hoogste goed.
Hoe veel te eer dan heilige Brahmanen en wijze Vorsten! Daarom, denk steeds aan mij, zoolang ge in deze wisselvallige en van smart vervulde wereld leeft.
Wees één met mij van zin, mijn dienaar, mijn vereerder en buig voor mij alleen in ootmoed neêr, en tot mij zult gij, mijn getrouwe! komen, voor altijd verbonden en vereenigd met mij.

Welgevallig is Gode dus elk offer dat met een rein gemoed, zij het ook met dwalend oordeel hem geboden wordt: hij is regtvaardig jegens alle menschen, hij bevoorregt niemand en benadeelt niemand uit willekeur: maar wie zich tot hem niet bekeeren, kunnen hem ook niet vinden omdat zij hem niet zoeken. Den bekeerde daarentegen wordt geene vroegere zonde toegerekend: hij is alreede geregtvaardigd voor God omdat zijne gezindheid goed is, en omdat hij, daarin volhardend, ook den weg ten goede leert inslaan. De menschelijke maatschappij voorts kent wel een onderscheid van rang en stand, en de een is er bevoorregt boven den ander; deze is dan ook tot weldaden en vrome overpeinzingen meer in de gelegenheid dan gene; maar niemand zal, God zoekend, hem niet vinden. Deze zeer universalistische strekking van Krishna's leer herinnert ons aan den Buddha, schoon van den anderen kant de achting aan de ‘heilige Brahmanen’ bewezen, gelijk ook vele verwijzingen naar de Veden, hier en daar in de Gîta voorkomende, ons moeten weêrhouden van het denkbeeld, als ware de dichter zelf een Buddhist geweest. Of trouwens het gedicht zelf vóór of na Siddhârtha's tijd werd opgesteld, is vooralsnog met geene mogelijkheid te bepalen.

Met den tienden zang besluit Krishna voorloopig zijne verklaring omtrent het wezen van God: -

Verneem nu verder, o held! het wigtig woord, dat ik ter liefde van uw welzijn spreken wil.
Noch de goede engelen kennen mijn oorsprong, noch de groote wijzen.
Want ik ben het beginsel van de goden en van de wijzen zelven.
Wie in mij den ongeborene, het wezen zonder aanvang, den magtigen heer der wereld kent, die wordt onder de stervelingen door dwaling niet misleid en zal verlost worden van alle kwaad.
Geest, wetenschap, vrijheid van dwaling, waarheid, matigheid, rust, genot en smart, ontstaan en ondergang, dapperheid en vrees, -
Zachtmoedigheid, tevredenheid, vreugde, boete, adel en onedelheid, -
die eigenschappen der wezens vinden alle haren oorsprong in mij.
De zeven wijzen, de vier eersten der vaderen, werden geboren uit mij door een wenk van mijnen geest. En uit hen allen de bewoners dezer aarde.
Wie deze mijne heerlijkheid en deze mijne magt volkomen leert verstaan, die wordt van onverstoorbare godsvrucht ook vervuld.
Ik ben de bron van het Al: uit mij spruit alles voort. Zoo oordeelend eeren mij de wijzen, die der ware wijsheid deelachtig zijn.
Mij gedenkend steeds, levend in mij, elkanderen opwekkend tot godsvrucht, mij steeds roemend, zijn zij ook verheugd steeds en blijde van harte.
Hun, den altijd godsvruchtigen, die mij dienen uit liefde tot den pligt, schenk ik die vroomheid van ziel, door welke zij komen tot mij.
Want welwillend jegens hen, schoon zelfstandig in mij zelven, verdrijf ik door het glanzend licht der wijsheid de duisternis die uit onkunde spruit.

Arjuna erkent nu ook die Godheid, die in Krishna's menschelijken vorm zich aan hem vertoont; maar hij blijft dezen nog vragen hoe hij ook buiten die gedaante de Godheid zal kunnen herkennen, en welke hare hoogere vormen, hare wezenlijke bestaanswijzen zijn: -

Hoogste God, verheven woning, grootste heilige, eeuwige geest, hemelsch, ouder dan alle goden, ongeboren, aldoordringend, -
Zoo noemen u de wijzen, alle Rishis, Nârada, de bewoner des hemels, Asita, Devala en Vyâsa; en ook gij zelf zegt mij dit.

> En ik geloof dit alles wat gij zegt. Maar uwe zigtbare gestalte kennen noch de goden, noch de gevallen geesten.
> Gij zelf alleen, u zelf bewust kent u zelven, gij grootste der levenden! regeerder aller wezens! God der goden! Heer van het heelal!
> Maar daarom noem mij de hooge eigenschappen die in u zijn, en uit welke gij bestaat, deze werelden met haar vervullende.
> Hoe zal ik u kennen door vrome en gedurige overpeinzing? Uit welke bestaanswijzen zal ik, o heilige! u leeren begrijpen?
> Zoo verklaar mij dan verder nog, o gij, dien de stervelingen eeren! uwe heerlijkheid en magt. Want ik ben nog niet verzadigd van het levend water uwer woorden.

Een rijk en treffend beeld ontwerpt thans Krishna van de oneindige vormen en bestaanswijzen der Godheid: als met één blik, één oogopslag doorloopt hij in snel opeenvolgende reeks, en als met voordacht het ongelijksoortigste, het meest eenvoudige en het meest verhevene door elkander mengend, al wat de mensch (van dien tijd natuurlijk) in hemel en op aarde schoon en voortreflijk mogt achten. - ‘Al wat gij bewondert, - zegt Krishna, - al wat magtig is, gelukkig en verheven, dat ontsproot aan een deel mijner heerlijkheid,’ - en snelt dan in de gedachte met zijnen leerling de rijen der wezens door, als om hem in elk het goddelijke beginsel aan te wijzen. - Gaarne deelden we ook dit stuk, 't zij geheel, 't zij bij wijze van uittreksel in overzetting mede, indien we ons in staat gevoelden, den bedoelden zang zóó over te brengen, dat de indruk van het oorspronkelijke daardoor slechts in de verte duidelijk werd. Maar de vertaling geeft hier weinig anders terug dan eene langdradige en geestelooze opsomming van allerlei onzamenhangende voorstellingen en begrippen. Op de fantazie echter van wie zóó in de oorspronkelijke taal geoefend mogt zijn, dat hij het gansche stuk vlug achtereen kan uitlezen, of ook, hoorende, het kan verstaan, moet dunkt ons een treffende indruk worden te weeg gebragt door dien rijkdom van door elkaêr spelende beelden, die met kwistige hand en schijnbaar zonder de minste inspanning aan de zijde des dichters, in fraaije en statige versregelen en in de meest buigzame en meest melodieuze taal der wereld over den hoorder als wordt uitgegoten. Dat wij echter, ook dan zelfs wanneer wij alles al even goed en even vlug als de oude Indiërs zelven verstonden, er toch minder door getroffen

zouden worden dan zij, ligt in den aard der zaak: geheel anders toch is onze verbeeldingskracht ontwikkeld, en bovendien kennen wij vele dingen thans anders en beter dan ze ons hier worden voorgesteld: de gebrekkige natuurkennis der oudheid, b.v. die er telkens in doorstraalt, dwingt ons nu en dan zelfs, schoon ten onregte welligt, een glimlach af. Moeilijk blijft het om deze redenen dus altijd, de regte beteekenis en de waarde te beseffen, welke voorstellingen als de hier bedoelde voor het volk zelf moeten gehad hebben, uit wier godsdienstig en dichterlijk bewustzijn ze eenmaal, in zoo vèr verwijderde eeuwen, zijn gesproten.

In nog hoogere mate geldt het hier gezegde van 't geen thans in den elfden zang, - wederom het slot eener hoofdafdeeling, - volgt. Zelfs den geoefenden taalkenner moet het in den aanvang moeilijk zijn, de eigenlijke beteekenis van de uiterst fantastische voorstelling te vatten, op welke wij hier plotseling stuiten. Eerst eene herhaalde lezing van het oorspronkelijke en eene herlezing ook van het voorafgaande en volgende brengt eenig meerder licht in de zaak. Daaruit blijkt echter dat alle vertaalwerk in dezen niet alleen onvoldoende blijft, maar ook een valschen indruk moet te weeg brengen: ook hier derhalve hebben wij tot eene korte omschrijving ons te beperken.

Arjuna weet thans wat de Godheid is: het Eéne in het Al, het eenig ware Zijn, het Wezen aller dingen, de Schepper, de Onderhouder, de Bestuurder der wereld, de Vriend eindelijk en het beste toevlugtsoord der menschen. Maar het schijnt hem nog niet voldoende dit te weten: hij wil ook zien wat hij begrepen heeft: - de mensch verlangt niet alleen naar een begrip, maar ook naar eene voorstelling van God. Krishna verklaart zich bereid aan zijnen wensch te voldoen, doch leent hem vooraf een meer dan menschelijk gezigt, het gezigt van een hemelbewoner, opdat de glans der verschijning hem niet verblinde. En nu verrijst plotseling een schitterend licht als van duizende zonnen voor Arjuna's verbijsterd oog, en in dat licht vertoont zich eene gestalte zonder merkbaren aanvang, midden of einde, zóó wonderbaarlijk, zóó oneindig groot, zóó veelvormig, zóó onbegrijpelijk in één woord, dat de toeschouwer met geene mogelijkheid weet te bepalen wat hij eigenlijk ziet. Nu eens merkt hij 't eene, dan weder het andere op, nooit alles

tegelijk, noch ook den zamenhang van de tallooze verschijnselen, die zich aan hem voordoen. In dichtregelen die den versbouw van het epische voor dien van het lyrische, van de hymne, verwisselen, poogt hij de tegenstrijdige gevoelens van bewondering, van vrees, van liefde, van schrik, van ontzetting uit te drukken, die hem bij dit verbazingwekkende gezigt komen bestormen. Nu eens ziet hij niets bepaalds, niets afzonderlijks, maar eene oneindigheid van verschijnselen; alle schepselen der aarde, alle bewoners des hemels bij en door elkander, doch zonder eenheid en zamenhang; dan weder verrijst eene schoone en liefelijke lichtgestalte, die dat al omvat en het tot zich neemt; en dan heft Arjuna als in aanbidding de handen omhoog, terwijl voor zijn bewonderenden blik de hemelen zich openen, en hem de gelukkige velden doen aanschouwen, waar de scharen der wijzen en der onsterfelijken den God der goden verheerlijken met hunne lofzangen. Maar plotseling sluit zich die hemel, de lichtglans verandert in een verterenden vuurgloed en eene monsterachtige gedaante komt dood en vernieling dreigen aan de bewoners der aarde. En in dat vuur werpen zich uit eigen beweging en als voortgedreven door eene onweêrstaanbare magt al de geslachten der menschen, al de vorsten en strijders, die Arjuna kent, en het monster grijpt ze aan, en verslindt ze en vermorzelt ze met zijne tanden. Door schrik en vrees overweldigd, stort de zoon van Pandu ter aarde en smeekt om genade den vreeselijken God. Daar wordt eene stem vernomen die den hoorder met nog grootere ontzetting treft: - ‘Ik ben de tijd, de vernieler der wereld, gekomen tot de vervulling om te vernietigen deze stervelingen.’ - Arjuna waagt het niet weder, op te zien: geknield, het hoofd gebogen en met smeekend uitgestrekte handen, bidt hij sidderend Krishna, zijnen beschermer, zijnen vriend, dat vreeselijk gezigt van hem weg te nemen, en in zijne gewone, menschelijke gedaante zich weder aan hem te vertoonen. - ‘Ik wenschte, - zegt hij, - u te kennen, maar ik versta uwe werken niet meer.’ - Het licht verdwijnt, de natuur keert tot haren gewonen toestand terug, en Krishna, de wagenmenner, staat daar weder in zijne menschelijke schoonheid en met zijn vriendelijken, beminnelijken glimlach voor zijnen getrouwen, thans weder gerustgestelden leerling.

Wat nu dit inderdaad zonderling schijnende tooneel, dus tot

zijne eenvoudigste vormen teruggebragt, te beteekenen heeft, zal wel niet moeilijk zijn te bepalen, vooral wanneer wij daarbij de uitspraak in den zevenden zang ons herinneren: - ‘Ik ben onzigtbaar, maar de dwazen achten mij zigtbaar, miskennende mijne natuur.’ - De mensch nl. tracht, gelijk wij reeds opmerkten, niet alleen naar een begrip, maar ook naar eene voorstelling van God. Maar God is een geest, die wel begrepen en dus in den geest aangebeden kan worden, maar niet gezien, zelfs niet door een meer dan menschelijk gezigt, en derhalve voor alle voorstelling onbereikbaar blijft. Wie niettemin, met het enkele begrip ontevreden, ook de voorstelling van het dus onvoorstelbare verlangt, zal deze laatste inderdaad verwerven, doch eene valsche: hij zal werkelijk door het oog des geestes iets meenen te zien; maar, ook al ware zijn voorstellingsvermogen oneindig krachtiger dan dat der gewone menschen, toch zal zijne verbeelding hem telkens een gedeelte, ééne zijde van het geheel voortooveren, maar nergens hem het gansche op eenmaal vertoonen: nu eens ontwaart hij, op deze wijze naar de voorstelling der Godheid zoekend, eene werkelijke eenheid, maar waarin niets te onderscheiden valt; dan weder lost zich alles in de oneindigheid der vormen voor hem op; het eene oogenblik schijnt hem alles liefelijk en schoon, het andere wederom het Al een beeld der verschrikking; als den God der Liefde aanbidt hij den Schepper, maar in ontzetting stort hij straks voor den God des Toorns en der Vernieling neder. En zoo eindigt dan alles in eene ontzaggelijke verbijstering van den geest, zoo verkeert het goddelijk Wezen zelf in eene monstergestalte, waarin al het tegenstrijdige in toomelooze verwarring dooreenwoelt, zoodra de verbeelding zich regten tracht aan te matigen, die aan het denken uitsluitend eigen zijn. Teregt smeekt dan ook Arjuna, dat het vreeselijk gezigt van hem verwijderd worde; teregt ontvliedt de redelijk denkende mensch die wangestalten der verbeelding, en liever erkent hij zijne onmagt, om het onzigtbare onder zigtbare of voorstelbare vormen te bevatten, dan voort te gaan in de zelfmisleiding der fantazie, en daarmede slechts het enkele in het menigvuldige, het bijzondere in het algemeene, ten koste van de eenheid en algemeenheid zelve, vast te houden. Een begrip kan algemeen en dus oneindig zijn: het denken, van de vormen der eindigheid zich ontslaande, is alleen bij magte in eene hoogere eenheid ook de

schijnbare tegenstrijdigheden, de antinomiën, op te lossen. De voorstelling daarentegen is nooit algemeen en dus altijd eindig: de verbeelding, in de zinnelijke vormen, in den schijn steeds bevangen, brengt, waar zij hare natuurlijke grenzen, die der eindigheid, tracht te overschrijden, slechts eene toomelooze verwarring en ten slotte zelfs de vernietiging van het voorwerp zelf van het denken te weeg.

De waarheid dezer beginselen op zich zelve kan, gelooven wij, moeilijk worden betwist; en voor menigeen ook der onzen en in onzen tijd mogten ze nog eene nuttige leering bevatten. Maar is nu ook de vorm te billijken, in welken die denkbeelden door den dichter ons worden medegedeeld? Is het geoorloofd uit het oogpunt der kunst, het onmogelijke eener voorstelling door middel van eene voorstelling, het onvoorstelbare van iets door eene wanvoorstelling, bij wijze van een bewijs uit het ongerijmde te betoogen? Niet gemakkelijk inderdaad schijnt het antwoord op deze vraag. Trachten wij naar onze geijkte begrippen ze op te lossen, en toetsen wij het beschreven tafereel aan 't geen wij van elders kennen, dan moet die vraag ongetwijfeld in ontkennenden zin beantwoord worden. Maar zou er bij mogelijkheid geen andere kunstvorm dan juist de onze of de tot dusver ons bekende kunnen bestaan? Mag datgene wat in de wetenschap algemeen als geldig is erkend, niet in het gedicht, met name in het wijsgeerige, worden overgebragt, vooral daar, waar, gelijk wij vroeger opmerkten en uit al het medegedeelde blijkbaar is, de wetenschap nog niet van de kunst zich gescheiden heeft? Of is welligt de bedoeling der voorstelling, ons een beeld te leveren van 's menschen fantazie, waar deze zich op een gebied dat haar vreemd moet blijven, waagt, een aanschouwelijk tafereel derhalve van het proces, dat in den geest der menschen voorvalt, wanneer hij het onzigtbare in zigtbare vormen tracht over te brengen? Het denkbeeld zou op die wijze volkomen hetzelfde blijven, maar de inkleeding eenigzins anders zijn opgevat en mogelijk zoo ook beter te regtvaardigen. Dan, wij onthouden ons liefst van alle beslissende uitspraak, en beperken ons tot het stellen dier vragen. Immers, wat ook vooral bijdraagt om in dezen het oordeel te bemoeilijken en van alle stellige beslissing ons voorloopig te doen afzien, is de klaarblijkelijke onmogelijkheid eener eenigzins bruikbare vertaling, nevens de onmiskenbare dichterlijke waarde van het oorspronke-

lijke. In welke onzer nieuwere of ook der ons bekende doode talen ook overgebragt, steeds schijnt ons het hier bedoelde gedeelte, op sommige plaatsen althans, een voortbrengsel van smakelooze en bandelooze fantazie; in 't oorspronkelijke daarentegen heeft het niets wat ons stuit, omdat daar de taal zelve, de verbazende rijkdom en de buitengewone buigzaamheid harer uitnemend plastische vormen als van zelve tot het symbolizeren der begrippen aanleiding geeft; terwijl ook de toepassing van vreemde allegoriën veel natuurlijker en beter geregtvaardigd ons voorkomt, wanneer wij ze slechts in de haar eigene vormen en niet in die van gansch andere tijden en volkeren zien uitgedrukt. Wat hiervan zij, onbetwistbaar schijnt ons vooreerst, dat de denkbeelden, die aan de hier besprokene allegorische voorstelling ten grondslag liggen, voor tegenspraak wel niet vatbaar zullen zijn, al worden ze dikwijls uit het oog verloren; - en in de tweede plaats: dat de dichterlijke vorm in welken zij worden gehuld, volkomen met die denkbeelden zelven, met de vroeger meer algemeen als begrip gestelde, overeenkomt. Of nu die vorm naar aesthetische regelen al dan niet geoorloofd zij, dit moge een latere leeftijd uitmaken, die welligt beter dan de onze in den geest der Indische poëzie zal zijn doorgedrongen, en daardoor ook beter tot eene vergelijkende kritiek zich in staat zal gevoelen.

Op de schatting van den eigenlijken inhoud, van de zedelijke en godsdienstige strekking der Gîta kan voor 't overige een meer of min gunstig oordeel over den vorm van sommige inkleedingen geen invloed hebben. Ook na veroordeeling van enkele dezer uit een aesthetisch oogpunt, blijft toch het ‘Lied des heiligen’ wat onze lezers, zoo geen bepaald vooroordeel en geen bekrompen sektegeest hen weêrhoudt, het wel reeds genoemd zullen hebben: eene der meest verhevene en meest reine uitingen van het zedelijk en godsdienstig bewustzijn der menschheid. Als zoodanig, meenden wij, kon het ook, onder de gestelde voorwaarde, op hunne belangstelling aanspraak maken. Bedriegen we ons hierin niet, dan mogten welligt ook nog enkele mededeelingen uit de laatste zangen welkom zijn, waarin wij de natuur der dingen en der menschen nog nader met die der Godheid in verband zien gebragt. Ook deze bevatten nog sommige volkomen oorspronkelijk Indische denkbeelden, die, als de reeds vermelde, aan den eenen kant van onze Wester-

sche geheel afwijkend en aan den anderen daarmede op merkwaardige wijze overeenstemmend, om meer dan ééne reden onze opmerkzaamheid schijnen te verdienen. Veel wat in de vroegere zangen werd uiteengezet, vindt men wel is waar ook hier weder herhaald, maar veel ook wederom nader verklaard, wat in gene slechts vlugtig en voorloopig was aangeduid.

P.A.S. VAN LIMBURG BROUWER.

(*Wordt vervolgd*).

Coehoorn.

Het leven van Menno Baron van Coehoorn, beschreven door zijnen zoon Gosewijn Theodoor Baron van Coehoorn, uitgegeven en met aanteekeningen vermeerderd door Jhr.J.W. van Sijpestein, Kapitein-Ingenieur; in naam van het Friesche genootschap van Geschied-, Oudheid en Taalkunde. Leeuwarden, G.T.N. Suringar. 1860.

Cohorn: the Prince of Engeneers, the dutch Vauban (N°. 5-9 van den jaargang van 1860 van 'the Military Gazette,' het krijgskundig tijdschrift der Vereenigde Staten van Noord-Amerika).

Onder de groote mannen, die Nederland heeft voortgebragt, zijn er weinig of geene, wier uitstekendheid ook in het buitenland zoo algemeen erkend wordt, als die van Coehoorn; zijn roem, buiten 's lands, overschaduwt die van andere Nederlanders, die hem in heldendaden, in genie en in karakter hebben overtroffen of minstens geëvenaard. Zeehelden als van Galen en Evertsen, staatsmannen als Beverningk en Fagel, landontdekkers als Lemaire en Tasman, dichters als Vondel en Bilderdijk, zijn vergeten of misschien nooit goed bekend geweest, daar waar men weet, wie en wat Coehoorn geweest is; en aan het algemeen erkende nut en belang der wetenschap, waarin hij een der helderste lichten is geweest, heeft de vermaarde vestingbouwkundige het te danken, dat zijn naam, ten allen tijde en bij de meest verwijderde volkeren, in eer en aanzien wordt gehouden.

Twee nieuwe levensbeschrijvingen van Coehoorn, van zeer uiteenloopenden aard, hebben kortelings het licht gezien en zullen hier vlugtig in overzigt worden genomen.

Het eerste dier werken is te danken aan het Friesche genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde, eene van die vereenigingen, die er met ernst naar streven om nuttige en be-

langrijke zaken tot stand te brengen. Na nog kortelings door het uitgeven der ‘Gedenkschriften van Goslinga’ eene zeer groote dienst te hebben bewezen aan de geschiedenis in het algemeen en aan de krijgsgeschiedenis in het bijzonder, doet het Friesche genootschap nogmaals een stap op dien goeden weg, door het uitgeven van eene levensschets van Coehoorn, naar een handschrift in de fransche taal van diens zoon Gosewijn Theodoor. De Heer Sijpestein, de kundige schrijver der ‘Verdediging van Holland in 1672-1673,’ heeft de uitgave van dat handschrift op zich genomen, en die levensschets van Coehoorn verrijkt met een aantal aanteekeningen, waarvan enkele belangrijk zijn, maar waarvan het geheel den lezer onvoldaan laat, die daarin eene grondige beoordeeling en waardering van Coehoorn, als vestingbouwkundige, verwacht te vinden.

Het andere levensberigt over Coehoorn vindt men in ‘the Military Gazette,’ een krijgskundig tijdschrift, dat in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika uitkomt. Het is iets zeer vreemds en zeer vleijends voor ons, dat men in een ander werelddeel den lof van een Hollander vermeldt; en daarom, en omdat de Amerikaansche levensbeschrijver van Coehoorn zeer veel belezenheid toont te bezitten, verdient zijne arbeid alle aanprijzing. Iets nieuws zal men echter in dien arbeid te vergeefs zoeken, en, bij veel kennis van onze geschiedenis, zal men er toch meer dan ééne onjuiste opgave in vinden. Evenzoo, bij veel krijgskundige belezenheid van den Amerikaanschen schrijver, laat de krijgskundige kritiek bij hem wel wat te wenschen over. De Amerikanen zijn een dapper en oorlogzuchtig volk, dat bestemd is om veroverend op te treden en eene groote rol in de wereldgeschiedenis te vervullen, maar in krijgskunde munten zij nog niet uit; bij hen is het geregelde leger geheel en al onbeduidend, de krijgsstand weinig gezocht en gezien. Het militaire tijdschrift dat wij genoemd hebben - het eenige dat in de Vereenigde Staten het licht ziet - bestaat nog maar sedert weinige jaren, en uit zijne redeneringen en beschouwingen over het Amerikaansche krijgswezen, kan men ten duidelijkste opmerken, dat in vele opzigten dit krijgswezen den toets der vergelijking met dat der Europesche staten nog niet kan doorstaan.

Wij moeten hier duidelijk zijn. Wij willen met het bovenstaande alleen zeggen, dat de Vereenigde Staten, wat krijgskennis betreft, nog veel te leeren hebben van het oude Europa;

maar wij willen volstrekt niet beweren dat Noord-Amerika, bij een zee- of landoorlog, daarom de minderheid zal hebben. Het tegendeel is waar; een volk, dat zoo krachtig is van geest en ligchaam, dat zooveel zelfvertrouwen en gevoel van eigenwaarde heeft, dat zoo gewoon is als meester te spreken, wordt niet ligt overwonnen en weet bij een ernstigen oorlog zich spoedig legers en vloten te scheppen. Er is in den Amerikaan eene stoutheid, die voor niets terugdeinst; eene taaije volharding, die zich door niets van het beöogde doel laat afleiden; en dát zijn hoedanigheden, die in den oorlog beslissende zijn.

De inleiding der door den Amerikaan geschrevene levensschets van Coehoorn bevat eene vergelijking van dezen met Vauban, en toont al dadelijk, in hoe hooge achting de Hollandsche vestingbouwkundige wordt gehouden:

‘De leden van ieder beroep maken een ligchaam uit, dat men bij eene pyramide kan vergelijken. De groote massa maakt de benedenste lagen uit, terwijl zij, die hoogere geestvermogens bezitten (trapswijze in getal minderende, naarmate zij hooger trap van verstand bereiken), de bovenste lagen uitmaken, die al minder en minder worden van omvang, naarmate zij het toppunt naderbij komen, dat te naauwernood voor een enkele ruimte heeft.

Op de pyramide, wier levende steenen de vestingbouwkundigen van alle eeuwen zijn, zou het toppunt ontwijfelbaar toekomen aan dien grooten en deugdzamen Franschman - even groot door hart als door hoofd - Vauban, wanneer men geregtigd was om eene ondergeschikte plaats toe te wijzen aan zijn tijdgenoot en mededinger - den zedigen en wijsgeerigen Hollander, Coehoorn; een man, die door Zastrow, in zijn vermaard werk “Over de permanente versterkingskunst,” genoemd wordt “*de vorst der Ingenieurs*,” terwijl fransche krijgskundige schrijvers hem “*den Hollandschen Vauban*” noemen. Harris, - de schrijver van een bekend en vroeger populair werk over de oorlogen van Willem III, zegt, dat “hij Vauban overtrof;” en die bewering van den geschiedschrijver wordt in zoo verre gewettigd, dat Coehoorn Vauban in bedwang hield, en paal en perk stelde aan de veroveringen van Lodewijk XIV; en was hij werkzaam geweest op zulk een ruim veld als zijn tegenstander, de wereld zou ongetwijfeld nog meer gemeenzaam geworden zijn met zijn naam, zoodat, wanneer het algemeen gevoelen Vau-

ban plaatst aan het hoofd van zijne wetenschap, Coehoorn's verdienste zijn levensbeschrijver het regt geeft om hem eene even uitstekende plaats toe te kennen.....

.....Eene andere treffende overeenkomst tusschen die twee groote mannen bestaat daarin, dat zij in hun uiterlijk iets hadden dat weinig overeenstemde met hunnen stand, zoodat zij te midden van den bloedigen strijd zoo weinig op hunne plaats schenen te zijn, dat slechts enkelen, hunne krijgsmakkers uitgezonderd, oorlogshelden in hen zouden hebben gezocht. Beide hebben zich gekenmerkt door een zacht en vast karakter, door de zich niets aanmatigende waardigheid van hunne taal en de zich terugtrekkende zedigheid hunner manieren. Coehoorn was inderdaad zoo zacht en kalm van aard, dat het zeldzaam was wanneer hij in zijn spreken of handelen de minste overdrijving of drift aan den dag legde.....

.....Maar een ander zeer merkwaardig feit ten dezen opzigte is, dat de Franschman meer had van het kenmerkende van een Hollander, dan de Hollander van de eigenaardigheid van zijne eigene natie, en daarin is het groote verschil tusschen die twee mannen gelegen. Vauban was bijzonder spaarzaam met het bloed van zijne soldaten, terwijl Coehoorn, om het beöogde doel te bereiken, nooit een menschenleven in rekening bragt.....

.....Ten slotte doet de vergelijking van die beide mannen een nog meer vreemd verschijnsel zien. Vauban, hoezeer begaafd met eene edele ziel en met vrijheidsgezinde gevoelens, wendde toch zijne verbazende geestvermogens en zijn genie aan tot de uitbreiding en bestendiging van het despotismus; desniettemin stierf hij in ongenade, omdat hij zich niet kon verlagen tot een kruipenden hoveling. Hij is een treffend voorbeeld geweest van een slagtoffer van vorstenondank, en is gevallen, omdat hij het welzijn zijner landgenooten poogde te vereenigen met de belangen van zijn zelfzuchtigen koninklijken meester. Hij stierf van hartzeer, omdat Lodewijk XIV onvatbaar was om het grootste blijk van zijne bekwaamheid en vaderlandsliefde op prijs te stellen, zijn advies betreffende de geheele verdraagzaamheid in zake van godsdienst, en zijn ontwerp - zoo als dit is uiteengezet in zijne verhandeling “La dixme royale” (1707-1709) - om de innerlijke welvaart van het bankbreukige Frankrijk te herstellen en dat land nieuwe geldelijke hulpmiddelen te scheppen. Coehoorn daarentegen,

dacht, werkte en streed voor de verspreiding der denkbeelden van vrijheid, en leefde en stierf in het bezit van het volle vertrouwen van dien Willem, die Engeland's grondwettige vrijheid op een onvergankelijken grondslag vestigde, en van zijne landgenooten, die, hoewel zij den naam hebben van ongevoelig te zijn en geheel aan winzucht overgegeven, toch nooit in gebreke zijn gebleven om de verdienste en trouw van hunne openbare beambten te erkennen en te beloonen.'

Er is veel goeds en waars in die vergelijking tusschen Vauban en Coehoorn; 'Coehorn,' noemt hem de Amerikaansche schrijver, die ons daarbij mededeelt, dat de voornaam 'Menno' somtijds veranderd wordt in 'Minno,' of ook in 'Memnon', alsof hij van den Fries een Egyptenaar wil maken; dat de naam verschillend geschreven wordt: 'Coehorn', of 'Koehorn', of 'Koehoorn', maar dat de algemeen aangenomene spelling is 'Cohorn'. Wij zullen echter van ons regt als Hollanders gebruik maken, om Coehoorn bij zijn Hollandschen naam te blijven noemen. - Er is veel goeds en waars in die vergelijking, zeiden wij; evenwel is er eene enkele aanmerking op te maken.

Wij deelen in de meening van den Amerikaanschen schrijver, dat Coehoorn's 'verdienste en trouw door zijne landgenooten zijn erkend en beloond geworden;' de hooge en belangrijke militaire betrekkingen, waartoe Coehoorn verheven is geworden, waren zeker niet boven zijne bekwaamheden en verdiensten, maar toch, zij bewijzen wel degelijk waardering daarvan. Toch is er geklaagd over ondank, dien Coehoorn van de zijde van zijn vaderland zou hebben ondervonden; maar die klagt komt van de zijde van zijn gezin; en de bloedverwanten van een uitstekend man is het weleens eigen, om diens verdiensten te overschatten.

Gosewijn Theodoor, Coehoorn's oudste zoon, heft in de levensschets, die hij van zijn vader geeft, bittere klagten aan over den ondank, waarmede Coehoorn's uitstekende diensten zijn vergolden geworden. Nog bij zijn leven had de groote vestingbouwkundige aanzoek gedaan bij verschillende leden der regering, om na zijn overlijden zijn regiment op zijn tweeden zoon te doen overgaan; - men weet, dat toen ter tijd de kolonels niet slechts *bevelhebbers*, maar *bezitters* van hunne regimenten waren en daaruit groote geldelijke voordeelen trokken, - eene instelling, die in Engeland nóg bestaat. Coehoorn verkreeg de

beste beloften; maar bij zijnen dood werd er aan de vervulling dier beloften niet gedacht; en toen Gosewijn Theodoor bij eenige afgevaardigden van Westfriesland aanzoeken deed ten behoeve van zijnen broeder, moest hij een krenkend antwoord verduren:

‘Een zekere Mijnheer Gent, - toen ik aanzoek voor mijn broeder deed, niet om zijne eigene verdienste, maar ter wille van de diensten van den overledene - antwoordde mij, dat deze wel is waar belangrijke diensten had bewezen aan de Republiek, maar dat hij daarvoor ook goed genoeg was betaald geworden. Ik was zeer gekrenkt door dat antwoord, maakte eene diepe buiging en ging heen.’ (Sijpesteyn, ‘Leven van Coehoorn,’ blz. 58.)

‘Zij,’ zegt Gosewijn Theodoor, ‘die hij bij zijn leven het meeste had goed gedaan, waren de eersten om ons het meeste kwaad te doen; zelfs zij, wier fortuin hij bijzonder bevorderd had.’ (blz. 59.)

Hij brengt nog een ander staaltje van ondank bij:

(Blz. 59-60.) ‘Hier mag ik iets niet verzwijgen, dat ons overkwam, weinig tijds na zijnen dood. De Heeren van den Raad van State hadden hem eene som van twintigduizend livres gegeven, om die te gebruiken voor geheime verstandhoudingen; hij had die som evenwel niet willen ontvangen, dan onder de voorwaarde, dat hij niet verpligt zou zijn die te verantwoorden bij de Rekenkamer, daar men van dien aard van zaken geen kwitantiën geeft, dewijl dit geld gewoonlijk besteed wordt aan menschen, die niet bekend willen zijn; dit was hem toegestaan. De Heer H.’ (Hop), toen thesaurier-generaal, die niet tot de vrienden van den overledene behoorde, maar zich bij diens leven nooit openlijk had durven verklaren, wilde zich wreken op de kinderen, en verklaarde dat deze de twintigduizend francs, waarvan ik gesproken heb, nog schuldig waren, hoezeer hij wel wist onder welke voorwaarde die som toevertrouwd was; zij moest verantwoord worden, zoo als geschiedde, daar men eene aanteekening vond, waarop vermeld was, tot welk einde dit geld was gebruikt, en dit bevestigd werd met eene beëedigde verklaring van den geheimschrijver des overledenen; dit zou nog niet voldoende zijn geweest, zonder de tusschenkomst van den Heer van S.’ (denkelijk Slingelandt), ‘die de zaak ter harte nam en de goedheid had ons door zijnen invloed een kwijtbrief te doen geven.’

‘Bij zijn dood,’ zoo besluit Gosewijn Theodoor, ‘liet hij ons, onder ons vieren, *vijftig duizend kroonen* na, terwijl de geheele wereld dacht, dat zijne nalatenschap millioenen waard zou zijn; hij had, integendeel, een goed deel van zijn vermogen in 's lands dienst opgemaakt, en dat hebben wij nu voor al de diensten die hij zijn vaderland heeft bewezen.’

Zijn nu die klagten van Coehoorn's zoon, over de miskenning van zijn grooten vader, vrij van overdrijving en eenzijdigheid? Wij gelooven het niet; wij gelooven, dat het oordeel van den Amerikaanschen schrijver, in dit opzigt, meer nabij de waarheid komt. Wij hebben alleen willen doen kennen, wat er is in te brengen tegen dat oordeel.

De Amerikaansche schrijver zegt, dat Coehoorn ‘zoo zacht en kalm van aard was, dat het zeldzaam was wanneer hij in zijn spreken of handelen de minste overdrijving of drift aan den dag legde.’ Dit is het beeld, dat gewoonlijk van Coehoorn wordt gegeven; het is, om zoo te zeggen, eene overlevering geworden om hem zóó voor te stellen; ‘dees *stille* Fries,’ zoo duidt hem van Haren, in ‘de Geuzen,’ aan. Is dat beeld van Coehoorn echter geheel overeenstemmende met de waarheid? Wij twijfelen er zeer aan; wij gelooven dat die ‘kalmte en zachtheid’ van Coehoorn wel eens wat te wenschen hebben overgelaten, en dat het evenzeer eene ongegronde overlevering is, om hem altijd als een bedaard en zwijgend wijsgeer voor te stellen, als de overlevering ongegrond is, die ons den grooten zwijger altijd voorstelt met dat zwarte kapje en dien met bont gevoerden jas, - zoo geheel in strijd met den aard van den oorlogsheld, die aan het hoofd zijner krijgsscharen en in het gezigt van Alva's leger den breeden Maasstroom doorwaadde.

De bewijsstukken voor dat minder zachte en kalme in Coehoorn's karakter ontleenen wij aan Sypesteyn's werk.

Bij de belegering van Luik, in 1702, ontstond er een ernstige twist tusschen Coehoorn, met het bestuur der belegering belast, en Geldermalsem, een der afgevaardigden te velde; Gosewijn Theodoor geeft daarover het navolgende verslag:

(Bl. 35-37)..... ‘Terwijl Mijnheer van Coehoorn bezig was met den aanval voort te zetten en de batterijen op te werpen en dat hij daar de kanonnen en mortieren liet overbrengen, liet Mijnheer van Geldermalsem - afgunstig van den roem dien Mijnheer van Coehoorn op nieuw zou verwerven, of, zoo

als vrij waarschijnlijk is, uit den een of anderen wrok wenschende hem kwaad te doen, - het hem gebreken aan alles wat betreft krijgsbehoeften, bommen en kogels, die óf te klein waren, óf te groot, óf niet in vereischte hoeveelheid. Mijnheer van Coehoorn ging naar hem toe, sprak hem daar zeer ernstig en verstaanbaar over aan, en zeide hem, dat wanneer er niet gezorgd werd, dat den volgenden ochtend alles wat hij zoowel van het een als van het ander gevraagd had, ter plaatse aanwezig was, gereed om in de batterijen gebragt te worden, hij het beleg in den loop zou laten en terugkeeren naar zijn bevelhebberschap in Staats-Vlaaanderen. Tegelijkertijd waarschuwde hij een zekeren Mathieu du Bien, die voornamelijk belast was met het vervoer der munitie en die met zijn schip maar onderweg bleef, dat, wanneer hij niet nog dien nacht met het noodige aankwam, hij hem zou laten ophangen.

'Dit alles had uitwerking, zoodat hij in staat was om den volgenden dag van alle batterijen te kunnen vuren. Toen alles daarvoor gereed was, had Mijnheer van Coehoorn aan den Luitenant-Kolonel IJssel, die over de batterijen het bevel had, gelast om niet te doen schieten voordat hij (Coehoorn) in de batterijen was, omdat hij alvorens zelf wilde zien of de kanonnen goed gerigt waren op de plaats, waar men bres moest maken. Desniettemin bij den aanvang van den volgenden dag, toen hij gereed was te paard te stijgen, om er heen te gaan, hoorde men schieten. Mijnheer van Coehoorn, benieuwd wat of dit zijn kon, vroeg wat het was; men berigtte hem, dat het uit onze batterijen kwam; oogenblikkelijk steeg hij te paard, en reed er spoorslags heen, waar hij denzelfden Luitenant-Kolonel vond, aan wien hij vroeg, wie hem bevel had gegeven van te schieten, en of hij het gisteren gegeven bevel vergeten was? Deze, die zeer verlegen was en zich zoo goed mogelijk verontschuldigde, zeide hem, het bevel te hebben ontvangen van Mijnheer van Geldermalsem, aan wien hij niet had durven ongehoorzaam zijn. Hierop gaf Mijnheer van Coehoorn hem op nieuw zeer stellig bevel, van niet te vuren, en ging regtstreeks, naar het kwartier van Mijnheer van Geldermalsem, en vroeg hem zeer kort af, of hij het was, die de stoutheid had gehad om den Luitenant-Kolonel IJssel bevel te geven van te vuren. De andere antwoordde hem, ja; met bijvoeging, of hij wel wist tegen wien hij sprak? Zonder daarover versteld te zijn, antwoordde Mijnheer van Coehoorn, dat hij dit zeer goed wist,

dat hij sprak tegen Mijnheer van Geldermalsem, gedeputeerde te velde voor den Raad van State, en vroeg hem, op zijne beurt, of hij wel wist tegen wien hij sprak: “Ja,” zeide de andere, “het is tegen den Generaal der artillerie, dat ik spreek.” - “Neen,” zeide Mijnheer van Coehoorn, “gij spreekt tegen Coehoorn, *die alle dagen worden kan wat gij zijt, terwijl gij nooit worden kunt wat ik ben*,” - en keerde daarop regelregt terug naar zijn kwartier, zonder zich meer te willen moeijen met het beleg. Die zaak maakte veel opspraak en was dadelijk bekend bij Milord Marlborough en bij de andere gedeputeerden, ook bij den graaf van Athlone, zijn ouden en bijzonderen vriend; - allen poogden het bij te leggen. Eindelijk, na eene soort van genoegdoening ontvangen te hebben, liet Mijnheer van Coehoorn zich overreden, voornamelijk door de tusschenkomst des laatsten, die, na den dood des Prinsen van Nassau-Sarbruck, veldmaarschalk was geworden, en de zaken hernamen daarop den gewonen gang.’

Wij willen niet zeggen dat, bij dien twist, Coehoorn ongelijk had, maar wij doen alleen de vraag: komt, wat daar toen voorviel, overeen met dat zachte en bedaarde karakter, dat men Coehoorn toeschrijft?

Bij eene andere gelegenenheid, in den veldtogt van 1703, gaf Coehoorn blijken van vasthoudendheid en van te hooge ingenomenheid met zich zelven, die afkeuring verdienen. Na den slag van Eekeren (30 Junij 1703) werd er bepaald, dat een goed gedeelte van de legermagt der Republiek, die onder Coehoorn in Staats-Vlaanderen op den linkeroever der Schelde stond, op den regteroever van die rivier zoude overgaan, ten einde zich daar te vereenigen met het leger van Slangenburg, den overwinnaar van Eekeren, en dan tegen Antwerpen op te rukken. Dit aanvalsplan stuitte echter af op den bepaalden onwil van Coehoorn, die in een op den 16^{den} Julij gehouden krijgsraad ronduit weigerde om onder de bevelen van Slangenburg te komen, zoo als blijkt door het volgende uittreksel, uit een brief van Hop (Sypesteijn, bl. 211-212):

.....‘Maer als daerop gesproken wierd off de Heer van Coehoorn voor syn persoon niet mede soude overkomen om alles te helpen dirigeren en tot een soo groot en goet eynde, als onder Godes genadige bystant en segen het te verwachten is, te brengen, vroech syn Ed. wat hy er doen soude, en als gerepliceert wierd, dat hy de artillerye en alles

wat daarvan dependeerde soude bestueren, seide hy vraechsgewyse, doch in vry ernstige termen, off men hem als prul tenteerde, dat hy onder den Heer van Slangenburg de artillerye soude commanderen; waerop daer vry hoge woorden tusschen dese Heeren vielen, die apparent verder souden syn gegaan, indien niet aanstonds tusschen beide was gekomen; doch de Heer van Coehoorn scheide hem daerop uit de Conferentie, seggende dat hy sig in Vlaanderen soude retireren en aan H.H.M. soude schrijven.'

Coehoorn's handeling, bij deze gelegenheid, verdient afkeuring, omdat zij bewijst, dat de eischen van het algemeen belang minder invloed op hem hadden, dan het gevoel zijner eigene waardigheid en zijn bijzondere wrok tegen Slangenburg. Zelfs Marlborough, die anders zeer ingenomen is met Coehoorn en hem de meest vleijende brieven schrijft, veroordeelt hem hier: hij wijt het mislukken van de ondernemingen, in 1703, op Vlaanderen en Antwerpen 'voor een gedeelte aan de stijfhoofdigheid van Mijnheer van Coehoorn en aan de tweespalt tusschen die generaals' ('this is partly owing to M. de Cohorn's stubbornness and the dissensions among those generals.' Marlborough's *Dispatches*, 1ste deel, bl. 157).

Die twee bijzonderheden kunnen volstaan om te bewijzen, dat men verkeerd doet, met zich Coehoorn voor te stellen als een toonbeeld van kalmte en zachtheid; het was een man, die het gevoel van eigenwaarde in ruime mate bezat, die het vasthouden aan zijne begrippen wel eens tot stijfhoofdigheid overdreef, en die zich weleens het vervoeren door toorn en blinde drift. Dat beeld komt mogelijk weinig overeen met dien Coehoorn, zoo als de algemeen aangenomene overlevering hem voorstelt, maar het is der waarheid meer nabij; het is meer menschelijk en minder ideaal. Over het algemeen moet men de geschiedenis wantrouwen, wanneer zij ons een groot man voorstelt als geheel onberispelijk; zoo iets is niet waarschijnlijk; zelfs aan het verhevenste onder de menschen kleeft altijd iets menschelijks, iets gebrekkigs; zelfs het volmaaktste heeft iets onvolmaakts.

De Amerikaansche schrijver zal den onwil der Friezen opwekken wanneer zij bij hem lezen, dat Coehoorn geboren is op een landhuis nabij Leeuwarden, 'eene kleine Friesche stad' (*a small town of Friesland*). - De hoofdstad van Friesland, de verblijfplaats der Friesche stadhouders, eene kleine Friesche

stad te noemen! Het is een even grof vergrijp tegen de aardrijkskunde, alsof men Saragossa ‘eene kleine stad van Aragon’ noemde; zoo iets is men alleen gewoon van de fransche schrijvers.

Het sprookje, dat Coehoorn in het hevigste van den oorlog, van 1672-1678 tegen Frankrijk gevoerd, in fransche krijgsdienst heeft willen overgaan, komt ook bij den Amerikaanschen schrijver voor; trouwens, hij heeft dit van anderen overgenomen. De grond tot dit sprookje is gelegd door een brief van Chamilly, den franschen opperbevelhebber van Oudenaarden, den 10^{den} Maart 1675 aan den Minister Louvois geschreven, welke brief voorkomt in het ‘Recueil de lettres pour servir d' éclaircissement à l' histoire militaire du règne de Louis XIV’ (deel 4, bl. 159). Daarin meldt Chamilly, dat een Ingenieur in Hollandsche dienst, Jean Cohorne - op eene andere plaats in den brief wordt hij genoemd Jean Cohorte - misnoegd over de weinige bevordering, die hij bij de Republiek maakte, zijne diensten Frankrijk aanbood; dat die Jean Cohorne verzekerde, wanneer Frankrijk zijne diensten aannam, vele belangrijke mededeelingen te zullen doen ten nadeele van de Republiek en van Spanje, en dat hij, om te toonen dat het hem ernst was met zijn aanbod, zijne vrouw en zijne zeven of acht kinderen te Oudenaarden zou laten komen; verder komt er, in die briefwisseling van Chamilly met Louvois, niets meer voor over deze aangelegenheid; - maar die enkele brief is voldoende geweest om dien ‘Jean Cohorne’ voor den grooten vestingbouwkundige te doen houden, die, op grond daarvan, beschuldigd is geworden van, te midden van den oorlog, tot de vijanden van zijn vaderland te hebben willen overgaan. Die beschuldiging heeft de eene schrijver overgenomen van den anderen: zij hebben zonder onderzoek elkander nageschreven, - wat trouwens zulk eene groote zeldzaamheid niet is.

Sypesteijn heeft op de overtuigendste wijze bewezen, dat die ‘Jean Cohorne,’ waarvan de brief van Chamilly gewag maakt, onmogelijk onze groote Coehoorn kan geweest zijn, en dat deze dus geheel vrij is van het misdrijf, van zijn vaderland te hebben willen verraden. Coehoorn, in 1675, was geen ingenieur; hij was officier der infanterie. Coehoorn had in 1675 volstrekt niet te klagen over te geringe bevordering. Coehoorn was, in 1675, niet getrouwd; eerst in 1678 is hij in het huwelijk getreden. Coehoorn is geen vader geweest van *zeven* of

acht kinderen; het getal zijner kinderen heeft maar *vier* bedragen. Maar bovendien, wanneer Coehoorn gepoogd had zulk eene misdaad te bedrijven, zou dan een Willem III, een zoo streng en onverbiddelijk handhaver der krijgspligten, hem beschermd, beloond en tot zijn vertrouweling gemaakt hebben; zou dan de poging tot die misdaad Coehoorn nooit verweten zijn geworden door een der menigvuldige tegenstanders en benijders, die hij zich hier te lande onder zijne tijdgenooten gemaakt heeft? Het antwoord op die vragen is voldoende, om het ongerijmde te doen inzien van de beschuldiging tegen Coehoorn ingebragt; het behoort tot het goede gedeelte van Sijpesteyn's arbeid, dat hij de eer van den Fries zoo naar waarheid heeft verdedigd tegen die schandelijke aantijging.

De Amerikaansche levensbeschrijver gaat hieromtrent in een anderen zin te werk: hij neemt de aantijging als waarheid aan en voegt er zelfs de bijzonderheid bij, dat de overgang van Coehoorn tot de Fransche krijgsdienst alleen daardoor verhinderd werd, ‘dat zijne vrouw en zijne zeven of acht kinderen, op bevel van Willem III, in verzekerde bewaring werden genomen om Coehoorn te dwingen terug te komen.’ Maar, de waarheid der aantijging aannemende, wil de Amerikaan het schandelijke en misdadige van het voorgenomen feit wegcijferen; hij bezigt daartoe eene redenering, die, vooral bij de vaderlandsliefde der Noord-Amerikanen, nog al vreemd moet voorkomen: vergetende, dat de tijd, waarop Coehoorn, naar luid der beschuldiging, zijne diensten aan Frankrijk zou hebben aangeboden, juist de tijd was, waarop Frankrijk de Republiek beoorloogde, staat de Amerikaansche schrijver de stelling voor, dat een officier zeer goed handelt, wanneer hij, in zijn vaderland miskenning ondervindende, zijne diensten vreemde mogendheden aanbiedt; hij haalt een aantal voorbeelden aan van dergelijke handelingen, en maakt van die gelegenheid gebruik, om zijne landgenooten te waarschuwen voor het gevaar van hunne verdienstelijke en talentvolle officieren te miskennen.

‘In deze overdeugdzame en oververstandige wereld is het meer dan moeijelijk om regt te erlangen, en vaak meer dan gevaarlijk om zijn regt te verkondigen en voor te staan. Daarom verdient hij, die tegen de boven hem gestelde magten het een zoowel als het ander durft te doen, de toejuiching van alle verstandige menschen. Wanneer een officier ziet, dat zijne verdiensten niet genoegzaam gewaardeerd of beloond wor-

den, welk kwaad doet hij dan, als hij die diensten eener andere regering aanbiedt, die in staat is ze te waarderen en gezind ze te beloonen?.....

.....Coehoorn zou, ongetwijfeld, zich niet aangeboden hebben aan eene mogendheid met Holland in vijandschap; maar laat die voorbeelden dienen tot eene waarschuwing, en laat ons volk zich in acht nemen, dat, door het verdooven van den ijver der bekwame mannen, die de voorzienigheid het schenkt, en door het verheffen van kwakzalvers, het zich niet dompele in de diepste ellende, of niet snelle tot dat wisse verderf, dat hem bedreigt, die zich laat leiden door dwaasheid, oneerlijkheid en ondeugd.'

Die redenering is de redenering van een egoïst, en niet die van een vaderlandlievend man; onmogelijk kan zij goedgekeurd worden in het vaderlandlievende Amerika. Waarschijnlijk heeft men die geheele redenering alleen te danken aan de zucht des schrijvers om Coehoorn's eer en goeden naam van elken smet vrij te houden: hij heeft niet kunnen aantoonen, dat het feit, Coehoorn ten laste gelegd, valsch en onwaar is; en hij heeft zich daarom bevlijtigd om dat feit voor te stellen als schuldeloos en regtmatig.

Reeds in den oorlog van 1672-1678 tegen Frankrijk had Coehoorn zich meermalen door dapperheid onderscheiden; maar zijne uitstekende bekwaamheden kwamen eerst in het helderste daglicht bij den krijg, dien Frankrijk ons nogmaals aandeed, toen in 1688 Willem III den Engelschen troon beklom. Bij de belegering van Bonn (1688) nog ondergeschikt aanvoerder, wees hij de gebreken aan van de wijze waarop men die vesting aanviel; en de keurvorst van Brandenburg, het gegronde zijner aanmerkingen erkennende, gaf daaraan gehoor en dankte daaraan de overgave van Bonn. Twee jaren later, bij den slag van Fleurus, waar Luxembourg het door den Prins van Waldeck aangevoerde leger der Republiek sloeg, onderscheidde zich Coehoorn door de dapperheid, waarmede hij streed aan het hoofd der Hollandsche infanterie, toen de beste infanterie van Europa. Er is volstrekt geene overdrijving in hetgeen de Amerikaansche levensbeschrijver daarover zegt:

.....'Coehoorn voerde als brigadier acht bataillons aan van dat Hollandsche voetvolk, dat, verlaten door de ruiterij, en in front, flanken en rug gelijktijdig aangevallen door eene

groote overmagt van ruiterij en voetvolk der Franschen, wonderen van dapperheid verrigtte, zijnen terugtogt in geregelde orde volbragt, spottende met 's vijands magtelooze pogingen en hem uittartende tot eene hervatting van den aanval. Die onvergelijkelijke dapperheid maakte zulk een indruk op den overwinnenden Franschen maarschalk, dat hij verklaarde, dat het Hollandsche voetvolk te Fleurus het Spaansche voetvolk te Rocroy had overtroffen, toen de groote Condé daar zooveel roem verwierf, en dat hij zich zijn leven lang het Hollandsche voetvolk wilde herinneren. Bij deze gelegenheid was Coehoorn op het punt van in 's vijands handen te vallen, en werd alleen gered door den moed en de tegenwoordigheid van geest van een vertrouwden bediende.'

In 1692 behoorde Coehoorn tot de verdedigers der vesting Namen, toen die belegerd werd door een talrijk Fransch leger, met Lodewijk XIV aan het hoofd. Coehoorn voerde toen het bevel over het fort, dat later naar zijn naam genoemd werd en toen nog fort Willem heette; en de bijzonderheid, dat de handelingen der aanvallers bestuurd werden door Vauban, heeft aan dit Namensche beleg van 1692 eene groote vermaardheid gegeven, grooter dan het werkelijk verdient. Coehoorn heeft uitstekende dapperheid en bekwaamheid betoond bij de verdediging van het hem toevertrouwde fort; maar verschillende oorzaken bragten noodwendig mede, dat die verdediging niet lang *kon* duren en spoedig moest eindigen met eene overgave. Gosewijn Theodoor deelt in het levensberigt van zijn vader daarover het navolgende mede:

.....'Ik zal mij hier niet ophouden bij het verhaal van dat beleg; ik zal alleen zeggen, dat de stad weinig wederstand bood, en dat men na hare inneming het fort aanviel, waar hij de eer had het bevel te voeren en dat nog maar half voltooid was en naauwelijks in eenigen staat van verdediging; er waren geen kasematten om daarin de troepen te beschutten tegen de bommen en grenaten, die in menigte daarin werden geworpen door de belegeraars en waardoor de bezetting zeer werd verontrust en geteisterd. Na zeven dagen beleg of aanval was hij eindelijk genoodzaakt zich den 30sten Junij bij capitulatie over te geven. Langer zou hij zich verdedigd hebben, wanneer niet eenige Duitsche troepen aan het muiten waren geslagen en op de overgave hadden aangedrongen; maar vooral, wanneer hij niet gevaarlijk was gewond geworden aan het hoofd,

door het springen van eene bom, die hem buiten gevecht stelde en die de knecht doodde, waarvan hij in den slag van Fleurus zulk eene goede dienst had gehad; bovendien was er door het springen van een kruidmagazijn eene aanmerkelijke bres in den wal ontstaan.'

De Amerikaansche schrijver zwaait aan die verdediging van Namen in 1692 een warmen lof toe, die verdiend is voor zoover Coehoorn betreft, en laat daarop volgen:

'Die *echt-Saksische* geest, die Coehoorn deed handelen, woont nog met de oude kracht in de harten van Hollandsche officieren. Getuige daarvan hoe van Boetzelaar, door zijne gelukte verdediging van Willemstad; van der Duyn, in 1794, toen hij in Sluis gedurende 22 dagen een krachtigen wederstand bood aan den reeds vermaarden Moreau; en in 1795 de Bons, door zijne hardnekkige verdediging van Grave, de bewondering van Europa verwierven, toen de elementen zich met een wreeden vijand en met nog meer te duchten verraders verbonden tot den val van het vaderland, en de Fransche heirscharen, als een vuile stroom van onzedelijkheid en roofzucht, den bodem overdekten, die de allereerste wijkplaats was voor de vrijgemaakte gedachte en de altijd vrije woning van vrije mannen. En welk krijgsman is Chassé vergeten en zijne wanhopige, maar onverschrokken verdediging van Antwerpen, volgehouden totdat het Fransche geschutvuur dit meesterstuk van vestingbouwkunde in stof en puin had doen vallen. Als wij den lof vermelden, dien Vauban in 1692 aan Coehoorn toezwaaide, dan doet zich Chassé's begroeting in 1832 door Gérard, in al den ernstigen luister van hare zedelijke grootheid, van zelf op aan de verbeelding der lezers.'

Is er overdrijving in den lof, dien de Amerikaan ons toezwaait? Wij gelooven het niet; de wapenfeiten, die hij opnoemt, verdienen op hoogen prijs te worden gesteld; het eenige wat men er bij kan aanmerken is, dat die wapenfeiten - schitterende blijken van oud-Hollandschen heldengeest! - in 1792 en 1794 ontluisterd zijn geworden door zooveel andere daden, die alleen van zwakheid en lafheid getuigen. De Amerikaan stelt alleen de schitterende zijde van onze krijgsgeschiedenis voor; het slechte of schandelijke daarvan verzwijgt hij, en dus in zoover is hij *eenzijdig*. Maar *onwaar* is hij daarom niet; die verdedigingen van Willemstad, Sluis, Grave en van de Antwerpsche citadel zijn werkelijk roemwaardige handelingen geweest, die wel den

lof verdienen, door den Amerikaanschen schrijver daaraan gegeven. - Bovendien moet men wel in het oog houden, dat de Vereenigde Staten, zelden oorlog voerende, daardoor op nog niet veel krijgsroem kunnen bogen, en derhalve onze oorlogsfeiten op veel hoogeren prijs stellen, dan zij gesteld worden door eene Europesche mogendheid, b.v. Frankrijk of Pruissen, die zelf veel oorlog gevoerd heeft. Onmiskenbaar ook is - ten minste bij een gedeelte van het Amerikaansche volk - de vooringenomenheid met Holland en de zucht om zich door afkomst en bloed aan Holland verbonden te rekenen, en den ouden roem van Holland bijna te beschouwen als een eigendom van Amerika. In dat opzigt is de schrijver van Coehoorn's levensschets een geestverwant van Motley.

Drie jaren later (1695) was Coehoorn niet verdediger, maar belegeraar van Namen, en de inneming dier vesting in dat jaar is een der uitstekendste wapenfeiten geweest van Willem III en van zijn grooten ingenieur. De vestingwerken van Namen waren in 1695 in een toestand van uitmuntendheid en volmaaktheid, verre overtreffende hetgeen zij in 1692 waren geweest; Vauban had, in de drie jaren tijds waarin Namen de lelievlag op zijne muren zag wapperen, de ingevingen van zijn scheppenden geest en de schatten zijns konings ten koste gelegd aan de verbetering en uitbreiding van Namen's vestingwerken; en Mégrigni, toen, na Vauban, Frankrijks uitstekendste ingenieur, was in 1695 belast met de taak om partij te trekken van die krachtige verdedigingsmiddelen. Ook de bezetting van Namen was in 1695 dubbel zoo sterk als in 1692, bestond in uitgelezen troepen en werd aangevoerd door den maarschalk Bouflers, een bevelhebber van beproefden moed en bekwaamheid. Voeg hierbij, dat een sterk Fransch leger, onder Villeroi, bestemd was om de belegerde vesting te ontzetten, en dan zal het duidelijk zijn, dat, indien Willem III, in weêrwil van zoo geduchte hinderpalen, Namen heeft doen bezwijken, dit een wapenfeit is geweest, glorievol voor hem en voor zijn leger. In een tijd, toen de oorlogen meestal uit belegeringen bestonden en de veldslagen slechts schaars voorkwamen, was de inneming van eene groote, sterke, goedverdedigde vesting, zoo als de inneming van Namen, een wapenfeit even grootsch en belangrijk, als in onze dagen een groote gewonnen veldslag, eene overwinning van Inkerman of van Magenta.

Coehoorn was bij dat beleg van Namen in 1695 de regter-

hand van Willem III; hij bestuurde de werkzaamheden van het beleg, hij was de ziel van den aanval. Aanvankelijk werd die aanval bestuurd door Tettau, den generaal der artillerie; maar de gebrekkige wijze, waarop deze te werk ging, de weinige vorderingen, die de aanval maakte, en de groote verliezen, die de bondgenooten daarbij ondervonden, deden koning Willem besluiten om Tettau te gelasten van met Coehoorn te rade te gaan. De naijver van Tettau dreef hem echter aan, om dien last te veronachtzamen; en Coehoorn, die meer dan raadsman wilde zijn bij eene handeling, tot wier volbrenging hij zich volkomen berekend achtte, drong zijnen raad niet op en liet den aanval in zijn gebrekkigen gang voortgaan; totdat eindelijk Willem III, dit gemis aan goede verstandhouding tusschen de beide bevelhebbers opmerkende, in toorn ontstak, Tettau de leiding der belegering ontnam en die geheel en al opdroeg aan Coehoorn. Van dat oogenblik af aan nam het beleg eene geheel andere wending; het eene gedeelte der vesting voor, het andere na, viel in handen der belegeraars; en na den dappersten wederstand was Bouflers gedwongen tot de overgave, vóór dat Villeroi met zijn leger de benarde vesting kon te hulp komen.

Fransche schrijvers maken de aanmerking, dat, terwijl Vauban bij zijne belegeringen op de omzigtigste en stelselmatigste wijze te werk ging en spaarzaam was met het bloed van zijne soldaten, Coehoorn daarentegen den val van Namen in 1695 meer verkregen heeft door onstuimig geweld, door de aanwending van een zeer hevig geschutvuur en door het opofferen van een aantal soldaten bij de gedurig ondernomen bestormingen. Die aanmerking heeft eenigen grond; maar ter verklaring van Coehoorn's handeling moet hierbij in het oog worden gehouden, dat de nadering van Villeroi's leger aan den belegeraar den tijd niet liet, om bij den aanval op de stelselmatige wijze te werk te gaan, welke de regels der kunst voorschrijven. Vauban kon bij zijne belegeringen spaarzaam zijn met het bloed zijner soldaten, omdat hij niet spaarzaam behoefde te zijn met den tijd; Coehoorn, die voor de inneming van Namen slechts over weinig tijd had te beschikken, moest den korteren duur der belegering vergoeden door de hevigheid waarmede die werd gevoerd.

De belegering en inneming van Namen maakt zeker het uitstekendste wapenfeit uit in Coehoorn's loopbaan; maar al waren

zij minder uitstekend dan dit, nog andere zijner wapenfeiten verdienen toch vermelding.

In het eerste jaar van den Spaanschen successie-oorlog (1702) was het Coehoorn, die de belegeringen bestuurde van Venlo, Roermonde en Luik en die vestingen door de wapenen der bondgenooten deed vallen; daardoor werd Marlborough's leger meester van een aanmerkelijk gedeelte van de Maas en kon ongehinderd van dien stroom partij trekken om troepen en krijgsbehoeften te vervoeren, een voordeel, dat in die dagen, toen de wegen zoo uitermate zeldzaam en slecht waren, van oneindig grooter beteekenis was dan het in onzen tijd zou zijn. Nog vóór de belegering van die vestingen aan de Maas, had Coehoorn met voordeel de wapenen gevoerd in Staats-Vlaanderen, en het volgende jaar (1703) was hij het, die de belegering van Bonn bestuurde, en die vesting, tien dagen na het openen der loopgraven, tot de overgave dwong.

Het laatste wapenfeit van den Frieschen held, dat vermelding verdient, is het aanvallen en vermeesteren van de Fransche liniën te Calloo en Stekene (Junij 1703), toen Coehoorn daar, op den linkeroever der Schelde, Antwerpen wilde insluiten, terwijl die insluiting op den regteroever door het leger van Wassenaer-Obdam moest verrigt worden. Het is bekend, dat die onderneming tegen Antwerpen geen ander gevolg had, dan het leveren van den veldslag van Eekeren (30 Junij 1703), een voor ons glorievolle strijd, gelijkstaande met eene overwinning, maar waarbij toch Obdam's leger in het uiterste gevaar had verkeerd van geheel verloren te gaan, en alleen gered werd door Slangenburg's beleid en door de onvolprezen dapperheid van zijne soldaten.

Onder de aanteekeningen van den Heer Sijpesteyn op Coehoorn's levensschets zijn die betreffende den veldslag van Eekeren en de krijgsgebeurtenissen van 1703 in de Nederlanden nog al uitvoerig; hoofdzakelijk hebben zij ten doel om Marlborough te verdedigen tegen de beschuldigingen, die ingebragt worden tegen zijn beleid als veldheer in 1703. Daar de schrijver van deze bladen in dit opzigt geheel en al in gevoelen verschilt met den Heer Sijpesteyn, zij het vergund met een enkel woord hier deze aangelegenheid te behandelen.

Na de inneming van Bonn (Mei 1703) had Marlborough de magt, welke die vesting belegerd had, naar de Nederlanden doen

komen; een gedeelte, door hem zelf aangevoerd, voegde zich te Maastricht bij het daar reeds aanwezige leger van Ouwerkerk, maar het grootste gedeelte werd naar Bergen op Zoom overgebragt, om daar, met andere troepen uit de Hollandsche vestingen getrokken, een leger uit te maken onder het oppervel van Obdam. De magt der bondgenooten in de Nederlanden was dus toen verdeeld in *twee* legers: het eene aan de Maas, onder Marlborough, het andere aan de Schelde, onder Obdam; beide legers, meer dan dertig uren gaans van elkander verwijderd, hadden tusschen zich het Fransche leger in Zuid-Braband. Marlborough's leger, het sterkste der twee, zou naar de zijde van de Maas voortrukken, daar de vesting Huy belegeren en op andere wijze den vijand *bezig houden*, eene onbepaalde uitdrukking, die zeer dikwijls bij oorlogsplannen voorkomt, wanneer men niet bepaald weet, wat men eigenlijk wil. Het leger van Obdam was eerst bestemd om Ostende te belegeren; later veranderde dit in het voornemen om Antwerpen aan te vallen.

Ziedaar in de hoofdzaak het oorlogsplan der bondgenooten in Mei 1703.

Men behoeft nog niet veel over dit onderwerp na te denken om tot de overtuiging te komen, dat dit plan geheel gebrekkig en slecht was en noodwendig moest leiden tot tegenspoed en nederlaag. Terwijl men in weinig tijds de geheele magt der bondgenooten had kunnen vereenigen aan de Maas, en met die magt daar voortrukkende, kans had eene overwinning te behalen, die tot gevolg moest hebben de ontruiming van het grootste gedeelte van België door het Fransche leger, - gaat men nu moedwillig en ten koste van veel tijdverlies zijne legermagt in twee deelen splitsen, die eenige dagmarschen van elkander verwijderd zijn, die onmogelijk elkander kunnen ondersteunen of helpen, en die dus het grootste gevaar loopen van ieder afzonderlijk te worden aangevallen en geslagen door de geheele magt van den tusschen in staanden vijand. Zeker, men moet altijd in het oog houden, dat dit plaats had in het begin van de achttiende eeuw, toen men op veel meer omslagtige, langzame en gebrekkige wijze den oorlog voerde dan in onze dagen; maar zelfs voor 1703 was dat oorlogsplan der bondgenooten gebrekkig en slecht; zelfs in 1703 behoefden de Fransche legerhoofden, die in de Nederlanden tegenover Marlborough stonden, nog geen Turenne's of Condé's te zijn, om den groven

misslag van hun tegenstander in te zien en daarvan partij te trekken ten zijnen nadeele.

De Heer Sijpesteyn beweert dan ook nergens, dat dit oorlogsplan der bondgenooten goedkeuring of lof verdient; maar hij wil het slechte daarvan niet aan Marlborough geweten hebben. ‘Marlborough was niet verantwoordelijk voor dat oorlogsplan; het voornemen om Antwerpen te belegeren schijnt afkomstig te zijn van de zijde der Staten; wat er aan de Schelde gebeurd is, was geheel en al buiten Marlborough's bemoeijingen; hij had daar niet te bevelen.’ Die verdediging komt dus daarop neêr: Marlborough, als veldheer in 1703, is geen onbekwaam man geweest; hij was alleen eene nul in 't cijfer, die anderen liet besturen wat door hem zelf bestuurd had moeten worden.

Het valt niet moeijelijk aan te wijzen, dat zelfs die verdediging, die, om een gedeelte van Marlborough's naam te redden, nog zooveel daaraan prijs geeft, niet kan worden volgehouden. Wie was het legerhoofd der bondgenooten in de Nederlanden in 1703? - Wie anders dan Marlborough; op hem komt dus de verantwoordelijkheid neêr van wat er toen gedaan en niet gedaan is. Het is bekend, dat die inmenging der Hollandsche Staten in krijgszaken Marlborough niet verhinderd heeft om zijn eigen gang te gaan, telkens wanneer hij dit maar verkoos; de gedenkschriften van Sicco van Goslinga leveren daarvan meer dan één bewijs op.

Dat Marlborough, die bij Maastricht stond, niet verantwoordelijk kan gesteld worden voor wat er bij Antwerpen voorviel, is maar gedeeltelijk waar; op dien afstand kon hij, dit is zeer natuurlijk, niet dag voor dag de bewegingen van Obdam's leger regelen; maar wèl kon hij in groote trekken voorschrijven wat dat leger doen moest, zoo als een legerhoofd dit altijd verpligt is ten aanzien van een gedeelte, dat wel van hem is afgezonderd, maar dat toch altijd onder zijne bevelen blijft. Obdam's leger aan de Schelde voor te stellen als geheel onafhankelijk van Marlborough, is eene geheel verkeerde voorstelling. Marlborough was opperbevelhebber over het geheel; hij kon zich begeven op welk punt van het tooneel des oorlogs dat hij verkoos; nu was hij bij het leger aan de Maas, maar hij had zich even goed bij het leger aan de Schelde kunnen bevinden. Dat de Staten Marlborough in dat opzigt de meest mogelijke vrijheid hadden gelaten, erkent die veldheer zelf; in

een brief, den 26sten Maart 1703 aan den graaf van Nottingham geschreven, en waarin Marlborough zijn voornemen te kennen geeft om naar het leger te gaan dat Bonn moet belegeren, en niet naar het leger dat aan de Maas moet blijven, zegt hij: ‘de Staten hebben het aan mij overgelaten, om mij te begeven bij een der beide legers, zoo als ik dat het dienstigste zal achten.’ (‘The States having left it in my power to be with either of the armies, as I shall think it best for the service.’ - ‘Dispatches,’ 1e Dl., blz. 74.)

Van hem afkomstig of niet, het oorlogsplan der bondgenooten in 1703 komt altijd ter verantwoording van Marlborough; want Marlborough was de opperbevelhebber; een opperbevelhebber, aan wien men eene oorlogshandeling voorschrijft, die hij verderfelijk rekent voor de algemeene zaak, weigert tot zulk eene handeling mede te werken en legt het opperbevel neder. Al was dus dit oorlogsplan van 1703 Marlborough geheel vreemd, hij is toch de man, die de verantwoording van dat oorlogsplan draagt.

Maar bovendien, het blijkt nergens uit, dat dit oorlogsplan van 1703 *niet* van Marlborough afkomstig is; het blijkt nergens uit, dat het hem is opgedrongen en dat hij het met weêrzin uitvoert; het tegendeel is waar. In de menigvuldige brieven, door Marlborough geschreven, komt nergens eene veroordeeling voor van de voorgenomene operatiën, maar wel eene bepaalde goedkeuring daarvan. Zoo, onder anderen, in een brief van Marlborough aan Coehoorn van den 23sten Mei 1703 (‘Dispatches,’ 1e Dl., blz. 105) komt deze uitdrukking voor: ‘Ik beken u, dat ik dien aanval op Antwerpen met hart en ziel voorsta’ (‘et je vous avoue que je suis coeur et âme pour l'attaque d'Anvers’); en hoewel dadelijk daarop in dien brief ook gesproken wordt van het voornemen om Ostende te belegeren, zoo wordt dat voornemen alleen geopperd in de onderstelling, dat voor het aanvallen van Antwerpen alles nog niet in gereedheid mogt zijn. Wanneer later, van de zijde der Hollandsche bevelhebbers, met name van de zijde van Obdam, bedenkingen tegen dit oorlogsplan worden ingebragt en de vrees uitgedrukt, dat de legermagt der Republiek aan de Schelde plotselings door de geheele magt van het Fransche leger zal worden aangevallen en verpletterd, dan schijnt dit geen indruk op Marlborough gemaakt te hebben; niet in één brief, maar in een aantal brieven, toen door hem aan de Hollandsche generaals

geschreven, komt de verzekering voor, dat hij het Fransche leger zóó zal bezig houden, dat dit onmogelijk zich naar de Schelde zal kunnen wenden, benevens de herhaalde belofte, dat, wanneer Frankrijk al troepen naar de Schelde mogt afzenden, ook Marlborough tijdig eene genoegzame versterking derwaarts zal zenden; - verzekering, die volstrekt geen waarde had, omdat zij onbestaanbaar was met den wezenlijken toestand van zaken; belofte, waarop men evenmin mogt rekenen, daar zij onuitvoerbaar was; maar verzekering en belofte, die, door Marlborough gegeven, daardoor het onwederlegbare bewijs opleveren, dat hij wel degelijk instemde met het gevolgde oorlogsplan, daar hij, om de deugdelijkheid van dat plan vol te houden, zelfs de ongerijmdste beweringen niet ontzag.

Terwijl in de maand Junij 1703 het leger van Marlborough naar de zijde van de Maas langzame en onbeduidende bewegingen verrigtte tegen de daar aanwezige Fransche legermagt, was het eerst in de laatste helft van die maand, dat het Hollandsche leger aan de Schelde zich in beweging stelde, om de onderneming tegen Antwerpen te beginnen; die vertraging ontstond eensdeels omdat er een aanmerkelijke tijd noodig was, om de troepen, die Bonn belegerd hadden, naar Bergen op Zoom en Lillo te doen komen; andersdeels, omdat, naarmate het oogenblik der uitvoering meer naderde, men het gevaarlijke der onderneming meer begon in te zien. Eindelijk wordt bepaald, op welke wijze men Antwerpen zal aanvallen; van de legermagt aan de Schelde - denkelijk een kleine 30,000 man sterk - zal de grootste helft, onder Coehoorn en Sparre, op den linkeroever van dien stroom de Fransche versterkte liniën in het land van Waas aanvallen, en, na die liniën genomen te hebben, Antwerpen aan de westzijde insluiten; op den regteroever der Schelde zal Obdam, met 12,000 man, van Lillo oprukken naar Eekeren, een kleine twee uur ten noorden van Antwerpen, ten einde van daar die stad te bedreigen, zoo doende den door Coehoorn en Sparre voorgenomen aanval te begunstigen, om dan later, in verband met die bevelhebbers, de insluiting van Antwerpen te verrigten. Den 27sten Junij was de dag, voor die beweging bepaald.

Den 27sten Junij vallen Coehoorn en Sparre de Fransche liniën aan op den linkeroever der Schelde; die liniën worden vermeesterd, bij Calloo door Coehoorn, ten koste van een onbeduidend verlies, bij Stekene door Sparre, na een langdurig

en bloedig gevecht. Waarom, dadelijk na het behalen dier voordeelen, Coehoorn en Sparre zich niet naar de zijde van Antwerpen wendden, om die stad van de westzijde in te sluiten en tevens in regtstreeksche gemeenschap te komen met de magt, die op den regteroever der Schelde Antwerpen was genaderd, blijkt nergens uit; genoeg, het *werd* niet gedaan; en de afdeelingen van Coehoorn en Sparre bleven, na de behaalde overwinning, werkeloos in het land van Waas.

Obdam trekt den 27sten Junij, op den regteroever van de Schelde, van Lillo - of, beter gezegd, van het Kamp van Stabroek, nabij Lillo - in zuidelijke rigting naar Antwerpen en neemt stelling te Eekeren; hij was daar op korten afstand van de verschanste liniën des vijands, die, bij het dorp Merxem, Antwerpen aan de noordzijde omsloten en, zich in zuid-oostelijke rigting wendende, een deel van het Markiezaat van Antwerpen en geheel Zuid-Braband met eene doorloopende versterking omgaven. Ook den 28sten en 29sten Junij blijft Obdam's leger in die stelling bij Eekeren; den 30sten Junij wordt het daar verrassend aangevallen door een meer dan dubbel sterken vijand, die, uit Antwerpen opgerukt, het leger der Republiek in stilte heeft omgetrokken en zoo goed als ingesloten; dat leger slaat zich echter dapper door den vijand heen, en bereikt, meer overwinnend dan overwonnen, Lillo, waar het veilig is.

Die strijd bij Eekeren op den 30sten Junij 1703 is voor ons leger een roemrijk wapenfeit geweest. In den ochtend van dien dag wordt dat leger verrast door de nadering van 's vijands magt; het ontwijken van den strijd is onmogelijk, daar het spoedig blijkt, dat de Fransche bataillons, in stilte over de heide voortgerukt, de wegen naar Breda en Bergen op Zoom hebben bereikt, weldra zich ook van die naar Lillo meester maken, en op die wijze de Hollandsche magt hebben omgeven met een kring van sabels en bajonetten; de eerste gevechten zijn in het nadeel van het Hollandsche leger; de overmagtige vijand wint veld; de Hollandsche veldheer verdwijnt in dit hagchelijke oogenblik; er ontstaat verwarring en moedeloosheid; - dit was een toestand, zoo gevaarlijk, zoo schijnbaar wanhopig, dat een minder goed leger daaronder bezweken zou zijn. Onder minder ongunstige omstandigheden legde het volgende jaar, op het slagveld van Hochstet, eene Fransche magt, sterker dan Obdam's leger, de wapenen neder voor den vijand. Niet aldus het leger der Republiek te Eekeren; het herstelt de oogenblikkelijke

wanorde; het gehoorzaamt de bekwame leiding van Slangenburg, die in plaats van Obdam het bevel op zich neemt; aangevoerd door dappere bevelhebbers rukt het moedig den vijand te gemoet; het slaat de Fransche bataillons; het verovert Fransch geschut; en toen de avond valt, heeft het zich een weg gebaand naar Lillo en ziet het zijne vijanden, verzwakt en ontmoedigd, afdeinzen.

Bloedige offers heeft die strijd bij Eekeren gekost: ruim 2400 man heeft de kleine Nederlandsche magt daar verloren; maar 's vijands verlies is niet minder geweest, en de eer van den strijd is ons deel gebleven. ‘Men kan niet genoeg bewondering schenken aan de dapperheid der soldaten en aan de bekwame aanvoering der officieren, waardoor de vijand is teruggeslagen, en, tegen zoo groote overmagt, het slagveld behouden,’ - zoo schrijft Marlborough, over den strijd bij Eekeren, in zijnen brief van den 2^{den} Julij 1703 aan de Staten-Generaal; in zijnen brief van denzelfden dag, aan Hop, noemt de Britsche veldheer dien strijd ‘eene zoo roemrijke daad, waarvan de geschiedenis schaars de weêrgâ, oplevert;’ en, den volgenden dag, in een brief aan Coehoorn, wordt Eekeren genoemd ‘eene der schitterendste wapenfeiten van onze eeuw’ (‘Dispatches,’ 1e deel, bl. 131 en 132). - Er is geen overdrijving in dien lof, door het Britsche legerhoofd aan de overwinnaars van Eekeren toegezwaaid.

Maar heeft die strijd bij Eekeren het leger der Republiek omkransd met wèlverdiende lauweren, het lijdt geen twijfel, dat dit leger toen in het grootste gevaar verkeerd heeft van geheel verloren te gaan; het lijdt geen twijfel, dat alleen de buitengewone krijgsdeugd van dat leger toen eene oorlogsramp van ons heeft afgewend, die, had zij ons getroffen, niets vreemds of verbazends zou gehad hebben. De dapperheid van het leger heeft hersteld, wat de onbekwaamheid van den veldheer had bedorven; - en met dien veldheer bedoelen wij hier Marlborough, hij, die de verantwoording draagt voor het ellendige oorlogsplan, dat noodwendig tot tegenspoed en nederlaag moest leiden. Die 12,000 man van Obdam, die daar vlak voor Antwerpen staan en niet ondersteund kunnen worden, noch door Marlborough's leger, dat dagmarschen ver verwijderd is, noch door Coehoorn en Sparre, die door den breeden Scheldestroom van Obdam zijn gescheiden, moesten noodwendig, door hunne geïsoleerde stelling, zelfs den minst ondernemenden

vijand uitlokken, om zich met zijne overmagt daarop te werpen. Geen wonder dan ook, dat de Fransche legerhoofden daartoe overgaan; geen wonder, dat Bouflers - zonder dat Marlborough dit kan beletten of bemerken - toen hij te Thienen achter de versterkte liniën is gekomen, met eene sterke afdeeling snel naar Antwerpen trekt, zicht voegt bij de daar aanwezige magt van Bedmar, en zich ijlings met 30,000 man op het Hollandsche leger werpt. In die onderneming is volstrekt geen wonder; het eenige wonder is, dat die niet is gelukt.

Men heeft ook aan Obdam's verkeerd beleid het gevaar geweten, waarin het Hollandsche leger bij Eekeren heeft verkeerd. Men heeft hem als misslagen toegerekend: én dat hij op den 27sten Junij de Fransche liniën bij Antwerpen niet aangevallen heeft, tegelijk dat Coehoorn en Sparre de liniën in het land van Waas aanvielen, én dat hij in die stelling bij Eekeren niet genoegzaam heeft gezorgd voor de veiligheid van zijn leger, maar door de gebrekkige wijze, waarop hij de voorpostendienst heeft laten verrigten, het den vijand mogelijk heeft gemaakt om dat leger geheel in te sluiten; én dat hij zooveel dagen in die gevaarlijke stelling bij Eekeren is gebleven, in stede van dadelijk terug te gaan op Lillo of Stabroek, waar zijn leger veilig was.

Er is waarheid en onwaarheid in die aantijgingen tegen het beleid van Obdam.

Dat die veldheer, den 27sten Junij, de Fransche liniën bij Antwerpen niet heeft *aangevallen*, is geen misslag geweest; hij had volstrekt geen last om dien aanval te doen, hij had alleen last om den vijand bij Antwerpen te *verontrusten* en *bezig te houden*, ten einde daardoor den aanval te begunstigen, dien Coehoorn en Sparre op 's vijand liniën zouden doen. Bovendien zou zulk een aanval op de Fransche liniën bij Antwerpen geheel onraadzaam zijn geweest, dewijl het bekend was, dat de daar geplaatste vijandelijke magt in sterkte gelijk stond met de magt van Obdam.

Dat Obdam in de stelling bij Eekeren de veiligheidsdienst slecht heeft laten waarnemen, en dat het daaraan is te wijten geweest, dat zijn leger, voor men het vermoedde, geheel werd ingesloten, - is waarheid. Wat eenigzins hierin den Hollandschen generaal verontschuldigt, is, dat in dien tijd de veiligheidsdienst van een leger gewoonlijk op die gebrekkige

wijze werd verrigt, en dat weinig legerhoofden van dien tijd het regt hadden om Obdam daarom te veroordeelen. Dit gedeelte der krijgskunst wordt bij de oorlogen van onze dagen oneindig beter behartigd dan in de zeventiende en achttiende eeuw, en er is derhalve eenige onbillijkheid in, om de thans gehuldigde beginselen en regelen der krijgskunst toe te willen passen op de verrigtingen van het jaar 1703.

De derde aantijging tegen Obdam's beleid is de gegrondste: Obdam had niet dagen lang zóó in die stelling bij Eekeren moeten blijven; hij had het gevaarlijke van die stelling moeten inzien; hij had tijdig op Lillo moeten teruggaan. Laat ons met een enkel woord aanwijzen, waaraan die misslag van Obdam is toe te schrijven geweest; die aanwijzing zal eene *opheldering* zijn, volstrekt geene *regtvaardiging*.

Obdam volvoerde den hem gegeven last, met bij Eekeren stelling te nemen; Coehoorn had die stelling bij Eekeren ‘een bequaem en secuur campement’ genoemd (brief van Hop aan den griffier Fagel. - Sijpesteyn, bl. 199); en Marlborough had, niet eens maar herhaaldelijk, verzekerd, dat er geen Fransche troepen naar de Schelde waren getrokken, dat hij dit ook wel beletten zou, en dat, wanneer hij het soms niet beletten kon, hij Obdam tijdig zou komen ondersteunen tegen 's vijands magt.

Dat alles was voor een aanvoerder van Obdam's stempel voldoende om het verlaten van die stelling bij Eekeren te beschouwen als eene onverschoonbare handeling. Obdam toch schijnt een man geweest te zijn van beperkte geestvermogens, zóó zelfs, dat Hop in een zijner brieven zich aldus over hem uitlaat: ‘de Heer van Obdam is de heer van Obdam, *dictum sapienti sat*’ (Sijpesteyn, bl. 184). Obdam was oud geworden in de krijgsdienst; ondervinding had hij in hooge mate verkregen; maar het ontbrak hem aan verstand en oordeel, zonder welke die ondervinding maar luttele waarde heeft. Bevelhebbers van dien stempel als Obdam, kunnen zeer goed zijn in gewone omstandigheden, of wanneer hunne handelingen door anderen worden bestuurd; maar moeten zij uit zich zelve handelen, doet het onvoorziene, het buitengewone, zich aan hen op, dan zijn zij verloren; met wanhopigen angst klemmen zij zich dan vast aan de ontvangene voorschriften, en vaak handelen zij slecht, alleen uit vrees van slecht te zullen handelen.

Een bekwaam legerhoofd, in Obdam's plaats, zou ingezien

hebben, dat die verzekering van Marlborough, van tijdig het leger aan de Schelde te zullen ondersteunen, volstrekt niets beduidde, en het dwaasheid zou zijn, daarop te betrouwen; dat Coehoorn's verklaring omtrent de voordeelen van de stelling bij Eekeren geenszins in dien zin moest begrepen worden, dat men voortdurend daar kon blijven, in de onmiddellijke nabijheid van den overmagtigen vijand; en dat, hoezeer men den last had, om bij Eekeren stelling te nemen, evenwel de voorzigtigheid thans gebiedend voorschreef, om dien last niet op te volgen, maar op Lillo terug te gaan; - het was beter dat Obdam zich blootstelde aan het ongenoegen zijner lastgevers, dan dat hij zijn leger in gevaar bragt van geheel verloren te gaan. Een legerhoofd moet een man zijn van oordeel en van karakter; hij moet zich niet angstvallig binden aan voorschriften; hij moet veel op zijne verantwoording durven nemen; en wanneer hij het algemeene welzijn behartigt, dan moet hij er zich niet om bekreunen, of hij daardoor misschien het misnoegen van zijne regering opwekt en ongenade verwerft. Zulk een legerhoofd is Obdam *niet* geweest; was hij het geweest, het leger der Republiek was niet in zoo gevaarlijken toestand gekomen, als dit bij Eekeren is gebeurd.

Maar die weinige bekwaamheid van het Hollandsche legerhoofd, hersteld door het heldhaftige gedrag zijner soldaten, zou mogelijk onopgemerkt zijn gebleven, en Obdam had mogelijk een roemrijken naam in de geschiedenis behouden, wanneer niet eene ongelukkige gebeurtenis den luister van dien naam geheel verdonkerd had. Even bij het begin van den strijd van Eekeren - op welke wijze is niet regt duidelijk - wordt de Hollandsche veldheer afgesneden van zijne troepen; hij ziet geen kans om zich daar weêr bij te voegen; alle bedaardheid en moed verliezende, verlaat hij als vlugteling het slagveld, rent spoorslags naar Breda, en komt daar de tijding brengen, dat zijn geheele leger verloren is gegaan en hij alleen is overgebleven om het te kondschappen. Hoe verpletterend moet later voor hem het berigt geweest zijn, dat dit leger, dat hij verloren noemde, zegevierend uit den strijd was wedergekeerd, en dat, toen de veldheer aan niets anders dacht dan om de vervolgende Fransche ruiters te ontrennen, zijne brave soldaten, in uren lang voortgezetten kamp, de overmagtige Fransche bataillons voor zich deden verstuiven. Eene enkele uitdrukking kan volstaan, om Obdam's diepe wanhoop over die rampzalige

gebeurtenis te schilderen: in een brief, een paar weken na den slag van Eekeren uit den Haag aan Coehoorn geschreven, verzoekt Obdam, met den meesten aandrang, dat deze door zijnen invloed bewerke om hem het opperbevel in Staats-Vlaanderen te doen opdragen; in den Haag kan hij niet langer blijven; '*want*,' zegt hij, '*de steenen springen mij hier tegen het hoofd*.' - Te vergeefs evenwel waren de pogingen van Obdam, om weêr op te treden als aanvoerder van de Hollandsche legermagt; Slangenburg, de overwinnaar van Eekeren, was ongezind om weêr onder de bevelen te komen van den vlugteling van Eekeren; Obdam nam dan ook later geen deel meer aan de krijgsverrigtingen; hij kon de schande van zijne vlugt niet uitwisschen, en die enkele ongelukkige handeling deed al den roem van eene langdurige en eervol afgelegde militaire loopbaan verloren gaan.

Gosewijn Theodoor, de zoon en levensbeschrijver van Coehoorn, was juist te Breda, toen de strijd bij Eekeren voorviel; en er is iets dramatisch in de wijze, waarop hij Obdam's komst binnen die vesting beschrijft. Men heeft te Breda het schutgevaarte gehoord, dat een hevigen strijd aankondigt naar de zijde van de Schelde; de Salis, de opperbevelhebber der vesting, heeft aan zijne tafel een aantal aanzienlijke gasten vereenigd; de gulle feestvreugde bezielt allen, en rusteloos wordt de beker geledigd, om op het welzijn te drinken der dapperen, die voor Holland's eer den dood onder de oogen zien. De wijn, in ruime mate gebruikt, doet tegen den avond de dischgenooten hunne legersteden opzoeken, en Gosewijn Theodoor is in een diepen slaap verzonken, toen tegen middernacht de gordijnen van zijn ledikant plotselings opengerukt worden, en een zwager van de Salis daar als een onheilsbode voor hem staat: 'het is een ongelegen uur om uwen slaap te storen, maar ik kom u eene groote ramp melden; ons leger in Vlaanderen is geslagen.' - 'Geslagen?' roept Gosewijn Theodoor uit, die dadelijk denkt aan het leger door zijn vader aangevoerd. - 'Ja, geslagen! en zóó geheel geslagen, dat op dit oogenblik het legerhoofd voor de poort der vesting staat en vraagt om binnengelaten te worden.' - 'Wie is dat legerhoofd?' vraagt de jonge Coehoorn; en een wel te verontschuldigen egoïsmus doet hem met tevredenheid hooren, dat Obdam dit legerhoofd is: heeft hij eene groote krijgsramp der Republiek te betreuren, de eer zijns vaders is ten minste ongekrenkt gebleven.

Zijne slaapkamer verlatende, begeeft de jonge Coehoorn zich naar het vertrek, waar Obdam intusschen is binnengeleid en waar de Salis met andere hooge bevelhebbers den veldheer hunne opwachting maken. Die veldheer meldt hun in radelooze drift, dat het leger, hetwelk hij aanvoerde, geslagen is en te niet gegaan; dat hij zelf te naauwernood ontkomen is aan de Fransche ruiterij, die hem tot halfweg Breda heeft vervolgd en vijf zijner paarden heeft genomen; dat alles verloren is en alles opgeofferd aan de eerzucht en het eigenbelang van een enkel mensch; - de beschuldiging, in die laatste bewering besloten, doelt klaarblijkelijk op Marlborough, geenszins op Coehoorn, zoo als Gosewijn Theodoor vermoedt, allerminst op Slangenburg, zoo als de Heer Sijpesteyn onderstelt. - De bevelhebbers, die Obdam omgeven, pogen hem tot bezadiging te brengen; maar in zijne onstuimige wanhoop luistert hij naar geen rede. Intusschen verloopen de uren; niets komt het berigt bevestigen van de door Obdam verkondigde nederlaag; geen vlugtelingen komen te Breda aan, die anders in zulk een geval zich heinde en ver over het land verspreiden; de twijfel aan de nederlaag der Nederlanders neemt al meer en meer toe. Eindelijk, toen de dag reeds bijna om is en de avondschemering begint te vallen, komen binnen de vesting twee overloopers van den vijand; maar die overloopers, wel verre van eene nederlaag te boodschappen, boodschappen eene overwinning door de Nederlanders behaald. In Obdam's tegenwoordigheid gebragt, herhalen die vijandelijke soldaten hunne opgaven; maar driftig valt de Hollandsche generaal hen in de rede en noemt hen ellendelingen, die schaamtelooze leugentaal vertellen en de galg verdienen; een der vijandelijke overloopers houdt echter, bedaard maar vast, zijne beweringen staande, en geeft ieder de overtuiging, dat hij geene leugentaal spreekt; en Obdam, niet langer kunnende twijfelen aan hetgeen hij hoort, roept in wanhoop uit: ‘als alles wat die man zegt, waar is, dan ben ik diep rampzalig!’

Geen twijfel dat men Obdam's gedrag als legerhoofd bij Eekeren geheel en al veroordeelen moet; maar geen twijfel ook, dat men diep medelijden moet hebben met dien ongelukkigen krijgsman, die door één oogenblik van zwakheid een eervollen militairen naam ontluistert, en die zoo diep doordrongen is van het gewigt zijner overtreding van den krijgspligt, dat hij daardoor onherroepelijk neêrgedrukt blijft. De Fransche treurspeldichter gewaagt van hen, ‘die zich in het kwade aan eene schan-

delijke gemoedsrust overgeven, en zich een gelaat vormen dat van geen blozen meer weet'; - *die* trap van het kwade is aan Obdam geheel vreemd gebleven.

Een paar aanmerkingen tot besluit.

De levensschets van Coehoorn, door den Amerikaanschen schrijver gegeven, levert niets nieuws op; maar men had ook geen regt om dat te verwachten; en die levensschets is daarom belangrijk, omdat zij doet zien, dat men ook in de nieuwe wereld regt laat wedervaren aan de waarde van een der groote mannen, die Nederland heeft voortgebragt. Er bestond echter geen enkele reden om te gelooven, dat de arbeid van den Amerikaanschen schrijver eenig nieuw licht zou werpen over Coehoorn's daden en werken, en dus, wanneer wij in dien arbeid niets anders aantreffen dan bekende zaken, dan ondervinden wij daardoor geene teleurstelling.

Maar wel ondervinden wij die, wanneer ook de arbeid van den Heer Sijpesteyn ons in dit opzigt onvoldaan laat. Coehoorn's leven, beschreven door een ingenieur, door een Hollandsch ingenieur, door een Hollandsch ingenieur die reeds zoo vele blijken van krijgskennis heeft gegeven en zoo in de gelegenheid is om die kennis met elken dag uit te breiden, - dit moest de gegronde verwachting doen koesteren, dat wij hier Coehoorn zouden leeren kennen als vestingbouwkundige, als aanvaller en verdediger van vestingen; dat wij ingewijd zouden worden in de geheimen van zijn uitstekend genie; dat wij ten volle begrijpen zouden, waarin zijne grootheid heeft bestaan. Geheel Europa, de geheele wereld huldigt die grootheid, en naar onze overtuiging met het volste regt; maar gij, die zijn levensbeschrijver zijt, verklaar ons dan die hulde, zeg ons waarin die grootheid heeft bestaan; wijs ons op onwederlegbare wijze aan, dat wij ten volle geregtigd zijn om ons te buigen voor Coehoorn's beroemden naam; die beoordeeling en waardering van Coehoorn als ingenieur verwachten wij van u, die in staat zijt ons die te geven, en op wien door den ondernomen arbeid daartoe de verpligting rust.

De Heer Sijpesteyn heeft die verwachting teleurgesteld, en schijnt teruggedeinsd te zijn voor de taak van eene schildering en ontleding van Coehoorn als vestingbouwkundige; niets van

zoo iets vindt men in zijn werk. In stede daarvan vindt men er eene dorre naamlijst van de ingenieurs, die mét Coehoorn in verschillende betrekkingen zijn werkzaam geweest; eene opsomming van de versterkingen, die door hem zijn aangelegd of voorgeslagen, en eene verzameling van geheel onbeduidende brieven door Coehoorn geschreven, tijdens hij te Luik (1692-1694) het bevel voerde. Leeren wij door dit alles Coehoorn als ingenieur kennen en waarderen? - niet in het allerminste. Evenmin leeren wij dit uit de levensschets, die Gosewijn Theodoor ons geeft; want het zal zekerlijk tot de grootheid van Coehoorn al zeer weinig afdoen, wanneer men leest, welke vleijende brieven hem, óf de koning van Spanje, ót de hertog van Savoye, geschreven hebben; de uitstekendheid van een groot man wordt bewezen uit zijne daden en werken, maar hangt niet in het minste af van de nietige eereblijken, die de een of andere vorst hem verleent. Men kan met eeretitels en waardigheden overladen zijn en de borst bedekt hebben met ridderkruisen - *cette quincaillerie royale*, zoo als de Italiaansche patriot dat genoemd heeft - en toch een zeer onbeteekenend wezen blijven. Al had Coehoorn lofprijzende brieven ontvangen van alle vorsten van Europa, dan zou dit nog veel minder tot zijne waarde afdoen, dan dat hij het sterke Namen voor zijne aanvallen heeft doen bezwijken.

Het leven van Coehoorn is dus nóg te schrijven. Wat óók nog te schrijven is, dat is eene krijgskundige geschiedenis van den Spaanschen successie-oorlog, voor zoo ver het aandeel betreft, door de legers der Republiek aan dien oorlog genomen. Die aanmerking wordt ons ontlokt door de herinnering aan hetgeen in Sijpesteyn's werk over den veldtogt van 1703 wordt gezegd, en wat - moge het daarin uitgesproken oordeel al vatbaar zijn voor tegenspraak - toch, ontegenzeggelijk, van een allezins belangrijken aard is.

De Spaansche successie-oorlog, die langdurige en grootsche worsteling van het verbondene Europa tegen den magtigen Lodewijk XIV, is een te weinig bekend of te veel verwaarloosd gedeelte van onze krijgsgeschiedenis. Wat Nederlandsche legers en Nederlandsche aanvoerders toen verrigt hebben, dat weten wij nog niet goed, dat waarderen wij nog niet naar eisch; een oordeelkundig en wetenschappelijk onderzoek van de krijgsgebeurtenissen uit dien oorlog heeft, van onze zijde, nog niet plaats gehad; en wij bepalen ons hoofdzakelijk tot

het naschrijven van vreemde auteurs, die aan den krijgsroem van Nederland onregt doen, en die alleen de beelden van Eugenius en van Marlborough omgeven met den luister der toen behaalde overwinningen.

Maar voor wie met opmerkzamen en onderzoekenden blik de krijgsgebeurtenissen van het begin der achttiende eeuw gadeslaat; voor wie daarbij gebruik maakt van kortelings uitgekomen werken - zoo als, onder anderen, de bekende gedenkschriften van Goslinga, die zulk een nieuw licht werpen op de mannen die deel namen aan die oorlogsfeiten, - moet het geen twijfel meer lijden, dat die overwinningen, welke Lodewijk XIV zijn val nabij bragten, veel minder het werk zijn geweest van Eugenius en van Marlborough, dan van de Nederlandsche legerhoofden en bewindhebbers, die hun ter zijde hebben gestaan. De roem van Eugenius kan, 't is waar, den toets van het onderzoek doorstaan: hij blijft altijd het ondernemende legerhoofd, dat, door het stoute en Napoleontische in zijne oorlogsplannen, ruimschoots vergoedt wat daarin, misschien, ontbreekt aan omzigtigheid, - maar Eugenius heeft slechts enkele jaren, niet voortdurend, het opperbevel in de Nederlanden uitgeoefend. Marlborough is daar, tijdens den Spaanschen successie oorlog, ons legerhoofd geweest; en Marlborough, als legerhoofd, heeft een roem verworven, die geheel en al onverdiend is.

Macaulay heeft dien man, reeds als mensch en als staatsman, in al zijne afzigtelijke laagheid ten toon gesteld en ons op nieuw geleerd, hoe onbedacht men soms wierook brandt voor wat niets dan verguizing verdient; maar, ook als veldheer, verdient Marlborough op lange na niet dien roem, die hem is toegezwaaid. De studie der veldtogten van Marlborough doet ons zijne mindere waarde als legerhoofd kennen, zijne slecht beraamde oorlogsplannen, zijne weifelingen, zijn gemis aan voortvarendheid, zijn toegeven aan de stem van verachtelijk eigenbelang ten koste van de eischen van het algemeene welzijn; die studie geeft de overtuiging, dat de schitterende krijgsdaden, waarvan de Nederlanders toen getuige zijn geweest, veel minder te danken waren aan Marlborough, dan aan zijne Nederlandsche onderbevelhebbers, of aan die krachtvolle en verstandige mannen, die hem, als gedeputeerden te velde, ter zijde stonden, of aan dat onvolprezen Nederlandsche leger,

dat, door Willem III gevormd, toen het uitmuntendste oorlogswerktuig was, dat een veldheer zich kon wenschen.

Regt te doen aan de oorlogsdaden der Nederlanders bij Eekeren, Ramilies, Oudenaarden en Malplaquet; voor ons eene oordeelkundige krijgsgeschiedenis zamen te stellen van den Spaanschen successie-oorlog, - is iets wat wij nog wachtende zijn, is eene taak die nog rust op onze krijgskundige schrijvers. Die taak moge moeijelijk en zwaar zijn, ontegenzeggelijk is het, dat er eene groote verdienste zal gelegen zijn in haar waardiglijk te volbrengen.

Breda, 18 Nov. 1860.

W.J. KNOOP.

Een nieuwe historische roman.

Mary Hollis, door H.J. Schimmel. III deelen.

Ziehier een auteur, in wiens werken de kritiek naar hartelust mag gaan grasduinen, niet omdat de kritiek daarin zulke rijke stoffe vinden zal tot gisping en afkeuring; integendeel! maar omdat deze schrijver en de kritiek sedert jaren met elkander hebben verkeerd en ongetwijfeld voortdurend zullen blijven verkeeren op den voet der meest bevriende mogendheden. Wanneer ik zeg: b e v r i e n d , dan beteekent dit wel, dat de Heer Schimmel opregtelijk en ernstig de kritiek liefheeft en waardeert, maar het beteekent niet, dat beide mogendheden op gelijken voet staan. De Heer Schimmel is haar de baas; niet alleen omdat hij haar weet te ontwapenen, maar ook omdat hij haar weet te gebruiken en toe te passen. Op welke wijze, daarvan getuigt menig kritisch artikel in dit tijdschrtft, waarin hij als kampvechter voor de regten van het w a r e en het s c h o o n e , als ridderlijke verdediger van de prerogatieven der k u n s t , als ijverig en veeleischend apostel der g e d a c h t e is opgetreden.

Het heeft mij veel, ja zeer veel moeite gekost - ik bid u het te gelooven - om mij ook niet door deze vleesch-geworden kritiek, ditmaal in de liefelijke, opbouwende gedaante van een scheppend kunstenaar, te laten ontwapenen. Gaandeweg echter wint men krachten, en wanneer men eenmaal al zijne nuchterheid en onbevangenheid heeft opgeroepen om aan de verleiding van het talent onzer begaafde romancière - men begrijpt natuurlijk, dat er slechts van ééne sprake kan zijn - weêrstand

te bieden, dan komt men eenigzins beslagen ten ijs, zelfs op glad ijs. Meent men hieruit te mogen opmaken, dat ik met volkomen kalmte de taak aanvaard, om in 't gerigt te treden met een der redacteuren van het tijdschrift, waarin mij van tijd tot tijd welwillend eene plaats wordt ingeruimd; meent men tot deze gevolgtrekking bevoegd te zijn? Welnu, dan heeft men het mis. Ik ben niet kalm, maar ik zal trachten het te schijnen.

Als novellist is de Heer Schimmel betrekkelijk nog jong; hij is het absoluut, in zooverre de genie nooit veroudert. Maar toen hij met de novelle eene intieme verbindtenis aanknoopte, kwam hij niet met ledige handen. Hij was eene in alle opzigten begeerlijke en goede partij; hij bragt een schoonen bundel dramatische poëzie mede ten huwelijk, en het aanvallige meisje (of moet ik volstrekt m e i s k e n of d e e r n e schrijven?) mogt zich gelukkig prijzen in het voorregt, dat haar het hof werd gemaakt door een bruigom, die aan al den ernst van den mannelijken leeftijd het vuur en de geestdrift der jongelingsjaren paarde. Ik weet niet, wie 't eerst die leelijke phrase heeft gebruikt: ‘het kind is vader van den man;’ maar hoe smakeloos ook uitgedrukt, in die woorden ligt waarheid. De mensch is, wat zijn aanleg en zijne vorming en opleiding hem hebben gemaakt. De dramatist Schimmel is de vader van den novellist en zijn zoon verloochent zijne afkomst niet.

Slaat de vroegere jaargangen van dit tijdschrift op en leest zijn ‘Een Avond bij Mevrouw de Stael,’ zijne romantische schetsen van ‘Het Directoire,’ en van dien gewigtigen, schoon nooit te regtvaardigen ‘Achttien Brumaire,’ en zegt mij, of niet onder den mantel van den novellist de oude dramatische dichter komt uitkijken; of de dialoog veel verandering zou behoeven, om in plaats van den roman, het drama voort te doen schrijden; of het u niet natuurlijk toeschijnt, dat deze historisch-romantische schetsen niet in denzelfden vorm werden voortgezet, maar hunne voltooijing vonden in den ‘Napoleon Bonaparte, Eerste Konsul,’ drama in vijf bedrijven, en in het dramatische tafereel ‘De Val van het Directoire’? Herinnert u ‘Een Haagsche Joffer’ en den schier onmerkbaren overgang van deze in Juffer Serklaes, herinnert u de dramatische opvatting van den ‘Eersten dag eens Nieuwen Levens’ en van de figuur van den ouden Bardes, door een ander heer, specialiteit van het Haarlemmermeer, tot den held van een drama gemaakt; herinnert u het Kind van Staat, preludium of tusschenzin van des schrijvers

jongsten roman, de Mary Hollis, en ge zult, geloof ik, met mij overtuigd zijn, dat Schimmel ook in de novelle bij uitnemendheid dramatist is gebleven.

Daar kwam verandering in 't gezigte van mijn droom! Het komt mij voor, dat de tooneeldichter tegelijk van genre en van kring verwisselde; dat hij zich verplaatste op een ander gebied en tevens in eene andere omgeving; dat zijne muze, bij het verlaten van de hooge broozen der tragedie en bij het aangorden der proza-kleederen, hem tevens tot bewustheid riep eener andere schoone zijde van zijn talent, eener andere ingeboren kracht, en hem uit een tooneel- en rederijkerswereld verplaatste in het volle, dagelijksche leven der menschen, in de gewone wereld der aanschouwing, opmerking en ontleding, waar die gave en die kracht eerst tot openbaring konden komen. Naarmate de eischen van het tooneeleffect en de declamatie op den achtergrond weken, drong de militeerende kritiek verwinnend vooruit. De dichter Schimmel leerde zich zelven kennen. Mogt hij met regt prijs stellen op den arbeid, die achter hem lag, een arbeid, naar waarde geschat door allen, voor wie een krachtige vorm en rijkdom van ideën de hoofdvoorwaarden des dichters zijn; mogt hij met voldoening terugzien op den ernst, de volharding en piëteit van zijn streven bij zooveel tegenwerking en miskenning, zooveel natuurlijke hinderpalen om hem heen; hij zag in, dat hij toch daarin zich zelven nog niet gevonden had, dat in die sfeer de totaliteit van zijn talent niet tot ontwikkeling gekomen was, en hij ontwaakte op een schoonen morgen - eenen gezegenden! - met de bewustheid van zijn krachtig kritisch vermogen, van zijn scherpzinnig analytisch oordeel, van zijn humor en zijne satire.

Eerst sedert dien oogenblik verrees deze litteraire figuur in al hare volheid voor ons en verheugen wij ons in de aanschouwing van al de zijden van dit talent. Dat de oude Adam niet gansch in den Heer Schimmel stierf; dat hij zijn ondankbaar pleegkind, het hollandsche tooneel, bleef liefhebben en den onwaardige soms nog met rijke geschenken bedacht, wordt hem door mij niet tot verwijt gemaakt, maar is integendeel eene welkome bijdrage tot karakterisering van zijnen verderen arbeid, en spreidt daarover een eigenaardigen tint.

De Heer Schimmel, zoo als hij nu voor ons staat, is een wijsgeerig auteur en een plastisch kunstenaar. Afkeerig van zinledige vormen, van schelklinkend metaal; vijand van louter

kunst om de kunst, ligt aan al zijne werken eene wijsgeerige gedachte ten grondslag en zijn zij de dragers van bepaalde rigtingen en overtuigingen; zij hebben een doel en eene strekking; zij wettigen hun regt van bestaan door de hoogere idee, waaraan zij dienstbaar zijn gemaakt. De meeste zijner figuren zijn vleesch-geworden gedachten en hebben, nevens hare menschelijke en historische zijde, hare allegorische beteekenis; de feiten en toestanden, die hij in het leven roept, zijn niet accidenteel; zij zijn noodzakelijk, niet alleen in verband tot de kunstéénheid van het werk, maar in betrekking tot de abstractie, die te bewijzen is; feiten en personen zijn niet alleen om zich zelzen, maar zijn tevens lasthebbende vertegenwoordigers van begrippen; hunne ligchamen bestaan, maar zij bestaan niet alleen te hunnen eigen behoeve, zij worden vooral geroepen om iets buiten hen te beligchamen. Ongemotiveerde verschijningen duldt deze strenge opvatting der romantische schepping niet, en in zooverre erken ik gaarne hare hooge waarde; maar de vraag is niet ongeoorloofd, of de consequente toepassing dezer leer niet tot een ander soort, een hooger soort van conventionalisme voert; of zij niet aan het frissche, natuurlijke en zuiver-menschelijke der karakters dreigt tekort te doen, of ze niet gevaar loopt voor personen persoonsverbeeldingen, voor feiten beligchaamde begrippen, voor karakters tastbaar-gemaakte ideën te scheppen?

Dit gevaar is voorzeker niet te vreezen, waar de wijsgeerige gedachte in de behandelde stoffe zelve l i g t , maar alleen dan, wanneer zij er in wordt g e l e g d . Uit het feit zelf ontsprongen, zal het feit er te belangrijker door zijn; van buiten tot het feit gebragt, zal het feit er naar worden vertrokken en verplooid. Dit laatste nu kan, naar mijne bescheidene meening, tot tirannie van de natuur, tot opoffering der absolute kunstwaarheid en kunsteenheid ter wille eener andere magt, de wijsgeerige stelling, die bewezen worden moet; kan tot conventionalisme, ten gevolge van de allegorische eischen, verleiden.

Niet volkomen is de Heer Schimmel in zijne romantische werken, wat karakterteekening betreft, deze klip ontzeild. Zijne figuren, hoe levendig ook voorgesteld, hoe vol beweging en handeling, dragen soms den ijk van een typus. Ik heb hier niet het oog op de van ouds aangenomen kategoriën van tooneelhelden, van verraders, verdrukte onschulden, *pères-nobles*, en wat dies meer zij; voor het leveren van *traîtres de mélodrame*

staat de Heer Schimmel te hoog en is hij te schrander kriticus; maar ik bedoel de typus van een begrip, van eene opvatting. De hollandsche landbouwer Dirk Jansz in zijn jongsten roman is, indien ik mij niet door een vooraf gevestigde meening laat verschalken, de eenigzins conventioneele uitdrukking van het nuchtere gezond-verstand, van boersche gevatheid en wereldwijsheid; de Mary Hollis zelve draagt de idee van puriteinsche zuiverheid van zeden en puriteinsche preêkbehoefte; Lady Castlemaine is eene modèl-courtisane; Buckingham is een typische fat; maar bovenal komt het mij voor, dat het geheele genus diplomaat bij den Heer Schimmel, zij mogen hunne staatsmans-slimheden onder het Directoire of den Eersten Consul, aan het hof van Karel Stuart of op het Binnenhof te 's Gravenhage ten toon spreiden, niet vrij is van conventie, van die overéénge komen gevatheid en strikvragenwijsheid, die wij tot den uitersten grens der conventie, tot tooneeltype opgevoerd, in de werken van Scribe aantreffen, en die ik gaarne als ‘would-be Talleyrandisme’ zoude bestempelen, indien ik op een standpunt stond, dat mij veroorloofde nieuwe woorden te bakken.

Ik heb eenig regt mij op dit genus te beroepen, daar de Heer Schimmel zich bij voorkeur op de kronkelpaden der diplomatie beweegt - in zijne romans natuurlijk - en zich kennelijk vermeidt in die spiegelgevechten van vernuft, in die gemaskerde kringen, waar ieder beurtelings verschillende rollen vervult, gelijk het beroep van een diplomaat, volgens algemeene opvatting, pleegt mede te brengen. Maar niet alleen op rekening der conventie mag deze voorliefde en deze wijze van voorstelling worden gebragt; een overgroote weelderigheid van vernuft, eene behoefte aan levendigheid en puntigheid van dialoog en aan het scheppen van intrigues en verwikkelingen, eene zeldzame gave om een romantischen knoop te weven en in eene verrassende ontknooping te doen eindigen, moeten mede tot verklaring van deze verschijnselen in aanmerking komen. In de mengeling van den wijsgeerig-kritischen auteur met den dichterlijken en levendigen dramatist moet de sleutel tot deze eigenaardige zijde van Schimmel's talent worden gezocht.

Ik vind geene vrijmoedigheid om het bestaan en de magt der intuïtie te loochenen; ik vind het zelfs niet onaangenaam er aan te gelooven, en neem gaarne aan, dat men intuïtisch toestanden kent en begrijpt, personen doorgrondt en volkomengelijkend aanschouwt, welke men zelfs in de verte niet uit

eigen waarneming heeft kunnen bestuderen. De verbeelding des kunstenaars heeft een scheppend vermogen; zij herinnert niet alleen, zij geeft niet enkel weêr, zij is niet alleen in staat tot combinatie en tot retouche, tot ordenen en idéaliseren; zij werkt ook zonder modèl, zij behoeft geene grondstof tot verwerking; zij roept: daar zij! en daar is! zij schept de wereld uit het niet.

Neemt Shakspere. Hoe waar, hoe ingrijpend-waar is zijne voorstelling der meest verscheidene hartstogten, der meest ongewone toestanden. Noch aanschouwd, noch waargenomen, is die voorstelling schier altijd het product der divinatorische gave, al weefde de volkssage soms ook het raam, waarop het meesterwerk werd opgezet. Maar geldt deze waarheid niet bovenal het menschelijke in ieder karakter, in iederen hartstogt en toestand; geldt zij niet bovenal de uitingen van het gemoedsleven? Ieder kunstenaar, met de gave der conceptie bedeeld, die aan een scherpen en helderen blik ter opmerking en waarneming de kracht en het talent paart om hetgeen hij in zich opgenomen heeft, aanschouwelijk weder te geven, zal zich dat algemeen-menschelijke kunnen denken en verklaren, wanneer hij in zijn eigen gemoed daalt. Het gemoedsleven kan door de genie worden gevoeld en begrepen, zelfs in zijne meest afwijkende openbaringen, zelfs in zijne meest karakteristieke individuëele ontwikkeling. Maar iets anders is het, door het zuivere denken, zonder waarneming, te geraken tot de kennis der v o r m e l i j k e verschijningen van eene persoonlijkheid, tot de kennis der bewegingen, der zeden en gewoonten, der taal en der *technique de métier*, aan iederen stand, aan iederen werkkring eigen. Hier kan de twijfel oprijzen (al wordt hij geene volstrekte ontkenning) of, bij alle waarheid der innerlijke ontleding, bij alle zuiverheid en natuurlijkheid der opvatting van menschelijke deugd en menschelijke zwakheid, niet de uitwendige vorm der figuur, niet de openbaring des karakters, zoo als zij eigenaardig gewijzigd wordt naar de omgeving, den tijd, de sfeer der handeling en de omstandigheden van het individu, eenigzins misteekend, althans niet volkomen-trouw kan worden bevonden? Ik zou met andere woorden kunnen vragen, of bij voorbeeld Buckingham, Lady Castlemaine, of zelfs Mary Hollis altoos in hunne historische of accidenteele verschijning juist zijn weêrgegeven, al blijkt de blik, dien de auteur in hun hart geslagen heeft, ook even helder als waar? Of zij niet, in hunne omstandighe-

den, in hun kring van beweging en met hunne vorming, hier en daar anders moesten hebben gehandeld en gesproken, dan de Heer Schimmel hun laat doen? - Evenmin als ik geloof aan de mogelijkheid om, op zijn studeerkamer zittende en zich nooit bewegende te midden van het volk, eene ware greep te doen in het volksleven, en het in al zijne eigenaardigheid weder te geven, schilderachtig-aanschouwelijk in alle vormen, in kostuum en in taal, evenmin geloof ik, dat men door nadenken-alleen, door zuivere bespiegeling en overpeinzing, bij logische gevolgtrekking komen kan tot een photographischen afdruk van het leven des hofs en der diplomatie, der prinselijke drinkebroêrs en hertoginnelijke *biches*, van een maîtresse-diplomaat en van een diplomaat-grootmeester der kleine koninklijke liefhebberijen en uitspanningen. Die voorstelling, zonder hulp der waarneming of herinnering verkregen en slechts een product der fantasie, der denk- en bedenkkracht, zal meestal slechts bij benadering, volgens zekere eenmaal aangenomen regelen en conventies, naar zekere geijkte types - die de rol der herinnering spelen, want eene of andere ontvangenis moet toch de geboorte voorafgaan - kunnen beantwoorden aan het origineel der persoonlijkheid, welke men gewenscht heeft te produceren. Ik had bijna ‘reproduceren’ geschreven.

Bedrieg ik mij niet in mijne waardering der werken van den Heer Schimmel - en ik heb hier zoowel de dramatische als de historisch-romantische voor den geest - dan hebben zij alle hun ontstaan voor het grootste deel aan de studie van het boekvertrek dank te weten; zij zijn hoofdzakelijk de vruchten van het denken, en slechts voor een betrekkelijk klein gedeelte de resultaten van opmerking en waarneming. De boeken en het verstand zijn de rijkste bronnen, waaruit deze auteur put; de mijn, die het menschenleven ter ontginning aanbiedt, levert hem het cement, niet de steenen zelven, waarmede hij zijne gebouwen optrekt. Ik moet hiervan de huiselijke novelle uitzonderen, zoo als de Heer Schimmel ze ons geleverd heeft in zijn ‘Krijn de Veerschipper,’ in ‘Een Verwelkte Knop,’ ‘de Hut op de Heide’ en vele andere verhalen in het tijdschrift *Nederland*, welke, zoo ver mij bekend is, nog niet tot een bundel zijn vereenigd; ik zonder hiervan echter het drama ‘Schuld en Boete’ niet uit, omdat het mij voorkomt dat ook deze tooneelarbeid meer het resultaat van nadenken, eene beligchaamde idee, dan een greep in het menschenleven mag wor-

den genoemd. In die huiselijke novellen spreidt de auteur al zijn humor, al zijne schrandere opmerkingsgave, al zijn kritische satire ten toon, stelt hij ons menschen voor, zoo als wij ze dagelijks om ons zien en betrapt hij de natuur werkelijk op heeterdaad. Was het niet mogelijk, om hetzelfde proces toe te passen ook dáar, waar de figuren een historisch pak, rijke hofgallons of fluweelen wambuizen en hoozen dragen?

De dramatist Schimmel is de vader van den novellist van dienzelfden naam. Bij het zoeken naar eene verklaring van de reden, die den auteur zoo gaarne diplomatieke gesprekken in zijne werken doet inlasschen, heb ik gemeend daarop te mogen zinspelen. De *piquante*, levendige en in wendingen-rijke dialoog, die het tooneel eischt; een dialoog, die in spanning houdt en boeit, die schier aanschouwelijk wordt en den personen gelegenheid geeft tot drukke handeling en veel bewegelijkheid (de Heer Potgieter, die nooit voor het tooneel schreef, verwezenlijkt in zich zelven het ideaal van dit genre) werd door den Heer Schimmel ook voor de novelle noodig gekeurd en in haar overgeplant. Beantwoorden nu ook de gesprekken zijner romantische figuren volkomen aan dien eisch van levendigheid, ik mag de vrees aan den anderen kant niet onderdrukken, dat het vooropplaatsen dezer voorwaarde alligt tot mindere natuurlijkheid en ongedwongenheid in den toon voeren kan; dat drukke, meer dan eenvoudig-ware gedachtenwisseling tusschen de personen, die hij laat optreden, daarvan het gevolg zou kunnen worden. Maar meer nog dan in de dialoog, openbaart zich de dramatist in de keuze, de verwerking en verwikkeling der handeling, in de onverwachte peripetiën, waarin hij ons stort, in het veeldradige web, dat zijne fantasie spint, en in de wijze, waarop de ontknooping bijgebragt wordt.

De Heer Schimmel is ongetwijfeld de auteur in Nederland, die de boeijendste en levendigste intrigue, de meest savante *plot* in zijne romantische scheppingen weet neder te leggen. Telkens nieuw en telkens verrassend, schijnt de gave der combinatie bij hem milder te vloeijen, naarmate er meer beken uit haar worden afgeleid. Het jongste werk overtreft ook te dien opzigte al zijne voorgangers; en mag aan de meeste onzer bellettristen het verwijt worden gerigt, dat hunne boeken louter beschouwing of mededeeling zijn, en daaraan alle leven, alle handeling en aanschouwelijkheid faalt en ze dus even goed ongeschreven hadden kunnen blijven, daar ze niemand belang

inboezemen en slechts een klein getal slaperig maken, aan den Heer Schimmel daarentegen komt de lof toe, dat hij het geheim bezit zijne lezers te boeijen en hunne aandacht te spannen van de eerste tot de laatste bladzijde. Zoo nu nooit eenige lof onverdeeld mag zijn; zoo nu de kritiek naast iedere schoonheid, die ze aanwijst, volstrekt ex professo geroepen is eene aanmerking te plaatsen, dan zoude die gedetermineerde aanmerking deze moeten zijn: dat in de werken van den Heer Schimmel soms te veel leven, eene te sterke en aanhoudende actie heerscht, welke zenuwachtig voortjaagt en den zwakkeren lezer dreigt te vermoeijen. Eene handeling, te veel zamengesteld; eene intrigue, te digt in elkander geweven; eene opeenvolging van gebeurtenissen, die geen tijd tot rust overlaat; ziedaar de lichte schaduwtint, dien de even groote als zeldzame en kostbare conceptiegave van dezen schrijver over sommige deelen van zijn werk verspreidt.

Als ik mij nu eens eventjes de weelde veroorloven mag, even als Kinker, mijn bulhond los te laten; eventjes maar en niet meer, dan zou ik dien bulhond tsa! tsa! roepen en doen aanvliegen tegen de laakbare zwakheid, die de wijsgeerige auteur aan den dramatist betoont; ik zou hem - den bulhond - de tanden doen zetten in de *coups de théâtre*, de groote, op effekt en voetlicht berekende en ongetwijfeld steeds met handgeklap beloonde, zoogenaamde verrassende wendingen en ontknoopingen, die eene angstige spanning in het leven roepen, welke, tot paroxisme gevoerd, eensklaps door eene rilling van blijdschap over de ongehoopte verlossing wordt gevolgd. Dit moge voor den aanschouwer noodig zijn; voor den lezer kunnen, naar mijne meening, die overgangen geleidelijker zijn en die effekten worden getemperd. De dramatist behoeft een breeder en zwaarder toets, een gloeijender en kleuriger palet dan de novellist; de fijnste nuances worden bij dezen opgemerkt en genoten, terwijl bij genen, door de eischen der aanschouwing en door den afstand, soms de hardste tegenstellingen liefelijk in elkander schijnen te smelten. Eugène Scribe moge bij zijne honderden drama's en vaudevilles de hulp van dergelijke gigantische effekten behoeven, niet een auteur als de Heer Schimmel, die zich ernstig rekenschap geeft van het doel van zijn werk en het kunstvermogen bezit dat doel langs den koninklijken, natuurlijken en noodzakelijken weg te bereiken.

Wanneer ik eene bedenking heb tegen den overgrooten rijk-

dom van handeling in de werken van den Heer Schimmel, dan wil ik daarmede niet hebben gezegd, dat de handeling zelve mij ooit stoffe tot afkeuring zou hebben gegeven. Ik ben er verre af, dezen auteur gelijk te stellen met schrijvers als Alexandre Dumas en Eugène Sue, die in de veelheid en verscheidenheid van ongemotiveerde gebeurtenissen en toestanden, van onmogelijke verwarringen en even onmogelijke uitkomsten de kunstmiddelen zoeken om de belangstelling hunner lezers te prikkelen, en zich zelven daarbij geene rekenschap geven van het onderlinge verband, dat tusschen de feiten moet bestaan, of van de noodzakelijke ontwikkeling der opgevoerde karakters. De Heer Schimmel, ik herhaal het, is te ernstig en wijsgeerig auteur om ooit tot zulke fouten te kunnen vervallen. Hij is zich bij iedere zijner scheppingen volkomen bewust van het doel, dat hij zich voorstelt te bereiken, en van de middelen, die daartoe behooren te worden aangewend. Vastheid en eenheid van plan, logische opvolging van oorzaak en gevolg en onverbiddelijke consequentie in de karakterteekening zullen met welgevallen in al zijne werken worden gewaardeerd. En hoe kan het anders bij een schrijver, aan wiens arbeid steeds eene hoogere idée, de veraanschouwelijking van eene of andere zedelijke waarheid ten grondslag ligt? Vandaar dat de handeling, de intrigue, al komt ze mij ook hier en daar wat weelderig voor, in harmonisch verband staat tot het plan der romantische schepping en nooit door eenig los daartusschen geworpen incident of onzamenhangende knoop wordt ontsierd. De bedenking, men ziet het, geldt alleen de soberheid en geleidelijkheid van het weefsel, niet het weefsel zelf.

Het behoort tot de onvolkomenheid der menschelijke natuur, dat de sterke ontwikkeling éener gave niet anders pleegt te kunnen worden verkregen dan ten nadeele eener andere. Hoe weinig schilders zijn te gelijk groote koloristen en groote teekenaars geweest! En bovenal de geniale kunstenaar is òf in het eene òf in het andere opzigt te kort geschoten; slechts de gulden middenmaat heeft beide kwaliteiten tot eene middelmatige hoogte weten te vereenigen, en dus in niets uitgeblonken. De Heer Schimmel, hoe vreemd bij den eersten aanblik de bewering schijnen moge, is krachtig en geniaal kolorist, maar zijne teekening is dikwijls inkorrect, schetsachtig en massaal. Het tegendeel zou welligt van hem worden verwacht. Man van studie, van uitgebreide literatuur en scherpzinnige kritiek,

apostel der gedachte bij uitnemendheid, zoude bij dezen auteur de analytische gave zeer sterk ontwikkeld moeten zijn. Dit is echter, naar mijne bescheidene meening, niet het geval; ik spreek thans alleen van zijne historische romans. De psychologische analyse, de fijnheid van karakterteekening, de angstvallige bespieding van het gedichtsel des harten is niet de overwegende, de absorberende verdienste van Schimmel's romans. Zij mogen eer zeden- dan karakterromans heeten. Juist de schilderachtige, de plastische beschrijving der toestanden en lotgevallen zijner figuren, juist de levendige voorstelling van die figuren zelven, in één woord, juist het warme en weelderige koloriet vormt het onovertroffen deel zijner werken en drukt daarop den stempel van de genie. De kleur bedekt en vergoedt menige min-zuivere lijn, maar voor het geoefende oog blijft het echter geen geheim, dat het penseel geene krijtstrepen heeft gevolgd, en hoogstens zich gebonden heeft gezien aan eenige houtskooltrekken, die een ruwen omtrek van hoofd en buste aangaven. Ik sta welligt alleen in deze meening, welke, even als mijne andere meeningen, burgerlijk-subjectief is; maar ik zou den moed hebben van het algemeene oordeel in hooger beroep te komen bij den auteur zelven; ik heb zelfs de vermetelheid, wederom met eene vingerduiding naar den vader van den novellist Schimmel, te beweren, dat hij noodzakelijk bij uitnemendheid groot kolorist m o e t zijn. Alvorens ik dien vader voor goed laat varen, moet ik nog op één familietrek wijzen, dien hij op zijn zoon en troonopvolger heeft overgeplant, even als de Bourbons hun romeinsche neus en onderkin op hunne dauphins overbragten. Het is, hoewel in ruimere opvatting, het begrip der aristotelische éenheden. Mij dunkt, ik zie hier-van-daan den spotachtigen glimlach van den Heer Schimmel bij het lezen dezer woorden. Hij, de vertegenwoordiger der jongere, romantisch-dramatische school; hij, de antagonist der grieksche tragedie, hoort zich hier op het onverwachtst zijne aanhankelijkheid aan de wetten van den ouden griekschen wijsgeer herinneren! Maar laat ons de zaak van naderbij bezien. De éenheid van handeling, waarop de Heer Schimmel en met hem ieder waarachtig kunstenaar prijs stelt, is niet meer eene aristotelische, maar eene algemeen-erkende; de eenheid van plaats, ziedaar voorzeker een juk, waaronder hij en niemand zich meer wil buigen; maar hoe rekkelijk deze wet is, blijkt ons uit Vondel's ‘Lucifer,’ waar-

van het tooneel in den Hemel speelt, zeker een gebied, grooter dan eenig werelddeel, en wat nu de derde eenheid, die des tijds betreft, wat dunkt u, is er in de keuze der stoffe bij den Heer Schimmel niet het streven op te merken om die momenten weder te geven, waarin de verwikkeling het meest gespannen en de ontknooping imminent is; waarin de levendigste handeling in het kortste tijdsbestek plaats heeft? Bewegen de drie deelen van den ‘Mary Hollis’ zich niet in eene periode van weinige maanden; hebben al die gebeurtenissen, zoo ingrijpend in de vorming der karakters en in de ontwikkeling der europesche geschiedenis, niet plaats van 1670 tot 1671? Wordt in dat tijdsbestek niet het verleden, het heden en de toekomst zaamgedrongen en kan men niet met grond beweren (een nieuw blad aan den lauwerkrans van den auteur), dat in dat ééne jaar de geschiedenis van Engeland en de Republiek der Geuniëerde Provinciën van 1650 tot 1690 voor onzen blik voorbijgaat? Vruchten, kiem en bloesem tegelijk.

De Heer Schimmel neemt in de rij onzer novellisten eene eerste plaats in. Hoe verscheiden van gaven, zal zijn naam met dien van Mevrouw Bosboom-Toussaint en van den Heer van Lennep de vertegenwoordiger zijn van den historischen roman van onzen tijd. Zal men in den laatste de gemakkelijkheid en bevalligheid der dialoog blijven waarderen, en bij onze romancière hare degelijke wetenschap, haar schranderen en conscientieusen psychologischen blik blijven bewonderen, de Heer Schimmel, even ernstig en gemoedelijk kunstenaar als zij, paart aan zijne grondige en veelzijdige literaire kennis, een kracht van voorstellingsvermogen, een talent van conceptie en groepering, en eene levendigheid van handeling bij soberheid van narratie, welke hem eene bijzondere en zeer uitnemende plaats verzekert. In w e z e n is zijn talent aan dat van Mevrouw Bosboom-Toussaint verwant; in v o r m heeft het meer punten van aanraking met dat van den Heer van Lennep. Niet omdat beider stijl trekken van gelijkenis draagt; waar de auteur van ‘de Roos van Dekama’ ons door vlugheid, luchtigheid en sierlijkheid aantrekt, treft ons de schrijver van ‘Mary Hollis’ door mannelijke forschheid en gespierdheid; waar de stijl van den eerste schier te zacht heenglijdt als een naauwelijks rimpelend beekje, daar bruischt die des anderen als een stroom en brengt ons soms met een harden of ruwen oeverkant in aanraking; van fluweelen, soms wekelijke schaving en overbeschaving van den stijl, is bij

den Heer Schimmel geen sprake; zoo hij zondigt, hij doet het aan den overgestelden kant, namelijk door de hoekigheid *du premier jet* niet genoegzaam af te ronden. Maar hoe verschillend ook in stijl, daar is overeenkomst in vorm tusschen beide auteurs, bovenal blijkbaar in de wijze van verhalen en in de verdeeling der stof. En geen wonder; zoo ik mij niet bedrieg, moeten beide tot dezelfde school worden gebragt, de school van dien grooten wegbereider, Walter Scott, die ons de plastische voorstelling en het lokale kostuum der voorbijgegane geslachten leerde geven. Zelfs in de keuze der figuren, of juister gezegd, der karakters, die nevens en tegen elkander worden gegroepeerd en elk hunne bijzondere functiën hebben te vervullen ter bereiking der idee van het kunstwerk, straalt die verwantschap door, hoewel de Heer Schimmel in de logische aaneenschakeling der feiten en der noodzakelijke handelingen zijner personen, zich strenger en ernstiger eischen stelt, dan ik meen in de werken van den Heer van Lennep te hebben mogen ontmoeten.

Tot staving der voorafgaande beschouwing moet ik mij op het eerste gedeelte van ‘Mary Hollis’ beroepen, en wel op de eerste bladzijde. De twee ruiters, in een bosch bij de duisternis verdwaald, angstig zich voortbewegende in eene onbekende streek; die twee ruiters, nat en verkleumd, wat dunkt u, rieken ze niet naar den goeden ouden tijd; is deze *entrée en matière* niet eenigzins ouderwetsch? Zelfs de angst van den dienaar en zijne onheilspellende voorteekens van de raaf en den haas; zelfs de geheele loop der zamenspraak tusschen dezen en zijnen meester, hunne aankomst op een vreemd kasteel in 't holle van den nacht en de geheimzinnigheid, die hunne personen omgeeft, herinneren de klassieke historisch-romantische school, uit wier zwachtelen de auteur zich eerst volkomen losrukt, nog niet door het verplaatsen van den jongen Charles Digby naar Londen, maar door de schildering in het Tweede Boek van den gezant der Republiek van Beuningen tegenover den engelschen minister van buitenlandsche zaken, Lord Arlington, en van Lady Castlemaine, de beruchte Barbara Villiers, eene dochter van den viscount Grandison, wier gemaal, Roger Palmer, door koning Karel II tot Earl van Castlemaine werd verheven.

Het Eerste Boek, dat ons inleidt bij den ouden, boerschen landadel van dien tijd, eerwaardig reliek van de tijden vóór Cromwell's protectoraat, en bij de overblijfselen dier strenge,

hoekige en grimmige puriteinen of rondkoppen, die in zoo vele opzigten eene belangrijke en diep-ingrijpende rol hebben gespeeld in de geschiedenis van Engeland in de zeventiende eeuw, ook in verband tot zijne amerikaansche volkplantingen: dat Eerste Boek doet in frischheid van opvatting en in levendigheid van voorstelling onder voor de volgende deelen.

Onze twee reizigers in het bosch verdwaald, doch door een toevalligen wandelaar, die de puriteinsche prediker Jacob Hollis blijkt te zijn, op het regte pad teruggebragt, kloppen te Hallam-Castle aan en worden door den heer des huizes, Sir Henry Digby, met oud-engelsche gastvrijheid geherbergd. Hoe de dienaar heet, is ons tamelijk onverschillig, maar hetgeen ons belang inboezemt, en zeker in niet minder mate Sir Henry en Lady Digby, is de naam van den meester. Wie is die onbekende? Het moge voor ons spoedig een doorschijnend geheim worden, voor de eigenaars van Hallam-Castle blijft hun gast een volstrekte vreemdeling, die zich vergenoegt met het verzoek om hem eenvoudig Sir George te noemen. Ik heb tegen de waarschijnlijkheid van dezen toestand eene bedenking. Kan men aannemen, dat twee zulke ouderwetsche menschen als Sir Henry en zijne zeer schrandere vrouw, bij de toen bestaande onveiligheid en wanorde, op goed geloof een gast zouden blijven herbergen en met buitengewone onderscheiding behandelen, die zich slechts bij zijn voornaam aandient; kan men vooral aannemen, dat zij aan zulk een onbekende, zonder eenigen waarborg, hun eenig kind zouden toevertrouwen, hun dierbaren Charles? Indien ik mij in de plaats dier ouders denk, moet ik bekennen, dat de gesprekken van Sir George mij niet zouden hebben overtuigd, dat hij een hooggeboren edelman was, en ik welligt bij het vermoeden (dat ook bij de Digby's een oogenblik opkwam) zoude zijn gebleven, dat hij een opperkok, een kamerdienaar of ondergeschikt hofbeambte was. Noch de wijze, waarop hij zijn gastheer en gastvrouw letterlijk overbluft door zijn verhaal omtrent zijne bekendheid met den koning en zijne reizen naar Parijs en Lissabon - gezwegen van de gratuïte en zeer onnoodige historische onwaarheid, die hij opdischt van eene voltrekking bij volmagt van het huwelijk van Karel II met Catharina van Braganza te Lissabon - noch de toon van zijn gesprek, dat vooral tegenover den armen huiskapelaan Robert King zeer ruw en wreed en onfatsoenlijk impertinent mag heeten (*il y a une impertinence de bonne*

maison), zoude in staat zijn geweest, mij van dat weinig-vleijend vermoeden omtrent zijn rang in de maatschappij terug te brengen.

Nu ik er toe gekomen ben aan mijne bezwaren tegen dat Eerste Boek lucht te geven, moeten mij nog eenige andere van 't harte, van hoe ondergeschikt belang ze zijn mogen. Ik heb eene kleine grieve tegen den vorm der dialoog in het algemeen, met name der gesprekken, welke tusschen Sir Henry en Lady Digby met hun geheimzinnigen gast worden gehouden en waarin ook soms Charles en de kapelaan een woord tusschenvoegen. Die vorm is van zekere stroefheid en gedwongenheid, van zekere drooge barheid niet geheel vrij te pleiten; wij stuiten op gesprekwendingen, die minder geleidelijk zijn, bij voorbeeld op het plotselinge overspringen van de knechts in Zijner Majesteits keuken op de reis naar Lissabon; op de spontane overtuiging van Lady Digby, dat hun gast een groot heer is, omdat hij aanbiedt haar zoon in zijne huishouding als page op te nemen en er zelf bij verzekert, dat deze betrekking voor een Digby geen oneer zal zijn. Wij vinden in de kuisching van den stijl ook niet die zorg terug, welke wij bij den Heer Schimmel mogten verwachten; aan volzinnen als de volgende komt het mij voor, dat de laatste hand niet is gelegd: ‘als de duivel niet zelf er was naar toe gerend,’ of op eene andere plaats: ‘als iemant bloemen wil hebben, had Dirk Jansz dikwijls gezegd, dan m o e s t hij maar zien, dat hij een pot k r i j g t ’, of bij de beschrijving van Lady Digby's uiterlijke verschijning op blz. 17, waar ik het herhaalde: ‘zoo als zij daar neêrzat’ even weinig kon genieten als de *te* afstuitende adeltrots, of bij de beleefde tegenwerping van Sir George: ‘Zoo het Mylady buitengewone zorgen moet v e r o o r z a k e n , dan zou ik mij de o o r z a a k achten.’ -

De Heer Schimmel ziet, dat soms de kritiek, bij gebreke aan ernstige vergrijpen, uit zelfbehoud steenen op laag water gaat zoeken, en ik door het gemis aan meer degelijke bedenkingen mijne toevlugt heb moeten nemen tot een détail-muggezifterij, welke in mijn eigen oog slechts éene goede zijde heeft, namelijk, dat ze hem kan overtuigen, met hoeveel naauwlettendheid zijn werk door mij is gelezen en herlezen.

Van denzelfden weinig zwaarwigtigen aard is mijne opmerking over meergenoemden Dirk Jansz. Ik heb niet verzwegen, dat ik de karakterteekening van den hollandschen landbouwer eenigzins conventiëel vond, dat ze mij niet naar de natuur geschetst

scheen; ik voeg er bij, dat ik zijne geheele verschijning (hoezeer ik erken, dat ze in verband staat tot het plan van het werk) toevallig moet noemen. Het is mogelijk, maar niet waarschijnlijk, dat een edelman van gering fortuin, in het noorden van Engeland afgezonderd levende, in aanraking is gekomen met een hollandschen tuinier, en deze wederkeerig in dienst is getreden bij zulk een meester, in plaats van werk te zoeken in de omstreken van Londen, of althans op een landgoed van een of anderen rijken lord van het hof.

Zoo uitmuntend als mij de teekening der twee oud-adellijke figuren van Sir Henry en Lady Digby toeschijnt, zoo aanschouwelijk en eigenaardig de kapelaan Robert King ons wordt geschilderd (al staat zijn beeld op den uitersten grens der *charge*), zoo vergedreven komt mij het opvoedingstelsel der ouders van Charles voor. Dat de drie-en-twintigjarige stamhouder der Digby's wordt opgevoed naar regtzinnige begrippen van kinderlijke eerbied en gehoorzaamheid, niets laat zich bij het karakter, vooral der moeder, beter verklaren; maar dat hij ten eenenmale als een kind behandeld en vroeg naar bed gezonden wordt, is toch niet van eenige overdrijving vrij te pleiten.

Ik heb mij voorgenomen om, in weêrwil dezer ontleding, mij niet te laten verleiden tot de mededeeling der intrigue van dit boek. Ik beschouw zulk eene mededeeling in een recensent als eene hatelijke afzetterij, aan auteur en lezer beiden. Den laatste behoort de bekooring der nieuwsgierigheid, de verrassing der ontwikkeling van het verhaal te worden gespaard, en een verslaggever heeft niet het regt hem dat genoegen door eene voorbarige, zamengeperste inhoudsopgave, waaraan alle geur en kleur ontbreekt, te bederven. Ik bepaal mij dus tot het volledig maken der lijst van de *dramatis personae* van het Eerste Boek. De liefelijkste figuur is die van de type van het puritanisme, van de heldin van het boek, Mary Hollis, welke ons reeds spoedig verschijnt in gezelschap van haren vader, den prediker Jacob Hollis, een steilen rondkop, vol van de tale Kanaäns, waarin (dit zij in 't voorbijgaan opgemerkt) de Heer Schimmel een meester is. Ik geloof niet, dat het mogelijk is, het zalvende en tegelijk liefdelooze, het eigen-geregtige en het verklaarde beter weder te geven dan de auteur het ook weder in dit boek heeft gedaan.

Van gansch anderen aard zijn de tooneelen, waarin wij in de volgende boeken worden verplaatst; naar den indruk, dien ik

ontvangen heb, gevoelt de schrijver zich eerst hier geheel in zijn element, en kwam hij eerst bij het Tweede Boek volkomen *en veine*. Wij verwisselen het oude adellijke slot en het landleven voor Engeland's hoofdstad en het hof van Karel II, van dien wispelturigen, karakterloozen Stuart, op wiens slaapkamerdeur Lord Rochester het volgende epigram waagde te schrijven[1]:

> 'Here lies our sovereign lord the king,
> Whose word no man relies on,
> Who never said a foolish thing
> And never did a wise one.'

Met eene levendigheid en aanschouwelijkheid, zoo ik meen schaars door eenig hollandsch auteur geëvenaard, voert de Heer Schimmel ons rond in den doolhof der kabalen en intrigues van staatkundigen en sentimentelen aard, welke in het beruchte White-hall dier dagen werden gesmeed. Met een meesterhand weet hij de veelvuldige draden van het net uit elkander te houden, en ons de verhouding der personen te schilderen, die een hoofdrol in deze geschiedenis vervullen; met een tact en eene fijnheid, een staatsman-historieschrijver waardig, weet hij ons een blik te doen slaan in den strijd der belangen, in het wegen en wikken der middelen, door naijver, door hartstogt of haat, of door de koele diplomatie aangewend tot het bereiken hunner individuëele oogmerken. De losbandige koning, de man zonder wil en beginselen, maar met een warm hart en veel oorspronkelijk vernuft, is het rampzalige slagtoffer, dat alle partijen en alle belangen zich tot buit hebben gekozen. In het figurenrijke en plastisch-geschilderde tafereel, dat voor onzen blik wordt ontrold, beweegt zich de puriteinsche Mary, de verdorven en ligtzinnige adel, de schaamtelooze maîtresse-en-tître, de ongelukkige koningin, Catharina van Braganza, de diepgezonken monarch, de behendige fransche vrouwelijke diplomaat, en naast dien poel van ongeregtigheid en ellende, die het h e d e n van Engeland onder Karel Stuart wedergeeft, verrijst in de figuur van Prins Willem III van Oranje de morgengloor der t o e k o m s t , boven die onreine wereld zamensmeltende met de laatste stralen van het v e r l e d e n , de degelijke en eenvoudige landadel en het strenge puritanisme.

1 Agnes Strickland, Lives of the Queens of England, vol. V, p. 601.

Deze vlugtige mededeeling van het tooneel en het tijdvak der handeling is, naar mijn inzien, voldoende om de in waarheid meesterlijke, in waarheid wijsgeerig-dichterlijke greep te doen waarderen, die de Heer Schimmel in de geschiedenis heeft gedaan, en ons de voortreffelijke keuze te doen toejuichen, welke hem de regering van Karel II aanwees als den rijksten en diepsten achtergrond voor zijne romantische schepping.

Heb ik mij tot dus ver in mijne bewegingen tamelijk vrij gevoeld, ik vrees dat ik thans een gebied heb betreden, dat voor mij glibberig dreigt te worden. Zoolang ik mij tot aanmerkingen en bedenkingen bepaalde, zal geen mijner lezers mij hebben hard gevallen. Men leest zoo gaarne aanmerkingen! Maar nu ik mij niet langer onthouden k a n , om mijne hooge bewondering en mijne innige sympathie voor het talent des auteurs lucht te geven, nu ik den toon der lofrede aansla, zie ik in verbeelding menig lezer de schouders ophalen en zijn buurman toefluisteren: ‘Camaraderie!’ indachtig aan de geestige beschrijving, die wijlen de Braga van het tijdschrift heeft gegeven, waarin dit opstel is geplaatst.

Die vrees - kinderachtig, ik beken het - welke mij van den aanvang reeds heeft bezield en als eene nachtmerrie vervolgd, deed mij voorbedachtelijk langer dan mij lief was stil staan bij feilen, die anders aan 't ongewapend oog zouden zijn ontsnapt, en drijft mij aan, om vooral spaarzaam te zijn met de uitingen mijner ingenomenheid met een werk, dat door zijne conceptie, zijne aanschouwelijkheid van voorstelling en zijn rijkdom aan belangrijke gebeurtenissen en toestanden, en bovenal door zijne voortreffelijke groepering der figuren van een groot historisch tijdvak, eene blijvende plaats verdient onder de beste producten onzer letterkunde.

Het zal mij echter wel vergund zijn, nog met een enkel woord te wijzen op de waarheid der karakterteekening in het algemeen en op de zuivere en heldere lokale kleur, die over dezen roman ligt gespreid. De karakters van Buckingham, van den ouden Rowley, van Lady Castlemaine en Louise de Quérouaille zijn even als die van Sir Henry en Lady Digby en den jeugdigen Charles met vaste hand ontworpen. Zoo de auteur had kunnen goedvinden (en ik geloof dat daartegen geen bezwaar bestond) om den laatste wat minder ligtzinnig en onbeduidend voor te stellen, en hem bij zijne physieke gaven ook eenige morele toe te voegen, dan zou de waarde dezer

figuur in mijn oog nog hebben gewonnen en de liefde van Mary Hollis voor hem nog meer zijn geadeld. Daar is eene meer dan gewone dosis vrouwelijke zwakheid noodig (vooral in eene Mary) om een jongeling hartstogtelijk te blijven liefhebben en onmiddellijk weder in genade aan te nemen, die zich zelven in al de zedeloosheid van het hof met open armen heeft gestort, die opstaat om op nieuw te vallen, die haar verwaarloosd, miskend en geminacht heeft en plotseling van een geheimzinnig liefdesavontuur terugkeert tot de speelnoot zijner jeugd; eene zwakheid, te onverklaarbaarder bij de ijzeren wilskracht en de stalen zedelijke beginselen dezer reine, maar hooghartige puriteinsche maagd.

De teekening der hoofdpersoon, hoe algemeen-juist zij wezen moge, laat echter bij eene kritische ontleding der lijnen eenige onbevredigde wenschen na, en is niet zoo zuiver van omtrek, zoo volkomen harmonisch, zoo frisch en in zich zelve gelijk, als men in de eerste plaats van eene heldin zoude verwachten. Ik meen althans hier en daar in de opvatting van het karakter eenige afwijking te hebben bespeurd, en hoezeer ik de groote moeijelijkheid gevoel om gedurende drie deelen en bij het schier onafgebroken ten-tooneel-voeren, eene figuur nooit met zich zelve in tegenspraak te brengen en in de strengste consequentie te ontwikkelen, zoo deed mij juist die moeijelijkheid hopen, dat deze auteur daarin zoude zijn geslaagd. Daargelaten de vervelende en eentoonige gewoonte om steeds te spreken van ‘hetgeen hare hand vindt om te doen,’ een bijbelwoord, dat zeker der puriteinsche gestadig op de lippen zweefde, vind ik Mary Hollis in haar onderhoud met Lady Castlemaine tegelijk zeer onnoozel en zeer verstandig; eene mengeling, welke voor mij niet genoegzaam door hare leer en hare opvoeding wordt verklaard, terwijl ik op eene andere plaats hare houding en hare woorden tegenover den Koning niet van overdreven deftigheid en eenigzins pedante strengheid en zedepreêkerigheid kan vrijpleiten. Ik vind die voorstelling zwemende naar het theatrale en ik kan mij niet verwonderen, dat de levenslustige Karel door de boetsermoenen der onverbiddelijke schoone slechts tot een glimlach over hare opgewondenheid en eene hoogere waardering harer schoonheid werd bewogen. Meer verrast mij de indruk, dien zij later op den vorst schijnt te maken, en de goede uitslag harer pogingen tot zijne bekeering als mensch en koning, al blijkt ook die bekeering niet duurzaam te zijn. Onna-

tuurlijk verheven mag ook de toon worden genoemd, dien Mary tegenover de Koningin aanslaat; te veel op effekt berekend is het tooneel, dat later tusschen de beide vrouwen plaats grijpt. En behoort het al verder tot de waarschijnlijkheden, dat zulk een onderhoud, als ons hier wordt medegedeeld, heeft plaats gehad tusschen dit meisje en Willem III van Oranje, op zulk eene wijze, in zulk een vorm althans als de auteur het ons wedergeeft? Ziedaar eene vraag, die ik niet bevestigend durf beantwoorden.

Wanneer ik hooge hulde toebreng aan het algemeen-juiste der karakterteekening, dan mag ik vooral daarbij niet vergeten die van den jeugdigen Willem van Oranje, den pupil van Mijnheer de Wit, den zwakken knaap, die reeds vroeg leerde veinzen en zwijgen en onopgemerkt opmerken, en die in dit verhaal de noodzakelijke oplossing der katastrophe draagt. Zoowel tegenover den gezant van Beuningen en zijn hollandsch gevolg, als in de gesprekken met zijn koninklijken oom en Louise de Quérouaille toont hij zich dien sluwen, doch schijnbaar onnoozelen diplomaat, waarvan zijn naam eenigermate de verpersoonlijking is geworden. De belangrijke rol, vooral met betrekking tot de grondidee, welke hij in den roman vervult, heeft den schrijver aanleiding gegeven ons de verschillende zijden van dit karakter te doen aanschouwen en met blijkbaar welgevallen en sympathie te verwijlen bij dezen beroemden, maar in mijn oog niet beminnelijken Oranje.

Getrouw aan mijn voornemen, zal ik mij onthouden het gebied der eigenlijke handeling te betreden; noch in den ministerraad, noch in den raad der maitressen en hovelingen en hun leven vol intrigue, wil ik een onbescheiden blik werpen. Aan den auteur verblijve het regt zijne lezers in te leiden in die wereld der diplomatie en der baatzuchtige liefde, der brooddronkenheid en zedeloosheid, welke hij ons in al hare naakte waarheid en onbeschaamdheid, tewijlen zelfs te plastisch (indien dit een gebrek mag heeten) heeft weten weder te geven, en in wier midden de reine figuur van Mary en de ernstige verschijning van den jeugdigen Oranje als verkwikkende lichtpunten opdoemen. Daar is echter nog een ander, hoewel niet zoo helder flikkerend lichtpunt in het Camarilla-tafereel dier dagen; ik bedoel den togt van den ouden Digby met zijn kapelaan en zijn dienaar Dirk Jansz van Hallam-Castle naar Londen en hunne ontmoeting met de koninklijke jagtpartij. In de beschrijving dezer episode heeft de auteur zich te goeder uur

veroorloofd aan zijn aangeboren humor den toom te vieren, en ik moet eerlijk zeggen, dat het mij veel genoegen heeft gedaan van al die ingewikkelde hofintrigues een oogenblik te kunnen uitrusten bij de aanschouwing der lachverwekkende cavalcade van den ouden landedelman en zijn gevolg, en dat ik zelfs blijde was met het borstelige haar van den hit, door den armen Robert King bereden. Dit ligt ongetwijfeld aan mijne bewerktuiging, maar ik heb er hartelijk bij genoten en het incident is aan mij wèl besteed geweest.

Nog eene laatste opmerking over eenige details van vorm! De schildering van het hof, ik herhaal de ketterij, kwam mij soms te aanschouwelijk, te plastisch voor. De natuur was te natuurlijk. Dit geldt bovenal de verhouding (of zou ik ‘aanraking’ mogen zeggen?) van Karel II en Lady Castlemaine, die zeer stellig van het begin tot het einde erg gedecolleteerd is, en verder den algemeenen toon der dialoog. Ruw en laag, tot dierlijkheid toe, moge die toon aan het hof van den ouden Rowley, in den kring zijner losbandige medgezellen en weinig meer vastgebondene sultanes zijn geweest; mij dunkt, de kunstenaar moest niet verder zijn gegaan dan het oogenblik van het toewerpen van den zakdoek; wat daarna geschiedde, kon in het geheimzinnig en weelderig halfdonker der alcove verscholen zijn gebleven. Voorzeker, aan den Heer Schimmel behoeven de eischen der aesthetiek niet te worden herinnerd; hij zal de eerste zijn om toe te geven, dat idealiseren en groeperen, dat de wijze van verlichting en de beschavende hand der kunst geene schade behoeven te doen aan de historische waarheid, aan de lokale kleur, welke niet in 't photographisch-trouw nabootsen der natuur, maar in het karakteristieke der figuren en toestanden moet worden gezocht.

Een ander vorm-détail is de keus der woorden. Meer forsch en gespierd dan schoon klinkt het in mijn oor, wanneer de auteur zijne personen laat spreken van ‘het jong’ en van ‘de welp,’ waar er sprake is van menschenkinderen. 't Herinnerde mij een mijner vrienden, die bij de geboorte van zijn eersteling, tot groote ergernis der beminnelijke kraamvrouw, aan zijne naaste bloedverwanten ‘wat nesthaar van 't jong’ aanbood. Ik heb toen die uitdrukking wel oorspronkelijk, maar wat ruw gevonden. In een ander uiterste daarentegen schijnt mij de Heer Schimmel te vervallen, wanneer hij wat al te veel gebruik maakt van den weekelijken en vrouwelijken uitgang der woorden, al draagt die

toegevoegde *e* hier en daar ook tot het verhevene van den stijl bij. Wij lezen gedurig van peze, vriendinne, vijandinne, gravinne, hertoginne en koninginne; wij lezen van godinne, van vrouwe, zondaresse, van stemme, harte en ruste, en dikwijls komt die vrouwelijke uitgang veelvuldig in een zeer kort bestek voor, als op bladz. 71 van het laatste deel.

De bewustheid, dat ik nu tot de oude ‘Letteroefeningen’ methode ben vervallen, noopt mij de pen neder te leggen. Is het kritiseren in het algemeen een hondenbaantje, de vereerende taak, mij tot tweemaal opgedragen, om auteurs te beoordeelen, in wier schaduw ik niet kan staan, en die ik even zeer liefheb als bewonder, is erger dan dat, is eene zedelijke en verstandelijke marteling geweest. Ik gevoel dan ook, dat mijne krachten totaal zijn uitgeput en ik maanden zal behoeven om op mijn verhaal te komen. Ik heb mij dermate afgebeuld, om kritische bedenkingen (gegrond of ongegrond) te bedenken, dat ik nu wel het denken-zelf eenigen tijd vacantie zal dienen te geven. Als ik nu al dat bedenken besteed had aan de poging om zelf een kleine novelle te schrijven, zou ik er misschien veel meer plezier van hebben beleefd. Daartegen staat de voldoening over, dat ik mijn tijd nuttig en aangenaam tevens heb doorgebragt door dien te wijden aan de studie van een werk, dat in rijkdom van conceptie noode zijne wedergade in onze historisch-romantische literatuur vindt; van een werk, door een wijsgeer bedacht en door een dramatist uitgevoerd, waarin kunst en wetenschap elkander de hand geven en de aanschouwelijke voorstelling, de bezielde schepping en de levendige handeling dragers zijn eener schoone, dichterlijke idee, en (in zich zelven één en kompleet) de welsprekendste getuigen zijn van hetgeen vastheid van plan vermag. In dezen roman zal men geen incident, geen feit ontmoeten, dat niet is gemotiveerd en tot het overige in noodzakelijk verband staat, en is deze verdienste die van elken ernstigen en denkenden kunstenaar, de belangrijkheid dier feiten en gebeurtenissen en hunne groepering en verwerking getuigt van de uitnemende schepping- en combinatiegave van dezen auteur in het bijzonder.

BERN. KOSTER JR.

Te zijn of niet te zijn? Dat is de vraag.

Wie heeft niet vernomen van dien befaamden wonderdokter en goudmaker, die, onder den naam van Theophrastus Paracelsus Bombast von Hohenheim, in het begin der 16de eeuw zulk eene algemeen verbreide bekendheid genoot, zijne leer met zoo veel opspraak verkondigde en zijne kunsten met zoo veel bluf verrigtte, dat een tijdsverloop van meer dan drie eeuwen niet in staat is geweest zijne op kwakzalverij en bedriegerij gevestigde reputatie uit het geheugenis der menschen te doen verdwijnen, en dat hij zelfs nu nog als de type van opgeblazenheid en grootspraak voortleeft. Moge hij als Theophrastus Paracelsus nog slechts aan dezen of genen nieuwsgierige, van uit de oude stoffige, uit tijdverdrijf doorsnuffelde folianten, waarin hij de geheimen zijner cabbala heeft bewaard, te voorschijn treden, als Bombast geniet hij eene algemeene bekendheid, en leeft aldus, ook in eene talrijke nakomelingschap, nog altijd onder ons voort.

Vele waren de talenten, waarop hij boogde, talrijk de kunsten en wetenschappen, die hij voorgaf te bezitten.

Onder alle deze was er echter geen, dat, naast de kunst om goud te maken, onedele metalen door eene kunstbewerking in goud te veranderen, zoo zeer de algemeene bewondering gaande maakte, als de kunst om, buiten den natuurlijken weg om, door distillatie en kunstmatige broeijing, menschen voort te brengen.

Het ligt niet in ons plan om in bijzonderheden te treden

nopens de wijze waarop zulk eene zonderlinge menschen-schepping werd uitgevoerd; diegenen, die iets naders daarover willen weten, moeten wij naar het werk van onzen Bombast verwijzen, getiteld: ‘de Generatione rerum,’ waar de geheele kunstbewerking op het naauwkeurigst wordt beschreven; alleen voegen wij hier nog bij, dat zulk een uit distillatie verkregen menschenkind in ligchaamsbouw volkomen gelijk was aan een langs den natuurlijken weg geboren kind, doch veel kleiner van vorm.

Deze eigenschap kan echter bezwaarlijk een gebrek worden genoemd, daar zij ruim werd opgewogen door de hooge verstandsgaven, die dit kunstmatige schepsel bezat, en de wonderbare talenten, waarmede het was uitgerust. ‘Want,’ dus heette het, ‘door kunst worden zij het leven deelachtig, door kunst ontvangen zij hun ligchaam, hun vleesch, hun gebeente en hun bloed, door kunst worden zij geboren, en daarom is de kunst ook onafscheidelijk aan hen verbonden, is zij hun aangeboren.’ Het waren dus niet alleen kleine menschen (homunculi), die boven het vuur van den alchymist werden uitgebroeid, het waren kleine genieën, en het kan ons dan ook niet verwonderen, dat de kunstbewerking, door onzen Bombast voorgeschreven, zoo veel belangstelling wekte en zoo menigeen tot navolging bewoog, wanneer wij bedenken, dat de om verschillende redenen aanbeveling verdienende natuurlijke weg ons meestal wel een natuurlijk, maar nimmer een geniaal resultaat verzekert.

Sedert onze man zich met zijn fabrikaat bezig hield en zijne recepten schreef, zijn meer dan drie eeuwen verloopen, en ofschoon nog gedurende geruimen tijd een aantal jongeren des meesters voetstappen in de onderscheiden rigtingen zijner kunst volgden, is eindelijk de wetenschap gekomen, en heeft, in hare koene uitvallen op het veld der ontdekkingen, het snoeimes harer kritiek in de hand genomen en daarmede alle rotte vruchten van den boom der kennis afgesneden.

Men meene echter niet, dat met die verouderde receptboeken, met die middeneeuwsche gloeiovens en retorten, de kunst om goud en wonderschepselen te fabriceren verdwenen is; dat de lust om spoediger, op kunstmatige wijze, zijne begeerten te bevredigen, dan langs den langeren natuurlijken weg geschieden kan, heeft opgehouden te bestaan!

Geenszins! Hoeveel de wetenschap ook moge gedaan hebben,

hoeveel nader zij in haar onderzoek tot de waarheid moge gekomen zijn, hoeveel middellijk of onmiddellijk nut zij op het veld der volksverlichting en volksbeschaving ook hebbe gesticht, toch is het haar nog niet gelukt de menschelijke begeerte te breidelen en de menschelijke vooroordeelen te ontzenuwen. Nog altijd is de zucht naar geld het doel van ons streven; spoedig rijk zijn vraagt naar geen hoe; nog altijd verkiezen wij, boven de eerlijke vrijagie, het tooverwoord, den minnedrank, waardoor fortuin des te spoediger in onze armen wordt gelokt. Nog altijd meenen wij, dat de natuur in haren gewonen weg te eenvoudig, te plomp en veelal te langzaam te werk gaat, om haar niet aan te vullen en te verbeteren, en hechten wij te zeer aan het gevoelen, door Paracelsus geuit, dat de kunstbewerking de kunst onafscheidelijk met zich medevoert, om niet op alle mogelijke wijze de kunstmatige voortbrenging van genieën of genietjes in de hand te werken.

Intusschen, hetgeen met de alchymisten van ouds gebeurde, geschiedt ook thans; veel wordt er van hun werk beloofd, maar gering is de uitkomst, die men te zien krijgt, en menigeen moet tot zijne schade bemerken, dat het beloofde goud, wel bekeken, op een hoop onbruikbaar papier uitloopt, dat bij nadere aanraking in assche verstuift; dat, welke resultaten het kunstmatige broeisysteem ook moge geven, het talent zich door zulk eene kunstbewerking niet laat vangen, en dat bij zoo vele onvermoeide pogingen het buitengewone hoe langer hoe zeldzamer wordt, en de kunst meer en meer voor het gekunstelde plaats maakt.

Of doet niet dagelijks het beursspel, die befaamde goudmaker, de schatten van den winstbegeerige voor altijd in zijnen smeltkroes verdwijnen, en aldus zijne schoonste verwachtingen als zeepbellen uiteenspatten?

Zie rondom u op het veld van wetenschap en kunst, van opvoeding en onderwijs, en ge zult moeten erkennen, hoe, te midden van zoo vele pogingen tot geleidelijke ontwikkeling en natuurlijken vooruitgang van bestaande krachten, de zucht naar het buitengewone en de lust om vruchten te plukken waar de bloem nog aan den boom zit, zoo dikwijls tot niets heeft geleid, en met den bloesem ook den boom heeft doen verloren gaan.

Het zou niet moeijelijk zijn een tal van bewijzen voor onze stelling aan te voeren; één voorbeeld echter uit vele, dat ons

meer bijzondere belangstelling inboezemt, strekke ten bewijze, hoe eene instelling, in haren aanleg voortreffelijk boven vele, die een keerpunt zoude scheppen in de ontwikkelingsgeschiedenis van ons volk, die uit den aard der zaak op een natuurlijk ontwikkelings-proces was gegrondvest, door den lust van sommigen voor plotselinge, treffende, grootsche resultaten, van den goeden weg afdwaalde, om thans te erkennen, dat ze na een meer dan dertigjarig bestaan eigenlijk niet heeft geleefd, en op het punt staat van zich op te lossen in rook en damp.

Wij bedoelen de Maatschappij: Tot bevordering der Toonkunst.

Ik bid u, geëerde lezer, erger u niet over dezen volzin, die u welligt wat onverwacht en daarom des te scheller in de ooren klinkt. Misschien zijt ge een van de bestuurderen der Maatschappij, misschien zelfs een van hare medestichters, en kunt ge dan ook niet zonder afkeuring aanhooren, dat men zich zulke ongepaste vergelijkingen veroorlooft, of zich, wat meer is, over haar lustig maakt.

We zijn echter in geene gemoedsstemming om ons lustig te maken; we zijn daartoe te zeer onder den treurigen indruk, dien de benarde, zoo niet hopelooze toestand eener inrigting, die we achten even als gij, op ons maakte, toen ons het 31ste Algemeene Verslag over den Toestand der Maatschappij tot bevordering der Toonkunst, uitgebragt bij monde van den hoofdbestuurder Commissaris Dr. J.P. Heije, onder de oogen kwam.

Zie, 't was ons onmogelijk daarbij te lagchen, hoe zeer men ook over dergelijke verslagen, die iets zeggen en veel zwijgen, die met de eene hand nemen wat zij met de andere geven, en zoo het publiek in eene gewenschte onzekerheid laten, pleegt te lagchen. De stilstand, of, 't geen op hetzelfde neêrkomt, de achteruitgang der Maatschappij, al staat hij ook niet met ronde woorden in dat stuk vermeld, is er te duidelijk uit te lezen, dan dat wij ons niet mismoedig zouden gevoelen over zoo veel verloren kracht en zoo veel vergeefsche inspanning, dan dat we geen medelijden zouden hebben bij de gedachte aan het treurige lot der geliefde kranke; treurig toch is het lot van haar, die verdwijnt voordat zij hare roeping heeft vervuld, die sterft voordat zij heeft geleefd. Want we hadden haar lief de Maatschappij, wij eerden haar als eene goede instelling, als eene edele poging, door eenige kunstvrienden onder de aanvoering van haren wakkeren stichter aangewend op het gebied der nationale ontwikkeling en volkswelvaart. En thans moe-

ten wij die poging zien mislukken, terwijl het welslagen toch niet tot de onmogelijkheden behoorde; thans moeten wij dat kranke ligchaam zien wegkwijnen bij gebrek aan tijdig aangebragte hulp en juist aangewende geneesmiddelen.

Neen, wij konden bij het lezen van dat verslag niet lagchen, te minder omdat ook de vorm daarvan, in vergelijking met dien van vroegere jaren althans, ons zoo sober, wij zouden bijna zeggen eenvoudig voorkwam. Het is aandoenlijk te bespeuren, in hoeveel bescheidener kleed men thans voor den dag komt, terwijl zulk een kwistige kleurengloed die vroegere verslagen sierde. Het is alsof men de veege sponde der maatschappij niet meer zoo schitterend uitgedost durfde naderen, dat men thans met zoo weinig pronk voor den dag komt. Het is waar, bij een ziekbed paste geen toast; was het dan welligt eene lijkrede, waarop men zich voorbereidde? Maar eene lijkrede, zal zij iets beteekenen, behoort waarheid te bevatten, behoort vrij te zijn van alle overdrijving en van alle vleijerij, en aan deze vereischten voldoet het verslag niet; bij meerdere soberheid van vorm, onderscheidt zich de inhoud niet boven dien van vele vorige verslagen door onbevooroordeelde zelfschatting en juiste kritiek.

Dezelfde opsomming van de deugdelijkheid en voortreffelijkheid der maatschappij in haar bestaan en hare handelingen; dezelfde klagten over miskenning en onwil van buiten, die de vroegere verslagen kenmerken, treffen wij ook *hier* aan. Geene enkele onzuiverheid of onregelmatigheid in afrondingen en vormen wordt er in het vlekkelooze beeld der Maatschappij, dat het verslag ons schildert, aangetroffen; kleven er enkele smetten aan, dan zijn het zulke, die onwetendheid of kwaadwilligheid er op hebben geworpen; een aangeboren feil bezit het niet; zij wordt ons voorgesteld als een toonbeeld van miskende deugd en vermoorde onnoozelheid.....

En toch moet dit verslag, volgens zijne eigene verklaring, eene *zelfkritiek* heeten! Zelfkritiek , een schoon woord, maar voorzeker zeer zelden in toepassing gebragt. Zelfkritiek, eene daad, waarvoor slechts weinigen berekend zijn, waarvoor, bij de noodige zelfkennis, eene groote mate van abnegatie gevorderd wordt. Wie is er in staat als regter tegenover zich zelf te zitten, zijn eigen *ik* objectief tegen zich over te stellen, zijne geheimste gewaarwordingen en verborgenste drijfveêren met het kritisch scalpel te ontleden?

Blijkens het verslag, niet de Maatschappij, die, in plaats van de operatie op zich zelve te beproeven, ons in haar salon binnenleidt, om zich daar, gekleed en opgemerkt, te verlustigen met op het voorbijgaand publiek te smalen. Ware de Maatschappij toch tot zelfkritiek in staat, al zou die dan ook nog zoo onvolledig zijn! Mogt zij slechts ernstig verlangen om de oorzaak van het kwaad te kennen, waaraan zij lijdt; ware zij het slechts met zich zelve over hare roeping eens; begreep zij slechts haar doel en kon zij zich nopens de aan te wenden middelen verstaan, het zou nog goed met haar kunnen afloopen, zij ware nog te redden! In het zelfkritisch verslag is echter niets te vinden, waaruit blijken kan, dat zij òf omtrent het doel, òf omtrent de middelen, daartoe te bezigen, in het reine is. Wat hare roeping is, vinden wij buiten den banalen, niets beteekenenden volzin: ‘tot bevordering der Toonkunst’ met geen enkel woord vermeld. En toch heerscht daaromtrent alles behalve eene gewenschte overeenstemming, en ware eene nadere uiteenzetting in een zich noemend zelfkritisch verslag onmisbaar. Eene nadere toelichting, hoe kort ook, over het doeltreffende der door haar aangewende middelen, waaromtrent weder een groot verschil van meening bestaat, ontmoeten wij evenmin; waar trouwens het doel zoo in vago hangt, kan ook bezwaarlijk eene nadere adstructie der te bezigen middelen worden verwacht. Het verslag bepaalt zich dan ook (zeer kritisch!!) tot eenige feiten en cijfers, waaruit voor hen ten minste, die tusschen de regels weten te lezen, de min gunstige toestand der Maatschappij maar al te duidelijk blijkt; die ons echter over de oorzaken daarvan geheel in het duister laten.

Voor hen, die tusschen de regels weten te lezen, zeiden wij, want met ronde woorden wordt het er eigenlijk niet in uitgedrukt; daartoe is het te veel op de leest geschoeid van die soort van verslagen, die wel iets *moeten* zeggen, en toch liever niets zeiden; die in en uit praten en altijd naar een resultaat van hunne redeneringen laten wachten. Aan den eenen kant wordt hoog opgegeven van de overwinning, door het zevende algemeene Muziekfeest op de onverschilligheid van het publiek behaald, maar aan de andere zijde wordt daarentegen sterk geklaagd over het gebrek aan belangstelling, waardoor het voorgenomen muziekaal Congres niet kon plaats hebben; zoodat wij ten slotte wel de gevolgtrekking moeten maken, dat de hooggeroemde belangstelling van het publiek eenvoudig moet worden gezocht in

den lust om feest te vieren, eene belangstelling die van zelf ophoudt, zoodra het feest is afgeloopen. Wordt ons voorts in het geluk, dat de Maatschappij mag smaken, wanneer zij de prijsvragen, die zij uitschrijft, beantwoord en waardig beantwoord mag zien; in de vergrooting van hare boekerij; in de uitdeelingen uit haar fonds ter ondersteuning van hulpbehoevende toonkunstenaars, haar krachtig bestaan geschilderd, dan blijkt daarentegen uit de kwijning, waarin vele harer afdeelingen verkeeren, wederom haar ziekelijke toestand, terwijl de dringende vermaningen om zich toch onder hare vanen te scharen en de herhaalde beden om schenkingen en erfmakingen, voor eene instelling die op eenigen bloei boogt, wel wat vreemd klinken.

Terwijl dus dit verslag, wèl begrepen, met het vrij algemeen geldige min gunstige gevoelen over den tegenwoordigen toestand der Maatschappij overeenstemt, meenen wij ons van nadere mededeelingen dienaangaande, uit de bescheiden, jaarlijks door de Maatschappij bekend gemaakt, te kunnen onthouden, en ons te moeten bepalen tot eene korte schets van de middelen en krachten der Maatschappij, ook in verband met die van vroegere jaren. De Maatschappij tot bevordering der Toonkunst in Nederland vierde in 1860 haar 31 jarig bestaan. Zij telde toen 1837 contribuerende Leden, welke, met uitzondering van vijf zoogenaamd tot de Algemeene afdeeling behoorende (d.i. die tot geene afdeeling behooren, maar die onmiddellijk bij de Maatschappij als geheel, als lid zijn ingeschreven), over dertien afdeelingen verdeeld zijn. Van deze afdeelingen zijn er vier, namelijk Dordrecht, Geertruidenberg, Heusden en Zutphen, met een gezamenlijk ledental van drie en veertig, waar elke vonk van muziekaal leven is uitgedoofd; wel te verstaan in zoo ver het tot de Maatschappij betrekking heeft: in Dordrecht b.v. bestaat wel degelijk eene zangvereeniging (misschien meerdere), die echter buiten den invloed van de Maatschappij staat. De afdeelingen Haarlem en Utrecht, met een gezamenlijk ledental van 222, leven nog slechts in hare zangscholen voort; terwijl zich de overige zeven afdeelingen in minderen of meerderen staat van bloei vertoonen, en alleen van die te Rotterdam kan worden gezegd, dat zij eenen hoogen trap van kunstleven heeft bereikt.

Gaan wij een twintigtal jaren terug en vergelijken wij den toenmaligen toestand der Maatschappij met den tegenwoordigen, en slaan wij daarbij eenen blik over het geheele tijdvak, dan bespeuren wij weinig verandering, zoowel in den toestand der af-

deelingen, als in de middelen der Maatschappij. Nu en dan, bij gelegenheid van algemeene muziekfeesten, zien wij een plotselingen, dikwijls aanzienlijken aanwas van leden, die echter na het einde van zulk een feestjaar aanstonds weder vermindert en ongeveer op de vorige hoogte wordt teruggebragt. Hier en daar zien wij eene afdeeling een zekeren trap van bloei bereiken, daarna wegkwijnen, om hetzij, zooals Kampen, Middelburg, Delft enz., zich van de Maatschappij terug te trekken, of, zooals Zutphen, Heusden, Geertruidenberg en Dordrecht, een kommerlijk bestaan voort te slepen. Hier en daar glimt eene zangschool op, die spoedig weder verdwijnt; ginds ziet men eene normaal-zangschool verrijzen, wier sporen men spoedig daarna weder vruchteloos zoekt. Overal ontwaart men min of meer een soort van half-leven, en alleen in Rotterdam ontwaart men vooruitgang en een tierig bestaan. Wij komen dan ook tot de slotsom, dat, zoo de Maatschappij zich al niet in een bloeijenden toestand bevindt of over uitgebreide middelen kan beschikken, en op eene toenemende belangstelling van het publiek kan bogen, zij evenmin kan gezegd worden in een staat van achteruitgang te verkeeren. Eene belangrijke vermindering harer inkomsten heeft zij nog niet ondervonden, die haar belette op denzelfden voet als voorheen te leven en haar werk te doen, even als zoo vele andere instellingen in Nederland. En wat den kwijnenden toestand van sommige afdeelingen betreft, zoo kan zij zich welligt troosten met de gedachte dat, zoolang geene vermindering van haar ledental en een daaruit voortspruitende vermindering van inkomsten den hartader van haar bestaan afsnijdt, de min goede werking der muziekale machine in deze of gene afdeeling aan oorzaken van tijdelijken aard moet worden toegeschreven.

In dit opzigt kan de Maatschappij eigenlijk niet gezegd worden in een staat van kwijning te verkeeren, en deelt zij in het lot van menige andere instelling, die stilletjes voortleeft, en het dagelijksch werk, dat hare hand te doen vindt, op bescheiden wijs verrigt, en op eene fatsoenlijke manier jaar in jaar uit zoo wat voor zich heen leeft. 't Geen voor menige andere instelling waar zou zijn, kan op de Maatschappij niet worden toegepast. Hare werking is eene geheel andere; voor haar is stilstand achteruitgang en vernietiging. De Maatschappij was in haren aanleg eene nationale zaak, eene volkszaak; zij was bestemd om zich van een klein begin door alle aderen en nerven van ons

maatschappelijk leven te verspreiden, alle klassen te omvatten en haren invloed op het geheele volksleven uit te oefenen. Dat zij, na haar meer dan dertigjarig bestaan, slechts de zaak van weinigen is gebleven; dat zij haren invloed slechts aan enkelen heeft doen voelen, daarin ligt de oorzaak van haar verval, daarin ligt welligt hare veroordeeling en de grond der onverschilligheid en geringachting, die zij van zoo vele zijden moest ondervinden.

Of het hooge standpunt, 'twelk de Nederlandsche kunst in vorige eeuwen ingenomen heeft, eenigen invloed op het kunstbewustzijn des volks heeft gehad, en welke die invloed geweest is, zijn vragen, die wij hier niet nader willen onderzoeken. Zooveel is zeker, dat er thans geene sporen van overgebleven zijn. Eene aesthetisch gevormde natie zijn we niet. De kunst heeft zich hier niet, gelijk elders, in gebouw of gedenkteeken aan het volk blijvend geopenbaard, en is aldus niet zijne leermeesteresse geworden, die zijn kunstzin zou opwekken en ontwikkelen; de voortbrengselen onzer schilderkunst zijn slechts voor weinigen toegankelijk en den meesten onbekend; het volksgezang, zoo het ooit ten onzent heeft bestaan, is spoorloos verdwenen, en de kerkmuziek, waarin ééns de Nederlandsche kunst boven anderen uitblonk, was lang uit het geheugen van den Nederlander gewischt en is eerst voor korten tijd uit het stof der eeuwen, waaronder het bedolven lag, weder opgegraven. Terwijl in Italië en Frankrijk, in Duitschland en Groot-Brittanje, en zelfs in Scandinavië, een levendig besef van het schoone, hetzij onder dezen of onder genen vorm, als beeldende of als toonkunst bij het volk bestaat, is de kunst voor den Nederlander een gesloten boek.

Het kan wel niet anders, of zulk een volslagen gebrek aan kunstbesef moet in het volksbestaan eene leegte veroorzaken, die ongunstig op het volkskarakter terugwerkt, en moet aan het ontwikkelingsproces van een volk, ook bij een hoogen trap van materiële en intellectuële welvaart, eene eenzijdige rigting geven, die zijne aanspraken op fijnere, hoogere beschaving voortdurend in den weg zal staan.

De volksvriend, de man die zich de bevordering der volkswelvaart tot taak stelde, wien het volksbelang ter harte ging, kon, onder den ten onzent bestaanden gunstigen materiëlen en intellectuelen toestand, daartoe geen beter middel aangrijpen, dan wanneer hij den kunstzin bij het volk trachtte wakker te

maken en het schoonheidsbegrip tot bewustzijn te brengen. Van alle vormen, waarin zich het kunstbewustzijn uit, is de muziek zeker de meest populaire, zij die meer dan hare zusters in iedereen hetzij bewust of onbewust zetelt, die, eer zij zich nog rythmisch of melodisch afgerond doet kennen, zich reeds in spraak en taal openbaart, en zóó als het ware in ons bestaan is ingeweven; terwijl zij zich van het uitsluitende, dat zulk een eigenaardig kenmerk harer zusterkunsten is, onderderscheidt, daar zij door iedereen, ten allen tijde, zoowel in uren van uitspanning als te midden van dagelijksch werk, kan worden geoefend en beoefend. Wie dus een volk, wiens aesthetische opvoeding nog moet gemaakt worden, den weg daartoe wilde openen, moest wel tot bereiking van dat doel als van zelf naar de toonkunst grijpen.

Was het echter wel met een zuiver praktisch, philanthropisch doel, dat de verspreiding der toonkunst in Nederland werd beproefd; zou de kunst enkel strekken als *middel* om tot eene hoogere volksbeschaving te geraken, of was de verspreiding der kunst, de ontwikkeling van het kunstleven zelve, het doel dat men zich voorstelde, toen men de Maatschappij tot bevordering der Toonkunst in 't leven riep?

Die vragen doen hier, dunkt ons, weinig ter zake, terwijl ook het onderscheid, dat men hiertusschen zou willen maken, eigenlijk niet bestaat.

Indien toch eenerzijds van de verstandige en vroede mannen, die de maatschappij hielpen oprigten, niet mag worden verondersteld, dat zij de kunst enkel als middel gebruikten tot bereiking van een doel, dat buiten de kunst lag, zoo lijdt het aan den anderen kant geenen twijfel, of zij beoogden met de ontwikkeling van het kunstleven in Nederland *die* hoogere beschaving, die daarmede zoo naauw verbonden is, en waren te zeer overtuigd van den grooten invloed, dien de kunst op het innerlijke leven en de karaktervorming van een volk uitoefent, om niet te erkennen, dat zij, om *doel* te kunnen worden, middel tevens moest zijn.

Door vereeniging en zamenwerking van enkele verspreid liggende krachten, middelen te vinden, om de toonkunst uit de minachting, waarin zij hier te lande door onverschilligheid en onkunde was geraakt, op te rigten, haar te helpen verspreiden en overal toegang te verschaffen, en aldus een krachtigen hefboom voor volkswelvaart en volksbeschaving in het le-

ven te roepen, ziedaar de beweegredenen, die tot de stichting dier Maatschappij tot bevordering der Toonkunst aanleiding gaven.

Of ze wel alle bezwaren hebben beseft, waarmede ze te worstelen zouden hebben, die moedige mannen, stichters der Maatschappij? Of ze zich wel afgevraagd hebben, welk eene zware taak ze op zich namen, toen ze aan de ontwikkeling van een volk een nieuwen stoot gaven en voor het volksleven een nieuw verschiet openden?

Het gold hier toch eene sedert lang verborgen vonk op te rakelen en tot helderen gloed aan te blazen, waarbij met omzigtigheid moest worden te werk gegaan, waarbij geene vooroordeelen mogten worden gekwetst, en tegenwerking zorgvuldig moest worden vermeden. De muziek, en voornamelijk de zang, als meer voor iedereen toegankelijk, moest vooreerst in het dagelijksch leven, in huis, in school worden ingevoerd, en in de kerk worden verbeterd; ze moest aan kinderen worden geleerd en die eenmaal aangeleerde kunst moest bij volwassenen in eere worden gehouden, om de voortdurende beoefening daarvan aan te moedigen en te ondersteunen.

Het volksgezang, die onmiddellijke uiting van het gemoed, dat, hoe eenvoudig, hoe schamel dikwijls, ons daarom zoo onweêrstaanbaar aangrijpt wanneer wij het in de verte hooren weêrgalmen; dat ten onzent geheel ontbreekt, terwijl het elders, vooral in Duitschland, zoo weelderig groeit, moest in het volksleven worden ingevoerd en aangekweekt. De kerkmuziek, die bijna tot eene karikatuur der kunst was verwrongen, moest uit de vernedering, waarin zij door slechte gewoonten en oude sleur was gebragt, worden opgeheven, waartoe welligt een strijd zou noodig zijn, die vooral in ons land, voornamelijk omdat het gold oude gebruiken af te schaffen en bestaande gewoonten te veranderen, niet ligt was te tellen.

Terwijl men dus voor de bevordering der kunstoefening in de meer eenvoudige vormen van het dagelijksche leven werkzaam zou zijn, moesten ook de hoogere levensvormen der kunst niet worden veronachtzaamd. Zangvereenigingen moesten worden gevormd, die zich in het koorgezang zouden oefenen, en daardoor in staat zouden worden gesteld, zich met de edelste voortbrengselen der Toonkunst vertrouwd te maken. Tevens zou door min of meer openbare uitvoeringen van grootere toonwerken, vooral van klassieke meesters, de kunstsmaak kunnen wor-

ken gescherpt en veredeld, en het kunstleven worden aangewakkerd, terwijl het daarenboven de bron zou worden van een bijna nog ongekend kunstgenot.

Was aldus eenmaal de grond gelegd voor eene hoogere ontwikkeling des volks, voor eene grootere kunstbeschaving van *allen*, dan zouden ook de *weinigen* op den voorgrond kunnen treden, dan zou ook bepaaldelijk meer voor den kunstenaar kunnen worden gezorgd. Ondersteuning van talentvolle ijverige jongelieden in hunne studiën, aanwakkering van het meer gevormde talent in zijnen verderen arbeid, door de hinderpalen weg te ruimen, die den arbeid welligt bemoeijelijken of onmogelijk maken mogten; hulp te verleenen overal waar ze noodig is, en dus ook daar, waar door ziekte en ouderdom des kunstenaars krachten te kort schieten, ziedaar werkzaamheden, die ook aan eene Maatschappij tot bevordering der toonkunst niet vreemd mogten blijven; ziedaar handelingen en weldaden, die men billijkerwijze van eene in de kunst meer ontwikkelde natie mag verwachten. Altijd moest echter in het oog worden gehouden, dat het kunstbewustzijn eerst moest worden opgewekt, een toestand van hoogere muziekale ontwikkeling moest worden in het leven geroepen, door onderwijs en oefening in de kunst, voordat aan een hoogen bloei der kunst zelve, ook in den kunstenaar kon worden gedacht; de laatste kon alleen op de eerste worden geënt.

Bij de menigvuldige bezwaren, aan den uitgebreiden werkkring, dien de Maatschappij zich koos, eigenaardig verbonden, en bij de gedurige teleurstellingen, die zij daarin moest ondervinden, ontmoette zij echter voor haren arbeid geen ondankbaar veld. Boven vele andere, is het Nederlandsche volk voor muziekalen invloed vatbaar; even als zijne Germaansche stamverwanten bezit het een rijk en voor hoogere ontwikkeling bij uitstek vatbaar gemoedsleven, dat zich in huiselijkheid en burgerzin, als in zijne meest eigenaardige karaktertrekken, openbaart.

Voor de kunst die, meer dan andere, uit het gemoed ontspringt en tot het gemoed spreekt, kon het dan ook geen gesloten oor hebben, en moest het ook aan zijne ontwikkeling op dit kunstgebied willig de hand leenen, al hingen er, even als aan Rubens' kunstenaarsvlugt, ook nog zoovele ponden ‘holländischer Käse’ aan zijn kunstbewustzijn.

Het kwam er slechts op aan, of de middelen, die men daar-

voor gebruikte, juist gekozen en doeltreffend waren, terwijl men tevens niet vergeten mogt, dat de kunst lang en het leven kort is, en dat men geene vruchten kan plukken waar nog geen bloesems zijn geweest.

Sedert de stichting der Maatschappij: ‘Tot bevordering der Toonkunst’ zijn ruim dertig jaren verloopen, en het is thans wel de tijd om een blik rondom ons te slaan, of we niet eenige werking van haar bestaan kunnen bespeuren, ofschoon het tijdsbestek nog veel te klein is, om een geheelen ommekeer in den stand van zaken te kunnen verwachten.

Wij mogen echter rondom ons zien zooveel we willen, wij mogen de verschillende oorden des lands doorsnuffelen, wij zijn niet in staat met juistheid te bepalen waar de invloed der Maatschappij begint, en waar ze ophoudt; òf ze hare kracht heeft doen gevoelen en hoe die gewerkt heeft.

Wel is waar, heeft de beoefening der Toonkunst sedert de oprigting der Maatschappij eene groote schrede vooruit gedaan; zij mag thans bij eene eenigermate zorgvuldige opvoeding niet meer worden gemist; zij dient, gelijk het Fransch en Engelsch, der jonkvrouw als noodzakelijke steun bij hare intrede in de wereld; zij is algemeen geworden, maar tevens bij hare algemeenheid hier en daar in gemeenheid ontaard, en heeft aldus nevens hare goede zijde soms eene aequivalente, zoo geene overwegend kwade zijde, naar buiten gekeerd, die het oordeel over de verdere verspreiding der kunstbeoefening, welke wij hier bedoelen, namelijk de zoogenaamde salonmuziek, niet gunstig zijn kan.

Wij kunnen echter deze meer algemeene beoefening der muziek hier te lande der Maatschappij niet wijten, zelfs daar niet, waar zij als ‘Afdeeling’ vasten voet gevat heeft. Wij ontmoeten toch overal elders, zoo hier te lande als in het buitenland, denzelfden toestand, dezelfde geneigdheid om hetgeen gezongen moest worden te spelen, en hetgeen gespeeld moest worden te zingen. Willen we echter ‘der Maatschappij’ haar deel aan deze meerdere verspreiding geven, dan zouden wij billijkerwijze ook een gedeelte van den uitwas daarvan in slechten smaak enz. op hare rekening moeten zetten, en dat doen we liever niet.

Met deze meer algemeene beoefening der toonkunst is evenwel ook de verspreiding van muziekale kennis toegenomen. We zien werkelijk vooruitgang van het koorgezang in een

aantal zangvereenigingen hier te lande, waarvan er onderscheidene vroeger niet bestonden: we hooren van uitvoeringen van grootere en kleinere toonwerken der voornaamste meesters; in 't kort, we bespeuren, niettegenstaande zooveel naar geknoei en ellendig geleuter, sinds dertig jaren een verhoogd muziekaal leven, maar, hoewel wij gaarne erkennen dat de Maatschappij daarop van invloed is geweest, kunnen wij dien toestand toch niet aan haar alléén toeschrijven. We ontmoeten toch deze goede zijde der meerdere toonkunstbeoefening even zeer ook dààr, waar de Maatschappij nimmer vasten voet had, zoowel hier te lande als elders. Men zou daarenboven moeten bewijzen, dat de middelpunten van den arbeid der Maatschappij, waarin zich dat verhoogde kunstleven openbaart, alléén door toedoen der Maatschappij zijn in het leven geroepen en alleen door haar zijn blijven voortbestaan, en dit kan men niet. De meesten bestonden in de kern reeds als zelfstandige vereenigingen en hebben zich, uit min of meer onbaatzuchtige oogmerken, aan de Maatschappij aangesloten. Sommigen kwijnden weg en stierven, 't geen wij niet aan de Maatschappij willen wijten. Wij kunnen haar aan den anderen kant evenmin uitsluitend voor den bloei van sommige anderen danken. Het hoogere kunstbewustzijn, dat uit den aard der zaak in grootere middelpunten van beschaving, als Amsterdam, 's Gravenhage of Rotterdam, heerscht, waarborgt ons reeds van zelf een verhoogd muziekaal leven.

Hoe het echter zij en welk aandeel de invloed der Maatschappij op een en ander gehad moge hebben, toch bepaalt zich die invloed tot enkele steden, tot een klein aantal personen, en wat meer is, tot de meer gegoede klassen der Maatschappij. Op het algemeen, het volk als zoodanig, op den handwerksman en den man van geld, den boer en den adellijke, den daglooner en den man van wetenschap, is haar invloed ook in de verte niet te bespeuren.

Die muziekale gewoonte, waardoor zich, bij den een zoowel als bij den ander, eene gemoedstemming in het lied uit, ontbreekt nog geheel; volksliederen en volksgezang bezitten we evenmin nu als vroeger; het kerkgezang is in denzelfden toestand gelijk voorheen,... in 't kort, indien wij eene uitzondering maken van enkele plaatsen en een klein aantal personen uit eene bepaalde klasse, bevindt zich het kunstbewustzijn van het Nederlandsche volk thans op dezelfde hoogte, waarop

het voor dertig jaren stond, en staan bij ons de kunst en het leven even hard, even vijandig tegen elkander over.

Men kan het ons niet euvel duiden, wanneer wij bij de ontdekking van een toestand, die wel door niemand in twijfel zal worden getrokken, vragenderwijze opzien naar de instelling, die zich ten doel had gesteld dien te verbeteren en de kunst in het leven van ons volk in te weven.

Hoe? moeten wij die uitkomst aan ons volk wijten, dat welligt de ooren sloot voor de dringende vermaningen, de onvermoeide pogingen der Maatschappij, om het op den weg der hoogere beschaving te leiden; dat zich welligt stug en honend afkeerde, waar men belangstelling en tegemoetkoming had verwacht? Hadden wij ons vergist, en was het werkelijk zulk een onvruchtbaar veld, dat men bebouwde, dat men na zoo veel jaren arbeids nog geen halmpje mogt inoogsten, waar men volle schoven verwacht had? Of was het de Maatschappij zelve, die haren arbeid welligt op een ander veld overbragt en thans zou willen maaijen waar zij niet gezaaid had: die bij haar werk, het doel, dat zij voorhad, niet juist onder de oogen zag, of zich in de middelen, die zij ter hand nam, vergiste; die niet genoeg begreep, dat het er hier op aankwam, een volksbestaan ‘von Grund aus’ te vormen; die al dadelijk eene te hooge vlugt nam, voordat zij de kracht der wieken, waarop zij dreef, genoegzaam had onderzocht; die een grootsch gebouw wilde optrekken, zonder zich daarbij om de grondslagen te bekommeren? We zijn geneigd liever dit laatste dan het eerste te gelooven.

De oorzaken, dat de toestand der Maatschappij sedert jaren op dezelfde hoogte blijft, dat zij zelve kwijnt en achteruitgaat, mogen zij ook al in de onverschilligheid, in het gebrek aan belangstelling van het Nederlandsche volk liggen, kunnen aan dat volk echter bezwaarlijk tot verwijt strekken.

Is toch de Maatschappij wel eene zorgvuldige en goede moeder geweest? heeft zij niet al te zeer hare ijdelheid gevierd, en zich ten gevolge daarvan tot menige onbedachtzaamheid laten verleiden, en bekreunde zij zich niet meer om eene schitterende reputatie en om wierook uit den vreemde, dan om de opvoeding en het welzijn harer kinderen? Zoo ja, dan kan zij zich thans ook niet beklagen, wanneer die kinderen haar als eene stiefmoeder beschouwen, en haar den bijstand en de ondersteuning weigeren, die zij anders billijkerwijze kon verwachten.

Wij geven toe, dat deze toestand hard is; onverdiend is hij echter onzes inziens niet. Daar echter een oordeel in 't wilde heen geworpen van geen gewigt kan worden geacht, willen wij de wet der Maatschappij in de hand nemen, en eens kortelijk nagaan, welke hulpmiddelen zij voor de bevordering der toonkunst heeft aangewend, en wat zij gedurende haar dertigjarig bestaan heeft verrigt.

Wanneer we die wet ter hand nemen en bij het eerste hoofdstuk openslaan, dan vinden wij als het doel der Maatschappij in art. 1 vermeld: het bevorderen der toonkunst in Nederland. Welke toelichting aan deze op zich zelf niets beduidende uitdrukking, bij de vaststelling van dat artikel, ook moge ten deel gevallen zijn, is ons onbekend; ze kan echter bezwaarlijk iets anders dan de algemeen humanitaire strekking hebben verdedigd, waaraan we hierboven het ontstaan der Maatschappij toeschreven, en welke bestond in de poging om de toonkunst uit de minachting, waarin zij hier te lande verkeerde, op te heffen, ze te verspreiden en overal ingang te verschaffen, en ze tevens op die wijze dienstbaar te maken aan volkswelvaart en volksbeschaving.

En nu? Het kan iemand niet kwalijk worden genomen, wanneer hij bij een onverwachten schok, eene plotselinge verbazing, zich het een of andere harde woord, een vloek b.v. laat ontvallen. We zeggen dan ook zonder blozen, dat ons werkelijk bij de lezing een vloek is ontglipt; we zijn echter thans kalm genoeg om dien niet ter neder te schrijven, en beperken ons tot de mededeeling, dat onder de middelen, die zullen worden gebruikt om tot bevordering der toonkunst te geraken, het aanmoedigen der compositie bovenaan staat! Ei, ei! wilt gij een volk in de kunst opvoeden en er al dadelijk meesters in de kunst van maken? Wilt gij kinderen onderwijzen en aan armen van geest het verstand ontwikkelen, en begint gij alvast met eene hoogeschool te stichten? Meende de Maatschappij werkelijk, dat de ontwikkeling van een volk van boven af moet beginnen in plaats van van onderen op? Dat men dáár het gewigt van muziekaal bestaan aan een volk moet inpersen? Of was het misschien zonder erg, bij toeval, dat, onder de middelen die de Maatschappij koos, zij dit bovenaan plaatste, deze poging, die, zoodra zij wordt ingesteld, getuigen moet van een meer algemeen kunstbewustzijn, van hoogere belangstelling in de kunst bij het algemeen, dan er ten onzent bestond? Nemen

wij dit laatste voor een oogenblik aan en onderstellen wij, dat de Maatschappij er werkelijk nog niet ernstig aan dacht om bij voorbaat eene rol te spelen, die voor haar slechts in de toekomst was weggelegd, dan wordt het ons op de vraag: hoe zij zich die aanmoediging der compositie denkt? hoe zij daartoe zal geraken? of wij met koud water worden overgoten, wanneer wij vernemen, dat de Maatschappij dit *door de uitschrijving van prijsvragen*, door het opgeven van 't een of ander onderwerp, dat zij voor 't oogenblik geschikt oordeelt, denkt te doen. Zij wil dus geene kunstenaars vormen, of in de vrije ontwikkeling van hun talent behulpzaam zijn; zij wil ze scheppen of liever uitbroeijen; een kunstenaar zal niet worden wanneer *hij*, maar wanneer de *Maatschappij* wil.

't Is ons alsof de vochtige schimmellucht van het middeneeuwsch verblijf eens alchymisten ons in den neus vliegt, wanneer wij van dergelijke maatregelen, de onzinnigste en onmenschkundigste die er bestaan, hooren spreken. We zien dan, hoe de Maatschappij zich, als een andere Wagner, te midden van onbeholpen smeltkroezen en retorten, angstig heen en weêr beweegt, of het haar ook mogt gelukken eenen dichter te maken.

Niet altijd is er echter, zoo als in den Faust, een Mephistopheles bij de hand, om voor den morsigen boel in het glas, een werkelijken homunculus in de plaats te stellen, en moet dus maar al te dikwijls de onvoldragen vrucht op sterk water in de rommelkamer worden geplaatst.

De Maatschappij is echter steeds bereid hare proeven op nieuw te beginnen, de scheppende kracht te hulp te komen en op hare eigene hand dichters te fabriceren.

Het is onverklaarbaar, dat men, terwijl over prijsvragen, in dezen zin opgevat, zoo algemeen de staf is gebroken, nog altijd blijft vasthouden aan dit kunstmatige broeimiddel tot kweeking van componisten, en jaar in jaar uit nieuwe en steeds vreemdsoortige prijsvragen blijft uitschrijven. De kunst kan minder nog dan de wetenschap zulk een leiband verdragen. Geen dichter laat zich toch door een gegeven onderwerp in de uiting van zijn talent bepalen. Eene vrije vorming, eene vrije uiting zijner krachten is vooral voor den kunstenaar onontbeerlijk. Het dichtvuur brandt in zijn binnenste en slaat in lichten vlam uit, wanneer en waar het kan, maar wacht niet totdat de eene of andere prijsvraag daartoe een naauw achterdeurtje openzet. De ware kunstenaar, de echte man der

wetenschap, verlangt geene hulp, geene protectie; zij willen alleen vrij zijn in hunne ontwikkeling, in hun werk, en reiken ook in dit opzigt den vrijhandelaar de hand.

Tracht slechts de moeijelijkheden, de bezwaren weg te ruimen, die aan hunne vrije ontwikkeling hinderlijk zijn, en gij hebt genoeg gedaan in het belang der kunst en van den kunstenaar. Eene aanmoediging der compositie kon dan ook in zooverre slechts tot de pligten eener maatschappij, die de toonkunst zal bevorderen, behooren, als zij eene negatieve zijde heeft, in het vergemakkelijken van haren arbeid, door tegemoetkoming in kosten en bezwaren, onafscheidelijk daarmede verbonden.

Een kunstenaar wordt niet gemaakt, maar geboren, en zal als zoodanig ook wel de prijsvragen kunnen ontberen, die maar al te dikwijls de knoeijerij en kunstenarij in de hand werken.

Van al de antwoorden, die door de Maatschappij gedurende haar dertigjarig bestaan zijn bekroond of eervol vermeld, hoeveel zijn er, die op den naam van *kunstwerk* kunnen aanspraak maken; die blijken dragen van dichterlijk talent, en die andere verdiensten hebben, dan dat zij getuigen van de vlijt en de technische kennis der schrijvers? Het kleed toch maakt niet den man, en bedrevenheid in de compositie-leer niet den dichter. De vraag, in hoeverre eene prijsvraag haar nut kan hebben bij het ter sprake brengen van belangrijke onderwerpen, of het oplossen van strijdvragen, laten wij, als minder tot ons onderwerp behoorend, ter zijde, terwijl wij haar ten eenenmale de bevoegdheid ontzeggen, om als middel op te treden voor de vorming van den kunstenaar of den man van wetenschap.

Voordat wij van dit onderwerp afstappen, mag welligt met een paar woorden de beschuldiging worden wederlegd, die men tegen de Maatschappij heeft gerigt, over de wijze, waarop zij bij de beoordeeling der prijsvragen te werk gaat. Men heeft namelijk wel eens beweerd, dat die beoordeeling aan min bevoegden werd toevertrouwd en aldus geenen waarborg hoegenaamd opleverde voor de regtvaardigheid der uitspraak. Dit is onjuist. De ingekomen antwoorden op uitgeschreven prijsvragen worden aan de meestbevoegde kunstregters zoo binnen als buiten 's lands, waaronder ook dezulken zijn, die als toondichters eene algemeene vermaardheid genieten, rondgezonden, terwijl uit de uitspraken dezer beoordeelaars, door de afgevaar-

digden der verschillende afdeelingen van de jaarlijksche algemeene vergadering, eene conclusie wordt gevormd, die hetzij ter goedkeuring of ter afkeuring van het ingezonden antwoord strekken moet. Het werk der in dezen wel is waar min bevoegde kunstregters, de afgevaardigden, bestaat mitsdien alleen in het resumeren van hetgeen door bij uitstek bevoegde deskundigen was gesproken, in het zamenvoegen van hetgeen stukswijze afzonderlijk inkwam. Eene andere vraag is het echter, of zelfs in de uitspraak der deskundigen wel in allen deele met vertrouwen kan worden berust. De meesten namelijk, welligt zelfs een overwegend gedeelte, dier kunstregters zijn vreemdelingen en met onze taal onbekend, 't geen toch op de beoordeeling van zangwerken op Nederlandschen tekst niet zonder invloed kan zijn, indien daarbij de compositie in verband met den tekst zal worden gebragt. Men is daarenboven in den vreemde zoo gewoon, over 't geen in Holland, namentlijk op kunstgebied, gebeurt, de schouders op te halen en met genadige welwillendheid van uit de hoogte er op neêr te zien, dat men deze gewoonte bezwaarlijk bij de beoordeeling van 't geen het als kunstwerk aanbiedt, zal kunnen laten varen. Het mag dan veilig worden aangenomen, dat men in den vreemde voor onze voortbrengselen toegevender zal zijn, dan voor die van andere in hooger aanzien staande natiën, terwijl men er zich alligt tot een gunstig oordeel zal laten verleiden, waar anders eene min of meer afkeurende meening zou zijn uitgesproken.

Zou deze vraag niet door hen mogen worden overwogen, die zich al te veel roems van eene bekrooning voorstellen?

Wij ontveinzen het ons niet, dat wij bij de veroordeeling van het systeem der prijsvragen, bij de Maatschappij in zwang, een harer teederste punten hebben aangeraakt, en haar in hare meest geliefkoosde bezigheid, de schepping van componisten en de uitoefening van het vaderschap over hunne voortbrengselen, hebben getroffen.

Met bijzondere vooringenomenheid wordt deze zwakheid gekweekt en een aanzienlijk gedeelte van hare zorgen daaraan ten koste gelegd.

Het was dan ook niet toevallig, maar met opzet, dat het aanmoedigen der compositie door haar aan het hoofd harer werkzaamheden werd geplaatst. Neen, de voornaamheid is eene zwakheid, waarvan de Maatschappij verre van vrij is. Het is

toch wel zoo aangenaam, zich als *Grand Seigneur* te laten gelden, en zich in het behagelijk gevoel van beschermheer te spelen te wiegen, als in het zweet zijns aanschijns te arbeiden, den nood van anderen op te zoeken en met zelfverloochening te verligten. Schoolmeester te zijn, handwerker en boer te onderwijzen, is voor eene fatsoenlijke maatschappij wel een onaanzienlijk werk en eene harde taak; een professoraat is veel verkieslijker. De verspreiding van den volkszang en het volkslied te bevorderen, moest wel voor den lust tot componeren achterstaan. Werd daarenboven hare nationale ijdelheid niet geprikkeld door den wensch om eene *eigene, oorspronkelijke Nederlandsche* toonkunst te scheppen, die als mededingster van hare Germaansche zuster zou kunnen optreden? Wij vreezen maar al te zeer, dat de zucht om eene uitsluitend inheemsche kunstrigting in het leven te roepen, veel tot de compositie-woede der Maatschappij mag hebben bijgedragen.

Met hoeveel ironie heeft het beste, wat de Nederlandsche kunst in den laatsten tijd op dit veld leverde, zich als een Germaanschen bloesem, door Duitsche zorg gekweekt, doen bezweren!

Waar nederigheid en zelfverloochening op hare plaats waren, bereed de Maatschappij, van den aanvang af, een te hoog en te gemakkelijk paard; daarvan getuigt de geheele werkkring, dien zij zich afbakende. Voorzeker het hooger opleiden van jeugdige, veelbelovende kunstenaars, het geldelijk ondersteunen van hulpbehoevende toonkunstenaars en hunne betrekkingen, het houden van algemeene muziekfeesten, het uitgeven van voortreffelijke toonwerken, het verzamelen van eene muziekale bibliotheek, enz., zijn alle werkzaamheden, die op zich zelf nuttig en in het belang der zaak zijn. Maar wanneer men eene taak onderneemt, die voor uitbreiding vatbaar is, die van een klein begin tot groote ontwikkeling kan worden gebragt, is de eerste vraag niet, wat *ook* nuttig en goed is, maar wat *allereerst* noodig is. Nu erkennen we gaarne, dat b.v. bij de stichting van een fonds voor de ondersteuning van hulpbehoevende toonkunstenaars, mits leden der Maatschappij, en hunne betrekkingen, de Maatschappij met edele en menschlievende gevoelens is bezield geweest; maar wij kunnen de opmerking tevens niet terughouden, dat zij niet is en niet kan zijn eene levensverzekering-maatschappij; terwijl men overigens zijne aalmoezen wel geeft van zijnen overvloed, maar niet van zijne nooddruft, zooals dit bij de Maatschappij het geval is. Zoo lang de Maatschappij niet in staat

zal zijn van haren overvloed aan den behoeftigen kunstbroeder mede te deelen, bedwinge zij liever hare menschlievende aandoeningen en late het aan de bijzondere pogingen van den kunstenaar over om zich op eigen hand en door eigen arbeid, voor dagen van ouderdom en ziekte eene ondersteuning te bereiden. Hoeveel meer overeenkomstig met eene juiste oekonomie zijn de op zulke begrippen gevestigde en op den arbeid en de associatie der belanghebbenden steunende instellingen, die langzamerhand hier en daar in ons land verrijzen, dan de bedeelingen der Maatschappij!

We zijn er verre van verwijderd, om de uitgave van voortreffelijke, ook historisch belangrijke toonwerken, der Maatschappij tot eene grief aan te rekenen. Door een groot aantal toonwerken van onderscheidene oude Nederlandsche meesters uit de vergetelheid te redden, waarin ze zoolang verkeerden, en in de *Collectio operum musicorum Batavorum Saeculi XVI* van onder het stof der eeuwen voor den dag te halen, werd niet alleen eene belangrijke schrede gedaan op het gebied der kunsthistorie, en tevens der kunststudie eene groote dienst bewezen, maar ook eene daad van piëteit jegens onze vroegere virtuozen, en jegens de kunst, die reeds voor eeuwen ten onzent eenen elders nog ongekenden bloei bereikte. Wij willen dan ook om deze laatste overweging het mes onzer kritiek niet in die daad der Maatschappij steken, ofschoon wij anders wel zouden vragen, waarom juist de Maatschappij de uitvoering eener taak, waarbij de geheele kunstwereld belang had, op zich moest nemen, terwijl zij nog zooveel te doen had met de muziekale opvoeding en ontwikkeling van Nederland, die, elders reeds in vollen groei en bloei, bij ons nog in de windselen ligt?

Wij willen evenmin het nut en de noodzakelijkheid zelfs van verrigtingen als: het verzamelen van eene muziekale bibliotheek en het hooger opleiden van veelbelovende jeugdige toonkunstenaars in twijfel trekken, hoewel wij, wat deze laatste betreft, moeten erkennen, dat door de verkeerde toepassing, die men er aan geeft, het nut daarvan zeer twijfelachtig wordt.

Was het toch der Maatschappij, bij haar systeem van prijsvragen, niet genoeg, dat den kunstenaar de meest mogelijke vrijheid werd verschaft om onbelemmerd zijne gaven te ontwikkelen en zijn talent te laten spelen, maar moest door allerhande kunstmiddeltjes, niet de kunstenaar, maar de kunstvaardige, er toe gebragt worden om, wanneer ook al talent ontbrak, ten

minste zijne vaardigheid te doen blijken, zoo schijnt zij thans geneigd, den jeugdigen kunstenaar, bij wien de kiem van het talent nog moet worden ontwikkeld, allerhande zwarigheden in den weg te leggen. Vooral in de laatste jaren zijn de eischen, die aan de bekwaamheden en voorbereidende studiën voor jeugdige kunstenaars worden gesteld, om op de geldelijke ondersteuning der Maatschappij aanspraak te kunnen maken, tot eene hoogte opgevoerd, die ze voor de meeste ontoegankelijk moest maken. Was toch niet het laatst uitgeschreven programma voor het onderzoek naar de bekwaamheden van hen, die zich tot onderwijzers in den zang wilden vormen, en die van de ondersteuning der Maatschappij zouden wenschen gebruik te maken, om zich door verdere studie in hun vak te volmaken, zóódanig ingerigt, dat zelfs een Garcia verlegen zou hebben gestaan om aan al die eischen te voldoen?

Welk ook ons oordeel moge zijn over de wijze, waarop de Maatschappij bij haren arbeid meende te werk te moeten gaan, wij willen daardoor niet den staf breken over de maatregelen, die zij bij hare stichting voor de uitvoering van hare plannen noodig keurde. Onder al de punten, die in art. 3 der wet als hare werkzaamheden worden genoemd - wij somden de voornaamste daarvan reeds op - is er geen, dat, als in strijd met het wezen der instelling, afkeuring moet verdienen; dat op zich zelf beschouwd niet goed en nuttig was.

Het is echter hier niet de vraag, hoe goed en nuttig zij op zich zelf beschouwd, in abstracto, voor de bevordering der toonkunst zijn, maar of zij alle *even* goed en nuttig zijn, of ze wel alle voor onzen toenmaligen toestand pasten, en of de gelijktijdige aanwending der middelen niet de werking van sommige meest belangrijke verslapte, en aldus den invloed der Maatschappij deed verloren gaan.

Er behoort veel takt, veel kennis van zaken toe, om met zijne werkzaamheden goed om te gaan. Wanneer men veel te doen heeft, wanneer men door bezigheden van allerlei aard wordt overstelpt, is het noodig dat men met eenig systeem te werk ga; dat men beginne met het noodzakelijke, om, wanneer men zijn pligt op dit punt vervuld, geheel vervuld heeft, tot het nuttige op te klimmen, waarna ook het overtollige zijne beurt mag hebben.

Onder al de middelen, die voor de ontwikkeling van het bewustzijn onzer natie moesten worden ter hand genomen,

bekleedt het muziekaal onderwijs eene eerste plaats; zij is het kardinale punt van het geheele vraagstuk; zij is de as waarom de geheele instelling draait. Wilde men het volk den weg wijzen naar die hoogere beschaving, die in het begrip en de beoefening der kunst ligt, dan moest men, indachtig aan de stelling, dat eene beschaving zich niet van buiten laat aanbrengen, maar door zelf-ontwikkeling wordt verkregen, beginnen van onderen op, bij het jongere geslacht, om aldus een grondslag te vormen, waaruit later een hooger trap van muziekale ontwikkeling zoude voortkomen.

Het muziekaal onderwijs moest dus vooral het werktuig zijn, dat de Maatschappij ter hand nam, en het bevorderen van dat onderwijs een harer eerste pligten. Dit heeft zij ook erkend, en al staat het onder hare werkzaamheden ook niet bovenaan, al moet het in rangorde ook voor het aanmoedigen der compositie onderdoen, toch nam het eene voorname plaats van haar programma in; toch meent zij op de opofferingen, die zij zich voor het aanmoedigen en ondersteunen van dit onderwijs heeft getroost, te moeten wijzen, zoodra zij zich nopens haar bestaan en haar werk tegenover aanvallen van buiten heeft te verdedigen.

Dat zij het nut van dit gedeelte van haren arbeid heeft begrepen, gelooven wij dan ook gaarne; dat zij echter de groote, absolute noodzakelijkheid er van besefte; dat zij het beschouwde als den hoeksteen van haar geheele streven, den grondslag, waarop haar geheele gebouw moest rusten, daarvan zijn wij minder overtuigd. Wij kunnen ten minste slechts flaauwe sporen zien van hare bemoeijingen dienaangaande, en niet gewaar worden, dat zij aan dezen allernoodzakelijksten arbeid, eene conditio sine qua non voor onze muziekale ontwikkeling, al hare krachten wijdde.

Wel zien wij in sommige harer afdeelingen zangscholen ontstaan; wel hooren wij, dat daaraan duizenden guldens zijn ten koste gelegd, maar deze inrigtingen, hoevele goede vruchten ze in hun stillen, bescheiden werkkring ook mogen dragen, zijn toch slechts enkele lichtpunten in de algemeene duisternis. Hare stichting was eene handeling, die in den boezem der Maatschappij, in hare afdeelingen toch, ten behoeve van enkelen, van weinigen, geschiedt, en die met het algemeen belang, het volksonderwijs, weinig of niets te maken heeft. Wij zoeken te vergeefs naar iets, dat naar volksonderwijs zweemt; wij zoeken

te vergeefs naar eene eenigermate eervolle plaats, die de muziek in school, in huis, in kerk inneemt. Indien de Maatschappij ook al het groote belang van het muziekaal onderwijs in het vraagstuk der volksontwikkeling tot meerder kunstbesef erkent, dan mogen we toch vragen, of ze wel alles gedaan heeft, om dat onderwijs in 't leven te roepen? Of ze, behalve het stichten en ondersteunen van zangscholen in sommige harer afdeelingen, behalve hare pogingen voor het orgel-onderwijs, die, hoe goed en nuttig ook, slechts uit den aard der zaak voor enkelen, niet voor het volk konden zijn, zich wel met het lager onderwijs bemoeid heeft? Of de scholen buiten het bereik van haar streven zijn gebleven? Of zij wel met schoolcommissiën en gemeentebesturen in betrekking stond? Of ze wel aan de Maatschappij Tot nut van 't Algemeen de zusterhand gereikt heeft? Of ze haren invloed wel zocht te doen gelden in fabrieken en handwerkers-vereenigingen? Of ze wel pogingen gedaan heeft voor de invoering van het volkslied? Of ze populaire melodiën, op passenden tekst, hetzij zelve geschapen of uit den vreemde overgebragt, onder het volk heeft helpen verspreiden, door vliegende blaadjes, colportage, of welke andere doeltreffende middelen ook? Of de goedkoope journalistiek voor de verspreiding van hare plannen haar vreemd is gebleven? enz. enz. enz. We laten de beantwoording dezer vragen aan de Maatschappij over. We hoorden er wel nimmer van, hoe veel we ook mogten vernemen van hare prijsvragen, hare muziekfeesten, hare alba, hare zangscholen enz.; we willen echter aannemen dat zij dit alles deed, dat zij uit nederigheid hare pogingen verzweeg, dat onwil en twist, die zoo dikwijls in haren boezem woedden, wanneer de plaatselijke belangen harer afdeelingen met hetgeen de Maatschappij van algemeen belang oordeelde in strijd raakten, dat tegenstand van buiten haar in haren arbeid belemmerden, en alleen oorzaak waren, dat er niets tot stand kwam; maar mag men tevens niet vragen, of zij het wel met de noodige energie, met den noodigen ijver deed, terwijl het toch vreemd schijnt, dat men van al deze pogingen, van al dit werk, ook in de verslagen der Maatschappij met geen woord vindt melding gemaakt, en dat zij zich daar alleen tot de mededeeling bepaalt van enkele pogingen, bij hare afdeelingen voor de stichting van zangscholen in 't werk gesteld, terwijl van een energiek optreden der Maatschappij als zoodanig tegenover het publiek, ook daar waar geene afdeelingen bestonden, niets bekend is.

Zie, wanneer we, zoo hier als elders, bespeuren, met hoeveel geluk men zich op het gebied der volksbeschaving heeft gewaagd; hoe niet alleen in den vreemde, b.v. in Engeland, zoo vele soortgelijke genootschappen zich ontwikkelden en hunnen invloed overal verspreidden; wanneer wij ook hier te lande eene Maatschappij tot Nut van 't Algemeen zich in grooten bloei zien verblijden; wanneer wij haar en haar werk, al kunnen wij 't niet altijd billijken, overal ontmoeten, dan komt het ons raadselachtig voor, dat eene instelling, die toch hetzelfde doel, de beschaving van het Nederlandsche volk, beoogde, zulke karige resultaten had. Karig toch zijn hare resultaten tot nu toe buiten kijf, hoe hoog men haar hetgeen zij deed ook moge willen aanrekenen. Men bewere toch niet, dat de prijsvragen, die zij uitschreef, iets hebben bijgedragen om den Nederlandschen naam als ‘musikfähige’ natie te verbreiden. Met enkele uitzonderingen zullen de bekroonde stukken niet op een langer dan ephemerisch leven kunnen rekenen; en die uitzonderingen, och! 't was immers het talent van den dichter, dat ze schiep, en dat talent wordt niet door prijsvragen warm gemaakt! Men noeme toch die muziekfeesten, hoeveel genot ze ons ook verschaften, die kunstenaars-ondersteuningen, ja zelfs die enkele zangscholen, die de Maatschappij hielp stichten, niet als verblijdende, bevredigende uitkomsten van den arbeid eener Maatschappij, die het zinnelijk volksleven moest hervormen!

Men gewaagt met veel lofs, en te regt, van de muziekschool in Rotterdam, en geeft hoog op van de verdiensten der Maatschappij in dit opzigt, aan wie de eer van het vaderschap en der voogdij over deze instelling zou toekomen. Hoe! het ijverige, onvermoeide Rotterdam, dat steeds met noeste vlijt naar hetgeen goed en nuttig is streeft, dat er op uit is veel geld te winnen en het gewonnene zoo gaarne ten beste geeft, waar het slechts aan het algemeen welzijn dienstbaar kan worden gemaakt, het zou in gebreke gebleven zijn eene voor hare belangen zoo nuttige instelling in 't leven te roepen, wanneer de Maatschappij er zich niet mede had bemoeid, en haar gesteund en aangevuurd had! We kunnen 't niet gelooven; we kunnen er de Maatschappij niet voor danken, al is zij er ook niet geheel vreemd aan gebleven, evenmin als we haar als de oorzaak kunnen aanzien van het verhoogde muziekale leven in grootere middelpunten van sociale beschaving, gelijk Amsterdam, 's Gravenhage of Rotterdam.

Evenwel willen wij jegens haar niet onregtvaardig zijn; wij willen gaarne erkennen, dat ze hier en daar de toonkunst krachtdadig hielp bevorderen, dat zij den zin voor goede en degelijke muziek opwekte; we willen haar dankbaar zijn voor 't geen zij deed (behalve voor hare prijsvragen en hare onmogelijke examen-programma's), maar met dat al gelooven wij toch niet, dat zij aan hare roeping beantwoord heeft; daartoe is het muziekaal bewustzijn des volks als zoodanig nog te weinig ontwikkeld, welke ontwikkeling dit, op sommige plaatsen en in sommige kringen, ook moge verkregen hebben.

Een van beiden: óf het heeft der Maatschappij aan de noodige energie ontbroken, óf zij had geen juist besef van hetgeen haar te doen stond.

Dat er veel hoofdbrekens, veel zwoegens, veel arbeids en een taai geduld toe noodig was, om een werk als het hare, de opwekking van de verborgen vonk in het gemoed des volks, ten einde het door kunstbesef tot hoogere beschaving te leiden, uit te voeren, niemand zal 't betwijfelen. Heeft de Maatschappij zich ten opzigte van deze vereischten voor haar werk niets te verwijten? Heeft zij niet tegen dien arbeid opgezien? Is zij wel met de noodige veerkracht opgetreden? Was zij werkelijk rusteloos strevend voor haar beginsel, niet alleen in haren boe zem, maar ook daarbuiten over 't geheele land? Colporteerde zij hare beginselen, overal en op welke wijze zij kon, door de pers, door vliegende blaadjes, of tijdschriften, door goedkoope liedekens voor 't volk, voor iedereen?

Wij kunnen het, ook met het oog op de uitkomsten, die zij leverde, bezwaarlijk aannemen, te minder, omdat zij toch geene onoverkomelijke bezwaren kon ontmoeten, omdat er geene algemeene systematische oppositie tegen hare plannen bestond. Zij verkondigde immers niets, dat aandruischte tegen het volkskarakter. Het Nederlandsche volk is toch van nature niet antimuziekaal en biedt integendeel een geschikt veld ter bearbeiding aan, dat slechts met overleg ontgonnen dient te worden om rijken oogst te geven.

Of heeft zij welligt den geheelen omvang harer roeping niet beseft? We zouden 't haast moeten gelooven, wanneer wij haar van den aanvang zich zien bemoeijen met zaken, die eerst van latere zorg zijn, die eerst het gevolg kunnen zijn van eenen toestand, die nog in 't leven moet worden geroepen. In plaats van al hare middelen en krachten op het onderwijs te con-

centreren, meent zij door de ondersteuning van enkele zangscholen en door eenige pogingen tot bevordering van het orgelspel op dit punt genoeg gedaan te hebben, en wendt hare verdere middelen aan, voor 't geen zij ter bevordering der kunst als zoodanig geschikt acht. Misschien achtte zij zich niet bevoegd voor zulk eene veel omvattende philanthropische taak, en meende zij het volksonderwijs, den volkszang, aan anderen te moeten overlaten, terwijl zij zich alleen tot de bevordering der eigenlijke toonkunst, tot de aankweeking van kunstenaren beperkte. We zouden haar zulk eene ongepaste nederigheid niet al te erg willen aanrekenen, en zulk een gebrek aan zelfvertrouwen, en zulk een vertoon van zwakheid gaarne met den mantel der liefde bedekken, ofschoon wij moeten verklaren, dat zij daardoor niet aan het plan der stichting beantwoordde.

Een bewijs van helder doorzigt en van kennis van den staat van zaken hier te lande gaf zij daardoor echter niet. Wilde zij toch planten eer zij had nat gemaakt, der kunst bevorderlijk zijn en den kunstenaar ontwikkelen, waar nog geen zin voor de kunst bestond, en terwijl zij de daartoe noodige ondersteuning eerst van een meer aesthetisch gevormd volk kon verwachten, ze heeft het dan ook alleen aan zich zelve te wijten, wanneer haar thans de noodige ondersteuning ontbreekt.

Geheel anders ware het echter geweest, wanneer zij haren werkkring had uitgebreid, wanneer zij er eene zaak van algemeen belang van had gemaakt en voor hare philanthropische strekking meer openlijk ware uitgekomen. Ondersteuning had zij in overvloed en van alle zijden gevonden, niet alleen van kunstvrienden, maar van allen die het wel meenden met het volk, wie het te doen was om volksverlichting en beschaving. Thans, nu zij er zich toe bepaalt om de kunst te bevorderen, kunnen het uit den aard der zaak ook alléén de kunstvrienden zijn, die zich de zaak aantrekken, en hun getal is klein in Nederland, en kan, nu de Maatschappij het beste middel tot verspreiding van kunstbeschaving verwaarloosde, slechts langzaam toenemen.

Wij zagen zoo straks, dat de tegenwoordige toestand der Maatschappij, hoewel in geen verhouding tot hetgeen zij volgens het plan der stichting moest zijn, oppervlakkig en in verband beschouwd tot andere vereenigingen van ondergeschikt belang, niet veel stof tot klagen gaf. Zij is thans, hetgeen zij voor vijf en twintig jaren was; zij is in haar werk en in hare middelen

stationair gebleven. Hare inkomsten bedragen jaarlijks gemiddeld zes duizend gulden, waaruit zij hare gewone uitgaven, bestaande in eenige premiën voor uitgeschreven prijsvragen, in hare bibliotheek, in haar drukwerk, in een paar subsidiën voor zangscholen, kan bestrijden.

Wij zeggen: oppervlakkig beschouwd; want voor hem, die de zaak van nabij beziet, beginnen zich teekenen te vertoonen van verval en van oplossing. Er beginnen zich, meer dan vroeger nog, ook in den boezem der Maatschappij stemmen tegen haar te doen hooren; er worden van verschillende zijden klagten tegen haar geuit. Men vindt, dat de Maatschappij te weinig doet en te veel eischt. Men is niet overtuigd van het nut dat zij sticht, hoe hoog hare verslagen er ook van mogen opgeven, wanneer men het in verband brengt met de opofferingen, die van de leden worden geëischt, en die soms dreigen het muziekaal bestaan harer afdeelingen te vernietigen. Voor ieder lid eener afdeeling moet namelijk vier gulden aan de algemeene kas worden uitgekeerd, eene som, die men in den laatsten tijd met zeventig à vijf en zeventig cents heeft verminderd, om te gemoet te komen aan de menigvuldige bezwaren tegen deze heffing gerezen.

Ofschoon misschien eenigzins overdreven, zijn deze klagten echter verre van ongegrond. Voor menige afdeeling, die slechts een gering aantal leden telt, moet eene uitkeering van vier gulden per lid, bij een wettelijk maximum der contributie van zeven gulden vijftig cents, finantiële moeijelijkheden veroorzaken, die het bestaan der afdeeling in de waagschaal kunnen stellen. Het muziekaal leven der afdeeling, hare kooroefeningen en zangvereenigingen, huishoudelijke muziekfeesten enz., vorderen uitgaven, die soms niet onaanzienlijk zijn, en die bij het gering bedrag, dat er, bij het maximum der contributie van elk lid, na de verpligte uitkeering aan de algemeene kas overblijft, onmogelijk worden, wanneer het getal harer leden niet eenigermate aanzienlijk is. De afdeeling zal dus òf een gedeelte van haar inwendig vertier moeten opofferen, òf het deelgenootschap aan de Maatschappij vaarwel moeten zeggen, om zich een afzonderlijk bestaan te scheppen.

Wij kunnen hen, die deze laatste partij zouden kiezen, niet onvoorwaardelijk afkeuren, al zouden wij dien stap ook moeten betreuren. Ook ons dunken de tegenwoordige werkzaamheden der Maatschappij niet van dat gewigt, om er het muziekaal be-

staan eener afdeeling aan op te offeren. Wij zijn daarenboven overtuigd, dat, nu de maatschappij geheel het muziekaal onderwijs in den steek laat, de aankweeking van muziekale kennis en muziekalen zin in de afdeelingen niet alleen het beste, maar het eenige geschikte middel is, om de toonkunst te bevorderen. Voor den bloei eener afdeeling in haren muziekalen werkkring moeten thans alle andere zaken onderdoen.

Deze toestand van gisting en misnoegen, die langzamerhand meer in den boezem der Maatschappij begint te ontstaan, en die zelfs het vooruitzigt van ontbinding niet onmogelijk maakt, moet ieder kunstvriend met kommer vervullen; want hoe weinig ze ook aan het plan harer stichting beantwoordde, toch kan men niet beweren, dat zij geen nut gesticht, dat zij niets uitgerigt heeft, al staat haar werk ook niet in verhouding tot den ophef, dien men er soms van heeft gemaakt. We zeiden het reeds, en herhalen het hier, omdat wij elke beschuldiging van persoonlijken onwil en vooringenomenheid tegen de Maatschappij wenschen te vermijden. Welke grieven men ook tegen haar moge aanvoeren, toch verschafte zij ons in hare grootere en kleinere muziekfeesten menig oogenblik van te voren ongekend genot. Hoe zeer zij ook de eigenlijke ontwikkeling des volks verwaarloosd moge hebben, toch was zij hier en daar een prikkel voor muziekaal leven, en oorzaak van ontwikkeling in kunstbesef; wèl heeft zij niets gedaan voor de verspreiding van den volkszang, de invoering van het volkslied, en heeft zij niet getracht de kunst onder de dagelijksche gewoonten en bezigheden van den Nederlander te doen opnemen; wèl bleef de kerkmuziek wat zij was, en het kerkgezang eene kruisiging des vleesches voor een muziekaal gehoor; maar toch mogen wij niet vergeten, dat zij soms aan Nederlandsche kunstenaars de middelen heeft verschaft, die voor hunne hoogere opleiding noodzakelijk waren; dat zij althans eenige behoeftigen onder de kunstenaars hare geldelijke ondersteuning verleent; dat zij in hare bibliotheek eene nuttige en geriefelijke inrigting heeft gevormd, en dat, niettegenstaande het verkeerde begrip, dat zij zich over de aanmoediging der compositie door middel van prijsvragen vormde, toch enkele voortreffelijke toonwerken aan haar, niet hun bestaan, maar de middelen te danken hebben, waardoor zij in druk konden verschijnen.

Om al deze redenen moet het den kunstvriend leed doen, wanneer hij haar ziet wegkwijnen, en de sporen van spoedig

verval bemerkt, die zich in haren boezem openbaren. We zouden ons nog daarmede kunnen troosten; we zouden haar zelfs met de noodige kalmte ten grave zien dalen, indien het waar was, zoo als wel eens beweerd wordt, dat de Maatschappij der dagen zat was, dat zij begon zich zelve te overleven. De Maatschappij kan zich zelve echter niet overleven, om de eenvoudige reden, dat zij eigenlijk nog niet geleefd heeft. Zij heeft geen natuurlijk, door trapswijze ontwikkeling gekenmerkt leven, zij heeft slechts een kunstmatig bestaan gehad. Terwijl zij zich had moeten vestigen op de welwillendheid en de belangstelling van allen, heeft zij slechts ondersteuning gezocht bij een klein hoopje kunstvrienden. Terwijl zij den bodem had moeten ontginnen, waarop later de kunst had moeten groeijen en bloeijen, is ze al dadelijk begonnen met planten, kweeken en broeijen; de eerste beste schop van den moedwillige werpt alles omver. Zie, het streven van eenen Bombastes naar kunstmatige voortbrenging, dat wij in den aanvang van dit stuk als een eigenaardig kenmerk der Maatschappij aangaven, was haar van den aanvang niet vreemd, en die begeerte is met hare jaren toegenomen. Die lust, van op eigen hand door de eene of andere kunstbewerking met spoed resultaten te verkrijgen, terwijl het geduld ontbrak om het aan den natuurlijken loop der dingen over te laten, welligt ontstaan uit, of ten minste gepaard aan een zekeren hoogmoed, aan eene soort van bluf, die langzamerhand meer veld won; de lust om eene nationale kunst te vormen, terwijl nog geen kunstbegrip gekweekt was, nog geen kunstzin bestond, en om daarmede hare nationale ijdelheid tegenover den vreemde te kunnen koesteren, was het, die de Maatschappij ten val zal brengen.

Men wilde eene *eigene* kunst hebben, eene speciaal Nederlandsche kunst, die zich in hare voortbrengselen, door een nationalen tint, geheel van de buitenlandsche zou onderscheiden, die naast en welligt boven de vreemde kunst zou staan; men meent zelfs er in geslaagd te zijn, en kunstwerken te hebben voortgebragt, die eene afzonderlijke, nationale rigting vertegenwoordigen. Men wil echter niet zien, dat hetgeen welligt *echt* Nederlandsch kon worden genoemd, absoluut slecht is, terwijl het goede, dat onder zoogenaamd Nederlandsche compositiën bestaat, indien het ook niet op Duitschen bodem groeide, toch door Duitsche zorg en Duitschen invloed gekweekt werd, en zich naauw aan de Duitsche kunst aansluit. Even als de homuncu-

lus in Goethe's Faust, scheppen dan ook de homunculi der Maatschappij er behagen in, hunnen vermeenden vader over zijne pretensiën uit te lagchen.

Men wilde dan het buitenland evenaren en voorbijstreven, niet zoo zeer in muziekalen zin en kunstontwikkeling, als wel in het vaderschap van groote toonwerken, reusachtige conceptiën en geniale scheppingen; want wat deed men? Men schreef prijsvragen uit voor Symphonie-Cantates op de leest geschoeid van Beethoven's 9de Symphonie, maar nog veel omvattender, nog hooger strevend naar de idée der kunst (zoo als de Maatschappij die ten minste begreep), alles omvattend door de magt der toonen, eene absolute verpersoonlijking van alles wat in het Toondicht is. Schiller's ode *an die Freude* was lang niet onbepaald genoeg voor het streven der Maatschappij; daarom koos het eene Ode *aan de Onsterfelijkheid*, als onderwerp voor zulk een magtig toonwerk!

Arme Beethoven! hadt ge kunnen vermoeden, welk een misbruik men van uw laatste symphonisch dichtstuk zou maken, ge hadt het zeker nimmer geschreven!

Voorwaar, het voegde eener Maatschappij tot bevordering der Toonkunst het allerminst, door het uitschrijven van zulke prijsvragen eene rigting te steunen, omtrent wier regt van bestaan men het nog zoo weinig eens is, en om in eene nog zoo onbesliste strijdvraag voor de uiterste linkerzijde in het parlement der kunst in de bres te springen. Maar buitendien, welk een uiterst ongeschikt onderwerp was zulk eene symphonie-cantate over de onsterfelijkheid voor den jeugdigen kunstenaar, dien men tot componeren wilde aanmoedigen! Was er, behalve het meesterschap in de kunst, niet een rijpere leeftijd en een schat van ondervinding toe noodig, om zich daaraan te wagen, en moest het den vermetelste niet duizelen bij de gedachte aan zulk een conceptie; moest hij niet terugdeinzen voor het betreden van het naauwe en steile pad, dat van uit den nog zoo weinig bekenden en begrepen lusthof, waarin Beethoven's muze zich ophoudt, naar onbekende en welligt dorre en onvruchtbare streken voert, waar de kunst niet langer leven kan? En zulk een onderwerp legt men den jongeling ter bearbeiding voor!

Wat moet men wel van eene Maatschappij denken, die zich thans met dergelijke onnutte proeven verledigt; wat van haren arbeid, wanneer zij tijd kan vinden om zich met dergelijke opgeschroefde plannen bezig te houden? Ze hebben dan ook me-

nigen glimlach om de lippen gelokt, menig afkeurend hoofdschudden verwekt, die stappen der Maatschappij op het gebied der onmogelijke muziek, dat vooruitloopen op eene bestaande ontwikkelings-periode, dat scheppen van een toestand, die, als een ontijdig geboren vrucht, hoogstens geschikt is om als rariteit op sterk water te worden gezet; die prijsuitschrijvingen voor instrumentaal-compositiën in den geest van 't een of ander dichtwerk (sic); die premiën voor het vervaardigen van zangspelen, in een land als het onze, dat, ook in de verte niet, de middelen kon aanwijzen waardoor een zangspel zou moeten bestaan. Zonder eene Nederlandsche inrigting waar ze kunnen worden uitgevoerd, terwijl wij ook niet een éénig Nederlandsch dramatisch zanger bezitten, is een Nederlandsch zangspel een onnut en onbruikbaar produkt, dat slechts in eene verzameling van zeldzaamheden te huis behoort.

Zie, deze en dergelijke kunstbewerkingen, die langzamerhand meer en meer veld wonnen, en die in den laatsten tijd bijna uitsluitend hare aandacht bezig houden, en hare zorgen vereischen, beginnen menigeen ook onder de begunstigers der Maatschappij te verdrieten. Het opgeschroefd en kunstmatig leven, dat zij leidt, wordt menigeen duidelijk en heeft het vertrouwen op haar werk en haren invloed algemeen geschokt. Men gelooft niet meer aan de Maatschappij. Zelfs de gunstige meening, die men in het buitenland over haar koestert, is niet in staat geweest daartegen eenig gewigt in de schaal te leggen; integendeel is men tot de overtuiging gekomen, dat juist die goede dunk een bewijs is voor haar kunstmatig bestaan hier te lande, en voor haren onhoudbaren toestand. Werd toch voor eenige jaren op het muziekaal congres te Leipzig der Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Toonkunst uitbundigen lof toegezwaaid, en werd zij als een voorbeeld aangehaald, welks navolging in Duitschland moest worden aangeprezen en beproefd, - terwijl wij aan den eenen kant moeten doen opmerken, dat het Franz Liszt was, die deze goedgunstige woorden sprak, een der ijverigste kampioenen op het gebied der zoogenaamde *Zukunftmusik*, en die derhalve de stappen door de Maatschappij bij sommige harer prijsvragen in die rigting gedaan moest billijken, en daardoor dus alléén reeds tot een gunstig oordeel moest worden gestemd, zoo zijn wij aan den anderen kant van de juistheid van dat oordeel, voor zooveel Duitschland betreft, volkomen overtuigd. Wij gelooven gaarne, dat eene in-

stelling zoo als de Maatschappij thans is, niet zoo als zij in haren aanleg bedoeld was, met enkele wijziging in Duitschland op hare plaats zou zijn en dáár, onder een bij uitnemendheid muziekaal gevormd volk, een vruchtbaren bodem zou vinden, die haar welig zou doen opschieten en overvloedige vruchten zou doen dragen. Hetgeen voor een in de kunst hoog ontwikkeld volk zou passen, past echter bij een volk, waar de kunstzin eerst moet worden opgewekt en ontwikkeld, in het geheel niet, en in de lofspraak, door Liszt in Leipzig met het oog op Duitsche toestanden aan de Maatschappij gebragt, was dus tevens, voor haren arbeid en haar streven in Nederland, bij den spreker onbewust een afkeurend woord verscholen, dat, hoezeer men hier te lande zich door de loftuiging gestreeld mogt voelen, om er de blaam in voorbij te zien, echter aan menigen begunstiger der Maatschappij en menigen vriend der kunst niet verborgen bleef en er toe medewerkte om hem in zijn ongunstig oordeel over den arbeid der Maatschappij te versterken.

Men begint dan ook meer algemeen te verlangen naar eene inrigting der Maatschappij, naar eenen werkkring, die meer in overeenstemming is met den bestaanden toestand der kunst en van het kunstbesef in Nederland. Men begint in te zien, dat zij op den tegenwoordigen voet onmogelijk lang kan blijven voortgaan; dat haar bestaan op den duur onhoudbaar wordt, daar de geldelijke bijdragen der afdeelingen langzamerhand dreigen te verminderen. Men geeft gaarne geldelijke opofferingen ten beste, wanneer de waarachtige belangen der kunst op het spel staan, en meer nog wanneer het de ontwikkeling des volks aangaat, maar men gelooft niet meer dat de Maatschappij op den goeden weg is, en men heeft geen geld over om eene geusurpeerde reputatie in het buitenland te helpen ophouden. Men verlangt liever zijne krachten aan te wenden, om op kleine middelpunten in de afdeelingen kunstzin te kweeken, en den kunstsmaak te louteren door zangvereenigingen, huishoudelijke muziekfeesten en wat dies meer zij, dan om den ouden sleur te volgen en zijn geld te geven voor twijfelachtige resultaten.

Het kan voor de Maatschappij bezwaarlijk nog een punt van overweging uitmaken, wat haar in de bestaande omstandigheden, bij het geschokte vertrouwen en de teekenen van inwendig verval, te doen staat. Zij heeft slechts te kiezen tusschen zijn en niet zijn; òf zij moet omkeeren op den weg, dien zij tot nu toe betreden heeft; zij moet zelfstandig, als

Maatschappij, het lagere volksonderwijs ter hand nemen en op den muziekalen smaak trachten te werken en den muziekalen zin trachten op te wekken door den invloed der afdeelingen in hare zangoefeningen; zij moet hare kostbare en onnoodige huishouding opbreken; òf zij moet zich tot een wissen dood voorbereiden. Wij weten het, het algemeen vertrouwen heeft zij lang door hare ondoordachte en onvoorzigtige handelingen verbeurd, en op de ruime ondersteuning, die haar vroeger welligt ware toegevloeid, kan zij thans niet meer rekenen. Maar dat vertrouwen kan worden herwonnen, en zoodra men ziet, dat het haar met eene gezonde, ‘naturwuchsige’ bevordering der kunst ernst is, zal men niet voortgaan de hand van haar af te trekken.

Zij late zich toch niet te veel in slaap wiegen door voorspiegelingen van roem en grootheid, door optimistische beschouwingen en uiterlijk vertoon van bloei, door herinneringen, die hare ijdelheid streelen, aan feesten waarmede zij den naijver, zoo niet den nijd van het buitenland wilde opwekken! Zij late zich toch niet bewierooken door enthousiasten, die haar de overmaat harer voortreffelijkheden voorhouden, en haren lof tot vervelens toe uitgalmen! Zij kieze het beste deel, ga in zich zelve en neme, niet in naam, maar in werkelijkheid, het scalpel der zelfkritiek ter hand; zij zette zich met ernst en bescheidenheid aan het werk der volksbeschaving, en ga rustig ook aan de hervorming van haar inwendig bestaan, en houde daarbij nevens de algemeene belangen der Maatschappij, ook de bijzondere belangen der afdeelingen als zoodanig, beter in het oog dan tot nu toe geschiedde. Zij trede niet te veel tusschenbeide in de bijzondere oekonomiën der afdeelingen, onbekend als zij is met plaatselijke gebruiken en gewoonten: zij toone in al hare handelingen, dat zij eene Maatschappij is tot bevordering der Toonkunst in den meest algemeenen zin des woords, door ieder en voor ieder. Of zou zij zich welligt in het bewustzijn harer grootheid willen opsluiten, om te sterven zoo als zij geleefd had? De Muze der historie moge haar dan welligt in een ledig oogenblik nog eens herdenken; wij twijfelen echter, of de Muze der Toonkunst op haar graf een traan zou plengen.

Bibliographisch album.

Uli. - Een verhaal uit het Zwitsersche volksleven. Naar het Hoogduitsch van Jeremias Gotthelf, door W.J. Mensing. 's Gravenhage, de Erven Thierry en Mensing. 1859-1860. 4 dln.

Het is ten deele een oude bekende, dien wij hier ontmoeten. Gotthelf's ‘Uli’ werd reeds eenmaal aan de hand des heeren van Schaick bij ons ingeleid. Hij droeg toen den naam van ‘Geert,’ en had Zwitserlands bergen verlaten, om in Drenthe's stille heiden een nieuwe woon te vinden. En al ging er bij die overbrenging - kon het anders? - veel karakteristieks verloren: toch was Uli-Geert ons welkom, en vond hij een goed onthaal. Zal het anders wezen, nu hij in zijne ware en echte gedaante tot ons komt, en wij hem niet alleen als knecht, maar ook als pachter, leeren kennen? Wij vertrouwen en verwachten van den goeden smaak van het beste deel onzes publieks, dat den wezenlijken Uli een niet minder goede ontvangst toeft, dan weleer aan zijn pseudoniem Geert mogt te beurt vallen; wij gelooven den heer Mensing te mogen verzekeren, dat hij met deze vertaling een goed werk deed. En voor deze verwachting en dit geloof hebben wij gronden.

Er was een tijd - nog niet zoo lang en zoo geheel vervlogen, dat bij velen de heugenis daarvan niet nog leven zou - er was een tijd, dat de roman zich uitsluitend bewoog op een conventioneel, althans zeer beperkt en kunstmatig afgesloten, gebied, alles ignorerende wat daarbuiten lag. Het gewone, dagelijksche leven, het leven des volks in al zijne schakeringen, scheen der kunst geene stoffe ter bewerking aan te bieden: het scheen te arm, te dor, te weinig doordrongen van hooger geest, te onbeteekenend voor de poëzij. Voor zoo ver de roman zich niet in het verledene bewoog, verliet hij de aristocratische salons, de kunstenaars-ateliers niet; of zoo het geschiedde, was het slechts om in heidenkampen, in achterbuurten of

gevangenissen rond te dolen, en daar helden te zoeken, wier eigene wanstaltigheid noode werd verborgen door den geleenden luister van problematische grootheid of het verblindend spel van treffende en verrassende avonturen. Tusschen de wereld der romantiek en de wereld des werkelijken levens lag eene groote en diepe klove; en schade bragt het aan meniger ontwikkeling, aan veler geestelijk en zedelijk leven, wanneer pogingen werden aangewend om die klove te dempen of daarover heen het *fairy-land* der poëzij te betreden, dat zoo aanlokkelijk en verleidelijk schitterde in al den gloed der fantasie. Wat bonte toovergestalten, die zich daar bewogen, vrij, schoon, schitterend: - en wie bemerkte het, dat het slechts holle poppen, ziellooze marionnetten waren: jammerlijke gewrochten eener kranke, overspannen verbeelding? Men verlustigde zich in het bonte schouwspel, dat van de dorre werkelijkheid troosten moest; men verlustigde er zich in, en genoot er bij - voor een tijd. Immers, bij een volk, dat nog gezondheid en levenskracht genoeg bezat, om zin en hart te hebben voor den veelvuldigen rijkdom des menschelijken levens, voor den schat van echte poëzij, verscholen in het menschelijk hart en, onder duizenderlei vormen, zich openbarende naar buiten; - bij zulk een volk moest eene terugwerking volgen, zoodra de innerlijke leêgheid en onwaarheid dezer ziekelijke scheppingen eener verdwaalde kunst zich niet langer verbergen liet. De reactie kwam: zij kwam, schoon niet in gelijke mate en met een goed gevolg, in Duitschland en Frankrijk beiden, en openbaarde zich in den vorm van volksliteratuur. Wederom trachtten de kunstenaars terug te keeren tot het werkelijke leven des volks, tot de waarheid der natuur; de kunst verliet de salons en ateliers, de kerkers en verbeterhuizen, om rond te wandelen door de straten of op het land, om in de rustige burgerwoning en de nederige boerenstulp te vinden wat zij toch voor alles noodig had: menschen, waarachtige menschen van gelijke beweging als wij, die waardiger de plaats mogten innemen der fantastische engelen- of duivelengestalten en der geest- en ziellooze marionnetten, waarmede zij zoo lang gespeeld had. - Het was een goed en edel streven, eene schoone uiting dier levendige behoefte aan waarheid, die wel een kenmerk onzer eeuw heeten mag; en de namen van Souvestre, van Auerbach, van Freytag, om van anderen te zwijgen, verdienen met eere genoemd te worden. En naast die namen, komt eene eervolle plaats toe aan dien van den zwitserschen dorpspredikant Albert Bitzius, beter en in wijder kring bekend onder den pseudoniem van Jeremias Gotthelf. Ook hij is een leerling - een meester veeleer - der nieuwere romantische school, die den eigenlijken socialen, of zede- en volksroman tot een nieuw leven heeft opgewekt: der realistische school, die zich in al hare scheppingen zoo naauw mogelijk aan de werkelijkheid aansloot, en

daarbij soms wel eens vergat, dat de kunst geen spiegel, het kunstwerk geen louter spiegelbeeld moet zijn. - Geboren en opgevoed te midden der zwitsersche landbewoners - een kort verblijf in Duitschland uitgezonderd - was de dorpspredikant bovendien door aanleg en karakter, zoowel als door zijne roeping, een man des volks, in den waren en besten zin; een man, die het volk kende en liefhad, die zijne behoefte peilde en zijne gebreken wist, maar het daarom ook nooit, in plaats van het brood des levens, den bedwelmenden nectar der vleijerij of de harde steenen van fraaije theoriën bood; een man, die des volks leven medeleefde en zijn strijd medestreed; een man van een krachtig, gezond, degelijk karakter, die de waarde en de beteekenis des levens kende, en het zelfbehagelijk ijdel spelen met dat leven niet dulden kon; een vijand van het verfijnd egoïsme en de grenzenlooze zelfaanbidding, die de gansche literatuur der restauratie, als een verborgen vergif, doortrekt. En juist dit is het, wat aan zijne werken eene zoo eigenaardige aantrekkelijkheid, eene nieuwe en hoog te waarderen verdienste geeft: er spreekt u daar overal eene krachtige, zelfstandige en bij uitnemendheid oorspronkelijke persoonlijkheid toe: eene persoonlijkheid, die haar eigen, onmiskenbaren stempel drukt op alles, wat zij in zich opneemt. En de man, met wien gij aldus kennis maakt, is deze kennismaking wel waard; hij verdient uwe achting en sympathie niet alleen, maar ook al uwe aandacht ter bestudering zijns karakters. - Voor het eerste deel van ‘Uli’ is het portret des schrijvers geplaatst. Een heerlijk denkbeeld! Met welgevallen staart ge dien fikschen kop aan: dat hooge voorhoofd, zoo edel gewelfd; die heldere, schitterende oogen, wier doordringende blik weet te lezen tot op den diepsten grond des harten, en de vlugtige schaduw der gedachte weet te bespieden op het schier onbewogen gelaat, maar wie ge het ook kunt aanzien dat zij dreigend en toornig flikkeren kunnen, waar zij laagheid en zonde en ongeregtigheid ontmoeten; dien welgevormden mond, waarom de fijne, vriendelijk-ernstige glimlach speelt, die den humorist kenmerkt. Een schoone karakteristieke kop, vol ziel en leven, en waarop ge vergeefs de sporen van sentimentaliteit, van kwijning, van *sehnsucht*, zoeken zoudt. - En hierom juichen wij het denkbeeld toe, om het werk, behalve met zeer geestige en goed uitgevoerde plaatjes (niet oorspronkelijk evenwel), ook met dit portret te versieren, omdat wij in die trekken den getrouwen spiegel meenen te zien van des schrijvers edele en krachtige ziel. Ja, Gotthelf is een fijn en scherp opmerker: deze gave werd hem geschonken in eene mate als slechts aan weinigen. In zijn talent, om zich een gegeven toestand in al zijne détails, ook de geringste en schijnbaar onbeduidendste, voor den geest te stellen, streeft hij Dickens op zijde. Vandaar de levendigheid, de treffende waarheid en natuurlijkheid zijner schilderin-

gen, die juist aan den overvloed dier kleine trekken, dier verrassende détails, zooveel gloed en kracht ontleenen. Maar niet alleen voor de bonte verschijningen der buitenwereld heeft hij een scherp en geoefend oog: ook de innerlijke wereld des harten ligt open voor zijn blik, en het geheimzinnig weefsel der gedachten en neigingen en begeerten weet hij te ontwarren. En wat hij daar ziet, ook dat teekent hij met vaste hand,duidelijk en scherp, de natuur getrouw tot ruwheid toe. Verwacht bij hem geene verzachtende tinten, geene bemiddelende schaduwen, geene idealisering, die hij waarschijnlijk vervalsching achten zou. Zijne figuren treden voor u, in al de waarheid hunner eigene natuur: geen zweem van conventie, geen gezag van vormen, dat de vrije uiting van het oogenblikkelijk gevoel bedwingt: ruw zijn ze, onbeschaafd, hoekig, zinnelijk en woest vaak, toch gezond en krachtig, omdat ze waar zijn. Doch zoo Gotthelf geen oogenblik aarzelt om u de zonde in hare eigene, onversierde gedaante voor de oogen te voeren, meen niet dat hij-zelf als onverschillig toeschouwer daarbij staat, of er prijs op stelt zijne kunstenaars-objektiviteit te bewaren, door zich van kritiek over zijne personen te onthouden. Verre van dien: waarschijnlijk kwam zelfs het denkbeeld van zulk eene objektiviteit niet bij hem op: Want Gotthelf is, meer dan misschien eenig ander der hedendaagsche kunstenaars, naïef: hij verhaalt blijkbaar omdat hij verhalen moet, uit een innerlijken drang des harten, en zonder nevengedachte aan de eischen der aesthetiek of des publieks. Hij verhaalt niet alleen, maar hij leeft met zijn verhaal mede; de geheele geschiedenis ontwikkelt zich zoo natuurlijk, zoo geheel ongedwongen, in al hare verschijnselen en in al hare bijzonderheden, als uit de diepte van eigen levenservaring, voor zijn blik, dat hij zelf geheel in die beschouwing verdiept is, en alleen maar, telkens als een of ander feit hem bijzonder treft, even stilstaat om zijn gevoelen, zijn oordeel, daarover mede te deelen. Of gij de gebeurtenis belangwekkend of onbeteekenend, boeijend of vervelend vindt, daarover bekommert hij zich niet bijzonder: hij verhaalt voort, zoolang hij iets ziet, en geeft u daarbij zijne opmerkingen ten beste, met eene zeldzame, heerlijke naïveteit. Zoo doende leert gij den man kennen, in al zijne sympathiën en antipathiën, zijne vooroordeelen en eigenaardige geestesrigtingen: want naar waarheid werd gezegd, dat niets geschikter is om iemand te leeren kennen, dan hem eene geschiedenis te laten verhalen. Gij ontmoet hier een vroom, streng-geloovig Christen, wiens christendom hem volle ernst is, en die tegen den booze, onder welk masker deze zich ook verhullen moge, ijverig en onverschrokken de wapens voert, doch vooral hem heftig bekampt, waar hij den vijand zich ziet versteken onder de hoog en ver klinkende woorden, waarmede onze tijd wel wat veel dweept. Toch, zoo Gotthelf een vijand is van on-

geloof en ligtzinnigheid, van halfkennis, die de schouders optrekt over de wijsheid en de ervaring der eeuwen, van democratie en revolutie, van al deze schrikgestalten der eeuw; - geloof niet, dat hij een geestverwant is dier schrijvers en schrijfsters, wier al te zeer van de wereld afgekeerde vroomheid wel eens ontaardt in ziekelijk piëtisme, in ascetische overspanning en ontzenuwende femelarij. Verre van dien: hij is geen vreemdeling in de wereld, hij kent haar en wil haar genieten, hij heeft *seine Freude d'ran;* hij acht dat de godzaligheid ook de beloften heeft des tegenwoordigen levens; en zijne helden, zijne lievelingsfiguren, zijn niets minder dan wereldverachters en kluizenaars; zij weten de goede dingen des levens zeer wel op prijs te stellen, en gij zult dikwijls genoeg een zeer on-ascetischen lach, en soms wel een krachtigen vloek, uit hun mond vernemen, terwijl zij, bij voorkomende gelegenheid, met echt Homerische welbespraaktheid, elkander met schilderachtige epitheta begroeten. Reeds deze eigenaardige mengeling van hoogen ernst en innige vroomheid nevens reinen levenslust en onbedorven wereldzin, en die beiden blijkbaar evenzeer opregt en uit het hart voortvloeijende - reeds deze mengeling is humoristisch, ja, is misschien een der hoofdelementen van den humor. Gotthelf is humorist, een der beste welligt waarop de hedendaagsche duitsche literatuur roemen kan: zijne werken vloeien over van opmerkingen en wenken, die Jean Paul waardig zouden zijn; de teekening van sommige zijner figuren is, uit dit oogpunt, uitnemend. Een geest van kracht, van gezondheid, van levensernst en levenslust, van godsvrucht en waarachtige menschenliefde, even ver van koud egoïsme als van overweekelijke philantropie, spreekt u toe uit deze bladeren, die ge niet uit de hand zult leggen, zonder een beter en wijzer mensch te zijn geworden; zonder te hebben geleerd u te verzoenen met uw lot, en u te doordringen van de heilige overtuiging dat des menschen leven een uitnemend en gewigtig Godsgeschenk en eene ernstige en rijke voorbereiding voor hooger ontwikkeling is.

Wij hebben u lang met den schrijver bezig gehouden. Wij deden het, omdat wij bovenal wenschten u den mensch lief te doen krijgen, den edelen en goeden mensch, die uit dit boek tot ons spreekt, die ons de krachtige broederhand toereikt om de onze hartelijk te schudden en ons moed in te spreken, waar soms de strijd zwaar mogt vallen. Zie, boeken worden er vele geschreven, maar niet uit alle, uit weinige veeleer, treedt ons eene waarachtige, oorspronkelijke, zelfstandige individualiteit tegen. Van de meeste blijven ons de schrijvers onbekend; en bij de meeste gevoelen wij zoo weinig behoefte aan, zoo weinig verlangen naar, die kennismaking. Toch is de kennis van één menschelijk hart meer waard, dan de wetenschap uit vele boeken; toch is deze kennis de bij uitnemendheid belangrijke

en vruchtbare. Zij toeft u, bij de lezing van dit boek; en om u tot deze lezing te bewegen, hebben wij gepoogd, in enkele trekken het beeld van den man te teekenen, voor wien wij uwe belangstelling, uwe liefde, vragen. Om Jeremias Gotthelf te leeren kennen, lees Uli: de moeite zal rijkelijk worden beloond. Ja, de moeite: want, verhelen willen wij het niet, de voortgezette lezing van dit werk, door vier deelen heen, zal welligt eenige moeite, eene zekere zelfoverwinning, kosten. De reden hiervan moet gedeeltelijk bij het publiek, gedeeltelijk bij den schrijver, worden gezocht. Ons gewoon romanlezend publiek, opgegroeid in de school van Sue en Dumas, en, sedert kort, meer of minder opregt, bekeerd tot die van Miss Wetherell en Mrs. Stowe - ons romanlezend publiek is, vreezen wij, te veel in eene andere rigting ontwikkeld, om bijzonder smaak te vinden in een uitvoerig verhaal, evenzeer vreemd aan zenuwschokkende horreurs en gruwelijke onmogelijkheden, als aan zalvend en den hoogmoed streelend piëtisme of bovenmenschelijke *Tugendhelden* en martelaars; een verhaal, waarin noch moordenaars en interessante gifmengers, noch teringachtige pleegzusters en evangelisérende kindertjes voorkomen. De geschiedenis is zoo eenvoudig. Een liederlijke boerenknecht wordt door zijn meester van den dwaalweg teruggebragt, betert zich, gaat vooruit, trouwt, en wordt eindelijk, na veel haspelen en tobben, welvarend pachter op eene aanzienlijke boerderij. Zie daar alles. Weet gij welken indruk dit boek maakt? Het is alsof gij u, op een kalmen avond, nederzet in een dier naauw-begrensde zwitsersche dalen, aan alle zijden door bergen ingesloten, stil, rustig, alleen verlevendigd door de verspreide hoeven en woningen met hunne liefelijke, schilderachtige boomgroepen. Het landschap is schoon, maar wat eentoonig op den duur; de horizon is prachtig en rijk begrensd, maar toch bekrompen; gij gevoelt onwillekeurig nu en dan die geheimzinnige behoefte, die altijd bij den aanblik der hoogten levendig wordt, om een dier bergen te beklimmen, en een blik in de wijde wereld te werpen: de wijde wereld, wier bestaan hier naauwelijks wordt vermoed. Vooral moet zulk een landschap eentoonig en vervelend worden, voor wie gewoon is bij voorkeur rond te zwerven door de salons en de achterbuurten der Babylons dezes tijds. - Doch ook bij den schrijver ligt voor een deel de schuld, indien de geregelde lezing van zijn boek soms eenige inspanning kost. Wij zeiden het reeds: Gotthelf is weinig kunstenaar, hij bekommert zich niet veel om de eischen der aesthetiek. Zijne geschiedenis, die hij te vertellen heeft, gaat hem zoozeer ter harte, bezielt hem zoo geheel, dat hij er slechts luttele aandacht aan wijdt *hoe* hij ze vertelt. Vandaar zijn in 't oog vallend gebrek aan compositie, aan schikking en verdeeling; zijne vele uitweidingen over velerlei; zijn uitgewerkt schilderen van bij- en ne-

venzaken; zijne eenigzins vermoeijende uitvoerigheid. Dit is een gebrek, dat, misschien wel opgewogen, maar niet weggenomen wordt door de vele goede eigenschappen waardoor het boek zich aanbeveelt. De groep der karakters is vrij wat beter dan de compositie van het tafereel; sommigen daaruit zijn meesterlijk, vooral onder de vrouwen. Vreneli en de moei, Elisi, Stini en Uersi, dat zijn uitnemende figuren, die, eenmaal aanschouwd, niet ligt weder vergeten worden, en die welsprekend getuigenis afleggen voor des schrijvers opmerkingsgave beide en schilderstalent. Ook Joggeli met zijn zoon en schoonzoon, de Bodenboer, Hagelhans en anderen zijn kostelijke figuren. Maar wat vermoeijen wij u met eene optelling van namen, die voor u slechts ledige klanken zijn. Wij onthielden ons van het mededeelen van uittreksels: de aard van het boek maakte dit moeijelijk, ook al achtten wij dergelijke mededeeling van uit hun verband gerukte fragmenten niet in den regel doelloos; en een kort begrip te geven, anders dan in de weinige woorden, waar mede wij straks den inhoud opgaven, zou ons te ver voeren. De grootste en meest eigenaardige schoonheid van dit boek ligt juist in de karakterteekening, in de detail- en episodenschildering, die u verzoent met de ietwat slordige en *confuse* zamenstelling van het geheel. Daarom gaven wij u eene karakteristiek, eene vlugtige toch slechts, des schrijvers, om u daardoor op te wekken tot de lezing des boeks, wel overtuigd dat gij, na de lezing, met ons zult instemmen in de verzekering, dat de Heer Mensing met deze zeer verdienstelijke vertaling een goed werk heeft verrigt, en dat de wezenlijke Uli aanspraak heeft op een even welwillend onthaal, als zijn alter ego Geert weleer te beurt mogt vallen.

J.M.

Da Costa's kompleete Dichtwerken. Eerste aflevering. Haarlem, A.C. Kruseman. 1861.

De wakkere en smaakvolle uitgever van Bilderdijk's Dichtwerken heeft het plan gevormd om ook de kompleete poëzie van diens jonger en vriend, Mr. Isaäc da Costa, het licht te doen zien. De eerste aflevering is zoo even verschenen en wij haasten ons haar aan te kondigen, omdat wij deze onderneming met ingenomenheid hebben begroet en gaarne, zoo veel 't in onze magt is, tot hare spoedige bekendwording willen bijdragen. Omtrent den goeden uitslag der zaak kan niet de minste twijfel worden gekoesterd. De werken van den dichter, die ons in het vorige jaar ontviel, bezitten die

waarachtige en duurzame waarde, welke aan iedere poging tot hunne verspreiding eene gretige ontvangst waarborgt. Isaäc da Costa neemt op den nederlandschen zangberg - hij zelf was niet afkeerig van dat woord - eene éénige stelling in. Zoo iemand, hij mogt van dichtergloed en dichtgevoel spreken; zoo iemand, hij was dichter geboren; zoo iemand, hij bewoog zich in de poëtische sfeer en heeft aan zijn volk de toonen doen hooren van echte poëzie, van verhevene, van diepzinnige en edele gedachten in het kleed der schoonheid gehuld en in zangerige geluiden voortgedragen. Leerling van Bilderdijk, bleef hij zich zijn volger en geestverwant toonen op menig, bovenal op theologisch en politisch gebied; maar als dichter en kunstenaar leidde hij een geheel eigen en zelfstandig leven en wist hij de volkomen onafhankelijkheid te bewaren, die iederen hooggeborene in de republiek der letteren voegt.

Oorspronkelijkheid en gloed, stoutheid en kracht, weelderigheid niet minder dan verhevenheid van gedachten bezielen en doortintelen da Costa's poëzie. Welke poëtische grepen wist hij te doen, bij de bewerking der schijnbaar meest onpoëtische stoffe! Welk een edele verontwaardiging en een hartverheffende geestdrift stroomen ons beurtelings toe uit zijne zangen des tijds! Welk eene klassieke kadans huppelde er van zijn lier, welk een oostersch vuur, en welk eene zuidelijke verbeelding doorstoofde in zijne verzen het westersche lied! Hoe schoon en edel staat voor onzen blik de figuur van dezen meester-zanger, van dezen liefelijken, reinen en vriendelijken mensch; van dezen held der gedachte en dezen priester der kunst, humaan van gemoed, al waren de begrippen soms eng en exclusief, levendig van verbeelding, prikkelbaar en opbruischend en toch zoo goedhartig en tot-zich-trekkend!

Een vriend, meer dan wij tot karakteriseering van da Costa's talent bevoegd, heeft bij de uitvaart des dichters een lied in memoriam in dit tijdschrift geplaatst, waarvan de bescheidenheid ons gebiedt de waardeering aan anderen over te laten, maar waarop wij mogen verwijzen omdat het het gevoel van liefde en vereering uitdrukt, dat ook ons bezielt voor den man, wiens rigting de bestrijding der onze scheen te eischen, maar wiens harte steeds geopend was voor allen, die eerlijk van overtuiging, het goede trachtten te bevorderen en het schoone lief hadden.

Nooit zal da Costa de populariteit verwerven, waarin Tollens zich gedurende zijn leven heeft verheugd; maar wij gelooven evenwel dat, naarmate zijne poëtische werken meer zullen worden gekend en gelezen, de eerbied voor zijne zeldzame dichtergave zal stijgen en de sympathie voor zijne persoonlijkheid zal vermeerderen. Wij gelooven en wij hopen het, ter eere onzes volks, dat door die erkenning blijk zoude geven van zijne vatbaarheid voor het genieten

van echte poëzie, eene vatbaarheid, welke zich blijkbaar legitimeert door het verschijnsel dat ‘de dagen, waarin wij leven, niet ongunstig zijn voor den roem onzer ontslapene dichters van vroeger en later tijd.’

Met deze woorden begint de prospectus der uitgave van da Costa's kompleete Dichtwerken. Ze zijn van den Heer Hasebroek, aan wien de leiding en bewerking dezer uitgave door den Heer Kruseman zijn toevertrouwd, en die bij de vervulling zijner taak op de hulp mag rekenen van des dichter's zoon, Mr. A. da Costa.

Het gunstige verschijnsel, waarop de Heer Hasebroek doelt, bestaat in de volledige uitgave der werken van Vondel, Cats, Bilderdijk en Tollens, en werkelijk mag dit een goed voorteeken heeten, al bewijst die uitgave nog niet, dat de werken zelven meer gelezen worden en de roem hunner auteurs er door gestegen is, hetgeen, met name van Bilderdijk, minst-genomen twijfelachtig blijft. Wij hebben echter ook te dien opzigte een beteren dunk omtrent de verzameling van da Costa's gedichten om de weldadige warmte, die Van hen uitstraalt, en wij gelooven, dat inderdaad deze nieuwe uitgave strekken zal, niet alleen om meerdere bibliotheken met een exemplaar van des dichters werken te verrijken, maar ook om den dichter zelven meer bekend en gewaardeerd te doen zijn.

De Heer Hasebroek deelt ons verder in dien prospectus mede, dat deze verzameling al de poëtische voortbrengselen van da Costa bevatten, en (natuurlijk!) de inhoud van vroegere dichtbundels daarin opgenomen worden zal; dat hier en daar verspreide gedichten zullen worden bijeenvergaderd en ongeveer een honderdtal onuitgegeven grootere en kleinere dichtstukken daaraan zal worden toegevoegd, en eindelijk dat de orde der rangschikking zooveel doenlijk chronologisch zal zijn, zoodat..... ‘zoodat (deze conclusie is eenigzins onverwacht) men het beeld des dichters als van het hoofd tot de voeten in zijn geheel voor zich ziet oprijzen.’ Wij willen gaarne aannemen, dat het beeld des dichters uit zijne werken spreken zal; maar hoe de c h r o n o l o g i s c h e rangschikking zijner verzen een beeld van het h o o f d t o t d e v o e t e n van hem geven zal, begrijpen wij niet volkomen, tenzij het hoofd eene overdragtelijke uitdrukking voor j e u g d , en de voeten eene allegorie op den o u d e r d o m , of liever den rijpen mannelijken leeftijd moeten heeten. Begrijpelijker en eenvoudiger is de gevolgtrekking, dat men door deze rangschikking ‘de ontwikkeling van den Meester-Zanger stap voor stap zal kunnen volgen.’

Met de rangschikking naar tijdorde hebben wij volkomen vrede; wij gelooven, dat zij verre de voorkeur verdient boven eene systematische classificatie der verschillende genres. Wij hebben echter tegen de economie van het plan eene kleine bedenking, welke de

Heer Hasebroek ons, zoo wij hopen, ten goede zal houden. Die bedenking geldt het voornemen van den verzamelaar, om bij den algemeenen inhoud op te geven, wat tot beter verstand van enkele gezegden, hier en daar in de gedichten voorkomende, dienen kan. Bestaat er eenig bezwaar, om die ophelderingen te geven naast de voorredenen en aanteekeningen van de eigen hand des dichters zelven? De paraphrase zal, om niet oppervlakkig en onbeteekenend te zijn, nu en dan eenigen omvang moeten beslaan, en is het nu, met het oog op den aesthetischen vorm, verkieselijk den algemeenen inhoud te ballasten en te interliniëeren met dergelijke, soms uitvoerige toelichtingen?

Wij betuigen overigens gaarne onze ingenomenheid, ook met de wijze der uitgave, niet het minst met de belofte, dat een Woord tot Inleiding van de hand des Heeren Hasebroek het werk zal vergezellen. In ongeveer twintig afleveringen, keurig en smaakvol op royaal octavo gedrukt, en in allen deele - blijkens de eerste - van correcte typographische uitvoering, zullen de gedichten het licht zien van den man, die teregt door den Heer Hasebroek een zeldzaam en in enkele opzigten onvergelijkbaar dichtgenie wordt genoemd. Alleen als zoodanig en als een liefdevol vriend hebben wij da Costa te beschouwen en zijne nagedachtenis te vereeren. Over zijn geest, en over de verwantschap van dien geest met dien der gewijde Schriften hebben wij ons, voor zooverre daaronder nog iets anders moet worden verstaan dan de geest der liefde, der reinheid en der humaniteit, geen oordeel aan te matigen. De eerste aflevering behelst de Lof der Dichtkunst (1812); de Verlossing van Nederland (1814) en het eerste gedeelte der Perzen, met de opdragt aan Mr. W. Bilderdijk en Mr. D.J. van Lennep.

JOH. C.Z.

Parasitische politiek.

> Wanneer ik mij vinde tegenover eene politiek, die niet op de goede eigenschappen, maar op de zwakheid en karakterloosheid der menschen bouwt,
> eene politiek die zich met alle elementen en stelsels, hoe ongelijksoortig, vereenigt, even bereid om dienares te zijn van reactie, als, wanneer de omstandigheden het medebrengen, of de berekening van een vermoedelijk succes het vordert, dienares van vooruitgang,
> eene politiek die ik parasitische politiek zou willen noemen omdat zij zich slingert om elk gezag, om elk incident, om elk belang, om elken volksindruk, ten einde naar boven te komen,
> eene politiek zonder gestadigheid, zonder waarborg voor den dag van morgen, zonder morelen invloed, maar van een zeer ruim geweten, van alles los behalve van den magtstitel,
> en die politiek heet te regeren, Wanneer ik mij vinde tegenover zulk eene politiek, hetzij in mijn kamp, hetzij in dat mijner tegenstanders, die politiek stem ik af.
> THORBECKE.

Onze tijd, rijk aan schoone en nuttige uitvindingen, heeft ook op ethisch gebied eene nieuwe ontdekking gedaan, maar die ons geenszins tot eer verstrekt. In onze nieuwere tijden namelijk heeft men een onderscheid ontwaard dat aan de Ouden nog onbekend was: de onderscheiding tusschen burgerlijke en politieke zedelijkheid. Het ethos der Ouden gold voor den staat als voor het huiselijk leven; mensch en burger vormden nog één begrip; en een slecht staatsburger kon niet als een goed mensch worden beschouwd. Wij daarentegen hebben het ethos gesplitst; wij bezitten tegenwoordig een politiek nevens een menschelijk geweten; en wat door het laatste mogt worden veroordeeld,

kan door het eerste soms worden verontschuldigd en zelfs goedgekeurd. Die onderscheiding, hoe geriefelijk ook in sommige gevallen, mag echter in 't algemeen eene zeer ongelukkige en voor 't heil van den staat zeer verderfelijke uitvinding heeten; en indien we een praktischen bewijsgrond voor deze stelling zochten, wij zouden dien vinden in de opmerking van wat heden ten dage in ons vaderland geschiedt. Nooit, gelooven we, was het oogenblik geschikter dan nu, om door feiten de meening te bestrijden: dat iets uit een staatkundig oogpunt goed kan heeten, wat uit een algemeen-zedelijk ware af te keuren; nooit welligt bewees een tijd klaarder dan de onze, dat alle zedelijkheid één moet zijn; nooit bleek duidelijker dan thans, dat de nadeelige gevolgen onafscheidelijk zijn van de verkeerde handeling, moge deze dan ook met den naam van staatkundige of met dien van burgerlijke worden bestempeld.

Dit met korte woorden aan te toonen uit de geschiedenis van den dag, schijnt geen onnutte taak en kan tot leering strekken voor velen. Voor hen in 't bijzonder die in 't maatschappelijke ten strengste getrouwheid aan beginselen eischen, doch in 't staatkundige ze partijzucht noemen; en, beginselloosheid in 't eene veroordeelend, in 't andere ze soms noodig en voor de belangen van 't algemeen ze bevorderlijk achten. Door in te zien, door uit de feiten zelve zich te vergewissen, dat alleen de man van karakter ook de ware staatsburger is, en dat de beginsellooze niet alleen zich zelven, maar, tot den zetel van het gezag verheven, ook den staat benadeelt, kan menigeen alligt van eene dwaling worden verlost, welke geene redenering hem vermogt te ontnemen, - eene dwaling, die aan onze vrijheidlievende, doch tot schikken en plooijen steeds te zeer geneigde natie ten allen tijde meer kwaads heeft berokkend dan het despotisme ooit in staat is geweest haar toe te brengen.

Nederland verheugt zich in het bezit van eene staatkundige, burgerlijke en godsdienstige vrijheid, gelijk slechts weinige volken der aarde die mogten verwerven. Het bezit instellingen volkomen berekend om op den duur een krachtig politiek leven in het volk te onderhouden en het stelsel der zelfregering tot zijne uiterste grenzen te ontwikkelen, zonder ooit schade of

zelfs gevaar aan de openbare orde te berokkenen. Bij zulk een stand van zaken mogten wij dan ook verwachten, aan het hoofd van het staatsbestuur eene krachtige, met behoorlijk gezag bekleede regering te zien, eene regering die weet wat zij wil, zegt wat zij wil en ten uitvoer kan leggen wat zij wil, omdat zij het volle vertrouwen der vertegenwoordiging geniet, en daardoor steun en medewerking vindt bij de natie, welke zij geroepen is te leveren. En zoo mogten wij dan ook eene vertegenwoordiging wachten, wier meerderheid òf tot vasten steun aan het bestuur kon strekken, het kon doen eerbiedigen bij de geregeerden en zijne plannen ten uitvoer hielp brengen, òf wel, in gemoede van de verkeerdheid eener bestaande regering overtuigd, haar het voortbestaan onmogelijk maakte, en zóó den weg aan eene betere voorbereidde. Wat daarentegen vinden wij?

Eene regering zonder wezenlijke magt, zonder eigenlijk gezag, zonder zedelijken invloed, door niemand, op eene zeer enkele en weinig beduidende uitzondering na, verdedigd tegen de hevigste aanvallen, welke misschien ooit eenig ministerie, zoo van de zijde der vertegenwoordiging als van die der drukpers, te verduren heeft gehad. En eene vertegenwoordiging volmaakt even zwak en even onmagtig, wat hare meerderheid betreft, als gene. Een ministerie dat tot speelbal strekt aan de kamer, en eene kamer wier meerderheid een speeltuig voor het ministerie is. Van waar dat even zonderling als bedroevend verschijnsel?

Het ontbreekt ons niet aan vrijheid, niet aan geest van orde, niet aan eerbied voor onze overigheid in 't algemeen, niet aan goede instellingen, niet aan mannen van talent en kunde, niet aan de gelegenheid in één woord, om goed geregeerd te worden en goed ons te doen regeren. Maar wat ons schijnt te ontbreken is die politieke zedelijkheid, welke men van de burgerlijke onderscheiden acht, die zedelijkheid, die het algemeene belang, het belang van allen, boven het enkele en bijzondere, boven het plaatselijke en persoonlijke stelt. De gulden les der Oudheid: - ‘Salus publica suprema lex esto!’ - wordt vergeten en ter zijde geworpen. Gewesten en steden eischen slechts bevordering van eigene belangen, in strijd veelal met die van het algemeen; ministers stellen zich het behoud van portefeuilles, vertegenwoordigers dat van zitplaatsen in de kamer ten hoogste doel van hun streven. Terwijl Europa

voorwaarts dringt op de baan der staatkundige ontwikkeling; terwijl de volken der beschaafde wereld met belangstelling het oog gevestigd houden op dát land, 't welk allen steeds vóór was op die baan, en ook nu nog zoo heerlijke gelegenheid aanbiedt om ten voorbeeld te strekken aan andere, ook vooruitstrevende doch minder gelukkige natiën, is in dat land, in Nederland, de staatskunst slechts tot eene berekening van stemmen teruggebragt: van de stemmen der vertegenwoordigers voor de ministers en van die der kiezers voor de vertegenwoordigers. En welke zijn de middelen waardoor die stemmen worden gewonnen? Het zijn noch beginselen, noch ook feiten. 't Zijn woorden en beloften, woorden even snel vergeten als uitgesproken, beloften even gemakkelijk te geven als moeilijk te vervullen in de werkelijkheid. Aan de zijde van de regering heden verloochening en verguizing van wat men gisteren nog een dankgebed waardig keurde, en een dankgebed daarnevens voor de luchthartigheid waarmede men van alle verpligting jegens 't voorleden als jegens de toekomst zich ontslaat; aan den kant der vertegenwoordigers gelijke onverschilligheid omtrent de wezenlijke belangen zelfs van het gewest en van de plaats, waaruit men zitting heeft genomen, en eene doorloopende fantasmagorie van schoone, maar bij de zwakheid en magteloosheid der lovende en biedende regering steeds onzekere, soms zelfs ten eenemale onuitvoerbare toezeggingen; eenig en alleen om de kiezers te verblinden, en zoo doende voor het vervolg zich de teêrgeliefde plaats in de Tweede Kamer te blijven verzekeren. Dat en nog zooveel meer, wat in eene algemeene beschouwing als deze niet afzonderlijk kan worden vermeld en ook dieper blik in de kronkelpaden der hedendaagsche politiek zou eischen dan ons geoorloofd wordt, - dat alles, zeggen wij, is het gevolg en het blijk tevens van het gebrek aan staatkundige beginselen, waartoe èn de regering èn de beslissende stem in de volksvertegenwoordiging is vervallen, en waaruit niets dan een helder inzigt in den stand van zaken ons zal kunnen verlossen.

Dan, - vraagt alligt menigeen, die, onbewust doch feitelijk, al meer en meer op staatkundig gebied zich vertrouwd maakte met de stelling: dat het doel de middelen heiligt, - dan, levert nu dergelijke politiek in werkelijkheid wel zoo nadeelige resultaten als gij, in uwe theoretische bespiègelingen, er van verwacht? - Laat ons zien! Laat ons onderzoeken

welke dan de praktische gevolgen zijn van die politiek zonder beginsel, van die politiek zonder magt of heerlijkheid, zonder wezenlijken invloed en gezag, van dat regeren in schijn, waarvan het tegenwoordig bestuur een zoo treffend beeld ons levert. Laat ons zien, welke uitkomsten dergelijke staatkunde geeft ten opzigte van de belangrijkste punten van staatsbeleid en staatsbestuur. Gaan wij kortelijk na, welken invloed zij uitoefent, - vooreerst op de algemeene werking onzer staatsinstellingen: op het gezag en de waardigheid der kroon en op de vertegenwoordiging; - in de tweede plaats: op de niet minder wigtige en met reden ook ons niet minder dierbare materiële belangen: op de zoozeer gewenschte en ook zoo belangrijke verbetering onzer middelen van verkeer, op het beheer van onze koloniën en op ons finantieël bestuur, - alle onderwerpen evenzeer, wat hunne goede behartiging aangaat, van de meerdere of mindere kracht, zelfstandigheid en invloed van regering en vertegenwoordiging afhankelijk.

De waardigheid der kroon, - zeiden wij, - en de eerbied aan het regeringsgezag verschuldigd, wordt door een regeringsbeleid zonder beginsel aan groot gevaar blootgesteld. De ervaring vooral van de laatste dagen bewijst het: zij leert ons, dat noch vertegenwoordiging noch drukpers, noch bij gevolg de natie zelve, meer ontzag koesteren voor eene regering, wier eenig streven haar eigen voortbestaan schijnt, en die niet vraagt, hoe dat bestaan wordt gerekt. In de Tweede Kamer zagen we dagen achtereen het ministerie aan verwijten en beschuldigingen ten doel, hoedanige welligt nooit te voren in eenig verslag van parlementaire debatten werden aangetroffen. En niemand behalve één enkel lid der Kamer die de verdediging der regering op zich nam: zelfs in het homogeen geheeten kabinet niemand anders dan de éénige tijdelijke president. Lofliederen van dien president op zich zelven, ziedaar nagenoeg het eenige wat wij ten voordeele van hem en de zijnen mogten vernemen. Is het nu te verwonderen dat zulk eene regering dag aan dag tot verlustiging strekt voor de organen der openbare meening en dus ook bij de natie meer en meer hare aanspraak op ontzag begint te verliezen? Het kan immers niet anders, het tegendeel ware - en gelukkig voorzeker! - in een land als het onze ondenkbaar. En zou daar-

mede nu de kroon zijn gebaat en hare beteekenis worden vermeerderd? Mag dezulke een wezenlijk dienaar der kroon heeten, die haar zedelijk gezag niet weet te doen eerbiedigen bij het volk? Of zijn alligt de verwijten onregtvaardig, onbillijk en valsch, die den minister van den dag onophoudelijk worden voorgeworpen? Het ware denkbaar, ook al wilde niemand het erkennen. Maar ook dan zelfs, als het gansche staatkundige heden en voorleden van dien bewindsman als een beeld van vlekkelooze politieke onschuld vóór ons stond, ook dan nog zou het de vraag blijven, of de waardigheid der regering door hare tegenwoordige houding niet in gevaar werd gebragt. Wanneer toch eene regering haar steun niet zoekt in het vertrouwen der vertegenwoordiging, maar herhaaldelijk zich de meest krachtig geformuleerde votum's van wantrouwen laat welgevallen zonder de kamer te ontbinden, om dan in 't eind slechts aan de uitspraak eener veelal door eigenbelang verkregen stemming zich vast te klampen, dan immers legt zij zelve de stilzwijgende verklaring van eigene magteloosheid af. Hoe dan zulk eene regering nog te vereeren, hoe haar ontzag te betoonen? Wat kan zij ten nutte van den lande tot stand brengen? Zij heeft immers feitelijk de uitvoerende magt uit hare handen gegeven en ze afhankelijk gemaakt van de wenschen en eischen dergenen, wier gevleide ijdelheid en wier bevoordeeld belang haar eenig anker zijn geworden van behoud. Zelfs aan de beloften en toezeggingen waardoor zij de stemmen harer tijdelijke helpers won, kan zij, gelijk menig leerrijk voorbeeld bewijst, in den regel niet eens voldoen: zij heeft alles en iedereen, elk persoon, elke plaats, elk belang te ontzien: zij heeft de magt niet om uit te voeren wat zij besloot; want zij heeft alle, ook de meest tegenstrijdige belangen te bevredigen. Telken dage, telken ure begint de strijd op nieuw en doemen er nieuwe gevaren voor haar op: hoe langs hoe dieper verwikkelt ze zich in het net 't welk ze zich zelve spon; en meer en meer komen de kunstmiddelen aan het licht tot welke zij, om zich te redden, hare toevlugt dient te nemen; en klaarder blijkt steeds hoe magteloos ze werkelijk is; en lager en lager daalt ook het peil van haar ontzag bij de geregeerden. Zoo ontstaat, al wordt de schijn gered, eene feitelijke regeringloosheid, - het natuurlijk en onvermijdelijk gevolg van een politieken toestand als die waarvan wij heden ten dage getuige zijn. Eene regering die met volle overtui-

ging maar in dwaling valsche begrippen van staatsbestuur zoekt toe te passen kan veel kwaad brengen aan een land; maar het meeste nadeel veroorzaakt op den duur eene volkomen beginsellooze staatkunde, omdat zij het regeringsgezag zelf verzwakt, en daarmede de waardigheid der kroon, - het plegtanker der vrijheid voor een konstitutionelen staat, - in de waagschaal stelt.

Maar niet aan zich zelve alleen en aan het Hoofd van den Staat, 't welk zij heet te dienen, ook aan de vertegenwoordiging brengt zulk eene staatskunst schade. Bouwend ‘niet op de goede eigenschappen, maar op de zwakheid en karakterloosheid der menschen,’ roept zij, als de bezweerder van ouds, slechts de booze geesten te voorschijn, die hunne woning kiezen in de schuilhoeken van het hart: zij sluit een verbond met den daemon der zelfzucht, dien zoo weinigen weten te overwinnen, in plaats van een beroep te doen op de edeler natuur, welke alleen bij magte is, tot goede en groote daden ons te bewegen. Zoo worden in 't eind, - de ondervinding der laatste dagen leert het door ondubbelzinnige doch betreurenswaardige feiten, - ook zij misleid, die standvastig en trouw zich tot dusverre aan hunne beginselen hadden betoond, maar ditmaal voor de verleiding zijn bezweken van het in 't spel geraakte eigenbelang. Won de gewoonte, om op zulk eene wijze stemmen te verwerven, veld, wij zouden op 't laatst onze vertegenwoordiging wel kunnen ontberen. Ook een despoot toch kan regeren door het uitloven van voorregten; maar een parlement dient om het algemeen belang voor te staan. Gelukkig met dat al, dat het kwaad nog geen diepe wortelen heeft geschoten, en dat zijne nadeelige werking zich slechts tot enkelen, en, - zoo we hopen en verwachten ook bij dezen slechts tijdelijk, - heeft geopenbaard. En gelukkig vooral dat in diezelfde vertegenwoordiging nevens de aangeduide verschijnselen zich ook andere van meer verblijdenden aard hebben opgedaan. Wij bedoelen het krachtig en onverholen protest tegen deze regering. Bij de vooraf te berekenen zekerheid dat de begrooting van den minister-president toch (op welke wijze dan ook) zou worden aangenomen, niettegenstaande het algemeen jegens zijne regering geuite wantrouwen, - was het noodig, dat er krachtige en waardige stemmen tegen die

politiek in 's lands vergadering werden gehoord. Door sommigen is de toon, waarop dat protest soms werd uitgesproken, te hevig genoemd. Wij kunnen met dat oordeel niet instemmen; maar ook al scheen ons de toon der oppositie te hard, dan nog ware daarvan de schuld uitsluitend aan het ministerie zelf te wijten, 't welk de kamer tot eene onverholen uiting harer meening dwong. In de voorlaatste zitting had de kamer tot driemalen toe uitdrukkelijk, schoon in wèlgekozen, volmaakt parlementaire vormen verklaard, dat het ministerie, volgens haar gevoelen, 's lands belangen niet goed had behartigd; zij had het nogmaals en nogmaals bij twee hoogst belangrijke wetsontwerpen te kennen gegeven; en die kamer was niet ontbonden, en het ministerie bleef! Dat ministerie scheen doof te zijn voor dat alles, en, hoe slim ook in andere opzigten, in dit ééne bijzonder moeilijk van begrip. Wat bleef er dus over, dan met ronde woorden en volkomen onverbloemd uit te spreken wat men in zachter bewoordingen tot vervelens toe had herhaald? Zelfs de man, die in zijne laatste betrekking door veelvuldige aanraking met de diplomatie, het best welligt geleerd mogt hebben zijne woorden te wikken en te wegen, scheen noodig te achten, vooràl duidelijk te zijn. Wij betreuren met hem die noodzakelijkheid, doch kunnen ze aan niemand anders dan aan de regering zelve wijten, die de uitbarsting der verontwaardiging te voorschijn riep. Zoo goed als de achting heeft deze nu eenmaal hare eigenaardige vormen, en door hare inkleeding aan gene te ontleenen kan zij niet anders dan zich zelve verloochenen. Eene regering, die zóóver gaat, van een vertegenwoordiger den uitroep te ontlokken: - ‘Provoceer mij niet langer, want ik geloof bij magte te zijn, hoe ongaarne ook, om ook andere feiten te noemen!’ - kan moeilijk aanspraak maken op zachtzinnige bestrijding en eerbiedige hoffelijkheid van de zijde der vertegenwoordiging. Wie dus 't gemis aan die hoffelijkheid bij de laatste discussiën bejammert, die schrijve de politieke zonde welke hij der kamer verwijt, gerust op het register der regering, zoo daar nog plaats is, in.

Zien wij thans wat door de tegenwoordige politiek gewrocht wordt op materieel gebied.

Het is een eigenaardig kenmerk van alle zwakke regeringen, hoe reaktionair ook anders gezind, van alle regeringen wier

gezag niet wortelt in het vertrouwen van het volk, dat zij, om op de eene of andere wijze zich populair te maken, de natie steeds met groote en belangrijke publieke werken willen beschenken. Wij hebben het voorbeeld daarvan in vele andere landen gezien; wij zagen het ook hier in de ministeriën die ons tegenwoordige zijn voorafgegaan, in het ministerie Simons en van Rappard; wij zien hetzelfde herhaald door het kabinet dat thans heet te regeren. Maar het eigenaardige van dergelijke handelingen bij zulke gouvernementen is, dat zij het doel niet bereiken, naar 't welk zij beweren te streven. Een waarlijk liberaal, waarlijk op den volkswil steunend bewind is in de gelegenheid om de industriële krachten der natie op te wekken, haar een verjongd leven te schenken en ze produktief te maken ten algemeenen nutte. Maar een zwak gouvernement, dat de volksgunst door groote beloften en schoone vooruitzigten nog eerst winnen moet, tijgt zelf aan 't werk, omdat het de volkskrachten niet tot medewerking weet te bewegen, en overdrijft juist door die noodzakelijkheid van fraaije toezeggingen de ondernemingen zelve, tot welke ze besluit. Zulk eene regering werkt dan ook niet als eene levenwekkende kracht op de nationale industrie, maar eenvoudig als dommekracht. Zij maakt die industrie dienstbaar aan zich zelve, niet zich zelve aan gene. De parasitische plant belemmert den groei en verstikt het leven van het gewas om 't welk ze, ten einde naar boven te komen, zich slingert.

Het tegenwoordig ministerie heeft eene spoorwegwet aan de kamer voorgedragen en middel gevonden om die wet door de kamer te doen aannemen. Welke was de reden dier voordragt? De overtuiging der meerderheid dat de aanleg van spoorwegen voor rekening van den staat het meest wenschelijk was te achten? Het tegendeel is genoegzaam gebleken. Maar de minister-president had, - na, als lid der kamer, in een vorig jaar zelfs het subsidiëren van spoorwegondernemingen veel te bezwarend voor onze schatkist te hebben genoemd, - in een volgend het stelsel van staatsspoorwegen voorgestaan, om iets anders voor te staan dan een ander, en, - mogt hij zoo doende, hoe impopulair anders ook, den weg naar de groene tafel zich banen, - een krachtig middel tot schoone beloften en schijnbare voldoening aan aller wenschen in handen te hebben. Alleen met het stelsel van staatsspoorwegen is het mogelijk aan elkeen iets te geven, althans iets te beloven; met dat van

koncessie niet. De uitkomst heeft wèl bewezen, dat hij in dezen juist heeft gezien: de oorzaak van de aanneming zijner spoorwegwet was, blijkens de verslagen en diskussiën, geene andere dan de vrees der meesten voor de opgewondenheid van het publiek, voor de eischen der nu allerwege bevredigde, d.i. gesuste plaatselijke belangen, en bij gevolg voor eene niet-herkiezing bij eene mogelijke ontbinding der kamer. Of waren er voor aanbod en aanneming andere gronden? De wigtige bezwaren tegen het stelsel van staatsspoorwegen aangevoerd zijn door niemand wederlegd; de onmogelijkheid om alsnog door middel van koncessie en subsidie onze spoorwegen in 't aanzijn te roepen, door niemand bewezen of zelfs waarschijnlijk gemaakt. Dan, welke ook de redenen, die de wet deden voorstellen en goedkeuren, zeker blijft het, dat wij nu voor tal van jaren ons in eene zeer gevaarlijke, in vele opzigten hoogst verderfelijke onderneming hebben gestoken. Algemeen wordt in bijkans alle landen, op grond van droevige doch leerrijke ervaring, het verkeerde van den aanleg van staatsspoorwegen op groote schaal, gelijk wij ze thans gaan ondernemen, als eene uitgemaakte en lang besliste waarheid erkend. Reeds uit de theorie moest blijken, maar bovendien heeft overal de ondervinding bewezen, dat het bouwen aan spoorwegen nooit langzamer en nooit slechter geschiedt dan wanneer ze èn op groote schaal, èn door den staat zelven worden ondernomen. Echter is dit geenszins het eenige nadeel aan dergelijke ondernemingen verbonden. Er zijn ook andere en niet min gewigtige. Door het ontwerp van een spoorwegnet dat het gansche land zal omvatten, stelt zich de regering in de onmiddellijke aanraking met de onverzadelijke eischen van het publiek. Zij brengt zich daardoor voor jaren in eene afhankelijkheid even schadelijk voor haar eigen vrij en zelfstandig gezag als voor de zaak der spoorwegen zelve. Zijn eenmaal de spoorwegen publieke dienst, uit de opbrengst der belastingen bekostigd, dan verheft zich eene op den duur onweêrstaanbare vordering om alle deelen des lands gelijkelijk te gerieven. Zoo wordt de heerschappij der plaatselijke en bijzondere belangen, waarvan wij de noodlottige gevolgen in de laatste jaren zoo menigmaal leerden betreuren, ten zetel verheven der magt. Eene goede regering moet zij onvermijdelijk uitermate belemmeren; aan eene slechte geeft zij onnoemelijke middelen in de hand om zich staande te houden en tevens eene algemeene demoralizatie te weeg te brengen. De spoorwegkoorts

wordt derhalve niet van ons weggenomen door de tegenwoordige wet, maar integendeel voor de toekomst oneindig verergerd: zij was slechts een tijdelijk ziekteverschijnsel, zij wordt thans eene blijvende kwaal. De strijd der plaatselijke en persoonlijke belangen is niet geëindigd, maar pas begonnen, en eene regering, welke alleen door partij te trekken van dien strijd zich staande hield, zal zeker niet nalaten dien zelfden hefboom tot schraging van haar gezag ook voor de toekomst aan te wenden. Maar er is meer nog. Niet alleen dat de regering zich afhankelijk maakt van de bijzondere belangen der geregeerden, zij bedreigt ook omgekeerd de vrijheid en de zelfstandigheid der ingezetenen met onoverzienlijke gevaren: zij zal niet enkel spoorwegen aanleggen, maar bovendien, 't zij door verpachting 't zij op andere wijze, de zorg voor de exploitatie op zich nemen, en het natuurlijk gevolg daarvan is, dat het verkeer van personen en goederen geheel van haar afhankelijk wordt. Deze en nog zoovele andere wèl voorziene en toch ligt getelde gevaren zijn het, aan welke in 't algemeen de hooggeroemde spoorwegwet, die nieuwe weldaad van den president-minister, ons komt blootstellen.

Maar, afgezien ook van de vraag, in hoeverre de aanleg van staatsspoorwegen verderfelijk schijnt, er is nog eene andere, die voor het oogenblik, nu de wet toch eenmaal is aangenomen en ten uitvoer moet worden gelegd, van het meest praktische belang mag heeten: - welke waarborgen levert ons de tegenwoordige regering voor eene ernstige en geregelde uitvoering dier wet? Wij gelooven met gerustheid te kunnen antwoorden: geene de minste. De wet zelve is daarvan reeds terstond het overtuigeud bewijs. Het is geene ernstige, wèloverdachte wet. Zij zal ons een groot, het geheele land omvattend net van spoorwegen op eenmaal verzekeren, een net zóó groot dat het spoorwegstelsel van geheel België, het spoorwegland bij uitnemendheid, met zijne belangrijke, bij ons ontbrekende middenpunten van exploitatie, slechts de grootste helft van het Nederlandsch ontwerp omvat. En in dit ontwerp treffen wij geene enkele leidende hoofdgedachte van uitvoering aan, maar niets anders dan het kennelijk en naauw verholen doel, om aan een ieder iets voor te spiegelen, en op die wijze door een beroep op het eigenbelang de wet door te drijven, ten einde zelf de regeringsmagt in handen te houden. In plaats van met een of met twee groote lijnen, tot tegemoetkoming in de meest

dringende behoeften, vangt men aan op acht verspreide punten te gelijk. En hoe dan nog? Welke maatregelen van voorbereiding heeft de regering getroffen in al den tijd die haar ten dienste stond? Immers letterlijk geene. Uit de jongste beraadslagingen over het Vijfde Hoofdstuk der Staatsbegrooting toch is zonneklaar gebleken, dat de regering op den huidigen oogenblik, na zeven maanden tijds, nog geen geregeld plan van werkzaamheden voor het volgend jaar heeft weten te ontwerpen, zoo als dat aan eene raming van uitgaven ten grondslag behoorde te worden gelegd. Zij plaatst eenvoudig hare tien millioenen op de begrooting, maar - weet nog niet wat zij er mede zal uitrigten. Zij bezit zelfs nu nog geene andere opmetingen en ramingen dan de ontoereikende, oppervlakkige en onjuiste aanwijzingen van het vorig ministerie, die thans vooral, nu de staat zelf gaat bouwen, wel ten eenemale onvoldoende mogen heeten. Toch verlangt zij hare millioenen. Waarom niet maar de dertig in eens, als er toch bij de aanvrage der gelden geene begrooting wordt overgelegd? Zonderlinge omkeering van de natuur der dingen inderdaad! Men berekent niet vooraf wat men wil en kan uitvoeren in een jaar, ten einde vervolgens het cijfer, hoe algemeen ook, te bepalen, maar vangt eenvoudig met het cijfer aan, zonder plan, zonder kennis, zonder wetenschap, enkel om zich de beschikking over die verblindende millioenen te verzekeren. Zoo wordt immers alles tot een blinkenden, misleidenden schijn teruggebragt, en het wezen der zaak geheel op den achtergrond gesteld.

Uit het gezegde, - eene herhaling trouwens van wat in de Tweede Kamer meermalen reeds is te berde gebragt en door niemand werd wederlegd, - moet ons derhalve blijken: èn dat de regering door hare hoog opgevijzelde en met de ons bekende middelen doorgedreven spoorwegwet het gansche land, onze geheele staatkunde, de zelfstandigheid van het uitvoerend gezag en de zaak zelve welke zij heette te bevorderen, aan onberekenbare gevaren heeft prijsgegeven; én dat die regering, blijkens den aard harer eigene ontwerpen en hare volslagen werkeloosheid gedurende zeven maanden, ook niet de geringste zekerheid ons waarborgt voor eene goede, getrouwe en spoedige uitvoering van de voorgestelde onderneming. Wij mogen thans overgaan tot een ander niet min gewigtig en met de spoorwegzaak naauw verbonden punt van materieel belang, - tot den staat onzer geldmiddelen onder den invloed van dit minis-

terie. Wij zullen daarbij nog meer in 't bijzonder met het hoofd van het kabinet te doen hebben, en vinden ons tevens genoodzaakt, willen we niet tot niets zeggende algemeenheden vervallen hier eenigzins uitvoeriger dan ten opzigte van het tot dusver besprokene te zijn.

Aan de finantiële politiek van een gouvernement verbindt zich de materiële welvaart der natie. En men heeft dus regt groote eischen te doen aan een Minister van Finantiën, omdat deze kan gezegd worden, meer bijzonder die politiek te vertegenwoordigen. Vastheid van beginselen behoort hem eigen te zijn, omdat hij anders staat onder den invloed van de veelsoortige eischen, die van alle zijden worden gedaan. Naauwgezet moet hij wezen, omdat een Minister van Finantiën met een zeer ruim politiek geweten, gewoonlijk meer zich zelf dan de welvaart der natie beoogt. Morelen invloed moet hij bezitten, omdat hij anders niet kan oproeijen tegen den stroom, die, vooral op finantieël gebied, vaak gerigt is tegen het algemeen belang. En daarenboven behoort hij een plan, dat hij zou wenschen te verwezenlijken, niet enkel te toetsen aan de eischen van het oogenblik, maar ook en vooral aan die van de toekomst.

Beantwoordt de Minister van Finantiën, die thans zitting heeft in het tegenwoordig kabinet, aan al deze eischen? Wij zullen zijne finantiële politiek nagaan gedurende de laatste veertien maanden, omdat die, op deze vraag, het beste antwoord geven kan.

Toen de Heer van Hall, als afgevaardigde van Hoorn, de spoorweg-ontwerpen van het vorig kabinet bestreed, legde hij, op den 4^{den} November 1859, in eene merkwaardige rede, de gronden bloot, waarop zijne oppositie berustte. Het waren vooral finantiële bezwaren die hij had tegen het plan der toenmalige regering. Met de meeste gemoedelijkheid en ernst drukte hij het der vertegenwoordiging op het hart, dat men zich op een verkeerden weg begaf, dat door de aanneming der vastgestelde plannen de toekomst onzer finantiën op eene schromelijke wijze werd verbonden, en dat men zich, hoe langer hoe meer, afhankelijk maakte van de Oost-Indische baten. Al het mogelijke werd gedaan, om, op finantiële gronden, het plan der regering te doen vallen. Waarheden en

drogredenen werden op eene behendige wijze zamengekoppeld, cijfers op eene kunstmatige wijze gegroepeerd, het middel der verdachtmaking aangegrepen; in één woord, niets gespaard wat men pleegt aan te wenden om een doel te bereiken: - ‘Wij zullen thans besluiten tot eene uitgave voor de spoorwegen van ƒ 28,500,000; voor de doorgraving van Holland op zijn smalst ƒ 18,500,000; met het oog op eene uitgave voor de emancipatie der slaven van ƒ 15,000,000. Dus zullen wij besluiten tot eene totale uitgave van ƒ 62,000,000. Bovendien stelt men voor, gedurende vijftig jaar, aan rentegarantie of jaarlijksche uitkeeringen te verstrekken eene som van ƒ 3,500,000... Nu gelieve men in het oog te houden, dat onze jaarlijksche uitgaven bedragen ƒ 73,000,000, dat onze belastingen en andere inkomsten, buiten die uit onze overzeesche bezittingen, opbrengen ruim ƒ 60,000,000, zoodat, indien wij al geene nieuwe uitgaven toestaan, wij nog altijd uit Indië eene bate van ƒ 13,000,000 behoeven. Die behoefte stelt men zich voor gedurende eenige jaren te vermeerderen met ongeveer ƒ 10,000,000, en verder met eene verbindtenis van ƒ 3,500,000 's jaars. De Minister stelt dit voor op hetzelfde oogenblik, waarop hij verklaart, dat de stelling, dat wij ons niet afhankelijk moeten maken van de koloniën, moet worden volgehouden; hij stelt het voor aan eene vergadering, waarin herhaaldelijk geklaagd is en wordt over onze afhankelijkheid van de bijdragen onze Oost-Indische bezittingen. Zult gij, Mijne Heeren, kunnen besluiten dergelijke voorstellen aan te nemen? Zult gij daartoe kunnen besluiten op de aanprijzing van den Minister van Finantiën, wiens woorden in strijd zijn met zijne handelingen? Op u rust dan de verantwoordelijkheid, niet op hem; gij neemt die verantwoordelijkheid op u door de aanneming van dit wetsontwerp.’ En nadat de Heer van Hall had aangetoond, dat bij een rendement van 2¼ pct., de rentegarantie ten slotte nog zou bedragen eene kontante waarde van 38 millioen, zeide hij: ‘Die 38 millioen nu moeten dus nog gevoegd worden bij de 62 millioen van straks, en onze uitgaven, buiten de kosten van 's lands verdediging en buiten een mogelijk verlies van inkomsten, waarvan ik hier niet spreken wil, klimmen dus op zijn minst tot een kapitaal van 100 millioen gulden, bijna het bedrag dat de natie in 1844 bijeen heeft moeten brengen, om den staat te bewaren voor een bankroet. En nú stelt men die uitgaven voor op een oogenblik, waarop reeds verschillende belastingen zijn afgeschaft, die wel

is waar eenigszins gecompenseerd zijn, maar toch ophouden eene mogelijke ressource aan te bieden, zoodat wij dus niet minder afhankelijk zijn geworden van de opbrengst der Oost-Indische koloniën.'

Het lot van die spoorwegplannen is bekend. Ze werden door de Tweede Kamer met eene kleine meerderheid aangenomen, en door de Eerste Kamer met eene nog kleinere meerderheid verworpen. Eene ontbinding van het kabinet van April 1858 was er het gevolg van, en de Heer van Hall werd belast met de vorming van een nieuw Ministerie. Daarin trad hij als Minister van Finantiën op, en had dus ruime gelegenheid, om de finantiële politiek, die hij ontwikkeld had tegen de voorstellen van het afgetreden gouvernement, in toepassing te brengen bij de spoorwegontwerpen, die in de allereerste plaats van het nieuwe kabinet werden te gemoet gezien.

Die voorstellen kwamen in. Maar het bleek daarbij, dat de Minister van Finantiën de finantiële politiek van den afgevaardigde uit Hoorn had overboord geworpen en een gansch ander standpunt ingenomen. De man, die als afgevaardigde eene uitgaaf van 100 millioen voor spoorwegen, waterweg en emancipatie met ernst en gemoedelijkheid had ontraden, omdat hij daarin zag het bederf onzer finantiën, aarzelde niet om vijf maanden daarna een wetsontwerp in te dienen, waarbij de aanleg werd voorgesteld van een net van spoorwegen, eveneens tot een bedrag van 100 milloen gulden, terwijl dat cijfer, volgens de matigste berekening, nog belangrijk klimmen zou. Honderd millioen gulden was het schrikbeeld geweest, dat de Heer van Hall, als afgevaardigde, der vertegenwoordiging met gloeijende kleuren had voorgehouden, en de Heer van Hall, als Minister, voegde aan de honderd millioen die hij voorstelde, nog toe de verbetering der waterwegen tot een bedrag van 25 millioen, de emancipatie der slaven tot een cijfer van ruim 16 millioen, terwijl hij later een budget van uitgaven verdedigde, dat was opgevoerd tot eene tot nu toe ongekende hoogte.

En wat bragt men bij tot verdediging eener zoodanige politiek? Het waren vooral twee argumenten die hier op den voorgrond traden.

Het eerste was dit: staatsspoorwegen zijn geheel iets anders dan gekoncessioneerde spoorwegen. Bij de laatste verbindt men zich tot uitgaven, zonder de zekerheid te hebben, dat

daarvoor de middelen zullen voorhanden zijn; bij de eersten legt men alleen wegen aan uit gelden waarover men kan beschikken.

Deze stelling was reeds vooropgezet door den afgevaardigde uit Hoorn, in zijne merkwaardige rede van den 4^{den} November 1859: - ‘Ik wensch veel te doen ten behoeve van de spoorwegen, ik wil mij groote offers getroosten, maar niet op eene zoo roekelooze wijze de geheele toekomst onzer finantiën verbonden zien. Het geldt hier toch eene verbindtenis, waarbij de staat tot eene uitgaaf van 100 millioen gulden verbonden wordt, zonder dat er zekerheid bestaat, dat die verbindtenis uit onze inkomsten zal kunnen worden bestreden. Wanneer de staat zich niet verbindt, maar voor zijne rekening spoorwegen aanlegt, zal hij dat doen met het geld dat hij bezit, en juist daarom ben ik voor staatsspoorwegen.’ In het voorbijgaan, en als een bewijs van de taktiek van den afgevaardigde uit Hoorn, merken wij aan, dat hier de som van 100 millioen werd opgegeven als de verbindtenis die zou worden aangegaan ten behoeve van de voorgestelde spoorwegen, terwijl, volgens de eigen berekening van den afgevaardigde, in die som begrepen waren ƒ 18,500,000 voor de doorgraving van Holland op zijn smalst, en ƒ 15,000,000 voor de emancipatie der slaven. Eene zoodanige taktiek moge men staatsmanswijsheid noemen; eene goede politiek zal dergelijke middelen versmaden.

De stelling, hier vooropgezet, wordt teruggevonden in de Memorie van Toelichting op het wetsontwerp tot den aanleg van spoorwegen voor rekening van den staat. Echter, de Minister was hier reeds niet zoo absoluut, als de afgevaardigde van Hoorn geweest was. Het was alsof de eerste gevoelde, dat de stelling van den laatste voor te juiste tegenspraak vatbaar was, en dat, wilde hij den sprong dien wij hem zullen zien doen, niet al te groot maken, hij een zachten overgang zich moest voorbereiden. De stelling was dan ook onhoudbaar; men betoogde het zonneklaar. De finantiën werden evenzeer verbonden bij den aanleg van spoorwegen voor rekening van den staat, als bij het verleenen van koncessie onder verband van subsidie. Onteigeningen moesten in het eerste geval op groote schaal plaats hebben; kolossale aanbestedingen waren niet te ontwijken; te halverwege kon men den aanleg niet laten steken, of de voordeelen der exploitatie gingen geheel en al verloren, terwijl de materiële ontwikkeling der natie die

men met den aanleg van spoorwegen op het oog had, niet mogt afhankelijk gemaakt worden van den prijs der koffij en suiker, waarvan de Oost-Indische baten gedeeltelijk afhingen. Door den aanleg van staatsspoorwegen ging men eene verbindtenis aan tegenover de natie; door het subsidie-stelsel verbond men zich tegenover koncessionarissen. Maar in beide gevallen plaatste men zich op een hellend vlak, dat men ten einde toe zou moeten afloopen. Deze argumenten waren door geene sofismen te wederleggen, noch door het groeperen van cijfers te ontzenuwen. En deze beide middelen, hoe kunstig daarmede ook in deze gansche diskussie werd omgesprongen, konden hier niet baten. De Minister wankelde, want de waarheid werd hem te magtig. En toch zou hij welligt nog getracht hebben zijne stelling te handhaven, ware het niet, dat in het wetsontwerp voorkwam een artikel, luidende: ‘Jaarlijks wordt voor den aanleg der in art. 2 genoemde spoorwegen ten mingte tien millioen gulden op de staatsbegrooting uitgetrokken.’ Dat artikel was er ingebragt, om de *spoorwegkoorts* te bevredigen, zooals de Heer van Hall, als afgevaardigde van Hoorn, in zijne merkwaardige rede van 4 November 1859, het verlangen naar spoorwegen gekwalificeerd had. Het was er ingebragt, om aan te toonen wat men voornemens was te doen, niet wat men werkelijk doen zoude. Het was een vuurwerk, om de oogen te verblinden van hen, die met driftig verlangen naar spoorwegen uitzagen. Het was, zooals de Heer Thorbecke zeide, enkel bestemd, om te geven eene bedriegelijke zekerheid, die niet bestaat en niet bestaan kan. En toch was dat artikel de klip, waarop de finantiële politiek van den voormaligen afgevaardigde, en de hier behandelde stelling, ten slotte zou stranden. De Heer van Twist vervolgde den Minister met zijne onverbiddelijke logika, en betoogde dat, als er jaarlijks minstens 10 millioen op de begrooting moesten gebragt worden, er dan ook, volgens de grondwet, middelen moesten worden aangewezen om deze uitgaaf te dekken, en dat het dus twee denkbeelden waren, lijnregt met elkander in strijd: niet meer te willen doen dan de voorhanden middelen toelaten en toch gedwongen te zijn jaarlijks minstens tien millioen op de begrooting te brengen. Deze redenering bragt den Heer van Hall geheel in de war. Hij wilde zekerheid geven, en hij wilde het niet. ‘Mijn toestand,’ zeide hij, ‘is inderdaad niet gemakkelijk, Eenige sprekers zeggen: wanneer wij deze

bepaling in de wet zetten, dan moeten wij er met het opmaken der begrooting aan gebonden worden, anders beteekent het niets; - anderen zeggen; ik wil niet gebonden zijn.' Wat moest hij doen: moest hij breken met zijne antecedenten, of moest hij onderschrijven, dat de strekking van art. 5 slechts eene bedriegelijke zekerheid gaf? Hij deed het eerste. Hij deed het met eene stoutheid, eener betere zaak waardig, en verloochende daarbij, als Minister, de gansche finantiële politiek, die hij, ruim een half jaar te voren, als afgevaardigde, met zooveel kracht en gemoedelijkheid verdedigd had. De Minister van Finantiën zette alle zwarigheden op zijde, die, als afgevaardigde, zoo zwaar bij hem wogen. Van de afhankelijkheid der Oost-Indische baten was geen sprake meer, en de politieke horizont van Europa scheen plotseling holder geworden. 'Zie, Mijnheer de Voorzitter,' zeide hij, 'wanneer wij over menschelijke zaken spreken, dan kan men honderde zwarigheden maken, maar wij moeten praktisch zijn en zien hoe de stand der zaken inderdaad is.' En nadat hij door eene kunstige groepering van cijfers had aangetoond, dat er bij het einde van 1861 ongeveer 50 millioen voorhanden zou zijn voor de spoorwegen, riep hij den Heer van Twist zegevierend toe: 'Maar wanneer ik dan reeds nu kan aantoonen, van de uitgave van 100 millioen die ik voorstel met ultimo December 1860 over 50 millioen te kunnen disponeren, dan geloof ik dat wij mogen zeggen, dat wij dan niet te groote scrupules behoeven te hebben ten opzigte van de uitdrukking: jaarlijks zal eene som van tien millioen op de begrooting worden gebragt. Ik geloof dat wij mogen zeggen, dat wij daaromtrent veilig de toekomst kunnen ingaan. Hij, die dat niet durft, moet er niet aan denken eene spoorwegwet voor dit land voor te stellen.' En terwijl nu, op die wijze, de eerste 50 millioen waren gevonden, leverden ook de tweede geen bezwaar meer op. 'Ook al denk ik mij de scrupules van den geachten spreker uit Amsterdam, aanmerkelijk zwaarder dan in de maand November van het jaar 1859, dan meen ik die te kunnen wegnemen, als ik herinner, dat na hetgeen ik zoo even gezegd heb, wij alleen te zorgen hebben, ook dan wanneer ik aanneem dat wij in 1862 geene gunstige overschotten meer zullen hebben, zoodat wij in 1861 dien post opde begrooting brengende, zullen moeten spreken van eene leening - voor eene som van 50 millioen (hetgeen wel de schadelijkste hypothese is), dat

is een rentelast van 2 millioen 's jaars, die, volgens dit plan, op de toekomst zal worden gelegd. Wanneer wij eene leening sluiten, dan is het bezwaar 2 millioen 's jaars wanneer de spoorwegen niets opbrengen, en bij de vorige wet was het bezwaar 34 ton 's jaars.'

Minister des Konings! wat ging er wel bij u om, toen gij, staande aan de ministeriële tafel, eene finantiële politiek verkondigdet, lijnregt in strijd met die, welke, nog zoo kort geleden, van de banken der vertegenwoordigers, door u als eene heilige overtuiging was opgegeven? Welk was wel uw oordeel over u zelven, toen op die wijze voor uw spoorwegplan 100 millioen als zonder bezwaar werden voorgesteld, terwijl ruim acht maanden geleden eene uitgaaf van 100 millioen voor spoorwegen, waterweg en emancipatie, door u als de ruïne onzer finantiën werd uitgekreten? Durfdet gij werkelijk aan de vertegenwoordigers des volks eene berekening voorleggen, zóó onjuist, dat zelfs de minst ervarene in het stuk der finantiën dit moest inzien? Want gij wist het toch wel, dat de 50 millioen die gij uit eene groepering van cijfers hadt gevormd, en die door u werden in rekening gebragt ten voordeele van uw plan, ook behoorden te worden in rekening gebragt ten voordeele van het plan, dat gij met zooveel gemoedelijkheid hebt bestreden? Gij wist het toch wel, dat de rente van die 50 millioen eerst moest worden afgetrokken van de som die gij als rentelast opgaaft van het vorig ontwerp, alvorens te kunnen worden gesteld tegenover de 2 millioen renten, die ten slotte op uw ontwerp zouden drukken? Neen, het verwondert ons niet, dat het gemoed van den Amsterdamschen afgevaardigde tegen eene zoodanige handelwijs opkwam; het mag waarlijk aan de natie wel eens worden herinnerd, dat de Minister die den ll^{den} December 1860 door de meerderheid harer vertegenwoordigers op den ministeriëlen zetel werd gehandhaafd, dezelfde Minister was, die in de zitting van den 27sten Junij te voren, den naam van naauwgezet staatsman en man van beginselen met de grootste gemakkelijkheid prijs gaf, enkel om dit ééne doel te bereiken: dat aan het tot stand brengen eener spoorwegwet zijn naam zich verbinden mogt.

Het eerste en hoofdargument, waarmede, uit een finantiëel oogpunt, de spoorwegwet werd aanbevolen, was niet proefhoudend bevonden. De Minister van Finantiën durfde, onder de

oogen der vertegenwoordiging, niet volhouden, dat men de uitvoering der spoorwegwet zou kunnen laten rusten, als de Oostindische baten geen voldoende bijdragen meer opleverden. Het woord leening was uitgesproken, en het kwam er nu maar op aan, om dat woord, dat aan velen onaangenaam in de ooren klonk, uit de diskussiën te verdringen. Daartoe werd het eerste argument op zijde gezet, en een tweede trad op den voorgrond, namelijk de som die, aan het einde van 1861, werd geacht berekenbaar te zijn voor den aanleg van spoorwegen.

Wij hebben gezien, dat de Minister, in de zitting van 27 Julij, daarvoor een cijfer opgaf van 50 millioen. En nu zullen wij, door dat cijfer te ontleden, eene bijdrage leveren van de wijze, waarop de Heer van Hall bij de diskussiën cijfers weet te groeperen, ten einde daaruit een verblindend argument te vormen. Wij zeggen bij de diskussiën, omdat het dáár voor den meest bekwamen financier niet altijd mogelijk is de al of niet juistheid der opgaven te beoordeelen, vooral indien verschillende sommen, met eene verblindende snelheid, door elkander worden opgegeven. Maar een Minister, die de taktiek der groepering verstaat, bereikt dikwijls zijn doel, want menig vertegenwoordiger, die te goeder trouw meent dat een raadsman der Kroon geene verkeerde voorstelling van cijfers zal geven, gelooft aan de juistheid der opgaven, en verleent op dien grond te gereeder zijne stem aan een voorstel der regering, totdat hij later inziet, dat, hetgeen men hem als eene waarheid heeft verkondigd, niets anders is dan eene fiktie.

Hoe nu kwam de Heer van Hall aan dat cijfer van 50 millioenen? Vooreerst: ging de emancipatiewet door, dan bleef er aan het einde van 1861 toch nog altijd beschikbaar 18 à 19 millioen gulden. Hiervan was men tamelijk zeker, omdat sedert enkele jaren op de begrooting niet meer gelijk vroeger het toekomstig, maar het werkelijk batig saldo onzer overzeesche bezittingen werd gebragt. Men kan dus rekenen het geld in kas te hebben, zoodat op de som van 18 à 19 millioenen, als globaal cijfer, niets anders viel aan te merken, dan dat de uitgaven voor de staatsdienst in 1861 daarop een belangrijken invloed konden uitoefenen.

In de tweede plaats stelde de Minister de mogelijkheid, dat de emancipatiewet vóór ultimo December 1861 niet zou worden aangenomen. ‘Ik mag,’ zeide hij, ‘de beslissing van den

wetgever omtrent die wet niet vooruitloopen, maar ik mag toch als financier eene kansrekening maken. Ik mag zeggen, dat ik de kansen op de helft stel, of de wet al dan niet vóór ultimo December 1861 zal aangenomen zijn, en dan geloof ik mij niet te vergissen wanneer ik zeg, dat wij op ultimo December 1861 25 à 30 millioen in kas zullen hebben.'

Deze stelling was in tweëerlei opzigt onjuist: vooreerst toch zal die kansrekening zich nooit kunnen oplossen in de helft van het cijfer der emancipatie-kosten. Een van beide: òf de emancipatie kwam tot stand, òf ze kwam niet tot stand. In het eerste geval bleef de som van 16 millioen, waarop de kosten der emancipatie waren begroot, buiten berekening; in het tweede geval was die gansche som aan het einde van 1861 beschikbaar. De emancipatie-wet kan nooit voor de helft worden aangenomen; en de stelling van den Minister van Finantiën was dus eigenlijk eene fiktie, enkel te voorschijn gebragt om een denkbeeldig cijfer te vormen, en welligt ook om te maskeren, dat hij voor zich aan het tot stand komen der emancipatie-wet niet zoo bijzonder veel hechtte. En in de tweede plaats kon die fiktie nooit ten gevolge hebben, dat de beschikbare som werd opgevoerd tot 25 à 30 millioenen, omdat de helft der emancipatie-kosten, slechts 8 millioen bedragende, de vroeger genoemde 18 à 19 millioenen dus hoogstens tot 27 millioen konden doen klimmen.

Eindelijk, in de derde plaats, voegde de Minister aan zijne 30 millioen nog 20 millioen toe, door de Oost-Indische baten, bestemd voor 1862, aan dat jaar te onttrekken en bij 1861 te voegen. 'Wanneer wij nu het budget van 1862,' zeide hij, mogten opmaken op den voet, waarop men de begrooting van uitgaven voor het Rijk van het jaar 1842 tot 1858 opmaakte, dat is dat het toekomstig batig slot daarbij werd opgenomen, dan vermeerdert het bedrag, waarop men rekenen kan, met 20 millioen en zou men bij de begrooting van 1862, op dien voet opgemaakt, op het einde van 1861 kunnen aannemen, dat men ongeveer 50 millioen voor de spoorwegen besteden kan.' Maar de Minister van Finantiën wist het toch wel, dat het budget van 1862 niet op dien voet mogt opgemaakt worden, en dat de Oost-Indische baten van 1861 moesten bestemd blijven om te voorzien in de behoeften van 1862. Dat was een beginsel eerst kortelings aangenomen en dat nu door den Minister eenvoudig werd op zijde gezet, ten einde een cijfer te kunnen vormen, dat door zijne grootheid moest verblinden. Daarenboven

de Oost-Indische baten van 1861 hingen in Julij 1860 nog voor een deel in de lucht, omdat ze afhankelijk waren van de prijzen die de produkten in 1861 zouden opbrengen en waarop politieke en andere omstandigheden een zeer nadeeligen invloed konden hebben. Terwijl eindelijk, als men de zekere baten aan het jaar 1862 onttrok, men dat jaar prijs gaf aan al de onzekerheid, waarop de Heer van Hall in November 1859 met zooveel nadruk gewezen had.

Voegt men nu dit alles te zamen, dan blijkt dat de 50 millioen, die hier in de diskussie werden geworpen, voor het grootste gedeelte waren zamengesteld uit fiktieve sommen. En dan vragen wij: wat moet men denken van eene politiek, die zoodanige middelen bezigt? In de Eerste Kamer werd dan ook die groepering-taktiek hevig aangevallen. Gij hebt die 50 millioen geïmproviseerd, zeide men. Neen, antwoordde de Minister, ik sprak slechts hypothetisch; maar het is eene hypothese, die ik volkomen verantwoorden kan. - En toch, de Minister liet toen die hypothese weêr los en veranderde alwederom van taktiek. De 50 millioen werden prijs gegeven; als argument hadden ze uitgediend. Maar een nieuw cijfer trad op den voorgrond. Het was het cijfer van 34 millioen dat toen weêr gerekend werd op het einde van 1861 voor spoorwegen te zullen beschikbaar zijn. Het bestond 1° uit overschotten van 1858 en 1859, 2° uit het voorloopig slot van 1862 en 3° uit hetgeen gerekend werd op de dienst van 1861 te zullen overschieten. Dat cijfer groeide gedurig aan. In de gewisselde stukken was het opgegeven tot een bedrag van 30 millioen, in de zitting van 17 Augustus was het reeds geklommen tot 34 millioen, terwijl in die zelfde zitting werd opgegeven, dat het waarschijnlijk wel tot 40 millioen klimmen zou. De Minister vergat daarbij echter drie omstandigheden. Vooreerst dat het opgegeven cijfer voor een deel altijd nog op eene hypothese berustte, omdat het afhankelijk was van het bedrag der uitgaven voor de staatsdienst in 1861, terwijl het jaar 1859 geleerd had, dat de politieke toestand van Europa op dat cijfer een hoogst nadeeligen invloed kon uitoefenen. Ten tweede, dat nu de kosten der emancipatie geheel en al werden buiten rekening gelaten. In de hypothese der 50 millioen waren ze nog voor de helft opgenomen; in de hypothese der 34 millioen waren ze geheel en al voorbijgegaan. Ze werden eenvoudig ter zijde gesteld en op de toekomst geschoven, terwijl aan die toekomst

werd overgelaten hoe zij daarin zou kunnen voorzien. En eindelijk vergat de Minister dat de som die nu door hem tot aanbeveling van zijn plan gevormd werd uit overschotten die aanwezig waren of konden worden verwacht, ook eveneens kon berekend worden aan het einde van 1861 aanwezig te zijn, toen de afgevaardigde uit Hoorn het plan der vorige regering op finantiële gronden en met zooveel gemoedelijkheid bestreed. Toen was alles donkerheid, nu vertoonde zich alles in het helderste licht. En als een afgevaardigde het waagde een blik in de toekomst te werpen, en daarbij wees op de kosten der emancipatie, die eenmaal zouden moeten worden voldaan, op de verbetering der waterwegen, die niet altijd zou kunnen worden uitgesteld, op kanalisatiën en rivierverbeteringen, die in vele opzigten dringend noodzakelijk waren en op zoo vele en velerlei onderwerpen van materiëel belang, die toch niet allen konden worden nagelaten, dan werd plotseling eene gordijn voor die toekomst opgehangen, en de millioenen die men berekende aan het einde van 1861 te zullen voorhanden hebben, werden opgeroepen als een toovermiddel om den gemoedelijken en voorzigtigen vertegenwoordiger gerust te stellen.

Ziedaar de finantiële politiek van het tegenwoordige kabinet, of liever, van den Heer van Hall, die daarin als Minister van Finantiën en als President-Minister zitting heeft. Het is eene politiek zonder bestendigheid, zonder beginselen, zonder eenige zorg hoegenaamd voor de toekomst; maar ook eene politiek, en daarin bestaat hare eenige konsequentie, die zich in haren aard nooit verloochend heeft. Wij zien den Heer van Hall in 1843 den grooten finantiëlen maatregel tot stand brengen, dien hij zich nog altijd met zooveel genoegen herinnert; een maatregel, uit een maatschappelijk oogpunt niet te verdedigen, en die de gevolgen van een verkeerd regeringsbeleid moest dekken, maar dat beleid zelf onaangeroerd liet; een maatregel, die zich na een tiental jaren zeker zoude hebben hernieuwd, hadden niet de mannen van 1848 ons finantiëel beheer op betere grondslagen gevestigd. Wij zien voorts den Heer van Hall, als voorstander der accijnsen, de grondslagen bestrijden waarop in de gemeentewet de plaatselijke belastingen werden gevestigd en hooren hem bij die gelegenheid den lof verkondigen van het belastingstelsel van Amsterdam, omdat daarbij slechts 22maal zooveel verbruik- als direkte belastingen geheven werden, en wij zien hem eenige jaren later medewerken om de rijksbelasting op het gemaal af te

schaffen, op gronden, die den ijverigsten bestrijder der accijnsen eer zouden aandoen. Wij zien den Heer van Hall, als behoudsman in de handelspolitiek, alles afkeuren wat op dat gebied naar eenige vrijzinnigheid zweemt; wij zien hem vroeger de scheepvaartwetten afstemmen en later het tarief verwerpen, en wij zien hem nu een tarief voorstellen, dat in vrijzinnigheid het vorige nog achter zich laat. En wij hebben nu eindelijk gezien hoe de Heer van Hall op finantiële gronden en met eene gemoedelijkheid die aan overtuiging zou doen denken, een spoorweg-ontwerp bestreed, te zamen met waterweg en emancipatie, eene uitgaaf vorderende van 100 millioen, en hoe hij daarin, bij onze afhankelijkheid van de Oost-Indische baten en bij den onzekeren politieken toestand van Europa, de ruïne voorspelde onzer finantiën; - en wij zagen hem slechts eenige maanden daarna, terwijl noch onze afhankelijkheid van de Oost-Indische baten was verminderd, noch de politieke toestand van Europa opgeklaard, een plan tot den aanleg van spoorwegen voorstellen en doordrijven, dat in uitgestrektheid het vorige achter zich laat en meer dan eenig ander onze finantiën ondermijnen zal.

Eene zoodanige politiek is gevaarlijk, meer dan men denkt. En wij zullen, om dat te doen uitkomen, nog in korte trekken doen zien, in welken toestand de finantiële politiek van den Heer van Hall ons gebragt heeft.

Onze finantiën zijn verbonden voor eene lange reeks van jaren; verbonden, niet maar tot een zeker bedrag, maar verbonden tot een bedrag, dat met geene mogelijkheid is te begrooten. De regering heeft dan ook geene enkele poging gedaan, om op eenigzins aannemelijke gronden de kosten van haar plan op te geven. Zij heeft ja een cijfer genoemd van 90 à 100 millioen; maar zij hechtte daar zelve zoo weinig aan, dat, toen later de Drentsche lijn, die op ruim 4½ millioen geschat werd, in het plan werd opgenomen, dit geene enkele verandering in de finantiële opgaven te weeg bragt. De regering heeft eene zeer ruime opgave gedaan, zoo wat op de wijze als de specificatie van de 13 millioen, die zij bragt op de begrooting voor 1860. Had zij meer juiste berekeningen gehad, dan zou het niet zoo moeijelijk gevallen zijn, om later te voldoen aan het regtmatig verlangen der vertegenwoordiging en eene begrooting te leveren van de som, die zij in 1860 wilde verwerken. Maar zij kon dat niet, en, - gelijk wij boven reeds opmerkten, - de Minister van Binnenlandsche Zaken

moest in de zitting der Tweede Kamer van den 4den December verklaren: ‘wanneer men raamt, moet men voor die raming gronden hebben, en wanneer de Minister in deze Kamer verschijnt met eene begrooting, moet hij die kunnen regtvaardigen en verdedigen. De kennis daartoe nu ontbreekt op dit oogenblik aan de regering.’ En ontbrak die kennis op dat oogenblik, dan behoeft het geen betoog, dat ze niet minder zal ontbroken hebben, toen de regering in het voorloopig verslag hare finantiële beschouwingen mededeelde. Die beschouwingen hebben dan ook ten opzigte van het bedrag der kosten hoegenaamd geene waarde, en het moet iedereen, die de zaken onbevooroordeeld beschouwt, duidelijk zijn, dat onze finantiën gedurende vele jaren verbonden zijn tot een onbekend, maar zeer zeker tot een hoogst belangrijk cijfer. Wat zullen daarvan de gevolgen zijn?

Wij zullen slechts een tweetal noemen: eene grondige herziening van ons belastingstelsel zal worden tegengehouden en vele zaken van publiek belang en erkende noodzakelijkheid zullen moeten achterwege blijven.

Als wij spreken van eene herziening van ons belastingstelsel, dan denken wij niet alleen aan de belasting van het Rijk, maar ook aan die der gemeenten, dan denken wij vooral aan eene opruiming der plaatselijke accijnsen, bij het bestaan van spoorwegen meer dan ooit noodzakelijk, en aan het verschaffen van middelen aan de gemeenten om nieuwe bronnen van inkomsten te openen; dan denken wij in één woord aan eene omwerking van het verband tusschen de belastingen van het Rijk en tusschen die der gemeenten, zoover dat op dit oogenblik bestaat. Zal eene zoodanige herziening, in den tegenwoordigen stand van zaken, mogelijk zijn? De Heer van Hall zeide daaromtrent in de zitting van 4 November 1859: ‘De taak aan dit Ministerie opgelegd en door hetzelve aanvaard, was, blijkens het programma uitgedrukt in uwe zitting van 13 April 1858, tweeledig; vooreerst: verbetering van het belastingstelsel, met het oog op de meerdere behoeften van vele gemeenten; ten tweede: bevordering van den aanleg van spoorwegen. Ik gaf reeds dadelijk vertrouwelijk te kennen, dat, zoo die beide resultaten te vereenigen waren, daartoe veel beleid, veel overleg zou gevorderd worden.’ Dat beleid en dat overleg zullen zeker nog meer noodzakelijk zijn nu wij staan tegenover een zoo onzeker bedrag van uitgaven. Hoe men zich ook eene herziening van

het belastingstelsel denke, eene wijziging in enkele belastingen van het Rijk zal altijd gepaard gaan met eenige onzekere kansen in de opbrengst. En nu onze inkomsten zoodanig verpand zijn, dat wij slechts met de uiterste krachtsinspanning aan onze verpligtingen zullen kunnen voldoen, zal men nu niet opzien tegen die onzekere kansen, en loopt niet elk plan van herziening, hoe goed ook op zich zelve, groot gevaar van daarop schipbreuk te lijden? Zal men niet bij de minste verbetering van sommige onzer belastingen, verbeteringen, die eene mindere opbrengst ten gevolge kunnen hebben, aankomen met het bezwaar: eene billijke verbetering is het, maar wij kunnen geene enkele onzer inkomsten missen, want wij weten niet wat wij noodig zullen hebben? En toch, de belastingen der gemeenten moeten worden herzien, want belemmerende douanen-liniën en de spoed der spoorwegen zijn met elkander in het strengste kontrast. En toch, vele onzer belastingen eischen dringend hervorming, of behooren te vervallen, want zij zijn òf buiten de denkbeelden van den tegenwoordigen tijd, òf staan de ontwikkeling der nijverheid in den weg. Maar dat alles is hoogst moeijelijk, zoo niet onmogelijk gemaakt door de onbepaalde finantiële verbindtenissen die wij hebben aangegaan. En de Minister van Finantiën, als hij eenmaal van het staatstooneel aftreedt, zal aan zijnen opvolger eene nalatenschap achterlaten, die alleen onder beneficie van inventaris zal kunnen worden aanvaard.

Maar behalve dat eene grondige herziening van ons belastingstelsel zal worden tegengehouden, zullen ook vele zaken van publiek belang en erkende noodzakelijkheid moeten achterwege blijven.

Om de waarheid dezer stelling goed te gevoelen, behooren wij ons eene voorstelling te maken van de kosten, die eene eerlijke uitvoering der spoorweg-wet zal na zich slepen, in verband tot onzen finantiëlen toestand. De uitgaven voor de spoorwegen, zoo als die oorspronkelijk werden voorgesteld, werden opgegeven te zullen bedragen 90 à 100 millioen. Dit is veel te laag, zoo als door iedereen wordt erkend. De Heer van Hall heeft in November 1859 gezegd, dat geen enkele spoorweg is aangelegd, die niet minstens 25 pCt. boven de raming liep. Is dit waar bij spoorwegen, die op eene raming berusten, hoe zal het dan zijn bij spoorwegen waarvan geene raming is opgemaakt en waarbij men belang had om de kosten zoo laag mogelijk op te geven? Neemt men echter de veronderstelling aan

van den Heer van Hall, dan klimmen de kosten van het spoorwegplan, zoover dit oorspronkelijk is voorgesteld, tot 125 millioen gulden. Maar daar komt nu nog bij: 1° de lijn Groningen-Meppel, vroeger berekend tot een bedrag van ƒ 4,800,000 en dat dus wel op minstens 5 millioen mag worden gesteld; 2° de bruggen over onze hoofdrivieren in het midden des lands, die niet in het plan waren opgenomen, en waarvoor met geene mogelijkheid eene som is op te geven, ook in verband tot de waterkeerende werken, die er het gevolg van zullen zijn; 3° de verbinding van Nijmegen aan het spoorwegnet, omdat Pruisen, volgens de eigen verklaring der regering, daarvan afhankelijk maakt eene aansluiting te Venlo, terwijl op die aansluiting een groot deel van het spoorwegplan berust; 4° een kanaal door Zuid-Beveland; 5° de verbetering van de havenwerken te Vlissingen, en eindelijk 6° de defensie-kosten, vroeger begroot op 6 millioen, en thans voorzeker niet minder, door de werken die zullen noodzakelijk zijn in het midden des lands. Door dit een en ander klimmen de uitgaven voor de spoorwegen tot een ontzettend cijfer; tot een cijfer, dat met geene mogelijkheid is op te geven, maar dat vooral ook daarom zoo bedenkelijk is.

En waaruit zal dit alles moeten worden gevonden?

In de allereerste plaats uit onze koloniale baten; en eerst dan, als die blijken mogten ontoereikend te zijn, zal het middel der leeningen kunnen worden overwogen. Het zijn dus de Oost-Indische baten, die voor de spoorwegen verbonden zijn. Maar vooraf moet uit die baten nog worden aangevuld het te kort, dat op onze gewone staatsdienst bestaat. Nederland toch vertoont het zonderling schouwspel, dat zijne gewone staatsuitgaven nimmer door zijne gewone inkomsten kunnen worden bestreden, en dat er jaarlijks in gewone omstandigheden 13 millioen noodig zijn, om het bestaande te-kort aan te vullen. Maar nu kunnen er buitengewone omstandigheden opkomen; nu kunnen oorlogs-toerustingen, zooals in 1859, of dijkbreuken, zooals wij helaas! hier te betreuren hebben, het cijfer onzer uitgaven aanmerkelijk opdrijven. Dan, het spreekt van zelve, vermeerdert het te-kort van 13 millioen aanmerkelijk, en in diezelfde mate vermindert de som die wij van de koloniale baten voor spoorwegen overhouden. Maar ook die baten zelve zijn niet stationair en hangen af, zoowel van de prijzen der produkten, als van de behoeften onzer overzeesche bezittingen. Terwijl de prijs der Java-koffij dit jaar was 38½ à 39½ cents, zal

het koloniaal batig slot bedragen ruim ƒ 30,000,000. Maar nu was de prijs van die zelfde koffij in 1858 27½ à 32 cents, in 1852 24 à 25½ cents, zonder nog te spreken van de jaren 1846, 1847 en 1848, toen men daarvoor niet meer dan 17½ à 20 cents bedingen kon. Eene daling van den koffij-prijs behoort dus niet onder de onmogelijkheden, en met die daling daalt ook het cijfer der koloniale baten. En nu wijzen wij nog op de steeds klimmende behoeften onzer koloniën, waardoor het cijfer der uitgave aldaar, in de laatste jaren, op eene ontzettende wijze is toegenomen, en nog steeds toenemen zal. Waarlijk, men geeft niet toe aan te overdreven sombere voorstellingen, als men de mogelijkheid aanneemt, dat de koloniale baten zich niet voortdurend op het cijfer van 30 millioen zullen kunnen handhaven. Die mogelijkheid zal dan ook der vertegenwoordiging onophoudelijk voor oogen staan. De onzekerheid der koloniale baten en de onzekerheid van wat de aanleg der spoorwegen kosten zal, zullen twee magtige beletselen zijn voor alle verdere materiële ontwikkeling. De regering voelde dat onwillekeurig, toen zij in de Memorie van Toelichting voor den aanleg van spoorwegen ter neêr schreef: ‘dat het volk van Nederland, zoowel regering als ingezetenen, zich wel behoort te doordringen van de overtuiging dat het, in de eerste jaren zooveel bestedende om het genot van spoorwegen te verkrijgen, zich gestreng moet ontzeggen het doen van andere buitengewone of van eenige andere dan volstrekt noodzakelijke uitgaven.’ De Tweede Kamer gevoelde dat eveneens, want zij sprak, blijkens het voorloopig verslag, vooral op finantiële gronden een hoogst ongunstig oordeel uit over het wets-ontwerp voor de doorgraving van Holland op zijn smalst en voor de verbetering van den waterweg van Rotterdam naar zee. En wat toch is voor een handeldrijvend volk meer levenskwestie, dan eene goede verbinding van zijne groote koopsteden met de zee. Dan, die wigtige belangen zullen worden opgeofferd aan de groote maar onbekende eischen der spoorwegen. Het zullen altijd en altijd de spoorwegen zijn, die zich tegen elke nieuwe onderneming, tegen elke nieuwe uitgaaf zullen verzetten. Alle materiële ontwikkeling zal stationair zijn, voor zoover ze niet het gevolg is van den aanleg der spoorwegen, want het overschot onzer koloniale baten is immers daarvoor verpand, en in de onzekerheid of dat overschot wel voldoende zal zijn, zal men niets daarvan willen afstaan voor eenig ander nuttig werk. De

noordelijke provinciën zouden vreezen, dat hare lijnen daardoor schade lijden, de zuidelijke meenen dat hare wegen daardoor zouden achterstaan, het midden des lands denkt er door te zullen worden opgeofferd. Want op acht verschillende punten zal te gelijkertijd begonnen worden, en iedere provincie zal met argus-oogen toezien, of op die acht verschillende punten wel in gelijke mate wordt voortgewerkt. Het provincialisme is weder opgewekt, en die acht verschillende punten van aanleg mag men voorzeker wel noemen: de koncessie eener zwakke regering aan de eischen van het provincialisme.

Maar niet alleen op het materieel gebied, op elk ander gebied zal stilstand zijn. Wij hebben het reeds kunnen zien bij de behandeling der staatsbegrooting voor 1861, hoe men toen trachtte de les der regering in praktijk te brengen: het volk van Nederland moet zich nu gestreng ontzeggen het doen van andere buitengewone of van eenige andere dan volstrekt noodzakelijke uitgaven. En die zucht zal vermeerderen, naarmate de uitgaven voor de spoorwegen toenemen.

En nu de emancipatie der slaven. Zal die wel uitermate bevorderd worden door de finantiële verbindtenissen die wij hebben aangegaan? Zal bij al de andere bezwaren die aan eene emancipatie verbonden zijn, de vertegenwoordiging er zoo gemakkelijk toe besluiten om 16 à 17 millioen af te nemen van de gelden, die voor den aanleg van spoorwegen bestemd zijn? Wij vreezen het maar al te zeer, en houden het er voor, dat de finantiële politiek van het tegenwoordig kabinet er krachtig toe zal hebben bijgedragen ook de zwarte bevolking van Suriname nog geruimen tijd de ketenen der slavernij te doen torschen.

Mogt men nu meenen, dat wij den toestand te sterk hebben gekleurd, en mogt wat wij hierboven herinnerden onze stelling nog niet ten volle hebben geregtvaardigd, dan wijzen wij ten slotte nog op dit ééne feit: in de schatkist liggen millioenen schats renteloos neder, die men voor een groot gedeelte, althans vooreerst, niet noodig heeft. Nu zoude het wenschelijk zijn, om een deel dier millioenen te amortiseren, ten einde, door rente besparing, het beschikbaar kapitaal te vergrooten, om dan later, als de behoefte blijkt, eene nieuwe leening aan te gaan. De vrees, dat men later op nadeeliger voorwaarden zal moeten leenen, kan daarvan niet terughouden, omdat tegen die vrees de kans overstaat van het tegendeel, terwijl men in ieder geval dit ééne groote voordeel zou bereiken: dat men

meer kapitaal zou kunnen vernietigen, dan later zou behoeven geschapen te worden. En toch moeten die millioenen schats renteloos in de schatkist opgehoopt blijven. Waarom? Omdat men ze bestemd heeft voor de spoorwegen en men ze nu ook geene andere bestemming wil geven, vreezende, dat men, ze eenmaal uit de handen gevend, later altijd eenig gevaar loopt ze niet weêr in handen te krijgen. Nu vragen wij: als men zoozeer ducht de voorhanden gelden, tijdelijk, nuttig te besteden, uit vrees dat ze daardoor welligt aan de spoorwegen worden onttrokken, zal men dan zoo bereid zijn, om aan gelden eene bestemming te geven, waardoor men de zekerheid heeft, dat ze voor den aanleg van spoorwegen verloren zijn?

Ziedaar de toestand waarin wij gebragt zijn door de finantiële politiek van dit kabinet. Ziedaar het antwoord op de vraag, die wij deden: beantwoordt de finantiële politiek van den Heer van Hall aan de eischen die men regt heeft aan een Minister van Finantiën te doen? In plaats van vastheid van beginselen, zagen wij beginselloosheid schier als beginsel gehuldigd; in plaats van naauwgezetheid, zagen wij groote ruimte van politiek geweten; in plaats van morelen invloed, zagen wij een toegeven aan alle eischen ten koste van het algemeen belang; en in plaats van bij de finantiële grondslagen voor het spoorwegplan, ook de eischen der toekomst te raadplegen, zagen wij geheel ons finantiewezen op een enkelen worp gesteld, en de belangen der toekomst op eene verbazingwekkende wijze prijs gegeven, - alles het gevolg, op finantiëel gebied, van die politiek welke wij in het motto van ons opstel zoo krachtig zagen gekarakteriseerd. Zal het beeld gunstiger zijn, 't welk ze op koloniaal terrein ons vertoont - een terrein waarop uit den aard der zaak de Minister-President en het gansche ministerie, ook na opoffering van den ambtgenoot, even goed als vroeger voor elke gedane handeling verantwoordelijk blijft?

Nergens misschien werkt de bedoelde politiek, in hare uitkomsten, verderfelijker dan in Indië, maar ook op geen gebied heeft zij langer zich vertoond. Zelfs het Ministerie van 1849 kon zich tegen hare misleidingen niet geheel en al beveiligen; zelfs dat Ministerie wist zij binnen te sluipen, en op 't zelfde

oogenblik, dat zij de liberale beginselen van dat kabinet heette lief te hebben en te steunen, heulde zij met hen, voor wie Indië niet anders was dan de bron, waaruit aan de meest onbeschaamde eischen van het eigenbelang voldoening moest worden gegeven. 't Gelukte haar zich op dat terrein staande te houden, toen haar elders, op alle andere punten, doodelijke slagen werden toegebragt. En toen nu het liberale ministerie plaats maakte voor dat van ‘eene tegenovergestelde rigting,’ liet zij die vreemde plant, waarop haar leven was verlengd, maar waarop ze toch niet kon gedijen, gaarne los, om uit de ‘tegenovergestelde rigting’ nieuwe kracht te putten. Tot op dit oogenblik heeft zij hare plaats nog niet behoeven in te ruimen. Zij schikt zich gaarne naar de vooroordeelen, naar den volkswaan van het oogenblik, naar de meest uiteenloopende wenschen en verlangens, naar de onverzadelijke hebzucht en eerzucht, om maar de magt in handen te houden, en de eischen van 't publiek belang komen dan eerst in aanmerking, wanneer zij met hare zekerheid en haar bestaan niet in strijd zijn.

Is het te verwonderen, dat de koloniën en bezittingen van het rijk in andere werelddeelen onder hare werking veel hebben geleden?

In West-Indië blijft de slavernij, als een verderfelijke kanker, knagen aan de ontwikkeling dier door de natuur zoo rijk gezegende koloniën. De afschaffing van dezen in onze eeuw niet meer te huis behoorenden toestand is de voorwaarde van elke hervorming, van elke lotsverbetering, van alle toekomstige welvaart in Suriname. Sedert vele jaren is de overtuiging hiervan diep in ons volk doorgedrongen, - en toch blijft de slavernij, en toch gaat de kolonie jaarlijks meer achteruit. Er is een krachtige geest, een heldere blik, eene moedige hand noodig, om eenen maatregel, of liever eene reeks van maatregelen te nemen, waardoor de geheele omkeering wordt tot stand gebragt, welke die maatschappij vereischt; maar de politiek, die alleen zich zelve zoekt, is daartoe niet bij magte. Zij vervaardigt wetsontwerpen tot emancipatie der slaven en zij trekt ze weder in; zij kiest heden een weg, die, met ter zijdestelling van alle persoonlijke en private konsideratiën, alléén naar de hervorming en het welzijn der ongelukkige Kolonie gerigt is, om morgen dien weg weder te verlaten en in de armen van het meest cynische eigenbelang zich te werpen. Zoo blijven de slaven in hunne ketenen; zoo blijft Suriname in kwijning en ver-

derf - maar zoo bereikt die politiek haar doel, want zij blijft leven.

Maar in Nederlandsch Indië, op Java, daar schijnt zij toch met uitstekende uitkomsten te werken. Immers jaarlijks nemen de millioenen toe, die Indië aan 't moederland schenkt. Wat zal men meer verlangen?

't Is zoo! Het verschijnsel is waar, dat de millioenen toenemen. Maar is dat aan haar te danken? Of alleen en uitsluitend aan de hooge en toenemende prijzen van suiker, koffij, tin en indigo? Zij is tot dus verre niet bij magte geweest, meer suiker, meer koffij, meer indigo te leveren, dan reeds vóór tien en vijftien jaren. Zij heeft niets gedaan, waardoor de produktie van Java is toegenomen, Zij heeft alleen het geluk gehad, dat er eene ongehoorde rijzing in de prijzen is gekomen - en nu klemt zij zich aan de uitkomsten dier buitengewone gebeurtenis vast, als hare verdienste en haar werk. Zij roept de schuldeischers van den staat toe: ‘Ziet, die millioenen, die zijn afgelost door remises uit Indië, hebt gij aan mij te danken!’ Zij stelt zich voor aan de spoorweg-kranken en spoorweg-helden, als de toovenaar, die de millioenen bezorgt, waaruit de spoorwegen worden betaald. Zij antwoordt op elke tegenwerping, op ieder verwijt en op de scherpste kritiek: ‘kunt gij mij veroordeelen en verwerpen, die door mijne koloniale wijsheid zooveel rijkdom aan Nederland bezorg?’

Maar in welken toestand is nu Nederlandsch Indië, niettegenstaande die millioenen die het afwerpt, onder haar beleid eigenlijk gekomen? Vraag het aan iedereen; vraag het aan mannen van alle kleuren en alle rigtingen; vraag het aan alle ingezetenen van Nederlandsch Indië. Allen zullen erkennen, dat die toestand hoogst bedenkelijk is. In den regel wordt de aankomst eener mail tegenwoordig met schrik te gemoet gezien. Gedurig nieuwe onlusten, opstanden, oorlogen. Gedurig klagten over achteruitgang en verval, over tegenwerking en onderdrukking van 't goede, dat zich uit eigen kracht ontwikkelt, over stelselloosheid, wispelturigheid, demoralisatie bij de regering. Gedurig klagten over verwaarloozing van gewigtige publieke aangelegenheden, over opoffering van de toekomst aan de voordeelen van het oogenblik, over gebrekkige uitvoering van gebrekkige maatregelen, over geldverspilling bij groote karigheid, over de opdrijving met millioenen van de uitgaven, zonder vruchten voor den staat. Dan eens wordt in deze rigting ge-

regeerd, dan eens in gene, al naarmate de meening van het oogenblik bovendrijft, maar van daar ook, dat er eigenlijk eene regeringloosheid is, waaronder alle belangen, behalve die van gunstelingen, gekrenkt worden en lijden.

Wilt gij eene stem uit Indië hooren over den toestand en zijne oorzaken? ‘Overal waar partikuliere konsideratiën, persoonlijke begunstiging, nepotisme en familie-regering op zulk eene ergerlijke wijze als in ons Indië op den voorgrond staan; overal waar voor kundige, krachtvolle, helderziende en ijverig werkzame mannen, maar verstoken van protektie, geene plaats is; overal waar de gewigtigste betrekkingen bestemd zijn voor de leden van sommige familiën of gunstelingen of intriganten, onverschillig of zij er geschiktheid voor bezitten; overal, waar de zelfstandige, eerlijke, opregte ambtenaar, die naar eigen overtuiging adviseert en waarheid stelt boven vleijerij, moet achterstaan bij den onderworpen en gedweeën pluimstrijker, - overal waar dat stelsel op zoo groote schaal als in ons Indië in praktijk wordt gebragt, moeten wel zoo wrange vruchten geplukt worden, als der Nederlandsche natie thans met elke mail worden aangeboden. Maak de beste wetten, de voortreffelijkste organisatie, de uitstekendste voorschriften; doch laat de uitvoering over aan hen, die niet het publiek belang, maar in de eerste plaats de zorg voor zich zelven en hunne kinderen en hunne bloedverwanten en hunne vrienden in 't oog hebben - en gij zult niets dan verwarring en verkeerdheid en de droevigste gevolgen uit uwe schoone wetten zien geboren worden.’

Kan deze schildering uit Indië ons bevreemden, die de gebeurtenissen in 's lands vergaderzaal in de laatste jaren hebben bijgewoond? Is die zelfde stelselloosheid, die zelfde wankelmoedigheid, dat zelfde hinken op twee en meer gedachten, dat veroordeelen van 't geen men gisteren goedkeurde, dat bukken voor vooroordeelen en zich onderwerpen aan de eischen van het eigenbelang ook niet daar een schouwspel geweest, dat ieder zelfstandig man met weêrzin moest vervullen?

Heden worden negentien havens voor den algemeenen handel in Indië geopend en morgen worden ze weder gesloten, omdat de regering zich demoedig buigt voor den algemeenen tegenstand.

Men erkent, dat de vrije arbeid en vrije industrie op Java voor groote ontwikkeling vatbaar zijn, - men neemt maatregelen in die rigting en overdrijft ze zelfs; men bepaalt, dat

de groote publieke werken niet meer in heerendienst zullen worden verrigt; men begunstigt en bevordert tabakskultuur en suikerriet-aanplant door vrije handen; men verkondigt in een tal van officiële staatsstukken en berigten den lof van dat stelsel en zijne rijke uitkomsten. Maar weldra triomfeert eene andere, geheel tegenovergestelde, meening. Zij, die hunne voordeelen en winsten hebben bij het dwangstelsel en eene algemeene konkurrentie vreezen, voegen hunne stem bij die van oude ambtenaren, gehecht aan het gezag, den invloed en de vooroordeelen hunner vroegere betrekking; de zwakke regering wordt door hen medegesleept; en nu wordt al wat vroeger officiële waarheid was voor misverstand of leugen verklaard, al wat vrije arbeid heet als eene mystifikatie gebrandmerkt, en op Java zelf wordt door allerlei geheime middelen, slinksche wegen en zelfs hier en daar door ruw geweld, de partikuliere ondernemingszucht tegengewerkt of vernietigd.

De wet zal regeren, niet langer ministeriële willekeur, niet langer de luim van een enkel man of het toeval van het oogenblik. De meer dan tachtig millioenen schats der Indische geldmiddelen, waarover thans door den Minister van Koloniën jaarlijks naar goedvinden wordt beschikt, zullen aan de kontrôle der wetgevende magt zijn onderworpen. Art. 60 der Grondwet zal in 't leven worden geroepen, en werkelijk biedt men der Tweede Kamer een ontwerp aan, dat in die rigting aanvankelijk vrij wel aan de behoefte voldoet. Maar de partij der oudgasten dreigt den Minister met haren toorn; zij laat zich de beschikking over de millioenen, waarvan ook haar tot dusverre een deel werd toegeworpen, niet ontrukken; zij vreest de wet, de kontrôle en de verantwoording, als den ondergang voor zich zelve; zij bedekt het land met vlugschriften en dagblad-artikelen en met de verraderlijke leus ‘dat men den Koning het opperstuur over de Koloniën wil ontnemen’, - en de Minister, die slechts door de noodzakelijkheid gedrongen, zijn ontwerp had vervaardigd, laat zich nu even gemakkelijk bewegen om het terug te nemen, als hij later, in de ure des gevaars, weder beloofde het op nieuw te zullen aanbieden.

Ziedaar enkele voorbeelden van de tallooze wisselingen, weifelingen, wendingen, omkeeringen en sprongen, die de gekenschetste politiek op koloniaal terrein ons in 't parlement deed bijwonen. Is het te verwonderen, dat onder zulk een bestuur in Indië zelf niet dan verwarring, regeringloosheid en verwaar-

loozing van 't algemeen belang wordt gezien? Is het te verwonderen, dat de achting, de eerbied, het ontzag voor het gouvernement, reeds door de magthebbers zelven zoozeer geschokt, meer en meer wordt ondermijnd? Is het te verwonderen, dat in zulk een toestand het eigenbelang vrij spel heeft en de gunstelingen zich verzekeren van ruime aandeelen in 't geen voor het algemeen belang bestemd is?

Men wil niet, dat de wet regeert. Het besef der noodzakelijkheid, dat ook voor het bestuur van Indië wettelijke regelen worden gesteld, dringt bij de vertegenwoordiging meer en meer door. Daarom trad ook in 1858 een nieuw ministerie op, met een programma waarin die belofte op den voorgrond stond. Maar schrik voor de wet is de meest kenmerkende eigenschap der oudgasten-partij. Juist de eisch van wettelijke regeling bij de Kamer en de meest hardnekkige tegenstand bij den auteur van 't programma van 1858, was de worsteling en de wanhopige strijd van het laatste jaar, waarin de Minister, eindelijk is bezweken.

Zal de parasitische politiek nu eindelijk, althans op dit terrein, zich terugtrekken? Zal zij zich overwonnen verklaren en het terrein verlaten? Die het gelooft, die er zich mede vleit, zal zich bedrogen vinden. Zoolang de President-Minister Ministers van Koloniën aan den Koning voordraagt, zal geene andere dan die kronkelende en slangswijze kruipende staatkunde, ook op koloniaal terrein, heerschen, welke wij hierboven hebben geteekend; zoolang blijven willekeur en gunstbetoon, in plaats van het algemeen belang en de wet in Indië heerschen. Al kwam ook een nieuwe Minister van Koloniën, lid van dat Kabinet, met nog krachtiger verzekeringen, nog duidelijker toezeggingen, dan 't programma van 1858, toch zou men wel middelen vinden, om ze verijdelen; het zou alweder niet anders zijn, dan een nieuw middel, in de hand der heerschende politiek, om haar weinig roemrijk leven nog eene wijle te verlengen.

Na al het gezegde kunnen wij thans met weinige woorden volstaan. Wij hebben de parasitische politiek niet alleen leeren kennen zooals ze op zich zelve is, maar wij hebben ze praktisch ook in werking gezien. Wij hebben ons bekend gemaakt met haar invloed op het regeringsgezag, op de vertegenwoordiging, op de spoorwegzaak, op onze geldmiddelen, op het beheer onzer koloniën, en het resultaat van ons onderzoek was haar

steeds ongunstig, de hoofdoorzaak harer dwalingen vonden wij steeds in hare onjuiste onderscheiding tusschen burgerlijke en staatkundige beginselen terug. Wat behoeven wij meer tot hare veroordeeling? Eéne opmerking echter nog ten slotte. Welke politiek zal de parasitische opvolgen, indien deze nog langer blijft geduld en vasten voet in Nederland verkrijgen mogt?

De tegenwoordige staatkunde is niets anders dan de ontwikkeling, de hoogere magt van de transaktie-politiek, die haar is voorafgegaan. Sinds meer dan zeven jaren reeds hebben wij het verloochenen van onze beginselen als eene deugd, als een offer aan het welzijn van het vaderland leeren beschouwen: geen wonder dat ten laatste beginselloosheid regerend stelsel werd. Door reaktie in 't leven geroepen, hebben de ministeriën van 1853 en van 1856 terstond bij hunne optreding de banier verbroken welke zij zelve hadden geplant; en reaktionair door zijne zamenstelling stak ook het laatste, onmiddellijk aan het tegenwoordige voorafgaand gouvernement onmiddellijk de konstitutionele vlag op zoodra het zijnen zetel slechts had veroverd. Evenzoo het thans regerende, welks hoofd, als tegenstander èn van wezenlijke politieke vrijheid en zelfstandigheid, èn van verbetering onzer middelen van vervoer door opofferingen uit de schatkist wèl bekend, op eenmaal, Minister geworden, de staatslokomotief met de vaan van het liberalisme getooid, als een apostel van het parasitisch geloof uitzendt naar alle streken des lands. Zoo hebben gedurende al die jaren de opeenvolgende ministeriën ‘der tegenovergestelde rigting’ op materieel als op algemeen staatkundig gebied, niet alleen met de kalveren der wederpartij geploegd, maar ze bovendien ook door overwerking verzwakt, terwijl de grond door het rusteloos omwoelen schraler in plaats van vetter is geworden, en de publieke moraliteit, de ziel van alle politiek leven, al meer en meer aan 't kwijnen geraakt. En wat heeft bij dat alles onafgebroken onze staatkunde beheerscht? Wat is steeds het leidend beginsel dier staatkunde geweest? Immers voortdurend de volksopgewondenheid en de volksbeweging van den dag. Aan volksbeweging hebben wij sinds 1853 onze beginselen ten offer gebragt; aan volksbeweging geven wij niet minder onberaden en gedachteloos in 1859 en 1860, met verzaking van het algemeen belang voor het plaatselijk en bijzondere, ons gewonnen; en voor de toekomst hebben wij aan volksbewegingen

nogmaals, door onze spoorwegwet, de eindbeslissing onzer staatkunde in handen gespeeld. De politiek derhalve, die de tegenwoordige volgen moet, indien wij blijven voortgaan op den ingeslagen weg, is geene andere dan die der demagogie. Of liever, de demagogie regeert reeds in Nederland. Zij het in kerkelijke, zij het in spoorwegzaken, 't is al om 't even, door haar worden wij geleid en overheerscht. Nu nog onder bedekte vormen, 't is waar, die den schijn der konstitutionele monarchie blijven eerbiedigen; maar niet lang meer of ze zal, wanneer hare feitelijke heerschappij blijft voortduren, ook dien schijn ter zijde werpen, en onbeschaamd zoowel als gewetenloos in hare ware gedaante zich aan ons komen vertoonen. En wat dan uit Nederland en Neêrlands vrijheid worden moet, we behoeven het waarlijk niet onder woorden te brengen: de analogie der geschiedenis leert ons, dat het einde der regeringloosheid steeds het meest onverantwoordelijk despotisme is geweest.

Dat dus is, bij al de nadeelen welke de parasitische politiek na zich sleept, nog het grootste van alle: dat zij in 't eind niet enkel zich zelve, maar, zij het nog onbewust, doch niettemin zeker, ook den ganschen staat dreigt te gronde te rigten, en ons in de armen gaat werpen van die demagogie, wier laatste woord steeds de algeheele vernietiging aller volksvrijheid, aller zelfstandigheid der natiën bleek te zijn. Derwaarts, naar dien afgrond snelt Nederland met rassche schreden, indien het langer dan volstrekt noodzakelijk, eene staatkunde als de thans heerschende blijft dulden, en indien het niet zijn vonnis velt over eene politiek, die volkswaan en volksopgewondenheid en partikulier belang als de eenige beweegkrachten in den staat beschouwt.

Vraagt men, van de waarheid dezer meening overtuigd, naar het middel om het dreigend kwaad te stuiten, dat middel ligt voor de hand en binnen het bereik van ons allen: bezadigde, maar onverholen uiting der publieke opinie in al de organen welke haar ten dienste staan: een algemeen protest, niet tegen personen maar tegen feiten en toestanden, tegen elke staatkunde die kronkelpaden boven den regten weg verkiest. De vertegenwoordiging heeft ons het voorbeeld gegeven: de minderheid door hetgeen zij heeft gesproken, de meerderheid door te zwijgen op het gesprokene. Dat de openbare drukpers het gegeven voorbeeld slechts volge, en voorzeker! geene regering, hoe gevoelloos ook, of zij zal ten laatste moeten

zwichten voor die volksstem, - eene stem, die niet door de opgewondenheid van het oogenblik wordt gewekt, en ook niet door de zucht om eenig bijzonder belang ten koste van het algemeen te bevorderen, maar die uit liefde voor het konstitutionele koningschap en voor de konstitutionele vrijheid, protesteert tegen al wat gevaar dreigt aan vrijheid en orde. Wordt eenmaal algemeen en allerwege dat protest gehoord, dan is onze vrees niet groot meer voor het kwaad, door eene verkeerde staatkunde nog aan het vaderland toe te brengen. Maar één zij dan ook het woord, dat wij allen, burgers van dat vaderland, hoe verscheiden in staatkundige zienswijze, thans eensgezind leeren uitspreken, ééne de banier om welke wij, met behoud van eigen zelfstandigheid ons scharen: het woord dat zegt en de banier waarin geschreven staat: - ‘Wanneer ik mij vinde tegenover zulk eene politiek, tegenover de parasitische politiek, waar ook verkondigd en door wien ook voorgestaan, - die politiek stem ik af!’

Katechetiek.

E. Moll, pred. te Goes. Katechetiek of theorie van het godsdienstig onderwijs. Handboek voor de protestantsche kerk in Nederland, vrij gevolgd naar 't hoogduitsch van C. Palmer.

‘Herr Doctor wurden da katechisirt, Hoff es soll Ihnen wohl bekommen.’ Onze oneerbiedige eeuw sprak met deze woorden weinig goeds van de eerwaardige instelling der katechese uit. Indien de theologie immer of ooit in het ondeugende portret van Mephistopheles hare gelijkenis heeft gevonden, dan heeft zij die oneerbiedige behandeling verdiend; en zouden wij zelfs nog in ons regt zijn, wanneer wij aarzelden om het *katechisiren* voor een beschrijving te laten gelden van Gretchen's gemoedelijke vraag aan Faust, ‘wie hast du 's mit der Religion?’

Dr. E. Moll duide 't ons niet euvel, indien wij bij zulk een theologisch onderwerp met deze aanhaling onze aankondiging van zijn werk aanvangen. Wij wenschen voor hem noch iemand onder te doen in de waardering der katechisatie. Ons roept wekelijks die kleine schaar van jolige en stoeijende kinderen, van die leergierige jeugd het rijmpje toe: ‘sic vos non vobis mellificatis apes.’ Aan geen deel bijna onzer kerkelijke pligten is 't ons duidelijker, dat wij leeraars heeten om anderen te leeren, dat al onze wijsheid en al onze wetenschap daartoe in den goeden schat onzes harten verzameld werd, opdat wij om ons heen die kinderen zouden geven niet langer ‘de kruimkens, die daar vallen van de tafelen der heeren,’ maar het brood dat ons zelf voedt. Vindt elke wetenschap onzer eeuw roem in het populariseren harer uitkomsten, de wetenschap der godsdienst,

in zooverre zij door de leeraren der kerk wordt vertegenwoordigd, wil ook van hare verkregen kennis mededeelen. Bovendien bestaat de kerk wel om geen andere reden dan om op te voeden; het godsdienstig leven, dat in haar is, dat althans in haar geacht wordt te zijn, moet zij uitstorten in de harten der vele leden en aankomende leden. Is de kerk het ligchaam van Christus, is Christus de zoon van God, dan moeten door middel der kerk allen, volwassenen en kinderen, gebragt, geleid worden tot dat zelfde zoonschap, tot het worden van kinderen Gods. Kan evenwel de kerk, als uitwendige inrigting bezien, nooit iets meer dan een hulpmiddel zijn, is zij even als de sabbath om den mensch, gaat de mensch nooit geheel in haar op, dan ligt 't voor de hand, dat elke kerkelijke daad, elke kerkelijke betrekking alleen in zooverre den mensch opvoedt als zij hem met gezindheden vervult, die hij op het leven kan toepassen. Doch gelijk opvoeding het kind alleen op den weg brengt om een mensch te worden, zoo kan ook de kerk haren kweekeling slechts op den weg brengen om een christen te worden. De katechisatie levert daarom geene christenen af, maar heeft haar pligt gedaan als zij den kinderen kennis, overtuiging van, en zoo 't kan, geneigdheid tot het christendom aanbrengt. Wij hebben dus wel niet veel, voor 't meest alleen een bezwaar van weinige beknoptheid, in te brengen tegen de definitie van katechese, die wij in het werk van de HH. Palmer en Moll aantreffen: ‘De katechese is die werkzaamheid der kerk, waarmede zij door tusschenkomst van het in haar bestaande leeraarsambt, de jeugd, die zij door den H. Doop in Gods koningrijk opnam, door gemeenschappelijk onderwijs naar de leer der kerk en door gemeenschappelijke opvoeding voor het kerkelijke leven, zóó ver ontwikkelt, dat zij haar, op grond harer belijdenis, tot lidmaten aannemen en bevestigen kan, en haar in al de goederen der gemeente van Jezus Christus doet deelen.’ Maar toch iets: dat het onderwijs en de opvoeding niet geschieden voor het kerkelijk leven, maar voor het leven, zonder meer. Men moet een duitsche lutheraan zijn, een die ziek is aan het *Kirchthum*, om zoo het middel voor het doel te beschouwen. Palmer zal als zoodanig zich nog wel aan ons doen kennen. Wij nemen tegenover de smalers op de katechisatie haar in bescherming. Wel zou het niet moeijelijk zijn naast het ‘katechisirt werden’ ook van katechisatie-wijsheid en van katechiseermeester te gewagen, en dit juist niet van voordeelige reputatie. Maar, deelt die bescheiden leerure

des predikants dien smaad der onbeduidendheid zelfs niet met zijn ‘preek’? Een hartige lach, een geestige spot kan ons evenwel niet deren; 't is beter nog eens met het zout der rede besprenkeld dan vergeten te worden. Er zal hier en daar nog wel eens geschud mogen worden aan een ouden stijven vorm, een slenter verstoord, een onbehagelijke deftigheid verschrikt! Maar desniettemin ligt in de katechisatie een rijke mijn van kostbare mededeelingen, van onschatbare gelegenheden om op onbezoedelde en frissche harten te zaaijen. Men moet er liefde voor hebben en zich met de kinderwereld kunnen vereenzelvigen; het moet om de kinderen te doen zijn; men moet zich zelf vergeten kunnen, en in de kinderen iets meer zien dan zoovele objecten, waar men zijne proeven op doet: zoo als zeker Jezus weinig aan den toon en zijne eigene behendigheid in het leeren gedacht heeft, toen hij aan de kinderkens zijner dagen een vriendelijke hand op het hoofd leide en hun het hemelrijk toezeide.

De katechisatie beslaat alzoo een gewigtige en moeijelijke plaats in het werk van den predikant. Een handboek voor deze praktijk kan zeker rekenen althans zijne opmerkzaamheid te trekken. 't Ligt in den aard van den menschelijken geest, met bewustheid te willen handelen, van den docerenden geest een methode van doceren zich te vormen of eigen te maken. In zooverre nu de katechisatie een onderdeel is van de algemeene opvoeding, behoort de katechetiek, ‘de theorie van het godsdienstig onderwijs’, tot de algemeene paedagogiek. Wij vinden dit natuurlijk wel vermeld in het werk der HH. Palmer en Moll, maar, en het is naar onze meening een der gewigtigste aanmerkingen, die tegen hunnen arbeid gemaakt moet worden, veel te weinig, veel te oppervlakkig. Eigenaardige gebreken zijn er het gevolg van. Op het gebied der historie begaan de schrijvers daarom groote onbillijkheden. Zij verkleinen den invloed, dien de kerk in de eerste veertien eeuwen van haar bestaan op de vorming der jeugd heeft uitgeoefend. Ware 't ook al, dat de voorbereiding voor de communie in het van buiten leeren van '*t Credo, Ave Maria* en *Pater Noster* bestond, zoo als dan ook uitdrukkelijk wordt aangetoond, de school is onmiskenbaar de vrucht der christelijke kerk. De leeraars der kerk, de kloosterbroeders zijn de onderwijzers der volken geworden, en bijna, neen, in alle landen, is het onderwijs alleen aan de kerk te danken. Men kan daarom, dunkt mij, niet zonder

miskenning van den christelijken geest zeggen: ‘de R. katholieke kerk deed voor het godsdienstig onderwijs der jeugd weinig’; 't kan der kerk toch niet worden geweten, dat zij in de 12-15de eeuw niet op de hoogte onzer dagen stond; het godsdienstig onderwijs door haar gegeven was voldoende; immers gaf zij den leek niet aan zich zelven over, maar hield in hare moederarmen den immer onmondige tot aan, tot over het graf gekneld.

Voorbijzien, niet genoeg acht geven ten minste, op dien band tusschen katechese en algemeene paedagogie, verleidt verder de schrijvers tot een wel is waar door gewoonte bijna gewettigd, maar daarom niettemin ergerlijk oordeel. 't Is nu niet de plaats om dat uitvoerig aan te wijzen, maar wij meenden toch wat meer billijkheid van oordeel jegens lieden, die zich op het gebied der paedagogie onderscheiden hadden, te moeten verwachten. De historische inleiding is na een kort overzigt van de geschiedenis der katechese tot de Hervorming genaderd. Luther verwerft billijkerwijze als opvoeder des volks eene eereplaats. Enkele Nederlanders zijn ook te boek gesteld. De eeuw van het *dood papierengeloof* zijn wij voorbij. De edele reactie van Spener en Francke wordt geprezen om hare gezegende gevolgen, het gemis van zulke mannen in ons vaderland betreurd, dat in plaats van de goede bedoelingen van B. Bekker te ondersteunen, het ‘ellendige boek, dat zooveel menschen heeft ongelukkig gemaakt’[1], van Hellenbroek, bij duizenden verspreidde - wij hopen echter op beter, immers de morgenstond van een beteren dag naakt, de confessionele band springt wat los - maar verblijdt u met beving, ‘inmiddels begon er van eene andere zijde groot gevaar te ontstaan, sedert het rationalismus zijne vanen ontrolde’. Sla Haman dood! Wat moet de hoogmoedige lang van adem zijn! Honderdmaal op één dag slaan honderd duitsche superintendenten op dien onbesnedene los; geen hunner kan zelfs het woord uitspreken, of zijn gelaat blinkt van de verontwaardiging zijner ziel; er is zeker geen zonde geschied, of het is al het gevolg van dezen Jerobeam, die 't volk deed zondigen; zelfs het goede, dat er uit voort is gekomen, het was niet zijn werk, niet zijn eer. Komt hier, gij allen van rationalistische afkomst, ik, Jozef van ‘geloovige rig-

1 Zie Glasius, Godgeleerd Nederland, II, onder Matthias Jorissen.

ting', sta voor u en vergeef met het zuurzoete 'gijlieden wel hebt kwaad tegen mij gedacht, maar God heeft dat ten goede gedacht.' Ik maak geen karikatuur - lees, lezer! deze zinsnede op blz. 22: 'En toch moest diezelfde rigting - die voor het godsdienstig onderwijs der jeugd nog gevaarlijker was, dan het meest bekrompen doctrinalismus - in de hand der Voorzienigheid het middel worden, om 't volledig begrip eener echt protestantsche katechese in 't leven te roepen,' en alsof dat nog niet genoeg ware, staat er met zoovele woorden ter volgende bladzijde: 'de eisch evenwel eener *vrije* en *heldere* overtuiging, die *sedert Rousseau* meer en meer uitgesproken werd, en op den voorgrond begon te treden, is op zich zelf allezins billijk en redelijk en moet te zwaarder bij ons wegen, naarmate hij meer overeenstemt met het protestantsche beginsel.'

Indien de schrijvers de katechetiek niet maar zoo op zich zelf, maar als onderdeel van de paedagogiek beschouwd hadden, ik houd het voor zeker, dat zij een ander en billijker oordeel geveld zouden hebben; althans over Rousseau, wien Bungener's aardigheid 'een dwerg op stelten' nog eens naar 't hoofd wordt geworpen. Wij zijn ten huidigen dage nog niet zoo ontwassen aan de verschillen der vorige eeuw - de achttiende is, zie Réville in de 'Deux-Mondes', ter naauwernood geëindigd. De rigting van den nieuweren tijd, die naar zelfstandige kennis, naar vrije overtuiging uitgaat, in Bacon is aangevangen, door Rousseau in den Emile opgenomen en in Basedow, Campe en Pestalozzi voortvloeit, kan maar zoo niet met een enkel woord, of met een eenvoudige *carte de bonne* of *mauvaise conduite* worden afgehandeld. Zeker is in de betere school van de piëtisten de zaak der godsdienstige opvoeding behartigd. Spener, die voor *hofprediker schoolmeester* wenschte te zijn, Francke als stichter van het katechetisch instituut, hebben een krachtigen stoot gegeven aan het meer vruchtbaar maken van het godsdienstig onderwijs, maar wij houden ons overtuigd, dat het individuele, althans tijdelijke pogingen zouden gebleven zijn, indien niet juist dat wat men 'rationalisme' noemt, het onderwijs, de opvoeding in het algemeen zich had aangegrepen. Mishaagt 't zoo dikwijls, draagt het vaak zulke verscheurde kleederen, of is zijn tongval plat, dit alles neemt niet weg, dat het onder goede of slechte middelen der vorige eeuw om ééne zaak te doen was: de vrijheid van het individu. Ieder moest mensch kunnen zijn, naar zijn aanleg, zijn aard. Met Locke's woord een 'mens sana in corpore sano.' Wel trek

ik geen partij voor de opgeblazenheden van Basedow, ook niet voor de stelling van Rousseau, om niemand vóór het 18de jaar (onze schrijvers laten hem zeggen - volwassen leeftijd) iets van God te laten hooren; ik acht dat evenzoo een uiterste, als hunne bepaling om met het 6de levensjaar het kind op de katechisatie te nemen; maar desniettemin is de betere opvoeding, het beter begrip van de behoeften en de eigenaardigheden eener kinderlijke ziel, het juister bepalen van 't doel aller opvoeding - Erziehung zur Humanität - in één woord, de meer ontwikkelende methode de vrucht van de Philanthropen[1]. Dat zij zich volgens een wet van regtvaardige vergelding een storm van de positieve rigting, in theologie of kerk zoowel als in de wetenschap, hebben op den hals gehaald, dat men den draak heeft gestoken met hunne overdreven erotematische, sokratische methode, met hun formele opvoeding, zonder degelijke kennis, met hun eudaemonisme, die den bengel in den engel voorbijzag; dat alles is waar, maar bewijst alleen hoe ook de paedagogiek hare paedagogen van noode heeft.

Nog een nadeel is uit het losrukken van den band tusschen katechese en paedagogie in dit werk zigtbaar veroorzaakt. Wij vinden in de inleiding *het geschiedkundig overzigt*, dat helder en zaakrijk is, maar voor ons Nederlanders nog wel wat uitbreiding had mogen hebben, vooral waar het de beoordeeling der vele vraagboekjes geldt. Buitendien wordt haar tweede afdeeling (blz. 53-75) ingenomen door een stuk *over begrip en omvang der katechese*. Welnu, wat is dan nu de taak der katechese? Laat ons hooren: *het is de arbeid der kerk, strekkende om het door den H. Doop afgeschaduwde en gewaarborgde heil tot wezenlijkheid te brengen*. Na zulk een hoog gestelde plaats aan de katechese te hebben gegeven, kan er in het werk der godsdienstige opvoeding voor iets anders, huisgezin of school, geen plaats meer zijn - en is het zeker een vergissing

1 Een beeld der oudere methode van opvoeding teekent Edgar Quinet waar hij zijn grootmoeder beschrijft: ‘J'ai vu mon père interdit devant elle à plus de 50 ans; je pourrais citer des exemples de son système d'éducation qui sembleraient incroyables aux hommes de nos jours: qu'il me suffise de dire que deux fois par semaine elle faisait venir chez elle un garde de ville pour fouetter ses trois enfans. S'ils étaient sans reproche, le châtiment comptait pour les fautes à venir. A trois ans encore au moindre pleur, elle enfermait mon père dans un tiroir de commode. A dix-huit elle fit arracher un matin toutes les fleurs qu'il cultivait avec passion.’ De Emile van den ‘dwerg op stelten’ was dan toch nog zoo onnoodig niet!

als men van Schleiermacher in een noot de opmerking aanhaalt, dat het door de kerkdienaren ambtshalve gegeven godsdienstig onderwijs ‘ein Supplement der Familiën-Erziehung’ is. Ik acht dit een tijdelijke vergissing te zijn, als ik immers beneden bij *de wijze van katechiseren in het algemeen*, over de *vraag*, als katechetisch middel, geschreven vind: de vraag in de katechese heeft wezenlijk ten doel, ja, het is hare hoogste en schoonste beteekenis *om het kind in zijn antwoord eene belijdenis te laten afleggen*, waarbij Liebner's woord wordt vermeld: ‘welk eene diepe beteekenis krijgt het vragen bij de katechese, wanneer haar gestadig, perspectief doel dáárin gelegen is, om in den rijksten en volledigsten zin belijdenis uit te lokken!’ Wie in de eenvoudige vraag iets van zoo diepgaande beteekenis ziet, wie de katechisatie bijna de plaats van een sacrement laat innemen, maakt zich naar mijn oordeel aan overdrijving niet slechts schuldig, maar begaat een fout, die voor de praktijk zeer nadeelig moet werken. Zeker moet de katechisatie den jongen mensch tot God zoeken te brengen; het geloof, hem geleerd, moet zijn eigendom worden, zoodat hij in staat worde gesteld zelf rekenschap van zijn geloof af te leggen, belijdenis doende voor de menschen. Maar vóór alles staat: dat kind moet een mensch worden. Hij moet later een plaats innemen niet maar in de kerk, maar in de maatschappij. Daartoe wordt zijn jeugd onderwezen en opgevoed. Ook de godsdienstige zijde zijner natuur ontwikkeld, zijn godsdienstig gevoel gewekt, gesterkt. Zijn oordeel in begrippen en stellingen der godsdienst zuiver gemaakt. Zijn verstand met kennis verrijkt. Zijn hart gerigt naar, zoo 't kan, veroverd voor den Christus Gods. Maar alles is slechts een onderdeel in het groot begrip van mensch te zijn. Welnu, schrijvers der kathechetiek, gij, die uwe katechese zoo hoog een doel voorschrijft, maakt dit niet een onbereikbaar. Leert mij eerst den mensch kennen. Zegt mij welk een plaats de godsdienst in zijn wezen beslaat. Gij meent toch niet, dat met te zeggen: de mensch is een godsdienstig wezen, gij een volledig begrip hebt gegeven. De mensch is nog iets meer. Wel neemt de religie een plaats in - niet zoozeer in de peripherie der menschelijke vermogens, maar in het centrum - edoch 't is ook nog maar een plaats.

Houdt men dat in het oog, dan zal de katecheet wel wat minder hoog doelen, maar des te beter het wit bereiken. En menige zeer gemoedelijke katecheet zal gaan beseffen, dat er

in het brein van den mensch nog iets meer van veel gewigt is, dan juist alleen zijne kategoriën van zonde, geloof en bekeering. Voorts zal men naast en tegenover het godsdienstig onderwijs in de katechisatie aan de opvoeding des gezins, der school een plaats kunnen geven. Voor 't laatste helpt het weinig met Palmer uit te varen tegen de *école atheé*, wij, Nederlanders! zullen deze school moeten erkennen, en de katecheet zal moeten vragen, wat hem bij den tegenwoordigen stand der zaken te doen staat; welke toedragt voor goddeloos uit te krijten, weinig baat, naardien zij naar veler oordeel en profecy normaal belooft te worden. Maar normaal of niet, de katechetiek moet 't uitmaken. Dat zal zij, indien zij - en wij dringen nu nog met aandrang op onze reeds tweemaal herhaalde opmerking aan - indien zij meer acht slaat op den band tusschen katechese en algemeene paedagogie. Voor de kerk opvoeden - zegt zooveel als niets; - het leven is alles. Een katechumeen is niet maar een toekomstig lidmaat, wien wij bij de belijdenis als een afgewerkt stuk afleveren - hij is een kind, dat door den leeraar, wat de godsdienstige zijde zijns wezens aangaat, voor het maatschappelijk leven geschikt moet gemaakt worden, opdat hij door en in dat leven de kroon des levens leere behalen.

Natuurlijk zou het werk eene andere gedaante verkregen hebben. Vele onbeduidende aanmerkingen over het vragen en antwoorden zouden dan ook veilig plaats kunnen maken voor een meer wijsgeerige behandeling. Maar misschien is in het derde deel, waarin o.a. ook nog volgen moet ‘wat Palmer de *opleiding tot het kerkelijke leven*’ getiteld heeft, een gereede plaats om aan mijn bedoeling te gemoet te komen. Ik zeg misschien - immers is tot nog toe dat deel mij niet onder de oogen gekomen; of 't reeds in 't licht verscheen, is mij onbekend.

De inrigting van het werk trekt na deze hoofdaanmerking onze aandacht. Behalve de inleiding is het werk in twee hoofddeelen gescheiden, ‘het godsdienstig onderwijs naar de leer der kerk’ en ‘de opleiding tot het kerkelijke leven.’ Vreemd is 't, onder het eerste N^{o}. als eerste onderdeel, ‘de wijze van katechiseren in 't algemeen’ te zien geplaatst. De schrijvers zouden beter gedaan hebben hunne stof te verdeelen in een formeel, materiëel en praktisch gedeelte. In het eerste ware dan opgenomen: begrip, omvang, doel en wijze der katechese; het tweede zou door het godsdienstig onderwijs zelve zijn ingenomen; het derde bevat hebben - wat de schrijvers willen. Het *gods*-

dienstig onderwijs naar de leer der kerk is weêr verdeeld op deze wijze: 1°. traditie = vertellen van den katecheet, 2°. het onderwijs in de H. Schrift (liever in den Bijbel), 3°. het onderwijs in de leer der kerk - of in de bloemrijke taal der schrijvers: ‘de vertelling (traditie), waarvan wij natuurlijk alle roomsche fabelen afzonderen, biedt als mondelinge overlevering van het kind de eerste schoone bloesems van den boom der openbaring Gods; de H. Schrift breidt zich over den discipel uit als een volle kroon; en in het kerkelijk leerboek (*katechismus*) ontvangt hij eindelijk, als een uitgelezen oogst, de meest inheemsch gewordene opbrengst aan vruchten voor de christelijke kennis.’ Een schat van kennis en vruchtbare mededeelingen zoo voor den vorm als voor den inhoud van het onderwijs wordt in de behandeling dezer drie hoofdstukken aangetroffen. Behelst *de traditie* vele goede en praktische aanwijzingen, vooral *het onderwijs in de leer* draagt overvloedige blijken van met groote voorliefde en naauwgezetheid te zijn bewerkt. Bijna op elken locus der dogmatiek worden de beste, de nieuwste, ook der Nederlandsche schrijvers aangehaald. Volgens zijn eigen getuigenis bewandelde Dr. Moll daar vooral zijn eigen weg, en wij hebben er menige goede opmerking aan te danken. De katecheet zal in deze toegepaste bijbelsche geschiedenis, bijbelstudie en dogmatiek veel vinden, dat hem vooral pas na het verlaten der akademie en ook nog wel daarna, groot gemak oplevert, niet 't minst om zich in zijn stof te oriënteren. Hij vindt er een goede verdeeling der historische stof in; eenige hoofdpunten uit de kerkelijke geschiedenis, die wel een kort maar toch een geleidelijk overzigt verschaffen; veel goeds over het laten lezen, verklaren en toepassen van den bijbel, benevens een katechisatie-dogmatiek aan de hand van den Heidelbergschen katechismus. Afgezien van eenige billijke aanmerkingen, die wij aanstonds zullen te berde brengen, is 't eene aangename taak om hulde te doen aan de trouw, de exegetische kennis, de belezenheid, door den heer Moll, in de bewerking vooral van dit laatste gedeelte geopenbaard. Het zou een groote mate van kleingeestigheid verraden, waarvoor ik mij immer wensch te wachten, indien ik mijn vriendelijken lezer overal ging aantoonen waar er een fout is begaan tegen, ja, waartegen? Misschien tegen mijne opvatting, tegen mijn, althans tegen een. dogmatiek, die niet die des heeren Moll is. Bovendien raakt elke theorie van godsdienstig onderwijs zoo na aan de verschillende opvattingen der godsdienst, en moet zoo vele punten van historie, kritiek en dog-

matiek aanroeren, dat 't niet missen kan of elke katechetiek zal in vele zaken tegenspraak opwekken en tegenspraak lijden. Wij laten dus het werk onbesproken van de zijde der dogmatische beginselen en resultaten.

Traditie, bijbelstudie en leerstellig onderwijs, ziedaar de hoofddeelen van het onderwijs. Een goede opklimming mag men dat achten. Hoewel het gebruik van het woord traditie, voor *vertellen*, en zonder eenig bij-denkbeeld van 't meer of minder feitelijke in de bijbelsche geschiedenissen, ons minder nuttig voorkomt. Uitdrukkelijk wordt er gezegd: ‘het vertellen bepaalt zich tot geschiedenis;’ de katecheet doet dus op dezen eersten trap van zijn onderwijs niets anders dan mondeling aan zijne katechisanten mede te deelen, wat zij zelven op den tweeden trap, in de bron, den bijbel, zullen gaan zoeken. Traditioneel onderwijs kan dat niet zonder onnaauwkeurigheid genoemd worden. Een zoodanig onderwijs heeft zijn waarborg alleen in de mondelinge mededeeling, heeft juist geen geschreven bronnen, laat een groote speelruimte voor onhistorische toevoegselen, opsieringen, legenden, zelfs mythen. Wie in dien zin hier het vertellen van den katecheet opvatte, zou onzen schrijvers een groot onregt aandoen; zij spreken toch van mythische schriftbedervers, van Dr. Paulus [non Apostolus sed Heidelbergensis iste] en zijn handwerk; ja, ‘vinden het reeds bedenkelijk genoeg, om bij het verhaal van den doortogt door de Jordaan van eene verbrijzelde rotsklomp te gewagen, zoo als van der Palm doet in zijnen ‘Bijbel voor de Jeugd;’ zonder aarzeling spreken zij uit; ‘laat men deze twee wonderen (de menschwording en de opstanding van Christus) gelden, dan staan te gelijk al de overigen vast’, en besluiten met de woorden: ‘of wilt gij integendeel *deze* niet erkennen, werpt dan ook maar liever met de groote geesten (!) de geheele Bijbelsche geschiedenis weg! Dan kunnen Gellert's Fabelen voor het onderwijs der jeugd u beter van dienst zijn.’ Niet waar, er is hier geen gedachte aan het mededeelen van eenige verhalen, die niet geheel den toets der werkelijkheid zouden kunnen doorstaan? Traditioneel onderwijs is er gezegd, omdat het een mondeling onderwijs is. Het ware duidelijker en eenvoudiger, zoo als soms geschiedt, altijd te spreken van *vertellen*. Te meer daar traditioneel onderwijs in dit werk als historie staande tegenover de leer, met deze een tegenstelling moet vormen, hetwelk niet 't geval is noch zijn kan. Immers traditioneel onderwijs be-

paalt zich niet tot geschiedenis, maar spookt helaas! ook in de dogmatiek!

Het vertellen van de geschiedenis, en ook de bijbelstudie wordt, naar het oordeel van Palmer en Moll, het best met het nieuwe testament aangevangen. Hun oordeel steunt op niet verwerpelijke gronden, alhoewel de ondervinding nog niet zoo geheel ten hunnen voordeele pleit. De gestalte van den Zoon des menschen verwekt in het kinderhart eerbied en liefde; maar met Jozef leeft het kind meer mede; Abraham, Isaäk en Jakob zijn voor het kind personen, met wie hij lijdt en geniet; gestalte, kleeding, gebreken en deugden maken van deze mannen zijne vrienden, de helden zijner fantazie. Dat kan noch mag het geval zijn met den persoon des Heeren. Wel is hij der kinderen vriend, maar de vriend, die ook deze kleinen zegenende handen op het hoofd legt. Zelfs om zijn lijden is 't niet zoozeer medelijden dan droefheid, dat hen moet vervullen.

Waarmede dus aan te vangen bij den aankomenden katechumeen - of liever, naardien wij niet over privaat maar gemeenschappelijk onderwijs spreken[1], welke volgorde op de katechisatie zullen wij aanraden? 't Verwondert mij, den voorslag van Prof. Muurling, om die orde naar den kerkelijken cyclus te regelen, verworpen te zien. De bezwaren, dat die feesten slechts een klein getal verhalen, en de bedoelde pericopen niet juist die zijn, welke voor de kinderlijke vatbaarheid het meest geschikt zijn, dunken ons niet overwegende. Ten eerste maken deze verhalen niet meer dan de kern uit, om welke men andere groepeert; het tweede acht ik weêrlegd door der schrijveren eigen lijstje van geschiedkundige keurstoffen (bl. 155), op welke die feestverhalen wel degelijk zijn opgenomen. De bedoelde verdeeling der stof maakt van haar een geheel, dat in den kring van één jaar afloopt; van dit jaar verblijft het grootste gedeelte, zoo als billijk is, de tijd van Pinksteren tot Kersmis, aan het O. testament. De twee overblijvende jaren van de drie, voor dit ‘vertellen van den katecheet’ aan kinderen van 10-13 jaar bestemd, kunnen gegeven worden aan herhaling, en, aan hetgeen wij met groote belangstelling en volkomen goedkeuring nog vermeld vinden, aan de kerkgeschiedenis. De overwegingen tot aanprijzing en regte waardering dezer historie, als noodig en bestaanbaar voor het protestantisme, zijn

1 Dit wordt op bladz. 154 des eersten Deels geheel over het hoofd gezien.

waardig overwogen te worden - eene zucht tot billijkheid tegenover de roomsche kerk openbaart zich overal; maar toch is het standpunt, waarop men deze aanprijzing der kerkgeschiedenis schreef, nog niet onpartijdig genoeg. Waarom b.v. Antonius de monnikken-vader geroemd, en Bunyan de subliemste aller allegoristen geminacht? Waarom van de familiën hier te lande geschreven, dat zij de nagedachtenis van Jacob Cats, Willem Sluiter, P. Broes, L. Egeling in eere houden, en dat de namen van Brakel en Smijtegeld, Fruitier, d'Outrein, van Immens, Bunyan, van Comrie en van der Groe bij haar berucht zijn geworden? B e r u c h t ! Bunyan, van wien Macaulay zegt: ‘he is indeed as decidedly the first of allegorist, as Demosthenes is the first of orators, or Shakespeare the first of dramatist.’ Bunyan, wiens naam bij die van Baxter en Howe gevoegd, aan denzelfden schrijver de betuiging ontlokt: ‘in virtue their equal, in genius their superior.’ Berucht! de vrome en gemoedelijke Wilhelmus à Brakel, van wien de tijdgenoot verklaarde: ‘van verre en nabij zag men tegen hem op, als tegen eenen ziender en man Gods, daar men naar toe ging om zijnen mond te vragen.’ Brakel, de schrijver van de beroemde en klassieke ‘Redelijke Godsdienst’! Wij wenschen dit woord der infamie uitgewischt te zien. Berucht in de kerkgeschiedenis mogen alleen de mannen van boozen raad, de schijnheiligen heeten, ook wel de zaaijers van onkruid op den akker, mits zij het gedaan hebben heimelijk en des nachts. Wil men om ons tegenwoordig standpunt der theologie vroegere tijdvakken en personen van merkwaardigen invloed beoordeelen, men zij omzigtig naar welken maatstaf. Al de redenen die, misschien onbewust, den Heer Moll geleid hebben tot dit smadelijk bijvoegelijk naamwoord, zouden, wie weet hoe spoedig, Palmer en Moll beiden berucht doen zijn.

Uit het groot geheel der kerkgeschiedenis lezen die schrijvers nu eenige der voornaamste onderwerpen uit, die naar hun oordeel geschikt zijn om aan de protestantsche jeugd medegedeeld te worden. Toen wij dit lijstje overzagen, geraakten wij in onzekerheid voor welken leeftijd de behandeling dezer bijzonderheden was bestemd. Aan kinderen van 11½-12½ jaar te spreken van Ulfilas onder de Gothen, zie n°. 9, I:188; verder van Cranmer, Knox, de buitensporigheden der Puriteinen (Cromwel), de ligtzinnigheid van het materialisme (Hobbes), Bunyan's reis naar de eeuwigheid, en Swift's Vertelsel van de Ton, de

Dissenters, Kwakers en Methodisten, het Puseyisme, zie n°. 21, bl. 190; welke kinderen denkt men zich? Wordt dus niet ganschelijk de eigenaardige zamenvoeging van kinderen uit lagere en hoogere standen, zoo als die gewoonlijk op de katechisatiën gevonden wordt, over 't hoofd gezien? 't Kan zijn dat dit overzigt alleen om der volledigheidswille gegeven is, dat het vertellen der kerkgeschiedenis ook later, op de twee volgende trappen van het godsdienstig onderwijs zal moeten worden voortgezet, maar dit neemt niet weg dat, niettegenstaande de groote ingenomenheid der schrijvers met de kerkgeschiedenis, aan haar de noodige plaats niet is gegeven. Zij behoort, geloof ik, in het tweede meer uitgebreide onderwijs te huis, en van het *vertellen* der katecheten in zooverre te zijn losgemaakt, dat er een eenvoudige handleiding, kan 't zijn een eenvoudig leesboek bij gebruikt wordt. Als geschiedenis van het godsrijk haar te behandelen mag weidsch en verheven klinken, 't baart voor de behandeling groote moeite, 't geeft aanleiding tot voorbarigheid, tot anticiperen op den afloop der eeuwen, 't maakt haar tot eene theodicee, wat zij naar mijne innigste overtuiging eens voor ons worden zal, maar nog niet is. Aanvankelijk moet de leerling in haar den voortgang des christendoms, en de rij edele mannen leeren kennen. Heeft de bijbelstudie den grondslag gelegd voor een begrip van de wording en den voortgang van godsdienstige denkbeelden, dan kan de kerkgeschiedenis hem later de ontwikkeling, den strijd, de verduistering, de herleving der reine waarheden aan 't licht brengen. Naarmate het kind een ruimeren blik kan werpen, mag men met hem over de verschillende nationaliteiten, den invloed op staat, kunst en wetenschap spreken. Anders worde de gymnasiast, de leerling der technische school in haren kring omgeleid; anders de veelbelovende zoon van Harmen Hamsen, landbouwer; anders de pensionnaire, die in Bouillet kan snuffelen; anders het aanstaande kindermeisje. De geschiedenis der christelijke godsdienst is dus een gewigtig element der katechisatie. Maar waarom wordt er van de geschienis der andere godsdiensten gezwegen? Is zij boven het begrip der jeugd? De bijgebragte proeven der aanbevolen stoffen uit de kerkgeschiedenis bewijzen, dat de vatbaarheid der jeugd niet laag en gering wordt geacht. Is de mythologie dan opzettelijk en voorbedachtelijk verzwegen? Behoort zij als fabelleer alleen op de gymnasiën? Of op de fransche scholen voor jongens en

meisjes, waar de ellendige leerboeken van l'Amé Fleury nog altijd den toon aangeven, en nuffige juffers eenige dwaze sprookjes, vlugge jongens eenige schelmstukken van Mars en Venus genieten als groene oazen te midden hunner taalstudie en mathesis? Is de mythologie in de vorige eeuw noodzakelijk geweest; - men kon toch ter naauwernood zijn hollandsch verstaan, zoo dikwijls liep een Apollo of een boschnymf, een gratie of een muze ons op de hielen; - onze tegenwoordige letterkunde biedt diezelfde moeijelijkheden niet meer aan; en mythologie te laten leeren, om in de Rederijkers te kunnen lagchen over een ongelukkige, die van Foêbus droomt, de schooluren zijn te kort; er is meer te leeren, - en de mythologie is er te heilig voor. De katechisatie moet zich van de mythologie meester maken. Een katechetiek mag in onze dagen van haar niet langer zwijgen. ‘Unsre Zeit hat Christus für die Mythologie in Anspruch genommen, gleichsam zur Strafe dafür, dass man versaumte die Mythologie wissenschaftlich für das Christenthum zu erobern’[1]. Für das Christenthum, of für die Religion. Een volledig onderwijs in de geschiedenis moet de godsdienstvormen der heidenen kennen. Bedrog of duivelskunstenarij, zamenweefsel van ongeregtigheid en botheid in die tallooze verhalen der heidensche godsvrucht te vinden, gaat niet langer aan. Overal zijn de godsdiensten uit vroomheid in 't leven geroepen. Men leere die vroomheid zoeken en kennen; niet om in de ‘historia religionis een testimonium stoliditatis humanae’ te zien, maar veeleer het zoeken en tasten van de wereld naar den onbekenden God, dien zij diende zonder te kennen. Aan hulpmiddelen ontbreekt het wel waarlijk daartoe in onzen tijd niet. De philologie is de theologie reeds voorgegaan; menig goed leerboek heeft van Creuzer's Symbolik stof en vorm ontleend. Voor ons vaderland wijzen wij, bepaaldelijk met 't oog op katechese, naar 't boek van Dr. Sibmacher Zijnen, *het wezentlijke van de Christelijke Godsdienst*. De vele en grondige aanmerkingen van Dr. Land benemen aan het werkje niet alle waarde; het is in allen gevalle eene poging, die verbeterd kan worden; wij moedigen den schrijver, in eene school van historie en wijsbegeerte opgewassen, die bij hem en mij gelijkelijk in dankbare herinnering leeft, daartoe zeer aan.

1 Sepp, das Heidenthum und dessen Bedeutung für das Christenthum. Regensb. 1857. Ons citaat wordt gevonden bij v. Oosterzee, Christ., III, bladz. 99.

Onder de hulpmiddelen van den vertellenden katecheet zagen wij met goedkeuring het gebruik van platen en kaarten aanbevolen. De afkeuring van de engelsche kaart van Assheton, bij Maaskamp, onder toezigt van J. Clarisse, uitgegeven, is niet scherp genoeg - beter geen dan zulk een kaart. Die van den Heer M.D. de Bruyn is niet zoo kostbaar meer als vroeger (ƒ 3.60 naar ik meen), en blijft zoolang er geen schoolboek naar de groote kaart van van de Velde vervaardigd is boven alle anderen den voorrang verdienen. Platen - sedert Palmer hierover schreef, is door Schnorr[1] op een alleruitmuntendste wijze in de behoefte aan aanschouwelijk onderwijs voorzien. Dat de onderschriften in 't duitsch zijn, neemt het nut daarvan voor ons Nederlanders niet weg. De prijs en de kunstenaar doen aan een prachtwerk denken. En toch in den gewonen luxe-zin van het woord is Schorr's *Bibel in Bildern* dat geenszins. ‘Nadat ik zoo lang de paleizen der koningen en de villa's der rijken versierd heb, wil ik ook mijne krachten besteden tot de vorming van de jeugd en van het volk. Ik zou het een voorregt achten, indien ik op mijne wijze en met mijne krachten de behartiging van 's levens ernstige belangen bevorderen, en de in den Bijbel ter nedergelegde heilige wereldgeschiedenis in een rij van afbeeldingen aanschouwelijk maken kon. De kunst is eene der mancherlei Pflegerinnen und Erzieherinnen der sich entwickelnden Menschheit.’ Met deze woorden onder meerderen beschrijft de groote kunstenaar het oogmerk en het beginsel dat hem dreef, en eindigt met zijne instemming te betuigen met Luther's vromen wensch: ‘Ja willte Gott, ich könnte die Herren und die Reichen dahin bereden, dass sie die ganze Bibel inwendig und auswendig an den Häusern vor jedermann's Augen malen liessen, das wäre *ein Christlich Werk*.’ Dat zulk een man de kunst minder noodig zou achten; dat zijn werk niet de vrucht der reinste kunst en naauwgezetste studie der aesthetiek zou zijn, kunnen wij moeijelijk aannemen. Ik ben dan ook niet vreemd van het vermoeden, dat zijn kunstenaarsziel gegruwd zou hebben van eene meening, die zich voor de bijbelsche platen tevreden stelt

1 Julius Schnorr, Bibel in Bildern, 30 afleveringen met 240 platen in houtsneê voor ƒ 21. Leipzig, 1852-1860. Georg Wigand's Verlag. Prof. Bruno Lindner heeft bij de onderscheiden Bibelbilder eene verklaring geschreven, die te zamen gedrukt het werk sluit. Den belangstellenden lezer verwijs ik naar de aankondiging van dit werk, in de Stud. und Kritiken, 1855, 1, door Prof. Schöberlein.

met ‘groote, levendig gekleurde, maar met kieschen smaak uitgevoerde - al ware het slechts fabriekwerk.’ Zijn werk is een prachtwerk door teekening, waardigheid der figuren, eenvoud en schoonheid. Tegenover eene toegeeflijkheid, die zegt: ‘al zijn die platen wat minder fraai, wanneer *ze slechts aan de geschiedenis getrouw zijn* en met de meest mogelijke naauwgezetheid de *ware* voorstelling geven,’ verklaart Schnorr daarom de italiaansche school in zijne teekeningen te zijn gevolgd, ‘omdat zij zich vrijgehouden heeft van dien nuchteren en alles tot in de minste kleinigheden toe uitpluizenden geest, die de dingen volstrekt wil hebben zoo als ze zijn, en op gezag der nieuwere reizigers de aartsvaders tot hoofden van Bedouinen maakt. De voorstellingen der bijbelsche geschiedenis, dier eeuwige historie der menschheid, moeten die beteekenis in beeld en vorm bewaren. Natuurlijk dat zij het karakter der waarheid niet moeten missen, maar dat kon geschieden zonder dat zij platte teekeningen en illustraties als 't ware van een historischen roman behoeven te worden.’ Wij staan ten dezen aan de zijde van Schnorr; eene kunst zonder schoonheid deugt tot niets, of tot zooveel als een boek zonder zin. Ter wille van het geheugen de fantasie te kwetsen dunkt ons een vergrijp tegen de menschelijke ziel. Dienen de platen nergens anders toe dan om de verhalen te doen onthouden, dan meen ik met grootere vrijmoedigheid een kunststukje of kunstgreep, op bl. 150 des eersten deels vermeld, te moeten aanbevelen. Neem een zwart bord, teeken daarop met krijt den gelijktijdigen driehoek, en gij hebt het beeld der groote keerpunten in het leven van Mozes! 't Heeft iets van mexikaansche kunst, maar 't groote voordeel van aan de bedoeling, opscherping des geheugens, te beantwoorden, zonder den kunstzin te vermoorden.

De overgang van ‘die Bibel in Bildern’ tot den bijbel zelven is bijna onmerkbaar, en ik noodig mijne lezers dan ook uit om het tweede hoofddeel des godsdienstigen onderwijs in *de bijbelstudie*, zoo als zij in het werk der HH. Palmer en Moll is uiteengezet en aanbevolen, na te gaan. De leerling moet in den bijbel te huis zijn, is de stelling die ze met aandrang ondersteunen en door gepaste voorslagen en raadgevingen zoeken mogelijk te maken. Het *lezen*, de *verklaring* en het *memoriseren* des bijbels, zietdaar de drie hoofdpunten die in dit gedeelte des werks worden behandeld. Let ik op de menigte van verklaarde woorden en uitdrukkingen, den overvloed van

wenken en vragen over den zamenhang der Schriften, den ruimen voorraad van proeven van zulk eene bijbelkatechisatie en behandeling van verhalen, gelijkenissen, of ook enkele spreuken, dan houd ik mijn lof niet gemakkelijk in. Er is met naauwgezetheid aan gewerkt. En toch minder dan het derde: het leerstellig onderwijs, kan dit gedeelte ons bevredigen. Geldt wel is waar het verschillend standpunt in de beschouwing van den bijbel; met meer regt en grootere vrijmoedigheid dan voor de dogmatiek, moet men voor de ‘bijbelstudie’ eene wetenschappelijke behandeling op de hoogte van den tijd verwachten. Men versta ons wel. Den bijbel te doen lezen, goed, vlug en met oordeel; de duisterheden in stijl, in zin, in bedoeling op te lossen; den bijbel te doen strekken tot ‘toepassing’ op het hart der kinderen - - 't is volstrekt noodzakelijk. De Groningsche school heeft haren strijd tegen bijbelvergoding heerlijk bekroond door haren discipelen op het hart te drukken den bijbel te gebruiken in het onderwijs der jeugd. Wij lazen den brief tot aanprijzing dezer zelfde zaak van den Oud-Minister van der Brugghen, en hebben er ons voordeel mede gedaan. Door den bijbel is de protestantsche wereld opgevoed. De vooruitgang der laatste jaren, dien men een ongeloovigen heeft willen noemen, kan geen beter bewijs van zijne waarachtige vroomheid geven dan de bemoeijingen met den bijbel. Er is voor de paedagogie een reuzenschrede op de baan der ontwikkeling gezet, daarmede, dat men in plaats van uittreksels, of stelsels van geloofsleer, den bijbel is gaan bezigen. In plaats van een ijdelijk gebruiken, of een ligtvaardig zweren bij zijnen naam, in plaats van een eeren met de lippen, en het hart verre houden van zijn geest, wil de theologie dezer dagen den aankomenden mensch voeden met de spijze der schrift, zijn hart vervullen met de wenschen en de behoeften, de vreeze en de hoop, de droefheid en de vreugde, die in den bijbel tintelen en weêrtintelen. Niet zoozeer eene schriftmatige leer als een bijbelsch hart. Haar roem en eer is zich één te gevoelen en te weten met de vromen aller eeuwen, die op hunne wijze en naar hunne behoeften het woord Gods hebben gehoord, dat in hun eigen hart ook wordt verstaan. Zij wil door hulp van den bijbel den mensch brengen tot het hooren en verstaan van het ‘woord Gods.’

Maar de bijbel heeft zijne geschiedenis, zijne waarde, zijne zwarigheid. Oudheid en echtheid; legende, mythe; wonder,

openbaring; profecy, messiasbegrip; ingeving, israëlitische en christelijke geest; verscheidenheid en overeenstemming der evangeliën: de Paulus der Handelingen of de Paulus der Brieven..... Ik zie naar de jaartelling dezer achtereenvolgens in 't licht verschenen stukken. Zeker uit de negentiende eeuw? 1855-57, dus na....? Ja, wel niet na Huet's en de Groot's brieven over den Bijbel, maar, om geen karigheid in rekenen te verraden, onmiskenbaar na Lessing, na dezen Choregos der kritici dus - en van alle deze dingen nagenoeg geen woord. Of neen, wel woorden, maar geen begrip, geen geheel. Wat dunkt u, lezer! van dit: ‘overigens is de theologische onderscheiding *Bijbel* en *Gods woord* voor het kind nog niet geschikt.’ Wij zeggen immers ook: ‘geef mij den wijn,’ als wij bedoelen: ‘de flesch die den wijn bevat.’ Evenwel bevelen de schrijvers: *een meer omvattenden en dieper gaanden Inleidingscursus*, I: 224, aan, en geven daartoe zelfs eenige regelen. De eerste is: ‘er kan noch mag van de inspiratieleer gezwegen worden. Hierin ligt de waarde der Schrift, en de grond waarom zij de *H. Schrift* en *Gods woord* genoemd wordt.’ Deze uitdrukkingen verklaren zij. Alles in den bijbel schijnt niet Gods woord te zijn; b.v. Gen. I: 1, dat majestueuse: ‘in den beginne schiep God hemel en aarde,’ is maar een (en wel 't eerste) bijbelwoord; ‘Er zij licht,’ is het eerste woord Gods. Ik zeg met de schrijvers: ‘het is dienstig dit te onderscheiden.’ Hoe gemakkelijk - in één verhaal, in een doorloopende pericoop het menschelijke naast het goddelijke; niet ‘woord Gods’ de leer van de schepping aller dingen door God; wel: ‘woord Gods,’ het roepen van 't licht op den eersten dag vóór de schepping van zon, maan en sterren. De lijn tusschen bijbel en Gods woord is gemakkelijk te trekken: men lette maar op den persoon; waar God spreekt is Gods woord. Dwaze kritiek en overdwaze dogmatiek, gij zocht tot moêwordens toe - hier is de grens gebakend[1]. ‘God spreekt door *daden* en *woorden*. Dat is te boek gesteld in de Schrift, die de *heilige* heet, o.a. van wege haren oorsprong. Tusschen dit boek en de andere boeken der wereld is verschil. Men spreekt dan

1 Ik releveer eene onjuistheid, zekerlijk onwillekeurig begaan. Het onderscheid tusschen 't eerste fragment Gen. I: 11:3, en Gen. II: 4, enz. is juist verkeerd opgegeven. 't Opperwezen heet daar God, hier Heere. Gen. I is van den Elohist, Gen. II van den Jahvist.

ook b.v. over het verschil tusschen de kanonieke en de apocryphe boeken; dat verschil berust op het begrip der inspiratie'! Men gelooft zijne oogen niet deze dingen te lezen en aangeprezen te vinden, kanoniek en apocryph = geïnspireerd en niet geïnspireerd; het zou niet van belang ontbloot geweest zijn, al ware 't dan ook maar in één voorbeeld door dien factor der inspiratie, b.v. het verschil tusschen den Ecclesiastes en Ecclesiasticus (Prediker en Jezus Sirach) te verklaren. Ik zou niet durven verzekeren, dat de uitslag dezer proefneming niet het bewijs opleverde, dat een boek zonder inspiratie alligt dezelfde, misschien wel nog betere lessen van levenswijsheid aan de hand gaf dan een boek met inspiratie. - Misschien echter trek ik te velde tegen een overdreven begrip van inspiratie, hetwelk niet dat der schrijvers is, maar alleen uit mijne overdrijving zich zoo hoekig voordoet? Immers er wordt gesproken van een 'versleten inspiratie-begrip'; - maar zoo 't niet een versleten meer kan zijn, wat is het dan? Onze schrijvers zwijgen.

Een tweede regel is: 'de gansche inhoud van den bijbel moet tot zijne meest eenvoudige uitdrukking teruggebragt worden: d.i. men moet aantoonen, hoe de bijbel slechts één boek is, omdat Christus alleen er het merg en de luister van is.' Op nieuw een zeer schoone regel, waar het geldt zich te stichten; maar een zeer onjuiste waar het ons te doen is den bijbel te leeren kennen. En niet slechts onjuist, maar de slaafsche inachtneming dezer analogia fidei heeft eeuwen lang een deksel gelegd op het aangezigt dergenen, die den bijbel lazen. Wel schijnt de omzigtige methode der schrijvers hen te behoeden voor het gelijk stellen aller schriften des bijbels; wel geven zij in een derden regel zelven aanleiding, om op het verschil tusschen oud en nieuw testament te letten; zien zij eene trapsgewijze opklimming van minder tot meer: geschiedenis, wet, profecie en vervulling, afschaduwing, of om hun woord te bezigen, *voorbeelding* - en verwezenlijking. 't 'Christus merg en luister van dat ééne boek' wordt zoodoende wel wat ingekrompen; en dit niet slechts, maar raakt geheel en al weg in *het Hooglied*, wat toegegeven wordt niet op de gemeente van Christus te doelen - - maar of desniettemin zuiver-historische begrippen van de vele bijbelboeken zullen worden voortgeplant, blijf ik betwijfelen. Ik weet wel, dat het een zeer geliefkoosde nexus der schriftuur is, wat ook hier ter plaatse wordt aangetroffen: 'in

het paradijs-evangelie wordt slechts in het algemeen beloofd, dat het zaad der vrouw (d.i. *het menschdom*) na zwaren strijd de overwinning over het kwade behalen zal; maar aan Abraham wordt reeds bepaaldelijk het *geslacht* genoemd, waardoor de bedoelde zegen over het overige menschdom zou komen; bij Jacob is het reeds een bepaalde *persoon*, een held; bij Mozes is het een *profeet*, op wien gewezen wordt, enz.' Maar om niets anders te zeggen en niet des Hoogl. Kuenen schoon woord: 'de supranaturele opvatting der geschiedenis van het israëlitische volk is een schepping, misschien de grootste schepping van Israël zelven, eene vrucht van de innigheid en kracht zijner godsdienst,' als wapen te bezigen tegen die supranaturele aaneenhechting van feiten - breng ik, om niet beschuldigd te worden, dat ik met beginselen in plaats van bewijzen strijd, alleen de vele onjuistheden in die serie voorkomende te beide. - 'In het paradijs-evangelie', het zij zoo, maar het is reeds meer dan historie, het is dogmatiek, die Genesis II en III zoo bestempelt. - 'Het zaad der vrouw, d.i. het menschdom', zeer goede verklaring, waar men hier de belofte hoort van de overwinning op de slang door den mensch; nu echter 'slechts algemeen beloofd wordt, dat (het zaad).... de overwinning over het kwade beginsel behalen zal,' nu meen ik, dat de goed orthodoxe toepassing dezer plaats, niet op het menschdom, dat klinkt zoo rationalistisch, maar op den Messias veel verkieslijker is. Zij beantwoordt in allen gevalle meer aan der schrijveren stelregel: Christus *Kern und Stern* der schrift.

- 'Bij Jacob is het reeds een bepaalde *persoon*.' Al wat van Gen. 49 is onderzocht, is voor de zamenstellers onzer katechetiek verborgen gebleven. De Silo = een persoon: de vrede = de vredevorst; de stervende Jacob zingende van de stammen Israëls; moest deze schriftverknoeijing nog altijd weer opgerakeld worden, en ware het niet beter die eigen gemaakte 'vrede en vredevorst' een requiescat in pace toe te roepen? - 'Bij Mozes is het een profeet.' Zeer waarschijnlijk is hier de plaats uit Deuteronomium bedoeld, die evenwel duidelijk niet op een profeet, maar op den stand zelven ziet; maar dat nog eens daargelaten: 'bij Mozes'! Nu ja: men vindt dien naam in Deuteronomium; als losse aanhaling zou het et nog door kunnen, maar in eene reeks van opklimmende getuigenissen, die een historischen voortgang, een ontwikkeling van minder tot meer moeten uitmaken, is het der wetenschap in 't aangezigt

geslagen, van Mozes te spreken waar men Deuteronomium op 't oog heeft. Inhoud en geest van dit vijfde boek zijn eenige eeuwen jonger dan Mozes.

Het gezegde is voldoende, om mijne bewering te staven, dat er in deze katechetiek voor de ‘bijbelstudie’ nagenoeg geen acht is geslagen op de uitkomsten der historische kritiek. Maar, zegt men, het is de vraag, of elke uitkomst op de katechisatie moet gebragt worden? Ik stel tegenover haar deze vraag: moet dan op de katechisatie wel gebragt worden de opvatting, die door de historische kritiek als onwaar bestreden wordt? Ik laat de keuze der beantwoording aan den lezer over. Indien in dit werk, ik zeg niet de oplossing dezer vraag, maar slechts de mogelijkheid eener beantwoording gevonden werd, indien de schrijvers uit hun onbegrijpelijk ignoreren der moeijelijkheden en zwarigheden in de studie des bijbels waren uitgekomen, en dus misschien eenigen voet gegeven hadden aan het aannemen van legenden in den bijbel, dan zouden wij hier een gewigtig vraagstuk moeten ter sprake brengen. Nu achten wij ons van die taak ontslagen, en laten aan meerdere ervaring en kennis de beslissing over dezer quaestie, hoe de leeraar de jeugd der katechisatie moet inleiden en inwijden in de wereld der bijbelsche verhalen. Of - en dan wanneer en hoe, hij die mag aanwenden als symboliek?

Het derde gedeelte is door mij boven reeds met een woord besproken. Ook is gewezen op enkele aanmerkingen. Haar getal is niet groot, en op die weinigen wil ik ook niet aandringen. Van gewigt acht ik deze bedenking, of Dr. Moll wel goed heeft gedaan, met den Heidelbergschen Katechismus als grondslag van het godsdienstig onderwijs aan te nemen. De waarde van dat boekje blijft hier onbesproken; maar eerstens, waar vindt de dogmatiek het regt, om in een enkelen Zondag zoo vele zijner loci binnen te smokkelen; ten tweede, waar blijft de katechismus eindelijk? Hij is letterlijk zoek: misschien heeft hij zich uit de voeten gemaakt, min of meer geergerd, dat de schrijver zelfs gelegenheid heeft gevonden in zijne nabijheid van de apokatastase te spreken.

Ik roemde boven de groote belezenheid en de naauwgezetheid van den Heer Moll, die in dit derde gedeelte aan 't licht komen. Bijeenzameling van vele dingen heeft echter haar bezwaar: het wordt alligt velerlei. Men oordeele. Onder de vele verhalen uit de geschiedenis, die Gods regering en voorzienig-

heid zullen bewijzen, kont ook dit voor: ‘Al zeggen de overpriesters *niet op het feest*, de Heer heeft gezegd *op het feest*, en onwetend en onwillekeurig werken zijne vijanden dáártoe mede, om Hem zelven te verheerlijken.’ Ik zie der discipelen oogen fonkelen over het zigtbare van het godsbestuur; maar ach! - zeventig bladzijden verder (II: 208) wordt hun 't bewijs ontwrongen: want ‘Scholten..... heeft overtuigend betoogd, dat Jezus nog vóór het paaschfeest gestorven is,’ Deze tegenstrijdige beschouwing moet ten laste van des omwerkers streven naar volledigheid komen. Wat meer spaarzaamheid ware aan te raden geweest. Maar Dr. Moll deed zijn werk met ijver en lust, en verdient, om het werkelijk moeijelijke zijner taak, den dank van onze Nederlandsche katecheten. Palmer intusschen zal, vermoed ik, minder tevreden zijn. Ik bleef van schrijvers spreken, ofschoon ook de Duitsche auteur geheel werd verdrongen, ten minste alleen aan enkelen kenbaar bleef, zelfs niet zelden door den Hollandschen omwerker sprekend werd ingevoerd, als ware hij eene autoriteit, en niet een der schrijvers op 't titelblad vermeld. Ik geloof dat 't niet zonder nadeel van beide heeren is geschied. Over het Duitsche geschrift ligt een waas van gemoedelijkheid, van ‘geloovigheid,’ van kerkelijkheid, dat in het Nederduitsche wel niet wordt gemist, maar toch vaak tegen Hollandsche nuchterheden wonderbaarlijk afsteekt[1]. B.v. Palmer spreekt van de meerdere ‘Innigkeit’ der vrouw, Moll in eene noot: ‘Wat de Duitschers *innigkeit* noemen is echter somtijds niet veel meer dan gevoeligheid van de zenuwen, die niet te vertrouwen is. De beteekenis van het Germaansche *empfänglichkeit* wordt misschien opgehelderd door deze vergelijking: ‘het meisjeshart is als een tontelbos, waarin de minste vonk vuur verwekt.’ Er zijn meer platheden van die soort, zelfs bij ophelderingen op het gebied van de geloofsleer. ‘Gelijk Ulysses in de gedaante eens bedelaars zijn gade terugvond, zóó vindt ook de arme zondaar in de gestalte des tollenaars zijne rust weder voor den troon der genade.’ - ‘Zelfs zou men kunnen vragen, is niet gelijk de wagens voortgaan *door den locomotief*, alzóó Christus onze

1 De bewerking is zelden vertaling, doch heeft zich, waar ze niet meer was, van onzuiverheden vrij gehouden. Ons oog viel echter op het onjuist weergegeven: GESCHWISTER, dat zoowel broeders als zusters in onderlinge betrekking beteekent.

voorlooper.' - 'Tot opheldering van het begrip *openbaring Gods* ben ik gewoon aan de kinderen te vragen: of zij een neef, die van Oostindië hun gedurig vele *geschenken* toezond, niet voor een rijk of goed man zouden houden? - - - Of zij naar de *brieven* en naar het *portret* van een afwezigen vriend niet zouden verlangen.' - 'Tot opheldering van het begrip *een wonder* - waarbij men zoo ligt aan opheffing der natuurwetten denkt - vraag ik gemeenlijk of de *telegraphie* niet een wonder is in onze oogen? of de vaderen niet wonder op zouden zien, als zij onze *stoommachines* zagen.' Boven en behalve deze toevoegselen van minder verheven aard staat Palmer's naam al zeer dwaas te prijken voor een vrij onkerkelijke dogmatiek der derde afdeeling. En Moll gaat het vreemd af van 'katechismus, kirche, belijden, proefkatechisaties van kandidaten' te spreken. Over Duitsche leerboekjes wordt nog al eens wat gezegd; van Nederlandsche gezwegen. Ten minste hier ware de plaats geweest de meesten der in zwang zijnde te beoordeelen. Men had met zulk eene behandeling dier tallooze hulpmiddelen des godsdienstigen onderwijs een waarachtige dienst aan eerstbeginnende katecheten bewezen. Ik trek er dit gevolg uit: de Heer Moll is in staat zijn eigen weg in te slaan; ware 't dan ook geholpen door Palmer, hij had zich nog vrijer van dien moeten houden, een eigen werk leverende. Het boek zoo als het nu daar ligt is een gewrocht van twee persoonlijkheden, die zeer uiteenloopen, en moet dus ook daarvan de nadeelen lijden.

Of wij het nu aanbevelen? Onze uitvoerige aankondiging kan ten bewijze strekken van onze belangstelling. Deze katechetiek is een nieuw verschijnsel in onze godgeleerde literatuur - en Prof. Niermeijer deed wel den schrijver tot de uitgaaf aan te moedigen. Eigenlijk gezegde aanbeveling zou wel wat laat komen. Toevallige omstandigheden hebben de beoordeeling van het werk vertraagd, dat, naar wij hopen, zijn weg reeds tot het publiek heeft gevonden; of anders diene onze behandeling tot verdere verspreiding in den kring van de vaderlandsche katecheten.

Broek in Waterland.
E.J.P. JORISSEN.

Het maatschappelijk leven, zijne organisatie, zijne eischen en zijne gebreken.

Vlugtige ideën van een leek op dit gebied van wetenschap over hetgeen leeken daarvan behooren te weten.

I.

Ik begin met eenige algemeene stellingen, g e m e e n p l a a t s e n , als gij ze zoo wilt noemen.

Ieder r e g t , dat wij als mondige leden der maatschappij en burgers van den Staat bezitten, is de keerzijde van eenen p l i g t , die daaraan beantwoordt.

De som van alle maatschappelijke en staatsburgerlijke regten, welker uitoefening de wet aan den burger toestaat en waarborgt, is de maatstaf der m a a t s c h a p p e l i j k e en p o l i t i e k e v r i j h e i d der volken. Deze stelling is alleen dan waar, als men het woord v r i j h e i d in zeer beperkten zin bezigt.

Grondwettige vrijheid is nog geene w a r e vrijheid. Ook schept zij de ware vrijheid niet. Zij maakt alleen de ware vrijheid mogelijk, waar deze reeds bestaat.

Een vrijzinnig wetboek zal een onvrij volk niet waarlijk vrij maken. Ware vrijheid van een volk zal het onvrijzinnigst wetboek in een vrijzinnig herscheppen.

Zelfs volmaakte grondwetten en staatsregelingen zijn, op zich zelf beschouwd, onvermogend om een volk tot ware vrijheid op te voeden.

De staatsregeling behoort niets anders te zijn dan de f o r m u l e , waarin de toestand van de volksontwikkeling, van het maatschappelijk leven eens volks op eenen bepaalden tijd, zijne naauwkeurige uitdrukking vindt. Zij behoort de burgers geene vrije en zelfstandige uitoefening van andere of hoogere regten te verleenen en te waarborgen, dan van die, voor welker bezit en uitoefening de burgers over 't geheel de faculteit bezitten.

Niet het b e z i t der vrije uitoefening van vele regten - een dwaas, die het wanen mogt! - maar dit, vereenigd met den w i l en de f a c u l t e i t , om die vrijheid goed te gebruiken, stelt de wezenlijke hoogte der volksvrijheid daar.

Waar de w a r e vrijheid ontbreekt, daar zal de f e i t e l i j k e vrijheid van een volk of het volkswelzijn in omgekeerde evenredigheid staan tot de regten, welker vrije uitoefening door de grondwet aan de staatsburgers toevertrouwd en gewaarborgd is.

De wensch naar gedurig hoogere burgerlijke vrijheid is alleen dan een gelukkig verschijnsel te noemen, wanneer die wensch gepaard gaat 1°. met het levendig besef van de dure v e r p l i g t i n g e n , die het bezit der burgerlijke vrijheid aan iederen mondigen staatsburger oplegt, en 2°. met de welgegronde overtuiging, dat de burgers over 't geheel de vereischte f a c u l t e i t bezitten, om hunne burgerlijke verpligtingen goed te voldoen.

Waar deze voorwaarden ontbreken, daar is het geroep om vrijheid een onverstandig naschreeuwen, o p z i j n b e s t g e n o m e n , van mogelijk theoretisch geleerde of hooggeleerde, maar zeker praktisch niet verstandige staatkundige idealisten, en, o p z i j n e r g s t g e n o m e n , van egoïsten, die de hartstogten des volks gebruiken als middelen in dienst van persoonlijk belang, eerbejag, heerschzucht of zelf laag egoïsme.

Wanneer ontwaken de staatsburgers tot besef van hunne heilige verpligting, om aan de uitoefening hunner staatsburgerlijke regten al die naauwgezetheid en zorg te koste te leggen, die het gewigt der zaak vordert? Niet eerder, dan als zij dat h o o g g e w i g t d e r z a a k inzien! Niet eerder, dan als zij begrijpen, hoe hunne eigene algemeene en bijzondere belangen eene naauwgezette uitoefening dier regten vorderen, en, bij

gemis van naauwgezetheid en zorg te dezen aanzien, op een allergevaarlijkst spel worden gezet.

Laat dat inzigt over 't geheel ontbreken, en staatsburgerlijke onverschilligheid zal er het natuurlijk en noodzakelijk gevolg van zijn. Noem geene feiten, die dit schijnen te wederleggen. Spreek niet van dagen van opgewondenheid, als alles zich bij de stembus verdringt, als alles, als met ingehouden adem, de beraadslagingen der wetgevende magten afluistert. Dat bewijst op zich zelf nog niets. Opgewondenheid, òf uit persoonlijk egoïsme ontstaan, òf als door allerlei ongeoorloofde middelen, vaak zelfs door onheilig misbruik van het heilige, de hartstogten in beweging gebragt zijn, is veeleer juist het tegenovergestelde van een waar, bezonnen, staatsburgerlijk leven.

Waar staatsburgerlijke onverschilligheid heerscht, daar is ieder vrijzinnig artikel in de grondwet van den Staat niets dan een middel, om de hoogste belangen des maatschappelijken levens in handen te stellen van die weinigen, welke de kunst verstaan, om in het belang van hunne bedoelingen de hartstogten gaande te maken. Wat waarborgt ons, dat die weinigen, welke nu feitelijk de beweegkrachten van het Staatsorganisme zijn, altijd de edelsten en besten zullen wezen? Niets ter wereld. Voorwaar, een niet benijdenswaardige staat van zaken!

Tot eene goede uitoefening van staatsburgerlijke regten in constitutionele staatsinrigtingen, zooals in ons Vaderland, wordt nog al het een en ander in den zelfstandigen staatsburger vereischt. *Vooreerst* behoort daartoe eene wel algemeene, maar toch juiste kennis van de zamengestelde belangen der bedrijvige standen, waartoe ik de standen van productie en fabricatie en den handel reken. *Dan* moet hij weten, in welke betrekking de belangen van deze standen tot die der overige standen (den leerstand, en verweerstand) staan. *Eindelijk* moet hij begrijpen, hoe de belangen van alle maatschappelijke standen te zamen, ik zeg niet, met de bijzondere vormen en inrigtingen, maar toch met de groote beginselen der staatsregeling zamenhangen. Wij kunnen dit laatste duidelijker zoo uitdrukken, dat de staatsburger met eenige zelfstandigheid moet kunnen oordeelen over de waarde en beteekenis, die de onderscheiden staat- en staathuishoudkundige beginselen hebben voor de algemeene en bijzondere belangen van het maatschappelijke leven.

Ieder staatsburger behoeft evenwel niet naauwkeurig te we-

ten hoe die beginselen in bijzondere gevallen toegepast moeten worden, of welke inconsequentiën men zich moet veroorloven of laten welgevallen wegens bijzondere (in dit geval altijd ziekelijke of gebrekkige) toestanden der maatschappij. - 'Inconsequentien?' - Buiten twijfel! Wat ook de idealisten mogen beweren, eene gezonde *logica* leert, dat het toepassen van ieder, ook van het beste beginsel, op de onvolmaakte werkelijkheid in zijne uiterste consequentie verderfelijk moet werken. De staatsman heeft vooral ook behoefte aan den Ulysses-geest, aan de praktische wijsheid van Minerva. Professorenphilosophie over Regt en Staat maakt nog den bruikbaren staatsman niet. Maar al de ingewikkelde vraagstukken, die bij het toepassen van de beginselen ontstaan - de ambtelooze staatsburger mag ze vrij overlaten aan staatslieden van het vak. Zij liggen wezenlijk boven zijne sfeer, omdat zij ervaringen vorderen, die hij niet of naauwelijks kan opdoen. Zeker althans liggen zij buiten den kring van zijne persoonlijke bemoeijingen.

Gemis van de zoo even beschreven kennis heeft met noodzakelijkheid staatsburgerlijk beginselloosheid ten gevolge; een kwaad, dat zich vooral zigtbaar zal maken in de keuze der mannen, door welke men zich in het staatsorganisme laat vertegenwoordigen.

Hoe is het met dit een en ander in Nederland gesteld? Staat de thermometer van het staatsburgerlijke leven daar boven of beneden het vriespunt? - 'Misschien,' zegt de Hoogleeraar J. de Bosch Kemper (*Inleiding tot de wetenschap der zamenleving*, bl. 13), 'is ons Vaderland een der landen, waar de wetenschap der zamenleving in hare algemeene omtrekken het eerst in de volksovertuiging kan opgenomen worden. De degelijkheid van ons volkskarakter maakt ons geschikt tot een verlicht volksleven, waarin men het juk der eenzijdige rigtingen en der oppervlakkige publieke opinie afschudt, ten einde met persoonlijke vrijheid de waarheid te erkennen.' - Zeker niet te donker gekleurd! Toch geven, zelfs bij deze, misschien wat te gunstige, beschouwing, de woorden '*misschien*' en '*kan*' mij het regt, om de uitgesproken vraag te doen. 't Is echter voldoende, dat ik in 't algemeen verklaar, wat ik met de uitdrukking: 'boven en beneden het vriespunt,' bedoel; want dan is de toepassing al zeer ligt te maken.

De thermometer van het staatsburgerlijke leven staat boven

het vriespunt, wanneer men bij de keuze van volksvertegenwoordigers alleen let op hunne staatkundige geloofsbelijdenis, daarbij bedenkende dat deze hare waarde mede ontleent aan kennis op dit gebied, aan soliditeit van karakter, en aan onafhankelijkheid van positie.

In alle overige gevallen staat hij beneden nul; niet het minst dan, wanneer provincialisme, of ook egoïsme van bijzondere vakken of bedrijven, de keuze geheel of ten deele bepaalt.

Maar zeer laag moet hij dáár wel gezonken zijn, waar zich het verschijnsel voordoet, dat dezelfde staatsburgers hunne keuze vestigen op mannen, die in belangrijke opzigten tegenovergestelde staatkundige beginselen toegedaan zijn. Dit geval zal zich overal gedurig voordoen, waar de keuze door allerlei andere motieven, behalve door de staatkundige geloofsbelijdenis, bepaald wordt. Zulke kiezers doen niets meer of minder dan feitelijk hunne namen afschrappen van de lijst der staatsburgers. Zoolang zij niet in staat zijn of het niet de moeite waard rekenen, om het eenvoudig probleem op te lossen, wat wel het resultaat moet zijn, als men twee krachten, de eene gelijk + A, de andere gelijk - A, laat zamenwerken, zoolang ook maken de stembussen der vrije verkiezingen eene tamelijke belagchelijke figuur. Wat toch kan het motief tot zulke keuzen zijn? Laat ons maar het beste onderstellen. - A....? - ‘Omdat hij een ervaren koopman was.’ - B....? - ‘Hij was een voortreffelijk fabrikant.’ - X....? - ‘Iemand van eene zeer geachte familie.’ - IJ...., Z....? - Ja, wat eigenlijk? ‘In ieder geval achtenswaardige mannen.’ - Welnu, dan verdient A.... als koopman, B.... als fabrikant allen lof. Ook, dat X.... van goeden huize is, moge tot bijkomende aanbeveling strekken; maar ook tot motief van keuze? En IJ...., en Z..... ja, zij hebben aanspraak op onze achting. Maar .... als de directie van eene stoombootonderming het bestuur van eene zee-boot wilde toevertrouwen aan P...., of Q...., omdat de eerste als koetsier, de andere als tuinbaas uitstekend gediend had, en omdat zij beiden zedelijk achtenswaardig waren - dan zouden wij kort en goed besluiten, dat het haar niet pluis was in de bovenste verdieping. En wij vertrouwen de hoogste belangen van het zoo gecompliceerde maatschappelijke geheel aan A...., B...., X...., IJ...., Z.... toe! Zonderlinge wereld!

Onze grondwet waarborgt aan den mondigen Nederlandschen staatsburger gewigtige regten. Is er harmonie tusschen onze grondwet en het staatsburgerlijke leven van ons volk? Feiten, te bekend om ze te noemen, geven op deze vraag een niet twijfelachtig antwoord! Goed kan het te dezen aanzien niet worden, vóórdat de magt der publieke opinie de wetenschap van het maatschappelijke organisme, van zijne gebreken en van zijne eischen, in hare algemeene omtrekken tot een onmisbaar kenmerk van iedere eenigzins beschaafde opvoeding heeft gemaakt. Het wordt over het geheel nog te weinig begrepen, dat alle. algemeene en bijzondere belangen, ook de zoodanige, die bij oppervlakkige beschouwing eene hooge mate van zelfstandigheid bezitten, op het allerinnigst zamenhangen met de orde en inrigting van het maatschappelijk geheel, en dat het welzijn van dit laatste weder grootelijks afhangt van eene goede staatsregeling. Vandaar zoo weinig aandacht voor eene wetenschap, zonder wier heldere kennis in de hoofdtrekken eene goede uitoefening van staatsburgerlijke regten volstrekt onmogelijk is. Er moet in Nederland meer wakkerheid van geest in het staatsburgerlijke leven ontstaan, zal de Nederlandsche Maagd niet meer of min de belagchelijke figuur vertoonen van eene slavin, zich tooijend met het kleed van hare meesteres. Het gracieus gewaad der edele vrijgeborene past kwalijk bij de mal-gracieuse bewegingen der onbeschaafde deerne. En wat is onze Grondwet anders dan het kleed van eene vrijgeborene? De herdersknaap, David, wist meesterlijk den slinger te hanteren; maar hij gevoelde zich onbehagelijk in het vorstelijk pantsier van den kloeken Saul, en was met helm, en schild, en zwaard verlegen (1 Sam. XVI). Maar uit dien herdersknaap werd een krijgsheld, ‘wiens hart was als een leeuwenhart,’ op het slagveld ‘bitter van gemoed als een beer, die van jongen beroofd is.’ (1 Sam. XVII:8, 10.) Zoo zij het ook, *mutatis mutandis*, met het Nederlandsche volk!

Zal 't daartoe nut zijn, dat een l e e k op het gebied der wetenschap van het maatschappelijke leven zijne ideën daarover mededeelt? Op zich zelf zeker niet veel. Maar toch, zou men op dit aambeeld wel te veel en te gedurig kunnen slaan? Ik ken de spreuk: *Ne sutor ultra crepidam!* Maar er is eene paedagogische theorie, volgens welke men kinderen mede d o o r m i d d e l v a n k i n d e r e n onderwijst, en die theorie, al is zij in haar geheel niet aan te bevelen, bevat toch wel iets goeds.

Ook hoop ik mij daarvoor te wachten, dat ik in mijne beschouwingen niet verder ga, dan aan een leek in deze wetenschap past. Ik maak volstrekt geene praetensie, dat ik eenige nieuwe denkbeelden mededeelen zou. De wetenschap des maatschappelijken levens is eene ervarings wetenschap. Denkbeelden, van elders dan uit de ervaring ontleend, hebben op dit gebied de waarde van fantasiën, zoo niet van droomerijen. Ook zal men het den leek niet euvel duiden, dat hij van tijd tot tijd meer met het kalf van vakgeleerden ploegt, dan het den vakgeleerde zelven zou voegen. Mijn wensch is alleen, de belangstelling in deze wetenschap te vermeerderen, voor zoover namelijk hare kennis behoefte voor den staatsburger is. Er is reeds veel gewonnen, wanneer men enkele sluimerende gewetens wakker maakt. Wanneer zal de tijd komen, dat gemis van kennis op dit gebied voor eene schande zal gelden? dat de staatsburger het bezit van die kennis als eene gewetenszaak zal beschouwen? En dat van eene kennis, waarbij zelfs het meest materiële egoïsme zoo groot belang heeft!

II.

'Inleiding tot de wetenschap der zamenleving;' zoo luidt de titel van een werk, door den Hoogleeraar J. de Bosch Kemper in het vorige jaar aan het Nederlandsch publiek geschonken. De wetenschap, door dezen Geleerde Wetenschap der zamenleving genoemd, heet bij de Franschen, Engelschen en Duitschers *science sociale, social science, Gesellschaftswissenschaft*. Zijn arbeid moge door veelvuldige bewijzen van omvangrijke kennis en van vertrouwdheid met de rijke literatuur over dit en de groote menigte verwante onderwerpen bewondering verdienen: vooral hiervoor komt den Schrijver dank toe, dat hij ook voor oningewijden verstaanbaar geschreven heeft, terwijl de geest van warme liefde voor de menschheid, waarvan bijna iedere bladzijde getuigenis geeft, eenen allerweldadigsten indruk maakt. Ik weet deze laatste eigenaardigheid niet beter te karakterizeren, dan door de opmerking, dat alle grondbeschouwingen van den Schrijver uitgaan van de gedachte, dat God liefde is. De liefde van God is het wezenlijke point de départ van zijne wijsbegeerte. Hiermede over-

eenkomstig acht hij het einddoel, dat aan het gezamenlijke menschelijke streven voorgesteld is, gelegen in de verwezenlijking van het G o d s r i j k op aarde, als dat rijk, waarin de wet er liefde heerscht, waarin allen elkander in God liefhebben. Hij zoekt daarom in al het menschelijk streven, het maatschappelijke, stoffelijke en geestelijke, waarachtige e e n h e i d aan te wijzen, die eerst dan volkomen verwezenlijkt worden zal, als de menschelijke zamenleving hare hoogste bestemming bereikt heeft. ‘Bij de onafscheidelijke eenheid van den mensch als één geheel kan de godsdienstige en wetenschappelijke beschouwing der zamenleving niet van elkander afgescheiden blijven.’ (bl. 16.) - ‘Bij alle vragen over de belangen der zamenleving oefent de godsdienstige .....overtuiging den grootsten invloed uit. De materialist, die alleen aan eene natuurorde gelooft, oordeelt geheel anders over maatschappelijke belangen dan de eenzijdige theïst, die alles toeschrijft aan een onbegrepen wil van God.’ (bl. 194.) - ‘La question religieuse est dans toutes les questions sociales et politiques.’ (bl. 222.) Al heeft de Schrijver geen oogenblik voorbijgezien, dat ‘elke wetenschap haar eigen gebied heeft,’ en dat alzoo het dooreenmengen der wetenschappen tot schromelijke verwarring in hare beoefening moet voeren; al wil de Schrijver niets weten van stichtelijke voorstellingen der ‘sociale wetenschap,’ en al verwerpt hij onbepaald alle tyrannij van kerkelijk gezag over de wetenschap: toch staat hij vast in deze overtuiging, dat er voor het geheel alleen heil te verwachten is van ‘het ernstig wetenschappelijk streven, om de waarheden, die in het rijk der natuur en des geestes opgemerkt worden, met elkander in overeenstemming te brengen.’ (bl. 119, 120.) Openlijk zij hem onze dank voor zijne gave!

Wat wil, wat bedoelt de w e t e n s c h a p v a n h e t m a a t s c h a p p e l i j k e l e v e n ?[1]) Welke is haar omvang, en welke

1 Ik gebruik dezen naam, niet dien van *wetenschap der zamenleving*, en dat, hoewel, naar mijn gevoelen, de laatste naam beter dan de eerste past voor den arbeid van den geleerden Schrijver der aangehaalde ‘Inleiding,’ enz. - Immers hij behandelt wezenlijk een ruimer veld van wetenschap, dan alleen dat des m a a t s c h a p p e l i j k e n levens (bl. 2). Maatschappij is uit het latijn, vertaling van *societas*, en onderstelt dus *socii* en *associatie*. Maatschappij is reeds iets hooger dan enkele zamenleving. 't Is altijd eene door zekere bepalingen of wetten of overeenkomsten of aangenomen zeden g e o r d e n d e zamenleving. Het woord *maatschappij* sluit derhalve die toestanden der menschenwereld buiten, die voorafgegaan zijn aan het ontstaan van maatschappijen en maatschappelijk leven, namelijk ‘het leven alleen onder den invloed der natuur’, de instinctmatige zamenleving (bl. 4). ‘De wetenschap der zamenleving behoort niet geheel gelijk gesteld te worden met de wetenschap van het maatschappelijke leven. De wetenschap der zamenleving omvat veel meer, en vangt aan vóórdat maatschappijen gevormd zijn. Zij vindt echter in de wetenschap van het maatschappelijke leven hare voltooijing..... en kan alzoo van deze niet worden afgezonderd.’ (bl. 2). Ik heb daarom den laatsten naam bij voorkeur gekozen, omdat ik volstrekt niet handel over datgene, wat de zamenleving van het maatschappelijke leven onderscheidt, of over de vóór- of niet maatschappelijke toestanden der zamenleving.

zijn hare grenzen, vergeleken met de S t a a t k u n d e , de wetenschap van het R e g t , de S t a a t h u i s h o u d k u n d e ?

De belangen der onderscheiden volken hangen onderling zamen. De productiekracht van ieder volk heeft niet genoeg aan het binnenlandsch verbruik, om zich vrij en volledig te kunnen ontwikkelen. Ook is geen land in staat, om aan de behoeften zijner bewoners te voldoen, zoodra de beschaving eene zekere hoogte bereikt heeft. Er is derhalve v o l k e r e n v e r k e e r noodig, en dit zoowel voor het bedrijvige leven door middel van den handel, als ook voor de geheele wetenschappelijke en humane ontwikkeling. Maar om deze reden moeten ook de onderlinge betrekkingen, de wederkeerige regten, het onderling verkeer, de gemeenschappelijke belangen der volken geregeld worden. De wetenschap van het bestuur en van de regeling aller internationale betrekkingen overeenkomstig met de belangen van ieder bijzonder volk, heet S t a a t k u n d e , in engeren zin.

In iederen welgeordenden Staat is eene t w e e v o u d i g e regeling van regten en belangen noodig. Zoo lang ‘een iegelijk doet, wat regt is in zijne oogen,’ gelijk het in Israël ging in den tijd der Rigteren (Rigt. XXI: 25), zoolang ook heerscht er wanorde, onregt, willekeur van magtigen, of een *bellum omnium contra omnes*, en dan is er geen ander regt dan dat van den sterkste. Er moeten derhalve M a g t e n zijn, die den Staat besturen en de orde handhaven. Maar wederom, die Magten zelve moeten zoo beperkt en omschreven wezen, dat niet de w i l l e k e u r van enkelen regeren kan. De regeling van de Staatsmagten en van de betrekking, waarin zij tot elkander staan, van den zelfstandigen staatsburger af tot op de hoogste Magt in den Staat toe, noemt men de S t a a t s r e g e l i n g . Zij is de omschrijving en vaststelling van het S t a a t s o r g a n i s m e . De wetten, die deze regeling uitdrukken en vaststellen, zijn de o r g a n i e k e wetten. Zij behooren allen - wat haar beginsel betreft - opgenomen te zijn

in de zoogenaamde g r o n d w e t . - Maar bovendien moeten de belangen en regten van iederen burger tegenover alle overigen geregeld worden. Ieder burger moet in den Staat en van staatswege de bevoegdheid bezitten, om alle overigen en ook de hoogste staatsmagten, tot het eerbiedigen van zijne wettige regten te noodzaken, gelijk hij zelf wederkeerig tot het nakomen van al zijne wettige verpligtingen jegens alle overigen gedwongen moet kunnen worden. Daartoe strekken de b u r g e r l i j k e w e t t e n , die van k o o p h a n d e l ingesloten. Het ten uitvoer leggen van die wetten is toevertrouwd aan de R e g e r i n g , die door middel van de P o l i t i e moet waken tegen alle verstoring der staatsorde. Waar de politie aan geene hoogere magt gebonden is, daar zou aan de willekeur der Regering vrij spel gelaten zijn, gelijk dit in meerdere of mindere mate het geval is in zulke Staten, die p o l i t i e s t a t e n genoemd worden. Oordeelt de Regering, dat één of meerdere burgers zich aan vergrijp tegen de maatschappelijke orde hebben schuldig gemaakt, of oordeelt één der burgers, dat hem door de Staatsmagt of door één der medeburgers onregt geschied is, dan staan Staat en burger, burger en burger als partijen tegenover elkander. De beslissing moet in dat geval opgedragen worden aan eene d e r d e magt in den Staat, die van beide partijen geheel onafhankelijk moet zijn. Die magt is de J u s t i t i e , die volgens de wetten uitspraak doet. Dit een en ander nu is het voorwerp der wetenschap van het Regt in al zijnen omvang.

Maar de z i e l van den Staat is het werkzame leven der burgers, en, in materieel opzigt, meer bepaald het b e d r i j v i g e l e v e n , de uitoefening der productiekracht en het handelsverkeer. Nu hebben natuurlijk de wetten, die in den Staat de regten der burgers regelen en waarborgen, de overeenkomsten, die de onderscheidene Staten met elkander aangaan, de ondernemingen en groote werken of handelingen, die van staatswege uitgevoerd of door den Staat bevorderd en ondersteund worden, den allergewigtigsten invloed op den gang van het bedrijvige leven zelf. Zij behooren aan het belang van de bedrijvigheid dienstbaar te zijn. Zijn nu de belangen van de onderscheidene bedrijven gedurig, hetzij dan schijnbaar of wezenlijk (natuurlijk in een volmaakt geordend maatschappelijk Geheel alleen s c h i j n b a a r), met elkander in strijd, zoodat de bevordering van het eene belang ten koste van het andere geschiedt, dan wordt daaruit de gewigtige vraag geboren: welke organisatie of rege-

ling der belangen van het bedrijvige leven de beste is, om alle wettige belangen met elkander in overeenstemming te doen zijn, of hoe de huishouding der maatschappij ingerigt zijn moet, om aan ieder belang van het bedrijvige leven regt te laten wedervaren? De beantwoording van deze vraag is de voorgestelde taak van de, even gewigtige als moeijelijke, wetenschap, die men gewoon is, de Staathuishoudkunde te noemen. Zij is volstrekt onmisbaar voor iederen Staatsman en regtsgeleerde, zoodra deze zich tot taak stelt, om de waarde der wetten te beoordeelen of het gebrekkige daarin te verbeteren. In constitutionele landen is die taak opgedragen aan de regering in vereeniging met de volksvertegenwoordiging. Daar heeft alzoo ieder zelfstandig Staatsburger voor een klein breukdeel op de vervulling van die taak invloed. Dat breukdeel is zeker al zeer klein, indien het niet vergroot wordt door zedelijken invloed, die zich niet in breukdeelen berekenen laat, maar die werkt volgens den regel: Kennis is magt.

De wetenschap van het maatschappelijke leven is van uitgestrekter omvang dan de Staathuishoudkunde. Zij bepaalt haar onderzoek niet tot de organisatie van arbeid en bedrijvigheid, tot productiekracht en verbruik, tot rijkdom en stoffelijke welvaart, tot de vraag: wat de laatste grond en de voortdurende oorzaak der waarde van de nuttige voorwerpen, in den zin van marktprijs, is, enz., enz.; zij heeft te doen met den geheelen mensch, als stoffelijk en geestelijk wezen. (Van geestelijk sprekende, bedoel ik in dit opstel niet hetgeen men in kerkelijk spraakgebruik zoo noemt, maar bedoel ik zoowel intellectueel, als zedelijk.) Zij zoekt alle, de stoffelijke en de geestelijke, belangen zoowel der individuën als der menschheid in harmonie te brengen. 't Is haar streven om aan ieder van die belangen zulk een plaats aan te wijzen, als daaraan toekomt, om den mensch en de menschheid tot de hoogste volmaking te brengen. Als zij over nijverheid en bedrijvigheid handelt, dan doet zij dit in eenigzins anderen geest dan de Staathuishoudkunde, waarmeê zij intusschen onmogelijk in wezenlijken strijd geraken kan, indien beide wetenschappen zich zelve begrijpen. De wetenschap van het maatschappelijke leven toch kan geen enkel oogenblik den arbeid scheiden van den mensch, die den arbeid verrigt. Zij wil de bij uitnemendheid humane wetenschap zijn. Zij gaat daarom, als zij over de organisatie des bedrijvigen levens handelt (die zij in

algemeene omtrekken beschouwt, de uitvoerige behandeling aan de Staathuishoudkunde overlatende), altijd uit van de gedachte, dat zij, die den arbeid verrigten, menschen zijn; wezens, die de onvervreemdbare eigenschap bezitten, dat zij met verstandelijken en zedelijken aanleg toegerust en voor de hoogste volmaking bestemd zijn; denkende, gevoelende, willende wezens, die waarlijk te groot en te verheven zijn, om enkel als wezenlooze werkmachines, in dienst van anderen, te worden gebruikt; wezens, wier natuur, aanleg en bestemming zulk eene organisatie der maatschappij vordert, dat zij allen, elk naar zijne gaven en eigenaardigheden, leden worden van het groote Godsrijk, en alzoo ook allen, elk naar zijne vatbaarheid, in de zegeningen van dat Godsrijk deelen. Terwijl de Staathuishoudkunde zich niet regtstreeks met godsdienst en zedelijkheid kan bemoeijen, tenzij voor zoover deze eene en andere dienstbaar te maken zijn aan de bevordering der maatschappelijke welvaart, zoo draagt de wetenschap des maatschappelijken levens een meer zedelijk en godsdienstig karakter, hoewel zij geenszins een systeem van zedekunde of van godsdienstwaarheden in zich opneemt. De stoffelijke belangen hebben voor haar de allergewigtigste beteekenis, maar hunne bevordering is toch haar eenige of voornaamste doel niet; zij waardeert ze tevens als middelen tot volmaking der menschheid. Ik zeg: tevens, en niet: uitsluitend. Want de wetenschap van het maatschappelijke leven beschouwt den mensch evenmin eenzijdig als geestelijk wezen. Zij kent ook aan stoffelijke welvaart hooge waarde toe, zelfs afgezien van haren invloed op het geestelijke. Hare levenstaak is de ware volksopvoeding in den meest uitgebreiden zin. Juist dit geeft haar aanspraak op den naam van humane wetenschap bij uitnemendheid. Uit deze hare levenstaak vloeit voort, dat het haar moet gaan even als ouders. Ouders wijden de meeste zorg aan hunne ongelukkige kinderen, die door de natuur misdeeld zijn. Zoo ook trekt de wetenschap van het maatschappelijke leven met bijzondere zorg zich het lot van de gebrekkige en verwaarloosde kinderen van de maatschappij aan. Het gaat haar ter harte, wanneer zij ook maar één der leden van de maatschappij moet zien verongelukken. Haar ijverig streven heeft daarom altijd deze strekking, om aan allen die plaats in het maatschappelijk Geheel te verzekeren, die het meest geschikt is om de stoffelijke en geestelijke belangen van hen zelve en van de

maatschappij te bevorderen. Wendt zij daartoe voortdurend hare aandacht, en rigt zij hare bijzondere liefde op de Staathuishoudkunde: zij weet ook zeer wel, dat alleen bij goede of doeltreffende organisatie van arbeid, nijverheid en handelsverkeer eene wezenlijke volksopvoeding mogelijk is. Zij verwacht daarvan *vooreerst* dezen zegen, dat er nu beschikbare tijd en krachten voor het zwaarwigtig werk der volksopvoeding zullen overblijven; maar zij vergeet *ten andere* ook niet, dat juist de goed ingerigte bedrijvigheid, en vooral datgene, wat de menschen tot goede organen van het bedrijvige leven maakt, onmisbare hulpmiddelen zijn, om de volksopvoeding te bevorderen en haar tot stand te brengen.

III.

De wetenschap van het maatschappelijke leven is een uitgestrekt gebied. Het maatschappelijke leven zelf neemt zijnen oorsprong in het h u i s g e z i n en in de f a m i l i e. In de vroegste tijden was het bijna geheel binnen deze enge grenzen besloten. Althans het maatschappelijke leven der aartsvaders strekte zich niet veel verder uit. Maar al spoedig vormt het zich tot al grooter en grooter kringen, om zijn einde en zijne voltooijing te vinden in die groote vereenigingen, die wij S t a t e n noemen, wanneer wij namelijk bij dezen laatsten naam ook dit in rekening brengen, dat de afzonderlijke Staten door middel van gebruiken of contracten, tot bevordering der gemeenschappelijke belangen gesloten, met één woord, door het volkerenverkeer, zooals alle internationale betrekkingen dat regelen, eene hoogere eenheid vormen, om niet eens van de algemeene eenheid der zedelijke en godsdienstige wereldorde te gewagen.

Het maatschappelijke leven geeft zich g e s t a l t e in allerlei gebruiken en zeden, bepalingen en instellingen, die van eeuw tot eeuw gewijzigd en veranderd worden, en daardoor getuigenis geven van de wijzigingen en veranderingen, die de idee van het maatschappelijke leven zelve ondergaat.

Maar in welke gestalten of vormen het zich ook vertoone, altijd heeft het dit ééne en groote doel: h e t z o e k t, door beteugeling van het bijzondere egoïsme, voor welks breideling het zich

vooral van het egoïsme zelf bedient, alle menschelijke krachten, naar ligchaam en geest, alle bijzondere vaardigheden, talenten en geniale gaven, dienstbaar te maken aan de opvoeding, de volmaking, en het geluk der menschheid, en derhalve ook aan de bevrediging der behoeften, die allen naar de mate van hunne ontwikkeling gevoelen.

Om dit doel te bereiken, rigt het maatschappelijke leven het streven van allen, die tot zijnen kring behooren en onder zijnen invloed staan, met meerdere of mindere bewustheid op ééne zaak: namelijk om, door vereeniging van krachten, aan den geest de heerschappij te verzekeren over de stoffelijke natuur, en dit natuurlijk in al ruimer kringen en al uitgestrekter omvang. Een hooger doel kent het maatschappelijke leven niet. Maar 't is duidelijk, dat dit doel ook het allerhoogste omvat, als men maar bedenkt, dat die heerschappij een tweeledig karakter draagt. Zij is zoowel de heerschappij van onzen geest over onze eigen zinnelijke natuur, onze hartstogten, neigingen, driften, als de heerschappij van alle menschelijke geesten te zamen over de stoffelijke natuur, die ons omringt, over hare voorwerpen en krachten. Volkomene bereiking van dit verheven doel is alleen mogelijk, indien de onderstelling waarheid bevat, dat er in het maatschappelijke leven eene kracht werkt, die zelve er boven staat en het beheerscht. Het maatschappelijke leven moet zijne hoogste kracht en eenheid vinden in God, en in het geloof aan God. De volmaking der maatschappij is een hersenschim, tenzij dan dat de Geest van God, die de geest der ware, algemeene menschenliefde is, alle geesten der menschen beheerscht en heiligt.

Als ik hier over stof en geest, over den wederkeerigen zamenhang en de werkingen van beide op elkander spreek, dan heeft dit niets gemeen met de duistere vraag naar beider physische eenheid of zelfstandigheid tegenover elkander. Iedere poging tot oplossing van dit laatste probleem had tot nog toe eene niet veel hoogere waarde, dan om hare honderd en nogmaals honderd mislukte voorgangsters met ééne te vermeerderen. Voor het maatschappelijke leven heeft dit vraagstuk geringe waarde. Hier kunnen wij ons tevreden stellen met de ondervinding, dat een gezonde geest en een gezond ligchaam elkander wederkeerig noodig hebben, en dat diaetetiek en moraal wezenlijk zamen-

hangen, al kan de eerste dan alleen zegenrijk werken in dienst van de laatste, wanneer de beginselen der zedelijkheid reeds in den mensch aanwezig zijn. Hier hebben wij alleen te doen met zulke betrekkingen tusschen g e e s t en s t o f, als door 's menschen handelen en door vereeniging der menschelijke krachten in het aanzijn geroepen worden. Op dit gebied wordt onze roeping in geheel haren omvang uitgesproken in den zegen over den eersten mensch: ‘Onderwerpt u de aarde, en hebt heerschappij over haar.’ Waar de dichterlijke beeldspraak der scheppingsoorkonde spreekt van eene magt, door God bij de schepping aan den mensch gegeven, daar beteekent dit, in gewoon proza vertolkt, dat die magt den mensch van nature eigen is, als oorspronkelijke gave van den Schepper. Volgens de eerste bladzijde onzer geschiedenis (dat is - want ook dit is poëten-taal - volgens de oudste ons bekende wijsgeerte in Israël) ligt er alzoo in onze natuur zelve een onuitroeibare aandrang, om strijd te voeren met de stoffelijke natuur; immers het gebod: ‘O n d e r w e r p t!’ beteekent, dat de aarde niet uit zich zelve onderworpen is, maar door 's menschen werk onderworpen worden moet. Zij leert ons verder (vooral duidelijk in het bekende woord: ‘De zonde ligt aan de deur, doch gij zult over haar heerschen;’) dat wij dien strijd niet alleen moeten voeren met de natuur b u i t e n o n s, met ‘al wat op de aarde is,’ maar ook met onze e i g e n e natuur, voor zoover wij als ‘a a r d e z o n e n’ deel uitmaken van de aarde, die wij aan ons moeten onderwerpen.

Maar al waren wij niet met dien onuitroeibaren aandrang geschapen, nogtans zouden wij wel in de noodzakelijkheid zijn, den strijd met de natuur aan te binden. Ons toch is nu eenmaal geene andere keuze gelaten, dan tusschen deze twee dingen: óf zelven te vallen als slagtoffers van de overmagt der natuur; óf als vorsten over de natuur te heerschen. Met ons, menschen, gaat de natuur geen verbond van vriendschap aan, vóór dat wij haar voor de overmagt van onzen geest hebben doen bukken. Zonder dit laatste behandelt zij ons stiefmoederlijk hard. Zij draagt voor ons geene moederlijke zorg, om ons te kleeden, zoo als zij hare andere kinderen kleedt met vachten, pelzen, vederen. Zij doet de spijzen, die wij behoeven, niet van zelf uit de aarde spruiten. Zij rust ons niet toe met wapenen tegen onze vijanden. Zij geeft ons integendeel een zwak en teeder ligchaam, dat zonder de vindingen van den geest niet bestand

is tegen de wisseling van warmte en koude. Ja, er is bijna niets ter wereld van al wat zij ons aanbiedt, dat zonder onzen arbeid geschikt is om onze behoeften te bevredigen. In waarheid, wat is de geschiedenis van 's menschen ontwikkeling en beschaving veel anders, dan de geschiedenis van al de worstelingen, die de mensch reeds met de natuur bestaan, van al de triumphen, die hij over haar gevierd, van al de trophaeën, die hij als haar overwinnaar opgerigt heeft?

Waaraan komt nu de eer van al die overwinningen toe?

Niet aan iemand van ons in 't bijzonder. Ook niet aan de edelsten en heerlijksten van ons geslacht op zich zelven, niet aan die geniën, die wij als weldoeners van het menschengeslacht vereeren, omdat zij de uitvinders zijn van het schoonste en kostelijkste, wat de geest als gedenkstuk zijner overwinning over de natuur weet aan te wijzen. Ieder individu, ook het heerlijkste, is, op zich zelf genomen, het nietigste en ellendigste der schepselen, dat op de aarde is.

Neen, niet aan A... of B..., roemrijker nagedachtenis! Eenig en alleen aan de vereeniging van de menschelijke geesten, of aan de zamenwerking van de menschelijke krachten zij de eere van die schoone triumphen, die onze geest over den tegenstand der stoffelijke natuur reeds gevierd heeft of nog vieren zal. Daaraan dankt hij al dat heerlijke, dat de een zijn genie, de ander zijnen moed, een derde de krachten zijns ligchaams, ieder zijne gave, ieder zijn talent gesteld heeft in dienst van het gemeenschappelijke doel.

Geldt dit alleen van onze heerschappij over de natuur, die ons omringt?

Neen, maar ook op zedelijk gebied geldt dezelfde grondwet als op het gebied des zinnelijken levens. Reeds dit is een teeken van beider wezenlijke eenheid. De eerste, die deze wet begrepen en met bewustheid in de wereld ingevoerd heeft, is de verheven Stichter der christelijke godsdienst. Is het op geestelijk gebied onze roeping, ons te ontworstelen aan de overmagt onzer zinnelijke natuur en over driften, hartstogten en neigingen te heerschen: waaraan hebben wij het te danken, als ons dat tot op zekere hoogte gelukt? Wien komt daarvan de eer toe? Niet aan den afzonderlijken mensch op zich zelven beschouwd. Niemand bestaat in dezen strijd, die niet leeft in gemeenschap met menschen. Hij kan het alleen, als hij opgenomen is in het rijk der zedelijkheid. Ware zedelijke vrij-

heid, die de vrucht is der overwinning van den geest op de zinnelijke natuur, komt niet tot stand tenzij onder voorwaarde, dat de band der liefde ons te zamen vereenigt. Ja, het groote geheim van alle geestelijke vrijheid is menschenliefde, niet de zoogenaamde philanthropie, maar menschenliefde, naar het beeld der liefde van den Zoon des menschen. En wederom, het geheim der liefde van den Zoon des menschen, waardoor hij de grondslagen van het rijk der liefde op aarde gelegd heeft, is de allesomvattende liefde van den Eenen, uit en door en tot wien 't alles is, in wien wij leven, ons bewegen en zijn.

Ik heb gesproken over de trophaeën, door den menschelijken geest opgerigt als gedenkteekenen van zijne overwinningen, op de natuur behaald, die wij eenig en alleen te danken hebben aan het maatschappelijke leven. Welke zijn die trophaeën? Ik zou mij schamen over mijne grootspraak, indien ik hier eerst of vooral zou moeten wijzen op monsterwerken, als de pyramiden in Egypte en al de bekende wonderen der oude wereld. Zelfs dan zou ik mij veel te sterk hebben uitgedrukt, als ik niets anders kon noemen dan de ontdekking en veelzijdige toepassing van de stoomkracht, of de electro-magnetische telegraphie, met één woord, alleen zulke werken en uitvindingen, als door in 't oogvallende grootte en door eene uitwerking, die bijna aan het tooverachtige grenst, de menschen het meest in verbazing zetten. Zoo eng is de kring niet, waarin wij ons thans behoeven te bewegen. Op zedelijk gebied mag ik wijzen op de magt der zedelijke ideën, die thans de wereld beheerschen, op de persoonlijke vrijheid, die aan iederen mondigen mensch gewaarborgd is, op tal van zedelijke inrigtingen in de maatschappij. Op intellectueel gebied getuigt de voortgang en hoogte der wetenschappen, wat zamenwerking vermag in dingen, die zonder haar buiten alle bereik der individuele kennis liggen. Op het hoogste gebied van den geest is het Christendom de schoonste van alle trophaeën, door het gemeenschapsleven der menschen gesticht op den grondslag, die gelegd is, Jezus Christus, wiens leven volmaakte liefde, wiens sterven geheele zelfverloochening voor het heil der wereld, wiens doel ons aller vereeniging was tot een Rijk van liefde, eenheid, gemeenschap des Geestes. En wat de stoffelijke natuur betreft, - maar in een beschaafd land, zoo als het onze, is er immers bijna niets meer te noemen, niets in de

natuur of in de menschenwereld, wat niet in een of ander opzigt den stempel van den menschelijken geest draagt, wat niet symbool is van de magt over de natuur, die de geest door de zamenleving zich verworven heeft. Laat de bodem, dien wij betreden, daarvan spreken! het plaveisel, dat hem bedekt, zijne effenheid, die het gevolg is van het slechten van hoogten en opvullen van diepten, de verbinding der oevers van rivieren en stroomen door kunstige bruggen - zijn 't niet zoo vele overwinningen, door den mensch op de natuur behaald? Ook de dijken langs rivieren en aan de zeekusten, de sluizen, die de stroomen naar ons goeddunken met de zee verbinden of tegen het geweld der golven afsluiten, zij vertellen ons, dat ons land voor een groot deel door menschelijke kunst aan de golven ontwoekerd is. Men kan het onze akkers en velden wel aanzien, wat er al heeft moeten gebeuren, om den grond te ontginnen en te veredelen, opdat zij ons die kostbare vruchten zouden voortbrengen, die wij voor onze nooddruft en ons genot behoeven of verlangen. De vruchten zelve, die ons voeden of ons leven veraangenamen, zijn geenszins zuivere gaven der natuur; menschelijke kunst heeft ze gekweekt en veredeld. Onze sierplanten in hof en tuin, neen, zóó schoon, met zóó veel verscheidenheid van vormen, met zóó rijke kleurenschakering, bragt de natuur ze zonder de zorg des menschen niet voort. Met regt roemt men de metalen als kostbare geschenken der aarde aan den mensch; maar toch, zoo als de natuur ze ons geeft, zijn zij onbruikbaar; 't zijn ruwe ertsen, en zij komen meestal in verbindingen en zamenstellingen voor, waarin zij tot niets van nut zijn. De dieren dienen ons, maar alleen, als wij ze dresseren. Zij verrijken ons, maar alleen, als wij ze fokken. De krachten der natuur, woud en stroom en waterval, vuur en damp en lucht, zij werken in de dienst der menschen, maar alleen, als menschelijke kunst werktuigen uitvindt, om deze krachten zoo te leiden en te sturen, als wij dat verlangen. Ja, ook de allereenvoudigste kleeding van den daglooner, hoeveel kunst, arbeid, uitvinding vertegenwoordigt zij! Bijna niemand, die niet voortbrengselen van alle werelddeelen aan of bij zich draagt, of in zijne woning bezit en geniet. En aan den anderen kant, wat is er oneindig veel, dat men in vroegeren tijd als onbruikbaar beschouwde, en dat nu door menschelijke kunst dienstbaar gemaakt is aan onze behoeften, ons genot, onze weelde!

Dit is dan ook het doel van het bedrijvige leven, alles aan den geest dienstbaar, en zóó allen arbeid tot zegen te maken. Daarom ook durven wij niet zeer hoog loopen met de ontzettende werkstukken van arbeid en kunst uit de oudheid, die ja ook het merk van den menschelijken g e e s t dragen, maar nog veel meer de bewijzen zijn van dwazen o v e r m o e d, van grillige w i l l e k e u r of van b i j g e l o o f, treurige gedenkteekenen van eeuwen, toen halve volken hunne kostbare krachten moesten verspillen, om den luim van enkele magtigen te dienen. Of wat veel anders kan het geweest zijn, dan verspilling van krachten, het bouwen van pyramiden als de Egyptische, van muren als die rondom Babylon, van paleizen als dat te Thebe, enz.? De werken van onzen tijd doen in wezenlijke grootte voor de reuzenwerken der oude wereld niet onder; integendeel, zij overtreffen ze daarin nog verre. Maar thans is het gelukkig niet meer de willekeur van enkelen, die ze tot stand brengen kan. Zij komen thans alleen tot stand, als men op aannemelijke gronden berekenen kan, of dat meent, dat het verbruik van krachten, hetwelk voor de daarstelling daarvan vereischt wordt, opgewogen wordt door het n u t t i g e d o e l voor het maatschappelijke Geheel, hetwelk men daarmede beoogt.

Wat is over 't geheel dat n u t t i g e d o e l? Geen ander dan om het v e r b r u i k v a n t i j d e n k r a c h t e n t e s p a r e n e n i n t e k r i m p e n. Wij zijn toch gewoon, die uitvindingen of werken als de n u t t i g s t e te roemen, die ons in staat stellen, om ons de benoodigdheden of veraangenamingen des levens te verschaffen met minder verbruik van krachten dan vroeger, of - om mij te bedienen van andere woorden, die letterlijk hetzelfde uitdrukken, maar misschien beter begrepen worden - zulke uitvindingen of werken, die deze dingen g o e d k o o p e r maken, en alzoo het bezit of genot daarvan voor gedurig ruimer kringen toegankelijk stellen.

IV.

Wat ik opmerkte omtrent het n u t t i g e d o e l, met den arbeid voorgesteld, is een der meest in het oog springende bewijzen, dat wij dit alles niet aan het i n d i v i d u, maar aan de m a a t-

s c h a p p i j te danken hebben. Inderdaad, ook in de heerlijkste werken van het individu openbaart het maatschappelijk Geheel zijne magt en kracht. Want dat het alleen algemeene menschenliefde zou zijn, die de bijzondere nijverheid prikkelt, om op het uitvinden en uitvoeren van al die groote werken te zinnen, waardoor tijd en krachten voor de maatschappij worden bespaard - dat zal toch wel niemand in ernst beweren. De meeste uitvinders en uitvoerders dier werken zullen wel vooral hun eigen belang, niet het welzijn van anderen, hebben bedoeld. Maar juist door den prikkel van het egoïsme maakt de maatschappij hen dienstbaar aan de ontwikkeling van het maatschappelijke leven en aan aller welzijn, omdat zij alleen dan het grootste voordeel voor zich zelven verkrijgen, als zij de meeste diensten bewijzen aan het maatschappelijk Geheel. Zoo heerscht dan de maatschappij over den geest van het individu. Aan haar komt van alles de eer toe, aan den mensch alleen als haar orgaan en dienaar. Zelfs het verwerpelijkst egoïsme, zie, de maatschappij verkeert het vaak in eene bron van zegen. Een teeken der wijsheid van hem, die de belangen der maatschappij zoo geordend heeft, dat ook uit het booze en ellendige het goede en heerlijke voortkomt! Dat er ook enkelen zijn, die zich met opoffering van hun eigenbelang in dienst der menschenwereld stellen, dat verandert niets aan de algemeene waarheid van onze beschouwing.

Egoïsme is wel niet de eenige, maar toch in het werkelijke leven de voornaamste drijfveer der nijverheid. 't Is echter niet alleen het egoïsme van b i j z o n d e r e p e r s o n e n , waarmeê wij hier te doen hebben. Men kan ook grootere vereenigingen, S t a t e n , als personen beschouwen, en deze zedelijke ligchamen, gelijk men ze noemt, worden in hunne handelingen door dezelfde motieven als bijzondere personen - 't meest door egoïsme - gedreven. Door het meer algemeene en als 't ware geconcentreerde egoïsme dezer vereenigingen komen o p e n b a r e w e r k e n tot stand en worden a l g e m e e n e d i e n s t e n bewezen. Openbare werken en algemeene diensten behooren namelijk dan van staatswege te geschieden, wanneer het nut, dat zij aan het algemeen bewijzen, grooter is dan de som der opofferingen, die zij vorderen. Zij onderscheiden zich van de bijzondere werken vooral hierdoor, dat zij òf van zoodanigen aard en omvang zijn, dat de partikuliere nijverheid en ondernemingsmagt daarvoor te kort schieten, òf dat de diensten, die zij be-

wijzen, wegens haar eigenaardig karakter niet telkens bij het ontvangen betaald kunnen worden, òf eindelijk dat zij onmiddellijk het maatschappelijk Geheel betreffen, zoodat zij reeds daarom buiten het gebied der partikuliere bemoeijingen vallen. Men denke bijv. aan regering, politie, regtswezen, krijgswezen, onderwijs des volks, de groote werken van zeewering, kanalisatie, openbare wegen, enz. Nu is het een vaste regel: Voor niets ontvangen wij volstrekt niets, behalve datgene, wat de natuur, zonder allen menschelijken arbeid, in dergelijken overvloed schenkt, dat het onmogelijk marktwaarde verkrijgen kan. Ook van staatswege (of stads- of gemeente-wege, dat is één) ontvangen wij niets voor niets. Daaruit vloeit deze niet onbelangrijke stelling voort:

> Hoe meer de maatschappelijke beschaving toeneemt, te grooter wordt ook het getal van openbare werken en algemeene diensten, die de Maatschappij ten nutte der burgers voor hare rekening neemt; te hooger klimmen derhalve de uitgaven, die de Maatschappij bij de burgers in rekening heeft te brengen. - Met andere woorden: Met het toenemen der maatschappelijke ontwikkeling en welvaart, moet ook, als wij bijzondere omstandigheden buiten rekening laten, de zwaarte der belastingen klimmen.

Ik behoef naauwelijks op te merken, dat zelfs de groote ondernemingen en werken van bijzondere personen niet mogelijk zijn zonder de openbare werken en algemeene diensten van den Staat, of dat de uitvoerbaarheid der eersten van de doelmatigheid en den omvang der laatsten volstrekt afhankelijk is. Hieruit volgt het hoog belang en de onmisbaarheid der openbare werken en algemeene diensten. Als het overige gelijk staat, en de belastingen worden doeltreffend geheven, dan gaat deze regel zeker door: Hoe grooter de voordeelen zullen zijn, die de inrigting van het maatschappelijke leven afwerpt, des te zwaarder moeten ook de belastingen wezen.

Zou er wel iemand zijn, die den moed heeft, om openlijk te ontkennen, dat de voordeelen van eene welgeordende zamenleving hare lasten zeer verre overtreffen? Ik geloof het naauwelijks. Maar dit weet ik, dat het met andere woorden door niet weinigen ontkend wordt, die den zamenhang dier voordeelen en lasten niet helder genoeg inzien. Indien ik profeteerde, dat van eeuw tot eeuw de belastingen (ik zonder voorloopig de renten der staats- of stadsschulden uit) nog zullen

toenemen, dan zouden velen mij een o n h e i l s p r o f e e t noemen. Indien ik dat een verblijdend vooruitzigt noemde, dan zouden velen mij van w a a n z i n of b i z a r r e r i e verdenken. Gewaagde ik daarentegen met grooten ophef van landen, waar men vergelijkenderwijs zeer weinig belasting betaalt, hoe velen zouden dan wel begrijpen, dat ik eene d w a a s h e i d zeide? En toch, als ik wederom voorloopig de staatsschulden en bijzondere oorlogslasten uitzonder (wat evenwel niet altijd noodig is; maar de ontwikkeling hiervan zou ons thans te lang bezig houden), dan is het zonneklaar, dat daar de hoogste volkswelvaart mogelijk is, waar de som der belastingen, geheven ter uitvoering van nuttige openbare werken en algemeene diensten, het grootst is, en dat bij klimmende welvaart die som ook grooter worden moet. Z w a r e belastingen zijn niet noodzakelijk d r u k k e n d e belastingen. De belastingen zijn in sommige Duitsche Staten hoofd voor hoofd veel minder z w a a r en toch veel meer d r u k k e n d dan bij ons, of (nog meer) dan in Engeland. Er is eene heffing van belastingen, waaronder de maatschappij gebogen gaat, nml. wanneer de dwaasheid der regeringen het goed des volks verspilt. Ik kan door feiten bewijzen, dat in sommige landen de z w a a r t e der belastingen toe-, en tegelijk het d r u k k e n d e daarvan a f g e n o m e n is. Engelands geschiedenis weet van tijdperken, te spreken, dat de belastingen sterk toenamen, maar dat dezelfde bronnen van staatsinkomsten, vroeger voor de mindere belastingen naauwelijks voldoende, overvloedig voor de veel hoogere vloeiden. Men kan zich daarvan door de statistieke opgaven gemakkelijk zelf overtuigen. Het eenvoudige feit, dat de koers der 3 pCt. Gecons. van 1760 tot 1770 gemiddeld was 826/100 pCt., terwijl er in 1855 en 1856 staatsleeningen tegen 88⅜ pCt, 90 pCt. en 93 pCt. verhandeld zijn, is overtuigender dan eene reeks van cijfers. Hoe oneindig veel zwaarder waren toen toch de belastingen, dan in dat vroegere tijdperk! En als nu de koers der effecten (bijzondere tijdsomstandigheden buiten rekening gelaten) de thermometer van het algemeen vertrouwen op de productiekracht van een volk is, hoe veel hooger moet die productiekracht dan in die latere periode geweest zijn!

V.

Hoort men vele onnadenkenden of onwetenden, dan zou men bijna meenen, dat wij volstrekt geene e q u i v a l e r e n d e vergoeding ontvangen voor het vele, dat wij opbrengen. Dit verschijnsel zelf is zeer gemakkelijk te verklaren. Aan het goede worden wij spoedig zoo gewoon, dat het aan onze opmerkzaamheid ontsnapt. Wat daarentegen onaangenaam en smartelijk is, dat blijven wij voortdurend gevoelen. De dankbare vreugde bij gezondheid is buiten evenredigheid kleiner dan de klagten en ontevredenheid bij ziekten of pijnen. Zoo gaat 't ook met het maatschappelijke leven. Aan de onderscheiden toestanden en inrigtingen der maatschappij, waarin wij geboren zijn, zijn wij gewoon geworden. Juist wegens die gewoonte komen zij ons als zeer eenvoudig en hoogst natuurlijk voor. Wij gelooven bijna, dat de voordeelen, daaraan verbonden, ons toekomen zonder opoffering van onze zijde, en wij beklagen ons, naar wij meenen, niet zonder grond, over de zware lasten. Wat echter den oppervlakkigen beschouwer juist wegens de gewoonte zoo hoogst eenvoudig en natuurlijk schijnt, is inderdaad een allerkunstigst zamenstel. De geest der menschheid heeft eeuwen en eeuwen moeten werken en er eene onbegrijpelijke som van menschelijke krachten aan te koste moeten leggen, om het maatschappelijk zamenstel tot die hoogte van volkomenheid te brengen, die het nu bezit. (Hier zou 't de plaats zijn, om aan te wijzen, hoe wij een deel van dien vroegeren arbeid mededragen in den vorm van renten voor staatsschulden, alsmede dat dit hoogst billijk is.) Wie zich naauwkeurig rekenschap wilde geven van al de moeite, die het aan de voorgeslachten gekost heeft, van al het lijden, dat zij hebben moeten verduren, dikwijls om betrekkelijk kleine voordeelen aan het maatschappelijk Geheel te verzekeren, van al de bittere en smartelijke ervaringen, waarvoor onze voorvaderen die wijsheid hebben moeten koopen, waarvan wij thans de vruchten genieten: die zou zich dankbaar verblijden over den zegen van geboren te zijn in eene maatschappelijke orde als de tegenwoordige met al haar lief en leed. Maar hoe velen doen dat? Er zijn nog altijd t w e e soorten van menschen in de wereld:

1°. de zoodanigen (het zijn de zeer velen!) die zich alleen verwonderen over het nieuwe, dat zij niet begrijpen, en voor wie de aanschouwing van voorwerpen of gebeurtenissen,

die door grootte of tooverachtige uitwerking in het oog springen, noodig is, om hen in verbazing te zetten, terwijl zij het overige hoogst natuurlijk vinden; en 2°. de denkende geesten (de *rari in gurgite nantes!*), de ware wijsgeeren - waarbij ik intusschen aan philosophieprofessoren, vaak vrij slechte philosophen, geenszins denk - zij allen, die opmerken en nadenken, en zich daardoor van het *profanum vulgus* onderscheiden, dat zij zich zeer verwonderen over hetgeen het gros dood eenvoudig vindt. De beroemde Griek Aristoteles heeft reeds geleerd, dat verwondering het begin der wijsheid is. Hoe natuurlijk, dat zware voorwerpen, als zij losgelaten worden, niet naar boven, maar naar beneden vallen! Had Newton er zich niet over verwonderd, hij zou de gewigtige wet der gravitatie niet hebben ontdekt. Welligt kan eene plastische voorstelling van de voordeelen, die wij te danken hebben aan het kunstig zamenstel der maatschappij, er iets toe bijdragen, om dezen of genen daarover althans te doen nadenken, en dan reeds is er veel gewonnen. Ik wil haar beproeven.

In een beschaafd land woonden twee vrienden, A... en B..., die het in één opzigt volstrekt niet met elkander eens waren. De laatste zag de inrigtingen der maatschappij aldaar en de tijdsomstandigheden altijd in het gunstigste licht, terwijl de eerste niet genoeg meende te kunnen zeggen van het treurige, ellendige, voor den nijveren burger zoo drukkende van den tegenwoordigen tijd. - ‘De inkomsten,’ meende hij, ‘waren thans over 't geheel niet meer geëvenredigd aan de behoeften. De weelde was overal te hoog geklommen; en wat had men, wèl bezien, daarvan veel anders dan last? De belastingen van land en gemeente waren bijna uitputtend te noemen. Bovendien, wat al instellingen en vereenigingen van allerlei soort, waaraan men zich nu eenmaal welstaanshalve niet kon onttrekken! Gaarne erkende hij, dat er groote, op zich zelf nuttige werken tot stand kwamen; maar, tot welk een prijs? immers ten koste van het zweet en bloed der ingezetenen. Enz. enz.’

A... meende dat alles in goeden ernst. Was 't wel te verwonderen, dat het lang gekoesterde voornemen eindelijk bij hem tot rijpheid kwam, om te expatriëren en elders zijn geluk te beproeven? Hij vertrok daartoe naar een vrij afgelegen, half onbewoond gedeelte van de Nieuwe Wereld.

Hier nu heeft onze verbeelding vrij spel in de voorstelling

van het lot, dat den held onzer historie in zijn nieuw vaderland ten deel viel. Wij zouden hem allerlei moeijelijkheden en teleurstellingen kunnen laten ondervinden, wij zouden zijne plannen kunnen laten mislukken, wij zouden hem zijn besluit kunnen laten betreuren, en dan zouden wij waarschijnlijk het naast komen aan de feitelijkheid in verreweg de meeste gevallen. Maar er zijn toch ook uitzonderingen. Wie tegen het spelen in de staatsloterij waarschuwt, moge doen wat hij wil, ontkennen kan hij het niet, dat op één nommer zeker het hoogste lot zal vallen! Laat onze held de gelukkige zijn, wiens lot met de 100,000 uitkomt. Het bewijs, van hetgeen wij in 't licht willen stellen, wordt er te sprekender door, als wij aannemen dat hij een gelukskind was boven zeer velen! - Welaan dan! Alles gelukte hem naar plan en wensch zoo goed, dat hij, dank zij zijne nijverheid en volharding! binnen betrekkelijk korten tijd in het bezit kwam van uitgestrekte landbezittingen; maar nu was hij ook in de noodzakelijkheid, om daar te blijven wonen. Gedurig gaf hij aan zijn vriend B ... berigt, hoe 't hem ging. Hoog gaf hij op van de bronnen van welvaart, die zoo mild vloeiden in zijn nieuw vaderland. ‘Belastingen,’ zoo schreef hij, ‘had hij daar bijna in 't geheel niet te betalen. De dwang en de lasten der weelde waren daar niet eens bekend. Men kon daar leven naar hartelust, zonder dat men zich voor iemand ter wereld behoefde te generen; enz.’ Hij schreef inderdaad geen enkel woord, dat niet waar was. Het gelukte hem dan ook zijn toestand en leven aldaar aan B ... zoo smakelijk voor te stellen, dat deze er toe overhelde om het voorbeeld van zijnen vriend te volgen. Maar B ... was een voorzigtig man. Eerst wilde hij alles *in loco* bezigtigen, en zoo besloot hij dan vooraf zijnen vriend te bezoeken.

De reis daarheen was vrij lang, het laatste gedeelte daarvan bovendien nog zeer moeijelijk. Eindelijk kwam hij toch behouden en wèl bij zijnen vriend aan. Het was juist tegen het vallen van den avond.

Na hartelijken welkomstgroet was het eerste woord van den gastheer eene verontschuldiging. Want A ... gevoelde wel, dat het onvrolijke schijnsel van eenige, daarbij nog vrij gebrekkig vervaardigde vetkaarsen, geen bijzonder opwekkenden indruk kon maken op zijnen vriend, die aan de heldere gasverlichting gewoon was. ‘Maar - hij woonde ook zóó, en zóó veel mijlen van de naastbijgelegen steden af. B ... zelf had ondervon-

den, hoe lastig de reis daarheên was. Daarom moest zijn gezin wel voor zich zelf kaarsen maken, gelijk ieder gezin dat in die streek deed; en 't was toch waarlijk niet te verwonderen, dat zij die kunst niet zoo goed verstonden als kaarsenmakers van ambacht.'

Ook de kleeding van den gastheer en zijne familie liet nog al iets te wenschen over. 'Maar,' zeide A..., 'dat kwam er daar niet zoo veel op aan; men had zich voor niemand te genéren; 't was ook al zoo half en half eigen maaksel. Ja, er was wel gelegenheid in de steden, om zich goede kleêren te laten maken; maar daar telkens met zijn gezin heên te reizen, hoe moeijelijk en hoe kostbaar! Daarom behielpen zij zich maar. Bovendien, voor het gebruik was 't immers even goed.'

Het brood was ook zoo smakelijk niet, als B ... dit in zijne woonplaats gewoon was, en om iederen dag versch vleesch op tafel te zetten, daar was geen denken aan. Maar de gastheer meende: 'Als men in aanmerking nam, dat het brood eigen baksel was, dat ook de bereiding in het klein minder goed ging dan in het groot, dat zij daarenboven gewoon waren het, gemakshalve, voor eenige dagen tegelijk klaar te maken, dan was het toch vrij goed; ook waren zij geen bakkers van beroep. En natuurlijk konden zij niet iederen dag een stuk vee laten slagten voor eigen gebruik.'

Den volgenden dag zouden zij de goederen van den gastheer en den omtrek bezigtigen. Deze was in het bezit van een tamelijk goed rijtuig; natuurlijk niet te vergelijken met onze sierlijke en gemakkelijke rijtuigen; 'maar dan zou men er daar ook volstrekt niets aan hebben.' Maar, helaas! de gastheer moest zich bij zijnen vriend verontschuldigen: 'zij konden het niet gebruiken; er was een ongeluk meê gebeurd; daar ter plaatse was geene gelegenheid om het te laten repareren; het had nu al een jaar zoo gestaan.' Zij moesten zich nu met een wagen vergenoegen, eigenlijk alleen goed voor gebruik bij den landbouw. En dat, lieve hemel! op welke wegen! Nu een vreeselijk hotsen en botsen, dan tot aan de assen in den rullen grond, en een gang, omtrent als van ploegpaarden. De gastheer troostte zijnen vriend met het vooruitzigt, dat zij spoedig op een beteren weg zouden komen; 'hij had dien zelf door en naar zijne bezittingen laten maken; dat had hem ontzaggelijk veel gekost; want, dat moest hij erkennen, handenarbeid was daar

zeer duur.’ Beter was die weg zeker; maar toch kon men vergelijkenderwijs middelmatige straatwegen bij ons welgeplaveide banen noemen.

In het huiselijk verkeer had B... spoedig opgemerkt, dat de kinderen van A..., die bij zijn vertrek uit het vaderland nog zeer jeugdig waren, zeer weinig manieren hadden; zij wisten maar zeer weinig van hetgeen wélopgevoede kinderen behooren te kennen en te weten. Geen wonder! Scholen waren daar niet, niet eens voor het laagste onderwijs. Veel minder nog was er gelegenheid, om fraaije kunsten, muziek, teekenen, handwerken te leeren. Eerst hadden de ouders zelve de taak van het onderwijs hunner kinderen op zich willen nemen; maar o! hoe hadden zij 't weldra ondervonden, dat dit niet ieders werk is; neen! zij hadden het vroeger nooit kunnen denken, dat daaraan zoo veel vast was. Ook ontbrak meestal de tijd, zoodat er al zeer weinig van gekomen was. Later hadden zij met groote moeite en nog grooter geldelijke opoffering een onderwijzer bij zich in huis genomen; maar één persoon kan toch onmogelijk goed onderwijs geven in alles, wat tot eene beschaafde opvoeding behoort; en deze man stond niet eens hoog; er was geene keuze; zij hadden genomen, wat zij krijgen konden.

Voor openbare godsdienstoefening was daar ook geene gelegenheid. Wegens te vele bezigheden was de huiselijke godsdienstoefening al meer en meer achterwege gebleven. Een enkele maal hadden zij eene godsdienstige bijeenkomst bezocht; maar die werd op eenige uren afstands, en dan nog op ongeregelde tijden, gehouden; ook viel die soort van godsdienstoefening niet in hunnen geest. Zelve, vereenigd met andere familiën, die daarenboven vrij ver van elkander af woonden, eene godsdienstoefening in te rigten, ja, dat zou wel wenschelijk wezen; zij hadden er ook meermalen over gesproken; maar de uitvoering had zoo veel voeten in de aarde! 't Zou bij den vromen wensch wel blijven.

Zoo vond B... het daar in alle overige opzigten. Toch moest hij bekennen, dat A... het in alle opzigten nog zoo gelukkig getroffen had, als het zich, buiten de geordende zamenleving in een beschaafd land, maar denken liet. Het viel dan ook aan A... niet weinig uit den gis, toen B... hem verklaarde, dat hij besloten had zijn plan, om voor goed tot hem over te komen, geheel op te geven, en dat hij zijne positie in zijn vaderland

niet gaarne voor die van A... zou willen verruilen. ‘Gij schijnt geheel te vergeten,’ zeide hij tot B..., ‘wat 't bij u in heeft, om in zijne behoeften te voorzien, en hoe veel overvloediger hier de bronnen van bestaan vloeijen. Bij u gaat men gebogen onder vele lasten en belastingen, terwijl wij bijna niets hebben te betalen van dien aard.’ - ‘Alles voorloopig toegegeven,’ gaf B... ten antwoord; ‘maar nu vraag ik u op mijne beurt: al uw gewin, wat hebt gij er eigenlijk aan? Gij verbeeldt u dat gij geene belastingen betaalt; nu ja, onder dien n a a m betaalt gij zeker niet veel. Maar namen doen niets ter zake; en uw ééne weg - om maar iets van het zeer vele te noemen - kost u immers zoo veel, dat ik daarvoor wel dubbel mijne belastingen kan betalen; en dan.... hoe gebrekkig! Ik geef u toe, dat de belastingen bij ons vrij hoog zijn. Maar wat krijgen wij er voor terug? - Ga ik uit: ik vind goed geplaveide straten. - Wil ik rijden: ik behoef mij geene kostbare equipage aan te schaffen; voor geringe kosten staat mij een huurkoets ten dienste. - Bezoeken mij onverwachte gasten: ik ben niet verlegen; voor betrekkelijk niet veel geld en moeite vind ik alles, wat noodig is, om ze aangenaam te ontvangen en 't hun gemakkelijk te maken. - Des avonds behoef ik mij niet te behelpen met het schemerlicht van vetkaarsen. - Dagelijks eet ik goed brood, versch vleesch, versche groenten, enz. - Heb ik nieuwe kleêren noodig: dat is ook al geene zaak, waarover ik jaar en dag heb te peinzen. - Voor kinderen vind ik overal goed ingerigte scholen. - Overal vind ik ook voortreffelijke bedehuizen, waar ik naar keuze zulke predikanten hoor, die spreken naar mijne behoeften. - Iederen dag ontmoet ik kennissen en vrienden. - Gedurig woon ik letterkundige oefeningen bij, hetzij tot nut of tot uitspanning. - Aan de openbare vermakelijkheden neem ik deel. Ik hoor gedurig de heerlijkste muziek. Ik geniet gedurig van de tentoonstelling der gewrochten van de schoone kunsten. - Een spoorwegnet staat mij ten dienste. Voor niet veel geld en met alle denkbaar gemak verplaats ik mij in weinig tijd op ongeloofelijke afstanden. - Ik behoef mij ook niet te behelpen met hetgeen mijn eigen omtrek mij oplevert. Uit Oost en West, Zuid en Noord vloeit alles mij toe, en voor betrekkelijk kleine sommen krijg ik van alles mijn deel. - Daarenboven, ik denk er nooit aan, om geweer en wapen in woon- en slaapkamer te hebben,

ik woon gerust en veilig. - Ik behoef ook mijne regten niet eigenhandig te verdedigen, als die aangerand worden, of daartoe overeenkomsten met buren te sluiten; ik vind dat alles volkomen geordend, en ik hang van niemands luim en willekeur af. - Meer zal ik maar niet noemen, ik zou anders geen einde vinden. Moest ik nu al deze en soortgelijke gemakken; voordeelen en genoegens, waarop ik nu eenmaal gezet ben, voor mij zelven bewerken of inrigten: zie, al legde ik daaraan de schatten van Croesus te koste, ik zou daarvoor niet het tiende of honderdste deel kunnen koopen van hetgeen ik nu bezit en geniet, nu ik voor betrekkelijk weinig geld gebruik kan maken van werken en inrigtingen, en voordeel heb van algemeene diensten, die millioenen schats kosten. En wat nu nog 't mooist is? Ik behoef voor dat alles geen mensch te bedanken; ik durf zeggen; dat ik van geen mensch ter wereld eenige gunst ontvang; ik betaal dat alles zelf volkomen.'

VI.

De gevolgtrekking uit deze voorstelling af te leiden, ligt voor de hand. De voordeelen en zegeningen, die uit eene goede organisatie van het maatschappelijke leven voortvloeijen, zijn niet alleen onberekenbaar groot, maar de meeste daarvan zijn ook van zoodanigen aard, dat zij voor iederen mensch, op zich zelven gedacht, volstrekt onbereikbaar zijn, omdat zij alleen mogelijk zijn als vrucht der zamenwerking van talloos vele menschelijke krachten en talenten. Alleen daardoor kan het allerkunstigst zamenstel der maatschappij tot stand komen, die groote machine, met hare duizend en duizend raderen, die in elkander grijpen en elkander in beweging zetten, terwijl zij allen te zamen in beweging gezet worden door de plaats, die zij innemen in het groote Geheel en door hunnen onderlingen zamenhang. Nu leert toch de allereenvondigste gezonde *logica* dit: Hoe beter dat zamengestelde Geheel geordend en ingerigt is, des te grooter moeten de voordeelen wezen, die de maatschappij voor ieder van hare leden afwerpt.

Dat zegt de *logica*. Maar is het daarom wel waar? Er is

eene andere *logica*, de *logica* der feiten, die zich om die van Aristoteles niet veel schijnt te bekommeren. Is deze er niet meê in tegenspraak? Sommigen meenen het. Laat ons zien.

Inderdaad doet zich hier - hoewel alleen s c h i j n b a a r - eene vreemdsoortige d i s h a r m o n i e in het maatschappelijke leven op. Gunnen wij enkele oogenblikken het woord aan hen, die haar voor w e z e n l i j k aanzien, en die meenen, dat zij in tegenspraak is met onze voorstelling.

'Wat,' zeggen zij, 'wat is het groote doel der zamenleving? Immers de zinnelijke en geestelijke volmaking der menschenwereld. Deze moet door bevordering van alle belangen, de stoffelijke zoowel als de geestelijke, nagestreefd worden. De voortgaande ontwikkeling van de maatschappij openbaart zich in de vereeniging en zamenwerking der individuele krachten op gedurig grooter schaal. Volgens uwe, door u g e z o n d genoemde, *logica* zal daaruit nu de zegen der volmaking van de menschenwereld moeten geboren worden! Maar de *logica* der feiten getuigt, dat dit ten laatste eene bron van maatschappelijke ellende wordt, en dien ten gevolge een hinderpaal voor de ware volksopvoeding.

Of mag men niet met regt dit vaststellen: Zonder eene zekere mate van stoffelijke welvaart is er evenmin plaats als kracht voor eene goede volksopvoeding? Ja, zal die wèl slagen, dan moet de welvaart niet alleen het domein van enkelen ten koste van velen wezen, zij moet integendeel eene vrij groote algemeenheid bezitten.

Wat nu is het natuurlijk gevolg van toenemende c o n c e n t r a t i e v a n a r b e i d? Natuurlijk dat de *centrums* van arbeid in dezelfde evenredigheid in getal verminderen, als ieder *centrum* eenen grooteren kring van arbeid voor zich in beslag neemt. Dat toch moet bijv. het noodzakelijke gevolg zijn van de uitbreiding der fabrijken. De reuzenondernemingen moeten noodzakelijk de dood worden voor alle kleinere fabrijken, natuurlijk nog veel meer voor den zelfstandigen arbeid van bijzondere personen. Maar hieruit vloeit wederom noodzakelijk voort, dat de k a p i t a l e n hoe langer zoo meer in handen van e n k e l e n moeten komen, en dit moet even noodzakelijk de a r m o e d e van zeer v e l e n ten gevolge hebben. Men zie ook maar, hoe 't op fabrijkplaatsen bij de minste stagnatie in den arbeid gesteld is, om zich daarvan te overtuigen. En toch, om te kunnen concurreren is die uitbreiding der fabrij-

ken noodzakelijk. Men moet wel alles doen, om, ter besparing van menschelijke krachten, den arbeid zooveel mogelijk tot machinewerk te maken, en dien tot in de kleinste détails tusschen onderscheiden personen te verdeelen. Immers de eenige weg om goedkooper te produceren is deze, dat men de som van menschelijken arbeid, die vereischt wordt tot daarstelling van eenig voorwerp, hoe langer zoo kleiner maakt. Maar als dat inkrimpen van handenarbeid zoo voortgaat, zal dan niet hoe langer zoo meer aan de arbeidende klassen de gelegenheid benomen worden, om in hunne nooden te voorzien? En wat zal er bij toenemende verarming van de lagere volksklasse nog komen van volksopvoeding!'

Hoe gewigtig deze bedenkingen bij den eersten oogopslag schijnen, het valt aan de Staathuishoudkunde niet moeijelijk, ze te ontzenuwen. Neen, zij ontkent volstrekt niet, dat rassche opeenvolging van gewigtige industriële uitvindingen en plotselinge toepassing daarvan op breede schaal een schok kan geven aan de bestaande organisatie der maatschappij, ten gevolge waarvan er voor een tijd wanverhouding ontstaat tusschen gevraagden en aangeboden arbeid. Maar volgens haar is die wanverhouding niet alleen hierin te zoeken, dat er nu eene zoo veel kleinere som van arbeid noodig zou zijn dan vroeger, maar hierin het meest, dat de aard van den gevraagden arbeid een andere geworden is. Zeer vele der beschikbare krachten zijn onbruikbaar geworden voor de veranderde taak, omdat de arbeiders de daarvoor vereischte kennis of vaardigheid niet bezitten. De Staathuishoudkunde weet bovendien aan te toonen, dat tegelijk als de nuttige zaken, ten gevolge der verbetering van het productiewezen, goedkooper worden, ook het verbruik daarvan toeneemt, zoodat er om deze reden reeds weder meerdere krachten tot productie worden vereischt. Daarom begroet de Staathuishoudkunde iedere nieuwe uitvinding met vreugde, ja zij hoopt, dat zeer veel van hetgeen nu nog alleen door handen verrigt worden kan, weldra machinewerk worde.

De wetenschap van het maatschappelijke leven vult aan, wat er aan deze oplossing der genoemde bedenkingen door de Staathuishoudkunde nog ontbreken mogt. Letten wij alleen op de s t o f f e l i j k e zijde van de maatschappelijke inrigting, dan laat zich de stelling toch moeijelijk verdedigen, dat het verbruik in volkomen dezelfde evenredigheid zal moeten toenemen, als de goederen goedkooper worden, en dat dit een altijd doorgaande

regel zal blijven. Immers de geest der uitvinding is o n b e g r e n s d , terwijl het klimmen van vraag binnen zekere g r e n z e n besloten blijven moet. Al kon nu de Staathuishoudkunde door cijfers bewijzen, dat de genoemde regel tot dus ver geldig bleek te zijn, dan zou daaruit nog maar alleen dit volgen, dat de grenzen t o t n o g t o e niet bereikt zijn. Maar eindelijk moet de voortgang der uitvindingen en de volmaking van het productiewezen toch noodzakelijk ten gevolge hebben, dat de som der ligchaamskrachten, gevraagd voor alle benoodigde productie, hoe langer zoo meer beneden de som der krachten zal staan, die aanwezig zijn. Doch juist dit is het, waarvan wij heil verwachten voor het maatschappelijk Geheel. Ja, wij achten dit volstrekt onmisbaar, indien de menschheid hare ware bestemming bereiken zal.

Op welken grond? In welken zin?

Is het misschien te ontkennen, dat plotselinge overgangen van de eene organisatie van arbeid of productie tot eene andere, veel verbeterde, voor 't minst in den eersten tijd, vermeerdering van nood en armoede bij de lagere volksklasse ten gevolge moeten hebben? Evenmin als dat deze verarming tot demoralisatie moet leiden! Maar mogelijk moeten de nood en demoralisatie der lagere volksklassen tot eene nog veel grootere hoogte klimmen en een veel dreigender aanzien verkrijgen, eer de Voorzienigheid haar doel met de maatschappij bereiken kan.

> Zij schept uit lijden hemelvreugd,
> Uit zonde een hooger trap van deugd,
> En uit verwarring orde.

Mogelijk heeft de maatschappij het noodig, om nog pijnlijker dan thans te ondervinden, dat zij het aan haar eigen belang verschuldigd is, om veel meer krachten te besteden aan de intellectuele en zedelijke vorming der lagere klassen. Zoo veel is zeker, zij moet dat doen. Zoodra zij zich daarvan ten volle bewust wordt en handen aan het werk slaat, ontstaat er verhoogde behoefte aan personen, geschikt en genegen, om aan de maatschappij al die intellectuele en morele diensten te bewijzen, die zij tot bereiking van dit doel noodig heeft. Maar geen nood! Juist door de betere organisatie van den arbeid tot productie zijn er ook vele krachten voor arbeid van anderen aard beschikbaar geworden. Zoo moet de verhoogde vraag naar intel-

lectuele en geestelijke diensten opwegen tegen de verminderde vraag naar diensten, die door ligchamelijken arbeid bewezen worden. En zou dit niet het ware middel zijn, om de menschheid tot hoogere volmaking te brengen? Het levensdoel van den mensch kan toch waarlijk niet bestaan in het verwerven van zoodanige ligchamelijke vaardigheden, als door kunstig gevonden machines vervangen kunnen worden!

Maar reeds iedere betere organisatie van arbeid en nijverheid vereischt voor zich zelve, en bevordert daardoor eene meer algemeene hoogere intellectuele en zedelijke vorming. Om ons daarvan te overtuigen, behoeven wij slechts na te gaan, waarin het eigenaardige der verbetering van de organisatie van den arbeid bestaat en welke eischen de arbeid ten gevolge van die verbetering tot zijne organen rigt.

Wanneer men - en met regt - spreekt van de o r g a n i s a t i e van den arbeid, dan vergelijkt men den arbeid in zijn geheel met een o r g a n i s m e , waarbij men natuurlijk - want wij hebben met menschelijken arbeid te doen - het eerst denkt aan het menschelijk organisme. Gelijk wij nu aan een menschelijk organisme t w e e zijden onderscheiden, die elkander onderstellen en waarvan de eene zonder de andere volstrekt ondenkbaar is, l i g c h a a m en z i e l of geest, zoo ook moeten wij aan het organisme van den arbeid onderscheiden tusschen zijne s t o f f e l i j k e en i n t e l l e c t u e l e zijde. Ook het organisme van den arbeid heeft noodig, om te kunnen leven en werken,

1°. een l i g c h a a m . Onder het ligchaam van den arbeid versta men al die krachten en vaardigheden, die voor de eigenlijke u i t v o e r i n g van den arbeid noodzakelijk zijn; - en

2°. eene z i e l of eenen g e e s t . Daarbij denke men aan het ééne beginsel, hetwelk den veelsoortigen arbeid van velen r e g e l t en b e s t u u r t , om dien dienstbaar te maken aan het daarmede voorgestelde doel.

A l l e m e n s c h e n b e h o o r e n o r g a n e n v a n d e n a r b e i d o f v a n h e t b e d r i j v i g e l e v e n t e z i j n .

Ook die standen en vakken, die onmiddellijk alleen strekken tot bestuur van maatschappij en staat, tot handhaving der orde, tot verdediging, tot intellectuele of zedelijke vorming van anderen, zij zijn middellijkerwijs organen van den arbeid. Aangezien zij dit echter alleen m i d d e l l i j k e r w i j s zijn, zoo kunnen wij hier voorloopig van hen afzien.

Wat de overigen betreft, zoo vertegenwoordigen sommigen meer het l i g c h a a m , anderen de z i e l van den arbeid. De meesten vertegenwoordigen zoowel het eene als de andere, hoewel in verschillende opzigten.

De laagste arbeidende klassen vertegenwoordigen niets dan het l i g c h a a m van den arbeid. Zij hebben niets te doen, dan bij hunnen arbeid de leiding van anderen te volgen, hun gezag te gehoorzamen. Zij zijn als 't ware de handen. Handen hebben zelve niet te denken, zij moeten alleen maar uitvoeren. Om echter te kunnen uitvoeren, moeten zij die vaardigheden bezitten, die iedere bijzondere arbeid vereischt, en deze vaardigheden worden alleen door oefening en gewoonte verkregen. Voor deze soort van menschen is derhalve geene hoogere taak dan deze, dat zij zorg dragen den voorgeschreven arbeid goed te volbrengen.

Maar al deze soort van arbeid zou tot volstrekt niets van nut zijn, indien er niet eene z i e l was, die de beweging en het werk der handen regelde en bestuurde. Terwijl de leden van het organisme vele en veelsoortige zijn, zoo is de ziel als 't ware hun aller eenheid. Door de ziel zijn de verrigtingen der leden met elkander in harmonie. Daarom kan ook de ziel van iederen meer of min afgesloten kring van arbeid slechts door é é n e n persoon vertegenwoordigd worden. Zulk een persoon, die de functie van ziel verrigt, is een *centrum*, een middelpunt van arbeid. Hij beheerscht eenen kleineren of grooteren kring, waarvan hij de wezenlijke beweeg- en levenskracht is. De meeste dier *centrums* hebben slechts eene beperkte mate van zelfstandigheid, en vormen, uit een hooger oogpunt beschouwd, weder de onderscheidene organen voor andere en hoogere *centrums*, terwijl de hoogste *centrums* zich allen, als een welgeordend systeem, bewegen rondom het zwaartepunt van het groote maatschappelijke Geheel.

In de oudste tijden was de persoonlijke arbeid van het individu zelfstandig; toen was ieder arbeider zoowel het ligchaam als de ziel van zijnen arbeid. Bij hoogere ontwikkeling vormden zich kleine vereenigingen van arbeiders, en ontstonden er derhalve *centrums* van nog zeer beperkte kringen. Bij nog hoogere ontwikkeling breidden niet alleen die kringen zelven zich uit, maar het toenemend handelsverkeer en de toenemende concurrentie maakten hoogere organisatie dier centrums tot een systeem noodzakelijk, iets wat aanvankelijk onbewust, vooral

door de veranderde wijze en mate van vraag en aanbod en het veranderd karakter der aangeboden en benoodigde voorwerpen, geschiedde. Van hetgeen eerst onbewust plaats vindt, zoekt de Maatschappij zich later meer en meer bewust te worden, om zoo door deze hare kennis het organisme van den arbeid te volmaken en te veredelen. Uit hetgeen ik over het verband van het ligchaam en de ziel van den arbeid gezegd heb, vloeit voort, dat deze ontwikkelingsgang der organisatie van de nijverheid in telkens grootere mate intellectuele krachten en begaafdheden vereischt, en wel vereenigd met soliditeit van karakter. Ook dit laatste; want ieder, die in eenig *centrum* staat, moet een zedelijk overwigt hebben over de menigte van krachten, die hij beheerscht. Maar vooral ook heeft ieder hooger *centrum* personen van een solide karakter noodig, om aan dezen het bestuur over de lagere kringen van arbeid te kunnen toevertrouwen. Het getal dergenen, die de z i e l van den arbeid vertegenwoordigen, zoowel van meer zelfstandige als van meer ondergeschikte centrums van arbeid, moet derhalve gedurig grooter worden, om de machinerie van het groote Geheel in de vereischte beweging te houden.

't Is wezenlijk, met andere woorden, volkomen dezelfde beschouwing der zaak, wanneer men de ontwikkeling van het organisme des bedrijvigen levens voorstelt als gedurig meerdere en meerdere v e r d e e l i n g v a n a r b e i d. Hoe meer toch de verdeeling van arbeid zich vertakt, des te meer moet iedere bijzondere arbeid een a f h a n k e l i j k en o n z e l f s t a n d i g karakter dragen. Al wat nu geproduceerd wordt, zal zijne waarde uitsluitend hieraan ontleenen, of het geproduceerde, altijd in verband met de wijze van productie of de daarvoor bestede productiekracht, wel volkomen past en sluit in het groote Geheel. Daarover nu kunnen de ledematen van het l i g c h a a m van den arbeid (de machinale werklieden) zelve onmogelijk zelfstandig oordeelen. Ondervinding kan hun dit evenmin leeren. Immers het karakter en de eischen van het groote Geheel veranderen daartoe veel te spoedig van gedaante, en dat veranderen gaat altijd door voort. De voor den gewonen werkman bereikbare hoogte van kennis is daarom niet voldoende, om telkens, met het verloopen van het tij, de bakens te verzetten. Maar daaruit volgt dan ook - en dit bedoelden wij aan te wijzen - dat zij allen die, ik zeg niet eens als meer zelfstandige, maar ook als meer ondergeschikte *centrums* van

arbeid zullen fungeren, veel meer dan in vroegeren tijd zulke kundigheden noodig hebben, die verder reiken dan de specialiteit van hun bijzonder vak, en die den zamenhang van hun vak met den toestand, de eischen en de behoeften van uitgebreider kringen, en ten laatste van het groot maatschappelijk Geheel betreffen.

VII.

Zou gemis van deze vereischte kennis niet de ware verklaring zijn van een goed deel der maatschappelijke nooden, waarover men klaagt? Of zou het regt zijn aan de zijde van die velen, die dezen nood wijten aan het slechte of ongunstige van den tegenwoordigen tijd? Indien oudheid en algemeenheid, gelijk men wel eens beweerd heeft, een grond van waarheid was, dan zeker zou geene meening op beter gronden rusten dan de overoude klagt over den tegenwoordigen tijd vergeleken met den vroegeren.

> Damnosa quid non imminuit dies!
> Aetas parentum, pejor avis, tulit
> Nos nequiores, mox daturos
> Progeniem vitiosiorem.

Denkt Horatius (*Carm.* III. 3) hier zeker aan het voortgaand zedebederf, hij en alle grieksche en romeinsche poëten noemen toch hunne eeuw de i j z e r e n . Ook de Prediker (VII. 10) spreekt reeds van hen, die de d w a z e v r a a g in den mond hadden: ‘Wat is er dat de vorige dagen beter geweest zijn dan deze?’ Bijzondere tijdsomstandigheden, bijv. stagnatie in den handel, oorlogstijden, algemeen miscrediet, enz. kunnen deze klagt somtijds regtvaardigen. Maar afgezien daarvan, neen, de nieuwere tijd is niet slechter, hij is veeleer beter dan vroegere tijden. - ‘Beter! hoe iemand dat toch kan zeggen!’ - ‘Versta mij wel, beste Vriend! voor u misschien niet. Alleen onder ééne voorwaarde is hij b e t e r .’ - ‘Welke?’ - ‘Eene zeer eenvoudige: dat gij den tijd begrijpt, en goed vindt u naar hem te schikken.’ Waarom klaagt gij? Gij wilt mogelijk het liefst den ouden slender blijven volgen; dat is zoo gemakkelijk; en uw Vader en Grootvader voeren er zoo wel bij. Zeker, voor u is 't een slechte, ja: gelukkig! een zeer slechte tijd. Moge hij nog veel slechter worden! Gij vindt niet goed

om den vooruitgang der staathuishoudkunde en vooral der wetenschappen, die op uw bijzonder vak betrekking hebben, u ijverig ten nutte te maken: wat beschuldigt gij dan de maatschappij, dat zij wederkeerig niet meer gediend wezen wil van zulke soort van arbeid als de uwe? dat zij dien niet gebruiken kan tegen den door u verlangden prijs? Is het haar te wijten, dat uwe wijze van arbeiden niet meer voegt in het groote Geheel? Meet de Maatschappij zich naar u, of gij u naar haar schikken? Voorwaar, de geest des tijds is magtiger dan gij! Blijft u tegen hem aankanten: uw verderf is onvermijdelijk! Weigert naar hem te hooren: hij zal 't u wel doen voelen, wie van beide de heer is! Houdt met klagen aan: voor onredelijke klagten blijft hij doof. Maar als gij opmerkzaam luisteren wilt naar hetgeen hij spreekt, dan zult gij u nooit over hem hebben te beklagen. Een ondankbaar meester voor zijne volgzame dienaars is hij niet.

't Spreekt van zelf, dat wij met den geest des tijds te meer vertrouwd en bevriend behooren te zijn, naarmate wij in ruimer kringen als *centrums* van arbeid optreden, de fabriekant meer dan de kleinere werkman, de groothandelaar het meest van allen. Want vraagt gij, wat de ziel der zielen, het centrum aller centrums van arbeid en bedrijvigheid is? Wat anders dan de h a n d e l ? Ik spreek niet van den speculant, maar van den wezenlijken handelaar. Deze staat op de hoogste sport van de ladder des bedrijvigen levens. In hem wordt daarom de hoogste mate van algemeen maatschappelijke kennis gevorderd, zal hij aan zijne roeping beantwoorden. Ware deze roeping geene andere, dan alleen als m i d d e l p e r s o o n tusschen productie en verbruik te fungeren, dan zeker - hoe gewigtig reeds deze functie zij - zou 't eenzijdig zijn, aan den handel dezen hoogen rang in het organisme der bedrijvigheid aan te wijzen, en hem daarvan de ziel der zielen te noemen. Maar dat is het hoogste wezen van den handel nog niet. 't Is niet voldoende, dat de koopman kennis neemt van alle vraag, die reeds eenen marktprijs gesteld heeft, of ook van het onderscheid der marktprijzen in de onderscheiden deelen der wereld. Dat moet hij natuurlijk ook, dat moet hij spoedig, dat met groote volledigheid weten. Maar hooger eischen zijn hem nog gesteld. Tot op eene zekere hoogte moet bij behoeften weten te scheppen, of liever (want scheppen is geen menschenwerk) hij moet ze bij hun ontstaan zelf opmerken, of ze van te voren weten te gissen, eer zij nog

openlijk uitgesproken zijn. Alleen dan wordt hij de leidsman, de ziel van den arbeid en de nijverheid, ja dan is de handel als 't ware het zenuwstelsel van het organisme des bedrijvigen levens. De koopman houdt in zijn kantoor draden in handen, die zich als een spinneweb uitstrekken over de geheele aarde en waaraan de meest verschillende belangen vastgehecht zijn. Hij ligt voortdurend even als de spin op de loer en houdt zich stil, zoolang er geene beweging in één dier draden komt. Bespeurt hij beweging, die hem dienen kan, hij talmt geen oogenblik; met kloek beraad trekt hij aan de eene draad, laat hij de andere schieten, en brengt daardoor in vele raderen van de maatschappelijke machine eene nieuwe beweging. Maar de beweging der machine zelf, hij kan haar niet dwingen; zij is hem te groot en te magtig. Alles hangt daarom voor hem hiervan af, of de beweging, door hem veroorzaakt, al of niet in den gang der machine past en dien bevordert. Zichzelven kan hij alleen bevoordeelen onder ééne voorwaarde: dat hij allen, met wie hij zaken doet, bevoordeelt, dat hij door zijne handelsoperatiën goede diensten aan het groot Geheel bewijst. Doet hij dat niet, omdat hij geen helderen blik heeft op de bewegingen van het groot Geheel, of op de bewegingen, die hij door iedere operatie veroorzaakt (natuurlijk alleen op de belangrijkste; er komt ook zeer veel in het spel, dat buiten de berekening zelfs van de schrandersten ligt), dan moet het blinde toeval hem al bijzonder dienen, of hij zal de treurige gevolgen zijner onkunde smartelijk gevoelen.

Nu vordert ware handelsgeest zeker nog iets anders dan alleen theoretische kennis. De echte koopman heeft behoefte aan eenen eigenen takt, een zeker genie, iets wat zich op de school of aan de lessenaar niet laat leeren, maar waarvoor men den aanleg van nature moet bezitten. Maar wat takt is, moet toch door studie en oefening bepaaldheid en vastheid verkrijgen. Bovendien takt zonder de vereischte kennis is niet denkbaar. Wat alzoo van alle meer of min zelfstandige organen van het bedrijvig leven geldt, dat geldt in de hoogste mate van den handelaar; hij moet zich toeleggen op groote vaardigheid en tevens groote naauwkeurigheid, om de taal van den tijd te verstaan, die hoog ernstige taal, wier woorden feiten zijn. De tijd spreekt ons aan in al de omstandigheden, en in al de verschijnselen op staatkundig en maatschappelijk gebied. De spraakkunst der taal, waarin de tijd spreekt, draagt

den titel van S t a a t h u i s h o u d k u n d e . Daaruit volgt volstrekt niet, dat de beste staathuishoudkundige ook de beste koopman is. Een spraakkunst bevat alleen de algemeene taalregelen. Kennis van algemeene regelen is nog geen kennis van en vlugheid in de toepassing daarvan op de bijzondere gevallen. Kennis van algemeene regelen is van onwaarde zonder praktischen takt, die eerst door voortdurende oefening in het opmerken en combineren van de verschijnselen op het gebied des maatschappelijken levens verkregen worden kan. Ja, gemis van theoretische studie kan nog veel beter door takt en ervaring, dan gemis van dit laatste door theorie vergoed worden. Er zijn toch sommigen, die alleen door de praktijk een zoo fijnen blik op de verschijnselen des maatschappelijken levens verkrijgen, dat dit tegen het gemis van theorie overvloedig opweegt. Maar om de spraak van den tijd vlug en goed te verstaan, moet de handelaar, hetzij dan door praktijk en natuurlijke opmerkingsgave, hetzij door takt met studie vereenigd, een goed staathuishoudkundige zijn. Anders zou hij zich moeten behelpen met vertalingen. En wie weet niet, dat vertalingen maar zelden het oorspronkelijke evenaren? Ook verschijnen zij eerst, als het voor dit doel te laat is. Geen treuriger figuur, dan die van den koopman, die achter het net vischt.

VIII.

Alle menschen b e h o o r e n , gelijk ik reeds vroeger gezegd heb, hetzij dan regtstreeks of middellijkerwijs, organen van den arbeid te zijn. Niet zonder opzet zeg ik: ‘b e h o o r e n te zijn;’ en niet: ‘z i j n organen van het bedrijvige leven;’ want dat zijn allen niet.

Ik denk hier niet aan r i j k e lediggangers. Zeker is lediggang af te keuren, en vooral rijke lediggangers berooven de maatschappij van vele voordeelen en diensten, die zij, tevens in hun eigen belang, haar wegens de magt van hunne kapitalen konden bewijzen. Maar altijd zijn zij toch door hunne rentegevende kapitalen, 't zij dan willens of onwillens, leden van het groote organisme der bedrijvigheid.

Maar er zijn t w e e soorten van menschen, die alleen in oneigenlijken zin als leden van de maatschappij beschouwd kunnen worden. Tot het maatschappelijk raderwerk, waarvan de bedrijvigheid de ziel is, behooren zij niet.

De eene soort bestaat uit die a r m e n , waaraan men denkt als men van p a u p e r i s m e spreekt. Dan toch bedoelt men niet zoodanige armoede, als uit zwakheid, ziekte of ouderdom voortkomt; het verplegen van zulke armen is één der eerste pligten van de maatschappij. Dan denkt men aan die armen, aan welke de gelegenheid ontbreekt, om in hunne nooden en behoeften te voorzien, omdat de vraag naar zoodanigen arbeid, als z i j i n s t a a t z i j n t e v e r r i g t e n , daartoe niet voldoende is.

Ligt de laatste oorzaak daarvan, dat zij niet opgenomen zijn in het organisme des bedrijvigen levens, niet in gemis van kunde, maar in onwil, traagheid, zedeloosheid, dan behooren zij tot de andere soort, die wij het g e m e e n noemen. Men denke bij dit woord vooral niet aan de lagere volksklasse als zoodanig. Dat het g e m e e n echter vooral (hoewel toch niet uitsluitend) tot de laagste volksklasse behoort, laat zich ligt verklaren. *Vooreerst* toch ontbreekt aan de armen, veel meer dan aan welgestelden, de g e l e g e n h e i d tot eene goede opvoeding en vorming. *Ten andere* staan zij meestal op eenen te lagen ontwikkelingstrap, om zelfs het hooge belang daarvan goed te b e g r i j p e n . Onder g e m e e n versta men die soort van menschen, onverschillig tot welke volksklasse zij behooren, die er geen besef van hebben, dat zij leden van het groot maatschappelijk Geheel zijn, die zich niet tot arbeid en nijverheid verpligt gevoelen, die, vooral als zij tot de armen behooren, tot het maatschappelijke organisme naauwelijks in eenige andere betrekking staan dan door middel van de politie.

Het p a u p e r i s m e en het g e m e e n zijn de twee groote en dreigende krankheden der maatschappij, die met inspanning van vereenigde krachten bestreden, en, zoo mogelijk, overwonnen moeten worden.

Maar hoe? ziedaar de groote vraag! Ik zal er mij wel voor wachten hare beantwoording *in concreto* te beproeven; daartoe reken ik mij niet bevoegd. In algemeene trekken wil ik alleen mijne denkbeelden daarover wel mededeelen.

Gelijk het menschelijk organisme eene andere behandeling in z i e k e l i j k e n , eene andere in g e z o n d e n toestand vereischt, en wederom eene andere als het nog o p w a s s e n moet, en eene andere als het reeds v o l w a s s e n is, en nog maar alleen o e f e n i n g der organen behoeft: zoo is het ook met de maatschappij. Voor zooveel zij ziek is, behoeft zij g e n e z i n g . Voor zooveel zij nog jeugdig of onmondig is, heeft zij l e i -

ding en opvoeding van noode. Eindelijk in haar geheel behoeft zij voortdurend verhooging van innerlijke levenskracht.

Wat nu de zieken in de maatschappij betreft, zoo geloof ik vrijmoedig het volgende te mogen vaststellen.

1°. De maatschappelijke ziekte vau het pauperisme en het gemeen is ongeneeslijk, voor zooveel betreft alle volwassenen, die onder de rubriek van Pauperisme en Gemeen behooren. Hier is wel niets anders te doen, dan zooveel mogelijk den voortgang van het kwaad te stuiten.

2°. Ook het kwaad der periodieke armoede (bijv. van sommige standen in den winter), of van tijdelijke armoede wegens toevallige noodlottige omstandigheden (bijv. stagnatie in den handel), is onmogelijk geheel uit te roeijen. Misschien zou het nog het best gelenigd kunnen worden door zulke vereenigingen van arbeiders, als er vele in Engeland bestaan. Maar hoe die tot stand te brengen? Ook hebben zij hare eigenaardige schaduwzijden, gelijk menige beweging onder de arbeidende klassen in Engeland bewijst.

3°. Tegen deze maatschappelijke kwalen bestaan geen specifieke geneesmiddelen. Van specifieke middelen is nooit iets meer te wachten, dan op zijn best oogenblikkelijke en voorbijgaande leniging der kwaal, en

4°. Genezing dezer kwalen van de maatschappij kan alleen bevorderd worden door middelen, die de innerlijke levenskracht van het maatschappelijk Geheel verhoogen.

Komt nu ter laatster instantie alles aan op verhooging van die innerlijke levenskracht, dan ook zijn voor de bevordering van het maatschappelijke welzijn alleen deze twee dingen noodig, die zoo innig zamenhangen, dat zij inderdaad als twee zijden van ééne en dezelfde zaak beschouwd mogen worden.

Vooreerst. De innerlijke levenskracht der maatschappij hangt af van de organisatie van het maatschappelijk Geheel. Ook hier komen weder twee zijden dezer organisatie in aanmerking. Het eerste, dat noodzakelijk is, is zeker eene goede organisatie des bedrijvigen levens op zich zelf. Niet minder is in de tweede plaats ook dit noodzakelijk, dat alle maatschappelijke inrigtingen aan de belangen des bedrijvigen levens dienstbaar gemaakt, en daarmeê in harmonie gebragt worden; en

Ten andere. Tot verhooging der maatschappelijke levenskracht is het noodig, dat alle leden der maatschappij tot zoodanige organen van het bedrijvige leven gevormd worden, als met de tegenwoordige eischen van de organisatie van arbeid en bedrijvigheid overeenstemt.

Men kan, zoo men wil, het eerste de meer objective, het andere de meer subjective voorwaarde der maatschappelijke welvaart, of ook het eerste hare algemeene, het andere hare bijzondere voorwaarde noemen.

IX.

Beginnen wij met de objective zijde, Daarin hebben wij weder onderscheid gemaakt tusschen de organisatie des bedrijvigen levens op zich zelve, en tusschen hare betrekking tot de organisatie van het maatschappelijk Geheel.

De organisatie van den arbeid en de bedrijvigheid moet aan zich zelve overgelaten worden. Het eenige, wat zij behoeft, is vrijheid, vrije zelfontwikkeling; ziedaar de algemeene regel, dien wij vaststellen.

Is deze stelling waar, dan is het niet moeijelijk de vraag te beantwoorden: tot hoever de zorg en de bemoeijingen van den Staat zich mogen uitstrekken met betrekking tot het bestuur en de leiding van de belangen des bedrijvigen levens. 't Is dan duidelijk, dat de Staat alleen in zoo ver positiven invloed op die belangen behoort uit te oefenen, als hij uitgaat van de bewustheid, dat hij handelt als dienaar van het bedrijvige leven, of in zoo ver als iedere magtsuitoefening van den Staat eene dienst is, door de wel begrepen maatschappelijke organisatie zelve verlangd. Maar alle invloed van den Staat, waarbij de regering niet als dienares, maar als zelfstandige gebiedster van de maatschappij optreedt, moet daarom ook verderfelijk werken; zij is uit het oogpunt van het bedrijvige leven als iets tegennatuurlijks te beschouwen.

Ook de duurgekochte ondervinding der eeuwen waarschuwt ernstig tegen de meening van zulke idealisten, die door kunstig verzonnen middelen het groote zamenstel der maatschappelijke belangen naar nieuwe beginselen willen ordenen en in nieuwe

vormen persen. Zij predikt ons deze gewigtige waarheid, waarvan men zich niet te levendig doordringen kan:

> De gang van de maatschappelijke ontwikkeling laat zich volstrekt niet door geweld of door kunstmiddelen dwingen. De maatschappij moet kwijnen bij iedere organisatie der maatschappelijke belangen, die haar opgedrongen wordt, ook al ware die organisatie, in 't afgetrokkene beschouwd, de heerlijkste en schoonste, die zich maar denken laat. Zulk eene organisatie past haar niet. Zij moet zich zelve organiseren, en iedere verandering in hare organisatie moet door hare eigene levenskracht in het aanzijn worden geroepen.

Zoo laat derhalve de ontwikkeling van het maatschappelijk organisme zich alleen dan leiden, als men daartoe met groote wijsheid zint op zoodanige middelen, als het naauwkeurig opmerken en het juist waarderen van de in de maaatschappij feitelijk aanwezige krachten aan de hand doen.

Hieruit volgt, dat ieder, die het met de maatschappelijke belangen wel meent, den oorlog op leven en dood verklaren moet aan alle aanmatigingen van den Staat, die de vrije en natuurlijke zelforganisatie der maatschappelijke belangen belemmeren, en, om dezelfde reden, nog veel meer aan alle plannenmakerijen van heethoofdige menschenvrienden, die kunstig verzonnen theoriën, heerlijk voorgestelde idealen van staatswege in het werkelijke leven willen invoeren. Zij zijn het, die, ook al bedoelen zij het goede, wezenlijk de innerlijke orde der maatschappij met schendige hand aantasten. De geschiedenis moet voor hem wel een gesloten boek zijn, die in ernst kan meenen, dat theoriën dan reeds bruikbaar zijn voor het leven, als zij zich wetenschappelijk door gestrenge consequentie, of zedelijk door ten top gedreven menschenliefde en menschenachting schijnen aan te bevelen. Maar ook, afgezien van de getuigenis der geschiedenis, springt 't in het oog, dat het niet dan verderfelijk werken kan, indien men op zich zelf goede beginselen tot in hunne uiterste consequentie toepast op eene orde van zaken, die (immers tot nog toe) met vele onvermijdelijke inconsequentiën zamenhangt. Om dezelfde reden moeten theoriën, die op enkel menschenliefde gebouwd zijn, de maatschappij met groote verwarring bedreigen, zoolang er in de praktijk nog zoo vele andere banden, dan die van menschenliefde, noodig zijn, om de leden van het maatschappelijk Geheel aan elkander te verbin-

den, en alle bijzondere strevingen dienstbaar maken aan het algemeene welzijn.

Wij hebben met eene zeer onvolmaakte werkelijkheid te doen, en moeten beginnen met haar te nemen zoo als zij is. Gelijk nu zoowel de mate en aard, als de onderlinge zamenhang der onderscheidene maatschappelijke krachten verschilt in de onderscheidene landen en maatschappijen, zoo hangen ook de behoeften der maatschappij of de rigtingen, waarin het bedrijvig leven zich ontwikkelen moet en kan, zamen met het volkskarakter, de volksontwikkeling, de bijzondere plaatselijke gesteldheden, en alle mogelijke historische toestanden en bijzonderheden, waarin de maatschappij verwikkeld is en waarvan zij niet losgescheurd worden kan. Om deze reden moet men zelfs hen ten deele als idealisten, en niet als gezonde *practici* beschouwen, die datgene, wat bij het eene volk inderdaad zegenrijk werkt, ook bij het andere invoeren willen, zonder dat zij, met al de zorg die het gewigt der zaak vordert, al het onderscheidende der beide volken naauwkeurig in rekening brengen. Niet alleen toch eischt iedere kwaal haar eigenaardig geneesmiddel, maar dezelfde spijs, die voor het eene ligchaamsgestel gezond en versterkend is, werkt somtijds op andere gestellen hoogst verderfelijk. Dezelfde invloed van staatswege op de maatschappelijke organisatie voegt niet voor Frankrijk en Engeland, voor Rusland en de Duitsche Staten, zelfs niet voor zeer verwante volken. Bij ieder volk en in ieder land draagt de rigting van het geheele maatschappelijke streven haar eigen karakter.

Uit de door ons vooropgezette stelling: ‘dat iedere wijziging van de maatschappelijke organisatie eene openbaring van den levenstoestand en de levenskracht van de maatschappij zelve zijn moet; dat derhalve iedere theorie als verderfelijk idealisme bestreden en verworpen worden moet, die van staatswege met geweld wil ingrijpen in den gang van het zamengestelde raderwerk der groote maatschappelijke machine;’ uit deze stelling volgt, dat men van de Regering niets anders mag verlangen, maar ook aan haar niets anders mag toestaan, dan *eensdeels* het regelen van de belangen des bedrijvigen levens overeenkomstig met hunnen eigen aard en hunne eigene eischen, *anderdeels* het beteugelen van de aanmatigingen van het bijzondere egoïsme, namelijk dan, als bijzondere personen of standen zich vergrijpen aan de regten der overigen.

Daar nu het maatschappelijke organisme, hetzij door verkeerd

geziene of ongelukkig toegepaste maatregelen van staatswege, meer of min o n n a t u u r l i j k geworden is, zoo heb ik den moed niet, om te beweren, dat de nu volgende regel (hoewel alleen wegens dezen gedwongen toestand) voor als nog geene uitzondering toelaten zou. Maar zeker is hij toch als r e g e l vast te stellen: Alle beschermende maatregelen van staatswege ten nutte van bijzondere vakken of bedrijven, die wegens hunnen exclusiven aard hetzij middellijk of regtstreeks op de overige drukken, oefenen nadeeligen invloed op de vrije en gezonde ontwikkeling der maatschappelijke belangen. Zij brengen het toch reeds onvolmaakte organisme des bedrijvigen levens in gedurig grootere verwarring. Volkomen onderschrijf ik de redenering van W.P. Wolterbeek, in zijne *Geschiedkundige Studiën over kapitaalverdeeling, Amst.* 1857, bl. 96: ‘Worden de winsten van een productietak kunstmatig hoog gehouden, zoodat de kapitalen daarheen worden getrokken en aan de andere productietakken onttrokken, zoo moet dit een hoogst nadeeligen invloed op de geheele welvaart van een land uitoefenen. De winsten van de kapitaalaanwending worden hooger ten koste van de verbruikers; er worden in alle productietakken niet meer, maar minder nuttige zaken geproduceerd. Zelfs in den beschermden productietak is de meerdere winst geen gevolg van meerdere vraag, maar van een gedwongen toestand. Terwijl dus in dezen de vraag beperkt wordt door het kunstmatig hoog houden van den prijs, wordt bij de andere productietakken het aanbod verminderd door minder kapitaalaanwending. Dit zij genoeg, om het nadeel van de bescherming van een of anderen productietak aan te toonen: zij bewerkt alleen een oogenblikkelijk voordeel voor kapitalisten, houdt de vermeerdering van productie tegen, waardoor alle nuttige waarden min of meer duurder worden.’ De Wijsgeer Veit zegt in zijne verhandeling over *Gesellschaft und Staat* (in het Tijdschrift: *Der Gedanke, Phil. Zeitschr.*, I, 1, S. 64): ‘Der Staat verhält sich zur Gesellschaft, wie der Leib zur Seele;’ en bij beschermende maatregelen wil de Staat de rol van ziel op zich nemen! Alsof daarmede op den duur de gezondheid van een menschelijk ligchaam bevorderd kon worden, dat men dagelijks kunstmatig een weinig vreemd bloed in de aderen inspuit!

Wat nu betreft de organisatie van den Staat zelven, en hare beteekenis voor het maatschappelijk belang, hier sta deze regel: *Salus populi suprema lex esto*. Daarom moet de staatsregeling

zoo ingerigt zijn, dat zij in alles dienstbaar is aan de belangen der maatschappij, in 't bijzonder ook aan die van het bedrijvige leven. Wat in 't algemeen de beste staatsregeling is, vloeit alzoo reeds daaruit voort, dat zij niets anders wezen mag, dan de harmonische regeling der betrekking, waarin alle bijzondere belangen tot het algemeen belang staan, of der betrekking van maatschappij en Staat tot elkander. Daar nu de maatschappelijke belangen v r i j h e i d eischen en zich niet dwingen laten, zoo is de beste staatsregeling deze, waarbij het raderwerk der maatschappelijke belangen zich het meest vrij en het minst gedwongen beweegt. Of is de staatsregeling wel iets anders, dan de ‘wijzer aan het uurwerk der vrijheid’ van den burger in geheel zijn bedrijvig leven en in al zijne maatschappelijke betrekkingen?

Men zegge niet, dat ik hier de grenzen van mijn onderwerp overschrijde. Volgens het opschrift heb ik alleen te handelen over hetgeen, naar mijn gevoelen, leeken behooren te weten van het maatschappelijke leven en wat daarmeê regtstreeks zamenhangt. Nu zou men kunnen zeggen: ‘Waartoe dan gehandeld over de staatsregeling? Deze is toch waarlijk niet aan den ambteloozen Staatsburger opgedragen!’ - Volkomen juist! Maar zij is toch evenmin geheel aan zijne zorg of zijnen invloed onttrokken. Is toch in constitutionele staten de volksvertegenwoordiging geroepen om daarvoor te zorgen, dat de staatsregeling in haar geheel in harmonie zij met de maatschappelijke belangen, en ontleenen wederom de vertegenwoordigers hun ambt aan de vrije keuze der staatsburgers: dan ligt eene algemeene kennis van het wezen der staatsregeling, en van hare beteekenis voor de maatschappelijke belangen, in de roeping van den staatsburger, die anders bij de keuze alle bevoegdheid zou missen, om over staatkundige geloofsbelijdenissen te oordeelen. Regtstreeks hebben wij hier intusschen alleen te doen met de vraag: ‘Welke mannen moeten de Staatsburgers kiezen tot het ambt van volksvertegenwoordiger?’

Reeds hebben wij gezegd, dat, behalve soliditeit van karakter en onafhankelijkheid van positie, alleen in aanmerking komen de staatkundige geloofsbelijdenissen en de vereischte kennis, om over de juiste toepassing der staatkundige beginselen te kunnen oordeelen. Hierover kan wel geen verschil van gevoelen bestaan, dat eigenlijk alleen zij voor de gewigtige taak van volksvertegenwoordiger berekend zijn, die gezonde denk-

beelden over staatkunde en staathuishoudkunde met op ervaring gegronde kennis van de eigenaardigheden, gebreken en eischen van het maatschappelijke leven, zoo als het is, en met de niet minder noodige kennis van den geest, de kracht en de behoeften van het volk vereenigen, en die tevens geene vreemdelingen zijn op het gebied der regtswetenschap. Maar op minder algemeene toestemming reken ik, wanneer ik als mijne meening uitspreek, dat de keuze van mannen, die geene andere aanbeveling hebben, dan deze, dat zij tot de s p e c i a l i t e i t e n in een of ander belangrijk vak van het bedrijvige leven behooren, zich in 't afgetrokkene voor den regtbank van de wetenschap des maatschappelijken levens niet regtvaardigen laat. Hiermede wil ik niet ontkennen, dat bij den tegenwoordigen maatschappelijken toestand in Nederland zulk eene keuze noodzakelijk is; maar ik zie er alleen een n o o d z a k e l i j k k w a a d in. Wie dit op zich zelf, dat iemand zulk eene specialiteit is, voor een wezenlijk bewijs van geschiktheid voor het ambt van vertegenwoordiger houdt, hij heeft nog geene heldere begrippen over het wezen van zulk een ligchaam, als de Tweede Kamer, waaraan de wetgevende magt is toevertrouwd. Specialiteiten zijn doorgaans eenzijdig, en reeds daarom in zulk een ligchaam misplaatst. Zelfs die wetten, welke regtstreeks op eenigen bijzonderen tak des bedrijvigen levens betrekking hebben, vorderen veel meer dan zulk eene speciële kennis; zij vereischen juistheid van oordeel over den zamenhang van dit ééne belang met alle overige. Aan specialiteiten - immers indien dit hunne e e n i g e aanbeveling is! - ontbreekt doorgaans een genoegzaam vrije en geopende blik op de regten der overige belangen buiten dat van hun bijzonder vak of bedrijf. Het stemmen van zulke specialiteiten - wat is het anders, dan een afwegen van stemmen van de belanghebbende partijen zelve? Even alsof men in civiele regtszaken aan de partijen mede eene stem gaf! Zeker moeten de partijen gehoord worden; maar de stemming of beslissing moet opgedragen zijn aan mannen, die niet in bepaalde betrekking tot de bijzondere belangen, dat is, die daarboven staan[1].

1 Maar dan specialiteiten in den handel? Is handel de ziel des bedrijvigen levens, dan volgt daaruit, dat wie den handel en zijne belangen begrijpt, ook met juistheid over alle belangen van het bedrijvig leven oordcelen zal. Maar wie is handelaar in 't algemeen? Draagt niet iedere bijzondere handel een ander karakter? Ook specialiteiten in enkele afzonderlijke handelstakken zijn daarom nog niet op hunne plaats in de Tweede Kamer, tenzij onder deze voorwaarde, dat zij kennis en onpartijdigheid genoeg bezitten, om zich te plaatsen boven de belangen van al de speciale handelstakken. Dit moet intusschen erkend worden, dat onder alle vakten van bedrijvigheid er geene zijn, wier bijzondere belangen meer met de algemeene coïncideren dan die van den handelsstand, terwijl de groothandelaar praktische ervaringen kan opdoen, die men, buiten den handel om, niet dan zeer moeijelijk verkrijgen kan. Bij keuze van specialiteiten tot leden der Kamer verdient, naar mijn gevoelen, die van specialiteiten uit den handelsstand (ik denk uitsluitend aan den grootbandel) verreweg de voorkeur boven die van specialiteiten uit andere takken van het bedrijvige leven.

Welk middel er dan - gesteld dat deze idee bij de keuze zegevierde - zijn zou, om de belanghebbenden te hooren? Het komt mij voor, dat daartoe een derde soort van ligchamen zou moeten bestaan ter afzonderlijke vertegenwoordiging van de voornaamste takken des maatschappelijken levens, die de regering en de volksvertegenwoordiging van voorlichting en advies zouden moeten dienen. In enkele opzigten vervullen onze kamers van koophandel deze functie. Maar deze kamers hebben toch het gebrek, dat zij eensdeels te uiteenloopende belangen vertegenwoordigen, *anderdeels* alle centraliteit missen. Maar dit zijn maar ideën, welligt voor verwezenlijking niet vatbaar. Zeker althans is de tegenwoordige maatschappij er nog niet rijp voor. Genoeg dan over dit onderwerp.

X.

Hoe nu verder aan de subjective voorwaarden van het maatschappelijk welzijn te voldoen? nml. hieraan dat de organen des bedrijvigen levens de daarvoor noodige geschiktheid verkrijgen. Hier moeten wij onderscheiden tusschen hen (de betrekkelijk minsten), die in dit opzigt zich zelven kunnen en moeten vormen en besturen, en hen (verreweg de meesten), die daartoe een zeer bepaalden invloed van buiten behoeven.

Men zegt vaak: ‘Behartig het algemeene welzijn, dan zult gij daardoor ook uw eigen belang het meest bevorderen.’ Deze stelling is bij diepere beschouwing zeker juist. Maar zij verandert ook wezenlijk niet veel, zij wordt alleen meer praktisch, wanneer wij haar omkeeren: ‘Behartig uw eigen belang, dan bevordert gij ook het algemeen belang het best.’ Beide stel-

lingen moeten elkander aanvullen. Nogtans aan de laatste komt buiten twijfel de voorrang toe. Eerst uw eigen belang; daarna, zoo u nog beschikbare krachten resten, dat van het algemeen. ‘W e l k e e n e g o ï s m e!’ - ‘En toch is het niet anders.’

Is het bedrijvige leven van de burgers de levenskracht van het maatschappelijke Geheel, dan ook moet het - en dit mede uit het oogpunt van het algemeene welzijn - de eerste en hoogste taak van iederen burger zijn, om dat bepaalde vak ijverig te behartigen en tot hooger ontwikkeling te brengen, waarin hij zelf werkzam is, en waardoor hij deel van het maatschappelijke organisme uitmaakt. Maar dan ook moeten zulke bemoeijingen voor het algemeene welzijn, die ten koste van iemands bijzondere maatschappelijke betrekking geschieden, wezenlijk nadeelig zijn voor het maatschappelijk Geheel. Hoe weinig liefderijk het klinken moge, zoo is 't toch waar: Zoolang de behartiging onzer bijzondere belangen alle krachten en middelen, waarover wij te beschikken hebben, van ons vordert, zoolang gedragen wij ons dàn als de beste menschenvrienden, niet wanneer wij door een laag beginsel van egoïsme worden gedreven, maar toch als wij in ons bedrijvig leven ons zoo gedragen, alsof wij uitsluitend ons eigenbelang bedoelden, natuurlijk onder de stilzwijgend onderstelde voorwaarde, dat wij *vooreerst* ons wezenlijk materiëel eigenbelang goed zoeken te begrijpen, en dat wij *ten andere* ons houden hinnen de grenzen van eerlijkheid, goede trouw en billijkheid. Dat noem ik geene philanthropie, als men aan philanthropie zijn bijzonder belang voor een deel ten offer brengt. Neen, in het onderstelde geval is dit de ware philanthropie: met eerlijkheid en ijver zijn eigenbelang te behartigen; na te denken over verbetering van arbeid of bedrijf, over middelen, om dien voor onzen tijd meer geschikt, dat is, voor zich zelven meer productief te maken.

Gelukkig intusschen, dat er zeer velen zijn, die na behartiging van hun eigen bedrijf nog tijd, middelen en krachten over hebben, om regtstreeks ten nutte van het algemeen werkzaam te zijn. Invloed op de vorming van anderen kan ten deele uitgaan van b i j z o n d e r e p e r s o n e n, ten deele van opzettelijk daartoe opgerigte v e r e e n i g i n g e n, ten deele van de Maatschappij in haar geheel of van den S t a a t. Bijzondere personen kunnen natuurlijk slechts op betrekkelijk kleine schaal werkzaam zijn tot vorming en opvoeding van anderen. Aan de toevalligheid, of

bijzondere personen daartoe lust, vermogen en geschiktheid zullen bezitten, kan en mag de Maatschappij deze hoogst gewigtige taak niet overlaten, Met opzettelijk daartoe opgerigte v e r e e n i g i n g e n , die van bijzondere personen uitgaan, of met hetgeen men gewoonlijk bedoelt, als men van p h i l a n t h r o p i e spreekt, loop ik voor mij niet zeer hoog. Daarvan verwacht ik geen algemeen heil, te minder omdat zij, tot dus ver, onvermogend zijn, om de daartoe noodige algemeenheid te verkrijgen. Dit gemis van algemeene deelneming is op zich zelf reeds een bewijs, dat de heerschende overtuiging er geen zegen van wacht. Al waren deze vereenigingen nu op zich zelf nog zoo goed, praktisch geven zij niet veel, zoolang zij niet uit de algemeene overtuiging der natie geboren worden. Hiermede ontken ik niet, dat e n k e l e philanthropische vereenigingen in beperkten kring nut stichten; wie zou bijv. niet ingenomen zijn met spaarbanken, spaarkassen, instituten voor blinden, voor doofstommen, vereenigingen ten nutte van jeugdige ontslagenen, zondagscholen, goed ingerigte scholen voor havelooze kinderen, enz.? En altijd hebben zij nog deze waarde, die ik niet laag aansla, dat zij getuigenis geven van den bij velen heerschenden geest van menschenliefde. Maar juist het beperkte van den kring, waarin de meeste dier vereenigingen werkzaam zijn, maakt dat er regtstreeks geen a l g e m e e n heil van te wachten is. Voor 't overige zijn zij misschien te beschouwen als proefnemingen, die, zoo zij gelukken, de bestemming hebben om den algemeenen arbeid van de Maatschappij op dat gebied voor te bereiden. Reeds dit is eene grootsche roeping.

Doch hoe men ook over de bestaande philanthropische vereenigingen denke, zooveel is zeker, dat zoowel de Staat, als een goed deel van de leden der maatschappij, regtstreeks werkzaam zijn moet tot het welzijn der overigen. De Staat doet dit, door het werk der volksopvoeding aan daartoe geschikte en door hem aangestelde personen toe te vertrouwen, en daarbij zulke maatregelen te treffen, waardoor het volk onder den opvoedenden invloed van dezen gesteld wordt. Het edeler deel der maatschappij, wier talenten of omstandigheden hen daartoe in staat stellen, moet door opoffering van moeite, tijd en geld deze bedoelingen van den Staat in de hand werken. Men moet zich daartoe evenwel een helder denkbeeld trachten te vormen omtrent hetgeen men in de eerste plaats of regtstreeks met het uitoefenen van dien invloed bedoelt. Het hoogste en laatste

doel daarvan is zeker bovenal de zedelijke volmaking en het geestelijk geluk des volks. Maar regtstreeks uitsluitend op het zedelijke te werken, dat zou zijn, de paarden achter den wagen te spannen. Eerst en vooral ook moeten zij, ten nutte van wie wij werkzaam zijn, hun stoffelijk belang leeren kennen en behartigen. Men moet pogen hen die kennis en vaardigheden te doen verwerven en hun dien geest in te boezemen, waardoor er voor hen uitzigt op eene zekere stoffelijke welvaart overeenkomstig met hunnen stand geopend wordt. Stoffelijke welvaart is het *sine qua non* van maatschappelijke ontwikkeling. Het laat zich naauwelijks zeggen, welk een beslissenden invloed het op iemands zelfgevoel en zelfachting hebben kan, als hij tot zulk eene mate van welstand komt, dat hij een, al is 't ook beperkt, eigendom bezit, en welk eene veel hoogere waarde zoo iemand dan voor het maatschappelijk geheel verkrijgt. Wie niets te verliezen heeft, wordt onverschillig, mist doorgaans allen maatschappelijken zin.

Zoo moet dan tijdig aangewende zorg van den Staat, in vereeniging met den bijstand, daartoe door het edeler deel der maatschappij verleend, het middel zijn om de levenskracht der maatschappij te verhoogen en langs dezen weg de maatschappelijke kwalen te bestrijden, of haar ontstaan, zoo veel doenlijk, te voorkomen. Die zorg bestaat het meest in het (vooral praktisch) intellectueel ontwikkelen der lagere volksklassen. Immers zoo die kwalen zelve vooral ook veroorzaakt worden door eene oogenblikkelijke wanverhouding tusschen gevraagden en aangeboden arbeid: uit den aard der maatschappelijke ontwikkeling volgt, dat die wanverhouding bestaan moet in eene vermindering van louter ligchamelijke en in eene vermeerdering van geheel of ten deele intellectuele diensten, die gevraagd worden. Die kwalen kunnen alleen genezen worden, als de Maatschappij al den ernst harer roeping begrijpt, om aan de jeugd der onmondige volksklassen zulk eene opvoeding te geven, waardoor zij later in staat zijn, beter en kostbaarder diensten aan de Maatschappij te bewijzen, dan zij als geestlooze werkmachines vermogen. De bedenking, dat er toch vele zulke werkmachines noodig blijven, heeft niet de allerminste waarde. Het getal van intellectueel schraal bedeelden of van hen, bij wie het opvoedingswerk om andere redenen de bedoelde vruchten niet draagt, zal groot genoeg blijven, om te waarborgen tegen gebrek aan zulke werkmachines.

Natuurlijk is het voornaamste opvoedingsmiddel een goed ingerigt s c h o o l o n d e r w i j s . 't Is een verblijdend verschijnsel, dat men daarop de aandacht gevestigd houdt. Te groote offers kunnen daarvoor niet worden gevraagd, als zij maar doeltreffend besteed worden. De vorming der jeugd van de lagere volksklassen zal evenwel nog menig ander element moeten bevatten, dan wat het gewone lagere onderwijs in zich opnemen kan, zal die vorming aan de eischen van den tijd beantwoorden. Inrigtingen of gelegenheden tot het ontvangen van grondig onderrigt in de beginselen van de reale wetenschappen zullen overvloediger moeten worden. Ook zou ik het als zeer gewigtig beschouwen, zoo men meer algemeen zich toelegde op aankweeking van schoonheidsgevoel en kunstsmaak bij het volk. Daardoor toch wordt het volk in al zijne vormen veredeld. Ook zou dit bij vele handwerken goede reële diensten bewijzen. Ik denk aan muziek, teekenkunst, vooral bouwkundig teekenen. Voor 't overige verblijden wij ons, dat vooral in de openbare lagere scholen, de overtuiging ook in de praktijk tot gedurige grootere heerschappij komt, dat het onderwijs in geen enkel opzigt DRESSUUR mag wezen. Vooruitgang in al deze opzigten is er zeker, maar het gaat langzaam, en dat is naauwelijks anders mogelijk.

Mijne vlugtige schets van het maatschappelijke leven, zijne gebreken, behoeften en eischen is ten einde. Ik vrees niet voor zulk een misverstand van de bedoeling van dit opstel, alsof ik het voornaamste zou hebben willen mededeelen van hetgeen een leek op dit gebied van wetenschap behoort te weten. Ik heb alleen op de hoofdzaken met den vinger gewezen en mij tot zeer algemeene opmerkingen bepaald. Voor populaire vakstudie moet men werken van mannen van het vak raadplegen en daarbij vooral goed uit eigen oogen zien. Mijn doel was alleen, meerdere belangstelling in deze studie te wekken bij leeken in deze wetenschap, wien het belang der maatschappij ter harte gaat.

Eene andere beschuldiging zal mij, en met meer regt, treffen. Maar ik reken mij die niet als schuld toe. Sommigen zullen ligt meenen, dat mijne schets te weinig c h r i s t e l i j k gekleurd is. Ik ben geen vriend van k l e u r s e l . Waarlijk, *difficile est satiram non scribere*, als men hoort van allerlei c h r i s t e -

l i j k e inrigtingen voor zaken, die met de godsdienst niets gemeen hebben, zelfs van c h r i s t e l i j k e naai- en breischolen, vooral van c h r i s t e l i j k e scholen, om lezen, schrijven, rekenen, enz. te leeren. Jammer maar, dat er geen echt Dordtsch christelijk letterschrift, christelijke cijfers, geen christelijke regel van drieën, enz. enz. te bedenken zijn! Maar de zaak is te ernstig voor satire. Wanneer zal men begrijpen, dat er nog een hooger titel bestaat, dan alle sektenamen, de verheven titel van M e n s c h, gelijk Christus zelf zich den Z o o n d e s m e n s c h e n genoemd heeft? Eerst dan, als men christelijk genoeg zal wezen, om den naam c h r i s t e l i j k niet meer tot partij- of sektenaam te verlagen!

Mogt iemand meenen, dat mijne redeneringen al te zeer eene strekking hebben, die op het s t o f f e l i j k e welzijn gerigt is, hij zou mij maar half hebben begrepen. Zeker, de geestelijke belangen der menschheid zijn buiten vergelijking de hoogste. Daarom moeten deze vooral worden bedoeld. Maar wie het doel wil, moet ook de geoorloofde middelen willen. Ook in dezen zin is het woord van Paulus waar: ‘Eerst het natuurlijke, aardsche, daarna het geestelijke.’ Wat streeft gij, om 's menschen hoogste levensdoel te bevorderen, terwijl zijne zinnelijke nooden zoo dringend om bevrediging roepen? Staak uw ijdel pogen, als gij niet vooral ook op deze laatsten acht slaan wilt. Hoe kunt gij verlangen, dat het volk zich geestelijk ontwikkelen zal, terwijl ligchamelijke nood al hunne aandacht trekt, en de arbeid om dien te lenigen al hunne beschikbare krachten in beslag neemt? Laat een volk verarmen: demoralisatie is er het noodzakelijk gevolg van.

Daarom meene men nog niet, dat ik van stoffelijke welvaart verwacht, wat deze uit zich zelve niet geven kan. Neen, ook aan de geestelijke, de intellectuele en morele, opvoeding des volks moet ijverig gewerkt worden. Een goed diaet roeit de zonde niet uit. Evenmin zal stoffelijke welvaart op zich zelve bij magte zijn de maatschappij geestelijk te veredelen. Maar, *ceteris paribus*, is er bij gezonde kinderen meer zegen van eene goede vorming en een goed onderwijs te wachten, dan bij ziekelijke. Zoo ook is het, wenschen wij de geestelijke opvoeding der maatschappij te bevorderen, volstrekt noodig, dat wij pogen de ziekelijke toestanden in het stoffelijke weg te nemen.

Zij, die mij goed verstaan, zullen het daarom evenmin profaan als overdreven noemen, als ik beweer, dat algemeene ken-

nis van het maatschappelijke leven voor allen, die geroepen zijn invloed te oefenen op het maatschappelijk belang, even noodig is als algemeene godsdienstkennis, omdat er zonder die kennis aan bevordering van het geestelijk welzijn der maatschappij niet te denken valt. Het belang dier kennis, dat was ons thema, al 't overige was daaraan ondergeschikt. Het blijke uit korte recapitulatie. Daartoe (I) strekten de algemeene stellingen over het onderscheid en den zamenhang van w a r e politieke vrijheid en van g r o n d w e t t i g e vrijheid, over de oorzaken van staatsburgerlijke o n v e r s c h i l l i g h e i d en b e g i n s e l l o o s h e i d , en de nadere toepassing daarvan op ons land. Daartoe (II) zochten wij verder eene naauwkeurige bepaling te geven van de wetenschap des maatschappelijken levens in onderscheiding van de wetenschappen van den staat, het regt, de staathuishouding. Handelden wij daarna (III) over het doel des maatschappelijken levens, over de noodzakelijkheid, om dat doel na te streven, over de onmogelijkheid, om het anders dan door onderlinge zamenwerking te bereiken, en over de vruchten der gemeenschappelijke krachtsinspanningen; wezen wij vervolgens (IV) op die heerlijke maatschappelijke orde, die zelfs het egoïstisch streven van het individu aan zich weet te onderwerpen, alsmede op de noodzakelijkheid van openbare werken en algemeene diensten tot bereiking van dat doel, waarvoor de Staat belastingen van ons vraagt, die goed besteed, zwaar zijn en toch niet drukkend: 't was alles, om zoowel het hoog gewigt der zamenleving als het gecompliceerde van hare organisatie in een duidelijk licht te plaatsen. Tot betere bereiking van dit doel gaven wij (V), na kort betoog van het onbillijke der klagten over de schijnbare nadeelen der zamenleving, eene aanschouwelijke voorstelling van de inderdaad onberekenbare voordeelen, die wij aan haar te danken hebben. Verder (VI) toonden wij aan, hoe de hoogere ontwikkeling van het organisme van nijverheid en bedrijvigheid zoowel in 't algemeen gelegenheid geeft voor de ware menschelijke ontwikkeling in haar geheel, als ook regtstreeks en onmiddellijk de intellectuele ontwikkeling krachtig bevordert; terwijl wij verder (VII) spraken over de eischen, die de organisatie van den arbeid bij voortgaande ontwikkeling aan hare organen doet. Ook wezen wij (VIII) op de groote maatschappelijke krankheden, hare oorzaken, en de mogelijkheid van hare genezing. Wij meenden dat daarvoor geene specifieke middelen bestaan, maar dat krachts-

ontwikkeling van het leven der maatschappij zelf duurzaam het eenige middel is, om die krankheden weg te nemen. En daarom handelden wij ten slotte, *eerst* (IX) over de objective voorwaarden voor de maatschappelijke ontwikkeling en welvaart; zeer eenvoudige voorwaarden, bestaande in vrije zelfontwikkeling der maatschappelijke belangen, en in zulk eene staatsregeling, die, daarmede overeenkomstig, zich in alles van die belangen afhankelijk stelt; *daarna* (X) over de subjective voorwaarden, waartoe wij individuele nijverheid en volksopvoeding, vooral ook door middel van het onderwijs, rekenden. Ziedaar onze gedachtengang. Naar wij meenen, is het daaruit duidelijk geworden, hoe duur de pligt van iedereen staatsburger is, om zich met lust en liefde toe te leggen op de kennis van de beste organisatie der maatschappelijke belangen, omdat hij anders niet in staat is, zijne zoo gewigtige burgerlijke regten, in het belang van de maatschappij, uit te oefenen.

'Mijn *ideaal* van den staatsburger?' - Maar aan idealen (welk een woord!) zijn wij immers volstrekt nog niet toe. Idealen scheppen - ik laat het over aan dichters en aan politieke idealisten, met welke laatsten ik weinig sympathiseer. Ik wensch e m p i r i s t te zijn. En empirie leert ons tot nog toe, dat de maatschappij al vrij wat schade geleden heeft van menschen, die hunne idealen in beweging zochten te zetten. Mijne wenschen zijn veel te bescheiden, om ze idealen te noemen.

Neen, ik verlang van den ambteloozen staatsburger volstrekt niet, dat hij streng wetenschappelijke kennis zal bezitten. Voor de wetenschap van staatkunde, van regt, van staathuishouding, van het maatschappelijk leven in al haren omvang, wordt de levensstudie van vakgeleerden vereischt. Eere aan de mannen, die zich wijden aan deze wetenschappen, wier beoefening in waarde en moeijelijkheid de studie van kamergeleerdheid ver te boven gaat!

Maar wat ik van den zelfstandigen staatsburger verlang?

Dat hij eene meer dan oppervlakkige algemeene kennis zal bezitten van de orde en den zamenhang van het maatschappelijk Geheel. Hij behoort te begrijpen, of althans hij moet streven te begrijpen, welke de aard van de gebreken en krankheden der maatschappij is. Hem mag het geen geheim zijn, dat en waarom eene goede staatsregeling van zooveel invloed is op alle maatschappelijke belangen. Hij moet gevoelen, dat hij hier niet te doen heeft met ideën of theoriën, goed om stof te geven voor

conversatie in sociëteit of koffijhuis, maar dat het hier reële belangen geldt, het *tua res agitur*.

Neen, ik verlang van den staatsburger geene vakstudie. Wat ik verlang, weet ik niet beter duidelijk te maken dan door het met een ander gebied te vergelijken. Ieder opregt christen beschouwt het als zijnen pligt, om zich heldere godsdienstige denkbeelden eigen te maken. Christenouders dragen zorg, dat hunne kinderen behoorlijk onderwijs in de godsdienst ontvangen. Maar daarom denken zij er nog niet aan, om zelven halve theologanten te worden of dat van hunne kinderen te maken. Zoo ook op ons gebied. Men behoeft nog geen scheppend genie op eenig gebied te wezen, om daarop eene zekere zelfstandigheid van oordeel te bezitten.

Ook hiermede ben ik echter nog niet geheel tevreden. De vakgeleerde beschouwt en behandelt iedere wetenschap op zich zelve, en dat is noodzakelijk. In het werkelijke leven staat echter niets op zich zelf. Alles hangt daar zamen. In de werkelijkheid is de mensch één geheel. Neen, ik houd er niet van, dat men staats- of regts-wetenschappen t h e o l o g i s c h behandelt, en zich voor het *jus divinum* of 'bij de gratie Gods' op bijbelteksten beroept, of zelfs, gelijk Stahl, de regtswetenschap op kerkelijke dogmen bouwt. Het gevolg daarvan wordt al spoedig - wat ieder weldenkende verfoeijen moet! - dat godsdienstige hartstogten dienstbaar gemaakt worden aan politieke bedoelingen. Maar dit neemt niet weg, dat in het werkelijke leven de mensch als staatsburger, als lid der maatschappij, als redelijk wezen, als godsdienstig wezen één geheel moet zijn. Regtschapen is hij niet, bij wien al die onderscheiden levensbetrekkingen niet wederkeerig invloed op elkander oefenen, namelijk wanneer wij al zijne handelingen op ieder gebied tot hare beginselen herleiden! Ook is een mensch zonder een hoogste levensdoel maar half Mensch te noemen.

Wat nu dat hoogste levensdoel is?

Bevordering van stoffelijke belangen is een zeer gewigtig doel van het leven. Of dwaas en dweeper, òf huichelaar, die het ontkennen durft. Toch is ware godsdienst het hoogste levensdoel. Ik denk namelijk aan die godsdienst, die (onverschillig, welke hare dogmen en vormen zijn, en onafhankelijk van beide) de ziel van menschenliefde doet gloeijen; waardoor wij in iederen mensch een wezen zien, dat nog eene andere bestemming heeft, dan zijn leven lang eene geestelooze werkmachine

te zijn; waardoor wij het niet lijdelijk kunnen aanzien, dat helaas! nog zoo velen alleen arbeiden ‘als raderen in eene machine, of als het vee voor den ploeg;’ die godsdienst, die, met verwerping van fanatisme en sektegeest, in ieder, ook in den geringsten arbeider, een wezen ziet en lief heeft, dat mensch is en eenen geest heeft. Die ware godsdienst brengt ons nader aan onze bestemming. Wij bevorderen haar niet het meest door piëtistische meetings of stichtelijke tractaactjes, maar daardoor, dat wij met krachtige hand, door zuivere menschenliefde bestuurd, in het volle menschenleven ingrijpen, en daarbij uitgaan van de overtuiging, dat evenzeer het geestelijk welzijn de bevordering van den stoffelijken welstand, als de stoffelijke belangen die van het geestelijk welzijn vorderen. Het eene zonder het andere vermag alleen maar ziekelijke toestanden te weeg te brengen.

Wie dat niet begrijpt, heeft ook nog nooit begrepen, dat het woord uit Genesis: ‘Onderwerpt u de aarde!’ alles in zich bevat, niet alleen wat noodig is voor onzen stoffelijken welstand, maar ook wat ons opleiden moet tot gedurig hoogere geestelijke volmaking.

‘Wat dan God vereenigd heeft, dat scheide de mensch niet.’

Amsterdam, Jan. 1860.

S. HOEKSTRA BZ.

Eens volks verrijzenis.

I.

Itaalje!
Grootheid en kleenheid in éene Gedachte!
Zwakheid en kracht van geslacht tot geslachte!
Naamloze weelden en naamloze ellend,
Waar ook de stroom der Geschichte zich wendt!
Heerlijk Itaalje!

De waereld
Hebt ge, hoogmoedige! kunnen omvâmen;
't Gantsche heelal in uw eenheid verzamen;
Krachte bij krachte den volkren geborgd
En ze in uw knellende omarming geworgd,
Trotsche zelfzuchtige!

In 't Oosten
Fluisterde een stemme en ook ú kwam zij nooden.
Vreemd klonk de schrede dier zeegnende boden,
U, steeds gewoon den geharnasten voet!
Rood werd uw kleed van der Christenen bloed,
Wreede Beulinne!

Gij boette!
't Mosterdzaad wies, schoon vertrapt op uw drempels!
't Wies tot een boom, overschaâuwend uw tempels.
't Schuchtere duifke' op steeds wassende vlerk
Werd uw almachtigen arend te sterk!
Wee u, Itaalje!

Gij boette!
Hoort gij 't? Een beving, een trilling der aarde!
't Krijgsros doorrent en vertrappelt uw gaarde;
't Oost en het Noord rept den pijlsnellen voet:
Weêrwraak der volkren! Zelfzuchtige, boet!
Wee u, Itaalje!

II.

Toch stierf ze niet; zij sliep een poze;
En in haar ruste wies heur kracht,
Gelijk de in sneeuw bevrozen roze,
Die straks de lente tegenlacht.
Wat warreling van volkenstammen,
Zich drenkend aan haar Tiberstroom!
Zich aan heur hechtend als de zwammen
Aan d'ouden half vermolmden boom!

Toch stierf ze niet. De stugge meester
Stond dra als leerling aan heur schoot,

Vroeg schaduw van d'ontblaârden heester,
Wien 't loof herwies aan loot bij loot.
De Gothen stuwden de Vandalen;
De Teutsohn delfde beiden 't graf.
De één schoeide zich met haar sandalen,
En de ánder wierp zijn wolfshuid af.

Nooit waart ge grooter, schoon Italiën!
Geen krijgszwaard kletterde aan uw zij;
Den vreemden bleven de ijzren maliën,
Maar 't hart daar onder kneeddet gij!
Nooit waart ge grooter! Hoe bepaereld
Uw kroon eens, hoe verdoofd heur glans!
Ge omkneldet weder gants de waereld,
Maar - 't was in moederarmen thans!

Tot overheerschen, tot vernielen
Zondt ge eenmaal heir bij heir ten strijd;
Thands tot behoudenis van zielen
Strooit gij uw tolken wijd en zijd!
Tot waar de waatren 't land bedekken,
De winter 't sneeuwen laken spreidt,
Liet gij de volkren bidden, wekken
Tot Liefde en tot Gerechtigheid.

Waar' steeds van wat u had begeven,
Van 't grootsch verleên het allereerst,
De heugenis u niet verbleven!
Had Petrus Caesar steeds beheerscht!
Hadt gij, naar krachtige eenheid strevend,

Die eenheid door 't Geloof gewenscht,
En dit, in elk zelfstandig levend,
Naar d'eisch van 't eigen hart begrensd!

Helaas! Gij keerdet op uw schreden!
Gij werdt u zelve 't eerst ontrouw.
‘Steeds voorwaards!’ fluisterde u het Heden.
Wat daartoe nóg u prikklen zou?
Nog noemdet ge u Europaas hoeder,
Maar zorgdet slechts voor eigen kring.
Hadt ge ook de liefde eens van een moeder,
Toch nooit haar zelfverloochening!

Daar klonk een kreet! Gants Duitschland beefde!
Schoon hij Europe daavren deê,
Slechts gij begreept niet, want gij leefde
Niet 't leven meer der volkren meê.
o Tiberstad, ten tweedenmale
Maar dieper nog gevallen stad,
Dan toen der Gothen vreemde tale
Den omvang uwer zonden mat!

Slechts gij begreept niet! Op de graven
Van 't grootsch Verleden sliept Gij in.
Wie u omringden werden slaven:
Zoo verre van uw tempeltin
Het starend oog vermocht te turen,
Sloegt ge u - geen moeder maar harpij, -
Als hechter dan de hechtste muren
Een gordel om van slavernij!

Slechts gij begreept niet! Aan de spitse
   Der menschheid eens, en thands gereed,
Heur gang te dreigen met de flitse
   Die gij Gods licht te ontleenen heet,
En, of 't u vaster voet deê zetten! -
   Wat blinde ooit kreuple leiden kon? -
Koost ge u tot stut de bajonetten
   Van Habsburg of Bourbon!

Arm volk, aan Po en Tibers boorden!
   Waarom des vreemden vlijmend staal?
Niet meer begrijpt ge Dantes woorden,
   Al lispelt gij nog Dantes taal.
Arm volk, door de eeuwen heen vertreden!
   Gij werdt wel wat men hopen dorst;
Gij, zonder toekomst, zonder heden,
   Of wenschen in de matte borst!

De myrthe groent, de oranjes kleuren,
   De amandel bloeit, het windtjen kust.
Legt u, omwalmd dier zoete geuren,
   Ontzenuwd, sluimerlaauw ter rust!
Schenkt soms 't Verleden bange droomen
   Op 't donzen week geschudde bed,
Men heeft u 's krijgers zwaard ontnomen,
   Toch liet men u 's bandiets stilet.

Gelijk de Papoes - laatste sporen
   Wellicht nog van een ver verleên,
Van waereldorden lang verloren,

Zoo kwijnt ook gij van de aarde heen.
Het minder wijke steeds voor 't meerder.
Zwelg 's Bijgeloofs zoo zoet venijn!
Uw Tiberstad - geen moeder teerder! -
Wil dat uw einde zacht zal zijn.

III.

Hoor gij 't? een suizen, een wervlen der winden,
Groeiend in drukking ten woesten orkaan!
Hoort gij den kreet van die kreuplen en blinden?
Wonder der Almacht, zij zien en zij gaan!
Hoort gij den jubel, die 't luchtruim doet trillen,
D'Etna een stortvloed van vlammen ontlokt?
Duizende' en duizenden zweren: w i j w i l l e n !
En bij dien eed wordt een waereld geschokt.
Habsburg! zoo ge ooit in 't geschiedboek kost lezen,
Hoe ge zoudt trillen, zoudt deinzen, zoudt vreezen!
Op vaart de nevel, die 't landschap omwaart.
Schouwt naar dien hof! Gantsch een volk staat verrezen!
't Vaandel ontplooid en de hand aan het zwaard!

't Was niet gestorven, het was niet zieltogend,
't Heerlijk Itaalje, geboeid en gejukt.
't Was slechts onmachtig, maar niet onvermogend;
't Was niet vertreden, maar 't was slechts verdrukt.
't Was niet onwaardig den boom te zien planten,
Dien slechts de vrijheid bedaauwt en bevrucht;

En door zijn eigen gekoren gezanten
Regels te scheppen voor orde en voor tucht.
Ziet, aan den voet van de wolkdragende Alpen,
D'uithoek van 't schoon, maar verbrokkelde rijk,
Koos zich de vrijheid, bij 't deinen en zwalpen
Van de steeds ziedende waatren, een wijk.
Hoe zij er waardig, weldadig mocht troonen!
Hoe ze er bezielde en ontboeide en bedwong!
En in het Noorden haar krachtigste zonen
Zelfs tot eerbiedig bewonderen drong.
Heerlijk de tonen, der elpene luite,
Eden van 't Zuid! door uw priestren ontlokt,
Schoon ook de vreemde in uw gaarde vrijbuitte
't Hart uwer krachtigsten zelfs had geschokt;
Heerlijker tonen uws redenaars tale,
Tolk van uw eersten ontketenden Staat!
Goudene vrucht op de zilveren schale!
Bliksemend woord, hoe ge spoordet tot daad!
Buiten die grenzen, daar ginder, rondomme,
Heerschte de nacht en een donkere nacht,
Hoe ook de vuurberg er rooke en er gromme
Vlammen er spuwt uit zijn gloeiende schacht.
Maar daar verrees toch een wondere sterre,
Die er het naken des uchtends verkondt.
't Was het bevleugelde woord, dat van verre
Piëmonts vrijheid den wachtenden zond.
Hoe zij 't ontvingen, in 't harte bewaarden,
't Zaad der vernieuwing in vruchtbare voor!
Hoe zij aâmechtig ten horizon staarden!
Nóg brak de lichtstraal de wolken niet door.
Wánneer...? Nog vlijmt steeds de spits van hun doorne!
Wánneer...? Beidt zwijgend; verzamelt uw kracht!

't Sneeuwkleed beschut, maar verstikt niet het koorne;
't Krachtigst wordt hij, die het lijdzaamste wacht.

Eindlijk sloeg de ure; het morgenrood lichtte.
Hij was gekomen, hun zwaard en hun tolk!
O wat de Muze der menschheid ook dichtte,
Waar is 't: in d'enklen verschijnt soms een volk.
't Nog niet bestemde verkrijg' slechts gehalte;
Aller begeerten zij worden slechts één;
't W o o r d wordt dan d a a d , en de i d e e wordt g e s t a l t e ,
Wordt als belichaamd in vleesch en in been.
Hij was het niet, die al dekk' hem ook schande,
Mij toch zoo lief is, zoo moedig, soms grootsch;
Hij was het niet, die zijn wiege verpandde
En overwon door den steun eens despoots.
Neen, 't was de vluchtling, de als 't velddier gejaagde,
Steeds nog verslagen, maar nooit nog verkloekt,
In wien de toekomst Italiës daagde,
Dien de Geschiehte als onsterflijke boekt.
Hij, Garibaldi! die, wat hem ontnomen,
Wat hem ontscheurd werd aan 't koninklijk hart,
In 't Ideaal zijner jongelingsdroomen
Immer zijn troost vond bij 't snerpen der smart;
Wien, hoe geknot vaak de reuzige wieken,
Immer de slagveder wies in 't gevecht;
Die de Savannahs van Zuid-Ameriken
Koos boven 't Eden van slaaf en van knecht;
Maar er bleef beiden met vurig verlangen,
Maar er bleef staren, in 't harte de beê:
Och, dat het windtjen, hem bronzend de wangen,
E e n woord van 't Oosten hem toestroomen deê,

E e n uit Itaalje...! En het vloeide hem tegen,
't Woord, sedert jaren zoo smachtend verwacht!
Weêr greep de hand naar den roestigen degen,
En in die hand school des jongelings kracht.

De ure was daar, en zijn stem was de donder,
Wekkend Itaalje ten plotselingen groei.
‘Weg wat u klemt!’ en die stem wrocht een wonder:
't Kind scheurt zijn windslen, de man scheurt zijn boei!
Grootsche figuur, die als reuzengestalte
't Heir overschouwt der pygmeën uws tijds,
U niet der Staatkunde bochtige smalte,
Uwer de heirbaan, de breede, des strijds!
Grijs is de lok, maar de hand is niet moede;
Teder het hart, dat soms krimpt bij zijn taak;
't Liefste bevolen aan 's Machtigen hoede,
't Liefste gewaagd voor de heilige zaak!
't Is niet de Zelfzucht, die 't strijdros u zadelt,
't Pogen vertienvoudt bij onspoed en druk;
Neen, wat de mensch tot onsterfelijke adelt:
Eigen verloochning voor andrer geluk!
Grootsche figuur, die verrees aan de boorden,
S c h o o n , maar thands v r u c h t b a a r wellicht door uw moed!
Grootsche figuur, uit het nevelig Noorden
Suiz' u een klank toe: een hulde in een groet!

't Noorden gedenkt steeds het eigen verleden;
't Kende als het Zuiden het wicht van den dwang!
't Sterke u, Itaalje! wij hebben g e s t r e d e n
Maar ook v o l h a r d was de worstling ook bang!

Dichte gordijn, voor de toekomst geschoven!
Maar wat vijandige kracht ook verschijn',
Strijders, de Schepper, in Wien wij gelooven,
Wil dat Zijn schepsel Zijn beeltnis zal zijn;
Predikt door weelden, door onspoed en smarten:
De eere, zelfs de eenge Hem waardig gebracht,
Mensch! ze is: v r i j w i l l i g e gave des harten,
Volkren, z e l f s t a n d i g e ontwikkling van kracht.
Heerlijk Itaalje, gij waart onze moeder!
Schoon ook die eernaam niet de uwe meer zij,
Zuster, geliefd en gevierd door een broeder,
Dát zult ge ons zijn wen ge vrij zijt als wij.

Jan. 1860.
H.J. SCHIMMEL.

Bibliographisch album.

Het vraagstuk betrekkelijk de voeding van den soldaat op eene rationele wijze opgelost. Verklaring in het algemeen der physiologisch-scheikundige werking van de gebruikelijkste voedingsmiddelen op het menschelijke organisme. Naar het Duitsch, door A.G. Kempers, kapitein der artillerie. Utrecht, J.G. Broese. 1860.

Elke poging ter verbetering, die op het gebied der voedingsleer wordt gedaan, hoe zwak en schijnbaar weinigbeteekenend ook, verdient de meeste ondersteuning en aanmoediging. Het vraagstuk der voeding van het volk neemt eene eerste plaats in onder al het wetenschappelijk streven, dat zich ten doel stelt, het ligchaam krachtig en gezond te maken.

De voedingsleer voor den mensch in het algemeen is tegenwoordig op goede en vaste gronden gevestigd, die deels uit wetenschappelijk onderzoek, deels uit de ervaring zijn vastgesteld.

Het is echter geenszins onverschillig, op welke wijze de voeding geschiedt in de verschillende standen der maatschappij. Elk mensch behoort zich te voeden, niet alleen volgens de eischen zijner individuële gesteldheid, maar ook naar den werkkring en de omgeving waarin hij geplaatst is, en naar den invloed der verschillende omstandigheden waaronder hij leeft en werkzaam is.

Naar deze meening veronderstellen wij dat de ongenoemde S. van het onderhavige stukje, waarschijnlijk een Pruissische artillerie-officier, het vraagstuk der voedingsleer voor den *krijgsmansstand* heeft opgevat, waarbij hij getracht heeft, met het oog op de physiologisch-chemische werking der door den soldaat meest gebruikte voedingsmiddelen, eene rationele verklaring te geven van de beste wijze, waarop die voeding moet en kan geschieden.

Hoewel ik nu, na de lezing van deze bladzijden, er nog geene

oplossing van deze moeijelijke kwestie in vinden kan, beschouw ik ze meer als eene bijdrage daartoe, die als zoodanig lofwaardig mag genoemd worden.

Immers de voeding van het leger (dat eene verzameling van de krachtigste en tegen vermoeijenis van allerlei aard meest geharde mannen moet zijn) is met de eischen welke aan den soldaat gesteld worden zoo innig verbonden, dat zij een onderwerp van onophoudelijke zorg en nasporing der daartoe geroepene en bevoegde personen moet uitmaken; - en tot deze laatsten behoort de schrijver gewis.

Laat ons thans zien, welken weg de S. heeft ingeslagen, om tot de 'rationele oplossing van het vraagstuk der soldaten-voeding te geraken.'

Vooreerst geeft hij onder de rubriek '*stofwisseling*' een kort overzigt van de omzettingen welke de stoffen ondergaan, van de plaats waar zij in het ligchaam worden opgenomen, tot dáár, waar zij het verlaten, welke omzettingen hoofdzakelijk door hare verbindingen met de zuurstof tot stand komen, die ze tot de eenvoudigste zamenstelling weder terugbrengt. Hierbij wordt het bloed teregt als middelpunt beschouwd, vanwaar alles uitgaat, en waarheen alles wederkeert. De S. geeft dan ook eene hoewel tamelijk onvolledige analyse van de bestanddeelen des bloeds. De bewerking van dit gedeelte heeft den S. zeker veel moeite gekost. Om van de stofwisseling in het dierlijk organisme, dat hoogst zamengesteld chemico-vitaal proces, in enkele bladzijden, voor den oningewijde, een eenigzins duidelijk beeld voor te stellen, is zeker eene ondankbare taak. S. heeft er zich dan ook zoo goed mogelijk doorgeworsteld, hoewel uit alles blijkt, dat hij met dit gedeelte 'physiologisch' niet bijzonder vertrouwd is. Immers op phrasen, als de navolgende, is nog al wat te zeggen: '*de verstorvene bestanddeelen der weefsels, die in het bloed terugkeerden, worden hier door de zuurstof, welke door de longen is ingeademd, verbrand, en deze verbranding maakt niet alleen die verstorvene, voor de voeding nutteloos geworden stoffen gereed om uit het ligchaam te worden afgescheiden, maar is ook een der voornaamste bronnen van de warmte van ons ligchaam*.'

Vooreerst moeten wij opmerken, dat het woord '*verstorven*', toegepast op de omzettings-producten der zamengestelde scheikundige verbindingen, die van de weefsels en organen in het bloed terugkeeren, slecht gekozen is. Zoo lang het leven in den gezonden toestand bestaat, worden de meest complexe verbindingen door voortdurende oxydatie tot minder zamengestelde, en eindelijk tot laatste producten der stofwisseling teruggebragt. Dit is eene langzame regressieve metamorphose, eene afdaling van hoogere tot lagere zamenstelling door eene reeks van verbindingen heen, zooals wij die b.v. opmerken in de overgangen van de eiwitligchamen tot ureum,

waarbij wij vermelden de kreatine, kreatinine, lijmsuiker, taurine, enz. Deze stoffen verstorvene verbindingen te noemen is onjuist. Aan versterving hechten wij het denkbeeld van verrotting, en daarmede heeft het chemico-vitaal proces van het gezonde ligchaam niets te maken.

Evenmin beamen wij wat S. verder zegt over de bron der dierlijke warmte. Zij zou nl. grootendeels voortsprniten uit de verbinding van de zuurstof met de bedoelde verstorvene bestanddeelen van het bloed. De wetenschap heeft thans feiten genoeg, om te bewijzen, dat de dierlijke warmte opgewekt wordt in alle ligehaamsdeelen en weefsels, overal waar scheikundige omzetting van stof, - waar oxydatie plaats grijpt. Zij wijst ons tevens op het innige verband, dat in het ligchaam bestaat, tusschen de productie van warmte en die van beweegkracht (arbeidsvermogen); hoe beide deze verschijnselen, b.v. in de spieren, naast elkander optreden, beide uit dezelfde oorzaak (verandering van scheikundige spanning) geboren worden, en beide in juist bekende hoeveelheid, om zoo te spreken, in elkander kunnen opgaan. De leer van de dierlijke warmte heeft dus een grootere schrede verder gedaan, dan onze S. gevolgd heeft, en waarvoor hij de reeds verouderde begrippen der zuiver chemisch-physiologische school heeft in de plaats gesteld en verklaard op eene wijze, die nog al wat te wenschen overlaat.

Na de stofwisseling volgt eene beschouwing der voedingsbeginselen. De gewone verdeeling der stoffen wordt hierbij gevolgd, nl. in organische en on-organische (wij gebruiken liever het woord anorganische). De organische stoffen worden hier mede, more majorum, naar de oude Liebig'sche voorstelling verdeeld in stikstofhoudende of plastische, en stikstofvrije of ademhalingsmiddelen.

Men kan er vrede mede hebben, indien in deze verdeeling niet de bedoeling ligt opgesloten, dat de eerste stoffen bij voorkeur of uitsluitend tot vorming van bloed- en weefselementen moeten dienen, de laatste slechts dienstig zouden zijn tot onderhouding der ademhaling en ter verbranding met de opgenomene zuurstof. Deze voorstelling die vroeger door velen werd aangenomen, en waarvan S. zich ook nog niet heeft losgemaakt, is zeker zeer eenzijdig. Het voedingsvocht, dat de weefsels drenkt, is niet alleen voorzien van stikstofhoudende stoffen, het behoeft ook vetten en zouten, om in de eischen van eene goede voeding te voorzien. Omgekeerd is het duidelijk, dat *alle* stoffen, eiwit zoowel als suiker en vetten, aan de vereeniging met zuurstof deelnemen, en der verbranding ten deel vallen.

Verder vinden wij onder de dierlijke eiwitstoffen de lijm of gelei geplaatst. Dit is eene bepaalde fout, want lijm is een derivaat van eiwit, doch kan daarmede volstrekt niet gelijk gesteld worden, en evenmin de rol van eiwit in het ligchaam vervullen. Ook noemt S.

de zetmeelstoffen: vetachtige plantaardige zelfstandigheden; wij meenen dat de naam van kool-hydraten beter en meer gebruikelijk is.

In eenige verdere bladzijden bespreekt S. de beteekenis dezer verschillende voedingsbeginselen voor het dierlijk organisme, om daarna over te gaan tot eene beknopte en duidelijke beschrijving van de meest gebruikelijke voedingsmiddelen, dranken, enz. Bij het artikel ‘Alcohol’ viel ons in 't oog, dat S. ook hier de welbekende parade-phrase van Prof. Moleschott omtrent den alcohol: ‘als spaardoos voor het organisme beschouwd,’ zorgvuldig heeft overgenomen. Het is bekend dat M., in zeker opzigt, het gebruik van alcoholia verdedigt, daar zij de stofwisseling vertragen, door haar rijk kool-waterstof gehalte aan de oxydatie te gemoet komen, en in dien zin de eiwitstoffen, enz. zouden beschermen en langer doen voortbestaan. ‘Daaruit volgt,’ zegt *Moleschott, ‘dat het wreed is den daglooner, die in het zweet zijns aanschijns een karig maal verdient, van het middel te berooven, waardoor zijn sober voedsel lang stand houdt.’*

Inderdaad hebben directe proeven bewezen dat de uitgeademde hoeveelheid koolzuur bij gebruik van alcoholia sterk afneemt. *Scharling* verkreeg, bij zijne proeven op een gezond mensch, 44,3 gr. koolzuur in het uur, en bij zwaren arbeid in dien zelfden tijd 145,3 gr. koolzuur. Van twee dronkaards, die in beschonken toestand in zijn toestel werden opgesloten, leverde de een, die zich rustig hield, slechts 26,8 granmen, de andere, die zeer onrustig was, 39,8 gr. koolzuur. De productie van koolzuur, hier als maat voor de stofwisseling beschouwd, is dus werkelijk door het gebruik der spirituosa afgenomen. Is echter de stofwisseling vertraagd, dan moet daaruit volgen dat de levensverschijnselen, die van de stofomzetting onmiddellijk uitgaan, b.v. dierlijke warmte, beweging en spierzamentrekking, insgelijks naar evenredigheid verminderen. Naar onze voorstelling zal dan ook een arbeider, die spirituosa gebruikt, en daardoor minder stof verteert, ook evenredig minder arbeid kunnen verrigten. Besteedt hij nu het geld, dat de dure en in zoovele andere opzigten noodlottige, spaardoos, de alcohol, hem kost, aan spijzen, bij voorkeur eiwit- en vethoudende, dan zal het stofverlies, door s' mans zwaren arbeid veroorzaakt, vrij wat beter worden aangevuld, en de man *op den duur* geschikt blijven met onverzwakte krachten zijn arbeid te verrigten.

De beide volgende en laatste afdeelingen van dit geschrift zijn gewijd aan de keuze en zamenstelling der voedingsmiddelen, en de

aanschaffing van spijzen voor de ménages, keukengereedschappen, enz. Op dit meer praktisch terrein is de S. klaarblijkelijk veel beter te huis, en geeft hij, hier en daar, menige belangrijke wenk, die ook voor de voeding van onze soldaten behartiging verdient. Onder anderen geeft S. omtrent het gewigtige artikel ‘vleesch’ den raad, om in de groote garnizoenen militaire slagterijen op te rigten, en het vleesch niet door aannemers aan de ménages te doen verstrekken. Hierdoor zou de soldaat beter en goedkooper vleesch krijgen. Bij het 4e Regim. Pr. Artillerie (1e afd. 260 man), waar S. zijne ondervinding in deze heeft opgedaan, werd zoodanige slagterij opgerigt, met dat gunstig gevolg, dat, behalve beter vleesch, in 9 maanden tijds ƒ 1495 werden overgespaard, die gebezigd werden om het dagelijksche ration vleesch der manschappen te kunnen vergrooten! Wij ontkennen niet dat het aanleggen van garnizoens-slagterijen zeker vele, vooral administratieve bezwaren zou opleveren, en mogelijk te veel bezwaren in zich sluit, om in ons land te kunnen worden ingevoerd. Echter kunnen wij den wensch niet onderdrukken, dat men, als 't ware als proeve, in eene onzer groote garnizoensplaatsen, zoodanige inrigting eens tot stand bragt; het zou dan nader moeten blijken, of deze maatregel voor verdere toepassing vatbaar was. Eene voldoende hoeveelheid goed vleesch en brood is, voor het volk in 't algemeen, maar vooral voor den soldaat, de eerste en voornaamste levensbehoefte. Trouwens hebben onze Hollandsche soldaten over hun dagelijksch aandeel van deze artikelen, in den regel niet te klagen; zij staan ten dezen, bij vergelijking met vele andere Europesche legers, op een gunstig standpunt. In Engeland, het land der vleescheters bij uitnemendheid, krijgt de soldaat daarvan een zeer goed ration. A. Esquiros, ‘l' Angleterre et la vie Anglaise,’ zegt hierover: *le soldat anglais fait trois repas par jour, et reçoit une plus forte ration de nourriture animale, qu'aucun soldat de l' Europe. Dur à la marche et au service, il subit sans murmure toutes les privations, - mais, il lui faut sa viande*.

Wij hebben hier verder niets bij te voegen, dan aan den geachten vertaler dank te zeggen voor zijne moeite, om een geschrift bij ons te doen ingang vinden, waarin zulke goede bijdragen te vinden zijn ter verbetering der voeding van het leger, ook langs wetenschappelijken weg. Het moge daarom onder de Officieren en Administrateurs van ons leger vele en oplettende lezers vinden.

Utrecht, Januarij 1861.

Dr. BAUDUIN,

Officier v. Gez. 1e kl.

De Geschiedenis van Oostelijk en Noordelijk Europa gedurende het merkwaardig tijdvak van 1687-1716. *Opgehelderd uit onuitgegeven brieven en andere oorkonden van Nederlandsche staatsmannen. Door Mr. P. Bosscha, Hoogleeraar te Deventer. Te Zalt-Bommel, bij Joh. Noman en Zoon*, 1860.

Bijna twintig jaar geleden was ons Tijdschrift reeds genoodzaakt op te merken, dat Mr. P. Bosscha niet gelukkig is in de keuze der titels zijner werken[1]. Het betrof toen een Latijnschen titel, dien de Recensent barbaarsch noemde; thans geldt het een Hollandschen, die òf ongepast is, want hij doet ons eene Geschiedenis van Oostelijk en Noordelijk Europa gedurende een zeker tijdvak verwachten - en zoo staat dan ook op den rug - òf onhollandsch, vertaald Latijn. In die taal schrijft men: Historia illustrata ex epistolis ineditis; in de onze spreekt men van ‘Bijdragen tot’ of iets dergelijks, als men stukken uitgeeft die op een zeker tijdvak betrekking hebben.

Wat die stukken zelve betreft, wij ontvangen hier voornamelijk de briefwisseling tusschen Gijsbert Cuper en Colyer, den gezant van ons Gemeenebest te Konstantinopel. De eerste bezat eene verzameling van oude opschriften, penningen enz., en de wensch die te vermeerderen gaf de eerste aanleiding tot zijne correspondentie met Colyer. Weldra evenwel bepaalden hunne brieven zich niet enkel tot oudheidkundige onderwerpen, maar strekten zich uit over de gebeurtenissen van den dag, de politieke zaken van Europa en de belangen van het vaderland. De uitgever heeft uit die brieven veel weggelaten wat hij van minder belang oordeelde, en wij zijn er verre van verwijderd, hem dit als eene feil toe te rekenen; integendeel, er is nog veel overgebleven, dat gerust geschrapt had kunnen worden. In 't algemeen kunnen wij, enkele punten uitgezonderd, niet vinden dat de correspondentie zeer interessant is of veel tot verrijking der geschiedenis oplevert. Over hetgeen de uitgever er tot opheldering heeft bijgevoegd, kunnen wij nog minder gunstig oordeelen. Daar het bekende zaken gold, was hier een levendige verhaaltrant een eerste vereischte; die van den schrijver is daarentegen zoo droog als 't maar zijn kon, en zijn stijl is die van 't eind der vorige eeuw.

1 Zie ‘Gids’ van 1842, Boekbeoordeelingen, bl. 511.

***Jan David's Boekekraam, door J.H. van Lennep I. Het Boek voor den Zeeman. Te Haarlem, bij J.J. Weeveringh. Vier afleveringen*, 140 en 33 blz.**

Van volkslectuur gesproken, zie hier wat ons weêrvoer.

Twintig jaren geleden plagt er op de stoep van het laatste huis van den Nieuwendijk, westzijde, eer ge de brug over de Martelaarsgracht opgingt....

'Brug!' valt een Amsterdammer in, 'brug! wij zeggen sluis,' en inderdaad zoo ergens, hier kon het door den beugel, waar de brug tusschen twee sluizen ligt; -

Er stond, gaan wij voort, half op de stoep, half op de straat voor dat huis, 't welk het langst van alle in die buurt zijn luifel behield, eene stellaadje, die naar eene boekenkraam zweemde, als Jan David's bedoelt; met hem boekekraam te schrijven, zou wat erg amsterdamsch zijn.

Losse planken over een paar schragen of misschien maar op een kruiwagen gelegd, wij willen voor de bijzonderheden der inrigting niet borg staan, maar armelijk was ze, armelijk als het verweerde zeil dat ter zijde van de sluis den toestel voor togt schutte; armelijk als de vrouw zelve, die op een stoel en een stoof in of achter die kraam zat, - het teekende alles ondergang, maar geen mooije.

Toch bleven wij stilstaan en snuffelden, niet in dat gedeelte der kraam waar velerlei meer bonte dan bevallige snuisterijen te koop lagen en bewezen dat alleen boekskens geen bestaan meer opleverden; neen, in dien hoek, waar voorraad was van liedekens, juist niet van de stichtelijkste soort, en van vlugschriften, zouden we zeggen, als volkslitteratuur van dien aard dat deftige woord gedoogde.

'Van je gading?' vroeg de leelijke, immers, zij was het zoowel van gestalte als van gezigt; het bonte jak hing zoo slordig om het breede, overwèlgedane bovenlijf, als de fladderende muts langs de taankleurige wangen; ware Janmaat nog in zijne kracht geweest, hij had haar: meerminne, gedoopt.

'Heb je B o n t e k o e ?' was het antwoord, en, al hadden wij dien onder hare prullen vergeefs gezocht, in de buurt van het IJ, voor een winkel, die vol hing van zeemansplunje, dachten wij door een triomfantelijk: 'Zou ik dien niet hebben?' te worden beschaamd. Intusschen was het er verre van. Geen glans kwam op de pokdalige tronie; slechts sloeg ze de kleine kijkers op, en herhaalde toen, karakteristieke volksmanier:

'B o n t e k o e ?'

'Ja, Bontekoe's J o u r n a a l !'

'Och, zie je, hier is van alles, de wereld als ze reilt en zeilt;' en wie ge zijn moogt, die deze regelen inziet, ge hadt als wij geglimlacht, want waarlijk in de lectuur, die ons straks door de vingers ging,

sprongen beide Wijntjen en Trijntjen rond, en zijn die voor het volk de lichtzijde van het leven, de vrouw zelve leverde in armoede en leelijkheid zijne zware schaduwen, die het maar te zeer kent; ‘hier is van alles, maar zien, dat doe ik hem nu niet, - ik wil hem je wel bezorgen....’

‘Goed,’ zeiden we, ‘als ik weêr eens langs kom, neem ik het meê,’ - en het doet ons nog genoegen er om harentwille naar te hebben gewacht, want toen wij weêrkwamen, lag het boeksken gereed en de weinige stuivers waren welkom; maar, waar het hier op aankomt, het was geen opgerakeld exemplaar, het was spikspelder nieuw, niet eens opengesneden, graauw van papier en grof van letter, de echte volksuitgave.

Toch lag er geen tweede naast; de économisten hebben gelijk: de vraag regelt het aanbod.

Het is twintig jaren geleden, begonnen we; sedert is de luifel verdwenen, de boekenkraam zoek, de vrouw zal wel dood zijn; maar Bontekoe, de populairste onzer reizigers; Bontekoe, van wiens journaal misschien twintig uitgaven het licht hebben gezien, leeft hij nog bij ons volk, leest het zijne reize nog?

‘Neen,’ zou de Heer van Lennep ons tot voor weinige maanden hebben geantwoord; wij wenschten te kunnen gelooven, dat hij na zijne vernieuwde uitgave het regt hadde: ja! te zeggen; maar er ons mede vleijen, zie, dat doen wij niet.

‘Eigenlijke volksboeken,’ zegt hij, die zich Bewerker noemt, zegt zijn Uitgever met hem in beider prospectus, als zij, met de aanmatiging van den dag spottend, beweerd hebben, dat hunne ‘BOEKEKRAAM eene *lang gevoelde behoefte vervult*, - eigenlijke volksboeken bestaan er ten onzent nog niet: althans zóó ze bestaan, dan *hebben* ze bestaan, en dan zijn ze reeds lang verlezen en versleten.’

Ach, ons nieuw exemplaar van Bontekoe's J o u r n a a l!

‘Die bestaan hebbende Volksboeken aan ons Volk terug te geven: daar, waar 't pas geeft, ook bij den vreemde wat goeds te verzamelen, en ons Volk zoo doende af te houden van de zoo nuttelooze en zedebedervende romanlektuur; hun brood te geven voor gebak en zoete koek, en zout voor suikerwerk en schuim, ziedaar wat Bewerker en Uitgever begeeren. Van een Volk toch, dat geen lust meer heeft aan de daden van de Ruyter en van Tromp, aan de reizen van Bontekoe, van Barendsz en van anderen; dat de Prinsen Maurits, Frederik Hendrik en Willem III niet meer op hunne krijgstogten wil vergezellen, noch hooren van den *Molenmaker van de Rijp*, of van den *Touwslagersjongen* te Vlissingen; - aan zulk een volk zouden wij moeten wanhopen.’

Goede Heeren van Lennep en Weeveringh! dat zou ‘wel schriklijk’ zijn om te hooren, ‘wel schriklijk en wreed’ tevens; maar zoudt gij, die zelve getuigt ‘niet verwaand genoeg’ te zijn om te beweren, dat gij een

‘boek voor *den Zeeman*’ zoudt kunnen schrijven; die er bijvoegt dat u ‘daartoe de kennis, de trant en de moed’ ontbreken, zoudt gij tot wanhopen geregtigd zijn, ook als het u bleek, dat louter het ‘mededeelen’ van geschriften uit de zeventiende eeuw, zelfs die van eenen Bontekoe of eenen Barendsz, niet volstond om den leeslust der schare van de negentiende op te wekken; zou het volk daardoor geoordeeld, zou het daardoor inderdaad veroordeeld zijn?

Wij hadden ons met die vraag eigenlijk tot Jan David's moeten wenden; hij is het, die de Voorrede onderteekent; hij is het, die het woord tot Bontekoe rigt. ‘Mannen van de Zee!’ zegt hij in de eerste, ‘ik heb u lief, want gij hebt mijn Vaderland groot gemaakt. Gij - maar niet alleen gij, want God heeft het door u gedaan. Leest het maar in dit boek! Leest het, en ondervindt wat het is, met God op zee te gaan. Zonder dát, geen zegen; maar met Hem eene grootheid, een bloei, een voorspoed, waarover de wereld heeft verwonderd gestaan. Ik heb u lief, ik heb u hartelijk lief. Waarom? omdat ik ben opgevoed door een Vader, die ons gedurig al wandelende voerde naar onzen Amsterdamschen Hout, - een mastbosch zich afteekenende tegen de schelle lucht en in het blikkerend IJ; waarom? omdat ik als kind ben opgegroeid met een broeder, die ter zee wou, en ter zee ging, en een zeeman *is* naar het hart; waarom? omdat mijn hart voor Nederland klopt, en ik zijn schoone vlag zoo gaarne zie wapperen op de grauwe wateren. Leest maar en oordeelt, of ik mijn land en die vlag en uwe voorgangers op de zee ten onregte liefheb! *Gij* zult ze lief hebben; dat weet ik! Voor dat land, voor die vlag, voor die vrome en vroede en gaauwe gasten, roep ik uit den grond van mijn ziel, niet *hoeraa*, zoo als men de vreemden thans naschreeuwt, maar zoo als de vaderen juichten en de vaderen zee hielden: “*Hoezee! hoezee! driemaal hoezee!*”’

Geen Hollander, beschaafd of onbeschaafd, die den man, die deze regelen schreef, niet gaarne de hand geeft, die hem niet voor een flinken vent houdt, al is hij ook alles niet met hem eens. Wie niet maar uit de heffe des volks meêschreeuwt, wie prijs op zijn taal stelt, hij is hem dankbaar voor den wenk, hier in de laatste woorden gegeven, en vervolgens in Jan David's Z e e m a g a z i j n (bet Bijblad op het Boek) toegelicht door het kernig: ‘“H o e z e e ” of “*Houzée*,” echte Hollandsche uitroep, doch verdrongen door het Duitsche of liever Kozaksche *Hoera*, een bloote schreeuw, waar zich voor Nederlanders geen denkbeeld ter wereld aan hecht. *Houzee* daarentegen (zoo als de oude zeelui nog roepen) geeft te kennen: “*blijf in zee, al knikt de mast, al kraakt de kiel, al scheuren de zeilen: blijf in zee, al slaan de kogels, al klinken de bommen, al blinken de bijlen; blijf in zee, al donderen de orkanen, al dreunt de donder, al zocht elk de haven! Hou zee! hou altijd zee!*”’ En die beschaafde lezer herinnert zich een ander woord over hetzelfde onderwerp, ook van een man, wiens

geslacht zich ten onzent op meer dan een gebied onderscheiding, glorie, liefde verwierf. Hier hebt gij het:

Hoera.

‘Is 't hòéra? is 't hoerà’?[1]
Wat drommel kan 't u schelen?
Brul, smeek ik, geen Kozakken na!
Als Freedriks batterijen spelen -
Als Willems trommen slaan,
Blijv' Neêrlands Oorlogskreet: ‘val aan!’
Waar jong en oud de vreugd der overwinning deelen -
Bij Quatrebra's Trofee -
Blijv' ons Gejuich: ‘Hoezee!’

En hij verwondert zich niet over die overeenkomst tusschen de Van Lenneps en de Staringen.

Maar de groote menigte, de man uit het volk, de ligtmatroos zoo ge wilt, als hij uit die inleiding gezien heeft, dat er in de familie van dien heer ook zeelui zijn, dan slaat hij, vreezen wij, *Jan Davids aan Bontekoe*, zoowel als *de Voorrede* van den laatsten zelven over, - drie voorafspraken zijn hem wat veel, - ‘ter zake,’ zegt baas Kok; - hij leest en hij leest voort, twintig, dertig bladzijden lang; als er iets in hem steekt, dan krijgt gij al dien tijd geen spreek uit hem. Wie die er zich over verwondert? Een boek wordt niet zoo bekend, niet zoo beroemd, een boek leeft zoo lang niet als Bontekoe's Reize deed, zoo er geen geheime tooverkracht in schuilt; en die tooverkracht heeft, niet de kunst des schrijvers, och neen, dan zou ze beter verdeeld zijn, die hebben de omstandigheden geheel in het begin uitgestort: het zijn afwisselingen van rampen en reddingen, wier weêrga ge in zoo weinige bladzijden nergens elders aantreft. Jan Davids is ons aller tolk, als hij Bontekoe toeroept: ‘Vriend mijner vroege kindschheid, medegenoot mijner eerste lessen! Nog zie ik u zitten op het bont gekleurde plaatje; gij, in het midden der boot, en aan elk der uiteinden een zwarte, die zijne witte tanden wijst en eigenlijk een bruine had moeten wezen! Uw hoed had dáár een pluim - of dát naar waarheid na al uwe lotgevallen is, weet ik niet. Maar gij zijt mijne lievelingsherinnering, en uw ongelukkige botteliersmaat een feit in mijn leven.’ Eenige weinige trekken nog, - het gebed des harten vooral, op blz. 39, - het zien der schepen, blz. 40, - en de belangstelling van den grooten hoop is u i t , - en dat ten onregte? Neen, en nogmaals neen; al heeft de verdere reize ook wel en wee in ruime mate, het eene als het andere is minder treffend dan wat voorafging, en ons volk moge niet juist weten *hoe* het thans in de Oost en in China toegaat, het

1 ‘De Duitschers zijn, zoo goed als wij, onzeker, hoe het accent te plaatsen.’ Aanteekening van A.C.W. Staring.

weet, dat er in twee en een halve eeuw zooveel is veranderd, dat het oude er geen handwater meer bij heeft, - ‘dat eerste zou mij ook zoo kunnen gebeuren,’ - zegt de eenvoudigste tot zich zelven, - ‘dat tweede, neen, dat gaat nu zoo niet meer,’ - en de nuchtere opmerking valt naauwelijks te weêrleggen, want iedere eeuw heeft haar eigen hoofd, alle hebben misschien maar één harte.

Verbaast gij u nog over Bontekoe's afnemende populariteit, liever durft gij er u mede vleijen als Jan Davids, dat ge 's mans reize van den ingang van 1600 weder, gelijk zij eenmaal was, ‘en steeds weder zijn moet,’ zegt deze, ‘het Nieuws, het Boek van den Dag,’ zult zien worden? Wij hebben eerbied voor den wensch van den Heer van Lennep, die ons weder met God op zee wil doen gaan; - wij willen niet vragen, wie ging er ooit zonder? - maar eene vroomheid en eene vroedheid als die onzes volks in de dagen zijner jongelingschap, zij keeren niet op de bede van een boeksken uit dien tijd weêrom! Wij spraken van vroomheid, we noemden vroedheid tevens, beide waren blijken van kracht, en de Hollander uit onze glorie-eeuw heeft dat met den eersten en grootsten Vorst uit het Huis van Oranje gemeen, dat men niet weet welke dezer karaktertrekken sterkst bij hem spreekt, dat geest en gemoed beide even gezond zijn ontwikkeld. Helaas! ten onzent is dat niet weêr wie maar wil, nadat de achttiende eeuw op de zeventiende is gevolgd. Het zij verre van ons de laatste als volkomen te prijzen, Bontekoe's verhaal ligt voor ons: de hollandsche jongens maken het niet beter dan hunne tijdgenooten: de vogels worden schuw en schichtig, waar zij landen, alles behalve een paradijstafereeltje (bl. 15), - de wilden boeten de eerste kennis met de kinderen der beschaving door dronkenschap (bl. 17), - op Eva wordt de schuld geworpen, waaraan Adam wel degelijk deel heeft (bl. 81), ‘want de vrouwen krachtige instrumenten zijn om de mannen te verleiden’, - en, ergst van al, menig gevaar, waaruit Bontekoe wordt gered, bragt noch de zee, noch het weder; bragten slechts hunne eigene onvoorzigtigheid of roekeloosheid over hen. Doch de moed, die uit dat alles redde, - de veêrkracht, die van geen wanhoop wist, maar handen uit de mouwen deed steken, - het begrip van pligt en tucht, dat zich, ja, oploste in geloof, maar eigenlijk tot God zijne toevlugt niet nam, voor het zich zelven niet meer helpen kon, dat getuigt van de kracht der jongelingschap, van het vuur der jeugd; helaas! - de haast meer dan middelbare mannelijke leeftijd, de naderende bedaagdheid, zij krijgen die niet weêr door de lezing van eenig boek ter wereld!

Onze burgerij, onze, wie weet met hoe weinig regt, dus genoemde betere kringen, zullen zij zich verlustigen in Bontekoe's Reize, zullen zij haar de studie wijden, die ze in staat is zoo mild te beloonen? Hoe wij het wenschten! Er zijn trekken in van oud-Hollandschen aard, als men zelden elders aantreft. Wilt ge voorbeelden?

Wie is er, die dat volk niet lief heeft, door het ongeluk ‘zoo gedwee’ gemaakt, dat de manschap in de boot, trots eigen gebrek, die uit de schuit toch maar tot zich neemt; ‘als wij moesten sterven, zoo besloten wij nog liever bij en met ‘malkanderen te sterven!’ (blz. 27). Wie begroet niet in Jan Pietersz. Koen de degelijkheid, welke het verhaal van Bontekoe's rampen telkens afbreekt met een: ‘Wat helpt het, het is een groot ongeluk!’ maar ten slotte den gouden beker laat brengen, dien met Spaanschen wijn doet vullen, en het den schipper brengt om hem een ander schip te geven? Wie zou niet liever, dan door den beroemdsten lofredenaar te worden uitgeluid, een grafschrift hebben als het volgende, zoo eenvoudig, maar ook zoo hartelijk: ‘Nadat wij hier elf dagen gelegen hadden, zoo is de Heer Kommandeur C o r n e l i s R e y e r s z gestorven, en wij begroeven hem op een eiland, dat vóór in de baai leit, vol geboomte, onder een lustigen groenen boom, den besten dien wij vinden konden; het was een goed man’ (blz. 80). Al bewijzen genoeg, dat er schoonheden van den aandoenlijksten aard in schuilen; dat ons oud varensvolk, onze vroegste vloot in meer dan een opzigt de hulde verdiende, haar door Meijer in de erkenning onzer minderheid zoo treffend gebragt:

Ja, kakelbont, en lomp van vorm,
Was 't schip, waarop de groote vaderen
Den zee-orkaan en d'oorlogsstorm
Met lagchend voorhoofd zagen naderen!
Maar eeuwig groen is 't lauwerblad,
Dat ze op die ruwe bodems plukten,
En rijk, als Peru's grond, de schat
Dien ze eens aan Oost en West ontrukten!
En welligt slaat het nooit, dat uur,
Dat wij, door zeil of stoom gedreven,
In spijt van snelheid, kracht en zwier,
Die wij aan beter kielen geven,
Weêr over d'eindlooz' oceaan
De zon van glorie op zien gaan,
Die vaak, op zegerijken togt,
Der vadren vlag omstralen mogt![1]

Toch heeft ons heilig ‘rood wit en blaauw,’ hopen wij, nog eene schoone toekomst; maar om die te waarborgen, om er J a n goed en bloed voor veil te doen hebben, vreezen wij, is het niet genoeg hem, als in dit Zee-Magazijn, enkele trekken van moed en deugd mede te deelen, hem, als in dit Zeemansboek, een herdruk onzer oude zeereizen te geven.

1 Gedichten van H.A. Meijer, Iste Deel, de Boekanier, blz. 143.

Wat de eerste betreft, indien anecdotes van dien aard, dus oververteld, den gewenschten indruk maakten, de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, die er in hare Almanakken zoovele ten beste gaf, had al lang den grooten hoop herschapen. Maar zij deed onder in den wedstrijd om zijne belangstelling te winnen voor wat Jan Davids de zoo ‘nuttelooze en zedebedervende’ romanlitteratuur noemt; zal het hem beter gaan? Ach! dat nuttelooze, dat zedebedervende epitheta zoo vaak den roman naar het hoofd geworpen, door wie geen blijk gaven er een te kunnen schrijven, wordt men die dan nooit moede! Niemand acht ze in onzen tijd meer de verpligte, de onafscheidelijke eigenschappen van dien kunstvorm; wat rekent gij het den zoon der negentiende eeuw toch tot zonde, dat hij er al het boeijende, al het belangwekkende van gevoelt? Als het eens zijne ontvankelijkheid voor het schoone bewees, aan wien zou de schuld liggen, zoo gij verzuimdet dien prikkel ter bereiking van uw doel te bezigen? Het volk van alle tijden wil zien voorvallen, wil liever uit aanschouwing leeren, dan uit prediking; grijp op uwe beurt dat middel aan. Gij meent het te doen door de herhaling van een treffend woord, door het beknopt beschrijven van een merkwaardig feit; maar ziet gij het dan dier verbaasde tronies niet aan, dat ge hadt moeten beginnen met uwe figuren om te trekken en op te werken, als gij wildet dat zij er belang in zouden stellen, dat zij de gebeurtenis zouden begrijpen, - dat uwe kunst hun gebrek aan kennis had moeten te hulp komen?

Wat de tweede, wat dit overdrukken van reizen aangaat, om ons voor heden tot die van Bontekoe te bepalen, Jan Davids wenscht, dat ons volk er den indruk door ontvange, dat wie met God naar zee gaat, ook door God wordt bewaard. Niemand, die het aangehaalde gebed van Willem IJsbrantz leest, zal loochenen dat onze oude vriend een geloovig man was, die in dat geloof de kracht vond om ook in het grootste gevaar niet te versagen; maar, twee eeuwen na Bontekoe moge de mensch nog even zoo weinig dat middel om zich uit zijne zwakheid op te beuren, kunnen ontberen, als hij dit over weêr twee, als hij het ooit zal kunnen doen, levens- en wereldbeschouwing hadden, dunkt ons, helderder, reiner kunnen, moeten worden; het Godsbegrip mag al dien tijd bij ons volk niet hetzelfde zijn gebleven! Wij eischen misschien veel van den Heer van Lennep, ons herinnerende, hoe ook nog in onze dagen de poëzij al hare siersels heeft verkwist om, met voorbijzien van het verzuim, waaraan de ramp te wijten viel, uit te doen komen, hoe wel hij bewaard is, die door God wordt bewaard; maar wij mogen onzer innige overtuiging, dat door dergelijke grepen der kunst het karakter van ons volk meer wordt geschaad dan gebaat, om geenerlei populariteitswille geweld aandoen.

Vergunt men ons onze gedachte geheel uit te spreken, wij heb-

ben sympathie voor dat bij de voortreffelijkste onzer tijdgenooten tot bewustheid geworden vermoeden, dat het veld onzer historie wit is voor de kritiek, wit om te oogsten, - opdat de kunst er niet langer maar bloemen, opdat zij er eindelijk rijpe, vruchtbare halmen van leze. Iedere poging om dat wit te treffen, op het eene of op het andere gebied, hier gewaagd daar beproefd, door het geslacht, dat allengs het vast vergrijzend vroegere Jonge Holland vervangt, zij verdient te worden erkend, te worden toegejuicht. Het is tijd, het is meer dan tijd, dat die goede, groote gemeente, welke niet slechts het geluk had Vondel onder haar te zien verkeeren, welke de eer verdiende door hem te worden gehuldigd; het is tijd, dat de gulden eeuw, die Onno Zwier van Haren zoo gewaardeerd, zoo gemeen goed geloofde, dat hij dacht dat louter het noemen der namen volstond, om gansche toestanden in het geheugen te herroepen; het is tijd, dat zij met hare honderdtallen van stemmen tot ons spreke: maar g o e d , maar g e h e e l verstaan! Eerst als dit, heden door u, morgen door mij, eindelijk door beide groot en klein wordt gedaan, eerst dan zal het ons allen duidelijk worden, hoe het geheim harer overwinning daarin school, dat ze niet louter maar op de hoogte van haren tijd, dat ze dien vooruit was, op het gebied der k e r k , ja, maar ook op dat der k e n n i s ; dat zij geene der gaven, door God den mensch bedeeld, voorbijzag of verzuimde te o n t w i k k e l e n .

Jan Davids zal het ons, gelooven wij, na deze uitweiding niet euvel duiden, dat wij de uitgave onzer oude reisbeschrijvingen alleen dan onvoorwaardelijk zouden toejuichen, als die met de vereischte wijzigingen en aanvullingen gepaard ging; dat wij er ons meer vrucht van zouden beloven, als ons volk, na de zijne te hebben gelezen, niet nog zooveel bij te leeren, niet nog het een en ander weder af te leeren had. Jan Davids is er de man niet naar, om ons, dus oordeelende, van hooghartig neêrzien òf op zijne proeve òf op die gedenkstukken van voorvaderlijke beide vroomheid en vroedheid te verdenken. Wij wijken voor niemand een duimbreedte in eerbied voor de kloeke, koene gestalten, met welke wij wenschten dat ons volk, in galerijen zonder tal, gemeenzamer mogt verkeeren, opdat het die beter mogt leeren begrijpen; maar evenzeer als Jan Davids getoond heeft behoefte te gevoelen aan den bijstand, dien de kunst onzer dagen hem bieden kon, door het inroepen der hulp van Ch^{s}. Rochussens niet genoeg gevierd teekenstift, evenzeer had hij zelf met de kennis onzes tijds moeten toelichten, wat het oude verhaal te wenschen overig liet.

Reizen, twee eeuwen oud, nog de lust der jeugd, nog de troost der grijsheid; reizen door hoog en laag beide gelezen en herlezen; reizen, ook in toekomstige eeuwen, de eene misschien, de andere zeker, met het gelukkigst gevolg te herdrukken, wij kennen er slechts een paar; doch de glorie die te hebben voortgebragt, komt, helaas! onzer letterkunde

niet toe. Gewassen, de aloë's zoowel in duur als in bloei beschamende, - want al wierpen zij veertig lustrums lang, dag aan dag, bloesems af, de ochtend, waarop deze verwelkt zullen zijn, waarop zij geene frissche zullen dragen, hij is nog niet te zien, - viel Engeland het geluk ten deel, die voort te brengen, - het benijdenswaardige volk dat in zoo menig opzigt hield wat wij beloofden. Gij gist reeds welke werken wij bedoelen, - als had er een oogenblik van gissen sprake kunnen zijn! - gij geeft ons, dat is ten minste juister opgemerkt, gereedelijk toe, het zijn geene tafereelen maar der werkelijkheid ontleend; het zijn scheppingen van ervaring en fantasie tevens; verstand en verbeelding droegen gelijkelijk tot hunne geboorte bij. Hoe zou hunner de onsterfelijkheid niet zijn gewaarborgd? zoowel het eene als het andere draagt het onuitwischbare zegel der genie. Innigste uitdrukking der gemoedsgewaarwordingen, der geloofsverwachtingen van een Calvinist, zal John Bunyan's C h r i s t e n 's r e i z e n a a r d e E e u w i g h e i d de leerstellingen van dat kerkgenootschap overleven door zijn dichterlijke verdienste; de begrippen over de wijze hoe wij zalig worden mogen afwisselen: de menschelijke behoefte aan opheffing uit dit stof blijft! En het tweede, dat we als knaap verslonden, dat we als jongeling herlazen, dat we als man nog ter hand nemen, als wij ons te gelijk willen verlustigen en verfrisschen, het werk, 't geen zoo zinnelijk bezig houdt en zoo zedelijk vormt, dat de dag niet zal aanbreken, waarin die gids der jeugd zal falen, omdat zij altijd zoo gaarne naar hem luisteren zal, Daniel de Foe's R o b i n s o n C r u s o ë, is er eene lofspraak, die bij het louter noemen van dat boek halen mag? Och, of het onzen liefhebbers van kalmte, van rust *quand même* eindelijk gelustte in te zien, dat noch het een noch het ander dier meesterstukken valt dank te weten aan dat slaperig strijdvreezen, 't geen zij zoo hoog prijzen; dat het eene als het andere vernuft gelouterd uit het vuur der vervolging te voorschijn kwam!

We zouden de grenzen van ons onderwerp, vreezen wij, overschrijden, - een andermaal brenge Barendsz ons binnen die terug; - we houden gaarne de gemaakte kennis met Jan Davids aan. Al vleijen wij ons niet met de vervulling zijner verwachtingen, we zullen ons gaarne door den uitslag beschaamd zien, niet maar door het getal inteekenaars, dat wij hem toewenschen, neen, vooral door den invloed, die zich in d a d e n zal openbaren; want, zoo als de practische Engelschen zeggen: de proef van de pudding is het eten, weet ge!

W. D-s.

Geest en Hart. Liederen, Duitschlands Dichteren nagezongen, door S.J. van den Bergh. Utrecht, C. van der Post Jr. 1861.

Geest en Hart! De titel van dit kleine, keurig uitgevoerde boekske is veelbeloovend: zóo veelbeloovend dat gij niet laten kunt - ondersteld uw boekverkooper zendt het u op beziens, onder meer, of wel gij ontmoet het toevallig, ergens op tafel of tafeltjen - dat gij niet laten kunt het even op te nemen en den inhoud rekenschap te vragen van dat verplichtende: Geest en Hart.

Men kan bij het opslaan en inkijken van eenig boek min of meer gelukkig zijn. De indruk, gunstig of ongunstig, hangt wel eens af van pag. 107 of 108. En, wanneer men oppervlakkig is - nu, wie was het nooit, schoon dan ook niet immer tot zijn schade, die gewoon is even den neus te steken, als bij instinkt, in de vele boeken en boekjens dezer waereld! - wanneer men oppervlakkig is, dan blijft men dikwijls hangen aan den eersten indruk, vooral zoo die ongunstig uitvalt. Men bekoomt eer van ingenomenheid dan van vooroordeel. Daar is zelfs een levensbeschouwing, - ook een boekbeschouwing - die beweert dat álles tegenvalt, en die - om geen illusie te verliezen en zich-zelve temet nog eens een kleine verrassing te bezorgen - uitgaat van het eenvoudige spleen-beginsel, dat alles verveelend is. Vast woorden genoeg om te kunnen overgaan tot hetgeen ik eigentlijk zeggen wilde - schier om het te vergeten, zoo als den betere wel eens gebeurt. Onderstellen dan wilde ik, dat gij, aan den inhoud rekenschap vragende van den titel, *Geest en Hart* opnaamt en opsloegt, toevallig, níet bij pag. 88 of 110, maar bij bladz. 38 bijv. - uw eerste indruk zou gelukkig zijn, dunkt mij. Althans zoo was de mijne. Ge vindt daar een klein vaersjen van Geibel, zinrijk en weemoedig, ‘geest en hart’ indedaad:

Dat is 't wat mij zoo vaak aan 's menschen hart
Doet twijflen on het stil beklagen
Dat wuft en zwak het beide vreugd en smart
Niet meer gedenkt na luttel dagen.

Moog 't ook het leed, waarom het klaagt en treurt
Soms nog zoo rein en heilig heeten -
Helaas, de zonne lacht, de vogel *neurt*,
Het zwaarste leed is reeds vergeten.

En werd de vreugd ook al gesteld op prijs,
Daar daalt een wolk en 't licht vlucht henen,
En van het lang gedroomde Paradijs
Is ieder spoor voor goed verdwenen.

En voel ik dat, dan weet ik waarlijk niet
Wat meer me een huivring stort in 't harte,
Dat hier de droom der vreugd zoo ras ontvliedt
Of hier de duur zoo kort is van de smarte.

Men leest zulk een dichtjen niet, zonder een oogenblik na te denken - al ware 't ook om den Dichter straks tegen te spreken. Er trilt bij dezen weemoedigen toon een snaar in het hart van den mensch. Hij ziet om zich en in zich, onder den invloed der poëzij. Hij staart een wijle voor zich heen, het dichterlijk boekske half-gesloten in de hand, den vinger tusschen de bladeren, den vinger met den ring der herinnering. Hij laat zijn gedachten, korter of langer, zweven waar niet al? en voelt zich - dank zij den Dichter, dien hij logenstraft! - nog dankbaar voor de vreugd, die hij genoot, trouw aan de smart, die geleden is. Dan - want zoó leest men poëzij, zoo alleen kan men ze genieten die kleene ‘diepe of naieve’ liederen der Duitsche Muse - lees er mij geen acht-en-twintig achteréen van voor, bid ik u; vertel mij nog liever even zóoveel anekdoten! - dan neemt hij het bundeltjen waarin een schoone bladzij hem trof nog eens op en bladert of andermaal een teedere toon, een de gedachten vermenigvuldigende gedachte zijn geest en hart mocht stemmen, bezielen, verkwikken. - Nu, onder de Liederen, Duitschlands dichteren nagezongen door S.J. van den Bergh, zijn méer schoone liedtjens en dichtjens te vinden, dan het bóven vermelde en daarom heb ik vrede met den titel die niet liegt en die voor den landgenoot of de landgenoote een aanbeveling moge zijn sporende tot nadere kennismaking. Uit degenen die mij de liefste en de beste voorkwamen, ook om de welgeslaagde vertaling, teeken ik gaarne aan: *Ervaring*, van Moritz Hartmann, *De rijpende air*, door eene Verborgene, *Avondlied* van Rückert, *De Dochter der Kasteleinse* van Uhland, *Mooie Annie* van Hofman von Fallersleben, *Het Verledene* van Lenau, *Levensles* van Ludwig Pfau. Over 't geheel is de Heer van den Bergh, in de keuze, der vaersjens, die hij vertaalde en onder het opschrift: Geest en Hart, tot een bundeltjen verzamelde, gelukkig geweest. Over 't geheel, zeg ik. Daar loopen er enkele door die mij te onbeteekenend zijn en wel door zinrijker hadden mogen en kunnen vervangen worden. Wat toch in 's Hemels naam schuilt er in of achter een vaersjen, als Platen's Winterzucht (lees *Winterverzuchting*):

De Hemel is zoo kalm en blaauw,
Och, ware de aarde groen!
De wind is scherp; och blies hij laauw!
De sneeuw blinkt hel; och ware 't daauw!
Och, ware de aarde groen!

Toen ik van middag - het is heden 16 Januarij en heel koud - nadenkende over de elende van den Watersnood en ander leed, uitgleed op de glibberige straten (Keizersgracht bij de Hartenstraat) en mijn been wrijvende uitriep: ‘Ik wou dat het zomer was!’ - toen was daar in dien uitroep evenveel zin en poëzij en misschien nog meer humor en naieveteit, als in de Winterverzuchting van August von Platen, - en daarom laat ik dien uitroep dan hier nu ook drukken. - Zal ik nu voorts den Dichter nog opmerkzaam maken op eenige zwakke regels, eenige min juiste uitdrukkingen of koepletjens, die men het aan kan zien dat er geworsteld is met het oorspronkelijke; geworsteld - en niet overwonnen? Doch de bekwame Vertaler weet even goed als ik de gebreken, die zijn verdienstelijk werk ontcieren. Deze overtuiging evenwel zou mij juist kunnen doen vragen: waarom dan liet hij die zwakke plaatsen, die in zijn eigen oog niet bestaan mogen, toch staan? Regels als deze:

Wel, wel hem, die den dood zich dan
In 't lente-uur mag verwerven
En, als geknakte bloemen, kan
Eer hij verbloeid is, sterven,

zijn immers niet mooi genoeg voor een dichter als S.J. van den Bergh, en de derde in 't volgend koepletjen is bepaald metrisch onleesbaar:

En nevens den trotschen koning
Slaapt rustig de zoon van het lied,
Men ontnam zijn gewijden vingren
De heilige harpe niet.

De kritiek, wier lof eenige waarde zal hebben, mag diergelijke dingen niet bedekken met den mantel der liefde. Evenmin kan zij het den man, ‘die er zoo gaarne zijne studie van maakt de bevallige liederen van zoo menigen oostelijken nabuur over te brengen, of het hem gelukken mocht in onze taal het naieve of het diepe te bewaren, waardoor zoo vele zangers uit de school van Schiller en Goethe zich onderscheiden’ (zie de opdracht), evenmin, zeg ik, kan de kritiek het den Vertaler van Goethe's:

Ich ging im Walde
So für mich hin
Und nichts zu suchen
Das war mein Sinn,

ontveinzen, dat haar de naieveteit van het oorspronkelijke in zijne overbrenging:

'k Dwaalde het woud in
Zoo voor mij heen;
Niet om te zoeken
Richtte ik mijn schreên, enz.

niet volkomen bewaard dunkt. ‘t Is dan ook, bij alle Musen, niet gemakkelijk!’ zucht ten andwoord de hollandsche dichter, die met den grooten Duitscher trachtte te wedijveren. Ik weet dat het niet gemakkelijk is en ook - dat men tobbens-, schrappens-, vertalensmoê, trots de dichterlijke conscientie, soms wel eens berust in het eenmaal geschrevene, - maar de Kritiek (ook zelfkritiek) vraagt: Is dit goed? Streef naar het volmaakte, ik berust niet in het halve, zelfs niet in het zes-achtste! - Doch genoeg. Gelijk ik reeds zeide, de enkele aanmerkingen, die ik maken moest, mogen de waarde slechts verhoogen van den lof, dien ik gaarne toebreng aan menig schoon liedeken in dezen kleinen bundel, en voorts den Heer van den Bergh een bewijs zijn van de belangstelling, waarmede ik zijn ‘Geest en Hart’ heb ontfangen en doorlezen. Mocht mijn aankondiging te dezer plaatse nog bovendien er iets toe bijdragen, om het bevallige boekske een plaatsjen te bezorgen in de bibliotheek (de bibliotheek in den form van een boekerekjen, schrijftafelsrandtjen of werktafeltjen) mijner landgenooten (vrouw. meerv.), zoo zal ik - gelukkiger dan keizer Titus, wanneer hij zeggen moest: diem perdidi - mijn dag mogen eindigen met het bewustzijn dat ik getracht heb den zin voor het schoone, lieflijke en goede naar vermogen te bevorderen.

Januarij 61.
P.A. DE G.

***Amsterdam in Schetsen. Teekeningen van W. Hekking Jr. Bijschriften van P.H. Witkamp. Amsterdam, G.W. Tielkemeijer*. 1860. *Zeven Afleveringen*, 40 *blz. en* 7 *afbeeldingen*.**

Er zijn beoordeelaars zoo vlug, zoo vaardig, zoo vruchtbaar, dat zij een boek maar behoeven aan te grijpen, om het weldra ook te hebben aangekondigd en aanbevolen. Een verslag van den inhoud, de mededeeling van eenige drukfeilen, luttel aanmerkingen, veel lofs, ziedaar het recept; wat gaat gaauwer? Wij kennen er, die van hetzelfde werk, voor verscheiden organen der drukpers, twee, ja drie recensies leverden, immers wat de goedhartigheid des publieks recensies heet! Hoe wij overtuigd zijn van onze minderheid bij die broeders van den gilde, - hoe het ons deert, dat de beoordeeling dezer schetsen van het Amsterdam onzer dagen, niet een hunner werd toevertrouwd. Noch teekenaar, noch schrijver, noch uitgever zou dan ongeduldig zijn geworden, de eene maand voor, de andere maand na, in dit tijdschrift geen woord over zijn werk vindende; en wij, we hadden ons als kunstenaar in de waarlijk aardige plaatjens mogen verlustigen, zonder dat wij ons als kritikus gedurende een geheel jaar het onwillekeurig verzuim telkens behoefden te verwijten.

Onwillekeurig verzuim! de wonderspreuk is eene waarheid, want eerst nadat wij het publiek, te lang misschien, met de uitgave van Hofdijk, Hilverdink en Bührmann, Amsterdam in 1860 (Gids, N°. 2, 1860), hadden bezig gehouden, gewierd ons dit Amsterdam in schetsen, van Hekking, Witkamp en Tielkemeijer. De beoordeeling van het eerste werk werd door de toezending van het laatste op den voet gevolgd; maar dadelijk weêr, naar aanleiding van hetzelfde onderwerp, ongeveer dezelfde gedachten op te disschen, wat dunkt u, zoudt ge lust hebben gevoeld die te lezen? Amsterdam, het is waar, is belangrijk genoeg; doch zelfs Amsterdam, *toujours perdrix!* Indien de uitgaven Bührmann en Tielkemeijer, of wilt gij juister welligt omgekeerd, want wij weten niet aan wien de prioriteit der gedachte toekomt, indien zij voor het minst gelijken schred hadden gehouden, de concurrentie zou gelegenheid ter vergelijking hebben aangeboden, - het mogt zoo niet zijn. Twee Afleveringen van Amsterdam in 1860, ter zelfder tijd verschenen, werden door geene latere gevolgd; Amsterdam in schetsen is wie weet aan de hoeveelste al? wij hebben voor heden aan de zeven genoeg; wilt ge die met ons inzien?

Een gezigt op den Binnen-Amstel (VII), het Weeshuis der Nederduitsche Hervormde Diaconie met de Diamantslijperijen in het ver-

schiet; - een ander op den S i n g e l (VI), de Nieuwe Luthersche Kerk, de hoofdfiguur van dat echt hollandsch stadsgezigt; - een derde, weêr op den B i n n e n - A m s t e l (V), maar ditmaal met de huizen van het Schapenpleintjen en den Munttoren op den achtergrond, de paleizen van de Doelenstraat in het volle licht, de Doodkistenmakersgracht in de schaduw; - een vierde, op de P r i n s e n g r a c h t (IV), dat den toren der Westerkerk een beteren indruk maken doet, dan men van ‘gesuperpozeerde moscovische gebakjens’ gelooven zou; - een vijfde, op de K e i z e r s g r a c h t (III), het Huis met de Hoofden, verrijzende ter beschaming van al zijn buren; - nog een, en wel op den O u d e z i j d s V o o r b u r g w a l (II), natuurlijk met de Oude Kerk, want de stad, die naar eene Universiteit streeft, schaamt zich te regt den ingang der gehoorzaal van haar Athenaeum; - eindelijk (I) eene afbeelding van den B u i t e n k a n t , 't K a m p e r h o o f d , en dus de Schreijerstoren; ge zijt moeijelijk te voldoen, als ge niet getuigt, dat er, louter reeds naar deze namen te oordeelen, voor de verscheidenheid is gezorgd.

Hooger lof komt echter den Heer Hekking toe. Doorgaans gelukkig in de keuze zijner kleuren, maken vele afbeeldingen door de schikking der stoffaadje een eigenaardigen indruk. De stilte op den Oudezijds Voorburgwal (II) is teregt in tegenstelling met de drukte op den Singel (VI), Stroomarkt; - de begrafenisstoet bij de Westerkerk (IV) mag karakteristiek heeten; een enkel rijtuig voor het Huis met de Hoofden (III) zou welkom zijn geweest. Amsterdam heeft, helaas! andere overeenkomsten met Venetië, dan juist gebrek aan die weelde! Eene kleine bedenking nog, niet tegen de overdrijving van dezen of genen tint, zoo moeijelijk naar een enkel exemplaar te beoordeelen, neen, tegen het weinig frissche van het groen van 't geboomte, of het in Amsterdam nooit lente ware, en wij brengen gewillig onze hulde aan de getrouwheid, waarmede overigens deze teekeningen ons het weinig weelderige, het eenvoudig eerzame van ons stadsleven afspiegelen; degelijk wat de huizen betreft, een beetje droomerig misschien, waar er sprake is van hunne bewoners.

Eene vraag, eer wij over den tekst van den Heer Witkamp ons oordeel voor beter geven. Is het waar, dat Bilderdijks invectiven tegen Wagenaar's V a d e r l a n d s c h e G e s c h i e d e n i s ook de verdienstelijke B e s c h r i j v i n g v a n A m s t e r d a m van dezen zoozeer in minachting hebben gebragt, dat er in de stad zijner geboorte huis bij huis wordt gevonden, waarin ge dat werk vruchteloos zoeken zoudt? Wij zouden er voor de eer onzer stadgenooten aan willen twijfelen, en echter, het getal dergenen, die vrede hebben met den stilstand, met den achteruitgang der eens zoo groote, der nog altijd goede stad, neemt zoozeer toe, dat dergelijk gebrek aan belangstelling niet tot de onmogelijkheden behoort. Als dezulken de meerderheid uitmaken, neen, dan

mogen wij geen hard vonnis vellen over plaats- en gebouwsbeschrijvingen, grootendeels aan zijne uitvoeriger mededeelingen verkort ontleend, en met ijver, hier en daar, uit later aan het licht gekomen bescheiden en sedert uitgegeven werken aangevuld. De herinnering kan dan nuttig zijn, al mogen wij den wensch niet verhelen, dat de stijl bijwijle van wat meer gloed getuigde, dat de schrijver niet schier louter in het verleden scheen te leven, dat ook het heden hem ter harte ging. Wil men het met den vinger zien aangewezen? Onder de weinig eigenaardige industriën, in de hoofdstad uitgeoefend, bekleeden de Diamantslijperijen de plaats der eere; welnu, haar is hier slechts ééne bladzijde ten deel gevallen, en wie het niet weet, voor hij haar inziet, en wie het uit de namen van Coster, Felder en Voorsanger niet raadt, hem zal het, haar gelezen hebbende, niet invallen te vermoeden, wat die inrigting karakteristiek-israëlitisch heeft! Een ander voorbeeld: er is uitvoerig sprake van den brand, die den 18^{den} September 1822 de Luthersche Nieuwe Kerk vernielde; maar blijkt de Heer Witkamp spaarzaam, en schaars gelukkig met aanhalingen uit oudere dichters, van de nieuwere brengt hij geen regel bij, al lag hier het fraaije couplet van Loots voor de hand:

> Schoon alles viel, al moest de Zwaan,
> Ondanks 't voorspelde, in vnur vergaan,
> Neêrtuimlend met verzengde veder -
> 't Gesproken woord heeft niet gefaald,
> En Luthers vogel, hoe gedaald,
> Heeft uit zijne asch gezegepraald
> En nam zijn hooge woonplaats weder.

Gedachtig te zijn aan ‘des mokers onstuimig gewoel’, een blik slaande op de Westermarkt, ware wel wat veel geëischt, na de *insolence of office*, die de poging tot behoud der Waag verijdelde; maar ons bij de uitvoerige beschrijving van het Huis met de Hoofden, bij den overdruk van bijzonderheden nopens het geslacht de Geer, geene schets te geven van de Verkoopingen van Schilderijen, sinds vijftig jaren in dat huis gehouden, - een onderwerp, aanlokkende als de laatste wederschijn onzer wegbleekende glorie, - is het niet een gemis, dat ge betreurt? Misschien zijn we subjectief-onbillijk, maar welk een belang wij ook in het verleden stellen, slechts in verband met, slechts toegepast op het heden, en dus vruchten belovende voor de toekomst, schijnt ons zijne studie aan te bevelen, achten wij haar heilige pligt. Ten besluite onzer te lange lijst van aanmerkingen, eene enkele nog, die u verklare waarom wij, bij de mededeeling van den inhoud dezer schetsen, in omgekeerde orde de onderwerpen opnoemden; die den schrijver ten wenk strekke, hoe wij gaarne zouden zien, dat

hij van vorige dagen voor de onze partij trok. De reeks dezer afbeeldingen wordt geopend door een gezigt op den S c h r e i j e r s t o r e n (I), en in den tekst vindt ge ‘de herinneringen geschetst, door dien toren opgewekt,’ de vraag beantwoord: ‘is Amsterdam een Visschersdorp geweest?’ en ‘den naamsoorsprong’ verklaard door de tranen, bij dien toren door afscheidnemenden gestort. Wij geven het den Heer G.W. Tielkemeijer gaarne toe, dat er ‘scherpzinnigheid’ is in de beantwoording van het vermelde vraagstuk; maar zult gij het ons ook niet ten goede houden, dat het ons liever zou zijn geweest, zoo de beschouwing eene andere vlugt had genomen, al ware zij dan zoo laag bij den grond gebleven als de volgende rijmen:

Schreijerstoren.
1861.

Werd Amstelredamme door visschers gesticht,
Of schiep haar de staf van den handel?
't Vervelende pleit tusschen studie en dicht
Gelijkt een onkraakbare amandel.

De pit, zeker voos, is de moeite niet waard:
Uit visschers zijn kooplîen gerezen;
Maar, zeg me, was 't vroomheid of vroedheid van aard,
Dat Olof hun Heilig moest wezen?[1].

Poëtisch heeft Vondel het feit dus geduid
Of d'eere Godts Helt waar' beschoren![2]
Jan Wagenaar komt er rondborstig voor uit:
't Geschiedde tot lokking der Nooren![3]

1 ‘Overlevering.
Van hunne zijde bouwden de visschers de St. Olofskapel.’
P.H. Witkamp, A m s t e r d a m i n S c h e t s e n , blz. 1.
't Komt ons, integendeel, voor, dat de St. Olofskapel niet alleen jonger is, dan de Oude Kerke en de Nieuwe-zijds-Kapel, die in de veertiende eeuw gestigt zijn; maar dat zy zelfs, na de Nieuwe Kerk, die in 't begin der vijftiende eeuwe gebouwt werdt, gestigt is geworden.
Jan Wagenaar's A m s t e r d a m , enz., IIe Stuk, pag. 124.

2 ‘Daer d'Aemstelheer, van outs, de zeekapelle wijdde
Ter eere van Godts Helt, Sint Olof.’
Vondel's P o ë z y . Inwydinge van 't Stadhuis.

3 ‘Zy werdt den beroemden Noordtschen Heilig Olaus of Olof toegewijd, om de Nooren aan te lokken.’
J. Wagenaar, a.o. p. 125.

Vroê koopluî? vroom vischvolk? om 't even uit wie
Onz' groote gemeent' zij gesproten,
Och, zwoer ze bij 't IJ dat zoo ledig ik zie:
Mijn weg naar de zee zal ontsloten![4]

Vertraagt ze 't een wijl nog, de schreijende vrouw
Uit de ach! reeds vergeten legende[5],
Wier beeld staat gebeiteld op 't grijze gebouw,
Wier smart in vertwijfeling endde,

Die vrouw schetst ons Amstelredamme dan af,
Geen weemoed, maar wanhoop in de oogen:
Verbroken toch ligt aan haar voeten de staf,
Voor wien zich de werelden bogen!
E.J.P.

4 Holland op zijn smalst.

5 'Reeds in eene keur van den jare 1512 komt de naam van Schreyhoeck voor. Een steen in dien toren beeldt eene weenende vrouw en een wegzeilend schip af, terwijl men er op leest: *Scrayer-hovck* 1569. De overlevering zegt, dat in dat jaar eene vrouw, bij 't afscheidnemen van haren man, door eene zoo felle smart werd aangedaan, dat zij er 't verstand door verloor.'

P.H. Witkamp, a.o. blz. 7.

M^{r}. L.C. Luzac.

Indien innige hoogachting en liefde bevoegdheid geven om openlijk hulde te brengen aan eenen overledene, dan mag ik mij veroorlooven eenige regelen te wijden aan de nagedachtenis van LODEWIJK CASPAR LUZAC. - Mijne eigene gewaarwordingen en persoonlijke herinneringen zullen misschien daarbij te veel op den voorgrond treden. Maar dit kan niet anders. Eerst dan, wanneer de groeve eene poos gesloten is geweest en de traan der smarte ons het oog niet meer verduistert wordt het mogelijk, den levensloop van eenen dierbaren ontslapene met het kalme onderzoek van den geschiedvorscher na te gaan, en met wikkend oordeel zijne verdiensten af te meten.

Hij was een man teeder van gemoed, helder van hoofd, edel van karakter. - Toen mij, eenigen tijd nadat ik mijne woonplaats te Leiden gevestigd had, het voorregt te beurt viel van tot zijnen huiselijken kring te worden toegelaten, kende ik den waardigen man nog niet anders dan zoo als hij zich in het openbare leven vertoond had: als kundig, werkzaam, onvermoeid vertegenwoordiger des volks in 's lands hoogste staatsvergadering; als wakker en volhardend strijder voor waarheid, regt en waarachtig staatsbelang; als den man van beginselen, die noch door gunst of ongunst van de magthebbenden, noch door den volkswaan van den dag zich af liet brengen van het spoor, dat zijn pligtbesef hem afgebakend had. Hoe verrassend was mij de

indruk van die nadere kennismaking. Ik leerde spoedig den man, tegen wien ik zoo opgezien had, beminnen als eenen vertrouwelijken vriend, die zich haastte het verschil, dat er tusschen ons was in jaren, stand en waardigheid, uit te wisschen. Hoe aanlokkelijk was zijn omgang. Wanneer men hem des avonds aan de gezellige theetafel bezocht - en weinige waren de avonden, dat hij niet voor zijne vrienden ‘te huis’ was - dan straalde de vriendelijkste gastvrijheid in de nette huiskamer u tegen. Een hartelijk welkom, een handdruk, een schertsend woord, en gij waart gezeten. Dan werd er gekout: over de laatste politieke gebeurtenis, die geheel Europa in rep en roer bragt, en over de nieuwtjes van de stad; over wetenschap en kunst en over de laatste anecdote uit den Haag of Parijs; over het jongstverschenen merkwaardige boek en over uwen huiselijken kring. Dan kwamen de dagbladen ter tafel, of uit den rijken boekenschat werd een prentwerk of eene of andere curiositeit voor den dag gehaald. Het bezoek, dat kort zoude zijn, werd uren gerekt, en wanneer ge dan ten laatste noode opreest, dan kwam het u zelfs niet in den zin, om voor uwe onbescheidenheid, van zóó lang te zijn gebleven, verschooning te vragen. En wederom met een schertsend woord werd er afscheid genomen, tot een spoedig weêrzien. En gij gingt naar huis met opgeruimden, ontspannen geest, maar tegelijk met het bewustzijn, dat gij weder iets geleerd hadt.

Die uitstekende gave van conversatie, welke Luzac in zoo hooge mate bezat, was misschien de schoone vrucht van zijne tweederlei afkomst. Hollandsche degelijkheid paarde zich aan de levendigheid van bevatting en de fijnheid van vernuft, die aan den oorsprong van zijn geslacht uit het zuiden van Frankrijk herinnerden. Maar ook vloeide zij voort uit zijn goed hart. Hij gaf zich geheel over aan het genot van met u te zijn; de soms pijnlijke kwalen, die hem in de laatste jaren zijns levens hinderden, konden zijne opgeruimdheid niet verstoren; het was alsof hij ze om uwentwille vergeten had. Hoe oplettend nam hij deel in alles wat u betrof; uw huiselijk geluk, uwen arbeid, uwe plannen, uwe uitzigten, uw hopen en zorgen. Met wat fijnen takt wist hij de snaren aan te roeren, die in uw gemoed weêrklank moesten vinden. Verre was het er van af, dat hij in den platten zin des woords allemans-vriend zoude zijn; maar een elk, hoe uiteenloopend anders de inzigten, ka-

rakters en rigtingen waren, achtte het een geluk, in zijne vriendschap te mogen deelen.

Niet anders vondt gij hem in ruimeren gezelligen kring. Als eene heugelijke gelegenheid magen en vrienden om den feestdisch schaarde, was hij niet alleen om zijnen leeftijd, maar ook als degeen, die leven en toon aan het gesprek gaf, het hoofd van de tafel. Dan wist hij zijne naaste buren met jokkernij en kwinkslagen en kleine plagerijen te vermaken, zoodat de plaats naast hem niet enkel als de plaats der eere, maar ook als de prettigste, benijdenswaardig was; maar daartusschen vloog menig hartig en degelijk woord van hem naar verder afgezeten gasten over; en wanneer dan de feestelijke aanleiding der zamenkomst door hem met den beker in de hand herdacht werd, dan hing elk aan zijne lippen, luisterende naar de welsprekende en hartverheffende taal, waarin het liefderijk gemoed zich lucht gaf.

Zij, die Luzac van nabij gekend hebben, zullen deze bijzonderheden des dagelijkschen levens niet te veel uitgesponnen noemen. Juist in deze kleine trekken openbaarde zich vooral dat edele wezen, dat zich in grootere zaken met schuchtere zorg verborgen hield. Hij moest gelukkigen om zich henen zien. Maar al hield hij het ook verborgen, toch wist men wel in Leiden, hoe Luzac een weldoener van ongelukkigen, een troost der bedroefden en steun der verslagenen was. Wie, die hem wat te vragen had, ging onverhoord henen? Men had slechts tot hem te zeggen: ‘dat is eene goede zaak,’ om zeker van zijnen bijstand te zijn, ofschoon hij zelf achterna wel eens op zijne eigen goedgeefsheid knorde; want hij begreep wel, dat het juist niet altijd eene goede zaak was. Maar hij kon immers den verzoeker of de verzoekster, die zoo ingenomen was met die zaak, niet voor het hoofd stooten? Doch waar hij zelf de overtuiging had, dat er iets goeds ondernomen werd, daar bood hij ook ongevraagd zijne milde bijdrage aan; en waar er nooden te helpen, groote rampen te lenigen waren, daar gaf hij met volle handen. Hoe menige trek van even kiesche als verstandige weldadigheid zou er aan het licht komen, wanneer de gelukkigen, die hij gemaakt heeft, spreken mogten. Daar is geen kring onder ons, hoe eng of hoe ruim ook, waar niet Luzac nog lang gemist zal worden.

Zoo was liefde de grondtoon in zijn gemoed. Ook op het

gebied des geestelijken levens heerschte zij. Waardig afstammeling van een geslacht, dat zich in de vaderlandsche letterkunde onvergankelijken roem verworven heeft, had hij van der jonkheid af de wetenschap lief. Voor haar leefde hij, zoolang hij nog niet door ambtspligten de vrije beschikking over zijnen tijd had verloren; zij was hem de zoete verpoozing van den arbeid, toen de bezigheden en zorgen eener hooge staatsbetrekking zijnen tijd en zijne krachten bijkans geheel voor zich eischten; haar gaf hij zich geheel weder over, toen hij op gevorderden ouderdom tot het stille, ambtelooze leven mogt terugkeeren. Vandaar die even keurige als rijke bibliotheek, die zijn lust en zijne vreugde was en aan wier vermeerdering hij arbeidde tot den laatsten dag zijns levens. Hoe gelukkig vonden wij hem dan, als wij hem op zijne boekenkamer mogten bezoeken, te midden van zijne schatten. Weinige bijzondere boekverzamelingen worden er tegenwoordig gevonden, die met deze zouden kunnen wedijveren in uitgebreidheid; geene misschien, die haar op zijde streeft in innerlijke waarde; niet alleen om de menigte zeldzaamheden daar vereenigd, zoo als de liefhebbers gewoon zijn elkander te betwisten; maar vooral ook om de verscheidenheid van stoffe, die er voorhanden is, om de schoone volledigheid, waarmede het beste in elk vak van wetenschap en letterkunde daar was bijeengebragt. De eigenaar dier boekerij mogt zeggen: niets van hetgeen de arbeid van den menschelijken geest gewrocht heeft, is mij vreemd gebleven. Maar zijne geliefkoosde vakken waren geschiedenis en staatkunde. En hij had zijne boeken niet alleen lief met de ingenomenheid van eenen verzamelaar, wien het genoeg is als hij zijne oogen met welgevallen over de fraai gevulde kasten mag laten gaan. Hij kende zijne boeken, want hij leefde dagelijks met en in hen. Hij wist niet alleen zonder aarzelen elk bandje op zijne plaats te vinden; hij wist u ook te vertellen, wat er in stond. Stuk voor stuk haast had hij ze voor zich zelven geëxcerpeerd, gerecenseerd, gecommentariëerd. - En van hier wederom die veelzijdige kennis, die zich, zonder eenig vertoon van geleerdheid, in zijne gesprekken openbaarde, en die gemakkelijkheid, waarmede hij eenen iegelijk onzer als het ware op zijn eigen terrein te gemoet kwam.

Doch niet enkel uit zijne boeken wist hij leering en wijsheid te putten. Onder dat goêlijke voorkomen, dat iedereen aan-

trok, school een scherpzinnige geest, die opmerkte en doorgrondde. En het ontbrak hem voorwaar op zijnen langen levensweg niet aan gelegenheid om wereldwijsheid en menschenkennis te vergaderen. Evenzeer ging zijne natuurlijke zachtmoedigheid gepaard met een uiterst fijn vernuft, dat zich in puntige zetten, als electrieke vonken rondspattende, lucht gaf, 't zij in het vertrouwelijk gesprek, 't zij in zijne levendige briefwisseling. Deze laatste was hem allengs als eene behoefte geworden, gelijk zij zijnen vrienden eene onuitputtelijke bron van genot was. Wie eenige regelen van dat tot den laatsten tijd toe vaste en schoone handschrift onder de oogen kreeg, mogt er op rekenen iets geestigs in inhoud of vorm te zullen lezen. Een enkele trek was hem dan genoeg, om het eigenaardige karakter van een boek, eene daad, eenen toestand of eenen persoon te teekenen en zijn oordeel er over te doen kennen. En gij legdet zijne briefjes ter zijde om ze later nog eens te herlezen en voor goed te bewaren.

Was het vreemd, dat een man zoo rijk aan kennis, zoo vlug van bevatting, zoo gezond van oordeel, zoo klaar in zijne voorstelling, en daarbij zoo welwillend, velen tot vraagbaak strekte? Ach, hoevelen zullen Luzac ook in dit opzigt missen; hoevelen in stilte verzuchten: wat was ik dien man veel verpligt!

En evenmin voorzeker was het wonder, dat dezen man gewigtige openbare betrekkingen werden toevertrouwd, opdat hij met zijne talenten zijnen medeburgers in stad en land nuttig zijn zoude. Hij zelf begeerde ze weinig. Werd hem eenig ambt of bediening opgedragen, zoo als dit aan jongelieden geschiedt, die de maatschappelijke loopbaan intreden, hij aanvaardde ze goedwillig, nam ze met naauwgezetheid waar, maar legde ze ook weder gereedelijk neder als de tijd hiertoe gekomen was. Onafhankelijk in de zamenleving, welgegoed, gelukkig in zijn huis, in zijnen ruimen familiekring en onder zijne boeken, ontweek hij meer dan hij ze zocht de gelegenheden om een man van invloed en gezag te worden. Nadat hij zijne uitstekende studiën aan de hoogeschool volbragt had en het maatschappelijke leven was ingetreden, had hij de regtspraktijk ter hand genomen, doch alleen, om wat gezette bezigheid te vinden en om arme geplaagde lieden te helpen. Later

was hij lid der regtbank in zijne woonplaats geworden. Zoo leefde hij stil, maar niet vergeten, totdat hem in 1828 het lidmaatschap der Tweede Kamer aangeboden werd. Daar bleef hij twintig jaren lang onafgebroken zitting houden om daaruit niet te scheiden dan toen hem in 1848 bij de Grondwetsherziening het veelomvattende Ministerie van Binnenlandsche Zaken en tegelijk dat van Hervormde Eeredienst opgelegd werd. Die taak bleek voor zijne krachten te zwaar, niet omdat hem de vermogens ontbraken, die anderen, gelukkiger dan hij, in staat stelden zulken last te torschen, maar omdat hij met zijn naauwgezet pligtbesef zich niet verantwoord achtte, wanneer hij niet àlles met eigen oogen gezien, àlles zelf ten beste geregeld had. Binnen weinige maanden was zijne gezondheid onder deze bovenmenschelijke inspanning bezweken.

Hier nu, in dit openbare leven, op omstreeks veertigjarigen leeftijd ingetreden, vertoont zich voor onze oogen eene nieuwe zijde van het karakter van Luzac: eene zijde, die nog ontbrak, om hem in al zijne voortreffelijkheid te doen uitkomen. Ik heb hier niet het oog op den onvermoeiden ijver, waarmede hij den dikwijls verdrietelijken arbeid van het onderzoeken en beoordeelen van allerlei onderwerpen van wetgeving verrigtte. Zijne verdiensten als regtsgeleerde en wetgever te huldigen ligt buiten mijn bestek. Ik bedoel de schitterende wijze waarop hij zich als Nederlandsch staatsman, als vertegenwoordiger des volks kennen deed. De man zoo goedig, zoo meegaande, zoo inschikkelijk in het dagelijksche leven, vriendschap kweekend, twist vermijdend, waar hij kon, zich zelven terugtrekkend, om voorbijgezien te worden, hij staat hier voor ons met krachtigen wil, met vasten geest; strijdende aanvallende, volharding tegen volharding zettende, vurig tot toornigheid toe, zich niet bekommerende over de gevolgen, die zijn spreken of handelen voor hem hebben kan, naar niets vragende dan naar zijnen p l i g t . Reeds van den aanvang toonde hij wat men van hem wachten mogt. Hij vond zich geplaatst tegenover eene politiek, die het klimmende ongenoegen in de zuidelijke provinciën van het Koningrijk met zonderlinge inschikkelijkheid voor allerlei drieste eischen trachtte te sussen, maar te gelijk met even zonderlinge vasthoudendheid weigerde gehoor te geven aan den aandrang om den constitutionelen regeringsvorm tot eene waarheid te maken. Met den meesten ernst verzette Luzac zich tegen

dat stelsel, dat hij in gemoede verderfelijk achtte, niet bedenkende, of hij daarmede der regering of zijnen kiezers welgevallig was, of hij misschien ook verdacht gemaakt zou worden van met de Belgen te heulen. Maar waar het pas gaf wist hij ook met krachtige en edele taal zijne afkeuring over het onbeschaafde woelen der partijschappen uit te drukken, doof voor de kreten van toorn en woede, die in de Kamer zelve daardoor wel eens uitgelokt werden. Daar kwam 1830 en de omwenteling, - hem niet onverwacht. En onder de eersten, die het woord *scheiding* openlijk en ruiterlijk durfden uitspreken, was Luzac. Van 1830 tot 1838 stond hij in de voorste rij dergenen, die, eerst weinig talrijk, allengs toenemende in aantal, het stelsel van volharding bestreden; en wie zich ook nu en dan winnen of verblinden lieten om dezen tegenstand tijdelijk te laten varen, hij niet. Behoeft het daarbij herinnerd te worden, hoe hij reeds spoedig doorgrondde, dat de geheime operatiën, waaruit de regering de middelen ontleende tot die volharding, de geldmiddelen van den Staat ten slotte ten grondeloozen val moesten brengen? Hij, die reeds in 1830, vóór den opstand, over de nieuwe kunstgreep met het amortisatie-syndicaat zijne afkeuring had uitgedrukt? Behoeft het herinnerd te worden hoe hij, jaren lang, terwijl zoovele anderen in toegefelijk vertrouwen voortleefden, met onvermoeide standvastigheid op orde, openbaarheid, opregtheid in het beheer van 's lands financiën aandrong en bleef aandringen? - Het jaar 1840 kwam, en bragt de bevestiging zijner tot vermoeijenis toe herhaalde voorzeggingen. Dat hij toen weder het eerst en het meest en het krachtigst op afdoende regeling der geldzaken aandrong, was kleine verdienste. Maar wij mogen niet vergeten dat het weder in 1842 Luzac was, die, met Tromp en Bruce, het gewigtige besluit der Kamer betrekkelijk de contracten met de Handelmaatschappij uitlokte, waardoor de eer der regering gered, het crediet van den staat behouden en aan de Vertegenwoordiging de magt tot stuiting van dergelijke gevaarlijke operatiën voor het vervolg, verzekerd werd. Nieuwe strijd wachtte hem in 1843. Het conversie-ontwerp van den minister Rochussen zou herstel in den ontredderden toestand der schatkist brengen. Luzac vond zich verpligt het, als niet afdoende, met den meesten ernst te bestrijden, al werd het ook goedgekeurd door velen van hen, die anders aan zijne zijde stonden; al wist hij ook

dat de groote houders van Staatsschuldbrieven, die ongeduldig naar eene regeling haakten, de wet verlangden, al bedacht hij ook, dat zijne stem van invloed kon zijn op zijne kans om eerlang als lid der Kamer herkozen te worden. Hoort, wat hij den 23sten Mei in de inleiding zijner doorwrochte redevoering over dit ontwerp sprak: ‘Nog slechts weinige weken en onze kiezers zullen in de verschillende gewesten bijeenkomen en hun oordeel doen blijken over een derde gedeelte der leden dezer vergadering. - Ik wil gaarne erkennen, Edelmogende Heeren, dat vermits ik onder het getal behoor van hen, over wie de kiezers van Nederland eerlang uitspraak zullen doen, ik mij ook hierdoor heb genoopt gevonden, te dezer gelegenheid mijn gevoelen over het belangrijke ontwerp, hetwelk ons heden bezig houdt, en mijne denkbeelden over den loop der zaken en 's lands financiële aangelegenheden zonder eenige achterhouding bekend te maken. Zij, die mij reeds meermalen hier gezonden hebben, kunnen dan beoordeelen, of mijne handelingen van dien aard zijn, dat zij mij de eere eener vernieuwde keuze kunnen schenken; keuren zij dezelve af, oordeelen zij, dat ik niet wel handel en behoor vervangen te worden, gelooft mij, Mijne Heeren, ik zal gaarne deze plaats aan eenen opvolger inruimen, tot het stille huiselijke leven terugkeeren en met vreugde aanschouwen, wanneer door het volgen van andere beginselen dan die mij bepalen, het vaderland uit de moeijelijke omstandigheden, waarin het zich voortdurend bevindt, zal gered worden.’

Het moeijelijkste oogenblik misschien van geheel zijne parlementaire loopbaan had hem datzelfde zittingjaar 1842-43 opgeleverd. Het verdrag van 5 November 1842 tot eindregeling onzer zaken met België was gesloten. De verbazing, de teleurstelling waren groot toen het bekend werd, toen het bleek welke nieuwe offers het aan het Nederlandsche volk oplegde. Het werd aan de goedkeuring der vertegenwoordiging onderworpen. Wat zou deze doen? Aannemen en het zegel hechten aan al die bezwarende bepalingen? Verwerpen, en alles ongedaan maken en het vaderland op nieuw aan eene onzekere toekomst, misschien aan ernstige gevaren blootstellen? Het zeer opmerkelijk verslag der Kamer over het ontwerp van wet getuigde, hoe zij tusschen tweederlei besluit geslingerd werd. De tweestrijd moest wel vooral voor het teedere geweten

van Luzac pijnlijk zijn. Hij beproefde eene poging om de verantwoordelijkheid van de Kamer af te wentelen. Naar aanleiding van zeker adres ter zake van dit verdrag ontwikkelde hij den 23sten Januarij 1843, in eene lange redevoering, die beroemd geworden is, evenzeer uitblinkende door grondige kennis van ons staatsregt als door scherp vernuft, dat het niet tot de bevoegdheid der Kamer behoorde het verdrag in zijn geheel te beoordeelen. Doch wat baatte het? In den stand der zaak *moest* er geoordeeld worden: de regering wilde de verantwoording niet voor zich alleen houden. Over het wetsontwerp zelf werd den 31sten Januarij en 1sten Februarij in besloten zitting gehandeld. De daar gevoerde discussiën zijn niet openbaar geworden; doch men verhaalde in die dagen, dat Luzac zich er vóór verklaard had.

Maar ook eenen schoonen triomf heeft hem het politieke strijdperk gegeven; schooner, naarmate de strijd zwaarder en langer geweest was, die met deze zegepraal besloten werd. Hij had reeds in 1829 in antwoord op de bekende boodschap van koning Willem I over de ministerieele verantwoordelijkheid het gewigtige woord gesproken: ‘het is een punt, waarmede onze grondwettelijke orde meet staan en vallen.’ Hij had niet opgehouden, telkens waar het pas gaf, op verbetering der staatsregeling aan te dringen; hij had in 1840 tot het vijftal leden behoord, dat beproefde de onbeduidende en onvoldoende voorstellen ter grondwetsherziening, door de regering ingediend, door het initiatief der Kamer aan te vullen. Hij was eindelijk een van het negental, dat in 1844 het gewigtige voorstel deed, waarmede een nieuw tijdperk in de geschiedenis van den Nederlandschen staat geopend is. Gedenkwaardig zal altijd die strijd blijven, al werd hij ook eerst vier jaren later met de overwinning bekroond.

Gedenkwaardig! Is het wel waar? Voor velen schijnt die strijd, die toen de gemoederen zoo vervulde, reeds vergeten te zijn, even als zooveel van hetgeen in deze regelen aangestipt is. Die jaartallen, die feiten liggen immers al zoo ver achter ons, en het tegenwoordige geslacht heeft immers zijne eigene belangen, die het te veel bezig houden om anders dan ter loops nog eens den blik naar het verledene terug te wenden. Die grondige hervorming onzer staatsregeling, na twintigjarige inspanning van de edelsten en besten in den lande eindelijk in

1848 verkregen, hoe weinigen zijn er thans onder ons, die haar als eene onvergetelijke weldaad van hunnen moed en ijver voor 's lands welvaart waarderen en liefhebben! Aan het goede, dat zij voor volk en staat gewrocht heeft, zijn wij al zoo gewoon geworden, dat wij dàt nog ter naauwernood opmerken, terwijl de gewillige of althans toegefelijke ooren geleend worden aan de opsomming der gebreken, die ook haar, als menschelijk werk, aankleven. Doch neen, deze voorstelling is niet juist. Het is immers niet eens noodig deze gebreken breed uit te meten. Onze eigene flaauwheid maakt die moeite overbodig; de onverschilligheid, waarmede wij verzuimen van onze toen verkregen regten gebruik te maken; de ligtvaardigheid, waarmede wij bereid zijn, beginselen en overtuiging te laten varen, nu eens om eene opwelling des gemoeds, dan om eene teleurstelling, dan om een partijgeschil, dan om eene persoonlijke veete, dan om een verwacht voordeel; de kalmte, waarmede wij het aanzien, dat het bestuur van 's lands hoogste belangen van hand tot hand her- en derwaarts overgaat als een schip, dat zonder stuur of koers van de eene golf op de andere dobbert; de tevredenheid, waarmede wij ons er in schikken, dat de gewigtigste voorschriften der grondwet van 1848 na twaalf jaren tijds nog op hunne uitvoering wachten; is dat alles niet genoeg om te toonen, dat wij toch al niet veel hechten aan dat beschreven blad papier?

Maar daarom kan het nuttig zijn, dat wij er van tijd tot tijd aan herinnerd worden, wat brandende strijd ar om dat blad papier gevoerd is; daarom kan het goed zijn, dat wij ons zelven en het opkomend gaslacht nog eens het beeld voor oogen stellen van eenen man, die niet wist van zwichten of buigen, waar het beginselen gold.

De laatste levensjaren van Luzac waren die van eenen gelukkigen ouderdom. Van zijne ziekte hersteld sleet hij dit tiental jaren in het ambtelooze leven in zijne geliefde vaderstad, aan de zijde eener teedere gade, onder beminde bloedverwanten, omringd door talrijke vrienden, oude, die met hem oud geworden waren, jeugdige, die hij, zelf altijd jong van hart, om zich schaarde; geëerd, gevierd, geliefd door allen die hem kenden; en wie kende hem niet in Leiden! Ééne openbare betrekking

had hij behouden: die van Curator der hem zoo dierbare Leidsche Hoogeschool. En ofschoon hij zich hierbij niet met drukke bedrijvigheid op den voorgrond stelde, wie de geschiedenis dezer Hoogeschool gedurende de laatste jaren van nabij kent, weet, hoeveel zij aan zijne naauwlettende zorg, aan zijn goed oordeel en verlichte gevoelens te danken heeft gehad. Gewillig als altijd, nam hij ook nu weder andere bedieningen ten behoeve der stad of der kerkelijke gemeente op zich, waar hij meende genoegen te kunnen doen, zonder in hooge jaren of ligchaamszwakte verschooning te zoeken. Bezig, werkzaam, nuttig te zijn, bleef zijn lust. Levendig nam hij deel in alles wat het welvaren der burgerij in deze stad betrof; niet minder levendig bleef zijne deelneming in de belangen des lieven vaderlands. Gaarne sprak hij over de politieke vraagstukken van den dag; en dan klonk niet zelden onder luchtige scherts een ernstige wenk of eene welmeenende waarschuwing uit zijnen mond u tegen. Eenmaal heb ik hem ernstig boos gezien, toen een zijner oudste vrienden, die hem bij alle verdeeldheid van meeningen altijd even lief was gebleven, in eene vergadering van een letterkundig genootschap onvoorzigtig den spot dreef met beginselen, waar hij onveranderlijk aan verkleefd was gebleven. Maar hij kon geen wrok voeden. Den volgenden dag was het verschil met een geestig briefje vereffend.

Hoe hadden wij ons gevleid, dat dit schoone leven nog lang zou duren! Het werd eensklaps afgebroken. Maandag namiddag ging de mare rond door Leiden: Hebt gij het vernomen? Luzac.... en verslagenheid teekende zich op elk gelaat. Wel hadden wij hem in den laatsten tijd nu en dan wat ongesteld gevonden; maar hij klaagde niet ligt. En niemand onzer was voorbereid op dat ontzettende woord: ‘dood!’ Nu herinnerden wij ons, waar en wanneer wij hem het laatst gezien hadden; velen nog naauwelijks eene week geleden, toen hij met ons den feestdag der Hoogeschool gevierd had; enkelen, die Vrijdag, Zaturdag nog hem bezocht hadden en nog zoo genoegelijk met hem hadden gekeuveld. Zondag had hij zich niet wel gevoeld en was te bed gebleven; in den nacht had benaauwdheid hem nu en dan geplaagd; des morgens, om half zes, had de lieve vrouw, die bijna vijftig jaren lang 't lief en leed des levens met hem gedeeld had, hem een' laafdronk gereikt; toen had hij goedig gezegd: ‘kom, ga nu nog wat rusten, ik wil mij ook weêr

te slapen leggen.’ En zoo was hij onmerkbaar ontslapen. O gelukkige doode, die zoo wèl geleefd hebt en zoo zacht gestorven zijt!

Heden hebben wij, hem de laatste eere bewezen. Tranen van diepen weemoed zijn er bij zijn graf geweend door de breede schaar van vrienden en beweldadigden, die zich daar verzameld had, door zijne naaste betrekkingen, door zijn' trouwen dienaar, die er met gebroken hart den goeden meester de laatste dienst kwam bewijzen. En wel mogten tranen geplengd worden, waar zulk een edele geest uit het leven verscheiden was. - Wat zoude het zijn, indien wij niet de hope des geloofs hadden, dat hij alleen ontslapen is, om voor hooger leven te ontwaken!

Leiden, 22 Februarij.

S.V.

De kluisters van Rhenus.

1. Verhandlungen der Versammlung der Interessenten der Rheinschifffahrt zur Aufhebung der Rheinzölle und Abgaben, in Coblenz, Hôtel de Belle-Vue, am 17 Juli 1860.
2. Denkschrift über die rechtliche Natur der Rheinzölle und Recognitionsgebühren, von W. Hürter. Düsseldorf, 1860.
3. Die Lasten der Rheinschifffahrt, Bericht, erstattet von Dr. Theod. Toegel. Düsseldorf, 1860.
4. Begutachtung der von Dr. Toegel vorgelegten Denkschrift, durch Dr. Müller-Melchiors und Vogtherr. Düsseldorf, 1860.
5. Urtheil des Königl. Hannov. Ober-Appellations-Gerichts in Celle in der Streitsache der freien Stadt Frankfurt wider die deutschen Rheinuferstaaten Hannover, 1860.

Wanneer wij, in de schoone Julij-dagen, op eene snelvarende stoomboot gezeten, of wel voortgesleept door de kracht van den vuurwagen, dat grootsche fragment van den aardbol aanschouwen dat men het Rijndal noemt, - wanneer wij Vader Rhenus, als een magtig potentaat daarheen zien stroomen tusschen de rotsen die zijn bed begrenzen, dan gevoelen wij onwillekeurig ontzag voor dien. ‘Grootvorst van Europa's stroomen,’ en als onbevangen toeschouwers meenen wij in hem het schoonste beeld van grootheid en onafhankelijkheid te zien. Wij meenen dat de Rijn, ‘ontslagen van de *winterboei*,’ inderdaad het ideaal van vrijheid in zich verwezenlijkt, en wij verheugen ons in de weldaden, die de eerwaardige stroom, door middel der ranke en schoone vaartuigen die zich daarop bewegen, door bevordering van het onderling verkeer en de verbroedering der natiën moet verspreiden. Maar ach, wij vergeten dan maar al te ligt dat Vader Rhenus de wereld niet slechts ‘splitst in *Koningrijken*,’ maar ook in *Hertogdommen* en *Groothertogdommen*, en dat de boeijen, door de regeringen dier landen den Rijn opgelegd,

veel knellender zijn dan die der natuur. Die *zomerboeijen*, zij zijn wel niet zigtbaar in den stroom, maar toch vertoonen zij zich op eene aanschouwelijke wijze in den vorm van kommiezenhuisjes aan den oever en eene reeks schepen in de rivier, die daar wachten tot dat het den Heeren zal behagen hun de operatie der weging en doorsnuffeling, gevolgd door betaling, te doen ondergaan; terwijl de schipper en de koopman eenen tijd verzuimen, die voor hen in den meest werkelijken zin van het woord *geld* is, en de schipper voorts het aangename vooruitzigt heeft, den volgenden dag wederom eenen dergelijken hinderpaal te ontmoeten en wederom dezelfde operatie te ondergaan. Maar ook nog anders vertoonen zich die boeijen, of althans het gevolg daarvan, op aanschouwelijke wijze. Eene wandeling door Wiesbaden of Darmstadt kan ons daarvan overtuigen.

Gelukkig evenwel zal het boeijenstelsel, zoo als het tot dusverre heeft bestaan, weldra tot de geschiedenis behooren. Nadat vele door enkele belanghebbenden of ook van de zijde van sommige staten aangewende pogingen tot vermindering der drukkende scheepvaartregten op den Rijn vruchteloos waren gebleven, begreep men eindelijk dat ook in deze niets zoude worden tot stand gebragt zonder krachtige zamenwerking, en de *Handelsund Gewerbe- Verein für Rheinland und Westphalen* rigtte tot allen, wien, hetzij als belanghebbenden, hetzij als belangstellenden, de Rijnvaart ter harte ging, de uitnoodiging om op 17 Julij 1860 te Coblentz bijeen te komen en daar gezamenlijk de handen aan het werk te slaan. Deze roepstem bleef niet onbeantwoord: op den bepaalden dag verzamelden zich ter aangewezen plaats eene talrijke schaar vertegenwoordigers van handel en scheepvaart, afgevaardigden van steden en kamers van koophandel, directeuren van maatschappijen, advokaten, kooplieden, enz., zoowel van den Boven- en Middel-, als van den Nederrijn, van Spiers tot Rotterdam. Ook Heidelberg, Frankfort a/M. en de Roersteden waren vertegenwoordigd.

Deze vergadering, op uitstekende wijze geleid door den Voorzitter van den genoemden *Handels- und Gewerbe-Verein*, den Heer Alexander von Sybel, gaf bijna eenparig als haar gevoelen te kennen, dat de heffing der toen bestaande tollen, met het oog op haren oorsprong als onregtmatig, en met het oog op de toenemende concurrentie van andere middelen van vervoer als doodend voor de scheepvaart beschouwd moest worden.

Ofschoon nu, zoo als men weet, deze krachtige uiting der openbare meening aan den Rijn, verbreid en ondersteund door de werkzaamheden van het in de Vergadering van 17 Julij benoemde Comité (dat den Heer von Sybel tot voorzitter heeft), reeds vijf maanden later het doel, althans grootendeels, heeft doen bereiken, schijnt het echter thans nog belangrijk een blik te slaan op het verledene, en het is daarom, dat de schrijver dezer regelen zich, op de uitnoodiging der geachte Redactie van dit Tijdschrift, gaarne heeft bereid verklaard een overzigt te leveren van den oorsprong en de verdere lotgevallen der Rijntollen en voorts de dringende noodzakelijkheid der verkregen vermindering aan te wijzen. Tot grondslag van dit overzigt strekken de onderscheidene geschriften door leden van het gemelde Comité in het licht gegeven, die aan het hoofd van dit artikel genoemd worden[1].

De maand Maart 1861, waarin de aangenomen vermindering zal worden ingevoerd en dus een nieuw tijdperk voor de Rijnvaart geopend wordt, is voor het leveren van zulk een retrospectief overzigt bijzonder geschikt.

I.

Bij het onderzoek naar den oorsprong en de lotgevallen der tegenwoordige Rijntollen behoeft men zich niet te verdiepen in den duisteren nacht der Middeleeuwen en de geschiedenis van de willekeurige afpersingen der roofridders, die de burgten, aan de Rijnoevers gelegen, bewoonden. Zij hadden den armen Rijnschippers eene soort van belasting opgelegd, die inderdaad een afkoopsprijs van plundering en gevangenhouding was.

Wij behoeven, om den oorsprong der hedendaagsche scheepvaartregten op den Rijn te onderzoeken, slechts op te klimmen tot den vrede van Campo-Formio, van 17 October 1797, en het daarop gevolgde vredescongres van Rastatt. Bij dit vredesverdrag werd, zoo als bekend is, de linker-Rijnoever

1 Daarbij kan nog gevoegd worden de in Julij 1860 door den schrijver dezes uitgegeven brochure: ‘Iets over de Rijntollen.’

aan Frankrijk afgestaan, en in beginsel aangenomen dat de vorsten, die ten gevolge van dezen afstand hunne landen verloren hadden, eene geldelijke schadeloosstelling zouden erlangen. De gevolmagtigden der onderscheidene mogendheden waren echter nog te Rastatt vergaderd, toen de oorlog op nieuw begon, en eerst door den Luneviller vrede, van 9 Februarij 1801, beëindigd werd. Toen ook bij dezen vredehandel de schadeloosstelling, aan de vorsten van den linker-Rijnoever te verleenen, besproken werd, toen uitten de Fransche plenipotentiarissen den wensch, dat men niet tot eene belasting der scheepvaart op den Rijn zijne toevlugt mogt nemen. ‘De Rijnvaart moet vrij zijn,’ was toen, even als reeds te Rastatt, de leus der Fransche diplomaten[1].

Onder deze omstandigheden werd eene zoogenaamde *Reichsdeputation*, zamengesteld uit vorsten, leden van het Duitsche Rijk, belegd, en het door haar vastgestelde staatsstuk (*Reichsdeputationshauptschlusz*) van 25 Februarij 1803, later bekrachtigd door de conventie met Frankrijk van 27 Thermidor An XII (15 Augustus 1804), hield in § 39 de afschaffing in van *alle toen bestaande Rijntollen, hoe ook genaamd*, en tevens de invoering van een scheepvaart-octrooi, te heffen volgens eenen bepaalden maatstaf en *tot dekking van bepaalde uitgaven*.

Het is van belang § 39 in haar geheel over te nemen:

‘Alle sowohl auf dem rechten als linken Ufer erhobenen Rheinzölle sollen aufgehoben sein, ohne unter irgend einer Benennung wieder hergestellt werden zu können; jedoch mit Vorbehalt der Eingangsgebühren (droits de douane) und eines Schifffahrts-Octroi, welches nach folgenden Grundlagen genehmigt wird. - Da der Rhein von den Gränzen der ba-

1 Eene zeer opmerkelijke bijzonderheid omtrent de Rastatter vredesonderhandelingen (door den Heer Hürter, in zijn *Denkschrift*, p. 13, medegedeeld), is deze, dat toen de Fransche gevolmagtigden *geheele tolvrijheid* van den Rijn vorderden, die van het Duitsche Rijk in groote verlegenheid kwamen, daar hun de middelen tot bestrijding der aan de gemediatiseerde vorsten verschuldigde schadevergoeding ontbraken, en zij toch niet den schijn wilden hebben in liberaliteit voor de Fransche Republiek onder te doen. De Duitschers kwamen toen op de vernuftige gedachte om zich nog liberaler voor te doen dan de Franschen en te verklaren dat zij alleen dan wenschten toe te stemmen, indien Frankrijk ook in de afschaffing van alle stapelregten en van het schippersgild bewilligde: - men rekende er op, dat Frankrijk niet plotseling tot zulk eene hervorming zoude willen overgaan. Maar men bedroog zich zeer: de Duitsche tegenvoorstellen werden door Frankrijk aangenomen, en, ware niet de oorlog weder tusschen beide gekomen, de Rijn zoude reeds toen volkomen vrij geworden zijn.

tavischen Republik an bis zu den Gränzen der helvetischen Republik, ein zwischen der französischen Republik und dem deutschen Reiche gemeinschaftlicher Strom geworden ist, so geschieht die Errichtung sowohl als die Anordnung und Erhebung des Schifffahrts-Octroi gemeinschaftlich von Frankreich und dem deutschen Reiche.

Das Reich überträgt mit Einwilligung des Kaisers alle seine desfallsigen Rechte völlig und gänzlich dem Kurfürsten-Erzkanzler, welcher die Vollmacht des deutschen Reiches hat, mit der französischen Republik alle allgemeinen und besondern Anordnungen in Beziehung auf das Schifffahrts-Octroi abzuschliessen.

Der Ertrag des Octroi hat speciell zu bestreiten die Kosten der Erhebung, der Verwaltung und der Polizei.

Der Ueberschuss wird in zwei gleiche Theile getheilt, deren jeder vorzugsweise bestimmt ist zur Unterhaltung der Leinpfade und der zur Schifffahrt erforderlichen Arbeiten auf jedem der resp. Ufer. Der reine Rest der zum rechten Rhein-Ufer gehörenden Hälfte wird:

1°. zur Ergänzung der Dotation des Kurfürsten-Erzkanzlers, dann für die übrigen in den §§ 9, 14, 17, 19 und 20 gegebenen Anweisungen.

2°. zur Bezahlung der in den §§ 7 und 27 subsidiarisch und bedingungsweise angewiesenen Renten verhypothesirt.

Falls sich ein jährlicher Ueberschuss von Einkünften ergibt, so wird er zur stufenweisen Ablösung der Lasten dienen, mit welchen das Schifffahrts-Octroi belastet ist.'

Men ziet hieruit hoe het scheepvaart-octrooi geenszins werd uitgevoerd met het doel om daarvan eene bron van nationale inkomsten te maken, maar alleen tot bestrijding der uitgaven in het belang der scheepvaart noodzakelijk en voorts tot dekking der verschuldigde schadevergoeding aan de gemediatiseerde vorsten.

Wat de uitgaven in het belang der scheepvaart betreft, houde men in het oog dat, niettegenstaande het in de aangehaalde § 39 bepaalde, bij de conventie van 1804 de werken aan de *oevers* daarvan uitdrukkelijk zijn uitgezonderd.

Art. 35 dier conventie luidt:

'Mit der Erhaltung genannter Leinpfade ist nicht die Verbindlichkeit mitinbegriffen, die Uferbauwerke, die Dämme und andere künstliche Wasserbauwerke, welche gegen die Ueber-

schwemmung bestimmt sind, zu errichten, auszubessern und zu erhalten, sondern blos die Wege, welche über diese Werke hinziehen, die übrigen Werke fallen den Landesherren, Gemeinden oder Privatpersonen, deren Eigenthum durch besagte Arbeiten geschützt oder erhalten wird, zur Last.' De werken aan de oevers zouden dus niet uit de opbrengst van het scheepvaartregt bekostigd mogen warden, - eene zeer billijke en tevens zeer belangrijke uitzondering.

Billijk, omdat die werken veeleer geschieden in het belang der veiligheid van het land, dat zij tegen overstrooming beschermen, dan in het belang der scheepvaart; terwijl, al moge ook de scheepvaart (hetgeen niet te ontkennen valt) dikwijls door die werken gebaat worden, het aan den anderen kant eene waarheid is dat zij ook dan noodzakelijk zouden zijn, indien er in het geheel geene scheepvaart bestond. Daarbij komt nog dat de oeverwerken veelal bestaan in aanplempingen en indijkingen van een gedeelte van den stroom, waardoor land gewonnen wordt, dat in vele staten, bepaaldelijk ook in Hessen-Darmstadt, niet den eigenaar der aan den oever gelegen gronden, maar den staat toevalt.

Belangrijk noemden wij die uitzondering, omdat inderdaad de eigenlijk gezegde oeverwerken veel aanzienlijker kosten veroorzaken, dan het onderhoud der lijnpaden aan die oevers en de zorg voor het vaarwater der rivier. Men verlieze daarom, bij het onderzoek der officiële statistische mededeelingen in de *Jahres-Berichte* der Centrale Rijnvaarts-Commissie, de aangehaalde bepaling van Art. 35 der conventie van 1805 niet uit het oog. Onder de in die verslagen genoemde sommen, voor het onderhoud der rivier uitgegeven, zijn ook voor een deel die kosten begrepen, die niet uit de opbrengst der Rijntollen gedekt mogen worden[1]. Intusschen heeft men, dewijl het hoogst moeijelijk, zoo niet onmogelijk is, het juiste bedrag te bepalen van die uitgaven, die alleen in het belang der scheepvaart geschieden, bij de hier volgende berekeningen, het geheele bedrag der in de officiële verslagen onder den naam van *Rheinbauten* vermelde uitgaven aangemerkt als kosten uit de opbrengst der Rijntollen te dekken.

De tweede categorie van uitgaven, die door middel der aan de scheepvaart opgelegde lasten moesten worden bestreden, wa-

1 Vgl. ons 'Iets over de Rijntollen,' blz. 22.

ren de reeds genoemde renten, als schadeloosstelling aan de vorsten van den linker-Rijnoever, die hunne landen verloren hadden. De lotgevallen dier onderscheidene renten worden naauwkeurig vermeld in de Verhandeling van den Heer Hürter[1], en de slotsom, waartoe hij komt, is zeer opmerkelijk.

In de eerste plaats komt hier in aanmerking eene jaarlijksche rente van fl. 350,000, toegekend aan den gewezen Aartsbisschop-Keurvorst van Mentz, wien daarenboven nog een inkomen van fl. 650,000 uit de opbrengst van andere goederen verzekerd en de titel van Vorst-Primaat verleend werd (§ 25 van den *Reichsdeputationshauptschluss*). Bij de Acte van het Rijnverbond, van 1806, werd hem ook de tot dusverre vrije stad Frankfort, als Groothertogdom, toegewezen. Vier jaren later (den 16 Februarij 1810) sloot de Vorst-Primaat, ingevolge de hem in 1803 verleende volmagt, een verdrag met Frankrijk, waarbij hij de Duitschland toekomende helft van den Rijntol aan Frankrijk afstond, onder de voorwaarde dat hem in de plaats daarvan de vorstendommen Hanau en Fulda zouden worden afgestaan, terwijl deze beide Vorstendommen bezwaard werden met de renten, die de Primaat verpligt geweest was uit de opbrengst van den Rijntol te voldoen. Spoedig hierop verklaarde de Primaat van de hemzelven verschuldigde rente van fl. 350,000 afstand te doen, behoudens zijn regt op de achterstallen, ten bedrage van fl. 600,000, welk regt echter later door den Primaat aan de beide genoemde Vorstendommen is afgestaan.

De val van Napoleon en van het Fransche Keizerrijk, in 1813, had ook de ontbinding van het Groot-Hertogdom Frankfort ten gevolge, terwijl de aan den linker-Rijnoever gelegen landen, op de bekende wijze, bij onderscheidene Duitsche Staten (Pruissen, Hessen, Beijeren) werden ingelijfd. Het gevolg hiervan was dat het Rijn-octrooi, in 1810 aan Frankrijk afgestaan, weder in de handen der Duitsche Staten kwam. De Vorstendommen Hanau en Fulda werden bij Hessen-Kassel ingelijfd en den Primaat eene jaarlijksche rente van fl. 100,000 toegelegd, waartegen hij van al zijne vorderingen, hoe ook genaamd, ter zake van het verlies van zijn Keurvorstendom Mentz afzag, zoodat hiermede ook de verpligting tot betaling der rente van fl. 350,000 of van achterstallen dier rente (aangenomen dat die niet reeds vroeger had opgehouden te bestaan)

1 P. 7-11.

voor altijd was vervallen. Deze uitdrukkelijke afstand had plaats bij de Weener Congres-acte van 9 Junij 1815.

En nu nog een woord over de andere renten, zoo *directe* als *subsidiaire*[1].

De directe renten bedroegen te zamen fl. 90,000 's jaars, aan onderscheidene vorsten verschuldigd, de subsidiaire fl. 71,000.

In 1810 waren, zoo als hierboven reeds gezegd is, de Vorstendommen Hanau en Fulda voor de betaling van beide soorten van renten verbonden verklaard. Hoewel deze beide Vorstendommen in 1815 bij Hessen-Kassel zijn ingelijfd, begreep men echter dat het voor Duitschland eene nationale verpligting was om de voortdurende betaling der renten aan de heffers te waarborgen, hetgeen dan ook bij § 15 der Duitsche Bondacte geschied is. Voorts werd bij § 28 der Weener Conventie van 24 Maart 1815 het verband tusschen de renten en het Rijnvaart-octrooi hersteld, waarbij:

1°. de bepalingen van den genoemden Reichsdeputations-hauptschlusz van 1803 in het algemeen werden gehandhaafd;

2°. de regeringen der onderscheidene Rijn-oeverstaten zich verbonden de renten uit de opbrengst der Rijntollen te betalen.

Tevens bleef gehandhaafd de bepaling van het laatste lid der § 39 van den R.D.H.S. van 1803, dat, wanneer het octrooi, na aftrek van kosten en lasten, een netto-overschot opleverde, *dit tot aflossing der renten* MOEST *worden aangewend*.

Daar echter, zoowel omtrent het juiste bedrag van sommige renten, alsook omtrent de verschuldigde achterstallen, tusschen de te Weenen vergaderde diplomaten verschil van gevoelen was ontstaan, werd, op voorstel van den Pruissischen Gezant Willem von Humboldt, eene commissie benoemd, om het aan elken vorst verschuldigde bedrag definitief vast te stellen. De achterstallen, door deze commissie op fl. 704,926 bepaald, werden herschapen in eene additionele rente, tegen 2½ ten honderd, en dus fl. 17,622.55 bedragende. Van de directe renten was een gedeelte (ten bedrage van fl. 25,000) reeds voor 1812 op verschillende wijzen door Frankrijk geacquireerd, en daar deze

1 Het onderscheid tusschen beide soorten van renten bestond, volgens den R.D.H.S. van 1803, daarin, dat de heffers der *subsidiaire* renten hun regt alleen konden doen gelden, voor zoover de Rijntollen, na de betaling der *directe* renten, nog een overschot opleverden. De heffers der subsidiaire renten verkregen dus, om zoo te zeggen, eene *tweede* hypotheek op den Rijntol.

staat, bij den Parijschen vrede van 30 Maart 1814, van al zijne vorderingen ten laste van Duitschland had afstand gedaan, was ook deze rentenschuld gedelgd, en bleef het bedrag der directe renten nog slechts fl. 65,000 groot.

De subsidiaire renten waren inmiddels voor een gedeelte (ten bedrage van fl. 37.500) door de kroon van Pruissen geacquireerd, terwijl van de overige fl. 34,000 een bedrag van fl. 29,333⅓ door de stad Frankfort was verworven, die, zoo als hierboven vermeld is, toen zij tot Groot-Hertogdom verheven was, den last der rentebetaling op een deel van haar gebied had zien overgaan. De overige fl. 4,666⅔ waren in het bezit van den Graaf van Salm-Reifferscheid-Dijk gebleven. Omtrent de verpligting tot betaling dier fl. 34,000 is reeds vóór vele jaren tusschen de Duitsche Rijnoeverstaten en de stad Frankfort benevens den genoemden Graaf, als renteheffers, geschil ontstaan. Op vele gronden, waaronder ten aanzien van Frankfort's vordering hoofdzakelijk de bewering van schuldvermenging (*confusio*), werd de betaling dier subsidiaire renten geweigerd, tot dat eindelijk ten vorigen jare (op 12 Julij 1860) het door de Duitsche Bondsvergadering aangewezen *Austrägalgericht*[1] de verschillende verweringsgronden der Duitsche Rijnoeverstaten verworpen en hen tot betaling der gevorderde renten veroordeeld heeft. Deze uitspraak, sedert in het licht verschenen en aan het hoofd van dit opstel vermeld, draagt de blijken van eene hoogst naauwgezette en grondige behandeling der regtsvragen, die te onderzoeken waren, en is, zoo als hieronder zal blijken, niet slechts van belang wat de *beslissing* zelve aangaat, maar vooral ook om den inhoud van sommige overwegingen, die op den aard en de strekking der Rijntollen betrekking hebben.

II.

Welke is nu, met betrekking tot de Rijntollen, de slotsom waartoe ons het onderzoek, door den Heer Hürter ingesteld, meet leiden?

Vooreerst, ten aanzien van den oorsprong dier tollen, dat deze geenszins zijn in het leven geroepen, om, met verwaar-

1 Het Ober-Appellations-Gericht van Celle in Hannover.

loozing der belangen van handel en scheepvaart, te strekken tot stijving der schatkisten van de oeverstaten, maar dat integendeel de bestrijding van uitdrukkelijk bepaalde uitgaven de eenige *causa* voor de invoering dier scheepvaartregten is geweest, in eenen tijd toen men, zoo als uit vele staatsstukken blijkt, wat de belemmeringen van handel en scheepvaart betreft, wilde breken met het verledene, en juist daarom bij de oplegging van eenen last, die op deze beide takken van nijverheid zoude drukken, met veel omzigtigheid meende te moeten te werk gaan. Vandaar o.a. de hierboven vermelde bepaling omtrent de *verpligte aflossing* van renten, zoo dikwijls er een zuiver overschot zoude zijn.

Dat de Parijsche vrede, waarbij het in 1803 ingevoerde scheepvaartregt bestendigd werd, daarmede geene andere bedoeling konde hebben, blijkt duidelijk uit Art. 5 van het toen gesloten vredesverdrag, alwaar gezegd wordt:

'La navigation sur le Rhin, du point où il devient navigable jusqu'à la mer, et réciproquement, sera libre, de telle sorte qu'elle ne puisse être interdite à personne, et l'on s'occupera au futur congrès des principes d'après lesquels ou pourra régler les droits à lever par les états riverains, de la manière la plus égale et la plus favorable au commerce de toutes les nations'[1].

Het eerste Artikel der op het Weener Congres, in 1815, omtrent de Rijnvaart vastgestelde bepalingen, was in denzelfden geest vervat[2], en de Mentzer Conventie van 1831 heeft slechts uitvoering gegeven aan de te Weenen aangenomen beginselen en tevens de tolheffing en policiezorg op den conventionelen Rijn geregeld. Die regeling was, zoo als bekend is, vertraagd door het ontstane verschil omtrent de beteekenis der woorden *jusqu'à la mer*, in de aangehaalde Artikelen.

In 1831 werd dus, - en hierop komt het vooral neder, - niet een nieuw scheepvaartregt, op nieuwe grondslagen steunende, met een nieuw doel ingevoerd; neen, het bestaande werd gehandhaafd, ook de maatstaf der heffing bleef dezelfde; - alleen werden daarin die wijzigingen gebragt, die de veranderde staatkundige gesteldheid noodzakelijk maakte.

1 Onder anderen bij de Martens et de Cussy, 'Recueil de Traités, Conventions,' etc. T. III, p. 14.

2 De Martens et de Cussy, T. III, p. 179.

Welligt zal, ten aanzien van de bedoeling en het regtsgevolg der Mentzer Conventie, eene tegenwerping gemaakt worden. Welligt zal deze of gene, uit de omstandigheid dat daarbij ook aan Nederland en Frankrijk een evenredig aandeel in de tolheffing werd toegekend, de gevolgtrekking willen afleiden dat het hier ontwikkelde gevoelen omtrent den aard en de strekking der Rijntollen niet opgaat, dewijl toch de verpligting tot betaling van jaarlijksche renten op die beide staten niet rust.

Eene dergelijke tegenwerping zoude evenwel door de woorden zelve der staatsstukken van 1814 en 1815 (waarvan de Mentzer Conventie van 1831 slechts een uitvloeisel was), in verband met die van 1803 en 1804, worden uit den weg geruimd. De uitbreiding der heffing tot Nederland en Frankrijk was niets anders dan eene, in deze niet geheel juiste, toepassing van het aangenomen beginsel van *gelijke* behandeling der verschillende oeverstaten. Door die minder juiste gelijkstelling werd echter de aloude aard en bedoeling der heffing zelve niet veranderd. In de vermelde uitspraak van het Oberappellationsgericht van Celle, door een aantal kundige juristen gewezen, is deze stelling in al haren omvang aangenomen.

'Der Rhein-Octroi war, so weit Deutschland betheiligt war[1], *lediglich zu dem Zwecke eingeführt*, um deutschen Reichsständen Entschädigungen für ihre Verluste auf dem linken Rheinufer zu gewähren. Die Einleitung des Staatsvertrages vom 15 August 1804, worin Frankreich, welches bereits in die Aufhebung aller Rheinzölle eingewilligt hatte, diesen Zweck des Rhein-Octroi überhaupt anerkannte, berechtigt zu der Behauptung, dass jener Zweck Deutschlands die Veranlassung zu der Einführung eines Rhein-Octroi selbst für das damals französische Rheinufer gewesen ist. Dadurch war schon der Gedanke nahe gelegt, dass, wenn einst Deutschland das linke Rheinufer wieder erlange, ohne die dort depossedirten Reichsstände wieder einzusetzen, der Rhein-Octroi beider Ufer für die Entschädigungsrenten zu verwenden sei.'

Verder wordt in hetzelfde vonnis overwogen dat ook bij den Parijschen vrede de scheepvaartregten geenszins werden gehandhaafd *um als Finanzquelle zu dienen, denn die Grundsätze sollten die dem Handels-Interesse aller Völker günstigsten sein*[2].

1 'Urtheil,' etc., p. 86.
2 'Urtheil,' etc., p. 87.

De vraag is nu, - en het antwoord op deze vraag moet de statistiek ons geven, - of de opbrengst der Rijntollen voor de Duitsche oeverstaten zoo groot geweest is, dat er werkelijk een netto-overschot in hunne particuliere schatkisten gevloeid is? Ofschoon, door de zorg der onderscheidene Duitsche regeringen, de tot het publiek doorgedrongen statistische opgaven wat de volledigheid betreft wel wat te wenschen overlaten, zijn toch ook zelfs deze onvolledige opgaven voldoende om ons de volkomen overtuiging te geven, dat de tollen van 1816 tot 1831 jaarlijks (met uitzondering alleen van het jaar 1821) een nettooverschot hebben opgeleverd. Volgens de opgaven der regeringen zelve heeft dit overschot gedurende de gemelde zestien

jaren bedragen	fr. 8,572,173.76.
Het overschot is echter inderdaad veel grooter geweest, daar de regeringen telken jare als uitgaafpost vermelden de rente aan den Primaat toegekend, ofschoon hiervan, zoo als wij gezien hebben, reeds in 1815 uitdrukkelijk afstand was gedaan en dus geene betaling meer heeft plaats gehad. Over een tijdvak van zestien jaren bedraagt dit	fr. 12,196,800.-.
Voorts heeft men jaarlijks in rekening gebragt, maar niet betaald, het door Frankrijk verworven aandeel in het Rijn-Octrooi, waarvan reeds in 1814, bij den Parijschen vrede, afstand was gedaan, bedragende over zestien jaren	fr. 871,128.57.
Zoodat de netto-opbrengst inderdaad ten minste moet hebben bedragen[1].	fr. 21,646,102.33

Men had dus in de genoemde zestien jaren een zoo groot overschot gehad, dat men, behalve de geregelde voldoening van directe en subsidiaire renten, nog ten slotte beide soorten van renten tegen den penning 40, den bij den R.D.H.S. aangenomen maatstaf, had kunnen aflossen. Immers hiertoe ware, de achterstallen daarbij gevoegd, slechts weinig meer dan fr. 14,000,000 noodig geweest, terwijl daarna van het zuiver provenu nog meer dan *zeven millioen* franken zouden zijn overgehouden.

Beschouwt men dit saldo als een kapitaal, dan zouden de renten daarvan reeds bijna voldoende zijn om de kosten van

1 Meer uitvoerige becijferingen vindt men bij Hürter, p. 12.

het onderhoud der *lijnpaden* langs den Duitschen Rijn te bestrijden, maar men kan zelfs dit saldo geheel buiten aanmerking laten, wanneer men bedenkt welke ontzaggelijke overschotten den oeverstaten nog sedert 1831 zijn ten deel gevallen. Niet over elk jaar is het bedrag met juistheid bekend, maar zeker is het, dat gedurende de jaren 1844-1846 het overschot jaarlijks gemiddeld 300,000 Thaler of fr. 1,200,000 bedragen heeft. Voorts blijkt uit een statistisch overzigt over de jaren 1851-1858, hetwelk door het te Coblentz benoemde Comité is in het licht gegeven, dat het overschot gedurende die jaren voor Pruissen fr. 5,311,536, voor Nassau fr. 3,413,161 en voor Hessen fr. 2,048,456 heeft bedragen, terwijl Baden en Beijeren meer hebben uitgegeven dan ontvangen. Men houde hierbij in het oog dat in deze berekeningen ook de kosten der *oeverwerken* als uitgaven zijn in aanmerking genomen, ofschoon deze, volgens de verdragen, niet uit de opbrengst van het Rijn-Octroi betaald mogen worden.

Uit dit alles volgt zonneklaar dat de Duitsche Rijnoeverstaten, in strijd met den geest der verdragen, den Rijntol als eene bron van nationale inkomsten hebben beschouwd, dat zij wederregtelijk hebben verzuimd de op dien tol drukkende lasten af te lossen en voorts dat, wat er ook moge zijn van hunne aanspraak op vergoeding der kosten van onderhoud, hetgeen zij netto uit de opbrengst der Rijntollen, ook na de aflossing van beide klassen van renten, zouden hebben overgehouden, gekapitaliseerd zijnde, eene jaarlijksche rente zoude opleveren, meer dan voldoende ter dekking van dat gedeelte der onderhoudskosten, die alleen in het belang der scheepvaart gemaakt worden.

Het spreekt van zelf dat, zoolang *formeel* de overeenkomsten bestaan, waaruit het regt tot tolheffing voortvloeit, de tolpligtigen zich niet aan de betaling kunnen onttrekken. Maar sinds den tijd dat de grond, die tot de invoering dier heffing geleid heeft, vervallen is, of althans moet geacht worden vervallen te zijn, behoefden handel en scheepvaart de opheffing of wijziging der bedoelde overeenkomsten niet meer te verzoeken als eene *gunst*, maar konden zij die eischen als een *regt*.

Ook in onze Staten-Generaal is door uitstekende regtsgeleerden dit regt erkend. Nadat bij de beraadslagingen over het budget van buitenlandsche zaken voor 1861, de Heer Thorbecke o.a. had gewezen op ‘de onderzoekingen van particulieren, waardoor aangetoond is dat de tegenwoordige Rhijntollen reg-

tens op geen goeden grond rusten,' werd door Mr. J. Heemskerk Azn. in eene kernachtige rede nog nader de broosheid en onhoudbaarheid van den volkenregtelijken grond dier tollen betoogd[1].

Het door de Coblentzer Vergadering benoemde Comité heeft begrepen in de eerste plaats zich te moeten beroepen op het *regt* om afschaffing te eischen. Het verzoek om vermindering der bestaande tollen tot een matig, in eens te betalen, regt, geschiedde slechts met het oog op de onwaarschijnlijkheid dat men, nadat er zoovele jaren te vergeefs geklaagd was, plotseling eene algeheele afschaffing zoude erlangen. Maar uitdrukkelijk werd door het Comité steeds daarop gewezen (en hierin heeft het zich geheel op het door de Nederlandsche Regering aangenomen standpunt geplaatst), dat elke *vermindering* slechts als overgangsmaatregel tot eene geheele *opheffing* mogt worden beschouwd.

III.

Hoe *wenschelijk*, uit een staathuishoudkundig oogpunt, de opheffing is van alles wat het vrije verkeer belemmert en op handel en scheepvaart drukt, behoeft hier niet betoogd te worden. Deze stelling in een Nederlandsch tijdschrift, voor Nederlandsche lezers te ontwikkelen, het zoude zijn *prêcher pour des convertis*.

Maar de afschaffing of aanmerkelijke vermindering der Rijntollen was langzamerhand *noodzakelijk* geworden, indien men niet de scheepvaart op die rivier geheel wilde zien te gronde gaan.

De Rijntollen bestaan, sinds 1803, uit:

1°. het recognitie-regt, geheven naar den maatstaf van de capaciteit der schepen;

2°. den warentol.

Omtrent de recognitie gold in den aanvang de regel dat zoowel beladen als onbeladen schepen dit regt (10 centimes tot 15 franken, naar gelang van het charter der vaartuigen bedra-

1 'Bijblad der Nederlandsche Staats-Courant,' 1860-1861, Tweede Kamer, blz. 312 en 313.

gende) aan elk der twaalf tolkantoren moesten betalen. Later zijn *geheel onbeladen* schepen daarvan uitgezonderd, terwijl voorts, onder de pressie der demokratische bewegingen van 1848, aan de *zeilschippers* aanmerkelijke begunstigingen zijn toegestaan.

De warentol bedroeg aanvankelijk voor het Rijngebied tusschen Straatsburg en de Nederlandsche grenzen 200 centimes per centenaar voor de opvarende en 133 centimes voor de afvarende goederen, terwijl slechts ten aanzien van enkele artikelen de tol minder (en wel ¼ of 1/20 van het volle regt) bedroeg. Bij de conventie van 1831, toen het regt van tolheffing over den ganschen afstand van Bazel tot aan de zee werd uitgestrekt, onderging de warentol eene evenredige verhooging en werd op 269.81 centimes per centenaar voor de opvarende en 179.47 centimes per centenaar voor de afvarende goederen gesteld. Hoe toen reeds sommige goederen van eene hoogere in eene lagere klasse verplaatst, en sommige geheel tolvrij verklaard werden, en door welke maatregelen der onderscheidene regeringen langzamerheid eene geringe, geenszins toereikende verligting is aangebragt, hebben wij elders vermeld[1].

Hoe de kosten van het vervoer te water, door het hooge scheepvaartregt, voor de meeste artikelen die van het vervoer langs de concurrerende spoorweglijnen in de laatste jaren reeds verre overtrof, is in de door leden van het Comité vervaardigde synoptische tafels met cijfers aangetoond[2]. Het zoude ons te ver leiden al die cijfers hier in oogenschouw te nemen. Sommige dier cijfers zijn vooral voor Nederland van veel belang. Zoo bedroeg het verschil per centenaar tusschen den waterweg van Rotterdam-Amsterdam naar Bazel, of van eene dier Nederlandsche havens per Belgisch-Luxemburgsche baan naar Zwitserland, voor *koffij* fr. 0.58, voor *rijst* fr: 0.90, voor *indigo* fr. 1.56, voor *sigaren* fr. 0.88, voor *thee* fr. 0.77, enz., alles *ten nadeele* van den waterweg. Ook met het oog op den Nederlandsche transito-handel zijn de volgende cijfers van belang: het verschil, per centenaar, ten nadeele van den waterweg, bedroeg tusschen het vervoer van *Rotterdam* of *Amsterdam* naar Bazel, per Rijnschip tot Mannheim, en vandaar per Ba-

1 'Iets over de Rijntollen,' blz. 8-13.
2 Dr. Toegel, 'Die Lasten der Rheinschifffahrt,' p. 6-7. Müller-Melchiors und Vogtherr, 'Begutachtung,' p. 4-5.

denschen spoorweg, of van *Antwerpen* langs de Belgisch-Luxemburgsche lijnen naar Zwitserland, voor *katoen* fr. 1.74, voor *rijst* fr. 1.15, enz. Ook het verschil, ten nadeele van den waterweg, tusschen de kosten van vervoer van Antwerpen over Keulen en den Rijn, of langs de Luxemburgsche spoorweglijn naar Bazel, was aanmerkelijk; zoo bedroeg het per centenaar, voor *koffij* fr. 1.24, voor *suiker* fr. 1.79, voor *rijst* fr. 1.74 enz[1]. Intusschen, wij mogen niet verzwijgen dat ten aanzien van vele warensoorten het verschil ten nadeele van den waterweg geringer was. Gemiddeld bedroeg het verschil tusschen de Rijnroute en de route Rotterdam of Amsterdam-België-Luxemburg-Zwitserland fr. 0.838/9 per centenaar van 50 Kilo[2].

De vermindering van het octrooi, die de vrucht is der in November ll. te Carlsruhe gehouden conferentie, is hoogst belangrijk. Hessen-Darmstadt en Nassau hebben, zoo als bekend is, eene vermindering tot op *één zesde*, de overige Duitsche Rijnoeverstaten eene vermindering tot op *één tiende* van het bij de Mentzer Conventie bepaalde regt toegestaan, terwijl de goederen vroeger aan 1/1 en ¼ regt onderworpen, thans zijn gelijkgesteld en, zoowel bij de opvaart als bij de afvaart, hetzelfde, verminderde, octrooi betalen. Ten gevolge dezer Carlsruher overeenkomst bedraagt nu het octrooi voor de vroeger aan 1/1 en ¼ regt onderworpen goederen, voor den ganschen afstand van Lobith (of Amsterdam-Rotterdam, daar sinds 8 Augustus 1850 alle scheepvaartregten op den Nederlandschen Rijn afgeschaft zijn):

1 Daarbij komt nog de voor den Nederlandschen transito-handel zoo gevaarlijke spoorwegverbinding Antwerpen-Keulen-Rijnspoorweg (linker-oever) tot Bazel, waaromtrent de Heer Toegel, in zijn merkwaardig geschrift (p. 4) opmerkt: 'Durch die helgische und rheinische Bahn ist der Hauptplatz Cöln über Antwerpen ohnehin der See nahezu 10 Meilen näher gerückt als über Rotterdam, und da bei directem Durchgang der Güter per Bahn die Cölner Platzspesen erspart werden, so liegt die Gefahr nahe, dass da die linkerheinischen Bahnen bis Ludwigshafen vollendet der Platz Antwerpen den Platz Rotterdam als Stapelplatz des rheinischen Bergverkehrs bei niederen Bahnfrachten, wie sie die Concurrenz der Schievenwege untereinander erzwingen kann, ganz verdringen werde, *wenn die künstliche Vertheuerung um beinahe das doppelte der Fracht durch das Octroi für den Rhein fortdauert*.'

2 Daar de kosten van het vervoer per Rijnspoorwegen van Amsterdam-Rotterdam naar Bazel, als ook die van Hamburg en Bremen naar Zwitserland, nog steeds veel hooger zijn dan die van het vervoer over België en Luxemburg, zoo behoeft alleen deze laatste spoorweglijn hier in aanmerking te komen.

	Centimes.
tot Bazel	20.58 } per Centenaar.
tot Mannheim	16.98 } per Centenaar.
tot Mentz	12.73 } per Centenaar.
tot Coblentz	8.56 } per Centenaar.
tot Keulen	5.55 } per Centenaar.

Neemt men nu bij de zooëven medegedeelde vergelijkende berekeningen deze vermindering der regten in aanmerking, dan zal wel is waar voor vele goederen het verschil *ten voordeele van den waterweg* blijken zeer gering te zijn, voor andere zelfs nog steeds de kosten van het vervoer te water iets hooger blijven dan die van het vervoer te land; maar men verlieze hierbij niet uit het oog dat voor vele goederen het vervoer per schip op zich zelf eigenaardige voordeelen oplevert, hetzij omdat het den koopman in de gelegenheid stelt door de bevrachting van een schip het geheele middel van vervoer tot zijne beschikking te hebben, hetzij omdat het laden van waren als *stort*goederen dikwijls huur van zakken of balen kan doen besparen, hetzij om andere redenen uit den *aard* der goederen voortvloeijende, terwijl deze voordeelen in de meeste gevallen niet worden opgewogen door de meerdere snelheid van het vervoer per spoortrein, daar, zoo als bekend is, de expeditie langs dit middel van vervoer, vergeleken met de verzendingen te water, meestal geen of weinig verschil in tijd oplevert. Het is echter te verwachten, en in het belang van den handel te hopen, dat ook hierin weldra, door het gemeen overleg der onderscheidene spoorwegmaatschappijen, verbetering moge worden aangebragt.

Ook ingeval dit geschiedt, zal de Rijn met de spoorwegen kunnen blijven concurreren. Wij zeggen dit vooreerst met het oog op bovenstaande cijfers, in verband met de omstandigheid dat de daar als *normaal* aangenomen Rijnvrachten hooger zijn dan de feitelijk bedongene; voorts met het oog op de noodzakelijke vermindering der vrachten op den Badenschen staatsspoorweg, die de te Mannheim per Rijnschip aangebragte goederen naar Zwitserland vervoert. De hier nog wenschelijke reductie zal zeker door de Badensche Regering, als daarvan het behoud der Rijnvaart blijkt af te hangen, niet worden geweigerd.

Intusschen, het te Coblentz benoemde Comité heeft gemeend, ook na den gunstigen uitslag der Carlsruher Conferentie, zijne taak nog niet als volbragt te mogen beschouwen. Het stelt

zich thans nog ten doel pogingen aan te wenden tot het doen afschaffen der *recognitie*, en voorts te trachten eene vermindering der meestal vrij hooge plaatselijke regten, als kaaikraan-, waaggelden enz., die nog op de Rijnvaart drukken, te doen tot stand komen.

Vooreerst: de recognitie. Door het Comité was o.a. ook daarom de vervanging van alle tegenwoordig bestaande scheepvaartregten op den Rijn door een matig *Wasserweg-geld* voorgesteld, omdat op die wijze tevens de recognitie zoude vervallen, die, niettegenstaande de daarin gebragte, bovenvermelde wijzigingen, steeds als verwerpelijk beschouwd moet worden. Het is eene belasting, die vooral daarom zwaar drukt, dewijl zij het kapitaal treft, zonder de op eenen bepaalden tijd door het kapitaal opgeleverde rente en winst in aanmerking te nemen. Hetzij een schip één centenaar of duizend hebbe ingeladen (mits niet geheel ledig varende), de belasting is dezelfde, daar zij naar den maatstaf der *capaciteit* van het schip betaald moet worden. Daar dus deze belasting de scheepvaart op eene ongelijkmatige en daarom onregtvaardige wijze drukt, en daarenboven in die landen waar de Rijnschippers aan patent onderhevig zijn, inderdaad eene *tweede* patentbelasting is, heeft het Comité gemeend, bij eene aan de Pruissische Regering ingediende memorie, zich te moeten verklaren tegen het in Augustus 1860 van die regering uitgegane denkbeeld om, met geheele afschaffing van het octrooi (behalve voor de houtvlotten), de recognitie te laten bestaan, maar ten aanzien van deze heffing weder tot het zuivere beginsel van de Mentzer Conventie en de vroegere overeenkomsten terug te keeren, waardoor dit regt veel drukkender zou zijn geworden dan het tegenwoordig is[1]. Nadat nu het octrooi tot een onbeduidend cijfer is teruggebragt, blijft dus nog de opheffing der meer regtstreeks op de scheepvaart drukkende recognitie wenschelijk.

Hierop werd o.a. bij de beraadslaging in de Eerste Kamer onzer Staten-Generaal over het budget van buitenlandsche zaken voor 1861 (den 27 December ll.) de aandacht gevestigd door

1 Zie omtrent dit, niet aangenomene Pruissische voorstel, het officiële rapport der Commissiën voor financiën, tollen, handel, nijverheid, enz. omtrent het wetsontwerp tot vermindering der Rijntollen door de Pruissische regering ingediend, als een uitvloeisel der Carlsruher overeenkomst, - de *Kölnische Zeitung* van 14 Februarij 1861. De conclusie van dit rapport strekt tot *onveranderde aanneming* van het ingediende wetsontwerp: dit is dan ook onlangs geschied.

den Heer van Rijckevorsel. Zeer teregt merkte deze Heer op: ‘Dat recognitie-geld is een last, die betaald moet worden door de schippers, die goederen laden, hoe weinig ook. Het is een zeer drukkende last. Een schip van 125 last bijv. moet fr. 15 aan ieder tolkantoor betalen. Er zijn 13 tolkantoren. Dat is oorzaak dat, wanneer zij weinig lading kunnen krijgen, zij liever ledig varen, ten einde van dien drukkenden last ontheven te zijn. Dit heeft niet alleen invloed op de welvaart van den schipper, maar ook op de vracht der goederen, op den handel, want dan moet dat goed, dat anders met een ledig terugkomend schip zoude zijn geleden, blijven liggen totdat het voor den schipper der moeite waard is om dat hooge regt te betalen.’ Door den toenmaligen Minister van Buitenlandsche Zaken, den Graaf van Zuijlen van Nijevelt, die herhaalde blijken heeft gegeven in de aangelegenheid der Rijnvaart het grootste belang te stellen, werd, in antwoord op de rede van den Heer van Rijckevorsel, erkend de wenschelijkheid der afschaffing van het recognitiegeld, maar tevens aangetoond dat *Nederland* het meest gebaat wordt door de vermindering van het regt op de goederen, daar toch de recognitie meer indirect op den handel drukt. Voorts van de verrigtingen der twee Nederlandsche leden van het Comité gewagende (behalve den schrijver dezer regelen ook den Heer Mr. H.J. Burger, van Rotterdam), zeide de Minister: ‘de een, uit Rotterdam, stond meer bepaald de belangen van de scheepvaart voor, de andere, uit Amsterdam, die van den handel. Toen ik die Heeren sprak, waren zij het met mij eens, dat, indien men kiezen moest, de afschaffing, die men nu verkregen had, grooter voordeel geeft dan de afschaffing van het gewone recognitiegeld. Dat regt bedraagt voor de grootste klasse van schepen slechts 15 francs voor ieder tolkantoor[1].

En inderdaad, niettegenstaande de bezwaren, die in beginsel tegen het recognitie-regt bestaan[2], moet de vergelijking van het bedrag waartoe dit regt geheven wordt, met dat van het vroegere octrooi, tot de slotsom leiden dat de *keuze* tusschen afschaffing der recognitie of vermindering van den warentol niet zeer moeijelijk konde zijn.

Maar het is thans de taak der Nederlandsche regering om

1 ‘Bijblad,’ 1860-1861, Eerste Kamer, blz. 83 en 84.

2 Zie Toegel, t.a.p., p. 20-21 Müller-Melchiors; und Vogtherr, ‘Begutachtung,’ p. 23.

krachtig daarop aan te dringen, dat ook de recognitie worde afgeschaft. Een beroep, zoowel op de beginselen der staathuishoudkunde als ook op de blijkbare strekking der overeenkomsten waarop de heffing steunt, zal den eisch tot afschaffing regtvaardigen.

En nu ten slotte nog een woord over de plaatselijke heffingen.

Het kaai-, kraan- en waaggeld, in de Rijnhavens geheven, strekt volgens Art. 69 der Mentzer Conventie, *ter goedmaking der kosten van onderhoud en toezigt*. Het maximum is bij dat Artikel bepaald, voor het kaaigeld op 5 centimes, voor het kraangeld 5 centimes bij het lossen en 5 centimes bij het laden, te zamen 10 centimes, voor het waaggeld 5 centimes, alles per centenaar van 50 kilo. Het maximum, voor het magazijnregt vastgesteld (te betalen voor goederen, die in de te dien einde op elke lossings- of ladingsplaats aangelegde magazijnen ter bewaring worden nedergelegd), bedraagt voor elken centenaar ⅓ centime per dag gedurende de eerste maand en ⅙ centime per dag gedurende den volgenden tijd.

Aan deze bepalingen der Conventie is natuurlijk in de verschillende landen en steden op verschillende wijzen gevolg gegeven. Het maximum wordt algemeen als te hoog aangemerkt. In Amsterdam bedraagt, op dit oogenblik, alleen het waaggeld het vastgestelde maximum (één gulden per last, van 40 centenaars); het kaaigeld is verre beneden het maximum, het magazijngeld bedraagt juist de helft daarvan. De aandrang tot vermindering dier regten, van de zijde des Amsterdamschen handels, zal waarschijnlijk in niet langen tijd het gewenschte gevolg hebben. Althans reeds is door Burgemeester en Wethouders vermindering van het waaggeld van ƒ 1 tot op ƒ 0.80 per Last (of 4 centimes per centenaar) voorgesteld. Intusschen, de Amsterdamsche Kamer van Koophandel verklaarde, bij een rapport aan den Gemeenteraad van 27 Augustus 1860, dat zij deze vermindering nog niet als toereikend beschouwde. De Kamer wees daarbij niet alleen op de concurrentie die de Rijnvaart in het algemeen te doorstaan heeft, maar ook op de bijzondere lasten die bepaaldelijk op den *Amsterdamschen* Rijnhandel, en niet op dien van *Rotterdam* en *Dordrecht* drukken, de bruggegelden namelijk en andere heffingen, die tusschen Amsterdam en den eigenlijken Rijn betaald moeten worden. De Kamer stelde daarom voor, het waaggeld tot op 3 centimes per centenaar of ƒ 0.60 per Last te verminderen. Naar aanleiding van dit rap-

port is in de Raadsvergadering van 14 November ll. aan Burgemeester en Wethouders opgedragen eene nadere voordragt omtrent dit punt aan den Raad te doen[1].

Op onderscheidene andere plaatsen openbaart zich een soortgelijk streven, en het in Coblentz benoemde Comité houdt zich thans bezig met het verzamelen van de noodige bouwstoffen om zich van de in dien geest plaats grijpende maatregelen een overzigt te verschaffen en de uitbreiding dier maatregelen zooveel mogelijk te bevorderen.

Hoeveel belang Nederland in alle opzigten heeft bij het behoud en den bloei der scheepvaart op den Rijn, wordt meer en meer erkend. Niet alleen in het algemeen als handeldrijvende natie, moeten de Nederlanders prijs stellen op het bestaan van concurrerende middelen van vervoer, maar bepaaldelijk voor de belangrijke verzendingen van koloniale en andere goederen naar Duitschland en Zwitserland, is het behoud der scheepvaart op den Rijn van veel gewigt[2]. Daarbij houde men in het oog dat al onze koloniale producten in de klasse van het vroegere *volle* regt vielen, zoodat juist ten aanzien van deze goederen de tot stand gekomen vermindering het aanzienlijkst is. Dat dit op de voor die producten te bedingen prijzen voordeelig moet werken, behoeft geen betoog. Voorts kan de transitohandel van Amerika en Engeland op Zuid-Duitschland, voor zoover die zich niet reeds verplaatst heeft, alleen voor Nederland behouden blijven, indien de Rijnvaart weder in staat is met de spoorwegverbinding Antwerpen-Luxemburg-Bazel te concurreren, daargelaten nog de andere, minder goedkoope spoorweglijnen. En, wat nu de belangen der Nederlandsche scheepvaart betreft, het is bekend dat het aandeel onzer reederijen en particuliere schippers in de scheepvaart op den Rijn aanzienlijk is[3].

1 'Bijblad tot de Amsterdamsche Courant' van 16 Nov. 1860.

2 Vgl. o.a. de cijfers in het 'Staatkundig en Staathuishoudkundig Jaarboekje' voor 1860, blz. 201, medegedeeld door den ijverigen en kundigen Secretaris der Amsterdamsche Commissie voor de Rijnvaart, Mr. I.J. Rahusen, aantoonende het verbazend groote aandeel van het Tolverbond in den uitvoer der koloniale producten.

3 Zeer belangrijk zijn de jaarlijksche verslagen omtrent den Nederlandschen handel en scheepvaart op den Rijn (in de 'Staatkundige en Staathuishoudkundige Jaarboekjes') door Mr. I.J. Rahusen. Uit dat over 1859 ('Jaarboekje' van 1860, blz. 192 vlg.) blijkt dat in dit voor de Rijnvaart zoo ongunstige jaar, toch nog meer dan vijf millioen centenaars opwaarts langs Lobith zijn vervoerd, terwijl dit vervoer in 1858 meer dan zeven en een halve millioen centenaars had bedragen.

Nederland is geroepen om door den krachtigen zedelijken invloed, dien het aan het in 1850 gegeven voorbeeld ontleent, ook de opheffing van die lasten te erlangen, die thans nog op de Rijnvaart blijven drukken. De vertegenwoordigers van handel en scheepvaart aan den Duitschen Rijn hebben, bij de door hen aangewende pogingen, voor een groot deel hunne hoop gevestigd op de ondersteuning en medewerking der Nederlandsche regering, en voorzeker, het is voor de Nederlandsche leden van het Coblentzer Comité steeds eene hoogst aangename en streelende gewaarwording, wanneer zij, bij de zamenwerking ter bereiking van hetzelfde doel, zich mogen overtuigen van den opregten eerbied en de warme sympathie, die Nederland zich door zijne milde en vrijgevige handelspolitiek bij de Duitsche naburen verworven heeft.

T.M.C. ASSER.

Bhagavad-Gîta.

(*Vervolg en Slot van blz.* 37.)

> God is een geest, en die hem aanbidden, moeten hem aanbidden in geest en waarheid.
> Joh. IV. 24.

III.

God is een geest, en die hem aanbidden, moeten hem aanbidden in geest en waarheid, - deze, zagen wij, is de hoofdstelling om welke zich de geheele Bhagavad-Gîta beweegt. Waarin nu zulke aanbidding bestaat, hoe God moet gediend worden door heilige gedachten en goede daden, zal na de voorafgaande openbaringen omtrent het wezen zelf der Godheid, thans nader in de zeven laatste zangen worden uiteengezet. Bevatte dus de eerste hoofdafdeeling een meer algemeen overzigt over het gansche stelsel van godsdienst en moraal, en de tweede eene verklaring van het goddelijke wezen, de derde en laatste houdt zich meer in 't bijzonder bezig met het ethos in engeren zin, waarbij dan ook eene naauwkeuriger verklaring van het wezen der dingen, van de menschelijke natuur, van stof en geest, deugd en zonde, niet gemist kon worden.

'Wie uwer dienaren, - vraagt Arjuna, als Krishna zijne gewone menschelijke gestalte weder voor hem heeft aangenomen, - wie uwer dienaren dienen u het best, o Heer! Die zóó (nl. in zigtbare vormen) u trachten te vereeren of die u aanbidden als het onzigtbare, ééne en ondeelbare?' - Wel toch heeft hij begrepen dat voor hem de aanbidding van een zigtbaren God onmogelijk is, maar hij verkeert nog in onze-

kerheid, of anderen, hooger begaafden, meer in de wijsheid geoefenden, niet alligt in staat mogten zijn het verbijsterende gezigt, dat hij aanschouwde, te verduren en te verstaan. Maar Krishna lost dien twijfel voor hem op, en deelt hem de volgende lessen omtrent de ware godsvereering mede: -

Wie vroom en geloovig van zin, mij dienen, worden door mij als waardige dienaren beschouwd.
Wie echter mij eeren als het ééne en ondeelbare, onuitsprekelijke, onzigtbare, aldoordringende, onbegrijpelijke, hoogst gestelde, onbewegelijke, onwrikbare;
En daarbij, onverstoord van gemoed, alle zinnen en hartstogten beheerschen, en zich verblijden in het heil aller levenden, - die hebben waarlijk deel aan mij.
Moeilijker evenwel is de taak van hen, die door het denken het onzinlijke trachten te bevatten: want naauwlijks wordt door ligchamelijke wezens de weg van het onzinnelijke gevonden.
Wie echter, alle werken in mij stellend, slechts mij gedenkend, en buiten mij niemand dienend, steeds mij vereeren door hunne aanbidding, -
Vinden weldra, steeds mij zoekend, o Pârtha! in mij ook den Verlosser uit den oceaan van de wisselingen der sterfelijkheid.
Wijd mij dus uwen geest, rigt op mij steeds uw denken! Dan zult gij hiernamaals voorzeker ook met mij zijn.
Doch zoo ge niet onafgebroken nog uw denken op mij weet te vestigen, zoo tracht mij dan te winnen door gestadige vroomheid.
En zoo ook daartoe u de krachten falen, zoo tracht de werken te doen, die mij gevallig zijn; ook door te handelen ter wille van mij, zult gij volmaaktheid verwerven.
En zoo niet altijd zelfs de werken u gelukken, zoo verzaak dan, mij gedenkend en nederig van zin, het loon der werken.
Meer dan de vroomheid is het weten; onderscheiden van de wetenschap is de bespiegeling en van de bespiegeling de zelfverloochening; maar naast bij de zelfverloochening is ook de rust der ziel.
Wie vrij van haat en nijd jegens eenig levend wezen, zachtmoedig, barmhartig, door zelfzucht niet bewogen, door zelfvertrouwen niet misleid, in vreugde en smart steeds dezelfde, berustend in zijn lot, -
Tevreden, godvruchtig, matig en in het goede volhardend, mijn dienaar, geest en ziel mij wijdt, - die is mij dierbaar.
Wie de wereld niet ergert en door de wereld niet geërgerd wordt, van hoogmoed, afgunst, vrees verlost, - die is mij dierbaar.
Wie zonder eigen wensch, rein van zeden, gelijkmoedig, tot zijnen pligt bekwaam, niets voor zich zelven verlangend, de werken zóó verzaken leerde, - die is mij dierbaar.

Wie noch door vreugde, noch door smart wordt ontroerd, niet treurt en niets verlangt, en goede als slechte uitkomst onverschillig acht, mijn dienaar steeds, - die is mij dierbaar.
Wie gelijk is gezind jegens vijand en vriend, dezelfde in eer en hoon, gelijk in warmte en koude, in genot en smart, van alle zelfzucht vrij, -
Geprezen of gesmaad zich zelf gelijk, zwijgend en berustend, aan geene aardsche woning gehecht, vast van besluit, der godsvrucht eeniglijk gewijd, - die mensch is mij dierbaar.
En wie zóó steeds mogten aanzitten aan het heilig maal, zóó geloovend, zóó mijne dienaren en vereerders, - die zijn mij dierbaar boven allen.

Het voorwerp van de godsdienst, God, is ook het hoogste voorwerp van het weten. Dit verklaart Krishna in den dertienden zang: -

En nu wil ik u zeggen wat voorwerp van het weten zij. Wie dat kent geniet den drank der onsterfelijkheid. Het is het Wezen zonder aanvang, het hoogste Wezen, God; het mag noch Zijn, noch Niet-zijn heeten. -
De weêrschijn van alle werkingen der zinnen, blijft het van alle zintuigen gescheiden; door niets is het gebonden en het houdt het Al te zamen; het is zonder eenige eigenschap en geniet elke eigenschap; -
Het is beide het uitwendige en het inwendige der wezens, het beweeglijke en het onbeweeglijke. Door zijne fijnheid is het niet te onderscheiden, noch van verre, noch van nabij.
Het is onverdeeld, en toch als verdeeld in de levenden. Regerend alle dingen, nu vernietigend, dan weder voortbrengend.
Het licht der lichten, schijnend in de duisternis, - het weten zelf en het voorwerp van het weten, in het gemoed van een iegelijk ingeprent.

'In het gemoed van een iegelijk ingeprent.' De waarlijk godvruchtige mensch vindt dus dat licht der lichten, den Geest der geesten in zich zelven. Het ligchaam, - had Krishna in den aanvang van den dertienden zang gezegd, - en al wat tot het ligchamelijke en zinnelijke behoort, wordt in 't algemeen de stof genoemd. Wie dit alles kent heet dus kenner der stof, der natuur. Maar buiten de stof is er nog iets anders, en buiten hare kennis nog een hooger weten, namelijk de geest, d.i. God en het weten van God. Die geest echter

is wel onderscheiden, maar niet noodwendig ook afgescheiden van de stof: hij bezielt deze, neemt deel aan hare eigenschappen, en regelt hare bewegingen. Natuur en geest zijn dus slechts twee onderscheiden bestaanswijzen van hetzelfde Zijn, geen tegengestelde beginselen: de eerste is datgene wat is, handelt en behandeld wordt, het vergankelijke; de laatstgenoemde, de geest, is gewaarworden, bewustzijn, kennen, beoordeelen regelen en besturen van wat is en geschiedt, het onvergankelijke zijn. M.a.w.: de natuur is het objekt, de geest het subjekt; gene de vorm, deze de ware inhoud; de stof is de schijn van den geest, de geest de waarheid der stof:

> Natuur en geest zijn zonder aanvang, beide. De eigenschappen en hare veranderingen ontstaan uit de natuur.
> De natuur is de grond van de werkingen der oorzaken en gevolgen. De geest is de grond van het gewaarworden dier werkingen[1].
> De geest toch is in de natuur en heeft dus ook deel aan de natuurlijke eigenschappen. Vandaar dat hij in elke geboorte voor de gewaarwordingen vatbaar blijft[2].

1 Over deze eenigzins vrijer door ons vertaalde plaats wordt veel door de uitleggers, zoowel door de Indische scholiasten zelve als door de Westerschen getwist. In 't oorspronkelijke lezen wij:

‘Kâryakaranakartritve hetuh prakritirutchyate,
Purushah sukhadukhânâm boktritve heturutchyate.’

Schlegel vertaalt: - ‘In actione ministerii corporalis principium declaratur natura; Genius in doloris ac voluptatis perceptione principium declaratur;’ - en neemt daarbij de lezing *kárana* aan. Lassen echter leest met den scholiast Madhusûdhana: *karana*, en vertaalt: - ‘Natura in caussa est cur agant sensus, mens, etc. id quod eis agendum est.’ - Op grond van deze laatste, duidelijker uitlegging, meenen wij regt te hebben de plaats dus over te brengen: - ‘De natuur is de grond van het te weeg brengen der gevolgen door de oorzaken (zintuigen, enz.), - de geest is de grond van de gewaarwordingen van genot en smart (van de gewaarwording der gevolgen derhalve), - of wel, in gelijken zin, doch korter en minder letterlijk, als boven.

2 Mede eene betwiste plaats:

‘Kâranam gunasango 'sya sadasadyonijanmasu.’

Schlegel; - ‘propensio erga qualitates caussa est generationum eius e bono vel malo utero.’ - Lassen merkt echter op, dat dit lijnregt strijdt met den ganschen zin van het gedicht en keert dus, met den scholiast Shrîdhara, de konstruktie om, waardoor men de overzetting verkrijgt: - ‘Dit is oorzaak, dat,’ enz. - Of als boven: ‘Van daar dat,’ enz.

Maar in dit ligchaam is die geest ook de waarnemer, de opzigter, de raadgever, de regeerder, de heerscher.
Wie aldus den geest en de natuur met hare eigenschappen verstaat die wordt, waar ook zich keerend, niet meer geboren.
Daar zijn er die door eigen kracht den geest in zich zelven ontwaren; daar zijn er ook die hem vinden door het verstand, en anderen weder die hem ontdekken door de werken.
En eindelijk ook dezulken die uit zich zelven hem niet kennen, maar, van anderen leerend, hem dienen in hunne handelingen. Ook dezen, getrouw aan de heilige lessen der wijsheid, overwinnen eenmaal de sterfelijkheid.

Zoo dikwerf iets ontstaat, wat ook, bewegelijk of onbewegelijk, wordt het voortgebragt, o Bhârata! door de verbinding van stof en geest.
Wie dezen, den geest, als heerscher, in alle dingen aanwezig, doch bij 't vergaan der dingen niet vergaande, aanschouwt, die ziet regt.
En hem kennende als den eenigen en alomtegenwoordigen Heer der wezens, wordt hij door zich zelven ook niet verdorven en gaat daarom den hoogsten weg.
Wie inziet, dat alle werkingen door de magt der natuur geschieden, en dat hij zelf haar werkmeester dus niet is, die ziet regt.
Wanneer hij het bijzonder bestaan der enkele dingen in de eenheid ziet en beseft hoe het uit de eenheid zich ontwikkelt, dan kent hij Brahma.
Omdat die hoogste, onverderfelijke geest geen aanvang heeft en vrij is van de eigenschappen, handelt hij in dit ligchaam verwijlend, niet, en wordt ook niet verdorven.
Gelijk de alomtegenwoordige aether om zijne fijnheid nooit kan worden beschadigd, zoo lijdt ook de geest geen smet, ofschoon hij allerwege de stof doordringt.
Gelijk één zon, o Bhârata! dit gansch heelal verlicht, zoo ook één geest het stoffelijke Al.
Wie zóó met het oog der wijsheid de onderscheiding tusschen stof en geest, den kenner der stof en de verlossing der levenden uit de magt der natuur aanschouwen, die komen tot het hoogste goed.

Eene merkwaardige onderscheiding tusschen het werkend en het lijdend beginsel in de Godheid, waardoor alle dingen ontstaan, vinden wij in 't begin van den veertienden zang. Het is intusschen eigenlijk niets anders dan de ons welbekende ‘natura naturans’ en ‘natura naturata,’ - ook uitgedrukt

door het zinnebeeld van het mannelijk en vrouwelijk element. - Onder dezen laatsten vorm, doch met onderscheiding tevens van het objektieve (Brahma) en het subjektieve (Krishna), welke voor 't overige natuurlijk weder volkomen identisch zijn, treffen wij het bedoelde denkbeeld hier aan:

> Brahma, de Godheid, is voor mij de schoot, waarin ik de kiem van al het wordende nederleg. Vandaar de oorsprong aller levenden, o Bhârata!
>
> Uit welken schoot ook de vormen van het leven te voorschijn treden, de groote Godheid is daarvan de moeder, o Kaunteya! en ik de vader, de oorsprong van het zaad.

Uit die natuur, wier schoot, door den goddelijken geest bevrucht, alle vormen des levens te voorschijn brengt, spruiten nu ook de reeds meermalen vermelde drie eigenschappen voort, aan welke alle wezens, ook de hemelbewoners, onderworpen zijn: -

> Het wezen, de hartstogt, de duisternis[1], deze zijn de eigenschappen, die, uit de natuur geboren, den onvergankelijken geest in dit ligchaam gebonden houden.
> Het wezen is rein en zonder smet; het bindt den geest door den wensch naar wijsheid en geluk.
> De hartstogt is met de neigingen verwant, en ontstaat uit de begeerlijkheid; hij bindt den bewoner van het ligchaam door de zucht tot de werken, o Kaunteya![2].

1 Hoogst moeilijk schijnt het, in onze talen volkomene geschikte woorden voor de benamingen althans der twee eerste eigenschappen uit te denken. In 't Sanskriet heeten zij, *sattvam, rajas* en *tamas. - Sattvam* (van *sat*, deelwoord van *as*) beteekent letterlijk: 'dat wat een Zijn deelachtig is,' en wordt overdragtelijk genomen voor 'datgene wat wezenlijk, wat waar is.' Von Humboldt vertaalt: 'Wesenheit,' en Schlegel: 'essentia.' -*Rajas* heet eigenlijk 'stof,' maar komt van een wortel *ranj* of *randsch*, die 'aankleven, zich aan iets hechten' beteekent. Vandaar, en met het oog op den zin, dat het woord door 'Irdischheit' of door 'impetus' of door 'hartstogt' kan vertaald worden. Zoo vertaalt ook Eichhoff (Poésie héroïque des Indiens, etc.) 'passion'; minder juist, naar 't ons voorkomt, *saitvam* door 'lucidité.' *Tamas* eindelijk, is eenvoudig 'duisternis,' en levert dus geene moeilijkheid op. - De wijsgeerige beteekenis der genoemde woorden zal voor 't overige genoegzaam uit onze overzetting van den tekst zelven blijken.

2 In eene vroegere afdeeling van dit opstel is eene fout in de verklaring van dezen naam ingeslopen. Lees nl.: 'zoon van Kuntî,' - niet 'Kuntâ'. - Wij nemen deze gelegenheid tevens waar om eene andere feil te herstellen, maar die geheel buiten onze schuld lag. Wij spraken, bij de opsomming van de bewerkingen der Gîta, o.a. ook van die van Hertford. De catalogus, welken wij hadden geraadpleegd, gaf den titel van 't bedoelde werk zoo op. Het werk zelf dezer dagen ontvangend, zagen wij dat de schrijver Thomson is geheeten en zijn boek te Hertford heeft uitgegeven. Wat deze bewerking op zich zelve aangaat, wij kunnen er alleen van zeggen, dat het uiterlijk, 't welk inderdaad zeer elegant is, ons meer voldeed dan de inhoud. Versch eidene plaatsen zijn zwak, zoo niet slecht vertaald; de inleiding en de menigte van aanteekeningen hebben ons juist niet veel verder gebragt in het verstaan van het gedicht, en dienen soms eer om ons oordeel te verwarren, terwijl in 't algemeen de schrijver òf zelf te zeer in zijne eigene eenzijdig kerkelijke begrippen is bevangen, òf te zeer voor de vooroordeelen zijner landgenooten is bevreesd, om een eenigzins juist en billijk oordeel over de Indische wijsbegeerte te kunnen vellen. Met den elfden, in onze vorige afdeeling besproken zang weet de schrijver in 't geheel geen weg, en erkent stilzwijgend dat hij den zin der voorstelling niet begrijpt. Eene bevestiging te meer derhalve voor de waarschijnlijke juistheid onzer opvatting, indien deze voor 't overige op goede gronden steunt.

De duisternis wordt geboren uit onwetenheid; zij is voor den sterveling de verbijstering; zij bindt hem door ledigheid, traagheid, werkeloosheid, o Bhârata!
Het wezen verzekert geluk; de hartstogt drijft tot pogen; de duisternis houdt het weten gevangen en slaat den sterveling met verdwaasdheid.
Zijn de hartstogt en de duisternis overwonnen dan ontstaat het wezen, o Bhârata! De hartstogt als het wezen en de duisternis, de duisternis als de hartstogt en het wezen niet meer gelden.
Wanneer in dit ligchaam allerwege het helder licht der wijsheid schijnt, dan weten wij, dat het wezen tot wasdom is gekomen.
Zucht naar winst, streven naar bezit, onderneming der werken om het loon, onrust, begeerlijkheid, - deze ontstaan als de hartstogt tot rijpheid komt.
Vadsigheid, traagheid, verdoving en dwaasheid eindelijk, o Kuru's zoon! worden geboren bij het wassen van de duisternis.
En wanneer nu de sterveling onder de heerschappij van het wezen tot de ontbinding overgaat, dan stijgt hij omhoog naar de heilige woningen van hen die de waarheid leerden kennen.
Wanneer hij sterft als hartstogt hem beheerscht, dan wordt hij wedergeboren onder hen die het loon der werken zoeken. En wie in duisternis sterft, die wordt herboren uit een dierlijken schoot.
Wezenlijk en zonder smet is de vrucht der goede daad; leed is de vrucht van den harstogt; onwetendheid die der duisternis.
Uit het wezen wordt wijsheid geboren, uit den hartstogt begeerlijkheid, uit de duisternis dwaasheid en onwetenheid.
Omhoog gaan wie in 't wezen volharden; in het midden verwij-

len wie in den hartstogt leven; en wie in de duisternis wandelen, zinken tot den laagsten staat.

De mensch derhalve, die in zijne gedachten en handelingen hartstogt zoowel als duisternis overwon, en daarmede zóó geheel aan zijn eigen wezen leerde beantwoorden, dat hij ook door dit wezen niet meer als door iets uitwendigs, maar in waarheid alleen door zich zelven, door den goddelijken geest die in hem woont, tot handelen wordt bewogen, - de aldus ethisch gedetermineerde, - zouden wij in onze spreekwijze den dichter nazeggen, - heeft deel aan God en verwerft het hoogste en volkomene geluk. Dit is het wat de Indische wijsgeer de overwinning der eigenschappen noemt: het wegvallen van het onderscheid door oplossing in eene hoogere eenheid, in welke het wezenlijke tot natuur is geworden en waar alzoo geen invloed van de verschillende eigenschappen, als zoodanig, meer ondervonden wordt: -

Wie, toeschouwend, geen anderen werkmeester buiten de eigenschappen ziet, en tevens datgene kent wat boven die eigenschappen is, die komt tot mijne natuur.
De sterveling, die deze drie uit de stof geboren eigenschappen overwint, wordt verlost van de geboorte, van den dood, van den ouderdom en van de smart, en gevoed met de spijze der onsterfelijkheid. -
Wie niet meer wordt bewogen, noch door het wezen, noch door den hartstogt, noch door de duisternis, wanneer zij komen, en ze niet meer terug wenscht waar zij wijken, -
Als een onverschillige kan toezien, onverstoord door eenige dier eigenschappen, en vaststaat, en niet wankelt, overtuigd dat zij hare noodzakelijke wetten volgen, -
- - Die is het, die de eigenschappen heeft overwonnen.
Mij dienend met uitsluitende dienst, wordt hij opgevoerd, na de overwinning der eigenschappen, tot den goddelijken staat.
Want ik ben het beeld van Brahma, den Onvergankelijke, ik de onsterfelijkheidsdrank en de eeuwige wet en de eindelooze gelukzaligheid.

Aan eene Vedische overlevering een geschikt beeld tot verdere inprenting zijner zedeleer ontleenend, vestigt Krishna thans in de eerste versregelen van den vijftienden zang de aandacht des leerlings op de gelijkenis van den heiligen vijgenboom,

die in de oude Indische mythe de schepping vertegenwoordig, doch hier, in omgekeerden zin, van het stoffelijke op het zedelijke wordt overgebragt: van de aarde en het aardsche, waarin het stoffelijke wortelt, losgemaakt, stijgt de geest omhoog naar de eeuwige gewesten, uit welke geen terugkeer meer is. Dichterlijk wordt hier vooral de bevrijding van den geest uit de banden der onbewuste natuur en toch ook tevens het bezielen dier natuur door den zich zelf bewusten goddelijken geest in de bedoelde regelen geschilderd: -

> De overlevering spreekt van een heiligen vijgenboom, die zijne wortels naar boven schiet, en zijne takken naar omlaag, en waarvan de bladeren lofzangen zijn. Wie dezen kent, die kent de Schrift.
> Naar omlaag echter en ook naar omhoog verbreiden zich in waarheid de takken van dien boom; zij spruiten uit de zinnelijke dingen, en worden gevoed door de eigenschappen. En naar omlaag rigten zich de wortels, die door het loon der werken het menschengeslacht gebonden houden.
>
> Maar in dezen vorm is hij in de wereld evenmin als zijn aanvang, einde en wezenlijke staat bekend. Toch is het deze boom, die met zijne wijdspreidende wortels door het scherpe zwaard der zelfverloochening moet worden uitgeroeid.
> Eerst dan toch kan de woning worden gezocht, uit welke geen terugkeer meer is. Want dààr is de eerstgeboren Geest, tot welken ik u heenleide en uit wien in den beginne alle dingen geworden zijn.
> Wie, vrij van dwaling en van waan, de zonde en de begeerlijkheid en de verleiding der zinnen overwint, en, steeds levend in den geest, van de tegenstrijdige gewaarwordingen van genot en smart is verlost, die komt tot deze eeuwige woning zonder dolen.
> Geen zon, noch maan, noch vuur verlicht die wereld, uit welke geen terugkeer meer is: die wereld is mijne verhevene woning.
> Maar een deel van mij, levend en eeuwig van duur, maakt ook in de wereld der stervelingen zich meester van de ziel en van de zintuigen, die in den schoot der natuur zijn nedergelegd.
> En welk ligchaam die heerscher ook in bezit neme, en uit welk hij ook uittrede, hij begeleidt het, ziel en zinnen met zich voerend als de wind de geuren der bloemen.
> Het gehoor, het gezigt, het gevoel, de smaak, de reuk en de gewaarwordende ziel grijpt hij aan, en rigt ze op de zinnelijke dingen.
> Maar dat hij het is, die in het ligchaam verwijlt en het verlaat, en, met de eigenschappen zich verbindend, ze in 't werk stelt en

gebruikt, - dat bemerken de dwazen niet; maar wie met het oog der wijsheid zien, die verstaan het.
De ware vromen aanschouwen, denkend, den geest in zich zelven; maar wie in den geest nog niet leven, zien, verdwaasd, ook bij nadenken hem niet.
Weet dat alle glans die uitgaat van de zon om de wereld te verlichten, en van de maan en van het vuur mijn lichtglans is.
De aarde doordringend, onderhoude ik alle wezens door de kracht die in mij leeft: - ik ben het sap, dat de plant voedt en haar smaak verleent;
Ik ben de warmte, die het dierlijke ligchaam vervult en, met de ademhaling verbonden, het vierderlei voedsel toebereidt.
Ik woon in het hart van een iegelijk mensch; uit mij is de rede en de herinnering en de wetenschap; in de heilige boeken ben ik het voorwerp van het weten, en ik ben daarvan tevens de maker en de verklaarder.

Eenigzins vreemd en moeilijk te begrijpen moet den wijsgeerig onvoorbereide het slot van den hier besproken zang voorkomen. Bij den eersten aanblik toch schijnt het, alsof hier werkelijk van drieëerlei onderscheiden geest de rede is. Bij eenig nadenken echter blijkt, dat er, even als boven bij de tegenstelling van het werkend en lijdend beginsel der Godheid, slechts eene metafysische, eene afgetrokkene, geenszins werkelijke onderscheiding wordt beoogd: -

Tweeërlei geest is in de wereld: de deelbare en de ondeelbare: de deelbare is het Al der wezens, de ondeelbare is gezeten in den hooge.
Maar een andere is de nog hoogere geest, die de Geest der geesten wordt genoemd, en, de drie werelden doordringend, het Al te zamen houdt, almagtig, onverderfelijk.
Omdat ik boven het deelbare en het ondeelbare beide ben verheven, daarom worde ik onder de menschen en in de heilige boeken als de Geest der Geesten vereerd.
Wie van dwaling vrij, dus als den Hoogsten Geest mij kent, die, o Bhârata! dient mij, alle dingen kundig, in alle handelingen des levens. -
Zoo is de meest verborgen leer door mij u geopenbaard. Die kennende, vermag een elk, o Bhârata! een wijze te worden en van de werken vrijgemaakt.

In onzen spreektrant uitgedrukt, zou dus het bovenstaande

luiden: - De goddelijke geest, de Godheid, kan onder tweëerlei bestaanswijzen worden begrepen: als het ééne en ondeelbare, het Al der wezens, maar ook als het menigvuldige in het bestaande, als de oneindige verdeeldheid: God is evenzeer het ééne in het vele als het vele in het ééne. Maar geen dier beide vormen is de volstrekt ware: het eenig wezenlijk absolute is de eenheid van beide, in welke de antinomie, de schijnbare tegenstrijdigheid volkomen is opgelost: de Geest der geesten, de Geest zelf van den geest, - Paramâtma, Purushottama[1]. - Dus verklaard, - en die verklaring ligt voor de hand, - schijnen de besproken versregelen ons niet alleen niets duisters, maar integendeel eene onder ons algemeen bekende en ook erkende wijsgeerige waarheid te bevatten.

Wat echter ons inderdaad niet gemakkelijk te verklaren voorkomt, dat is de aanvang van den zestienden zang, in welken eene tegenstelling wordt gevonden tusschen de menschen, die met goddelijke, en die welke met daemonische natuur worden geboren. De eersten, - zegt Krishna, - komen, ook dwalend, tot den regten weg terug, maar de laatsten vinden God nimmer. Deze stelling nu komt ons voor, in lijnregte tegenspraak met al het vroeger gezegde te verkeeren: wel is het stelsel dat ons hier wordt bekend gemaakt, een streng deterministisch te noemen: alle gevolgen worden er in toegeschreven aan hunne bepaalde, noodzakelijke, onvermijdelijke oorzaken, en die oorzaken zijn nooit zonder hare even noodzakelijke gevolgen; maar

1 Merkwaardig is hier de verwarring, in welke de eerste, Engelsche, vertaler, Wilkins, bij de hier bedoelde plaats geraakt: - ‘This, - zegt hij in zijne aanteekening, - and the following period are so full of mystery, that the translator despairs of revealing it to the satisfaction of the reader.’ - En daarop werkt hij de verschillende uitdrukkingen van Kûtashtha, Purusha, Paramâtma, Isvara en Purushottama, die blijkens den zamenhang wel alle tot de Godheid betrekking hebben, doch geenszins, gelijk hij meent, vijf verschillende begrippen aanduiden, op zoo verwonderlijke wijze dooreen, dat inderdaad niemand er meer wijs uit kan worden. Toch zijn de aangehaalde regels, gelijk ons blijkt, zoo onbegrijpelijk niet voor wie slechts eenig denkbeeld van metafysische onderscheiding bezit. Een merkwaardig bewijs alweder voor de soms wel eens betwiste stelling, dat de anders meest beschaafde en geletterde Engelschman, zoo hij geen Duitsche opleiding gehad heeft, doorgaans veel minder geschiktheid voor de bevatting van spekulatieve begrippen vertoont dan de welligt veel minder geleerden onder de Duitschers of onder de onzen. Ook Thomson, l.l., vat zelfs nu nog hoegenaamd niets van de gansche, hier besproken plaats, en de moeilijkheid in de volgende gelegen, vermoedt hij niet eens.

steeds blijft dit een ethisch, nooit wordt het een fatalistisch determinisme. Hier daarentegen schijnt het laatste, het dogma der predestinatie, der uitverkorenheid, te zijn erkend. Zou intusschen de moeilijkheid zijn op te lossen wanneer wij aannemen, dat de dichter hier slechts op den onmiddellijk voorafgaanden en eveneens op den onmiddellijk volgenden staat van den herborene het oog heeft, die, eenmaal tot de lagere natuur vervallen, ligt verleid wordt om deze ook in nieuwe geboorten te volgen, en dus terug te zinken tot den laagsten staat, zonder daarom nog van eeuwigheid tot eeuwigheid te zijn voorbestemd tot het kwaad? De schoone, vroeger medegedeelde uitspraak omtrent den boosdoener die zich bekeert en daardoor geregtvaardigd wordt voor God, schijnt ons wel aanleiding te geven tot dergelijke gissing. Wat hiervan zij, kracht en levendigheid van schildering zal aan het tafereel wel niet ontzegd kunnen worden, 't welk hier van den zondigen, in 't kwaad verharden mensch, - 't zij dan daartoe gepredestineerd of niet, - door den dichter wordt opgehangen, en waaraan dan ten slotte de waarschuwing wordt geknoopt om de poorten der duisternis te vlieden en gehoorzaam te zijn aan de voorschriften der zedewet: -

> De boozen kennen geen wassen en geen afnemen in het goede; geen reinheid, geen zedelijkheid, geen waarheid wordt in hen gevonden.
> Zij zeggen dat er in deze wereld niets waars en niets onvergankelijks is, en dat zij geen bestuurder heeft en uit geen vaste opeenvolging van oorzaken ontstaat, maar dat alles het gevolg is van het toeval.
> In die meening bedrijven zij, verdwaasd, onwetend, diepbedorven, soms vreeselijke, voor het menschdom noodlottige daden.
> Zich overgevend aan onverzadelijke lust, bedriegelijk, stout, hoogmoedig, aan valsche leeringen geloofslaande, leiden zij een onzedelijk leven en gaan ten verderve.
> Uitspattend ook in den geest, oordeelen zij, dat alles eindigt met den dood[1]; en, aan den hartstogt, als ware hij het hoogste goed, zich overgevend, meenen zij dat er niets anders is.

1 En nu zou men, na kennisneming van gezegden als het bovenstaande en van zoovele andere dergelijke, nog durven beweren, dat de Indische godsdienst slechts de oplossing van den geest in 't ijle niets heeft gepredikt? Wij wagen het niet zulk eene meening nog bij onze lezers te onderstellen.

Omstrikt door de honderde banden van ijdele hoop, tot toorn en wellust steeds geneigd, trachten zij, om aan hunne begeerten te voldoen, naar schatten verworven door ongeregtigheid.
'Dit, - zeggen zij, - is heden door mij verkregen, die wensch zal ook worden vervuld; dit heb ik reeds en ook dat zal ik nog verwerven.
Deze vijand werd door mij verslagen, en ook die anderen zal ik dooden.
Ik ben heer, ik geniet, ik ben volmaakt, ik ben magtig en gelukkig.
Ik ben rijk en edel van geslacht: wie is mijn gelijke? Ik wil offeren, ik wil geschenken uitdeelen, en ik wil vrolijk zijn!' - Zoo spreken zij, de dwazen!

Door waan bedrogen, in de strikken der dwaling gevangen, hunne lusten volgend, storten zij neder ten laatste in de hel der onreinheid.
Overmoedig, hardnekkig, met schatten, trots en stoutheid wèl voorzien, verrigten zij nog offeranden, maar die van 't heilige niets hebben dan den naam.
Verslaafd aan zelfzucht, geweld, aanmatiging, wellust en toorn, haten zij mij, de boozen, in zich zelven en in anderen.
Maar dezen, mijne hateren, de slechte en de laagste der menschen, werp ik ook terug steeds in de wisselvalligheden der sterfelijkheid en doe in ongeluk ze herboren worden uit een daemonischen schoot.
Zoo, in dien schoot gevangen, verdwaasd van geboorte tot geboorte, mij niet vindend, gaan ze in 't eind, o Kaunteya! den allerlaagsten weg.
Drie vormen heeft de poort dier hel, waarin zij zelve zich nederstorten: de begeerlijkheid, de hartstogt, de zelfzucht. Deze dus ontvliede de mensch.
Deze drie poorten der duisternis ontgaande, vindt hij, o Kuntî's zoon! het waar geluk en gaat den hoogsten weg.
Maar wie de voorschriften der zedewet verwaarloost en slechts leeft naar de willekeur der lusten, die komt niet tot de verlossing, noch tot geluk, noch tot den hoogsten weg.
Daarom zij steeds die wet in doen en laten uw gezag. Wetende wat zij beveelt, hebt gij te handelen ook naar dat gebod.

De vóórlaatste of zeventiende zang wijdt nog enkele, merkwaardige regelen aan het onderscheid tusschen het geloof der verschillende menschen naar gelang van elks karakter, waaraan tevens weder een uitval tegen de schijnheiligheid en het onzinnig ascetisme wordt verbonden: -

Drieërlei is het geloof der stervelingen. Het wordt geboren uit ieders bijzondere inborst: - het wezenlijke, het hartstogtelijke, het duistere. - Met elks inborst, o Bhârata! stemt ook elks geloof overeen. De mensch die aan iets gelooft is als datgene waaraan hij gelooft.
Aan de goden offeren wie het wezen deelachtig worden, aan de geesten en reuzen wie den hartstogt volgen, aan de afgestorven en verloren zielen de duisterlingen.
Wie zich kastijden met boeten door de zedewet niet goed te keuren, schijnheilig, waanwijs, wellustig, hartstogtelijk en geweldig van aard, - En dwaselijk de elementen pijnigen, die in dit ligchaam wonen, - en dus mij pijnigen, wonende in de schuilhoeken van het ligchaam, - die zijn overgegeven aan de booze geesten.

Als voorbeeld, en ter opheldering mede van het ethisch standpunt des dichters, nemen wij uit de verder volgende onderscheidingen van het voedsel (het geestelijke natuurlijk), het offer, de boete en de gift, naar de drie ons bekende eigenschappen, die der laatstgenoemde over: -

De gift, door den onbaatzuchtige, alleen omdat het goed is te geven, aan wie het waardig is ter regter tijd en plaats geschonken, is de wezenlijke gift.
Maar de gift van den hartstogt is die, welke met weêrzin, doch uit wederkeerig gunstbejag of uit hoop op belooning geschiedt.
En uit de duisternis wederom is de gift, die ter kwader uur en plaats aan onwaardigen zonder welwillendheid en met minachting wordt uitgedeeld.

Hoe ook intusschen onderscheiden, niets is wezenlijk wat niet waar is en heilig, niets van eenige beteekenis wat zonder geloof en godsvrucht geschiedt: -

Het Wezen[1] is de waarheid en het heilige, het is ook de goede daad, o Pritha's zoon!

1 Het *Wezen* is hier een van de drie heilige namen der Godheid, die in een der voorafgaande regelen worden opgesomd, nl.: *om, tat* en *sat*. - Het eerste dezer éénlettergrepige woorden heeft geene grammatikale beteekenis: het is niets anders dan eene aanroeping: ‘om!’, en wordt ook het ‘monosyllabum mysticum’ geheeten. Het devanâgâri-karakter, waardoor het bedoelde woord wordt uitgedrukt, is één enkele letter, in welke twee klinkers, *a* en *u* en één neusklank, *m*, zijn zaamgebragt. De eenheid van God in de menigvuldigheid werd symbolisch, als eene Drieëenheid, daardoor voorgesteld. - *Tat* heet letterlijk: ‘dit;’ het is het Zijn op zich zelf, ‘das Ding an sich.’ - *Sat* eindelijk, waarvan, gelijk wij zagen, *sattva* afkomt, is het deelwoord van *as*, - ‘zijn,’ - en beteekent hier het reële zijn, het wezen en de waarheid van al wat is. Wij onderscheiden *sattva* en *sat* - ‘Wesenheit und Wesen,’ - door de kapitale letter: ‘wezen en Wezen.’

Het is het ware offer, de regte boete, de juiste gift en alle werk, ten goede ondernomen.
Maar al wat gedaan wordt zonder godsvrucht en geloof, zij het offerande, boete, gift of daad, is nietig, o Pârtha! en geldt noch in deze wereld, noch in eene andere.

Uit den laatsten, achttienden zang meenen wij thans nog ten slotte en zonder nadere verklaring het voornaamste gedeelte te kunnen overnemen. Daarin komt Krishna op de aanleiding der gansche zamenspraak, - het ware verzaken der werken door de verzaking van het loon, - terug, licht dat nader toe door Arjuna te herinneren aan 't geen hij in de vorige gesprekken hem heeft medegedeeld, vat nog eenmaal zijne leer omtrent de goddelijke en menschelijke dingen in een kort woord te zamen, en vraagt eindelijk zijnen leerling, na eene vermaning omtrent de overlevering zijner geheime leer aan anderen, of nu ten laatste zijne twijfelingen zijn opgelost, - eene vraag die natuurlijk bevestigend door dezen wordt beantwoord.

Een noodzakelijk werk te laten, is onbehoorlijk: de onthouding van zulk een werk is het gevolg van onwetenheid en komt uit de duisternis voort.

Wie een werk nalaat uit vrees of omdat het moeilijk schijnt, die onthoudt zich uit hartstogt en verwerft zelfs het loon der onthouding niet.
Maar wat gedaan moet worden te doen alleen omdat het gedaan moet worden en zonder hoop op loon, dat is de wezenlijke verzaking der werken, o Arjuna!
En over den ongelukkigen uitslag bedroeft zich niet en op den gelukkigen verhoovaardigt zich niet wie dus in waarheid de verzaking leerde, - de wezenlijke, redelijke, van den twijfel bevrijde mensch.
Nooit kan een ligchamelijk wezen zich geheel van de werken onthouden; maar wèl kan het loon der werken worden opgegeven, en wie dit begrijpt, weet wat de ware onthouding zij.

Ongewenscht, gewenscht en gemengd is de vrucht der werken na den dood: voor hen namelijk die het loon der werken niet verzaakten, niet voor wie het verzaken leerden.
Vijf beginselen zijn noodig tot elke daad. Verneem, o held! hoe ze naar redelijke onderscheiding zijn geheeten:
Het doel, de dader, de werktuigen, de poging en eindelijk de zegen van God.
Welk werk de mensch ook onderneme, 't zij met handen of met het woord of in den geest, regtvaardig of onregtvaardig, deze vijf zijn steeds de beginselen der handeling.
Wie uit onwetenheid derhalve zich zelf alleen als den eenig handelende beschouwt, die verkeert in dwaling en oordeelt valsch.
Wie door eigen waan niet wordt misleid en de reinheid der ziel bewaart, die doodt in waarheid niet, ook schoon hij deze stervelingen mogt verslaan, en is door geen banden meer gebonden.
Het weten, het voorwerp van het weten en hij die weet. deze zijn de drie eerste gronden der handeling. En drieërlei zijn ook de voorwaarden der uitvoering: het werktuig, de daad en de dader.
Het weten nu, de daad en de dader zijn wederom onderscheiden naar den aard der eigenschappen. Verneem op welke wijze!
Het weten dat in al wat bestaat slechts één eenig onvergankelijk beginsel, onverdeeld in het verdeelde aanschouwt, dat is het wezenlijke weten.
Maar een weten dat in de velerlei bestaande dingen ook velerlei beginselen ziet, dat is een weten uit den hartstogt.
En een weten dat slechts op ééne enkele zaak zich rigt als ware zij het Al der dingen, zonder beginsel, welk ook, bekrompen en ten eenemale valsch, dat is een weten uit de duisternis.
De noodzakelijke daad, zonder zelfzucht en zonder vrees of verwachting door hem volbragt, die geen loon der werken zoekt, is de wezenlijke daad.

De daad met tegenzin door den mensch verrigt, die de bevrediging zijner lusten zoekt, of ook door eigenwaan wordt verblind, dat is eene daad van den hartstogt.
En de daad die onzinnig, zonder nadenken over de gevolgen, of over de schade aan anderen of aan eigen krachten toe te brengen, wordt gepleegd, is eene daad der duisternis.
Wie van eigenwaan en zelfzucht vrij, met moed en standvastigheid is toegerust en steeds gelijk in voor- en tegenspoed zich betoont, dat is de wezenlijke dader.
Wie door aandoeningen bewogen, het loon der werken zoekt, hebzuchtig, tot beleediging van anderen geneigd, onrein van harte, en onderworpen aan het gevoel van vreugde en smart, - die is een hartstogtelijk dader.

Wie onbekwaam, laag, verachtelijk, slordig, traag van geest en wankelmoedig, steeds uitstel zoekt, die is een dader uit de duisternis.
Nog wordt eveneens het verstand en zoo ook de standvastigheid onderscheiden naar de drieërlei eigenschappen, o Arjuna!
Het verstand, dat begrijpt welk het oogenblik van voortgaan en welk dat van terugtreden zij, wat te doen is en wat te laten, wat gevaarlijk en wat veilig, wat vrijheid en wat gebondenheid, dat, o Pârtha! is het wezenlijk verstand.
Maar een verstand, dat het regtvaardige en onregtvaardige niet weet te onderscheiden, noch begrijpt wat te doen en wat te laten zij, dat is een hartstogtelijk bewogen verstand.
En een verstand, dat onregt aanziet voor regt, en, allerwege van nevelen omringd, alle dingen omkeert en verwart, dat, o Pârtha! is een verstand uit de duisternis.
De standvastigheid waarmede de geest zich zelven en de zinnen met nooit afdwalende godsvrucht beheerscht, dat is de wezenlijke standvastigheid.
Maar eene standvastigheid, die het goede, schoone en noodzakekelijke slechts blijft zoeken om daarvan de vrucht te genieten, is slechts de standvastigheid van den hartstogt.
En die, welke onzinnig, in traagheid, vrees, zwartgallige gedachten, wankelmoedigheid, en dwaasheid blijft volharden, is eene standvastigheid der duisternis.
Eindelijk moogt ge ook nog de drieërlei verdeeling van het genot van mij vernemen, o Bhârata! - Het genoegen 't welk iemand smaakt door de vervulling van zijnen pligt en waarin hij 't einde aller smarten vindt, -
Wat in den beginne gif schijnt en in de uitkomst godendrank: dat is het wezenlijk genot, uit de rust der ziel geboren.
Wat door de verbinding der zinnelijke dingen in den aanvang godendrank doch in de uitkomst gif schijnt te zijn, dat is het genot van den hartstogt.

En wat in 't begin en in 't einde den geest slechts verdooft, en uit traagheid, vadsigheid en onwetenheid wordt geboren: dat is het genot der duisternis.

Daar is noch op aarde noch onder de goden in den hemel eenig wezen dat vrij blijft van deze eigenschappen der natuur.
Zoo worden ook de pligten der Brahmanen, der krijgers, der arbeidenden en der dienstbaren bepaald door de eigenschappen uit elks natuur en staat geboren:
Gemoedsrust, matigheid, geduld, regtvaardigheid, wetenschap en bespiegeling over de goddelijke dingen, zijn de natuurlijke pligten der Brahmanen.
Krijgshaftigheid, kracht, onversaagdheid, moed, standhonden in

het veld, mildheid en vorstelijke waardigheid, zijn de natuurlijke pligten van den krijgsman.
Landbouw, veeteelt, koophandel, zijn die der nijvere standen. En de natuurlijke pligt van den dienstbare is te dienen.
Een iegelijk die tevreden is met zijn lot en getrouw zijn pligt volbrengt, komt tot volmaaktheid. Verneem, hoe deze door pligtsbetrachting verkregen wordt!
De mensch die door getrouwe pligtsbetrachting dat Wezen eert, waaruit de oorsprong aller levenden is, en waaruit dit heelal ontstond, komt tot volmaaktheid.
Beter is het, ook met zwakke krachten den eigen pligt te vervullen dan voortreffelijk dien eens anderen. Wie handelt naar den pligt door de natuur hem opgelegd, vervalt ook niet tot zonde.
Niemand, o Kaunteya! onthoude zich van de daad, tot welke de natuur hem bestemt, ook al schijnt ze van zonde niet vrij. Alle ondernemen der stervelingen is in zonde gehuld, als het vuur in den rook.
Wie volkomen onbaatzuchtig is, zich zelf beheerscht, door geen prikkel der begeerlijkheid meer wordt bewogen, die verwerft, door de ware verzaking der werken, de volmaaktheid en wordt van de banden der werken bevrijd. - -
Wie getrouw steeds zijne pligten vervult, en mij zoekt, die erlangt door mijne gunst eene plaats in mijne eeuwige woning.
Daarom, leer in mij steeds alle werken stellen, zoek mij alleen, rigt op mij uw geest en denk aan mij ten allen tijde.
Dan zult gij alle gevaren te boven komen door mijne gunst; maar zoo gij, door eigenwaan en zelfzucht verblind, mij niet hoort, dan zult gij te gronde gaan.
In eigenwaan verklaart gij, niet te zullen strijden! Doch te vergeefs! De natuur zal u dwingen.
Door uw natuurlijken pligt gebonden, o Kaunteya! zult gij, ook onwillig, doen wat gij, door dwaling misleid, niet te doen hebt besloten.
De Heer, o Arjuna! leeft in het hart aller menschen, doch verbijstert soms hun oordeel door den schijn[1].

1 De regte vertaling van deze plaats is zeer moeilijk. In 't oorspronkelijke luidt zij:

‘Bhrâmayan sarvabhûtâni yantrârûdhâni mâyayâ.’

Schlegel: - ‘cunctos animantes vehementer in speciem trepidare facit, tanquam neuropasta machinae imposita, mirabili quodam artificio.’ - Wilkins: - ‘revolving with his supernatural power all things which are mounted upon the universal wheel of time.’ - Eichhoff (Poésie héroïque des Indiens): - ‘faisant tournoyer leurs pensées dans la roue trompeuse des apparences.’ - v. Humboldt oordeelt ook dat *mâyâ* hier de illusie beteekent, de bedriegelijke schijn der dingen. Wij hebben boven, in den tekst, getracht in dezen zin de plaats over te brengen zonder ons streng aan de letterlijke beteekenis der woorden te houden.

Zoek hem, uw toevlugt, Bhârata! met onverdeeld ontzag: en door zijne gunst zult gij het eeuwig leven verwerven en de hoogste gelukzaligheid.

Dus heb ik eene wetenschap u verklaard, geheimer dan de geheimste verborgenheid. - Denk wèl daarover na, en handel dán zooals u 't beste dunkt.
Hoor en wederhoor dat geheimste en hoogste woord; gij zijt mij lief en daarom zeg ik u wat u heilzaam is.
Wees één met mij van geest, mijn dienaar, mijn vereerder, mijn aanbidder, en voorwaar! ik zegge u: gij zult tot mij komen. Gij zijt mij lief.
Verlaat alle andere diensten en zoek mij, uw toevlugt en uw vriend. Ik zal u vrijmaken van alle zonde. Zoo bedroef u dan niet meer!
Doch niet ligt worde dit verraden aan een onheilig mensch, of aan een onverschillige, of aan hem die mij minacht.
Wie echter mij vereerend, deze mijne heilige openbaring zal overleveren aan mijne dienaren, die zal tot mij komen.
En onder de stervelingen zal er geen worden gevonden die een mij welgevalliger werk verrigt, en op aarde geen die mij dierbaarder zal zijn.

En wie deze onze heilige zamenspraken leest, die zal mij leeren aanbidden met het offer der wetenschap.
En wie met opregt geloof en vrij van twijfel dit zal aanhooren, ook die zal eenmaal toegang vinden tot de gelukkige werelden der regtvaardigen.
Hebt gij geluisterd en mijne woorden verstaan, o Pritha's zoon! En hebt gij de dwaling thans overwonnen, die uit onwetendheid sproot?

‘Mijne dwalingen, - antwoordt Arjuna, - zijn verdreven door uwe gunst en ik vond de herinnering aan de wijsheid van ouds. Nu ben ik sterk; nu twijfel ik niet meer en ik wil handelen naar uw woord.’

Met eenige weinige regelen in den mond van Sanjaya, den getuige van Krishna's openbaringen, tot den Koning der Kuruïden, wordt het ‘heilig gedicht’ op eenvoudige doch plegtige wijze besloten: -

In dezer voege, o Koning! heb ik deze heilige en wondervolle zamenspraak vernomen van Vâsudeva en Pritha's dapperen zoon. En nadat ik door Vyâsas's gunst deze hoogste verborgenheid heb gehoord, zooals zij door Krishna zelf, den God der godsdienst, werd geopenbaard, -
En dat gesprek van den Schoongelokte en Arjuna mij herinner en nogmaals mij herinner, verblijde ik mij met eene oneindige blijdschap. - Waar ook Krishna, de God der godsdienst, en waar ook Arjuna, de dappere boogschutter, zijn mogen, daar is geluk, zege, heerschappij en al wat onvergankelijk is. Dat is mijn geloof!

IV.

Zonder eenzijdige vooringenomenheid, zonder beslissend partij te kiezen, 't zij voor, 't zij tegen de denkbeelden in de Bhagavad-Gîta nedergelegd, en slechts hier en daar op enkele onmiskenbare schoonheden en op die van het gedicht in 't algemeen opmerkzaam makend, hebben wij getracht, daarvan de belangrijkste gedeelten aan onze lezers mede te deelen. Over de waarde van dat medegedeelde meenen wij dus hun oordeel zoo veel mogelijk vrij te hebben gelaten. Wij willen ook nu van alle beslissende uitspraken over de bijzonderheden, en vooral, wat misschien voor de hand zou liggen, van alle vergelijking met andere meer bekende schriften en dichtwerken van gelijken aard ons onthouden, omdat daartoe de regte tijd nog niet schijnt gekomen te zijn. Tot het beoordeelen, waarderen en vergelijken van de verschillende vormen, in welke gedurende den loop der eeuwen het godsdienstig bewustzijn der volken zich heeft geopenbaard, wordt meer voorbereidende arbeid en ook meer algemeenheid en onbevangenheid van blik vereischt dan aan onze dagen eigen mag heeten. Tot die voorbereiding zullen de tegenwoordige mededeelingen alligt iets kunnen bijdragen; ze aan te wenden tot het vaststellen van resultaten schijnt ons thans nog te voorbarig. Wat echter ook nu reeds, naar we meenen, niet alleen geoorloofd is maar tot regt verstand van het besprokene ook bevorderlijk, ware eene poging tot eenigzins nadere karakteristiek van het behandelde dicht-

werk, gelijk die uit eene zuiver wijsgeerig-historische beschouwing van het medegedeelde zelf zou moeten voortvloeijen.

De Bhagavad-Gita is dan vooreerst, wat haar bloot formeel element betreft, een volkomen oorspronkelijk en zelfstandig voortbrengsel van het zedelijk en godsdienstig bewustzijn der Indiërs: de begrippen van andere, met dezen niet verwante volken, met name de Semitische, kunnen tot hare zamenstelling op geenerlei wijze hebben medegewerkt: de grondslag van al de menigwerf lijnregt met de Semitische en Westersche in strijd verkeerende denkbeelden, welke zij bevat, is uitsluitend in de Veden en de daarop gebouwde stelsels gelegen, en de verwerking, de inkleeding en de ontwikkeling van die denkbeelden ook veelal ten eenemale afwijkende van den gedachtengang en van de voorstellingswijze dier andere natiën. De Gîta is trouwens slechts ééne onder de vele van dergelijke, nieuwere en oudere omwerkingen der oorspronkelijke Vedische begrippen: andere bevatten dikwerf dezelfde denkbeelden, sommige zelfs woordelijk dezelfde dichtregelen. - Wat voorts, ook afgezien van haar oorsprong en hare wording, het karakter der godsdienst- en zedeleer zelve aangaat, die in de Gîta ons wordt verkondigd, - zij is vóór alles eene streng monistische en spiritualistische te noemen: alles wat wezenlijk is, wordt teruggebragt tot het gebied van den denkenden, zelfbewusten geest; al het overige is onwezenlijk, d.i. vergankelijk, tijdelijk, schijnbaar, nietig. - Verder mag de moraal van ons gedicht, deterministisch als ze in vele opzigten is, eene volkomen reine en redelijke zedeleer heeten: het volbrengen der goede daad, de getrouwe pligtsbetrachting jegens allen en een iegelijk prijst zij onophoudelijk aan, en vermaant slechts tot het verzaken van het loon der werken, tot zelfverloochening derhalve, waar deze tot heil van anderen en tot eigen volmaking strekt. - Door en door monotheïsch is voorts, gelijk wij reeds meermalen opmerkten, het godsbegrip van den dichter, en het houdt zich van alle mythische voorstelling, voor zoover ze niet gebezigd wordt als vorm en inkleeding, volkomen vrij: God is de Geest der geesten en het Wezen der dingen; buiten hem is niets wezenlijks, geene waarheid. Of nu dat begrip ook zoogenaamde pantheïstische bestanddeelen bevat, schijnt eene moeilijke vraag zoolang niet door eene juiste en ondubbelzinnige bepaling is uitgemaakt, wat onder dat woord moet worden verstaan. Is het karakter van het pantheïsme daarin gelegen, dat

het de Godheid niet buiten en tegenover de wereld stelt, maar het heelal door den goddelijken geest doordrongen acht, en derhalve geen uitsluitend transcendenten, maar ook een immanenten God aanneemt, dan is de godsleer der Gîta ongetwijfeld eene pantheïstische. Beteekent echter het woord de ontkenning van het zelfbewustzijn, van het subjekt in God, dan kan die wijsbegeerte, blijkens al het medegedeelde, onmogelijk onder dien naam worden aangeduid. - Eene dergelijke opmerking mag gelden omtrent de onsterfelijkheidsleer van het gedicht. Of het de zoogezegde persoonlijke onsterfelijkheid ontkent, is almede eene vraag, wier beantwoording geheel afhangt van de beteekenis der uitdrukking. Duidt deze slechts het eindeloos voortduren der eindige, wisselende vormen aan, dan wordt het persoonlijk voortleven ten stelligste door de Gîta verworpen. Beteekent zij daarentegen voortduur van het bewustzijn, van de subjektiviteit, dan wordt het begrip 't welk zij te kennen geeft, even stellig door den dichter gehandhaafd: een leven in God, in gemeenschap met God, eene gelukzaligheid des volmaakten ware volslagen onzin, wanneer daarbij tevens de subjektiviteit in het Niets werd opgelost[1]. Maar welke voorstelling nu de mensch zich van die gelukzaligheid zonder eindige vormen, zonder de individualiteit, die voortdurend als eene eindige ikheid tegenover een niet-ik blijft staan, alsmede van den evenzeer transcendenten als immanenten God zou kunnen maken, - die vraag laat de dichter ten eenemale onbeantwoord. Of liever, hij wil, - wij hebben het gezien, - geene voorstelling van wat niet onder 't bereik der zinnen, der gewaarwording, der ervaring, maar uitsluitend onder dat van het denken valt. Hij waarschuwt, gelijk wij opmerkten, tegen de poging der fantazie om ons een beeld te willen vormen van wat voor ons niet dan een begrip kan zijn. Elk beeld 't welk de mensch zich van God poogt te scheppen, wordt steeds een afgodsbeeld, een monster. En evenmin als wij ons eene voorstelling van de Godheid kunnen vormen, evenmin zijn wij

1 Met veel grond zegt Adolf Bastian (‘Der Mensch in der Geschichte.’ Leipzig 1860): - ‘Wenn unseren Philosophen das Nirvâna meistens als die trostlose Leere des Nichts erscheint, so folgt das nur aus die Ungeübtheit ihres Auges, die zügellos-grandiosen Gestaltungen der indischen Phantasie mit einem Blicke zu umfassen, wesshalb sie in den formlos unproportionirten Theilstücke nur die Masse eines in sich versinkenden Chaos sehen’

daartoe ook bij magte wat het leven in God, de onsterfelijkheid betreft. Het begrip kunnen wij in beide gevallen vasthouden voor ons denken, en in dat begrip, 't welk een oneindig is, ook de vormen der eindigheid, mitsdien ook alle schijnbare tegenstrijdigheid, alle antinomiën van het verstand opgelost achten; maar, zoeken wij naar eene voorstelling van dat oneindige, dan verkrijgen wij niets dan eene schijngestalte, waarin de grootste tegenstrijdigheden eenen onverzoenlijken kamp voeren, en waardoor derhalve onze rede, zoowel als onze verbeelding zelve ten eenemale verbijsterd wordt. Dan toch begint weêr de mâyâ, de illusie, haar spel met ons te drijven en verwart ons in de strikken van den schijn, terwijl het Wezen, 't welk wij door nadenken hadden gevonden, en in geest en waarheid leerden aanbidden, zich voor ons oplost in een monster of eene karikatuur. Is deze werkelijk, gelijk wij voldoende reden meenen te hebben om te gelooven, de zin dezer niet alleen dogmatische, maar dus ook kritische filosofie, dan komt in dat stelsel ook geene voorstelling, 't zij van de Godheid, 't zij van de onsterfelijkheid te pas, en ware veeleer èn met de praemissen èn met den ganschen inhoud van het systeem in strijd. - Wat eindelijk de strekking der godsdienstleer en moraal betreft, van welke wij hier kennis nemen, wij hebben gezien, hoe zij van den eenen kant eene uiterst verdraagzame en van den anderen toch ook eene volkomen universalistische is: ook een eenvoudig, kinderlijk geloof, zelfs al dwaalt het omtrent het ware voorwerp der vereering, ook het geringste offer, aangeboden met een rein gemoed, is Gode welgevallig; en voor alle menschen, uit welken stam en rang ook geboren, is het heilmiddel bestemd, 't welk Krishna in zijne openbaringen aan zijnen leerling heeft medegedeeld: God is regtvaardig jegens allen en jegens allen ook lankmoedig: hij is de Vader, de vriend en toevlugt aller wezens, en ook de zondaar die zich bekeert en gelooft, is alreede geregtvaardigd voor hem.

Wanneer wij dus het gezegde in korte woorden zamenvatten, dan zouden wij de godsdienst- en zedeleer der Gîta hebben te omschrijven: - 1° als eene zuiver oorspronkelijke en zelfstandige leer, vertegenwoordigende voor een groot deel de gansche eenwenheugende beschaving der Indiërs op ethisch gebied; - 2° als de moraal der zelfverloochening, die de deugd alleen om de deugd en uit liefde tot God en den naaste zoekt; - 3° als een streng monisme en monotheïsme, even

vrij aan den eenen kant van het plat natuur-pantheïsme als aan den anderen van alle bijgeloof en afgoderij der fantazie; - 4° als eene onsterfelijkheidsleer, die het leven in God het hoogste goed en het einddoel van alle menschelijk streven acht; en 5° eindelijk, als eene leer die voor alle menschen zonder onderscheid bestemd, den dwalende niet veracht en den boeteling niet verstoot. - Met deze eenvoudige, objektieve karakteristiek, waarbij slechts feiten werden gekonstateerd, moeten wij ons voorloopig intusschen tevreden stellen. Wij kunnen, gelijk gezegd, vooralsnog niet uitmaken, welke plaats het besprokene voortbrengsel van het ethisch bewustzijn der Indiërs onder de verschillende stelsels van godsdienst en zedekunde inneemt, welke in de geschiedenis der menschelijke beschaving worden aangetroffen; noch ook: welken invloed de leer der Gîta en van de daarmede overeenstemmende heilige schriften op het Indië van vroegere eeuwen gehad hebben[1]; en evenmin: welken invloed die leer, onder hare eenvoudigste vormen in de tegenwoordige Indische talen overgebragt en algemeen in het Oosten verspreid, op de thans levenden nog zou kunnen uitoefenen. Het eenige wat wij regt meenen te hebben, na het besprokene zoo al niet te beslissen dan toch te vragen, is: of volken, die heilige boeken als de Bhagavad-Gîta en zoovele andere, ook meer populaire zoowel als nog dieper wijsgeerige, bezitten, tot de duisterlingen mogen gerekend worden, tot wien, gelijk onze zendingsvoorstanders plegen te zeggen, -

1 Merkwaardig schijnt ons intusschen wat de Heer de Jancigny, door de Fransche regering met eene extraordinaire missie naar Indië belast, onlangs in 't algemeen over de Indische godsdienst schreef: - ‘La civilisation hindoue, bâtie, selon les convictions de l'immense majorité des Hindous, sur le roc de la révélation, appuyée sur des institutions d'une aptitude et d'une prévoyance merveilleuses, a résisté au poids des siècles, soutenu vaillamment le choc des révolutions et des conquêtes, repoussé constamment la flétrissure des croyances ou des pratiques étrangèrcs. Les autres peuples sont venus puiser aux sources divines de sa poésie et de sa science philosophique; elle ne leur a rien demandé. Chargée de maintenir la pratique invariable des règles qui gouvernent, depuis les temps anté-historiques, la vie privée et les habitudes religieuses de ses enfants, elle a suffi à sa tâche. Elle est restée forte contre les persécutions, tolérante malgré les exemples de fanatisme, calme dans la bonne fortune, résignée dans le malheur, debout enfin sur les ruines des autres civilisations, et le regard tourné sans cesse vers l'avenir que sa foi lui promet! Voilà ce qui m'a semblé résulter invinciblement de l'ensemble des témoignages historiques et de la discussion impartiale des faits.’ - (Histoire de l'Inde ancienne et moderne, Leipzig, 1860, p. 276.)

het licht der waarheid ‘nog’ niet is doorgedrongen, en die ‘nog zitten in de schaduwen des doods’ -? Alsmede: of men wijs handelt, wanneer men aan die volken eene andere Schrift dan de hunne tracht op te dringen, in plaats van veeleer mede te werken met de besten en meest verlichten onder hen tot herstel en meer algemeene verspreiding eener echt nationale godsdienstige en zedelijke beschaving, wier schoonste vruchten door vrees voor de vreemde veroveraars zoo lang in de schuilhoeken der tempels bleven opgesloten?[1] - Dan, beklagen wij ons niet al te zeer, dat er in dezen nog zooveel is wat wij niet met zekerheid kunnen uitmaken; en laat ons liever de vermeerdering onzer kennis omtrent de geschiedenis van den menschelijken geest op prijs stellen, welke door de ontdekkingen onzer eeuw op het gebied der Indische letterkunde ons ten deel viel. Moge dan ook een later geslacht weder met geringschat-

1 Volgens eene aanhaling van den zoo even genoemden schrijver (Hist. de l'Inde, etc. p. 274) oordeelde de gewezen president van het Hoog Geregtshof van Bombay, Sir Erskine Perry (Cases illustrative of oriental life, Lond. 1853, p. 112) aldus over de verhouding der Westersche en Indische begrippen in Hindostan zelf: - ‘Telle est l'influence des usages et des opinions des Hindous sur des hommes de toutes castes ou couleurs qui sont en relations habituelles avec eux, que graduellement tous prennent une teinte hindoue, si l'on peut s'exprimer ainsi, qu'il est impossible de méconnaître. Parsis, Moghols, Afghans, Israélites, et Chrétiens qui sont établis depuis longtemps dans l'Inde ont subi cette influence et échangć une bonne partie de leur patrimoine d'idées contre les notions, la manière de voir, le ton habituel de la société hindoue. En observant ce phénomène, j'ai souvent été conduit à la comparer au phénomène géologique que présente, selon les savants, le sol noir du Dakhan, qui a la propriété de s'assimiler toute substance étrangère introduite dans son sein.’ - Een goed vooruitzigt voor de zendingszaak, indien de bovenstaande opmerking op degelijke ervaringsgronden steunt! De genoemde schrijver voegt er bij:- ‘Là où se trouvaient, dans une certaine mesure au moins, la grandeur et la force, devait se trouver la durée, et l'histoire des trois derniers siècles prouve qu'aujourd'hui encore l'antique organisation sociale dont nous admirons les proportions gigantesques doit être respectée, et que sur cette base la domination européenne doit faire reposer provisoirement l'avenir de l'Hindostan.’ - Wij gelooven, na dergelijke getuigenissen, volkomen overeenstemmende met de besluiten welke wij uit de lezing van een boek als de Gîta mogten trekken, wel het regt te hebben tot het stellen althans der bovenstaande vraag. Uitdrukkelijk zegt dan ook nog omtrent dit zelfde onderwerp en sprekende van de tegenwoordige Indiërs de genoemde schrijver (p. 278): ‘On n'en fera probablement jamais des Chrétiens, mais on en fera peut-être un jour, malgré ce qui se passe encore sous nos yeux et qui semble exclure tout espoir de rapprochement intime et durable entre les deux races, - on en fera, dis-je, des amis des Chrétiens et des amis dévoués;’ - een oordeel, waarmede wij meenen, op grond van al het medegedeelde, veilig te kunnen instemmen.

ting op den arbeid en de uitkomsten van het tegenwoordige nederzien, aan het onze dan toch de verdienste, den weg tot eene hoogere en meer volkomene wetenschap te hebben gebaand.

Of zou men alligt oordeelen, dat die nieuwere wetenschap, met welke wij thans langzamerhand ons beginnen bekend te maken, geene aanwinst, maar veeleer een nadeel voor onze wereldbeschouwing te achten zij? Zou men meenen, dat het dichterlijke, het verhevene, het goddelijke uit de geschiedenis werd verbannen, naarmate zij redelijker wordt en beter van de droomen der fantazie zich leert bevrijden?

Toen de aarde nog stilstond en de zon nog op- en onderging, toen een dak met gouden spijkers nog de wereld dekte, toen scheen ook de mensch gewigtiger omdat hij het middenpunt van het heelal bewoonde, en de schepping schooner omdat zij nog was te overzien, en de Schepper aanbiddelijker omdat zijn arbeid nog te begrijpen was. De wetenschap heeft dat alles omvergeworpen en verbroken. Maar is de werkelijkheid welke zij heeft opgebouwd, inderdaad minder grootsch en verheven dan het werk der verbeelding, dat zij vernielde? Werd de menschheid minder wigtig voor zich zelve, sinds zij als een deel van een groot geheel zich leerde beschouwen? Of de natuur minder schoon, sinds hare grenzen niet meer te bepalen zijn? Of de Godheid minder aanbiddelijk, sinds hare wondermagt geen werk der willekeur maar der noodzakelijkheid schiep, en van tijden her, die ontsnappen aan de berekening, de oneindigheid der vormen en gestalten uit hare eeuwige en onveranderlijke wetten voort deed spruiten?

Als met de natuurbeschouwing zoo is het ook met die van den menschelijken geest gegaan. Ook deze werd heiliger en verhevener naarmate de wetenschap in omvang won. In dagen nog niet vèr van de onze verwijderd, droomde nog de geschiedvorscher van een uitverkoren volk, door God boven alle andere bevoorregt, met zijne onmiddellijke en eenige openbaring begiftigd, en in het uitsluitend bezit eener wijsheid, van welke alle overige geslachten der aarde verstoken waren. Eindelijk, het is waar, na verloop van eeuwen, had een zoon van dat volk eene nieuwe en nog hoogere openbaring voor alle natiën der wereld gebragt; en gelukkig zij die haar mogten ontvangen; maar in diepe duisternis bleven ook nog allen gehuld tot wien ze nog niet was doorgedrongen, en dwaasheid bleef alle wijsheid, welke zij wanen mogten ook buiten haar te kunnen

bezitten. Zoo oordeelden, nog geen vijfhonderd jaar geleden, ook de verstandigsten en meest oordeelkundigen van ons geslacht. Daar verrezen op eenmaal de lang verloren geachte voortbrengselen van een gansch anderen volksgeest en eene gansch andere beschaving dan die der uitverkorenen uit hunne schuilhoeken; de wijsbegeerte van Griekenland kwam protest indienen tegen den droom van het exclusivisme: de filosofie van eenen Plato en eenen Socrates bewees, dat ook anderen buiten de bezitters der vermeende openbaring, van diepe godsvrucht en innig geloof zich hadden doordrongen gevoeld. - ‘La religion chrétienne, - dus mogt aan 't slot zijner geschiedenis der Grieksche beschaving, met grond een schrijver onzer dagen spreken, op wien wij wel 't regt meenen te hebben, niet enkel uit een beginsel van piëteit ons hier te beroepen, - la religion chrétienne est la meilleure de toutes les religions: mais elle n'est pas la seule; et, parce qu'elle est la meilleure, toutes les autres ne sont pas tout-à-fait méprisables. Chaque religion est la véritable pour celui qui la professe, chaque religion étant un effet du sentiment de dèpendance d'un Être suprême.’[1]. - En in den veelbewogen, maar aan grootsche ontdekkingen ook weder zoo rijken tijd dien wij beleven, scheurde op nieuw een deel van het voorhangsel, dat de geschiedenis van den menschelijken geest nog bedekte, en noopte ons, ook dáár de natuurlijke openbaring der Godheid in den geest des menschen te erkennen, waar wij die tot heden welligt het minst hadden verwacht. Uit het verre Oosten, uit het midden van Azië verrees plotseling voor ons oog een volk van fabelachtige oudheid, en leverde ons in zijne heilige oorkonden het tafereel van eene godsdienstige en zedelijke beschaving, hoedanige buiten die der Semitische en Westersche volken geene andere in de geschiedenis valt aan te wijzen. De heilige letterkunde der Indiërs, vóór weinige jaren ons eerst toegankelijk geworden, behoort niet alleen tot de meest omvangrijke, maar ook voor de geschiedenis der beschaving, gelijk wij gezien hebben, meest leerrijke der wereld. Zij maakt voor het eerst ons bekend met een stelsel van godsdienst, dat volkomen onafhankelijk van de Semitische, Grieksche en Germaansche begrippen zich heeft ontwikkeld, en niettemin, schoon

1 P. van Limburg Brouwer, Histoire de la civilisation morale et religieuse des Grecs, VIII, p. 363.

in vele opzigten afwijkend van de Westersche denkbeelden, toch ook in vele andere op merkwaardige wijze daarmede overeenstemt. En zoo mag dan ook nu, en mede met volkomen regt, een ander schrijver zeggen: - ‘Voici qu'au moment où l'Egypte, ressuscitée par le génie moderne, revèle les énigmes inscrites sur ses monuments gigantesques; où la Perse déploie à nos yeux l' austére législation des mages; où l' Assyrie renaît de ses cendres pour confirmer les oracles bibliques; où la Chine, si longtemps inconnue dans sa marche uniforme mais féconde, nous éclaire du fond de l'Asie sur les procédés de tous les arts, l'Inde leur brillante rivale entonne ses chants sacrés, et retrace dans ses poèmes enthousiastes des croyances, des légendes, des sentiments pleins de délicatesse et d'éclat, qui, se dégageant des ténébres accumulées par la superstition, joignent à la naïveté des premiers âges les élans d'une vertu toute chrétienne’[1]. - Zoo werden dan door die wetenschap, welke sommigen ook nog in onze dagen geneigd schijnen eene nuttelooze, slechts tijd en moeite verkwistende te noemen, de enge grenzen verbroken, binnen welke de menschelijke geest zoolang zich had bewogen. Onmiddellijke, bovennatuurlijke, willekeurige openbaring was te voren nog noodig geacht om godsdienst aan den mensch te leeren en ze te handhaven onder de volken. Breeder kennis van het voorleden daarentegen leverde het voortaan onbetwistbaar betoog, dat godsdienst geen toevallig of willekeurig gevolg is van een tegennatuurlijk feit, maar de noodzakelijke werking van 's menschen eigene en tevens in 't wezen der zaak dus ook goddelijke natuur. - God buiten de wereld en buiten de geschiedenis: dat was nog de stelregel van vroegere, min verlichte dagen. God in de wereld, in de historie, in het harte aller menschen: dat is het beginsel van onzen tijd. De Indische wijzen hebben dat in meer afgetrokken algemeenheid bevroed; de wetenschap der nieuwere tijden heeft voor 't Oosten als voor het Westen het bevestigd door de ervaring der geschiedenis.

Achten nu sommigen niettemin die wereldbeschouwing, even als de natuurkennis onzer eeuw, in strijd met hunne eigene godsdienstige meeningen, en verkiezen zij voor zich zelven enger begrippen boven ruimere, en meer beperkte en zinnelijke inzigten boven algemeene en redelijke, wij zijn de laatsten om

1 Eichhoff, Poésie héroïque des Indiens, comparée à l'épopée grecque et romaine. Paris, 1860, p. 22.

hun deze te willen opdringen. Wij hebben eerbied als Krishna, voor ieders opregt godsdienstig geloof, ook al schijnt het ons in te naauwe grenzen besloten. Wij gunnen elk zijne stilstaande aarde en zijn onbewegelijk sterrendak. Het eenige wat wij mogten verlangen en ook eischen, ware eene wederkeerige erkenning en eerbiediging dier godsdienstige overtuiging, die ter goeder trouw nu eenmaal grond meent te hebben, om zich niet aan eenig bepaald en uitsluitend kerkgeloof te onderwerpen, maar liever in de verschillende uitingen van het godsdienstig bewustzijn der volken ééne en dezelfde, alleen in vorm maar niet in wezen verscheiden werking van één en hetzelfde goddelijke beginsel aanschouwt.

'Ik leef in het hart aller stervelingen. Zoek mij, uw toevlugt en uw vriend, met onverdeeld ontzag!' - Zoo heeft sinds den aanvang der dingen de eeuwige geest tot den eindige gesproken. Houden we ons aan dat gebod, laat ons trachten dat op te volgen, ook al vragen wij niet, wie het eerst, of ook het schoonst het onder woorden bragt. Dan zou er bij alle verschil van gevoelen over steeds onoplosbare vraagstukken toch vrij wat minder haat en nijd om eene zaak worden gevonden, die al de kinderen des éénen Vaders verbinden en verbroederen moest. - Hoe verscheiden ook de vormen in welke zich het godsdienstig gevoel openbaart, alle waarachtige godsvrucht leidt tot God: - ziedaar in één woord het resultaat en de les, welke wij meenen, met alle omzigtigheid bij beoordeeling of vergelijking, uit de lezing der Bhagavad-Gîta te mogen putten. Nieuw is die leering voor ons Westerlingen geenszins: ook van elders is ze ons wèl bekend; maar werd ze ook steeds door ons in 't oog gehouden? Staat het schoone gezegde tot de Samaritaansche ons wel altijd levendig voor den geest? - 'Vrouw! geloof mij, de ure komt, wanneer gijlieden noch op dezen berg, noch te Jeruzalem den Vader zult aanbidden.' - Moge spoedig die ure zijn gekomen!

P.A.S. VAN LIMBURG BROUWER.

De triomf van Pisani.

Waer is paer van vernuft en van krachten zoo kloek,
Als de Leeuw met het zwaerd en de Leeuw met het Boek,

vroeg de puntige Hooft, met oud-Hollandsch zelfgevoel, naar aanleiding van het Verbond tusschen Holland en Venetië; en de natiën hadden geen antwoord op die fiere vraag, dan: eene toestemming, en het was waarheid wat de dichter uitsprak: die bondgenooten waren heerscheressen op de wateren, en zij voerden tevens een gelauwerden scepter over het gebied van kennis en kunst.

Zoo Hooft nu oprees, welke uitspraak zou men van hem hooren over die beide? Zou het eene andere kunnen zijn dan eene diep sombere weeklagt? - En toch, Gode zij lof! de Leeuw met het zwaard heeft het zijne nog altijd vastgeklemd - en het wapenschild, dat hem voert, heeft nog altijd het '*Je Maintiendrai*' tot devies; er is nòg het veldteeken dat een vrij en zelfstandig volk op de banier draagt, al is 't dan ook dat de scherpte van zijn zwaard niet meer als voorheen wordt gevreesd; het kan nòg zijn gewigt leggen op de schaal, waarin de belangen der volkeren worden gewogen, al is dat gewigt niet meer òverwigtig en al wordt het daar te ligt geacht om het vroegere ontzag in te boezemen, waar het zich dreigend opheft; - *als* hij bedreigd werd, zou de Leeuw van Holland nog wel iets van de oude kracht in den klaauw voelen, en het zwaard, niet ten aanval gewet, zou toch blijken niet magteloos te zijn tot verdediging. De Leeuw, die nevens het zwaard ook den pijlenbundel voert, is nog geen Jan Salie geworden, die zich de slaapmuts over de oogen trekt en indommelt, terwijl zijn buurman werkt en waakt; al is hij wat mak en al valt hij wat sluimerziek te dezer stond, men

trekke hem slechts aan eene gevoelige peeze, en hij zal wakker worden en opstaan en de leden rekken en de manen schudden en de tanden laten zien aan wie zijn zwaard minachten of zich vergrijpen durft aan zijne trouw bewaarde pijlen; hij zal toonen wie hij te voren was, men twijfele daaraan niet; wie aan zich zelf twijfelt, *is* alreede verloren, en een volk, dat, hoe verdeeld van gevoelens, toch eenheid heeft van wil om eene vrije, zelfstandige natie te blijven; een volk, dat gewoon is door de zinspreuk: ‘Eendragt maakt magt,’ het ‘Je Maintiendrai’ van den Oranjevorst te steunen, dàt volk heeft nog geen nood om tot de diepte te dalen, waarin de bondgenoote van het Zuiden is weggezonken; dat volk heeft nog eene toekomst..... Zeker, daar is nog eene toekomst voor dat volk; maar..... ‘*Ay, something of Venice!*’ valt eene ongeduldige lezeres in; - juist, van Venetië gaan wij spreken, niet om in 't breede te vertellen wat er van den Leeuw met het Boek is geworden, dat van algemeene bekendheid is; slechts voor een enkele, die onwetendheid mogt voorwenden, zij het gezegd, dat het magtige Venetië, de groote heerscheresse der wateren, het van zich zelve heeft moeten getuigen, ‘dat ook de staf van haar is geweken;’ erger, de staf over haar is gebroken! Dat is geschied, zeker door den loop der wereldgebeurtenissen, die het niet in hare magt stond te keeren, maar toch ook omdat de krachtige koninginne der Adriatische zee zonen kweekte, harer onwaard; in overmaat van rijkdom loert bederf, en overmoed zinkt tot zwakheid; - het verbasterd nageslacht, dat slechts wist te stoffen op de grootheid der vaderen, zonder hunne daden te kunnen navolgen, verspilde krachten en schatten in weelde en wellust en in roemlooze ledigheid; - de Republiek daalde met ieder nieuw tijdperk, dat over Europa aanlichtte, eenige graden in magt en in aanzien bij de volkeren, en waar van buiten haar invloed taande, bleef zij inwendig onveranderd, gedrukt door eene staatsinrigting, meer geschikt om den volksgeest te dempen dan op te wekken; - eene regering, die zich meer gevreesd voelt dan bemind, wordt wantrouwend en tyranniek, en een bestuur, dat een stelsel van bespieding noodig heeft om zich staande te houden, zal in dagen van nood en gevaar zijne onderhoorigen noch gereed, noch bekwaam vinden tot eene uiterste krachtinspanning ten behoud zijner instellingen; - zoo liet het volk van Venetië zich verlokken door de listige stem, die het van vrijheid sprak, om met vreemden te heulen tegen het

eigen Vaderland. Zoo opende het de armen voor Fransche democraten, die kostelijke vrijheidsleuzen in den mond hadden, maar ijzeren boeijen in de hand. Van de eerste bedwelming bekomen, zagen de Venetianen de laatsten en wilden terugtreden, - te laat! - zij waren vastgesnoerd; tegenstreven werd hun als schuld aangerekend; openlijk geweld schaamde zich niet te voltooijen, wat de list had aangevangen. De Fransche adelaar kwam en vatte den Leeuw met het Boek in den alles overweldigenden klaauw, om later de verminkte prooi als eene kostbare buit over te leveren aan den Oostenrijkschen lammerengier, die haar omklemde tot verpletterens toe, - en zoo vaak zij zich trachtte los te worstelen, telkens harder en vinniger neep, totdat zij dáár nederlag, roerloos en onmagtig; toen was het gedaan; - de koninginne der Adriatische zee droeg de slavenketen; de staf des drijvers wijkt niet meer van hare lendenen, en het eenige middel ter verlossing, dat er voor haar schijnt te bestaan, is tevens de allerdiepste vernedering, die haar nog kan treffen: Slavinne zijnde, als slavinne verkocht te worden door haren meester! Venetië verkocht! - een verleden als het hare - en - verkocht![1]. O! daar moeten groote nationale zonden te boeten zijn, waar het noodig is langs zulk eene diepte van vernedering tot oprigting te komen! Wat zou Hooft zeggen, als hij den Leeuw met het Boek dus in het stof zag vertreden? Mogelijk zou hij met een ernstig hoofdschudden herhalen, ook ter waarschuwing van zijne Nederlanders:

‘Rykdom met weeld' en maklykheid verlaeden
Een roofster is, die 's menschen hart tot min
Des levens wekt. De vreez van 't lijf te schaeden
Drijft spot met lof. Geen forsser vijandin
Dan bloodigheidt van heerelyke daeden!’

Dat verwijt zou het hedendaagsch Venetië met fierheid van zich kunnen afwijzen, want het meerendeel harer edelste en

1 Dit werd geschreven in het laatst van 't jaar 1860, toen er zooveel sprake was van zulken verkoop. De Oostenrijksche Sultan zelf schijnt te veel achting te hebben voor zijne vorstelijke slavin, om haar voor geld of goed veil te hebben. Hij zegt met Orosmane in de Zaïre:

‘Pour Venise, Seigneur! sans que ton coeur s'offense,
Elle n'est pas d'un prix qui soit en ta puissance.’

schranderste zonen zou zich lijden en lijfsgevaar willig getroosten - heeft zich aan beiden met moed en zelfverloochening blootgesteld, om tot die ééne groote daad te komen, van vrijmaking uit onwaardige banden, en *zij* houden in gespannen verwachting en met eene onbeschrijfbare mengeling van hoop en vreeze het oog gerigt op den man, die hun het uitzigt opent op eene bevrijding, waarbij zij zelve eene andere houding kunnen aannemen, dan die zoo lijdelijk is en zoo diep vernederend tevens: zich te laten verkoopen en leveren! Op dien echten groothartigen vrijheidsheld, wien de vingeren joken, om *hare ketenen* te verbreken, die na zooveel voor zijn Italiaansch vaderland gedaan te hebben, zijn werk niet voltooid acht, voordat hij de boeijen heeft geslaakt van het verdrukt Venetië; de man, die trots de berekeningen der zelfzucht en de slingerpaden der intrigue, waarbij tijdverlies kostbare winst wordt geacht, trots den onwil van magtige potentaten, die aarzelen of terugdeinzen, schoon hulpe dringend wordt geëischt, met al de stoutmoedigheid der zelfbewuste kracht reeds vooruit het tijdstip aankondigt, waarop hij ter harer redding zal toesnellen[1]. Mogt zijn togt dan een gezegende zijn en een zegevierende, wij kunnen niet verzwijgen, dat wij het wenschen..... Mogt het vrijbuiterij op politiek terrein geacht worden, dien wensch uit te spreken, het zou ons leed doen, maar.... terugnemen kunnen wij dien toch niet. 't Is de wensch, dien de Muze der Historie en de Muze der Poëzij ons zouden ingeven, al kon de stem der menschelijkheid zwijgen. Wie 't geschiedboek opent der magtige Republiek, waaraan Venetië haren naam gaf, zal het moeten toestemmen, dat *zij* onder alle steden van Italië, uit aanzien van haar verleden, niet slechts volle aanspraak heeft op sympathie voor haar lijden, maar ook zeer bijzonder geregtigd is tot het afwerpen van het knellend juk eener vreemde heerschappij. ‘Maar in den naam der menschelijkheid zelve, zou men behooren te wenschen, dat Garibaldi niet op Venetië lostrekt ter harer verlossing; want - dat kan bloed kosten,’ wordt mij welligt toegevoegd. Het is zoo, eene onbloedige zegepraal,

1 Het veranderd aanzigt van den stand der gebeurtenissen dwingt mij op nieuw den zetter te kwellen met eene noot. Zoo de staatswijsheid den grooten vrijbuiter raadt, den tijd van zijn kruistogt te verdagen, achten wij hem te grooter omdat hij lijdzaamheid genoeg heeft, en zelfverloochening genoeg, het meest geraden oogenblik af te wachten, met voorbijzien van alle persoonlijke ijdelheid, die menigmaal groote mannen tot grove onvoorzigtigheden heeft geprikkeld.

zoo als hij die reeds behaalde door den schrik van zijnen naam, is hier naauwelijks denkbaar; maar is het niet beter, is het niet menschelijker zelfs, dat er één groote, beslissende, zij het ook bloedige strijd worde gevoerd, dan dat duizenden en duizenden blijven voortleven in een toestand, die geen sterven is, maar toch ook geen leven heeten mag; dat aan duizenden en duizenden dagelijks als een zedelijke moord wordt gepleegd, waarbij de geest wordt uitgebluscht en de ziele verstompt; waarbij het hartebloed als bij droppelen wordt afgeperst en zulke bloedige tranen geschreid worden, dat er een wee over opgaat door gansch Europa? Als onze vaderen zich door de bedenkingen van *zulke* menschelijkheid en wijsheid hadden laten afschrikken van oorlogsrumoer en bloedstorting, dan zeker hadden zij zich door Filips en Alba laten uitmoorden; dan waren zij, zij ook, Oostenrijksch gebleven, en wat dan waren wij? Mogelijk zijn er, die uit nog andere oorzaken den wensch niet billijken, die uitgaat naar de bevrijding van de Niobe onder de steden Italië's; - mogelijk pleiten zij in den naam van stoffelijke belangen; mogelijk staat datgene wat men staatsregt noemt (hoe menig onregt er ook al onder die leuze is gepleegd) aan hunne zijde; mogelijk hebben zij diepe staatswijsheid te laten gelden tegen de vervulling onzer hope; maar het ligt niet op onzen weg met die allen te rekenen; daar is zeker nooit eenige belangrijke *scène* afgespeeld op het groot tooneel der wereldgeschiedenis, zonder dat er met conventie en traditie moest gebroken worden, of zonder botsing van strijdige belangen, en zoo men terugging voor alle maar's en hoe's, die er kunnen genomen worden eer men eene edelmoedige inspiratie opvolgde of toejuichte, dan zou menige grootsche daad, menige krachtige handeling, die de gedaante der wereld heeft veranderd, nimmer zijn ondernomen of volvoerd; en zoo lang wij, Nederlanders, Willem van Oranje en Willem III niet uit onze geschiedenis kunnen wegnemen[1] noch dat willen, heeft men ook niet het

1 Men gaat mij tegenwerpen, dat de beide Oranjevorsten het zwaard hebben aangegord voor hoogere belangen dan die der burgerlijke vrijheid alleen; maar het geldt hier toch ook een groot denkbeeld, waarbij de menschheid zeker zal gewonnen hebben, zoo het zich laat verwezenlijken; vrijheid van conscientie, die noodzakelijke voorwaarde van zuivere godsdienst, kan immers niet tieren onder een despotisme, dat priesters tot spionnen verlaagt en dat de kerkelijke inquisitie gebruikt om de staatsinquisitie te steunen. Laten protestantsche Nederlanders het niet voorbijzien, dat zich ook onder de katholijken in Italië de behoefte openbaart aan meer ruimte en meer licht, dan eene geestelijkheid, die zich dienares heeft gesteld van Oostenrijksche of Bourbonsche dwingelandij, hun zou kunnen geven of zou willen toestaan.

regt op de Italianen en Garibaldi met ergernis of met een glimlach neêr te zien, omdat zij althans beproeven willen, of er uit de misvormde en verdeelde landschappen van hun vaderland niet een zelfstandige, eendragtige Staat zij te vormen.... en moge men ons ten goede houden, dat wij deze pogingen steunen met onze wenschen, sinds dit de eenige wijze is, waardoor wij er deel aan kunnen nemen. Maar zoo wij den Italiaanschen vrijheidsheld een' zegevierenden intogt toewenschen in Venetië (wanneer dan ook), is die wensch toch niet onvoorwaardelijk, en zagen wij hem liefst een triomf vieren, die, hoe ongelijksoortig ook in uiterlijke omstandigheden, toch in zedelijke waarde vergelijkbaar mogt zijn met dien, welke eens werd behaald in dat zelfde Venetië door een krijgsheld, een landgenoot[1] van Garibaldi, een geestverwant evenzeer, zoo wij meenen, althans zoo als deze zich voor ons oog vertoont, op den afstand vanwaar wij hem kunnen bezien, en terwijl de reeks zijner daden nog niet is afgesloten.

Het is om op dezen grooten overwinnaar, op dezen Vittore Pisani te wijzen, dat wij een omweg genomen hebben langs den hedendaagschen kampvechter van Italië heen, of liever, door eene zeer verklaarbare speling der gedachte, bragt de een ons tot den ander, en toen wij ze in verbeelding dààr naast elkander hadden geplaatst, meenden wij, ondanks het groot verschil van afkomst en positie, famielietrekken bij hen op te merken, die onze belangstelling in het verkozen onderwerp verhoogde; mogt die van den lezer er niet door verkoeld zijn!

De naam van Vittore, wilt ge liever Victor, Pisani stond geschreven in het gulden Boek van Venetië's ouden adel, en de Geschiedenis, waar zij zijne daden boekstaaft in korte en krachtige trekken, schonk hem niet slechts de laauwerkroon der dapperen, maar zij vlocht hem daarnevens den eikenkrans der burgerdeugd en die beiden verlicht door den aureool van het martelaarschap.

1 Landgenooten! maar Nizza is nù Fransch en Venetië is nòg Oostenrijksch, en zeker, de Venetiaan van de veertiende eeuw zou zich geen landgenoot genoemd hebben van den Piemontees, zoo min als een Friesch of een Groninger zich in den grafelijken tijd landgenoot zou hebben genoemd van een Kennemer of een Zeelander; wij behoeven in dezen toch zoo naauw niet te rekenen.

Om uit te vinden of zij hier ook al te vrijgevig is geweest, moeten wij hem waarnemen in verdrukking en in zegepraal; men heeft reeds begrepen, dat wij daartoe terug moeten naar het verre verleden; sinds de laatste Doge van droefheid en schaamte bezweek, toen hij eigenhandig het doodvonnis van de Republiek had geteekend, heeft Venetië van geene overwinningen meer te roemen gehad, maar slechts over nederlagen te treuren. Gun ons dus, dat wij u helpen terugzien op het Venetië van 1378, het tijdperk harer wassende grootheid en kracht, een tijdperk ook van zware worsteling en ongemeene krachtsinspanning.

Als Venetië wordt genoemd, ijlt de fantasie fluks naar het St. Marcusplein. Daar rijst voor haar op die grootsche groep van gebouwen, die het meest sprekend de stad der Lagunen karakteriseren: die wondervolle hoofdkerk, aan den Evangelist gewijd, wien de Republiek tot schutsheilige koos, dat oude Dogenpaleis, in al den rijkdom der fantastische bouworde van het byzantijnsche keizerrijk, met zijne grillige sieraden, statige galerijen, binnenplaatsen en bogen, reuzentrap en fonteinen; daar staart zij op de noodlottige kolommen, zoo berucht in de geschiedenis van 't Venetiaansch strafgerigt, en met eene huivering wendt zij zich af en naar de vrolijke kaaijen heen, wier glinsterend marmer, door 't zonlicht beschenen, en bevolkt,... naar den tijd, waarin zij zich verplaatst, ziet zij die bevolking bonter of stiller; heden ten dage heerscht er vermoedelijk doodsche rust en ledigheid; in de XIV^{de} eeuw was er leven en beweging. Men zag er toen matrozen en gondeliers, Grieken en Armeniërs, Joden en Hongaren, kooplieden van allen rang en uit alle natiën, van den adellijken Venetiaanschen groothandelaar af, die schepen uitrustte en galeijen wapende, ter bescherming van zijnen handel, tot op den visschersknaap toe, die met sardines ventte; men zag er den Oosterschen koopman in paarlen, die duizenden omzette in een uur, en het koopvrouwtje uit Murano, dat glaskoralen aanbood of halssnoeren, uit schelpen aaneengeregen. Soldaten der Republiek, *facchini*, werklieden, priesters, monniken, kunstenaars, jonge senatoren, statige *avogadors*, lustige jonge edellieden en galante dames, die allen stroomden toenmaals langs de kaaijen heen en weêr, trokken naar de Rialtobrug, verspreidden zich op de Piazza, gingen de St. Marcuskerk binnen, wendden zich naar de galerijen van het Doge-paleis, of bleven lanterfanten op het Piazzetta, totdat de persoon, dien zij zochten, zich vinden liet; want (wat dit punt

van de stad nù is geworden voor de Venetianen, weten wij niet (wij wagen zelfs geene gissing), maar in het tijdperk, dat wij op het oog hebben, was het als het hart van Venetië, als de slagader, van waaruit tot de stad en tot de Republiek leven en beweging toevloeide; het was het hoofd en de arm tevens. De St. Marcuskerk vertegenwoordigde de godsdienst van den Staat, het doge-paleis, het staatsbestuur, de wetgevende magt, de regterlijke en de uitvoerende tevens; de Rialto-brug (toen nog niet van zoo trotschen en rijken bouw) den handel, de schepen en oorlogsgalerijen, die in de haven van het groote kanaal ankerden, hare zeevaart en strijdmagt; de paleizen, die rondom als uit de Lagunen oprezen, de weelde en den rijkdom; bijgevolg was er niemand binnen de stad, het ware vreemdeling of burger, die niet dagelijks door zijne zaken, door zijne pligten of voor zijn vermaak, naar 't St. Marcusplein of de omgeving daarvan werd heengelokt. Ook wij hebben ons derwaarts te begeven om tot den man te komen, dien wij u willen voorstellen. Wij moeten zelfs het hertogelijk paleis binnentreden, maar wij vinden hem niet in de vorstelijke zalen, niet in de groote raadzaal, waar de doorluchtige senatoren gewoon zijn de groote belangen der Republiek te regelen. Wij zien hem evenmin in het Kabinet van den Doge, noch in de Geheimkamer waar de Raad van Tienen zetelt; zelfs in de wapenzaal zoeken wij hem te vergeefs. Wij moeten neêrdalen in de onderaardsche gewelven van het Staatspaleis, dat te dier dage evenzeer tot Staatsgevangenis werd gebruikt; wij moeten doordringen tot die akelige kerkerholen, waar de menschelijke wreedheid zich niet schaamde menschen te huisvesten, aan de zorge harer geregtigheid toevertrouwd; mogten wij zeggen '*te dier tijde*' en op de rekening der middeleeuwsche barbaarschheid kunnen schrijven, wat onze verontwaardiging opwekt; maar dat mogen wij niet, zonder onbillijk te zijn; in lateren tijd, die reeds tot de eeuw der beschaving behoorde, werd er eene afzonderlijke staatsgevangenis gebouwd, slechts door de bekende 'Brug der Zuchten' van het Doge-paleis gescheiden, waarvan zij nu een deel bleef uitmaken, maar met zijne putten en gevangencellen onder de looden daken, geeft de stichting van Antonio Ponte niets toe aan de kerkers der XIV^{de} eeuw in ongeschiktheid voor een menschelijk verblijf. En wie weet niet, dat ze in gebruik zijn gebleven tot in onze eeuw, en dat het onze tijdgenooten zijn, die er gezucht en geleden hebben....

Dan, wij dwalen af van onzen weg en wij moeten voortgaan; wij moeten ons een der vunze en vochtige holen laten openen, die zonder licht, en als zonder lucht, aan geene enkele der voorwaarden voldoen, die tot de gemakken, tot de behoeften des levens behooren. Hier, juist hier, vinden wij den Held van Venetië, den ouden dapperen vlootvoogd, Victor Pisani, en wij vinden hem in ketenen geslagen en vastgeklonken aan den muur van zijn kerker! Maar een held in ketenen is niet min ontzagwekkend, en even eerbiedwaardig althans, als aan het hoofd eener legerschaar, en waar zijne kruin zich ten diepste heeft gebogen onder het lijden, boezemt hij nog àl het mededoogen in, dat gevallen grootheid opwekt in het menschelijk harte. Deze hier geeft u bij den eersten aanblik eene andere gewaarwording, eene meer snerpende en die pijnlijker aandoet. Hij brengt schrik en beving over wie hem nadert niet slechts dien tragischen schrik en weemoed, door meewarigheid ingeboezemd, maar iets als onrust en huivering, iets als de siddering, die u aangrijpt in de nabijheid van een gevaar, van een wezen, in welks bijzijn men zich niet veilig gevoelt; iets, dat de verwondering doet ophouden, hem in kluisters te zien, iets, dat dien maatregel bijkans wettigt! Eene onbeschrijfelijke uitdrukking van wilde smart en verbittering verwringt zijne edele trekken; een bloedig rood omcirkelt zijne oogleden, alsof brandende tranen ze geschroeid hadden, en toch flikkeren die oogen van iets vreeselijkers dan toorn; er is iets in dien blik dat aan waanzin doet denken. De diepe rimpels, die het voorhoofd groeven, het korte grijzende haar, dat opsteekt als ten berge gerezen onder de ijsselijkheid der ellende; de lange zware baard, die ongeordend daarheen groeit; de kleeding van satijn en goudborduursel, die haveloos en versleten naauwelijks meer het ligchaam dekt, al getuigen ook die lompen van des dragers rang, alles bewijst dat de ongelukkige lijder lang reeds, veel te lang, in dezen jammerlijken toestand is gebleven, en dat de gezondheid des ligchaams, allermeest die der ziele, wordt bedreigd.

De geboeide ledematen hebben eene forschheid, die eene ongewone spierkracht laat vermoeden. Wat zou deze man doen met die kracht, zoo zij niet door ketenen ware bedwongen? is eene gedachte, die oprijzen moet bij elk, die hem in deze eenzaamheid kon bespieden. Zoo wij geen fakkeldrager hadden om ons voor te lichten, zou men hem niet kunnen zien, maar toch zou men hem kunnen hooren schudden aan die keten, met eene

drift, als wilde hij haar verbreken, met eene inspanning van kracht, die aan de mogelijkheid doet denken, dat die poging zou kunnen gelukken.

En toch is Vittore Pisani niet krankzinnig, en hetgeen hem zoo forsch aan die keten doet schudden, met zulk een vlammenden blik en zulk eene zigtbare inspanning, is niet het gevolg van redelooze woestheid, maar wel van aandoeningen zoo bitter en pijnlijk van overwegingen en berekeningen, zoo zielsgrievend en schokkend, dat zij hem het forsche ligchaam doen trillen, tot onder die schuddinge ook de boeijen weêrklinken, die hij onder de smartelijke zielsgepeinzen bijkans vergeten had; dan, ja, dan herinnert hij het zich, en onder het diepe leedgevoel over dat reddeloos onvermogen, waartoe hij gebragt is, breidt hij de geketende handen met eene bovennatuurlijke krachtsinspanning uiteen, als waande hij dat die schokkende rekking het ijzer zou verbreken. En als de wanhopige poging dan is mislukt en zich wreekt door magtelooze uitputting, dan is het of de geest zelf, die het ligchaam bezielde, uitgebluscht is bij dat mislukken, en dan volgt er eene doodgelijkende roerloosheid, nog akeliger dan de wilde spartelingen van daareven. Dan volgt er eindelijk een luid en hartverscheurend schreijen, dat ten laatste lucht geeft tot weeklagten, die den Doge en den Grooten Raad getroffen van hunne zetels zou doen opspringen, zoo de stem van den gevangene nog krachtig genoeg ware geweest, om uit dit onderaardsch verblijf der ellende tot hunne hooge raadzaal door te dringen.

Toch gelden die bittere weeklagten niet hem zelven noch zijn eigen lijden; toch getuigen zij van eene vurige liefde voor het vaderland, door geen kil kerkerhol noch klem van ketenen in het hart versmoord.

Zoo er ooit vrijheid zij alleenspraken te doen hooren, het moet zijn waar men van een geboeide heeft te spreken, in een eenzamen, duisteren kerker voor aller deelneming ontoegankelijk gesteld, en die, om het onuitstaanbare lot dier eenzaamheid te lenigen, luide tot zich zelven spreekt, om ten minste den klank eener menschelijke stem te hooren!

Maar van het regt, dat wij hebben om de zijnen weêr te geven, willen wij voor het oogenblik geen gebruik maken.

Wij gelooven onzen lezers betere dienst te doen door hun mede te deelen, hoe het komt dat de vermaarde vlootvoogd der Venetianen, die eenmaal de schrik was van de vijanden der Republiek en de lieveling des volks, zich in zulk een rampzali-

gen toestand bevindt. Dit vordert een terugblik op den staat der Republiek in dit tijdperk, waartoe wij u uitnoodigen.

Bij het afloopen van de XIV^{de} eeuw, 1370 tot 78, was Venetië nog niet wat het zich later met volle regt konde noemen: de koningin van de Adriatische zee; hoewel reeds magtig op de wateren, hoewel haar gebied uitbreidende ten noorden en ten zuiden op 't schiereiland, hoewel reeds de beschermende hand eener meesteresse uitstrekkende over menig eiland van de Middellandsche zee en van den Griekschen Archipel, kon zij die heerschappij nog niet voeren als een onbetwist regt, maar moest er om worstelen met inspanning van alle krachten tegen een heirleger van vijanden, die zij zich verwekt had door afgunst op haren bloei, door onrust over hare uitbreiding en klimmenden invloed, dien zij wist te oefenen in de landstreken en staten, die nog niet feitelijk onder hare afhankelijkheid waren geraakt.

Voor die afgunst, voor die onrust waren geldige redenen, want de aanmatiging en de heerschzucht der Republiek hield gelijken gang met haren voortgang en hare buitenlandsche staatkunde; werd geacht meer behendig te zijn dan onbaatzuchtig. Haar stoute handelsgeest spotte met alle bezwaren, en waar eene verovering nut werd geacht, wist zij te zegevieren door geweld van wapenen of door fijne politiek, zonder daarbij juist al te naauw te letten op de regten of de belangen van anderen.

Als christelijke mogendheid en als geburin die naar de heerschappij over de wateren streefde, was zij in rusteloozen kamp met Turken en Saracenen, zonder daarbij ten allen tijde op den bijstand te kunnen rekenen der Grieksche keizers, die zwak en ongetrouw, bijna even lastige bondgenooten waren als verraderlijke vijanden.

Van de kruistogten, die zij had medegemaakt, had de Republiek vruchten weten te plukken in uitbreiding harer bezittingen en rijkdommen, waar de Christenvorsten zich niet dan ijdele eere hadden gewonnen, ten koste van tallooze opofferingen, die hun bederf voorbereidden. Candia, Modon, Corfu, verschillende kustplaatsen in Afrika, behooren van nu aan tot haar gebied of worden cijnsbaar aan haren staat, maar zij heeft die alle te verdedigen tegen de ongeloovigen, en de Christenvolken zelve konden die vorderingen niet zien zonder wantrouwen, noch lieten ze onaangevochten. En terwijl de Leeuw van St. Marcus zich voortdurend strijdvaardig moest houden tegen de halve maan, werden de sleutels van St. Pieter meer dan eens dreigend tegen

hem opgeheven. Van den aanvang harer vestiging af als vrije Republiek, stond Venetië door den aard harer staatsinrigting, niet minder dan door de strekking harer politiek, vijandelijk tegenover den opperheer van Rome, en tegen één Paus, dien zij te hulp kwam en die haar zegende (Alexander VI), waren er niet minder dan zeven, die den banvloek tegen haar slingerden of zich met hare tegenstanders verbonden. Hare staatswijsheid hield de kerkelijken buiten alle gezag in den Staat, ondanks het wrokkend misnoegen der stadhouders van St. Petrus; en hare onophoudelijke twisten en verzoeningen met de Roomsche kerkvoogden hadden ten laatste tot uitkomst, dat zij zich zelve twee patriarchen koos, die van Venetië en van Aquipuleja, welke zij erkende als de bijzondere opperhoofden harer Kerk, eene daad van onafhankelijkheid, die haar, zoo als te begrijpen is, menige vijandschap bereidde.

Boven dat alles had de opkomende Republiek bij afwisseling oorlog te voeren tegen de Aarts-hertogen van Oostenrijk en de Koningen van Hongarije en van Sicilië en zich te mengen in de geschillen, die het rijk van Napels verdeelden. Zij beheerschte Cyprus, welks koningen zij moest handhaven op hun waggelenden troon, en dit alles met afwisselende krijgsfortuin, doch met toenemende belangrijkheid in de oogen der omgevende volkeren, die haar benijdden, terwijl zij haar vreesden. Doch hare gevaarlijkste, hare felste vijanden waren niet buiten het schiereiland, maar daarbinnen.

Men was toenmaals wel verre van het denkbeeld der Italiaansche eenheid; integendeel, iedere voorname stad, iedere voorname landstreek vormde een kleinen staat, eene heerlijkheid, een hertogdom, eene republiek, en die allen, de naburen het meest, lagen onophoudelijk met elkander in twist. Venetië had de gewoonte zich te mengen in die twisten, soms om ze te bevredigen, meest om ze aan te stoken; het voorschrift: verdeel om te heerschen, werd gansch niet ongebruikt gelàten door hare politiek. Voor zoover zij er niet in geslaagd was, die steden en staatjes cijnsbaar te maken aan hare belangen, waren ze hare geheime tegenstanders of openlijke vijanden en maar zeer zelden hare vrijwillige bondgenooten. De Hertogen van Milaan, van Florence, van Modena stonden beurtelings vijandelijk tegen haar over; Bologna, Pisa, Padua, Lucca, verhieven zich tegen hare wassende grootheid, totdat zij door de overmagt gedwongen waren hare meerderheid te erkennen; maar geen van die allen

was hier zoo werkzaam, zoo volhardend, zoo onverzoenlijk vijandig als de republiek van Genua. Genua zelve, eene bloeijende zeemogendheid en door de stijgende grootheid van Venetië in eigen belangen gekrenkt; door de stoutheid en het goed geluk harer handelsondernemingen in hare eigene welvaart bedreigd, in hare eigene vlugt als gefnuikt, was eene wakkere en waardige mededingster, die met Venetië om den voorrang durfde strijden tot op het uiterste. Menige bladzijde van de geschiedenis der oude republiek is somber getint door de bloedige episoden van de verschillende oorlogen tegen Genua gevoerd, en het tijdperk, waar wij het oog op slaan, is er meê vervuld van den aanvang tot den einde. Bij uitputting van de krachten der beide strijdenden werden vredesverbonden gesloten, even onvast als de wil der mededingsters om in wezenlijke eendragt te leven; ook, zoo haast men na korte verademing zich de krachten gesterkt achtte tot eene nieuwe worsteling, was het nietigste voorwendsel eene welkome aanleiding tot het hervatten van den strijd. Eene nietige oorzaak was zeker niet die, waaruit na een kort respijt ten jare 1378 tusschen de Venetianen en Genuezen een oorlog ontbrandde, zoo fel en verderfelijk, dat de Republiek er bijna door te gronde werd gerigt.

Had men vroeger om 't bezit van Candia gestreden, ditmaal gold het Tenedos. - Tenedos, door zijne ligging aan de Dardanellen van het uiterste gewigt voor den handel en de zeevaart op de kust van Azië, die beide partijen elkander met gloeijenden naijver betwistten.

De Venetianen oefenden op dat tijdstip grooten invloed op de zaken van het Grieksche keizerrijk, en hunne kooplieden genoten gunsten en voorregten van den ouden keizer Cajolean, waarover de Genuezen in 't geheim wrokten, en die hen aanzetten om zich te mengen in een somber drama, dat te dier dage in de Grieksche keizersfamilie te Constantinopel werd afgespeeld. Zij hielpen Andronicus, den misdadigen zoon, uit de gevangenschap, steunden zijn aanhang tegen den zwakken en wreeden keizer, die gekerkerd werd en in naauwe bewaking gesteld, terwijl Andronicus zich meester maakte van 't gezag, en alle kansen voor zich had om door geweld den vaderlijken troon te beklimmen, zonder dat die door dood of afstand was ontruimd. Inmiddels had hij dankbaarheid te bewijzen aan de Genuezen, en hij toonde, die door hun het zeer begeerde eiland Tenedos af te staan; maar.... zij moesten zich zelven in 't bezit stel-

len van de gift, en de bewoners van Tenedos waren hunnen keizer getrouw gebleven, sloten hunne havens voor de nieuwe eigenaars en versterkten zich tegen de ongewenschte indringers.

Dit ongewacht bewijs van verkleefdheid, waar hij zich ganschelijk verlaten achtte, verlevendigde den moed bij den ouden Cajolean, en deed hem eene poging wagen ter ontsnapping uit zijne gevangenschap en het hernemen van 't gebied. Karel Zeno, een jonge Venetiaan, door zijn ridderlijk karakter en zucht tot avonturen bekend, bevond zich destijds te Constantinopel. De gevangen keizer vond middel om zich met hem in betrekking te stellen en zijne hulp in te roepen tot bevrijding. De romaneske jongman had weldra een plan ontworpen, waarbij eene omwenteling in de hoofdstad zou worden voorbereid en de oude vorst uit zijne boeijen op den troon hersteld.

Het stoute waagstuk had kans gehad van te gelukken; dan het werd onuitvoerlijk gemaakt door de lafheid en besluiteloosheid van Cajolean zelf, wiens aarzelingen en versaagdheid zijn moedigen paladijn in het allergrootste gevaar bragt, waaraan deze echter wist te ontkomen door zijne kloekheid en tegenwoordigheid van geest. Het gelukte hem eene kleine bark meester te worden, waarmede hij een smaldeel van de Venetiaansche vloot kon bereiken, dat in de zee van Marmora kruiste. De bevelhebber er van was Taddeo Justiniani, zijn schoonvader, wien hij kennis gaf van zijn mislukt avontuur, maar wien hij tevens het verzoek van den keizer mededeelde, om nog eenmaal eene poging ter zijner gunste te wagen; een verzoek, dat ondersteund werd door een schriftelijk aanbod, waarbij Tenedos op nieuw werd weggeschonken, maar ditmaal aan Venetië en met gelijke voorwaarde: de schenking zelve te bemagtigen en te bewaren.

Dat zou de zwarigheid niet zijn, oordeelde Justiniani. Overtuigd van de groote waarde, die de gift had voor zijn vaderland, was hij niet al te naauwlettend in het onderzoek, of zij volkomen wettig was, en of ook de vroegere regten der Genuezen er door gekrenkt werden. Hij stevende onverwijld naar Tenedos, vond den gouverneur, die nog altijd aan Cajolean gehecht was, bereid diens bevelen te gehoorzamen, en de Venetianen in 't bezit te stellen van de forten, de ankerplaats en het arsenaal. Zoo haast de Groote Raad van Venetië kennis gekregen had van deze belangrijke bezitneming, zond hij versterking naar Tenedos en benoemde Karel Zeno tot gouverneur. Als men denken kan, zaten de Genuezen niet stil bij zoo wig-

tige gebeurtenissen. Zij zetten Andronicus op, om zich aan te gorden ter herneming van Tenedos; maar die onderneming mislukte volkomen. Katel Zeno wist te bewaren wat hij verkregen had, en de banier van St. Marcus bleef zegevierend wapperen over de wateren van de Dardanellen, ten spijt van den toorn en de wangunst der Genuezen!

Men behoefde voorwaar geene naijverige mededingster te zijn, om uit de bezitneming van Tenedos een *casus belli* te maken; en de Genuezen waren geen lieden om de gelegenheid te laten verloren gaan; maar zij gebruikten de voorzigtigheid, een voorwendsel te zoeken, dat den Griekschen familietwist buiten het spel liet, eer zij vormelijk den oorlog verklaarden. Dat voorwendsel vond zij in een onbeduidenden rangtwist tusschen de ambassadeurs der beide gemeenebesten ten hove van den koning van Cyprus.

Feitelijk hadden zij al vooruit den bezworen vrede gebroken, door de *represailles*, die zij trachtten te nemen op Lemnos, waar zij teruggeslagen werden, en door zich te verbinden tegen Venetië met Francesco Carrara, den ouden verraderlijken vijand van de Republiek, met den patriarch van Aquipuleja, die deze gelegenheid wilde gebruiken om zich onafhankelijk te maken, en van Lodewijk, koning van Hongarije, die zich met hem verbond om het regt te hebben Dalmatië te hernemen, dat hij aan Venetië had moeten afstaan.

Tegen dit magtige bondgenootschap hadden de Venetianen niets over te stellen dan hunne eigene kracht en de vriendschap van den koning van Cyprus, een geällieerde, dien zij zelven eerst in zijne staten moesten terugvoeren, eer hij hun diensten kon bewijzen. Maar de Republiek had goeden moed, rijke hulpbronnen, wakker krijgsvolk, dappere legerhoofden, en eene weltoegeruste oorlogsvloot, waarover Victor Pisani het bevel voerde, met Barba en Loredano als *proveditori* (eene hoedanigheid, die aan onze gedeputeerden te velde beantwoordde). Het was niet voor het eerst, dat de eer en de belangen der Republiek aan dezen vlootvoogd waren toevertrouwd. Hij was grijs geworden in de dienst van zijn vaderland, en hij was onder allen de man, van wien men om zijn verleden en zijn karakter de grootste verwachtingen koesterde. Hij lag met zijne vloot ten anker bij Antium, aan den mond van den Tiber, toen het groote treurspel aanving, waarvan hij de held en het slagtoffer zou wezen. Hij kreeg tijding, dat de Genuezen naderden tot een vijandelijken

aanval; met eene aanzienlijke scheepsmagt en aangevoerd door Ludovico Fiesko, waren ze geene vijanden, die men moest ligt achten. De Venetiaansche admiraal, verblijd, dat het eerste treffen geen ongelijke strijd zou zijn, maar aanleiding kon worden tot eene roemrijke overwinning, zeilde de aanvallenden te gemoet, moedigde zijne soldaten en matrozen aan op eene wijze zoo als *hij* alleen dat verstond, en men stelde zich vaardig tot den kamp als tot een zekeren triomf.

In dit tijdperk was een zeestrijd te meer bloedig en moorddadig, naarmate de wapenen, waarmeê die gevoerd werd, meer ongeschikt waren en minder afdoende. Wolken van pijlen verduisterden de lucht bij de nadering der vloten, maar daar deze ligter menschen konden moorden dan galeijen in den grond boren; daar de verovering van elkanders vaartuigen toch het groote doel was van den slag, naderde men elkander roerlings, zoodat men spiessen, slingers en werpsteenen kon gebruiken; de elementen deden er het hunne toe om de strijdende galeijen opeen te dringen; men greep zwaarden, bijlen en entermessen; men klampte wederzijds aan boord; het werd op ieder vaartuig een gevecht van man tegen man; het duurde uren eer de hardnekkige strijders het opgaven, die geen ander heil schenen te kennen dan elkander te verpletteren en te vernielen; ten laatste moesten de Genuezen zwichten voor de dapperheid der Venetianen, wier meerderheid in dezen moest worden erkend; zij hadden hunne duizenden verslagen, en hunne duizenden gevangenen om mede te voeren, en van de gansche vloot der Genuezen bleven vier of vijf galeijen over, terwijl de anderen triomfantelijk medegevoerd of in den grond geboord werden. Het scheen eene nederlaag, waarvan Genua zich niet dan met moeite zou kunnen opheffen; het was eene overwinning, die den roem van Pisani voor het leven scheen verzekerd te hebben. Het is zoo, op het altaar van dien roem had hij dierbaar bloed moeten offeren; zijn eigen zoon werd onder de gesneuvelden geteld! Maar..... de opperbevelhebber der Genuezen was zijn gevangene, en de admiraal mogt niet toegeven aan rouwe over eigen verlies bij zoo groote winste der Republiek!

Venetië had een belangrijken zeeslag gewonnen, maar de overwinning was ook door haar duur gekocht, en zij had niet voor goed gezegevierd over hare mededingster. De zegepraal bij Antium had niets beslist. Genua had nog hare bondgenooten, die nu optrokken haar ter hulpe.... Maar wij achten het niet tot

onze taak te behooren, eene voorstelling te geven van geheel dit bloedige krijgsspel, noch zelfs een verslag te doen van Pisani's heldendaden, schoon ze schitterend genoeg waren om zijn naam als een vlootvoogd van zeldzame stoutheid, met nog meer zeldzame omzigtigheid gepaard, dubbelen luister bij te zetten; wij spraken alleen van zijne eerste overwinning, nog door andere niet minder belangrijke gevolgd, omdat die glinsterende medaille hare keerzijde had, omdat wij reden hebben te gelooven, dat de roep, die er uitging van zijne glorie, een der oorzaken werd van zijnen val; omdat wij hem vooral moeten geven onder den slag van eene nederlaag, en omdat de billijkheid vordert, dat men eerlijk uitrekene, hoe groot zijn aandeel daaraan heeft kunnen zijn.

Venetië (of liever dat gedeelte van den Venetiaanschen adel, dat de regering in handen had) kenmerkte zich door eene zonderlingheid, die de bron is geworden van veel kwaad. Zij stelde geen genoegzaam vertrouwen in de mannen, die zij tot de uitvoerders harer bevelen had gemaakt, en aan wier beleid zij hare belangen in handen had gegeven. Zij zag gaarne, zij eischte zelfs, dat hare veldheeren, hare vlootvoogden, zich door schitterende daden onderscheidden en ten bate der Republiek groote veroveringen maakten; maar als die uitkomsten verkregen waren, vestigde zich haar wantrouwen op hen, naarmate zij te meer bewezen hadden vertrouwen waardig te zijn.

Dit klinkt als paradox, en toch, het was Venetiaansche regeringspolitiek. Zij achtte het zóózeer hare taak, de vrijheid (altijd de vrijheid van sommigen) en gelijkheid te handhaven, dat alles wat zich door kracht van groote daden of magt van talent, of zelfs door overmaat van beminnelijke hoedanigheden, boven zeker peil van grootheid en goedheid had weten te verheffen, onmiddellijk het voorwerp werd harer verdenking, zoo niet harer vervolging. Zij oordeelde, dat er eene al te sterke verzoeking lag voor den zwakken mensch in het bestijgen van zekere hoogten, die hem gelegenheid gaven zich boven zijne gelijken te verheffen en een grooter deel van magt of invloed te verwerven, dan in een Gemeenebest *ten gemeenen beste* zijn deel mogt wezen; en om hem te helpen niet voor deze verzoeking te bezwijken, werden er dan gewoonlijk maatregelen van behoedzaamheid genomen, die in den regel de vlugt zijner daden belemmerden, zijne bewegingen beperkten en hem tot stilstand bragten te midden van eene zegevierende loopbaan; indien maar tot stilstand! Of

wel, men legde hem een Herculeswerk op, waarvan het volbrengen tot de onwaarschijnlijkheden behoorde en dat negen kansen liet tegen één van bezwijken, veeleer dan volvoeren, voor wie het ondernam. Desgelijks nu werd er gehandeld met Pisani, met Pisani, die Venetië had verrijkt met zulke schitterende veroveringen, die zooveel buit en zulke doorluchtige gevangenen naar de fiere meesteresse der Adriatische zee had heengevoerd, maar op wien zich, en dat was niet het minste der tegen hem bestaande bezwaren, maar op wien zich ook de liefde en de belangstelling des volks in zoo hooge mate had gevestigd, dat de adel, tot wiens caste hij behoorde, er een regt uit nam hem te vreezen en te haten; Pisani, die van zijne manschappen en soldaten verkreeg al wat hij van hen wilde, door die mengeling van zachtheid en vastheid, die geen ander bevelhebber der Republiek dus had weten te vatten. Pisani, die bijgevolg met dat volk, met die matrozen, met die keurbende van soldaten, alles kon doen wat hij wilde; ‘mogelijk zelfs wel’, redeneerde de argwanende staatzucht, hare eigene booze passie aan een ander toedichtende, ‘mogelijk wel waagt hij er de poging meê, om na een schitterenden intogt in Venetië als overwinnaar, ook een ingreep te doen in den bestaanden staatsvorm, en zich tot dictator te laten verheffen door dat volk, dat hoe langer hoe minder aandeel werd toegekend in het bestuur, dat deze terugzetting gansch niet lijdzaam en onnadenkend droeg, en dat welligt op niets wachtte, dan op een grooten bondgenoot uit den adel, om dat misnoegen te doen gelden! Verbindtenissen van dien aard tegen de bezitters der magt waren niet zonder voorbeeld, en Marinus Faliero en Francesco Carrara zouden mogelijk geslaagd zijn, als ze Vittore Pisani hadden geheeten!’ Het is niet zeker, dat men in den Grooten Raad van Venetië diergelijke verdenking onder zoo vele woorden heeft gebragt, maar het is *wel zeker*, dat de admiraal in de verbeelding der meeste senatoren was gestegen tot die proportie, waarop hij als ‘der vrijheden van de republiek gevaarlijk’ kon worden beschouwd en behandeld, en dat de bevelen, die hem van uit den boezem van dien Senaat gegeven werden, eerder de strekking hadden om hem tot verderf te brengen, dan den Staat daartegen te beveiligen. Men oordeele: Toen hij na verschillende ondernemingen tegen de Genuezen en hunne bondgenooten, waarvan sommige schitterende uitkomsten hadden gehad, en menige kuststad van Dalmatië en Croatië in de magt der Republiek was geraakt, uit voorzigtigheid

besloot van het beleg van Traw af te zien, daar de Genuesche vloot eene ongemeen gunstige stelling had aangenomen om het te verdedigen, daar de stad sterk bezet was, en hij zelf gebrek had aan de noodwendigste hulpmiddelen ter voortzetting van eene verovering, waarvoor hij reeds honderden levens had gewaagd, zond men hem uit Venetië wel is waar vijf galeijen met levensmiddelen en krijgsbehoeften, maar tegelijk het bevel van den Doge en den Senaat om naar Traw terug te keeren en de bezetting tot overgave te dwingen of te sterven!

Een vlootvoogd, wiens moed en bekwaamheid niet te verdenken is, maar die uit wijs beraad na beproefde krachten van eene onderneming heeft afgezien, te dwingen die te hervatten en geene keuze te laten dan de overwinning of den dood, heeft, dunkt ons, wel veel van zoodanig Herculeswerk als wij boven hebben omschreven. Het bezit van Traw was geene levenkwestie voor Venetië, in welk geval een admiraal als Pisani uit zich zelf het onmogelijke zou hebben beproefd; het was slechts eene verovering meer, waarbij de glorie der Republiek slechts één graad konde stijgen, en toch gaf zij te kennen, dat zij voor dit bezit meer wilde offeren dan de wijze admiraal oordeelde dat het waard kon zijn; dat zij *hem zelven* daarvoor veil had, al was hij de man, die haar in dezen oorlog de belangrijkste diensten had gedaan; al verbeeldde hij zich dat zijn behoud nog van groote nuttigheid kon wezen voor den Staat.

Victor Pisani was scherpzinnig en fijngevoelend genoeg om diep getroffen te worden door de pijl uit Venetië op hem afgeschoten in dat bevel; hij wist van nu aan, op welke soort van dankbaarheid hij rekenen kon, ook al behaalde hij de onzekere overwinning, die men hem aanwees. Maar hij was te goed onderdaan van de Republiek, een te opregt liefhebber van zijn vaderland, om zich door prikkelen als deze van zijn pligt te laten afleiden. Hij stelde zich tot gehoorzamen; hij beproefde nogmaals het onmogelijke; maar toen het bleek, dat het niet uit te voeren was, vooral uit het ontzettend verlies van manschap en voorraad, die hij moest verspillen, deed hij als de eene Horatiër: hij liep niet in een nutteloozen, eigenwilligen dood, zoo als de Senaat had voorgeschreven; maar hij trok zich met het overschot van zijne vloot terug naar de baai van Istria, om een gunstiger gelegenheid af te wachten tot eene *revanche* voor zijn ter zijde gaan.

Zijn krijgsvolk was uitgeput door herhaalde krachtsinspan-

ning; het leed gebrek op iedere wijze; het scheepsvolk zou na de vermoeijenissen van een zoo langdurigen zeetogt, zelfs waar die niet dan zegepralend ware geweest, rust en verademing hebben begeerd; nu was die eene behoefte geworden, waaraan het *to be or not to be* van de vloot hing. Het moest in het vaderland nieuwe krachten en nieuwen moed gaan opdoen, of dreigde in moedeloosheid en misnoegen weg te zinken. Een kort respijt voor den vijand, even *reculer pour mieux sauter*, en de Republiek kon op nieuwe overwinningen rekenen, door Pisani en de zijnen te behalen. Hij schreef in dezen zin aan den Senaat, en verzocht, uit aanzien dier overwegingen, dringend om met de zijnen naar Venetië te mogen wederkeeren, tenzij men goedvond dat hij te Istria zoude overwinteren, iets wat hij zelf zeer onraadzaam achtte, gelijk hij niet verzuimde de Signoria voor te houden.

Maar de Senaat geliet zich geen acht te slaan op dien raad, noch op zijn uitgedrukt verlangen. Men had nog geene haast Pisani terug te zien, hoe weinig waarschijnlijkheid er ook was dat hem nu eene *ovatie* te wachten stond, na de mislukking zijner laatste onderneming.

De Senaat gelastte dat de admiraal met zijne vloot in de baai van Istria zoude overwinteren, een maatregel even hard voor het getrouwe en dappere scheepsvolk, als verderfelijk voor het werkelijk belang van den Staat, in zoover deze belang had bij de vloot. Ziekte en moedeloosheid, onlust en schaarschte heerschten er als om strijd; de koude en de honger sloopten wat niet onder de eerste bezweek, met het gevolg, dat niet de helft van de manschap den winter doorkwam. Wat het voor een bevelhebber zijn moet, die aan zijne onderhoorigen is gehecht, met wie hij nood en dood en gevaren heeft gedeeld, om een winter op zulke wijze door te worstelen, laten wij aan 't gevoel en de verbeelding onzer lezers over te beseffen. Pisani behield ligchaams- en zielskracht om de ellende, die hij slechts deelen kon, niet lenigen, te doorstaan, en om nog zooveel invloed te oefenen op het deel van zijn volk, dat de ziekten en ontberingen overleefd had, om hunne klagten en jammeren niet tot luid gemor of muiterij te doen overslaan. Het gezigt der naburige kust was bovenal tergend voor de ongelukkigen, die, in hunne drijvende gevangenissen opgesloten, niet eens de vrijheid hadden in eenige herbergzame haven weg te schuilen tegen de kwellingen, die zij in de afmattendste lijdelijkheid moesten

verduren. De admiraal eindigde toch met de haven van Pola aan te doen; het was lente en hem gewerd eenige versterking uit Venetië, in krijgsvoorraad, levensmiddelen en manschap, op elf galeijen aangevoerd. Het was zijn voornemen het uitgeput scheepsvolk adem te laten scheppen, en onder den invloed van het mildere jaargetijde als met verjongde kracht en met vernieuwden moed de worsteling tegen de Genuezen te hervatten. Maar niet alzoo zou het zijn; de rust werd voor hem en de zijnen ongenietbaar gemaakt. Luciaan Doria, de nieuwe admiraal der Genuezen, verscheen met zijne vloot op drie mijlen afstands van Pola. Het scheepsvolk van Pisani verkeerde in een overprikkelden toestand, en dat tergend naderen van een vijand, wien men den ganschen winter had moeten mijden, had iets onuitstaanbaars voor hen, wien de lange werkeloosheid tot een straf was geworden. Zij snakten naar eene daad, die hun tevens de zee zoude openen en de vrijheid hergeven om naar Venetië terug te keeren. De admiraal Pisani had niet de gewoonte zich door zijne onderhoorigen te laten dwingen; maar hij wist dat er gevallen zijn, waarin de overspannen gemoederen gevierd willen zijn, zal de band der gehoorzaamheid niet worden losgerukt. Hij gaf gehoor aan hunne dringende bede; hij vulde in de haast de bemanning zijner schepen aan met inwoners uit Pola, meer gewillig dan geoefend tot den strijd. Hij rekende op de versche troepen, die hem waren toegevoegd; hij rekende vooral op zijn eigen moed en beleid, om de zwakte van zijne scheepsmagt te vergoeden, en hij koos zee, om Doria tot een zeeslag te dwingen en voor dat hatelijk uittarten te straffen. Maar naauwelijks had hij de veilige haven verlaten, of er stak een hevige storm op, die zijne vloot verstrooide. Tegen Gods almagt was geen strijden; maar de admiraal had het voorregt het grootste deel zijner zeemagt hereenigd te zien bij de kusten van Apulië. Nog ééns scheen de krijgsfortuin hem toe te lagchen. Zij voerde hem een smaldeel van den vijand toe, dat hij tot den strijd wilde uitlokken, maar deze vermeed het gevecht, week uit en zette af, als ware hem de moed ontzonken zich met de Venetianen te meten; te driftiger vervolgde hem de admiraal, aangevuurd door de zucht om zijn vaderland te bewijzen, dat geene laauwheid, maar wijsheid, hem vroeger voor het ondoenlijke had doen teruggaan; in dien gloed van ijver, wij zouden misschien kunnen zeggen, in de gejaagdheid waarmeê de vervolger bevangen wordt, als hij den vlugtende

naijlt, was hij welligt minder goed beraden dan strijdlustig, dacht hij minder om zich te hoeden tegen eene nederlaag, dan om voort te schrijden ter overwinning; ten laatste had hij, wat hij zoo vurig had nagejaagd: den strijd; hij raakte slaags met dat deel der Genuesche schepen, dat zijne vervolging niet had kunnen, noch willen ontkomen; hij behaalde het voordeel eenige schepen te nemen en hun admiraal Doria te zien sneuvelen; dan het was een voordeel, dat duur zoude gekocht worden; het wijken van het eerste smaldeel der Genuesche vloot was eene krijgslist geweest, waarop Pisani in zijn heftigen strijdlust niet had gedacht. Toen hij, na hetgeen hij zijne overwinning achtte, wilde wenden, vond hij zich in eene hinderlaag gevat, hem door de loosheid der schijnbaar wijkende schepen gelegd. Een versche vijand! en, omsingeld! En hij had zich daartegen te weren met vermoeid en afgestreden scheepsvolk en soldaten, nog niet gehard tegen bloedigen krijg! De kloekheid van geest begaf hem toch niet in dezen hagchelijken toestand; hij zelf en de zijnen vochten met allen bedenkelijken moed; maar men bevond, dat men te doen had met eene ongewachte overmagt, en de Genuezen streden met al de woestheid van den ingeboren volkshaat tegen Venetië, en dezen nog verscherpt door de spijt over het sneuvelen van hun admiraal, terwijl het diens broeder was, Ambrosius Doria, die het commando had overgenomen, en die eigen wraaklust voldoening gaf door den hunnen nog aan te zetten. Toch zou het beleid van Pisani hem uit de vreesselijke omsingeling een doortogt hebben gebaand, zoo de goede wil en de trouw van al de zijnen hem gelijkelijk had ondersteund; maar het tegendeel vond plaats: vijf van de galeijen, die hem nieuwelings uit Venetië waren toegezouden, lieten hem in den steek op het wigtigst tijdpunt van den strijd, en zijne nederlaag was voltooid. Vijftien Venetiaansche galeijen vielen in handen des overwinnaars, negentien honderd gevangenen, waaronder meer dan twintig patriciërs. De ongelukkige admiraal kon van de gansche toevertrouwde zeemagt niets redden dan de vier galeijen, waarmede hij zich uit den slag terugtrok!

Groot was het alarm en de verslagenheid in Venetië bij de mare van deze nederlaag; grooter nog de gramschap en de verontwaardiging van den Doge en den Senaat tegen den rampspoedigen admiraal, te luider en sprekender welligt, naarmate de geheime benijding en naijver op zijne vroegere daden hunne stille *Schadenfreude* hadden aan zijnen val. Men hield zich niet tevre-

den met hem terug te roepen, nu, tot een intogt, die wel geene ergernis zoude geven aan zijne benijders; maar men kreet uit, dat hij schuldig was, en men vond noodig naar zijne schuld te onderzoeken. Er waren verraders geweest op zijne vloot, lafhartigen althans, die zich hadden afgekeerd te midden van 't gevaar, en zij werden gestraft, zoo als zij verdienden; maar men gebruikte hunne schuld om den zuiveren naam van den grijzen admiraal te bezwalken, alsof ook aan zijne zijde verraad en lafheid ware geweest; en van toen af volgde daaruit, dat men hem als verrader en lafaard strafte. Men verklaarde hem vijf jaren lang onbekwaam om de Republiek in eenige openbare betrekking te dienen, en om 't al te kroonen, wierp men hem in de gevangenis en sloeg hem in ketenen!

In ketenen! de man, die zooveel had geleden en geofferd om de magt en de eere der Republiek te handhaven. In ketenen! de overwinnaar van Antium, de held, wiens krijgsverrigtingen in Dalmatië zeven belangrijke kuststeden aan Venetië had hergeven, in dezen laatsten oorlog! In ketenen! de man, die met echt Romeinsche burgerdeugd het hoofd gebogen had onder het vonnis van den Senaat, die geene klagt had laten hooren, geene wederspraak had geuit, die geen beroep had gedaan op zijne deugden of verdiensten, om hunne hardheid te lenigen; de man, wien men in alle gerustheid op zijne krijgsmanseer gevangen had kunnen stellen in zijn eigen huis, en wien opene deuren zouden binnengehouden hebben uit besef van pligt. Dien man gaf men niet eens dàt bewijs van vertrouwen, dat men hem toch in alle veiligheid had kunnen verleenen; men klonk hem liever in ketenen, als een woeste kwaaddoener, van wien men het ergste konde vreezen, totdat de smart der krenking, het vlijmende mistrouwen, nog meer dan het knellende ijzer, hem in een toestand zouden brengen, die zulke kluisters noodzakelijk maakte. Maar zoover was het nog niet gekomen, hoewel hetgeen wij aan hem waarnamen bij den eersten blik, op de mogelijkheid van zulk een uitersten jammer moest doen denken. Hij had niet zich zelf moeten zijn, zoo wij hem anders hadden gevonden. Zeker, hij was met de fiere kalmte van een held, met de grootsche berusting van een Romein, zijn kerker binnengetreden, en de krenking, de mishandeling, waarmeê men die had verzwaard, had hem geen klagt ontlokt. Maar de waarnemingen, die hij deed in dat duister verblijf, en de indrukken die hij daar ontving, maakten het hem onmogelijk in die stoï-

sche berusting te volharden; hij moest iets anders zijn geweest als een mensch, veel meer of veel minder; zijne borst had van marmer, zijn hart van brons moeten zijn geweest, zoo hij koel en onbewogen had kunnen blijven bij 't geen hij doorleefde in die eenzaamheid, want (was het verzachting of verzwaring van zijn lot?) want, hij was in dien kerker niet zoo volkomen afgesloten, of hij kon eenige kennis verkrijgen van 't geen er omging in de wereld daarbuiten. De gewelven, die tot staatsgevangenis dienden, lagen aan de achterzijde van het paleis, welks muren door de wateren van het groote kanaal bespoeld werden, op zulke wijze, dat het geklots der golven en de riemslag van de galeiroeijers en gondeliers doordrongen tot het gehoor der gevangenen; dat hunne stemmen, als zij elkander toeriepen of hunne liederen aanhieven, dáár werden verstaan door het luisterend oor, dat met gretigheid alle klanken en geluiden opving, die wat afwisseling gaven aan de treurige eenzaamheid. Pisani vooral was in dezen een der meest begunstigden. Zijn gevangencel was juist niet de allerellendigste dezer akelige verblijven; zij lag iets boven het peil van het water en was voorzien van kleine ruitvormige openingen, waaruit eenige versche lucht tot hem kwam door het digte fijne tralienet heen. Het werd welhaast de eenige vervulling van zijn leven, deze klanken en geluiden te beluisteren, te onderscheiden, uit te leggen. Alle vermogens van zijn geest en ligchaam, die hij gebruiken kon, spande hij in, om op deze wijze als gemeenschap te oefenen met hetgeen er omging op 't kanaal, in de haven, in Venetië; zijn gehoor werd er op gespitst als dat van een wilde; zijne intuïtie, zijn raadvermogen, nog gescherpt door de volstrekte duisternis die het zintuig van het gezigt alle afleiding ontnam, werd zoo verfijnd en verhelderd, dat hij, om het zoo eens uit te drukken, zelfs de stilte verstond, die eenige sekonden het luiden van het *Ave Maria* voorafging; dat hij den tijd van dag en nacht berekende naar de wisselende toonen die zij hem aanbragten, en dat hij werkelijk op die wijze tot eene zekere kennis kwam van 't geen er in Venetië voorviel. Wel is waar, geene zeer volledige kennis, maar die ongelukkiglijk meer dan genoegzaam was om hem allerlei smart en lijden aan te brengen, onafhankelijk van die, welke hij persoonlijk had te dragen; juist zulk een lijden als hem het ondragelijkste moest zijn in zijne banden. Zijn hart werd gewond in 't geen hij het meest beminde; zijne verbeelding gefolterd

door de voorstelling van jammeren, die hij voelde komen zonder ze te kunnen weren!

Met het inkerkeren van den rampspoedigen admiraal, was de Republiek niet van hare vijanden bevrijd, als men raden kan; integendeel, de Genuezen, fier op hunne zegepraal, aangemoedigd door hun goed geluk, en overtuigd, dat hunne mededingster een verlies had geleden, waarvan zij zich niet zoo spoedig zoude herstellen, haastten zich van het behaalde voordeel gebruik te maken en rukten aan met eene versche scheepsmagt en verdubbelde stoutheid ter voltooijing van hunnen triomf. Zij bemagtigden Coarli en Grado, en ontrustten de handelvaart der Venetianen, nog slechts door een zestal galeijen beschermd, zoodat menig rijkbeladen koopvaarder in hunne handen viel; maar dit waren onbeduidende schermutselingen, in vergelijking van het stoute krijgsplan, dat zij ontwierpen en uitvoerden. Met eene vloot van zeven en veertig zeilen, onder bevel van den nieuwen admiraal Pietro Doria, drongen zij door in de Golf tot bij St. Nicolaas en Lido, nadat zij eene der openingen van de Lagunen, Palestrina, hadden bestormd en overmeesterd; toen in vereeniging met Francesco Carrara, den ouden wraakgierigen vijand van Venetië, sloegen zij het beleg voor Chiozza! Chiozza, een der belangrijkste van die reeks kleine aaneengeschakelde eilanden, die als zoovele natuurlijke bolwerken dáár schijnen opgeworpen om de stad Venetië van de zeezijde te beschermen en de woede van den Oceaan of van menschelijke aanvallen te verbreken eer die op de prachtige stad kunnen aandringen. Voor wie Chiozza had bemagtigd, was de verovering van Venetië geene hersenschim meer, en nu, de Genuezen waren tot dáár genaderd met hunne vloot en vingen aan met krachtige en afdoende maatregelen ter vermeestering van dit belangrijk punt. Carrara had opzettelijk tot dit doel *veertig* ligte platgebodemde vaartuigen laten toerusten, waarmede hij de Geneuzen kwam versterken. En tegen dit alles had Venetië geene vloot over te stellen, en voor de weinige galeijen, die gereed waren ten krijg, had zij niet eens een admiraal, van wien het denkbaar was dat hij zich met goed geluk tegen een Doria zou kunnen meten!

En middelerwijl hield zij Vittore Pisani gevangen en in ketenen!

En Vittore Pisani in zijne ketenen hoorde de alarmkreten van het scheepsvolk, dat elkander de ontrustende berigten me-

dedeelde; was het vreemd, dat hij uit wanhoop over eigen magteloosheid om te helpen, aan die ketenen schudde?

Toch verzuimde de Senaat geene voorzorgen ter wering van zoo dreigend gevaar. Reeds terstond na de nederlaag van Pisani had men alle openingen van de Lagunen doen sluiten; driedubbele kettingen werden gespannen voor iederen havenmond, en van afstand tot afstand werden deze verdedigd door *sandoni*, groote vastliggende schepen, met allerlei krijgstuig gewapend en door soldaten bewaakt; eene soort van drijvende sterkten, uit balken en palen zamengesteld, werd nog daarnevens aangebragt, om de wateren ontoegankelijk te maken.

Maar Pietro Doria en Francesco Carrara waren geene lieden om zich door zulke hindernissen te laten afschrikken. De eerste was met zijne vloot tot St. Nicolaas in Lido opgezeild eer de Venetianen het hem hadden kunnen beletten, en de laatste liet zijne ligt gewapende barken afzakken langs het kanaal van Brenta. Door hun eigenaardigen bouw bijzonder geschikt om ook over de ondiepste wateren heen te glijden, waren de drijvende sterkten voor deze geene onoverkomelijke belemmeringen, en zij deden een aanval op het kettingwerk, waarmede de haven van Chiozza was afgesloten, terwijl Doria dat gelijktijdig aantastte aan de achterzijde. De kettingen werden met haken en zagen uiteengereten en stukgezeild; het aan den grond gezette schip (een zeer primitief verdedigingsmiddel voorwaar!) bleek ras te zwak een bolwerk om weêrstand te bieden aan een geduchten tweeledigen aanval; de soldaten, die het bewaakten, ziende, dat het onhoudbaar was, staken het in brand en namen de wijk op hunne roeibooten, waarmeê zij naar Venetië terugkeerden om er den schrik te verspreiden door de mare van dien rampspoed. Het was geen loos alarm; de Genuezen waren meester van de Lagunen en maakten aanstalten tot het beleg van Chiozza! Carrara liet de helft van zijn krijgsvolk ontschepen op het eiland Brondolo; zijne bondgenooten bragten mede een deel hunner manschap derwaarts ter zijner versterking; de ligte barken konden deze troepen te ieder stond overbrengen op het punt waar die dienen moesten; eene vloot van veertig zeilen en een heirleger gewapende barken hielden het bedreigde eiland afgesloten van alle hulp uit Venetië, en de belegeraars hadden behalve het voordeel van positie nog de overmagt aan hunne zijde. Hunne legermagt, zoo van scheepsvolk als soldaten, was vier en twintig duizend man sterk, ter-

wijl de Venetianen niet meer dan drieduizend man op Chiozza hadden kunnen aanvoeren; en hoewel de inwoners moedig en eenparig de wapenen opvatteden, waren zij toch te zwak in getal om zulk eene overmagt op den duur weêrstand te bieden. Ook gelukte het welhaast den Genuezen, ondanks het krachtig verweêr en de uiterste inspanning der wanhopige bezetting, zich meester te maken van klein Chiozza, eene soort van voorstad, die met de eigenlijke stad gemeenschap had door eene brug van omstreeks een kwartier uur gaans, en waarvan hun elke duimbreed door den wanhopenden moed der Venetianen werd betwist, op zulke wijze, dat zij list moesten te baat nemen om tot de overwinning te komen. Zij veinsden voor de volharding der belegerden terug te deinzen, en toen deze, verblijd door die verligting, zich eene wijle van de overwinning wat verademing gaven, keerden zij op bedekte wijze terug en namen de stad bij verrassing. Men zou edelmoedigheid verwacht hebben van de zijde der overwinnaars, die de dapperheid hunner tegenstanders hadden leeren bewonderen; maar het was niet het tijdperk, waarin men met menschelijkheid oorlog voerde en zich te matigen wist na de zegepraal; en hoewel in elk tijdvak verblijdende uitzonderingen zijn aan te wijzen, de volkshaat der Genuezen tegen het trotsche Venetië was te diep en te bitter, dan dat zij hier konde plaats vinden. Hetgeen van de dappere bezetting overbleef, werd ontwapend en neêrgesabeld; de burgers en edellieden, die men onder de wapenen vond, werden uitgemoord of als gevangenen op de gruwelijkste wijze mishandeld.

Francesco Carrara vooral, de woeste tyran van Padua, weinig gewoon aan triomfen, was bedwelmd door zijne verovering en misbruikte haar om bot te vieren aan zijn instinct van wreedheid; hij was zóó vindingrijk in het folteren zijner weêrlooze slagtoffers, dat het vermelden zijner gruwelen reeds eene pijniging is voor het menschelijk hart, die ik noch u, noch mij zelve wil aandoen; - genoeg zij het, dat hij een bloedbad aanrigtte, dat het zilver der Lagunen bepurperde. Het weegeschrei van vrouwen en kinderen weêrgalmde tot in Venetië toe en deed het vrolijk lied van den gondelier verstommen, om vervangen te worden door doffe jammertoonen en schorre wraakkreten, die het luidste zich verhieven in de nabijheid van het hertogelijk paleis. De Doge en de Senatoren, die de magt in handen hadden, mogten wel weten, dat het bootsvolk, dat het gilde der gondeliers, dat het volk van de werf, wrake riep

over het uitmoorden van Chiozza, en dat het uit den Raad het sein wachtte tot het nemen eener schitterende vergelding; dat het de patriciërs niet onschuldig achtte aan de rampen, die de Republiek troffen. Waren zij het niet, die den grooten admiraal, den overwinnaar van Pola, hinderlagen hadden gelegd en belasterd en veroordeeld? waren zij het niet, die hem nu hielden opgesloten dáár ginds in één van die sombere gewelven, waarop het paleis rustte?

En waar men dien inval gekregen had, bleef men niet in gebreke, om, al voortroeijende langs het kanaal, de muren van den kerker zoo digt te naderen als doenlijk was, en op klagenden toon, naar de gave der improvisatie, dit poëtisch en zangerig volk eigen, de schrikkelijke gebeurtenis voor te dragen in al hare kleuren (zeker niet de lichtste), in de hoop, dat die toonen mogten doordringen tot den doorluchtigen gevangene, opdat hij het weten zoude, door welke onheilen het goede volk van Venetië getroffen werd terwijl men hem hield opgesloten.

En wij weten, dat hunne poging doel trof, en dat de admiraal in zijne kluisters met gespitst gehoor alle klanken opving, die hem in zijn kerker van het leven daarbuiten kwamen getuigen; was het vreemd, dat bij 't geen hij vernam de stoïsche berusting hem begaf, en dat zijne oogen flikkerden van strijdlust, nadat zij geschreid hadden van deernis, en dat de schok, die Venetië trof, eene siddering over hem bragt, die zijne boeijen deed schudden? Onbeschrijfelijk was de schrik en de verrassing, waardoor de Venetiaansche bevolking getroffen werd, toen zij de vaan van St. Marcus zag neêrvallen van de torens op het kasteel van Chiozza, en voor het eerst de vlag van Genua zag wapperen aan dien zelfden standaard. Het was of men niet had begrepen, dat zoo iets ooit zou kunnen gebeuren; en nu men het voor oogen zag, nu men de gewisheid verkreeg van zulk een ontzettend verlies; nu de jammerverhalen van de gruwelen, die de overgave der stad waren gevolgd, maar al te veel waarheid bleken; nu men de zekerheid kreeg van de nadering dier meêdogenlooze en magtige overwinnaars, waar zulk een tal dappere strijders aan de Republiek waren ontvallen, begon er eene onrust te heerschen en eene verwarring te ontstaan onder het volk, die door de patriciërs en de aanzienlijke burgers in angstige spanning werd gadegeslagen. Het volk stroomde naar het hertogelijk paleis, om onder weeklagten en bedreigingen van den Doge te eischen, - dat men

met kracht zich mogt aangorden tegen den vijand, zou men meenen? neen, bij eene volksmenigte, onder den slag van eene nederlaag, moet men geene energieke inspiraties wachten; zij kwamen eischen, dat men tot iederen prijs den vrede zoude sluiten met Genua, om den val van Venetië en het verderf van geheel de Republiek te voorkomen.

De Doge, Andreas Contarini, een stug, hooghartig man, had geenszins begeerd de hooge waardigheid te bekleeden, die hij droeg; maar men had hem gedwongen het blinkende juk op zich te nemen, waarvan hij sedert veertien jaren al de zwaarte kende. Ook voerde hij zijn ambt met eere, maar zonder liefde en lust. Hij was gewoon ontzag af te dwingen door zijne vaste en fiere houding, maar hij was niet bemind bij het volk, en hij wist dat; doch hij scheen niet aan volksgunst te hechten. Ook in dit hagchelijk oogenblik verloochende hij noch zijn aard, noch zijn rang; hij deed het volk afdeinzen door zijne kloekheid en tegenwoordigheid van geest, zonder te bewilligen wat het eischte, maar daar hij het gevaar, waarin Venetië verkeerde, beter overzag dan iemand anders, wist hij in den Senaat te verkrijgen, dat men naar den vrede zou trachten. Men zond gezanten naar den Genueschen veldheer om den vrede in te roepen. Pietro Doria, overmoedig door zijn krijgsgeluk en zijne voordeelige stelling en vervuld van wraaklust, na de wonden door Venetië vroeger aan zijn vaderland en familie toegebragt, antwoordde niet slechts weigerend, maar uittergend en beschimpend.

‘Ik zwere bij God, dat de Venetianen geen vrede zullen hebben met onze Republiek, voordat wij met eigene hand de bronzen paarden op de St. Marcusplaats zullen getoomd hebben. En dan zullen wij verder zorgen dat de Venetianen zich in ruste houden!’

Met die bedreiging konden de gezanten naar Venetië terugkeeren; men vernam daar te gelijker tijd het verlies van Terra-Nova, Lavorzore, Mont-Albano, van Loredo en Torre-del-Bebe, terwijl twee-en-twintig Genuesche galeijen en veertig gewapende booten zich vertoonden aan de zijde van het Lido. De ondergang van Venetië scheen besloten en onvermijdelijk.

En het gerucht van deze vernederingen, van deze rampen, van dit nakend onheil, kwam tot de kennis van den geketenden Admiraal, den moedigen kampvechter voor de eere van het Gemeenebest, den vurigen patriot, die zijn bloed bij droppelen had

willen uitstorten voor de redding van zijn vaderland; was het vreemd, dat hij met het ijzer worstelde om het los te wringen, ware het slechts om in zijne radeloosheid over eigene onmagt den forschen armen werk te geven en zich als te meten met het metaal, dat de krachtige hand gewoon was te voeren?

Hetgeen er omging kwam tot zijne kennis, maar niet dan verward en onbestemd, en zeer zeker niet verzacht, sinds het hem moest worden overgebragt door matrozen en soldaten, door het gejammer van schreijende vrouwen, of de sterk gekleurde verhalen van weeklagende gondeliers. En nu, men weet wat volksgeruchten zijn onder zulke omstandigheden, vooral bij een volk als dat van Venetië, dat van de uiterste verslagenheid tot den overmoed der uiterste wanhoop omwendde, en dat zonder raadpleging met de overheid, evenzeer zonder aanvoerder als zonder orde, uit eigen beweging, slechts luisterend naar de ingeving van wilden angst, den Genuezen tegenging, die eene poging deden om op het Lido te landen, en ze dwongen om naar hunne barken te wijken. Een volk beurtelings driest en vreesachtig, nu eens slaafs buigende onder de hand die het drukte, om zich dan weer met onstuimigen hartstogt daartegen te verzetten; eene bevolking, die grootsche elementen in zich omdroeg, maar tevens ook àl de zwakheden van de bewegelijke zuidelijke natuur. Het triomfeerde nu eene wijle over het verjagen van den vijand! Maar het was zonneklaar, dat door eene schermutseling, waarbij een hoopje volks het geluk had eene vijandelijke bende te verjagen, het gemeenebest niet was te redden, noch Venetië te houden tegen eene zoo ontzettende overmagt, als er dreigde over haar los te stormen, en dat eene krachtige, welgeregelde verdediging alleen nog eenige kansen kon bieden op behoud. Maar hoe die daar te stellen? men had noch soldaten, noch levensmiddelen, noch schepen in eenige evenredigheid tot de behoeften van zulken strijd. De eenige vloot, die de Republiek nog bezat, kruiste in de Middellandsche Zee om den handel te beveiligen, onder de bevelen van Karel Zeno, den dapperen avonturier. Eene vloot zamen te stellen met de ontredderde schepen, die op de werf waren of in de havens lagen, levensmiddelen en krijgsvoorraad bijeen te brengen, soldaten te werven, het was alles nog mogelijk, bij eene oproeping van aller werkzaamheid, bij eene zamenwerking van alle burgers en inwoners, adel en volk, patriciërs en kliënten, bij eene inspanning van alle krachten, bij het offeren van aller middelen

op het hoogaltaar van het vaderland; maar er was iets, dat men niet konde daarstellen, en waarvan juist die zamenwerking van allen, die volvaardigheid tot alle offers en alle ontberingen zouden afhangen: een admiraal, een bevelhebber, geliefd bij het volk, gevreesd bij den vijand, en die op de hoogte zou staan van zijne hagchelijke taak.

En zulk een admiraal had men niet!

Taddeo Justiniani, de vlootvoogd in functie, was bejaard en stond geenszins in gunst bij het volk. Prins Contarini, de neef van den Doge, bezat niet de hoedanigheden tot zulk eene taak vereischt, en die werklieden, die burgers, die kunstenaars, die jonge mannen uit den handelstand, die rijken en die armen, van wie men inspanning en gaven moest vragen naar vermogen en zelfs daarboven, begonnen na te denken, waartoe die opofferingen leiden zouden, en vroegen elkander met een zorgvol hoofdschudden, waartoe dat alles baten zou, zoo men geen aanvoerder had, bekwaam genoeg en geliefd genoeg om ze te benutten en er winste meê te doen?

Tot zelfs in den Grooten Raad had men het zich reeds gevraagd. De patriciërs zelve waren niet zonder bekommering op dit punt; zij wisten dat het een tijdstip was, waarop men met het volk had te rekenen; dat het vrijwillige diensten, vrijwillige lasten, vrijwillige gaven waren die zij moesten inroepen, waarvan de Republiek nu in deze bange ure hare redding wachtte, maar wie hunner wist zich bij dat volk genoeg geliefd en geëerbiedigd tevens, om zich onbepaald te doen gehoorzamen? wie hunner had gezags en beleids genoeg tevens om van die welgezinde, maar ongeoefende en ongeordende burgers, in een oogwenk tijds, soldaten en zeelieden te vormen, die zich aan de krijgstucht onderwerpen, aan wet en regel zich zouden binden en niet in oogenblikken van wilden moed onbesuisd het gevaar in den mond loopen, om later, als de kans tegenviel, onder den eersten indruk van den schrik in verwarring de vlugt te nemen op een hagchelijk tijdstip? Die visschers, die mannen uit het tuighuis, dat scheepsvolk, allen op eenige wijze gewoon met wapenen om te gaan; die het mes wisten te wetten, de pijl af te drukken, den werpsteen te slingeren, ze zouden uitnemende vrijbuiters zijn op eigene gelegenheid, maar bij de verdediging van een aanval, zoo als Venetië dien te wachten stond, had men een geregeld leger noodig dat aan een hoofd gehoorzaamde, en slechts den arm der uitvoering leende aan dien

éénen wil! En nu, wie onder de patriciërs (om een woord van onzen tijd te gebruiken) wist zich zoo *populair* en zoo bekwaam tevens, om aan deze eischen te voldoen? Wie onder hen was bekwaam, zoowel om de geestdrift des volks op te wekken als die te leiden? Niemand; zij moesten het bekennen elk voor zich zelven; niemand had een regt op zulke volksgunst, op zulk een invloed; zij hadden de burgers met minachting bejegend in tijden van voorspoed, hunne vrijheden onderdrukt, hunne regten beknibbeld, hun aandeel aan 't bestuur van het Gemeenebest tot ijdele hersenschim gemaakt; neen, zij wisten het al te goed, zij hadden niet gestaan naar de liefde, naar de achting des volks en zij hadden die ook niet verworven. Maar terwijl zij op elkander zagen met onzekere blikken, zweefde er een naam op veler tong, dien niemand waagde uit te spreken. Het was de naam van eenen dien men haatte en wantrouwde en benijdde, juist omdat hij bezat wat zij allen voelden te missen. Ook hadden zij hem voorzigtiglijk ter zijde geschoven en in een duisteren eenzamen kerker weggesloten en geboeid. Het was wel mogelijk dat hij, hij onder allen, de redder der Republiek zou kunnen worden, maar hij zou er dan tevens de meester van zijn; het zou hem kunnen invallen voor het volk vrijheden en regten te bedingen ten koste van het gezag en het meesterschap, dat de adel zich zelf had toebedeeld; daarbij, men had hem àl te groot onregt aangedaan, dan dat hij het niet op zijne beurt door onregt en hardheid zoude vergelden; neen, een redder als deze was àl te gevaarlijk; de Republiek was nog niet tot zulk een uiterste gekomen, dat de patriciërs zich zulk een offer behoefden te getroosten! Zoo redeneerde het bekrompen egoïsme, dat doodelijk venijn, waarmeê Venetië's grooten waren vergiftigd, en dat, zich voortdragende tot in het latere nageslacht, die jongeren mede heeft verbasterd en verkankerd. En de man, tegen wien zulke bedenkingen werden aangevoerd, op wien men met zulken argwaan neêrzag, wien men vreesde, ofschoon men hem gekerkerd en geketend hield, hij voelde het in zijne boeijen met al de diepte der intuïtie van eenen, die bij onzekere en verwarde berigten, door eigene scherpzinnigheid tot eene voorstelling tracht te komen van 't geen er rondom hem voorvalt; hij voelde het, dat er zulke bedenkingen tegen hem omgingen in die gemoederen te dier dage; hij had het reeds terstond begrepen, toen zijn rampspoed hem als schuld werd aangerekend, dat die gewaande schuld voorwendsel, zijne

bekende volksgunst oorzaak was van de strengheid waarmede men hem behandelde. Hij raadde het, al was daar niemand die het hem konde aanbrengen, dat, bij de beraadslagingen van den Grooten Raad in deze ure van nood, zijn beeld den Senatoren voor den geest moest zweven, als wie goede dienst had kunnen doen aan het vaderland, zonder dat zij gezind waren hem tot zulke goede dienst te gebruiken. Moest het niet de allerpijnlijkste gewaarwordingen opwekken in den fijngevoelenden mensch; moest de vurige patriot er niet door gewond zijn in het hart? En toch het was met indrukken en aandoeningen als deze, dat de gevangene leefde van den eenen dag op den anderen, zonder afwisseling, zonder afleiding, altijd door, in dien eenen somberen gedachtenkring rondgevoerd. Was het wonder, dat er iets vreeselijkers lichtte uit zijne oogen, dan toorn en verontwaardiging alleen; dat zij den starenden blik aannamen van het *idée fixe*, vooral bij eenen, die nog de zelfbeheersching wist te oefenen van niet los te barsten in luide klagten en verwenschingen, - uitstorting van aandoeningen, die hem zoo goed zou geweest zijn ter verluchting; ten laatste kwam toch het oogenblik, waarin de natuur sterker was dan de wil die haar overheerd had; het oogenblik, waarin een kreet, een woord, een gerucht, eene aanleiding van buiten of uit hem zelven, hem zoo onverhoeds schokte, dat hij zijn leed, zijne bitterheid, zijne rouwe moest uitspreken in den kerker, neen uitgillen en uitbrullen, in afgebroken, onzamenhangende woorden, die aan het ijlen van den waanzin konden doen denken, schoon het juist *deze* uitingen waren, die er hem voor behoedden; zijne rede had gevaar geloopen, maar zij werd gered door deze schijnbare onzinnigheid. Schijnbaar, want de afgebroken zinnen, de vragen die hij zich zelf deed en beantwoordde, hadden slot noch zin voor hen die ze aanhoorden zonder den loop zijner gedachten te kunnen volgen, of die vreemd waren aan de jongste gebeurtenissen in Venetië, en de betrekking waarin de gevangene daartoe stond; maar ze hadden kracht en beteekenis; en voor wie na kon gaan waarop ze doelden, hadden ze even weinig van het raaskallen van een krankzinnige, als Victor Pisani zelf, hoewel gekerkerd en in boeijen, gelijkenis had met een misdadiger.

Voor ons is 't onnoodig er naar te luisteren; wij wachten liever kalmer oogenblikken af, als de verluchting der tranen evenzeer als der klagten, hem tot even droeve, maar minder onstuimige ontboezemingen zal hebben geleid; als hij het met

weemoed betreurt, dat hij gewantrouwd werd en benijd in den kring van zijns gelijken, omdat zijne minderen hem liefhadden en omdat hij goed was voor dezen en gewoon hunne lasten te verligten waar hij kon, of meê te dragen waar het oorbaar was.

'Men zou regt hebben mij te verdenken, zoo ik door onedele middelen naar de volksgunst had getracht, zoo ik list en kuiperij had gebruikt als zoo menig ander. Maar ze weten, dat deze dingen verre van mij zijn; ze kunnen weten, dat heerschzucht en hebzucht mij vreemd zijn; ieder hunner die de hand op het hart legt, zal moeten getuigen dat ik de eereambten, de waardigheden, het meesterschap met evenveel zorge heb afgeweerd, als de meesten hunner zich driftig betoonen om die te verkrijgen. Waarom op mij, op mij onder allen, den smet dier verdenking, ik die nimmer zelfverheffing heb bedoeld, die slechts vrage naar de eere en grootheid der Republiek....

De grootheid der Republiek! en... Doria staat gereed om de paarden van St. Marcus te breidelen, zoo als dat volk daarbuiten mompelt! En ze vergeten mij hier, mij die bereid zou wezen het palladium van Venetië te dekken met mijn ligchaam! Dat zij mij in de gevangenis geworpen hebben, dat zij mij in ketenen klonken, dat zij mij van het licht des hemels berooven en van de warmte der zon, dat late ik daar; ze zeggen dat ik schuld heb, en mogelijk hebben ze gelijk; ik ben onvoorzigtig geweest, ik heb eene fout begaan, ik heb gepleegd wat een kwaad is in mijne oogen als in de hunne; ik heb Venetië schade gedaan, ik heb de Republiek eene neêrlaag doen lijden, maar het is juist dáárom, dat men nu het eerste moest denken op mij, die veel heb goed te maken. Waarom gunnen zij mij daartoe de gelegenheid niet; men staat wel een misdadiger toe zijn berouw te toonen door zich verdienstelijk te maken aan het vaderland; en nu, waar de Republiek in nood is, waar Venetië al hare weerbare zonen oproept ter harer hulpe, waar men den geringsten *fachino* toestaat zijne krachten aan haar te wijden, worde ik als bastaardzoon onwaardig gekeurd haar te dienen! Ik, die mijn eigen zoon, die de steun mijner grijsheid, de roem van mijn geslacht had kunnen zijn, heb zien vallen, zonder tranen, omdat het hare glorie gold! Ik, ik worde onbekwaam geacht mijn land te dienen! Laten ze zeggen waarin die onbekwaamheid bestaat? En toch, ik voele het, indien God en zijne Heiligen mij niet bewaren, zullen zij welhaast gelijk hebben, en dan zal 't niet zijn voor enkele jaren, maar voor

het leven. Ik, die nog jaren van kracht aan Venetië had te geven, misschien! ik heb nog sterkte in dezen arm, al is die gegroefd door hunne ketenen. Ik heb nog helderheid van geest, al is 't dat ik hier folteringen doorsta, die het harte doen bezwijmen en het brein verwarren. Maar nóg is het zoo ver niet; verworpen moge ik zijn door Venetië, maar onbekwaam haar te dienen ben ik niet, nóg niet. *Zij* zijn onbekwaam de Republiek te dienen, zij, die zich zelf het meest dienen onder schijn van de dienst der Republiek voor te staan, die hun eigen haat, hun eigen afgunst, hun eigen baatzucht vooropzetten, en daaraan offeren wat die allen in den weg staat. Venetië moge hun eenmaal rekenschap vragen van dien trouwen dienaar, die zijn hartebloed voor haar zou willen uitstorten, en dien zij onbruikbaar maken voor hare dienst. Roerloos te moeten zijn en magteloos, waar het volk roept dat er soldaten te kort schieten om Chiozza te ontzetten, om Venetië te beveiligen! Geene soldaten in Venetië! maar ieder Venetiaansch burger moet soldaat zijn als de Republiek in nood is. O! één dag van vrijheid, een enkele dag slechts, de jaren levens die mij misschien nog resten zou ik daarvoor veil hebben, dan zou ik mij wreken op hen die mij onbekwaam hebben geacht, schitterend, voorbeeldeloos, eene wrake waarvan Italië zou gewagen..... En het volk, het arme volk dat men verdrukt, denkt ook niet meer aan mij; of, zoo het nog aan mij denkt, durft het die gedachte niet uiten; men vergt het offers, men legt het lasten op, men wil het geene regten gunnen, en het is, krachteloos, en willenloos, verlamd door de tirannij; het weet slechts te sidderen en te weeklagen. O Venetië, Venetie! wat zal er van u worden! uwe patriciërs hebben geen hart, en uw volk heeft geen geheugen; de eersten vragen slechts naar zich zelven, en het laatste vergeet wien het heeft liefgehad!!'

Maar Victor Pisani vergiste zich; het volk had wèl geheugen, en wat meer zegt, het had een wil, en het durfde dien uitspreken. Het had gemord terstond bij de gevangenneming van den admiraal; het had toen reeds de verdenking geuit, dat de afgunst veel meer dan de billijkheid hier het vonnis had geveld; maar als de Senaat zich magtig wist, vroeg deze niet naar het gevoelen van het volk, en het volk zelf boog dan schuw en vreesachtig het hoofd, en fluisterde slechts de grieven die het niet kon laten gelden. Maar nu was de kans gekeerd. De patriciërs hadden te rekenen met hunne kliënten; de hoofden

der Republiek hadden te luisteren naar het gevoelen van al hare leden, en dezen warden zich bewust wat zij noodig hadden.

Daar stroomde het volk van Venetië bij duizenden naar de St. Marcus-plaats heen; daar drongen zij zamen naar het paleis van den Doge, het paleis ook van den Staat, waar de Signoria vergaderd was op dat oogenblik. Daar riepen duizenden stemmen forsch en heftig: ‘Wij willen Vittore Pisani tot aanvoerder; met dezen zullen wij strijden voor de Republiek, wij allen, en overwinnen. Wij willen Vittore Pisani in vrijheid zien. Wij willen, dat onze oude admiraal zal hersteld worden in al zijne waardigheden! Wij willen dit, en dit alleen, maar ook met niets minder zijn wij te bevredigen!’

De wateren, door den orkaan opgedreven, zijn niet meer onbedwingbaar, dan eene volksmassa in gisting; de stroom viel de galerijen binnen, niet weêrhouden door het verzet der dienstdoende wachters, zoo er verzet was, sinds de soldaten der Republiek eenswillend waren met de eischen, die het volk kwam doen; het zou de trappen zijn opgestormd, en de groote raadzaal binnengedrongen, zoo de Doge en de Leden van den Raad van Tienen het niet waren te gemoet gegaan, als om het verlangen der menigte te hooren, dat zij maar al te goed verstaan hadden; maar die tegemoetkoming scheen als een eerste stap tot de verhooring van hare wenschen, die dan ook even levendig, schoon minder luid en minder verward, werden herhaald.

De Doge en de Leden van den Raad van Tienen beloofden, dat men het voorstel van Venetië's burgers in overweging zoude nemen, mits men zich rustig hield in afwachting van het besluit.

Men deinsde niet terug, men hield stand, maar men hield ook de beloofde rust.

De overwegingen van den Raad van Tienen moesten kort zijn, maar zij waren niettemin heftig. Dat hun toegeven aan het verlangen van het volk als een bewijs van zwakheid zou gelden, was hunne minste zorge. Men was op een tijdstip, waarin alle gewone grenzen werden teruggezet; waarin alle banden waren losgesprongen; waarin de geregelde orde van zaken toch was gebroken, en - eene concessie aan dat volk, dat het Gemeenebest kon redden, was ligt te doen. Als de Republiek gered was, als de Signoria weêr hare volle magt en de patriciërs weêr hun vroeger overwigt zouden hernomen hebben, als alles weêr den ouden sleurgang zoude gaan, zou

de magt der gewoonte sterker zijn dan het geheugen van dien ligten triomf; maar juist *dit* verlangen van het volk te bewilligen, dáár lag de zwarigheid. De Raad had ál te groot ongelijk tegen Pisani, dan dat er hope was, dat hij het zou voorbijzien. Integendeel, men had te vreezen, dat hij de gunstige gelegenheid zoude aangrijpen, om zich over oude grieven en later lijden te wreken in een zelfden oogwenk. Door den eisch van het volk bevrijd, was er geen eisch van het volk, dien Pisani met zulk eene hulpbende aan zijne zijde niet zou kunnen voldoen, en het volk was het juk moede van zijne tien - zelfs van zijne veertig tirannen; zij wisten het maar al te wel: wat belette Vittore Pisani, eens in vrijheid, zich tot dictator te laten uitroepen door het volk, en als dictator zijne wetten te komen voorschrijven aan den Raad en dezen voorwaarden te stellen? Dat was zeer mogelijk, en als ieder van die tienmannen of van die veertigen in zijn eigen boezem tastte, moest hij erkennen, dat hij, in Pisani's geval zijnde, het *measure for measure* zeer zeker zoude toepassen. Het was dus zeer gevaarlijk voor de vrijheden van het Gemeenebest (zegge de vrijmagt van den Grooten Raad), om Pisani uit den kerker te ontslaan op het verlangen van het volk; maar het was niet minder gevaarlijk dat verlangen *niet* te voldoen; want dan liep men kans, dat het volk zich dat genoegen eigenmagtig ging geven; het was reeds tot in het paleis doorgedrongen; het zou de kerkergewelven ook wel weten uit te vinden; en eens door *zulke* handen op *zulke* wijze verlost, zou deze niets meer hebben te ontzien, en dan zelfs bleef hem geene keuze, dan zich ook tot hoofd te stellen van zijne bevrijders tegen het despotiek bestuur, en dus zou men hem zelf gedwongen hebben datgene te doen, wat men het allermeest vreesde. Daar bleef nog eene derde partij te kiezen, en er waren leden onder die edelen van Venetië, hardvochtig en zelfzuchtig genoeg om die voor te slaan. Men kon Pisani doen sterven in de gevangenis, een snellen heimelijken dood, voor welken de kerkers van de Republiek rijke hulpmiddelen aanboden. Men kon het volk dan óf met dit voorbeeld van strengheid afschrikken, óf, zich vreemd houdende aan de daad, het mede betreuren, dat de engel des verderfs den engel der verlossing te snel was geweest. Onder den slag der teleurstelling, die het volk dan zoude treffen, kon men het breidelen, of, indien niet, het voorwendsel van die volksbeweging was dan toch

weggenomen, en, bij mangel van een hoofd, van een aanvoerder, die haar leidde, zou die bonte verwarde volkshoop wel spoedig zich verdeelen en afdrijven, zonder gevaar, dat een opstand tot eene omkeering zou leiden. Wie zoo redeneerden, waren zelve niet vast overtuigd, dat de uitkomst, die zij voorspelden, werkelijk zou volgen, en dat de eerste en zekerste uitwerking ook deze kon zijn: dat de volksmenigte in blinde woede ontstak, die te gevaarlijker zou wezen, naarmate men zich had ontdaan van het eenige middel om die te stillen; dat het in de verbittering over die teleurstelling gansch geen bezwaar zoude maken om de raadzaal te bestormen, te eer, daar de soldaten, die het paleis moesten beschermen, geneigd waren gemeene zaak te maken met de oproerlingen, en dat de personen der Raadsheeren gansch niet veilig zouden zijn, vooral niet van hen, die de mare van Pisani's dood aan het volk zouden moeten boodschappen! De Doge deed dit laatste opmerken, met eenigen nadruk aan den Senator, die het meest geneigd scheen om die wanhopige en gewelddadige partij te kiezen, en gaf tevens te kennen, dat hij zelf er tegen was, en dat zij, die er voor waren, dan ook maar op zich moesten nemen om er de boodschappers van te zijn!

De Doge zelf, welligt de minst schuldige tegen Pisani, en die zoowel als het volk gebukt ging onder de aanmatigingen van den adel, was niet ongezind de Doorluchtige Senatoren eene wijle onder den druk te laten van de gevolgen hunner willekeurige en tirannieke bedrijven.

Van deze beraadslaging, voor hem zelf zoo beslissend als gewigtig voor zijn vaderland, kwam den gevangene niets ter oore, zoo als zeer natuurlijk is. Toch had hij kennis gekregen van de stemming des volks en van de luide wenschen, die het uitsprak ter zijner bevrijding.

De haven weêrgalmde van 't geen er op de St. Marcus-plaats voorviel. Het scheepsvolk en de gondeliers verzuimden niet met de wenschen der burgers in te stemmen door hunne hartstogtelijke bijvalsbetuigingen; en dat ze hem zelven moesten gelden, werd den gevangene tot zekerheid; want zijn naam werd meer dan eens herhaald door die joelende menigte, en hij hoorde het duidelijk, hoe de gondeliers, die gewoon waren bij de kaaijen van het Doge-paleis aan te leggen, elkander toeriepen, dat men nu zien zoude, of het den Senaat meenens was met de redding van de Republiek, want dat de werklieden van het ar-

senaal en de werven hadden gezworen, niet meer naar hun werk terug te keeren, om de galeijen te herstellen en op te tuigen, als men *Il Capitano* niet in vrijheid liet, om ze in zee te brengen! en dat al het scheepsvolk bij St. Marcus gelofte had gedaan, liever op eigen gelegenheid te vrijbuiten tegen den vijand, dan de Republiek te dienen onder een anderen admiraal.

'Mijne vrijheid! zij begeeren mijne vrijheid! Goed, trouw volk! wees gedankt, wees gezegend!' was de eerste ontboezeming der onbeschrijfelijke gewaarwordingen, die den gevangene overweldigden, toen hij niet meer twijfelen kon, of hij had goed verstaan. Maar tegelijk voelde hij zich aangegrepen door de kwellingen der vreeselijkste onzekerheid. Wat zou er beslist worden daar in die Groote Raadzaal boven zijn hoofd, waarvan geen weêrgalm tot hem kon komen, eene beslissing, die hij nu weêr zou moeten raden uit hetgeen er omging daarbuiten, tenzij - maar hij kon naauwelijks zich overgeven aan die hope - men het volk genoegen gaf op dit zelfde oogenblik! Men begrijpt het, dat de gevangene te dier stonde alle vermogens van ziel en ligchaam inspande om het ééne zintuig van het gehoor te scherpen; dat hij den adem inhield, den hals naar boven hield geheven, en zich rekte en omwendde zoo veel zijne boeijen het gedoogden, om eenige duimen nader te zijn bij die kostbare luchtgaten, waardoor de heuchelijkste tijding of de bitterste teleurstelling tot hem zou moeten komen! Dat was eene stonde van spanning en verwachting, die den wachtende tergend lang viel, en waarbij hem in de kilte van den kerker het klamme zweet op het voorhoofd kwam, waarbij hij niets van zijn ligchaam voelde, waarbij het hem duizelde in het brein, maar waarin hij bleef luisteren, toch luisteren, luisteren - helaas naar de stilte! want het was stil geworden, zóó stil als het te voren woelig en onrustig was geweest op het St. Marcus-plein. Waardoor werd die plotselinge stilte veroorzaakt? Was het rust of was het verslagenheid? Had men beloofd den wensch van het volk te verhooren; of had men dien wensch als een oproerkreet uitgelegd, en was men er in geslaagd de opschudding te dempen? Wat kon hij hopen, wat moest hij vreezen van die stilte? Hij hoopte niet en vreesde niet; hij was zijn denkvermogen niet meester, om zich die vragen te doen; hij wachtte, hij luisterde.

Eindelijk, daar gingen zulke luide jubelkreten en zulke lang aangehouden Evviva's op uit die menigte, alsof ze door dui-

zenden stemmen tegelijk werden geuit; het was of de muren van den kerker dreunden van het forsch geluid, door al het scheepsvolk als uit één mond geslaakt. Zulk een juichtoon kon niet opstijgen uit eene volksmassa, in haren dringenden wensch teleurgesteld; die moest verhoord zijn; de Senaat moest hun de vrijheid van Pisani hebben toegezegd. De gevangene had het begrepen; hij slaakte een diepen zucht en boog het hoofd op de borst of hij bezwijmde; toen vloeiden er milde tranen, en zijne lippen bragten den heiligen naam van God voort, terwijl zijn blik zich naar den hemel ophief; de knieën kon hij niet buigen, woorden kon hij niet vinden, maar in dat ééne woord legde hij zijn innig dankgebed. Hij hoopte niet meer, hij vreesde niet meer, hij had gewisheid dat hij zich niet kon bedrogen hebben, en rustig wachtte hij wat nu volgen zoude. Hij wachtte niet lang, maar in zijn toestand is iedere seconde een uur.

Daar ging de ijzeren deur van het kerkergewelf open; daar schemerden de verzwakte oogen van den gevangene bij het licht der toortsen, waarmeê de komenden werden begeleid. Hij sloot ze even; zijn gevangenbewaarder, meenende dat hij sliep, waarschuwde hem, dat er een afgevaardigde was uit den Raad van Tienen, die hem wilde toespreken.

Victor Pisani opende de oogen en wachtte zwijgend af wat men zoude zeggen.

De Senator trad naar hem toe en kondigde hem aan met republikeinsch laconisme, dat de Doge en de Raad van Tienen hadden goedgevonden hem de vrijheid te hergeven. Pisani dankte met hetzelfde laconisme, zonder dat een spier van zijn gelaat zich vertrok.

Hij vond nu zelfbeheersching genoeg om de aankondiging eener plotselinge en algeheele verandering van zijn lot niet te ontvangen met de uitsporige blijdschap van een misdadiger, die onverhoopt zijne gratie krijgt, noch met de woeste voldoening van een verongelijkte, die het oogenblik der vergelding ziet naderen; maar met de helderheid van een', die ontvangt wat hem toekomt, en die niet eens gehaast is het aan te nemen.

Mogelijk schijnt die koelheid onwaarschijnlijk, maar zij is historische waarheid en tevens verklaarbaar als psychologisch verschijnsel. Groote karakters en magtige geesten vallen niet uit in een juichtoon als zij zich plotseling, zonder overgang, uit de diepte van ellende op het toppunt hunner wenschen zien gesteld. Eene inkeering tot zich zelven is de eerste uitwer-

king van zulke lotswisseling. Zij laten zich niet in vervoering wegslepen door hun geluk, maar zij hebben noodig het van alle zijden te bezien en er zich meê te vereenzelvigen. Zij vatten het te diep en te ernstig op om er uitgelaten bij te zijn.

Bij een zuidelijk volk vooral, wier nationale zwakheid het is zich al te veel aan indrukken over te geven, wordt het als het hoogste bewijs van kracht beschouwd, over zijne aandoeningen te kunnen heerschen. De impassibiliteit (mogelijk om der zeldzaamheids wille) wordt er nog hooger geschat dan de geestdrift, dan de moed zelf. En Victor Pisani, levende in eene eeuw, waarin men nog op oude Romeinsche tradities teerde, zelf afkomstig uit een geslacht, dat Romeinsch bloed in de aderen had, zou gemeend hebben aan dat bloed, aan zijn eigen faam en eere te kort te doen, zoo hij uitgelaten blijdschap had getoond, zoo hij bij het vernemen zijner bevrijding eene andere dan eene rustige, onbewogen houding had aangenomen.

Kalm strekte hij de handen uit, die zoo hadden getrild van ongeduld in hunne ketenen, om ze nu te laten ontboeijen. Rustig bleef hij gezeten, tot de beugels waren losgemaakt, die hem de enkels hielden omsloten.

Toen stond hij op: het was blijkbaar, dat de gewoonte sterker was geworden dan de natuur, want hij hield zich niet dan met moeite staande; maar toch wendde hij zich met waardigheid tot den Senator, zeggende, dat hij behoefte had zich gemeenzaam te maken met het denkbeeld zijner vrijheid, eer hij die werkelijk kon genieten, en dat hij daarom verzocht nog dezen nacht in zijnen kerker te mogen blijven.

De Senator bleek meer verrast en getroffen door dit verzoek, dan de gevangene zelf bij de tijding, die de Senator even verrassend als verblijdend had geacht.

‘Bedenk, Heer!’ sprak hij in eenige verwarring, ‘dat de Senaat gezind is u te herstellen in uwe ambten en waardigheden; dat de Republiek uwe diensten noodig heeft!’

‘Juist daarom, magtige Senator! moet ik mij hier eerst bekwaam maken tot die diensten, die de Republiek van mij wacht.’ En daar de Senator aarzelde met zijn antwoord, vervolgde Pisani met een tintje van ironie: ‘de doorluchtige Senaat heeft mij hier te lang huisvesting verleend om mij nu zoo plotseling de herbergzaamheid op te zeggen.’

‘Heer admiraal!’ hernam de Senator met toenemende verlegenheid, naarmate hij zag dat het ongehoorde verlangen ernst was, ‘de Raad zal volgaarne aan iederen uwer billijke wenschen voldoen; maar dezen hier, verschoon mij, dezen hier zal hij moeten weigeren in 't belang van Venetië; het volk’ (het hooge woord moest er uit) ‘het volk eischt met onstuimigheid uwe bevrijding, en het zal zich niet laten bevredigen; het zal niet rustig uiteengaan voordat het u zelven in vrijheid heeft gezien.’

‘Zoo toon aan de goede gemeente deze mijne ketenen, die nu verbroken zijn, en meld haar, dat ik morgen, bij het aanbreken van den dag, als een vrij man in haar midden zal zijn! Laat het haar uit mijnen naam gezegd worden, dat ik dezen nacht noodig heb om mij te bereiden tot de nieuwe pligten, die ik zal hebben te vervullen; dat ik het nog niet met mij zelven eens ben, *hoe* ik ze zal opvatten...., dat ik mij beraden moet met mijne conscientie en met God.’

En toen de Senator weifelend staan bleef, als wachtte hij nog een veranderd besluit, hervatte de gevangene met eenige gejaagdheid, als kon hij den kleinen prikkel van dezen tegenstand naauw meer met lijdzaamheid dragen:

‘Geloof mij, heer Senator! dát wat ik bedoel, is om aller bestwil,’ en op zijne armen wijzende, waarin de boeijen hun merkteeken hadden gegroefd, vervolgde hij: ‘of stemt gij het mij niet toe, dat deze indrukselen noodig hebben wat uit te slijten, eer ik mij aan het volk vertoon. Het moet immers den martelaar niet zien waar het den admiraal vraagt? Hebt gij mij verstaan, magtige Heer?’

De Senator moest verstaan hebben, want hij werd bloedrood, en hij trok af na eene buiging, die bijkans tè ootmoedig was voor een lid van den regeringsraad tegenover een gevangene, wien hij de vrijheid had aangekondigd; maar hij voelde het zeker, dat de verhoudingen hier waren omgekeerd, en dat de man daar tegenover hem ook eene vrijspraak had te verleenen!

Hij gaf den gevangenbewaarder fluisterend het bevel om aan ieder verlangen van den vrijwillig gekerkerde te voldoen. Toen deze eindelijk alleen was, slaakte hij een zucht van verluchting, bleef hij een tijdlang op zijne ontvelde polsen staren en zeide langzaam en hoofdschuddend: ‘Hij die gaat, heeft niet eens begrepen, dat deze indrukselen noch de diepste zijn, noch de meest pijnlijke; maar hier, hier,’ en hij drukte beide handen tegen het hart en bleef in een diep nadenken verzonken. Toen

voor het eerst en zonder zelf te weten dàt hij het deed, gebruik makende van de vrije beweging zijner ledematen, liep hij zijn kerker om en rond met rasse maar wankelende schreden; de grijze held moest zich weêr oefenen in het loopen als een kind.

'Dank zij den bijstand des Hemels, de zwaarste verzoeking is doorgestaan!' sprak hij half luid, terwijl hij zich een oogenblik leunde tegen den steenen wand. 'Zoo geen van die anderen het mogt begrijpen, Andreas Contarini, die een wijs en voorzigtig man is, zal mij verstaan; hij zal het raden, dat men niet zóóveel tijd in zulken kerker doorbrengt, zonder gedachten en overleggingen, waarvan men zich ontwennen moet in de ure der vrijheid, en als het vaderland in gevaar is; dat hier in dezen stond een strijd wordt gestreden, die de nederlaag bij Pola vergoedt, als er de overwinning na volgt. En de overwinning moet worden behaald, aleer mag die deur zich niet voor mij openen.'

Gedachten en overleggingen, die men niet wil uitspreken voor de menschen, maar waarvan men rekenschap schuldig is aan God, waarover men zich met God moet verzoenen! De magtige held was tevens geloovig Christen, en zoo de strijd, dien hij tegen zich zelven had te leveren, getuigt, dat de overwinning nog niet volkomen was behaald, dat het menschelijke in den mensch met de grootsche heldennatuur en de conscientie van den Christen worstelde, toch bewijst het tevens, dat hij in vollen ernst de zege wilde, en dat hij ook wist, dat er meer dan menschelijke hulp tot bondgenoot moest worden ingeroepen, om die te behalen.

De Raad van Tienen had toch de beteekenis van zijn verlangen, om niet terstond van zijne vrijheid gebruik te maken, wel begrepen. Zeker, het zou niet goed zijn geweest, zoo de lijdende held plotseling ware opgetreden te midden van dat opgewonden volk, met de versche sporen eener wreede gevangenschap in het voorkomen en op het gelaat, en de volle bitterheid der geledene krenking in het harte. De hartstogtelijke verontwaardiging der menigte, haar mededoogen, haar onwil tegen zijne verdrukkers, zou zich niet tevreden hebben gesteld met zijne bevrijding alleen; stouter in hare eischen, naarmate zij die zag ingewilligd; ovetmoedig in den roes der behaalde zegepraal, zou zij niet slechts Victor Pisani willen verheffen, maar zij zou hem ook willen wreken, en deze zou dan niet slechts met deze bondgenooten kunnen doen al wat hij wilde; maar zij zouden met hem doen, meer dan hij zelf wilde, en hij zou dan niet

magtig zijn den stroom der hartstogten te beteugelen, die hem met zich voortsleepte.

De patriciërs vingen nu aan te beseffen, wat reeds lang de overtuiging was geworden van het volk: dat Victor Pisani deugden en hoedanigheden bezat, die hem boven de gewone berekeningen, boven de gewone schatting der menschen verhieven, en dat hij ook had moeten staan boven het peil hunner verdenking, en dat zij eene onjuiste maat hadden gebruikt, door hem te meten naar 't geen er omging in hen zelven. Zij haastten zich nù om het joelende volk te bezadigen, door de mededeeling, dat Pisani ontslagen was door den Senaat, maar dat hij begeerd had nog een nacht in het paleis door te brengen en dat men hem niet zien zoude voor den volgenden morgen.

En dat die mare niet werd gewantrouwd door de Venetianen, bewees het vreugdegeschrei, de juichtoonen die opstegen van alle zijden; de vreugdevuren, die men ontstak op het St. Marcusplein; de huizen, die men verlichtte als bij een hooggetijde; de brandende pektonnen, die men liet drijven op de verschillende kanalen; het vrolijk gezang der gondeliers, die vreugdeliederen aanhieven ter eere van Pisani; het geroep en gejubel, dat bleef aanhouden den ganschen zomernacht door; want de menigte week niet van de St. Marcusplaats; integendeel, alles wat niet derwaarts getrokken was om de vrijheid van Pisani te eischen, kwam nu toch toeloopen om deel te nemen aan de blijdschap over zijne bevrijding! Uit de afgelegenste voorsteden, uit de verst verwijderde kanalen stroomde het aan, opmerkzaam gemaakt door de vreugdevuren en de verlichte huizen in de naaste omgeving van de Piazza. Men vroeg niet naar nachtrust; men verkoos den morgenstond af te wachten om toch van de eersten te zijn, die den geliefden held zouden aanschouwen; om getuige te zijn van zijne eerste schreden buiten het paleis; om zijn aanblik te genieten, zoodra hij zich vertoonen zou, of ook wel om het levendig, belangwekkend schouwspel zelve, dat de schoone stad Venetië opleverde in dien vreugdenacht, onder een heerlijken zuidelijken sterrenhemel. Ik zeg niet, dat de geestdrift bij allen even gloeijend was, en dat er niet bij waren, die als de *Moutons de Pamuge* volgden omdat anderen hun voorgingen, en bleven, omdat anderen er waren, maar de liefde en de belangstelling voor den volksheld was toch het groote beweegmiddel van het grootste deel dier menigte, en zij was van zuivere gehalte, want zij ging uit

van gehechtheid aan het Vaderland; van den wensch tot het behoud van de onafhankelijkheid der Republiek. En het voorwerp van al deze toejuiching hoorde ook weder deze vreugdekreten in zijn kerker, zoo als hij er het angstgeschrei en de alarmkreten had verstaan; maar hij hoorde ze ditmaal zonder er naar te luisteren. Hij had wel op iets anders te denken, dan op eene afgodéring, waarvan hij zelf het voorwerp was; hij had het gezegd, hij had te rekenen met zijne conscientie en met God. Hij had zijn biechtvader verlangd, en hij bragt den nacht door in schuldbelijdenis, in boete, en in gebed.

Men noeme het geene bekrompenheid in den Katholiek van de Middeleeuwen, dat hij een tusschenpersoon noodig achtte, waar hij zondebelijdenis had te doen voor God; dat hij, aan het middelaarschap van Christus geloovende, toch nog den bijstand van een mensch vroeg, om hem onderpand te geven van schuldvergiffenis.

Wij, die de verlichte vroomheid eeren in onzen protestantschen de Ruyter,[1] wij kunnen den zeeheld van de XIV^{de} eeuw, waarin noch de Boekdrukkunst, noch de Hervorming hare diensten hadden kunnen doen ter vrijmaking van den menschelijken geest, aan de voeten zien van zijnen biechtvader, zonder ergernis niet slechts, maar met eerbied voor den ootmoed van den Christen, die zich de vernedering voor een mensch niet schaamt, waar hij wilde opklimmen tot de gemeenschap met God.

Geheel anders echter moet ons oordeel zijn over hen, die, in aanraking komende met al het licht, dat de fakkelen van 't goddelijk Evangelie en de menschelijke kennis beide, reeds eeuw bij eeuw, telkens ruimer, milder, helderder verspreiden, over de nieuwe wereld zoowel, als over de oude, toch willens en wetens, ja, met verharding vàn den wil, en met verkrachting van het geweten, de oogen sluiten voor die liefelijke stralen, en zich als met weelde rondwentelen in het slijk des bijgeloofs, of er het zwaard voor opheffen, zoolang ze een arm hebben om dat te voeren; zij, zij verdienen..... de veroordeeling, die hen alreede heeft getroffen; laten wij ze daaraan over. - De bijl ligt niet meer aan den wortel van dien giftboom, die Italië zoolang heeft verpest, maar zij is reeds opgevat en

1 Men herinnert zich zijne waardige toespraak aan eenige predikanten van verschillende gezindheid, die hij uit de boeijen der Algerijnen had verlost.

wordt dapper gehanteerd; de spade is er in den grond gestoken, ter ontginning van distelen en doornen, die den rijken en grootschen plantengroei van het zuiden verstikte, en het is misschien meer de tijd op dit oogenblik, om andere waarschuwingen aan het volk van Italië en hare bevrijders te rigten dan die tegen bijgeloof; ongeloof is geen minder kwaad en is even verderfelijk voor der volkeren heil en der Staten vastheid; met Rome den rug toe te keeren, is men nog geen Christen geworden; en ziedaar toch wat er noodig is ook in Italië, ook voor de Italianen, zal het herstel van burgerlijke vrijheid met eene wezenlijke zedelijke oprigting van het volk gepaard gaan. Naast de regten, die men inroept, vergete men niet de pligten, die men heeft te vervullen, allereerst die jegens God, den ‘Gever der Victorie,’ zoo als de oude Oranjehelden plagten te zeggen. Men jubele niet slechts zoo er zegepraal is, maar men doe als Pisani en keere in tot zich zelven, en onderzoeke de eigene conscientie, eer men zich aan den bedwelmenden roes der triomfen overgeeft.

Daar is geen beter middel en geen meer zuiver tevens, om de waarachtige vrijheid van een volk te verzekeren en te bevestigen, dan dat ieder *individu* zich vrijmake van de slavenketen der zelfzucht en der zonde, en zich begeve onder het juk van Christus, dat volkomenlijk vrijmaakt. Ziedaar eene vrijheid, die kan worden nagejaagd zonder dat er loslating van booze hartstogten of de inmenging van zinnelijkheid en eigenbaat op zal volgen. Dat het koningrijk Gods kome in de harten der burgeren van het nieuwe koningrijk van Italië, dàt zal de verschillende landschappen vaster aan elkander hechten en meer blijvende grondslagen schenken aan de ware eenheid van Italië, dan Italiaansche bond- of vorstencongressen en tractaten daaraan kunnen waarborgen. Vrome onnoozelheid of onnoozele vroomheid! wordt er misschien glimlagchend uitgeroepen bij het uitspreken van dezen wensch, ik zeg daarop, dat men vooral op geestelijk gebied de hope heeft zien vervullen tegen hope, en dat, waar men de kiem ziet van het goede zaad, ook de volle wasdom zal volgen.

> ‘'t Sneeuwkleed bevochtigt, maar verstikt niet het koorne,
> 't Krachtigst wordt hij, die het lijdzaamste wacht!’

roept ook de poëzij bemoedigend toe; maar als wij ons door haar lieten wegslepen tot luisteren, zouden wij Pisani vergeten

of veronachtzamen, en, behalve dat hij dit niet aan ons heeft verdiend, zou de goêgemeente van Venetië ons dat niet toestaan.

De dag was aangebroken; de zon, als oprijzende uit de Adriatische zee, besprenkelde met gouden looveren de zachte golfjes der Lagune.

Wat was Venetië schitterend schoon in dien ochtenstond; wat was zij frisch en rijk in dien vollen bloei harer rijpe jeugd; wat geleek zij toen op de beschrijving van den dichter:

> ‘She looks a sea Cybele fresh from ocean
> Rising with her Tiara of proud Towers
> At airy distance, with majestic motion,
> A ruler of the waters and their powers,
> And such she was!’

Ja, toen was zij het nog, ondanks den drang van het oogenblik; maar zij had reeds keuze gedaan van den ridder, die het zwaard zou aangorden om het haar te doen blijven. Wat was zij schoon en fier in hare fantastische dragt, die Godinne der wateren, den Oosterschen mantel om de schouders en den malierok der kruisridders over de heupen; het hoofd gekroond met de phrygische muts, niet gebonden, maar gesierd door den diadeem der Dogen; wat was zij majestueus, toen de ochtenddampen wegtrokken als luchte sluijers, die hare schoonheid eene wijle hadden omneveld; wat schitterde dat koepeldak van haren grootschen St. Marcustempel van den weêrschijn der eerste zonneglansen; wat speelden er vrolijke lichttinten op die bronzen paarden, die Doria dreigde te breidelen, maar die nòg ongeteugeld dat booggewelf sierden, als zegeteekenen van een ouden triomf. Wat blonk dat kleurige marmer van hare pleinen en paleizen in dat helle volle daglicht; wat dansten er grillige schaduwen tusschen die arabesken van fijn kantwerk, in steen uitgehouwen. Wat was die hemel helder en dat water blaauw; wat was zij nog liefelijk, die zoelte zonder hitte, die zachte glansen zonder zengenden gloed!

Bovenal, wat was zij opgewekt en vrolijk, die bevolking, die de vermoeijenis niet had geacht en evenmin gevoeld, sinds de zon was opgegaan over den dag harer hope. En toch op eens,

welk eene ademlooze stilte onder die menigte, die daar zoo lang reeds joelend en woelend had dooreengewriemeld, zich verdeelende in groepen of aandringende in rijen, elkander voortduwende en wegdringende, elkander zoekende en vermijdende, elkander verschalkende en botsende; en nu op eens iets als stilstand, iets, alsof de tooverroede eener *fee* haar tot eene groote massa standbeelden had omgetooverd. Het is de stilte der gespannen verwachting, de stilte ook van bangen twijfel; de zon *was* opgegaan over den dag hunner hope, maar de straal hunner redding lichtte nog niet!

Zou hun teleurstelling treffen; zou de Doge en de Raad hen arglistiglijk hebben misleid?

Reeds begonnen er oogen te flikkeren bij de mogelijkheid dier onderstelling; reeds grepen er handen werktuigelijk naar dolk en zwaard; eene teleurstelling als deze was niet van die, welke het volk ongewroken laat.

Men zou lijdzaam zijn en geduldig, totdat...

Maar welk een oorverdoovend geschetter van stemmen gaat daar op uit die voorste rijen, die het digtst bij het paleis zijn doorgedrongen? het zijn luide vivats, waaraan geen einde schijnt te komen, en waarin met volle geestdrift wordt ingestemd door de duizenden op verderen afstand, wier vreugdgeschrei weêr tot echo strekt om de blijde mare verder te brengen, al verder, op zulke wijze, dat het vreugdbetoon der Venetianen van de St. Marcusplaats tot op de Rialtobrug, van de Rialtobrug tot aan het Lido, van het Lido tot aan Murano en van Murano tot aan Chiozza zal weêrklinken, om het aan de vijanden, aan de Genuezen te verkondigen, dat Victor Pisani in vrijheid is, dat de groote vlootvoogd der Venetianen zich weêr opmaakt tot bescherming der Republiek, dat Carrara zijn beulenwork mag staken en Doria zijne fierheid matigen, want dat Venetië zich gaat opheffen van hare nederlaag onder de bezielende leiding van den uitverkoren redder! Ja! dit was de ware beteekenis van dat luide vreugdebetoon; het was niet slechts de uiting der blijdschap van het oogenblik, maar het hield ook beloften in voor de toekomst. Beloften, om zich op te rigten uit de verslagenheid, waarin men was weggezonken, of uit de radeloosheid, die tot tweespalt en opstand had verleid; beloften van aller krachtsinspanning en vaardigheid tot alle offers, die het vaderland vragen kon van waardige zonen!

Ja, het volk zou nu strijden en gehoorzamen, want het zag

den man voor zich, wien het ten strijd wist aan te vuren door den blik van zijn oog; wien het tot offers bekwaam maakte door een handdruk en een glimlach, en wiens wenk men gewoon was op te volgen met al de gewillige haast der liefde.

Ja! daar trad hij op, zoo als hij beloofd had, met een nieuwen dag en als tot een nieuw leven; niet als een lijdende martelaar, maar als een overwinnaar.

Hij had de overwinning behaald, die hij zich zelven had voorgesteld; dat was hem aan te zien. Daar lag stille waardigheid in zijne houding, zonder aanstelling of gemaaktheid. Daar lag als een waas van heiligen ernst over zijne trekken; daar glansde geestdrift op zijn hoog voorhoofd, maar tevens de vastheid van wil, die de geestdrift beheerscht. De levendigheid van zijn blik was door zachten weemoed getemperd, toen hij met een zwijgenden groet het uitbundige gejubel beantwoordde. Zijne kleeding was die van zijnen rang, en hij had den degen op zijde.

Naauwelijks had hij den dorpel van het paleis verlaten, of het was hem niet meer mogelijk eene schrede te doen. De naastbijstaanden maakten zich meester van zijne handen om die te kussen; mannen en vrouwen van allerlei stand wierpen zich aan zijne voeten, omhelsden zijne knieën, raakten zijne kleederen aan, als ware hij een heilige geweest, van wien wonderdoende kracht zoude uitgaan; moeders hieven kinderen tot hem op, dat hij ze zegenen zoude; men drong en drukte en stootte elkander om het voorwerp dier hartstogtelijke vereering te naderen, of ook slechts te zien; facchini, gondeliers, matrozen, werklieden uit het arsenaal, die niet allen tegelijk tot hem konden doordringen, zonken elkander in de armen, als duizelend onder eene vreugde, die zich toch wilde uiten; ze zouden de kolommen van het Dogepaleis aan het hart hebben gedrukt, zoo ze geen menschelijke borst hadden gevonden, om zich daaraan neêr te vleijen! Jonge boogschutters, die op verren afstand stonden, schoten hunne pijlen in de lucht, om de opmerkzaamheid van den held tot zich te trekken, en dat alles onder altijd hernieuwde Evviva's en zegewenschen aan Pisani gerigt, en schaterend jubelgeroep over zijne bevrijding! En dat alles ten aanzien van die Senatoren en patriciërs, die hem haatten en benijdden, en die nu zwijgend, verslagen of onrustig de getuigen waren van den schitterenden triomf door hun slagtoffer behaald.

Hun slagtoffer? maar hij, die toch levend ontkomen was aan

hunnen haat, liep nu een ander gevaar; hij werd bedreigd om het slagtoffer te worden van de onstuimige en hartstogtelijke liefdeblijken zijner vereerders.

Niet slechts buiten staat verder te gaan, zoo als zijn oogmerk was geweest, maar zelfs onmagtig zich te bewegen in het gedrang om hem heen, en bij de liefkozingen waarmeê men hem overweldigde, werd het hem tevens onmogelijk, zich te doen verstaan onder het daverend gejuich om hem heen; het begon hem te ontbreken aan lucht, terwijl de plotselinge overgang uit de diepe stilte eener onderaardsche gevangenis tot het gejoel en oorverscheurend geschrei van zulke volksmassa's, bij den held, wiens geest sterker was gebleven dan zijn ligchaam, eene aangrijpende uitwerking had; hij duizelde, hij wankelde en was op het punt bezwijmd neêr te vallen. Dat begrepen een paar forsche matrozen, die met eenheid van wil en daad, snel als de gedachte, den geliefden vlootvoogd ophieven met hunne armen, en hem dus door de menigte heendroegen, die ten laatste inzag, dat zij hem het meeste dienen zoude in dit oogenblik door plaats te maken voor zijne kloeke dragers. Maar die togt mogt evenmin zonder nieuw huldewijs afloopen, oordeelden anderen; het waren soldaten van de Republiek. Snel werd het vaandel van St. Marcus afgerukt van een der standaarden, en dat boven het hoofd van den admiraal zwaaijende, volgden zij onder luide toejuiching tot op eene kleine verhevenheid, waar de admiraal zijne dragers deed stand houden en zich liet nederzetten.

Toen trok hij den degen en wenkte dat hij het volk wilde toespreken.

De achterdochtigsten onder de Tienmannen verbeten zich den lip; daar waren patriciërs die verbleekten; in dit oogenblik had Pisani slechts voor te schrijven wat hij wilde, om het volbragt te zien door het volk, zoo hij Dictator wilde zijn....

Hij wilde niets dan het volk herinneren aan de belofte die het had afgelegd, van nu alle krachten in te spannen tot redding der Republiek; van nu te strijden of te sterven onder de banier van St. Marcus; van nu de tweespalt te vergeten, eigen wil te verzaken, zich zelf te verloochenen tot gehoorzaamheid aan de overigheid, en op God te zien, van wien alle uitkomsten zijn. Hij deed het hen opmerken, dat het alleen onder deze voorwaarden was, dat hij hen danken kon voor hunne liefde, die zijne bevrijding had bewerkt, en dat hij de hulp, die zij hem met zooveel vaardigheid hadden aangeboden, zoude aannemen ten bate

van 't Gemeenebest. Hij wilde eindelijk hen vermanen om rustig naar huis te gaan, en door degelijke daden, beter dan door luidruchtig vreugdegebaar, hunne liefde en dankbaarheid te toonen.

En het volk, dat uit den mond van den Doge zulk eene toespraak mogelijk als een bar verwijt zou hebben opgevat, waarover het in morren zou zijn uitgevallen, werd door den toon en de keuze der woorden, door den edelen eenvoud en de zachte gebiedende houding van hem die ze uitsprak, vooral omdat ze uitgesproken werden door een gunsteling, zóó getroffen en verrast tevens, dat het luide de belofte herhaalde, die Pisani van hen vroeg, en dat het zelfs voldeed aan het verlangen om rustig uiteen te gaan.

Victor Pisani was nu vrij in zijne bewegingen, en de eerste daad zijner vrijheid was een kerkgang.

Hij ging de mis hooren in de kapel van St. Nicolaas; zijne eerste behoefte was dankbaarheid aan God voor zijne verlossing, gemeenschapsoefening root den Heer, die hem kracht had gegeven tot de groote innerlijke overwinning; die hem zoo kalm, zoo eenvoudig en zoo waarlijk groot maakte bij den uiterlijken triomf.

> ‘En de overwinnaar bad!

Er zijn gebeden, die altijd verhoord worden; het is dan, als de geheiligde wil tot een zuiver gebed heeft opgevoerd; hetgeen dàn wordt gevraagd van God, is geen eisch der zelfzucht, maar eene overgave van zich zelven, die al verkrijgt wat zij noodig heeft.

Dus moet het gebed zijn geweest van Victor Pisani in dien schoonen, grooten morgenstond, te oordeelen althans naar hetgeen volgde.

Het behoorde tot zijne verpligtingen, zijne opwachting te gaan maken bij den Senaat, opzettelijk bijeenvergaderd in vollen getale ter zijner ontvangst.

De Raad van Tienen met den Doge, de Raad van Veertigen[1], en alle patriciërs, die regt van zitting hadden in den Grooten Raad, bevonden er zich; bij gevolg kwam hij in tegenwoordigheid van zijne benijders, van zijne vijanden; van hen,

1 De geduchte Raad van Driën (Itre di sopra), die in later tijd de staatsinquisitie vertegenwoordigde, bestond nog niet; maar de geest, waaruit dit vreeselijk tribunaal oorsprong nam, heerschte reeds.

die list hadden gebruikt om hem hinderlagen te leggen en geweld om hem te straffen, toen hij gestruikeld was. Zijne beschuldigers, die zijn goeden naam hadden bezwalkt, waren dáár, zoowel als zijne regters, die geloof hadden geslagen aan hunne lasteringen.

Over zijne vijanden te zegepralen was niet het zwaarst voor hem; hij beoogde het meerdere: ze te bevredigen en te verzoenen. Terstond na de mis ging hij derwaarts. Al wat regt van toegang had in 't paleis, was daar bijeen. Reeds terstond bij zijne intrede gewerd hem een blijk van liefde, wel geschikt zijnen hateren een bewijs te leveren van den invloed, dien hij had op alles wat hem omringde.

De soldaten, die in 't paleis dienst deden, lieten niet toe, dat de grijze admiraal, wiens knieën ze zagen knikken, den grooten trap zoude opstijgen; zij droegen hem op hunne armen tot in de Raadzaal!

Pisani, volgende den eisch der étiquette, wierp zich aan de voeten van den Doge, die hem wenkte op te staan en die het noodig achtte in zijne toespraak vooral aan te dringen op vergevingsgezindheid; die hem vergetelheid van het verledene aanbeval, en vermaande de Republiek te dienen zonder om te zien; terwijl hij zijne vermaning eindigde met hem te herinneren, dat hij gevangen was gezet, omdat hij de Republiek schade had toegebragt door zijn verlies bij Pola, en dat men hem de vrijheid hergaf om die schade te herstellen. ‘En nu, Vittore Pisani,’ eindigde hij, ‘ga, en wees zoozeer de schrik onzer vijanden, als gij de gunsteling zijt van de Republiek.’

En Victor Pisani, zich opheffende, sprak met edelen eenvoud: ‘Ik heb mijn vonnis ondergaan zonder morren, voor zooveel het mij zelven betrof, en nu ik de vrijheid herkregen heb, is het gedenken van de grieven, die ik heb kunnen gevoelen, reeds verre van mij. De Heer, wiens ligchaam ik ontvangen heb in dezen ochtend, is mijn getuige, dat alle bitterheid van mij geweken is. Daarenboven, kon ik schooner vergoeding wenschen voor al het geledene, dan de eer, die de Republiek mij doet door hare verdediging aan mij toe te vertrouwen. Mijn leven is aan haar gewijd; moge God mij de noodige kracht schenken om zoo grootsche taak waardiglijk te volbrengen!’

Tegen een antwoord zoo ernstig en toch zoo zedig, zoo groot en toch zoo eenvoudig, was de haat en het wantrouwen niet bestand. De uitdrukking, die de grijze held er in had gelegd, gaf daaraan iets onwederstaanbaars; de Doge en verscheidene

Senatoren stonden op van hunne zitplaatsen en omhelsden Pisani onder diepe aandoening; allen waren getroffen; in dien Grooten Raad, dien men koud en onbewegelijk had gezien bij zoo menig roerend tooneel van smart en zielelijden, zag men nu tranen stroomen, die de fiersten zich niet schaamden; Pisani had zijne vijanden verslagen, en wat meer zegt, hij had ze aan het harte gedrukt!

Naauwelijks had de schare bevoorregten, die tot het paleis, tot de galerijen, tot digt bij de opene raadszaal waren genaderd, dit tooneel aanschouwd en de woorden van Pisani verstaan, of zij barstte uit in luide toejuichingen, die den ‘grooten patriot’, ‘den beproefden zoon des Vaderlands’ golden, zoo als ze Pisani betitelden, en de vivats ter zijner eere werden aangeheven met verdubbelde geestdrift. Maar Victor Pisani, zich tot hen keerende, riep: ‘Leve St. Marcus! Venetianen! ziedaar de eenige leus, die de burgers der Republiek betaamt!’

En nu, is het noodig meer te zeggen over de waarde en de beteekenis van den triomf, door Pisani behaald? Het was nog meer dan de triomf van den Republikein, ter liefde van zijn Vaderland; het was de triomf van den Christen over den natuurlijken mensch, en waar wij in gedachten den vlootvoogd van 1378 hebben gesteld naast den vurigen vrijheidsheld van Italië in onzen tijd, daar is de wensch, dat de vergelijking moge doorgaan tot den einde, immers noch vermetel noch kwetsend? Waarvoor leefden de groote mannen; waarvoor dienen de voorbeelden der geschiedenis, zoo het niet zijn zou ter opwekking van het nageslacht; en zij 't niet voor dien éénen en eenigen, die als Pisani geene opwekking noodig heeft om overwinningen te behalen, aan de zijnen gelijk, dan toch moge het zijn voor zoo velen als daar strijden aan zijne zijde, voor zoo velen als er ontslaakt worden door zijne hand; voor Venetië, als het uit de sombere diepten van hare versmaadheid zal worden opgeheven; voor dat gansche Italië en die Italianen, waarop Europa, waarop de wereld met liefde en belangstelling staart, maar tevens met vreeze en bevinge....

De politieke horizont, vanwaar haar wel of wee schijnt te moeten toekomen, is veranderlijk als het weêr, is den kaleidoscoop gelijk, die bij iedere ligte schudding eene andere figuur toont, altijd met dezelfde voorwerpen; wie zal met juistheid voorspellen wat haar te wachten staat, wat te vreezen?

De arm, die den kaleidoscoop gevat houdt, is een reuzenarm;

het brein, dat zijne bewegingen leidt, niet te doorgronden; Italië heeft een meer betrouwbaren bondgenoot noodig, Italië kieze het bondgenootschap van dien Magtigen, aan wien Willem van Oranje zich ook had verbonden in de donkere dagen zijner worsteling voor onze vrijheid; den Koning ook der keizeren de Rots der Eeuwen, die de harten der vorsten leidt als waterbeeken, die het lot der volkeren regelt naar Zijnen Wil, en die het digt verwarde weefsel eener looze staatkunde als een spinneweb uiteen kan blazen met den ademtogt Zijner Almagt.

Hij heeft geen welgevallen
Aan de eigen kracht des mans,
De magt der duizendtallen
De scherpte van den lans,

Hooghartigen weêrstaat Hij,
En nu, en 't allen stond!
Zijn hateren verslaat Hij
Met d'adem van Zijn mond!
't Geheim van allen zegen,
(Oranje) Itaalje en Neêrland! hoort,
Is in Gods vrees gelegen,
Zijn dienst, Zijn gunst, Zijn Woord!

Zijn er mogelijk nog lezers, begeerig te weten, of Pisani werkelijk de redder werd van de Republiek, waarvoor hij reeds vooruit was gegroet, en hoe het ging met den oorlog tusschen Genua en Venetië?..... Mijne vrienden! ik bedoelde slechts u een enkel beeld te geven uit dien ouden tijd; de lijst, waarin het behoorde, was een oorlogstooneel, dat ik u niet kon sparen, maar een volledig geschiedverhaal te leveren lag niet in mijne bedoeling. Toch hebt gij regt om te weten, hoe het Pisani verder ging.

Hij deed het mogelijke voor Venetië, al kon hij niet alles doen wat hij voor haar had gewild. Wat de gespannen verwachting zich van zijne tusschenkomst had voorgesteld, werd niet overtroffen, maar het was reeds veel, dat hij die niet teleurstelde. Hij had mirakelen moeten doen, zoo hij die had willen overtreffen, en toch, het waren bijna wonderen, die hij verrigtte, met behulp van den goeden wil en de volvaardige dienst

van allen, die hij om zich vereenigde. In volle waarheid mogt het van hem gezegd worden, dat zijn naam voor een leger gold. Alles wat in Venetië de wapenen dragen kon, van den zestienjarigen knaap af, tot op den grijsaard van zijn eigen leeftijd toe, liet zich ten huize van Pisani opschrijven tot de dienst van de Republiek. In 't begin echter bragt deze volvaardige geestdrift hem in groote verlegenheid. De Senaat, hoe opregt de verzoening ook ware geweest, had eene kleinigheid vergeten bij zijne invrijheidstelling, eene kleinigheid, maar die in deze hagchelijke oogenblikken nog al van gewigt was. Men had Pisani *niet* in zijne waardigheden hersteld; men had hem geenerlei ambt of rang opgedragen, en de personen, die zich bij hem kwamen aanmelden, de werklieden van de werf en van het arsenaal, die zijne bevelen kwamen vragen, moesten onverrigterzake terugkeeren. Pisani had geenerlei kwaliteit om hun orders te geven! Men ziet het, het stelsel van wantrouwen en overvoorzigtigheid was te Venetië sterker dan alles! Wat wilt gij.... de kracht der gewoonte.... Maar het volk dwong den Raad toch om voor ditmaal met zijne gewoonten te breken, en Pisani werd tot Generalissimus verheven over land- en zeemagt. In den tijd van drie dagen waren zes galeijen uitgerust, bemand, van krijgsvoorraad en levensmiddelen voorzien, uit vrijwillige giften en bijdragen der burgers. Eene vloot van zes galeijen beteekende zeer weinig tegen de scheepsmagt, die de Genuezen in de Golf hadden vereenigd, maar ter beveiliging van Venetië, onder de bevelen van Pisani, hadden ze hunne waarde. Den vijand af te schrikken van een aanval op de stad, door een vertoon van magt, waarvan men de werkelijkheid niet bezat, scherpe waakzaamheid te gebruiken tegen alle verrassing, zwakke punten door dammen, muren, torens en gezonken schepen te versterken, gewapende barken te laten kruisen in alle kanalen, die men niet ontoegankelijk had kunnen maken, en intusschen het ongeoefende schippers- en visschersvolk tot ware zeelieden en soldaten om te scheppen, ziedaar al wat de admiraal kon en mogt doen voor Venetië, in afwachting van meerdere krachten en sterkere hulp. *Zijn* gezag was er noodig om de overmoedige Venetianen, die zich sterk waanden sinds zij hun admiraal hadden, van gewaagde togten tegen Chiozza en de Genuezen af te houden. Door langmoedigheid met strengheid af te wisselen, door zich als het ware te vertiendubbelen en voor alles in persoon op te komen, gelukte

het Pisani dien toestand te rekken tot de eindelijke komst van Karel Zeno met de Venetiaansche vloot uit de Grieksche wateren. In dien tusschentijd had de Generalissimus te kampen gehad met eene bevolking in hongersnood, daar de Genuezen den zeeweg afsloten en Francesco Carrara van de landzijde wacht hield, dat geenerlei krijgsvoorraad of leeftogt naar Venetië kon worden toegevoerd. En dat, terwijl de scheepsbouw en de uitrusting der manschappen niet vorderen kon zonder aanvoer van buiten; terwijl het wanhopige volk telkens den bevelhebber onder tranen en beden het voorstel kwam doen, hen liever op het water te laten sneuvelen in den strijd tegen den vijand, dan van honger te laten sterven in hunne huizen. En dat, terwijl de vijand reeds zoo nabij was, dat men de klokken van St. Marcus niet meer durfde luiden uit vreeze, dat hij ze zou hooren! De vertwijfeling steeg tot het voorstel van eenige radeloozen, om de Lagunen te verlaten en weg te wijken, met al wat men op de schepen bergen kon, naar eenig afgelegen eiland, nog in 't bezit der Republiek. Men kan denken, welk eene geestkracht, welk eene overredingsgave er toe behoorde, om aan deze ingevingen der radeloosheid te wederstaan. Men kan zich ook voorstellen, wat het hart van een Pisani, van den grooten patriot, er onder leed. Maar toch, hij overkwam dat alles, hij weêrstond dat alles, zonder toe te geven en zonder de volksgunst te verliezen. Mij dunkt, dit bewijst meer voor zijn karakter, dan dat wij de gansche reeks zijner maatregelen en handelingen in dat tijdstip met u doorliepen.

De Doge en de Senaat stonden hem wakker ter zijde. *Zij* waren het niet, die uit zwakheid het Vaderland zouden verloren geven. Zij waren het volkomen eens met den Generalissimus, dat men zich in Venetië verdedigen moest tot op het uiterste, en zich onder de puinhoopen der schoone hoofdstad moest laten begraven, veeleer dan die te verlaten. De Signoria liet een decreet uitgaan, dat ieder inwoner, die zich onderscheidde door toewijding aan de algemeene zaak, zou worden opgeschreven in het Gulden Boek en regt zou hebben tot zitting in den Grooten Raad. Er waren toen handwerkslieden, kunstenaars, winkeliers, die zich door de zeldzaamste bewijzen van moed, van toewijding, of van opofferingen, waarbij ze huis en hof prijs gaven, den weg baanden tot die hooge eere. De Cigogna's, de Paruta's, de Rinieri en vele anderen, dagteekenen hun adeldom van die sombere dagen der Republiek. Zoo kreeg men ten laat-

ste eene vloot van vierendertig galeijen bijeen, geheel uitgerust en bemand, en hiermede wist Pisani den vijand op een afstand te houden. Hij kruiste met zijn eskader tot oefening van zijn scheepsvolk in de kanalen van Giudecca en St. Nicolaas, in Lido; en de Genuezen, zulk eene ongewachte ontwikkeling van scheepsmagt ziende, begonnen over hun eigen toestand na te denken en reeds groote bezwaren te zien in eene overwintering op Chiozza; twee maanden daarna was Pisani genoew zeker van zijn scheepsvolk en soldaten om ze ten strijde te durven voeren; toen ontwierp en volbragt hij het stoutste ontwerp, dat in een krijgsmansbrein konde opkomen; hij keerde de verhouding om, verliet de Lagunen, na voor hare bewaking gezorgd te hebben, en blokkeerde de vloot der Genuezen in de haven van Chiozza, om haar te dwingen zich over te geven zonder eens tot een slag te zijn gekomen! Men zou een krijgskundige moeten zijn om met juistheid te beschrijven en zelfs volkomen te waarderen de middelen, waardoor hij dit stoute plan voorbereidde. Ons is het genoeg, dat hij het ten uitvoer legde. De Genuesche schepen waren opgesloten in de wateren van Chiozza, waren tot onbewegelijkheid gedoemd, terwijl de Venetiaansche vloot vrij was in hare bewegingen van uit en naar de Lagunen terug. Voordat Pisani die verliet, op den 23sten December 1379, had hij eerst het volk toegesproken en vermaand om goeden moed te houden, uit alle magt en door alle middelen zich tot de verdediging van de hoofdstad gereed te houden, terwijl hij en de patriciërs, die hem bij deze onderneming volgden, op het Evangelie hadden gezworen, dat men niet weêr naar Venetië zou terugkeeren zonder den vijand verdreven te hebben.

De Doge, ondanks zijn hoogen leeftijd, wilde aan dezen stouten togt zijne goedkeuring bewijzen door persoonlijke deelneming. Hij beklom het admiraalschip, waar de groote banier van St. Marcus werd opgeheschen. Het duurde nog tot den 1sten Januarij 1380, eer het Zeno mogelijk was zich aan deze expeditie aan te sluiten, en het was onder alle bedenkelijke moeijelijkheden en bezwaren, dat Pisani het geduld zijner matrozen rekte en de strijdwoede zijner soldaten beteugelde (strijdwoede door allerlei leed en last aangevuurd) tot die driewerf welkome aankomst. Van toen af kon men ook Venetië als gered beschouwen, schoon de herneming van Chiozza en de verdrijving der Genuezen nog de vereenigde krachten en het vereenigd beleid van den vurigen jongen Zeno met den ervaren en bedachtzamen grijzen

admiraal had gevorderd, maar men kwam toch daartoe, en het bestaan der Republiek, de zekerheid van Venetië was gewaarborgd.

Toch was de oorlog met Genua daarom niet geëindigd, maar die duurde voort met afwisselende krijgsfortuin, tot beide mededingsters er hare krachten en schatten hadden ingeboet. Toen werd er vrede gesloten; een vrede, waarbij Venetië niet eens de meeste uiterlijke voordeelen aan hare zijde had. Maar zij had hare onafhankelijkheid weten te behouden van buiten, en de band der eendragt onder alle klassen en rangen was versterkt geworden in het gemeenschappelijk gevaar, dank zij het verheven voorbeeld van haren admiraal. Deze beleefde niet eens het eind van den oorlog: hij overleed te midden van zijne krijgsbedrijven als een waardig admiraal op zijne vloot, aan de gevolgen zijner wonden en doorgestane vermoeijenissen. Er werd rouwe over hem bedreven door adel en volk beide, zoo als er vóór hem nooit over eenig burger der Republiek had plaats gehad. Zijn lijk, uit de golf van Manfredonia naar Venetië heengevoerd, werd er met groote plegtigheid op kosten der Republiek begraven, door den Doge en den Senaat en geheel den adel in rouwkleederen naar de laatste rustplaats begeleid. Er is iets in die laatste eerbewijzen, geschonken aan een groot of een goed man, door hen die hem vroeger miskenden of haatten, dat het harte weldadig aandoet. Het volk, dat in onafzienbare massa toeliep, kwam ditmaal niet om zich aan de pracht der lijkstaatsie te vermeiden. Het schreide tranen van meer echte gehalte dan de zilveren sieraden op het lijkkleed vastgehecht. Venetië had een burger verloren, die, naar aller getuigenis, het grootste was in het ongeluk, en meer dan eenig ander zedig en menschelijk na eene overwinning!

De oorlog tegen Venetië had Genua slagen toegebragt, waarvan het zich nooit weêr zou oprigten, en de innerlijke verdeeldheid was dáár toegenomen met den tegenspoed, op zulke wijze, dat het eindigde met zich op Frankrijk te steunen om staande te blijven! Karel VI nam het beschermheerschap aan over die Republiek, die van nu af hare onafhankelijkheid had verloren en haren ondergang tegenging.

Venetië herstelde zich weêr van hare verliezen, en ging nog een tijdperk te gemoet van grootheid en voorspoed, zoo als geen der vorige was geweest. Toen kwam er verandering op het wereldtooneel, waarop de Republiek had geschitterd. Hare ster verbleekte, den gevleugelden Leeuw werden de schachten gekortwiekt. Hij

vloog niet meer over verre zeeën en landen, maar liet de vleugelen slap en ontmoedigd hangen, liet ze binden, en bleef rusten op eigen erf, tot hij in sluimering viel; ten laatste gevankelijk weggevoerd naar zijne Babylonische gevangenschap in Frankrijk, keerde hij wel naar St. Marcus erf terug, maar niet zoo als hij het verlaten had. Het Evangelie, aan zijne bewaking toevertrouwd, was hem ontvallen[1]. Aan de strikken van het ongeloof ontkomen, viel hij in de boeijen der bigotterie; daar ligt hij nu niet meer loom en sluimerend, maar spartelend en snakkend naar het uur zijner verlossing.

Moge het spoedig geslagen zijn! Moge hij nog eenmaal weêr de vleugelen uitslaan, niet zoo als voorheen bekrompen staatszucht ten bate, maar naar de les van het Evangelie, in wakkere, werkzame liefde jegens allen, die onder zijne hoede schuilen. Den vijanden tot schrik, den zusterstaten ten zegen, den volkeren tot een exempel door zijn voorspoed, als eenmaal door zijn tegenspoed.

Van voorspoed gewagen wij, en.... daar moeten als zooveel mirakelen geschieden eer de Niobé onder de steden kan worden opgerigt uit haren diepen val. Maar... wij hebben het gezien, de Voorzienigheid heeft ze eenmaal voor haar beschikt, heeft haar eenmaal den man geschonken, die ze alleen voor haar kon wrochten. Waarom ook niet nu? kennen wij hem niet, den man, die tot het werktuig harer oprigting schijnt voorbestemd? Heil en zegen worden hem toegebeden door het proza, als door de poëzij! Hij herinnere zich, dat zijn voorganger groot was in het ongeluk als hij zelf; hij herinnere zich, dat zijn voorganger bedachtzaam was bij de zegepraal, en ootmoed had voor God bij de vergoding der menschen. Wij zouden hem willen bemoedigen onder de worsteling met de schoone zinspreuk van den Zeeuwschen waterleeuw: LUCTOR ET EMERGO, en in de overwinning gedenke hij aan den man, die de Banier van St. Marcus met den gevleugelden Leeuw en het Heilig Evangelie hoog omhoog hief, aan Venetië's grooten Patriot, aan Victor Pisani en diens schoonen triomf.

20 Februarij 1861.

A.L.G. BOSBOOM-TOUSSAINT.

1 Historisch.

De aankomst van de mail op Java.

Een brievenbesteller! Welk een ruim en vruchtbaar veld biedt die prozaïsche figuur, die zich alleen door een zware, lederen portefeuille van andere burgermenschen onderscheidt, aan een bespiegelend humoristisch genie aan! Of eigenlijk niet de man zelf, maar de inhoud van zijn tasch. Met eenige verbeeldingskracht, met eene zekere dosis wijsbegeerte en eene groote mate van gemoedelijkheid laten zich uit dat pak brieven een honderdtal drama's distilleren, om van de dozijnen vaudevilles niet te gewagen. Ik stel de evenredigheid aldus, omdat we ten onzent meer pathetisch dan komisch talent bezitten. Ach! welk eene rijke mijn bevatten die onbekende, die ongeopende, gefrankeerde en ongefrankeerde brieven! De aankondigingen in de Opregte Haarlemsche zijn in vergelijking daarmede een dorre akker, en toch leverden reeds deze zulke kostbare grondstoffen voor bevallige meditaties!

Zulk een brievenbesteller in het groot is voor ons, Indische klimaatschieters, de stoomboot, die de overlandmail aanbrengt. Via Southampton, via Marseille, via Triëst, welken weg ge ook in Europa moogt gekozen hebben, dierbare brieven en dagbladen! om u te Alexandrië in gemeenschappelijke pakketten te doen opsluiten, hoe welkom is ons uw behouden arrivement op Java's kust; welk eene zenuwachtige spanning weet ge bij ons, arme leverzieken, die bijna geene spanning meer kennen bij den verslapten toestand onzer zenuwen en spieren, bij uwe nadering op te wekken!

- De mailboot is aan het opstoomen; ik heb den vlaggeman gezien! - ziedaar de kreet, die hier alle veertien dagen weêrklinkt, die van mond tot mond gaat, ons opwekt uit onze apathie en luide weêrgalmt in ons hart. - De mailboot is aan het opstoomen! - Welk eene gebeurtenis, welk eene gewigtige en blijde tijding. Reeds gedurende vier of vijf dagen hebben wij wel twintigmaal per dag gehoord, of tot anderen gezegd: - Wat blijft die mail weêr eeuwig lang weg! Zou ze van daag niet aankomen? Zou er weêr een ongeluk met haar zijn gebeurd, even als vóor een halfjaar, toen die dronken kapitein van de 'Malabar' de ankers liet ligten eer er nog stoom op was en dat prachtige stoomschip op de Ceylonsche klippen verging? -[1].

Naauwelijks echter heeft men van den Uitkijk te Batavia den opgaanden rook verspied van het stoomschip, dat ons voor veertien dagen voedsel komt brengen voor hart en verstand, of een bode te paard begeeft zich ijlings landwaarts in om de blijde tijding den volke te verkondigen. Een enkele maal gebeurt het echter wel, dat men zich verkijkt en zich met een ijdelen damp heeft verheugd. Vóór veertien dagen nog, bij voorbeeld, zond onze Bataviasche dwarskijker een expresse met het looze gerucht, dat de boot in aantogt was. Alles en allen werden door dit berigt in rep en roer gebragt; menig kantoorbediende reed al naar het postkantoor om de brieven voor zijn patroon af te halen, en ieder, die in eenige betrekking tot Europa stond, sleet eenige uren van pijnlijke verwachting, tot hij vernam, dat mijnheer de dwarskijker zich had vergist. Ongelukkige! die ons in dit klimaat een keer te veel deed zweten, welk eene wroeging moot uwe ziel hebben vervuld!

Heeft de man zich niet vergist, verschijnt de gewenschte boot op de reede en laat zij hare ankers vallen, dan roepen twee kanonschoten zoo luide, dat men het te Weltevreden, Kramat, Meester Cornelis, ja soms tot halfweg Buitenzorg kan hooren: - De mail is aan! de mail is aan! -

De Mail is aan! Over een paar uur hebben wij de couranten; over een uur of drie onze brieven. De couranten, onze brieven! Hoe veelomvattend zijn die woorden, in den tegen-

1 De brieven, met deze stoomboot gezonken, zijn toch, na eenige maanden onder water te hebben gelegen, weder opgevischt en in verwonderlijk goeden staat aan hunne adressen bezorgd.

woordigen tijd vooral, nu de algemeene politieke toestand van Europa ieder uur op verrassende wijze keeren kan; nu het *imprévu* op den troon zit, de nationaliteiten worden opgewarmd en de natuurlijke grenzen opgestoofd; in den tegenwoordigen tijd vooral, nu de belangen van Indië dagelijks meer worden besproken en behartigd in de Kamers en daarbuiten, nu de band tusschen Indië en het moederland steeds inniger wordt, het gehalte der mannen en vrouwen, die zich herwaarts begeven, gedurig stijgt en de kolonie in dezelfde verhouding meer en meer 'afwerpt.' Met welk eene nieuwsgierigheid en belangstelling worden beide, brieven en dagbladen, geopend en gelezen; welk een tal van gewaarwordingen wekken zij bij het Indische publiek op; welk eene verschillende uitwerking brengt hun inhoud bij de lezers te weeg!

We willen beproeven, de indrukken en gewaarwordingen na te gaan en weêr te geven, die deze groote brievenbesteller op sommige typen der Indische maatschappij - typen, geen portretten, daar we meenen zouden daardoor onbescheiden te zijn - bij het overhandigen van den inhoud van zijn tasch te voorschijn roept.

Ik heb de eer u den Heer Anselmus voor te stellen. De Heer Anselmus is een geldwolf, die in suiker, in thee, in koffij, in lijnwaden, ja in alles doet, als hij er maar veel, zeer veel gouden sikkelen meê verdienen kan. Dat is op zich zelf geen zonde; het staat hem vrij; daarvoor is hij koopman; maar... de wijze waarop! Op school reeds was hij een echte kwanselaar; hij ruilde altijd stukjes vloeipapier voor griffels, en griffels weder voor potlooden, en potlooden weder voor pennekokers, linialen en pennemessen, steeds zorgende, dat hij aan het langste eind bleef, steeds azende om zijne gulle, vrolijke en geldzuchtige makkers ten zijnen voordeele te exploiteren. Voor hem was ieder schooljongen geen vriend, maar een soort van prooi. Niemand hield van hem; om zijne gierigheid en inhaligheid stond hij bij ons in het zwarte boek, en wij pasten op hem ook eene andere zedewet toe. Zoo zorgvuldig kon hij zijne appels of noten of St. Niklaasgoed niet verbergen in zijn loket van de schoolbank, of wij kwamen er achter, maakten ze buit en aten ze als klokspijs op. Oneerlijk! ik stem het toe, maar welke schooljongen voelt niet de diepste verachting voor hem,

die zijn lekkers liever bewaart en laat beschimmelen, wanneer hij het niet met winst verkwanselen kan, dan het eerlijk met zijne makkers te deelen? Van een kwanselaar in 12° is hij een kwanselaar in folio geworden. Zijn verblijf in Indië heeft hem niet gebeterd en zijne gierigheid is dezelfde gebleven. Juist die gierigheid is zijn grootste struikelblok; want niemand doet gaarne zaken met hem; hij is niet royaal, niet coulant; hij is krenterig en inhalig. Dat weet men, en dat staat zijn fortuin in den weg. Anders zou hij reeds lang schatrijk zijn geweest. De zucht om spoedig rijk te worden gaat elders meestal met geldgierigheid gepaard, en men vindt dat niet onnatuurlijk; maar op Java is het geheel anders. Men moge in Nederland de spreuk: ‘Leven en laten leven,’ op de lippen hebben; bij ons in Indië is de algemeene leuze: ‘goed leven en goed laten leven,’ geene phrase, maar eene hartelijke overtuiging. Men wenscht hier, dat de winnende hand mild zij, dat zij zich opene om een deel van den gouden regen, dien zij heeft opgevangen, te doen nederdruppelen op anderen. Ziedaar, hetgeen de Heer Anselmus gedurende zijn veeljarig verblijf in de kolonie nooit heeft kunnen leeren; 't is een organisch gebrek in den man.

Bij de aankomst van elke mail is er maar ééne zaak, die den Heer Anselmus belang inboezemt, namelijk, de prijs van de koffij. Dat is, volgens hem, de ware thermometer, niet alleen van de geldmarkt, maar van den politieken toestand van Europa, vooral van Nederland, misschien zelfs van de moraliteit en de beschaving. Wat gaat hem Garibaldi aan; wat heeft hij te maken met den Paus, met Victor Emmanuël of Napoleon III; wat belang levert de doorgraving der landengte van Suëz voor hem op: wat kan hem de politiek van Lord Palmerston, of de zending van Lord Elgin schelen? Noord en Zuid, Oost en West mogen in oorlog zijn of zich wapenen voor een ontzettenden strijd; de hoogste belangen der menschheid mogen op het spel staan; - ‘hoe hoog staat de koffij?’ vraagt de Heer Anselmus; ‘is ze op 40 *cs.?* best, leve de koffij!’

Komt de post aan, dan grijpt de een naar brieven, de ander naar dagbladen; maar deze man van het ‘goed ordinair groenachtig, enkele ros,’ grijpt alleen naar prijs-couranten en notities van koffijveilingen. Daarop aast hij, als de duivel op een zieltje, of liever - want het bestaan des duivels begint problematisch te worden - als de bok op

de haverkist. Ook hij wacht de landmail met brandend ongeduld.

De Heer Barends is eene geheel andere figuur; hij is een aanzienlijk ambtenaar, die een zeer hoog traktement geniet, zeer hoog, zoo als men het althans in Holland beschouwt, waar men maar niet schijnt te kunnen begrijpen, dat het leven in Indië zooveel duurder is. En dit is volstrekt niet te verwonderen, want zelfs velen, die hier komen, beginnen eerst dan de betrekkelijke waarde van het geld te leeren kennen, als zij reeds diep in schulden steken. Dit was ook het geval met den Heer Barends. Eenige jaren leefde hij van den hoogen boom, wist niets van boekhouden, kende dus den toestand zijner eigene zaken niet, genoot met een tal van goede vrienden en vriendinnen op vrolijke maar kostbare partijen volop het vette der aarde, maar..... de hinkende paarden, de schuldeischers, onverbiddelijker dan het geweten, kwamen achteraan. *Post sedet atra cura*. De moeite, die hij zich gaf om de ware toedragt zijner zaken voor zijne geliefde vrouw en voor de wereld te verbergen, scheen hem zelf blind te hebben gemaakt. Op plaatsen, waar hij ondanks alle aanmaningen zijne contributie niet had aangezuiverd, verscheen hij even fier en behagelijk, en keek hij even driest rond, alsof niet hij aan alle menschen geld schuldig was, maar alle menschen zijne schuldenaars ware. Schreeuwende schulden deed hij af door nog grootere te maken; de kloof voor zijne voeten werd hoe langer hoe dieper; het werd een afgrond, die hem weldra met vrouw en kinderen dreigde te verzwelgen. Maar langzamerhand had hij zich gewend aan een toestand, die voor anderen ondragelijk en onhoudbaar zoude zijn; hij deinsde voor niets terug en staarde zonder duizeling in den gapenden afgrond.

Plotseling echter schrikt hij uit zijn zoeten waan wakker. Een onzer ambtgenooten en vertrouwde vrienden, in dezelfde omstandigheden verkeerende als hij, wordt eensklaps van zijne betrekking ontheven. Het Nederlandsche gouvernement heeft begrepen, dat een hoofdambtenaar, die zoo diep in schulden is gewikkeld, soms in het geval zoude kunnen komen, om minder zuiver den regel der onpartijdigheid toe te passen, welke in zijne betrekking zulk een volstrekt vereischte is. Nu siddert de arme Heer Barends bij de gedachte, dat elke landmail de tijding zijner ontheffing den volke kan komen verkondigen. Angstig

klopt hem 't harte en de schoten der voor anker komende mailboot zijn voor hem geene vreugde-, maar alarmschoten. *Otium sine dignitate*, welk een vreeselijk lot voor den huisvader die in lands dienst grijs is geworden en ieders achting heeft genoten!

Ook de Heer Christoffel is ambtenaar. Zeventien jaren heeft hij in Indië gediend en veel lief, maar vooral leed ondervonden. Onophoudelijk heen en weer trekken naar gezonde en ongezonde oorden, zijn inboedel verkoopen als hij juist met de zijnen tot verhaal begon te komen, met ziekten en sterfgevallen, met teleurstellingen en ondankbare miskenningen, waar hij zoo uiterst gevoelig voor is, worstelen en bijna er onder bezwijken, dat was zijn bitter deel. Toen hij eindelijk, op Java's hoofdstad tot rust, gezondheid en welvaart gekomen, de vruchten van zijn' zwaren arbeid begon te plukken, moest hij met een bloedend hart vrouw en kinderen naar het vaderland zien vertrekken; de gezondheid der eerste, de opvoeding der laatsten eischten dit gebiedend.

Onlangs nog verheugde hij zich met het denkbeeld, dat hij weldra, *rude donatus*, tot de zijnen zou kunnen wederkeeren om verder ten hunnen beste zijne levensjaren in Nederland genoegelijk te slijten.

Maar, helaas! van welonderrigte personen moest hij vernemen dat het leven in Holland in de laatste tijden geweldig in duurte is toegenomen. Eene zorgvuldige berekening heeft hem tot de overtuiging gebragt, hoe bekrompen hij met de zijnen zou moeten leven om rond te komen met zijn pensioen. Zijne rust zou niet zoet zijn. Behelpen in Holland valt zuur als men zeventien jaren op Java in overvloed heeft geleefd. Hij besluit, want zijn geest is nog helder, zijn ligchaam sterk, om het land nog een achttal jaren te dienen en zijne vrouw voor te stellen nogmaals met het geheele huisgezin naar Indië op te breken. Het onlangs hier opgerigte, veelbelovende en aanvankelijk reeds zeer goed aan de verwachting, zoo al niet der docenten, dan toch zeker der ouders en curatoren beantwoordende Gymnasium, zal in de behoeften der opvoeding voorzien.

Het kanonschot, waarvan de Salak, de Pangerango en de Gedeh daareven de echo weerkaatsten en dat in een' zachten, ver verwijderden donder scheen weg te sterven, roept hem toe: ‘het antwoord uwer vrouw is daar!’

De Heer Diederik heeft twee zoons die te X. *studeren*, dat heet ‘student zijn.’ De oudste doet niets, de jongste helpt zijn broêr. Even als de leliën des velds, waarvan Mattheüs spreekt, ‘arbeiden zij niet en zijn toch met heerlijkheid bekleed.’ Dat weet Jongmans het best. Aan examens valt hier dus niet te denken. De man, aan wien Diederik zijne duurste belangen en geldelijke administratie had toevertrouwd met echt Indische onbekrompenheid, heeft zich dit vertrouwen op velerlei wijze onwaardig betoond. ‘Aap, wat heb je mooije jongen!’ was de schering en inslag van al zijne brieven, omdat zijn eigenbelang dit zoo medebragt.

Eindelijk breekt de bom los en de Heer Diederik bespeurt met droefheid dat zijne ‘valken maar uilen’ zijn. Hij schrijft aan Prof. X., van wien hij weinig meer kende dan zijne bij ieder hooggeschatte regtschapenheid, en smeekt hem met raad en daad bij te staan. Zullen de jonge-lui doorstuderen, elders in den kost gedaan en onder opzigt gesteld worden? Zal men ze van de Hoogeschool afnemen en met protest herwaarts zenden, even als een heilzame stormwind vruchten afschudt, welke toch nooit tot rijpheid zouden geraken en den boom meer schaden dan baten? Zal men ze, gelijk nog al dikwijls gebeurt met personen en koopwaren van middelmatige hoedanigheid, die hier ligter een onderkomen vinden, naar Java op avontuur sturen? of zou er in Holland door protectie een of ander baantje voor hen op te scharrelen wezen?

De brieven, die nu op het postkantoor geschift worden, bevatten het antwoord aan vader Diederik.

Mevrouw Everts had eene dochter, haar eenig kind. Na vaders dood geboren, door mama, maar meer nog door baboes en inlandsche meiden vertroeteld, viel zij in handen eener gouvernante, die er slechts op uit was om spoedig aan den man te komen. De opvoeding van Meufvrouw Everts werd dus deerlijk verzuimd. Slecht Hollandsch, een beetje Fransch, een mondvol Engelsch was er de vrucht van. Het eenige waarin zij zich een weinig ontwikkelde was muziek, een zeer gevaarlijk talent wanneer het alleen staat. Hiertoe werd de hulp vereischt van een' muziekmeester die haar les gaf op de piano. Viool was eigenlijk zijn instrument; even als Paganini was hij vooral op de onderste snaar buitengemeen sterk, en speelde er met eene

onweerstaanbare uitdrukking op. Zij weerstond dan ook niet, de zwakke Mejufvrouw Everts; zij trouwden, maar eene Indische Lucina moest mede in de huwelijkskoets. De zaak had veel opspraak verwekt en het jonggetrouwde paar besloot zich naar Europa te begeven, waartoe het vermogen van Mevr. Everts hen ruimschoots in staat stelde. In plaats van dankbaar te zijn, dat hij zijne beminde nu had verworven en met geen strijkstok meer zijn brood behoefde te winnen, begon hij, die nooit in ruime omstandigheden had verkeerd, met zijne vrouw, eene slechte huishoudster, te Londen, Parijs en op Duitsche badplaatsen het geld door te brengen, waar hij op geen eerlijke manier aan gekomen was. Er kwamen kinderen - hij beterde zich niet; zijne schoonmoeder, zijne vrouw hielden hem de slechtheid van zijn gedrag herhaaldelijk voor oogen - hij dwaalde hoe langer hoe meer af, zocht zijn' troost in het spel en bij de flesch, en meed op het laatst alle gelegenheden om met fatsoenlijke lieden in aanraking te komen.

Toen eindelijk het huisgezin tot armoede begon te vervallen, Mevrouw Everts weigerde langer geld te sturen, en zij haar eenig en nog altijd geliefd kind dringend uitnoodigde om met hare vier kleinen in s' Hemels naam maar weder naar Indië te komen, mits zij dien losbol wilde vaarwel zeggen of, nog liever, haar huwelijk laten ontbinden, toen had die violist de laagheid om voor eenige duizenden guldens, waarmeê hij naar Amerika zwalkte, zich uit te laten koopen en afstand te doen van zijne kinderen en zijne vrouw, die hij in het ongeluk had gebragt. Zij hebben zich naar Indië begeven en bevinden zich aan boord der aangekomen mailboot. Dien uitgekochten zwendelaar zal men te eeniger tijd hier ook nog wel weêr zien opduikelen, als hij niet gaauw sterft.

Freêriks is een man, die vroeger warmpjes, zoo als men zegt, in zijne zaken zat. Niet tevreden met de opbrengst zijner handelszaak, zocht hij, door in effekten te speculeren, zijn inkomen te vermeerderen. Maar gelijk zoo vele Hollanders voor en na hem, schonk hij zeer ten onregte aan landgenooten en onze eigene fondsen minder vertrouwen dan aan vreemden, gleed uit op dit glibberig terrein en struikelde over de Oostenrijksche metallieken. Wie hem niet kende, zeide: ‘hij heeft zijn verdiende loon’ maar wie met hem in aanraking was gekomen en wist hoe regtschapen hij was, hoeveel hij van vrouw

en kinderen hield, hoe ongelukkig hij er ingeloopen was door te bouwen op mannen, die bij het speculeren voor hem veel meer het oog op hun eigen belang hadden dan op het zijne, dezulken betreurden zijn ongeluk.

Hij moest de zaken er aan geven, eene zwangere vrouw en verscheidene kinderen achterlaten en naar Java komen om een nieuw bestaan te zoeken. Hij slaagde boven verwachting, ontbood spoedig vrouw en kinderen, en verwacht nu met haar antwoord den naam van het schip dat hem zijne geliefden in de armen zal voeren.

Mejufvrouw Geertruida is eene gouvernante. Met brandend verlangen ziet zij uit naar de volgende post. Zij verwacht er hare trouwpapieren, trouwhoed en dito japon mede. Een groot jaar geleden kwam zij herwaarts na haar examen in Nederland te hebben afgelegd, en zocht eene betrekking als huisonderwijzeres. Onderwijs te geven was echter voor haar veeleer middel dan doel. Een goed huwelijk aan te kunnen gaan, daar had zij hare zinnen op gezet. Wie dat in een meisje afkeurt, verdient zijn leven lang in een klooster te worden opgesloten. *Trouwen*, niet *onderwijzen*, is de bestemming der vrouw. Kan zij ook goed onderwijs geven, des te beter: zij zal er *hare* kinderen des te beter om opvoeden, en huwt zij niet, dan die van anderen; doch dit laatste moet voor een jong meisje altijd maar noodhulp blijven. Wie dit met ons goedkeurt, mag de eerlijke middelen niet wraken die er toe geleiden. Oude vriendinnetjes in Nederland, ongehuwde vooral, zullen daar misschien den neus voor ophalen, maar in dit geval is van ‘neus ophalen’ tot ‘vingers aflikken’ slechts ééne schrede.

Waar zou het heen met de Indische maatschappij, als er hier niet steeds nieuwe aanvoer kwam van zuiver Hollandsch of althans Europeesch bloed? Ongehuwd komen bijna alle mannen herwaarts: zien zij hier eenmaal hunne vlijt zoo bekroond, dat zij eene gezellin op hun levenspad kunnen kiezen, dan doen zij dit. Maar waren zij verpligt om hiervoor eene reis te maken naar het moederland, weest overtuigd, weinigen zouden er toe overgaan. Immers hunne betrekking, hun bestaan zouden zij op het spel zetten, en juist door zulk eene reis zich in de onmogelijkheid brengen hun wensch vervuld te zien. Zij zouden zich met vrouwen verbinden van inlandsch bloed en een bastaardras voortplanten, hetwelk al meer en meer zou ont-

aarden; elke afstammeling zou eene sport lager staan dan zijn vader en langs dien weg eene langzame toenadering daarstellen tot het apendom.

Op zijne knieën (en dit gebeurt dan ook) moest men de jonge dames bedanken, die den moed hebben om, ten einde in die leemte te voorzien, eene zeer moeijelijke taak (vooral in Indië) op zich te nemen en gevaren en verkeerde uitleggingen te trotseren. Of zij nu hare taak niet wel eens wat te ligt nemen en wat al te veel zoeken te schitteren om zooveel spoediger haar doel te bereiken, laat ik daar; maar eene zaak wil ik hier aanstippen, die nog van meer gewigt is dan dit.

Die zelfde jonge dames, wier moed en verstandelijk zoowel als zedelijk gehalte doorgaans hooger staan dan die van andere meisjes, welke aan geen examen zich zouden durven te onderwerpen, bij mama's schoot pantoffeltjes en zakdoekjes en albumblaadjes blijven werken en de kat uit den boom kijken; die zelfde die in Nederland zeker uitstekende huismoeders zouden zijn geworden, moesten hier hare moederlijke pligten nog wat meer ter harte nemen en zich hieromtrent veel minder op inlandsche meiden verlaten.

Zij verbeelden zich, en handelen er naar, dat het in Indië veel gemakkelijker is kinderen groot te brengen dan in Nederland. Groot brengen! ja, dat kunnen Maleische meiden ook - *opvoeden*, neen, want daartoe wordt hier van eene moeder veel meer gevergd dan in Europa. Het is gemakkelijker voor eene vrouw zich gelijk te blijven bij ontberingen dan bij een weelderig leven. En de meeste dames leven hier in weelde. Het valt zuur op te trekken met een zuigeling, als men partijen, bals, recepties wil bijwonen, nu en dan naar Buitenzorg gaan en vooral geen mindere vertooning wil maken dan de dames X., Y. en Z., die men toch bepaald beneden zich acht; hiervan moeten japonnen en sjaals, diamanten en kanten, strikjes en kwikjes de blijken dragen. Hiervoor moet men winkels en magazijnen afrijden, chinesche marskramers, zeer gedienstige maar tijdroovende en schrikkelijk overvragende lui, hun boeltje laten in- en uitpakken. ‘Waar blijft zoo lang de zuigeling? het jonge kind?’ - ‘Wel, bij de baboe.’ -

Overdag, als zij ijverig is (en zij zijn het bijna allen), zorgt de huisvrouw voor het huishouden, en dit is waarlijk geene kleinigheid. Acht tot twaalf, ja twintig bedienden na te dribbelen, die als weerbarstige kalveren onophoudelijk moeten

worden aangepord en tot hun' pligt gebragt; een' troep naaisters op de vingers te zien, die anders rolnaadjes leggen waar zij met de stiksteek moesten werken; op zijn tellen te passen en op de penning dertien te zien, waar men steeds omgeven is van bruine barrevoeters die op u azen als muskieten, het mijn van het dijn niet regt weten te onderscheiden en liegen of het gedrukt stond - dat alles, ik erken het, vordert tijd en inspanning.

- ‘Waar blijven zoo lang de kleinen?’ - ‘Die zitten bij inlandsche meiden.’

Om één zijner recepties goed bezocht te zien, is men verpligt zelf van tien tot twintig bezoeken af te leggen. Men wil ook wel eens gaan toeren; 't is nu zoo lekker koel en de dag is zoo warm geweest! De paarden staan toch op stal, en die bederven als men ze niet gebruikt.

- ‘Maar wie zorgt voor de kinderen gedurende al die drukte en bereddering?’ - ‘Inlandsche bedienden immers, want daarvoor heeft Mama geen tijd.’ -

- ‘En wat leeren zij daar al zoo?’

- ‘Niets goeds; daar geef ik u mijn woord op. Zoo'n beetje Maleisch praten, liegen, trararies en apenkuren maken, wat sommige mama's nog zeer aardig gelieven te vinden, de eerste beginselen van het tandakken, bijgeloovige denkbeelden welke er naderhand vaak slechts ten deele uitgaan, en vele onreine voorstellingen, waardoor de geest vroegtijdig eene zinnelijke rigting krijgt, die allerverderfelijkst op de latere ontwikkeling van een kind werkt.

‘De eerste indrukken zijn de duurzaamste’, dit erkent gij zelf, en gij ontziet u niet, o moeders! uwe jeugdige spruiten aan zulke handen toe te vertrouwen?

‘Hoe vormen zich jonge kinderen?’ - Immers door gestadige nabootsing. Dat kinderen, die door zedelooze, leugenachtige, wellustige meiden, ver van het ouderlijke oog worden groot gebragt, en stil gehouden of in slaap gesusd door afschuwelijke kunstjes, waarvan in Nederland niemand ooit heeft hooren spreken, als: wrijven en knijpen over het bloote lijf, pitjiten en wat er verder volgt, - die gedragen worden, niet als bij ons, maar schrijlings zittende op de nagenoeg bloote heup eener meid; - die op hun vierde en vijfde jaar al paard rijden - dat zulke kinderen vertroeteld worden, snel tot eene zekere ontwikkeling komen, maar op hun tiende, elfde, twaalfde

jaar dof worden en hoe langer hoe meer worden afgestompt, is waarlijk niet te verwonderen.

Hard is deze uitspraak voor u, onvoorzigtige ouders! ik gevoel het, maar als onderwijzer heb ik het regt mijne overtuiging uit te spreken: de meeste kinderen zijn hier op hun vijfde, zesde, zevende jaar reeds met onhebbelijkheden besmet, waarvan gij òf niets merkt, òf ongaarne hoort spreken, maar welke verderfelijke gevolgen na zich slepen. Vraagt er de onderwijzers maar eens naar!

Ook moest de omgang van onze kinderen met inlandertjes ten strengste worden geweerd. Die schepseltjes (en waar zouden zij het van daan hebben?) bezitten geen denkbeeld van waarheidsliefde en reine zedelijkheid. Wie met een' ander omgaat en zich niet tot hem kan of wil verheffen, zal er op uit wezen hem tot zich te doen afdalen. Dit gebeurt hier dan ook; zij zoeken bij elke gelegenheid ons of onze kinderen tot stompe, wreede, zwakke, wellustige tyrannetjes te maken: vijf gebreken die hand aan hand gaan.

Daarom moet ieder het ook goedkeuren dat, bij de oprigting van een Gymnasium en Progymnasium hier ter stede, zoowel de keus van het gebouw als de geheele inrigting er toe leidt om internes, geen externes van de leerlingen te maken. HH. Curatoren hebben zeer goed ingezien, dat, in verreweg de meeste gevallen, kinderen daar veiliger zijn dan in het ouderlijke huis. Doch enkele ouders zien de zaak anders in. In stede van ééne lijn te trekken met onbevooroordeelde en verlichte curatoren, met rector en docenten, gaan zij slechts met kortzigtige kinderen te rade, die doen wat zij kunnen om zich aan den heilzamen gymnasialen band te onttrekken en externes te worden. De tijd, die onverbiddelijke leermeester, of liever regter, wiens lessen straffen zijn of belooningen, en gemeenlijk te laat komen, zal hun leeren wie gelijk had. Nu reeds doen zich op dit gymnasium de meeste zieken des maandags voor onder de jonge lieden, die van zaturdag tot zondag avond te huis zijn geweest.

Men zegge dus niet: ‘het klimaat, of gebrek aan degelijke onderwijzers, is oorzaak dat in de meeste gevallen de opvoeding hier minder vruchten oplevert dan in Europa.’ Het groote gewigt der *eerste opleiding* wordt hier te zeer miskend. Vandaar dat zuiverheid van uitspraak, behoorlijke stembuiging, juistheid van klemtoon en goede woordenkeus van het Hollandsch

bij de meeste zoogenaamd welopgevoede kinderen zeer veel te wenschen overlaten. Van de meest gangbare volksuitdrukkingen, van het inslikken en buigen van sommige klinkers en medeklinkers hebben zij maar een flaauw begrip. Het Hollandsch dat zij spreken is veel te deftig en naar de letter; zij praten het als eene vreemde taal. En geen wonder waarlijk! voor vele kinderen, van zuiver Europeesch bloed zelfs, is *Maleisch* de moedertaal. Men zal moeite hebben het te gelooven, maar er zijn hier moeders, zeer beschaafde zelfs, die geen andere taal dan Maleisch met hare kinderen spreken, tot hun vijfde, zesde, ja zevende jaar, omdat zij zich zoo weinig met hen bezig kunnen houden.

'Deze taal, zeggen zij, is veel gemakkelijker; kinderen leeren er zich veel gemakkelijker in uitdrukken.' Maar juist daarom ontwikkelt zij den geest zooveel minder. Door oefening wordt immers kunst verkregen. Spraak is de vorm, waarin de gedachten gegoten worden. Hoe kan dan iets uitstekends komen uit een onvolkomen vorm? Maar de menschelijke spraak is nog meer dan dat. Zij en de gedachte zijn zoo innig verbonden, dat men zich de eene zonder de andere niet kan voorstellen. *Denken* is bij zich zelf spreken; *spreken* is hardop denken.

Spreekt dus uw kind Maleisch, het zal ook Maleisch denken en in ontwikkeling ver blijven beneden een ander, hetwelk eene beschaafde en moeijelijker taal aanleert. Wijt het alleen aan u zelf, onvoorzigtige ouders! wanneer later uwe kinderen wegloopen waar Hollandsch wordt gesproken, bij leugenachtige, zedelooze, wellustige inlandsche kinderen of bedienden zitten te hokken, *hunne moedertaal* te snateren, en langs dien weg veel te vroeg leeren wat zij *niet*, en veel te laat wat zij *wel* moesten weten. Wijt het alleen aan u zelf, wanneer zij hun leven lang gebrekkig Hollandsch blijven spreken, gebrekkig blijven denken, achterlijker en onzedelijker zich betoonen dan hunne kameraden, aan wie wat meer moeite is ten koste gelegd. Want die moeite wordt altijd beloond: geen dankbaarder bodem dan een onbedorven kinderlijk gemoed.

Maar ik *dwaal af*, eene uitdrukking gelijkbeteekenend met: '*ik keer terug* tot mijn onderwerp, tenzij men haar door een zeer pedant *praesens pro perfecto* wil verklaren.

Mejufvrouw Geertruida dan, een der liefste Adamsribbetjes die ooit per scheepsgelegenheid naar Java zijn geëxpedieerd, was

het punt - neen! het uitroepingsteeken - waarvan wij zijn uitgegaan. Wij zullen besluiten met haar van harte toe te wenschen, dat hare trouwpapieren *nu* zorgvuldiger mogen zijn gelegaliseerd dan toen zij ze zelve meêbragt, en dat zij, zoo spoedig als dit met alle eer en deugd bestaanbaar is, in de gelegenheid moge komen om te bewijzen, hoe onregtvaardig men zou handelen met haar te rangschikken onder de moeders die ik straks heb geschetst.

Mijne kleuren waren misschien wel wat donker, maar schrijf dit toe, even als bij photographische beelden, aan het sterke licht dat hier in Indië op ieders handelingen, maar vooral op ieders verkeerdheden valt. Voor de gelijkenis durf ik toch instaan.

Hersenschim, Intimus en Kabouter, waarmede wij onze galerij willen eindigen om niet te veel van onze lezers te vergen, zijn *tafeldansers* en *magnetische wriemelaars*. Reikhalzend zitten zij uit te kijken naar een tafeldansboekje dat met deze mail moet komen en, naar het zeggen van een verloopen klopgeest die zich voor Habakuk uitgaf, hun het *perfectum, plusquam perfectum, futurum* en *paulo post futurum* zal ontsluijeren.

- ‘Hoe!,’ hoor ik iemand vragen, - ‘is die waanzin ook naar Indië overgeslagen?’

- Helaas! ja, lieve lezer, die waanzin is ook naar Indië overgeslagen. Dwaasheden loopen de aarde sneller rond dan nuttige en verstandige zaken. Daarbij is het spiritisme bovenal eene eigenschap van koloniale specialiteiten. - Hersenschim, de wangeloovigste van de drie, heeft van een tuimelgeest vernomen, dat, als hij maar aan het doordraaijen bleef met zijne tafels, weldra een ridderkruis zijne moeite en draaimanie zou beloonen, iets waarvan reeds voorbeelden *genoeg* of liever *te veel* bestaan. Kort daarna, zei de klopgeest, zou hij zelfs in den adelstand worden verheven, en hij, die bij de goede gemeente nog slechts bekend staat als *Baro*, zou den volke als *Baron* worden voorgesteld.

Hersenschim heeft dit natuurlijk voor Intimus en Kabouter, zijne broeders in de klopgeesterij, verzwegen, uit vrees dat zij onder zijne duiven zouden schieten. Den geest van Bernard de Palissy, die thans in Parijs volgens de Revue Spirite druk doet aan het teekenen, heeft hij voor zich geroepen en verzocht om zijn aanstaand adellijk wapen, liefst een sprekend, af te beelden.

Eene zigtbare hand aan een' onzigtbaren arm zweefde door het vertrek en over de tafel rond; de duim dezer hand plaatste zich eerst op geheimzinnige wijze tegen Hersenschim's neus, welke duidelijk eene zachte drukking ontwaarde; hierop greep zij een potlood en schetste met vaste hand:

Eene achteruitslaande tafel van keel op een gouden veld. Twee klopgeesten staan als schildhouders aan weerskanten met de handen er op. De een genageld, getongd en met versierden staart onderscheidt zich door een duivelschen grijns. De ander (Couard) heeft een laag voorhoofd, lange neus en openstaanden mond. De wapenspreuk is:

Wie niet draaijen *wil* - staat stil.

Gij ziet, men kan het zoo mooi, zoo verstandig, zoo verliefd, zoo mal niet verzinnen, of de veertiendaagsche mail komt er voedsel aan geven. Ieder ziet er dus met het grootste verlangen naar uit. -

Batavia, 14 Dec. 1860.

GROEN.

Bibliographisch album.

Bijdragen tot de kennis van het staats-, provinciaal- en gemeente-bestuur in Nederland, uitgegeven door G.H. Betz, Mr. W.R. Boer en Mr. P.F. Hubrecht. Deel IV (*Maart tot October* 1860, *V afleveringen*) *en V* (*December* 1860, *Januarij en Februarij* 1861). *Rotterdam, bij Otto Petri*.

De wensch, dien wij bij de aankondiging van het eerste deel dezer Bijdragen te kennen gaven, dat de kennismaking tot wederzien zoude leiden, bleef niet onvervuld[1]. De redactie, die telken twee maanden prompt op haren tijd paste, en gaf wat zij beloofd had, houde ons ten goede, dat haar 2e en 3e deel niet afzonderlijk door ons worden vermeld. Zij zijn al van onze schrijftafel, waar zij tot zwijgend zelfverwijt lagen, naar de boekenkas verhuisd. Reeds bij het 2e deel werd de eerste titel: *Tijdschrift voor administratief regt*, weggelaten, en de Heer Mr. J.A. Fruin, als mederedacteur, vervangen door den Heer Mr. W.R. Boer, die menigvuldige blijken gaf, dat die betrekking geene *sinecure* is. Ziet men de breede lijst van medewerkers (nu tot 40 geklommen), men zoude zeggen, dat de redactie meer met keuze, dan om bouwstoffen moest verlegen zijn; maar let men op de vele en velerlei betrekkingen van de meesten uit dat veertigtal, dan laat het zich begrijpen, dat dikwijls tusschen beloven en geven eenige tijd verloopt.

Deel IV der Bijdragen opent met eene *bonne fortune* voor de redactie, een opstel van den Heer Thorbecke over de brieven van Anton Reinhard Falck. In weinige, meesterlijke trekken schetst de staatsman van onzen tijd dien van het eerste derdedeel der eeuw, in den werkkring waarin hij zich bewoog. Het was een tijd van schoone verwachtingen, schijnbaar op de beste gronden rustende, die maan-

1 Zie Gids, 1858, II, bl. 259 tot 273.

den en jaren, onmiddellijk gevolgd op het herstel van Nederlands onafhankelijkheid, waarin Falck zijn lievelingsdenkbeeld zag verwezenlijkt en het groote voorregt genoot, aan die verwezenlijking het werkzaamste aandeel te nemen onder de toejuichingen van geheel Europa. Het huwelijk tusschen de Vereenigde en de Oostenrijksche Nederlanden beloofde de schoonste toekomst, en door eene schier onverklaarbare aaneenschakeling van dwaling en misverstand liep het na 16 jaren uit op de droevige echtscheiding van Nederland en België. Ook daarbij was het aan Falck beschoren werkzaam te zijn, en te regt merkt de Heer Thorbecke (bl. 17) het als een der grootste verdiensten van F. en als een blijk van diens onbedriegelijk juist inzigt op, dat hij, die meer dan iemand reden had vooringenomen te zijn met de vereeniging der Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden, reeds op den 11^{en} September 1830, dus toen nog zeer velen in den lande de herwinning van het verloren gezag in België als mogelijk en zelfs aanstaande beschouwden, aan zijn vriend, Prof. van Lennep, uit Londen kon schrijven, dat men in eene afscheiding zou moeten berusten. Nog in hetzelfde jaar waarschuwde hij zijn koninklijken meester tegen het volhardingsstelsel; het was te vergeefs. De verhouding der staatsdienaren tot den Koning onder den toenmaligen monarchalen regeringsvorm met constitutioneelen voorgevel, zonder ministeriëele verantwoordelijkheid, wordt in dit stukje voortreffelijk geschilderd. In de onttoovering, het algemeene *dèsillusionnement*, dat omstreeks 1840 daarop volgde, had Falck ruim zijn deel; maar voor het parlementaire tijdperk, dat na 1840 aanbrak, miste hij zin en aanleg.

't Zal immers niet voor ons geslacht bewaard zijn, voor die phase van ons staatsleven *onze* illusiën te verliezen?

In één opzigt bevreemdde ons het oordeel van den Heer Thorbecke, waar hij namelijk aan Falck (bl. 8) die mate van zelfstandigheid ontzegt, die hem, als Hogendorp, zoude hebben bewogen om zich te onttrekken, wanneer hij geen afdoenden invloed kon uitoefenen. - Zijne verwijdering uit de zaken, van 1832 tot 1839, gemotiveerd door de wijze, waarop men te 's Hage met de Londensche Conferentie verkoos te onderhandelen, en dus door het volhardingsstelsel zelf, dat hij afkeurde, levert het bewijs, dat hij aan geen titel of rang gehecht was, wanneer diensten van hem werden gevergd, die met zijne overtuiging streden.

Behalve dit merkwaardige opstel van den Heer Thorbecke, bevatten deze beide deelen nog twee uitvoerige stukken tot toelichting der staatkundige geschiedenis van het Vaderland. Het zijn de *financiëele beschouwingen* (I en II), die men ook zoude kunnen noemen: historische studiën over de staalsschuld van Nederland, door den Heer Betz (die daarin den geheelen doolhof der financiëele verwikkelingen van

het koningrijk tot aan de reddende maatregelen van 1844 doorloopt); en *de Eerste Kamer in den constitutioneelen Staat* door den Heer J. Luzac. In laatstgenoemd stuk wordt het onderscheid tusschen het Britsche Hoogerhuis en de Eerste- of Pairs-Kamers der constitutioneele Staten van het vaste land van Europa duidelijk in het licht gesteld.

De Schrijver is niettemin een voorstander van de vertegenwoordiging in Twee Kamers, door onze Grondwet voorgeschreven, maar wenscht bij eventuëele Grondwetsherziening twee veranderingen: regtstreeksche benoeming van de leden der Eerste Kamer door de kiezers en toekenning van het regt van amendement aan die Kamer. Wij moeten den Schrijver toestemmen, dat het gemis van dat regt bij de Eerste Kamer allen mogelijken logischen grondslag mist in eene constitutie, die het regt van amendement op zich zelf heilzaam acht, daar zij het aan de Tweede Kamer toekent. Ook heeft de ondervinding reeds meermalen geleerd, dat de naauw beperkte werkkring der 1^{e} Kamer leidt tot schadelijke transactiën in het gebied der Wetgeving. Het is gebeurd, dat de 1^{e} Kamer een ontwerp van wet aannam met de wetenschap, dat er eene schrijffout in was, welke door eene afzonderlijke wet heeft moeten hersteld worden. Het is gebeurd dat zij ontwerpen verwierp uit hoofde van bedenkingen waaraan door middel van amendementen, die geen bezwaar bij de Tweede Kamer zouden hebben uitgelokt, te gemoet ware gekomen. Had de Eerste Kamer het regt van amendement bezeten, waarschijnlijk zouden wij reeds sedert 1852 eene verbetering in de wetgeving op de handels-zegels, en eene verligting van het zegel op de dagbladen hebben verkregen; waarschijnlijk zoude het tiendregt reeds zijn afgeschaft of afkoopbaar gesteld.

Ook kan het wenschelijk zijn dat de Eerste Kamer een ondoordacht, in het vuur der discussie door de Tweede aangenomen amendement ter zijde stelle of wel sub-amendere, en niet genoodzaakt zij daarom eene geheele, anders wenschelijke wet te verwerpen of eene wet aan te nemen met de wetenschap, dat er eene fout in schuilt. Zoo zoude b.v. de spoorwegwet (van 18 Augustus 1860) misschien aanmerkelijk zijn verbeterd, zoo de Eerste Kamer had kunnen terugkomen op de aanduiding der rivier-overgangen bij Zaltbommel en Culemburg, zooals zij door het amendement van Goltstein in het wetsontwerp was gebragt en door de Regering toegegeven.

De overige stukken hebben alle betrekking tot het eigenlijke administratief regt, zoowel de oorspronkelijke opstellen, als de recensiën en de met zorg bewerkte uittreksels uit de handelingen der Staten-Generaal, der Provinciale Staten en van sommige Gemeenteraden.

Die alle te kritiseren, ligt volstrekt niet in onze roeping. Hoogst belangwekkend is de polemiek, geopend door den Heer Boer, over de godsdienstige Israëlitische Scholen, die, onder de Wet van 1806, door de Kon. Besluiten van 1817, met de openbare lagere maat-

schappelijke scholen gelijk zijn gesteld, maar met 1 Januarij 1861 hare wettelijke *raison d'être* (ook alle aanspraak op subsidie?) hebben verloren. De Heer de Pinto generaliseerde het vraagstuk, en achtte elk onderwijs in de Bijbelsche geschiedenis op de openbare lagere school ongeoorloofd naar de tegenwoordige Wet, welk gevoelen door de Heeren de Witte van Citters en Borstel werd bestreden. Dit vraagstuk hangt weder naauw te zamen met het geschil in Limburg gerezen over de vraag, of een gemeentebestuur een broeder of zuster eener geestelijke orde aan het hoofd eener openbare lagere school mag stellen. Er zal over deze punten denkelijk nog wel meermalen worden gestreden. Maar wij vreezen dat, wat men ook over den geest en de bedoeling des wetgevers redenere, de letter der Wet (die alles veroorlooft wat zij niet uitdrukkelijk verbiedt), in verband met de gehechtheid der natie aan eene godsdienstige opvoeding in eene bepaalde rigting, ten slotte zullen zegevieren; wordt deze vrees bewaarheid, dan zal de uitkomst zijn: bestendiging van subsidiën aan godsdienstige Israëlitische scholen, en voortdurend gebruik van die scholen tot aanvulling der armenscholen op plaatsen, waar dit tot nog toe geschiedde; handhaving der bijbelsche geschiedenis, onderwezen in min of meer confessioneelen zin, op de openbare lagere school; en legale opdragt, althans hier en daar, van het openbaar lager onderwijs aan geestelijken.

Een uitnemend opstel van den Heer de Ranitz (in deel IV) *over concessiën* is nog niet voltooid. Bij de geheele gaping onzer wetgeving op dit punt (behalve art. 190 Grondwet), is het in Nederland nog eene opene quaestie, of concessiën contracten zijn tusschen de Regering en den concessionaris, dan wel maatregelen van algemeen bestuur. Het laatste, éénig rationeele beginsel is in de Fransche, Belgische en Pruissische wetgevingen reeds lang opgenomen. Bij ons schijnt de Regering nog altijd op twee gedachten te hinken. Wij schorten overigens ons oordeel over dit stuk op, totdat wij met het vervolg en slot zullen hebben kennis gemaakt.

Van de *Bijdragen* in haar geheel weten wij niet beter te zeggen, dan dat de Redactie er in geslaagd is zich onmisbaar te maken voor ieder, die in de publieke zaken in Nederland werkzaam of betrokken is.

H.

Intreêrede van Henri-Dominique Lacordaire, Dominikaner monnik, uitgesproken in de jongste openbare zitting der fransche Akademie, 24 *Januarij* 1861, *en Antwoord van den Heer Guizot. Buitengewoon Bijblad tot het Zondagsblad van* 3 *Februarij*, 1861.

De groote zaal van de Académie française bood op den 24sten Januarij een hoogst belangwekkend schouwspel aan. De plaats, voor het publiek bestemd, was te klein voor de toegestroomde schare van nieuwsgierigen, en zoo talrijk als het auditorium was, dat zich in de beperkte ruimte schier verdrong om de twee begaafde redenaars, helden van dien dag, te hooren en met gretigheid de denkbeelden op te vangen, die zij zouden verkondigen, even zoo uitgelezen en aanzienlijk mogt het heeten. Eene der meest gracieuse en bekoorlijke vrouwen van Frankrijk, de Keizerin zelve, bevond zich onder dat belangstellend publiek; de bekende neef, Prins Napoleon, behoorde tot de luisterende menigte. Sommiteiten op het gebied der staatkunde, der wetenschap, kunst en letteren hadden zich verzameld om de plegtigheid van het oude officiëele ligchaam bij te wonen.

Deze algemeene nieuwsgierigheid en belangstelling was niet alleen toe te schrijven aan de zucht der Parijzenaars om alle gelegenheden tot publieke uitspanning bij te wonen; wij gelooven, dat een ernstiger prikkel hen naar de zaal der Akademie dreef. Welke ook hunne intieme gedachten mogen zijn geweest over de eerwaardige en deftige vergadering der ‘Veertig Zetelbekleeders;’ welke ondeugende beschouwing ze ook hunnen buurman mogen hebben meêgedeeld over dezen Raad van State der wetenschap, over dit proveniershofje van geijkte onsterfelijken; zoo veel is zeker, dat de toehoorders op dien dag de Akademie uit een ernstig oogpunt beschouwden; dat zij niet alleen waren opgekomen om getuigen te zijn van de vervulling van den lediggeworden fauteuil, maar bovenal om de denkbeelden te vernemen van den man, die geroepen was tot de hooge eer dien fauteuil weder te bezetten, en hem te aanvaarden - eerwaardiger usantie - met eene panegyriek van zijn voorganger, van Alexis de Tocqueville.

Niet alleen verklaarbaar, maar hoogst natuurlijk was de levendige deelneming van de bevolking van Frankrijk's hoofdstad in de receptie van Pater Lacordaire, hoogst natuurlijk in zooverre men zich 't meest en sterkst pleegt getrokken te gevoelen tot de verboden vrucht, en omdat, sinds de staatkundige tribune was gesloten, het spreekgestoelte der fransche akademie de eenige gelegenheid aanbood tot vrije uiting der vrije gedachte, ditmaal (zoo men hoopte) der vrije gedachte over de vrijheid.

Heeft de beroemde kanselredenaar aan die hooggespannen verwach-

ting beantwoord; is zijne intreêrede eene kordate geloofsbelijdenis, een daad van moed en overtuiging geweest? Niet zoo volkomen, als wij 't hadden gewenscht; niet zoo duidelijk en rond als de eerlijkheid gebood. Een voorzigtig voorbehoud h i e r , eene handige negatieve inkleeding en een twijfelachtige vraag g i n d s , temperden op kunstige wijze de verklaring van beginselen van den welsprekenden dominikaner en gaven aan zijne beschouwing over zijn beroemden voorganger eene vaagheid, welke zich vergeefs achter de parapluie der onpartijdigheid, of liever der partijloosheid trachtte te verschuilen. Maar ontdaan van de kunstgrepen van den onopregten stijl, van de fijne onderscheiding van democratie en warme liefde voor het volk, van liberalisme en democratie, van vrijheid, ontsprongen uit gelijkheid, of van volkomen gelijkheid, wortelende in volkomen staatkundige, burgerlijke en godsdienstige vrijheid; ontdaan van het religieuse waas, dat de redenaar in zijn ambt zich verpligt achtte over zijne woorden te gieten, is Lacordaire inderdaad als apostel der vrijheid en der democratie opgetreden en heeft hij ons ook Alexis de Tocqueville in dat licht leeren beschouwen en ons van diens werk ‘de la Démocratie en Amérique,’ eene schoone, wijsgeerige kritiek geleverd, die hem de gelegenheid schonk tot eene vergelijking van de vrijheid en de vrije instellingen der Vereenigde Staten, en die der oude wereld. De tegenwoordige gebeurtenissen in de magtige Republiek van het Westen maakten voor den redenaar de taak niet gemakkelijker, maar ontnemen - in ons oog - niets aan de juistheid zijner waardeering; niets aan de voortreffelijkheid der denkbeelden van de Tocqueville. Niet de vrijheid toch, maar juist het tegenovergestelde der vrijheid, de slavernij, is de oorzaak der scheuring van de Noord-Amerikaansche Staten, eene scheuring, welke slechts strekken kan tot bevestiging der democratische instellingen in het N o o r d e n en tot verhooging van zijnen bloei en zijne magt, en welke alleen voor het Z u i d e n duurzaam wrange vruchten dreigt op te leveren.

Wij zijn niet zulke bewonderaars der Amerikaansche instellingen als de redenaar der fransche akademie; wij zien in den parlementairen regeringsvorm, zoo als die bestaat in de konstitutioneele landen van Europa, niet de gebreken en gevaren, die Tocqueville en Lacordaire, bij het licht der geschiedenis van Louis Philippe's regering, daarin hebben meenen te ontdekken; wij blijven den invloed der gegoede burgerij - van het *pays légal*, van den *tiers parti* - verkiezen boven den invloed van de massa, van het volk, dat achter de kiezers staat, en wij gelooven, dat in ons werelddeel de invoering van den republikeinschen regeringsvorm zeer ongewenscht en zeer schadelijk zoude zijn, ja zelfs bij groote rijken schier onmogelijk; maar wij erkennen gaarne met Lacordaire dat de hoofdvoorwaarden

voor de vrijheid, ook in de oude wereld, zijn: Eerbied voor de Wet, een Godsdienstige Geest, eene even groote liefde voor de Vrijheid als voor de Gelijkheid, en de Vereeniging van Burgerlijke met Staatkundige vrijheid.

Wij willen geen uitvoerig verslag leveren van de geheele rede van den nieuwen Académicien; wij meenen te kunnen volstaan met de vermelding van den hoofdinhoud zijner denkbeelden, en voegen daarbij alleen eene opregte hulde aan zijne beschouwing over de Tocqueville's 'l'Ancien Régime et la Révolution,' welke in klaarheid en flinkheid zijne appreciatie van diens eerste werk overtreft, en aan den aesthetischen vorm van het slot zijner redevoering, waarin hij de verdienste zijns voorgangers verheft en een blik werpt op het karakter der fransche letteren, en - niet zonder optimisme - den geest van orde, van zedelijkheid en godsdienstigheid roemt, die de schitterendste vernuften van Frankrijk steeds heeft bezield. Welsprekender taal heeft voorzeker zelden in de wanden der Akademie geklonken.

De Heer Guizot, die als direkteur geroepen was het nieuwe lid te beantwoorden, vond in de gewigtige gebeurtenis, dat voor de eerste maal aan een geordend geestelijke de toegang tot het heiligdom der wetenschap was ontsloten en voor de eerste maal het witte habyt der dominikaner orde zich plooide op een der fauteuils, eene passende aanleiding om tegen het exclusivisme en de vervolgingszucht der middeneeuwen de verdraagzaamheid der negentiende over te stellen. Wederom ouder gewoonte, werd aan het nieuwe lid de marteling opgelegd om zich in zijn gezigt te hooren prijzen, en onderging Lacordaire het lot, zijn vroegere loopbaan, zijne verdienste en aanspraken door Guizot den volke te hooren verkondigen. Deze gewoonte is even onkiesch als belagchelijk en moet voor een ieder, die niet door de vaniteit is geverwd, onuitstaanbaar zijn. Gelukkig, dat er eene andere naast staat, die aan de plegtigheid eener receptie iets belangrijks en *piquants* kan geven, als: 1°. het nieuwe lid; 2°. zijn voorganger en 3°. de directeur mannen zijn van gewigt en bovenal van karakter. Dit was op den 24sten Januarij het geval, en de geleerde oud-minister van Louis Philippe vond in zijne beschouwing van de Tocqueville, in de denkbeelden over vrijheid en democratie, waarmede hij de beschouwing en de denkbeelden van Lacordaire beantwoordde, eene rijke stoffe en eene kostbare gelegenheid om de kwestiën van den dag, om de eeuwige kwestie van den besten regeringsvorm te bespreken. Op beider gebied toonde de Heer Guizot zich - antirevolutionair; in beider beschouwing openbaarde hij een sterk conservatisme. Vrijheid, maar bovenal eerbied voor de gestelde magten, de bestaande orde en de historische toestanden; regten, maar bovenal pligten werden door hem vooropgezet. De leer der natuurlijke grenzen, de volkssouvereiniteit, de éenheid van ras,

en (naauwer toegepast) de geheele italiaansche kwestie en het vraagstuk van de wereldlijke heerschappij van den Paus werden door hem in afkeurenden zin behandeld, en waarschuwend verhief hij zijne stem tegen de revolutie in iederen vorm. Hij toonde het onderscheid aan tusschen Amerikaansche en Europeesche toestanden, ook door de Tocqueville in het oog gehouden, en hij herinnerde aan de tempering der democratische denkbeelden van den overledene in de laatste jaren zijns levens. Zoo gaarne als wij instemmen, dat Amerika en Europa niet naar denzelfden maatstaf mogen worden gemeten, zoo onaangenaam heeft het ons verrast den Heer Guizot te zien optreden als zijdelingsche verdediger van Oostenrijk en de Napelsche Bourbons, als kampioen voor het bestaande, o m d a t het bestaat, en zoo onbehagelijk deed het ons aan, uit sommige fragmenten van brieven eene veranderde of gewijzigde overtuiging te hooren construëeren bij een man als Alexis de Tocqueville, die, schoon van adellijk geslacht, van zijne jeugd tot op zijn sterfbed het volk bleef liefhebben, de democratie huldigde en de vrijheid verdedigde en bevorderde, met geheel zijn hart en geheel zijn verstand.

Wij willen dit verslag der beide redevoeringen niet besluiten zonder een enkel woord van dank aan de redaktie en den uitgever van het Zondagsblad, die kosteloos eene uitmuntende vertaling dier stukken aan hunne abonnés hebben geschonken. Wij hebben dat blad, sedert zijne verschijning bij den Heer Kruseman, steeds met belangstelling gelezen en spreken gaarne te dezer gelegenheid onze sympathie uit voor de wijze, waarop bovenal het ‘Politiek Overzicht’ gedurende de laatste maanden wordt geredigeerd. Wij gelooven, dat zulk eene pragmatische bewerking tot dus ver in geen onzer dagof weekbladen werd aangetroffen, en hebben in de ‘Politieke Overzichten’ van het Zondagsblad niet alleen een duidelijke kroniek der gewigtige gebeurtenissen van den dag gevonden, maar tevens artikelen van aesthetischen vorm en literair gehalte. Ook in andere opzigten biedt dit weekblad zijnen lezers veel goeds aan; het bevat literaire, wetenschappelijke en staatkundige opstellen, waarvan vele eene blijvende waarde bezitten, en levert ook op natuurkundig en ekonomisch gebied soms zeer gewigtige bijdragen. Dat de hoofdredakteur en uitgever gaarne moeite en kosten veil hebben voor het genoegen hunner lezers, bewijst de spoedige verschijning van het Buitengewone Bijblad, waarin ons deze redevoeringen worden gegeven, en wij wenschen dan ook van ganscher harte, dat het Zondagsblad die ondersteuning en belangstelling moge ondervinden, welke zijn duurzaam bestaan kunnen waarborgen en waarop het, om zijnen degelijken inhoud, om zijne rigting en om zijn voortreffelijken literairen vorm, allezins aanspraak mag maken.

JOH. C.Z.

***Open brief aan Mr. J. Heemskerk Az., Lid van de Tweede Kamer der Staten Generaal, naar aanleiding van zijne redevoering, uitgesproken den* 8sten *Nov.* 1860 *in de openbare Zitting dier Kamer, namens de Studenten in de regten aan 's Lands Hoogeschool te Leiden door eene uit hun midden verkozene Commissie. Leiden*, 1860.**

Reeds te lang hebben wij gedraald om aan het verlangen der Redactie van dit Tijdschrift ter aankondiging van den Open brief aan Mr. J. Heemskerk Az. te voldoen. De reden daartoe ligt voor de hand. Eene aankondiging, die iets meer zou bevatten dan eene dagbladannonce, had nog al zwarigheden in; het bewijs te leveren voor een axioma is niet alleen moeijelijk maar vaak onmogelijk, en zoo werd de aankondiging van dag tot dag verschoven totdat het tamelijk dunne boeksken, onder een stapel anderen van meer omvang verdwaald, uit het oog en uit het hart raakte. Eerst heden kwam het ons weder in handen om ons met beschaming aan de gedane belofte te herinneren.

Maar de moeijelijkheid was door dat tijdsverloop volstrekt niet opgelost. Wat zal men van 't boekjen zeggen? Weinig bekend met Leidens Academieburgers kunnen wij ons onmogelijk mengen in den tamelijk personelen strijd, of er onder hen veel of weinig, met of zonder lust wordt gewerkt. En buitendien, ook de beter ingelichte zou zich nog slechts tot eene algemeene, en daardoor altijd nog oppervlakkige uitspraak moeten bepalen; 't ware ongepast een oordeel te vellen over hen, wier daden nog niet aan 't publiek toebehooren; dat blijve bewaard voor den tijd wanneer zij de Hoogeschool zullen verlaten hebben en het openbaar leven zijn ingetreden.

Dit neemt echter niet weg dat wij ons volkomen moeten vereenigen met de schrijvers van den brief, wanneer zij beweren dat de feiten, door den Heer Heemskerk tot staving van zijn ongunstig oordeel aangevoerd, nimmer tot de door hem gemaakte gevolgtrekking hadden mogen aanleiding geven. Van de baldadigheden door enkele teleurgestelde, en daardoor opgewonden jongelieden gepleegd, willen wij liefst geheel zwijgen. Ieder weet hoe zeer die dan ook door bijna alle Leidsche Studenten werden afgekeurd en betreurd. Maar dan het geïncrimineerde adres tot afschaffing van 't verpligtend gebruik der Latijnsche taal bij Promotiën? Och, daar is in den laatsten tijd al zoo veel van gezegd, dat ieder de quaestie als voor

goed gedecideerd beschouwde (behoudens altijd de vrees dat het nog wel wat lang zou kunnen duren voordat de gevestigde overtuiging openlijk zou worden verkondigd en in de praktijk zou doordringen; wij Nederlanders voeren een besluit nooit zoo spoedig uit), totdat men op den 8sten November 11. op eenmaal gewaar werd dat het verpligtend gebruik van 't Latijn nog achtenswaardige verdedigers telde. En wie zal het ontkennen dat, in aanmerking nemende de persoonlijkheid, den invloed, het gezag van den kampioen, eene herinnering aan de van vele zijden aangevoerde gronden tot bestrijding hoogst doelmatig mag genoemd worden? Nieuws zal men dan ook, de opstellers zelve erkennen het volmondig, in dien brief weinig aantreffen, maar des te meer mag hij op volledigheid bogen. De verschillende argumenten zijn bovendien logisch gerangschikt, helder uiteengezet en in waarlijk geestigen stijl voorgedragen, en had de geleerde schrijver, die in April 1857 in dit Tijdschrift voor zijne moedertaal streed, deze aankondiging kunnen schrijven, hij zou zich waarschijnlijk zulke medestrijders niet hebben behoeven te schamen.

Maar iets anders. Afgezien van het verpligtend gebruik der Latijnsche taal bij het Academisch Onderwijs, moet men toch erkennen dat de klagt door Mr. Heemskerk op 8 November geuit, niet op zich zelf staat. Zij behoort eenigzins tot die reeks van Jeremiaden, die in den laatsten tijd, vooral ook aan de Leidsche Hoogeschool, tegen het Middelbaar Onderwijs zijn aangeheven en waarvan een stortvloed van artikeltjens en brochures 't gevolg is geweest. Men werpt de schuld op de gymnasiën, deze wijten alles aan de Hoogleeraren of ontkennen zelfs de feiten waarop de beschuldiging wordt gebouwd. Daarover echter schijnt men 't vrij wel eens te zijn, dat eene regeling van het hooger en middelbaar onderwijs dringend gevorderd wordt.

Wij kunnen echter niet gelooven, dat de duivel zoo zwart zou zijn als men hem wel gelieft af te schilderen. In sommige opzigten mogen wij al een beschamend voorbeeld vinden in buitenlandsche Academiën, over het algemeen dunkt ons de toestand nog zoo hagchelijk niet. Veel is er al, veel wordt nog dagelijks verbeterd, niet snel maar toch voortdurend. Domme jongens, slechte studenten zijn er altijd geweest, en de beste wet op 't hooger onderwijs zal dat niet beletten. En onder alle geslachten van Academieburgers, ook onder het tegenwoordige, zal men verschillende uitstekende jongelieden kunnen aanwijzen, wien het volstrekt niet aan klassieke vorming ontbreekt noch aan lust en ijver voor hunne studiën, aan dat *feu sacré* waarvan Mr. Heemskerk sprak. En is dan de inrigting van ons hooger onderwijs werkelijk zoo jammerlijk als sommigen meenen, te grooter eer leggen zij er mede in, die met zoo slechte hulpmiddelen

zich tot zoo bekwame mannen weten te vormen; of ontbreekt werkelijk aan de tegenwoordige studenten zoo alle lust en ijver, dan waarlijk werpt het een glans op de Academiën en de Hoogleeraren die van zoo slecht timmerhout zoo bruikbare gebouwen weten op te trekken. Maar vooral houde men in het oog, dat de Hoogescholen niet daar zijn om geniën te vormen, dat mag men niet verlangen, maar slechts om 't vuur te onderhouden door groote geesten ontstoken. Ook de minder geleerde kan, wanneer men hem slechts op zijne plaats wil zetten, een nuttig werkman zijn in den staat.

Men versta ons wel. Wij willen niet blind zijn voor de fouten, niet vooruitgang of verbetering beletten omdat het er tegenwoordig nog wel door kan. Integendeel. Maar om voort te bouwen moeten wij eerst weten hoever wij op dit oogenblik reeds gevorderd zijn, en iedere onjuiste voorstelling van den tegenwoordigen toestand, iedere overdrijving kan daarbij gevaarlijk worden; ten goede leidt zij misschien tot blindheid, maar ten kwade zeker tot moedeloosheid, en de laatste is al zoo gevaarlijk als de eerste.

Al smart het ons dan, dat een brief als deze noodig was, nu die noodzakelijkheid eenmaal bestond, kunnen wij niet anders dan de opstellers gelijk geven, wanneer zij zich tot het schrijven daarvan verpligt rekenden in 't belang van het Vaderland, van hunne Hoogeschool, van hunne leeraren en van hun eigen goeden naam. Maar hartelijk wenschen wij, dat met dezen brief de strijd mag geëindigd zijn.

20 Febr. 1861.

Hk.

De Familie Alvareda. Door den Spaanschen Volksschrijver Fernan Caballero.

(*Geïllustreerd Guldens Tijdschrift. Ernst en Luim.* N°. 3, *bl.* 33 *tot* N°. 8, *bl.* 83. *Uitgave van G.M. van Gelder, Amsterdam.* 1860.)

Voor ongeveer twaalf jaren verscheen in het feuilleton van het spaansche dagblad El Heraldo eene novelle la Gaviota (de Meeuw) getiteld, welke niet enkel zóózeer de algemeene opmerkzaamheid tot zich trok, dat ieder weten wilde wie haar schrijver, wie Fernan Caballero was, maar ook genoeg genie verried om een der eerste critici van het schiereiland, Don Eugenio de Ochoa, in in het tijdschrift la España, eene uitvoerige waardering te doen beproeven. De onbekende auteur mogt met deze vrede hebben. Was het opstel begonnen met de bekentenis, dat de spaansche letterkunde door alle tijden heen, en voornamelijk in de nieuwere, het minst in het genre van den roman had uitgeblonken; ja, had de beoordeelaar getoond de waarheid boven de eigenliefde van zijn volk te stellen, door er bij te voegen, dat, al leverde Spanje talent in overvloed op, de volharding en studie, voor die dichtsoort vereischt, er witte raven heeten mogten, weldra zag men het hem aan, hoe warm hij werd van bewondering, toen hij in deze schets ‘de teekening van Albrecht Durer gepaard dacht aan het koloriet van Murillo.’ Geestig gezegd, meent ge; straks zal het u blijken, hoe goed het was gezien. De hoofdverdiensten der Gaviota, - dus besloot de criticus, wien zelfs geen feuilleton ontging, - scholen voorzeker in de groote waarheid der karakters en der beschrijvingen: ‘in dit opzigt herinnert deze novelle op ieder blad aan de werken der eerste meesters - op zijne beurt is de schrijver bijwijle hun waardige mededinger.’ En als deze gedachte uitvoerig was ontwikkeld, als er slechts zeer weinig citroen in den honig bleek gemengd, dan eindigde onze beoordeelaar, nadat hij de gronden had aangewezen, waarom hij verwachten durfde, dat deze verschijning niet maar eene voorbijgaande morgenwolk zou blijken, met de hoop lucht te geven, in de Gaviota weldra slechts het ‘eerste keurgesteente te zullen begroeten der dichterlijke kroon die de slapen van den spaanschen Walter Scott sieren zou.’

Tout comme chez nous, zal men zeggen, en toch maar ten deele gelijk hebben. Niet dat het ons in kan vallen een woord bij te brengen ter vergoêlijking van dat ziekelijk verschijnsel in de hedendaagsche europeesche letterkunde, waaraan, helaas! ook de onze lijdt: die kwakzalverij van navolging door de algemeener geworden taalkennis, door de vlugger gemeenschap op het gebied des geestes, zoo

mogelijk en zoo makkelijk tevens; die aperij, welke aan Engeland geen Dickens en aan Duitschland geen Auerbach gunt, of wij moeten er ijlings ook een hebben; schimmen van deze, het is waar, maar die toch worden aangestaard! Tout comme chez nous, - wij zijn de would-be Walter Scotts zoo moê, als iemand; maar er is tusschen de rigting van geest des grooten meesters en dien van Fernan Caballero - slechts een pseudonym - inniger overeenkomst dan de bijzonderheid, dat beide jaren lang onbekend trachtten te blijven. Gewijzigd naar het verschil van het land, waarin zij het licht zagen, en verscheiden als hunne opvoeding en ontwikkeling het medebragten, werden zij door een zelfde wensch, een zelfde liefde voor de overlevering beheerscht: de zucht, wat vroeger zeden eigenaardig goeds en groots hadden, eener nieuwe orde van zaken niet prijs te geven, voor zij der ondergaande een gedenkteeken hadden gesticht. Van hoevele navolgers van den grootsten novellist der eerste helft onzer eeuw valt dit te getuigen? Tel ze, het is gaauw gedaan; want om in dit genre niet te gelijk te verschijnen en te verdwijnen, wordt eene studie des verledens vereischt, als slechts liefde lust maakt. En wat heeft alledaagsche roemzucht met zelfverloochenende toewijding gemeens? Verklare wie dieper ziet dan wij, niet slechts hoe noodzakelijk, neen, ook hoe natuurlijk het was, dat in den letterkundigen dampkring een gezonder waardering der werkelijke wereld de levensmoêheid, de verveling opvolgde, waaraan wij Werther, Oberman en René zijn verpligt, jongeluî, die Rousseau tot vader hadden, van wie Bilderdijk bijwijle een broêrtjen is, en die met Byron, hopen we, zonder stamhouders na te laten, zijn verscheiden. Ons is het hier slechts om de staving van het feit te doen; ons, om het regt te hebben op te merken, dat Fernan Caballero op Walter Scott gelijkt in wat dezen vereerendst onderscheidde, de overtuiging namelijk dat niets gemeen is wat God aan allen heeft bedeeld, een hoofd en een harte; dat de studie van het eene en het andere in iederen kring tegelijk de dankbaarste en de dichterlijkste stoffe heeten mag.

De Ochoa had zich niet bedrogen: het leed geen tien jaren, of Spanje boogde op tal van vertellingen, op een schat van schetsen en verhalen, zeggen wij liever, als we wenschten, dat wij rijk waren. Over het gansche schiereiland verspreid, werden zij om het zeerst welkom geheeten. C l e m e n c i a , door een der eerste dichters van Spanje, Don Luis de Equilaz, den volke aanbevolen, - É l i a , o f S p a n j e d e r t i g j a r e n g e l e d e n , met eene voorrede van Don Fernando de Gabriel y Ruiz de Apocada in het licht verschenen, - S c h e t s e n v a n Z e d e n e n G e w e n t e n , nu eens door een beroemden regtsgeleerde als Don Joaquin Francisco Pacheco, en dan weder door een man van hoogen rang, als de Marquis de Molins, der wereld ingeleid; - maar, wat zoudt gij er aan hebben, zoo wij u nog meer

titels en namen opgaven? Volledige behandeling des ganschen onderwerps mag van hen worden geëischt, die de hoofdbijdragen tot dit tijdschrft leveren; eene vlugtige aanstipping als deze, neemt gij in het Album voor lief. Wij gaven reeds bewijzen te over, dat de edelsten in den lande Fernan Caballero waardeerden; streelender dan die lof, den schrijver door zijne pairs in ontwikkeling van geest gegeven, meer afdoende voor den invloed door hem uitgeoefend, zijn talent eindelijk scherper karakteriserend, is de volgende bijzonderheid: hij vond open oor en oog niet enkel bij de aanzienlijken, ook bij de geringen. Hij werd gelezen door laag en hoog tevens, gelezen in het Oosten en het Westen, en in het Noorden niet minder dan in het Zuiden, gelezen in geheel Spanje, al verplaatst hij zijn publiek eigenlijk slechts in Andalusië, in het Andalusië der laatste vijftig jaren; maar dat met zulk eenen tooverstaf, als hadden wij er met hem geleefd, als zagen wij het voor ons!

Het is twaalf, tien, acht jaren geleden, dat deze schriften het licht hebben gezien; hoe zijn zij in Europa bekend geworden? want, en dépit qu'il n'y a plus de Pyrenées, voor den handel is Spanje eeuwen ten achter; hoe zou het in het verkeer van den geest op de hoogte des tijds zijn? Wat ons ten minste betreft, als deze of gene vriendelijke gezantschapssecretaris - den onzen zij er hier hulde voor toegebragt! - als dezulken de werken, die in Madrid worden uitgegeven, niet mede over de grenzen voerden, als zij er de weinigen, die ten hunnent nog belang stellen in de letterkunde, waaruit Cats putte en die Hooft en Huygens liefhadden, niet mede verrasten, wat zou de fransche of duitsche nadrukker ons lang laten wachten! Wilt gij er een bewijs van? Ja, El Criterio van Don Jaime Balmes vond zijnen weg bij het beschaafde publiek; maar immers eerst toen er te Parijs eene nieuwe uitgave van was bezorgd? En om tot Fernan Caballero terug te keeren, zijn roep ging van buitenlandsche dagbladen en tijdschriften uit; het was de periodieke pers, die hem in Europa bekend deed worden, bekend deed worden tot hier, waar eenmaal Spanje's standaard wapperde; bekend en beroemd verder dan waar deze zijne banen ontrolde, ook in de dagen, toen in zijn rijk de zon nooit onderging! Antoine de la Tour schreef over onzen volksdichter - och, ken dien eernaam toch niet iederen rijmer toe, die het woord neemt! - in den Correspondant van 1857; - Ch. de Mazade wijdde hem in de Revue des Deux Mondes voor 1858 een keurig opstel, Le Roman de Moeurs en Espagne getiteld; - en, last not least, Ferdinand Wolf gaf in het Jahrbuch für Romanische und Englische Literatur een verdienstelijk opstel: Ueber den realistischen Roman Spaniens, een stuk gediegen zoo als slechts eene deutsche Feder dat vermag. Erger u aan onze scherts niet; wij vieren de luim slechts een omzien bot, er toe ver-

lokt door de gemoedelijke grondigheid van zijn slot, dat den wensch niet lucht kan geven, Fernan Caballero's schriften vertaald, in het Duitsch, in de wereldliteratuur, naast de meesterstukken der overige beschaafde volkeren - ‘Kulturvölker’ blijft toch een leelijke combinatie - te zien opnemen, zonder een ander drietal letterkundes duchtig te vegen. ‘Zij verdienen het even zoo goed,’ besluit hij, ‘als de allengs smeriger wordende Courtisanen-Romans der Franschen, de breedsprakige Gouvernanten-Confessies der Engelschen, of de huisbakken Buren-Histories der Zweden.’ - Oef! ieder zijn deel; maar de duitsche dan? - Het lijdt geen twijfel, zijne bede is bereids vervuld; ons is het intusschen voor de eer der Spaansche Letterkunde liever, dat F.A. Brockhaus den moed had in 1860 deze novellen in het oorspronkelijk te doen herdrukken:

> Het strekke uw moed ten spoor, doch mag uw Kroon niet wezen,
> Aan Seine, aan Teems, aan Rijn,
> Vertaald te zijn;
> Maak dat u, Onvertaald, Frank, Brit, en Duitscher lezen.

Staring heeft gelijk: wilt gij als letterkundige blijven leven, zorg dat uw stijl die eigenaardige schoonheden rijk zij, welke slechts uwe taal zijn bedeeld; de fijnste geuren gaan bij het overgieten te loor. Schrijvers als Fernan Caballero hebben echter regt op een grooter gehoor ten onzent, dan dat 't welk Spaansch leerde uit liefhebberij om Don Quijote de la Mancha in 't oorspronkelijke te genieten; en men zal ons wel willen gelooven, dat wij alleraangenaamst werden verrast, toen wij de eerste - tot nog toe vreezen wij eenige - vertaling van een der meesterstukken van den Spaanschen novellist voor ons zagen. Ach! al geeft de dichtkunst der faam wieken, te dikwijls sluipt zij maar slaksgewijze voorwaarts! Het geviel dezer dagen, dat wij, drentelende door de Kalverstraat - of weet ge beter woord voor flâner, dat tegelijk allerlei wijze van kijken behalve opkijken weergeeft? - het geviel dat wij voor het venster van den winkel van den Heer van Gelder eene, helaas! niet fraaije houtsnede gewaar werden, wier figuren ons toch geene onbekende schenen, die inderdaad onze lievelingen moesten verbeelden, een hond, eene ezelin, kindertjes, - ‘de F a m i l i e A l v a r e d a ,’ in één woord, zij was het, de vertolking hing voor ons.

De Alvareda's - want familie geeft, vooral met dat deftige ‘van’ er voor, geen zeer burgerlijk gezin aan op het land wonende, - de Alvareda's, het was waarschijnlijk de eerste schets door onzen auteur in het spaansch geschreven. Latour heeft het meêgedeeld, Wolf vertelt het hem na, zij werd in handschrift aan het oordeel van een meester in de kunst van novelles te schrijven onderworpen, toen deze zich de Sevilla ophield.

Ophield? dus was hij waarschijnlijk geen Spanjaard? Geraden, lezer! wij gaan in onze mededeeling verder, hij was een dier drie zonen van het verre Westen, welke, zoo wisselt alle heerschappij af, thans vonnis vellen over het voorgeslacht, dat de wereld, die zij bewonen, ontdekte, - die zich tot de gevallen koninginne der natiën aangetrokken gevoelden, al is deze voor de roodhuiden als voor de bronskleurigen maar eene stiefmoeder geweest! Het moet omstreeks het jaar vijf of zes en veertig zijn gebeurd, en nu weet gij ook wie de man was; want Motley had toen nog geen naam en Prescott schreef nooit novelle; het kan niet dan in den l a a t s t e n tijd van Washington Irving's gezantschap in Spanje zijn geweest, dat hij dit opstel las en den auteur moed insprak voor het publiek te treden. Wie zou niet gaarne de zoete verrassing hebben bespied, door den begaafden Amerikaan gesmaakt; de verrassing, in al zijn frischheid de ontluiking van een talent te mogen gâslaan, zoo veelzijdig aan het zijne verwant! Als de zes kruisen vol zijn, plegen de geneugten, die het leven aanbiedt, schaarscher te worden; verbaast gij er u dan nog over, dat deze bedaagde zoozeer de wondere weelde waardeert, wat hij in zich zelven het hoogste schatte, heerlijker te zien herleven, bloesems, vruchten belovende, schooner dan hij dragen mogt? Helaas! er zijn geniën, ijdel genoeg om te wenschen, dat de reeks van vernuften met hen vol mogt zijn; - maar wie ook om dergelijke krankzinnigheid te beklagen moge zijn geweest, de bescheiden Washington Irving was het niet. De lezing had hem in die donkere en toch zoo dichterlijke dagen zijner betrekkelijke armoede verplaatst, toen, dertig jaren oud, Geoffrey Crayon met zijn S c h e t s b o e k zijne fortuin maken moest en maakte. De Alvareda's ter hand, vergeleek hij onwillekeurig; zie, die auteur had niet als hij de schriften van vorige eeuwen, de eigenaardigheden der vertogen-schrijvers uit de dagen van koningin Anne, bestudeerd; stijl, neen, dien had deze in vergelijking met den zijnen niet; de historie, die hij vertelde, was maar eene misdaad; doch hoe won de nieuweling het in frischheid, hoe won hij het vooral in gevoel! Volksleven? voorzeker, Washington Irving had het engelsche bij intuïtie opgevat; het was immers inderdaad dat zijner voorouders geweest; maar Fernan Caballero, van duitsche afkomst zoo hij hoorde, hoe had deze met zulk een diepte in het spaansche weten te blikken? De Anglo-Saxen, in oude en nieuwe wereld zijn ze uit één bloed gesproten; doch wat is er gemeens tusschen Germaansch en Romaansch? Gebruiken, zeden, zij vallen gâ te slaan en op te merken; maar de hoofdverdienste dezer schets steekt in het fijn bespiede gemoedsleven der vrouwen; zoude.... maar neen, Washington Irving kan zich in het geslacht van Fernan Caballero geen oogenblik hebben bedrogen, zijn tact was er te fijn toe. Daar ging de deur van zijn celle open; maar eer de Donna binnentrad, had hij den stoel ter hand

om haar dien toe te schuiven; en schoon geen Spanjaard van geboorte, hoffelijk als deze, kustte hij der begaafde, der beminnelijke de hand. Fernan Caballero is maar de nom de plume, aan een vlek in la Mancha ontleend; de volksschrijver is de dochter van Don Juan Bôhl de Faber, wien ge den duitscher aanziet, ondanks zijn spaanschen mom, dien de geleerde Germaansche wereld om zijn studie en smaak waardeert. Cäcilia Böhl de Faber, in Zwitserland geboren, erfde met den vaderlijken naam al de liefde van dezen voor het volk, waaronder zij met hem verkeerde; door eenen eersten echt met den aanzienlijksten adel van Sevilla vermaagschapt geworden, wijdde zij haar tweede vaderland ‘al het gevoel’, vereischt ‘om die toestanden te begrijpen; al het talent’ haar zoo mild bedeeld, ‘om die weêr te geven.’ o Photographie! die dag aan dag allerlei onbeduidendheden vermenigvuldigt, tot zeer doens onzer oogen en zuur ziens onzer lippen toe; waarom onthieldt ge ons onder de blaadjens, die van Madrid tot hier overwoeijen, eene enkele beeldtenis waarin wij belang zouden stellen, die der bevallige Cäcilia? brunette of blondine, lieve lezer! wij wisten het even gaarne als gij.

Het wordt tijd, dat wij eindelijk de Alvareda's aankondigen; maar liever dan ons eigen getuigenis te geven, gunnen wij het woord aan den voortreffelijken zanger van El Moro Expósito, die het boeksken aldus bij zijne landgenooten inleidde:

‘Als een stortvloed van vreemde novellen, in den regel allergebrekkigst vertaald, gevoegd bij eenige andere spaansche, evenzeer om hunne taal als om hunne strekking te bejammeren, ons arm volk overstroomt, ontaarden doet en bederft, nu eens gevaarlijke beginselen of socialistische stellingen verkondigend, dan weêr tooneelen schetsend, die als voorbeelden slechts schade kunnen doen; dàn moeten lieden, die hoofd en hart nog op de regte plaats hebben, wel met vreugde de verschijning begroeten eener oorspronkelijke spaansche novelle, volkomen spaansch, onze gebruiken getrouw schetsend, onze hartstogten natuurlijk weêrgevend, vol van gezond, troostrijk geloof; in welke ons het gemoedsleven onzer landlieden even onopgesmukt als belangwekkend wordt afgespiegeld; die landlieden, bij welke vreemde zeden nog zoo min zijn doorgedrongen, als nieuwerwetsche leerstellingen ingang bij hen vonden. De begaafde auteur van La Familie de Alvareda, met droefheid opmerkende, hoe haastig ten onzent tot zelfs de overlevering der wijze van zien, van gevoelen en van leven onzer vaderen te loor gaat, hoe geheel de karakteristieke trekken onzer maatschappij dreigen te worden uitgewischt, en overtuigd van de onberekenbare schade ons door den onzaligen invloed der vreemde letterkunde toegebragt, wier ziekelijke scheppingen, helaas! schier de eenige boeken zijn in Spanje nog met gretigheid gelezen, heeft getracht zich

van hetzelfde middel der novelle te bedienen, om (louter het beproeven verdient lof!) te worstelen met de indringende uitheemsche begrippen, de oorzaak van onze verbastering en ons verval, door er die eigenlijk nationale voor in de plaats te stellen, welke, vorige eeuwen beheerschende, onze vaderen zoo krachtig hebben gemaakt en zoo eerbiedwaardig tevens. En het schijnt ons toe, dat de auteur zijn wit met groot talent heeft getroffen.'

Gij kent de karakteristiek der talen, volgens welke men tot God in het spaansch spreken moet, en ergert u daarom niet aan die beide wat overlange volzinnen, welke hij ons hollandsch wel iets van hunne oorspronkelijke deftigheid hebben ingeboet. Het zou geen heksenwerk zijn geweest, ze te breken; maar dat een der zoetvloeijendste dichters zoo zwaar schrijven kon, scheen ons te eigenaardig om het te wijzigen - ge hebt bovendien het ergste gehad.

'Het gezin Alvareda is eene hartige vertelling,' gaat hij voort, 'zonder aanmatiging geschreven, in welke eene alledaagsche gebeurtenis waar wordt medegedeeld, maar wier strekking zoowel van fijnen smaak als van talent getuigt, en in welke het verhalende gedeelte met dat der zamenspraken om den palm dingt. Het is in één woord een ruiker van wilde rozen, zoo frisch, dat aan haar bladeren nog de droppels van den daauw hangen en u uit hare kelken al wat rein, al wat aandoenlijk, al wat waar is, tegengeurt.'

De dichter verloochent zich toch niet!

'De wijsgeerige gedachte, die de compositie bezielt, is hoogst zedelijk, en de les, door de lezing achtergelaten, allergewigtigst. De goede, eenvoudige Perico weigert zijner moeder gehoorzaamheid, een onzalig huwelijk aangaande, en ontsluit er zich den noodlottigen weg door, die hem ten val voert, die hem op het schavot brengt. Ventura, heftig van aard, wreekt zijn vader heldhaftiglijk, maar wordt vervolgens door het soldatenleven bedorven; hij keert, ontaard, in het dorpjen terug en sterft, den volslagen ondergang des gezins berokkenend. Rita, in hare kindschheid en bloeijende jeugd door geene beschermende hand eener moeder in toom gehouden, geeft door hare ligtzinnigheid aanleiding tot al dat leed!.... En Elvira? ge wordt haar in de novelle naauwelijks gewaar; maar hoe belangwekkend blijft desondanks voortdurend dat bleeke slagtoffer eener innige liefde, door zoo heilige zedigheid dubbel verteederend!

De beschrijvingen van streek en dorp zijn allernaauwkeurigst; die der personen doen deze naar beeldtenissen van Velasquez zweemen, zoozeer leven zij, zoozeer zijn ze door de hand eens meesters geteekend en, gekleurd.'

Hoe het der spaansche critiek als de onze gaat! - bij de vergetelheid waartoe de letterkunde harer keuze schijnt gedoemd, weet zij

geen hoogeren lof dan dat hare voortbrengselen der scheppingen eener zusterkunst gelijken, welke geheel Europa op prijs stelt, die zich eene wereldvermaardheid verwierven!

‘Als een voorbeeld der eerste,’ lezen wij verder, het geldt de beschrijvingen, ‘zouden wij die, waarmede de novelle begint, en die waardoor de woning van het gezin, welks ondergang de compositie ten doel heeft, ons aanschouwelijk wordt, willen bijbrengen. En ten bewijze der voortreffelijkheid van de tweede? maar dan zouden wij van al de personen dezer novelle moeten gewagen. Hoe waar zijn de afbeeldingen van den oom Pedro en van de weduwe Maria! Welk eene edele gestalte is Ana! Tot den hond Melampo, tot de teekening van den hof toe, alles wekt belang, alles doet aan!

Wat wij den knoop noemen is zoo waar, zoo eenvoudig gedacht, zoo goed gelegd tevens, dat de lezer gespannen blijft, totdat zonder eenig geweld, zonder dat het belang een oogenblik is bezweken, de ontwarring daar is. Hoe natuurlijk, hoe goed voorbereid is de terugkomst van Ventura onder het ouderlijk dak. Wat is de verrassing der minnenden in het waschhok levendig, wat is ze kiesch beschreven. Hoe ernstig, hoe plegtig zelfs is de ontmoeting, is het gesprek tusschen schoonmoeder en schoondochter, waarin de voorzigtigheid der eerste in verloochening verkeert, en de vrijmoedigheid der laatste tot onbeschaamdheid steigert!

De gesprekken zijn allergelukkigst uitgevallen en de volksliedjens er zoo gepast ingevlochten; de velerlei vrome vooroordeelen, waarvan partij werd getrokken, het godsdienstig gevoel, dat in weêrspoed de troost der schare is, of ten minste plagt te zijn, de eigenaardige uitdrukkingen, de schilderachtige spreukrijke taal, die nog in den mond der schamele menigte van Andalusië leeft, zij geven er eene hooge waarheid aan, iets onbeschrijfelijk betooverends!’

Het is iets anders, men ziet het, iets anders, dat den Hertog van Rivas - want hij is het, die dus oordeelde, - met Andalusië dweepen doet, dan wat elk onzer van de schoonen uit die streek in de verzen van Alfred de Musset heugt!

Vrai Dieu, lorsque son oeil petille
  Sous la frange de ses réseaux,
Rien que pour toucher sa mantille,
De par tous les saints de Castille,
  On se ferait rompre les os!

Grillige inval, zal men zeggen, maar misschien is deze zoo grillig niet als men gelooft. De lofspraak op het boek is ten einde; de criticus voelt zich genoopt te verklaren, waarom hij dus en niet

anders oordeelde, - kunt gij het ons niet ten goede houden, dat wij, eer wij daartoe overgingen, in gedachte het conventioneel-poëtische Spanje met het werkelijke en toch niet minder dichterlijke vergeleken?

'Onwillekeurig' gaat de beoordeelaar voort, wiens lotswisselingen we u bekend mogen achten, die, het zij medegedeeld voor hen tot wie zijne vermaardheid niet doordrong, die, in den eersten mannelijken leeftijd staatkundig balling, in Engeland en Frankrijk van zijne pen en zijn penseel leefde, niets beneden zich achtende dan verloochening zijner beginselen! 'Onwillekeurig hebben wij deze novelle zoo uitvoerig beschouwd, dat wij schier gevaar loopen de lezers van het genot der verrassing te hebben beroofd, dat wij hen het misschien nog grooter genoegen deden derven, zelve oordeel te vellen over den indruk door de lezing bij hen te weeg gebragt. En echter hebben wij liever alleen over het boeksken willen spreken, dat wij bij het publiek inleiden, dan, op de wijze tegenwoordig aan de orde van den dag, dit tot voorwendsel te nemen, om onze geleerdheid te luchten, over het genre uitweidende, zijne geschiedenis te verhalen, ons in wijsgeerige onderzoekingen over zijn oorsprong, zijn invloed, zijne velerlei wijzigingen te verliezen, de schrijvers die in het vak hebben geschitterd, aan te halen en te beoordeelen en eene even gerekte als wigtige verhandeling te besluiten met eenige welwillende volzinnen, met een zacht tikjen van den gezwaaiden meesterplak.'

Tout comme chez nous, Monsieur le Duc! - de deftigheid, ziet ge, lezer! kan ook zeer ondeugend zijn.

Hoe wenschten wij, op onze beurt, met een woord van dank aan de Redactie van het G e ï l l u s t r e e r d G u l d e n s t i j d s c h r i f t voor de vertaling van dit meesterstukjen afscheid te mogen nemen; hoe haar den dubbelen lof te kunnen toekennen, dat zij niet slechts eene parel uit den vreemde aan het licht bragt, dat zij deze ook waardig kastte in het smijdig goud onzer taal. Om der verrassingswille zouden wij haar, als het vereischt werd, kleine onnaauwkeurigheden gaarne ten goede hebben gehouden; voor luttel gelds geeft zij veel letters, en drukfeilen ziften is onze zaak niet. Helaas! het hooge woord moet er uit, de anders verdienstelijke vertaler vergreep zich zwaarder; om zijne kleine lijst, willen wij hopen, kromp zijne kopij tot onkenbaar wordens toe in. Het fraaije opstel is niet slechts hier en daar bekort, waar de schrijfster, die van opmerken houdt, deze deugd soms overdrijft, zelve op den voorgrond tredende en daardoor haar verhaal in de schaduw stellende, - neen, - er is zoo meêdoogenloos gekapt, dat de familie Alvaredo er verminkt afkomt. Wij, die van de leer zijn, dat zelfs wie boven ons staat, geen regt heeft ons maar ten halve onze meening te laten zeggen; wij, die van geen

gecastreerde editiën, van welken schrijver ook, willen weten, wij mogen het den vertaler niet ontveinzen, dat hij beter had gedaan zich te onthouden, dan dus over te brengen. Enkele bewijzen hoe hij de gebeurtenissen zamenperst, tot staving onzer aanklagt. Chs. de Mazade heeft het teregt gezegd: ‘een eigenaardige trek van het talent van Fernan Caballero, een trek, waardoor zich de verbeelding eener vrouw verraadt, is dat zijne drama's niets ingewikkelds hebben; ge zoekt er te vergeefs die stevig gelegde, die sterk aangetrokken knoopen in, welke eene handeling schoren, hij heeft veeleer het genie der détails, hij doet alles leven.’ Vermoedt men nu wat men verliest, als uit het eerste gedeelte, - het oorspronkelijke is in drie gesplitst - het uitstapje van oom Pedro naar Alcalá wordt weggelaten; een togtjen, dat hij niet alleen doet, waarop Rita's moeder, de arme weduwe, hem vergezelt? Het noodlottig, het noodzakelijk gevolg er van is niet minder dan dat de novice Marcela, die oom Pedro af gaat halen, in de hollandsche vertaling geheel ontbreekt. Weinige bladzijden verder wordt door de kronijk van D o s - H e r m a n a s , in den mond des volks bewaard, even onbarmhartig een streep gehaald; en hetzelfde stelsel, in dit eerste gedeelte gevolgd, blijkt niet minder wreed op het tweede toegepast. Heeft de vertaler dan niet gevoeld, dat men, vertellende zoo als hij doet, Ventura's vlugt en Ventura's terugkomst ondragelijk snel op elkander laat volgen; dat hij de proeven van spaansche volkspoëzij, in de liedjens gegeven, doorschrappende, even zoo vele bloemen wegwierp, het oog alleraangenaamst verpoozend en verkwikkend bij de zware schaduwen, door zoo menige donkere partij aangebragt? Wat wordt er van den eerbied, der genie verschuldigd, wanneer een man als Ferdinand Wolf die fragmenten van liedekens van velerlei aard belangrijk genoeg vindt om er een boeksken van negentig bladzijden over te schrijven, die geheel mededeelende, die toelichtende, die aanvullende, met beide vernuft en vlijt, en er men ten onzent blijkbaar zoo weinig notitie van neemt, als hadden zij niets om het lijf?! Er leeft een v o l k in die v e r z e n ; een volk, dat de wereld heeft beheerscht door zijn geloof, en welk ons oordeel over dat geloof zij, wie die natie in haar waar karakter wil aanschouwen, hij neme er kennis van! Het derde gedeelte is betrekkelijk het getrouwst weêrgegeven, maar zoozeer als in het tweede het onderhoud tusschen Ana en Rita wordt gemist, door den Hertog van Rivas zoo hoog geroemd, evenzeer gaapt hier het ontbreken van het tafereel, waarin de auteur ons, onder Perico's jammerlijk omzwerven, een blik op de niet minder rampzalige vrouwen gunt, welke hij achterliet. De heerlijke studie is op deze wijze eene, nog altijd belangwekkende, Criminal-geschichte geworden; maar van hoeveel minderen aard is het belang van een afloop, dan het belang van het leven des gemoeds!

Fernan Caballero is voor wie slechts deze vertaling van een zijner vertellingen hebben gelezen, helaas! nog altijd maar een onbekende, niet eens een groote, zeggen wij. Zijne twee karakteristiekste eigenaardigheden, zijn ‘oud spaansch patriotismus’ en zijn ‘oud spaansch catholicismus’, beide om het zeerst door de Mazade en door Wolf gehuldigd, schuilen voor hen nog in de schaduw. Wij vreezen niet, dat iemand ons van overgroote sympathie voor het een of het ander zal verdenken; maar we vleijen ons, dat men ons daarom niet bekrompen genoeg achten zal om niet vurig te wenschen, dat zoowel de eerste als de laatste deugd van den spaanschen volksschrijver eindelijk voor de schare ten onzent in het volle licht worde gesteld. Allen invloed op onze kunstbegrippen daargelaten, kan ons volkskarakter er slechts bij winnen. Onze hervormde landgenooten kan het in menig opzigt bij hunne oordeelvellingen over vroegere tijdperken onzer historie een heilzaam correctief zijn, - den roomschgezinde eene alleraangenaamste uitspanningslectuur, van welke een verjongd leven des gemoeds het gezegend gevolg zal wezen. Den vooruitgang op elk gebied van ganscher harte toegedaan, kennen wij voor onze beginselen geene vrees, al vinden ook de tegenovergestelde eene pleitbezorgster welsprekend als deze, - onze broeders en zusters uit den schoot der moederkerk kunnen te grooten invloed op ons volksbestaan uitoefenen, dan dat eenige bijdrage tot beider ontwikkeling ons onverschillig zou zijn. Als wij er den vertaler, dien wij, ondanks zijn vergrijp, om de keuze geen kwaad hart willen toedragen, als wij er hem door hebben uitgelokt boete te doen in de betere vertolking van een ander werk dezer schrijfster, - als wij onze letterkunde er door verrijkt mogten zien met deze zeldzaam schoone vruchten uit ‘Europa's lusthof’, wij zouden ons geluk wenschen met de moeite aan dit opstel besteed.

E.J.P.

***F.E.J. Crügers Grondbeginselen der Natuurkunde, door de eenvoudigste proeven toegelicht. Voor Nederland bewerkt door W.M. Logeman. Tweede verbeterde en vermeerderde druk. Deel* I *&* II. *Te Sneek, bij van Druten en Bleeker*, 1860.**

Met genoegen kondigen wij den tweeden druk aan van bovengenoemd werkje, niet alleen omdat het wegens zijne populaire en methodische voorstelling eenen herdruk allezins waardig is, maar ook omdat daaruit blijkt, dat men hier te lande eene goede keuze heeft gedaan van handleiding voor het onderwijs in de eerste beginselen der natuurkunde.

Immers de proefnemingen in dit werkje opgegeven ter toelichting van het behandelde zijn zoo eenvoudig en min kostbaar, dat zij binnen ieders bereik liggen, waardoor de leerlingen worden aangespoord om zelve ze te herhalen, hetgeen het dubbele voordeel oplevert van den lust tot leeren op te wekken, en het geleerde beter te doen begrijpen en onthouden.

De kundige bewerker voor Nederland heeft aan dezen tweeden druk eenige verbeteringen en vermeerderingen toegevoegd, die wij zeer doelmatig achten.

Ook de uitgevers verdienen lof voor de uitvoering. Het papier is helder en stevig, de letter duidelijk, en de houtsneefiguren zijn goed afgedrukt.

De correctie is ook zeer goed; slechts enkele drukfeilen hebben wij opgemerkt, waarvan naar wij vertrouwen bij het *derde* of laatste deel, 't geen wij hopen dat spoedig het licht zal zien, de verbetering zal worden opgegeven.

De opstanding van Jezus.

Het geloof der gemeente en de bedenkingen der wetenschap.

J.I. Doedes, Modern of apostolisch Christendom? Toespraak gehouden bij den aanvang der academische werkzaamheden na de groote vacantie, den 18^{den} Sept. 1860.

I.

Ons beschaafd publiek begint op het stuk van godsdienst van lieverlede gewend te raken aan stellingen, die, nog niet lang geleden, alleen de stoutmoedigste theologen ten onzent elkander durfden toe te fluisteren. Ketterijen van de ergste soort, waarvoor men de ooren sloot, waarover men niet eens waagde lang na te denken, als zij door ‘neologen, vrijdenkers, vijanden van God en Christus’ werden uitgesproken, zijn in populaire geschriften, zelfs door zich noemende dienaren der kerk en der wetenschap in bescherming genomen, ja soms met geestdrift verdedigd. Velen mogen daardoor geërgerd zijn. De menigte dergenen, die spoedig door de ergernis heen waren, ja zich verlustigden in de LIBERALE, *bovenmate zeer* LIBERALE Theologie was zeker ook niet gering. Niet alleen in vertoogen en verhandelingen, in brochures en pamfletten, in tijdschriften en journalen hoort men een vóórdezen ongekenden toon aanslaan; niet alleen vinden landgenooten van een David Friedrich Strauss hier te lande gemakkelijk uitgevers voor hunne producten, al zijn ze van minder gehalte dan het klassieke ‘Leben Jesu,’ zoo ze maar niet minder LIBERAAL zijn; neen, ook kerken en kansels blijven niet vreemd aan deze beweging, waarvoor niets meer te heilig schijnt te zijn.

Het was mijn plan niet den ernst uit het oog te verliezen, dien eene zaak, zoo eerbiedwaardig als de religieuse vorming van het volk, verdient. Maar het valt moeijelijk genoeg den

glimlach te bedwingen bij de gedachte: wat zou er wel voor den dag komen, als men eens door dezen of genen voorvechter van het liberalisme rekenschap hoorde geven van den grond waarop zijne *liberale* denkwijze rust? Het valt moeijelijk ernstig te blijven, als men den overmoed gadeslaat, waarmede de meest ingewikkelde vraagstukken op het gebied der Evangelische geschiedenis voor het *groote publiek* behandeld, ja uitgemaakt worden, en ontwaart hoe dat publiek in den zoeten waan wordt gebragt, dat het nu eens regt uit eigen oogen de zaken beziet, als ware het door het lezen van een o zoo geestig tijdschrift-artikel, door het aanhooren van een o zoo grondige preek, plotseling zelfstandig geworden in zijn oordeel en mitsdien bevoegd om over wetenschappelijkheid en niet-wetenschappelijkheid van theologische rigtingen een woordje meê te spreken.

Met den vurigsten liberaal roep ik uit: geen vrees voor openbaarheid! de waarheid moet ons vrijmaken! het zal haar, der waarheid, niet schaden, zoo zij van de daken verkondigd wordt! Maar wat ik betreur is dit, dat zoovelen onder de schoone leuze van *openbaarheid* en *waarheid* alleen hun eigen voorbarigheid openbaren en eer schijnen te vreezen door bezadigdheid en grondigheid te vervelen dan door onbestemdheid en halve waarheid te verwarren.

De ketters worden in onze dagen niet meer verbrand, de liberalen niet meer verketterd. Wie verheugt zich niet daarover? Wie ziet daarin niet het bewijs, dat men beter dan voorheen de meeningen van anderen weet te verdragen? Maar het geval zal zich nu dan ook ligter voordoen dan vroeger, dat waar een heterodox gevoelen als overtuiging wordt voorgedragen en publiek gemaakt, die quasi-overtuiging, op de proef gesteld, zelfs tegen het zwakste kettervuurtje niet bestand zou blijken. Dat mogen de liberalen wel bedenken. Zij moesten zich dan ook liever niet te schielijk met de hervormers van vroeger en later tijd op gelijke lijn stellen, maar eerst zich afvragen: ‘prediken wij de liberaliteit van de daken omdat zij ons iets opbrengt - al was het dan ook maar een auteurs-laauwer -? of zouden wij het een en ander willen opbrengen - al was het dan ook maar wat die mannen van den ouden tijd voor hunne zaak veil hadden, vrijheid en bloed b.v. - om anderen van dwaling vrij te maken?’ 't Is waar, wij kunnen bezwaarlijk geheel ons in de plaats stellen van die edelen, wier heldenmoed in het aangezigt van de hen dreigende tyrannen zich vormde;

maar wat wij wel konden en toch zoo zelden doen is dit: onze vermetelheid, ons spotten met den vijand, van wien wij weten, dat hij ons geen schade kan doen, zorgvuldig onderscheiden van echten mannenmoed. Wat wij moesten en toch zoo vaak verzuimen is dit: onzen adeldom - want vrijen zijn van adel - betoonen door ridderlijke behandeling der tegenpartij en, gedachtig aan de spreuk: *noblesse oblige*, wel verre van ons te verheffen op het groot aantal onzer vasallen, veeleer onze eer zoeken in het rigtig beheer onzer zaken.

Maar wie zijn die vasallen, wie zijn die lijfeigenen? Laat ons opregt genoeg zijn om te bekennen, dat de z.g. liberale rigting, of laat ik liever zeggen, dat hare leiders en woordvoerders mede hunne kracht vinden in de overtuiging, dat hunne zaak als de zaak van den vooruitgang noodzakelijk de meeste sympathie moet opwekken in een tijd als de onze, waarin - over 't algemeen genomen - een gezonde politieke toestand en eene gezonde ontwikkeling van 's lands natuurlijken rijkdom hand in hand gaan; in een tijd dus, waarin de optimisten - en de mannen van het *progrès* zijn dat immers? - op een betere ontvangst bij de meerderheid kunnen rekenen dan hunne tegenvoeters, de pessimisten. Maar het is juist om deze reden, dat de liberalen te meer moeten gewaarschuwd worden tegen overmoed. Want het gevaar is inderdaad groot, dat zij, zich sterk gevoelende door de publieke opinie, die zij ten hunnen voordeele gekeerd meenen, de tegenpartij gaan minachten en zich naauwelijks de moeite zullen geven, om hare tegenbedenkingen aan een bedaard onderzoek te onderwerpen. Mogen zij het dus wel in het oog houden: al ware het dat hunne tegenstanders de minderheid vormden, daarin op zich zelf is nog niet het minste bewijs gelegen, dat zij ongelijk hebben. Al konden zijzelve ook over een veel sterkere magt van medestrijders beschikken, daaruit volgt nog niet, dat een klein, maar wel gedisciplineerd leger tegen hen niet zou zijn opgewassen.

Maar daarenboven: staat er ook niet een *massa*, een *volk* achter die aanvoerders van de tegenpartij? Is ons volk niet *geloovig?* Is het zoo geheel uit de lucht gegrepen, als er gewezen wordt op de religieuse begrippen en behoeften bij de *gemeente* bestaande, waarmede vele stellingen der moderne Theologie in conflict zijn? En wat de *gemeente* denkt en behoeft zal toch niet beneden de aandacht zijn van hen, die zich bij voorkeur geroepen zien eene theologie *voor onzen tijd* in de wereld te helpen.

Nu is, meen ik, hunne beschouwing van het geloof der min ontwikkelde gemeente ongeveer deze. Zij zeggen: dat geloof is niet meer in overeenstemming met de thans heerschende wereldbeschouwing. Deze laatste wordt van dag tot dag meer opgenomen in alle klassen der zamenleving. Zij doortrekt en bezielt meer en meer ons geheele sociale leven. Het is de grond waarop wij staan, de spheer waarin wij leven, de lucht waarin wij ademen. Naarmate haar invloed verder en verder zich uitstrekt, meer en meer erkend wordt, moet het daarmede niet wel te vereenigen volksgeloof in vitale kracht, in gezonde werking afnemen. Wij wetenschappelijke menschen, die dit alles inzien en het volk van heeler harte een degelijk en deugdelijk, een krachtig en welgegrond geloof toewenschen, wij achten het van onzen pligt daartoe met alle krachten mede te werken door het ontoereikende en onhoudbare, het onzuivere en ongezonde van het bij velen nog bestaande geloof te doen beseffen.

Wie ziet niet in, dat hier alles afhangt van de wijze, waarop deze bestrijding van het gebrekkige geschiedt? Het zij ons vergund de zaak met een beeld op te helderen.

Stellen wij ons voor een oud en bouwvallig huis, dat, naar het zich laat aanzien, niet lang zoo kan blijven staan en den bewoners dreigt boven het hoofd in te storten. Wel is waar merkt gij eenige stutbalken op, die daar van buiten zijn aangebragt, maar gij verbaast u, dat men daaraan zijn leven toevertrouwt, dat men daarmede het gevaar meent afgekeerd te hebben; want, naar uwe overtuiging, zijn die steunsels, half vermolmd en vergaan als ze u voorkomen, hoegenaamd niet berekend voor de dienst, die men er van vergt. Gij huivert op het denkbeeld, wat hier gebeuren kan. Uw pligt dringt u. Gij treedt met omzigtigheid en niet zonder angst die woning binnen. Gij vindt die lieden onbewust van alle gevaar, in behagelijke rust daar neêrgezeten. ‘Menschen!’ roept gij vol ontzetting uit, ‘weet gij wel, dat ge hier uw leven niet zeker zijt? Ieder oogenblik kan uw laatste zijn; blijft toch niet langer onder een dak, dat zoo zoo kan instorten en u onder zijn puin zal begraven!’ Men geeft u dood lakoniek ten antwoord, dat het zoover nog wel niet gekomen is. Alles staat reeds zoo lang, zonder dat men eenige verzakking of verzetting bespeurd heeft. Waren die stutbalken er niet - ja, dan was het wat anders; maar nu.... ‘Maar lieve menschen! ziet ge dan niet, dat dit alles oud is en voos en volstrekt niets steunen noch stutten

kan?' 'Nu ja,' klinkt het weder even bedaard, 'de balken zijn oud, maar beproefd bevonden; onze ouders hebben altijd dit huis zoo bewoond, wij hebben het nooit anders gekend; al onze buren zeggen, dat het nog sterk genoeg is.' 'Wát, sterk genoeg? Meent gij dan,' - vraagt ge met verontwaardiging, - 'dat ook ik niet zien kan wat houden kan of niet? Komt hier, en ik zal met één ruk van mijn hand, met één stoot van mijn voet, u toonen wie gelijk heeft!'

Gesteld, dat gij goed gezien hebt en de bewoners, zeker meenende te zijn van hunne zaak, u laten begaan - wat zal het gevolg zijn?

Wel klinkt het, om bij hetzelfde beeld te blijven, zeer rationeel: wil men een stevig gebouw optrekken, dan breke men liefst het oude en zwakke tot op, ja tot in den grond toe af; anders blijft het altoos knoeiwerk. Wel prijzen onze destructieve theologen zich gelukkig, dat zij zich kunnen beroepen op een woord van Jezus, die geleerd heeft geen nieuwen lap op een oud kleed te zetten. Maar, als het huis tot woning strekt van arme menschen, die geen andere huisvesting hebben en in dit klimaat toch moeijelijk onder den blooten hemel kunnen leven! Als ge door onbesuisd afbreken u zelven en anderen in gevaar brengt! Als u tijd, lust, bekwaamheid en middelen ontbreken om aan de arme stumperts, die ge door uw afbreken op straat gezet hebt, ik zeg niet: een betere woning, maar eene huisvesting hoe dan ook, te bezorgen! Wat dan?

Mij dunkt, het ligt voor de hand, wat hier te doen is. Een woning moeten de menschen hebben. Wie zich geroepen voelt de bestaande te verbeteren, hij zie toe, dat hij geen oude steunsels wegneme vóór beter en steviger middelen deze overbodig hebben gemaakt. Anders zaait men noodeloos ontevredenheid of begaat ongelukken.

Maar is dan, vraagt men, de wetenschap der godsdienst nog niet zóóver gekomen, dat zij nevens de onvastheid van den ouden, ook de deugdelijkheid van den nieuwen grondslag kan bewijzen?

Met dat bewijzen is het al zeer eigenaardig gesteld. Op dit terrein moet men bovenal voorzigtig zijn niemand iets op te dringen. Wie tevreden is met zijn geloof en daarin zich gelukkig voelt, is niet alleen niet gesteld op uwe bewijzen, dat zijn geloof geen steek houdt, maar zal u zelfs niet eens verstaan, wanneer gij hem de deugdelijkheid van uw standpunt haarfijn demonstreert. Zijne ziel moet, als ware het, verlangend uwe be-

wijzen te gemoet komen, zal zij de kracht er van kunnen gevoelen. Zij moet, zou ik bijna durven zeggen, uw geloof reeds deelen, wil zij u toestemmen bij het ontwikkelen uwer bewijzen er voor. Menigeen, wel is waar, stelt zich aan, alsof hij door het een of ander betoog tot geheel andere religieuse overtuiging is gebragt; maar als men wel toeziet, zal men bevinden, dat het hem zoowel vóór als na dat wonderdadig betoog, inderdaad aan alle religieuse overtuiging ontbrak. Ware godsdienst - helaas! waarom moeten wij dat epitheton er bijvoegen? is het niet omdat wij dat woord godsdienst zoo vaak gebezigd zien daar waar naauwelijks een schijn van haar wezen bestaat? - ware godsdienst is zoozeer zamengeweven met 's menschen geheele geestelijke zijn, is de uitdrukking van zoo diep wortelende gewaarwordingen en behoeften, is zoo onafscheidelijk van onze meest intieme persoonlijke ervaringen, dat de gansche mensch moet aangegrepen, bewogen, omgezet, veranderd worden, zal er in zijn godsdienst een waarlijk nieuwe toestand geboren worden.

Alle eerbied voor de eerlijke en onbekrompen wijze waarop vele aanhangers der moderne Theologie[1] de historisch-kritische beginselen huldigen en in toepassing brengen, waar zij de wording des Christendoms tot het voorwerp van hun onderzoek hebben gemaakt. Mogen zij het maar niet vergeten, dat evenmin als de kracht dier beginselen door hen zou gevoeld worden, indien zij niet van lieverlede voor hun religieus geloof een anderen grond hadden gevonden, die diep genoeg ligt om hen bij de altijd onzekere resultaten van het historisch onderzoek rustig en kalm te doen blijven, - evenmin hun geleerde arbeid met welgevallige oogen kan worden aangezien en met goed gevolg kan worden aanvaard door hen, die niet reeds zijn vrijgemaakt van de banden van het lagere autoriteitsgeloof. Wij bedoelen dit: niet de historische kritiek alleen is het, die het geloof zuivert en veredelt; het geloof moet reeds tot een zekere hoogte veredeld en gezuiverd zijn vóór het zich wil onderwerpen aan de kritiek. Dat wil zeggen: de geloovige moet van te voren verzekerd zijn, dat de kritiek hem niets wezenlijks kan ontnemen.

1 Wij gebruiken den term *moderne Theologie* om die rigting in de wetenschap aan te duiden, welke van het beginsel uitgaat, dat de theologie alleen onder deze voorwaarde het karakter van wetenschap kan blijven dragen, dat zij de door de andere wetenschappen in hare moderne ontwikkeling geldende grondwetten adoptere en naleve. Ik ben er intusschen verre van om van alles wat zich zooal moderne theologie noemt, te gelooven, dat het met het moderne bewustzijn organisch zamenhangt en in staat is op datzelfde moderne bewustzijn als vitale kracht te werken.

Maar, vraagt men, welke is dan de eigenlijke beweegkracht waarvan die geloofsverheffing uitgaat? Som mij alles op, waarde lezer, wat meêwerkt tot de ontwikkeling en vooruitbeweging van den mensch in zijne magt over de stof, in zijne heerschappij over de lagere driften, die hem met het dier gemeen zijn; zeg mij wat het is, dat hem in dezen onzen tijd met zoo bijzonderen ijver deed zoeken naar de middelen en zoo gelukkig deed slagen in zijne pogingen, om de veiligheid in den Staat te doen toenemen, tegelijk met en in dezelfde mate als de vrijheid den enkelen burgers van staatswege gewaarborgd; wijs mij aan vanwaar de geest blies, die een nieuw leven gaf aan de wetenschappen, welke zich de bevordering ten doel stellen van het welzijn van den Staat met en door de physieke en zedelijke welvaart des volks; zeg mij, vanwaar die plotselinge, die prodigieuse, die in den aanvang zoo gevreesde, maar meer en meer zoo weldadig blijkende ontwikkeling in de industrie, die een algeheele hervorming en omkeering in ons maatschappelijk leven heeft te voorschijn geroepen; toon mij de kracht, waaraan wij het hebben toe te schrijven, dat de in Europa sinds drie eeuwen werkzame verheffing van het individu om zich van de geusurpeerde voogdijschap van den Staat los te maken, sedert de Fransche revolutie gedurig bepaalder en beslister karakter heeft aangenomen en aan het beginsel van selfgovernment de besliste heerschappij heeft verzekerd; - zeg mij dat alles, waarde lezer, verzuim niet behoorlijk rekenschap te geven van alles, waardoor onze tijd, ons politiek en sociaal leven, onze kunst en onze wetenschap zich onderscheidt - en gij zult daarmede tevens het antwoord hebben gegeven op de zoo even geopperde vraag.

Gij zult zeggen: ‘de zaak wordt door deze opmerking niet vereenvoudigd! Eerst hoorde ik, dat de heerschappij der historische kritiek, gelijk zij door de moderne Theologie wordt beoefend, wel verre van het moderne geloof te verklaren, integendeel eer uit het geloof moet verklaard worden. En als ik weten wil, hoe dan dat moderne geloof is in de wereld gekomen, dan zie ik mij verwezen naar allerlei verschijnsels, die met de zaak in questie niet dan in verwijderd rapport schijnen te staan.’

Indien het mij mogt gelukken u aan te toonen, dat de zaak niet zoo eenvoudig is, als velen van hen, die zich aanhangers der nieuwe Theologie noemen, het willen doen voorkomen, dan

heb ik mijn doel met dit opstel bereikt. Dan immers heb ik een bijdrage geleverd tot verklaring van het verschijnsel, dat, in weêrwil van de hooggeroemde klaarheid en evidentie in de resultaten van het historisch-kritische onderzoek, zoovele ernstige, gemoedelijke Christenen, theologen zoowel als niet-theologen, blijven protesteren tegen wat zij aanmatiging noemen der kritiek en aanranding van het geloof.

De zaak *is* niet zoo eenvoudig als zij velen toeschijnt. Hoe ware het anders te verklaren, dat de eene partij het als een axioma uitspreekt: ‘het is ongerijmd aan wonderen te gelooven, daar ze toch nooit dienen kunnen om er dat op te bouwen ter wille waarvan men ze aanneemt;’ terwijl met dezelfde fiducie van de andere zijde wordt beweerd: ‘het is ongerijmd, de wonderen te ontkennen, omdat men noodzakelijkerwijze daarmede opheft, wat men noch wil noch kan missen?’ Men heeft ter verklaring hiervan gewezen op de tegenstelling tusschen geloof en ongeloof, als een grondkracht en een grondgebrek van de menschelijke ziel. Men heeft gezegd: het ongeloof *kan* niet anders dan ongerijmdheid en dwaasheid vinden, daar waar voor het geopende geloofsoog enkel waarheid en goddelijke wijsheid is geopenbaard. Maar men heeft voorbijgezien, dat men daarmede in *casu* niets had gezegd. Want elk der partijen beroemt zich op hare beurt tegenover de andere op het ware geloof. Hier heet het: ‘zoo gij geen wonderen en teekens ziet, dan gelooft gij niet!’ dáár: ‘al stond iemand van de dooden op, gij zoudt toch niet gelooven.’ Dáár gelooft men aan het Christendom *om*, of althans *met* de wonderen, hier: *in weêrwil van* de wonderen. Aan beide zijden dus is ongeloof en geloof; maar ook aan beide zijden de pretensie, dat men alleen het *ware* geloof bezit.

‘De pretensie?’ zegt gij, ‘welnu: dan zullen wij eens onpartijdig gaan onderzoeken, aan welke zijde het *regt* is.’

Uitmuntend! Maar ik wil u wel van te voren zeggen, waarde lezer! hoe uw *onpartijdig* onderzoek zal afloopen, als gij maar openhartig bekent, wat gij *vóór* dat onderzoek gelooft. Vindt gij uw alles in God, gelijk hij zich in de physieke en morele wereld dagelijks en onophoudelijk openbaart, gelijk hij in uw gemoed, in uwen geest, in al de krachten uwer ziel, in geheel uw leven de sporen van zijn aanwezen als gedrukt heeft; hebt gij genoeg aan *dien* God - welnu dan zal het zijn, omdat gij in Hem gelooft, als in den onwankelbaren, onveranderlijken grond, waardoor het Al zóó is, als het is, - zulk een geheel,

waarvan de deelen het voortdurend bestaan waarborgen, - zulk eene Harmonie, waarin de dissonanten noodzakelijkerwijze moeten verdwijnen, - zulk een orde, die door de storingen, of wat men gewoonlijk zoo noemt, niet kan verbroken worden, - zóó vol van zegen voor het redelijke schepsel, dat het zich zalig gevoelen kan in het genot van het leven. Maar dan zult gij voor uw geloof geen voedsel vinden in het wonder; - integendeel, dan zal uw geloof zelf u dringen het wonder te verwijderen, daar gij in den wonderdoenden God den God uws levens, den God uwer ervaring niet terugvindt. Dan zult ge de geschiedenis er op aanzien, hoe gij daarin dienzelfden God, u w e n God, kunt vinden en gij zult niet rusten, vóór gij, door alle mythen en legenden henen, de ware geschiedenis gevonden hebt, ik wil zeggen, gij zult niet rusten, vóór gij daarin dien God gevonden hebt, die niet verre is van u - dien God, in wien gij leeft, u beweegt en zijt. Gij verscheurt het weefsel der wonderverhalen, want het is u een sluijer, die de ware geschiedenis, d.i. de waarachtige werkzaamheid Gods bedekt houdt. En als het u ook al niet gelukt te ontdekken, door wien en waarom die sluijer is geweven, ja, al mogt het zijn, dat gij de waarheid achter den sluijer niet te zien kreegt, dat er door de verwijdering van het wonder eene aanzienlijke leemte bleef in uwe kennis van het verband der gebeurtenissen - gij zult met niet minder zekerheid beweren: wat er ook gebeurd moge zijn, dat wonder zeer zeker niet!

Zeg mij, ongeloovige (en toch ook geloovige) lezer! hebt ge nog wel een onpartijdig onderzoek noodig, vóór gij partij trekt voor of tegen de historische kritiek, wier leuze het is: g e e n w o n d e r e n!?

Gij daarentegen, geloovige (en toch ook ongeloovige!) wiens hart behoefte heeft aan een God, gelijk de Schrift u Hem deed aanbidden; een God, die kan liefhebben en haten; een persoonlijken, een levenden, een waarachtigen God, zoo als gij Hem noemt; een God, die niet gebonden is aan de wetten der natuur, maar ze allen te zamen met de geheele zigtbare wereld, het werk zijner handen, kan opheffen, als de belangen van het Godsrijk het noodig maken of zijn vrijmagtige wil het gebiedt; een God, die ter wille van een Josua de zon kan doen stilstaan, gelijk Hij van een vromen Hiskia even gemakkelijk den noodlottigen slag kan, afwenden, die volgens den ‘gewonen loop der dingen’ hem had moeten treffen, als de schaduw aan den zon-

newijzer kan doen terugkeeren; gij, die u geen godsdienst denken kunt, zonder de overtuiging, dat de Hoorder der gebeden bij magte is voor u, gelijk voor elken vromen bidder, elk oogenblik, de wenschen om hulp en uitredding door ‘bovennatuurlijke’ middelen te vervullen; gij, voor wien het behoefte is, levensbehoefte, in zulk geloof te bidden, ja, wien het bespotting en verguizing dunkt, van bidden te spreken, waar dat geloof ontbreekt; - gij hebt toch waarlijk den uitslag van een voorafgaand onderzoek niet af te wachten, om blijmoedig en getroost uit te roepen: ‘laat de kritiek haar zielemoordend werk maar voortzetten; laat haar, als zij de schriften die van Christus getuigen met onheilige hand aanvat, laat haar maar in den waan, alsof zij - de kortzigtige - zou hebben uit te maken, wat wij te gelooven en niet te gelooven hebben: - wij zullen ons door haar geen tittel of iota van onzen dierbaren bijbel laten ontnemen; wij zullen haar niet toelaten, dat zij uit *onze* gewijde bladen de wonderverhalen scheure, die ons lief zijn van onze jeugd, en onophoudelijk nieuwe verkwikking ons bereiden voor ons godsdienstig gemoed. Wij weten in wien wij gelooven. Grooter zekerheid is niet denkbaar, dan die, welke wij in ons omdragen, dat de God dien wij aanbidden, in wiens hand onze adem en ons leven is, wiens magt alles deed worden, heeft onderhouden en nog draagt, dat het dezelfde Eenige en Waarachtige is, die in de Schrift ons zijn woord heeft gegeven, zijn wil ons geopenbaard heeft. Geen ingewikkelde bewijzen hebben wij daarvoor noodig, evenmin als wij behoeven te vreezen, dat eenig betoog ons dien schat zal verdacht maken. De adem van Goddelijke waarheid en kracht, van hooger leven en heilige verkwikking waait ons uit de Schrift tegen, en wij voelen het aan ons zelven onmiddellijk, dat God het is, die tot ons spreekt, als wij dat woord hooren. En of wij ook al erkennen, dat er moeijelijkheden en duisternissen in sommige deelen der Schrift, in sommige bijbelsche verhalen voorkomen, welke de menschelijke wetenschap, beperkt en feilbaar als zij is, nog niet heeft kunnen wegnemen, - wij leven in de zekere verwachting, dat met elke ontdekking van den menschelijken geest, met elken wezenlijken vooruitgang op het gebied der kennis, voor de erkenning van de waarheid der feiten in de Schrift vermeld iets gewonnen zal zijn.’

Zoo staan geloovigen en ongeloovigen tegen elkander over.

Hoe worden zij met elkander verzoend? Hoe kunnen zij nader tot elkaâr gebragt worden? Of moeten wij het er voor houden, dat er tusschen die beiden geen verstandhouding, geen gemeenschap, geen toenadering mogelijk is? Wie ook van zulk eene overtuiging moge uitgaan, wie ook als beginsel moge aannemen, dat die klove niet te dempen is, - de ware theoloog zeker niet. Zijne wetenschap keert zich niet af van het zoo even beschreven geloof, maar wordt er door aangetrokken, om het in al zijne levensuitingen, in al zijne nuancen en rigtingen te bestudéren. En zoo voor vele geloovigen - wij bedoelen natuurlijk hier niet het imitatorum servum pecus, dat de waarde van het geloof berekent naar de massa dergenen die het hebben omhelsd en nog omhelzen: wij hebben hier de opregte en gemoedelijke Christenen voor oogen, voor wie het geloof een ware levenskracht is; - zoo voor velen hunner de moderne Theologie een zoo dreigend en onrustbarend verschijnsel blijkt te zijn, dan zal geen welgeaard theoloog dit eene onverschillige zaak achten. In plaats van dan te glimlachen of te spotten over de zwakheid, de teêrgevoeligheid of bekrompenheid dier eenvoudigen, zal hij met naauwgezetheid onderzoeken of de Theologie bij monde harer organen zich niet schuldig heeft gemaakt aan voorbarigheid in haar oordeel, of aan ligtzinnigheid in de wijze waarop zij hare resultaten publiek maakte. Dan vraagt hij zich ernstig af, of er uit het ingebragte protest niet te leeren valt - al ware het dan ook alleen dit maar, dat het ons antwoord geeft op de vragen: waarin voor de ‘menigte der geloovigen’ de voorname steen des aanstoots bestaat? wat te denken van de telkens terugkeerende klagt: ‘gij neemt ons den grond onder de voeten weg!’

Laat ons eerlijk zijn en bekennen, dat de vaart, welke de afbrekende rigting in de laatste jaren hier te lande genomen heeft, groot genoeg was, om menig gemoedelijk Christen met vrees en angst te vervullen. De stormwind, die in het jaar 1835 in Duitschland, bij de verschijning van het welbekende Leben Jesu, opstak en daar zoo veel schade scheen aan te rigten, bereikte naauwelijks onze grenzen. Toen kon te onzent de vertaling van het ‘gevaarlijke boek’ nog gemakkelijk door een Veto van de invloedrijkste uitgevers gestuit worden. De Tubingsche jaarboeken schenen zelfs voor onze Theologen naauwelijks geschreven. Dat was geen historische kritiek, meende men, maar goddelooze dialektiek, antichristelijke scepsis, waar-

mede men zich maar niet te veel moest inlaten. Vooral jonge lieden voor de kerk opgeleid hadden zich van zulke gevaarlijke boeken te onthouden. Die geest van twijfelzucht kon zich zoo ligt aan hen meêdeelen en dan - ja, dan konden zij immers niet langer het Evangelie verkondigen!

Wij weten, hoe het verbod, hoe de waarschuwingen, hoe de incriminaties hebben gewerkt. Indien in deze dagen D.F. Strauss ons kwam bezoeken, hij zou weinig gevaar loopen door het volk met smaad en hoon, door onze puikpoëten met weegalmen te worden ontvangen. Misschien had de man wel meer last van zijn vrienden dan van zijn vijanden. En Tubingen? Och - sinds de spoorwegverbinding is de afstand tusschen ons en dat broeinest van ketterij vrij wat ingekrompen, en niet alleen de rijken en aanzienlijken in den lande, niet alleen de theologen van professie togen daarhenen of lieten zich de producten vandaar geregeld aanbrengen - neen, al spoedig werd hun voorbeeld gevolgd door lieden van allerlei stand en rang; weldra kreeg het groote publiek uit de hand van leeken wat de theologen misschien nog een tijdlang hadden willen terughouden: verslagen en mededeelingen omtrent de groote bewegingen op theologisch gebied aldaar, nu eens in de deftige vormen van de ‘Gids’, dan in den meer dilettanterenden trant van de ‘Tijdspiegel’, dan weêr - opdat ook het minst kerkelijke deel der natie niet te kort zou komen - in den geest van stelselmatige stelselloosheid, waarop de ‘Dageraad’, als op onpartijdigheid, zich beroemt.

En velen voelen zich nu mondig, verlost van bijgeloof, vrij van alle bekrompenheid op het stuk van godsdienst, zooals zij zeggen. Men heeft hun immers ‘bewezen’, dat men de wonderverhalen van Oud en Nieuw Testament veilig als onhistorisch kan ter zijde stellen, en daaraan een plaats mag aanwijzen nevens de mythen, legenden en sagen van andere volken? Reeds sinds lang immers scheen er onder de ‘verlichte’ predikanten een stilzwijgende overeenkomst te bestaan om die wonderen maar zoo weinig mogelijk te noemen en te behandelen op den kansel, of althans niet te veel op wondergeloof aan te dringen. Men zocht dat geloof overtollig te maken, opdat het verdorren en als een dood lid van zelf mogt afvallen. Men sprak het nog wel niet zoo regtstreeks uit op den predikstoel, dat de Evangeliën ons geen in allen deele welgelijkend beeld van Jezus' persoon en werkzaamheid leveren, maar men deed toch al

zijn best, om voor het bewustzijn der gemeente den Godszoon in den *menschenzoon* te doen opgaan.

II.

Tweeërlei intusschen werd, ja, wij kunnen veilig zeggen: *wordt* tot heden door de meeste liberale bedienaars des woords nog altijd ten strengste volgehouden. Wat men ook wilde prijsgeven - de o p s t a n d i n g des Heeren en Zijne z o n d e l o o s h e i d te bestrijden ware een daad van onzinnigheid en heiligschennis. Geen wonder dus, dat, toen sommigen ook deze schijnbaar zoo vaste stellingen met gedurig stouter wordende twijfelzucht begonnen aan te tasten, in het eerst naauwelijks anders geantwoord werd dan door kreten van verbazing en verontwaardiging over zooveel onverstand en onbeschaamdheid. Maar de aanvallers ‘groeiden vast in tal’ en de degelijkheid hunner wapenen deed zich steeds duidelijker kennen. Maar, wie waren de aangevallenen, de bedreigden? Door wie moest het teeken gegeven worden tot afwering van den storm? Het is zeker geen bewijs voor het vertrouwen dat men in de geestdrift der verdedigers stelde, dat eene maatschappij hier te lande noodig oordeelde met haar kostbaar eermetaal of belooning in geld vrijwilligers aan te werven, opdat op het ééne bedreigde punt - de *zondeloosheid* - de aanval voor goed mogt worden afgeslagen. En wat het andere betreft: de *opstanding* - zij, die de woordvoerders der liberalen schenen, zwegen, hetzij de zaak door hen werd opgegeven of dat zij nog altoos den aanval niet genoeg telden. Die van de meer behoudende partij toonden óf meer clairvoyant óf zekerder van hun zaak te zijn. Zij zagen in, dat er wel degelijk nieuwe werken dienden aangelegd of althans de hand diende gehouden te worden aan de bestaande, en de gemeente eene geruststelling noodig had bij de dreigende verschijnselen.

Toen ik onlangs aan de lezers van dit tijdschrift mijne beschouwingen mededeelde omtrent de rigting en de werkzaamheid van Prof. Scholtens stadgenoot en bestrijder, den Heer Chantepie de la Saussaye, toen was ik in de gelegenheid

op te merken, hoe ook door hem, als voelde hij hoe de oude apologetica op dit punt begon uitgediend te hebben, een poging werd gedaan, om aan het bewijs voor de waarheid van 's Heeren opstanding een nieuwen vorm te geven, die aan de eischen van wetenschap en geloof zou kunnen voldoen. Hij leverde die proeve in zijn ‘Woord van toelichting naar aanleiding van Dr. Pierson's recensie van Prof. Doedes' inaugurele oratie,’ een vlugschrift, waarin wel is waar zijne behandeling van de opstandingsquestie slechts als middel moest dienen om zijne stellingen over de wonderen in 't algemeen toe te lichten en te staven, maar dat toch bijna uitsluitend met die questie zich bezig hield. Iets dergelijks vinden wij in de daar voor ons liggende ‘Toespraak’ van Prof. Doedes. Uit het opschrift: ‘M o d e r n o f a p o s t o l i s c h C h r i s t e n d o m ? zou men alligt een meer algemeene beschouwing van beide genoemde verschijnsels verwachten. De lezing van het boekje leert, dat bijna de geheele toespraak - van de XXII bladzijden lange voorrede bijna uitsluitend aan anti-kritiek gewijd spreek ik liefst hier niet[1] - aan dezelfde zaak, de opstanding, gewijd is.

En voorwaar, het is noodig, dat aangaande dit punt ‘de gedachten van velen openbaar worden.’ Nu men eenmaal het vraagstuk der wonderen voor het forum van het groote publiek heeft gebragt, kan men de zielen van zoovelen, die geschokt en bewogen zijn in hun geloof, niet langer ophouden door het antwoord schuldig te blijven op de vraag: wat dunkt u van Jezus' opstanding; is dat een historisch feit, is dat eene gebeurde zaak, ja of neen? Geen wonder, dat diegenen onder de theologen, die niet alleen geen strijd zien tusschen hun geloof en hunne wetenschap omtrent dit punt, maar ook, wat hun geloof betreft, zich één gevoelen met de gemeente - geen wonder, dat zij hun *ja* niet achterhouden. Verre vandaar, dat zij daarmede iets wagen, kunnen zij spreken in de blijmoedige

1 Een enkel woord toch. Prof. D. verklaart op bl. IX, tegenover Pierson, dat hij niet van voornemen is met zijn ‘mihi constat’ op een of ander punt te wachten, totdat andere geleerden met hunne overtuiging op diezelfde punten gereed zijn: hij zal dan wel bescheiden genoeg zijn, om zich van het veel meer zeggende C o n s t a t te onthouden; - ‘maar,’ - zoo verklaart hij dan - ‘m i h i c o n s t a t , - als het mij goeddunkt dit te belijden, zal ik er anderen geen verlof om vragen.’ Of de wetenschap aan zulke verklaring en belijdenis veel heeft, betwijfel ik. Wat gaat het anderen aan wat bij Prof. D., of wien ook, *vaststaat*, als het hun niet tevens wordt aangetoond, dat het medegedeelde gevoelen inderdaad v a s t s t a a t . *Cedat toga argumentis!*

overtuiging, dat zij ten volle beantwoorden aan hunne roeping van dienaren der kerk, wanneer zij, wat zij van ganscher harte kunnen, getuigenis afleggen voor de waarheid, waarin de gemeente der grond van het Christendom erkent. Wie zal het ontkennen? Voor hen, die in allen eenvoud, met opgewektheid van zin op de feesten der Christelijke kerk kunnen juichen over het wonder der bovennatuurlijke geboorte, over het wonder der bovennatuurlijke opstanding uit de dooden, over het wonder der bovennatuurlijke geestmeêdeeling uit den hooge, voor hen is het vrij wat gemakkelijker zich in het oog der wereld als *geloovige Christenen* te legitimeren dan voor degenen, die genoemde feesten of niet mede vieren, of althans hunne feestvreugde door tal van reservationes mentales zeer twijfelachtig maken. Wie nu onder de theologen, wat zijn geloof betreft, op de zijde der eerstgenoemden staat, hij zal juist aan dat geloof alligt zekere fiducie ontleenen, waar hij zijn votum uitbrengt over vraagstukken van zuiver wetenschappelijken aard, zoo zij maar met het Christendom in regtstreeksch verband staan. ‘Dat is nu de sfeer,’ zal hij zeggen, ‘waarin ik mij te huis voel, waarin ik leef met gedachten en werken. Ik ken het Christendom niet van hooren zeggen, niet maar naar de beschrijving van anderen; neen, aan mij zelven heb ik het ondervonden en in mijn eigen hart erkend, dat het is een kracht van God. Ik voel mij aangetrokken door, verwant met de geloofsmannen van alle tijden in wie het oorspronkelijke Christelijke levensbeginsel, gelijk het door Christus den zijnen is meêgedeeld, zich openbaarde. Daarom is mij het Apostolisch Christendom niet ver en vreemd, maar kan, als een in levende en onuitwischbare trekken mij voor oogen gesteld ideaal, mij dienen, om daaraan de waarde en het Christelijk gehalte te toetsen van al wat voor godsdienst of Christendom wil doorgaan.’

Bij velen gaat dit opgewekte geloofsleven gepaard met eene naïveteit ten opzigte van de historische questies, die waarlijk alleropmerkelijkst mag heeten. Men is namelijk zoo vast overtuigd, dat men met de oorspronkelijke ‘schare der geloovigen’ op denzelfden grond staat, dat men niet aarzelt tot aanduiding van het karakter des geloofs, waarin men leeft, het woord *bijbelsch*, en van het Christendom, dat men omhelst, het woord *historisch* te bezigen. Om nu niet te spreken van de ongerijmdheid die er in gelegen is, zijn eigen individueel geloof te vereenzelvigen met dat wat men verkrijgt, wanneer men de geloofsover-

tuigingen der verschillende bijbelsche schrijvers, die allen lang niet hetzelfde geloof hadden, bij wie de uitdrukking *geloof* zelf zeer uiteenloopende beteekenissen had, tot een soort van abstracte éénheid maakt; - om nu te zwijgen van het zonderlinge der pretensie die aanwezig moet zijn, waar men zijn eigen opvatting van een historisch verschijnsel, zóó ingewikkeld en zóó duister als het oorspronkelijk Christendom - eene opvatting, die daarenboven gewoonlijk zonder veel inspanning van denken is ontstaan - zóó maar in de plaats durft stellen van het Christendom zelf: ik zou wel eens willen weten, of deze geheele qualificatie van het *bijbelsche* geloof tegenover een ander, welk dan ook, maar dat toch in allen gevalle door zoodanigen wordt omhelsd, die den bijbel kennen en hoog schatten - ja, ik zou wel eens willen weten, of zelfs het alternatief door Prof. Doedes gesteld, *modern* OF *apostolisch Christendom*, niet op een ‘grossartige’ mystificatie uitloopt?

Ik zou dit wel willen weten, zeg ik. Mijne lezers gevoelen, dat, als zij eens van mij wilden weten, of er hier volgens mijn oordeel dan inderdaad zoo iets van *mystificatie* plaats vond, het antwoord bevestigend zou klinken. Welnu, waarom het ontkend? Ik houd mij overtuigd, dat het in onze dagen een Sisyphus-arbeid is, op historisch terrein vooruit te willen komen, door middel van een beweegkracht als de door den Heer Doedes aangewende kritiek, waarvan zijn *modern* OF *apostolisch* Christendom ons het karakter doet kennen. Het staat bij mij vast, dat het stellen van zulk een dilemma meer verwarring dan licht geeft. Zoo waar het is, dat wie een vraagstuk met juistheid stelt, het reeds ten halve heeft opgelost, zoo waar is het ook, dat valsche onderscheidingen dwaallichten zijn, waardoor alligt de een en ander zich laat misleiden, en die in geen geval op de ontwikkeling der wetenschap gunstig kunnen werken.

Ik gevoel zeer wel, dat ik in veler oog mij aan een niet geringe aanmatiging schuldig maak, waar ik een criticus als den Heer Doedes beschuldig van scheefheid in het stellen van zijne dilemma's. Deze auteur toch schijnt zoo uitnemend geschikt voor het oefenen van kritiek. Welk eene scherpte en precisie in de uitdrukkingen! Welk een bondigheid van stijl! Welk een naauwgezetheid in het onderzoek! Welk een fijnheid van opmerking! Welk een onverbiddelijke strengheid in het betoog! Waar een geleerde als hij, door het maken van dis-

tincties aan zijne roeping van docent meent te voldoen, is het daar niet alleronwaarschijnlijkst, dat men zal kunnen zeggen: wij worden niet uit het labyrinth geholpen; integendeel, hij doet ons daarin dieper verward raken?

Ook ontken ik niet, dat ik een tijdlang gehuiverd heb om mijne stem te verheffen tegen een zóó bedreven dialecticus, niet uit vrees voor een persoonlijke nederlaag in den misschien ongelijken strijd, maar wel omdat ik in het belang der *vrije Theologie* beter vond den aanval van Doedes niet te keeren, dan in den vorm van niet afdoende maatregelen eene ijdele demonstratie daartegenover te stellen. Zou nu mijn betoog geen ijdele demonstratie zijn, dan moest de questie *au fond* behandeld worden, en mogt daarvoor dit tijdschrift de geschikte plaats geacht worden! Ik wist wel, dat aan de lezers van ‘de Gids’ genoeg grondige beschouwingen worden voorgelegd; maar ik meende mij ook te mogen overtuigd houden, dat de meerderheid hunner ze ongelezen laat, waar ze niet in aantrekkelijke vormen gegoten zijn. En om die reden drukte het gewigt mijner taak mij bijzonder zwaar. Mogt ik maar niet te vergeefs gehoopt hebben op den goeden zin mijner lezers, nu er bij meerder inspanning van hen gevraagd, minder aesthetisch genot wordt beloofd? Moge mij slechts, bij het terugzien op dezen arbeid en het vele gebrekkige daarin, de welgegronde overtuiging blijven, dat hier, bij de behandeling van een zoo gewigtig onderwerp, nergens aan den ernst, dien het vordert, is te kort gedaan; nergens, waar bestreden moest worden wat aan velen lief en waard is, de liefde gekwetst, maar ook nergens de waarheid uit laakbare zwakheid is verzwegen!

III.

Modern of apostolisch Christendom? Wat beteekent dit alternatief in den mond van Prof. Doedes? Zelf verklaart hij daarvan in zijne toespraak: ‘Dat is thans de groote tijd- en strijdvraag! Oudtijds kon de voorstelling, die de Evangelisten in hunne berigten en de Apostelen in hunne prediking gegeven hebben van den persoon, het leven, het werken van Jezus,

die voorstelling, waarin zoo vele wonderen voorkomen, waarin Jezus als de uit het graf opgewekte op den voorgrond treedt, voetstoots aangenomen worden. Maar nu.....! Het modern bewustzijn kan zich niet in die wonderen te huis vinden; de moderne wereldbeschouwing is niet te vereenigen met die der eerste Christenen. Ons waarlijk godsdienstig en ernstig zoekend publiek, zegt men, toont een merkbaren ijver tot opsporing van een Christendom naar de behoeften van den tegenwoordigen tijd, en zulk een Christendom is niet te vinden, tenzij men alle de voornaamste uitkomsten der moderne kritiek des Bijbels van harte onderschrijve, en, om de zaak bij haren waren naam te noemen, ophoude de bijbelsche wonderwereld als eene "wereld van vleeschelijke werkelijkheden" te beschouwen[1]. De oude Christelijke voorstelling van Jezus en zijn Evangelie, is niet *au niveau* van de moderne behoeften. De wetenschap veroordeelt het geloof aan wonderen als onwetenschappelijk. Een geschiedverhaal, dat met de reeds verkregen ervaring in strijd is, verdient geen geloof. Op het historisch standpunt moet men de wonderen uit de levensgeschiedenis van Jezus verwijderd houden.'

Wij moeten dus kiezen tusschen dit *moderne* Christendom, waarbij, overeenkomstig de uitkomsten van de nieuwere kritiek des bijbels, geen wondergeloof meer te pas komt, en het Christendom zoo als de Evangeliën en de Apostolische prediking het gegeven hebben.

Die tegenstelling is scheef. Vooreerst toch neemt ook de nieuwere bijbelkritiek de Evangeliën en de berigten van het N.T. omtrent de Apostolische prediking als de oudste en beste historische bronnen aan om het Christendom, gelijk het oorspronkelijk geweest is, te leeren kennen. En ten andere zal zich zelfs een man als Prof. Doedes, al werpt hij zich ook als bestrijder op van het zoogenaamde moderne Christendom, niet scharen aan de zijde van hen, die, gelijk 'oudtijds' gebeurde, de voorstelling door de Evangelisten en Apostelen van het Christendom en Christus gegeven 'voetstoots' aannemen. Welk beschaafd en denkend protestant - ik zeg niet eens: welk kritisch hoofd (en Prof. Doedes is immers een warm voorstander van kritiek?) - zal nog twijfelen aan de waarheid van de

1 Citaat uit het opstel van den Heer Busken Huet, 'eene kerkelijke beweging,' enz., in dit tijdschrift geplaatst, jaargang 1860.

hier aan de voorstanders van de moderne wetenschap in den mond gelegde stelling: ‘de moderne wereldbeschouwing is niet te vereenigen met die der eerste Christenen?’ En kan de denkende mensch zich reeds om die reden er niet toe verleenen om de wonderen van het N.T. ‘voetstoots’ aan te nemen, en is dit juist volgens Dr. D. een criterium van de moderne Theologie, dat zij het niet doet, - welnu, dan vordert de achting, die wij Dr. D. als denkend theoloog toedragen, dat wij het er voor houden, dat ook hij niet vrij is van den geest der moderne Theologie, en dat dus zijn alternatief: *modern* OF *apostolisch* Christendom niet juist is.

‘Neen,’ hoor ik mij tegenwerpen, ‘niet van die tegenstelling, maar van uwe voorstelling er van mag het heeten, dat zij scheef en onjuist is. Niet daarin, dat het niet voetstoots de wonderen aanneemt, maar dat het “voetstoots” al wat wonder heeten moge verwerpt, daarin, beweert men, is het kenmerkende gelegen van het zoogenaamd moderne Christendom, dat als zoodanig vlak tegenover het Apostolische *met* zijn wondergeloof staat.’

Eilieve, waarop loopt dan de strijd uit? Prof. Doedes stelt tegenover het moderne Christendom het apostolische. Zeer juist, als hij daarmede bedoelt, dat de Apostelen kinderen waren van hunnen tijd, gelijk wij van den onze, en dat het moderne Christendom in geen geval voor copie, imitatie of reproductie van het apostolische moet willen doorgaan. Maar zeer onjuist, indien hij meent, den term *Apostolisch* zoo maar te mogen gebruiken tot aanduiding van zijne tegen de moderne, zoo het heet, overstaande opvatting van het Christendom. Zeer onjuist, als hij van die tegenstelling zich bedient om zijne hoorders en lezers in de meening te brengen, dat het moderne Christendom op anti-apostolische grondslagen rust. Beweert Prof. Doedes, dat hij het regt om in dien zin het moderne Christendom te bestrijden in zijne Toespraak bewezen heeft, wijst hij ons op zijn daar geleverd betoog van de waarheid der opstanding, van het feitelijke van dit wonder; wij moeten antwoorden: gesteld, dat door die bewijsvoering Baur's voorstelling in zijn ‘Christenthum der drei ersten Jahrhunderte’ als onhoudbaar is in het licht gesteld, volgt daaruit, dat HET *moderne Christendom* nu verlaten en wat Prof. Doedes HET *Apostolische* noemt, moet aangenomen worden?

Laat ons eerlijk zijn. Het zij zoo: zelfs aan Dr. Baur, ‘een

der meest negatieve critici', gelijk hij nog door Scholten[1] wordt genoemd, is het niet gelukt, een bevredigende voorstelling van het ontstaan der Christelijke kerk te geven, daar hij, bij ontkenning van het wonder der opstanding geen grond heeft kunnen aanwijzen tot verklaring van der Apostelen geloof in de opstanding. Toegegeven, dat niemand onder de bestrijders der wonderen gelukkiger is geweest dan Baur, waar het op het bedoelde punt aankwam. Aangenomen, dat de kritiek van Prof. Doedes zegevierend is geweest, waar zij de fouten in het betoog van Baur c.s. zocht in het licht te stellen. Is hiermede dan nu het moderne Christendom, dat zich in de wonderwereld niet te huis gevoelt, met het wonder verzoend? Is hiermede voor de academische jongelingschap, waarvoor de Toespraak in de eerste plaats bestemd was, bewezen, niet alleen, dat de moderne wetenschap van nu aan de wonderen, in het N.T. verhaald, heeft aan te nemen als feiten, maar ook dat door het moderne Christendom, of liever: dat door de thans levende Christenen het Apostolisch wondergeloof zou moeten of ook maar zou kunnen geadopteerd worden?

Niets schijnt eenvoudiger dan het dilemma door Prof. Doedes in dezer voege gesteld: Jezus' opstanding is óf een feit, óf is het niet. Niets schijnt juister dan de bewijsvoering: is die opstanding een feit, dan is het geloof der Apostelen waarin zij stonden en de kracht hadden om de gemeente te stichten, dan is de wording der kerk zelve verklaard; heeft daarentegen die gebeurtenis niet plaats gehad, dan is én het geloof der Apostelen en het ontstaan der gemeente een onoplosbaar raadsel. Niets eindelijk schijnt meer gewettigd dan de conclusie: daar het feit der stichting van de kerk door de Apostelen op den grondslag van het geloof in Jezus als den verrezene vaststaat, zoo moet ook Jezus' opstanding als feit worden aangenomen. En toch moeten wij vragen: wat is met dat alles voor onzen tijd en na al hetgeen in de questie der wonderen pro et contra gedisputeerd is, wat is met al die dialectiek gewonnen? Mogelijk dit, dat wij opmerkzaam zijn geworden op de leemte in het betoog door dezen of genen tot bestrijding van de geloofwaardigheid des verhaals in questie aangewend. Mogelijk dit, dat sommige voorstanders der historische kritiek zich minder dan vroeger tevreden stellen met een eenvoudige negatie

1 Voorrede tot de 4de uitg. van zijne 'Leer der Hervormde Kerk,' bl. XXX.

van het feit en b.v. met Prof. Scholten[1] voorzigtiger zich uitdrukken, zeggende: ‘tusschen het sterven van den Heer en de eerste apostolische evangelieprediking moet iets zijn voorgevallen, waardoor de ergernis des kruises werd weggenomen.’ Wie waarlijk deel heeft genomen aan het wetenschappelijk leven van den tegenwoordigen tijd, wie zijn hart niet verstokt heeft en zijne oogen niet moedwillig gesloten houdt voor de teekenen des tijds, zal toch niet kunnen loochenen, dat de bestreden Theologie een veel te groote heerschappij heeft verkregen in onzen tijd, dat zij te magtigen steun vindt in het ‘moderne bewustzijn, hetwelk zich in de wonderen niet te huis kan vinden,’ dat zij door hare beginselen te innig verwant is met alle andere wetenschappen, die aan de consequente toepassing dier beginselen haren tegenwoordigen hoogen bloei te danken hebben, dan dat zij door eene taktiek, als welke in de *Toespraak* wordt aangewend, zou kunnen worden genoodzaakt om hare stellingen op te geven en de wapenen van hare bestrijders voor onweêrstaanbaar te erkennen.

Bij alle achting voor het dialektisch talent van Prof. Doedes, dwingt waarheidsliefde mij de verklaring af: door zulk eene kleine kritiek, worden de groote questies hier aangeroerd niet uitgemaakt. Klein zou ik de kritiek noemen van hem, die om de onwaarde der nieuwe rigting in de kritiek op het gebied der profane geschiedenis te bewijzen, het betoog van een Niebuhr b.v., dat tot negatie van een enkel feit moest dienen, ging analyseren en daarin een onnaauwkeurigheid aanwees. Klein noem ik de kritiek van iemand, die met de Theologie als wetenschap hoogelijk ingenomen zegt te zijn, wanneer hij een der grootste, zoo niet den grootste der theologen van onzen tijd, den pas ontslapen Ferdinand Christian Baur, aanvalt, gelijk in de voor ons liggende Toespraak geschiedt. Niet alsof groote mannen onfeilbaar zijn zouden; niet alsof groote namen de kritiek zouden moeten doen verstommen; maar omdat zulk een aanval op kleine schaal tegen eene rigting van zoo groote beteekenis als die van den Tubingschen meester is uitgegaan, onmogelijk iets degelijks kan uitwerken.

Of zou men meenen, dat Prof. Doedes de moderne kritiek, door Baur vertegenwoordigd, in haar hartader heeft aangetast, als hij aantoont, dat men zich niet kan nederleggen bij het door

1 A.w. bl. XXXI.

dien geleerde als voorloopig resultaat van het historisch kritisch onderzoek in zake de opstanding van Jezus medegedeelde? Men zou zich dan grootelijks bedriegen. 't Heeft wel den schijn, alsof hier door Prof. Doedes een hoofdbeginsel van de moderne kritiek wierd bestreden, als hij haar tegenwerpt: gij maakt u schuldig aan een petitio principii door vóór alle onderzoek vast te stellen: ‘wat er ook gebeurd moge zijn, een wonder zeker niet;’ maar zoo wij ons met den schijn niet tevreden stellen, maar dieper doordringen in de zaak, dan zal het ons blijken, dat dit beginsel verre van gerefelleerd is door het betoog van Prof. Doedes.

Baur redeneert in dezer voege. Gij doodt de kritiek, als gij de mogelijkheid aanneemt, dat de natuurwetten van tijd tot tijd verbroken zijn geworden. Dan toch mist gij den maatstaf, waarmede gij de geloofwaardigheid der verhalen kunt berekenen. Wat naar onze kennis van de natuur en hare werkingen onmogelijk is, kunnen wij niet als feit aannemen. Wat schijnt te strijden met onze ervaring, noemen wij onwaarschijnlijk. Nu kan het wel is waar menigmaal voorkomen, dat men bij het onderzoek der berigten omtrent eenige gebeurtenis, zooveel verwarring en tegenspraak, zooveel onklaarheden en leemten ontwaart, dat het niet wel mogelijk is tot een eenigzins helder inzigt in de wezenlijke toedragt der zaak te komen. Men moet zich dan wel met weinig zekers tevreden stellen. Zulks is in den regel dáár het geval, waar de wondervorming zich bijzonder productief betoont. Gelukt het ook een enkele maal de ware gestalte van het historische feit door het fantastische kleed der wondersage heen te onderkennen, veelal is het geheele wonderverhaal niets anders dan een kind van den nood, in de plaats gekomen van de historie, om de leemte harer daten, de gaping tusschen twee toestanden aan te vullen; of met andere woorden: het mirakel is vaak niet anders dan het product der omzetting van het eene mysterie in het andere, van het mysterieuse onbekende in het mysterieuse onbegrijpelijke, ofschoon dit *onbegrijpelijke* (het wonder) dan toch als middel moest dienen om het geheimzinnige van het onbekende weg te nemen, d.i. te *verklaren* en *begrijpelijk* te maken, hoe de overgang tot een schijnbaar tegenovergestelden toestand mogelijk was. Nu ligt het wel voor de hand, dat bij eene wereldbeschouwing, zoo weinig op zuivere wetenschappelijke waarneming gebaseerd als die der ouden, met name die van het volk des bijbels, was, het wonder alligt als

genoegzame verklaring kon worden aangenomen, zoodra maar het door het wonder bewerkte van dien aard scheen, dat men daarvoor eene buitengewone tusschenkomst van boven, Gode niet onwaardig kon achten. Bij ons, kinderen van den nieuwen tijd, gaat dat zoo niet meer. Wij zeggen niet: wij zullen het wonder aannemen, als wij zien, dat daardoor iets groots, iets Godewaardigs is tot stand gebragt. Wij zeggen: wij zullen inzien, wat hier groots en Gode waardigs is geschied, als wij de geschiedenis van het wonderkleed hebben ontdaan.

Zoo redeneert Baur. En wij kunnen er gerustelijk bijvoegen: zoo redeneert eigenlijk iedereen, die - redeneert. Laat wij met een voorbeeld de zaak ophelderen.

Daar is in den kring uwer bekenden een ligtzinnig deugniet, een bespotter van al wat ernstig en heilig is, een ergernis voor alle gemoedelijke Christenen, een ware zoon Belials. Op eens hoort gij van hem, dat hij geworden is een stil en bedaard mensch, en dat niet alleen, maar ook een werkzaam Christen, ijverende voor godsdienst en de bevordering van goede zeden. Gij onderzoekt de zaak en zij wordt u bevestigd. ‘Er moet een wonder met dien mensch gebeurd zijn!’ roept gij uit, om de mate uwer verbazing uit te drukken. En toch zijt gij volstrekt niet voldaan, als men u verhaalt: ‘welnu, dat is ook geschied! de man is plotseling tot staan gebragt door een teeken van den hemel; de Heer is hem verschenen en heeft hem een woord doen hooren, wat zijn oproerig, hoogmoedig hart gebroken heeft; nu is hij een ander mensch geworden en bewijst door zijn leven de realiteit van het ten zijnen beste geschiede wonder.’ Gij zult zeggen: ‘ik wil niet ontkennen, dat de overgang in 's mans bestaan allermerkwaardigst mag heeten en voor mij tot op dit oogenblik onverklaarbaar is; maar wat dat wonder betreft, waarvan hij spreekt,.... dat zal wel in zijne inbeelding alleen realileit hebben gehad. En ofschoon ik mijne onwetendheid belijden moet, als men mij vraagt: hoe is dan die verbazende verandering in den man te verklaren? ofschoon ik gaarne wil toegeven, dat zijne bekeering te gemakkelijker te begrijpen schijnt, naarmate men minder zwarigheid maakt de mogelijkheid aan te nemen van een plotseling ingrijpen eener goddelijke werkzaamheid in het gedichtsel van 's menschen hart, met volstrekte afbreking van de eigen geestelijke werkzaamheid, - voor mij bestaat nu eenmaal die zwarigheid, ja, wat meer zegt,

ik acht haar onoverkomelijk, en zoo kan ik niet als *verklaring* aannemen, wat ik als in zichzelf onbestaanbaar moet verwerpen.'

Gij, mijne lezers, zegt, en ik zeg met u: de geheele ontwikkeling onzer wetenschap bestaat hierin, dat wij door naauwgezette waarneming en strikte consequentie in ons denken, het gebied van het ons vreemde en mysterieuse gedurig beperken, om dat van het klare en zekere in dezelfde mate uit te breiden. En dit, dat wij, hoe menigmaal ook teleurgesteld in onze poging om het duistere en raadselachtige in de physische en morele wereld te verklaren, toch niet stilstaan, niet moede worden of wanhopen, wij schrijven het toe aan ons *geloof*, dat het heelal niet door toeval en willekeur, maar door een God van orde en wijsheid wordt geregeerd, en dat onze geest, door hem en in hem levende, eerst dan aan zijne ware natuur beantwoordt, wanneer hij die aanbiddelijke orde en wijsheid *overal* zoekt op te sporen, *overal* en in *alles* de werkzaamheid tracht op te merken van één en denzelfden God, die nimmer zichzelven ongelijk kan worden. Maar dat geloof, dat niet ophoudt ons aan te zetten tot inspanning van al onze krachten om het wezen der dingen te doorgronden; dat geloof in den menschelijken geest als den spiegel waarin het wezen van het AL zich reflecteert; dat geloof, dat onze geestdrift voor de kennis der waarheid regtvaardigt en niet gedoogt, dat de wanhoop om der waarheid nader te komen ons ooit overheersche; - dat geloof zelf wordt op zijne beurt ook weder geregtvaardigd door de wetenschap. Ziehier op welke wijze.

Wat onzinnig bestaan van den nietigen sterveling, het heelal in zijne gedachten te willen omvatten! Welk eene aanmatiging van het menschenkind te beweren, dat voor hem, voor zijnen geest de gedachten Gods in het verleden, op heden en voor de toekomst uitgesproken, geen volstrekt geheimenis zijn, maar kunnen *na gedacht* worden! Is er dan iemand zoo dwaas en blind, dat hij inderdaad zou meenen, dat hem alle dingen bekend zijn, dat hij het heelal heeft doorzocht en afgemeten, dat niets in den hemel en op de aarde, in de natuur en de geschiedenis hem onbekend is gebleven? Zou men dien mensch niet krankzinnig noemen, die durfde te zeggen: er bestaat in de gansche schepping niets wat strijdt tegen mijne wereldbeschouwing, met mijn Godsbegrip: want ik heb alles onderzocht en alles in overeenstemming bevonden met mijne voorstelling? Zoo ja, waaraan

is het dan toe te schrijven, dat wij altijd wederom tot dat alles omvattende Ééne terugkeeren en daarvan weder uitgaan met onze gedachten, als konden we geen rust vinden, vóór we in die diepte van het oneindige, als in den grond van ons eigen wezen gelijk in dat van alle dingen, ons hebben teruggetrokken? Is het niet, omdat wij beseffen, dat al ons weten, hoe uitgebreid ook, over hoevele duizenden van voorwerpen ook zich uitstrekkende, geen wezenlijke waarde heeft, ons menschen noch verheffen kan, noch voldoen, zoo niet alles wordt teruggebragt tot één centrum, zoo niet de inwendige wereld onzer kennis, die tevens is de wereld van onze hoop, van onze liefde en ons geloof, één ondeelbare éénheid vormt, even als die kosmos, waarvan ons oog de diepten niet peilt en onze geest toch den onverbrekelijken zamenhang aanneemt? Moeten wij inderdaad bekennen, dat ons weten eerst regte waarde voor ons verkrijgt, wanneer het, wel verre van zich tegen dat geloof, die Ahnung van het ééne en oneindige vijandelijk te kanten, integendeel door den pathos van dat geloof zich laat verwarmen en bezielen, hoe natuurlijk is het dan niet, dat de volkomen zekere resultaten onzer wetenschappen, waarover wij ons van heeler harte verheugen, juist die schijnen te zijn, welke beantwoorden aan de eischen en behoeften van ons tot God geschapen gemoed en gestadig hoogeren graad van klaarheid geven aan het zoo even aangeduid geloof, aan die Ahnung, welke als een verborgen maar altijd werkzame kracht ons tot verder en steeds verder onderzoek der waarheid aanzet? Wat is het, dat ons den gang der menschelijke wetenschappen door alle eeuwen heen met zoo innige belangstelling en, niettegenstaande de menigte van feilen en struikelingen die wij er ontmoeten, toch met zoo reine vreugde doet volgen? Is het niet dít bovenal, dat die geschiedenis ons leert vertrouwen te stellen op die magtige drijfkracht in ons, welke ons geen rust laat vóór wij ons geloof met ons weten hebben verzoend, daar zij ons als op levende schilderijen voor oogen stelt, hoe uit elken nieuwen tweestrijd een hoogere éénheid, na elken pijnlijken dissonant een schooner harmonie te voorschijn is gekomen? Is het niet de ontdekking, dat niets van hetgeen éénmaal de menschelijke geest zich waarlijk tot eigendom wist te maken, weêr geheel verloren kan gaan, ja, dat elke wezenlijke aanwinst voor de menschelijke wetenschap noodzakelijk ook ten goede moet komen van het geloof der menschheid, dat niet leeft dan in de waarheid?

Behoort het nu tot de Errungenschaften van de wetenschap, dat het natuurproces in zijn gelijkmatigen gang door mirakelen niet gestoord wordt - en wie wil het ontkennen? - dan ligt de vraag voor de hand, of misschien op dit cardinale punt het geloof tegen de wetenschap protesteert? Laat het ons kortweg zeggen: niemand *gelooft* in onze dagen nog aan *wonderen*. Wie het zeggen moge, hij bedoelt daarmede alleen, dat er *voor hem* veel wonderbaars is in de natuur, in zijn eigen leven. Zelfs zij, die lijden aan de epidemie van het spiritisme en aan de wonderen van de dansende tafels gelooven, zelfs zij zoeken zichzelven en anderen er van te overtuigen, dat dit alles *salvis naturae legibus* geschiedt.

Maar aan de wonderen van vroegeren tijd, daaraan gelooven dan toch nog ontelbaar velen in onze dagen, zegt men. Laat ons zien wat dat voor geloof is. Velen, het is waar, nemen aan, dat al het miraculeuse in den bijbel, vooral in het N.T. vermeld, juist zoo gebeurd is, als het daar beschreven staat. Maar zij zijn zich daarbij zeer wel bewust, dat zij daarmede in eene andere wereld zich overplaatsen dan die waarin zij tegenwoordig leven. De menschen, welke die wonderen verrigt hebben, moeten andere krachten en vermogens hebben bezeten, de natuur moet anders gewerkt hebben, God zelf moet op andere wijze aan de vromen zijne hulp hebben verleend, dan heden ten dage het geval is. Met één woord: alles moet toen anders geweest zijn dan nu. Men bevindt zich in een andere wereld. In dat vreemde, dat geheimzinnige, dat van het gewone en alledaagsche zoo geheel afwijkende vindt de fantasie een eigenaardig welbehagen. 't Is alsof God hier den menschen nog nader stond, en of men, door in den geest te verkeeren met die zieners en profeten, met die wonderdoende Godsmannen, met den ééngeborene Gods, zelf in inniger gemeenschap komt met den Allerhoogste, zoodat men juist in die athmospheer van het miraculeuse meent te moeten ademen om de regte levenslucht voor zijn geloof te vinden. Maar waarop komt dit geloof dan toch in laatste instantie neêr? Immers hierop, dat het voordezen *niet* was als thans, dat *die* God, *die* menschen, *die* wonderbare huishouding op het gebied der natuur, in de beschouwing waarvan het vrome gemoed zooveel stichting vindt, dat dat alles tot het verledene behoort. Naarmate men nu meer *dien* God, dien *wonderdoenden* God des bijbels tot *zijnen* God heeft gemaakt zal men Hem in de tegenwoordige wereld

meer missen en zich op de eene of andere wijze moeten zoeken te troosten daarover, dat het thans zoo geheel anders is geworden, dat die aangename tijd des Heeren voorbij is en wij menschen met de natuur waarin wij leven door God zoo aan onszelve zijn overgelaten. Of wel men zegt: het is de zonde, het ongeloof van het tegenwoordige geslacht, waaraan het uitblijven van de wonderen en teekenen in onze dagen moet worden toegeschreven. Of omgekeerd: wat vroeger noodig was om de onmondigen aan zijne tegenwoordigheid, aan zijne magt en grootheid indachtig te maken, dat acht God in zijn voorzienigheid thans voor ons niet meer noodig. Of eindelijk, men snijdt alle bedenking af door het magtwoord: de verborgene dingen zijn voor den Heer! (Deut. 29, 29.) Wij weten niet waarom Hij geen wonderen meer doet; maar wij gelooven, *dat* Hij het eenmaal gedaan heeft, en dat alles goed is, *zoo als* Hij het doet.

Maar ziedaar nu ook juist het onbevredigende, het ongezonde van dit wondergeloof, dat men wel gaarne als het geloof bij uitnemendheid zou willen prijzen. Men *weet*, dat er heden ten dage geen wonderen meer geschieden. Men vindt wonderen uit den heiligen voortijd, door de heilige mannen verrigt, in de heilige geschriften vermeld. Waar men ook elders zulke verhalen aantrof, men zou zeggen: ‘men ziet er uit hoe weinig begrip men had van de onwrikbaarheid der natuurwetten; hoe gebrekkige voorstellingen men zich had gevormd van de werkzaamheid Gods in de morele en physieke wereld, hoe ligt daarom historische waarde werd toegekend aan verhalen, die wij nu onder de kindersprookjes zouden rangschikken.’ Maar nu men ze in zijn Code de réligion vindt, nu meent men het aan de religie verschuldigd te zijn, een exceptie te maken in het belang van deze op zich zelf anders ongeloofelijke berigten. Men ziet daarom af van 't geen men *weet*; men houdt niet vast aan het Godsbegrip, dat beantwoordt aan de wereld der ervaring waarin men leeft, men laat den levenden God, dien men ziet en hoort, dien men voelt in geest en gemoed, in rede en geweten, wiens tegenwoordigheid men in de huishouding der natuur zoowel als in de leiding van eigen leven dagelijks en ophoudelijk waarneemt, - dien God, dien men kent, laat men varen - als ware hij *te* bekend, *te* gewoon, *te* alledaagsch, *te* veel van de negentiende eeuw, - om in een God - zoo het heet - te gelooven, die voorheen, in den goeden

ouden tijd, zich op zóó krachtige, zóó treffende, zóó indrukwekkende wijze geopenbaard heeft, dat wij er nog altoos genoeg aan hebben.

IV.

Hoe men de zaak ook beziet, het geloof aan den wonderdoenden God kan niet anders dan als een vreemd bestanddeel in onze moderne wereld-beschouwing worden opgenomen, daar het ten eenenmale in conflict is met het geloof, dat zich bij ons te gelijk met onze kennis van natuur en geschiedenis heeft ontwikkeld.

Wilt gij hooren wat daartegen wordt ingebragt? Lezen wij dan het slot van de Voorrede in het besproken geschrift van Prof. D:

'Ik beroep mij van de GEKORTWIEKTE ERVARING, door Dr. Pierson voor de alleen ware erkend, op de VOLLEDIGE ERVARING VAN ALLE EEUWEN.'

Ziedaar dan toch GROOTE KRITIEK! zou men zeggen. Het zijn zeker groote woorden. Maar de zin, de kracht, de strekking, de bruikbaarheid! is daarvan ook veel goeds te zeggen?

Bepalen wij ons, gelijk de schrijver der toespraak, bij het groote feit in questie: de opstanding van Jezus. De strijdende partijen zijn het daarover tamelijk wel eens, dat wij het niet zouden kunnen gelooven, als ons verhaald werd, dat iemand, al hadden wij hem gekend als den uitmuntendsten, den allervoortreffelijksten, den allervroomsten mensch, gestorven, werkelijk gestorven zijnde, wederom levend uit zijn graf zou gekomen zijn. Staan wij eens een oogenblik daarbij stil. Gesteld, gij meent, niet maar van hooren zeggen, maar door den aanblik uwer eigen oogen, te weten, dat die voortreffelijke man bezweken is. Gij stondt aan zijn sterfbed. Gij zaagt hem den adem uitblazen. Gij waart bij zijne begrafenis aanwezig, nadat gij door eigen aanraking u van de kilheid en verstijving zijns ligchaams had overtuigd. Men liet het lijk in de groeve neer. Daar verneemt men plotseling een geritsel, dat uit die kist scheen te komen. Wie niet geheel ontdaan is van schrik zal terstond toeschieten om zich te vergewissen van de oorzaak

en te onderzoeken of er misschien leven is in die behuizing des doods. Men heeft zich niet bedrogen. Men ziet het met eigen oogen. Wien men wilde begraven leeft!

Nu zult gij dan toch wel aan een wonder gelooven? Gij denkt er niet aan. Gij zult God danken, dat *deze levende* niet begraven is, dat deze *schijndoode* nog tijdig uit dien slaap is ontwaakt en aan de levenden is teruggegeven. Aan te nemen, dat deze, die nu leeft, werkelijk gestorven, werkelijk dood geweest zou zijn, - dit komt niet in u op. Want gij redeneert aldus: de ondervinding heeft geleerd, dat sommigen voor dood gehouden zijn, die het niet waren; maar niet, dat, waar de dood behoorlijk geconstateerd was, namelijk waar de ontbinding werkelijk ingetreden was, herleving ooit heeft plaats gehad. En al wilt ge overigens van Strauss en zijn ‘Leben Jesu’ niets weten, gij zult, waar het op de beoordeeling aankomt van berigten uit de niet-gewijde geschiedenis, gij zult vooral, waar het de actuële wereld betreft, niet aarzelen zijne argumentatie over te nemen en met hem beweren: ‘de stelling, dat een doode weder levend geworden is, bestaat uit twee zoo tegenstrijdige bestanddeelen, dat, zoo vaak men het eene wil vasthouden, het andere dreigt verloren te gaan. Is hij werkelijk weêr in het leven gekomen, zoo ligt het voor de hand te denken, dat hij niet geheel en al dood zal zijn geweest; was hij daarentegen werkelijk dood, zoo kost het moeite te gelooven, dat hij waarlijk levend geworden is.’ Ook zult gij moeijelijk hem uwe toestemming kunnen weigeren, als hij op deze wijze voortgaat:

‘Bij eene juiste voorstelling van de betrekking tusschen ligchaam en ziel kan men zich de herleving van een gestorvene niet eens behoorlijk denken. Hebben de krachten en werkzaamheden des ligchaams eens opgehouden in dat regerende centrum, dat wij ziel noemen, zich te vereenigen; is dus die ziel niet meer werkzaam om alle andere in het ligchaam mogelijke functies ondergeschikt te doen blijven aan de hoogere éénheid van het proces des organischen levens, dat bij den mensch tegelijk de basis is van het geestelijk leven, - dan beginnen in de verschillende ligchaamsdeelen die andere, lagere magten te heerschen; d.i. de ontbinding volgt. Zijn die magten eenmaal aan het bewind, ze zullen niet genegen zijn het weder aan de vorige meesteres, de ziel, af te staan; of liever dit is onmogelijk, want, daargelaten wat te denken zij

van de onsterfelijkheid des geestes, de ziel zelf houdt op, zoodra hare heerschappij en werkzaamheid, waarin immers haar bestaan gelegen is, ophoudt, zoodat de herleving van den gestorvene niet zonder de miraculeuse schepping eener nieuwe ziel zou te denken zijn.'

Is het nu een *gekortwiekte* ervaring, waarop de bestrijders van de realiteit van Jezus' opstanding zich beroepen, dan, zou men zeggen, moeten er empirisch geconstateerde feiten en verschijnselen aan te wijzen zijn, waaruit blijkt, dat die bestrijders zich aan kortwieking hebben schuldig gemaakt. Maar neen! dat is de bedoeling niet. Prof. Doedes gebruikt dat woord ervaring niet in den meest gewonen zin. Hij meent b.v. door het opstandingsverhaal onze empirische kennis te kunnen verrijken. Al leert de ervaring van heden, bedoelt hij, dat er thans geen dooden meer opstaan, daaruit volgt nog in geenen deele, dat dit vroeger ook niet plaats vond. Of dit het geval werkelijk is geweest, dat moet de ervaring der vroegere geslachten uitmaken. Hij beroept zich op de ervaring van alle eeuwen, in casu: op de ervaring der Apostelen, op grond waarvan, volgens hem, zal moeten aangenomen worden, niet, dat het levend worden van gestorvenen in die dagen een gewone zaak was, maar wel, dat althans één gestorvene, namelijk Jezus, uit zijn graf is opgestaan. Dat feit *is* waargenomen, zegt hij; de historische kritiek kan het ons leeren; het is dus empirisch geconstateerd. Als wij dus zeggen: Jezus is opgestaan, dan verkondigen wij niet wat tegen DE ervaring strijdt, maar wij beweren iets op grond van DE *ongekortwiekte ervaring*.

Het is schier overbodig op te merken, dat die tegenstelling tusschen gekortwiekte en niet-gekortwiekte ervaring niet veel meer is dan een aardigheid, een répartie voor de moderne theologen, wier wachtwoord is: *empirie, empirie!* De Hoogleeraar gevoelt zelf wel, dat in de zaak, die ons bezig houdt, de hoofdkwestie niet is, het al of niet waarnemen door de Apostelen, maar wel de schijn of realiteit van het waargenomene. Men vraagt in onze dagen niet meer: waren de Apostelen leugenaars en bedriegers, toen zij getuigden van 's Heeren opstanding; maar wel: wat moeten wij aannemen, dat werkelijk, objective heeft plaats gehad, om ons hunne overtuiging aangaande den gekruisten en toch *levenden* Heer te verklaren? Als men heden ten dage van empirische wetenschap spreekt, dan bedoelt men daarmede niet een zoodanige, die geen anderen grond

heeft, dan de getuigenis van anderen, die zeggen: ‘wij hebben het gezien;’ al weten wij overigens ook, dat die anderen de gemoedelijkste, eerlijkste, regtschapenste menschen van de wereld zijn geweest. Het is een spelen met woorden, als men durft beweren, de opstanding van Jezus is een empirisch geconstateerd feit. Noch de eeuw waarin de Apostelen leefden, noch hun landaard, noch hunne bijzondere opleiding en persoonlijke geaardheid leveren ons de waarborgen, dat zij zich niet hebben bedrogen in hunne waarneming, waar zij ons op grond dier waarneming, dingen verhalen, die met onze empirische kennis ten eenemale strijden.

Laat ons met naauwgezetheid de zaak beschouwen. Als wij met de Apostelen willen beweren: de gekruisigde is opgestaan, dan nemen wij twee dingen aan: 1°. Jezus is waarlijk aan het kruis gestorven; 2°. de gestorvene is weêr levend geworden. Nu kan ik mij zeer goed denken, dat de Apostelen voor zich in hunne waarneming genoeg grond hadden om aan de waarheid van beide stellingen geen oogenblik te twijfelen. Maar wat voor hen genoeg was is het niet meer voor mij. Zegt men mij: de ervaring der Apostelen, die hun omtrent dood en opstanding van Jezus zekerheid gaf, is die dan voor ons niet genoeg? Ik antwoord met een wedervraag: Waar is het empirisch bewijs, dat Jezus werkelijk gestorven was, toen hij van het kruis werd genomen? *Dood* is naar onze begrippen het ligchaam, waaraan de duidelijke kenteekenen van ontbinding worden aangetroffen. Dat zoodanige criteriën in Jezus' ligchaam zijn waargenomen, wordt nergens gelezen. Eer het tegendeel wordt verondersteld, Hand. 2, vs. 31 en 13, vs. 35. Maar wat daarvan ook zij, dit staat genoegzaam vast: de Apostelen hebben zich niet op empirische wijze van Jezus' dood overtuigd, of althans ons daaromtrent niets meêgedeeld. En reeds hieruit blijkt het onvoldoende van hun getuigenis aangaande Jezus' opstanding, indien men daarmede bedoelt de herleving van den werkelijk gestorvene. Men zegge niet: het is toch al te ongerijmd om aan te nemen, dat Jezus, wiens kruisiging toch wel vast staat, levend van het kruis zou genomen zijn! Ik ben er verre van verwijderd, om het onwaarschijnlijke daarvan te ontkennen. Maar indien mij niets anders gelaten wordt dan de keuze tusschen deze twee dingen: de ontwaking van een schijndoode, of het herleven van een werkelijk gestorvene, dan zal ik het eerste als het minder on-

waarschijnlijke aannemen, en het tweede om zijne ongerijmdheid verwerpen.

Maar geldt het hier dan inderdaad: tertium non datur? Is het noodzakelijk één van beiden aan te nemen, óf het wonder der herleving, óf de ontwaking uit een toestand van schijndood? Met andere woorden: Staat het feit van een leven van Jezus hier op aarde na zijne begrafenis zoo vast, dat we hier van eene door de empirie gegeven basis kunnen spreken? Prof. Doedes - en de meerderheid der theologen is aan zijne zijde - zegt: de opstanding van Jezus staat zóó vast, dat wie haar verwerpt, noodzakelijk tot allerlei ongerijmdheden vervalt. Het ware echter te wenschen geweest, dat hij in zijn bewijsvoering meer hadde op den voorgrond gesteld, *wat* dan toch eigenlijk vaststaat, in plaats van zich te beijveren, zijne theologische antagonisten in allerlei dialectische netten te vangen en hen met syllogismen te knevelen. Hij zegt: ik verwerp het Evangelische verhaal van Jezus' opstanding niet, al ben ik daardoor ook genoodzaakt een wonder aan te nemen. Het schijnt dus, dat hij in die opstanding een wonder ziet. Maar waarin heeft dit wonder bestaan? Ziedaar, wat hij ons niet zegt, en waarvan toch zeer veel afhangt. Zijn geheele betoog komt hierop neêr: het geloof der Apostelen, in de kracht waarvan zij de kerk hebben gesticht, is zonder de opstanding niet te verklaren; de geleidelijke overgang van het vroegere tot het latere door hen ingenomen standpunt, m.a.w. het verband tusschen de twee historische toestanden, ontbreekt ten eenenmale bij de ontkenning van dit wonder. Maar, zou ik op mijne beurt willen vragen, ontbreekt er dan bij de opvatting van Prof. Doedes niets? Zal zich niet een leemte in zijne kennis openbaren, zoodra hij zich rekenschap wil geven van hetgeen er werkelijk vaststaat in deze geschiedenis? Zal hij ons kunnen zeggen, wat er in dat graf, in dat ligchaam heeft plaats gehad? Kan hij ons een goeden grond aanwijzen, waarop wij moeten aannemen, dat dat graf werkelijk een lijk heeft ontvangen en een levende heeft teruggegeven? Ik geloof niet te veel te beweren, als ik zeg: geenerlei geleerdheid, noch scherpzinnigheid zal ooit in staat zijn, uit de ons ten dienste staande historische bescheiden de zekerheid van dat opstandingsfeit in dezen zin te bewijzen. Het is zeker wel het eenvoudigst en gemakkelijkst, te berusten bij het feit der wonderbare opstanding, zonder zich bezig te houden met de nadere bijzonderhe-

den van het feit en van de nog al eenigzins uitéénloopende berigten bij Paulus en de Evangelisten. Maar groote winst voor onze kennis van de historie is niet te wachten van zoodanig eene wijze van doen.

V.

Er is geen gebrek zoo algemeen in de beschouwing van de wording der Christelijke kerk als dit. Men stelt zonder meer deze twee feiten vast: 1° Jezus is aan het kruis gestorven en 2° de Apostelen hebben in het geloof, dat Jezus uit de dooden was opgestaan, zijne gemeente gesticht. Stilzwijgend wordt daarbij aangenomen, dat dit geloof ontstaan is onmiddellijk na de opstanding zelve, terwijl vóór die gebeurtenis in het gemoed der jongeren niets anders aanwezig zal zijn geweest dan rouw en wanhoop. En zoo ligt het dan voor de hand om dien plotselingen overgang van ongeloof tot geloof te verklaren uit een daaraan beantwoordende even abrubten overgang van den dood tot het leven in Jezus.

Met zoodanige voorstelling weten zeer velen nog altoos zich wonderwel te behelpen. Voor de meesten toch is de bijbel een boek van stichting en zij zoeken daarin, slechts voor zoover dit aan hunne stichting dienstbaar is, historisch onderrigt. Maar op dit naïeve standpunt staat niemand meer dergenen, voor wie de kritiek geen woord is zonder beteekenis. Want zij weten dat, even als de geboorte van den Heer, zoo ook die zijner kerk met digte duisternis is bedekt. Zij weten dat het ons aan historische documenten ontbreekt, waaruit wij met zekerheid zouden kunnen opmaken: hoe en wanneer het geloof in 's Heeren opstanding bij de jongeren zich het eerst heeft vertoond; welke objectieve verschijnselen dat (subjectieve) geloof hebben gewekt; welken vorm het al aanstonds heeft aangenomen; waaraan het zich bij hen vastknoopte; hoe het zich ontwikkeld en met hunne overige voorstellingen van het Godsrijk vereenzelvigd heeft; of, en zoo ja, op welke wijze die opstanding in hunne eerste Christus-prediking reeds is opgenomen, en welk inwendig ontwikkelingsproces aan die Apostolische prediking is voorafgegaan. Zij weten, wel is waar, dat de schrijvers des N.T. geen twijfel

verraden aan de waarheid van het feit, *dat* Jezus is opgestaan, maar ook dit, dat zij op onze vraag: *wat* is die opstanding geweest? geen bevredigend antwoord geven. Zij weten, dat het N.T. zelf het sterkst sprekend bewijs is voor de vruchtbaarheid van den Christelijken geest in het vormen, uitwerken en omwerken van mythen - natuurlijk op die punten, waar de geschiedenis leemten had gelaten voor het vroom gemoed onverdragelijk. In het N.T. vinden zij vreedzaam nevens elkander staan *zes*, ja meer elkander ten deele opheffende voorstellingen van het gebeurde na Jezus' begrafenis. Zij vinden in het Evangelie, dat ‘volgens Mattheus’ heet, - zonder daarom, in den vorm waarin wij het bezitten, van den Apostel van dien naam of uit zijn tijd afkomstig te zijn - dien mythus in zijne eerste voorzigtige bewegingen, in zeer nederige afmeting. Hier is nog niets te vinden dan een enkele vlugtige verschijning van den verrezene aan de beide Maria's bij het graf, welke dienen moet om die aan de elven in Galilea, werwaarts zij door Jezus bescheiden waren, in te leiden en voor te bereiden. En wat lezen wij bij dien Evangelist van die verschijning in Galilea zelve? Dáár, op den berg (welken?), gelooven sommigen; anderen twijfelen als Jezus zich vertoont. Deze spreekt eenige zwaarwigtige woorden tot de zijnen, en... het Evangelie eindigt. Aan den lezer wordt overgelaten, hoe hij zich den verderen afloop zal denken. In plaats van met een schitterend feit als de hemelvaart, gelijk in een andere rigting der traditie (bij Lucas) zich voordoet, eindigt de schrijver van het Mattheus-Evangelie met een krachtige *sententie*, met een schoon en heerlijk *woord*, dat moest voorzien in het gemis van een feitelijk slot; een woord, dat ons niet alleen de Christelijke waarheid moet herinneren, waarvan het opstandingsverhaal de plastische uitdrukking mag heeten, maar ook, voor alle niet oppervlakkige beschouwers, aan een sierlijk kleed gelijk is, dat dienen moet om de armoede der meêgedeelde feiten voor het oog te verbergen.

Verschuile men zich toch niet langer achter algemeenheden, als daar zijn: ‘alle Evangelisten, ja alle schrijvers van het N.T. die daartoe aanleiding hadden, bevestigen de waarheid van het feit: de Heer is waarlijk opgestaan!’ Leze men liever onbevooroordeeld het laatste kapittel van Mattheus, en merke op, dat na aftrek van het bijwerk, waartoe behoort de Engelverschijning (vs. 7) en het verhaal der verschrikte wachters (11-15), de geheele opstandingsgeschiedenis in zes, zegge: 6 verzen wordt afgedaan, en wel zóó, dat in twee (vs. 9 en 10)

de verschijning van Jezus aan de vrouwen, op den weg, zoo het schijnt, naar Galilea, in het voorbijgaan wordt berigt, en van de eigenlijke verschijning aan de elven in Galilea, behalve de daar aan den verrezene in den mond gelegde, beteekenisvolle woorden, niets gezegd wordt dan dit alleen: ‘en toen zij hem zagen, aanbaden zij hem, maar sommigen twijfelden.’

Staan wij hier een oogenblik stil, om te vragen: welk een indruk moet dit oude, ofschoon zeker niet het oudste verhaal (over Paulus en diens getuigenis straks nader) op ons maken? Op welk eene phase in de ontwikkeling der Christelijke overtuiging ten aanzien der opstanding worden wij hier gewezen? Alles komt hier aan op de verschijning in Galilea. En waarin bestaat deze? Waartoe verschijnt Jezus? Alleen om een woord te spreken tot zijne jongeren, dat ons den sleutel geeft voor het ontstaan dezer gansche geschiedenis. Immers als de opstanding alleen ten doel heeft om de elven, - van welke sommigen aan de realiteit der verschijning twijfelen op het oogenblik dat zij Jezus zien, - te overtuigen dat zij, van 's Heeren magt en zijne tot de voleindiging der eeuw hun bijblijvende ondersteuning verzekerd, de taak der Evangelieprediking met moed kunnen aanvaarden, - wat leert ons dit anders, dan *vooreerst* dít, dat in de oude Christelijke gemeente de verschijning van den Verrezene niet gold voor een zóó objectieve en per se evidente zaak, dat zij genoeg was om door allen die er getuigen van waren onmiddellijk te worden aangenomen, maar dat integendeel alleen de geloovigen den Verrezene te zien kregen en erkennen konden (gelijk dan ook trouwens de geheele opstanding buiten de eigenlijke ongeloovigen om geschiedt); t e n a n d e r e , dat, als wij, zonder de werkelijke, objectieve, ligchamelijke verschijning van Jezus na zijn' dood, de opgewektheid der jongeren om het Evangelie te gaan verkondigen kunnen verklaren, voor ons de opstanding, gelijk Mattheus die berigt, iets overtolligs wordt. De vraag is dus maar: wat is waarschijnlijker, óf

dat de indruk, dien Jezus in zijn leven, lijden en sterven op de besten zijner jongeren, op de vurigsten zijner aanhangers maakte, bij hen aanleiding heeft gegeven tot de overtuiging: ‘Hij kan niet gestorven zijn, Hij leeft zeker!’ aanleiding dien ten gevolge ook tot de verschijningen des Heeren aan die enkelen in hun gespannen, ecstatischen toestand, die zich langzamerhand, bij wijze van aansteking, aan de trageren van hart, aan de laauweren in de liefde, aan de onvasteren in het geloof mede-

deelde, zoodat eindelijk de blijde gewisheid algemeen werd: ‘de Heer is met ons, wij mogen niet vertragen, wij mogen de zaak van den Gekruiste niet opgeven, zij zal zegevieren!’ - óf

dat omgekeerd alles van buiten den jongeren moest bijgebragt worden, het leven des geloofs in dat graf van ongeloof en moedeloosheid moest worden gewekt door de verschijning van den gekruiste en nu wonderbaar opgewekte, al was het dan ook maar voor weinige oogenblikken.

Men zie daarbij almede niet voorbij, dat de herleving van een gestorvene den Apostelen geenszins eene onmogelijkheid toescheen, gelijk ons; dat hun denkbeeld van 's menschen voortduring na den dood zamenviel met dat van ligchamelijke opstanding; dat het geheimzinnig verdwijnen van Jezus' ligchaam uit het eerste graf, waar het welligt buiten hun weten slechts *voorloopig* was bijgezet, alligt de spanning waarin zij reeds verkeerden zoozeer verhoogde, dat er niets meer noodig was om hen rijp te maken voor visioenen, waarvan de realiteit alleen in henzelven te zoeken is; en eindelijk, dat de overtuiging: ‘Jezus leeft,’ al te wel beantwoordde aan de wenschen en behoeften van hun hart, al te wel strookte met hun verlangen dat Hij het door zijn kruisdood afgebroken werk nog weder mogt opvatten en voltooijen, dan dat zij (namelijk diegenen, die het opregt meenden met de zaak des Heeren) niet met beide handen zouden aangegrepen en vastgehouden hebben alles wat aan die overtuiging voedsel kon geven.

Dat overigens die overtuiging reeds in de eerste dagen na de kruisiging tot rijpheid zou gekomen zijn, is niet alleen een niet te bewijzen, maar zelfs een stellig onjuiste meening. Bezaten wij niet anders dan Mattheus, wij zouden - de geloofwaardigheid van zijn verhaal overigens aannemende - niets meer kunnen zeggen dan dit: het schijnt, dat de verschijning van den Verrezene aan de elven al zeer spoedig na zijn dood heeft plaats gehad en terstond, althans door de meerderheid hunner, geloovig is aangenomen. Intusschen - zouden wij er moeten bijvoegen - wij vinden niets gemeld van den indruk, dien 's Heeren opwekkende taal op hen maakte en wij weten dus niet, of hun geloof hun aanstonds kracht genoeg bijzette om aan de opdragt te voldoen: ‘gaat heen en predikt het Evangelie!’ Wel achten wij het waarschijnlijk, dat zulk een gebod onder zulke omstandigheden gegeven onmiddellijk zal zijn opgevolgd. Want, was alleen daarom de Heer opgestaan om de wanhoop der Zijnen in vurigen ijver te

doen overgaan, van die warmte diende gebruik gemaakt te worden. Maar ziet! nu is het, blijkens andere berigten, niet alzoo toegegaan. Er ligt eene tijdruimte tusschen Paschen en Pinksteren, die geheel iets anders onderstellen doet dan eene dadelijk getoonde bereidvaardigheid van de jongeren, om den wil des Verrezenen te gaan opvolgen. Mattheus nu - gesteld, dat hij van de Pinkstergebeurtenissen weet - is nog naïef genoeg om van het vreemde, dat zich hier bij eenig nadenken voordoet, geenerlei verklaring noodig te vinden. Althans hij geeft ze niet. Dat geschiedde later. Lucas strekt ons ten bewijze, met hoe verbazend eenvoudige middelen men destijds zich wist te behelpen. Het geloof der Christenen verklaarde dat uitstel van zeven weken eerst uit een ander gebod van den Verrezene, hetwelk in Lucas' Evangelie correspondeert met het door Mattheus aan het eind (28, 19 en 20) vermelde. Heette het daar: '*Gaat heen* en onderwijst alle volken!' hier lezen wij: '*Blijft* in de stad, totdat de heilige geest komt!' Maar ziet! Daar nu ook volgens Lucas, toen hij zijn Evangelie schreef, het verkeer van den verrezene onder de zijnen slechts zeer kort[1] duurde, bleven die zeven weken wachtens voor de, natuurlijk toch zeer opgewonden, jongeren, die nu behalve van de opstanding ook van de hemelvaart de getuigen waren geworden, een zonderling verschijnsel. Ook daarvoor werd een uitkomst gezocht en gevonden. Dezelfde Lucas doet ze ons in zijn tweede boek: de handelingen der Apostelen, kennen. Daar wordt de onbepaalde, maar, in elk geval, korte tijd van de opstanding tot de hemelvaart verloopen, uitgezet tot een langere periode van 40 dagen, zoodat de termijn van lijdelijk en werkeloos wachten van 50 op 10 dagen werd teruggebragt. Tegelijk wordt door dezen maatregel een beter gebruik van de opstanding gemaakt, daar nu den jongeren 40 dagen lang gelegenheid gegeven wordt om van hun meester te leeren (zie Hand. 1, 3).

Nu zal wel niemand dwaas genoeg zijn om in dit latere, dit jongere verhaal, omdat daarin één onwaarschijnlijkheid is verwijderd, het historisch getrouwere te zien. Wat toch is, in vergelijking van die weggenomen onwaarschijnlijkheid, de andere die blijft en nog vergroot wordt, te weten: het verkeer, nu aanmerkelijk verlengd, van een gestorvene als een levende met de zijnen! Neen, de onbevooroordeelde zal in de zich van liever-

1 Waarschijnlijk maar één dag, gelijk ook in den brief van Barnabas (mede tot de oudste Christelijke geschriften behoorende) opstanding en hemelvaart op denzelfden dag worden gesteld.

lede ontwikkelende traditie de poging erkennen om, op zoo aannemelijke wijze als mogelijk was, den overgang uit den lijdensnacht des Heeren tot den heuchelijken dageraad van de stichting zijner gemeente zich voor te stellen. Hij zal weinig reden vinden, bij vergelijking van Mattheus met Lucas, en van het Evangelie des laatsten met diens andere boek, te roemen over de zekerheid der bijzondere incidenten in beider opstandingsverhalen voorkomende. Terwijl Mattheus Galilea tot tooneel maakt van Jezus verschijning aan de elven, laat Lucas alles in de onmiddellijke nabijheid van Jeruzalem afloopen. Terwijl de eerste met een paar woorden berigt, hoe twee vrouwen de eerste getuigen waren van Jezus' verrijzenis, verhaalt Lucas van twee jongeren die het eerst hem zagen en hem ter naauwernood herkenden, na met hem een poos gewandeld en een tamelijk lang gesprek gevoerd te hebben. Ook de uitvoerigheid waarmede Lucas de teekenen vermeldt door den Verrezene gegeven ten bewijze dat hij geen geest is, stroken weinig met het ijle en kleurlooze beeld, dat Mattheus van deze geheele zaak ontwerpt.

Maar juist aan dat ijle en kleurlooze zal de onbevoordeelde lezer het meer primitieve, het oudere verhaal herkennen. Hoe minder grof en tastbaar die verschijningen van den gestorvene zijn, hoe onbestemder de trekken zijner gedaante, hoe sneller verdwijnende de sporen zijner aanwezigheid, hoe algemeener en meer uit den geest van den levenden Heer zelven af te leiden de woorden hem in den mond gelegd - des te meer zullen wij er ons door aangetrokken gevoelen als door iets reëels, te weten iets wat door den werkelijken Jezus, door diens leven, lijden en sterven *in* de zijnen was te weeg gebragt. Wat misschien in de oogen van anderen, even als in die van Lucas en Johannes[1], van hooger belang is, dat namelijk Jezus na zijn dood niet alleen met vleesch en been aan zijn jongeren zich getoond, maar ook voor hunne oogen spijs tot zich genomen heeft, dat laten wij hun gaarne over en stellen ons tevreden met de minder handtastelijke bewijzen van 's Heeren leven - de Heer nu is de geest, 2 Cor. 3, vs. 17 - door al de eeuwen van het bestaan zijner gemeente gegeven. Waren de jongeren volgens Lucas' verhaal bang, dat zij een *geest* zagen, wij, moderne theologen, voelen ons nog veel minder op ons gemak, zoolang wij ieder

1 Zoo noem ik kortheidshalve de schrijvers van het derde en vierde onzer Evangeliën, zonder daarom den eerste voor Paulus' medearbeider en den laatste voor den zoon van Zebedeüs te houden.

oogenblik in aanraking zouden kunnen gebragt worden met een gestorvene die ligchamelijk op aarde rondwaart en achten het ook van oneindig meer waarde als wij er ons elken dag van kunnen overtuigen, dat, al is de Heer naar het ligchaam gedood, hij naar den *geest* leeft (1 Pet. 3, vs. 18). Wij zijn in geenen deele belust op die hooggeroemde positieve ervaring van alle eeuwen, die theologen van sterkere digestieorganen dan wij zoo gemakkelijk schijnen te kunnen assimileren en verteren. Schijnt het historisch voedsel voor onzen religieusen zin van minder solieden aard, het is nu eenmaal het eenige wat wij verdragen kunnen. Wij troosten ons met de schoone woorden van Réville[1]. 'On peut remarquer tout le long de l'histoire qu'aux yeux de ceux qui ne sont pas arrivés à un certain point de développement intérieur, les théses spiritualistes, opposées aux doctrines erronées ou défectueuses dont elles sont sorties, équivalent à peu près, sinon entièrement, au *rien*, au nihilisme, et ne laissent de solide, de palpable que la négation elle-même..... Ainsi le Dieu-Esprit du Judaïsme et du Christianisme n'est pas une réalité pour le païen, et il taxe ses adorateurs d'impiété et d'athéisme. La vie insprée par l'amour qu'engendre la foi, comme l'entend Paul, échappant par là aux entraves et aux formes arrêtées du point de vue légal, est une vie déréglée aux yeux du pharisien et du judaeo-chrétien et Paul n'est pour eux qu'un docteur d'immoralité, d'anarchie licencieuse. Pour le catholique fervent, notre Sainte Cène figurative et sans miracle est la plus creuse et la plus inutile des cérémonies. L'affirmation spirituelle, qui, pour nous, est si positive,.... n'est à leur point de vue, qu'une négation pure et simple.... Les retardaires se croient toujours en droit de se montrer effrayés du vide de leurs doctrines' - (bedoeld zijn hier de leerstellingen der moderne Theologie) - 'et, quand ils sont charitables, ils ne cessent de formuler des voeux pour que leurs adversaires, abjurant enfin leurs abstractions et leurs FANTÔMES SANS CHAIR ET SANS OS, reviennent sur le solide plancher de la tradition, où ils se tiennent, eux, si fermes, si à leur aise et si heureux. Comme si c'était une raison pour que les autres le soient aussi!'

Wij hebben die woorden FANTÔMES SANS CHAIR ET SANS

1 La tendance négative. Lien, 1860, N°. 33.

OS met in het oog loopend schrift laten drukken, omdat zij de bijzondere aanleiding bevatten, waarom wij dit geheele citaat meêdeelden. Al heeft de geachte schrijver daarbij ook niet bepaaldelijk gedacht aan het onderwerp thans door ons behandeld, is dít niet inderdaad de grieve tegen de moderne kritiek der opstandingsgeschiedenis: ‘Zij neemt onzen ligchamelijk verrezen Heer weg en laat ons niets dan een spooksel zonder vleesch en been, door de ontstelde verbeelding der jongeren, zooals zij beweert, maar inderdaad door het haar eigen ongeloof te voorschijn geroepen?’ Welnu, laat ons niet terugdeinzen voor de noodzakelijke consequenties onzer kritiek. Wachten wij ons, waar het een zuiver historisch onderzoek geldt, toe te geven aan verkeerd geplaatste schroomvalligheid, die ons aanraadt, terwille van het ‘kritiekste’ excepties te maken in de toepassing onzer beginselen, en spreken wij het openlijk uit: ‘de moderne Theologie kan de opstanding van Jezus niet tegelijk als feit en als mirakel aannemen, al is zij ook niet in staat in bijzonderheden aan te wijzen hoe bij de Apostelen het geloof in de opstanding, - waarvan zij trouwens wel weet, *dat* het er was, maar niet *hoe* het oorspronkelijk zich vertoonde, - is ontstaan en zich heeft ontwikkeld.’

Maar zij behoeft zich daarom niet bij de negatie van het feit als mirakel te bepalen, ofschoon het zeer wel mogelijk is, dat zij, wilde zij haar wetenschappelijk karakter niet opgeven, tot dat bloot destruerende werk zich zou hebben moeten bepalen, indien de historische bronnen, waarover zij te beschikken heeft, iets kariger vloeiden. Al schroomt te onzent Prof. Scholten niet, in navolging van vele tegenstanders der moderne Theologie, den grooten Baur te noemen een der meest *negatieve* critici, hij wil daarom zeker niet ontkennen, dat de resultaten der historische kritiek van dezen negatieven criticus tot het meest positieve behooren, wat de theologie van onzen tijd heeft opgeleverd. Hij zal niet aarzelen met bijzondere ingenomenheid te gewagen van het nieuwe leven, dat door den onlangs ontslapen meester in de studie van de geschiedenis der oudste monumenten van den Christelijken geest is gewekt, en gaarne erkennen, dat, zoo wij helderder inzigt hebben in den gang van Paulus' ontwikkeling en die van het Christelijke denken in den Apostolischen tijd, dit grootendeels aan hem en zijne leerlingen te danken is.

Neen, waarlijk, wij staan op niet minder positieve basis dan

zij, die ons beklagen dat wij ‘le solide plancher de la tradition’ hebben verlaten. Als wij belijden te gelooven aan het feit van Jezus' opstanding, dan meenen wij niet alleen beter dan onze antagonisten in staat te zijn rekenschap te geven van dit ons geloof, daar wij niet blijven staan bij het zoogenoemde en zoogeroemde EENVOUDIGE aannemen van hetgeen het N.T. van dit feit vermeldt, - alsof het *eenvoudig* ware tegelijk verschillende berigten voor waar te houden, die niet dan met de jammerlijkste kunstenarijen tot een schijn van harmonie kunnen gebragt worden! - dan meenen wij ook vrij wat positiever te zijn in ons geloof, daar wij meer dan zij ons hebben bevlijtigd, om de binnenste kern en het wezen der zaak af te scheiden van hetgeen zich van lieverlede als schaal of omkleeding daaraan heeft vastgezet. Dan beweren wij wel niet, dat ons geloof in allen deele aan dat der Apostelen gelijk is, maar naarmate wij ons meer in hunnen toestand hebben zoeken te verplaatsen en den wasdom van het Christelijk geloofsleven *in* hen met meer naauwkeurigheid hebben gadegeslagen, zal ook de band te inniger zijn, die ons met hen vereenigt. Wij zullen met hen gevoelen, met hen strijden, met hen lijden, met hen juichen, als wij voor de natuurlijke ontwikkeling van hun geloof de verklaring hebben gevonden in ons eigen religieuse leven, en daarbij minder onze toevlugt behoeven te nemen tot omstandigheden, die geheel buiten den kring onzer ervaring liggen. Gezonde en krachtige geloofsgemeenschap met de geloovigen van vroeger tijd kan alleen daar bestaan, waar wij de *zedelijke* daad huns geloofs in al hare schoonheid ons voor oogen zien gesteld. De godsdienstige waarde van der Apostelen getuigenis aangaande Jezus' dood en opstanding moeten wij niet afmeten naar de scherpte van hun blik, maar wel naar de kracht van hun geloof. Immers dit mag wel gezegd worden vast te staan, dat Jezus na zijn dood niet is verschenen aan de ongeloovigen om hen tot geloof te dwingen, maar wel aan hen, die, in weêrwil van zijnen dood, aan zijne waarachtige grootheid bleven gelooven, en voor wie hij de magt zijns geestes op het allertreffendst had geopenbaard in zijn vreeselijk uiteinde. Waar anderen tevreden zijn met een uiterlijk feit tot verklaring van der Apostelen geloof, blijven wij daarbij niet staan, maar zoeken veeleer de verschijning van den gekruiste met diens doorboorde handen te verklaren uit het geloof zijner vrienden, dat HIJ niet sterven kon als ieder ander, omdat HIJ meer was dan ieder ander.

VI.

Bij het ternederstellen der laatstelijk meêgedeelde denkbeelden kwam mij als van zelf voor den geest de beschouwing over dit onderwerp van iemand, die als kenner van de bijbelsche oudheid hoog staat aangeschreven in de opinie der geleerden, al is het dat hij door zijne behandeling der Evangelische geschiedenis niet al te wel beantwoord heeft aan de verwachting der belangstellenden. Ewald's ‘Christus und seine Zeit,’ en het daarop gevolgde ‘Apostolische’ en het ‘Nach-apostolische Zeitalter,’ waarmede hij nu onlangs zijn vóór ongeveer 20 jaren aangevangen ‘Geschichte Israëls’ voltooide, zouden zeker alleen niet voldoende zijn om des schrijvers roem te vestigen. Wij kunnen zelfs zeggen, dat de zelfgenoegzaamheid van den, overigens boven onzen lof verheven, geleerde, nergens op zóó hinderlijke wijze voor den dag komt als hier, en wij verklaren daaruit gereedelijk het anders zeker onbegrijpelijke verschijnsel, dat een zóó omvangrijk werk, over zulk een onderwerp, van de hand van een zóó beroemd man, zóó weinig sensatie heeft gemaakt. Maar des te eer ga ik er dan ook toe over om eene hoogst merkwaardige plaats mede te deelen uit dit werk, omdat het, niettegenstaande den grooten naam des schrijvers, zeker niet onder de meest gelezene van onzen tijd behoort.

Ik wil niet meer dan een uittreksel geven van hetgeen Ewald over Jezus' opstanding in het midden heeft gebragt, ofschoon het mij niet wel mogelijk zijn zal den juisten zin van des schrijvers beschouwingen met weinig woorden volkomen terug te geven. Het eigenaardige toch van het door hem geleverde bestaat in de schildering van den toestand der jongeren na 's Heeren kruisdood, zoodat eenige uitvoerigheid in het aangeven der trekken en kleuren, door hem aangebragt, niet wel te vermijden zal zijn. Ook deel ik Ewald's opvatting niet mede als de eenig ware en juiste, of als de beste die tot nu toe is voorgesteld, maar meer als eene proeve van de rigting, waarin, onzes inziens, het onderzoek zich te bewegen heeft om aanspraak te kunnen maken op den naam van historische kritiek. Te liever koos ik iets van Ewald, omdat hij, de fanatieke antagonist van al wat naar Tubingsche Theologie riekt, omdat hij, ik zou haast zeggen, de persoonlijke vijand van Baur, hier niets anders toont

gezocht te hebben dan eene verklaring van het *psychologisch wonder*, waarop vooral Baur de aandacht der onderzoekers had gevestigd.

De geschiedenis van Christus en zijnen tijd (5de deel van de ‘Geschichte Israels’) eindigt Ewald met het verhaal der begrafenis. 's Heeren opstanding, die in onmiddellijk verband wordt gebragt met die Zijner gemeente, behoort, volgens Ewald, reeds tot het *Apostolische Zeitalter*, en het zou moeijelijk genoeg zijn uit te maken of, naar Ewald's overtuiging, de opstanding der gemeente, dat wil met andere woorden zeggen, of de opgewektheid der jongeren tot hun apostolisch werk, uit de opstanding huns meesters, dan wel omgekeerd: hun geloof aan den levenden Heer uit hunne geestdrift voor zijne zaak, het best verklaard wordt. Genoeg: de schrijver heeft zich ten taak gesteld zijne lezers een blik te doen slaan in de zielsgesteldheid der jongeren, zoo als hij meent te kunnen aannemen, dat die onmiddellijk na de vreeselijke tooneelen van Golgotha moet gedacht worden. In dat gemoedsbestaan lag de kiem der nieuwe gemeente. Met de beschouwing daarvan begint dus de geschiedenis van den apostolischen tijd.

Schijnbaar vernietigd en verwoest leeft toch bij Jezus' sterven het geloof nog in de harten der zijnen. Hadden zij den Meester niet verstaan, zoo dikwijls hij van zijn heengaan sprak, het was omdat zij in zijne onvergankelijke Messias-waardigheid geloofden. Het onteerende van zijn kruisdood moge een slag zijn geweest, die hun voor een tijd alle besef ontnam en hen in een toestand van verdooving bragt, toch bleven hun zijne heerlijke woorden over het onvergankelijke van zijn werk en de zekerheid zijner zegevierende verschijning na de schijnbare nederlaag onder zijn tegenstanders in de gedachten. Mogen zij ook niet in allen deele begrepen hebben in welken zin Jezus op Jona had gewezen, als het beeld van het groote wonder, dat in hem en zijn onverderfelijk werk der wereld werd gegeven, zij hadden toch zeker die merkwaardige woorden evenmin uit de ziel verloren als zij er aan twijfelden, dat dáár, in hun meester, meer was dan in Jona. Hoe ook de bange ure hen had ontmoedigd en ter neêr geslagen, het beeld van Jezus' leven, groot en heerlijk als het altijd voor hunne oogen had gestaan, kon niet worden uitgewischt, en al werd het voor eene wijle op den achtergrond gesteld, de geringste aanleiding was genoeg, om het in al zijne klaarheid terug te roepen voor hunne oogen.

Vraagt men: Wat ontbrak eigenlijk den jongeren in dien tijd? men moet dan antwoorden: twee dingen; vooreerst Christus zelf, die hun zoo plotseling was ontnomen, m.a.w. zij misten nog het geloof, dat de gekruiste de waarlijk levende Messias was; ten andere de moed, om het werk, dat zij tot nu toe onder het voortdurend toezigt van den meester hadden gedaan, thans, nu hij van hen was genomen, op zich zelve staande, met kracht weêr op te vatten. Maar ziet! wat hun ontbrak, zij bezaten het reeds; wat zij misten, zij droegen het reeds in zich. De werking van de eenige en wonderbare grootheid des Heeren op hun gemoed was niet gebonden aan zijne zinnelijke tegenwoordigheid. Daarvan behoefden zij zich slechts bewust te worden om op te staan uit het graf hunner verslagenheid, uit den dood hunner werkeloosheid. Vormden zij, die ongeletterde, maar regtschapen, die onaanzienlijke, maar eerlijk-vrome mannen, vormden zij niet de bloem van Israël, en kon hun godsdienstig leven, dat door zulk een meester tot hooger bloei was gebragt, kon het te schande worden door zijnen dood? Neen, voorwaar! Gelijk de vijftig jaren van treurige ballingschap in Babel uit de puinhoopen van het oude een nieuw Jeruzalem hadden doen ontstaan, zoo waren nu even zoo veel dagen genoeg, om uit Christus graf den Heer zelven zoowel als zijne gemeente te doen opstaan.

Maar die wording der gemeente, wel mogen wij haar eene moeijelijke geboorte noemen! Zou uit de botsing tusschen de vreeselijkste tegenstrijdigheden, welke in het gemoed der verlaten jongeren kampten, een nieuw leven te voorschijn komen, zoo kon het alleen geschieden onder de vlagen der hoogste opgewektheid, der diepste ontroering. En toch moesten deze geweldige bewegingen van rein geestelijken aard zijn, daar alles van den nieuwen geest der jongeren afhing. Zulke bewegingen ontstaan, als wanneer de bliksem een uitgestrekt, dor veld, dat lang op den vuurstraal scheen gewacht te hebben, plotseling in gloed zet. Men kan hier, behalve misschien de voorbereiding, niets meer dan de uitwerking waarnemen; de getroffenen zelve weten alleen te spreken van hetgeen hen heeft aangegrepen. Geen wonder dus, dat het ons moeite kost uit hunne verhalen de werkelijke toedragt der zaken ons helder te maken.

Geen feit noemt men met meer regt historisch, dan dit, dat Christus uit de dooden is opgestaan en den zijnen weder is verschenen. Die verschijning moet voor de jongeren het begin zijn

geweest van vernieuwd en verhoogd geloof. Maar even zeker is het, dat zij in den Verrezene niet een gewoon mensch zagen, ook niet een uit het graf teruggekeerde schim of spooksel, maar den Zoon Gods, als een bovenmenschelijk wezen, gelijk het Joodsche geloof van die dagen zich den hemelschen Messias voorstelde[1]. Maar hadden de jongeren in Jezus niet reeds te voren den echten Koning en Zoon Gods erkend? En zou er dan geen innig verband zijn tusschen het vroegere zien en het latere? Alleen bij Paulus kan het latere zien niet op deze wijze verklaard worden, daar hij den Christus in zijne aardsche omwandeling niet schijnt gekend te hebben[2]. Maar ook voor de jongeren moet het een of ander zijn voorgevallen, wat het sluimerende geloof: ‘de Christus sterft niet,’ bij hen tot volkomen overtuiging bragt.

Wat wordt ons nu berigt? - Wij zien de jongeren bij Jezus' dood door schrik en afgrijzen zoo verlamd, dat zij niet eens denken aan den op hen rustenden laatsten pligt jegens den afgestorvene, maar dit werk aan anderen overlaten. Hoe zij den daarop volgenden sabbath, den eersten Paaschdag hebben doorgebragt? Zeker niet in feestvreugde met de Joden. Zeker wel met tranen den Heer zoekende, met gebeden hem roepende. Was dat zoeken en roepen te vergeefs, was dat worstelen in den gebede ijdel? Zoo de profeten en godsmannen van den ouden tijd in hunne heilige geestdrift het onzigtbare te aanschouwen kregen, hoe zouden wij kunnen zeggen, dat HIJ, wiens aardsche verschijning de jongeren nog pas te voren in zoo helderen glans hadden aanschouwd, in zijn hemelsch licht zich voor hun zoekend oog niet zou hebben kunnen openbaren? Daarbij vergete men niet, dat het volksgeloof medebragt, dat de geest, bij zijne scheiding van het ligchaam, nog een tijd lang als tusschen aarde en hemel zweefde vóór hij geheel tot rust kwam[3], en men zal inzien, hoe weinig er noodig was om het aldus voorbereide geloof in het leven te roepen.

1 Ewald heeft in het 5de deel van zijne ‘Geschichte Israels’ over dit Messiasgeloof breedvoerig gehandeld. 't Is er echter verre af, dat al wat hij daarvan beweert, als zekerheid is aan te nemen.

2 Zoo spreekt Ewald, bl. 71. Later, bl. 339, zoekt hij waarschijnlijk te maken, dat Paulus Christus wel gekend zal hebben. Hij beroept zich daar op 2 Cor. 5, vs 16, en meent ook Marc. 14, vs. 51 en 52 in den jongeling die naakt wegvlugtte hij Jezus' gevangenneming, Paulus herkend te hebben.

3 Ewald vindt in Joh. 20, vs. 17, en Hand. 12, vs. 14, dit volksgeloof terug.

De gedwongen rust op den sabbath is voorbij. De jongeren, zoovelen niet naar Galilea de wijk hadden genomen[1], snellen, door de vrouwen voorafgegaan, naar het graf. Maar welk een schrik! De steen, die het graf sloot, is afgewenteld. Het graf is ledig. Alleen de grafdoeken liggen daar, alsof de doode zoo pas ze had afgelegd om vandaar te gaan! Waar zij ook rondzien, hoe zij ook zoeken, den Heer vinden zij niet! ‘Maar zoo geschiedde dan ook wat hier alleen geschieden kon: één oogenblik nog zoekt en worstelt de geest, voelt zich het verlangen hooger gespannen, roept de herinnering in gedachten terug, wat Hij beloofd heeft van Zijne wederverschijning - en zie! Hij, wiens ligchamelijke gestalte hun zoo welbekend was, in wien zij als in den Zoon Gods, als in den onsterfelijken [?] Heer sinds lang hadden geloofd, Hij trad nu werkelijk in zijn nieuw, verheerlijkt leven voor hunne oogen. Het was hun alsof een bliksemend hemellicht hen doordrong. Hem, van wiens dood zij de mare hadden vernomen, maar aan wiens dood zij zoo moeijelijk konden gelooven, Hem, die hen scheen verlaten te hebben, en wiens grootheid hun eensklaps verduisterd toescheen, ofschoon zij sedert lang begonnen waren in Hem het onvergelijkelijke, het rein hemelsche te vermoeden - Hem zagen zij nu werkelijk als den hemelschen Messias voor hunne oogen staan, om hun, trots den dood, die zekerheid, die kracht bij te zetten, die zij vruchteloos in zich zelve zochten. Een enkel oogenblik - en de geheele voor hen tot dusverre niet te vatten waarheid, stond in het volle licht der zekerheid voor hun verrukten geest. Wat zij vroeger hadden vermoed van Jezus' hemelsch wezen en zijn alles te boven gaande magt, het was door de vreeselijke gebeurtenissen der laatste dagen als verstikt geworden; het deed zich nu op eenmaal in al zijne kracht gelden, als een magtige stroom, die, een tijd lang in zijn loop gestuit, eindelijk eensklaps zich door dijken en dammen een weg baant en met tienvoudige kracht voortbruist. Gewis nog nimmer is zulk smachtend verlangen door zulk eene verrukking, zulke rouw door zoo reine en heilige vreugde op eenmaal vervangen. Ging dat schouwen der verrukking ook van eenen enkele uit, welhaast deelde het zich aan de evenzoo gestemden en even sterk gespannen vrienden mede. Zoo verhief zich onop-

1 Hiermede hangt wel te zamen de traditie bij Mattheus van de verschijning des Verrezenen in Galilea.

houdelijk met de opgewektheid des geestes ook de zekerheid van het schouwen. Ook woorden uit den mond des Verheerlijkten, woorden gelijk hij ze vroeger had gesproken, maar tegelijk toch ook veel plegtiger dan toen, meende men al spoedig vernomen te hebben. Het geheele inwendige leven der jongeren verhief zich op wonderbare wijze door de aanraking met den meester. Gedurig en overal, waar een enkele of meerderen hunner gingen of stonden, zelfs te midden van de gewone bezigheden des dagelijkschen levens, voelden zij zijne nabijheid aan de trilling die hen door de leden voer, zagen zij hem als een lichtgestalte voor hun oog opkomen en hoorden zij wonderbare woorden van zijne lippen tot hen komen.'

Hoe valt hier alles weg (het zijn nog altijd Ewald's opmerkingen, die wij teruggeven), wat de oudheid, ook die des O.T., vermeldt van verschijningen en stemmen van dooden! Trouwens hoe valt ook dat alles weg, als het in het licht van den Godszoon wordt gesteld! Welk eene gedachte: de Zoon Gods zelf is in onze nabijheid, is met ons! Welke wonderen zouden uit die ééne gedachte niet verklaard kunnen worden. Maar zien wij dan ook toe, dat het rein geestelijke wonderen blijven! Ἡ *σὰρξ οὐκ ὠφελεῖ οὐδέν*! (Joh. 6, vs. 63.) Zoeken wij het niet in het vleeschelijke. Daarin heeft Paulus het niet gezocht. getuige het 1 Kor. 15, vs. 42, waaruit wij mogen opmaken, dat de opstanding van Christus, zoowel als die der zijnen, gelijk Paulus zich een en ander dacht, niet als een herleving van het doode, maar wel als eene verheerlijking van het levende moet opgevat worden. Wat wil het zeggen, dat die zelfde Paulus elders van zich en zijne ecstasen en visioenen verzekert (2 Cor. 12, vs. 2-5), dat hij niet weet of ze in of buiten het ligchaam geschied zijn? Vinden wij datzelfde niet terug in de latere berigten van Jezus' opstanding in onze Evangeliën, als zij ons melden, hoe de Verrezene als een geestelijk wezen even plotseling verschijnt als verdwijnt? Zijn het niet de bloedige teekenen van zijn lijden; is het niet de gedaante van den met hen in de onvergetelijke afscheidsure aanzittenden meester, waaraan zij hem erkennen? En zouden *wij* dan niet (dat is Ewald's niet uitgesproken bedoeling) de geestelijke bron erkennen, waaruit al die verschijningen moeten worden afgeleid? Wij voegen er bij: is het niet een afdoend bewijs tegen die opvatting van 's Heeren opstanding, volgens welke door de Hemelvaart aan zijn verblijf op aarde een eind gemaakt werd,

dat wij de verschijning van den Verrezene aan Paulus door dien Apostel zelven (1 Cor. 15, vs. 8) in ééne rij zien geplaatst met die aan Kephas, aan de Twaalven en wie daar ter plaatse meer genoemd worden?

VII.

Wij volgen Ewald niet op al zijne Kreuz- und Quergänge door de Evangelische verhalen, daar het onze overtuiging is, dat hier vooral de resultaten zijner Evangelie-kritiek geen rijpe vruchten verdienen genoemd te worden. Zoolang zijn blik verduisterd wordt door zóó hartstogtelijken afkeer van de Tubingers, zal hij wel zijn onhoudbare stellingen ten opzigte van de wording der Evangeliën, met name van dat van Johannes, blijven vasthouden, maar dan ook zichzelven veroordeelen om het verwarde zijner denkbeelden op dit stuk door tal van bloemrijke phrases en ijdele magtwoorden te bedekken.

Ik meen hiermede de zwakke zijde van vele overigens verdienstelijke Theologen te hebben aangeduid. Het is een der erkende hoofdgebreken van het beroemde ‘Leben Jesu’, dat de auteur zich de betrekking tusschen het 4de Evangelie en de overigen niet tot klaarheid had gebragt. Is het nu, 25 jaren later, bij de meeste Theologen beter gesteld?

Hoelang zal het nog duren, dat men dat geestelijk Johannes-Evangelie nog als een *διήγησιν τῶν πραγμάτων* (Luk. 1, vs. 1), als een proces-verbaal van gebeurde zaken, als een eenvoudig biographisch verhaal van Jezus, nevens de drie andere Evangeliën eene plaats geven zal? Ik weet het niet; maar *dit* meen ik wel te weten, dat ook de uiterste akribie in de historisch-kritische exegese, gelijk zij bij ons te lande zoo wakkere vertegenwoordigers heeft, ons betrekkelijk weinig baten zal voor de kennis van het primitieve Christendom, zoolang men nog vasthoudt aan het denkbeeld, ook nog door Prof. Scholten in zijne Inleiding tot de schriften van het N.T. verdedigd, dat ons Johannes-Evangelie met zijn weidschen aanhef: IN DEN BEGINNE WAS HET WOORD, het werk is van een dergenen, die VAN DEN BEGINNE ooggetuigen *en dienaren* DES WOORDS *waren* (Luk. 1, vs. 2).

't Is hier de plaats niet in breedvoerige betoogen te treden over een enkel punt in de Inleidings-wetenschap. Mogt het

nog eenmaal mij vergund zijn een lang gekoesterd plan ten uitvoer te brengen, en het resultaat mijns onderzoeks omtrent het Johannes-Evangelie in behoorlijken vorm te kunnen mededeelen, ik hoop dan iets, hoe weinig dan ook, bij te dragen om de historische theologie te genezen van dat hinken op twee gedachten: *de Johanneïsche* ÉN *de synoptische traditie*, alsof er nog eenige questie kon zijn van historisch gezag aan den 4^{den} Evangelist toe te kennen tegenover zijne drie voorgangers in onzen kanon. Vandaar dan ook dat wij ons onderzoek naar het geloof aan Jezus' opstanding in zijn eerste wording en gedaante evenmin aan de met uitvoerigheid uitgewerkte tafereelen van het 4de evangelie als aan de vlugtige schets in het aanhangsel tot het Marcus-Evangelie (Marc. 16, 9-20) eene eerste plaats kunnen inruimen en alles zich bepaalt tot de verhouding tusschen de drie oudste berigten dienaangaande, te weten: van Paulus (1 Cor. 15, 1 vlg), Mattheus en Lucas.

Tot nu toe spraken wij niet bepaaldelijk over Paulus als getuige van 's Heeren opstanding. Wij bewaarden niet zonder opzet dit gedeelte onzer beschouwing voor het laatst. De vergelijking van het oudste Evangelieberigt over de opstanding met Paulus' verklaring kon, dacht ons, beter dan iets anders ons in staat stellen, het onbevredigende te beseffen van het antwoord door Prof. Doedes gegeven op de vraag: '*Apostolisch of modern Christendom?*'

Men heeft in Paulus' bekeering het krachtigste bewijs gevonden voor de waarheid van Jezus' opstanding en omgekeerd in het getuigenis van Paulus over die opstanding (1 Cor. 15) de beste verklaring zijner bekeering. Zoo algemeen uitgesproken is de eene zoowel als de andere stelling naauwelijks voor tegenspraak vatbaar. De religieuse beschouwing heeft ook genoeg aan die twee elkander wederkeerig in het licht stellende feiten: de opstanding van Jezus en de bekeering van Paulus (al blijft het *hoe* van beiden voor het overige onverklaard), om er de meeste stichting uit te putten. Maar de historicus blijft bij het in algemeene bewoordingen uitgesproken feit niet staan. Hij zegt: de opstanding van Jezus alleen verklaart de bekeering van Paulus nog niet; wij moeten weten, waarom juist een Paulus de overtuiging kon verkrijgen, dat de gekruiste was opgestaan, terwijl zoovelen zijner geloofsgenooten onbekeerd bleven. Antwoordt men: het heeft Gode behaagd zijnen Zoon

als den verrezene aan Paulus te openbaren: ook dat antwoord is voor hem, die naar historie vraagt, niet genoeg, zoolang hij voor die theologische verklaring niet de equivalérende historische heeft gevonden, waaruit hem duidelijk wordt, hoe juist deze Paulus, zóó gevormd en opgeleid als wij zulks uit goede bronnen weten, tot zulk geloof is gebragt.

Tot *zulk* geloof. Tot *welk* geloof? moeten wij verder vragen. Wij kunnen hier niet maar zeggen; Mattheus, Marcus, Lucas, Johannes, die allen verhalen ons dat de gekruiste is opgestaan uit zijn graf; Paulus verzekert ook, dat hem de Heer is verschenen: ergo zijn de Evangelische verhalen door Paulus' getuigenis in hunne waarheid bevestigd. Neen, want Paulus getuigt niet hetzelfde. Wij willen hier niet te veel gewigt daarop leggen, dat zijne berigten aangaande de personen, aan wie de verschijningen ten deel vielen, zoo zeer afwijken van hetgeen in de Evangeliën voorkomt; wij relevéren hier slechts dit: 1° Volgens de Evangelische verhalen is Jezus wel, na zijn graf te hebben verlaten, korter of langer tijd op aarde gebleven, maar heeft hij in allen gevalle vóór het 1ste pinksterfeest voor goed van de zijnen afscheid genomen, om eerst aan het eind der dagen terug te keeren; volgens Paulus was ook hemzelven de verrezene verschenen, natuurlijk bij zijne bekeering, die eerst eenig jaren na Jezus' dood plaats had. 2° Terwijl de Evangeliën, met name die van Lucas en Johannes, allerlei bijzonderheden bevatten, welke voor de jongeren de regt handtastelijke bewijzen moesten bevatten, dat de Heer na zijn dood wel degelijk in zijn ligchaam op aarde had verkeerd, - men denke aan zijn eten, aan zijne uitnoodiging aan Thomas en de anderen om zich door betasting te overtuigen, dat hij vleesch en beenderen had! - vermeldt Paulus niets meer dan dit ééne: dat de Heer verschenen is, dat wil zeggen, dat de geloovigen hem gezien hebben. Daar nu Paulus, waar hij dit meêdeelt, polemiseert tegen hen, die aan de opstanding niet geloofden en dus van de realiteit van het feit van Jezus' opstanding moesten overtuigd worden, mogen wij veilig aannemen, dat de Apostel die meer handtastelijke bewijzen, bij Lucas en Johannes te vinden, zou vermeld hebben, indien ze hem bekend waren geweest. Wat hij van de hem ten deel gevallen verschijning zegt, en ook niet meer, schijnt hij van toepassing gerekend te hebben op de vroegere verschijningen van den Heer aan de twaalven,

de 500 verzamelde breeders enz., en naarmate wij meer geregtigd zijn bij Paulus, naar zijne eigen beschrijving (2 Cor. 12), een schouwen in geestvervoering, een zien met de oogen des geestes[1] aan te nemen, vinden wij meer vrijheid, zijn berigt over de eerste Christus-verschijningen aan te wenden als bewijs tegen de juistheid der traditie, in den vorm, dien zij in de Evangeliën heeft aangenomen.

VIII.

Wat is dan - want wij mogen niet langer het geduld onzer lezers op de proef stellen - wat is dan de slotsom onzer beschouwing? Zeer eenvoudig deze.

Wij wijzen het alternatief: *modern* OF *apostolisch Christendom*, met nadruk af, wanneer dit moet beteekenen, dat wij, om tot eene juiste kennis van het historische Christendom te komen, zouden te kiezen hebben tusschen het eenvoudig aannemen van hetgeen wij vinden bij de schrijvers des N.T., en het even eenvoudig overnemen van de resultaten door dezen of genen onder de hedendaagsche Theologen, op welke wijze dan ook, verkregen. Noch het een, noch het ander moeten wij, kunnen wij, mogen wij, willen wij. Maar wij accepteren datzelfde alternatief, in zoover het ons wijzen kan op eene noodzakelijke keuze tusschen tweeërlei rigting, die er valt op te merken onder de theologen van onzen tijd, van welke sommigen de toepassing der historische kritiek op de Evangelische geschiedenis wenschen *met*, anderen *zonder* reserves. Hoe vast wij ons nu ook er van overtuigd houden, dat alleen de laatste rigting kan zegevieren, omdat zij alleen aanknoopt aan hetgeen langs den langen, maar eenig zekeren weg van het onpartijdig, wetenschappelijk onderzoek der geschiedenis van alle tijden verkregen, en als wettig eigendom van den menschelijken geest op elk ander gebied der wetenschap erkend is, - wij maken

1 Men vergelijke ook Gal. 1, 16, waar Paulus zijne bekeering dank weet aan God, die zijnen Zoon IN hem (Paulus) had geopenbaard.

ons geen begoochelingen aangaande den tijd, wanneer die zegepraal algemeen erkend zal zijn. Wij zijn het volkomen eens met Prof. Doedes, dat het voor de meeste jonge lieden, die zich aan de dienst der gemeente willen wijden een schrale troost is, als hunne klagt, dat de gemeente geheel andere dingen van hen begeert te vernemen, dan wat de zich noemende moderne Theologie leert, beantwoord wordt met gezegden als deze: ‘Wat kan iemand, die den Heer Jezus wil dienen in het werk der Evangelieprediking, van de wetenschap te vreezen hebben? De wetenschap brengt toch niets dan waarheid aan het licht, en de gemeente des Heeren moet immers niets dan waarheid willen hooren? Is het historisch Christendom de leus der gemeente, het is de wetenschap, die voor een “zuiver historisch Christendom” ijvert! Hier is geen strijd te ontdekken!’ Wij achten het nuttig en noodig dat men den strijd, in plaats van dien te verbloemen, in al zijn ernst en hevigheid, in al zijn omvang en consequenties schetse voor de oogen der aanstaande Evangeliedienaars. Maar indien, wat wij wenschen en bidden, de Theologie als eene vrije wetenschap aan haar eigen ontwikkeling wordt overgelaten, dan staat het dunkt mij niet te betwijfelen, of de beste en edelste onder onze jongelingen zullen meer en meer de toewijding aan de dienst der kerk afhankelijk maken van deze voorwaarde: ‘men verlange van ons niet, dat wij prediken en der gemeente als hoogste waarheid zullen verkondigen, wat, volgens eene nog altoos gebrekkige kennis der geschiedenis, weleer als waarheid aangenomen en geloofd werd, maar wel dat, wat beantwoordt aan de gebiedende eischen van hoofd en hart der thans levenden, dat wat in overeenstemming is met onze kennis van natuur en geschiedenis, dat, wat als het uit het leven gegrepene ook vat heeft op hetgeen voor levensontwikkeling vatbaar is.’

De Christelijke kerk is, zegt men, gegrond op het feit van de opstanding des Heeren! Het is eene waarheid, - maar in populairen vorm gekleed.

De opstanding des Heeren, heet het, is een feit, dat historisch vaststaat! Alweder volkomen waar, - mits men dan ook, gelijk de niet kritisch-scrupuleuse menigte dat inderdaad doet, zich tevreden stelle met die algemeene uitdrukking en niet verder vrage en onderzoeke, wat dan toch eigenlijk voor feiten vaststaan buiten dit ééne wat Paulus verzekert:

‘Christus is aan mij en andere geloovigen na zijn dood verschenen.’

De gekruiste leeft, hooren wij, en openbaart nog heden zijn goddelijke kracht! Heerlijkste en vruchtbaarste van alle Christelijke waarheden, mits men haar niet verduistere en bedekke door een vorm, die haar onaannemelijk maakt voor onzen tijd, mits men ze niet binde aan eene bepaalde opvatting van eene in waarheid niet nader te bepalen gebeurtenis. Ja! nog eens *de gekruiste* leeft. Het kruis heeft de oude wereld verwonnen en blijft over haar zegevieren, want die den Heer het kruis nadragen, openbaren nog heden als Hij de alles te bovengaande kracht der nederige liefde.

De gekruiste leeft. Al is de gestorvene niet zigtbaar onder de levenden teruggekomen, hoe zeer ook de zijnen het verlangden, hoe stellig de fel beproefden het ook mogen verwacht hebben - toch was en bleef het geloof aan hem in hunne harten bewaard; ja onder het zwaarste lijden - hij was immers de gekruiste? - was hij hun het meest nabij met zijn heiligenden troost.

De gekruiste leeft. Hij heeft ons, menschenkinderen, het kruis van aardsche zorgen en plagen niet van de schouders genomen, hij zal ons en den onzen den weg naar het graf niet besparen; maar hij heeft ons tot een hooger leven opgewekt, in welks bezit wij met hem ons kruis gewillig dragen en den dood niet lafhartig vreezen.

Wat is dan voor ons het wezenlijke, wat is de blijvende, de eeuwige waarheid in het wonder der opstanding? Zeker niet dit, dat het gedoode ligchaam van Jezus wederom - toch niet voor eeuwig? - bezield en dientengevolge het middel is geworden om den ontmoedigden jongeren nieuwe krachten bij te zetten, maar wel dit, dat de geest van Christus magtig genoeg is geweest om in hen, die van hem wilden leeren, een beginsel van zedelijke kracht te scheppen, waardoor zij, met al hunne feilen, zwakheden en vooroordeelen, de grootste ergernissen hebben kunnen overwinnen, de dienst van eenen gekruiste zich niet hebben geschaamd, onder den schijn van de grootste dwaasheid de heerlijkste waarheid hebben verkondigd, en eene in zonde en zinnelijkheid verzonken wereld met woord en daad hebben kunnen leeren, dat wie met den reinen en grooten Heer smaadheid en ontbering wil lijden, een deel gekozen heeft,

waarbij alle glorie en zaligheid der wereld kan veracht worden.

En wat zullen wij dan zeggen van de aanklagt, die ook door Prof. Doedes tegen de moderne Theologie wordt ingebragt, als zou zij de grondslagen der Christelijke kerk ondermijnen? Wat zullen wij antwoorden op zijne bewering: ‘Wij ontkennen, dat aan de Christelijke kerk wordt voortgebouwd, wanneer men eenen anderen grond legt dan die in den beginne gelegd ‘is;’ en ‘het is in strijd met de waarheid, dat zij, die in den aanvang de kerk gesticht, hare grondslagen gelegd hebben, dat door dezelfde kracht hebben gedaan, door welke de bestrijders der opstanding van Jezus nu beweren voort te bouwen; wij beweren, dat een arbeid in den geest van het moderne Evangelie (?) geen gemeente vormende en gemeente bevestigende kracht heeft, dat de zegepraal van het moderne Evangelie op de wereld, die men zegt te willen leeren buigen voor het kruis, ofschoon men de opstanding van den Gekruisigde ontkent, op zijn minst, problematisch genoemd worden mag?’

Wat ons antwoord is? O! eenvoudig genoeg!

Vooreerst: zoolang de moderne Theologie blijft ontkennen, dat de opstandingsverhalen, waarmede onze Evangeliën besloten worden, de juiste voorstelling der feiten bevatten, ontkent zij ook, dat *in den beginne* de grond zóó gelegd werd als gewoonlijk uit het N.T. wordt opgemaakt, al denkt met Prof. Doedes de groote meerderheid der Christenen er ook anders over.

Ten andere: zoolang de moderne Theologie ontkent, dat de *gemeente*, - wij denken wederom aan de groote meerderheid der haar constituerende leden, - voor haar geloof eenen waarlijkhistorischen grond heeft in de opstanding van Jezus zooals zij die aanneemt, zoolang zal zij zeker geen bijzondere roeping gevoelen om gemeenten te vormen en te bevestigen, die, wat den bedoelden geloofsgrond betreft, aan de bestaande volmaakt gelijk zouden moeten zijn; - daaruit volgt volstrekt nog niet, dat zij niet zou kunnen zijn een krachtige hefboom voor de ware Christelijke beschaving en ontwikkeling; - daaruit volgt evenmin, dat zij noodzakelijk zich magteloos en buiten staat moet verklaren, om in het gemoed van velen geestdrift te wekken voor de grootsche taak der Christenen, gelijk zij zich die voorstelt; daaruit volgt eindelijk ook niet, dat deze rigting in

de Theologie eene ontbindende kracht zou moeten oefenen op de gemeente dergenen die den Christus liefhebben om zijns werks wil en die daarom dan ook dat werk, de waarachtige verbroedering der menschen door onderling hulpbetoon en gemeenschappelijke heiliging, wenschen voort te zetten naar hun beste krachten, zonder te eischen, dat anderen juist zoo denken als zij over hetgeen vóór 18 eeuwen van den Christus is gemeld.

Eindelijk: is de moderne Theologie waarlijk modern, d.i. iets van heden, dan spreekt het wel van zelf, dat de zegepraal van het Evangelie in haren zin opgevat op de wereld nog zal moeten blijken, en in zoover nog problematisch mag genoemd worden. Maar in geen geval mag door den dienaar der wetenschap een argument tegen een nieuwe rigting in de Theologie daaraan ontleend worden, dat zij zich nog moet aanbevelen en legitimeren door den invloed dien zij in het leven zal uitoefenen. Toegegeven, dat het niet-moderne Evangelie van Prof. D., hetwelk de opstanding van den gekruisigde aanneemt, zijne kracht tegen de wereld schitterend heeft aan den dag gelegd, volgt daaruit, dat die kracht eenig en alleen is toe te schrijven aan het geloof in de opstanding van den gekruisigde, zooals die gewoonlijk wordt aangenomen? Prof. D. wil toch niet, dat zijne studenten met een angst, waarvan hun leeftijd, gelukkig! zoo warsch is, zullen sidderen en beven voor al wat nieuw is, omdat men toch nooit kan weten of men niet dit of dat daarmede zou moeten prijs geven? - Neen, dat wil hij niet. Hoort slechts zijne ronde en cordate taal, en ziet daaruit, dat hij zich bewust was te spreken tot dezulken, die het moeten beseffen, dat, zoo aan iemand, dan aan hen het voorregt is ten deel gevallen, en de pligt is opgelegd om te leeren zien uit eigen oogen, en te weten in wien en wat zij gelooven.

‘De Gemeente des Heeren heeft van de wetenschap geen kwaad te vreezen. - Gij hebt bij misverstand geen belang. Werkt het op geenerlei wijze in de hand. - Hetzij gij u uit volle overtuiging aangordt tot de prediking van het apostolisch Evangelie, waarin het aankomt op den persoon van Jezus Christus, den opgewekte uit het graf, hetzij gij meent met het moderne Evangelie de toekomst veilig te gemoet te te kunnen gaan; sluit uwe oogen niet voor het verschil tusschen die beiden. Sluit uwe oogen niet voor het gewigt van den strijd, die over het ware Evangelie wordt gevoerd’ -

Wie der hoorders zal niet met ingenomenheid die krachtige op-

wekking tot onpartijdig onderzoek uit des Hoogleeraars mond vernomen hebben? Wie hunner zal niet met hem hebben ingestemd, toen hij hun toeriep: ‘De eerste vraag blijft ook met betrekking tot al hetgeen Jezus aangaat: wat is waarheid?.... WAT IS GEBEURD?’

Maar zal die toestemming nog zoo onverdeeld zijn geweest, toen het onmiddellijk daarop heette: ‘Wat heeft Jezus gezegd, gedaan, ondervonden, bepaald voor mij? Wat heb ik heden van Hem te hopen, wat moet ik altijd voor Hem zijn? Leeft Hij nu zoo, dat Hij mij hoort, dat Hij, met bewustheid van hetgeen Hij doet, in mij werkt door Zijnen Geest, als ik in Hem geloof? - Of is Hij een gestorvene, die van Zijne zijde mij persoonlijk vreemd blijft, daar Hij niets van mij weet, met bewustheid niets voor mij is, al vereer ik Hem ook als het grootste genie, al zeg ik ook, dat ik Hem lief heb?’ Wie zal niet hebben bemerkt, dat de spreker zijne hoorders plotseling op een ander terrein ging verplaatsen? 't Is nu niet meer de kwestie of wij de berigten gelooven mogen, die melden, dat de gestorven Jezus levend zijn graf heeft verlaten; - 't is nu de vraag, of Jezus nog altoos als persoonlijk wezen zijn invloed aan de geloovigen doet ondervinden. Stilzwijgend wordt aangenomen, dat *zonder* die ligchamelijke opstanding dat persoonlijk bestaan en die geestelijke werkzaamheid ondenkbaar ware. Stilzwijgend wordt almede aangenomen, dat *met* die opstanding het andere van zelf spreekt. Maar wat leert ons deze plotselinge overgang anders dan dit: het geloof in Jezus opstanding is daarom voor de meeste Christenen van zoo hooge religieuse beteekenis, omdat zij, zonder het bijna zelve zich bewust te zijn, onmiddellijk daaraan de verklaring ontleenen van hunne gemeenschap met Christus, als hunnen nog levenden Heer.

Wijst dit verschijnsel ons niet op het analogon in de apostolische eeuw? Waarom heeft de opstanding des Heeren in de theologie van Paulus zoo groote beteekenis gehad? Immers omdat hij alleen door haar zijne gemeenschap met den gekruisigde kon verklaren; omdat hij alleen met behulp van haar aan de verwezenlijking van zijne hoop en verwachting aangaande de laatste dingen en de toekomst des Heeren een gewenschten grond kon geven; omdat hij geen onsterfelijkheid kende zonder opstanding, en geen opstanding der Christenen kon aannemen zonder die van den eersteling der nieuwe orde van dingen,

den tweeden Adam, en omdat hij zichzelven den ellendigste onder de menschen zou achten, indien hij de hoop niet mogt koesteren eerlang, hetzij nog vóór zijn dood, hetzij spoedig na zijn verscheiden, veranderd te zullen worden om het heerlijke beeld te dragen van den Hemelschen mensch, waarin de Verrezene hem in gezigten was verschenen.

De geschiedenis heeft geleerd, dat, hoe hoog Paulus ook overigens boven zijn tijd stond, hij in zijne verwachtingen van de ophanden zijnde luisterrijke verschijning des Heeren een kind was van zijn tijd en de dwalingen van zijn tijdgenooten dienaangaande deelde. Zeggen wij dat het Apostolisch Evangelie ook het onze behoort te zijn, wij moeten dan ook dit dwaalbegrip, dat zoo naauw met het Apostolische geloof in Jezus' opstanding zamenhing, overnemen, iets wat ons moeijelijk genoeg zal gelukken. En moeten wij inderdaad op een zoo essentieel punt ons wel eene afwijking veroorloven, hoe zouden wij dan aan anderen het regt ontzeggen om ook op andere punten van de Apostelen te verschillen?

Houden wij toch vooral in het oog, dat het hier evenmin te doen is om namen en woorden, als om een voor eenige menschelijke vierschaar te verhalen regt op het deelgenootschap aan de Christelijke kerk, maar wel om het hoogste, dat er voor ons menschen bestaat: het geloof onzer harten en de daarin wortelende rust onzer zielen. Wie in eenig uiterlijk feit, in eenige bepaalde toezegging van buiten tot hem komende, een noodzakelijk onderpand ziet voor zijn geloof, voor zijne hoop in leven en sterven, hij zal, neen, hij mag dat middel zich niet laten ontnemen, door eene met hoeveel gezag ook optredende wetenschap. Wie, gelijk zoovelen met Prof. Doedes, niet eens de mogelijkheid er van inzien, dat men Jezus liefhebben, dat men iets van hem verwachten kan, tenzij dan dat men in zijne ligchamelijke opstanding geloove, zij zullen gaarne den smaad dragen van zwak te zijn in hun geloof, zoolang zij op de Apostelen, zoolang zij op eenen Paulus kunnen wijzen, met zijn: ‘zonder de opstanding van Jezus is onze prediking, uw geloof en onze hoop ijdel.’ Maar zou het dan zoo ondenkbaar zijn, dat wij, na negentien eeuwen, een steviger, een meer geestelijken grond hadden gevonden voor onze gemeenschap met God en Christus, voor ons waarachtig geloof, voor onze blijde hoop, als wij namelijk, niet aan anderen, maar aan ons zelven hadden bevonden hoe ons gan-

sche bestaan met elken dag meer van het eeuwige als doortrokken wordt en onze ziel gedurig meer van den reinen Christusgeest in zich opneemt, naarmate zijn beeld in hooger zedelijke schoonheid voor ons zich openbaart, d.i. naarmate wij zorgvuldiger het toevallige van het wezenlijke, het tijdelijke van het blijvende, het toegevoegde van het oorspronkelijke in zijn leven hebben leeren afscheiden en met meer duidelijkheid in den aldus tot Christus vergeestelijkten Jezus het beeld onzer eigen bestemming hebben teruggevonden?

Hoe het daarmede nu ook gelegen zij, indien maar de theologen de historische en de religieuse zijde der kwestiën beter uit elkander wilden houden dan zulks geschied is in de besproken toespraak, zij zouden dan niet langer vruchtelooze pogingen aanwenden, om de miraculeuse opstanding van Jezus als historisch feit langs historisch-kritischen weg te bewijzen, maar liever zich tevreden stellen met een beroep op hunne religieuse behoefte, die zij bij duizenden Christus-belijders terugvinden, de behoefte aan een *Heer* van hun geloof, die tegelijk mensch en tegelijk meer dan mensch, die tegelijk ons in het sterflot gelijk en daarboven verheven is geweest. Wij nu zeggen: wat ook de historische kritiek in twijfel moge stellen, dit staat vast, dat de menschheid aan niemand dan aan Jezus, den aan het kruis gestorvene, hare opstanding te danken heeft; dat, of er ook nog anderen geweest mogen zijn van wie het heette: ‘zij zijn opgestaan uit hun graf, zij zijn ten hemel gevaren,’ alleen het geloof aan de opstanding van dezen Éénige wonderen heeft gewerkt en nog blijft werken tot op dezen dag; wonderen, die de hooge belangstelling van den geschiedvorscher evenzeer verdienen als de stille bewondering van alle vromen. ‘Le Jésus vraiment admirable,’ zeggen wij met Ernest Renan, in zijne ‘Études d'histoire réligieuse,’ p. 214, ‘est à l'abri de la critique historique; il a son trône dans la conscience, il ne sera remplacé que par un idéal superieur; il est roi pour longtemps encore. Que dis-je? Sa beauté est éternelle, son règne n'aura pas de fin. L'Église a été dépassée, et s'est dépassée elle-même; le Christ n'a pas été dépassé. Tandis qu'un noble coeur aspirera à la beauté morale, tandis qu'une âme élevée tressaillera de joie devant la réalisation du divin, le Christ aura des adorateurs par la partie vraiment immortelle de son être. Car ne nous y trompons pas, et n'étendons pas trop les limites de l'impérissable. Dans le Christ

évangélique lui-même, une partie mourra; c'est la forme locale et nationale, c'est le juif, c'est le galiléen; mais une part restera: c'est le grand maître de la morale, c'est le juste persécuté, c'est celui qui a dit aux hommes: Vous êtes fils d'un même père céleste. Le thaumaturge et le prophète mourront; l'homme et le sage resteront; ou plutôt l'éternelle beauté vivra à jamais dans ce nom sublime, comme dans tous ceux que l'humanité a choisis pour se rappeler ce quelle est et s'enivrer de sa propre image. Voilà le Dieu vivant, voilà celui qu'il faut adorer.'

Amsterdam, Februarij 1861.
A.D. LOMAN.

Hygieine.

Schat der Gezondheid, een tijdschrift voor alle standen, tot bevordering van volkswelvaart, door verspreiding van eenvoudige beginselen van gezondheidsleer en openbare gezondheidsregeling, en hunne toepassing op het individueel en maatschappelijk leven; onder Redactie van Dr. D. Lubach en Dr. L.J. Egeling. Te Haarlem, bij Zwaardemaker, 1ste-3de Jaargang.

> Si l'espèce humaine peut être perfectionnée, c'est dans la médecine qu'il faut en chercher les moyens.
> DESCARTES.

Drukt het bovenstaande motto eene bespottelijke aanmatiging of eene onomstootelijke waarheid uit?

Zeker zou er eene belagchelijke aanmatiging in doorstralen, indien men het woord ‘médecine’ in dien beperkten zin wilde opvatten, alsof zij alleen de ziekten leerde genezen, en, waar zij dat niet vermag, het lijden trachtte dragelijk te maken en de Euthanasie zocht te bevorderen. Maar eene verhevene waarheid wordt er door verkondigd, indien men aan den zin van dat woord de noodige uitbreiding geeft en van de geneeskunde ook nog, en wel bij voorkeur, de aanwijzing der middelen verwacht, waardoor de gezondheid niet alleen van enkele menschen in stand gehouden en bevorderd kan worden, waardoor het leven niet alleen van het individu aan intensiteit en extensiteit kan winnen; maar waardoor ook algemeene schadelijke invloeden kunnen afgewend en bestreden, waardoor aan geheele volkeren een krachtiger, gezonder en langer leven kan verzekerd worden.

Dit ruimere gebied is der geneeskunde reeds van nature aangewezen. Immers, zonder de kennis van het gezonde leven en zijne verschijnselen is geen juist begrip van het zieke leven denkbaar. De norm moet men kennen, wil men de afwijkingen kunnen beoordeelen. Zonder bekendheid met de wetten, waar-

aan het gezonde leven gehoorzaamt, of met de eischen, die het te zijner instandhouding verpligt is te doen, is het zieke leven niet wel te begrijpen en missen de middelen, die men ter bestrijding van ziekte, ter herwinning van gezondheid zou willen bezigen, hunne rationele basis. Hoe volledíger dus de physiologische notiën, des te ruimer het inzigt in de pathologie; hoe ruimer de hygieinische kennis, des te rationeler de therapeutische kunst; ja, hoe beter hygieinicus, des te degelijker, des te gelukkiger medicus.

Er zijn er, die de sanguinische hoop koesteren, dat de therapie te eeniger tijd in de hygieine zal opgaan. Moge die gulden eeuw ook nog in een onmetelijk ver verschiet verborgen liggen, moge het menschelijk geslacht ook al nog lange niet den cirkel voltrokken hebben, dien zijn ontwikkelingsgang zou moeten maken, om het weêr tot den vlekkeloozen paradijsstaat terug te brengen; moge het dan ook nog eeuwen lang aan ziekten en kwalen van allerlei aard ten prooi staan, waardoor het met smachtend verlangen naar de heelende hand of de genezende kruiden moet uitzien; toch blijft het doel grootsch en het streven edel, die kwalen en ziekten te *voorkomen*. - En in dien zin is het, dat men, zoo ooit, van de geneeskunde de verbetering en volmaking van het menschelijk geslacht mag verwachten.

Zoo niet van haar, van welke wetenschap, van welke kunst, van welke kracht dan? Immers, welke ook de invloed moge zijn, dien Wijsbegeerte en Godsdienst, dien Ethica, dien Oeconomia politica, enz., enz., op de beschaving, en veredeling van 's menschen geest en maatschappelijk leven kunnen uitoefenen; zij blijven magteloos ten goede, ja, leiden soms tot kwaad, indien zij hare lessen, door een ziekelijk individu, door een ontaard geslacht in het leven moeten doen treden. Een sterke maag, goed digererende ingewanden, krachtige spieren, regelmatig werkende zenuwen, gezond bloed, een wel georganiseerd hoofd, een warm hart - in één woord, alléén een volmaakt gezond mensch is in staat geheel en in alles normaal te gevoelen, normaal te denken, normaal te willen en het gedachte en het gewilde normaal in het leven te laten treden. - Slechts door eene juiste verhouding van alle zamenstellende deelen kan een schoon en goed geheel geboren worden; alleen de gelijkmatige zamenwerking van alle organen vormt een volmaakt organisme; alleen de geëvenredigde ontwikkeling van alle vermogens zou den

normaalmensch kunnen tot stand brengen. En dan - hoe krachtiger het ouderenpaar is, des te gezonder zal het kroost kunnen zijn. - Is dus ligchamelijke en geestelijke gezondheid de onmisbare voorwaarde voor het individu om *wel* te leven; zonder haar is voor de volkeren geen welvaart, geene ontwikkeling, geene volmaking denkbaar. Derhalve, wij zeggen het Descartes nogmaals na: Si l'espèce humaine peut être perfectionnée, c'est dans la médecine qu'il faut en chercher les moyens.

Groot-Brittannië heeft de waarheid van dit gezegde maar al te wel ingezien. Het heeft het pauperisme als den kanker erkend, die aan de welvaart van het volk en aan zijne ontwikkeling knaagt en eene opzettelijk daartoe ingestelde enquête leerde den *slechten gezondheidstoestand* der lagere Volksklassen als de oorzaak van dien kanker kennen. De regering, door het instellen van den *general board of health* en door de uitvaardiging van gezondheidswetten, - de burgers, door het vormen van gezondheids-commissiën en vereenigingen tot allerlei hygieinische doeleinden, beide werkten zamen om den vijand met kracht te bestrijden en de *openbare* gezondheidsleer in toepassing te brengen. Maar ook het schoone geslacht onttrok zich niet aan die algemeene weldadige beweging. Vrouwen uit den hoogeren en uit den middenstand vereenigden hare pogingen om de lessen der hygieine in de huisgezinnen ingang te doen vinden en zoo doende de *hygiène privée* tot ontwikkeling te brengen. Eene *Ladies national association for the diffusion of sanitary knowledge* kwam tot stand, die haar doel op eene wijze formuleerde te karakteristiek, dan dat wij de vertaling, ons daarvan door Dr. Allebé in het ‘Nederl. tijdschrift voor geneeskunde, 1860, blz. 740,’ gegeven, niet voor een gedeelte woordelijk zouden medededeelen: ‘Daar het een onbetwistbaar feit is, dat de ligchaamszwakte, ziekelijkheid en het vroeg sterven in dit land grootendeels het gevolg zijn van *vermijdelijke* oorzaken; maar daar het even onbetwistbaar is, dat er tot dus verre geene voorbehoedende maatregelen daartegen genomen zijn, met betrekking tot den leeftijd, de zeden en gewoonten der lagere klassen; - daar de stichteressen dezer vereeniging voorts van meening zijn, dat de oorzaak van de ziekelijkheid en van den kortstondigen levensduur der behoeftigen grootendeels gelegen is in *onkunde*, dat is, in volslagen onbekendheid met de algemeene (physiologische) levens- en

gezondheidswetten: stelt de Vereeniging zich ten doel deze onkunde te bestrijden, door:

1° gelegenheden te openen, waar onderwijzeressen op de scholen voor handwerkskinderen geheel kosteloos theoretisch en practisch onderrigt kunnen ontvangen in alles, wat betrekking heeft op de instandhouding der gezondheid; door afzonderlijke cursussen te geven over de bijzondere gezondheidsleer aan dames en gouvernantes; door aankomende kindermeisjes het practisch gedeelte van dit onderwijs te laten bijwonen.

2°. Door het schrijven, drukken en verspreiden van onderhoudende, bevattelijke, waarlijk practische tractaatjes over alles wat betreft de bewaring der gezondheid. De invloedrijke tractaatjes-litteratuur toch moet voortaan niet enkel voor de geestelijke, maar ook voor de stoffelijke belangen der menschen gebezigd worden.

3°. Door leesbibliotheken op te rigten, bevattende *populaire* geschriften over al de onderwerpen der Hygieine.

4°. Door populaire voorlezingen over die zelfde onderwerpen.

Alles wordt hier door vrouwen gedaan en op de eerste algemeene vergadering, den 19den Julij 1859 te Londen gehouden, werd door haar een verslag uitgebragt, waaruit bleek, dat reeds 32,500 exemplaren van gezondheids-tractaatjes door haar gedrukt en verspreid waren, handelende over de waarde van zuivere lucht, zuiver water, goed voedsel, gezonden drank, warme kleeding; over de gezondheid der moeders, over de behandeling der zuigelingen, over de vaccine, over de nadeelen der kinderwagentjes; over het zwemmen der vrouwen, enz., enz.; terwijl nog een tal van tractaatjes over allerlei onderwerpen, zoo als over minnen, gezonde woningen, ligchaamsbeweging, slaap, kleeding, inrijgen, baden, tanden, haar, enz., aangekondigd waren, wier opsomming reeds bewijst, hoe flink zij hare taak begrepen en opgevat hebben. Ware meesterstukken zijn daaronder, zoo als het opstel van S.R. P(owers), de assistente-secretaris, over de deelneming van de vrouw aan de gezondheidshervorming, waarin even welsprekend hare verpligting daartoe als haar invloed daarop geschilderd wordt. Dáár, in Groot-Brittannië, wordt de spreuk van Virgilius tot waarheid: novus et ab integro, saeclorum nascitur ordo. En hier in Nederland ....??? ‘Ten onzent’ (zegt Dr. Allebé) ‘interesseren de vrouwen zich voor het vrijkoopen van slaven in de Nieuwe Wereld, voor de Evangelisatie van volken, wier namen zij naauwelijks-ken-

nen; maar om voor *eigen* gezin op de *regte wijze en met zaakkennis* te zorgen, om in eigen woonoord mede te werken tot vermindering van physieke ellenden, die grootendeels het gevolg zijn van ongezonde leefwijs, om *levens* te redden in hare *onmiddellijke* omgeving, daar hebben zij nog geen erg in. - Geneesheeren, helpt! Leert die onkundigen haar pligt. Het is niet de wil, die haar ontbreekt, maar het inzigt.'

Dat inzigt aan het Nederlandsche volk in het algemeen te geven en dien wil te versterken, was het loffelijke doel, dat de Heeren Doctoren Lubach en Egeling, bij de oprigting van hun tijdschrift, reeds vóór dat Allebé's roepstem hunne ooren trof, voor oogen hadden.

Opende eens Pandora hare fatale doos, waaruit leed en ongemak over het menschdom werden uitgestort; hier zou daarentegen eene schatkamer geopend en voor iedereen toegankelijk gemaakt worden, waaruit men de middelen zou kunnen halen, om gezond, krachtig en lang te leven. Drie jaren lang heeft die schat zijne weldaden aan het Nederlandsche volk aangeboden en rondgedeeld, en nog heeft 'de Gids' er de aandacht van het publiek niet nader op gevestigd, of er zijn goed- of afkeurend oordeel over uitgesproken. Was het gemis aan belangstelling? was het laauwheid en flaauwheid, die hij zelfs bij anderen zoo scherp weet te hekelen, die 'de Gids' hier zoo lang lieten zwijgen? Moest dat zwijgen soms een blijk van afkeuring wezen? - O neen, in geenen deele. Referents sympathie althans, zoowel voor de Redacteuren, als voor hun streven, was levendig genoeg, om hem te bewegen ook zijnen naam aan hunne poging te leenen. Maar juist die levendige sympathie voor beiden, en de (wel is waar tot dus verre steeds verijdelde) hoop van die sympathie door de daad te laten blijken, weêrhielden hem althans zoolang er openlijk zijn oordeel over uit te spreken. Hij vreesde te zeer den schijn van camaraderie, van deelgenootschap aan eene société d'admiration mutuelle. Thans echter, nu hij zich 3 jaren lang van elken medearbeid heeft moeten onthouden, thans gelooft hij onpartijdig genoeg geacht te kunnen worden, om dien schijn te trotseren. Drie jaren zijn toch wel voldoende om hetgeen er uit die schatkamer van gezondheid uitgegaan is, met onpartijdigheid en naar waarde te beoordeelen.

Maar, vragen wij al aanstonds, had het Nederlandsche volk

behoefte aan dien schat? Was het tijdstip voor zijne uitdeeling juist gekozen? En het voorberigt geeft ons, onder den titel: *Wat wij willen*, daarop het voldoende antwoord. Dáár lezen wij: ‘Het mag een gelukkig teeken des tijds geacht worden, dat de gezondheidsleer in deze eeuw en vooral in de laatste jaren, meer en meer *begint* de aandacht te trekken èn van geneeskundigen èn van bijzondere personen èn van de regeringen.’ - *Begint* de aandacht te trekken... Ja, het is waar, de tijd schijnt bij ons langzamer voort te gaan dan elders. Vandaar dan ook dat de blijdschap der Redacteuren over dat teeken des tijds eenigzins getemperd werd door de erkenning, dat ons vaderland ten dezen aanzien (gelijk in menig ander opzigt) bij alle andere beschaafde landen achterstaat. Onbekendheid, onverschilligheid en vooroordeelen van allerlei aard staan nog de welgemeende pogingen in den weg, die van de zijde der geneeskundigen, van enkele meer met de gezondheidsleer vertrouwde personen, en van nog minder talrijke verlichte besturen ten algemeenen nutte worden aangewend. Het is een zonderling verschijnsel, te zonderlinger, omdat het hier ten slotte toch het welbegrepen eigenbelang van het individu zoowel als van de massa geldt, en omdat er toch wel ter naauwernood eenig verstandig mensch gevonden zal worden, die aan den overmagtigen invloed, aan het onberekenbare nut der hygieine, d.i. *van de leer om de gezondheid te bewaren en te bevorderen en zoo doende den levensduur te verlengen*, zal willen twijfelen. ‘Bien se porter n'est pas, comme on le pense communément, l'affaire du hasard; les lois, qui régissent la vie, sont simples et à la portée de toutes les intelligences. Ce ne sont pas ces problèmes ardus, que le médecin est appelé à resoudre au milieu des luttes acharnées, que la maladie engage avec la santé; - ce sont des phénomènes aussi calmes, aussi réguliers que ceux, que nous offre la plante la plus simple. Pourquoi chaque intéressé ne s'en occuperoit-il pas, quand les moyens de maintenir ce calme et cette régularité sont d'une application si facile?’ vraagt Dr. Burggraeve in zijne ‘Amélioration de l'espèce humaine,’ etc. Bruxelles, 1860. En wij vragen het met hem. Immers, prévenir vaut mieux que guérir. Niemand zal het willen ontkennen, en daarin moet juist de triomf van de gezondheidsleer boven de geneeskunst (in engeren zin) gelegen zijn. Met Leopold Durant - hoeveel onbeduidends en overdrevens hij overigens ook in zijne Hygiène

sociale et privée, etc., te berde gebragt heeft - zou men zelfs kunnen beweren: que l'influence, que l'hygiène exerce sur les moeurs et sur l'existence des populations, sur leur prospérité matérielle, sur le développement de leur moralité, *ne se discute plus*, parce qu'elle est d'une *frappante évidence*.

Innig doordrongen van dien niet genoeg te waarderen invloed, wilden de Redacteuren de beginselen der gezondheidsleer, zoowel der bijzondere als der openbare, onder de beschaafde lezers van allerlei standen verspreiden; de vooroordeelen, die tot de levensregeling in eenige betrekking staan, wilden zij in het ware licht stellen en bestrijden; fouten in de opvoeding en het onderwijs met den vinger aantoonen en verbeteren; de wetten, van wier naleving het behoud der gezondheid afhangt, wilden zij doen kennen; de plaats, die de geneeskundige wetenschappen in de maatschappij behooren in te nemen, de verhouding, die er tusschen de geneeskundigen en het publiek behoort te bestaan, wilden zij nader bepalen. Zoo doende begeerden zij, wat nu nog slechts voor enkelen eene waarheid is, in de overtuiging van het volk te doen overgaan; dat namelijk de waarde der geneeskunde voor de maatschappij niet (zoozeer, Ref.) daarin gelegen is, dat zij zieken geneest en verborgen kwalen ontdekt; maar dat zij eene hoogere roeping heeft, die tot nog toe te weinig is gevoeld en geschat, die namelijk, van te waken voor de gezondheid der maatschappij; eene roeping, in wier vervulling haar eigenlijke wezen, hare grootste kracht, hare verhevenste toekomst moeten gelegen zijn. ‘Quiconque vent être utile à ses semblables, doit unir ses efforts à ceux, que fait la science pour arriver a propager l'hygiène, pour supprimer les causes de corruption morale, pour faire disparaitre celles, qui peuvent porter atteinte à la constitution de l'individu.’

Daarom was het ook pligt van het tijdschrift, om zich niet slechts, ja zelfs *niet zoozeer*, tot de mannen van het vak te rigten, maar in het algemeen, en voornamelijk, voor beschaafde menschen uit alle standen begrijpelijk te zijn; beschaafde menschen, bij wie men, in weêrwil van hun levendig besef van het belang der gezondheid, zoowel van hunne eigene, als van die der geheele maatschappij, toch óf mindere bekendheid met, óf grootere onverschilligheid voor de eischen en wetten der gezondheidsleer moet onderstellen. Daarom moesten de Redacteuren voor hun tijdschrift de belangstelling zien te winnen van de leden der verschillende hoogere en lagere regeringscollegiën,

vooral van gemeentebesturen, die nu reeds zoo vaak geroepen worden omtrent zoo menig onderwerp te beslissen, dat met de gezondheid der individuën en der massa's in het naauwste verband staat en die vooral dan daarover een oordeel zullen moeten hebben, als eindelijk ook Nederland zich in het bezit van eene behoorlijke openbare gezondheidsregeling zal mogen verheugen.

Was het te verwonderen, dat door zulk een programma de sympathie van een dertigtal geneeskundigen, van enkele regtsgeleerden, staathuishoudkundigen en natuurkundigen al aanstonds in genoegzame mate werd opgewekt om van hen de toezegging hunner medewerking gereedelijk te verkrijgen? Neen, het kon bijna niet anders. De bijdragen waren dan ook weldra talrijk genoeg om de Redacteuren in staat te stellen, geregeld elke maand een nummer van hun tijdschrift in het licht te doen verschijnen. Talloos zijn de onderwerpen, die hier ter sprake gebragt zijn, sommige met meerdere, andere met mindere degelijkheid en volledigheid, maar toch altijd zóó, dat zij door elk beschaafd lezer konden begrepen worden, en dat het zuiver practische nut daarbij steeds in de oogen sprong. Waar dit voorname doel er door bereikt moest worden, is het van ons niet te vergen dat wij *al* die bijdragen hier bij name zouden vermelden. Nog minder zou het gepast en nuttig zijn ze afzonderlijk aan eene strenge kritiek te onderwerpen. Maar van den anderen kant kunnen wij den lust niet bedwingen een kort overzigt van het geheel te geven, bij enkele deelen een oogenblik langer te vertoeven en naar aanleiding daarvan ons eenige uitweidingen te veroorloven. De lezer moge er den rijkdom der stof, het gewigt der hygieine uit leeren kennen en zich er door genoopt gevoelen, niet slechts het tijdschrift aan te koopen, te lezen, zijne verspreiding te bevorderen, ja welligt door eigen bijdrage zijne belangrijkheid te verhoogen; maar ook en vooral de daaruit geputte kennis in het leven te doen treden, en in toepassing te brengen. Mogt dit met velen het geval zijn! Voorwaar, daarin zouden de Redacteuren de heerlijkste belooning voor hunne moeite kunnen vinden.

Leven en gezond zijn, ziek zijn en sterven, het is waar, zijn zamengestelde toestanden, onderworpen aan onveranderlijke wetten; zij zijn verschijnselen, afhankelijk van bepaalde invloeden; onverbiddelijke gevolgen van zekere oorzaken. Noch

het toeval, noch eenige bovennatuurlijke magt treedt hier buiten en boven de wet tusschen beiden. Het komt er dus in de eerste plaats op aan, die wetten, die invloeden, die oorzaken goed te kennen, om te weten hoe die wetten het geleidelijkst gehoorzaamd, hoe die invloeden geregeld, geweerd, geleid, hoe die oorzaken, zoo noodig, gewijzigd kunnen worden. Met de kennis hiervan (D^{r}. Egeling geeft ze u, D. II, blz. 105), met de opvolging der voorschriften, die de gezondheidsleer in staat is te geven, houden gezondheid en levensduur bijna overal gelijken tred. Wel klopt de dood zonder onderscheid aan de paleizen der rijken, even als aan de hutten der armen; - maar bij de laatsten klopt hij vaak zoo veel vroeger en onder zoo geheel andere omstandigheden, en ook bij de eersten komt zijn bezoek doorgaans te vroeg.

's Menschen dagen zijn geteld - het moge, cum grano salis opgevat, waar zijn; maar een determinisme, eene praedestinatie, die zelfs de verlenging van den levensduur der menschen, door middelen, die zij zelven in hunne hand hebben, uitsluit en als onmogelijk voorstelt, wordt door de geschiedenis, door de dagelijksche ervaring, door de wetenschap afdoende gelogenstraft. Elke verbetering van den bodem, elke doeltreffende wijziging in de voeding, elke zuivering van steden en woningen, in één woord, elke verstandige hygieinische zorg heeft verbetering van den openbaren gezondheidstoestand en vermindering van sterfte in haar gevolg. Met de barbaarschheid en onbeschaafdheid, met de volksellende en de armoede zien wij ziekten verminderen en epidemiën te niet gaan. Betere hygieinische maatregelen deden de pest uit Europa verdwijnen, kunnen de moordende kracht der Cholera breken, de verderfelijke heerschappij van den typhus knotten, de aanvallen der pokziekte magteloos maken, de verwoestingen der syphilis beperken.

Het is waar, niet de helft der menschen is *gezond* te noemen; bij slechts zeer enkelen is die gezondheid *volkomen;* maar ook naauwelijks één van de duizend, (wat zeg ik?) naauwelijks één van de tienduizend leeft volkomen goed en beantwoordt geheel aan de eischen zijner natuur. Naauwelijks 3 of 4 van de honderd sterven aan de eenige, physiologische, en als zoodanig ook onverbiddelijke oorzaak van den dood, d.i. aan uitputting door den ouderdom: en slechts 3 à 4 pCt. bereiken derhalve dien leeftijd, welken zij, onder geheel normale omstandigheden, volgens de wet der natuur, konden bereiken. Wel

verre hiervan sterven zelfs de meeste geborenen nog in den kinderlijken leeftijd. Ja, van de honderd geborenen zijn er na één jaar nog maar 70 of 80, en na 6 jaren nog maar 30 of 40 in 't leven, en van de jonge lieden beneden de 20 jaren is de sterfte zelfs nog grooter dan onder de 80 jarige grijsaards.

En zou men nu hierin een wijs wilsbesluit van de Voorzienigheid, eene onverbiddelijke wet van de natuur willen erkennen? Zou men in het eerste geval geloovig, ja zelfs lovend, moeten berusten en bij het andere werkeloos en magteloos ter neder moeten zitten? De statistiek moge het feit constateren, dat jaarlijks zooveel procent van onze medemenschen aan de tering wegkwijnen, of zooveel procent voor het geweld der cholera of van den typhus bezwijken. Maar dat feit is daarom nog geene wet; uit het feit op zich zelf kan daarom nog geene wet afgeleid worden. Dat van alle geborenen niet eens de helft den leeftijd van 20 jaren bereikt, bewijst nog niet dat dit zoo *moet* wezen. Neen, terwijl wij het overal ondervinden dat de natuur op bewonderenswaardige wijze aan onze behoeften te gemoet komt; terwijl wij overal in haar leven en ontwikkeling zien, zou de mensch meer dan eenig ander wezen aan eenen vroegen dood en aan een onoverzienbaar heir van kwalen ten prooi gegeven *moeten* zijn? Terwijl liefde en wijsheid ons als de voornaamste hoedanigheden van den Schepper van 't heelal worden gepredikt, zou Hij aan zoovele redelijke wezens slechts een kort en doelloos bestaan hebben willen schenken en het zaad in zijne ontwikkeling hebben willen smoren, de plant hebben willen knakken voordat zij bloeijen en vruchten dragen kon? De liefelijke poëtische voorstelling van God, den vader, die door den dood de menschen, zijne kinderen, weêr tot zich haalt, waartoe leidt zij ons in de toepassing, wanneer wij zien dat zoo'n oneindig grooter aantal kinderen en jonge menschen, dan grijsaards en afgeleefden van dagen tot Hem gehaald worden? Neen, wij zelven zijn het, die den dood zoo vrijelijk laten rondwaren en hem ongehinderd zijne offers laten kiezen. Onze onwetenheid, onze onverschilligheid, onze verkeerdheid en kwaadwilligheid zijn het, die de poorten voor hem openzetten en hem tot ons lokken. 's Menschen natuur (het is een waar woord) zou hem zekerlijk, wierd haar geen geweld aangedaan, slechts tot gezondheid en een lang leven, maar geenszins tot ziekte en een vroegen dood willen leiden. Ja, indien niet onvoldoende voeding, ongezonde

woningen, een ongunstige bodem, verbonden met allerlei fouten in de levenswijze, met bovenmatige inspanning en uitputting, met verdriet en zorgen, met armoede en ellende aan de eene, en onbeschaafdheid, zedeloosheid en onverstand aan de andere zijde; in één woord, indien niet de schuld der individuën en der groote maatschappij het leven bedreigde en den dood in de hand werkte, het heir van ziekten en kwalen zou geringer, de gezondheid steviger, de dood zeldzamer zijn of althans later intreden. Hoe onveranderlijk ook op zich zelven de wetten van leven en sterven zijn, toch kan de toepassing daarvan door de omstandigheden aanmerkelijke wijzigingen ondergaan. Zoo toch openbaart zich de sterfte anders in het Noorden dan in het Zuiden, te Parijs of te Londen; anders bij armen en bij rijken; anders bij hem, die volgens de lessen der Hygieine leeft, en hem, die ze willens en wetens verwaarloost, ja verkracht. Overal zijn de ziekten menigvuldiger en vaak heviger, overal is de sterfte grooter, waar de invloeden schadelijker, de omstandigheden, waaronder de mensch leeft, ongunstiger zijn. Aan dit verschil van omstandigheden is het toe te schrijven dat te Londen jaarlijks 1 van de 45, te Berlijn 1 van de 38, te 's Hage 1 van de 35, te Haarlem 1 van de 32, te Rotterdam 1 van de 29, te Amsterdam 1 van de 28, te Breslau en te Weenen 1 van de 25, ja te New-Orleans zelfs 1 van de 16 inwoners sterft. Die ongunstige omstandigheden moeten verbeterd, die verderfelijke invloeden moeten weggenomen en bestreden worden; want aan hen heeft men vooral het ontstaan en weelderig voortwoekeren te danken van klierziekte, knobbeltering, kanker, scorbuut, typhus, cholera, tusschenpoozende koortsen enz. enz., alle ziektetoestanden, die, als zij eens wortel geschoten hebben, zich maar al te vaak met onverzettelijke magt ontwikkelen en veelal te vergeefs door de therapie, de eigenlijk gezegde geneeskunst, bestreden worden.

Veelal te vergeefs, zeg ik, en deze onmagt heeft men der hippocratische kunst wel eens als het grootst verwijt voor de voeten geworpen, alsof zij niet reeds veel, niet reeds genoeg gedaan had, indien zij den mensch de middelen heeft aangewezen om vele dier kwalen te voorkomen of haren voortgang tegen te houden. Van niemand zal het gevergd worden, dat hij aan het water de eigenschap ontneme om nat te maken, aan het vuur die van te branden; maar van den geneesheer zou men kunnen eischen dat hij aan ongezonde oorzaken de ongezonde gevolgen

ontnam; dat hij den gulzigaard bewaarde voor de natuurlijke gevolgen van de overlading van zijn maag; dat hij de klierziekte niet liet ontstaan in spijt van ongezond voedsel en vochtige kelderwoningen; dat hij de koorts genas en voor altijd verdreef, in weêrwil van de moeraslucht en van haren natuurlijken, verderfelijken, koortsmakenden invloed? Een panacée tegen alle kwalen, al wordt het ook onder allerlei vormen, door duizend speculanten en kwakzalvers aanbevolen en uitgebazuind, zal er wel nooit gevonden worden, evenmin als een middeltje tegen tering, kanker, epilepsie, cholera, ja, waarom niet? tegen den dood. Maar eene goede gezondheidsregeling d.i. openbare en individuele zorg voor de gezondheid, verbetering van den maatschappelijken toestand, van de particuliere levens-omstandigheden, - in haar is de grootste kracht gelegen om millioenen voor ziekte en vroegen dood te bewaren.

Even dwaas en roekeloos als het is eerst dan de dijken te voorzien, als de vloed dreigt er overheen te slaan; even onbillijk als het is te eischen dat men het eenmaal gebeurde geheel ongedaan make, even onverstandig, even onregtvaardig is het van de geneeskunst te verlangen, dat zij alle kwalen geneze, die men zich zelven door roekeloosheid, onverschilligheid en onverstand heeft op den hals gehaald, maar waartegen zij, bij monde van de hygieine, genoeg gewaarschuwd, waartegen zij de voorbehoedmiddelen duidelijk genoeg heeft aangegeven. Prévenir est mieux que guérir. Leeren, waarschuwen, helpen kan zij hem, die hooren en volgen wil; maar voor het overige is zij in haar volle regt, indien zij den mensch toevoegt: aide-toi et Dieu t'aidera.

Moge zij zich dan ook al op deze wijze van alle verantwoordelijkheid tegenover den volwassen mensch ontslagen rekenen, niet alzoo tegenover den zuigeling, tegenover het kind, wiens intrede in de wereld, wiens eerste schreden op de levensbaan onder haar toezigt, onder hare leiding behooren plaats te vinden. Geene zorg gaat der Hygieine dan ook nader aan het harte, dan die voor de voeding van het pas geboren kind. ‘Wel, niets is eenvoudiger dan dat,’ zult gij welligt zeggen; ‘men heeft daarbij slechts den weg te volgen, dien de natuur zelve als 't ware heeft aangewezen.’ Het is zoo; maar kent gij dien weg genoegzaam, om hem alleen te kunnen bewandelen? En hoe dan te handelen, indien de natuur in deze eens in gebreke blijft, en het zogen, hetzij uit caprice niet

plaats vindt, of door andere omstandigheden onmogelijk gemaakt wordt? Zijt gij dan zeker genoeg van uwe zaak en zult gij het wagen het kind, volgens uw eigen inzigt en buiten het advies van uwen geneesheer om, aan eene andere voeding te onderwerpen? - Lees het opstel van Dr. Allebé over den invloed van het zogen en niet zogen der moeders op de sterfte harer zuigelingen (D. II, blz. 60), en gij zult schrikken voor de gevaren, waaraan gij den zuigeling blootstelt, indien gij hem willekeurig zijn natuurlijk voedsel onthoudt. Tot uwe waarschuwing zult gij het vernemen, dat in de Donaustreken van het koningrijk Würtemberg, alwaar het *niet zogen* bijna algemeen geworden is, 490 van de 1000 kinderen reeds in het eerste levensjaar komen te sterven, terwijl daarentegen in het noordelijke gedeelte van dit land, alwaar de moeders zich minder aan deze natuurwet onttrekken, slechts 320 van de 1000 zuigelingen het einde van het eerste levensjaar niet mogen bereiken. Maken daarentegen omstandigheden, van den wil der moeder onafhankelijk, het zogen onmogelijk, dan kunt ge van Dr. Evers (D. I, bl. 136) leeren, welke kunstmatige voeding het best de moedermelk kan vervangen, terwijl Dr. v.d.B. (D. I, bl. 280) u nog nader voor velerlei dwalingen in deze en vooral voor het te vroeg laten *meê-eten uit de pot* waarschuwt.

Eene andere dwaling in de verpleging van den zuigeling en van het kind wordt door Prof. Pruys v.d. Hoeven (D. II, bl. 231) bestreden; het is die, welke omtrent den invloed van warmte en koude op het kinderlijk gestel bij ons zoo algemeen heerschende is. De gevaren van beide uitersten, waarvan het mummiënachtig inwikkelen en overmatig broeijen door een nest van beëngende kleederen om het lijf, door een berg van lapjes en flepjes en mutsjes op het hoofd, door een aantal dekens in, en een dik wiegenkleed op de wieg, bij ons, als een treurig uitvloeisel van bakers-eigenwijsheid, algemeen plaats vindt, worden hier met weinige trekken aangetoond, terwijl daarbij met nadruk op het gewigt der huidcultuur door wasschingen gewezen wordt. Ja, wilt ge een beknopt en volledig en daarbij toch zoo onderhoudend overzigt over alles, wat de hygieine omtrent de huid leert, lees dan het opstel van Dr. Huët (D. III, bl. 353), een wezenlijk juweeltje in zijn soort, een model van popularisatie van een wetenschappelijk onderwerp. Daaruit zult gij niet alleen de zamenstelling van de huid leeren kennen, daaruit zal u niet alleen hare beteekenis, als *zin-*

tuig en als *werk*tuig voor het organisme blijken; maar het zal u tevens duidelijk worden, aan welke schadelijke invloeden zij is blootgesteld, door welke ziekten hare veronachtzaming gestraft wordt; maar ook welken weldadigen invloed hare cultuur door wasschingen, baden, koudwaterkuren op het geheele gestel kan uitoefenen, en welke zorg gij voor haar door kleeding en bedekking behoort te dragen.

Waarlijk, wij kunnen de lezing van dit pittig geschreven stukje, even als van dat van Dr. Godefroi (D. I, bl. 201) niet genoeg aanbevelen. Werden de uitmuntende voorschriften, daarin gegeven, beter nageleefd, ook de stad onzer inwoning zou zich weldra over eene zindelijkere, frisschere, lustigere, krachtigere bevolking mogen verheugen. Wij zouden hier het gering aantal badhuizen spoedig met ettelijke vermeerderd zien, die zich alle in voorspoed zouden verblijden. Wil men de behoefte daaraan leeren kennen, men heeft slechts (met den Heer Huët) eene wandeling te doen door de achterbuurten, vooral door de zoo sterk bevolkte Jodenbuurten, om van de verregaande onzindelijkheid van een groot deel onzer stadgenooten overtuigd te worden. En zou die onzindelijkheid niet veel, ja zeer veel tot de sterfte en tot den voortdurend sukkelenden toestand bijdragen, waaronder de arme voortdurend gebukt gaat? - Maar niet alleen de arme is het, die veelal en vaak onwillekeurig door gebrek aan water[1] tegen dezen eersten regel der gezondheidsleer zondigt, ook de handwerksman, ja, de hoogere klassen van ons volk, die het gebrek van water niet als reden van verontschuldiging kunnen bezigen, gaan aan hetzelfde euvel mank. Hoevelen, wij vragen het met den S., hoevelen zijn er niet, die, ja, hunne laarzen poetsen, hunnen jas schuijeren en *overal, waar het zigtbaar is*, schoon linnen dragen; - hoevelen (voegen wij er bij) zijn er niet, die de straten, gangen en vloeren schrobben, alsof men ze met een ander ligchaamsdeel dan met den geschoeiden voet moest aanraken, en die toch hun eigen huid, een deel van hun eigen ik, vuil en morsig laten, alsof de zindelijkheid slechts voor een ander en niet voor hen zelven verdiende in acht genomen te worden? Anderen veronachtzamen

1 Dr. Roëll zegt ergens: in koud water is een schat van gezondheid en kracht. Daarom gaf God het ruimschoots en *voor niet*. - Hoe waar dat gezegde ook elders moge zijn, tot Amsterdam strekt zich die milddadigheid niet uit; in Amsterdam kost het water - *centen*.

de zorg voor hun ligchaam, omdat zij (NB.) zich liever geheel aan die voor hunne ziel willen wijden! Alsof eene gezonde en reine ziel zich op haar gemak zou kunnen gevoelen in een ziekelijk en morsig ligchaam.

Wie uwer heeft het niet ondervonden, hoe een frisch bad, eene krachtige reiniging van het ligchaam opwekkend en verlevendigend werkt op ons gemoed? Hoe men zich onaangenaam gevoelt in een vuil pak en eene morsige huid? ja - laat ik het zeggen - hoe men zich dan min of meer schaamt voor zich zelf, terwijl na eene reiniging een verhoogd gevoel van eigenwaarde daarvoor in de plaats treedt? Laten wij het ons niet verhelen: beide, ziel en ligchaam, hangen naauw te zamen en, even als men onder eene gedrukte gemoedsstemming er ligter toe geraakt de zorg voor zijn ligchaam te veronachtzamen (wat bij de Israëliten zinnebeeldig door het laten groeijen van den baard, het scheuren der kleederen enz. bij rouw en boete werd uitgedrukt), evenzoo werkt de verwaarlozing van het ligchaam terug op ons gemoed; wij worden somber en gedrukt en ten slotte onverschillig, eene gemoedsstemming, die men zoo vaak waarneemt bij armen, die langen tijd door gebrek gedwongen waren de zorg voor hun ligchaam en in de eerste plaats voor hunne huid te verwaarlozen. ‘Maar waarom langer stil gestaan bij het water, als waschmiddel? Schrijf ik niet voor Hollanders, vraagt Huët, en behoeft men bij het van ouds door zijne netheid en zindelijkheid bekende hollandsche volk nog op reinheid aan te dringen? Wanneer wij het deden, was het slechts in het belang der gezondheid, en met het oog op deze roepen wij u allen toe: te water! te water!! te water!!!’

Nam men al deze wenken in acht, ook bij het jonge kind, wie zal het kunnen ontkennen, dat de kinderlijke leeftijd minder blootgesteld zou zijn, of althans minder gevaar te duchten zou hebben van die vreeselijke ziekte, waardoor zoovele kinderen ten grave gesleept worden? Wij bedoelen de pokken, waartegen wij zoo'n kostelijk preservatief bezitten in de vaccine. Moge die nooit volprezene ontdekking ook al niet te allen tijde volslagene immuniteit tegen de besmetting aanbieden; toch wordt hare kracht daardoor gebroken en verlamd, en worden hare treurige gevolgen er door gebreideld. En is het dan niet te bejammeren, dat onverschilligheid en vooroordeel van den kant der ouders, en laauwheid en een lakenswaardig laisser aller van den kant der regeringen, maar ook soms (wij mogen het

niet verzwijgen) traagheid van den kant der geneeskundigen de oorzaken zijn, dat de weldaden der vaccine niet zóó algemeen gewaardeerd en genoten worden, als men dit billijkerwijze zou mogen verwachten. Moest men toch dit jaar nog in de Memorie van toelichting op de rijksbegrooting, bij het hoofdstuk: koepokinenting, de klagt, ja de erge beschuldiging lezen, dat, blijkens de jaarlijksche verslagen van de prov. geneesk. commissiën en blijkens de statistieke tabellen van de verrigte koepok-inentingen, deze kunstbewerking zeer *onvolledig* en steeds *verminderend* verrigt wordt? Is dit zoo, dan is het geenszins te verwonderen dat de Schat der gezondheid op dit belangrijke onderwerp herhaalde malen de aandacht vestigde. Het is al wederom de volijverige Dr. Allebé, die in twee artikelen (D. I, blz. 177 en 193) de kwestie van vaccinatie en revaccinatie op eene wijze behandelde, zoo degelijk, zoo overtuigend, dat het ons niet zou verwonderd hebben, als ieder, die deze stukken mogt gelezen hebben, zich onverwijld tot zijnen geneesheer gespoed had met de bede, hem toch hoe eer zoo liever te revaccineren; ja, dat ieder gevaccineerde zijne dankbaarheid voor dit ‘heerlijke geschenk des hemels’ niet beter gemeend had te kunnen openbaren, dan door zijnen zedelijken invloed te bezigen om alle, hem bekende en niet gevaccineerde, kinderen aan die eenvoudige kunstbewerking te doen onderwerpen. Of spreken de cijfers niet luide genoeg, die ons leeren, dat in Ierland, waar de vaccine algemeen verwaarloosd wordt, in 20 jaren tijds, bijkans 100,000 menschen aan pokken stierven; terwijl in hetzelfde tijdsverloop, in het naburige Schotland, alwaar men de vaccine gestrengelijk handhaaft, de sterfte aan kinderziekte bijna = 0 was, of althans slechts uiterst weinig procenten van de algemeene sterfte bedroeg? Met Dr. Allebé zeggen wij: wie door zulke kolossale feiten niet overtuigd wordt, schijnt voor geene redelijke overtuiging vatbaar.

Maar om het even of hij zijne tegenstanders overtuigd heeft of niet, hij laat niet na ze met zijne argumenten te vervolgen en werpt hen ook nog de zoo luid ten gunste van de vaccine sprekende feiten en getallen van Dr. Lebert achterna (D. I, bl. 361), waaruit blijkt, dat de sterfte te Zurich van de niet gevaccineerden 42⅓ pCt. en van de gevaccineerden slechts ¾ pCt. bedroeg. Daarenboven vindt hij, behalve in meerdere, ook nog in Dr. Donkersloot eenen krachtigen bondgenoot, die de gewone uitvlugten, waarmede de zwakheid en onverschilligheid

der menschen zich ompantseren, met den geesel der satyre terugwijst. Het mag dus niet helpen of uw kind nog jong, nog zwak is, of het tandjes krijgt, of nog niet van de borst af is; *gevaccineerd* moet het worden, tenzij dan dat gij u het zelfverwijt van de ziekte of den dood van uw kind, of van de schending van zijn aangezigtje op den hals wilt halen, - waartegen gij geen ander argument dan eene ongerijmde, onzinnige religieuse opvatting kunt overzetten.

Doch het wordt tijd, dat wij van de huid afstappen en ons tot de daaronder gelegene spieren wenden. - Zoo ergens, dan geldt hier wel de spreuk: *oefening onderhoudt en baart kracht*. Zonder oefening wordt de spier minder gevoed en ontwikkeld en loopt gevaar in vetweefsel veranderd te worden. Zonder oefening wordt zij zwakker, wordt zij lam, tot zamentrekking ongeschikt en zoo doende buiten staat gesteld om de haar van nature in het organisme aangewezen rol naar eisch te spelen. Spierkracht heeft de mensch noodig om te kunnen arbeiden en weêrstand te kunnen bieden aan zoo vele nadeelige invloeden, waardoor hij steeds omgeven is. Zonder behoorlijke spierkracht wordt de moed vaak overmoed, het onafhankelijkheidsgevoel vermetelheid, het zelfvertrouwen zelfbedrog. Wilt gij het weten, wat door inspanning van het spierstelsel verkregen wordt; Dr. Allebé formuleert het in zijne uitstekende verhandeling over beweging en rust (D. III, bl. 225 en 257) aldus: ‘Zij bevordert den bloedsomloop, geeft meer diepte en energie aan de ademhaling, onderhoudt, ja, verhoogt de eigene warmte des ligchaams; zij wekt den honger op en maakt de spijsvertering gemakkelijk; zij verbetert de bloedsmenging en werkt de stofwisseling in de hand; zij bevordert de afscheidingen, verlevendigt de werkzaamheid der huid, werkt bedarend op het zenuwstelsel, ja, oefent zelfs invloed uit op de verrigtingen van den geest en van het gemoed.’ Zonder gevaar te loopen van wegens grof materialisme verketterd te zullen worden, kan men dezen laatsten invloed groot noemen. Zeller, Flemming, Ideler, Jessen en zoo vele andere uitstekende krankzinnigenartsen hebben dien aangetoond en de ervaring is dagelijks in staat hunne uitspraak te bevestigen. Vandaar dan ook, dat de meeste en zeker de beste krankzinnigengestichten, op ruimere of minder ruime schaal, de gymnastische oefeningen hebben ingevoerd en dat Dr. Everts voor zijne, in zoo vele opzigten voortreffelijke

inrigting Meeren-Berg er het ruimste gebruik van maakt en er de grootste waarde aan hecht. Het is dus niet ten onregte, dat Carl Euler, de beroemde *Turner*, in een afzonderlijk artikel (D. I, bl. 296) de gymnastiek als voorbehoedmiddel tegen zielsziekten schetst en aanbeveelt. - Doch keeren wij tot de spierbeweging terug. Hoe belangrijk, hoe noodig zij ook wezen moge, men denke ook hier aan het: *omne nimium nocet*. Het is waar, de vis inertiae, die den mensch ingeschapene kracht der traagheid, waakt er wel voor, dat hij eer door het *nimium* van rust dan door dat van beweging zondigt; maar toch is het noodzakelijk de gevolgen van beide nader te leeren kennen. Dr. Allebé heeft die behoefte erkend en daaraan in zijn zoo even genoemd meesterstukje van populaire voordragt op uitstekende wijze beantwoord. Eene reeks van raadgevingen hebben wij aan hem te danken, die alle betrekking hebben tot den aard, de hoeveelheid en de hoedanigheid der bewegingen, tot den tijd, waarop zij genomen moeten worden, tot de verschillende vormen van beweging (active en passive; - wandelen, dansen, zwemmen, paardrijden, reciteren, enz., enz.) en eindelijk tot de rust in den slaap; raadgevingen en wenken, die van zulk eene grondige kennis van al wat tot de beweging betrekking heeft, getuigen, dat zij niet genoeg ter behartiging aan ouders en opvoeders van de jeugd aanbevolen kunnen worden.

De leer der gymnastiek kan ten onzent geenen ijverigeren en verstandigeren apostel aanwijzen dan Dr. Allebé. Met onverdroten inspanning heeft hij haar zoowel practisch (wie kent in Amsterdam niet de voortreffelijke gymnastiekschool op de Westermarkt?) als theoretisch bij ons volk ingang zoeken te verschaffen. Met dat doel verrijkt hij zoo dikwerf den Schat der gezondheid, en geeft als zijne bijdrage daartoe nu eens, in een 30tal aphorismen en leerstellingen, zijne ervaringen en voorschriften omtrent physische opvoeding en gymnastiek (D. II, bl. 59), dan weder biedt hij ons de wapenen, om òf allerlei vooroordeelen te bestrijden, waardoor men hare algemeene invoering tracht te bemoeijelijken, zoo als omtrent het levensgevaar, waaraan zij de kinderen zou blootstellen (D. I, bl. 65), òf om beschuldigingen te weêrleggen, zoo valsch en ongerijmd als die, dat zij den geest der leerlingen ongeschikt zou maken tot leeren (D. II, bl. 359). Waar wij over dit onderwerp iets van zijne hand vinden, altijd spreekt eene krachtige overtuiging uit zijne woorden, zijn zijne argumenten klaar, bevattelijk en afdoende.

Van harte wenschen wij hem toe, dat hij de zegepraal van de uitmuntende zaak, die hij met zooveel kennis en ijver voorstaat, nog volledíger moge aanschouwen. Eene belangrijke schrede tot dien eindelijken zegepraal zien wij reeds in de meer algemeene invoering van de gymnastiek op de scholen en den onmiskenbaren vooruitgang dezer wetenschap en kunst in ons land zijn wij ongetwijfeld grootendeels aan Dr. Allebé verschuldigd. Trouw wordt hij in zijne pogingen door velen bijgestaan. Ook het tijdschrift levert daarvan menig sprekend bewijs. Zoo toch vinden wij (D. I, bl. 42) een voortreffelijk, door Dr. L. uit het hoogduitsch vertaald stukje: over het loopen en leeren loopen der kinderen, - en voorts van de hand van den werkzamen mederedacteur Dr. Lubach eene beschouwing van de gymnastiek in Nederland, haren toestand en hare wenschen (D. I, bl. 5), en later nog een opstel over de wenschelijkheid van hare invoering op de scholen (D. I, bl. 343), terwijl Dr. Bs. dit onderwerp in D. III, bl. 171, nog nader toelicht en Dr. Egeling ons een belangrijk stukje van Schreber, over de houding der kinderen bij het zitten mededeelt (D. I, bl. 373).

Men ziet uit die weinige aangehaalde opstellen, dat van alle kanten bijdragen tot dit belangrijk gedeelte van de opvoedingsleer in den Schat der gezondheid worden aangebragt. -

Diep doordrongen van de waarheid, dat de reformatie van het menschdom met het jeugdigere, met het opkomend geslacht moet begonnen worden, konden de redacteuren niet anders dan bij voorkeur hunne aandacht schenken aan alles, wat tot die opvoeding en opleiding van de jeugd betrekking heeft. Vandaar dan ook, dat de scholen herhaaldelijk het onderwerp hunner opstellen uitmaken. Dr. van Capelle beschouwde ze uit een algemeen hygieinisch oogpunt en somde zijne grieven op tegen de te kleine, overvulde, slecht geventileerde lokalen, waarin de kinderen te lang achtereen moeten zitten en hunne hersenen te veel moeten vermoeijen (D. I, bl. 129). Dr. Godefroi lichtte dat onderwerp nog nader toe en toonde het ontoereikende van de zorg aan, door de wet op het lager onderwijs voor de gezondheid der scholieren genomen (D. II, bl. 33). Van den anderen kant stelde Dr. Egeling de voordeelen eener goed geventileerde school in een helder licht (D. I, bl. 208) en wees, naar aanleiding van het te Rotterdam voorgedragene bouwreglement, op de eischen, die bij het bouwen en inrigten van

schoollokalen niet uit het oog verloren mogen worden (D. II, bl. 282).

Nadat Dr. E. Buchner omtrent een 22tal schoolvertrekken in de gemeente N.N. aangetoond heeft, hoe ongunstig hun toestand ten opzigte van cubiekinhoud, bevolking, ventilatie, privaten, enz., genoemd moest worden (D, III, bl. 383), zal het ons wel niet meer verwonderen, dat Dr. v. Capelle, naar aanleiding van het rapport eener Commissie uit den Amsterd. Gemeenteraad, zijne voorstellen tot verbetering der openbare schoollokalen te Amsterdam nader formuleerde (Dl. III, bl. 177); voorstellen, die waarlijk niet onbescheiden of overdreven genoemd kunnen worden, wanneer men ziet (D. I, bl. 350), dat 473 Paedagogen, die in 1858 te Weimar zamengekomen zijn, om over de belangen van het onderwijs te spreken, in hunne eischen aan de school omtrent de zorg voor de gezondheid van de leerlingen zoover meenden te moeten gaan, dat de onderwijzers zelfs verpligt zouden worden om door lessen over het menschelijke organisme de jeugd genoegzaam in te lichten, dat zij zelve zou kunnen onderscheiden wat nuttig en wat schadelijk voor de gezondheid geacht moet worden. Die eisch moge overdreven zijn, het doel, dat men er zich meê voorstelde, moge langs dezen weg niet bereikbaar wezen, zeker pleit het toch voor de krachtige overtuiging van zoo vele opvoeders der jeugd, dat de ligchamelijke belangen van de kinderen bij hunne opvoeding en bij hun onderwijs meer in het oog gehouden moeten worden, dan in ons land doorgaans het geval is, waar men er zich vaak bij uitsluiting op schijnt toe te leggen om den leerling binnen den kortst mogelijken tijd het grootst mogelijke aantal zaken (*noties*, durf ik niet eens te zeggen) in te stampen.

Dat ongelukkige *instampen* werd reeds door Mr. C. Vosmaer op billijke maar scherpe wijze gehekeld en met klem en nadruk werd door hem er tegen gewaarschuwd, dat men toch van de elasticiteit der hersenen geen al te groot denkbeeld zou koesteren, alsof zij straffeloos, even als magazijnen, opgevuld konden worden, terwijl men ze slechts tot eigen werkzaamheid behoorde te prikkelen en in het zelfdenken behoorde te oefenen. Het gevaar van dat *instampen* is toch waarlijk niet gering te achten, Niet slechts dat daardoor een ijdel, ongeordend en onvruchtbaar weten ontstaat; niet slechts dat die overmatige inspanning van het geheugen al vroeg door zijne afstomping gevolgd wordt; niet slechts dat het oordeel, waar-

door de verstandige en wèl opgevoede mensch zich bovenal moet onderscheiden, daarbij werkeloos blijft en weinig geoefend wordt; maar die eenzijdige, onverstandige vorming van den geest wreekt zich ook nog op velerlei andere wijze, soms zelfs op ligchaam en geest beide. Wil men daarvan een voorbeeld, men leze wat Dr. van Hasselt ons naar aanleiding van een opstel van Dr. Güntz (der Wahnsinn der Schulkinder) in het III^{de} deel, bl. 136, mededeelt. Dáár zien wij, door eene ware geschiedenis, al zijn zij ook met wat al te levendige kleuren geteekend, de gevaren geschetst, welke die verderfelijke zucht, om de kinderen te vroeg *knap te maken*, met zich sleept.

Bieden onderwijs en wetenschap den mensch het voedsel voor den geest, waardoor deze zich ontwikkelen en in kennis winnen moet; kan zoo doende de intellectuele opleiding van het individu niet geheel aan de contrôle der hygieine onttrokken worden, haar invloed en toezigt zijn ruimer, dáár, waar het meer de belangen van den stoffelijken mensch geldt. En die stoffelijke mensch hangt in de eerste plaats van zijne levensmiddelen af. Door hen moeten de krachten ondersteund, de gezondheid bevorderd, het leven onderhouden worden. Vandaar dan ook, dat geene behoefte door mensch of dier dringender en onweêrstaanbaarder gevoeld wordt, dan die aan levensmiddelen, aan spijs en drank; maar vandaar dan ook (het doet ons leed voor het menschdom, dat wij het er terstond op moeten laten volgen), vandaar dan ook, dat de winzucht der individuën op de vervulling dier behoefte met zooveel graagte gespeculeerd en allerlei vervalschingen met zooveel scherpzinnigheid uitgedacht heeft. Nu eens zoekt zij de duurdere bestanddeelen dier levensmiddelen door goedkoopere te vervangen; dan weder door toevoeging van allerlei stoffen schijnbaar hunne kwaliteit te verbeteren. Altijd wordt de waarde, deugdelijkheid en kracht der levensmiddelen daardoor verminderd. Maar soms geschiedt die vervalsching met schadelijke zelfstandigheden, door wier gebruik, na korteren of langeren tijd, de gezondheid ondermijnd, het leven in gevaar gebragt wordt. Aan de Hygieine is het wederom opgedragen die vervalschingen door behulp van Microscoop en retort, of waardoor dan ook, te ontdekken, het publiek daarvoor te waarschuwen en maatregelen te beramen en voor te stellen, waardoor het bedrog geweerd en de bedriegers gestraft kunnen worden.

Ziet men wat in andere landen, Engeland, Frankrijk, België daaromtrent reeds verrigt is; welke hoogte dáár, niet slechts de kennis van die vervalschingen zelve en van de middelen om ze op te sporen bereikt heeft, maar tot welk eene volledigheid de wetgeving op dit punt geklommen is, dan behoeft het ons geenszins te verwonderen, dat ook de schat der gezondheid aan dit onderwerp een tal van opstellen gewijd heeft, waarvan in de eerste plaats dat van den ijverigen redacteur Dr. Egeling verdient vermeld te worden (D. I, bl. 19). Wel droeg men ook hier te lande kennis van die kwade praktijken, die elders door groot- en kleinhandelaren met de vervalsching der levensmiddelen gepleegd worden; maar in ons goede Nederland waande men zich, zoo als de S. zegt, *schotvrij* en vond het alleen wel aardig die berigten onder het genot van een kopje geurige, echte Chineesche thee, met melk van onze beroemde hollandsche koeijen, te lezen, zeker als men was, dat de goede trouw van den Nederlandschen handel elk bedrog zou verfoeijen en de Nederlandsche handelaar zich nimmer op zoo ongeoorloofde wijze zou verrijken. Maar het moge waar zijn, dat bij ons het bedrog niet op zoo ruime schaal, op zoo brutale wijze als elders gepleegd wordt; het is dus mogelijk, dat de vervalschingen ten onzent niet zulke nadeelige gevolgen hebben als elders, doordien daartoe minder schadelijke stoffen gebezigd worden en die vervalsching zich tot onschuldige vermengingen en verdunningen bepaalt; maar zeker is het, dat waakzaamheid in deze pligt blijft, ne res publica quid detrimenti capiat. Men zoeke slechts, en ook bij ons zal men vervalschingen bij de vleet vinden. Te Alkmaar, Middelburg, Zierikzee, Utrecht, Leiden, Haarlem vond men ze van het brood, dat met blaauwen vitriool, met zwaarspaath, met aluin vermengd was. Te Leiden vend Prof. v.d. Boon Mesch van de 27 roggebrooden, van verschillende bakkers gekocht, 24 door middel van zemelen en grint vervalscht. - De vervalsching van de melk, hare vermenging met water, is eene zoo algemeene praktijk, dat de melkboer er bijna geen kwaad meer inziet. De Rotterdamsche gezondheidscommissie vond van een honderdtal proeven van melk slechts vier van goede hoedanigheid. Elf proeven konden niet als opzettelijk vervalscht beschouwd worden; maar de overige vijf-en-tachtig moesten worden afgekeurd. Zoo vindt men voorts bij ons de krenten door smakelooze, gedroogde blaauwe bessen vervangen, den azijn door zwavelzuur, de suiker door

meel, de stroop door zand, de poederchocolade door saleb, het meel door gips, de thee door allerlei andere bladen, door catechu en campechehout, den wijn door water, door spiritus en kleurstoffen en, wie weet het niet? zelfs het anijszaad door dollen schierling vervalscht en daarmede vermengd.

Hoe onmisbaarder de voedingsmiddelen, des te verderfelijker en schadelijker de vervalschingen. En waaraan heeft de mensch bijna meer behoefte, welk voedingsmiddel heeft meer beteekenis voor hem, dan het brood, dat plantaardige voedsel bij uitnemendheid, ook wel de staf des levens genoemd, waarvan Dr. Allebé ons (D. III, bl. 312) met de verschillende soorten en bereidingen bekend gemaakt heeft? - Welke drank is er, na het water, algemeener; welke is voedzamer dan de melk, die teregt de spijs en drank der kinderwereld genoemd wordt, en die (lees Roëll's opstel: Melkfabrieken en Melkvervalschingen, D. II, bl. 87) toch op zoo ruime schaal aan vervalsching onderhevig is? En dan het vleesch - moge het ook al niet voor vervalsching vatbaar zijn, toch kan er een schandelijk bedrog meê gepleegd worden en vereischt het evenzeer het toezigt der Hygieine, dat door haar niet beter uitgeoefend kan worden, dan door de oprigting van slagthuizen, wier nut en voordeel door Mr. W.R. Boer (D. II, bl. 257) op volledige wijze wordt aangetoond. Want nu eens vindt er eene onschuldigere verwisseling van het vleesch van verschillende diersoorten plaats; dan weêr tracht men vleesch van zieke dieren voor dat van gezonde te laten doorgaan. Hoe vele dieren sterven niet jaarlijks aan besmettelijke ziekten? En zal men nu dat vleesch voor de voeding van mensch en dieren moeten verloren laten gaan? Is het als schadelijk voedsel te verbieden? Ziedaar eene vraag, die op de tegenstrijdigste wijze beantwoord is geworden en den ijverigen Dr. Thijssen te Arnhem aanleiding gegeven heeft tot het schrijven van een stuk (D. II, bl. 302), rijk aan daadzaken en lezenswaardig van inhoud.

Doch reeds genoeg, om de belangrijkheid van dit onderwerp voor de Hygieine aan te toonen, en ons met blijdschap de vele, nu eens kortere dan weêr langere stukken te doen begroeten, die ons over de voedingsmiddelen in den Schat der gezondheid geboden worden. Alomme heeft dit onderwerp de belangstelling gaande gemaakt, en de stoot, door genees- en natuurkundigen in deze gegeven, is geenszins spoorloos verloren gegaan. Amsterdam bezit sedert 19 Maart 1858 eene ver-

ordening omtrent de keuring der levensmiddelen en, sedert 1 Julij van dat jaar, een collegie van wetenschappelijke keurders, welks verhandelingen ons (D. III, blz. 349) in uittreksels worden medegedeeld en die wel in staat zijn den lezer eenen hoogen dunk van het gewigt zijner werkzaamheden te geven.

Het zijn intusschen niet alleen de vervalschingen der levensmiddelen, waarmede de Hygieine zich bezighoudt; ook het gebruik daarvan behoort tot haar domein. Het misbruik, het overmatig gebruik wordt door haar bestreden. Gorden de predikanten zich ook in ons land bij digte drommen aan tot dien strijd tegen den jenever, met het oog op 's menschen ziel en zaligheid; de geneeskundigen dekken hun de flanken en verklaren hem den oorlog, door hem den moordenaar van 's menschen leven en gezondheid te noemen. Wilt gij een der dapperste strijders leeren kennen, lees het opstel over *onze dranken* van Dr. Fabius in uittreksel (D. III, blz. 393, of nog liever in zijn geheel, bij Witkamp te krijgen), waarin hij met alle hem ten dienste staande wapenen (en het zijn er vele van ernst en satyre, van wetenschap en phantasie) dien aartsvijand des menschdoms bestrijdt. En de warme dranken, hun misbruik en nadeel, al werden zij door Dr. Fabius niet vergeten, mogten wel in den Schat der gezondheid wat meer en scherper behandeld zijn. Dr. Roëll zegt er intusschen kort maar krachtig van: warme slappe drank geeft, even als de sterke drank, slappe magen, slappe armen, slappe beurzen en - kwade humeuren. - Maar ook de wijn, al is het dat hij er bij Doctor Fabius, en teregt, nog al genadig afkomt, wordt in den Schat der gezondheid niet gespaard en zijn dagelijksch gebruik door den Hoogleeraar Pruys van der Hoeven om verschillende redenen afgekeurd, terwijl Dr. Polijn Büchner (D. II, blz. 83) onze gastmalen aan eene scherpe kritiek onderwerpt en hunne ondoelmatigheid en ongezondheid met tal van argumenten staande houdt.

Doch de mensch leeft niet alleen om te eten en te drinken. Als maatschappelijk wezen moet hij ook werken, een beroep uitoefenen en zich voor zijne medemenschen verdienstelijk maken. - En heeft de Hygieine zich daarmede ook al te bemoeijen? Ja wel degelijk; want groot is de invloed, dien verschillende beroepen op de gezondheid en de sterfte der individuen uitoefenen. Vooral de Franschen hebben dit onderwerp met veel

studie en zaakkennis behandeld en menigen onschatbaren practischen wenk daaromtrent gegeven. Van hoeveel beroepen is de duurzame invloed niet bijna onvermijdelijk nadeelig? Men denke slechts aan de loodwitfabrieken, aan de schilders met hunne loodkolieken en verlammingen; aan de suikerbakkers met hunne cachectisch bleeke kleur; aan de sigarenmakers met hunne geprikkelde borstorganen; aan de timmerlieden met hunne hooge ruggen; aan de scheepstimmerlui met hunne doove ooren enz. enz. Ja, voor een paar jaren is in Frankrijk door Doctor Duchesne een zeer lezenswaardig werk geschreven, getiteld: Des Chemins de fer et de leur influence sur la santé des mécaniciens et des chauffeurs, waarvan ons (D. I, pag. 116) een kort uittreksel wordt gegeven, dat de ervaringen bevat, die men omtrent dit punt in de laatste jaren verkregen heeft, waartegen echter Dr. Devilliers wederom allerlei bedenkingen heeft in het midden gebragt.

Voor ons echter belangrijker dan deze strijd, is een klein opstel van Dr. Allebé (D. II, blz. 62), een uittreksel van het 14de jaarlijksche report of the Registrar general, waaruit blijkt dat van een dozijn beroepsbezigheden, waarover de statistieke berekening loopt, die van en herbergier tot de ongelukkigste sterfteverhouding aanleiding geeft. Er sterven namelijk jaarlijks 28,34 herbergiers van de 1000, terwijl slechts 11,99 van de 1000 pachters kwamen te overlijden. Hoe het zij, dit thema, de keus van een beroep, verdient zeker al onze aandacht, hetzij om het kwaad, daaraan verbonden, zooveel mogelijk te voorkomen of weg te nemen; hetzij om bij tijds eenig beroep te ontraden, dat eene sluimerende ziektekiem tot ontwikkeling zou kunnen brengen. Hier toch is het de zittende levenswijze, dáár de al te veelvuldige beweging, hier de te sterke inspanning van hoofd, dáár van andere ligchaamsdeelen, hier de bedorvene lucht, dáár de dagelijksche handtering van schadelijke stoffen, die langzamerhand eene zekere ziekelijke rigting aan de functiën kunnen geven, de organen in zekere abnormale toestanden kunnen verplaatsen, waartegen de hygieinist moet waarschuwen en waken, of die de geneesheer moet trachten weg te nemen.

Nog algemeener echter dan het beroep, oefenen onze woningen invloed op onze gezondheid uit. Te regt maakte dan ook de helaas! aan zijne vrienden en aan de wetenschap te vroeg ontrukte en nog altijd opregt betreurde Dr. de Bordes *onze*

woningen tot een onderwerp zijner opzettelijke studie, en leverde ons het resultaat daarvan in twee zaakrijke artikels (D. II, bl. 193 en 225). Leest die, en het zal u duidelijk worden, hoe noodzakelijk goede bouwreglementen voor de bevolking eener stad, ja voor elke familie zijn. Gij zult het nadeel van onze enge straten met hare hooge huizen en dompige kelders met schrik leeren kennen, vooral indien gij daarbij de statistiek dier kelderwoningen, die ons Dr. v. Capelle met overtuigende cijfers mededeelt (D. III, bl. 129), wilt raadplegen. Gij zult met dankbaarheid uwe belastingpenningen naar den ontvanger brengen, als gij de voordeelen overweegt, die de bestrating, het onderhouden van riolen en grachten èn voor uw gemak èn voor uwe gezondheid afwerpen, terwijl zoo vele steden in het Oosten, zelfs Constantinopel, daarom grootendeels zoo vaak door vreeselijke ziekten geteisterd worden, omdat zij niet bestraat zijn; in tegenstelling van Manchester, alwaar eene betere bestrating en eene zorgvuldigere inrigting der riolen van 20 straten de sterfgevallen van 110 al dadelijk op 90 deden verminderen. Ja, het is voorwaar geen willekeur, geene hatelijke belemmering der individuele vrijheid, die zoovele bepalingen omtrent de hoogte der huizen, inrigting der kamers, plaatsing van deuren, enz., in de bouwreglementen van vele steden in het leven riep, maar gepaste en noodzakelijke zorg voor gezondheid en leven der ingezetenen. Er is zooveel, waarop hierbij gelet moet worden: de stof, waaruit de muren te bouwen zijn, de inrigting der fundamenten, de plaatsing der secreten, het aanbrengen der vensters, de ligging der trappen, de wijze van luchtverversching, van verwarming, verlichting, de toevoeging van binnenplaatsen en tuinen; in één woord, alles kan zoo ingerigt worden, dat het òf der gezondheid schade kan aanbrengen, òf elk nadeel van zamenwoning kan voorkomen.

Door niets wordt die invloed der woningen op de gezondheid in een helderder licht geplaatst, dan door de statistiek van die ondoelmatige verblijven te Amsterdam, die men kelderwoningen belieft te noemen, maar die door v. Capelle teregt kweekplaatsen van bloedarmoede, koorts en waterzucht genoemd worden, en inderdaad moordholen voor leven en gezondheid zijn. Of zijn zij dat niet, wanneer wij zien, dat van de bewoners van huizen en kamers 0,95, en van die van kelders 1,37 pCt. bezweken? Voorts dat van de kinderen beneden de 10 jaren 52,4 pCt. in kelders en slechts 25,0 pCt. van kamers en huizen

stierven? eindelijk dat de oudste der overledenen in huizen of kamers 87 jaren werd, de oudste in kelders daarentegen slechts eenen 71jarigen leeftijd kon bereiken? dat ten slotte in kelders 31,5 pCt. der kinderen aan uittering bezweken en slechts 5,2 pCt. in de overige woningen? Mogen nu ook al andere momenten, zoo als minder goede voeding, meerdere armoede enz. het hunne er toe bijgedragen hebben, om zoo'n ongunstig resultaat tot stand te brengen, dan toch blijft zijn hard oordeel over deze voor menschen ongeschikte verblijven niettemin volkomen geregtvaardigd.

Het zijn echter niet alleen de kelders, die in dit opzigt onze aandacht verdienen; ook de kleinere woningen kunnen door hare ongeschikte ligging en inrigting verderfelijk voor de bewoners en eene rijke bron van besmetting en ziekte voor eene geheele bevolking worden. Dr. H.J. Broers bewijst ons dit in zijn goedgeschreven Artikel (D. I, blz. 101), en geeft ons daarbij tevens de middelen aan de hand om in dat gebrek te voorzien, ja wijst zelfs met cijfers op de financiële voordeelen, die uit eene verbeterde en goed-georganiseerde inrigting der arbeiders-woningen getrokken kunnen worden.

Wat in die kelderwoningen wel het allermeest ontbreekt, is: *licht en lucht;* waar het in die kleine woningen wel het meest op aankomt, is: *lucht en licht*. De behoefte aan beide, voor den mensch bijna even zoo gebiedend als die aan spijs en drank, wordt door Dr. E.C. Buchner (D. I, blz. 74 en 161) in twee artikelen besproken. Daarin wordt u hun invloed op den mensch met treffende voorbeelden aangetoond; daarin kunt gij de bestanddeelen leeren kennen, die eene voor de ademhaling geschikte lucht behoort te hebben; daarin worden u de omstandigheden aangewezen, waaronder, en de voornaamste stoffen opgesomd, waardoor zij zoo vaak in steden en woningen verontreinigd wordt. ‘Gezonde spijzen,’ zoo eindigt de S. zijn laatste opstel, ‘zijn zonder tegenspraak hoogstbelangrijk -, maar de lucht is de edelste levensspijs, en wij zeggen niet te veel, wanneer wij beweren, dat het grootste aantal der kinderen deze spijs in eenen staat ontvangen, die door aanhoudendheid hun eene slechte bloedmenging verschaft, op hunne ademhalings-werktuigen verderfelijk werkt en in deze den grond legt tot hoogst gewigtige aandoeningen; dat hun spierstelsel daardoor verzwakt en hun zenuwstelsel eene prikkelbaarheid verkrijgt, die men bij kinderen vooral niet gering mag achten.

Men houde in het oog, dat de kinderen het opkomende geslacht uitmaken, dat hetgeen aan hen verzuimd of misdaan wordt, door de nog plaatsgrijpende ontwikkeling, mede overgaat in het gansche volgende leven; dat ziekelijke kinderen van rijke en welgestelde ouders, volwassen zijnde, eene betreurenswaardige maatschappij vormen, en de kinderen der mindere standen door zoodanige onachtzaamheid voor hun volgend leven eene inschrijving ontvangen op het grootboek der nationale arm- en ziekenverzorging.'

Nergens wordt dat gemis aan zuivere lucht meer gevoeld dan in de meeste slaapkamers, niet slechts in de overbevolkte kleine woningen der armen, maar vaak ook in de huizen der rijkeren en welgestelden. Systematisch wordt dáár tegen eene der voornaamste regelen van de hygieine gezondigd, en met opzet wordt die zonde reeds bij den zuigeling begaan. Wat hoort men hier en overal! Zijn de vensters wel digt? is de deur wel gesloten? Doe de gordijnen van het bedje toch toe, het kindje mogt koû vatten! 'Is 't niet, moedertje!' vraagt Dr. Heije teregt, 'alsof gij zeidet: pas op dat het kindje niet eet; zorg toch dat het verhongere, het mogt anders zijn maagje eens overladen. O! men vrage het zich eens af: hoe lang de mensch wel in zijne slaapkamer vertoeft? hoeveel tijd van zijn leven hij in zijn bed doorbrengt? Een zuigeling ⅔, een kind ½, à ⅓, een mensch gemiddeld ⅓ of ¼ van de 24 jaren. Wie alzoo 60 jaren oud wordt, was door elkander berekend 15 à 20 jaren in zijne slaapkamer en in zijn bed. - Zet daarom deur en vensters toch open; schuif 's nachts de gordijnen toch weg; gij ziet alle bleek van licht- en luchthonger.'

'O! als een vischje in het water; - wat klinkt dat behagelijk, maar dan meent men immers toch geen stinksloot! - als een mensch in de lucht.... maak de toepassing.' - Ja, maak de toepassing, en huiver, wanneer gij uit het uitvoerige en vlijtig bewerkte stuk *over goten en riolen* van Dr. Kool (D. III, blz. 97), (aan wiens onvermoeiden ijver wij nog twee belangrijke stukken over het begraven te danken hebben, waarin ons een schat van wetenswaardige bijzonderheden wordt medegedeeld (D. III, blz. 289 en 321)), leest, dat Oesterlen berekend heeft: dat ieder duizendtal menschen jaarlijks 20 tonnen vaste drooge meststof opleveren, die door den inhoud van ammoniac, potasch, phosphorzuur enz. eene waarde voor den landbouw bezit, welke op meer dan 1000 (zegge duizend) Pruiss. thalers

begroot wordt; en wanneer gij dan bedenkt, dat Amsterdam meer dan 260,000 inwoners telt en aldaar, bij vernieuwing der wallen, sedert 1857, alle riolen, die uit secreten voortkomen, hunne uitlozing in de stadswateren behouden hebben; is het dan vreemd (vragen wij met Dr. Kool), dat die wateren zoo vervuild raken, dat de daardoor veroorzaakte stank zoo hinderlijk, zoo onaangenaam, zoo nadeelig, zoo gevaarlijk is? En is het daarom niet raadzaam, om, bij de bestaande zaken en in de gegevene omstandigheden, nog alle maatregelen te nemen, om nog grooter gevaar te voorkomen en de lucht niet nog meer te doen bederven door de menigte onreinheden, die, met terzijdestelling van alle kieschheid en welvoegelijkheid, op de openbare wegen worden geworpen? Waarlijk iedere hoek, iedere muur, ieder pakhuis, ieder wachthuis, ja, men mag wel zeggen, iedere boom is als het ware eene openbare aanwijzing en uitnoodiging om aldaar gerustelijk die onreinheden te brengen. Is dit niet eene bespotting van verlichting, van beschaving, van zedelijkheid? De onbeschaafdste volken, ja, zelfs de dieren schuwen de plaatsen, die hun tot het voldoen van natuurlijke behoeften moeten dienen. En dat ook onze voorouders daarover anders dachten dan wij, mag men daaruit opmaken, dat in 1595, onder verbeurte van het opperkleed, niemand aan zijne behoefte op de stadswallen mogt voldoen en alleen daartoe gebruik moest maken van de overal gemaakte privaten.' - Is Amsterdam in dit opzigt, wat kieschheid en welvoegelijkheid betreft, vooruit- of achteruitgegaan? Is de vraag omtrent de noodzakelijkheid der algemeene urinoirs hier nog niet beslist, terwijl zij in andere, ja zelfs in kleinere steden van ons land, reeds op ruime schaal zijn aangebragt? Of heeft de proefneming met verschillende vormen, daarvan op enkele plaatsen neêrgezet, nog tot geen afdoend resultaat geleid? Zoo neen, dan kunnen wij den wensch niet onderdrukken, dat voorloopig onder de verpligtingen voor de vele rondwandelende politie-agenten ook die opgenomen worde, om op de eene of andere wijze in dit opzigt voor de eerbaarheid en zindelijkheid op den publieken weg te waken en elke overtreding te straffen, al moest men hun daarvoor tijdelijk de nu afgeschafte stokken teruggeven, of al wilde men toelaten, dat zij zich met het opperkleed van den schuldige verrijkten. - Doch laten wij van dit walgelijk onderwerp afstappen, en keeren wij tot de zuivere lucht terug; men kan er waarlijk niet genoeg op aan-

dringen, dat in straten en gebouwen, vooral in kerken, gasten weeshuizen, in één woord in alle woningen, waarin eene grootere opeenhooping van menschen gevonden wordt, meer zorg voor de luchtverversching gedragen worde. Immers in de steden zou de kracht der Epidemiën verminderd, in de huizen zou de gezondheid der bewoners vermeerderd worden. Met een paar voorbeelden aan den Schat der gezondheid ontleend, willen wij die uitspraak staven. In een Engelsch gasthuis nam de kraamvrouwenkoorts telkens met verzuimde ventilatie toe-, en verbeterde weer, zoodra de luchtverversching ook weer beter was (D. I, blz. 10). In het Dordrechtsche krankzinnigengesticht verminderde de sterfte (luidens de verzekering van Dr. Roëll) op de mannenafdeeling dadelijk, toen men aldaar in het gemis van ventilatie voorzien had. In 1856 toch, vóór de verbetering, stierven 0,22 der verpleegde mannen; in 1857 en 1858, né de verbouwing, slechts 0,9 en 0,11 pCt. Eene soortgelijke ervaring omtrent de vermindering van de sterfte en de verbetering van den gezondheidstoestand, bij meerdere zorg voor goede luchtverversching, heeft men hier vroeger, tijdens het leven van Dr. de Bordes, in het werkhuis gemaakt. Ja, wij gaan verder en beweren, op het gevaar af, dat de Oeconomico-politici ons van overdrijving zullen beschuldigen, dat verwaarloozing van de regelen der gezondheidsleer niet slechts grootere sterfte, maar ook verhooging van gemeentelasten na zich kan slepen. Wij kunnen die uitspraak door het voorbeeld van Breslau staven. Dáár toch is de sterfte zoo ongunstig als ze bijna nergens, behalve in Petersburg, gevonden wordt. Sinds jaren overtreft zij steeds het cijfer der geboorte, en sinds jaren verslindt de verpleging harer arme zieken aldaar zulke enorme sommen, dat zij, die de tweede stad van Pruissen is, en wat het getal inwoners betreft, door Berlijn verre overtroffen wordt, in 1855 daarvoor ƒ 74,000 meer ten koste moest leggen dan Berlijn, de eerste en volkrijkste stad des Rijks. En wat gelooft men wel, dat door deskundigen als de reden aangevoerd wordt, waarom aan den bloei van Breslau zulk een worm knaagt, en haar jaarlijksch budget zoo bezwaard wordt? In het Archiv der Deutschen Medicinal-gesetzgebung und öffentlichen Gesundheitspflege, 1857, N°. 25, vinden wij het antwoord op die vraag. Het is de buitengewone vuilheid in de huizen, op de pleinen en in de straten, die dáár gevonden wordt. - En alweer ons goede Amsterdam - mutato nomine, de te narratur fabula. Al mogen

de straten en grachten er ook door de rustelooze pogingen van eenen man, aan wien Amsterdam in verschillende opzigten reeds zooveel verschuldigd is, behoorlijk gereinigd en gezuiverd worden; hoeveel blijft er niet nog te doen over, om den gezondheidstoestand te verbeteren en de kosten van zieke armen daardoor te verminderen? Om van niets anders te gewagen, hoeveel kapitaal van kracht, gezondheid en leven heeft zijn Buitengasthuis niet laten verloren gaan? hoeveel kapitaal aan geld heeft de langgerekte verpleging der lijders aldaar, de ruimere voeding, het enorm verbruik van Chinine en van andere kostbare geneesmiddelen niet vruchteloos verspild? - Doch waartoe die wonde thans weêr gepeild? De Raad heeft tot de opheffing *besloten*, en.... wij hebben genoeg gezegd om aan te toonen, dat Dr. Ali Cohen gelijk heeft, als hij beweert, dat oorzaak en gevolgen (zoowel voor het leven en sterven der bevolking, als voor de gemeentelijke financiën) hieruit duidelijk genoeg spreken en overtuigend bewijzen, dat, wanneer er gelden, zelfs aanzienlijke sommen, worden besteed tot het gezonder maken van gemeenten of woningen, zulks ook uit een stoffelijk oogpunt toejuiching verdient, omdat de preventieve bestrijding van algemeen heerschende, door plaatselijke oorzaken voortgebragte of verergerde ziekten altijd beterkoop kan geschieden dan de repressieve, die zulk een grooten en even lastigen als treurigen nasleep heeft.

Onder die preventieve maatregelen bekleedt zeker de zorg voor goede versche lucht eene eerste plaats. Want niet slechts in onze woningen, in onze schoolgebouwen, in al onze vertrekken, maar ook in schouwburgen en kerken bedreigt ons eene ontoereikende luchtverversching met dadelijk gevaar. Zonderling genoeg, dat dáár, in die plaatsen van uitspanning en aandacht, er doorgaans zoo weinig voor gezorgd heeft dat gevaar af te weren. ‘Voyez la bizarrerie’ (zegt Ed. Auber in zijne Hygiène des femmes nerveuses), ‘on rencontre à chaque instant et partout des femmes si dégoûtées, qu'elles ne boiraient pour rien au monde après telle ou telle personne, d'ailleurs fort propre, qui ne serait ni de leur famille, ni de leur connaissance, ni de leur rang; et ces douces sensitives, ces femmes de dentelle et de gaze, en apparence si dèlicates, sont les premières à passer de longues heures dans des gouffres, où, à peine vêtues, elles absorbent sans se plaindre les miasmes les plus délétères, et avalent en riant l'air expiré par mille haleines

fièvreuses, se condamnant ainsi bénévolemment à lutter le reste de la nuit contre un empoisonnement ou au moins contre les rêvasseries énervantes, que les poisons humains lentement aspirés produisent nècessairement. Toutes ces réflexions sur les inconvénients des grandes réunions s'appliquent non seulement aux salles de spectacle ou de concert, mais encore à tous les endroits où la vie en présence de la vie n'a d'autre soutien qu'un air étouffé et corrompu.' Nu eens toch zijn die schouwburgen kerken te kil, dan weder zijn zij te benaauwd, doordien er óf niet gestookt óf niet geventileerd wordt. Voeg in de kerken, bij de kilheid der zerken, de uitwasemingen der opeengehoopte lijken (waartegen Dr. Egeling (D. I, blz. 283) eene kostelijke philippica schreef), den verpestenden stank der stoven met hare zwavelige kolen, en men zal het begrijpelijk vinden, dat zoo menig genoegen in den schouwburg gezocht door opvolgende ziekte geboet moet worden, en dat zoo menige zwakke, zenuwachtige schoone hare zondagsche stichting door flaauwten, misselijkheid, hoofdpijn en malaise moet bezuren.

Is er nog meer noodig om dit gedeelte van de hygieine behoorlijk in het licht te stellen en den wensch te regtvaardigen: dat men ook in deze hare lessen meer en meer bij ons volk ingang doe vinden en, zoo als te Weenen (waarvan ons het reglement D. III, blz. 191 wordt medegedeeld), Berlijn en andere groote plaatsen, door zorgvuldige bouw-reglementen het kwade trachte te weren om het goede daarvoor in de plaats te doen treden? Waar gezondheidscommissiën, zoo als te Zutphen, Leiden, Rotterdam, Schiedam, Utrecht enz. tot stand gekomen zijn (D. III, blz. 311 en 389), waar zij, of anders de plaatselijke en provinciale geneeskundige commissiën, in hare pogingen krachtdadig door de regering ondersteund worden, mag men vertrouwen, dat ook in ons land, al is het dan ook langzamerhand, het bouwen meer bewaakt en de woningen beter ingerigt zullen worden. Ziet men toch nu reeds hier en daar reeksen van huizen of openlijke gebouwen verrijzen, bij wier oprigting men de hygieine om raad en hulp gevraagd heeft, en die daarvan de duidelijke kenmerken dragen, terwijl de bewoners er de weldadige gevolgen van mogen ondervinden, laat ons daarom ook de geruststellende hope koesteren, dat het aan de waakzame zorg en de volhardende pogingen van eenen man, als Allebé, moge, gelukken hier in Amsterdam nieuwe schoollokalen te doen verrijzen, die wat ruimte en inrigting betreft,

aan de eerste eischen der gezondheidsleer zullen beantwoorden. Inderdaad de invloed, dien de school op de gezondheid en de ligchamelijke ontwikkeling van de leerlingen uitoefent, wordt over het algemeen veel te laag aangeslagen. Veel te veel verliest men uit het oog, hoe menig uur het kind, juist in die jaren, waarin de wasdom het sterkst plaats grijpt, waarin de beenderen hunne stevigheid, de spieren hare kracht, de longen hare elasticiteit moeten krijgen, in die bedompte lokalen doorbrengt, terwijl zijne beenderen en spieren, op de schoolbanken geketend, tot werkeloosheid gedoemd en zijne longen door eene irrespirabele lucht vervuld worden. Zou daarin niet mede eene der oorzaken gelegen zijn, waardoor de 18jarige jongeling bij ons te lande zoo vaak ziekelijk en achterlijk gebleven is in zijne ontwikkeling?

Tot deze vraag gaf ons een allerbelangrijkst opstel van Dr. Egeling (D. I, blz. 321), getiteld de achttienjarige Noordhollanders, de gereede aanleiding. Hij beschouwt daarin voornamelijk het aantal van de *te kleine* lotelingen. Wel is het waar dat bij ons, even als in alle noordelijke landen, de mensch eerst later zijnen volledigen wasdom bereikt dan hij, die in een warmer klimaat, in een zuidelijker gewest geboren en opgevoed is; het kan dus ook niet anders of het contingent van nog niet volwassene, te kleine lotelingen moet bij ons zeer groot zijn; maar desniettemin overtreft dit getal toch zeker vetre uwe stoutste verwachting. Wij willen thans niet opzettelijk het verkeerde, ja het nadeelige van de ouderdoms-bepaling voor den loteling in het licht stellen, noch het voorbeeld van Noorwegen ter navolging aanprijzen, waar de militien eerst op 23-jarigen leeftijd tot de landsdienst wordt opgeroepen; maar alleen op het feit wijzen, dat bij ons zoovele lotelingen *als te klein*, als niet behoorlijk ontwikkeld, moeten worden afgekeurd. Wij willen de noodzakelijkheid doen uitkomen om toch alle momenten zooveel mogelijk te vermijden, die het kind en den jongeling in hunne ontwikkeling zouden kunnen belemmeren. Verschilt het aantal te kleinen hier in ons land voor de eene en de andere provincie, ja voor de eene of de andere streek, dan kan men er reeds a priori zeker van zijn, dat hier mindere, dáár meerdere schadelijke omstandigheden in het spel geweest zijn om dit bedroevend feit tot stand te brengen.

Reeds in een vroeger, door hem in den Economist medege-

deeld opstel had Dr. Egeling op twee standvastige verschijnselen opmerkzaam gemaakt. Het eerste is, dat telkenjare slechts 29 à 30 pCt. van de voor 19 jaren geborenen, als cijfer der voor de militie ingeschrevenen, wederkeeren, zoodat men a priori het eene getal uit het andere kan afleiden zonder gevaar van in eene grove dwaling te vervallen. Zoo toch waren in 1839 in N.-Holland geboren 17,433 kinderen; het jaar 1858 zou dus, na bovenstaande berekening, 5,229 lotelingen hebben moeten opleveren en bedroeg inderdaad 5204.

Het tweede verschijnsel is, dat in N.-Holland het aantal en de grootte der lotelingen doorgaans juist in eene omgekeerde verhouding staan. Hoe grooter hun aantal, des te kleiner van stuk. Het is, zegt Dr. Egeling, alsof er jaarlijks slechts eene zekere mate van productief vermogen beschikbaar was. Wordt dat over velen verdeeld, d.i. worden er vele kinderen geboren, dan ontwikkelen zij zich minder goed. Een hoog geboortecijfer is dus waarlijk geen bewijs van kracht eener natie.

De ongunstigste verhouding van de vroeger door hem besprokene jaren van 1821-1852 bood hem het jaar 1848. Toen werden namelijk 222 van elke 1000 ingeschrevenen als *te klein* vrijgesteld. In 1858 was het getal ingeschrevenen veel grooter, en wat zag men gebeuren? Twee honderd twee en negentig, zegge 292, werden wegens gebrek aan de noodige lengte afgekeurd. Ja, die verhouding wordt zelfs nog ongunstiger, als men het aantal der te klein bevondenen niet vergelijkt met het aantal ingeschrevenen (waarvan er vele ook om andere redenen afgekeurd worden, terwijl zij misschien ook te klein zouden geweest zijn, als zij gemeten waren), maar met het aantal wezenlijk gemetenen: want dan bedraagt het 367 van de 1000 (1703 van de 4631 gemetenen), d.i. ruim 36½ pCt. Mogen de oorzaken daarvan voor een deel in de voorafgegane jaren hunner kindschheid gezocht worden, die door koorts-epidemiën (1846-1848), door Cholera, aardappelen-ziekte enz. gekenmerkt waren; voor een ander deel zullen de weinig doeltreffende opvoeding, de ongunstige schoollokalen, de geringe zorg voor hunne ligchamelijke ontwikkeling er wel de schuld van dragen. Maar met bekommering ziet men in elk geval voor ons land de toekomst te gemoet, als de ligchamelijke ontwikkeling in die zelfde arithmetische reeks, als in de laatste 40 jaren, moet achteruitgaan. Altijd meer menschen, maar ook altijd kleiner. Die bekomme-

ring wordt maar al te zeer geregtvaardigd door hetgeen wij in de memorie van toelichting betreffende het wetsontwerp nopens de nationale militie lezen, en waaruit blijkt, dat van 1855-1859 jaarlijks:

Voor de militie zijn ingeschreven	32,240 jongelieden.
Daarvan voor altijd zijn vrijgesteld	3,897.
En tijdelijk vrijgesteld	11,958.
Onder welke laatsten te kort waren	5,700.

Derhalve 15,865 vrijstellingen in het algemeen; d.i. bijna de helft van alle lotelingen. - En die zouden de weerbare manschap hebben moeten uitmaken van ons Vaderland!

Denkt men zich tegenover deze ons voorgeslacht, zoo als het zich in vroegere eeuwen door geestkracht, spierkracht en stevigen ligchaamsbouw onderscheidde; dat voorgeslacht, dat den 80jarigen strijd tegen gewetensdwang en geweldenarij kon volhouden; dat onder de Trompen en de Ruiters aan geheel Europa ontzag en eerbied wist in te boezemen; dat voorgeslacht, zoo als het ons *derb und tüchtig*, door het penseel van eenen Rembrandt, van der Helst en van zoo vele andere schilders van dien tijd werd voorgesteld; - ach! dan zouden leed- en schaamtegevoel, bitterheid en wrevel over zooveel achteruitgang en verbastering ons bijna verschooning laten vinden voor de overdrijving van de meêlijdenswaardige, maar nog veel meer belagchelijke en afzigtelijke schets van het tegenwoordige geslacht, door den Schoolmeester, in de volgende scherpe trekken ontworpen:

> Bleeke kindren, kranke moeders,
> Neefjes met een breukband aan,
> Scheele zusters, bochelbroeders,
> Vaders, die uit kuchen gaan.
> Ramlend vee, met kwik bevracht,
> Machtloos, mislijk nageslacht.

Inderdaad, waarde Lezer! waart ge armen-arts en geroepen om dagelijks den ellendigen ligchamelijken toestand onzer armere en lagere burger-volksklasse te zien en te verbeteren, die schets zou u minder overdreven voorkomen, hare juistheid zoudt ge eer kunnen toestemmen. Bedenk het daarenboven, dat het uit de officiëele staten blijkt, dat ⅛ van de 19jarige jongelingen voor altijd werd vrijgesteld, d.i. met andere woorden, dat zij aan onherstelbare ligchaamsgebreken lijdende waren.

Wat nu de oorzaken dier achterlijke ontwikkeling, dier bedroevende verbastering voor de provincie N.-Holland aangaat, allerlei belangrijke momenten vinden wij daaromtrent in het opstel van Dr. Egeling opgeteekend. Deze geheele provincie vinden wij daarin in 9 groepen verdeeld, en van die verschillende groepen het aantal der te kleine lotelingen berekend; terwijl de oorzaken van het verschil voor de eene en de andere groep met veel scherpzinnigheid worden opgespoord. En het resultaat van deze berekening is, dat:

de 8ste groep,	de Eilanden	20 pCt.
de 2de groep,	Kenmerland	27 pCt.
de 4de groep,	Westfriesland en Drechterland	31 pCt.
de 1ste groep,	de Noordzeeplaatsen	ruim 33 pCt.
de 5de groep,	de polders	33 pCt.
de 6de groep,	Amstelland en Rijnland	bijna 35 pCt.
de 3de groep,	de Zaanstreek en Waterland	38 pCt.
de 9de groep,	Amsterdam	40 pCt.
de 10de groep,	de overige steden	40 pCt. en
de 7de groep,	Gooiland	bijna 40½ pCt.

te kleinen opleverde.

De toepassing is niet ver te zoeken. Amsterdam en de overige steden, met al hare ongunstige hygieinische momenten leveren het treurigste resultaat op en worden daarin alleen door het Gooiland met zijne kindermoordende fabrieken overtroffen.

Vergelijkt men nu Groningen in deze met de provincie N.-Holland, dan ziet men dat het aantal te kleinen, gedurende hetzelfde door Dr. Egeling genomen tijdvak, voor de eerstgenoemde provincie bedroeg 27½ pCt. en voor de laatste gemiddeld 36½ pCt. Het ware dus voor N.-Holland vooral eene zaak van het uiterste gewigt, te onderzoeken, wat er wel zou kunnen worden gedaan om die buitengewone belemmeringen voor de krachtige ontwikkeling harer zonen op te heffen, of althans te verminderen. De aanwijzing van de middelen daartoe worde wederom van de geneeskunde, en wel speciaal van de Hygieine, gewacht. Want teregt zegt Virchow: ‘Soll die Medizin ihre Aufgabe wirklich erfüllen, so muss sie in das grosse politische und sociale Leben eingreifen; sie muss die Hemmnisse angeben, welche der normalen Erfüllung der Lebensvorgänge im Wege stehn und ihre Beseitigung erwirken.’

Dat ingrijpen in het politische en sociale leven, die hinder-

palen, die aan de normale levensverrigtingen, aan de vrije en krachtige ontwikkeling van de menschen in den weg staan, waarvan hier sprake was, zij zijn niet alleen toepasselijk op de lagere standen, maar ook op de hoogere. Het is toch niet alleen voor de lagere klassen, dat eene betere toepassing van de voorschriften der gezondheidsleer gevorderd wordt; maar ook de beschaafdere begaan dagelijks daartegen de ergste, onverantwoordelijkste zonden; ook zij hebben zich in deze zooveel te verwijten en dragen willens en wetens zooveel tot hare eigene ziekten en die harer kinderen bij. Men leze toch de opstellen van Dr. v. Capelle (D. II, blz. 212, 267, 324), en men zal het moeten bekennen, dat van de geboorte tot aan het graf de meest gezondheid-tergende fouten begaan worden. Men zal het zien, hoe verkeerd de kinderen gevoed en vaak met pap als het ware opgekweekt worden; hoe hunne verwijdering naar de kinderkamer op zich zelve bijna eene misdaad te noemen is, waarvan de voortzetting op de fatsoenlijke bewaarschool plaats vindt, om zoo mogelijk op de fransche school nog verzwaard te worden. Die school moet zeker fatsoenlijk, wel gerenommeerd, maar tevens niet te duur wezen; maar om ze goedkooper te doen zijn, moet het schoollokaal (hoe zou de onderwijzer anders kunnen bestaan?) een in betrekking tot de ruimte veel te groot aantal kinderen bevatten, die er bij gebrekkige ventilatie, in eene voor de ademhaling ongeschikte lucht, het grootste gedeelte van den dag, in zittende houding, moeten doorbrengen, en hunne hersenen door overmatige inspanning moeten vermoeijen. Bloedarmoede, bleekzucht, spierzwakte, scheefheid zijn er de gevolgen van voor de meisjes, bij wie aldaar zoo dikwerf, even als bij de jongens, de kiem van klierziekte en knobbeltering gelegd wordt. De sterftelijsten toonen het aan (vooral die tusschen het 16de en 30ste levensjaar, wanneer die kiem tot ontwikkeling gekomen is), hoe talrijk de offers zijn, die de onverbiddelijke longtering, ‘die ijsselijkste aller kwalen,’ zoo als Beets ze in zijn José noemt, jaarlijks van onze jeugd en jongelingschap eischt. Zij is het monster, dat jaarlijks van de Atheners een zeker aantal jongelingen en maagden als schatting moest ontvangen om ze te verslinden; zij is de Minotaurus van onzen tijd, waartegen nog geen tweede Theseus is opgestaan om hem te bevechten, omdat men de hulp van Hygieia versmaadt, in wier handen de draad is, waarmede men uit den doolhof der wegen,

die naar het monster leiden, den uitgang zou kunnen vinden. Wel biedt ons Dr. Allebé in zijne onderhoudend geschrevene brieven: *Levensregeling der kinderen, die aanleg tot klierziekte hebben of daaraan reeds lijden* (D. II, blz. 33 en 65), dien Ariadneïschen draad aan, door ons er op te wijzen, dat voeding, luchtgenot, huidcultuur, kleeding, slaap, beweging en de indrukken van het gemoed, even als de inspanning van den geest moeten zamenwerken, volgens eene met verstand gekozene methode, om dien dreigenden vijand te bestrijden; maar, ach! het ‘surdis narrat fabulam’ geldt ook hier maar al te zeer, en hoe lang zal het duren, vóór dat ooren en harten voor zijne ernstige wenken geopend zullen zijn? Wat men althans nu nog ziet gebeuren, is er maar al te zeer mede in strijd, en de gevolgen daarvan zijn maar al te betreurenswaardig. De kinderen der meergegoeden toch, (v. Cappelle is het, die aldus boete predikt) in hunne jeugd, vaak als lastige meubels zooveel mogelijk uit het huiselijke verkeer verbannen, in de kinderkamer getyranniseerd door dienstboden, op de school gedwongen om hunne natuurlijke geaardheid te verloochenen, zullen later de zoolang gewenschte vrijheid maar al te ligt misbruiken, en zonder zelfkennis en ontbloot van alle zelfbeheer, zullen zij zich door den maalstroom van allerlei en vaak schadelijke genietingen laten voortslepen. Geen dag zal er voorbijgaan, waarop zij hunne gezondheid niet benadeeld, hun leven niet te kort gedaan en hun geweten niet bezwaard hebben door de eene of andere zonde tegen de wetten van Hygieia.

En welke zullen de verdere gevolgen zijn van die ondoeltreffende opvoeding, van die treurige ontwikkeling, van al die verkeerde maatregelen, van al die verderfelijke uitspattingen, wanneer zulke individu's zich paren en huwelijken voltrekken? Waarlijk zij zijn niet gering te achten, maar onberekenbaar wigtig. Teregt verheffen dan ook twee medearbeiders aan den Schat der gezondheid (de Heeren Dr. Roëll (D. I, blz. 225) en Dr. Coronel (D II, blz. 337)) hunne stem om te waarschuwen, dat de jonge lieden zich niet tevreden zouden stellen met de vraag: ‘Ob sich das Herz zum Herzen findet?’ maar dat zij, en vooral de ouders, toch ook op den gezondheidstoestand, op het passende der combinatie naar ligchaam en geest, op den erfelijken aanleg tot ziekten en bijzonder op de afkomst zouden letten. Waar toch, vragen wij, is de liefde der echte-

lingen op den duur zoo sterk, zoo frisch, zoo zelfverloochenend, dat zij ook op den duur bestand is tegen al de teleurstellingen, tegen al de verdrietelijkheden, tegen al de zorgen, die de zwakke gezondheid, de aanhoudende sukkeling of de ongeneeslijke kwaal van een hunner na zich slepen? - En het passende van de combinatie naar het ligchaam - o, men verlieze de zorg daarvoor niet ligtzinnig uit het oog; men schatte ze niet gering; men noeme ze niet immoreel, niet onkiesch. Der Wahn ist kurz, die Reue lang. Wee hem, die, uit zijn droom ontwakende, van de aangegane verbindtenis niets dan teleurstelling moet ondervinden; die telkens op verschil stuit, waar hij op overeenkomst meende te mogen rekenen; die zijne sympathie langzamerhand in antipathie, zijne toeneiging in afkeer voelt veranderen. Dubbel wee hem, indien óf het onpassende der combinatie, óf natuurlijke afstooting, óf een verborgen lijden, óf eene onverbeterlijke kwaal de vervulling zijner zoete hoop in den weg staat en hem zelfs alle uitzigt rooft, om ten laatste in zijn *kroost* het middenpunt terug te vinden, waarin der ouderen kwijnende liefde weêr zou kunnen worden verlevendigd, waarin zich hunne uiteenloopende neiging weder zou kunnen ontmoeten, en dat hun het loon voor zoo vele offers, schadevergoeding voor zooveel gemis zou kunnen bieden. Had men het maar niet versmaad bij Hygieia om raad te vragen; had men maar naar hare waarschuwende stem, naar hare ervaringslessen geluisterd, voor hoeveel leed waren beide niet bewaard gebleven! - En dan de erfelijke aanleg, de afkomst van beide zijden - hoe naauwgezet zij bij het aangaan van eene huwelijksverbindtenis verdienen overwogen te worden, wordt door beide Schrijvers breedvoerig aangetoond en door een tal van treffende voorbeelden gestaafd. Hoe menige dood aan kliertering, aan hersenwaterzucht, hoe menig hartzeer, door Epilepsie en krankzinnigheid in de familiën te weeg gebragt, zouden niet hebben kunnen voorkomen worden, indien de huis-arts vooraf omtrent het aan te gane huwelijk geraadpleegd ware geworden? Hoe menige volksstam, hoe menige natie zou minder verbasterd zijn, indien bijtijds eene door de natuur gevorderde kruising van rassen daaraan nieuwe levenskracht gegeven had? Hoe menig geslacht zou niet voor ligchamelijken en geestelijken achteruitgang bewaard gebleven zijn, indien de huwelijken in naauwe bloedverwantschap, hier om reden van familietrots, dáár om financiële

belangen gewenscht, niet tot stand gekomen waren? Maar, zoo ergens, dan is het hier ook voor den strengsten en naauwgezetsten geneesheer moeijelijk, alle consideratiën, alle vooroordeelen, elke onwetendheid de spits te bieden, en mogt hij het ook al doen, dan zal hier vooral zijne stem dikwerf wezen: eene ‘vox clamantis in deserto.’

Wel, geen wonder! zegt welligt menigeen in zijnen wrevel over de tyrannieke magt, waarop de hygieine aanspraak durft maken, in zijn verzet tegen de geneeskunst, wier aanmatiging in zijn oog zoover dreigt te gaan, dat zij de ziekte van het nageslacht zou willen voorkomen, ja, den dood zelven van de wereld zou willen verbannen.

Ja, de eerste aanmatiging heeft de hygieine, en mag zij hebben: prévenir vaut mieux que guérir; ziekte voorkomen is haar hoogste doel, haar grootste roem. Maar den dood uit de wereld verbannen - neen, het is er ver af dat eenig verstandig geneesheer dien bespottelijken waan zou kunnen koesteren, te zeer overtuigd als hij is, dat de dood de natuurlijke en noodzakelijke eindschakel van het menschelijk leven *moet* blijven. ‘*Nasci, crescere, decrescere, mori*.’ Dit is de cyclus, dien de geheele bewerktuigde natuur in al hare onderdeelen doorloopt en die ook voor het individuële leven niet verbroken kan worden. Maar dat *crescere* moet ongestoord plaats kunnen vinden; dat *decrescere* heeft zijnen tijd; dat *mori* mag niet te vroeg komen. Wordt de groei en ontwikkeling van het individu belemmerd of plotseling geheel gestuit, wordt de dood niet door eene geregelde vermindering en slooping voorafgegaan, en treedt hij daarentegen op ongewone tijden en onder bijzondere omstandigheden in, dan vindt er iets plaats, dat eigenlijk buiten den regel is en dat de hygieine moet trachten te verhoeden, de geneeskunst moet zoeken af te weren. En dat zij dit doel inderdaad tot eene zekere hoogte *kunnen* bereiken, daaromtrent laten ons de statistieke tabellen geen oogenblik in twijfel.

‘Un homme, qui se porte bien, qui se nourrit bien, qui ne fait pas d'excès qui n'est pas imprudent et qui n'a pas peur, ne sera jamais atteint par le cholera,’ zegt Leopold Durant in zijne Hygiène privée et sociale, en wil met deze enthusiastisch overdrevene uitspraak den alvermogenden invloed aanduiden, dien de hygieine zou kunnen uitoefenen om het menschdom voor de slagen van eenen zijner ergste vijanden, de cholera, te

bewaren. Moge die uitspraak ook al onwaar en onwetenschappelijk zijn, moge ook al de hygieinist innig van de noodzakelijkheid doordrongen wezen, dat jaarlijks een gedeelte van de bevolking der aarde *moet* afsterven om voor anderen plaats te maken; zoo is het toch maar al te waar, dat de hygieine veel vermag om cholera en andere epidemische ziekten of af te weren of haren moorddadigen invloed in bedwang te houden. Met cijfers wordt dit door Dr. Egeling in zijn (trouwens minder juist getiteld) stukje: over natuurlijke en *onnatuurlijke* sterfte (D. I, blz. 219), aangetoond en bewezen, dat de noodzakelijkheid van het sterven inderdaad gewijzigd en verminderd kan worden, mits men de voorschriften der gezondheidsleer maar getrouwelijk naleve. Vóór dat men toch in Engeland een nader onderzoek naar den algemeenen gezondheidstoestand en naar de oorzaken, die hem kunnen schaden, had in het werk gesteld, sprak men aldaar van eene jaarlijksche sterfteverhouding van 2 pCt. (van 200 op de 10,000) als van een gunstig cijfer. Daaronder echter werden alleen die sterfgevallen opgenomen, die aan zoogenaamde natuurlijke (d.i. gewone) oorzaken werden toegeschreven; terwijl alles, wat daarboven kwam, aan onnatuurlijke (buitengewone) omstandigheden te wijten was, die desnoods door meerdere hygieinische voorzorgmaatregelen hadden kunnen voorkomen of afgeweerd worden. Deze schatting echter onderging bij de nadere, afzonderlijke beschouwing van de gezondere landelijke streken van Engeland en Schotland eene aanmerkelijke wijziging. In het eerste land toch zag men de sterfte niet hooger klimmen dan tot een bedrag van 170 van de 10,000; ja, in de gezamenlijke landelijke districten van Schotland daalde zij zelfs tot 156. Het was op grond daarvan, dat de Registrar General (de hoofdambtenaar voor de statistiek) tot het besluit kwam: dat alle sterfgevallen boven de 170 van de 10,000 tot de onnatuurlijke gerekend behoorden te worden; voorts dat de sterfte ten gevolge van zoogenaamde natuurlijke oorzaken tot 150 van de 10,000 zou terug te brengen zijn, daar in die landelijke streken van Schotland ongetwijfeld ook nog wel meerdere sterfgevallen zouden plaats gehad hebben, die door betere gezondheids-maatregelen afgeweerd zouden hebben kunnen worden. Wil men deze berekening, waarbij het om de grootte der getallen, op eenige honderden, ja duizenden, niet zoo zeer aankomt, op de sterfte in Nederland toepassen, en ziet men daarbij,

dat die sterfte van 1850-1856 gemiddeld 262 op elk tienduizendtal inwoners (dus 84,500 op de gezamenlijke bevolking van 3,250,000) bedroeg, dan zou daaruit volgen, dat jaarlijks nog geen 49,000 inwoners tengevolge van de natuurlijke oorzaken hadden behooren te sterven, en dat van meer dan van 35,000 menschen het leven, onder gunstiger hygieinische omstandigheden, behouden of althans gerekt had kunnen worden. Ja, al mogt men aannemen, dat Nederland van nature ongezonder is dan Engeland en dat die redenen van ongezondheid op geenerlei wijze weg te nemen zijn; al wilde men voorts de natuurlijke sterfte op 2 pCt. stellen, dan nog zouden jaarlijks niet meer dan 65,000 menschen moeten sterven; dat is derhalve 20,000 minder dan thans het geval is. Voorwaar een ontzettend cijfer, waarin eene indrukwekkende les, eene zwaarwigtige waarschuwing ligt opgesloten, om toch de vermaning en lessen der gezondheidsleer niet in den wind te slaan, maar ze met belangstelling te behartigen en trouw toe te passen. Immers klimaat, verscheidenheid van stam, grooter of kleiner getal geboorten, mogen de bevolking tot lateren of vroegeren dood disponeren; nog meer dragen de hoogere of lagere trap van beschaving, de aard en hoeveelheid der voedingsmiddelen, het verblijf in stad of op het land, de soort van arbeid enz. daartoe bij. En al deze momenten kunnen veranderd, verbeterd, aan velen daarvan kan de schadelijke werking ontnomen worden. Ja, wij zeggen het den vertaler van Dieterici (D. I, blz. 113) gaarne na: ‘verstand, beschaving, zedelijkheid, orde zijn in staat de schadelijke invloeden uit den weg te ruimen, die het leven der menschen tot binnen de van de natuur gestelde grenzen kunnen verkorten.’ En wil men zien, wat de hygieine in deze vermag, men leze de berigten omtrent den gezondheidstoestand der City van Londen, ons door Dr. Egeling medegedeeld (D. I, blz. 37). Daaruit kan men zien, hoe, sedert de invoering van meerdere gezondheidsmaatregelen, aldaar niet slechts eene trapsgewijze vermindering van de sterfte heeft plaats gehad, zoodat het jaarlijksch bedrag daarvan in 9 jaren tijds van 3763 tot 2904 gereduceerd is; maar ook en vooral dat de sterkbevolkte City eene gunstigere sterfteverhouding (22,3 per mille) oplevert dan andere groote plaatsen, alwaar zij 25,6 per mille bedroeg. Brengt men, zoo als Dr. v. Cappelle zulks gedaan heeft, die cijfers over op Amsterdam, dan ziet men hier,

helaas! voor het jaar 1856 een ongunstig verschil van 2 per mille, dat is dus voor de toenmalige geheele bevolking (259,873) ruim 500. Dit feit, 't welk Dr. v. Capelle reeds bij de eenvoudige vergelijking zoo duidelijk in de oogen sprong, noopte hem tot verdere nasporingen, die een volledíger onderzoek van de termen der vergelijking zouden toelaten.

Aan dat onderzoek hebben wij meerdere uitstekende bijdragen te danken, bijdragen, boeijend genoeg van vorm, treffend en overtuigend genoeg van inhoud, om ze een iegelijk met aandrang ter behartiging aan te bevelen. Daarbij gaat de ijverige schrijver, met de officiële sterflijsten in de hand, na, aan welke oorzaken eerst de kinderen beneden de 2 jaren (Dl. I, bl. 83), vervolgens de kinderen en jongelieden van 2-15 jaren (Dl. I, bl. 257), voorts de menschen van 16-50 jaren (Dl. II, bl. 6), en eindelijk de personen boven de 50 jaren (Dl. II, bl. 72) kwamen te sterven. Daaruit kan men zien, hoevele kinderen in de eerste twee levensjaren bezweken, hoevelen van de overblijvenden in den bloei huns levens werden weggerukt en hoe weinigen slechts in de haven des ouderdoms mogten aanlanden. Met den vinger toont hij het aan, hoe de fouten in den leefregel, nu eens willens en wetens, dan eens uit bloote onkunde of onverschilligheid begaan, maar toch alle zoo gemakkelijk te vermijden, de schuld van die groote sterfte moeten dragen. Wat Dr. van Cappelle voor Amsterdam gedaan had, deed Doctor A.C.C. (Dl. I, bl. 307) voor Rotterdam. Wel is waar was de gezondheidstoestand aldaar van 1853-1857 bepaald vooruitgegaan, zelfs in die mate, dat de sterfte, die in 1853 nog 1 van de 23 inwoners bedroeg, in 1857 niet meer dan 1 van de 34 opleverde; maar desniettemin was de gezondheidstoestand nog verre van gunstig genoemd te kunnen worden en was de normale levensduur er nog geenszins genoegzaam verzekerd, ja, was de kindersterfte er zoo groot, dat meer dan de helft der geborenen nog niet het vijfde levensjaar bereikte en in 1857 nog 1016 van de 4075 geborenen, vóór het einde van hun eerste levensjaar, eene prooi des doods geworden waren. Niet waar? voor zoo'n onnatuurlijke verhouding moeten buitengewone schadelijke oorzaken bestaan, die uitgevorscht en, voor een gedeelte althans, opgeheven moeten kunnen worden.

De laatste voorbeelden waren inderdaad niet de minst afdoende, om u, waarde lezer! het gewigt der gezondheidsleer te doen beseffen. Zij zullen u, vertrouw ik, den rijken schat der gezondheid, u door Dr. Lubach en Dr. Egeling aangeboden, met dankbaarheid doen aannemen en u hoogelijk ingenomen doen zijn met het doel, waartoe hij voor het volk geopend werd, met de weldaden, die hij reeds in ons land verspreidde.

En toch gewaagde ik van eene enkele afdeeling nog in het geheel niet. Het is die, welke de wapenen bevat, zoo vaak met goed gevolg tegen kwakzalverij en bijgeloof gebezigd. Wel is die afdeeling juist niet de rijkste; wel munt zij niet uit door zeer groote verscheidenheid; maar wat er in gevonden wordt is goed en degelijk en verdient nog wel eene opzettelijke vermelding.

Al die bedriegerijen en opligterijen, onder anderen met het dierlijk Magnetisme gepleegd, alle dwaasheden en bijgeloovigheden, die biologie, klopgeesterij, tafeldans, en hoe al die openbaringen van 's menschen hang tot mysticisme, supernaturalisme en thaumaturgie meer mogen heeten, zij behooren alle met den vinger aangewezen en onder het licht der rede, der wetenschap, of zelfs maar van het nuchtere verstand, voor de oogen van het publiek blootgelegd te worden.

Want elke dwaling is eene schrede achteruit op den weg van verstandsontwikkeling en beschaving. Wordt die dwaling algemeen, wordt zij eene nationale dwaling, dan wordt zij tevens eene nationale ramp, wier verderfelijke invloed te meer te duchten is, naarmate de dwaling den godsdienstzin der ligtgeloovige menigte meer bevredigt; naarmate zij de phantasie van de groote massa sterker prikkelt en gaande maakt. De sterk ontwikkelde godsdienstzin eener natie is ongetwijfeld een verblijdend verschijnsel, een sterke waarborg voor hare moraliteit en degelijkheid. Maar elke medaille heeft hare keerzijde; het voorwerp van den eenen kant verlicht, werpt aan den anderen kant zijne schaduw af; elke deugd kan in eene ondeugd ontaarden; elke goede eigenschap heeft zoo ligt eene kwade naast zich of in haar gevolg. Godsdienstzin, niet door wetenschap gevormd, niet door het verstand geleid, veroorzaakt hier eene bekrompene opvatting van natuur en geschiedenis, verwekt dáár sectengeest en onverdraagzaamheid; broeit weêr elders de ziekelijke vruchten eener ziekelijke philanthropie uit, of werpt zich het mysti-

cisme en de daemonomanie in de armen, al naarmate het verstand of het gemoed of de phantasie bij het individu op den voorgrond treedt.

Kwaad voorgaan doet kwaad volgen; want groot is de zucht tot nabootsing bij den mensch. Vandaar dan ook, dat ééne dwaling zelden geïsoleerd blijft, maar doorgaans een tal van analoge afwijkingen van de waarheid na zich sleept. En die gevolgen zoowel als het aantal volgelingen zullen van meer beteekenis wezen, naarmate de dwaling, door phantasie-begoocheling voortgebragt, den dwalende op het wonderdadig, supranaturalistisch gebied verlokt. Dáár toch groeit zij vaak tot eene epidemie van waanzin, niet minder aanstekelijk, niet minder verderfelijk in hare physische en psychische gevolgen, dan de Theomanieën, de Daemonomanieën, de Lykanthropieën, de convulsionaire-, de dans- en predikerwoede van vroegeren en lateren tijd. Bovenal zijn die gevolgen dáár te duchten, waar hoog in stand en wetenschap geplaatste personen, Excellentiën, hoog- en zeer- geleerden, Wel-Eerwaarden en Wel-Edelgestrengen op dien weg van bijgeloof en dwaling voorgaan, en zich als aanhangers en volgelingen eener dwaalleer laten kennen, en dat wel met eene openbaarheid en openhartigheid, die luide voor hunne eerlijkheid mogen pleiten, maar die hun verstand, hunne scherpzinnigheid en hunne kennis toch niet geheel voor verdenking kunnen vrijwaren.

Het was daarom een goed werk, dat Dr. Lubach verrigtte, toen hij in twee opstellen (Dl. II, bl. 119 en 145) de voornaamste bijzonderheden van het dierlijk magnetisme, met hetgeen er waars en hetgeen er valsch in is, op vrij bevattelijke wijze behandelde en in het licht stelde; of toen de Heer L..... ons met de geschiedenis en de vele bedroevende dwaasheden van de klopgeesterij en den tafeldans bekend maakte (Dl. I, bl. 144). Ja wij hadden meer gewenscht; want het is inderdaad noodzakelijk zelfs enkele speciale feiten niet te verzwijgen, die de droevige uitkomsten van het dierlijk magnetisme kunnen leeren kennen, feiten, die het verfoeijelijke bedrog en de schandelijke opligterijen, daarmede gepleegd, voor alle ligtgeloovigen blootleggen; of wel andere feiten, die het ter onzer beschaming, maar waarschuwing tevens, luide kunnen verkondigen, tot welke sociale dwaasheden, klopgeesterij, tafeldans en spiritisme zelfs de beschaafdsten en geleerdsten kunnen verleiden.

Ik weet het wel, men zal de opsomming dier feiten, indiscreet welligt voor de betrokkene personen, vervelend noemen voor den ongeloovige, onvruchtbaar voor den bijgeloovige.

Maar moge ook al de laatste zich daardoor niet terstond van zijnen waan laten genezen, voor den eersten is die waarschuwing noodzakelijk, en voor beiden geldt het *gutta cavat lapidem non vi sed saepe cadendo*. Door den telkens weêr tegen zulke sociale dwalingen opgevatten strijd, nu eens met wapenen van ernst, dan weêr van satyre gevoerd, zal toch nog menigeen daarvoor behoed of daarvan genezen kunnen worden. Hier zal het de waarheid zijn, die, *decies*, ja, *millies* repetita, eindelijk een open oor en hart vindt om er zich in te vestigen; dààr zal de vrees voor het ridicule den zwakken geest behouden en bewaren. En wil men een voorbeeld en bewijs, wat ook in deze een flinke uitval, door de wetenschap gedaan, vermag, men vindt het in het gebeurde met den ridder Regazzoni, dien man, die door het brutaalste bedrog, door de schandelijkste kunstgrepen het hoofd van zoo velen deed duizelen, zich in de gunst van hoogen en aanzienlijken zóó wist in te dringen, dat geld, eer en aanzien hem van alle kanten als 't ware toestroomden. Die Goliath werd door den koenen en welgerigten worp van eenen anderen David moraliter geheel ter nedergeworpen en socialiter zoo volkomen verslagen, dat hij niets haastiger te doen had, dan zich aan de bespotting, de minachting en den wrevel van het Nederlandsche publiek door zijnen aftogt naar elders te onttrekken. Inderdaad, de diatribe door Dr. Egeling en Dr. Stokvis tegen zijne goochelpraktijken gehouden, zoo afwisselend van krachtigen ernst en bijtende satyre, verdient wel door velen gelezen en als eene leerrijke waarschuwing tegen soortgelijke bedriegerijen ter harte genomen te worden (zie Dl. III, bl. 27, 78, 159).

Zoo ziet men, dat ook het psychisch leven niet aan het toezigt van Hygieia onttrokken kan worden; dat ook dààr voor haar stoffe te over aanwezig is om te zorgen, te leeren, te waarschuwen. Trouwens, hoe zou het anders mogelijk zijn bij het naauw en onverbrekelijk verband tusschen het verstandelijk, zedelijk leven van het individu, ja, van geheele volkeren en hunne ligchamelijke gezondheid en hunne maatschappelijke welvaart; een verband zoo innig, dat met verwaarloozing van het eene, het andere met ondergang bedreigd wordt. Of zijn

krankzinnigheid, waanzin, zelfmoord, prostitutie, zelfs de meeste misdaden - zijn zij niet verschijnselen, die op een ziekzijn van de geheele maatschappij, of althans van enkele harer deelen heenwijzen? Vinden zij niet vaak in allerlei materiële gronden hunnen oorsprong, wier opheffing en verbetering slechts van een meer physiologisch leven van het individu, van eene meer *naturgemässe* inrigting des socialen levens verwacht kunnen worden? Ook hier geldt Descartes' uitspraak: ‘si l'espèce humaine peut être perfectionnée c'est dans la médecine qu'il faut en chercher les moyens.’

Doch op dezen weg wil ik u, waarde lezer! niet verder voortslepen. Met de bloote aanduiding daarvan wil ik daarentegen onze wandeling op het gebied der Hygieine besluiten. Wij doorliepen haar rijk met den *Schat der gezondheid*, als gids, in de hand. Al konden wij op onzen togt niet al de bijzonderheden in oogenschouw nemen, niet haren geheelen invloed aantoonen, toch hadden wij reeds gelegenheid genoeg om de uitgebreidheid en de magt van haar gebied te bewonderen. Wie zich opgewekt mogt gevoelen dit breedvoeriger en naauwkeuriger te leeren kennen, bevelen wij de verdere doorsnuffeling van den *Schat der gezondheid* zelven aan, of verwijzen hem naar de werken van eenen Oesterlen, en met name naar diens populaire hygieinische brieven, onder den titel van: *der Mensch und seine physische Erhaltung*, in 1859, bij Brockhaus te Leipzig, uitgegeven, of wel tot zijn Handboek der algemeene en bijzondere gezondheidsleer, door Dr. Doyer en Dr. Allebé uit het hoogduitsch vertaald en voor geneeskundigen en andere beschaafde lezers bewerkt. Dáár zal zijne weetlust ten volle bevredigd worden, dáár zal hem licht ontstoken worden over zoo menig onderwerp, waarvan de vermelding mij, in dit kleine bestek mijner vlugtige schets, niet eens mogelijk was.

Mogten inmiddels velen zich door mijn geschrijf tot de lezing van het een en ander voelen aangespoord, ik zou zoodoende (beter dan door eenige bijdrage in hun tijdschrift), de weldadige pogingen van zijne Redacteurs hebben ondersteund. Mogt Hygieia's stem daardoor een gewilliger oor, mogten hare voorschriften daardoor eene ruimere toepassing in ons vaderland kunnen vinden en mogt eens, door haren invloed, door hare magt, het Nederlandsche volk zich weer tot zijne vroegere kracht, tot zijnen vroegeren luister, tot zijne vroegere grootheid kunnen

verheffen! O mogt, na niet al te lang wachten, de tijd nog weer eens aanbreken, dat grootendeels op ons *na*geslacht de plastische schildering gelijke, die de schoolmeester van ons *voor*geslacht ons achterliet:

> Ruige borst en breede schouders,
> Leeuwenhart en aadlaars oog;
> Rijzig kroost van reuzige ouders;
> Vorstlijk zaad in adel hoog;
> Vol van bouw en moed en kracht;
> Onvergeetbaar voorgeslacht.

Dat zij zoo!

G.E.V.S.

De watersnood en de poëzy.

(Een doodengerigt.)

De mare liep onze gewesten door, de vreeselijke mare, dat de geduchte vijand, die ons telken reize bedreigt, maar meestal getoomd en beteugeld wordt, thans in kracht aangewassen en ondersteund door een magtigen bondgenoot, een gedeelte van het onze had overvleugeld en vermeesterd. Wat vruchtbare weide, welvarende hofstede was, werd een ziedend meir, overdekt met de wrakken van 's menschen vlijt; wie zich luttel oogenblikken vroeger nog konden rangschikken onder de gegoeden in den lande, voor het minst onder hen, die door noeste vlijt en inspanning aller krachten de stalling hadden weten te bevolken en zich zelven te beschutten tegen de ongeneugten der snerpende koude, zij waren in een spanne tijds tot den bedelstaf gebragt, en moesten, zoo al de wanhoop de handen niet wrong bij het verlies van de teederste panden, het starre oog ten hemel heffen en de klagt den lippen doen ontvloeijen: ‘brengt de rave ook brood, opdat ik mij voede; bouwt de engel des Heeren mij eene huizing, opdat ik mij schutte?’

De Alvader zond geene rave, vaardigde geene engelen af, maar hij legde in de harten zijner kinderen het bewustzijn, dat alle loten zijn van één stam, wandelaars langs éénen weg, innige verwanten, wien aller geneucht, maar dan ook aller smart gemeen is, en dat bewustzijn vermogt de geslagen wonde te zalven, vermogt den hongerende te spijzen, den naakte te kleeden, den vlugtende te herbergen.

O ware het niet om de nameloze ellende, die verduurd, de onherstelbare verliezen, die geleden zijn, we zouden schier danken voor de ondervonden beproeving, want zij heeft de almagt der menschenliefde op nieuw getoond; zij heeft van de zedelijke kracht onzes volks, onverzwakt voortlevende, op nieuw

tuigenis gegeven; zij heeft tot daden gewekt, die de hope doen voeden, dat de beweging, waarvan de vaak sluimerziek gescholdene blijk gaf, des gevorderd zich ook zal uitstrekken tot een ander gebied dan dat der Christelijke liefde; zij heeft de eenheid der natie op nieuw bewezen en den band, die Nederland aan zijn geliefd Oranje-huis hecht, nog vaster gesnoerd.

In dagen van rouw en beklemming wordt een handdruk, die mededoogen spelt, zoo dankbaar erkend! En nevens het gansche volk, neen, aan de spitse daarvan, stond het Hoofd van den Staat en reikte niet alleen de hand ten teeken van mededoogen, maar strekte haar ook uit tot krachtigen bijstand. Eene goede daad vindt hare belooning in zich zelve! pligtsvervulling dingt naar lauwer- noch eikenkroon! Maar niettemin dringt de erkentelijkheid den beweldadigden een traan in het oog en legt zij den onderdaan, die zijn koning zag voorgaan en daardoor een prikkel te meer ontving om hem te volgen zoo verre de krachten het gedoogden, eene hulde op de lippen, waar de pligt zoo goed vervuld, de roeping zoo schoon begrepen werd.

Eene goede daad vindt de belooning in zich zelve; pligtsvervulling dingt naar lauwer- noch eikenkrans! En daarom kunnen wij het gerucht, dat tot ons kwam, geen geloof weigeren, dat de jubel der opgetogenheid, de vereering der uitgelatenheid door den edelen voorganger hier soms getemperd, ginds niet altijd met tevredenheid is aangehoord. Moesten zij hem dan ook soms niet in de ooren klinken als de tale der uitbundigste verrassing, en moest de verrassing, bij daden als deze, niet een gevoelige beleediging zijn? W i j hebben niets minder verwacht van onzen koning, en daarom, al buigt ook onze knie voor zijnen troon, al vloeit ook de hulde van onze lippen, wij hopen den Oranjezoon en ons zelven te bewaren voor het slaken van kreten als te midden van ons volk oprezen, kreten, die hem niet welgevallig k u n n e n zijn, omdat zij in de vormen eener laffe vleijerij eene werkelijke beleediging verbergen.

Die kreten, wie onzer lezers begrijpt niet welke we bedoelen?

Velerlei zijn de middelen, aangewend om de zoo dringend benoodigde gelden te zamelen, en al rustte de liefdadigheid niet, al ontbond de burger ook uit vrije beweging de koorden der beurs en putte het mededoogen met steeds gretiger hand in de schijnbaar niet te ledigen mijn, toch week de vreeze der liefde niet: de hulp zal te karig blijken bij zulk eenen nood!

Elk middel, dat geëigend bleek te zijn aan het doel, elk middel, dat tuigenis gaf van de zelfverloochening van hem, die het bezigde, hebben wij van harte toegejuicht, al geloofden wij ook, dat het overbodig was en de liefdadigheid geen anderen prikkel behoefde dan die zij in en door zich zelve gevoelde..... Maar dat ook hier weder de zelfzucht zich het masker aanbond der zelfverloochening; dat ook hier weder de ijdelheid zich op den voorgrond drong, de middelmatigheid zich op de teenen verhief, om, door te spreken van de nationale ramp, een oogenblik gehoor te erlangen; dat ook nu weder een middel werd aangewend, dat in geen verband kon staan tot het beoogde doel; dat de poëzy, die alleen in en door zich zelve bestaat, hare toonen l e e n d e , om gelden te doen zamenvloeijen, en door de verzensmeden of de blijkbaar op dezen oogenblik niet geroepenen of niet bezielden tot een wanklank werd vernederd, waarvoor men nog een aalmoes waagde af te bedelen, daartegen moeten wij onze stem verheffen met den geestigen dichter in het tijdschrift Nederland, als tegen een middel, onnoodig, niet gevorderd door, niet beantwoordende aan het doel, niet te bezigen dan door eene schennis van de schoonheid, en daarom ongeregtig en niet te verschoonen.

Dat de dichter het menschelijke eene stemme leent, oog en oor heeft voor de vreugden en de smarten om zich heen, doordringt tot de geheimste schuilhoeken van het hart en de fijnste snaren der ziel doet trillen, het is zijne roeping, het is zijne wijding: maar zal hij het vermogen, waar deze beiden blijken te ontbreken? Zal hij het hoogste vermogen en eene genieting zijn voor den natuurgenoot, waar de stem schor, het oog der ziel beneveld, de wieken, die hem omhoog moesten dragen, met stof zijn bezwaard? En zoo hij niet vermag wat hij wil en dan nogtans een belooning vraagt voor het pogen, dat weldra blijkt mislukt en nietswaardig te zijn, wat verschil dan tusschen hem en den bedrieger, die u het valsche muntstuk in de vingeren doet glippen?

Klinkt het vonnis te hard, landgenooten, die nog tijd hebt of lust gevoelt om u te laven aan de bron der Nederlandsche muze, en zoo zelden gewoon zijt van deze een zang te vernemen, waarin de behoeften of de nooden van het werkelijk heden zich uitspreken, een lied, waarin de beweging, die zich in het verstandelijk en zedelijk leven der menschheid voordoet, frisch en waar zich afspiegelt, en thans als overstelpt wordt van zangen des tijds, die

u...? Maar wij willen niet schouderophalend nederzien op de stoffe, die ter behandeling werd gekozen - de tooverstaf van het talent maakt koper tot goud; wij vragen niet w a t er bezongen is, maar wel h o e het werd gedaan, en dan... hebbe de natuur u ook in de hoogste mate voorzien van de meest dommelende zachtmoedigheid, hebbe zij u ook begiftigd met het meest lympatisch temperament, tenzij uw bloed verkeerd zij in water en uw aesthetische smaak met die metamorphose gelijken tred hebbe gehouden, zult gij op verre het grootste deel der rijmelende en rijmende bent met een gevoel van afkeer neêrzien en de ijdelheid, in welke vormen zij zich ook vertoone, eene der grootste zedelijke kwalen noemen, daar zij de moeder mag heeten onzer waterpoëzy.

Nogmaals: klinkt u het vonnis te hard? Gij hebt waarschijnlijk de geheele waternoodsliteratuur u aangeschaft om den wille van het doel, maar om den wille van uw schoonheidsgevoel de verzameling brochures ongelezen gelaten, ten ware ge in een of ander genootschap op de voordragt der poëmen onthaald, en op die wijze ondanks u zelven misschien daarmede bekend zijt geworden. Hebt ge den moed van naderbij kennis te maken met die uitingen van den liefdadigheidszin, zoo van dichters als uitgevers, duld dan dat wij ze u voorstellen. Wat wij beproeven zullen geschiedt niet ten behoove van den watersnood, zoodat wij geen verkregen regt hebben om u te vervelen of uw geduld af te matten, waaraan we ons zouden vreezen schuldig te moeten maken, indien we als bedaarde en conscientieuse beoordeelaars al de gewrochten in oogenschouw namen of ze door de gehoonde muze ter vierschaar deden dagen. Slechts enkele en zeker niet de onbeduidendste hebben we uit de menigte uitgelezen en om door eene aanschouwelijke voorstelling den slaap, die u voorzeker bij eene lezing zoude verrassen, uit uwe oogen verwijderd te houden, zullen we, zoo veel ons mogelijk is, de weldadigheidspoëten voor u doen optreden, ieder met zijne schepping in de hand.

Wij gunnen het proza den voorrang; bijna heeft het ten onzent daarop een historisch regt. Het blijkt meestal nog niet zoo verre zijne privilegiën uit te breiden, dat het zich ontheven acht van de verpligting om het voertuig te zijn van eenige gedachte, van eenige gewaarwording, en daarom dringt het zich voet voor voet naar den zetel der poëzy, die tred voor tred terugdeinst tot de plek waar eens de nederige broeder stond. En hij, die de rij opent en ons in proza zal toespreken, is ge-

woon dat men zich voor het spreekgestoelte, door hem beklommen, verdringe, dat men de klanken ademloos opvange, die er vloeijen van zijne lippen, dat men hem uitbundig danke voor de onverdeelde aandacht, die hij ettelijke oogenblikken gevorderd heeft en men hem zoo gaarne schonk. ‘Op den zolder’ zoo spreekt ons de welluidende stem des Heeren J.J. Cremer toe, en als hij ons niets van den titel wil onthouden, dan voegt hij er bij: ‘een schets, geheel ten voordeele der overstroomingen *binnen* Nederland *in* 1861.’ Eene ademlooze stilte! Op den zolder! en een watersnood in het verschiet! en de redenaar, getuige zoo menige voordragt, weet zoo aanschouwelijk te schetsen! ‘Arie Daalhof’ zoo vangt hij al keuvelend aan, ‘heeft een aardig gedoei; ja dat heeft ie. Wel, mensch! wat wil je meer. Omtrent vijftien minuten gaans van den dijk af, dan zie je 't al liggen; een mooi boeren-erfje, niet waar. Zes jaar geleden werd alles nieuw opgetrokken, luchtig en netjes. Twee flinke kamers beneden, links, de keukenkamer, spek en worst in den schoorsteen; regts, boven den melkkelder de *mooije* kamer, ja wel de pronkkamer met 't servies op de “siffenjeere” en alles “na venant.” Achter vindt ge een flinke deel; langs die stevige ladder klimt ge naar den zolder waaronder de kamers zijn, en boven de stallen ziet gij 't hooi, waarvan het acht stuks rundvee zoo aanstonds zijn deel weêr gaat krijgen. Buiten - een koren- en hooiberg: Jong, zoo'n gedoei!

Mooi gedoei! Maar - zomers moj' 't zien. Nou is er geen aardigheid aan, 's zomers, man! Twee jutten vlak voor de deur, peeren als vuisten! een aardig bloem- en moeshofje, links het bouwland: twee bunders, twee; maar meer nog in pacht. Hé wat zeg je?’

De spreker is vertrouwd met hetgeen hij schildert; hij heeft het lief; het behoort dan ook tot de wereld waaraan hij al zijne schetsen bijna ontleent, en in deze korte schildering geeft hij dat te kennen, en bovendien vele zijner eigenaardigheden. Wij stippen in het voorbijgaan aan, dat de opinie van zijn auditorium, reeds gunstig toen hij het spreekgestoelte beklom, zich op zeer vleiende wijze voor den redenaar heeft doen kennen bij de woorden ‘gedoei’, ‘de siffenjeere’, ‘na venant’ en dergelijke, welke dan ook in het Geldersch dialekt van den redenaar een onmiskenbaren tint van naïveteit over de geheele voorstelling verspreiden. Wij behoeven hem niet te volgen in zijne genealogie der familie Daalhof, waarvan het hoofd, een jaar geleden

‘krek als Teunis Kip en Klaas Veerman’ nog boerenknecht was geweest. Wij gelooven dat de familie-omstandigheden weinig tot de schets afdoen en mogen het van 's redenaars oordeel verwachten, dat hij, als hij voor de tweede maal ‘op den zolder’ voorleest, dit zelf zal inzien en dat gedeelte overslaan.

Wij werpen ons liever te midden der handeling, en deze is levendig en aanschouwelijk. Wij laten, echter zonder goedkeurend gemompel, de veelvuldig aangebragte stopwoordjes en spreekwijzen, die als huismiddeltjes ter bevordering der naïveteit goede diensten doen, voorbijgaan, en zijn thans getuigen van het doorbreken van den dijk, in de nabijheid der straks geschetste boerderij.

Om het tooneel nog meer levendigheid of verwarring bij te zetten, voert de redenaar een oude moeder op, die doof is, bij de ontzettende mare en bij de inspanning van het hoofd des huizes om al de zijnen te redden, alles verkeerd verstaat en den hoorder daardoor in nog hoogere spanning brengt, daar hij elk oogenblik vreest ‘de arme ouwe’ te zien verdrinken.

Het zijn onschuldige kunstjes, die wij opmerken zonder ze te laken, hoewel de kunstenaar moest toonen ze niet te behoeven.

‘Neen, ouwe ziel,’ valt de spreker in, ‘wat je ook pruttelt, daar voor den haard kunt ge niet blijven.’ Toen Arie haar aan het oor schreeuwde dat het watersnood was, toen stemde ze: ‘ja dat het (de koffij) zoo zoude kooken,’ en toen hij eindelijk meende dat haar toestand haar klaar was geworden en hij naar den zolder wees, waarheen men moest vlugten, toen, toen knikte ze rustig en sprak: ‘ja zeker, God zal het keeren.’ De arme, zij had nog geen dijkbreuk beleefd!’

Hoe wij het den spreker noode kunnen vergeven dat hij zoo lang beidt bij hetgeen slechts een *hors d'oeuvre* is. Hoe wij de schildering mat en tevens te hoog gekleurd achten! Eindelijk naderen wij het gewigtig oogenblik. ‘Daar is geen tijd te verliezen!’ roept de spreker. De moeder draagt het eerst haar zuigeling naar den zolder en legt het neder op een hoop gedroogd erwtgroen; de vader - de boer - zorgt voor het vee. De karaktertrek is, gelooven we, naar het leven. Maar we gunnen ons nu geen tijd om daarover na te denken, want de watervloed wordt ons geschetst. ‘Hoor, wat buldert het ginder... 't is de stortvloed die er de kolk graaft, de kolk die eeuwen zal heugen. Hoort ge dat kraken van verre... 't zijn de ijsschotsen die, stortend naar beneden, elkander breken -

woedend als ongetemde en aangeschoten roofdieren voortbrullen, om, dol in hun vaart, de muren der hoeven met hunne *ijzeren* klaauwen te vernielen, de daken al krakend te verslinden en - voortgezweept door den bruischenden vloed, straks - zelf gestuit - hun volgers den killen rug nog te bieden tot voortzetting van hun verdelgenden togt.' Wij gelooven dit niet naar het leven geteekend; wij achten de voorstelling uitgesponnen en toch verward, het beeld valsch en daarbij niet in staat om ons het feit te veraanschouwelijken. Wat daarop echter volgt is beter gezien en is met kracht geschetst: het is de vlugt van het huisgezin naar den zolder. De oude moeder, Arie en Hanneke en beider kinderen zijn boven. Wat hebben zij 't koud, wat leed verduren zij, wat angst lijden zij. De spreker spint het uit tot in alle bijzonderheden. Er zal vuur worden aangemaakt, maar de lucifers zijn beneden waar het water wast. De vader waagt zich den trap af. Ze staan op den schoorsteenrand, maar het water heeft ze doorweekt. 'Daar glimt een vonk op het water. Wat - wát is het?'

'Zich weder vermannend, zoo waadt hij naar voren. Den arm strekt hij uit. Ha, God zij geprezen! Moeders stoof drijft op het water. De kool, slechts ten halve vergaan, geeft uitkomst en vreugde. Voorzigtig de test nu gevat, snelt Arie - zoo ras hij vermag - terug naar den zolder en - brand *zal* er wezen.'

De redding van die stoof is bijna even wonderdadig als de bekende en eeuwig gedenkwaardige wieg op den St. Elisabethsvloed; van naderbij gezien nog miraculeuser, want de wateren, straks geschetst als ongetemde en aangeschotene roofdieren, hadden hier nog een teerder voorwerp - een stoof in plaats van een wieg - te ontzien.

Maar het is nog niet genoeg dat de koude snerpt, dat een der kinderen begint te ijlen, terwijl een ander bitter schreit, dat de oude moeder 'door de koude bevangen achterover in haar stoel zakt' en dreigt te sterven, allen loopen bovendien gevaar om in den walm van een half verbrande wollen kous te stikken. Nog is dat alles niet genoeg, want er ontstaat brand. Nu is echter al wat menschelijke ellende heet bijeenverzameld. Goddank! dat een der verwoestende elementen is bedwongen; het water heeft het vuur gebluscht! Of de spreker zelf gevoelt dat hij zijne schildering niet verder mag voortzetten, of dat hij geene nieuwe jammeren bedenken kan en alzoo voor eentoonigheid vreest, hij laat de gordijn vallen voor zijn tafereel, en vat nog een oogenblik zelf het woord. Het is niet het beste wat hij zeide.

Gemoedelijk is hij, maar ook troostend en verklarend wat niet te verklaren is...? Misschien moet ge een Hanneke zijn, maar, al zijt ge 't ook, toch zeker niet op den zolder in dergelijke omstandigheden schuilen, om uit die woorden eenige bemoediging te putten.

Een reddingboot nog ten slotte! Het auditorium, dat meê geleden heeft, vordert het dringend. ‘Daar komt redding! Man! vrouw! kinders! oude vrouw! daar komen ze! Beproefden! looft, looft dan den Heer, want zie, de nood van uw huis en het wee uwer oorden - zij het almeê tot heil *uwer* zielen - het was ook: de wekstemme Gods tot liefde voor heel het Neêrlandsche volk!’

Of de watersnood, zoo als de spreker het hier voorstelt, juist tot heil hunner zielen zal gedijen, laten wij in het midden; het tweede denkbeeld juichen wij echter van ganscher harte toe, even als het auditorium het voorzeker de gansche lezing zal doen. En waarlijk niet geheel ten onregte. De Heer Cremer wilde tot liefdadigheid aansporen, en heeft er werkelijk zijne gave aan dienstbaar gemaakt; hij wilde aansporen tot liefdadigheid door den geleden nood te schetsen, dien voor te stellen, zóó aanschouwelijk, dat misschien een ooggetuige niet zóó veel zou hebben kunnen zien en aanschouwen. De Heer Cremer heeft verschillende feiten zamengevat en niettemin de grens der mogelijkheid nergens overschreden; hij heeft zich voorgesteld tot landgenooten te zullen spreken, die zelve, op het drooge en voor den knappenden haard gezeten, niet nat en niet koud waren, en daarom een wel wat sterken prikkel konden verdragen. De Heer Cremer heeft naar onze meening zijn doel bereikt, en daartoe een nuttig middel gebezigd; zijn stemme was een wekstemme en kon dat ook zijn op de wijze zoo als zij zich liet hooren.

Het is merkwaardig, dat de auteur altijd dezelfde is, en tevens dat het zoo gemakkelijk schijnt hem na te bootsen, getuige het talrijke kroost dat zich reeds om hem heen verzamelt en hem vrij wel in schrijftrant nabij komt. Dat hij altijd dezelfde is, pleit nog niet voor een sterk sprekende persoonlijkheid, want hoe zou de nabootsing, waarop we wezen, dan zoo menigmaal gelukkig zijn? Neen, wie zijne werken gelezen, ook wie ze gehoord heeft - en dat is ten zijnen aanzien gansch niet hetzelfde - zal niet verrast worden door oorspronkelijkheid van gedachte en opmerking, door frischheid van teekening, gestempeld door eene individualiteit. Zelfs waar de verteller het waagt een oogenblik buiten den kring zijner personen te

treden, zich op een afzonderlijk standpunt te plaatsen, de groepen te overzien en dan mede te deelen hoe hij zelf ze beschouwt, en waarom hij ze heeft opgeroepen, dan blijft er van den dichter, die u straks heeft weten te boeijen, weinig meer over dan een menschenkind, even als zoo velen rondom ons. Waar schuilt dan zijne kracht?

Het bestaan van deze te loochenen is toch even ongerijmd als dat der zon, want duizenden onzer landgenooten weet hij - vooral zoo hij als zijn eigen tolk optreedt - te beheerschen, mede te slepen, in verrukking te brengen zelfs. Wat den invloed aangaat dien hij oefent, kan hij misschien bij Conscience vergeleken worden, hoewel hij voor als nog in teederheid en weekheid van gevoel, zelfs in bevalligheid van teekening dezen niet evenaart. Maar waar schuilt dan zijne kracht? In de volkomen kennis van, in zijne onverdeelde liefde tot de wereld waarin hij blijkbaar jaren verkeerde, en in de vormen die hij aan die wereld ontleende. Het zijn niet zoo zeer zijne personen, zijne menschen, die u bij ontleding boeijen, als wel het kleed dat zij dragen; niet zoo zeer de toestanden, waarin zij geplaatst zijn, als wel het landschap en de kring waarin zij leven. En dit verklaart waarom zijne verhalen zulk een hooger leven ontvangen, wanneer zij door hem, die die wereld en die menschen in al hunne eigenaardigheden zoo ten volle kent, worden vertolkt; dit verklaart het aanvankelijk geluk van zoo menig nabootser, die in diezelfde wereld geleefd, voor het minst met haar bekend is. Ligt valt het de waarheid van ons beweren te toetsen. Ontdoe zijne Betuwers van het dialekt, plaats hen over in de sfeer waarin wij ademen, in den kring waarin wij verkeeren, en bereken, na den blik op hetgeen ge zoo noode hebt prijs gegeven, wat ge mogt behouden. Het is waar: gij behoudt het gemoedsleven des auteurs, dat menige teedere aandoening bij u opwekt, en, waar het zich soms in de gunstigste oogenblikken als humor openbaart, een glimlach van tevredenheid te voorschijn roept; maar toch zult ge v e e l hebben prijs gegeven. En dat erkennen we gaarne; want pogen we ons ook rekenschap te geven van den aard van 's Heeren Cremers gave, gering schatten doen wij die waarlijk niet, en evenzeer als we hem met voordacht aan de spitse plaatsten van de watersnoodliteratuur, wijzen wij hem in onze schatting eene goede plaats ook onder onze niet-watersnood-lievende poëten aan.

Maar een ander redenaar treedt voor ons op om den wille van den watersnood; hij zal echter van dezen slechts met een enkel woord

reppen, slechts bij het vermelden van den titel ons toeroepen: een liefde-gave voor den watersnood! Zijn stukje is getiteld: *Rijm en onrijm*, door ..... een ons onbekende. Het is een jong mensch, bleek - een getuigenis van afmattende studie - een kandidaat tot de heilige dienst. Waarom u onder de schare van profeten gerangschikt, arme Saul? Een gewetensdrang is er de oorzaak van; want hoor de voorafspraak: ‘al hebben de ongelukkigen het mij niet regtstreeks g e v r a a g d , ik meende dat de ramp, die hen trof, een v e r z o e k was aan iedereen, *die iets kan doen*.’ Jonge discipel, stylist zijt ge nog niet! maar wij gelooven meer dan ooit, dat de ramp, die tot u zulk een verzoek rigtte, een groote ramp is, en dit voor u zelven niet het minst. Die ramp was een verzoek aan iedereen die iets kon doen, maar vermogt gij dan iets, onvoorzigtige? *Rijm en onrijm!* Het rijm bestaat uit eenige trippelende of neigende klanken, uit eenige rollende woorden, die nog hier en daar door een plotselinge en niet voorziene zamensmelting van een vokaal in hunne rolling onaangenaam gestoord en door de botsing verminkt en ontwricht, voor altoos kreupel gaan; verder uit eenige ontboezemingen en warme en stichtelijke uitspraken, die de bewaakster van uwe wiege u reeds had kunnen toeneuriën, zoo de schommelende beweging niet reeds in staat ware geweest om u de oogleden te doen sluiten.

En het onrijm! Daar schuilt in het bundelke een opstel getiteld: *Niet beroemd*, dat vooralsnog de mate van 's kandidaats compositiegave en logica aanduidt. Het geeft eene bladzijde uit het leven eens predikants, die ‘nog maar op een dorp staat en in het geheel niet beroemd is.’

Hij houdt een preek. Een oude vrouw, die haar heeft aangehoord, is er zóó door gesticht, dat zij enkele woorden bij het naar huis gaan herhaalt. ‘Toch zal de rede niet zoo welsprekend zijn geweest,’ roept de auteur, ‘want de prediker was immers volstrekt niet beroemd.’

De predikant is er bij wijlen ook niet gesticht over dat hij niet beroemd is, hoewel hij wel bemerkt dat hij nuttig is. Lang kan hij er echter niet over nadenken, vooral niet den avond van den dag waarop hij de preek hield die de bewuste oude vrouw zoo zeer getroffen heeft, want hij wordt bij een stervende geroepen, of liever bij een doode, want toen hij aankwam was ‘de ziel reeds haren kerker ontvlugt.’ De woorden, die hij aan dat doodsbed sprak, goten balsem in de gewonde harten, droogden de tranen, en toch.... hij was niet beroemd!

Kan men zich kinderachtiger zamenstelling denken, kinderachtiger en tevens verwarder? Kandidaat tot de heilige dienst, die iets dacht te vermogen, en wien daarom de waterramp een verzoek werd, gij kunt als prediker later zeer nuttig worden, gij kunt zelfs uw rijm en onrijm op de Nutsvergadering in uw Departement met zeer veel genoegen doen aanhooren, en... misschien toch nog onberoemd sterven.

Van den katheder, Mijnheer de kandidaat! gij hebt afgedaan en wij hebben met u afgedaan, hopen we, tot er weêr een ramp betreurd moet worden. Uw auditorium is zoo humaan om even met den voet te schoffelen ten teeken van erkentelijkheid. *C'est un succès d'estime*. ‘Om den wille van het doel,’ fluistert onze buurman, een goede zeventiger, bollebakker van beroep, en oud-diaken bij keuze.

Daar duikt uit den stoet, die op het spreekgestoelte aandringt, een welbekende te voorschijn. Wie, die bij het noemen van den vruchtbaren zanger hém niet kent, die reeds op de bladzijde van de Braga, treuriger gedachtenisse! leefde, die een warm hart in den boezem voor zijn vaderland voelt kloppen, die reeds meermalen voor den watersnood dichtte en wiens uitgever dan de afgezette exemplaren bij duizendtallen telde. Welkom, S.J. van den Bergh! toch hadden wij u liever niet in dit gezelschap ontmoet! In 1850 reeds zongt gij:

> Toont meêlij; de aalmoes is 't, die dubbel 't goede schept!
> Denkt in wat gij behoeft bij wat hún moet ontbreken;
> Uw edelmoedig hart, o laat het ééns maar spreken,
> En ziet eens of gij niet iets hebt!

't Is of uwe muze van het straks vermelde jaar - wel wat krank was ze, dat valt niet te miskennen - u die woorden weder in het oor heeft gefluisterd en vooral den laatsten regel:

> Och, ziet eens of gij niet iets hebt!

en daarbij het loon ter sprake heeft gebragt, dat gij in dat zelfde jaar en in dat zelfde gedicht aan ieder die iets gaf toezeidet, namelijk:

> Koop voor 't onsterflijk leven
> Uw toevlucht tót Hem, die het schat als Hem gegeven,
> Wat ge armen geeft, ter prooi des noods.

want de dichter S.J. van den Bergh heeft nogmaals de veder aangegrepen in het zweet der bezieling en dichtte, slechts zeker met moeite den stroom der gedachten keerende en den drang der

ontboeide verbeelding bedwingende, ‘*eene bede aan mijne landgenooten*,’ waarvan op het oogenblik dat wij deze regelen, hem toegewijd, nederschrijven, reeds de derde duizend in den handel is.

‘De jammer,’ zoo zingt hij - en de hoorder vergete niet dat de verbeelding zich heeft moeten beteugelen - de jammer heerscht in Gelders beemd; de vloed, die wars is van sparen en vreemd is aan medelijden, vernielt wat hij ontmoet; hij zegeviert met elk *getij* en verovert haardsteê bij haardsteê, en - bloedige ironie van dien vloed! - hij zingt er zijn snerpend lied nog wel bij, dat door de stem van den winter verzwaard wordt. Nog meer: hij draagt een vaandel, dat een vale kleur heeft; hij draagt het, terwijl hij om buit giert en misschien nog wel een snerpend lied zingt; bovendien gaan voor dat vendel schrik en doodsangst uit,

> En wie van ver zijn razen hoort
> Dien stolt om 't hart het bloed,
> Bewust dat hem geen smeekend woord
> Bezweert wanneer bij woedt.

Zoo gaat het nog acht regels voort en dan kiest de dichter een nieuw gezigtspunt:

> Toch schets ik u zijn aanval niet,
> Op 't hoog omschanste veld,
> Dien al wat aâmt in 't eind ontvliedt,
> Maar toch vergeefs ontsnelt;
> Toch maal ik niet wat wee hij wekt
> Die groeit met elken dag:
> Hij rooft waar hij maar henen trekt,
> Hij woedt waar hij slechts mag.

Maar, dichter! al nemen wij aan, dat de daad niet in strijd is met uwe woorden en dat ge niet aan 't ‘malen’ zijt, hoe kunt ge dan toch onderstellen, dat uwe bede om een aalmoes haar doel zal bereiken? Dat er geleden wordt weet ieder, en de wijze waarop de ellende gelenigd kan worden kent ieder ook. Wilt ge in een achttal koupletten, elk van acht regels, niets anders doen dan tot milde bijdragen aansporen? Wij gelooven dat de prikkel, dien gij gekozen hebt, niet krachtig is en dat gij, na Cremers v o o r s t e l l i n g , veilig uwe klanken terug hadt kunnen houden. Dat gij uw gedicht in het licht hebt gezonden opdat men het koopen mogt om de innerlijke waarde, door uw naam die op den titel prijkt gewaarborgd, dat, bescheiden zanger! kunnen we moeijelijk onderstellen, want ge zegt zelf:

Ik vraag niet hoe men 't keuren moog,
Of 't d' eisch der kunst voldoet,
Maar 'k geef het, met een traan in 't oog,
Naar de inspraak van 't gemoed.

En of deze ‘traan’ en die ‘inspraak van het gemoed’ het bestaan van dit gedicht voldoende wettigen, voegt de dichter, wiens oog bij het nederschrijven van dat couplet werkelijk beneveld is geweest, er bij:

't Is zoet een zoon te zijn der kunst,
Want God gaf met de luit
Hem ook een roeping bij die gunst,
Door niets op aard gestuit.

Namelijk, de roeping van:

Te deelen in het wel en wee
Van 't lieve vaderland,
Ziedaar zijn *plicht*, ziedaar wat *meê*
Dit uur mijn *snaren* spant.

Als we beter op de hoogte waren van den aard der verschillende muziekinstrumenten, dan zouden we het durven betwijfelen, dat God aan den dichter S.J. van den Bergh een luit met snaren had geschonken; thans evenwel gelooven wij aan het bestaan van zulk een voorwerp, maar .... altijd als antiquititeit. Bij die roeping echter van den zoon der kunst verwijlen wij een oogenblik. Om te deelen in het wel en wee van het lieve vaderland behoeft men nog geen zoon der kunst te zijn; dat te doen is *ieders* ‘plicht’, maar wat wij den pligt achten van wie God begunstigde met een luit, zij die met of zonder snaren, het is: te toonen dat men het hooge geschenk waardig is, dat men geen onheilig vuur op den outer brengt, dat men met meer dan een traan in het oog .... maar verbitteren wij den wakkeren dichter niet te zeer, die op het stuk van waterpoëzy toch onverbeterlijk blijkt en bovendien - we fluisteren het onzen gebuur heel zachtjes in het oor - een talent heeft om hekeldichten te schrijven, zóó scherp, zóó scherp, dat menig recensent reeds de lust is vergaan, om hem het onregt aan te doen van iets dat hem behoort niet goed te keuren.

Een goedkeurend gemor vergezelt den laatsten spreker naar den leuningstoel, waar hij misschien ingesluimerd zoude zijn, ware hij niet opgevolgd door een jonger, vuriger - de Vlamin-

gen zouden zeggen: geestdriftiger - geestverwant. Ook hem behoeven we u niet te schetsen. Wie ten onzent kennisdorst genoeg heeft om lid te worden van een genootschap - en gelukkig dat in ons vaderland die dorst algemeen gevoeld wordt - kent den vruchtbaren dichter, die de genootschappen als zijn wettig erf en de spreekgestoelten als zijn natuurlijke voertuigen beschouwt. Wie kent den dichter W.J. Hofdijk niet, den uitvinder van de Fnenen, het oudste volk der aarde, voor welke uitvinding hem het Koninklijk Amsterdamsche Genootschap van Oudheidkunde voorzeker octrooi zal verleenen. In die rigting zal hij echter geene nieuwe uitvindingen of ontdekkingen meer doen, sints hij de Kelten - een soort van maagschap, maar heel ver af, van het straks bedoelde volk - en de middeleeuwen - eens zijn Kanaän, waar hij menig Jericho vallen deed - heeft verlaten en het grijs verleden voor het groene heden heeft verwisseld. Wie den sprong toejuiche, wij niet; wij verwijlden liever met hem onder de Kelten, ja zelfs, zoo het zijn moest, onder de raadselachtige Fnenen; wij volgden hem liever op zijne zwijnenjagten, onder de boschdieren en de boschmenschen, die weinig beter waren dan gene, dan onder die overdreven figuren, die hij soms uit het heden doet opdoemen, figuren, nu eens week tot in het polypenachtige toe, dan weder stug en ruw als een egelshuid, wier stakkels halverwege geknot zijn; wij verkiezen Aeddon en Helena boven den brandspuitgast, - straks gevolgd door den nachtwacht en den krantombrenger - boven den sleper naast zijn dooden knol, boven 's dichters laatste moeder - er zijn er misschien nog andere in aantogt - op het schip met het kind dat aan de zogziekte lijdt, en ook boven zijn laatste gewrocht: *de kroon van Willem den Goede*, dat ook tot de waterpoëzy behoort, al zou de titel het niet doen denken.

Hoe druk en woelig het ook in de kermistent moge zijn, als de kunstenaar zijne toeren begint, dan wordt het gedruisch al zachter en zachter, om eindelijk weg te sterven in eene plegtige stilte.

Zoo ook hier. Onze buren rekten den hals uit om het hoofd naar voren en op die wijze het oor digter te brengen bij den spreker die zich gereed maakte.... zijn gedicht te doen kennen? Welk eene verrassing! Toen men den eersten versregel dacht te zullen hooren aanvangen en de armen van den redenaar in een cirkel- of ellipsvormige beweging te zien brengen, aanschouwde men geheel iets anders. De redenaar

bleef stokstijf staan met het gedrukte en sierlijk uitgegeven exemplaar van zijn gedicht in de hand en keerde het binnenst buiten. Ieder begreep de bedoeling. De gelegenheid werd geschonken om de plaat, die het gedicht opluistert, te zien en te bewonderen, wat hier hetzelfde was. Verbeeldt u: een winterlandschap met geen enkele kraai, maar met veel wit, dat water, maar meest sneeuw en ijs, moet voorstellen; en op den voorgrond een generaal, als zoodanig herkenbaar aan den bepluimden steek en de sabelschede, die van onder uit den dikken, zeker goed gewatteerden winterjas te voorschijn komt; een generaal, die, als had hij het van onzen grootsten tooneelheld geleerd, heel statig de beide armen paralellogrammatisch uitstrekt - de regterhand schijnt zonder handschoen, de andere houdt dien echter heel *chique* vast - en naar den eenzamen horizon wijst, waar de nog onzigtbare vijand zich zeker bevindt. Dit laatste deed ons terugkomen van het vermoeden, dat het hier eene navolging gold van eene der platen uit het werk: *Les fastes de l'Empire* en wel de voorstelling van den maarschalk Ney, *le brave des braves*, zijne divisie te voet aanvoerende in de binnenvlakten van Rusland. Maar Ney had zigtbare vijanden tegenover zich, en dit was op de bewuste plaat niet het geval; derhalve moest de voorstelling eene andere zijn.

'*De kroon van Willem den Goede*', zeide de spreker, de brochure omdraaijende. Luistert: Ginder in Valenciennes sluimert Graaf Willem de Derde, bijgenaamd de Goede; hij is de eenige der talrijke dooden, die nog *intact* onder den grafsteen sluimert, die, wat nog meer zegt, een kroon van 'glinsterend goud' op den nog niet ontvleeschten schedel en nog 'glanzend purper' om de leden draagt.

Een engel komt hem melden wat ellende er in het kleine Nederland geleden wordt, hoe de wateren het lage land overstelpen, maar ook hoe velen hielpen en vooral een, die meer dan allen deed:

> Hoort het, Vorsten in uw graven! wat de vorst van Neêrland deed!
> Hoor, verneem het, eedle schimme! gij, diens vorsten naamgenoot:
> Derde Willem, Graaf van Holland, o o k weleer door goedheid groot!

En toen de engel zijn verhaal voleind had, steeg des Goeden Willems schim uit de groeve en zweefde naar de slaapstede van Zijne Majesteit Willem den Derde, Koning der Nederlanden, en drukt hare kroon:

op den schedel van den eedl' Oranjezoon,
En zij opent slechts de lippen tot den fluisterenden toon:
Mocht i k eenmaal haar verdienen, toen ik heerschte hier op aard -
Meerder recht hebt Gij verworven: Gij nog zijt haar beter waard!'

Niet waar, daar ligt eene gedachte in het dichtstuk, eene meer poëtische dan in 's Heeren Cremers gedicht.

Toch schijnt het ons toe, dat ge die van dezen nog verkiest. Réalist die ge zijt! Kunt ge u geen oogenblik de mogelijkheid denken, dat er een vorstenlijk onverteerd in de aarde rust, met het purper om de leden en de kroon op het hoofd, en dat zoodanig vorstenlijk op den wenk van den dichter een schim wordt, die van de stof niets anders behoudt dan de kroon, die zij in de lucht voortzwevende medevoert? Zijt ge ook al van de leer dergenen, die beweren, dat de poëzy, even als elke uiting van den mensch, de ontwikkeling van dezen moet mede maken, den gang moet volgen der steeds vermeerderende kennis, der daaruit geboren en gewijzigde ideën, op straffe van anders slechts te worden beschouwd als eene goochelarij met woorden? Wij willen niet met u twisten over dat punt, maar blijven voor het oogenblik beweren, dat de dichter om zijne gedachte te roemen zij, dat hij zich daarin gunstig onderscheidt van al de andere waterdichters. Maar of de Heer W.J. Hofdijk wel na ernstig raadplegen met zich zelven, of hij met geweten de behandelde stoffe heeft verwerkt, betwijfelen wij zeer. Menigeen is misschien geneigd tot de opmerking, dat de schim of het lijk van Graaf Willem den Goede de kroon wel éér had kunnen weggeschonken hebben, zoo ten minste een goede daad die waardig maakte, en dat reeds alleen van het Stamhuis van Oranje bijna alle telgen dat buitengewoon geschenk hadden verdiend. De opmerking is bekrompen: de Heer Hofdijk leefde en bloeide immers onder de regering van Zijne Majesteit Willem den Derde, en de Heer Hofdijk maakte, of liever - maken is hier een leelijk woord - schiep het kunstlijk of de schim, ja - het eigenlijke woord moet uit onze stalen pen druppelen - schiep.... den geheelen Graaf Willem den Goede.

De dichter zingt en neuriet ons toe, ons half in slaap wiegend door den kleurenschemer, het woordengeklikklak, na ons op de stad van Valencijn gewezen te hebben:

In heur grijze tempelwanden, onder menig tombesteen,
Ligt een vorstenstoet te slapen door een reeks van eeuwen heen:

Ieder 't purper om de schoudren en de kroon nog op het hoofd -
Maar dat purper is ontrafeld, en die goudglans is verdoofd;
Slechts nog onder éénen grafsteen, onder 't welfsel van arduin,
Glanst het purper om de schoudren, gloort het kroongoud om de kruin:
Want de *glans* van *goede daden* volgt het *stof* in de eeuwge *nacht*,
Blinkende als de *vleugelweerschijn* van een *stralende englenwacht*.

(Bij de voorlezing dezer regels kuchte onze achterbuurman: een hoofdonderwijzer van een der stads-tusschenscholen, hetgeen hem door den bewusten oud-diaken zeer euvel geduid werd.)

Als met *starrenlicht geschreven*, schittert op het goud dier kroon
De edelste eerenaam - de Goede - smetloos rein en heerlijk schoon:
't Is het stof des Derden Willems, dat dus de uchtendstond verbeidt.
Die de dooden op zal wekken tot des Heeren heerlijkheid.
Rustig slaapt het in die tombe, in die stille *starrennacht*(?),
Maar toch zweeft er soms gefluister, zoet-welluidend, teder-zacht,
Of een *sluimerende leeuwrik* zich den morgen had gedroomd,
En *hem, zoete liedren droomend*, kwelend reeds verwellekoomt.

(Weder diezelfde kuch van denzelfden onderwijzer, en den straffen blik van denzelfden oud-diaken!)

Dat is 't fluistren van den engel, die er om dien grafsteen zweeft;
Die vergadert en verzamelt wat op aarde woelt en weeft,
En er 't goede en edele uitleest en 't met blijden hemellach
Lispelt, waar het *stof* zijns *lievlings* 't nog zoo gaarne hooren mag.

(Een hm, hm! stoort den declamator; het is afkomstig van een klein manneke, schrijver van een vaderlandsche geschiedenis, bekroond door het Nut, en wordt juist gehoord op het oogenblik, dat Graaf Willem III de lieveling van dien braven engel genoemd wordt; en dat brommend en grommend, schier verstommend gehum werd luider vernomen, toen de dichter, na het relaas der ons bekende jammeren, zijn engel, die zich in dat verhaal echter als een seraf doet kennen, wien - de dichter verzekert het - de tranen in de oogen zouden gekomen zijn, zoo hij een traan en misschien ook zoo hij oogen had gehad, de straks reeds meêgedeelde regels laat uitroepen:

Hoor, verneem het, eedle schimme! gij, diens Vorsten naamgenoot:
Derde Willem, Graaf van Holland, o o k weleer door goedheên groot!

Ja, Mijnheer de hoofdonderwijzer van een der stads-tus-

schenscholen, gij hadt gelijk! Thuis gekomen, sloeg een onzer - niet uwe bekroonde Geschiedenis des Vaderlands - maar die van den goeden ouden vader Wagenaar op - en daar las hij in den bladwijzer op den inhoud der twintig eerste deelen, in voce Graaf Willem III, de biographie des door u vereeuwigden, waarvan wij de piquantste feiten mededeelen, als: ‘Willem III komt in 't bewind; doet eene landing in Vlaanderen; wordt bij Veere geslagen; andermaal in eenen scheepsstrijd in 't Gouwe; wordt Graaf van Holland; trouwt; houdt gedurig steekspelen; jaagt de landzaaten op veele kosten; sterft; waarom hij *de Goede* bijgenaamd zij.’ Door de laatste zinsnede nieuwsgierig geworden, sloeg hij daarop het derde deel open en las:

‘Graaf Willem III heeft of bij zijn leven, of ten minsten kort na zijnen dood, den bijnaam van *den Goeden* gedragen; en onder deezen bijnaam, is hij, bij de laatere schrijvers, meest bekend geweest. 't Zij dat dezelve *goedertieren, vroom of godvrugtig* betekene; uit het gene van zijne bedrijven tot onze kennis is gekomen, beken ik niet te kunnen opmaken, waarom dezelve zo bijzonderlijk op hem gepast is geworden. Men mag, met reden, twijfelen, of de Geestelijken van zijnen tijd hem een goed hart toedroegen; want, schoon hij maar weinige jaren geregeerd hadt, toen hij een kapittel van St. Pieter te Middelburg stigtte, 't welk hem de gunst der Geestelijkheid scheen te moeten doen winnen: toonde zijn handel in 't Stigt, sedert, hoe weinig hij haar ontzag.....’ ‘Zulk een gedrag kon hem den naam van Goeden niet doen verwerven bij de Geestelijkheid. Doch een enkel voorval,’ zoo vaart de eerzame Wagenaar naïf voort, ‘heeft somtijds gelegenheid gegeven, om den vorsten bijnaamen toe te passen, die hun geenszins gevoegd zouden hebben, als men, op den algemeenen loop hunner bedrijven, behoorlijk agt geslagen hadt. Men vindt, dat Graaf Willem eenen kruistogt naar 't Heilige Land in 't hoofd hadt, en andere Mogendheden hier toe zogt te beweegen.....’ ‘Veelligt heeft men 's Graven ijver, om de Kruisvaart voort te zetten, voor zulk een voldoend bewijs zijner Godvrugtigheid gehouden, dat men hem, hierom alleen, den bijnaam van Goeden of Godvrugtigen waardig geoordeeld heeft.’

Wat blijft er nu over van het kunstlijk, hetwelk ‘het purper om de schouders glanst,’ en ‘het kroongoud om de kruin gloort’? van die wonderbare metamorphose in schim, die, naar het verhaal van den seraf, een kroon uitreikt aan een anderen Willem den Derde, die - en we erkennen het met

blijdschap - niets met den vóór vijf eeuwen gestorvenen gemeens kan hebben dan de naam?

Trekt de Heer Hofdijk, die zelf leeraar is in de Vaderlandsche Geschiedenis, het gezag van Wagenaar soms in twijfel, hij wordt alsdan verwezen naar de bron die gene raadpleegde, naar Wilh. Procurat, ad annum 1328, uitgegeven door Prof. Matthaeus. Maar genoeg reeds van de geleerdheid, waarvan wij blijk gaven door het citeren van zulk een deftig boek!

Nog een enkele blik op het gedicht. De gedachte is naar eisch gehuldigd, de gang medegedeeld; maar de eigenlijke compositie nog niet besproken. Maar waartoe in de details afgedaald? Waartoe zouden wij in dit maandschrift nogmaals en nogmaals herhalen, dat het valsch vernuft de kracht van een schoon en krachtig talent breekt; dat gebrek aan ernst dikwijls, gebrek aan studie soms, gebrek aan matigheid en matiging, wat den krachtigen, zelfbebewusten man zoo zeer voegt, de rijke gaven des dichters, in onze schatting althans, onvruchtbaar maakt. De Heer Hofdijk schijnt de taal te beheerschen, en hij doet haar telkens geweld aan; hij is den versvorm volkomen meester, maar in de dithyrambe, waarop hij ons, zeker tot verhooging van het effect, onthaalt, struikelen en hinkelen toch sommige verzen op de onvaste voeten; hij bezit een zee, een oceaan van beelden; maar deze, hetzij slechts ten deele, hetzij ten voeten uit, uitgewerkt, vloeijen zamen of strengelen zich ineen, zoodat ze niet dan grillige arabesken schijnen, of zijn door den bijzonderen smaak des ontwerpers soms zoodanig ingekleed en opgesierd, dat zij beginnen te gelijken op de afgodsbeelden der aloude Indiërs en Egyptenaren.

Valsch vernuft, gebrek aan matigheid en matiging, gebrek aan .... kieschheid, zouden wij bijkans zeggen, hoe het zich bij voorbeeld voordoet in de volgende regelen:

> Ziet - daar slaapt hij Neêrlands Koning, groote, zedelijke held,
> Op den noodkreet aan zijn grenzen als een redder toegesneld!
> Ziet - daar ligt hij, vluchtig slapend, afgemat en moê getobt:
> *Slapend blinkt het oog van tranen, in zijn waken opgekropt:*
> *Wakend had dat oog geen druppel - want het moest voor v e l e n zien*,
> En - voorwaar - het z a g voor velen - *reddend van den dood misschien*.
> Reddend van den doode zeker: waar die blanke pluimbosch woei,
> Aarzelde geen voet tot v e r d e r , ook door ijs en stormgeloei.
> Maar hij slaapt, van d'arbeid poozend, om met d' uchtend, onbevreesd
> Weêr zijn nieuwe taak te aanvaarden... En de geest verstaat den geest:

's Graven schim ontbloot de lokken van de kroon, waar 't *starrenschrift*
D' edelst' eerenaam d e n G o e d e eens onuitwischbaar heeft gegrift;
En zij drukt haar op den schedel van den eedl' Oranjezoon,
En zij opent slechts de lippen tot den fluisterenden toon:
Mocht i k eenmaal haar verdienen, toen ik heerschte hier op aard -
Meerder recht hebt G i j verworven: G i j nog zijt haar beter waard!'

Willem de derde, Koning der Nederlanden, indien een dichter over een vijftal eeuwen uwer gedenkt, dan zal het voorzeker om geldiger redenen zijn, dan die den hedendaagschen poëet bewogen Graaf Willem III uit de groeve te doen opstaan; dan hopen wij, dat de erkentelijkheid en de hulde jegens uwen doorluchtigen nazaat zich op andere wijze zal weten te uiten, en dit gedicht - waarop wel eenig uitzigt bestaat - vergeten zal zijn!

De dichter treedt af, na de mededeeling, dat ‘portretten, op groot papier, afzonderlijk à 40 cents’ te bekomen zijn.

Een daverend applaudissement volgt; het auditorium is in geestvervoering. ‘Dat gedicht bij de Rederijkers!’ fluisterde ons een jonge man toe, die blijkbaar nog fantazie had, ‘en dan met *tableaux vivants!* 't Zou effect maken!’

‘De moeijelijkheid zit in de trouwe nabootsing der ijsschollen en schotsen en het noodig personeel om de drenkelingen te vertoonen,’ werd er geantwoord. Maar daar stond nog een stoet van dichters, allen voorzien van water-poëzy! Eene huivering had hen aangegrepen bij den storm van bijval, dien de laatste spreker had opgewekt. De storm kon niet heviger worden, en als hij niet toenam, dan stond hun succes nog maar gelijk, en als hij eens afnam, dan leden zij een nederlaag!... en zij hadden het toch zoo goed bedoeld!

Juist, Mijne Heeren! om den wille van dat doel zult ge wel beloond worden. Voorwaarts, op den catheder!

Een welsprekend redenaar. Dr. E. Laurillard volgt! Bravo, een nieuwe stoffe! *Winter, ten voordeele van den watersnood!*

Als op 't bed, eens vol van rozen,
  Slechts een enkle roos nog staat,
Teringachtig en vermagerd,
  Met de doodskleur op 't gelaat, -

Als alom de blad'ren vallen
  En de herfstwind giert en gromt,
Alg zoo hof en boschland predikt
  Dat de koude winter komt, -

Dan verzamelen zich de bijen in de korf ‘vol zoetigheid’, dan legt de egel zich voor maanden te sluimeren neêr en trekken ‘de klepperende ooijevaren naar een zwoeler oord.’

Maar de mensch, ofschoon het landschap
Zomcrtooi en gloed verliest,
Treedt niet af en trekt niet henen,
Blijft in 't land, waar 't sneeuwt en vriest.

De eene blijft; hem beidt de vreugde;
De andre blijft; hem toeft het wee; -
Want vooral, vooral de winter
Brengt verschil van gaven meê.

Tegenstelling op tegenstelling! Eerst de teringachtige roos met de doodskleur op haar gelaat, die sterft; dan de bladeren die vallen; voorts de bijen die schuil gaan in haar eigen zoetigheid, een egel die zich te slapen legt, de klepperende ooijevaren die heentrekken naar zwoeler oord, en de mensch die blijft waar hij is. Nu komen de geneuchten van den rijkdom en de ellenden van de armoede: het gezellig zamenzijn en het ongezellig verkleumd nederzitten van vrouw en kinderen, die ‘zoo weinig in en om hun lijf hebben’; de sierlijke narreslede der jonkvrouw en het knaapje, ‘dat, met zijn waar op straat, de vingers in zijn mond moet warmen’; het vrolijke schaatsenrijden op het water ‘met ijs bevloerd’ en de doorbraak.

Het ijs gaat door, sleept alles meê,
De schuur, het erf, de gansche steê,
Den hooiberg en het loeijend vee,
De levenden, de lijken!

(Och had de dichter Laurillard
Dat schriklijk schouwspel eens getart,
Zijn zangster zou bezwijken.
En geen gedicht gaf van zijn hart,
Zoo open voor des naasten smart,
Weêr zulke dwaze blijken!)

De zevenklapper op den vuurpijl! Hoort, mannen, hoort!

O mijn broedren! die moet lijden,
Zoekt in God uw steun, uw al!
Dan vervangt eens 't zoetst verblijden

Al uw strijd en al uw lijden,
In het goede land daarboven, waar 't geen winter wezen zal.

Verpligt voor de kennisgeving, Mijnheer Laurillard! dus in den hemel wacht ons een tropisch klimaat. Koopt het boekske, landgenooten! het kost maar 30 cents en het is een curiositeit!

Maar we zijn nog niet aan het eind der curiosa!

Een zekere Heer van Heijst gaf ook iets voor den watersnood, en erkent in het voorberigt, dat gij, die het koopt, weinig voor uw geld krijgt, maar als troost voegt hij er bij:

Worde ook ras dit l i e d vergeten,
God vergeet uw l i e f d e nooit!

't Is waar, de liefde tot den naasten mag dan ook wel beloond worden, een liefde, die dat lied doet koopen. Het is een Nieuwjaarslied voor iedereen en zeer geschikt om tot een dubbeltjes-preek te worden omgewerkt. Hooren wij de verdeeling van den tekst, zoo als het slot van ieder couplet die opgeeft: ‘Nieuwe jaar! 't Is Nieuwejaar!’ ‘Hopen wij op 't nieuwe jaar!’ ‘God, wat vrees voor 't nieuwe jaar!’ ‘Betert u in t nieuwe jaar!’ ‘Werken wij in 't nieuwe jaar!’ ‘Danken wij bij 't nieuwe jaar!’ ‘Bidden wij in 't nieuwe jaar!’ Ge ziet, dat de grondgedachte: het nieuwe jaar, consequent is doorgevoerd.

Een ander is hem reeds opgevolgd. Mijnheer S.T. is aan het woord. ‘Watersnood in Januarij 1861,’ zoo luidt de verrassende titel. ‘Deze spreker bezat een groote mate van bewegelijkheid,’ zoo zal het in de annalen van het Genootschap luiden, in welks gehoorzaal wij ons verplaatsten; en geen juister opmerking zal er in die nog te schrijven annalen voorkomen. ‘De noodklok klept, 't gevaar genaakt!’ zoo schreeuwt Mijnheer S.T. ons toe, ‘op, mannen, burgers, op! gewerkt! of dijk en dam bezwijken!’

Komt, mannen, komt, wilt hulpe biên,
Want vreeslijk is 't om aan te zien,
Dat teistren uwer dijken.
Komt, naar den dijk met spa en schop,
In 's Heeren naam, op! mannen op!
Want 't water wil niet wijken.

Hijsch op de noodvlag, sprei het wee!
Deelt, deelt rampzaalgen, deelt het meê,

Wat lot u staat te wachten;.....
Vlugt, vlugt met grijsaard, vrouw en kind,
Vlugt, vlugt met al wat gij bemint,
Aan redden - geen gedachten.

Geeft, lieve menschen, gceft toch veel,
Gij, rijken, van uw rijke deel,
Gij minder rijk, van 't uwe!

‘En er werd veel gegeven,’ zoo roept ons de heesch geworden dichter toe:

Naauw was de droeve maar gehoord,
Of *geven* was 't harmonisch woord
In steden, buurten, dorpen:
Weldadigheid verhief haar staf,
Een vrouw deed zelfs een sieraad af:
't Wcrd op de schaal geworpen.

‘Gelukkig volk waar alles leeft in 't geven!’ zoo krijscht hij ons ten slotte toe:

Wat men ook elders bragt tot stand,
Hier, in 't gezegend Nederland,
Is 't dat men weet te leven!

De man zeeg ineen van de inspanning; - hij is later aan een bloedberoerte gestorven, waarde lezer! vrede zij zijner assche, die, ware hij Vorst geweest, na een paar eeuwen ook van een kroon zou blijken voorzien te zijn, even als die van Graaf Willem III.

Mijnheer G.A. van Dobben volgt met zijn: ‘*Hulde aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, ter gelegenheid van Hoogdeszelfs* 44^{e} *verjaring, den* 19^{den} *Februarij* 1861, *ten voordeele, enz. enz.*’ Daar is veel verstand in dat vers en er ligt tevens een zeer vol gemoed in. ‘Gij,’ het is Zijne Majesteit:

Gij gaat ons voor in 't mild en rijk bedeelen;
Gij gaat ons voor, wij volgen uwe baan;
Vereend van geest, doet Gij de rampen heelen,
Daarom, o Vorst! bied ik mijn Hulde u aan.

Goed gemeend, niet waar? even als de bede aan het slot tot den Almagtigen Opperheer.... Maar wij kunnen niet meer luisteren, en er staat ginds nog een heir... en onder die soldaten iemand, die den familienaam draagt van een groot generaal en toch nog maar gemeen soldaat blijkt te zijn: J.H.

van Lennep. Mijnheer de dichter van: *Aan den Koning* (*naklank van de algemeene Collecte voor den Watersnood, gehouden op den* 19^{den} *Februarij* 1861), de laatste regel van uw gedicht maakt al de voorafgaande overbodig. En Mijnheer Croesen, en Mejufvrouw Hertzveld en al de anderen, die nog ginder in dien hoek komen aandringen. Heeren vervaardigers van: *dichtregelen*, van een *noodkreet*, van een *hulpbede*, gij allen zijt brave, liefdadige menschen, wien wij met eenige wijziging de treffende woorden des straks genoemden Heeren van Heijst toeroepen:

> Wordt ook ras uw lied vergeten,
> God vergete uw liefde nooit!

maar gij hebt er toe bijgedragen, om de Heeren Cremer, van den Bergh en Hofdijk tot reuzen te doen verheffen en bij de zware ramp, die ons vaderland getroffen heeft, zelfs de meest beproefden tot een schaterlach te nopen; daarvoor zoudt ge bijna eenigen dank verdienen, zoo gij allen, kikvorschen, spartelend en spelend in den modderigen poel, niet bijkans eene waarlijk edele figuur, bij het gekwaak, dat ge ter zijner eere aanrigttet, met slijk hadt bezoedeld.

Lezer, was het vonnis straks uitgesproken te hard? Heeft de middelmatigheid zich niet op de teenen verheven, ten einde gezien te worden; heeft de ijdelheid en de eigenliefde zich niet weder het masker der onbaatzuchtigheid aangebonden; is er niet gehuicheld met bezieling, die niet bestond, met gevoel, dat nog op het geboorteuur wacht? is er niet gesproken - behoudens een enkele uitzondering - zonder roeping? is er niet geofferd zonder wijding?

Wij zeggen het den geestigen dichter, op wien wij straks doelden, na:

> Neen, wat ook moog gebeuren,
> Door al die rijmlarij,
> Dat seuren uit den treuren,
> Wie wondren werkt - niet Gij -
> Maar Neêrland! dat aan 't blaken
> Van *kunstloos* medelij,
> Zelfs voedend brood kan maken
> Van Waterpoëzy!

maar wij voegen er toch den wensch aan toe, dat het goede Nederland een minder ‘kunstloos medelij’ mogt toonen en in den vervolge alleen voedend brood maken uit degelijk en veel eiwitstof bevattend deeg. Amen.

Bibliographisch album.

Handboek der Aardrijkskunde. Algemeen gedeelte, 1ste Stuk. 1859.

Wij willen trachten een gemotiveerd oordeel uit te spreken over een boek, dat vóór ruim een jaar is verschenen, en door zijne wijze van verschijning reeds dadelijk een kring van lezers heeft gevonden, grooter dan een dergelijk boek in zoo korten tijd pleegt te bezitten. Het ‘Handboek der Aardrijkskunde,’ geschreven door Ds. A. Winkler Prins, is namelijk uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, en door deze onder al hare leden verspreid, ‘met het oog op de behoeften van het onderwijs en om aan hare leden degelijke lektuur te verschaffen,’ zoo als de Algemeene Secretaris der Maatschappij zich in het Voorberigt uitdrukt. Een boek onder zulk patronaat en met zoodanig doel in het licht gezonden, kan niet anders dan buitengewone opmerkzaamheid trekken en moet met graagte gelezen worden door hen, aan wie het uitgereikt is en die natuurlijk geregtigd zijn tot de meening, dat hun een werkelijk goed - zoo niet een uitmuntend - boek is geschonken. Die meening zal nog versterkt worden, als zij verder in het Voorberigt lezen, dat de Maatschappij, ‘overtuigd van het noodzakelijke, om onze natie bekend te maken met de in de laatste jaren zoozeer verbeterde methode en vermeerderde stof der Aardrijkskunde, zich gelukkig acht thans aan hare leden een werk in handen te kunnen geven, waardoor wat zij vroeger voor dit leervak deed, voortgezet, uitgebreid en (gelijk zij vertrouwt) vooral ook verbeterd wordt.’

Aankomende onderwijzers, verbeelden wij ons, zullen vooral met gretigheid het hun op deze wijze aangeboden boek ontvangen en, het als een veiligen gids aannemende, zich daarvan bij voorkeur bedienen bij hunne aardrijkskundige studiën.

Tijd wordt het daarom, dat een onbevangen onderzoek worde ingesteld, in hoeverre het werk des Heeren Winkler Prins voldoet aan

hetgeen billijker- en natuurlijkerwijze van dit werk mag verwacht worden, te meer omdat de beoordeeling, voorkomende in de ‘Vaderl. Letteroefeningen’ (N°. 12 van het vorig jaar), - de eenige die ons tot heden onder de oogen kwam - geenszins kan gezegd worden het resultaat van zoodanig onderzoek te zijn.

Het onderzoek, dat wij ons voornemen, zal zich evenwel alleen uitstrekken tot de Afdeeling A. van het thans verschenen gedeelte, behelzende de *Wiskundige Aardrijkskunde*, welke afdeeling als een op zich zelf staand geheel is aan te merken; terwijl wij de Afdeeling B., de *Natuurkundige Aardrijkskunde*, en wat er verder volgen zal, aan anderen, meer bevoegden, ter beoordeeling overlaten.

Wanneer het dus later blijken mogt, dat ons oordeel over deze rubriek niet gunstig kan zijn, dan is daarmede nog volstrekt niet het vonnis over het *geheele* werk van den Heer Winkler Prins geveld, wiens veelzijdige kennis en onvermoeide studie ook wij ten hoogste waarderen.

Doordien de M.t.N.v. 't A. de uitgave op zich genomen heeft, weten wij al dadelijk wat wij te verwachten hebben, - weten wij, dat de door de Maatschappij in al hare werken gevolgde behandelingswijze - de *populaire* - ook hier moet gezocht worden. Nu is zeker de Wiskundige Aardrijkskunde, even als alle op Wiskunde steunende wetenschappen, voor zulk eene behandelingswijze eene zeer moeijelijke stof; maar kundige en begaafde schrijvers hebben toch getoond, dat die behandeling uitvoerbaar is. Wij hebben in de geschriften van onzen Hoogleeraar Kaiser modellen van een populairen schrijftrant, die echter ligter te bewonderen dan na te volgen zijn.

Hoofdvereischten voor den populairen schrijver zijn zonder twijfel, vooreerst, dat hij in de wetenschap, die hij onderwijzen wil, geheel doorkneed - dat hij der zake volkomen kundig is; en ten tweede, dat hij in gepaste bewoordingen, duidelijk en eenvoudig, zonder dor of droog te zijn, zijne denkbeelden en verklaringen weet voor te dragen - dat hij meester van den vorm is.

Naar ons oordeel beantwoordt de schrijver, wiens arbeid wij thans bespreken, niet geheel aan deze beide onmisbare voorwaarden. Zijn boek bevat vele onnaauwkeurigheden, ja zelfs enkele grove fouten en misvattingen; het is blijkbaar dat hij niet overal doorgedrongen is tot het wezen der wetenschap - de Wiskunde; - terwijl de wijze van voorstelling dikwerf onvolledig en onduidelijk, en de stijl soms incorrect en flaauw is.

Wij zullen, om ons oordeel te staven, het boek doorloopen en achtervolgens aanwijzen wat ons verkeerd en onnaauwkeurig toescheen.

De *Inleiding* geeft al aanstonds eene niet gelukkige proeve van

stijl. De S. uit de stelling: ‘kennis is genot,’ en ter adstructie laat hij onmiddellijk volgen, dat niets zoo aangenaam is voor den mensch, als zich eene duidelijke voorstelling te vormen van al wat op aarde bestaat en geschiedt. ‘Wij lezen - zoo gaat hij voort - in de nieuwspapieren van de togten ter ontdekking van Sir John Franklin, of van den oorlog in de Krim, of van den koenen reiziger Dr. Barth, of van den opstand in Britsch-Indië. Wij, Nederlanders, in het bijzonder, hebben vele betrekkingen buiten 's lands, enz.’ Het is dus eene behoefte en een genot de Aardrijkskunde te beoefenen.

Zoowel het logische der redenering als het gehalte der bewijsvoering laten hier te wenschen overig, en de overgang van de kennis in het algemeen tot de aardrijkskundige in het bijzonder is niet van gedwongenheid vrij te pleiten.

Verder wordt opgesomd wat al zoo tot het gebied der aardrijkskunde behoort, en welke wetenschappen haren bijstand moeten verleenen, waarbij aan de Wiskunde de vreemdsoortige taak wordt opgelegd van het rangschikken der stof. Eindelijk wordt het doel, het nut en het gewigt der aardrijkskunde opgegeven, en hier vervalt de S. tot eene naar ons inzien onjuiste voorstelling en komt tot een niets zeggend resultaat, wanneer hij verklaart, dat de aardrijkskunde de eene hand reikt aan de Sterrekunde (waar blijven de overige takken der natuurwetenschappen?) en de andere aan de Geschiedenis, en alzoo het vereenigingspunt - en daarom de kroon - is van *alle* wetenschappen. Wij vinden deze voorstelling onjuist, want de verhouding der aardrijkskunde tot de beide genoemde wetenschappen is eene gansch verschillende; en welke beteekenis moeten wij hechten aan de uitspraak, dat de aardrijkskunde de kroon, d.i. de schoonste aller wetenschappen is?

Vooral in een volksboek, moet de redeneertrant logisch, de voorstelling juist en zuiver en moeten de uitspraken degelijk zijn, en deze inleiding voldoet daaraan niet.

Maar in het leerboek zelf stuiten wij ook op onnaauwkeurigheden on gebreken, die wij niet gemeend hadden in een werk van den Heer W.P. te zullen aantreffen.

Vooreerst hebben wij bezwaar tegen de geheele inrigting van dit gedeelte, hetwelk getiteld is: de Aarde, beschouwd als hemelligchaam en als deel van het zonnestelsel. Het spreekt toch van zelf, dat in deze afdeeling van het leerboek de zoogenaamde Wiskundige Aardrijkskunde moet behandeld worden en niet de geheele Sterrekunde; dat alleen die verschijnselen moeten verklaard en die zaken moeten voorgedragen worden, die direct betrekking op onze aarde hebben. Binnen deze grenzen heeft de S. zich niet gehouden, maar in deze

afdeeling eene complete cosmographie gegeven. Door compleet versta men echter niet eene volledige, verstaanbare wereldbeschrijving, maar eene korte en hier en daar nog al oppervlakkige vermelding in even 100 bladz. van alle onderwerpen, die in zulke beschouwing plegen opgenomen te worden. Achtereenvolgens behandelt de S. dan: het zigtbaar Heelal, de Zon, de Dwaalsterren, de Staartsterren, het Dierenriemslicht, de Vurige Luchtverhevelingen, de Luchtsteenen en de Vallende Sterren; de gedaante, grootte en digtheid der Aarde, de aswenteling op (*lees:* der) Aarde, de beweging der Aarde om de zon, de plaatsbepaling op Aarde, de warmte op de Aarde, de verdeeling der menschen volgens hunne betrekkelijke woonplaats en volgens de rigting der schaduw, de Maan, de Tijdrekening en eindelijk de voorstellingen van de oppervlakte der Aarde. De S. hadde beter gedaan dit gebied niet in al zijne uitgebreidheid te willen behandelen, maar zich te bepalen tot hetgeen regtstreeks met zijn onderwerp in verband stond; hij zou alsdan uitvoeriger, aanschouwelijker en toch beknopter hebben kunnen zijn.

Eene tweede algemeene aanmerking is, dat de S. zonder onderscheid onomstootelijke waarheden en hypothesen, zekere en twijfelachtige uitkomsten, vermeldt en op eene lijn stelt. Dit is een gebrek, dat wij bij vele populaire schrijvers gevonden hebben, maar dat ons voorkomt zeer nadeelige gevolgen te kunnen hebben. - Zoo lezen wij na de vermelding der eigene beweging van de vaste sterren, als een stellig feit, dat uit veelvuldige waarnemingen schijnt te blijken, dat de sterren zich rondom een gemeenschappelijk zwaartepunt bewegen; eene zaak, die echter verre van uitgemaakt is, ja, waarvan Prof. Kaiser (‘Sterrenhemel,’ 3^{e} Druk, bl. 393) getuigt, dat uit het volbragt onderzoek alleen gebleken is, dat de sterrekunde, voor de bepaling van de ware beweging der sterren, nog niet is rijp geworden. - Zoo wordt iets later gezegd, dat naauwkeurige waarnemingen geleerd hebben, dat de helderheid van Sirius 20,000 millioen malen flaauwer is dan die van de Zon, ofschoon zijn lichtgevend vermogen eigenlijk 63 malen sterker is, waaruit zou volgen, dat de afstand van Sirius tot de Aarde 1,120,000 zonsafstanden bedraagt, terwijl eenige regels verder, die afstand = 800,000 zonsafstanden opgegeven wordt. De waarheid is, dat de afstand van Sirius nog niet naauwkeurig is kunnen bepaald worden, - en dus is (nog daargelaten de verwarring in de cijfers) de geheele berekening van haar lichtgevend vermogen onzeker en had dus niet als stellige waarheid behooren te worden verkondigd. Hetzelfde valt op te merken omtrent den afstand van de Poolster, die evenwel door den S. op even stellige wijze op vier millioen zons-afstanden wordt gesteld. - Deze beschouwingen worden besloten met de niet gemo-

tiveerde gevolgtrekking, dat, *als* wij ons op eene ver verwijderde ster konden verplaatsen, en *als* wij ons gezigtszintuig naar willekeur konden versterken, en *als* wij dan in één uur tijds de ruimte tusschen die ster en de aarde konden doorsnellen, wij dan in dat uur alle voorvallen zouden aanschouwen, die in een tijdsverloop van duizende jaren op aarde hadden plaats gehad. Zulk eene onderstelling en voorstelling schaadt aan den ernst van het boek.

Verder uit de S. het vermoeden, dat de ster Wega eene middellijn heeft 34 malen grooter dan die der Zon, en dus een inhoud 39,000 malen grooter dan de Zon. Op welke gronden berust dit vermoeden? Eenigermate kan de massa van de ligchamen, die eene dubbele ster vormen en wier afstand tot ons kan bepaald worden, geschat worden; maar de grootte eener ster is een tot nog toe onontsluijerd geheim. Daarop wordt over den Melkweg en het Melkwegstelsel gesproken en de gedaante daarvan, alsmede onze plaats daarin, volgens het onderzoek van Herschel opgegeven, doch zonder eenige kritiek of zonder vermelding van Herschel's eigene verklaringen, later omtrent zijne hypothese uitgesproken, zoodat het den schijn moet hebben alsof die uitkomsten boven alle bedenking verheven zijn.

Meer dan genoeg voorbeelden om onze boven geuite aanmerking te wettigen; wij hebben deze voorbeelden alle genomen uit het 1ste Hoofdstuk - het zigtbaar Heelal - loopende van bl. 3 tot bl. 12.

Naast deze twee bedenkingen staat bij ons eene doorloopende bedenking tegen de juistheid van sommige beweringen. Wij vinden hier en daar onnaauwkeurigheden en fouten, waarop wij de aandacht des S. moeten vestigen, verzekerd als wij zijn van zijne bereidwilligheid om schuld te bekennen, waar wij hem van schuld zullen kunnen overtuigen. Wij zijn toch beiden hierin zonder twijfel eenstemmig, dat wij de waarheid trachten te vinden, en ons gaarne voor haar buigen. - Wij lezen op bl. 3, dat de sterren iederen avond wat later hun hoogste standpunt bereiken, in plaats van wat vroeger. Bl. 11 staat, dat het licht eene *kracht* is; bl. 17, dat de breedte (amplitudo) der schommeling eens slingers geen invloed heeft op den tijd, waarin de schommeling volbragt wordt, zonder vermelding dat dit alleen voor zeer kleine amplitudo's geldig is. Verder, dat de lengte van den secunde-slinger op de Zon ruim 26½ el is, in plaats van ruim 28 el. In het 3e Hoofdstuk, handelende over de dwaalsterren en waarin de wetten van Kepler en de werking der algemeene aantrekkingskracht besproken worden, heerscht veel onduidelijkheid en confusie. Bl. 21 staat, ter verklaring van de 2de Wet van Kepler, dat de dwaalster in haar naasten

zonnestand sterker wordt aangetrokken en zich *dus* sneller beweegt dan in haar versten zonnestand; en iets later, dat bij het vermeerderen van den afstand - *derhalve* bij het verminderen der snelheid van de dwaalster - de voerstraal langer wordt. Uit dit *dus* en *derhalve* blijkt, dat de S. niet gedacht heeft aan de oorzaak van de wet der perken. Niet omdat de Zon nu sterker en dan zwakker aantrekt, beweegt de dwaalster zich volgens Kepler's tweede wet, maar omdat de werking steeds van de Zon, d.i. van hetzelfde punt uitgaat, onverschillig hoe groot die werking is, of hoe die varieërt. Vervolgens (bl. 22) wordt verklaard waarom de dwaalsterren niet op de Zon nedervallen, en wel op deze wijze, dat er eene tweede kracht is - de *vliegkracht* genoemd - die de dwaalsterren gestadig van de Zon verwijdert; en later: ‘heeft eenig ligchaam eenmaal een stoot of schok ontvangen, die het van zijne oorspronkelijke standplaats verwijdert, zoo bewaart het, ten gevolge van zijn volhardingsvermogen, die rigting en aan deze beweging geeft men den naam van *vliegkracht*.’ Dus aan eene beweging geeft men den naam van *kracht*, en nog wel een in het Nederduitsch onbekenden naam. Misschien is deze naam de vertaling van het hoogduitsche *Fliehkraft*, maar dat beteekent middelpuntvliedende kracht. Neen! er is geene kracht, die de dwaalster van de Zon zoekt te verwijderen; maar zij doet dit ten gevolge van de eens ontvangene zijdelingsche beweging, die weder het gevolg is van eene kracht, die eenmaal op de dwaalster bij hare wording gewerkt heeft.

Verder lezen wij: ‘Wanneer nu deze beide krachten - de vliegkracht en de aantrekkingskracht - elkander in evenwigt houden, dan vervolgt zoodanig ligchaam zijn loop in eene kromlijnige baan, enz.’ Dit komt mij ook niet juist voor. Er is geen evenwigt, want dan zou het ligchaam in rust zijn; en bovendien, welke ook de snelheid der zijdelingsche beweging is, altijd zal het hemelligchaam eene baan, en, onder de werking der aantrekkingskracht, eene kegelsnede doorloopen.

Nu komt, zooals de S. het noemt, ‘een kort begrip der kegelsneden,’ waarin hij in 18 regels en met eene niet zeer duidelijke houtsneêfiguur (waarin de takken der parabool en hyperbool door twee elkander snijdende regte lijnen worden voorgesteld) beschrijft, hoe men door de snijding van een kegeloppervlak met een plat vlak de verschillende krommen, cirkel, ellips, parabool en hyperbool verkrijgt. Deze beschrijving is, dunkt ons, voor een populair werk, niet duidelijk genoeg.

‘Na de beschouwing van de beweging der planeten om de zon, rijst’, zoo drukt de S. zich verder uit, ‘het vermoeden bij ons op,

dat de dwaalsterren eenmaal met de zon vereenigd geweest zijn.' Vanwaar dat vermoeden? vragen wij alweêr. En daarop volgt dan eene uiteenzetting van de theorie van Laplace omtrent de wording van ons zonnestelsel. Als onbewezen hypothese had deze passage liever weggelaten moeten worden. Men geve ware en welbewezen uitkomsten aan den weetgierigen lezer, - niet onzekere en gewaagde onderstellingen, wier waarde hij niet schatten kan.

In dit hoofdstuk komt eindelijk nog voor (bl. 26), dat men bij alle dwaalsterren een dampkring heeft waargenomen (dus ook bij Saturnus, Uranus en Neptunus, alsmede bij de Asteroïden?); en wordt ten slotte nog eens verzekerd dat de zon zich met de sterren om een gemeenschappelijk zwaartepunt beweegt, welk punt nu gezegd wordt vermoedelijk in de *Pleiaden-groep* gelegen te zijn. Ook dit mag niet als stellig feit worden verkondigd, want de S. weet zeker even goed als wij, dat Mädler, die dit verkondigt, veel en krachtig is bestreden, en dat dit beweren dus weinig waarschijnlijkheid bezit? -

Wilden wij zoo voortgaan met alle hoofdstukken te analyseren, dan zou deze recensie een te grooten omvang verkrijgen; wij zullen ons dus bepalen tot de aanwijzing van nog enkele plaatsen.

Op blz. 36 wordt het woord vliegkracht, waarop wij boven wezen, gebruikt in den zin van middelpuntvliedende kracht; op blz. 37 moet worden aangetoond, dat, wegens den afgeplatten vorm der aarde, de graden langer worden naarmate men de polen nadert. Daartoe wordt eene ellips geteekend, en nu niet de normalen in de verschillende punten geconstrueerd, maar op de groote as der ellips als middellijn een cirkel beschreven, diens omtrek in 360 deelen verdeeld, en de deelpunten met het middelpunt vereenigd, waardoor bogen van 1° op de ellips heeten te worden afgesneden, die bij de pool natuurlijk kleiner zijn dan bij den aequator. Het is dezelfde fout als weleer Bernardin de Saint-Pierre maakte (zie Faye, 'Leçons 'de Cosmographie,' pag. 92); doch deze was ten minste consequent, en besloot uit zijne redenering dat de aarde in de rigting harer as verlengd moest zijn, en dit doet de Heer W.P. niet.

Bl. 40 wordt de methode beschreven, die bij graadmetingen gevolgd wordt. Daartoe dient ook eene figuur, waarin de letters het onderst boven zijn gedrukt, en waar uit twee plaatsen van het oppervlak der aarde lijnen naar de pool des hemels (de Poolster zegt de S.) zijn getrokken, en deze niet evenwijdig aan de as der aarde, maar *naar één zelfde punt op het verlengde dier as gelegen*. -

Op bl. 42 staat zeer onnaauwkeurig: 'het verschil in zwaarte der ligchamen noemt men hun soortelijk gewigt of digtheid,' hetgeen

verder opgehelderd wordt door de formule *d = m/v*. Klinkt dit populair? Bovendien is de *v* niet afgedrukt, en staat er *d = m/*.

Bl. 47 toont ons, hoe zeer de S. in verwarring geraakt door zijn gebruik van het woord vliegkracht. Eerst brengt de vliegkracht de afplatting der aarde te weeg, en naderhand is het diezelfde vliegkracht, die de voorwerpen van de aarde zou wegslingeren, zoo de zwaartekracht op eens ophield te bestaan.

Bl. 55 staat eene verklaring van de aberratie des lichts, die niet te begrijpen is; althans ons is de bedoeling van den auteur niet helder geworden.

Bl. 80 wordt van de tegenvoeters gezegd, dat, wanneer wij ons bevinden op Oosterlengte, zij op hetzelfde getal graden Westerlengte wonen.

Bl. 97 staat: ‘Dit verschil (tusschen sterre- en zonnetijd) bedraagt voor de aarde gedurende haren loop om de zon - d.i. gedurende een jaar - juist een dag, gelijk degene, die een togt om de aarde volbrengt, ook een dag gewonnen of verloren heeft. Bij eenig nadenken zal men tusschen deze twee omstandigheden eene zeer natuurlijke overeenkomst vinden.’ Integendeel, er bestaat niet het minste verband tusschen deze twee zaken; de eerste is een gevolg van de beweging der aarde om de zon, de laatste een gevolg van de aswenteling der aarde. Immers hij, die in een jaar 2, 3 reizen om de wereld maakt, wint of verliest ook 2, 3 dagen in dat jaar.

Ziedaar eene reeks van onnaauwkeurigheden. Ook vele verklaringen zijn onvolledig of oppervlakkig. Bij vele passages zal de nadenkende, doch in deze wetenschap nog onkundige lezer uitroepen: Waarom? en zal hij, zoo wij vreezen, het boek ter zijde leggen met de overtuiging dat de kennis, die hij zocht, voor hem onbereikbaar is. Hoe toch zal de lezer (zooals wij ons dien voorstellen) zich een denkbeeld kunnen vormen van de kaartprojectie van Mercator, als hij op bl. 103 leest: ‘Deze (kaartvorming) beschouwt de oppervlakte der aarde als de schil van een rolrond ligchaam. Zij is vooral voor zeekaarten verkieslijk, omdat ‘de middagcirkels en parallelen daarin regte lijnen zijn, die elkander onder regte hoeken doorsnijden. Daarom’ (*waarom* moet hij weêr vragen) ‘kan op deze kaart de zoogenoemde schuinsloopende (loxodromische lijn,’ (vroeger heeft hij ook van *cycloïde* en *epicycloïde* gelezen) ‘die de middagcirkels onder een bepaalden hoek snijdt en den koers van een vaartuig aanduidt, als eene regte lijn worden voorgesteld, 't geen natuurlijk voor den zeeman zeer gemakkelijk is. Daar de breedtegraden op zulk eene kaart toenemen in grootte, naarmate de lengte-graden op iedere hoogere parallel in grootte afnemen, zoo

heeft men aan deze soort van kaarten te regt den naam gegeven van *wassende* kaarten, of van kaarten met *wassende breedte-graden*.' Wij vragen het, is dat duidelijk te begrijpen voor een oningewijde? Wij hebben deze plaats nog afgeschreven, omdat zij ook is overgenomen in de recensie in de Vaderl. Letteroefeningen, waar de Hr. L.A.H. het hoofdstuk, waarin zij voorkomt, noemt eene *oordeelkundige* verklaring van de voorstellingen van de oppervlakte der aarde; en als bewijs daarvan deze beschrijving citeert. Opmerkenswaardig is het, dat genoemde recensent in zijne aanhaling het woord *rolrond* verwisseld heeft met *bolrond*. Zou deze Heer zelf wel een klaar denkbeeld van Mercator's projectie hebben?

De houtsneêfiguren zijn over het algemeen niet duidelijk geconcipiëerd en soms niet goed afgedrukt. Wij twijfelen er echter niet aan, dat in dit laatste opzigt het tweede gedeelte beter zal zijn en de drukkerij van C.A. Spin en Zoon haren ouden- en wèlgevestigden roem zal weten te handhaven.

Ons oordeel over dit gedeelte van het werk van den Heer Winkler Prins is streng geweest, maar én zijn naam én het patronaat der M.t.N.v. 't A. maakten die strengheid tot pligt. Niemand kan gereeder erkennen dan wij, dat een geleerde niet in *alle* takken en vakken van kennis kan uitmunten; dit ware het onmogelijke eischen; maar wij hadden regt te verwachten dat de begaafde auteur en de Maatschappij zorg zouden hebben gedragen, dat ieder onderdeel van dezen belangrijken arbeid aan den toets van specialiteiten werd onderworpen, alvorens het licht te zien. Wij zullen niet beweren, dat door de gebreken, waarop wij wezen, het werk van den Heer W.P. noodzakelijk een slecht handboek voor de aardrijkskunde in engeren zin moet worden genoemd, maar wij beweren, dat het onderdeel 'Wiskundige Aardrijkskunde' niet naar den eisch is behandeld.

Z.
D.G.C.

***I. Van gelijke bewegingen als gij, door Vesalius Mobachus. Twee Deeltjes. I. Voorrede en* 151 *Bladzijden. II*, 156 *Bladzijden. Zwolle, de Erven J.J. Tijl.* 1859**
***II. Agatha Welhoek. - De kerk, de staat en het hart. Een paar bladzijden uit het Archief der Nederduitsche Hervormde Gemeente te Delft. Medegedeeld door H. de Veer, Predikant aldaar. Te Delft bij H. Koster*. 1860. *Voorrede*. 83 *Bladzijden*.**

‘Eilaas! had ooit oprechte minne Of stroom of tij te baat?’

Het oude volksdeuntjen - dat u een fraaijen engelschen versregel voor den geest roept, die dezelfde waarheid stelliger verkondigt - geeft den sleutel aan voor het geheim onzer belangstelling in iedere liefdesgeschiedenis: - alles werke den hartstogt tegen, hij worstelt des ondanks, - hoe dat schouwspel boeit, hoe het streelt! Overwinning of ondergang, - het einde zij wat het wille, - hij bekreunt zich niet aan, hij bedwingt zich niet om, hij bukt niet voor die ontelbare dwingelanden onzer zoo zonderlinge, onzer vaak zoo ziekelijke zamenleving, de o m s t a n d i g h e d e n geheeten; hij w i l en hij w a a g t , dat maakt voor hem ons oog en oor!

Onder de velerlei vormen, waarin die strijd valt gade te slaan, schijnt in eene burgerlijke maatschappij als de onze de onaardigste niet, wanneer de minnaar in de gedaante van een geestelijke - hier kan slechts van eenen hervormden sprake zijn - de oogen op durft slaan naar een meisjen van hoogeren stand; tien tegen een, dat ge daarbij aan eene burgemeestersdochter denkt. We zijn een godsdienstig volk, zegt men, maar wij hechten toch ook aan geboorte, al zegt men het niet. Piquant, de tegenstelling belooft het in de hoogste mate te zullen blijken; want, al wegen de waardigheden elkander niet op, de wigtigheid pleegt in den regel van weêrszijden niets te wenschen over te laten. Of de stoffe er niet veel van het natuurlijke bij inschiet, anders de passie kenschetsende; of de deftigheid, die men van den leeraar vergt, niet iets gedwongens krijgt, in die vaag van jeugd en vreugd? Och, we spraken immers maar van een niet o n a a r d i g e n vorm, en wie, die daarbij aan den d i c h t e r l i j k s t e n ter wereld denkt? - een predikant, een proponent zelfs, kan een zeer poëtisch figuur zijn, maar als verliefde heeft hij, vreezen wij, geen val!

Ga in gedachte de galerijen der grootste meesters in het vak door, en zeg ons, wat ge ziet. Zoo min Rousseau als Goldsmith hebben er zich aan gewaagd, hunne geestelijken in dien toestand voor te stellen. De V i c a i r e S a v o y a r d, de prototype van zoo menig protestantsch leeraar uit de achttiende en uit de negentiende eeuw, is, als hij voor ons optreedt, vast een bejaard man; de historie van zijn hart, die zijner zinnen, zoo ge wilt, moogt ge, uit de schemering des verledens, niet meer dan gissen. - De schepping des britschen dichters heeft nog grooter waardigheid. ‘Een priester, een landbouwer, de vader eens gezins’, ziedaar wat ons in de V i c a r o f W a k e f i e l d wordt geschilderd; en verlustigt Oliver zich andermaal met het schetsen van zulk eene beeldtenis in zijn V e r l a t e n D o r p j e n, dan gaat de man schier geheel in zijne betrekking op: zijne gemeente, ziedaar zijne kinderen. - De engelsche school van lateren tijd is een statelijk portret rijk, dat we gaarne grootsch prijzen, maar de P a s t o r van Wordsworth, die de diepste geheimen onzer natuur door geloof verklaart, is zoo verre verheven boven ons onderwerp, als de E x c u r s i o n de boekskens, die voor ons liggen, overtreft. - En de fransche, zegt ge, uit dagen, die bijna nog tot de onze behooren? O, zoo gij u op J o c e l y n beroepen mogt, onze opmerking zou gelogenstraft zijn; maar in dat gedicht geldt het geen strijd van min of meer juiste begrippen over ingetogenheid, deftigheid, ernst, door eenen stand geëischt; daar geldt het z o n d e, en ‘de minnaar in den priester verborgen’, we zeggen het Gustave Planche gereedelijk na, ‘zich op de lippen bijtende om niet uit te barsten, die zijne oogen het schreijen niet gunt, die zijn mond dwingt om den zegen uit te spreken, om vergiffenis te stamelen, zonder een zweem van verwijt of rouwe, die is verheven!’ Maar hervormd als we zijn, voegen wij er evenzeer van ganscher harte bij: gelukkige leeraars, die niet langer op dergelijken bovenmenschelijken toets wordt gesteld!

Ge zijt eene andere galerij ingegaan, - triomfeer niet te vroeg, waar gij, omschaduwd van een breeden eik, op het mos een groep gelukkige menschen gewaar wordt, gouden Steinwein drinkende. Hoe schalk dat meisjen toeziet, roept ge, en wijst ons een grijsaard en een jongeling, beide leeraars, de een haar vader, de ander haar minnaar; triomfeer niet te vroeg, herhalen wij. Het is inderdaad een allerliefst tooneel uit de L u i s e van Vosz; wij genieten het als gij, al gelooven wij niet, dat gij er ons zegevierend door wederlegt. Gelijk heeft de oude man, zijn aanstaanden schoonzoon beknorrend, die het glas niet aan den voet, die het van boven aanvat, en het dus niet doet klinken, het doet piepen of het geborsten ware; gelijk heeft ook de dichter, wien dat geluid eene ergernis is, als het gehink van der nieuweren ongeslepen hexameter zon-

der takt of muzijk; maar lees de idylle ten einde, en loochen dat het gedicht er bij zou hebben gewonnen, zoo aan den r e d l i c h e P f a r r e r v o n G r ü n a u - zeker zoowel de verdraagzaamste als de verdragelijkste aller geestelijke heeren - in d e r e d l e b e s c h e i d n e W a l t e r niet een proponent tot schoonzoon ware bedeeld! ‘Louter om der verscheidenheidwille!’ Ook, maar niet alleen, L u i s e weet het zoo goed als wij, de gestolen kus van een eerwaarde is wat gek. - Hoe anders ziet er Göthe's verstandige P f a r h e r r uit, het ‘sieraad der stad; een jongeling, schier een man, die het leven kent, zoowel als de behoefte zijner toehoorders,’ - de meesterhand spreekt uit de opvolging der trekken! - ‘die doordrongen is van de hooge waarde der heilige schriften, welke ons het lot en den aanleg van den mensch onthullen en die dus ook wel een blik in het beste wat de wereldsche letterkunde oplevert heeft geworpen;’ Göthe tot in den laatsten toets toe. Welk een genot, het gelaat, dat hij ons hier te aanschouwen geeft, lang gade te slaan; onwillekeurig weet ge niet wat meest te bewonderen, tweërlei indruk ontvangende: die vrijheid van geest, of die verhevenheid van gemoed. Beminnelijker is de stand nooit geschilderd, dan door de genie - waarover deze zich schrikkelijkst beklaagt. Voor alles wat menschelijk heeten mag heeft de P f a r h e r r meêgevoel; hij schijnt er slechts boven te staan, om in staat te zijn, ieder regt te doen. Welk eene heerschappij over zich zelven, in het maar matig gebruik maken der gave van spreken het schoonst aan het licht komend! - Onze sympathie voor den H e r m a n n u n d D o r o t h e a , zou ons nog lang aan deze beeldtenis geboeid hebben, zoo gij ons van verre niet toeriept: ‘Zie hier!’ Het deert ons, dat wij alweêr: ‘mis!’ moeten antwoorden; ‘wat ge zoekt is het niet!’ schoon uwe gissing alle waarschijnlijkheid en zelfs een zweem van waarheid voor zich heeft. Het lijdt geen twijfel, die man met dat lange, maar goêlijke, schier schroomvallige gezigt, die het middenvak der lijst vult, hij is eenmaal de slanke knaap geweest, die op het genrestukjen er onder dat blozende meisjen een perzik biedt; toen had hij bruine lokken, nu schemert er wat zilverigs om zijne kruin, alles is veranderd, slechts de zelfverloochening in de blaauwe oogen is gebleven! Gij hebt het geraden, hij was geestelijke; en de greep uit zijne jeugd vereeuwigt een onvergankelijk oogenblik in zijn leven; het houden dier kleine hand in de zijne, door de tralies van het hek heen, dat den hof waarin hij staat, en het bleekveld waarop zij de wasch uitlegt, scheidt. Maar wat uwer gissing, als had ooit proponenten- of predikantenliefde de stoffe voor zulk eene idylle geleverd, den bodem inslaat, het is de bijzonderheid, dat hij die blozende deerne zielslief had, zonder het zich zelven bewust te zijn, eer hij er aan dacht zich het altaar te wijden. Dat wij u nieuwsgierig hadden gemaakt,

door ons half meêdeelen, half verhelen; dat wij er u door hadden uitgelokt, de psychologische studie op te slaan, waardoor gij, volgens haren auteur, u zelven op de proef zoudt stellen, of gij ‘van hare tien lezers tot die negen behoort, welke den man laken, of misschien de tiende zijt, die dikwijls aan hem denkt.’ Onder welke gij ons hebt te rangschikken, dat raadt ge reeds; maar wilt gij u zelven toetsen, lees Adalbert Stifter's B u n t e S t e i n e ; - II K a l k s t e i n , waarvan voor jaren, gelooven wij, bij den uitgever J.D. Sybrandi eene vertaling het licht zag. Of deze geslaagd is, hoe zullen wij het u zeggen, die geen exemplaar ter beoordeeling ontvingen? - gemakkelijk is de vertolking van den slechts schijnbaar kunsteloozen stijl niet; - maar mogt de navolging het oorspronkelijke waard zijn, ge zoudt ons het genot dank weten.

Het wordt tijd, dat wij eindelijk in onze eigene schilderschool rondzien, rondzien, vreezen wij zonder veel gewaar te worden. Niet dat het ons uit de dagen der sentimentaliteit aan pastorijtjens zou ontbreken - vroegere geslachten toch vonden den steek weinig idyllisch, - niet dat zekere maatschappij ons geen zedeschetsen zou hebben geleverd, wier hoofdfiguur steeds iets zeurigs had - maar deze zijn gelukkig verscheiden en vergeten, en wie die weder opwekke, niet wij. Intusschen als het minder op het getal dan op het gehalte der stukken aankomt, dan zullen wij nog de slechtste figuur niet maken, misschien wel een der geestigste van allen, als wij u mogen vertellen wat er van eene schilderij werd, die, ware zij voltooid als zij was aangelegd, al uwe wenschen zou hebben vervuld. Het is lang geleden, langer dan drievierde eener eeuw, dat er op Lommerlust in de Beverwijk, een klein buiten dat, zoo ons volk inderdaad hen liefhad, die in schoonheid onuitputtelijke bronnen van genot ontsloten, zoo goed gewijde grond had moeten worden, als 't Muiderslot en Sorghvliet en Hofwijck weleer, als de Wildenborch en het Manpad in de dagen die wij beleven, dat er daar, zeggen wij, in een bekend, beroemd prieëltjen een breed doek op den eikenhouten ezel stond. Aardig was het om te zien, hoe twee vriendinnen, verscheiden van geest en gevoel, als zusters kunnen zijn, maar opmerkelijker nog, dewijl ze in sterkte en diepte der gaven van hoofd en hart de meeste mannen van haren tijd achter zich lieten, bij beurte dat groote familietafereel bezielden. Aardig, zeiden wij, niet omdat beider fijne vingeren inderdaad talent bezaten - dergelijke lofspraak is een aalmoes, die vernuften van haren rang fier mogen weigeren; - aardig, dewijl, helaas! het tijdvak dat zij schilderden, onder de sterkste helft des menschelijken geslachts noch die flinke, noch die forsche gestalten aanbood, waaruit van der Helst slechts te kiezen had; over welke Rembrandt zijn duister maar had te verzwaren, en zij schitterden; aardig, dewijl zij van die manne-

tjensmug toch nog iets wisten te maken. Gelukkig voor ons volk, voor ons hare nakomelingen, dat de vrouwen dier dagen verre waren van zoozeer te zijn verbasterd; ter staving van het genie der beide schilderessen mag het gezegd worden dat zij er zich op de schitterendste wijze door revancheerden. Er lagchen ons van dat doek aangezigtjens toe, er wijzen ons van dat meesterstuk ernstige tronies opwaarts, die, wat kiest ge? begeesteren of bezielen, die tot deugd en daad zullen sporen, zoo lang Holland leven zal. We zijn het aardige voorbijgestreefd; we zijn tot het bewonderenswaardige gestegen, en toch verpligt ons onderwerp, zoowel als de hoofdfiguur, een ietwat lageren toon aan te slaan, al mogt gij het in dubbelen zin onaardig vinden. Wie anders toch was hun held, dan een verliefd student? - dat ging aan, dachten de schilderessen; niets natuurlijker dan een student die verliefd is; - een student, die theologie studeerde, dat ging ook nog aan, zeggen wij; Faust spookte omtrent dien tijd in het brein van Göthe; - dan een verliefd theologisch student, die, wat flinke borst hij zijn mogt, wel wat zwakker, wat ziekelijker beminde, dan we thans waarschijnlijk zouden achten; maar waren het niet de dagen van Werther? Het palet werd schier smeltend, het penseel trilde in de schoone vingeren; echter ging de geschiedenis haar gang; maar toen door de doodsverf de dominé heenschemerde, toen hij dreigde op te treden, toen keek Aagje zoo bedenkelijk, dat Betje uitproestte van lagchen, en beide die geestige geniën in de handen klapten van vreugde; - alleraardigst voorwaar gaven de geschillen in de kerk gelegenheid tot een meesterlijken greep: Chrisje Helder kon de bruid worden, zonder dat Willem Leevend een bef behoefde te dragen!

Echter, dat alles is drievierde, is eene halve eeuw geleden; en zoo weinig als het hier de plaats mag heeten, om de voor- en nadeelen te wegen dier fictie van de Moederkerk, welke hare priesters in typische figuren der zelfverloochening herschept, zoozeer mag het er worden erkend, dat over de hervormde leeraars de staf verdiende te worden gebroken, als zij niet eindelijk mannen broeders bleken; de groote omwenteling duurt ook in de kerk voort. Om zich aan het eerste te wagen worden andere vingeren vereischt dan de onze; voor het laatste volstaan ieders oogen. Tot in het land toe, dat de schokken dier wereldgebeurtenis het stevigst weêrstond, tot bij het volk, welks theologie, volgens bevoegden, de stilstaanste van alle bleek, is de beweging onloochenbaar. Vergelijk in Engeland de sociale stelling der geestelijkheid; van deze toch is hier sprake; vergelijk de leeraars uit de romans van Fielding met die uit de vertellingen van Crabbe, en deze weder met de eerst onlangs opgetredene in de schetsen van Eliot, hoe de standaard. rijst! Er is eerst afwisseling van het weêrzinwekkende of belagchelijke met het verdienstelijke maar verve-

lende; er is van de laatste tweeslachtigheid vooruitgang, tot het hoofd en hart belang inboezemende, tot het verteederende en tevens verheffende zelfs. En ten onzent? Wij hebben ons te lang met het verledene bezig gehouden, om er weder van op te halen; maar hoe vaak de hervorming stationnair moge hebben geschenen, in onzen leeftijd bleek zij het niet. De letterkunde levere ook hier het bewijs. Jong verlustigden wij er ons in, toen wij Drost, in zijne onvoltooide schets der Augustusdagen, grooter geestbeschaving in Beeckhorst zagen eischen, dan het bekrompen begrip des algemeens een dominé dienstig achtte - man geworden, juichten we Koetsveld toe voor de stoutheid waarmede hij, in zijne Pastorij van Mastland, uit die wereld waarheid mededeelde, waarheid slechts met een gaas van dichting gedekt; - en vijftien jaren later klinkt het niet louter in de Leekedichtjens, in iederen zin: 'Verlos ons van den preektoon,' maar verschijnen ook de boekskens, wier titel aan het hoofd dezer regelen staat: Van gelijke bewegingen als gij.

Eer eenig getrouw bijbellezer, wien die woorden eensklaps, achttien eeuwen achteruit, met Paulus en Barnabas in Lystre verplaatsen, meenen mogt dat er aanmatiging in hare keuze schuilt, dewijl de schare in beide Apostelen goden zag; eer iemand vreeze, dat zij hier meer zijn dan een beroep op maar gelijkheid, deelen wij uit de Voorrede, in den vorm van een brief aan Ds.M. gegeven, de volgende plaats mede; zij verklaart tevens het doel, door den schrijver met zijn boek beoogd; het reikt verder dan louter eene liefdesgeschiedenis.

'"Zal men het verband tusschen titel en inhoud overal gevoelen?"' - het zijn deze en de volgende bedenkingen, welke de auteur gelooft, dat zijn vriend hem maakt, waarmede wij onze aanhaling beginnen, om die, zonder eenig in de rede vallen, tot de gedachte geheel ontwikkeld is, voort te zetten. '"Is de toestand van den predikant hier te lande werkelijk zoo als gij dien hebt geschetst? Hebben wij regt ons over miskenning te beklagen? Is het zoo noodig aan te toonen, dat een predikant een mensch is als ieder ander? Is het iets bijzonders, dat een predikant verliefd wordt, dat hij boos kan worden, eergevoel heeft".....?

Ik antwoord u in het kort op al deze vragen tegelijkertijd.

De predikant, Amice! wordt vertroeteld of miskend, geëerd of met hooghartigheid behandeld..... 't is beide waar, al naar dat gij het nemen wilt. Het hangt geheel en al af van zijne individualiteit of van die der gemeente waarin hij werkzaam is.

Evenzoo is het met de vrijheid welke men hem vergunt, om te toonen, dat hij een mensch is van gelijke bewegingen als anderen. De plaats welke hij inneemt in de maatschappij is nog te weinig omschreven. Wij bevinden ons in een tijdperk van

overgang uit de kastenverdeeling naar de zelfstandige en vrije openbaring van onze geestkracht op elk gebied van het maatschappelijk leven.'

'"Nu nog?" vraagt gij. "Na 1795 en 1848?"

Ja, Vriend! voor ons predikanten is die overgang nog niet gemaakt en vandaar, dat de een nog spreekt van Theocratie in de 19de eeuw, en de andere schertsende vraagt, of er over vijftig jaar nog wel dominés zullen zijn!

In dezen toestand heeft ieder schrijver het regt uit een chaos van verschillende beschouwingen zich eene zoodanige te kiezen, welke hem de beste gelegenheid voor het verwerken der romantische stof schijnt aan te bieden, en ik zou dus tot u en het publiek kunnen zeggen: "Mijne handelwijze is mijn regt."

Maar ik wil niet op hoogen toon spreken tot hen, op wier goedkeuring ik prijs stel, en daarom moest ik u mededeelen, waarom ik juist dat standpunt gekozen heb, vanwaar welligt de meeste mijner lezers den predikantenstand niet beschouwen.

Onze betrekking is eene maatschappelijke in den ruimsten zin des woords.

Ziedaar eene uitspraak die, zoo in 't algemeen genomen, door iedereen wordt toegestemd, maar voor welker noodzakelijke consequentiën verreweg de meeste menschen terugdeinzen.

Een predikant heeft een hart als een ander mensch, en de protestantsche kerk kent geen coelibaat. De predikant kan liefde opwekken voor deze of gene schoone, trouwen en krijgt gewoonlijk vele kinderen..... Dit alles is zoo klaar als de dag!

Maar als een predikant verliefd kan worden, dan kan ook hij schipbreuk lijden in die liefde, dezelfde teleurstellingen hebben als iedereen, en..... hier komt alles op aan, ook hartstogten en driften openbaren gelijk zijne medemenschen.

De strijd tegen zich zelven is voor den Evangeliedienaar gewoonlijk even zwaar als voor een ander. Met steek en bef of toga wordt hij geen geheel ander mensch als hij was. Wien God een ambt geeft van die gehalte als het onze, dien geeft hij niet aanstonds al de kennis en al de wetenschap, en al de wijsheid en kracht, welke daarbij noodig zijn.

Zie Vriend! indien ge mij onwedersprekelijk bewijzen kunt, dat niemand in onze gemeenten aan deze doodeenvoudige waarheden meer twijfelt, dan hoop ik, dat mijn boekje nooit een tweeden druk beleeft, zoo als ik nu nog blijf wenschen.'

I. Wij gunnen dien aan Vesalius Mobachus, 'zelf ten prooi' - men ziet het - 'aan 't onheil, dat hy schetste,' we gunnen hem dien gaarne, minder intusschen om het schoone van zijn werk, dan om het schaarsche van zijn moed. Een leeraar, een verliefd lee-

raar tot held zijner vertelling te kiezen, het mogt hagchelijk heeten; en de schrijver achte het geen geringen lof, als wij getuigen, dat hij niet slechts menige piquante, dat hij ook enkele pathetische bladzijden zijn onderwerp wist af te winnen. Eene overtuiging, ernstig, innig als de zijne, waarborgde vast na die voorrede, dat geen tooneel tot luid lagchen zal uitlokken, - de zaak gaat hem te zeer ter harte, om u vaak een glimlach te gunnen, - soms echter schemert het u voor de oogen; niet iedere t e n d e n z - n o v e l l e brengt het zoo verre. Wij hebben met dat woord den vinger op de wonde gelegd, en toch over de schaduwzijde van dezen arbeid onze meening nog maar half uitgesproken. Er schuilt in het doel, waarnaar de auteur schoot, geen reden ter wereld, waarom het eerste deeltjen bijna louter inleiding bleef, waarom honderd en vijftig bladzijden door ons moeten worden gelezen eer Willem - de held van 't stuk - zelf weet, dat hij verliefd is; waarna in het tweede de handeling hals over hoofd voortholt.....

‘Of dat niet het eigenaardige van den hartstogt ware,’ valt de schrijver in.

Verre van ons, dat te loochenen, - slechts vergunne hij ons voort te gaan, door de bedenking in te brengen, of, bij kunstiger schikking, de karakterschetsen in het eerste gedeelte niet korter zouden zijn uitgevallen, niet boeijender zouden zijn geweest? Eene i n t r e d e , eene e e r s t e k e n n i s m a k i n g m e t d e g e m e e n t e , ze zijn meer geschetst, en wat d r o o m e n en t e l e u r s t e l l i n g e n betreft, ze zouden bij den lezer dieper indruk hebben achtergelaten, als de eerste minder voorbereid waren beschaamd geworden, als de laatste minder voorbereid werden betreurd. O verrassingen! waarom zijt ge zoo zeldzaam? Het is een zwak van vele onzer novellisten, het publiek te groote traagheid toe te schrijven en het daardoor het genot te doen derven zelf meê ga te slaan, zelf te gissen, en, den schrijver vergetende, in het geschrevene eene wereld te vinden, waarover het op zijne beurt de weegschaal houdt. Een breedsprakig, betoogend, zelfs voortreffelijk uitweidend verteller, ach, we geven hem gelijk, zonder de moeite te nemen veel na te denken; maar een auteur, die objectiviteit, imaginatie, genie genoeg bezit, om zijne schepping onder onze oogen te doen leven, zie, wij tikken zijne spelers op de vingers zoodra een van deze uit den toon valt.

Het zou ons lief zijn, betuigden we, indien de eer van een tweeden druk V a n g e l i j k e b e w e g i n g e n a l s g i j te beurt mogt vallen; niemand verwachte dus van ons een verslag, dat de intrigue verklappe aan de schaar, die slechts uit nieuwsgierigheid leest. Voor den belangstellende daarentegen, die wèl deed onze aankondiging niet af te wachten om de goedgedrukte boekskens in te zien, en wien de beslissende bladzijden, daar zijn we zeker van, nog niet uit het

geheugen zijn gegaan, mogen hier een paar opmerkingen ten bewijze onzer laatste stelling volgen. Of de auteur die gegronde aanmerkingen zal achten, het blijke zoodra eene nieuwe uitgave ons verrast. De eerste, neen, zij geldt niet het geforceerde tooneel met Jonker François van der Goes in het bosch, dat den tot dus ver te los gelegden knoop geweldig zamentrekt, ten koste van dien b ê t e n o i r e , het is waar. Integendeel, zij geldt Willem zelven, op het oogenblik waarin hij ons uit het gansche boek het best bevalt, als hij aan Agatha, hartstogtelijk welsprekend, zijne liefde heeft verklaard, en de vader van deze, de Baron, den Dominé op zijne plaats zet, door hem aan zijne b e t r e k k i n g te herinneren. Wat dunkt u? de adellijke is nergens meer waardig, nergens meer waar; maar moet de jonkman, hij zij wat hij wille, laag, lager, laagst van allen in rang of zonder rang zelfs, niet eens op den ondersten sport, neen, op den vlakken grond der zamenleving geplaatst, daglooner bij voorbeeld, moet deze, als hij den hoogeren moed had een meisjen te vragen hem haar levenslot toe te vertrouwen, moet hij dan ook niet den moed, den minderen moed hebben, haar vader in de oogen te zien en de regten der liefde te doen gelden? Het is niet maar eene vraag, gelooven wij, in betrekking tot het hoofddoel van dit boek. - De tweede opmerking? de novelle heugt u nog zoo goed, dat ge gist, dat wij verlangen het raadsel te zien opgelost van Mevrouw Verhaegen's verleden, met andere woorden, dat wij den moeijelijken weg wenschen te kennen, langs welken zij tot dat beoefenend christendom kwam, 't geen haar zoo beminnelijk maakt. Het is fijn gevoeld; en toch betreft onze bedenking andermaal den hoofdpersoon, aan wien alles in de vertelling ondergeschikt is en mogt zijn; maar zij geldt thans geene handeling van dezen, ze geldt thans de wijze waarop ons een zedelijk wonder, door hem gewrocht, wordt voorgesteld. In het voorlaatste hoofdstuk beidde ons eene teleurstelling, grooter dan het gemis der straks door u gewenschte verklaring. Indien Jan Zwart tot iets meer ware gebezigd, dan om het begin en het einde van het boek te leveren, wij zouden den greep dier tegenstelling van liefde in hoogeren en lageren stand van ganscher harte huldigen; maar heeft het u niet als ons gedeerd, dat het eerste blijk van Willems eigen genezing, bewezen door hem op zijne beurt een dolende te doen teregt brengen, niet in beeld werd gebragt; dat het u in een kort verhaal des schrijvers en niet in een kernig gesprek tusschen beide patiënten, de naauwelijks herstelde en de nog kermende, wierd gegeven? De toekomst onzer novellistiek hangt aan het begrijpen van dergelijke onderscheidingen.

‘En is er dan geen tafereel in het werk, dat ge bij een tweeden druk geheel, zoo als de eerste het u gaf, wenscht weder te zien?’

Het is niet de auteur, die dat vraagt, hij weet dat slechts belangstelling bedenkingen heeft; maar wie het dan ook zijn moge die onze gispingen dus misduidt, wij antwoorden hem: ja, en wel het feest op het land, de toast van Willem, zijn gesprek met den Baron. Als de schrijver er een enkel toetsjen aan toevoegt, als hij, door in het midden te brengen, dat ons volk u i t s p a t omdat het te z e l d e n geniet, het later verwijt van den ambachtsheer aan den dominé niet voorkomt, maar bij voorbaat ontzenuwt, dan hebben wij er slechts lof voor. Het is even waar gedacht als warm geschilderd; eene bladzijde, die, wie ons volk lief heeft, den schrijver benijden zou, als het bewonderen niet zoeter ware.

Een geleidelijken overgang te vinden, wanneer men aan het hoofd van een opstel, als dit, meer dan één boeksken heeft vermeld; ongezocht van 't een op 't ander te komen, het pleegt eene ondankbare kwelling te blijken, en in den regel waagt men liever een sprong dan naar een plank te zoeken. Gelukkig wordt heden niets van dien aard van ons gevergd; ge zult van geen halsbrekerij getuige zijn; er is zoo groote overeenkomst van o n d e r w e r p in beide deze geschriften, dat we naauwelijks van stoffe wisselen; slechts tijd en toestanden verschillen. ‘En schrijvers en stijl toch ook?’ Liever dan een o n w a a r of o n b e s c h e i d e n antwoord te geven, deelen wij u in de volgende regelen uit de Voorrede der A g a t h a W e l h o e k het bewijs mede, dat Ds. H. de Veer de goede gewoonte, rekenschap van zijnen arbeid te geven, met Vesalius Mobachus gemeen heeft; waarin beide onderscheiden zijn, komt waarschijnlijk met het einde onzer beschouwing aan het licht.

‘Wat den belangstellenden lezer,’ - zoo vangt de voorrede aan, die even gemeenzaam als geestig gesteld is, al moest het vertrouwelijke: vriend lezer! voor dat verbazend deftig bijvoegelijk naamwoord wijken, - ‘wat in de volgende bladzijden verteld wordt, heeft welligt eenige waarde voor den oudheidkenner (hoewel hij zich teleurgesteld zal vinden, bij zoo weinig koorn onder 't kaf), voor den kerkhistoricus (hoewel ook hij 't weinige voor lief zal moeten nemen), voor den psycholoog (ofschoon ook hem een schrale oogst wacht), voor het publiek, dat in lectuur slechts verpoozing zoekt (al zal ook dit deel mijner lezers maar half tevreden zijn).

't Is geene belangrijke bijdrage voor een kerkhistorisch archief, noch voor de Kunst en Letterbode, doch er opent zich hier en daar een alleraardigst gezigtspunt in op de verhouding van Kerk en Staat; 't is geen diepe studie van de zeden en gewoonten van een vroeger tijdperk; maar er is veel in, dat een verrassend licht over het familieleven onzer bet-over-grootouders doet opgaan; er is geen enkel hoofdstuk over psychologie in; maar het hart mijner helden en heldinnen laat nu en dan in eene enkele plooi ons

dieper staren dan bij menig groot feit der geschiedenis; en er komt eene liefdeshistorie in van een predikant en de dochter van een burgemeester der stad Delft..... Mij dunkt, deze eene omstandigheid is al genoeg om zelfs de dames te verzoenen met stadhuiswoorden en actenstukken.'

Agatha Welhoek, de heldin dezer historie, is in de laatste regelen aangeduid; herinner u het fragment van het volksdeuntjen boven deze bijdrage geplaatst, en ge vermoedt welke worstelingen zij ter prooi is geweest. Het is intusschen maar de halve titel, wiens tweede helft, zonderlinge drukfeil, ons in dubbele lezing gegeven wordt. Op het blaadjen tegenover eene lithographie een grafgesteente, voorstellende, vinden wij: de Kerk, de Staat en het Hart; op den buitensten omslag van het boeksken leest ge: de Staat, de Kerk en het Hart. Welke dier varianten kiest gij? Wat ons betreft, wij geven de laatste schikking de voorkeur; wat eene Staatskerk is, ervoer ons voorgeslacht; voor een Kerkstaat bleef het bewaard. Deze bijzonderheid daargelaten, blijft het echter nog duister, op welk tijdstip ons de onderlinge betrekkingen dier drie magten worden afgeschilderd; hoe het er op het eene als op het andere gebied uitzag, toen het kleine drama begon, welks verwikkeling en ontknooping wij uit onzen leuningstoel kunnen gadeslaan.

Wij willen beproeven die inlichtingen, welke gewoonlijk gegeven worden in: Het stuk speelt enz., maar die aan dit boekjen ontbreken, ons oordeel te doen voorafgaan. Onvolledig mogen zij blijken, overbodig zijn ze niet.

Als er sprake is van den toestand van eenen staat, dan pleegt men naar zijne hoofden om te zien; maar wie zich vleit, dat hij in het jaar 1657 (als onze handeling begint) aan het roer der Republiek een vergrijsde kruin en verstramde vingers zal gewaar worden, hij bedriegt zich: er was strijd om het bewind, verholen, doch geen oogenblik verpoosden strijd, tusschen een kind van zeven jaren en een man van maar naauwelijks twee en dertig. Ongelijke, ongeloofelijke kamp, zal men zeggen, en te regt. Ongelijke, want al mogt het jongsken de verdiensten van zijn voorgeslacht jegens het gemeenebest in de schaal werpen, een volk is vergeetziek, en geen der vorstelijke waardigheden, door zijne vaderen bekleed, waren hem in de wieg gewaarborgd. Ongeloofelijke kamp! want reeds bij zijne geboorte waren geschillen nopens de voogdijschap over dat kind tusschen zijne verwanten gerezen; moeder en grootmoeder wisten weinig van harmonie; het eerste verstandelijk bewustzijn van den borst is misschien een besef der ellende van verdeeld gezag geweest! Arm kind, dat op het Binnenhof den volke niet werd vertoond, of onrust en oproer vergalden der verweduwlijkte moeder wat er verkwikkends in die be-

tuigingen van gehechtheid school; verkwikkends voor eene vorstin, wier vader op het schavot was onthalsd! Arme knaap, die spelen mogt in de schitterende zaal, door de schilderkunst, op de bede der huwelijksmin, in eene apothéose van Frederik Hendrik verkeerd, maar er stoeijen noch schertsen leerde aan grootjens knie; de Princesse-Royaal zou die vrijheid van de Princesse-Douairière zeer onvoegzaam hebben gevonden. Mary van Engeland had op Amelia van Solms slechts dat kind meer vooruit; zou zij er niet jaloersch op zijn geweest? Ongelijke, ongeloofelijke kamp voor dien tengeren borst met het breede voorhoofd, en echter, ondanks al zijne bezwaren, met zoo groot geduld, met zoo zeldzaam geluk voortgezet, dat men den tienjarige niet langer kind kon heeten, dat hem vast genie werd toegekend, door wie getuige was geweest, hoe Leyden hem op nog teederder leeftijd in de school der ouden wijsheid zag zoeken; hoe hij, te Amsterdam, een held tepaarde, Vondel het vergrijp zijns vaders vergeten deed; Vondel, in bewondering over dat voorspel, hem zijne toekomst deed voorspellen! Gissen ware, helaas! juister woord geweest! Het scheen lang nog niets meer dan een dichterlijke droom; want ons stuk speelt tot in zestien honderd zeven en zestig, en die zeven jaren, waarin de Staten zijne opvoeding op zich namen, waarin hij zijne moeder verloor, waarin de Princesse-Douairière er op aandrong, dat hij kind van staat worden mogt en hij het wierd, die jongens-, die jongelingsleeftijd voor den minsten daglooner, de vrijste, de vrolijkste van alle, wat waren zij voor hem? Eene school van verloochening, die tot veinzerij voeren moest; een looden last van leed, dien geen later glorie op kon wegen..... voorzigtig, dat vorstelijke kind was Willem III, en het is iets, in de wereldgeschiedenis weêrgaloos te zijn als hij! D e S t a a t - wij hebben te lang misschien bij dat knaapjen stilgestaan; maar het aanlichten van zulk een gesternte door de duisternis is zoo dichterlijk; de Staat werd in den eigenlijken zin des woords bestuurd door den man, die tegen het jongsken overstond; hij, de raadpensionaris, die toen het toppunt zijner grootheid en dat van zijn geluk had bestegen; hij, de raadpensionaris, die de echtgenoot van Wendela Bicker was geworden; hij, de raadpensionaris, die de wijsheid van Holland werd geprezen, en zich beroemen mogt, onzer overwinningen ter zee de kroon te hebben opgezet door de zege bij Chatham, en geloofde der wereld den vrede te hebben verzekerd door de Triple Alliantie! Een zware slagschaduw dient op al dien glans geworpen; hij was het ook die de Acte van Seclusie sloot, in de dagen welke wij verlevendigden vernietigd; maar niet louter om den wille der sympathie, die hij ons later bij zijn vreeselijken val zal inboezemen, om den wille der waarheid worde hier ook dat licht gehoogd: Willem III

had het beste zijner opvoeding, zijner ontwikkeling aan Joän de Witt te danken!

Onze vaderlandsche letterkunde is eener even bevallige als bewonderenswaardig stoute meesterhand de beeldtenissen van een paar leeraars verpligt uit twee duistere tijdvakken onzer historie aan het licht gebragt: P a u l , de prediker der hervorming bij hare morgenschemering hier te lande; G i d e o n F l o r e n s z , de liefelijkste aller verschijningen uit den bangen droom van Leicester's bewind. Het zijn grepen als slechts der genie gelukken; maar trots al het vermogen deze verleend, al de verrassingen waaraan zij ons gewent, zoo ooit die pendanten in eene trits zullen verkeeren - de derde leeraar ook, bestemd om van geslacht tot geslacht te worden bewonderd en bemind, hij zal niet uit het twaalftal jaren, waarmede wij ons bezig houden, te voorschijn treên. Voorbij waren voor onze geestelijkheid de dagen der heerschappij met Maurits verworven; ‘yder woort’ van deze mogt nog ‘een donder’ zijn, ieder ‘wenck’ was geen ‘blixem’ meer! Frederik Hendrik had het bloed zijner moeder niet verloochend, beweerden de ijveraars, alsof de eerste Willem geen type van verdraagzaamheid ware geweest, zijne eeuw vooruit; de opvolger van Maurits had zijnen ‘vijanden vergeven,’ zijne ‘vrienden vergeten,’ een lof in laster verscholen! Willem II was niet meer!... In den tijd, die door het openschuiven onzer gordijn, weder werkelijkheid wordt, bloeide Coccejus en aan geschillen was geen gebrek; maar eene afschaduwing en niets meer van den strijd, die land en zee blaakte toen Gommer en Armijn om het regte geloof dongen, eene flaauwe afschaduwing slechts van dien ‘oorelogh’ was zijne oneenigheid met Voetius, op haar hevigst als ons stuk sluit; eene oneenigheid ten leste, ‘over lang of kort hair!’ - Geen Achabs-Biddag meer in die dagen; - ‘pestziekte, oorlogen, dure tijden,’ zie daar de onderwerpen op Dank-, Vast- en Bededagen in die jaren aan de orde van den dag; - ‘de neêrlaag onder Wassenaer’ opgewogen door het ‘binnenvallen van de Ruyter,’ - de Vierdaagsche Zeeslag, - de Vrede te Aken in 't verschiet, daar hebt ge wat in d e K e r k op den kansel kwam en komen mogt, zoudt ge meenen.... Onder ons, in de assche smeult nog het vuur, en de gewijde hand zal het oprakelen, zoodra zij de gelegenheid gekomen ziet om het weêr te doen uitslaan in lichtelaaije vlam; geen geestelijkheid ter wereld, die ooit gewillig van aardsche heerschappij afstand deed. Twee teekenen der tijden uit dat twaalftal jaren bevestigen wat men misschien onze aantijging heeten zal. Constantijn Huygens, die secretaris van Frederik Hendrik en van Willem II was geweest en die ‘'t kindskind bijbleef zoo lang God 't gehengen wou,’ Constantijn Huygens, de trouwe kerkganger, ergert zich aan het geluid en gebaar van ‘sommige predikers’; hunne onna-

tuurlijke, hunne onware voordragt dient beschaamd! Er stak een humorist in dien hoveling, ge weet het; maar lees het gedicht, en ge zult getuigen, dat er ook een hoveling in dien humorist stak! De ‘Gesanten van om hoogh, Bazuynen van Gods Woord,’ ze worden gegispt, ja, maar heuschelijk, maar hoffelijk zelfs; ondanks zijne klagt, belooft hij er niet minder getrouw om ter kerke te komen; zoo verontschuldigt men zich alleen bij wie men vreest! Vonnis, louter op vermoeden geveld, zal men zeggen; maar gelooft men dan, dat wij gewaagd zouden hebben meê te deelen, wat wij door die regelen heen meenden te lezen, als de tweede trek den eersten niet staafde? Hij ten minste is niet twijfelachtig, hij is verrassend als een bliksemstraal het schijnbaar heldere zwerk klievend: Joän de Witt zag zich genoopt het openbaar gebed te regelen, ten einde de oranjezucht der geestelijkheid de stichting niet storen mogt, - hoe hij voor de stoutheid heeft geboet!

Wanneer? en waar? zijn de vragen, welke op wat? plegen te volgen, wier volledige beantwoording wordt vereischt eer iemand billijk vonnis kan vellen in eenig geschil op het gebied des geestes; begrippen toch behooren niet slechts aan den tijd, ook aan den toestand; afwisseling is hun aard. We zijn gewoon het gemoedsleven minder verscheidenheid toe te kennen dan dat des verstands; geschiedt het te regt? Arme dualisten als we zijn, wie belet beide organen ons bedeeld wederzijds op elkander invloed uit te oefenen? - scheidt ze, zoo ge kunt! Het gaat den hartstogt als het licht: hunne schakeringen zijn ontelbaar; moederliefde alleen is misschien altijd, alom dezelfde; maar de minne, maar h e t H a r t, in den zin door onzen titel aan zijn derde woord gegeven, duldt het meer dan een der beide vorige die algemeene opvatting, welke zooveel en tevens zoo weinig zegt? Om zijne uitingen in den tijd, waarover wij spreken, te verstaan, dienen wij het oor te lcenen aan wie toen de tolken der liefde waren, aan de dichters van den dag; geen andere maatstaf dan de hunne mag de onze zijn! Wie waren, wie was dan de gelukkige, die, door de goede en groote gemeente begrepen, haar betooverde en betooverend verder bragt? Vondel, meent ge, - helaas! al bewonderde hem de bloem des volks, de schare vermogt zijn vlugt niet te volgen. Huygens, zegt ge, - maar weet ge dan niet, hoe duister zijn dicht is, voor wie in verwaterde gedachten niets vermoeijends vindt? Neen, het was deze noch gene, die de menigte boeide; hij was het, die, haar boeijende, haar tevens in meer dan eenen zin stil deed staan; het was Jacob Cats, zijne populariteit zeker aan vele verdiensten verschuldigd, maar die toch bij de jeugd ten deele oorsprong nam uit zijn zoet keuvelen over beide rijp en groen, die bij de ouders werd gesteund door 's mans zoo gezonde begrippen over wat men, op lateren leeftijd, een g o e d h u w e l i j k pleegt te noe-

men. En nu zou de gordijn kunnen opengaan, indien aan ons: Het stuk speelt, enz., nog niet het woordeken, dat er het eerst op moet volgen, nog niet, het w a a r ontbrak. Gelukkig is dat ten minste kort te geven; wij worden verplaatst in Delft, en wel in dat Delft, waarvan niet langer, om met Brederoô te spreken, gezegd mogt worden: ‘wanneer ghy komt te Delft of ywers daer de pracht is,’ en van 't welk ook nog niet met Luzac mogt worden gezegd: ‘la ville de Delft est pour ainsi dire une ville morte.’

II. De Heer de Veer sloeg een anderen weg in, dan dien wij kozen; hij noodt ons uit hem te vergezellen op eene wandeling door de Oude Kerk dier stad, welke weleer den bijnaam van ‘statig’ droeg, en daar ruischt tusschen de ‘hooge pilaren’ van het ‘breede choor’ zijne ouverture om ons heen. Wij weten geen passender woord voor die bespiegelingen, met welke wij geen vrede hebben, maar die, wij erkennen het gaarne, de stoffe van het stuk inhouden, de stemming aangeven. Onze blik zweeft langs eenige praalgraven voort. Een smakeloos mausoleum voor eene der dochteren van Marnix van St. Aldegonde, de tombe van Piet Hein, het grafgesteente door 's Lands Staten voor Marten Harpertszoon Tromp opgerigt, zij schemeren ons toe. En rijst dan bij den zoon der negentiende eeuw als van zelve de, - waarom wat ondeugende? - gedachte: - die gemeente wisselde maar van heiligen; zij had de vroegere pas verdreven, of zij bragt de hare binnen? Niets van dien aard. Of, zoo het der toenmalige hervorming ten goede wordt gehouden, dat zij zich geen eigenaardig bedehuis wist te bouwen, hare behoeften volkomen bevredigend, hooren wij den wensch uiten, dat dit eindelijk der tegenwoordige gelukke? Het deert ons, maar wij moeten weder neen zeggen. Vesalius Mobachus moge bezwaren tegen onzen tijd hebben, de Veer is schier zijn lofredenaar. V e r d i e n s t e en v e r m a a r d h e i d - wij gelooven daarmede der lange rede korten zin getrouw wêer te geven - zij hadden, meent hij, regt op dergelijke eere; doch ook mannen, die maar m a g i s t r a t e n waren geweest, mits ze vermogen genoeg bezaten om den praal te bekostigen, matigden zich dien aan, en een triomfgeschal gaat op, dat ‘een later geslacht om de ijdelheid der vaderen heeft gelagchen; dat de monumenten, voor de eeuwen opgerigt, zijn afgebroken, de wapenborden’ werden ‘afgenomen, de moderne Nebukadnezar zich van de koperen wapens en de zerken heeft meester gemaakt, en onze bedehuizen tot de eenvoudigste begrippen van schoonheid zijn teruggebragt. Zoo behoort het!’

Voorzeker! - slechts twijfelen wij er aan, of de waarheid er haar zegel aan zal hangen, dat die herschepping reeds plaats had; slechts vreezen wij den dag, waarop zij voltooid zal zijn, even weinig te zullen beleven als dien, waarop eenig pantheon de gedachtenis onzer

groote mannen uit die eeuw op waardige wijze in het volksgeheugen verlevendigen zal!

Wij hebben den ernst, die er in den aanhef van dit boeksken schuilt, opzettelijk van de scherts, die er door is gehutst, gescheiden; verstand noch gevoel, gelooven we, vinden bij de mengeling baat; we komen tot het gedenkteeken, waarop de Heer de Veer het eigenlijk geladen heeft. Eenige met vlijt verzamelde bijzonderheden, hoe duur de Heeren van de Wet der stad Delft allengs de vergunning tot het oprigten dier onderscheidingsteekens moesten maken, als zij niet te menigvuldig zouden worden, gaan de aanklagte vooraf; wel wat onbillijk, want de rotse der ergernis van onzen schrijver was reeds dáár eer men tot dat middel zijne toevlugt nam. ‘Enkele aanzienlijken,’ zoo luidt de entrée en matière, ‘enkele aanzienlijken waren echter met een wapenbord van tien voet hoogte nog niet tevreden, en plaatsten boven den ingang van hunne grafkelders een marmeren gedenksteen, met duidelijke aanwijzing van de gewigtige bedieningen door hen bij hun leven bekleed, reserveerden zich vaak het genoegen dien steen nog vóór hunnen dood in de kerk te doen plaatsen, ten einde zich vooraf reeds te verheugen in den eerbied, waarmede de kerkbezoekers naar hun gedenkteekentje opzagen. Onder deze mannen, die de dankbaarheid van het nageslacht niet konden afwachten, behoorde Gerard of Geraldo Welhoek of Welhoeck, een der vier burgemeesteren dezer stad, Bewindhebber der Oost-Indische Compagnie, mitsgaders vele andere titels; een man van groote gestrengheid, misschien ook van onkreukbare eerlijkheid en goede trouw en.... geëvenredigde ijdelheid.’ Er is hier meer dan malice, want de Heer de Veer, op de plek staande, moet, als ten minste Dirk van Bleiswijck's B e s c h r i j v i n g d e r s t a d D e l f t, door Reinier Boitet aangevuld, vertrouwen verdient, de gedenkteekens van Van der Dussen en van Meerman gewaar zijn geworden, waardoor de gewoonte in burgemeesterlijke geslachten vast iets traditioneels krijgt; hij moet bij dat van de huisvrouwe van Arent Van der Meer en dat van Jacob Delf hebben stilgestaan, die geen van beide zoo hoog waren gestegen. ‘Daarna is tegenover het voorschreve komptoor van Heeren Kerkmeesteren, door den Heer Jan van Lodensteyn, eertijds Burgemeester dezer stad, en deszelfs huisvrouwe, Maria van Bleiswijck, in den jare 1644,’ - het zal u straks duidelijk worden, waarom wij uit het werk zelf aanhalen, - ‘een gedenkteken verzorgt, door haar eenige zoon Mr. Everard van Lodensteyn, Burgemeester dezer stad. Eenige jaren daar naar heeft de Heer Gerard Welhouck, in zyn leven Burgemeester van Delft, alsmede bewindhebber der oostindische kompagnie, voor zich zelven, en voor zijne afgestorve huisvrouw Maria Jans, dochter van Loden-

steyn, als mede voor zyne tweede huisvrouwe doen noch in levenden lyve zynde,' - de Heer de Veer kent deze plaats en haalt haar aan, er bijvoegende, dat de laatste echtgenoote Pieternella Spiering heette, - 'en zyne nakomelingen een grafkelder en opschrift doen maken omtrent de tombe van den admiraal Tromp.' Wie het geluk ten deel was gevallen met eene Lodensteyn gehuwd te zijn geweest, gaf haar door dergelijke eere slechts wat haar toekwam; ziedaar de goêlijke uitlegging, welke het feit gedoogt. 'On ne peut voir aller plus loin l'ambition d'un homme mort,' ziedaar de geestige verklaring door Molière onzen vriend Don Juan in den mond gelegd bij 'la Statue du Commandeur'; maar die hier niet half zoo piquant is, omdat het slot niet past: 'Et ce que je trouve admirable, c'est qu'un homme qui s'est passé durant sa vie d'une assez simple demeure en veuille avoir une si magnifique pour quand il n'en a plus que faire.' De hand des meesters komt tot in de kleinste trekken uit; onwillekeurig herinnert ge u menigen prachtigen begrafenisstoet; - 'mais, pour revenir à nos moutons,' er is hier meer dan malice; waarom toch?

Goed rond komt de schrijver er voor uit:

'Ik beken, lezer! dat gij tot deze vragen geregtigd zijt. Ik ben misschien niet onbevooroordeeld; ik ben eene invectieve tegen Burgemeester Welhoek, die mij eene vergefelijke ijdelheid mogelijk als een groot vergrijp doet beschouwen. Mijn hard oordeel over den doode is welligt niet competent; want de reden, waarom ik dien man minder acht dan de Delftsche burgerij van het midden der 17de eeuw schijnt gedaan te hebben, is deze, dat hij eenen mijner voorgangers, een predikant van Delft, onbarmhartig heeft gedwarsboomd in eene welgeplaatste genegenheid voor zijne zachtaardige dochter Agatha, en jaren lang die liefde op de proef heeft gesteld als een tweede Jephta, ofschoon dan ook misschien een Brutus gelijk op den magistraten stoel.' Het staat misschien humoristen vrij een bundel dooreengevlochten grillige sympathiën en antipathiën te gelijken; een novellendichter, liever nog een verhandelaar, als de schrijver van dit boeksken blijkt, mag voor bijvoegelijke naamwoorden als hier gebezigd zijn: w e l g e p l a a t s t e en z a c h t a a r d i g e , niet louter met zijne opvatting volstaan; zelfs een burgemeester heeft regt bewijs te eischen, eer hij zich voor zulk een vonnis buigt. Vesalius Mobachus had schoon spel, eenen baron scheppende als best met zijnen gedachtengang strookte; maar onderdrukken wij, in V a n g e l i j k e b e w e g i n g e n a l s gij, noode den wensch, och! dat de overige personen minder gegroept waren om den predikant te doen uitkomen! - A g a t h a W e l h o e k brengt ons op het gebied der geschiedenis en de phantasie van den Heer de Veer heeft het onderzoek op hare vleugelen meê te voeren. De best wordt lastig gehee-

ten; maar wie haar goed kent, hij heeft haar lief. Hoe wij wenschten, dat onze auteur het gesprek had gehoord, onlangs op een aangenamen avond over dat onderwerp ten onzent gevoerd door twee mannen, mannen, er volkomen toe bevoegd; de eene schrijft romans, en van de beste; de andere beoordeelt ze, eenig; het luisteren was ons eene les. ‘Waarheid is niet slechts vreemder, waarheid is veelzijdiger dan verdichting,’ beweerde de criticus; ‘verbeelding vult alles aan,’ hield de novellist, niet in ernst, gelooven wij, vol. Hij verlustigde zich, als wij, in dien vloed van bewijzen voor de velerlei studie, welke de historische roman eischt, bijgebragt; in de blijken der waarde, te regt, aan kleinigheden gehecht ter kennisse eens karakters. ‘Ik zou een dag willen snuffelen, om te weten, of mijn held sluikhaar of kroeshaar had,’ klonk het.

‘En in een aanleg tot een bogchel,.....’ schertste de novellist.

‘Schuilt een mijn,’ zeî de criticus.

De Heer de Veer is blijkbaar niet van dit gevoelen; hij ‘verplaatst ons op eenmaal midden in de kwestie,’ maar doet dit slechts op kerkelijk gebied; wij zien met hem slechts ten halve. Burgemeester Welhoek heeft besloten van de Nederduitsche tot de Fransch Gereformeerde Kerk over te gaan, om zijn verdriet over de vrijaadje van Dominé Arnoldus Bornius met zijne dochter Agatha Welhoek, wier huwelijksproclamatiën ter aanteekening reeds van Commissarissen van Huwelijks-Zaken waren verzocht. ‘Hoe D^{s}. Bornius de vrijagie met Agatha had aangeknoopt, hoe vader en stiefmoeder alle mogelijke pogingen hadden aangewend, om hunne dochter af te houden van eene verbindtenis, die hun tegen de borst stuitte, hoe menig huisselijk tooneel den vrede reeds verstoord had, dit alles blijft ons onbekend. Ons archief laat daardoor ruim spel aan de verbeelding. Men kan zich mijnen eerwaardigen voorganger vreesselijk verliefd voorstellen, hem dagelijks laten wandelen langs des burgemeesters huis, hem Agatha laten opzoeken, waar hij ook maar vermoeden kon, dat zij zich bevinden zou....; ik zal geen partijtrekken voor het predikantsgewaad, tegen de natuurlijke vermoedens van uw hart. Men kan zich Agatha voorstellen, als hoog opgenomen met de preken van D^{s}. Bornius, hem naloopende,’ zoo als men zegt, ‘om zijne stichtelijke vermaningen, zijn mooije stem, zijn gemoedelijken toon, of wat men wil, en langzamerhand de preek vergetende om den preker.... volstrekt geen onnatuurlijke loopzaken in een meisjeshart. Ik zal mij ook daartegen niet verzetten; maar ik protesteer tegen elke veronderstelling, die het zedelijk karakter mijner beide helden ook maar in 't minst miskennen mogt. Het vervolg dezer geschiedenis zal mijn regt hiertoe staven.’ Er is warmte bij dien pleitbezorger; hoe jammer intusschen, dat hij het oude: ‘hoor en wederhoor!’

geheel bij de toelichting van Welhoek's karakter, die er op volgt en die wij straks zullen aanhalen, vergat; dat hij ongevergd van het voorregt van den novellist afstand doet, als hij, na de uitweiding over den vader, zich weder bij de gelieven bepaalt. ‘Keeren wij nu tot onze officieële bron terug,’ zoo lezen wij. ‘Of berust nog vooraf op mij de verpligting om eene beschrijving te geven van het uiterlijke mijner beide hoofdpersonen? Helaas! er bestaat geen portret van Agatha, noch van D^{s}. Bornius; en al zou ik daarvoor vrij spel hebben bij het vervaardigen van beider conterfeitsel, ik moet ronduit bekennen, aan die kunst van opsieren weinig waarde te hechten. In gemoede moet ik verklaren niet te weten, of Agatha schoon was of niet, hoe goeden dunk ik ook heb van den smaak van alle Delftsche predikanten, en evenmin te weten welken leeftijd D^{s}. Bornius in het jaar 1657 had bereikt. We zullen echter niet ver mistasten, als wij hem eenige jaren meer toeschrijven dan aan Agathe, die in laatstgenoemd tijdperk ongeveer 18 jaren schijnt geweest te zijn.’

Het treft allerongelukkigst, - maar oordeel zelf, waar onze auteur meer door derft, door die verloochening der phantasie of door dat verzuim van onderzoek?

Vesalius Mobachus heeft het zeer juistgevoeld; bleef zijne Agathe in V a n g e l i j k e b e w e g i n g e n a l s g i j voor eene heldin wat weinig beduidend, een blik op haar met de oogen van Willem zou alles goed maken, en deze wordt ons op blz. 130 van dat boeksken gegund; genoeg om als minnaar van haar te droomen! Dat de Veer in A g a t h a W e l h o e k voor de homonyme première amoureuse iets dergelijks hadde beproefd, hoe zijne schets er bij zou hebben gewonnen in aanlokkelijkheid. Onwaar behoefde zij daarom niet te worden. Immers wat ons ontbreke, studies van vrouwelijk schoon dier dagen, onze schilderschool is er overrijk aan; hij had de allerkarakteristiekste voor het kiezen. Een groep als die Dominé en die dochter viel van van der Helst noch van Rembrandt te vergen; Ostade en Jan Steen hadden er misschien trekken toe kunnen leveren; maar, ondersteld dat onze auteur beider gezonde schalkheid had gewraakt, wat bleef er niet over! Slingelandt en Netscher waren toen nog wat jong, hoezeer het meisje, dat de luitspeler van den laatste zingende accompagneert, ons misschien een anachronisme had doen begaan. Volkomen in den tijd blijvende zouden wij geaarzeld hebben tusschen het avondmaaltjen van Frans Mieris, - zeg niet foei, die wereld was zoo! - en den hoffelijken krijgsman van Gabriël Metzu; van beide, begrijpt ge, slechts tinten en toetsen borgende. Geheel bevredigd, dat had ons misschien het beste de V a d e r l i j k e V e r m a n i n g van Ter Burg gedaan; de Veer, wij willen het wedden, zou de taak Gerard Dou hebben opdragen; ons echter schijnt Agatha zoo zoet-

zedelijk niet. ‘Het is maar phantasie tegen phantasie,’ beweert hij, en de beurt komt er door aan het onderzoek. Wij geven den Nederlandschen Spectator volgaarne den lof, dat hij ons met de verwijzing naar den schat, dien het over ons onderwerp ter beschikking stelt, vóór is geweest; wij voegen er even gewillig een woord tot lof van onzen vriend Frederik Muller bij, die dezen binnen aller bereik heeft gebragt. Hat is onze vaderlandsche pamfletten-literatuur, het is de Catalogus zijner Verzameling, door den ijverigen P.A. Tiele naar tijdsorde gerangschikt en beschreven, welke onze vroegere geschiedenis vaak op de verrassendste wijze toelicht. Terwijl geheel ons volk zich te goed doet op den nieuwen glans, die van een der grootste Vorsten uit het Oranjehuis over het verleden, dat wij ons vertegenwoordigen, uitgaat, dank zij Macaulay! hadden onze geleerden wel wat meer belangstelling kunnen toonen in deze poging, om voor het algemeen die bronnen toegankelijk te maken, waaraan de verscheiden genie bekende zooveel te zijn verpligt.

Het is maar een Schuyt-praatje tusschen vier personen, varende van Delft op Leyden, dat verscheiden inlichtingen geeft, die de vermoedens van onzen schrijver beschamen. Een Delvenaer, een Leyenaer, een Amsterdammer en een Rotterdammer kouten zaam over de gebeurtenissen van den dag; de derde vraagt naar de historie van den dominé: hij wil weten wie en wat hij is; hier hebt gij het antwoord van den

‘Delvenaer.

Het is een redelijck geleert en welsprekendt Man, tegenwoordig omtrent Zeven en veertigh Jaer en de Dochter is nu korts oudt geworden twintich Jaren, soo dat se haer selven nu mondich en bequaem kennende om een man te hebben, met kracht desen Domine tot haer man wil en begeert te hebben, al soude se altoos haers Vaders vrientschap derven en missen. Ja, sy is soo verre gekomen, dat sy soo haest sy twintich Jaren oudt was, als haer Vader (gelyck meer voor desen was geschiedt) haer met ernst weygerde, haer aen den Domine te laten Hylijken, en seyde noyt sulckx te sullen gedogen, noch toe te staen; soo heeft sy wel stoutelijck en onbeschaemt aen de Magistraet van Delf versocht [voor seecker door inductie van haren beminden Domine], om tegen haren Vader in Rechten te mogen ageeren, opdat se desen Domine met Pleyten soude mogen verdienen, dewijle sy hem met gemack en goetheyt niet en konde krijgen.

Amsterdammer.

Sy mocht dat ick niet seggen en wil, wil sy tegen haer Vader pleyten om soo een oudt karel, die meer als eens soo oudt als sy

is! Pleyten seg ick tegen haer eygen Vader, wie heeft zijn levenoyt sulcke dingen gehoordt? Dat moet een seer onbeschaemt Vrouwmensch wesen! wat stouter, wat onbeleefder daet is dat! En dat moet wel een Fiel en Schelm van een Domine zijn, dat hy sulke onredelijke en op 't hoogst onwettige en tegen de Ouders ondankbare stucken toestaet en daer mede voort wil: hy moet noch Godt noch Menschen ontsien. Maer hoe komt desen Domine soo in dees Dochters gratie, en hoe is die liefde soo plotselijk gekomen? of heeft dese Vrijery eenigen tijdt geduurt? Segt my dat doch eens', my dunckt dat ick mijn leven geen meerder nieuwigheyt gehoordt en heb, segt my oock eens, soo 't u gelieft, hoe dat desen Domine genaemt is, ick ben soo nieusgierich hier na als ick oyt na wat nieus geweest ben.'

'Delvenaer.

Desen Domine heet B o r n i u s , en heeft al over drie Jaeren, met consent van de Vader, de Dochter komen Catechiseeren, en in de Christelijcke Religie onderwijsen, ende het schijnt dat hy se soowel gecatechiseert en onderwesen heeft, dat sy van die tyt af, van haar Vader heeft begeert, dat ze den Dominé mocht trouwen, ende hoewel de Vader dat noyt heeft willen toestaen, maer daer altyts aenmerckende de ongelijckheyt der Personen en sijn qualiteyt tegen die van desen Domine, soo is evenwel de liefde soo vast gebleven, en door den Domine soo vast in 't hart geprent, dat se nu tot haer mondige dagen gekomen zynde, na haer Vaders wil of gebodt niet meer en vraegt, maer wil per force, of het haer Vader lief of leet is, den Domine hebben, niet tegenstaende dat hy twee Kinderen heeft, en sijn outste Dochter by na soo oudt is als dese nieuwe Moeder soude zijn, en hy gelijck ick geseyt heb by de vijftig Jaren out is.'

Dichte er eene opera seria van wie lust heeft, gij zoudt de stof voor een dramma giocoso geschikt achten, als het stuk vlugger afspeelde, als vóór het slot Burgemeester Welhoek niet begraven werd; en inderdaad, schijnbaar steekt er weinig in. Of er meer van te maken viel, zullen we straks zien; wij achten intusschen voorshands door die aanhaling de stelling te hebben voldongen, dat onze auteur te voorbarig, te eenzijdig oordeelde, toen hij over den Vader het volgend vonnis wees: 'Wat wij evenwel zonder regtstreeksch bewijs durven aannemen, is, dat de tegenstand en weêrzin tegen hunne liefde bij de ouders voortkwam uit die burgerlijke aristocratie onzer voorouders, die vaak zoo scherpe lijnen trok om huis en hart, juist omdat, bij gebrek aan titels en erfregt, de demarcatielijn zoo moeijclijk aan te wijzen was. Vader Welhoek was een groot

en magtig man van Delft, die, zoo als men pleegt te zeggen, “overal in was,” en wat is lastiger dan een man die overal in is? Sints 1622 was hij bewindhebber der Oost-Indische Compagnie en afwisselend een van de zeven schepenen, de vier burgemeesters en de veertig raadsleden, Thesaurier der stad, Regent van het weeshuis, lid van den kerkeraad en nog in hetzelfde jaar 1657 een van de medebegunstigers en opzigters van het nieuwe Theatrum Anatomicum. Ook hij was lid geweest van het Collegie van Kerkmeesters, en van 1644 tot 1647 adjunct ter dagvaart. Hij was dus een man, die zijne dochter maar niet zoo aan den eerste den beste geven kon, en had, reeds zoo naauw verbonden aan de aanzienlijkste geslachten alhier door zijne beide huwelijken, misschien als een goed politicus voor nieuwe combinatiën op Agatha gerekend, of deed welligt ongaarne afstand van de administratie van het moederlijk erfdeel zijner dochter, dat, in aanmerking genomen het aanzien der familie Lodensteyn, waarschijnlijk niet onaanzienlijk was. Uit het vervolg zal men zien, dat er ten minste wel iets van geldzaken bijkwam.’ Wat is verdenking toch een ondeugend wicht, ook als het, bij vooringenomenheid tot moeder, vernuft tot vader heeft! Stel hiertegenover des Delvenaers oordeel over den Dominé: ‘Van wat Geslacht hy is, gelijck de Predicanten nu meest zijn, van 't slechtste eynde afgedropen, want hedendaegs maekt men van de vuylste de Kock: want men siet nu heel weynich dat treffelijcke Luyden haer Kinderen tot Predicanten opbrengen. Sijn Vader is Predicant op een Dorp geweest in Gelderlandt, of in 't Sticht van Utrecht, soo my geseydt is, ick heb wel gehoort, dat zijn Vader een vuylen Dronckaert was en dat hy eerst Arminiaens geweest is; doch daer na om sijn plaets en gagie niet te verliesen, het Rokje omwende, maer hy versoop al wat hy krijgen konde, soo dat sijn Wijf en Kinderen qualijck aen de kost konden komen, waerom desen fijnen Soon die geen ambacht en wilde leeren, eenen Alumnus is geweest, dat is dat hy op andere luyden Beurs, of om goed Duyts te spreken, om Godts wil gestudeert heeft.’ Insinuatie tegen insinuatie! waar zijn de grenzen die men, zich daarin toegevende, eerbiedigt?

Wij zouden vreezen weêrzin te weeg te brengen, als wij dus voortgingen actenstukken en pamfletten aan te halen; voor wie gaarne van weêrszijden hoort, de weg is hem gewezen. Wat u betreft, gelukkige lezer! die gewend zijt, der bij gelijk, slechts uit bloemen honig te lezen, - de werkelijke wereld is niet als die der idealen, waarin gij u verlustigt, louter een bed van leliën en rozen, - gij zoudt ons onderwerp onregt aandoen, als gij het, om dezen blik op de bronnen, het ondankbaarste, het ongeschiktste achtte, dat zich denken laat. Göthe is hondermalen beschul-

digd steeds in het slijk te woelen; Göthe bragt er telkens iets schitterend-schoons uit te voorschijn; - en al valt er van Agatha Welhoek niet iets zoo verrassends te wachten, wij kennen een satirisch-humorist, die de stoffe met beide handen aangrijpen zou. Een omtrek zijner wijze van werken als ge wilt. Hij zou zich in stilte 't verdrietig baantjen getroosten de Theologische Advysen en Theologische Antwoorden door te snuffelen, over het feit in 't licht verschenen, om u met een uitroep van vreugde, het beste wat hij er in vond, het bewijs te brengen, dat noch Coccejus noch Voetius aan den twist vreemd bleef: de eerste koos Burgemeester Welhoeks partij, de laatste was de leermeester van Dominé Bornius. Het Tractaat waarin wordt vastgesteld de Macht van Ouders, enz., dat kwartijntjen, het zou u niet onder de oogen komen, maar Jacob Cats er in zijne schets uit gekarakteriseerd worden als de getrouwste uitdrukking van den geest zijns tijds; het is of de alles met citaten bezegelende Sophroniscus uit den Trou-Ring er den mond in opdoet. Eerlijcke Vryaedje, enz., en Sententie der Heeren van de Wet, hij zou ze slikken, om u den bloesem dier liefde te doen genieten, taai, als ze was, zegt ge zeker. Wie weet of u dat wel zoo zwaar zou gevallen zijn, den tijd begrijpende? Zelfs bij de Veer boezemt de zaak nog belang in. Hoeveel meer zou dit het geval zijn, indien onze auteur, met oordeel schiftend en schikkend, u door wat er goeds in dat velerlei gemeens stak had geboeid; voor wat ook onze grofste driften grootsch hebben, zou hij belangstelling noch bewondering te vergeefs hebben gevergd! De onverbiddelijke data der feiten, ze mogen ons aan eene overwinning doen wanhopen, als wij hem gaarne zoude gunnen, die namelijk, de situatie in het sprekendste licht te stellen, door Welhoek, den type-magistraat uit den stadhouderloozen tijd, zegevierend te doen optreden tegenover Bornius, den geestelijke, in het hart zoo oranjegezind, dat hij het in den bedestond voor Karel II opnam; weg met die vreeze! Schoon de Veer's onwraakbare actenstukken geen twijfel overlaten, dat de weledelgeborene ten grave ging eer de weleerwaarde werd geschorst, de vinding, het vernuft, ze hebben grooter zwarigheden uit den weg geruimd dan deze! En al ware het, dat wij dien coup de théatre moesten missen, ge zoudt uw beklag over het ontbreken van die groep beschaamd zien, als Thackeray, - want hij was het - dien wij bedoelden, als Thackeray u in die menschen zoo min monsters in het goede als in het kwade, als hij er u vleesch van ons vleesch in had doen zien, waardig om zijne vele dwaasheden te worden gegeeseld, waardig om zijne weinige deugden te worden gewaardeerd; als ge hadt gelagchen tot ge schreidet - maar van deernis. Het hangt van den greep der genie af, - ook het verscheurende kan verruk-

ken, zingt onze dichter, - en zeker puriteinsch paar, eene huiveringwekkende historie, een geestelijke gruwel uit de nieuwe wereld, heugt voortaan in de oude al wat harte heeft; het komt alles op de kunst der karakterschildering aan.

Vesalius Mobachus noch de Veer maken aanspraak op gaven als de geschiedschrijver der E d m o n d 's zijn bedeeld; het kan dan ook niemand invallen te vermoeden, dat hier zelfs in de verste verte van vergelijking zal worden gerept. Wij hadden behoefte aan een voorbeeld, hoe wij het verleden wenschten te zien opgevat, hoe wij het heden liefst getrouw zagen weêrgegeven; als wij den afkeer van wat gemaakt of geveinsd is, als wij de ingenomenheid met het natuurlijke hebben geprezen, die beide schrijvers met hun beroemden tijdgenoot gemeen hebben, maken wij gaarne op het verschil van geest opmerkzaam, dat deze van genen onderscheidt. Onze beide leeraars blaken van ijver om de miskenning van hunnen stand te doen ophouden; de engelsche letterkunde is eene beroemde plaats rijk; welke, als wij haar hier een oogenblik op predikanten mogen toepassen, ongezocht gelegenheid geven zal te besluiten met de aanwijzing van het verschillend standpunt, door onze schrijvers en den britschen ingenomen. Stel dat gij die aan Mobachus en aan de Veer, stel dat gij die ook aan Thackeray voorlaast; zij luidt aldus: ‘Ik ben een predikant: heeft een predikant geen oogen, heeft een predikant geen handen, geene organen, geene ledematen, geene zintuigen, geen neigingen, geen hartstogten? Wordt hij niet gevoed door hetzelfde voedsel, gekwetst door dezelfde wapens, geteisterd door dezelfde ziekten, geheeld door dezelfde middelen; wordt hij niet warm en niet koud door denzelfden zomer en denzelfden winter als een leek? Indien gij ons prikt, bloeden wij niet? indien gij ons kittelt, lagchen wij niet? indien gij ons vergiftigt, sterven wij niet? en indien gij ons ongelijk aandoet, indien gij ons vertrapt, zouden wij ons niet w r e k e n ? indien wij in het overige als gij zijn, wij willen u ook daarin gelijken.’ Dat m o o g t ge niet, zou Thackeray antwoorden, omdat ge m e n s c h wilt heeten in den hoogsten zin des woords; - dat m o g e n , dat w i l l e n , dat k u n n e n wij niet, vallen Vesalius Mobachus en de Veer in, omdat wij g e l o o v e n . Laat beide dit verder in beeld brengen, de studie van hunnen stand is nooit b e l a n g r i j k e r geweest dan in onze dagen, de krenkingen nooit talrijker op de teederste plekken; - maar wetenschap en waarheid zijn ze niet uit God, en is harer de zege niet verzekerd?

W. D - s.

Eenige regelen voor aanstaande weêrsveranderingen in Nederland, voornamelijk in verband met de dagelijksche telegraphische seinen. Door Dr. Buys Ballot Utrecht, Kemink en Zoon. 1860.

Men heeft de geologie reeds zóó lang eene nieuwe wetenschap genoemd, dat zij langzamerhand oud begint te worden in het groote gezin der Natuurkunde. Althans zij heeft voor eenige jaren een zusje gekregen, dat wel wat heel teêr was bij de geboorte, maar toch op den duur eene goede gezondheid geniet en zich onder de zorgvuldige verpleging van geniale mannen voordeelig ontwikkelt, - ik bedoel de *meteorologie* of de kennis der dampkringsverschijnselen.

De wetenschappelijke meteorologie is een kind van de negentiende eeuw. Stonden de Luc en de Saussure bij hare wieg, zij is hare vorming voor een groot deel aan von Humboldt verschuldigd. Met uitstekende gevolgen ging zij bij Dove ter school, maar ik geloof niet, dat in deze dagen ergens zoo veel gedaan wordt om hare opvoeding te voltooijen als te Utrecht door twee Nederlandsche meteorologen - Prof. Buys Ballot en Dr. Krecke.

Deze beide mannen hebben zich jegens die wetenschap hoogst verdienstelijk gemaakt. Sedert jaren hebben zij geene moeite of kosten gespaard om in de wetenschappelijke Bisschopsstad voor de meteorologie eenen zetel te stichten. Ten allen tijde vonden zij bijval, maar aanvankelijk geenerlei geldelijke ondersteuning om zich eene behoorlijke waarnemingsplaats met de noodige instrumenten te verschaffen. Doch alle moeijelijkheden leden schipbreuk op hun volhardenden ijver. Hunne meteorologische inrigting kreeg zelfs in het buitenland een goeden naam, en er kwamen vreemdelingen om de vernuftig uitgedachte, zelfregistrerende werktuigen te bewonderen.

De uitkomst heeft geleerd, wat de vaste wil van bekwame mannen op het gebied der wetenschap vermag. De spruit is een boom geworden, - uit beperkte beginselen is het Koninklijk Nederlandsch Metercologisch Instituut verrezen, dat ook zonder zijn wijdloopigen naam regt heeft om eene plaats te vragen naast de beste inrigtingen van dien aard in het buitenland, - dat zijne ‘Jaarboeken’ heeft, waarop wij roem mogen dragen, evenzeer als Duitschland op zijne ‘Klimatologische Beiträge’ van Dove, en Frankrijk op zijn ‘Annuaire de la société meteorologique de France.’ De Regering is hier zelfs - en voor eene Nederlandsche regering waarlijk met bijzonderen spoed! - overtuigd geworden van het praktisch nut der meteorologie, en zij heeft, op aanvrage van den Hoogleeraar Buys Ballot, veroorloofd, dat barometerstand, windrigting, windkracht en tempe-

ratuur dagelijks door den rijkstelegraaf van en naar eenige belangrijke punten zouden worden overgeseind. Die vergunning heeft aanleiding gegeven tot het opstellen van het belangrijk werkje, waarvan de titel boven dit verslag is geplaatst.

De meteorologie is nog in hare kindscheid; zij heeft nog geene ervaring genoeg opgedaan, zij is nog niet met een voldoend aantal gegevens bekend, zij kan nog niet over de noodige hulpmiddelen beschikken, om een onfeilbaar antwoord te geven op de vraag naar de toekomstige weersgesteldheid. Zij schrijdt echter voorwaarts op den weg der ontwikkeling, want Dr. Buys Ballot zegt in zijne voorrede: ‘De onderzoekingen aan het Koninklijk Nederlandsch Meteorologisch Instituut hebben nu en dan tot uitkomsten geleid, die meer of minder bepaalde waarschijnlijkheidsregelen bevatteden voor voortduring of verandering van den bestaanden weerstoestand, voor regen of droogte, wind of stilte in den loop van den dag of van den eerstvolgenden dag.’ Deze regelen zijn door den Hoogleeraar in tijdschriften en elders medegedeeld, en in dit boekske bij elkaâr gebragt. Hierdoor wordt de oningewijde tevens bekend gemaakt met den grondslag en de strekking der dagelijksche telegraphische seinen.

De Hoogleeraar heeft de zaak van den verslaggever niet gemakkelijk gemaakt. Is zoodanig werk (het beslaat 76 bladzijden) in naauwkeurig betitelde Hoofdstukken afgedeeld en van eene Inhoudsopgave voorzien, dan behoeft men deze slechts af te schrijven, om den belangstellenden vriend der wetenschap een overzigt te geven van den inhoud. Dergelijke zaken zoeken wij hier te vergeefs. Ik zal derhalve beproeven, om bij het doorloopen van het boek, dat ik reeds bij herhaling met het grootste genoegen gelezen heb, er een beknopt verslag van op te stellen.

Nadat de Hoogleeraar zijne overtuiging heeft uitgesproken, dat men eenmaal de toekomstige weersgesteldheid, als afhankelijk van vaste wetten, zal kunnen bepalen, stelt hij den barometer teregt voor als het voornaamste werktuig voor den meteoroloog, als de dampkrings-balans. Zoowel de naauwkeurige kwikbarometer als de gevoelige metaalbarometer van Bourdon en de aneroïde-barometer van Vidi worden beschreven. Hierna wordt medegedeeld wat wij uit een veranderden barometerstand kunnen opmaken. De warme en dus ijlere zuidwestelijke luchtstroomen, die met vocht beladen zijn, omdat zij over den Oceaan trekken, geven een lagen barometerstand en regen, - de digtere drooge landwinden uit den tegenovergestelden hoek een hoogen barometerstand met helder weêr. Dit geldt voor ons land, maar daarom geenszins voor alle landen, en die regel gaat daarenboven ook nog voor ons land mank aan vele uitzonderingen. Staat de barometer des ochtends hooger dan 765

strepen, dan is regen hier te lande eene zeldzaamheid. Het regent in den winter eer bij invallende warmte, en in den zomer eer bij invallende koude, en in elk saisoen eerder, als ook de vorige dagen regenachtig waren. Daarenboven heeft men hoop op bestendig weder, wanneer op ons halfrond de wind met de zon omloopt. Ook geeft de barometer eene vrij zekere aanwijzing omtrent het onweder. De kwik daalt, de windt loopt om, de vochtigheid en de elektrische spanning des dampkrings vermeerderen, en er zullen des zomers donderbuijen, dikwijls vergezeld van hagel, gewoonlijk tusschen 12 en 8 uur na den middag opkomen.

Minder duidelijke aanwijzingen omtrent de toekomstige weersgesteldheid geeft ons de temperatuur, omdat wij de verdeeling van warmte en koude over den aardbol nog te weinig kennen. Intusschen wordt hier opgemerkt, dat warmte en koude, even als regen, eene neiging tot bestendigheid hebben. Nu, dat wij van regen, wind en koude niet ligt ontslagen raken, als wij er eenmaal mede zijn opgescheept, heeft de afgeloopen zomer op eene treurige wijze bewezen!

Ook het voorkomen des hemels leert den geoefenden waarnemer veel omtrent de toekomstige weêrsgesteldheid. De gedaante en de beweging der wolken, avond- en morgenrood, kringen om zon en maan, de voortplanting van het geluid en dergelijke zaken verdienen wel degelijk de aandacht, terwijl voorteekenen, aan dieren ontleend, minder hoog bij den dampkringskenner staan aangeschreven.

Vooral is het van belang de toekomstige rigting en kracht van den wind te kennen. Men begrijpt, dat de luchtstroom zich altoos naar de plaats spoedt, waarboven eene lage luchtkolom staat, en dat hij er met te meer kracht heensnelt, naarmate die luchtkolom lager is dan de omringende. Dit wordt door een lagen barometerstand aangewezen. Hieruit laat zich de toekomstige rigting en de kracht van den wind bepalen. Verbeeldt u, dat ten zuiden van Groningen een gewone barometerstand wordt waargenomen, dat is, zoodanige stand, als men volgens jarenlange waarnemingen op dien dag voor een gemiddelden mag houden, terwijl te Groningen de barometer vier of zes strepen beneden den gewonen stand is gedaald. Wat zal hiervan het gevolg wezen? Wat anders, dan dat de zuidelijke luchtstroom weldra aanwakkert om in het gebrek te Groningen te voorzien. Men mag dus te Groningen met vrij groote zekerheid dien dag of den volgenden een stroom verwachten uit het zuidwesten. Het is hierbij een merkwaardig feit, waarvan de Hoogleeraar eene opmerkelijke en duidelijke verklaring geeft, dat de lucht zich op de omringende plaatsen om die laagste plaats heen in het ronde beweegt, en wel (even als bij de kringstormen) tegen den schijnbaren loop der zon in.

Wij vinden hier eene tabel van barometerverschillen tusschen Maastricht en den Helder, voor zoo vaak die meer dan 4 strepen (Maas-

tricht *boven* den Helder) bedroegen, met de windkrachten, die daarop aan den Helder zijn gevolgd. Doorgaans vinden wij hier een storm uit den hoek tusschen het Zuidwesten en Noordwesten. Hieruit blijkt het nut der dagelijksche telegraphische seinen: de afwijking van den barometerstand, de windrigting, windkracht en temperatuur van Maastricht worden overgeseind naar den Helder, en nevens die van den Helder zelf ter kennis van de zeelieden gebragt. Ontwaren deze een verschil van vier en meer strepen, bij zuid-, zuidweste-, weste- of noordwestewind, tusschen de gewone barometerstanden van Maastricht en den Helder, waarbij laatstgenoemde plaats beneden en Maastricht boven staat, dan kunnen zij in de haven den naderenden storm afwachten of, uitzeilende, er zich op voorbereiden.

Om de seinen, in de couranten medegedeeld, te begrijpen, houde men in het oog, dat het bedrag der barometer-afwijking op dien dag van den gewonen stand 50 strepen te hoog is opgegeven voor elke plaats. Dit is geschied om alle *negatieve* opgaven te vermijden, en het doet tot de berekening niets af, omdat enkel de *verschillen* der barometerstanden in aanmerking komen.

Aan het slot van dit werkje vinden wij het *concept-voorstel* van den Heer Buys Ballot aan Z.E. den Minister van Binnenlandsche zaken, tot het wisselen van seinen omtrent de weersgesteldheid (er staat bij vergissing: ‘tot het wisselen van de weersgesteldheid’) tusschen Groningen, het Nieuwe Diep, Vlisingen en Maastricht, benevens een ‘Extract uit de resolutie van den Minnister van Binnenlandsche zaken,’ waarbij het voorstel wordt aangenomen.

Het is onnoodig, dit verslag met een woord van aanbeveling te voorzien. Het boek van den Hoogleeraar doet ons gevoelen, dat de uitkomsten, hier te lande reeds door de beoefening der meteorologie ter bepaling van de toekomstige weersgesteldheid verkregen, verre van onbelangrijk zijn, en wij koesteren de gegronde hoop, dat de jeugdige wetenschap, onder de leiding van onze voortreffelijke meteorologen te Utrecht, weldra in staat zal zijn, om op hunne vragen nog duidelijker, juister en meer omvattende antwoorden te geven.

Veendam, 17 Jan. 1861.

A. WINKLER PRINS.

De korân en de wording van den islâm.

Geschichte des Qorâns von Theodor Nöldeke. Göttingen 1860. - De Koran, enz. met eene voorrede van D^{r}. S. Keyzer. Haarlem 1860.

Wanneer iemand de kunst verstaat, zich van een opgedrongen verantwoordelijkheid handig te ontslaan, dan is het de hoogleeraar aan de delftsche akademie, D^{r}. S. Keyzer. De heer van Brederode te Haarlem, - of anders de vertaler wiens werk hij goedvond uit te geven, - begreep, dat het groote publiek van Nederland behoefte had aan een nieuwe vertaling van den Korân. Wel zou men zeggen, dat wie zich voor dat boek interesseert, het wel in het latijn, duitsch, fransch of engelsch zou verstaan[1], doch een praktisch uitgever begrijpt die dingen beter. Natuurlijk behoorde er bij zulk een werk een voorrede ter aanbeveling, en vele zijn de middelen waardoor men in een klein land, welks burgers elkaar bezwaarlijk op een afstand kunnen houden, dat onmisbaar paar bladen aan

1 Van hollandsche vertalingen uit vroegeren tijd zijn mij twee titels bekend:
De Arabische Alkoran, door de Zarazijnsche en Turcksche Prophete Mahometh. Uit de Arabische Spraecke nu nieuwelijcks in Hoogduitsch getranslateerd, met t' samen een aanhanghenden Voorrede, door Salomon Swigger, ende wederom uit het Hoogduytsch in Nederlandsche Spraecke ghestelt. Ghedruckt voor Barent Adriaensz Berentsma, Boeck-verkooper tot Hamburgh, 1641.
Mahomets Alkoran, door de Heer du Ryer uit d'Arabische in de Fransche Taal gestelt. Vertaalt door J.H. Glasemaker. 3^{e} druk. Rotterdam, 1698.
Buitendien is te Batavia, bij Lange en C^{o}. in 1859 verschenen: Mahomed's Koran, gevolgd naar de fransche vertaling van Kasimirski, de engelsche van Sale, de hoogduitsche van Ullmann en de latijnsche van Maracci; met hijvoeging van aanteekeningen en ophelderingen der voornaamste uitleggers, en voorafgegaan van eene levensschets van Mahomed; door Mr. L.J.A. Tollens. - Die uitgave is min of meer gelijksoortig met de haarlemsche, en schijnt wat bruikbaarder dan deze.

een man van naam des noods weet afte persen. Dezen keer ontzag men zich niet, op de welwillendheid van een bekwaam oosterling als den heer K. te speculeren, ten einde op eigen fabriekwerk den stempel van diens bijval te kunnen zetten. Haasten wij ons te verzekeren, dat zijn naam weinig beter op den titel past dan de driekleur op het onedele vaartuig spreekwoordelijker gedachtenis. Het boek is door Dr. Keyzer bij het nederlandsch publiek ingeleid; doch men kan iemand ergens binnenleiden door hem eenvoudig bij den schouder over den drempel te schuiven. Het thema der voorrede is dit: ‘op een goeden hollandschen Korân is er vooreerst geen uitzigt; het publiek dient zich dus te behelpen met een middelmatigen’; - en hoe parlementair de schrijver dit heeft weten uit te drukken, de éene vraag laat hij onbeantwoord, waarop het eigenlijk aankwam: maar waarom moest dan het Nederlandsch publiek volstrekt een Korân hebben? Voor de aardigheid? - zooals ik zeide, verstaan zij ten minste wel fransch, die eens zien willen wat er alzoo in staat, en dat genoegen kunnen zij zich beterkoop verschaffen. Tot wetenschappelijk gebruik voor hen die juist geen arabisch verstaan? - ‘Een juiste ontwikkeling van de uitkomsten eener wetenschap,’ verklaart een meester in het vak, ‘vordert niet slechts dat men die uitkomsten volkomen versta, zij vordert bovendien dat men zich tot hare beoordeeling in staat gevoele, dat men het ware van het valsche, het waarschijnlijke van het zekere wete te onderscheiden en alzoo geen gevaar loope, hetgeen zich nog bestrijden laat, als eene uitspraak der wetenschap aan te nemen’[1]. Natuurlijk weet Dr. Keyzer dit even goed als ik; dan hij mogt zijn beschermeling niet schaden, en daarom heeft hij diens onbevoegdheid wel niet verschoond, maar er toch van gezwegen.

De *inleiding* is niet veel anders[2] dan een vertaling van de *Historisch-kritische Einleitung in den Koran*, door prof. Weil te Heidelberg vóor *zestien* jaren uitgegeven, en alwat Caussin de Perceval, Sprenger, Muir, Nöldeke[3] en anderen ons sedert hebben geleerd, is er uit weggebleven. Ook de onderzoekingen over het prophetisme bij de semitische volken, die men bij

1 Prof. Kaiser, ‘het Wezen en de Eischen van de Populaire Voordragt der Natuurkundige Wetenschappen.’ Amst. 1853.
2 Ik heb het boekje niet bij de hand, en weet dus niet, of het soms letterlijk vertaald is.
3 In zijn latijnsche prijsverhandeling van 1856.

Ewald en Renan kan volgen, hebben hier niet gebaat. Of Mohammed een werk tot stand bragt, dat een weldaad zou worden voor de bevolking van een groot gedeelte der bewoonde wereld, of hij een der koryphaeën van ons geslacht verdient te heeten dan niet, ziedaar wat wij vooral wenschen te weten, wat wij beter kunnen weten dan zestien jaren geleden, en wat de hollandsche bewerker van zijn boek ons nergens helpt om te weten te komen. De theoloog alvast en de historicus moeten elders om inlichting gaan zoeken. Wat den regtsgeleerde betreft, die naar de Oost vertrekt, hij heeft oneindig meer aan het juridisch handboek van Tornauw of Dr. Keyzer-zelf, met Kasimirski's fransche vertaling (die er beter uitziet en minder kost dan de haarlemsche) om de plaatsen na te slaan. En zoo de beschaafde lezer in het algemeen, in het jaar des Heeren 1860, niet meer verlangt dan hem hier in inleiding en aanteekeningen gegeven wordt, dan heeft Kingsley gelijk met te spreken van *this blessed age of ignorance, yclept of science and progress!*

Terwijl het boek werd opgesteld en ter perse gelegd, zag men een nieuwe aanwinst voor de wetenschap tegemoet in de antwoorden op een prijsvraag, door het fransche Instituut voor geheel de wereld uitgeschreven. In Julij 1859 werden drie van die antwoorden gelijkelijk bekroond. Een was er van Amari, minister op Sicilië in '49 en nog eens onder Garibaldi, thans hoogleeraar te Florence, een reeds beroemd kenner der arabische letteren; een ander van Sprenger, een Zwitser, die in Britsch Indië, met mohammedaansche geleerden en boekerijen om zich heen, op ditzelfde veld zijn sporen had verdiend. Naast hen viel de eer der bekrooning te beurt aan een jong man, aan de bibliotheek te Leyden welbekend, Dr. Theodor Nöldeke. Van dezen ligt de verhandeling voor mij, terwijl er van Sprenger een voorloopig opstel voorkomt in de ‘Revue Germanique’ van den laatsten October. En hoewel ik met iedereen gaarne de kunde en scherpzinnigheid van den laatste erken, zal men mij zeker vergunnen meer licht te verwachten van zijn mededinger, niet enkel omdat ik hem persoonlijk hoogschat, maar omdat wij beiden grooter gedachte dan Sprenger koesteren van den mensch en zijn geschiedenis.

Voor hen die ik hier de eer heb toe te spreken, is het stellig geen nieuw denkbeeld, dat elke groote gebeurtenis, zoowel als elk waarachtig kunstwerk, de uitdrukking is van éene gedachte; een gedachte die niet tusschen hemel en aarde is opgehangen

(wat dan ook geen denker van beteekenis ooit heeft beweerd), maar die op zekeren tijd oprees in de ziel van een groot man. Toevallig is zij daar niet ontstaan; want het eene geslacht is onderwezen door het andere en zet diens arbeid voort, en zoo bestaat er een logische keten van die historische ideeën, een opklimming van lieverlede, die nu en dan wordt afgebroken weliswaar, doch om bij de eerste gelegenheid weêr te worden vervolgd. Wie in elk tijdvak de man zal wezen, die den beslissenden stap-vooruit zal doen, - dit hangt geheel af van de verdeeling der begaafdheden en gelegenheden; doch dat men dien man op zijn tijd verwachten mag, daarvoor zijn onze waarborgen de bestaande behoefte zoowel als de oneindige verscheidenheid van gaven, aan de menschheid toegedeeld.

Zoodanige beschouwing rust op een onderstelling, een geloof; doch alle algemeene waarheden in de wereld zijn van dezelfde natuur. Het eenige stellige bewijs dat wij nu eenmaal bezitten is door proefneming te verkrijgen, en deze is in dit geval op onze zijde. Want sedert die beschouwing de heerschende is geworden, gaat de wetenschap der geschiedenis met reuzenschreden voorwaarts, en begint de negentiende eeuw de eernamen te verdienen, die men haar sedert lang bij voorraad heeft toegekend, van die der kritiek en der historie. Het is ons niet meer mogelijk, van een kleinigheid groote gevolgen te verwachten: al geeft zij soms den doorslag aan de weegschaal, het is niet dan nadat de last die in de andere schaal ligt, aan deze zijde reeds is opgewogen. De verhouding tusschen oorzaak en gevolg, zoo redeneren wij heden, is standvastig; alwat een groote gedachte openbaart moet in zijn oorsprong reeds die gedachte bevatten; de fiksche kop die de jonge Murillo met houtskool op den muur trekt, is niet het toevallig resultaat van de handbewegingen van een alledaagschen schoolknaap, en het grootsch verschijnsel van den Islâm moet iets anders zijn dan het vereenigde werk van eenige intriganten die partij trokken van de zwakheid van een zieke naar ligchaam, verstand en hart.

Scherpzinnig en geleerd in de hoogste mate, heeft Dr. Sprenger toch geen weerstand kunnen bieden aan den invloed der moslimische theologie, die voor elken kleinen trek in den Propheet, den Korân of den Islâm, haar kleine explicatie, haar kleine anekdote gereed heeft; en na door meer dan honderd boekdeelen te zijn heengeworsteld, moslim geworden naar de methode, schoon ongelooviger dan ooit aan de zaak-zelve, houdt

hij voor Mohammed zoo omtrent het verdict over van den eerlijken Batavus Droogstoppel: ‘lui, pedant en ziekelijk.’

Wanneer ik mij dan rekenschap tracht te geven van de wording van den Islâm, is het mij even onmogelijk, mij aan Sprenger te houden, als Bungener tot autoriteit te nemen voor het concilie van Trente, of den heer Alberdingk Thijm voor den grooten prins van Oranje. Ik moet mijne lezers uitnoodigen om noch die beiden ongelezen te laten, noch de ‘Revue Germanique’, wanneer zij de drie onderwerpen van alle kanten willen bestuderen, maar zich voor thans met mij te wenden tot een onderzoeker, die geen minachting koestert voor den man dien hij tracht te begrijpen.

Drie vragen wenschte ik in het algemeen te beantwoorden: zij betreffen de wereld waarin de Islâm verscheen, de oorzaken die zamenwerkten bij zijn ontstaan, en het verloop van zijn wording-zelve.

I.

De wereld waarin de Islâm zou optreden was (dit moeten wij vóor al het andere vasthouden) die van Mekka en Medîna, die waarin de stadbewoners van Woest-Arabië zich bewogen. Het was geen afgesloten, afgezonderde wereld, zooals die van China of Oud-Indië; integendeel, zij stond onder den invloed van een grootere en nam een werkzaam aandeel aan dier bewegingen.

Verplaatsen wij ons in het laatst der zesde eeuw; wij vinden de ontbinding der oude wereld nog slechts ten deele voltooid. Het romeinsche rijk, na Constantijn in tweeën gedeeld, in het Westen reeds door de Germanen uiteengereten, staat in het Oosten nog in antieke grootheid voor de oogen der wereld, als de vertegenwoordiger van grieksche beschaving, romeinsche majesteit, en van het laatste wat Palaestina aan de wereld schonk, de christelijke godsdienst. Daartegenover staat de laatste erfgenaam der werelddwingers van Ninive en Persepolis, het perzische rijk der Sasaniden. Door de tegenstelling en den strijd tusschen die twee partijen wordt het karakter dier tijden bepaald: honderd, tweehonderd jaren later is de beschaving van de Tigris en het verdere Oosten de prooi van den Islâm geworden, en wacht die van de Middellandsche Zee, in haar onbewegelijk Christendom ingebalsemd, slechts op denzelfden Islâm,

die bij monde van den Turk uit Binnen-Azië haren dood ten laatste constateren zal. Alleen het levende Christendom van het Noorden zal bij magte zijn om den veroveringstogt uit Arabië ten laatste te stuiten.

Dat de eeuwenlange mededinging tussen Oost-Rome en Perzië van zuiver politieken aard was, zal bij oppervlakkige kennismaking niet iedereen toegeven. De christelijke historieschrijvers, en de onderdanen van Constantinopel in het algemeen, beschouwen het rijk van Constantijn, Theodosius en Justiniaan teregt als het christelijke wereldrijk. Doch van de twee denkbeelden die in dat éene zijn zamengevat, drukken zij verreweg het sterkst op dat van een Godsrijk op aarde, terwijl de keizers en hun raadslieden zich zeker meer hielden aan het andere, het oud-romeinsche van een wereldheerschappij. Geen wonder, dat het deelnemen der politieken aan alle mogelijke kerkelijke zaken, in onze oogen een ondragelijke caesaropapie, aan die schrijvers voorkomt van loffelijken ijver voor Gods huis te getuigen; dat het bekeeren der heidenen van staatswege, en evenzoo bij de Perzen de christenvervolgingen, voor hen niet anders zijn dan de verspreiding en tegenwerking van het Evangelie des Koningrijks. Doch gaan wij de geheele gedragslijn na, die de keizers zoowel als de Sasaniden volgden, dan blijkt het dat zij, ja, een christelijk wereldrijk wilden bevorderen, en aan den anderen kant bestrijden, maar om des rijks, en minder om der godsdienst wil. De heidenen, door Constantijn ontzien, bekleedden nog onder Justiniaan gewigtige ambten aan het hof, in het leger en in de provinciën; de ariaansche Gothen speelden een dergelijke rol, en bezaten in de hoofdstad zelfs een kerk. De monophysiten, een magtige partij, die van een der groote officiële synoden niet weten wilde, zocht de geloovige Justiniaan door een nieuwe kerkvergadering te bevredigen. De koning van Perzië van zijn kant beschermde de nestoriaansche christenen, sedert ze door de groote Christenheid plegtig waren buitengesloten; de martelaren, in zijn land gedood, behoorden kerkelijk tot het romeinsche rijk, en wanneer hij voor zijn eigen zoroastrische godsdienst propaganda maakte, dan was dat enkel in grensprovinciën als Armenië, die herhaalde malen tot zijn vijand, hun geloofsverwant, waren afgevallen.

Hoe zeer intusschen ook voor de onderdanen van Oost-Rome de staatkundige eenheid tot de kenmerken van hun christelijke maatschappij behoorde, kan bijvoorbeeld blijken uit hun aan-

hankelijkheid aan den keizer, en niet aan den aartsbisschop der roomsche kerk. Mingeacht werd deze volstrekt niet: op synoden, in leerstellige en disciplinaire vragen speelde ook hij een voorname rol. Doch de stelling, dat aan Rome in het geestelijke de suprematie toekwam, nadat zij die in het wereldlijke had verloren, zou enkel bij die volken ingang vinden, die zij in beschaving overtrof. Het pausdom over de oostersche kerken lag nooit in éene hand, maar berustte bij den keizer en den patriarch van Constantinopel, benevens die van Alexandrië, Antiochië en Jerusalem.

Wat dus de hiërarchie aan eenheid miste, werd eenigzins vergoed door de voorbeeldige organisatie van het rijk, en door de beginsels die in die inrigting leefden, waarover men het vrij wel eens was. Eenigzins, moeten wij er bijvoegen; want de hevigste geschillen vernieuwden zich gedurig over de toepassing in de praktijk. Wie zou van twee gewijden de wettige bisschop zijn? Wie was het inderdaad éens met de oude kerkvaders. op wie zich allen beriepen? Wiens gevoelen was reeds bij voorraad veroordeeld, toen men een eeuw geleden dezen of genen ketter ter algemeene kerk uitwierp? Ik noemde daareven de monophysiten, de helft der christenen in de oostersche kerk van die dagen. Terwijl men hen verwenschte als aanhangers van Eutyches en anderen, die zij-zelven evenzeer verafschuwden, klaagden zij van hunnen kant over Nestorianisme bij de heerschende partij. De strijd betrof in naam de haarfijne quaestie, of de godmenschelijke natuur van Christus éene enkele, dan wel de naauwste vereeniging van twee afzonderlijke naturen moest heeten; in de praktijk echter was het een strijd geworden tusschen het monarchaal en het federalistisch beginsel in het kerkbestuur. Met vervolgen noch toegeven waren de keizers iets verder gekomen: reeds bezaten de monophysiten alom hun eigen geestelijkheid naast die der hofpartij. Juist tegen de perzische grens, van Abyssinië tot voorbij de Kaspische Zee, waren de aethiopische, koptische, syrische en armenische christenen in hun gemeenschap, een kwalijk zamenhangend geheel van nationale kerken, waartegen de Islâm de schoonste kansen had.

Nog verder oostelijk, aan haar uitersten rand, had de groote Christenheid de overblijfsels van allerlei sekten neergeworpen, die in haar dogmatische beroeringen van vroeger en later tijd waren ondergegaan. Evenzoo de staatsgodsdienst der Sasaniden, die van Zoroaster, wier golven eeuwen lang in West-Azië op

de aloude bevolkingen hadden gebeukt, en telkens elementen van beschaving losgewoeld, die dan na hevige gisting eerst werden uitgedreven. Syrië, Babylonië en Mesopotamië, het groote slagveld van den romeinsch-perzischen wedstrijd, vertoonden zoodoende een mengsel van godsdienstige meeningen en vereenigingen. waarvan wij ons naauwelijks meer een denkbeeld kunnen vormen.

Aan geen van beide rijken zou dat betwiste terrein ten laatste tebeurt vallen: een derde magt drong sinds honderden van jaren van lieverlede uit het zuiden voorwaarts: de semitische bevolking van Arabië.

Gelijk het groote arabische schiereiland door de natuur hoofdzakelijk in tweeën is gedeeld, in het woeste Noorden en het vruchtbare Zuiden, zoo kunnen wij, zonder ons in bijzonderheden te verdiepen, zijn bevolking tijdens de historisch bekende eeuwen onderscheiden in Kahtaniden, die het laatste, en Adnaniden, die het eerste tot hoofdzetel hadden. In het binnenland worstelden die twee nationaliteiten om den voorrang; in het Noordoosten, tegen Babylon en den Euphraat, hadden zij zich het innigst met elkaar vermengd. Behalve door tweederlei taal, kenmerkten zij zich door verschillende zeden. Men herinnere zich slechts het onderscheid tusschen den stedeling van Babylonië of Phoenicië, met zijn nijverheid, koophandel en kolonisatie, en den Hebraeër in den aartsvaderlijken tijd, nu hier dan daar in de woestijn gelegerd als Jakob, of vrijbuiter als Esau, schermutselend om waterputten en weiden, en dan weer schatting heffend van alwie over zijn gebied trok; en men heeft eenige voorstelling van de beide hoofdtypen van het semitisch leven, zooals ze naast elkander bestonden in Arabië, en zooals het volk Israel ze in zijn lange geschiedenis achtereenvolgens vertoont. Jemen (ik neem den naam in de meest uitgebreide beteekenis, voor het Zuiden met zijn rijke natuur[1]) bezat een beschaving op zich zelf, alphabetisch schrift, grootsche openbare werken en een gevestigd gezag. Hiđjâz daarentegen en het binnenland, een vervolg van de syrische woestijn, steenachtig, vulkanisch, waar weinig meer groeide dan wat struikgewas voor het vee, en voor den mensch wat dadels, werd bewoond door een bonte mengeling van ismaelitische, en hier en daar ook jemanische en joodsche stammen. Hun instellingen waren

1 ‘Al Jemen’ beteekent het Zuidland, dat men namelijk aan de regterhand heeft als men naar het Oosten ziet, in tegenstelling met ash-Shâm, het links gelegene Syrië.

nog patriarchaal, en geheel hun beschaving droeg den stempel der grijze oudheid. Vooral mogen wij Weil niet vertrouwen, wanneer hij ze voor halve wilden uitmaakt. ‘Het schrift,’ zegt hij in de haarlemsche vertaling, ‘dat bekend is onder den naam van *Djazm*, en in Mekka weinig tijds voor Mohammeds geboorte werd ingevoerd, was alleen aan een klein aantal bekend. De Arabieren kenden derhalve (!) geene andere bezigheid dan den oorlog, geene andere geschiedenis dan die van hunne geslachtsrekening. Zij bekreunden zich dus ook om niets dan om hunne kudden schapen en kameelen;’ de waarheid is, dat tot die oorlogen b.v. het eergevoel evenveel bijdroeg als de begeerte naar eens anders vee. ‘Zij beoefenden geene andere kunsten dan de dichtkunst en hunne taal;’ ook hier moet ik Weil tegenspreken, want in beeldende kunsten heeft geen enkel semitisch volk het ver gebragt, en de muzijk, niet als wetenschap maar als kunst, is eerst een vrucht van het westersche Christendom, schoon ook de Arabieren zelfs zangeressen hadden; het is dus geen bewijs voor hun mindere ontwikkeling, dat zij enkel van de dichtkunst werk maakten. Wat hun taal betrof, die was gelukkig nog niet tot een kunst ontaard, die men opzettelijk beoefenen moest, want ze was bij elkeen de onmiddellijke uitdrukking van alwat er bij dagelijkschen omgang met de natuur, bij een onafhankelijk oordeel, een poëtische levensbeschouwing, in den geest van een vrijen woestijnbewoner kon omgaan. Ze was nog frisch, omdat zij niet overvoed waren met feiten en denkbeelden; fijn en buigzaam, omdat geen schoolsche tucht haar in willekeurige boeijen knelde. Met de voorvaderlijke levenswijs was ook het bewustzijn onveranderd gebleven, en daarmede het spraakgebruik; want hoezeer de tongvallen der verschillende stammen soms van elkaar afwijken, hun verschil is als dat van bladeren aan denzelfden tak, en de eene is zoo goed arabisch als de andere. Taalfouten leert men eerst maken wanneer er vreemde elementen in den geest worden opgenomen. Geen wonder dat de edele aanleg van den Arabier, waarvan zijn taal in haar geheelen bouw getuigt, ook in zijn dichtkunst zigtbaar was, en dat op het punt van versbouw of gedachtengang de eenvoudigste herder een bevoegd regter mogt heeten. En geen wonder ook dat wij, die schijn noch schaduw van zulk een toestand beleven, daarbij van kunst en kunstenaars droomen, zooals wij ze kennen in onze eigen maatschappij. - Doch het is een feit,

dat tot in later tijden toe de stadbewoners hun kinderen in de woestijn lieten opvoeden, opdat ze de taal, maar ook de beschaafde manieren der Bedawîn zich eigen zouden maken. Wat die kinderen daar werd meegedeeld, was juist dat nationale leven, dat zich in elke beweging, en vooral in taal en poëzij afteekent.

Het is waar, er wordt ons van verscheiden gebruiken verhaald, die de beschuldiging van barbaarschheid schijnen te regtvaardigen; ik noem slechts het levend begraven van onvolwassen dochters, wanneer men geen hoop had, ze eens onafhankelijk en tegen beleedigingen beschermd te zien. Deze minachting van een menschenleven meer of minder is bij al de oudsemitische stammen een vaste karaktertrek; de Molochdienst der Phoeniciërs, en het uitroeijen van gansche bevolkingen met de scherpte des zwaards door israelitische helden, zijn bekend genoeg. Edelmoedigheid, goede trouw en persoonlijke liefde temperden die antieke wreedheid, en als men de zaak op de keper beziet, dan laten zich zelfs onder ons, die onzen maatstaf aan geheel de wereld leggen, sporen aanwijzen van erger barbarij en verwildering dan er ooit bij den woestijn-bewoner dier dagen te vinden zijn geweest. Van den toon in den omgang van zijne afstammelingen getuigt nog een kundig reiziger van onze dagen: ‘Wanneer men éene slechte gewoonte uitzondert, zal ieder oosterling, zelfs de geringste en d e r u w e B e d a w î , zich in elk gezelschap, hoe beschaafd en aanzienlijk ook, kunnen bewegen, zonder in het minst tegen het decorum te zondigen; in menig opzigt overtreft hij zelfs den Europeaan[1].’ Volgens alwat de overlevering berigt, is het juist de ‘ruwe’ Bedawî aan wien de anderen dit mede te danken hebben.

De Arabieren nu van wie ik zeide dat zij sedert eeuwen naar het noorden drongen, waren deels uit Jemen, deels uit de woestijn afkomstig; en in het leven dat zij in Syrië en Babylonië leidden, zijn de zeden van den zwervenden zoowel als den gevestigden Semiet duidelijk zigtbaar[2]. In de eerste eeuwen na Christus zaten er in vele steden daar te lande arabische vorsten op den troon. In Paulus' tijd reeds[3] had koning

1 Reisen im Orient, von H. Petermann (Prof. in Berlin). Leipzig 1860, I, 172.
2 Vooral door den koophandel werden deze dusgenoemde ‘Saracenen’ den Westerlingen bekend. Zie reeds een schrijver van de vierde eeuw, Euseb. ad Jes. 13:20.
3 2 Cor. XI: 32, vgl. Winer, Bibl. Realwb. i.v. Aretae.

Hârith (Aretas) een gouverneur over Damascus gesteld; later vinden wij te Palmyra de namen Odhaina en Zainab (Odenathus en Zenobia) aan het hoofd van een rijk, dat door de Romeinen als een bolwerk tegen Perzen en Arabieren werd begunstigd, en tegronde ging toen het zich tot zelfstandigheid zocht te verheffen. Op zijne puinhoopen verhief zich het koningrijk Ghassân, van welks vervlogen grootheid de verlaten steden getuigen, die men eerst in onze dagen weer zuidoostelijk van Damascus gevonden en beschreven heeft[1]. Van zijn kant had de koning van Perzië een arabischen vasal van twijfelachtige trouw, in den vorst van Hîra aan den Euphraat. Doch wat meer is, reeds in den aanvang der tweede eeuw dragen koningen van Edessa, op de grenzen van Armenië, arabische namen als Vâl, Maänu, en wordt die stad-zelve soms het Antiochië der Arabieren genoemd. De eerste prediker van het Evangelie daar ter plaatse, later ten onregte met den apostel Thaddaeus verward, draagt een arabischen naam, Adi.

Reeds door deze uitbreiding naar het noorden, - ten gevolge van oorlogen en natuuromwentelingen, die sommige stammen uit hun eerste woonplaats dreven, - werd het arabische volk allengs in den strijd tusschen Caesar en Chosroës (Kaiçar en Kesra) gemengd. En ook van de zuidzijde, langs den zeeweg, werd het aangetast door de twee magten die in de beschaafde wereld tegenover elkaar stonden.

Wat het Sasanidenrijk betreft, dat te land door Hîra, maar ook door zijn zeehandel met Arabië in betrekking stond, het had van die verbinding zoo goed partij getrokken, dat de kust aan de perzische golf reeds vóor het jaar 597, en spoedig daarna geheel Jemen aan perzische stadhouders gehoorzaamde. De aanleiding tot dit laatste gaf alweder de wedstrijd met het Westen. Men weet, dat het Christendom in Abyssinië dagteekent van de dagen van Constantijn's zonen, en door den handel langs de Roode Zee dien weg uit was verspreid. In lateren tijd had een gevangen monnik uit Syrië het overgebragt naar Neđjrân, een stad in Jemen. In deze streken nu had de wet van Moses een aanhang gevonden, en de vorst die er de wettige meester meende te zijn, Dhû-Nawâs van Sana, bij zijn joodschen naam Jusuf (Joseph) geheeten, nam in 524 de christelijke stad verraderlijk in en maakte den shaich Hârith en vele

1 Wetzstein, Reisebericht über Haurân und die Trachonen. Berlin, 1860.

andere Christenen tot martelaren; - de heilige Aretas heeft nog heden zijn feest op den 24sten October[1]. De bedoeling met dien moord was zeker, den invloed van het buitenland in de kiem te verstikken; dan de gevreesde katastrophe werd er juist door verhaast. Een der voornaamste Christenen van Neđjrân was aan Dhû-Nawâs ontsnapt, en snelde naar Constantinopel: de keizer, het hoofd der Christenheid, zou hem bijstand verleenen. Met een halfverbrand evangelieboek in de hand bepleitte hij de zaak zijner hard verdrukte medeburgers; doch al wat hij van Justinus den Eerste verkreeg was een brief van aanbeveling aan een minder verafwonend geloofsgenoot, den koning van Abyssinië. Dadelijk begreep deze de schoone kans die hem in handen werd gespeeld, stak met 1300 romeinsche en eigen schepen over de Roode Zee, en vond zich na éene overwinning reeds meester van bjjna gansch Zuid-Arabië. De Christenen hadden gezegepraald door een misslag der Joden; hun eigen overmoed zou hen het gewonnene weer doen verliezen. Een joodsch vlugteling riep op zijne beurt den keizer te hulp, die echter te wel begreep, hoe naauw zijn eigen gezag met het patronaat over de kerk zamenhing, om het voor een onzekere verovering ver van de grenzen des rijks op het spel te durven zetten. Na lang wachten vervoegde zich de Jood bij de andere partij; doch ook de Kesra was te verstandig om zijn krachten in den strijd tegen Oost-Rome ligtvaardig te versnipperen. Een geringe ondersteuning van zijne zijde stelde de dynastie van Jemen (een heidensche waarschijnlijk) in staat om haar vaderlijk erfdeel te heroveren, dat zij kort daarna op nieuw door haar onvoorzigtig gedrag verloor. Nu kwam de perzische veldheer terug, vermoordde al wat er nog van Abyssiniërs was overgebleven, en werd door zijn vorst (in 597) tot onderkoning van gansch Oost- en Zuid-Arabië verheven. Wat Hiđjâz en het binnenland betrof, de autoriteit van Perzië, evenals vroeger van Jemen, bestond er slechts in naam. - De politiek der Sasaniden treedt in het daglicht door de wijze waarop zij het nieuwe wingewest behandelden: onder het zacht bestuur van den satraap behielden de hoofden van stammen en steden alle vrijheid in hun inwendige aangelegenheden, en

1 Sommige westelijke auteurs van later tijd geven in 't verhaal van zijn dood aan Dhû-Nawâs den schotschen naam Duncan! Zie o.a. in Migne's theologische Encyclopaedie den *Dictionnaire d' Hagiologie*.

heidenen, Joden en Christenen woonden in vrede naast elkander.

Nog een blik op de steden van Hiđjâz, en ik ben met deze eerste schets gereed.

Men had er een zetel des Jodendoms en een van de nationale godsdienst. De eerste was meer in het noorden gevestigd, te Jathrib (het latere Medîna) en Chaibar[1], op twee vruchtbare plekken zooals er meer in die woeste streken voorkomen. Waarschijnlijk na den val van Jerusalem door Nebukadnezar waren de eerste Israëlieten te Jathrib aangekomen, en hadden de oorspronkelijke bewoners uit die bezitting verdreven. Twee van hun stammen waren van priesterlijk geslacht, en allen maakten zij zich, door hun landbouw en de dapperheid waarmeê ze zich handhaafden, onder de Ismaëliten gezien. Met hen hadden zich daarop twee arabische stammen verbonden, zich allengs meester gemaakt van het gezag, doch zonder de eendragt onderling te kunnen bewaren. Buigzaam als altijd, wist de Jood met den inboorling te wedijveren op elk gebied waar deze roem en aanzien zocht; en bovendien, afkomstig uit een land van hooger beschaving, in het bezit van historische herinneringen van meer gewigt en grooter uitgebreidheid, had hij welhaast de taak van leermeester op zich genomen, doch zonder den kern zijner wijsheid al te voorkomend prijs te geven. Sommige familiën onder de stadgenoten waren tot het Mosaïsme overgegaan, doch het grootste gedeelte der Arabieren van Jathrib hield zich aan den tempel der godheid Manât, die naar het zuiden aan de zeekust stond.

Het religieuse middelpunt van Arabië daarentegen was sedert onheugelijke tijden de Kääba, het vierkante huis, waarin het oudste symbool der godheid de zwarte steen was, die bij alle Semiten voorkomt. Mogelijk was dit het eenige heiligdom dat van de oudste bewoners des lands in de stormen van later tijden was overgebleven; stellig lag het in het midden van den handelsweg tusschen Jemen en Syrië. De herders daaromheen leverden lastdieren en gewapende bedekking aan de karavanen die hun woestijn doortrokken; een vaste plaats voor het heffen van schatting kwam vanzelf tot stand, en van deze werd even natuurlijk een

1 De Arabieren verklaren dezen naam voor een vreemden, die een vesting of sterkte zou beteekenen (?). Het zal wel een hebreeuwsch woord wezen, dat met ‘Hebron’ (חברון) zamenhangt, en van den wortel חבר, zich vereenigen, afstamt.

markt, zooals er te Okâzh, Maḏjna en Dhû-'l-Miḏjâz gehouden werden. De naaste tempel nu bij die bijeenkomsten der arabische natie was de Kääba; geen wonder, dat zij reeds daarom het nationale heiligdom werd, dat elke stam er zijn eigen godheid vertegenwoordigd wilde zien, en dat men in en bij den tempel drie honderd zestig godenbeelden, of nog waarschijnlijker allerlei symbolen in den trant van den zwarten steen-zelf vereenigd vond. Een afstammeling nu van al-Koraish, ‘den koopman’ bij uitnemendheid, had het voordeel van zijn geslacht begrepen, diens mededingers verdrongen, en de stad Mekka om de Kaäba heen gebouwd. De Koraishiten waren voortaan de wachters en bestuurders van het heiligdom, de verplegers der arme pelgrims, want pelgrimstogten naar het Pantheon van Arabië lagen in de rede, en men weet niet meer, wanneer ze begonnen zijn. Onder een republikeinsch bestuur, door karavanenhandel bereisd en vermogend, stond dat geslacht op het keerpunt tusschen het nomaden- en het stadsleven; het best valt het te vergelijken met de noordelijkste stamgenooten. Het waren in die maatschappij de mannen van de wereld. Van al de vromen die zich bij de groote en de kleine bedevaarten te Mekka vereenigden, waren de Mekkanen het onverschilligst voor het doel en het oplettendst op de materiële vruchten der zamenkomst.

Het is bekend genoeg, dat een geslacht, op zulk een post geplaatst, door de gewoonte en nabijheid onverschillig wordt voor de dingen die den vreemdeling met ontzag en bewondering vervullen, en de Koraishiten waren dan ook wel niet ongeloovig aan de heiligdommen die zij bewaakten, maar het waren toch alledaagsche en haast even wereldsche zaken voor hen geworden als de koopwaren waarvan hun winst voor het overige afkomstig was. De wijn en het spel waren de uitspanningen dier mannen; een poëzij die slechts voor die der Bedawîn behoefde te wijken was op ieders lippen, en in het genot van al wat hun eerzucht streelen kon, achtten zich de kinderen van Koraish de voornaamsten der Arabieren. In den laatsten tijd vóor Mohammed had men zelfs letterteekens gekregen, van de syrische afgeleid en uit Hîra medegebragt: men gebruikte ze om boek te houden, een bezigheid die de voorname koopman zeker aan een ondergeschikte overliet. Mogelijk is het waar, dat Wáraka, een bloedverwant van Mohammed, zich van hebreeuwsche letters bediende, en ook anderen ze van de Joden

hadden overgenomen, maar arabische boeken waren er niet[1]. De beschaving van Hiđjâz stond nog ver beneden het standpunt van Oud-Babel of het davidische Jerusalem.

II.

De Islâm is geen oorspronkelijke schepping; zijn wording laat zich verklaren uit de religieuse elementen die te Mekka en Medîna aanwezig waren en die slechts wachtten op een man als Mohammed om zich op te lossen in een nieuwe godsdienst. Behalve den toestand om hem heen, moeten wij ook de persoon des propheten in oogenschouw nemen.

Wij begaan een even gewone als grove dwaling, wanneer wij een systeem van godsdienst alleen beschouwen als een algemeen leerstelsel, en niet vooral als een theorie der geschiedenis. In deze laatste is de reden gelegen, waarom de Israëliten niet meer proselyten vonden onder de ismaëlitische Arabieren. Het zou ons bevreemden, dat de eenvoudige leer van éénen God, die op Sinai zijn wetten had gegeven, met den dekaloog aan het hoofd en den geest van menschlievendheid in de meesten zigtbaar, niet elk man van hoofd en hart zou hebben ingenomen. Maar, zonder nog te onderzoeken in hoeverre de arabische Joden aan de pharisesche hervorming hunner godsdienst hadden deelgenomen (de Talmûd noemt hen niet of naauwelijks), kunnen wij opmerken dat de Arabier van Hiđjâz die proselyt werd, beginnen moest met zijn eigen stamvader Ismaël als den verstooteling uit de tent van den vader der geloovigen te beschouwen, en zichzelf als ondergeschikten deelgenoot aan den geestelijken schat van het uitverkoren volk, een verslagen en verstrooid ras, dat in de wereld van zijn tijd geen zelfstandig volksbestaan meer had. Zoolang de wet van Moses haar nationaal-israelitisch karakter, en daarmede zich-zelve niet opgaf, zou zij buiten staat blijven om een geheel volk, laat-staan een fiere en krachtige natie, voor zich te veroveren. Een andere vraag was het, of

1 De traditie, dat de prijsverzen van den jaarlijkschen dichterlijken wedstrijd ter markt van Okâzh opgeschreven en in de Kâäba werden opgehangen, schijnt mij een sprookje, uitgevonden om den naam Moallakât te verklaren.

niet menig denkbeeld uit de joodsche kringen op de gevoelens der inboorlingen invloed verkregen had. Een ieder die de arabische geslachtstafels of die der wereld hoogerop wilde vervolgen, of opheldering zocht over de buitenlandsche aangelegenheden, die in het heden een zoo groote rol speelden, en waarvan de voorvaderlijke traditie zweeg, wendde zich vanzelf tot de joden, en nam op goed geloof aan wat zij er van wisten meê te deelen. De wetenschap verspreidde zich dus, dat ook de stammen van Woest-Arabië door Ismaël nakomelingen waren van Abraham, een resultaat dat zeker verkregen was door de bijbelsche geslachtrekening met de inheemsche aaneen te passen; zonder dat daarom de betrekking tusschen Isaäk en Ismaël in den bijbelschen zin behoefde te worden voorgesteld. Wanneer nu de Israëliet zijn godsdienst afleidde van die van Abraham, slechts verder ontwikkeld door latere openbaringen, wat was dan de eenvoudige gevolgtrekking van den Arabier, die begonnen was met hoogachting te leeren koesteren voor de eenvoudige grootheid van het joodsch geloof? Geen andere dan dat de godsdienst van Abraham, die nog het eigendom was van Ismaël, bij diens nakomelingschap van lieverlede tot het tegenwoordig veelgodendom verbasterd was.

Zoo drong dan, begunstigd door de verzameling der stamgoden, de arabisch-joodsche theorie ook in de vereering der Kääba door. Vele stammen hadden hun eigen goden en tempels, doch het vierkante huis, het nationale heiligdom, was het Pantheon waar elkeen het voorwerp zijner aanbidding terugvond. Daarheen, waar de gunst van al die goden zich op het hoofd van den geloovigen pelgrim vereenigde, wendden zich aller schreden, hetzij bij de plegtige bedevaart in de laatste maand van elk jaar, of bij een enkel bezoek. Uit de geschiedenis der griekschromeinsche beschaving herinnert men zich, hoe zulk een Pantheon zich langzamerhand oplost in een soort van collective godheid, aan welke al de eigenschappen der goddelijke individuën worden toegekend. Dezelfde beweging in den arabischen volksgeest kwam aan den joodschen invloed tegemoet. Uit eerbied voor den heiligen Schepper eener wereld vol onvolmaaktheden, uit ontzag voor den oneindigen afstand die hem van zijn schepsel scheidde, was men in Israël er sinds lang toe gekomen, zijne eigenschappen en werkingen zich als een soort van half-zelfstandige middenwezens voor te stellen, door wier tusschenkomst het heelal was voortgebragt en werd bestuurd;

de leer van de engelen heeft hieraan haar ontwikkeling te danken. In verband met het Monotheïsme van Abraham, gaf zij de meest gereede aanleiding om al-'Lât, al-Manât en al-Ozzâ, de goden van Hiđjâz, en al de anderen die in de Kääba waren vertegenwoordigd, te beschouwen als de godheden van den tweeden rang, die onder al-'Lah, ‘dèn God’ bij uitnemendheid, de wereld regeerden.

Tegenover deze inwerking van het Jodendom op de Arabieren verkeerde de christelijke kerk bepaald in het nadeel. De aanspraak die zij op alle menschen maakte, de gelijkheid van alle volken in haar oog, haar universalisme, om den theologischen term te gebruiken, stond wel aan het nationale eergevoel minder in den weg; doch er werd nog geen leemte gevoeld die zij alleen zou kunnen vervullen. Zij had geen nieuwe genealogische ophelderingen aan de Arabieren te geven; haar stamboom reikte tot Abraham niet anders dan door Israël heen; zij stelde, zooveel men wist, drie goden aan het hoofd der wereld, en haar Moeder Gods, met duizend heiligen om haar heen, gaf reeds den indruk van een uitheemsch Pantheon, waarvoor men het vaderlandsche, - om welke reden dan toch? - moest vaarwel zeggen. Reeds driehonderd jaren geleden hadden vorsten uit Jemen den zwarten steen trachten te ontvreemden, om hun land tot het doel der pelgrims- en handelsreizen van alle stammen te maken. Een dergelijke poging scheen het, toen Abraha, de eerste abyssinische onderkoning, te Sana een prachtige kerk stichtte, en beval dat men alom uit Jemen daarheen ter bedevaart zou gaan, terwijl zijn zendelingen in Hiđjâz en het binnenland die uitnoodiging verder verspreidden. Maar nu nog erger: den zwarten steen, het palladium, liet hij vooreerst waar hij was; het was veel meer dan een twist om diens bezit. Een van die zendelingen werd al spoedig gedood, en een man uit Mekka bezoedelde des nachts de muren der nieuwe kerk. De Abyssiniër besloot nu, het heiligdom zijner mededingers éens voor altijd uit den weg te ruimen; op een olifant gezeten, rukte hij met zijn leger tegen Mekka op, overwon den tegenstand van eenige stammen op zijn weg, en stond op het punt van stad en tempel te bemagtigen, toen op eens een pokken-epidemie aan den veldtogt een vreeselijk einde maakte. Het jaar waarin dit voorviel, ongelukkig niet juist te bepalen, heette sinds dien tijd het jaar van den Olifant.

Niet beter werd de zaak des Christendoms, toen zekere

Othmân, een der meest nadenkenden onder de Koraishiten, op zijn reizen zich tot die godsdienst bekeerde, en aan het hof van Constantinopel, waar hij gedoopt was, het voorwendsel ontleende tot een aanslag op de republiek zijner stamgenooten. De voorgewende romeinsche gouverneur zag zich genoodzaakt de vlugt te nemen naar Ghassân (dit rijk zoowel als Hîra werd door christenvorsten geregeerd), en de zaak der kerk was in de oogen der Mekkanen slechts te meer met die vereenzelvigd van de byzantijnsche heerschappij.

Vergeten wij niet, dat er van het Pantheon der Káába nog een geweldige afstand was tot aan het Monotheïsme der Joden, zonder nog te letten op eenig onderscheid buiten dat in de voorstelling der godheid-zelve. Bij de laatsten viel de nadruk op den éénen God, die tegelijk de beschermgod des volks was, en daaraan een nog persoonlijker karakter ontleende; in de arabische voorstelling bleef Allah in het nevelachtig verschiet en stonden de aloude, persoonlijke stamgoden op den voorgrond. Mohammed's werk zou het zijn, den naam van dien Allah met een licht te doen schitteren, waarbij de voorwerpen der voorvaderlijke vereering verbleekten en welhaast geheel hadden uitgeschenen.

Uit dezen gang van zaken laat het zich verklaren, dat de Allah van den Islâm niet als een volksgod werd opgevat, dat die godsdienst aanspraak maakte op Joden en Christenen vooral, als Abrahams geestelijke nakomelingschap, en verder op de geheele wereld.

Mohammed was een kleinzoon van Abdo-'l-Mottalib, den voornaamsten man in zijn tijd onder de Koraishiten, en geboren, naar men zegt, in het jaar-zelf van den Olifant. Kort na den terugtogt der Abyssiniërs zond Abdo-'l-Mottalib zijn zoon Abdallah[1] naar Jathrib (Medîna), om een voorraad dadels te halen. Deze stierf op de reis, slechts vijfentwintig jaren oud, en eenige dagen later beviel zijn vrouw Amîna van een zoon, wien de naam Mohammed werd gegeven. Sprenger, en anderen vóor hem, hebben beweerd dat geen Arabier in vroeger tijd dien naam gedragen had; doch uit de geslachtslijsten zoowel als uit grieksche inscripties blijkt, dat hij reeds minstens vijf eeuwen te voren in gebruik was. Al was hij te Mekka misschien nog

1 Misschien staat met den naam van Mohammeds vader de gewoonte in verband van een bekeerling tot den Islâm (wien niet slechts zijn eigen, maar ook de naam zijns ongeloovigen vaders ontnomen wordt) te hernoemen: ‘deze of gene, de z o o n v a n A b d a l l a h.’

niet voorgekomen, de familie stond toch in betrekking met andere buiten de stad, zoodat b.v. Abdallah te Jathrib in de grafkelders van zijn bloedverwanten was bijgezet. Het knaapje werd al spoedig bij den stam zijner voedster Halîma in de woestijn gezonden, en bleef daar totdat voor het eerst de kwaal hem overviel, die hem zijn leven lang heeft vervolgd: de vallende ziekte. Op zekeren dag paste hij met zijn zoogbroeder, kort bij de tenten, op de kudde toen Halîma's zoontje opeens bij zijn moeder kwam geloopen, en vertelde, dat zijn broeder de Koraishiet door twee mannen in het wit onverwachts was neergeworpen, en deze hem het ligchaam openreten. Waarschijnlijk is dit veeleer het berigt dat de jonge Mohammed-zelf aan zijn verschrikte pleegouders gaf, toen die hem met een verbleekt en ontsteld gezigt van zijn toeval bekomen vonden. Natuurlijk dachten zij aan toovenarij, en besloten hem spoedig aan zijn moeder terug te geven, eer zijn bezeten toestand ruchtbaar werd. Toen later de propheet dit geval aan zijn volgelingen verhaalde, verklaarde hij het zoo, dat twee engelen hem het hart uit den boezem genomen en het van zonde hadden gereinigd.

Gedurende het epileptisch toeval houdt, zoo als men weet, het bewustzijn op; doch een tweede eigenschap van Mohammed, die hier tevens in het spel kwam, was zijn minder rijke dan levendige verbeelding. De dingen en gebeurtenissen waarmede hij in aanraking kwam lieten een diepen indruk bij hem achter, en door die buitengewone gevoeligheid werd hij er al meer en meer toe gebragt, zich vooral als een passief wezen te beschouwen, en ook de voorstellingen die opwelden in zijn eigen binnenste, als magten van buitenaf, onder wier invloed hij stond.

In zijn zevende jaar verloor hij zijn moeder Amîna, en met zijn erfdeel, vijf kameelen en een zwarte slavin, werd hij door Abdo-'l-Mottalib opgenomen. Nadat ook deze gestorven was, kwam hij onder de bescherming van diens zoon Abû-Talib, die van de waardigheden, door zijn vader bekleed, slechts de Rifâda, de zorg voor de arme pelgrims had geërfd, doch om zijn persoonlijke hoedanigheden bij de mannen van Mekka hoog aangeschreven stond. Mohammed was hier in het middelpunt der beweging die zich bij de meest ontwikkelde zijner volksgenooten begon te openbaren, bij een Zaid, die zich dagelijks naar de Kääba begaf en uitriep: ‘Heer, wist ik slechts hoe Gij gediend en aangebeden wilt wezen, ik zou uw wil gehoorzamen, - maar ik weet het niet’; een Obaid-Allah, die even als hij naar de

godsdienst van Abraham zocht; een Waraka, dien men zelfs de kennis der heilige Schrift van Joden en Christenen toe geschreven heeft.

Waarschijnlijk heeft Abû-Talib op zijn handelsreizen nu en dan zijn jongen neef meêgenomen, doch Sprenger en Nöldeke hebben, zooveel ik zien kan, nog waarschijnlijker gemaakt dat zijn ontmoeting met een syrischen monnik, Nestor of Bahîrâ, d.i. de uitverkorene, uitstekende genaamd, eerst plaats vond toen hij voor Chadîđja reisde. Deze, een rijke weduwe onder de Koraishiten, begreep dat zij haar handelszaken aan niemand beter kon toevertrouwen dan aan den eerlijken en schranderen jongman, die zich den bijnaam van al-Amîn, den man op wien men zich verlaten mogt, verworven had. Als handelsreiziger dus, vierentwintig jaren oud, trok hij naar Syrië, en kweet zich daar zoo voortreffelijk van zijn taak, dat Chadîđja , verstandig genoeg om ter wille van zijn persoon zijn armoede over het hoofd te zien, haar geheele toekomst in zijne handen stelde door hem tot echtgenoot te nemen.

Hier treedt nu het beminnelijk karakter van den aanstaanden propheet in het volle daglicht. Deze eerste vrouw, minstens tien jaren ouder dan hij (en tien jaren in die streken zeggen veel), heeft hij zoolang hij leefde innig lief gehad. Overgevoelig voor vrouwelijk schoon, is hij haar getrouw gebleven. Van haar groot vermogen maakte hij voor zich zelven slechts spaarzaam gebruik; zoo zelfs dat toen zijn oude voedster Halîma haar armoede bij hem klagen kwam, Chadîđja -zelve het moest wezen die haar op zijn aanbeveling veertig schapen ten geschenke gaf. Zij moet een vrouw van zeldzamen aanleg geweest zijn; wel was de Arabische een veel zelfstandiger wezen dan de odalisken in een modernen harem, en behoort men ze eer bij de vrouwen des Ouden Testaments te vergelijken, doch aan Chadîđja was zelfs de godsdienstige beweging van den dag niet vreemd gebleven. Geen uitmuntender paar was er in die wereld te bedenken dan zij en Mohammed.

Een praktisch verstand en een eerlijk, open, liefderijk hart moeten wij dus aan het beeld van den aanstaanden propheet toevoegen. Daarentegen ontbrak het hem, zoo als Nöldeke teregt aanmerkt, vooral aan twee voorname eigenschappen, die vereischt werden om zijn werk regt vruchtbaar voor de zaak der waarheid te maken.

Vooreerst miste hij dat inzigt in den gang zijner eigene gedachten, dat den speculativen denker kenmerkt. Hij wist niet

vanwaar het beginsel kwam, dat hem geheel bezielde; hij bemerkte niet, dat zijn hooger geestesleven de verdere ontwikkeling was van wat er bij zijn volk onder joodschen invloed aanvankelijk was veranderd; hij was buiten staat om de stem der waarheid door streng zelfonderzoek te onderscheiden van die zijner verbeelding of begeerlijkheid. Ten tweede stond de sterkte van zijn zedelijk bewustzijn in geen verhouding tot die van zijn godsdienstig gevoel. Zijn eenige maatstaf voor goed en kwaad was dus de voorstelling van het geoorloofde en verbodene, een maatstaf in niemands handen zoo gevaarlijk als in die van hem die zich voor den tolk van Gods besluiten houdt. Waar niet de inwendige stem, met zoo weinig oordeel des onderscheids aangehoord, uitdrukkelijk opkwam tegen een daad die hij voor zich en zijne zaak dienstig achtte, deinsde hij voor geen vroom bedrog, voor geene inwilliging zijner persoonlijke begeerlijkheid terug.

Zoo bevestigt zich mijn oordeel van daareven. Mohammed was bij al zijn praktische bekwaamheid een passive natuur, - en de Islâm is dan ook een passive godsdienst in haar binnenste wezen, die slechts de overgifte aan Gods bestuur en gebod, en geen arbeid in zijnen geest predikt.

Met dat al, of liever juist door die persoonlijkheid, is Mohammed een echt propheet. Het woord van den apostel der Heidenen: ‘wee mij zoo ik het Evangelie niet predik,’ vindt een tegenhanger in den Korân: ‘Het is mij opgelegd Allah te vereeren en hem de zuivere godsdienst op te dragen; het is mij opgelegd, de eerste moslim te zijn. Voorwaar, ik vrees de vergelding op den grooten dag zoo ik mijnen Heer niet gehoorzaam[1].’ Zijn opregtheid blijkt reeds uit de onwankelbare trouw van zoo menig edel en verstandig man onder de eerste moslims, als Ahû-Bekr en Omar, die lief en leed met hem hebben gedeeld, en wier gedrag in later jaren ons geen regt geeft om hen voor verblinde geestdrijvers te houden. Nog meer kracht heeft de herinnering, dat de meesten hunner, uit het edelste bloed van het door en door aristokratische Arabië gesproten, zich voegden bij een gemeente die grootendeels uit slaven, vrijgelatenen en andere lieden uit de geringste klasse was zaamgesteld. Aan onbeschaamd bedrog valt bij Mohammed allerminst te denken; zachtaardig en bedeesd, waagde hij het in den beginne niet, voor het volk te spreken; eerst langzamer-

1 Korân, XIX, 14, 15.

hand werd zijn roeping magtiger dan hij; en hoe zijn tegenstanders hem ook met hoon en laster bejegenden, hoe dikwijls hem de moed begaf, de zaak van den éénen waren God, dien hij had leeren kennen, vervulde hem geheel en dwong hem tot handelen in het openbaar.

Wat hem vooral van de propheten des Ouden Verbonds onderscheidt, ligt aan de verschillende tijden waarin zij optraden. Zij verkondigden slechts de verdere ontwikkeling van een godsdienst die sinds eeuwen bestond; hij kwam een omwenteling prediken. Vandaar een armoede van het godsdienstig leven, die den Korân, de verzameling zijner leden als propheet, het karakter van stichtelijke lectuur ontneemt; de betrekking tusschen den mensch en zijn God wordt er niet, op grond van langdurige ondervinding, van vele zijden, onder allerlei licht te aanschouwen gegeven; slechts zelden lezen wij er iets dat waarde heeft voor allen en voor altijd, en dat weinige is vroeger en beter gezegd. Wij worden gedurig vastgehouden bij Mohammed, zijne aanhangers, zijne tegenstanders; geen blik in een ideale toekomst breekt de eentoonigheid af. En toch, het is de eentoonigheid van den hamer die zonder ophouden op hetzelfde aambeeld slaat; de diepe overtuiging vergoedt wat er aan de verscheidenheid van denkbeelden ontbreekt, de gloeijende ijver het gemis van oorspronkelijke denkkracht.

Men heeft veel getwist over de vraag, of Mohammed-zelf had leeren lezen en schrijven. Er zijn geene afdoende bewijzen voor noch tegen, dan zooveel is zeker, dat hij voor daarin onbedreven wenschte door te gaan: anderen moesten hem de ontvangen brieven voorlezen en opschrijven wat hij dicteerde. Door geen enkele plaats van den Korân laat zich de onderstelling wettigen, dat hij den Bijbel of andere boeken gelezen had. De dichtkunst zijner natie was hem wel niet vreemd gebleven, in een tijd toen iedereen een vloeijend vers wist te improviseren, maar had toch weinig indruk op hem gemaakt. Zij bewoog zich in een kring van gedachten die hem weinig aantrok, en van de arabische stadbewoners, die reeds bij de herderstammen achterstonden in dichterlijken aanleg, was hij wel de minst poëtische. Er is hem een zekere droogheid en nuchterheid eigen, die zich overal in den Korân verraadt. Niet opzettelijk, maar toch zeer natuurlijk nam hij ook niet den eigenlijk dichterlijken vorm van gemeten verzen, maar den meer rhetorischen van gerijmd proza voor zijn ontboezemingen aan, in navolging van de Kuhân

(enkelv. Kâhin) of waarzeggers zijner landgenooten, doch met groote uitbreiding der vrijheden die ze zich in het rijm veroorloofden. De Islâm is even droog en nuchter van inhoud als zijn stichter van uitdrukking; het is een vrucht der steedsche geestbeschaving, een ontbindingsproduct van den oud-arabischen geest onder joodschen invloed; en tot op dezen dag zijn de lieden der woestijn, de beste Arabieren, slechte moslims gebleven.

Men stelle zich thans Mohammed voor, zoo als ik hem trachtte te schetsen, als een dier menschen voor wie, bij gebrek aan scherpte des verstands, de gedachte waarmee ze bezield zijn nooit meer wordt dan een vreemde magt die hen beheerscht, daarbij hoogst gevoelig van gestel, en bij al zijn ernst en opregtheid niet regt vast van karakter; met een zekeren tact in het praktische leven en een doorgaande welwillendheid en zachtmoedigheid, beschroomdheid zelfs, een emphase van taal parende, die getuigenis gaf van den magtigen strijd die onder de oppervlakte van zijn handel en wandel verborgen was. In zulk een man moest wel de godsdienstige revolutie van zijn tijd tot haar keerpunt worden opgedreven.

III.

Sedert verscheiden jaren was Mohammed gewoon, de eenzaamheid te zoeken, wanneer zijn droomen en gedachten hem te magtig werden, en hij de aanraking met de alledaagschheid om hem heen niet meer verdragen kon. Met vasten en gebed bragt hij menigen nacht door in de woestijn die Mekka omgaf. Dan zonk hij dikwijls, uitgeput door zijn overspanning, bewusteloos neder, en bij het ontwaken klonk hem een dof gebrom in de ooren als van klokken, of de groote gedachte die hem bezighield drukte zich voor zijn ontstelde verbeelding in geheimzinnige klanken uit. Hij gevoelde zich onder den invloed van hooger magt, en wiens zou die magt zijn, dan van den éenen God wien hij zoo vurig wenschte zijner waardig te vereeren? Op andere tijden verhief zich deze voorstelling tot een duidelijk visioen, welks naderen inhoud wij niet in het algemeen kunnen karakteriseren. Wanneer hij een gedaante zag, die tot hem sprak, schijnt hij ze in den eersten tijd voor Godzelf gehouden te hebben, terwijl eerst later, bij nadere kennis-

making met het joodsche begrip van de Godheid, de verschijning zoowel als de stem door hem en de zijnen aan een engel toegeschreven werd, en de vroegere verklaring niet slechts geloochend maar verloochend als een ketterij, die bij den propheet niet had kunnen opkomen.

Eigenaardig is het, dat bij die verandering van leer Gabriel, de strafengel, door Mohammed als de verschenene genoemd werd, zeker om geene andere reden dan omdat de Joden veeleer van Michael, den dienaar der goddelijke barmhartigheid, zoodanige werkzaamheid zouden hebben verwacht. Immers vele andere uitspraken van den Korân laten zich uit den wil om de Joden tegen te spreken verklaren.

Het is iets anders, tot geloof, iets anders, tot prediken zich opgewekt te gevoelen; en het laatste begon bij Mohammed eerst in den ‘nacht der goddelijke beschikking’ waarvan wij het datum niet juist kunnen bepalen. In den Korân zijn de woorden bewaard die hij bij die gelegenheid vernam:

‘Predik, in den naam van uwen Heer, die alle dingen geschapen heeft; die den mensch uit geronnen bloed heeft voortgebragt. Predik; uw Heer is milddadig uitermate, Hij die de kunst van schrijven onderwees, die den mensch leerde wat hij niet kende[1].’

Ten onregte heeft men hier, in plaats van om te prediken, het bevel verstaan om te lezen; want het arabische woord laat die beide verklaringen toe. De vraag is, wàt hij dan lezen moest. Toch niet de woorden-zelven, die volgens het verhaal op een zijden doek hem door den engel werden voorgehouden? Beter ware Sprenger's uitlegging, die er een vermaning van maakt om de Schrift der Joden en Christenen te onderzoeken; zoo slechts de Korân met zijn geheelen inhoud de onderstelling gedoogde, dat de propheet die lezen kon en gelezen heeft. Duidelijk is het de behoefte om zijn hart uit te storten, die in dat visioen heeft gezegepraald over zijn natuurlijke schroomvalligheid, steun vindende in de herinnering aan de goddelijke almagt, die den mensch uit een nietig begin te voorschijn riep, en voor zijn hoogste ontwikkeling zorgde toen zij hem leerde schrijven. Door dezen laatsten trek doet zich Mohammed kennen als iemand die in de voorste rijen der steedsch-arabische beschaafden mogt staan. Misschien vraagt de lezer, waarom dan

1 XCVI, 1-5.

hij-zelf die kunst niet aanleerde. Het antwoord zal wel zijn, omdat voor zulk een studie het noodige geduld hem ten eenenmale ontbrak, en het overbrengen van geïmproviseerde reden op het papier een arbeid is, waartoe nog heden menig uitmuntend spreker zich immers niet in staat gevoelt! Arabische boeken waren er nog niet, en om den Korân stuk voor stuk te onthouden en daarna rustig op te teekenen kon de propheet een schrijver gebruiken. Aangenomen altijd, dat het gebruik van den Korân als geschreven boek een staande gedachte bij hem was.

Nog aarzelde hij; hij had zijn roeping ontvangen, doch nu de hand aan het werk te slaan! Aan aanmoediging ontbrak het hem wel niet; zijn trouwe Chadîdja , aan wie hij het gebeurde had medegedeeld, had zich gehaast om den meest bevoegde in hare schatting, haar neef Waraka, zoon van Naufal, te raadplegen, en deze betuigde haar, dat het ‘de groote vertrouweling’ Gods was geweest, die tot Moses plag te komen en thans aan Mohammed verschenen was. Toen de laatste uit zijn afzondering terugkwam, en meer bijzonderheden van dien gedenkwaardigen nacht aan Waraka opgaf, zou deze er bijgevoegd hebben, dat hij klaarblijkelijk tot propheet der Arabieren was verkozen, en zich op vervolging had voor te bereiden. In zulk een waarschuwing is, dunkt mij, een reden uitgedrukt, waarom niet reeds vroeger een der verst gevorderde Mekkanen als godsdienstig hervormer was te voorschijn getreden. Om dergelijke bedenking te overwinnen werd er een geestdrift, een onbepaalde toewijding aan de zaak vereischt, zooals ook Mohammed ze voor het oogenblik nog niet van zich kon verkrijgen. Hij verbreidde zijn beginsels door vertrouwelijke gesprekken. Zijn vrouw en de jonge Alî, aan wien hij de weldaad van diens vader Abû-Talib in zijn huis vergold, daarna Zaid zijn vrijgelatene, waren de eerste geloovigen. De belangrijkste bekeering was die van een der voornaamste Koraishiten, later als des propheten schoonvader Abû-Bekr, d.i. de vader der maagd, bijgenaamd. Door dezen werden Othmân de zoon van Affân[1] en andere mannen van aanzien voor den Islâm gewonnen. Het was de godsdienst van Abraham die zij meenden te volgen: - geheele overgifte aan het bestuur van Allah, die de goeden beloonen en de boozen straffen zou op den dag des gerigts; Mohammed erkennen als Gods ge-

1 Natuurlijk een ander dan de voorgewende romeinsche gouverneur van vroeger.

zant; de dagelijksche wasschingen en gebeden verrigten; ziedaar de pligten die zij zich zagen opgelegd. Nog altijd aarzelde Mohammed om openlijk op te treden. Toen verscheen hem op nieuw de engel, en thans, door den schrik overmand, wilde hij de verschijning ontvlugten. Hij snelde naar Chadîđja en riep: ‘omhult mij met kleederen.’ Doch de engel sprak tot hem:

‘O gij met een mantel omhulde, sta op en predik. Verheerlijk uwen Heer. Reinig uwe kleederen, ontvlied wat onbetamelijk is; geef niet in de verwachting dat gij er meer voor terug zult ontvangen, en wacht met geduld op uwen Heer[1].’

Het laatste bezwaar was overwonnen; zijn religieus gevoel had hem geleerd, dat, zoo hij zijn pligt slechts deed, de belooning en de wraak aan God konden verblijven. Al spoedig riep hij zijn stamgenooten bijeen, en vermaande hen tot de belijdenis van den éénen waren God. Dan de oud-arabische geest was bij hen nog te levendig; het ging hem niet anders dan het indertijd zeker dichter was gegaan, die een vergadering belegde om een twijfelachtige aardigheid te kunnen slijten. Mohammeds eigen oom namelijk, Abû-Lahab, riep ongeduldig: ‘Loop heen! hebt ge ons dáarvoor bijeengeroepen?’ En lagchend ging men uit elkaar. Groot was de toorn van den enthusiast; een vreeselijke vervloeking rolde van zijn lippen:

‘Dat de kudden van Abû-Lahab te gronde gaan, dat hijzelf verga. Zijn vermogen bate hem niet, noch alwat hij verworven heeft. Ter verbranding zij hij gedoemd in het vlammende vuur, en met hem zijne vrouw, die er hout aandrage, terwijl een strop, van palmvezelen gevlochten, haar om den hals hangt[2].’

Een vermaning als die hij bij deze-eerste zamenkomst zal voorgedragen hebben vindt men in het honderdzesde hoofdstuk, waar hij de Koraishiten vermaant, de zegeningen des overvloeds en der veiligheid, die zij door de Kääba en de karavanen genoten, te erkennen als gunstbewijzen van den Heer van dien tempel, dien hij hun immers komt verkondigen.

De eerste periode zijner werkzaamheid te Mekka wordt afgebakend door dit eerste optreden, en aan het eind door de de-

1 Korân, LXXIV, 1-7.
2 CXI.

finitive breuk met de ondergodheden van het nationale heiligdom. Het onderzoek van Nöldeke heeft er toe geleid om drie reeksen van Korânhoofdstukken in dezen tijd te onderscheiden. De eerste[1] heeft tot hoofdinhoud de bestrijding zijner tegenstanders. De Koraishiten hielden zich met den enthusiast nog niet veel bezig; het gewigt zijner woorden trof hen niet bijzonder. Zijn overspanning bragten zij zeker in verband met zijn bekende kwaal: mogelijk dat een daemon hem nu en dan bemeesterde, doch een Arabier van den echten stempel liet zich door geen daemon meer imponeren. Kwam soms des nachts, als hij op reis bij zijn wachtvuur gelegerd was, een spooksel der woestijn om hem heen waren, dan was hij er volkomen de man naar om het met een ‘goeden nacht’ zijn afscheid te geven. De onverschilligheid der kinderen van Koraish is het dus waartegen de propheet ijvert, door hen in krachtige taal te wijzen op de blijken van een almagtig godsbestuur, die zeker geen gering aandeel hadden aan zijn eigen bekeering. Door de houding zijner hoorders wordt voorts zijn eigen gemoedsstemming voornamelijk bepaald[2]. Het zijn verwijtingen over zijn al te zwak geloof, vertroostingen en beloften, die hiervan getuigen, waarbij ons de vermaning in het oog valt, om geduldig te wachten op de straf die de ongeloovigen treffen zal (LXXIII, 11. LXXXVI, 17), en vooral Mohammed's ontevredenheid met zichzelven (LXXX) omdat hij tot nog toe steun zocht bij de rijken en aanzienlijken, en de armen meer verwaarloosd had. Van dezen inwendigen strijd is nu de terugslag naar buiten weêr zigtbaar in de derde openbaringsrij[3], die de schoonste gedeelten van den Korân bevat. Het zijn die waarin hij van het jongste gerigt, van hemel en hel tafereelen ophangt:

‘Als zich de hemel splijt, als de sterren verstrooid worden, als de zeeën zich dooreenmengen en de graven zich onderstboven keeren, dan zal elke ziel weten, wat zij bedreven en wat zij nagelaten heeft. O mensch, wat heeft u toch afgetrokken van uw vereerenswaardigen Heer, die u heeft geschapen en gevormd, en u tot een gedaante heeft ineengevoegd naar

1 CVIII, CIV, CVII, CV, XCII, XC.
2 Tweede reeks: XCIV, XCIII, XCVII, LXXXVI, LXXX, LXIV, 1-17, LXXXVII, XCV, CIII, LXXXV, 1-7, LXXIII, 1-19.
3 CI, XCIX, LXXXII, LXXXI, LIII, LXXXIV, C, LXXIX, 1-26, LXXVII, LXXVIII, LXXXVIII, LXXXIX, LXXV, LXXXIII, LXIX, LI, 1-23, LII, LVI, LXX, LV, CXII, CXIX, CXIII, CXIV, I.

zijn welbehagen? Voorwaar; en toch loochent gijlieden den dag des gerigts! Voorwaar, er zijn wachters over u aangesteld, eerbiedwaardige, die alles opteekenen en die weten wat gij doet. De regtvaardigen zullen komen in het genotvol paradijs, doch de zondaren in de hel. Op den dag des gerigts worden zij daarin geslingerd om te branden, en nimmer zullen zij vandaar kunnen ontvlieden. Wat zal u toch den dag des gerigts leeren begrijpen? Wat onderrigt u, hoedanig de dag des oordeels is? Op dien dag vermag geene ziel iets voor de andere te doen, want Gods is de magt op dien dag[1]!'

De omkeer die zich in den grond van Mohammeds overtuiging voorbereidde, betrof, blijkens de strekking dezer hoofdstukken, bepaald de kwestie van de ondergoden. Hij vermaande de aanzienlijken tot belangstelling in zijne zaak; maar had ze niet door een positiven aanval op hunne traditie durven in het harnas jagen. Hij verweet zich zijn eigen zwakheid in dezen; hij begon reeds wenken te geven dat God alléen, de regter der wereld, moest vereerd worden. In het tegenwoordige drieënvijftigste hoofdstuk tartte hij zelf de Koraishiten om een openbaring hunner goden, aan die van Allah door Gabriel hemzelven gezonden werden, tegenover te stellen. Doch toen hij uitriep: 'wat dunkt u van al-'Lât en al-Ozzâ, en Manât, die verdere, derde godin?' en op het punt was van er ironisch bij te voegen: 'hebt slechts gijlieden zonen, en God niet dan dochters? Waarlijk dat is een onbillijke verdeeling!' - toen blies hem de Satan in: 'dit zijn de hoogste zwanen, op wier voorspraak men zekerlijk mag hopen.' De moslims willen ontkennen, dat hij die concessie zou hebben uitgesproken, doch op gronden die slechts voor een moslim waarde hebben. Later liet de propheet-zelf ze uit de geschreven rede wegnemen. Het was, toen hij in staat was dus te spreken:

'O gij ongeloovigen, ik zal niet aanbidden wat gij aanbidt, noch zult gij aanbidden wat ik aanbid. Ik aanbid geenszins wat gij aanbidt; gij aanbidt in geenen deele wat ik aanbid. Gij hebt uwe godsdienst en ik heb mijne godsdienst[2].'

De teerling was geworpen; hij had zich losgemaakt van de

1 LXXXII.
2 CIX.

goden der latere eeuwen, en Abrahams God alleen zou voortaan de zijne wezen.

Het zal niemand verwonderen, dat hij er niet aan dacht de Kääba en hare cerimoniën aan te vallen; het was slechts haar oorspronkelijke beteekenis die hij herstellen wilde, als heiligdom van Allah, wien hij geen zwarigheid zag door optogten, gebeden en offeranden naar oud gebruik te blijven vereeren.

De kiem van den geheelen Islâm (‘de overgave’ aan God is de zin van het woord) ligt opgesloten in het gebed dat Mohammed zijnen geloovigen leerde, en dat zeer teregt thans aan het hoofd van den Korân geschreven staat:

‘In den naam van God den Albarmhartige.

De lof zij God den Heer der werelden, den Albarmhartige, den Meester van den dag des gerigts. U willen wij dienen en U willen wij inroepen. Leid ons langs den regten weg, den weg van hen wien Gij hebt welgedaan, op wie geen toorn rust en die niet dwalen.’

De eenheid van God; zijn openbaring door daden van barmhartigheid; zijn groote gerigtsdag; zijn werkzaamheid ook in het geloof der menschen aan Hem; in deze grondgedachten der Fâtiha, van het Paternoster van den Islâm, ligt de toets voor alwat zich uitgeeft voor waar Mohammedanisme. Ware het mij vergund deze schets tot een boek uit te breiden, ik zou alleen met dit gebed in de hand kunnen aantoonen, dat de godsdienst der moderne Perzen en van hun geloofsgenooten, de zoogenoemde Shîïten, van den Islâm van Mohammed in hoofdpunten is afgeweken.

Het is een opmerkelijk, schoon niet onverklaarbaar verschijnsel, dat de propheet, - eens tot het inzigt gekomen dat hij, om zoo te spreken, op constitutionelen weg zijn beginsel niet kon doen zegevieren, - de demagogie met meer beleid dan opgewondenheid aanvaardde. Dat is, de hevige strijd met zichzelven, waarin hij eerst het geloof en toen de roeping om te prediken verworven had, begint na te laten nu zijn doel hem klaar voor oogen staat, en voor een betrekkelijke kalmte plaats te maken. Daardoor komt zijn praktisch verstand meer te voorschijn; hij begint zijn kansen en middelen beter te berekenen. De aanraking met de koele Koraishiten heeft hem zeker een gedeelte van zijn enthusiastische warmte ontnomen; ware dat niet, dan hadden wij hem te tellen onder de zelfstandigste karakters in de wereldhistorie. Dan hij was er de man niet naar

om vol te houden, dat dezelfde openbaring die hem bekeerd had ook krachtig genoeg moest zijn om door enkele mededeeling anderen te bekeeren. Onbuigzaam wat den eigenlijken inhoud aangaat, maakt hij de methode zijner prediking al meer en meer afhankelijk van de kans om wèl te slagen. In plaats van te ontvlammen zoekt hij zijn hoorders meer te overtuigen: en daar het hem aan logisch talent ontbreekt, stapelt hij voorbeelden op elkaar, waarmeê hijzelf dan min of meer verlegen raakt. Op den duur verlengt zich het vers, het hoofdstuk; het wordt gevuld met breede uiteenzettingen van geloofsartikelen, bijzonder van ‘de teekenen’ van Gods aanwezen in de wereld, met lange verhalen, vooral uit het leven der oude propheten. Alle deze, met Moses aan het hoofd, worden voorgesteld als typische voorloopers van Mohammed, tot in de kleinste omstandigheden van hun leven toe. Gelijk in de ontwikkeling van het christelijke dogma op de vaststelling der Triniteitsleer die van de leer van de persoon van Christus is gevolgd, zoo komt in deze tweede Korânperiode, na dat woord: ‘Gij hebt uwe godsdienst en ik de mijne;’ na het denkbeeld: ‘Daar is geen god dan God’, de beurt aan de tweede stelling van den Islâm: ‘Mohammed is Gods propheet.’ Behalve zijn praktisch streven komt hier dus ook een verandering in aanmerking die in Mohammeds eigen gedachtengang plaats greep, en die zich eveneens afspiegelt in den Korân. Het nadenken over zijn verhouding tot God volgt op het bewustzijn, dàt hij tot God in bijzondere betrekking staat, en in de prophetenlegenden die hij verhaalt schijnt hij te willen zeggen: mijn optreden is zoo iets ongewoons en ongehoords niet; van ouds heeft God zich door propheten geopenbaard; het behoort tot de kenmerken en blijken van het Godsbestuur, dat er mannen verschijnen als ik ben. - Toch zou men zich vergissen met te meenen, dat hij de ismaëlitische lijn der Abraham-traditie voor de joodsche verwisselde, alsof hij gekomen was om het werk van Moses en de propheten als een nog hooger begaafde in zijn eigen land te vervolgen en te voltooijen. Nog vóor den tijd van Abraham zou, volgens den Korân (Hst. XI), de oorspronkelijke, uitgestorven bevolking van Arabië hare propheten Hûd en Çâlih gehad hebben, die zij niet beter behandelde dan Israel de zijne. Geheel onderscheiden van den Christus, die een werk komt verrigten dat die vroegeren hadden voorbereid, beweert Mohammed voor zijn ismaelitisch volk de éerste dier door de geschiedenis heen verstrooide verschijningen te

zijn, die nu en dan de eeuwige waarheid, de eenheid Gods, door onmiddellijke openbaring ontvangen, om de wereld om hen heen tot hare belijdenis terug te roepen. Hij blijft er bij, dat de Mekkanen zich aan hun vader Abraham behooren te houden en diens godsdienst te herstellen; op de zending van Moses en de anderen bouwt hij het bewijs voor het geloofelijke van zijn eigene roeping, maar niet onmiddellijk dat voor de verpligting zijner hoorders om monotheïsten te worden.

De oudste hoofdstukken van deze tweede Mekkaansche periode[1] laten zich als een afzonderlijke groep herkennen vooral aan den godsnaam ar-Rachmân, den Barmhartige[2], dien de propheet een tijdlang schijnt gebruikt te hebben om den algemeenen, Allah, die ook bij de heidenen in gebruik was, te vermijden. Later begon hij dan te vreezen dat men daarbij aan twee verschillende goden denken zou, en de nieuwe benaming allengs weer te laten varen. Het is de overgang tot zijn laatste mekkaansche openbaringen, die in dit tijdperk zigtbaar is, het afnemen van zijn geestvervoering en het opkomen van de meer prozaïsche elementen in zijn aanleg. Bij die laatste openbaringen-zelven is dit proces reeds afgeloopen. ‘De taal is er gerekt,’ zegt Nöldeke, ‘krachteloos en prozaïsch; de onophoudelijke herhalingen, waarbij de propheet zich niet ontziet om bijna dezelfde woorden te bezigen, het betoog zonder alle puntigheid en klaarheid, dat niemand overtuigt dan hem die begonnen is met aan het slotresultaat te gelooven, de verhalen zonder veel afwisseling, maken de openbaringen dikwijls bepaald vervelend; en ware het niet om de verwonderlijke keurigheid en kracht der arabische taal op-zichzelve, - hoewel die veeleer aan den tijd dan aan den persoon des auteurs is toe te schrijven, - het ware naauw mogelijk, de later ontstane gedeelten van den Korân voor den tweeden keer te lezen. Ik wil wel niet beweren dat de geest die in de eerste openbaringen zich in zoo gloeijende

1 LIV, XXI, XXXVII, LXXI, LXXVI, XLIV, L, XX, XXVI, XV, XIX, XXXVIII, XXXVI, XLIII, LXXII, LXVII, XXIII, XXV, XVII, XXVII, XVIII.

2 Verkeerdelijk wordt de formule *bi'smi 'llahi 'rrachmâni 'rrachîmi* (boven sûra I, en later ook boven de andere geplaatst, en tot sacramentele aanroeping geworden) meestal zóo vertaald: ‘in den naam van God den barmhartigen en langmoedigen.’ Want het laatste woord is een adjectief dat bij het voorafgaande substantief behoort. Het zou moeten zijn: ‘den barmhartigen Erbarmer,’ d.i. volgens ons spraakgebruik: ‘den Albarmhartige.’

stroomen uitstortte, hier nergens meer te bespeuren zou zijn, doch het zijn toch slechts enkele vonken, en de prozaïsch gerekte taal is niet bij magte om aan de verbeelding, waar deze nog soms dóorschijnt, een waardige uitdrukking te leenen. De verzen zijn in den regel lang; doch Mohammed waagt het daarom niet, het sieraad van het rijm prijs te geven, dat wel als krachtig slot van den zin nog dikwijls een groote uitwerking doet, maar die op andere plaatsen weer verstoort, en buitendien met groote nalatigheid gekozen en bijkans tot de eenvoudigste vormen beperkt is. De hoofdstukken-zelven verkrijgen soms een aanzienlijken omvang; echter kunnen enkele van deze lange afdeelingen zeer wel uit verscheidene van minder uitgebreidheid zijn zamengevoegd, zonder dat ons de naden altijd in het oog vallen. Een eigenaardigheid dezer groep ligt eindelijk in de formule: “o menschen.” Zooals de Arabier, wanneer hij in een vergadering het woord voerde, nooit naliet ze dus uitdrukkelijk toe te spreken, zoo rigt zich Mohammed thans, nu hij meer in proza spreekt, ook meermalen tot alle menschen met die woorden, terwijl de vroegere, dichterlijk levendige stukken zulk een vorm niet zouden hebben gedoogd.’

Zou men dit verwacht hebben van een man die gedurende dien geheelen tijd aan geloofsvervolging blootstond? Is men niet juist een verhoogd enthusiasme gewoon bij bekenners en martelaren? - Men houde wèl in het oog, dat in de aureole van die mannen niet door elkeen kan worden gedeeld, tegen wien men om zijn geloof verbitterd was en aanslagen smeedde. Terwijl de Koraishiten geen middel onbeproefd lieten om hun vertoornde goden te wreken, ja verboden naar hem te luisteren en hem met zijn geslacht ten laatste van alle burgerlijke en handelsgemeenschap uitsloten, wandelde toch Mohammed in veiligheid rond, beschermd door zijn oom Abû-Talib, die zijn godsdienst nooit heeft aangenomen, doch te edel dacht om daarom den band des bloeds te verloochenen. Bij zijn aanhangers, - voornamelijk slaven of geringe lieden zonder magtige beschermers, - werd door de vervolging het geloof versterkt; hoewel die nooit verder ging dan tot gevangenzetting, geeseling, blootstelling aan hitte, honger en dorst. Op zijn raad namen onderscheidenen van hen de wijk naar Abyssinië, waar zij een tijd lang leefden, totdat het valsche gerucht dat de Islâm zou getriompheerd hebben, er eenigen naar Mekka teruglokte. Spoedig daarna werd de

ban herroepen; de uitgesloten familiën, die tot nog toe vóor de stad gekampeerd hadden, betrokken hare huizen weer, en alles scheen tot rust gekomen, toen weinige maanden later achtereenvolgens Abû-Talib en Chadîđja overleden. Mohammed, van zijn magtigsten beschermer en zijn vriendelijke troosteres tegelijk beroofd, was voorzigtig genoeg om naar een anderen steun om te zien. De stam van Thakîf, oude mededingers van de Mekkanen, wees zijn verzoek terug, en hij keerde naar Mekka weder, onder de bescherming van een anderen aanzienlijken Koraishiet; maar hij leefde stil, trad zelden op en vermeed zooveel mogelijk in zijn weinige reden de polemiek tegen de goden der vaderen. Bij de bedevaarten rigtte hij ze vooral tot de vreemde pelgrims, bij wie dan Abû-Lahab, zijn oude tegenstander, tegen hem getuigde en het gedurige antwoord uitlokte: ‘uw stadgenooten, Mohammed, dienen u het best te kennen; begin met hen voor uw leer te winnen!’ Eindelijk gelukte het hem, eenige Arabieren uit Jathrib te overtuigen, en dit werd later de aanleiding tot de vlugt naar die stad, aan welke zij den naam van Medînato-'r-Rasûl, de stad des (Gods-) gezants, of bij uitnemendheid al-Medîna, de stad, te danken heeft.

Onder zulke omstandigheden was het niets vreemds, dat een man als de propheet van Mekka al meer en meer prozaïsch werd. Vermoeid van aan te vallen op een bevolking die hem niet uit overtuiging tegensprak, en hem slechts als een dwaas of een bedrieger behandelde, soms medelijdend, soms zonder medelijden, - in beide gevallen tot ergernis van den Godsgezant, - had deze zijn wereldlijk overleg in dienst van zijn zaak gesteld. Bij de mannen van Jathrib was eveneens politieke berekening de voornaamste drijfveer. Van de Joden, die zij verdrukten, hadden zij dikwijls toespelingen gehoord op den Messias, die eerlang komen zou om het uitverkoren volk op zijn vervolgers te wreken. Toen nu eenige pelgrims uit hun midden Mohammed op den heuvel Akaba ontmoetten, en hem den Islâm hoorden prediken, begrepen zij dat de Messias gevonden was, en zij best deden met zich al dadelijk bij hem aan te sluiten. Hun eed, aan hem gedaan, zou het volgende hebben ingehouden. Zij verpligtten zich om den éenen God te aanbidden, niet te stelen, hun kinderen niet te dooden, aan echtbreuk noch ontucht zich schuldig te maken, niemand te lasteren, eindelijk om den propheet in alles te gehoorzamen. Hij gaf hun een ijverig moslim mede om zijn leer te Jathrib

te verkondigen, en dit met zoo goed gevolg, dat welhaast elke familie onder de Arabieren aldaar eenige geloovigen in haar midden telde. De volgende bedevaart gaf aanleiding tot een tweede verbond met den propheet, gesloten door vijfenzeventig personen, waaronder twee vrouwen, waarbij men afsprak dat hij onder hen zou komen wonen. Het berigt hiervan, en het verdwijnen van den eenen moslim na den anderen, bragten de Koraishiten op het natuurlijke denkbeeld van verraad. Nu er niemand meer bij Mohammed was dan Abû-Bekr en de jonge Alî, vergaderden zij in hun raadhuis, en besloten na eenig overleg, hem met algemeene medewerking te vermoorden, zoodat zijn bloedverwanten, niet wetende op welke familie zich in het bijzonder te wreken, wel een bloedprijs zouden moeten aannemen. De moordenaars werden aangewezen en op post gesteld; dan Mohammed wist hun te ontsnappen, en verborg zich met Abû-Bekr in een grot van het gebergte, terwijl Alî zich belastte met de dubbele taak van den vijand op te houden en de nog loopende zaken van zijn oom af te doen. Na drie dagen wachtens kwamen de beide mannen in het bezit van een paar kameelen, die aan Abû-Bekr toebehoorden, en gingen op reis naar Jathrib langs den minder bezochten kustweg. Bij zijn behouden aankomst te Koba, een dorp in de nabijheid van die stad, Maandag den twaalfden Rabîo-'l-Awwal (d.i. 24 September 622 volgens de gewone berekening, of 28 Junij volgens Caussin de Perceval), was de Islâm reeds zooveel verder verspreid, dat men den Godsman met ongeduld verwachtte. Alî kwam hun intusschen achterna, en des Vrijdags hielden zij hun plegtigen intogt, om dadelijk te beginnen met het bouwen eener moskee (masdjid, of masgid met een harde *g* volgens een andere uitspraak, een bedehuis).

De positie van Mohammed was hier oneindig gunstiger dan te Mekka. In de eerste plaats had hij een grooten aanhang, die hem als geestelijk en wereldlijk opperhoofd tevens erkende; en om zijn heerschappij behoorlijk te bevestigen, begon hij met de uitgeweken Mekkanen (Mohâdjirûn) elk met een man van Jathrib (Nâçir, meerv. Ançâr) broederschap te doen sluiten, gaf voorschriften, berekend om allen tot éene natie te verbinden, en sloot verdragen tot onderlingen vrede met de Joden om zich heen. Echter waren er velen onder de Arabieren, die hem noch als propheet noch als vorst erkenden, en enkel uit vrees voor zijn partij niet bepaald tegen hem optraden. Hun passive tegenstand deed meer dan eens zijn plannen in duigen vallen; hun invloed

was groot genoeg om ook hem van een regtstreekschen aanval te weêrhouden, en soms moest hij hun zelfs toegeven. Met dezen worden dikwijls diegenen onder de moslims in éene klasse gesteld, die nog den ouden Adam niet geheel hadden afgelegd; waarvan een zeer eigenaardig staaltje wordt medegedeeld. Een van de ongeloovigen, en wel de magtigste onder hen, had een zoon die tot de ijverige moslims behoorde. Deze komt op zekeren dag bij den propheet, en verzoekt verlof om zijn eigen vader, die zich oneerbiedig had uitgelaten, ter dood te brengen; ‘want,’ zegt hij, ‘wanneer iemand anders hem daarom vermoordt, dan ben ik er niet zeker van dat niet de “ijver des heidendoms” mij verleidt om mijn vader, een ongeloovige, op een geloovige te wreken, en dus de wet te overtreden.’ Deze allen, en over 't geheel alwie in hun nieuwe belijdenis niet van onvoorwaardelijke gehechtheid aan de zaak de noodige blijken gaven, worden begrepen onder den naam van ‘de huichelaars,’ al-Monâfikûn.

Bepaalde, open vijandschap tegen den Islâm vond men daarentegen bij de joodsche stammen in en nabij Jathrib. Reeds boven heb ik getracht hun verhouding tot de inboorlingen aan te wijzen; zij konden met dezen wedijveren in oorlogs- en staatszaken, en streefden hun in verstandelijke beschaving ver te boven. Klaarblijkelijk was het hunne aanwezigheid, die de kans daar ter stede zooveel meer tot Mohammeds voordeel had gekeerd dan te Mekka. Het denkbeeld der openbaring was een der vele die uit hun kring naar buiten waren doorgedrongen, en gaf het kostbaarste punt van aanknooping voor de leer van Mohammeds prophetische waardigheid - bij de Arabieren. Doch hij kon niet nalaten, ook naar de Joden een begeerigen blik te werpen, al rijmde dat minder met zijn vroegere beginsel van een nationaal-arabische prophetie. Hij herstelde de godsdienst van Abraham, dus had hij wettige aanspraak ook op de kinderen Israëls; hij stichtte een nieuw staatsverband op religieusen grondslag, en de Joden behoorden van ouds tot den, hoe ook los gebouwden, staat dien hij hier hervormen kwam. Aanvankelijk dacht hij dat zij weinig zwarigheid zouden maken om dezen nieuwen propheet te volgen zooals zij het de oude hadden gedaan. Natuurlijk zagen zij beter dan hij het ontzaggelijk onderscheid tusschen zijne begrippen en de hunne, en zij vervolgden hem, in het bewustzijn van hun overmagt naar den geest, met bijtenden spot, en netelige vragen die ze hem kwamen voorleggen. Ongelukkig voor hen, hadden zij zich in twee partijen

verdeeld naar aanleiding van de twisten tusschen de twee arabische stammen in de stad; en toch werd het den propheet nog moeijelijk genoeg, ze langzamerhand allen te verbannen, onder het juk te buigen of om het leven te doen brengen.

Eindelijk had hij nog te doen met enkele Christenen uit de verte, - jegens wie hij over het geheel vriendelijk gestemd was, schoon hij bij vele hunner geloofsartikelen het hoofd schudde, - en met de heidenen, vooral van Mekka.

Beginnen wij met zijn gedrag tegenover de laatsten. De mannen van Mekka waren meer een handelsvolk geworden; die van Medîna, met hun onophoudelijke veten onderling, krijgshaftig en arm gebleven. De eersten die vijandelijkheden begonnen waren uitgewekenen, doch het eerste belangrijke wapenfeit, de slag van Badr, werd onder medewerking van de medînische moslims volbragt. Bij die gelegenheid toonde het zich, wat den enthusiast het diepst gegriefd had van zijn vijanden: twee Koraishiten die hem het scherpst hadden bespot, liet hij onthoofden, terwijl de overigen zich over zijn bejegening niet te beklagen hadden. Binnen zes weken werden zij losgekocht; de armen onder hen kosteloos vrijgegeven; doch niet voordat degenen die in de schrijfkunst waren ingewijd ze op Mohammeds last aan tien jongelieden van Medîna hadden meêgedeeld. De meest begaafde van deze tien, Zaid ben Thâbit, leerde buitendien het hebreeuwsche karakter, en werd des propheten schrijver.

Die slag van Badr was geleverd bij gelegenheid van een expeditie tegen de rijke karavaan die uit Syrië naar Mekka terugkeerde. Het wegnemen van een tweeden handelstrein (den eersten was het gelukt te ontsnappen) gaf aanleiding tot een veldtogt der Mekkanen met oude en nieuwe bondgenooten tegen Medîna, in welks nabijheid zij zich legerden. Door de zijnen meegesleept, trok Mohammed hun tegemoet, en zou bij den berg Ohod trots alle overmagt overwinnaar zijn gebleven, zoo niet de ongehoorzaamheid zijner boogschutters zijn berekening had doen falen. De beurt was nu aan de bondgenooten, die na eenigen tijd Medîna formeel kwamen belegeren. Van de sloot die men er ter verdediging gegraven had, draagt de slag die daar geleverd werd, een groote victorie voor de moslims, den naam van den slag bij de Gracht. Dadelijk daarna (in het voorjaar van 627) bedwong Mohammed den laatsten joodschen stam in de onmiddellijke nabijheid, dien der Benû-Koraizha,

en liet de gevangenen vermoorden als leden van de alliantie die hij verslagen had. De twee andere stammen, Benû-'n-Nadhîr, landbouwers zoowel als de reeds genoemden, en Benû-Kainokaä, wisselaars en goudsmeden, waren reeds vroeger verbannen. Een jaar later ging Mohammed aan het hoofd van een trein van geloovigen tot nabij Mekka, zooals hij meende om voor het eerst de Káába weer te bezoeken; voorzigtig als altijd, en ongenegen om de Koraishiten al te zeer te verbitteren, sloot hij een verdrag dat zij hem voorstelden. Tien jaren zou men den vrede bewaren. De Koraishiten zouden hunne overloopers terugontvangen, maar niet aan Mohammed de zijne terugzenden. Aan elken stam zou het vrijstaan, zich bij de eene of de andere partij te voegen. De moslims zouden vertrekken, om eerst in het volgende jaar ter bedevaart te worden toegelaten. De vreedzame wijze waarop zij in 629 van dit verlof gebruik maakten[1] had menigeen tot andere gedachten gebragt: velen waren er door ingenomen voor den propheet of met ontzag voor zijn magt vervuld. Intusschen waren nog de Joden van Chaibar en andere plaatsen onderworpen, en Mohammed met de twee hoofdmagten der beschaafde wereld in onderhandeling getreden.

De Perzen, die immers van Jemen en Oost-Arabië een wingewest hadden gemaakt, hielden de jemanische aanspraak vol op geheel het schiereiland. De propheet zond den Kesra een brief om hem tot de belijdenis van den Islâm uit te noodigen; en ware de vorst niet juist in die dagen vermoord, misschien ware het reeds toen tot vijandschap gekomen. De koning van Abyssinië was voorzigtig genoeg om door beleefdheden den vrede te bewaren, zoowel als het opperhoofd der monophysiten in Aegypte[2]; zij wisten maar al te wel, dat keizer Heraclius niet bij magte was om hun bij te staan, zoolang hij werd bezig gehouden met den oorlog tegen de Perzen. Toen hij als overwinnaar terugkwam, in den zomer van 628, ontving hij nog in Syrië den moslimischen gezant, en scheepte insgelijks Mohammed met een verpligtend diplomatenantwoord af. Evenzoo beval hij zijn vasal van Ghassân, die zich met echt-arabische verontwaardiging tot den oorlog wilde aangorden, zich van alle vijandelijkhe-

1 Zie, voor het ritueel vooral, de populaire beschrijving van Dr. S. Keyzer: ‘De Bedevaart naar Mekka,’ 's Gravenhage, 1860, die het eerste stuk vormt van het goed geïllustreerde werk: ‘Onze Tijd in Indië, beschreven in bundels’ (in kavelingen?).

2 Of Nubië? in welk land reeds langer dan een halve eeuw die godsdienst heerschte.

den te onthouden. Een latere aanval van den kant van Mohammed, om den dood van een zijner zendelingen te wreken, werd door de Romeinen en hunne Arabieren afgeslagen. Dan deze laatsten werden door een beleediging uit den mond van een keizerlijk ambtenaar afkeerig gemaakt van hun vroegeren leenheer; de Islâm won aanhoudend nieuwe proselyten; en een vredebreuk tegen den bezegelden wapenstilstand in leidde tot een veldtogt, die in Januarij 630 ten laatste Mekkazelf, de lang begeerde Káába, in Mohammeds handen leverde.

Het eerste voorwerp in den tempel dat zijn aandacht trok, - ik wil deze bijzonderheden niet terughouden, - was een houten duif die aan den zolder hing, waarschijnlijk als heiligdom van een der stammen in Syrië, waar de heidenen dien vogel heilig hielden; hij nam ze weg en brak ze in stukken. Op de muren zag men geschilderde beelden, onder anderen dat van Abraham, die bezig was het lot door pijlen te raadplegen; ook deze liet hij vernietigen. Op het gebouw waren de driehonderdzestig stamgoden met lood bevestigd, zoo ik geen verkeerde gissing doe in den vorm van pyramidale steenen; zij werden op zijn last verbrijzeld, want ‘de waarheid was gekomen en de leugen moest verdwijnen.’ De waardigheden der tempelwachters schafte hij af, behalve de bewaring van den sleutel en de verdeeling van het water uit den put Zamzam, dien Mohammeds grootvader had ontdekt, doch dien men met het verhaal van Hagar en Ismaël in de woestijn in verband bragt. Door zachtheid, met gestrengheid tegen enkelen gepaard, wist hij de Koraishiten voor zijne zaak te winnen, en het vervolg van zijn werkzaamheid is niet dan de triomph, goedschiks of met geweld, van den Islâm over geheel Arabië. Een onderneming tegen Syrië, naar het noorden, werd voorbereid, toen de propheet, tien jaren na zijn vlugt naar Medîna, eenige maanden na zijn laatsten pelgrimstogt, in de stad overleed die hem zoo gastvrij had opgenomen.

‘Geheel Arabië’ overwon bij Mohammeds leven de Islâm, dat is voor zoover het wel bekend is aan de moslims. Want nog in den aanvang onzer eeuw waren er in de meer afgelegen bergstreken van het Zuiden heidensche stammen, die eerst door de Wechabiten, die Protestanten van den Islâm, voor de nieuwere godsdienst gewonnen werden; en zoo Fresnel en anderen ware berigten hebben ingewonnen, dan zijn er nog, van wier phoenicisch wreede zeden en godsvereering men zich bij ons naauwelijks

een voorstelling vermag te maken. Trouwens wat weten wij van de binnenlandsche bevolking op vele van onze Oostindische eilanden? en zelfs op IJsland?[1].

Dit is dan de algemeene gang van Mohammed's zegepraal over zijn heidensche landgenooten. De openbaringen die hij gedurende dien tijd mededeelde[2] moeten in de eerste plaats van die gebeurtenissen de sporen dragen. Zoo is het grootste gedeelte van hst. VIII duidelijk op de overwinning van Badr toepasselijk; hst. LXI op de nederlaag aan den Ohod; hst. LIX op de verdrijving van den joodschen stam Benû-n-Nadhîr; hst. XLVIII op het verdrag met de Koraishiten; hst. IX op den togt tegen Mekka; en de jongste verzen van den geheelen Korân werden weinige maanden voor des propheten dood, bij de laatste bedevaart naar Mekka uitgesproken. Men vindt ze thans in hst. V: 'Van heden af wacht vertwijfeling degenen die hun godsdienst hebben verlaten; vreest dus niet hen, maar vreest mij' (het is, als altoos, God die spreekt). 'Heden heb ik uwe godsdienst voor u voltooid, en mijne genade jegens u volmaakt, en den Islâm bepaald om uwe godsdienst te wezen.'

Uit den strijd met de nationale tegenpartij zagen wij hem aanleiding nemen om zich van de Joden te ontslaan. Hoeveel hij van hen te lijden had, staat evenzeer in deze openbaringen te lezen. De heidenen werden met het zwaard bestreden, en tot redetwisten met hen ontbrak bijna altijd de aanleiding. De halsstarrigheid der Israëliten, Gods toorn die hen daarom treft, vormen een thema waarop de Korân in dezen tijd onophoudelijk terugkomt. Omzigtiger moest hij de 'huichelaars' in de stadzelve behandelen, schoon ook deze als zijn ongewillige onderdanen hevig worden bestraft. Wat de Arabieren buiten Medîna betreft, Mohammed was een te goed staatsman om ze niet liever door vriendelijkheid en overreding meer voor zich in te nemen dan ze door scherpe afkeuring te verbitteren. Voor de moslims-zelven zijn er uitspraken van verschillenden aard. Voorgevallen gebeurtenissen, overwinningen of nederlagen vooral, worden uit het beginsel van den Islâm toegelicht, de toekomst aan de hoorders voor oogen gehouden. Andere spreuken hebben betrekking op regts-

1 Over de *utilegumenn*, 'buitenliggers', lieden buiten de wet, die men eenige reden heeft om nog heden in het binnenland van IJsland te onderstellen, zie Maurer, *Isländ. Volkssagen der Gegenwart*. Leipzig, 1860. S. 240 ff.

2 II, XCVIII, LXIV, VIII, XLVII, III, LXI, LVII, IV, LXV, LIX, XXXIII, LXIII; XXIV, LVIII, XXII, XLVIII, LXVI, LX, CX, XLIX, IX, V.

questiën, zooals zij zich natuurlijk bij het bestuur van den moslimischen staat voordeden; het zijn bepalingen voor een tijd of voor altoos, waarbij nog dikwijls voorschriften voor dergelijke, mogelijk later voorkomende gevallen zijn gevoegd. Zeer dikwijls staan zij in verband met huiselijke zaken van Mohammed-zelf, en soms zijn zij klaarblijkelijk in oppositie tegen het Jodendom zóo gesteld. Hij schijnt dan volstrekt oorspronkelijk te willen wezen.

Ik heb reeds boven gezegd, dat de zwakke zijde van het karakter van den propheet na het ophouden van zijn inwendigen tweestrijd hoe langs zoo meer te voorschijn treedt. Aangenaam in den omgang, zachtaardig en billijk blijft hij, als alle fijngevoelige menschen; doch de grensscheiding tusschen de zaak van zijn God en die van zijn persoon wordt onder de verzoeking al minder en minder duidelijk. In plaats van een mingeachte dweeper was hij een gevleide vorst geworden; Chadîđja was hem ontvallen, en hij gaf te ligter toe aan de eischen der zinnelijkheid en der staatkunde bij het sluiten van huwelijk op huwelijk, terwijl een steeds groeijend getal van geloovige aanhangers met gretigheid luisterde naar de openbaringen die hij gereed had om zich over elke inbreuk op de arabische begrippen van welvoegelijkheid te verontschuldigen. Ook zijn vrienden, die dikwijls weêr andere hoofdneigingen hadden, zocht hij door persoonlijke voordeelen te nader aan den Islâm te verbinden, en daarbij lag alweêr de verzoeking tot een uitspraak in den naam van God maar al te digt voor de hand. Diplomatische, om niet te zeggen onopregte uitlegging van gemaakte afspraken, sluipmoord, persoonlijke wraak tegen enkelen, waar zij niets meer dan anderen tegen zijn zaak misdaan hadden, - deze en andere bewijzen van zwakheid van beginsel moest de godsdienst bemantelen, die zoo dikwijls geroepen wordt om te vergoelijken wat er aan de zedelijkheid ontbreekt. Het letterlijke en tastbare in Mohammeds religieuse voorstelling droeg hiertoe niet weinig bij; immers waar men zoover gevorderd is van in te zien dat alle uitdrukking van het oneindige en zijn betrekking tot het eindige slechts de waarde heeft van een symbool, waar men beseft dat 's menschen veredeling en niet zijn verheffing boven zijn eigen wezen de vrucht der godsdienst is, daar zal men zich wachten haar tegenover de regtbank van het geweten als een bijzondere, hoogere instantie in te roepen. Men zal in het gevoel voor al wat goed en

regt is een goddelijke gave erkennen zoowel als in de gedachte-zelf aan een Godheid en den band die haar met ons verbindt.

Nu kan men wel is waar niet zeggen dat Mohammed de godsdienst bepaald als een element in den mensch beschouwde, dat van buitenaf aan zijn natuurlijke gaven werd toegevoegd. Integendeel lezen wij in den Korân[1] deze woorden: ‘Toen de Heer uit de lendenen van Adams zonen hun kroost te voorschijn riep, en beschikte dat zij tegen zich-zelven zouden getuigen, doordat hij sprak: ben ik niet uw Heer? toen antwoordden zij: Ja, wij getuigen het. Opdat gijlieden op den dag der verrijzenis niet zoudt beweren: wij wisten het waarlijk niet.’ Doch het is hier duidelijk een gevolgtrekking uit de oorspronkelijke theorie van het regt der godsdienst van Abraham op diens nakomelingen, een gevolgtrekking gemaakt nadat de omgang met de Joden den propheet tot uitbreiding van het denkbeeld der goddelijke openbaring tot Noach en Adam toe geleid had. In dezen zin, en niet in dien eener speculative stelling, heeft men de aanspraak te verstaan die Mohammed en zijn Islâm op het gansche menschelijk geslacht doen gelden. Geheel historisch is het regtsbeginsel van de oorlogen tegen de ongeloovigen, waaraan het rijk der Chalîfen zijn ontstaan te danken heeft, even als de oorspronkelijke Islâm in al zijn deelen den stempel draagt van des stichters praktisch talent en gebrek aan wijsgeerig vermogen.

In zijn stijl is er sedert de vlugt van Medîna niet veel verandering te bespeuren. Bij voorschriften alleen, wier inhoud den rhetorischen vorm noode verdraagt, wordt niets dan het rijm aangehouden, waaronder het natuurlijke der uitdrukking dikwijls lijdt. De formule van den redenaar: ‘o menschen’ wordt nog nader gespecifieerd; wij lezen bijna overal: ‘o geloovigen,’ ‘o Joden,’ ‘o huichelaars.’ Slechts hier en daar straalt de geestvervoering der eerste jaren door. Wat de buitensporige lengte der hoofdstukken uit de laatste periode betreft, moet men in het oog houden, dat de uitspraken over regtsvragen, enz. natuurlijk van minderen omvang waren, doch dat bij het verzamelen even natuurlijk het streven was om bijeen te voe-

1 VII, 171. Hoewel dit hoofdstuk voor het grootste gedeelte te Mekka is geopenbaard, wijst Nöldeke reeds in vs. 156 de sporen van medînischen oorsprong aan.

gen wat door inhoud en bewoordingen bij elkander scheen te behooren; en hiertoe waren de meest prozaïsche stukken door hun eenvormigheid beter geschikt dan de half poëtische ontboezemingen, die meer elk een eigen karakter bezitten.

Nog moet ik, om de geschiedenis van den Korân in Mohammeds tijd geheel te schetsen, twee opmerkingen maken. Vooreerst was het zijn gewoonte, bij voorkomende gelegenheden een vroegere openbaring geheel of gedeeltelijk te herhalen. Vervolgens is het onwaarschijnlijk, dat wij in onzen Korân niet de voornaamste zijner openbaringen bezitten.

De karigheid met woorden die Mohammed-zelven, en het sterke geheugen dat velen zijner ijverigste aanhangers kenmerkte, geven mij het regt tot de laatste bewering, en zij wordt bevestigd door de weinige spreuken die de overlevering nog buiten den Korân van hem bewaard heeft. Nöldeke heeft er slechts zeven gevonden, en tegen enkele heeft hij nog zijne bedenkingen. Twee gebeden, die reeds door Hammer-Purgstall zijn uitgegeven, wijken in stijl te zeer van de echte openbaringen af om ze aan Mohammed toe te kennen. De onechtheid van enkele verzen in de bestaande verzameling is met even geringe waarschijnlijkheid verdedigd.

En toch is het een uitgemaakte zaak, dat na den dood van den propheet het boek waarin zijn eigen prediking bewaard wordt, bijna in vergetelheid zou zijn geraakt. Vermakelijk is het, bij Weil te lezen: ‘Wat wij Mohammed niet kunnen vergeven (!) is, dat hij zijne voorgewende of werkelijke openbaringen, welke (gelijk hij zich zelf dikwijls uitdrukt) de geloovigen voor alle tijden licht en leiding zouden verschaffen, niet bij zijn leven, volgens chronologische orde, of volgens den inhoud, tot een geheel heeft doen verzamelen’[1]. Alsof hij weten kon, dat het einde van zijn loopbaan nabij was; alsof het de geloovigen iets gebaat, en bij iemand als hij had kunnen opkomen, de stukken in historische of systematische orde te rangschikken. Beter ware het geweest, de afschriften te waarmerken, en ‘geene andere exemplaren voor echt te erkennen.’ En moest hij dan buitendien nog iets voor de europesche geleerden van onze dagen doen, dan ging het in éene moeite door, een korte levensschets althans voorop en historische aan-

1 Blz. 51 der haarlemsche vertaling.

teekeningen bij ieder hoofdstuk te doen schrijven. Wat men niet al op zijn studeerkamer van de groote mannen der historie verlangen zou!

De Korân werd onder Abû-Bekr's regering, toen vele der oude moslims, die de openbaringen van buiten kenden, gesneuveld waren, op raad van Omar bijeengebragt door Zaid, Mohammeds schrijver, en wel van stukjes perkament of papier, schouderbladen van dieren, platte steenen, palmbladen, en uit het geheugen der menschen. Als toets der echtheid van elk gedeelte zou men de getuigenis van twee mannen aangenomen hebben. Doordien men echter verzuimd had, aan deze verzameling een officiëel karakter te geven (men had van deze dingen toen nog geen ondervinding), ontstond er allengs verschil over de ware lezing van menige plaats, dat tot ernstige verdeeldheid zou geleid hebben, zoo niet Othmân het verzuim had hersteld en de tegenwoordige redactie, evenzeer voornamelijk door Zaid, tot stand gebragt, waarbij hij de noodige maatregelen nam om ze algemeen te doen adopteren. De bronnen waaruit de stukken werden ontleend, verklaren het genoegzaam, dat vele die bijeenbehoorden uit elkaar geraakt, en vele afzonderlijke zaamgesmolten zijn. Het denkbeeld van *Sûra*, hoofdstuk, valt zamen met de voorstelling van éene doorloopende openbaring, die bij zekere gelegenheid gegeven was; doch de verdeeling die wij thans hebben schijnt door die verschillende bronnen aan de hand gedaan te zijn. De enkele letters die wij aan het begin van vele hoofdstukken lezen, en waarmede men geen raad weet, zijn misschien wel, zooals Nöldeke gist, teekens die de bezitters van de verschillende afschriften daarop maakten vóordat Zaid ze ter leen ontving; dikwijls kunnen er verkorte eigennamen uit gelezen worden, schoon dan zóo verkort dat men de zaak niet meer behoorlijk kan uitmaken. Geen enkele reden is er voorts om aan te nemen, dat Othmân de Korânkenners zou hebben durven trotseren, door bij zijne redactie niet met de grootste naauwgezetheid te werk te gaan. Vier exemplaren werden er, te al-Kûfa en al-Baçra in Babylonië, te Damascus en te Medîna, de toenmalige hoofdstad, nedergelegd; en uit de kleine afwijkingen dezer vier van elkander, in verband met de verscheidenheid van uitspraak onder de Arabieren, ontstond er een discussie over den juisten tekst, die met de kritische onderzoekingen der Joden over hunne heilige schriften in spitsvondigheid (schoon om taalkundige redenen niet in belangrijkheid voor ons) kan wed-

ijveren. - De verdeeling in verzen, om deze nog even te noemen, komt natuurlijk voort uit het rijm, hoewel er daarover in de toepassing verschil kon bestaan en nog bestaat. *Korân* (Qor'ân, om de strenge schrijfwijze even aan te halen[1]) beteekent lezing, voordragt, preek; het woord wordt door Mohammed reeds gebruikt voordat men er aan dacht, het geheel der openbaringen als onveranderlijke stof der voorlezing te boek te stellen. Bij den term *Sûra* denke men aan een rij, een reeks, als van steenen in een muur, doch hier van Âjât (teekens, artikels, verzen).

De Korân is het palladium van den Islâm gebleven, het boek welks onnavolgbaarheid, die wij aan het eenig karakter van Mohammed en zijn tijd zouden toeschrijven, voor de geloovigen van Kasan tot Makassar en van Senegambië tot in China, de blijvende getuigenis is van zijn goddelijken oorsprong. Terwijl de Omaijaden de godsdienst van den propheet slechts als het voorwendsel gebruikten van hun heerschappij, en de voorschriften der godsdienst in den wind sloegen, was het de Korân waarop zich de partij der geloovigen steeds beriep. Eerst later werd hij het voorwerp van algemeene en ijverige vereering: op duizenden voorwerpen van dagelijksch gebruik, op wapentuig en gebouwen, op rijke gewaden uit de kruistogten, die nog in europesche kerken als priesterkleeding worden gewaardeerd, en op de muren van het oude Alhambra, zijn Korânspreuken gegrift, gestikt of geschilderd. Met dat boek in de hand stond kort vóor onze dagen de partij der Wechabiten tegen de heerschende theologie en de turksche overheersching op, en nog altijd dringt het, door ijverige zendelingen gedragen, al verder tot de negerstammen van Midden-Afrika en de maleische van ons eigen Nederlandsch Indië door. Daar zijn er, die het beschouwen als het ware boek voor den oosterling in het algemeen, die het immers zoo gretig aanneemt en aan het Evangelie en zijn zendelingen hardnekkig weerstand biedt?

Het zwakke van deze redenering ligt reeds in de onderstelling

1 Ik heb den lezer niet willen lastig vallen met een spelling, zooals men ze in wetenschappelijke boeken wel gebruiken moet, omdat de oostersche talen klanken bezitten die in ons gewone alphabet niet vertegenwoordigd zijn.

waarop zij rust, dat namelijk het heilzame van eenig geestelijk voedsel zou worden bepaald door den smaak dien men er aanvankelijk in vindt. Gaat van deze onderstelling uit bij de opvoeding uwer kinderen, en ziet dan welke de vruchten zullen zijn. Om van den aard der moslimische propaganda niet eens te gewagen.

Doch het is hier de plaats niet om deze praktische vraag te behandelen. Ik heb mij enkel voorgesteld om den Islâm in zijn wording te schetsen; mijn slotwoord moet historisch blijven.

Wanneer men, zooals de hoogleeraar Scholten ten onzent heeft gedaan, een *ideale* geschiedenis der godsdienst ontwerpt; dat is, wanneer men de ontwikkeling der godsdienst bij den mensch in het algemeen door een reeks van uitgelezen typen uit de geschiedenis aanschouwelijk tracht voor te stellen, dan is er voor den type van Mohammed bezwaarlijk een plaats in die reeks te vinden. Hij is niet de voornaamste, laat-staan de eenige die uit het veelgodendom tot de voorstelling van éénen God en van diens buitennatuurlijke openbaring is gekomen; eer nog zou men Abraham kunnen kiezen tot voorbeeld van die phase van het groote proces. Wij weten, dat Mohammed niets gedaan heeft dan voor de gejudaïseerde godsdienst der Kääba een gearabiseerd Mosaisme in de plaats te stellen, niets anders dan het israëlitisch element, dat in het heidendom zijner landgenooten allengs was geinfiltreerd, te doen zegevieren over het beginsel van dat heidendom-zelf, met behoud van al wat niet regtstreeks tegen de leer van den éénen waren God indruischte, en, zooals te verwachten was, met toevoeging van allerlei bepalingen, die voortvloeiden uit de omstandigheden des tijds.

Wanneer men daarentegen vraagt naar de opkomst en den wasdom der religieuse idee bij het *individu*, dan zal juist Mohammed een der merkwaardigste onderwerpen onzer studie worden, want van geen enkelen godsdienststichter hebben wij de eigen prediking, met een schat van overleveringen van allerlei oorsprong en leeftijd vermeerderd, zóo voor ons liggen. Maar bij die studie, - men vergete het niet, - blijkt ons, hoe lijdelijk, hoe weinig zelfstandig, hoe zeer beneden het peil van ons hoogste menscheliik ideaal de propheet gebleven is, en hoe weinig zijn eigen godsdienst, de uitdrukking van het hoogste dat hij zich vermogt voor te stellen, in staat is geweest om

aan het goede in zijn aanleg de overhand over zijn zwakheden te verzekeren.

Eindelijk, wanneer men de geschiedenis neemt in haar *eigen* verband, gaat eerst het regte licht op over den rang dien de Islâm als wereldgodsdienst heeft ingenomen. Niet door de magt der gedachten die slechts hij inhoudt, ook niet door Mohammeds persoonlijke grootheid, nog minder door de omstandigheden-alleen die hem begunstigden is de Islâm tot die magt geraakt. Het is het Monotheïsme van het Oude Testament dat dien zegetogt houdt door een groot gedeelte van twee werelddeelen. Mohammeds persoonlijkheid en de wereld waarin hij leefde hebben er den meer algemeenen vorm aan gegeven, waardoor die uitgestrekte heerschappij eerst mogelijk werd; maar tevens heeft hij, met zijn uitsluitend religieuse en niet ook strengzedelijke en diepdenkende natuur, er den adelenden invloed op gedachte en wandel voor een groot deel aan ontnomen. Wat Israëls godsdienst er bij verloren heeft, blijkt uit den afstand tusschen de plaatsen die de kinderen Israëls en de geloovigen van den Korân tot nog toe op het arbeidsveld der menschheid hebben ingenomen.

Amsterdam, 10 Febr. 1861.

Dr. J.P.N. LAND.

Waardeering.

Proeve eener pragmatische geschiedenis der Theologie in Nederland, sedert het laatst der vorige eeuw tot op onzen tijd (1787-1858). Door Christiaan Sepp, predikant bij de Doopsgezinde gemeente te Leiden. Uitgegeven door Teyler's godgeleerd genootschap. Tweede Druk. Amsterdam, J.C. Sepp en Zoon. 1860.
La crise religieuse en Hollande. Souvenirs et impressions. Par D. Chantepie de la Saussaye, l'un des pasteurs de l'Eglise Wallonne de Leyde. Leyde, de Breuk en Smits. 1860.

I.

Er is veel goeds van deze boeken te zeggen.

Men kan bij voorbeeld den Heer Sepp naauwelijks genoeg lof toezwaaijen wegens zijne rijke belezenheid, noch den heer de la Saussaye wegens zijne naauwkeurige en veelomvattende kennis van al de schakeeringen der theologische partijen in ons Vaderland. Ouderen predikanten moet het werk van Ds. Sepp een aangename herinnering verschaffen van hetgeen zij zelven hebben doorleefd; jongeren brengt het vele zaken voor den geest, waarmede zij òf niet zoo van nabij, òf in het geheel niet bekend waren. Wie met ons gewoon is, in den heer de la Saussaye een onzer diepzinnigste godgeleerden te zien, zal gewis met groote belangstelling vernemen, wat hij over de godsdienstige beweging in ons Vaderland denkt. Veel arbeid, veel studie, veel tijd en vlijt is aan deze beide werken besteed. Beide schrijvers hebben kennelijk gestreefd naar onpartijdigheid. Zij hebben niet geschreven ten dienste eener partij; hunne voorstelling is gemeenlijk boeijend en levendig. Het publiek heeft op niemands aanbeveling gewacht om deze wer-

ken te lezen en te bespreken. Als men nagaat, hoe veelomvattend de stof was, door de HH. Sepp en de la Saussaye ter behandeling uitgekozen, dan staat men verwonderd over de gemakkelijkheid, waarmede zij zoovele zaken hebben afgedaan, zonder wijdloopig te worden.

Er zijn misschien op deze boeken enkele letterkundige aanmerkingen te maken.

De pragmatische geschiedenis van den Heer Sepp lijdt, dunkt mij, aan een bonte vereeniging van kortswijl en gemoedelijkheid, van gemeenzaamheid en plegtstatige verheffing. Nu eens meent men een pamflet te lezen, dan weder acht men zich in een preek verdwaald. Gedurig stuit men op allerlei aanroepingen, hetzij van den lezer, hetzij van onzen lieven Heer. Het is voortdurend: ‘mijn lezer’ en ‘mijn God’. Wat de aanroeping van het Opperwezen betreft in een boek als dit, over het Godewelbehagelijke daarvan kan ik niet oordeelen, maar wel weet ik, dat het niet aangenaam is, aldus geheel zijne eigene persoonlijkheid te zien opgaan in het begrip van: een lezer van de pragmatische geschiedenis der nederlandsche Theologie door den heer Sepp. En dit is hier het geval. Onze vrijheid wordt hier volkomen genegeerd. Het is steeds: ‘leg dit eens naast dat’, ‘sla dat boek eens op’ enz. Geen enkele persoonlijke gewaarwording van den schrijver blijft ons verborgen. Wij moeten vernemen wat hem al of niet naar den zin is, welken auteur hij al of niet persoonlijk zou willen kennen. Zelfs wordt ons de handdruk niet gespaard, in deze pragmatische geschiedenis der theologie, de handdruk niet, waarmede Prof. Kist den heer Sepp geluk wenschte met zijne bekrooning bij Teylers genootschap, ten huize van Prof. van Hengel, welke Prof. van Hengel bij die gelegenheid een huisselijk feest vierde.

Het is met ons als met de kinderen op de markt, die bij het fluitgespeel niet dansen en bij het rouwbeklag niet weenen wilden. Verwijten wij den Heer Sepp een zekere, hier vast misplaatste, studentikositeit, bij den Heer de la Saussaye stuiten wij op het tegenovergestelde. Zijn boek is, hetgeen een fransch boek allerminst wezen mag, zwaar van gang en daardoor vaak onduidelijk. Het is zonderling, dat iemand die invloed hoopt uit te oefenen op anderen, zich de moeite niet getroost van zijn stijl althans tot onberispelijkheid te brengen. Een goede stijl is geen bovennatuurlijke gave maar eenvoudig de vrucht van gedurige inspanning. Als de la Saussaye schrijft bl. 13: ‘Mes

études ont été, comme elles le sont d'ordinaire en Hollande' etc. dan schijnt het dat de auteur ook nog elders *études* heeft bijvoorbeeld in Frankrijk; als hij bl. 15 schrijft, dat Dr. Reville's article 'porte trop l'empreinte d'un hommage de reconnaissance pour prétendre à l'objectivité,' dan bedoelt hij natuurlijk: pour pouvoir prétendre, daar Dr. R. zelf toch wel altijd op objectiviteit aanspraak maken zal. Ik neem hetgeen voor de hand ligt. Gelijksoortige voorbeelden zouden in overvloed bij te brengen zijn.

Het onderwerp is: 'la crise religieuse en Hollande.' Nu is het boek in drie hoofdstukken vervat. Het eerste handelt over den *toestand* der vaderlandsche kerk van 1825-50 ongeveer, het tweede handelt over het zedelijk *beginsel* dat in het hollandsch Réveil werd opgenomen, en het derde handelt weder over den tegenwoordigen godsdienstigen *toestand*. Welk een verdeeling! En nu de krisis? Hoe is uit het heden en het verleden een krisis ontstaan? Maar wat dat derde hoofdstuk zelf aangaat: welk verband is er tusschen zijn opschrift en zijn inhoud? Het opschrift luidt: 'la situation religieuse actuelle.' En de inhoudsopgave luidt: § 1. L'école empirique. M. Pierson. Rapprochement avec l'école' de Leide. M. Busken Huët. Désunion entre les deux chefs d'École. M. Scholten considéré comme apologète. § 2. Le devoir de l'église. Het schijnt dus, dat de empirische school in hare beurtelingsche vriendschap en verwijdering ten opzigte der leidsche, zegge derhalve twee godgeleerde scholen, den tegenwoordigen godsdienstigen toestand in ons vaderland determineeren. Dat is onjuist en - voor mij onaangenaam.

Chacun pour soi. Ik vind het niet aangenaam alzoo en bij levenden lijve, gelijk hier geschiedt, in een boek behandeld en gemaakt te worden tot een abstrakt wezen, waarin ik zoo vrij ben van mijzelven niet te herkennen. Wat is het geval? Is onze Evangeliebediening niet hoofdzaak in ons leven? Brengen wij niet verreweg het grootste gedeelte van onzen tijd door met het onderwijzen der jeugd, het bezoeken van kranken, het troosten van bedroefden, met te peinzen over het ernstig woord, dat Zondags de gemeente stichten en leeren moet? Aan die praktijk en de theologische studie, die er wel noodzakelijk altijd mede gepaard gaat, ontwoekeren wij eenige uren van letterkundige verpoozing en als dan bij tijd

en wijle onze aandacht valt op geschriften, die ons niet goed voorkomen, of in den strijd der meeningen een woord ons op het harte weegt, welnu dan grijpen wij naar de pen en schrijven ‘een stuk’ en dat lezen onze vrienden dan gaarne. Maar, dat men nu niet kome en van dit betrekkelijk accidenteele in ons leven hoofdzaak make en er naar afmete onze geheele persoonlijkheid, ons geheele streven, want alzoo zou men aan de waarheid te kort doen en misschien een aardig romannetjen, maar zeker geen geschiedenis schrijven. Voorwaar de lust zou mij vergaan om op theologisch gebied te doen, hetgeen mijn hand vindt om te doen, indien ik moest uitgaan van de treurige gedachte; nu ben ik vertegenwoordiger van dit of banierdrager van dat.

Ik heb nog een paar grieven op het hart, waarvan de mededeeling te gelijk een goede inleiding is voor het opstel, dat naar aanleiding van de bovenvermeldde boeken straks volgen moet.

Er schijnt blijkens ‘Sepp's pragmatische geschiedenis der Theologie’ hier te lande een zeker mensch te hebben bestaan, genaamd Mr. Isaäc da Costa. Zie hier, als het den lezer eenig belang kan inboezemen, al wat wij aangaande dien mensch vinden opgeteekend.

De Heer Sepp heeft het bezwaar ter sprake gebragt, gelegen in de verpligting die op alle godgeleerde studenten rust om zich bepaaldelijk aan een Landshoogeschool voor het predikantambt in de nederlandsche hervormde kerk voor te bereiden. ‘Ik moet’, gaat hij voort, ‘ik moet bekennen dat ik op dit punt nog nooit een grondige en gemotiveerde klagt gehoord heb; met die epitheta spreek ik het vonnis uit over de adressen van de zeven leden der Haagsche gemeente, van Mr. I. da Costa en enkele anderen. Feitelijk toch toonen die adressanten geen begrip hoegenaamd te hebben van wetenschappelijke studie der theologie.’

....‘*Aangezet* door Bilderdijk nam Mr. Isaäc da Costa de verdediging op zich, niet van het confessionalismus maar van de overgeleverde leer der vaderen.’

....‘De beoordeelingen van de Groninger school, geleverd door van der Hoeven en van Gilse, behooren niet tot hetgeen reeds vergeten is, en zullen gewis langer in gedachtenis blijven dan hetgeen door da Costa tegen die school is aangevoerd.’

....‘In zijne theologie heeft da Costa het joodsch standpunt van schriftbeschouwing nooit overwonnen en letterlijk nooit eenige concessie aan de nieuwe wetenschap gedaan. Ontbloot van exegetische bekwaamheden en voor filosofie hoofd noch hart hebbende, vindt hij zijne sterkte in een ultraconservatisme, dat alleen ten aanzien van het punt van het verbindend gezag der formulieren eenige speling toelaat. Wat hij aan geleerdheid mist, wordt hem *eenigzins* vergoed door geestigheid en het gebrek aan grondigheid bedekt door een hooge mate van gevatheid. Hier te lande is hij de talentvolle woordvoerder van het orthodoxisme....’ Toen da Costa's ‘Verscheidenheid en Overeenstemming tegen Strauss’ het licht gezien had, werd den Amsterdamschen hoogleeraar Gysbert Johannes Rooyens een oordeel over dat werk gevraagd. Het citaat: Non tali auxilio, nec defensoribus istis cet. was het antwoord van den geleerden man, een antwoord hem waardig.’

Ziedaar alles wat in het boek van den Heer Sepp over Mr. da Costa te lezen staat, waarbij gevoegd kan worden, soort bij soort, de volgende mededeeling:

‘Hoeveel indruk Scholten's beschouwing van v. Oosterzee's kritiek maakte, blijkt uit het feit, dat zoodra zij bekend werd Curatoren der leidsche hoogeschool de teruggave verzochten van eene (het staat er werkelijk) pas ingediende nominatie, waarop de heer van Oosterzee als opvolger van v. Oordt aan de regeering was aanbevolen.... Van dien dag af waren Scholten en van Oosterzee geen vrienden meer en hield de laatste op tot hen te behooren, van wie de ontwikkeling der wetenschap iets hopen mogt.’

Dit is pragmatische geschiedenis van nederlandsche Theologie.

Hier wordt meer miskend dan een persoon, hier wordt voorbijgezien die geheele *théologie du Réveil*, die in ons vaderland groote beteekenis gehad heeft en nog heeft. De Heer Sepp, onpartijdig tegenover zoo menig verschijnsel, is hier, en hij zal het zelf toestemmen, meer partijman dan historicus.

Ook de Heer de la Saussaye is onpartijdig jegens velen. Schoon zijn de bladzijden omtrent den auteur van de Brieven over den Bijbel. Zij doen den schrijver eer aan; maar als hij een afzonderlijk hoofdstuk wijdt aan hetgeen hij noemt: la situation religieuse actuelle, waarom wordt dan de naam bijna geheel verzwegen dien zoovelen zegenen, zoovelen die thans met lust

en liefde een leeraarsambt waarnemen, dat zij anders welligt nooit hadden aanvaard of als een moeielijk juk hadden gedragen: den naam van Prof. Scholten?

De Heer de la Saussaye vindt het noodig ter kenschetsing van den godsdienstigen toestand in ons vaderland de persoonlijkheid ter sprake te brengen zoowel van Ds. Busken Huët als van den steller dezer regelen. Maar Prof. Scholten blijft in de schaduw. Waarom?

Hoeveel verpligting Busken Huët en velen, juist uit een godsdienstig oogpunt, hebben aan den leidschen hoogleeraar, is van genoegzame bekendheid, en wat mij zelven betreft: in de theologische romannetjens die men tegenwoordig in vele godsdienstige tijdschriften, dagbladen en brochuren dikwijls aantreft, is het mode, naar het schijnt, Prof. Scholten en mij, ik weet niet in welke vijandige wederzijdsche betrekking te plaatsen. Prof. Scholten is dan evenmin een levend wezen, van vleesch en bloed; neen, hij is ‘het hoofd der idealistische school’ gelijk ik ‘een voorstander der empirische’. In deze onze abstrakte hoedanigheid worden wij dan gedacht tegenover elkander te staan, beurtelings ‘de monarchy der wetenschap’ onder ons verdeelend en elkander stekend naar de kroon. Dit alles is fantasie en geen werkelijkheid. De beginselen der leidsche en der kritische school staan, naar het mij voorkomt, niet absoluut tegenover elkander. En de omstandigheid, dat er eenige verkoeling is gekomen tusschen Prof. Scholten en een ander hoogleeraar, wien ik gaarne volg, behoeft mij zeker niet te verhinderen om in Prof. Scholten te vereeren en lief te hebben den geleerde die mij doet denken, de religieuse persoonlijkheid die mij doet gelooven, den trouwen vriend, die, als geheel een jong geslacht hem bijna hartstogtelijk aanhangt, eenvoudig maait hetgeen hij gezaaid heeft.

Ik schaam mij, dat het buitenland, voorzoover het kennis neemt van de la Saussaye's geschrift, den invloed van de empirische school op den godsdienstigen toestand hier te lande grooter zal achten dan dien van den leidschen hoogleeraar. Ik zie in de wijze waarop men van de zijde der orthodoxie met ons beider namen speelt, een taktiek, die stellig beneden het karakter is van den Heer de la Saussaye. Doch mijn schaamtegevoel is overtollig. Bijzonder vleijend is de Heer de la Saussaye voor ons niet.

Welke waarde toch kan men hechten aan een rigting die aldus wordt aangesproken: ‘Vos adeptes, ce sont les jeunes étudiants.... vos adeptes, ce sont des femmes mondaines, qui savent qu'il est de mauvais goût pour le sexe de passer pour un esprit fort.... vos adeptes, ce sont quelques bourgeois mécontents de leur humble condition sociale.... vos adeptes (alsof het nog niet genoeg ware) vos adeptes enfin appartiennent à la foule de ceux, qui suivent *toute* majorité, qu'elle soit orthodoxe ou libérale, oui, juive ou mahométane.’

De Heer de la Saussaye zal zelf erkennen, dat deze *boutade* (taalkundig kan men zelfs onmogelijk uit het verband opmaken tegen wie zij gerigt is) ethiesch is noch irenisch.

Doch ik zal mijne medebroeders niet verder hard vallen. Ik weet, hoe ligt onbedachtzame bladzijden onze pen ontsnappen. Wij hebben allen noodig ons gedurig te doordringen van de ware beginselen der kritiek. Ik wil trachten ze op mijne manier terug te geven, dankbaar en opregt erkennende, dat ik in menig opzigt juist van de HH. Sepp en de la Saussaye aanvankelijk geleerd heb, wat het zegt zich boven vooroordeelen te verheffen en een standpunt te kiezen waarop men het goede in iedere rigting ziet.

II.

Kritisch is de geest van onzen tijd. Doch onze tijd is nog lang niet kritisch genoeg. Hoe meer onze eeuw dat karakter vertoonen zal, hoe meer zij tot opregte waardeering in staat zal zijn. De kritiek, Scherer heeft het naar waarheid gezegd, de kritiek is lijdzaam, zij zoekt zich zelve niet, zij verblijdt zich in de waarheid, zij verdraagt alle dingen, zij gelooft alle dingen, zij hoopt alle dingen. Niets is natuurlijker. De kritiek, gelijk wij haar in onze dagen dienen te begrijpen, is de ware wijs*begeerte*. Zij heeft geen parti-pris. Zij heeft geen absolute waarheid tot toetssteen. Overal wil zij leeren; aan allen wil zij een plaats gunnen; in haar tempel is voor alle goden ruimte, want zij wordt gedreven, enkel gedreven door een edele weetgierigheid. De kritiek van onzen tijd, hoe vreemd

het klinken moge, beoordeelt niet maar constateert, en zoo zij beoordeelt, het is alleen om wat wezenlijk is in het licht te stellen en allen schijn te verbreken. De kritiek kent op het gebied des geestes aan niemand en aan niets het monopolie der waarheid toe. Zij is de groote free-trader; zij opent allerwege de deur tot vrije concurrentie. Zij weet, dat de menschelijke geest moet leven, leven in den volsten zin des woords. Azië importeert haar godsdiensten en haar talen, Athene zijn kunsten, Rome zijn jurisprudentie, de middeneeuwen haar ascetisme en haar mystiek, Duitschland zijn wijsbegeerte, de nieuwere tijden hun onafhankelijkheid, Engeland zijn praktijk, en de kritiek heet alles welkom en legt het op in haar voorraadschuren.

Wij hebben in onzen tijd de onderstelling laten varen, die reeds tot zooveel stilstand en dwaling aanleiding heeft gegeven, de onderstelling, waarbij een scherpe grenslijn wordt aangenomen tusschen waarheid en leugen. In abstracto is zulk een grenslijn ongetwijfeld aanwezig. Loochenden wij het, wij zouden in een noodlottig scepticisme vervallen, dat voor de ware wetenschap even schadelijk is als het domste bijgeloof. Het geloof aan God is ook ons het beginsel der wijsheid, en wat wil dit anders zeggen dan dat elk wetenschappelijk onderzoek behoort uit te gaan van de overtuiging, dat het absolute geen ijdel droombeeld maar de hoogste werkelijkheid is. Zoo niet, dan wordt de wetenschap een ijdel spel en hebben zij regt die zeggen: laat ons eten en drinken, want het absolute is er niet. Evenwel, terwijl de wetenschap dit in abstracto erkent, is zij geloovig, in zooverre ook zij niet haasten wil. De groote zon der waarheid kan de wetenschap nooit in het aangezigt zien. Nu stelt zij zich niet tevreden met een schitterende lamp den titel van zon te geven. Dit doet het katholicisme, dit de orthodoxie. Neen; zij erkent, dat zij slechts stralen kan opvangen van het licht der waarheid; maar die stralen vangt zij ook ijverig en met zorg op, en zij bewaart ze dankbaar. Die stralen worden voor haar gebroken, nu eens door heldere glazen, dan door verweerde en onzuivere ruiten. Menig venster heeft slechts één, daarenboven nog zeer geel en groen glaasjen, terwijl het overig gedeelte met papier beplakt is. Maar overal dringt het licht door en in dat licht verblijdt zich de wetenschap, in welk een bekrompen mate zij het dan ook voor het oogenblik nog genieten moge.

Vooral op godgeleerd gebied is men langen tijd uitgegaan van de meening, dat krachtens eene bijzondere openbaring en hare noodzakelijkheid bij het Heidendom niets dan duisternis, bij het Jodendom een aanvankelijk licht, bij de Christenen eindelijk het volle licht werd gevonden. Uit een godsdienstig oogpunt werd de menschheid alzoo gemakkelijk verdeeld in afgodendienaars en in de aanbidders van den eenigen waren God. De afgodendienaars hadden dan de valsche, de Joden en later de Christenen de ware godsdienst.

Op het voetspoor van Paulus, wiens humanistisch streven niet genoeg geroemd kan worden, behooren wij de onderscheiding tusschen waar en valsch, waar het de geschiedenis der godsdiensten geldt, te laten varen. Alle godsdienst is in subjectieven zin waarheid, want het godsdienstig gevoel der menschheid kan op zich zelf nooit liegen. De uitdrukking van dat godsdienstig gevoel kan onvolkomen zijn in meerdere of mindere mate, maar onwaar kan zij nooit heeten, aangezien zij de hoogte, die het godsdienstig gevoel heeft bereikt, altijd met volkomen juistheid teruggeeft.

Valt de kategorie van waar en valsch ten opzigte der godsdiensten geheel weg, dan moet daarvoor in de plaats komen de kategorie van organisme. Ook hier werkt de wetenschap verzoenend, humaniseerend. Bestonden er te voren scheidsmuren, hoog en zwaar tusschen de kinderen van één God, de wetenschap leert ons en het is haar taak meer en meer te doen uitkomen en steeds overvloediger te bewijzen, dat de menschheid in den nacht van haar ellende en jammeren altijd de armen verlangend heeft uitgestrekt naar God, naar den Grooten Onbekende. De menschelijke geest is door al de geslachten heen bezig geweest met een ladder Jakobs te bouwen, waardoor de aarde aan den hemel verbonden werd. Alle eeuwen hebben aan die ladder gewerkt; het Christendom heeft haar voltooid, juist door haar niet te voltooijen. Het Christendom stelt namelijk een ideaal, dat onbereikbaar is en naar hetwelk wij toch altijd blijven streven.

De geschiedenis der godsdiensten is derhalve gelijk de geschiedenis der menschelijke taal, De godsdienst is als de taal uit de spontancïteit der menschelijke natuur geboren en zij is dus den mensch niet van buiten aangebragt of opgedrongen, maar van nature eigen. De verschillende godsdienstvormen zijn

elkander even als de taalvormen regelmatig en volgens vaste wetten opgevolgd en bij beide is eerst het ingewikkelde en daarna het eenvoudige. Er zijn ingewikkelde en er zijn eenvoudige godsdienstvormen; de eenvoudige zijn niet eerst, maar de ingewikkelde en daarna de eenvoudige. Doch, even ongerijmd als het zijn zou van ware en valsche talen te spreken, even ongerijmd is het van ware en valsche godsdiensten te gewagen, vermits de godsdiensten niets dan de verschillende talen zijn, die in den loop der tijden gesproken werden door het godsdienstig gevoel der menschheid.

Wederom is de ontwikkeling der godsdiensten gelijk aan hetgeen de geologie ons predikt. Vergelijken wij den toestand van onzen aardbol in het verst verleden, dat de geologie heeft kunnen opsporen, met den toestand waarin wij ons wereldrond thans aantreffen, welk een onderscheid! Maar wij weten het, dat onderscheid is teweeggebragt door een reeks van omwentelingen, die in den loop van tallooze eeuwen tot stand zijn gebragt. Gelijk er vele geologische omwentelingen noodig zijn geweest, eer de eerste roos op onzen aardbodem kon ontluiken, evenzoo heeft er een langdurig proces moeten plaats grijpen eer de eerste bloem van christelijke hope en liefde in ons midden bloeijen kon.

Evenwel, indien wij aan de eene zijde ook de godsdiensten aan een zuiver geschiedkundige beschouwing onderwerpen en derhalve ook hier nergens eene verbreking der continuïteit kunnen aannemen, waarmede de onderscheiding tusschen ware en valsche godsdiensten komt te vervallen, zoo zien wij aan de andere zijde, juist krachtens die historische beschouwing, niet slechts verschillende godsdiensten naast elkander staan, neen, ook hier nemen wij ontwikkeling en vooruitgang waar, waardoor wij opklimmen tot de kennis en bepaling van den hoogsten vorm, dien het godsdienstig gevoel tot nog toe heeft aangenomen en met regt spreken kunnen van het i d e a a l der godsdienst. Doch het ideaal, dat wij langs dezen weg leeren kennen, is niet door goddelijke interventie onmiddellijk gegeven; het is een langzaam en historisch geworden ideaal; een ideaal, dat wortelt in al het voorafgaande en betrekkelijk onvolkomene en zonder al dat voorafgaande en onvolkomene zeker niet bestaan zou. Zoo leidt de comparatieve studie van de onderscheidene verschijnselen op godsdienstig gebied ons tot de kennis van het-

geen wij voortaan als de hoogste ontwikkeling van het godsdienstig leven der menschheid hebben aan te merken, en deze kennis stelt ons op haar beurt weder een maatstaf in handen, waarmede wij de lagere trappen van die ontwikkeling met naauwkeurigheid kunnen bepalen.

Zijn deze beschouwingen geldig voor de godsdiensten in het algemeen, dan moeten zij evenzeer waarheid behelzen voor een enkele onder haar, ik bedoel het Christendom. Is er een godsdienstige geschiedenis der menschheid te schrijven tot op de vestiging van het Christendom, de Christelijke godsdienst heeft evenzeer hare geschiedenis. Het werk van Jezus bestaat volgens velen daarin, dat hij ons een volledig stelsel van dogmatiek en moraal zou gegeven hebben. Dit is een dwaling, die reeds zeer verkeerd gewerkt heeft. Neen, Jezus heeft veeleer het aanvangspunt gegeven voor een nieuw ontwikkelingstijdperk in het godsdienstig leven der menschheid. Beginselen schonk hij ons. *Zijn* licht deed hij opgaan over de groote vragen, die den menschelijken geest en het menschelijk gemoed gedurig en onwillekeurig bezig houden. *Zijn* woord heeft hij gesproken, door rede en door daad, over God en den mensch en beider onderlinge betrekking, over het plan Gods en 's menschen wezenlijke bestemming. En dat woord was zoo diep, zoo verheven, dat de besten van ons geslacht het al aanstonds hebben weggelegd in hun hart, en er nimmer peinzensmoede ernstig over hebben nagedacht. Het licht nu dat Jezus aan de wereld schonk, het was in den hoogsten zin des woords zijn leven, het vol en onuitputtelijk, het godmenschelijk leven van zijn gemoed en daarmede opende hij een bron, waaruit meer dan één stroom zijn oorsprong nam, die op zijn beurt de menschheid weldadig en verfrisschend besproeide. Juist omdat het eigenlijk nieuwe element, dat met de komst van Jezus in de geschiedenis der menschheid opgenomen wordt, niet in een of ander leerstuk, niet in een of andere instelling, maar uitsluitend in de persoonlijkheid van Jezus gelegen is, hebben alle denkers, die vrienden waren van den grooten Leeraar, die persoonlijkheid van uit hun eigen standpunt moeten beschouwen. Dientengevolge heeft elk die persoonlijkheid anders opgevat en met die opvatting op verschillende wijze gewoekerd. Vandaar dan ook, dat al de rigtingen, die vóór de komst van Jezus reeds aanwezig waren in de menschheid, teruggevonden worden in de

geschiedenis van het christelijk dogma, gelijk van haar kant de beschouwing van de waarheid, in de persoonlijkheid van Jezus geopenbaard, al die rigtingen gescherpt en tot hare uiterste consequentiën heeft gebragt. Aan dit laatste vooral schenke men al zijn aandacht.

Want ten dezen opzigte heerscht bij het algemeen dwaling. De verschillende rigtingen in de christelijke kerk worden dikwijls aangezien als haar oorsprong nemende in de kerk zelve. Het is juist omgekeerd. De oneindige verscheidenheid van geestesrigtingen, die reeds in de menschheid aanwezig is, openbaart zich eenvoudig in de christelijke kerk, en het is de zeldzame verdienste van het Christendom, dat schier geen enkele geestesrigting het ongemoeid heeft kunnen laten en allen hare krachten daarop beproefd hebben. De humanisten hebben het Christendom gehumaniseerd, de paganisten hebben het gepaganiseerd, de idealisten hebben het geïdealiseerd, de rationalisten hebben het gerationaliseerd en nog hebben wij bij lange niet al de vormen opgenoemd, waarin achtereenvolgens het Christendom gegoten werd. Het bleef echter altijd dezelfde vloeistof.

De uitdrukking Christendom is dan ook buitengemeen rekbaar. Het is de praktische moraal van een Mattheus en Jacobus evenzeer als de diepe mystiek van een Johannes, evenzeer als de verhevene bespiegeling van een Paulus. Het is niet minder het ascetisme der middeneeuwen als de hervormende en reddende veerkracht der nieuwere tijden. En waarom? Juist omdat, naar de schoone uitdrukking van den hoogleeraar Scholten, de godsdienst in Jezus vleesch en bloed is geworden, moet het Christendom altijd zijn zamengesteld uit goddelijke waarheid en menschelijke individualiteit. Het Christendom bestaat derhalve krachtens zijn aard uit twee factoren, waarvan de eerste blijvend, de tweede afwisselend is; de goddelijke waarheid is de eerste, de menschelijke individualiteit, waarin die waarheid zich openbaart, de tweede. Zoo is in iedere kleur het licht blijvend, onveranderlijk, identisch, maar de kleur zelve is voorbijgaand. Zij is slechts eene betrekkelijk toevallige bestaanswijze van het licht.

Is het Christendom de goddelijke waarheid, zoo als zij zich in de persoonlijkheid van Jezus openbaart, en moet die persoonlijkheid als de normale worden beschouwd en dus in alle individuën een gestalte verkrijgen, dan spreekt het van zelf, dat

overeenkomstig met iedere wijziging in de individuën die gestalte verschillend zijn zal. Dit is dan ook metterdaad het geval geweest van den aanvang af aan, want men behoort zich wel te doordringen van deze waarheid: het nadenken over de beginselen, door Jezus aan het licht gebragt, neemt reeds een aanvang in het Apostolisch tijdvak. Daar zien wij al de beweging beginnen, die het dogma voortbrengt, een beweging, die zich tot op onzen tijd voortzet met dezelfde noodzakelijkheid, met gelijk goed regt als in de allereerste tijden der christelijke kerk en die niemand in staat is te stuiten. Het is dus niet geoorloofd, in het Apostolisch tijdvak een katholiciteit van opvatting te brengen, die nooit bestaan heeft. Men behoort te spreken van het Paulinisch, het Petrinisch, het Johanneïsch Christendom, gelijk in later tijden, van het Augustiniaansch, het Luthersch, het Calvijnsch, het Channingsch Christendom. Zegt men welligt, dat aan al deze belijders van het Christendom, bijvoorbeeld aan Paulus, Johannes en Augustinus zekere christelijke overtuigingen gemeenschappelijk eigen waren, wij antwoorden op onze beurt, dat hetgeen hun gemeenschappelijk eigen is bijzonder weinig waarde heeft, dat ieder van hen in zijn tijd niet door dat *gemeenschappelijk*-christelijke, maar veeleer juist door zijne individuëele opvatting van de goddelijke waarheid, in Jezus geopenbaard, kracht en invloed uitgeoefend heeft. Doch wij komen straks op dit een en ander terug.

Laat ons eerst in het licht stellen, dat katholiciteit op godsdienstig gebied misplaatst is en daarna aantoonen, dat zij ook bij de Apostelen te vergeefs zou worden gezocht. Het streven naar katholiciteit is niet anders dan een magtelooze poging om de werkelijkheid, die ondubbelzinnige openbaring van Gods wil, te verkrachten of willekeurig te veranderen. God heeft niet gemaakt een katholieke menschheid; maken wij dan niet een katholieke kerk, hetzij onder een Paus, hetzij onder een belijdenis. God heeft zijne menschenkinderen met verschillenden aanleg, verschillend karakter, verschillende geestesgaven toegerust. Zullen wij ons nu met een oppervlakkige zielkunde tevreden stellen, wanneer wij zien, dat Hij sommigen tot mystieken, anderen tot practici, dezen tot speculatieven, genen tot rationalisten heeft gesteld? Zullen wij het mysticisme van een Johannes tot kerkleer verheffen en Jaco-

bus dwingen het te onderschrijven, te onderteekenen, er zich aan te houden, onder de bedreigingen onzer anathemata? Of zullen wij Jacobus Paus maken en Johannes opdringen dat hij, op poene van een ketter te zijn, de onbevlekte godsdienst van dezen nuchteren moralist de zijne noemen. Zullen wij den gemoedelijken, den vurigen Petrus, met zijne aantrekkelijke, dogmatische onbepaaldheid, de zware wapenrusting aantijgen van dien anderen Saulus, die een Paulus werd, of omgekeerd een Paulus dwingen de hoogten te verlaten, waarop hij de menschheid in haar geheel heeft overzien, met den Eerstgeborene aan het hoofd, en van waar zijn blik het geheele beloop der wereldgeschiedenis omvat, om hem met den tweeden brief van Petrus de zedeleer te doen grondvesten op de aanstaande verbranding der wereld? Eerbied voor de individualiteit, den schat dien Jezus ons gewaarborgd heeft. Eerbied voor de individualiteit der Apostelen, maar ook eerbied voor de onze. Ik heb er Augustinus te liever om als hij in zijn geheele stelsel Augustinus blijft, maar ik ben geen Augustinus, hoe zou ik dan zijn stelsel omhelzen. Ik eerbiedig Calvijn, als hij altijd Calvijn blijft en uitvaardigt het decretum horribile en het vonnis van Servet; maar ik ben Calvijn niet, wat komt gij mij met zijn reprobatie aan boord. Ik waardeer Channing, altijd Channing in zijn doen en laten, maar ik ben gansch anders gevormd als hij, wat laat gij mij met hem uitrekenen hoe veel malen het woord hel voorkomt in de evangeliën.

Paulus zou hier zeggen: o gij confessioneelen en katholieken, wie heeft u betooverd! God heeft ze allen verschillend gemaakt, zijne menschenkinderen. Maar gij zegt: honderdduizend menschen zullen Calvijnen zijn en wederom honderdduizend zullen Luthers zijn. Wee mij, ik ben in merg en been een Erasmus! Het gaat ons niet aan, antwoordt men, lid zijt gij van de hervormde kerk en Calvijn zult gij worden. Wee mij, ik ben door en door een kritikus! Wat kritikus!, antwoordt gij, oproerige germaan, ik zet u gevangen in Augsburg, Luther zult gij worden en de luthersche confessie zult gij onderschrijven en handhaven. Maar hoe! men eerbiedigt de individualiteit van een Luther en een Calvijn? Vreemde inconsequentie! Ontkent ook deze individualiteiten en laat ons allen verdrinken en tot één katholieke massa zamensmelten onder het patronaat van een zoo onbeteekenend mo-

gelijken Paus, dien wij, wat vreemde histories hij op zijn rekening hebbe, opdat ook zijn persoonlijkheid geheel verdwijne, beleefdheidshalve Z.H. zullen noemen.

Hoezeer katholiciteit en waarachtig leven in de christelijke kerk onvereenigbaar zijn, blijkt ook vooral uit de omstandigheid, dat in de roomsche kerk geen katholiciteit aanwezig is geweest, zoolang er leven gevonden werd en eerst in den laatsten tijd, sedert de godsdienstige veerkracht bij het Protestantisme te huis behoort, waarachtige katholiciteit daar mogelijk blijkt te zijn. Welk een onderscheid tusschen Augustinus en Bernhard van Clairveaux, tusschen Thomas Aquinas en Thomas à Kempis, tusschen Pascal en Fénelon. Pascal is eigenlijk de laatste individualiteit die de Roomsche kerk gekend heeft, gelijk zij in het algemeen sedert het Jansenisme geen geloof genoeg meer heeft bezeten om één wezenlijke ketterij voort te brengen. Aan ons voortaan, zoo als vroeger aan Rome, de Lessings, de Schleiermachers, de Herders, de Parkers, maar dan ook bij ons geen opgedrongen katholiciteit, die voor het waarachtig Christendom allerschadelijkst is. Wil men, bij veel verschil, toch zekere overeenstemming op kerkelijk terrein, en is men er bijzonder op gesteld, dat Johannes en Calvijn, Augustinus en Lessing, Pascal en Parker te zamen onderteekenen, bijvoorbeeld dat Jezus van Nazareth geleden heeft onder Pontius Pilatus, welnu, daar kan niemand hunner op tegen hebben; een historisch feit aan te nemen zal hun wel onverschillig zijn, zoolang zij vrijheid hebben in hunne geheele dogmatische zienswijze hunne eigene geestesrigting te blijven volgen.

Men heeft het in den laatsten tijd wel ingezien en daarom wil men nu in het zoogenaamd Apostolisch Christendom een grond onzer christelijke eenheid vinden. Dit blijkt evenwel onmogelijk te zijn, ten eerste omdat niemand in onzen tijd zich meer geheel op het standpunt der Apostelen kan verplaatsen, maar vooral omdat, wel beschouwd, bij de Apostelen zeer weinig eenheid van geloofsovertuiging was.

Men heeft dan een denkbeeldig Apostolisch Christendom uitgedacht, waaruit men willekeurig weglaat hetgeen niet aanstaat, het geloof bijvoorbeeld aan de ophanden zijnde wederkomst van Jezus, het geloof aan den togt van Jezus naar de onderwereld, het geloof aan de verbindende kracht van het Mosaïsme en andere overtuigingen. En met zulk een denkbeeldig Aposto-

lisch Christendom, waarvan reeds het Christendom van Athanasius, van Anselmus, van Bossuet niet weinig verschilde, tracht men nu de beweging der nieuwere tijden te onderdrukken. Gebrek aan nadenken verraadt deze handelwijze. Het Apostolisch Christendom vindt ook in u, die er het meest mede schermt, geen opregt belijder meer. Hoe! omdat gij o.a. met Judas, den schrijver van den N.T. brief, het geloof aan de opstanding van Jezus gemeen hebt, zijt gij daarom het Apostolisch Christendom voorzooverre hij het vertegenwoordigt deelachtig? Staat gij dáárom op het standpunt der Apostelen, omdat gij de N.T. wonderverhalen gaaf aanneemt? Is de wereldbeschouwing der Apostelen dan de uwe? Meent ook gij, dat er Engelen zijn, die hun beginsel niet bewaard hebben en die tot het oordeel des grooten dags bewaard worden met eeuwige banden onder de duisternis? Gelooft ook gij, dat Michaël de aartsengel met den duivel heeft getwist en met hem gehandeld heeft over het ligchaam van Moses? Verwacht ook gij, dat de Heer met een stemme des Archangels en met de bazuin van God zal nederdalen van den Hemel; dat zij, die levend overgebleven zullen zijn, na de opstanding van de geloovigen, in de wolken zullen worden opgenomen, in de lucht, den Heer te gemoet? Denkt ook gij, dat God de Engelen die gezondigd hebben in de hel heeft geworpen, dat eens de hemelen met gedruisch zullen voorbijgaan en de elementen brandende zullen vergaan en de aarde met hare werken zal verbranden? Grondt ook gij, op de zekerheid dat al deze dingen vergaan, de noodzakelijkheid van een heiligen wandel en van de godzaligheid? Is ook bij u de doop het tegenbeeld van den zondvloed? Heeft ook volgens u Christus gepredikt aan de menschen, die eertijds in de dagen van Noach ongehoorzaam waren en onaandoenlijk voor de lankmoedigheid Gods? Waarlijk, ook gij zijt kinderen van den modernen tijd en als uw Christendom niet modern is, dan is uw Christendom niet meer het uwe, maar het Christendom van een ander. Doch hoe zal het Christendom van een ander uw levensbeginsel wezen?

Bovendien, welke illusiën!

Als men terug wil geven hetgeen de kerk ten allen tijde in haar geheel geloofd heeft, komt men tot niets anders dan tot dat weinig beteekenend geschrift, dat men symbolum apostolicum (de Apostolische geloofsbelijdenis) heet, waarin de ge-

loovige belijden moet dat Jezus geleden heeft onder Pontius Pilatus, dat hij neêrgedaald is ter helle, en dat er is *een* vergeving van zonden, alsof de Jood dit laatste niet evenzeer geloofde. Welk zelfbedrog! Men is het Apostolisch Christendom toegedaan. Ach, zeg ons toch eerst, wat is het Apostolisch Christendom? Wat toch gelooft hij, die het Apostolisch Christendom gelooft. Weet gij het? Ik niet. Die het Apostolisch Christendom gelooft, gelooft hij met Petrus dat men godzalig moet zijn omdat de wereld eenmaal vergaat, of gelooft hij met Paulus dat men heilig behoort te leven omdat de menschheid in Christus één is? Gelooft hij met Paulus, dat wij allen in Christus geschapen zijn, zoodat de geheele schepping in den Prototokos (den eerstgeborene) gegrond, bestemd is en er op is aangelegd Christus, haar type, te verwezenlijken, zoodat eens alle knie van die op en onder de aarde en in den Hemel zijn, zich voor hem zal buigen, of gelooft hij met Johannes dat de Logos in de menschheid is neêrgedaald, als een licht in de duisternis, waardoor nu voortaan een strijd in den boezem van ons geslacht gestreden wordt, waarvan de oplossing niet te voorzien is? Gelooft hij met Paulus aan een voortdurende Christusregering of met het vierde Evangelie aan de bedeeling van den Paracleet? Gelooft hij met de synoptici, dat Jezus het laatste paaschfeest gevierd heeft, of met Johannes dat hij op het feest als paaschlam is gestorven. Gelooft hij met den brief aan de Hebreeuwen, dat de Wet de type is van het Nieuw Verbond, of met den brief aan de Romeinen, dat de Wet een middel was in Gods voorzienige hand om de zonde als zonde te openbaren? Acht hij met de Apocalypse als leer Balaams verderfelijk afgodenoffer te eten, of meent hij met den Heidenapostel, dat dit al zeer onverschillig moet zijn, omdat een afgod niets is? Gelooft hij met Paulus aan een regtvaardiging uit het geloof, aan een vergeving van zonden door het bloed van Christus, of spreekt hij met Johannes alleen van het zijn uit de waarheid, reeds eer men tot Christus komt om krachtens die eigenschap later als de rank met den wijnstok ten naauwste met Christus verbonden te worden? Ziet hij met de drie eerste Evangeliën in Jezus den Joodschen Messias, of ziet hij met Johannes in Jezus de vleesch geworden eeuwige Openbaring Gods, of met Paulus de volheid van Gods scheppende kracht, of met den Brief aan de Hebreën God zelf,

zonder nadere omschrijving? Is zijne eschatologie die van de Apocalypse, of die van het vierde Evangelie? Men weet het niet, men schijnt er ook niet veel over na te denken. Men zweert bij h e t Apostolisch Christendom, het staat goed, het klinkt goed; men heeft een leuze.

Even denkbeeldig is 'h e t Christendom van alle tijden.' Als gij u eens naast Origenes, naast Tertullianus, naast Augustinus, naast Luther zelf, met zijn God in de wieg en zijn consubstantiatie, bevondt, hoe vreemd zouden deze mannen u aanzien, hoe modern zouden zij u vinden. Verbeeld u dat Brakel de broederhand moet reiken aan Vinet, dat Smijtegeld door dezelfde dogmatiek behouden moet worden als Pascal, dat die eenvoudige Channing niet kan ingaan, tenzij dan geärmd met den pompeusen Bossuet, dat de vredige van der Palm in dierbare geloofseenheid zich moet verblijden met 'den vurigen zoon van het Oosten.' Alle dezen kunnen dezelfde historische feiten gelooven, dezelfde termen gebruiken, dezelfde kerkelijke vormen in acht nemen, maar in het wezenlijke, in hun eigen zieleleven, in datgene wat het diepste heiligdom daarstelt hunner godsdienstige overtuiging, neen, daarin zult gij ze nooit overeen kunnen brengen, hoe vurig gij het ook verlangt.

III.

Er is een woord dat, goed begrepen, aan al deze dwalingen en illusiën een einde maakt, een tooverwoord dat als het waarachtig doorgedrongen is tot onzen geest, al onze voorstellingen verandert, vele vooroordeelen wegneemt en voor menige ongerijmdheid ons bewaart, dat woord luidt: g e s c h i e d e n i s . Het is het kenmerk van de negentiende eeuw, dat zij in de plaats der dogmatische methode de historische methode heeft gesteld voor al de wetenschappen, die betrekking hebben op den menschelijken geest. De letterkundige wetenschap is een geschiedkundig tafereel van de verschillende vormen der schoonheid, d.i. van de wijze waarop de verschillende rassen in verschillende eeuwen het

esthetisch probleem hebben opgelost. De wijsbegeerte onzer dagen is het verhaal van de stelsels, die de wijsgeeren reeds hebben uitgedacht; de theologie de geschiedenis der pogingen door de menschheid in het werk gesteld om de godheid te begrijpen en te naderen. De wetenschap der talen is de geschiedenis der talen; de wetenschap van den menschelijken geest is de geschiedenis van den menschelijken geest. In één woord, de wetenschappelijke vooruitgang van onzen tijd bestaat daarin, dat wij de kategorie van het zijn vervangen hebben door de kategorie van het worden, en beweging waarnemen, waar men vroeger niets dan starre onbewegelijkheid zag. Vroeger werd alles eenvoudig als bestaande gedacht; men sprak van de wijsbegeerte, van het regt, van de staatkunde, van de kunst, van de poësie; in onzen tijd daarentegen wordt alles gedacht als begrepen in een gedurige geboorte, in een gedurigen groei. Niet alsof ook voorheen ontwikkeling de groote wet niet ware, die alles beheerschte. De aarde draaide vóór Copernicus, maar niemand die het opmerkte. Zoo gaat het onbewegelijk egyptisch standbeeld, met de armen vastklevende aan de knieën, vooraf en noodzakelijk vooraf aan het grieksche beeld, dat leeft en zich beweegt[1].

Prof. Opzoomer heeft dit denkbeeld welsprekend uitgedrukt. ‘De eenvoudige man, die van zijn kindschheid af een vast stel van leeringen als godsdienstige waarheid hoorde voordragen, en die er aan gewoon werd daaraan alleen den naam van Christendom te geven, kan zich niet voorstellen, dat er ook daarbuiten, dat er ook in andere leeringen, zelfs die lijnregt het tegendeel schijnen te zeggen, een Christendom te vinden is. Alleen voor hem, die de jaarboeken der geschiedenis heeft gelezen, kan zulk een licht opgaan. Niet altijd werd er gedacht, zoo als hij zelf denkt, in menige eeuw zou hij veroordeeld en uitgestooten zijn; en toch, ook toen was de geest van Christus werkzaam. Sedert meer dan achttien eeuwen schaart zich het beschaafdste deel der menschheid om het kruis van den grooten menschenzoon; in onafzienbare rijen strekken allen de handen dankend en jubelend naar hem uit; maar oneindig verscheiden zijn de toonen van hun lied. Meer zelfs dan er ta-

1 Men zie de tweede uitgaaf van *Averroës et l'Averroïsme*.

len zijn, zijn de vormen waarin hij vereerd, beleden, gevolgd wordt. Zou slechts één van die vormen hem, één slechts den Vader welgevallig zijn? En zou, terwijl zij die u omringen even ernstig, even eerlijk gezocht hebben als gij, door u alleen die vorm zijn gevonden?..... Ook in de somberste eeuwen des Christendoms heeft het licht geschenen; zoo het ooit ware uitgedoofd, welke hand zou het weêr ontstoken hebben?..... De vormen vergaan, maar het wezen blijft; het lichaam sterft en wordt met een ander verwisseld, de geest sterft niet. Gelijk alles, wat in de wereld der menschen zich vertoont, heeft ook het Christendom zijn geschiedenis. Reeds in zijne eerste eeuwen waren de Joden anders dan de Grieken; en in beider gemoed opgenomen, moest het een verschillende gedaante verkrijgen. Zoo is het gegaan tot op den huidigen dag. Daar vereenigt het zich met blijmoedigheid, met veerkracht, met wetenschap, hier hecht het zich aan verdriet, aan zwakheid, aan onkunde. Gindsch wordt het de godsdienst van de doornenkroon en het kruis, met weemoedigen blik ontvlugt de pelgrim het werkzame leven; vrome dweeperij verlamt de kracht die het leven moest heiligen; de moeder der smarte stijgt op den troon des Hemels. Hier daarentegen wordt het de godsdienst der opstanding; een zuiver, een hooger leven ontwaakt; een verfrisschende en bezielende adem gaat over de menschheid, de slappe kniën worden stevig en alle krachten worden ingespannen; met kunst en wetenschap, met handel en nijverheid, met maatschappij en staat wordt een verbond van weêrkeerige hulp gesloten; heiliging en versterking des levens wordt het groote doel. Welk een verschil! en toch één stengel draagt die beide bloemen. Zou ons oog enkel de eene willen zien! Indien wij het Christendom waarlijk liefhebben, indien het ons meer dan een zaak der lippen, indien het ons een zaak van het harte is, zouden wij dan niet wenschen het te leeren kennen in zijn vollen rijkdom? Door zijn Stichter zelf is het Christendom bij het zaad vergeleken, waaruit de teedere plant ontkiemt, die opgroeit tot een stevigen boom, in welks takken de vogelen des hemels hun nest bouwen. Wie onzer zou niet begeerig zijn, het leven dier plant in zijn geheel te kennen? Wie onzer zou het boek der Christelijke geschiedenis ongeopend willen laten? Wat er ons vooral toe dringen moest om dat boek te openen en te lezen, dat is de erkenning dat de

vorm des Christendoms, waarin wij denken en leven, zelf in die geschiedenis staat. In een andere eeuw, in een ander volk, we zouden anders denken en willen dan thans..... Ook in dat Christendom zelf is de geschiedenis geen toevallige rij van elkander opvolgende toestanden, maar orde en ontwikkeling. Dezelfde wet, die de menschheid naar het Christendom heendringt, drijft ook de Christenen voorwaarts en regeert hun beweging. Maar overal vindt de wijsgeer dezelfde wet: toenemende heerschappij van den geest.'

Vinden deze beschouwingen ingang, dan zal men ophouden met in het dogma een waarheid te zien, die buiten verband zou kunnen staan met den geheelen zielstoestand van den dogmaticus; ophouden met een dogma gelijk te stellen met een meetkunstig theoreem, dat voor allen hetzelfde is en daarom door ieder kan worden aangenomen. Wanneer de dogmatiek bij velen in volslagen diskrediet is geraakt, het is dat men haar gemaakt heeft tot een abstractie, tot een ellendig skelet, waar natuurlijk alle geest en leven aan ontbreekt. Dan eerst zal men daarentegen de dogmatiek regt laten wedervaren en haar weder in eere brengen, wanneer men ook ten haren opzigte dezelfde achting betoont voor de individualiteit, waaraan wij in de moraal sedert lang gewoon zijn geraakt. Het zal niemand meer in het hoofd komen, op het gebied der zedelijkheid van Petrus te vragen het geduld van Job; van Luther te eischen de bescheidene zachtmoedigheid van een Melanchton. Op het gebied der zedelijkheid erkent men ieders aanleg en gaven en verwacht men van elk niets anders, dan dat hij zijne eigenaardige gaven bestede. Welnu, doordringen wij ons voortaan ten opzigte der dogmatiek van hetzelfde groote beginsel, en leeren wij ook hier verstaan, dat deze monist, gene dualist, deze methodist, gene vrijzinnig, deze praedestinatiaan, gene Remonstrant m o e t zijn, krachtens zijn vermogens en den aanleg van zijn persoonlijk karakter.

Zien wij nu ten slotte wat ten gevolge van deze beschouwingen ons standpunt moet zijn tegenover andersdenkenden.

Zoo elk onzer, voor zoover wij ons zelfstandig met het bovenzinnelijke bezig houden, verschillende dogmatische gaven zijn toebetrouwd, overeenkomstig den oorspronkelijken aanleg van elks persoonlijkheid, dan heeft niemand onzer de absolute waarheid in pacht, dan behooren wij ook alle exclusi-

visme ter zijde te stellen; dan behooren wij zelfs vaarwel te zeggen alle buitensporige propaganda van onze eigene zienswijze. In de overtuiging, dat elk denkend wezen een vonkjen heeft opgevangen van het licht der goddelijke waarheid, moeten wij het ons stellen tot heiligen pligt, wel zorg te dragen, dat wij dat vonkjen niet uitdooven, maar aanwakkeren en met andere vonken in aanraking brengen, opdat er een verlichtend en koesterend vuur uit geboren worde. Gelijk er in de natuur een middenpuntschuwende en een middenpuntzoekende kracht is; gelijk er een atmosfeer loodzwaar op ons drukt, maar er tegelijk veerkracht is in ons lichaam, die ons dien atmosfeer maakt niet tot een last maar tot een steun, zoo is er ook in de geestelijke wereld een evenwigt van krachten, dat wij wel moeten toezien, door onze hoogmoedige onverdraagzaamheid niet te willen verbreken. Ik voor mij ben er diep van doordrongen: al de rigtingen, die zich in een bepaalden tijd en dus ook in onzen tijd op kerkelijk of theologisch gebied vertoonen, zijn volstrekt noodzakelijk; geen enkele van die rigtingen is willekeurig ontstaan, ik wil er geen enkele missen, en zoo ik in den strijd onzer dagen partij heb gekozen, en zelf met hart en ziel een bepaalde rigting ben toegedaan, het is alleen, het is voornamelijk althans, omdat ik zeker weet, dat tegenover mijne rigting andere rigtingen staan en zullen blijven staan, en dat hier enkel door een groot aantal van eenzijdigheden de ware alzijdigheid verkregen wordt. Gelijk ik mij zoo gerust durf bewegen, omdat ik weet dat aan alle kanten de lucht mij tegenhoudt, zoo durf ik mij insgelijks met vrijmoedigheid bewegen op geestelijk gebied, omdat ik weet, dat andere rigtingen dan de mijne mij tegenhouden, mij bestrijden en alzoo het evenwigt bewaren. Maar dit staat bij mij vast: zoo, ik wect niet door welke omstandigheid, mijne eigene rigting onbepaald viktorie kraaide, en er niemand, niemand meer gevonden wierd, die een tegenovergestelde zienswijze krachtig verdedigde, ik zou lust gevoelen om mijne eigene vanen te verlaten uit liefde tot de waarheid. Men *kan* in het leven niet handelen zonder partij te kiezen, maar partij te *kiezen* is eenzijdig te worden. Die eenzijdigheid is volstrekt onmisbaar in den praktischen man, maar zij is altijd een transactie met de waarheid. Ik kom tot die transactie willens en wetens, omdat, weigerde ik er toe te komen, ik mij op zou moeten sluiten in mijn studeerver-

trek en in de zelfzucht der kritiek mij ongeschikt zou maken om iets voor mijne medemenschen te zijn. Nu is de liefde het hoogst. En een standpunt waarop ik zelfzuchtig moet zijn, waarop ik zou moeten zeggen met Caïn: ben ik mijn broeders hoeder, dat kan het ware standpunt niet wezen. Het geweten, de zedelijke factor in mij, dwingt mij dus, partij te kiezen. Maar als ik partij gekozen heb, mag ik niet vergeten, dat iedere bepaalde rigting (ik denk hier voornamelijk, ofschoon niet uitsluitend, aan het gebied der theologie) een *compromis* is met de waarheid, dat de waarheid in den grond der zaak altijd onuitsprekelijk is, en ik, om in het geheel in geen dwaling te vervallen, eigenlijk nooit een mond zou moeten opendoen. Ik *mag* niet vergeten, dat mijne rigting slechts een klein deel heeft der volle waarheid, slechts een klein stuksken der zake; dat wij hier altijd ten deele blijven kennen; dat ik niet een bepaalde rigting gekozen heb omdat zij *de* waarheid is, maar alleen omdat zij in mijn oog meer waarheid behelst dan de tegenovergestelde, en dat, gelijk er niets absoluut waar is, er zoo ook niets absoluut valsch mag heeten.

Niets? Ik spreek niet van op zichzelve staande en bijzondere stellingen; allerminst van stellingen die aan de exacte wetenschappen ontleend zijn; gewis, dan zou mijne beweering zeer overdreven zijn, maar ik spreek van een geheel van overtuigingen op het gebied der geestelijke wetenschappen, van een bepaalde beschouwingswijs op geestelijk gebied en daarvan beweer ik, dat ze evenmin absoluut waar als absoluut valsch mag heeten. Ik moet in opregtheid bekennen, dat niets mij met dieper afkeer vervult dan iemand, in hooge wijsheid en in het gevoel van de voortreffelijkheid zijner eigene verlichting, te hooren vragen: hoe is het mogelijk dat men die of die rigting zij toegedaan. En dergelijke vragen verneem ik toch gedurig. Een luchthartig protestantjen vraagt u met het grootste zelfvertrouwen, hoe het toch mogelijk is dat iemand Roomsch kan wezen; en - zoovele denkende koppen en diepe gemoederen zijn het geweest en zijn het nog! De liberaal vraagt u hoe men regtzinnig, de regtzinnige hoe men liberaal kan wezen? Ik herhaal het: zulke vragen boezemen mij den levendigsten weêrzin in. Want zij verraden een treurig gebrek aan nadenken, en weinig diepte van psychologische kennis. Die verder ziet

dan het uitwendige en de groote moeielijkheden der godgeleerde en wijsgeerige problemen bevroedt, hij weet dat er op godsdienstig gebied voor iedere rigting, voor iedere beschouwingswijze iets, ja zelfs veel te zeggen valt, en het zou hem weinig moeite kosten achtereenvolgens iedere rigting met zooveel klem van redenen en geestdrift te verdedigen, dat voorloopig het gansche heir van oppervlakkige tegensprekers het zwijgen wierd opgelegd. De ligtzinnige eigenwaan, waardoor vaak regtzinnigen en liberalen van alle kleur en stempel de absolute waarheid op hun hand meenen te hebben, zoodat zij terstond geneigd zijn de kunde, de goede trouw, den christelijken zin van hunne tegenpartij in twijfel te trekken, zou ons bijna doen vallen in den strik der oude Sophisten, zou ons bijna berouw doen gevoelen dat ook wij, gelijk het wordt uitgedrukt, partij hebben gekozen in den strijd onzer dagen.

Verstaan wij elkander wel. Onze bewering, dat op geestelijk gebied nergens absolute waarheid, nergens absolute leugen is, heeft niets gemeen met een zielloos scepticisme, waarvoor Montaigne's *que sçais-je* het eenig credo is. Wij zeiden het reeds in het begin van dit opstel, het geloof aan God is het beginsel der wijsheid. Het scepticisme: ik heb er geen eerbied voor; het scepticisme is geen rigting, het is vertwijfeling, het is moedeloosheid, het is liefdeloosheid, het is traagheid des geestes, het is een vadsig worden door de begeerlijkheden des vleesches, het is een misgeboorte van onze overprikkelde en sensueële beschaving; het is een ongewone vorm van gewone onzedelijkheid, en heeft dus geen aanspraak op onze achting. Onze bewering is veeleer het gevolg van ons geloof in de hoogere waarheid van dat woord van Jezus: die zoekt zal vinden, die bidt zal ontvangen, die klopt hem zal worden opengedaan. Juist de algemeenheid dezer uitspraak waarborgt ons dat zij nooit geloochenstraft zal worden. Iedere rigting op geestelijk gebied, die in waarheid dezen naam verdient, bewijst, dat de menschheid gezocht heeft. Iedere rigting is als het ware een spoor, nagelaten door die ongelukkige zwerfster: de menschheid, die in den nacht van haar jammeren voortstrompelt, of zij haar God tasten en vinden mogt. Nooit heeft zij Hem geheel gevonden, nooit heeft zij den Oneindige geheel bezeten, maar toch, als voorbij Moses in dat geheimzinnig ta-

fereel van het Oude Verbond, zoo is Jehovah ook haar telkens voorbijgegaan, terwijl Hij de hand leide op haar aangezigt en zij slechts een deel van Hem mogt aanschouwen. En daarom; niet iedere gril, die een hoogmoedigen denker in het brein valt, noem ik een rigting, maar ik noem een rigting iedere opvatting, iedere zienswijze, die door een ras, door een volk, door een tijdvak, door een vereeniging van ernstige menschen omhelsd is geworden. Zulk een opvatting, zulk een zienswijze moet altijd haar betrekkelijk goed regt hebben. Hoe onzinnig zij ons ook op zich zelve toeschijne, zij kan niet ongerijmd zijn. Zoo wij haar ten eenemale onbegrijpelijk achten, het ligt uitsluitend aan onze eigene bekrompenheid.

Moesten wij er anders over denken, dan juist zouden wij in scepticisme vervallen. Wij gelooven, dat wanneer een deel der menschheid het Christendom in een bepaalden vorm heeft opgenomen, die vorm, zij het ook in meerdere of mindere mate, altijd waarheid behelst. Geloofden wij dit niet, welken waarborg zouden wij, welke zekerheid zou iemand hebben, dat in zijne eigene opvatting van het Christendom eenige waarheid schuilt? De dogmengeschiedenis zou in dat geval niets anders zijn dan een treurig tafereel van menschelijke gissingen en dolingen zonder waarde, immers zonder hooger plan of doel. Dat het met dit gedeelte van de geschiedenis van ons geslacht zoo droevig niet geschapen staat, dat maken wij reeds a priori op uit de blijde ervaring, die de geschiedenis in het algemeen ons aan de hand doet. Zij predikt - wij hoorden het reeds uit den mond van Prof. Opzoomer - zij predikt overal vooruitgang, dat is de toenemende magt des geestes, m.a.w. zij stelt in het licht, hoe de godsdienstige ontwikkeling met de beschaving, in den ruimsten zin des woords, gelijken tred houdt en hoe ieder volk en iedere eeuw eene nieuwe *phase* dier ontwikkeling vertegenwoordigt.

Er zal dus een goede kritiek van godsdienstige toestanden, er zal waardeering zijn, wanneer iedere rigting op godsdienstig gebied beoordeeld wordt naar haar streven; wanneer men niet rust eer men de goddelijke vonk der waarheid, die zij bevat, als van onder de asch te voorschijn heeft gehaald.

Elke godsdienstige en dus ook, in engeren zin, elke theologische rigting moet beoordeeld worden naar haar streven.

Men moet haar vragen, niet wat zij gedaan, maar wat zij gewild, wat zij beoogd heeft of nog beoogt. En daar zal men het best achter komen door niet zoozeer, niet in de allereerste plaats, op hare bijzondere uitingen te letten als wel op de algemeene gedachte die haar bezield heeft, of op het gezigtspunt, van waar zij is uitgegaan. Door de geschiedenis zelve wordt deze pligt ons voorgeschreven. Het komt mij voor dat er altijd een merkwaardig verschil in waarde is tusschen het bezielend denkbeeld eener rigting en de wijze waarop zij dat denkbeeld uitgewerkt, toegepast of getracht heeft er de waarheid van aan te toonen. Onberekenbaar zijn de verpligtingen, die de theologie in haar aanvang gehad en nog tot op dit oogenblik heeft aan het Paulinisme, en toch wie zou de voornaamste redeneeringen van Paulus nu nog voor zijne rekening willen nemen? Het Augustinianisme, ieder onpartijdige stemt het in onzen tijd toe, heeft voor de ontwikkeling van het christelijk dogma gezegend en vruchtbaarmakend gewerkt, en toch, hoevele logische zonden heeft Augustinus niet op zijn geweten! De nieuwere apologie van het Christendom, gewis aan Pascal dankt zij haar ontstaan, en toch hoeveel overdrevens, hoeveel ongezonds in zijne overleggingen! Onze tijd wordt in zijn wijsbegeerte, in zijn geschiedenis, ja wij zouden bijna vragen in welk vak niet van menschelijke wetenschap, door het Hegelianisme beheerscht en toch hoeveel ‘gegronde aanmerkingen’ zou een bevoegd beoordeelaar op het stelsel van Hegel niet kunnen maken, hoevele leemten zou hij er niet in kunnen aanwijzen! De uitgestrekte werkzaamheid van groote geesten laat zich gewoonlijk zamenvatten door de nakomelingschap in één enkele gedachte. De boom stond scheef, de bladeren waren niet gaaf, de takken knoesterig, maar de vrucht is ontloken en die vrucht: wij hebben haar geplukt en gegeten.

Wij zouden echter te vergeefs de geschiedenis beoefenen, wanneer wij daardoor niet verstandiger werden voor het heden. En als wij dan in de geschiedenis waarnemen hoezeer het leidend, het bezielend denkbeeld van een stelsel oneindig meer waard is dan het stelsel zelf, zoo laat ons daaruit leeren, welk standpunt ook tegenover de stelsels en rigtingen van den dag onze kritiek behoort in te nemen. Is er in alle menschelijke dingen, maar wel vooral in de voortbrengselen van het menschelijk denken eene zonderlinge vereeniging van hetgeen bestemd is

opgenomen te worden in het groote werk waaraan de menschheid arbeidt en van hetgeen na eenig tijdsverloop naauwelijks iemand meer gedenkt; laat iedere rigting als het ware een betrekkelijk klein precipitaat achter, terwijl het overige, dat haar bij haar leven kenmerkte, voortvlugtig wordt en verdwijnt; heeft iedere rigting om zoo te spreken een ziel en een lichaam, een ziel, die onsterfelijk voortleeft en een lichaam dat spoedig aan de verrotting prijs gegeven wordt, zoo kunnen wij dan eerst geacht worden, de edele gave der waardeering te bezitten en toe te passen, wanneer wij in elke rigting het blijvende van het voorbijgaande weten te onderscheiden en aan dat blijvende zijn ware plaats weten toe te kennen onder de resultaten, die de menschheid op den weg van het denken reeds verkregen heeft.

Er is dus, vooral tegenover de verschijnselen, die de geschiedenis van het dogma oplevert, een kritiek die altijd een volkomen zegepraal zal behalen maar ook tevens altijd volkomen onvruchtbaar zal blijven. Het is de kritiek, die zich enkel met de bijzonderheden van een stelsel inlaat en uitsluitend achtgeeft op de bewijsgronden waarmede de algemeene gedachte, in dat stelsel uitgedrukt, aangedrongen wordt. Deze kritiek zal altijd gelijk maar ook altijd ongelijk hebben. De geschiedenis toch der wijsbegeerte zoowel als van het christelijk leerstuk biedt ons geen enkel stelsel aan, dat wij, zooals het daar ligt, nu nog kunnen overnemen, geen stelsel dat nu nog bestand is tegen den adem onzer dialektiek. Oppervlakkige geesten leiden hieruit af, dat wijsgeeren en dogmatici slechts geboren worden om elkander gedurig tegen te spreken, om telkens af te breken hetgeen de voorgangers met veel zorg hebben opgebouwd. Maar die de geschiedenis met vrucht beoefend heeft weet, dat ieder dogma, iedere wijsgeerige opvatting als een bloem is, die, ten dage toen zij ontlook en toen zij nog gedragen werd door den stengel van den tijd die haar voortbragt, liefelijke geuren verspreidde maar, geplukt en daags daaraan, een onaangename lucht van zich geeft. Hij weet, dat de kritiek der bijzonderheden zonder veel moeite het onhoudbare van ieder stelsel, van iedere rigting ten allen tijde had kunnen aantoonen; maar hij weet ook, dat in weêrwil van alle neuswijze bedenkingen, al de groote geesten van ons geslacht zijn blijven leven, in substantie namelijk; dat zij allen het woord hebben

uitgebragt, dat zij bestemd waren te spreken en de menschheid nu voortaan niet meer kan worden gedacht, tenzij dan gewijzigd door den invloed van dat woord. De beoordeeling der bijzonderheden worde daarom niet verwaarloosd, doch allermeest worde bedacht, dat de ware kritiek, vooral van godsdienstige rigtingen en toestanden, ruim is van harte en ruim van blik; dat zij waardeering in haar schild moet voeren; dat zij nooit op een voet van vrede leven kan met eigenwijsheid of partijgeest.

Rotterdam, Maart 1861.

A. PIERSON.

Aanteekeningen.

In de Revue des deux Mondes van 15 October jl., vindt men een merkwaardig opstel van E. Renan, de l'avenir religieux des sociétés modernes, en daarin onder anderen het volgende: Qu'y a-t-il de juif dans notre Christianisme germanique et celtique, dans saint Francois d'Assise, dans sainte Gertrude, saint Bernard, sainte Elisabeth, et plus récemment dans Vincent de Paul, Schleiermacher, Channing? Est-ce à ses fleurs écloses au souffle romantique et charmant de nos mers et de nos montagnes que vous comparerez vos Esther et vos Mardochée? Qu'y a-t-il de juif dans le livre de *l'Imitation*, dans la vie monastique, cet élément si capital du Christianisme, dans nos saints de l'époque mérovingienne, nos vrais saints? Restons germains et celtes.

.....Jésus a fondé la religion dans l'humanité, comme Socrate y a fondé la philosophie, comme Aristote y a fondé la science. Il y a eu de la philosophie avant Socrate et de la science avant Aristote. Depuis Socrate et depuis Aristote, la philosophie et la science ont fait d'immenses progrès, mais tout a été bâti sur le fondement qu'ils ont posé. De mĉme, avant Jésus la pensée avait traversé bien des révolutions, depuis Jésus clle a fait de grandes conquêtes; on n'est pas sorti cependant, on ne sortira pas de la notion essentielle que Jésus a créée.... La religion de Jésus, en ce sens, n'est pas limitée. L'Eglise a eu ses époques et ses phases; elle est renfermée dans des symboles qui n'ont eu ou qui n'auront qu'un tems. Jésus a fondé la religion absolue, n'excluant rien, ne déterminant rien; ses symboles ne sont pas des dogmes arrêtés, mais des images indéfiniment extensibles. On chercherait vainement une proposition théologique dans l'Evangile. Toutes les professions de foi sont ainsi des trahisons de l'idée de Jésus, à peu près comme la scholastique du moyen-âge en proclamant Aristote le maitre unique d'une science achevée, trahissait Aristote. Aristote, s'il eût assisté aux débats de l'école, eût repudié cette interprétation étroite; il eût été pour la science progressive centre la routine, il eut pris parti pour ses contradicteurs du XVI et du XVII siècle. De même: si Jésus veille encore sur les destinées de l'oeuvre qu'il a fondée, il est sans contredit, non pour ceux qui prétendent le renfermer tout entier dans quelques phrases de catéchisme, mais pour ceux qui travaillent à le continuer. La gloire éternelle, dans tous les ordres de grandeur, est d'avoir posé la pierre angulaire du progrès. Il se peut que dans la physique et dans la météorologie des temps modernes il ne sc trouve pas un mot des traités

d'Aristote qui portent ces titres. Aristote n'en reste pas moins le fondateur de la science de la nature. Quelles que puissent être les transformations du dogme, Jésus restera en religion le créateur du sentiment pur; le sermon sur la montague ne sera pas dépassé..... Aucune découverte ni aucun système ne feront que nous ne nous rattachions en religion à la grande ligne intellectuelle et morale en tête de laquelle brille le nom de Jésus. En ce sens, nous sommes Chrétiens, même quand nous nous séparons sur presque tous les points de la tradition Chrétienne qui nous a précédés.....

.....Le monde sera éternellement religieux et le Christianisme, dans un sens large, est le dernier mot de la religion. - Le Christianisme est susceptible de transformations indéfinies. - Toute organisation officielle du Christianisme, soit sous la forme d'église nationale, soit sous la forme ultramontaine, est destineé à disparaître. - Un Christianime libre et individueel, avec d'innombrables variétés intérieures, comme fut celui des trois premiers siècles, tel nous semble donc l'avenir religieux de l'Europe..... Le principe religieux et nullement dogmatique proclamé par Jésus se développera éternellement, amenant avec une flexibilité indéfinie, des symboles de plus en plus élevés, et en tout cas, créant pour les divers étages de la culture humaine des formules appropriées à la capacité de chacun.....

Le dogmatisme, qui croit posséder la formule éternelle du vrai, et le scepticisme, qui nie le vrai, seront toujours dans la direction des affaires religieuses deux guides trompeurs. Rien de ce qui est de l'humanité n'est à dédaigner, mais rien non plus n'est à embrasser d'une manière absolue..... Tout préjugé est une erreur et pourtant l'homme à préjugés est bien supérieur à l'homme nul et sans caractére, que notre siècle indifférent a produit. Tout abus est blamâble, et cependant la société ne vit que d'abus. Toute affirmation dogmatique renfermée dans une phrase finie est sujette à l'objection, et cependant le jour on l'humanité cesserait d'affirmer, elle cesscrait d'être. Toute forme religicuse est imparfaite et pourtant la religion ne peut exister sans forme. Elle n'est vraie qu'à sa quintessence et pourtant la trop subtiliser, c'est la détruire. Le philosophe qui, frappé du préjugé, de l'abus, de l'erreur contenue dans la forme, croit posséder la vérité en se réfugiant dans l'abstraction, substitue à la réalité quelque chose qui n'a jamais existé. Le sage est celui qui croit à la fois que tout est image, préjugé, symbole, et que l'image, lc prejugé, le symbole sont nécessaires, utiles et vrais. Le dogmatisme est une présomption, car enfin, si, parmi les millions d'hommes qui ont cru tour à tour posséder la vérité, il n'est pas un qui ait eu complètement raison, comment espérer que l'on serà plus heureux.....

.....Disons donc hardiment que la religion est un produit de l'homme normal, que l'homme est le plus dans le vrai quand il est le plus religieux et le plus assuré d'une destinée infinie, mais écartons toute confiance absolue dans les images qui servent à exprimer cette destinée, et croyons seulement que la réalité doit être fort supérieure à tout ce qu'il est permis au sentiment de désirer et à la fantaisie d'imaginer.

Het Indische krijgswezen.

Een woord over de vereeniging van het leger in Nederland, met dat in Nederlandsch-Indië, door C.P.A. Baron de Salis, Ridder van de Militaire Willemsorde 4de Klasse, gepensionneerd Luitenant-Kolonel van het leger in Nederlandsch-Indië.
Neêrland's hoogste staatsbelang. - Een woord tot de Nederlandsche natie, door Alexander.

Het vraagstuk over de zamenstelling van ons krijgswezen in Indië heeft in den laatsten tijd eene levendige belangstelling opgewekt, scherp afstekende bij de onverschilligheid waarmede het lange jaren is behandeld. Die belangstelling is gemakkelijk te verklaren en te regtvaardigen, oneindig beter dan de vroegere onverschilligheid; onze herhaalde en niet altijd gelukkige oorlogen tegen de Indische volkeren; het dreigende voorbeeld van Hindostan's opstand tegen de Britsche heerschappij; enkele oproerige bewegingen onder onze Indische troepen zelve; de toenemende bezorgdheid voor de veroveringszucht van Frankrijk, dat ook in het zuidoosten van Azië zijne strijdkrachten doet optreden; de bekommering voor de mogelijke aanslagen van den een of ander stoutmoedigen avonturier uit de Vereenigde Staten; dit alles gevoegd bij de groote waarde, welke onze Indische bezittingen voor ons hebben, eene waarde, zóó overwegend, dat zoo niet ons volks*bestaan*, dan toch onze volks*grootheid* geheel en al afhangt van het voortdurend behoud van Java; dit alles verklaart en wettigt het genoegzaam, waarom de aandacht van het algemeen thans zoo bijzonder gevestigd is op ons krijgswezen in Indië en met ijver de middelen tracht op te sporen, die aan dat krijgswezen meer omvang en meer sterkte kunnen

geven. Wie ons de voortduring van onze Indische heerschappij verzekert, die verzekert ons eene schoone toekomst van magt en volksgrootheid.

Verschillende vlugschriften, ons Indisch krijgswezen betreffende, hebben in de laatste jaren het licht gezien; zij hadden òf ten doel ons dat krijgswezen nader en beter te leeren kennen, òf hielden voorstellen in tot veranderingen, hervormingen en verbeteringen bij dat krijgswezen. Twee dier schriften, hier aan het hoofd van dit opstel genoemd, zullen ons tot aanleiding dienen, om met een enkel woord van dit belangrijke onderwerp te gewagen; wat wij daarvan zeggen zullen, zal grootendeels aan die schriften ontleend zijn, en voor het overige niets anders bevatten dan eene toelichting of eene bestrijding van de in die schriften geopperde denkbeelden.

De hooge waarde van onze Oostindische bezittingen is, in de eerste jaren na de omwenteling van 1813, door de Nederlandsche natie weinig of niet erkend geworden; en die natie helde er haast toe over, om zelfs in het rijke Java niets dan eene soort van lastpost te zien, waarmede men zich niet te veel moest inlaten, maar die men zooveel mogelijk ter beschikking moest geven van den Koning alleen. Wanneer, soms nu nog, de meening wordt geuit, dat alleen het Hoofd van den Staat over het beheer van onze buitenlandsche bezittingen heeft te beschikken en dat de natie geen inzage van dat beheer moet hebben, dan heeft de vroegere flaauwheid en traagheid der natie de voornaamste schuld aan dat dwaalbegrip. In de eerste jaren na 1813 uitte zich de openbare meening slechts zeldzaam en als bij uitzondering over de Indische aangelegenheden; het algemeen had weinig kennis daarvan en stelde er weinig belang in; en de regering ging dus, bij hare maatregelen, op die zwakke en gebrekkige wijze te werk, die eene regering altijd zal kenmerken, wanneer zij niet voorgelicht wordt door den raad van bekwame en onafhankelijke mannen, maar alleen steunt op ambtenaren, bekwaam mogelijk, maar *niet* onafhankelijk.

Het Indische krijgswezen droeg toen geheel en al het kenmerk van de wijze, waarop in alles Indië geregeerd werd; het werd niet zamengesteld naar een goed beredeneerd plan, op hel-

dere inzigten en vaste beginselen berustende; maar men ging daarbij te werk volgens de luim of ingeving van het oogenblik, op weifelende en onzekere wijze en met het oog op een gebrekkig en verouderd verleden.

In den tijd van de Oostindische Compagnie bestond er, om zoo te zeggen, geen afzonderlijk leger van ons in Indië; wij hadden toen op sommige der aan zee gelegene plaatsen eene kleine vaste krijgsmagt, en de sterke oorlogsvloot ondersteunde die bezetting en gaf ons het middel om onze aanvallende oorlogen te voeren. Die toestand van zaken kon blijven bestaan bij een zeer beperkt grondgebied, zoo als dat der Compagnie; toen echter dat grondgebied aanmerkelijk toenam in uitgebreidheid en alras een goed deel van Java omvatte, werd een *leger* noodzakelijk, dat dan ook, vooral door de zorgen van Daendels, in het aanzijn kwam. Of nu dat leger geheel op zich zelf bleef en geheel afgescheiden was van het leger in het moederland, is niet duidelijk; met de daad bestond die afscheiding, omdat Engeland's onbetwiste heerschappij op alle zeëen toen de gemeenschap had verbroken tusschen het moederland en zijne Aziatische bezittingen; maar het feit, dat verschillende Nederlandsche officieren, die bij de krijgsmagt aan de Kaap of op Java waren geweest, later deel hebben uitgemaakt van het leger in het moederland, bewijst genoegzaam dat de lijn van afscheiding tusschen de krijgsmagt in Nederland en die in de overzeesche bezittingen toen niet scherp geteekend was.

In 1816, bij het overnemen van onze Oostersche bezittingen, werd derwaarts uit Nederland eene krijgsmagt afgezonden; ‘*op de gis af*,’ zegt met grond de Heer de Salis, aan wiens vlugschrift wij hier eenige opgaven ontleenen, ‘zond men circa 5000 man troepen, geënregimenteerd en in detachementen’ (bl. 21). Wat die magt eigenlijk moest worden, of zij een afzonderlijk leger zoude uitmaken, en hoe dat leger zou worden zamengesteld, niets daarvan werd bepaald; vele der officieren, die in 1816 naar Indië vertrokken, verkeerden in den waan, dat zij eenige jaren daar zouden blijven en daarna afgelost worden door andere troepen uit het moederland; en de regering, nog aan de tijden der Compagnie denkende, meende misschien aanvankelijk, dat Indië geen zelfstandig leger noodig had, maar men daar kon volstaan met enkele troepenafdeelingen als bezettingen voor eenige vaste punten. Spoedig zag men echter in, dat eene geheel veranderde toestand van zaken het nemen van geheel an-

dere maatregelen vorderde; dat ons gezag in Indië zich niet langer bepaalde tot eenige kustplaatsen, maar dat wij daar heerschappij uitoefenden over uitgestrekte rijken, door millioenen menschen bewoond, en dat het instandhouden van die heerschappij een leger vorderde. Reeds in 1817 was de benaming van ‘Indisch leger’ dan ook algemeen aangenomen, en reeds van dat jaar dagteekent die scherpe afscheiding tusschen dat leger en het leger in het moederland; eene afscheiding, die men te vergeefs zal zoeken bij het krijgswezen van andere Europesche Staten. ‘Noch in Frankrijk,’ zegt de Salis (bl. 20), ‘noch in Engeland, noch in Spanje, noch in Portugal of Denemarken, welke Staten allen, gelijk Nederland, overzeesche bezittingen hebben, bestaat het beginsel om een afzonderlijk leger te hebben ter bewaking van de Koloniën.’

Over het geheel heeft de regering van Koning Willem I zich niet gekenmerkt door eene warme behartiging en eene verstandige leiding van ons krijgswezen; en was dit waar voor het moederland, het is niet minder waar geweest voor Indië. De anti-militaire geest der Oostindische Compagnie deed zich daar spoedig weêr gelden; het Indische leger werd verwaarloosd en op alle mogelijke wijzen in zijne regten gekrenkt en in zijne belangen benadeeld. Om een enkel voorbeeld te geven van de geheel verkeerde wijze, waarop men ten aanzien van het Indische leger heeft gehandeld, zij het voldoende te zeggen, dat er een tijd is geweest, - Goddank, die tijd behoort reeds tot een ver verleden! - toen de overgang bij dat leger voor den officier van het leger in het moederland als eene soort van straf werd beschouwd, zoodat de voorbeelden niet zeldzaam waren, dat men aan een officier van het Nederlandsche leger, die door losbandigheid of buitensporigheden niet langer in de rijen van dat leger kon worden toegelaten, toch nog de vrijheid liet, om in den rang, dien hij bekleedde, bij het Indische leger over te gaan. ‘Gij vraagt uwe overplaatsing naar Indië, of gij krijgt uw ontslag,’ dat was in die dagen geen ongewone bedreiging van een bevelhebber tegen een ondergeschikte, die gegronde redenen tot misnoegen had gegeven.

Wij hopen dat niemand ons hier verkeerd verstaan zal. Wij willen door het bovenstaande volstrekt niet zeggen, dat het Indische leger in vroegere dagen een officierscorps had, dat geheel of grootendeels uit zulke mannen bestond, die alleen door

zedelijken dwang naar Indië waren gegaan, als een laatst of uiterst middel om de krijgsdienst niet te moeten verlaten; zulk eene bewering zou geheel strijdig zijn met de waarheid. Het is overbekend, dat roemzucht en vaderlandsliefde de edele drijfveren waren, die een aantal uitstekende mannen uit ons midden naar Indië hebben gedreven, om daar hun vaderland met de wapenen te dienen; maar evenzeer is het bekend, dat ook de nooddwang, dien wij hierboven vermeld hebben, in vroegere jaren meer dan één officier aan ons Indisch leger heeft toegevoegd. Wij gelooven niet, dat iemand het zal tegenspreken, wanneer wij beweren, dat de tegenwoordige zamenstelling van het officierscorps bij ons Indisch leger veel beter is dan voor veertig jaren; in dapperheid en krijgsgeest is dat ligchaam onverminderd gebleven; maar wat er ruws was in de vroegere bestanddeelen is geheel verdwenen, en in de tegenwoordige Indische officieren kan men de kern onzer natie zien.

Het Indische leger, verwaarloosd door het bestuur, onregelmatig zamengesteld, indien men den naam van zamenstelling mag geven aan eene indeeling in bataillons en regimenten, die eigenlijk meer op het papier bestond dan in de wezenlijkheid, had bovendien, in de eerste jaren, maar eene geringe getalssterkte: in 1825, bij het uitbreken van den opstand op Java, was de geheele sterkte der infanterie van het Indische leger maar ongeveer 6000 soldaten, waarvan de kleine helft Europeanen waren; de sterkte van kavallerie en artillerie was onbeduidend. Toch heeft dat kleine leger, onder de leiding van uitstekende aanvoerders, zeer goed aan zijne roeping beantwoord en met roem gestreden in de verschillende oorlogen, die zich bijna zonder tusschenpoozen in Indië opvolgden: het maakte een einde aan de onlusten op Cheribon en Bantam; het dempte den opstand in de Molukken; het streed op Borneo; het kastijdde, onder de Kock, den Sultan van Palembang, onzen gevaarlijken en wreeden vijand; het begon, met Raaff, de verovering van Sumatra; het oorloogde, met van Geen, tegen de Boniërs; en eindelijk behield het Java voor ons, in den bloedigen vijfjarigen kamp, door den opstand van Dipo Negoro ontstaan. 't Is waar, tijdens dien laatsten oorlog ontving het Indische leger eene aanmerkelijke versterking uit Europa in de zoogenaamde ‘expeditionnaire afdeeling,’ uit omstreeks 3000 uitgelezen soldaten bestaande; maar die versterking kwam eerst aan op Java nadat de oorlog daar reeds een paar jaren had gewoed, en de

grootste gevaren voor onze Indische heerschappij reeds voorbij waren. Er zijn weinig legers die, in aanmerking genomen de geringe getalssterkte en de weinige zorg aan dat leger ten koste gelegd, op zoo uitstekende wijze aan hunne roeping hebben beantwoord, als het leger dat ons vaderland in Indië heeft.

De verwaarloozing ten aanzien van ons Indische krijgswezen blijkt duidelijk uit de zamenstelling, die men aan dat krijgswezen gaf, toen de oorlog op Java tot een gelukkig einde was gebragt en het dus vrij liet om onze legermagt te verminderen. Het Indische leger werd, bij besluit van den 4^{den} December 1830, zamengesteld, aan infanterie uit 8 bataillons en een algemeen dépot; hierbij voegende een regiment ruiterij, een regiment artillerie en eene kompagnie pionniers, had men het geheele Indische leger, waarvan de sterkte in alles 13 à 14000 man bedroeg, waaronder ruim 6000 Europeanen. Nog niet daarvan gesproken dat die sterkte, zelden of nooit voltallig, te gering was om de instandhouding van onze Indische heerschappij te verzekeren, zoo verongelijkte men ook het Indische leger, door daarbij het getal der hoogere bevelhebbers op eene buitensporige wijze te verminderen. Zeker, een *groot getal* hooge bevelhebbers bij een leger is volstrekt geene noodzakelijkheid, meestal zelfs een nadeel; maar men kan ook in tegenovergestelden zin overdrijven en tot uitersten overslaan, en dat deed men, toen, in Indië. Bij dat geheele leger was slecht één generaal, nog wel een generaal majoor titulair, en bij de infanterie, die alleen 11,000 man uitmaakte, was maar één kolonel, en dat in denzelfden tijd, toen het leger in het moederland bedeeld was met een zeer groot aantal generaals en hooge bevelhebbers. Waarmede hadden de verdienstelijke officieren van ons Indisch leger het verdiend, dat hun op die wijze de weg ter bevordering was afgesloten? Wij gelooven, dat er geene onbillijkheid of overdrijving is in de woorden van de Salis, wanneer hij zegt (bl. 45): ‘Onbetwistbaar zeker is het, dat de formatie van het leger in 1830 een onverantwoordbaar stuk is, opgemaakt en vastgehouden uit louter begeerte om schatten op schatten naar het moederland te zenden, zonder te letten op de veiligheid der bezittingen.’

In dien gebrekkigen toestand van zaken is verandering gekomen; het getal officieren van hoogeren rang bij het Indische leger is aanmerkelijk toegenomen, en dat leger telt thans meer dan dubbel zooveel bataillons, dan het in 1830 had. Maar

ook de werkkring van dat leger is uitgebreider geworden, en de oorlogen op Sumatra, die tegen Bali, tegen de Boniërs en de nog woedende kampstrijd op Borneo, hebben de aanwending noodig gemaakt van gedurig grooter strijdkrachten; de dagen zijn lang voorbij, toen Raaff met slechts een paar honderd man de verovering ondernam van Sumatra's westelijk gedeelte; de legers, door Michiels en van Swieten aangevoerd, waren eenige duizenden sterk. Wij hebben onze Indische heerschappij aanmerkelijk uitgebreid; of die uitbreiding al dan niet door de noodzakelijkheid werd voorgeschreven en al dan niet wenschelijk en voordeelig voor ons was, is eene vraag, bij wier beantwoording men van gevoelen kan verschillen, maar die hier, bij het onderwerp dat wij behandelen, weinig ter zake afdoet: die uitbreiding is er nu eenmaal; men kan er niet mcer van afzien en men moet dus de Indische strijdkrachten daarmede in overeenstemming brengen. Algemeen is men van gevoelen, dat die overeenstemming niet meer bestaat tusschen den omvang van onze strijdkrachten en den omvang van ons grondgebied in Indië; om de Indische volkeren aan ons onderworpen te houden, moeten wij onze strijdkrachten in Indië te veel verdeelen, zoodat wij daardoor, bij de aanranding van de zijde van een Eurepeschen vijand, gevaar zullen loopen onze Oostersche bezittingen te verliezen. Algemeen is men van gevoelen, dat er noodzakelijkheid bestaat om het Indische leger te versterken.

Maar niet alleen de getalssterkte, ook de zamenstelling van ons Indisch leger heeft redenen tot ongerustheid gegeven.

Het is bekend, dat bij elk bataillon infanterie van het Indische leger van de zes kompagniën er slechts een of twee uit Europeanen zijn zamengesteld, en de overigen, ten minste wat de soldaten en een gedeelte van het kader betreft, uit inlanders bestaan of uit Afrikanen, van de Goudkust medegebragt. Die zamenstelling is tot nu toe gebleken goed te zijn, en tot in den laatsten tijd heeft men er niet aan gedacht, dat zij nadeelen en gevaren kon opleveren. De opstand der Cipayers in Britsch-Indië schijnt het eerst die gedachte te hebben opgewekt; men schijnt toen gevreesd te hebben - en wie zal beweren, dat die vrees geheel en al zonder grond is geweest! - dat de geheimzinnige verstandhouding, die tusschen verschillende volkeren van Azië bestaat, ligtelijk de oproerige gezindheid van Bengalen ook tot Java kon doen overslaan, en de inlandsche soldaten van ons Indische leger zou kunnen aansporen,

op het voetspoor der Cipayers, hunne wapenen tegen ons te keeren. Men is toen meer wantrouwend geworden ten aanzien van de inlandsche soldaten van ons Indisch leger; men heeft toen de noodzakelijkheid ingezien om bij dat leger het Europesche element aanmerkelijk te versterken; men heeft zich toen beijverd om, uit schier alle landen van Europa, soldaten aan te werven voor ons Indisch leger.

Vreemdelingen zijn er ten allen tijde geweest onder de Europesche soldaten van ons Indisch leger, en tot nu toe heeft men zich daar altijd wèl bij bevonden. Natuurlijk dat het zedelijk gehalte dier zwervelingen uit alle deelen van Europa, die te Harderwijk zich komen aanmelden voor de Indische krijgsdienst, zeer veel te wenschen overlaat; maar, gebreideld door eene strenge krijgstucht en gehard en gelouterd door de vermoeijenissen en gevaren des oorlogs, komen uit zoo onzuivere bestanddeelen dikwijls zeer goede soldaten voort, die, onder bekwame aanvoerders, eene meer dan gewone dapperheid doen blijken. Het is eene bekende zaak, dat bij de oorlogen der Franschen in Algerië, de stoutste en hagchelijkste wapenfeiten bij voorkeur werden opgedragen aan het vreemde legioen, - eene krijgsschaar, zamengesteld uit overloopers van alle legers van Europa; en evenzoo hebben de vreemde soldaten van ons Indisch leger zich meestal onderscheiden door krijgsgeest en moed. Verzet tegen hunne meerderen, inbreuken op de krijgstucht, oproerige handelingen, dit had onder die soldaten van het Indische leger niet meer plaats dan bij ieder ander leger, uit vrijwillig aangeworvenen zamengesteld; en de desertie, of de poging daartoe, behoorde tot de zeer zeldzame uitzonderingen, omdat in Indië dit misdrijf zeer moeijelijk kan worden bedreven.

Dit alles ging zeer goed, zoolang het getal vreemdelingen onder onze Europesche soldaten in Indië binnen zekere perken bleef; maar in het overschrijden van die perken was het gevaar voor onze Indische heerschappij gelegen. Alleen maar bevreesd voor oproer en zamenzwering onder de inlandsche soldaten; alleen maar bedacht, om, het kostte wat het wilde, het getal Europeanen bij het Indische leger te vermeerderen, ging men met alle kracht en zonder omzigtigheid of overleg in Europa aan het werven. Eenige duizenden vreemdelingen werden in korten tijd voor de Indische krijgsdienst aangenomen; en dat, de goeden niet te na gesproken, het gehalte dier nieuw aangeworvenen veel te wenschen overliet, is overbekend; het waren groo-

tendeels huurlingen, die door den vrede, op den Krimoorlog gevolgd, buiten beroep waren gebragt, wien het geheel onverschillig was, voor welke zaak zij streden; die er volstrekt geen bezwaar in vonden, om van het eene leger tot het andere over te loopen, en die, zoo als de triviale maar ware soldatenuitdrukking is, ‘met één paar schoenen drie monarchen dienden.’ De fortuinzoekers in het krijgswezen, zoo als Walter Scott die in zijn ‘Montrose’ afschildert, mogen in het hedendaagsche Europa verminderd zijn, uitgestorven is dat ras nog niet; nog altijd kan men, zelfs in de hedendaagsche maatschappij, menschen vinden, die hun bloed veil hebben voor wie het meest daarvoor betaalt.

In kleinen getale bij het Indische leger ingedeeld, zouden ook menschen van dat gehalte tot goede of bruikbare soldaten gevormd zijn geworden, daar zij dan spoedig de noodzakelijkheid zouden hebben ingezien om zich te schikken naar het bestaande, en zich gewillig te onderwerpen aan de voorschriften der krijgstucht. Maar in zeer korten tijd in Indië overgebragt, begonnen die vreemdelingen hunne kracht te gevoelen, en ontwaakte in hen het verlangen om daarvan misbruik te maken. Dat verlangen maakte zich kenbaar in onwil en overmoed, in veronachtzaming der krijgstucht, in verzet tegen hunne meerderen; van kwaad tot erger gaande, hadden er weldra geheime zamenspanningen plaats, die, wijd en zijd hare vertakkingen uitbreidende, niets minder beoogden dan een gewapenden opstand, het plunderen van de eene of andere koopstad, het gewelddadig bemagtigen van vaartuigen om Java te verlaten, en soortgelijke roekelooze en radelooze ondernemingen, die bij eene oproerige menigte kunnen opkomen. Samarang zag de uitbarsting van dien opstand, alleen gedempt door de geestkracht der Nederlandsche officieren en de trouw van diezelfde inlandsche soldaten, voor wier gezindheid men gevreesd had; met heilzame gestrengheid is die opstand overal bedwongen geworden; maar zeker, het is een zeldzaam en treurig verschijnsel, dat in de straten van een onzer Indische hoofdsteden een bloedige strijd heeft moeten worden gevoerd; dat men gedwongen is geweest de wapenen te ontnemen aan hen, welke die wapenen moesten dragen ter verdediging van Indië; en dat soldaten, die bestemd waren om door den roemrijken dood op het slagveld, de overwinning aan de zijde van onze vanen te hechten, een smadelijk uiteinde aan de galg hebben moeten ondergaan.

De mare van die oproerige bewegingen in Indië, door de vrees niet weinig vergroot, heeft in Nederland diepen indruk gemaakt en bedacht doen zijn op eene andere wijze van zamenstelling van het Indische leger. Van verschillende zijden zijn daartoe stemmen opgegaan, en het tweede der vlugschriften, aan het hoofd van dit opstel genoemd, heeft hoofdzakelijk ten doel, die verbeterde zamenstelling aan te geven. De schrijver, die zich onder den aangenomen naam van Alexander verbergt, onderscheidt zich door het talent en de welsprekendheid, waarmede hij zijne meeningen voorstaat; en wanneer die hoedanigheden voldoende waren om een geschrift ingang te doen vinden bij het algemeen, dan behoefde die schrijver geen oogenblik te twijfelen aan de zegepraal zijner meeningen.

De hoofdzaak in dit geschrift van Alexander is het voorstel tot het afzenden van onze militie naar de overzeesche bezittingen; hij wil, gedurende vijf achtereenvolgende jaren, ieder jaar een geheel regiment voetvolk, met eenige ruiterij en artillerie, naar Indië doen vertrekken, en die magt doen dienen tot vervanging van het tegenwoordige Indische leger, waarvan alleen de inlandsche kompagniën zullen blijven bestaan. Met het zesde jaar te beginnen, zal het regiment, dat jaarlijks uit het moederland naar Indië vertrekt, dienen tot aflossing van eene der daar aanwezige regimenten, zoodat in den regel ieder onderdeel van het leger hier te lande beurtelings naar de Oost wordt gezonden en daar gedurende vijf jaren verblijft. Het leger hier te lande moet de sterkte behouden, die het thans heeft, zoodat telkens als een corps van dat leger naar Indië vertrekt en nog niet vervangen wordt door een ander, dat terugkomt, in Nederland een nieuw corps, van dezelfde sterkte, wordt opgerigt. De Minister van Oorlog moet even goed de beschikking hebben over de krijgsmagt in Indië, als over die in het moederland: beide zijn deelen van een en hetzelfde leger.

De schrijver wijst de voordeelen aan, welke eene zoodanige zamenstelling van ons Indisch krijgswezen moet opleveren, en tracht de bezwaren uit den weg te ruimen, welke zich tegen de aanneming van zijne voorstellen kunnen opdoen.

Door de aanneming van wat hij voorstelt, zal men in Indië een leger verkrijgen, genoegzaam sterk, geheel uit nationale bestanddeelen zamengesteld, en dat, is het noodig, uit het moederland, oogenblikkelijk en krachtdadig, versterkt kan worden. Zulk een leger is voldoende om onze Indische heer-

schappij te handhaven, zoowel tegen de vijandschap der inlandsche vorsten, als tegen de aanranding van eene Europesche mogendheid; wat meer zegt, met zulk een leger bestaat de mogelijkheid om, wanneer eenmaal, wat God verhoede! het moederland tijdelijk overheerd mogt worden door een vreemden veroveraar, op Java ons onafhankelijk volksbestaan te doen voortduren, en, zooals in 1672 daartoe het voornemen bestond, onder de keerkringen een Aziatisch Holland te stichten. De voorgestelde wijze om het krijgswezen van Indië te regelen, heeft bovendien het groote voordeel, van ons volk meer militair te maken, meer geschikt tot de verdediging van zijne onafhankelijkheid; en dát vooral hebben wij noodig: want men behoeft nog geen profeet te zijn, om de stormen te voorzien, die mogelijk binnen weinig tijds Europa zullen teisteren en ook ons vaderland niet zullen ontzien; waar,' zegt de schrijver, 'moeten wij dan de kracht vinden, om ons staande te houden, onze nationaliteit te handhaven? waar anders, dan *in ons zelven?*'

(Bl. 9-10.) 'Zoo wij het voortbestaan onzer natie wilden bouwen op de beloften, ja, op de goede trouw van andere magtige mogendheden; zoo wij meenden, dat staatsbelang ons vaderland immer als onafhankelijken Staat zal doen sparen, omdat zonder dien het *staatkundig evenwigt* zou verbroken zijn; deerlijk zouden wij ons bedriegen, - de toekomst ons geheel andere zaken kunnen leeren. Is toch het *staatkundig evenwigt* geene uitvinding; berust het niet op de meeningen van vorsten en staatslieden; zijn deze zoo onveranderlijk, zoo standvastig? en waaraan hangt vaak de trouw der mogendheden? - Neen, wilt gij blijven bestaan, zoo hebt kracht in u zelven; dit is het eenige u geschonken middel om als natie staande te blijven, als zoodanig geacht en geëerd te worden, aan uwe roeping te voldoen. "Die zich zelven helpt, helpt God; - de ervaring, zoowel in het leven der bijzondere personen als in dat der volkeren, bevestigt de waarheid dezer spreuk."

De bezwaren tegen de verwezenlijking van het voorstel des schrijvers bestaan minder in de geldelijke uitgaven daardoor te weeg te brengen; zelfs minder nog in de gewigtige omstandigheid, dat daaruit de noodzakelijkheid zou worden geboren om de grondwettige bepaling te veranderen, "dat de loteling bij de militie te lande, niet dan met zijne toestemming, naar 's rijks overzeesche bezittingen en koloniën mag worden gezonden"

(art. 185); die bezwaren bestaan veel meer in het drukkende, dat daardoor de militie zou verkrijgen en in den onwil der natie, om zich aan zoo drukkend een last te onderwerpen. In warme en wegslepende taal tracht de schrijver ook dát bezwaar weg te redeneren. Hij beroept zich op den loteling zelven en zegt, dat deze, waar het geldt het algemeene welzijn te schragen, den last niet zal tellen van eenige jaren Indische krijgsdienst, die het voordeel heeft van “het ligchaam te harden, het verstand te ontwikkelen, den wil te verstalen” (bl. 41); hij beroept zich op het geheele Nederlandsche volk, dat ter liefde van zijn onafhankelijk volksbestaan er niet voor zal terugdeinzen om zijne zonen naar vreemde gewesten af te zenden, om dáár het vaderland te dienen. Wat moet, vraagt hij, opwegen tegen de bezwaren, die het gedane voorstel oplevert? - de zin des volks om eene zelfstandige natie te blijven; de ernstige en vaste wil van regering en natie beide, om alle bezwaren, alle hindernissen, alle moeijelijkheden te overwinnen; het bewustzijn, dat door de voorgestelde middelen eene schoone toekomst kan worden verkregen, eene alles overwegende liefde tot het vaderland’ (bl. 45). Hij toont aan, dat het thans een gewigtig, een beslissend oogenblik voor ons is; dat van het besluit, dat er nu genomen wordt, de toekomst van ons vaderland kan afhangen; en hij eindigt op welsprekende wijze met de vraag, wat de geschiedboeken eenmaal van ons moeten zeggen: of zij moeten zeggen, dat wij door eigene flaauwheid ons onafhankelijk volksbestaan hebben verbeurd; of wel, dat wij door onze geestkracht ons weêr verheven hebben tot de grootheid en den luister van onze voorvaderen?

Indien de welsprekendheid voldoende was om een pleit te beslissen, de schrijver van het hier vermelde werkje zou het zijne ten volle hebben gewonnen; men wordt weggesleept door de kracht van zijne taal, door het diepe, vaste van zijne overtuiging. Maar bij nadere overweging ziet men de leemten en gebreken in van hetgeen hij voorstelt, het hersenschimmige van hetgeen daaraan verbonden is.

Wij deelen in vele meeningen van den schrijver; wij zijn met hem ten volle overtuigd, dat het een onzer eerste pligten is te waken en te ijveren voor de voortduring van ons onafhankelijk volksbestaan; dat wij hiertoe de kracht moeten vinden alleen in ons zelven en volstrekt niet moeten bouwen op de onzekere en bedriegelijke hulp van vreemden; dat wij in

ons zelven die kracht ook *kunnen* vinden, wanneer wij maar partij weten te trekken van de hulpmiddelen, waarover wij hebben te beschikken; dat onder die hulpmiddelen eene eerste plaats wordt ingenomen door de heerschappij, die wij uitoefenen over uitgestrekte gewesten in Indië; en dat wij dus alles moeten doen voor het behoud van die Indische heerschappij, die onze schatkist stijft en ons volk de gelegenheid geeft eenen krijgsgeest te verkrijgen, die ons anders vreemd zou zijn gebleven. In dit alles zijn wij geheel eenstemmig gezind met het hier beschouwde vlugschrift; en wij stellen op hoogen prijs het talent, waarmede daarin meeningen worden voorgestaan, die, mogen zij al niet openlijk worden tegengesproken, toch niet dat gezag uitoefenen, dat zij moesten doen bij een volk, dat vaderland en vrijheid mint. - Maar zijn wij het geheel eens met de algemeene beginselen in dit vlugschrift voorgestaan, met de toepassing dier beginselen kunnen wij ons niet vereenigen; de wijze, waarop voorgesteld wordt het Indische krijgswezen te regelen, komt ons noch goed, noch uitvoerbaar voor.

De geldelijke kwestie laten wij hier geheel en al buiten aanmerking; ook wij gelooven dat zij van een geheel ondergeschikt belang is. Dat onze strijdkrachten in Indië vermeerderd moeten worden, dat die vermeerdering onafhankelijk is van geldelijke opofferingen, en dat het beter is een gedeelte der Indische baten te missen, dan het geheel te verliezen, dat zijn van die doodeenvoudige waarheden, die thans bij ons geene ernstige tegenspraak kunnen ontmoeten. Die geldelijke opofferingen worden zoo gebiedend door ons eigen belang voorgeschreven, dat het dwaasheid zou zijn daarbij nog te gewagen van vaderlandsliefde; Mirabeau's bekende woorden in Frankrijk's wetgevende vergadering vinden hier eene toepassing:

‘J'entends parler de patriotisme, d'invocations du patriotisme, d'élans du patriotisme. Ah! ne prostituez pas ces mots de patrie et de patriotisme. Il est donc bien magnanime l'effort de donner une partie de son revenu pour sauver tout ce qu'on possède. Eh! Messieurs, ce n'est là que de la simple arithmétique, et celui qui hésitera ne peut désarmer l'indignation que par le mépris qu'inspirera sa stupidité.’

Het is niet uit vaderlandsliefde, het is uit eigenbelang, dat wij meer geld moeten besteden aan het Indische krijgswezen. Daar, waar men vaak op jammerlijke wijze aanmerkelijke geld-

sommen nutteloos verspilt, mag men niet terugdeinzen voor uitgaven die nuttig en noodig zijn. Verzeker ons het voortdurend bezit van Indië, en de natie zal er niet naar vragen of de staatsuitgaven hier of in Indië met een paar millioen verhoogd worden.

Evenmin achten wij het een geheel onoverkomelijk bezwaar tegen het gedane voorstel, dat de grondwet het afzenden naar Indië van onze militiens verbiedt, tenzij met hunne toestemming. Niet dat wij die grondwettige bepaling willen wegredeneren, zoo als de Heer de Salis dit schijnt te willen doen, door aan te nemen, ‘dat de Oost- en Westindiën, zoo als reeds meermalen beweerd en betoogd is, wel degelijk volgens de grondwet integrerende deelen van het Nederlandsche rijk uitmaken, en dus het zenden van de krijgsmagt derwaarts niets anders zou zijn, dan het zenden van troepen van de eene provincie naar de andere. Immers sommigen beweren, dat de residentiën Soerabaya, Samarang of Pekalongang evenzeer Nederlandsche provinciën zijn, als Vriesland en Groningen; alleen liggen zij wat verder uit de buurt’ (bl. 19). Wij gelooven, dat de bepaling van art. 185 der grondwet te duidelijk is, dan dat men de meening zou kunnen voorstaan, dat, met die grondwet, het geoorloofd zou zijn om de lotelingen der militie, tegen hunnen wil, naar Indië te zenden.

Maar die zwarigheid noemen wij nog niet onoverkomelijk; want de grondwet kan, bij volstrekt gebleken noodzakelijkheid, veranderd worden; en hoe moeijelijk, omslagtig en onzeker zulk eene verandering altijd ook is, zoo zou men zelfs daarvoor niet moeten terugdeinzen, wanneer die verandering gebiedend gevorderd werd door het algemeene welzijn. Maar dit is het juist, wat wij niet kunnen aannemen: het voorstel om onze militie naar Indië te zenden, heeft, naar onze meening, niet alleen geen kans van verwezenlijkt te worden, maar zelfs gelooven wij, dat, door die verwezenlijking, noch ons krijgswezen in Indië, noch het krijgswezen hier te lande, gebaat zouden worden.

Voor iemand, die maar ooit eene nieuwe ligting der militie tot de krijgsdienst heeft zien opkomen, moet het een onverklaarbaar iets zijn, dat men in ernst kan voorstellen om de manschappen, welke die ligting uitmaken, oogenblikkelijk naar Indië te zenden, om daar hunnen vijfjarigen militietijd door te brengen. Wat zijn die manschappen? twintigjarige jongelingen, die nog niet hun' vollen groei en wasdom hebben verkregen, wier phy-

sieke krachten nog niet zijn ontwikkeld, die het ouderlijke huis nog zelden of nooit hebben verlaten, die nog geheel vreemd zijn aan de wereld, grootendeels nog bijna kinderen, niet alleen wat het ligchaam, maar ook wat de geestvermogens betreft. De zachte en verstandige wijze, waarop die manschappen bij de verschillende corpsen van het leger worden behandeld, gewent hen van lieverlede aan het hun zoo vreemde krijgsleven, ontwikkelt hun geest evenzeer als hun ligchaam, vormt hen tot goede en bruikbare soldaten; - dit gaat goed, omdat het trapswijze gaat, met omzigtigheid; omdat die lotelingen nog altijd in hun land blijven, te midden van landgenooten en in voortdurende gemeenschap met hunne ouders, met hunne betrekkingen, met alles wat hun gemeenzaam en dierbaar is. Maar wat moet er van komen, wanneer gij dien twintigjarigen jongeling oogenblikkelijk aan boord van een Oostindievaarder overbrengt, hem de wereldzee doet doorklieven en hem verplaatst in een keerkringsland, waar alles hem vreemd is, - volk, landstreek, taal, zeden, leefwijze, - waar niets hem den ouderlijken grond herinnert, waar niets hem het middel geeft om op nieuw de banden aan te knoopen, die den mensch zoo naauw verbinden aan de plek zijner geboorte! Voor den man van rijpen leeftijd en van wereldondervinding is zulk eene plotselinge verplaatsing onder eene geheel vreemde hemelstreek reeds eene schokkende gebeurtenis; voor den zwakken, jeugdigen loteling moet die verplaatsing doodelijk zijn. Wij spreken onze volle overtuiging uit, wanneer wij zeggen, dat het afzenden van onze militiens naar Indië tot niets anders zal leiden, dan om hen, zonder nut voor 's lands dienst, door ziekte en zielsverlangen naar het vaderland te doen wegslepen; dat Indië door dien maatregel niet zal worden gebaat en toch het moederland zal worden beroofd van het hoopvolste deel zijner bevolking; en dat in één woord, vóór dat men besluit om het Indische leger grootendeels uit onze militie zamen te stellen, men er op bedacht moet zijn om in Indië nieuwe hospitalen aan te leggen en de kerkhoven te vergrooten.

Men dwaalt, men misleidt zich zelve, wanneer men meent, dat door jaarlijks 3 à 4000 onzer lotelingen naar Indië te zenden, men binnen vijf jaren tijds daar eene Europesche legermagt van 15 à 20,000 man zal hebben. Stellig niet de helft van die sterkte zal men dan bezitten; want die zóó zamengestelde regimenten zullen daar wegsmelten als sneeuw voor de zon; het Indische

leger zal zwak en onbeduidend worden, eene nietige schim, niet in het minste gelijkende op dat krachtige, zelfstandige ligchaam, dat men zich voorspiegelt. De Indische krijgsdienst vordert geen jongelingen, te naauwernood den kinderleeftijd uitgetreden; zij vordert mannen, gehard van ligchaam, gerijpt van geest, die ondervinding van de wereld hebben, die zich niet dadelijk door wederwaardigheden laten nederslaan, die zich aan vreemde leefwijze en gebruiken weten te onderwerpen, en vrij zijn van die wekelijke gehechtheid aan huis en haard, waardoor voor hem, die zulk eene gehechtheid kent, het verblijf onder eene vreemde hemelstreek doodelijk wordt.

Onze militie is uitmuntend voor het leger in het moederland; goed geoefend, goed aangevoerd, verschaft zij ons soldaten, die in dapperheid voor geen andere zullen onderdoen en die door hun zedelijk gehalte de taak der aanvoerders gemakkelijk zullen maken. Maar, in 's hemelsnaam, spreek er niet van, om die militie in Indië te doen dienen; want dáár deugt zij niets. Dáár moeten wij soldaten hebben van een anderen stempel; minder zedelijk misschien; meer de aanwending van eene ijzeren krijgstucht noodzakelijk makende, - maar ook meer veerkrachtig, meer gehard, meer geschikt, in één woord, om de duizenden bezwaren te doorstaan, die het Indische krijgsleven oplevert. Het is eene hersenschim, om ons Indisch leger, wat de soldaten betreft, geheel en al uit nationale bestanddeelen te willen zamenstellen; de boerenzoon uit Noord-Holland staat duizendmaal hooger in zedelijkheid, in geest van orde en in trouw aan het vaderland, dan de zwerveling, die uit nooddwang de krijgsdienst intreedt; maar als soldaat in Indië is de eerste meestal veel minder waard dan de laatste; wanneer die soldaat ligchaamskracht en opgewektheid van geest heeft, dan moet men al tevreden zijn; het overige komt van zelf; het is eene ongerijmdheid om te vorderen, dat onze Indische soldaten engelen of heiligen zullen zijn.

De maatregel om onze militie voor de Indische krijgsdienst te bestemmen, zou dus naar onze overtuiging tot niets goeds leiden; maar bovendien gelooven wij, dat het verwezenlijken van dien maatregel tot de onuitvoerbare zaken behoort: de natie zou er zich tegen verzetten. Hoe! zou men zeggen, hebben wij daarom het juk van Napoleon afgeschud, om ons aan dézen dwang te onderwerpen; bij sleepte onze zonen met zijne legers mede naar Spanje's verzengde vlakten of naar Rusland's

ijsvelden, en wij hebben dit moeten dulden zoolang wij bukten onder den ijzeren dwang; maar zullen wij nu vrijwillig onze kinderen van ons laten wegvoeren, om onder de keerkringen den dood te vinden! - dat offer, dat men van ons vordert, is veel te zwaar. Verwijs ons niet op de vaderlandsliefde van het voorgeslacht; van onze voorvaderen werden *zulke* offers nimmer gevergd: gingen zij ter zeevaart of ten oorlog naar vreemde werelddeelen, het was geheel vrijwillig, niet door dwang. Verwijs ons evenmin op wat andere Europesche volkeren doen; want tegen dat Frankrijk, dat zijne militie ook in Algerië krijgsdienst laat verrigten, kunnen wij Engeland overstellen, waar het leger geheel en al door vrijwillige werving wordt voltallig gehouden, waar niemand er aan durft denken, om een burger tegen zijn vrijen wil de wapenen in Oost of West te doen dragen voor zijn vaderland. Men maakt misbruik van het woord vaderlandsliefde, wanneer men ons, onder deksel daarvan, wil aansporen tot zulke telkens terugkeerende opofferingen; het nut van die opofferingen is nog geheel onzeker; maar zeer zeker is het, dat zij de heiligste banden der natuur zullen verscheuren en droefheid en wanhoop slingeren in den schoot van tal van huisgezinnen.

Wanneer de algemeene stem zich zóó deed hooren tegen het voorstel om onze militie voor de Indische krijgsdienst te bestemmen, wie zou die stem durven wraken, wie zou haar ongelijk kunnen geven? Men moet billijk zijn in zijne vorderingen, matiging kennen, zelfs in de eischen, die men in het belang des vaderlands doet. Een dergelijk voorstel heeft geen kans hoegenaamd, om door het algemeen te worden goedgekeurd en aangenomen, en het zou misschien tot niets anders leiden, dan om de natie afkeerig te maken van het geheele militiestelsel, alleen uit afkeer voor de overdrijving, die men aan dat stelsel zou willen geven. Dit nu zou eene ongelukkige uitkomst zijn, want het is reeds meermalen gezegd, en het kan niet te veel herhaald worden: het militiestelsel is voor ons krijgswezen, voor onze landsverdediging, eene heilzame instelling; het is eene bijna noodzakelijke voorwaarde tot de instandhouding van ons onafhankelijk volksbestaan.

Maar moet er dan niets gedaan worden voor het Indische krijgswezen? - verre vandaar; daarvoor moet veel gedaan worden, en vlugtig willen wij hier nogmaals aanduiden, wat reeds meermalen daarover is gezegd.

Bij de beschouwingen over ons Indisch krijgswezen, vervalt men meestal in uitersten en weet men zelden in het ware midden te blijven. Dan eens stelt men zich dat krijgswezen als geheel voldoende voor en onze Indische heerschappij daardoor genoegzaam gewaarborgd; dan weêr wordt ons dat krijgswezen als zwak en onbeduidend afgeschilderd, en spreekt en schrijft men alsof wij morgen moeten vernemen, dat Java ons ontvallen is. Nu eens wil men niets doen voor de uitbreiding van onze krijgsmagt in Indië; dan weêr stelt men voor die uitbreiding buitensporige eischen, wier vervulling, al is zij niet gelegen boven de krachten der natie, toch zeer zeker niet geboden wordt door de noodzakelijkheid.

Wij zullen trachten ons van die overdrijving vrij te houden; wij deelen in geen dier uiterste meeningen. Onze toestand in Indië is niet *dadelijk* gevaarlijk; maar dat gevaar zal zich denkelijk voordoen in eene toekomst, die niet ver meer verwijderd is; de regering mag dus niet lijdelijk berusten, en het bestaande niet onveranderd en onverbeterd laten; zij moet tijdig voorzorgen nemen tegen de naderende gevaren; *gouverner c'est prévoir*. Die voorzorgen moeten bestaan in maatregelen, die met de krachten en hulpmiddelen onzes lands in overeenstemming zijn, in *uitvoerbare* maatregelen; want wat baat het, of gij al de meest doortastende handelingen voorstelt, wanneer er niet de minste kans is om uw voorstel ooit te verwezenlijken!

Het Indisch leger vordert versterking en uitbreiding, maar het is niet zóó onbeduidend als men het soms voorstelt. Dat men bij onze Indische bataillons het Nederlandsche element tracht uit te breiden; dat men er ook naar streeft om het getal te vermeerderen van onze Afrikaansche soldaten, wier trouw en militaire deugdzaamheid gebleken is, - niets beter dan dat; maar daarom moet men er nog niet toe overgaan, om bij het Europesche gedeelie van het leger in Indië voortaan de vreemdelingen geheel of grootendeels te willen uitsluiten. Door zóó te handelen, zou men weêr van het eene uiterste in het andere vervallen. Het gevaar, waarin Indië laatst verkeerd heeft, is niet daardoor ontstaan, dat wij vreemde soldaten derwaarts hebben gezonden, maar wel daardoor, dat wij er *te veel* vreemde sol-

daten hebben gebragt. Vreemde soldaten hebben wij bij ons Indisch leger altijd gehad, en zij hebben daar altijd goede diensten bewezen; voortdurend moeten wij ze daar nog hebben; maar zij moeten daar geen overwegende sterkte uitmaken. Men moet ook hierbij met overleg en verstand te werk gaan.

Het Indische leger moet versterkt worden; dat spreekt niemand tegen. Maar wanneer men daarbij gedurig die woorden aanhaalt van een vroegeren gouverneur-generaal: ‘dat hij geen rust zou hebben voordat het Indische leger tot 50,000 man zou gebragt zijn,’ dan gelooven wij dat men overdrevene eischen doet. Laat ons duidelijk zijn: wij ontkennen geenszins, dat een leger van 50,000 man in Indië voor ons eene zeer wenschelijke zaak zou zijn en wij dan weinig vrees zouden hebben te koesteren voor een vijandelijken aanval; maar wij ontkennen het, dat het op de been brengen en onderhouden van zulk een leger in Indië niet boven de krachten en hulpmiddelen van ons land zou gaan; wij ontkennen het, dat een leger van die sterkte volstrekt noodzakelijk is voor de handhaving van onze Indische heerschappij. Met eene mindere magt kan men daartoe volstaan.

Wanneer men het Indische leger, zoo als het thans is, versterkt met een zestal bataillons Europeesch voetvolk, met eenige ruiterij en artillerie, - laat ons, om bepaalder te spreken, een getal noemen: wanneer men het Indische leger versterkt met een 5000 man Europesche troepen, - dan zijn wij in Indië sterk genoeg om ons daar te handhaven en te doen ontzien. Die spaarbende van 5000 man Europesche troepen, op Java vereenigd, kan dan, zoodra er een oorlog uitbreekt tegen den een of anderen inlandschen vorst of staat, dienen om met sterke magt op het oorlogstooneel te verschijnen, en daardoor den duur der krijgsverrigtingen verkorten, den indruk van onze wapenkracht verhoogen. Worden wij in Indië aangevallen door eene zeemogendheid, dan zal die magt van 5000 man Europesche troepen op Java, gevoegd bij de magt die er thans reeds is, en bij de uitbreiding welke men daaraan, bij een oorlog, kan geven, voldoende zijn om elke poging des vijands tot verovering van dat eiland te doen mislukken of te voorkomen. De aanvoerder, die met zulke strijdkrachten Java niet zou weten te verdedigen, zou het bewijs geven van geheel onberekend te zijn voor zijne taak.

Bestaat nu de mogelijkheid, om het Indische leger met

zulk eene Europesche spaarbende te versterken, zonder daarvoor iets anders te nemen dan vrijwilligers, zonder daarvoor de militie te bestemmen? Naar onze overtuiging moet die vraag toestemmend worden beantwoord. Natuurlijk dat het hier de plaats niet is, om in bijzonderheden aan te toonen, op welke wijze die spaarbende moet worden opgerigt; voldoende zij het, in het algemeen te zeggen, dat men daarbij trapswijze moet te werk gaan, niet in eens; dat men die Europesche bataillons, ieder jaar een, moet zamenstellen en naar Indië afzenden; dat, eenmaal het getal dier bataillons in Indië tot zes geklommen zijnde, de volgende jaarlijksche afzendingen moeten dienen tot aflossing; dat men het daarheen moet brengen, dat, bij elk der regimenten voetvolk in het moederland, één bataillon ingedeeld zij, hetwelk reeds in Indië is geweest en bestemd is om later weêr daarheen te gaan; dat het vinden van de kaders voor die bataillons volstrekt geene moeijelijkheid zal opleveren, en ook de soldaten daarvoor wel gevonden zullen worden, wanneer men maar eenige geldelijke voordeelen aan die Indische krijgsdienst verbindt; dat men, op die wijze, van lieverlede in het moederland troepen zal hebben, die in Indië krijgsondervinding hebben opgedaan, en dat, zoo doende, het verband wordt versterkt tusschen het leger in het moederland en dat in Indië, en de gemakkelijke zamensmelting dier beide legers wordt voorbereid. Dit alles kan hier alleen in groote trekken worden aangeduid, en niet in bijzonderheden worden vermeld.

Voor het overige is het met dit voorstel, even als met ieder ander: veel, zoo niet alles, hangt af van het verstand, waarmede het wordt uitgevoerd; die uitvoering is de toetssteen van de bekwaamheid eener regering. Menig goed denkbeeld is, als onpraktisch en hersenschimmig, ter zijde gesteld, omdat men het, willens of onwillens, op eene geheel verkeerde wijze heeft toegepast. Zulk eene handeling heeft men meestal te vreezen van die mannen, die, door eene jarenlange behandeling van regeringszaken aan vaste vormen en aan een onveranderlijken gang van werken gewend, terugdeinzen voor alles wat nieuw is, en met wantrouwen of bespotting ontvangen alles wat met hunne eenmaal aangenomene begrippen in strijd is of zich beweegt buiten den beperkten kring hunner denkbeelden en inzigten. Groote veranderingen, afdoende hervormingen, hebben altijd te kampen met den hardnekkigen tegenstand van de bekrompenheid, die in alles wat bestaat het toppunt der vol-

maaktheid ziet; van de gemakzucht, die terugschrikt voor den arbeid en de inspanning, verbonden aan den invoer van nieuwe regeringsbeginselen.

De vereeniging van het Indische leger met het leger in het moederland is niet alleen wenschelijk voor Indië, maar zij is evenzeer wenschelijk voor de verdediging van Nederland zelve: wij zullen daardoor in Nederland een leger verkrijgen, dat krijgsondervinding heeft opgedaan, dat daardoor grootere militaire waarde zal hebben verkregen, dat daardoor met meer vrucht het hoofd zal kunnen bieden aan Frankrijk's beproefde oorlogscharen. Beide legers vereenigen en onder het beheer stellen van den Minister van Oorlog, dit wordt gebiedend gevorderd voor de eenheid van ons krijgswezen, voor het algemeene welzijn; zal daarom die vereeniging spoedig plaats hebben; is zij waarschijnlijk? Wie die vraag toestemmend beantwoordt, toont wel dat hij vreemd is aan den gang der zaken bij ons te lande. Onderzoekingen, nasporingen, commissiën, verslagen, aan dat alles zal het volstrekt niet ontbreken; men zal, des noods, stapels papier volschrijven; maar tot handelingen - wij bedoelen, goede afdoende handelingen - daartoe zal het niet komen; alleen de onwederstaanbare drang der noodzakelijkheid zal daartoe brengen. Elke verandering in den gang van het bestuur stuit bij ons af op den hardnekkigen tegenstand van ambtenaren of van collegies, die daardoor meenen te verliezen in aanzien en in invloed; en, in dit kleingeestig hechten aan zoo onbeduidende zaken; is de regering eigenlijk niets anders dan eene trouwe afspiegeling van het volk zelf: wij weten het belangrijke vaak niet te onderscheiden van het onbelangrijke; wij bewegen soms hemel en aarde om nietigheden, en wij slapen in daar waar het de toekomst en de grootheid van ons vaderland geldt.

Breda, 31 Januarij 1861.

W.J. KNOOP.

Een Hollandsch stukje.

O Nederland, dank God;
Gij hebt zoovéél, zoo bovenmate véél,
Dank daarom God:

UW VRIJHEID -
Zie rondom u slechts,
Wat volken zijn nog slaafsch en knechtsch,
Wat volken zijn geen volken!
Gij - voelt-ge uw vrijheid niet geheel,
Dan komt de vreemdling, wijs en eêl,
En prijst-ze tot de wolken!

UW BIJBEL -
Grond en kroon der magt,
Die 't Roomsch gevaarte aan 't wanklen bragt
En 't Alva-beeld verplette:
De pijler van der Vadren staat,
De stormram van der Geuzen daad,
Het zwaard, dat u ontzette.

UW VOORGESLACHT -
Dat hébt gij reeds,
Dat voorgeslacht met zooveel zweets
Op 't aanschijn voor zijn kind'ren:
Gij hebt het: en dat is ook al;
Maar - *wie* zijn trouw vermelden zal -
Uw kind'ren moeten 't hind'ren.

UW VORSTENHUIS -
De Oranjestam
Die hier in Neêrland bloeijen kwam,
En zegening verspreiden:
Gij wilgen van ons waatrig woud,
Die krebben vlecht en dijken bouwt,
Wat heeft u onderscheiden?

UW HANDEL -
Want de landzaat weet,
Hoe dubbel wel hij zich besteedt,
Door zee en land te bouwen,
En gunt de schepen hier geen plaats,
En maalt ze korz'lig buitengaats,
Om koopmanschap te stouwen!

UW OOST EN WEST -
Maar ach! wat kreet,
Die ons van nieuws aan krimpen deed,
Van de ons geleende stranden!
En - in het land der specerij
(Gelijk in 't land der slavernij) -
Wat opgeheven handen!

Gedenkt, o volk, wat schatten gouds,
Wat staven onzes eerbehouds,
Wat sterk gekruidde vloten,
Die Neêrland in zijn beurzen snoert,
Één Oostmoesson u tegenvoert,
En... houdt uw beurs ontsloten:

Ontsloten voor het schattingland,
Dat onlangs nog met vrije hand
Uw aalmoes hielp vergrooten:
Want, wijl zijn gave uw hart vergroot,
Roept watersnood tot watersnood:
'*Ai, houdt uw beurs ontsloten!*'

UW LAND -
Omperkt van dijk en duin,
Niet Hollands, maar Europa's tuin
En boerderij en weide:
Geen rooversberg van adelaars,
Maar 't nest van vredige ooijevaars,
Met zegen ten geleide!

Uw land, geen land van zoeten most,
Hoewel 't ook dien vertoonen kost
Op ongelijkb'ren wingert:
Maar voog'lenzang en bloemendaal,
Steeds schaat'rend in der kleuren praal,
Die heel uw erf doorslingert.

Uw Nederland - veracht het niet,
Dat wondre meir- en zeegebied,
Waar nachtegalen kweelen:
Het rijke Frankrijk niet zoo dwaas,
Dat steeds weêr boter, melk en kaas
Met Nederland wil spelen!

UW VEE: -
Ofschoon de landplaag woedt,
Ziet Nederland zijn loeijend goed
In waarde en koppels groeijen:
Wat oogenlust!
De weide rust,
En, door het zoele weêr gesust,
Herkaauwen al de koeijen!

Uw vee: - niet peinzende aan den kant
Van 't beekje met fluweelen rand,
Staat, met ondeugende oogen
En horens - o, zoo vol van lust! -
De jonge stier, zijn pligt bewust,
Geen Potter nagetogen.

UW WATER -
Zie, hoe in dat rond
Van plompen, op vernisten grond
Het gouden kelkje schittert
Bij lelieblank en gele lisch:
Zie 't lusthoflommer van den visch,
Door snoeken slechts verbitterd.

Uw Water - zee, rivier en meir:
(De laatsten heeft men niet veel meer
En dat is dietsch gehandeld:
Want ál voert hier naar de Oceaan,
Men hoeft slechts op een stroom te gaan,
En heeft een ‘weg, die wandelt’[1]).

UW TAAL -
De taal van 't koopmansvolk,
Dat Oost en West nam tot zijn tolk,
En Noord en Zuid benoemde:
Geen taal van weelde, vleijerij
Of grootspraak, maar opregt en vrij,
De roemvolle ongeroemde!

UW VROUWEN -
Ja, dat maalt-ze goed
Dat Hollandsch woord van ‘melk en bloed,’
Den dauw steeds op de wangen:
‘Van zilver, met een hart van goud’:
Wat bloem heeft ooit in weide en woud
Maagd madelief vervangen!

UW ECHTVERBOND -
Geen koopverdrag,
Dat slechts den hoogsten bieder mag,
Naar volksgebruik en wandel:

1 Pascal.

Geen wreed misgunde vrijerij,
Die 't wreekt op heel de maatschappij
  Met laat'ren minnehandel:

Maar kinders om de tafel heen,
In alle soorten, groot en kleen,
  En flink van lijf en leden:
Maar bij de t'huiskomst eerst een zoen
(Gelijk wij op zijn Hollandsch doen),
  En vóór den disch gebeden!

o Land, mijn land, hoor 's Heeren Woord,
Gij hébt veel zegen, ongestoord,
  Wat biedt gij voor dien zegen?
Zie, hoe in Neêrland regt en rust
Met vrede en trouw ontmoet en kust,
  Wat heeft uw God gekregen?

UW HART?
    o Bid Hem dankend aan:
Dan zal Zijn heil steeds voor u gaan,
  En vrucht en vrede u volgen!
Der volkren wanklende Oceaan
Heeft graauwe en barre baren gaan,
  En waarschuwt, fel verbolgen!

EEN GEMEEN SOLDAAT[1] [VRIJWILLIGER].

1 Zie ‘de Gids,’ voor April, blz. 578, onderaan.

Bibliographisch album.

***Het ontstaan der soorten van dieren en planten door middel van de natuurkeus, of het bewaard blijven van bevoorregte rassen in den strijd des levens. Door Charles Darwin. Uit het Engelsch vertaald door T.C. Winkler. Haarlem, A.C. Kruseman*. 1860.**
***Over natuurkundige theoriën omtrent de verschijnsels van het leven, bepaaldelijk over Darwin's theorie aangaande het ontstaan der soorten, door W. Hopkins M.A., te Cambridge, vice-president der Koninklijke en lid der Geologische Societeit van Londen, enz. Uit het Engelsch vertaald door J. van der Hoeven, gewoon Hoogleeraar in de Natuurlijke Geschiedenis aan de Leidsche Hoogeschool. Haarlem, A.C. Kruseman*. 1860.**

Het eerste ontstaan van planten en dieren op aarde behoort nog altoos tot de verborgenheden der Natuur. De aandacht van uitstekende mannen was er van ouds op gevestigd. Sommigen, vooral steunende op het eerste hoofdstuk van het bock Genesis, waren van oordeel, dat de tallooze levende gewrochten op eens door het magtwoord des Scheppers zijn te voorschijn geroepen, - anderen, lettende op den langzamen groei van alles om ons heen, meenden daarentegen, dat zij zich trapsgewijs tot hunne hedendaagsche volkomenheid hebben ontwikkeld. Nog moeijelijker werd dit vraagstuk bij het ontdekken der veelvuldige overblijfselen van voorwereldlijke dieren in de rotslagen der aardschors, - moeijelijker, namelijk, voor een voorstander van eerstvermeld gevoelen. Het bleek, dat het dieren- en plantenrijk minder volkomen bewerktuigd was, naarmate het in oudere steenlagen werd onderzocht. Dit pleitte voor eene trapsgewijze ontwikkeling, maar tevens werden niet ten onregte de vragen geopperd: Heeft die ontwikkeling dan heden ten dage opgehouden? Wie kan aanwijzen, dat planten en dieren binnen het

tijdperk der bekende geschiedenis opgeklommen zijn in volkomenheid? Of heeft misschien voor elk voorwereldlijk gebied eene nieuwe schepping plaats gegrepen?

Het ontstaan der bewerktuigde natuur, gelijk wij haar met eene eindelooze verscheidenheid van gewrochten rondom ons aanschouwen, wekt onze hoogste belangstelling. De wetenschap heeft ons eene zeer waarschijnlijke voorstelling gegeven van de wording onzer planeet. Wij zien het met den blik der verbeelding, hoe de gasbol, van de zon losgescheurd, allengs zamenkrimpt, - hoe de verschillende stoffen van een gasvormigen tot een vloeibaren toestand overgaan, en hoe eindelijk die gloeijende droppel met eene bolvormige schors wordt bekleed, waarop ten laatste de wateren des dampkrings nedervloeijen. Maar hoe de eerste plant en het eerste dier op de aardschors ontstonden, blijft ons een raadsel. De verzekering, dat elk bewerktuigd gewrocht uit een zaadje of eitje is ontstaan, komt ons zeer natuurlijk voor; maar vanwaar dat zaadje of dat eitje, toegerust met den aanleg om eene plant of een dier te worden? De voldoende beantwoording dezer vraag zou tevens een gewenscht licht verspreiden over den oorsprong van het menschelijk geslacht. Op zoodanige beantwoording hebben wij voorshands niet veel hoop, want om den oorsprong des levens te kunnen nagaan, zouden wij eerst dienen te weten wat het leven is.

Wij kunnen ook het ontstaan des bewerktuigden levens als een onoplosbaar raadsel laten rusten en ons uitsluitend bij zijne ontwikkeling bepalen. Wij zien tallooze planten uit den bodem ontspruiten en tallooze dieren rondzwerven over de oppervlakte der aarde of de wateren en den dampkring klieven. Die planten en dieren zijn verdeeld in eene groote menigte soorten, en nu is het de groote vraag, of elke soort afzonderlijk geschapen is, dan wel, of al die soorten uit eene enkele of uit slechts weinige grondsoorten zijn ontstaan?

Beide gevoelens hebben van ouds hunne verdedigers en bestrijders; - en in onzen tijd is - vooral in Engeland - die strijd levendiger dan ooit. Ten onregte heeft men daarbij de voorstanders der ontwikkelingstheorie voor Godloochenaars gescholden. Ook onze aarde is allengs geworden wat zij thans is, - ook de krachtige eikenboom heeft zich uit den kleinen eikel ontwikkeld, en wanneer men van oordeel is, dat eene dergelijke ontwikkelingswet over het gebied des bewerktuigden levens den schepter zwaait, behoeft men het bestaan van den Wetgever geenszins te verwerpen. Overigens behoeven wij bij het onderzoek der waarheid niet angstvallig te zijn voor ons godsdienstig geloof; is dit in het een of ander opzigt niet bestand tegen de magt der onloochenbare feiten, zoo moeten wij zelfs onze meest geliefkoosde begrippen als dwalingen afleg-

gen, ons verheugende in eene wetenschap, die het juk der vooroordeelen van onze schouderen neemt.

Ten allen tijde zijn de meeste natuurkundigen voorstanders geweest van het gevoelen, dat de verschillende planten- en diersoorten afzonderlijk zijn ontstaan. De bepaling van het begrip *soort* was hun daarbij een lastig struikelblok. Eene soort moest aan de eene zijde onderscheiden worden van de geslachten, orden, klassen en hoofdtypen, waarin men de levende rijken der natuur stelselmatig verdeelt, en aan de andere zijde van de rassen en verscheidenheden, die uit dezelfde soort zijn ontstaan. Hoe zal men die grenzen met juistheid aanwijzen? Linnaeus verzekert in zijne ‘Philosophia Botanica’ (§ 157), dat er zoo vele soorten gevonden worden, als er aanvankelijk levende vormen geschapen zijn. Ongelukkig is er voor de dieren en planten bij hun eerste ontstaan geen register van den burgerlijken stand aangelegd, zoodat wij niet weten, *welke* levende vormen in den beginne zijn voortgebragt. Cuvier zegt in zijn ‘Discours sur les révolutions de la surface du globe’ (Paris, Firmin Didot, 1854, p. 78): ‘L'espèce comprend les individus, qui descendent les uns des autres, on de parents communs, et ceux qui leur ressemblent, autant qu'ils se ressemblent entre eux.’ De Hoogleeraar van der Hoeven gaat nog een stap verder en noemt de soort (‘Handboek der Dierkunde,’ I, bl. 36): ‘De vereeniging van al die individus, welke onderling meer overeenkomst aanbieden, dan zij op anderen gelijken, die door wederzijdsche bevruchting vruchtbare individus kunnen voortbrengen, en die zich door de voortteling voortplanten, zoodat men bij anologie vooronderstellen kan, dat zij allen van één paar afkomstig zijn.’ In het voorbijgaan moeten wij opmerken, dat de leer dat alle individus van dezelfde soort van een enkel paar (bij de meeste plantensoorten dus van een enkel individu) afkomstig zijn, groote bezwaren heeft, en dat in elk geval de *gelijktijdige* schepping der hedendaagsche soorten vervallen moet. Het eerste walvischpaar zou van honger omgekomen zijn, indien het van het eerste haringpaar had moeten leven, - en het moest daarenboven dat eerste haringpaar onaangeroerd laten, omdat hieruit de tallooze haringen van lateren tijd moesten voortspruiten. Ook zou het eerste leeuwenpaar onder de overige gelijktijdig geschapene dierenparen geene geringe verwoesting hebben aangerigt. Beter kunnen wij ons vereenigen met de bepaling van Decandolle, in zijne ‘Geographie Botanique’: ‘Eene soort is eene vereeniging van individus, die genoeg op elkander gelijken, om te gelooven, dat zij kunnen afkomstig zijn van een enkel paar of van een enkel individu.’ Doch ook deze bepaling is zeer onbepaald en gebrekkig in hare toepassing. Wanneer wij eene rups en een vlinder naast elk-

ander leggen, gelijken zij waarlijk niet genoeg op elkander om te gelooven, dat zij afkomstig kunnen zijn van een enkel paar of van een enkel individu, - en toch behooren zij tot dezelfde soort.

Het is hoogst moeijelijk - misschien onmogelijk - de grenzen der soort met juistheid af te bakenen. Geen wonder derhalve, dat men er van ouds aan twijfelde of er inderdaad soorten in de opgegevene beteekenis bestaan. Men zag die grenzen, even als de kleuren in den regenboog, overal in elkaâr vloeijen, - niet alleen de overgangen der dieren- en der plantensoorten onderling, maar ook die van het dieren- en plantenrijk waren hier en daar onmerkbaar, - hoogst merkwaardige vervormingen en gedaanteverwisselingen werden waargenomen, - voorwereldlijke dieren werden opgedolven, die de kenmerken van verschillende hedendaagsche soorten in zich vereenigden, ja, zelfs bij enkele dieren van onzen tijd werd iets dergelijks opgemerkt, - ook ontwaarde men over het geheel in het plantenrijk en in het dierenrijk bij de verschillende soorten bij alle verscheidenheid eene treffende overeenkomst, zoodat bekwame natuurkenners, zich verheffende boven den dwang der godsdienstige geloofsbegrippen, op het denkbeeld kwamen, dat het bewerktuigd leven, uit de onbewerktuigde stof ontstaan, zich eerst in de eenvoudigste gedaante vertoond, en zich allengs tot volmaakter vormen ontwikkeld had. Zij verwierpen dus het bestaan van *soorten*, volgens de bepaling van Linnaeus, Cuvier en van der Hoeven, en beschouwden alle bewerktuigde gewrochten als takken van denzelfden wortel, die hunne verscheidenheid te danken hadden aan de verschillende omstandigheden, waaronder zij ontstaan en opgewassen waren. Natuurlijk waren zij van oordeel, dat volgens de algemeene wet van vooruitgang het meer volmaakte zich uit het minder volmaakte ontwikkeld had.

Reeds bij de Ouden vinden wij sporen van dit gevoelen, bepaaldelijk bij Anaximander en Censorinus. Ruim honderd jaren geleden trad Demaillet (Telliamed, Amsterdam, 1748) op als verdediger van dit stelsel. Cuvier zegt van hem (‘Discours sur les révolutions,’ etc. p. 29): ‘Demaillet couvrit le globe entier d'eau pendant des milliers d'années; il fit retirer les eaux graduellement; tous les animaux terrestres avaient d'abord été marins; l'homme lui-même avait commencé par être poisson; et l'auteur assure qu'il n'est pas rare de rencontrer dans l'Ocean des poissons qui ne sont pas encore devenus hommes qu'à moitié, mais dont la race le deviendra tout à fait quelque jour.’

Dezelfde thcorie werd later in een beteren vorm gcgoten door Lamarck, zoo als men in zijne ‘Philosophie Zoologique’ en in zijne inleiding tot het bekende wcrk: ‘Animaux sans vertèbres’ kan na-

lezen. Naar zijn oordeel vereenigden zich door de aantrekkingskracht kleine hoeveelheden geleiachtig slijm, die door de werking der warmte en der elektriciteit in levende, bewerktuigde zelfstandigheden veranderden, terwijl vervolgens de wijzigende invloed der omstandigheden die levende stoffen tot dierlijke ligchamen vormde. Uit deze hoogst eenvoudige ligchamen hebben zich allengs in den loop der tijden de meer zamengestelde en meer volkomene ontwikkeld.

Laten wij niet vergeten, dat de theorie van Lamarck op drie onderstellingen rust, welke hij niet bewezen heeft: Vooreerst, dat sommige laagbewerktuigde planten en dieren door warmte en elektriciteit uit onbewerktuigde stof kunnen ontstaan, - vervolgens, dat de alzoo voortgebragte gewrochten door de magt der uitwendige omstandigheden van gedaante en van bouw kunnen veranderen, - en eindelijk, dat in die nieuwe gedaanten ook het leven geheel en al van aard veranderen kan.

De theoric van Lamarck vond krachtige voorstanders in Oken, Geoffroy Saint Hilaire en anderen, maar vooral een heftigen bestrijder in den beroemden Lyell (‘Principles of Geology,’ Book III, Ch. 2, 3 and 4). Deze erkent, dat de soorten binnen zekere grenzen eenige wijzigingen kunnen ondergaan, - wijzigingen, die op de nakomelingen kunnen worden overgebragt, doch verklaart tevens, dat de vermenging der afzonderlijke soorten door de onvruchtbaarheid der afstammelingen van zoodanige vermenging verhoed wordt, en zegt eindelijk: ‘From the above considerations it appears, that species have a real existence in nature; and that each was endowed, at the time of its creation, with the attributes and organisation by which it is now distinguished.’

De leer van Demaillet en Lamarck is later in een wegslependen, populairen vorm herhaald in de beruchte ‘Vestiges of creation,’ - een werk, dat, met de latere ‘Explanations,’ door Dr. van den Broek in onze taal is overgebragt. Wij behoeven slechts enkele uitdrukkingen van den onbekenden schrijver der ‘Vestiges’ aan te halen, om geheel zijn stelsel te kennen, bij voorbeeld: ‘The whole train of animated beings, from the simplest and oldest up to the highest and most recent, are thus to be regarded as a series of advances of the principle of development, wich have depended upon external physical circumstances to wich the resulting animals are appropriate. - - We are drawn to the supposition that the first step in the creation of life upon this planet was a chemico-electric operation, by wich simple germinal vesicles were produced. - - The first step was an advance under favour of peculiar conditions, from the simplest forms of being to the next more complicated, and this through the medium of the ordinary process of generation.’

Tegen deze beweringen is Hugh Miller opgekomen in zijnc ‘Foot-prints

of the Creator, or the Asterolepis of Stromness (in 't Nederd. vertaald door Dr. Lubach) en vooral Professor Sedgwick in zijne ‘Discoursc on the studies of the University of Cambridge’, waarin deze beroemde aardkundige tot het besluit komt: ‘Geology, not seen through the mists of any theory, but taken as a plain succession of monuments and facts, offers one firm cumulative argument against the hypothesis of development.’

Nadat de ontwikkelingstheorie door mannen als Lyell en Sedgwick zoo vreeselijk gehavend en onvoorwaardelijk verworpen was, behoorde er moed toe om er, al was het ook in gewijzigden vorm en omstuwd van eene wolk van feiten, weêr mede te voorschijn te treden. Allerminst zou men dat in Engeland, in het vaderland dier beide geleerden, verwachten. Maar eene vaste overtuiging heeft moed in zich zelve, en in het jaar 1859 wordt ‘merry England’ in opschudding gebragt door een boek van Charles Darwin, getiteld: ‘On the origin of species by means of natural selection, or the preservation of favoured races in the struggle for life.’ Dit boek is door den bekwamen T.C. Winkler in vloeijend Nederduitsch overgebragt. Wij hebben zijne vertaling hier en daar met het oorspronkelijke vergeleken en durven zeggen - om deze zaak hier maar af te doen - dat zij goed is. Wel zouden wij ‘struggle for life’ liever overgezet hebben door ‘strijd voor hun behoud,’ dan door het nevelachtige ‘strijd des levens,’ - wel hebben wij hier en daar wat gevonden wat ons niet onberispelijk voorkwam, maar bij het genieten van den belangrijken inhoud van dit werk is men weinig gestemd om iemand hard te vallen over kleine gebreken in den vorm.

Geen wonder dat het werk van Darwin eene groote opschudding veroorzaakte. De schrijver was bekend als een bekwaam natuurkundige en tevens als een ijverig en naauwkeurig waarnemer. Reeds voor 27 jaren bezocht hij vreemde landen en zeeën; hij was de eerste, die in: ‘The structure and distribution of coral reefs (London, 1842)’ eene duidelijke voorstelling gaf van het ontstaan der verschillende soorten van koraalriffen, terwijl hij in zijne: ‘Geological observations,’ in het jaar 1851 uitgegeven, een schat van belangrijke bijdragen leverde voor de kennis van de vorming der aardschors. Zijn werk over de cirripedia is volgens de verzekering van den Hoogleeraar van der Hoeven het beste en meest volledige werk, dat wij over die orde van schaaldieren bezitten. Van zulk een schrijver kon ieder verwachten, dat hij bij het mededeelen zijner denkbeelden over het ontstaan der soorten op de hoogte was van zijn onderwerp. Inderdaad, de verwachting der belangstellenden werd niet verijdeld. Het boek van Darwin is daarenboven niet alleen merkwaardig van inhoud, maar ook voortreffelijk van vorm. Het is

con amore geschreven, - overal ontdekken wij de sporen eener gevestigde overtuiging, maar het is tevens opgesteld met de gematigde omzigtigheid van den man der wetenschap, die in onloochenbare feiten en in eene vernuftige groepering dezer feiten steun zoekt voor zijne theorie en te gelijker tijd alle bezwaren poogt uit den weg te ruimen, die tegen haar kunnen worden ingebragt. Laten wij er nog bijvoegen, dat hij gedurende twee en twintig jaren bewijzen voor zijne theorie vergaderd heeft, en dat dit werk slechts de voorlooper is van een veel grooter boek over hetzelfde onderwerp, dat om zijne uitgebreidheid eerst eenige jaren later het licht zal zien.

Vraagt men, waarin het eigenaardige der theorie van Darwin bestaat in vergelijking met die van Lamarck en van den schrijver der ‘Sporen’? Wij zullen het door eenige zinsneden uit de vertaling van ‘The Origin etc.’ zoeken aan te wijzen. Wij lezen in de Inleiding (bl. 13): ‘Wijl er meer individuen van elke soort geboren worden dan bij mogelijkheid in het leven kunnen blijven, en wijl er ten gevolge daarvan eene al weêr en al weêr ontbrandenden (lees: gedurig hernieuwde) krijg om bestaande te kunnen blijven (lees: voor zelfbehoud) moet ontstaan, zoo spreekt het van zelf dat een wezen, hetwelk, al is het slechts in het eene of andere opzigt ten zijnen voordeele (lees: al is het door de eene of andere voortreffelijke eigenschap) boven zijne natuurgenooten uitblinkt, ook den meesten kans zal hebben om de laatsten te overleven, - dus door de natuur zelve zal worden uitverkoren. En door het overerven van wijzigingen is zulk een uitverkoren individu tevens de oorzaak van het bestaan blijven van dat ras in zijnen nieuwen en gcwijzigden vorm.’

Aan het slot der voorrede zegt Darwin: ‘Ofschoon er derhalve nog veel duisters is en dat duistere nog langen tijd duister zal blijven, twijfel ik er toch niet aan (after the most deliberate study and most dispassionate judgment of wich I am capable, welke merkwaardige woorden der aandacht van den Vertaler ongtlipt zijn), of het gevoelen van de meeste natuurkundigen, een gevoelen hetwelk ook door mij voorheen werd gehuldigd - namelijk dat elke soort onafhankelijk van de andere geschapen is - zal blijken een dwaalbegrip te zijn. Ik ben ten volle overtuigd dat de soorten niet onveranderlijk, dat is niet bestendig zijn, en dat die soorten, welke tot een en hetzelfde geslacht, *genus*, gerekend worden, lijnregt afstammen van de eene of andere, veelal uitgestorvene soort, op dezelfde wijze als de rassen van de eene of andere soort allen van die eene soort afkomstig zijn. En eindelijk, ik ben overtuigd dat de natuurkeus wel het voornaamste, maar niet het eenige middel tot verandering en wijziging is geweest.’ Wij laten hierop de merkwaardige uitspraken volgen, die wij aan het einde van het boek in het ‘Algcmeen ovcrzigt en besluit’ aantreffen: ‘Men zou kun-

nen vragen, hoe ver ik de leer van de wijziging der soorten uitstrek.

Die vraag is moeijelijk te beantwoorden, omdat, hoe verschillender de vormen zijn die wij beschouwen, des te meer verliezen onze bewijzen in kracht. Maar in sommige opzigten gaat mijne leer al vrij ver. Alle leden van geheele klassen kunnen zamen verbonden worden door eene keten van verwantschappen, en allen kunnen naar hetzelfde beginsel gerangschikt worden in groepen, ondergeschikt aan groepen. Fossile overblijfselen vullen (tend to fill op) somtijds wijde ruimten tusschen bestaande orden. Werktuigen in rudimentairen toestand bewijzen dat een eerste stamvader dat werktuig in volkomen ontwikkelden toestand bezat, en dit bewijst in sommige gevallen, dat de nakomelingen ontzaggelijk veel veranderd zijn. Verschillende inrigtingen in geheele klassen zijn naar hetzelfde patroon gevormd; en in embryonalen toestand gelijken de soorten volkomen op elkander. Daarom kan ik niet twijfelen of de leer van afkomst met wijzigingen omvat alle leden derzelfde klasse. Ik geloof dat de dieren van ten hoogste vier of vijf stamvaders afstammen, en de planten van even groot of kleiner getal.

De leer der overeenkomst, de analogie, zou mij eene schrede verder kunnen leiden, namelijk tot het geloof, dat alle dieren en planten afstammen van een enkelen grondvorm, van één prototype. Doch de analogie is misschien geen veilige gids. Desniettemin hebben alle levende wezens zeer veel met elkander gemeen in hunne scheikundige zamenstelling, in hunne kiemblaasjes, in hun celweefsel, in de wetten van hun wasdom en van hunne voortteling. Wij zien dit zelfs in kleinigheden: in de omstandigheid dat hetzelfde vergif dikwijls op gelijke wijze planten en dieren aandoet, of dat het vergif, door de galwesp afgescheiden, gelijke uitwassen verwekt op de wilde roos en op den eik. Daarom zou ik door de analogie genoopt worden om aan te nemen, dat waarschijnlijk alle bewerktuigde schepselen, welke ooit op aarde geleefd hebben, afkomstig zijn van een eersten vorm, van eenen grondvorm, waar het leven eerst door den Schepper is ingeblazen (in 't oorspronkelijk wordt geen Schepper genoemd; wij lezen er eenvoudig, into wich life was first breathed).'

Wij zien, dat de theorie van Darwin zich daarin onderscheidt van die van Lamarck, die alles uit bewerktuigd slijm doet voortkomen, en tevens van die van den schrijver der 'Vestiges', die de meer volmaakte schepselen uit de minder volmaakte schepselen doet ontstaan, dat zij antwoord geeft op de vraag: Hoe die ontwikkeling geschiedt? door op de *natuurkeus* te wijzen. Ook merken wij op, dat Darwin geenerlei ophelderingen zoekt te geven omtrent den eersten oorsprong des bewerktuigden levens en zich daarenboven

onthoudt van elke toepassing zijner theorie op de ontwikkeling van het menschelijk geslacht.

Nadat wij Darwin's theorie door zijne eigene uitspraken beknopt hebben voorgesteld, zullen wij een kort verslag geven van den inhoud van zijn boek. Het Eerste Hoofdstuk handelt: *Over de wijzigingen en veranderingen die in den tammen staat ontstaan*. De schrijver wijst hier vooral op de belangrijke veranderingen, die onze huisdieren hebben ondergaan, en wel bepaaldelijk op de verschillende rassen van duiven, en verklaart ten slotte: ‘Onder al die oorzaken van verandering is de opstapeling van wijzigingen ten gevolge van eene opzettelijke of onopzettelijke keus, zij moge in het eerste geval schielijk en in het laatste langzaam maar des te zekerder gewerkt hebben, toch ongetwijfeld de voornaamste magt.’ Het Tweede Hoofdstuk handelt: *Over de wijzigingen en veranderingen die in den natuurstaat ontstaan*. De schrijver merkt hier op, dat er nog geene duidelijke grenslijn is getrokken tusschen soorten en ondersoorten, ondersoorten en rassen, verscheidenheden en individuele verschillen. Hij noemt een wel onderscheiden ras eene wordende soort, en beschouwt het woord *soort* ‘als geheel willekeurig en als 't ware bij onderlinge overeenkomst voor het gemak gegeven aan eene groep van individuen, die zeer veel op elkander gelijken, en dat het niet wezenlijk verschilt van het woord *ras*, hetwelk men toegepast heeft op minder verschillende en meer dobberende vormen. Ook het woord *verscheidenheid* of *ras* is slechts willekeurig toegepast, en wordt ook voor het gemak gegeven aan eene groep van individuen, die slechts individuele verschillen vertoonen.’ Aan het slot van dit hoofdstuk zegt de schrijver: ‘Ook hebben wij gezien dat het de heerschende of meest bloeijende soort van een groot geslacht is die gemiddeld het meest verandert; en rassen, zoo als wij in 't vervolg zullen zien, trachten in nieuwe en onderscheidene soorten over te gaan. De grootere geslachten streven derhalve om grooter te worden, en in de geheele natuur streven die vormen des levens, welke de heerschende zijn, steeds om al meer en meer heerschend te worden, door vele heerschende en gewijzigde afstammelingen voort te brengen. Maar op eene wijze die wij later zullen bespreken, hebben de grootere geslachten ook eene neiging om zich in kleinere geslachten te verbrokkelen. En derhalve worden alle vormen des levens in het geheele heelal verdeeld in *groepen ondergeschikt aan andere groepen*.’ Het Derde Hoofdstuk handelt: *Over den strijd voor het bestaan*. Hier lezen wij: ‘Hoe gaan de rassen, die wij wordende soorten genoemd hebbben, eindelijk over tot ware en onderscheidene soorten, welke in de meeste gevallen veel meer van elkander verschillen dan de rassen eener soort zulks doen? Hoe ontstaan die groepen van soorten welke datgene vormen hetwelk wij gewoon zijn onderscheidene geslachten te noemen, en

die veel meer van elkander verschillen dan de soorten van een zelfdc geslacht? Dit alles, wij zullen het in het vervolg bewezen zien, is een gevolg van den strijd voor het bestaan. In dien levensstrijd zal elke wijziging, hoe klein zij ook zijn moge of door welke oorzaak ontstaan, indien zij slechts ten voordeele is van het individu, steeds de strekking hebben om dat individu behouden te doen blijven, en ook zal zij gewoonlijk door zijne nakomelingen geërfd worden. Ook die nakomelingschap zal dus meer kans hebben om bestaande te blijven: immers van de vele individuen eener soort die voor en na geboren worden, kan slechts een klein getal in het leven blijven. Ik heb dat beginsel, waardoor elke geringe wijziging, als zij slechts nuttig is, bewaard blijft, de *natuurkeus* geheeten, zoowel ter onderscheiding als om de overeenkomst met de magt van den mensch in het doen eener keuze, in de kunstkeus aan te duiden. Wij hebben gezien dat de mensch door zijne keus groote dingen kan doen, en dat hij daardoor bewerktuigde wezens voor zijn doel weet geschikt te maken, namelijk door steeds zulke kleine, maar nuttige verscheidenheden en wijzigingen uit te kiezen als hem door de hand der natuur worden aangeboden. De natuurkeus is, zoo als wij later zullen zien, eene magt steeds tot handelen vaardig, en gaat de zwakke pogingen van den mensch even onmetelijk ver te boven als de werken der natuur die van de kunst te boven gaan.' Het Vierde Hoofdstuk handelt: *Over de natuurkeus*. Deze is gelegen in het behouden blijven van gunstige veranderingen en in de verwerping van ongunstige. Zij kan niets doen tenzij er veranderingen gebeuren, die voor haar doel nuttig zijn. Hier vinden wij: 'In beeldsprakigen zin mogen wij zeggen dat de natuurkeus elken dag en elk uur, ja elk oogenblik de geheele wereld doorsnuffelt, om elke wijziging, zelfs de geringste, op te sporen, verwerpende wat slecht is en opzamelende en bewarende wat goed is: in stilte en onmerkbaar is zij bezig waar en wanneer zij eene gelegenheid vindt ter veredeling van een bewerktuigd schepsel, in verband met de bewerktuigde en onbewerktuigde voorwaarden zijns levens. Wij zien niets van die langzame werkingen, tot dat de hand des tijds jaren en eeuwen in het niet heeft doen verdwijnen, en dan nog is ons gezigt zoo zwak om te kunnen lezen in de gedenkboeken der geologie, dat wij niets zien dan dat de vormen des levens tegenwoordig anders zijn dan zij voorheen waren.' Voorts worden hier de sexuele keus, de werking der natuurkeus, de kruising der individuen, de omstandigheden die voor de natuurkeus gunstig zijn, de uitsterving der soorten en de uiteenspreiding der kenmerken achtereenvolgens besproken. De uiteenspreiding der kenmerken - 'een beginsel hetwelk maakt dat verschillen, die in het eerst naauwelijks merkbaar zijn, streven om al grooter en grooter te worden, en dat de rassen zich door hunne

kenmerken van elkander en van hunnen gemeenschappelijken voorvader hoe langer hoe verder verwijderen' is door eene figuurlijke voorstelling duidelijk gemaakt. Aan het slot van dit hoofdstuk lezen wij: 'De onderlinge verwantschappen aller wezens van dezelfde klasse zijn somtijds bij een boom vergeleken. Ik vind dat die vergelijking zeer goed is. De groene en met bladeren bezette twijgen stellen de bestaande soorten voor; en die twijgen welke in elk vorig jaar zijn gevormd, kunnen de vele uitgestorvene soorten voorstellen. In elk tijdperk van den groei hebben alle twijgen getracht zich naar alle kanten te vertakken, en verder te groeijen dan de omringende twijgen en takken; op dezelfde wijze als soorten en groepen van soorten getracht hebben andere soorten in den grooten levensstrijd te overmeesteren. - - Gelijk wij hier en daar een dunnen tak laag aan den stam of tusschen twee groote takken zien, die, door het een of ander toeval begunstigd, levend gebleven is, zoodat hij is opgeschoten tot aan de kruin des booms, zoo zien wij ook nu en dan een dier, zoo als het vogelbekdier of de lepidosiren, welkc in zekere mate twee groote takken des levens verbinden, en die klaarblijkelijk voor eene noodlottige mededinging bewaard gebleven zijn, omdat zij op eene beschutte plaats woonden. Gelijk knoppen door te groeijen andere knoppen voortbrengen, en dezen, als zij krachtig zijn, uitspruiten en tot twijgen worden, en de twijgen tot takken veranderen, en de takken zich verdeelen en aan alle kanten menigen zwakkeren broeder doen verstikken, zoo is het ook het geval geweest met den grooten *boom des levens*, welke met zijne doode en afgebrokene takken de korst der aarde vervult, maar de oppervlakte bedekt met zijne heerlijke, altijd groene bladeren en kleurige bloemen.' Het Vijfde Hoofdstuk handelt: *Over de wetten der veranderlijkheid*. Het bevat de veranderingen van de kleuren, de uitwcrkselen van het gebruik en van het onbruik, het gewennen aan het klimaat, het verband der deelen gedurende den wasdom, de neiging tot veranderlijkheid in buitengewoon ontwikkelde deelen en over gelijke veranderingen bij onderscheidene soorten, de overname van kenmerken eener verwante soort en den terugkeer tot kenmerken van den eersten stamvader. Het blijkt, dat onze kennis van de wetten der veranderlijkheid zeer gering is, dat uitwendige omstandigheden, zoo als klimaat en voedsel, maar vooral gewoonten sommige wijzigingen te voorschijn roepen. Het overzigt over dit hoofdstuk is ongemeen belangrijk; het leidt tot het volgende besluit: 'Wat ook de oorzaak van elk gering verschil zijn moge - en voor elk moet eene oorzaak bestaan - het is de onophoudelijke ophooping van zulke verschillen, als zij nuttig zijn voor het individu, door de natuurkeus, die aanleiding geeft tot alle belangrijke wijzigingen, waardoor de ontelbare schepselen der aarde in staat gesteld worden om met el-

kander te strijden, en waardoor de besten, de sterksten en de schoonsten overwinnaars worden.' Het Zesde Hoofdstuk behandelt de: *Bezwaren tegen de leer*. Die bezwaren zijn: De zeldzaamheid der overgangsrassen, de mogelijkheid der verandering van gewoonten, de verkrijging of wijziging van het instinkt door de natuurkeus en de onvruchtbare kruising der soorten. Wij zien hier, dat soorten niet onbepaald veranderlijk zijn en niet door eene menigte tusschenvormen met elkander verbonden, gedeeltelijk omdat de natuurkeus zeer langzaam werkt, en wel op zekeren tijd slechts op weinige vormen en tusschenvormen verdrongen en uitgeroeid worden. Ook zien wij, dat eene soort onder nieuwe levensvoorwaarden hare gewoonten kan veranderen. Hier vinden wij: 'Door de leer der natuurkeus kunnen wij de ware bedoeling vatten van de oude spreuk: "*Natura non facit saltum*." Dit gezegde is evenwel, als wij slechts de tegenwoordige aardbewoners beschouwen, niet volkomen juist; maar indien wij alle wezens van voorheen en van thans bijeenvatten, dan is het volgens mijne leer in de volle beteekenis waar. - Algemeen neemt men aan dat alle bewerktuigde wezens gevormd zijn onder twee groote wetten - *de eenheid van den grondvorm* en *de voorwaarden* van het bestaan. Door eenheid van grondvorm wordt die grondslag van de ligchaamsinrigting bedoeld, welken wij zien in de bewerktuigde wezens van dezelfde klasse, en die volkomen onafhankelijk is van hunne levenswijze. Volgens mijne leer wordt de *eenheid van den grondvorm* verklaard door de *eenheid van afkomst*. De uitdrukking: *voorwaarden van bestaan*, zoo dikwijls door den beroemden Cuvier gebezigd, is volkomen in de leer van de natuurkeus besloten. Want de natuurkeus werkt door de verschillende deelen van elk wezen geschikt te maken voor zijne bewerktuigde en onbewerktuigde levensvoorwaarden, of zij heeft hen reeds langen tijd geleden daarvoor geschikt gemaakt.' Het Zevende Hoofdstuk handelt: *Over het instinkt*. Hier wordt vooral op het eijerleggen der koekoek, op het slavenmaken der dieren en op de cellen der honigbij gewezen. Wij vinden hier voorbeelden van verandering van het instinkt in den tammen en in den natuurstaat, terwijl de handelingen, die uit het instinkt voortvloeijen, beschouwd worden 'als kleine gevolgen van eene algemeene wet, die op alle bewerktuigde wezens van toepassing is, namelijk deze: vermeerder u, verander u, laat de sterkste leven, en de zwakste sterven.' Het Achtste Hoofdstuk behandelt: *De verbastering*. Wij vinden hier merkwaardige bijzonderheden over de vruchtbaarheid der soorten, over de vruchtbaarheid der basterden, over de wetten die de onvruchtbaarheid der eerste kruisingen en der basterden beheerschen, over de oorzazaken dier onvruchtbaarheid, over de onvruchtbaarheid der rassen, benevens eene vergelijking tusschen basterden en kruislingen, en

eindelijk aan het einde van het overzigt het besluit: ‘De feiten, in dit hoofdstuk opgesomd, schijnen mij toe het denkbeeld niet te bestrijden, maar wel te ondersteunen, dat er in den grond der zaak geen onderscheid is tusschen soorten en rassen.’ Het Negende Hoofdstuk handelt: *Over de onvolkomenheid der geologische geschiedenis*, waarin wij opmerkzaam worden gemaakt op de verbazend groote tijdperken, waarin de voorwereldlijke lagen zijn gevormd - tijdperken die honderden millioenen jaren omvatten, en op de armoede onzer verzamelingen van overblijfselen uit den voortijd. De redenen, waarom zulk een gering aantal dier overblijfselen bewaard zijn, worden opgegeven, en over andere verschijnselen op het gebied der palaeontologie een helder licht verspreid. Aan het einde lezen wij: ‘Ik voor mij, *Lyell's* gelijkenis nazeggende, beschouw de geologische natuurkennis als eene geschiedenis der wereld, die nalatig en onvolkomen bijgehouden is, en geschreven in verschillende talen en tongvallen. Van die geschiedenis bezitten wij het laatste deel alleen, dat slechts twee of drie landstreken behandelt. Van dat deel is slechts hier en daar een kort hoofdstuk bewaard gebleven, en op elk bladzijde slechts hier en daar een paar regels. Elk woord van die regels heeft eene min of meer verschillende beteekenis en stelt de schijnbaar plotseling veranderde vormen des levens voor, begraven in onze opvolgende, maar ver van elkander gescheidene vormingen.’ Het Tiende Hoofdstuk handclt: *Over de geologische opvolging der bewerktuigde wezens*. Wij zien hier, dat eene soort, die eenmaal verdwenen is, niet weder verschijnt, en dat ook groepen van soorten, namelijk geslachten en familiën, dien regel volgen. De vernietiging van oude vormen door uitsterving, de gelijktijdige verandering van de vormen des levens, de verwantschap van uitgestorvene soorten tot elkander en tot levende vormen, de ontwikkelingstoestand van oude vormen en de opvolging van dezelfde grondvormen binnen dezelfde omtrekken gedurende de latere tertiaire tijdperken worden hier ter sprake gebragt, terwijl wij eindelijk lezen: ‘Wij kunnen begrijpen hoe het komt dat alle vormen des levens, ouden en nieuwen te zamen, een groot stelsel uitmaken, want allen zijn door de afkomst vereenigd; wij kunnen begrijpen, door de aanhoudende neiging tot uiteenspreiding der kenmerken, waarom een vorm des te meer van de nu levenden verschilt naarmate hij ouder is. Waarom oude en uitgestorvene vormen vaak de opene vakken tusschen bestaanden vullen, en somtijds twee groepen, die vroeger als twee beschouwd werden, tot eene enkele groep doen ineensmelten, doch nog vaker twee groepen een weinig nader bij elkander brengen. Hoe ouder de vorm is, des te vaker vertoont hij kenmerken die in zekere mate tusschen twee nu gescheidene groepen staan; want hoe ouder hij is, des te meer zal hij verwant zijn aan en ge-

volgelijk gelijken op den gemeenen stamvader der groepen, die sedert ver uiteengespreid zijn geworden. - - De wezens van elk opvolgend tijdperk in de geschiedenis der aarde hebben hunne voorgangers geslagen in den strijd des levens, en staan in zoo verre hooger op de ladder der natuur: en dit spreekt ten gunste van het bepaalde gevoelen veler palaeonlologen, dat de bewerktuiging in het algemeen vooruitgegaan is.' Het Elfde en het Twaalfde Hoofdstuk handelen: *Over de verspreiding der soorten over de aarde*. Wij vinden hier merkwaardige bijzonderheden over de beletselen der verspreiding, over de verschillende faunas, over het onderling verband der wezens, over de verhuizing, over de middelen ter verspreiding, over de verspreiding gedurende het ijstijdperk, over de verspreiding der visschen en over de bewoners der eilanden, - bijzonderheden, welke dienen moeten om bezwaren tegen Darwin's theorie uit den weg te ruimen. Het Dertiende Hoofdstuk handelt: *Over de wederkeerige verwantschappen der bewerktuigde wezens. - Over de vormleer, de kiemleer, en de werktuigen die in beginsel aanwezig zijn*. Wij lezen hier: 'De natuurkundigen trachten de soorten, geslachten en familiën in elke klasse te rangschikken naar het *natuurlijk stelsel*. Maar wat meent men met die uitdrukking: het natuurlijk stelsel? Sommige schrijvers beschouwen het slechts als een lijst of een raam om daarin die levende wezens te rangschikken welke het meest op elkander gelijken, en om die welke ongelijk zijn van elkander af te scheiden. - - Maar er zijn natuurkundigen die meenen dat er door die uitdrukking "het natuurlijk stelsel" iets meer wordt bedoeld: zij gelooven dat het eene openbaring is van het plan van den Schepper, doch wijl wij niet in staat zijn om tijd en ruimte te bevatten of het plan van Schepper te kennen, zoo draagt zulk een geloof, dunkt mij, al zeer weinig bij tot de vermeerdering onzer kennis. - - Ik geloof volkomen dat er iets meer in besloten is, en dat gemeenschappelijkheid van afkomst - de eenige bekende oorzaak van de gelijkheid der bewerktuigde wezens - de geheime band is die de schepselen aaneenbindt door verschillende trappen van wijziging, die ten deele uit onze rangschikking blijken.' Wij vinden hier hoogst belangrijke opmerkingen over de betrekkelijke waarde der kenmerken bij de rangschikking, en de schrijver voegt er bij: 'Naar mijn gevoelen is het natuurlijk stelsel dus niets anders dan een genealogische stamboom, doch de wijzigingen, die de groepen ondergaan hebben, moeten uitgedrukt worden door hen te rangschikken in verschillende zoogenoemde geslachten, onder-familiën, familiën, sectiën, orden en klassen. Als een voorbeeld van iets dergelijks mogen wij op de talen wijzen. Bezaten wij een volkomen stamboom van de menschenrassen, dan zou zulk eene genealogische rangschikking voorzeker het

beste middel aan de hand geven om de verscheidene talen, die op aarde gesproken worden, te rangschikken; en als alle doode talen en alle tusschentalen of tongvallen er in opgenomen waren, zou zulk eene rangschikking, meen ik, de eenig mogelijke zijn. - - En dat zou volstrekt natuurlijk zijn, wijl zulk eene rangschikking alle talen, dooden zoowel als levenden, door de naauwste verwantschappen zou vereenigen, en den oorsprong zoowel als den levensloop van elken tongval zou aangeven.' Voorts wordt hier de vormleer, de morphologie, besproken, en de invloed der natuurkeus op de gedaante der gewrochten en op die van sommige ligchaamsdeelen aangetoond. Hierop volgt de kiemleer, de embryologie, daarna eene beschouwing der rudimentaire werktuigen, wier aanwezigheid verklaard wordt doordien 'het onbruik in de opvolgende generatiën geleid heeft tot den trapsgewijzen teruggang van veranderde werktuigen.' Ten slottc zegt de schrijver: 'De verschillende feiten, die wij in dit hoofdstuk beschouwd hebben, schijnen mij zoo duidelijk te verkondigen, dat de ontelbare soorten, geslachten en familiën, die op aarde bestaan, allen afkomstig zijn, elk in zijne eigene klasse of groep, van gemeenschappelijke stamouders, en dat zij allen voor en na gewijzigd zijn geworden, - dat ik zonder verder beraad die leer zou gelooven, zelfs al werd zij niet door andere feiten en bewijzen gesteund.' Het Veertiende Hoofdstuk bevat het *Algemeen overzigt en besluit*. Hier worden de bezwaren tegen Darwin's theorie nog eens opgesomd, de omstandigheden die er voor pleiten, herhaald, en de uitwerkselen dier leer op de studie der natuurlijke historie aangewezen. Wij kunnen niet nalaten het slot van dit Hoofdstuk - tevens het slot van het geheele werk - mede te deelen: 'Hoe belangwekkend is het een landschap te beschouwen met vele soorten van planten bekleed, met vogels, zingende in het kreupelhout, met verschillende insekten dic rondom de bloemen fladderen, met wormen wroetende in de vochtige aarde - en daarbij te bedenken hoe al die heerlijk ingerigte vormen, hoe al die zooveel van elkander verschillende en op zoo veel wijzen van elkander afhankelijke wezens, allen zijn voortgebragt naar vaste, bepaalde wetten. Die wetten, in den ruimsten zin genomen, zijn: ontwikkeling met voortteling; erfelijkheid, meestal met de voortteling verbonden; veranderlijkheid door de middellijke en onmiddellijke werking van de uitwendige levensvoorwaarden en door het gebruik en het verbruik; eene wiskunstigc toename, zoo groot dat een strijd voor het bestaan daar het gevolg van is; en als een gevolg van dien strijd de natuurkeus, die op hare beurt weder de uiteenspreiding der kenmerken en de uitsterving van de minst verbeterde vormen ten gevolge heeft. En zoo volgt er dus uit den strijd der natuur, uit hongersnood en dood, het verhevenste wat wij op aarde kunnen vinden, het ontstaan der hoogere dieren. Grootsch

is het op die wijze het leven te beschouwen, het leven met zijne onderscheidene vermogens en krachten, die oorspronkelijk door den Schepper gegeven zijn aan eenige weinigen of aan een enkelen. Grootsch is het te denken, dat terwijl onze aarde hare baan ten gevolge van de wet der zwaarte doorwentelde, er uit een zoo eenvoudig begin zoo eindeloos vele en zulke schoone en wonderbaar volkomene vormen voortgekomen zijn en nog steeds voortkomen.'

Ziedaar een beknopt verslag van den inhoud van Darwin's belangrijk werk. Wij hebben de dorheid van zulk eene opgave zoeken te vermijden, door er aanhalingen bij te voegen, die geschikt waren om den lezer bekend te maken met de hoofdpunten van Darwin's theorie en om hem tevens een denkbeeld te geven van de vernuftige, vaak dichterlijke vergelijkingen en van den wegslependen stijl, waarvan de schrijver zich bedient. Veel merkwaardiger evenwel dan dit alles, is de verbazende massa waargenomen feiten, die hij tot staving zijner leer heeft aangevoerd.

De theorie van Darwin is hevig en van verschillende zijden aangevallen. Onder de voornaamste aard- en dierkundigen zijn velen die er het oordeel der verwerping over hebben uitgesproken. Dit is zeer natuurlijk, zelfs dan wanneer wij zijne leer als volkomen waar mogen aannemen. Of vond de aswenteling der aarde, door Galilei verkondigd, of het vulcanismus, door von Buch voorgestaan, aanstonds een onverdeelden bijval? Darwin gelooft teregt, dat zijne leer beter ontvangen zal worden door jongere natuuronderzoekers, dan door oudere, die reeds hun gevoelen over het door hem behandeld onderwerp hebben uitgesproken en zich ongaarne aan inconsequentie schuldig maken.

De Heer Winkler is, blijkens Voorrede en Naschrift, op de hoogte gebleven der Darwin-litteratuur. Aanvankelijk was hij voornemens om deze mede te deelen, maar hij is hiervan teruggehouden, eensdeels door hare uitgebreidheid, anderdeels door de Nederduitsche uitgave van de uitvoerige verhandeling van W. Hopkins, ter bestrijding van Darwin's theorie in 'Frazer's Magazine for Town and Country' geplaatst en in onze taal overgebragt en met eene belangrijke voorrede voorzien door den Hoogleeraar J. van der Hoeven. Wij hebben die Verhandeling voor ons, en niemand voorzeker zal het ongepast vinden, dat wij er hier ter plaatse een en ander uit mededeelen.

Het begin dezer Verhandeling luidt aldus: 'De vraagstukken omtrent den aard en oorsprong der verschijnsels van het leven, vooral wanneer zij zich uitstrekken tot den mensch als een verstandig en geestelijk wezen, doen zich natuurlijk onder twee oogpunten voor, ten eerstc in de onmiddellijke betrekking, welke zij kunnen hcbben

tot het aanzijn en de eigenschappen van eenen almagtigen Schepper en alwijzen Regeerder van het heelal, en ten tweede in hunne betrekking tot tweede oorzaken, aan welke wij de meer gewone verschijnsels van de onbewerktuigde stof toeschrijven.' Daargelaten dat deze volzin wel wat magistraal en niet zeer duidelijk van vorm is, geven wij in bedenking, of de natuuronderzoeker niet binnen de grenzen moet blijven van zijn gebied, of het voor hem geene petitio principii is, te spreken van den mensch als geestelijk wezen en van den almagtigen Schepper en alwijzen Regeerder, - en of hij wel onderscheid mag maken tusschen *meer gewone* en andere verschijnselen der natuur.

Wij lezen verder: 'Laat ons dan een blik slaan op den logischen gang van onderzoek, welke dus aan den naturalist moet worden voorgeschreven, die met den echten geest van inductieve wijsbegeerte zich in de physische onderzoekingen van dit onderwerp zou willen begeven. De eerste stap zal zijn de meer algemeene opvatting, de generalisatie van de waargenomene verschijnsels, welke, opdat wij er meer bepaald over kunnen spreken, wij veronderstellen tot de organische stof niet alleen maar ook tot het dierlijk leven betrekking te hebben.' Natuurlijk leidt deze generalisatie der verschijnselen tot de kennis der wetten, welke over deze verschijnselen gebieden, en deze wetten leiden op hare beurt den ijverigen onderzoeker tot ééne algemeene oorzaak. Zoo leidden op het gebied der sterrekunde de wetten van Kepler tot de kennis der zwaarte, en bij het onderzoek naar het licht de wetten der terugkaatsing, straalbreking, polorisatie enz., tot de undulatie-theorie. De schrijver voegt er bij: 'Ons oogmerk met deze opmerkingen was om in de eerste plaats zoo bepaald mogelijk aan te wijzen, langs welke wegen van onderzoek onze meest volkomen physische theoriën gevormd en vastgesteld zijn, en langs welken weg andere dergelijke theoriën voor het vervolg op genoegzaam onbedriegelijke gronden, om op algemeene toestemming te kunnen rekenen, vastgesteld kunnen worden. - - Wanneer nu de bezwaren zoo groot zijn, welke de volmaking onzer theoriën omtrent onbewerktuigde ligchamen beletten, hoe groot moeten zij dan wel zijn ten opzigte van bewerktuigde stof, en niet alleen van bewerktuigde wezens in 't algemeen, maar van dierlijke wezens, en verder nog ten opzigte van het verband tusschen ziel en stof? Wanneer wij de slagorde overzien van deze tallooze en groote zwarigheden, welke zich als verdringen, dan kunnen wij naauwelijks anders dan glimlagchen bij het denkbeeld, dat wij thans zouden kunnen hopen zelfs op eenigen afstand tot de werkelijke oplossing van het vraagstuk der levensverschijnsels te kunnen naderen.'

Naar ons beschciden oordeel vraagt Hopkins te veel, wanneer hij eene thcorie omtrent de lcvensverschijnselen, die aan maat en gewigt

en dus aan de wiskunde ontsnappen, op dezelfde leest geschoeid en even gestreng bewezen wil zien als eene theorie omtrent de verschijnselen der onbewerktuigde natuur, terwijl hij tevens niet is vrij te pleiten van eene praejudicata opinio, wanneer hij op de mogelijkheid van eene oplossing van het vraagstuk der levensverschijnselen met een twijfelenden glimlach nederziet.

De schrijver, een voorstander van de leer der achtereenvolgende schepping van afzonderlijke soorten, werpt nu een blik op de theoriën van Lamarck, van den schrijver der 'Vestiges' en van Darwin, en zegt: 'Gevolgelijk zal het hoofdverschil tusschen de theoriën, waarover wij spraken, en de stelling, die eene afzonderlijke schepping en het bestaan van natuurlijke soorten aanneemt, uit een wetenschappelijk oogpunt hierin gelegen zijn, dat de eerste slechts zoodanige oorzaken aannemen, welker onafgebrokene werking de gewone verschijnsels der natuur voortbrengt, terwijl de laatste, behalve deze oorzaken, eene hoogere orde van oorzakelijkheid erkent, werkende volgens eene wet, welke wij, daar wij haren aard niet kennen, als afgebroken, zonder zamenhang beschouwen.' Bij het aannemen van zulk eene hoogere orde van oorzakelijkheid, die afgebroken werkt, heeft het geloof aan wonderen geen bezwaar, maar wij achten die *afgebrokene* werking te zeer in strijd met de verhevenheid van het scheppingsplan, om niet te gelooven, dat zij schijnbaar is en alleen in het oog onzer onkunde bestaat, zoodat wij elke poging om die afgebrokenheid weg te nemen van harte toejuichen. Met den laatstvermelden volzin brengen wij in verband, wat wij verder (op bl. 55) lezen: 'De leer der *achtereenvolgende scheppingen* maakt evenmin aanspraak als de *leer der eindoorzaken*, om eene natuurkundige theorie te zijn, daar zij zich niet voorstelt den aard van eene physischc oorzaak te bepalen, tot welke sommige buitengewone verschijnsels der natuur gebragt kunnen worden. Deze leer kan worden beschouwd als de wijze van uitdrukken, dat wij niet gelooven, dat zulke verschijnsels aan de werking van gewone oorzaken zijn toe te schrijven, en tevens, dat wij gelooven, dat er eene hoogere orde van oorzaken in de natuur bestaat dan die, welke in de gewone oorzaken gewoonlijk wordt aangenomen. Het blijft daarbij onbeslist of die hoogere oorzakelijkheid in eigenschappen gezocht moet worden, die de Schepper oorspronkelijk aan de stof gegeven heeft, of in eene meer onmiddellijke werking van het Goddelijk Verstand. Deze leer wil meer gehouden worden voor eene ontkenning van andere theoriën, dan zelve als eene theorie worden aangemerkt. Men kan haar dus ook geene rekenschap afvragen van verschijnsels in dien zin, waarin wij die verschijnsels uit eene bepaalde natuurkundige theorie verklaren.'

Dczc geheele redenering maakt op ons een zonderlingen indruk.

Er wordt gesproken van *de leer* der achtereenvolgende scheppingen. Wat is die leer anders dan eene bepaalde *beschouwingswijze* of *theorie* van het ontstaan der bewerktuigde natuur, welke op eene hoogere orde van oorzakelijkheid wijst, - en toch vernemen wij tevens, dat zij geene aanspraak maakt op den naam van theorie, en enkel dient om andere theoriën te ontkennen. Men vergete niet, dat eene theorie slechts kan ontkend worden door eene andere, die hare plaats inneemt of door de magt der feiten, die zich tegen haar verheffen, maar niet door een 'ick en weet niet wat', dat eene leer en toch geene theorie is.

Natuurlijk wordt de theorie van Darwin in de Verhandeling van Hopkins uitvoerig besproken en door het opnoemen van vele zwarigheden bestreden. Wij raden den lezer der 'Origin of species' ernstig aan om ook deze wederlegging in handen te nemen, al zijn wij het ook geenszins met den Heer Winkler eens, dat zij na de lezing daarvan minder met Darwin's theorie ingenomen zullen zijn. Eensdeels komt het ons voor, dat vele dier zwarigheden van Darwin's standpunt gemakkelijk kunnen worden opgelost, anderdeels dat Hopkins wel wat bevooroordeeld is, enkel afbreekt zonder iets beters in de plaats te geven, en veel te hooge eischen doet met betrekking tot de methode, die bij de vaststelling eener theorie omtrent de ontwikkeling des bewerktuigden levens moet worden gevolgd. Wij noemen met Dr. von Ruszdorf ('Grundzüge der Physiologie,' s. 7) de 'Bedingungen glaubwürdiger Wissenschaft: *Beobachtung* und der Schlussfolgerung aus *Thatsachen*.' Wij zeggen hem na: 'Nur aus einer genügenden Summe von Detailbeobachtungen darf die Wissenschaft ein Gesetz ableiten: so lautet der Wahlspruch heutiger Naturforschung; er ist mächtig in unserer Zeit und hat jeder räsonnirenden, abstracten Philosophie für immer ein Ende gemacht. Die Beobachtung lernt denn auch, dass die Natur allerdings, wie es die Philosophie will, nach Gesetzen denkt und wirkt in allen ihren Erscheinungen analytische, so zu sagen philosophische Processe durchläuft, indem sie aus einem Urphänomen die verwickeltsten Erscheinungen ableitet.' Wanneer Darwin langs den empirischen weg, door vele waarnemingen, tot het besluit komt, dat er eene wijzigende natuurkeus bestaat, en wanneer hij alle hiertoe betrekkelijke verschijnselen hierdoor verklaren kan, mag hij voor zijne leer eene plaats vragen onder de aannemelijke theoriën.

Wij hebben reeds gezegd, dat Darwin zich onthoudt van elke toepassing zijner leer op de ontwikkeling van het menschelijk geslacht. Hopkins brengt haar op dit gebied en zegt: 'Wij zouden daarom gaarne iets meer weten aangaande den wondervollen gang van gedaanteverandering van de vierhandigen tot de tweehandigen, volgens de eene of andere theorie van voortloopende ontwikkeling. Men

kan misschien zeggen, dat de mensch kan bestaan hebben lang vóór het tijdperk, waarvan eenige geschiedkundige overlevering gewaagt, en dat hij bij den aanvang van zijn aanwezen op aarde veel digter bij de apen stond dan thans, nu zijne vermogens door voortgaande vorderingen zijn uitgebreid. Maar waar zijn dan de ontbrekende schalmen in de ketting der verstandelijke en zedelijke wezens? Wat is er gevonden van de adspiranten tot de waardigheid van menschheid, wier ontwikkeling was blijven staan tusschen den mensch en de apen? Men zal, vermeenen wij, toch wel niet ontkennen, dat er thans eene groote gaping bestaat tusschen de verstandelijke vermogens van het laagste menschenras en die van de volkomenste apenrassen; en als dit zoo is, dan vragen wij wederom, waarom moesten de schepsels, die daartusschen waren geplaatst, tot hooger trap verheven apen, of tot lageren rang vernederde menschen, geheel zijn uitgeroeid, terwijl hunne minder waardige voorouders (de gewone apen) met goed gevolg door den strijd van het leven gekomen zijn?' Wij moeten hier opmerken, dat het volgens de leer van Darwin volstrekt niet noodig is, dat de mensch van de apen afstamt, - zelfs is het niet eens noodig, dat beiden een halfslachtig wezen tot gemeenschappelijken stamvader hebben: een veel vroeger stamvader kan apen- en menschen-aanleg bezeten hebben, al bezat hij ook een geheel anderen vorm dan beiden. Misschien zijn de tusschensoorten uitgestorven, misschien zijn er geene andere tusschensoorten geweest dan die, welke wij heden ten dage met den naam van apen- en menschenrassen bestempelen.

Nog ééne opmerking. De meeste bestrijders van Darwin's theorie zijn ook bestrijders van de leer van de afstamming der menschenrassen van verschillende paren, - zij willen de zoo sterk uiteenloopendc menschen-individus niet als verschillende *soorten* erkennen. In dit opzigt stemmen zij dus volkomen met Darwin overeen. Blijven zij echter de afstamming der menschen van één paar vasthouden en de theorie van den wijzigenden invloed der natuurkeus op eene enkele soort bestrijden, dan behoeven wij hen slechts op de verschillende menschenrassen te wijzen, om hen te doen gevoelen, hoe ver, volgens hun eigen oordeel, de verandering eener soort onder verschillende levensomstandigheden zich kan uitstrekken.

Wij lezen verder: 'Wij gelooven, dat de mensch eene onsterfelijke ziel heeft en dat de dieren des velds die niet hebben. Zoo iemand dit ontkent, hebben wij met hem geen grond van redenering gemeen; maar zoo het erkend wordt, zouden wij vragen, op welk punt der voortloopende reeks van vooruitgangen de mensch het geestelijk beginsel van zijn aanzijn deelachtig werd, tegelijk met de eerbiedwekkende eigenschap der onsterfelijkheid? - - Het bezwaar, om volgens eene theorie van gestadige ontwikkeling van het eindige tot

het oneindige, van het sterfelijke tot het onsterfelijke over te gaan, kan door eenen verdediger dier theorie niet worden ontweken, dan alleen door de onsterfelijkheid van den mensch te ontkennen, of de onsterfelijkheid van eene zeekwal of eene spons aan te nemen.' Voor zulk eene valsche gevolgtrekking had Hopkins zich moeten wachten. Hij zal het gevoelen, wanneer wij hem toegeven, dat de mensch eene onsterfelijke ziel bezit en hem tevens vragen, of die onsterfelijke ziel ook reeds te vinden is in de naauw zigtbare kiem van den mensch bij den aanvang zijner ontwikkeling? Zoo neen, - dan geve Hopkins desgelijks antwoord op de vraag, op welk een trap van ontwikkeling het foetus of de adspirant-mensch van onzen tijd aanspraak kan maken op het bezit eener onsterfelijke ziel?

Omtrent de afstamming van den mensch van de apen lezen wij in het voortreffelijk werk van Professor Harting: 'De voorwereldlijke scheppingen' enz., bl. 391, het volgende: 'Het komt mij echter voor, dat deze gevolgtrekking in geenen deele uit de ontwikkelingshypothese voortvloeit. - - Het eenige wat hij, die zich op het standpunt der ontwikkelingshypothese stelt, genoodzaakt is aan te nemen, is: dat de eerste menschen niet plotselijk, geheel volwassen, voltooid naar ligchaam en geest, geschapen zijn, maar dat ook zij een ontwikkelingstijdperk hebben gehad, even als nu nog elk mensch doorloopen moet. Doch onder welken vorm zij gedurende dit ontwikkelingstijdvak bestaan hebben, daaromtrent kunnen zelfs geene eenigzins waarschijnlijke vermoedens geopperd worden, en het laat zich niet voorzien, dat de wetenschap daarover eenig licht zal verspreiden. Dit echter mogen wij veilig aannemen: dat, indien wij deze opvolgende ontwikkelingstoestanden der eerste menschen konden kennen, hun nageslacht zich daarover even weinig zoude behoeven te schamen, als de meest beschaafde mensch reden heeft zich te schamen over het tijdperk, toen hij een naauwelijks zigtbaar celletje, later een embryo met kieuwen, nog later eene vrucht was met reeds gevormde organen, die haar tot een miniatuurbeeld van den toekomstigen mensch stcmpelden, maar nog zonder zelfstandig leven en beweging, tot dat eindelijk het kind geboren werd, dat de kiemen met zich ter wereld bragt van al die voortreffelijke hoedanigheden, die den mensch hoog boven alle overige dieren verheffen.'

Wij naderen het einde onzer beschouwing. Het pleit voor de theorie van Darwin, dat de voornaamste dierkundigen van onzen tijd, waaronder er zijn die zijne leer afkeuren, reeds vroeger stellingen hebben verkondigd, welke allezins met die leer overeenkomen. Wij lezen, bij voorbeeld, in de 'Zoologie' van Milne Edwards (6me Ed. Paris, 1852, pag. 272): 'Cette tendance de la nature à ne changer que graduellement le plan des êtres qu'elle forme se montre

quelquefois d'une maniere si evidente chez les animaux, qu'on n'a pu la méconnaitre; souvent en effet, un grand nombre de ceux-ci constituent une sorte de série ou de chaine non interrompue dans laquelle le mode de structure des diverses espèces se simplifie ou se complique et se modifie de differentes manières pour s'approprier à des besoins particuliers, mais dans laquelle les liens de ressemblance semblent unir chacune des ces espèces aux espèces voisines. Quelquefois, cependant, ou rencontre une sorte de lacune dans cette série, et les connexions entre deux types sont interrompues. - - - Et souvent, si *l'hiatus* est considerable, cela tient à la destruction de quelques uns des chainons intermédiaires plutôt qu'à leur absence dans le plan général de la création.'

Men ziet, hoe deze plaats, die wij met dergelijke uit hetzelfde werk zouden kunnen vermeerderen, in harmonie is met de theorie van Darwin. Zelfs de Hoogleeraar J. van der Hoeven, die met de leer van Darwin volstrekt niet is ingenomen, schijnt enkele steenen tot haren opbouw aan te brengen, wanneer hij in zijn 'Handboek der Dierkunde' (Dl. I bl. 34) zegt: 'Te regt, zoo het mij voorkomt, nemen vele nieuweren aan, dat alle organen in de verschillende tijdperken des levens eene ontwikkeling en gedaanteverwisseling ondergaan, en dat het maaksel der volkomene dieren in het tijdperk der vrucht eenvoudiger is en met dat der lagere dieren, bepaaldelijk van dien grondvorm, waartoe zij behooren, overeenkomt. Zoo is het eerste begin van elk gewerveld dier hetzelfde, en de ontwikkelingsgeschiedenis van het kieken kan in de eerste tijdperken die van het zoogdier ophelderen. Dit is meet dan eene losse stelling zonder bewijs; het is veeleer de slotsom van talrijke waarnemingen,' - of wanneer hij (bl. 49) verzekert: 'Niet eene ladder, die gelijkmatig opklimt, maar veeleer een net kan ons eenige voorstelling geven van den veelvuldigen zamenhang en de verschillende verwantschappen, volgens welke de natuur hare voortbrengselen gerangschikt heeft.'

Nog sterker komt dit uit in de 'Allgemeine Zoologie' van H.G. Broms, die 'The origin of species' in het Hoogduitsch vertaald en in een naschrift bestreden heeft. In die 'Allgemeine Zoologie' (Stuttgart, 1858, s. 164) vinden wij de veranderlijkheid der soorten zoo duidelijk voorgesteld, dat zelfs Darwin er weinig heeft bij te voegen. Daar lezen wij onder anderen: 'Man sieht auch eine und dieselbe Vogelart die Lebhaftigkeit der Färbung ihres Gefieders wechseln, nachdem sie in kälteren oder in wärmeren Gegenden wohnt, so dass man *klimatische Varietäten* nicht selten als besondere Arten beschrieben hat. - - Jede Thierart hat einen gewissen *Verbreitungsbezirk*, worin diejenigen einfachen Bedingungen sich am vollkommensten vercinigen, von welchen ihr Gedeihen abhängt.

Individuen, welche an den Grenzen dieses Bezirks wohnen, pflegen kleiner zu bleiben, als die in der mitte, weil eben an den Grenzen diese Lebensbedingungen nicht mehr so genugend sind. - Von mannichfaltigen Einflusse ist die nähere Beschaffenheit des Wohn- oder Standortes bei Thieren, welche denzelben nicht oder nur wenig wechseln können. - - Die Schale der Süsswasserkonchylien nimmt oft eine andere Beschaffenheit an, wenn die chemische Natur des Wassers verschieden ist. - - Bei Individuen, welche zu Uebung einer *Funktion* vorzugsweise berufen sind, entwickelen sich die zu dieser Funktion in Anspruch genommenen Theilen oft weit mehr als gewöhnlich. - - Das unter neuen Lebensverhältnissen auch der *Instinkt* sich in einer andern Weise äussert, indem ihm Ueberlegung zu Hülfe zu kommen scheint, ist schon angeführt. - - Es ist schon früher erwähnt wurden, dass sich die Eigenschaften der Eltern auch erblich übertragen auf ihre Nachkommen. - - Sie werden sich aber in der Nachkommenschaft erhalten und Bildung erblicher Racen bedingen (zu Racenreigenschaften werden) wenn die äuszern Ursachen bleiben und Individuen mit gleichen Eigenschaften sich paaren. Hört aber der äussere Einfluss auf, so können sich die Raceneigenschaften erhalten, wenn nicht entgegengesetzte, feindliche äuszere Ursachen sie umändern. - - Die grösste Umgestaltung erfährt das Thier im zustande der *Domesticität* durch den Menschen, indern sich alle äuszern Verhältuisse hier gänzlich ändern, u.s.w.'

Zien wij alzoo, dat een der voornaamste bestrijders van Darwin's theorie de veranderlijkheid der soorten, zelfs binnen een betrekkelijk kort tijdsbestek, ten volle erkent, dan verwondert het ons wel eenigzins, dat hij die veranderlijkheid niet beschouwt als eene rijke bron van gevolgen, die wij heden ten dage rondom ons ontwaren, en dat hij er zoo veel tegen heeft om de natuurkeus aan te nemen als de oorzaak van het behoud van zoodanige veranderde individus, die door hunne meerdere voortreffelijkheid meer kans hadden om te blijven bestaan.

Men zegge niet, dat wij ons door het voortreffelijke werk (van Darwin hebben laten vervoeren om zijne theoric als eene onbetwistbare waarheid aan te nemen. Dat zij verre. Wij zijn overtuigd, dat het laatste woord over de ontwikkeling des bewerktuigden levens op aarde nog geenszins gesproken is. Maar wij ontkennen het niet, dat wij met groote belangstelling de pogingen gadeslaan van wetenschappelijke mannen, om den sluijer gedurig hooger op te heffen, die de werkzaamheden der natuur bedekt. Hen, die met denzelfden geest bezield zijn, tot de lezing van Darwin's boek aan te sporen, is voorzeker overbodig.

Veendam, Febr. 1861.

A. WINKLER PRINS.

1. *Beschouwingen over het plan tot oprigting van een Nederlandsch Genootschap tot ondersteuning van behoeftige krankzinnigen en van herstelden, die uit een gesticht ontslagen, doch niet verzorgd zijn, door W. Hoogvliet, commissaris van politie te Leiden. Leiden, A.W. Sythoff.* 1860.
2. *Het patronaat over herstelde krankzinnigen in Nederland, door W. Hoogvliet, commissaris van politie te Leiden. Leiden, P. Engels.* 1861.

I. De op nieuw door den Heer H. gemoveerde quaestie is voorzeker van groot gewigt, hetzij men haar van een maatschappelijk, dan wel van een humaan standpunt beschouwe; van zoo groot gewigt zelfs, dat ik, bij mijne beoordeeling van H's beschouwingen, minder op deze als zoodanig wensch acht te geven, dan op het vraagstuk, waartoe zij betrekking hebben.

Ik verschil dan in de eerste plaats met den schrijver in meening ten opzigte van de ondersteuning van ‘behoeftige krankzinnigen’, en ben er van overtuigd, dat het daarstellen van waarborgen voor hun stoffelijk onderhoud eer schadelijk dan nuttig werken zou. Het is waar, in de maatschappij komen individuën voor, die niet in staat zijn in hunne eigene behoeften te voorzien, omdat de daartoe vereischte physieke en intellectuele eigenschappen òf hun van nature ontbreken, òf werkeloos zijn ten gevolge van den ziekelijken staat, waarin zij verkeeren. Dat het lot van zulke personen treurig is; dat door een behoorlijk toezigt, door ondersteuning en leiding, hun toestand aanmerkelijk kan worden verbeterd; dat het zelfs pligt is voor hunne medeburgers, hen met woord en daad bij te staan, ziedaar wat niemand ontkennen kan. Ook ik ontken het niet. Maar ieder die zich met den toestand van krankzinnigen naauwkeurig bekend heeft gemaakt, elk krankzinnigenarts alzoo, zal het mij voorzeker toestemmen, dat slechts in een gesticht voor krankzinnigen aan zulke behoeftigen de verpleging en de behandeling kunnen verstrekt worden, waaraan zij behoefte hebben, en dat dus hunne opname in een zoodanig gesticht *moet* worden bevorderd door alle middelen, die niet regtstreeks ten nadeele der bedoelde lijders werken, en stellig *niet mag* worden tegengewerkt, zooals dat geschieden zou door het in praktijk brengen van den maatregel, dien de schrijver heeft voorgesteld. De gemeentebesturen toch, die voor een deel in de verpleegkosten der uit hunne gemeente afkomstige lijders moeten voorzien, gaan er niet dan in geval van dringende noodzakelijkheid toe over, die lijders in een gesticht te doen opnemen; deze dringende noodzakelijkheid nu is voor verschillende gevallen van verschillenden aard. Het kan zijn dat de vrijheid der lijders schadelijk wordt voor de openbare orde

en veiligheid; doch gevallen, die daartoe betrekking hebben, liggen buiten het gebied onzer tegenwoordige beschouwing; ook kan het echter zijn, dat de opname van eenen lijder in een gesticht noodzakelijk wordt, doordien hij, van een gegeven oogenblik af, de oppassing en het toezigt mist, die hem vroeger onschadelijk maakten. Bestond er nu een middel om den lijders op nieuw die oppasing en dat toezigt te verstrekken, zonder eenig bezwaar voor de kas der gemeente, gewis zou alsdan het gemeentebestuur volgaarne nalatig blijven in het doen van stappen, die de opname van den lijder in een gesticht zouden ten gevolge hebben. Ik stel mij voor, dat een dergelijk geval op dit oogenblik bestaat: een lijder is verstoken van datgene, wat niet alleen zijne ellende kan verminderen, maar hem tevens onschadelijk kan maken; er bestaat eene vereeniging, die in staat is den lijder te verstrekken wat hem ontbreekt; die vereeniging dringt er, alvorens tot het verleenen van hulp over te gaan, bij het gemeentebestuur krachtig op aan, dat het den lijder in een gesticht voor krankzinnigen doe opnemen; het gemeentebestuur weet echter zeer goed, dat, zoo het nalatig blijft in de vervulling van dien pligt, deze door anderen zal ter harte worden genomen, en weigert eenvoudig, aan de aanmaning der vereeniging te voldoen. Wat nu? Die vereeniging kan hare roeping niet miskennen en verleent hulp waar die noodig is; zij is gedwongen die hulp te verleenen; had zij niet bestaan, het gemeentebestuur zou genoodzaakt zijn geweest datgene te doen, wat aan het waarachtig belang des lijders bevorderlijk zoude geweest zijn. Zóó zou verkeerd geplaatste humaniteit de voortduring kunnen na zich slepen van een maatschappelijk kwaad, dat alleen door dwang kan worden opgeheven. Doch ik meen genoeg te hebben gezegd aangaande dit trouwens hoogst belangrijk punt.

Al de argumenten, die de Heer H. heeft aangevoerd, om de wenschelijkheid te betoogen der oprigting van een genootschap tot ‘ondersteuning van herstelden, die uit een gesticht ontslagen doch onverzorgd zijn’, zijn m.i. gegrond. Eene treurige waarheid is het, eene waarheid die der zamenleving tot schande strekt, dat herstelde krankzinnigen met evenveel wantrouwen door haar worden opgenomen en bejegend, als boeven, wier straftijd verstreken is. En voornamelijk op deze omstandigheid rust de pligt voor de enkelen, om te vergoeden wat de velen misdoen, om de broederhand te reiken aan verlatene en ongelukkige medemenschen. Ik verschil echter met den schrijver in meening ten opzigte der organisatie van het bedoelde genootschap. Niet voor ‘Nederland’ moet eene vereeniging als de besprokene bestaan, maar voor *elk der gestichten in het bijzonder*. Men zal het mij, ik weet het, tot eenen grond van verwijt aanrekenen wat ik ga zeggen, en toch is het

met volle overtuiging, dat ik beweren durf, dat slechts hij, die als geneesheer onder krankzinnigen leeft, die zich aan de studie van hunnen toestand en van hunne behoeften bij uitsluiting gewijd heeft, weten kan wat krankzinnigen zijn. Van hem, en van hem alleen, moet dus de regeling uitgaan van de physieke en morele belangen der lijders, die hij meent aan de Maatschappij te mogen teruggeven. Verre zij het echter van mij te beweren, dat hij bij de vervulling dier taak niet door anderen zou kunnen worden bijgestaan; integendeel, de vele bezigheden, aan zijne betrekking verbonden, maken hem magteloos om veel daarenboven te doen en hij heeft dus den bijstand van anderen volstrekt noodig. Dit slechts wilde ik aantoonen, dat de geneeesheer, die tot in de schuilhoeken van het leven der bijzondere personen is doorgedrongen, in de eerste plaats bij de regeling hunner belangen moet worden geraadpleegd. Bij den geneesheer moet dan ook, naar mijn inzien, de magt berusten om te besluiten en te handelen, en slechts in zoo verre mag zijne magt worden beperkt, als eene wijze voorzigtigheid en de harde noodzakelijkheid dit voorschrijven. Den geneesheer moeten alzoo slechts zoovele personen worden ter zijde gesteld, als er noodig zijn om het geldelijk beheer te voeren, en in het algemeen, om de finantiële belangen der zaak op eene voldoende wijze te behartigen. Hunne eigenlijke roeping moet enkel zijn bewindvoering volgens bepaalde voorschriften. Alle andere functies, waarmede zij zich zouden kunnen belasten, dragen een individueel karakter; troost, raad, voorspraak bij anderen, ziedaar wat slechts van personen kan uitgaan, en slechts in zooverre zou de oprigting van vereenigingen daarbij van dienst kunnen zijn, als het pligtbesef er door zou worden aangewakkerd en het onderlinge voorbeeld tot de volbrenging van dien pligt zou aansporen. Het oprigten van bijzondere vereenigingen alzoo, uit een klein getal personen bestaande en domicilie hebbende ter plaatse, waar zich gestichten voor krankzinnigen bevinden - daartoe bepale zich het streven van een ieder, die er prijs op stelt, dat zijn streven de vruchten zal dragen, die hij aan ongelukkige medemenschen wenscht toe te reiken. Maar ook nog in een' anderen zin heeft de geneesheer bijstand noodig; slechts enkele der herstelde lijders blijven, na hun ontslag, woonachtig in de plaats, waar de geneesheer zelf domicilie heeft; de meesten vertrekken naar elders, velen naar ver afgelegene streken. Zullen deze laatsten niet van het voortdurend toezigt des geneesheers verstoken zijn, dan moeten zich op elke plaats, werwaarts zij zich mogelijkerwijze kunnen begeven, bepaalde personen bevinden, die het oog op hen vestigen van het oogenblik hunner aankomst af, en aan den vroegeren geneesheer der lijders gedurende langen tijd verslag blijven geven van hun wedervaren. De hoofden der gemeentebesturen vereenigen alles in zich, wat tot

eene bchoorlijke vervulling dezer taak wordt vereischt; zij hebben magt, zij hebben invloed, zij mogen gecenseerd worden verstandige, onbevooroordeelde lieden te zijn. Met al die burgemeesters behooren dus de geneesheeren der gestichten in rapport te staan en in rapport te blijven, uit wier gemeenten behoeftige krankzinnigen in hun gesticht worden opgenomen. Van regeringswege zou hoogst gemakkelijk eene dergelijke betrekking tusschen de geneesheeren en de hoofden der gemeenten kunnen worden daargesteld.

Een ander punt, der overweging waardig, is bevat in de vraag: waar de gelden te vinden, die de vereenigingen zullen behoeven? Gewis zullen die gelden gemakkelijk gevonden worden, mits slechts de bijstand der verschillende regeringspersonen niet ontbreke. In 1855 stelde de toenmalige burgemeester van Amsterdam, Mr. C.H.B. Boot, aan den raad dier gemeente voor, de vaste subsidie, die voor elken in het gesticht Meerenberg verpleegden en ten laste der gemeente zijnden lijder uit de kas der gemeente werd betaald, te continueren voor den tijd van zes maanden, volgende op het tijdstip, waarop de lijder als hersteld werd ontslagen; tevens wendde hij pogingen aan, om ook het rijk en de provincie tot eene dergelijke continuatie te bewegen. De Amsterdamsche raad verwierp evenwel het voorstel van den Heer Boot en het gansche project viel in duigen. Toch zou de uitvoering van den maatregel van Boot, hoezeer schijnbaar bezwarend voor de kas van gemeente, provincie en staat, de algemeene, provinciale en plaatselijke finantiële belangen hebben bevorderd. Het lijdt geen twijfel, dat een deel der zoo talrijk voorkomende recidiven op rekening moet gesteld worden van de materiële ellende, waaraan de lijders, na hun ontslag uit een gesticht, maar al te dikwerf blootstaan. Elke recidive nu sleept voor de verschillende besturen de noodzakelijkheid na zich, van in de kosten van de verpleging der recidivisten te voorzien; en het is alzoo bevorderlijk aan de finantiële belangen dier besturen, zoo veel dat mogelijk is, het recidiveren der herstelden te voorkomen, door hen te vrijwaren voor materiële ellende. De uitgaven, uit het in praktijk brengen van Boot's maatregel voorvloeijende, zouden andere, veel grootere uitgaven onnoodig maken. Voor het overige zou door de uitvoering van dien maatregel, zoo niet geheel, dan toch grootendeels, in de behoeften der vereenigingen worden voorzien. Mogten er meerdere gelden noodig zijn - de liefdadigheid der Nederlanders heeft zich nog nooit verloochend.

Ten slotte nog een enkel woord van algemeene strekking. Wien het er waarlijk om te doen is, een maatschappelijk kwaad te verhelpen; wie, zonder voor zich zelven eer en roem te beoogen, enkel en alleen nuttig wil zijn, die onthoude er zich ten strengste van, de door den schrijver aanbevolen zaak te idealiseren. Wij leven in

eene praktische maatschappij, die uit materiële bestanddeelen is zamengesteld; al wat moreel is, behoort tot de individuën, niet tot de maatschappij. Eene vereeniging van menschen kan, ja! hooger dan stoffelijk nut beoogen, maar zoo zij het tot stand brengt, dan wordt het tot stand gebragt door de individuën, die de vereeniging zamenstellen. Al te zeer heeft de schrijver deze omstandigheid voorbijgezien. Hem heeft een treffend beeld voor den geest gezweefd van onverdiend en gruwzaam lijden, en ijlings heeft hij de hand tot redding uitgestoken, zonder zich af te vragen, op welke wijze het best redding gebragt kon worden. Vandaar dat er eenige overdrijving is in de beschouwingen des schrijvers, eene overdrijving die wij meenen te moeten laken, omdat zij de grondslag zou kunnen worden voor latere onverschilligheid. Echter komt den Heer H. de lof toe van op nieuw de geestdrift voor eene goede zaak te hebben ontvlamd. Mogen hem, die zich aan het hoofd der beweging geplaatst heeft, van allerwege de middelen worden verstrekt, om meer en meer een helder inzigt te verkrijgen in den aard van het hoogst gewigtig, doch niet gemakkelijk op te lossen vraagstuk.

II. Bovenstaande recensie was gereed, toen mij door de redactic van ‘de Gids’, ook de tweede brochure van den Heer H. ter beoordeeling werd toegezonden. Deze brochure bevat eenige officiële opgaven, wier respectiven inhoud ik achtereenvolgens met een enkel woord wensch te bespreken.

Vooraan staat afgedrukt de circulaire van Z.E. den Minister van Binnenl. Zaken, d.d. 30 Oct. 1860, N°. 170, en gerigt tot H.H. Gedep. Staten, waarbij de vestiging van patronaten wordt aanbevolen. Z.E. geeft daarin te kennen, dat het hem wenschelijk voorkomt, stelselmatig in het onderhoud van behoeftige herstelde krankzinnigen te voorzien en dat hij de besturen en de geneesheeren der gestichten wenscht uitgenoodigd te zien, om hunne meening ter dezer zake uit te brengen. Z.E. zegt voorts, de oprigting van een afzonderlijk patronaat voor elk der bestaande gestichten voorshands verkieselijk te achten boven de oprigting van één algemeen patronaat, en dat wel op den volgenden grond: ‘Voor zulke afzonderlijke patronaten toch zouden uit den aard der zaak vrijwillige bijdragen kunnen worden gevraagd van de gegoede ingezetenen der gemeenten, wier behoeftige krankzinnigen in het betrokken gesticht worden verpleegd; welke vraag, bedrieg ik mij niet, te eer goedgunstig gehoor zal vinden, wanneer het bekend is, dat het geschonkene uitsluitend zou worden bestemd voor de uit dat gesticht hersteld-ontslagene behoeftigen’. Mogen de door HH. Gedep. Staten geraadpleegde besturen en geneesheeren Z.E. opmerkzaam maken op de omstandigheid, dat er natuurlijke bronnen bestaan, waaruit de benoodigde gelden kunnen geput worden, namelijk de kas van den staat, die der provincie en die der gemeente? Tijdens zijn verblijf in het gesticht, wordt den lijder uit die kassen

onderhoud verstrekt; het is dus in het belang dier kassen, dat de lijder, eens ontslagen zijnde, niet in het gesticht terugkeere; daarom moeten ook in de eerste plaats uit die kassen de middelen worden geput, waarmede men den terugkeer des lijders in het gesticht kan voorkomen.

Op de Circulaire van Z.E. volgt eene missive van de Inspecteurs der gestichten voor krankzinnigen, d.d. 12 Oct. 1860, N°. 760, aan Z.E. den Minister van Binnenl. Zaken. Het was deze missive, die tot de uitvaardiging van de voorafgaande Circulaire des Ministers aanleiding gaf. Zij bevat eene uiteenzetting der gronden, die den HH. Inspecteurs de oprigting van patronaten wenschelijk doet voorkomen. - Ook de Inspecteurs kunnen zich met de oprigting van een algemeen Nederlandsch genootschap niet vereenigen; zij wenschen ten slotte van de besturen en geneesheeren der gestichten bepaalde opgaven te ontvangen, waaruit blijken kan, voor hoeveel recidivisten de oorzaak der recidive moet gezocht worden in het gemis van doelmatige belangstelling in hun lot, na hun eerste herstel, opdat daaruit zal kunnen worden afgeleid de hoegrootheid der middelen, die vereischt worden om het bestaande kwaad te verhelpen.

Volgt eene Circulaire van den voormaligen geneesheer van het krankzinnigengesticht te Dordrecht, Dr. C.C. Roëll, d.d. 5 Aug. 1854, gerigt tot eenige gegoede ingezetenen dier gemeente en inhoudende een beroep op hunne liefdadigheid.

Volgt eene beknopte geschiedenis van het Dordrechtsche patronaat. Reeds in 1854 hadden de onvermoeide pogingen van den Heer Roëll de oprigting van een fonds ten gevolge, bestaande uit een kapitaal van ƒ 1500, terwijl verder aan jaarlijksche bijdragen werd ontvangen eene som van ƒ 200. Ondersteuning wordt verleend aan behoeftige krankzinnigen, van welke gemeente ook afkomstig, die uit het gesticht te Dordrecht, als hersteld, ontslagen zijn. De rente van dit steeds aangroeijend fonds is ter distributie van den geneesheer. De weldadige praeventive invloed dezer instelling is onmiskenbaar. Men koopt voor de ongelukkigen kleederen, gereedschappen, grondstoffen als anderzins; dienstboden ontvangen tijdelijk, *buiten hun weten*, een deel van hun loon uit het fonds, en dat wel om het in dienst nemen van zulke personen te bevorderen. Ook is het aantal der recidivisten sinds de vestiging van het fonds aanmerkelijk verminderd.

Volgt de geschiedenis van het Delftsche patronaat, in November 1860, door toedoen van den Heer de Boer Vervoorn gevestigd. Daarvoor is ingeschreven: aan jaarlijksche bijdragen voor een bedrag van ƒ 134, aan giften ineens voor ƒ 107,25. Echter heeft zich te Delft nog geene commissie gevormd en zijn uit het Delftsche fonds nog geene toelagen verleend.

Volgt de geschiedenis van het Leidsche patronaat. Op uitnoodiging van den geneesheer van het Delftsche gesticht. Dr. A. de Boer Vervoorn, hebben de Heeren Jac. van Kaathoven, G. Aalbersberg en

W. Hoogvliet (bij wie zich later nog Ds. Rutgers van der Loeff gevoegd heeft), allen wonende te Leiden, zich vereenigd tot eene commissie, ten einde patronaat uit te oefenen over de uit het Delftsche gesticht als hersteld ontslagen Leidsche ingezetenen. De genoemde Heeren zijn in hunne pogingen tot stichting van een fonds, naar wensch geslaagd. Aan giften ineens werd geteekend voor eene som van ƒ 222,50; aan jaarlijksche bijdragen voor een bedrag van ƒ 185. De commissie stelt zich voor, meerdere pogingen ter verkrijging van gelden aan te wenden, ten einde allengs tot het vestigen van eenig vast kapitaal te kunnen overgaan.

Het is hier de plaats een paar punten te bespreken, die bij de oprigting der patronaten noodwendig in aanmerking moeten komen. Het eerste betreft de vraag, of het wenschelijk is, op zich zelve staande commissiën te vormen in gemeenten, waar geene gestichten gevestigd zijn. In het eerste deel mijner recensie (dat geschreven werd vóór de tweede brochure van den Heer H. in mijne handen kwam) stelde ik voor, dat de geneesheeren der gestichten zich in blijvend rapport zouden stellen tot de hoofden der gemeenten, meenende, dat uit een zoodanig rapport een voldoend toezigt over de ontslagen lijders zou voortvloeijen. Ook ben ik niet van meening veranderd. De gencesheer, die den lijder ontslaat, is bekend met de toekomst, welke deze tegengaat; hij weet of die lijder al dan niet deelnemende vrienden en betrekkingen zal vinden in de woonplaats werwaarts hij wederkeert, en of deze daar al dan niet voldoende middelen zal hebben van bestaan. Niet voor alle lijders, die hersteld ontslagen worden, is de uitoefening van een patronaat eene voorwaarde voor non-recidive; slechts voor enkelen is zij dat. Het aantal van hen, die recidiveren, ten gevolge van ‘gemis van doelmatige belangstelling in hun lot na hun eerste ontslag,’ is *betrekkelijk gering*; de rapporten van de besturen der gestichten zullen het bewijzen. Ook is het niet ondoenlijk voor de hoofden der gemeentebesturen, het noodige toezigt uit te oefenen in persoon, of althans dat te doen uitoefenen van hunnentwege. Voor de kleinere plaatsen van ons land durf ik dit stellig te verzekeren; voor de grootere plaatsen meen ik het waarschijnlijk te mogen achten. En is dit zoo, dan meen ik de vestiging van ettelijke bijzondere commissiën schadelijk te moeten noemen voor het algemeen welzijn. Onze zamenleving is voor een groot deel op de werking van commissiën gegrond, en zij heeft daar nadeel bij; veel kostbare tijd, veel kracht, die beter kon worden besteed, gaat verloren aan de instandhouding der commissiën zelven. Een nieuw bewijs voor deze mijne meening heeft mij het reglement geleverd van het onlangs opgerigte Leidsche patronaat; van de 20 artikelen, waaruit dat reglement is zamengesteld, hebben er slechts een paar op de ondersteuning van herstelde krankzinnigen betrckking, terwijl al de overigen uitsluitend adminis-

trative belangen gelden. Men heeft bepaald, dat het reglement slechts eenmaal 's jaars mag worden veranderd, doch verzuimd de som vast te stellen, die voor éénen enkelen herstelden lijder mag worden besteed; men heeft beschreven, dat, ingeval van het overlijden van een lid der commissie, de overige leden in de vacature mogen voorzien, en nagelaten te bepalen, gedurende welken tijd na zijn ontslag de lijder aanspraak heeft op ondersteuning. Inderdaad! men is te ver gegaan, men is te voortvarend geweest; de commissie heeft de plaats der herstelde krankzinnigen geüsurpeerd.

Een tweede punt is welligt van nog hooger belang. Men is tot de daarstelling van meerdere kleine fondsen overgegaan, nog vóór dat de vragen, door Z.E. den Minister van Binnenl. Zaken en de Inspecteurs der gestichten aan de besturen en geneesheeren der gestichten voorgelegd, waren beantwoord. Die fondsen zijn zamengesteld uit vrijwillige bijdragen van liefdadige personen, die geen direct belang hebben bij het vóórkomen der meergemelde recidiven. Ik heb het boven uitvoerig genoeg betoogd: zij, die ingeval van recidive in het onderhoud der recidivisten moeten voorzien, zijn in de eerste plaats, en dat wel in hun eigen belang, geroepen, het hunne bij te dragen tot het vóórkomen der recidiven; is er toezigt noodig, *zij* moeten die verstrekken. Had men bedaard de resultaten afgewacht van het ingestelde onderzoek, in plaats van terstond zelf het initiatief te nemen, nog vóór dat onderzoek tot rijpheid was gekomen, men zou zonder twijfel hebben leeren inzien, dat de door den Heer Boot voorgestelde maatregel de best mogelijke oplossing van het vraagstuk in zich sluit. Door het in praktijk brengen van dien maatregel zou het voor de geneesheeren mogelijk zijn geworden, de lijders, voor wie zij dat wenschelijk achtten, op de proef te ontslaan, in hun onderhoud te voorzien voor zoover zij dat noodig rekenden, hen des noods eenen tijd lang buiten de gestichten, doch in de nabijheid daarvan, te doen vertoeven. Had men van alle zijden bij de verschillende besturen op het ncmen van dezen maatregel aangedrongen, de besturen zouden, hun eigen belang in aanmerking nemende, zonder twijfel daartoe zijn overgegaan. Nu men in plaats daarvan, buiten de besturen om, bijzondere fondsen heeft daargesteld, heeft men die besturen van hunne verpligting ontheven en zich zelven verstoken van hunne medewerking. Doch ook nu komen de noodige gelden bijeen: de liefdadigheid der Nederlanders is groot; *schijnbaar* is alzoo de begane fout gedekt, en wat de algemeene en plaatselijke besturen zouden hebben behooren te doen, geschiedt nu van wege particulieren. *Schijnbaar* slechts! Want men verlieze niet uit het oog, dat schoon dan ook de behoeftige krankzinnigen nu mogen geholpen zijn, de hulp, die zij ontvangen, hun verleend wordt ten koste van andere liefdadige instellingen, die niet zoo als zij *regt hebben* op de medcwerking der regering; wat de eene hand mcer

geeft, dat spaart de andere uit. Het *noodeloos* belasten der bijzondere personen kan niet anders dan schadelijk werken. Doch ook in eenen anderen zin is het daarstellen van zoovele bijzondere fondsen af te keuren. Men wil de renten van het kapitaal besteden ten bate der behoeftigen, ten wier nutte dat kapitaal is verzameld. Maar de bestuurders van dat kapitaal wenschen dat onder hun bestuur het kapitaal aangroeije; den bloei der zaak meten zij af naar den omvang der voorhandene geldsommen; en niet langer is het helpen van ongelukkigen het hoofddoel der onderneming, maar wordt bezuiniging ten koste dier ongelukkigen een middel tot vergrooting van kapitaal. Ziedaar wat duizendmaal geschied is voordezen en wat, helaas! welligt ook in de toekomst waar zal worden bevonden met betrekking tot de bijzondere fondsen, die men bezig is ten behoeve van herstelde doch noodlijdende krankzinnigen daar te stellen. Dit nadeel zou niet bestaan, zoo van regeringswege bepaalde subsidiën werden verleend, in bedrag evenredig aan de bestaande behoeften, en bestemd om gansch en al ten bate der behoeftigen te worden besteed.

Door mijne bestrijding der beginselen, die men tot hiertoe aan de organisatie der patronaten ten grondslag gelegd heeft, heb ik, ik weet het, den schijn op mij geladen van der gansche zaak vijandig gezind te zijn. Toch is dat, ik verzeker het mijnen lezers in gemoede, volstrekt niet het geval. Slechts keur ik de overijling af, waarmede men de zaak tot hiertoe heeft behandeld. Op het oogenblik, waarin een door de hooge regering bevolen onderzoek wordt ingesteld, slaat men in overspannen geestdrift de handen aan het werk, zonder de uitkomsten af te wachten van dat onderzoek! Is dat voorzigtig, is dat wijs? Ik voor mij geloof, dat men er eene goede zaak zeer door benadeeld heeft.

Op de geschiedenis van het Leidsche patronaat volgt het reglement, waarvan ik straks even melding maakte en waarop ik niet nader wensch terug te komen.

Volgt eene beknopte omschrijving van het patronaat en van het veelzijdig nut, dat daaruit kan voortvloeijen. Ik vrees, dat de schrijver zich een al te dichterlijk denkbeeld gevormd heeft van de bestaande behocften en van de middelen, waardoor in deze behoeften kan worden voorzien. Wilde men de beschouwingswijze des schrijvers aannemen, de krankzinnigheid zou enkel uit morele oorzaken voortvloeijen en een zuiver psychisch karakter bezitten. Volzinnen als: ‘de geknakte rede keert niet zoo spoedig tot hare gewone helderheid terug’ en: ‘wie is in staat de juiste grenzen der verstandsziekte af te bakenen?’ mogen als voorbeelden dienen. ‘Voor hen die lezen kunnen, geschikte lectuur; voor de bewoners der grootc steden, de bezigtiging harer merkwaardigheden en andere vermaken, hartelijke toespraak, kerkgang, gezellig verkeer, muziek, baden, gymnastiek, verandering der gewone omgevingen,’ ziedaar wat de schrij-

ver al zoo aan hen wenscht te verstrekken, bij wie zich de beginselen eener recidive openbaren. Neemt men nu in aanmerking, dat allen, over wie het patronaat zich uitstrekt, tot de *behoeftigen* (in strikt *materielen* zin) behooren, dan kan men niet nalaten, eene zekere neiging tot idealisme bij den schrijver te onderstellen. Daarop bewijst de schrijver met cijfers, dat het belang der *gemeenten* op directe en indirecte wijze door het vóórkomen van recidiven wordt bevorderd, zonder daaruit, gelijk wij dat boven deden, af te leiden, dat dan ook op de gemeenten de *pligt* rust van tot het vóórkomen der recidiven mede te werken.

Vervolgens weêrlegt de schrijver eenige bedenkingen, die tegen de oprigting van patronaten zouden kunnen ingebragt worden. Vooreerst deze, ‘dat de bijdragen, uit liefdadigheid geschonken, evenzeer de ingezetenen drukken, als de belastingen, die, bij ongenoegzaamheid van de inkomsten der gemeente, zouden dienen te worden opgelegd;’ de schrijver brengt daartegen in, ‘dat de uitgaven, die voor den ontslagene worden gedaan, slechts tijdelijk zijn.’ Maar er bestaat geene noodzakelijkheid tot verhooging der belastingen, en indien de bijzondere personen hunne liefdegaven terughielden, zou daaruit geene zoodanige noodzakelijkheid geboren worden. Immers zouden de, volgens den maatregel van den Heer Boot, door de gemeente te verstrekken gelden goede renten afwerpen (de door den schrijver medegedeelde cijfers bewijzen het); en wat het *tijdelijk* karakter der thans gevraagde liefdegiften aangaat, zoo meen ik dit in twijfel te moeten trekken, tenzij voor het geval, waarin men er in slagen mogt om kapitalen bij een te brengen, groot genoeg om de gansche benoodigde som te renderen. De tweede bedenking, inhoudende ‘dat de diaconiën voor de herstelden zouden behooren zorg te dragen,’ ga ik met stilzwijgen voorbij.

Volgt een brief van Dr. Conolly, waarin de oprigting van patronaten aan den president der Regerings-Commissie over de gestichten in Engeland wordt aanbevolen.

Volgen eenige voorbeelden, medegedeeld door Dr. Everts, Directeur en Eersten Geneesheer van het gesticht Meerenberg, waaruit blijkt, hoe zeer het lot van herstelde, doch behoeftige lijders, dringend voorziening vereischt tot voorkoming van recidiven.

Volgt ten slotte nog een opwekkend woord van den S. aan zijne lezers.

Aan het einde van het tweede deel mijner recensie herhaal ik wat ik gezegd heb aan het slot van het eerste deel daarvan: ‘den Heer H. komt de lof toe, van op nieuw de geestdrift voor eene goede zaak te hebben ontvlamd.’ Moest ik de middelen laken, die hij tot volvoering van zijn plan gekozen heeft, ik heb daarbij niet uit het oog verloren, dat men van geene menschelijke onderneming vorderen mag, dat zij zonder gebreken zij, noch ook dat men veel behoort te vergeven aan al te grooten ijver, aan al te vurige menschenliefde.

TH. KROON JHZ.

Mr. F.J.H. van Hoogstraten, De Chambre Mi-Partie van het Munstersche Vredestractaat. Utrecht, Kemink en Zoon. 1860.

Er wordt somwijlen beweerd, dat het volkenregt eigenlijk geen regt is, daar het een hoofdvereischte daartoe mist, een gezag namelijk, sterk genoeg om dat regt te handhaven. En waarlijk, de geschiedenis van onzen tijd, de wijze, waarop de beginselen van het volkenregt thans in ons werelddeel worden opgeofferd en prijsgegeven, is wel geschikt om er aan te doen twijfelen. Hoewel nu het bestaan van een regt niet afhankelijk kan zijn van het aanwezen van een geregtshof, dat het toepast, en van eene magt, die het handhaaft, zoo zijn toch staatslieden en geleerden er dikwerf op bedacht geweest, en is het denkbeeld nog in den laatsten tijd geopperd, om een internationaal hof op te rigten, dat in de geschillen tusschen de staten regt zou spreken en de noodige magt bezitten deze uitspraken ten uitvoer te leggen. Op deze wijze, meende men, zou voor altijd oorlog vermeden en de vrede bewaard worden. Daargelaten de uitvoerbaarheid, is echter met dit denkbeeld zoowel de aard van het volkenregt, als het begrip van onafhankelijkheid der staten in strijd. Dat het niet nieuw is, en dat reeds in vroegere tijden pogingen zijn aangewend om het te verwezenlijken, blijkt uit het boekske, dat voor ons ligt.

De onafhankelijkheid der Vereenigde Provinciën was door het Munstersche vredestractaat erkend. De omstandigheid echter, dat het hier eene schcuring gold tusschen de vroeger onder één bestuur vereenigde Nederlandsche gewesten, de moeijelijkheden dientengevolge der grensregeling en vele andere kwestiën van minder belang maakten het den vredeonderhandelaars onmogelijk alles te bepalen en het eens te worden omtrent alle punten in geschil. Zoo kwam men tot het denkbeeld om een internationaal geregtshof of raad daar te stellen, hetwelk uit een gelijk aantal Noord- en Zuid-Nederlandsche regters zou bestaan en in het hoogste ressort tusschen de beide regeringen regt spreken. Men beloofde zich aan die uitspraken te zullen onderwerpen en ze uit te voeren, Geene instelling van dien aard was bekend vóór deze en de precedenten door den geachten schrijver aangehaald leveren alleen het bewijs, dat reeds bij vroegere conventiën soms bepaald was, dat men bij voorkomend geschil eerst eene schikking zou beproeven, alvorens tot het zwaard te grijpen, maar geen voorbeeld vindt men ook daarin van een ligchaam als dit, aan hetwelk twee staten een zoo ruim deel hunner souvereiniteit als het ware afstonden.

Wat is echter het lot dezer instelling geweest? Eerst op den

23sten December 1653, alzoo bijna zes jaren na den Munsterschen vrede, plegtig geopend, rigtte de Chambre Mi-Partie gedurende de vijftien jaren van haar bestaan, in den meest letterlijken zin des woords, niets uit. Een bewijs, hoe moeijelijk of liever onmogelijk het is vraagpunten van volkenregt in de engere vormen van het stellige regt te dwingen! ‘Nimmer’, zoo zegt de schrijver, ‘vond ik gewag gemaakt van eene bepaalde uitspraak, door de Kamer geveld.’ En hoewel dit wel geschikt mag zijn om het ontbreken van volledige berigten omtrent de werkzaamheden der Tweeledige Kamer minder te betreuren, zoo draagt het evenwel niet bij om de belangstelling in hare lotgevallen te vermeerderen.

En wil men nu weten, hoe de gang van zaken bij de Kamer was, men geve wederom het woord aan den schrijver: ‘Het geschil over de landen van Overmaze, der jurisdictie van de Kamer in de eerste plaats opgedragen, werd haar ontnomen, nadat zij een drietal jaren met het lezen van stukken, het wraken van regters en het klagen over de onvolledigheid van haar personeel had doorgebragt.’ Ook van Aitzema zegt van de Kamer onder anderen dat ‘bij de Chambre niet en gedaan werd en hare ordres en decreten niet geobedieerd werden.’

Hoeveel lof den jeugdigen schrijver ook toekomt voor de vlijt waarmede hij alles verzameld heeft, wat op de Chambre Mi-Partie betrekking heeft, en voor zijne oordeelkundige wijze van behandeling, toch moet men het betreuren, dat zijne nasporingen tot zoo geringe uitkomst hebben geleid. Eene geheele verhandeling te schrijven om te verhalen, dat zijn onderwerp eigenlijk van luttel, zoo niet van geene beteekenis was, is waarlijk een ondankbaar werk. Verkieslijk ware geweest de uitkomst van zijn onderzoek in een twintigtal bladzijden van een tijdschrift neder te leggen. De schrijver en de lezer waren daarmede gebaat.

Een te ruim veld staat voor den beoefenaar der Nederlandschc diplomatische geschiedenis open en te rijke bouwstoffen zijn voorhanden, dan dat men zijnen tijd behoeft te verspillen aan het ontleden van een dood-geboren ligchaam, als de Tweeledige Kamer vau het Munstersche Vredestractaat. Van den Heer van Hoogstraten mag men verwachten, dat hij aan een belangrijker tijdperk en een belangrijker onderwerp der geschiedenis van de Nederlandsche diplomatie zijne krachten thans beproeve.

1 Maart, 1861.
G.

Kerk en individu.

Ad. Schaeffer. De Verdraagzaamheid en hare toekomst. Proeve van beschouwing. Uit het Fransch, door S.A.J. de Ruever Groneman. Rotterdam, P.C. Hoog. 1860.

I.

Onze tijd heeft in godsdienstig opzigt eene sterke neiging naar 't geen men, bij gebrek aan een hollandsch woord dat beter is, gewoonlijk aanduidt met den naam van *individualisme*. Dat wil zeggen: men komt er meer en meer toe om de godsdienst te beschouwen als de zaak van ieder voor zich, waarvan hij aan niemand rekenschap schuldig is dan aan God en zijn eigen geweten, en waar dan ook niemand zijnen naaste om lastig vallen of eenige heerschappij zich over aanmatigen mag. Hebt gij eene andere voorstelling van God dan ik: staat gij tot Hem voor u zelven in eene gansch andere betrekking - welnu! - dat is *uwe* zaak, dat moet *gij* weten - maar laat nu ook *mij* de vrijheid om van u te verschillen wanneer en zoo als het mij goeddunkt. Ik ben niet boos op u, omdat gij op andere wijze godsdienstig zijt dan ik; wees nu ook gij niet boos, omdat ik anders gezind ben dan gij. Ieder zijne vrijheid tegenover den ander! Wij zijn alleen gebonden ieder in zijne eigene conscientie voor God.

Zoo spreken de individualisten, en het spreekt wel van zelfs dat zij op die wijze onder elkander de verdraagzaamste menschen zijn die er bestaan, en elkander even gaarne vrijlaten in hunne godsdienstige overtuigingen, als ieder, die veel van blaauwe meubelgordijnen houdt, toch aan zijnen buurman toelaat overeenkomstig eigen smaak zijn staatsievertrek met roode

te versieren. Het wordt zoo: *ieder zijne godsdienst!* even als: *ieder zijn smaak!*

Hiermede is nu echter volstrekt niet gezegd, dat de voorstanders van het individualisme ieders bijzondere overtuiging in het godsdienstige zouden aanzien als eene volmaakt onverschillige zaak, zoodat dan eigenlijk datgene, wat met het woord *individualisme* wordt aangeduid, op een volslagen *indifferentisme* zou neêrkomen. Allerminst mag dit worden afgeleid uit de vergelijking die wij daareven hebben gebezigd. Immers ook ten opzigte van den goeden smaak bestaat zulk eene onverschilligheid onder beschaafde lieden volstrekt niet, al is het ook dat men elkander hierin volkomen vrijlaat. Wie verheugt zich niet in den goeden smaak van anderen overal waar hij dien aantreft...! Wie ergert zich niet aan het smakelooze dat dezen en genen pleegt eigen te zijn..! Wie is onverschillig op dit punt bij de opvoeding zijner kinderen - tenzij het hem zelven aan alle schoonheidsgevoel mogt ontbreken! Even zoo in het godsdienstige zal elk, die zelf een godsdienstig gemoed bezit, zich verheugen of bedroeven, naarmate hij bij anderen waarlijk godsdienstigen zin mag opmerken of te vergeefs zoeken moet. Maar - en ziet hier het verschil - terwijl geen waarlijk beschaafd man er om denken zal eene hatelijkheid te zeggen, eene beleediging aan te doen, veel min eene vervolging in te stellen jegens anderen, die hunnen goeden smaak trachten te uiten op eene wijze die hem zelven niet behaagt: in het godsdienstige is men niet alleen dikwerf gansch onverdraagzaam, maar rekent het zich tot eene eere onverdraagzaam te zijn. Ten opzigte van het schoone wordt het onderscheid tusschen individualisme en indifferentisme erkend en gcëerbiedigd - in het godsdienstige heeft de individualist, al meent hij het ook nog zoo ernstig en nog zoo goed met zijne eigene overtuiging, al spoedig te hooren, dat hij niet meer en niet minder is dan... een *onverschillige!!*

En wie zijn die mannen, die zoo als tegenstanders van het individualisme optreden, ja - er van terugschrikken als van eenen boozen geest? Zijn het de godsdienstigen of ongodsdienstigen bij uitnemendheid? Wij zouden het niet durven beweren, geen van beide. - Maar laten wij hen zelve hooren. Zij hebben *drie* bedenkingen, voor hen zelve van overtuigende kracht. Vooreerst: *door het individualisme worden de waarheid en de dwaling met elkander gelijkgesteld*. Verder: *daarbij*

gaat alle godsdienstige eenheid en broederband tusschen ons en onzen naaste verloren. Eindelijk: *alles loopt op ontbinding der kerk uit*. Laat ons zien wat er van deze bedenkingen zij!

1. Omtrent de eerste bedenking hebben wij de vraag voor te leggen: wat men hier met de woorden *waarheid* en *dwaling* bedoelt! Is godsdienstige *waarheid* hier de gezindheid of stemming des harten van den *godsdienstigen* mensch, en *dwaling* die van den *ongodsdienstigen...?* Zoo ja! dan zouden wij eenvoudig antwoorden, dat deze beide in het individualisme ten scherpste tegen elkander worden overgesteld, daar juist hierin aan ieder zijne eigene stemming niet alleen vrijgelaten, maar ook als *zijne eigene* hem wordt toegekend, die hem van alle andere individuën in godsdienstig opzigt *meerder* of *minder* onderscheidt. Zoo is het immers ook met den schoonheidszin. Ook hierin zal niemand, die dezen zelf maar eenigzins bezit, *waarheid* en *dwaling* (dat is dan hier: *zuiverheid van smaak* of *smakeloosheid*) met elkander gelijk stellen, al gevoelt hij zich noch geregtigd noch bij magte den smakeloozen man een ontwikkeld schoonheidsgevoel in te storten, daar hij weet, dat deze daartoe eerst allengs eenigermate zal kunnen worden gevormd en opgevoed.

Maar dit is het dan ook niet wat met die eerste bedenking gcwoonlijk wordt bedoeld. Men verstaat door het woord *waarheid* op dit terrein veelal niet zoozeer den godsdienstigen zin zelven, als veeleer zijne eigene *theorie over het godsdienstige*, de leer of het leerstelsel, dat men voor zich zelven aankleeft. Nu evenwel verandert de geheele zaak. Wij hebben niet meer te doen met de *religie*, maar met eene *theologie*, die onder haren naam tracht binnen te sluipen. Op het andere zoo even genoemde terrein zouden wij zeggen: het is geene kwestie meer van *goeden smaak*, maar van *schoonheidsleer*. - Maar dan kunnen wij ook gerust deze bedenking ter zijde leggen en haar verwijzen naar de regtbank der *wetenschap*. Terwijl wij het individualisme op het gebied van goeden smaak of van godsdienst voorstaan, spreken wij niet over iets dergelijks in de Aesthetiek of in de Theologie; hoewel het niet moeijelijk is in te zien, dat men ook op het gebied der wetenschap door dwang of vervolging tot de waarheid geene enkele schrede kan naderen, maar veeleer van haar nog verder wordt afgeleid.

kende naast zich in hetzelfde kerkgenootschap. Zij zijn kerkelijk onverdraagzaam en komen hier rond voor uit.

Oppervlakkig beschouwd zijn zij tot deze kerkelijke onverdraagzaamheid volkomen bevoegd. Hiervan uitgaande, dat de kerk eene vereeniging is van menschen die dezelfde theologische leerstukken belijden, moet men er van zelf toe komen om allen, die van deze meer of minder afwijken, het lidmaatschap in die kerk te weigeren, en opregt gemeend kan daarbij de verzekering zijn, dat men dezulken gaarne buiten de kerk als medemenschen en medeburgers zal hoogachten. En toch: de hiertegen overstaande zienswijze is vooral niet minder in haar regt.

Deze gaat van eene gansch andere beschouwing der kerk uit. Zij meent dat de kerk bestaat uit hare leden, die tot haar niet zijn toegetreden door het overnemen van *theologische* leerstukken, maar door geboorte, doop en *godsdienstige* belijdenis haar lidmaatschap op regtmatige wijze hebben verworven. De zoogenaamde *leer der kerk* is voor deze niet een of ander stelsel, dat in vroeger tijd in de kerk geheerscht heeft, maar bestaat eenvoudig in de zienswijzen harer tegenwoordige leden, al is het ook onmogelijk deze alle tot ééne bepaalde formule zamen te persen. Hoe ieder die leer opvat of in zich omdraagt moet hij *zelf* weten, en welke waarde deze bij ieder heeft, daarover heeft niet de *kerk* (of het *kerkbestuur*) te oordeelen, maar de *wetenschap*. Zoo dan een of ander lid der kerk bij zijne medeleden eene theologie aanschouwt, die hij zelf niet goedkeurt - hij denkt er niet aan om hun deswegens het lidmaatschap der kerk te ontzeggen, maar vertrouwt van de vorderingen der wetenschap en van het waarheidsgevoel zijner kerkgenooten, dat die zienswijze van zelve zal worden opgeheven, als zij hun onhoudbaar blijkt te zijn. Aan die mannen die van *uitzetten uit de kerk* gewagen, antwoordt hij met den geestigen leekedichter: *zet liever gij uw kerk wat uit!*

Wanneer wij deze individualistische zienswijze omtrent de kerk aanduiden als de *protestantsch-liberale;* de andere, die wij hebben vermeld, als de *protestantsch-orthodoxe;* dan hebben wij nog eene derde daarbij te noemen: die der *R. Catholieke* kerk.

Volgens deze duidt het woord *kerk* niet slechts op eene vereeniging door zekere gevoelens of leerstellingen gekarakteriseerd, maar op eene, die in haar *geheel* de kenmerken van

goddelijkheid en onfeilbaarheid bezit, en alzoo in het uitsluitend bezit is niet slechts van *de* waarheid, maar van *de* zaligheid tevens. De Roomsche kerk is daarom onverdraagzaam niet slechts tegen diegenen binnen hare muren, die van hare theologische leerstellingen afwijken, maar ook tegen die haar in eenig opzigt volkomene en onbepaalde gehoorzaamheid weigeren. Maar dit niet alleen. Ook tegenover die buiten haar zijn, kan zij nooit verdraagzaam wezen, dan waar de omstandigheden haar verhinderen geweld te plegen, en waar zij dus wel gedwongen is hare eigene grondbeginselen in haar gedrag te verloochenen. *Dwingt ze om in te gaan* is (volgens de Augustinische opvatting van dit woord) hare leuze, en de geschiedenis van alle eeuwen tot heden toe (men denke slechts aan het stelen van den jongen Mortara, het gevangen zetten der Madiaïs enz.) bewijst, dat zij, waar zij kan, hare theorie weet in praktijk te brengen. Voor den echten R.C. is zijne kerk de eenige weg ten hemel, en daarom mag niets hem zoo heilig zijn, dat hij zou ontzien, waar hij op zijne wijze anderen kan redden voor de eeuwigheid. Aan die boven alles heerlijke bedoeling moet alles ondergeschikt wezen - ook de staatsmagt - ook het stoffelijk overwigt van de heerschappijen der aarde. Die alle bestaan volgens zijne meening slechts door en voor de kerk, en moeten dus aan haar in de eerste plaats dienstbaar zijn. Waar de belangen der kerk in het spel komen, daar zijn uitdrukkingen als: vrijheid van spreken, van drukpers, van onderwijs, van vereeniging, van geweten, slechts dwaasheid en zonde. Het systeem der R. kerk bevat dan ook de meest consequente toepassing van het beginsel der onverdraagzaamheid.

Wij hebben derhalve *drie* voorstellingen van *kerk:*

de *eerste*, die aan de Christelijke conscientie vrije ontwikkeling vergunt en haar alleen door zich zelve wil geoordeeld en gebonden hebben, is met de verdraagzaamheids-eischen van het individualisme in volmaakte harmonie.

de *tweede* is met haar: *dwingt ze om uit te gaan*, daarmede in strijd. Deze kerk wordt waar het individualisme doordringt allengs ontbonden of liever *hervormd* en *ontwikkeld* tot eene vrije kerk.

de *derde* is met haar: *dwingt ze om in te gaan*, in zoo absolute beteekenis opgevat, niet alleen in hevigen strijd tegen de tweede, die daartegenover haar eigen standpunt natuurlijk

zoekt te handhaven, maar bovendien in een oorlog op leven en dood gewikkeld met het individualisme, dat haar ganschelijk omverwerpen zou.

Wij moeten dan ook het kerk-ontbindend element van het individualisme volkomen erkennen met betrekking tot allen die de beide laatste voorstellingen van kerk zijn toegedaan. Het is echter de vraag of van die beide de theoretische en practische onhoudbaarheid niet reeds voor lang gebleken is en steeds meer aan den dag komt, zóó zelfs, dat het individualisme van onze dagen eer het *resultaat* dan de *oorzaak* der ontbinding (hooger ontwikkeling) van die kerken zou moeten worden genoemd! In allen gevalle deinst de individualist niet in het minst terug voor het argument, dat zijne zienswijze tot eene ontbinding zou leiden van zulke kerken, welker bestaan *als zoodanige* hij zelf niet langer wenscht te zien voortduren.

II.

Het is eene opmerkelijke zaak, dat de voorstanders der drieërlei soorten van kerk zich alle er op beroepen, dat hunne eigene kerk *die* is, welke door Jezus is gesticht of althans met *zijne* beginselen en bedoelingen het meest ovcreenkomt. Vandaar, dat zij ieder aan hunne eigene kerk niet alleen de meeste waarde hechten, maar ook aan deze bij uitnemendheid zoo al niet bij uitsluiting den naam van *Christelijk* toekennen. Ook hieromtrent hebben wij enkele opmerkingen mede te deelen.

De Roomsche kerk, die haar bestaan regtstreeks van Christus afleidt, moet, als men naar hare gronden en bewijzen vraagt, de toevlugt nemen tot de mondelinge traditie, waarvan (als wij haar gelooven) niemand dan zij zelve den sleutel bezit, en waarvan de historische waarheid onmogelijk kan worden getoetst, tenzij aan de schriftelijke oorkonden der eerste Christeneeuwen, onder welke zij de schriften des N.T. zelve als onfeilbaar erkent. Het is ons voornemen niet hieromtrent in bijzonderheden te treden, doch wij gelooven veilig te kunnen beweren, dat de vclerlei bewijzen, ook uit deze schriften zelve tegen den Christelijken oorsprong der R. kerk als *zoodanig* in vroeger en later tijden aangevoerd, het minstens zeer twij-

felachtig doen zijn, of die oorsprong als historisch feit wcl genoegzaam gewaarborgd zij. Bovenal is het bezwaarlijk om aan te nemen, dat het met den geest van Jezus, zoo als wij hem uit de Evangeliën kennen, zou hebben gestrookt, dat alzoo, gelijk in de R. kerk geschiedt, het Koningrijk der hemelen op aarde met eene uitwendige inrigting geheel wordt vereenzelvigd.

Juist hiertegen hebben dan ook de Protestanten van den beginne af aan zich ernstig aangekant. Doch terwijl zij spoedig bereid waren om, volgens de beginselen van Jezus zelven, de godsdienst meer te beschouwen als eene zaak van het *individu*, konden zij toch - en wie zal het hun ten kwade duiden? - de voorstelling *kerk* als godsdienstige heilsinrigting in wereldsche vormen niet ontberen. De wijze echter, waarop zij het individualistische en het kerkelijke beginsel beide naast elkander aannamen, bragt hen aanstonds in groote moeijelijkheid; en bekend is het hoe zij zich hieruit hebben trachten te redden. Zij spraken namelijk van eene *onzigtbare* kerk, waartoe in onderscheiding van de gewone wereldsche kerkinrigtingen alleen de waarachtige Christenen, die den geest van Christus in zich omdragen, zouden behooren. Hoewel wij die uitdrukking zelve '*onzigtbare kerk*' niet willen verdedigen, is het echter niet te ontkennen, dat hiermede het individualisme als beginsel reeds op den troon werd gezet, en het ijveren voor eene door leerstellige vormen afgebakende kerkinrigting, als ware deze laatste de kerk van Christus, alleen mogelijk werd door de inconsequentie, waarmede men bij het aannemen van nieuwe denkbeelden en voorstellingen toch nog bleef vasthouden aan sommige oude, die men uit de R. kerk had medegebragt. Het kon niet anders, of juist de *godsdienstige* zin van later tijd moest deze zigtbare kerk in tegenoverstelling van die andere zoogenoemd onzigtbare meer en meer van hare godsdienstige waarde doen verliezen, en de wetenschap, die het geloof aan de waarheid der leerstukken ondermijnde, deed er het hare toe bij. Vandaar dan ook, dat de protestantschorthodoxe opvatting, geplaatst tusschen de R. kerk, die nog steeds hare beginselen onveranderd tracht vast te houden, en de nieuwere zienswijze, die onbepaald het individualisme der Christelijke conscientie huldigt, tusschen die beide steeds meer in het gedrang raakt, en terwijl zij niet besluiten kan tot Rome terug te keeren, van zelve gedrongen wordt, allengs

zich naar den heerschenden invloed van het individualisme te voegen.

De kerk van Rome, die met al hare inrigtingen en instellingen zich vroeger tusschen de leeken en den hemel had geplaatst, werd eerst bij de Protestanten van vroeger dagen vervangen door eene kerk, die slechts eene regtzinnige leer tot onderscheidend kenmerk bezat, terwijl nu in onze dagen allengs eene kerk tot stand komt, waarin alleen de beginselen des vrije Christelijke conscientie den hoogsten rang zich mogen toeëigenen. Hare leuze is het Koningrijk der hemelen, dat niet komt met uiterlijk gelaat; haar wezen dat van eene vrije broederschap, waarin de geest van Jezus wordt geëerbiedigd en aangekweekt; hare grondwet liefde tot den Vader bovenal, tot den naaste als tot zich zelven. De wapenen waarmede zij zich verdedigt zijn niet die des gewelds, maar des geestes, hare toekomst is niet door de heerschappijen of magten der aarde gewaarborgd, maar door de inwendige verwantschap des menschen met zijnen Vader, zoo als die door Jezus Christus verkondigd is. Zij dwingt niemand om uit te gaan, maar laat aan ieder vrij om haar te verlaten, die voor zich eenen anderen geest huldigt dan Jezus bezield heeft. Zij dwingt niemand om binnen te komen, maar wenscht dat ieder zich aan haar aansluite, die in vrije gemeenschap des geestes zich tot haar voelt aangetrokken. Hare roeping is onderlinge vorming en opvoeding tot kinderen des Vaders, onderlinge godsdienstige ontwikkeling des geestes naar het beeld van Jezus, die des Vaders kind bij uitnemendheid is geweest.

Of zulk eene kerk (*broederschap* zouden wij liever zeggen), die in het godsdienstige zulk eene volkomene vrijheid en verdraagzaamheid voor zich vraagt en aan anderen gaarne vergunt, eene eenigzins algemeene erkenning *nu* reeds verkrijgen zal; of daartoe de geesten in *onze* dagen reeds rijp zijn - wij durven het niet beslissen. Misschien zijn de vooroordeelen tegen haar van de zijde dergenen, die de andere kerkvormen willen bestendigen, nog te magtig dan dat het Christelijk individualisme onder de Christenen zelve reeds algemeen als het groote beginsel des godsdienstigen levens zou kunnen worden gewaardeerd. Maar dit in allen gevalle is zeker. Velen, zeer velen zijn er die het waarderen en voorstaan, en het kan wel niet anders of bij actie en reactie zal het allengs de oudere kerkvormen, *voor zoo ver* die er mede in strijd zijn,

ontbinden en ondermijnen, gelijk dan ook, zoowel bij de R. kerk in Italië en Frankrijk als bij de Protestantsche kerk in ons vaderland, duidelijk genoeg is te zien. Meer en meer zullen de voorstanders der oudere kerkvormen gaan beseffen, dat aan deze alleen dan een voortdurend bestaan gewaarborgd is, als zij door het individualisme der Christelijke conscientie zich laten bezielen en heiligen. Dit beginsel woonde en leefde in Jezus zelven; in verband met zijne heilige liefde tot God en den naaste, was het de kracht waarmede hij de wereld heeft overwonnen. Hij zelf heeft niet eene kerk of kerkleer, maar alleen een geestelijk Godsrijk op aarde gesticht; die andere vormen van kerk en leer zijn eerst lang na zijn verscheiden door anderen aangenomen of vastgesteld. Het werk der latere discipelen zal reeds lang zijn vergaan, als dat van den Meester zelven nog in volle en steeds meer onbeperkte kracht zal bloeijen en heerschen.

III.

Voorleden jaar is in ons vaderland uitgegeven eene vertaling van Ad. Schaeffer's, ‘Essai sur l'avenir de la tolérance,’ door Dr. de Ruever Groneman, onder den titel van ‘de verdraagzaamheid en hare toekomst.’ Het oorspronkelijke is geschreven met het oog op de behoeften van Frankrijk, en bevat eene wederlegging der onverdraagzaamheid van de R. kerk, zoo als die gerugsteund door den staat, waar zij kan, allen tracht te vervolgen die zich niet aan haar aansluiten. Het is derhalve geheel gerigt tegen ‘*die onverdraagzaamheid, die zich openhaart, wanneer de staat zijne medewerking aan de kerk verleent om hare heerschappij over diegenen zelfs te verzekeren, die daarvan niets willen weten*.’ - Wij durven nu wel niet beweren, dat het overbrengen van zulk een geschrift in onze volkstaal ten eenenmale nutteloos zou zijn, maar de Heer Groneman had zich toch zeker veel hoogere aanspraak op onze dankbaarheid verworven, wanneer hij het in vele opzigten voortreffelijke geschrift van den Heer Schaeffer niet had vertaald, maar omgewerkt naar de behoeften van *ons* volk in *onzen* tijd.

Tot deze laatste opmerking achten wij ons te meer geregtigd daar de Heer Schaeffer de onverdraagzaamheid van het Protestantsch-kerkelijk standpunt niet alleen met stilzwijgen is voorbijgegaan, maar haar van ter zijde zelfs onder den wonderlijken titel van '*religieuse onverdraagzaamheid*' (een vierkante cirkel!) heeft gewettigd en goedgekeurd, en daarbij duidelijk getoond heeft *kerk* en *religie* met elkander te verwarren, gelijk nog wel eens meer bij overigens welmeenende Christenen in onze dagen en in ons vaderland geschiedt. De lezer van het boek wordt nu in den waan gelaten, dat er eigenlijk geene andere onverdraagzaamheid is dan die bij welke de staat geweld en dwang uitoefent ten gunste eener kerk. Tegen deze alleen zijn de pijlen des schrijvers gerigt. Zij wordt in het eerste hoofdstuk ('*de verdraagzaamheid en de rede*') op veelzins voortreffelijke wijze bestreden, doordat achtereenvolgens wordt aangetoond, dat zij *den voorspoed der volken ondermijnt, zich ook tegen de onverdraagzamen zelve rigt, in strijd is met de zedelijkheid, en de zegepraal der godsdienstige waarheid zelve verhindert*. Deze vier opmerkingen zijn echter niet minder van toepassing tegen de onverdraagzaamheid, zoo als zij zich op zuiver kerkelijk terrein pleegt te vertoonen. Wij willen dit met een enkel woord aanwijzen.

1. *De onverdraagzaamheid ondermijnt den voorspoed der volken.*

De schrijver beroept zich hierbij op het 'ongehoord groote nadeel,' dat Frankrijk bij de herroeping van het Edict van Nantes heeft geleden door het verlies van zoovele waardige burgers. - Wij stellen hiertegenover het ontzettend verlies dat door een kerkgenootschap geleden wordt, wanneer het door zijne strenge eischen omtrent eenmaal aangenomen theologische meeningen juist over diegenen onder zijne leden het banvonnis uitspreekt, die welligt door ontwikkeling en nadenken een hooger standpunt hebben bereikt. Niet alleen toch dat het op dien weg voortgaande steeds meer zijne leden die het behoudt zou moeten beperken tot de leiders van ééne partij in gezelschap van de onkundige en onnadenkende schare, maar te gelijk zou het den heilzamen invloed keeren, dien eene gewenschte wrijving der denkbeelden binnen de grenzen van hetzelfde genootschap uitoefenen kan. Waren de Remonstranten niet uit de Hervormde kerk buitengeworpen, wij stellen ons

voor dat de ontwikkeling van deze laatste daarmede stellig zou hebben gewonnen.

2. *Zij rigt zich tegen de onverdraagzamen zelve.*

Met het beginsel waarop men het geweld in zaken van godsdienst grondt, is het volgens Bayle even zoo gelegen: ‘als met *de uitvinding der bommen en karkassen* en van allerlei krijgstuig. Zij die er zich het eerst van bedienen, doen er groot voordeel mede, en terwijl zij de sterksten zijn gaat dat zeer goed; maar wanneer zij de zwaksten zijn, overweldigt men hen met hunne eigene uitvindingen.’ - De schrijver heldert dit op met het voorbeeld der Vandaalsche Koningen in Afrika. Die Koningen waren ketters, zij hielden hunne Ariaansche bisschoppen de hand boven het hoofd en vervolgden op de wreedste wijze de regtzinnige Catholieken, als eene weêrwraak op 't geen de volgers van Arius van deze hadden moeten ondervinden. - Iets dergelijks kan men in onze dagen nog in Zweden opmerken, waar de Protestantsche staat de Catholieken verdrukt, even als dit in Catholieke staten jegens Protestanten plagt en nog wel pleegt te geschieden. Hoe dit alles ook op zich zelf af te keuren zij: ook binnen de grenzen van eene kerk is hetzelfde te verwachten. Wanneer de eene partij de andere met alle magt zoekt ten onder te houden, zal deze, op hare beurt meesteres geworden door den loop der omstandigheden, zich ligt geprikkeld gevoelen ook op hare beurt dezelfde houding aan te nemen tegenover hare tegenpartij: ja! zich ligt daartoe verpligt achten door de vrees van bij eenen herhaalden keer van zaken wederom te worden verdrukt. Tot onverdraagzaamheid jegens de onverdraagzamen zelve wordt men zoo ligt door den pligt van zelfverdediging genoopt: en daarom zal de onverdraagzame, zoodra de gelegenheid daartoe gunstig is, ligt bij reactie tegen zijn eigen drijven en woelen de gevolgen zijner eigene onverdraagzaamheid ondervinden. Eene ernstige les voor elke bovendrijvende partij, om dat heilloos beginsel af te leggen vóór zij zelve er mogelijk het slagtoffer van worden zal.

3. *Zij is in strijd met de zedelijkheid.*

Het geweld is niet in staat om te overreden, maar kweekt huichelaars onder degenen die den moed missen om het krachtig te wederstaan, spoort aan tot laster tegen degenen die

men overweldigd wenscht te zien, en geeft onder voorwendsel van godsdienstijver aan haat en wraakzucht, aan slechte hartstogten en begeerlijkheden den vrijen teugel. Dat dit alles waarheid is met betrekking tot elke godsdienstvervolging door staatsmagten kan niet worden weêrsproken, maar geldt eveneens (misschien slechts in mindere hevigheid) ten opzigte van den zedelijken dwang door *kerkelijke* overheden tegenover anderen in het werk gesteld. De zaak blijft, in beginsel hetzelfde, d.i. even onzedelijk, of men uit onverdraagzaamheid en heerschzucht iemand van zijne burgerlijke dan van zijne kerkelijke voorregten berooft. Ook op zuiver kerkelijk gebied zal dezelfde oorzaak dezelfde gevolgen na zich slepen: huichelarij bij de vreesachtigen, laster bij de moedwilligen, bij allen ongodsdienstige haat en wraakzucht onder het masker van godsdienst. Eene kerk die hare regten wenscht te handhaven ten koste van godsdienst en zedelijkheid, heeft zelfs het regt niet meer eene kerk te zijn. Zij is geoordeeld door de regtbank der Christelijke conscientie. Die staat boven haar!

4. *Zij verhindert de zegepraal der godsdienstige waarheid.*

Bij de ontwikkeling van deze opmerking heerscht bij den Heer Schaeffer eenige verwarring. Hij heeft te veel doorzigt om de godsdienstige waarheid met de wetenschap aangaande den oorsprong der Christelijke godsdienst te vereenzelvigen, maar houdt toch die beide niet genoeg uit elkander. De ontwikkeling van dit zijn argument komt dan ook eigenlijk hierop neder, dat hij de vrijheid der wetenschap te dezen opzigte ten volle wenscht gehandhaafd te zien. De Roomsche kerk kan hare eenheid alleen handhaven door het verbannen der vrije wetenschap, door welk verlies te gelijk die eenheid zelve van alle wetenschappelijke waarde wordt beroofd. De heilige vraag: *wat is waarheid?* wordt ter zijde geschoven in het belang der kerk, en alzoo de waarheid prijs gegeven om de kerk te behouden. Voorzeker! hier is het verlies oneindig grooter dan de aanwinst wezen kan.

Elke Protestantsche kerk zou hare natuur verloochenen, zoo zij den treurigen moed had met de wetenschap te breken. Zij moet wenschen te blijven bestaan door de kracht der waarheid of... te vergaan. Al wordt zij dan ook in hare van vroeger overgeleverde meeningen hevig geschokt door den steeds hoo-

ger rijzenden twijfel omtrent de historische echtheid en geloofwaardigheid van Apostelen en Profeten; al beeft zij terug bij de gedachte, dat voor zoo menige onschendbaar gewaande stelling de vaste grond haar eenmaal geheel zal ontzinken: wij passen op haar de voortreffelijke woorden van Schaeffer toe:

'Het komt er alleen op aan om te weten wat waar is. Het staat in de magt van God alléén, den weg aan te wijzen die tot de waarheid leidt; de mensch heeft dien weg slechts te volgen. Door de vrome begeerten, zelfs door het heiligste verlangen en streven, zal niets in de voorwaarden veranderd worden die God ons gesteld heeft. Het dient volstrekt nergens toe de oogen te sluiten om de moeijelijkheden niet te zien; bestaan zij eenmaal, dan is het beste ze te erkennen, vrijmoedig en kloekmoedig tot haar te naderen; tot dien prijs wordt de overwinning behaald.'

En ook dit vergete men niet: wie eene meening der wetenschap met andere wapenen dan die der wetenschap zelve zoekt te bestrijden, heeft daarmede voor de rëgtbank der wetenschap zijne eigene onmagt en de zwakheid zijner zaak feitelijk erkend. Alleen waar men geleerd heeft elkander te verdragen, kan ook de wetenschap der godsdienst bloeijen; waar de onverdraagzaamheid optreedt, neemt zij de vlugt naar het vrije veld en laat u in uwe kerk met de doode pilaren uit den voortijd alleen.

De vier volgende hoofdstukken, waarin de schrijver achtereenvolgens handelt over *de verdraagzaamheid en het Evangelie, de verdraagzaamheid en het Catholicisme, de verdraagzaamheid en het Protestantisme* en over *de toekomst der verdraagzaamheid*, bestaan bijkans geheel uit eene lange reeks van citaten uit den Bijbel en uit allerlei schrijvers van vroeger en later tijd. Het is eene geheel niet onbelangrijke verzameling van hetgeen door vele mannen van roem en invloed over het onderwerp der verdraagzaamheid, zoo als de Heer Schaeffer dat opvat, is gezegd en geschreven. Hij heeft hierbij kennelijk het doel om, even als in het eerste hoofdstuk door redebewijzen, verder door texten en aanhalingen van allerlei autoriteiten zijne lezers van het verkeerde der onverdraagzaamheid te overtuigen. Het geheele boekje is eene doorloopende polemiek,

die hij ten slotte in het laatste hoofdstuk eindigt met voor de toekomst in de Catholieke kerk den voortgang der onverdraagzaamheid, in de Protestantsche dien der verdraagzaamheid te verwachten, en laat de eindbeslissing hiervan aan het laatste oordeel over, ‘wanneer de Zoon des menschen komen zal in zijne heerlijkheid, met al de heilige Engelen, om te oordeelen al de volken verzameld voor Hem.’

Wij kunnen niet beoordeelen in hoeverre dit geschrift zal beantwoorden aan de behoeften der lezers voor wie de schrijver het oorspronkelijk heeft bestemd: voor ons zelve, voor ons vaderland hadden wij geheel iets anders over dit onderwerp gewenscht te ontvangen. Wij meenen dat een schrijver over *de verdraagzaamheid en hare toekomst* behoort uit te gaan van het Christelijk *individualisme*. De onverdraagzaamheid hangt zoo noodzakelijk te zamen met den gewonen menschelijken hoogmoed, dat zij tusschen de individuën zelve eerst geheel verdwijnen zal, waar het eigenlievend hart anderen met ongeveinsde eerbiediging van hunne persoonlijkheid zal hebben leeren liefhebben als zich zelf. Die hoogmoed is het die de volken onverdraagzaam maakt tegenover elkander, en anderen als *Gojiem*, als *Barbaren* doet aanzien. Die hoogmoed doet ook de belijders van verschillende godsdiensten in vijandige onverdraagzaamheid tegen elkander overstaan. Die hoogmoed is het die ook in de Christelijke kerk de verdraagzaamheid tegenhoudt. De zegepraal van deze zal er eerst in mogelijk zijn, als de geest van Jezus zelven het godsdienstig hoofdbeginsel der kerk zal wezen en in de harten harer leden zal heerschen.

De Heer Schaeffer maakt de opmerking, dat de Christelijke kerk steeds verdraagzaam was zoo lang zij behoefte had om verdragen te worden, t.w. in de drie eerste eeuwen van haar bestaan, en dat zij eerst, toen zij daarna de heerschappij inkreeg, begonnen is de onverdraagzaamheid tot een geloofsartikel te verheffen. ‘Toen (zegt hij) drong de heidensche geest de Christelijke kerk binnen. De onverdraagzaamheid der Christenen is meestal slechts te wijten aan de tegenwoordigheid van den Heidenschen geest in de Christelijke kerk.’

Tegenover deze laatste opmerking hebben wij in te brengen dat het aan den min ontwikkelden mensch altijd eigen is slechts noode icmand naast zich te verdragen, die van dezelfde zaak zijn *fort* maakt als hij zelf, en bepaaldelijk jegens *dezen* tot onverdraagzaamheid geneigd te wezen. Dit zelfde geldt ook

van de volken in hun geheel. De geschiedenis leert, dat de Grieken en Romeinen geen van beide de godsdienst tot hoofdelement hadden van hun geestesleven en daarom ook op godsdienstig terrein bijzonder verdraagzaam waren. De Romeinen met name plagten de goden der volken die zij overwonnen hadden streng te eerbiedigen en plaatsten zelfs hunne beelden in het Pantheon. Waarom zij dikwerf zoo onverdraagzaam waren jegens de Joden en de Christenen - wij zouden twijfelen of daarvan niet de aanleiding in de eerste plaats bij deze zelve moet worden gezocht. Juist de Joden en ook de Christenen hadden deel aan die eigenaardige *Semitische* geestesrigting, die de eerstgenoemde van de oudste tijden af heeft gekarakteriseerd als een volk hoogst exclusief in alle zaken van godsdienst.

Zie hier wat een beroemd en scherpzinnig schrijver van onzen tijd (E. Renan, in zijne ‘Études d'histoire religieuse’) daarvan zegt: ‘L'intolérance des peuples sémitiques est la consequence nécessaire de leur monothéisme. Les peuples indoeuropéens, avant leur conversion aux idées sémitiques (juives, chrétiennes, ou musulmanes), n'ayant jamais pris leur religion comme la vérité absolue, mais comme une sorte d'héritage de famille ou de caste, devaient rester étrangers à l'intolérance et au prosélytisme: voilâ pourquoi on ne trouve que chez ces peuples la liberté de penser, l'esprit d'examen et de recherche individuelle. Les Sémites, au contraire, aspirant à réaliser un culte indépendant des provinces et des pays, devaient déclarer mauvaises toutes les religions differentes de la leur. L'intolérance est bien réellement en ce sens un fait de la race sémitique, et une partie des legs bons et mauvais qu'elle a faits au monde.’ - Wij betwijfelen dan ook zeer of Schaeffer wel regt heeft met in de toegenegenheid van het Protestantisme voor den *Bijbel*, in het doordrongen zijn der Protestanten van den *geest des Bijbels*, een waarborg te zien voor de vorderingen der verdraagzaamheid in den boezem der kerken die uit de Reformatie zijn voortgekomen. Het komt er maar op aan *wat* men hier door *geest des Bijbels* verstaat. Wij houden het er voor, dat men aan die verzameling van boeken, vooral aan die welke voorkomen in het O.T., nog menig krachtig argument voor de onverdraagzaamheid zou kunnen ontleenen. Meer kunnen wij ons vereenigen met hetgeen de hoogleeraar Bruch zegt in ‘de Revue d'Alsace’ (door den heer Groneman in zijne Voorrede aangehaald), als hij gewaagt van den onmetelij-

ken vooruitgang der verdraagzaamheid in de laatste eeuwen. ‘Het zou (zegt hij) ons aangenaam zijn als wij de kerk met dien onmetelijken vooruitgang geluk konden wenschen. Ongelukkiglijk komt de verdienste niet aan haar, maar aan de philosophie der laatste eeuw toe. Dat onder de denkers van dat tijdperk velen geweest zijn die onverschillig waren omtrent alle Godsdienst, wij geven het toe en betreuren het. Maar de overeenstemming der stemmen, die zij verheven hebben tegen het fanatisme, heeft zijne krachten verbroken, en tot onder de laagste rangen van het volk denkbeelden van verdraagzaamheid verspreid. Dat is eene ontegenzeggelijke verdienste die zij zich verworven hebben; dat geeft hun aanspraak op roem, die hun niet betwist worden kan.’

De heer Schaeffer echter is geen vriend van de philosophie. Terwijl hij in het laatste hoofdstuk van zijn boek er nog eens op terugkomt, dat ‘de letter en de geest der bijbelboeken gewisselijk pleiten voor de verdraagzaamheid,’ voegt hij er bij: ‘wij aarzelen niet te beweren, dat de zuivere wijsbegeerte voor de verdraagzaamheid niet anders dan een weinig zekere bondgenoot is, hoe loffelijk ook en edelmoedig overigens haar streven moge zijn; om ten volle verdraagzaam te zijn, moet men voor de waarheid die hartstogtelijke genegenheid, die sterke liefde gevoelen, die het geloof alléén in staat is in te boezemen. De Locke's, de Spinoza's mogen de zaak der verdraagzaamheid bepleiten; zoolang de onverschilligheid alléén tot spreken aandrijft, zoo lang hun hart niet door de Goddelijke liefde is getroffen geworden, die in Jezus Christus zich heeft geopenbaard, vertrouw op hunne schoone woorden niet. De ware verdraagzaamheid heeft haren wortel veel meer in het gemoed dan in den geest.’

Wij antwoorden, dat men, om goed over de verdraagzaamheid te schrijven, moet beginnen met zelf verdraagzaam te zijn ook jegens de wijsgeeren; en vooral 't geen wij in het begin van dit opstel reeds hebben opgemerkt, dat wie *individualisme* met *indifferentisme* verwart, nog niet regt weet wat verdraagzaamheid is. En hiermede nemen wij afscheid van het boek van den heer Schaeffer, die ons overigens in menig citaat menig goed woord te lezen gaf.

De geachte vertaler houde ons ten goede, dat wij hem raden voortaan wat minder letterlijk de beteekenis der oorspronkelijke volzinnen over te brengen. Wij dringen dien raad aan

met de drie volgende zinnen aan zijne vertaling te ontleenen, die te gelijk onhollandsch en onverstaanbaar zijn:

‘De onverdraagzamen hebben moeite om zich aan het licht der klaarblijkelijkheid te onttrekken’ (bladz. 6).

‘Is de St. Bartholomeus-nacht van langer hand voorbereid geworden’ (bl. 21).

‘Een volk van kinderen gereed om, bij gelegenheid, verschrikkelijke kinderen te worden.’ - (bladz. 205).

De heer P.C. Hoog verdient als uitgever allen lof.

Middelburg.

SIBMACHER ZIJNEN.

Ralph Waldo Emerson.

Nature. - Poems. - Essays. - Representative men. - English traits. - Conduct of life.

‘Onder het stof en zand der hedendaagsche letterkunde,’ zoo begint E. Montégut zijn voorrede voor de vertaling van eenige Essays van Emerson, ‘heb ik een paar goudkorrels gevonden, die ik onder de oogen breng van het Fransche publiek. Onder alle tooneelstukken, onder alle geschiedkundige en wijsgeerige geschriften, is dit alles, wat mij waardig scheen de aandacht van een nadenkend lezer bezig te houden. De drukpersen van alle landen zenden duizenden boekdeelen in de wereld, de letterkundige productie neemt van jaar tot jaar toe; maar de onvruchtbare vruchtbaarheid van onzen tijd vindt geen belooning. Het snelle succes van onze voortbrengselen, waarop nog sneller vergetelheid volgt, verkondigt luide, dat de arbeid der gedachte niets gemeen heeft met de wetten van productie en consumtie, van vraag en aanbod. Al onze boeken schijnen geschreven met een economisch en filantropisch oogmerk; onze letterkunde schijnt sedert jaren geen ander doel te hebben, dan aan letterzetters, drukkers, vouwers en binders hun gewoon salaris te doen verdienen. Welk een blijdschap dan ook, wanneer men nu en dan bij toeval een klein aantal degelijke bladzijden onder die opeenhooping van intellectuële dwaasheden en nietigheden aantreft. Met welk een innig welgevallen verwijlt de geest bij die werken, die niet geschreven zijn met oogmerk om het maatschappelijk welzijn te bevorderen, en het evenwigt der salarissen in stand te houden, maar geschreven ter bevrediging van een verheven verstand, en van een ver-

beelding die hare geheimen niet langer kon bewaren; ontsproten uit het pligtbesef van een ziel die anderen wil doen deelen in het goed aan haar geschonken, in de waarheid, die het haar gegeven werd te ontdekken. Zulk een geluk is ons ten deel gevallen, toen het kleine boekdeel van Emerson ons voor de eerste maal onder de oogen kwam.'

De niet zeer vleijende opmerkingen van Montégut over de hedendaagsche letterkunde zijn niet het minst op Amerika toepasselijk. Duitschland misschien uitgezonderd, is in geen land ter wereld de letterkundige productie overvloediger, vraag en aanbod op de boekenmarkt ruimer. Meer dan ergens is aldaar de letterkunde gedemocratiseerd en gemeen eigendom geworden. De tallooze dag- en weekbladen in dat land, waar ieder pas opkomend plaatsje dadelijk zijn eigen periodiek blad uitgeeft, worden niet alleen door iedereen gelezen, maar ook bijkans in den letterlijken zin door iedereen geschreven. Wie maar even de pen kan roeren, levert van tijd tot tijd zijn contingent met een verslag van de een of andere meeting, met reflectiën over een of ander onderwerp van momenteel belang, met een verhaaltje, een anecdote, een versje. Is het te verwonderen dat in America zoo menigeen, na eenige jaren van apprentisage als medearbeider aan een periodiek blad, de roeping gevoelt, om ook eens meer zelfstandig op te treden, en zijn boekdeel proza of poëzij in het licht zendt? Daarbij komt (en ook hierin heeft Amerika veel overeenkomst met Duitschland) de afwezigheid van centralisatie, het gemis van een algemeen erkend middelpunt van beschaving. Frankrijk heeft zijn Parijs met zijn élite van geleerden en beschaafde mannen, wier kennisneming en goedkeuring het zegel moet drukken op letterkundige werken, zullen zij als echte waar gangbaar worden; het heeft zijn kritische tijdschriften van welverdienden en algemeen erkenden naam en gezag, die de losbandige vrijbuiters op letterkundig gebied eenigermate in toom houden, en nu en dan aan de onbevoegde indringers de regtmatige tuchtiging toedienen, die, zoo al niet tot verbetering van den misdadiger, toch ten minste tot afschrikking van anderen strekt. Maar in Amerika vindt men niets van dat alles. Straffeloos en ongehinderd kunnen de onbeduidendste, de wanstaltigste letterkundige producten aan het daglicht treden; geen kritiek, geen geëerbiedigde opinie van beschaafden, die den papierbekladder de pen uit de hand neemt, en aan den stortvloed van letter-

kundige nietigheden paal en perk stelt. Dien ten gevolge levert dat land een aanzienlijk aantal van persproducten, maar weinig werken die verdienen gelezen te worden, en bezit een menigte auteurs, waaronder uiterst weinigen die kans hebben dat hun naam de nakomelingschap bereiken zal. De Amerikaansche literatuur is tot nog toe voor het grootste deel een literatuur van navolging; hare heerschende kenmerken zijn gebrek aan oorspronkelijkheid, en de daarvan onafscheidelijke middelmatigheid. Weinig werken, die men het niet dadelijk aanziet, dat een of ander geliefkoosd auteur, een Sterne, een Scott, een Byron, een Moore, als model heeft gediend, dat men op zijde heeft zoeken te streven, of ook wel te verbeteren en te overtreffen. Daarbij komt in de romanliteratuur der laatste jaren de ‘tendenz,’ het schrijven met een bepaalde strekking, ter bereiking van het een of ander godsdienstig of filanthropisch oogmerk, een rigting die enkele zeer merkwaardige werken in het leven heeft geroepen, maar tevens een letterkundig euvel dat menig talent heeft verlamd. Dit alles moet ons echter de letterkundige toekomst van Amerika niet in twijfel doen trekken. De bloei der letterkunde vereischt een zekere mate van rust en ledigen tijd: twee dingen, waarvan Amerika tot nog toe geen overvloed schijnt te hebben. Maar wanneer eenmaal het materiële en maatschappelijke leven duurzaam zal zijn geregeld; wanneer de hetorogene elementen waaruit het volk bestaat meer innig zullen zijn zamengesmolten, wanneer de hoogere wetenschappen met meer grondigheid en zamenhang door een grooter aantal van ingewijden en dilettanten zullen beoefend worden, wanneer zich allengskens een kern en kring van intellectuële beschaving zal hebben gevormd, dan zal ongetwijfeld ook Amerika niet langer verstoken blijven van een eigen, van een oorspronkelijke literatuur, die misschien voor geene der bestaande zal behoeven onder te doen.

Intusschen worden er onder de letterkundigen van den tegenwoordigen en jongstverloopen tijd reeds enkelen gevonden, die zich boven de menigte verheffen. Menigeen denkt misschien, wanneer er van Amerikaansche literatuur sprake is, in de eerste plaats aan Longfellow, wiens naam en werken, en zcker niet zonder reden, door de geheele beschaafde wereld verbreid zijn. Zonder twijfel is hij een man van ongemeen talent, dat bij hem door een veelomvattende literaire kennis ondersteund wordt; maar zijn uitgebreide naam en faam schijnen toch

minder te berusten op de diepte en den rijkdom van zijn vernuft, dan wel daarop, dat het het gemiddelde niveau der hedendaagsche beschaving niet al te ver te boven streeft. Longfellow is bij uitnemendheid een man van een sympathieke natuur; hij heeft een paar gelukkige grepen gedaan in het gemoedsleven van het tegenwoordige geslacht, en in sommige van zijn kleinere lyrische stukken op eenvoudige en bevattelijke wijze, met gevoel en verheffing, eenige waarheden uitgesproken, die indruk maken op elk welgeboren hart en aan de bijzondere zielsbehoefte van zijne tijdgenooten beantwoorden. Daarin voornamelijk schijnt ons zijne verdienste als oorspronkelijk dichter te bestaan; niet in zijn stukken van langeren adem in proza of poëzij, die, zoo wij ons niet bedriegen, na verloop van eenigen tijd vergeten, of althans in veel lageren rang gesteld zullen worden, dan zij thans in de schatting van het algemeen innemen. Maar veel meer oorspronkelijke kracht van verbeelding en eigenaardigheid van talent en denkwijze dan Longfellow, heeft Edgar Poe, heeft Nathaniël Hawthorne ten toon gespreid, en bovenal de aan het hoofd van dit opstel genoemde Ralph Waldo Emerson.

Wie is Emerson? Beginnen wij met zijn levensgeschiedenis. Hij is geboren in 1803, te Concord in Massachusetts, waar hij thans nog woont. Zijn vader was geestelijke bij het genootschap der Unitariers. Hij heeft gestudeerd aan de Harvard University. Hij was bestemd voor den geestelijken stand, maar heeft zijn kerkgenootschap verlaten wegens verschil van gevoelen omtrent het avondmaal. Hij is toen een tijdlang lid geweest van de meer spiritualistische gemeente der vrienden (gemeenlijk Kwakers genoemd), die in het geheel geen sacramenten houden. Maar ook deze heeft hij eerlang weêr verlaten, en het schijnt dat hij sedert niet meer in bepaalde betrekking tot eenig kerkgenootschap heeft gestaan, maar in onafhankelijke afzondering zich uitsluitend met wetenschappelijken en letterkundigen arbeid heeft bezig gehouden. Hij heeft Europa tweemaal bezocht; de eerste keer, in 1833, heeft hij een toer gemaakt door Sicilië, Italië, Frankrijk en Engeland; de tweede keer, in 1847, enkel door Engeland. De lijst van zijne voornaamste werken is boven gegeven. De vroegste dagteekenen reeds van een goede vijf en twintig jaar geleden; het laatste, ‘The conduct of life,’ is eerst voor eenige maanden in het licht verschenen. Ziedaar nagenoeg alles wat van 's mans leven

ter kennis van het algemeen is gekomen Het is weinig, het is niets bijzonders; het is een levensloop zoo als duizenden hebben of hebben kunnen. Maar denkers en dichters als Emerson hebben ook eigenlijk geen levensgeschiedenis, geen verscheidenheid en afwisseling van lotgevallen; hun leven is inwendig en bestaat geheel in hunne intellectuële ontwikkeling en werkzaamheid. Wat is de levensgeschiedenis van Plato? Zij is in drie woorden zamen te vatten: hij is tien jaren achtereen discipel van Socrates geweest, heeft toen eenige vreemde landen bezocht, en eindelijk te Athene voor een klein aantal leerlingen zijn wijsgeerig stelsel ontvouwd. Aan Spinoza's levensgeschiedenis geeft alleen zijne verbanning uit de synagoge eenig relief; voor het overige bestaat zij enkel daarin, dat hij verhuisd is van Amsterdam naar Ouwerkerk, naar Voorburg, naar den Haag, en met het slijpen van brillenglazen den kost heeft verdiend. Hoe weinig woorden zijn er noodig om Kant's levensgeschiedenis te verhalen! Hij heeft gestudeerd, is huisonderwijzer, privaat-docent, en eindelijk hoogleeraar te Koningsbergen geweest; hij heeft in die laatste betrekking voorlezingen over land- en volkenkunde en verwante onderwerpen, maar niet over zijn wijsgeerige ontdekkingen, gehouden. Het eigenlijke leven van deze en dergelijke mannen kan alleen uit hun eigene werken gekend worden. Wie de eerste opstellen van Kant met zijn ‘Kritik der reinen Vernunft’ heeft vergeleken, die begrijpt eenigermate welk een leven, welk een intellectuële ontwikkeling in de tien of twaalf jaren van den tusschentijd ligt. ‘Groote vernuften,’ zegt Emerson, ‘hebben de kortste biografiën. Hunne broeders, hunne neven, hunne buren kunnen u niets van hen vertellen. Zij leefden in hunne werken, en daardoor was hun leven in huis en op straat gewoon en alledaagsch. Gelijk een goede schoorsteen zijn rook verbrandt, zoo converteert een wijsgeer de geheele waarde van zijn stoffelijk leven in zijn intellectuëlen arbeid.’ Dit alles is op Emerson zelven van toepassing; zijne eigene werken leeren ons oneindig meer over zijn persoon en leven, dan alles wat anderen ons over hem zouden kunnen verhalen.

Emerson is moralist en wijsgeer, essayist en dichter; met deze woorden, waarvan men de volgorde naar believen veranderen kan, kunnen wij hem voorloopig kenschetsen, ofschoon door zulke algemeene uitdrukkingen de eigenaardigheid van zijn vernuft en talent slechts zeer onvolledig wordt uitgedrukt.

Hij is moralist en wijsgeer; dat wil zeggen, de onderwerpen, waarover hij bij voorkeur heeft nagedacht en geschreven, behooren tot het gebied, dat men tot dusver, bij gebrek aan een meer naauwkeurige terminologie, zedeleer en wijsbegcerte pleegt te noemen. Het zijn de voornaamste verschijnselen en karaktertrekken van het zedelijke leven: zelfvertrouwen, vriendschap, liefde, heldenmoed, voorzigtigheid, beschaving, manieren, godsvrucht; het zijn die allerhoogste wetten, die de physieke zoowel als de morele wereld beheerschen, en die door Goethe met de namen van ‘Polarität’ en ‘Steigerung’, door Emerson met die van ‘compensation’ en ‘circles’ worden aangeduid; het zijn eindelijk die laatste vraagstukken, waarop de nadenkende geest eindelijk stuit; noodwendigheid en vrijheid, geest en stof, het eerste beginsel, het alomvattende en aldoordringende wezen, waarvan alles uitgaat en waartoe alles terugkeert. Emerson is wijsgeer ook in dien zin, dat hij, wat ook het onderwerp van zijn nadenken wezen moge, het dagblad The Times of Napoleon, een reis met een zeilschip over den Atlantischen Oceaan, of een roman van Goethe, nooit bij de oppervlakte blijft staan, of zich vergenoegt met de bestaande verklaring en gevoelens, maar de meest gewone en bekende zaken van een nieuwe zijde weet op te vatten, en met oorspronkelijke kracht door te dringen tot de eindoorzaak van het verschijnsel, tot het eigenaardige wezen van de zaak, die hij voor zich heeft. Maar Emerson is wijsgeer-essayist; geen wijsgeer van de school en den katheder. Het is zeer de vraag, of hij ooit in de geschiedenis der wijsbegeerte ingedeeld en geklassificeerd zal kunnen worden; zeer de vraag, of men voor hem in dat mausoleum een hoekje zal kunnen afzonderen, om er zijn sarkofaag met de titels van zijne werken te plaatsen. Emerson heeft zich geheel en al geëmancipeerd van de traditiën en de terminologie der wijsgeerige school; hij mist geheel en al die systematische en dogmatische methode, dien synthetischen en logischen betoogtrant, die aan de schoolwijsgeeren sedert Aristoteles eigen is. Men zou hem ten aanzien van zijn methode en redencertrant tot de sceptici kunnen rekenen, tot diegenen, waarvan men gemeenlijk beweert dat zij alles in twijfel trekken, ofschoon zij alleen, bij hun helder inzigt van de relativiteit onzer kennis, de voorkeur geven aan het opwerpen en onderzoeken der vraagstukken, en het in 't licht stellen der moeijelijkheden en tegenstrijdigheden, boven het dog-

matisch beweren en het apodictisch beslissen. Hij vindt zijn plaats bij mannen als Montaigne, Rochefoucauld, Hume, Vauvenargues en Joubert, denkers en doordenkers als weinigen, wien het echter meer om de zaak zelf dan om de systematische uitdrukking van hunne gedachten te doen was. Maar komt Emerson zoodoende niet tevens meer nabij aan de groote grieksche wijsgeeren vóór Aristoteles? Heracliet en Parmenides, Empedocles en Anaxagoras, Socrates en Plato, waren zij niet ook vrij van systeemzucht en scholasticisme? Verwijderd van de aanmatiging, die hemel en aarde met een gedachtenstelsel zou willen omspannen, en het heelal uit een algemeen begrip logisch afleiden, bepalen zij zich bij één bijzonder voorwerp, bij één enkel vraagstuk, en zoeken door fijne opmerking, scherpe begripsontleding en veelzijdige beschouwing de verklaring of oplossing te vinden. ‘Ik ben maar een experimentator,’ roept Emerson in een zijner Essays den lezer toe. ‘Hecht geen de minste waarde aan hetgeen ik doe, en verklaart niet van onwaarde wat ik niet doe, zoo als gij zoudt kunnen doen, wanneer ik er aanspraak op maakte, om de waarheid of onwaarheid van eenige zaak vast te stellen. Ik neem alle dingen van hunne plaats, en er bestaat voor mij geen onderscheid tusschen gewijde en ongewijde feiten; ik zoek en beproef zonder ophouden, zonder mij eenigzins vast te hechten aan het verledene.’ En op een andere plaats zegt hij: ‘God biedt aan elken geest de keus tusschen de rust en de waarheid. Kies wat u van beide het beste dunkt, want beide te gelijk kunt gij niet bezitten. De mensch, bij wien de liefde tot rust de eerste plaats inneemt, zal de eerste de beste geloofsleer, de eerste de beste filosofie, de eerste de beste politieke partij die zich hem aanbiedt, acceptcren; in den regel zal het de geloofsleer, de politiek van zijn vader zijn. Zoodoende verschaft hij zich rust, gemak en reputatie; maar hij sluit de deur voor de waarheid. Hij daarentegen, bij wien de liefde tot de waarheid de eerste plaats inneemt, klampt zich niet hier of daar aan den oever vast, maar zeilt voorwaarts. Hij onthoudt zich van dogmatisme en erkent de bedenkingen, die zich aan beide tegenoverstaande uitersten opdoen; hij onderwerpt zich aan het ongemak van den twijfel en de onzekerheid; maar hij is een aanbidder der waarheid, en eerbiedigt de hoogste wetten van zijne natuur.’ Emerson geeft ons dan ook geen uitgebreid en alles omvattend stelsel van wijsbegeerte, maar eenige essays,

kleine opstellen, die in omvang ongeveer met de kleinere dialogen van Plato, den Laches of Lysis, gelijkstaan; terwijl in elk van dezelve één enkel voorwerp of verschijnsel beschouwd, naar zijn verschillende zijden in het licht gesteld en verklaard wordt. Zijne ‘English traits’ bestaan uit eenige hoofdstukken van matigen omvang, in ieder van welke het een of ander verschijnsel van het Engelsche leven en volksbestaan, zoo als de aristocratie, de rijkdom, de godsdienst, de letterkunde, in oogenschouw wordt genomen, om in elk van die dingen het eigenaardige van het Engelsche karakter op te sporen en in het licht te stellen.

Daarbij is Emerson dichter. Niet omdat hij een bundeltje ‘Poems’ in het licht heeft gegeven; hij zou het zijn ook al had hij nooit een enkel vers gemaakt. Op elke bladzijde bijkans van zijn prozaschriften ontdekt men de voornaamste van die eigenschappen, welke den dichter uitmaken. In de eerste plaats de inspiratie. De prozaïst, die niets meer is dan dit, is groot door reflectie, en bereikt door haar het toppunt van zijn kunst. Hij denkt na, hij redeneert over de onderwerpen die hem bezig houden; hij bepaalt zich bij de onderlinge betrekkingen der dingen; hij zoekt de reeds bekende juister en scherper op te vatten, en zijn aanhoudend nadenken doet er hem nieuwe vinden. De gedachten, de opmerkingen, die hij zoodoende heeft bijeenverzameld, worden door hem nog eens nagegaan, geschift, gezuiverd, in logische orde gerangschikt, en eindelijk uitgedrukt en voorgedragen in een vorm, die het nadenkend verstand bevredigen kan. Hiermeê heeft de prozaschrijver zijn taak volbragt, en mag de goedkeuring verwachten van den hoorder of lezer, die niet meer wil dan met hem over de dingen reflecteren. Maar niemand is ooit dichter geworden door reflectie; de dichter kenmerkt zich in de eerste plaats door dat vermogen, dat men in tegenstelling tot de reflectie, de inspiratie pleegt te noemen. Niet dat de dichter niet ook zou reflecteren, dat hij niet ook een aantal betrekkingen tusschen de dingen zou ontdekken, die aan de meesten ontsnappen; maar zijn geest is daarbij steeds op het wezen der zaak gerigt; zijne reflectie is min of meer onbewust; zij wordt opgelost in den gloed van het gevoel waarmeê hij de dingen omvat; zijne gedachten gaan op in de aanschouwing waarmeê hij zich in zijn voorwerp verdiept. Zijne reflectiën worden ook door hem niet regtstreeks en opzettelijk uitgedrukt, zoo als door den proza-

schrijver, maar indirect, door een bijzondere keus of schikking der woorden, door een zinspeling, door een accent, door een caesuur, door een klank, kortom, door een aantal kunstmiddelen, waarvan de dichter alleen het geheim heeft, en waarvan hij soms zich zelven geen rekenschap weet te geven; zijne reflectiën staan zoodoende allerwege tusschen de regels te lezen, schoon alleen voor dengene, die bij de lezing dichterlijke receptiviteit medebrengt. Die inspiratie nu is in hooge mate aan Emerson eigen. Menige bladzijde van hem is blijkbaar geen werk van aanhoudend en arbeidzaam nadenken, maar van inspiratie en geestverrukking; men ziet dat ze ‘d'un seul jet’ uit zijn geest is gevloeid; zij werkt bezielend en vruchtbaarmakend op den geest van den lezer, en geeft hem oneindig meer dan hetgeen letterlijk in de gedrukte regels staat.

Een andere eigenschap van Emerson, waardoor de dichterlijke aard zich bij hem te kennen geeft, is de aanschouwelijkheid van zijne gedachten en voorstellingen. Menigeen, wanneer er van wijsgeeren en wijsbegeerte sprake is, denkt misschien uitsluitend aan sommige Duitsche wijsgeeren van den nieuweren tijd, die zich aanhoudend in een afgetrokken wereld van begrippen bewegen; die, terwijl zij uitgaan van het meest algemeene, door middel van de ‘dialectiek van het begrip’ en van de ‘Fortbewegung des Gedankens durch seine Momente’ het heelal meenen te verklaren; die zich een groot aantal overtollige kunsttermen en zekere stereotype formules hebben eigen gemaakt, waardoor hun stijl een duisterheid, eentoonigheid en loomheid krijgt, die vermoeit en afschrikt. Daar bestaat echter nog een andere wijsbegeerte dan die van Hegel en Fichte; een andere methode van filosoferen dan die systematische aaneenschakeling van begrippen, waarbij aan de werkelijkheid en het leven zoo zeer wordt te kort gedaan. Die van Emerson ten minste is in het geheel niet van dezen aard; afgetrokkene, algemeene begrippen zijn zijne zaak niet. Zijn gedachtenstelsel zweeft niet in de lucht, maar rust op den vasten bodem der werkelijkheid; het is geen weefsel van zijn brein, maar ontsproten uit de gedurige en opmerkzame waarneming van het leven in al den rijkdom zijner verschijnselen. Wel is waar staan hem de hoogste wetten en vraagstukken onafgebroken voor den geest, maar hij houdt er niet van om daarover in het algemeen en afgetrokken te redeneren; hij komt altoos dadelijk terug tot het een of ander bijzonder verschijnsel waarin

die wet zich openbaart, tot een of andere levensuiting waarin dat vraagstuk zijn practische oplossing vindt. Hij is doordrongen van de overtuiging, dat de wet die het heelal beheerscht in elk deel van dat heelal, tot in het geringste toe, teruggevonden moet worden. Dit geeft dan ook aan zijn stijl die levendigheid en verscheidenheid, dat aanschouwelijke en plastische, waardoor het werk van den dichter zich kenmerkt. ‘Uit mijn boek,’ zegt hij ergens, van zijn buitenleven en zijn omzwervingen door de bosschen sprekende, ‘uit mijn boek zal u de geur der pijnboomen te gemoet waaijen, en gij zult er het gegons der insecten uit kunnen hooren. De zwaluw, die voorbij mijn venster vliegt, zal het stroohalmpje dat zij in den bek draagt, invlechten in het weefsel van mijn stijl.’ Men bemerkt dat wij ons hier geheel ergens anders bevinden dan in de afgetrokken wereld van het ‘ik en niet-ik,’ van het ‘subject-object,’ en van de ‘dialectiek des begrips.’

Niemand, hoe krachtig en oorspronkelijk zijn vernuft ook wezen moge, staat geheel op zich zelve en ontwikkelt zich alleen uit eigen middelen. Ook Emerson, ofschoon hij onder de letterkundigen van zijn tijd en zijn land een zeer onafhankelijke en geïsoleerde plaats inneemt, heeft zijn leermeesters gehad, die op zijne ontwikkeling een beslissenden invloed hebben uitgeoefend. Wat wij hieromtrent kunnen te weten komen moeten wij geheel uit zijne eigene werken putten. Wat ons aanstonds treft is, dat geen zijner landgenooten, geen der bekende Amerikaansche schrijvers en letterkundigen, het minste of geringste tot zijne vorming schijnt te hebben bijgedragen. Geen enkel Amerikaansch auteur wordt in zijne schriften genoemd; de invloed dien zijn eigen land op zijne intellectuële ontwikkeling heeft uitgeoefend, schijnt zich (afgezien van hetgeen hij aan particuliere en onbekende personen mag te danken hebben) te bepalen bij de indrukken die de waarneming van het werkelijk leven, van de natuur en den maatschappelijken toestand in America op hem heeft te weeg gebragt; de denkers en schrijvers die men zijne leermeesters zou kunnen noemen, zijn allen vreemden. De voornaamsten, die door hem met opzet besproken zijn geworden, zijn Plato, Montaigne, Shakspeare, Swedenborg, Goethe, Coleridge, Wordsworth en Carlyle. Zijne eerste kennismaking met Montaigne heeft hij ons in zijn opstel over dezen in de ‘representative men’ verhaald. ‘Een afzonderlijk deel van Cottons vertaling der Essais kwam uit mijn

vaders bibliotheek in mijn bezit. Ik was toen nog een knaap, en het boek bleef langen tijd onaangeroerd liggen. Eerst verscheidene jaren later, toen ik pas mijn studietijd ten einde had gebragt, las ik het, en verschafte mij de ontbrekende deelen. Ik herinner mij met welk een genoegen en verbazing ik in dat werk leefde. Het kwam mij voor alsof ik zelf in een vroeger leven dat boek geschreven had, zoo getrouw drukte het mijne gedachten en mijn ondervinding uit.' Wat hem bovenal aantrok was Montaigne's waarachtigheid en openhartigheid. 'Montaigne,' zegt hij, 'is de eerlijkste en opregtste van alle schrijvers. Hij zegt van zich: wanneer ik zeer streng en naauwgezet voor mij zelven belijdenis afleg, dan vind ik dat de beste deugd een ligte kleur van ondeugd heeft; en ik vrees dat Plato in zijn uiterste deugd (ik, die toch een deugd van dien stempel zoo opregt en volmaakt bemin als iemand), indien hij zeer naauw naar zich zelven geluisterd had, een krassenden toon van menschelijk bijmengsel zou gehoord hebben, maar zoo zwak en verwijdeid, dat hij alleen voor hem hoorbaar zou zijn geweest. - Hier hebben wij een beslisten afkeer van schijn en pretensie. Montaigne heeft zoo lang aan het hof verkeerd, dat hij eindelijk een razenden afkeer van vertoon heeft gekregen; hij wil nu zichzelven eenige vloeken en ruwe taal veroorloven; hij wil praten met matrozen en gemeen volk; hij wil een straatliedje zingen. Hij heeft zoolang binnenshuis geleefd, dat hij er doodziek van geworden is; hij wil de open lucht in, al zou het kogels regenen. Hij heeft zooveel gezien van fatsoenlijke heeren in deftig zwart gekleed, dat hij naar kannibalen verlangt; hij is door het gekunstelde en opgesmukte leven zoo zenuwachtig geworden, dat hij den mensch voor beter houdt, naarmate hij barbaarscher is. Hij houdt van paardrijden. Theologie, grammatica en metaphysica moogt gij bij anderen zoeken; wat gij bij hem vindt zal een smaak hebben van de wereld en de werkelijkheid, zoet of zuur, scherp of bitter. Hij nam en behield zijn positie van equilibrium. Boven zijn naam teekende hij als zinnebeeld een weegschaal en schreef er onder: que sçais je? Wanneer ik zijn beeldtenis tegenover het titelblad beschouw, dan is het of ik hem hoor zeggen: gijlieden moogt mijnentwege uwe oude potsen vertoonen; gij moogt schelden en overdrijven zooveel gij verkiest; maar ik sta hier voor waarheid, en om alle staten, kerken, revenuën en reputatiën van Europa wil ik van het dorre feit niet hooger opgeven

dan ik zie. Ik wil liever in plat proza praten over hetgeen ik zeker weet en ken, mijn huis en mijn jongens; mijn vader, mijn vrouw en mijn bedienden; mijn ouden kalen knikker; mijn messen en vorken, mijn eten en drinken, en honderd even dwaze nietigheden, dan dat ik met een welversneden kraaijenpen een fraaijen roman zou schrijven. Ik houd van een betrokken lucht, van 't najaar en van winterweêr. Ik ben zelf grijs en winterachtig; een kamerjapon, oude schoenen die mij niet knellen, oude vrienden die mij niet hinderen, en eenvoudige onderwerpen, waarbij ik mijzelven geen geweld behoef aan te doen, en mijn brein niet onder de perspomp behoef te brengen, - ziedaar wat mij het best lijkt. Onze toestand als menschen is buitendien al gevaarlijk en kittelachtig genoeg. Niemand is één enkel uur zeker van zich zelven en zijn fortuin; niemand weet of hij niet met één enkelen wip in een bedroevenden of belagchelijken toestand kan gegooid worden. Waarom zou ik veel damp maken en voor filosoof spelen, in plaats van mijn dansenden ballon, zoo goed en zoo kwaad het gaan wil, van ballast te voorzien? Ik houd mij zoodoende ten minste binnen mijn perken, ben steeds gereed tot handelen, en kan ten laatste zoo als het betaamt den afgrond oversteken. Wanneer zulk een leven wel iets of wat van een kluchtspel heeft, het verwijt moet mij niet gedaan worden; laat het liggen voor de deur van noodlot en natuur. - Zoo zijn dan de essais van Montaigne een onderhoudende alleenspraak over ieder onderwerp dat hem zoo losweg in het hoofd komt; zij behandelen alle dingen zonder pligtplegingen, maar met mannelijk verstand. Daar zijn menschen geweest met dieper inzigt, maar nooit, zou men zeggen, had iemand zulk een overvloed van gedachten; hij is nooit vervelend, nooit onopregt, en hij bezit vernuft genoeg om voor zijn lezer alles belangrijk te maken wat hem zelven belang inboezemt. De opregtheid en pittigheid van dezen man reikt tot zijn volzinnen. Ik ken geen boek dat minder geschreven schijnt. Het is de conversatietaal overgebragt in een boek. Geef een snede in die woorden en zij zullen bloeden; zij zijn vaatrijk en levend. Wij smaken bij het lezen van zijn boek hetzelfde genot, als bij het luisteren naar de bestemde rede van een werkman over zijn vak en beroep, wanneer een buitengewone omstandigheid een oogenblikkelijke verheffing aan de zamenspraak geeft. Gestudeerde menschen verbeteren zich zelf en beginnen midden in den zin nog eens weêr op nieuw; daaren-

boven zijn zij overbeschaafd, en dwalen van de zaak af naar de uitdrukking. Montaigne spreekt als een slimmert, die de wereld, zich zelven en de boeken kent; hij spreekt in den positiven trap; hij schreeuwt niet, protesteert niet, bidt niet; geen zwakheid, geen zenuwtrekkingen, geen superlatief; hij wil niet uit zijn vel springen, geen kluchten vertoonen, geen tijd en ruimte vernietigen, maar is altoos krachtig en degeljik; hij heeft smaak in elk oogenblik van den dag; houdt van pijn, omdat zij hem een gevoel van zichzelven en van realiteit geeft; zoo als wij onszelven knijpen om te weten of wij wakker zijn. Hij houdt zich in de vlakte, stijgt of zinkt zelden, maar wil den vasten grond onder zich hebben en de steenen voelen. Zijn schrijven heeft geen geestdrift, geen gemoedsverheffing: hij houdt altoos het midden van den weg. Slechts ééne uitzondering maakt hierop zijne liefde voor Socrates. Wanneer hij van hem spreekt, dan begint voor een enkele keer zijn wang te gloeijen, en wordt zijn stijl hartstogtelijk.'

Wij hebben te minder geaarzeld deze treffende karakteristiek van Montaigne in haar geheel mede te deelen, omdat zij tevens voor een deel de karakteristiek van Emerson zelven in zich sluit. De lezer zal door het meêgedeelde de geestverwantschap tusschen deze beide mannen, en den invloed dien de een op den ander moest uitoefenen, beter verstaan dan door alles wat wij daarover hadden kunnen zeggen. Maar nog meer dan aan Montaigne heeft Emerson aan Shakspeare te danken. Onder alle dichters, denkers en schrijvers staat Shakspeare in zijne schatting bovenaan, en niet alleen bovenaan, maar buiten de rij, zoo hoog, dat geen ander uit de verte met hem kan vergeleken worden. 'Ik ben altoos blij', zegt hij, 'wanneer ik iemand aantref, die inziet hoe oneindig ver Shakspeare boven alle andere schrijvers verheven is. Shakspeare is onbegrijpelijk wijs; al de anderen zijn het begrijpelijk. Een goed lezer kan zich nestelen in Plato's brcin, en van daaruit denken; maar met Shakspeare kunt gij dat niet doen; bij hem blijft gij altoos buiten de deur staan.' Een onderscheidend kenmerk van Emerson's denkwijze is, zoo als wij straks nader zien zullen, het idealisme, dat wil zeggen: het inzigt in de relativiteit van tijd, ruimte en stof, en de overtuiging dat de ware werkelijkheid elders moet gezocht worden. Dat besef en inzigt schijnt zich niet het minst door de lectuur der dichters bij hem ontwikkeld te hebben, en bovenal door Shakspeare. In dezen zin

spreekt hij reeds over hem in een zijner vroegere werken, zijn opstel: Nature. ‘Een genoegen, gemengd met schroom en ontzag, ondervinden wij, wanneer op een of andere wijze het besef in ons levendig wordt, dat de wereld een vlugtig schouwspel is, maar dat er in den mensch zelven iets duurzaams moet wezen. Dat genoegen kan ons onder anderen de dichter verschaffen. Met weinige trekken teekent hij, als in de lucht, de zon, den berg, het veld, de stad, den held, de maagd, niet verschillend van de voorwerpen die wij kennen, maar van den grond opgeligt en drijvend voor het oog. Land en zee worden door hem van hunne plaats genomen; hij laat ze draaijen om de as van zijne gedachte, en beschikt er over als heer en meester. De natuur die door anderen voor hard en vloeibaar wordt gehouden, is voor hem vloeibaar en week, en hij drukt er zijn wezen in af. De weerbarstige wereld is voor hem rekkelijk en buigzaam, hij bekleedt stof en steenen met menschheid, en maakt ze tot woorden der rede. De verbeelding, zou men kunnen zeggen, is het gebruik dat de rede van de stoffelijke wereld maakt. Shakspeare bezit boven alle dichters het vermogen, om de natuur ondergeschikt te maken aan het oogmerk der uitdrukking. Zijne keizerlijke muze neemt de zigtbare schepping als kinderspeelgoed in de hand, en beschikt er naar willekeur over, om elke grillige schaduw van een gedachte welke in zijn ziel te voorschijn treedt, te beligchamen’. Op rijper leeftijd komt Emerson met meer ontwikkeld nadenken tot Shakspeare terug in zijn opstel over hem in de ‘representative men.’ Goethe uitgezonderd, heeft niemand over Shakspeare beter, juister, grondiger gesproken dan Emerson in dit korte stuk; ja, wij zouden zeggen dat dit onderwerp door hem was uitgeput, indien het uit te putten ware. Hooren wij wederom hem zelven. Hij heeft gesproken over de volstrekte onmogelijkheid om in de levensomstandigheden van Shakspeare, in de getuigenissen zijner tijdgenooten, in de anecdoten die van hem verhaald worden, iets te vinden dat tot verklaring zou kunnen dienen van zijn alles overtreffend dichtvermogen, en van die verbeelding die met een paar woorden u een wereld voor de oogen toovert. Daarop vervolgt hij: ‘Shakspeare is de eenige levensbeschrijver van Shakspeare, en zelfs hij kan aan niemand iets vertellen dan aan den Shakspeare in ons, dat is: aan die oogenblikken van ons leven, waarin wij vatbaar voor hem en eensgevoelend met hem zijn. Hoe schraal dan ook zijn uitwendige

levensgeschiedenis wezen moge, met Shakspeare als levensbeschrijver, in plaats van Aubrey en Rowe, bezitten wij inderdaad de berigten waar het op aankomt; datgene wat ons zijn karakter en hoedanigheden afschildert; datgene wat wij bovenal zouden dienen te weten, wanneer wij den man moesten ontmoeten en met hem te doen hebben. Wij hebben zijn uitgedrukte overtuiging over die vraagstukken, die bij elk hart aankloppen om antwoord, over leven en dood, over rijkdom en armoede, over de liefde, over de loongeschenken des levens en de wegen waarlangs wij ze erlangen kunnen, over de karakters der menschen en de verborgene of openbare invloeden, waardoor hun lot bepaald wordt, over die geheimzinnige daemonische magten die onze wetenschap tarten, en die in onze schitterendste levensuren hunne geschenken, maar tevens hunne boosaardige treken inweven. Wie las ooit het bundeltje sonnetten, of hij ontdekte dat de dichter daar onder maskers, die voor den verstandige geen maskers zijn, de leer van vriendschap en van liefde heeft geopenbaard, de vermenging van beide aandoeningen in den allergevoeligsten en tevens den allerverstandigsten des menschen? Welk een trek van zijn bijzondere gemoedsgesteldheid heeft hij in zijn tooneelstukkem verborgen gehouden? In zijne breede schilderingen van den edelman en den koning kan men onderscheiden, welke vormen en levenswijzen hem het meest behaagden; zijn welbehagen in een menigte van vrienden, in ruime gastvrijheid en blijmoedig geschenken geven. Timon, Warwick en Antonio mogen getuigen voor zijn grootmoedigheid. Ver vandaar dat Shakspeare ons het minst zou bekend zijn, is hij integendeel in de moderne geschiedenis de eenige ons bekende persoon. Welk punt van zeden, manieren, smaak, huishouding, wijsbegeerte, godsdienst of levensgedrag heeft hij niet vastgesteld? Welke verborgenheid heeft hij niet getoond te kennen? Welk ambt, welke werkzaamheid, welken tak van 's menschen arbeid heeft hij niet vermeld? Welke koning is niet door hem onderwezen in het regeren even als Napoleon door Talma? Welk meisje heeft hem niet keuriger gevonden dan al haar keurigheid? Welke minnaar, dien hij niet de loef heeft afgestoken? Welke wijze, dien hij niet over het hoofd heeft gekeken? Welke edelman, die niet bij de ruwheid van zijn manieren lessen van wellevendheid van hem ontvangen heeft? Sommige bekwame beoordeelaars willen geen kritiek van Shakspeare laten gelden, die niet uitsluitend op zijn dramatische ver-

dienste berust, en meenen dat men zich op een verkeerd standpunt plaatst, wanneer men hem als dichter en wijsgeer beoordeelt. Van zijn dramatische verdienste denk ik even hoog als deze kunstregters, maar houd haar toch voor ondergeschikt. Hij was een nadenkend en gedachtenvol man, die van praten hield; een brein waarin onophoudelijk denkbeelden opstegen, die naar een uitweg zochten, en het drama het naast ter hand vonden liggen. Ware hij minder geweest, dan zouden wij moeten zien, hoe goed hij zijn plaats heeft vervuld, hoe goed een dramatist hij geweest is - en hij is de beste der wereld. Maar nu is het er zoo meê gesteld, dat datgene wat hij te zeggen heeft van zulk een gewigt is, dat de aandacht eenigermate wordt afgetrokken van het voertuig der gedachte. Hij is gelijk een heilig, wiens geschiedenis in alle talen vertaald, in verzen en proza verheerlijkt, in zangen en schilderijen opgehelderd, en in een aantal spreekwoorden voor dagelijksch gebruik zamengevat moet worden, zoodat de omstandigheid en aanleiding die aan de gedachten van den heilig den vorm van een zamenspraak, van een gebed of van een wetboek gaf, weinig in aanmerking komt bij de algemeenheid der toepassing. Zoo is het met Shakspeare, den wijze, en zijn levensboek. Hij schreef de aria's voor al onze moderne muziek, den tekst van het moderne leven, den tekst onzer zeden; hij teekende den Europeaan en den Engelschman, den vader van den Amerikaan; hij teekende den mensch, en beschreef den dag en wat er in gedaan wordt; hij las in de harten van mannen en vrouwen; hunne regtschapenheid en hunne bijoogmerken en listen; de listen der onschuld en de schakeringen waarmeê deugden en ondeugden verkeeren in hun tegendeel: hij kon de verdeeling maken tusschen het vaderlijk en moederlijk aandeel in het gelaat van het kind; hij kon de fijne grenzen aanwijzen die scheiding maken tusschen noodwendigheid en vrijheid; hij kende de wetten van repressie, waarmeê de natuur haar policie-ambt uitoefent; al de bekoorlijkheden en al de verschrikkingen van 's menschen lot lagen in zijne ziel, zoo waar, maar ook zoo zacht als het landschap op het oog ligt. Bij het gewigt van die levenswijsheid komt de vorm, episch of dramatisch, minder in aanmerking; het is alsof men vroeg naar het papier, waarop 's Konings boodschap geschreven is.’

Met weerzin eindigen wij de aanhaling; maar wij moeten nog van eenige personen spreken, die op Emerson's ontwikkeling

een zekeren invloed hebben uitgeoefend. Wij komen tot zijne tijdgenooten, Coleridge, Wordsworth en Carlyle, die hij bij zijn eerste verblijf in Engeland in 1833 persoonlijk heeft leeren kennen. Hij zelf was destijds nog een jong mensch van weinig naam of bekendheid. In het eerste hoofdstuk van zijne ‘English traits’ heeft hij ons van zijne bezoeken bij deze mannen een onderhoudend verhaal gegeven. Hij vond den ouden Coleridge als iemand, die zichzelven reeds overleefd had, verzonken in een duister mysticisme, en in zijn spreken gedurig terugkomende op zekere hem eigene gemeenplaatsen. Niet zonder een ligten zweem van spotachtigheid verhaalt Emerson, hoe Coleridge tegenover hem een uitval deed op het unitarisme, hem zocht te beduiden, dat de triniteitsleer alleen realistisch, dat het godsidee superessentieel was, en hem zijn denkbeelden over trinisme en tetracisme aan het verstand zocht te brengen. ‘Het bezoek,’ zoo eindigt hij, ‘was eerder een schouwspel dan een onderhoud, zoo als ik trouwens had kunnen voorzien. Het eenige nut dat het mij opleverde was de bevrediging van mijn nieuwsgierigheid. Hij was oud en vooringenomen; hij kon zich niet meer schikken naar een nieuwen makker, om met hem te denken.’ De verdienste van Coleridge wordt op een andere plaats met deze woorden door Emerson gekenschetst. ‘Hij was een katholieke ziel, die hongerde en dorstte naar ideën, die voor en achter zich uitzag naar de hoogste dichters en wijzen, en die in zijn tijd de eenige goede en hooge kritiek geschreven en gesproken heeft. Coleridge is een van diegenen, welke Engeland vrijpleiten van het verwijt, dat het geen vatbaarheid en vermogen meer bezit om het zeldzaamste vernuft dat het eiland heeft opgeleverd, te waarderen. Maar de ongelukkige lotgevallen van zijn leven, de vlugt en omvang van zijn ontwerpen, waarmeê datgene wat hij tot stand heeft gebragt zoo weinig in evenredigheid staat, schijnen het slot van een tijdperk aan te wijzen. Zelfs in hem was de traditionele Engelschman te sterk voor den wijsgeer, en hij verviel tot een accommodatie-systeem. Gelijk Burke getracht heeft den Engelschen staat te idealiseren, zoo verengde Coleridge zijnen geest in de poging, om den gothieken regel en het dogma der Anglicaansche kerk in overeenstemming te brengen met de eeuwige ideën.’

Meer voldoening had Emerson van zijne bezoeken bij Carlyle en Wordsworth. In den eerstgenoemden waardeert hij den onafhankelijken kriticus, den onverschrokken en onvermoeiden

kampioen tegen de nietigheid en femelarij der literatuur van den dag; en Wordsworth staat in zijne schatting onder de Engelsche dichters van den nieuweren tijd bovenaan. In enkele oden van Wordsworth, de Laodamia, den Dion, vindt hij iets van den echten heldentoon, die, volgens hem, in de nieuwere literatuur uiterst weinig gehoord wordt. ‘Wij hebben veel fluiten en flageoletten,’ zegt hij ergens, ‘maar zelden hoort men de klaroen.’ Hij heeft zijn vereering voor Wordsworth getoond, door hem bij zijn tweede verblijf in Engeland nog eens weêr te bezoeken. Wat hem in dezen dichter had aangetrokken, was de adel des gevoels en de verheffing der gedachte die hem kenmerkt, de echt platonische, idealistische geest, waarvan zijn beste stukken doordrongen zijn. Echter kon hem, bij de persoonlijke kennismaking, de buitengewone bekrompenheid van Wordsworth niet ontgaan; de alledaagschheid van 's mans vernuft en verstand, zoodra hij zich buiten zijn eigen dichterlijk terrein begaf, wekte Emerson's verbazing. Op Emerson's vraag, of hij met Carlyle's kritische artikelen en vertalingen bekend was, antwoordde hij, dat hij dien schrijver soms voor krankzinnig hield, en begon aanstonds daarop uit te varen tegen Goethe's Wilhelm Meister, een boek, volgens hem, vol van ‘all manner of fornication’, en waarvan hij nooit meer dan het eerste deel had kunnen lezen. Ja, zijn walging was zoo groot geweest, dat hij het boek tegen den grond had gesmeten. Bij het tweede bezoek, in Maart 1848, begon Wordsworth dadelijk over de februarij-omwenteling te spreken, en gaf in menige bittere aanmerking lucht aan zijn nationalen haat tegen de Franschen. Daarop kwamen de Schotten aan de beurt. ‘Geen Schot,’ beweerde Wordsworth, ‘kan Engelsch schrijven. Robertson kon het niet, Jeffrey kan het niet, al de Edinburgh Reviewers kunnen het niet, en nog veel minder kan het ···, die een pest is voor de Engelsche taal.’ Men raadt gemakkelijk wie de schrijver is, wiens naam door Emerson niet oververteld wordt. Met de volgende woorden vat Emerson zijn oordeel over Wordsworth te zamen. ‘Wie hem goed leest, zal erkennen, dat hij de krachtige aandrift van zijn genie is gevolgd, onbekommerd om het oordeel der menigte, en even onbekommerd om het oordeel der weinigen, in de vaste overtuiging, dat hij den smaak, die vereischt wordt om hem te genieten, zelf zou te weeg brengen. Daar zijn levenlooze plekken in zijn geest, daar is iets hards en dors in zijn poëzy, ge-

brek aan bevalligheid en verscheidenheid, gebrek aan echte katholiciteit; hij had zijne conformiteiten met de traditioneel Engelsche politiek en kerkelijke denkwijze; hij had egotistische kinderachtigheden in de keus en behandeling van zijne onderwerpen; maar dit moet van hem gezegd worden, dat hij alleen in zijn tijd de menschelijke ziel goed en met een volstrekt vertrouwen behandeld heeft. De onverzettelijkheid, waarmeê hij zijn dichterlijk geloof vasthield, berustte op wezenlijke inspiratie. De “Ode on immortality” wijst het hoogste peil aan dat de menschelijke geest in dezen tijd heeft bereikt. Zijn moed heeft nieuwe middelen leeren gebruiken, en nieuwe koninkrijken onder de heerschappij der muze gebragt.’

Welke is de reden, mogen wij thans vragen, dat Emerson, onder de engelsche letterkundigen van den nieuweren tijd, juist door het genoemde drietal zoo bijzonder werd aangetrokken? Het antwoord is niet ver te zoeken. Het is omdat hij in hen de voornaamste organen erkende van den eigen geest die hemzelven bezielt, van den geest die het intellectuële leven der tegenwoordige eeuw beheerscht en zijn taak nog op verre niet ten einde heeft gebragt, van het germanisme. De achttiende eeuw staat onder den kennelijken invloed van het gallicisme, van den geest der kritiek en der proza, der analyse, der verstandige opmerking en scherpe begripsbepaling. Maar met het einde der vorige, met het aanbreken der tegenwoordige eeuw, begint de wind uit een andere wereldstreek te waaijen. In Duitschland stond omstreeks het midden der vorige eeuw het intellectuële leven geheel onder fransche heerschappij. Maar toen de duitsche geest van fransche kritiek en analyse genoegzaam doortrokken was geworden, ontworstelde hij zich aan de voogdijschap en ging zijn eigen weg. Aan het hoofd der nieuwere duitsche letterkunde staat Lessing. In zijne jongelingsjaren was hij een grondig kenner en hartstogtelijk bewonderaar van de fransche literatuur zijns tijds, inzonderheid van Voltaire. Door de kennismaking met Shakspeare ontwaakte in hem de germaansche geest, en weldra verhief hij zich als meester boven hen, die vroeger zijne meesters geweest waren. In Lessing was de scherpste en fijnste kritiek op wonderbare en zeldzaam aanschouwde wijze vereenigd met productief dichtvermogen; maar juist omdat beide krachten in hem vereenigd waren, bercikte hij in geen van beide den hoogsten graad van volkomenheid. Zijne kritiek is nog slechts letterkundige, aestheti-

sche, historische, theologische kritiek; hij dringt nog niet tot den grond en den wortel der vraagstukken door. Zijne dichtwerken zijn ten halve het werk van de reflectie, van het kritiek verstand; daarom heeft hij geen dichtstuk van den allerhoogsten rang kunnen scheppen; geen van die werken, die met volle kracht zich meester maken van alle harten, omdat zij den tijd en zijn streven uitdrukken en verklaren. Maar de vermogens die in Lessing vereenigd waren, treden op nieuw elk afzonderlijk en thans in veel hoogeren graad van kracht te voorzien; de kritiek in Kant, het productief dichtvermogen in Goethe. Toen Lessing stierf, had Kant juist zijn vollen geestelijken wasdom bereikt; een groote maand na Lessing's dood (15 Febr. 1781) verscheen de ‘Kritik der reinen Vernunft’ in het licht (29 Maart 1781). Kant tast met de kritiek door en maakt er wezenlijken ernst mede; in hem wordt zij wijsgeerig en metaphysisch, en tast het vraagstuk in zijn wortel aan; daarom werd Kant door Lessing's vriend, Mendelssohn, die den aard en de rigting van zijn streven wel eenigermate begrijpen maar niet geheel volgen kon, de ‘alleszermalmer’ genoemd. In Goethe daarentegen ontwikkelt zich het dichtvermogen der eeuw tot de hoogste mate van kracht en volkomenheid; hij brengt tot stand wat Lessing gewild en gezocht, gedacht en ontworpen, maar slechts ten deele uitgevoerd had. Goethe is als dichter en letterkundige de hoofdrepresentant van den nieuwen geest, van het germanisme; hij is de literaire koning der tegenwoordige eeuw, gelijk Voltaire het van de achttiende was. De wijsgeerige, de kritische geest van Kant wordt tot nog toe slechts in zijn vaderland, en ook daar nog lang niet algemeen erkend en gewaardeerd; voor de meeste vreemden is hij nog raadselachtig en onbegrijpelijk, en wacht nog zijne verklaring, die echter na den arbeid van Kuno Fischer en dien van Noack niet zoo zeer ver meer verwijderd wezen kan. Door Goethe daarentegen is het germanisme allerwege tot het beschaafde Europesche menschdom doorgedrongen; de moderne romantiek, uitgegaan van Duitschland, heeft in onze eeuw in de literatuur van alle Europesche volken een radicale omwenteling te weeg gebragt. Die strooming van den germaanschen geest heeft in Engeland inzonderheid het genoemde drietal, de vrienden van Emerson aangegrepen; en Wordsworth moge al den Wilhelm Meister tegen den grond hebben gesmeten, de schrijver van dat werk was desniettemin zijn bloedverwant en broeder naar den geest.

Het germaansche karakter onderscheidt zich eensdeels door diepte en innigheid van het gemoedsleven, anderdeels door het vermogen van wijsgeerig en metaphysisch onderzoek. Zullen echter deze onwaardeerbare hoedanigheden waarlijk vruchtbaar worden, zullen zij degelijke en duurzame werken tot stand brengen, dan behoeven zij een buitengemeen grondige kritische propaedeutiek, een opvoeding en voorbereiding waardoor zij gereinigd en veredeld, waardoor zij bij voortduring in hare uitingen geleid en geregeld worden. Die propaedeutiek heeft Duitschland in de achttiende eeuw van het gallicisme ontvangen, welligt een der gewigtigste diensten door den franschen geest aan het menschdom en de beschaving bewezen. Na die voorbereiding kan het germanisme zijne wereldloopbaan intreden, zonder gevaar van in onherstelbare afdwalingen te niet te gaan. Door kritiek en analyse in toom gehouden mag het wijsgeerig onderzoek de oplossing van de laatste vraagstukken trachten te vinden; het zal zorgen nimmer den vasten bodem der werkelijkheid te verlaten en uit het oog te verliezen; en het gemoedsleven, door dezelfde kritiek voorgelicht, mag zich ontwikkelen tot de edelste mystiek zonder gevaar van verontreiniging door misgeboorten van een ongerijmd en duister mysticisme.

Doch waartoe deze uitweiding à propos d'Emerson? Wij komen zoo aanstonds tot hem terug, en zullen hem als een der uitstekendste organen leeren kennen van den germaanschen geest, die in hem op geheel eigenaardige wijze zich verbindt aan een echt amerikaansche, voortvarende, niets ontziende, op praktijk en werkelijkheid gerigte natuur. Nog een enkel woord echter over zijne intellectuële vorming en opvoeding. De bovengenoemde schrijvers en dichters zijn de eenigen waarvan hij in zijne werken opzettelijk en uitvoerig gewag maakt; maar zijn letterkundige kennis strekt zich veel verder uit. Bij een opmerkzame lezing zijner schriften blijkt het dat Emerson een zeer grondig kenner is van bijkans al het goede en merkwaardige dat de literatuur in haren geheelen omvang oplevert. Maar niemand toont minder zijn belezenheid dan Emerson. Hij heeft een beslisten afkeer van bloote geleerdheid, en nog veel meer van geleerdheidsvertoon; hij is op de zaak zelf gerigt, en assimileert datgene wat zijn lectuur hem oplevert geheel en al met zijn eigen intellectueel bestaan. Alleen op indirecte wijze, uit een toespeling, een verwijderde aanduiding, bemerken wij

gedurig hoe diep en veelomvattend zijne letterkundige kennis is. Echter heeft hij op dat uitgestrekte terrein zijn geliefkoosde plekken, die hij met bijzondere vlijt en ingenomenheid onderzocht en bearbeid heeft. Het is een echt germaansche trek in hem dat hij de Indische literatuur hoog waardeert, en uit de wijsheid der Veda's het zijne heeft weten te putten. Wat de klassieke oudheid betreft, onder de Grieken schijnt Plato hem buiten alle verhouding tot de overige schrijvers aangetrokken te hebben. Beter dan de grieksche schijnt hij de latijnsche dichters te kennen, en zeer bijzonder schijnt hij met dat volmaakte meesterstuk, de Georgica, ingenomen te zijn. Maar het terrein waarop hij het best te huis is, en waar hij bij voorkeur verwijlt, is de Engelsche literatuur van het Elizabethsche tijdperk; liefst verkeert hij in dien kring van uitstekende mannen, wijsgeeren, dichters, natuurkundigen, godgeleerden, die de omgeving uitmaken van zijn ‘magnus Apollo’ Shakspeare. Het zou voorts te verwonderen zijn wanneer iemand, die zoo zeer de man van zijn tijd is als Emerson, zijne vorming niet ook voor een deel aan de beoefening der natuurkunde verschuldigd was. Inderdaad blijkt het uit zijn werken dat hem de gewigtigste natuurverschijnselen en natuurwetten volkomen bekend zijn, en dat de hedendaagsche onderzoekingen en ontdekkingen in de natuurwetenschap met levendige belangstelling door hem worden nagegaan. Echter schijnt hij geen vak van die wetenschap opzettelijk bestudeerd te hebben. Maar bij zijn algemeene belangstelling in de natuurstudie komt, weder een echt germaansche trek, liefde tot het natuurleven in die gewone en dagelijksche verschijnselen, waarin het voor ieder mensch die zich niet geheel aan een conventioneel stads- en gezelschapsleven heeft vastgekluisterd, toegankelijk en waarneembaar is. Emerson bemint het buitenleven; hij mag gaarne, te paard of te voet, op de wandeling of op de jagt, soms in gezelschap, maar liefst en meest alleen, door veld en woud zwerven, en gaandeweg met helderen en sympathieken blik opmerken wat hem onder de oogen komt; en het zou mij verwonderen, wanneer de geologie van de streek waar hij woont, en het leven aldaar van vogelen en visschen, van planten en velddieren, hem niet zeer in bijzonderheden bekend was.

De violist Salomon verdeelde de vioolspelers in drie klassen: die in het geheel niet spelen kunnen, die heel slecht spelen, en die goed spelen. Een dergelijke klassificatie maakt een wei-

nig bekend Duitsch wijsgeer van de schrijvers. Tot de eerste klasse rekent hij degenen, die schrijven zonder te denken; en hij beweert dat deze de allertalrijkste zijn. De tweede klasse bestaat uit hen, die onder het schrijven denken, en die denken om te schrijven; deze zijn ook zeer menigvuldig. De laatste klasse bestaat uit degenen die eerst schrijven nadat zij gedacht hebben; deze zijn zeldzaam. Maar onder deze laatsten maakt hij nog weêr een nieuwe onderscheiding, namelijk: van degenen die schrijven over boeken, over hetgeen door anderen is gezegd en gedacht; en van degenen die over de zaken zelve schrijven. Deze laatsten zijn de allerzeldzaamste. Emerson behoort niet tot degenen die denken omdat zij schrijven willen, maar tot degenen die gedrongen worden tot schrijven omdat zij gedacht hebben, en hij behoort tevens tot die allerzeldzaamste klasse van schrijvers, die over de zaken zelve hebben gedacht. In die hoedanigheid zullen wij hem thans nader leeren kennen. Eenigermate kennen wij hem reeds als zoodanig. Wel is waar hebben wij hem nog slechts over Montaigne's essais, over Shakspeare's drama's hooren spreken, maar zouden werken als deze niet ook tot de zaken behooren? Zouden de uitstekendste voortbrengselen van het geestenleven des menschdoms niet even goed, om niet te zeggen met meer regt tot de klasse der zaken moeten gerekend worden, als de merkwaardigste verschijnselen en producten van het natuurleven? Hoe het zij, wij komen thans tot het zakelijke, zoo men wil; wij willen Emerson leeren kennen als zelfstandig en oorspronkelijk denker; wij willen zien wat hij ons te zeggen heeft over die verschijnselen van het morele leven, die zoo oud als de schepping en altoos nieuw zijn; over die vraagstukken die bij elk geslacht der levenden op nieuw worden opgeworpen en beantwoord; over dat absolute eindelijk waarmeê de leekedichtjens gezegd worden den draak te steken, maar dat eigenlijk, volgens de juiste repliek, den draak steekt met ons. Het voorschrift volgende dat Horatius aan de Epische dichters geeft, verplaatsen wij ons aanstonds ‘in medias res,’ in het middelpunt van Emerson's gedachtenstelsel.

Emerson is idealist. Niemand houde hem nu echter, bij het hooren van dit vrij suspecte woord, voor een Fichtiaan, voor iemand, die tijd en ruimte wil vernietigen, die, zoo als men pleegt te zeggen, wil wegredeneren wat men toch met eigen oogen ziet. Zijn idealisme bestaat eenvoudig daarin dat hij aan de rede en gedachte de prioriteit en den voorrang toekent bo-

ven het stoffelijke, - en overtuigd is dat al het zigtbare en uitwendige manifestatie en beligchaming is van iets onzigtbaars dat daaraan ten grondslag ligt. Maar laat hij zelf spreken en zijne meening met zijn eigen woorden verklaren. In een zijner vroegste werken, zijn opstel: Nature, lezen wij het volgende: ‘De natuur spreekt altoos van den geest. De zigtbare wereld doet ons de onzigtbare vermoeden. De natuur is een groote schaduw, die ons terugwijst naar de zon, die achter ons ligt. Wanneer wij de onzigtbare trappen der gedachte volgen, en tot de vraag komen: waar vandaan en waartoe de stof, dan rijzen er een aantal waarheden uit de diepte onzer bewustheid op. Wij leeren dat de allerhoogste tegenwoordig is in de ziel van den mensch; dat het ontzagchelijke wezen, dat geen wijsheid, of liefde, of schoonheid of magt, maar alles in een, en geheel in elk is, dat dát wezen het is waarvoor alle dingen bestaan en waardoor zij zijn; dat de geest schept; dat hij één is en niet zamengesteld; dat hij niet van buiten door tijd en ruimte op ons werkt, maar geestelijk, inwendig, door ons zelve.’ Dit alles klinkt nog vrij neo-platonisch; het is nog vrij duister en onbestemd. Maar, zoo als gezegd is, wij hebben hier een van Emerson's vroegste werken, misschien wel het allervroegste voor ons, en wij wilden uit zijne eigene woorden de rigting doen kennen die zijn denken al dadelijk genomen heeft. Het denkbeeld, of, zoo men wil, het besef en gevoel, dat in de aangehaalde woorden is uitgesproken, is hem bijgebleven, maar het heeft zich meer en meer gelouterd, en is allengskens doortrokken geworden van de klaarheid der gedachte en de aanschouwelijkheid der voorstelling; hij komt er meer en meer van terug om het onuitsprekelijke regtstreeks en onmiddellijk in woorden te willen vatten. Dien vooruitgang bespeuren wij reeds in een der naastvolgende werken, de redevoering: ‘man thinking.’ Bij zijn idealistische denkwijze moet Emerson natuurlijk aan de intellectuële werkzaamheid een hoogen rang toekennen. In de genoemde redevoering spreekt hij over die klasse van menschen, aan welke in de geregelde maatschappij, bij de verdeeling van den arbeid, die werkzaamheid is opgedragen; over den ‘scholar,’ den man van studie, den geleerde; hij beschrijft zijn taak, zijn verpligtingen, de bronnen waaruit hij te putten, en de middelen die hij te gebruiken heeft. Emerson is natuurlijk ten volle doordrongen van de schoonheid en het gewigt der intellectuële werkzaamheid, maar hij is tevens minder dan iemand

blind voor de verkeerdheid en het nadeel die hier uit eenzijdigheid en misbruik moeten voortspruiten. ‘Een oude fabel,’ zegt hij, ‘verhaalt ons, dat de goden in den beginne den éénen mensch in een aantal menschen verdeeld hebben, opdat hij meer geschikt zou zijn om zich zelven te helpen. In deze fabel ligt een verheven waarheid opgesloten, namelijk: dat er eigenlijk slechts één mensch is, die in elk der bijzondere menschen niet dan ten deele, door één enkel vermogen wordt aangetroffen; en dat het geheele menschdom, de geheele maatschappij moet genomen worden, om den geheelen mensch te vinden. De mensch is niet boer, of geleerde, of werktuigkundige, of staatsman, of krijgsman, of werkman, maar dat alles te zamen. In den maatschappelijken staat zijn de verschillende werkzaamheden onder de verschillende individuën verdeeld; ieder verrigt zijn eigen deel van den gemeenschappelijken arbeid. De fabel geeft te verstaan dat het individu, om tot bewustheid en genot van zijn eigen wezen te komen, somwijlen zijn eigen arbeid uit het oog moet verliezen om dien van al de overigen te omvatten. Maar ongelukkig is de oorspronkelijke eenheid zoo in het oneindige gesplitst, dat men ze niet herstellen en terugvinden kan. De mensch verandert zoodoende in een ding, in een aantal dingen. De landbouwer wordt zelden bemoedigd door een gedachte van de wezenlijke waardigheid zijns arbeids. Hij ziet zijn schuur en zijn schoven, maar niets meer; hij is een landbouwer, niet een mensch, die het land bouwt. Dezelfde bekrompenheid en eenzijdigheid maakt van den geestelijke een formaliteit, van den zaakwaarnemer een burgerlijk wetboek, van den machinist een machine, van den matroos een kabeltouw. Aan den geleerde is bij de verdeeling van den arbeid de intellectuële werkzaamheid opgedragen. In zijn waren staat, en in den regten zin, is hij een mensch die denkt; maar in zijn ontaarding wordt hij een bloot denker, of, nog erger, de papegaai van eens anderen mans gedachten.’

Het voorregt en de waardigheid van den waren geleerde, van den mensch die denkt, bestaat dan, volgens Emerson, daarin, dat hij, door den aard van zijne werkzaamheid, zich verheffen kan en moet boven die eenzijdigheid, waarin zoo menigeen, waarin ook de bastaardgeleerde zijn menschheid verliest. De ware wijze is een middelaar tusschen het eenzijdige en bekrompene individu, en den éénen, oorspronkelijken, volledigen mensch; hij moet bij zijne medemenschen het gevoel en de be-

wustheid van hun ware wezen opwekken en levendig houden. In zijn gezonde uren erkent ieder hoe onzinnig het despotisme der zinnen is; erkent dat de rede heerschappij behoort te voeren. Het leven van den echten geleerde moet enkel uit gezonde uren bestaan. Hij staat in onafgebroken verkeer met die universele rede, welke alle dingen beheerscht; hij beseft en begrijpt, dat de natuur, de zigtbare wereld, de keerzijde is van de onzigtbare wereld, van de ziel, van den geest; hij is een realist en heeft altoos de zaken zelf in het oog. ‘De pligt en het werk van den geleerde,’ zegt Emerson, ‘is zamen te vatten in dit ééne woord: zelfvertrouwen. Hem betaamt het zijne medemenschen te bemoedigen, te sterken, te leiden, door hun in den maalstroom der verschijnselen de blijvende feiten aan te wijzen. Hij verrigt dag aan dag de langzaam vorderende, de, naar het schijnt, ondankbare en onbeloonde taak der observatie. Een Flamsteed, een Herschel, mag in zijn verheven observatorium, bij den lof en de toejuiching der wereld, de sterren katalogiseren; de resultaten zijn schitterend en van dadelijk nut; loon en eer zijn zeker. Maar hij, die in zijn verborgen observatorium de naauw zigtbare sterren en nevelvlekken van de menschelijke ziel katalogiseert, die soms weken en maanden op een paar feiten moet wachten, die zijn vroegere opteekeningen gedurig moet verbeteren, hij moet afstand doen van vertoon en van dadelijken vorm. Onbekend met de middelen waardoor men de gunst der menschen wint, of onhandig in hun gebruik, moet hij zich de minachting der bekwame lieden, die hem op zijde dringen, laten welgevallen. Voor het gemak en genoegen, dat er ligt in het bewandelen van den ouden weg, in het accepteren van de manieren, de opvoeding, de godsdienst der maatschappij, neemt hij den arbeid en de moeite op zich om zijn eigene te maken; en als natuurlijk gevolg het zelfverwijt, de moedeloosheid, het tijdverlies, de herhaalde onzekerheid, die de distelen en doornestruiken zijn op den weg van hem die op zich zelf staat en zijn eigen gang gaat. Welke vergoeding heeft hij voor dat alles? Hij zal zijn troost daarin vinden, dat hij de hoogste werkzaamheid der menschelijke natuur uitoefent. Hij is iemand, die zich boven particuliere consideratiën verheft, om te ademen en te leven in universele gedachten. Hij is het oog en het hart der wereld; hij kent haar, en weet dat de wereld van het oogenblik het vlugtigste aller verschijnselen is. Het

een of ander punt van decorum, van gouvernement, van momenteel handels- of godsdienst-belang, de een of andere held van den dag, wordt door de eene helft opgehemeld en door de andere zwart gemaakt, met een ijver, met een ernst, met een deftigheid, alsof van die particuliere ophemeling of zwartmaking alles afhing. De mensch die denkt moet nooit afwijken van zijn geloof dat een knalbus maar een knalbus is, al meenen ook alle deftige, wijze en achtbare lieden der wereld er het kraken van den oordeelsdag in te hooren. Hij behoort zich nimmer te onderwerpen, nimmer toe te geven aan het volksgeschreeuw, aan het oordeel der menigte, maar te vertrouwen op zichzelven, en zich te houden aan zijn eigen oordeel.'

Men ziet uit de aangehaalde woorden, dat Emerson den naam van scholar of geleerde in een zeer hoogen en idealistischen zin opvat. Een geleerde is voor hem niet reeds degene, die het een of ander bijzonder vak van studie, botanie, of chemie, of geschiedenis, op de gewone wijze, volgens de overgeleverde regels en de stereotype terminologie beoefent, misschien met geen ander doel, dan om er een middel van bestaan in te vinden. Een geleerde is hem eerst de oorspronkelijke denker, de mensch die door de aandrift van zijne natuur tot nadenken en onderzoek gedreven wordt, die, al heeft hij ook één enkel vak van studie bijzonder ter beoefening gekozen, toch het geheel en den zamenhang der menschelijke wetenschap niet uit het oog verliest, en in zijn bijzonder vak die hoogste wetten weet terug te vinden, die overal gelijkelijk gelden. Een geleerde in den eigenlijken en hoogsten zin des woords is hem eerst de denkende en nadenkende mensch, die zijn aandacht gevestigd houdt op het hoogste en belangrijkste onderwerp van onze kennis: den mensch en het menschelijk leven; die onophoudelijk put uit die ruime en overvloedig stroomende bronnen van kennis: de natuur, waarvan hij een deel uitmaakt; de boeken, die hem getuigenis geven van het verleden en van de gedachten der groote vernuften van vroegeren tijd, en het werkelijke leven zelf, dat hij dagelijks voor oogen heeft en meêleeft; kortom, de geleerde in den meest eigenlijken zin is hem de wijsgeer, de dichter, de schrijver, wier typen hij in zijne 'representative men' in Plato, Shakspeare en Goethe met onnavolgbare trekken heeft geteekend.

Met dat al geldt de intellectuële werkzaamheid voor Emerson niet als het hoogste. Boven het verstand staat de wil; bo-

ven Shakspeare Swedenborg; boven het denk- en dichtvermogen het moreel gevoel en zijne uitingen. In zijn hoogsten graad van kracht en reinheid gaat het moreel gevoel over in godsdienstig gevoel; het wordt aanbidding, godsvereering, mystiek in den reinen en echten zin des woords, zoo als wij haar b.v. in het vierde Evangelie, hier en daar in de Paulinische brieven, bij Meister Eckhart en elders aantreffen. Hooren wij weder Emerson zelf in een rede, uitgesproken in 1838: ‘De redelijke wetten, die het heelal beheerschen, zijn voor den menschelijken geest een onuitputtelijke bron van nadenken en genot. Maar een meer geheime, zachte en innemende schoonheid openbaart zich aan den mensch, wanneer zijn hart zich opent voor het gevoel van deugd, pligt, regtschapenheid en onbaatzuchtige liefde; dan wordt hij aanstonds onderrigt in de dingen die boven hem zijn. Dat gevoel brengt bij hem onmiddellijk zekere goddelijke wetten tot bewustheid, die hem met eerbied en genoegen vervullen. Hij bemerkt dat dit alledaagsche spel des levens dat wij spelen, in al zijn schijnbaar onbeduidende bijzonderheden, op beginselen berust die verbazing wekken. Het kind wordt te midden van zijn speelgoed allengskens bekend gemaakt met de werking en de wetten van licht, zwaarte, beweging en spierkracht; maar in het spel des menschelijken levens zijn liefde en vrees, geregtigheid en begeerte, God en de mensch mede werkzaam. Deze wetten kunnen niet met volkomen juistheid en volledigheid te boek worden gesteld; zij willen niet uitgesproken, niet opgeschreven worden; zij ontsnappen aan, zij drijven den spot met ons volhardend nadenken; maar toch lezen wij ze ieder uur op elkanders gelaat, in elkanders handelingen, in ons eigen gevoel van berouw of tevredenheid. Kunnen wij ze in haar geheel niet bevatten; moeten wij splitsen en scheiden; het is ons echter vergund enkele bijzonderheden waar te nemen. Deze wetten zijn onafhankelijk van tijd, ruimte en omstandigheden, en zij voeren zich zelve uit. In 's menschen ziel is een geregtigheid, die op volmaakte wijze en op staanden voet haar vergeldingswerk uitoefent. Wie een goede daad verrigt, wordt dadelijk zelf veredeld. Wie een lage handeling doet, wordt onmiddellijk vernederd. Wie onreinheid van zich doet, bekleedt zich met reinheid. Diefstal maakt niet rijk; aalmoezen maken niet arm; moord roept uit steenen muren. Wie veinst en een ander wil misleiden, misleidt alleen zichzelven. Niemand kan zijn karakter verbergen. Het minste

inmengsel van valschheid of logen, b.v. het minste inmengsel van ijdelheid, de minste poging om een goeden indruk te maken, benadeelt onmiddellijk de uitwerking. Spreek de waarheid en hemel en aarde getuigen voor u; de geheele natuur helpt u, en zendt u van alle kanten bondgenooten, waar gij nooit op gerekend had. Zie de volmaaktheid van deze wetten in hare toepassing op ons gezellig en maatschappelijk leven. Zoo als wij zelve zijn, zoo zijn onze vrienden en medgezellen. De goeden, door keurverwantschap, zoeken elkander, en omgekeerd. Zoo varen de zielen volgens eigen wil en keuze ten hemel, of ter helle. Allerwege werkt die verborgen kracht met bliksemsnelheid. Hare werking in het leven, schoon voor de zinnen niet aanstonds zigtbaar, is ten minste even zeker als in de ziel. Door haar is de mensch zijn eigen voorzienigheid, en deelt het goede toe aan zijn goedheid, het kwade aan zijn zonde. De waarneming van deze feiten heeft bij den mensch altoos het verheven geloof doen ontstaan, dat de wereld geen voorbrengsel is van menigvuldige krachten, maar van éénen wil, van één ziel. Dit geloof brengt bij den mensch het gevoel te weeg, dat wij godsdienst noemen, en dat 's menschen hoogste zaligheid uitmaakt. Wonderbaar is de magt waarmeê het den mensch betoovert en beheerscht. Het maakt den hemel en de heuvelen verheven; het is het stille gezang dat de sterren ons toezingen. Het vergoddelijkt den mensch, en verheft hem boven zijn beperktheid; het leert de ziel zichzelf te kennen. Het maakt een eind aan die kapitale en kinderachtige dwaling, waardoor de mensch waant groot te kunnen zijn door de grooten te volgen, en hoopt dat een ander hem zal kunnen helpen; het toont hem, dat de bron van alle goed in hem zelven ligt, en dat hij zelf, even als ieder ander mensch, een deur is, die zich slechts behoeft te openen om toegang te verleenen tot de diepte der eeuwige rede. Wanneer hij zijn pligt beseft, wanneer liefde hem bezielt, wanneer hij de hemelsche waarschuwing volgt, en de goede en groote daad kiest, dan daalt de opperste wijsheid neder in zijne ziel, en vervult haar met wonderbare en diepzinnige melodiën. Hij aanbidt en bereikt het uiterste, dat voor den mensch bereikbaar is. Hoe verheven een vlugt de ziel moge nemen, de regtschapenheid kan nimmer overtroffen worden, en er is niets dat de liefde zou kunnen te boven streven.'

De zaak, die in de aangehaalde woorden door Emerson met

jeugdig enthusiasme besproken, of liever bezongen wordt, heeft nooit opgehouden zijne aandacht te trekken, en zijn overtuiging is op dit punt tot heden onveranderd gebleven. Het moreel gevoel, met de wetten, die het ons doet ontdekken, is voor hem de vaste rots, die door geen verbolgen zee van scepticisme kan bewogen worden; hij aarzelt nimmer om aan het stoutste onderzoek den teugel te vieren, om aan alle bedenkingen en twijfelingen volle ruimte te verleenen, om alle feiten en ondervindingen met vaste en ware trekken op te teekenen, verzekerd van in de morele wereld het regt en den vrede, de orde en harmonie aanstonds terug te vinden. De aanbidding, de mystiek, het leven in de onafgebroken beschouwing en beoefening der morele wetten, is en blijft voor hem het hoogste levensverschijnsel, de hoogste ontwikkeling van den menschelijken aanleg. Als hoofdrepresentant der mystiek in den nieuweren tijd geldt hem Swedenborg, aan wien hij in de ‘representative men’ tusschen Plato, den wijsgeer, en Montaigne, den scepticus, zijne plaats aangewezen en een opzettelijke beschouwing gewijd heeft. ‘De personen,’ zegt hij aldaar, ‘die in de schatting der menschen de hoogste plaatsen innemen, behooren niet tot die klasse, die door de economisten de producerende genoemd wordt. In hoogeren rang van liefde en hoogachting staat bij hen de dichter, staat de wijze. Maar daar is nog een hoogere klasse van menschen: het zijn diegenen die ons binnenleiden in een nieuwe orde van zaken, in de morele wereld, in het rijk van den wil. Het eigenaardig kenmerk van die wereld is de hooge eisch dien zij doet. Waar het gevoel van regt toegang vindt, daar neemt het aanstonds de allereerste plaats in. Van alle andere dingen maak ik poëzij; maar het moreel gevoel maakt poëzij van mij.’ Nog ééne aanhaling hiertoe betrekkelijk uit zijn laatste werk: ‘The conduct of life.’ ‘Te midden van de tallooze illusiën, die ons misleiden, zien wij begeerig uit naar een houvast en een vasten bodem. Daar is geen andere dan naauwgezet en eerlijk met ons zelf te werk te gaan, en in ons eigen huis alle dubbelzinnigheid en begoocheling ten strengste te weren. Welk een spel de wereld ook met ons moge drijven, wij moeten geen spel drijven met ons zelve, maar voor en jegens ons zelven de alleruiterste regtschapenheid en waarheid in acht nemen. De eenvoudige en kinderlijke deugden van regtschapenheid en waarheidsliefde beschouw ik als den wortel van alles, wat de verhe-

venheid van karakter uitmaakt. Spreek zoo als gij denkt, wees wat gij zijt, betaal uwe schulden van welken aard zij wezen mogen. - In het heelal is geen gelukskans, geen toeval, geen anarchie; alles is systeem en gradatie. Elke god zit daar op de plaats die hem in de rangorde der goden toekomt. De jeugdige sterveling treedt de groote zaal der wereld binnen: hij vindt zich daar alleen met de eeuwige goden, die zegeningen en gaven over hem uitstorten, en hem tot zich wenken van hunne zetels. Maar op het eigen oogenblik en zonder ophouden valt er een sneeuwjagt van illusiën. Hij verbeeldt zich dat hij zich te midden van een digte menigte bevindt, die her- en derwaarts stroomt, en wier bewegingen hij volgen moet; hij verbeeldt zich, dat hij arm , zonder ouders en vrienden, nietig en onbeduidend is. De dolle menigte jaagt heen en weer, en beveelt woedend nu dit, dan weder dat te doen. Wie is hij, dat hij aan haren wil weerstand zou bieden, zelfstandig zou denken of handelen? Elk oogenblik nieuwe veranderingen, nieuwe teleurstellingen, die hem kwellen en verwarren. Maar wanneer nu en dan de lucht voor een oogenblik opheldert, en een lichtstraal door de wolken valt, dan ziet hij dat de goden altoos in dezelfde rangorde rondom hem op hunne troonen zitten; niet zoodra wijkt de schijn of hij vindt zich weêr met hen alleen.’

De aangehaalde plaatsen hebben ons geleid tot de kern vau Emerson's denkwijze, en ons het beginsel doen kennen dat allerwege bij zijn onderzoek en nadenken ten grondslag ligt. Wij moeten hem thans, als moralist, in eenige bijzonderheden volgen, en zien hoe hij van zijn standpunt de hoofdverschijnselen van het morele leven beschouwt en verklaart. Hoe hoog dat standpunt ook is, hij ziet echter de dingen niet als op grooten afstand, in algemeene en nevelachtige omtrekken. Zijn idealisme maakt hem ook niet blind voor, of afkeerig van de donkere zijde der wereld en des levens; wij zouden in zijn schriften een aantal bladzijden kunnen aanwijzen die voor het tegendeel getuigen. Zoo zeer hij zijn volk en land bemint, en zoo schoon een toekomst hij er voor te gemoet ziet, zoo scherp een blik heeft hij ook voor de gebreken, die het Amerikaansche karakter en maatschappelijk leven ontsieren, en zijn landgenooten hebben menige bittere waarheid van hem moeten hooren. Evenmin maakt zijn idealisme hem onbekwaam om de voorwerpen en verschijnselen der zigtbare wereld zoo te zien

als zij zich volgens de zinnelijk waarneembare werkelijkheid aan de veranderlijke meening der menschen voordoen; maar zijn oog schijnt er veeleer door gescherpt en verhelderd om de dingen zoo veel te naauwkeuriger in hun bepaalde omtrekken op te vatten. Wij zien hem echter bij al zijn bijzondere beschouwingen steeds terugkomen tot die overtuiging, die wij daareven als het grondbeginsel van geheel zijn denkwijze leerden kennen; een beginsel dat aan alles wat hij schrijft een zekere verheffing, maar tevens een zachten en weldadigen gloed verleent. Wij gaan voort hem zelven te laten spreken, en begeven ons tot zijne essays, alleenspraken van matigen omvang over eenige hoofdverschijnselen van het morele leven, waarin hij zijne gedachte zonder orde of regelmaat, naar gril en willekeur schijnt te laten omdolen, terwijl hij toch zijn onderwerp geen enkel oogenblik uit het oog verliest, zoodat de zaak ten slotte van alle zijden in het licht gesteld, en de lezer met menige nieuwe gedachte, en, wat meer zegt, met een nieuw inzigt verrijkt is geworden.

'Vriendschap,' is de titel van een dier essais, een onderwerp waarover Montaigne een paar van zijn schoonste bladzijden geschreven heeft. Maar terwijl Montaigne bij een enkel, geheel bijzonder en personeel geval, zijn eigen vriendschap voor Etienne de la Boëtie, staan blijft, beschouwt Emerson de zaak in haren geheelen omvang en wijst den invloed aan dien zij allerwege op het maatschappelijke leven uitoefent. 'Wij hebben,' zoo begint hij, 'oneindig meer teederheid, dan men gewoonlijk beweert en toegeeft. Ondanks al het egoïsme, dat de wereld verkoelt even als de oostenwind, is het menschdom geheel ingedompeld in het element der liefde, als in een hemelsche atmosfeer. Hoeveel personen ontmoeten wij niet, met wie wij ter naauwernood spreken, maar die wij toch hoogachten, en door welke wij wederkeerig geacht worden. Hoe talrijk zijn zij niet, de personen, die wij op straat voorbijgaan, of die zich met ons aan openbare plaatsen bevinden, wier tegenwoordigheid ons een opregte, schoon stilzwijgende vreugde veroorzaakt. Lees de taal van die ronddwalende blikken; het hart verstaat haar. - De uitwerking van die wederzijdsche toegenegenheid is een zekere opening en uitstorting des gemoeds. Zij kan vergeleken worden met de stoffelijke uitwerksclen van het vuur. Even levendig, neen, levendiger, werkzamer, flikkerender, zijn die inwendige vlammen en uit-

stralingen, van den hoogsten graad van hartstogtelijke liefde tot de minste aandoening van welwillendheid toe, die de bekoorlijkheid des levens uitmaken. Onze intellectuële vermogens worden door die aandoeningen versterkt. De geleerde zet zich neer om te mediteren, en zijn levenslange oefening in de meditatie is onvermogend hem één goede gedachte en één gelukkige uitdrukking te leveren; maar laat hij schrijven aan een vriend, en dadelijk komen hem denkbeelden in menigte toestroomen, en staat hem keur van woorden tot hun inkleeding ten dienst.'

Wij zouden het geheele essay wenschen over te nemen, maar moeten ons tot eenige karaktetisrieke plaatsen bepalen. Nadat Emerson de hooge en echte vriendschap met eenige krachtige trekken heeft geteekend, neemt zijne gedachte een wending, om de keerzijde der zaak in oogenschouw te nemen. 'Onze vriendschapsbetrekkingen hebben al te dikwerf een armzaligen afloop, omdat zij de mannelijke snaren van ons hart onaangeroerd laten. De wetten der vriendschap zijn hoog, streng en eeuwig; zij zijn van dezelfde stof gemaakt als de wetten der natuur. Wij zoeken in de vriendschap kleine en oogenblikkelijke voordeelen; wij willen onzen dorst lesschen uit de bronnen, die het naast bij zijn. Driftig grijpen wjj naar de vrucht die in Gods tuin het allerlangzaamst rijpt, en die eerst na verloop van vele zomers en van vele winters geplukt kan worden. Wij zoeken onze vrienden niet met heiligen eerbied, maar met hartstogt; wij begeeren hen in zekeren zin ons toe te eigenen; doch te vergeefs. - Twee bestanddeelen maken de vriendschap uit, beide even noodzakelijk, even wezenlijk, zoodat ik niet weet welk van beide het eerst te noemen. Het eene is: de waarhcid. Een vriend is iemand, met wien ik opregt kan wezen, met wien ik hardop kan denken, met wien ik de laatste maskers van veinzerij, beleefdheid en achterdocht kan afleggen, die in geen ander geval worden afgelegd. De opregtheid, gelijk de diadeem en het gezag, is een weelde, weggelegd voor personen van den allerhoogsten rang, die de waarheid kunnen spreken, omdat zij niemand boven zich hebben, naar wien zij zich behoeven te rigten, of wien zij vleijerijen moeten zeggen. Elk mensch is opregt wanneer hij alleen is; maar niet zoodra treedt een tweede binnen, of de veinzerij neemt een aanvang. Wij beschermen en verdedigen ons tegen de menschen door middel van pligtplegingen, gebabbel, amusementen en zaken. Wij wikkelen onze gedachten in duizend plooijen,

opdat hun blik niet tot haar doordringe. Wij kunnen naauwelijks regtop loopen: bijkans alle menschen die wij ontmoeten eischen van ons eenige pligtplegingen en willen door ons geamuseerd zijn; zij hebben een weinig naam, een weinig talent; zij hebben de een of andere gril van godsdienst of filanthropie in het hoofd, die ontzien wil worden, zoodat al aanstonds alle conversatie te niet wordt gedaan. Maar een vriend is een gezond mensch, die mij zelven, en niet mijne opregtheid, op de proef stelt. - Het andere bestanddeel der vriendschap is de teederheid. Wij zijn aan elkander verbonden door banden van allerlei aard; door het bloed, door hoogmoed, door vrees, door hoop, door bewondering, door allerlei omstandigheden en bagatellen; en toch durven wij ter naauwernood gelooven dat er karakters bestaan, die ons door liefde zouden kunnen binden. Bestaat er iemand, zoo gezegend, dat wij hem onze teederheid kunnen aanbieden; en indien hij bestaat, zijn wij zelve rein genoeg om ze te durven aanbieden? Wanneer een mensch mij dierbaar wordt, dan heeft de fortuin mij haar allerhoogste gunst bewezen.'

Met nog ééne aanhaling scheiden wij van dit essay. 'Menschen, die geenerlei gelijkheid en geen punt van aanraking met elkander hebben, verschaffen elkander weinig vreugde, en vermoeden niet welk een vermogen in elk hunner verborgen ligt. Wij spreken soms van menschen, die een groot talent van conversatie bezitten, alsof dit een permanente gaaf bij hen was. In geenen deele; de conversatiegaaf is geheel en al afhankelijk van de innerlijke betrekking, waarin de een tot den ander staat. Iemand is beroemd wegens zijn gedachtenrijkdom en welsprekendheid, maar vindt desniettemin geen woord te zeggen tot dezen of genen, tot zijn oom of neef. Nu wordt hij door hen gelaakt om zijn stilzwijgendheid, maar met even veel regt als de zonnewijzer, die in de schaduw staat, beschuldigd wordt, omdat hij het uur niet aanwijst. De zonnewijzer zal het uur aanwijzen zoodra hij slechts in de zon wordt geplaatst, en de welsprekende man zal zijn spraak terugvinden, zoodra hij zich slechts bevindt onder hen, die zich in zijne gedachten en rede kunnen verheugen.'

Onder de uitingen en verschijnselen van het morele leven zijn er twee, die elkander schijnen uit te sluiten, die zeldzaam of nooit in een persoon vereenigd worden aangetroffen. Het gezond verstand, 'prudence,' is volgens Emerson's definitie de

kunst om zich een onmiddellijk en stoffelijk welzijn te verschaffen; het is de kennis van de stof, van de dingen zooals zij zich voordoen aan de zinnen; de kennis van de middelen die op dit terrein tot het doel leiden; en dat doel is geen ander dan het daar even genoemde: stoffelijk welzijn, rijkdom. Gezond verstand, overleg, berekening, is bij uitstek de deugd der moderne wereld, de deugd van de markt en de beurs, van den fabrikant en industrieel; zij levert, ontwikkeld tot theorie en systeem, de wetenschap der staathuishoudkunde. Tegenover haar staat het heroisme, de grootheid van ziel, die de zinnen en de stoffelijke wereld naauwelijks of in het geheel niet in aanmerking neemt; die, bij het najagen van het een of ander ideaal doeleinde, rijkdom en armoede, gezondheid en ziekte, welvaart en tegenspoed, leven en dood, als weinig beduidende bagatellen beschouwt en behandelt. Over de beide tegenovergestelde hoedanigheden heeft Emerson in zijn essays met zijn gewone scherpzinnigheid en grondigheid gesproken. Wij laten deze essays ter zijde liggen, en begeven ons tot een ander opstel van onzen moralist, welks inhoud naauw verwant is aan het onderwerp van zijn essay over het gezond verstand. Een der merkwaardigste stukken van Emerson is zijn opstel in de ‘representative men’ over den held onzer eeuw, die reeds aan zoo veel uitstekende vernuften, dichters, geschiedschrijvers, wijsgeeren, te denken heeft gegeven. Welk een uitlokkend en onuitputtelijk onderwerp is voor den dichter, voor een Quinet, een Byron, een Manzoni, een Lamartine, het raadselachtige van Napoleon's karakter, het noodlottige en tragische van zijn levensloop! Even onuitputtelijk een onderwerp is hij voor den geschiedkenner, die zijn optreden, zijne lotgevallen, zijne verrigtingen als veldoverste en staatsman in hun oorzaken en gevolgen wil verklaren. Eindelijk komt de moralist, de wijsgeer; hem is het om het woord van het raadsel te doen; hij zoekt het ééne en eenvoudige beginsel, dat hem van 's mans geheele bestaan en bedrijf de oplossing zou kunnen geven. Van dit standpunt heeft Emerson hem beschouwd; hij ziet in Napoleon den antipode van de mystiek, den man van de wereld, de incarnatie van al die hoedanigheden, die, volgens de boven aangevoerde opvatting, het gezond verstand uitmaken. Hooren wij hem zelven.

‘In onze maatschappij heerscht een permanent antagonisme tusschen de conservative en de democratische klasse; tusschen

degenen, die hun fortuin gemaakt hebben, en die het nog moeten maken. De eerste klasse is vreesachtig, zelfzuchtig, onvrijzinnig, afkeerig van nieuwigheden, en hare rijen worden gedurig door den dood gedund. De andere klasse is ook zelfzuchtig, indringend, brutaal, gedurig op de eerste in getalsterkte winnend, en van uur tot uur door de geboorten zich zelf versterkend. Deze klasse verlangt afschaffing van privilegiën, vrije concurrentie, vermeerdering van bestaansbronnen; tot haar behooren allen, die zaken doen in Amerika, in Engeland, in Frankrijk, en door geheel Europa; alle industriëlen, alle bekwame lieden. Hun representant is Napoleon; hij bezit hunne deugden en hunne ondeugden; hij bezit bovenal hun geest en hunne bedoelingen. Die geest is materialistisch, op stoffelijk welzijn gerigt, en gebruikt ter bereiking van dat doel een grooten overvloed en verscheidenheid van middelen. Mechanieke kracht en bekwaamheid, uitgebreide kennis en intellectueel vermogen zijn de middelen; rijkworden is het doel. - Napoleon is door en door modern. Hij is geen heilige, en ook geen held in den hoogen zin des woords. De burgerman, die bij den weg loopt, vindt in hem zijns gelijke. Hij is iemand van burgerlijke afkomst, die door middel van zeer begrijpelijke verdiensten zoo hoog is geklommen, dat hij al die neigingen ten volle kon inwilligen, die de burgerman ook heeft, maar meestal ontveinzen en verbergen moet. Goed gezelschap, goede boeken, gemak en snelheid op reis, kleeding, maaltijden, tal van bedienden, persoonlijk aanzien, de uitvoering van zijn ontwerpen, de houding van weldoener tegenover allen die hen omgeven; daarbij de meer verfijnde genietingen van schilderijen, standbeelden, muziek, prachtige woningen en conventionele eerbewijzen - al datgene wat aangenaam is aan het hart van elk mensch in de negentiende eeuw, bezat deze magtige man in volle mate. - Bonaparte was de afgod van den gemeenen man, omdat hij in de hoogste mate de hoedanigheden en de vermogens van den gemeenen man bezat. Wij smaken een ware zelfvoldoening, wanneer wij in de politiek tot op den ondersten bodem komen; wij raken dan ten minste het geteem en de veinzerij kwijt. Bonaparte werkte in gemeenschap met de uitgebreide klasse, die hij representeert, om magt en rijkdom te verwerven; maar Bonaparte had dit bijzondere, dat hij geen de minste gemoedsbezwaren meer kende ten aanzien van de middelen. Alle morele gevoelens, die den mensch

bij het najagen van die dingen belemmeren kunnen, werden door hem ter zijde gesteld. Gevoeligheid was volgens hem goed voor vrouwen en kinderen. De verdedigers van vrijheid, van vooruitgang, noemt hij ideologen, in zijn mond een term van verachting, waar hij veelvuldig gebruik van maakt; Necker is een ideoloog; Lafaijette - een idioloog. - Bonaparte deed eens en voor al afstand van gevoel en aandoeningen, en wilde zich enkel van hoofd en handen bedienen. Voor hem bestaat er geen wonder, geen verborgenheid. Hij is een werkman in koper, in ijzer, in hout, in aarde, in wegen, in gebouwen, in geld, in troepen; en hij is een meester-werkman, consequent, volhardend en wijs. Hij heeft zijn aangeboren zin en sympathie voor zaken en dingen niet verloren. Voor zulke menschen buigt en wijkt alles, even als voor een noodlottige natuurwerking. Daar zijn wel is waar menschen genoeg, die met dingen en zaken te doen hebben, landbouwers, smeden, tuinlieden; kortom alle werklieden; en wij weten, hoe degelijk en reëel zulke menschen schijnen tegenover geleerden en taalkundigen. Maar gemeenlijk ontbreekt hun het regelingsvermogen; zij zijn gelijk handen zonder hoofd. Maar Bonaparte bezat, boven en behalve die minerale en animale kracht, inzigt en generalisatie, zoodat men in hem de natuurlijke en de intellectuële magt vereenigd zag. Het was of land en zee het vleesch hadden aangenomen, en aan het cijferen waren gegaan. Deze cijferende werkman weet waar hij meê werkt, en wat het product is. Hij kende de eigenschappen van goud en ijzer, van wielen en zeilen, van soldaten en diplomaten; en hij eischte dat ieder werken zou volgens zijn aard. - Wij vinden bij Napoleon een kracht en vaardigheid van handelen, die nooit te voren met zulk een veelomvattend inzigt verbonden is geweest. Hij is een realist; de schrik van allen, die praten en redeneren, die alles dooreenwarren en het ware van de zaak verduisteren. Hij ziet hoe de zaak in elkaar zit, werpt zich op het juiste punt van weêrstand, en acht de rest gering. Hij is sterk op de regte wijs, namelijk door inzigt. Hij heeft zijn welslagen niet aan gelukkige misgrepen te danken, maar won zijn batailles in het hoofd voor hij ze op het veld won. Zijn kracht was getemperd en geregeld door de koelste berekening en de uiterste naauwkeurigheid. Hij was een bliksemslag in zijn aanval, en onkwestbaar in zijn verschansingen. - Bij de algemeene zwakheid, besluiteloosheid en traagheid der menschen,

kunnen wij elkander niet genoeg geluk wenschen met dezen man, krachtig van daad, vaardig in het handelen, die de gelegenheid bij den baard greep, en ons toonde hoeveel er tot stand kan worden gebragt enkel en alleen door die deugden, die een ieder in meerdere of mindere mate bezit: naauwkeurigheid, moed, volharding, doortasten en zelf er bij zijn. “De Oostenrijkers,” zeide hij, “kennen de waarde van den tijd niet.” In zijn jongere jaren zou ik hem aanvoeren als een toonbeeld van gezond verstand, voorzigtigheid en overleg. Hij leert ons, dat er altoos ruimte is voor vlijt en energie. Zijn leven is een antwoord voor bergen van lafhartige en twijfelmoedige bedenkingen. Jammer dat de zaak hare keerzijde heeft. Bonaparte zou de eerste man der wereld zijn, wanneer zijne bedoeling iets anders dan zelfbelang ware geweest. Wij ontdekken bij het najagen van stoffelijken rijkdom en welvaart een noodlottig verschijnsel, namelijk: dat er verraad schuilt in hun bezit, en dat zij niet te verkrijgen zijn dan door verzwakking en uitdooving van het moreel gevoel. Dit feit moet noodwendig aangetroffen worden in de geschiedenis van dezen kampvechter, die zich eenvoudig een schitterende carrière ten doel stelde, zonder eenige bedenking of voorwaarde ten aanzien van de middelen. Bonaparte was geheel vervreemd van het moreel gevoel. Hij bekleedt de hoogste plaats onder het beschaafdste volk, in een allerbeschaafdst tijdperk, en bezit niet eens de verdienste van de meest gewone eerlijkheid en regtschapenheid. Hij is onregtvaardig jegens zijn generaals; zelfzuchtig in den hoogsten graad trekt hij alles aan zich, en ontsteelt laaghartig aan Kellerman, aan Bernadotte, hun regtmatig verworven verdiensten. Hij is de onbeschaamdste van alle logenaren. Hij kent geen vriendschap, geen liefde, geen edelmoedigheid. Zijn haat zelfs is laag en baatzuchtig. - In Bonaparte hebben wij een proefneming, onder de gunstigste omstandigheden, met de intellectuële vermogens zonder geweten. Nooit was er een opperhoofd, zoo begaafd, zoo wel gewapend, ondersteund door zulke hulpmiddelen en zulke volgelingen. En wat was het resultaat van dien rijkdom van talent en magt, van die ontzettende legers, verwoeste steden, verspilde schatten, opgeofferde millioenen van menschen en demoralisatie van Europa? Het resultaat was nul. Alles ging voorbij, gelijk de rook van zijn kanonnen, zonder een spoor achter te laten. Toen hij van het wereldtooneel verdween, liet hij Frankrijk achter, kleiner, armer,

zwakker dan hij het gevonden had; en de strijd voor de vrijheid moest van voren af aan begonnen worden. - Dit is niet te wijten aan Bonaparte. Hij heeft gedaan wat in zijn vermogen was om te leven en te slagen zonder moreel beginsel. Het was de natuur der dingen, het was de eeuwige wet van den mensch en de wereld, die hem teleurstelde en omverwierp. Het resultaat zal in een millioen nieuwe proefnemingen hetzelfde zijn. Elke onderneming, waarvan persoonlijk zelfbelang het doeleinde is, moet falen. Zoolang onze welvaart en beschaving een zaak van particulier eigendom, van uitsluiting, van omheining is, zal zij ons bespotten met aanhoudende teleurstellingen. Onze rijkdommen zullen ons ziek maken, onze wijn zal ons op de tong branden, en ons lagchen zal vol van bitterheid zijn. Geen goed verschaft ons wezenlijke voldoening, dan dat wij genieten kunnen met open deuren, en waarmeê wij alle menschen dienen.'

Wij hebben in de bovenstaande uittreksels het resultaat en den hoofdinhoud van Emerson's opstel over Napoleon zoeken zamen te vatten, maar hebben een aantal bladzijden moeten overslaan, vol van fijne opmerkingen over een aantal bijzonderheden uit Napoleon's leven, die met de grootste scherpzinnigheid door onzen schrijver tot staving van zijn gevoelen worden bijgebragt. Het aangevoerde zal voldoende zijn om ons Emerson als moralist eenigermate te leeren kennen; wij willen thans deze schets voltooijen door ons ten slotte te wenden tot eenige van zijne uitstekendste opstellen, wier onderwerp en inhoud ons op nieuw met den wijsgeer in aanraking zal brengen, en ons doen zien welk een klaren en diepen blik hij op de wereld en het zamenstel der menschelijke dingen geworpen heeft. Wij hebben hem boven reeds hooren spreken over zekere onveranderlijke wetten, waardoor het morele leven wordt beheerscht en geregeld. Op dit onderwerp is hij later met gerijpte geestkracht teruggekomen; wat hij in jeugdigen leeftijd meer in het algemeen en met breede trekken had aangeduid, daarvan heeft hij later enkele bijzonderheden naauwkeurig omschreven en breedvoerig uitgewerkt. Eene der hoogste wereldwetten is die der polariteit, of der compensatie, zooals zij door Emerson genoemd wordt. Wat wij daaronder te verstaan hebben, zullen wij van hem zelven vernemen.

'Sedert mijn kindsche jaren heb ik altoos gewenscht een opstel te schrijven over de compensatie. Reeds vroeg was ik overtuigd, dat het leven omtrent dat onderwerp een beter leer-

meester is, dan de theologie, en dat het volk daar meer van weet, dan zijn predikanten het leeren. Daarenboven bekoorden de documenten, waaruit men die leer putten kan, mijne verbeelding door hun oneindige verscheidenheid, en ik had ze altoos, zelfs in den slaap, voor oogen. Die documenten zijn de werktuigen, welke wij dagelijks hanteren, het brood op onze tafel, de voorvallen op de straat, het huis, de pachthoeve, onze ontmoetingen en betrekkingen, het crediet en de schulden, de invloed van het karakter, de natuur en begaafdheden der menschen. Het kwam mij voor, dat deze leer aan de menschen een straal der godheid zou kunnen toonen; dat zij hun de reine en oorspronkelijke werking van den goddelijken geest in zijn eeuwige alomtegenwoordigheid te midden van de wereldsche dingen zou kunnen aanwijzen, en hen zou kunnen leiden tot een eerbiedig en liefdevol verkeer met dat wezen, dat wij als eeuwig moeten erkennen, wanneer wij inzien, dat het op dit oogenblik werkelijk is. Het kwam mij voor, wanneer die leer kon uitgedrukt worden met woorden, die ook slechts een geringe overenkomst hadden met de schitterende gezigten waarin zij zich soms aan ons openbaart, dat zij dan een ster voor ons zou wezen, die ons in menig donker en moeijelijk uur voor afdwaling van onzen weg zou bewaren.

‘Voor eenigen tijd hoorde ik een kerkelijke rede, waardoor mijn verlangen om over dit onderwerp iets te zeggen nog vermeerderd werd. De spreker, een man om zijn regtzinnigheid geacht, ontwikkelde op de gewone wijze de leer van het laatste oordeel. Hij toonde aan dat de geregtigheid in deze wereld haren vollen loop niet heeft; stelde vast dat de boozen gelukkig, de goeden rampzalig zijn, en ontleende aan de rede en de schrift een aantal bewijzen voor het geloof aan eene vergelding en schadeloosstelling in een toekomstige wereld. Deze leer scheen bij de toehoorders geenerlei bedenking te vinden, en de vergadering ging uiteen, zonder dat iemand, voor zoover ik bemerken kon, een aanmerking op de leerrede maakte. Wat was ondertusschen de zin van die rede, en wat wilde de spreker eigenlijk zeggen, toen hij vaststelde dat de goeden in het tegenwoordig leven rampzalig zijn? Wilde hij daarmeê zeggen, dat de huizen, landerijen, winstgevende betrekkingen, wijn, paarden, kostbare kleederen en alle dingen van weelde in handen zijn van beginsellooze menschen, terwijl de heiligen arm en veracht zijn, en dat dezc laatsten aanspraak hebben op een

compensatie, krachtens welke diezelfde goederen, daalders en banknoten, wildbraad en champagne hun later ook ten deel vallen? Dat moet wel de compensatie wezen, die de spreker bedoelde; want als het die niet is, welke is het dan? Bestaat zij daarin, dat het hun geoorloofd zal zijn te bidden en te zegenen, de menschen lief te hebben en te dienen? Maar dat doen zij thans ook reeds. De wettige gevolgtrekking die een discipel uit de leer des predikers had kunnen afleiden, zou deze geweest zijn: ‘wij zullen later denzelfden voorspoed hebben, dien de zondaren tegenwoordig genieten;’ of wel, om tot de uiterste consequentie door te dringen: ‘gij zondigt thans; wij zullen later zondigen; wij zouden het nu reeds doen indien wij konden; maar daar wij niet zoo gelukkig zijn van heden te kunnen zondigen, zullen wij ons morgen schadeloos stellen.’ - De dwaling van de bovengenoemde leer ligt in die enorme concessie, dat de boozen altoos gelukkig zijn, en dat de goddelijke geregtigheid niet onmiddellijk haren voortgang heeft. Maar de menschen zijn beter dan hun theologie, die door hun eigen dagelijksch leven ieder oogenblik wordt weêrsproken. Ik wil in deze essays op eenige feiten opmerkzaam maken, die aantoonen, op welk een wijs de compensatiewet uitgevoerd en gehandhaafd wordt; gelukkig, wanneer ik slechts den allerkleinsten boog van dezen cirkel met krachtige en naauwkeurige trekken kon teekenen.

‘De polariteit van actie en reactie wordt in elke afdeeling der natuur aangetroffen; in licht en duisternis, warmte en koude, ebbe en vloed; inademing en uitademing, zamentrekking en uitzetting van het hart; in de golvende beweging der vloeistoffen en des geluids; in het magnetisme; in de chemische verwantschap. Een onvermijdelijk dualisme gaat door de geheele natuur, zoodat elk voorwerp een helft is die op de wederhelft wijst, waardoor zij moet worden aangevuld. De wereld is dubbel en dubbel in elk van hare deelen. Het geheele zamenstel wordt in elk bestanddeel vertegenwoordigd. Nieuwe voorbeelden zijn allerwege te vinden. De werktuigkunde leert dat, wat wij winnen in kracht, verloren gaat in duur, en omgekeerd. Een koud klimaat sterkt en hardt het ligchaam. Een onvruchtbare grond teelt geen koortsen, geen krokodillen, tijgers en scorpioenen. In de natuur en den toestand des menschen vinden wij hetzelfde dualisme terug. Elke overmaat is oorzaak van een gebrek en omgekeerd. Alle zoet heeft zijn

bitter, elk kwaad zijn keerzijde. Elk genot wordt in geval van misbruik gestraft met een smart, wier maat in juiste evenredigheid staat met de mate van misbruik; en de mensch staat met zijn eigen leven voor gematigdheid en ingetogenheid borg. Voor elk grein van vernuft een grein dwaasheid. Voor elk verlies een winst, voor elke winst een verlies. Met den rijkdom nemen de uitgaven toe. Als iemand meer oogst dan hij mag en moet, dan ontneemt de natuur aan den mensch zelven, wat zij aan zijne bezittingen in overmaat toevoegt; zij vult de vooraadschuren, maar doodt den eigenaar. De natuur haat monopolie en exceptie. Zoo spoedig als de golven der zee na een hevigen storm weêr een gelijk oppervlak vormen, zoo spoedig worden de grootste verschillen van lot en toestand onder de menschen weêr gelijk gemaakt. Daar is altoos de een of andere nivellerende omstandigheid, waardoor de trotsche, de magtige, de rijke, de voorspoedige op denzelfden bodem met de andere menschen wordt teruggeworpen.

De compensatie-wet dicteert de wetten der staten en natiën. Zij zal nooit een haarbreed van haar baan afwijken. Het is te vergeefs of men tegen haar intrigeert, zamenspant en zich verzet. *Res nolunt diu male administrari*. Ofschoon de onheilen, die een verkeerde maatregel met zich voert, zich niet aanstonds vertoonen, zij bestaan desniettemin, en zullen zich vertoonen op hun tijd. Zijn de belastingen te zwaar, dan leveren zij niets op. Is het strafwetboek te streng, dan spreken de regtbanken geen veroordeelingen uit. Niets willekeurigs, niets kunstmatigs kan bestaan.

Het aangevoerde geeft te kennen, dat de natuur geheel in elk harer atomen vertegenwoordigd is. De figuur der wereld wordt afgebeeld in een droppel water. Geen microscopisch insect, welks kleinheid aan de volmaaktheid van zijn organisme in den weg zou staan. Oogen, ooren, smaak, reuk, beweging, wederstand, voedings- en voorttelingsorganen, voor dit alles is ruimte in het kleinste diertje. De ware leer van de alomtegenwoordigheid bestaat daarin, dat God geheel en met al zijne eigenschappen zich openbaart in een grasscheutje, in een spinneweb. Het heelal zoekt zijn oneindige krachten te concentreren in één punt. Als het goede op die plaats is, dan is het kwade er ook; als er de aantrekking is, dan is er ook de afstooting; als er de kracht is, dan is er ook de limitatie, die haar perken zet. Zoo is dan het heelal levend; alle dingen zijn bezield en

moreel. De ziel, die in ons gevoel en rede wordt genoemd, heet buiten ons wet. In ons binnenste voelen wij hare aanblazing en buiten ons toont de geschiedenis ons hare noodlottige kracht. Zij is almagtig en eeuwig, maar incarneert zich in tijd en ruimte om zich te openbaren. Hare geregtigheid is nooit eene seconde ten achteren. De strengste billijkheid houdt de balans tusschen alle deelen der natuur en des levens. De wereld is een wiskundige vergelijking, die volmaakt opgaat, hoe gij ze draait en van welken kant gij ze beschouwt. Elk geheim wordt openbaar, elk misdrijf gestraft, elke weldaad beloond, elk onregt hersteld, in stilte, maar onfeilbaar. Wat wij belooning en vergelding noemen is de eeuwige noodwendigheid, volgens welke het geheel zich vertoonen moet, wanneer een van zijn deelen zich heeft doen zien. Waar gij rook ziet daar moet ook vuur wezen - Elke daad sluit haar loon in zich; of, met andere woorden, elke daad heeft een dubbele terugwerking; de eerste in de zaak of in de wezenlijke natuur; de andere in de omstandigheid of in de schijnbare en zigtbare natuur. De tweede, de terugwerking in de omstandigheid, wordt door de menschen vergelding genoemd; maar de eigenlijke en oorzakelijke vergelding ligt in de zaak en wordt slechts door de ziel gezien. De vergelding, die ons in de omstandigheid wordt toegestaan, is van die der zaak onafscheidelijk, maar blijft dikwijls langen tijd verborgen, en wordt menigmaal eerst na een aantal jaren zigtbaar. Misdrijf en straf komen voort uit denzelfden stam. De straf is een vrucht, die de misdadiger op hetzelfde oogenblik plukt als de bloem van het genoegen die haar bedekt. Oorzaak en uitwerksel, middel en doel, zaad en vrucht, al deze dingen kunnen van elkander niet gescheiden worden; want het eene bestaat slechts in en met het andere. De naïve onkunde van den mensch put zich uit in vruchtelooze pogingen om het een van het ander af te scheiden. Hij wil zingenot, stoffelijke magt, stoffelijken glans, zonder morele goedheid, zonder morele kracht, zonder morele schoonheid. Hij zou de blinkende oppervlakte willen losmaken van den vasten bodem waar zij op rust; hij zou de eene helft willen meester worden zonder de wederhelft, waaraan zij is vastgehecht. Maar de natuur der dingen drijft den spot met die ongerijmde poging. Alle kostelijke dingen des levens zijn verbonden aan strenge en onvermijdelijke voorwaarden, die de dwazen zoeken te ontwijken. Zij beroemen zich, dat zij van die voorwaarden niet weten, of dat zij hun niet aangaan; maar de roem is slechts

op hunne lippen, terwijl hun hart er de noodwendigheid van gevoelt. Ontsnappen zij er ten deele aan, dan worden zij er in een ander en teederder levensdeel door getroffen. Ontsnappen zij er schijnbaar geheel aan, dan is het omdat zij aan hun eigen leven weêrstand hebben geboden, en aan zich zelven ontvlugt zijn; maar hun straf is dan niets minder dan de morele dood.'

Meer dan ooit wordt het moeijelijk de aanhaling te staken; maar wij moeten den lezer naar Emerson zelven verwijzen. Wij moeten er ons toe bepalen zijn beeld met eenige hoofdtrekken te bakenen, en mogen ons oogmerk bereikt achten, wanneer wij de opmerkzaamheid op zijne, naar het schijnt, nog weinig bekende en weinig gewaardeerde geschriften hebben kunnen vestigen; wanneer wij voorloopig eenige hoofdpunten tot overzigt van het terrein waarop, en de rigting waarin hij zich beweegt, hebben kunnen vaststellen. Wij wijzen dan slechts met een enkel woord op zijn essay, dat getiteld is: kringen, 'circles.' Met dit woord wil Emerson dat verschijnsel of die wet te kennen geven, welke door Goethe met het woord: 'Steigerung' wordt aangeduid. Het is die opklimmende beweging, welke allerwege in het physieke, intellectuële en morele leven wordt waargenomen; die voortdrijvende kracht, door welke elk eindpunt het aanvangspunt wordt van een nieuwe ontwikkeling; elk gevolg de oorzaak, van een nieuwe reeks van verschijnselen; elke bereikte trap het middel om tot een hoogeren trap op te stijgen. Wij gaan de schoone en oorspronkelijke opmerkingen van Emerson over dit onderwerp voorbij, en besluiten onze aanhalingen met eenige uittreksels uit zijn essay, getiteld: the over-soul, met welk woord hij het opperwezen, de ziel des heelals, de eeuwig oorspronkelijke en onveranderlijke bron van alle leven en aanzijn te kennen geeft. Men begrijpt ligtelijk, dat wij in dit opstel weder tot het binnenste heiligdom van Emerson's gedachte gevoerd worden. Het aangevoerde opstel zou inderdaad, indien er bij Emerson van een systeem sprake kon wezen, het alles bedekkende en omsluitende gewelf van zijn gebouw kunnen genoemd worden.

'De hoogste kritiek van alle verledene en tegenwoordige dwalingen, de eenige profeet van hetgeen wezen zal, is de oneindige natuur in welke wij rusten, gelijk de aarde rust in de zachte omhelzingen van de atmosfeer; het is die eenheid, die opperste ziel, waarin het bijzondere wezen van elk mensch bevat is, en waardoor het met alle andere één gemaakt wordt; het is dat gemeenschappelijke hart en die hoogste wijsheid, die in elke

opregte conversatie wordt vereerd, en in elke regtschapen handeling wordt gehoorzaamd; het is die almagtige realiteit, die al onze talenten en kunstgrepen tot schande maakt, en ieder van ons dwingt om door te gaan voor hetgeen hij is, om te spreken volgens zijn karakter en niet alleen met zijn tong; die altoos poogt en tracht om over te gaan in onze gedachten en handelingen, om in ons wijsheid en deugd, magt en schoonheid te worden. - Alles werkt te zamen om ons te toonen, dat de ziel in den mensch geen orgaan is, maar het leven dat in de organen werkt, geen functie zoo als de herinnering, het overleg of de vergelijking, maar zich van die functiën bedienende als van handen en voeten; geen vermogen, maar een licht; geen verstand of wil, maar beheerscheres van beide; kortom, dat zij een oneindigheid is die geen bijzonder eigenaar heeft, en er geen hebben kan. Een mensch is de voorgevel van een tempel, waarin alle wijsheid en alle goed woont. - Elk mensch heeft zijne oogenblikken, waarin hij voor die zuivere natuur gevoelig is. Maar zij is te fijn, dan dat zij door de kleuren der taal afgeschilderd zou kunnen worden. Zij is onmetelijk, er kan geen definitie van gegeven worden; maar wij weten, dat zij ons doordringt en bevat. Wij weten, dat het geheele geestelijke wezen in den mensch is. Een oud en schoon spreekwoord zegt: “God komt ons bezoeken zonder klokgelui.” Gelijk er geen afscheiding, geen dak is tusschen onze hoofden en de eindelooze hemelen, zoo is er ook in de ziel geen muur als grens, waar het uitwerksel, de mensch, ophoudt, en de oorzaak, God, begint. Wij zijn van alle kanten open voor de diepten der geestelijke natuur, voor de attributen der godheid. - De oppermagt van die natuur, waarover wij spreken, is gemakkclijk te erkennen aan hare onafhankelijkheid van al die perken, die ons van alle kanten omgeven. De ziel omschrijft alle dingen; zij bekommert zich om tijd noch ruimte, om jeugd noch ouderdom. Daar zijn zekere gedachten, die ons altijd jong vinden, en ons nooit oud laten worden. Het zijn die gedachten, welke uit de liefde tot de universele en eeuwige schoonheid voortspruiten. Geef ons een deel van Plato of van Shakspeare, of noem ons slechts hunne namen; en aanstonds ontstaat er in ons hart een gevoel van duur en onvergankelijkheid. De almagtige, de goddelijke gedachte maakt eeuwen en tientallen van eeuwen te niet; zij blijft frisch en jong door alle tijden heen. Zijn Jezus' woorden heden minder werkzaam, minder krachtig dan op het oogenblik, toen hij ze met eigen mond

uitsprak? - De ziel is verheven boven alle bijzondere verdiensten. Zij eischt reinheid, maar zij is de reinheid niet; zij eischt geregtigheid en weldadigheid, maar zij is boven beide verheven. Wij hebben een zeker gevoel van vernedering, een gevoel als van een transactie, waarover wij ons moeten schamen, wanneer wij ophouden van de morele natuur zelve te spreken, om ons te bepalen bij de een of andere bijzondere deugd, wier beoefening zij van ons eischt. Want alle deugden zijn aan de ziel in hare zuivere werkzaamheid van natuur eigen, en niet met moeite een voor een aangeleerd. Spreek tot iemands hart en hij wordt aanstonds deugdzaam. - De ziel bespeurt en openbaart de waarheid. Spotters en sceptici mogen zeggen wat zij willen, het is zeker dat wij de waarheid erkennen, zoodra wij haar slechts zien. Dwaze lieden vragen, wanneer gij hun iets zegt, wat zij liever niet hadden willen hooren: “hoe weet gij of dat de waarheid is, en of dat niet een dwaling is, die gij koestert”? Wij erkennen de waarheid wanneer wij haar zien, geheel op dezelfde wijs als wij weten dat wij wakker zijn, wanneer wij het zijn. Daar bestaat een gezegde van Emmanuel Swedenborg, dat alleen reeds voldoende is als bewijs voor het diepe inzigt van dezen man: “het is geen bewijs van verstand, dat iemand bekwaam is om staande te houden wat hij goedvindt staande te houden, maar wel dat iemand bekwaam is om te onderscheiden, dat het ware waar en het valsche valsch is; ziedaar de eigenschap en het kenmerk des verstands.” Elke waarheid, die ik vind, stelt mij het beeld der geheele ziel voor oogen. Die ziel wordt een tweesnijdend zwaard, dat scheiding maakt tusschen goed en kwaad, tusschen waar en valsch. Als wij maar niet elk oogenblik met onze grillen, onze meeningen, ons ongeduld tusschen beide kwamen; als wij onze gedachte eenvoudig haar werk lieten verrigten; als wij konden zien hoe alle dingen in God bestaan, dan zou het ons geen moeite kosten om de bijzondere dingen te verstaan en te begrijpen. Want de schepper van alle dingen en van alle personen staat altoos achter ons, en werpt zijn ontzettende alwetendheid door ons over alle voorwerpen heen.

De bewegingen waardoor de ziel zich aankondigt, waardoor zij hare natuur en de waarheid manifesteert, noemen wij openbaringen. Het zijn instroomingen van den goddelijken geest in onzen geest. De natuur van die openbaringen is altoos dezelfde; zij verleenen ons een inzigt in de allerhoogste wet. Zij geven

antwoord op de vragen, die van de ziel uitgaan, maar niet op de vragen die het verstand doet. De ziel antwoordt nooit met woorden, maar zij antwoordt door ons de zaak zelve te toonen. Openbaring is de plotselinge ontdekking der ziel. Volgens de populaire opvatting is openbaren zooveel als waarzeggen. In de orakels, die van de ziel uitgaan, zoekt het verstand antwoord op zijn baatzuchtige vragen, en wil God dwingen om te zeggen, hoeveel jaren de menschen zullen bestaan, wat zij zullen doen, en dergelijke dingen meer. Maar wij moeten die lage nieuwsgierigheid bedwingen, en niet door het sleutelgat willen zien. Een antwoord in woorden is bedriegelijk; het is inderdaad geen antwoord op de vragen, die gij doet. Vraag geen beschrijving van de streken, waarheen gij u rigt. Geen beschrijving kan er u een voorstelling van geven; maar morgen zult gij er aanlanden, en gij zult ze leeren kennen door ze te bewonen. De menschen spreken van onsterfelijkheid der ziel, van hemelsch geluk, van den staat der zondaren, en dergelijke dingen meer. Zij droomen zelfs, dat Jezus juist aangaande die dingen antwoorden gegeven heeft, of had moeten geven. Maar die verheven geest heeft nooit een enkel oogenblik hun *patois* gesproken. Het idee van duur en onvergankelijkheid is wezenlijk verbonden aan de waarheid, de geregtigheid, de liefde, aan al de attributen der ziel. Jezus, die in die morele wereld leefde, zonder zich te bekommeren om zijn stoffelijk lot, en die niets wilde dan de manifestatie van de attributen der ziel, heeft nooit het denkbccld van duurzaamheid afgescheiden van het wezen dier attributen, en nooit een syllabe gesproken over de voortduring der ziel. Aan zijn leerlingen was het gegeven, die scheiding te maken, en de onsterfelijkheid der ziel als dogma te leeren en te bewijzen. Maar van het oogenblik af dat die leer afzonderlijk onderwezen werd, was de mensch reeds een trap gedaald. Gedurende het tijdperk van de liefde, de aanbidding en den ootmoed is daar geen sprake van. Geen geïnspireerd mensch stelt die vragen, of verlaagt zich tot die bewijzen. De ziel is opregt met zich zelven; en de mensch die van haar vervuld is, kan zich niet verwijderen van de tegenwoordigheid die oneindig is, om een toekornst, die eindig wezen zou, te gaan zoeken.

Het groote onderscheid tusschen de ingewijden en meesters en de schrijvers en denkers van den tweeden rang, tusschen dichters als Herbert en dichters als Pope, tusschen wijsgeeren als

Spinoza en Kant en wijsgeeren als Locke en Paley, is daarin gelegen, dat de eerste spreken van binnen uit, uit eigen ervaring, als bezitters van het feit en zelfs als er een deel van uitmakend, en dat de laatsten spreken van buiten af, als bloote toeschouwers, of zelfs als menschen, die slechts door het getuigenis van een derde van het feit kennis dragen. Het is te vergeefs dat men tot ons komt met preêken van buiten af; dat kunnen wij zelf ook, en met het grootste gemak. Jezus spreekt altoos van binnen uit, en van een hoogte die alle hoogten beheerscht. - Het echte en groote vernuft, of genie, bezit slechts een grooter aandeel van dat hart en die ziel die aan alle menschen gemeen is. Het is niet anormaal, maar van gelijken aard als de andere menschen; het is om zoo te zeggen nog menschelijker dan zij. Alle groote dichters hebben zulk een kennis en verstand van de menschheid, dat al hun andere talenten daardoor overschaduwd worden. De menschheid schittert in Homerus, in Sofocles, in Shakspeare, in Milton, in Molière. Zij stellen zich tevreden met de waarheid, en rusten op den bodem der werkelijkheid en der natuur. Daarom schijnen zij koud en lakoniek aan al degenen, wier smaak overprikkeld en verstompt is door de zinnelooze hartstogtelijkheid en de schreeuwende kleuren van geringere maar meer populaire schrijvers. Zij zijn dichters eenvoudig door den vrijen toegang dien zij verleend hebben aan de oneindige ziel, die door hunne oogen hare eigene werken beschouwt en zegent. De ziel is hooger dan hare kennis, en wijzer dan hare werken. De groote dichter doet ons onzen eigen rijkdom gevoelen, en juist daardoor minder denken aan zijne voortbrengselen. De grootste les die hij onzen geest geven kan, is dat hij ons al zijne voortbrengselen leert geringschatten. Shakspeare verheft ons tot zulk een hoogte van intellectuële werkzaamheid, dat hij ons het bestaan doet vermoeden van rijkdommen, waarbij zijne eigene slechts nietigheden zijn.’

Hier staken wij onze aanhalingen, en besluiten dit overzigt met de aanwijzing van een paar bijzondere trekken, waardoor Emerson's denkwijze zich onderscheidt. Wanneer wij daarbij van zekere schooltermen gebruik maken, zoo als wij ook reeds met den term: ‘idealisme’ gedaan hebben, dan doen wij dit niet alsof wij het regt meenden te hebben om een zoo oorspronkelijk denker als Emerson met die algemeene termen te etiquet-

teren en te klassificeren, en wenschen ook geenszins dat iemand hem volgens zijn eigen bijzondere opvatting van die termen beoordeele of veroordecle; maar wij gebruiken ze eenvoudig als hulpmiddel om zekere eigenaardige denkbeelden, die bij Emerson dikwijls terugkeeren, eenigermate zamen te vatten. Over zijn idealisme hebben wij reeds gesproken en door de medegedeelde plaatsen uit zijn werken den lezer in staat zoeken te stellen, om het in zijn bijzonderen aard te leeren kennen. Een ander hoofdkenmerk vau Emerson's denkwijze is het individualismc. Het individu, het individuële leven, dat is het, waarop volgens Emerson alles uitloopt, en waarin de geheele natuur zich concentreert. ‘De wereld bestaat voor de opvoeding van den enkelen mensch.’ De schepping en vorming van krachtige individuën, van menschen in welke een hooge mate van intellectuële kracht zich paart aan kracht en goedheid van karakter, ziedaar, volgens hem, het meesterstuk der natuur, het hoogste en beste dat zij tot stand brengen kan. De opmerking ligt voor de hand, dat de toestand der Amerikaansche maatschappij zulk een individualisme begunstigen en bevorderen moet. In een maatschappij die geheel en al gebroken heeft met de kerkelijke en politieke traditiën der middelceuwen; waar geen eeuwenoudc corporatiën en instellingen den mensch van jongs af aan in zekere vaste vormen kneden, in zulk een maatschappij moet meer dan elders ruimte zijn voor vrije en zelfstandige ontwikkeling van het individu en het individuële leven. Hoe het zij, Emerson dringt altoos in de eerste plaats aan op die deugden, die de strekking hebben om de zelfstandige ontwikkeling van het individu te bevorderen en aan het licht te brengen. Vertrouw op u zelven, roept hij uit; elk hart trilt wanneer die metalen snaar wordt aangeroerd. Dat zelfvertrouwen kan natuurlijk niet bestaan zonder spontaneïteit, zonder eerbied voor de eischen der eigene, bijzondere natuur; zonder gehoorzaamheid aan de oorspronkelijke aandrift der eigene geaardheid. Geen conformiteit met meeningen en handelwijzen, die aan uwe natuur vreemd zijn, maar rond en open te voorschijn getreden met die meening, met die handelwijze die uit de eigenaardigheid van uw wezen voortvloeit; ziedaar wat Emerson wil en eischt. Ja, hij eischt nog meer; hij wil ook geen stijve en gedwongen consequentie, geen conformiteit met eigene, vroeger geuite meeningen, vroeger gepleegde handelingen, wanneer de individuële natuur zulk

een wijziging mogt hebben ondergaan, dat consequentie en overeenstemming met het eigen vroeger leven een onwaarheid wezen zou. Waarheid en opregtheid in elk geval en tot elken prijs, ziedaar de keus en leus van onzen moralist. Maar met die hooge waardij die Emerson aan het individu en het individuële leven toekent, staat in verband een zekere minachting van het maatschappelijke leven, en een ontkenning van vooruitgang des menschelijken levens in collectiven en algemeenen zin. Emerson weet ook in de geschiedenis des menschdoms zulk een vooruitgang niet te ontdekken; volgens hem is de geheele geschiedenis eigenlijk slechts biografie. Elk geschiedkundig tijdperk, elke vorm van het maatschappelijke leven, die vroeger en elders bestaan heeft, beantwoordt aan de een of andere wijziging van het tegenwoordige en individuële leven. Elk geschiedkundig feit kan naar zijn kracht en deugd in het persoonlijk leven van den enkelen mensch worden teruggevonden. De enkele mensch kan alzoo in zekeren zin het geheele leven des menschdoms, zoo als het in de geschiedenis voor ons ligt, op nieuw beleven. Ja, de mensch begrijpt en verstaat ook, volgens Emerson, van de geschiedenis eigenlijk alleen datgene, wat hij zelf op die wijs er op nieuw van beleefd heeft. Zoo keert dan de geschiedenis tot het individu terug, gelijk zij van de individuën is uitgegaan. Alle instellingen, alle vormen van het maatschappelijk leven, zijn slechts de verlengde schaduwen van een individu; staten, kerken, godsdiensten zijn niets anders dan het voortgezette leven van de individuën die ze gesticht hebben. Men ziet ligtelijk, dat er bij die uitsluitende hoogschatting van het individuële leven, geen ruimte blijft voor collectiven vooruitgang. Alle maatschappelijke vooruitgang kan slechts gedeeltelijk en relatief zijn; ja, Emerson verklaart stoutweg dat de maatschappij nooit vooruitgaat. Wat zij aan den eenen kant wint, dat verliest zij aan den anderen. Zij is onderhevig aan gedurige veranderingen, zij is barbaarsch, zij is beschaafd, zij is christelijk, zij is rijk, zij is wetenschappelijk; maar alle vcranderingen zijn geen verbeteringen. Elke schrede voorwaarts is te gelijk een schrede achterwaarts. Zij maakt zich nieuwe bekwaamheden eigen, maar verliest het vroegere instinct. Welk een contrast tusschen den Amerikaan, die leest, schrijft, denkt, goed gekleed gaat, een horologe, een potlood, een banknoot in zijn zakken heeft, en den Nieuw-Zcelander, die naakt loopt, en

wiens geheele eigendom bestaat in een knods, een lans en een mat! Maar vergelijk de gezondheid van die beide menschen, en gij zult zien welk een oorspronkelijke kracht onze Amerikaan verloren heeft. De beschaving heeft rijtuigen uitgevonden, maar de mensch heeft het gebruik van zijn voeten afgeleerd. De mensch in den staat van beschaving bezit een geneefsch uurwerk, maar weet niet langer aan den stand der zon het uur te erkennen. Hij bezit een greenwichschen almanak voor zeevaart, maar kent de sterren aan den hemel niet meer. Hij kan geen zonnestilstand, geen nachtevening meer observeren; geheel de schitterende kalender des hemels vindt geen wijzerplaat meer in zijn geest. Zijn notitieboeken verzwakken zijn geheugen, zijn bibliotheken overladen zijn geest, zijn assurantiemaatschappijen vermeerderen de ongelukkige toevallen. Het is zeer de vraag of ons machinenwezen niet een drukkende last is, en of de verfijning ons niet een al te groote mate van natuurlijke kracht heeft doen verliezen.

'Voilà des pensées,' zou Montégut zeggen, die soms naïve opmerkingen aan den voet van Emerson's bladzijden plaatst, 'qui sentent singulièrement leur Rousseau,' en na het bovenstaande zou menigeen Emerson voor een pessimist houden, weinig ingenomen met de hedendaagsche wereld, en allerwege stof vindende voor zwartgallige aanmerkingen. Geenszins: Emerson is door en door optimist; en dit is een andere trek van zijn denkwijze waarop wij nog opmerkzaam maken. Het is volgens hem een strenge, maar heilzame noodwendigheid die het menschdom bestuurt en leidt. Het geslacht sterft niet, maar het individu wordt nooit gespaard; en de resultaten zijn voor geheele tijdperken en geslachten weldadig. De menschen zijn bekrompen en zelfzuchtig, maar de noodwendigheid, de geleigeest des menschdoms, is niet bekrompen, maar mild. Dien geleigeest ontdekt men niet zoozeer in de berekende en gewilde werkzaamheid der menschen, als wel in datgene wat onafhankelijk van hun wil of plan geschiedt en tot stand komt. Het onvermijdelijke, ziedaar waar het op aankomt; en het blijkt ten slotte dat het goede en de liefde onvermijdelijk zijn, en in den natuurlijken loop der dingen liggen. De geleigeest des menschdoms heeft zich ingegoten in de natuur, en toont zijn aanwezigheid, doordien er in de blinde natuurfeiten altoos een klein overschot wordt aangetroffen ten gunste van het goede,

een kleine overhelling van de balans naar den kant van regt en rede. Allerstrengst is de administratie van dien geest, maar men ontdekt er een geheime teederheid in. Men zou het een wreedaardige goedertierenheid kunnen noemen; het geheel wordt gediend, zelfs met den ondergang van het deel. Alle voordeelen zijn gemeenschappelijk; geen dividend komt aan het individu. De wet is dat gij alles krijgt als lid van het geheel, maar niets als particulier. - ‘De natuur en de wereld,’ zegt Emerson elders, ‘is de emanatie van het goede dat allerwege werkt en zich zelf organiseert. Ik verheug mij wanneer ik bemerk dat in de plantenwereld het beginsel der suiker allerwege de overhand heeft; en ik verheug mij niet minder, wanneer ik de onoverwinbare inundatie van het beginsel van het goede bemerk in elken hoek en spleet die het egoïsme heeft opengelaten, ja in het egoïsme en de zonde zelve, zoodat er geen kwaad is zonder goed, en de hel zelve haar zoet heeft.’ Sterker kan het optimisme wel niet worden uitgedrukt. Men ziet echter dat Emerson's optimisme voorkomt uit de beschouwing van de natuur en de wereld in haar geheel. Wanneer hij van zijn standpunt het geheele zamenstel der dingen in het oog vat, dan is zijne conclusie dezelfde als die van het eerste hoofdstuk van Genesis: ‘alles is zeer goed.’ Zulk een optimisme ten aanzien van het geheel gaat soms met een verregaand pessimisme in deze of gene bijzonderheden gepaard. Overigens spreekt het van zelf dat Emerson, bij zijn idealisme en individualisme, aan geen tijdperk, aan geen vorm van staat of maatschappij een wezenlijken voorrang boven andere vormen of tijdperken kan toeschrijven. Het geheel is in zijn wezen en grondtrekken altoos hetzelfde; het wordt niet beter of slechter, maar is goed, is altoos goed geweest, en zal het altoos zijn.

En hiermeê kunnen wij voor ditmaal van Emerson afscheid nemen. Zijne geschriften en denkbeelden bieden zeker nog overvloedige stof voor meer naauwkeurige beschouwing en beoordeeling; maar voorloopig zal het bovenstaande voldoende zijn. Nog hebben wij niet gesproken van zijn ‘poems’, van zijn ‘english traits’, van zijn laatste werk: ‘the conduct of life;’ en evenmin hebben wij ons kunnen begeven in gedetailleerde kritiek, die met de aanwijzing van onvergankelijke schoonheden, en met de opmerking van een aantal eigenaardigheden in zijne werken ruim te doen zou vinden. Zijne

prozawerken zijn niet allen van gelijke waarde; maar wij zijn overtuigd dat zijn arbeid voor het grootste gedeelte, naar gehalte en vorm, den strengsten toets kan doorstaan, en door geen kritiek zal kunnen vernietigd worden. Zijne werken behooren wel is waar, zooals Carlyle zegt, niet tot die welke voor het groote lezende publiek geschreven worden, maar zijn voor het kleine denkende publiek, en zelfs nog slechts voor een gedeelte daarvan, bestemd. Zij behooren dan ook niet tot die soort van werken die dadelijk een algemeenen en luidruchtigen bijval vinden, maar tot die zeldzame voortbrengselen van den menschelijken geest, die met het verloop van tijd in de schatting der menschen rijzen, en die het bij geen toekomstige geslachten ontbreken zal aan de liefde en bewondering, die zij reeds bij een klein aantal tijdgenooten gevonden hebben. Als wijsgeer moge Emerson niet tot de allereerste gerekend kunnen worden, niet tot die consequente en allesdoordringende geesten, die een nieuw tijdperk openen en beheerschen, hij heeft toch eenige van de allerhoogste waarheden, eenige van die waarheden, die altoos oud en altoos nieuw zijn, op eigenaardige en oorspronkelijke wijze uitgesproken; en indien Goethe gelijk heeft, als hij zegt: ‘alles gescheidte ist schon gedacht worden, man muss nur versuchen en noch einmal zu denken,’ dan is dit lang niet gering te schatten. Zeer merkwaardig is altoos de ruimte van blik, waarmeê hij de meest tegenovergestelde en verst van elkander verwijderde verschijnselen, bij voorbeeld mystiek en wereldzin, Swedenborg en Napoleon, in gelijke mate omvat en aan beide regt weet te laten wedervaren. Als moralist wordt hij door Montaigne in rijkdom van gedachten en in naive losheid en bevalligheid van uitdrukking, door Labruyère in het geacheveerde der detail-teekening en in fijnheid van satire en sarcasme overtroffen; maar hij overtreft hen en alle andere moralisten in diepte van inzigt, in omvang van blik, in veelzijdigheid; hij is bij uitnemendheid de wijsgeer onder de moralisten. Als schrijver, als essayist, mag hij met de voortreffelijksten worden gelijkgesteld. Hij bezit het kenmerk dat alleen aan vernuften van den eersten rang eigen is: nieuwheid en oorspronkelijkheid. Zijn stijl moge hier en daar iets hoekigs en hards hebben, soms ook iets overladens, een ‘quelque chose de trop’, dat aan de volmaakte schoonheid afbreuk doet; hij bezit altoos een natuurlijke kracht, een frisschen en oor-

spronkelijken gloed, die u steeds op nieuw verrukken en betooveren. Men zou zijn stijl een haut-reliefstijl kunnen noemen; zijne gedachten en voorstellingen zijn niet alleen met vaste en scherpe omtrekken geteekend, maar springen vooruit. Met het oog op Emerson mogen wij nog groote en goede dingen verwachten van een literatuur, die, schoon nog jong, reeds zulk een schrijver heeft aan te wijzen.

D.E.W. WOLFF.

Een afschrikkend voorbeeld op het gebied van belastingen.

Adelson Castian, Abolition des Octrois. 39 p. in 8°. Brux. 1860. Examen Critique du projet de loi sur l'abolition des Octrois Communaux. 83 p. in 8°. Brux. 1860.

Onder de onderwerpen, die in den laatsten tijd op het gebied der staatswetenschappen de levendigste belangstelling hebben opgewekt en tot verschillende discussiën en proefnemingen aanleiding gaven, behoort ook de afschaffing der gemeenteaccijnsen. Na twaalf jaren van studie en voorbereiding werd de zaak eindelijk in 't vorig jaar door den Belgischen Minister Frère-Orban met zekere drift aangegrepen. Een wetsontwerp, daartoe strekkende, werd bij 't wetgevend ligchaam ingediend, besproken en, met geringe wijzigingen, aangenomen.

Vaak is ook bij ons te lande op het nemen van een dergelijken maatregel aangedrongen. Maar 't was niet te ontkennen, dat de groote zwarigheid in de uitvoering steeds gelegen was in de moeijelijkheid om een geschikt equivalent te vinden. Afbreken alleen baatte weinig; men moest ook opbouwen. Weinig nuts stichtte men met de grieven op te sommen tegen die binnenlandsche tolliniën, wanneer men niet tevens iets anders daarvoor in de plaats stelde; immers, dat er belasting betaald moest worden, betwistte wel niemand. Verschillende voorslagen werden dan ook bij ons in dien geest gedaan, maar zonder dat wij er tot heden veel practische resultaten van hebben gezien.

In dit opzigt is België ons voor geweest.

Maar wij behoeven er niet treurig om te zijn. Eene wet als de Belgische wet van 18 Julij 1860 (volgens besluit van den volgenden dag, in werking getreden op den 21sten Julij) wenschen wij niet. Stilstand moge achteruitgang zijn, wij willen des noods liever stilstaan en wachten, dan door eigen daad eene

schrede teruggaan. De Belgische wet is, dunkt ons, de beschouwing overwaardig, omdat wij er uit leeren kunnen hoe men de gemeente-accijnsen *niet* moet afschaffen; een afschrikkend voorbeeld kan zijn nut hebben zoo goed als een voorbeeld ter aanmoediging.

Nu meene men niet, dat wij zelfs aan de waarschijnlijkheid geloofden, alsof eene *gelijkluidende* wet ook bij ons zou kunnen ingediend of aangenomen worden. Dat zij verre. Daartoe is er te groot verschil tusschen den toestand van Nederland en België. In België hadden de octrooijen, het is niet te ontkennen, een veel hatelijker karakter dan onze accijnsen, vooreerst omdat zij in veel minder gemeenten en over veel meer voorwerpen geheven werden, maar ook omdat zij, door 't heffen van differentiële regten, in verschillende gevallen het wezen aannamen van plaatselijke bescherming[1]. Maar ook met inachtneming dier verschillen zouden geringe wijzigingen, vreezen wij, voldoende zijn om ook ten onzent een analogen maatregel van vele zijden te hooren aanprijzen. Bijvalsbetuigingen als die den Heer Frère-Orban te beurt vielen, zouden ook in ons land niet uitblijven. Maar het is de vraag niet of eene wet bewonderaars vindt, het is de vraag of zij die bewondering waardig is en waardig blijven zal, en dit laatste kan, dunkt ons, van de wet van 18 Julij 1860 niet gezegd worden. Juist de *schijnbare* waarde van den maatregel, gelijk die in België genomen werd, moet ons een spoorslag zijn om met alle magt tegen zijne *werkelijke* onwaarde in 't veld te trekken; geen kwaad is zoo gevaarlijk, als wanneer 't voor kortzigtige oogen onder bloemen verborgen is.

Meer en meer vestigt zich de overtuiging, dat het niet genoeg is zulke belastingen uit te vinden, die op de gemakkelijkste wijze het meest opleveren, maar dat de verdeeling van den omslag over de belastingschuldigen vooral ook op een regtvaardigen grondslag steunen moet. En toch, waar het de afschaffing eener belasting geldt (ook al moet men er iets anders voor in de plaats stellen), wil men die beginselen wel eens uit het oog verliezen. De gebreken van 't bestaande zijn ons bekend;

1 Terwijl in België slechts 78 van de 2538 gemeenten accijns hieven, van bijna 76 verschillende zaken, zijn bij ons te lande naauwelijks 20 voorwerpen doch in 620 gemeenten aan accijns onderworpen, terwijl het gezamenlijk bedrag der gemeenteaccijnsen in België nog hooger is dan in Nederland. (In België meer dan 12 millioen francs, bij ons iets meer dan vijf millioen gulden, terwijl het totaal van alle gemeenteïnkomsten bijna 19 millioen gulden bedraagt).

menige stem is er tegen opgegaan; men maakt de zaak zoo mogelijk nog zwarter dan zij is, en al ras is men geneigd om, ter wille van het goede doel, niet zoo naauw meer op de middelen te zien, zonder te bedenken, dat het middel vaak erger is dan de kwaal.

Zoo deed men den vorigen zomer in België. Nu men eenmaal eene poging zag doen om de gehate octrooijen uit den weg te ruimen, vreesde men niets meer dan die poging te zien mislukken. Kon het doel langs een goeden weg bercikt worden, men wenschte zulks, maar zag men daartoe geen kans, welnu, dan was ieder middel altijd goed genoeg, en *faute de mieux* kwam de wet tot stand. Een blik op de beraadslagingen zal ieder daarvan overtuigen.

Het op 10 Maart 1860 ingediende ontwerp schafte dan de plaatselijke accijnsen of octrooijen af, tevens met de bepaling, dat zij niet weder zouden mogen ingevoerd worden (art. 1).

In de plaats der hierdoor aan de gemeenten ontnomene inkomsten zouden zij ontvangen:

a. De zuivere opbrengst van de dienst der posterijen[1].

b. Een aandeel van 75 pCt. van de opbrengst der inkomende regten op de koffij en 34 pCt. van de na te melden verhoogde Rijksaccijnsen op vreemden wijn en gedestilleerd, op inlandsch gedestilleerd, op bier, azijn en suiker (art. 2).

Het uit deze elementen te zamen gestelde *fonds communal* zou onder de gemeenten verdeeld worden in evenredigheid van hetgeen elk van haar aan het rijk opleverde in de hoofdsommen van de grondbelasting op de gebouwde eigendommen, van 't personeel en van de patentbelasting (art. 3, § 1). Bij den aanvang van elk tweede, derde en vierde vierendeel jaars zoude eene voorloopige uitdeeling plaats hebben volgens eene vast te stellen raming, terwijl het saldo in den aanvang van ieder volgend jaar zou uitbetaald worden, zoodra de juiste cijfers zouden bekend zijn. Mogt het aandeel, dat eenige gemeente uit het fonds genoot, meer bedragen dan de som, die voor de wettelijk verpligte uitgaven (gelijk b.v. lager onderwijs, gemeentewegen, enz., enz.),

1 Ten einde aan dit cijfer eenige meerdere vastheid te geven, werd, ten gevolge der gevoerde debatten, later 40 pCt. der bruto opbrengst hiervoor in de plaats gesteld.

gevorderd werd, dan moest het overschot in de eerste plaats aangewend worden tot afschaffing of vermindering van andere indirecte plaatselijkc belastingen, dan van opcenten op de directe belastingen, en eindelijk van alle andere gemeenteheffingen[1].

De rijksaccijns op den wijn en vreemd gedestilleerd werd in zoo verre verhoogd, dat de totale opbrengst der verhooging gelijk zou staan met de opbrengst van alle gemeente-accijnsen, die daarvan in 't geheele Rijk geheven werden[2]. De accijns op inlandsch gedestilleerd en op bieren en azijnen werd mede verhoogd. De ruwe suiker werd met fr. 40 per 100 k°. belast. Daar hierdoor echter het onderscheid tusschen de rietsuiker en de beetwortelsuiker, welke laatste tot nog toe, als product van inlandsche nijverheid, eene niet onaanzienlijke bescherming ondervond, zou worden opgeheven, achtte men het raadzamer dit artikel in zooverre te wijzigen, dat de bestaande verhouding tusschen beide suikers bewaard bleef, door namelijk den accijns voor de vreemde suikers op fr. 48, die voor de inlandsche beetwortelsuiker op fr. 42 te stellen. Eindelijk werd er, gelijk ook vroeger 't geval was, een minimum bepaald voor de geheele opbrengst der rijksbelasting op de suikers in evenredigheid van het verbruik over 't geheele rijk[3]. Ten aanzien van de bescherming der beetwortelsuikcr, bepaalde eene later ingelaschte §, dat de wetgeving op dit stuk gedurende de zitting der Kamer van 1861-62 zou moeten herzien worden, natuurlijk om, door de discussiën over dit onderwerp uit te stellen, die over de hoofdzaak niet al te zeer te rekken.

Ten einde reeds dadelijk aan de gemeente eene tamelijk voldoende uitkeering te verzekeren, werd in het ontwerp het minimum der uit te deelen som voor 't eerste jaar op 12½ (later, ten gevolge der debatten op 15) millioen francs gesteld, tevens met de bepaling dat het aandeel van iedere gemeente in de uitdeeling nooit minder zou mogen bedragen dan de netto opbrengst der octrooijen in 1859[4]. Met de octrooijen werden in dit op-

1 Deze bepaling wcrd na de deliberatiën geheel achterwege gelaten.
2 Ingevolge tractaat met Frankrijk van 18 April 1859 mogt België deze regten niet hooger opvoeren dan tot de nu vastgestelde limite.
3 Ten gevolge van het tractaat met Frankrijk van 2 Mei ll., ondergingen de bij deze wet gcmaaktc bcpalingen in dit opzigt weder eene verandering.
4 Een later hierbij gevoegde paragraaf voorzag in 't geval, dat het fonds soms hevige en plotselinge fluctuaties mogt ondergaan, door de bepaling, dat de daaruit te ontstane verschillen over meerdere jaren zouden omgeslagen worden. De verhooging van het minimum had ten doel, om aan de kleinere gemeenten reeds dadelijk eenig aandeel in de uitkeering te verzekeren. Met dit zelfde doel werden sommige accijnsen dan ook nog meer verhoogd dan bij 't ontwerp was voorgesteld.

zigt gelijkgesteld de directe belastingen, die in sommige gemeenten in de buitenwijken in de plaats van accijnsen geheven werden (art. 14). Eindelijk werd gedurende 3 jaren aan de accijnsheffende gemeenten eene uitkeering verzekerd van hoogstens 5 pCt. van ieders aandeel in de repartitie, om daaruit wachtgeld te betalen aan de ambtenaren, die ten gevolge dezer wet hunne betrekking zouden verliezen. Na eenige transitoire bepalingen sloot de geheele wet met een eerst gedurende de deliberatiën ingelascht artikel, waarin de herziening der wet, althans wat de middelen en inkomsten betrof, binnen vier jaren werd bevolen.

Ten einde de strekking dezer wet volkomen te begrijpen, zijn eenige cijfers noodzakelijk. De hoofdzaak was wel de afschaffing der octrooijen, maar men diende toch ook de gemeenten, die daardoor een hoogst belangrijk deel harer inkomsten moesten verliezen, daarvoor schadeloos te stellen. Aan de 78 accijnsheffende gemeenten werd dus verzekerd:

a. Voor een onbepaalden tijd eene som, gelijkstaande met de zuivere opbrengst der octrooijen in 1859	fr. 10.876.085.
b. mede voor een onbepaalden tijd eene som gelijkstaande met het bedrag der hoofderlijke omslagen, die in de buitenwijken van sommige steden de plaats der octrooijen vervulden	fr. 177.994.
c. gedurende drie jaren eene bijdrage van hoogstens 5 pCt. der geheele toclage, voor wachtgeld der ambtenaren, die door de afschaffing der octrooijen hunne betrekking verloren	fr. 543.814.
	fr. 11.597.893.

Ten einde deze som bijeen te brengen, werd een gemeentefonds opgerigt, waarin zouden voorkomen:

a. de zuivere opbrengst der posterijen		fr. 1.500.000.
b. 75 pCt. van de koffijbelasting		fr. 2.000.000.
*c.*verhoogde belasting op wijnen	fr. 810.000.	
op inlandsch gedestilleerd	fr. 2.840.000.	
op buitenlandsch gedestilleerd	fr. 50.000.	
op bieren en azijnen	fr. 6.100.000.	
op suiker	fr. 700.000.	
	_____	
		fr. 10.500.000.
		_____
Totaal		fr. 14.000.000.
		_____

waarvan voor 't eerste jaar fr. 12.500.000 door den Staat werden gegarandeerd.

Dat het gemeentefonds meer moest opleveren dan de fr. 11.597.893, die aan de accijnsheffende gemeenten moesten uitgekeerd worden, is duidelijk. Men kon toch niet van staatswege aan die 78 gemeenten een geschenk maken ten koste van het algemeen. Ook de andere gemeenten moesten tevreden gesteld worden. Vandaar de bepaling van artikel 3, § 1. Het fonds moest, in beginsel, onder *alle* gemeenten zonder onderscheid verdeeld worden in verhouding tot hetgeen zij ieder aan het rijk opleverden in de hoofdsommen van grondbelasting op de gebouwde eigendommen (als maatstaf der bevolking), van personeel (als maatstaf der vermogens) en van de patenten (als maatstaf van de ontwikkeling der nijverheid). Dat klinkt zeer fraai, maar de transitoire bepalingen der artikelen 14 en 15 maakte alles tot een hersenschim. Immers, aan de 78 accijnsheffende gemeenten werd hare uitkeering gegarandeerd; de overige 2460 gemeenten krijgen haar deel eerst voor 't geval er iets overschiet. Haar wordt niets verzekerd; zij hebben zich alleen met eene niet eens zeer vaste hoop op eene verwijderde toekomst tevreden te stellen[1]. En dat die toekomst nooit eene verdeeling geheel naar den grondslag van art. 3 zal *kunnen* opleveren, bewijzen onloochenbare daadzaken.

Bij 't ontwerp was eene bijlage gevoegd, waarin de opbrengst der accijnsen in de verschillende gemeenten en het bedrag der in art. 3 genoemde grondslagen waren opgegeven. Die bijlage

1 De Minister moest in de zitting van 9 Junij zelf tot de bekentenis komen dat men onmogelijk kon aangeven hoelang de transitoire toestand wel zou kunnen duren.

is overgenomen in het ‘Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek,’ Deel XIX, 5de stuk, blz. 287. Daaruit blijkt onder anderen het volgende:

Nemen wij de hoofdsom der drie grondslagen eens, gelijk art. 3 voorschrijft, als grondslag der verdeeling aan[1], dan zou elke gemeente 83½ pCt. daarvan moeten genieten. Maar de groote gemeenten hebben daaraan bij lange na niet genoeg om de haar verzekerde opbrengst der accijnsen te vervangen. Deze moeten dus het vastgestelde minimum vooraf uit 't fonds ontvangen en nu krijgen, in plaats van 83½ pCt., sommige gemeenten omstreeks 100 pCt. (b.v. Antwerpen, Yperen, Wasmes, Aalst, Lessines, Frameries, Tongeren, Oudenaarde, St. Truyen, Thienen, Herenthals); andere ongeveer 130 pCt. (Brussel, Ostende, Doornik, Leuven, Spa, Namen, Bergen, Lier); weêr andere 150, 160 of 170 pCt. (gelijk Luik, Dendermonde, Turnhout, Mechelen, Verviers, Gend, Hasselt). Nieuwpoort ontvangt zelfs 192 pCt. Enkele andere gemeenten ontvangen daarentegen niet meer dan 40, 50, 60 of 70 pCt., maar voor de gemeenten zonder octrooi blijft er slechts 31 pCt. over. En zou nu de stoutste verbeelding wel in staat zijn zich eene toekomst voor te spiegelen, waarin allen met Nieuwpoort of Luik zouden deelen? Dat zou wel wat veel gevergd zijn.

Dat de voorgestelde hervorming vooral het platte land zou treffen, moest dus wel worden toegestemd[2]. De cijfers spraken hier te duidelijk dan dat men er in ernst iets tegen had kunnen inbrengen. De groote gemeenten zouden voor 't verlies harer inkomsten schadeloos gesteld worden, ten koste van het algemeen. Daarbij kwam nog de omstandigheid, dat de gemeenten tot de vorming van het gemeentefonds in geheel andere verhouding zouden bijdragen, dan naarmate zij er voordeel uit zouden trekken[3]. De verbetering, die men in de toekomst

1 Het montant dier drie grondslagen bedroeg in 1859:

	voor de gemeenten met octrooi	**voor de gemeenten zonder octrooi**	**Totaal.**
grondbelasting	fr. 2.777.068.01	fr. 2.393.055.54	fr. 5.170.123.55.
personeel	fr. 5.056.916.65	fr. 4.109.668.57	fr. 9.166.585.22.
patent	fr. 1.531.460.40	fr. 1.110.191.74	fr. 2.641.652.14.
Totaal	fr. 9.365.445.06	fr. 7.612.915.85	fr. 16.978.360.91.

2 ‘*De boeren zullen alles betaelen*,’ riep de Heer Coomans in de Kamerzitting van 5 Junij uit.

3 Brussel zou b.v. 3.000.000, Luik 1.309000 francs uit het fonds communal genieten, terwijl die beide steden slechts respective voor 1.000.000 en 746.000 francs in de verhoogde of nieuw op te leggen belastingen zouden behoeven te deelen.

wachtte, zagen wij, was niet alleen hoogst onzeker, maar zelfs stellig onbereikbaar. De eenige verbetering, die men kon verwachten, was het ophouden der uitkeering van fr. 543.814 voor wachtgeld van ontslagene ambtenaren na verloop van 3 jaren. Voor het overige hoopte men, dat het fonds zelf nog wel vermeerdering zou ondergaan. En die vermeerdering verwachtte men van 't vermeerderd verbruik der nu hooger belaste stoffen, zonder te bedenken, dat de verhoogde belasting dat verbruik veeleer zou doen verminderen. Dat alles moest ter wille van het hoofddoel over het hoofd gezien of met eenigen schijn van waarheid verdedigd worden. Dit laatste deed men op de volgende wijze.

Vooreerst beweerde men, dat de bestaande stedelijke accijnsen vooral den landbouwer troffen. Hij werd door de afschaffing gebaat; wat was nu billijker, dan dat hij er ook voor betaalde? De groote grieve tegen elke indirecte gemeentebelasting, de belemmering in het verkeer, kwam vooral ten laste van hem, die, zijne producten naar de markt voerende, aan lastige en kostbare formaliteiten en eindelijk aan de betaling der verschuldigde belasting onderworpen was[1]. En was het hem eindelijk gelukt zijne waar ter markt te brengen, dan liet men hem nog bij elke vertering, die hij binnen de muren der stad maakte, bij elk der honderden kleine benoodigdheden, die hij zich alleen in de middelpunten van handel en nijverheid *kan* aanschaffen, zijn aandeel in den daarop drukkenden accijns betalen. Dit verlies van tijd en geld was grooter dan het equivalent, dat men er nu voor invoerde. Van alle zijden waren dan ook juist ten platten lande hevige klagten aangeheven over den druk der octrooijen; adressen van goedkeuring stroomden vandaar den minister tegen, die de stoute schrede gewaagd had om ze te vervangen.

Het is bijna ongeloofelijk, hoe men zich door dergelijke redeneringen heeft laten verblinden. Aangenomen eens, dat de gemeente-accijnsen werkelijk grootendeels door den plattelandbewoner werden opgebragt, was dit dan geen schreeuwende on-

1 Dit bezwaar bestaat ongetwijfeld en wordt vooral bij *doorvoer* hoogst merkbaar. Wie eene flesch gedestilleerd van Brussel naar Luik vervoerde, was zesmaal tot aangiften, zesmaal tot het toelaten van onderzoekingen, zesmaal tot betalen verpligt. Wie echter ten slotte dat alles betaalde, is eene geheel andere vraag.

regtvaardigheid, waaraan noodzakelijk een einde moest gemaakt worden? Waarlijk, het ontwerp Frère-Orban kan, uit dit oogpunt althans, moeijelijk beter bestreden worden, dan door de woorden, die de Minister van Binnenlandsche Zaken, de Heer Rogier, in de zitting der Kamer van 2 Junij, tot ondersteuning er van aanvoerde en waarbij hij de octrooijen als een overblijfsel van middeleeuwsche privilegiën aanviel, als uitvloeisels nog van de féodaliteit, die het platteland aan de willekeur der steden onderwierp. ‘En 1830,’ zoo vervolgt hij, ‘on a supprimé les ordres et proclamé l'égalité de tous les citoyens, mais pas complétement, car on a laissé aux villes le droit féodal de tailler les campagnes à merci. C'est ce droit féodal que nous poursuivons.’ En wat deed nu 't onderwerp anders, dan het platteland te belasten, ten einde de groote steden een geschenk te maken? Een geschenk, dat te grooter zou zijn, naarmate de gemeente-besturen verder op den slechten weg gevorderd waren; eene premie voor de toepassing van algemeen afgekeurde beginselen, eene premie voor 't sterk gebruik maken van dat zoo afkeurenswaardige féodaal-regt.

Maar de voorstelling was buitendien onjuist. Gaarne zal ieder erkennen, dat de landbouwer, die zijne produkten ter markt brengt, door de formaliteiten, die hij te vervullen heeft, in zijne bewegingen wordt belemmerd; maar dat *hij* het bedrag van den accijns zou betalen, is stellig onwaar; hij behoeft het slechts voor te schieten, om het later, vermeerderd nog met eene vergoeding voor rente, onkosten en tijdverlies, van den verbruiker terug te vorderen. Deze dus, de stedeling, die de produkten koopt, betaalt in den prijs tevens den accijns, en meer nog dan den accijns. Niet de producent, maar de consument draagt den geheelen last. Algemeen wordt dit door de economisten toegestemd; Ricardo, Garnier, J.B. Say, Passy en anderen, komen tot diezelfde uitkomst. Ook bij ons te lande wordt hetzelfde door de beoefenaren der economie voorgestaan. De ondervinding heeft er buitendien de waarheid van aangetoond en boven alle bedenking verheven.

En dat nu de landman bij de verteringen en aankoopen, die hij in de steden doet, zijne bijdragen in de accijnsen zou leveren, stemmen wij gaarne toe, maar niets is billijker. Voor dat oogenblik is hij werkelijk stedeling, geniet hij werkelijk alle voordeelen, die aan den stedeling tegen betaling zijner hoogere belasting verzekerd zijn. Of is het geen voordeel voor hem,

eene waar veel goedkooper en veel beter te kunnen inslaan, dan dat op een klein dorp mogelijk zou zijn?

Bij de beraadslagingen over 't wetsontwerp werd door uitstekende leden der Belgische Kamer op dit alles gewezen, maar hunne woorden werden ten halve wederlegd en voor de wederhelft in den wind geslagen, en juist wat men op overdrevene wijze in de octrooijen veroordeelde, begunstiging van de groote gemeenten ten koste van het platte land, werd nu op grooter schaal in veel ongunstiger verhouding bij de wet vastgesteld.

In de tweede plaats betwistte men 't zelfs, dat de bijdragen voor het gcmeentefonds in zoo groote mate door 't platte land zouden gedragen worden. De opbrengst der posterijen b.v., die daarbij het eerst in aanmerking kwam, werd, zoo gaf men voor, bijna geheel door de grootc steden geleverd. De 4 kantoren te Brussel, Antwerpen, Gend en Luik, bragten in 1857 alleen voor de brieven (dat de port der dagbladen bijna geheel door deze plaatsen betaald werd, sprak van zelf) fr. 1.777.757 op, zijnde meer dan de helft van de ontvangst in 't geheele rijk. Voegt men bij de genoemde plaatsen nog Brugge, Namen, Bergen, Verviers, Doornik, Charleroi, Kortrijk, Leuven en Mechelen, die eene ontvangst van fr. 541.738 hadden, dan ziet men, dat slechts 13 plaatsen meer dan ⅔ van de geheele ontvangst opleveren. Maar zeer teregt werd daartegen aangevoerd, dat de kooplieden zich hunne verschotten voor briefport deugdelijk (vaak dubbel) doen rembourseren, terwijl het niet onaanzienlijk bedrag der frankeringen van dagbladen, dat alleen in de groote steden wordt ontvangen, echter geheel ten laste komt van den plattelandbewoner, voor wien het bedrag van dat port in een verhoogden abonnementsprijs ligt opgesloten.

Hetzelfde resultaat verkrijgt men ook bij de overige onderdeelen van 't fonds. De koffij b.v. is een artikel van algemeen gebruik, zoo algemeen, dat de consumptie, op kleine uitzonderingen na, in dezelfde verhouding staat als de bevolking. De bevolking nu der 78 gemeenten met octrooi bedraagt één vierde van die des rijks; van de fr. 2.000.000, die de nieuwe koffijbelasting zal moeten opleveren, zal dus fr. 500.000 door die gemeenten, maar fr. 1.500.000 door de overige betaald worden.

Ten aanzien dezer beide posten (Koffij en Posterijen) merkte de Memorie van Toelichting ook nog aan, dat zij, als reeds bestaande inkomsten van de schatkist en zonder verhooging van

tarief te vinden, niet in berekening mogten komen bij de restitutie die men aan de gemeenten zonder octrooi verschuldigd was wegens de nieuw op te leggen belastingen. Maar dit is een bloot *jeu de mots;* want al is 't geen *nieuwe* rijksbelasting, het is toch eene *rijksbelasting*. Ook over hetgeen 't algemeen reeds *heeft opgebragt* mag men, dunkt ons, evenmin ten bate van enkelen beschikken, als over 't geen het algemeen nog zal moeten opbrengen.

Naauwkeurige berekeningen, die wij om de meer lokale belangen, welke daarbij in aanmerking komen, hier kunnen achterwege laten, toonden ook aan, dat de overige verhoogde rijksaccijnsen vooral ten laste zouden komen van de gemeenten zonder octrooi, terwijl daarenboven de toestand der brouwers en branders in de steden nog verbeterd werd door de afschaffing van den gemeente-accijns op graan, brandstof, enz., enz. (Zie b.v. ‘Examen critique, p. 35 sqq.)

De adhaesie van het platte land was dan ook zoo groot niet als men wilde doen voorkomen. Wel maakten de lofbazuinen van het ontwerp grooten ophef van het aantal der gemeenten zonder accijns, die zich over den te nemen maatregel verheugden, maar in vergelijking met het gezamenlijk aantal van 2460 was dat cijfer toch vrij laag. En bij eene nadere beschouwing dier adressen van goedkeuring, ziet men al spoedig in, dat deze dan nog alleen het oog hadden op de afschaffing der accijnsen, terwijl de daartoe voorgeslagen middelen overal tegenkanting vonden, behalve bij de gelukkige steden, die natuurlijk zich niet lang wilden laten uitnoodigen, om een nog al aanzienlijk geschenk te ontvangen. Verschillende leden van de Kamer hebben de onjuistheid der voorstelling van den Minister in dit opzigt aangetoond, en zij zijn niet weêrsproken. Waarlijk, men had niet zoo geheel en al ongelijk, toen men het ontwerp van socialisme beschuldigde. Het ging zelfs verder. De socialisten mogen zich den regel gesteld hebben: ‘de chacun selon ses forces, à chacun selon ses besoins’, de voorgestelde wet had ten grondslag: ‘de chacun selon ses forces, à quelques-uns suivant leurs besoins, aux autres le reste, s'il y en a.’

Deze onbillijkheid had dan ook nog al hevige oppositie ten gevolge en gaf tot verschillende amendementen aanleiding. Zelfs zij, die het ontwerp in zijn geheel wenschten aangenomen te zien, waren van oordeel dat men, zooveel mogelijk althans, aan dit hoofdbezwaar moest te gemoet komen, en het is niet te

ontkennen, dat de wijzigingen, die de artikelen 2, 14, § 1 en 15, § 1, ondergingen, er toe strekten, om door vermeerdering van het gemeentefonds, vermeerdering vooral van het gegarandeerde bedrag, ook aan de gemeenten zonder octrooi reeds dadelijk eenig aandeel in de uitkeering te verzekeren[1].

Maar het ontbrak niet aan andere bezwaren van verschillenden aard. Van de suikerkwestie willen wij hier niet gewagen, daar deze geheel buiten ons terrein ligt, omdat zij met de hoofdzaak in geen verband hoegenaamd staat. De Belgische Kamer dacht er evenzoo over, en door de wijziging van art. 10 bleef de zaak dan ook onbeslist en voor eene afzonderlijke wet bewaard. Maar wat vooral tot aanvallen van verschillende zijden aanleiding gaf was art. 9, waarbij de rijks-accijns op de bieren en azijnen werd verhoogd. Terwijl men, gebonden door een tractaat, van den drank der rijken, van den wijn slechts eene betrekkelijk geringe bijdrage vorderde, moest de drank van den arbeider het grootste deel van 't gemeentefonds opbrengen. Was 't niet veeleer zaak om door vermindering van den bestaanden accijns het gebruik van die volksdrank bij uitnemendheid nog meer algemeen te maken en ook den geringeren arbeider in de gelegenheid te stellen zich daarmede te verkwikken en te voeden? Zou niet verhooging van den prijs van 't bier het gebruik van schadelijke sterke dranken aanmoedigen? En zou niet vooral deze last voornamelijk het platte land drukken? Dit alles was bezwaarlijk te ontkennen. Het laatste viel ook bijzonder in het oog, wanneer men naging, hoe men in verschillende

1 Ter wille van de billijkheid had men van verschillende zijden ook den wensch geuit dat het fonds communal zooveel vergroot mogt worden dat ook de hoofdelijke omslagen en 't hoofdgeld in de plattelandsgemeenten (waarvan het gczamenlijk bedrag op 3 millioen francs geschat werd) nevens de octrooijen zou kunnen afgeschaft worden. Aan dit denkbeeld is echter geen gevolg gegeven.
Dat een dergelijk denkbeeld ook bij ons niet geheel vreemd is te achten, blijkt uit de opgaven daaromtrent door onze regering gedaan. Van de 13½ millioen, die onze gemeentebelastingen in 1857 opleverden, waren in de

voormalige steden	ƒ 1.866.753.45½,
en ten platte lande	ƒ 1.908.965.57,
Totaal	ƒ 3.775.719.02½,

aan gewone en buitengewone hoofdelijke omslagen opgebragt, waaronder begrepen is een hoofdgeld van ƒ 5 tot ƒ 50 te Dordrecht, hetwelk ƒ 19.070.73, en een te Dubbeldam, dat ƒ 1.382.54 opleverde. In die beide gemeenten werd dit hoofdgeld naast den hoofdelijken omslag gcheven. In Dordrecht bedroeg de laatste van ƒ 250 tot ƒ 300, terwijl er nog een omslag van 12 tot 16 pCt. op de huurwaarde geheven werd. Zie 't Statistisch Jaarboek, 8e. jaargang (1859), blz. 458, 459.

plaatsen, die een octrooi op het bier hadden, thans minder zoude te betalen hebben. De rijks-accijns bedroeg fr. 2.06. Daarbij kwam dan nog 't octrooi, dat b.v. in Antwerpen fr. 2.20, in Turnhout fr. 3.30, in Brussel fr. 2.05, in Kortrijk fr. 2.35, in Poperingen fr. 2.23, in Gend fr. 3, in Brugge, Yperen, St. Nicolaas en Spa fr. 2, in Doornik, Luik, Hervé en Arlon fr. 2.50 bedroeg. De nieuwe accijns zou fr. 4, dus fr. 1.94 meer dan vroeger bedragen. In alle genoemde gemeenten werd dus de geheele accijns iets minder dan vroeger, terwijl de gemeenten zonder octrooi de volle vermeerdering van fr. 1.94 zouden te dragen hebben. Wel voerde men tegen dat alles aan, dat de verhooging in 't verbruik naauwelijks zou gevoeld worden; de prijs van een glas bier zou er slechts met ¾ centime door verhoogd worden, en die verhooging zou dan nog ten laste komen van de debitanten, maar niet van de verbruikers. Om dit laatste te bewijzen voerde men aan, dat in weêrwil der bestaande octrooijen, een glas bier binnen en buiten de wallen eener stad voor denzelfden prijs werd verkocht. Maar men vergat te vragen, of er dan ook verschil was in kwaliteit of in de grootte der glazen. Eene niet onaardige verdediging werd onder anderen ook door den Minister zelven aangevoerd. Hij onderscheidde het verbruik in huisgebruik en gebruik in de estaminets. Zij nu, beweerde hij, die gewoon zijn te huis bier te drinken, zullen dit, ook ingeval de prijs eenigzins mogt stijgen, daarom nog niet nalaten. De eenigen, die er misschien door zullen lijden, zijn de kleine debitanten, die hunnc reeds geringe verdiensten thans nog zullen zien inkrimpen. Maar dat is onverschillig, want daar het verbruik van bier in de estaminets niet onder 't goede gebruik maar onder 't misbruik te rekenen is, zal 't geen kwaad doen zoo dit misbruik door den voorgestelden maatregel eenigzins vermindert. Waarlijk, een fraai argument om de vernietiging eener uitgebreide kleine industrie te vergoêlijken!

Maar alle bedenkingen stuitten af op de onoverkomelijke zwarigheid, om langs andere wegen eene som van fr. 6.100.000 bijeen te krijgen, en dit was toch de hoofdzaak. Ter wille van het doel zag men ook hier weêr zoo naauw niet op de middelen. Wilde men de octrooijen afschaffen, dan moest er geld zijn; wilde men geld hebben, dan moest men den bieraccijns verhoogen, en men lag er het hoofd bij neder. Het artikel werd aangenomen met 67 tegen 42 stemmen.

Behalvc de bijzondere fouten echter, waaraan het ontwerp ten aanzien der rcpartitie en der zamenstelling van het fonds laboreerde, verdiende het hoofdbeginsel, waarvan men uitging, de vorming van een gemeentefonds van staatswege, zeker nog grooter afkeuring. Daarin juist ligt de grond van al wat men er slechts en onregtvaardigs in opmerkte. Dit is bij de discussiën wel eens uit het oog verloren. Men keurde de onbillijke uitdeeling uit het fonds af, zocht naar middelen om die onbillijkheid weg te nemen, deed voorslagen en maakte amendementen in dien zin (gelijk b.v. het amendement van de Centrale Sectie), maar men vergat vaak dat met behoud van een dergelijk gemeentefonds eene billijke en goede oplossing uit den aard der zaak wel altijd eene onmogelijkheid zou blijven.

Stellen wij ons eens voor dat men werkelijk tot eene juiste, billijke en gelijkmatige verdeeling van het fonds had kunnen geraken, zoodat iedere gemeente evenredig evenveel ontving. Zelfs in dat ondenkbare geval zouden toch enkele gemeenten minder hebben ontvangen dan zij behoefden, maar de meesten veelmeer. De eersten zouden dan toch uit eigen middelen het ontbrekende moeten aanvullen, maar wat zouden de laatsten met het geld hebben aangevangen? Zij zouden er ongetwijfeld door zijn aangespoord tot het maken van noodelooze uitgaven, tot ongehoorde verspillingen, tot het verhoogen der tractementen van hunne ambtenaren; misschien zou men er in koddige verlegenheid wel toe komen om het geld onder de ingezetenen te verdeelen. Waarlijk, zulk eene handelwijze verdient weinig aanmoediging. En buitendien, zouden de belastingschuldigen 't niet weldra moede worden sommen op te brengen die volstrekt doelloos en nutteloos worden verkwist; zou eene dergelijke uitkomst niet eene regtmatige ontcvredenheid opwekken? Wie zal er aan twijfelen?

De bedenking is zoo juist, dat zij zelfs bij gelegenheid van 't onderhavig wetsontwerp gemaakt is. In weerwil dat het aandeel der kleinere gemeenten in de uitdeeling uiterst gering zou zijn, waren er toch verschillende voorbeelden aan te wijzen van kleine rijke gemeenten die volstrekt geene ondersteuning behoefden, die stellig op het oogenblik niet wisten wat zij met hunne portie zouden aanvangen[1]. Reeds bij de Memorie van

1 Bij ons zijn ook verschillende zeer rijke gemeenten aan te wijzen, gelijk b.v. Kampen, Genemuiden.

toelichting werd er op gewezen, als om reeds vooraf tegenbedenkingen af te snijden. Geene gemeente zal verlegen zijn met haar aandeel in de uitkeering; er is geene enkele gemeente waar niets, absoluut niets te doen valt, hetzij voor 't onderwijs, hetzij voor de gezondheidspolitie, hetzij voor de gemeentewegen. En is dat alles gereed, welnu, dan kan men de opcenten op de rijksbelastingen afschaffen, en de bijdragen voor 't gebruik van wegen en andere gemeenteëigendommen. Kortom men zal er overal wel weg meê weten[1]. Waarlijk eene wonderlijke verdediging, geheel passend in het systeem van paradoxen, waarmede de wet werd aangeprezen en dat men wel aanviel, maar toch ter wille van het doel eindelijk over 't hoofd zag.

Dezelfde grieve is ook volkomen van toepassing op het stelsel van hen die bepaalde rijksbelastingen (b.v. personeel en patenten) aan de gemeenten willen afstaan, tenzij men de gemeentebesturen volkomen vrijheid laat om die belasting alsdan naar goedvinden te verhoogen, te verlagen of zelfs af te schaffen waar dit mogelijk is. Maar in dat geval kan men even goed nog eene schrede verder gaan en ook de bepaling der grondslagen aan de gemeentebesturen overlaten, en dan is men volkomen op het terrein dat wij zoo gaarne betreden zagen, maar dat nog al hevige oppositie zal vinden, en waarvan niemand zich de, voor het oogenblik althans, groote practische bezwaren zal ontveinzen; dan geeft men toe dat de gemeenten zich zelve door directe belastingen moeten onderhouden. Doch daarover later.

Maar er is meer. Een maatregel als de Belgische brengt ongetwijfeld een gevaarlijken slag toe aan de onafhankelijkheid der gemeenten, wettigt een stelsel van centralisatie dat de bitterste gevolgen hebben kan; want is eenmaal dat glibberig pad betreden, dan kan niemand voorzien waarop dat zal uitloopen, waar men zal eindigen. Vooral uit dit oogpunt komt ons de Belgische Wet hoogst afkeurenswaardig voor.

De gemeenten worden door den staat op pensioen gesteld. Wel niet alle, maar toch een groot, zeer groot deel van hare inkomsten zullen zij voortaan van den staat ontvangen; zij komen dus tegenover deze in eene afhankelijke stelling. Het ontbrak dan ook niet aan stemmen die het ontwerp als incon-

1 Exposé des motifs, IV, ad art. 4.

stitutioneel veroordeelden, die er een inbruik in zagen op de grondwettige vrijheid der gemeenten, die de grondslag uitmaakt van den geheelen regeringsvorm. Ook op dit punt had men echter eene verdediging gereed.

De constitutie, zeide men, wettigt, en teregt, de inmenging van het staatsbestuur in de gemeenteaangelegenheden, vooral ‘pour empêcher que les conseils..... communaux..... ne blessent l'intérêt général,’ (art. 188, § 1 en 2, n°. 5 C.B.) gelijk dan ook art. 110 C.B. in § 4 bepaalt: ‘La loi détermine les exceptions dont l'expérience démontrera la nécessité rélativement aux impositions.... communales.’ Dat de wetgevende magt dus het regt had om te handelen gelijk zij nu stond te doen, meende men boven allen twijfel verheven.

En wel verre van de onafhankelijkheid der gemeenten te krenken, zou de voorgestelde wet die nog slechts bevestigen en versterken, want zonder in hare huishouding, in de raming van hare inkomsten en uitgaven eenigzins gehinderd te worden, zouden zij voortaan slechts een vastbepaalde som van 't rijk te ontvangen en onder den post der inkomsten op te nemen hebben. Hoeveel die som zou bedragen, zou niet afhangen van de willekeur des bestuurs, maar volgens vastgestelde onveranderlijke regels te bepalen zijn. Vermeerderden de behoeften eener gemeente, welnu, dat zou het gevolg zijn, of van toename der bevolking, of van uitbreiding der industrie, en dan zou ook de uitkeering vermeerderen ten gevolge der vermeerdering van de grondslagen (grondbelasting, personeel en patenten)[1].

Dat men eene uitgebreide verdediging van dit punt noodzakelijk achtte, bewijst duidelijk hoe zwak men er zich op gevoelde. Maar de verdediging blijft dan ook halverwege steken, alsof zij zich alleen door de aandacht van de zwakke zijde der quaestie af te trekken een gunstigen uitslag kon beloven. Wie toch twijfelde aan het regt van de wetgevende magt om de octrooijen af te schaffen? Niemand. Algemeen werd het erkend dat zij tot de categorie van belastingen behooren die in

1 Hoe men dit laatste beweren geduldig heeft kunnen slikken is bijna onbegrijpelijk. Dit zou ja 't geval zijn, als de repartitie reeds nu in billijke en gelijkc verhouding tot die grondslagen plaats greep. Maar nu dit niet het geval is zou in eene gemeente als b.v. Luik het bedrag der drie grondslagen kunnen verdubbclen zonder dat het bedrag der uitkeering eenige vermeerdering onderging, omdat zulk eene gemeente reeds van den aanvang af vecl te veel ontvangt.

strijd waren met het algemeen belang van den lande. Maar men wilde zich niet tot die afschaffing bepalen, men wilde er iets anders voor in de plaats stellen. En wat bragt nu de geest der staatsregeling mede? Dat de afgeschafte *gemeentebelastingen* vervangen werden door andere *gemeentebelastingen*[1]. Van dat teedere punt oordeelde men 't best maar geheel te zwijgen.

De gemeente-accijnsen werden vervangen door algemeene rijks-belastingen, en wel bijna geheel en al door verbruiksbelasting wier opbrengst ontegenzeggelijk van de algemeene welvaart, van den bloei van nijverheid en handel afhankelijk is. En wat zal 't geval zijn, wanneer in onze ligt bewogen eeuw een finantieële of politieke crisis plaats grijpt, of een misgewas het maatschappelijk raderwerk doet hokken? Wie zal dan den last dragen van het te-kort dat bij zulk eene gelegenheid noodwendig in het gemeentefonds zal ontstaan? De geheele natie, en dat alles ten bate der 78 gepriviligieerde gemeenten aan wie het bedrag van de opbrengst der octrooijen in 1859 verzekerd is.

Zie, wie zou 't nu nog kunnen ontkennen, dat de voorgestelde wet, in strijd met de constitutie, een privilegie daarstelt in zake van belastingen[2]? De gegevene garantie is eene premie voor 't slecht beheer van sommige gemeenten. Omdat verschillende gemeente-besturen, met verkrachting der wet[3], de octrooijen, die eenvoudig fiscale regten waren, in beschermende regten hebben veranderd (dit toch was in België wel de grootste grief tegen de octrooijen), zal de staat deze schreeuwende onregtvaardigheid ten laste van het algemeen gaan bestendigen, ten koste vooral van de 2.460 gemeenten die de regels eener gezonde oeconomie en de wetten van den staat bij 't beheer hunner geldmiddelen hebben in 't oog gehouden[4].

1 Toen in 1853 in de Belgische Kamer door den Heer Jacques een plan in den geest van het tegenwoordige ontwerp geopperd werd, vond dit hevige tegenkanting, onder anderen ook van de zijde des Ministers Liedts die rondweg verklaarde: que ce scrait toujours un système détestable que de vouloir mettre à la place des octrois autre chose que des ressources communales, et que, aussi longtemps qu'il aurait l'honneur de siéger au banc ministériel, tout système de ce genre scrait impitoyablement combattu.' (Zie de *Economiste Belge* n°. 14 van 7 April 1860.) In 1856 sprak de Heer A. Vandenpeereboom hetzelfde denkbeeld uit.

2 Art. 112 C.B. 'Il ne peut être établi de privilège en matière d'impôts.' Gw. Art. 172.

3 Dccrect van 17 Mei 1809.

4 Hoe ongelukkig de uitwerking van 't wetsvoorstel op een gemeentebestuur kon zijn, zien wij aan het voorbeeld van Gend. Daar wilde men juist maatregelen nemen om de accijnsen op de eerste levensmiddelen af te schaffen, maar de indiening van 't ontwerp deed het gemeentebestuur terstond van de uitvoering van 't goede plan afzien. En wat was natuurlijker? Hoe meer de octrooijen opbragten des te grooter zou de toelage uit de schatkist zijn.

En zullen de geprivilegieerde gemeenten, die thans den ontwerper der wet als een milden gever huldigen, bij nader inzien wel zoo met de verandering ingenomen blijven? Men bedenke wel dat de gegevene garantie alleen effect kan sorteren, wanneer er geld is, en dat de aanwezigheid van dat geld afhankelijk is van 't jaarlijksch budget. Het is niet te ontkennen, dat de gemeenten telken jare bij de behandeling der begrooting ter sprake zullen komen en dus afhankelijk worden van de inzigten der wetgevende magt. Nu willen wij niet aannemen dat ooit eenig Minister of eenige meerderheid in de Kamer het eens aan de gemeenten gegeven woord zal willen breken (onmogelijk is dit echter in geenen deele); maar gesteld zelfs, dat men jaarlijks de voor 't gemeente-fonds benoodigde som zal toestaan, de Kamer, die tot deze uitgave besluit, zal ook wel eens willen weten wat er van 't geld wordt; zij zal een blik willen slaan in de huishouding der gemeenten, en weldra over die huishouding een oppertoezigt, eene inconstitutionele autoriteit gaan uitoefenen, want ‘qui paye commande.’ Zoo dacht er ook Horace Say over, toen hij zich in 1842 in het ‘Journal des Economistes’ (II, p. 294) over zulk een maatregel op deze wijze uitliet: ‘Il n'est autre que le developpement exagéré d'un système de centralisation qui retirerait toute vie aux extrémités du corps social pour porter toute la forcc vitale vers le centre. Les conseils municipaux n'auraient plus, dans chaque commune, qu'à régler l'emploi de la pitancc plus ou moins grasse que le Gouvernement allouerait. Mais bientôt cette attribution même leur échapperait; car comment un ministre pourrait-il équitablement répartir les revenus sans prendre connaissance des besoins de chaque localité? Et s'il discutait l'importance de ces besoins ce ne serait, en définitive, autre chose que régler les dépenses en même temps qu'il déciderait du revenu. Le ministre aurait donc à régler les moindres dépenses des plus petits villages. Mais alors les communes n'auraient plus intérêt à soigner des propriétés productives; les grandes villes ne pourraient plus contracter d'emprunt pour la création d'un établissement utile; car

l'intérêt d'un semblable emprunt devant être pris sur le fonds commun, autant vaudrait que le trésor central fît exécuter luimême à ses frais tous les établissements utiles du pays. L'application d'un plan semblable ne serait donc qu'un pas de plus dans le système de Communisme vers lequel ne nous pousse que trop déjà la centralisation administrative.'

En wat wordt er dan van de grondwettige vrijheid der gemeenten? Wie zou niet inzien, dat de toepassing van een stelsel van centralisatie als het hier gehuldigde, ze tot administrative onderdeelen van den staat wil maken? En hoe sterk dat denkbeeld van centralisatie zich meester maakt van de gemoederen, treedt helder in het licht, wanneer men in de memorie van toelichting bespeurt, dat de voorsteller van 't ontwerp er in ernst aan gedacht heeft, om het deficit in de schatkist te dekken door een monopolie van tabak, suiker en assurantiën, en slechts wegens het onvoldoende van de opbrengst daarvan heeft afgezien. Is men eenmaal zoover gekomen, dan is er nog slechts eene kleine schrede te doen om den staat brood, vleesch, bier, brandewijn, brandstoffen en honderd andere zaken te laten verkoopen.

'Alors on verra se réaliser' (zegt Castiau, p. 15), 'dans l'intérêt de l'Etat, la fameuse théorie du *Monautopole* de M. Jobard, et le bel ideal de gouvernement rêvé par ces partisans de la centralisation, qui proclament l'intervention de l'État en tout et partout, et voudraient volontiers administrer non biens, et même nos personnes, comme on administre les chemins de fer (!). Aussi en lisant ces savantes études sur le monopole des tabacs et des sucres n'auront-ils pu s'empêcher d'acclamer M. le Ministre plus bruyamment que les autres encore et de s'écrier avec le poëte latin: *"Macte animo.... sic itur ad astra."*

Maar niet alleen voor de gemeenten, zoowel in 't algemeen als in 't bijzonder, ook voor den staat is de maatregel hoogst gevaarlijk te achten. De schatkist legt zich eene zware, zeer zware verpligting op. Wat daartegen in België werd aangevoerd geldt minstens evenzeer voor ons. Er valt nog zooveel te doen, en de staat heeft in de laatste jaren al zooveel voor zijne rekening genomen; de budgets worden gedurig hooger, de defensie vereischt al meer en meer, en wij hebben niet te vergeten, dat onze spoorwegen een dreigend spooksel geworden zijn voor ieder, die de schatkist nog een last op de schouders zou willen leggen of haar aan eenigzins wisselvallige

kansen zou willen blootstellen. En al mogten nu eens de inkomsten der schatkist na den nieuwen maatregel boven alle verwachting zich uitbreiden, wat baat het, als men over die vermeerdering vooraf heeft beschikt, wanneer men die niet tot amortisatie van schuld zal kunnen doen strekken? En al wat niet daartoe besteed wordt, zal toch wel gelijk staan met eene uitgave.

Men moest dan wel doordrongen zijn van de begeerte om, ten koste wat het zij, de afschaffing der octrooijen tot stand te brengen, om al deze bezwaren niet te achten. Het doel was goed, wie zal het ontkennen, maar de middelen zijn ongelukkig gekozen. Geld moest er zijn, om in de behoeften der gemeenten te voorzien; de wijze hoe het geld verschaft werd was van minder belang. Zie het rapport der Centrale Sectie, § 4; gij zult het er met ronde woorden zien uitgedrukt: ‘Il s'agit d'abord, de trouver un fonds de 14 millions.... reste ensuite la grosse question de la préférence à donner à l'impot direct ou à l'impot indirect....’ etc. De eerste werd verworpen, omdat de kieswet er door zou aangetast worden[1], ziedaar dus de oplossing gevonden. En men was al zeer tevreden, dat de eerste levensbehoeften (als brood, vleesch, meel, boter, brandstoffen, visch, enz.) niet zwaarder zouden belast worden (alsof koffij en bier niet daarbij behoorden!). Veel verder wilde men liefst niet zien, en de wet kwam tot stand.

En had men nu, ten koste van al die opofferingen, het gewenschte doel bereikt? Zelfs dat meenen wij te moeten ontkennen. In plaats van de octrooijen op te heffen, verandert de wet ze alleen, ja breidt ze zelfs uit; de kwestie wordt niet opgelost, maar slechts verplaatst, en iedere oplossing voor de toekomst onmogelijk gemaakt. Er zullen zooveel oude belangen worden gekwetst, zooveel nieuwe zullen er ontstaan; bij de reeds bestaande zwarigheden worden nog zooveel andere opgestapeld, dat men in een doolhof geraakt, waaruit men zich onmogelijk zal kunnen ontwarren.

En hoe moeijelijk wordt elke hervorming niet. Wel had de Belgische Kamer gelijk met in art. 17 te bepalen, dat de wet,

1 Daarover later.

wat de middelen ter vorming van het fonds betrof, binnen de 4 jaren zou moeten herzien worden. Maar zal die herziening zoo gemakkelijk zijn? Men wenscht tariefshervorming, hervorming van de wet op de posterijen, hervorming van de suikerwetten, maar men zal daaraan niet kunnen denken, zonder 't gemeentefonds in de waagschaal te stellen en aan de onzckere kansen eener proefneming prijs te geven. En wat zal men er voor in de plaats stellen? Men heeft de ondervinding opgedaan, hoe moeijelijk het valt 14 millioen francs bijeen te zocken. Met de grondslagen der repartitie is het nog erger gesteld. Al mogten veranderde tijdsomstandigheden de hervorming daarvan dringend vorderen, hoe zal men ooit de grondslagen van personele of grondbelasting kunnen wijzigen zonder honderde gemeentebelangen te kwetsen? Wat zal het lot zijn van de patentwet (de jammerlijke wet van 1819, die België het ongeluk heeft van met ons te deelen), die reeds lang herziening behoefde? Iedere verandering daarvan zou bijna eene verbetering zijn, maar thans heeft men zich een zwaren slagboom gelegd, die 't moeijelijk zal vallen zonder bersten of scheuren te verwijderen.

Zal nu ook de arbeider in de steden zooveel goedkooper kunnen leven? Gaarne geven wij toe, dat de afschaffing der octrooijen dit gevolg moet hebben. Maar wat de wet met de eene hand geeft, neemt zij met de andere terug. Want de verhoogde accijns op de bieren en 't gedestilleerd zal den prijs verhoogen van 't residu dat de fabricatie dier stoffen opleverde en dat tot veevoeder gebruikt wordt. Daardoor zal de veefokkerij eenige vermindering ondergaan en de prijs van 't vleesch stijgen. Vermeerdering of vermindering in de veefokkerij moet invloed hebben op den prijs der meststoffen, dus ook van 't graan en 't brood. Het is niet onbelangrijk de berekening na te gaan, daaromtrent door een Luiksch blad bij gelegenheid der debatten over het ontwerp gemaakt. Het vleesch kan, zoo luidt het daar, onmogelijk goedkoop zijn, zoo niet het veevoeder in overvloed en tot lagen prijs te verkrijgen is. Bij gebreke daarvan zal ook het vleesch in mindere hoeveelheid worden geproduceerd en in prijs stijgen. Dit laatste zal 't noodzakelijk gevolg zijn van het ontwerp Frère Orban.

De accijns op 't gedestilleerd wordt immers daarbij vermeerderd met 95 centimes per hectoliter meelkuip. Bij den eersten oogopslag schijnt dit alleen op den prijs van den jenever invloed

uit te oefenen, maar bij nader inzien zal men moeten toegeven, dat de branders de prijsverhooging over al hunne producten zullen moeten omslaan, dat dus ook het tot veevoeder gebruikte residu in verhouding tot zijne waarde door den verhoogden accijns moet getroffen worden.

De hectoliter meelkuip moet nu, volgens de wettelijk bepaalde verhouding, 7 liters gedestilleerd van 50° opleveren, terwijl er een hectoliter residu overblijft, welks waarde omstreeks gelijk staat met die van een liter jenever.

De verhoogde accijns moet dus ook bij een hectoliter residu worden in berekening gebragt voor hetzelfde bedrag als bij een liter jenever; bij beiden dus 11⅞ centimes.

Volgens art. 5 der wet op de branderijen, wordt ieder stuk vee geacht dagelijks 1½ hectoliter van dit voeder te verbruiken; hieruit volgt dus, dat bij eene prijsverhooging van omstreeks 12 centimes per hectoliter voeder, de dagelijksche kosten van voedering 18 centimes zullen stijgen.

In plaats dus van den prijs van het vleesch te verlagen, zal de voorgestelde wet dien aanmerkelijk verhoogen, en dat niet alleen op het platte land, waar de nieuwe belasting in hare volle zwaarte zal drukken, maar zelfs voor de steden met octrooi, waar men voortaan het vleesch nog duurder zal moeten betalen dan thans met de stedelijke accijnsen.

Eene hoogst eenvoudige berekening zal dit helder in 't licht stellen.

Een stuk slagtvee weegt gemiddeld 450 k°., en er zijn ook gemiddeld zes maanden noodig, om het te mesten. De kosten daarvoor stijgen nu met 18 centimes per dag, of voor 180 dagen met fr. 32,40.

Vóór de invoering der wet betaalde men aan gemeenteaccijns voor een stuk vee van 450 k°.:

Te Luik 5½ centimes per k°. of fr. 24.75. De prijsverhooging bedraagt dus fr. 7.65 of ongeveer 1¾ centimes per k°.

Te Verviers 4 centimes per k°. of fr. 18. - Hier is dus fr. 14 fr. verhooging per stuk vee, of 3½ centimes per k°.

Te Spa gemiddeld 4½ centimes per k°. of fr. 20.25. - Verhooging dus met fr. 12.15 per stuk vee, of 2¾ centim. per k°.

Te Huy 2 centimes per k°., of fr. 9.80. De verhooging bedraagt er dus fr. 24.40 per stuk of omstreeks 5¼ centim. per k°.

Te Hervé 1 centime per k°., of 4.50. Vermeerdering dus met fr. 27.90 per stuk vee of ten naasten bij 6¼ centimes per k°.

Op het platte land en in de andere gemeenten die geen octrooi hieven wordt de prijs met de volle fr. 32.40 verhoogd, dus met 7¼ centimes per k^{o}.

Hoe zou 't dan mogelijk zijn om ten overstaan van zulke cijfers het volk te doen gelooven, dat de accijns op het vleesch *volkomen zou zijn afgeschaft?*

De wet is dus niet alleen onbillijk, inconstitutioneel, gevaarlijk voor de gemeenten zoowel als voor den Staat, zij mist bovendien nog voor een groot deel haar doel; de eenige grond waarop zij nog steunde stort bij eene eenigzins opmerkzame beschouwing onder de voeten der verdedigers in. Zelfs het schoone artikel 1, het laatste argument waarmede elke tegenbedenking werd uit den weg geruimd: ‘Maar de octrooijen zijn dan toch ook afgeschaft,’ wordt bij nader inzien grootendeels een hersenschim, een logen.

Reeds lang was een dergelijke maatregel voorbereid; in de laatste twaalf jaren had de regering er werk van gemaakt; verschillende plannen waren, even als in ons land, ook in België geopperd. Bij 't bespreken van het ontwerp kwam men natuurlijk op vroeger gedane voorslagen terug of voegde er nieuwe bij. Het is misschien niet van belang ontbloot, ook hier kortelijk daaraan te herinneren.

Bij Koninklijk Besluit van 9 November 1847 werd eene Commissie benoemd om de zaak te onderzoeken en deswegens een rapport uit te brengen. Dat rapport deed echter niet veel meer dan de verschillende gebreken van het stelsel der octrooijen in het licht te stellen, zonder genoegzame middelen tot genezing der kwaal aan te wijzen. In de zitting der Kamer van 1850-51 riep men de kwestie wederom in 't geheugen terug. In 1853 volgde het ontwerp Jacques, dat hevig bestreden en eindelijk vergeten werd. Den 22sten Januarij 1856 bragt de Centrale Commissie een rapport uit, waarbij de afschaffing der octrooijen wenschelijk genoemd werd in 't belang der arbeidende klasse, in 't belang ook der gemeenten. De moeijelijkheden aan die afschaffing verbonden ontveinsde men zich echter niet. ‘Mais quels que soient les inconvénients et les vices de ces taxes,’ zoo eindigt het rapport, ‘elles ne peu-

vent être abolies qu'a la condition expresse d'ouvrir préalablement aux communes des sources nouvelles et suffisantes de revenu.... L'initiative, dans une matiere aussi importante, appartient d'une part aux communes intéressées' (en dit gewigtig punt zag men bij de nieuwe wet geheel voorbij), 'de l'autre au gouvernement, qui, placé dans une sphère supérieure, peut pondérer tous les intérets, et dispose de puissants moyens d'action et d'éléments généraux d'appréciation.'

In 1858 verzochten de Provinciale Staten van Brabant het gouvernement om de rijks-belastingen zoodanig te wijzigen dat de gemeente-accijnsen zouden *kunnen* worden afgeschaft. Dit rapport werd den 25sten Februarij 1859 door de Kamer aan het departement van finantiën overgelegd, waardoor de regering eindelijk officiëel van de quaestie werd gesaisisseerd. De daarin gedane voorstellen hadden de strekking om de opbrengst van eenige directe rijks-belastingen, namelijk personeel en patent, geheel of gedeeltelijk aan de gemeenten af te staan en de daardoor te ontstane leegte in de schatkist aan te vullen door andere algemeene belastingen[1].

Dit plan werd ook nu weder te berde gebragt en onder anderen voorgestaan door 'l'Économiste Belge' (no. 11 en 12 van 17 en 24 Maart 1860), terwijl men ter aanvulling der te ontstane lacune eene belasting voorstelde op de mobilaire eigendommen, als pendant van de grond-belasting (no. 15 van 14 April. Zie ook in no. 16 van 21 April, no. 23 van 9 Junij, een brief van zekeren L., ter ondersteuning van een zoodanigen maatregel).

Ook in ons land werd een dergelijk plan meermalen geopperd, laatstelijk nog in 'Gemeentestem van 7, 14, 21 en 28 Mei, 4 Junij en 2 Julij des vorigen jaars[2]. Reeds met een enkel woord gewaagden wij van de bezwaren in de uitvoering van zulk een maatregel, schoon het niet te ontkennen is, dat zij in regtvaardigheid verre boven de Belgische wet zou uitblinken. In groote gemeenten met uitgebreiden schuldenlast

1 Dit denkbeeld was reeds eenigermate uitgedrukt in het 'Rapport sur la revision des octrois communaux,' den 1sten Mei 1848 ingediend door de in 1847 ingestclde Staats-Commissie, in 1860 weder afgedrukt in de Annales parlementaires, met de Memorie van den Voorzitter der Commissie den Heer Ch. de Brouckère. Zie ook Hor. Say, 'Études sur l'administration de Paris,' en de brieven van de la Coste aan den Min. v. Binnenl. Zaken.

2 Zeer juist werd daarin een plan bestreden door het dagblad van 's Gravenhage voorgesteld.

bezwaard, ware de opbrengst stellig ongenoegzaam; andere gemeenten zullen er te vinden zijn, die niet zullen weten wat zij met het geld zullen aanvangen. En buitendien, wil men de accijnsen door eenige directe belasting, welke dan ook, vervangen, waartoe zou dan de staat aan de gemeenten nog de wet stellen door eene bepaalde soort van directe belasting daartoe aan te wijzen? Dan is 't veel gemakkelijker de geheele inrigting der nieuwe belasting aan de gemeentebesturen over te laten. Of houdt men onze personele en patent-belasting voor zoo onverbeterlijke modellen, dat het wel de moeite waardig zou zijn, ze aan de gemeenten op te dringen? Waarlijk niet.

Een ander systeem, dat hier nog vermelding verdient, is dat van de ‘Contribution Communale’, onder anderen uitgewerkt door Peter Germann in de ‘Economiste Belge’, n°. 16 en 17 van 21 en 28 April 1860. Uitgaande van het zeer juiste beginsel, dat de gemeenteaccijnsen alleen door gemeentebelastingen kunnen vervangen worden, stelt men daartoe voor een nieuwe directe belasting, hetzij in verhouding tot de rijks directe belastingen (Germann wil b.v. de drie bij de wet aangenomene grondslagen ook hierbij in berekening brengen), hetzij volgens andere grondslagen door de gemeentebesturen vast te stellen. In dit laatste opzigt komen dan speciale taxes in aanmerking, die in het algemeen door de wet zouden kunnen of moeten aangeduid worden, gelijk b.v. op de honden, op de rijtuigen van weelde, op de publieke verkoopingen enz., enz., alles tot een vast te stellen maximum. Anderen weêr hebben daarbij het oog op een stelsel van proportionele bijdragen voor verschillende publieke werken, gelijk dat b.v. te Londen wordt toegepast, waar men afzonderlijke taxes betaalt voor de bestrating, verlichting, goten en riolen, enz. enz., een denkbeeld dat onder anderen ook geopperd werd door du Puynode, in de zitting der société d'économie politique te Parijs, van den 5^{den} Junij 1860, waar men het Belgische ontwerp, ook met het oog op hervormingen in Frankrijk, ter sprake bragt, en waar het hevige bestrijding ondervond vooral om den geest van centralisatie die er in doorstraalde, en die men helaas moest bekennen dat in Frankrijk maar al te veel heerschte, waar het onderhoud en de verfraaijing der hoofdstad thans reeds voor een groot deel ten laste komt van het geheele rijk[1].

1 ‘Votre centralisation,’ zeide de abt Lamennais in 1848, ‘c'est l'apoplexie au centre ct la paralysie dans les extrémités.’ Zie Odilon-Barot, de la centralisation ct de ses effets. Paris, 1861, p. 162.

Onder de andere voorgestelde hervormingsplannen moge nog genoemd worden het denkbeeld van Digand, die in 1847 te Antwerpen eene brochure over dit onderwerp in het licht gaf, en van Felix Isaac, ‘sur les octrois communaux’[1]. Beider gevoelens komen in zooverre met de Belgische wet overeen, dat zij de inmenging van den staat bij de hervorming noodzakelijk achten, maar zij wenschen die inmenging op eene geheel andere wijze. De staat moet alle accijnsen heffen en een deel daarvan uitkeeren aan de gemeenten naar evenredigheid van hare behoeften. Digand wil bij de repartitie ten grondslag leggen de bevolking en de hoofdsom van personeel en patent. Om 't noodige fonds bijeen te brengen, stelt hij opcenten voor op *bier*, wijn, gedestilleerd, suiker, tabak, koffij, rijst, vreemd hout, *visch*, vreemde kaas, *olie*, vruchten, truffels, *zout*, thee, vreemde azijn, en des noods nog eene belasting op *materialen* en *fourage*, daarna op het celibaat, dan op de bedienden en de paarden, dan op de *beroepen*, eindelijk opcenten op grondbelasting, personeel en patent. Het behoeft geen betoog, dat dit stelsel, behalve eigenaardige fouten, nog alle gebreken van de Belgische wet deelt. Eindelijk verdient hier nog eene brochure genoemd te worden, in 1856 te Amsterdam bij J.H. Gebhard & Co. uitgegeven, onder den titel van ‘De herziening der belastingen voor het rijk en de gemeenten in onderling verband beschouwd’, en waarin, behalve eene geheele omkeering der rijksbelastingen, ook wordt voorgesteld alle indirecte gemeentebelastingen af te schaffen en daarvoor in de plaats te stellen: 1°. eene belasting op de publieke vermakelijkheden, kroegen en koffijhuizen en alle andere openbare huizen; 2°. eene directe belasting, hetzij als hoofdelijken omslag, hetzij in anderen vorm, wier bepaling aan de gemeentebesturen zou kunnen en moeten overgelaten worden. Zonder dit plan in bijzonderheden na te gaan, dunkt ons het gelijktijdig regelen van rijks- en gemeentebelasting toch zeer aanbevelenswaardig. Van andere plannen die reeds lang algemeen veroordeeld zijn willen wij kortheidshalve in 't geheel niet gewagen. Ook zou

1 Hiermede is eenigzins te vergelijken een plan van Mr. W.R. Boer en Six tot Oterleek: ‘Over plaatselijke Belasting.’ Een ander plan, dat mij echter niet naauwkeurig bekend is, is dat van A. Godin: ‘Reforme générale des impots comprenant l'abolition de l'impot du sel, des octrois et des cotisations personnelles dans les Campagnes.’ Liege, 1849.

het ons te ver voeren in eene uitgebreide beschouwing dier verschillende systemen te treden; dit ligt geheel buiten ons plan. Het zij voor het oogenblik genoeg er op gewezen te hebben. Slaan wij liever nog een algemeenen blik op de zaak in quaestie.

De gemeente-accijnsen zullen op zich zelf wel niet meer in ernst verdedigd worden. Algemeen worden hunne grove gebreken erkend. Deze zijn vierledig.

1º. Verhoogen zij den prijs der levensmiddelen, terwijl de dagloonen er door verlaagd worden.

2º. Belemmeren zij het vrije verkeer en leggen den arbeid aan banden, verminderen de productie, beletten vrije concurrentie en dus ook de prijsvermindering die daarvan 't gevolg zou moeten zijn.

3º. Geven zij aanleiding tot sluiken en onderdrukken daardoor 't zedelijk bewustzijn. Alleen bij zeer lage tarieven, zoo laag namelijk, dat het de moeite niet waard zou zijn te sluiken, ware dit gebrek te verhelpen, maar zou de opbrengst dan wel de kosten waard zijn[1]? Immers een groote grief tegen accijnsen zijn ook

4º. De hooge perceptiekosten, die b.v. volgens de statistieken over 1857 ten platten lande 5.24 pCt. en in de voormalige steden zelfs 10.54 pCt. van de opbrengst, na aftrek der restitutiën, bedroegen, en voor 't geheele rijk door elkander 9.63 pCt. Ook in België berekende men de perceptiekosten op ongeveer 10 pCt.; in enkele zeer kleine gemeenten bedroegen zij zelfs 18 pCt. Deze cijfers spreken te duidelijker, wanneer wij ze met de perceptiekosten der overige gemeente-inkomsten vergelijken, die in 1857 bij ons over 't geheele Rijk 2.78 pCt. beliepen (voor de ste-

1 Behalve dat schijnt het waar te zijn dat vermindering van tarief niet die gevolgen heeft die men van geheele afschaffing van eenig accijns zou kunnen verwachten. In dit opzigt is het dan ook beter de accijns op enkele voorwerpen geheel af te schaffen dan die op meerdere te verminderen. En wat in principe niet deugt is op geene wijze goed. Zelfs de geringste indirecte belasting deugt niet. Eene verdediging van een matig accijns (gelijk b.v. door den Heer v. Voorthuyzen, ‘Over het invoeren en afschaffen van accijnsen,’ blz. 29, wordt voorgedragen), alsof namelijk de prijsverhooging van levensmiddelen een spoorslag zou zijn om harder te werken, doet ons onwillekeurig denken aan de sarcastische verdediging van den gedwongen arbeid der Javanen, zoo meesterlijk in den Max Havelaar (Deel I, blz. 167) geteekend. En of de nijverheid er zoo door zal aangespoord worden om door 't aanbrengen van verbeteringen sneller en eenvoudiger te werken, 't is mogelijk, maar de proef dunkt ons nog al gevaarlijk en onverantwoordelijk.

den 2.65 pCt. en ten platten lande 2.97 pCt.)[1]. Bij 't bedrag der perceptiekosten moet bovendien nog gevoegd worden de winst der pachters (in de gevallen waarin de accijnsen verpacht zijn), terwijl wij eindelijk reeds vroeger aantoonden, hoe kostbaar de accijnsen voor den verbruiker zijn, die nog het equivalent voor tijdverlies en inproductive bemoeijingen voor aangiften, reclames, enz., en de rente van het door den producent voorgeschoten bedrag der belasting te betalen heeft, zonder daarvoor iets te genieten.

Dat alles is meermalen uitvoerig betoogd; wij willen hier niet in herhalingen vervallen, en meenen daarom te kunnen volstaan met eene verwijzing naar het werkje van Mr. J.L. de Bruyn Kops, ‘over indirecte belasting, als middel van plaatselijke inkomsten’. Leiden en Amsterdam 1851, reeds voor een deel opgenomen in het Junijnommer van de ‘Gids’ van dat jaar, en waarin dit onderwerp vrij volledig werd uiteengezet[2].

Dat men om dat alles de afschaffing wenscht is zeer begrijpelijk; dat de hulp der regering daarbij wordt ingeroepen zal niemand wraken; dat de staat het regt zou hebben de heffing van gemeente-accijnsen te verbieden, is door niemand ontkend. De gemeenten hebben uit zich zelf geen regt tot het heffen van zulk eene belasting; zij worden door rijks- en provinciale wegen doorsneden die voor het verkeer moeten opengesteld blijven; geen slagboom mag op zulk een weg gelegd worden, tenzij het algemeen van dat regt op vrij verkeer uitdrukkelijk ten behoeve der gemeenten afstand mogt gedaan hebben. Dit is geschied door de fransche wet van 1798, bevestigd bij keizerlijk decreet van 17 Mei 1809. Onze gemeentewet heeft in de artikelen 240, 247 en volgende, 267 en volgende, daaromtrent, in overeenstemming met art. 142 der Grondwet, regels vastgesteld, en hoewel het nu in 't algemeen verboden is om den in- uit- of doorvoer te belemmeren, wordt het evenwel aan de gemeenten vergund, dit in zooverre te doen als ter verzekering van de inning der belastingen noodzakelijk is (art. 268 Gem. W.), Dat die vergunning door den staat mag ingetrokken worden, zal niemand betwijfelen. Maar dat de

1 In 1860 bedroegen de perceptiekosten in onze gemeente, gelijk uit het onlangs uitgegeven verslag blijkt, voor de opcenten op de directe rijksbelastingen weinig meer dan 2½ pCt., voor de plaatselijke directe belasting omstreeks 3 pCt., maar voor de accijnsen meer dan 12 pCt. van de nette opbrengst.

2 Zie ook Thorbecke, ‘Over plaatselijke begrooting.’ Leiden, 1847, blz. 82.

staat niet verder mag gaan, dat hij de gemeenteinkomsten die voor de accijnsen in de plaats moeten treden, niet zonder aanranding van de constitutionele vrijheid der gemeenten verder dan in algemeene trekken mag vaststellen, dat hij zich meer tot verbieden moet bepalen dan positief te bevelen, staat, dunkt ons, evenzeer vast. Wij poogden het reeds aan te toonen.

Laat de staat zich liever eens met zijne eigene huishouding gaan bezighouden. Daar is nog veel te doen. Gaarne geven wij alle bedenkingen toe, die men tegen de plaatselijke accijnsen in 't midden wil brengen, maar men vergete niet, dat er rijksbelastingen zijn, die minstens evenzeer naar afschaffing of wijziging verlangen. Men kan dat doen zamengaan. De meeste gebreken hebben de rijks-accijnsen met de plaatselijke gemeen; deze oefenen evenzeer een verderfelijken invloed uit op den prijs der levensmiddelen, de hoogte der dagloonen, de productie van landbouw en nijverheid[1]; deze vereischen evenzeer zware kosten van perceptie. En is 't niet ook zoo met de in- en uitgaande regten en die van doorvoer? belemmeren die niet den handel; verleenen die niet eene bescherming wier opheffing het streven moet zijn eener gezonde staatshuishouding? Is niet de patentwet in volkomen disharmonie met den tegenwoordigen toestand der maatschappij? Ongetwijfeld. In dat alles is nog veel te verbeteren, en men kan eene regering slechts toejuichen, die liever ook de rijks-accijnsen op de eerste levensmiddelen afschaft en daardoor een treffelijk voorbeeld geeft ook voor de gemeenten (die dan op hare beurt niet nalaten in dat spoor te treden); die liever zich bezig houdt met tariefshervorming, en wijziging van andere fiscale wetten, dan zich tot beschermer van de onder zware lasten gebukte gemeenten op te werpen, en zich daardoor een gezag aan te matigen, dat voor allen verderfelijk worden kan[2].

1 Een sterk sprekend voorbeeld vinden wij in de belasting op het zout, waardoor ongetwijfeld de vooruitgang der veefokkerij grootelijks belemmerd wordt. Ook de glasblazerijen en fabrieken van chemische producten hebben er veel last en kosten van. En wat zou het gevolg zijn van de afschaffing dezer belasting? In Belgie brengt zij 5 millioen francs op. Stel dat bij eventuële afschaffing (gelijk dit in Engeland geschied is) de opbrengst van de veefokkerij, van de thans belemmerde industriën, daardoor slechts 1 pCt. zou stijgen. Dan komt men reeds tot eene overwinst van 10 millioen. De vijf millioen die 't zout aan de schatkist opleveren kosten de natie dus omstreeks 15 millioen.

2 Men heeft wel eens gevraagd waarom de beschermende tarieven, wanneer zij werkelijk nadeeliger zijn dan de plaatselijke accijnsen, toch veel minder algemeen worden aangevallen dan deze laatste. De reden ligt voor de hand. Van de eersten trekken verschillende inlandsche fabriekanten een dadelijk tastbaar voordeel; zij hebben belang bij 't behoud van den bestaanden toestand. De afschaffing der plaatselijke accijnsen zou niet zulke personele belangen kwetsen; er verheffen zich dus veel minder stemmen voor hun behoud. Juist de groote onbillijkheid der beschermende regten bevordert dus hunne duurzaamheid.

Dat de staat evenwel ook bij de hervorming van plaatselijke belastingen nuttig werken kan, zal wel geen betoog behoeven. Hij kan den eersten stoot geven; hij kan de gegevens verzamelen, die tot eene juiste beoordeeling der zaak noodig zijn; hij kan de rigting aanwijzen in welke men het gemakkelijkst tot een bevredigend resultaat zal kunnen komen. Met dit doel zijn ook in ons land in de laatste jaren pogingen aangewend om naauwkeurige opgaven te verkrijgen, die ter uitwerking der kwestie benoodigd mogten zijn; opgaven, die echter ontegenzeggelijk voor overgroote uitbreiding vatbaar zijn, maar toch reeds nu hun nut kunnen hebben tot het verkrijgen van een algemeen overzigt over den toestand van 't belastingwezen onzer gemeenten[1].

En wanneer de staat dan, na op officieuse wijze de verandering te hebben voorbereid, eenvoudig de heffing der plaatselijke accijnsen verbiedt, heeft zij stellig genoeg gedaan. Dat zulk een verbod niet plotseling kan in werking gebragt worden; dat er tijd, voor sommige groote gemeenten zelfs veel tijd vereischt zal worden om eene revolutie van zoo groot gewigt tot stand te brengen, volgt uit den aard der zaak. Maar dat het leidend beginsel bij de geheele hervorming steeds dit moet zijn: hervorming van alle indirecte belasting in directe, met volkomene vrijheid echter, zoowel voor de gemeenten als voor den staat, om de grondslagen dier directe belasting te regelen; daarvan zij men levendig doordrongen.

Te dier zake nog een paar opmerkingen.

Zij, die zich met de verdediging der accijnsen hebben ingelaten, deden dit waarlijk minder omdat zij die accijnsen zoo goedkeurden, dan omdat zij in het verlaten van den ouden en het inslaan van een nieuwen weg onoverkomelijke bezwaren zagen. Dat er groote moeijelijkheden verknocht zijn aan deze,

1 Zie b.v. de Staats-courant van 1859. Bijl., 25e. vcl, blz. 97.

zoowel als aan iedere andere verandering van belastingen, zal niemand ontkennen, maar moeijelijkheid is nog geene onmogelijkheid. En buitendien, welke zijn de bezwaren, die men opwerpt? Laat ons zien.

In de eerste plaats acht men de invoering van directe belastingen in de plaats der indirecte, vooral in de groote gemeenten, ondoenlijk, omdat men den last, die nu ongemerkt door het algemeen gedragen wordt, dan vooral op de schouders der aanzienlijken zal moeten werpen, die zich de betaling van duidelijk merkbare, zware directe belastingen niet zullen laten welgevallen. En de gemeentebesturen zullen er niet toe overgaan om de vermogendste bewoners der gemeente te verjagen; zij zullen er niet toe overgaan om zich hunne kiezers tot vijanden te maken.

Dit laatste argument, dat ook in België wel geopperd is, kunnen wij al terstond als ongegrond buiten berekening laten; wanneer de wet de gemeentebesturen tot afschaffing der accijnsen verpligt, dan zijn zij tegenover hunne kiezers volkomen verantwoord.

Maar het eerste is van grooter gewigt. Men bedenke echter wel, dat, bij goede, volledige hervorming, de bedenking veel van hare waarde verliest. De budgets der gemeenten kunnen en moeten vermindering ondergaan. 1°. Vervalt de post der hooge perceptiekosten. 2°. Zal de armverzorging noodzakelijk minder kosten. Goedkoope levensmiddelen en goede dagloonen, ziedaar de eenvoudigste wijs van bedeeling, omdat zij de bedeeling onnoodig maken. Wat behoeft men eerst den arbeider in zijn brood, zijn vleesch, zijne brandstoffen en honderd andere dingen eene belasting te doen betalen, die hij later als bedeeling terugontvangt? 3°. Zou er nog een andere post van 't gemeente-budget kunnen verdwijnen, de uitgaven die namelijk ten nutte van 't rijk gedaan worden en die ook billijkerwijs door den staat moeten gedragen word en[1].

Maar wat verstaat men door 't onmerkbaar en 't merkbaar dragen eener belasting? Iedere belasting moet gedragen worden, en wel vooral door hen, die 't betalen kunnen, dus door de

1 In dit opzigt zijn wij almede op den goeden weg. Het departement van Oorlog is er in voorgegaan en 't staat te verwachten dat dat van Justitie volgen zal. En wat van kasernen en arsenalen en geregtshoven geldt, kan van meer zaken gelden die thans ten bate van 't algemeen door de gemeenten worden bekostigd. Zie ook 't Gemeenteblad van 29 Maart 1860 (n°. 563) en 3 Mei (n°. 568).

vermogenden in meerdere mate dan door de minvermogenden. Is dit niet het geval, laat men den geringen burger, die veel minder genot dan de rijken heeft van de instellingen, tot wier onderhoud de opbrengst der belastingen besteed wordt, toch evenveel als deze, of althans naar evenredigheid te veel betalen, dan is dit eene onregtvaardigheid, wier opheffing hoogst wenschelijk, ja noodzakelijk is. En is 't belastingstelsel op zoodanig billijke wijze geregeld, dat elk betaalt naarmate van de voordeelen die hij in ruil daarvoor geniet, dan doet het niets ter zake, of die betaling in eens geschiedt, in eene duidelijk te betalen som, of dat zij in den prijs van ieder voorwerp, dat men zich aanschaft, ligt opgesloten. Het merkbare of onmerkbare ligt alleen in 't meer of min ontwikkelde verstand van den belastingschuldige; voor hem, die de zaak beschouwt, gelijk zij werkelijk is, zijn indirecte belastingen even merkbaar als directe. Bij meer algemeene verbreiding van juiste oeconomische begrippen, zal ook bij het groote publiek die overtuiging zich meer en meer vestigen en de gevreesde oppositie zal een hersenschim worden.

En heeft de ondervinding dan de onmogelijkheid der hervorming aangetoond? Integendeel.

De plaatselijke belastingen leverden in 't geheele Rijk vóór 1856 meer dan 7 millioen op. In 1857, na de afschaffing van den gemaal-accijns, was dat bedrag tot ƒ 5.335.071.28½ of ongeveer met 20 pCt. verminderd[1]. Waarlijk een bewijs, dat langzame maar geregeld voortgaande afschaffing geene onmogelijkheid is. En bedenken wij nu, dat nevens het bedrag der accijnsen aan andere belastingen nog ƒ 13.492.685.06 door de gemeenten werd ontvangen; dat dus over het algemeen de plaatselijke accijnsen voor slechts 28½ pCt. de overige inkomsten voor 71½ pCt. van 't geheele bedrag der ontvangsten voorkomen, dan valt er, vooral ten aanzien der kleinere gemeenten, aan de *mogelijkheid* der hervorming niet meer te twijfelen[2].

Directe belastingen, zegt men, bezitten verschillende na-

1 Namelijk ƒ 4.224.392.30[5] op voorwerpen die wel, en ƒ 1.110.678.98 op voorwerpen die niet aan rijksaccijns onderhevig waren. De voormalige steden deelden

in 't gezamenlijk bedrag der accijnsen voor	ƒ 4.371.595.07½.
en 't platte land voor	ƒ 963.476.21.
Totaal als boven	ƒ 5.335.071.28½.

2 Een voorbeeld hebben wij in de gemeente Enkhuizen, waar in 1856 alle accijnsen werden afgeschaft.

deelen, die niet aan de indirecte eigen zijn; 1°. zij kunnen alleen toegepast worden bij eene grootere mate van welvaart dan de thans bestaande; 2°. zij treffen zonder onderscheid, terwijl de indirecte belasting alleen hem treft, die ze betalen *wil;* 3°. is de wijze van betaling veel ongemakkelijker, omdat zij minder geleidelijk geschiedt.

Zulke oppositie is waarlijk al zeer onhandig. Al geve men het eerste punt ook toe, hoe wil men ooit tot die meerdere welvaart geraken, wanneer men in de indirecte belastingen zoo sterke oorzaak heeft ter vermindering der welvaart? Zij beletten de nijverheid zich te ontwikkelen, bevorderen het pauperisme en zijn uitermate kostbaar; waarlijk, 't zou eene arme gemeente al zeer vreemd staan, die kostbare en nadeelige middelen langer te willen toepassen. En al valt dan de eerste stap ook moeijelijk, de goede gevolgen zullen niet uitblijven en elke volgende schrede des te gemakkelijker maken.

Het tweede is ook volkomen valsch. Ook de directe belasting moet alleen hem treffen, die ze betalen *wil;* die van de voordeelen, welke de staat, de gemeente, hem voor den prijs dier belasting aanbiedt, gebruik maken *wil*. Wie zich ontberingen wil getroosten; wie, 't zij gedwongen, 't zij vrijwillig, minder genot smaakt van de voordeelen der maatschappij dan anderen, zal bij eene *goede* directe belasting ook minder te betalen hebben dan anderen. De fout ligt blijkbaar daarin, dat de bestrijders der directe belastingen zich altijd rigten tegen de slechtste van alle directe belastingen, die wij evenzeer afkeuren als zij, tegen de *inkomsten-belasting* namelijk, die iemand verpligt meer te betalen dan hij wil genieten en dus onbillijk; die de kapitaalvorming belet en dus onstaatkundig is[1]. Maar van eene goede directe belasting, die geheven wordt naar de mate van het genot dat men in de zamenleving smaakt, in evenredigheid dus met de vertering, kan men eene dergelijke fout onmogelijk beweren.

En wat de wijze van betaling betreft, gaarne geven wij toe dat ook die der directe belastingen eene groote verbetering kan ondergaan. Voor den werkman zal 't vaak moeijelijk zijn telkenmale de verschuldigde belasting te voldoen, maar door het vaststellen van zeer kleine (b.v. wekelijksche) termijnen,

1 Zie dit laatste zeer juist aangetoond door Mr. J. van Kuyk, ‘Hoe mogen de belastingen zijn?’ Amst. 1854, die overigens in 't algemeen een dier tegenstanders van directe belastingen is als die wij hier bestrijden.

zou in dit bezwaar zeer goed kunnen voorzien worden. In elk geval, eerst zal toch wel bij eene belasting in aanmerking komen of zij billijk en of zij oeconomisch juist is. Eerst daarna mag men naar de wijze van inning vragen en die dan zoo gemakkelijk mogelijk maken. Men zou ook, om in eene groote behoefte te voorzien, om namelijk nuttelooze vervolgingskosten te besparen, de limite voor geheele vrijstelling van belasting iets hooger kunnen stellen dan thans (mits men dan slechts, om der regtvaardigheid wille, dat maximum van vrijgesteld vermogen van alle aanslagen zonder onderscheid aftrok. Wanneer b.v. volgens de grondslagen onzer personele belasting *ééne* dienstbode, of *ééne* stookplaats, niet bij de berckening in aanmerking komen, dan moeten twec dienstboden en twee stookplaatsen ook slechts voor ééne enkele berekend worden. Zonder dat wordt het verschil tusschen betalen en niet betalen veel te groot en juist de middelklasse wordt er het hardst door getroffen).

Eene derde aanmerking tegen radicale hervorming van belastingstelsel, die ook in België bij deze gelegenheid luide weêrklonken heeft, betrof de vrees, dat daardoor de grondslagen van het kiesstelsel zouden aangetast werden. Zulk eene tegenwerping behoeft bijna geen weêrlegging; alleen om der volledigheidswille, halen wij ze hier aan. De kieswet zal toch wel niet opzettelijk gemaakt zijn om elke hervorming in 't stuk van belastingen te bemoeijelijken of zelfs onmogelijk te maken? Zij is toch ook voor herziening vatbaar. Welnu, men herzie haar dan als 't noodig is, en als men werkelijk meenen mogt, dat iemand die thans in Zandvoort geen ƒ 20, of in Amsterdam geen ƒ 112 directe belasting betaalt, zoo *per se* ongeschikt is om kiezer te zijn, of wanneer men vreest, dat het aantal kiezers wat al te groot en te lastig mogt worden, niets belet eene gelijktijdige wijziging van belastingwetten en kieswet.

Anderen vreezen weêr, dat men, bij de vervanging van alle indirecte belastingen door directe, geen middel zal hebben om den vreemdeling, die, zoolang hij zich op eenige plaats ophoudt, toch ook geacht moet worden bewoner dier plaats te zijn en dus verpligt zou zijn om zijne bijdragen in de algemeene kas te brengen, tot betaling te noodzaken. Maar vooreerst begrijpe men, dat die vreemdelingen in betrekking tot de bevolking al een zeer gering deel uitmaken. Neem b.v. Am-

sterdam. Men rekent er het getal vreemden die er door elkander ieder 8 dagen vertoeven op 40.000. Dit staat gelijk met 875 personen die er 365 dagen vertoeven. Ziedaar dus zelfs voor de hoofdstad de vreemdelingenbevolking tot een hoogst gering getal (1/256 der bevolking) teruggebragt.

In de tweede plaats komen ook de tijdelijk afwezigen in berekening; deze moeten dus van het bedrag der eersten worden afgetrokken, en dan zal, voor de meeste plaatsen, de zaak al zoo tamelijk op hetzelfde neêrkomen. Maar er zijn toch enkele plaatsen, dit geven wij toe, die eene uitzondering vormen, zoo als b.v. zeeplaatsen, garnizoensplaatsen, badplaatsen, enz., enz. In de beide eersten zal b.v. een accijns op de jenever eene hoogst aanzienlijke som afwerpen, die men bij den eersten oogopslag zou vreezen niet te kunnen remplaceren. Maar nemen wij slechts wederom onze toevlugt tot eene *goede* directe belasting, eene belasting op de verteringen, dan verdwijnt de zwarigheid gcheel en al. Wanneer men slechts bedenkt, dat bij eene zoodanige belasting de kastelein, de logement- of sociëteitshouder, de ondernemer van publieke vermakelijkheden, enz., enz., niet alleen wordt aangeslagen voor de verteringen, die hij zelf als partikulier maakt, maar voor alles wat in zijn huis, door allen die het voor korter of langer tijd betrokken, geacht wordt vcrteerd te worden, dan zal men begrijpen dat hij, die in een logement zijn intrek neemt, wie in een koffijhuis of in een schouwburg eenige vertering maakt, daarbij tevens zijn aandeel in de door den ondernemer te betalen belasting zal dragen. Voor den vreemdeling zal de belasting indirect zijn. De vreemdeling bemerkt het slechts niet (als hij althans even weinig begrip heeft van het raderwerk der maatschappij als de verdedigers der hier bestredene stelling), dat hij belasting betaalt; hij kan althans het juiste bedrag dier belasting niet bepalen, maar dit neemt niet weg, dat hij ze toch wel wezenlijk betalen zal.

Sommige opposanten hebben, zoowel bij gelegenheid van een voorstel tot afschaffing van accijns, alsook nadat die afschaffing werkelijk had plaats gehad, nog al groot gewigt gehecht aan een argument, dat, indien de redenering juist was, werkelijk van grooten invloed zou moeten zijn op de beslissing. Gelijk bij ons, na de afschaffing van eenig accijns, hoorde men ook nu in België stemmen opgaan, die zich beklaagden, dat de prijs der nu van den accijns ontlaste voorwerpen geen de

minste vermindering onderging. Men wilde daarin zelfs een bewijs vinden voor de vroeger reeds vermelde stelling, dat de accijnsen niet door den verbruiker, maar door den producent werden betaald; de laatste toch genoot nu al het voordeel van de afschaffing.

De grief is niet nieuw. De opmerking is reeds honderden malen gemaakt. ‘Onze natie wil geen directe belasting; zij is impopulair; wij zijn nu eenmaal aan de accijnsen gewend; laat ze ons om des lieven vredeswille behouden,’ zoo roept men, en haalt daarbij de bekende zinsnede van Bilderdijk aan (Deel XI, blz. 150), waar hij verhaalt: ‘Maar vooral was er merkelijke opschudding, toen wegens het intermedium tusschen de pachten en de collecte, die (als gezegd is) eerst met 1750 in trein gebracht worden kon, in 1749 een quotisatie of hoofdelijke schatting gevorderd wierd, ter vervulling van 't geen de impositiën hadden moeten opbrengen. Het viel inderdaad honderden ook hard, thands in eene meer of min aanmerkelijke som te moeten opbrengen, 't geen men anders ongevoelig bij enkele duiten of stuivers betaald zou hebben, of reeds betaald had: *want de kooplieden en winkeliers hadden de waren niet beter koop gegeven, maar hun winst was door 't niet betalen van belasting te grooter geweest;* zoodat deze schatting bij een goed gedeelte een louter bezwaar en verdubbeling was....’ enz. En wat men toen schreeuwde hebben wij gelegenheid genoeg gehad ook bij de instelling van ons Amsterdamsch equivalent te hooren herhalen.

Nu moeten wij vooreerst 't geval elimineren, dat de indirecte belasting door eene *onbillijke, slechte* directe wordt vervangen. Wij hebben ons alleen bezig te houden met de vraag, wat het gevolg zal zijn bij de invoering eener *goede* directe belasting.

En dan zal men zien dat de oppositie hier twee zaken uit het oog verliest. Vooreerst bedenke men, dat de prijs der waren zich op elk gegeven oogenblik niet zoozeer regelt naar de kosten van productie, als wel naar de verhouding tusschen vraag en aanbod. En deze laatste verhouding bleef voor en na de afschaffing van den accijns ongeveer dezelfde; ja, men kan aannemen, dat de vraag voor een oogenblik vermeerderde doordien velen zich nu eens aan het onveraccijnsde brood of vleesch wilden te goed doen. Maar in de tweede plaats is er een groot verschil tusschen de dadelijke en de eindgevolgen van een dergelijken finantiëlen maatregel. Dat de producenten

van de ontlasting hun voordeel wilden trekken lag in den aard der zaak, maar wat moet er per slot van rekening het gevolg van zijn? Dat de concurrentie bij eene nu zoo winstgevende zaak door vermeerdering van aanbod den prijs doet teruggaan[1]. De oprigting van brood- en meelfabrieken, van vleeschhouwerijen en dergelijke, heeft dit ook voor den meest ongeloovige te duidelijk aangetoond, dan dat een breedvoeriger bewijs noodzakelijk zou zijn. Dagelijks nog zien wij proeven van dien aard nemen en in den regel ook de noodzakelijke gevolgen daarvan plaats grijpen, terugbrenging namelijk van den verbruiksprijs tot het minimum, waartoe hij naar gelang der productiekosten dalen kan[2].

Waarom heeft dan, terwijl er andere middelen ter bereiking van 't beoogde doel voorhanden waren, de Belgische Minister juist het slechtste gekozen? Zeer juist werd dit door Hyac. de Heselle geschetst in de ‘Economiste Belge’ van 1860, N°. 17, 18, 19 en 20 (van 28 April, 5, 12 en 19 Mei). Er zijn twee scholen te onderscheiden, die der empiristen (men zoude ze parasiten kunnen noemen) en die der economisten. De eerste vraagt alleen hoeveel eene belasting wel zal opbrengen, of het oogenblik wel gunstig is om ze ongemerkt op te leggen en of men er ook te veel zou tegenspartelen. Hare leer is ‘de plumer la poule sans la faire crier.’ De tweede daarentegen handelt volgens vaste beginselen van regtvaardigheid

1 Zeer te regt heeft men opgemerkt hoe verkeerd de producenten ook in hun eigen belang handelen door bij vermindering der productiekosten den prijs te doen stand houden. Door de oogenblikkelijk aanzienlijke winsten toch lokken zij andere kapitalen in hun handel, en vermeerderen zoodoende de concurrentie, en is nu eenmaal, gelijk zulks vroeg of laat gebeuren *moet*, de verbruiksprijs zoo verre gedaald dat de winsten gelijk staan met de vroegere, dan zullen zij, door 't vermeerderd aanbod, nogmaals eene vermindering ondergaan. Onze bakkers hebben er de treurige ondervinding van opgedaan. Met de slagters zal het misschien spoedig ook zoo gaan.

2 Er kunnen zich echter vaak omstandigheden voordoen die eene werking in dien zin vertragen of bespoedigen. Zoo heelt b.v. de groote fluctuatie der graanprijzen, vooral wat de verhouding betrof tusschen inlandsche en vreemde graansoorten, in de eerste maanden van 1856 eene juiste waardering van den invloed der accijnsafschaffing op 't gemaal hoogst moeijelijk, en in den beginne zelfs bepaald onmogelijk gemaakt.

en van staathuishoudkunde. Zonder de omstandigheden buiten berekening te laten, (dit toch ware een schermen in de lucht), weet zij ze te gebruiken zonder er zich de wet door te laten stellen. De eerste school leeft vooral in Frankrijk; thans openbaarde zij zich ook in België, en bij ons zouden er nog mannen genoeg te vinden zijn, die zich als slingerplanten aan de omstandigheden van 't oogenblik vastklemmen en er hun steun in zoeken. Gemak in de toepassing, ziedaar alles wat men beoogde; welke beginselen daarbij ten grondslag lagen, deed weinig ter zake. De hoofdzaak was, iets tot stand te brengen. Wat men nu eigenlijk tot stand had gebragt, daarover meende men zich niet al te zeer te moeten bekommeren, want zoodoende zou alle herziening wel eene onmogelijkheid worden. In Engeland leeft de tweede school. Verre van ons, dat wij Engelands belastingstelsel als volkomen, zelfs als in de verte navolgenswaardig zouden willen aanprijzen, maar het is de ‘Methode’ der Engelsche staatslieden waarop wij hier het oog hebben. Zie 't programma van Gladstone. Opheffing van protectionele regten, opheffing daarna van belastingen op de eerste levensbehoeften ten bate der groote massa, langzame maar gedurig voortgaande vervanging door directe belastingen. Die zelfde weg is bewandeld door Huskisson, door Peel, door John Russell. Wel hebben zij vaak hun loop gestaakt, wel hebben zij vaak gewacht, tot het pad zou geëffend zijn voor den volgenden stap, maar nimmer deden zij eene enkele schrede terug, nimmer weken zij af van den weg, hun door de uit innige overtuiging krachtige beginselen voorgeschreven. Ziedaar een voorbeeld ter navolging.

Laat ons ook zoo handelen; laat ons, langzaam waar het zijn moet, maar met vastheid voorwaarts gaan. De tijden zijn zoo ongunstig niet als men wel meenen zou; groote finantiële hervormingen worden overal tot stand gebragt of voorbereid. Tariefshervorming is de leuze, zelfs in Frankrijk.

Vóór alles is het noodig om door verbreiding van gezonde economische begrippen bij het algemeen eene soort van belastingvrees te verdrijven. Het groote publiek beschouwt de belastingen nog te veel als een stekelvarken waaraan men niet raken kan zonder zich in de vingers te steken. Men verdrijve dat noodlottig denkbeeld, alsof belasting een noodzakelijk kwaad was. Noodzakelijk ja, maar waarom een kwaad? Ontvangt men dan niets, volstrekt niets terug voor hetgeen men betaalt?

Wel zeer zeker. Of is veiligheid van persoon en goederen, is vrijheid, gemak en snelheid van verkeer, zijn zooveel andere voordeelen die de maatschappij, die de staat ons teruggeeft en waarborgt, dan zonder eenige waarde? Waarlijk, men zou met evenveel regt de kosten voor grondstoffen, voor werktuigen, voor arbeid, voor transport, voor assurantie, kortom alle mogelijke kosten van productie een kwaad kunnen noemen. En dat de opbrengst der belastingen door 't staatsbestuur vooral tot gemakkelijk, goed en goedkoop verkrijgen van dat alles wordt (althans moet worden) aangewend, zal toch wel ieder toestemmen. Maar wij zouden weêr in herhalingen gaan vervallen van wat reeds zoo honderden malen gezegd is. Daarom zij 't voor ditmaal genoeg.

Hk.

Bibliographisch album.

□ καιν□ διαθ□κη. Novum Testamentum ad fidem Codicis Vaticani ediderunt A. Kuenen et C.G. Cobet. Lugduni-Batavorum, E.J. Brill, MDCCCLX. CXXVIII en 686 bladz. in 18°.

Het is nu omstreeks vier jaren geleden, dat de text van het O. en N. Testament volgens den Vatikaanschen Codex, N°. 1209, te Rome in het licht verscheen. Reeds lang zagen de geleerden reikhalzende uit naar eene behoorlijke uitgave van dit handschrift, daar het het oudste en beste[1] is, dat men zoowel van het N. Testament als van de Grieksche vertaling van het Oude kent, en het dus voor de textkritiek des Bijbels van het hoogste gewigt gerekend werd. Ongelukkig echter was dit HS., dat den oudsten text der oorkonden van het Christendom bevat, het eigendom van hem, die zich het hoofd der Christenheid noemt; met andere woorden, het was begraven en bijgezet in de Bibliotheek van het Vatikaan, toevertrouwd aan de zorg van de Romeinsche Geestelijkheid, die even als de hond van den tuinman zelf de kool niet at en er ook anderen afbeet. Het was dan ook slechts bij groote uitzondering, dat men iemand toestond om een oog in dit HS. te slaan, en zoo kwam het, dat er omstreeks 1825 niet ééne dragelijke collatie van dit voor de geheele Christenheid zoo belangrijke document bestond, niettegenstaande het toen waarschijnlijk reeds vierdehalve eeuw in de Vatikaansche Bibliotheek lag.

Zoo stonden de zaken, toen de bekende Angelo Mai als Custode aan de Vatikaansche Bibliotheek aangesteld werd; een man, wien men, hoe laag men hem ook als criticus moge stellen, toch den lof van groote naarstigheid niet kan ontzeggen. Het is bekend, hoe ijverig hij in de HSS. van zijne Bibliotheek gewerkt heeft, en welke belangrijke geschriften der oudheid hij het eerst daaruit aan 't licht bragt, en het kan dus niemand verwonderen, dat hij al spoedig het plan opvatte om eindelijk aan het algemeene verlangen der geleerden

1 Ik weet wel, dat Tischendorf beweert, dat het Sinaïtische HS., hetwelk hij nu in Rusland gaat uitgeven, even oud is als het Vatikaansche. Het is echter waarschijnlijk, dat hij de waarde van zijne vondst wat te hoog aanslaat. Goede beoordeelaars van HSS. toch verzekeren, dat zij reeds uit zijne beschrijving van het HS. kunnen opmaken, dat het onmogelijk zoo oud kan zijn, als waarvoor hij het zoekt te laten doorgaan. De tijd zal het leeren.

te voldoen en het hierboven besprokene HS. uit te geven. Hij zette zich dan ook, zoodra hij de toestemming van den Paus verkregen had, terstond aan het werk, en was niettegenstaande zijne vele andere drukke bezigheden in 1838 reeds zoo ver gevorderd, dat op de inleiding na zijn geheele werk van vijf deelen in groot 4° afgedrukt was. Bij het herzien echter van enkele gedeelten zag hij, dat hij veel te slordig te werk gegaan was, en dat zijn boek, althans zoo als het daar lag, niet in de wereld kon gezonden worden. Hij besloot dus het HS. op nieuw naauwkeurig te collationneren, en zijn text nog eens goed te herzien. De veranderingen, die hij dientengevolge in de reeds lang afgedrukte exemplaren noodzakelijk oordeelde, werden, voor een gedeelte althans, op eene wijze gemaakt, die te kurieus is om haar hier niet mede te deelen. In stede toch van overal verbeterbladen in te voegen, zoo als hij om de al te groote veranderingen op niet minder dan vijftig plaatsen genoodzaakt was te doen, liet hij op die pagina's, waar de verandering slechts gering was, in de gedrukte bladen sommige letters uitkrabben en andere met drukletters uit de hand er invoegen, hetgeen tot overmaat van ramp in de meeste exemplaren zoo slordig geschied is, dat bij het doorbladeren de oogen terstond op die verbeterde plaatsen vallen.

Het was Mai niet vergund de uitgave van zijn werk te beleven. Werk overmaken is nimmer zeer aangenaam, en ik kan mij dus gemakkelijk begrijpen, dat Mai, die inmiddels ook een dag ouder wierd, bij het herzien van zijn werk niet denzelfden ijver had als vroeger. Dat krabben buitendien en bijpeuteren in eene gansche oplage van een werk van 5 deelen, kostte natuurlijk ook veel tijd, vooral in Rome, waar alles, wat ten nutte van het publiek of de wetenschap geschiedt, op zijn elfendertigst gaat: het gevolg was, dat toen Mai in 1854, dus 16 jaren nadat de text reeds afgedrukt was, stierf, zijn werk nog niet voor de uitgave gereed was. Om de ware reden van het niet verschijnen van zijn werk te bemantelen, vertelde Mai steeds, dat hij zijne inleiding, die zeer belangrijk en uitgebreid zoude worden, nog niet af had: en dit was de waarheid, want het is waarschijnlijk, dat hij er nooit aan begonnen is; onder zijne papieren althans is, op eene uiterst magere voorrede na, niets van dien aard gevonden. Drie jaren verliepen er nog na Mai's dood, eer zijn werk, dat nu reeds 19 jaren in den toestand van een ongeboren kind verkeerde, ter wereld kwam, met behulp van Carlo Vercellone, die uit de aanteekeningen van Mai de nog ontbrekende verbeteringen in den text liet brengen, en een voorrede voor het werk schreef, waarin zeer aardige bijzonderheden voorkomen over de slordige wijze waarop Mai zijn HS. gecollationneerd had, welke hij te regt eene *prope incredibilis ratio* noemt.

Zoo zag dan eindelijk het lang verwachte boek het licht. Met het

oog op den tijd, die aan de uitgave besteed was, had men natuurlijk regt hier een modèl, zoo niet van typographischen, dan toch van letterkundigen arbeid te verwachten. Het was er echter ver af, dat Mai in alle opzigten aan de eischen, die men een naauwgezet uitgever stelt, voldaan had; want ook hier is het, niettegenstaande de herziening, waaraan hij zijn werk had onderworpen, weder duidelijk gebleken, hoe onnaauwkeurig hij werkte, hoe onvoldoende zijne bedrevenheid in 't lezen van HSS. was en hoe weinige grondige kennis hij bezat van de oude talen, zoo als Heyse, du Rieu en Herwerden reeds aan andere van zijne geschriften zonneklaar aangetoond hebben. Ook dit HS. zal dus even als *alle* de overige, die Mai gecollationneerd heeft, op nieuw door eene meer bevoegde hand vergeleken moeten worden. Voorshands zal men echter moeten roeijen met de riemen die men heeft en zich te vergenoegen hebben met Mai's text, die, hoe onnaauwkeurig hij ook zijn moge, toch in elk geval beter is dan eene der tot nu toe gemaakte collatiën. Zoo echter, als het werk daar ligt, is het zelfs als *pis-aller* voor het dagelijksch gebruik geheel ongeschikt. Daarvoor is het formaat te onhandig, de prijs te hoog en de correctie te slecht. Eene goedkoope, van drukfouten gezuiverde uitgave in behoorlijk formaat, vooral van het N. Testament, kon dus alles behalve overbodig geacht worden.

Het deed ons derhalve groot genoegen toen wij vernamen, dat de Hoogleeraren Kuenen en Cobet het op zich hadden genomen zulk eene uitgave te bezorgen, daar men van deze mannen verwachten kon, dat zij het niet bij een eenvoudigen afdruk van Mai's text zouden laten, maar een werk zouden leveren, dat getuigde van hun juist oordeel en uitgebreide kennis, die te zeer bekend zijn, dan dat ik ik die behoef uit te trompetten. De uitkomst heeft dan ook onze verwachting niet bedrogen. Hun werk, dat ten vorigen jare onder den hierboven vermelden titel verscheen, is hunner volkomen waardig, zoo als een ieder uit het volgende overzigt van den door hen verrigten arbeid duidelijk zal worden.

Mai had, zoo als trouwens ook wel te verwachten was, den text van het HS. zooveel mogelijk geconformeerd naar de Vulgata en dus niet alleen de volgorde der stukken veranderd, maar ook die plaatsen, die niet in het HS. staan, in zijn text gelascht. K. en C. hebben daarentegen te regt aan de stukken de plaats gegeven, die zij in het HS. hebben, d.w.z. de algemeene zendbrieven vóór die van Paulus geplaatst, en verder de door Mai ingeschovene plaatsen weder weggelaten, terwijl zij in de interpunctie, waarin Mai zich insgelijks naar de Vulgata rigtte, hun eigen oordeel gevolgd zijn. In den text zelven hebben zij zich natuurlijk gehouden aan dien van Mai, slechts die, helaas te weinige, plaatsen uitgezonderd, waar een meer bevoegd paleograaph dan Mai het HS. ingezien en eene andere lezing gevonden

had. Zij hebben echter te regt begrepen, dat die text, zoude hij voor het publiek geschikt zijn, eerst moest gezuiverd worden van een groot aantal fouten, die Mai of zelf gemaakt, of onbedacht uit het HS. overgenomen had.

Tot de eerste soort behooren de fouten in accenten en spiritus, welke teekens in alle oude HS. of geheel ontbreken, of er eerst veel later zijn bijgekomen, en wier plaatsing dus geheel van den uitgever afhangt, Mai nu wist van beide veel minder af dan een gewone jongen, die op een behoorlijk Hollandsch Gymnasium één jaar Grieksch heeft geleerd, en heeft dus in beiden zulk een schromelijk aantal fouten gemaakt, dat men zijn bijbel uitstekend zou kunnen gebruiken als spiritus- en accenten-cacographie. Al die fouten zijn natuurlijk uit de Leydsche uitgave verdwenen.

De tweede soort omvat de spel- en schrijffouten, waarvan geen HS., hoe oud ook, vrij is. Mai heeft de spelfouten in den regel getrouw overgenomen, en de schrijvers van het N. Testament een taaltje opgedrongen, waarover zij zich bij hun leven de oogen uit het hoofd geschaamd zouden hebben; hun Grieksch is wezenlijk al slecht genoeg en behoeft door de uitgevers niet nog slechter gemaakt te worden. De schrijffouten zijn hier en daar door Mai verbeterd; maar de meesten zijn toch blijven staan. Onze uitgevers hebben de schrijvers van het N.T. in hunne eer hersteld, hebben de spelfouten van den afschrijver alle verbeterd en de schrijffouten op ongeveer 90 plaatsen. In dit laatste zijn zij met de uiterste omzigtigheid te werk gegaan en hebben zich slechts op die plaatsen eene verandering veroorloofd, waar het duidelijk was, dat de afschrijver zich vergist had en er geen twijfel hoegenaamd bestaan kon, welke lezing hij had bedoeld. Op andere echter, waar de verbetering voor de hand lag, maar de mogelijkheid bestond, dat de fout ergens anders schuilde, hebben zij den text gelaten zoo als hij was, zelfs op plaatsen, waar in de gewone Grieksche bijbels eene zeer aannemelijke lezing gevonden wordt.

Onder de plaatsen, die *ex coniectura* verbeterd zijn, reken ik natuurlijk dezulke niet, waar de uitgevers in plaats van de lezingen der eerste hand, de varianten, die de tweede hand aanbiedt, in den text geplaatst hebben. Mai had die varianten niet weten te gebruiken; zij daarentegen hebben ingezien, dat zij de lezingen geven van een zeer oud HS., dat evenveel gezag heeft als het Vatikaansche, en hebben van deze ontdekking een uitstekend gebruik gemaakt, door de lezingen van de tweede hand, welke de voorkeur verdienen boven die der eerste, in den text op te nemen, die op deze wijze veel zuiverder en verstaanbaarder geworden is.

Dit weinige zij genoeg over de methode, die de uitgevers in hun werk gevolgd zijn; mogt iemand meer daaromtrent wenschen te weten, dien verwijs ik naar de zeer belangrijke voorrede van hun werk, waarin alles, wat ik hier kortelijk zamengevat heb, in 't breede be-

handeld is en waar van elke verandering, hoe gering ook, rekenschap is gegeven. Hoe kort en schraal echter mijn overzigt ook wezen moge, het is, zoo ik mij niet bedrieg, voldoende om iedereen, die het hier aangekondigde boek nog niet mogt kennen, te overtuigen, dat het een rijke aanwinst voor de wetenschap is, en dat de uitgevers de geleerde wereld op nieuw zeer aan zich hebben verpligt. Wij kunnen nu het N.T. lezen in eene gedaante, die wat nader bij de waarheid komt, dan in de tot nog toe verschenen uitgaven het geval is, en zonder telkens te stooten op barbaarsche en ook voor die schrijvers onmogelijke woordvormen. Hiermede is met gezegd, dat de text van het Vatikaansche HS. de eenig ware is, met geheele uitsluiting van de overige oude HSS. Verre vandaar: het Vatikaansche HS. is evenmin als eenig ander onfeilbaar; maar het is het oudste en beste, dat wij kennen, en zijn gezag is dus zeer groot. Gaarne hadden wij gewenscht, dat de uitgevers zich omtrent dit punt wat nader verklaard en de betrekkelijke waarde van dit HS. tegenover de anderen in een duidelijk licht geplaatst hadden. Zij laten zich echter hierover hoegenaamd niet uit. Wij twijfelen evenwel niet, of zij zullen dit verzuim bij een tweeden druk, die, naar wij hopen, spoedig noodig zal zijn, weder goed maken. Wij veroorloven ons ook nog de vraag, of het bij eene nieuwe uitgave niet wenschelijk ware, dat de belangrijkste varianten van andere HSS. onder aan den voet van elke pagina geplaatst werden? De bruikbaarheid van hun werk zou er zeer zeker door worden verhoogd. Een mesthoop van slechte en onbeduidende lezingen, zoo als men dien in de uitgave van Tischendorf aantreft, heeft natuurlijk weinig of geen nut, maar eene met oordeel uitgezochte keur van wezenlijke en belangrijke varianten zoude aan de lezers van het N.T. ongetwijfeld zeer welkom zijn.

Druk en papier zijn goed en de correctie voorbeeldig, welk laatste vooral bij Grieksche werken eene zeldzaamheid is. Ten bewijze daarvan strekke, dat ik in hun geheele werk slechts ééne drukfout gevonden heb, welke ik, omdat zij zinstorend is, ten slotte zal mededeelen. In Rom. IX: 5 staat namelijk na *σάρκα* een punt in plaats van een komma, waardoor de zin volkomen onverstaanbaar wordt[1]. Deze ééne drukfout is echter even als eene zwarte vlek, die de witheid van de sneeuw, waarop zij ligt, des te meer doet uitkomen.

Haarlem, Mei 1861.

T.J. HALBERTSMA.

1 Toen ik reeds op het punt stond om bovenstaand stukje naar de pers te zenden, hoorde ik tot mijne groote verbazing van een mijner vrienden, dat die punt na *σάρκα* met hand en tand door sommige geleerden verdedigd werd, en zelfs het onderwerp was geweest van een pennestrijd tusschen Dr. Holwerda en Prof. Hockstra. Na echter beider argumenten gelezen te hebben, blijf ik er bij, dat de punt een drukfout is. De uitgevers kunnen het daar onmogelijk willens en wetens geplaatst hebben.

***Die Nordfriesische Sprache nach de Moringer Mundart zur Vergleichung mit den verwanten Sprachen und Mundarten, von Bende Bendsen, Privatlehrer in Arröeskjöbing. Herausgegeben von Dr. M. de Vries, Professor der Niederländischen Sprache, Literatur und Geschichte an der Universität zu Leiden. Mitglied der Königlich-Niederländischen Academie der Wissenschaften u.s.w. Leiden, E.J. Brill*. 1860.**

Wanneer men in aanmerking neemt, dat van de tweeduizend boeken, welke wij uitgeven, de nakomelingen naauwelijks één der moeite van het op te rapen waardig zullen keuren, dan is 't eene groote lofspraak, wanneer ik zeg: ‘dit boek van Bendsen zal blijven; het zal blijven, zoolang de Friesche dialekten een deel der Germaansche taalstudie blijven.’ Het onderwerp is nieuw. De tongval van het Sleeswijksche dorp Rizum, waar dit boek uitsluitend aan gewijd is, was ons ten eenenmale onbekend, en van geenen der andere tongvallen van het Noordfriesch bezaten wij eene spraakkunst. Wij dienen ook wel in het oog te houden, dat de schrijver een onbezoldigd schoolmeester is, die zijne snipperuren, in het midden van zijn huisgezin en woelende kinderen, aan dezen arbeid besteden moest; omstandigheden, juist niet zeer geëigend om de voltooijing van een zuiver grammaticaal werk te bevorderen, hetwelk 480 digt gedrukte bladzijden in groot 8° telt. Scherpheid in het beoordeelen, gewoonlijk het uitvloeisel van oppervlakkigheid en pedanterie, zou hier bovendien onregtvaardig en onedelmoedig zijn, en ik zal dus trachten de ronde uiting mijner gevoelens te paren aan de erkentenis en achting, welke alle beoefenaren der Friesche taal aan den onvermoeiden Bendsen schuldig zijn.

De Hooggeleerde Heer de Vries neemt in de Voorrede (XVIII) drie hoofddialekten van het Friesch aan, en drukt den wensch uit, dat elk dier tongvallen eene eenparige spelling en alzoo eene vaststaande type aannam. Dit nu is mijns inziens eene onmogelijkheid, zoolang de verschillende tongvallen, die in ieder der drie hoofdsoorten heerschen, niet tot éénen enkelen tongval zijn zaamgesmolten. Dezelfde spelling onderstelt dezelfde taal, hetzelfde woord; gelijk dit plaats heeft in de boekentalen van Europa, die voor ieder in het openbaar schrijvende of sprekende het geijkte en eenige uitdrukkingsmiddel zijn. Zoo heeft men het Fransch, het Engelsch, het Hollandsch, het Hoogduitsch; talen, die in den oorsprong bijzon-

dere dialecten waren, doch door geschiedkundige en andere oorzaken tot algemeene boekentaal des lands verheven zijn. Het is geheel de vraag niet, of die talen conventioneel en bedorven, of op de wetten van het nationale taalinstinct gegrond en dus gaaf zijn? De woorden, de vormen der woorden zijn in die talen één en dezelfde; zij zijn met algemeene stemmen geijkt en aangenomen, en evenzeer is men het na vele dobberingen over de spelling der woorden eens geworden. Het is ook weder geheel de vraag niet, of die spelling goed is, en hoewel het aan de taalkenners vrijgelaten zij, om er zoo vele aanmerkingen op te maken als zij verkiezen, kan dit nooit geschieden om eene revolutie in de spelling te brengen. Het zijn conventionele spellingen, bij welke nooit een grondbeginsel heeft voorgezeten, en wanneer slechts één klankteeken van zijne plaats gerukt is en daarvoor een ander in de plaats gesteld, gelijk bij ons *oe* voor *u*, dan is het gansche systema in de war, en men kan de eene onregelmatigheid niet bezweren zonder er twee anderen voor te doen opdagen. Voltaire, die van de betrekking der taal op onze klankteekens zooveel begrip had als de inktpot, waar hij zijne pen in stipte, heeft de laatste hand gelegd aan de verwarring der Fransche spelwijze, en dat heeft hij kunnen doen door zijn onbeperkt gezag als schrijver; doch de Franschen zouden zich thans eene dergelijke verknoeijing hunner spelling niet op de mouw laten spelden, al ware de man, die haar voorstelde, nog tienmaal grooter dan Voltaire.

Ik ben het dus volkomen met den Hooggeleerden Heer de Vries eens: de algemeen gevestigde taal des lands moet zooveel mogelijk dezelfde algemeene spelling hebben; maar hoe dit mogelijk zij met drie en meer levende dialecten, die uit elkander loopen, is mij een raadsel. Nevens het Fransch en Engelsch bestaan in beide landen nog een aantal dialecten; wie zal verdedigen, dat die op dezelfde wijze gespeld moeten worden? Wie heeft in Griekenland ooit voorgesteld om de Dorische en Iönische vormen van hetzelfde woord tot denzelfden vorm terug te brengen en dan met dezelfde letters te spellen? Ik weet wel, de spelmeesters bepalen eerst den vorm des woords en dan spellen zij; zoo doet Walker dikwerf in het Engelsch en zoo deed de brave Siegenbeek ook somtijds in het Hollandsch; doch het bepalen van den vorm des woords is niet het werk van den spelmeester, die de woorden moet vinden en niet maken. Het is niet aan hem, om te bepalen, of wij *daarteboven* of *daarenboven, werd* of *wierd, komt* of *koomt* zullen zeggen. Hij mag twee of drie vormen van hetzelfde woord niet tot één brengen. Die vormen daar zijnde, laat hij ze staan, en hij heeft alleen te bepalen hoe zij gespeld moeten worden. Zelfs de conventionele taal moet blij-

ven leven en mag in de zwachtels der spelling nooit tot mummi worden.

De dialecten nu van het Noord-Friesch loopen, volgens het getuigenis van Bendsen zelven, zoover uit elkander, dat sommige eilanders en de bewoners der overleggende kust elkander niet verstaan. Het dialect van Rizum verschilt zooveel van 't dialect, waar Outzen steeds zijn eerste woord uit neemt, dat men zelden een woord van Rizum, gelijk het door Bendsen gespeld wordt, bij hem na kan slaan. Ik vraag, hoe is 't mogelijk, die dialecten onder één en dezelfde spelling te vertoonen, zonder ze allen te verstikken op ééne na? En zij zijn elkander zoo goed gewogen, dat geene zich de meerderheid boven al de anderen kan aanmatigen. Anders is het in ons Friesland gelegen. Daar is eene groote en magtige kern, die zich over geheel het platte land van het gewest uitbreidt, en aan welks randen de dialecten van Hindeloopen en Schiermonnikoog zich als kleine uitzonderingen vertoonen. Er zijn wel kleine proeven van Hindeloopersch en Schiermonnikoogs gegeven, doch wat Gijsbert Japix, en allen die na hem volgden, geschreven hebben, is in het land-Friesch, en het is de vraag, hoe deze tongval gespeld wordt? De Hooggeleerde Heer de Vries zegt in zijne Voorrede (XVIII) dat ‘hier noch zwei Systeme einander gegenüber stehen, deren eines sich an die niederländische Rechtschreibung anschmiegt, das andere sich streng auf das altfriesische zu stutzen sucht.’ Men zegt wel eens: *qui bene distinguit bene docet*, en dat, dunkt mij, zal hier wel te pas komen. De eerste spelling, waar hier van gesproken wordt, is van mij, en wanneer men beweert, dat die zich der Nederlandsche spelling aansluit, is het waar wanneer men de Nederlandsche spelling van de vertalers des Staten-Bijbels in hare hoofdtrekken bedoelt; doch geenszins de thans gevestigde Nederlandsche spelling, voor wier beginselloosheid en onkunde ik mij zorgvuldig heb pogen te wachten. Mijne spelling is evenwel geene critische spelling; het is een compromis tusschen de spelling van Gijsbert Japix, die in de grondtrekken overeenstemt met de Nederlandsche zijns tijds, en het land-Friesch, gelijk het thans gesproken wordt, ten einde daardoor voor de lezers van het tegenwoordige Friesch dien ouden dichter tevens verstaanbaar te maken; een doel, waarin ik mij verbeeld nog al redelijk geslaagd te zijn. De andere spelling, die zich streng vasthoudt aan de taal der oude Friesche wetten, is, meen ik, uitgegaan van het verdienstelijke *selscip foar Frysce tael- in scriftenkinnisse*, en neemt niet alleen de waarde over, welke de schrijvers dier wetten aan de letters en hare koppelingen toekenden, maar zelfs de vormen der woorden in het oud-Friesch. Hierdoor loochent, of liever, *ignorcert* zij de vormen van het tegenwoordige land-Friesch, en

kan, als onverstaanbaar voor het gros der lezers, geen beter fortuin hebben, dan een Hollandsch schrijver in de taal van Maerlant, of een Duitsch auteur in het oude Duitsch van Kero of Otfried. Voor dezulken echter, die het Friesch in dat oude gewaad lezen, zal zulks het nut stichten, dat zij met de taal der oude Friesche wetten bekend worden en dus te eerder er toe zullen overgaan om die grijze oirkonden van ons regt, welke zij voor zich ontoegankelijk rekenden, op te slaan en door te lezen.

De slotsom mijner bewering komt dan hierop neder: Elke natie geeft aan de letters eene andere waarde. De *au* b.v. spreken Franschen, Engelschen en Duitschers ieder op zijne wijze uit. Dit nu zou ongerijmd zijn in dialecten der zelfde taal. Men moet zich daar verstaan over de waarde aan de letters in het schrift toe te kennen; men moet zich verstaan over beginsels van spelling, en of b.v. *ogse*, os, zoo als Bendsen spelt, door eenig menschelijk spraakorgaan uit te spreken zij, dan niet? Men moet bepalen, om met dit voorbeeld te sluiten, of de Fransche *ai*-klank voor eene *i* zal aangeduid worden door *ä*, door *ae*, of, zoo als 't land-Friesch, door *e?* Aangenomen nu eens de *ae*, zoo schrijf ik de vormen, welke het woord *dag* in twee dialecten van het Noord-Friesch aanneemt, *daeg* en *daei*, doch ik schrijf niet *daei* alleen om *daeg* weg te werpen, noch *daeg* alleen om *daei* weg te werpen. Het eenige wat er kan gebeuren is, dat de dialect, die *daei* zegt, tot *dialectus communis* wordt, wanneer *daeg* plaatselijke dialect blijft, of omgekeerd.

Men gelieve mij wel te begrijpen. Ik heb dit iets breeder uit elkander gezet, geenszins omdat ik meen eene gewigtige zaak te behandelen, maar alleen om duidelijk te zijn in dingen, die juist wegens hunne eenvoudigheid meest verward worden. Als Nederlander behoorde ik eene onbegrensde waarde aan de spelling te hechten; want zulks is dezen landaard eigen. Doch in dit opzigt gevoel ik mij geheel ontaard. Wanneer de groote wetten van het spraakorganisme worden geëerbiedigd, gelijk de heerschende spelling van het Nederlandsch die met voeten treedt, ben ik in de minder gewigtige punten de rekkelijkste man ter wereld. Ik drijf de ketterij zelfs tot dat uiterste, dat ik de Respublica van Cicero liever lees in de spelling van de palimpsest, dan de gebruikelijke spelling van het Latijn, waarin ik een aangenomen gevoelen van de geleerden zie en verder niets. En om nu te toonen, dat ik niet de eenige ketter ben, zoo roep ik voor een oogenblik de aandacht mijner lezers in op het gevoelen van den Romeinschen geschiedschrijver Niebuhr. Door Dr. Lieber gevraagd, hoe hij een zeker woord spelde, zeide hij, na die vraag te hebben beantwoord: ‘In general I always found those, who occupy themselves chiefly with orthography, small minds.

Orthography is some times not unimportant; but small people only make a business of it, and propose the different changes.' Op deze woorden maakt Dr. Lieber de volgende aanmerking: 'I need hardly observe, that Mr. Niebuhr meant to express his little regard for those, who think they are engaged in most important occupations, when they propose new ways of writing, etc.; for a man like him would have considered ignorance in the orthography of a language as unfavourably as any other kind of ignorance'[1].

Bendsen heeft zijn boek geschreven in het Hoogduitsch en is daarin door den Hooggel. Heer de Vries gevolgd met de voorrede. Zeer goed! De Duitschers munten uit door *Scharfsinn;* zij hebben *das Gepräge* daarvan in hunne taal gelaten, en *Scharfsinn* komt in de Grammatica te pas. Het is eene andere vraag, of wij daarom het Friesch ook moeten spellen met de klankteekens van het Hoogduitsch? Daar onder alle Germaansche talen de Duitsche het meest van de Friesche afwijkt in consonantisme en vocalisme beiden, zoo schijnt mij dit eene ongelukkige greep te zijn. Laat mij slechts spreken over een paar voorbeelden.

In het woord *splaz*, spleet, is de *a* scherp en de *z* zacht. De Nederlandsche *z* nu, even als de Engelsche, is zacht, en niets schijnt nader voor de hand te liggen dan eene taal, die tot den Nederlandschen stam behoort, ook met Nederlandsche klankteekens te spellen; doch neen, het moet Hoogduitsch zijn. Daar echter de Duitsche *z* eene soort van *ts* en dus scherp is, neemt Bendsen de *s*. Doch die *s* al weder te scherp zijnde, moet zij worden getemperd, en waardoor? Al weder op zijn Duitsch, door de aspiratie *h*, en zoo schrijft Bendsen dan *splàhs* in plaats van *splâz*. (Vorrede, XXVI.)

De Duitsche *sch* en de Deensche *sk* zijn den schrijver bij de opening van een Friesch woord beiden te hard. En wat raad daartegen? De schrijver verlaat zijn Duitsch en neemt van de Engelschen hun *sh*, die in den oorsprong voor *sch* gold, en nu verweekt is tot *sj*. Hij schrijft dus noch *scase*, noch *skase*, noch *schase*, maar *shase*, schade. (Vorrede XXVI.)

Bendsen sluit bovendien de woorden, die in het meervoud den slotconsonant verdubbelen, ook in het enkelvoud met die twee consonanten. Hij schrijft *énn*, avond (Hindelopen *éan*) omdat het meervoud *da enne*, de avonden, heeft; *dick*, pl. *dicke*, dijken (Eng. *dilch*, ook met harde korte *i*), en zoo vervolgens in alle woorden. Naar dien regel zouden wij moeten spellen *ribb, pakk, wett*, omdat men zegt *ribben, pakken, wetten;* daarentegen *weg, schip, lot*, omdat het

1 Reminiscences, 165.

luidt *wegen, schepen, loten*. Het beginsel en het doel dier spelling zijn mij beiden even onbegrijpelijk. (Vorrede, XXVI.)

Nog één voorbeeld. De Heer Bendsen leert ons, dat de vokaal zich op eene eigendommelijke wijze in den tongval van Rizum sluit aan den volgenden consonant, om welke aansluiting te schrijven hij eene *j* tusschen beiden schuift; b.v. *majnte*, Lfr. *manke*, mannetje. Dit schrijfteeken weet ik daar niet uit te spreken, en ondertusschen verzekert Bendsen, dat Deensche kinderen, met zulke teekens voor oogen, de uitspraak van het Rizumsch volkomen teruggeven. (Vorrede, XXV en bl. 10.)

In allen gevalle maken de woorden van Rizum, in dit half Duitsch, half Engelsch pak gestoken, al een vreemd figuur voor eenen Hollander. Wie, bijvoorbeeld, zoude bij den eersten opslag woorden voor Friesch herkennen, die gespeld zijn als *shäjnn*, schandstuk; *päujnn*, pand; *räujtt* (Eng. *root*) wortel; *säujtt* (Eng. *soot*) roet; *kläujtt*, Lfr. *kloet*, duwstok in een bootje? *Smass*, smid, is met dubbele *s* gespeld, omdat de enkele te scherp is, enz., enz. Wie den rijken woordenschat, in deze spraakkunst verspreid, tot een geregeld woordenboek bij elkander wil brengen (en dit is de taak van het Friesch Genootschap) zal moeten beginnen met Nederlandsche woorden in een Nederlandsch pak te steken, en ik ben overtuigd, dat hij daartoe aan onze gewone schrijfteekens genoeg zal hebben. Ik zeg niets ten voor- of nadeele van mijn tractaatje over de Friesche spelling; het oordeel daarover is aan anderen; maar toen mijn vriend Grimm het gelezen had, schreef hij mij met genoegen gezien te hebben, dat ik van oordeel was, dat de Germaansche talen met onze gewone A, B letters konden geschreven worden, zonder die met allerlei bijteekens te beladen of ongehoorde koppelingen te verbinden. En waar zoude het dan ook toe dienen? Zeker om de fijne, de juiste schakering der uitspraak aan te geven; maar als gij ten dien einde het alleruiterste beproefd hebt, zijn wij nog genoodzaakt om eenen inboorling te betalen, die ons met de levende stem de ware uitspraak leert. Tot mijne groote verwondering heeft wijlen de edele Schmeller, die strenge grammaticus, in zijn Beijersch Woordenboek niet alleen eene menigte vreemde teekens aangebragt, maar telkens de letters op den kop gezet om de ware klanken uit te beelden, en ik zal beschaamd staan, zoo iemand, al ware hij dan ook een duivelskunstenaar, op deze teekens af het Beijersch leerde uitspreken als een Beijerschman. Het letterschrift geeft den grondtoon aan; dit is alles wat de ouden er van eischten, en wat wij er ook nog van eischen kunnen.

Deze eenvoudige spelwijze is te wenschelijker in een tongval als die van Rizum, meer dan eenige andere met eene menigte diphton-

gen overladen. Het land-Friesch is, vergelijkenderwijs gesproken, vrij zuiver bij den ouden vokaal gebleven; al de andere dialecten hebben den oorspronkelijken vocaal, zoo van achteren als van voren, met bijvoegvocalen doen zwellen, en daaronder geen tongval weelderiger en ongebondener dan die van Rizum. Hij heeft dit echter van niemand uit den vreemde; immers als wij de naastverwante taaltakken gadeslaan, eenerzijds van de Shetlandsche eilanden af tot het eiland Wight toe, anderzijds van Jutland langs de boorden der Noordzee tot de Zuiderzee afdalende, zullen wij deze uitpuilingen der vokalen opmerken, hoe zuiver en eenvoudig zij in den oorsprong ook geweest mogen zijn. Het dialect van Shetland is in dezen nog al vrij zuiver gebleven; doch naauwelijks zetten wij eenen voet aan wal in Schotland, en wel in de Schotlandsche Nederlanden, of wij hooren de vocalen zwellen. In de dertiende ceuw[1] reeds is het *launde* voor *land; loukes* voor Eng. *locks*, lokken; *hait* voor Ags. *hât*, Eng. *hot*, heet. Niet genoeg dat zij Ags. *genoh* als de Eng. veranderen in *enough*, laten zij die *ou* eene tweede vervorming ondergaan zeggende *eneuch*. Wat toen nog in kiem lag heeft zich later reusachtig ontwikkeld, gelijk een oogopslag in de Schotsche glossaria ieder kan leeren. Ook het Engelsch, hoewel niet in dezelfde mate, leed aan dezelfde ziekte, gelijk zulke woorden uitwijzen als *out, thought, sought, fought, cough, through*, voor Ags. *ut*, uit; Lfr. *thocht*, dacht; Lfr. *socht*, zocht; Lfr. *focht*, vocht; Lfr. *küch*, drooge hoest; Lfr. *throch*, door. Het Engelsch door de spelling, de mode en het gezag der eerste redenaars in kerk en staat gebreideld, heeft hier nog eenige maat gehouden; doch de dialecten van Engeland, deze banden niet kennende, hebben even brooddronken als de tongval van Rizum in die rigting uitgespat. En is het niet merkwaardig, dat die parasitische diphtongen langs de stranden der Noordzee nergens weelderiger tierden dan op de kleine eilanden Schiermonnikoog en Wangeroog en op de vaste kust te Rizum? De Schiermonnikoogers, b.v. zeggen *gain*, gaan, Lfr. *géan; mâir*, Fr.v. *mâr*, meer; *hail*, Fr.v.

1 'Syr Gawayne, a collection of ancient Romance poems of Scottish and English authors relating to that celebrated knight of the round table, with an introduction, notes and a glossary, by Sir Frederik Madden.' 4°. p. 502. London, 1839. Sir Madden, wien ik zeer goed ken, bewijst, dat de beroemde Jamieson in zijn Schotsch Woordenhoek (4 quartos) volstrekt geen vertrouwen verdient, en deze was altoos het orakel. Van Walter Scott is geene spraak; zijn Schotsch is eene soort van comedie-draperie in zijne Romantische tafereelen, en meer waarde heeft het dan ook niet. - Men zij bedacht, dat zulke Engelsche dipthongen als *ou, eu*, enz., bij hare eerste schrijving klonken als *ou* en *eu* thans hij ons doen, en niet zoo als zij thans dikwerf in de uitspraak verloopen zijn. Men hoort het nog in *aloud, bough, foul, south*.

half. hâl, Lfr. *héal; aik*, Fr.v. *âk*, Lfr. *eák*, ook; *breid* uit *bred*, Lfr. *bréad*, Eng. *bread*, Fr.v. *brâd*, Hindel. *bra'; thrôi*, drie (Fran. *trois*), Hindel. Workum *thròtjen*, dertien. - De Wangerogers zijn met hun vocalisme wel ingetogener, toch hooren wij hen zeggen: *dait*, dat; *stait*, Lfr. *stát*, stoot; *haun*, hand; *laum*, lam. *Leit*, laten, Eng. *to let; seik*, Eng. *to seek*, zoeken, Fr.v. *leta, seka*, Lfr. *litte, siikje; weit*, nat, *breid*, breed, Fr. v. *wêt, bréd*, Lfr. *wiet, brie'. Auver*, Fr.v. *over*, oever. - Ik bezit het oorspronkelijk glossarium van Cadovius Müller, uit de nalatenschap van Wiarda, waar mij uit gebleken is, dat het oude Oost-Friesch bijkans één dialekt was met dat van het aan de kust liggende Wangeroog. Immers daar stoot men elk oogenblik op zulke vormen als *âifend*, avond; *braitfiosk*, braadvisch; *laiken*, laken. *Bar-biaum*, beziënboom, uit *biám*, Lfr. *béam; aufjonst*, afgunst. *Daip*, doop, uit *dip; ferlais*, Lfr. *forliis, forlies*, verlies; *fersaik*, Lfr. *forsiik*, verzoek. *Ik gloife*, Lfr. *ik léau*, ik geloof. *Faut*, voet, uit *fôt; klouk* uit *klôk* of *klûk. Raikenscep*, rekenschap; *scaipel, sceipel*, schepel. *Peitersilje*, Lfr. *pitersylje*, petercelie. - Al deze gunéringen en zwellingen gaan geheel buiten het Hoogduitsch om. Zoo zegt het Lfr. *gripe*, grijpen; *glide*, glijden; Fr.v. *drîwa*, drijven; doch schoon het Duitsch guneert met *é* en zegt *greifen, gleiten, treiben*, houdt de Wangeroger zich aan de zuivere *î* met *grîp*, Eng. *to gripe; gliid*, Eng. *to glide; drîw*, Eng. *to drive*, waarbij staat te letten, dat de Engelschen heden de *i* guneren, schoon zij in het schrift de oude *i* op hare plaats laten.

De tongval van Rizum overtreft alle verwante dialecten in de diphtongische uitzetting zijner vocalen. Daar werkt zij als geile parasiten, die het ligchaam van den vokaal bedekken, uitzuigen on verstikken. Slaat ter uwer overtuiging slechts een enkelen blik op zulke woorden als *shäujl*, school; *stäujl*, stoel; *mäujnn*, mand; *de füjlle*, de vouw; *füjtt*, voet; *ed-grause*, etgroen, naweide; *shäier*, schaar; *tairem*, Lfr. *therm*, darm; *twáie*, Fr.v. Lfr. *twa*, twee, Gothi *twai*, Scoti *twa, tway*. Het komt er nu slechts op aan, om onder deze parasiten den waren vocaal, die er in vergroeid zit, terug te vinden.

De heer Bendsen heeft zich wel moeite gegeven, om de natuur dezer veelsoortige en zamengestelde klanken door vergelijking met andere talen op te helderen; ongelukkig zijn de beide talen, welke hij daartoe hoofdzakelijk bezigde, juist diegene, die niet te pas kunnen komen, dan in die gevallen, waarin zij het vocalisme van Rizum hebben besmet; ik bedoel het Deensch en het Hoogduitsch. Het Hoogduitsch, gelijk reeds gezegd werd, is van alle Germaansche talen, zoowel in haren genius, als in haar consonantisme en vocalisme het verst van het Friesch verwijderd. Nader staat het Deensch, waarvan het Noord-Friesch, vooral wegens de buurschap, eene me-

nigte bestanddeelen heeft opgenomen. Doch beide deze talen zijn veel te nieuw; hare vormen zijn te veel afgesleten of van 't spoor geraakt, om tot standaard voor een oud dialect als het Noord-Friesch te dienen. Het Duitsch is bovendien uit Hoogduitsch en Saxisch te zamengeronnen, waardoor de harmonie van het geheel gebroken is en de regelen der analogie, die van één beginsel uitgaat, geen steek meer houden. Wat ons alleen ter herkenning van den ouden vokaal, die ouder parasitische klanken verborgen ligt, kan opleiden, is het oud-Friesch, het land-Friesch, het Schiermonnikoogsch, het oude Oost-Friesch, het Wangeroogsch, het Helgolandsch, om langs den eenen of den anderen dezer trappen te komen tot het Noord-Friesch. Doch ook dan zal het moeilijk blijven, indien men het bijzonder dialect, dat men behandelt, niet gaat vergelijken met de andere dialecten van het Noord-Friesch, en het verwondert mij, dat de S. in deze taak, die bij hem voor de hand lag, is te kort geschoten. Op bl. 17 heeft hij een proefje van slechts 12 woorden gegeven, en ziedaar alles. De S. had ondertusschen een uitmuntend model voor zich in het Archief van Ehrentraut, die blz. 174 en vervolgens al de vocalen en diphtongen van 't oud-Friesch, Wangeroogsch, Saterlandsch, Helgolandsch, Noord-Friesch en ons Land-Friesch in orde met elkander heeft vergeleken.

De S. gaat vervolgens over tot de partes orationis, die hij achter elkander afhandelt. Het substantivum heet hier *das Hauptwort*, het adjectivum *Bestimmingswort*, het adverbium *Verhaltnisswort*, de infinitivus *Wandelform*. Hoewel ik niet begrijp, wat wij zullen winnen met onbekende namen voor bekende in de plaats te stellen, zoo laat ik de Duitschers hierin gaarne hun hart eens ophalen. Het is een onschuldig, hoewel niet zeer practisch vermaak.

De schrijver opent zijn hoofdstuk over *das Hauptwort* met eene lijst van omstreeks 800 substantiva monosyllaba: daargelaten nu zijne meening, dat dit substantiva primitiva zijn, terwijl er eene menigte derivativa onder aan te wijzen zijn, zoo is die lijst van eene uitstekende waarde voor den lexicograaf en den etymologist beiden. De schrijver verhoogt de waarde van deze en alle volgende lijsten van substantiva nog, door bij ieder zijn genus te voegen. Immers de volkspraak van Rizum onderscheidt nog altijd door een kenmerkend artikel het masculinum, faemininum en neutrum der substantiva. In het Engelsch is het onderscheid der geslachten geheel verloopen; het gebruikt *the* voor al de drie geslachten. In het Nederlandsch en Land-Friesch is *di* of *de* en *it* of *het* overgebleven; *it, het* voor 't neutrum, en *di, de* communis generis voor het masculinum en faemininum genus te gelijk. Het onderscheid tusschen masc. en faem. heeft toch eenmaal in beide die talen bestaan, en het

bestaat nog in de geslachtlijsten en in de boekentaal; doch het is in den mond des volks zoo volkomen gestorven, dat ik nog nimmer éénen pedant gekend heb, pedantisch genoeg om in de dagelijksche zamensprekingen het onderscheid van vrouwelijk en mannelijk door het artikel te doen uitkomen. In Rizum leeft het, en wel met *de* voor het masc., *jö* voor 't faem., en *dat* voor 't neutrum, en daar de S. niets zegt tot opheldering van 't faem. *jö* (p. 27), zal ik door een enkel voorbeeld trachten te toonen, hoe gemakkelijk de opsporing van den oorsprong der Noord-Friesche vormen bij het licht der kennis van het Oud-Friesch en ons Land-Friesch worden kon. Het art. faem. van 't O. Fr. is *thiu* (thioe); dit wordt *thju*, hetwelk weder overgaat in *dju* (djoe), allen zeer gewone vervormingen. De oude Franschen maakten uit het B.L. *diurnalis* hun *diurnal* en *djurnal*, waaruit het tegenwoordige *jurnal*, dat is, *journal*. De Franken en Friezen, oude buren, vervormen dikwerf de woorden naar gelijke regels, en zoo zegt dan ook de Fries *joeije* voor *djoeije; Jurre* voor *Djurre; jûr* of *joer* voor *djûr*, duur; *jerre* voor *djerre*, dooijer, en hier *joe* of *jö* voor *djoe*. Ik ontken, en elk, die opregt is, zal het met mij ontkennen, dat het levend Nederlandsch het onderscheid tusschen mannelijk en vrouwelijk in de substantiva nog meer gevoelt of uitdrukt, en toch behooren wij in de boeken en openbare redevoeringen dat onderscheid te bewaren; immers, het geeft de rede min of meer een archaisch en deftig aanzien, dat even goed staat op 't spreekgestoelte als het pedant is in ons dagelijksch gekeuvel; het verlevendigt den stijl door een beeldrijk aanzien, en met verschil te brengen in woordjes, die ieder oogenblik terugkeeren, bevordert het tevens de welluidendheid.

Het neutrum noemt Bendsen *das sachliche Geslecht*, en tot voorbeelden bij den uitgang *el* begint hij met *aingel*, engeltje; *aesel*, ezel. Het is mij wat duister, hoe men zich zulke voorbeelden als *zaken* voorstelt, en van zulke *Sachen* op een *sachlich Geslecht* komt. Cf. p. 60.

Wij vinden in dit hoofdstuk verschillende merkwaardige voorbeelden, hoe diep de voorstelling der geslachten bij de wording der substantiva in den menschelijken geest zich gelden liet, en tevens, hoe sommige terminatiën, eenmaal een zeker geslacht aangenomen hebbende, dit in latere tijden aan geheel nieuwe voorwerpen mededeelden. Zoo zijn in dezen tongval alle vocalen, en ook de consonanten, die in een vocaal uitgaan, vrouwelijk; dus *jö a, e, i, o, u; jö bé, cé, dé, gé, ha, ka, pé, ku;* doch sluitende met een consonant zijn zij onzijdig: dus *dat ef, el, em, en, er*, en zoo ook *jé*, bij hun *jot* genoemd, *iks, zet*. (Bl. 97).

Ik durf dit geheele hoofdstuk ter overweging bevelen aan alle

Nederlandsche taalvorschers in het algemeen, en aan dezulken, wie de diepzinnige leer der geslachten bezig houdt, in het bijzonder. Bendsen besluit met eene lijst van dorpen (p. 104), die in 1240 nog bestonden, en later door den oceaan verzwolgen zijn, doch waarin wij slag op slag dezelfde namen, als onze Friesche dorpen nog dragen, terugvinden. De gelijkenis is zoo treffend, dat ik tot mijne niet geringe verwondering de kleine buurt *Sotterum*, in de grietenij Wonseradeel, aan den zeedijk en een vierde uur ten westen van Engwicrum, in den naam *Satrum*, gelijk wij het ook wel uitspreken, terugvond. Wanneer ik deze lijst naga; wanneer ik ieder oogenblik stuit op phrases, welke ik nergens dan in 't hartje van ons Friesland gehoord heb; wanneer ik Bendsen spellen hoor beschrijven, welke ik als kind op het dorp mijner geboorte gespeeld en later nergens weder aangetroffen heb, dan begin ik de uiterste einden van Friesland aan elkander te knoopen, en kom op het denkbeeld eener veel grootere gemeenschap en omgang tusschen de wijd verspreide stammen van dit eenmaal geduchte volk, dan waarvan de historische tijden spreken kunnen.

De declinatie noemt Bendsen, zeker niet kortheidshalve, *Abänderung des Hauptworts*. Het meervoud, dat op *en* uitgaat, wordt door afkapping der *n* altijd *e*. Het Land-Friesch, hetwelk in zoo vele gevallen dezelfde apocope wil, zal die echter nooit in het pluralis toelaten, maar de Hollander in de volkstaal altijd.

Bendsen geeft op bl. 116 eene breede lijst van zaamgestelde substantiva, waaronder de meesten zeker echt zijn, zoo als *heefkaube*, Lfr. *kobbe*, zeemeeuw; *ljöchtshäier*, kaarse-snuiter; *rinwazer*, regenwater; *sweessbüjlke*, Lfr. *sweesbalke*, het gele spoor van een regel afgemaaid gras; *gijl-pung*, Lfr. *jildpung*, geldzak; *rinnfläg*, Lfr. *reinfleach*, of *flaech*, regenvlaag; *stâkpule*, Lfr. *stekpéal*, paal tot stutting van een planket; *bedstêz*, Lfr. *baedstêe*, vierkant om in te slapen; *kribbe-biter*, Lfr. *kraebe-biter*, een paard, dat knabbelt in de houten krib; eene ziekte; *säize-fet*, Lfr. *tsjiis-fet* en *siis-fet*, een vat, waar de wrongelbrokken tot kaas in geperst worden; *shieze-rák*, Lfr. *leppelrek*, latjes waarachter men de lepels steekt; *hüne-lânk*, hondsketting (Eng. *link*, band); *hetstijn*, vuurhaard. Dit laatste woord houd ik voor echt, omdat oudtijds geene ijzeren platen den haard dekten, maar groote steenen en later gemetselde kleine. De Friezen gebruikten in mijne kindschheid nog voor kranken en kinderen steenen, die aan het vuur gewarmd en vervolgens in een wollen lap gewikkeld, in het bed gelegd werden, gelijk thans de kannetjes met heet water. De Engelschen gebruiken op reis heete platte steenen in een mandje met wol gelegd. Soortgelijke redenen, op gelijke gebruiken steunende, heb ik ook voor andere woorden. - Onder die

composita zijn er echter ook eene groote menigte door het geheele boek verspreid, die alles behalve Friesch zijn. Tot voorbeelden mogen verstrekken bl. 124, *schauleforbähsering*, Schulverbesserung; bl. 125, *mánsheneliewde*, Menschenliebe; *ugenemark*, Augenmerk; bl. 126, *liewdeblak*, Liebesblick; *krâbbeshäier*, Krebschere; *spräckliere*, Sprachlehre; bl. 128, *lagtsin*, Leichtsin; *gröfsmass*, Grobschmid, enz., enz. Wanneer de twee woorden, die het substantivum zamenstellen, Friesch zijn, is daarom het compositum geen Friesch, indien dit eene woordelijke vertaling van het Hoogduitsche woord is. Daar evenwel de Hollanders, en daaronder taalgeleerden, hunne schoone en rijke taal geheel noodeloos met deze bastaardij stofferen, zal niemand onzer Bendsen dit kwalijk kunnen nemen. Hopen wij slechts, dat de Hooggeleerde Heer de Vries zijn Nederlandsch Woordenboek met eene gebrandmerkte lijst van al die woorden, wier getal als dat der duivelen legio is, zal verrijken, ten einde ons de verdere invoering van alle gebakjes, die in Duitsche vormen opgesnord zijn, te sparen.

Op bl. 133 geeft B. ons eene lijst van zoogenaamde *klanksynonymen*, woorden, die gelijk klinken en toch iets anders beteekenen. Ettelijke behooren echter niet tot deze afdeeling; immers moet men wel spek achter de ooren hebben, om niet te kunnen onderscheiden *lape*, lap, van *láppe* lip; *hull*, muts, van *hôll*, anus, in Holland onder de burgerluidjes ook *hol*, n. anus, of *lâst*, last, van *lást*, leest. Doch hoe dit zij, de lijst zelve is eene schoone aanwinst voor den lexicograaf, en de meesten zullen ook, indien de uitspraak of het gehoor niet zeer naauwkeurig is, ligt verward worden; b.v. *làhse* (làze) ledematen, van *làhse* (làze) schuren (Isl. *hlada*, horreum), en dergelijke woorden meer.

Nu volgen nog 25 bladzijden *sinnverwandte Wörter* (bl. 135), voor welke wij den heer Bendsen niet genoeg kunnen danken. Zulke lijsten, die althans van goed allooi zijn, ontbreken ten eenenmale in het Nederlandsch. Het vordert ook eenen fijnen geest van onderscheiding, een onverbasterd en geoefend taalinstinkt, eene diepe kennis der volkstaal, en bovendien eene genoegzame magt over de taal om zijn besef van 't woord, wanneer het eenmaal duidelijk is gevestigd, even duidelijk uit te drukken.

Bij deze gelegenheid kan ik mijn spijt naauwelijks verbergen, dat de heer Bendsen, die ons zoo rijkelijk met zijne belangrijke synonymen-lijsten begiftigde, ons de kennis van het Noord-Friesch op een vroeger standpunt bijkans geheel onthouden heeft. Dan zoude het duidelijk aan den dag gekomen zijn, hoeveel nader het oude dialect tot het ware Friesch stond, en dat de tegenwoordige vormen voor het meerendeel ontaardingen van het vorige eenvoudige en echte

Friesche klanksysteem zijn. Op bl. 123 leert Bendsen ons zelf, dat *klüss*, kleed; *süss*, bron; *läujnn*, land; *sträujnn*, strand; *bräujnn*, brand; *häujnn*, hand; *gäus*, gans, vroeger klonken *klûz*, Eng. *cloth; sûz*, Ags. *seáth*, Lfr. *sâd* (*seothan*, ebulliere); *brôn, hôn, gôs*, allen oud-Friesche of Landfriesche vormen. Welnu, al die oude vormen zijn in de composita ongedeerd gebleven, in zooverre die composita voor de ontaarding van den vokaal in het simplex bestonden, en vandaar zegt de Rizumer *sônmonn*, zandman; *sônbank*, zandbank (niet *säujnnbank*); *lônrogt*, landregt; *strônfögel*, strandvogel; *hôn-kliez* (handkleed, Eng. *hand-cloth?*) handschoen; *gôse-wing*, Eng. *goose-wing*, ganzevleugel, enz. Indien de oude staat der taal op deze wijze in alle opzigten aan ons bloot ware gelegd, begrijpt ieder hoe gemakkelijk en zeker wij tot de tegenwoordige vormen van het Noord-Friesch hadden kunnen afdalen.

Wat de adjectiva betreft, geeft Bendsen niet alleen van de primitiva, maar ook van de afgeleide door alle terminatiën heen breede lijsten, die rijk in stof zijn voor den lexicograaaf. Op bl. 172 trof ik eene oude kennis aan; ik meen de terminatie *et*, b.v. *haurnet*, gehorend; *mâlhadet*, kwaadkoppig; *fierkantet*, vierkantig, die ook bij de Hindelopers in zwang is, *mâlhadede, hoornede, fierkantede*. In hunne bontstaaltjes komt deze vorm telkens voor, b.v. *turwede* turfvormig; *speldhadede*, speldkoppig; *pijoenede*, pioen-kleurig, enz. De *et* heeft het Friesch als terminatie gemeen met het Scandinavisch; b.v. Isl. *kríngłott*, cirkelrond; *stôr-dropott regn*, regen met groote droppen. In het Deensch is *ot* verloopen tot *et*, hetwelk de schrijver vergelijkt met het Duitsche *ig;* doch dit is geheel iets anders.

Na de telwoorden te hebben afgehandeld, begint hij (bl. 209) een merkwaardig hoofdstuk over *das fürwort;* het zij mij geoorloofd te zeggen, pronomen personale. In het oudste Nederlandsch, hetwelk tot ons is gekomen, was de dualis reeds verdwenen; doch in den tongval van Rizum leeft de vorm van dit getal steeds voort, althans wat den eersten en tweeden persoon van het pronomen personale betreft. Meervoud 1^{e} pers. *we*, Lfr. *wi*, wij. 2^{e} pers. *jam*, Lfr. *jimme* uit *gi-ma*', Nl. *gij-lieden*. 3^{e} pers. *ja*, Fr.v. Lfr. *hja* (ja) zij. Dualis 1^{e} pers, nom. *wat vώ*, Ags. *vit.* gen. *unk, vῶv*, Ags. *uncer* (onzer twee), dat. acc. *unk, vῶv, vώ*, Ags. *unc.* 2^{e} pers. nom. *jat, σφώ*, Ags. *git.* gen. *junk, σφών*, Ags. *incer.* dat. acc. *junk, σφών, σφώ*, Ags. *inc.* Indien de heer Bendsen het paradigma met deze vergelijking had opgezet, zou hij zich dadelijk rekenschap van de vormen hebben kunnen geven. De eeuwige ontaarding van *i* tot *a* maakt van Ags. *vit*, N-Fr. *wat*, en van Ags. *git*, N-Fr. *jat*. De gen. Ags. *uncer*, is verkort tot N-Fr. *unc*. De Ags. dat. acc. *unc* blijft. De gen. Ags.

incer is afgeknot tot [*inc* of] *junk*. De Ags. dat. acc. *inc* werd *junk*. Niettegenstaande de vervorming zijn dat. en acc. 1e pers. in het Ags. en Noord-Friesch aan elkander gelijk. - Het is merkwaardig, hoe fijn het taalinstinct van ongeleerde dorpelingen, wier dialect thans voor het allereerst onder de oogen der grammatici valt, met de dualis onderscheidt. De dualis namelijk geldt bij hen voor personen en niet voor dieren of zaken, dan wanneer deze als personen, gelijk in de fabel, worden toegesproken. bl. 216.

Ik zal nog eene proef geven, hoe de vormen van het N-Friesch uit het oude Friesch te verklaren zijn. *Huhm* (hoem) is, wie, gen. masc. *huhmsen*, wiens, gen. faem, *huhms* (bl. 218, 226), wier. Het oud-Friesch is *hwa*, gen. *hwammes*, contr. *hwams*, Lfr. *hwâms, hwâns*, wiens. Ags. *hva*, gen. *hvaes*, ook dezen vorm heeft het Lfr. *hwâs*. Hoe komt uit *hwams* het N-Fr. *hûms* (hoems)? Het Engelsch zal het u verklaren. Het verandert Ags. *hva* in *hwo, who*, en Ags. dat. *hvam* in dat. acc. *hwome;* en dit *hwome*, of liever *whome*, spreekt het uit met slepende *u* of Nl. *oe*, even of er stond *hûm*, in onze spelling *hoēm;* dit *hoēm* is eigenlijk de dativus, maar door de latere verwarring van casus en geslachten in het Noord-Friesch tot nominativus geworden. Eng. *whose* (hoeze) N-Fr. *hûms*, wier.

Dit boek, gelijk wij vroeger deden opmerken, heeft de groote verdienste, dat het honderden van substantiva bevat, waar de geslachten tevens bij opgegeven zijn, en daar het geslacht van eene menigte Nederl. substantiva nog in het onzekere zweeft, zoo vindt de Nederlandsche taalvorscher in het Noord-Friesch eenen eigenaardigen standaard ter vergelijking. Bovendien heeft deze dialect bijzonderheden in de syntaxis, die den Germaanschen taalvorscher in het oplossen van sommige der fijnste vraagstukken kunnen behulpzaam zijn. Sta mij toe, lezer, om er u een enkel voorbeeld van aan te halen. - Het Grieksch, gelijk bekend is, plaatst het artikel voor de pronomina possessiva en zegt *ὁ σὸς δοῦλος*; dit moeten wij vertalen *de slaaf van u*, want *de uwe slaaf* klinkt ons zoo bar, dat oppervlakkig niets meer tegen den genius der Germaansche constructie schijnt te strijden. Ondertusschen maakte Ulfilas geene de minste zwarigheid om deze Grieksche constructie herhaaldelijk in het Gothisch terug te geven. Zoo vertaalt hij *ἡ ἐμὴ διδαχή*, Joh. VII, 16 *so meina laiseins* (de mijne leer). *τοὺς λόγους μου*, Joh. XIV, 24, *tho vaurda meina* (de woorden mijne), de woorden van mij, en zoo op verschillende plaatsen meer. Nu rijst de vraag, of Ulfilas in dezen, gelijk in zoo menig ander opzigt, het Grieksch woordelijk vertaald heeft, ook tegen den genius van het Gothisch in, dan wel of deze constructie in den innigen aard van het Gothisch lag, even als van het Grieksch? Geleerden, die over de taal nadenken, vormen zich

een denkbeeld van de constructie, hetwelk zij in hunnen stijl overbrengen, en dat denkbeeld is dikwerf valsch. Als echter ongeletterde en afgezonderde dorpelingen in een oud dialect van het Friesch die constructie laten hooren, dan valt aan geen vooroordeel of pedanterie van geleerden te denken, en dat is hier juist het geval met den tongval van Rizum. Daar zegt men *de man sahn*, mijn zoon; *jö harr fommen*, hare meid; *de man ujlle hajnst*, mijn oud paard; *de man lajtte dring*, mijn kleine jongen; *jö din grott dogter*, uwe groote dochter; *de dán rüjdde kräjdder*[1], uw roode haan. Ik ben niet vreemd aan het denkbeeld, dat de Gothen gedurende hun verblijf in Italië deze constructie in de volkstaal hebben achtergelaten; de Italianen zeggen immers *il mio cavallo* (het mijn paard) mijn paard. Zij vertalen ook als de Gothen, b.v. Mattheus V, 24, *τό δῶρον σου*, Goth, *tho giba theina*, Ital. *la tua offerta*. Joh. VII, 16, *ἡ ἐμὴ διδαχή, so meina laiseins*, Ital. *la mia dottrina*, en zoo bestendig in alle plaatsen van soortgelijken aard. Zie Bendsen, bl. 187 en 220; Gabelentz, Gram. Goth. Sprache, p. 189.

Ik heb over het belangrijk boek van den ijverigen onderwijzer der jeugd nog eene menigte soortgelijke aanmerkingen mede te deelen, die wel een geheel nummer van ‘de Gids’ zouden vullen; doch ik ben reeds te breedvoerig geweest in een maandschrift, dat in de eerste plaats aan geschiedkundige, staatshuishoudkundige of wijsgeerige beschouwingen is gewijd, en waarin de kritiek, vooral die der Germaansche taalstudie, slechts eene ondergeschikte plaats bekleedt. Ik zal hier dus punctum zetten, na vooraf eere gegeven te hebben, wien eere toekomt.

Toen de heer Bendsen, na eenige jaren van noeste vlijt, zijne spraakleer had voltooid, ondervond hij de grievende teleurstelling, dat hij noch in Denemarken, noch in het groote Duitschland, een enkelen boekverkooper vond, die dit boek op redelijke voorwaarden het licht wilde laten zien. Eindelijk, na veel zoekens, vond hij echter hulp in Nederland. Mr. H.J. Koenen handelde, èn als menschenvriend, èn als man van wetenschap, toen hij den schrijver het handschrift voor eenige honderden guldens afkocht, terwijl de Hooggeleerde Heer de Vries, die een deel der kosten droeg, zich bovendien met de uitgave vrijwillig belastte. Zijner afkomst gedachtig, meende deze geene moeite aan dit nieuwe gedenkstuk van de taal zijner vaderen te moeten sparen. Het handschrift was wel met eene Italiaansche letter geschreven; doch ieder, die bij ondervinding weet, wat

1 *Kräjder*, kraaier. Oud Fransch *chante-clair*. In Reincke, *de hane - henninck, ok creyant, ok cantart*. Leg. Sal. VII. Malb. Gl. ‘*cannas, chanas*, gallus.’ Lat. *cano.* Goth. *hana*.

het zegt, den grammaticalen arbeid van een ander, en zulks wel in eene taal, die ons vreemd is, te bewerken, zal overtuigd zijn van de vervelende moeite, welke de uitgever zich heeft moeten geven, en hoevele malen hij het boek heeft moeten op en neder draven om te schiften en te scheiden, of de passende einden aan elkander te knoopen. Immers het boek kon, gelijk het daar lag, onmogelijk worden uitgegeven. Er moest eene soort, hier van besnoeijing, daar van verschikking, plaats grijpen, die, terwijl in het werk van Bendsen geen enkel merkwaardig woord verloren ging, alleen de verbetering van den vorm ten doel had. Dezen arbeid heeft de Hooggeleerde Heer de Vries zich getroost, en in aanmerking nemende, dat die arbeid ging over omstreeks 500 digtgedrukte octavo-bladzijden, kan ieder ligt nagaan, hoevele honderden uren daaraan besteed zijn. - Indien nu het goed gesternte van het oude volk van Tacitus niet gewild had, dat dit tweemanschap te zamen trof om de Noord-Friesche spraakleer te redden, ware haar lot ongetwijfeld ten hoogste veeg geweest, en wij staan in twijfel aan wien van beide zij de meeste verpligting heeft. Zeker is het, dat de laatste beoefenaar der Friesche taal de namen van Koenen en de Vries bestendig zal spellen met die achting en erkentenis, die edelmoedige voorstanders en belangelooze beoefenaars van wetenschap onder beschaafde natiën, nog nà hun sterven, steeds gevolgd zijn.

Maart 1861.

J.H. HALBERTSMA.

***Beschouwingen over ons militie-stelsel, naar aanleiding van het nieuwe ontwerp van wet op de nationale militie, door P.M. Netscher, officier der orde van de Eikenkroon, Ridder der Brazilische orde van de Roos, kapitein, der infanterie. 's Gravenhage, Erven Doorman*. 1861.**

Het ontwerp van wet op de national militie, dat in het laatst van het vorige jaar aan de Staten-Generaal is aangeboden, heeft den Heer Netscher aanleiding gegeven, om in het hierboven genoemde vlugschrift dit belangrijke onderwerp te behandelen en een gunstig en aanprijzend oordeel over de concept-wet uit te brengen. Het zij ook ons vergund, enkele der punten ter sprake te brengen, door onzen geachten wapenbroeder behandeld; en wanneer wij hierbij soms met hem in gevoelen verschillen en als zijnen bestrijder zullen optreden, dan - het is haast overbodig dit te betuigen - neemt dit niets weg van den eerbied, dien wij koesteren voor de overtuiging, die hem de pen deed voeren, en voor het talent, waarmede hij dit naar gewoonte heeft gedaan.

Allereerst moeten wij stilstaan bij de omstandigheid, dat de voorgestelde militie-wet de verhouding tusschen het staande leger en de militie onveranderd laat, zoo als zij thans is: beide blijven ééne vereenigde legermagt vormen. De Heer Netscher beweert, dat dit niet in strijd is met de Grondwet; wanneer men echter in art. 178 van die Grondwet leest: ‘De Koning zorgt, dat er ten allen tijde eene toereikende zee- en landmagt onderhouden worde, aangeworven uit vrijwilligers,’ enz. en in artikel 180: ‘Er is steeds eene nationale militie,’ enz., dan komt het ons voor, dat de meening van hen, die van gevoelen zijn, dat het staande leger en de militie twee verschillende en afzonderlijke ligchamen moeten zijn, zeer goed met de bepalingen der Grondwet is te verdedigen. Evenwel gelooven wij dat men hier voornamelijk moet vragen, wat goed en nuttig is, en zich niet angstvallig moet vasthouden aan de letter der Grondwet. De Grondwet kan niet anders aangeven dan de groote en algemeene beginselen, waarop ons staatswezen moet berusten, en het zou verkeerd zijn naar gezag in te roepen daar, waar het de kleine bijzonderheden van dat staatswezen geldt.

Goed en nuttig is het, wanneer het staande leger en de militie - even als thans plaats heeft - ééne vereenigde legermagt uitmaken. Maar dit neemt niet weg, dat het ook goed en nuttig is - om niet te zeggen, noodzakelijk - dat er bij die legermagt eenige korpsen zijn, - al waren het maar eenige bataillons, - geheel alleen uit vrij-

willigers zamengesteld. Dán heeft men het middel om, des gevorderd, dadelijk eene troepenmagt naar onze overzeesche bezittingen te kunnen zenden; *nu* heeft men dat middel niet, want onze militie mag niet derwaarts worden gezonden. Op dit oogenblik hebben wij hier te lande niet één bataillon beschikbaar om dadelijk naar Indië te vertrekken; is daar behoefte aan, dan moet zulk een bataillon nog eerst worden opgerigt, wat, behalve het nadeel van het tijdverlies, ook het grootere nadeel met zich voert, dat een dus zamengesteld korps veel mindere waarde heeft dan een korps dat reeds lang heeft bestaan. Die toestand van zaken is gebrekkig en vordert verandering; dit kan plaats hebben, onafhankelijk van de inrigting der militie-wet.

De bepaling van artikel 186 der Grondwet, dat ‘een gedeelte der militie voor de dienst ter zee kan worden bestemd’, wordt in de voorgestelde militie-wet verwezenlijkt: daarin komt voor, dat de jaarlijksche ligting der zeemilitie een bedrag van 600 man zal uitmaken; dat de diensttijd van die militie *vier* jaren zal zijn, terwijl te lande die dienst *vijf* jaar is; en dat de zee-militie ‘bestemd is tot bemanning van de verdedigingsvaartuigen voor de binnenlandsche dienst en langs de kusten.’ - De Heer Netscher is maar half ingenomen met die invoering der zee-militie; hij vreest dat die dienst te drukkend zal gevonden worden; dat het bepalen, wie der lotelingen voor de zeedienst bestemd wordt, aanleiding zal geven tot willekeur, en dat het nut van die zee-militie van een twijfelachtigen aard is.

Wij kunnen niet instemmen met die meeningen van den geachten schrijver; die zwarigheden, door hem geopperd, komen ons niet belangrijk voor. Is er zooveel drukkends in die zeedienst der militie, die een jaar korter zal duren dan de militie-dienst te lande en die in den regel doorgebragt zal worden op onze binnenwateren en langs onze kusten? Is het niet zeer gemakkelijk om alle willekeur weg te nemen, wanneer zich onder de dienstpligtigen der militie geen genoegzaam aantal vrijwilligers voor de zeedienst aanbiedt, door het lot te laten bepalen, wie voor die dienst bestemd moet worden? En wat het nut betreft, dat die zee-militie zal opleveren, het zal daarmede gaan even als met alle nieuwe zaken: in den beginne zal dat misschien eenige moeijelijkheden opleveren; maar spoedig zal men die moeijelijkheden te boven komen en dan ondervinden, dat er volstrekt geene onmogelijkheid in is, om van die zee-militie goede bemanningen voor onze oorlogschepen te maken. De stoomvaart heeft den werkkring van den schepeling geheel en al van aard veranderd en veel minder uitgebreid gemaakt dan die werkkring vroeger was.

Eene jaarlijksche ligting van 600 man zee-militie, bij een diensttijd van vier jaren, zal natuurlijk te weeg brengen, dat onze oorlogsvloot

dan over 2400 schepelingen meer dan thans te beschikken zal hebben. Dat zal eene onschatbare aanwinst zijn; want het is vooral aan bemanningen, dat onze zeemagt behoefte heeft, en de kracht eener oorlogsvloot bestaat nog meer in de schepelingen dan in de schepen. De stoomvaart en de groote verbeteringen in het geschutwezen hebben in de laatste tijden eene geheele omkeering in de beginselen der zeegevechten noodzakelijk gemaakt; iedereen ziet in, dat die niet meer kunnen zijn wat zij vroeger waren; maar voor niemand is het nog duidelijk wat, over eene halve eeuw, de inrigting moet zijn van een oorlogschip, de werkkring van eene oorlogsvloot; alles in dit opzigt is nog duisternis en twijfel. Engeland zelfs, de zeemogendheid bij uitnemendheid, weet op dit oogenblik niet wat het van zijne oorlogsvloten moet maken, wat het er van mag verwachten; geen wonder is het dus, dat men ook bij ons nog niet weet aan welk stelsel zich te hechten, dat men weifelt en zich bepaalt tot proefnemingen, die soms misslagen blijken te zijn; - zoo iets is een noodzakelijk gevolg van den toestand, waarin thans alle marines verkeeren; zoo iets bewijst nog volstrekt niet tegen het beleid der regeerders.

Bij die onzekerheid aangaande de toekomst der oorlogsvloten, is het voor ons het verstandigste, om de hulpmiddelen des lands minder te besteden aan *schepen*, waarvan de waarde van een zeer voorbijgaanden aard kan zijn, dan aan *schepelingen*, die altijd hunne hooge waarde behouden; en daarom is de toevoeging van 2400 matrozen eene belangrijke aanwinst voor onze oorlogsvloot; daarom is het geheel verkeerd, om van dat voordeel te willen afzien, omdat daaraan misschien eenige bezwaren zijn verbonden, maar van een geheel ondergeschikten aard. De bepalingen omtrent de zee-militie behooren tot het goede gedeelte van de voorgestelde wet.

Wat óók goed is in die voorgestelde wet, is de bepaling, dat ‘een minderjarige, om eene vrijwillige dienstverbindtenis bij het leger aan te gaan, geene toestemming van vader of voogd meer zal behoeven.’ Het moge al waar zijn, dat men zich soms overdreven voorstellingen maakt van het voordeel, dat die bepaling zal opleveren; het moge al waar zijn, dat men zich teleurgesteld zal zien, wanneer men meent, dat duizenden onzer jongelingen enkel wachten op het aannemen dier bepaling, om zich in de rijen van het leger te scharen; zooveel is toch ontwijfelbaar, dat door het niet vereischen van de vaderlijke toestemming, het aangaan van dienstverbindtenissen bij het leger zal toenemen; en dat dit wenschelijk of noodzakelijk is, dat weet iedereen. Die bepaling, zegt men, maakt inbreuk op het ouderlijk gezag; is dat eene onbillijke inbreuk? hoe! gij geeft iemand de wapens in handen; gij legt hem zware pligten op; gij ver-

trouwt hem de verdediging toe van 's lands eer en vrijheid; gij vordert, is het nood, zijn bloed, zijn leven, - en gij weigert hem de regten van een meerderjarige! Dat is eene stuitende ongerijmdheid! De Heer Netscher, wiens gevoelens wij hier geheel deelen, heeft dit punt uitvoerig en met veel bekwaamheid beredeneerd, en er met veel kracht op aangedrongen, om aan hem, die deel van de legermagt uitmaakt, alleen daardoor al de regten van een meerderjarige toe te kennen.

In een ander opzigt kunnen wij niet zoo instemmen met onzen geachten wapenbroeder; het betreft de goedkeuring die hij geeft aan de bepaling der nieuwe militie-wet, waarbij de *tydelijke* vrijstelling van de militie-dienst geheel vervalt. Bij de thans gevolgde regeling der militie kan een loteling, die op zijn twintigste jaar tijdelijk ongeschikt is voor de militie-dienst, een jaar worden vrijgesteld; hij loot dan het volgende jaar; of, wanneer hij dan nog met geschikt is, het daarop volgende, - tot aan zijn vijfentwintigste jaar. Bij de voorgestelde wet is dat geheel veranderd; wanneer de loteling op zijn twintigste jaar ongeschikt is voor de militie-dienst, - wanneer b.v., zijne lengte maar eene streep minder bedraagt dan de voorgeschrevene lengte, - dan wordt hij, niet *een jaar*, maar *voor altijd* vrijgesteld van de militie-dienst. Die bepaling is, naar onze meening, geheel verkeerd; zij onttrekt aan de militie-dienst een aantal mannen die daarvoor zeer geschikt zouden zijn, en, als natuurlijk gevolg, doet zij daardoor die dienst zooveel te zwaarder drukken op de anderen.

Het voorstel tot het doen vervallen van de tijdelijke vrijstellingen voor de militie-dienst moet voornamelijk geweten worden aan de Tweede Kamer, waarvan de meerderheid in 1857 het gevoelen heeft geuit, dat die tijdelijke vrijstellingen in strijd waren met de Grondwet. Artikel 181 der Grondwet zegt toch:

bij gebrek aan genoegzame vrijwilligers, wordt de militie voltallig gemaakt door loting uit de ingezetenen, die op den eersten Januarij van elk jaar hun twintigste jaar zijn ingetreden. De inschrijving geschiedt een jaar te voren.

en artikel 182 bepaalt:

Zij, die aldus in de militie te land zijn ingelijfd, worden, in vredestijd, na eene vijfjarige dienst ontslagen.

Uit het eene artikel, heeft men gezegd, volgt dat niemand, na zijn twintigste jaar, aan de loting voor de militie mag deelnemen, en uit het andere artikel, dat, in tijd van vrede, niemand na zijn vijfentwintigste jaar tot de militie mag behooren.

Zulk eene wijze van uitlegging der Grondwet, zulk een angstvallig hechten aan de letter, zal zelden tot iets goeds leiden, maar veelal tot ongerijmdheden voeren. Om maar een enkel bewijs hier

van te leveren, kan men nagaan wat men, met zulk een wijze van uitlegging, van eene andere grondwettige bepaling zou kunnen maken. Artikel 185 zegt:

de lotelingen bij de militie te land mogen niet dan met hunne toestemming naar de koloniën en bezittingen van het Rijk in andere werelddeelen worden gezonden.

Niet naar de koloniën en bezittingen *van het Rijk?* dus wèl naar de koloniën en bezittingen *van andere rijken?* dus, zonder hunne toestemming mag men de lotelingen der militie niet zenden naar Java, maar wèl naar Bengalen of naar Madagascar? Dat ongerijmde besluit zou men kunnen verdedigen, wanneer men zich enkel hechtte aan de letter der Grondwet en niet aan haren geest, aan hare wezenlijke bedoeling.

Wanneer de voorgestelde militie-wet de tijdelijke vrijstellingen doet vervallen, met het inzigt om daardoor te voldoen aan de letter der grondwettige bepalingen, dan wijkt zij echter door andere voorschriften weêr van die letter af; zij is dus niet consequent. Dat zelfde artikel 181, waarop men zich grondt om af te zien van de tijdelijke vrijstellingen voor de militie-dienst, schrijft ook voor, dat ‘bij gebrek aan genoegzame vrijwilligers, de militie voltallig wordt gemaakt *door loting*’ uit eene bepaalde klasse van ingezetenen; dus dat voltallig maken mag niet *op andere wijze* plaats hebben, niet *zonder loting*. En toch bepaalt de voorgestelde wet, dat *zonder loting en onverschillig wat hun leeftijd zij*, bij de militie worden ingelijfd personen, die verzuimen zich voor de militie te doen inschrijven; ontslagen gevangenen; ingelijfde militiens, die niet aan de oproeping om onder de wapenen te komen voldoen, en zij, die door het overleggen van valsche stukken aanvankelijk eene vrijstelling van de dienst hadden weten te bekomen. Dat inlijven zonder loting is in die gevallen eene soort van straf; het is eene billijke, eene noodzakelijke handeling, dit zal niemand ontkennen; maar het is toch eene handeling, die in strijd is met de letter van artikel 181 der Grondwet. Derhalve, wanneer gij er geen bezwaar in vindt, om ter wille van die billijke strafbepaling af te wijken van de letterlijke beteekenis der grondwettige voorschriften, waarom wijkt gij dan van die letterlijke beteekenis ook niet af ter wille van eene even goede en billijke bepaling, - de tijdelijke vrijstelling van de militiedienst?

Wij gaan andere, minder gewigtige bepalingen van de militie-wet voorbij, die door den Heer Netscher zijn besproken; wij zullen ons alleen nog maar ophouden bij het hoofdpunt van elke regeling der militiedienst, bij de *plaatsvervanging*. In dat opzigt zijn wij meeningen toegedaan, lijnregt strijdig met de beginselen der voorgestelde

wet, lijnregt strijdig met de redeneringen waardoor men, in het hier beschouwde vlugschrift, die beginselen wil verdedigen.

Moet de plaatsvervanging voor de militiedienst worden behouden of afgeschaft? Wij gelooven, dat zij moet worden behouden; maar wij gelooven dat niet, omdat die plaatsvervanging iets goeds is; integendeel, wij achten haar een kwaad; maar wij gelooven dat, omdat wij de onmogelijkheid erkennen van bij ons die plaatsvervanging af te schaffen. Wij onderwerpen ons dus aan het behouden der plaatsvervanging, zoo als men zich onderwerpt aan het kwaad, dat men niet bij magte is te keeren.

De Heer Netscher is van eene geheel andere meening; hij ziet in de plaatsvervanging iets zeer goeds, en hij spreekt met kleinachting van de mislukte poging van ‘eenige enthousiasten’ in de Fransche ‘Assemblée nationale’ van 1848, om de plaatsvervanging te doen vervallen. Men weet, dat alstoen Thiers - een staatsman meer schitterend door talenten dan door beginselen - als verdediger van de plaatsvervanging is opgetreden; en zijne uitvoerige en welsprekende redevoering daarover dient nog altijd tot leiddraad en steun voor allen, die zijne meeningen zijn toegedaan. Maar lees en herlees die rede van den Franschen staatsman, en gij kunt daardoor tot de overtuiging komen, dat de plaatsvervanging voor de krijgsdienst geen materieel nadeel toebrengt aan het leger, aan den staat, misschien zelfs eenig voordeel geeft; maar gij kunt daardoor niet tot de overtuiging komen, dat de *zedelijke* uitwerking van de plaatsvervanging iets goeds is.

Wanneer *alle* standen der maatschappij gelijkelijk vertegenwoordigd worden in het leger, zal dan dat leger niet veel hoogere waarde hebben, dan wanneer bijna alleen de mindere standen dat leger aanvullen? Wanneer ieder in persoon de wapenen voert voor zijn vaderland, zal dat dan niet veel meer sterkte geven aan het denkbeeld van gelijkheid van allen voor de wet, aan het geloof aan de vaderlandsliefde van allen? Sedert wanneer moet men alleen letten op de stoffelijke kracht van een leger; sedert wanneer moet men de zedelijke drijfveren buiten rekening laten, waardoor dat leger in beweging wordt gebragt? Wij voor ons zien niet zoo laag neêr op die ‘eenige enthousiasten’, die in het Frankrijk van 1848 voor de afschaffing der plaatsvervanging ijverden; zij streefden naar een moeijelijk te bereiken doel, maar toch altijd naar een goed doel; want de plaatsvervanging is en blijft een kwaad, dat getuigt van het egoïsmus en het gebrek aan vaderlandsliefde der hoogere standen.

Wij kunnen in ons land niet buiten de plaatsvervanging; maar moet zij behouden blijven, laat zij dan anders en beter ingerigt zijn dan thans het geval is; laat haar dan niet langer de aanleiding zijn tot een onzedelijken handel, waarbij vaak het bedrog eene hoofdrol

speelt en waardoor vaak in de rijen van het leger menschen worden gebragt, die nooit deel daarvan hadden moeten uitmaken. Hervorming en verbetering van de wijze van plaatsvervanging, daar men tot geene afschaffing der plaatsvervanging kan komen: ziedaar wat men van eene nieuwe militie-wet verwachtte, en ziedaar wat de voorgestelde wet geheel en al mist; want op kleine, onbeduidende zaken na, laat zij de plaatsvervanging blijven zoo als die is. Wij verwonderen ons, dat de Heer Netscher zoo iets kan goedkeuren.

De plaatsvervanging door den Staat wordt gebiedend gevorderd, zoowel voor het welzijn van het leger, als door het belang van hen, die zich willen laten vervangen. Van de regering, die den plaatsvervanger levert, heeft men volstrekt niet die geldafpersingen en bedriegelijke handelingen te vreezen, waaraan thans de loteling ten doel staat, die zich voor de militie-dienst wil laten vervangen. Voor het leger zijn de voordeelen van de plaatsvervanging door den Staat overgroot; de regering kan dan bij voorkeur als plaatsvervangers aannemen soldaten, wier diensttijd reeds verstreken is en die zich als goede en beproefde soldaten hebben doen kennen; voor het overige neemt zij alleen hen aan, die door zedelijkheid en geschiktheid ten volle verdienen om in de rijen van het leger te treden. Dan bestaat het middel om door soldijverhooging het lot van dien goeden en beproefden soldaat te verbeteren en hem eene toekomst te verzekeren, wanneer hij door ouderdom de gelederen moet verlaten; dan zal de lust om vrijwillig de krijgsdienst in te treden bij ons volk vermeerderen en er zal in werkelijkheid bij ons een soldatenstand ontstaan.

‘Dit zijn droombeelden,’ beweert men: ‘de regering zal geen genoegzaam aantal plaatsvervangers kunnen vinden; men zal wel geld verkrijgen, maar geen soldaten; dit ondervindt men nu reeds in Frankrijk, waar sedert 1855 die plaatsvervanging door den Staat is ingevoerd.’ - Ziedaar wat in de hoofdzaak tegen die wijze van plaatsvervanging wordt aangevoerd, en wat ook de Heer Netscher daartegen inbrengt.

Zeer veel beduidt die tegenwerping eigenlijk niet. Onderstel zelfs, dat werkelijk de regering niet bij magte is om zooveel plaatsvervangers te verschaffen als er gevraagd worden, zal dan die kleine vermindering op de jaarlijksche ligting voor de militie zulk een groot nadeel zijn? Zal die vermindering niet ruimschoots worden opgewogen door de vermeerderde sterkte van het staande leger en vooral door het betere gehalte der vrijwilligers? Of rekent men dit voor niets, en is men vergeten, dat de waarde van een leger nog minder afhangt van het *getal* der soldaten dan van hunne *deugdzaamheid?* - Zelfs al was de regering niet in staat om te voorzien in het noodige getal plaatsvervangers, dan nog zou dit weinig of geen kwaad doen.

Maar *waarom* zou de regering niet kunnen voorzien in het noodige getal plaatsvervangers? de ‘leveranciers in plaatsvervangers’ kunnen dit thans wèl, en waarom dan de regering niet, de regering, die daartoe over zooveel middelen heeft te beschikken en die, bij het verschaffen van plaatsvervangers, niet behoeft te denken aan het behalen van winsten? Er is geen reden om te gelooven, dat de regering te kort zou schieten bij die taak.

Gij werpt ons het voorbeeld tegen van Frankrijk; maar kan dan het Frankrijk onzer dagen ooit in ernst worden aangehaald, waar het geldt om vraagstukken te beslissen van staathuishoudkunde, van financiën, van staatsbestuur in het algemeen? Kan men zich daarbij beroepen op een land, waar geen vrijheid is, geen openbaarheid; waar geene beoordeeling van de daden der regering wordt geduld; waar men eigenlijk niet weet wat er gebeurt en de toestand der openbare aangelegenheden alleen kent door de voorstelling, die het bestuur daarvan gelieft te geven? - Gij zegt ons, dat men in Frankrijk, door dit stelsel van afkoop, aanzienlijke geldsommen in 's lands schatkist heeft doen komen, maar dat het leger daardoor met eenige duizend man is verminderd geworden; onderstel dat dit werkelijk zoo is, wie zegt u dan, of de Fransche regering niet werkelijk naar *dit* doel heeft gestreefd en juist daarom de middelen heeft verwaarloosd, om de plaatsvervangers te verkrijgen? Wie zegt u, of die regering niet van oordeel is geweest, dat, bij de geduchte sterkte van het Fransche leger, het er weinig op aankwam om die sterkte eenigzins te verminderen, terwijl daarentegen de geldsommen, uit den afkoop voortspruitende, dienstbaar konden worden gemaakt aan de behoeften van een kostbaar regeringsstelsel?

Opvallend is het, hoe het voorstaan van eene slechte zaak zelfs een kundig en talentvol schrijver - en dat is de Heer Netscher ongetwijfeld; er is niet de minste vleijerij in, om hem zoo te noemen - kan verleiden tot het bezigen van flaauwe en nietige bewijsredenen. Onze geachte tegenstander, bij het bestrijden van het stelsel van afkoop, komt ook daarmede te berde, dat bij dit stelsel ‘het gronddenkbeeld van gelijkheid van allen voor de wet geheel op zijde is gezet, of ten minste verwrongen; want’, zegt hij, ‘de staat, die een leger noodig hecft, zegt daartoe: gij rijke, die welligt liever niet dient, betaal ons geld, dan zijt gij vrij; en gij arme, gij moet soldaat worden!’ (bl. 55).

Maar wij vragen het: is het niet juist evenzoo bij de thans gevolgde wijze van plaatsvervanging; is het thans ook niet de rijke, die zich door zijn geld ontheft van de verpligting tot het voeren der wapenen en die verpligting enkel doet drukken op hem, die geen geld heeft? Gij ijvert voor de gelijkheid van allen voor de wet en gij deelt dus hier in onze meeningen; gij behoort eigenlijk tot de

onzen; maar ijver dan ook niet tegen deze bijzondere wijze van plaatsvervanging; ijver tegen de plaatsvervanging in het algemeen. Wij stemmen het volkomen toe: het stelsel van afkoop voor de militiedienst is geheel in strijd met ‘het gronddenkbeeld van gelijkheid van allen voor de wet’; maar dit is evenzeer het geval met de thans bestaande wijze van plaatsvervanging; wij staan het stelsel van afkoop voor, vooral in het belang van het krijgswezen; maar zagen wij eenige mogelijkheid om ons gevoelen te doen zegevieren, wij zouden zeggen: volstrekt geen plaatsvervanging.

Evenzoo is het geen ernstige tegenwerping, die de Heer Netscher tegen het stelsel van afkoop inbrengt, wanneer hij zegt, ‘dat dit stelsel de strekking heeft, den soldaat grijs in de dienst te doen worden en allen burgerzin bij het leger uit te dooven, hetgeen welligt met de bedoelingen van den autocraat der Franschen strookt, doch in ons land minder gepast zou zijn’ (bl. 55). Dus zou het uit teedere belangstelling in onze burgerlijke vrijheid zijn, dat men ons het ellendige stelsel van plaatsvervanging wil laten behouden, dat wij thans hebben! Aan wie wil men zoo iets diets maken! Het krijgswezen van ons land heeft behoefte aan de vermeerdering van het staande leger, aan de vermeerdering van vrijwilligers, van oude soldaten; en in die vermeerdering een dreigend gevaar te zien voor onze vrijheid, voor onze grondwettige regten, dat is wel de ijdelste hersenschim, dien men zich met mogelijkheid kan scheppen! Zou men ook soms bevreesd zijn, dat met die ‘in de dienst grijs geworden soldaten’ een andere Willem II weêr een aanslag op Amsterdam zoude beproeven, of een andere Daendels, door het geweld der wapenen, eene regering zoude omverwerpen! - Maar laat ons ernstig blijven en alleen nog maar verwijzen op de vreemde inconsequentie van de bestrijders van het stelsel van afkoop: dan eens zeggen zij, dat het ons aan vrijwilligers zal ontbreken, om de noodige plaatsvervangers voor de militiedienst te vinden; dan weêr nemen zij aan, dat dit getal vrijwilligers zoo zal toenemen, dat daardoor alle burgerzin bij het leger zal worden uitgedoofd. Is de eene vrees gegrond, dan kan de andere het niet zijn; beide echter zijn hersenschimmig.

‘De twee hoofdvereischten, die eene militie-wet moet bezitten,’ zegt Netscher (bl. 7), ‘zijn, dat zij op genoegzame wijze voorziet in de aanvulling der strijdkrachten van den Staat, en dat zij de verpligte krijgsdienst zoo min bezwarend mogelijk voor de ingezetenen maakt.’ Wij stemmen dit onzen geachten wapenbroeder ten vollen toe; maar wij voegen er nog dit bij, dat bij ons de wetten op mi-

litie en schutterij ook de strekking moeten hebben om een groot gedeelte van de weêrbare bevolking onzes lands met het gebruik der wapenen bekend te maken en bij ons de krijgsgeest meer te ontwikkelen. Daaraan vooral hebben wij behoefte; wij stemmen het Netscher toe, dat wij zijn ‘een handeldrijvend en weinig tot de militaire dienst geneigd volk;’ maar juist daarom moet de regering er naar streven - wel met omzigtigheid en verstand, maar toch ook met nadruk - om aan onze natie die hoedanigheden te verschaffen, zonder wier bezit de voortduring van een onafhankelijk volksbestaan altijd iets onzekers is. Ook de opvoeding des volks, de vorming van het volkskarakter, behoort tot de taak der regering.

Wie dit streven naar ontwikkeling van den krijgsgeest, van het volk zelf zou wachten, zou zich teleurgesteld zien. In Zwitserland zijn de wapenoefeningen iets inheemsch en behooren, om zoo te zeggen, tot de opvoeding van den man; Groot-Brittanje heeft in de laatste jaren het voorbeeld gegeven van eene bevolking, die, uit vaderlandslievenden ijver, zich vrijwillig tot gewapende en geregelde korpsen heeft gevormd; maar wie zich op die voorbeelden zou willen beroepen, om bij ons evenzoo de verdediging des lands aan eene vrijwillige volkswapening toe te vertrouwen, zou op een dwaalweg zijn; bij ons zou zulk eene volkswapening iets flaauws en gekunstelds blijven. Wij hebben wel vaderlandsliefde, niet minder dan andere volkeren; maar wij hebben ze op andere wijze; bij ons moet de vaderlandsliefde worden opgewekt, geregeld en bestuurd; is het eenmaal zoo ver, dan is zij ook krachtiger en volhardender dan overal elders.

Het is de taak der regering om te zorgen, dat de krijgskundige opvoeding van ons volk zoo algemeen mogelijk worde, opdat het daardoor in staat zij, om bij het uitbreken van een oorlog, de rijen van het leger aan te vullen. Moge het in andere landen goed zijn om den diensttijd der militie te verlengen en daarom de jaarlijksche ligtingen kleiner te nemen, bij ons is veel beter een *kortere diensttijd* der militie en eene *grootere jaarlijksche ligting;* de kennis en het gebruik der wapenen en de geschiktheid voor de krijgsdienst worden daardoor het eigendom van een grooter gedeelte des volks. In dát opzigt zijn wij met ons militiewezen op den goeden weg. De tijd, dien onze jongelingschap onder de wapenen doorbrengt, is ook volstrekt geen verloren tijd; menigeen ontvangt daar een onderwijs, waarvan hij vroeger verstoken was, verkrijgt daar kundigheden, die hem anders vreemd zouden zijn gebleven, en allen leeren daar dien geest van orde en tucht, en streven daar naar het verkrijgen van die vastberadenheid en van die gewoonte van zelfverloochening, die noodzakelijke vereischten zijn in den krijgsmansstand.

Breda, 6 Mei 1861.

W.J. KNOOP.

***Mededeelingen omtrent Matthias Claudius. Door P. Hofstede de Groot. Te Groningen, bij A.L. Scholtens*.**

Het is, zooals men in de geschiedenis der Hoogduitsche letterkunde op iedere bladzijde lezen kan, een karaktertrek der duitsche poëzij, dat zij veel minder geïsoleerd staat, dan die van andere natiën. Men ziet haar overal in het leven en in alle vakken van kennis en wetenschap ingrijpen. Er is geene heerschende rigting, geene phase van ontwikkeling in het duitsche leven en in de duitsche wetenschap, waar de poëzij niet in deelneemt. Welken invloed oefende niet Klopstock op de theologie, Wieland op de practische wijsbegeerte, Voss op philologie en oudheidkunde, Herder op geschiedenis en theologie en Lessing op het geheele gebied der wetenschap en kunst uit? En bij Schiller en Göthe vragen wij evenzeer naar hunne wereldbeschouwing, naar hunne begrippen omtrent God, vrijheid en onsterfelijkheid en naar hunne kunsttheoriën, als naar hunne poëzij zelve. Getuige daarvan de nog dagelijks aangroeijende massa van geschriften over ‘Schiller als Mensch, und Denker,’ over ‘Schiller als Aesthetiker,’ over ‘Schiller als Politiker,’ ‘Schiller und Göthe im Verhältniss zum Christenthum,’ ‘Göthe in seiner welthistorischen Bedeutung,’ enz. enz. Men beschouwt hen niet als dichters alleen, maar als zieners en wijsgeeren, als woordvoerders en vertegenwoordigers der hoogste ideën en belangen der menschheid. Herinneren wij ons Schiller's eeuwfeest onlangs gevierd. Niet alleen toch omdat men in hem den grooten dichter bemint en vereert, werd zijne nagedachtenis in Duitschland en overal waar Duitschers zijn met zulk eene geestdrift gevierd, maar ook, en welligt nog meer, omdat zijn volk in hem den tolk der vrijheid ziet. Bij geen andere natie wordt dan ook aan de poëzij zulk een gezag, zulk een invloed toegekend, als daar. Toen b.v. Göthe's ‘Götz von Berlichingen’ verscheen en het opkomend geslacht daarmede dweepte, vreesden de meer bejaarden en meer bezadigden niets meer en niets minder, dan dat Göthe door zijn drama het herstel der anarchie en de terugroeping der tijden van het vuistregt zou teweegbrengen, en toen het zoogenoemde *Wertherfieber* in Duitschland heerschte, die algemeene neiging tot melancholie, waarvan talrijke zelfmoorden het gevolg waren, werd dit insgelijks op Göthe's rekening gesteld en aan zijn roman ‘Werthers Leiden’ geweten, die toch slechts het spiegelbeeld dier epidemie was en alleen aan de ‘facultas lacrimatoria’ van dien tijd eene goede gelegenheid aanbood, *um sich einmal recht auszuweinen*. In een gesprek met Göthe

over Schiller's ‘Räuber’ verklaarde een hoog geplaatst persoon, dat, indien hij God geweest ware en geweten had, dat er ooit een tooneelstuk als de ‘Räuber’ zou geschreven worden, hij de wereld niet geschapen had! - Maar waar worden ook dichters zoo gelezen als dáár? Om slechts een paar voorbeelden uit Klopstock's tijd aan te halen, om Abadonna, den gevallen engel in Klopstock's ‘Messias’, is er eene zee van tranen gestort en van heinde en ver werd de dichter met verzoekschriften bestormd, waarin er voor den ongelukkige om genade gesmeekt werd, ja de synode te Maagdeburg decreteerde formeel de verlossing van dit - phantoom. Predikanten kozen plaatsen uit den ‘Messias’ tot teksten voor hunne leerredenen, en eene mijnwerkersvrouw in Freiberg bad God op haar ziekbed, haar toch ten minste nog zoo lang in het leven te laten, tot dat de eerstdaags te verwachten laatste gezangen van den ‘Messias’ zouden uitgekomen zijn, ten einde die nog te kunnen hooren lezen. Dergelijke voorbeelden zouden er nog in menigte bij te brengen zijn, en hoe de dichters zelve bemind en vereerd, ja soms als vergood worden, daarvan kan men in Klopstock's, Gellert's en Göthe's leven de treffendste voorbeelden vinden. Na Gellert's dood onder andere was de toevloed van hen, die dagelijks zijn graf bezochten, zoo groot, dat de regering van Leipzig zich ten laatste genoodzaakt zag, aan die bedevaarten paal en perk te stellen. Ook Schiller heeft het reeds bij zijn leven nooit aan de ondubbelzinnigste blijken van algemeene vereering ontbroken. Toen zijn treurspel ‘Kabale und Liebe’ voor het eerst in Mannheim, in zijne tegenwoordigheid, ten tooneele gevoerd werd - Schiller was toen vijfentwintig jaar oud - geraakten de toeschouwers reeds op het einde van het tweede bedrijf zóó in verrukking, dat zij, toen het scherm viel, van hunne zitplaatsen opstonden (eene wijze van huldebetoon, die destijds nog geheel ongewoon was) en zoo staande den dichter toejuichten, en toen hij in 1804, een jaar voor zijn dood, Berlijn bezocht, hielden moeders hunne kinderen in de hoogte, om hen den beroemden man te laten zien.

Waar nu de poëzij zoo hoog staat aangeteekend, waar men den dichters zulke liefde en achting toedraagt en waar hunne werken zoodanig gemeenschappelijk eigendom der natie zijn, dat jong en oud, aanzienlijken en geringen hunne woorden in den mond hebben[1],

1 Toen Referent in den zomer van verleden jaar een paar dagen aan den Rhein doorbragt en eens op een avond aan den voet van Rolandseck wandelde, hoorde hij een, naar zijne kleeding te oordeelen, bedelarm jongetje, die met zijne geit naar huis keerde, de woorden van Körner zingen:

Es blinken drei freundliche Sterne
Ins Dunkel des Lebens herein, enz.

daar kan het niet missen, of men stelt ook belang in het leven dier mannen en in de geschiedenis hunner ontwikkeling. Vandaar die reeks van biographiën van duitsche dichters. Gelijk Schiller in Hoffmeister, Schwab, Grün, Goedeke en Palleske, zoo hebben Göthe in Viehoff, Schaefer en Goedeke, Herder in Klencke, Lessing in Danzel en Guhrauer, Wieland en Klopstock in Gruber hunne biographen gevonden. Vandaar ook de verzamelingen hunner brieven, en van die hunner vrienden en familiebetrekkingen. Ieder woord door hen gesproken of geschreven, hoe onbelangrijk het ook soms op zich zelf beschouwd zijn moge, wordt der opteekening en mededeeling waardig gekeurd, zoo het slechts dienen kan, ons een blik in hun leven en in hun karakter of in hunne omgeving te laten werpen.

Wat wonder dan dat ook aan den beminden Claudius die eer te beurt viel. Echter gebeurde zulks niet zoo spoedig, als het bij de zoo even genoemde dichters heeft plaats gehad. Eerst in 1856 verscheen: ‘Matthias Claudius, der Wandsbecker Bote. Ein Lebensbild von Wilhelm Herbst.’ Dus eerst nagenoeg eene halve eeuw na des dichters dood. Gelijk het namelijk een tijd lang tot den goeden smaak behoorde, om Gellert te ignoreren, zoo moest ook de goede ‘Wandsbecker Bote’ het zich eenigen tijd laten welgevallen, door de kritiek over den schouder aangezien te worden. Tegen het einde van zijn leven was hij om zijne staatkundige en godsdienstige geloofsbelijdenis in de gunst zijner landgenooten zeer gedaald. ‘Hij neemt de censuur tegen de vrijheid van drukpers in bescherming, hij wil de overheid als door God onvoorwaardelijk ingesteld beschouwd hebben en predikt een discretionair patriarchalisme voor de negentiende eeuw, hij wil der rede en wijsbegeerte in zaken van godsdienst het zwijgen opleggen, hij ziet door middeleeuwsch-gekleurde glazen, hij is een aanhanger van het absolutisme, met één woord hij is een reactionair “philister” en een domper geworden.’ Zoo spraken eenigen; anderen behaagde zijne taal en zijn stijl niet meer. Hij was, zeide men, door al te zeer naar populariteit te streven, soms wat plat en triviaal, zijne eenvoudigheid was meest geaffecteerd en zijne geestigheden niet zelden gezocht en daarom mislukt; als hij minder den volkstoon had willen aanslaan, minder naïf had willen zijn en minder huisbakken wijsheid uitgekraamd had, zou hij een groot dichter hebben kunnen worden, daar hij van de natuur de dichtergave ruimschoots had ontvangen; en wat dies meer zij. Redenen genoeg, vooral wanneer ook stemmen als die van een Gervinus zich tegen hem verklaarden, om, zoo als in Duitschland meer plaats heeft, *das Kind mit dem Bade zu verschütten*. Omdat Gellert nu en dan een woord meer gezegd heeft, dan strikt noodzakelijk is, werd hij om zijne ‘*langweilige Redseligkeit*’

op zijde gezet. Zoo ging het ook met Claudius. Om enkele woorden, den Claudius van lateren tijd ontvallen, om enkele vlekken, die men in zijn stijl kon aanwijzen, vergat men al de goede diensten die de ‘Wandsbecker Bote’ in vroegere dagen aan het volk bewezen had, toen hij te midden der wijsheid van het koude verstand en het dorre rationalisme van zijn tijd de taal van het kinderlijk vroom gemoed deed hooren, toen hij bij iedere gelegenheid zijne stem verhief, waar eene verdienste te prijzen, eene dwaasheid te laken viel, en zijne liederen zong, die in natuurlijke eenvoudigheid en in innigheid van gevoel alleen door Hebels ‘Allemannische Gedichte’ geevenaard worden. Maar even als tegenwoordig Gellert's bevallige eenvoudigheid, gemakkelijkheid en correctheid van vorm, zijne naïve schalkschheid, zijne levenswijsheid en fijne kennis der menschelijke zwakheden en dwaasheden wederom meer naar waarde geschat worden, zoo twijfelen wij niet of ook Claudius zal met der tijd in Duitschland weêr in zijne vroegere waarde hersteld worden, en daartoe zal zijne biographie, zoo meesterlijk door Herbst opgesteld, zeker niet weinig bijdragen. Hier te lande heeft hem de liefde en achting zijner oude vrienden nooit begeven. Zijne kinderlijke vrolijkheid en goedhartige luim, zijn warm gevoel voor de natuur, zijne eenvoudigheid van zeden, zijn regtschapen karakter, en vooral zijne innige godsvrucht, zonder een zweem van fijmelarij, heeft men hier nooit opgehouden op hoogen prijs te schatten. Uitgenoodigd door bovenstaande ‘Mededeelingen’ hebben ook wij den ‘Wandsbecker Bote’ weêr eens opzettelijk ter hand genomen, en - wat hij voor ons in onze jeugd was, is hij nog altijd, de brave, gemoedelijke, geestige *Asmus omnia sua secum portans*. Wel is het mogelijk, dat zijne opstellen in proza met der tijd in vergetelheid geraken en alleen voor den litteratuur-historicus eenige waarde behouden, maar zijne liederen zullen zijnen naam in de Hoogduitsche letterkunde evenzoo zeker vereeuwigen, als wij zulks van de ‘Fabeln und Erzählungen’ ten opzigte van Gellert en van de ‘Allemannische Gedichte’ ten opzigte van Hebel verwachten.

Wij danken den Heer Hofstede de Groot, dat hij ons den goeden Claudius weêr eens levendig in het geheugen teruggeroepen heeft, en verblijden ons daarom, dat hij zich door het werk van Herbst niet heeft laten afschrikken, ook zijne ‘Mededeelingen’ openbaar te maken. Even als wij na Schillers biographie door Hoffmeister ook die van Schwab en anderen nog met belangstelling gelezen hebben, zoo lazen wij ook deze ‘Mededeelingen’ omtrent Claudius na die van Herbst met genoegen. Van dierbare betrekkingen, ons door den dood ontvallen, hooren wij immers ook bij voortduring gaarne spreken, al is het ook, dat die herinneringen telkens weêr dezelfde zijn, en op iedere beeldtenis van hen, al is ook de eene

met minder uitvoerigheid bewerkt dan de ander, rust toch telkens ons oog met welgevallen. - Slechts eene enkele aanmerking houde ons de Heer H. de Gr. ten goede. Zij betreft de navolgende woorden. Na medegedeeld te hebben, dat Claudius in 1764 de betrekking van secretaris bij zekeren graaf Holstein te Koppenhagen had gekregen en derwaarts was vertrokken, laat de Heer H. de Gr. volgen: '*Wat Gods liefde hem daar had bereid, wist hij niet*,' doelende op de kennismaking met Klopstock. Zou Claudius niet geweten hebben, dat Klopstock toen in Koppenhagen woonde? - En als hij het wist, waaraan niet te twijfelen valt, omdat geheel Duitschland de oogen op den dichter des 'Messias' gevestigd hield, was er dan wel van een Claudius iets anders te verwachten, dan dat hij gedurende de geheele reis derwaarts met de gedachte aan Klopstock vervuld was, en toen hij in Koppenhagen aankwam, kon hij daar wel iets anders wenschen en zoeken, dan om met zijne daar wonende geletterde landslieden en met hem, die het middenpunt dier duitsche kolonie vormde, met den beroemden, toen reeds aangebeden Klopstock in kennis te komen? Wij voor ons meenen veeleer in tegendeel te moeten aannemen, dat Claudius wel degelijk wist, wat geluk hem in Koppenhagen van dien kant te wachten stond en dat hij daarom zelfs met ongeduld de plaats zijner nieuwe bestemming te gemoet gegaan is. Dit klinkt althans veel eervoller voor onzen Claudius. - Na een verblijf van anderhalf jaar keert Claudius weêr naar het ouderlijk huis in Reinfeld terug en leeft daar ongeveer drie jaar buiten betrekking, alleen voor de studie, tot dat hij besluit naar Hamburg te gaan, om daar de redactie van een tijdschrift op zich te nemen. Daarop laat de Heer H. de Gr. wederom volgen: '*Waarschijnlijk had Claudius geene andere reden, om naar Hamburg te gaan, dan dat hij er in het arbeiden aan dat volksblad een middel van bestaan hoopte te vinden. Maar zijn hemelsche Opvoeder had andere redenen, om hem daar heen te leiden; die wilde hem verdere middelen van ontwikkeling en volmaking doen vinden, zoo als hij nu behoefde en alleen in die stad verkrijgen kon*. Naar ons oordeel wordt ook hier wederom door deze speciale goddelijke voorzorg de eer van den goeden Claudius niet bijzonder gebaat. Wanneer Claudius, na eenmaal door de natuur zóó te zijn toegerust, gelijk hij was, bedeeld met een zoo helder en scherpziend verstand en met een, gelijk de Heer H. de Gr. zelf zegt, '*zoo open oog en zin voor al wat in elk gebied der beschaving goed en schoon is*,' in eenen in een geestelijk opzigt zoo opgewekten, ja woeligen tijd als de zijne, naar Hamburg gaan kon, om de redactie van een tijdschrift te aanvaarden, en naast een' man als Bode zich sterk genoeg kon gevoelen, om ook een woord mede te spreken over de gewigtigste vragen des tijds en over de belangrijkste voortbrengselen van kunst

en wetenschap, dan wist hij zeker ook wat er in Hamburg in de geleerde wereld omging en was hij reeds lang in staat te voorzien en te beseffen, welke verdere middelen van ontwikkeling hem daar in den omgang met Lessing en andere daar wonende beroemde geleerden te wachten stonden. Veel waarschijnlijker komt het ons daarom voor, dat Claudius die betrekking in Hamburg heeft gezocht, juist met het oog op de hem daar ten dienste staande middelen tot verdere ontwikkeling. Hij had nu drie jaren tijd gehad, het vreemde te Koppenhagen opgedane voedsel te verteren en met het hem vroeger eigen gewordene tot een geheel te verwerken, nu was het tijd om weêr naar nieuwe bronnen van kennis uit te zien. Daarenboven was, gelijk bij iedereen, nu ook bij hem de natuurlijke aandrift ontwaakt om van het zijne ook wederom aan anderen mede te deelen. In het dorp Reinfeld was echter noch iets te leeren, noch iets aan den man te brengen. Wat wonder dan, dat Claudius zijne oogen naar den geestelijken haard des tijds, naar het middenpunt van wetenschappelijk leven in het noordelijke Duitschland, naar het zoo nabij gelegen Hamburg wendde, vanwaar destijds een ware stormwind des geestes over Duitschland waaide? Wat was natuurlijker dan dat? Wij moeten dus ook hier wederom in het belang van Claudius' eer tegen deze goddelijke polypragmosyne protesteren. Als Claudius toen werkelijk naar Hamburg trekken kon zonder eenig ander motief en doel, dan om daar met refereren en recenseren een paar daalders te verdienen, dan was hij, om eene spreekwijze van Frederik de Groote te bazigen, *keinen Schuss Pulver werth* en al die speciale goddelijke leiding en aangeboden gelegenheid tot volmaking waren aan hem verspild geweest. Die wijze van voorstelling, waarbij men aan de omstandigheden weinig of niets en aan zijnen held alleen de kleinigheden, de adiaphora, overlaat, al het andere daarentegen, als het van eenig belang schijnt te zijn, onmiddellijk aan God zelven toeschrijft, mag zoo stichtelijk zijn als zij wil, de proef der psychologische waarheid en eener gezonde pragmatiek kan zij niet doorstaan, aangezien zij den natuurlijken zamenhang der dingen over het hoofd ziet en naar geene andere oorzaken zoekt, dan die men met gesloten oogen vinden kan. - *Nichts für ungut*.

Dr. SICHERER.

***Hoog Spel, eene politieke Novelle. Zutphen, A.E.C. van Someren*. 1861.**

Vóór eenige jaren verscheen eene homiletische novelle, nadat de zedelijke en godsdienstige met graagte waren ontvangen en vier of vijf drukken hadden beleefd. De Betuwsche volgden; zou men ze naïve mogen noemen? de Betuwsche, die harten wisten te schokken en tranen wisten te lokken; de Betuwsche, die zoo natuurlijk en eenvoudig waren. Maar ook deze waren bestemd om in onze letterkunde door een ander bijvoegelijk naamwoord te worden opgevolgd, dat minder naïf klinkt en ook minder eenvoudig heeten mag. Eene *politieke* novelle heeft vóór veertien dagen het licht gezien. Wie aan dit genre het regt van bestaan zou willen betwisten; wie zou willen beweren, dat het aan de politiek is verboden, zich te plooijen in het luchtige gewaad van de fabel en de aanvallige vormen der bellettrie te leenen; wie haar geen ander voertuig zou willen toestaan dan het parlementaire betoog, de strenge dialektiek en het deftige hoofdartikel, zoude naar onze meening te kort doen aan de vrijheid van den geest en de schoone spreuk miskennen, dat men lagchende de waarheid kan zeggen en haar daardoor soms te gereeder en te algemeener ingang verschaft. Evenzeer als het den dichter en den novellist geoorloofd is, een historisch feit, eene phase van het politieke leven, eene opmerkelijke gebeurtenis op het gebied der staatkunde dienstbaar te maken aan zijne kunstschepping en zijne poëzie tot politieke, zijn roman tot historischen te stempelen, evenzoo heeft de staatsman, de historicus, de wijsgeer en moralist het regt om zijne denkbeelden te gieten in de vormen der romantiek, der allegorie of der dichtkunst en de hulp der aesthetiek in te roepen als krachtige bondgenoote voor de propaganda zijner beginselen. Bij ieder werk van dezen aard zal al dadelijk het *wezen*, de hoofdzaak, zich van zelven openbaren. Is het bij den bellettrist bovenal om de kunst te doen, bij den historicus, den staatsman en wijsgeer is zij slechts middel, geen doel.

Zeer lang laat echter de auteur der politieke novelle, die wij aankondigen, ons omtrent zijn doel in 't onzekere. Heeft bij eene staatkundige brochure willen schrijven en ons willen mededeelen, wat hij òf als getuige òf van hooren-zeggen meent te weten van de politieke machinatiën van het laatste jaar en van de vorming van het tegenwoordige kabinet; heeft hij de verschillende drijfveeren willen ontsluijeren, welke daarbij in het spel zijn geweest of hebben kunnen zijn, en de werking pogen te verklaren van velerlei persoonlijk belang op de belangen van den staat? In hoeverre hij daarin (gesteld, dat zulks zijne bedoeling is geweest, wat ons duister blijft) der waarheid getrouw is gebleven, zijn wij niet in staat te beoordeelen; waar wij

aan de juistheid der voorstelling zouden willen twijfelen, zou hij ons welligt kunnen antwoorden; ‘le vrai peut quelquefois n'être pas vraisemblable,’ en wij missen de gegevens om de meerdere of mindere getrouwheid der schets te kunnen bevestigen of ontkennen. Wij bewegen ons niet in de staatkundige kringen; wij behooren niet tot de *governing classes;* de residentie van Lohn-Hohenheim is ons bijna vreemd; wij kennen de Heeren von Spörn, Cozel, von Lilien en de andere dramatis personae *welligt* van aangezigt, maar stellig niet van nabij. Wij zeggen *welligt*, omdat het ook mogelijk is, dat we ons in de persoonsverbeelding bedriegen en verkeerde namen invullen achter de opgegevene mythologische ministers en geheimraden. Want omdat von Spörn op zijn ouden dag eene jeugdige baronesse heeft gehuwd en *post hoc - ergo propter hoc?* - baron is geworden, en omdat de Heer van Hall ook op rijperen leeftijd is hertrouwd met eene adellijke dame, en ook op zekeren Aprildag in den adelstand is verheven met het praedicaat van baron, daarom volgt nog niet onverbiddelijk, dat de Heer van Hall identisch is met den Heer von Spörn, evenmin als het volstrekt zeker is, dat, omdat Cozel geheimraad voor Nebraska is, en vroeger president van Nebraska was en een schoonzoon heeft, die Baron von Leliën heet, en omdat de Heer Rochussen minister van koloniën en vroeger gouverneur-generaal van Indië was en ook een schoonzoon heeft, men den Heer Cozel heeft te beschouwen als den beelddrager van den Heer Rochussen, of den Heer von Liliën mag aanzien voor den Heer van Zuylen. Er zijn meer schoonzoons in de wereld en ook meer schoonvaders dan één. Alles, wat een oningewijde zeggen kan, is dat sommige onzer ministers van het vorige en het tegenwoordige kabinet, volgens beschrijvingen en berigten, eenige familietrekken hebben met sommige ministers en geheimraden van Lohn-Hohenhcim en dat hunne wederzijdsche omstandigheden, betrekkingen, lotwisselingen en standpuntwijzigingen hier en daar eenige flaauwe sporen van overeenkomst voor het ongewapend oog - dat niet de détail-afwijkingen kan overzien - schijnen te vertoonen. Maar schijn bedriegt, en wij weten dus waarlijk niet, of deze novelle inderdaad zoo politiek is als wij ons aanvankelijk verbeeldden. Zelfs klom onze twijfel - na herhaalde lezing - op verontrustende en voor den auteur niet vleijende wijze, niet vleijend als politicus namelijk, want hoe hooger onze twijfel rees, des te grooter werd onze bewondering voor deze brochure als werk van fictie.

Wat toch is het geval, en wat is de inhoud van ‘Hoog Spel’?

Het geval is, dat deze novelle ons veraanschouwelijkt, hoe in het groothertogdom Lohn-Hohenheim, in de staatkundige kringen van Eilbron, de hoogere politiek, de kabinets-omstortingen en kabinetsvormingen van den laatsten tijd zich bewogen om deze ééne spil; ‘Wie zal het mooije baantje hebben van president van Nebraska; zal de

schoonzoon van Cozel het krijgen of Keildorf; is het voor Köhner of Stemberg weggelegd; zal von Spörn zegevieren of zijn boezemvriend Cozel, die hem door de Stenden zóó bloedig van het harte werd gescheurd?'

De novelle stelt ons voor, hoe individuëele belangen, hoe persoonlijke eerzucht en naijver de jongste lotgevallen hebben beheerscht van dat duitsche rijk, en hoe de magtigen der aarde, de *Ritter hoher Orden*, hebben gespeeld, een hoog spel hebben gespeeld om ambten en titels, gespeeld met voorbijzien der waarachtige belangen, wenschen en behoeften van het volk, met geringschatting van karakter en van beginselen, met tijdelijke opoffering van een beetje hunner overtuiging.

Nu moeten wij openhartig bekennen, dat, hoe gering onze dunk ook wezen moge van de politieke ontwikkeling van iederen duitschen staat, of ieder duitsch staatje, wij evenwel niet kunnen, niet mogen en niet willen gelooven, dat werkelijk op zulk eene wijze eenig land ter wereld, zelfs niet Lohn-Hohenheim, kan worden geregeerd; en dat zich dus bij ons van lieverlede de overtuiging vestigt, dat wij hier niet hebben eene *politieke* novelle, maar eenvoudig een novelle; een zwartgallig werk van fictie, waaromtrent wij zeer wenschen, dat zich eene bepaalde en zeer algemeene publieke opinie vestige.

Wij noodigen alzoo dringend een ieder uit, dit bellettristisch product spoedig te koopen en te lezen, en ons *na de lezing* te willen mededeelen of hij met ons gelooft, dat deze novelle de vrucht is eener ontstelde en zeer dichterlijke verbeelding, of dat zij eenige waarheid, waarschijnlijkheid of natuurlijkheid bevat.

BERN. KOSTER JR.

De Fransche furie.

Het jaar 1583 begon onder de gunstigste vooruitzigten: men dacht zich eenigermate te kunnen herstellen van de doorgestane rampen, en meende dat met de nieuw aangekomen hulptroepen en de onlangs gemaakte veroveringen het einde nu daar zou zijn van al het ondervonden leed. Meer dan ooit steunde men op den hertog van Anjou[1], en al mogten er sommigen in den lande gevonden worden, die hem met een wantrouwend oog gadesloegen, toch waren de meesten van gevoelen, dat hij de opregte 'beschermer der vrijheid en der religie' zijn en blijven zou. Reeds den geheelen zomer had men uitgezien naar de hulphenden, welke hij beloofd had in Frankrijk aan te zullen werven: zij daagden eindelijk in November op en rukten ten getale van ongeveer 8000 man, onder het opperbevel van den maarschalk Biron, Vlaanderen binnen[2]. Den 2^{den} December gaf de hertog

1 Le Petit, een dienaar van den prins van Oranje (zoo als hij zelf, II, bl. 440 verzekert: 'Comme j'estois lors là present au service domestique dudit S^{r}. Prinee d'Orange') zegt (II, 457): 'pour son (van Anjou) bon naturel, ou n'enst iamais esperé que tout bien, auquel les Estats du Pays avoyent à bon escient fonde la conservation, la salut, et le maintenement du peuple contre la tyrannie Espagnolle.'

2 In geen onzer schrijvers vinden wij, voor zoover mij bekend is, eene juiste opgave van al de troepen van Anjou. Op de laatste bladzijde echter van een pamflet over de zamenzwering van Salcedo ('Wreede Turksche wonderlycke verhalinghe,' enz.) vindt men het volgende: 'Hier naer volghen die Ruyter ende Knechten, so sy wt Vranckryck ghecomen zyn ende noch sullen coomen,' en daarna deze opgave: 'de Dauphin (Montpensier) met 4000 Zwitsers, 3000 Fransche haakbusschutters en 2000 paarden; de graaf Laval met 15 kornetten ruiters, meestal edellieden en 2000 voetknechten; de graaf de la Roche met 200 paarden; de graaf Montgommery met 1500 paarden; Chancelier met 200 paarden; de Colombre met 8 vendels voetvolk en de Bellegarde met 1500 paarden en 1500 Duitsche ruiters. Bentivoglio ('Guerres de Flandre,' Paris, 1770, II, bl. 415) en de Thou (boek 77) noemen evenwel getallen, doch met geene zekerheid. In Hooft vinden wij (fol. 843), dat de pas aangekomen troepen 8000 waren.

daar in persoon kennis in de vergadering der Staten-Generaal, die sedert den 8sten September hunne zittingen weder te Antwerpen hielden, na met Anjou uit Gent teruggekeerd te zijn.

Het krijgsgeluk was den Nederlanders eveneens gunstig geweest. Hohenlohe toch en graaf Willem Lodewijk hadden Verdugo met zijne Spaansche benden den 21sten September gedwongen het beleg van Lochem op te breken, en weinige dagen daarna de huizen Keppel en Batenburg en de stad Hasselt op den vijand veroverd, waardoor men het geheele graafschap Zutfen en een deel van het Oversticht van Spanjaarden zuiverde[1]. Wel is waar had Parma, Cambresis en Ninove veroverd, doch dit was eerder een teeken zijner onmagt, daar hij wegens ziekte en sterfte genoodzaakt was geweest zijne kwartieren bij Brussel op te breken en zich meer naar het Zuiden te begeven, waar hij dus andere steden moest zoeken te veroveren, om zijn leger eene wijkplaats te verschaffen[2]. Hij had niet minder dan 800 man verloren.

De zaken in Keulen, waar de Spaanschgezinde bisschop, Ernst van Beijeren, dit jaar op den zetel verheven was, gingen ook beter dan men zulks verwacht had; de koophandel werd daar niet meer belet en zelfs koesterde men de hoop, dat de Protestanten daar weldra weder geduld zouden worden[3].

En wat de geldmiddelen van den Staat aangingen, deze schenen niet slecht te staan; iedere aanvrage toch, welke Anjou deed om meerdere middelen, werd zoo niet onmiddellijk toegestaan, dan toch aangehouden, waarbij het vrij waarschijnlijk was, dat de gevraagde sommen vroeger of later zouden worden uitbetaald. Nog kort voor het einde des jaars had hij tweemaal

1 Bor, XVII, fol. 32. Van Meteren, IV, bl. 41 (8o uitgave van 1751, te Gorinchem).

2 Van Reyd, bl. 58 (Arnhem, 1626, 4o) zegt: ‘maer dat hem (Parma) oock hongersnoot ende ongemaex halven dagelycx veel volcx ontliep, ende afsterf, daer door hy ghedrongen is gheweest met syn Legher ternghghe te wycken, ende laetstelyek 'tselve te scheure.’

3 Groen, ‘Archives de la maison d'Orange,’ VIII, bl. 131. Van Reyd, II. ‘In voeghen dat die yets verhaelde vordeelen, ende oock die begoste verandering in het Sticht van Colen (van alwaer den Nederlanden nu voortaen beter Nabuerschap ende verstant te verwachten was) yeder man eenen goeden moet, ende hopening maeekten.’

zulk een verzoek in de Staten gedaan, waarvan het eerste vier dagen na de aanvrage was toegestaan, en het tweede nog hangende was toen hij den dwazen stap deed, die hem de heerschappij over de Nederlanden kostte[1].

De handel en welvaart der burgers waren met dit alles wederom toegenomen: wetenschap, kunst en nijverheid begonnen zich eenigermate te ontwikkelen, en de jonge Staat ging met gerustheid en vertrouwen eene toekomst te gemoet, welke men zich als helder en schoon voorstelde; is het dus wonder, dat wij bij den aanvang zeiden, dat het jaar 1583 onder de gunstigste vooruitzigten aanving? En deze hoop verzwakte niet toen eene gelukkige gebeurtenis reeds den 7^{den} Januarij algemeene vreugde verwekte: Anjou namelijk had Bonnivet met eenige benden naar Noord-Braband gezonden om Eindhoven in te nemen; dat gelukte hem op bovengenoemden dag door toedoen van een soldaat, Heintje Schermer, die de stad kende en het eerst de wallen beklom; zich hier niet mede tevreden stellende, veroverde Bonnivet nog Helmond, Horst en eenige andere plaatsjes, waardoor Breda en 's Hertogenbosch zeer in het naauw werden gebragt, vooral daar laatstgenoemde stad geene bezetting van eenig belang had[2]. Dit feit had echter nog belangrijker gevolgen, daar het graaf Karel

1 Anjou verscheen den 2^{den} December persoonlijk in de vergadering, en verzocht om ƒ 500,000, tot betaling zijner nieuw geworven troepen. Wegens de afwezigheid van sommige afgevaardigden werd de zaak tot den volgenden dag uitgesteld, en toen (3 Dec.) werd er besloten: 'Alsoe by de G.S. nodich gevonden es dat men Z.H. met eenighe notabele somme in dese goede gelegentheyt sal assisteren volgende syn versoeck, ende dat heur beter geraden docht dat Z.H. soude gedient zijn van eene somme van penningen by hem te proposeren dan met het opbrenghen van twee maenden by heur versocht, ghemerckt de provinciën ter oorsaecke van dien souden pretenderen te com̄en in afreeckeninge dwelcke soude causeren dilay ende vertreck, soe es geresolveert tselve Z.H. aen te dienen deur de Heeren van de Marcke, Leoninus, Tayaert, Ruysch ende Heermale. Dewelcke hebbende tselve met Z.H. gecommuniceert ende oock metten Raet van State hebben rapport gedaen dat Z.H. hetselve heeft mede goet gevonden.' Over de grootte der som werd nog gediscutieerd, doch reeds den 6^{den} December ƒ 300,000 toegestaan.

Den 13^{den} der zelfde maand verzocht hij 'dat zy zouden willen haer middelen gheven om zijn hof te onderhouden, volgende den tractate van Bordeaux,' en hij vroeg daarbij eene som van ƒ 601,654. Zie de 'Resolutiën der Staten-Generaal,' hs. Behalve dit alles was aan Anjou eene geregelde som van vier millioenen 's jaars en ƒ 600,000 voor de maanden April tot Julij 1583 toegestaan. Bor, XVII, f. 34.

2 Le Petit, 'Chronique,' II, bl. 456^{a}; Bor, XVII, f. 35, de Thou, boek 77; van Reyd, II.

van Mansfeldt en andere Spaansche bevelhebbers dwong om de nabijheid van 's Hertogenbosch te verlaten, en het bezit der Kempen en der Meyerij op te geven, waar zij zulk een' langen tijd gelegerd waren geweest; zij trokken naar Namen en Luxemburg af, waarop ‘de gemeene man binnen 's Bosch, sittende sonder neeringh, ende alle hopeningh van toevoer verliesende, begost te murmureren, ende scheen met den Hertogh te willen accordeeren.’

Deze tijdingen waren naauwelijks te Antwerpen ontvangen of een overijlde, zoo geene dwaze en onverstandige maatregel van Anjou wierp al deze goede vooruitzigten omver.

Sinds eenigen tijd hield men in Frankrijk ernstig het oog op de Nederlanden gevestigd. De magt van Spanje nam hoe langer hoe meer af, waartoe de herhaalde opstanden in het pas onderworpen Portugal niet weinig bijbragten, en de gelegenheid scheen gunstiger dan ooit om zich van de Spaansche Nederlanden meester te maken. De in verwijfdheid en weelde levende koning Hendrik III vreesde voortdurend de te groote magt van zijnen broeder, en zond hem daarom slechts weinig hulp, en als hij zulks nog deed, kwam ze gewoonlijk te laat. Zijne hovelingen zetten hem voortdurend aan om de Nederlanden met de kroon te vereenigen, daar dit land het juk zijner vroegere meesters had afgeschud en het nu weder onder den Franschen schepter komen moest, als een deel dat vroeger met geweld van het groote koningrijk was afgescheurd. Dat kleine landje verwekte daarenboven den Franschen koning voortdurend niet weinig bezorgdheid, daar het op eene vesting geleek, waar men zich steeds tegen Frankrijk wapende, waar de Hugenooten eene goede ontvangst genoten en zich met de Nederlandsche Protestanten tegen de Katholieken verbonden. De koning moest, zeiden zij verder, aan Anjou voorstellen om hem de Nederlanden af te staan voor de hulp, welke hij hem altijd in de goede zaak verleend had; mogt hij weigeren, dan kon men hem door allerhande middelen wel zóó tot het uiterste brengen, dat hij eindelijk genoodzaakt zijn zou de provinciën aan zijne majesteit af te staan[1]. Nederland had zich onherroepelijk van Philips II

1 Dit, en het meeste wat er nog omtrent Frankrijk volgt, komt voor in het 77ste boek van de Thou, waaruit Hooft (fol. 839) en van Meteren (IV, bl. 57 vlg.) hunne verhalen hebben nageschreven. Ook vindt men het vermeld bij le Petit, II, 456 en 7.

losgescheurd; het kon zich niet alleen tegen de Spaansche magt staande houden en zou dus, vooral als de koning allen toevoer afsneed, weldra genoodzaakt zijn zich den Franschen monarch in de armen te werpen. Deze moest zich ondertusschen op den krijg voorbereiden, en allen handel op Nederland voorloopig zoeken af te snijden, hetgeen hem zeer gemakkelijk vallen zou, daar hij eene goede vloot en talrijke havens bezat, en dus in dat opzigt veel bij Spanje vooruit had[1]. Wanneer de Vereenigde Provinciën eenmaal met Frankrijk vereenigd waren, dan kon de koning openlijk den krijg aan Spanje verklaren, doch moest zich daarbij vooral wachten niet anders dan in den hoogsten nood een' veldslag te leveren; tegen een' oorlog kon hij niet zijn, want hij zou toch moeten eindigen met krijg te voeren; was het niet tegen Spanje, dan zou het een binnenlandsche krijg zijn, welken Anjou bij meer magt en onafhankelijkheid gewis tegen hem verwekken zou, ‘en ingevalle de koning, niettegenstaande dit alles, het stuk van de Nederlanden niet wilde aannemen, ware grotelijks te dugten, dat hij met den tijd daartoe zou gedwongen worden’[2].

De koning, ‘die verlekkert op laffe leedigheit en de platte lusten des lichaams, geenen trek had tot prikklende smaaklykheit en ryzende genuchten’[3], sloeg op raad zijner even vadzige gunstelingen den middelweg in, en zeide, dat hij wel met de Staten wilde onderhandelen, om met hen krijg tegen Spanje te voeren, doch dat hem dan de belofte moest gedaan worden, dat, als Anjou zonder kinderen stierf, hij, Hendrik III, de Nederlanden erven zou; de Staten wilden hiervan niet hooren en zóó viel de geheele zaak in duigen.

De hertog van Anjou vernam intusschen van zijne moeder en zijne vrienden aan het Fransche hof wat er gaande was, en hij begon bezorgd te worden voor zijne toekomst; hij begreep zich

1 Deze raad schijnt reeds gevolgen gehad te hebben; ten minste in de geschreven Resolutiën der Staten-Generaal vinden wij in dato 30 December 1582 het volgende genotuleerd: ‘Diversche coopluyden van Antwerpen hebben heur beclaecht dat zeecker schip zeer costelyck wesende es berooft geweest, ende dat de roovers zijn gecommen uyt de havens van Vranckryck hebben daeromme versocht by requeste dat de G. St. Z.H. souden willen aendienen ende versoecken dat haer soude believen te scrijven aen den Coninck van Vranckryck opdat Z.M. sulex nyet en laet meer geschieden ende de beroofde coopmanschappen mogen commen totterhant van de coopluyden indien deselve aldaer verkocht worden.’

2 Van Meteren, IV, bl. 55.

3 Hooft, fol. 840

te moeten verzetten tegen eene mogelijke vernedering, en zich zoo spoedig hij kon meester te maken van die plaatsen, welke hem in tijd van nood tot toevlugtsoord konden dienen. Hij vreesde, dat zij zich, veranderlijk en ‘fors van inborst’ als zij waren, van hem konden afscheiden en zich weder met Philips verzoenen! Daarom moest hij in het bezit zijn van eenige sterkten, ten einde zich daartegen te wapenen, en aan den anderen kant hoopte hij nog immer hulp uit Frankrijk te krijgen, als hij door het bezetten van eenige groote en sterke steden het middel in handen had om later aan de verlangens van zijn' broeder te voldoen.

De aanzienlijke heeren, die onlangs met de nieuwe troepen in de Nederlanden waren aangekomen, waren zeer verwonderd toen zij zagen, dat de magt van den hertog vrij wat minder was, dan zij zich hadden voorgesteld[1]; zij konden, zoo verhaalt ons de geschiedschrijver, niet dulden, dat een prins van koninklijken bloede zoo onderworpen was, en evenmin dat zij, die hem omringden, zich als lafhartigen gedroegen; zij spraken er derhalve over met Anjou's kanselier, Jean Bodin[2], en deze onderhield daarop den hertog zeer ernstig over hetgeen hij gehoord had[3]. Hij vroeg hem, wat zijne ijdele titels van graaf van Vlaanderen en hertog van Braband te beteekenen hadden; wat hij tegenover de Staten gold; welk zijn gezag was? Hij wees hem op den onwaardig behandelden Matthias van Oostenrijk, op den afgezetten koning van Spanje, en bad hem om zich zelven en om de eer van het koninklijke huis, waaruit hij sproot, te denken. Hij zette hem aan om den Staten voor te stellen zijn' broeder, den koning, tot erfgenaam te benoemen, bijaldien hij, Anjou, zonder kinderen overleed; dat hij, als zij zulks weigerden, geweld moest gebruiken en zich niet voor den gek laten houden; hij toonde hem een voorbeeld in een' koning van Polen en verzekerde hem eindelijk, dat hij volkomen dezelfde magt als deze bezat[4].

1 Strada, boek XV.
2 Hooft (fol. 843, vlg.) verhaalt ons, dat hij niet zeker weet of het wel Bodin was, die den hertog aanzette om zijn opzet uit te voeren, doch ‘dit wel, dat zijn' groote geleertheit en wereltkunde niet scheenen hem daartoe te deftigh te maaken.’ Hij was zoo ligt van zeden en zinnen, voegt hij er bij, dat Christiaan Huyghens, 's prinsen geheimschrijver, hem Badin (potsenmaker) noemde.
3 Bentivoglio beweert (II, bl. 416), dat het niet Bodin, maar Guillaume de Hautemer heer van Fervacques was, die Anjou over het gemor zijner edellieden sprak.
4 Strada, II. deelt ons het geheele gesprek van Bodin mede.

Anjou had waarlijk niet noodig om opgezet te worden; hij was uit zich zelven reeds geneigd genoeg tot geweldige maatregelen om aan zijne hebzucht bot te vieren. Hij was reeds boos en vol achterdocht, omdat de gezant van Hendrik van Navarre, Philippe Duplessis-Mornay, herhaaldelijk geheime zamenkomsten met den prins van Oranje gehad had; daarom had hij zijn best gedaan om hem te verwijderen, en zulks was hem gelukt door hem eene zending aan zijne zuster, de koningin van Navarre, op te dragen, welke door niemand dan door een zeer vertrouwd en haar bekend persoon geschieden kon[1]. Dat de prins van Oranje geëerd en als op de handen gedragen werd, was hem een doorn in 't oog, ‘benijdende de goede ionste die hy sach dat een yegelijck (hem) toedroech.’ Hij voelde zich gekrenkt door de groote magt, welke de Staten-Generaal steeds in handen hadden; het was eene grieve, dat hij met al zijne fraai, doch holklinkende titels slechts den schijn van magt in handen had, maar dat de teugels des bewinds met stevige vuist door de Staten werden vastgehouden. Daarom beraadde hij zich daarover verscheidene malen met zijn getrouwste aanhangers Biron, Rochepot, den graaf van St. Aignan, Fervacques, Sainteval, de Quinsay, de Fargy, la Fougère en anderen, in het geheel zestien of zeventien, en met uitsluiting van Laval[2], Montpensier, la Rochefoucauld en andere Protestantsche edelen, die hij waarschijnlijk om der godsdienstwille niet vertrouwde[3]. Hij beklaagde zich daarbij immer, dat hij niet het minste gezag bezat, dat de Staten de geldmiddelen, de domeinen, het leger aliéén bestierden, dat hij hun slechts diende ‘voor een cijfer, een beelt oft statue’, dat zijne soldaten omkwamen van gebrek, dat men zijnen geloofsgenooten allerlei onregt aandeed, zoo zelfs, dat men de Katholieken, die in zijne kapel ter misse kwamen, had durven gevangen nemen, zonder dat hij er iets tegen doen kon, dat ‘zijne welachtinge ende reputatie door geheel de Christenheyt soude verlooren gaen,’ zoodat hij spoedig zelfs den naam van ‘atheïst’ krijgen zou, en, dat hij daarom bij zich zelven

1 Strada, II. Mornay zegt in zijne ‘Mémoires’ (II, bl. 224), dat hij de zaak voorzien en voorspeld had, toen hij den aanslag op Antwerpen vernam, ‘mais encore pensois-je que la perfidie deust estre accompagnée de quelque prudence.’

2 Dit was Guy XIX, graaf van Laval, Montfort en Quintyn, heer van Vitré en la Roche-Bernard.

3 Hooft beweert, dat hij juist denzulken geene kennis van de zaak gaf, om, als deze slecht afliep, hen als bemiddelaars te kunnen gebruiken.

besloten had om òf het land te verlaten, òf geweld te gebruiken, ten einde zijn gezag te herwinnen[1]. Hierop antwoordde Fervacques uit aller naam, dat het mogelijk beter voor hen geweest zou zijn, als zij Nederland nooit hadden betreden, daar het aanzien van de Fransche kroon hier zóó werd verguisd, zoo als duidelijk bleek uit de behandeling, welke men hem, den eenigen broeder des konings, aandeed. ‘Men houdt u als een weeskindt, dat gheen' magt over zich zelven heeft.... 'T volk is vooghdt, Oranje zijn afgodt, die hem de ooghen begoochelt, en yders alvermooghen voor vrijheit doet aanzien, om in drabbig water te visschen, en zelf, wen 't hem t' slaagh komt, hun 't net over 't hooft te trekken.’ Op deze wijze ging hij voort, en wekte daarna Anjou op, om den Nederlanders ‘een scherp gebit in den bek te wringen,’ het Katholieke geloof op te rigten uit den smadelijken toestand, waarin het gebragt was, en zich van de onbeperkte magt meester te maken. Ten slotte zette hij zijnen meester aan, om zich met één' slag in het bezit te stellen van de sterkste plaatsen. ‘Daar behoeft maar een' wenk,’ zeide hij, ‘om de Vlaamsche plaatsen van 't meeste belang te doen overmeesteren door de bezettelingen op eenen zelfsten dagh, en teffens deeze stadt Antwerpen, door 't volck dat ghy, onder glimpige bewimpelingen, zult laaten leeghren voor de poorten;.... ik zie mannen en paarden, als een' sneeuwjagtst uit Vrankrijk, op zoo een' klank aan koomen vlieghen om uw' steyghrende Fortuyn voorts met hunne schouwders ten heemel te tillen..... Dan zal uw' achtbaarheit opluycken, en geen Oranje meer in haar licht staan..... Maar men spoeye; geen lundring (uitstel) lijdt een toeleg, die, ik beken het, niet van allen man kan gepreezen worden, dan als hy volbraght is.’

De andere edelen stemden hiermede volkomen in, en Anjou, al zeide hij op dat pas nog niet wat zijn voornemen was, sprak er niets tegen. Eenige dagen verliepen, toen hij op den 8sten Januarij, 's avonds om tien uur, terwijl hij reeds te bed lag, zijne vertrouwelingen wederom bij zich riep; nu deelde hij hun mede, dat hij besloten had overeenkomstig den raad van Fervacques te handelen, om zich namelijk op één dag van de voornaamste steden meester te maken; dat hij daarom Fougère naar

1 Bor, fol. 35. Hetgeen hier van de Fervacques als antwoord volgt, komt voor bij Hooft, fol. 842, en eenigzins gewijzigd bij Bentivoglio, II, 417; ik meende de vrijheid te mogen nemen het op de klagten van Anjou te kunnen doen volgen.

Duinkerken en Despies naar Brugge zenden, en allen bevelhebbers aanschrijven zou, om zich van de door hen bezette steden geheel en onvoorwaardelijk te verzekeren; dat hij echter Antwerpen voor zijne rekening wilde nemen. Daarop verklaarde hij hun, op welke wijze het plan uitgevoerd zou worden, doch beval hun de zaak geheim te houden; en toen hij geëindigd had, verzekerde hij, dat hij in dit alles volgens zijn goed en opregt geweten te werk ging; daarop deed hij, in zijn bed knielende, een plegtig gebed, om Gods hulp op zijne onderneming af te sineeken[1].

Nu kregen eenige benden, die aan de Fransche grenzen lagen, bevel, om aanstonds op te rukken en naar Antwerpen te komen; het was zeer koud en vriezend weder; de Staten hadden gemeend, dat dit een geschikte tijd was om eenige troepen naar Friesland te zenden en de Spanjaarden vandaar te verjagen, omdat de moeijelijkheid, welke in dat gewest gewoonlijk bestond voor doortrekkende troepen, wegens de menigte meeren en riviertjes, nu opgeheven was, daar de vorst alles met ijs overdekt had; zij werkten dus den hertog van zelven in de hand, en hij kon derhalve des te eerder, zonder achterdocht te verwekken, troepen om Antwerpen verzamelen[2]; zij kwamen daar den 14^{den} en 15^{den} Januarij aan, en den tweeden dag na hunne aankomst zou de hertog ze in oogenschouw nemen[3]; het was die dag juist de feestdag van den heiligen Antonius, den beschermheilige van Antwerpen[4].

Intusschen verbreidde zich een gerucht in de stad, dat Anjou eenig kwaad opzet in den zin had; hoe dit gerucht ontstaan was, is ons niet juist bekend; onbekende of bekende personen

1 Van Meteren, IV, bl. 71. Anjou zou er volgens dezen schrijver, vrij zonderling, hebben bijgevoegd, dat hij 'zig voortaan wagten zou voor alle hoererye en ligtvaerdigheid.'

2 Bentivoglio, II, bl. 422. Er waren 4000 Zwitsers aangekomen, die bij de reeds aanwezige troepen gevoegd zijnde, eene vrij aanzienlijke magt vormden.

3 De geschreven resolutiën der Staten-Generaal en vele schrijvers bewijzen het ten duidelijkste, dat de aanslag op den 17^{den} beraamd was, en niet op den vorigen dag, zoo als Strada en van der Vynckt ons bepaald verzekeren. De Thou zegt, dat het wel op den 16^{den} zou hebben plaats gehad, doch dat de maatregelen, welke de magistraat nam, zulks tot den volgenden dag deed uitstellen. Dat Sully in zijne 'Mémoires' (Ed. Paris, 1814), I, bl. 119, van 'un jour du mois de février' spreekt, zal wel eene drukfont zijn; hij was zelf toch in Antwerpen bij den prins van Oranje toen het plaats had, en kon zich dus bijna niet vergissen.

4 Le Petit, II, bl. 458^{b}.

zouden het hebben verspreid of aan den prins van Oranje medegedeeld; Mornay verhaalt, dat de heer de la Ferrière, broeder van den heer d'O, den 16den Januarij bij den predikant van den prins, Villiers, kwam, om hem onder geheimhouding mede te deelen wat er geschieden zou. Ferrière werd bij den aanslag gedood. Dit komt vrij wel overeen met hetgeen van Reyd aanteekent, dat Villiers namelijk iets vernomen had, en het den magistraat mededeelde; dezelfde schrijver zegt ook, dat er 's avonds van dien dag een vermomd Fransch edelman in een wachthuis zou gekomen zijn, om de burgers te waarschuwen van op hunne hoede te zijn. Hooft gaat nog verder en verzekert, dat de dochter van den maarschalk Biron hem had verhaald, dat haar vader 'niet dan een snofken daaraf vernam en den Prince van Oranje waarschuwde, dat er omtrent *Monsieur* yet heymelijk gekookt werd, dat geen goe geur van zich gaf.' Ook van Meteren schijnt een bepaald persoon op het oog te hebben, als hij spreekt van 'een Fransch edelman, dien wij redenshalve niet noemen.' Hoe het ook zij, dit is zeker, dat de leden der stedelijke regering Zondag den 16den Januarij vermoeden begonnen te koesteren, welke alles behalve gunstig voor Anjou en de Franschen waren. Zij namen dien ten gevolge hunne maatregelen en gingen naar den prins om te vragen wat hun te doen stond; deze had het gerucht eveneens vernomen, doch zeide, mogelijk om hen gerust te stellen, dat hij er niets van geloofde[1]; evenwel voegde hij er, als in tegenspraak met zijne verzekering, bij, dat hij hun, om alle gevaar te voorkomen, raadde om de ketenen vroeg te spannen, de wachten te verdubbelen en de lantaarns uit te hangen; zij moesten zulks ech-

1 Oranje was reeds sinds eenige dagen in minder vriendschappelijke stemming jegens Anjou. Duplessis toch schreef den 1sten Februarij 1583, toen hij van den aanslag op Antwerpen nog niets wist, uit Nerac aan van der Myle: 'En votre estat j'entends avec grand regret que les calamités croissent.... Unum me torquet, quia in uno multum. Simultatem inter Alenonium et Aransionensem ali scribunt. Vous en sçavez les consequences et selon vostre prudence y pourvoirés.... Non deerunt enim qui exaeerbent, si possint.' Dat de prins zware verdenking koesterde, blijkt uit betgeen Sully ons in zijne 'Mémoires' mededeelt. Hij zegt namelijk, dat hij eenige dagen vóór den aanslag bij den prins was, en dat deze in tegenwoordigheid van Marnix en den predikant Villiers, op Anjou en de Katholieken doelende, zou gezegd hebben: 'Ces gens ont des desseins pernicieux, et pour eux et pour nous, où, à mon avis, ils ne trouveront par leur compte. Je vous prie, Monsieur (dit zeide hij tot Sully), de ne vous pas éloigner de mon logis.'

ter aan den hertog gaan vragen, daar hij anders eene dergelijke eigendunkelijke handelwijze kwalijk mogt nemen. Nu werd de binnenburgemeester, Dr. Pieter van Aalst, afgevaardigd, om Anjou in de abdij van St. Michel, waar deze zijn verblijf hield, op te zoeken. Het was er vol, want er waren ruim 70 edelen met hun gevolg in en om de abdij gehuisvest, behalve dat er nog ongeveer 200 gardes hun verblijf hielden; al was het ook reeds laat in den avond, toch werd de burgemeester oogenblikkelijk toegelaten; hij zeide, dat men in de stad de vrees koesterde, dat er onder het krijgsvolk, hetwelk buiten lag en in de stad gelegerd was, eenige kwaadwilligen schuilden en men dus voor eene plundering beducht was; hierom verzocht hij Zijne Hoogheid zijne toestemming te geven, dat men hierin zooveel mogelijk zoude voorzien, en dus de ketens een uur vroeger spannen dan men gewoon was; ook moesten de wachten versterkt en de lantaarns uitgehangen worden[1]. Anjou vond zich zeer teleurgesteld door dit bezoek, doch moest zich zoo goed mogelijk houden; hij verklaarde, dat men geene reden had om zijne soldaten te wantrouwen, want dat hij ze slechts had laten komen om hem en den lande dienst te doen, en hen juist voor de gevaren te vrijwaren waarvoor zij nu vreesden; echter willigde hij hun verzoek in, ‘prees hare neersticheydt, ende vermaendese

1 Bor, XVII, fol. 37. Van Reyd, bl. 59. Hooft, fol. 848. Bijzonderheden van den aanslag vindt men, behalve bij nog andere en reeds meermalen genoemde schrijvers, ook opgeteekend in drie pamfletten:

1°. ‘Corte verelaringe, ghedaen by Borgemeesteren, Schepenen ende Raet der Stadt van Antwerpen, nopende den aenslach teghen deselve Stadt aengericht den XVII deser maent January MDLXXXIII, stylo novo, enz., enz. Gedruckt t'Antwerpen, by Plantyn 1583.’ (Bibliotheek d. pamfletten, N°. 264.)
Dit pamflet werd nog tweemaal in hetzelfde jaar herdrukt, te Antwerpen by Heynrick Heynricksen, en te Delft (Bib. d.p. N°s. 265 en 266). Het is in zijn geheel door le Petit vertaald en in zijne ‘Chronique’ opgenomen, en wordt vermeld bij Bor, fol. 38. Een Duitsche druk verscheen te Keulen, onder den titel van: ‘Warhafftige newe Zeitung von der Statt Antorff (sic), wie und in welcher manieren der Anschlag gegen dieselbige Statt angericht den 17 dieses Monats Januarii 1583.’

2°. ‘Een corte Verhaelinghe van alle het geene geschiet is binnen Antwerpen op den XVI ende XVII Januarii, naer de nieuwe Calculatie te rekenen des Jaers 1583,’ s.l. 1583.

3°. ‘Verhael van de warachtighe ghelegentheyt des grouwelycken aenslachs, by den Francoysen gedaen op de Stadt van Antwerpen, den 17den, enz. Met het verclaren van de namen ende toenamen van eenige Edelen ende Borgeren in den slach gebleven ende gevangen. Tot Loven, by Jan Maes, ghesworen boekprinter, 1583.’
De beide laatste stukjes komen niet in de Bibliotheek der pamfletten voor.

tot goede toeversicht.' Waarschijnlijk hopende, dat hem dien nacht nog wel een of andere toeleg zou kunnen gelukken, liet hij, kort nadat de burgemeester vertrokken was, aan den magistraat vragen om hem de Kronenburger of St. Michelspoort, aan de Schelde, kort bij zijn paleis gelegen, te openen, daarbij 'voorwendende eenighe seer noodighe saeken.' Het spreekt van zelven, dat hem dit geweigerd werd, te meer omdat er ook een gerucht liep, dat zijne volgelingen juist deze poort overrompelen wilden. Nu verzocht hij, dien zelfden avond altijd, dat men zijne bij Burgerhout en Berchem gelegerde soldaten van brood en wijn zou voorzien, doch ook hierop kreeg hij een weigerachtig antwoord, aangezien men geene der poorten in den nacht wilde openen, 'overmitz van de perykelen die daer uyt soude hebben mogen rysen.' Na lang aanhouden verkreeg de hertog eindelijk, dat er acht gildebroeders van de stedelijke schutterijen met de sleutels naar de Roode poort gezonden werden om die te openen; de magistraat had zeker vooruit gezien wat daar gebeuren zou: Jakob de la Faille, die er als kapitein de wacht had, verzette er zich tegen en de gildebroeders moesten onverrigter zake aftrekken, waardoor de nachtelijke overval, welke anders gewis zou hebben plaats gehad, geheel mislukte.

Den volgenden morgen, reeds zeer vroeg, vernam Anjou door zijnen sekretaris Quinsay, dat men in de stad vertelde, dat hij dien dag het leger zou laten binnenrukken om de vesting te overrompelen; dit gerucht moest worden tegengesproken, waarom hij den sekretaris naar den prins zond, die in zijne buurt op het kasteel zijn verblijf hield, om hem van het tegendeel te overtuigen; daarop ontbood hij den burgemeester en de kolonels van de stad en verklaarde hun, dat een voornemen, als waarvan hij bij geruchte beschuldigd werd. nooit in zijne gedachten opgekomen was, dat men zulk eene verdenking niet jegens hem koesteren moest en dat hij zeer nieuwsgierig was om te weten, wie eene dergelijke aantijging jegens hem kon hebben verzonnen, om dien persoon voorbeeldig te doen straffen; daarop voer hij hevig tegen de magistraatspersonen uit, zeggende, dat men zijne edellieden dien nacht vrij 'onbeschoft' in hunne kamers en bedden had overvallen, dat men allerlei aanslagen verzon en van plan was hem en de zijnen te vermoorden[1]. Daarop zeide van Aalst, dat men niets anders gedaan had, dan goede wacht ge-

1 Bor, XVII, fol. 37. Van Reyd, II. Hooft, fol. 848.

houden ten dienste van Zijne Hoogheid, en ter bescherming van de stad. De hertog van Montpensier, die bij dit gesprek tegenwoordig was, voegde er echter bij, dat zulke zaken te Parijs ook dikwijls op last der stedelijke regering geschiedden, waarop Anjou veinsde tot bedaren te komen, en nu hoog opgaf van zijne liefde en genegenheid voor de Vereenigde Provinciën, maar inzonderheid voor Braband en de stad Antwerpen: hij bad hen, toch alle achterdocht te laten varen en op hem te vertrouwen. - Zij lieten zich hierdoor gemakkelijk winnen, te meer, omdat er nog niet het minste bekend was van hetgeen den vorigen dag te Duinkerken geschied was. De burgemeester verzekerde hem dan ook uit aller naam, dat hunne achterdocht veel verminderd was, daar het hun nimmer in de gedachten was gekomen, dat eene dergelijke beschuldiging waarheid behelzen kon.

Nu ging Anjou naar den prius van Oranje, waar hij bijna hetzelfde moest hooren en eveneens dezelfde verklaring aflegde; hij verzocht den prins hem de eer te willen bewijzen van dien middag met hem naar buiten te rijden, ten einde het leger buiten de Kipdorp- of St. Jakobs- (thans Burgerhoutsche) poort te monsteren; deze echter sloeg het verzoek van de hand, voorgevende, dat hij zich na zijne laatste ziekte nog te zwak gevoelde en het onstuimige weder hem nadeelig zijn kon; na eenige oogenblikken zeide de prins hem echter ronduit, dat men in de stad vermoedde, dat hij uitreed om met zijn geheele leger weder binnen te komen, ‘'t welck hy met een lachsken in den wint sloech,’ zegt van Reyd. Nadat Anjou den prins verlaten had, wendde hij nog eene poging aan, om hem met zich mede te krijgen; hij zond hem namelijk des Pruneaux, die hem nog eenmaal moest uitnoodigen, omdat de lucht opklaarde; doch hij bleef bij zijne weigering, en raadde den hertog aan dien middag niet naar het leger te rijden, om daardoor alle achterdocht te vermijden; deze beloofde zulks, hoewel slechts in schijn, want zijn plan bleef vast bepaald; hij kon er ook weinig aan veranderen: de maarschalk Biron toch was den vorigen avond naar het leger te Burgerhout gegaan, waar hij den nacht had doorgebragt, om des maandags op het bepaalde uur met zijne troepen de stad te naderen; het was dus alles vastgesteld, en al beloofde Anjou nu ook om niet naar het leger toe te gaan, dan zouden de troepen toch oprukken.

Kort na het bovenvermelde had Anjou eenige dienaren naar

de verschillende straten gezonden, welke regtstreeks of ten naastebij op de Kipdorp- of St. Jakobspoort uitliepen; zij moesten het doen voorkomen, alsof zij niet juist wisten, welke straat Zijne Hoogheid door zoude rijden om de poort te bereiken, en bezigden dit middel om in al die straten de ketens weg te doen nemen, opdat de binnenstormende benden daardoor later niet zouden kunnen weêrhouden worden: op deze wijze werden de Prinsen-, Keizers- en St. Annastraten, het Kipdorp, de Lange Nieuwstraat, de Jesusstraat en de Meer van die tijdelijke beletselen ontdaan[1]. De hertog gebruikte dien middag vroeg het middag maal, vroeger althans daar naar gewoonte, zoo als de meeste schrijvers ons verzekeren; aan tafel ontving hij een briefje, dat hem bij het lezen deed verbleeken, hetzij dat het eenige zwarigheid aanduidde, of dat het hem aankondigde, dat alles gereed was en hij dus bij de nakende oplossing van het vraagstuk eenigzins beangstigd werd. Toen hij gegeten had, ging hij met zijne edellieden naar buiten om op te stijgen en vond in den voorhof des kloosters zijne Zwitsersche wacht reeds vaardig; bij het opstijgen deed zich het zonderlinge geval voor, dat het paard, hetwelk hij gewoonlijk bereed, zóó steigerde, dat de hertog buiten de mogelijkheid was om zich in den zadel te zetten, alsof het dier hem had willen waarschuwen voor het feit, hetwelk hij ging bedrijven; men bragt een makker paard voor, doch dit struikelde buiten het klooster gekomen zoo erg, dat Anjou er bijna afviel en zijn' mantel verloor.

De Fransche edelen, welke den hertog vergezelden, waren ongeveer 200 in getal; er waren er dien zelfden morgen nog velen in de stad gekomen om hem naar het leger te volgen; hetzij als eerbewijs, hetzij op hoop van buit te behalen; dit laatste zelfs is niet onwaarschijnlijk, als wij lezen, dat vele edellieden eenige dagen te voren reeds bij de juweliers en goudsmeden waren rondgegaan, in schijn om er iets te koopen, maar inderdaad om in de gelegenheid te zijn alles goed op te nemen en te zien, waar de kostbaarste zaken verborgen waren[2].

1 Hooft verhaalt, dat ook de straten, die naar de Roodepoort liepen, van ketenen ontdaan waren, omdat des hertogen dienaren zouden gezegd hebben niet te weten door welke poort Anjou zou uitrijden; zulks was echter duidelijk; alleen door de Kipdorppoort kon men Berchem en Burgerhout gemakkelijk bereiken; ook wordt dit beweren van Hooft geenszins door de ‘Corte verclaringe,’ enz., bevestigd.

2 Le Petit, II, fol. 458. Mornay beschuldigt bepaaldelijk de Rochepot van voor Anjou in sommige winkels naar edelsteenen te hebben gaan zien, om later gemakkelijker te kunnen plunderen: ‘qui de fait sons ombre d'achepter des pierreries pour Monsieur. avoit fait voir les jours précédens les plus belles pièces, qui étoient ches les orphèvres, pour les piller ce jour-là.’ Hetzelfde zegt van Reyd, bl. 68.

Voor hem uit reed de Zwitsersche garde; daarna verscheen hij zelf met Montpensier naast zich en achter hem kwam de Fransche lijfwacht met roodfluweelen mantels uitgedost[1]; het groote gevolg van edelen reed eerst achter dezen, om zich buiten de stad meer in de onmiddellijke nabijheid des hertogs te begeven: onder hen bevonden zich ook verscheidene Nederlandsche grooten, onder anderen Justinus van Nassau, die door Willem van Oranje mogelijk mede gezonden was, om daardoor geene al te groote achterdocht te doen blijken, en Philips van Schoonhoven, heer van Wanroye en Weye[2]. De hertog groette onderweg allerminzaamst en nam ieder oogenblik den hoed af; de burgers bemerkten evenwel in het voorbijtrekken, dat Anjou en zijne Fransche volgelingen allen harnassen onder hunne fraaije kleeding aan hadden, zoodat daar reeds aanmerkingen over gemaakt werden. Een van de voornaamste aanraders van den aanslag was niet tegenwoordig; Fervacques namelijk was in het St. Michelsklooster met eenige soldaten achtergebleven, om, als het feit gelukte, den prins van Oranje, die op het kasteel zijn verblijf hield, gevangen te nemen[3].

De stoet reed door de Kloosterstraat en over de St. Jansbrug naar de Hoogstraat, trok daarop aan den noordkant langs het het Stadhuis, ging over de Groote Markt en de Kaasruy, vanwaar hij de Wijngaardstraat bereikte, om verder over de brug van dien naam op het Kipdorp te komen, dat regt op de St. Jakobspoort aanliep. Er heerschte weinig beweging op de straten, omdat het juist het etensuur was, en de burgerij meende, dat Anjou dien dag niet naar buiten zou rijden; hij zelf had daarom juist wat vroeger gegeten, want het was nog geen één

1 Van Reyd, bl. 60.
2 Hooft zegt (fol. 849), dat hij uit pligtpleging of uit ‘zinlijkheid om te kijken’ was medegegaan, doch het is waarseblijnlijker, dat hij Anjou vergezelde in zijne hoedanigheid van *buiten*burgemeester.
3 Hooft deelt ons mede, dat hij 600 man bij zich had, en dat er nog tweemaal zooveel in de stad verborgen zouden geweest zijn; doch dit laat zich slecht gelooven; met eene magt als deze *in* de stad, zon de vijand, die van *buiten* kwam, gewis veel beter in zijn opzet geslaagd zijn. Vgl. de Thou, boek 77. Van Reyd, fol. 61.

uur toen de hertog aan de poort kwam. De wacht, welke daar onder het bevel stond van den kapitein Adriaan Vierendeel[1], was op dat oogenblik niet zeer sterk, omdat de meeste burgersoldaten waren gaan eten; dit kwam den hertog voor zijn opzet uitmuntend te stade. Men trok onder de oude poort door om over de beide valbruggen buiten het vestingwerk te geraken; de Zwitsersche garde, welke voor den hertog uittrok, hield op de brug stand en splitste zich in twee rijen, om Anjou te laten voorbijtrekken; de burgers, die bij toeval op de brug waren, namen de mutsen voor hunnen heer af, terwijl zij door de soldaten achteruit werden gedrongen. Nu eerst deelde Anjou aan Montpensier, Laval en Rochefoucauld (de Protestantsche edelen) zijn voornemen mede. Montpensier was verontwaardigd over de goddeloosheid van het plan, en zeide zelfs, dat hij ‘voor de eer zijner familie te zorgen had, en dat hij zich wel wachten zou, om op die wijze zijne eer te bezoedelen.’ De beide anderen antwoordden ongeveer hetzelfde. ‘En wat zal er van mijn' schoonbroeder, den prins van Oranje, worden?’ vroeg Montpensier; Anjou zeide, dat hij daar orde op gesteld had. ‘Quel ordre,’ hernam de eerste met een' vloek, ‘m'appellez-vous cela ordre?’ en hij wendde zich onwillig en toornig af[2]. Er zijn sommigen, die mededeelen, dat Anjou onmiddellijk daarna den buitenburgemeester op den schouder geklopt en glimlagchende gezegd zou hebben: ‘Tot heden toe heeft men mij met den ijdelen schijn der oppermagt gepaaid, doch nu is de dag gekomen, dat ik waarlijk opperheer der Nederlanden worden zal!’ - een gezegde, dat, Anjou's gesloten karakter in aanmerking genomen, wel geheel verzonnen zal zijn, zoo als die zelfde schrijvers (de Thou en Hooft) trouwens zelven reeds opmerken.

Terwijl de hertog nog met Montpensier sprak, veinsde Rochepot[3] een trap van een paard ontvangen te hebben, en riep: ‘jambe rompue!’ Hij liet zijn eigen paard stilstaan voor het wachthuis aan de brug, waardoor de geheele stoet ophouden moest; het volk, dat die vertraging niet scheen goed te vinden,

1 De Thou noemt hem Jakob. Bij van Meteren heet hij echter Adriaan.
2 De Thou, II., en de aanteekeningen van Duplessis-Mornay. Hooft, fol. 849 vlg.
3 Deze edelman wordt genoemd door van Reyd en van der Vynckt; geen der andere schrijvers of pamfletten geeft eenigen naam op. Hij heette Antoine graaf de la Rochepot, baron van Montmirail. Mornay maakt eene aanmerking op het *quidam Gallus* bij de Thou, en zegt dat dit was Sainteval, die aldus het ‘jambe rompue’ zou hebben geroepen.

riep: ‘marchez, marchez!’ waarop de soldaten van de lijfwacht antwoordden: ‘nous marcherons quand il nous plaira’[1]; de burgers beweerden daarentegen, dat de brug vrij moest zijn; doch op dit oogenblik viel er een musketschot, en aanstonds keerden de Franschen hunne paarden om, sloegen of staken de burgers dood en drongen de poorten wederom binnen. Gedurende den woordenstrijd tusschen de soldaten en het volk, was een sergeant-majoor, Willem de Keyzer genaamd, op Rochepot toegetreden om hem te helpen, daar hij meende, dat hem het been stuk was geslagen, en had hem gevraagd of hij hem in het wachthuis wilde brengen en een' chirurgijn halen. Rochepot, die zag dat de 300 ruiters, welke uit het leger van Burgerhout tot aan de brug genaderd waren om den hertog eere te bewijzen en te geleiden, en dat de overige vendels en kornetten digt genoeg bijstonden, om het voorgenomen stuk te wagen[2], trok nu den degen en doorstak de Keyzer; de Fransche edelen volgden zijn voorbeeld, en onder de eerst vermoorden bleef daar ook Adriaan Vierendeel liggen. Het geweerschot was het sein voor het geheele leger, dat nu haastig in gesloten drommen naderde. ‘Marchez, marchez, mes enfants!’ riep Anjou, ze met woorden en gebaren aanvurende, ‘et ne pillez point’[3]. Er rukten 17 of 18 vendels (3000 man) naar binnen, en met hen vier kornetten ruiters of ongeveer 600 lansiers[4], en voortdurend zette de hertog ze aan. ‘Courage, mes enfants,’ riep hij nogmaals, ‘la ville d'Anvers est à vous.’ Een hellebardier der Zwitsersche garde sloeg het wachthuis toe, waarin hij aldus een dertigtal burgers opsloot; Rochepot, die het teeken voor den aanval gegeven had, bleef zelf op de brug staan, en hitste zijn volk aan; zelfs zou hij er tien of twaalf hebben doodgestoken, die het eerst door de burgerij de stad uitgedreven werden[5].

De soldaten, die het allereerst de stad waren binnengedrongen, staken binnen de poort aanstonds twee huizen in den brand[6]

1 Pamflet, N°. 2.
2 Zij waren waarschijnlijk kort te voren gewaarschuwd door des Pruneaux, die een kwartier vóór Anjou naar het leger gereden was. Van Reyd, II.
3 Van Reyd, fol. 60. Hooft, fol. 850.
4 ‘Spies-ruyters in swarte roeken met witte kruyeen achter ende voor.’ Van Reyd, II. Van Meteren, bl. 74. Strada, XV. Bor, XVII, fol. 38.
5 Van Reyd, II. Hooft, fol. 852.
6 Van Reyd, II. Hooft zegt, dat zij er slechts een in den brand staken.

en begonnen te plunderen onder het geschreeuw: ‘Tue, tue, vive la messe, ville gagnée!’ Zij ontmoetten slechts weinig tegenweêr, daar er om bovenvermelde redenen maar enkele burgers op straat waren; zij verdeelden zich aanvankelijk, doch zonder eenige orde, in vijf benden, van welke twee bij het binnenkomen der poort aanstonds regts naar de Roode-, en links naar de St. Jorispoort den wal oprukten, zich van het geschut meester maakten en dit tegen de stad keerden. De drie andere afdeelingen sloegen de drie voor haar liggende straten in, namenlijk het Kipdorp, de Lange Nieuwstraat en de Meer. Eerst bij de Wijngaardburg op het einde der eerste, en bij de Beurs op het einde der tweede straat, vonden zij den eersten tegenstand. Op de Wijngaardbrug waren de ketenen nog gespannen en daarvoor stonden 24 gewapende burgers, onder den hopman Reynier Michault, die dapper strijdende het leven verloor. Bij de Beurs stond de wachtmeester Balthasar Thas[1] met weinige manschappen, die er eveneens het leven bij inschoot. Ondertusschen kwamen er hoe langer hoe meer burgers met allerhande soort van wapenen aanloopen en vielen dapper op de Franschen aan. ‘Rijk, arm, jonk, oudt,’ zegt Hooft, ‘vlieght toe met gelijke vuurigheit. Geus, Papist, Luytheraan waaren vergeete naamen. De noodt genas de scheuren, door enkele kracht van 't woordt Burgher, dat alle harten tzaamen bond.’ Men belette de aanvallers het verder voortdringen, en van aanvankelijke overwinnaars, werden zij nu overwonnenen; hunne nederlaag werd nog grooter toen de kolonel Philip van Schoonhoven zich aan hun hoofd kwam stellen; deze was, zoodra hij met Anjou buiten zijnde, bemerkt had dat er onraad heerschte, met de andere Hollandsche edelen naar de stad gereisd, en had zich slechts met het grootste gevaar een' doortogt weten te banen. Justinus van Nassau zelfs, die hem vergezelde, had zich met eenige anderen moeten verschuilen in een' toren op den wal, vanwaar hij later door de burgerij gevankelijk naar zijn' vader gebragt werd[2]. Schoonhoven nu begon aanstonds, bijgestaan door zijn' sergeant-majoor Jaspar Hoedemakers, die kort daarop aan zijne zijde doodgeschoten werd, op nieuw de ketenen te spannen, en eenige vendels burgers in orde te brengen; toen een geregelde

1 Een neef van Eleonora Hellemans, de huisvrouw van Hooft. Zie dezen, fol. 850.
2 Bor, XVII, fol. 38.

strijd aldus mogelijk werd, werden de Franschen met woede achteruitgedreven; uit de huizen werd er op hen geschoten en iedere kogel trof in deze opeengepakte menigte; bij gebrek aan kogels werd het geld zelfs in de musketten geladen[1]; vrouwen en kinderen, die het geweer niet hanteren konden, wierpen allerhande zwaar huisraad, steenen, dakpannen, kokend water en andere zaken op de hoofden der vijanden.

Onder de bijzondere daden vermelden een paar onzer geschiedschrijvers[2], dat een bakker, het geraas op de straat hoorende, bijna geheel naakt uit zijn' kelder te voorschijn kwam; met eene ovenpaal in de hand wierp hij zich tusschen de strijdenden en sloeg een' ruiter van het paard, waarna hij op dit dier sprong en zich uit de voeten maakte. Een ander deelt nog mede, dat hij zijne medeburgers tot den strijd aanvurende, veel tot de overwinning bijbragt, waarom hij door de stedelijke regering met eene jaarwedde beloond werd.

De verwarring was algemeen en vermeerderde nog, toen Schoonhoven de wallen weder had doen herwinnen en nu het geschut op den vijand binnen en buiten de stad liet spelen; alles drong in de uiterste verwarring naar de poort; anderhalve manslengte hoog lagen daar de lijken en stervenden opeengehoopt; een afgrijselijk gekerm vervulde de lucht, want velen, ofschoon zwaar gewond of verminkt, leefden nog, en staken hunne hoofden uit den hoop te voorschijn, om eene dronk waters of den welkomen dood af te smeeken. Zij, die zich aan weêrszijden der Kipdorps, poort van de wallen hadden zoeken meester te maken, werden er afgedreven en genoodzaakt in de gracht te springen, waar de meesten verdronken; onder hen waren verschiedene Nederlandsche edelen, die door het volk voor Franschen werden aangezien, en onder anderen Robert van Merode, heer van Thian, gouverneur van Aalst, die de Staten voorheen trouw gediend had, doch nu met zijn paard in de stadsvest gedrongen en, terwijl hij pogingen aanwendde om zwemmende den overkant te bereiken, met een musketkogel door het hoofd geschoten werd[3].

Anjou, die zulks buiten stond aan te zien, doch te ver verwijderd was, om juist te kunnen weten, wie van beide partijen

1 ‘En zy doodden met goud vyanden, die slechts goud vroegen,’ zegt Strada, XV. Zie verder de meeste schrijvers over die gebeurtenis, die bijna allen het feit vermelden.
2 Hooft en van Meteren, II.
3 Bor, Hooft, II.

de andere over de wallen in de gracht joeg, meende dat de Franschen zegevierden. Hij maakte hierop Biron, die naast hem stond, doch van den beginne af tegen de onderneming geweest was, opmerkzaam op het verschijnsel, dat er niemand de poort uit kwam, maar velen in de gracht sprongen, als een bewijs, dat zijne soldaten de poort in bezit en de burgers voor zich uitgedreven hadden. ‘Voyez comme ces pauvres bourgeois se jettent,’ zeide hij, en verklaarde verder aan de heeren, dat de stad zeker gewonnen was, want dat hij er ruim 4000 man binnen had, toen plotseling Laval hem er opmerkzaam op maakte, dat het Franschen en Zwitsers waren, die over de wallen sprongen, en er eenige anderen naar het leger te Burgerhout kwamen vlugten, die met de grootste moeite zich over de gesneuvelden in de poort een' weg hadden weten te banen. De hertog kon eerst zijne oogen niet gelooven, doch toen de vlugtelingen digt langs hem heen kwamen, en er reeds eenige kanonkogels in zijne buurt nedervielen, moest hij wel overtuigd zijn, dat zijn toeleg mislukt was. Hij wendde den teugel en kwam treurig en neêrgeslagen in zijne legerplaats aan. Daar de duisternis ondertusschen gevallen was, kon hij geen' nieuwen aanval met zijne geheele magt wagen, en moest zich derhalve 's nachts met zijn leger terugtrekken naar Berchem, in welks kasteel hij zijn nachtverblijf hield[1].

Het mislukken van den aanslag moet behalve aan de overijlde handelwijze van Anjou en het te kleine aantal zijner troepen, nog aan een paar andere oorzaken worden toegeschreven, welke wij niet over het hoofd mogen zien. Hooft verzekert ons namelijk, dat het den Franschen, nadat zij slechts korten tijd gestreden hadden, aan kruid begon te ontbreken, zoodat zij spoediger dan anders het geval zou geweest zijn, het hazenpad moesten kiezen. Eene andere oorzaak ligt in een misverstand. Een regiment Zwitsers namelijk had bevel ontvangen tusschen twaalf en één uur 's middags (het oogenblik van den aanslag) naar de Kroonenburgerpoort te trekken, waarschijnlijk om het kasteel te bezetten, hetwelk er onmiddellijk bij lag, en waar de prins van Oranje zijn verblijf hield. Hetzij dat Fervacques zulks vergat of verzuimde, de Zwitsers vonden de poort gesloten en moesten dus onverrigter zake terugkeeren; dit was juist hun verderf, want daar zij om van de Kroonenburger- naar de Kip-

1 Le Petit, fol. 462.

dorppoort te trekken de halve stad langs moesten, en de overwinning, gedurende dien togt, in de stad naar de zijde der burgerij begon over te hellen, zoo keerden deze laatsten het geschut, dat op de wallen stond, tegen de voorbijtrekkende Zwitsers en doodden er velen. Op dat oogenblik kwam de prins van Oranje op den wal en zag het moorden aan: ‘Schiet niet, burgers,’ riep hij, ‘schiet niet, het is een misverstand.’ Dit misverstand werd hem evenwel aanstonds opgehelderd, toen Fervacques met de Fransche soldaten, die in de stad waren achtergebleven, hem te gemoet trok, met het doel om hem gevangen te nemen, en hem dus onschadelijk te maken; doch naauwelijks hadden de omstaande burgers zulks begrepen, of zij vielen den vijand aan; Fervacques zelf werd met de meesten der zijnen gevangen genomen, de overigen gedood[1]. Hij verklaarde gedurende zijne gevangenschap, dat hij nooit beter had zien vechten dan door de burgers en men kon het hem bijna niet uit het hoofd praten, dat er geene soldaten onder gemengd geweest waren[2]. Hij verklaarde ook dat er meer dan vijftig onder de gesneuvelden waren, wier inkomen meer dan ƒ 6000 bedroeg. Over het algemeen was het getal gesneuvelden, gewonden en gevangenen meer dan in menigen veldslag; doch dit werd door den aard van het gevecht veroorzaakt; al schijnt het ons vreemd, dat er 1500 Franschen gesneuveld en evenveel gevangen genomen waren, terwijl er slechts 80 burgers omkwamen, dan moeten wij daarbij wel in het oog houden, dat de eersten, van alle zijden opgedrongen en ingesloten, ten laatste zelfs geene ruimte meer overhielden om zich te verdedigen, terwijl hunne vijanden meestal uit de huizen op hen schoten, waardoor zij ze niet eens konden zien[3].

De aanzienlijksten van Anjou's gevolg waren omgekomen; zij hadden ook op de brug en in de poort aan het eerste vuur

1 Mornay verhaalt, dat ‘Fervaques etant pris dans la ville, fut sauvé en disant qu'il était Monsieur de Laval, et s'en déchargeoit sur Monsieur de la Rochepot.’ Welke redenen dit kunnen geweest zijn om hem te redden, is vrij onduidelijk, daar de beide genoemden toch even goed als hij Fransche aanvoerders waren, die hunne rol in het treurspel vervulden, doch Mornay geeft verkeerd op, dat hij aanstonds weder zou vrijgelaten zijn; zulks geschiedde eerst later met de andere gevangenen.

2 Bijzonderheden omtrent het boven aangehaalde, zijn te vinden bij van Reyd, bl. 61. Hooft, fol. 852, vlg. De Thou, boek 77, enz.

3 Het is eene bekende aardigheid, dat men later beweerde, dat er juist zoovelen van weêrszijden zouden gedood zijn als het jaartal (1583) aanduidde.

blootgestaan[1]. De voornaamsten zijn: Claude de Beauvilliers, graaf van St. Aignan, opperintendant van het paleis en vroeger gonverneur van Anjou met zijn' zoon[2], de St. Blancard, zoon van den maarschalk Biron, de Sesseval, gouverneur van Vilvoorden, Gideon du Pons, baron van Vigean, Jacques de Brillac, heer van Argis de Fronpertuis[3], verder de heer de la Feuillade, raadsheer van Anjou, de heeren Dargy, Sancheval, Birale, de Tourys, de la Pierre, la Moury, de Rully, de la Garde en Walesy, allen *maîtres-de-camp*, de Pise, de eerste, en Jany, de tweede opperstalmeester van Anjou, Gennissac, kabinetsekretaris, Bellegarde, de aanvoerder der ruiterij, de heeren Baudelaere, de la Boucherie, de la Villeneuve, Bousicant, Maraffin, Rougecourt en de Gouille, de Italiaansche kapiteins Mercure, Nicolo, Pandolfo en Julio en eene menigte anderen, zoodat er ‘wel waren gebleven omtrent 250, alle met fluweel gecleet.’ De gevangenen waren niet minder aanzienlijk; daarvan noemden wij reeds Fervacques: verder waren gevangen de bisschop van Coutances[4], biechtvader van Anjou, Fargy, zijn eerste kamerheer, de baron de Rieu, de Sesseval, kapitein der ruiterij, waarschijnlijk een broeder van den gesneuvelden gouverneur van Vilvoorden, de heeren Polys, Beaupré, la Ferté, Ralusier, Chaumont, Du Pré, Géron, Aison, Coureelles, Bonneville, Lavergne, Fauconville, Beaujardin, la Tisane, enz.[5]. De meeste edelen

1 Deze opgave is volgens de verschillende aangehaalde schrijvers en de pamfletten N°. 2 en 3.

2 Beiden verdronken onmiddellijk na elkander in de gracht. Toen Anjou hem vroeger om zijn gevoelen over den aanslag gevraagd had, was hij er zeer tegen geweest. Ook had hij een voorgevoel, dat het slecht voor hem zou afloopen Duplessis-Mornay deelt ons mede, dat hij (St. Aignan) zijne nicht (de moeder van Mornay) kwam bezoeken en toen meermalen zeide, dat ‘hy er wel met het verlies van een' arm af wilde zijn.’

3 De Thou (en Hooft naar dezen) deelt ons mede, dat Fronpertuis, die arm doch stoutmoedig was, in het huis van een rijk bankier binnentrad en zeide, dat hij kwam om hem te redden, daar de Franschen meester van de stad waren, doch dat hij hem die dienst goed beloonen moest; de ander deed alsof hij zulks voor goede munt opnam, hoewel hij wist, dat juist de burgerij de zege behaalde, en verzocht hem onder dankbetuiging mede naar zijne kamer te gaan, waar bij hem eene som gelds zou geven; daar gekomen, liet hij hem echter door zijne knechts doodslaan.

4 Het is zonderling, dat Hooft, van Meteren en anderen dezen steeds ‘bisschop van Constanz’ noemen; Van der Vynckt schrijft den titel zoo als het behoort.

5 De meeste namen der gesneuvelden komen voor bij Bor, XVII, fol. 38, waar hij verklaart ze gelezen te hebben op de daarvan opgemaakte lijst door Adriaan Nikolaasz, klerk van Nikolaas Bruyninck, sekretaris van den prins van Oranje.

werden gevangen gezet in de Schermerskamer; Fervacques kreeg het Stadhuis, en de gemeene soldaten den Bakkerstoren tot gevangenis. Kort daarna werden allen zonder losgeld ontslagen en over zee naar Calais gezonden.

Den volgenden morgen zond Anjou twee Antwerpsche burgers, die hij buiten de stad aantrof, Philips Landmeter en Scholiers genaamd, met een' brief aan de regering, waarin hij te kennen gaf, dat hij altijd vol verlangen was geweest om deze landen voor rampen en ongelukken te vrijwaren, doch dat men hem steeds ondankbaar behandeld had. ‘L'extraordinaire indignité quy luy a esté ce jourd'huy[1] faicte avec peu de respect et mespris de sa personne et qualité l'a tellement aigry qu'il s'en est ensuivy ce qu'on a veu, dont il porte beaucoup de regret et extreme desplaisir.’ Daarom verlangt hij nu verder te weten, wat zij jegens hem van plan zijn. Verder verzoekt hij, dat men alle Fransche gevangenen[2] zou loslaten, opdat zij zich bij hem of Mansfeldt zouden kunnen vervoegen, dat zij al de meubelen zouden zenden van Zijne Hoogheid, Montpensier, Biron, Laval, Rochepot, Rochefoucauld[3], des Pruneaux en zijn' eersten hofmeester[4]. Ook vraagt hij zijne papieren terug. Voor den bisschop van Coutances, die te Antwerpen ziek lag, vroeg hij eene goede behandeling en terugzending als hij hersteld was. De Staten gaven daarop als antwoord, ‘een beclach van het groot ongeval ende inconvenient in deze stadt van Antwerpen geschiet’[5]. Den volgenden dag verscheen de Borde, hofmeester van Anjou,

1 De brief namelijk is nog van 17 Januarij uit Berchem gedateerd. Hij is te vinden bij van Meteren en le Petit.

2 Als men le Petit gelooven mag, zijn deze juist niet zeer liefderijk behandeld, want ‘il y en mourut honne quantité de froid, povreté, et de misère, et de la puanteur les uns des autres, estans les prisons si plaines, qu'à peine s'y pouvoit on remuer.’ II, bl. 464.

3 Dit was Charles de la Rochefoucauld, heer van Barbesieux, Lignières, Meillan, Preuilly, Charenton en du Blane, luitenant-generaal in Champagne en Brie, groot-Sénéchal van Guyenne, ridder van den Heiligen Geest.

4 Dit was Michel de Castelnau, heer van Mauvaisière en Concressant, baron van Joinville, enz.

5 Resolutiën der Staten-Generaal 18 Jan. 1582. Uit deze resolutiën blijkt ook hoe onverwacht de aanslag van Anjou geschiedde, daar er met geen enkel woord vóór dien tijd zelfs op gezinspeeld wordt. 's Morgens vóór den aanslag was er nog beraadslaagd over eene vroegere resolutie, waarbij bepaald was, dat er geene stukken door de staten of provineiën zouden uitgevaardigd worden, ‘dan in de Nederlantsche tale, soo es oock goet gevonden Z.H. ende den Raet van State te versoucken dat haer gelieve de voors. resolutie te onderhouden ende te deen onderhouden.’

ter vergadering, in gezelschap van Landmeter, en bragt op nieuw een schrijven van den hertog, waarin deze verklaarde, ‘dat hij bereit was te comen in communicatie mette voors. Staten, ende tot goede conditiën te verstaen’[1].

Den 19den vertrok Anjou naar St. Bernard[2], en schreef dien dag nog aan de Staten, dat hunne gezanten zich daar bij hem zouden vervoegen; ook verzocht hij om eenigen proviand, doch dit durfden de Staten noch de regering van Antwerpen hem zenden, uit vrees voor het volk, dat zulks welligt met geweld verhinderen zou. Van Meetkerke, president van Vlaanderen, Elbertus Leoninus, kanselier van Gelderland, Hendrik de Bloyere, burgemeester van Brussel, Jacques Tayaert, pensionaris van Gent, Andries Hessels, raad van state, en Willem Everaerts, pensionaris van Antwerpen, werden daarop naar St. Bernard gezonden, doch zij vonden er den hertog niet meer, daar hij wegens gebrek aan leeftogt over Waelhem naar Duffel getrokken en daar gelegerd was. Uit deze legerplaats schreef hij aan van den Tempel, gouverneur van Brussel, alsmede aan de steden Brussel, Mechelen en anderen, waarin hij voortdurend de schuld van het voorgevallene op die van Antwerpen schoof[3].

Voordat de gedeputeerden zich te Duffel bij hem konden vervoegen, had hij deze plaats reeds weder verlaten en na de Nethe te zijn overgetrokken, rigtte hij zijne troepen op Rymenam, een weinig oostwaarts van Mechelen, ten einde daar de Dyle over te gaan en dan over Vilvoorden naar Dendermonde te trekken. De Mechelaars hadden evenwel de rivier opgestopt, zoodat het land rondom Rymenam overstroomd was en Anjou niet dan met het grootste gevaar daar den overtogt bewerkstel-

1 Het is deze zending waarop gewis gedoeld wordt in een postcriptum onder den geleidbrief, welke den bovenaangehaalden vergezelde; daarin schrijft Anjou: ‘Depuis ma lettre eseripte i'ay pensé d'accompagner ces deux Bourgeois de ce gentilhomme présent porteur (waarschijnlijk de Borde, want er wordt in de Resolutiën niemand anders genoemd), à celle fin de vous faire entendre plus amplement mou intention.’ Deze regelen komen alléén voor in het pamflet N°. I.

2 Eene abdij, een paar uren van Antwerpen, aan denzelfden oever der Schelde, doch hooger op, gelegen.

3 In denzelfden geest had hij ook den 17den, 's avonds, aan zijnen ‘neve den Priuce van Oraignien’ geschreven, doch deze had evenmin als de Antwerpsche magistraat geantwoord; de laatste was daarentegen aanstonds met de Staten Generaal in overleg getreden, en liet nu, zoo als wij zagen, de geheele zaak door dit ligchaam behandelen. De meeste der genoemde brieven worden bij Bor gevenden.

ligde, waarbij bij velen zijner soldaten verloor[1]. Te Vilvoorden kwamen de gedeputeerden eerst bij hem, doch keerden onverrigter zake terug. Er kwamen later brieven van Katharina de Medici aan den prins van Oranje, Mirambean werd als gezant door Hendrik III aan de Staten en den prins gezonden[2], doch alles bleef vergeefs. Elisabeth van Engeland vroeg om inlichtingen en kreeg ze van den prins van Oranje. Jan van Nassau, de landgraaf Willem van Hessen en anderen bemoeiden zich met de zaak; sommigen wilden eene verzoening tot stand brengen, anderen dit juist tegenwerken, totdat aan dit alles een einde kwam door Anjou's onverwachten dood op 10 Junij 1584[3].

Met een enkel woord is er reeds gewezen op andere steden, welke Anjou denzelfden dag, waarop hij Antwerpen overviel, in zijne magt zocht te krijgen. Tè Duinkerken gelukte zulks reeds den 15^{den}, waar Chamois de Nederlandsche bezetting, onder jonkheer Jan van Egmont en Arnoud de Lange, had weten te verwijderen; evenzeer slaagden zij den 16^{den} Januarij te Dixmuiden, Dendermonde, Vilvoorden, Aalst en Meenen. La Fougère, die naar Ostende gezonden was, werd daar evenwel voorkomen door den kapitein Utenrecht; hij vlugtte en werd onderweg opgevangen door den heer van Sweveseil, die hem gevankelijk naar Brugge zond, waar men aldus gewaarschuwd werd voor hetgeen er gebeuren zou. De hoogbaljuw de Gryze redde deze stad door zijne tegenwoordigheid van geest; de groot-provoost Lavalette en de kolonel des Pies werden er gevangen genomen, en de geheele toeleg van den hertog door hen verraden; het was echter te laat om die van Antwerpen te waarschuwen; de Gryze ontving tot

1 Sully, die zich juist dáár weder bij Anjou vervoegde, zegt dat er vier of vijfduizend omkwamen.
2 Toen Mirambeau den 7den Februarij in de vergadering der Staten-Generaal kwam, zeide hij uit 's konings naam te komen, ‘om te sien en te vernemen hoe dese saecken geschiet waren ende in wat gesteltenisse deselve zijn, presenterende alle goede affectie.’ Hierop antwoordde hem de pensionaris Jan van der Werck van Antwerpen, door hem mede te deelen, ‘de waerachtige geschiedenisse van den aenslach bij Z.H. soo op dese alsop andere steden gedaen.’
3 Vgl. voor de langdurige onderhandelingen de ‘Archives de la maison d'Orange-Nassau’ en de ‘Resolutiën’ der Staten-Generaal.

belooning eene wacht van zes hellebardiers en een maandgeld van ƒ 100.

De genomen steden moesten evenwel de eene voor de andere na door de Franschen verlaten worden, zoodat deze geringe overwinning weinig baatte; de aanslag op Antwerpen bleef echter altijd de voornaamste, en het is daarom dat wij dien zóó uitvoerig beschreven als gedrukte en ongedrukte bescheiden ons dat konden mededeelen.

Zutfen, Mei 1861.

Dr. HUBERTS.

De geneeskunde der dieren in verband met staats- en volksbelang.

De geschiedenis der dwaling is de in de school des ongeluks opgevoede leermeesteres der waarheid, zegt Isensee in zijn inleiding tot de geschiedenis der Geneeskunde.

Eene dwaling dan, in hare verschijnselen en oorzaken op te sporen en te kenschetsen, moet dus bijdragen tot de kennis der waarheid. Even als reeds uit zoo menig dwaalbegrip omtrent de wetten der natuur eene betere kennis is voortgekomen; even als de alchemie werkelijk bijgedragen heeft tot de ontwikkeling der scheikunde, zoo moeten wij zelfs ook in de dwaling het goede waarderen, zoolang zij van een streven naar meer kennis getuigt. Dáár evenwel, waar zij een beletsel is voor den onderzoekenden geest; dáár, waar zij de toepassing van zedelijke wetten benadeelt, moet zij verworpen worden; want zij houdt ons als met eene geheimzinnige magt omklemd, die onze energie verlamt en ons bevredigt met fatamorgana.

Vooroordeel en bekrompen ontwikkeling des geestes, gezag en zelfzuchtig eigenbelang, hebben ten allen tijde en bij alle volkeren, haar invloed geschraagd; en wij mogen daarom roem dragen op de kennelijke begeerte van onzen tijd, om meer en meer de waarheid te zoeken en zich niet meer met den schijn alleen te vergenoegen. Dat streven uit zich op elk gebied van kennis, zoowel stoffelijk als geestelijk; in alles tracht men de wetten eener hoogere orde en eenheid op te sporen, opdat wij die niet langer door miskenning vruchteloos trachten te bestrijden of te verkrachten.

Deze wetten nu, van welke wij op natuurkundig gebied nog maar weinige kennen, wijzen ons op een onderling en grootsch verband, welks omvang wij mogelijk nimmer geheel zullen doorgronden. En dit geldt niet minder van de wetten op zedelijk gebied, al kunnen wij die ook niet onder cijfers brengen; dat ze evenwel bestaan, wie zal het ontkennen, als wij in de zedelijke ontwikkeling der menschen een verband bespeuren, zamenhangende met hunne stoffelijke ontwikkeling. Ook dáár worden wij gewezen op eenheid bij de grootste verscheidenheid.

Wanneer wij dus willen doordringen tot eene diepere kennis van het groote geheel, dan mogen wij ons niet bepalen tot eene eenzijdige beschouwing van eenig gedeelte, maar het onderlinge verband moet worden onderzocht. Wij moeten ook dáár eene hoogere eenheid bij de grootste verscheidenheid trachten op te sporen, want ieder deel, hoe ook schijnbaar gering van belang, is toch te beschouwen als eene schakel van de keten die alles omsluit. Eene enkele schakel geeft steun aan allen; en wie er de waarde van miskent, hij kent het onderlinge verband der dingen niet.

Zulk eene schakel nu, omtrent welker begrip men in dwaling verkeert, mag de veeartsenijkunde genoemd worden; de wetenschap om de ziekten onzer huisdieren te voorkomen, te genezen en hen zoo nuttig en winstgevend mogelijk voor den mensch te doen zijn.

Als geneeskundige wetenschap, alleen om ziekten te herstellen, moge zij verwant zijn aan de geneeskunde van den mensch en aan deze, gelijk wij nader zullen zien, in menig opzigt belangrijke diensten kunnen bewijzen, in haar verband beschouwd met de gezondheid van den mensch evenwel, is zij van niet minder gewigt; immers de gezondheidstoestand onzer huisdieren heeft op den mensch een grooten invloed. Hoe vele ziekten zijn er, die van de dieren op den mensch overgaan; hoe dikwijls gaf het gebruik van vleesch, afkomstig van zieke dieren, aanleiding tot besmetting van den mensch, waardoor zijne gezondheid ondermijnd of zijn leven vernietigd werd; en hoewel zulke gevallen overbekend zijn, wordt menigeen door de behoefte aan dierlijk voedsel wel genoodzaakt zich met vleesch te voeden, dat de meer gegoede zou versmaden.

Maar ook als oeconomische wetenschap is van de veeartsenijkunde voordeel te wachten; immers de welvaart van een groot

gedeelte onzer landgenooten is afhankelijk van de veeteelt en de zuivelbereiding.

De bevordering van die belangen is het doel der veeartsenijkunde en zij is daardoor eene zaak van hoog staats- en volksbelang.

Met korte trekken te schetsen, hoe ons zedelijk gevoel, ons materiëel belang en het belang onzer voeding, even als de bevordering der geneeskunde van den mensch, ons tot hare beoefening dringen; haren tegenwoordigen toestand en de waardering die zij vindt, aan te toonen; het vertrouwen dat zij verdient, den invloed dien zij heeft, in verband met ons staats- en volksbelang aan te geven, ziedaar wat wij willen nagaan, na vooraf op hare vroegere waardering en ontwikkeling een enkelen blik te hebben geworpen.

Even als de geneeskunde van den mensch, zoo was ook die der dieren in de vroegste oudheid toevertrouwd aan onkundigen en slaven; en zij nam met onze Europesche geneeskundige wetenschap haar oorsprong bij de Grieken, waartoe Aziatische, Afrikaansche en vooral Indische overleveringen aanleiding gaven.

Dat men zich reeds vroeg op de kennis en genezing van de dieren toelegde, is zeer natuurlijk; immers reeds bij de eerste volken was de omgang met de huisdieren een dagelijksche; hun welvaart hing onmiddellijk van hen af; voedsel, kleeding, deksel, alles werd er hun door verschaft. Hoe innig de betrekking van de oudste volken tot hunne huisdieren was, spiegelt zich af in hunne godsdienst, zeden en karakter; hunne taal, dichtkunst en wetenschappen, dragen er den stempel van; zij leven in hunne zangen en bevolken hun hemel. Indiërs, Perzen, Egyptenaren, Grieken en zoo vele andere volken getuigen het. Zij hebben werkelijk invloed uitgeoefend op hunne godsdienstig zedelijke ontwikkeling. Hun geloof aan een hooger Wezen zag in de ziekte of welvaart van hun vee zijne goede of kwade gezindheid jegens hen, en om de laatste af te wenden, namen zij hunne toevlugt tot gebeden of bezwering. Bij ieder volk vindt men aldus het begin eener geneeskunde van het vee en, bij toenemende verstandsontwikkeling, wordt dit kinderlijk geloof nog meermalen teruggevonden in hunne bijgeloovige gewoonten en genezingen.

Een langduriger en oplettender omgang met hunne huisdieren en eene toenemende verstandsontwikkeling leerden hen al spoedig inzien, dat de ziekten van hun vee veel overeenkomst hadden met die der menschen; een uitwendige invloed, op beiden even-

zeer werkende, had meermalen bij beiden gelijksoortige ziekten ten gevolge; zij begonnen toen te letten op het instinct der dieren, die veeltijds het voor hen schadelijke vermijden, het voor hen gunstige opzoeken; zij trachtten hen daarin behulpzaam te zijn, en zoo ontstond de empirische geneeskunde der dieren.

Bij verdere ontwikkeling, werd 's menschen geest geleid tot nasporing van oorzaak en gevolg; de verschijnselen der natuur poogde hij te verklaren en den invloed daarvan ook op het dier te doorgronden; hij onderzocht alzoo de oorzaak van ziekte en van dood. Zoo kwam men allengs tot de kennis der natuurlijke verrigtingen van het ligchaam, de ontleed-, ziekte en geneeskunde, waarmede de eerste grondslagen der wetenschap werden gelegd. En deze werd nog bevorderd door de godsdienstige gebruiken, om uit de ingewanden der gedoode dieren voorspellingen te doen, alsmede door het onderzoek, of zij als voedsel voor den mensch geschikt waren.

Dat de Indiërs reeds veeartsen hadden, blijkt uit de Zendavestra, welke een tarief voor hen, evenzeer als voor de geneesheeren bevat, en op de Egyptische kunstwerken worden zij als handelende personen afgebeeld, met vermelding hunner specialiteit.

Ook bij de Grieken werd de veeartsenijkunde beoefend, en daaraan is waarschijnlijk de sage van Cheiron den Kentaur ontleend. De werken van Hippocrates, Diocles, Hierocles en Aristoteles getuigen, dat men het belang er van erkende.

In de ‘Geoponica’ (geschriften over den landbouw), zoo mede in de ‘Hippiatrica’ (geschriften over de ziekten der paarden), vindt men van verschillende schrijvers een aantal opmerkingen over de ziekten en geneeskundige behandeling der dieren.

Tot den rang van wetenschap kon de veeartsenijkunde zich evenwel bij de Grieken niet verheffen. Ten tijde van Hippocrates was de geneeskunde van den mensch zelfs nog weinig in aanzien, daar die benadeeld werd door een aantal kwakzalvers, geheimzinnig en pogchend in hunne handelingen, 't geen evenzeer het geval was bij de Romeinen, die zich weinig aangetrokken gevoelden tot de beoefening der geneeskunde, daar zij in Rome door grieksche fortuinzoekers, als barbiers, artsenijverkoopers of vrijgelaten slaven, even als een ambacht van marktkramer, werd uitgeoefend.

Bij Cato, dien echten Romein, gold een oud latijnsch handboek, met bijgeloovige recepten, veel meer, dan alle grieksche geneescheeren. Nogtans werd door den grooten Celsus, beroemd

door zijne geneeskundige werken, veel wat ook voor de veeartsenijkunde van belang was, in zijne geschriften nedergelegd, en Columella achtte het niet beneden zich, om zelf zieke dieren te helpen. Van hem zijn bovendien vele belangrijke waarnemingen tot ons gekomen.

Galenus zag ook zeer goed het voordeel der veeartsenijkunde voor de geneeskunde in. Ten tijde van Galenus waren er niet alleen veeartsen, maar ook leeraren voor de veeartsenijkundige wetenschap; en in het Decretum Constantini behooren de veeartsen, met de geneeskundigen, tot de bevoorregte en vrijgestelde beroepen. Ook was bij het Romeinsche leger, behalve een Valetudinarium voor zieke soldaten, nog een Veterinarium voor zieke paarden opgerigt.

Eumelus van Thebe, Aspyrtus, Publius Vegetius, Aëtius van Amida, Paulus Aeginata en anderen, stelden evenzeer groot belang in de veeartsenijkunde; en vele geschriften daarover, even als over de geneeskunde, gingen verloren bij de verwoesting der kostbare bibliotheek te Alexandrië door de Arabieren; van de overgeblevene liet keizer Constantinus Porphyrogennetus, omstreeks 950, uittreksels en verzamelingen vervaardigen, waaraan de vroeger vermelde Geoponica en Hippiatrica hun bestaan verschuldigd zijn.

Van de 8^{e} tot de 12^{e} eeuw was het alsof Europa, uitgezonderd Spanje, afgemat door Grieken en Romeinen, geen lust meer gevoelde voor de wetenschappen. Gelukkig werd echter eene nieuwe en krachtige opwekking tot studie door de Arabieren gegeven, die, na zich in het Oosten te hebben uitgebreid, in 712 naar Spanje overstaken en tot aan de Loire doordrongen. Onder hen was als een nieuw leven. De Arabische geleerden, die zich veel bezig hielden met de studie der wis-, natuur-, schei-, geneeskunde en wijsbegeerte, waren tevens oorzaak, dat sedert 750 door de Abasiden in het Oosten geleerde scholen en bibliotheken werden opgerigt. Deze bragten de hun in het Oosten bekend geworden veeartsenijkundige werken in het Arabisch of Perzisch over, en aan de verbreiding der geneeskundige wetenschap zien wij nu ook de veeartsenijkunde deel nemen en, vooral in Spanje, vele beoefenaars daarvan optreden.

In bijna geheel Europa bestond de geneeskunst van menschen en dieren, vóór de 11^{e} eeuw, in sommige landen zelfs nog later, in bezweringsspreuken, talismans en amuletten. Geloof, en wel een blind geloof, was 't waaraan de mensch zich toen overgaf.

De oprigting der Universiteiten, waardoor op nieuw kennis

en wetenschap verbreid werden, maakte hieraan een einde, met een gunstig gevolg, ook voor de veeartsenijkunde, zoodat van de 11e eeuw af vele werken daarover uit het arabisch in het latijn werden overgebragt. Zelfs Roger II en Frederik II, koningen van Sicilië, waren ijverige beschermers dezer wetenschap.

Jordanus Ruffus, connetable van Frederik II, en Petrus de Crescentiis, op zijn zeventigste jaar, nadat hij verre reizen gedaan en vroeger te Bologne wijsbegeerte, geneeskunde en regtsgeleerdheid bestudeerd had, droegen door hunne geschriften veel bij tot verheffing der in verval geraakte veeartsenijkunde.

Uit Italië, waar in de 11e eeuw het licht der wetenschap weder ontstoken was, trokken later veeartsenijkundigen naar alle landen van Europa en verbreidden daar hunne kennis, welke evenwel grootendeels eene empirische was. Hunne weinige dierkundige kennis belette evenwel eene snelle ontwikkeling der wetenschap, welk gemis reeds in de 16e eeuw gevoeld werd door onzen beroemden Groningschen ontleedkundige Volcher Koyter, die de wetenschap ten dien opzigte belangrijk verrijkte en wiens voorbeeld weldra in Frankrijk en Duitschland gevolgd werd.

Nu begon de veeartsenijkunde meer en meer belang in te boezemen; men zag het veelzijdig belang en nut er van in, en allerwege wijdde men zich aan hare beoefening, waartoe ook bij vele geneeskundigen de lust ontwaakte. Vooral droeg hiertoe bij de onder het rundvee heerschende besmettelijke ziekte, bekend onder den naam van runderpest, die in de 18e eeuw meer dan 200 millioen stuks rundvee in Europa wegrukte. In de provincie Holland alleen stierven er in een jaar tijds ruim 160 duizend.

De begeerte om deze verwoestende ziekte te keeren en zoo mogelijk te voorkomen, was een krachtige prikkel tot hare wetenschappelijke beoefening; en de belangrijke schade, door andere ziekten bovendien onder de huisdieren aangerigt, hadden het verblijdend gevolg, dat in navolging der Universiteiten, waar de geneeskunde van den mensch met vrucht wetenschappelijk onderwezen werd, ook dusdanige inrigtingen ten dienste der veeartsenijkunde geopend werden.

Frankrijk gaf het voorbeeld. In 1762 werd door Bourgelat, te Lyon, de eerst veeartsenijschool gesticht, welke later door nog drie anderen gevolgd werd. Oostenrijk, Pruissen, verschillende Duitsche Staten, Spanje, Italië, Engeland, Zwitserland, Zweden, Denemarken, ook Rusland en Nederland wilden niet

achterblijven, en zoo werd in 1821 te Utrecht aan de nieuw gestichte veeartsenijschool het eerste onderrigt gegeven in de wetenschappelijke veeartsenijkunde.

Met de vermelding dezer korte historische bijzonderheden wilden wij het bewijs leveren, dat men ten allen tijde de veeartsenijkunde beoefende en haar altijd als nuttig, later zelfs als noodig erkende. Trouwens de ervaring van zooveel eeuwen pleit voldoende voor de noodzakelijkheid van haar bestaan.

Maar niet alleen de ervaring getuigt voor haar, ook verschillende andere redenen moeten er ons toe brengen om hare beoefening niet gering te achten, en haar bestaan niet afhankelijk te stellen van een gering geldelijk belang, in verhouding tot het voordeel dat zij kan aanbrengen. En nog veel minder mogen wij haar aan verval en minachting prijs geven, gelijk thans geschiedt.

Onderzoeken wij kortelijk die redenen.

De humaniteit stelt in iedere beschaafde maatschappij hare eischen; en de mensch, die zich niet slechts beschouwt als heer der schepping, maar als een deel van het geschapene dat in onze wereldorde is opgenomen, en wiens egoïsme hem niet zoo verre voert om te beweren, dat alles alleen voor hem bestaat, gevoelt zich verpligt tot eene goede behandeling zijner huisdieren, die in zijn onderhoud helpen voorzien. Het is de zedelijke verpligting tot medelijden omtrent voorwerpen, die aan onze zorgen zijn toevertrouwd en die, door ons aan den natuurstaat onttrokken, hun instinct ten deele hebben verloren, zoodat zij door ons in een abnormalen staat gebragt zijn, welke ons daartoe dringt. Door onze kunstmatige verzorging hebben wij het dier hulpeloos gemaakt; een wezen, begaafd met gewaarwording, bewustzijn, gedachten, voorstellingen, verstand - alzoo in het bezit eener ziel, waardoor het 't meest aan het hoogst bewerktuigde wezen, den mensch, nabij komt.

De mensch mag hier niet ‘in seinem stolzen Wahn’ met verachting op het dier nederzien en het beschouwen als uitsluitend voor hem bestemd, of geheel onderworpen aan zijn' invloed, al moge dit oppervlakkig ook zoo schijnen; de scheiding tusschen beiden is niet grenzenloos, en zoo de Aristotelische idee, nog geen twee eeuwen geleden door Locke voorgestaan, ‘nihil est in intellectu, quod non fuerit prius in sensu,’ geheel waar was, en wij slechts als bestaande moeten erkennen wat door onze zintuigen is of wordt waargenomen of daaruit ontstaan is, dan zal de meerdere of mindere volkomenheid der werktui-

gen tot waarneming bestemd, voor een groot deel de betrekkelijke waarde van eenig individu aangeven. En vergelijken wij onze waarnemingsorganen dan met die der dieren zoo vindt men er sommige bij hen hooger of fijner ontwikkeld, dan de mensch die bezit; daarin zouden wij dus moeijelijk onze superioriteit kunnen aantoonen. Evenmin vermogen wij dit dáár, waar het geldt onze wijze van ontwikkeling en vorming. De beroemde Prichard heeft in zijne natuurlijke geschiedenis van den mensch zoo schoon gezegd: ‘De beheerscher der aarde, die de eeuwige orde van het heelal aanschouwt en er naar haakt eenmaal te worden opgenomen tot zijn onzigtbaren Schepper, is een schepsel, zamengesteld uit dezelfde grondstoffen en gevormd naar dezelfde grondbeginselen als die schepselen, welke hij onderworpen heeft, om er slaafsche werktuigen van zijnen wil van te maken, of die hij doodt om in zijn dagelijksch onderhoud te voorzien.’ En voor zijne verdere ontwikkeling is de mensch, even als het dier, onderworpen aan den invloed die van buiten op hem inwerkt. De groote Buffon zag dit reeds helder in, toen hij de drie oorzaken aangaf, welke op de ontwikkeling van mensch en dier inwerkten en die deze konden wijzigen: klimaat, voedsel en dienstbaarheid voor het laatste; klimaat, voedsel en zeden voor de eerste; ja, Lotze ging zelfs zoo ver, dat hij beweerde: ‘de mensch is de som der omstandigheden, die op hem hebben ingewerkt.’

Mogen wij dan ook al aan de dieren ons zedelijk godsdienstig gevoel ontzeggen, waardoor de mensch tot hooger inzigt komt van de natuur, van zich zelven en van zijne betrekking tot hetgeen buiten hem is, de eigenschappen, die hij met het dier gemeen heeft, geven het laatste toch aanspraak op zijn medelijden en zijne ondersteuning. De dieren toch zijn even vatbaar voor genot en verdriet; hun ligchamelijk lijden wordt soms misschien nog meer door hen gevoeld dan door den mensch, die zich zelven heeft leeren beheerschen en door zijn zedelijk godsdienstig gevoel zich menigmaal boven ligchamelijk lijden weet te verheffen.

De wijze wetgever Mozes zag het verband der dieren tot den mensch reeds in, wanneer hij het volk vermaant tot geregtigheid, medelijden en barmhartigheid omtrent hen, en de Buddhagodsdienst trok zich hunner aan. In Surate bestaat sedert onheugelijke tijden, ja, nog tot op dit oogenblik, een hospitaal ter genezing van zieke dieren, door vele reizigers beschreven. En de tot de Buddhagodsdienst bekeerde Indische koning Asoka of Piyädasi,

liet reeds 300 jaren voor onze tijdrekening veertien verordeningen daaromtrent afkondigen. Het denkbeeld der zielsverhuizing moge zoowel hier als bij andere volkeren daaraan ten grondslag gelegen hebben, nogtans moest het bijdragen tot bevordering van hun zedelijk gevoel. Want het medelijden, die schoone menschelijke deugd, bevordert krachtig onze zedelijke ontwikkeling, en in Engeland en elders leeft blijkbaar die overtuiging, waaraan men het ontstaan der maatschappijen tot wering van het kwellen der dieren te danken heeft.

Leeft alzoo ook in ons de overtuiging, dat ons huisdier begaafd is met hoogere gewaarwordingen; dat het gevoelt en denkt; erkennen wij het als een schepsel, geplaatst in de orde der natuur, om in ons levensonderhoud te helpen voorzien, terwijl wij door ons zedelijk godsdienstig gevoel er boven verheven zijn, dan moeten juist die hoogere eigenschappen van den mensch hem aansporen om zich te beschouwen als de verzorger van het dier. Dan moet hij, evenzeer als hij tracht om zijn' ongelukkigen natuurgenoot te verheffen en uit eene schadelijke omgeving te verwijderen, ook beproeven het lijden der dieren te lenigen en de ziekten, waaraan zij door hunne onttrekking aan den natuurstaat meer blootgesteld zijn, te voorkomen of zoo volkomen en spoedig mogelijk te genezen.

Waar dit beroep op het zedelijk gevoel niet voldoende is, waar men niet overtuigd is, dat de welvaart van ieder volk zamenhangt met zijne praktische zedelijkheid, maar waar het materieël voordeel meer belangstelling vindt, daar moeten wij wijzen op de geldelijke voordeelen, welke de veeartsenijkundige wetenschap ook verschaffen kan.

Ons land, door zijne ligging zoo uitmuntend geschikt voor veeteelt en zuivelbereiding, bezit een uitgebreiden veestapel, waarvan men de waarde wel op ruim 100 millioen gulden kan schatten. Die veeteelt en zuivelbereiding vormen voor een groot deel de welvaart van ons land en steunen onzen handel. Onze scheepvaart wordt er door gevoed, en de omzet van groote kapitalen er door bevorderd, die ten slotte bijna ieder ingezeten in die voordeelen doen deelen. De handel in vee en de producten van den veestapel beloopt jaarlijks vele millioenen, vooral ook door den kolossalen uitvoer, waardoor groote voordeelen over geheel het land verspreid worden. De behandeling dus van dien veestapel, die zulke aanzienlijke kapitalen in circulatie brengt, is van gewigt, en de middelen om de voordeelen er van te ver-

meerderen, zijn voor de welvaart van staat en volk van groot belang.

Hoe de veeartsenijkunde daartoe kan bijdragen? Haar werkkring is juist hier zeer uitgebreid. De ziekten der dieren te voorkomen of te genezen, het nuttige en winstgevende der dieren voor de menschen te vergrooten, ziedaar hare roeping; en zij kan daaraan beantwoorden, door den veehouder te wijzen op de voordeeligste en meest geschikte wijze om de veeteelt en de productie van zuivel te verbeteren en te vermeerderen; door dáár, waar besmettelijke ziekten dreigen, deze te voorkomen of door doelmatige middelen te bestrijden. De ontdekking van Geert Reinders, omtrent de inenting der runderpest, bragt alleen aan de provinciën Groningen en Friesland, in tien jaren tijds, een voordeel van twee millioen gulden aan. De inenting als voorbehoedmiddel tegen de longziekte heeft nu reeds goede vruchten gedragen.

Meer en meer erkent men, dat door te weinig zorg voor den veestapel jaarlijks schatten verloren gaan. Kenden wij het cijfer der schade, alleen door de besmettelijke longziekte onder de runderen veroorzaakt, gedurende maar een dertigtal jaren in ons land, wij zouden reeds verbaasd staan over de millioenen die voor den nationalen rijkdom zijn verloren; het getal der hieraan gestorven runderen, alleen in de provincie Friesland, bedroeg gemiddeld over het laatste tienjarig tijdvak ruim 3000 per jaar. Men kan veilig aannemen, dat deze ziekte jaarlijks meer dan een millioen gulden aan waarde vernietigt; voeg daarbij wat andere besmettelijke ziekten en te weinig zorg voor onze huisdieren, door onkunde en achteloosheid, doen verliezen en wij schromen niet het cijfer te verdubbelen.

Doch hoe nu het bedrag aan te geven der schade, welke niet alleen de bezitter, maar ook de handelaar, ja de geheele natie lijdt, door zulk eene improductive vernietiging?

Wanneer men de longziekte vroeger, bij haar eerste ontstaan in ons land, beter gekend had als besmettelijke ziekte, wanneer men voor hare verspreiding gewaakt had, nooit had zij zooveel schade berokkend, evenmin als weleer de runderpest; immers dat bleek duidelijk toen de inenting als voorbehoedmiddel bekend en toegepast werd. In een jaar toch doodde deze laatste ziekte, eer men de waarde der inenting kende, in de provincie Holland 160 duizend runderen, terwijl zij daarna geene belangrijke schade meer aanrigtte. Het niet erkennen

der besmettelijkheid van den kwaden droes bij paarden kostte aan de Oostenrijksche stoeterij te Mezchögyës, in 1813-1814, 12,000 stuks; en hoevele sterven er hier te lande jaarlijks aan deze ziekte, alleen door onvoldoend toezigt?

Welk eene waarde wordt er niet vernietigd, wanneer de kleine veebezitter, door gebrek aan geneeskundige hulp, zijn ziek paard of rund moet verliezen, waarmede hij als huisvader in het onderhoud voorzag der zijnen, die nu door dat verlies mede tot armoede vervallen. En hoe menigeen zou niet soms met duizenden guldens het behoud van een ziek geworden dier willen betalen!

Bij eene doelmatige toepassing van de wetenschap der veeartsenijkunde, kan zij belangrijke financiële voordeelen aanbrengen, de productie van onzen veestapel verhoogen en die daarenboven verbeteren en vermeerderen.

Eene andere, niet minder gewigtige reden, welke ons tot hare beoefening dringt, ligt in onze voeding. Deze hangt naauw zamen met ons staats- en volksbelang.

Verplaatst u, om het geheele gewigt daarvan te gevoelen, in den toestand van Europa gedurende de jaren 1769-1772. De geheele natuur was toen als in beroering; aardbevingen en vulcanische erupties herhaalden zich meermalen, tot zelfs in Zuid-Duitschland; regenvlagen en overstroomingen wisselden elkander af en het land moest onbebouwd blijven liggen. Wat hier en daar nog vruchten droeg, werd weder gedeeltelijk verwoest door ziekelijken groei of tallooze insekten, sprinkhanen, rupsen enz. De huisdieren werden door pestziekten bij millioenen weggerukt en men kon in het onvermijdelijk gebrek aan voedsel niet voorzien. Hongersnood was dan ook het natuurlijke gevolg van al deze rampen. De mensch was genoodzaakt, wilde hij zijn honger stillen, om het slechte en zieke graan te gebruiken, dat bovendien dikwijls met oneetbare zelfstandigheden vermengd was. Kwaadaardige koortsen en velerlei ziekten ontstonden daardoor al spoedig, en de pest sleepte duizenden bij duizenden menschen ten grave. Het door honger en gebrekkige voeding verzwakte ligchaam, kon niet langer weerstand bieden aan de velerlei schadelijk werkende invloeden; bijna iedere, op anderen tijd minder hevig verloopende ziekte, nam nu een gevaarlijk en besmettelijk karakter aan, en het was alsof de verwoestende ziekten, welke in de middeleeuwen soms geheele streken bijna ontvolkten, waren teruggekeerd.

Kon het wel anders, of de ligchaamstoestand van de herstellenden, ook zelfs van hen die van ziekten bevrijd bleven, moest onder dit alles lijden en zelfs hunne nakomelingschap treffen? Het door slecht voedsel uitgeputte ligchaam leed aan de meest verschillende zenuwziekten; de uitgestane vrees en angst stoorde menigeen in zijne geestvermogens en was oorzaak, dat op de nakomelingschap eene erfelijke ziekelijkheid overging, welke zich later zoowel in gebrekkigen ligchaamsbouw als in verstandelijken aanleg openbaarde.

Wat al kwalen en ellenden zijn het gevolg eener slechte voeding, zoo verderfelijk voor volk en staat! De meeste revoluties worden voorafgegaan door misgewas en opvolgende duurte der levensmiddelen, evenzeer als de meeste algemeen heerschende ziekten, van de pest in de dagen van Thucydides te Athene af tot op de typhus epidemie in den Krimoorlog, er door ontstaan zijn. Wat al misdaden zijn er uit voortgevloeid! Waarlijk, slechte voeding is een kanker der maatschappij, die aan hare zedelijke verbetering knaagt, den mensch verlaagt tot het dier, en een 50 tal jaren geleden aan den Engelschen geestelijke Malthus, in zijn staathuishoudkundig stelsel, dit verschrikkelijk woord deed uitspreken: ‘Het is te vergeefs, dat gij met al uwe instellingen het lot der armen wilt verzachten. Wat gij ook doen moogt, altijd zal de bevolking aangroeijen in geometrische, de middelen van bestaan in arithmetische reeks. Wat men dus ook verandere in wetten of regeringsvorm, waar 32 moeten leven van de middelen van bestaan van 10, daar sterven 22. Voor hen is geene plaats aan het groote gastmaal des levens.’ Hoe waar de conclusie ook zij, de stelling is gelukkig valsch; want de productie der voedingsmiddelen is onbegrensd, omdat in de natuur niets verloren gaat, maar alles, na verbruik en omzetting, telkens op nieuw te voorschijn treedt; daarenboven bestaat deze geometrische reeks geenszins, en is het getal zelf, voor een groot deel, afhankelijk van de middelen van bestaan.

Nogtans blijft het eene vraag, voor den philanthroop en den oeconomist, ja voor een ieder wien het belang der maatschappij ter harte gaat, hoe te voorzien in de behoefte aan voedsel, hoe dat voedsel te vermeerderen en te verbeteren. Zoolang hieraan niet krachtdadig gearbeid wordt, zal alle vermeerdering van kennis en verbetering van opvoeding het aantal der misdaden niet doen afnemen, want waar de honger spreekt, dáár zwijgt het

verstand en het instinct tot zelfbehoud verkrijgt den boventoon. Niet alleen vermeerdering, maar ook verbetering van voedsel is dringend noodig; immers een uitsluitend plantaardig voedsel is voor den mensch op den duur onvoldoende; wel kan het zijn leven onderhouden, maar dit niet krachtvol en bezield met energie ontwikkelen. Zal hij niet zijn een *gedeelte* van datgene wat hij worden kan en waartoe hij aanleg heeft, dan moet zijn voedsel in overeenstemming zijn met zijn' ligchaamsbouw, en voor een deel uit vleesch bestaan. Dit maakt hem beter geschikt voor den arbeid, en noodzaakt hem niet om een deel zijner krachten te verbruiken, ten einde een voedsel tot voedingsstof te bewerken, hetwelk de dieren even goed, zoo niet beter verrigten. Want iedere verrigting van ons ligchaam, iedere spier welke wij bewegen, iedere ademtogt, zij verbruiken stoffen; en daar elk stofverbruik beantwoordt aan eene zekere krachtsuiting, zoo moet die zoo doelmatig mogelijk aangewend worden.

Waarom zal de mensch zich dan leenen, om voor een deel onnoodig een spijsverteringswerktuig te zijn, daar hem een' beter en nuttiger werkkring wacht!

Het gebruik van meer vleeschvoedsel zal vooral aan de arbeidende klasse meer energie geven om in hun onderhoud te voorzien; het zal hun' ligchaamskracht vermeerderen, hen minder vatbaar maken voor ziekten, en spoediger de bij den arbeid verloren krachten herstellen. Het zal hen minder blootstellen aan dat gevoel van malaise, zouden wij wel willen zeggen, of om ons duidelijker uit te drukken, aan dat gevoel van uitputting der spierkracht, die overgevoeligheid der zenuwen, die slechte bloedsmenging met al hare gevolgen, welke hen zoo dikwijls dringt tot het gebruik van eenigen prikkel, zoo als de sterke drank, een gebruik hetwelk, helaas! zoo spoedig in misbruik ontaardt, en waarvan de nakomelingen nog de gevolgen ondervinden in hun' waanzin, stompzinnigheid of in andere kwalen.

Hoe gunstig een grooter vleeschverbruik werkt, zien wij aan het Engelsche volk, dat sedert het meer vleesch, thee, koffij enz. ter zijner beschikking heeft, veel minder sterken drank verbruikt. Immers, hoewel de bevolking nu 27 millioen be draagt, is het gebruik van sterken drank er tegenwoordig nog kleiner dan vroeger bij eene bevolking van 10 millioen. En die betere voeding werkt zelfs gunstiger dan eenige zedelijke wet,

want in Ierland en Schotland zag men in 1854, na de invoering eener strenger zondagsviering, dat het gebruik van alcoholica wel 8.591 gallons meer dan in 1853 bedragen had.

Wien gezond bloed door de aderen stroomt en wie een krachtig en ligt verteerbaar voedsel ter zijner beschikking heeft, behoeft geene kunstmatige prikkels; maar hem, wiens ligchaam traag is in zijne bewegingen, omdat het soms eene groote hoeveelheid voedsel van slechte kwaliteit moet verteren, hem mogen wij niet te sterk veroordeelen wanneer hij soms grijpt naar eenigen prikkel om zich zijn toestand dragelijker te maken. Hoe die kwaliteit bij kwantiteit verschillen kan, zien wij b.v. aan den arbeider in Ierland, die gemiddeld dagelijks 13 pond aardappelen en 1½ kan melk gebruikt, waarin nog naauwelijks meer dan de helft der voedende stof bevat is die de Engelsche arbeider geniet in zijne driemaal kleinere hoeveelheid vleesch en brood. In Engeland wordt dagelijks, volgens Oesterlen, per hoofd 600 à 800 Ned. looden vleesch gebruikt, in Duitschland 300 à 400, in Frankrijk niet meer dan 200 à 300, terwijl het vleeschverbruik in ons land dit laatste niet overtreft. De gemiddelde levensduur in Engeland is meer dan 40 jaren; in Duitschland, Frankrijk en ons land naauwelijks meer dan 30 jaren.

De Balzac laat zijn Médécin de campagne zeggen: ‘Pour moi les progrès intellectuels étaient tout entier dans les progrès sanitaires. Un boucher annonce dans un pays autant d'intelligence que de richesse. Qui travaille mange, qui mange pense.’

Wanneer dus blijkt, dat de voeding zooveel op den mensch vermag en op volk en staat zulk een magtigen invloed heeft, dan verdient zij wel in hooge mate de belangstelling van ieder weldenkende.

En vraagt men nu, hoe dit vleeschvoedsel te verkrijgen? Ons land levert het ruimschoots op. Aan slagtvee en visch worden jaarlijks millioenen ponden naar het buitenland gevoerd en daarmede, voor een deel, de kracht die wij behoeven; dien uitvoer te beletten, zou eene dwaasheid zijn, want deze levert voordeelen op, die weder besteed kunnen worden tot den aankoop van vleesch; maar de productie van slagtvee te vermeerderen, ziedaar de vraag; die uitvoeren zoo mogelijk te verdubbelen, waardoor ook de voordeelen er van voor iederen stand misschien verdubbeld worden en een ieder in staat ge-

steld wordt om denzelfden prijs er voor te besteden die nu de vreemdeling betaalt, waardoor het voor een deel in ons land zou blijven, dat kan de weg zijn, om dit krachtig voedsel tot een volksvoedsel te maken. En dit behoort tot het doel en het gebied der veeartsenijkundige wetenschap, waarvan veeteelt en leefregelkunde bestanddeelen zijn, twee hoofdvoorwaarden dus om dit doel te bereiken.

Ook het belang der geneeskunde van den mensch dringt er ons toe om de veeartsenijkunde te beoefenen. Hoe de eerste zamenhangt met ons staats- en volksbelang, acht ik onnoodig en minder gepast hier aan te toonen; waar zij het evenwel als hare hoogste roeping beschouwt ook daarnaar te streven, moet iedere ondersteuning in deze hare poging, aangemerkt worden als evenzeer regtstreeks het voorgestelde doel te bevorderen. Het voordeel alzoo, dat de veeartsenijkunde aan de geneeskunde verschaft, mag als eene bijdrage hiertoe worden aangemerkt.

De geschiedenis der geneeskunde is daar om te getuigen, wat anatomie, physiologie, materia medica enz., aan de veeartsenijkunde verschuldigd zijn. Eeuwen lang berustte de kennis der eerste bijna geheel op de ontleedkunde der dieren. Bestaande vooroordeelen en godsdienstige begrippen belemmerden het onderzoek van het menschelijk ligchaam; naauwelijks vermogt een enkel onderzoeker zich op geheimzinnige wijze hieraan te onttrekken. En voor de beide andere grondslagen der geneeskunde kunnen tal van proefnemingen bewijzen, welk nut zij aan deze verschafte. Dagelijks nog biedt zij der geneeskunde hare onderzoekingen aan, om het bruikbare voor den mensch daaraan te ontleenen, en onbegrensd kan haar invloed zijn, zoo de studie der veeartsenijkunde daarheen wordt geleid.

Dit was ook het doel van velen, die in de 18^{e} eeuw deze wetenschap, helaas, gebruikten ter exploitering van hunne theorie of van hun systeem; zooals de Homoöpathie, Hydrotheraphie, het Browniaansche enz., waardoor zij evenwel veel voordeel derven moest. Eerst in deze eeuw, zoo rijk in waarnemingen en ontdekkingen voor de geneeskundige wetenschappen, heeft men van haar, bij eene grondiger beoefening der vergelijkende anatomie en physiologie, bij het getrouw waarnemen der ziekten van menschen en dieren, hun wederkeerig besmettend vermogen en de gelijkaardigheid der onder beiden algemeen heerschende ziekten, reeds groote voordeelen verkregen en mag men nog grootere verwachten.

Even als de geneeskunde vooralsnog altijd grootendeels eene ervarings-wetenschap is, zoo moet die ervaring, zal ze eenmaal tot wetenschap kunnen verheven worden, ons zoo veel mogelijk ten dienste staan door proefnemingen onder allerlei omstandigheden te herhalen. *Als ernstig medicus, mogen wij* daarvoor onze patienten niet gebruiken, doch proeven op dieren kunnen ons hierin behulpzaam zijn; en terwijl de physiologie, beoefend op enkele onzer kleinere huisdieren, reeds zoo veel geleerd heeft, zoo moge de werking der geneesmiddelen op grootere dieren die meer met ons onder gelijke omstandigheden verkeeren en ook ons voedsel gebruiken, daartoe ruimer onderzocht worden; dit zal ons leiden tot verkrijging eener meer wetenschappelijke geneeswijze, welke nog voor zooveel uitbreiding vatbaar is. Dan zullen, zoo wij hopen, over meer of minder jaren die dwaze opgaven in onze handboeken der Materia medica ontbreken, waarbij wij onwillekeurig denken aan eene advertentie van Holloway; en dan zal de drieste empirie met hare beoefenaars verdwijnen, die, niettegenstaande zij soms een air van gewigt aannemen, ons toch herinneren aan een charlatan, of den médécin malgré lui van Molière.

Bovenal zal zij voor de geneeskunde van dienst kunnen zijn, niet alleen door aan te toonen welke ziekten van de dieren op den mensch overgaan, maar tevens welke geneeswijze bij de dieren in die ziekten de beste is; hoe onder sommige ziektetoestanden de producten, welke den mensch tot voedsel verstrekken, gewijzigd worden, ten nadeele van deze, en hoe de invloed daarvan te voorkomen en te onderkennen is.

Voorts kan de beoefening der gezondheidsleer bij de dieren ook menigen wenk ten nutte van den mensch geven. Op hen kunnen wij de uitwerking van vele schadelijke invloeden praktisch aantoonen, en dergelijke feiten spreken soms luider dan de grondigste redeneringen. Zij kan bijdragen tot de waardering onzer gezondheidssleer, welke nog zoo veelvuldig wordt verwaarloosd, en die een hefboom moet zijn onzer geneeskunde, waarvan onze dichter Hofdijk zong:

> Niet daar en nut de wetenschap,
> Waar 't hoofd heur kreits omsluit;
> Ze moet door hart en ziele heen,
> En in het leven uit.
> En bouwen moet ze aan menschen heil....

Waarlijk, een ruim veld ter bearbeiding, dat hier dan weder regtstreeks in ons volksbelang ingrijpt.

Na zoovele momenten, die ons dringen tot de beoefening der veeartsenijkunde, zullen wij een blik slaan op de hoogte waarop zij tegenwoordig ten onzent staat en hoe zij gewaardeerd wordt.

Zoo als wij zagen, was de veeartsenijschool in 1821 geopend en werd zij geheel bekostigd uit het fonds voor den landbouw. Dit fonds was tot stand gekomen, doordat ieder veehonder voor eene koe 10 cts., voor een paard 5 cts. betaalde, om daaruit later, bij eene onder zijn vee heerschende ziekte, schadeloos te worden gesteld. Binnen eenige jaren was een kapitaal van vier millioen gulden voorhanden. Men achtte het voldoende ter voorziening in de behoefte; men hief de bijdrage voor het fonds van den landbouw, welke als belasting geheven werd, op, maar moest in 1840 weder tot de heffing overgaan, omdat het kapitaal toen reeds door uitbetaling van schadevergoeding enz. te veel verminderd was. Dit was trouwens wel vooruit te zien; eerst werd alleen vergoeding gegeven voor het op hooger last *gedood*, later ook voor *gestorven* ziek vee; daardoor bevorderde men de verbreiding der verderfelijke longziekte, want de uitgangspunten der besmetting werden nu niet spoedig gezuiverd en men bevorderde zoo doende de vernietiging van het geheele fonds. Toen men nu buiten staat was om den veehouder eene voldoende restitutie te geven, en die slechts enkele guldens bedroeg, of ongeveer de waarde van de huid van zijn gestorven vee, waarover men hem geene vrije beschikking liet, maar deze, na onbruikbaar te zijn gemaakt, in eene kuil liet begraven, ontstond er natuurlijk een algemeen misnoegen, en het innen der belasting was bijna niet meer mogelijk, zoodat men in 1845 hiermede moest ophouden en het geheele fonds, ruim tien jaren geleden, geheel uitgeput was. Dit bragt het bestaan der veeartsenijschool in gevaar; op het budget was zij nimmer voorgekomen en men meende, dat haar voordeel niet kon opwegen tegen de kosten die hare instandhouding eischte. In het jaar 1851 gaf men bij de begrooting der staatsuitgaven, onder Bijlagen, vel 51[7], een staat, aanwijzende de kosten van 's Rijks veeartsenijschool van hare oprigting af tot 1850; hieruit bleek, dat zij, na aftrek harer baten, gemiddeld ƒ 38,000 's jaars gekost had. Men vond dit te veel en achtte de beteekenis der school z e e r g e r i n g ; sommigen meenden haar te kunnen vereenigen met eene landbouwschool, anderen rekenden

haar zelfs overbodig. Doch het is hier de plaats niet daarover uit te weiden; genoeg zij het, dat een krachtig gesproken woord van den Hoogleeraar Mulder velen gelukkig de oogen opende, en dat zij - misschien daardoor - behouden bleef en op het budget gebragt werd, met eene uitgave van ƒ 30,000.

Eene reorganisatie werd vervolgens noodig geacht en tot stand gebragt. De kweekelingen die er hunne opleiding ontvingen, waren drieërlei:

a. Zij, die de kosten dier opleiding zelven droegen,
b. die voor rekening van het fonds van den landbouw de opleiding genoten en in de Provinciën, bij vergelijkend examen, gekozen werden;
c. die voor rekening van het Departement van Oorlog studeerden, om later als paardenartsen in dienst te treden.

Van de eersten werd geëischt, dat zij inboorlingen waren van het Rijk, 16 à 22 jaren oud, van onbesproken zedelijk gedrag en grondig ervaren in het lezen, schrijven en rekenen. De tweeden werden gekozen in de Provinciën, bij vergelijkend examen, en de laatsten benoemd van wege het Departement van Oorlog. Bij mededinging waren zij aan een vergelijkend examen onderworpen.

Na hun volbragten studietijd werden de beide eersten, naar gelang van bekwaamheden, bevorderd tot Rijksveeartsen der 1^{e} of 2^{e} klasse, met ƒ 500 of ƒ 400 tractement, gedurende de vijf eerste jaren uit het fonds voor den landbouw, om hun te gemoet te komen in hunne vestiging, daar men te regt oordeelde, dat de landbouwer niet zoo spoedig overtuigd zou zijn van de waarde van een wetenschappelijk gevormd veearts, tegenover den kwakzalver, die hem steeds ten dienste stond. Later werd dit tractement nog vermeerderd met eene jaarlijksche toelage van ƒ 200 of ƒ 160, gedurende drie jaren, na het verstrijken der eerste vijf jaren.

Aan de school waren verbonden een anatomisch en physiologisch kabinet, later ook in het buitenland met roem bekend, een scheikundig laboratorium benevens apotheek, een anatomisch theater, eene belangrijke pathologische verzameling, een plantentuin, bibliotheek, stallen voor gezonde en zieke dieren, en bij al deze hulpmiddelen wetenschappelijke mannen, die ook meerendeels aan de Universiteit doceerden. Aan het hoofd stond als Directeur de Hoogleeraar Numan, de grondlegger onzer veeartsenijkunde, die geheel zijn leven en zijne kennis aan de ont-

wikkeling dezer wetenschap wijdde en aan wiens nagedachtenis de herinnering zich paart van zeer veel, wat Nederland op het gebied der veeartsenijkunde leverde.

Men mogt dus het getuigenis van een buitenlander, die onze school onder de schoonste, en voor wetenschappelijke vorming doelmatigst ingerigte noemde, juist achten.

In Julij 1826 verlieten de eerste 13 kweekelingen deze school en verspreidden zich over ons land. Weldra vermeerderde het getal van hen die er hunne opleiding wenschten te ontvangen, uitgelokt door de voordeelige vooruitzigten, zoodat zij in 1841 reeds 49 kweekelingen telde, terwijl zij voor 50 was ingerigt.

Met de reorganisatie in 1850, had de benoeming van een ander onderwijzend personeel plaats, bestaande uit leeraren, die vroeger aan de veeartsenijschool hunne opleiding ontvangen hadden, en aan wie een Phil. D^{r}. was toegevoegd, als leeraar in de voorbereidende studiën. Later werden, door de opheffing van het fonds van den landbouw, geene tractementen aan de Rijksveeartsen meer toegestaan en, bij de toen dus ongunstiger vooruitzigten, was het getal der kweekelingen dan ook spoedig gedaald, zoodat er op 1 Sept. 1858 slechts 7, op 1 Sept. 1859 maar 14 waren, van welke 7 van 1858 reeds 4 bij het leger geplaatst zijn en de overige hiernaar adspireren. Op 1 Sept. 1860 was weder het getal der kweekelingen geklommen tot 22, door de op nieuw voordeeliger gestelde voorwaarden, daar de opleiding, welke in den aanvang ƒ 400 per jaar bedroeg, met inbegrip der kosten van voeding en verpleging, later ƒ 350 en nu sedert 1859 slechts ƒ 200 beloopt, terwijl van hen, die alleen het onderwijs bijwonen, in plaats van gelijk vroeger ƒ 100, nu slechts ƒ 50 gevorderd wordt; deze bepaling geldt echter alleen voor hen, die in de eerste 4 jaren als kweekeling worden opgenomen. Het doel hiervan is, om op deze wijze het getal veeartsen te vermeerderen.

Deze bepaling mag in zeker opzigt gunstig geacht worden, daar men anders te vreezen had dat, bij de bestendiging van den tegenwoordigen toestand, het getal der veeartsen niet alleen blijken zou ontoereikend te zijn, zoo als zulks werkelijk nu en dan plaats heeft, maar dat zij weldra bijna geheel ontbreken zouden. In 1850 telde ons land nog 210 aan de veeartsenijschool wetenschappelijk gevormde veeartsen, en in Januarij 1861 nog maar 109, van welke nog een 25tal de veeartsenijkunde

als bijzaak uitoefenen en slechts 30, zonder eenige toelage van gemeenten of provinciën, in de uitoefening van hun vak een bestaan vinden. Velen vereenigden het met eenige andere betrekking of met een ander beroep, daar het onvoldoende was om in hun onderhoud te voorzien; anderen verlieten het, als te vernederend voor hun gevoel om eene dusdanige betrekking te bekleeden.

De vooruitzigten moesten dan al zeer ongunstig zijn, dat er zoo weinige jongelingen werden aangetroffen die deze wetenschap wilden beoefenen, en zij, die er zich eenmaal aan wijdden, haar verlieten, of als bijzaak behandelden. En dat bij eene wetenschap, welker belang voor volk en staat op hoogen prijs moet gesteld worden.

Een onderzoek naar hare waardering zal ons in staat stellen de reden hiervan te begrijpen.

Nederland rigtte in 1821 eene wetenschappelijke inrigting voor de beoefening der veeartsenijkunde op en mogt er weldra de gunstige verwachtingen van koesteren, maar het vergat, om die wetenschap en hare beoefenaars in de Maatschappij voldoende te plaatsen en te erkennen. Het liet ieder vrij, zich voor enkele stuivers dezelfde regten te verschaffen, als zij bezaten die deze na een vierjarigen studietijd, de meesten met opoffering van geld en allen van den besten tijd huns levens, verkregen hadden, door welke onbillijkheid nu reeds meer dan 700 patentveeartsen op het vooroordeel en bijgeloof der landlieden speculeren, die doorgaans meer vertrouwen schenken aan zoogenaamde geheimen en wondergenezingen, dan aan eene wetenschappelijke vorming.

Nederland nam den schijn aan, alsof het kennis en wetenschap op prijs stelde, door hen, ofschoon onvoldoende, geldelijk te ondersteunen, maar het liet aan domheid en bijgeloof den vrijen teugel. Nederland verzuimde maatregelen te nemen om te zorgen, dat bevoegde personen hunne regten verkregen en om te waken voor den gezondheidstoestand zijner burgers en voor hunne welvaart. Niet willende letten op de wijze lessen uit den vreemde, waar de veeartsenijkunde en hare uitoefening wettelijk geregeld waren, ook zelfs nog niet, toen een tiental jaren geleden onze Belgische naburen, wier eerste veeartsen aan onze inrigting hunne opleiding ontvingen, ons hierin een voorbeeld gaven, bleef het doof voor het tal van rekwesten en protesten tegen eene dusdanige handelwijze.

En toch gaat Nederland voort jaarlijks ruim ƒ30,000 uit te geven voor eene inrigting, waar eene wetenschap beoefend wordt welke het aan verval prijs geeft en welker beoefenaars het aan minachting blootstelt, ja welke het later zelfs ignoreert als Rijksveeartsen, niettegenstaande zij als zoodanig zijn erkend, en het bewijs daarvan op perkament aan hen heeft uitgereikt. Eene nieuwe poging is beproefd, om door voordeeliger voorwaarden jongelieden te trekken tot de beoefening der veeartsenijkunde. Zal het weder zijn, om ook hen, gelijk reeds zoo velen, ongelukkig te maken en hen aan minachting en miskenning prijs te geven!

Zie, dit geschiedt nog in de tweede helft der negentiende eeuw, dat zooveel geld nutteloos wordt uitgegeven; dat geen beter toezigt van staatswege over den algemeenen gezondheidstoestand gehouden wordt en kennis en wetenschap vertreden worden.

Of is het wel iets anders, wanneer het een ieder vrijgelaten wordt voor eenige stuivers een patent van veearts te nemen, of zelfs zonder dit, zich als wonderdoctor voor menschen en dieren voor te doen; wanneer men ongestoord dergelijke practijken toelaat en de eersten zelfs erkent als bevoegde personen. De anarchie in de geneeskunde is verfoeijelijk; de tuinman en de smid, zij concurreren met Holloway en een zoogenaamden zwarten docter, en zij speculeren op de ligtgeloovigheid der menschen, terwijl de laauwheid en traagheid van de tijdgenooten, die er voor waken moesten, het hen schouderophalend doet aanstaren, omdat zij niet begrijpen dat het geld voor wetenschappelijke ontwikkeling verspild wordt, wanneer men die niet op prijs stelt. Leven en gezondheid, zedelijkheid en regt, dat alles wordt prijs gegeven aan den vernietigenden invloed van domheid en bijgeloof. De meest geachte en bevoegde mannen in ons land hebben sedert 30 jaren geklaagd over den toestand onzer geneeskundige wetgeving en aangedrongen op hare verbetering, en nog staan zij daar hopeloos, doch niet moedeloos, dat eenmaal eene betere toekomst dagen zal. En voor de uitoefening der veeartsenijkunde! Wat al rekwesten en protesten; nogtans blijft het ook daar bij het oude.

Hoe die trage massa in beweging te stellen, om de drieste empirie te beteugelen; hoe ieder Nederlander in de overtuiging te doen deelen, dat zijn eigen belang er mede gemoeid is? Wij weten wel, dat wetten alléén dit niet kunnen; zij zullen de geestelijke natuur van den mensch, zoo geneigd tot vooroor-

deel en bijgeloof, niet veranderen; doch zoo geene wetten ons ondersteunen, daar waar het de handhaving van verkregen regten ten koste van studie en tijd geldt, dan is ook ons pogen om die natuur van den mensch ooit te verbeteren ijdel; dan zal het egoïsme van den charlatan magtiger zijn dan de edele zelfopoffering van den man van karakter, en al onze beschaving, al onze wetenschap is verloren en zinkt in het niet terug.

Dat ieder, die aan kennis en wetenschap eenig waarde toekent, zich toch beijvere dit te erkennen, dan worden de tragen welligt in beweging gebragt en de dwalenden overtuigd, dan zal ook Nederland eindelijk wetten verkrijgen voor genees- en veeartsenijkunde, welke reeds sedert jaren in andere landen bestaan.

De veeartsenijkunde, waarmede wij ons hier bezig houden, heeft ze niet minder noodig; zoolang er geen toezigt bestaat op besmettelijke veeziekten en op het slagtvee, door den mensch als voedsel gebruikt, zoolang blijft eene wetgeving voor de geneeskunde onvolkomen. Te vergeefs werd in 1851 nog een ontwerp van wet tot regeling der policie ten aanzien van besmettelijke veeziekten ingediend, hetwelk toen niet doorging, omdat men van geene beperking van zijn eigendom wilde weten, ofschoon de artikelen 459-460-461 van het Fransche Strafwetboek, zoomede een Arrête van 27 Messidor V^{e} jaar, in 1796 bij het heerschen der veepest, in eenige Fransche departementen genomen en in de Hollandsche ingevoerd, daartoe gereedelijk aanleiding gaven. De overmatige gestrengheid der laatste deed ze in onbruik geraken en alleen het Code Pénal toepassen. Dan hoe is het met die toepassing sedert jaren gesteld! Men kent ze naauwelijks, en het belang van onzen veestapel, de gezondheid van den mensch, zijn geheel aan willekeur prijs gegeven.

En zoo ziet men dan in Nederland, met zijn belangrijken veestapel, die de waarde van ruim 100 millioen gulden vertegenwoordigt, geen voldoend getal veeartsen meer om dezen te verzorgen, of bij het uitbreken eener verwoestende ziekte deze te helpen stuiten en vroeger geleden schade te voorkomen; ofschoon wij sedert 40 jaren eene wetenschappelijke inrigting bezitten, waar, zoo als bevoegde beoordeelaars verklaren, kundige mannen gevormd werden. Uren ver moet soms een veehouder naar hulp zoeken, die dan dikwijls te laat komt. Men erkent

het gevaarlijke van het gebruik van vleesch, afkomstig van dieren aan eene besmettelijke ziekte gestorven, en men zorgt niet voor het noodige personeel om daarvoor te waken. De Minister merkte dd. 5 Dec. 1860 op: ‘dat zoolang hieromtrent niets door de wet geregeld is, het aan de gemeentebesturen moet worden overgelaten, in dit opzigt voor de gezondheid der ingezetenen te waken,’ doch geeft in overweging, om, bij wijze van policiemaatregel, te bepalen, ‘dat geen stuk rundvee mag worden geslagt, dan nadat het vleesch door een deskundige voor gezond verklaard is.’

De deskundigen nu, zij die ook als zoodanig erkend worden, zijn te ver weg of in 't geheel niet te raadplegen; bijgevolg men ignoreert hen, 'tgeen het gemakkelijkst is, doch daardoor wordt soms des menschen leven en gezondheid prijs gegeven aan ongeoorloofd winstbejag.

Enkele plaatsen maken hierop wel is waar eene gunstige uitzondering, doch in sommige Provinciën ziet men het tegendeel, zoo b.v. in Drenthe, Groningen, Friesland, waar in het geheel geene vleeschkeur bestaat.

De tegenwoordige toestand der veeartsenijkunde en hare waardering ten onzent mag dus wel ellendig en ontmoedigend genoemd worden, vooral wanneer men dien, zij het ook al oppervlakkig, vergelijkt met dien in andere landen.

Werd de veeartsenijschool hier te lande niet zonder moeite met eene uitgave van ƒ30,000 op het budget gebragt, terwijl er geene maatregelen genomen werden om deze som zoo productief mogelijk aan te wenden, of ter bevordering van dit doel te verhoogen, hoe geheel anders handelde men elders. De veeartsenijschool te Czarkow in Rusland kostte den staat, in 1856, 24,920 zilv. roeb. en die te Dorpat, welke eerlang waarschijnlijk tot eene Universiteit verheven zal worden, stellig niet minder. Spanje, Italië en Frankrijk onderhouden ieder hunne 4 veeartsenijscholen. Het budget voor deze 4 Fransche inrigtingen, bedroeg, in 1852, 754,200 frs. Aan de Zweedsche veeartsenijschool is de opleiding geheel kosteloos, terwijl sommige kweekelingen aldaar bovendien maandelijks nog eene geldelijke toelage genieten; hun getal bedroeg in 1859 nog 36. In 1858 heeft men te Kopenhagen de veeartsenijschool vereenigd met eene landbouwschool, welke vereeniging teregt algemeen wordt afgekeurd, omdat beider wetenschappelijke behoefte noch rigting dezelfde is; en het alles bebalve rijke Denemarken heeft

daarvoor, boven de vereischte jaarlijksche toelage, nog 200,000 Reichsbankthaler toegestaan. Het nieuw opgerigte hoofdgebouw is in het front versierd met voortreffelijk geschilderde fresco's van de eerste kunstenaars, voorstellingen van veeartsenij- en landhuishoudkundigen aard.

Bovendien is de wetgeving in bijna alle beschaafde landen van Europa omtrent de veeartsenijkunde en hare uitoefening geregeld.

Vraagt men toch, welk vertrouwen de veeartsenijkunde verdient, dan zouden wij het als beleedigend voor haar achten, wanneer wij hier in bijzonderheden wilden onderzoeken de mate van vertrouwen, waarop zij als wetenschap aanspraak maken mag; uit het medegedeelde zal dit naar wij hopen reeds gebleken zijn. Op ééne bedenking, dikwijls geuit, dat zij, door zich grootendeels bezig te houden met de genezing van zieke dieren, ook niet zooveel nut kan stichten, dewijl het dier zijn lijden niet door woorden kan te kennen geven, achten wij het voldoende ter wederlegging eenvoudig te wijzen op de geneeskundige behandeling van het kind in zijne eerste levensjaren, of op die van doofstommen en krankzinnigen. Bij de dieren kan men vaak de diagnose nog zuiverder stellen, voor zoo ver namelijk de ziekteverschijnselen bij hen niet opzettelijk of onwillekeurig voorgewend, overdreven of verwezenlijkt worden, hetgeen bij den mensch maar al te vaak het geval is. Zij zijn bovendien meer geschikt tot een physisch onderzoek.

Voor een deel evenwel wordt de mate van vertrouwen, welke wij haar schenken, bepaald door hare beoefenaars en hun standpunt in de maatschappij. Begrijpen alle veeartsen den omvang hunner roeping en handelen zij dienovereenkomstig? Het gaat hiermede als bij iedere andere maatschappelijke betrekking; men vindt daaronder geschikten en ook enkelen, die in eene andere betrekking beter op hunne plaats zouden zijn, maar het tegenwoordig standpunt onzer veeartsenijkunde draagt daartoe veel bij.

Mogen wij nu, naar aanleiding van het medegedeelde, vertrouwen stellen in de beantwoording der onlangs gestelde vragen? Het Departement van Binnenl. Zaken te Hannover maakt onder dagteekening van 21 Februarij j.l. bekend, dat het in te voeren vee moet begeleid zijn (onder meerder) ook van een door de bevoegde autoriteit te bekrachtigen attest van een veearts, inhoudende, dat het bedoelde vee, ten minste gedurende

de laatste zes maanden, gezond geweest is. Waar zijn de personen die dit volgens pligt en geweten getuigen zullen?

De Zweedsche Regering wendde zich onlangs tot ons Gouvernement, met verzoek om ingelicht te worden nopens het voorkomen van de besmettelijke longziekte onder de runderen, en van eene besmettelijke ziekte onder de paarden in ons land, gedurende het jaar 1860, en het nieuwsblad waarin ik dit las vermeldt: ‘de Regering is bezig daarvoor de noodige bouwstoffen te verzamelen.’ Hoe, waar, van wie? Zal dit mogelijk zijn in de gegeven omstandigheden, bij het gering aantal der veeartsen, of zal het zijn: ‘Mundus vult decipi, decipiatur ergo?’

Wij mogen echter ook geenszins verwachten, dat Nederland eene veeartsenijschool zou bezitten, waar de wetenschap zoo uitgebreid ontwikkeld en beoefend wordt, als zulks maar mogelijk is.

Na al het aangevoerde zal men ligt begrijpen, dat haar invloed tegenwoordig ten onzent niet als van groot gewigt kan beschouwd worden. Bij velen is zij naauwelijks bij naam bekend; bij nog meerderen bestaat omtrent haar vooroordeel. Haar invloed, waar zich die moest doen kennen, door het voorkomen en genezen van besmettelijke en andere ziekten, welke voor den mensch gevaarlijk zijn, en door het toezigt houden op de dieren die als voedsel voor den mensch gebruikt worden, bestaat, eene enkele plaats uitgezonderd, bijna in het geheel niet. Op het gebied van landhuishoudkunde en veeteelt merkt men bijna nog geen spoor van haar invloed, evenmin als op de geneeskunde van den mensch; wat de medische tijdschriften ons daarvan mededeelen, zien wij nog aan het buitenland ontleend.

En dit alles moet worden uitgesproken omtrent eene wetenschap, welke zooveel vermag, indien zij goed en doelmatig wordt toegepast; welke zoo veelzijdig ons staats- en volksbelang kan bevorderlijk zijn. Had zij meer belangstelling ondervonden, dan waren er voorzeker reeds meerdere, niet minder gunstige gevolgen verkregen, zoo als de inenting van de runderpest en de longziekte hebben aangebragt; dan behoefde niet meermalen vermeld te worden, gelijk nog ten vorigen jare uit Noord-Braband geschiedde, dat enkele menschen als slagtoffers gevallen waren van het onvoorzigtig gebruik van vleesch, afkomstig van dieren aan eene besmettelijke ziekte gestorven. Men zou dan krachtdadiger kunnen optreden om te voorkomen, dat geen aas,

slechts voor roofvogels geschikt, den mensch nog tot voedsel verstrekt en daardoor zijne gezondheid soms ondermijnd wordt: dan behoefde geen Minister meer in overweging te nemen, om bij wijze van policiemaatregel het vleesch te laten keuren, doch hij kon dit als urgent voor den gezondsheidstoestand van het volk, naar aanleiding van bestaande wetten, gelasten. En hoe heilzaam zou de verbetering van het voedsel werken op de gezondheid en de welvaart des volks.

Wil men dit doel bereiken, dan zijn er wetten noodig omtrent het voorkomen en bestrijden van besmettelijke ziekten onder onze huisdieren; toezigt op het slagtvee en op de uitoefening der veeartsenijkunde. Zonder deze kan men geen invloed noch vertrouwen van de veeartsenijkunde verwachten; want al wilde men, even als in andere landen, onbekrompen eene wetenschappelijke inrigting onderhouden, ja al wilde men zelfs de opleiding van veeartsen kosteloos doen plaats hebben, het zou alles niet baten, zoo lang in de wettelijke regeling niet voorzien is.

Maar worden deze uitgevaardigd, dan moet men, ter wille der wetenschap en haar uitgebreid nut, wat minder bekrompen zijn omtrent de veeartsenijschool, en dáár niet meer, gelijk bij de vroegere reorganisatie, tot in het bespottelijke toe bezuinigen, maar het personeel daaraan werkzaam uitbreiden en ruimer bezoldigen; men kan dan ook hoogere eischen stellen. Bovendien zij aan den directeur van zulk eene belangrijke inrigting weder, als vroeger, een deel van het onderwijs opgedragen, opdat hij zich dagelijks op het gebied der wetenschap blijve bewegen, hare vorderingen en eischen gadesla en ter harte neme. Zoo hem dan de noodige ijver en geschiktheid niet ontbreken, dan zal hij ook bouwstoffen kunnen verzamelen en verwerken voor de wetenschap der geneeskunde, welke zoo ligtelijk worden voorbijgezien bij de speciale beoefening van eenig gedeelte der veeartsenijkundige wetenschap. Aan hem, als het hoofd eener dusdanige wetenschappelijke, maar ook bovenal praktische inrigting geplaatst, worde eenige invloed gegeven om de afzonderlijke studiën zoo doelmatig mogelijk tot een goed geheel te maken, of ze daarheen te leiden, dat hun onderling verband telkens worde aangegeven; opdat, hoe goed ieder gedeelte der wetenschap ook onderwezen of aangeleerd zij, het toch geene studie blijve, waaraan eene hoogere eenheid ontbreekt.

Dit is een gebrek, dat doorgaans alle onderwijs aankleeft;

die eenheid, men moge haar misschien den weidschen titel van philosophie moeten toekennen, zij is nogtans noodig, zal de geneeskunde van mensch of dier iets meer zijn dan eene empirische en zal zij goede vruchten dragen. Zou misschien door de toepassing daarvan de veeartsenijschool te Kopenhagen, in de eerste helft dezer eeuw, haar' Europeschen naam verworven hebben, toen de zoowel in de veeartsenijkunde als in de wijsbegeerte beroemde Viborg aan haar hoofd stond?

Van eigen ontwikkeling kan men niet verwachten dat die het geleerde coördonnere; immers menigeen die het grondigst voorbereidend onderwijs genoot, leed hierop schipbreuk; hoeveel te meer dan zij, voor wie de toegang tot de veeartsenijschool openstaat.

Er wordt van hen slechts gevorderd de ouderdom van 16 à 24 jaren en kennis der

a. rekenkunde, bijzonder van de gewone en tientallige breuken, met toepassing op het Nederlandsche stelsel van maten en gewigten, alsmede van de meetkundige evenredigheden en het trekken van den vierkantswortel uit getallen;
b. gronden van de spraakkunst der Nederduitsche taal;
c. gronden der algemeene en vaderlandsche geschiedenis;
d. beginselen der aardrijkskunde.

Waarlijk zeer sobere eischen. Waarom zijn die hier zoo veel minder, dan bij andere rijksinrigtingen, als Delft, Breda, Willemsoord of de kweekschool voor officieren van gezondheid te Utrecht? Zoo de vooruitzigten verbeterd zijn, zal het waarlijk niet aan adspiranten ontbreken, al vordert men ook meer; en zullen deze met vrucht studeren, dan mag men vooral in dezen tijd, nu overal de eischen van kennis zijn toegenomen, hier niet verminderen. Vroeger werd er nog op gewezen, dat het van het grootste belang was, dat de aankomende kweekelingen niet onbedreven waren in vreemde talen, vooral in de Fransche en Hoogduitsche en ook in andere voorbereidende wetenschappen, waaromtrent bij hun toelatings-examen een onderzoek werd bewerkstelligd. Aan de veeartsenijschool ontvingen zij trouwens ook nog onderwijs in deze talen en in het teekenen. Dit was waarlijk niet overbodig, want een veearts zonder kennis van de Fransche of Hoogduitsche taal, kan onmogelijk op de hoogte zijner wetenschap blijven, omdat de Hollandsche literatuur hierin niet voorziet. Bij hoogere eischen, kon het onderwijs nog meer uitgebreid en voor den toekomstigen veearts nuttiger worden.

De vakken welke nu nog speciaal op andere veeartsenijscholen onderwezen worden, zou men ook hier kunnen behandelen, zoo als de landhuishoudkunde, welke te Weenen en te Dorpat; de physische aardrijksbeschrijving, welke aan de eerste; de keuring van vleesch, welke aan de tweede, op gezette tijden, worden onderwezen en op het programma van het aan onze veeartsenijschool te geven onderwijs niet voorkomen.

Voorts zou er ruimer gelegenheid moeten verschaft worden tot praktische beoefening der veeteelt en tot proefnemingen op dieren.

Hierdoor zou het getal van vier docenten zoo als nu, die zulk een aantal van de meest verschillende studievakken moeten doceren, met een twee- of drietal moeten vermeerderd worden; en dit zou toch voor zulk eene belangrijke inrigting, welke aan volk en staat zooveel voordeel kan aanbrengen, wel geen onoverkomelijk bezwaar zijn. Enkele studievakken toch zouden door den Directeur kunnen gedoceerd worden, wiens betrekking bij de reorganisatie gedaald is tot eene administrative en alzoo niet zeer geschikt om, als eene wetenschap van cijfers, de hoofdfunctie eener dusdanige wetenschappelijke inrigting te vertegenwoordigen.

Dan zou men met grond van de veeartsenijkundige wetenschap heil voor ons land mogen verwachten. Wilde men den ijver der veeartsen nog aanvuren, men moest hen dan opnemen, waarin Spanje ons voorgaat, in eene vereeniging die voor de gezondheid der burgers waakt, als leden van een gezondheidsraad, bij ons naauwelijks iets meer dan bij naam bekend; verder moest men eenheid brengen in hunnen zoo verscheiden werkkring, zoo als in Denemarken door eene veterinair Sanitäts Rath geschiedt, bestaande uit leeraren en veeartsen, die in verbinding staat met alle veeartsen, hen ondersteunt of aanmaant in hunne wetenschappelijke of andere bemoeijingen, en welke raad van staatswege eene toelage geniet. Verder kon men voor hen eene trapswijze bevordering invoeren, zooals reeds eenigermate in Zeeland het geval is, met genot van meer of minder tractement, naar gelang hunner werkzaamheden, en men moest zorgen dat voor alles wat de veeartsenijkunde betrof, een speciaal persoon was aangewezen ter behartiging der daaraan verbonden eigenaardige belangen en eischen, gelijk dit nu het geval is voor de militair vétérinaire dienst. Men zou dan een personeel verkrijgen, verspreid over geheel ons land, dat aan de geneeskun-

dige wetenschappen en aan het welzijn van volk en staat belangrijke diensten kon bewijzen.

Mogt ik in mijne beschouwing dwalen, ik geef die gaarne voor betere. Alleen ruil ik deze mijne innige overtuiging voor geene andere: dat het dringend noodig is om zoo spoedig mogelijk eene wettelijke regeling en eene doelmatiger inrigting en verbetering van het gebrekkige in te voeren.

Maar dat alles vordert al weder uitgaven, meent men alligt, en ziedaar een bezwaar dat menig welgezinde er onverschillig voor maakt; doch men oordeele noch veroordeele te spoedig. Nu wordt jaarlijks ruim ƒ 30,000, bijna nutteloos, uitgegeven en toch durft men dit niet na te laten, omdat men ten minste den schijn nog wil bewaren, dat men kunsten en wetenschappen bevordert; die schijn levert evenwel geen voordeel op. Verdubbelt men evenwel die uitgaven, en gaat daarmede gepaard eene goede inrigting van het geheel, dan brengt misschien alleen de belasting op het geslagt (zoo men deze dan helaas nog niet missen kan) die meerdere uitgaven alligt spoedig dubbel in de schatkist terug. In 1860 leverde deze belasting ƒ 1,448,225.60 op, en wanneer slechts 2 pCt. van het slagtvee voor ondergang behoed en in consumtie gebragt wordt, dan lijdt de schatkist geene schade. Vergelijken wij hierbij de voordeelen van de inenting als voorbehoedmiddel tegen de longziekte[1], welke nu weder door te weinig zorg daarvoor allengs verloren gaan, of wel, letten wij op de vele klagten der veeartsen, hoe deze meermalen toonden, dat door onbevoegden schade aan onzen veestapel werd toegebragt, dan is die verwachting waarlijk niet te overdreven.

Voor de spoorwegen is meer dan 100 millioen gulden toegestaan, en het transport van levend vee en zuivel, zal voor een deel hunne inkomsten bepalen; de toegenomen grooter productie van beiden zal die inkomsten vermeerderen, en men verhoogt daardoor tevens de kans van welslagen dezer hagehelijke onderneming.

Dan waartoe hier cijfers te behandelen, waar nog zooveel voordeel overblijft dat niet te berekenen is. En hoe door cijfers hier uit te drukken, welken magtigen zedelijken en weten-

1 Zie mijne onderzoekingen omtrent het nut der inenting tegen de longziekte bij het rund, geplaatst in ‘de Verhandelingen van het Nederlandsch Veeartsenijkundig Genootschap,’ 1860.

schappelijken invloed de betere vleeschproductie op de welvaart en het heil van volk en staat onvermijdelijk hebben zal?

Ten slotte willen wij nog dezen wensch uiten. Mogt ieder staatsburger meer en meer zijn waar belang leeren inzien, dat hij, met al zijne personele vrijheid en zelfstandigheid, toch niet vermag om alles wat nuttig en noodig is zelf tot stand te brengen, maar dat hiervoor dikwijls bepaalde personen noodig zijn. Is hij hiervan overtuigd, welnu, hij haaste zich dan, om het goede niet ongebruikt te laten, maar ondersteune het krachtig. Mogt men in mijne overtuiging deelen, dan zou de bestaande onverschilligheid voor de veeartsenijkunde veranderen in eene zucht tot handelen, en Nederland, ten minste hieromtrent, niet langer door tijdgenoot en nakomeling veroordeeld worden.

Dr. C.G. VON REEKEN.

Arabesken.

Wie heeft nooit den angst, den zieleangst gevoeld, als men, het station nabijgekomen, aan verschillende terugkeerende vigilantes meent te bespeuren, dat het uur, voor het vertrek bepaald, geslagen heeft of reeds verstreken is, en de voet nog ettelijke stappen heeft te zetten eer de toegang bereikt kan worden. Wie voelde niet een zweetdrup parelen op het voorhoofd, het loome been knikken, maar tevens al de kracht die overbleef zich zamenpersen, om innigheid bij te zetten aan de verwensching, die men gereed is Nero na te zeggen, als een onbeschofte slepersknecht met zijn leelijk, dom, maar nu zoo duivelsch grijnzend gelaat zich tot u overbuigt en, zoo eigenaardig lagchend, dat wil zeggen: met eene zamentrekking der gezigtszenuwen, welke eene hooge mate van zelfvoldoening uitdrukt, u toeroept: ‘Je haalt 'em toch niet..... maar je hoeft niets geen haast te maken voor de volgende.’

Er zijn oogenblikken in het menschelijk leven, geachte lezer! dat de wijsgeer zijne hoogmoedige onverschilligheid en de Amsterdamsche kruijenier zijn slaapmuts verliest, en in zulk een oogenblik bevond zich op zekeren morgen de ondergeteekende, die zich eenige maanden geleden reeds aan u voorstelde als de huisvriend van den WelEdel Geboren Heer Stumphius, zoo gij de goedheid hebt en mij de eere bewijst van u dit nog te willen of te kunnen herinneren. Hoewel wijsgeer noch kruidenier, maar slechts eenvoudig burgerman, die met makelen zijn wettig stukske brood verdient, verloor ook ik de kalmte, die mij altijd en vooral gedurende de twaalf uren van den dag zoo noodig is, en draafde ik als een jong veulen verder, bijna tot galop-

peren geprikkeld door den schaterlach van den bewusten slepersknecht, wiens hoofd ik zou geëischt hebben, indien ik zoo gelukkig ware geweest van lid te zijn der schoone sekse en voor een anderen Herodes te hebben mogen dansen.

Ik draafde, tot de leuningen van de brug, die ik langs ging, zich met mij schenen te bewegen, tot alles wat aan mij was, mij als een stalen keurslijf om de leden scheen te nijpen; ik draafde, bijna topzwaar geworden, met gierenden adem, het oog gerigt op de onheilspellende lichtgrijze wolkjes, die van achter het station, waar de locomotief stond, opstegen, en die, zoodra het bekende rogchelende gezucht en gesteen zich daaraan paarde, mij ondubbelzinnig zouden toeroepen, dat al mij pogen ijdel was. Ik kwam een wachter tegen, die de barbaarschheid had mij nog toe te roepen: ‘gaauw, gaauw... in den wagen maar.’ Het reeds voor ettelijke oogenblikken gevreesde gezucht en gesteen en gefluit deed zich hooren, en toen ik met eenig bewustzijn rondom mij kon zien, vond ik mij neêrgeploft in de derde klasse, naast een vrouw met een zoogenaamde floddermuts op het hoofd en een kind van een paar jaren op den schoot, dat daarop neêrzat als een gems op een gletscher. Zij ook al de vergelijking van het kind met den gems overdreven - het nietige kleine menschenkind met de waterige oogen en de weggeslonken wangen en het jolige, gezonde, vlugge gemzenjong - het beeld voor den moederlijken schoot gekozen, schildert en veraanschouwelijkt echter de waarheid. Wat de belangrijkheid mijner waarneming nog verhoogen kan, is de opmerking eens vriends, die aan de zoozeer geliefde aardvrucht, eigenaardig aardappel genaamd, het ontstaan van het bewonderenswaardig natuurverschijnsel toeschreef. Ik zat dan naast die vrouw, die behalve het reeds medegedeelde, nog een merkwaardig grooten mond bezat, voor welk deel alle andere van het gelaat als schenen weg te duiken. Aan den anderen kant had ik een kornetje, dat, *en profil* beschouwd, mij behalve de neepjes der muts en de daarin vastgehechte gouden oorbel, een klein neusjen en een mollig kinnetjen te zien gaf, benevens een bloedkoralen *collier* met gouden slot en een halskraagje, alsmede een paar groote handen, zedig in een paar bruine *fil d'écosse* handschoenen verborgen. Tegenover mij zat een jonkman met een langen blaauwen jas, een zoogenaamden kuitenklopper, zilveren ringetjes in de ooren, kleine varkensoogen, bruine gelaatskleur, dikke neusvleugels en dito lippen, aan welker hoekjes, als een

krater in het klein, van tijd tot tijd een vloeistroom van bruine lava ontvloeide, die, in het zenith der overstrooming, door een bonten zakdoek opgevangen en afgeleid werd. Naast dezen - de broeder, de minnaar, de neef van het kornetje? - naast dezen zat een ander man, die niemand anders dan de echtgenoot van de vrouw met het kind kon zijn. Hij droeg een pet, waarvan de klep half los hing; een buis, dat de helft der knoopen miste, en een broek, die de bressen, maar hier en daar geboet, vertoonde van een Sebastopol na de inneming. Een der meest en vurigst aangebeden godheden had haar stempel op zijn gelaat en vooral op zijn purperen neus gezet, terwijl zijn oogappel, even als de dojer in het ei, in eene vochtige massa zwom. Aardappelen en jenever, hoe schoon zij bij dit echtpaar vereenigd waren! Aardappelen en jenever, hoe ge uwen gewigtigen invloed doet kennen, bij de beschouwing van het kind, dat dit echtpaar tot ouders heeft!

Ik wilde mijn arme, vermoeide, tintelende beenen uitstrekken, maar ik stiet tegen een hard voorwerp, dat mij later bleek een bonte zakdoek te zijn, welke een kruik inhield en een graauw papier met grove bollen; ik wilde dezelfde beenen achterwaarts brengen, om ze ten minste van stand te doen veranderen, maar stiet tegen een sluitmand en een groen greinen zak, die zeer elastiek was. Het kornetje naast me had blijkbaar de rigting mijner zwervende en rustzoekende beenen aandachtig gâgeslagen, want naauw hadden ze de bewuste voorwerpen aangeraakt, of een der bruine *fil d'écosse* handschoenen daalde naar onder en een blik werd mij toegeworpen, die mij alle geloof aan hare schuchterheid ontnam, en mij onwillekeurig een paralel deed trekken tusschen hare graauwe maar klare kijkers en de loensche van haar.... Adouis: want ja, dit bleek hij waarlijk te zijn. ‘Jij kunt het nog wel bergen,’ snibde zij het vaarskalf tegen, terwijl zij hem den greinen zak tusschen de beenen schoof. ‘Het hindert Mijnheer hier onder de bank, en dat moet het ook, als me liefhebberij heeft om je beenen onder de bank te bergen.’

Aanstaande gelukkige Piet of Klaas of Evert of Dirk, timmermans-, metselaars-, schildersknecht, of met welk ambacht gij ook in den besten tijd uwe zes of zeven gulden 's weeks verdient, zoo gij ooit eenige veerkracht zult toonen, het zal zijn door den magischen invloed dien uwe vrouw op u oefent; als ooit uw kruiwagens- of duwkars-tred versneld wordt tot een sukkel-

draf, het zal alleen de scherpe, maar toch ook heldere stem uwer vrouw zijn, die er u toe spoort; kortom, zoo gij ooit iets meer blijkt te zijn dan een machine, die hout of steen verwerkt, ge zult het alleen uwer vrouw te danken hebben, die u andere behoeften leerde kennen, en er naar streven zal om deze, zij het ook slechts eenigermate, te voldoen; die u daartoe als middel zal moeten gebruiken en u derhalve mede met nieuwe behoeften moet weten bekend te maken.

Ik weet niet of de opmerking ook door u reeds gemaakt is, waarde lezer! maar ik maakte haar dikwijls: in de lagere kringen onzes volks heeft de vrouw dikwijls het zedelijk en verstandelijk overwigt, is zij het eigenlijk hoofd der gemeenschap, voedt zij hare kinderen niet alleen, maar brengt ze ook groot en leidt ze tot een ambacht. Aardappelen en jenever! De eerste mogen het hoofdvoedsel voor man en vrouw beide zijn, de laatste is meest de neetar voor genen alleen; de eersten mogen te weinig voeden, de laatste heeft het treurig voorregt alleen te prikkelen om later te bedwelmen en daarna te verdooven. Moet de echtgenoot bij de doorgaande hulde, die hij den alcohol biedt, niet zijn heerschersstaf inboeten tegelijk met het intellekt, dat toch slechts in kiem ontwikkeld was, en moet de vrouw niet de opengelaten ruimte, welke aangevuld dient te worden, innemen en de hand aan het roer slaan van de zoo vaak slingerende en daarbij lekke boot?

Maar er is meer. Van het echtpaar is alleen de vrouw in aanraking geweest met de ontwikkelde, met de zoogenaamde fatsoenlijke standen, en dit heeft in meerdere of mindere mate, maar toch altijd, op haar gereageerd. Ik wed, dat zij het als dienende nooit op prijs heeft willen stellen; ik wed, dat zij ook tot de talloos velen behoord heeft, die de schrik zijn, maar ook tevens het hoofdonderwerp van de gesprekken van menige fatsoenlijke Mejufvrouw en Mevrouw, die onregtvaardig genoeg zijn om niet te erkennen, dat het een bijna het ander aequivaleert, ja, dat zelfs de tallooze fouten en gebreken der dienenden, voor haar die bediend worden, tot eene genieting gedijen en eene wisse ling van harmonische beschouwingen en corresponderende ideën te voorschijn roepen, welke het gezellig verkeer werkelijk zoo menigmaal eenige levendigheid bijzet. Ik wed - en een blik op het kornetje naast mij verzwakt mijn vermoeden niet - dat er negen en negentig van de honderd dienstmeisjes in de schilderachtigste, ten minste in de beeldrijkste, taal, haar diep afgrijzen

te kennen geven van de zonden der Mejufvrouwen en Mevrouwen, aan wie zij voor loon en verval onderworpen zijn, en tevens hare verontwaardiging over miskenning en vernedering. En niettemin houd ik staande, dat zij allen een weldadigen invloed ondergaan; dat zij allen de klove voor een deel gedempt zien, die gewoonlijk de lagere van de middelklasse scheidt tot overgroot nadeel der eerste, en dat zij voornamelijk daaraan het overwigt ontleenen, dat zij later blijken te bezitten op den minder bevoorregten echtgenoot, die slechts met zijne gelijken arbeidt.

Ik geloof, dat ge mijne redenering zeer klemmend en zeer wijs zult vinden, maar haar om die reden ook weinig passend op de houten, trillende, vaak daverende bank van den waggon 3de klasse, die mij rust heet te schenken. Afgescheiden nog van de vleeschmassa, die ter regter en slinker mij omgeeft, van de kleine reisbenoodigdheden, die de mij wettig toekomende ruimte tot een Procustusbed dreigen te doen vervormen, wordt de atmosfeer zeer eigenaardig bewerkt door nog een veertig- of vijftigtal ademhalingswerktuigen, die de lucht, voor één reeds niet overdadig, met bijna vratige begeerlijkheid opsnuiven en verteren. Het was een zoogenaamde pleziertrein, waaraan ik mij bij ongeluk had toevertrouwd. Nu ben ik opgevoed in de vreeze van alle pleziertreinen en maken de nuttige en ernstige vermaningen van de vrome vroeden in den lande tegen de locomotiven, die op Zondag de zonde-alleen voorttrekken, een gewigtig deel van mijn bibliotheek uit. Ik ben het geheel eens met de vrome vroeden, dat de Christenmensch zes dagen moet werken, en dan zooveel mogelijk in het zweet zijns aanschijns, en des Zondags naar de kerk moet gaan; en aangezien nu de waggon van den pleziertrein met de kerk alleen het gewoel en geschoffel en gedruisch der gemeente en het getwist met stovenzetsters en bankopsluiters en den benaauwenden en bedorven dampkring gemeen heeft, terwijl hij den vierkanten of achtkanten bak mist met daartoe leidenden trap en daartoe behoorenden prediker en - het heiligste van al het heilige - met daarom voegend doophek, ben ik zeer tegen de pleziertreinen. Ook nog om een andere reden, en deze is er eene meer van staatshuishoudkundigen aard. Onder al de zwaar belasten van ons zwaar belast rijkje is wel de eerlijke slijter van gedisteleerde wateren in de hoofdstad des rijks het zwaarst belast. Voor dien man moet het voorschrift omtrent het werken der menschen worden omgekeerd; want voor hem is Zondag meestal, zoo niet de eenige, dan toch de moeitevolste werkdag,

Ja, van hem zou in de Fauna die, bij het ontstaan eener nieuwe wereldperiode, eens van de oude wereld getuigen zal, gezegd kunnen worden: ‘zoodanige slijter behoort tot de *bimani*, wier eigenaardigheid daarin bestond, dat zij op den avond van den laatsten dag eener week wakker werden, om te middernacht, alzoo bij het eindigen van den eersten dag eener nieuwe week, weêr te gaan slapen. Deze speciës wordt veel in fossielen staat aangetroffen en moet in grooten getale over de aarde zijn verspreid geweest.’ Maar de slijter, dien wij bedoelen, is nog niet in fossielen staat te vinden, hetgeen hij echter bij de toeneming van Zondagsche pleziertreinen waarlijk wel mogt wenschen, daar hij door de verplaatsing van zijne beste afnemers op den dag, waarop zij anders gewoon waren hem zoo trouw te bezoeken, de zware op hem drukkende lasten van stad en land niet langer dreigt te zullen kunnen torschen. Vrome vroeden in den lande, slijters van gedisteleerde wateren, uwe bezwaren acht ik gegrond en ik vind niet ééne reden waarom de geel-bleeke bevolking der hoofdstad behoefte heeft aan de beschouwing om Utrecht of Arnhem van weilanden, boomen of water, van een grijs of een blaauw uitspansel, al hetwelk na den kerkgang in en om de hoofdstad zelve kan worden bezigtigd.

En desalniettemin was er weder een pleziertrein afgegaan en zat ik op ‘denzelven’.

Bonte menigte, die mij omringde! En eene menigte die, waarom het te ontveinzen, mij niet aangenaam aandeed. Het grootste deel deed mij denken aan de aardappelen en den jenever, geïncarneerd in het bewuste paar; het kleinste deel aan het paar bruine *fil d'écosse* handschoenen. Het grootste deel bestond dan ook uit plezierreizigers, die voor de eerste maal zich zulk een pleziertrein gunden en dien genoten zoo als zij tot dus verre gewoon waren elk genoegen te genieten. De warme frissche lucht, die zuivelgeuren aanvoerde van de weilanden, die men langs spoorde, het gouden licht, het vergezigt aan weêrszijden, het spoorde alles tot vrolijkheid - een gevoel verwant aan 't geen men anders gewoon was door den prikkel van het gedisteleerde water te verkrijgen, hetwelk men als uit kracht der gewoonte ook nu nog dacht te behoeven. Te regt misschien. De aanblik der natuur stemt tot vrolijkheid, niet tot uitspattende uitbundigheid, en tot deze moet men pogen te stijgen, zoo spoedig mogelijk zelfs, zoodat de meêgebragte kruik en het glaasje zonder voet telkens sneller rondging, het slaperig oog oplook, de loome

manieren veranderden in zenuwachtig gehaaste, de als versteende tong smijdig werd en een telkens vermeerderenden vloed van woorden glippen liet, woorden waarin somtijds, hoe bedekt ook in de dikke windselen door de ruwheid er om heen geslagen, nog eenige geest school, voor het minst een zekere zin voor het koddige, dat uit vergelijking van twee elkander tegenovergestelde denkbeelden of voorwerpen ontstaat, een neiging voor een sarkasme zelfs, als waarvan de slepersknecht, wiens onbeschoftheid mij nog in den waggon hinderde, blijk gaf.

Toch zoude ik vreezen, dat de onpartijdige hetzelfde verschil tusschen hunne geestigheden en de *bons mots* onzer Gallische geburen zoude opmerken als tusschen de buitelingen van den *clown* en de toeren van den Maëstro Bosco. Onbarmhartige beulen voor elk physiek gebrek, vooral als het aangetroffen wordt in den stand die boven de hunne is, hebben zij zelden oog voor gebreken van anderen aard; gebreken, die dan ook een fijner opmerkingsgave zoude vorderen dan hun meestal verleend is. Ruw zijn ze in hunne scherts; en aan de buitelingen van den *clown* moet ik wel denken nu het vocht, uit de bewuste kruik en het glaasje zonder voet zoo mild genoten, de bende plezierreizigers op gindsche banken, den zang op de steeds drooge lippen en den schellen klank in den schorren gorgel legt.

Och, dat arme Nederlandsche volksgezang! ‘Zangen des kinds worden daden des mans,’ zong een Nederlandsch dichter, die een kostbaar talent en een stalen volharding aan de verbetering, liever aan de schepping, van ons volksgezang wijdde. Het is schoon gezegd, maar ik geloof er niet aan. Ik geloof, dat het kind, behoorlijk volgens de kunst gedresseerd, allerliefste liedjes, zoetvloeijend en overvloeijend van lieve zoetigheden, kan leeren zingen, maar na het eindigen der dressuur herneemt de natuur hare regten en hier is het eene zeer wilde natuur. Poog eerst de laagste klasse onzes volks in den vollen zin des woords te beschaven, dat is: niet alleen naar het verstand maar ook naar het gemoed, niet alleen haar op te vullen met kennis, maar ook hare stugheid, bijkans zou ik zeggen haar rhinoceros-eelt te verzachten en door te dringen, en eerst dan krijgt ge misschien betere liederen en een beter gezang. Ontwikkel het gevoel voor schoonheid, den zin voor kunst, op dit oogenblik naauw als embryo aanwezig, en welligt dat de slijter van gedisteleerde wateren mettertijd ook 's Zaturdagavonds en den geheelen Zondag door kan blijven slapen; welligt dat een ‘zang’ alsdan eenmaal een

‘daad’ kan worden. Dank zij den dichter, dien ik een oogenblik straks gedacht, hebben wij liederen, die een gezonden zin ademen voor alles wat goed is en welluidt; maar die zin correspondeert niet met dien onzer plezierreizigers, die blijkbaar meer van schreeuwenden onzin houden en zelfs bij de zoutelooze, maar meer dan naakte aardigheden, de eigenaresse der bruine *fil d'écosse* handschoenen het hoofd doen omkeeren en aansporen, om met haar Adonis eenige woorden te wisselen over Dirk en Kees, die waarschijnlijk aan den trein zouden zijn om beiden af te halen; waarop de Adonis met een bedaarden hoofdknik een toestemmend antwoord geeft.

Doe nu eens het mogelijke om een gesprek aan te knoopen! Al praat de eene nog zoo graag en nog zoo goed - honderd woorden of klanken in ééne minuut - voor een gesprek heeft men toch iemand noodig die antwoorden wil of kan.

‘‘k Zou me zeil wat minderen!’ hoor ik tusschen de schrille klanken in der bastert-nachtegalen een jonkman met een stentorstem roepen, die in een hoek naast een oud-vrouwtjen neêrzat en zich tot dusverre alleen met deze had bemoeid. De uitdrukking reeds schilderde den stand; maar zoo zij het niet had gedaan, dan zou toch de kleeding geen oogenblik ten dien aanzien eenigen twijfel hebben overgelaten.

De los omgeknoopte zwart zijden halsdoek, waarop de hemdsboord even frank en vrij ligt omgeslagen, het korte buis en de wijde broek, de hoed met den breeden ronden rand en bovenal het bruin verweerde gelaat met de jolig- en tevens brutaal-goedig blikkende oogen, teekent den zeeman. En dat oude vrouwtje daar naast hem, hoe het den groven zeebonk nog beter en voordeeliger deed uitkomen! Een fransch schrijver heeft eens de naar het mij voorkomt treffend juiste opmerking gemaakt, dat niets afzigtelijkers, maar ook niets schooner kan zijn dan eene bedaagde vrouw. Als de hartstogten nog gloeijen maar alleen weêrhouden worden van in lichterlaaije vlam uit te slaan bij gebrek aan brandstof, als de ligchamelijke schoonheid geweken is zonder het merk eener andere, eener hoogere maar onstoffelijke achter te laten, ja, dan wenden wij vol van walging of vol van medelijden, naar gelang van het temperament des beschouwers, het hoofd af; maar wanneer wij op het gelaat de rimpels van den ouderdom bespeuren, maar tevens den goêlijken glimlach van vrede; wanneer wij in het fletsche oog een weemoedigen glans zien glinsteren, als die van het avondrood eens helderen herfts-

dags, dan spelt de grijze haarlok op de mat-bleeke slapen wel de wegstervende levenskracht, maar draagt zij er tevens toe bij, over het gelaat, dat er door omlijst wordt, dien schemer van meer dan aardsche schoonheid te spreiden, die ieder onzer treft, boeit en gereed is te huldigen.

En dan dat oude vrouwtje, dat tevens moeder blijkt te zijn! Het jak en de rok was van grof gedrukt katoen, het boezelaar, dat misschien wel een of andere breuk in den schoot verhelen moet, van grof karsaai, het mutsje geneept om het hoofd als het hoofddeksel der armste boerendeerne; en toch, wat scheen dat oude vrouwtje rijk! Zeer waarschijnlijk woont zij in een dier talrijke holen, die Amsterdam nog binnen hare muren herbergt en die eer op schuilplaatsen van vossen en bunsems of op kuilen voor wolven gelijken, dan op woningen voor menschen. Maar ik wed, dat er voor het venster, het eenige misschien dat haar verblijf heeft, nog een of andere bloempot staat, en dat zij op een warmen zomerdag dikwijls gezien zal zijn bij het geopend venstertje achter dien schat - zoo als de bloempot voor haar heten mag - lezende in haar ouden bijbel, haar om niet uitgereikt en gedrukt met letters, die men bijna op het gevoel af kan leeren kennen. Lezen kan zij wel, maar het is toch al zoo lang geleden, dat zij ter schole ging, en sinds dien tijd heeft zij zich mogen leeren oefenen in matigheid, in geduld en berusting, maar zeker niet in hetgeen op de schoolbank onderwezen was. Zij, haar zoon en ik gingen tegelijk van den trein en ik had de gelegenheid een enkel woord met haar te wisselen, een enkel woord, maar wat echter een geheel leven schetste. Door harden arbeid had zij ‘het hoofd boven water kunnen houden’ (hoe menige vergelijking op onze lippen wijst niet heen op ons waterachtig vaderlandje!), en naar het mij toescheen had niettemin het hoofd zich nooit zeer ver boven het water verheven. Vroeg was zij weduw geweest; een braven man had zij in de aarde en het was of het zwart katoen, eens aangetrokken om de nagedachtenis van haar man te eeren, niet meer kon afgelegd worden, want telkens kwam de bleeke doodsengel in de dompige woning afdalen en vlood met een der kinderen heen. Maar dezen jongen - het woord had zulk een goeden klank van die bleeke, en toen zij het uitsprak, zoo trillende lippen - maar dezen jongen behield zij en dat was een zegen van onzen lieven Heer. Och, dat hij weêr zoo spoedig uit moest! Ze bragt hem weg tot aan de buitenste reê en spoedig zou hij

weêr alleen zwalken, maar zij zou toch nog meer alleen zijn. De jongen greep hare geelrimpelige en vereelte hand, die den bezemstok en den schuurlap wel tot het einde toe zou moeten blijven hanteren, en hij drukte die met innigheid, dat wil zeggen met een kracht, als waartegen zulke handen alleen maar bestand kunnen zijn. Waarachtig, daar kwam een waterlander in zijn oog! De harde zeebonk voelde wat hij missen ging; de keerkringszon, die hem roostte, de zeewind, die hem de huid schrompelde, de zwerftogt, die hem op eigen kracht had leeren bouwen, zij hadden het hart in de ruige borst onaangedaan gelaten, zij hadden misschien daarbinnen nog iets verteederd en verzacht, terwijl zij de schors schenen te harden en te marmeren.

Gelukkige moeder, gelukkige zoon! Nog weinige dagen slechts resten der oude vrouw misschien, maar ik hoop, dat zij vóór hare ruste nog een brievenbesteller den gang, waarin zij woont, mag zien inslaan, die haar een brief brengt, verzegeld met een rooden ouwel, door een vingerhoed vastgedrukt en voorzien van een adres, bij welks zamenstelling de regel: schrijf zoo als ge spreekt, ten strengste gevolgd is. Die brief zal een groet zijn van haar jongen, die op den langen zwerftogt toch harer altijd gedenkt.

Moeder en zoon, gij vertegenwoordigt nog wat er goeds ligt in mijn volk! Gij verzoent mij met zooveel kleins, met zooveel bekrompens, met zooveel ruws en plomps, dat mij uit dat volk tegentreedt, omdat dit alles slechts de onvolkomen vorm is van hetgeen bij gunstige ontwikkeling goed is en krachtig. Oude vrouw, uwe begrippen aangaande het u omringende zijn zeker bekrompen; voor de hoogste genietingen des menschen hebt ge zeker nooit zin gehad; door heldenmoed hadt ge u zeker nooit onderscheiden, al ware u de gelegenheid daartoe ook geboden, misschien ook al had zij die van u geëischt. Maar de passive kracht, die nog meer vordert dan de onverschrokkenheid van een oogenblik, bezat ge, maar de berusting onder zware beproeving door de kracht van het kinderlijk geloof toondet ge, maar den zin voor het zedelijk goede verloort ge nooit! En hoe zich die passive kracht in al haar omvang openbaart in den zeeman, hoe het goede van ons volk in hem stijgt tot het beste! Het is of de golven van den oceaan even zoo vele geleiders zijn van een galvanischen stroom, die pees en spier tot grootere werkzaamheid prikkelt. Den grondtrek van het volkskarakter verliest hij nooit: het phlegma wordt geen enthusiasme; de taaije volharding geen spontanëiteit; de loome verbeelding, de positive

zin, geen spelend vernuft, geen ideale luchtvaart! Maar het phlegma, dat de volharding alleen kan doen verstalen, doet hem het dreigendst gevaar onder de oogen zien, doet hem onder vooren tegenspoed dezelfde blijven, doet hem het doel, dat hij zich eenmaal heeft voorgesteld of zich heeft moeten voorstellen, ondanks alle vijandelijke invloeden bereiken. En wat de zin voor huiselijkheid bekrompens geeft aan ons maatschappelijk leven, het wordt op den gedwongen zwerftogt, door het verkeer met andere natiën, door de aanschouwing van telkens afwisselende toestanden, onzijdig gemaakt, zoo niet geheel te niet gedaan. De ruwe, eerlijke, trouwhartige zeeman, met de vaak grove scherts op de lippen, maar met de rondheid en de gulheid in het oog, vertegenwoordigt mij mijn volk in zijn kracht-periode, en als ik hem ontmoet naast zijne moeder of zijn wijfje, te midden der plezierreizigers uit de achterhoeken onzer steden, dan zie ik in den mij geboden kelk den droesem, maar ook den klaren krachtigen wijn, dan zie ik in den smeltkroes van het nationale leven het borrelend schuim, maar toch ook het ziedende zilver.

'Ik zou me zeil wat minderen,' had hij geroepen, en wat bitsen graauw het gemeen, gestoord in hetgeen het voor genot houdt, bij en om die stoornis ook gewoonlijk van de lippen stuwt, ditmaal werd de wenk gehoord en zonder één vloek of verwensching opgevolgd, na den blik op hem, die hun dien wenk gaf. Het gemeen mag een soldaat, zoo'n door de militie uitgebroed, maar door de natuur nog beneden de 1 el, 5 palm en 7 duim gehouden geweerdrager, met het aschgeel haar, den vierkanten bouw en den lummeligen aanblik, als het schoonste voorwerp voor zijn spotlust beschouwen, het heeft respect voor Janmaat, want Janmaat zou ook korte metten maken, en, als de gespierde vuist het niet af kon, al heel spoedig kortjan uit den gordel trekken, en met kortjan is waarlijk geen spotten. Daarom, moedertje, dat achter uw jongen als wegkruipt, uit vrees, dat de berispten den berisper zijne stoutmoedigheid duur zullen doen betalen, wees maar zonder zorg; het lied wordt gestaakt en je jongen wordt voor zijn tusschenkomst bedankt door een paar andere reizigers, die even als ik ter kwader ure dezen waggon zijn ingestapt.

Onder hen, die er inwendig voor dankten, maar het toch niet durfden laten blijken, waren twee vreemden, bekend onder den naam van bovenlanders. Ja, wel zijn ze bekend, die geelbruine

gelaatstrekken, dat lichtgele steile haar, dat blaauw linnen buis, vest en broek met koperen of wit metalen knoopen, met het hemd dat aan de borst te voorschijn komt en een doorgaand lijden aan de watervrees te kennen geeft, met de toegeslagen en zaamgebonden zeis, die thans in diepe rust, na weken van schier onafgebroken werkzaamheid, onder de bank geborgen ligt. Een bovenlander, een ‘hannekemaaijer,’ zoo als het volk de krachtige trekvogels noemt, die tegen den hooibouw het vette land van Pruisen verlaten om het nog vetter land van Nederland te bezoeken, om, zoo als de traditie luidt, aan de Oude Brug te Amsterdam, uit het vaartuig, dat hen aanvoert, te worden uitgeheschen! Het kostelijkst produkt van het vaderland doet zich in de geuren kennen, die van hen uitwalmen. ‘Het borstlig ondier met den snuit in 't slijk gebukt,’ heeft naar ik geloof geen gedeelte, dat de zoon van Westfalen onbruikbaar acht; het bevredigt al zijne behoeften en geeft hem het voordeel om niet alleen door het zintuig van het gezigt, maar tevens door dat van den reuk te kunnen waargenomen, bespeurd en herkend te worden. Krachtig zijn zijne vaderen geweest, die vóór hem Nederland op gezette tijden als een zwerm sprinkhanen hebben bezocht; krachtig zullen zijne zonen zijn, die na hem dat zelfde Nederland zullen bezoeken, om daar den arbeid te verrigten, waartoe de zoon van den bodem te krachteloos of te traag is. Hij is vlijtig en spaarzaam als de mier, onderdanig als een regtgeaard kind, dat onder de plak staat des heiligen vaders. Een voorbeeld kan hij zijn voor menig onzer, eene waarschuwing voor menig onzer filantropen, die den arme koestert, verpleegt en misschien te weinig vraagt naar de oorzaak der armoede of naar het eenig natuurlijk middel om deze te doen verminderen. De Westfaalsche omigrant arbeidt waar menig Nederlander bedelt, en beiden eten en drinken; voor den een is het echter verdiend loon, voor den ander een onverdiende aalmoes. Past op, kinderen van den grond, dat de vreemde u niet wegdringt en de plaats inneemt die hij verdient en gij alleen door erfregt inneemt!

Het is geene onmogelijkheid; want let op den man, die, naast de beide terugkeerende grasmaaijers in den waggon plaats genomen hebbende, zich den gantschen tijd zeer bescheiden op den achtergrond gehouden en door geen enkel woord een teeken van zijne tegenwoordigheid gegeven heeft. Het is een man, die nu nog tot het hybridisch geslacht van halfburgerman en halfheer

behoort, maar die, zoo ‘der Herr Gott’ blijft, wat Hij tot dusverre voor hem geweest is, weldra alle halfheid verloren hebben en bevorderd zal zijn tot heer. Hij is misschien met een silbergrossche, misschien ook maar met zes pfennige in het land gekomen; hij heeft gesjouwd en daarbij gedraafd; hij heeft dikwijls het stof van 's naasten voet gevaagd met het heilige voornemen, om het zich zelven zoodra mogelijk door anderen te laten doen; hij heeft gretig opgeraapt wat een ander wegwierp; gespaard waar een ander verteerde, en op die wijze de kwartjes tot guldens zien aangroeijen, waar bij anderen de kwartjes een tegenovergestelde rigting volgden en tot eenten uitteerden. En nu rookt hij al, uit een meerschuimen kop, tabak, die nog niemand als hij en zijns gelijken rooken kan, maar toch tabak uit een kop van meerschuim; nu betaalt hij al kontant en denkt er aan, ‘Vetter’ of ‘Neffe’ te laten overkomen en een vrouw te nemen uit de botte natie, bij welke hij zich heeft ingeburgerd of liever ingekast. Zie niet laag op hem neêr, op den zoon van Germanje, wiens energie grooter was dan de uwe! die geslaagd is en daartoe oneindig meer kracht en volharding behoefde dan gij hadt behoeven te ontwikkelen! Zie niet laag op hem neêr, al hoort gij hem, zoodra hij het doel is nabij gekomen, ook eene scherpe spotternij uiten op het volk, dat hem zoo ver heeft laten komen, een bits woord over dommeligheid en slaapzucht en laauwheid, want gij hebt het welligt verdiend en zult, zoo gij dit erkent, er welligt nog door gebaat worden en u geheel opheffen van de slaapstede, waarop uwe sluimering reeds niet meer zoo vast en langdurig is als vroeger. En al werdt gij er niet tot meer waakzaamheid door aangevuurd, toch zullen die vreemdelingen u van nut zijn, ware het ook maar alleen omdat zij, door zich aan u en de uwen te verzwageren, een nieuw element storten in uw bloed. Ik ben niet bevreesd, dat zij aan het oude vaderland zoozeer gehecht zijn, om de dwaasheden, die daar heerschen, over te planten in het nieuwe: op den vlakken grond van Nederland vergeten zij voorzeker ‘die Einheit Deutschlands’ en zullen zij zich tevreden stellen met de burgerlijke constitutionele vrijheid van het lage waterland; mogen zij ook al een poos nog de echt-duitsche ‘Schmeichelei’ in eere blijven houden, zij vergeten gewis alle ‘Schwärmerei.’ Vraag het den man met den meerschuimen pijpenkop, of hij van de laatste nog wil hooren, tenzij in de heerlijke liederen zijns vorigen vaderlands, en of hij niet onder het geleide van het nuchter verstand, straks den

wagen 3de klasse hoopt te kunnen verlaten, om de verdere levensreize in den wagen 2de klasse of, wordt zijn innigste wensch verhoord, in eenen der 1ste klasse voort te zetten.

Wij staan stil; de trein heeft het station bereikt waar ik af moet stappen en waar een geheel andere wereld mij wacht dan waarin ik mij straks heb bewogen - eene veel beschaafder en fatsoenlijker wereld: die van den WelEdel Geboren Heer Stumphius en diens vrienden, van wie ik er dien dag eenige mogt leeren kennen.

Bijschriften-poëzie.

't Behoort tot de verbeteringen van onzen tijd, dat hij, die een huis wil doen bouwen, een behoorlijk en juist bestek daarvan kan laten teekenen en het werk daarop kan aanbesteden. De rijke bron van verdrietelijkheden en zorgen, van opligterijen en teleurstellingen, welke uit de betrekking tusschen de verschillende bazen en den ongelukkigen werkverschaffer ontsprong, is daardoor gedempt.

Wij zullen niet beweren, dat ook het stelsel van aanbesteden geene bezwaren of gebreken oplevert, maar op metselaars, timmerlui en loodgieters toegepast is het - in 't algemeen - aanbevelingswaardig. Maar niet op dichters.

Het laat zich begrijpen, dat de een of andere ondernemende uitgever, die de kunst en de letteren, ja zelfs de wetenschap liefheeft, maar ze toch in de eerste plaats moet beschouwen als middel van bestaan, als de elementen van zijn handel en bedrijf, ook op dit gebied het stelsel van aanbesteding toepast; maar het laat zich niet begrijpen, dat een kunstenaar er zich toe leent om op stuk te werken. Een kunstenaar, een dichter, een letterkundige, een heer van reputatie en uit den deftigen stand der maatschappij, dominé of iets anders, moest zich niet verlagen om een werk aan te nemen op een bestek, door anderen opgemaakt en tot een prijs door anderen berekend. Dit is het *procédé* wat al te veel op den troon heffen; dit is eene huldiging van het handwerk, dat wat al te materiëel wordt. Dat men van zijn talent geld slaat, veel geld slaat, best! we hebben er vrede meê; dat men zijn werk duur laat betalen, dat men de vergunning tot overdrukken en overnemen aan remuneratie onderwerpt, dat men zijn aandeel eischt van

de voordeelen van een tweeden en derden druk; wij kunnen dat alles begrijpen en wij erkennen ook in den kunstenaar financiële capaciteiten; bovenal waarderen en eerbiedigen wij de zorgen van den huisvader voor de stoffelijke belangen van zijn gezin. Maar het geschiede zonder opoffering van kunstenaarszelfstandigheid en eigenwaarde, zonder verzaking van de dienst der inspiratie, zonder verkorting van de regten der aesthetiek. Het kan gebeuren, dat een dichter zich aangetrokken gevoelt door eene of andere voorstelling der beeldende kunst, dat zij hem bezielt en tot geestdrift stemt; het kan mogelijk zijn, dat eene of andere plaat, ongevraagd, geheel spontaan den letterkundige tot uitstorting zijner gewaarwordingen en indrukken noopt, dat zij tot zijne fantasie spreekt en haar bevrucht met beelden en feiten, die hij behoefte gevoelt op het papier weder te geven, maar het is eene onmogelijkheid om bij de komst van een boekverkooper dadelijk in geestdrift te geraken voor een geheelen bundel gravures, dien hij uit zijn jaszak zal halen, voor ernstige en luimige, voor mystische en anacreontische voorstellingen, door eene of andere toevallige omstandigheid bij elkander gebragt.

Wie zich toch, zonder aantrekking of inspiratie, zonder eigen roeping en eigen behoefte laat aanbesteden tot het leveren van dichterlijke bijschriften bij iedere voorstelling der beeldende kunst, die een uitgever wenscht te doen berijmen en als prachtwerk het licht te doen zien, levert parasitische poëzie; verzen, die als woekerplanten zich slingeren om de schoonheden der teekening, der conceptie, der gravure, der ets of lithographie, niet om naar boven te komen, maar - nog onverschoonbaarder - om aan den man te worden gebragt en aan hun onvermoeiden fabriekant het loon van den arbeid te verzekeren.

Stichtsch of niet-stichtsch; stichtend of onstichtelijk; het is onbetwistbaar, dat de dichter, die zich laat opstoven door den gloed van zulk een toevallig product der beeldende kunst, dat hem thuis wordt gebragt met de complimenten van mijnheer Kruseman of iemand anders, niet door het zuivere zonnelicht, maar in den volsten zin des woords door kunstlicht wordt verlicht.

Nu wil het sommigen mijner vrienden en mij voorkomen (wij geven deze opvatting met bescheidenheid en vreugde voor beter), dat deze verlaging van de poëzie tot een handwerk, of - om verhevener te spreken - van de godin tot eene diena-

resse, in den laatsten tijd op zorgwekkende wijze in ons vaderland toeneemt. De vele prachtjaarboekjes, de vele prachtbundels, die onder den uitlokkenden titel van Apostelen of Profeten, van Bijbelsche of Historische Vrouwen het licht zien; de vele Engelsche en Duitsche staalgravures, welke onze boekverkoopers op rijm gebragt wenschen te hebben, maken het voorzeker moeijelijk, om voortdurend aan de verleiding weêrstand te bieden. Een enkele misstap vinde dan ook vergeving; wie haar beging, ga heen en zondige niet meer! Maar de recidive is onvergefelijk; het chronisch karakter van de kwaal vervult elken opregten liefhebber der Nederduitsche dichtkunst met bange vrees, en de verstokte zondaars vervullen hem met ergernis.

De bovengenoemde opregte liefhebber zal zich - als hij verstandig man is - niet het harnas aantrekken, waar hij een arm auteurtje om den broode alle mogelijke en onmogelijke plaatjes ziet berijmen, van het ulevellendevies tot het kinderboek, van het kinderboek tot de meest verhevene en pathetische voorstellingen der beeldende kunst; hij zal zich troosten met de gedachte, dat die auteur en het werk, dat hij levert, niet tot den kring zijner waarneming, niet tot het gebied der kunst behooren; hij heeft zelfs eene laakbare, maar toch begrijpelijke verontschuldiging ten goede voor den redacteur van een almanak, die verpligt is om minstens bij vier gravures een vers of eene novelle te schrijven; maar hij strekt den bestraffenden vinger uit naar dichters van den eersten rang (der eerste klasse eerste afdeeling), die zich aan zulk een misdrijf van majesteitschennis bij herhaling schuldig maken.

Dien bestraffenden vinger leggen wij thans op de breede schouders van den heer Nicolaas Beets, niet omdat hij tot dus verre door ons is verwend en als bedorven kind behandeld, en het daarom tijd wordt hem eens aan te pakken; maar omdat hij ons voortdurend stoffe tot ergernis geeft, te minder duldbaar naarmate zijn talent grooter en de roeping edeler is, die hij als voorman in het leger onzer letterkundigen heeft te vervullen.

Op hem bovenal schijnt de verpligting te rusten de waardigheid en zelfstandigheid der poëzie te handhaven, hare opperheerschappij te verzekeren en haar nooit te doen optreden als tweede viool of *grande utilité en tout genre*, om niet te zeggen als kamenier van eenige andere zusterkunst, die hoogstens haar gelijke, maar stellig nooit haar meerdere heeten mag.

En toch is 't maar al te waar, dat de muze van den heer Nicolaas Beets zich herhaaldelijk vermeidt in de nederige en ondergeschikte betrekking van kamenier, dan eens van een apostel of een profeet, en dan weder van een eenvoudig visschersmeisje. Dit is de laatste dienst, waarin zij met Mei getreden is, op een loffelijk getuigschrift van den heer A.C. Kruseman, gehuurd door den heer Jozef Israëls ten behoeve zijner minderjarige en meerderjarige kinderen der zee.

Evenzeer als wij het in Israëls zouden afkeuren, wanneer hij de taak op zich nam, om al de gedichten van Beets, onverschillig of zij Kuser of José of Minone of Najaarsmijmering of Vedeldeuntjen heeten, te illustreren; evenzeer als wij zouden meenen dat de schilder aan zijne kunstenaarswaardigheid te kort zoude doen, wanneer hij zijn teekenstift leende tot veraanschouwelijking van de beelden en gedachten van een vers, dat niet tot zijn gemoed had gesproken, in even hooge mate moeten wij het betreuren, dat Beets heeft kunnen goedvinden om bijschriften te leveren bij al de schetsen naar het leven aan onze hollandsche stranden, door Israëls geteekend.

Wij hebben de eerste aflevering van ‘De Kinderen der Zee’ vóór ons liggen, welke drie schetsen bevat, getiteld: de Wieg, Dolce far niente en het Breistertje.

Onder de kunstenaars, waarop de vaderlandsche schilderschool van onzen tijd met regt roem mag dragen, behoort voorzeker Jozef Israëls, die geniale dichterlijke kolorist, wiens diepgevoelde voorstellingen een onuitwischbaren indruk moeten achterlaten in het gemoed van hen, die in de gelegenheid waren ze te aanschouwen en te bewonderen.

De gang langs het kerkhof, het angstige beiden na den storm, de kleine Jan, de jeugdige droomster, de overheerlijke types van visschersvrouwen, waarmede hij in de laatste jaren de zalen onzer tentoonstellingen heeft opgeluisterd, getuigen even zeer van eene dichterlijke ziel, van eene heldere opvatting der natuur en van een warm gevoel voor kleur en harmonie als voor den rijkdom zijner fantasie en - laat mij dat woord mogen gebruiken - voor de teederheid van zijn gemoed.

Jozef Israëls heeft in het leven aan de hollandsche stranden, in de verschillende phasen van het visschers- en zeemansleven, met al zijn karakteristiek lief en leed, met al zijne naïviteit en zijn kloekheid en moed, zijne angstige vreeze en zijne blijde ontmoetingen een rijken en schoonen werkkring gevonden voor

zijn talent. Realistisch is zijne opvatting en reproductie zijner geliefkoosde wereld niet; Jozef Israëls poëtiseert en groepeert, hij denkt en verbindt, hij is een duitsch poëet van de negentiende eeuw, een Göthiaan, met Heinrich Heine'schen humor overtrokken.

Een aangenaam geschenk voor elk, die het voorregt heeft gehad met de schilderijen van Jozef Israëls kennis te maken, zou dus de bundel mogen heeten, dien de heer Kruseman het licht wil doen zien. Een zeer aangenaam en welkom geschenk, indien niet alras de treurige twijfel oprees, of de graveerstift, al geeft ze nog zoo trouw en gemoedelijk de lijnen en omtrekken der voorstelling, de teekening der figuren en daarmede de gedachte van den schilder weder, wel in staat is om aan het talent van Israëls en aan de bijzondere bekoorlijkheid en schoonheid zijner doeken regt te doen wedervaren. Wij missen toch, helaas! bij deze reproductie eene der grootste schoonheden, eene der hoofdverdiensten van Israël's schilderijen: zijn overheerlijk koloriet.

De correcte teekening behoort niet tot de sterkste zijden van Israël's talent, en het is toch alleen deze, welke de gravure van Rennefeld ons vermag weder te geven. In zooverre dus ontvangen wij slechts een onvolkomen beeld, dat alleen door onze herinnering kan worden aangevuld; maar het is er daarom verre van verwijderd, dat wij ondankbaar zouden zijn voor de verdienste dezer uitgave. Zij vertegenwoordigt ons de gedachten en de toestanden, door Israëls veraanschouwelijkt, en heeft dus voor ons als middel van herinnering groote waarde, terwijl we tevens gaarne hulde brengen aan den heer Rennefeld, wiens groote vorderingen in het vak der gravure ons met opregte blijdschap vervullen, en die in dit werk getoond heeft de karakteristieke schoonheden te gevoelen der schilderijen, die zijne naald geroepen is weder te geven. Jeugdige kunstenaars als ze beiden zijn, geeft de graveur ons regt tot de schoonste verwachtingen, en heeft de schilder die verwachtingen reeds ten volle verwezentlijkt.

De aflevering, die in ons bezit is, stelt ons op de eerste plaat een jong visschersmeisje voor, bezig om de wieg van haar kleinste broertje of zusje in de zee af te spoelen en schoon te wasschen. Het zilte vocht zal de jonggeborene spruit van het zeedorp niet hinderen; een kleiner meisje staat naar het werk harer zuster te kijken, met de handen op den rug een klomp vasthoudende, tot eene pink in hare meest primitieve gedaante gevormd. De heer

Beets heeft de goedheid deze voorstelling, die voor niemand eenigen commentaar behoefde, te ballasten met een achtregelig bijschrift, waarin hij zegt, dat het geen wonder is, dat een visschersknaap zijn hart aan de zee geeft, omdat ze hem reeds omringt in zijn eersten slaap, en zijn allervroegste legersteê, zijn wieg ‘zonder jokken’ van de zoute zee doortrokken is. Waar we ooit aan de waarheidsliefde des dichters mogten getwijfeld hebben, niet te dezer plaatse, waar wij zijne verzekering niet eens behoeven, omdat we getuigen zijn, dat de wieg met zeewater wordt geboend. Die wieg, die kinderen van het visschersgezin, konden ze geene andere inspiratie uitlokken, met of zonder jokken, dan eene eenvoudige mededeeling van 't geen de prent voorstelt, bij wijze van ‘hier ziet men, hoe Jan Klaassen zijn zuster Griet bij haar jurk trekt?’

Dat men, ter verduidelijking, bij de potloodkrabbels van een kind, de aanteekening voegt, dat zij eene koe of een paard of eene lokomotief verbeelden, kunnen we ons begrijpen; dat men echter meent, dat deze teekening van Israëls zulk een onderschrift behoeft, begrijpen wij niet. Indien de dichter bij het tableau niets gevoeld heeft, indien het bij hem geene gedachten deed geboren worden, die hij wenschte uit te storten, waarom dan een bijschrift, eene eenvoudige vertering van weelde?

Maar 't kan zijn, dat de plastische voorstelling van de wieg, die in zee wordt geschrobd, bij Beets geene andere gedachte opwekte dan aan diezelfde wieg; hier is echter een ander plaatje, dat het uitgestrektste veld ter bespiegeling voor den dichter der Najaarsmijmering schijnt aan te bieden. Sommige onzer lezers zullen zich het groote doek herinneren, dat in de zalen der Koninklijke Akademie van Beeldende Kunsten bij de jongste tentoonstelling heeft geprijkt; het visschersmeisje, liggende tegen het duin, de armen onder het hoofd gekruist, met de oogen, half droomend, half wakend gerigt naar de ondergaande zon en de wijde, wijde zee. Wij moeten bekennen, dat wij deze schilderij niet onder de beste van Israëls rangschikken; de teekening liet, dunkt ons, veel te wenschen overig; de horizon scheen ons wat hoog, de voorgrond wat al te ruim, de voorstelling wat al te kunstig-eenvoudig, en wij hebben bij die schilderij den realistischen indruk ontvangen van een lui en vermoeid kind, dat op het duin rustte, nu de avond wat koelte bragt, en dat aan niets dacht, of aan boterhammen en speelgoed. De dichterlijke kantteekenaar, van wien we iets anders hadden gewenscht

en verwacht, zoowel in zijn eigen belang als in dat van den schilder, vat den toestand even wanhopig-prozaïsch op; hij begint zelfs met eene teregtwijzing aan die romantische zielen, die het *dolce far niente* onwillekeurig aan zuidelijker luchten, aan het strand verbinden van dat weelderige land, waar de citroenboom bloeit en de gouden oranje gloeit. Volgens hem, geniet men niet alleen het *dolce far niente* in de golf van Napels of ‘Tarente’ - zekere familietrek tusschen *zonder jokken* en het woord *Tarente* is onmiskenbaar - maar ook het Zandvoortsch kind - och, waarom niet liever het Haarlemmer Hout, lieve, geestige wijlen Hildebrand? - kent de genoegens van het zoete niets doen. Waaraan denkt het kind, op den rug uitgestrekt liggende op het zand? Zij denkt er aan, dat het weêr heet en brandend is, en dat ze, als ze een vogel was, liever plat op het water zou liggen dan in de lucht vliegen! En nu de moraal:

‘Zoo spreekt het en ligt plat op 't zand
En laat het zonlicht spelen;
Of 't bruine vel wat meer verbrandt
Kan haar geen oortjen schelen.’

Zou de dichter 't ons erg kwalijk nemen, als we ongeveer dezelfde som gelds nederschreven voor zijn bijschrift?

Ik geloof nu als letterkundig policie-dienaar mijn pligt tegenover den heer Beets te hebben gedaan; het laatste bijschrift toch, ‘het Breistertjen’, heeft zich niet aan overtreding der strafwet schuldig gemaakt. Het is een allerliefst, een geestig en wakker vers, dat de frissche, natuurlijke en bevallige gedichten en liedjes evenaart, waarmede Beets in vroegere dagen den Almanak tot Nut van 't Algemeen heeft begiftigd.

De uitgever zou welligt regt hebben ons wegens nadruk te vervolgen, als we het Breistertjen hier in extenso mededeelden. Wij blijven liever goede vrienden met den heer Kruseman, ook met Beets, die niet van het ongevraagd nadrukken zijner verzen houdt. Wij mogen ons evenwel veroorloven in zeer korte trekken de geschiedenis na te vertellen.

Het mooije Kniertjen, een flinke jonge dochter van melk en bloed, staat aan de deur van de visscherswoning een paar kousen te breijen. De bleeke Krijn, die haar 't hof maakt en haar verveelt, zou gaarne weten, voor wien die kousen bestemd zijn, of ze voor vaârtjen of moêrtjen, of ze voor Saartjen of Grietjen,

of ze.... hm! .... voor iemand, zeker iemand anders zijn. Kniertjen antwoordt schijnbaar goêlijk en vertrouwelijk, dat ze 't hem in 't geheim wel wil zeggen; zij begint met hem te vertellen, voor wien ze al *niet* zijn, en ze eindigt met eene ontknooping, den schalken dichter van ouds waardig:

> ‘Ze zijn - ze zijn - ze zijn - ze zijn.....
> Je zult het nog raden moeten!
> Die kousjens, zoo witjes, zoo netjes, zoo fijn,
> Ze zijn - voor twee bloote voeten.’

Hier was inspiratie; hier had de dichter iets te zeggen, hier had de voorstelling hem een denkbeeld ingegeven, hem stoffe ter verwerking gegeven, en hij leverde een schoon vers, dat geheel zijn eigendom is. De twee vorige zijn - gelijk we zagen - in loontrekkende dienst.

Tegen het Breistertjen hebben we echter eene kleine bedenking, die ditmaal niet den dichter, maar, zoo wij meenen, alleen en uitsluitend den graveur geldt. Het beeldje namelijk is niet zóo bevallig geposeerd, leunt niet zóo los en ongedwongen tegen de deurstijl, als we op de schilderij ons berinneren het te hebben gezien; de figuur zelve is daarbij korter en ineengedrongener, minder jeugdig en fijn dan Israëls haar heeft geschilderd. Ligt de schuld van deze afwijking in de teekening aan den schilder zelven, of komt ze alleen ten laste van den graveur? Wij gelooven het laatste.

Nu eenmaal de prospectus verkondigd heeft, dat bij elke plaat door den heer Beets een dichterlijk bijschrift zal worden geleverd, zitten hij en wij er aan vast en zou 't van onze zijde eene flaauwe *chicane* zijn, om van dat feit alleen bij volgende afleveringen een voortdurende grieve te maken. Wij zullen dus *in beginsel* niet meer over bijschriften-poëzie spreken; maar wij zullen alleen de bijschriften zelve behandelen, zoo wij hopen tot genoegen van den auteur en van ons zelven.

BERN. KOSTER J^{r}.

Aan Twenthe.

Op Twikkel.

Vergeten oord, door slag noch strijd
Der faam gewijd
In 't grijs verleden,
Gewest,
Waar 't oud Gemeenebest
Te schaars den blik op hield gevest,
Hoe schoon is, Twenthe! uw krachtig heden!
Al deelt ge ook in de weelde niet,
Die stroom of zee uw zustren biedt,
Die Sallandt streelt en Vollenhoven,
Van welvaart krimpt uw bruin verschiet,
Uw hof gaat vast uw hei te boven!
Verzucht van de andre zij der grens
Vooruitgangsbede en vrijheidswensch
Met de oostewinden door uw loover,
Gij smaakt, gij leert ze in woord en daad -
En beide, Bentheim en Hannover,
Benijden u, ach! zonder baat!

Wie was het, die den tooverstaf
Uw ving'ren gaf,
Dien zwaaijen leerde?
Misschien
De bloem der edelliên,
Die van deez tinne neêr mogt zien,
En slechts voor u nog iets begeerde?
Er suiz'len door dit staatlijk woud,
Langs zilvrig groen en zonnig hont,
Toch zulke hooge en heilge stemmen,
Dat ieder van de kluisters grouwt,
Waarin de zelfzucht pleegt te klemmen;
Dat elk ontvankelijk gemoed
Den vromen wensch hier heeft gevoed,
Als luid de vooglen 't voorjaar prezen,
Waar 's landmans klagt zoo bang moest zijn:
Of Twikkel Twenthe's roem mogt wezen,
Doch niet de oasis dier woestijn!

't Is dus niet maar der vrouwen geest
Te moê geweest,
Schoon menig dochter,
Die 't Huis
Verliet voor stulp en kluis,
Den dank in 't englenharpgeruisch
Thans fluistren hoort: ‘ook mij bezocht ge er!’ -
Een blijk van hooger menschlijkheid,
Dan tranen, die de deernis schreit,
Een kamp voor wreed gekrenkte regten
Voldong Cappellen's trefflijk pleit:

‘Geen burgerij doe dienst van knechten!’ -
En echter, eerst moest in de orkaan
De veege staatshulk ondergaan
En later 't Noord de noodklok kleppen
'Wijl 't Zuiden sloeg in laaije vlam,
Voordat uw harte hoop mogt scheppen,
Voor de improvisatore kwam[1]!

Blik om, - schrijdt niet door gindsche laan
Weêr de eenige aan,
Die dus mogt dichten? -
De voet
Verkondt in d'ouden spoed
Van veer 't volijverig gemoed,
Straks zal 't genie ons lieflijk lichten!
Maar hoe, geen geestdrift voor natuur!
De frischheid van dit morgenuur,
Dier nachtegalen jubelzingen,
Hij hoort noch smaakt ze: ‘'t Godsbestuur
Beheerscht der wereld wisselingen!’
Zoo peinst hij, die, bij 't warmst geloof
Voor geenerlei ervaring doof,
In 't gister vorschend heeft gelezen,
En thans het zwanger morgen vraagt,
Of ge u moogt vleijen of moet vreezen,
Wat wel, wat wee zijn lastbrief draagt?

1 Willem de Clercq, die, in 1832 gelooven wij, namens de Nederlandsche Handel-Maatschappij Twenthe bezocht, en er onsterfelijk blijkt.

Streelt u deez' dank niet, dierbre schim?
Gij zaagt de kim
Slechts zachtkens blozen, -
't Is dag,
En waar de heideplag
Verdorrende in het stuifzand lag,
Ontluiken leliën en rozen!
Wanneer en waar ook Neêrlands maagd
Haar Koningen ten oordeel daagt, -
Geschied'nis moet hun vonnis spreken, -
Wie van den eersten zich beklaagt,
Nooit zal hem Twenthes lof ontbreken!
De landleeuw pure ‘goud uit schuim’
Op 't nu van halmen golvend ruim,
Ook zij mag prijzend wapen voeren:
‘Een weverstoel op veld van stoom,
Waarom zich oosterpalmen snoeren,’
Al stond het haar op bangen droom!

Het vaal, maar schilderachtig schoon
Der hei ten hoon,
Verrezen muren,
Met tal
Van vensters hoog en smal,
Waaruit daemonen streek en dal
Bedreigend schenen in te gluren!
Of groet gij slechts een schoorsteenzuil
In dien van vlammen zwangren muil,
Wiens adem heel den grond doet hijgen,
En uit wiens snavel, viesch en vuil,

Die zware, zwarte dampen stijgen?
Zoo waag, wat dolle drift er raas,
U in 't gesis, gegons, geblaas,
Waarvan de koenste zou ontzetten,
Bleek bij den fakkel van 't genie,
Die bajert niet beheerscht door wetten....
O helsche, o heerlijke industrie!

Wat vroegt ge, uitheemsche broeiplant hier,
Den hovenier
Al teedre zorgen!
Een dak,
Als 't schaarsche zonlicht stak,
En stoving, waar de gloed ontbrak,
Voor koelen nacht en frisschen morgen!
Toch sloegt ge uw tengre wortlen uit, -
Al sterker bleken loot en spruit, -
Uw bloesems en uw vruchten kwamen; -
Thans roept de landjeugd veêl en fluit,
Waar ge in uw schaauw haar doet verzamen!
Gij, naauwlijks voor de barre lucht
Der mededinging meer beducht,
Gelijkt nu op deez' heilige eiken,
Die in het liefelijkst saizoen
Het laatst hun frissche kransen reiken,
Maar jaar op jaar 't ook schooner doen!

Hoe vrije vlugt, als vast ge naamt,
Den schimp beschaamt

Van duizend tongen,
't Verwijt,
Of nog vernuft en vlijt,
Die tweelinggoôn van onzen tijd,
In gunst om geestverdooving dongen!
Hoe nijverheid, zoo hoog gestreefd,
Volkomen regt tot spreken heeft,
Waar aan 't bepleiten der belangen
Eens volks, dat zelf zich wetten geeft,
Het heden en de toekomst hangen!
Hoe zij, die steeg tot zulk een trap, -
Om 't zeerste en kunst en wetenschap! -
Een band strikt tusschen alle volken
Van oost- tot westeroceaan,
Steeds wenschend over nieuwe kolken
Een nieuwe wereld in te gaan!

Gij, huisliên! waard een voorgeslacht,
Dat hulde bragt
En gouden penning
Aan hem,
Wiens afkomst dubble klem
Den donders leende van zijn stem,
Bij uwer regten gruwb're schenning[1]; -
Gij, burgers! op een staatsman fier,
Wiens voorzaats graaflijke banier
Hier 't sein van oorlog gaf of vrede,

1 Johan Derk van der Cappellen tot den Poll, die in 1783 de Drostendiensten deed afschaffen, en reeds in de derde strophe werd genoemd.

Hem, die om beter landbestier
Het scherpste zwaard toog uit de schede,
Den Rechtren die, wien moed ontbrak,
Voor Willems troon de waarheid sprak,
En, dag van onvertroostbre rouwe!
Den geest gaf eer 't ontwolkt verschiet
Dier adellijke burgertrouwe
De zoetste zege smaken liet!

o Twenthe! schoon om 't grafgesteent
Van 't dier gebeent
Uw kransen hangen,
Gij tuigt,
Ook als de knie ge er buigt,
Geen vleitaal is 't dat de IJssel juicht:
‘Hoe waardig zag hij zich vervangen!’
Toen de ure der hervorming sloeg,
Toen 't nieuwe leven leiding vroeg,
Toen vragen voor den vroedste rezen,
Was tweede Willem groot genoeg
Te kiezen wien de tijden wezen:
't Verstand, dat diepte aan klaarheid paart,
De deeglijkheid vertrouwen waard,
Het hoofd, dat iedre school der ouden
En elken nieuwren staat doorzocht,
De hand, die nog het roer zou houden
Wanneer beginsel buigen mogt!

Hoe, telg der eeuw! hoe leeft ge uw tijd,

Gij, wijd en zijd
De blikkend wendend!
Een stip
Die 's werelds kaart ontglipp',
Op de oceaan in schip bij schip
Om strijd ontvangend of verzendend!
Geen nachtvorst, die in 't verre Zuid
De ontwikkling van de bloesems stuit,
Wier witte vlok uw spoel zal weven,
Geen rups, die op dat dons vrijbuit,
Geen stoornis, of zij raakt uw leven! -
Hoe gij bij elke maar uit d'Oost
Van vreeze bleekt, van vreugde bloost!
Op Java's bergen woede 't water,
Langs Java's oevers ruisch' de rijst,
En 't verst gejammer, 't verst geschater
Weêrklinkt bij wie ge drenkt en spijst!

Waar d'ijverzucht der poësie
Soms d'industrie
Verongelijke,
't Belang
Miskennende in haar zang,
Of 't prikkel waar' tot druk en dwang,
U zie zij, en de dwaling wijke!
Neen, gij die deel hebt heinde en veer
Gij vlijdt u niet bij alles neêr,
Of 't waar of valsch zij, 't goede en 't kwade,
Als gingt ge louter met het: ‘meer!’
Het onverzaadbaar: ‘meer!’ te rade!

Gij houdt op 't slavenkweekend West
Geen zegesmeekend oog gevest!
U deert wie ook op Java sneuvel,
Ten zoen van haat ligt half verdiend,
Maar 't blijft uw wachtwoord aan Van Hoëvell:
‘Blijk Insulinde's trouwste vriend!’

Gemoed bij geest! - dien lof, die beê
Draag 't koeltjen meê,
Dat zaeht me omsuizelt, -
Gemoed
In schoot van d'overvloed,
Dien kunst en kennis wassen doet,
Verschiet, waarbij verbeelding duizelt!
Maar binnen uw bereik toch ligt,
Wier jeugd alom haar schreden rigt,
Die, waar zij zwerv', trachte op te merken
Wat in den vreemd de schare sticht,
Ook buiten d'ommegang der kerken;
Die, kloutrende over steile rots,
Die, zwalpende op het golfgeklots,
Meer in Helvetië beproeve,
Uit Groot-Brittanje meer u breng',
Dan wat uw spinrad of uw hoeve
Tot beider bate nog geheng'!

Waardeer het hoog, dat van den trans
Der zonne glans
In vollen luister

U schijnt!
Dat ze in geen neevlen kwijnt
Of achter wolken rooks verdwijnt,
Als in der buren tastbaar duister;
Maar wees ook louter winzucht voor,
En waar ze een bouwplaats zich verkoor,
Die zwarten zuilengang zou stichten, -
Hoe kwam ooit dartle jeugd die door? -
Doe schop en spa' haar verder rigten;
Geen flinke geest in 't kranke lijf!
Geef licht en lucht bij elk bedrijf;
En als het rustuur heeft geslagen,
En toch een enkle nog niet rust,
Ontwikkel hem, die 't noô zou vragen;
't Genie is schaars zijn regt bewust!

Gemoed bij geest! - ai, toont ze 't warmst,
Die ligt het armst
Hier zijt begonnen,
Maar eer
Ge kwaamt tot 's levens keer,
Den wedstrijd ga moogt slaan van veer',
Dewijl ge uw prijs reeds hebt gewonnen!
Er stromplen lot en lijdens moê,
Arm, ziek, alleen den grafkuil toe,
Die de eelten hand niet open houden!
Dat ieder uwer 't zijne doe,
Geen zoeter zegen dan der ouden!
Er woelt op 't lommerlooze plein
Een gansche wereld in het klein,

Geeft schaduw, geeft iets beters.... scholen,
Gij aarzelt niet, speelt ge eens maar meê:
Hoe ver zou drift bij drift doen dolen,
Verrees geen leidstar op heur zee!

Gunt al wat spint, gunt al wat weeft,
Wat nijvers leeft
In deez' landsdouwen,
De vreugd,
Het weêrgaloos geneugt,
De schoone schepping in haar jeugd,
Natuur, de milde, hier te aanschouwen:
De frischheid van dit benkenbosch,
Dier eiken eersten, teedren dos,
De bleekheid van die wilgenblaren,
Op 't weeldrig gras dat dartlend ros,
Omhoog het nest der eidebaren,
En in dien zoelen schemerschijn
Den wildzang van het vogelkijn;
Eene ure rustens aan het harte,
Eene ure spelens aan de kniên
Der moeder, die ook 't kroost van smarte
Den kelk der blijdschap weet te biên!

23 Mei 1861.
E.J. POTGIETER.

Bibliographisch album.

***Geschiedkundig onderzoek naar de armoede in ons vaderland, door Jhr. Mr. J. de Bosch Kemper (bekroond door de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem, in het jaar* 1851). *Tweede druk. Haarlem, de Erven Loosjes*. 1860.**
***De Wet tot regeling van het Armbestuur van* 28 *Junij* 1854 (*Staatsblad*, N°. 100), *met aanteekeningen van Mr. H.J. Smidt, te Assen. Winschoten, J.R. van Eerde*. 1860-61.**

Het grootste gedeelte onzer literatuur over het Armwezen dagteekent van de jaren 1847 tot 1854. De revolutie en de Aprilbeweging zijn twee hefboomen, welke veler pennen in beweging hebben gebragt. Moeijelijk konden de schrijvers dier dagen zich geheel aan den invloed der tijdsomstandigheden onttrekken; deze toch, hoewel volkomen geschikt om vele, soms met talent en warmte geschrevene brochures in het leven te roepen, droegen er geenszins toe bij, om het vraagstuk der Armoede streng wetenschappelijk en met bedaarde naauwgezetheid te doen behandelen. Zeer merkbaar is dan ook haar invloed geweest op bijna alle in die dagen over het Armwezen geschrevene werken; in haar vindt men de oplossing van het raadsel, hoe het mogelijk is geweest, dat de opinie kon veld winnen, dat veler en velerlei resultaat zich gelijkelijk laat regtvaardigen en dat er dus eigenlijk nog geene resultaten zijn verkregen.

In de hitte van den strijd waande ieder, dat de zegepraal van de beginselen zijns tegenstanders moest leiden tot het verderf en den ondergang der maatschappij; men wilde die beginselen geen voet geven; miskende, dikwerf zonder het te willen of te weten, het goede, 't welk daarin was gelegen; onderzocht niet, in hoeverre er wezen-

lijk op de verschillende punten strijd bestond, doch verwierp alles wat niet in het eens aangenomen stelsel paste.

Vrees voor de veldwinnende communistische en socialistische beginselen leidde tot overdrijving der tegenovergestelde begrippen, en de politieke opwinding van het jaar 1853 bragt hartstogten in beweging, welke eene kalme en onpartijdige beschouwing der vraag hoogst moeijelijk maakten.

Na het in werking-treden der nieuwe wet hield de stortvloed van brochures terstond op; men begon die wet te beschouwen als een *fait accompli*, en in afwachting van de dingen die komen zouden, stelde men zich tevreden met die wet op verschillende wijzen te commentariëren en haar uit de beraadslagingen toe te lichten.

Weinig verscheen er dan ook in de laatste jaren over de vroegere strijdpunten in het licht, en dat weinige bestond nog grootendeels in herhalingen van hetgeen reeds vroeger was gezegd. De werking der nieuwe wet hield en houdt nog steeds aller aandacht bezig en men schijnt nu eindelijk (althans de numerieke meerderheid schijnt dit) tot het resultaat te zijn gekomen, dat ook deze wet niet aan haar doel beantwoordt en dat ook zij weder door eene andere dient vervangen te worden. Hoe men nu ook over de zaak moge denken, zooveel is, dunkt mij, zeker, dat thans de tijd is aangebroken, om het vraagstuk van het armwezen, zoowel de theoretische beginselen als de practische toepassing daarvan, op nieuw naauwgezet te overwegen. In onze dagen is er niets dat een bedaard onderzoek in den weg staat; de vrees voor de toeneming der communistische en socialistische beginselen is niet zoo sterk meer, dat zij noodzakelijk zon moeten leiden tot tegenovergestelde uitersten; de godsdienstige en politieke opwinding van het jaar 1853 is voorbijgegaan en heeft bij zeer velen niets nagelaten dan een gevoel van spijt, dat men, in plaats van de waarachtige belangen zijner godsdienst en van zijn vaderland te hebben bevorderd, de dupe is geweest eener politieke factie.

Een zoodanig onderzoek zoude echter eveneens doen zien, dat door die vele geschriften, over het armwezen in het licht verschenen, door de ijverige belangstelling, welke zoo vele talentvolle mannen daarin hebben betoond, resultaten zijn verkregen, die als onomstootelijk waar kunnen worden beschouwd.

Eene aanwijzing dier resultaten, niet altijd even gemakkelijk, daar velen in schijn elkander bestrijden op punten, waar zij het inderdaad volkomen eens zijn, en een langzaam doch zeker voortbouwen op die resultaten, moet ons ongetwijfeld verder brengen; en al is het dan ook, dat wij het probleem van het pauperisme onopgelost aan de nakomelingschap moeten achterlaten, wij zullen haar dan toch die oplossing gemakkelijker hebben gemaakt.

Wat die verkregene wetenschappelijke resultaten betreft, bezit onze literatuur reeds een werk van onschatbare waarde. Het is het in het jaar 1851 door de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen bekroonde: ‘Geschiedkundig onderzoek naar de armoede in ons vaderland,’ enz., van den Hoogleeraar de Bosch Kemper. Bij dit werk, waarvan onlangs een tweede druk tegen billijker prijs en in bruikbaarder formaat in het licht is verschenen, wensch ik eenige oogenblikken stil te staan.

Ik zal niet zoo vermetel zijn, om mij aan eene beoordeeling van den arbeid des Hoogleeraars te wagen; hij is even ver boven mijnen lof als boven mijne blaam verheven. Ik wensch alleen met een enkel woord te wijzen op de plaats, die dat werk verdient in te nemen in onze literatuur over het Armwezen, en op de hoofdpunten, waarin het zich onderscheidt van bijna alle overige werken over dit onderwerp.

In vele opzigten is dit geschiedkundig onderzoek een merkwaardig verschijnsel in onze literatuur. Reeds dadelijk onderscheidde het zich door den vorm, waarin het in het licht verscheen. Terwijl bijna alles, wat over het armwezen werd geschreven, onder de oogen van het publiek kwam in den vorm van brochures of als tijdschriften- en dagbladen-artikels, zag de Heer de Bosch Kemper zijne ideëen geboekstaafd in een lijvig boekdeel, in groot-kwarto formaat. Ik zal de laatste zijn om de uitgave in dien vorm te verdedigen; ik wil gaarne erkennen, dat het niet alleen lastig en onhandelbaar is, maar zelfs de grootste afkeuring verdient, bij een werk, 't welk, zoo als dat van den Heer de Bosch Kemper, in ieders handen behoort te zijn, maar toch was die uitgave in zooverre eigenaardig te noemen, als er door dat massive en solide van den vorm eene schoone overeenstemming geboren werd van vorm en inhoud. Evenmin als in eene beoordeeling, zal ik hier treden in eene gedetailleerde opgave van den inhoud. Slechts hoogst zelden laat zich eene zoodanige inhoudsopgave regtvaardigen; hier zoude zij geheel doelloos zijn.

Eene geschiedkundige schets der armoede in ons vaderland, zoo als die door den Heer de Bosch Kemper in het eerste deel van zijn werk is gegeven, had nog niemand vóór hem zelfs getracht te leveren. Hij is de eerste, en ik mag zeggen tot nog toe de éénige geweest, die de vraag: of het Armwezen in ons Vaderland in den loop der tijden is vermeerderd of verminderd, op eene grondige wijze heeft beantwoord, en ontegenzeggelijk heeft hij hierdoor vele dwalingen weggenomen. Moge ook al zijne schets nog geenszins beantwoorden aan de eischen, welke aan eene geschiedenis der armoede in ons Vaderland moet worden gesteld, dit ontneemt haar niets van hare waarde. Bij alle verdere nasporingen oven dit onderwerp, zal men haar

tot uitgangspunt, grondslag en handleiding zijner studiën moeten nemen.

In het tweede deel van zijn werk behandelt de Heer de Bosch Kemper de oorzaken der armoede in het algemeen, en der armoede in ons Vaderland in het bijzonder. Helder en duidelijk worden die oorzaken door hem uiteengezet en het overzigt er van munt uit door volledigheid en juiste rangschikking. De klip, waarop zoo vele schrijvers over dit onderwerp zijn gestrand, is door den Heer de Bosch Kemper zorgvuldig vermeden. Velen toch hebben, zonder het bestaan van nog andere oorzaken geheel te ontkennen, toch meer bepaald ééne oorzaak van armoede en verarming, hetzij het misbruik van sterken drank, te groote concurrentie, te vroege huwelijken, te zware belastingen of verkeerde armbedeeling op den voorgrond gesteld, en aloo uit het oog verloren, dat de bestaande armoede het gevolg is van den geheelen vroegeren en tegenwoordigen maatschappelijken toestand. Moge het ook al waar zijn, dat sommige der in dit hoofddeel verkondigde stellingen door de mannen der wetenschap nog geenszins als zoo zeker worden aangenomen, verreweg het grootste gedeelte er van, inzonderheid die plaatsen, waar de schrijver handelt over de oorzaken der armoede in het algemeen en bij bijzondere personen, over overbevolking en verkeerde armbedeeling, is mijns inziens voor geene gegronde tegenspraak meer vatbaar.

Hetzelfde geldt mede van het derde deel, waarin de Hoogleeraar handelt over de middelen om de armoede te verminderen. Ook hier zien wij allerwege de gedachte doorstralen, dat die vermindering niet is te wachten van de aanwending van één bepaald middel, maar het gevolg moet zijn van de voortgaande ontwikkeling van den mensch. Bijzondere opmerking verdient eehter in dit deel de beschouwing van den onderstand, als middel om de armoede te verminderen.

Eene oppervlakkige kennismaking met de schrijvers over het armwezen is reeds voldoende, om ons te doen zien, dat hun leger is verdeeld in twee groote partijen: de eene wil de staatsarmenzorg, de andere wil ze niet. Vele schrijvers hebben zich dan ook in hunne werken uitsluitend ten doel gesteld, om òf het heilzame òf het verderfelijke dier staatsarmenzorg aan te toonen. Zij was steeds en is nog het brandpunt van den strijd.

De eerste vraag, welke men nog heden aan iederen nieuwen schrijver over het armwezen doet, is deze: Zijt gij vóór of tegen de staatsarmenzorg? - en naar dat hij die vraag toestemmend of ontkennend beantwoordt, wordt hij bij de eene partij gerangschikt en door haar als bondgenoot in hare gelederen opgenomen en door de andere verworpen en voor onregtzinnig in de leer verklaard. Als

twee geslotene phalanxen staan beide partijen daar, beide in het volle bewustzijn van haar goed regt; beide ongeneigd, om zelfs eene enkele harer redeneringen prijs te geven, of een enkel denkbeeld der tegenpartij voor waar te erkennen, en de strijd verkrijgt nog eene bijzondere belangrijkheid hierdoor, dat aan beide zijden de talentvolste en kundigste mannen van ons vaderland worden aangetroffen. De staatsarmenzorg, zeggen hare bestrijders, is in principe niet te verdedigen en moet in de gevolgen noodzakelijk leiden tot eene algeheele ondermijning der maatschappelijke welvaart en voeren tot anarchie. Neen, zeggen hare voorstanders, zij is niet alleen onmisbaar, doch ook ten volle geregtvaardigd; in stede van de maatschappelijke welvaart te ondermijnen, dient zij juist om haar te bevestigen; zij leidt niet tot anarchie, maar voorkomt haar. Beide partijen beroepen zich op de ondervinding; beide zoeken haar gevoelen te staven met wetenschappelijke gronden.

En toch, niettegenstaande zooveel schijnbaren strijd, geloof ik, dat er in het wezen der zaak meer overeenstemming bestaat, meer resultaten zijn verkregen, dan men oppervlakkig zoude meenen. Misverstand, verwarring en woordenstrijd hebben het tot nog toe verhinderd, dat die resultaten door allen als waar zijn aangenomen; maar eene opzettelijke ontleding van den hoofdinhoud en de strekking der voornaamste werken over het armwezen, met aanduiding der plaatsen, waar de schrijvers elkander óf verkeerd begrepen óf over woorden gestreden hebben, en eindigende met een kort resumé der door allen verkregene resultaten, zou de waarheid dezer bewering doen uitkomen. Men zou zien, hoe de tegenstanders der staatsarmenzorg bijna altijd iets hebben aangevallen, 't geen door de groote meerderheid der voorstanders zelfs in de verte niet werd verdedigd, en hoe deze op hunne beurt zich dikwijls daar hebben verdedigd, waar van geen aanval sprake was.

Aan den kant der tegenstanders zou men veelal vinden zeer consequente redeneringen, doch gebouwd op valsche praemissen, en dus noodwendig leidende tot eene valsche conclusie. Uitgaande van het denkbeeld, dat men een staats-armen*bedeeling* in het leven wil roepen, eene staats-liefdadigheid (*charite légale*), die den arme rijkelijk ondersteunt en zich als het ware met de bijzondere en kerkelijke liefdadigheid op ééne lijn wil plaatsen, ja, haar wil verdringen, kost het hun weinig moeite, het ongerijmde, verderfelijke en onhoudbare van een zoodanigen maatregel te betoogen.

De voorstanders der staatsarmenzorg zoude men niet altijd kunnen vrij pleiten van eene overdrijving van het nut dier staatszorg, beschouwd als middel ter bestrijding der armoede; van een voorbijzien der waarheid, dat dit nut altijd negatief blijft en men zich die zorg nimmer als een

ideaal mag voorstellen. Het eindresultaat van een zoodanig onderzoek zoude echter naar mijne overtuiging dit zijn: *dat de onmisbaarheid en het nut van eene directe bemoeijing van den staat met het armwezen in onze dagen door niemand wordt bestreden*.

Of zou er in ons vaderland wel een schrijver van naam worden gevonden, die de oogenblikkelijke en algeheele afschaffing der staatsarmenzorg, de intrekking van alle subsidiën, de opheffing der burgerlijke armbesturen wenschelijk zou achten? Zelfs de sterkste bestrijders der staatsarmenzorg zouden dit niet verlangen. Wanneer men het oog vestigt op den toestand der bijzondere en kerkelijke liefdadigheid, op de behoefte, welke de maatschappij heeft aan de wering der bedelarij, dan springt de ongerijmdheid van een zoodanigen maatregel ook te duidelijk in het oog, dan dat hij bij hen, die zich met den toestand van het armwezen in ons vaderland bekend hebben gemaakt, eenigen bijval zoude kunnen vinden. Wanneer men naauwkeurig de verschillende stelsels ontleedt, zal men dan ook bespeuren, dat de strijd meer loopt over den aard, den duur en den omvang dier staatszorg, dan over de vraag, of zij reeds in onzen tijd en bij ons volk geheel kan worden gemist. Terwijl sommigen haar hoe eer hoe liever willen doen verdwijnen en daartoe wijzen op de groote moeijelijkheden, waarmede zij gepaard gaat, zijn anderen (en mijns inziens te regt) van meening, dat zulks eerst van lieverlede zal kunnen geschieden en het gevolg moet zijn niet van eene wet, welke haar plotseling afschaft, maar van de steeds voortgaande ontwikkeling van het menschelijk geslacht, welke haar op den duur als van zelve zal doen uitsterven.

De Heer de Bosch Kemper behandelt deze strijdvraag op eene geheel eigenaardige wijze. Zonder te treden in eene polemiek, geeft hij in korte woorden de resultaten van zijne eigene studiën over dit punt en wijst hij op het bijzonder karakter en de verschillende vereischten der bijzondere en kerkelijke liefdadigheid en der staatsarmenzorg en op de plaats, welke zij onder de middelen tot bestrijding der armoede verdienen in te nemen. Eene breedvoerige uiteenzetting der gronden, welke hem tot het verkregen resultaat hebben geleid, zoekt men te vergeefs, en juist hierdoor heeft hij eene rijke bron van misvatting en strijd weggenomen. Juist deze wijze van behandeling, door den Heer de Bosch Kemper aangenomen, heeft aanleiding gegeven tot een verschijnsel, hetwelk mijns inziens duidelijk doet zien, hoe zeer misverstand en het blijven hangen aan enkele redeneringen, aan enkele begrippen, eene meerdere eenstemmigheid des schrijvers op dit punt heeft in den weg gestaan. Dit verschijnsel is, dat schrijvers van beide partijen zich tot staving van hun gevoelen op den Heer de Bosch Kemper hebben beroepen. Mijns inziens

een duidelijk teeken, dat hun gemis aan overeenstemming door misverstand werd veroorzaakt.

Doch het moge al waar zijn, dat de staatsarmenzorg goed geregeld vele voordeelen aanbiedt, kan men, om een maatregel als dezen te regtvaardigen, volstaan met te bewijzen, dat zij nuttig werkt? Moet men in dezen het utiliteitsprincipe huldigen en zeggen: het is nuttig, derhalve is het regtmatig? Doet belang alleen regt geboren worden?

Op verschillende gronden heeft men het regt en de verpligting van den staat, om in dezen tusschen beiden te treden, aangevallen; op verschillende gronden heeft men het verdedigd. Naar mijne overtuiging is men tot nog toe noch in den aanval, noch in de verdediging zoo volkomen geslaagd, dat men een verder onderzoek overbodig zou kunnen noemen.

Ook voor een zoodanig onderzoek begint thans het juiste tijdstip aan te breken. De begrippen van staat en maatschappij, vroeger steeds verward en vereenzelvigd, zijn vooral in onze dagen tot meerdere klaarheid gebragt en van elkander gescheiden. De kennis van het wezen van den staat is natuurlijk een eerste vereischte voor de kennis zijner regten en verpligtingen, daar deze noodwendig uit dat wezen voortvloeijen. Dat die regten en verpligtingen voor verschillende landen en tijden in concrete gevallen kunnen, ja moeten verschillen, zonder dat hierdoor het wezen van den staat zelf verandert, spreekt wel van zelve. Nimmer zal men dus ook in het algemeen de regtmatigheid der staatsarmenzorg voor alle volken en tijden kunnen bewijzen, maar dat zij in onze dagen en bij ons volk mag beschouwd worden als voortvloeijende uit het wezen van den staat, moet naar mijne innige overtuiging het resultaat der verdere wetenschappelijke nasporingen zijn. Wij zeggen dan ook met den Heer de Bosch Kemper: ‘de staatszorg omtrent het armwezen behoort niet vernietigd, maar overeenkomstig vaste beginselen geregeld te worden.’

II. Naast het werk van den Heer de Bosch Kemper staat aan het hoofd dezer regelen dat van den Heer Smidt, behelzende eene nieuwe commentaar op onze Armwet.

Het uitgeven van zoodanige handleidingen schijnt voor onze landgenooten eene bijzondere aantrekkelijkheid te bezitten. Pas is eene wet van eenig belang door de beide Kamers aangenomen en door den Koning gesanctionneerd, of onze staatsburgers zien zich door eene uitgave der wet, toegelicht uit de beraadslagingen en met aanteekeningen voorzien, in de gelegenheid gesteld haar grondig (?) te leeren kennen. Dat men in de meeste dezer in der haast te zamengeflanste geschriften te vergeefs naar eenige wetenschappelijkheid zoekt, behoeft geen betoog. Daar toch die handleiding, welke het eerst in het licht verschijnt, de kans heeft op het grootste debiet,

zoo wordt veelal aan den spoed der uitgave de degelijkheid der bewerking opgeofferd.

Geene wet is echter zoo rijk aan commentaren als onze nieuwe armwet. Zij toch is, voor zooverre mij bekend, reeds tienmalen in verschillenden vorm, doch telkens met aanteekeningen voorzien, het belangstellend publiek aangeboden. Op sommige dezer handleidingen is het bovengezegde in geenen deele toepasselijk. Bewerkt door mannen, die zich reeds vroeger het vraagstuk van het armwezen tot een punt van studie en onderzoek hadden gemaakt, worden er onder die tien enkele aangetroffen, welke wezenlijk den naam van handleiding verdienen en veel hebben bijgedragen tot eene juiste kennis en toepassing der wet. Ik heb hier voornamelijk het oog op de handleidingen der HH. de Sitter, Francken, Boissevain en Verwoert.

Van den anderen kant geloof ik echter, dat men te ver zoude gaan door te beweren, dat deze ook nu nog in alle opzigten voldoende zouden zijn. Het ligt in den aard der zaak, dat deze geschriften, hoe voortreffelijk ook op het oogenblik van hnn verschijnen, op den duur niet aan de behoefte kunnen blijven voldoen. Het werk van den Heer Smidt is dus mijns inziens, ook na de vele reeds bestaande handleidingen geenszins als overbodig te beschouwen. Vooral bij eene armwet toch, met welker toepassing zoovele duizenden zijn belast en waarbij juist van de toepassing zooveel, ja bijna alles afhangt, is eene juiste kennis der wet volstrekt noodzakelijk. De Heer Smidt, ofschoon zich niet willende verdiepen in eene beoordeeling der wet, heeft zich toch ook geenszins bepaald tot eene bloote compilatie, maar heeft daarenboven op vele plaatsen zijne eigene opmerkingen ten beste gegeven. Zijn werk beantwoordt geheel aan het door hem in zijne voorrede gegeven programma en verdient in alle opzigten den lof van naauwkeurigheid en volledigheid[1].

Het is hoogst moeijelijk van een werk als dat van den Heer Smidt eene eigenlijke recensie te geven. Men zou hem daartoe in zijne verschillende redeneringen moeten volgen, en daarvoor is het hier geenszins de plaats. Ik zal mij dan ook bepalen tot het geven van den totaal-indruk, dien het werk na eene naauwkeurige lezing op mij heeft gemaakt en deze is bij uitstek gunstig.

De Heer Smidt heeft onze literatuur verrijkt met een werk, waar-

1 Juist door die groote volledigheid trof het mijne aandacht, dat er door den schrijver bij de behandeling van Art. 52 met geen enkel woord melding wordt gemaakt van de vraag, of het aldaar bedoelde verhaal zich alleen uitstrekt tot de inkomsten der bezittingen of ook tot de bezittingen zelve.
De vraag doet zich in de practijk meer voor dan men oppervlakkig zoude meenen.

aan juist nu inderdaad behoefte bestond, en hij heeft dit gedaan op eene uitstekende wijze.

De schrijver treedt, zoo als reeds boven gezegd is, niet in eene opzettelijke beoordeeling der wet, als minder strookende met het plan van zijn werk. Dit neemt echter niet weg, dat zijn oordeel over de wet ons niet geheel onbekend blijft. Op vele plaatsen zien wij zijne weinige ingenomenheid met haar doorstralen. Van eene vroegere uitgave van zijn werk teruggehouden door de meening, dat de gegronde bezwaren, de erkende moeijelijkheden en de ongelukkige gevolgen der wet haar spoedig door eene betere zouden doen vervangen, hoopt hij nu, dat zijn werk in zooverre nuttig mag zijn, als het bij de invoering eener nieuwe wet kan dienen tot eene juiste kennis der oude.

Over deze, thans bijkans algemeen verspreide meening, dat onze tegenwoordige armwet dient te worden afgeschaft en door eene nieuwe behoort te worden vervangen, wensch ik nog een enkel woord te zeggen.

De noodzakelijkheid eener armwet vloeit voort uit de onmisbaarheid der staatsarmenzorg. Deze toch dient naar vaste regelen te geschieden. In ons vaderland zijn *de gemeenten* met die zorg belast, en dit beginsel is zoo ingeweven in de begrippen en denkbeelden van onzen tijd en ons volk, dat hierover vooralsnog geen noemenswaardige strijd bestaat. Uit het beginsel, dat iedere gemeente zorgt voor hare armen, *moet* volgen de vaststelling van een domicilie van onderstand, de aanwijzing der gemeente, welke de aan de armen verleende ondersteuning moet bekostigen[1].

Na herhaalde mislukte pogingen kwam eindelijk in den zomer van het jaar 1854 onze nieuwe armwet tot stand. Zij voert de staats-

1 Omtrent het wezen van het domicilie van onderstand bestaan nog de grootste dwalingen. Terwijl sommigen beweren, dat het is de plaats waar de arme regt heeft ondersteuning te vorderen, en alzoo de vaststelling van een domicilie van onderstand synoniem achten met de toekenning van een regt op onderstand, verwarren anderen het met het regt van verhaal en nemen dus een toevallig gevolg, 't geen nog niet eens altijd plaats vindt, voor de zaak zelve. Nog anderen, en hun aantal is zeker het grootste, definiëren het als de plaats waar de arme ondersteuning *kan vragen*; doch ook deze opvatting is geenszins juist, daar de arme, onverschillig welk stelsel men aanneemt, altijd en overal kan vragen.
Het criterium van een domicilie van onderstand ligt alleen in het dragen der kosten. Die gemeente, welke volgens de wet gehouden is, de aan een arme, *verleende* ondersteuning te bekostigen, noemt men zijn domicilie van onderstand.
Over het geheel heeft men te veel uit het oog verloren, dat de vaststelling van een domicilie van onderstand niets anders is dan een noodzakelijk gevolg van het eens aangenomen beginsel der gemeentelijke armenzorg. De vraag, wat men als dom. v. ond. moet aannemen, is dan ook van uitsluitend practischen aard.

armenzorg in, doch alleen in subsidium, voor zooverre de bijzondere en kerkelijke liefdadigheid te kort schieten. Zij draagt die zorg op aan de gemeenten en wijst *de geboorteplaats aan als domicilie van onderstand*. Zij wil, dat van gemeentewege die ondersteuning slechts dan worde verleend, wanneer daarvoor eene onvermijdelijke noodzakelijkheid bestaat. De bijzondere en kerkelijke liefdadigheid zijn geheel vrijgelaten in haren edelen werkkring. De wetgever gaat uit van de veronderstelling, dat *zij* het grootste gedeelte van de moeijelijke taak der armenverzorging op zich zullen nemen. De wet strekt dan ook alleen tot regeling der gemeentelijke armenzorg; voor deze alleen hebben hare bepalingen over het verleenen van ondersteuning aan de armen eene verbindende kracht. De strekking der wet kan men geheel in deze weinige woorden zamenvatten: overlating der armverzorging aan de bijzondere en kerkelijke liefdadigheid, staatszorg in subsidium.

En hoedanig is nu de werking dezer wet geweest?

Wanneer men spreekt over de middelen tot bestrijding der bestaande armoede, moet de bijzondere liefdadigheid op den voorgrond staan. Niet aan vaste regelen gebonden, maar haren oorsprong vindende in de ware liefde tot den naasten, behoorde zij eigenlijk het eenige middel ter bestrijding der armoede te zijn. De ware liefdadigheid, het werk zoowel van het verstand als van het hart, wordt echter schaars gevonden. Men heeft dikwijls onze natie liefdadig genoemd, en die liefdadigheid geprezen als de schoonste parel in de kroon onzer volksdeugden. Mijns inziens ten onregte. Onze natie is niet liefdadig, evenmin als eenig volk ter wereld. Daar, waar men naar waarheid zeggen kan, dat de liefdadigheid eene volksdeugd is, heeft men geen armenwet, geene staatsarmenzorg, misschien zelfs geene kerkelijke armenbedeeling meer noodig, Onze natie is mededeelzaam, is middadig, doch *liefdadig in den waren zin des woords* is zij niet, althaus niet in die mate, dat wij ons daarop als op eene bijzondere volksdeugd zouden mogen beroemen.

Die mededeelzaamheid echter is reeds een schoone trek in ons volkskarakter. Waar zij bestaat, kan men met grond verwachten, dat ook de ware liefdadigheid meer en meer zal toenemen en zich ontwikkelen. Die ontwikkeling wordt echter niet door eene armwet, hoe goed en doelmatig ze ook moge zijn, verkregen. Zij moet het gevolg zijn van de zedelijke en intellectuele ontwikkeling van den mensch, van de algemeene erkenning en toepassing der waarheid: dat het geven uit de volheid des harten, zonder dat men het verstand raadpleegt, geene licfdadigheid mag heeten. Door de verspreiding dier waarheid te bevorderen, kan men op de krachtigste wijze medewerken tot de bestrijding van armoede en verarming.

Evenmin als de bijzondere liefdadigheid door wetsbepalingen in het leven kan worden geroepen, kan men de kerkelijke liefdadigheid dwingen tot de vervulling van haren pligt. Die pligtsvervulling laat ontegenzeggelijk nog zeer veel te wenschen over. Wel worden er vele diaconiën aangetroffen, welke, hare roeping begrijpende, zooveel mogelijk de verzorging harer armen op zich nemen, doch haar aantal is betrekkelijk toch nog gering. In het algemeen kan men van onze kerkelijke liefdadigheid zeggen, dat afschuiving der armverzorging op den staat hare leuze is. Gaarne wil ik erkennen, dat deze zucht tot afschuiving niet altijd voortspruit uit bepaalden onwil. Niet zelden toch vindt die verkeerde handelwijze der diaconiën haren oorsprong in een verkeerd verstand der wet of in geldelijke onmagt. Zooveel is echter zeker, dat, indien haar wil slechts altijd goed was, ook dat misverstand en onvermogen wel van lieverlede zouden verdwijnen, althans niet in die mate zouden blijven bestaan, dat zij de goede werking der wet belemmerden.

Om het doel, hetwelk zij zich voor oogen stelt, de afschuiving der armenverzorging op den staat, te bereiken, heeft de kerkelijke liefdadigheid dikwijls gebruik gemaakt van de meest afkeurenswaardige middelen. Niet door eene loyale weigering om zich met de armverzorging te belasten, maar door een kunstig manoeuvreren én met de wet én met hare reglementen, werken vele diaconiën de goede werking der wet in groote mate tegen. Als volgens de wet (op haar in het geheel niet toepasselijk) het domicilie van onderstand van een arme zich elders bevindt, erkent de diaconie zich onderworpen aan het staatsgezag en - bedeelt niet. Is de arme op de plaats zelve geboren en heeft hij dus volgens de wet daar zijn domicilie van onderstand, dan heet het: de kerk is vrij in al hare handelingen; zij kent geene andere banden dan die, welke zij zich zelve aanlegt, nl. hare reglementen, en de diaconie - bedeelt wederom niet.

Deze houding, door de kerkelijke liefdadigheid onder de nieuwe wet aangenomen, stelde terstond de gemeentelijke armenzorg op eene zware proef. Werden nu de speciale vereischten en het eigenaardig karakter der staatsarmenzorg uit het oog verloren; nam men gewillig de armenbedeeling van de kerk over; bedeelde men rijkelijk, ook dan, als er geene onvermijdelijke noodzakelijkheid voor bestond en zonder aan die ondersteuning bezwarende voorwaarden te verbinden: dan zou de wet niet alleen haar doel hebben gemist, maar ook noodzakelijk de treurigste gevolgen na zich slepen.

Niet in alle opzigten, niet overal en niet altijd heeft zij die proef naar eisch doorgestaan. Niet zelden toch, vooral in den eersten tijd, heeft zij door het aannemen eener verkeerde houding de diaconiën in hare verkeerde handelwijze gesterkt. Nu eens heeft zij dit bewerkt door eene laauwe en flaauwe toegeefelijkheid, dan eens door boven-

matige gestrengheid. Niet alleen werd dikwijls door de burgerlijke armbesturen te schielijk en te ligtvaardig tot het verleenen van onderstand overgegaan, maar ook niet zelden werd het door hen uit het oog verloren, dat die ondersteuning zich moet bepalen tot het strikt noodzakelijke levensonderhoud. Inzonderheid had dit plaats, wanneer de behoeftige elders zijn domicilie van onderstand had en de verleende ondersteuning dus op eene andere gemeente kon worden verhaald.

Dat de toestand, uit zulke omstandigheden geboren, verre van bevredigend is, laat zich ligtelijk denken. Het doel der wet is niet alleen nog geenszins bereikt, maar het schijnt zelfs, dat zulks nimmer zal kunnen geschieden, en al mogt dit ook nog tot de mogelijkheden behooren, dan zouden toch nog voor dien tijd de kleinere gemeenten finantieel zijn te gronde gerigt. Daar toch het getal van hen, die uit de kleinere gemeenten verhuizen naar de grootere en daar later tot armoede vervallen, oneindig grooter is dan omgekeerd, en daar, zoo als wij boven gezien hebben, juist de bedeeling voor rekening van anderen dikwijls veel te hoog wordt opgevoerd, moet die finantiële ondergang wel volgen.

Reeds korten tijd na het in werking treden der wet, deden zich enkele stemmen hooren, om op deze misbruiken te wijzen. Die stemmen namen steeds in kracht en aantal toe, en vooral in den laatsten tijd is men van alle zijden begonnen aan te dringen op de afschaffing der wet. Slechts enkelen laten zich ter harer verdediging hooren en wijzen er op, hoe zij inderdaad heilzaam werkt, dáár waar zij naar haren geest en strekking wordt toegepast. Algemeen wil men het *werkelijk verblijf* als domicilie van onderstand zien ingevoerd, en is men van meening, dat hierdoor de thans bestaande bezwaren zullen worden uit den weg geruimd en de armverzorging door de bijzondere en kerkelijke liefdadigheid zal worden op zich genomen.

Is eene verandering der wet in dien geest raadzaam?.... Zoude zij wezenlijk strekken tot verbetering van den thans bestaanden toestand? Deze vragen zijn van het grootste gewigt; want zoo ergens, dan moet hier overijling de noodlottigste gevolgen na zich slepen. Groote omkeeringen en veranderingen in wetten, welke, zooals de armenwet, diep ingrijpen in alle betrekkingen van het menschelijk leven, dienen in alle opzigten goed geregtvaardigd te zijn, alvorens men er toe mag overgaan. Men kan en mag hier niet spreken van eene proefneming, welke men bij een minder gunstigen uitslag gemakkelijk weder met eene andere regeling kan verwisselen; want iedere mislukte proeve schaadt hier meer dan eene slechte wet en doet de bestaande verwarring en onzekerheid toenemen.

Worden nu in het stelsel van het *werkelijk verblijf* de waarborgen gevonden voor de verkrijging van een beteren en meer bevredigenden

toestand? Ik voor mij geloof zulks niet. Het is waar, dat door het wegvallen van het regt van verhaal vele bezwaren worden weggenomen, en dat het stelsel van het werkelijk verblijf uitmunt door eenvoudigheid en zonder eenigen twijfel de kleinere gemeenten zal ontheffen van den op haar drukkenden last; doch tegen welken prijs zouden deze voordeelen worden verkregen? Een enkele blik op den toestand, dien dit stelsel onvermijdelijk in het leven moet roepen, zal het doen zien.

Wordt het werkelijk verblijf als het domicilie van onderstand van den arme aangenomen, dan wordt der kerkelijke liefdadigheid ook zelfs die flaauwe glimp van regt, welken zij nu veelal aan hare handelwijze zoekt te geven, ontnomen. Het verschil van domicilie is althans in de meeste gevallen opgeheven, en met dat bezwaar is ook de reden vervallen, somtijds tot verdediging harer handelwijze aangevoerd, nl. de vrees voor eene dubbele betaling: ééns voor de kerkelijke armverzorging en ééns voor de burgerlijke armverzorging op de geboorteplaats, door middel van het regt van verhaal.

Geeft dit ons echter regt om te verwachten, dat de kerkelijke liefdadigheid alsdan beter hare roeping zal beseffen en de staatsarmenzorg niet langer zal beschouwen als een geschikt middel tot vergrooting harer fondsen? Ware dit zoo, dan hoe eerder hoe liever van stelsel veranderd en daardoor een einde gemaakt aan den tegenwoordigen toestand!

Voor deze verwachting bestaat echter mijns inziens geen de minste grond. Door de wet te veranderen, verandert men nog in geenen deele de gezindheid der kerkelijke liefdadigheid; neemt men geenszins de bestaande zucht tot afschuiving weg; en zoo lang deze blijft bestaan, zullen er steeds voorwendsels genoeg kunnen gevonden worden tot schijnbare regtvaardiging harer handelwijze. Het voorwendsel b.v., dat men, door de armbedeeling op zich te nemen, dubbel zoude moeten betalen, zal overal blijven bestaan, waar men verschillende kerkgenootschappen vertegenwoordigd vindt en waar slechts een zich geheel of gedeeltelijk aan de armenverzorging onttrekt.

Nog te meer is het te vreezen dat de kerkelijke liefdadigheid niet van houding zal veranderen, daar juist bij de invoering van het stelsel van het werkelijk verblijf, er misbruiken zullen insluipen in de burgerlijke armverzorging, welke op de bijzondere en kerkelijke liefdadigheid een verslappenden en ontmoedigenden invloed zullen uitoefenen.

De afschaffing van de wet van 1818 werd dringend noodzakelijk gemaakt door de vele misbruiken, tot welke het toenmalig domicilie van onderstand aanleiding gaf. Men zocht nl. op allerhande wijzen dat domicilie te verplaatsen, om zoodoende van den last der armverzorging ontslagen te geraken. Geschiedde dit reeds onder de wet

van 1818, in welke het vierjarig verblijf in eene gemeente deze tot domicilie van onderstand maakte, hoeveel te meer zijn die misbruiken dan niet te vreezen onder eene wet, welke het werkelijk verblijf van den armen als zijn domicilie van onderstand erkent? Allerwege zal men de armen verwijzen naar andere gemeenten. De burgerlijke armbesturen zullen ja! onderstand verleenen, doch dikwijls onder voorwaarde, dat de arme zich elders vestige. En is dit misbruik eens ingeslopen, dan *moet* het toenemen en langzamerhand algemeen worden; want eene gemeente, welke niet op hare beurt de armen weder verder endosseerde, zou van alle kanten met armen worden overstroomd, en alzoo het slagtoffer worden van het kwaad, door anderen bedreven.

Dat eene zoodanige handelwijze zoowel uit een stoffelijk als uit een zedelijk oogpunt een allernoodlottigsten invloed op den toestand der armere klassen zoude hebben, behoeft voorzeker geen betoog; en toch zijn deze misbruiken onvermijdelijk, wanneer men het werkelijk verblijf aanneemt als domicilie van onderstand. Hoe nadeelig deze misbruiken zullen werken op de bijzondere en kerkelijke liefdadigheid, zal ieder duidelijk zijn, wanneer hij in het oog houdt, dat deze nu dikwijls om ondersteuning zal worden aangezocht door personen, welke haar geheel vreemd zijn en in eene andere gemeente te huis behooren, en wanneer men nu bedenkt, dat de diaconiën dikwijls zelfs aan hen, welke zij zedelijk en wettig behoorden te ondersteunen, die ondersteuning weigeren, dan kan er over het antwoord, hetwelk aan deze zou gegeven worden, wel geen twijfel bestaan.

In plaats van zamenwerking te doen ontstaan tusschen de gemeentelijke en kerkelijke liefdadigheid, zal het stelsel van het werkelijk verblijf er juist toe strekken om de verwijdering zoo mogelijk nog grooter te maken en haar beide het heilzame van hare werking geheel te ontnemen.

De kleinere gemeenten zullen worden gebaat, dit is ontegenzeggelijk waar, doch alleen ten koste van de grootere. Men neemt de ongelijkheid van den druk der armenverzorging niet weg, doch men verplaatst dien. Ware dit nu het eenige punt, waarop men bij de vaststelling van een domicilie van onderstand had te letten, dan zou men, door telkens weder van stelsel te veranderen, misschien over het geheel eenige meerdere gelijkheid tot stand kunnen brengen, maar onvergeeflijk zou het zijn, wanneer men nu, met voorbijzien van alle bezwaren, alleen in het belang van het platte land, overging tot het aannemen van een zoo verderfelijk stelsel.

Wanneer dus ook, naar mijn inzien, de invoering van het werkelijk verblijf als domicilie van onderstand ten hoogste af te keuren zoude zijn, dan valt daarom toch niet te ontkennen, dat ook de te-

genwoordige toestand tot hoogst gegronde klagten aanleiding geeft. Sommige dier klagten kunnen, het is reeds zoo dikwijls gezegd, niet door eene wet, hoe voortreffelijk ze ook zijn moge, worden weggenomen. Zij toch zijn geen gevolg van de bepalingen der wet, maar van den lagen trap van ontwikkeling, waarop zoo velen zich nog bevinden; en het is onmogelijk hierin door eene wet verandering te brengen. Hoe meer de beginselen der staathuishoudkunde ingang vinden; hoe meer men algemeen tot het besef der waarheid zal komen, dat de staatsarmenzorg alleen bij onvermijdelijke noodzakelijkheid te hulp mag komen, en hoe nadeelig het is, haar met iedere andere bedeeling op ééne lijn te stellen, des te spoediger zullen die klagten verminderen.

Is het dus raadzaam onze tegenwoordige armwet en het tegenwoordig domicilie van onderstand te behouden, zijn de thans bestaande bezwaren geenszins het gevolg harer bepalingen, toch hebben sommigen dier bepalingen dringend eene herziening noodig. Steunende op hun regt van verhaal, gaan vele burgerlijke armbesturen te schielijk tot het verleenen van onderstand over en bedeelen rijkelijk daar, waar de wet hun het regt geeft de verleende ondersteuning van eene andere gemeente terug te vorderen.

Dit misbruik, hetwelk zijn oorsprong vindt in de bepalingen der wet, kan, mijns inziens, ook door eene wijziging dier bepalingen worden weggenomen. In mijn Academisch proefschrift heb ik het gewaagd hiertoe twee middelen aan de hand te geven, door welke dit doel misschien zoude kunnen worden bereikt.

Door eene verandering in het restitutie-stelsel, in dier voege, dat er óf één maximum voor alle gemeenten werd vastgesteld, óf het regt van verhaal werd toegekend naar het maximum van het domicilie van onderstand en niet naar dat van het werkelijk verblijf, en door de kosten der geneeskundige hulp te brengen ten laste van het werkelijk verblijf van den arme, zouden, naar mijne overtuiging, de grootste bezwaren, tot welke de tegenwoordige armwet voor het oogenblik aanleiding geeft, worden weggenomen.

De finantiële nood der kleinere gemeenten en bovenal de te ligtvaardige en te rijkelijke bedeeling van gemeentewege, maakt eene verandering van sommige bepalingen der wet noodzakelijk, en de vraag is nu slechts, hoe zulks zal kunnen geschieden zonder nieuwe bezwaren te doen ontstaan, welke misschien nog drukkender zouden zijn.

Hadden de door mij voorgestelde maatregelen die gevolgen, welke ik mij daarvan voorstel, dan zou de wet overigens geheel kunnen blijven zoo als ze thans is en zeer goed beantwoorden aan de eischen van onzen tijd.

De beginselen, waarvan zij uitgaat, zijn, naar mijne overtuiging, de

eenige ware, en men mag met grond verwachten, dat zij meer en meer overeenkomstig die beginselen zal worden toegepast. Zoolang dit nog geenszins in alle opzigten geschiedt, moet men zich tevreden stellen met zooveel mogelijk de slechte gevolgen, welke daaruit voortvloeijen, weg te nemen en de toepassing harer bepalingen naar haren geest en strekking te bevorderen. In die beginselen zelve echter mogen geene veranderingen worden gebragt, voordat hunne onjuistheid volkomen is bewezen.

Ontegenzeggelijk is het armwezen een der belangrijkste vraagstukken, niet van den dag, maar voor alle tijden en volken. Men behoeft geen pessimist te zijn, om te voorspellen, dat er nog vele menschengeslachten zullen voorbijgaan, voordat de maatschappelijke welvaart zoo zal zijn toegenomen, dat niemand meer gebrek behoeft te lijden aan de eerste levensbehoeften.

Werken als die van den Heer de Bosch Kemper en van den Heer Smidt, dragen veel bij tot de ware kennis van den maatschappelijken toestand, en hebben de strekking om door de verbreiding der ware beginselen de maatschappelijke welvaart te bevorderen.

Mogt ik door deze regelen iets hebben bijgedragen tot hunne algemeene verspreiding, dan zal het doel, 't welk ik mij bij mijn schrijven heb voorgesteld, ten vollen zijn bereikt.

April 1861.

Mr. J.J. BLAUPOT TEN CATE.

Over de bevoegdheid der gemeentebesturen, volgens de wet van 29 *Junij* 1851. *Academisch proefschrift, door C. Duymaer van Twist. Deventer, bij J. de Lange*, 1860. 214 blz. in 8°.

Alweder iets over een *academisch proefschrift!* Wat is dat toch wel voor een soort van boek en waartoe moet het dienen? Zoo denkt alligt menig aandachtige lezer van dit tijdschrift, aan wiens oog het Bibliographisch Album van het nummer van Julij 1860 niet ontgaan is. En daarom meenen wij dat het, eer wij verder gaan, onze pligt is dezulken in staat te stellen op die vraag een eenigzins afdoend antwoord te geven.

Het Koninklijk besluit van 2 Augustus 1815, waarbij het hooger

onderwijs geregeld is, bepaalt dat hij, die in de godgeleerdheid, de regtsgeleerdheid, de geneeskunde, de natuurkundige wetenschappen, of de bespiegelende wijsbegeerte en letteren, den graad van ‘doctor’ wil verkrijgen, een *specimen inaugurale* moet schrijven en laten drukken, bestaande ‘òf in eene uitgewerkte verhandeling over een of ander onderwerp tot de wetenschap behoorende, waarin hij den graad vraagt, òf in uitgewerkte observatiën over sommige onderscheidene onderwerpen.’

Zoodanig specimen inaugurale nu wordt ook wel academisch proefschrift en in het dagelijksche leven meestal dissertatie genaamd.

Volgens het gemelde besluit was deze verpligting algemeen en gold zoowel voor hen, die het onderwijs aan eene hoogeschool hadden genoten, als voor degenen, die hunne kennis aan een der athenaea hadden opgedaan. 't Schijnt evenwel, dat men later heeft ingezien, dat door het ontvangen van hooger onderwijs niet aan een ieder de gave van goed te schrijven wordt ingeplant; althans een Koninklijk besluit van 30 Junij 1840 heeft voor de alumni van eene der hoogescholen, alsmede voor die van een der athenaea - mits deze laatsten, zoo zij in de godgeleerdheid of medicijnen studeren, gedurende de twee laatste jaren, en zoo zij in een der overige vakken studeren, gedurende het laatste jaar, de lessen aan eene hoogeschool hebben bijgewoond - de gelegenheid opengesteld den doctoralen graad te verwerven enkel en alleen door de mondelinge verdediging van eenige stellingen.

Waarom het voorregt, door dit besluit aangebragt, niet tevens werd gegund aan die jongelieden, welke hetzij dan om redenen van huiselijken, hetzij om redenen van financiëlen aard, hunne studiën aan een athenaeum hebben ten einde gebragt, zal misschien bij den eersten oogopslag dezen of genen raadselachtig voorkomen, doch bij eenig nadenken zal hij het allezins natuurlijk vinden, dat ten minste op degenen, die te Amsterdam studeren, waar zulk een uitgebreide leerstoel voor de theologie, eene zoo voortreffelijke balie en zulke bevolkte gasthuizen zich bevinden, eene zwaardere verpligting is blijven kleven en zal hem waarschijnlijk nog slechts dit verwonderen, ten eerste, dat die verpligting niet is beperkt tot de kweekelingen van het *Amsterdamsch* athenaeum, ten tweede, dat in 1840, een tijdstip waarop in het gemoed van het Nederlandsche volk de zaden van vrijheid en gelijkheid sterk aan het ontkiemen waren, de regering een met vrijheid en gelijkheid zoo weinig strookend besluit nam. Hoe dit echter ook zij, *lex* (of liever het Koninklijk besluit) *ita scripta est*, en wij meenen reeds genoeg gezegd te hebben, om te doen zien, wat een academisch proefschrift is, en waartoe het voor sommigen *kan*, voor anderen *moet* dienen.

Na deze algemeene opmerking gaan wij over tot de beschouwing

van de dissertatie van den Heer Duymaer van Twist over de bevoegdheid der gemeentebesturen, waartoe wij door de redactie van dit tijdschrift zijn uitgenoodigd.

Het proefschrift van den Heer D.v.T. is verdeeld in twee hoofdstukken. Het eerste bevat een onderzoek naar de historische wording van de artikelen 140-144 onzer Grondwet, welke artikelen eenige voorschriften behelzen, die door den wetgever van 1851 bij het maken der gemeentewet in acht zijn moeten genomen worden. Dit onderzoek wordt voorafgegaan door eene kleine schets van de plaatselijke besturen en hunne bevoegdheid, zoowel in de steden als ten platten lande sedert de Unie van Utrecht; eene schets, die naar onze meening voor den lezer weinig waarde heeft, dewijl zij te kort is, om hem een goed overzigt over het onderwerp, hetwelk zij behandelt, te geven, en te droog om voor hem eene aangename lectuur te zijn. Had de Heer D.v.T. voor hare beknoptheid geene reden opgegeven of eenvoudig gezegd, dat hij haar kort zou maken, omdat hij het zoo wilde, dan gewis zouden wij hierbij niet hebben stil gestaan, daar de zorg, welke hij aan de bewerking van het andere deel zijner dissertatie besteed heeft, reeds genoegzaam aantoont, dat hij, al had hij het eerste deel niet geschreven, verdiende den doctoralen graad te verwerven. Nu hij echter enkel als verdediging aanvoert ‘de eenigzins beperkte ruimte’ (blz. 3), nu is het ons onmogelijk hier niet lucht te geven aan de oeconomische - misschien juist als zoodanig wel ietwat kleingeestige - opmerking dat, zoo hij tweehonderd letters meer op elke bladzijde had doen drukken, hij, zonder zijn werk zelfs voor bijzienden onleesbaar te maken en zonder het aantal bladzijden te vermeerderen, vijf en dertig bladzijden zou hebben uitgewonnen om vooral met de *administrative* bevoegdheid der vroegere gemeentebesturen den lezer wat meer van nabij bekend te maken. Met liefde willen wij het er evenwel voor houden, dat de beknoptheid der schets moet worden toegeschreven aan eene andere, door den schrijver niet vermelde oorzaak, aan deze namelijk, dat bij het schrijven van zijn werk hem gedurig voor den geest hebben gezweefd de woorden van Tristram Shandy: ‘I do'nt acquaint the learned reader - in saying it, - I mention it only to show the learned, I know the fact myself.’ Uit dien hoofde zullen wij ons ook wel wachten den schrijver over zijn vlugtig overzigt het allergeringste verwijt te maken.

In het tweede hoofdstuk van zijn proefschrift heeft de Heer D.v.T. ondernomen de bevoegdheid onzer gemeentebesturen, volgens de thans vigerende gemeentewet van 29 Junij 1851, te ontwikkelen. Eene grootsche onderneming, voorwaar! wanneer men nagaat het groot aantal bepalingen, hetwelk alleen reeds de tweede afdeeling van die wet dienaangaande bevat. Het bevreemdt ons dan ook geenszins, dat de schrijver zich hierbij niet voornam al die bepalingen tot in hare

kleinste bijzonderheden na te gaan, maar zich enkel tot taak stelde ‘artikelsgewijze bij elkander te brengen en op te teekenen, welke de werkkring is van de gemeentebesturen volgens de wet’ (bl. VI), daarbij ‘tegelijkertijd nagaande of de gemeentewet de voorschriften van de Grondwet, het belang van den Staat en van de provincie, benevens dat der gemeente, in het oog heeft gehouden’ (blz. 48). Deze dubbele taak, wij erkennen het gaarne, heeft de schrijver met lof volbragt; in drie afdeelingen, - waarvan de eerste (blz. 56-59) inhoudt ‘de bepalingen, voortvloeijende uit de betrekking van de ‘gemeente tot het algemeen rijksbestuur’, de tweede (blz. 60) die ‘voortvloeijende uit de betrekking van de gemeente tot de provincie’, terwijl de derde (blz. 61-209), handelt over ‘de gemeente als een op zich zelf staand ligchaam met eigene huishouding, welke door haar bestuur geregeld en bestuurd wordt,’ - heeft hij meer dan honderd artikelen met onvermoeiden ijver bijeengebragt, gecatalogiseerd en achtereenvolgens nedergeschreven en deze doorgaans een voor een met oordeel aan de Grondwet zoowel als aan het staats-, provinciaal- en gemeentebelang getoetst, en van opmerkingen ter opheldering voorzien.

Het kan natuurlijk niet in ons plan liggen na te gaan, in hoeverre wij ons kunnen vereenigen met het gevoelen door den schrijver over *ieder* van deze artikelen der gemeentewet in het bijzonder uitgebragt, en wij zullen ons dus slechts bezig houden met eene beoordeeling van *eenige* der door hem aangehaalde, namelijk van degenen, die bij een blik, welken wij ons veroorloven zullen op de gemeentewet te werpen, ons het meest in de oogen steken zullen.

Onder de verschillende organieke wetten, die tengevolge der Grondwetsherziening van het jaar 1848 tot stand moesten worden gebragt, was die, bij welke de bevoegdheid der gemeentebesturen geregeld zou worden, voorzeker niet de minst gewigtige.

De gemeente toch heeft een tweeledig karakter; zij is op zich zelve beschouwd een zelfstandig geheel, terwijl zij te gelijkertijd een onderdeel van den Staat is.

Dus rijst bij het daarstellen van iedere gemeentewet, gelijk door een der leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal bij de beraadslagingen over de tegenwoordige wet zeer juist werd opgemerkt, al aanstonds deze groote vraag op: ‘hoe zal men zorgen, dat er blijve eene behoorlijke eenheid van gouvernement en tevens dat de zelfstandigheid van de gemeenten worde gewaarborgd? Hoe waakt men voor de centralisatie van het gouvernement in den Staat onmisbaar en tevens voor de vrijheid van de gemeenten? Hoe erlangt men daartusschen het evenwigt?’

Die vraag goed te beantwoorden was voor den wetgever van 1851 geene gemakkelijke zaak. Naar de eene zijde toch lokte hem de centralisatie die, in hare volkomenheid geëerbiedigd, elke sprank van politiek leven in den burger uitdooft, naar de andere zijde de zelfstandigheid der gemeentebesturen die, in hare volkomenheid gehuldigd, tusschen de burgers van een en hetzelfde land naijver en tweedragt aanstookt. En ze waren verleidelijk de stem en de lonken dezer beide Sirenen, getuige Frankrijk, dat gebukt ging onder de ijzeren hand der eerste, en Pruissen, dat voor de tweede in bewondering lag nedergeknield. De wetgever bleef echter doof zoowel voor den zang van Scylla als voor dien van Charybdis en roeide tusschen beiden door op eene wijze, welke onzes erachtens allezins bewondering verdient.

De gemeentewet, die in 1851 door de beide Kamers der Staten-Generaal met eene groote meerderheid van stemmen is aangenomen, gaat van het beginsel uit, dat de gemeente *in de eerste plaats* is onderdeel van den Staat; ze acht daarom noodig, dat de Staat toezigt houde op mogelijke willekeur en dwaling van de gemeentebesturen; dit *toezien* kan, wil het iets te beteekenen hebben, niet enkel bestaan in *zien*, doch moet ook voor den Staat de bevoegdheid insluiten dáár, waar het noodig is, te *handelen*. Maar *in de tweede plaats* beschouwt de wet de gemeente als een zelfstandig geheel, een zelfstandig ligchaam in den Staat, en daarom mag de Staat, wanneer hij handelt, slechts *repressief* te werk gaan; het initiatief moet aan de gemeenten verblijven. De strekking der wet is niet om overeenkomstig het stelsel van centralisatie alleen in of van wege het middenpunt te doen handelen, maar om te doen handelen door de gemeentebesturen onder toezigt van een hooger gezag allereerst van de provincie, vervolgens van den staat.

Doch hoezeer wij ook over het algemeen met de wet ingenomen zijn, toch doet het ons leed daarin sporen te ontdekken, dat de wetgever het oor, hetwelk naar de zijde der gemeentelijke zelfstandigheid was gekeerd, meer dan noodig gesloten heeft gehouden. Wel zijn wij het eens, dat door een wetgever, die eene gemeentewet wil vaststellen, de gemeente in de *eerste* plaats moet beschouwd worden als onderdeel van den Staat, maar waarom? Geenszinsomdat, gelijk de Minister van Binnenlandsche Zaken bij de algemeene beraadslagingen beweerde, ‘het behouden van de gemeente als eerste gronddeel van den Staat in de eerste plaats en bovenal in het belang is van den Staat, méér dan van de inwoners van die gemeente, en de *Staat* er het *hoogste* belang bij heeft, dat de gemeenten blijven, dat de gemeenten, overleven het tegenwoordig geslacht.’ Immers deze reden rust op eene stelling, die voor zoo veel althans Nederland betreft onjuist mag geheeten worden. Zij moge al juist

zijn ten opzigte van Frankrijk, waar een Napoleon III de gemeenten met evenveel gemak naar zijne luimen doet dansen als een poppenkast-vertooner zijne poppen, zoodat het aan deze tamelijk onverschillig is, of zij haar onbeduidend leven behouden mogen of verliezen moeten, - niet alzoo ten opzigte van ons vrije Vaderland, waar de toestand der gemeenten, hoe gebrekkig de gemeente-regeling vóór 1851 ook was en van hoe groot belang de welvaart der gemeenten voor een Staat ook is, toch niet de stelling regtvaardigde, dat het bestaan eener gemeente niet 't meest haar zelve ter harte ging en niet 't meest van belang was voor haar zelve. Waarom dan? omdat, bijaldien eene gemeentewet de mogelijkheid niet uitsluit, dat in den staat zij het dan ook slechts één plaatselijk belang wordt behartigd in strijd met en ten koste van het algemeen belang, een algemeen bestuur ondenkbaar wordt en het doel alzoo gemist zou worden, waarmede de aansluiting der gemeenten heeft plaats gehad.

Wij meenen evenwel, dat zonder gevaar voor het algemeen welzijn aan de gemeenten eenige meerdere zelfstandigheid had kunnen gelaten worden, en dat zulks wenschelijk geweest ware niet enkel dewijl het welzijn van iedere gemeente haar zelve 't naauwst aan 't harte ligt en zij zelve het best hare eigene belangen kent, maar dewijl de tegenwoordige gemeentewet haar tevens de middelen verschaft om zorg te dragen, dat haar bestuur haar wezenlijk belang niet uit het oog verliest. Niet indien hier te lande de raadsvergaderingen niet in het openbaar gehouden werden, niet indien de leden van het gemeentebestuur in de steden nog voor het leven werden gekozen, zou zulks ons wenschelijk voorkomen, doch wel thans, nu de wetgever in de wet het beginsel heeft gehuldigd, dat de raadsvergaderingen slechts in hoogst zeldzame gevallen met geslotene deuren mogen plaats vinden, en daarin de bepaling heeft opgenomen, dat de leden van den raad gedurende niet langer dan zes jaren zitting hebben. Nu toch bezit de gemeente het vermogen haar welzijn door de leden van haren raad te doen behartigen, want zij kan ten allen tijde de raadsvergaderingen (indien al niet overal zittende, dan toch ten minste staande) bijwonen en zoowel den slaaplustige als den knoeilustige het ‘memento mori’ voor de oogen houden.

Het komt ons alzoo voor dat de wetgever van 1851 aan de gemeenten te weinig zelfstandigheid heeft gelaten en wel:

1°. Omdat hij in eenige gevallen, waarin dit niet behoorde, aan eene hoogere magt de gelegenheid heeft gegeven den gemeenteraad op de vingers te tikken en ten aanzien van sommige onderwerpen de bevoegdheid van dien raad binnen te enge grenzen heeft beperkt;

2°. Omdat hij niet altijd in het oog heeft gehouden dat, bijaldien eene hoogere magt dan het gemeentebestuur zich met de gemeentebelangen inlaat, zij slechts *repressief* mag te werk gaan.

Wij zullen de juistheid dezer beschuldiging door bewijzen trachten te staven.

De Grondwet schrijft in art. 141 voor, dat de besluiten der gemeentebesturen rakende de beschikking over gemeente-eigendom en zoodanige andere burgerlijke regtshandelingen, welke de wet aanwijst, alsmede de begrootingen van inkomsten en uitgaven aan de goedkeuring van de Provinciale Staten onderworpen moeten worden. Wij begrijpen en keuren dan ook goed, dat de gemeentewet in art. 194 bepaalt, dat aan de goedkeuring der Gedeputeerde Staten[1] onderworpen worden de besluiten der gemeentebesturen betreffende het aangaan van geldleeningen; het waarborgen der renten en aflossingen door anderen aan te gaan; het koopen, ruilen, vervreemden, bezwaren en verpanden van onroerend goed, van inschrijvingen in een der grootboeken van de Nederlandsche schuld, van schuldbrieven of vorderingen; het aanvaarden der aan de gemeente gemaakte legaten of gedane schenkingen; het onderhands verhuren, verpachten of in gebruik geven van gemeente-eigendommen; het onderhands aanbesteden van werken of leverantiën en het treffen van dadingen. Maar dat (behalve bij geschil tusschen eene gemeente en den Staat) de besluiten der gemeentebesturen betreffende het voeren van regtsgedingen door de gemeenten hetzij in eersten aanleg, hetzij in hooger beroep of in cassatie onderworpen moeten worden aan de goedkeuring eener hoogere magt - namelijk bij geschil tusschen twee gemeenten aan die der Gedeputeerde Staten, en bij geschil tusschen de gemeente en de provincie aan die des Konings, - dit komt ons geheel verwerpelijk voor. Immers hieruit ontstaan de volgende ongerijmdheden:

Ten eerste: dat de gemeente wordt beschouwd als hulp en raad noodig te hebben dáár, waar zij in 't strijdperk wil treden met eene andere gemeente of met eene provincie, niet dáár, waar zij zich met den Staat, een voorzeker niet minder gevaarlijken vijand, wil meten;

Ten tweede: dat zoo eene gemeente met eene andere gemeente woorden krijgt, de partijdigheid der Gedeputeerde Staten aan degene, die dit niet verdient, beletten kan de andere uit te dagen of wel den haar door die andere toegeworpen handschoen op te vatten;

Ten derde: dat, bijaldien eene gemeente van den Koning verlof bekomt om eene provincie in regten te roepen, zij, dewijl in naam des Konings wordt regt gesproken, hare zaak niet verliezen kan, zonder dat ook haar de woorden van de lippen rollen: ‘timeo Danaos et dona ferentes’, en de Koninklijke magt in veler schatting aanmerkelijk daalt;

1 Ingevolge art. 161 der prov. wet oefenen de Gedeputeerde Staten de magt der Provinciale Staten uit, welke vermeld is in art. 141 der Grondwet.

Ten vierde: dat de gemeente, die niet enkel is eene *politieke* corporatie, maar ook eene *civiele* corporatie, een zedelijk ligchaam, hetwelk een burgerlijk persoon daarstelt en als zoodanig burgerlijke regten heeft als ieder ander persoon, desalniettemin ingevolge deze bepaling door een besluit hetzij der Gedeputeerde Staten hetzij des Kongins zou kunnen worden ontzet van haar eigendom, hetgeen volgens de Grondwet niet anders kan plaats hebben, dan ten algemeenen nutte en nadat eene *wet* heeft verklaard, dat het algemeen nut de onteigening vordert.

De Heer D.v.T., ofschoon de door ons gemaakte aanmerking, naar het schijnt, niet deelende heeft tegen hetzelfde artikel 194 der gemeentewet andere bezwaren. Hij betreurt namelijk, dat niet evenzeer aan de goedkeuring der Gedeputeerde Staten onderworpen zijn geworden de besluiten der gemeentebesturen, betreffende 1°. het koopen, enz., van *roerend* goed (blz. 105, 106, 212); 2°. het *verwerpen* van legaten of schenkingen (blz. 107, 212); 3°. het *in het openbaar* verhuren, enz., van gemeente-eigendommen en het *in het openbaar* aanbesteden van werken of leverantiën (blz. 111, 212); 4°. alle raadbesluiten, betreffende een huur door de gemeente aan te gaan (blz. 110).

Wat de eerste wijziging betreft, deze zou, daar onder ‘gemeenteeigendom’ zoowel roerende als onroerende zaken begrepen kunnen worden, voorzeker geheel overeenkomstig zijn met de letter van de Grondwet; of zij evenwel in het belang der gemeente zou wezen, valt te betwijfelen, zoo lang men geene zekerheid heeft, dat de Gedeputeerde Staten beter zullen begrijpen hoe zij hunne magt moeten gebruiken dan die van Zuid-Holland, welke, gelijk ons verhaald wordt, het snoeijen van boomen voor eene verveemding van onroerend goed hebben gehouden. Ten aanzien van de tweede verandering merken wij op, dat wij het niet noodzakelijk achten het besluit van een gemeentebestuur, waarbij een legaat of eene schenking verworpen wordt, aan de goedkeuring der Gedeputeerde Staten te onderwerpen, omdat de gemeente tengevolge van zoodanig besluit nimmer eenig *verlies* kan lijden. Ook de derde voorgestelde verbetering schijnt ons toe onnoodig te zijn, daar het belang der gemeente geacht mag worden, reeds genoegzaam gewaarborgd te zijn door de openbaarheid der verpachting en aanbesteding. En wat eindelijk aangaat de besluiten, welke eene overeenkomst bevatten, waarin de gemeente als huurderesse optreedt, deze behoefden evenmin in art. 194 te worden opgenomen, omdat bij een eenigzins belangrijken huur, de huurpenningen op de begrooting zullen moeten worden uitgetrokken, en alsdan toch aan de goedkeuring van de Gedeputeerde Staten zullen worden onderworpen. De Heer D.v.T. vindt, dat de gemeentewetgever, goedkeuring op het besluit tot *verhuur* noodig oordeelende,

niet rationeel en logisch gehandeld heeft, door die goedkeuring niet voor te schrijven op een raadsbesluit tot *huur*, doch wij kunnen hierin niet met hem instemmen. Waarom toch wordt het raadsbesluit tot *verhuur* aan de goedkeuring der Gedeputeerde Staten onderworpen? omdat de Grondwet de goedkeuring der hoogere magt vordert voor de besluiten der gemeentebesturen, rakende de beschikking over *gemeente-eigendom*; en aangezien nu de gemeentewetgever onder 'gemeente-eigendom' niet begreep huurpenningen, maar slechts *on*roerend goed, zoo is het èn rationeel èn logisch, dat hij een raadsbesluit tot *huur* niet in art. 194 der gemeentewet heeft opgenomen.

Art. 142 der Grondwet zegt in het tweede lid: 'De wet geeft algemeene regels ten aanzien der plaatselijke belastingen.' Daarom dan ook heeft de wetgever in art. 240 en volgende der gemeentewet, zorg gedragen, dat bepaald werd, welke voorwerpen belastbaar zijn en tot welke hoogte zij belast mogen worden. Maar hij is verder gegaan: hij heeft in de artt. 244, 246 en 250[1] eene rangregeling voorgeschreven voor het heffen van verschillende soorten van belastingen, en ziedaar wat wij laken. Wij geven den wetgever volgaarne toe, dat tegen plaatselijken eigenzin streng moet gewaakt worden, ja, dat deze in het stelsel, waarop de gemeentewet berust, veel meer te vreezen is dan eentrale eigenzin, aangezien de kracht van dezen laatsten louter *negatief* is, daar hij in de gemeente niets kan scheppen, terwijl de eerste een beginsel van handeling heeft; doch wij meenen, met het oog op art. 153 der gemeentewet, luidende: 'De plaatselijke verordeningen kunnen, zoover zij met de wetten of het algemeen belang strijden, door Ons worden geschorst of vernietigd,' dat de gemeentewet ook zonder de genoemde bepalingen genoegzame waarborgen tegen plaatselijke willekeur, ten aanzien van plaatselijke belastingen aanbiedt, en dat derhalve het dwangbuis, waarin zij de gemeenten gesloten houden, niet slechts als drukkend en ondoelmatig, maar ook als onnoodig af te keuren is.

Ingevolge art. 143 der Grondwet, luidende: 'De wet regelt ook het opmaken der begrootingen', moesten in de gemeentewet bepalingen dienaangaande opgenomen worden; vandaar dat zij in art. 205 bepaalt, welke 'uitgaven op de begrooting der uitgaven, die alle uitgaven der gemeente, van welken aard ook, vermeldt', gebragt moeten worden. Onder deze zijn er echter, die naar onze meening volstrekt niet op eene gemeentebegrooting te huis behooren. Immers

1 Niettegenstaande deze artt. wel degelijk de bevoegdheid der gemeentebesturen regelen, worden zij door den Heer D.v.T., hoezeer aangehaald, niet behandeld. Wij meenen, dat hierdoor eene leemte in zijn werk is ontstaan, welke, ofschoon te betreuren, zeer gemakkelijk te verklaren is door het 'qui trop embrasse malétreint.'

een goed en billijk financieel stelsel brengt mede, dat alle *rijks*-uitgaven door het *rijk* gedragen worden, en dat alleen voor *plaatselijke* uitgaven *plaatselijke* belastingen geheven mogen worden. Maar waarom wordt het gemeentebestuur dan gedwongen op de begrooting een post uit te trekken voor de kosten van het aanleggen en bijhouden der registers van den burgerlijken stand en der bevolking-registers, alsmede voor die, welke de algemeene en provinciale verkiezingen met zich brengen? Waarom moet de gemeentebegrooting bezwaard worden met de bezoldiging van den commissaris van policie? Wel zeide de regering met betrekking tot deze laatste vraag in de memorie van toelichting op art. 191 der gemeentewet: ‘De commissaris van policie is een ambtenaar in het algemeen Rijksbelang werkzaam. Hem zijn echter ook gewigtige plaatselijke belangen toevertrouwd. *Daarom* is het billijk, dat hij uit de gemeentekas bezoldigd worde’; doch de onbeduidendheid van dit argument valt in het oog, wanneer men nagaat, dat de Minister van Binnenlandsche Zaken, bij de beraadslaging over dit artikel zeide, dat de commissaris van policie is een agent van het Gouvernement en wel daarvan een zoo gewigtig agent, dat niet slechts aan den Koning zijne benoeming moet verblijven, maar dat de Koning zelfs geheel vrij moet zijn in zijne keuze. Welnu! ‘beschouwt men den commissaris van policie als Rijks-ambtenaar, dan zal ook,’ zeggen wij met den Heer D.v.T. (blz. 129), ‘zijne bezoldiging op de *Staats*begrooting geregeld moeten zijn.’

Waarom eindelijk moet de *gemeente* den burgemeester bezoldigen? De burgemeester toch is *volgens de gemeentewet* in de *eerste* plaats Rijks-ambtenaar. Hij is voor het algemeen bestuur onmisbaar, omdat bij de wet hem alléén is opgedragen te zorgen, dat niet ten uitvoer gebragt worde een raadsbesluit, hetwelk naar zijn oordeel strijdig is met de wet of het algemeen belang. Als zijnde in de eerste plaats Rijks-ambtenaar, wordt hij ook benoemd door den Koning en is hij, ofschoon op het Voorzittersgestoelte in den gemeenteraad gezeten, niet *per se* lid van dien raad. Hiernit nu volgt, onzes inziens, dat zijne bezoldiging behoort te worden gekweten uit de *Staats*kas en niet uit de gemeentekas, al vindt ook de Heer D.v.T. dit laatste rationeel (blz. 165). Bovendien, wat is het gevolg van de tegenwoordige bepaling? Dit: dat er tusschen den burgemeester en de gemeente een band bestaat, die den eersten soms in de uitoefening van zijn pligt zal bemoeijelijken; immers, zoo dikwijls als hij geroepen zal zijn, om door middel der Gedeputeerde Staten den Koning de vernietiging aan te raden van een raadsbesluit, hetwelk bijzonder in het belang der *gemeente*, maar naar zijn gevoelen in strijd met het *algemeen* belang of met de wet is, zoo dikwijls, zeggen wij, zal in hem, die gedurende langeren of korteren tijd de goede gaven der gemeente heeft genoten, het bewustzijn levendig worden van de waarheid in

het Fransche spreekwoord vervat: ‘Elève un corbeau, il te crèvera les yeux.’ Men werpe ons niet tegen: die bezoldiging is niet in alle gemeenten even groot, en het is dus billijker dat elke gemeente het hare draagt; want dan zouden wij vragen, of men wel weet dat in de Staatskas het geld niet, gelijk het manna van ouds, uit den hemel valt, maar dat elke gemeente daarin het hare stort, de eene meer de andere minder, zoodat b.v. eene gemeente, die zeer weinig bijbrengt, hoegenaamd geene reden heeft om over onbillijkheid te klagen, wanneer de Regering meent aan een burgemeester van eene meer opbrengende gemeente eene hoogere jaarwedde te moeten toekennen, dan aan den hare.

Wij zeiden, dat wij den wetgever van 1851 in de tweede plaats beschuldigden van nu en dan uit het oog te hebben verloren dat, indien eene hoogere magt dan het gemeentebestuur zich met de gemeentebelangen inlaat, deze slechts *repressief* mag te werk gaan. En ook dit te bewijzen valt ons niet zwaar.

De artt. 73, 94, 104 en 107 der gem. wet toch, bepalende dat de jaarwedde van den burgemeester, de wethouders, den secretaris en den ontvanger[1], door de Gedeputeerde Staten, nadat de Raad is gehoord, onder 's Konings goedkeuring wordt vastgesteld, alsmede art. 191, waarin is voorgeschreven dat de bezoldiging van den commissaris van policie, nadat de Raad is gehoord, geregeld wordt door den Koning, - al deze artikelen zijn even zoovele voorbeelden, die onze beschuldiging staven. Want, gesteld dat de gemeente al deze personen behoort te bezoldigen (des uitdrukkelijk neen!) dan had in allen gevalle hare Raad hunne jaarwedde moeten vaststellen onder goedkeuring der Gedeputeerde Staten; ‘dat ware’, gelijk de Heer D.v.T. zeer juist opmerkt (blz. 168), ‘geweest overeenkomstig de voorschriften der Grondwet en in het belang der gemeente.’

Ten slotte wijzen wij nog op de artt. 220 en 221, waarbij is voorgeschreven dat de jaarlijksche rekening, bevattende de verantwoording van Burgemeester en Wethouders aan den Raad, door den Raad slechts *voorloopig* wordt vastgesteld, terwijl de definitive sluiting daarvan aan de Gedeputeerde Staten is opgedragen. Ook

1 De Heer D.v.T. schrijft op blz. 170: ‘het vaststellen van de bezoldiging des ontvangers wordt - vreemd genoeg! - aan den Raad overgelaten.’ - Aangezien echter art. 107 der gemeentewet bepaalt, dat op den ontvanger van toepassing is, hetgeen bij art. 104, ten aanzien van den secretaris is vastgesteld, en wij in dat art. lezen: ‘Hij geniet eene jaarwedde, die door Gedeputeerde Staten, nadat de Raad is gehoord, onder onze goedkeuring wordt bepaald,’ zoo leveren de woorden des schrijvers het bewijs eener vergissing op, welke te beschouwen is als eene *mouche*, strekkende om de schoonheid der omliggende deelen beter te doen uitkomen.

hier wederom zijn het de Gedeputeerde Staten die vaststellen in plaats van den Raad. 't Is waar, wat het *gevolg* betreft, zal het wel geen verschil maken of de *vaststelling* dan wel de *goedkeuring* aan de Gedeputeerde Staten wordt overgelaten, ‘maar waarom dan’, vragen wij met den Heer D.v.T. (blz. 142), ‘den Raad ontnomen wat hem overeenkomstig de Grondwet en het belang der gemeente toekwam? Het *gevolg* moge hetzelfde zijn, het *beginsel* is anders; en voor het laatste behoort dan partij te worden getrokken.’ -

Zoo hebben wij dan naar wij vertrouwen de tweeledige beschuldiging, door ons tegen den wetgever van 1851 ingebragt, genoegzaam geregtvaardigd. Volgt hier nu uit, dat de gemeentewet niet deugt en dat het wenschelijk geacht moet worden tot de vroegere gemeente-regeling terug te keeren? Zullen wij, omdat bij het daarstellen der gemeentewet niet overal in het oog is gehouden, dat vrijheid voor de gemeenten van meer waarde is dan gelijkheid, requireren dat de wet van 29 Junij 1857 worde verwezen ‘ad patibulum?’ Zullen wij, omdat wij aan sommige bepalingen der gemeentewet onze goedkeuring niet hechten kunnen en wij het betreuren, dat aan de gemeentebesturen niet eenige meerdere bevoegdheid is toegekend (hetgeen ten gevolge zou gehad hebben, dat de inwoners meer belang stelden in de plaatselijke aangelegenheden en dat zich bij de keuze van leden van den gemeenteraad minder verregaande onverschilligheid openbaarde), - zullen wij daarom de oogen sluiten voor de vele schoone en nuttige bepalingen, welke dezelfde wet bevat? Dit alles zij verre! De gemeentewet is ons oog eene schoone vrucht van de Grondwetsherziening van 1848, al meenen wij daaraan ook eenige steêën te ontdekken.

Wij meenen hiermede de taak, door ons aanvaard, als volbragt te mogen beschouwen en leggen dientengevolge het academisch proefschrift van den Heer Duymaer van Twist uit de handen, evenwel niet zonder den schrijver van harte te hebben toegewenscht, dat hij spoedig het doel zal bereiken, hetwelk hij zich met het schrijven van zijn werk heeft voorgesteld, te weten: ‘in de praktijk meer van nabij te leeren kennen dat gedeelte van het administratief regt, hetwelk door hem is behandeld.’

April, 1861.

W. VAN HEUKELOM.

***Grondtrekken der Nederlandsche Zegel- en Wapenkunde, door Mr. L.Ph.C. van den Bergh. Tweede veel vermeerderde druk, met* 5 *platen. Amsterdam, bij Frederik Muller*.**

Een lief boekje, duidelijk en zaakrijk, maar misschien wel wat te beknopt.....

Zóó was ik begonnen te schrijven, toen zeker bejaard vriend bij mij binnentrad, en op het zien van den titel, die hem den eersten druk van 1847 herinnerde, heel wat minder ingenomenheid dan ik voor dien letterarbeid blijken liet. Een leerboek voor wapenkunde en voor zegelkunde, en dat nog wel Nederlandsche! Uitgegeven *niet* in de taal van onze aristoeratie, maar in ons eenvoudig oud-burgerlijk Hollandsch! Daar is immers geen reden voor! Wapenkunde en zegelkunde, ja voorzeker, zeide hij, zij hebben hun beteekenis gehad, lang, zeer lang - een zeven of achthonderd jaar van onze bekende Vaderlandsche Geschiedenis en nog wel wat langer; maar dat was de tijd van het leenstelsel en het vuistregt. Een fraaije tijd, toen ieder land twee verschillende volken in zijn boezem had! Tegenover enkele ‘fatsoenlijke’ lieden, zonen van de aloude veroveraars van den bodem, stond de groote hoop, het weinig geachte nakroost van verwonnelingen of vreemden, die zich, als waren zij van nature onweêrbaar, de trotsche bescherming dier van ouds zoogenaamde ‘weêrmannen’ moesten laten welgevallen en verre gehouden werden van alle regts- en regeringszaken. 't Mogt zijn, dat vorstengunst enkele malen een onedele verhief of tegenspoed een welgeborene van de sport der eer deed nedertuimelen; maar dit veranderde niets aan den harden Duitschen staatsregel: en het hatelijk onderscheid - naauwelijks ietwat verzacht in den loop der eeuwen - heeft regtens eerst opgehouden, toen bij de verklaring van de Regten van den Mensch en Burger, de eeuw van het modern constitutionalisme is ingeluid!

Spreek mij van wapens en zegels over dát tijdvak, dat eerst sinds zeventig jaren gesloten is, en toch zoo oneindig ver van ons afligt!

Toen had de welgeboren man een waarachtig ‘port d'arme’: getuigenis van zijn oud regt, om vóór zijne vrienden en verwanten en tégen zijne vijanden naar hartelust strijd te voeren. *Toen* had hij de vrije jagt over al de niet besloten gronden van het grooter of kleiner district, dat *zijn* Land was, omdat hij daar ter hooger vierschaar regten mogt over leven en dood, omdat hij daar stemde over de schildtalen en schottalen, welke door 's Lands welgeborenen, en door de den Lande onderhoorige ambachten moesten worden opgebragt. Dat waren ‘hooge’ regten, en van die hooge regten was het voorva-

derlijk schild het symbool niet alleen, maar veelmeer: het bewijs; en juist daarom is het, ofschoon de krijgstaktiek veranderd was, in waarde. Overal zag men toen kleuren en teekens, in de steden, ja, maar ook op de dorpen. Niet eenigelijk op de zerken en wapenborden der dooden: maar op den top van menigen lustigen trapgevel, aan het balcon boven de hoofddeur van menig aanzienlijk huis - een pronkjuweel van die oud-hollandsche bouwkunst, die nu, helaas! zoo weinig in tel is. Trad men daarbinnen, men vond die wapens terug op de eereplaats, den hoogen schoorsteenmantel der ‘zale’; - thans nog, in enkele van den weg af gelegene boerenhofsteden, fonkelen zij in de zon op de in lood gevatte vensters der ‘hoogkamer.’ En de gelukkige eigenaar, 't had zijn reden, dat hij die kleuren en teekens droeg op ‘signet’ of zegelring. Want ieder oogenblik kon hij daar behoefte aan hebben, om - ook bij gebrek aan onderteekening - brieven en beschieden te bezegelen. Was niet van oudsher des Weêrmans verklaring in regten geloofbaar? Zijn ‘woord en zijn zegel’ golden die niet van ouds als hooge waarheid?

Maar nu.... Van dat alles is niets overgebleven! De staatsregeling kent geen verschil van stand. Aan alle Nederlanders geeft zij hetzelfde regt, om in alles het goede te genieten, om te reiken naar alles wat eer of aanzien heet. Die persoonlijke bevoegdheden, daar men vroeger zoo aan hechtte, die men rekende te behooren tot het *wezen* van den vrijen man, zijn overgegaan aan den Staat, en deze beschikt er over door zijn magtig woord, dat de Wet genoemd word t. Iedereen kan daarvan, in den vorm van belasting, of hoe anders, het tijdelijk genot van den Staat koopen, op de voorwaarden door dien magtigen verkooper gesteld. Wie het betalen kan en wil, mag gewapend gaan langs den weg: mag, waar hij niemand hindert, hazen en patrijzen schieten. Wie den jaarcijns geeft, bij de wet bepaald, mag het Land helpen regten, neen, regeren - dat is: hij mag met anderen medewerken om één of twee personen te kiezen, die met een zeventigtal anderen den Koning in het regeren zullen ter zijde staan. Groot is de veiligheid van onze personen en eigendommen; zóó groot zelfs, dat eigen verweer overbodig is en al spoedig misdadig wordt. Maar daarvoor staan wij dan ook allen, ja allen, onder de voogdij van den Staat. Bij iedere handeling van het openbaar en bij zeer vele van het bijzonder leven stuiten wij op de verpligte inmenging van het Gezag, dat zich door den geringsten van zijn beambten tegenover den rijksten en aanzienlijksten ‘burger’ gelden doet. Geen ander zegel dat waarde heeft op de stukken, waarbij onze dierbaarste belangen en familieregten geregeld worden, dan het Rijkszegel, met het randschrift van den Notaris of van den Kantonregter!

Neen, er zijn bij ons te land, er zijn ook daarbuiten geen vrije Germanen, geen welgeboren mannen meer! Wat vroeger de groote hoop was,

dat zijn wij nu allen. Het weinige wat in de XVIII^{de} eeuw nog was overgebleven van het hooghartig vrijheidsgevoel onzer ridderlijke vaderen, is onder het onverbiddelijk waterpas der gelijkheid voor altijd ondergegaan.

Maar als dat nu zóó is - en wie zal het loochenen? - welk belang is er dan bij wapens of zegels? Wie ter wereld zal dan zoo dwaas wezen, om die zonderlinge, weinig artistieke figuren te gaan bestuderen, en die baroque woorden van buiten te leeren, die - let wel - meestal fransch zijn, maar zoo verouderd, dat zeer weinig Franschen die verstaan? 't Is waar, de Schrijver paait ons met de aanwinst, die onze moedertaal zou doen, door het wederopnemen van zoo menige heraldieke uitdrukking, die in de oude ridderdichten te lezen is. Maar 't is een treurig gewin, dat alleen dienen kan, om een doode wetenschap tot een schijnleven op te wekken en herinneringen op te rakelen, geheel strijdig met den tijd, waarin wij leven, en met de vooruitzigten, welke de toekomst voor onze kinderen openstelt.

Tot zóóverre des ouden mans philippica, waartegen ik met de meeste nederigheid, en zonder hem op het terrein der staatkunde te willen volgen, mijn bedenkingen in het midden bragt.

Waarom zou de heraldie onze belangstelling minder verdienen, dan zoo menig ander vak van wetenschap, waarvan het practisch nut ook zoo dadelijk niet in de oogen springt?

Als liefhebberijstudie is er zeer zeker geen reden om haar lager te schatten dan de numismatiek of de kennis van oude drukken of schilderijen, of van de levens der oude meesters in de kunst. Hoeveel boeken komen er over dat alles niet uit, die gretige lezers en koopers vinden!

Maar wie hart heeft voor geschiedenis - en hier bedoel ik onze vaderlandsche geschiedenis niet alleen, maar vooral ook die hoogere wetenschap, welke ons den van nature gezelligen Mensch vertoont in de verschillende tijdperken van zijn ontwikkeling - hoe zou die roekeloos de hulp willen ontberen van de wapenkunst, die trouwe geleidster op zoo menig duister pad; hoe zou die niet gaarne het oor leenen aan die vriendelijke uitlegster van zoo menig geheim van het alleroudste leven der volken!

En dan nog: wij zijn immers niet alleen verstandelijke wezens; ook het hart heeft zijne eischen.

Die middeneeuwsche afbeeldingen van dieren en andere voorwerpen, 't is wel mogelijk dat zij niet uitmunten door juistheid van teekening - hoewel niemand ontkennen zal, dat zij als bouwkundige versiering vaak een meesterlijk effekt maken - 't mag ook wezen, dat hier en elders de meesten daarvan door de beeldstormers der vorige eeuw, die zelfs de nagedachtenis der dooden niet spaarden, meêdoogenloos zijn weggekrabt; vele daarvan zijn dan toch tot ons gekomen, en waar wij die ontmoeten, trekken zij ons aan met onweêrstaanbare kracht. 't Kan ook niet anders: want zij spre-

ken ons van vaderland en voorgeslacht, van krijgsroem soms, maar vaker nog van burgerdeugd en menschenliefde. Hoe jammer dan, dat voor velen onzer die heilige teekens even onbegrijpelijk zijn als Egypte's hieroglyfen. Welk een voldoening daarentegen, die geheimzinnige taal te kunnen lezen, aan het geslachtswapen te kunnen zien, wie daar ter rust is besteld, wie dat hooge huis heeft opgebouwd, wie dat hofje van barmhartigheid gesticht heeft: of het was het hoofd van zijn geslacht of wel een zoon of dochter, een getrouwde vrouw of weduwe: of hij al dan niet hoog regtsgebied bezat, of hij ridder was?

Dat alles nu leert ons de heraldie - een wetenschap, die even als alle andere wetenschappen, haar vaste wetten en regelen heeft en die door onze vaderen vlijtig werd bestudeerd als een onderdeel van dien belangrijken tak der regtsgeleerdheid, die de regten der personen aanwijst: *jurisprudentia heroica*. En zoo stond zij in het naauwste verband tot de regtsmagt. Welborenschap, anders het regt om wapens te dragen, is een souverein regt, en daarom deden in Holland de souvereine hoven van Baljuw en Welgeboren Mannen daarover uitspraak, zoo als in de feudale landen de leenhoven. En namens den Heer des Lands eischten de Wapenkoningen het regt, zoo als de Wapenherauten des hoogen Landsheers afgezanten en de uitvoerders van zijn bevelen waren.

Ons landje is burgerlijk en toch - geen land waar men zooveel familiewapens vindt. Waarom? Elders, in Frankrijk was de gentry - de klasse der welgeboren, doch met geen hoogen regtsdwang bekleede grondbezitters, - sinds lang bezweken onder den morelen en geldelijken last van onverpoosde krijgsdienst. De rijkere had zijn goed opgedragen aan eenig Landsheer, bij wien hij tot vergelding van zijn leenmanspligt heul en steun vond; de armere, wiens beperkte middelen hem niet toelieten om als welgeboren man, omstuwd van het verpligt gevolg, te paard te dienen, had zich op het schotboek, de rotula, laten opschrijven en was *roturier* geworden. Daarom was Leenman en Welgeborene in Frankrijk synoniem, en werd het bezit van een familiewapen daar te lande beschouwd als het gevolg van leenmanschap.

Maar bij ons was het anders. Onze breede rivieren hielden ons buiten het terrein van die groote en langdurige oorlogen. Zoo bleef de gentry talrijk genoeg om op eigen kracht te steunen. Zij zat, als van van ouds, rustig bijeen in de dorpen, waar zij het grondbezit en de regering in handen hield. Schouten, schepenen en ambachtbewaarders waren in den regel altijd welgeborenen. En de steden - men stelt zich die meestal voor als kleine sterkten, aangelegd door een ongeschoeide menigte, die van heinde en verre haar lijfsheeren ontloopen was, om zich met onstuimig geweld tot de vrijheid op te heffen, die hun dan, wat vroeger of wat later, door den Heer des Lands geoctroyeerd werd, - toch zal men niet gemakkelijk een voorbeeld aanwijzen, dat hoorigen door

eigen kracht burgers geworden zijn. Neen, geen stad, of er was op die plek reeds van ouds een centrum van bevolking, en bij die volksmenigte eenige welgeborenen, die er de kern van uitmaakten. Dezen waren het, die de revolutie te weeg bragten; zij alleen konden het, want zij waren de mannen van invloed en doorzigt in zaken. In plaats van den vervallen schutstoren, middenpunt van de verspreide woningen der ‘burgtschap’, kwamen toen die stevige muren rondom de digt bij elkander gebouwde huizen. Zoo hield men den vreemden geweldenaar buiten, en verkreeg men eene inderdaad vrije markt, waar veiligheid voor personen en goederen niet alleen beloofd, maar ook verzekerd was! En zooals de welgeborenen den grondslag legden tot het stedeverband, zoo wisten zij den weg om het stederegt bij den Landsheer te bejagen: waardoor ook de door hen opgenomen onvrije, al was het dan op lager standpunt, in der Stede ‘vrijheid’ deelen kon.

Vandaar dan in Nederland, en meer bijzonder in Holland, die overgroote menigte personen, die van ouds een familiewapen bezitten, zonder dat er spoor of zelfs vermoeden is, dat hun voorouders tot den adel, dat is tot diegenen, die hoog regtsgebied hadden (nobility) behoord hebben of van dezen leenmannen geweest zijn. In zooverre meenen wij dus van het gevoelen van den Schrijver (bl. 9 en 13) te moeten verschillen.

En nu vragen wij - zou voor al die ‘achtbare’ mannen, in steden en dorpen verspreid, waar zij van oudsher tot de klasse der fatsoenlijke, welopgevoede lieden behoorden, die, als ware het bij erfopvolging, tot alles geroepen werden, waardoor de publieke zaak bevorderd werd - zon voor die allen de heraldie geen waarde hebben? Zouden ook dezen zich geen rekenschap geven willen van de kleuren en teekens van het cachet, waarmede zij hun brieven sluiten? - 't Zou zeker vreemd wezen: en de tweede druk, welken het werkje van den Heer van den Berg beleeft, schijnt wel te bewijzen, dat nog anderen dan de weinige leden van onzen officielen adelstand, wapenkunde en zegelkunde op prijs stellen.

't Is immers zoo waar, wat de heer Rietstap in de Inleiding tot zijn verdienstelijk Handboek der Wapenkunde gezegd heeft: ‘Geen revolutiestormen, geen verandering van tijd en zeden, geen strenge begrippen zijn in staat het prestige der wapens te verminderen. Zij blijven in onze democratische negentiende eeuw zoo begeerd als in de meest aristocratische tijdperken.’ Gelukkig! voegen wij er bij. Want dit bewijst, hoe onbillijk zij onzen tijd beoordeelen, zij die zeggen, dat het tegenwoordig geslacht voor niets anders gevoel heeft dan voor geld en materieel genot!

Maar zoo zijn wij - verder dan wij gewenscht hadden - van den Heer van den Berg en diens boekje afgedwaald.

Wij zeiden dan, een lief boekje, geleidelijk en zaakrijk,.... 't welk

maar één gebrek heeft: het is te kort. De Schrijver is *te* bescheiden geweest; hij heeft niet te veel inspanning en niet te veel geld van zijn lezers willen vergen. Maar anders: stijl en indeeling zijn bevattelijk, ook voor diegenen - en dat is een hoofdvereischte - die *geheel* vreemd zijn aan de wetenschap. Druk en papier zijn bijzonder fraai en de bijgevoegde plaatjes zijn goed geteekend.

Over deze laatsten een woord. Hoe jammer, dat onder die wapenfiguren niets anders te zien is dan volgnummers! Want wie een boek met platen ter hand neemt, kijkt - het moge dan verkeerd wezen - altijd het eerst naar die beeldjes. Hier nu ziet de niet-wapenkundige een tal van voorstellingen, daar hij niets van begrijpt, en waarvan deze of gene alligt zijn nieuwsgierigheid opwekt. Den tekst na te slaan, is onmogelijk; want er is geen aanwijzing van bladzijden en ook - zij worden daar niet in geregelde orde, maar *door elkander*, en ook niet *allen* besproken. Er is wel is waar eene ‘verklaring der platen,’ maar deze is slechts een drooge opgaaf van namen, zonder verwijzing naar de wetenschappelijke beschrijving. Hoeveel beter, indien, even als b.v. bij Clarks ‘Introduction to heraldry’, onder iedere afbeelding de heraldieke naam gelezen werd: met aanwijzing tevens van de bladzijde waar die figuur behandeld wordt. Zoo heeft men maar eenige malen het wapen met zijn onderschrift te vergelijken en spoedig maken teekens en namen in ons hoofd één ondeelbaar geheel uit.

Om dezelfde reden had ik wel gewenscht, dat onder de gekozen voorbeelden - meer dan gedaan is - de wapens der oud-nederlandsche vorstenhuizen en die van onzen historischen adel waren opgenomen, met bijvoeging *boven* het wapen van den geslachtsnaam. De Schrijver geeft ons een goede grammatica der wapenkunde; maar wat helpt die zonder een aanvankelijke copia verborum?

Nu nog iets over den tekst.

Afd. I. getiteld: ‘de wapenkunde in de middeleeuwen,’ is eigenlijk meer inleiding. Zij beslaat ook maar 15 van de gezamenlijke 110 bladzijden. Ofschoon het zeer waar is, wat de Schrijver zegt, dat de wapenkunde, als een vrucht der middeleeuwen, uit de zeden in haar aard van dien tijd moet worden opgespoord, ware toch om vele redenen de herinnering niet overbodig, dat ook de ouden, met name de Grieken en Romeinen, familiewapens en stedewapens gekend hebben. Men denke aan de wapenrustingen van het heroïsch tijdvak, aan de penningen en gesneden steenen van zoo menig Romeinsch geslacht en stad, en aan de afbeeldingen in de *Notitia dignitatum utriusque Imperii*.

Over de zegels vinden wij in deze afdeeling vele nuttige wenken.

Of de schilden met zoogenaamde ‘heraldieke’ figuren (lijnen) ouder zijn dan die met leeuwen, sterren en andere zoogenaamde ‘gewone’ figuren? Zoo meent men, doch de Schrijver ontkent dit (blz. 9, 23), althans wat Nederland betreft. Ik geloof, dat hij, zelfs buiten Ne-

derland, gelijk heeft. Tacitus en andere oude schrijvers stellen, van de Germanen sprekende, telkens de *effigies ferarum* tegenover de *vexilla*. Er is veel grond voor het vermoeden, dat die heraldieke lijnen niets anders zijn dan de ruwe voorstelling van het Land of Gouw, en juist dáárom afgeteekend werden op het vaandel, waarmeê, onder leiding van den Heer of diens ambtenaar, 's Lands welgeborenen te velde trokken, ieder van welke krijgers eenig dier of ander *bijzonder* herkeuningsteeken droeg. Zoo schijnt de Leeuw het persoonlijk teeken van Hollands eerste Graven geweest te zijn; en juist daarom moest hij den standert versieren, welken die Vorsten, als *Erfveldheeren* over ‘alle de landen van Hollandt’, met zich ten strijde voerden. Dientengevolge is hij dan ook het wapen geworden van dat *gecombineerde* Graafschap, bestaande uit Zuid-Holland, Schieland, Delfland, Rijnland, Kennemerland. enz.; alle welke souvereine landen - wederom aggregaten van vroegere nog kleinere souvereiniteitjes - hun aloude wapens behielden, bestaande uit louter lijnen. Die *paal* of *staak, faas* of *balk*, die *band* en *baar*, zoowel als hunne versmalde voorstelling (als *stok*, enz., somtijds in den vorm van een zwaard of iets anders verfraaid), het kan, dunkt mij, niet anders, of zij doelen op het water, de beek, *πηγή*, waar zulk een landje, *pagus*, aue of gouw, zijn bestaan aan te danken heeft. Men zie de wapens, niet van onze Hoogheemraadschappen - die van later dagteekening zijn - maar van onze veel oudere Baljuwschappen of Landen, ja zelfs van onze Hollandsche Steden; overal speelt de *paal* en de *faas*, maar vooral de *paal* in eenvoudigen of versierden vorm, een hoofdrol. Het oude zegel van Delft stelt ons dien *paal* voor als *golvend, ondé:* terwijl de beide ter wederzijde geplaatste kasteelen, waarmede het veld *beladen* is, kennelijk duiden op de beide naar het riviertje Delf genoemde burgschappen - Delf oude en nieuwe - die later tot één stad zijn te zamen gebragt.

Dat de Vorst van zulk een Landje, in plaats van op zijn familie-*teeken*, zich op de *lijnen* van zijn Vorstendom verhoovaardigde en deze tot zijn persoonlijk wapen, soms met zijn eigen teekens *beladen*, verhief, is niet vreemd. De veelheid der Landen, die reeds dadelijk onder Hollands Graven gestaan hebben, kan de reden geweest zijn, waarom dit bij ons niet heeft plaats gehad: maar altijd blijft het opmerkelijk, dat volgens alle systemen van wapenkunde, hoe ver die ook uit elkander loopen, *faas* en *paal* bovenaan staan onder de heraldische figuren der *eerste* klasse.

Is de eerste Afdeeling van des Heeren van den Bergs werkje meer historisch, de tweede, ‘de wapenkunde in haren tegenwoordigen toestand’, is - immers wat de vier eerste hoofdstukken betreft - meer positief leerstellig.

Daarin wordt gesproken over het *schild*, zijn émail, gedaante

en verdeeling; over de *stukken*, heraldieke, gewone, kunstmatige, nevenstukken, breuken en vermindering van wapen; over de *uiterlijke sieraden* van het schild; over het *blasonneren*, dat is het uitspreken der wapens. Al deze punten worden duidelijk uiteengezet: maar die duidelijkheid zou veel grooter wezen, indien niet *enkele* maar *alle* beschrijvingen door afbeeldingen waren toegelicht. De vele soorten van kruisen kunnen, even als de nevenstukken, breuken en vermeerdering van wapen, zulk een toelichting niet ontberen, en zonder aanschouwelijke voorstelling is het *gekapt, gekoust, omvat, bekleed*, enz., niet te begrijpen.

De beide laatste Hoofdstukken zijn een toegift tot hetgeen voorafgaat:

Onder den titel: ‘het blasonneren in de middeleeuwen’ (Hoofdst. V), geeft de Schrijver ons eenige heraldieke verzen van van Heelu en andere ridderdichters, waaruit wij inderdaad leeren kunnen - ‘hoe er in onze taal moet worden geblasonneerd.’ Als de oude woorden, waarvan ik de wederopname durf aanbevelen, noem ik *teeken* in de plaats van het onduitsche *figuur: sterk wapen* voor het geslachtswapen, daar het hoofd der familie de drager van is: *bijteekenen* voor de distinctiven van jongere broeders of zonen, en in één woord voor alles waardoor het sterke wapen gewijzigd wordt; *binnenschildje* (inschildekijn), enz.

Maar boven alles zijn wij den Schrijver dank schuldig voor zijne in Hoofdstuk VI gegevene uitlegging van een aantal oude gemeentezegels en geslachtzegels, waarvan de meesten op het Rijksarchief voorhanden en velen niet in druk bekend zijn. Vooral bij het zien van dien catalogus is men geneigd met den jongen van van Alphen uit te roepen: ‘die perzik smaakt naar meer!’ En voor dat meerdere zou men, geloof ik, de daarachter gevoegde serie van hedendaagsche min of meer officiele provincie- en stedewapens hebben ten beste gegeven. Vooral indien de Schrijver ons de oude zegels, al ware het maar in ruwe trekken, *te zien* gegeven had. Misschien heeft de ijverige Archivarius niet al te veel willen vooruitloopen op een grooter werk, dat van hem mag worden verwacht: namelijk de volledige *verbeelding*, beschrijving en historische opheldering van al de op het Rijksarchief aanwezige zegels...

De algemeene belangstelling, welke aan dit kleinere werk ten deel is gevallen, zal hem, hoop ik, tot dien zwaarderen arbeid aanmoedigen.

v.B.

Koloniale Jaarboeken. Maandschrift tot verspreiding van kennis der Nederlandsche en buitenlandsche overzeesche bezittingen. Zutphen, W. Thieme. 1861. 1e en 2e Aflevering.

Bij de steeds vermeerderende behoefte aan een zelfstandig, op grondige kennis rustend oordeel over koloniale aangelegenheden bij verschillende afdeelingen van het Nederlandsch publiek, is de verschijning van dit nieuwe tijdschrift eene zaak, die wel eenige oogenblikken onze aandacht verdient. De redactie schijnt aan bekwame handen toevertrouwd. Een woord van de redactie aan hare lezers, aan het hoofd der eerste aflevering geplaatst, doet ons haar doel en streven kennen. Met ons is zij van oordeel, dat de primae lineae van kennis van koloniale toestanden en belangen aan ons publiek maar al te zeer ontbreken. Er is geen gebrek aan tijdschriften, zoo hier als in Indië in het licht gegeven, die geheel aan de bevordering der kennis van de koloniën, speciaal de Nederlandsche, en van hare belangen gewijd zijn; maar zij vinden, in het moederland althans, slechts weinige lezers, omdat slechts weinige lezers op de hoogte zijn om de vraagstukken, die er in behandeld worden, te volgen; de wetenschappelijke berigten, die er in worden medegedeeld, op prijs te stellen. Bovendien zijn de ouderwerpen in die tijdschriften besproken doorgaans van een te specialen aard om veel aandacht te vinden buiten den kleinen kring, waarvoor zij in de eerste plaats bestemd zijn. Alleen het tijdschrift voor Nederlandsch Indië is voor algemeene leetuur bestemd. De redactie der Jaarboeken doet alle hulde aan de bekwaamheid waarmede het geredigeerd wordt; maar - wij moeten het haar toegeven - het houdt in de laatste jaargangen zich schier uitsluitend op het politiek terrein en veronderstelt bij zijne lezers vele koloniale zaken als bekend, gelijk het voegt aan een tijdschrift, dat thans reeds in 52 lijvige boekdeelen een schat van berigten en beschouwingen over koloniale aangelegenheden heeft uitgestort, waarvan de waarde naauwelijks te hoog kan worden aangeslagen[1]. Maar juist daarom is dit tijdschrift voor volwassenen, niet voor kinderkens in koloniale kennis geschikt. Wat aan dezulken wordt medegedeeld, moet, zal het belangstelling wekken en eene basis voor solide wetenschap verschaffen, tevens in vorm elementair en eenigzins sys-

1 Die waarde is nog zeer verhoogd door het uitvoerig en met zorg bewerkt Alphabetisch Register op de jaargangen 1838-1860, voor weinige weken door den heer J.T. Canter Visscher, bibliothekaris van het Indisch Genootschap te 's Gravenhage, in het licht gegeven.

tematisch, in stof encyclopaedisch zijn. De verschillende vraagstukken moeten niet op zich zelve, maar in haar verband met andere aangelegenheden behandeld worden en het eene opstel zoo aan het andere geschakeld zijn, en met zekere logische noodwendigheid daaruit voortvloeijen, dat steeds het voorgaande strekt om den lezer ten aanzien van het volgende te oriënteren. Geene quaesties betreffende vrijen arbeid, kultuur- en consignatie-stelsel, suikercontracten, landverhuur en landverkoop en dergelijke moeten worden te berde gebragt, voordat den lezer die elementen van kennis zijn medegedeeld, die hem in staat stellen over zulke ingewikkelde vraagpunten een oordeel te vellen. Java zal niet op zich zelve, maar als een lid van Nederlandsch-Indië, Nederlandsch-Indië niet op zich zelve, maar als een lid van het koloniale rijk van Nederland, het koloniale rijk van Nederland niet op zich zelve, maar als een lid in de gansche ontwikkeling van het stelsel der koloniën bij alle beschaafde volken beschouwd worden. Niet tot de tegenwoordige toestanden en verrigtingen zal men zich moeten bepalen, maar men zal door de geschiedenis van het verledene den sleutel tot haar regt verstand aan den leergierigen lezer moeten reiken, en de economische vraagstukken, de koloniën betreffende, zullen hare oplossing moeten vinden in de algemeene beginselen der leer van den rijkdom, met inachtneming van de wijzigingen die hare toepassing op koloniën in het algemeen en op de verschillende soorten van koloniën in het bijzonder vordert.

Het is dit ABC der koloniale kennis, dat de redactie der Koloniale Jaarboeken zich voorstelt aan hare lezers mede te deelen. Zonder nu bepaaldelijk een encyclopaedie van koloniale wetenschap te willen schrijven of zich aan een streng systematischen vorm te binden, wil zij een aanzienlijk deel van haar tijdschrift wijden aan zulke algemeene *Erörterungen*, als waaraan velen nog de dringendste behoefte hebben. Zoo zal zij b.v. ter eerste kennismaking met het terrein, dat zij later in verschillende rigtingen wenscht te doorwandelen, de eerste afleveringen telkens openen met een algemeen beredeneerd overzigt aller overzeesche bezittingen der volken van Europa. Hoe vreemd het schijnen moge, houdt zij zich - en wij gelooven niet te onregt - overtuigd, ‘dat men algemeen weinig duidelijke voorstellingen heeft, hoe uitgebreid de koloniale magt van geheel Europa is en hoe elk dier bezittingen op de meest verschillende wijze met het moederland zamenhangt.’

In de beide reeds verschenen afleveringen vinden wij de gedeeltelijke verwezenlijking van dit plan. Onder den titel: ‘Overzigt van de koloniale magt der Europesche zeemogendheden’ worden ons reeds twee daartoe strekkende verhandelingen geleverd, die door meerdere van dien aard zullen gevolgd worden. De eerste handelt over ‘de hoofdsoorten der tegenwoordige koloniën,’ en tracht op het voetspoor

van Roscher en van eenige belangrijke beschouwingen van den heer T.J. Willer in het door hem en den heer Cornets de Groot uitgegeven werk over Boeroe, de grondtrekken te leveren eener natuurleer van de koloniën en eene classificatie harer soorten. Aan die classificatie is veel zorg besteed. Zij onderscheidt zich van vroegere pogingen van dien aard daardoor, dat zij uit drié verschillende oogpunten wordt gegeven, te weten uit dat der wijze waarop de koloniën bestuurd worden, dat der bestanddeelen van de bevolking en dat van hare productie en haar nut voor het moederland. Uit het eerste oogpunt wordt onderscheiden tusschen: 1. Kroon-Koloniën, 2. Bezittingen eener compagnie, 3. Partikuliere nederzettingen, terwijl de eerste weder worden onderscheiden in 1. Koloniën, die uitsluitend uit het moederland beheerd worden, 2. Koloniën met eene meerdere of mindere mate van zelfbestuur. De partikuliere nederzettingen of zoogenaamde proprietary colonies, komen ons niet geheel van zoo ondergeschikt belang voor, als zij het den schrijver schijnen te doen. Zeer waar is zijne opmerking, dat zij doorgaans spoedig te niet loopen of in handen van den staat overgaan. Maar de geschiedenis dezer proprietary colonies blijft niettemin een der aantrekkelijkste episoden in de algemeene geschiedenis van de ontwikkeling der koloniën, en wij hopen dat de bekwame schrijver zich opgewekt zal gevoelen, om de aandacht der lezers van de Jaarbocken eens wat nader te bepalen bij die koene avonturiers, aan wie het Britsche koloniale rijk een niet onaanzienlijk deel zijner vroegere en latere uitbreiding verschuldigd is. Uit het oogpunt der bevolking onderscheidt de schrijver: 1. Eigenlijke volkplantingen, 2. Plantage-koloniën, 3. Veroverings-koloniën, 4. Handelsnederzettingen en factoriën; eindelijk uit het oogpunt van de productie en het nut van het moederland: 1. Graanbouw- en veeteeltkoloniën, 2. Exploitatie-koloniën of Koloniën tot teelt van zoogesplitst koloniale waren, 3. Mijn-koloniën, 4. Handels-koloniën, gesplitst in *a*. Stapelplaatsen voor den wereldhandel, *b*. Aanlegplaatsen voor den verren handel, *c*. Militaire vestingen tot bescherming van den handel en *d*. Jagt- en Visscherij-koloniën, en eindelijk 5. Strafof Deportatie koloniën. Wij meenen, dat door deze nieuwe classificatie de natuurleer der koloniën inderdaad eene schrede voorwaarts gedaan heeft.

De tweede Verhandeling geeft een overzigt van de Engelsche koloniën in Amerika, waarbij zeer kort over de Noord-Amerikaansche volkplantingen, uitvoeriger over de West-Indische eilanden gesproken wordt. De schrijver deed dit met voordacht, omdat de laatste voor ons Nederlanders, ter vergelijking met onze West-Indische eilanden, veel gewigtiger zijn. Nog langer wil hij in het vervolg, ons voor de derde aflevering beloofd, bij Britsch-Guyana stilstaan, dat met Suriname in ligging en gesteldheid zoozeer overeenkomt. Men ziet dus,

dat hij ook in zijne algemeene overzigten niet uit het oog verliest wat voor ons Nederlanders van meer bijzonder belang mag geacht worden.

Eene tweede reeks van opstellen, waarin zich de geest dezer Koloniale Jaarboeken openbaart, levert een ‘Geschiedkundig overzigt van het aandeel der volksvertegenwoordiging aan de wetgeving voor de koloniën.’ Aan dezen titel ontbreekt de aanwijzing, dat hier alleen over de *Nederlandsche* volksvertegenwoordiging en de *Nederlandsche* koloniën gehandeld wordt, zoodat hij ligt tot misverstand zou kunnen leiden. Het eerste gedeelte van dit overzigt, in de 1e aflevering, houdt ten deele gelijken tred met het eerste deel van het werk van den heer E. de Waal, ‘Nederlandsch-Indië in de Staten-Generaal,’ dat zich over de jaren 1814 tot 1830 uitstrekt, maar klimt tegelijk hooger op, daar het reeds met 1798 aanvangt. Maar van 1814 af heeft het verdienstelijk werk van den heer de Waal den schrijver tot leiddraad gestrekt. Het wetenswaardigste uit dat vrij uitgebreide boekdeel kan men hier in weinige bladzijden bijeenvinden. In het tweede gedeelte, over de jaren 1830-1840, moest de schrijver meer zelfstandig arbeiden, maar heeft hij zich niet minder gelukkig van zijne taak gekweten. Wij zien het vervolg van deze verdienstelijke artikels met belangstelling te gemoet.

In de tweede aflevering vinden wij eene rubriek: ‘Behandeling van koloniale aangelegenheden in het moederland,’ die waarschijnlijk op soortgelijke wijze in latere afleveringen zal worden vervolgd. Wat in de eerste affevering onder den titel: ‘de koloniale politiek van het tegenwoordige kabinet’ voorkomt, mag als eene inleiding daarop beschouwd worden. Het bevat dat gedeelte der mededeeling van den Minister van Buitenlandsche Zaken in de Zitting der 2e Kamer van 23 April jl., dat tot de koloniale aangelegenheden betrekking heeft, textueel en zonder eenige aanmerking. Op gelijke wijze wordt in het eerstgenoemde stuk een overzigt gegeven van de beraadslagingen van 26 April, over het ‘wetsontwerp tot verdere regeling van het koloniaal batig slot van 1858,’ en van die van 11 Mei en volgende dagen over het ‘wetsontwerp tot definitieve vaststelling van hoofdstuk XI der Staatsbegrooting voor 1861.’ Het is een uittreksel uit de debatten ongeveer op denzelfden voet, maar misschien iets uitvoeriger, dan het gewoonlijk in onze dagbladen gegeven wordt. In vorm munt het niet bijzonder uit en bij mij heeft het den wensch opgewekt, dat belangrijke redevoeringen, zooveel de ruimte gedoogt, liever in haar geheel naar het Bijblad der Staatscourant mogten worden afgedrukt.

Verder vinden wij nog drie rubrieken: Verscheidenheden op koloniaal gebied, Kroniek der Nederlandsche koloniën en Indische correspondentic. Wat wij onder de beide eerste vinden, behoort in dezen vorm meer in eene courant dan in een tijdschrift te huis. Wij zouden der redactie in bedenking geven, in het vervolg liever hare krach-

ten te beproeven aan een maandelijksch overzigt van hetgeen op koloniaal gebied zoowel binnen als buiten 's lands plaats heeft, waarin al die op zich zelf staande feiten waren verwerkt tot een zamenhangend geheel, dat men eenigzins beter genieten kon.

De politieke rigting der redactie komt tot dusver weinig uit. Uit de ‘Stem van een modernen oudgast,’ die onder de rubriek ‘Indische Correspondentie’ voorkomt, op te maken, dat zij op twee gedachten hinkt, zou dunkt mij onbillijk zijn. Die brief bewijst op nieuw hoe moeijelijk het is eene juiste kennis te bekomen van hetgeen op Java voorvalt. Konden wij den schrijver gelooven, dan zou de vervolging der vrije suikerkultuur in Cheribon veel van hare atrociteit verliezen. De schrijver heeft eene zonderlinge manier om den vrijen arbeid te bestrijden. Hij somt zelf eenige voorbeelden op, waar die goede uitkomsten heeft geleverd, maar als men nu hieruit de conclusie maakt, dat de vrije arbeid op geheel Java mogelijk is, dan roept hij hartstogtelijk uit, dat dit *niet* waar is, en beroept zich ten voorbeelde op Cheribon, waar naar zijne voorstelling inderdaad geen vrije arbeid, maar slechts bedrog en misleiding heeft plaats gehad. Nu begrijp ik niet hoe misbruiken, die zich achter den schoonen naam van vrijen arbeid verscholen, bewijzen kunnen, dat werkelijke vrije arbeid onmogelijk is. En nog minder begrijp ik, hoe de schrijver hier ‘Max Havelaar en zijne utopische voorstellen’ bijhaalt. De schrijver van den ‘Max Havelaar’ klaagt alleen over de onderdrukking der Javanen door hunne Regenten, doet in het geheel geene voorstellen en heeft tusschen vrijen en gedwongen arbeid nergens partij gekozen.

Met dat al, de schrijver van dien brief is geen verharde oudgast. Hij doet eenige voorstellen in de liberale rigting, die al onze sympathie hebben, b.v. om Java met een goed spoorwegstelsel te begiftigen. Zijn programma is: goede spoorwegen; goede telegraphische verbinding; meer vrije handel; goed onderwijs; geen stiefmoederlijke behandelingen; opleiding van ambtenaren hier te lande (met voorwaarde om eenigen tijd in Europa doorgebragt te hebben); verbetering der kennis onzer bezittingen; concentratie van magt; afstand doen van gierigaards-principes en handelingen.’ 't Zijn alles voortreffelijke zaken, al zouden wij aan deze lijst gaarne nog het een en ander zien toegevoegd, waarmede de moderne oudgast minder schijnt ingenomen.

De redactie heeft hare taak in het uitgeven van dezen brief slecht vervuld. Den vrij ruwen stijl had zij wel een weinig mogen beschaven, en inzonderheid had zij moeten zorgen, dat de Maleische aanhalingen niet zoo ellendig waren geradbraakt, en dat misstellingen als het herhaaldelijk voorkomende *Ugawi* voor *Ngawi* vermeden waren.

Over het geheel echter hebben deze Koloniale Jaarboeken een goeden indruk op ons gemaakt. Wij wenschen der redactie een grooten

bijval van het publiek toe, waaruit zij steeds meerderen lust moge putten om hare schoone taak met ijver en volharding te volvoeren.

P.J. VETH.

Korte schets van den aard en den loop der orkanen, voor zeelieden bewerkt naar Kapt. V. von Graefe, door Dr. G. de Jager Meezenbroek. Met tien tusschen den tekst gedrukte houtsneêfiguren. Te Veendam, bij G. van de Werf Jz. 1861.

Korten tijd nadat mij bovenvermeld boekske ter beoordeeling was toegezonden, zag ik er een tweeden, nagenoeg onveranderden druk van verschijnen. Een herdruk van een Nederlandsch werk drie maanden na de eerste uitgave - dat is inderdaad eene zeldzaamheid! Het bewijst ons, dat de bewerker gedaan heeft, wat in zoo menig voorberigt opgegeven, maar niet altoos door de ervaring gestaafd wordt, namelijk, dat hij in eene *bestaande behoefte heeft voorzien*.

Wij vinden hier achtereenvolgens eene bepaling van orkanen, voorts eene beschouwing van hunne dubbele beweging, namelijk de cirkelvormige en de voortgaande, van de jaargetijden der orkanen, van de plaatsen waar zij voorkomen (den Atlantischen en Indischen oceaan, de Chinesche zee, de Golf van Bengalen en de Stille zee), van de voorteekenen en van de gevaren der orkanen. Hierop volgt eene Handleiding om de orkanen te vermijden, waarin opgenomen is: Peiling van het middelpunt op het zuider- en noorder-halfrond en het bepalen der baan van den orkaan, desgelijks op de beide halfronden en voor de gevallen dat de wind oostelijker of zuidelijker loopt of onveranderd blijft. Hier wordt als voorbeeld de nadering van een orkaan opgegeven, gedurende eene reis van Liverpool naar Batavia, terwijl eindelijk in eene tabel wordt medegedeeld, hoe de zeeman in verschillende gevallen handelen moet, en het geheel met eene algemeene herinnering gesloten wordt.

Wij hebben de bewerking met het oorspronkelijke vergeleken en gezien, dat de bekwame bewerker niet slechts de orde gewijzigd, maar ook den tekst aanmerkelijk uitgebreid en het aantal figuren vermeerderd heeft. Wat de wetenschap en de ervaring omtrent de orkanen geleerd hebben, is in dit boekje in een beknopt bestek vereenigd en op eene aanschouwelijke en bevattelijke wijze voorgesteld. Het bezit daarenboven in de reeds genotene gunst van het zeevarend publiek eene uitmuntende aanbeveling.

A. WINKLER PRINS.

***Gronden der Wiskundige Aardrijkskunde. Leiddraad bij het onderwijs aan de Delftsche Academie, door Dr. C.P. Burger. Te Leiden, bij P. Engels*. 1860.**

Dr. C.P. Burger is belast met de taak om voor de leerlingen der Koninklijke Academie te Delft een tweejarigen cursus te geven in de cosmographie. Dien ten gevolge behandelt hij in het eerste jaar ‘de kennis en verklaring der dagelijksche hemelverschijnsels.’ Reeds aan het Gymnasium te Gouda vervaardigde Dr. Burger een opstel over de Wiskundige Aardrijkskunde, naar aanleiding van Dr. A: Wiegand's ‘Grundriss der Mathematischen’ (verkeerdelijk vinden wij hier eene kapitale M) ‘Geographie;’ dat opstel ligt ten gronslag aan den bovenvermelden leiddraad.

Wij vinden hier de volgende Hoofdstukken: I. Eenvoudigste verschijnselen en onmiddelijk (onmiddellijk?) daaruit afgeleide gevolgen. II. Gedaante en grootte der aarde. - Plaatsbepaling op aarde. III. Plaatsbepaling op den Hemelbol. IV: Plaatsbepaling op den Hemelbol, vervolg. - Stand van den Sterrenhemel voor ver verschillende plaatsen op aarde. V. Dagelijksche beweging der aarde om hare as. VI. Zon, maan en planeten. Meeningen der ouden (Ouden?). Stelsel van Copernicus. VII. Wetten van Keppler (Kepler?) en Newton. VIII. Tegenwoordige kennis van het planetenstelsel. Iets over de hoogere streken des hemels.

Wanneer wij opmerken, dat elk dier Hoofdstukken nog weder in 4 tot 8 §§, en elke § op hare beurt in een aantal onderdeelen gesplitst is, dan zal elk gevoelen, dat wij hier in een klein bestek van 72 bladzijden een grooten rijkdom van zaken zien voorgesteld, maar tevens, dat die zaken slechts even zijn aangestipt. Dit kunnen wij den schrijver niet ten kwade duiden, want het boekje is een leiddraad, en wel een leiddraad voor hem zelven - een geraamte, waaraan hij door mondelijk onderrigt vleesch en leven schenkt.

Zulk een leiddraad heeft uit den aard der zaak de meeste waarde voor den vervaardiger, die zich daardoor den weg laat aanwijzen, dien hij bij zijn onderwijs bewandelen wil. Hij kan ook waarde hebben voor andere onderwijzers der Aardrijkskunde, die hun vak volkomen meester zijn. Meestal echter kiezen die Heeren hun eigen pad. Of de geachte schrijver dus wel veel voldoening zal hebben van de uitgave van zijn ‘leiddraad,’ hoe verdienstelijk deze ook wezen moge, trekken wij zeer in twijfel.

A. Winkler Prins.

De Delftsche inrigting tot opleiding van civiele ingenieurs in verband met den aanleg van Staats-spoorwegen beschouwd door $(X + Y)^n$. *'s Gravenhage, M.M. Couvée*. 1861.

Verwonderlijk groot met betrekking tot het geheel is het deel van dit geschrift, dat de schrijver niet zoude neêrgeschreven hebben, als hij zich zelf eerst eens zonder hartstogt had afgevraagd: Wat meent de regering met, wat verstaat een verstandig publiek' door, en wat is dus de beteekenis van den titel van civiel-ingenieur op het Delftsch diploma. Uit het woord alleen mag men de werkelijke waarde niet afleiden en er burgerlijk-vernufteling uit lezen; want het is daarmede als met: *dragonder, Excellentie, Schout-bij-nacht*, enz. enz.

De Regering kan met het diploma van Delft niets anders bedoelen, dan dat de student de lessen aldaar met voldoenden ijver heeft gevolgd, en het publiek begrijpt er ook niet anders uit, dan dat de Delftsche *civiel-ingenieur* een mensch is met zekere wiskundige en andere studie, die al of niet eenige praktische bruikbaarheid als ingenieur kan hebben, maar de grondslagen gelegd heeft om *die* bruikbaarheid coeteris paribus sneller op te doen dan een advocaat, kruidenier of ook een knappen timmerman of smid.

Meende de Regering er iets anders mede, dan zoude de *civiel-ingenieur* niet nog eens door een examen alleen *aspirant-ingenieur* van den waterstaat of den scheepsbouw kunnen worden - of tot *opzigter* bij de spoorwegen worden aangesteld met het *uitzigt* om éénmaal tot *ingenieur* te worden bevorderd.

Verstond het verstandige publiek er meer uit - dan zoude het wel de dupe zijn van de officiële (verkeerd gekozene) benaming en $(X + Y)^n$ bewijst telkens, en zegt op pag. 18 bijv., dat dit niet zoo is.

De benaming is dus te weidsch - dit erkennen wij. Ditzelfde schijnt $(X + Y)^n$ vooral te hinderen, want hij zegt (blz. 16): ‘Het kwaad ligt niet in de plaats waar zij (de Delftsche Akademie) zich bevindt, noch in hare welligt niet zoo geheel aan den eisch des tijds voldoende inrigting, maar wel en *alleen* in het geven van den titel van civiel-ingenieur aan hem, die slechts den cursus doorloopen heeft. Voor den jongeling, die zich, onverschillig op wèlke wijze, aan het technische vak gaat wijden, is het verkrijgen van den titel van ingenieur op grond van fictieve of reële bekwaamheden, gestaafd door diploma of gedane werken, het doel zijns strevens.’

Deze en dergelijke zinnen, die in verband tot andere bladzijden van het geschrift nonsens mogen heeten, doen onwillekeurig ten aanzien van $(X + Y)^n$ gedachten rijzen, die ik hier niet in woorden brengen wil, maar die mij toch aanleiding geven hier te verklaren

dat ik (Z.) ben ingenieur in 's lands dienst en niet te Delft heb gestudeerd.

Maar laat ons de zaak van de opleiding van ingenieurs liever eens geregeld beschouwen, zonder ons aan den min geleidelijken gang van het besproken vlugschrift te binden.

Ingenieurs zijn noodig 1°. voor de particuliere industrie, 2°. voor lands betrekkingen.

Wat wil de particulier, en daaronder behooren in dezen zin de gemeenten, polderbesturen enz., die een ingenieur of architect behoeft?

Door eigene oogen alleen zien en zelf zijne keuze doen? Welnu, dit belet hem niemand! De regering kan, al wilde ze, zeer zelden pressie uitoefenen.

Verlangt men echter, dat de Regering een zeker aantal personen stempele, als gewaarborgd goud en zilver, en ze voor goede ingenieurs verklare, dan verlangt men eene bepaalde onmogelijkheid; want geen examen van uren, van eenige dagen zelfs, is in staat aan te wijzen of een persoon als ingenieur steeds voldoen zal, om de eenvoudige reden, dat geen vak uitgebreider is en ongeschikter om in zijnen geheelen omvang evenzeer beoefend te worden, en dat van ieder ingenieur bijna iets anders gevorderd wordt. Aan het hoofd van vele werkzaamheden in eene groote fabriek kan een man staan (het feit bestaat), die volmaakt goed een tandrad op steek zal werken; die, als gij hem zonder een boek in eene kamer opsluit, eene stoommachine zal ontwerpen en in al zijne deelen teekenen - en die geen woord Eugelsch of Fransch verstaat, welligt geen *a* + *b* met *c* - *d* kan vermenigvuldigen, geen idée van chemie heeft; is die man ingenieur? vraagt de examen-commissie. Neen, zegt ge? - maar hij maakt en stelt de beste stoommachines van de wereld en nergens zit een pond ijzer te veel of te weinig. Ja dan? Maar Lenoir stuurt zijn machinetje over, en de man kan onmogelijk begrijpen, hoe dat ding zonder stoomketel draaijen kan.

Eene keur op het artikel ingenieurs invoeren kan dus het Rijk niet! De Regering kan echter het publiek eenigzins helpen voor zooverre de wiskundige en verdere theoretische kennis betreft. De Regering noemt die *jongelieden, waarvan zij weet, dat zij voldoende theoretische kennis hebben om coeteris paribus* (dat is met gelijke gelegenheid om wat te zien en te doen en met gelijken goeden wil) *sneller dan een bekwaam ambachtsman ingenieur te zijn*, c i v i e l - i n g e n i e u r s . Wie nu *niet* aan het woord blijft hangen, wordt daardoor in zijne keuze geleid; wie *wel* aan het woord hangt, wordt er door bedrogen.

Kan nu de Regering even goed aan jonge lieden, die niet te Delft studeerden, die diploma's geven? Neen, want wie eenige examens gedaan heeft, weet dat examens - ook de in vele opzigten

goede examens - te weinig bewijzen, en weet ook, dat het veel billijker is om niet alleen op die dagen of uren af te gaan, maar den algemeenen indruk, dien de student in zijnen vierjarigen studietijd op zijne leeraars maakt, wel degelijk mede te wegen in de schaal. Z. spreekt hier uit ondervinding, want hij heeft examens *afgelegd* (een waarvan bijv. 12 dagen duurde) bij mannen gewoon aan de taak van onderzoeken, en examens *afgenomen* ook.

In de tweede plaats, zeiden we, heeft de Regering ingenieurs noodig voor landsbetrekkingen.

Moet zij nu bij het kiezen daarvan geheel alleen op een vergelijkend examen afgaan, waarbij ieder concurrenen kan? Z. meent zoo mogelijk neen! Wat doet de Regering, die in dit gevoelen schijnt te deelen

Er is een ingenieur noodig voor den Waterstaat, voor het korps ingenieurs der Marine of voor de spoorwegen. De Regering neemt dan dien *civiel-ingenieur* (men onthoude wat die titel bij de Regering beduidt), die op een nieuw examen het best voldoet. Zij maakt hem of aspirant-ingenieur, of opzigter, totdat uit de rapporten zijner chefs blijkt, dat die aspirant-ingenieur of opzigter de gelegenheid gehad en gebruikt heeft om zich tot *ingenieur* te vormen, en maakt hem dan eerst i n g e n i e u r .

Zoude die weg nu niet zekerder zijn dan die van uit den grooten hoop sollicitanten, onder de kramptrekkingen van een examen, degenen te kiezen wier zenuwen het sterkst waren of wier brutaliteit misschien het grootst was, en waardoor zij (de Regering) dan alleen het voordeel had van welligt ook eenige *genieën* te kunnen kiezen, die zij echter misschien niet eens in te groot getal behoeft, en die ook bovendien wel buiten haar kunnen en de Rijksbetrekking zoo lang behartigen als er hun juist niets beters voorkomt.

En is er nu iets onbillijks in, dat de aan eene Landsinrigting aanvankelijk gevormde jonge lieden voor Landsbetrekkingen iets vóór hebben, zoo de Regering ze even goed als - ja beter dan andere gebruiken kan. $(X + Y)^n$ beweert toch aan de andere zijde, dat zijne '*ingenieurs zonder diploma*' elders zooveel vooruit hebben op de ongelukkige door de bescherming benadeelde oudstudenten van Delft (pag. 23).

Neen! Het denkbeeld van eene Rijks-inrigting tot vorming van ingenieurs is goed en moet behouden blijven. Z. is negen jaren bezig geweest zich tot ingenieur te vormen. Na twee jaren praktischen arbeid als teekenaar van een ingenieur dwongen hem de bestaande bepalingen vier jaren eene akademie te bezoeken, en na aldaar gepromoveerd te zijn en toen nog drie jaren gewerkt te hebben in 's lands dienst, kreeg hij zijne benoeming tot ingenieur na een kort examen op 24jarigen leeftijd. Zoude Z. nu die negen jaar beter gebruikt hebben als hij niet in zekeren zin door eene force majeure

geroepen ware geweest gedurende 4 jaren eens bijna aan niets dan wis-, bouw-, werktuig-, schei- en natuurkundige studie te wijden, - zelfs al neemt men aan, dat hij die 9 jaren zoo goed gebruikt had, dat hij op 24jarigen leeftijd, bij een algemeen toegankelijk examen, ingenieur was geworden? Hij zelf gelooft het niet.

Maar hoe moet dan die inrigting tot opleiding van ingenieurs zijn? Moet men een beperkt aantal schooljongens uitkiezen en gaan opsluiten en kazerneren, hun de gelegenheid tot studie op hunne eigene wijze benemen en ze les geven, met belofte, dat zij allen met voldoenden ijver en studie zullen worden aspirant-ingenieur, en zoodra zij in die betrekking blijken ervaring opgedaan te hebben, *ingenieur*. Dit was de militaire opvoeding van Breda en zoo maakt men van 100 jongelieden wel het grootst aantal *niet onbruikbare* ambtenaren, doch krijgt dan ook de slechte op den koop toe, want een aspirant-examen, gehouden over knapen van 16 jaar, die juist uit de afrigtendsscholen komen, bewijst wel het minst van allen.

Moet men dan de jongelieden bijna vrij in hunne wijze van studeren en vrij in hunne levenswijze laten - want als men aan het geheel doorloopen van den cursus geene bepaalde voordeelen verbindt, kan men vooral op de laatste weinig gezag uitoefenen, - en dan zoo vele ouders doen zien, hoe hunne zonen aan eene landsinrigting den verkeerden weg opgaan?

Ja, want er is geen middenweg mogelijk, en de ouders worden niet belet door hunne eigene middelen gezag te blijven uitoefenen; het kaf scheidt zich sneller en verder van de tarwe, en het is beter dat een vader ziet: mijn 18jarige zoon deugt niet voor het vak, dan dat hij moet erkennen: mijn 25jarige zoon, de officier der genie, blijft zijn leven lang een prul in dat vak.

Maar moet dan die inrigting geen praktisch onderwijs, of juister, geen in de praktijk van de ingenieurskunst geven? Neen, want dat is onmogelijk! Men kan geene dijken, sluizen, wegen, machines, fabrieken, schepen, forten, telegrafen aan eene akademie gaan maken. Leer ze wiskunde, teekenen, chemie, natuur- en bouwkunde en talen, en ze *kunnen* niet nalaten de praktijk later te leeren. Maar tien tegen één, mijnheer de fabrikant, dat uw knappe *foreman* nooit $x^3 d^n \surd (a + b_x{}^2)$ leert integreren, en zonder dergelijke geleerdheid, al komt die niet iederen dag op het werk te pas, zou de man toch als ingenieur ook op zijn tijd met de handen in het haar zitten, of hij komt tot dwaze denkbeelden, die u of anderen geld kosten. Ik heb zulke ingenieurs machines zien maken om dampkringslucht te verbranden, vlotten aan den onderkant zien gladschaven, om ze beter te doen drijven met eenige belasting er op, enz., enz. Waarlijk, de theorie moet den élève-ingenieur *gegeven* worden en de praktijk *moet* hij zelf wel *nemen*. $(X + Y)^n$ vraagt (blz. 12, noot), of de tot officiers be-

vorderde onderofficiers minder goed zijn dan de akademisten. Niet voor de zoogenaamde slopkousendienst of het exerceren van rekruten, is het antwoord, doch er groeijen in den regel geen stafofficieren of generaals van! En bij technische vakken is die wijze van handelen geheel onmogelijk. Bij de genie worden geene onderofficieren officier.

Neen, ieder op zijne plaats. Maak den meer dan gewoon knappen werkman gerust *hoofdopzigter* met flink traktement, en laat den oudstudent van Delft als *opzigter* met een derde van dat geld beginnen, maar laat den eersten dan niet hooger klimmen en maak den laatsten, zoodra hij genoeg ervaring heeft, *ingenieur*; want die laatste heeft kennis, die de eerste nooit meer opdoet en die hij daarom zure druiven noemt.

De instandhouding der Delftsche akademie is eene wenschelijke zaak! Maar verander den naam van *civiel-ingenieur* eenvoudig in '*gepromoveerde te Delft*', of iets dergelijks, om den titularis alle reden te ontnemen, zich voor eene soort van ingenieur te houden.

Men heeft eens smalend gezegd: 'De civiel-ingenieurs van Delft weten alles, maar kunnen niets!' Dat is nu bij vergissing juist een lofspraak, mijnheer de fabrikant, zoolang het een kortelings van Delft komend student geldt, want dat *weten* maakt dat het *kunnen* met reuzenschreden volgt als het jonge mensch ambitie en lust in het werk heeft. - Maar het onderwijs in de theorie moet aan de akademie praktisch en goed zijn, en dit, wij zijn het met velen eens, is het te Delft niet in *alle* deelen. Schoon er eminente knappe docenten zijn, schijnen er ook mannen van twijfelachtige geschiktheid om te onderwijzen daar toe geroepen te worden; en eene bezoldiging meer, in evenredigheid met het gewigt van den werkkring der onderscheidene heeren, zou de eerste stap zijn, om hierin verandering te kunnen brengen. De akademie moet niet eene wijkplaats *kunnen* zijn voor ambtenaren, waarmede men elders niet goed weg weet. Zij moet *niets* dan plaatsen aanbieden, die mannen van de meest onmiskenbare bekwaamheden zich, ondanks de vele verdrietelijkheden, laten welgevallen, ter wille van de gewigtige roeping, de ruime bezoldiging en de onderscheiding waarmede zij behandeld worden.

Zijn er alleen zulke mannen, dan zal het onderwijs er ook goed zijn, en juist daarom alleen willen wij de gebreken er van naar onze meening niet in 'de Gids' opgeven, omdat wij dan over personen zouden gaan spreken, iets waartoe de behandeling van een geschrift als het vlugschrift van $(X + Y)^n$ geene aanleiding geeft. Ik geloof zelfs, dat ik wel eenige verontschuldigingen mogt maken voor den inhoud van dit stukje, dat meer een tegenschrift dan eene recensie is - maar wat er aan te doen? Ik kon van het opstel van $(X + Y)^n$ niet veel anders zeggen, dan dat ik het met den schrijver niet eens was en er bijvoegen waarom niet.

Z.

De uitlegging van het Nieuwe Testament in den tegenwoordigen tijd.

Interpretatio epistolae Pauli ad Romanos primum in lectionibus academicis proposita, nune novis curis ad editionem parata, auctore W.A. van Hengel. 1854-1859.

Aan geen gedeelte der oude literatuur is zooveel gewerkt als aan het Oude en Nieuwe Testament, en de uitlegkundige werken van vroegeren en lateren tijd zijn zoo talrijk, dat zij op zich zelven eene niet onaanzienlijke boekerij zouden vormen.

Toch is het geen grootspraak, dat eerst sinds een veertigtal jaren de grondige beoefening van de Exegese des Bijbels is aangevangen. Ik wil hiermede den lof van het voorgeslacht geenszins verkleinen ten voordeele van onzen tijd, want ik vind het nog dwazer een verachter, dan een lofredenaar van den ouden tijd te zijn. Een blijk van grove onkunde of dwazen hoogmoed zouden wij geven, wanneer wij die vroegere exegeten beschouwden als menschen, wien het aan kennis ontbrak; bij het inzien van de uitlegkundige werken der 16de of 17de eeuw, staan wij integendeel verbaasd over de belezenheid en uitgebreide kennis van de godgeleerden uit die dagen, en beschaamd tevens door hunnen rusteloozen ijver. Wat echter hunne studie met onvruchtbaarheid sloeg, was de heerschappij, die de kerkleer over hunne schriftverklaring uitoefende.

Één leerstuk moet hier in de eerste plaats genoemd worden,

dewijl het die heerschappij der dogmatiek mogelijk heeft gemaakt: het leerstuk over den Bijbel.

Dat is de spil waar de geheele exegese om draait. Men kan toch ligt begrijpen, dat, wanneer iemand den Bijbel wil verklaren als ieder ander boek, de meeningen die hij zelf belijdt niet in aanmerking komen; op de verklaring der Classici b.v. heeft de dogmatiek geen invloed gehad. Maar beschouwt men de Schrift als een boek, waarvan ieder woord onmiddelijk door God is ingegeven, als één geheel waarvan alle deelen voor elkander aansprakelijk zijn, dan verandert de zaak: dan mag men niet aannemen, dat woorden der Schrift met de eenmaal vaststaande waarheid of met elkander in strijd zijn, en noemt men alleen die exegese goed, waardoor de volkomene overeenstemming wordt gehandhaafd. Doch dan maakt men de verklaring der Schrift tot een onderzoek, waarvan de uitkomst grootendeels vooraf vaststaat.

Toch is dit de algemeen heerschende beschouwing des Bijbels geweest. Wij vinden haar terug bij Roomsch-Catholieken en Protestanten, bij streng-Lutherschen en Gereformeerden en zelfs, hoewel met veel zwakkere trekken, bij supra-naturalisten en rationalisten. De een hield de besluiten van Conciliën en Pausen, de ander de stellingen zijner dogmatiek, de derde de uitspraken van zijne wijsbegeerte vast; maar allen gingen met meerdere of mindere bewustheid van de grondstelling uit, dat de Schrift onfeilbaar gezag had, moesten de waarheid, die hun ontwijfelbaar scheen, in haar terugvinden, en verklaarden zoolang tot zij die teruggevonden hadden. Zóó werd de exegese, in plaats van een onderzoek, een regtsgeding, waarin de regter was omgekocht, en de allegorische verklaring, de dubbele zin, de harmonistiek, de natuurlijke verklaring van Paulus van Heidelberg, de onnaauwkeurige exegese in het einde der vorige en het begin dezer eeuw, waren daarvan het gevolg.

Het meest leed onder die behandeling het Oude Testament: de historische boeken, omdat men daarin bij letterlijke opvatting veel aanstootelijks vond dat door de verklaring moest worden weggenomen, de Psalmen en Profetische boeken, omdat men in hunne verklaring niet uitging van den Hebreeuwschen tekst, maar van het gebruik, dat de schrijvers van het Nieuwe Testament er van gemaakt hadden[1].

1 Eene opmerkenswaardige bijzonderheid geeft ons de vergelijking der Luthersche met de Gereformeerde godgeleerden der 16e en 17e eeuw. De laatste, verreweg de beste exegeten, nemen in de meeste Messiaansche profetiën *twéé* zinnen aan, een' letterlijken of historischen en een' verhevener of mystischen. Zij redden daardoor de geschiedenis en de grammatica, maar doen te kort aan de eischen eener gezonde hermeneutiek. De Luthersche daarentegen herhalen keer op keer, dat ieder gezegde maar *één'* zin heeft. Zeer juist. Maar nu verwerpen zij den historischen, erkennen geen anderen zin dan den mystischen der Gereformeerden en leeren dat dichters en profeten *alleen* Jesus bedoeld hebben, iets, wat tot de meest gedwongene verklaringen aanleiding geeft. Nagenoeg hetzelfde verschil als in de Christologie. De Gereformeerden hellen tot Nestorius over, die *twéé* naturen in Christus nevens elkander maar afzonderlijk staande aannam, de Lutherschen tot de Monophysiten, die de menschelijke natuur grootendeels in de goddelijke deden opgaan. Stel in plaats van de twee naturen in Christus de twee naturen der Schrift en gij hebt den dubbelen zin der Gereformeerden en den enkelen profetischen zin der Lutherschen.

Maar ook de verklaring van het Nieuwe Testament ondervond den invloed van het leerstuk der woordelijke inspiratie. Ik bepaal mij bij een paar voorbeelden uit de brieven van Paulus.

Het wordt tegenwoordig door de meeste uitleggers erkend, dat de Apostel, gelijk al de eerste Christenen, de meening koesterde, dat de wederkomst van Christus binnen weinige jaren na zijn heengaan zou plaats grijpen. Plaatsen als 1 Thess. IV: 15 en 1 Cor. XV: 51, waar Paulus schrijft: ‘Wij, die levend overblijven zullen tot de toekomst des Heeren’ en ‘wij zullen niet allen ontslapen’ bewijzen het. De verklaring daarvan is eenvoudig. Zoolang men evenwel de woordelijke inspiratie vasthield, mogt men van zulk eene meening der Apostelen niets weten, moest men der grammatica geweld aandoen en met de kantteekenaars der Staten-Vertaling verklaren: ‘Met *wij* bedoelt Paulus geloovige menschen, stellende zich zelven ook daaronder om de onzekerheid van den dag van Christus' komst.’

Evenzoo ging het met Rom. XI: 25, 26. Schrijft Paulus daar: ‘dat de verharding over een deel van Israël gekomen is, totdat de volheid der heidenen zal ingegaan zijn. En alzoo zal geheel Israël zalig worden,’ de meeste oude interpretes konden of mogten niet vermoeden, dat hij eene verwachting uitsprak, die naar zijne meening al spoedig moest vervuld worden. Andere leerden, dat de profetie werkelijk spoedig vervuld werd en waren, om de overeenstemming tusschen profetie en werkelijkheid te handhaven, gedwongen om *πᾶς Ἰσραὴλ* door ‘een groot deel van Israël’ te vertalen.

De vorige eeuw mogt de scherpe kanten der dogmata afslijpen, hare exegese, hoewel deze een' stap vooruit deed, liet nog

veel te wenschen over. Ernesti bestreed de exegeten van zijn' tijd, die het gezag der belijdenisschriften in de plaats der grammatica stelden, of de Apostelen deden spreken in de taal der Wolfiaansche wijsbegeerte. Hij noemde zijne exegese eene zuiver grammaticale, maar zette door zijne opvatting van de interpretatio ex analogia fidei, de deur weder open voor verkeerde verklaringen. Zijne opvolgers verbeterden de zaak niet. Het leerstuk der inspiratie verloor zijne kracht, maar toch bleef de zucht bestaan om de uitspraken der Schrift in overeenstemming te brengen met de door hen erkende waarheden. De gevolgen daarvan waren, dat grammatica en historie verwaarloosd werden en de exegese ontaardde in de kunst om de Apostelen alles te laten zeggen wat men wenschte. Geleerden als Storr, Heinrichs en anderen behandelden de taal des Nieuwen Testaments, even alsof deze nimmer eene levende door menschen gehruikte taal was geweest, maar een levenloos voorwerp, dat zij konden passen en kneden naar hun welbehagen (Winer's ‘Grammatik des N.T. Sprachidioms,’ Vorrede, p. III), en wanneer zij niet spoedig genoeg vonden wat zij begeerden, dan waren de enallage, hendiadys en dergelijke werktuigen gereed, om den onwilligen tekst tot rede te brengen. Zoo vertaalde men *ἵνα* door *zoodat*, dewijl men *opdat* op vele plaatsen aanstootelijk vond, *ἀκούειν* Hand. XXII: 9 door *verstaan*, om daardoor het verschil met Hand. IX: 7 op te heffen, *ἄρτι ἐτελεύτησε* Matth. IX: 18 door: *zij is bijna dood*, om de harmonie te bewaren met het *ἐσχάτως ἔχει* van Marc. V: 23. Men liet de Apostelen de meeste voorzetsels promiscue of ook den comparativus in plaats van den positivus gebruiken, begreep het perfectum *μεταβέβηκε* Joh. V: 24 niet en verklaarde dat hier perfectum pro futuro stond, vertaalde Joh. XIV: 6, ‘ik ben de ware weg ten leven,’ om toch alles regt duidelijk te doen zijn, of helderde Matth. VIII: 22 op door de opmerking, dat ‘*de dooden*’ de naam zou wezen van eene vereeniging in het Joodsche land, die zich belastte met het begraven van lijken[1].

Herstel uit dien treurigen toestand was alleen te verwachten van eene betere beschouwing der Schrift en naauwgezette studie der taalregels. De exegese moest van apologetisch op zuiver kritisch terrein worden teruggebragt, en de exegeet niet langer

1 Ik dank deze voorbeelden grootendeels aan het onderwijs van den Hoogleeraar Scholten.

vragen naar zijne eigene overtuiging, maar alleen naar de bedoeling des schrijvers zelven, m.a.w. den Bijbel naar dezelfde regels en met dezelfde naauwkeurigheid verklaren, die men bij de verklaring van andere schrijvers in acht neemt.

Dien weg hebben de geleerden algemeen eerst sedert de laatste 40 jaren bewandeld (de stem van Spinoza is slechts die eens roependen in de woestijn geweest), en met hen is eene nieuwe periode in de Schriftverklaring aangevangen.

Ik liet deze korte ontwikkelingsgeschiedenis voorafgaan om het verschijnsel te verklaren, dat in de laatste tientallen jaren weder zoovele commentaren op het N.T., zijn uitgegeven, en eenigermate hunne verhouding tot de vroegere te bepalen. Tevens omdat ik de beschouwing van het werk, welks titel boven dit stukje staat, wil laten dienen om iets van het eigenaardige dier nieuwe uitlegkunde te doen uitkomen.

Immers is dat werk daarvan een bevoegd en waardig vertegenwoordiger. Niemand toch heeft meer dan de Hoogleeraar van Hengel invloed gehad op de beoefening der exegese in ons vaderland. De meeste exegetische werken onder ons zijn vruchten van den door hem geplanten boom, en zelfs in het werk van velen, die in meening van hem verschillen, is de invloed van de door hem voorgestane methode niet te miskennen.

Doch ter zake. De Interpretatio Ep. Pauli ad Rom. is een merkwaardig boek, zoowel om den kolossalen arbeid die er aan besteed, als om het resultaat dat er door geleverd is. Het vloeit over van oorspronkelijke opmerkingen en onbevangen oordeelvellingen. Niemand zal het zeker ter hand nemen, zonder eerbied te gevoelen voor de geestkracht van den man, wiens rusten werken is, en die in zijne grijsheid moed en lust had een werk van dat belang te ondernemen.

De verklaring van het N.T. levert onvergelijkelijk meer bezwaren op dan diegene, die er zich niet mede bezig houdt gewoonlijk vermoedt, en de brief aan de Romeinen is van de brieven van Paulus zeker de belangrijkste maar ook de zwaarste.

Dat de geleerde schrijver zijne taak niet ligt geacht heeft, kan de omvang van zijn onderzoek bewijzen, en dat hij zich niet

tevreden heeft gesteld met de herhaling van vroeger dictaat, getuigt iedere bladzijde. De nieuwste resultaten der wetenschap worden ter sprake gebragt, het vroeger gestelde nogmaals gewikt en gewogen, en wat Lucas in het begin van zijn Evangelie schrijft: ‘Het heeft mij goed gedacht alles van voren aan naarstig onderzocht hebbende, vervolgens te schrijven,’ zou de Hoogl. met het volste regt op zijne ‘Interpretatio’ kunnen toepassen. Voordat wij echter den rijken inhoud in oogenschouw nemen, een enkel woord over de bewerking.

Allereerst moeten wij den S. dank weten, dat hij niet, zoo als oorspronkelijk zijn plan was, aanteekeningen op eenige voorname plaatsen van den brief heeft gegeven, maar eene doorloopende verklaring van het geheel. Daardoor bezitten wij niet alleen onderscheidene opmerkingen, die wij anders gemist zouden hebben, maar wordt ook het regt verstaan van den brief mogelijk. Ter verklaring der Evangeliën kan het bespreken van loci selecti des noods volstaan; de brief aan de Romeinen, die één digt aaneengesloten geheel vormt, beheerscht door ééne hoofdgedachte, vereischt eene interpretatio perpetua. Ook andere geleerden gaven eene doorloopende verklaring, maar van Hengel's Commentaar onderscheidt zich van de hunne. De Wette, Meyer en anderen behandelen de woorden die verklaring behoeven langs de rij af; Prof. van Hengel gaat meer logisch te werk. Hij ligt uit de dikwijls zeer ingewikkelde zinnen eerst het hoofddenkbeeld en begint met dat te verklaren, al staat het ook niet vooraan, knoopt daaraan de verklaring der ondergeschikte denkbeelden in logische orde vast, en geeft daardoor een veel beter overzigt over den geheelen zin. Vervolgens verdient de wijze waarop de gevoelens van vroegere uitleggers zijn weêrgegeven, onze bijzondere aandacht. Een ieder, die eenigzins met de Schriftverklaring bekend is, weet hoe moeijelijk het is de uiteenloopende opiniën te schiften en te waarderen, ook al neemt men alleen de voornaamste. Wel zijn er in den brief aan de Rom. geene plaatsen als Gal. III: 20, waarover in het begin dezer eeuw een stuk geschreven werd, op welks titel voorkomt: ‘examinatis 243 aliorum interpretum explic.;’ maar toch is het getal van meeningen, die de interpres niet verwaarloozen mag, ook in onzen brief groot, en zijn er een scherp oog en eene vaste hand noodig om zich door dat digt ineengegroeide woud een' weg te banen. Wij kunnen evenwel zonder eenige overdrijving den Commentaar van den Hoogl. in dit opzigt een

model noemen, waarnaar ieder, die over het N.T. schrijft, zich vormen kan. Dit door uitvoerige proeven te staven, is niet mogelijk; ik verwijs alleen naar de behandeling van veel besprokene plaatsen, als cap. V: 12, VII: 7-25, waarin die verdienste bijzonder uitkomt. Daarbij, en dit achten wij niet gering, is dat bespreken van het werk van anderen in den edelsten zin humaan, regtvaardig zonder hard te zijn. Men krijgt den mensch lief, terwijl men den geleerde eere geeft. Niemand is minder dan de Hoogleeraar een volgeling van anderen, en toch kon hij naar waarheid schrijven (Praef. p. VI): ‘More meo laudandis quae laudanda videbantur, magis delectatus sum, quam reprehendendis aliorum erroribus.

Maar het wordt tijd, dat ik op de meest kenmerkende eigenschap van het voor mij liggende werk opmerkzaam maak, nl. *de naauwkeurigheid*.

Ik raak hiermede datgene aan, wat de geheele nieuwere exegese van de vroegere onderscheidt en gunstig onderscheidt. In plaats toch van zich tevreden te stellen met redeneringen over begrippen, maakt zij de waarneming der feiten (in het gegeven geval het onderzoek naar het gebruik der woorden bij de verschillende schrijvers) tot haar punt van uitgang; zij onderwerpt het vroeger als bewezen aangenomene aan hernieuwd onderzoek, zoekt vaste regels in de plaats van willekeurige onderstellingen te geven, het overgroot aantal beteekenissen door de Lexicographi des N.T. aan een woord verbonden, tot enkele terug te brengen, en ook dáár, waar hare resultaten minder gelukkig zijn, is het toch hare onbetwistbare verdienste, dat zij door hare methode den weg tot waarheid gebaand en het grondig onderzoek een' grooten stap vooruitgebragt heeft.

Eenige voorbeelden zullen dat staven.

De eerste ontleen ik aan een paar hoofdbegrippen der Paulinische theologie.

In de brieven van Paulus komen twee aan elkander verwante woorden voor: *δικαιοσύνη* en *δικαίωμα*. Het eerste woord schrijvende, heb ik bepaaldelijk het oog op de uitdrukking *δικαιοσύνη θεοῦ*, zoo als die voorkomt c. I: 17: *δικαιοσύνη γὰρ θεοῦ ἐν αὐτῷ* (*ἐν τῷ εὐαγγελίῳ*) *ἀποκαλύπτεται ἐκ πίστεως εἰς πίστιν*, verder, c. III: 21, 22, X: 3. Door de hervormers was van deze uitdrukking reeds eene goede verklaring gegeven. Zij verstonden daaronder: de ware regtvaardigheid die voor God geldt, en plaatsten haar op gelijke lijn met *ἡ ἐκ θ. δικ. ἐπὶ τῇ πίστει*. Phil.

III: 9. Latere exegeten verlieten dezen weg en leerden met Prof. van Voorst, dat Paulus met *δικ. θ.* eene eigenschap van God bedoelde, eene verklaring, die eenvoudig en juist schijnt, maar de redenering van den Apostel volstrekt onverstaanbaar maakt.

Door hetgeen Prof. van Hengel met Rückert, Meyer en anderen in het midden gebragt heeft, kan de kwestie als uitgemaakt beschouwd worden en voor een ieder, die de verklaring van c. I: 17 in onzen commentaar leest, zal het, dunkt mij, klaar zijn, dat de Apostel niet: eene eigenschap van God, maar: die ware regtvaardigheid des menschen bedoelt, die uit God is en voor God geldt, in tegenstelling van de *ἴδια δικαιοσύνη*. -

Het gebruik van het woord *δικαίωμα* c. V: 18, heeft tot verschillende verklaringen aanleiding gegeven. Verstond men daaronder in de dagen, toen de dogmatiek nog heerschappij voerde: de verdienste van Christus, ook exegeten van onzen tijd vertaalden het onjuist door: regtvaardigingsmiddel, waarbij de een aan den offerdood van Jesus, de ander aan zijn geheele Godegevallige leven dacht. De Hoogl. v.H. is van een ander gevoelen dan de meesten, hij houdt zich aan de eigenlijke heteekenis des woords en bewaart daardoor den eenvoudigen en o.i. alleen waren zin: iudicium Dei probans, vrijspraak. -

Eene dergelijke opmerking hebhen wij over het woord *πίστις* c. I: 5 en passim. Maar al te lang is dit begrip, het middelpunt der Paulinische theologie, mishandeld en verwrongen tot: geloofsleer, doctrina fidei, en het behoeft geen betoog, dat de geheele voorstelling van de leer der regtvaardiging daaronder geleden heeft.

Geen exegeet zal nu evenwel zulk eene verklaring meer geven en ontkennen dat Paulus met *πίστις* een toestand, eene rigting, of wil men liever, eene daad van den mensch bedoelt. Sterker dan eenig ander, die mij bekend is, drukt de Hoogl. v.H. er op: ‘vocabulum *πίστις*, ut etiam Winerus, Reichius, Meiierus, Philippus alii quamvis nonnulli eorum subdubitantes monuerunt, in N.T. nusquam significare doctrinam fidei’, en deze uitspraak rust niet op een dogma, maar op een grondig onderzoek der bijbelplaatsen. Daarom vertaalt hij *ὑπακοὴ πίστεως* niet door: gehoorzaamheid aan het geloof, maar tegen de opinie der meeste uitleggers: gehoorzaamheid (aan God) door

het geloof (misschien nog juister: de gehoorzaamheid, die aan het geloof eigen is). Hij steunt hierbij op het gebruik van *ὑπακοὴ*, welk woord bij Paulus meer dan eens absolute voorkomt, subintell. *τῷ θεῷ*. Meyer beweert wel (ad I: 5), dat dit niets afdoet, daar op die plaatsen, waar *ὑπακοὴ* aldus voorkomt, der Gottesgehorsam aus dem Contexte sich ergiebt, maar plaatsen als Rom. XV: 18, XVI: 19, Phil. II: 12, bewijzen, dat zijne redenering niet opgaat. M. vertaalt *εἰς ὑπακοὴν πίστεως*, damit man sich dem Glauben an Christum unterwerfe, maar maakt hierdoor, geloof ik, zijn' eigenen regel: 'dat *πίστις* stets der subjective Glaube is', dood. -

Een ander voornaam begrip in de brieven van Paulus is: *τὸ πνεῦμα*. Wat dit woord in de verschillende combinaties, waarin het voorkomt, altijd beteekent, is dikwijls moeijelijk genoeg uit te maken. De onregelmatige stijl van Paulus heeft de deur geopend voor de willekeurigste verklaringen. Toch heeft de Hoogl. getracht orde in die verwarring te brengen, en dikwijls met goed gevolg. Hij merkt op dat er verschil bestaat tusschen *πνεῦμα θεοῦ* en *τὸ πνεῦμα τοῦ θεοῦ*, en leert dat de eerste uitdrukking en dus a fortiori het enkele *πνεῦμα* iets subjectiefs aanduidt, niet: ipse spiritus Dei, maar: 'sentiendi et agendi principium quod spiritus Divini communioni debetur,' c. VIII: 9, 14. Dit wordt o.a. duidelijk toegepast op c. VIII: 9, bij welke plaats wij ter loops aanteekenen, dat Meyer de meening van v.H. 'dat *αὐτοῦ* op God slaat, dewijl dit uit den zamenhang blijkt,' wel afkeurt maar niet wederlegt. Bij het maken der onderscheiding tusschen *πν. θεοῦ* en *τὸ πν. τοῦ θ.*, zegt v.H., dat *τὸ πν.* met het artikel: ipse spiritus sanctus beteekenen *kan*, maar niet beteekenen *moet*. Dit is zigtbaar o.a. in zijne verklaring van c. VIII: 16, 23, 26; op deze drie plaatsen komt *τὸ πν.* voor, en daar zij behooren tot dezelfde redenering, wordt met dat woord op alle drie waarschijnlijk hetzelfde bedoeld. Toch is men zeer willekeurig te werk gegaan; in den overigens zeer schoonen commentaar van Rückert b.v., wordt in vs. 16 vertaald: de geest zelf, vs. 26: de in den mensch wonende en werkende geest Gods, terwijl in vs. 23 de beteekenis onbeslist blijft.

De Hoogl. v.H. wil aan die willekeur een einde maken. Hij merkt aan, dat *αὐτὸ τὸ πνεῦμα*, vs. 16, terugslaat op *πνεῦμα υἱοθεσίας* vs. 15 (is het niet juister: op *πν. θεοῦ* vs. 14, welke

een *πν. υἱοθεσίας* is?) en bouwt daarop zijne verklaring: ‘ipse fiduciae sensus quem spiritui Dei debemus, Deoque appellatione Abba, Pater invocando, expromimus.’ Door dezelfde beteekenis vs. 23 en 26 weder te vinden, heft hij de bestaande verwarring op, een gevoelen, dat Meyer evenwel niet schijnt te deelen, daar hij hetgeen v.H. over *πν.* en *τὸ πν.* in het midden brengt, met stilzwijgen voorbijgaat.
-

Ik voeg hierbij eenige andere voorbeelden bij, die, hoewel minder belangrijke woorden betreffende, juist geschikt zijn om de in onzen commentaar gevolgde methode te doen uitkomen.

Cap. II: 4 *ἀγνοῶν* en *ἄγει*. Het eerste woord vertalen de meeste ook der nieuweren door: non considerans of scire nolens, omdat dit hun toeschijnt beter in den zin te passen. Het tweede werd wel eens vertaald door: trachten te leiden, want, zeide men, ‘de eigenlijke beteekenis past hier niet, daar het duidelijk is, dat de Joden, waarvan sprake is, niet tot bekeering kwamen.’

‘Neen,’ zegt de Hoogl. v.H., ‘*ἀγνοεῖν* is niets anders dan ignorare, niet weten, en *ἄγειν* dan leiden; de strenge beteekenis der woorden moet gehandhaafd worden.’

Cap. VIII: 34: *ὅς καί ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ θεοῦ*. De Hoogl. neemt de gewone opvatting in behandeling, volgens welke het zitten ter regterzijde: de koninklijke heerschappij aanduidt en vindt haar na onderzoek onhoudbaar. Hij bewijst uit het Hebreeuwsche spraakgebruik en uit plaatsen des N. T's., dat zitten ter regterzijde wel hooge eer aanduidt, maar geen koninklijke regering, en verklaart op scherpzinnige wijze de plaatsen, waar die zegswijze voorkomt.

Wilden wij de wijze waarop de S. de praeposities behandelt, vooral de praep. *ἐν*, waarover veel gestreden is, uitvoerig bespreken, ons verslag zou te uitgebreid worden. Alleen teeken ik aan, dat de willekeur, welke de praeposities alles laat beteekenen, in hem een' verklaarden vijand vindt. Reeds in zijnen commentaar op Phil. verklaarde hij haar den oorlog en viel met kracht van argumenten de toen nog geldende exegese aan, die leerde: ‘*ἐν τῷ ὀνόματι*. Phil. II: 10 is hetzelfde als *εἰς τὸ ὄνομα*,’ of wel: ‘praepositio *ἐν* dativum indicat et *ὄνομα* redundat ita ut una voce Jesu *τῷ Ἰησοῦ* mens apostoli reddatur.’ Gelijk wij verwachten kunnen dringt hij dan ook in dezen commentaar sterker dan de meeste exegeten op standvastigheid in de verkla-

ring der praeposities aan, *ἐν χριστῷ, ἐν θεῷ* vertalend: in communione Christi, Dei. -

Eveneens moet ik kort zijn over cap. VIII: 33-37, welke plaats ik evenwel niet kan of mag overslaan.

Verreweg de meeste uitleggers verbinden *θεὸς ὁ δικαιῶν* met de voorafgaande vraag *τίς ἐγκαλέσει*, hierin alleen verschillende, dat de een achter *θ. ὁ δικ.* een punt, de ander een vraagteeken leest; *χριστὸς ὁ ἀποθανὼν* komt dan in dezelfde verhouding tot *τίς ὁ κατακρίνων*. Teregt merkt echter v.H. op, dat *θ. ὁ. δικ.* en *τίς ὁ κατακρ.* te duidelijk de twee deelen van *éénen* zin zijn om gescheiden te mogen worden en vervolgens, dat door het vaneenscheiden de geheele passage flaauw wordt, dewijl het dwaas is, wanneer de eerste zin reeds geëindigd is met *θ. ὁ. δικ.*, eenen volgenden weder met *τίς ὁ κατακρ.* te beginnen.

Hij slaat daarom een' weg in, allereerst door Erasmus, daarna ook door Meyer bewandeld en verdeelt aldus:

τίς ἐγκαλέσει κατ᾽ ἐκλεκτῶν θεοῦ;	
θεὸς ὁ δικαιῶν˙	*τίς ὁ κατακρίνων*;
χριστὸς - ὑπὲρ ἡμῶν˙	*τίς ἡμᾶς χωρίσει - χριστοῦ*;
θλῖψις - μάχαιρα,	*καθὼς - σφαγῆς*;
Ἀλλ᾽ ἐν τούτοις -	*ἀγαπήσαντος ἡμᾶς·*

Nadere toelichting is overbodig; de door v.H. aangenomene interpunctie draagt hare verklaring en regtvaardiging met zich. -

Hoe eindelijk de Hoogl. denkt over het geoorloofde van conjecturen en het door velen onfeilbaar geachte gezag der handschriften, kan blijken uit zijne aanteekening op cap. VIII: 38: ‘Sed quod in scribendi morem Paulo usitatum omnino incurrit et se ipsum penitus evertit, quis tandem est, qui ferendum censeat, etiamsi omnes libri pro eo unanimi testentur consensu?

Men vergelijke verder over tekstkritiek des N.T.'s. de inleiding van het onlangs uitgekomene ‘Novum Testamentum ad fidem Cod. Vat.’ van de Hoogll. Kuenen en Cobet.

Ik heb als kenmerkende eigenschap der nieuwere exegese *naauwkeurigheid* genoemd, en hoop te hebben aangetoond, dat in die eigenschap hare verdienste, hare kracht ligt. Mijn ver-

slag zou evenwel zeer onvolledig zijn, wanneer ik het bij deze opmerking liet. Het komt mij nl. voor, dat de naauwkeurigheid dier exegese, of liever de wijze waarop zich die eigenschap openbaart, ook eene keerzijde heeft.

Zal ik zeggen, dat hare naauwkeurigheid wel eens al te groot is? Maar dan zou ik mij aan onvoorzigtigheid schuldig maken en aanleiding geven tot de gegronde tegenwerping: ‘Men kan niet te naauwkeurig werken.’ Volkomen waar. Maar men kan wel bij eenen schrijver grootere naauwkeurigheid en regelmatigheid onderstellen dan werkelijk bestaat.

Liever formuleer ik mijne bedenkingen aldus:

Vooreerst komt het mij voor, dat de naauwkeurigheid der genoemde exegese wel eens eene gedwongene regelmatigheid in de verklaring brengt;

Vervolgens, dat zij somwijlen het toevallige tot algemeen geldenden regel verheft.

Het is meer dan een rhetorische vorm, wanneer ik verklaar met schroom dit gedeelte mijner taak aan te vangen. Ik vertrouw evenwel, dat men het geen aanmatiging zal noemen, wanneer ik deze bedenkingen met bescheidenheid in het midden breng.

Ik laat eenige verklaringen volgen, waarop ik meen haar te mogen gronden.

Δικαιοσύνη θεοῦ. Deze uitdrukking is boven reeds ter sprake gebragt; de aangehaalde plaatsen, cap. I: 17, enz., zijn door de verklaring van den Hoogl. volkomen duidelijk geworden; *δικ. θ.* beteekent daar: de ware regtvaardigheid des menschen, die uit God is.

Maar moet nu daarom die uitdrukking overal waar zij voorkomt dezelfde beteekenis hebben? Zeker schijnt dit natuurlijk en is dit consequent, maar ik weet niet of zulke consequentie wel altijd de weg is, om bij een' schrijver als Paulus den regten zin te ontdekken.

De genoemde uitdrukking komt ook voor cap. III: 5, *εἰ δὲ ἡ ἀδικία ἡμῶν θεοῦ δικαιοσύνην συνίστησιν*, vs. 25, *εἰς ἔνδειξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ*, vs. 26, *πρὸς τὴν ἔνδειξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ*.

De beide verzen 25 en 26 zijn niet helder. Ik beweer geenszins ze volkomen te verstaan en durf daarom geen stellig oordeel over *δικ. αὐτοῦ* uitspreken; maar toch geloof ik, dat, al laten wij het *εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν δίκαιον* niet gelden. toch

het woord *ἔνδειξις* ons wijst op eene eigenschap van God. Verklaart men *δικαιοσύνη* als: de ware regtvaardigheid des menschen, dan is men, dunkt mij, verpligt om *ἔνδειξις* op te vatten even als of er *φανέρωσις* stond. Reeds Rückert heeft op het onderscheid dier woorden opmerkzaam gemaakt; en slaan wij de plaatsen op waar Paulus *ἐνδείκνυσθαι, ἔνδειξις* gebruikt (bij andere schrijvers in het N.T. komt het niet voor), dan vinden wij, dat het eerste overal beteekent: betoonen, bewijzen, *ἐνδείκν. ὄργην, ἐνδ. τὶ ἔργον τοῦ νόμου γραπτὸν ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν*, het tweede: betooning, bewijs, *ἔνδειξις ἀπωλείας*, maar nergens: aantoonen, ostendere, en aantooning.

Is deze opmerking waar en moet men *εἰς ἔνδειξιν* vertalen: om te betoonen, te bewijzen, dan wordt het moeijelijk in *ἡ δικ. αὐτοῦ* op deze plaats: eene regtvaardigheid des menschen te lezen.

Cap. III: 5, heeft deze opvatting dergelijk bezwaar. De redenering van den Apostel wordt daardoor m.i. gewrongen. In onzen commentaar wordt vertaald: ‘Si vero nostra improbitas probitatem (hominis) quae Dei est (aliis) testatam facit’ en gedacht aan de stelling, die cap. XI: 11 duidelijker wordt uitgesproken: *ἀλλὰ τῷ αὐτῶν παραπτώματι ἡ σωτηρία τῶν ἐθνῶν*.

Ik moet evenwel vragen, of deze stelling, die in het laatste deel van onzen brief volkomen op hare plaats staat, wel kan verwacht worden in het begin, waar het Paulus nog te doen is om de zonde van allen te bewijzen en den grond te leggen tot zijne leer der regtvaardiging; en ook of Paulus in vs. 5 reeds van de ware regtvaardigheid des menschen als van eene bekende en bewezene zaak schrijven kon, daar hij eerst vs. 21 begint haar vast te stellen en te beschrijven? Dat *δικ. θεοῦ* reeds cap. I: 17 in dien zin gebruikt is, bewijst niets, daar vs. 16 en 17 van dat hoofdstuk slechts eene opgave zijn van het thema, dat in den brief zal uitgewerkt worden, hetwelk door P. wordt vooropgezet, even als het onderwerp of thema der preek door eenen prediker.

Bij deze twijfelingen voegen zich andere, uit het onderzoek der 5 eerste verzen geboren. In vs. 3 heeft de Apostel gesproken van de *πίστις τοῦ θεοῦ*, vs. 4 van de *ἀλήθεια τοῦ θεοῦ*, de woorden *εἰ δὲ ἡ ἀδικία - συνίστησιν* bevatten eene gevolgtrekking uit het voorafgaande en hangen, dunkt mij, dan eerst daarmede zamen als *δικ. θεοῦ* eene eigenschap van God te kennen geeft.

De bedenking door Prof. v.H. gemaakt: dat dan de vraag

μὴ ἄδικος ὁ θεὸς ongepast wordt, wordt opgeheven wanneer het, wat ik wel geloof maar niet verzekeren durf, geoorloofd is met Meyer *δικαιοσύνη* hier in ruimeren zin op te vatten. Hij vertaalt: Gottes Rechtheit, Volkommenheit en zegt: 'der Gegensatz gegen *ἡ ἀδικ. ἡμῶν* fordert diese allgemeine Fassung von δικ.' Dat eindelijk het gemis van het artikel ons verbieden zou aan eene eigenschap van God te denken, is mij nog niet zeker, daar ik b.v.c. I: 18 *ὄργη θεοῦ* ook zonder artikel vind staan. -

Γπακοὴ. Wij hebben hierboven de juiste opmerking van den Hoogl. medegedeeld, dat *ὑπακοὴ* op zich zelven kan staan en alsdan *τῷ θεῷ* in zich sluit.

Maar *moet* nu daarom bij *ὑπακ.* overal *τῷ θεῷ* subintellectum zijn?

Men leze 2 Cor. X: 5 en 1 Petr. I: 22. Daar zal volgens den comm. *ὑπακ. τοῦ Χριστοῦ* wezen: 'obedientia erga Deum praestanda quod attinet Christum i.e. Christo profitendo' en *ὑπακ. τῆς ἀληθείας* 'obedientia erga Deum quod attinet veritatem i.e. veritate sequenda.'

Maar ik vrees, dat daardoor de zin eene onnatuurlijke stijfheid verkrijgt. Wat belet ons om de natuurlijke volgorde der woorden te houden en te vertalen: gehoorzaamheid aan C., aan de waarheid?

Zoo ook cap. X: 16, 2 Thess. I: 8. Waarom eene moeijelijke verklaring gezocht en *ὑπακοὸειν τῷ εὐαγγελίῳ* verklaard: 'Deo obedire Euangelio per fidem accipiendo,' daar het eenvoudiger: aan het Evang. gehoorzamen, voor de hand ligt?

Men kan toch niet beweren, dat *ὑπακοὴ en ὑπακούειν niets anders* dan 'aan God gehoorzamen' beteekenen *kan*.

Iets dergelijks geldt van het woord *πίστις, πιστεύειν*.

Dat het voorwerp van *πιστ.* menigmaal God is, kan niet ontkend worden, maar verheft men nu tot regel, dat het voorwerp *overal* God is, dan komen, vrees ik, sommige plaatsen niet tot haar regt. Ik bepaal mij tot een tweetal.

Ik lees cap. IX: 33, X: 11 eene uit het O.T. aangehaalde plaats (*πᾶς*) *ὁ πιστεύων ἐπ᾽ αὐτῷ οὐ καταισχυνθήσεται*. Dit wordt dan 'quisquis fidem in Deo ponit Christo fretus seu Christo auctore.'

Maar van Christo fretus tot Christo auctore is de sprong m.i. nog al groot, en toch is die in deze verklaring noodig,

want houdt men zich strikt aan het: Christo fretus, dan is de zin onduidelijk. Ook ben ik niet verzekerd, dat *ἐπ᾽ αὐτῷ* zoo geheel op zich zelven staande wel: eo fretus beteekenen kan.

Kan *ὁ πιστ. ἐπ᾽ αὐτῷ* niet eenvoudig vertaald worden: die op hem vertrouwt? Dan wordt zeker de zin geleidelijker en blijft de beeldspraak zuiver. Het is waar, dat *πιστεύειν ἐπὶ τινί* bij Paulus zelden voorkomt (cap. IV: 18 mag niet in aanmerking komen, dewijl *ἐπ᾽ ἐλπίδι* daar absolute staat), maar wij vinden het toch 1 Tim. I: 16, waar *ἐπ᾽ αὐτῷ* denkelijk wel van *πιστεύειν* afhangt.

Maar al leiden wij uit deze plaats nog niets af, en al wijkt de spreekwijze *πιστεύειν ἐπὶ τινί* van de gebruikelijke af, zoo geloof ik toch, dat die afwijking zich hieruit laat verklaren, dat Paulus niet zijne eigene woorden, maar die van de Septuagint gebruikt. Hij ontleent zijne aanhaling aan Jesaia VIII: 14 en XXVIII: 16. Op de laatste plaats lezen wij *ὁ πιστεύων οὐ μὴ καταισχ.*, volgens sommige handschriften *ὁ πιστ. ἐπ᾽ αὐτῷ* en heeft ook Paulus deze lezing niet gekend, dan zullen hem bij het schrijven de woorden van cap. VIII: 14: *κἂν ἐπ᾽ αὐτῷ, πεποιθὼς ᾖ* voor den geest hebben gestaan. Ook schijnt het mij nog aannemelijker, dat een schrijver als Paulus zich eene spreekwijze *πιστ. ἐπὶ τινί* in den zin van: ‘vertrouwen op’ gevormd heeft naar de analogie van *πεποιθέναι ἐπὶ τινί*, dan dat hij daarmede cap. IX: 33, X: 11 ‘fidem in Deo ponere Christo auctore’ heeft willen uitdrukken.

De tweede aanhaling, cap. X: 11, zou dan vooral voor de meer eenvoudige vertaling pleiten, wanneer met de woorden *ὁ γὰρ αὐτὸς κύριος πάντων* Christus bedoeld wordt, eene kwestie evenwel, wier onderzoek ons te lang zou ophouden.
-

Wij gaan over tot de beschouwing van het artikel. Men is dikwijls al vreemd met de wetten, die het gebruik daarvan regelen, te werk gegaan.

Winer vermeldt in zijne grammatica, 5^{e} uitgaaf, pag. 119, eene uitspraak van Künöl: ‘dat het artikel somwijlen in het N.T. staat ubi abesse poterat, imo debebat’ en later, pag. 122, zegt hij, dat men het bepalende lidwoord *ὁ* wel eens voor gelijkluidend met het onbepaalde *τις* verklaard heeft. Met regt komt hij daartegen op en wij stemmen geheel met hem in, als hij schrijft: ‘Wie könnte ein Verständiger statt: ich sah *einen* Berg, zu sagen veranlasst sein: ich sah *den* Berg! Selbst Kin-

der und Ungebildete brauchen im Deutschen den Artikel fehlerfrei und es wäre Umkehr der Denkgesetze wenn Einer das Unbestimmtgedachte bestimmt aussagen wollte.'

Winer geeft onderscheidene regels op, die de plaatsing of weglating van het artikel beheerschen. In onzen Commentaar worden evenwel de grenzen nog scherper getrokken, de regels nog strenger vastgesteld. Daardoor is over onderscheidene plaatsen licht verspreid. Ik heb evenwel wederom eenige vragen.

Als algemeene regel wordt gesteld, dat nergens, waar in het Grieksch het bepalende lidwoord ontbreekt, in de vertaling: de, het, mag gebruikt worden[1].

Maar rust dit niet op de onjuiste onderstelling, dat de Hollandsche en Grieksche taalregels dezelfde zijn? en krijgt daardoor de vertaling niet wel eens iets gedwongens?

Deze vragen grond ik op het onderzoek van de volgende plaatsen:

Cap. I: 1: *ἀφωρισμένος εἰς εὐαγγέλιον θεοῦ*.

Aan Prof. v. Hengel danken wij de opmerking, dat *overal* waar van het Evangelie sprake is, *τὸ εὐαγγέλιον*. met het artikel staat. Vertaalt men evenwel met hem: '*eene goddelijke blijmaar*,' dan vrees ik, dat men aan *εὐαγγέλιον* eene algemeene, abstrakte beteekenis hecht, die elders bij Paulus niet voorkomt, ook, naar ik geloof, Gal. I: 6 en 2 Cor. XI: 4 niet. Paulus wilde juist doen uitkomen, dat hij bestemd was tot de prediking van *de* blijmaar omtrent Christus, van *het* Evangelie.

Wil ik nu daarom de bijzonderheid, dat *hier alléén εὐαγγέλιον* zonder artikel staat, voorbijgezien hebben? Geenszins, *εὐαγγέλιον* is hier, zoo als ook de Hoogl. schrijft, praedicatio Evangelii, en juist daarom kon het artikel gemist worden en kan men het onbepaalde behouden door te vertalen, niet: tot *de* prediking, maar: tot *prediking* van *het Ev. van Christus*[2]. In vs. 9 staat *εὐαγγέλιον* nog eens in dezelfde beteekenis, daar echter met artikel, omdat P. bij het schrijven er van aan *de prediking* dacht, zoo als die door hem geschiedde. -

Cap. II: 5, *ἐν ἡμέρᾳ ὀργης* en

Cap. XI: 12, *εἰ δὲ τὸ παράπτωμα αὐτών πλοῦτος κόσμου*.

Bij de eerste plaats vind ik aangeteekend: 'Articulo carere

1 Eene uitzondering daarop vind ik Dl. I, pag. 385, waar de Hoogl. schrijft: genitivum illum a nomine pendentem, qui articulo careat, articulum etiam respuere, nisi genitivum subiecti exhibeat uti Joh. IX: 5 cet.

2 Ik zie, na het schrijven dezer regels, dat Rückert in zijnen Commentaar hetzelfde wil.

videtur quoniam auctor, quamvis hoc indicium instare putabat, iudicii tempus definire non poterat.'

En op de tweede: 'Quum illi (Genitivi, *κόσμου* en *ἐθνῶν*) Articulis careant, orbis habitati gentiumque exterarum tantum denotant partem.'

Heeft echter de weglating van het lidwoord hier wel zulk eene kracht?

Wanneer Paulus eens geschreven had: *τῇ ἡμέρᾳ*, zoo als 2 Cor. I: 14, 1 Joh. IV: 17, zou dat dan een bewijs wezen, dat hij den tijd, wanneer het oordeel plaats zou hebben, *wel* kon bepalen? Het artikel zou m.i. niets anders te kennen geven, dan: de bepaalde dag des oordeels, die eenmaal, wanneer dan ook, komen zou.

Dat wij op de tweede plaats te denken hebben aan pars mundi, wordt m.i. door de doorgaande beteekenis van *κόσμος* weêrsproken. In de uitdrukking *καταβολὴ κόσμον*, die meer dan eens voorkomt, is *κόσμος*, hoewel zonder artikel, toch *de* wereld, en in de brieven van Paulus, Rom. V: 13, 1 Cor. VIII: 4, ontdekken wij hetzelfde.

Dat Paulus zich op de genoemde plaats, cap. XI: 12, wat sterk uitdrukt, is waarlijk niets bijzonders. Wij gebruiken hetzelfde woord: de wereld, de geheele wereld, honderdmaal op die manier. -

Eene laatste vraag betreft het gebruik van het lidwoord vóór *νόμος*.

Gaan wij na wat de Hoogl. daarover schrijft, dan kunnen wij niet genoeg de scherpzinnigheid bewonderen, die de vele en verscheidene gevallen tot éénen vasten regel zoekt terug te brengen.

Ik geloof zijne bedoeling weder te geven in deze woorden: *νόμος zonder artikel*, beteekent: lex scripta vel constituta, in het algemeen. Somwijlen heeft Paulus wel de Mosaïsche wet op het oog, als hij *νομος* schrijft, maar wil dan alleen hare hoedanigheid als wet, haar wettelijk karakter uitdrukken. 'Plerumque', zoo schrijft de Hoogl., 'inservire videtur (vocab: *νόμος* sine artic.) 'ad *qualitatem* quam aliae etiam leges cum Mosaica communem habent vel habere possunt a qualitate seu *legis tamquam regionem* a fidei aliave regione distinguendam.'

Veel wordt daardoor in het regte licht gesteld. De verkla-

ring van plaatsen als II: 13, IV; 15: *οὗ γὰρ οὐκ ἔστι νόμος*, VII: 1-3 en vele andere kan daarvan getuigen.

Maar zal men de woorden van Paulus niet onnatuurlijk doen worden, wanneer men overal verbiedt *νόμος* door: *de wet*, te vertalen?

Tot voorbeeld strekke cap. II: 14. Hier zal men vertalen: volken, die geen (geschrevene) wet hebben, en nog eens in hetzelfde vers: hoewel geen (geschrevene) wet hebbende, waarbij men dan te denken heeft niet aan de niet-Joden in het algemeen, maar aan die volken, welke in het geheel geene wetten bezaten. De Hoogl. zegt, dat Paulus zich drieërlei soort van menschen dacht: de Joden, die de Mozaïsche wet hadden; volken, die hoewel niet de Mozaïsche, toch wetten kenden; volken, die in het geheel geen vaste wet hadden. ‘Paulus aequales suas in tres classes partitur atque eiusdem tripartitae divisionis vestigia se produnt. Rom. I: 14, Col. III: 11, ubi a Graecis barbari distinguuntur et Scythae.’

Maar is dat wel juist gezegd: dat P. zich in den brief aan de Rom. de menschen onder die *drie* rubrieken verdeeld voorstelt? Ik meen het te moeten betwijfelen; het wordt althans door I: 14 niet gestaafd. Den geheelen brief dóór schrijft de Apostel van *twee* soorten, nl. Joden en Heidenen, iets wat vooral in de eerste hoofdstukken zigtbaar is. In het 1ste heeft hij de schuld van de Heidenen, van alle niet-Joden bewezen; in het 2e bewijst hij die der Joden. De Joden lieten zich veel voorstaan op het bezit der Mosaïsche wet; Paulus wil dien hoogmoed neêrslaan en vergelijkt hen daarom met Heidenen, die beter leven dan zij.

Nu vraag ik: wordt niet de redenering van hare kracht beroofd, wanneer in vs. 14 de tegenstelling van bezit en gemis der Mosaïsche wet wordt opgegeven en de tegenstelling van Joden en enkele barbaarsche volken, die in 't geheel geen wetten hadden, daarvoor in de plaats komt? Het is zelfs moeijelijk te zeggen, welke volken Paulus daarbij op het oog zou hebben gehad; alle volken toch der toen beschaafde wereld hadden de Romeinsche wetten, en de andere meer verwijderde volkstammen waren te weinig bekend, dan dat Paulus aan hen een voorbeeld zou ontleenen. Iets anders zou het nog wezen, wanneer andere volken zich even als de Joden op eene lex scripta vel constituta hadden verhoovaardigd; maar dit was niet het geval.

Ik vind in onzen commentaar ad II: 12, 1 Cor. IX: 20, 21 tot bewijs aangehaald, maar, naar mijn bescheiden oordeel, pleit deze plaats niet voor de voorgestelde verklaring van *νόμος*, en de onderstelling dat P. de menschen in drie soorten verdeelt. De Hoogl. schrijft: ‘verisimile est hac formula (*τοῖς ὑπὸ νόμον*) populos tali lege (lege constituta vel scripta) gaudentes una cum Judaeis comprehendi;’ maar welken zin heeft: *ὡς ὑπὸ νόμον* (*ἐγενόμην*) *μὴ ὢν αὐτὸς ὑπὸ νόμον*, wanneer wij daarbij ook aan wetten, b.v. van Romeinen of Grieken denken moeten?

Nog steeds komt het mij waarschijnlijk voor, dat Paulus met *οἱ ὑπὸ νόμον* aan de Joden alléén gedacht heeft, en het denkbeeld *ἐγενόμην τοῖς Ἰουδαίοις ὡς Ἰουδαῖος κτἐ* met andere woorden herhaalt om zijne bedoeling duidelijker en volledíger uit te drukken (daar hij niet wel schrijven kon *μὴ ὢν αὐτὸς Ἰουδαῖος*) en de tegenstelling met de *ἄνομοι* gemakkelijker te maken.

Ik sla verder plaatsen op als cap. III: 31, IV: 14, 15, X: 4, waar het mij voorkomt, dat alleen de vertaling: *de wet, de Mosaïsche*, voldoet. Cap. III: 31 lezen wij: *νόμον οὖν καταργοῦμεν διὰ τῆς πίστεως; μὴ γένοιτο ἀλλὰ νόμον ἱςάνομεν*. Maar *alleen ten opzigte der Mosaïsche wet* bestond kwestie, dat zij door de leer der regtvaardiging uit het geloof vernietigd werd; *alleen van die wet* kon P. zeggen: wij bevestigen haar, *ἱςάνομεν*.

De interpretatie van cap. IV: 14, 15, levert een merkwaardig bewijs van de belezenheid van den Hoogl., die ons denken doet aan de oude Hollandsche letterkundigen en godgeleerden, die alle mogelijke schrijvers schijnen gelezen te hebben en van buiten te kennen.

Paulus schrijft: *εἰ γὰρ οἱ ἐκ νόμου κληρόνομοι κεκένωται ἡ πίςις καὶ κατήργηται ἡ ἐπαγγελία. ὁ γὰρ νόμος ὄργην κατεργάξεται*. Prof. v.H. vat het eerste *νόμου* in algemeenen zin op: qui lege (aliqua) obstricti sunt, en zegt, dat de schrijver bij het 2^{e} *νόμος* het artikel *ὁ* zet, niet om daarmede: *de Mos. wet* te beschrijven, maar ‘tantum ut lectorem ad legis supra memoratae cogitationem duceret.’ Daarvoor haalt hij eene plaats uit Plato aan, die verwonderlijk met die van Paulus overeenkomt. Protag. p. 337 d. *ἡγοῦμαι ἐγὼ ἡμᾶς συγγενείς - - - - ἔναι φύσει οὐ νόμῳ. τὸ γὰρ ὅμοιον τῷ ὁμοίῳ φύσει συγγενές ἐστιν.*

ὁ δὲ νόμος, τύραννος ὢν τῶν ἀνθρώπων, πολλὰ παρὰ τὴν φύσιν φιὰζεται. Ik geloof echter niet, dat op deze plaats in den Protagoras het lidwoord in *ὁ δὲ νόμος* te kennen geeft: lex supra memorata, eerder de wet, nl. die door de menschen wordt gemaakt. Wij zeggen ook, dat iets geregeld wordt bij *de* wet.

Aan zulk eene wet kon echter Paulus niet denken; bij hem is *ὁ νόμος* vs. 15 de goddelijke wet, de Mosaïsche. Is dit waar, dan kan, dunkt mij, met *οἱ ἐκ νόμον* ook niets anders dan de wet van Moses bedoeld zijn. Ook schrijft de Hoogl. bepaalder dan elders, dat P., hoewel *νόμος* sine art, legem generatim dictam significat, hier toch niet maar *praesertim*, zoo als dl. I, p. 350, maar *alleen* aan de Joden denkt.

Op de 3e door mij genoemde plaats c. X: 4, *τέλος γὰρ νόμον Χριστὸς*, kan ik voor mij in *νόμον* niets anders lezen dan de wet der Joden, om reden dat er alleen van hen vs. 1 en verv. spraak is. Beteekent het: 'lex quaelibet ideoque Mosaica,' dan kan ik mij toch geene andere wet voorstellen, waarvan Paulus Christus 'het einde' zou hebben genoemd.

Ik ben evenwel verpligt, na het lezen van hetgeen de Hoogl. over het artikel geschreven heeft, te verklaren, dat zijne gestrenge methode, die aan alle willekeur een einde maken wil, grootere waarde heeft dan die van vele zijner voorgangers, en dat hij mij voor veel, waar ik te weinig op gelet had, de oogen heeft geopend; ik voeg er de bekentenis bij, dat het gemakkelijker is aanmerkingen te maken, dan zelf vaste regels op te sporen.

Voor dat ik van dit punt afstap, moet ik nog op enkele verklaringen wijzen, waarin de zin m.i. iets gedwongens krijgt, doordat men aan Paulus grootere naauwkenrigheid in den stijl toekent dan hij werkelijk bezit. Ik kies cap. I: 12, V: 7, 12, X1: 12.

Cap. I: 12: *Τοῦτο δέ ἐστι συμπαρακληθῆναι. ἐν ὑμῖν διὰ τῆς ἐν ἀλλήλοις πίστεως ὑμῶν τε καὶ ἐμοῦ*.

Deze toelichting is onbeteekenend, tenzij men haar beschouwt als ongrammaticaal gesteld. Beschouwt men haar niet alzoo, dan zal men het voorafgaande *ὑμᾶς* als subjekt van *συμπαρακλ.* moeten aanmerken en *ἡ ἐν ἀλλήλοις πίστις* als: het vertrouwen, dat menschen jegens elkander koesteren. Zoo vertaalt dan ook onze Commentaar: 'Ut vos mecum erigamini vestris in animis,

per vestram pariter et meam, quae in eo quod ergo nos praestamus cernitur, fidem.' Maar, daargelaten dat *ἐν ὑμῖν* dan al zeer vreemd tusschen in staat, verliest het woord van den apostel, zóó opgevat, al zijne waarde. Het was hem juist te doen om het *εἰς τὸ στηριχθῆναι ὑμᾶς*, waarin iets meesterachtigs liggen kon, te verzachten. Hij wil zich zelven aan de Romeinen voorstellen als een' broeder, die even als zij behoefte had aan geloofsversterking, al wist hij ook dat zij meer van hem te verwachten hadden dan hij van hen. 'Hij schrijft: 'Ik ben verlangend u te zien - - - - opdat gij versterkt moogt worden, dat is,' (wij zouden zeggen, 'of liever) om zelf mede in uw midden opgewekt te worden door ons onderling geloof.' Deze reeds oude verklaring ligt zoo voor de hand en is zoo passend, dat ik liever dan haar op te geven eene fout, al is het ook grove fout, in den stijl aanneem, te meer daar P. zelf het *ἐν ἀλλήλοις* expliceert door *ὑμῶν τε καὶ ἐμοῦ*. -

Cap. V: 7: *μόλις γὰρ ὑπὲρ δικαίου τις ἀποθανεῖται˙ ὑπὲρ γάρ τοῦ ἀγαθοῦ τάχα τις καὶ τολμᾷ ἀποθανεῖν*. De Hoogl. merkt aan, dat er onderscheid bestaat tusschen de woorden *δίκαιος* en *ἀγαθὸς*, en gaarne neem ik van hem aan, dat *δικ.* probus coram Deo beteekent, *ἀγαθὸς* bonus in hominum oculis.

Maar zijn nu die twee woorden in het N.T. zóó scherp onderscheiden, dat wij in den uitgeschreven tekst bij *ἀγαθοῦ* aan een anderen persoon *moeten* denken dan bij *δικαίου*? Wel, wanneer de zamenhang dit gebood, maar het komt mij voor, dat deze het integendeel verbiedt, dewijl in dat geval de 2^{e} helft van vs. 7, die door het redegevende *γὰρ* aan de eerste verbonden is, geheel doelloos wordt. Als bewijs voor de verscheidenheid van personen, vind ik aangevoerd dat Paulus, waar hij het pronomen *τις* herhaalt, altijd aan onderscheidene personen denkt, en dus ook hier het 2^{e} *τις* een ander 'iemand' beteekenen moet dan het 1^{e}. Maar al is dit waar in 1 Cor. VIII: 2, 3 en andere plaatsen, al kwam het dubbele *τις overal* zoo voor, dan is dit immers nog maar eene toevallige zaak, die uit den zamenhang, maar niet uit den aard der pronomina *τις-τις* voortvloeit.

Cap. VI: 3: *ὅσοι ἐβαπτίσθημεν εἰς*. X.I. *εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐβαπτ.* Ik stem toe, dat *ὅσοι quotquot* beteekent, *zoo velen als*, maar dat de Apostel, zoo als de Hoogl. schrijft: 'hoe pronomine quod exceptionem ferebat, usus esse videtur, quo-

niam Romana sectatorum Christi societas ei invisitata, nec plane cognita erat et - - - - Romae inter discipulos fortasse nonnulli erant quibus baptismus quidem administratus esset nec tamen *εἰς* X.I.e.c. *εἰς τὸ ἰωάννου βάπτισμα*, Act. XIX: 1-3, dat schijnt mij wat gedwongen. Ik weet niet of Paulus aan Christenen schrijvende, wel aan dezulken denken kon en te meer ben ik geneigd om niet te veel in het woord *ὅσοι* te zoeken, daar ik zie dat het Gal. VI: 16 ook niet in zijne strenge beteekenis is gebruikt. Dáár bedoelt P. met *ὅσοι εἰς* X. *ἐβαπτ.* alle gedoopten aan wie hij schrijft, dewijl hij onmiddelijk laat voorafgaan *πάντες γὰρ υἱοὶ θεοῦ*.

Cap. V: 12: *διὰ τοῦτο ὥσπερ κτέ* Het ontbreken van eene apodosis is bij P. niet zeldzaam, daarom vind ik geen bezwaar dit ook hier aan te nemen, terwijl men door de tusschenvoeging van *ἐστί: διὰ τοῦτο ἐστὶν ὥσπερ* (hetgeen aldus verklaard wordt: ‘quae quum ita sint, per J.C. cum amicitia Dei vita allata est, quemadmodum,’ cet.) den stijl stroef en tevens zwak doet worden.

Hetzelfde gevaar loopen wij cap. XI: 12, wanneer wij met onzen Commentaar bij de verklaring van *πλήρωμα* te zeer op de beteekenis: ‘aanvulsel’ drukken. De Hoogl. wil, dat wij daarbij denken aan die Joden, die, terwijl Israël over 't algemeen nog verhard bleef, nog vóór het tijdstip, vs. 26 aangeduid, door P's prediking Christen werden, en dus het getal der geloovige Israëliten *aanvulden*.

Maar zou de Apostel van die weinigen (want het waren toch maar weinigen der Joden, wier bekeering hij voor het tijdstip van vs. 25, 26 verwachten kon) uitgeroepen hebben: *εἰ δὲ τὸ ἥττημα αὐτῶν πλοῦτος κόσμου, πόσῳ μᾶλλον τὸ πλήρωμα αὐτῶν*? Natuurlijker komt mij voor: ‘volheid, in casu het volle getal,’ en hierdoor wordt niet op de voorspelling vs. 26 geanticipeerd; vs. 25 toch is niets dan de verklaring en opheldering van vs. 11-24. P. kon dit woord ‘het volle getal’ gebruiken zonder daarom eene absolute beteekenis daaraan te hechten. Ook cap. XV: 29 kon hij *πλήρωμα* in den zin van ‘volheid’ gebruiken, zonder daarmede nog de ‘absoluta bonorum Christianorum plenitudo’ te bedoelen, vooral omdat hij niet *τὸ πλήρ.* maar eenvoudig *πλήρωμα* schrijft. Mij dunkt, dat wij de verzekering zijns geloofs, die hij uitspreekt, verzwakken,

wanneer wij er in lezen: ‘promittit ut bona quibus nune fruuntur augeat aliis quae illi nune desiderant.’ In het ergste geval heeft men alleen aan te nemen, dat P. zich hier, zeker als hij is van zijne zaak, wat sterk heeft uitgedrukt, maar ik geloof, dat dit niet eens noodig is.

Maar ik ben mijnen lezers, hoewel ik mij geenszins vlei dat zij velen zullen zijn, het bewijs schuldig van eene door mij gebruikte onderstelling, nl. dat Paulus werkelijk een' onnaauwkeurigen stijl schrijft.

Wanneer wij de omstandigheden in aanmerking nemen waaronder hij schreef, behoeft het ons geenszins te verwonderen, dat het zoo is. De Apostel had in zijn schrijven met groote moeijelijkheden te kampen. Hij moest zich als het ware eene taal scheppen. Dewijl toch iedere taal slechts die begrippen uitdrukt, welke in den boezem van het volk, dat haar gebruikt, leven of geleefd hebben, vond P. in de taal der Grieken, die het Christendom niet kenden, geene woorden volkomen adaequaat aan zijne Christelijke begrippen. Hij moest met het bestaande zich behelpen en den woorden *πίστις, δικαιοσύνη, δικαίωσις* en velen anderen een nieuw leven ingieten.

Nog iets. P. schreef zijne brieven niet, althans dien aan de Rom. niet; hij dicteerde. Den brief aan de Gal. schreef hij zelf, hij meldt dit aan het slot als eene bijzonderheid. In andere, 1 Cor. en Col., schreef hij alleen den groet aan het slot, *ἡ χάρις μεθ’ ὑμῶν*, die in geen' zijner brieven mogt ontbreken, als zijnde het kenmerk hunner echtheid, 2 Thess. III: 17, 18. Den brief aan de Rom. dicteerde hij aan Tertius (vandaar *γιγνώσκουσι γὰρ νόμον λαλῶ* in plaats van *γράφω*) en ieder kan nagaan hoe moeijelijk het is om, wanneer men dicteert, een' zuiveren stijl te behouden, zelfs al is men in de taal zeer geoefend, iets wat ik van P. niet verzekeren durf.

Maar ik moet feiten toonen. Men leze dan b.v. cap. III: 24-26 of VIII: 3, zinnen, waarvan bijna geen constructie te maken is, of de 7 eerste verzen van cap. I, die eenen langen zin vormen; verder nog andere plaatsen als cap. II: 8, waar de accusativus, die van *ἀποδώσει* moet afhangen, in den nominat. overgaat, cap. II: 17 sqq. waar de S. begint: *εἰ δὲ σὺ Ἰουδαῖος*

ἐπονομάζῃ en vs. 21 voortgaat: *ὁ οὖν δ⇔δάσκων*, of cap. VII: 1-4, waar twee beelden verward, of cap. VIII: 12, waar de 1e, 2e en 3e persoon door elkander gebruikt worden.

Uit cap. II: 14, 16; IX: 7, waar het *ψὰρ* in *ὁτὰν ψὰρ, ἐν ἡμέρᾳ* en *ἐν Ἰσαὰκ* niet gemotiveerd zijn, tenzij men den onvolkomenen gedachtengang aanvult (cf. v.H. ad loc.) en uit cap. III; 2, waar P. begint met *πρῶτον μὲν*, maar het *ὁπειτα δὲ* vergeet, kan almede blijken, dat P. zich aan den stijl weinig heeft laten gelegen liggen. Dit geldt evenwel alleen den vorm; het schema van den brief is streng logisch, de inhoud rijp overdacht en doordacht, den denker zoowel als den Apostel volkomen waardig.

Nog blijft ons het tweede punt ter behandeling over, *dat nl. in de exegese, waarvan onze Commentaar de vertegenwoordiger is, somwijlen het toevallige tot algemeen geldenden regel wordt verheven*. Ik moet hiermede kort zijn om van de Redactie van dit tijdschrift niet te veel plaats te vergen.

Iemand ziet in een' tuin onderscheidene exemplaren eener bloem en ontdekt op de effengekleurde bladen kleine stippen of vlekjes, die evenwel slechts toevallig veroorzaakt zijn door een insect. Wanneer hij nu die bloem beschrijft als hebbende gestipte bladen, dan toont hij wel naauwkeurig te hebben toegezien, maar gaat hij toch niet juist te werk, daar hij een toevallig kenmerk beschouwt als behoorde het tot het wezen der zaak en daaruit een' algemeenen regel afleidt.

Indien ik mij niet bedrieg, dan doet zich in de exegese, die wij behandelen, iets dergelijks voor. De sporen, die ik daarvan in onzen Commentaar meen te ontdekken, mogen op zich zelven van weinig belang schijnen, ik moet ook doen opmerken, dat ik minder de resultaten dan de methode bespreek; eene methode, die, wanneer zij eenmaal in haar regt erkend wordt, m.i. niet goed werken kan.

Zoo lees ik b.v. in den Introitus, p. 14 en 15, eene verklaring van Rom. XV: 23: *νυνὶ δὲ μηκέτι τόπον ὀχων ἐν τοῖς κλίμασι τούτοις*. De Hoogl. bestrijdt de meening van hen, die in deze woorden lezen: dat Paulus in het Oosten de taak van Evangeliepredikerhad ten einde gebragt, vat *τόπος* op als: veilige verblijfplaats, en verklaart de zinsnede aldus: ‘In hac

Achaiae regione, cui illustrandae nunc inservio, nullus mihi amplius, ubi tuto commorari possim, locus est.'

Maar het is mij niet om de verklaring der geheele plaats te doen, alleen om de wijze waarop die gezocht wordt. Het volgende argument wordt gebruikt: 'Nec Paulus voce *κλίματα* usum esse ut Orientales coeli tractus, sed ut unam regionem vel provinciam denotaret, docet comparatio verborum eius Gal. I: 21 et 2 Cor. XI: 10, ubi ipse nobis auctor est formulae '*ἐν τοῖς κλίμασι τούτοις* explicandae *ἐν τοῖς κλίμασιτῆς Ἀχαΐας*.' Dat *κλίματα* van una regio vel provincia gebruikt kan worden, is zeker; dat de zamenhang niet verbiedt daaronder Achaje te verstaan, de landstreek waar P. zich tijdens het schrijven van dezen brief bevond, wil ik toegeven; ik wil alleen vragen of de vergelijking van andere plaatsen, waar *κλίμα* voorkomt, in deze zaak iets bewijzen kan? Dat P. elders die benaming toepast op enkele provinciën en niet op grootere landstreken als Macedonië of Asië, is geheel *toevallig*, en volgt niet uit den aard dier benaming. *κλίμα, κλίματα* is geheel hetzelfde als ons: streek, streken, en of daaronder het deel van een land, een geheel land of eene verzameling van meerdere landen bedoeld wordt, kan alleen uit den zamenhang blijken.

De verklaring der moeijelijke plaats: cap. III: 24, 25, levert ons een ander voorbeeld. De Hoogl. bewijst, dat *ἐν τῷ αἵματι* niet afhangt van *διά πίοτεως*, maar van de geheele zinsnede *ὃν προέθετο ὁ θεὸς ἱλαςήριον διὰ πίστεως*. Deze opvatting heeft veel voor zich en gaarne onderschrijf ik haar, maar in de verdediging er van, pag. 334 sqq., vind ik eene opmerking van denzelfden aard als die omtrent het woord *κλίματα*.

Een der bewijzen voor de stelling, dat *ἐν τῷ αἵματι* niet van *πίστις* afhangt, luidt aldus: 'Deinde notandum est formulam *ἐν τῷ αἵματι* similemve in N.T. frequenter usurpari, nusquam vero ita ut pendeat a substantivo praecedente, nequidem Luc. XXII: 20, ut ex 1 Cor. XI: 25 elucet.'

Maar is dit niet wederom eene *toevallige* overeenkomst? Al kwam *ἐν τῷ αἵματι* ook tallooze malen voor en overal zóór, dat het niet afhing van het onmiddelijk voorafgaande woord, toch zou ons dat, dunkt mij, nog niets ten opzigte van de bewuste plaats kunnen leeren. Immers in den aard der woorden *ἐν τῷ αἵματι* ligt niets wat ons wettigt om hier een bijzonder spraakgebruik aan te nemen.

Ik lees ad cap. VII: 4: ‘Voc. *κἀι ὑμεῖς* considerato loquendi usu potius explicanda sunt: vos Romani aeque atque alii Christi sectatores.’ Cff. 1 Cor. XVI: 1: 16, Eph. II: 22; ‘VI: 21, Phil. IV; 15, Coll. III: 4, 7, 1 Thess. II: 19.’

De kwestie of men zóór moet vertalen, dan wel: *vos aeque ac mulier illa* of *homo ille*, laat ik geheel rusten; ik vraag alleen of de omstandigheid, dat *καὶ ὑμεῖς* een zeker aantal malen voorkomt in de beteekenis van: vos aeque ac alii Christi sectatores, een ‘loquendi usus’ bewijst, en meen dit te moeten betwijfelen, al waren ook de bewijsplaatsen niet uit andere brieven, maar uit den brief aan de Romeinen zelven geput.

Op het 16^{e} vs. van cap. XI vind ik aangeteekend, dat het tweede lid van dat vs. *καὶ εἰ ἡ ῥίζα ἁγία, καὶ οἱ κλάδοι* niet geheel hetzelfde denkbeeld uitdrukt als het eerste: *εἰ δὲ ἡ ἀπαρχὴ ἁγία, καὶ τὸ φύραμα*, en dat met *ἀπαρχὴ*: Judaei Christi nomen jam profitentes, met *ῥίζα*: Patriarchae, gentis satores bedoeld worden. Dit moge zoo wezen, toch stuit ik op een der argumenten: ‘Nec huic sententiae (utraque verba eodem tendere) favet comparatio locorum in quibus ratiocinationem hypotheticam excipit alia a Particulis *καὶ εἰ* incipiens, uti Matth. V: 29, 30. Luc. XVI: 11, 12. 1 Petr. IV: 17, 18. Imo ibi orationi a minori ad maius inest progressio.’ Wel laat de Hoogl. die plaatsen niet gelden als doorslaand bewijs - hij zegt alleen: non favent contrariae sententiae - maar door het maken der opmerking en het aanhalen der plaatsen, worden toch m.i. aan *καὶ εἰ* een gewigt en eene kracht toegekend, die het niet bezit.

Op gelijke wijze wordt, bij de verklaring van vs. 32 van dit zelfde caput, uit het gebruik van *ἔσπερ-οἕτω* een bewijs geput.

Er bestaat namelijk verschil of *πάντες*, vs. 32, alleen de *ἀπειθήσαντες* van vs. 31, of mede die van vs. 30 bevat, m.a.w. of Paulus alleen van de Joden of van Joden en Heidenen beiden schrijft: ‘dat God hen allen onder de ongehoorzaamheid heeft besloten, opdat Hij hun allen barmhartig zou zijn.’ De Hoogl. wijst op Matth. XIII: 40, 41, XXIV: 27 sqq., Luc. XVII: 24, 25. Rom. VI: 4, 5. 1 Cor. XV: 22, 23, XVI: 1, 2. Op die plaatsen vervolgen de schrijvers achter *οὕτω* niet de protasis maar de apodosis; op de eerst aangehaalde plaats bij

voorbeeld, is vs. 41 het vervolg op *οὕτως ἔσται κτέ* (apodosis) en niet op *ἔσπερ οὖν συλλέγεται - καίεται* (protasis); daaruit wordt afgeleid, dat op onze plaats het *συνέκλειεε κτέ* alleen behoort bij het tweede lid der vergelijking (vs. 31), niet bij het eerste (vs. 30), m.a.w. dat de *πάντες* alleen de Joden zijn, van wie in in het 31e vs. spraak is.

Uit die plaatsen evenwel blijkt, naar ik geloof, alleen, dat deze verklaring de regte wezen *kan*, niet dat zij dat zijn *moet*, of liever: de vergelijking van andere plaatsen, waar *ἔσπερ - οὕτω* voorkomt, kan ons niet baten. Het is zeer begrijpelijk, dat op verreweg de meeste plaatsen de zin achter *οὕτω* doorloopt, maar men gaat, dunkt mij, te ver, wanneer men daarop een' regel bouwt. Immers dat achter eene vergelijking de apodosis doorloopt, volgt niet uit den aard der woorden *ὥσπερ - οὕτω*, maar hangt geheel alleen af van den gedachtengang des schrijvers.

Mijne laatste bedenking betreft de *ἅπαζ λεγόμενα*. In cap. VII: 14 kan men lezen: *οἶδα μέν* of *οἴδαμεν*. Om de laatste lezing te staven, schrijft onze Commentaar: dat bij Paulus vaak *οἴδαμεν, nooit οἶδα μέν* voorkomt. Maar dit is toch *zeker* iets toevalligs. Men kan toch niet zeggen, dat Paulus de zegswijze *οἶδα μέν* niet gekend heeft en daarom niet gebruiken kon, of zelfs dat hij die minder gaarne gebruikt; ik zou dit althans niet durven beweren, al kwam de eerste persoon *οἶδα* ook nooit in zijne brieven voor. -

Ik heb de voor mij moeijelijke taak zoo goed mogelijk trachten te vervullen.

Het gedeelte, waarin ik mijne bedenkingen ontwikkeld heb, is van grooteren omvang geworden dan het eerste, omdat ik mij, tegenover een werk van zoo groot gewigt als dat van den Hoogleeraar, verpligt achtte de vragen, die er bij mij oprezen, uitvoerig te motiveren.

Vele belangrijke punten heb ik laten rusten, zoo als: de leer der praedestinatie en der apocatastasis, de scherpzinnige verklaring van cap. VI: 17 en het veelzijdig gebruik daarvan in onzen Commentaar gemaakt, de paraphrase van cap. XII-XVI

en andere. De reden daarvan is, dat ik den Commentaar uit één bepaald oogpunt wilde beschouwen en dus niet alles omvatten kon.

Of die beschouwing eenige waarde bezit, mogen meer ervarenen dan ik beoordeelen; ik heb met vrijmoedigheid mijne denkbeelden mededeeld, maar ik vlei mij zulks te hebben gedaan zonder verloochening van den eerbied, dien ik jegens den Hoogleeraar van Hengel niet alleen verschuldigd ben, maar ook gevoel.

Herwijnen.

W.H. VAN DE SANDE BAKHUYZEN.

Het industriëel onderwijs.

Verslag omtrent den toestand en de inrigting der industriescholen in het buitenland en in Nederland [uitgebragt op de 9de Algemeene Vergadering der Vereeniging tot bevordering van fabrieks- en handwerksnijverheid in Nederland, gehouden te Zwolle, 15 en 16 Augustus 1860]. 's Gravenhage, Gebr. Belinfante, 1861, 31 bladz. 8o.

Het onderwerp, in dit Verslag behandeld, is zeer zeker van het hoogste gewigt, - wie zal het ontkennen, die geen vreemdeling is in zijn vaderland, - en het is dit te meer juist in den tegenwoordigen tijd. Het industriëel onderwijs zelf, van hoeveel belang ook, is betrekkelijk nieuw; het is slechts binnen betrekkelijk weinige jaren, dat men daarin tot eenige klaarheid begint te komen, en reeds beginnen de noodzakelijk goede gevolgen van die meer heldere inzigten zich te doen gevoelen. Maar ook tevens wordt daardoor overal de drang grooter, om daarvan zooveel mogelijk partij te trekken: die drang openbaart zich ook in ons Vaderland; en het kan goed zijn om die reden, dat men eenigzins meer bekend worde met hetgeen er in het buitenland gaande is; dat men wete, wat er reeds is en wordt verrigt, hoe men tot de tegenwoordige uitkomsten is gekomen, opdat men hier dadelijk partij kunne trekken van de lessen der ondervinding, door onze naburen opgedaan en soms duur genoeg betaald. Immers, dit is altijd wenschelijk; men kan daarbij het goede overnemen, en zich voor schade wachten; vooral is zulks hier van het meeste belang, waar het de opleiding van ons volk betreft, waar het er op aankomt, om zoo spoedig en zoo goed mogelijk in te halen, waarin wij ten achteren mogten zijn; waar het inslaan eener verkeerde rigting ook verkeerde gevolgen moet na zich slepen, die later niet zoo gemakkelijk te herstellen zouden zijn.

Juist wegens het groote gewigt van het onderwerp is de

behandeling daarvan wel eene uitlokkende, maar tevens ook eene moeijelijke, eene gevaarlijke taak. Een oppervlakkig overwigt, - dit schijnt toch de bedoeling der verslaggevers te zijn geweest, - baat weinig, om tot ware gevolgtrekkingen voor ons land aanleiding te kunnen geven, - de geëerde Schrijvers houden mij dit gevoelen ten goede; - eene opsomming van eene zekere menigte bijzonderheden geeft evenmin genoegzame aanleiding om een goed en geregeld overzigt over den toestand te erlangen; eene vergelijkende beschouwing met de afleiding daaruit van gevolgtrekkingen heeft alligt eene persoonlijke kleur, en loopt daarom het gevaar van eenzijdigheid, wanneer niet persoonlijke bekendheid omtrent de inrigting zelve verbonden is met hetgeen men daaromtrent van elders en van anderen uit gedrukte stukken of uit briefwisseling is te weten gekomen. Steller dezes is van dit moeijelijke en gevaarlijke ten volle bewust, maar besloot desniettemin tot het schrijven van dit opstel, omdat er door mededeeling van denkbeelden en van beschouwingen de meeste kans ontstaat om ook bij ons tot een helder en juist inzigt te geraken van hetgeen er in dit opzigt bij ons te doen zal staan.

Maar om zich nu van den toestand buiten 's lands een goed denkbeeld te kunnen vormen, moet men de zaak eenigzins hooger ophalen, en den grond van die nieuwe rigting in het onderwijs nader nagaan. Dit in het algemeen te doen zoude ons veel te ver leiden en ook tot te veel uiteenloopende beschouwingen voeren. De rigting van lager, middelbaar en hooger onderwijs met het verband, dat daartusschen noodzakelijk moet bestaan, verschilt zeer veel, naarmate wij op Engeland, Frankrijk of Duitschland het oog vestigen: en het zal, meen ik, niet worden tegengesproken, wanneer hier op den voorgrond wordt gesteld, dat de rigting van het onderwijs in ons land het meest met die in Duitschland overeenstemt. En is zulks in het algemeen waar, zeer zeker zal dit waar moeten worden met ons industriëel onderwijs, daar onze toestand ook daarbij het naauwst met den hunnen overeenkomt: wij moeten, evenzeer als zij, door een degelijke wetenschappelijk-praktische opleiding trachten onze industriëlen op te voeren tot het standpunt, waarop de zoo doorknede industriëlen van Engeland staan. Schijnen in dit land de inrigtingen voor industriëel onderwijs minder noodig, althans in dien zin, waarin die op het vaste land verstaan worden, - in Duitschland meent men klaarblij-

kelijk, dat alleen eene opleiding aan de hand der wetenschap den industriëel moet opvoeren tot de gewenschte hoogte, om werkelijk den toestand der industrie te kunnen overzien, ten einde ook daarna die te helpen uitbreiden: en dit moet ook ons streven zijn. Het is alleen door eene wetenschappelijke, niet slechts theoretische, maar evenzeer praktische vorming, dat onze industrie zich op de hoogte kan stellen, die zij moet bereiken, indien zij werkelijk onafhankelijk wil worden. En eenmaal daar gekomen, zal zij zeker bij de meer naar de ondervinding gevormde industrie niet behoeven achter te staan, maar eerder misschien daarop veel voor hebben.

Het ware zeker eene belangrijke taak om na te gaan en aan te toonen, hoe de leerstof van de oude Latijnsche scholen bij onze Duitsche naburen allengs vermeerderd werd; hoe de beginselen der wiskunde, die der levende talen en die van natuurkennis daarbij werden opgenomen; hoe daaruit Gymnasiën, Real-, Burger- en Gewerbe-scholen ontstonden, met of zonder het praedikaat ‘höhere,’ en met al die onderscheidene beteekenissen, op verschillende plaatsen aan die namen verbonden: hoe de verbinding en de opeenhooping der leerstof op alle mogelijke wijze werd beproefd, waarbij meestal de gegevens en het gevraagde op iedere plaats de maatstaf waren; hoe diensvolgens al die inrigtingen, door den drang en door de behoeften van het oogenblik geboren, in den regel niet aan de gezonde eischen der opvoedkunde konden voldoen; hoe aan enkele leervakken somtijds te groote invloed werd toegekend, en daarvan te overwegende beoefening werd gevorderd; hoe er heen en weder geschreven, gepleit en veranderd werd, en hoe bont het er allengs in die scholen uitzag. Maar die strijd was een gevolg van de zich openbarende behoefte; men gevoelde, dat er veel ontbrak, men wist niet hoe die behoefte te bevredigen; men beproefde, men tastte wel eens mis, maar op den duur won men toch. Die jeugdige, maar krachtige ervaring leerde dan ook, binnen betrekkelijk korten tijd, wat er noodig was en welke wegen er openstonden, om daartoe te geraken; zij bragt althans het Pruissische Gouvernement tot een Besluit omtrent de Reaal- en Hoogere Burgerscholen van 6 October 1859, sluitende op een voorafgaand Besluit, reeds den 1sten Junij 1850 genomen ten aanzien van de Industrie-scholen in dat rijk. Laat ons hierbij eenige oogenblikken stilstaan.

In tegenoverstelling van de Latijnsche scholen, die thans ook wel den naam van Gymnasiën dragen en tot opleiding voor de Hoogescholen bestemd zijn, waar de oude talen hoofdzakelijk de leerstof uitmaken, verbonden met de wiskunde, - behandelt het eerste Reglement[1] die scholen, welke eene algemeene wetenschappelijke vorming ten doel hebben voor hen, die de Hoogescholen niet wenschen te bezoeken. Wiskunde en levende talen zijn hier de leerstof, verbonden met natuurkennis en het latijn. Zij zijn of Reaal- of Hoogere Burgerscholen. Daarnevens staan dan nog volgens het tweede Reglement[2] de Industrie- (Gewerbe-) scholen, waar wiskunde en natuurkennis in de hoofdzaak de leerstof uitmaken. Drie rigtingen worden dus door ten deele gelijkloopende scholen vertegenwoordigd, en het is van belang hierop opzettelijk te drukken: naast de Latijnsche scholen bestaan er in Pruissen drie afzonderlijke soorten van scholen. De eerste soort is reeds op vele plaatsen in ons land aanwezig, en wel als tweede Afdeeling onzer Gymnasiën, als toevoegsel dus aan de oude Latijnsche school: in hoe verre die toestand wenschelijk is, zal later moeten blijken. De tweede school, de Industrie-school, is niet zoo verre verspreid, ten minste niet in die uitbreiding, zoo als zij nu in Pruissen bestaat; het schijnt dat alleen de Technische school te Utrecht aan die vorderingen voldoet: de meeste andere scholen van dien aard zijn of slechts in enkele rigtingen,

1 Unterrichts- und Prüfungs-Ordnung der Realschulen und der höheren Bürgerschulen. Nebst Erläuterungen, 2e Aufl. Berlin, Wiegandt und Grieben, 1859, 69 S. 8o. Hierin worden achtervolgens behandeld:
A. De Reaalscholen, blz. 1-34.
I. Het leerplan en de inwendige inrigting.
II. Reglement voor het onderzoek der leerlingen bij het verlaten der Reaalschool.
III. Onderscheid tusschen de Reaalscholen. Hare regten.

B. De Hoogere Burgerscholen, blz. 35-38.
Bijlage. Opheldernde Aanmerkingen, blz. 39-79.

2 Verordnungen über die Organisation des Gewerbe-Schulwesens in Preussen nebst Cirkular des Hernn Ministers für Handel, Gewerbe und öffentliche Arbeiten an sämmtliche Königliche Regierungen, vom 5 Juni 1850. Berlin, Decker, 1850, 30 S. 8o.
Hierin vindt men:
A. Plan tot de inrigting der provinciale Industriescholen, blz. 1-10.
B. Reglement voor het onderzoek der leerlingen bij het verlaten der provinciale Industrie-scholen, blz. 11-18.
C. Regulativ voor de inrigting van het Koninklijke Industrie-Instituut, blz. 19-25.

Circulaire aan alle Koninklijke Regeringen, blz. 26-30.

b.v. in het teekenonderwijs, meer ontwikkeld, of zij zijn nog slechts aan het begin der taak, die haar - wij hopen zulks ten zeerste - naderhand te wachten staat. De tweede Afdeeling van het Athenaeum te Maastricht is gedeeltelijk weder van eenen anderen aard; in de hoofdtrekken is zij eene Reaalschool, maar zij heeft daarbij ook onderwijsvakken uit de Industrie-school: zulke soort van inrigtingen komen naderhand ter sprake.

Moge hieruit bij vergelijking reeds eenigzins blijken, wat de twee rigtingen in Pruissen zijn: de beschouwing van enkele bijzonderheden zal dit nog duidelijker doen uitkomen.

De Reaalscholen worden verdeeld in die der eerste en die der tweede orde; de eerste zijn volkomen inrigtingen en genieten als zoodanig onderscheidene voorregten omtrent de plaatsing van hare leerlingen (III, § 7)[3]; de tweede zijn zulke scholen, welke nog niet geheel aan het Programma voldoen, maar toch daaraan nabijkomen en geacht worden met der tijd de hoogte te kunnen bereiken, om in de eerste orde te worden opgenomen; ook deze genieten bijzondere voorregten.

De Reaalscholen der eerste orde dan hebben zes klassen, van Sexta tot Prima opstijgende, even als zulks ook bij de Duitsche Latijnsche scholen het geval pleegt te zijn. In de laagste (Sexta) worden de leerlingen op hun 10de jaar opgenomen. De drie laagste klassen (Sexta, Quinta, Quarta) hebben ieder eenen eenjarigen cursus; de vierde (Tertia) zal in den regel twee jaren moeten worden bezocht; en hier zal het onderwijs een afgesloten geheel moeten vormen voor hen, die de school willen verlaten, om het werkelijke leven in te treden. Maar tevens is nu de grond gelegd, waarop de beide volgende klassen (Secunda en Prima) ieder in tweejarigen cursus voorthouwen; waarbij de onderwijsvakken nu meer wetenschappelijk worden behandeld, en het zelfstandig werken reeds meer op den voorgrond treedt. Voor de intrede in iedere dezer klassen wordt een uitvoerig, zoo mondeling als schriftelijk onderzoek gehouden, en zulks wordt bij het verlaten der inrigting herhaald (de zoogenoemde Abiturientenprüfung). Het algemeene leerplan is als volgt (1. § 1):

3 Deze aanhalingen hebben betrekking op het Reglement van Noot[1]; III, § 7 beduidt dus Afdeeling III, § 7 van voornoemd Reglement.

LEER-VAKKEN.	KLASSE.					
	6a.	5a.	4a.	3a.	2a.	1a.
Godsdienst-onderwijs	3	3	2	2	2	2
Hoogduitsch	4	4	3	3	3	3
Latijn	8	6	6	5	4	3
Fransch	-	5	5	4	4	4
Engelsch	-	-	-	4	3	3
Aardrijks-kunde en Geschie-denis	3	3	4	4	3	3
Natuur-weten-schappen	2	2	2	2	6	6
Wis- en Rekenkunde	5	4	6	6	5	5
Schrijven	3	2	2	-	-	-
Teekenen	2	2	2	2	2	3
Uren in de week te zamen	30	29	32	32	32	32

Aan het einde der vierde klasse (Tertia) wordt gevorderd (1, § 4): *Hoogduitsch:* grammatische zekerheid en genoegzame vaardigheid in haar zuiver gebruik, schriftelijk zoowel als mondeling; *Latijn:* verstaan en vertalen van de werken van Cornelius Nepos en Julius Caesar; *Fransch:* de vormenleer en de woordenkennis, noodig om gemakkelijke zinnen in en uit die taal over te brengen; *Engelsch:* de beginselen van grammatica, uitspraak, lezen en verstaan van eenvoudige zinnen; *Wiskunde:* rekenkunde voor het dagelijksche leven en vlakke meetkunde, vooral met het oog op toepassing in de praktijk; *Natuurwetenschappen:* kennis der plaatselijke natuurvoorwerpen en der meest gewone natuurverschijnselen benevens de verklaring daarvan; vaardigheid in het waarnemen en in de schriftelijke beschrijving daarvan; *Aardrijkskunde:* beginselen der wiskundige, algemeene topische van de aarde en van Europa, bijzondere topische en staatkundige van Duitschland; *Geschiedenis:* overzigt over de algemeene, naauwkeuriger bekendheid met de Duitsche; *Godsdienstonderwijs* (voor Protestanten en Roomschen afzonderlijk): bijbelkennis; *Teekenen:* handteekenen, beginselen van perspectief teekenen.

Bij het verlaten der inrigting aan het einde der hoogste klasse (Prima) wordt er gevorderd (II, § 2): *Godsdienstonderwijs:* de positieve leer der gezindheid, Protestantsch of Roomsch; *Hoogduitsch:* bekendheid met de letterkunde door eigen lezen; behandeling van een opgegeven onderwerp, blijken gevende van

eigen oordeel, logische volgorde, juiste en beschaafde wijze van uitdrukking; *Latijn:* vertalen van stukken uit Caesar, Sallustius, Livius, Ovidius en Virgilius, bekendheid met versmaat; *Fransch* en *Engelsch:* grammatische en lexikalische zekerheid in het verstaan en vertalen, opstel, vertalen van eene dictée zonder grove germanismen, kennis van de letterkunde; *Geschiedenis:* geordend overzigt over de algemeene, begrip van het ontstaan van den tegenwoordigen toestand; *Aardrijkskunde:* algemeene natuurkundige en staatkundige, bijzondere topische en staatkundige van Duitschland, ook met betrekking tot handel en verkeer; algemeene wiskundige; *Natuurkunde:* begrippen, stellingen en onderzoeksmethoden, die op hare ontwikkeling invloed hebben uitgeoefend; kennis van de proefondervindelijke, gegrond op de wiskundige theorie; wetten van evenwigt en beweging, van de leer van warmte, electriciteit, magnetismus, geluid en licht; *Schei-* en *Delfstoffenkunde:* stöchiometrie, kennis van de verwantschapsverhoudingen der onbewerktuigde en der voornaamste bewerktuigde stoffen, bekendheid met de wijze van proefnemen en voornaamste eigenschappen der scheikundige verbindingen, vastheid in het gebruik der terminologie; *Wiskunde:* leer van vergelijkingen, magten, verhoudingen, evenredigheden, het binomium, eenvoudige reeksen, logarithmen, vlakke driehoeksmeting, ligchaamsmeting, kegelsneden; beginselen van beschrijvende meetkunde, toegepaste wiskunde; wiskundige leer van evenwigt en beweging (er worden vaste, geordende en wetenschappelijk gegronde begrippen, strengheid in het betoogen, vaardigheid in het oplossen van vraagstukken vereischt); *Teekenen:* handteekenen, regtlijnig teekenen. Het schriftelijk werk bestaat in 1°. een hoogduitsch en 2°. een fransch of engelsch opstel, 3°. eene vertaling respectivelijk in het engelsch of in het fransch, 4°. de oplossing van één voorstel uit de tweedemagtsvergelijkingen, één uit de vlakke of uit de analytische meetkunde, één uit de vlakke driehoeksmeting en één uit de ligchaamsmeting of uit de kegelsneden, 5°. de oplossing van ééne opgave uit de leer van evenwigt of van beweging, ééne uit de leer van het licht of van de warmte, ééne uit de scheikunde. Voor het 1e, 2e, 4e en 5e werk worden telkens vijf uren, voor het 3e slechts drie uren toegestaan.

De onderwijzers zijn: een Director, - die in den regel in iedere klasse ten minste één uur onderwijs geeft, ten einde de geheele school goed te leeren kennen, maar verder zich hoofd-

zakelijk met het onderwijs in ééne der bovenste klassen of in beide bezig houdt, - met hoogstens 12 uur onderwijs en minstens 1200 Thaler inkomen; minstens drie Oberlehrer met hoogstens 20 uren en vier Lehrer met hoogstens 22 uur onderwijs; verder wetenschappelijke Hülfslehrer met hoogstens 24 uur, en Technische Hülfslehrer met hoogstens 26 uur onderrigt. De beide eerste soorten van leeraars moeten eene academische opleiding hebben genoten: bij de derde soort is dit ook nog wenschelijk. Wat de bezoldiging aangaat, is 400 Thaler het minimum voor eenen Lehrer. Alle leeraars hebben het regt van vrijdom van schoolgeld voor hunne kinderen (een voorbeeld, dat ook bij ons wel navolging verdient) en regt op pensioen. Onder de leiding van den Directeur, aan wien vooral het handhaven der schooltucht wordt opgedragen, vergaderen alle leeraars als ambtgenooten, en hebben gelijke stem bij de beraadslagingen. De gedragslijsten, zoo als er in vroegere tijden door de van staatswege benoemde, en eigenlijk buiten het onderwijs staande, Directeuren omtrent de overige leeraars jaarlijks pleegden te worden ingezonden, en die hem dien ten gevolge zulk een groot overwigt en onzedelijken invloed op die leeraars gaven, bestaan thans gelukkig niet meer; het schijnt dat zij sedert 1848 zijn afgeschaft, en dit kan niet anders dan gunstig werken op de onderwijzers zoowel als op het onderwijs. Evenzeer als bij de Latijnsche scholen en de Gymnasiën in Pruissen, staat ook bij de Reaalscholen aan het hoofd van iedere klasse één der leeraren als Ordinarius, die dan gewoonlijk aan die klasse de meeste uren onderwijst: hij vertegenwoordigt de klasse, en oefent daarop ook bijzonderen invloed uit.

Het maximum voor het getal leerlingen in elke klasse is voor de laagste klassen 50, voor de middelste 40, voor de hoogste 30. Jaarlijks verschijnt er een programma, dat het leerplan, opgaven omtrent onderwijzers en leerlingen en een of ander opstel van een der leeraars bevat.

Op dien voet en volgens die voorwaarden werden tot Reaalscholen der eerste orde verklaard de zes en twintig volgende: de Königliche, de Friedrichs-, de Königstädtische en de Louisenstädtische te Berlijn, die te Potsdam, de Saldernsche te Brandenburg, de Löbenichtsche en die auf der Burg te Königsberg, die te Elbing, Posen, Meseritz, Stettin, die am Zwinger en die zum heiligen Geist te Breslan, die te Görlitz, Erfurt, Münster, die aan het Gymnasium te Minden, die te Siegen,

Lippstadt, Düsseldorf, Mühlheim a.d. Ruhr, Elberfeld, Barmen, Cöln en Trier.

En tot die van de tweede orde de dertig volgende: de Städtische Gewerbeschule te Berlin, die te Perleberg, Frankfurt, Lübben, Cüstrin, Memel, Wehlau, Tilsit, Insterburg, Graudenz, Culm, de St. Petri en de St. Johannis te Danzig, die te Fraustadt, Bromberg, Stralsund, die aan het Gymnasium te Greifswald, die te Neisse, Landeshut, Grünberg, de Handels- und Gewerbeschule te Magdeburg, die te Burg, Halberstadt, Aschersleben, die der Frankeschen Stiftungen te Halle, die aan het Gymnasium te Torgau, die te Nordhausen, die aan het Gymnasium te Duisburg, die te Crefeld en te Aachen.

Men ziet uit deze opgave, dat ook onderscheidene dier Reaalscholen der eerste, zoowel als der tweede orde, aan Gymnasiën zijn verbonden; en dit is veroorloofd, zoodra slechts van de derde klasse (Quarta) af het onderwijs der Latijnsche school en dat der Reaalschool geheel afgescheiden worde gehouden in de vakken, die zulks vorderen: slechts in de zeer weinige onderwijsvakken, die zulks veroorlooven, is te zamen werken toegelaten, eene voorwaarde, die dringend voortvloeit uit den geheel verschillenden leergang bij beide inrigtingen en het verschillende doel, dat zij zich voorstellen.

Eindelijk worden alle andere inrigtingen van dezelfde strekking, maar niet zoo uitgebreid als de voorgaande, tot de hoogere Burgerscholen gebragt; deze genieten onder eenige bepaalde voorwaarden, bijv. onder beding, dat zij de vijf eerste der bovengenoemde klassen bevatten, ook eenige regten voor de plaatsing van hare leerlingen; zij staan onder Rectoren. Deze inrigtingen moeten eigenlijk ter gemoetkoming dienen voor de armere steden en gemeenten, die, ook wat de kosten betreft, niet kunnen voldoen aan de eischen eener Reaalschool, en toch eene inrigting van onderwijs verlangen te bezitten in dezelfde rigting. Want in Pruissen schijnt iedere stad, hoe gering en arm zij ook zijn moge, er eene bijzondere eer in te stellen, - en dit zeker niet ten onregte, - om althans één goede school te hebben, en het blijkt uit het getuigenis van deskundigen, dat zij zich daartoe soms ongeloofelijke opofferingen getroosten in verhouding tot hunnen toestand in het algemeen.

Hiernevens staan nu, zoo als reeds boven werd opgemerkt, de Industrie- of Gewerbe-scholen. Deze zijn in twee klassen, ieder van éénjarigen cursus, verdeeld: de onderste klasse ont-

vangt voornamelijk het theoretische onderwijs benevens het onderrigt in het teekenen; de bovenste heeft tot leerstof de toepassing van het geleerde op de industrie, en is dus bij uitnemendheid praktisch. Deze school neemt de leerlingen op bij 14jarigen of verderen leeftijd; en om aan de vrij geringe vorderingen van het toelatingsonderzoek ook bij jonge handwerkslieden te gemoet te komen, moet er voor deze nog eene voorbereidende school worden toegevoegd, die dan tot aan de hoofdschool opvoert. Op die Industrie-scholen wordt onderwezen: *Wiskunde:* vlakke meetkunde, driehoeksmeting, ligchaamsmeting, beginselen van beschrijvende meetkunde, leer der kegelsneden, landmeten, rekenkunde, stelkunde tot en met de vierkantsvergelijkingen, evenredigheden, logarithmen, oplossing van meetkundige en stelkundige vraagstukken; *Natuurkunde:* algemeene eigenschappen der ligchamen in vasten, vloeibaren en luchtvormigen aggregaatstoestand, overzigt over de bijzondere gedeelten der natuurkunde; *Scheikunde*: hoofdzakelijk onbewerktuigde, vooral met proeven verbonden; scheikundige technologie; *Delfstoffenkunde:* beginselen; *Werktuigkunde en leer der werktuigen:* aanschouwelijke behandeling van de leer van evenwigt en beweging, eenvoudige werktuigen, wrijving, werktuigkundige technologie; *Bouwkunde:* eerste beginselen; *Teekenen:* voornamelijk naar voorbeelden uit de natuur, later van eigen ontwerpen; *Modelleren*.

Het algemeene leerplan is als volgt:

LEERVAKKEN.	**KLASSE.**		
	I.	**II.**	**II.**
Praktisch Rekenen	4	2	2
Wiskunde	7	6	6
Natuurkunde	4	-	-
Scheikunde	4	-	-
Werktuigkunde	-	3	3
Delfstoffenkunde	-	2	2
Bouwkunde	-	3	3
Technologie	-	-	4
Scheikundige werkzaamheden	-	4	-
Handteekenen	7	7	7
Regtlijnig Teekenen	9	9	9
Uren in de week te zamen	35	36	36[+]

\+ w. Wintercursus.
z. Zomercursus.

Aan iedere school zijn minstens drie leeraren, één voor wiskunde, werktuigkunde en werktuigkundige technologie, één voor natuurkunde, scheikunde, delfstoffenkunde en scheikundige technologie, één voor teekenen, modelleren en bouwkunde. Bovendien is er soms nog een hulpleeraar. Een der beide eerste onderwijzers wordt Director met hoogstens 18 uur en minstens 700 Thaler; de beide andere hebben 20-24 uur met minstens 500 Thaler. Omtrent de vorming van leeraren bestaat er hier eene eigenaardige inrigting. Een leeraar, die nog geene bewijzen van bekwaamheid heeft gegeven, wordt eerst voorloopig aangesteld, met een wederzijdsch regt van zes maanden vooruit op te zeggen. Geschiedt dit echter niet, dan wordt hij niet vóór eenen diensttijd van drie jaar en niet na eenen van vijf jaar als gewoon leeraar aangesteld; die dienstjaren gelden echter, in geval van aanstelling, als gewone bij de berekening van het pensioen.

Het eindexamen omvat de vroeger genoemde vakken in de uitbreiding, die het onderwijs aan de school verkrijgt. Daarbij komt als schriftelijk werk: 1°. een hoogduitsch opstel, 2°. de oplossing van vier vraagstukken uit stelkunde, vlakke meetkunde, ligchaamsmeting en driehoeksmeting, 3°. opstel over een onderwerp der natuurkunde, 4°. der scheikunde of scheikundige technologie, 5°. der werktuigkunde. Voor het eerste worden vier, voor de vier overige werkzaamheden worden telkens zeven uren toegestaan.

In 1860 waren er in Pruissen 25 zulke scholen, en daarvan 7 in Rheinland, 5 in Westphalen, 3 in Sachsen, 4 in Schlesien, 3 in Preussen, 2 in Pommern, 2 in Brandenburg en geene in Posen. Zij worden gevonden in de volgende steden: Cöln, Königsberg, Danzig, Stettin, Aachen, Crefeld, Elberfeld, Potsdam, Halle, Erfurt, Frankfurt, Coblenz, Münster; Görlitz, Halberstadt, Trier, Stralsund, Liegnitz, Schweidnitz, Iserlohn, Bielefeld, Graudenz, Saarbrücken, Hagen en Bochum.

In 1851 waren er aan deze scholen te zamen 1174 leerlingen en 1418 in 1858, dus gemiddeld aan elke school 57 leerlingen. Aan de 25 scholen te zamen werkten nog 12 hulpleeraars, behalve de drie voornoemde leeraars aan elke inrigting, zoodat voor iedere twee scholen één hulpleeraar komt.

Het voorgaande moge toereikende zijn, om zich een denkbeeld te vormen van de hoofdtreken der beide Pruissische inrigtingen. Men ziet, hoe zeer zij onderling, en hoe zij ieder van de Latijnsche school verschillen; hoe er op die wijze werkelijk drie geheel onderscheidene rigtingen in het onderwijs ontstaan, ieder ter bevrediging van weder geheel afzonderlijke behoeften[4]: de Latijnsche school of het Gymnasium, als voorbereiding voor de humaniora, de opleiding tot de Hoogeschool; de Reaalschool, als voorbereiding in de realia, de opleiding tot de Hoogere Technische school, en tevens als afsluitende de opleiding van hen, die geen wetenschappelijk onderwijs meer noodig hebben; de Industrie-school, als bevattende het vooral praktisch onderwijs noodig voor werklieden in fabrieken en voor den handwerkstand in het algemeen, en tevens, hoezeer hier slechts als nevendoel, als opleiding voor de Hoogere Technische school.

Het klinkt voor ons althans eenigzins vreemd, dat het toezigt op deze verschillende scholen bij het Pruissische Gouvernement niet bijeen behoort: immers de Latijnsche scholen en de Gymnasiën, de Reaalscholen en de Hoogere Burgerscholen staan onder het Ministerie van Eeredienst; de Industrie-scholen daarentegen gaan uit van, en behooren tot het Ministerie van Handel, Industrie en Openbare Werken.

Eene groote moeijelijkheid is voor de hier beschouwde inrigtingen de begrenzing der leerstof in verband met eenen goeden leergang, welk bezwaar bij de Latijnsche scholen of Gymnasiën in veel mindere mate bestaat. En de reden hiervan is niet moeijelijk na te gaan: immers is het getal onderwijsvakken aan den eenen kant hier veel grooter, en staat ten tweede de ondervinding in jarengetal hier zeer bij de Gymnasiën achter. Deze moeijelijkheid is door het Pruissische Gouvernement ook zeer wel ingezien: immers aan het slot van het vroeger vermelde Reglement voor de Reaalscholen[5] wordt er opzettelijk gewezen op het gevaar, dat er gelegen is in die opeenhooping van leerstof, en dat alleen te overwinnen zal zijn door doelmatige inkrimping van ieder leervak, zoowel wat omvang als wat

4 Over den invloed hierdoor op het onderwijs zelf uitgeoefend werd door mij in 1852 gesproken. Zie ‘Iets over het Gymnasium te Deventer, getoetst aan de vereischten van zulk eene Inrigting.’ Deventer, J. de Lange, 1852, 24 blz. 8°.

5 Zie aan het einde van genoemd Reglement, blz. 74-79.

inhoud betreft, omdat alleen onder die omstandigheden een grondig onderwijs mogelijk zal worden. Er wordt daarbij vooral gewezen op het groote gewigt van een behoorlijk ingrijpen der onderscheidene verwante leervakken in elkander, opdat deze afgescheiden blijven staan, maar in een innig verband optreden, overeenkomstig den aard en de bedoeling van het leerplan.

Dit bezwaar van te groote veelzijdigheid wordt ook door vele Duitschers gedeeld, en zulks schijnt wel ten deele in de rigting bij het onderwijs in Pruissen te liggen. Immers het leerplan voor de Industrie-scholen is van dit euvel ook niet geheel vrij te pleiten, in betrekking althans tot den korten tijd van iederen cursus, hoezcer hier het stelsel anders wel schijnt te voldoen aan de verwachtingen, daaromtrent gekoesterd.

Voordat wij echter dit punt nader behandelen, kan het goed zijn, de bovengemelde inrigting, de Pruissische, te vergelijken met hetgeen er op enkele andere plaatsen betrekkelijk het hier aanhangige onderwerp geschiedt. Nemen wij daartoe de K.K. Ober-Reaalschool te Ofen, eene gunstig bekende inrigting; en de Kantonschule te Aarau (kanton Aargau), die mede eenen zeer goeden naam heeft. De geheel verschillende landen, waaruit deze scholen ter vergelijking genomen zijn, en de ten deele onderscheidene behoeften, die zij te vervullen hebben, mogen uit den aard der zake reeds eenig verschil doen ontstaan: op de algemeene rigting toch, die om jongelieden van denzelfden leeftijd, buiten de humanistische studiën om, tot praktisch geschikte burgers te vormen, zal dit minder invloed moeten uitoefenen.

Te Ofen is het leerplan, zoo als het sedert 1855 grootelijks gewijzigd is, als volgt:

LEER-VAKKEN.	ONDERSTE KLASSEN.			BOVENSTE KLASSEN.		
	I.	II.	III.	I.	II.	III.
Godsdienst-onderwijs	2	2	2	2	2	2
Hoogduitsch	4	4	4	4	3	4
Magyarisch	3	3	2	2	2	2
Aardrijks-kunde	3	3	3	2	2	2
Geschie-denis	-	-	-	2	2	2
Rekenkunde	4	4	3	-	-	-
Wiskunde	-	-	-	9	5	2
Natuurkunde	2	{2 w.}+	-	-	4	4
Natuurkunde	2	{4 z.}+	-	-	4	4
Scheikunde	-	-	6	2	2	2
Natuur-geschiedenis	2	{2 w.}	-	2	2	2
Natuur-geschiedenis	2	{0 z.}	-	2	2	2
Toegepaste en beschrijvende Meetkunde, Teekenen	10	4	-	2	4	4
Bouwkunde	-	-	4	-	-	-
Werktuig-kunde	-	-	-	-	-	2
Hand-teekenen	-	6	6	4	4	4
Schrijven	2	2	2	1	-	-
Uren in de week te zamen.	33	32	32	32	34	32

waarbij nog als niet verpligte vakken zijn opgenomen: stenographie, italiaansch, landbouwkunde, modelleren en zang.

Aan die inrigting zijn verbonden 13 leeraren, behalve nog twee voor het Italiaansch en voor den zang. Deze Reaalschool dient tevens tot het vormen van Lehrambts-Candidaten, dat is van aanstaande onderwijzers aan Reaalscholen en

+ w. Winterhalfjaar.
+ z. Zomerhalfjaar.

dergelijke inrigtingen; van deze werden er in 1859 zes geëxamineerd, waarvan er drie aan de school zelve gevormd waren. De leerlingen worden opgenomen op 10jarigen leeftijd. De cursus van 1859 begon met 322 leerlingen; aan het einde van het eerste halfjaar waren er 313, aan dat van het tweede halfjaar 283.

Vergelijkt men nu dit leerplan met dat der Pruissische Reaalen Industriescholen, dan ziet men hier eene verbinding van beiden, wat de leerstof aangaat: uit de wijze, waarop het onderwijs gegeven wordt, en de hoogte, waartoe het wordt opgevoerd, blijkt echter genoegzaam, dat er hier slechts met de Pruissische Reaalschool eene vergelijking kan plaats vinden. Eenigzins vreemd schijnen hier de leemten in het onderwijs der natuurkunde, waarvan de 3^{e} en de 4^{e} klasse niets genieten,

en in dat der natuurlijke geschiedenis, waarbij de 3e klasse niets heeft: later echter zal blijken met welk doel dit alzoo is ingerigt.

Het latijn, fransch en engelsch der Reaalschool in Pruissen vervalt hier, en daarvoor treedt het plaatselijke maygarisch voor een klein gedeelte in de plaats. Godsdienstonderwijs, hoogduitsch, aardrijkskunde en geschiedenis, schrijven en ook wisen rekenkunde (met eene verplaatsing der uren in verschillende klassen) behouden hier ongeveer hetzelfde urengetal. Daarentegen is het onderwijs in de natuurwetenschappen en in het teekenen hier veel meer ontwikkeld, en komt er hier nog afzonderlijk voor: toegepaste en beschrijvende meetkunde met regtlijnig teekenen, en bouwkunde.

Wat de uitbreiding der leerstof aangaat, bereikt die in godsdienstonderwijs, in hoogduitsch, in aardrijkskunde en geschiedenis, in reken- en wiskunde ongeveer dezelfde hoogte, maar wordt daarentegen de natuurkunde verder voortgezet tot aan de wiskundige theorie van het licht: deze laatste cursus is eigenlijk tweeledig: die in de beide eerste klassen omvat een overzigt der geheele natuurkunde, die in de beide hoogste is meer wetenschappelijk en berust op wiskundige gronden. Van de scheikunde wordt behandeld de onbewerkutigde zoowel als de bewerktuigde, beide vooral in technischen zin en verbonden met praktische werkzaamheden. Van de natuurlijke geschiedenis wordt de planten-, delfstoffen- en dierkunde met geologie gegeven, ook weder in dubbelen cursus: de 1e klasse ontvangt een overzigt der dier- en plantenkunde, de 2e der delfstoffenkunde; in dezelfde volgorde komen zij later, ieder afzonderlijk, bij de drie hoogste klassen voor, en worden daar meer wetenschappelijk behandeld. Het regthjnig teekenen wordt voornamelijk in de beide laagste klassen onderwezen, de toegepaste wiskunde in de 2e en 4e klasse, de beschrijvende meetkunde in de drie hoogste klassen, ten laatste met hare toepassing bij het teekenen der deelen van werktuigen. De bouwkunde wordt vooral in verband met teekenoefeningen onderwezen; de werktuigkunde met het oog op de dadelijke toepassing in de industrie; ook van het handteekenen wordt veel werk gemaakt.

In het algemeen beoogen de drie onderste klassen eene algemeene vorming, even als dit ook in de Pruissische Reaalschool het geval bleek te zijn; de drie bovenste eene meer wetenschappelijke ontwikkeling.

De in voorgaande schets het laatst genoemde vakken zijn nu wel gelijksoortig met die, welke in de Pruissische Gewerbeschool worden geleerd; maar reeds het doel van het onderwijs te Ofen, het verband der geheele inrigting en de uitbreiding van iedere leerstof, zoowel als hare verdeeling over verschillende klassen, regtvaardigen genoegzaam de bewering, dat er hier slechts van eene Reaalschool, al zij het dan onder eene gewijzigde opvatting, sprake kan wezen.

Gaan wij er nu toe over, om de Kantonschule te Aarau wat nader te beschouwen: zij is ééne uit de vele goede inrigtingen van dien aard in Zwitserland, en bekleedt daaronder zeker eene voorname plaats.

Deze school bestaat uit twee afdeelingen, even als veelal bij ons de Gymnasiën: de eene, het ‘Gymnasium,’ tot opleiding voor de Hoogeschool, de andere, de ‘Gewerbeschule,’ is weder eene Reaalschool. Beide afdeelingen worden in het algemeen streng afzonderlijk behandeld en onderwezen; slechts in zeer enkele vakken is het onderwijs voor beide gemeen. Iedere afdeeling bevat vier klassen met éénjarigen cursus, en neemt de leerlingen bij 14-jarigen leeftijd op; zij sluit alsdan op de hoogste klasse eener middelschool, de ‘Bezirks- of Secundar-Schule,’ eene eigene inrigting in Zwitserland, die eenigzins met ons meer uitgebreid en voortgezet onderwijs van de wet van 13 Augustus 1857 te vergelijken is.

Het toelatingsonderzoek voor de Gewerbeschule, - de andere afdeeling, het Gymnasium, blijve hier verder buiten aanmerking, als niet tot ons onderwerp behoorende, - vordert: bijbelkennis, kennis van de gronden der hoogduitsche en fransche taal, waarbij voor het hoogduitsch genoegzame kennis wordt vereischt, om zich juist en duidelijk uit te drukken; behoorlijke kennis van rekenkunde; stelkunde tot en met de oplossing der eerste magtsvergelijkingen met ééne onbekende; vlakke meetkunde; Zwitsersche geschiedenis, overzigt der algemeene; algemeene aardrijkskunde in topischen en staatkundigen zin; beginselen van planten- en delfstoffenkunde.

Dit komt, met uitzondering van het latijn, vrij wel overeen met hetgeen er op de Pruissische Reaalschool aan het einde

der vierde klasse wordt gevorderd: en hieruit volgt, dat deze Gewerbeschule te Aarau te vergelijken moet zijn met de beide bovenste klassen der Reaalschool, die, ieder van tweejarigen cursns zijnde, ook te zamen vier jaren bedragen, en dit te meer, omdat de Gewerbeschule weder in twee afdeelingen vervalt, ieder van twee klassen: de eerste afdeeling moet de leerlingen voor het maatschappelijke leven in het algemeen geschikt maken door eene algemeene opleiding, die dan weder den grondslag vormt voor een meer wetenschappelijk onderwijs in de tweede afdeeling, vooral met het oog op techniek.

Men zal opmerken, dat het aantal uren in de week hier meer bedraagt dan in Pruissen of Ofen het geval is, of ook bij ons kan plaats grijpen: dit is hier evenwel uit de eigendommelijke leefwijze te regtvaardigen. Des winters moeten de lessen ten 7, des zomers ten 6 ure aanvangen, des middags altijd ten 2 ure; des morgens duren zij vier uren, dus tot 11 of 10 uur, des middags drie uren, dus tot 5 uur; alleen de Woensdagmiddag wordt zooveel mogelijk vrij gehouden.

Het leerplan volge nu, en wel in dubbel, zooals het was in 1838, zoo als het is in 1861 (waarbij *z* weder den zomer-, en *w* den wintercursus of semester aanduiden moge). Het is van belang te zien, hoe reeds in 1838 het plan juist zoo is opgevat, als het in de hoofdzaak nu nog gevolgd wordt; zoodat in dit geval eene ondervinding van bijna een vierde eeuw d i e rigting in d a t land schijnt te hebben bestendigd; de overige Kantonscholen toch hebben bijna dezelfde inrigting, althans die te Zürich, St. Gallen, Winterthur, Neuchâtel, enz.; die te Lucern, Solothurn, Frauenfeld, Basel, Bern, enz. gaan echter minder ver.

IN 1838. KLASSEN. I.	II.	III.	IV.	LEERVAKKEN.	IN 1861. KLASSEN. I.	II.	III.	IV.
2	2	2	2	Godsdienstonderwijs	2	2	2	2
4-6	4	3-4	3-4	Hoogduitsch	4	7	3	4
5	3	2	2	Fransch	5	5	4	4
2	2	2	-	Italiaansch	3	3	3	3
-	2	2	2	Engelsch	3	3	3	2
2	1	-	-	Rekenkunde	-	-	-	-
3	3	2	-	Stelkunde, Analysis	3	2	-	-
3	3	2	-	Meetkunde, Driehoeksmeting, Kegelsneden	3	3	4	2
-	-	-	2	Werktuigkunde	-	-	3w.	3
-	2	-	4	Leer van evenwigt en beweging	-	-	-	-
-	-	3	2	Beschrijvende meetkunde	-	-	3	2
4 z.	-	2 z.	-	Plantenkunde	4 z.	-	-	2
3w.	2 z.	2w.	2	Dierkunde	4w.	3 z.	-	2
-	4w.	-	2	Delfstoffenkunde	-	3w.	2	-
2	2	3	1-2	Natuurkunde	-	2	3	2
-	2	6	7-9	Scheikunde	-	3	6	6
-	-	-	1-2	Technologie	-	-	-	-
2	2	-	-	Aardrijkskunde	2	2	-	-
2	2	2-3	2-3	Geschiedenis	2	2	3	3
-	-	2	2	Statistiek en volkenkunde	-	-	-	-
2	2	-	-	Handteekenen	2	2	-	-
6	6	4	4	Technologisch teekenen	4	4	4	4
-	-	3	3	Modelleren	-	-	-	-
1	-	-	-	Schrijven	-	-	-	-
2	2	2	2	Zingen	2	2	2	2
-	-	-	-	Landmeten	-	-	2	2
29½	33	33	36	(Gemiddeld) Wetenschappelijke vakken	31	37	37½	37

11	10	9	9	(Gemiddeld) Technische vakken	8	8	8	8
40½	43	42	45	(Gemiddeld) te zamen	39	45	45½	45

Wat de uitbreiding der onderwijsvakken betreft, deze is thans ongeveer dezelfde als die te Ofen, waarbij hier wederom alleen op de drie bovenste klassen dier Reaalschool te letten valt. Fransch komt hier in plaats van het magyarisch; de werktuigkunde en natuurlijke geschiedenis worden hier meer uitgebreid, en nog meer is dit met scheikunde het geval. Teekenen wordt hier daarentegen veel minder beoefend; bouwkunde vervalt, en

daarvoor treedt landmeten in de plaats. Verder is hier nog toegevoegd engelsch en italiaansch.

De tweede en derde klasse vormen hier, met eenige kleine wijzigingen, eene afzonderlijke Handelschool.

Het onderwijs wordt verstrekt door 12 hoofdleeraars en 7 hulpleeraars. De laatste hebben meer dan 1200 Francs (Zwitsersche) bezoldiging, even als de voorloopig aangestelde hoofdleeraars. Een der hoofdleeraars is Rector van de geheele inrigting, een ander Conrector; de eerste staat aan het hoofd van het Gymnasium, de laatste aan het hoofd van de Gewerbeschule; zij hebben als zoodanig slechts hoogstens 16 uur onderwijs te geven, staan aan het hoofd der overeenkomstige leeraarsvergaderingen en genieten boven hunne bezoldiging eene toelage van 100 en 60 Francs. Ook hier geldt het stelsel van voorloopige aanstelling der hoofdleeraars voor den tijd van twee jaren, wanneer wel van hunne wetenschappelijke bekwaamheden, maar nog niet van hunne paedagogische geschiktheid is gebleken.

In 1861 bezochten 71 leerlingen deze Gewerbeschule.

Bepalen wij ons tot het voorgaande, dan hebben wij reeds genoegzaam gezien, op hoe onderscheidene wijze er in verschillende landen voldaan wordt aan de innig gevoelde en luide uitgesproken behoefte aan eene reaal-opleiding. Maar om deze inrigtingen nu billijk te kunnen beoordeelen, moet er hier kortelijk worden medegedeeld, welke gelegenheden er daarbij nog ter verdere opleiding mogten bestaan. In Pruissen heeft men, behalve enkele vakscholen, zooals landbouwscholen, die voor boschopzigters, enz., slechts het Gewerbe-Instituut te Berlin, dat wel eenigzins van aard is gewijzigd, maar dat toch in allen gevalle zich aan de Industrie-scholen aansluit. Op de Reaalschool te Ofen volgt het Polytechnisch Instituut te Praag, eene inrigting, die veel overeenkomst heeft met de Polytechnische school te Weenen. De Zwitsersche Kantonscholen dienen mede tot grondslag voor het onderwijs aan de Eidgenössische Polytechnische Schule te Zürich, thans zeker eene der beste inrigtingen van dien stempel.

En thans hebben wij ook bouwstoffen genoeg om uit het voorgaande tot eenige gevolgtrekkingen voor ons land te geraken; en de eerste zal wel moeten zijn: o o k i n o n s l a n d b e h o o-

ren er naast de Latijnsche scholen of Gymnasiën nog twee soorten van scholen te staan: Reaalscholen en Industrie-scholen. Maar hoe die scholen in te rigten? Welke leervakken daarin op te nemen? Hoeveel tijd aan ieder leervak te besteden? Deze, en nog zoo vele vragen meer, wachten hare beantwoording hetzij bij iedere bijzondere oprigting eener zoodanige school, hetzij - en dit ware zeker verreweg verkieslijker - in eene wettelijke regeling dezer aangelegenheid. Het zoude dus althans voorbarig zijn, hier al die vragen bepaald te willen beantwoorden, en dit was ook het doel van dit opstel niet: maar dit neemt niet weg, dat er toch uit het voorgaande eenige algemeene besluiten kunnen worden getrokken, die misschien bij eene aanstaande regeling behartiging konden verdienen, en dat er daarbij eene schets te leveren ware, gegrond op de inrigting van onze Gymnasiën in het algemeen, in vergelijking met de voorafbeschrevene inrigtingen: niet dat zulk eene schets juist tot een model zoude moeten dienen voor de bedoelde school, maar omdat het op die wijze gemakkelijker valt de uitkomsten als het ware aanschouwelijk voor te stellen. Beginnen wij met de Reaalschool.

Vooreerst komt hier in aanmerking de verdeeling in klassen, gegrond op de uitbreiding der inrigting. En hier moeten wij den gewonen toestand in ons land raadplegen, in vergelijking met dien in andere landen. Op de lagere school (6 tot 10 jaar) volgt bij ons in den regel de school voor meer uitgebreid onderwijs, de zoogenaamde Fransche school, voor jongens en meisjes afzonderlijk; op die voor jongens of op de eerste klassen daarvan (10 tot 12 jaar) sluit dan het Gymnasium (12 tot 17 jaar), hetzij de opleiding voor de Hoogeschool, dan wel die voor het praktische leven bedoelende. De Reaalschool in Pruissen en evenzeer die te Ofen vervangt dus beide laatstgenoemde inrigtingen: die in Aarau daarentegen sluit op voorafgaande Bezirksschulen, die met onze scholen voor levende talen veel overeenkomst hebben, met dat onderscheid echter, dat het wiskundige onderwijs er grootere uitbreiding erlangt. Met eerbiediging van het bestaande, zoude dus bij ons de Reaalschool vijf klassen moeten bevatten, de leerlingen op 12jarigen leeftijd opnemen en ze tot hun 18de jaar onderwijzen; zulk eene inrigting zoude dus bevatten: van de Pruissische Reaalschool de drie bovenste klassen 3^a, 2^a, 1^a (de beide laatsten hadden eenen tweejarigen cursus); van de Reaalschool te Ofen ééne of beide hoogste onderste klassen, benevens de drie bovenste klas-

sen; van de Zwitsersche scholen de bovenste klassen der Bezirkschool en de geheele Kantonschool.

Op die wijze blijft deze school evenwijdig loopen aan de Latijnsche; en hier doet zich wederom de vraag op: Is het verband tusschen beide scholen van dien aard, dat zij nevens elkander in dezelfde inrigting kunnen blijven bestaan? Is zulke zamengestelde inrigting geoorloofd? Even als vroeger kunnen wij hier die vraag ten deele toestemmend beantwoorden, onder het noodzakelijk voorbehoud namelijk, dat het gezamenlijk onderwijs zich tot zeer enkele lessen bepale, tot die, waarbij geen verschillende leergang noodzakelijk is, bijv. in de beginselen van geschiedenis, van levende talen, in rekenkunde, enz.; het meeste onderwijs, dat in meetkunde, het verder voortgezette in talen, stelkunde, natuurwetenschappen, enz., moet noodzakelijk afgescheiden worden gehouden. En het is ook alleen op die wijze, dat zulk verband goed kan zijn: ging het verder, noodzakelijk zoude dit eenen ongunstigen invloed op het onderwijs van beide afdeelingen moeten hebben, tenzij de eene afdeeling geheel aan de andere werd opgeofferd. En er zouden bij ons wel voorbeelden te vinden zijn, om dit gevoelen te staven.

Wij hebben reeds gezien, hoe in enkele hoofdtrekken de Pruissische Reaalschool van de beide inrigtingen te Ofen en te Aarau afwijkt, hoe het Latijn daar eene hoofdzaak bleef, hoe de natuurwetenschappen en vooral de meer technische rigting daar achterbleven in vergelijking met de beide laatsten. En toch werd reeds met een enkel woord gesproken over de opeenhooping der vakken aan de Pruissische Reaalschool, eene veelzijdigheid, die, in zulke mate vooral, niet voordeelig op het onderwijs kan werken, en evenzeer ongunstigen invloed op de onderwijzers moet uitoefenen: immers, het schijnt ook werkelijk te blijken, dat er onder de leeraars aan de Reaalscholen wel zeer goede onderwijzers worden gevonden, maar dat zij dan ook steeds op dezelfde hoogte blijven staan, zonder zich verder wetenschappelijk te kunnen ontwikkelen; en daartoe zal hun trouwens tijd en gelegenheid in den regel ook wel ontbreken.

Gaan wij het leerplan na, dan blijkt al dadelijk, hoe hier de beoefening van het latijn (tot het verstaan van Virgilius en Ovidius voortgezet) veel van de krachten nog wegneemt, hoe veel de oudere rigting, de humanistische, ook reeds hebbe opgeofferd. En wat is hier eigenlijk de bijzondere opgave van de latijnsche taal? Uit een reëel oogpunt kan men het

in het latijn niet ver genoeg brengen, dat hare beoefening werkelijk de grondslag worde tot die der levende talen (in zoo verre zij dit zijn kan), en dit ligt ook eerder in de opgave der humanistische rigting: voor de terminologie zoude het grieksch evenzeer moeten beoefend worden als het latijn, en dan zoude die kennis voor dat doel door de gevorderde studiën toch wel te duur gekocht zijn te achten. Uit een formeel oogpunt is hare beoefening te veel afwijkend van den overigen leergang in de Reaalschool; zij vermoeit hier den geest des leerlings, en zal hier zeker niet die vruchten dragen, die in het humanistische stelsel der Latijnsche school met regt van haar te wachten zijn. Neemt men het latijn weg, dan komen de overige leervakken in veel beter evenwigt; men behoudt tijd en krachten voor vakken, die in dit stelsel passen, en men verkrijgt een beter geheel. En hiertoe zal men ten onzent ook wel moeten komen, wil men werkelijk goede vruchten zien van deze school: bij vele tweede Afdeelingen der Nederlandsche Gymnasiën is dan ook reeds het latijn uit het leerplan verdwenen.

Stelt men nu voor iedere klasse alle ochtend vier uren, en vier namiddagen ieder twee uren, - eene inrigting, zoo als zij veel pleegt gevolgd te worden, - dan heeft men 32 uur voor het onderwijs in iedere klasse, en kan dan gevoegelijk het onderrigt in teekenen daarbuiten worden gehouden. Verdeelen wij nu dat aantal uren ongeveer aldus:

11	uur reken- en wiskunde: deze is hier hoofdzaak als grondslag van het onderwijs zoowel uit een formeel, als uit een reëel oogpunt; zij zal daarenboven verder moeten worden uitgehreid dan tot nu toe hier het geval pleegt te zijn.
10	uur levende talen: deze toch hebben wij inzonderheid noodig zoowel voor het verkeer met het buitenland, als om de leer- en handboeken voor de techniek te kunnen verstaan, die wij nog wel veelal uit het buitenland moeten overnemen; maar in de hoofdzaak zijn zij een gewigtig middel tot bevordering der beschaving. Tot dat doel moet nog medewerken:
6	uur geschiedenis en aardrijkskunde.
5	uur (in de hoogere klassen) natuurkundige wetenschappen, en daartoe zijn nu, behalve de natuur- en scheikunde, ook de planten-, dier- en delfstoffenkunde te brengen.
32	uur te zamen. En eindelijk zoude nog daarbij te voegen zijn:
4	uur teekenen (in de hoogere klassen).

Werkt men deze schets verder uit, dan zoude men de onderverdeeling op de volgende of dergelijke wijze kunnen doen plaats hebben.

Nieuwere Talen.

In de twee laagste klassen wetenschappelijke grammatica van onze taal, in de vijfde letterkunde; fransch, reeds op de Fransche school onderwezen, zij eerst nog hoofdzaak, en vermindere allengs in urengetal. In hoogduitsch en engelsch is de leerling minder gevorderd bij zijne komst; daarom worde er in de eerste klasse meer bijzonder werk gemaakt van het engelsch, in de laatste klassen daarentegen meer van het hoogduitsch.

Reken- en Wiskunde.

De theorie van de rekenkunde behoort vooral bij de eerste klassen op den voorgrond te staan; in de hoogste klassen worde zij vervangen door het boekhouden; stelkunde: in het tweede jaar inzonderheid veel oefeningen, als toepassing van het geleerde; in de hoogste klassen de leer der vergelijkingen, ook van den tweeden graad, en hoogere algebra; meetkunde: in de twee laagste klassen de vlakke meetkunde, dan driehoeksmeting en ligchaamsmeting; en in de vierde klasse komen daarbij de beginselen van beschrijvende meetkunde, in de hoogste die van werktuigkunde. Reeds in de tweede klasse kan met het regelmatig oplossen van meetkundige vraagstukken een begin worden gemaakt.

Natuurwetenschappen.

Dit onderwijs beginne eerst in de tweede klasse en wel met de natuurbeschrijvende vakken, planten-, dier-, en delfstoffenkunde; van deze worden, telkens in dezelfde volgorde genomen, in de derde, vierde en vijfde klasse achtervolgens meer werk gemaakt: alsdan kunnen zij tevens wat meer wetenschappelijk worden behandeld. Natuurkunde beginne eerst in de derde, scheikunde in de vierde klasse, met algemeene begrippen: in de volgende klassen kan het onderwijs iets meer worden uitgebreid en meer wetenschappelijk worden.

Geschiedenis en Aardrijkskunde.

In de eerste klasse worde nog Nederlandsche geschiedenis onderwezen: de algemeene loope door alle klassen heen, maar met een telkens verminderend urengetal. Van de aardrijks-

kunde worde de topische en staatkundige in de drie eerste klassen afgewerkt, terwijl daarentegen in de laatste de handelsgeographie kome; met wis- en natuurkundige worde eerst in de tweede en derde klasse respectivelijk begonnen.

Teekenen.

Terwijl het eerste jaar alleen handteekenen wordt beoefend, worden de uren reeds in de tweede klasse met het regtlijnig teekenen gedeeld: terwijl in de vierde klasse het perspectief teekenen daarbij kome.

Bij zulk een stelsel van onderwijs zoude men voor talen, geschiedenis en aardrijkskunde [5 × (10 + 6) = 80 uren] behoeven drie of vier docenten en evenzeer voor [5 × (11 + 5) = 80 uren] reken- en wiskunde en natuurkundige wetenschappen vier docenten (ieder onderwijzer gemiddeld op 20 uur gerekend), behalve nog een onderwijzer in het teekenen.

Vergelijken wij nu deze schets met de sommen van het urengetal voor iedere afdeeling onderwijsvakken, in iedere der beschouwde scholen, voor het deel, dat hier door de Reaalschool zoude vertegenwoordigd worden, zoo verkrijgt men het volgende tafeltje:

LEERVAKKEN.	SCHETS.		PRUISSISCHE REAALSCH. KLASSE 4^a—1^a.		REAALSCH. TE OFEN, 4 HOOGSTE KLASSEN.		KANTONSCH. TE AARAU.	
	GETAL UREN.	VERHOUDINGSGETAL.	GETAL UREN.	VERHOUDINGSGETAL.	GETAL UREN.	VERHOUDINGSGETAL.	GETAL UREN.	VERHOUDINGSGETAL.
Nieuwere Talen.....	50	0.28	39	0.39	23	0.20	59	0.37
Wiskunde.....	55	0.30	22	0.22	35	0.29	31	0.19
Natuurwetenschappen..	25	0.14	16	0.16	28	0.24	35	0.22
Geschied- en Aardrijksk.	30	0.17	14	0.14	15	0.13	14	0.09
Teekenen.....	20	0.11	9	0.09	18	0.15	20	0.12
Getal uren.....	180		100		119		150	

Uit dit tafeltje blijkt, dat zoowel volstrekt als betrekkelijk de wiskunde en de geschiedenis en aardrijkskunde boven het

gemiddelde in de andere inrigtingen staan; de natuurwetenschappen evenzeer betrekkelijk lager staande, in volstrekt urengetal ongeveer met Ofen gelijk, het midden houdt tusschen Pruissen en Aarau; dat het teekenen, zoowel volstrekt als betrekkelijk gelijk staat met Ofen en Aarau, terwijl dit in Pruissen slechts de helft bedraagt; dat eindelijk de nieuwere talen betrekkelijk het midden houden tusschen Pruissen en Aarau ter eene, en Ofen ter andere zijde, en, wat het volstrekte urengetal aangaat, tusschen Pruissen en Aarau staat en het dubbel van Ofen bedraagt. Ik meen te mogen onderstellen, dat de vergelijking, met het oog op de gronden der hoofdverdeeling, niet ongunstig voor deze schets zal uitvallen.

Maar op die wijze kan men ook geleidelijk de hoogte bereiken, die de Pruissische Reaalschool zich ten doel stelde, hoezeer dan ook de leerstof eenigzins gewijzigd zij; en men zal zelfs hierbij het voordeel hebben, dat de leergang vrij wat regelmatiger kan zijn, omdat de vakken niet zoo uiteenloopen, en men alzoo geleidelijk tot de hoogste klasse kan opklimmen. Eene afscheiding op het midden van het leerplan, waar aan de leerlingen alsdan eene algemeene opleiding voor de maatschappij zoude zijn gegeven, behoeft hier niet te bestaan; daartoe dient, zoo als *dit* plan is te zamengesteld, eerder de school voor levende talen. Allen zullen hier aan het einde der derde klasse de leerlingen op zulk eene hoogte zijn gebragt, om, indien zij zulks verlangen, het examen aan de Militaire Akademie te kunnen doorstaan.

Dan, hier spreken wij reeds van eene onderwijs-inrigting boven de Reaalschool: zulke zijn er meer en zij behooren tot een afzonderlijk bepaald gebied. Nu nog een enkel woord over de Industrie school.

Deze konde worden overgenomen, zoo als zij in Pruissen is ingerigt, mits men de twee halfjarige helften der tweede klasse tot eenjarige uitbreide, en dus aan die klasse eenen tweejarigen cursus verzekere: of liever, indien men daarvan twee klassen maakt, met opname van eenige herhaling omtrent het theoretisch onderwijs der eerste klasse. Echter zal ook hier ten onzent de voorbereidende klasse wel niet kunnen ontbreken, om werklieden van fabrieken en handwerkslieden tot het toelatingsexamen aan de Industrie-school op te leiden. Zulke scholen kunnen nog in een anderen zin een niet minder groot nut hebben: door de terugwerking namelijk, die zij van zelve op het

lager onderwijs zullen moeten uitoefenen ten aanzien van het getrouw schoolgaan, ook in onze fabrieksdistricten. Dan zal misschien bij ons zich de overtuiging vestigen, dat een getrouw schoolbezoek alleen in staat stelt, om de Industrie-school te bezoeken, en dit eenmaal wel begrepen zijnde, zal ook zeker in die streken van ons land, waar zulks noodig is, het schoolgaan meer geregeld plaats grijpen.

Hebben wij bij de beschouwing der inrigtingen voor lager industriëel onderwijs eenige vaste punten van uitgang kunnen aannemen: de Reaal- en Industrieschool in Pruissen, de Reaalschool te Ofen en de Kantonschool te Aarau; het bleek uit die vergelijking reeds, hoe verschillend nog het doel werd opgevat; en het werd ook aangegeven, hoe nog allerlei schakeringen daartusschen werden en worden vertegenwoordigd door de zoo onderscheidene inrigtingen van denzelfden stempel en met dezelfde bedoeling in de verschillende staten van Duitschland. Waar nu de grondslag in het algemeen zoo uiteenloopende is, zoowel wat het einddoel als de middelen van uitvoering betreft, zal het wel niet te verwonderen zijn, dat de gebouwen, die daarop zijn opgetrokken, nog des te meer van elkander verschillen: en zij zijn dit dan ook trouwens in die mate, dat zij naauwelijks meer onderling kunnen worden vergeleken. Om dus den toestand geheel te kunnen overzien, behoorde men eene naauwkeurige, gezette beschrijving te leveren van iedere dezer inrigtingen in het bijzonder; maar, behalve dat zulks hier zeker ongepast zoude schijnen, zoude het ook weinig doeltreffend zijn, om daardoor tot eene werkelijk geldige vergelijking te geraken. Het kan dus beter zijn, hier eenvoudig eene korte schets te leveren van den toestand van het hoogere industriële onderwijs in Beijeren, Oostenrijk en Pruissen, daarmede enkele andere inrigtingen te vergelijken, en ten slotte d i e inrigtingen iets meer van nabij te beschouwen, die blijken mogten meer bijzondere oplettendheid te verdienen.

Het spreekt wel van zelf, dat wij ons hier alleen te bemoeijen hebben met algemeene technische scholen; en dus alle scholen, welke zich slechts aan een enkel vak wijden, zoo als de handelsscholen, de bergwerkscholen, de landbouw- en de boschbouwscholen, de kunstakademiën, enz., hier in het geheel niet herdacht behoeven te worden. Niet, dat ook deze inrightingen

niet belangrijk zouden zijn, maar zij behooren hier niet te huis, waar men over de algemeene rigting van het hoogere technische onderwijs te handelen heeft: en het zal later trouwens ook genoeg blijken, hoe onderscheidene dier bijzondere vakscholen weder als onderdeelen der algemeene polytechnische scholen verschijnen: en dáár behooren zij dan ook in het algemeen eerder te huis.

Beginnen wij met *Beijeren*. Sluitende op eene ‘allerhöchste Verordnung über die technischen Unterrichtsanstalten des Königreichs Bayern vom 16 Februar 1833,’ verschenen er later de daartoe behoorende ‘Vollzugsvorschriften vom 4 April 1836.’ Dit laatste stuk spreekt over het geheele technische onderwijs en de onderverdeeling daarvan op de volgende wijze: ‘Seine (d.h. des technischen Unterrichts) gesonderten Anstalten beginnen mit der Periode des Gymnasialstudiums und der parallel lanfenden Sonn- und Feierstag-Schulpflichtigkeit mittelst der, dem wissenschaftlichen Gymnasien gegenübergestellten technischen Gymnasien (Landwirthschafts- und Gewerbeschulen); sie setzen sich fort in den, den wissenschaftlichen Lycäen korrespondirenden technischen Lycäen (polytechnischen Schulen) und kulminiren in der den wissenschaftlichen Hochschulen entsprechenden technischen Hochschule in München.’ Men ziet hier een drieledig technisch onderwijs aangenomen, in overeenstemming met het drieledig humanistische onderwijs, in Beijeren in zwang. De Gewerbeschule (Industrieschool), zoo als er in iederen ‘Kreis’ zich minstens ééne moet bevinden, en die veel overeenkomst heeft met de Kantonschool te Aarau; de Polytechnische school, zoo als er te Augsburg, te Nürnberg en te München bestaan; en eindelijk de Technische Hoogeschool, die een deel uitmaakt der gewone Hoogeschool te München.

De Kreis-Gewerbeschule te Augsburg, de Kreis-Landwirths- und Gewerbeschule te Nürnberg en de Kreis-Landwirthschafts- und Gewerbeschule te München zijn de inrigtingen, waarop in diezelfde steden de Polytechnische scholen rusten, en komen dus eerst ter sprake. Zij zijn verdeeld in drie klassen van 32 tot 38 uren per week. - In Augsburg is nog iedere klasse in twee afdeelingen verdeeld, eene industriële en eene handelsafdeeling; deze hebben tot regtstreeksch doel zoowel de opleiding voor industrie en handel, als de voorbereiding tot de centrale Vee-artsenijschool te München en tot de Polytechnische

school. Daaraan zijn 14 onderwijzers verbonden, en in 1859-1860 waren er 241 leerlingen, bij het begin van den cursus 232, bij het einde 177. De leerlingen worden opgenomen op 12jarigen leeftijd en betalen 4 flor. per jaar.

Hierop volgen nu de Polytechnische scholen, die de leerlingen niet onder 15jarigen leeftijd opnemen - hoezeer gewoonlijk de intrede eerst op het 18^{e} jaar plaats heeft - en ze kosteloos onderwijzen. Zij hebben tot algemeen doel: de opleiding van technici en burgerlijke bouwkundigen en ingenieurs; zij zijn de voorbereidende scholen voor de Technische Hoogeschool, eene afdeeling van de Akademie te München, en voor de Akademie der Kunsten aldaar; zoodat de staatsbeambten voor deze rigtingen na die Polytechnische scholen nog eerst in den regel twee jaren de Hoogeschool te München m o e t e n bezoeken. Er zijn er drie, en wel ééne te Augsburg, gesticht in 1833, in 1836 uitgebreid, en sedert dien tijd onder het Rectoraat van Dr. Leo, den Hoogleeraar voor scheikunde, en wier bijzondere rigting de opleiding tot weverijen en verwerijen is; ééne te Nürnberg, in 1827 door Scharrer gesticht, en uitgebreid in 1835, sedert welken tijd zij twintig jaren onder het rectoraat stond van van Dr. S. Ohm, Hoogleeraar in Natuurkunde, wier bijzondere rigting de opleiding van fabriek-ingenieurs en van beeldhouwers is; en eindelijk ééne te München, in 1827 door Utzschneider gesticht, en die zich in het bijzonder op de bouwkunde toelegt.

De Polytechnische school te *Augsburg* telt ongeveer honderd leerlingen en toehoorders te zamen en heeft 9 Professoren en Leeraars. Er zijn drie cursussen, ieder verdeeld in eene technische en eene kunst-afdeeling, waarvan echter de laatste ter naauwernood bezocht wordt; daarentegen wordt er veel werk gemaakt van de werkplaats in hout en ijzer, zoo zelfs dat deze, onder de leiding van Professor Walther, niet alleen dient om het modellenkabinet op eene goede hoogte te brengen, maar daarenboven geheele stellen aflevert voor dergelijke inrigtingen buitenslands. - De Polytechnische school te *Nürnberg* heeft minder leerlingen, maar met de Industrie-school te zamen 22 Professoren en Leeraars, waaronder een Directeur met flor. 1000 en eene zeer fraaije woning; zij is verdeeld in drie cursussen en is, onder de leiding van Ohm, bijna tot eene mathematischphilosophische faculteit geworden: zij leverde uitstekende theoretici voor onderwijzers. Er wordt daar een derde der uren aan wiskunde, een derde aan teekenen, een vierde aan natuurwe-

tenschappen, een tiende aan werktuigkunde besteed. - De Polytechnische school te *München* heeft weder een veel grooter getal leerlingen met 15 onderwijzers: er zijn hier vier cursussen, waarvan de vierde eene eigenlijke vakschool voor bouwkundigen is.

Hier is dus het begrip van algemeene technische opleiding, benevens dat van eene vakschool, vermengd met de gedachte aan voorbereiding voor eene hoogere inrigting. Dat deze onzekerheid in het doel vele bezwaren ten gevolge moest hebben, en eenen verlammenden invloed op het geheele onderwijs moest uitoefenen, spreekt als het ware van zelf: en ook reeds sedert 1848 zijn er vier zeer onderscheidene plannen van hervorming ter sprake geweest; het laatste is, naar gezegd wordt, van volgende strekking:

Opleiding voor technische Staatsdienst: Latijnsche school (4 jaar) en Reaalgymnasium (4 jaar); daarop volgen 1° de Boschopzigterschool te Afschaffenburg (2 jaar) en 2° eene algemeene Polytechnische school te Nürnberg (2 jaar); op deze laatste sluit weder eene opleiding voor onderwijzers (Lehrambtscandidaten) aan de Hoogeschool te München (2 jaar) en eene bouw- en ingenieurs-school voor staatsbouwdienst te München (2 jaar).

Opleiding voor burgerlijke techniek: Industrie-scholen (6 jaar), en daarop eene Fabriek-Ingenieurs-school te Augsburg (3 jaar).

Hierbij zoude dus het stelsel van verschillende rigting aan de verschillende scholen worden behouden, evenzeer als het karakter van overgangscholen bij de eerstgenoemde afdeeling, en het mag minstens twijfelachtig worden gerekend, of zulks aan de verwachtingen zal voldoen.

Gaan wij nu over tot *Oostenrijk:* geheel anders is hier de inrigting van het K.K. Polytechnische Institut te Wien, en van het ständische Polytechnische Institut te Prag.

Het eerstgenoemde Instituut te Wien werd in 1815 door Keizer Frans 1 gesticht, en stond nog in 1849 onder de leiding van Prechtl, die sedert is opgevolgd door D^{r}. Haltmeijer. Het bestaat uit drie onderscheidene gedeelten, waarvan slechts de eerste, de eigenlijke Industrie-school, hier in aanmerking komt. Deze is verdeeld in twee afdeelingen, de technische voor de vorming van bouwkundigen en ingenieurs voor den Staat en evenzeer voor andere technici, en de commerciële, voor opleiding tot handel. Het onderwijs wordt er gegeven even als op

eene gewone Hoogeschool, alleen met verandering van leerstof: met andere woorden, het is zoo ingerigt, dat in elk vak eene afzonderlijke les wordt gegeven; zoodat in het algemeen een ieder zoovele en welke lessen kan bijwonen, als hij wil: zulken heeten buitengewone toehoorders, betalen thans fl. 12.60 in het jaar, en worden er in vrij groot aantal aan deze school gevonden. Behalve deze zijn er ook gewone toehoorders, die in ééne van beide afdeelingen eenen bepaalden cursus willen volgen; deze zijn dan ook aan enkele bepaalde voorschriften omtrent de volgorde en den aard hunner lessen gebonden en betalen het dubbele schoolgeld: zulk een cursus voor ingenieurs en voor bouwkundigen is vijfjarig. Misschien ten gevolge van deze bijzondere leerplannen worden sommige onderwijsvakken allengs meer uitgebreid, en staat hieromtrent nog verdere verandering te wachten. Vroeger was het onderwijs kosteloos, en later werden er alleen sommige buitengewone lessen betaald.

Evenzeer is eene Reaalschool, als voorbereidende school aan deze inrigting verbonden, langzamerhand gewijzigd; eerst bestond deze uit twee verpligte eenjarige cursussen: thans is daarvoor een enkele cursus, het voorbereidingsjaar, in de plaats getreden. Om daarin te kunnen worden opgenomen moet men thans minstens 18 jaar oud zijn, aan bepaalde vereischten kunnen voldoen, en fl. 12.60 betalen; vroeger, nog in 1850, werd een ouderdom van 13 jaren verlangd, en dit in verband met den ouderdom van 16 jaren, den laagsten waarop toen de leerlingen aan het Polytechnische Instituut werden aangenomen, zoo als het trouwens nu nog het geval is; deze schijnbare tegenstrijdigheid zal straks worden opgelost.

In 1847 werkten hier 20 Professoren, in 1850 16 Professoren, 16 Privaatdocenten en 13 Adjuncten en Adsistenten, in 1861 21 Professoren, 13 Leeraars en 19 Adjuncten en Adsistenten; terwijl het geheele personeel, thans aan het Instituut werkzaam, 104 personen sterk is. Het getal leerlingen bedraagt er tusschen de 1900 en 2000.

Vergelijkt men het onderwijs, dat er in 1847, 1850 en 1861 verstrekt werd, dan verkrijgt men de volgende uitkomsten:

LEERVAKKEN.	1847.	1850.	1861.
Scheikunde	14	9	17
Praktische Scheikunde	(10)	(..)	(..)
Natuurkunde	5	5	5
Wiskunde	40	38	37
Werktuigkunde	10	10	10
Bouwkunde	16	15	15
Teekenen	8	15	45
Natuurwetenschappen	-	10	14
Landbouwkunde	-	-	5
	93	102	148

En, zoo als boven reeds is opgemerkt, er wordt nog vermeerdering van onderwijsvakken verwacht. Blijkt nu aan den eenen kant, dat er aan deze school geene kosten worden gespaard, aan den anderen kant schijnt men aan het onderwijs ook allengs eene meer praktische rigting te willen geven; althans bij het teekenen is dit in het oog loopend.

Op eenigzins denzelfden, maar kleineren voet is de school te Prag ingerigt. Zij werd in 1806 onder de directie van Gerstner opgerigt, en in 1830 met eene Reaalschool van twee klassen voorzien. In de jaren 1835, 1837, 1850 en 1852 werden er nieuwe leerstoelen opgerigt en in 1856 werd de Reaalschool daarvan afgenomen, en deze tot eene afzonderlijke inrigting gemaakt. Het doel van het instituut is voornamelijk om burgerlijke ingenieurs en technici te vormen en dat wel, evenzeer als in Wien, naar eenen geheel vrijen cursus. De cursus der geheele inrigting is driejarig; men betaalde er vroeger flor. 18 en voor de voorbereidende Reaalschool flor. 12. Thans is hier, even als te Wien, een voorbereidingscursus tegen flor. 10.50, terwijl er aan het Instituut zelf gewone hoorders zijn, die eenen meer bepaalden cursus volgen en flor. 15.75 betalen, en bovendien buitengewone, die in de keuze der lessen meer vrij zijn en flor. 8.40 betalen. In 1847 waren er 7 Professoren en 5. Adjuncten, in 1861 zijn er 16 Professoren en 10 Adjuncten. Voor den gewonen cursus moet men 16, voor de voorbereidingsklasse moet men 18 jaar oud zijn.

In 1860 waren hier 671 leerlingen, waarvan er 249 het Instituut verlieten; de meesten waren tusschen 19 en 22 jaar oud,

300 waren in hun eerste jaar, 286 in hun tweede, 116 in hun derde, terwijl er weinigen zes, zeven, ja tot tien jaren daar geweest waren.

Om op de beide voorgaande Polytechnische Instituten te worden toegelaten moet men of eene Reaalschool van zesjarigen cursus (zoo als die te Ofen), of het Ober-Gymnasium met achtjarigen cursus, of de voorbereidende klasse der instelling zelve, met goed gevolg hebben bezocht tot aan het einde toe. Deze laatste is uitsluitend bestemd voor technici, die reeds werkelijk gedurende minstens twee jaren in eenige praktische betrekking zijn geweest, en dien het vroeger aan geschikte opleiding heeft ontbroken, maar die toch gaarne van het Polytechnisch Instituut willen gebruik maken; het hun ontbrekende kunnen zij dan aan die voorbereidingsklasse inhalen. En dit is de oorzaak, dat aan die voorbereidingsklasse de leerlingen van betrekkelijk hoogeren leeftijd zijn. De leiding dezer Instituten is aan eenen Director toevertrouwd, als voorzitter van het Collegium, waarin alle Hoogleeraren zitting hebben; dit Collegium moet naar een Ministeriëel Besluit van 6 April 1848 eigenlijk alle weken vergaderen; toch verloopt er somtijds meer tijd, twee à drie weken, wanneer er stof ontbreekt; ieder Hoogleeraar moet tegenwoordig zijn, alle hebben met den Director gelijke stem en beslissen over onderwijsen disciplinaire onderwerpen. Indien de Director het noodig oordeelt, kan hij ook eigenmagtig handelen of besluiten van het Collegium schorsen, altijd onder latere beoordeeling van het Ministerie.

Het eigenaardige van beide instellingen bestaat in de volkomen vrijheid om enkele, willekeurige lessen bij te wonen. Het betrekkelijk groot getal dezer toehoorders, die dus geenen bepaald doorloopenden cursus volgen, schijnt geen goeden invloed op het onderwijs uit te oefenen, en dit is niet moeijelijk te begrijpen. Wanneer er slechts bepaalde leerplannen worden gevolgd, en er streng op den overgang van de eene klasse tot de andere wordt acht gegeven, dan kan het onderwijs eenen geregelden loop hebben, en op die wijze geleidelijk tot eene goede hoogte worden opgevoerd niet alleen, maar ook kunnen dan de verschillende, in hetzelfde leerplan te zamen komende, lessen allengs één enkel geheel vormen. Dit vervalt geheel of ten deele, wanneer iedere les geheel op zich zelve staat en staan moet, om afzonderlijk te kunnen worden bijgewoond. Een ander bezwaar schijnt er in Oostenrijk nog gelegen te zijn in den meerendeels

ongunstigen maatschappelijken toestand der Industrie-leerlingen, die zeer dikwijls door praebenden of uit legaten moeten worden te gemoet gekomen of onderhouden; zoo zijn er in Prag ruim een vierde der leerlingen van de betaling der schoolgelden vrijgesteld. Werd dit nu door bijzondere ontwikkeling opgewogen, dan ware het nadeel zoo groot niet, maar zulks schijnt in den regel het geval niet te wezen.

De derde Staat, dien wij te beschouwen hebben, is *Pruissen*. Het Königliche Gewerbe-Institut te Berlin is eene instelling, die sedert 1850 reeds eenigzins gewijzigd is. Volgens de 'Verordnungen über die Organisation des Gewerbeschulwesens'[6], worden de leerlingen tusschen 17 en 27 jaar opgenomen; moeten zij, met uitzondering der scheikundigen, aantoonen, reeds minstens één jaar praktisch werkzaam te zijn geweest, en hetzij eene Reaal hetzij eene Industrie-school, - zoo als die reeds vroeger zijn beschreven, - doorloopen te hebben.

Zij werden verdeeld in werktuigkundigen, scheikundigen en bouwkundigen, hadden den eersten cursus geheel en dan nog den tweeden cursus voor een groot deel gezamenlijk onderwijs; het andere gedeelte van den tweeden en den geheelen derden cursus werd het onderwijs geheel afgescheiden gehouden. Ieder cursus was eenjarig en bevatte 36 uren. De werktuigkundigen hadden drie, de scheikundigen twee dagen in de week toegang tot de werkplaatsen. Er werd vooral gedoeld op groote bedrevenheid in het teekenen, het werken in hout en ijzer, enz., ten einde goed geschikte arbeiders en practici te vormen.

Thans bestaat het Instituut uit twee Afdeelingen, eene algemeen-technische van drie halve jaren, die ieder leerling eerst moet doorloopen. Dan volgt daarop eene afdeeling voor de drie onderscheidene technische vakken: A. werktuigkunde (waarin de bouwkunde is opgenomen), B. scheikunde en bergwerken, C. scheepsbouw; die, ieder uit drie halfjarige cursussen bestaande, geheel afgezonderd worden gehouden. In de eerste Afdeeling is het onderwijs geheel theoretisch: eerst in de tweede komen daarbij praktische oefeningen; daar worden er 40 uren gegeven, hier van 12 tot 23 uur. De leerling, die geen stipendium geniet, is geheel vrij in de keuze der vakken. Naar de Lectionspläne van 1860-1861, is het stelsel van onderwijs als volgt:

6 Circular vom 3 Juni 1850, reeds vroeger in Noot[2] aangehaald.

LEER-VAKKEN	I.			A.			B.			C.		
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	4.	5.	6.	4.	5.	6.
Wis-kunde	16	14	14	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Natuur-kunde	4	4	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Werk-tuig-kunde	-	-	14	10	18	14	-	4	4	14	-	-
Bouw-kunde	4	4	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Schei-kunde	6	6	-	-	-	-	12	15	4	-	-	-
Delf-stoffen-kunde	-	-	-	-	-	-	4	4	3	-	-	-
Anorga-nische Ana-lysen	-	-	-	-	-	-	32	18	42	-	-	-
Organi-sche Ana-lysen	-	-	-	-	-	-	32	-	42	-	-	-
Tee-kenen	4	4	4	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Werk-tuig-tee-kenen	-	-	-	20	18	22	-	-	-	32	-	-
Model-leren	6	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Bovendien is er nog 's winters eene Munsterzeichnenschule (Patroonteekenen) van twee klassen aan het Instituut verbonden; de eerste heeft 36, de tweede 44 uur 's weeks.

Het schoolgeld is voor ieder halfjaar thans 20 Thaler (in 1850 was het onderwijs oorspronkelijk geheel vrij), voor scheikundigen 45 Thaler; toehoorders voor enkele lessen kunnen tegen 1 Thaler per uur 's weeks worden toegelaten. Voor ieder Regierungs-Bezirk is een stipendium van 200 Thaler en eene vrijplaats aan het Instituut ingesteld.

Het Instituut schijnt echter nog niet geheel zeker te zijn omtrent zijne inrigting, en eerder door de ondervinding allengs tot hervormingen geleid te worden, die het meer nabij brengen tot de Polytechnische school, zoo als wij die later zullen leeren kennen.

Thans moeten wij overgaan tot een paar andere verwante inrigtingen.

De höhere Gewerbeschule in *Cassel* heeft zeker onder alle dergelijke scholen omstreeks 1850 de meeste gedaanteverwisselingen ondergaan, en het mag betwijfeld worden of zij er wel heelshuids is afgekomen.

Van hare stichting in 1830 tot aan 1849 had zij tot doel de wetenschappelijke opleiding en vorming van technici en van Reaalleeraars, en diende tevens als voorbereidende school voor bergwerk- en bouwkundigen. Zij had drie klassen met 32, 37 en 39 uur onderwijs in de week, dat verstrekt werd door 13

Leeraars, waaronder twee Inspecteurs (of Directeurs). Men betaalde voor die klassen 28, 35 en 49 flor., en er kwamen gemiddeld 100 à 130 leerlingen. In 1849 werd de inrigting dezer school in dier voege veranderd, dat de laagste klasse werd opgeheven en de beide hoogste werden vervangen door twee cursussen met 63 en 58 uur onderwijs en eene groote menigte onderwijsvakken, terwijl nog een derde, hoogere cursus dienen moest om het ontbrekende aan te vullen. Hieruit ontstond al spoedig verwarring, en kwamen er klagten van de zijde der leeraren over het gebrekkige in de nieuwe inrigting; dientengevolge werd reeds in 1850 de rigting wederom veranderd en wel in eene vakschool met vier afdeelingen: ééne voor architecten (cursus van drie jaren), ééne voor bergwerkers (cursus van drie jaren), ééne voor landmeters (cursus van twee jaren) en ééne voor land- en boschbouw (cursus van twee jaren). Maar ook deze inrigting werkte slecht of gebrekkig wegens het overgevulde en toch onvolledige leerplan, daar aan wiskunde en teekenen niet genoeg tijd en krachten werden besteed. Daarop werd in 1851 de inrigting wederom veranderd, en nu ontstond er vooreerst het hoogere technische Instituut met vier klassen. In de beide onderste klassen is het onderwijs (37 en 41 uur) voor alle leerlingen gemeen; in de beide hoogste is dit slechts met 21 en 19 uur het geval, terwijl in de tweede klasse nog 9 uur afzonderlijk wordt gegeven aan de bouwkundigen en alle overige leerlingen evenzeer 9 uur afzonderlijk hebben; in de eerste (hoogste) klasse eindelijk hebben de bouwkundigen 11 uur, de ingenieurs 11 uur, de landmeters en boschopzigters 13 uur en de bergwerkers, scheikundigen en landbouwers mede 13 uur afzonderlijk; in dier voege echter, dat enkele dier lesuren bij enkele dier vier verschillende afdeelingen toch weder te zamen vallen. Vervolgens moeten de beide onderste klassen op zich zelve een lager technisch Instituut daarstellen, dat eene algemeene industriële opleiding moet geven. Bovendien worden er door onderscheidene verbindingen van lessen uit verschillende cursussen bijzondere leerplannen gevormd: eene twee- en eene driejarige school voor landbouwers; eene twee- en eene driejarige school voor scheikundigen en weder twee zulke scholen als voorbereidende opleiding voor pharmaceuten en praktische bergwerkers, eene school voor landmeters en eene voorbereidende school voor boschopzigters. Er wordt besteed aan wiskunde 19 uur, aan beschrijvende meetkunde 7 uur, aan teekenen 24 uur, aan

werktuigkunde 16 uur, aan bouwkunde 14 uur, aan scheikunde 17 uur, aan natuurkunde 5 uur, aan natuurwetenschappen 16 uur; en van die vakken ontvangen de vier klassen achtereenvolgens in: wiskunde 13, 6, 6, 7; beschrijvende meetkunde 4, 3, 0, 0; teekenen 9, 12, 16, 12; werktuigkunde 0, 3, 6, 6; bouwkunde 0, 3, 4, 5; scheikunde 0, 0, 4, 12; natuurkunde 0, 5, 0, 0; en in natuurwetenschappen 5, 6, 2, 4 uur onderwijs. Dit onderwijs wordt dagelijks van 8 tot 1 uur en vier dagen in de week van 2 tot 4 ure gegeven door 13 leeraars, onder directie van Dr. Hehl; voor de laagste (vierde) klasse wordt een ouderdom vereischt van 15 jaren, voor de derde van 16 jaren. Het schoolgeld bedraagt in de vier klassen 16, 20, 24, 28 Thaler; hospitanten worden niet toegelaten.

Er wordt hier zeer veel op eigen werk gelet. Iedere klasse staat onder eenen der Professoren als Ordinarius; en onder het toezigt en de leiding van dezen worden er van tijd tot tijd bijzondere opgaven voor school- of huiswerk opgegeven, en bovendien driemaal 's jaars concours-examens gehouden; het gemaakte werk wordt met zorgvuldigheid nagezien, het afgekeurde moet weder overgewerkt worden. Naar de uitkomsten van deze werkzaamheden rigt zich de overgang tot eene volgende klasse; deze wordt op het jaarlijksch examen, waar iedere klasse twee uren geëxamineerd wordt, - dit examen is dus van weinig invloed, - bekend gemaakt. De leerling, die het genoemde werk niet afmaakt, of die op de examens niet tegenwoordig is, wordt van de school verwijderd.

Leerrijk scheen hier de ondervinding te wezen ten opzigte van het rond- en mistasten in de ware, noodige inrigting eener Polytechnische school: daaruit valt immers te leeren, waarvoor men zich bij deze scholen vooral te wachten heeft, welke rigting in alle gevallen de verkeerde is.

Het Collegium Carolinum te *Braunschweig*, gesticht in 1745 door Hertog Carl I, werd in 1835, onder directie van Uhde, in drie Afdeelingen verdeeld: eene technische, tot algemeene industriële opleiding; eene humanistische, tot opleiding voor de Hoogeschool; en eene mercantilische, tot opleiding voor handel. De technische afdeeling beoogde reeds vóór 1848 de vorming van werktuigkundigen, scheikundigen, pharmaceuten, bouwkundigen, landbouwers, boschbeambten, bergwerkers, schilders, beeldhouwers, enz.; ieder leerling, niet vóór zijn 17de jaar opgenomen, kon zijne eigene lessen kiezen, echter onder den

invloed van den overeenkomstigen Hoogleeraar, en betaalde voor iederen halfjarigen cursus 31½ flor., benevens 10½ flor. voor het scheikundig laboratorium en 5¼ flor. voor het teekenonderrigt. Tochoorders voor enkele vakken betaalden 10 of 5 flor. voor iedere voorlezing, naarmate deze meer of minder dan drie uren in de week gehouden werd. Er waren toen 25 Professoren en Leeraren werkzaam. Sedert echter werd deze inrigting reeds eenigzins gewijzigd, en de Anzeige voor 1861 kondigt de geheele opheffing aan der Mercantilische afdeeling, en de verandering der Humanistische in dier voege, dat zij niet meer tot de opleiding voor de Hoogescholen, maar eerder tot volmaking der Technische afdeeling zal dienen. Deze maatregel is echter nog niet tot uitvoering gekomen, maar de inrigting is thans aldus:

I. Humanistische Afdeeling met oude, oostersche en nieuwere talen, aardrijkskunde, geschiedenis, regten; 6 Professoren en 2 Leeraars; 55 uur.

II. Technische Afdeeling: *a*. Voorbereidende wetenschappen: 1 wiskunde, 2 natuurwetenschappen, 3 kunsten; 7 Professoren en 2 Leeraars; 79 uur. *b*. Vakwetenschappen: 1 werktuigkunde, 2 pharmacie en technische scheikunde, 3 landbouw, 4 bouwkunde, 5 boschkennis; 6 Professoren (waaronder 3 reeds genoemd) en 5 Leeraars (waaronder 1 reeds genoemd); 129 uur.

III. Mercantilische Afdeeling met handelswetenschappen en regten; 5 Professoren (waaronder 1 nog niet genoemd) en 1 Leeraar; 29 uur.

Het onderwijs aan de technische Afdeeling is aldus verdeeld: wiskunde 26 uur, beschrijvende meetkunde 6 uur, teekenen 26 uur, natuurkunde 5 uur, natuurwetenschappen 5 uur, scheikunde 22 uur, werktuigkunde 10 uur, bouwkunde 8 uur, landbouw 24 uur, boschkennis 14 uur.

Het schoolgeld is 36 Thaler; voor het werken in het scheikundig laboratorium wordt door de gewone lecrlingen 6 Thaler betaald, 10 door de toehoorders. Deze laatsten betalen voor elke voorlezing 3, 6 of 10 Thaler, naarmate zij minder dan vier, juist vier, of meer dan vier uren 's weeks wordt gehouden. Het onderwijs in teekenen kost 12 Thaler.

Met de toelating tot de lessen schijnt men hier niet zeer streng te wezen, zoo als ook in het geheel de keuze der leerlingen omtrent de te volgen lessen niet zeer bemoeijelijkt wordt. Deze inrigting is dus, gedeeltelijk althans, zeer wel met die te

Weenen te vergelijken, in zoo verre zij ook meer op den voet eener gewone Akademie is ingerigt, waar men meer vrij is in de lessen, die men wenscht te houden. In hoeverre bij de vermelde veranderingen in de inrigting, die nu op handen schijnen te zijn, ook hierin verandering zal komen, moet de tijd leeren: en daarom is het geraden het oordeel op te schorten, totdat de wijziging van de inrigting heeft plaats gehad en door de ondervinding beproefd is.

Uit hetgeen tot hiertoe werd aangevoerd, zijn reeds eenige besluiten te trekken ten opzigte van het *leerplan*.

Dat vooreerst de opleiding genoegzaam wetenschappelijk moet zijn en niet tot een aanleeren van handwerk mag afdalen, behoeft wel geen betoog: maar de wetenschappelijke rigting moet eene ware, eene zuivere wezen. Zij moet namelijk aan den eenen kant niet ontaarden in eene opeenhooping van leerstof, hoe belangrijk deze ook op zich zelve zijn moge; daardoor toch wordt het noodzakelijke verband opgelost, dat er tusschen de onderscheidene leervakken moet bestaan. Even als wij bij de Reaalscholen de oude talen zagen wegvallen, moeten ook hier de vakken, die in het leerplan worden opgenomen, eerst goed worden beproefd, of zij die opneming wel noodzakelijk verdienen; veel hangt hier natuurlijk af van den onderdom en de voorafgaande opleiding van den leerling, en daarom behoort de nadere uitwerking van dit punt hier nog niet. Maar ook aan den anderen kant moet men wel degelijk de eigenaardige vereischten voor ieder bijzonder soort van onderwijs, voor iedere vakschool, niet uit het oog verliezen, evenmin als haar onderling verband. Vandaar het beginsel van vakscholen, die allen op eenen gemeenschappelijken cursus sluiten: deze cursus zal wel hoofdzakelijk wiskundig en theoretisch moeten zijn. De daaruit ontspringende vakscholen moet daarop, elke in hare rigting, voortbouwen; deze behoeven dus de theorie, bij hun vak behoorende, verbonden met de zoo noodige praktische oefening; bij iederen hoogeren cursus treedt die oefening meer op den voorgrond en wordt allengs meer zelfstandig werken. Maar toch het noodige verband tusschen de verschillende leervakken van eene zelfde vakschool mag niet ontbreken; zij moet een eigenaardig geheel vormen, en alle leervakken moeten er op een zelfde doel uitloopen. Eindelijk staat hiermede nog in verband het

beginsel van twee, liever dan van drie trappen van onderwijs, zoo als het in Beijeren het geval is. Op de Reaal- of op de Industrieschool moet volgen de Polytechnische school, en deze moet dadelijk in het praktische leven voeren, niet naar eene weder hooger staande inrigting. Hetzelfde beginsel geldt trouwens ook evenzeer voor het humanistische onderwijs.

Met het oog op deze grondbeginselen willen wij nu een viertal inrigtingen beschouwen: de Polytechnische scholen te Dresden, Hannover, Carlsruhe en Zürich, die alle in meer of mindere mate daaraan zullen blijken te voldoen.

De technische Bildungsanstalt te *Dresden* werd in 1828 ge sticht, en in 1844 onder de directie van Seebeck zeer uitgebreid. Toen was zij verdeeld in eene onderste Afdeeling van vierjarigen cursus en in eene bovenste van tweejarigen; daaraan sloot een praktische cursus voor bouwkunde, en op de eerste helft der onderste afdeeling volgde een cursus voor teekenaars, boetseerders, enz., in technischen zin. De leerlingen werden op 14jarigen leeftijd opgenomen, betaalden in de onderste afdeeling gemiddeld 18½ flor., in de bovenste voor den werktuigkundigen en voor den scheikundigen cursus afzonderlijk 14 flor.; verder voor ieder afzonderlijk vak 3½ flor. en voor de praktisch-scheikundige werkzaamheden 10½ flor. Er waren 7 Professoren en 11 Leeraars, die in de vier cursussen der onderste afdeeling en in de twee der bovenste, overeenkomstig 35, 42, 46, 49, 49 en 48 uren onderwijs gaven, die echter niet alle verbindend waren.

Bij besluit van 14 Maart 1855, - in December 1858 iets gewijzigd, vooral door verhooging van het schoolgeld, - ontstond daaruit de königliche polytechnische Schule, wederom verdeeld in eene onderste Afdeeling van driejarigen cursus met meer theoretisch onderwijs, en in eene bovenste van tweejarigen cursus, met meer praktisch onderwijs. Het onderwijs in de beide laagste klassen is voor alle leerlingen gemeen; eerst daarna, dus gedurende drie klassen, scheidt het zich in drie vakscholen: A. voor bouw- en werktuigkunde, B. voor ingenieurs, C. voor scheikundigen. De leerlingen worden op 15jarigen leeftijd op-

genomen en betalen voor iederen cursus 40 Thaler (voor vreemdelingen is dit 60 Thaler). Er zijn ook toehoorders, die slechts enkele lessen bijwonen; deze betalen voor ieder uur in de week 2 Thaler, voor het ontwerpen van werktuigen in de onderste Afdeeling 10 en in de bovenste 20 Thaler, voor landmeten 12 Thaler, en voor het werken in het scheikundig laboratorium voor elken halven dag in de week 8 Thaler (in dier voege evenwel, dat dit nimmer meer dan 30 Thaler bedrage); vreemdelingen betalen steeds de helft meer. Er zijn 13 Professoren en 10 Leeraars; deze geven gemiddeld in het eerste jaar (de derde of laagste klasse van de onderste Afdeeling) 32 en 36 uur (het eerste getal geldt hier voor den zomer-, het tweede voor den wintercursus, en evenzoo in het vervolg); in het tweede jaar 34 en 34, en in het derde jaar 25 en 28 uur aan alle leerlingen gezamenlijk en daarbij 12 en 8 uur aan de vakschool A, 10 en 10 aan B, 8 en 8 aan C afzonderlijk; in het vierde jaar (de tweede of laagste klasse der bovenste Afdeeling) 9 en 15 uur gezamenlijk, met nog 27 en 25 uur aan A, 29 en 23 uur aan B, en 24 en 18 uur aan C afzonderlijk; eindelijk in het vijfde jaar 10 en 10 uur gezamenlijk, en bovendien afzonderlijk 26 en 24 uur aan A, 29 en 25 uur aan B, 18 en 18 uur aan C. Het wordt als zeer wenschelijk beschouwd, dat de leerlingen nog een zesde jaar aan de inrigting blijven werken tot oefening in zelfstandigen arbeid. Aan deze school is nog eene Afdeeling verbonden voor kleiboetseren en patroonteekenen; deze is in drie klassen verdeeld en duurt vijf of zes jaren; de leerlingen betalen er 12 Thaler jaarlijks.

Onder de leervakken vindt men 5 à 4 uur voor talen (in het derde jaar zelfs 7) tot aan het einde der school, en wel behalve de hoogduitsche eerst de fransche, die later door de engelsche vervangen wordt; wiskunde: achtervolgens 11 en 11, 4 en 8, 5 en 5, 5 en 5, 0 en 0 uur; teekenen en beschrijvende meetkunde: 12 en 12, 6 en 6, 5 en 5 uur (waarbij voor sectie B nog 2 en 4 uur), en in de beide laatste klassen enkel voor sectie B 4 en 4 uur; werktuigkunde: 0 en 0, 8 en 8, 7 en 15 uur (voor sectie A nog 8 en 4 uur), in de beide hoogste klassen voor sectie A 27 en 25, 26 en 24 uur, vóor sectie B 19 en 15, 23 en 19 uur; scheikunde: 0 en 4, 4 en 4, 2 en 3 uur (waarbij nog voor sectie A en B 4 en 4 uur praktijk en voor sectie C 8 en 8 uur praktijk), in de beide hoogste klassen voor sectie C 18 en 14 uur, 18 en 18 uur; bouwkunde:

in het tweede jaar gezamenlijk 2 en 2 uur, in de beide hoogste klassen voor sectie B 16 en 12, 19 en 15 uur, waaronder ook het ontwerpen begrepen is; natuurkunde: in het eerste en in het vijfde jaar 4 en 4 uur gezamenlijk; mineralogie en geologie in het eerste jaar 4 en 4 uur gezamenlijk, in het vierde jaar 6 en 4 uur voor de sectiën B en C.

Behalve de vrijstelling van schoolgeld in enkele gevallen, worden er ook van staatswege stipendiën verleend van 1 tot 5 Thaler per maand. Bovendien is er in 1853 door de onderscheidene Leeraren een Reizenstipendiën-fonds aangelegd; daaruit worden aan leerlingen, die den geheelen cursus met bijzondere vrucht doorloopen hebben, toelagen van 100 tot 200 Thaler voor eene technische reize of voor het bezoeken eener Hoogeschool verleend.

De maand September is in het bijzonder voor praktische werkzaamheden bestemd, en worden dan de leerlingen, naarmate van hunne bestemming, in bijzondere fabrieken gebragt of wel naar kolenmijnen, stoommolens, spoorwegen, stoombooten gezonden, om daar praktisch te leeren werken.

De Polytechnische Schule te *Hannover* werd als höhere Gewerbeschule in 1830 gesticht, en onderging in de jaren 1845 tot 1848 zulk eene uitbreiding, dat zij als eene bouw- en ingenieurschool te beschouwen was en dan ook den naam van Polytechnische School ontving; zij stond toen reeds en staat nog onder directie van Dr. Prof. Karmarsch, eenen oud-discipel der Weener Polytechnische school; er waren toen 13 Leeraars. Sedert 1830, toen zij met 64 leerlingen begon, had zij er in 1831 en 1832 reeds een dubbel aantal, van 1833 tot 1843 gemiddeld 172, en van 1844 tot 1847 steeg dit gemiddeld tot 310. Door steeds meerdere uitbreiding van werkkring en dien ten gevolge vergrooting van de inrigting zelve, waren er in 1859-1860 22 Leeraren met 459 leerlingen, waarvan de helft tusschen 18 en 20 jaar oud is. Daar aan deze inrigting voor elk vak, - zulke zijn er eigenlijk 25, - afzonderlijk betaald wordt (van 3 tot 16 Thaler, veelal 1 Thaler per uur in de week bedragende), zoo worden de getallen der leerlingen voor elk vak afzonderlijk opgegeven. Die getallen bedragen ongeveer één derde van het geheele aantal voor lagere meetkunde en voor werktuigkunde; ongeveer één vijfde voor beschrijvende

meetkunde, den eersten cursus van werktuigleer en van bouwkunde, algemeene scheikunde, hand- en regtlijnig teekenen. Zulke getallen zijn belangrijk, omdat zij vrij juist doen zien, waaraan de leerlingen het meest behoefte hebben, al zijn er somtijds nog andere omstandigheden, die daarop ook invloed kunnen uitoefenen. Door deze akademische inrigting van het onderwijs, bij enkele leervakken namelijk en niet bij klassen, nadert deze school wel tot de inrigting zooals die aan de Polytechnische school te Weenen bestaat, maar men tracht inmiddels de bezwaren, daaraan verbonden, te voorkomen door een zestal ‘Studienpläne.’ Deze omvatten eenen driejarigen cursus voor landbouwers en voor landmeters, eenen vierjarigen voor technisch-scheikundigen en voor werktuigkundigen, eenen vijfjarigen voor bouwkundigen en ingenieurs; waarbij overal de ‘Vorschule’ van éénjarigen cursus en met 36 uur is medegerekend. Deze laatste is hier dus meer dan loutere voorbereiding, en omvat het gezamenlijke, gemeenschappelijk onderwijs voor alle bijzondere vakscholen, die, al zij het dan niet op regtstreeksche wijze, in het leerplan liggen opgesloten. De bijzondere leervakken zijn op de volgende wijze verdeeld: hoogere wiskunde 5 uur (met 6 uur herhaling); werktuigkunde 5 uur (met 3 uur herhaling); beschrijvende meetkunde 11 uur; praktische meetkunde 5 uur (met 10 uur teekenen); hoogere werktuigkunde 5 uur (met 2 uur teekenen); werktuigenbouw 5 uur (met 8 uur teekenen); werktuigenleer, twee cursussen van 3 en 7 uur (met 10 uur teekenen); bouwkunde, drie cursussen van 10 uur (met 8 uur teekenen), 10 uur (met 12 uur teekenen) en 16 uur (met 16 uur teekenen); bruggen en wegen 4 uur (met 8 uur teekenen); waterbouwkunde 4 uur (met 8 uur teekenen); geognosie 3 uur; natuurkunde 5 uur; technische natuurkunde 3 uur; algemeene scheikunde 5 uur (met herhaling); technische scheikunde 5 uur; analytische scheikunde 3 uur (met praktische werkzaamheden); werktuigkundige technologie 5 uur (met herhaling); boetseren 10 uur; modelleren 10 uur.

De opname in de Vorschule vereischt den ouderdom van 16, die in de hoofdschool van 17 jaar. Er wordt hier ook van de opvoeding der leerlingen veel werk gemaakt: daartoe worden er door de Directie der school enkele familiën in de stad aangewezen, waar de leerlingen huisvesting kunnen bekomen, en aan den eenen kant onder behoorlijk toezigt staan, ten anderen in het familieleven worden opgenomen. Maandelijks worden de

toestand, de vorderingen en de verzuimen van iederen leerling nagegaan, en hem, die bij teregtwijzing en kleine straffen onverbeterlijk blijkt te zijn, wordt het bezoeken der school verder ontzegd. Bij de beoordeeling der vorderingen wordt niet alleen op het w e t e n , maar evenzeer ook op het k u n n e n gelet, en daartoe dienen dikwerf voorkomende herhalingsuren.

De grossherzoglich Badische Polytechnische Schule te *Carls ruhe* werd in 1825 gevormd uit eene Bouwschool van Weinbrenner, eene Ingenieurs-school van Tulla en eene Industrieschool te Freiberg. In 1832 werd zij door Nebenius op nieuw georganiseerd, en kwam toen onder directie van D^{r}. Kayser, die haar nog in 1847 bestuurde: sedert staat zij onder D^{r}. Redtenbacher. Allengs werd zij meer en meer ontwikkeld in de rigting, waarin zij nu nog met zooveel vrucht werkzaam is. In 1847 bestond zij uit twee deelen: de ‘Vorbereitungschule,’ bestaande uit drie mathematische klassen, die hetzij alle, hetzij ten deele, door de leerlingen der vijf vakscholen moesten doorloopen zijn, voordat zij daarin konden worden opgenomen. Die vakscholen waren: I, Ingenieurs-school met driejarigen cursus; II, Bouwkundige school met vierjarigen cursus; III, Boschopzigtersschool met eenen cursus van drie jaar; IV, Hoogere Industrieschool met eenen cursus van twee jaar; V, Handelschool met eenen éénjarigen en Postschool met eenen tweejarigen eursus. Voor de beide eerste mathematische klassen werd 24, voor alle overige cursussen 66 flor. per jaar betaald. Tot de eerste mathematische klasse konde men op 15 jarigen leeftijd worden toegelaten en tot de volgende naar evenredigheid.

Deze inrigting is thans in zoo verre gewijzigd, dat aan de geheele school eene Vorschule, hier werkelijk eene voorbereidende school, met acht onderwijzers, verbonden is, van tweejarigen cursus, ieder met 34 uren; waar de leerlingen flor. 16 betalen, en minstens 14 jaar oud moeten zijn; - dat de opname in de laagste mathematische klasse eerst na het zestiende jaar plaats heeft, en het schoolgeld voor elke klasse flor. 66 bedraagt; - dat de cursus van de Ingenieur-school op 2½ jaar beperkt is; - dat aan de Boschopzigtersschool, thans met tweejarigen cursus, een bijzondere voorbereidingscursus voorafgaat; - dat de hoogere Industrie-school thans gesplitst is in twee afzonderlijke vakscholen: de Chemisch-technische school met

eenen tweejarigen cursus en de Werktuigen-bouwschool, mede met tweejarigen cursus; - eindelijk is er nog eene algemeene klasse aan verbonden, waaraan dan ook hospitanten worden toelaten.

In 1847 waren er 382 leerlingen, 25 Professoren en Leeraars en 11 Adsistenten; in 1858 660 leerlingen en in 1860 reeds 840 leerlingen, 30 Professoren en Leeraars en 13 Assistenten.

Voor de toelating tot de eerste (laagste) mathematische klasse, wanneer de voorbereidende school niet gebruikt is, wordt er gevorderd: voor het hoogduitsch: vlug en zuiver stellen; voor het fransch: algemeene kennis der vormenleer, lezen en vertalen; rekenkunde, beginselen van stelkunde en vlakke meetkunde. Neemt men de klassen, zoo als zij straks volgden, eerst M, de drie mathematische klassen, en dan I de Ingenieur-, II de Bouw-, III de Boschopzigters-, IV de Scheikundig-technische-, V de Werktuigenbouw-, VI de Handels-, VII de Postschool en VIII de algemeene klasse; zoo vindt men voor die verschillende klassen achtervolgens de volgende uren: M: 39, 40, 48; I: 37, 36, 13; II: 43, 46, 35, 36; III: 23, 39, 25; IV: 68; V: 43, 48; VI: 38; VII: 21, 29; VIII: 40 uren, en wel daarvan in het bijzonder voor de volgende wetenschappen:

LEERVAKKEN.	M.			I.			II.				III.			IV.	V.		VI.	VII.		VIII.
	1.	2.	3.	1.	2.	3.	1.	2.	3.	4.	0.	1.	2.		1.	2.		1.	2.	
Wiskunde	10	11	10	5	—	—	—	—	—	—	4	8	—	4	4	—	5	3	3	—
Beschrijvende Meetkunde	8	6	4	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Werktuigkunde	—	3	3	18	19	13	4	6	—	—	—	—	—	11	13	14	—	4	2	—
Bouwkunde	—	—	—	—	—	—	—	11	8	5	—	—	2	2	4	4	—	—	—	—
Natuurkunde	—	5	3 (+ 6)	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—	8	5	9	—	5	—	—
Scheikunde	—	—	6	—	—	—	4	—	—	—	—	4	2	20 +	5	11	—	—	—	—
Natuurwetenschappen	—	—	4	—	—	—	4	—	—	—	8	13	—	21	2	—	—	—	—	—
Teekenen, Modelleren, enz.	4	6	8	13 +	15 +	—	27 +	31 +	27 +	29 +	—	—	—	4	4	4	2	—	—	12
Talen	10	5	7	3	—	—	—	—	—	—	2	—	—	11	4	6	7	6	10	22
Geschiedenis	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—	4	—	—	6
Boekhouden	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	14	2	—	—	—	—	—	—	—
Handelswetenschappen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	14	—	—	—

Het stelsel van leiding en toezigt schijnt aan deze Polytechnische school bijzonder goed uitgewerkt te zijn, en verdient eene nadere beschouwing. Aan het hoofd staat de Director, thans Prof. D^{r}. Redtenbacher, Hofrath; naast hem staan drie der Hoogleeraren als leden van het bestuur in administrativen, bouwkundigen en regtskundigen zin; zij hebben het algemeen beheer over de school en hare geldelijke aangelegenheden, de aankoopen, enz. Daarnaast staat onder denzelfden Directeur de ‘engere Lehrconferenz,’ bestaande uit negen Professoren, de Vorstaende der verschillende vakscholen, benevens somtijds enkele Professoren, daartoe door het Ministerie van Binnenlandsche Zaken geroepen; die vergadering behartigt de belangen der inrigting in het algemeen; de Director, dien zij jaarlijks uit haar midden kiest onder de goedkeuring van het Ministerie, is op die wijze geheel met den toestand der school bekend en vertegenwoordigt haar naar buiten. Iedere mathematische klasse en iedere vakschool heeft eenen der Hoogleeraren, die in den regel aldaar de hoofdrigting vertegenwoordigt, tot Vorstand of voorzittend Hoogleeraar; deze leidt zijne vakschool en oefent op het onderwijs en op de onderwijzers den noodigen opwekkenden invloed uit, maar staat tegenover deze niet als Directeur, maar als ambtgenoot, primus inter pares; ook heeft hij in de onderwijzers-vergaderingen, die elk kwartaal gehouden worden en waar alle daartoe behoorende Leeraars tegenwoordig moeten zijn, met de overige onderwijzers gelijke stem. Voor de Leerlingen is hij de Leeraar, die voor hen, naar verlangen of behoefte, den bijzonderen cursus aangeeft, dien zij te volgen hebben; die het toezigt op hunne studie en op hun gedrag houdt; die dus in paedagogischen zin een grooten invloed op hen kan uitoefenen: hierbij komt dan de persoonlijkheid van den Leeraar zeer in aanmerking, en kan deze zeer gunstig op de houding der school werken.

Gaan wij eindelijk over tot de beschouwing der eidgenössische Polytechnische Schule te *Zürich*. Deze moet ook in zoo verre groot belang inboezemen, omdat zij, eerst in 1854 opgerigt, de jongste der behandelde inrigtingen is, en zich dus naar de ondervinding dier zeer onderscheiden gevormde scholen konde rigten, hetgeen zij zich dan trouwens ook met groote naauwgezetheid heeft voorgesteld. Daarbij houde men in het oog,

dat op het budget der school 150,000 fres. als jaarlijksche toelage uit de bondskas voorkomt, zoodat er in dit opzigt genoegzame vrijheid bestaat, om hetgeen voor goed erkend is, ook te willen en te kunnen. Zij zal dus, behoudens inachtneming van plaatselijke omstandigheden, tot de beste inrigtingen van dien aard kunnen en moeten behooren, en wij zullen zien, dat dit werkelijk het geval is.

De school bestaat thans uit: A, eene mathematische voorbereidingsklasse, in 1859 eerst opgerigt, met éénjarigen cursus; B, bouwkundige school, met eenen cursus van drie jaren voor zoogenaamden Hochbau, terwijl de twee eerste jaren voldoende zijn voor een gewonen bouwkundige; C, Ingenieurschool, met driejarigen cursus, waarbij in het laatste jaar de geodetische geheel van de technische rigting wordt afgescheiden gehouden; D, Mechanisch-technische school, met eenen cursus van drie jaar, waar mede in het laatste jaar twee afzonderlijke rigtingen zijn ontstaan, die van technologen en die van werktuigfabrikanten; E, Chemisch-technische school, met tweejarigen cursus, terwijl in het laatste jaar de chemisch-technologen en de pharmaceuten een afzonderlijk leerplan hebben; F, Boschbouwschool met tweejarigen cursus; en G, algemeene Afdeeling, waarbij het onderwijs geheel vrij is, althans niet aan bepaalde cursussen gebonden: hier worden de Lehrambtscandidaten als gewone leerlingen opgenomen, dat is, die jongelieden, die zich tot onderwijzers voor Reaal- of Industriescholen willen bekwamen. De eerste mathematische klasse A dient als gemeenschappelijke grondslag voor alle overige[7], en brengt den leerling daarom tot aan de vakscholen C en D, die de meeste kennis vorderen bij het toelatings-examen: want deze vorderingen zijn hier bij elke klasse verschillend, naarmate van de bijzondere rigting, die de klasse beheerscht[8]. Door deze bepalingen, die geheel overeenkomen met den geest dezer school, worden zeker de onderscheidene vakscholen van elkander zeer afgescheiden gehouden, een hoofdpunt, waarop hier bijzonder gelet wordt.

De geheele school rust op de Kantonsschool, zooals wij die

7 Regulativ betreffend den mathematischen Vorbereitungskurs an der eidgen. polytechnischen Schule, 16 März 1859.

8 Bedingungen, welche von dem Bewerbern um Aufnahme als Schüler am eidgen. Polytechnikum erfüllt werden müssen, und Vorkentnisse über welche sie eine Prüfung zu bestehen haben, 16 März 1859.

reeds hebben leeren kennen; de oprigting eener voorbereidende school werd oorspronkelijk ongeschikt geoordeeld, en liever wilde men zijdelings eenen verbeterenden en opheffenden invloed uitoefenen op die Kantonsscholen, welke zulk eene opvoering van haar leerplan bleken noodig te hebben; enkele waren er, die reeds de gewenschte hoogte bereikten en waarop men dus al dadelijk steunen konde. Sedert schijnt echter die meening wel eenigzins gewijzigd te zijn, wanneer men let op de invoering der klasse A.

De Leerlingen worden eerst na hun 17de jaar opgenomen, zoowel bij de mathematische klasse als bij de overige vakscholen; zij betalen voor de eerste frcs. 100, voor alle andere frcs. 80, behalve afzonderlijke vergoeding voor het bezoeken en gebruiken der werkplaatsen; terwijl de lessen der Privaatdocenten afzonderlijk moeten worden betaald.

Hier volge eene schets der voorlezingen:

LEER-VAKKEN	A.	B.			C.			D.			E.		F.	
		1.	2.	3.	1.	2.	3.	1.	2.	3.	1.	2.	1.	2.
Wis-kunde	13	9	-	-	12	3	3	9	3	-	-	-	3	-
Natuur-kunde	5	-	-	-	-	4	-	-	4	-	3	-	-	-
Beschrijvende Meet-kunde	2	4	3	-	4	3	-	4	-	-	-	-	-	-
Tee-kenen, Model-leren, enz.	4	38	30	30	11	11	9	8	8	8	4	4	3	-
Bouw-kunde	-	4	11	8	4	3	4	-	4	-	-	-	-	3
Werk-tuig-kunde	-	3	-	-	-	6	6	-	10	18	-	4	-	-
Schei-kunde	-	5	-	-	3	-	-	5	-	-	13 + 9	18 + 2	5	-
Natuur-weten-schappen	-	-	-	3	-	3	-	-	-	-	15	9	3	3
Regts-weten-schappen	-	-	-	2	-	-	2	-	-	-	-	-	3	3
Sterre-kunde	-	-	-	-	-	2	2	-	-	-	-	-	-	-
Bosch-bouw-weten-schappen	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	12

Deze lessen worden thans gegeven door 33 Professoren, 5 Leeraars, 9 Privaatdocenten en 2 Assistenten. Er waren in 1858 109, in 1860 195 leerlingen, waarbij nog 84 toehoorders kwamen; thans in 1861 zoude het getal reeds meer dan 400 bedragen.

De rigting van het onderwijs is theoretisch en praktisch beide: in het begin heeft de theorie de overhand, later maakt zij plaats voor praktische toepassing van het geleerde, voor zelfstandig werken. Daarom wordt er veel werk gemaakt van teekenen, ontwerpen van werktuigen, scheikundige werkzaamheden, enz.; om die praktische rigting nog te bevorderen worden er geregeld uitstapjes gemaakt, en hiertoe wordt er eene bepaalde week in Julij besteed; zoo werden er in 1860 onder het toezigt van elf der Professoren reizen gedaan, met het oog op de verschillende rigtingen van het onderwijs voor bouwkunde, spoorwegen, stoomwerktuigen, fabrieken, plantenkunde, geologie; en van deze reizen belooft de school zich goede uitwerking op de ontwikkeling van praktischen geest. Maar ook nog in anderen zin is het onderwijs soms tweeledig, namelijk in technischen en in aesthetischen: het is niet alleen de bedoeling doorknede, maar evenzeer beschaafde technici te vormen; vandaar vele onderwijsvakken, die vooral in enkele afdeelingen tot opwekking en zuivering van den smaak zullen moeten strekken.

Nog worden er prijsvragen uitgeschreven; b.v. in 1860: het ontwerpen van eene brug op eene gegevene plaats; proeven omtrent, en behandeling van negen gegeven verbindingen van lood en tin; eene vleeschhal in Zurich; de theorie van het kroprad van Sagebien; eene verhandeling over de toepassing der imaginaire grootheden in de meetkunde. Voor iedere prijsvraag zijn er twee prijzen, te zamen frcs. 230, en bovendien frcs. 600 voor vergoeding van kosten en uitgaven bij de bekroonde antwoorden.

Het Polytechnicum staat onder toezigt van eenen Schoolraad van drie leden en drie plaatsvervangers, die over geheel Zwitserland verspreid zijn, en eenen Voorzitter met eenen Onder-Voorzitter, die te Zürich wonen. Die Voorzitter, thans de Heer Kappeler, vertegenwoordigt den Schoolraad, die slechts zelden kan vergaderen. Een der Hoogleeraren wordt door dien Schoolraad tot Directeur der school (D^{r}. Bolley) en een tot zijn plaatsvervanger (D^{r}. Zeuner) benoemd; en evenzoo kiest hij uit iedere klasse of vakschool eenen Hoogleeraar tot Vorstand of

voorzittend Hoogleeraar, en wel zulk eenen, die aldaar het meeste of het gewigtigste onderwijs geeft. Deze zijn de Voorzitters bij de Leeraarsvergaderingen voor hunne afdeeling, die de meeste punten regelen, voor zoo verre zij die afdeeling alleen betreffen; zoodat iedere vakschool met hare Leeraars een zelfstandig karakter bezit: den Vorstand is dan de uitvoering van de besluiten opgedragen. Omtrent punten, die van algemeen belang zijn, wordt in eene vergadering der Vorstaende onder voorzitting van den Directeur, of wel in eene vergadering van alle Leeraars te zamen beslist: alsdan is de Directeur belast met het ten uitvoer brengen van het genomen besluit. In vele gevallen is echter de behandeling aan den Schoolraad, of ook wel aan den Bondsraad, opgedragen, zoodat aan den Voorzitter van den Schoolraad een groote invloed op den geheelen gang van het onderwijs van de school toekomt.

Behalve vele herhalingsuren houdt deze Polytechnische school jaarlijksche examens voor iedere klasse, waarnaar het overgaan in eene volgende klasse geregeld wordt; langer dan twee jaren mag niemand in dezelfde klasse blijven. Er zijn Hoogleeraren, Leeraren, en Privaatdocenten aangesteld: de laatsten zouden vooral leerlingen der inrigting zelve moeten zijn; zij ontvangen geene bezoldiging, maar genieten daarentegen collegiegelden.

En welke zijn nu de gevolgtrekkingen, uit de voorgaande beschouwingen af te leiden omtrent hooger industriëel onderwijs met betrekking tot ons land? Het beantwoorden dezer vraag is wel aan vele bezwaren onderhevig, bij de geneele ontstentenis van zulke inrigtingen in ons land, - wanneer men de Delftsche Akademie althans uitzondert, wier rigting toch weder zeer bijzonder is ter eene zijde, en aan den anderen kant weder zulke geheel heterogene uitkomsten op het oog heeft, - en bij het gebrekkige, zoo niet meestal ontbreken, van het lager industriëel onderwijs hier te lande. Maar de zaak is van geen gering gewigt, en de vestiging van het lager en van het hooger industriëel onderwijs is van te overwegend belang, om niet eenige opmerkingen hier te laten volgen, al zij het dan ook op het gevaar af, van voorbarigheid te worden beschuldigd. Men zal dus nu achtervolgens den omvang, den gang, den inhoud, de leiding en de hulpmiddelen van het onderwijs moe-

ten nagaan, in zooverre daaromtrent uit het vorige iets te putten valt.

De *omvang* van het onderwijs wordt bepaald door het begin en door het einde daarvan.

Het begin van het onderwijs hangt geheel te zamen met den leeftijd, waarop de Leerlingen worden aangenomen, en is afhankelijk van hetgeen zij op dien leeftijd hebben geleerd. Dit laatste is zeer verschillend zeker naarmate van de verschillende inrigtingen, waar zij onderwijs hebben genoten; en om hier nu tot een vasten grondslag te kunnen geraken, zullen wij de Reaalschool nemen, zoo als zij aan het einde van het eerste gedeelte van dit opstel werd uitgewerkt. Daar zijn de Leerlingen na afloop der vijfde klasse minstens 17 jaar oud; moeten in de talen, geschiedenis en aardrijkskunde genoegzaam ervaren zijn; eenige grondbegrippen van de natuurwetenschappen, van scheikunde en van natuurkunde, en zelfs eenig begrip van werktuigkunde hebben opgenomen; en zoowel wat wiskunde als wat teekenen betreft, genoegzaam zijn voorbereid en met voldoende voorloopige kennis zijn toegerust, om dadelijk bij de Polytechnische school tot meer wetenschappelijke behandeling te kunnen overgaan. Op die wijze zal men dan ook het stelsel van voorbereidingsklassen aan de Polytechnische school niet behoeven, dat in den regel zoowel wegens het verschil in leerstof, als niet minder wegens den onderscheidenen leergang, geene aanbeveling verdient. alleen als voorbereiding van reeds oudere industriëlen, die eenigen tijd praktisch werkzaam zijn geweest, de voor de Polytechnische school noodige bekwaamheden niet bezitten, en deze toch wenschen in te halen, zijn zulke voorscholen aan te bevelen; - en onder zulke leerlingen treft men niet zelden zeer goede aan. Als regel moet gelden: alle voorbereidend onderwijs moet zijn afgeloopen, om den geheel verschillenden, wetenschappelijken leergang niet te stremmen, of wel dien onmogelijk te maken bij gebrek aan de noodige voorloopige kennis. De toelatings-examens zullen dan ook gestreng op dit punt moeten acht geven, ten einde de Polytechnische School niet van lieverlede lager afdale, dan wenschelijk is naar den aard van het onderwijs; en evenzeer zullen er strenge examens noodig wezen, om tot den overgang van eene klasse tot eene hoegere toe te laten, waarbij de dikwerf voorkomende regel navolging verdient: meer dan tweemaal mag dezelfde cursus niet worden doorloopen; is de leerling dan nog niet be-

kwaam, zoo moet hij voor zijne loopbaan ongeschikt worden geoordeeld en derhalve van de school verwijderd worden. Het staat echter te bezien, of het, bij eene werkelijke invoering van lager en hooger industriëel onderwijs in ons land, niet noodzakelijk konde worden, om dit stelsel van voorscholen, als *overgangsmaatregel*, voorshands aan te nemen; maar ook dan nog zoude zulk eene voorschool eerder behooren gevoegd te worden aan de Reaalschool, die er wel zoude gevestigd worden in de stad, waar de Polytechnische School werd opgerigt, dan aan die Polytechnische School zelve.

Het einde van de Polytechnische School, het doel, dat zij zich behoort voor te stellen, is om den leerling wetenschappelijk, theoretisch en praktisch, zoo te vormen, dat hij in staat zij ook voor zich zelven het theoretische gedeelte van zijn vak te kunnen verstaan en aan te houden, dat hij genoegzame praktische kennis bezitte, om eene technische inrigting in zijn vak te kunnen doorzien en begrijpen, en zulk eene zelf te kunnen leiden en besturen.

De *gang* van het onderwijs, dat van zulk een begin tot zulk een einde voert, moet theoretisch en praktisch beide wezen. In den aanvang moet noodzakelijk de theorie, en wel die der algemeene vakken, hoofdzaak zijn, en kan er met de praktijk slechts een nog gering begin worden gemaakt; later moet de theorie meer in enkele bijzonderheden worden uitgewerkt, en allengs plaats maken voor de praktijk, die, eerst noodzakelijk grootendeels in navolging bestaande, langzamerhand meer zelfstandig werken moet worden. Daarmede overeenkomstig kan dan ook het eerste onderwijs voor alle soorten van leerlingen gemeenschappelijk zijn, terwijl het latere weder noodzakelijk voor ieder vak afgescheiden zal moeten gehouden worden; en zoo komt men uit den aard der zaak zelf tot eene gemeenschappelijke Mathematische Klasse, als grondslag voor het geheel, waarop dan later de zeer onderscheidene Vakscholen moeten worden opgebouwd.

De naam van mathematische klasse duidt niet oneigenaardig aan, waarom het hier eigenlijk te doen is: theoretisch onderwijs, dat in den regel op wiskunde gegrond is, en waarbij die wetenschap althans eene hoofdrol vervult. Alle vakscholen hebben dien grond noodig, maar niet alle in gelijke mate: daarom is het wenschelijk, die klasse bijv, in twee cursussen te verdeelen. Beide cursussen te zamen dienen dan vooraf te gaan aan eene bouwkundige-, eene ingenieurs-, eene mechanisch-technische school; de laag-

ste zoude voldoende kunnen zijn voor eene landbouw-, eene chemisch-pharmaceutische-, eene chemisch-technische-, eene handelsschool. Daarom zouden in dien laagsten cursus de letterkunde der nieuwere talen, de natuurwetenschappen, de staathuishoudkunde moeten worden opgenomen naast de wiskunde, beschrijvende meetkunde, teekenen, natuurkunde en scheikunde. In den tweeden cursus zouden de laatstgenoemde vakken vooral moeten worden voortgezet in verband met eenige praktische werkzaamheden, bij ieder leervak behoorende, en zoude ook de werktuigkunde moeten worden opgenomen.

Wat de vakscholen aangaat, heeft ieder zijne bijzondere, eigenaardige eischen, en deze zullen natuurlijk van grooten invloed wezen op de inrigting der Polytechnische school, naarmate zij alle of slechts ten deele daarin worden opgenomen. Het is dus moeijelijk, hier bepaaldelijk aan te geven, wat er wel en wat er niet op de school zal moeten worden onderwezen: slechts dient er in het algemeen op gelet te worden, dat de vakschool op d i e mathematische klasse sluite, die het eerste theoretische onderwijs voor haar afhandelt; dat zij zelve beginne met de bijzondere theorie van haar vak, en die voortzette in de volgorde, zoo als deze in den regel uit den loop van het onderwijs zelf volgt; dat zij, bij iederen stap voorwaarts, ook meer gelegenbeid tot praktische oefening geve, eerst in navolging van voorbeelden, later in meer zelfstandigen zin; dat zij in den eindeursus de gelegenheid openlate tot het beoefenen van enkele regtsvakken, kunstgeschiedenis of andere wetenschappen, meer tot beschaving strekkende.

Zulk een leergang bij het onderwijs, met oordeel ontwikkeld, zal van zelf de bezwaren ontwijken, die er anders ontstaan kunnen door te groote opeenhooping van leerstof; het is niet de menigte van leerstof, die hier op den voorgrond treedt, het is het weten en evenzeer het kunnen in enkele leervakken; het is er niet om te doen, en het k a n er bij zulken leergang niet om te doen wezen, om een onderwijs van grooten theoretischen omvang te geven; daartoe is die methode geheel ongeschikt; maar het geldt hier eene oordeelkundige ontwikkeling in eene of andere bijzondere rigting, steunende op eenen voldoenden wetenschappelijken grondslag.

Doch om hierin naar wensch te slagen, is het een vereischte, dat de verschillende vakscholen behoorlijk gescheiden worden gehouden, en zij iedere op zich zelve trachten een zamenhangend

geheel te vormen, dat op een bepaald, goed en duidelijk voorgesteld doel uitloopt. Zulks neemt niet weg, dat enkele vakscholen enkele leervakken kunnen gemeen hebben, maar dan moet dit aan ieders bijzondere rigting geen nadeel kunnen toebrengen. Zoo kan bijv. de scheikundige, zoowel als de werktuigkundige technologie, de algemeene beschouwing van fabrieken uit een scheikundig of uit een werktuigkundig oogpunt, aan eene chemisch-technische en aan eene mechanisch-technische school gemeen zijn, daar zij beide ieder leervak noodig hebben; de technologische scheikunde daarentegen behoort alleen bij de chemisch-technische school, de technologische werktuigkunde alleen bij de mechanisch-technische, daar deze vakken meer in bijzonderheden afdalen, en daarbij een bepaald oogpunt wordt in acht genomen, zoodat zij bij de andere school misplaatst zouden wezen.

Wat den *inhoud* van het onderwijs betreft, wij behandelden reeds het punt van te groote opeenhooping der leervakken: schadelijk zoude deze toch werken, zoowel op zich zelve, alsook daarom, dat zij den leerling te veel vrije en onzekere keuze zoude laten in den door hem te volgen gang van onderwijs; daardoor zoude het verband tusschen de lessen onderling worden verbroken, en zelfs bij het zoo noodige en heilrijke stelsel van vakscholen zoude de leergang bij de leerlingen alsdan nog te veel uiteenloopen, om op geschikte wijze het onderwijs daarnaar in te rigten. Maar, wij zagen het reeds, dat stelsel, juist opgevat in den boven uitgewerkten zin, verbiedt van zelf alle schadelijke opeenhooping, en laat die niet toe: dit neemt echter niet weg, dat ook nu nog de leerling van een of ander leervak, dat hij niet regtstreeks noodig heeft, kan worden vrijgesteld, en tot eenig ander, waartoe hij juist bijzonder behoefte heeft, kan worden toegelaten; maar zulke bijzondere toelatingen moeten in den regel toch uitzondering blijven, zullen zij het eigenaardige karakter der vakschool niet doen ontaarden.

Die inhoud van het onderwijs is verder voor elke bijzondere vakschool wezenlijk verschillend. In het algemeen valt er dus slechts op te merken, dat er tusschen theorie en praktijk een behoorlijk verband dient te bestaan. Naast de lessen in beschrijvende meetkunde behoort het teekenen van épures, doorzigtkunde en schaduwleer daarmede evenwijdig te loopen; naast de leer der werktuigen het teekenen, het ontwerpen, ja zelfs het construeren daarvan; naast de scheikunde de analytische

werkzaamheden in het laboratorium; naast delfstoffen en plantenkunde het bepalen der natuurvoorwerpen, die zij behandelen. Zulk zamenhangend onderwijs dient of door denzelfden leeraar te worden verstrekt, of de onderwijzer voor het praktische deel dient een leeraar te wezen, die daarbij aan dien voor het theoretische gedeelte ondergeschikt is: zoodat er steeds de noodige overeenstemming tusschen beide lessen besta, en zij zich aldus wederzijds aanvullen.

Nog dient er hier voor gezorgd te worden, dat het onderwijs zich niet alleen en uitsluitend tot de technische rigting bepale, en de aesthetische geheel worde verwaarloosd. Wel is dit een moeijelijk en teeder punt, vooral omdat reeds is opgemerkt, dat alle opeenhooping van leervakken zoo zorgvuldig te vermijden is; maar niettemin blijft het een punt, dat opmerkzaamheid verdient. Bij sommige vakscholen behoort die rigting dan ook meer van zelve te huis, dan bij andere: bij de bouwkundige school bijv, is zij van veel regtstreeksch belang; maar ook bij andere vakscholen dient de beschaving in dien zin niet uit het oog te worden verloren: gepaste behandeling van letterkunde zal hiertoe o.a. veel kunnen behulpzaam zijn.

En hierbij kunnen nog een paar verwante punten ter sprake komen. Vooreerst kunnen alle vakken, die niet regtstreeks tot de eene of andere vakschool behooren, zeer geschiktelijk tot eene Algemeene Klasse worden gebragt; en wanneer daarbij nog enkele der vorige lessen, in zooverre deze ook van meer algemeen belang zijn, worden gevoegd, zoo ontstaat er gelegenheid, om aan zulke klasse ook toehoorders toe te laten, die, zonder een' of anderen bepaalden cursus te willen medemaken, zich toch gaarne in het een of ander vak willen bekwamen. Wanneer ook zulk eene klasse onder behoorlijk toezigt staat, om te zorgen, dat de vrijheid hier niet in wanorde ontaarde, zoude zulke schikking zeker nuttig kunnen werken. - En dan konde misschien zulk eene Polytechnische School eene geschikte gelegenheid aanbieden tot de opkweeking van onderwijzers voor Reaal- en Industriescholen: zulke onderwijzers zouden er vele noodig zijn, zij zouden misschien toch niet alle eene humanistische opleiding kunnen of behoeven te ontvangen, en zij zouden daarentegen hier werkelijk vinden, wat zij voor hunne bijzondere studiën niet alleen, maar ook wat zij tot hunne vorming en beschaving zouden noodig kunnen hebben. En zelfs zij zouden hier zeker beter gevormd kunnen worden, dan in de Seminariën, die in andere landen bijzonder tot opleiding

van zulke leeraars en onderwijzers zijn opgerigt: zij zouden de gelegenheid kunnen verkrijgen om hetzij als Privaat-docenten, hetzij als Hulpleeraars, hetzij als Adsistenten, zich te oefenen aan de Polytechnische school zelve, onder het toezigt en de leiding van hen, die hun hunne opleiding hebben gegeven.

Van groot gewigt is hier de *leiding* van het onderwijs: en dit springt dadelijk in het oog, wanneer men nagaat, dat de Polytechnische school bestaat uit eenen gemeenschappelijken grondslag, waarop later in de verschillende vakscholen even zoo vele verschillende, ieder voor zich naauw te zamen hangende gebonwen moeten worden opgetrokken. Is hier een ieder aan zich zelven overgelaten, onderwijzer zoowel als leerling, zoo is het minstens waarschijnlijk, dat het onderwijs zijn doel zal missen. Voor den leerling moeten er dus bepaalde cursussen zijn aangewezen; maar dit is nog niet genoeg: het onderwijs moet in elke vakschool behoorlijk zamenhangen. Dit doel nu wordt bereikt door de werkelijk schoone inrigting van eenen *voorzittenden Hoogleeraar* voor iedere vakschool, in den regel hij, die daarin het meeste of het belangrijkste onderwijs geeft. Zulk een Hoogleeraar, anders niet verheven boven zijne ambtgenooten, met hen gelijke stem en gelijke regten bezittende, waakt over het onderwijs in zijne vakschool, zorgt, dat het in eene goede rigting worde verstrekt, dat het te zamen een behoorlijk geheel vorme, op hetzelfde doel uitloope, en voldoe aan hetgeen de school zich als einddoel moet voorstellen. Aan den anderen kant gaat hij de leerlingen na, helpt hen in de keuze der onderwijsvakken, waar zulks noodig is, en leidt hen geheel in den loop van hunne opleiding. Wij zagen reeds hierboven, dat enkele leerlingen in sommige gevallen van eenig leervak moeten kunnen worden vrijgesteld, tot een ander worden toegelaten: die regeling in het algemeen, zoowel als de bijzondere leiding der studiën, moet aan den Voorzittenden Hoogleeraar worden toevertrouwd. Niet alleen toch is hij beter in staat, het al of niet wenschelijke van zulke verandering te overzien, dan de leerling dit zelf zoude kunnen; maar hij is met den toestand der geheele school bekend, en kan dus ook de gevolgen van zulk eene vergunning beoordeelen. Ten einde echter dit stelsel van vrijlatingen geen nadeeligen invloed op de school uitoefene, en niet tot wanorde aanleiding geve, is de volgende handelwijze zeer geschikt. Ieder leerling, een nieuw aankomende zoowel als hij, die het onderwijs voortzet, verkrijgt van den straks nader te bespreken Directeur der Po-

lytechnische school een bewijs van toelating voor de eene of andere bijzondere klasse; daarop worden door den Voorzittenden Hoogleeraar der school, waartoe die klasse behoort, de leervakken aangeteekend, die zulk een leerling te houden heeft; daarna teekent ieder betrokken onderwijzer die toelating voor gezien, en gaat het stuk vervolgens over den voorzittenden Hoogleeraar tot den Directeur terug. Op die wijze toch is de leergang voor elken leerling bij alle betrokken personen genoegzaam bekend, en wordt wanorde vermeden; op dezelfde wijze zoude men met de toehoorders moeten handelen, als die tot de lessen worden toegelaten.

De Voorzittende Hoogleeraar is tot deze veelzijdige bemoeijingen in staat, omdat hij, als zoodanig, lid is van het *Bestuur*, en alzoo het overzigt heeft over de geheele school, de punten van aanraking overziet, die er tusschen onderscheidene vakscholen bestaan, en ook daardoor genoegzaam opwekkenden invloed op zijne ambtgenooten kan uitoefenen. Aan het hoofd van zulk een bestuur staat een der onderwijzers als *Directeur*, die de inrigting vertegenwoordigt, en alle zaken, als uitvoerende magt, kan regelen, zoo verre die tot zijn bevoegdheid behooren. Het bestuur bemoeije zich met alles, wat de geheele school betreft, en late aan de onderwijzers eener vakschool dat over, wat alleen op deze van invloed is, den overgang der leerlingen naar eene hoogere klasse, enz.

Een collegie van *Curatoren* voor het geldelijk beheer en de beoordeeling en leiding der geheele Polytechnische School zal wel altijd daarboven behooren te staan; en op die wijze kan er voorzeker genoegzame zamenwerking worden verkregen, om alles tot een en hetzelfde doel te doen uitloopen: en dit is hier van groot gewigt.

Hierbij behooren nog enkele punten te worden vermeld, die met het vorige naauw te zamen hangen. Vooreerst het stelsel om jongelieden van buiten de stad, waar de Polytechnische School gevestigd is, te doen inwonen bij bepaalde familiën, die daartoe op hun verzoek en bij noodige geschiktheid door het Bestuur worden aangewezen. Door zulk eene schikking toch kan er gezorgd worden, dat de leerling in de uiterlijke omstandigheden verkeere en alle noodige hulpmiddelen verkrijge, die hij voor zijne studiën behoeft; blijft hij steeds tevens onder behoorlijk toezigt en wordt eindelijk op zijnen leeftijd niet buiten den familiekring gesloten; het zal wel geen betoog behoeven, van hoeveel gewigt dit punt ook is voor de school zelve.

Vervolgens is bij het voorgaande reeds ondersteld eenige vrijheid in het kiezen van leervakken, en het bijwonen ook van enkele, die tot beschaving dienen. Zal dit met eenige vrucht geschieden, dan behoort wel het toch reeds op zich zelf prijzenswaardige stelsel van een vast jaarlijksch schoolgeld te worden aangenomen, niet zoo, dat er voor elk uur afzonderlijk wordt betaald. Op die wijze is ook de verhouding tusschen de leerlingen en de leeraars veel beter en vrijer: maar alsdan dient ook de bezoldiging van deze laatsten daarnaar te worden geregeld.

Eindelijk is hier het stelsel van jaarlijksche, streng af te nemen, overgang-examens zeer wenschelijk, vooral indien zij door een genoegzaam aantal herhalingsuren in den gewonen cursus behoorlijk worden voorbereid: alleen moet daarbij zorgvuldig worden acht gegeven, dat het geen afrigten worde, dat de leerling niet tot examenwerk verleid worde; maar dat zulke examens voor de leerlingen, zoowel als voor de onderwijzers, werkelijk aangeven de hoogte, waarop eene geheele klasse en waarop ieder individu staat. De gewoonte, om aan het einde der school diplomata af te geven, is gegrond op ondervinding en kan buiten twijfel zeer gunstig werken; zij is eervol voor leerlingen en onderwijzers beide, en zulk een middel is uitmuntend om den ijver der leerlingen op te wekken.

Ten slotte iets over de *hulpmiddelen* voor het onderwijs. Deze zijn vooreerst te zoeken in de verzamelingen, waarop zich vooral het technische onderwijs moet steunen. Daartoe behooren een natuurkundig kabinet met werkplaats, om proeven te kunnen nemen; een scheikundig laboratorium, met onderscheidene werkplaatsen voor qualitative en quantitative analysen zoowel als voor algemeene scheikunde; eene modelkamer, met enkele groote werktuigen en een genoegzaam aantal deelen van werktuigen; teekenzalen voor handteekenen, regtlijnig teekenen en ornamentteekenen, voor het teekenen en ontwerpen van werktuigen en fabrieken, met eene behoorlijke verzameling voorbeelden, plaatwerken en afgietsels; werkplaatsen voor het werken in ijzer en hout, met eene verzameling model-gereedschappen; eene modellenverzameling voor bouwkunde; eene verzameling meetkundige instrumenten; verzamelingen voor plantenkunde, dierkunde, delfstoffenkunde, geologie en kristallen-beschrijving, en evenzeer voor warenkennis en pharmacognosie; eindelijk eene goede technische bibliotheek, met de noodige tijdschriften, bijzondere plaatwerken, enz.

Vervolgens zijn tot het vruchtbaar maken van zulk onderwijs technische uitstappen een uitstekend middel; zij leveren de aanleiding om in het groot en in de werkelijkheid te zien en te beoordeelen, wat in het klein soms in de werkplaatsen werd verrigt, of wat er althans theoretisch werd onderwezen: zij zullen zeker eene goede uitwerking hebben op den praktischen geest. Hiertoe is voor zulk eene Polytechnische School de onmiddellijke nabijheid van industrie op groote schaal zeker verkieselijk: en in menig ander opzigt zoude zulke nabijheid altijd van uitnemenden invloed op de Polytechnische School moeten zijn.

Eindelijk is een voornaam middel tot het opwekken van ijver het opgeven van prijsvragen, geëvenredigd aan de bekwaamheden der leerlingen, en op de eene of andere wijze te bekroonen; misschien konde dit zeer doelmatig geschieden door het toekennen van eene toelage, die den bekroonde in staat zoude stellen eene buitenlandsche technische reis te doen, ten einde ook eens uit eigene oogen te zien, hoe anderen denken, inzien en handelen.

En hiermede acht ik aan mijn plan te hebben voldaan, om het een en ander te doen kennen omtrent hetgeen er buitenslands voor het industrieël onderwijs gedaan wordt. Op volledigheid maakt deze schets geene aanspraak: daartoe ontbraken mij ook de noodige hulpmiddelen en opgaven; zij heeft slechts op enkele inrigtingen het oog willen vestigen, enkele punten willen aanroeren. Bij de toepassing der gemaakte opmerkingen op ons land, waren het niet de bestaande inrigtingen, die mij moeite veroorzaakten bij de gevolgtrekkingen; eerder was het de bijna geheele ontstentenis van zulk onderwijs, dat gezegd konde worden aan de eischen des tijds te voldoen. Laat ons hopen, dat dit niet lang meer het geval moge blijven, maar ingezetenen en bestuurders zullen wedijveren, om voor ons land in te halen, waarin het ten dezen opzigte bij zoo vele landen ten achteren mogt zijn.

Deventer, Julij 1861.

D. BIERENS DE HAAN.

Onze jonggestorven vriend.

Vóór weinige maanden schonk de Génestet aan zijne talrijke vrienden en aan de nederlandsche letterkunde zijne, in allerlei boekjes en hoekjes verspreide gedichten van 1854 tot 1859, waaraan hij eenige van het jaar 1860 had toegevoegd. Hij gaf aan dezen bundel den titel van *Laatste der Eerste*, omdat hij dien beschouwde als aanvulling en voleinding zijner *Eerste Gedichten* en hiermede de eerste periode zijns levens, de eerste tevens zijner litteraire ontwikkeling, wenschte af te sluiten, om met frisschen moed, met verhoogden lust en rijpere kracht het tweede tijdperk voort te zetten, waarin hij door zijne *Leekedichtjens* zoo straks was ingetreden. Peter de Génestet begint zich te haasten! dachten en zeiden zijne vrienden; - twee bundels binnen 't half jaar van hem, die zelf zoo dikwijls getuigde, dat aanhoudende inspanning en arbeid hem moeite, en helaas! vermoeidheid kostte. Wat mag hem toch bewegen eene uitgave, sints 1859 uitgesteld en gedurig verschoven tot blijder en gelukkiger tijden, tot de dagen dat het zonnetje weêr zou schijnen op zijn levenspad, nu op eenmaal, na zulk eene korte tusschenpoos op zijne *Leekedichtjens* te doen volgen? Zou hij zulk eene behoefte, zulk een gejaagd verlangen gevoelen om het saizoen der bloemen en bloesems te verlaten, om zijn lente en zijn jeugd te verwisselen voor den rijperen mannelijken leeftijd; welke groote plannen heeft hij toch, onze jonge dichter? Is de toekomst die hem openstaat niet wijd genoeg, om zich met langzaamheid te mogen haasten? Op een-en-dertigjarigen leeftijd, en bij eene ontwikkeling, rijker, dieper en veelzijdiger dan ooit, gelouterd en verhoogd door lijden en beproeving, maar ook door reine weelde en vrengde, bevorderd en vermeerderd

door ernstig nadenken en onderzoek, door studie van het leven, van het rijke gemoedsleven bovenal, wat moogt ge u zelven, geliefde vriend! wat mogen wij ons nog van u beloven!

En toch, wie zoo spraken en wie zoo dachten, wie welligt glimlagchend hem plaagden, dat ook hij op weg was de pers te doen zweeten, konden soms bij het doorbladeren van zijne bundels geene weemoedige opwelling, geen onbepaalde en onbewuste vrees onderdrukken, wanneer hun oog rustte op zijn ‘de Kunst is lang, het leven kort’ of op die aandoenlijke regelen:

‘Ik smacht, vermoeide
Van 's levens loop -
Mijn hope is weemoed,
Mijn weemoed hoop!’

Welk een heimwee, wat al diepe, zachte weemoed zijn in die woorden uitgestort! 't Was of een stemme fluisterend vroeg, of 't ook hier op een scheiden zou gaan, of reeds nu vervuld zou worden aan den gevoeligen, liefelijken en liefdevollen zanger, dat daar is:

‘Daar is een tijd van komen,
Daar is een tijd van gaan....
Dat hebt gij meer vernomen,
Maar hebt gij 't al verstaan?

ô Wie het mag verklaren
Dat spreekwoord, zoo vol smart,
Die leefde luttel jaren,
Maar leefde met zijn hart.

Die weet een klok van scheiden
Luidt rustloos door het dal
En leerde zich bereiden,
Bereiden voor 't geval.’

En deze regelen, ze zijn niet de eenige in den nieuwen bundel, die een stillen, vromen weemoed, eene blijmoedig-ernstige levensbeschouwing ademen en getuigen van die zielszucht naar het hoogere, het ideale, het reine, ware en eeuwige, waarin zich de Génestet's kinderlijk-vroom gemoed en diepe godsdienstzin openbaarden. Hoe weldadig en verheffend spreekt die zachte vroomheid tot ons hart en verspreidt zij haar dichterlijk-religieusen

geur over zijn: *Ver van Huis*, ter gedachtenis van een jongen vriend in den vreemde overleden, zijn *Onvergankelijk* en over het gedicht, dat den bundel besluit, *Een Kruis met Rozen!*

Helaas! maar al te spoedig - want dat mogen wij, menschen, toch zeggen als een geliefde vriend van ons wordt weggenomen in den bloeitijd des levens, een geliefde vriend, toegerust met uitnemende gaven des geestes, maar met nog uitnemender gaven des gemoeds - maar al te spoedig werden de bange gedachten van scheiding en heengaan verwezenlijkt, die de Génestet's gedichten in veler harte hadden opgewekt.

Reeds in Junij waren de berigten over zijne gezondheid verontrustend. De keelziekte, die hem op nieuw had aangetast wilde niet wijken; zijne krachten waren zeer verminderd; het verblijf te Roosendaal, te midden der schoone natuur, waarvan hij zich zooveel genot had voorgesteld, had geene genezing, geene beterschap gebragt. Aan wandelingen door de bosschen en over de heuvelen kon niet worden gedacht; slechts een enkele maal mogt hij in den tuin de frissche, zuivere lucht inademen en de natuur, die hij zoo lief had en voor wier schoonheid hij zoo ontvankelijk was, bewonderen. Hij leed niet veel; het tengere ligchaam was uitgeput; zijne levendige dichterlijke verbeelding, zijn zenuwachtig en bewegelijk gestel, en zeker niet het minst zijn warm en fijngevoelend hart hadden hem, hoe jong nog van jaren, veel doen leven en van zijne krachten veel gevergd. Ja, voorwaar, de wensch, door hem in 1854 in zijn gedicht ‘Kracht’ uitgesproken, de wensch naar ligchamelijke sterkte, naar kalmte en ruste van gemoed bleek wel vol te zijn van verborgen zieleleed en eene bekentenis te bevatten, uit het binnenste des harten van den teederen dichter geweld!

Nog den laatsten dag zijns levens had hij doorgebragt in den kring dergenen, die hem liefhadden, in den dierbaren huisselijken kring, waarin hij zich 't liefst en meest bewoog; vermoeid en zwak, maar zonder smarte of pijn, had hij zich ter ruste begeven. Trouwe liefdeoogen bewaakten den slaap van den kwijnenden zieke; geen onrust of strijd vertoonde zich op het bleeke gelaat; matheid en uitputting, maar liefelijke vrede tevens blonken van zijn open, hooggewelfd voorhoofd; Peter de Génestet was in den vroegen morgen van Dingsdag den tweeden Julij ter eeuwige ruste ingegaan.

Niet aan ons voegt het de bittere smart te beschrijven, die zijn sterven teweegbragt in de woning, waarin hij het oog sloot,

in de woningen ook dier vele hartelijke en trouwe vrienden, die hij om zich heen had weten te scharen, en die zich tot hem getrokken gevoelden, als ging een magnetische stroom uit van zijn eerlijk, warm hart, van zijn liefdevol en teeder gemoed. Zeer hartelijk en welgemeend werd deze jonge doode beweend door allen, die hem hadden gekend en die hij opgenomen had in zijne genegenheid; geen officiëel lijkmisbaar, geene deftige vertooning van deftige droefheid werd er om zijn gemis aangeheven: hij werd niet uitgeluid in passende volzinnen, maar hij werd zeer hartelijk beweend en hij zal steeds innig worden betreurd en gemist. Zijn dood heeft eene leêgte gelaten in wijden kring, onder mannen van verscheiden leeftijd en gaven, van verscheiden rigting en lotsbedeeling; eene leêgte, welke niet ligt door eenige andere vriendschap zal worden aangevuld, want zoo iemand, hij verstond de jonge roeping en oefende haar, om

'.... Ootmoedig en bescheiden
En beminlijk en bemind,
Vrede en vreugde te verspreiden
Als eens rijken vaders kind!

Want de kindren Gods zijn blijde,
Blijde ook onder strijd of plicht;
t Leven heeft zijn donkre zijde,
Maar hun ziele heeft het licht.'

Op Vrijdag den vijfden Julij hebben wij zijn stoffelijk overschot uitgeleid naar de laatste rustplaats, het kerkhof van Roosendaal. Het was heerlijk weêr; de zon scheen helder en vriendelijk; het rijpende graan, de statige beukenlaan, het mulle zandspoor en het jonge akkermaalshout, alles was zoo liefelijk overstroomd door het zonlicht; de bloemen geurden om ons heen en de kinderen volgden ons huppelend en spelen na - de dorpsschool ging juist uit - en wij wandelden achter de lijkkoets door die bekoorlijke dreven, jubelende van licht en van leven en den lof en het genot verkondigende van deze schoone aarde; wij wandelden achter de vale zwarte koets, achter de mannen met hunne lange zwarte mantels en hunne lange zwarte lamfers, die als wimpels afwoeijen van hunne hoeden, achter dien onden koetsier van den lijkwagen met zijn breedgeranden,

omgebogen hoed, dien ouden koetsier, die zoo rustig en bedaard daar dien jongen man weg bragt naar zijne kleine laatste woning. Waarom zouden wij 't niet bekennen, dat ons meer dan eenmaal eene huivering, eene zenuwachtige siddering door de leden voer bij die tegenstelling van dood en leven, van jeugd en vernietiging; bij die levenslustige natuur, die tot vreugde en genieten scheen uit te noodigen en bij dien somberen optogt ter uitvaart van een jongen vriend; waarom zouden wij 't verbergen, dat we geen vrede konden hebben met ons verlies, dat er eenige bitterheid school in onze droefheid en we ons niet konden overtuigen, dat zijn blijven onder ons niet beter ware geweest? Het was of het scheen ons een lange weg, die naar het kerkhof voerde over het landgoed van Roosendaal, den heuvel op, de graanvelden langs, door de majestueuse laan en gedeeltelijk over een zonnig stuk hei. Daar lag de kleine godsakker tegen de helling der hoogte, eenvoudig en naakt en weinig belommerd als de meeste onzer doodenakkers plegen te zijn; een laag houten hek vormde de eenige omheining, en de groeve, waarheen wij onze schreden rigtten, lag digt bij dat hek.

Wij schaarden er ons om heen, allen gelijk, broeders, pleegvader en vrienden; wij waren ook allen gelijk; niemand onzer was genoodigd, ieder onzer was uit eigen beweging, uit eigen behoefte opgekomen, ieder onzer bragt zijne eigene, hem meest dierbare herinneringen mede van genoten liefde en vriendschap, van ondervonden trouw, van gewisselde vertrouwelijkheid, van weêrkeerige uitstorting der intiemste gedachten. Wat al naauwe banden vereenigden de schare der weenenden om het graf met den jongen dichter, wiens omhulsel zoo straks in de groeve zou worden nedergelaten; wat al dierbare banden werden door zijn dood voor altijd verscheurd, wat al schoone verwachtingen, wat al blijde vooruitzigten van geluk en vreugde, van 't heerlijkste en heiligste geluk, dat de aarde ons leveren kan, verzonken in dat graf!

Toen wij daar nu allen stonden met tranen in de oogen, sprak Allard Pierson uit onzen naam een laatst vaarwel aan den goeden Peter uit, waarin hij den omvang van ons verlies schetste en ons herinnerde hoeveel wij in dezen afgestorvene zouden derven, hoe hij geleefd had om lief te hebben en vrede en vreugde om zich heen te verspreiden, hoe hij was geweest natuurlijk en eenvoudig, wars van conventie en gekunsteldheid,

van vormelijkheid en deftigheid, hoe breed en liefderijk zijne denkbeelden van godsdienst en verdraagzaamheid waren, hoe stichtelijk en verheffend, hoe weldadig en verkwikkend de poëzie zijns harten was geweest en blijven zou voor zijn volk, hoe hij iedere teedere snaar had weten te doen trillen in ons gemoed, omdat het zijne zoo teeder, zoo rein, zoo eerlijk en trouw, zoo warm en vol geestdrift voor het ideale was geweest.

En toen nu Allard Pierson gesproken had, stortte Conrad Busken Huët het gevoel van innige dankbaarheid, dat ons allen jegens onzen jongen doode bezielde, in hartelijke en diepgevoelde woorden uit; hij zeide, dat de Génestet's leven voor ons was geweest eene liefelijke verschijning, eene weldaad, een zonnestraal op ons levenspad; dat het voor ons allen een zegen was geweest dien jongen man te hebben gekend, zijne vriendenhand te hebben gedrukt en in zijne liefde te hebben gedeeld; dat zijn geest blijvende woning zou maken in ons hart; dat hij met ons voort zou blijven leven door al de herinneringen, die ons aan hem verbonden, door zijne werken, die de zuivere uitdrukking waren van zijn edel en kinderlijk gemoed, van zijn open zin voor waarheid en regt, voor natuur en voor eenvoud, voor alles wat schoon en beminnelijk en liefelijk was.

En toen nu Conrad Busken Huët geëindigd had, trad Everard Bodel Bienfait vooruit, en wenschte met diepbewogen stem den geliefden broeder (want dat was hij in de cogen zijner schoonbroeders) goeden nacht. Dat deed ook de Génestet's pleegvader en oom, de Heer J.A. Kruseman, en dat deden wij allen, en wij waren allen diep bedroefd en weenden als kinderen; zij, die gesproken hadden uit onzen naam, en wij anderen, die er ‘Amen’ toe hadden gezegd.

En ziet, een paar nieuwsgierigen keek over het hek naar de plegtigheid, naar die eenvoudige uitvaart, waarbij geen redenaars, maar alleen vrienden hadden gesproken en gesnikt; en ziet! tusschen de rasters van het hek keken zij, die er niet overheen konden kijken, keken een groot aantal kinderen van de dorpschool, maar zij keken niet stout en zij maakten geen gedruisch, zij keken

‘.....- in verwachting,
Van 't geen er komen zal;
Daar wordt er een' begraven,
Dat is een aardig geval!’

Wij dachten er aan, wij herinnerden ons, hoe ‘naar de Natuur’ deze jonggestorvene zelf zulk een uitvaart op een dorpskerkhof had geteekend; wij dachten er aan, wij herinnerden ons zijn ‘Welgelegen,’ te Delft in 1858 geschreven, en die natuurlijke zucht en wensch van den gelukkigen, jeugdigen echtgenoot en vader:

‘Neemt, zoo 't kan, de boodschap meê,
Dat ik graag bij mijn beminden
Nog wat blijven wou in vreê!’

Maar waarom zou ik al de liefelijke herinneringen opnoemen, die wij elkander mededeelden op onzen weg huiswaarts? Wij doorliepen geheel zijn leven, al zijne poëzy, wij verlevendigden ons al de beminnelijke trekken van zijn karakter en van zijn talent en geest; wij spraken van hem, niet als van eenen doode, maar als van een, die zich nog in ons midden bewoog en het middenpunt was van onzen kring, en wij waren het allen eens, dat Peter de Génestet het ideaal van den vriend, en dat zijne uitvaart zoo lief en natuurlijk, zoo eenvoudig en hartelijk was geweest als hij-zelf zou hebben gewenscht.

‘Want slechts liefde was uw leven
En beminnelijk waart ge en goed,
Dweepend hoofd en vroom gemoed
Van de waereld rein gebleven;
Trouwe broeder, hartlijk vrind,
Eedle ziel vol idealen,
Bloemen, zangen, toonen, stralen,
In de boosheid steeds een kind!

Dies “bedroefd, maar nogthans blijde,”
Heffen we ook het weenend oog
Van uw groeve naar omhoog,
Gij, wiens hart zich 't Hoogste wijdde!

Gij zijt thuis! - dit weten wij!’

De frissche lucht, de bloeijende gaarde der natuur, het heldere zonlicht verkwikten ons na de smartelijke oogenblikken bij de groeve, en na de niet minder pijnlijke in het sterfhuis doorgebragt bij degenen, door wie zijn gemis zeker 't diepst en innigst werd gevoeld. Wij gingen toen later elk zijns weegs;

dezen naar Rotterdam, genen naar Delft en Haarlem, anderen met ons naar Amsterdam. Blijvend en weldadig zij voor allen, die den jonggestorven vriend naar zijne laatste rustplaats hebben vergezeld, de indruk van dien aandoenlijken dag!

En nu nog een enkel woord ter nadere karakteriseering van den dichter, wiens vroege dood door zoo zeer velen wordt beweend en bij wiens uitvaart wij tegenwoordig waren. Wie was de Génestet, en welke plaats neemt hij in de Nederlandsche letterkunde in; wat is hij voor ons geweest als mensch, wat zal hij voor zijn volk blijven als dichter?

Petrus Augustus de Génestet werd den 21sten November 1829 te Amsterdam geboren. Reeds op kinderlijken leeftijd moest hij zijne ouders missen; hij heeft op aarde slechts kort zijne moeder mogen liefhebben, want God ontnam hem vroeg des levens grootsten schat. In het gezin van zijn oom en voogd, den Heer J.A. Kruseman, vond hij later, zoo wij meenen sedert 1843, vergoeding voor de zorg en liefde, die hem zoo jong waren ontzegd, en eene warme en innige toegenegenheid bleef hij gedurende zijn geheele leven voor zijne pleegouders en hunne kinderen koesteren. Hij, 't éénig kind, vond in dat huis eene liefhebbende zuster en trouwe broeders en hij was de lieveling van het gezin. - Tenger van gestalte en zwak van ligchaam, was zijn geest te levendiger en te vroeger ontwikkeld en openbaarde hij reeds op jeugdigen leeftijd die zucht en zin voor het schoone en liefelijke, welke bij hem tot zoo hooge volkomenheid zijn gebragt. Hij was geen wonderkind, geen merkwaardig natuurverschijnsel van vroegrijpheid, meestal gevolgd door vroeg verval; hij was beter dan dat; hij was een gewoon, bevattelijk, vlug, levenslustig en geestig menschenkind, vol ondeugende schalkheid, vol kinderlijke dwaasheid en opgewondenheid, en niet in 't minst behoorde hij tot de altoos zoete en altoos vlijtige jongens, wier spelen leeren en omgekeerd is en die hunne uitspanningen verwisselen voor beeken. Een korten tijd bragt ik naast hem op de schoolbank hier door, maar zijn onderwijs ontving hij hoofdzakelijk bij den Heer Monné te Breukelen, waar zijne grootmoeder buiten woonde; hij bleef daar bijna zes jaren en bragt toen nog een jaar op de kostschool te Barneveld door, zoodat hij in zijne kinderjaren de stadslucht weinig heeft ingeademd.

In het najaar van 1843 was voor de Génestet het gelukkige oogenblik aangebroken, waarnaar ieder jongen, die zal gaan

studeeren, reikhalzend uitziet, het oogenblik namelijk, waarop hij het lager onderwijs voor het middelbaar, de fransche school voor de latijnsche verwisselt en de eerste teugen drinkt van het klassische vocht, door Nepos ingeschonken. Dat waren gelukkige dagen, die hij op deze latijnsche school doorbragt; dat waren prettige wandelingen van de Keizersgracht over 't Molenpad naar den Cingel bij het Klooster; wat al vrolijke herinneringen vergaârde hij er voor later tijd!

> ‘Latijnsche school, Latijnsche poort!
> Gezegend en gezellig oord,
> o Waereld vol illusie!
> Vol lust en Grieksch en lief en leed,
> o Waereld, die ik nooit vergeet,
> Vol vriendschap en vol ruzie!’

Gij kunt al die aangename herinneringen terugvinden in het gedicht ‘'t Latijnsche school,’ in 1849 vervaardigd, een der geestigste, levendigste en gemakkelijkste van de Génestet's eersten bundel. Zijne tijdgenooten in die waereld waren de vertrouwelingen zijner eerste dichtproeven en betwistten elkander zijne rijmen, waarin schalkheid en goedronde vrolijkheid wedijverden met actualiteit en een zeldzaam vroeg-ontwikkeld of liever aangeboren meesterschap over den vorm, over rijm en kadans.

Ook in ander opzigt was het jaar 1843 in de Génestet's leven zeer gewigtig; in dien zomer toch bevond hij zich voor 't eerst te Bloemendaal en leerde daar het gezin kennen, waaraan hij later door de naauwste banden verbonden werd.

Tot lidmaat der remonstrantsch-gereformeerde gemeente bevestigd, als wier leeraar en herder hij later hoopte op te treden, onderging hij te Zwolle in Augustus 1847 het folterende, benaauwende, beruchte staatsexamen dier dagen, de nachtmerrie van alle aspiranten tot het hooger onderwijs of tot het studentzijn. Wie kent niet zijn *Lied aan een Lid der Kommissie tot afneming van het weleer beruchte Staatsexamen?* Wie kent niet den luiden jubelgalm, dien hij aanhief, toen hij het manmoedig en triomfantelijk had doorgestaan, want even welgemeend was zijn blijdschap over den gelukkigen afloop als zijn vroegere angst voor de operatie zelve. Peter de Génestet hield toen al veel meer van poëzie dan van proza; veel meer van schoonheid en aesthetiek dan van wiskunstige regelen en grieksche gram-

matica, 't geen echter niet wegnam, dat hij volkomen goed wist wat hij weten moest en waarschijnlijk nog oneindig veel meer, dat hij niet behoefde te weten.

Nadat hij tot de akademische lessen was toegelaten, en den eeretitel van student had verkregen, sprak de dichter in hem luider dan ooit, en geen wonder! de Génestet was het dichterlijkste tijdperk, de jongelingsjaren ingetreden en eene nieuwe wereld opende zich voor hem, eene wereld van gevoel en droomen, van fantasie en liefde, van onbezorgde en goedvertrouwende vriendschap, van frissche levensbeschouwing en wordende mannelijke kracht; eene periode, waarin de lust voor 't leven en de ontvankelijkheid voor het schoone en edele het grootste zijn, waarin de vatbaarheid voor al de reine weelden dezer wereld het meest ontwikkeld is, het harte 't snelst en warmst klopt, de verbeelding 't vruchtbaarst, de geest 't mildst en 't vlugst is.

Van dien schoonen jongelingsleeftijd dagteekenen de eerste gedichten, die hij in 't licht heeft gegeven; zij dragen de blijken van een waarachtig dichterlijk gemoed, en ofschoon ze meer uitmunten door schoonheid van vorm, door frischheid, gemakkelijkheid en bevalligheid, door melodie en zoetvloeijendheid, ofschoon de gedachte soms op den tweeden rang scheen te worden geplaatst en de inhoud niet aan den rijken vorm geëvenredigd was, bezitten zij drie zeer groote verdiensten, in vroegere jaren door sommigen miskend, die ze thans hebben leeren waardeeren en genieten. Zij openbaren eene heldere, eene kinderlijk-blijmoedige, eene breede en milde levensbeschouwing, vreemd aan allen dwang en aan iedere conventie, wars van iederen scheidsmuur en elke onverdraagzaamheid, in hooge mate ontvankelijk voor 't ideale, 't schoone en 't eeuwige; zij getuigen op welsprekende wijze van eene vroegtijdige studie van 't zieleleven met al zijne aandoeningen, zijne vreugde en zijn leed, en zij munten uit door eene natuurlijkheid, niet alleen van vorm, maar van gedachte en gevoel, door een zich-zelf-geven van den dichter, waaraan de schoonste en zuiverste inspiraties plegen te ontspruiten.

Door Busken Huët is met waarheid gezegd, dat *het Schotjen* in die *Eerste Gedichten* reeds een welgeslaagd leêkedichtje heeten mag, en wij vinden den gevoeligen, liefhebbenden en beminnelijken zanger reeds in de Hollandsche Jongens, in zijn gedicht aan Mr. E.H. s'Jacob, die het thans zeker met weemoed

herlezen zal, in de Handdruk, in Geduld, Uit mijn Dagboek, en bovenal in zijn Stem des Harten terug.

Al deze gedichten werden geschreven van 1846 tot 1851, dat wil zeggen toen de Génestet zestien jaren en vóór hij drie-entwintig telde.

De tijd, aan het Athenaeum doorgebragt, door hem gevierd en verheerlijkt met al de joligheid van een jong-student, met al den luim en de geestdrift van een wordend dichter, was voor de Génestet rijk aan liefde en vriendschap. Groot was de kring van hen, die zich tot den beminnelijken zanger getrokken voelden, wiens jokkernij zonder scherpte of bitterheid, wiens vernuft zonder angel of kwaadsprekendheid was, die zóó warm gevoelde en zoo juist de snaren wist aan te raken, die trillende weêrklank moesten vinden in ieder menschelijk hart.

Maar te midden van dien vriendenkring en van zijne letterkundige verpoozingen - bezigheden mogt men ze toen nog niet noemen, al vervaardigde hij ook nu en dan een gedicht, een verhaal van meerderen omvang - verzuimde hij de opleiding niet, die hij voor het toekomstig leeraarsambt behoefde. Nadat hij in 1851 als student twee leerredenen had uitgesproken, hield hij zijne eerste openbare leerrede als proponent in de remonstrantsche kerk alhier op den 27sten Junij 1852. De Génestet was een aardig, jong proponentje; zijn figuur, zijn gelaat, alles was even fijn en tenger, schier kinderlijk; de krullende haren omwuifden zijn flink, schoon gewelfd voorhoofd; zijn welgevormde mond was steeds tot een halven glimlach ontplooid; zijne goede, eerlijke oogen, soms droomende, soms tintelende van vuur, kwamen zoo schalk onder de wenkbraauwen te voorschijn; de witte das was los gestrikt en hing met breede, lange punten af; zijne kleeding was eenvoudig maar net en zorgvuldig, en zijn geheele voorkomen was even behagelijk en innemend als zijn jeugdig gelaat. Of hij geboren theoloog was? Wij weten het niet: wij durven niet verzekeren dat hij een studiekop had, dat hij een geleerd theologant, een scherpzinnig dialecticus, een schrander en diepzinnig exegeet was; maar hij bezat groote gaven voor den kansel; hij had eene zachte en liefelijke stem, eene gevoelige en waardige voordragt, en de toon der verheffing en bezieling was hem niet vreemd; hij was sober in zijne gesticulatie, hij had gevoel voor schoone vormen en voor welstand en hij was een weinig, een heel klein weinig mysticus - de dichterlijke natuur speelde soms den liberalen modernen theoloog par-

ten - maar bovenal hij was zoo innig en waarachtig religieus en hij meende het zoo goed. Ziedaar voorwaar eigenschappen genoeg ter verklaring van het welgevallen, waarmede deze jonge dichter als prediker werd aangehoord, van de stichting, die zijne woorden wisten op te wekken, eene stichting, die vooral daarin bestond, dat men met reiner en edeler en liefdevoller gedachten en gewaarwordingen de kerk verliet dan men er in gekomen was, al had men 't ook in de oplossing van geen enkel dogmatisch geschilpunt een schrede verder gebragt. Wie lust gevoele het af te keuren, niet wij.

Maar wij zijn bezig ons schuldig te maken aan een vergrijp tegen de chronologische orde der feiten. Indien wij ooit strenge eischen hebben gesteld aan biographen, wij zullen het in 't vervolg niet meer doen; wij zien thans zelven in, hoe moeijelijk het is, om eene biographie te schrijven, en hoe verleidelijk de afdwalingen ons op onzen weg toelagchen.

Eene korte reize naar Parijs in September 1851 bleef op de Génestet's vorming niet zonder invloed; zij verruimde zijn blik en zijn litterair studieveld; zij leerde hem Alfred de Musset en Victor Hugo meer kennen en waardeeren. Alfred de Musset! Hoe gevoelde de jonge, onschuldige hollandsche dichter zich getrokken tot dien vroeg-verkwijnenden, dien hartstogtelijken franschen zanger; hoe gaarne vertelde hij zijne ontmoeting met den ziekelijken, armen en beklagenswaardigen auteur, wiens fijnheid van opmerking, wiens gekuischten en aristocratischen stijl, wiens vernuft en..... *délicatesse* in zoo hooge mate zijne bewondering opwekten!

Het moet eene treffende tegenstelling zijn geweest van licht en schaduw, toen Peter de Génestet zat bij het ziekbed van Alfred de Musset, en wij weten niet, aan welke zijde de verbazing bij een blik in elkanders gemoedsleven het levendigst zal zijn geweest.

Dat gemoedsleven, rijker en rijker geworden vooral in de laatste jaren, die zijn optreden als predikant voorafgingen, stortte hij in de schoonste vormen in zijne latere gedichten uit. Kind des lichts, leefde en wandelde, dacht en gevoelde hij in het licht; bij hem geen verborgen schuilhoeken, geene vermomming en geen vernis; hij gaf zich zelven zoo als hij was en hij gaf zich gehéél zonder eenige poging om zich te hullen in den mantel der deftigheid of zich te vertoonen in een heiligen-glans.

Eenvoudig, zwak mensch met twijfelingen en tekortkomingen,

met kleinmoedigheid en lust voor 't leven, met hoop en met vreeze, met deugden en ondeugden, maar dat alles beheerscht en overschaduwd door een toenemende blijmoedige vroomheid, eene ernstige schalkheid, een pelgrimsgewaarwording naar 't betere land; al die klanken, die kreten, die zangen, overstemd door het luider en luider aangeheven reislied der kinderen Gods; al die humor en dat vernuft, meer en vastberadener dienstbaar gemaakt aan de aanwijzing en kastijding van kleingeestigheid en exclusivisme, van preêktoon en gekunsteldheid, van engheid van harte en van verstand, ziedaar het beeld, dat de dichter de Génestet ons van 1851 tot aan zijn dood, van de *Laatste der Eerste* tot in zijne *Leekedichtjens* vertoont.

Rijk was zijn gemoedsleven aan vreugde en droefheid beide. Hij heeft veel en met gansche toewijding lief gehad, en dus ook veel genoten en geleden. De beproevingen des levens zijn hem niet gespaard geworden, maar hij heeft ook veel zegen en veel blijdschap gesmaakt. Reeds vele jaren vóór hij het leeraarsambt aanvaardde, had hij den oneindigen schat van liefde, dien zijn harte bevatte, mogen uitstorten voor eene, die hem begreep en hem lief had zoo als hij 't verlangen en wenschen mogt. Geene hinderpalen stonden de vervulling zijner wenschen in den weg; het meisje, dat hij lief had, de bruid, die hij zich had uitverkoren, de speelgenoot haast zijner jongelingsjaren, met wie hij in zijn geliefd Bloemendaal had mogen omdolen op het duin, door de bosschen en langs de velden, met wie hij had gedroomd te midden der schoone, dierbare streek, voor hem en haar zoo vol herinneringen, hij had het geluk haar de zijne te mogen noemen. Den 9^{den} September van het jaar 1852 werd de Génestets huwelijk met Mejufvrouw Bienfait in de kerk te Bloemendaal ingezegend, in die kerk ‘tot Aelbertsberg’ waar een andere Petrus Augustus de Génestet gedurende dertig jaren, van 1761 tot 1792, der gemeente het Evangelie had verkondigd.

Met welk een liefde bezingt de dichter dan ook het oord, waar hij zooveel geluks, zooveel vreugde en weelde had gesmaakt, waar hij als kind gespeeld, als jongeling bemind en gedroomd en als jonge man het toppunt zijner wenschen bereikt had!

‘Elk heeft een plekje op aarde
Hem dierbaar bovenal,
Een landstreek of een gaêrde,

Een dorpjen of een dal,
Een plekjen, waar hij blijven
En vrede zoeken wou,
Waarheen zijn droomen drijven
Met stille liefde en trouw.

Toch, Holland's rozentuinen
U bleef mijn hart verpand;
Op Holland's blonde duinen
Prijs ik mijn eigen land!
U heb ik uitgelezen,
Mijn bosch en duin en dal,
Daar half mijn thuis mocht wezen
U eer ik, bovenal!'

Dit lied, waarin ieder volgend couplet naar ons inzien een climax van schoonheid aanbiedt en tot welks herlezing wij u uitnoodigen, draagt de dagteekening van 1854, toen de Génestet met zijne jonge gade het grijze Delft had verlaten om bij hunne moeder eenige gelukkige zomerweken te Bloemendaal door te brengen.

Nadat de Génestet voor het beroep als predikant te Moordrecht had bedankt, werd hij in Augustus 1852 te Delft beroepen, alwaar hij als herder en leeraar der remonstrantsche gemeente werd bevestigd door zijn leermeester, Prof. Abr. des Amorie van der Hoeven, in December van datzelfde jaar.

Gedurende zes of zeven jaren vervulde hij met ijver en lust de pligten aan zijne gewigtige betrekking verbonden; gelukkig en tevreden, dankbaar voor het bezit eener lieve vrouw en van lieve kinderen, wist de Génestet zich ook in zijne nieuwe woonplaats al spoedig hartelijke vrienden te verwerven en werd hij ook daar het middenpunt van een kring, dien hij door zijn gezelligen aard, zijn levendig onderhoud, zijn geest en zijn geestdrift bezielde. Wie zijn *Jong-Hollandsch Binnenhuisjen*, wie *Annis Taal* en *Opvoeding;* wie zijn *Op Reis* leest, zal gevoelen en begrijpen, hoe de jonge dichter zich zalig gevoelde in zijn huis; hoe lief hij de zijnen had; hoe goed de weelden van den huisselijken haard, huwelijksheil en vadervreugde aan hem besteed waren, welk een goudmijn zijn harte was. Het was op eene korte reize naar Zwitserland in den zomer van het jaar 1856, dat hem die heimwee-verzuchting ontvloeide:

‘Van Hem.... Wiens trouwe, wiens bescherming en genaê
Ik al mijn schat beveel met duizend teederheden,
Terwijl ik 't vochtig oog naar gindsche bergen sla,
Vol heimwee en gebeden!’

Zeer treffend is bij eene aandachtige lezing van de Génestet's gedichten de toenemende ernst en weemoed, die er over liggen gespreid. Van somberheid echter geen spoor; van wrevel of bitterheid geen zweem; maar eene aspiratie naar het hoogere, steeds klimmende met ieder jaar; maar een vervuld-zijn van levensroeping en pligt, van het eeuwige en onvergankelijke; maar eene verheffing tot de wereld der ideën en der idealen; maar een dieper-wortelende vreemdelingschap, een inniger religieus leven, een fijner en steeds liefdevoller menschenbeschouwing geuren ons daaruit te gemoet. Rijker, voller en krachtiger wordt de poëet; ernstiger, kritischer de kunstenaar; dieper en helderder de blik van den wijsgeer; de bewustheid van het nagejaagde doel, de studie en het nadenken, de zelfbeproeving en de vastheid van wil nemen bij iedere verdere schrede op den levensweg en den litterairen loopbaan toe, en niet zonder groote bewondering en welgevallen zal ieder opmerkzaam beschouwer de snelle, krachtige en veelzijdige ontwikkeling gadeslaan, die de Génestet gedurende het laatste achttal jaren zijns levens heeft doorloopen.

Veel vreugde en veel geluks, zoo als wij zagen, maar ook veel leeds was zijn deel. Eene zware beproeving was voor den dichter weggelegd; hij droeg haar met moed en onderwerping, al ondermijnde zij zijne ligchamelijke krachten tot uitputtens toe.

Den geheelen zomer van 1859 bragt de Génestet met zijn gezin in Bloemendaal door; maar het waren thans niet zulke vrolijke en zonnige dagen als weleer; het liefste plekje zou hem thans niet onbezorgd en blijde zien ronddwalen met haar, die hij lief had. Het waren dagen van angst en van zorg, dagen van bange vrees voor de huisvrouw zijner jeugd, door eene, helaas! ongeneeslijke ziekte aangetast. Hoe weemoedig en aandoenlijk, hoe waarachtig gevoelig klinken die woorden:

‘Die ik het meest heb lief gehad, -
't Was niet de slanke Bruid, met wie 'k in 't zoete leven
Mocht dwalen op het duin en droomen in de dreven,
Wier hand mij leidde op 't rozenpad;

't Was niet de jonge en teedre vrouw,
Die, goede genius, mijn hart, mijn huis bewaakte,
Die mij het leven, ach, zoo licht en lieflijk maakte
Met al den rijkdom harer trouw!

“Zoo was 't de moeder van uw kroost
Die u, gelukkige, voor 't offer veler smarte,
Deed smaken, onvermengd, het reinst geluk van 't harte,
Des levens liefelijksten troost?”

Neen! - die ik 't meest heb lief gehad,
Dat was mijn kranke; 't was de moede, de uitgeteerde,
Van wie ik leven beide en hopend sterven leerde,
Toen 'k weenend aan haar sponde zat.’

Het was mij onmogelijk dit vers niet geheel uit te schrijven; ik vind het zoo mooi, dat ik 't niet zeggen kan, en ik heb den armen, goeden jongen juist in die dagen van angst, in de latere van rouw en verslagenheid zooveel gezien en gesproken, zooveel van hem gehoord en van hem geleerd, als wij zamen de hem zoo welbekende paden van het bosch bewandelden, of de frissche lucht en de groene boomen hem wat afleiding en verkwikking geven mogten.

Vóór dat het late najaar kwam, ging de Génestet met zijne dierbare zieke naar Amsterdam; naar Delft ging 't niet meer. In 't ouderlijke huis leerde de Génestet van zijne vrouw wat het beteekent hopend te sterven, als men zooveel liefs op aarde achterlaat, als men zoo jong en zoo gelukkig is. Hij verloor haar in November 1859.

Sints dien tijd bleef hij met zijne kinderen in deze stad en weinige maanden later legde hij het leeraarsambt neder. Zijne geschokte gezondheid veroorloofde hem niet meer de volkomen vervulling zijner pligten; het prediken werd hem door de geneesheeren ontraden; aanvankelijk zou hij 't wat minder doen, maar dat beantwoordde niet aan zijne denkbeelden van pligt; bovendien riepen hem thans ook andere pligten, tot wier goede vervulling hij wenschte zich hier te vestigen, omringd van al degenen, die zijne kinderen 't best en 't liefst verplegen en liefhebben, en voor hen waken en zorgen zouden.

Maar de droefheid doofde de geestkracht van den jeugdigen dichter niet uit; 't scheen integendeel of zij toenam in weêrwil zijner minderende ligchamelijke sterkte.

‘Des drijvers geweldige roede
Jaagt rustloos ons voort op ons pad.’

Dat gevoelde ook hij; hij ging voort, onvermoeid en ernstiger dan ooit; een Doel lichtte hem voor en worstelend won hij kracht en dwalende voud hij 't spoor, want hij wachtte met dankenden hoofde het heil en de waarheid van den Heer, en hij had het vertrouwen, dat de toekomst hem schooner weder zou geven, wat het verleden hem had ontroofd.

Van de werkzaamheid van zijn laatste levensjaar zijn de *Leekedichtjens* de vrucht; die bundel, die zoo uitnemend de rigting en persoonlijkheid van den dichter karakteriseert, waarin hij de volheid zijner overtuiging, de som zijner levenservaringen en levensbeschouwing in korte en kernachtige spreuken en dichten heeft uitgestort, en zijne gedachten en gevoelens, zijne geloofsbelijdenis aan zijn volk heeft gegeven. De *Leekedichtjens*, goedig en liefderijk als alles, wat aan de Génestet's gemoed ontsprong, zijn niettemin vol puntigen humor, vol geest en vernuft en schieten hunne pijlen af op onopregtheid en gekunsteldheid, op waanwijsheid en vooroordeel, op kleingeestigheid en halfheid, op onnatuurlijkheid en pathos op ieder gebied, op sociaal, zoowel als op theologisch en letterkundig. Moedig en enthousiast strijder vertoont zich deze zwakke en teedere jonge man, apostel van natuur en van waarheid, van opregtheid en cordaatheid, van ootmoed en christelijke liefde, van het schoone en van het goede, van het wezen der dingen, van onderzoek en studie.

En dit nu zal, naar onze bescheiden meening, de plaats zijn, die hij inneemt in onze letterkunde: de plaats van een jong en frisch talent, eerlijk en nobel, vol vuur en vol natuur, strijdende voor de waarheid, zich-zelf gevende in alle openhartigheid; een jong en frisch talent, dat aan een uitnemenden vorm, aan eene schaars geëvenaarde gemakkelijkheid en bevalligheid van rijm en van rythmus de nog hoogere verdienste paart van eene welluidende stemme te hebben gegeven aan iedere edele en reine opwelling, aan iedere aandoening van het menschelijk harte, zoodat het volk, dat hem leest, hem zal lief hebben en hem zal begrijpen, omdat de taal, die hij spreekt, eene algemeen-menschelijke, eene voor allen verstaanbare is en weêrklinken zal in ieders gemoed, en omdat uit al zijne gedichten ons een weldadige en verkwikkende balsem van liefde en reinheid

toestroomt en hij de liefde heeft beoefend in woord en in voorbeeld, waarvoor wij allen hem dankbaar wezen mogen en waarvoor God hem moge zegenen!

En wat zal ik nu nog meer mededeelen van het verdere, korte leven van dezen jonggestorven vriend?

't Moge alleen dit zijn, dat hij den vorigen zomer en den vorigen winter in betrekkelijk goeden welstand doorbragt; dat hij dezen winter zich zelfs beter gevoelde en levendig deel nam aan de litteraire beweging om hem heen met al zijne vrienden en geestverwanten, die hem met vreugde weder zagen opluiken en vol goeden moeds waren. Dat was hij zelf ook, al zouden sommige omstandigheden doen vermoeden, dat hij zich voorbereid had op een spoedig heengaan. Maar wie zal dergelijke, soms onwillekeurige handelingen, verklaren; wie zal zeggen, of voorgevoel of toeval de drijfveer is geweest?

Peter de Génestet heeft de laatste maanden zijns levens doorgebragt in het blijde vooruitzigt, dat zoo hij werd gespaard, het zonnetje des geluks weêr zou lichten op zijn pad; hij had de zekerheid, dat zijn levensweg niet eenzaam meer zou behoeven te zijn; dat er ééne was, die lief en leed met hem wilde deelen en wier harte voor hem klopte met al de liefde eener bruid.

Het is niet alzoo geweest; de schare der treurenden om den jonggestorvene is vermeerderd door haar, in wie hij een nieuw huwelijksgeluk hoopte te vinden en wier diepe rouw ons een eerbiedig zwijgen oplegt.

JOH. C. ZIMMERMAN.

Struensee.

(Fragment van een onuitgegeven drama.)

Personen:

CHRISTIAAN VII, Koning van Denemarken.
KAROLINA MATHILDA, zijne echtgenote.
MARIA JULIANA, 's Konings stiefmoeder.
Graaf STOLK, Opper-Kamerheer.
Graaf VAN RANTZAU-ASCHBERG.
Majoor KOLLER.
STRUENSER, 's Konings lijfarts.
BANNER, } Edellieden van het huis des Konings.
DANESKIÖLD, } Edellieden van het huis des Konings.
OTTKE, } Edellieden van het huis des Konings.
JESSUN, } Edellieden van het huis des Konings.
SAMSÖE, } Edellieden van het huis des Konings.

Eerste bedrijf.

Eerste tooneel.

Antichambre in den vleugel, door den Koning Christiaan VII bewoond. De stoffeering is weelderig en style Louis XV. Op den achtergrond eene porte brisée; ter linker- en rechter-zijde zijdeuren, waarvan de eene toegang geeft tot de vertrekken des Konings, de andere tot die der Koningin Karolina Mathilda. Bij het opgaan der gordijn zijn verschillende Heeren van 's Konings gevolg in groepen verdeeld en met elkander in gesprek; eenige hebben zich uitgestrekt op de sofaas, andere op stoelen, enz.

BANNER, DANESKIÖLD, OTTKE; JESSUN, SAMSÖE.

BANNER, *zich bij een der groepen voegende.*
Mijnheeren, niet dien toon van heftigheid!
Waar 't staatsbelangen geldt - en 'k twijfel niet
Of deze zijn 't, die thands u 't oog doen vonklen -
Gunn' men het koud verstand den voorrang.

DANESKIÖLD *lachend.*
Banner,
't Geldt meer nog dan een staatsbelang, het geldt
De zacht-blaauwe oogen mijner schoone Laïs,
De wondre fee, die ieder harer blikken
In goud weet om te scheppen, elken kus
Te doen verkeeren in een landgoed!

BANNER.
Arme
Benijdenswaardige!

DANESKIÖLD.
Vooral het laatste,
Want sinds den nieuwen dag die voor ons daagde,
Dank Struensee, der Alchymisten vorst,
Heb 'k huis en hof gestadig weg zien kwijnen;
Het is de tering waar geen kruid voor wast.

OTTKE.
Bewaak uw Laïs minder, blanke Othello!
En wis vindt gij het kruid dat u ontbreekt.

BANNER.
Vermeetle, die het waagt dien raad te geven,
Den onderdaan te sporen tot verraad!
Vergeet gij, dat de aanbiddelijke Laïs
Geschenk is van Zijn Majesteit den Koning!

DANESKIÖLD.
Dat is gelogen...!

BANNER.
'k Hoop 't voor u, mijn vriend!
Want iedre gunst, die afdaalt van den troon
Aanvaardde ik gaarne - maar toch d e z e niet.

DANESKIÖLD.
Lacht, Heeren, lacht! 'k Erken: 'k ben zeer misdeeld;
Wie ik aanbid is in Parijs geboren,
En dus geen Deensche, wier bekoorlijkheden
Men meest 't voordeeligst bij 't gewicht begroot.
Gelukkig gij, die altijd w e g e n moogt!

BANNER.
Bravo! bravo! de reize door Europa
Deed u verkeeren, u bijkans nog meer
Dan Zijne Majesteit; het schertsend woord
Des vriends ontmoet bij u thands zijn gelijke,
Niet als weleer de spitse van het zwaard.
Zijn Majesteit is schier hersteld gekeerd;
Een wonder was 't, maar grooter nog dat gij,
De beer van 't Noord, uw nagels korten liet!
Zoo 'k Koning waar', u allen liet ik reizen.

DANESKIÖLD.
Maar 'k ried u dan, geef hun een dokter mede
Als de onze was - een tweede Struensee.

OTTKE.
Toch, Banner, zulk een reis dunkt me overbodig.
Wat ons de vreemde bood, gewerd ons reeds.
Deed Orpheus' lier zelfs de olifanten hupplen,
't Recept van onzen dokter wrocht nog meer -
't Deed blaauw bespeuren aan een Deenschen hemel
En uil bij uil een wijl ter ruste gaan.
E e n nachtuil, en nog wel die 't schrilste krast,
Moet echter nog in slaap.

BANNER.

Geen politiek!
Heer Jessun, 'k geef van avond u *revanche*,
Voor 't minst zoo de Champagne 't niet belet.
En dan naar 't bal bij de Gravin van Holstein,
Heer Samsöe! Op morgen weêr ter jacht!
Telde iedre nacht een dubbel aantal uren!

DANESKIÖLD.

Draag Struensee dien wensch slechts voor, Heer Banner!
De aartsvader Josua gebood de zon
En Struensee kan zeker meer dan hij.

JESSUN.

Toch wenschte ik dat hij nooit verschenen ware!
De boerenzoon, die ons leert vrolijk zijn,
En 't hoofd te groot acht voor de kap van hofnar!

BANNER.

Misschien is hij de beste nar, die ooit
Een Koning en zijn eedlen schaatren deed.
Ik mag een nar, die nar is zonder bellen.

(Uit de zijdeur verschijnt Struensee, een man van 32 jaren, schoon van gelaat, bevallig van manieren; zedig, maar net in het zwart gekleed.)

Tweede tooneel.

DE VORIGEN, STRUENSEE.

JESSUN.

Gij laat ons lang, zeer lang vertoeven, Dokter!

STRUENSEE.

Nu 'k om mij zie, toch zeker niet té lang.

Waar 't fijn vernuft elk woord te kruiden weet,
Bindt zich de Tijd zijn vlugste wieken aan.

BANNER.
Wis hebt gij naauw 't studeervertrek verlaten,
En naamt ge een spreuk, juist opgevangen, meê.
Och, laat de boeken dicht! Gij droegt tot nu
Een netten hofrok, zonder pluis of plooien,
't Waar jammer zoo een spinweb dien bedierf.

STRUENSEE.
't Is waar, Heer Graaf! 't waar jammer, 't meest voor mij,
Die d a n niet meer zou voegen in uw kring.

JESSUN.
T h a n d s voegt ge er w e l : 'k verheug mij dat ge 't weet.

DANESKIÖLD.
Kom, dokter! voel mijn pols en dien van allen.
Schrijf me een recept, waardoor mijn goede luim,
Die waarlijk bijna zieltoogt, weêr herstelt.

ALLEN.
Ons allen een recept!

STRUENSEE ***tot Daneskiöld.***
Heer Graaf, uw pols
Is zwak en slap, bijkans als die van 't kind,
Dat aan zijn maag te kwistige offers bood.
't Recept is dus: een allerstrengst diëet.

DANESKIÖLD.
Waar schuilt uw geest!

BANNER.
Toch is de zet wel aardig,
Mijn blanke Othello! Dokter, nu m i j n beurt!

STRUENSEE.
Neen, niet uw pols; laat me ú in de oogen staren.

Zij spellen mij uw zwak, dat kwaal kan worden
Indien gij 't niet verhoedt. Uw krachtig brein
Heeft veel behoefte aan werkzaamheid; 'k geloof
Dat gij juist die behoefte schaars vervult.

BANNER, ***hoog*****.**
Schoon ze ongevraagd is, dank ik voor die les.

(de porte-brisée wordt opengeworpen - eenige officieren der lijfwacht posteren zich in de vestibule; dan verschijnt Graaf Stolk de Opper-Kamerheer.)

Derde tooneel.

DE VORIGEN, GRAAF STOLK, dan *MARIA JULIANA.*

GRAAF STOLK.
Haar Majesteit de Koninginne-moeder.

(allen, behalve Struensee, die op den middengrond blijft staan, scharen zich in twee rijen van de vleugeldeur naar de zijdeur.)

GRAAF STOLK.
Heer Struensee herinner 'k de *étiquette*.
Zijn ambt en stand wijst hem een andre plaats
Dan die hij thands, gants argloos zeker, inneemt.

(Struensee buigt en voegt zich aan het eind van een der achterste rijen. Maria Juliana, gevolgd van drie Ministers; zij draagt het groote kruis der Olifants-orde.)

MARIA JULIANA.
'k Bespeur Zijn Majesteit niet onder u!

BANNER.
Zijn Majesteit, straks van de jacht gekeerd,
Behoefde rust.

MARIA JULIANA.
't Is waar, hij toog ter jacht.
Ik vrees altijd, dat van zijn zwakke krachten
Juist door dat spel te veel gevorderd wordt.

STRUENSEE, *voortredende*.
Integendeel, Mevrouw! 't gebruik der krachten
Brengt geen verlies, maar immer winst te weeg;
En de natuur, des menschen beste moeder,
Verbiedt alleen verspilling.

MARIA JULIANA.
Onze wijsgeer
Blijft altijd even mild! Hij biedt zijn gaven
Aan allen aan, nog eer men er om bidt.

(tot de anderen.)

En, Heeren! was het loon den kampstrijd waardig?

BANNER.
Zijn Majesteit alleen schoot zeven hazen
En kwetste een vos; zij vond en volgde 't spoor,
Zelfs uren ver, eens everzwijns....

MARIA JULIANA.
Gij allen
Bleeft hem toch bij en waaktet op zijn schreden?
E e n misstap van het paard, e e n scherpe windvlaag
Bij 't paerlen van het zweet waar licht in staat,
Een leven, dat aan duizenden behoort,
Te doen belagen...! Heeren, waakt voor hem!

(zij gaat naar de deur.)

STRUENSEE.
Uw Majesteit...! zij dulde dat de dokter
Zich tegen welke stoornis ook verzet.

MARIA JULIANA.
De Koning zal 't geen stoornis achten als
't Belang des rijks een mondgesprek gebiedt.

STRUENSEE.
De Koning slaapt, Mevrouw! en hij behoeft
De rust, die de natuur zelv' noodig acht
Tot opbouw en herstelling. Heden avond
Verwacht hij al deze Eedlen aan zijn disch.
Dus mag de slaap, dien hij dit uur geniet,
In dubblen zin een krachtsverversching heten.

MARIA JULIANA.
Heer Struensee! wij wenschen niet te twisten.
Schrijf gij recepten voor, dat is uw taak!
We ontveinzen echter niet dat 't ons bedroeft,
U steeds te zien in 't zwarte kleed des wijsgeers,
Niet in den bonten rok des wonderdokters,
Die u, zoo als men wil, zoo aardig kleedt.

(tot Stolk en de Ministers.)

Gij, volgt mij!

(Zij verdwijnt door de zijdeur met haar gevolg; alle buigen diep; de hovelingen houden zich een oogenblik van Struensee verwijderd, die alleen staat.)

OTTRE.
Arme dokter! hoe hij beeft!
En arm *souper* dat dús wordt voorbereid!
Sliep hij daar ginds wat minder, zij wat meer.

BANNER.
Stil, onvoorzichtige! 'k Zag dat Graaf Stolk
U donker aanzag, en een donkre blik
Van hém spelt altijd onheil. - Zeg, heer dokter,
Die les was ongevraagd en smaakte niet?

STRUENSEE.
Die les verdiende ik - ja, den bonten rok
Verborg ik al te lang; dát 'k dien verborg
Geschiedde uit zucht om steeds door kleurenwissling
U allen voor eentonigheid te hoeden.
Weg met des wijsgeers zwarten mantel thands!
't Is lang genoeg een tarwekorl gestrooid,

Thands grijp de hand naar 't zaad des dollen kervels!
Mijnheeren! dat alle ernst voor scherts verdwijn!
Zoo lang de Koning sliep was gindsche deur
Gesloten voor u allen - thands niet meer.
Zijn Majesteit is nu gewekt en acht
Uw bijzijn thands gewis niet overbodig.

(zij weifelen.)

Vreest gij Graaf Stolk zóo zeer, dat gij om hem
Zijn Majesteit geen half nur gapens wilt
Besparen? Gaat... Wis juicht de Koning 't toe.
Zegt vrij dat ik u dreef, zoo men 't u vroeg.

BANNER.
Durft ge allen? dan verlossen wij den Koning.

(allen af.)

Vierde tooneel.

STRUENSEE alleen.

STRUENSEE.
Niet een van hen, die mij begrijpen zou,
Zoo 'k tot hen zeî: wees gij mijn rechterhand,
Voer uit wat ik gedacht heb... Arme dwaas,
Die 'k ben! 'k vergeet reeds weêr den bonten rok,
Dien ik hier draag, dien ieder mij doct dragen.
Waarom dien van de schouders niet geworpen,
Nu hij mij niet meer dient? Waarom den nacht,
Den middeleeuwschen nacht, die hier nog heerscht,
Bestendigd door de dweepzucht en de domheid,
Niet lange reeds bestreden door het licht
Der Rede, de Godin, die eeuwen sliep,
Geketend aan haar spond, maar thands ontwaakt
De boeien zich heeft afgeschud? Waarom?
Waar is de Aäron die een Mozes volgt
En volgen moet, wil Mozes schepper zijn?
Er ware er een....! Zoo mij die vrouw niet haatte....!
Weg met dat beeld!

Vijfde tooneel.

DE VORIGE, MAJOOR KOLLER.

KOLLER.
Heer Dokter, zijt ge alleen?

STRUENSEE.
Gelijk ge ziet, Majoor! Maar wat gejaagdheid!
Hebt gij de hulp des dokters noodig?

KOLLER.
Ja.
Versta mij echter wel: van 's K o n i n g s dokter.
Een gunst slechts.

STRUENSEE.
Gunsten schenkt Haar Majesteit
De Koninginne-moeder! Ik, recepten.

KOLLER.
Die meenge gunst der Koninginne-moeder
Ten grave deden gaan! Dus uw recepten
Kies 'k boven al de gunsten van Juliane.
Haar gunstling Stolk zag in den zesden graad
Een bloedverwant, die afstak bij zijn neven
En nog niet leefde van des Konings koffer.
Welnu, dien neef diende ook een ambt verschaft,
En wel het mijn; 'k behoor niet tot den adel,
'k Bezit niet e e n beschermer, en alzoo
Ben 'k evenzeer te vreezen als de slak,
Die zich op 't pad waagt en vertreden wordt.
O zoo 't eens oorlog werd! Zoo 'k al die jonkers,
Die in de alkoof hun riddersporen wonnen,
En in 't *boudoir* den naam en 't loon des helds -
Zoo 'k al die jonkers voor een batterij
Geschaard zag en hun moed aldaar mocht proeven;
Maar neen, het is de gouden eeuw der laauwheid!
Geen moed, maar slechts geboorte wordt gevergd.

Of wel de buigzaamheid van 't kruipend dier,
Dat slang in 't bosch en hoovling heet alhier.

STRUENSEE.
Licht is de verw waarmeê gij maalt wat bont!
Majoor, gij denkt, dat ik u helpen kan
En zeker ook dat ik u helpen w i l ,
Want anders waart ge niet tot mij gekomen,
Maar hadt gij ook den breed gebaanden weg,
Die naar de Koninginne leidt, betreden.
Gesteld ik k o n , maar wat toch doet u denken
Dat ik ook w i l l e n zal?

KOLLER.
Uw schranderheid.
't Gevaar dat mij bedreigt, bedreigt ook u;
In mij redt gij u zelven.

STRUENSEE.
Stout gesproken,
En, naar 'k geloof, oprecht! Een ander had
Misschien gewaagd van 't edel rechtsgevoel
Den reinen menschenmin, die in mij woonde;
Gij zegt oprecht: gij zijt uit zelfsbehoud
Verplicht om mij te helpen. Stout voorwaar!
Ge zijt een réalist en hebt verstand,
Berekenend verstand; ver kunt gij gaan,
Zeer ver zelfs, zoo Graaf Stolk bij d'eersten tred
U slechts de Achillespeze niet doorkerft.
Niet slechts de vrees van af te dalen, ook
De vreeze van niet meer te kunnen stijgen
Doet u naar bijstand omzien. Gij hebt eerzucht.
'k Veroordeel niet dien prikkel, die altoos
Tot arbeid spoort, tot grootschen arbeid vaak,
En nooit verslapt. Paart zich aan d'eerzucht moed,
Dan wordt de kracht vertienvond en bevleugeld,
Dan slaagt de man waar zelfs de Titans faalden,
Neemt hij den hemel in. Gij toonde uw eerzucht;
Weldra misschien toont gij mij ook uw moed.

KOLLER.
Gij wilt dus....?

Zesde tooneel.

DE VORIGEN, GRAAF VAN RANTZAU-ASCHBERG.

RANTZAU.
Waarde, waarde dokter!

STRUENSEE.
Hoe,
Graaf Rantzau hier!

(tot Koller.)

Ik ken uw wenschen thands,
Is de eerzucht 't hoofd, dan zij de moed de hand;
Wat gene wil grijp deze!

(Koller af.)

RANTZAU.
Of ik 't orakel
Van Delfi hoor! Moderne Pythia,
Wat spelt gij dien geloovige?

STRUENSEE.
Wellicht
Een toekomst, waaraan gij niet zult gelooven,
Heer Graaf, zijt gij de scepticus gebleven,
Dien gij weleer u toondet.

RANTZAU.
Steeds nog ziener,
Apostel van een nieuwen dageraad
En dweeper met den gulden vrijheidsgeest,
Die wel den moker voert, maar niet den troffel,
Wel afbreekt, maar niet opbouwt, zelfs het puin

Door andren nog laat ruimen! Te Altona
Kon ik 't mij denken - aadmend in een sfeer
Waar de gelijkheid heerschte en heerschen moest,
De sfeer van 't echte burgerlijke zijn,
Waar men nog nooit aan indigestie stierf
En altijd aan verveling! Maar nog hier
Behebt te zijn met zulk een jonglingskwaal,
Dat nog te zijn na een volbrachte reis
Door half Euroop... 't gaat mijn begrip te boven.

STRUENSEE.
Zoo ik het laatste erkende waar ik kwetsend.

RANTZAU.
Och, wees het eerder nog dan filantroop!
Doe eer nog twijflen aan uw *savoir vivre*
Dan aan uw oordeel! Filantroop, hoe dom!
Ten zij de naam 't verguldsel zij der pille,
Die men zijn naaste duur verkoopen wil.
Zou zij bij u dat zijn? Wat gij hier waart
Zou 't bijkans mij doen denken! Struensee,
Wis uit filantropie hebt ge aan dit hof
De glad gekemde pruik weêr op doen krullen,
In 't stramme been de dansmanie gejaagd,
't Gond door de mazen van de maagre beurs
Doen glijden over 't laken van den speeldisch?
Wis uit filantropie deedt gij den Koning, -
't Is waar zijn leed - maar ook zijn kroon vergeten?

STRUENSEE.
Heer Graaf!.... 'k Verwachtte een andren toon van u!

RANTZAU.
Ge hebt gelijk - 'k heb u misschien verwend!
Toen 'k u als arts den Koning aanbeval,
En u....

STRUENSEE.
'k Vergat uw diensten niet, Heer Graaf!

RANTZAU.
Tot lijfarts deed benoemen, toen had ik
Verwacht, dat ge als hervormer op zoudt treden;
Hervormer, maar gants anders als ge u toondet.
Vergat ge wat wij te Altona bespraken,
Dat Rusland, dat in Kopenhagen heerschte,
Onttroond moest worden? - en het heerscht er nog!

STRUENSEE.
Nog was 't mijn ure niet.

RANTZAU.
En daarom liet gij
In Glucksburg mij in ballingschap verteren?
E e n woord van u tot Zijne Majesteit
Had me aan het hof gewis terug ontboden.

STRUENSEE.
Nog was 't mijn ure niet; en dan, Heer Graaf!
Gij zijt terug.

RANTZAU.
't Is waar, maar sneller nog
Dan 'k herwaards kwam zal ik 't bevallig Glucksburg
Wellicht terug zien, zoo Graaf Stolk of wel
De Koninginne-moeder mij ontmoet.

STRUENSEE.
Hoe nu, Heer Graaf! gij waagdet hier te komen,
Terwijl 't verlof daartoe u nog ontbrak?

RANTZAU.
'k Verwacht, vriendlief! dat gij 't mij zult doen geven,
Of liever, dat gij 't overbodig maakt.
Gij zwijgt, hoewel ge weet wat ik bedoel.
Arts, hebt ge hoop den Koning op te richten?

STRUENSEE.
Neen, dat gaat ver de wetenschap te boven.
Verzachten kan zij... door verstrooiïng slechts.
Dat wil, dat doe ik. Grijze vóor den tijd,

Heeft hij zijn kracht niet in des levens strijd
Maar wentlend in des levens slijk verspild,
Tot de natuur niet meer herstellen kon.

RANTZAU.
Men d e e d hem die verspillen, Struensee!

STRUENSEE.
Ik weet het - en nog meer! Zijn krachten waren
Reeds ondermijnd eer hij ze zelf verspilde.

RANTZAU.
Men sprak eens van vergif. Gij zwijgt? 'k Begrijp u.
Gij noemt geen naam? toch zweeft die op uw lippen.
Voleindig; noem.... Maria Juliana.

STRUENSEE.
Heer Graaf!... Gij spreekt niet slechts, maar denkt voor mij;
't Is meer dan 'k ooit van iemand durfde vragen.

RANTZAU.
Erkentlijk als altijd! - Wie zou 't ook zijn,
Wie anders dan die vrouw, die alles wint
Bij 't sterven van haar stiefzoon?

STRUENSEE.
'k Bid u, zwijg.

RANTZAU.
Wis mist gij nog 't bewijs? Voorzichtige,
Die zoo lang zwijgt, die zoo lang zwijgen kán!
Of zijt gij ook gelijk zoo velen reeds
Geboeid aan haar triomfkar? Buigt gij ook
Voor 't onter van Juliane-Afrodité?
Vriendlief, niet in dien tempel ligt uw toekomst.

STRUENSEE.
Kunt gij mij dan een andren wijzen, waar
Een machtiger godinne troont en heerscht?

RANTZAU.
Ten laatste toch heft gij een slip des mantels,

Waarmeê ge u hier aan 't hof voor elk verbergt,
Maar mij toch niets verbergen kost. Wie ooit
Den goochlaar zag, herkent den wonderdokter;
Wie Struensee gekend heeft te Altona
Zoo schaars omringd van lijders die hem beidden,
Kent ook den lijfarts Zijner Majesteit,
Die 't gantsche hof doet knielen voor zijn poeders.
Stil, word niet boos om deze erinnering.
Ik meen het goed met u; ik bleef dezelfde.
Maar waar de zaaier zaait wil hij ook oogsten,
En hij ontwaart op d'akker nog geen kiem.
Hij zal het nóg aan wind en weder wijten,
Niet aan de korrel, die hij heeft neêrgestrooid,
En d'akker dus nóg niet herploegen. Vriend!
De machtiger godin kan Karoline
Mathilde zijn; waarom mijn wenk niet lang reeds....?

STRUENSEE.
De Koningin...? Zij haat mij!

RANTZAU.
En gij haar?
Welnu, de politiek leeft niet van liefde.
Het kirren van de duif past in het groen,
Niet in de raadzaal. Vriend, gij m o e t haar winnen;
Zij slechts is 't tegenwicht dat in de weegschaal
De zwaarte van Juliana overwint.
De Koning leent zoo willig u het oor;
Verzoen hem met zijn jonge schoone vrouw
En laat dan mij de zorg voor 't verdere over.
Ik zal erkentlijk zijn: in plaats van Stolk
Wordt ge opperkamerheer, wordt dus 't bestier
Der feesten en vermaken u bevolen.
Ligt wast er nog een staatsman uit den arts.

STRUENSEE, ***ironisch.***
Maar toch alleen zoo gij hem leiden wilt.

RANTZAU.
Thands aan den arbeid! Breng mij naar den Koning.

(Hij treedt naar de zijdeur; deze wordt geopend; Maria Juliana treedt binnen, gevolgd door Graaf Stolk en de Ministers. Bij den blik op Rantzau en Struensee doet zij haar gevolg vertrekken.

Zevende tooneel.

DE VORIGEN, MARIA JULIANA.

MARIA JULIANA.
Graaf Rantzau-Aschberg!... Toch geen ongeval
Dreef u uit de eenzaamheid van 't vredig oord,
Dat u naar 'k hoor zoo lief geworden is?
Ik weet hoe hoog gij 's dokters kennis stelt,
En dus....? Gij andwoordt niet? Ik vrees bijna
Dat u de lucht van Kopenhagen schaadt,
Ze op uw gestel alreê nadeelig werkt.
Ware ik geen onderdane van den Koning,
Ik riep u 't welkom toe: thands mag ik niet.

RANTZAU.
Ik ken mijn schuld.... en onderga de boete.
Hoe zwaar ook, zal die mij nog minder drukken
Dan wel 't besef van 's Konings ongenâ,
Door Uwe Majesteit mij weêr herinnerd!
Wis gunt gij mij één woord tot mijn verschooning.
Heer Struensee ontbood mij, voor het minst,
Ik leidde 't af uit wat mij werd bericht.
En daar hij zoo nabij Zijn Majesteit.....

MARIA JULIANA.
In 's Konings slaapvertrek zich meest beweegt,
Zoo dacht gij ook, dat wis Heer Struensee
Des Konings wil het best u kon vertolken,
Vooral nu niet die wil met d'uwen streed.

(tot Struensee.)

Ik had gedacht, dat slechts de wetenschap

Uw aandacht waardig werd gekeurd, Heer Dokter!
Maar 'k merk, dat gij de grens van uw gebied
Hebt uitgebreid. Zou ik vernemen mogen
Wat u vermoeden deed dat 's Graven komst
Zijn Majesteit niet ongevallig ware?

STRUENSEE.
De Koning heeft, Mevrouw, niet zóo veel vrienden
Dat hij ongaarne er eenen wederziet.
Graaf Rantzaus naam hield steeds een goeden klank
In 's Konings oor.

MARIA JULIANA.
Wij meenden 't tegendeel,
Maar oordeelden onjuist - dat is de zin
Van wat ge zegt.

(men hoort in het aangrenzend vertrek het aanstooten van glazen en levendige toejuichting.)

'k Zou onrechtvaardig zijn
Zoo 'k langer u terug hield uit het rijk,
Waar gij verdient te heerschen als gebieder.
Een raad slechts in 't belang zelfs van uw seepter.
Blijf immer in het ziekvertrek des Konings
En waag u nooit daar buiten; zoo gij 't deedt,
Zijn Majesteit, die gij thands lachen doet,
Mocht ge eens doen geenwen - en dat waar gevaarlijk!

STRUENSEE.
'k Begrijp misschien waarop gij doelt, Mevrouw!
Ja, heden morgen waagde ik 't om den Koning
Te wijzen op den band, waarin de drukpers
In Denemarken zucht, en op de schennis
Van 't edelst recht door zulk een ketening.
'k Ontveins niet wat ik zeide, neen, veeleer
Herhaal ik 't, hopend in Uw Majesteit
Een bondgenoot te erlangen. De censuur!
Een boei gelegd om wat onstoflijk is,
Om wat de mensch tot mensch maakt. De eene broeder
Zal d'adelbrief des andren dus verscheuren.
Wie geeft hem 't recht daartoe? Zijn allen niet

Gelijken in hun streven naar de waarheid?
Hoe zal dan de een tot d'ander kunnen zeggen:
'k Wil dat ge denkt als ik, of dat ge niet denkt
Als gene doet....?

MARIA JULIANA.
Bravo, bravo, Heer Dokter!
Wis had de Koning slaap, dat hij van morgen
Niet eveneens als ik 't heeft toegejuicht.

STRUENSEE.
Mevrouw, een scherts gelijkt soms een *coquette!*
Die door haar spel 't gezach, dat zij bezit
En uit te breiden denkt, voor altijd inboet.

(Hij buigt en verdwijnt in het zijvertrek, waar men weder de glazen hoort klinken.)

Achtste tooneel.

MARIA JULIANA, RANTZAU.

MARIA JULIANA, *zacht*.
Die onbeschaamde!

RANTZAU *evenzoo*.
Thands zijn zij gescheiden.

(luid.)

Uw Majesteit vergun dat ik den Koning....

MARIA JULIANA.
Uw arm, heer Graaf! 'k heb met u raad te plegen.
Uw vriend doet wondren hier: de kwaal des Konings
Wijkt schier op zijn gebod.

RANTZAU.
Uw Majesteit
Gelooft hem machtiger dan hij zich zelven,

En toch.... bescheiden is de wijsgeer niet:
Hij noemde straks den Koning onherstelbaar,
Niet door de kwaal, geërfd misschien van de ouderen,
Maar door 't vergif dat eens....

MARIA JULIANA.

Vergif? Denkt hij
Zijn Majesteit vergiftigd?

RANTZAU.

Ja, Mevrouw!
En, toovenaar zoo als hij gaarn wil zijn,
Beweert bij niet de daad slechts, ook den dader
Herkend te hebben.

MARIA JULIANA.

Wien heeft hij genoemd?

RANTZAU.

Juist wilde hij 't mij toevertrouwen, toen
Uw Majesteit hier binnen trad.

(MARIA JULIANA naar den achtergrond wandelend aan Rantzaus arm.)

Hoe jammer,
Dat ik juist kwam, want anders wist gij 't reeds!
Spreekt gij hem weêr, dan moet gij 't daadlijk vragen.

RANTZAU.

'k Beloof het u.

MARIA JULIANA.

'k Hou veel van tooverij.

(beiden af.)

Negende tooneel.

CHRISTIAAN VII, STRUENSEE, BANNER.

(Uit het zijvertrek treedt Struensee met den Koning onder den arm. Deze is een jongeling van ruim 22 jaren; het gelaat is doodsbleek, de oogen zijn als verglaasd. Hij is beschonken en houdt een gebroken glas in de hand.)

STRUENSEE.
Leg hier u neder, Sire!

(Hij leidt hem naar de sofa, waar Christiaan nederzijgt.)

Arm menschenkind, dat elk genot misbruikt!
Hij sluimert in!

(Hij voelt hem den pols en blijft hem een oogenblik aanzien.)

Toch is dat leven kostbaar.

(Het gejoet en gedruisch vermeerdert in het aangrenzend vertrek.)

Stil! Heeren, stil!

BANNER, ***onzichtbaar.***
Hier, Struensee, blijf hier!

(Struensee treedt het zijvertrek binnen.)

Tiende tooneel.

CHRISTIAAN VII, daarna *KAROLINA MATHILDA* en *STRUENSEE.*

(Een oogenblik blijft de sluimerende alleen; dan wordt de deur ter linkerzijde geopend; de Koningin ziet behoedzaam in het rond en treedt binnen.)

MATHILDA.
Ik huiver. Rantzau, 't kost mij veel uw raad
Te volgen!... Zoo Maria Juliana
Mij tegentrad, terugwees, zoo als vroeger....
Maar neen, niet langer duld ik wat ik duldde.
De Koningin ben ik!

(Zij treedt naar de tegenovergestelde zijde; het gejoet der feestvierenden wordt weder gehoord. Zij deinst terng.)

CHRISTIAAN.
Champagne! Ik wil
Dat mij de blonde schenkt....

(Mathilda bemerkend.)

Hier, blonde deerne!
Vul 't glas.... een kus!

MATHILDA.
Herkent ge mij niet, Sire!

CHRISTIAAN.
Een lieve meid! Kom hier!

MATHILDA.
Kom tot u zelven!

(Zij knielt naast hem neder en vat zijne hand.)

CHRISTIAAN.
Zwijg, dokter! Ik wil vrolijk wezen; 'k wil
Haar bij mij zien... wat poezle hand! een kus!
Tien, twintig! Kom hier naast mij zitten, hier!

(Struensee verschijnt met een glas water op den drempel.)

Ge wilt niet, feeks?

(Hij slaat haar in 't aangezicht.)

MATHILDA ***oprijzend.***
O schande, schande!

STRUENSEE ***hem bij den arm nemend.***
Sire!
Zie wat gij deedt. - Ik bid u hier te blijven,
Mevrouw! Hij moet erkennen wat hij deed,
In zijn belang... ook in het uwe. - Sire!
Gij hebt een vrouw beleedigd, en die vrouw
Is Koningin van Denemarken.

CHRISTIAAN.
Wat
Bedoelt gij?

STRUENSEE.
Op de kniën, Christiaan!

MATHILDA.
Heer Dokter, om Godswil... bedenk, 't is schennis
Der Majesteit.

(Christiaan poogt van de sofa op te staan.) tot den Koning.

Mijn kracht tot dulden is geoefend, Sire!
Zelfs dezen hoon torscht zij als de andere ook.

CHRISTIAAN.
Hoe komt ge hier? Vertrek.

(tot Struensee.)

En gij... ga heen!

STRUENSEE.
'k Zal gaan, maar eerst vraagt gij Haar Majesteit
Vergiffenis.... Gij zult die vragen.

CHRISTIAAN ***stampvoetend*.**
Zwijg!
Zij had gelijk, mijn moeder! 'k ben uw Heer!
Ik jaag u weg!

STRUENSEE.
Maar eerst zult gij u buigen.

(Christiaan krimpt onder den blik des dokters; hij biedt weêrstand, maar de kniën knikken en hij valt voor Mathilda neêr.)

MATHILDA, ***hem opheffend*.**
'k Heb 't u reeds lang vergeven, Christiaan!
Neen, niet uit dwang, maar uit genegenheid
Buig zich de voet en lispel gij me een woord,
Zoo zelden nog van u vernomen, toe!
Bescherm mij, Christiaan! bescherm mij tegen....
M i j - z e l v e !

CHRISTIAAN.
Ja, we zullen morgen saâm

Gaan jagen... saâm gaan wandlen... maar dan moet ge
Ook trietrae leeren spelen; Struensee,
Leer gij haar trietrae spelen!

MATHILDA ***zich afwendende.***
O mijn God!

STRUENSEE.
Gij hebt mij weggejaagd - thands ga ik, Sire!

CHRISTIAAN.
Neen, neen! Mijn hoofd!

STRUENSEE.
De drift is u noodlottig.

CHRISTIAAN.
Verlaat mij niet... Mathilda, vraag 't voor mij!

MATHILDA.
Heer Struensee pleeg met zich zelven raad.
Valt de eik, dan valt het klimop mede...

STRUENSEE.
Dus?

MATHILDA.
Maar 't klimop heeft zoo weinig waarde!.... Sire!
Tot morgen, zoo gij 't wilt.

STRUENSEE.
Haar Majesteit
Vergunt mij dat ik haar geleide?

MATHILDA ***kort en hem terugwijzende.***
Neen.

(Zij snelt heen.)

Elfde tooneel.

CHRISTIAAN, STRUENSEE.

STRUENSEE, ***haar nastarende*.**
Wat was dat?

CHRISTIAAN.
Gij gaat niet; gij blijft bij mij,
Mijn beste vriend!

STRUENSEE.
Wat zou 't u baten, Sire!
Zoo 'k bij u bleef? Gij noemt me uw besten vriend.
Zoo lang gij dat gelooft kan ik 't ook zijn;
Maar gij zult dat niet lang gelooven, Sire!
Straks komt tot u een ander en vertelt
Dat ik uw vijand ben en gij gelooft dat.

CHRISTIAAN.
'k Geloof het niet!

STRUENSEE.
Zóo zeker als ge steeds
Haar Majesteit, die recht heeft op uw troon,
Die recht heeft op nog meer, verstooten hebt.
En - Sire! let op 't woord, dat 'k tot u spreek -
Háar steun alleen kan uwe kracht versterken.

CHRISTIAAN.
Welnu, ik zal voortaan...

STRUENSEE.
Haar Majesteit
De Koninginne-moeder en Graaf Stolk
Verbieden 't.

CHRISTIAAN.
Maar wij willen 't, wij, de Koning!

STRUENSEE.
Gij zult dat zijn, zoodra zij niet meer heerschen.
Vaarwel.

CHRISTIAAN.
Blijf hier, blijf hier! Wat moet ik doen?

STRUENSEE.
Dat, Sire! moet gij weten.

CHRISTIAAN.
Ik weet het ook....
Gij hebt gelijk... o ja, 'k begrijp het goed,
Heel goed... Wat was het ook?

STRUENSEE ***schrijft eenige regels en biedt het papier hem aan.***
Zie hier 't besluit,
Dat aan Graaf Stolk en Hare Majesteit
De vrijheid geeft van 't hof zich te verwijdren.

CHRISTIAAN.
Dat meende ik.... juist!

(hij teekent)

Thans blijft ge toch, niet waar?

STRUENSEE ***schelt.***
Thands k a n ik, Sire!

(tot een kamerheer)

Is Koller op 't paleis?

(deze buigt.)

Zijn Majesteit ontbiedt hem.

(de kamerheer af.)

CHRISTIAAN ***geeuwend.***
Hebt ge morgen
Wat nieuws?

STRUENSEE.
Ja, Sire!

CHRISTIAAN (*nogmaals geeuwend.*)
Maar toch geen *souper!*

Twaalfde tooneel.

DE VORIGEN, KOLLER.

STRUENSEE ***hem 't papier gevend.***
Volvoer dien last, Heer Koller! - zonder ophef.
Graaf Stolk doet gij de grenzen overvoeren.
Haar Majesteit de Koninginne-moeder
Verzoekt gij u naar Vredenburg te volgen.
Beleid en moed! Tot weêrziens, K o l o n e l !

H.J. SCHIMMEL.

Bibliographisch album.

Zakboekje voor de toevallen, behandeling en herkenningsmiddelen der voornaamste vergiften, ten dienste van Geneesheeren en Apothekers. Groningen, Erven C.M. van Bolhuis Hoitsema. 1861. In 12°.

Onder bovenstaanden titel is dezer dagen een werkje verschenen, hetwelk door ons met eene zekere gunstige vooringenomenheid ter hand werd genomen, omdat een soortgelijk bruikbaar beknopt handboekje aan eene wezenlijk bestaande behoefte zoude voldoen. De beknoptheid en de wijze van inrigting in tabellarischen vorm en met alphabetische volgorde zijn juist zoo als wij ze hadden gewenscht. Het doet ons intusschen leed te moeten betuigen, dat het boekje voor het overige niet aan onze verwachting voldaan heeft. Dit zakboekje draagt bijna op elke bladzijde de kenmerken van onkunde en slordigheid in bewerking. Die enkele vergiften, die juist behandeld zijn, zijn nog beschreven in eenen stijl, waaraan elke logische vorm ontbreekt.

De tabellen bevatten in de eerste kolom de namen der vergiften met hunne zamenstelling, in de 2e de toevallen, in de 3e de behandeling, en in de laatste de herkenmiddelen.

In de eerste kolom geeft schrijver duidelijk te kennen, dat hij de namen der zelfstandigheden, waarover hij spreekt, niet kent, blz. 32 wordt *cuprico* (*sulphas ammonicus basis*) voor cuprico (sulphas amonicus basicus) gebezigd; blz. 22 *Arsenicum sulphuretum* voor Arsenici sulphuretum; deze zelfde vorm wordt later blz. 24 herhaald, en ook bij Judidum (of Jodetum) wordt Arsenicum in den nominativus geplaatst: dit kan dus niet als eene drukfont worden aangezien; blz. 30 *Baryta carbonas* en *Baryta chloride* voor carbonas Barytae en chloridum Barytae; blz. 34 *Hydrargyrium cyanatum* en *Hydrargyrium chloretum* voor Cyanetum Hydrargyri en Chloretum Hydrargyricum; blz. 40 *Potassa carbonas* voor carbonas Potassae. Onder de prikkelende scherpe plantaardige vergiften komt *Delphinium staphisagria* twee keeren voor,

eens onder den eigen naam en later onder het incognito van *Staphisagria*, alsof beide namen verschillende zelfstandigheden beteekenden; de *Viola tricolor* wordt met den ouden handelsnaam *Herba Jaceae* aangeduid en de *Janiperus sabina* wordt kortheidshalve *sabina* genoemd; *Fritillaria* wordt aldus: *Frittellaria* gespeld. Voorts zijn onder deze vergiften de navolgenden planten opgenomen, die volgens onze bescheiden meening niet daartoe behooren: *Clematis, Cynoglossum, Frittellaria imperialis, Narcissus, Phellandrium, Ranunculus, Sempervivum*, daargelaten dat de specifieke naam bij de meeste dezer planten ontbreekt. Onder de bedwelmende middelen noemt schrijver *Camphorae* voor Camphora, *Coculi* voor Coculus, *Cicutae* voor Cicuta, *Dulcamarae* voor Dulcamara, Lolium *tenulentum* voor temulentum, *Oneanthe* voor Oenanthe. Terwijl nu al de plantaardige vergiften met latijnsche namen bestempeld zijn, worden de plantaardige alkaloiden 'Bruci*ne*, Conii*ne*,' enz., met eene Hollandsche of liever Fransche eindsyllabe geschreven. Dezelfde inconsequentie wordt bij de dierlijke vergiften herhaald; in dezelfde lijst worden opgesomd *Cancerastaus* (sic) en Kreeften, Mytilus edulis en de Mosselen. Dit zij intusschen voldoende om de slordigheid van bewerking aan te toonen.

In de 2^{e} en 3^{e} kolom wordt een zoodanig gemis aan zaakkennis ten toon gespreid, dat wij van het geduld van den lezer te veel zouden meenen te eischen, als wij schrijver hierbij op den voet volgden. Waarschijnlijk heeft de in geneeskunde oningewijde schrijver het eene of andere voor excerptie minder geschikte handboek opgeslagen en daaruit, sans rime ni raison, overgeschreven wat hij in zijne onwetendheid meende, dat voor den geneeskundige van belang konde zijn. De chronische verschijnsels zijn pèle-mêle door de acute verschijnsels vermengd; zoo b.v. wordt de loodvergiftiging als volgt beschreven: 'Zoetachtige zamentrekkende smaak in den mond, welke metaalachtig is, zamentrekking van den slokdarm, pijn en drukking in de maagstreek' (acuut, Rf.), 'bloederig braken' (chronisch Rf.), 'groote dorst' (acuut, Rf.), 'verlies van krachten (chronisch, Rf.), hevige buikpijnen, maagkramp' (synoniem met pijn en drukking in de maagstreek, Rf.), 'buikverstoptheid' (schoon woord, Rf.), 'met ingetrokken buik, drooge kleiachtige stoelgangen' (hysteronproteron, Rf.), 'bleekheid van het geheele ligchaam, verlamming der ledematen' (chronisch, Rf.), 'eene blaauwachtige lijn vertoont zich aan het tandvleesch.' Deze verschijnsels zijn zoo verward opgegeven, dat ook de beste geneeskundige zelfs niet bij gissing daaruit kan opmaken, welke ziekten nu door loodsuiker worden teweeg gebragt, omdat de verschijnsels van maag- en darmontsteking, die als dadelijk gevolg der acute vergiftiging bij loodsuiker te voorschijn komen, vermengd zijn met de verschijnsels van bloedontmenging, die later als chronische vergiftigingsverschijnsels ontstaan.

De 3e kolom over behandeling is even slecht bewerkt.

Iets minder slordig, ten minste met eenige meerdere blijken van kennis, is de laatste kolom, bevattende de herkenmiddelen, behandeld, vooral voor de stoffen uit het delfstoffelijk rijk. In plantenkunde, dierkunde en dierlijke scheikunde ontbreekt het schrijver nog aan de noodige kennis om een apothekersexamen zonder gevaar voor afwijzing te kunnen doorstaan.

Wij beklagen den uitgever, dat hij een goed doel met zulke gebrekkige middelen heeft trachten te bereiken en raden den schrijver, zoo hij nogmaals neiging mogt gevoelen om met de pen iets te verdienen, vooraf eerst nog wat te studeren.

Gaarne zouden wij een giftboekje van denzelfden vorm en van dezelfde beknoptheid zien, indien het door bevoegde handen bewerkt was; maar het hier bedoelde kan voor niemand van eenig nut zijn.

Leiden, 24 Junij 1861.

Dr. J. LEONIDES VAN PRAAG.

W.J. Schuttevaer, Beschouwingen over het eiland Schokland. Met een naschrift aangaande de nog niet geëindigde tolkwestie van het Zwolsche Diep. Assen, gedrukt bij Gratamd.

De Heer Schuttevaer heeft meermalen zich vooropgezet, waar de belangen van de Zwolsche schippers en handelaren werden bedreigd. Dit boekje is kennelijk met dezelfde bedoeling geschreven en als zoodanig meenen wij den S. niet hard te mogen vallen over stijl en taal en de bijgevoegde teekeningen, ofschoon het zeker niet zou schaden, wanneer de beschrijving van Schokland's geschiedenis en die van het Zwolsche Diep aan bekwamer hand ware toevertrouwd. Beide, zoowel Schokland als het Zwolsche Diep, zijn belangrijk genoeg, om zelfs in den tijd dat aller oogen gevestigd zijn op de groote water communicatiën van Amsterdam en Rotterdam met de Noordzec, de aandacht te verdienen.

Schokland is een natuurlijke zeebreker, waarachter de schepen, bij scherpe weste en noord-weste winden, eene veilige ligplaats vinden; vooral de schepen met opperlast, zoo als de hooi- en turfschepen, zouden zonder die toevlugt slechts zelden de reis durven ondernemen, en te regt werden jaarlijks vrij belangrijke kosten uit 's Rijks kas besteed om dat eiland te onderhouden in het belang van scheepvaart en koophandel.

Toen in het begin dezer eeuw het paalwerk langs de westzijde

door een zoogenaamden zeedijk werd vervangen, werd een groot gedeelte van de breedte en de lengte van het eiland aan de zee prijs gegeven. Gedurende de veertig jaren dat wij Schokland kennen, verkenden wij meermalen bij lage waterstanden de voormalige uitgestrektheid aan de stompen der oude paalwerken. De zeedijk verzakte op den slappen grondslag en was welhaast in een laag oeverwerk veranderd; maar men week geen duimbreed achteruit, onderhield zoowel de zeewerken als alles wat de belangen der bevolking betrof, omdat dit alles waarde had voor de schipperij.

Eindelijk ruimt men voor een klein geldelijk jaarlijksch voordeel de huizen op en verdrijft de bewoners, en een weinig later ontstaat het plan, het noordelijk gedeelte of Emmeloord niet meer te onderhouden en aan zich zelve over te laten.

Met regt deed de S. zijne stem uit naam der schipperij hooren, en met genoegen vernamen wij, dat de klagt over de voorgenomen sloping van dit eiland bij de Hooge Regering is verhoord. Ook wij houden het behoud van het noordelijk gedeelte van Schokland met de daar bestaande haven voor eene nuttige zaak, en moge het al waar zijn, dat de scheepvaart genoeg gebaat zou zijn met de reede achter de middelbuurt (Ens), men bedenke wel dat Schokland zeker niet grooter wordt en zelfs bij goed onderhoud, vooral aan de Noordzijde zal verliezen, zoo als de ondervinding overtuigend heeft geleerd. Vooral wanneer bij ruw weder de wind van het westen naar het noordnoordwesten loopt, heeft dat noordelijk gedeelte groote waarde voor de achter Schokland liggende schepen, en wij zouden het betreuren, indien het voor een gering geldelijk voordeel wierd opgeofferd.

De tolkwestie en de verbetering van het Zwarte water en het Zwolsche Diep, ook door den S. behandeld, kunnen hier onmogelijk in weinige woorden worden uiteengezet; alleen willen wij aanmerken, dat het door meer dan één deskundige voorzien is, dat de bekribbing van het Zwolsche Diep weinig nut kon te weeg brengen; althans zeker niet naar evenredigheid van de kosten, en dat bij veel of weinig verbetering de eischen van den handel en de scheepvaart steeds zouden stijgen en nimmer geheel bevredigd kunnen worden.

***Theoretisch en praktisch Handboekje voor het onderwijs in de Zangkunst. Bevattende: grondregels, oefeningen, liederen en koralen. Naar den derden hoogduitschen druk van Benedict Widmann; voor Nederlanders bewerkt, door Martyn Sieveking. Amsterdam, H. de Hoogh*. 1861.**

Op een veld, dat zoo zelden eenig bewijs van groeikracht geeft, als bij ons dat der muzikale literatuur, begroeten wij ieder spruitje, hoe gering ook, met vreugde, in de hoop daarin den aanvang van weliger groei, van rijker ontwikkeling te mogen zien. In die stemming namen wij dan ook bovengemeld werkje ter hand, maar in het doorbladeren daarvan vonden wij niets dan teleurstelling. Vooreerst toch zien wij hierin wederom eene vrucht van duitschen grond, die men op onzen bodem wil overplanten. Zeker mogen wij onze naburen wel tot voorbeeld nemen in 't geen zij op muzikaal terrein in 't licht geven, maar daarom is nog niet alles wat zij leveren voor ons geschikt of aanbevelenswaardig, en onder het onbruikbare rekenen wij ook het werkje, dat ons ter aankondiging is toegezonden. Vervolgens stooten wij op den titel, die ten minste vreemd is; de schrijver noemt zijn werkje: ‘Kleine Gesanglehre für die Hand der Schüler,’ 't geen door den vertaler overgebragt wordt met: ‘theoretisch en praetisch handboekje voor het onderwijs in de zangkunst.’ Begrijpen wij het wel, dan geeft de schrijver zijn werkje in handen der leerlingen om daaruit voor zich zelven de zangkunst te leeren. Heeft nu de vertaler begrepen, - en het zou pleiten voor zijn gezond inzigt, - dat het moeilijk, ja onmogelijk is om uit zich zelven de zangkunst uit een boek te leeren? En heeft hij er daarom een handboekje voor den onderwijzer van gemaakt? In dat geval verandert de aard der zaak geheel, maar tegelijk is daardoor het vonnis over het boekje uitgesproken. Want, kan het zijn nut hebben, dat de leerling voor eigen studie naslaat wat de onderwijzer hem mondeling onderwezen heeft, de onderwijzer zelf heeft geene behoefte, - althans hij behoorde die niet te hebben, al is het soms wel eens het geval, - om 't geen hij aan anderen moet mededeelen, te leeren uit een boek, dat eigenlijk alleen voor den leerling gemaakt is. Het komt er dus alleen op aan om te onderzoeken, in hoeverre de vertaler, door zijne ‘bewerking voor Nederlanders’, er in geslaagd is, het oorspronkelijke zoodanig te wijzigen, dat, wat de Duitscher voor den leerling schreef, door den vertaler pas gemaakt is voor den onderwijzer. Moeten wij eene dusdanige wijze van behandeling reeds a priori af-

keuren, omdat er geen goed resultaat van te verwachten is; in de vertaling zelve vinden wij de bevestiging van dat veroordeelend vonnis. Bij het doorbladeren vonden wij voor den onderwijzer niets, wat hij niet reeds veel beter weet, althans weten moet, als hij zich veroorlooft onderwijs te geven; voor den leerling niets wat zijn onderwijzer hem niet veel gemakkelijker en duidelijker zal uitleggen. Maar al plaatsen wij ons ook op het standpunt waarop de schrijver stond, toen hij zich gedrongen voelde dit werkje uit te geven, dan nog kunnen wij daarin geene groote verdiensten vinden. Beknoptheid is zeker eene deugd, maar houdt op dit te zijn, als er onvolledigheid mede gepaard gaat. De geheele indeeling mist een bepaald beginsel, en er worden zaken genoemd, waarvan de verklaring eerst vele bladzijden later gegeven wordt. Zoo wordt er o.a. op bladz. 4 reeds een ‘avondgebed’ gezongen, terwijl eerst op bladz. 13 over ‘het ademhalen bij het zingen’ wordt gesproken. Waarom wordt er van het vierstemmig gezang geene melding gemaakt? Waarom over versieringen en voordragt in den zang geheel gezwegen? Maar wilden wij opsommen wat er aan het theoretisch en praktisch handboekje voor het onderwijs in de zangkunst ontbreekt, of wat er minder juist in is voorgesteld, wij zouden aan onze aankondiging eene uitbreiding moeten geven, waartoe wij geen lust gevoelen. - Het boekje eindigt met eenige canons, waarvan de verklaring achterwege is gebleven, en met een alphabet voor jeugdige beoefenaars der zangkunst, waarvan het voornaamste gevoegelijk in het boekje zelf kon opgenomen zijn, terwijl andere zaken gerust gemist konden worden. Hoe de schrijver of de vertaler er toe komt om bij het zingen de letter *e* (wordt er soms ook de duitsche *ä* bedoeld?) als *oe* te doen uitspreken, begrijpen wij niet, al verlangen zij ook, dat dit zonder overdrijving geschiede; evenmin is het ons regt duidelijk wat er van het oor gevergd wordt, als wij daarvan lezen: ‘dit (het oor) moet volkomen geschikt zijn, zoodat de minste rijzing of daling der toonsnaren duidelijk worden opgemerkt,’ enz. - De toonoefeningen zijn over het algemeen voor het doel geschikt, ofschoon hier en daar wel wat te kinderachtig en smakeloos; zoo ook zijn, op enkele uitzonderingen na, de woorden der zangstukjcs, blijkens het voorberigt, door den Heer Adama van Scheltema vervaardigd, niet onaardig. De doorgaans ernstige zin der liedjes, had, dunkt ons, vermeden moeten worden; voor kinderen, waarvoor deze Zangstukjes blijkbaar bestemd zijn, had de begaafde dichter kinderlijker (daarom niet kinderachtig) kunnen schrijven. Voor 't overige mogen wij niet ontveinzen, dat er zangoefeningen bestaan, die wij liever zouden aanbevelen dan die, welke wij in dit boekje aantreffen, evenzeer als er andere handboeken voor den zang zijn, welke naar ons oordeel met meer vrucht geraadpleegd zullen worden.

Wij bespraken dit werkje, zonder er aanleiding in te vinden om

het te begroeten als iets, dat in een bestaande behoefte voorziet; integendeel zouden wij zijne nietverschijning niet als een groot gemis beschouwd hebben. Den ijverigen vertaler wenschen wij een betere keuze toe, indien hij in 't vervolg wederom lust mogt gevoelen vreemde werken in onze taal over te brengen. Hij schijnt daartoe niet ongeschikt te zijn, in aanmerking genomen, dat de taak niet ligt is, waar het geldt technische woorden verstaanbaar over te brengen en hun het burgerregt te verschaffen; de muzikale terminologie is bij ons nog altijd een bont mengelmoes van allerlei vreemde bestanddeelen, waarin de vertaler getracht heeft eenige meerdere eenheid te brengen. Sommige uitdrukkingen waren, dunkt ons, beter te veranderen geweest, o.a. voor diepte (van een toon) laagte; voor sterkte, kracht; voor rein, zuiver; enz., eenige ‘dezelve's’ zouden kunnen wegvallen en de stijl hier en daar zijn duitsche afkomst beter kunnen verbergen. Ten slotte maken wij den vertaler opmerkzaam op de: ‘kurze Anleitung zum gründlichen Studium des Gesanges,’ van F. Sieber, waarvan in der tijd ook eene hollandsche vertaling in het licht verscheen, en welk werkje o.i. ook bij het onderwijs oneindig beter aan het doel zal beantwoorden dan dat waaraan hij zijn kracht en tijd besteedde.

De uitvoering van het werkje, grootendeels uit notenvoorbeelden bestaande, is, zoo als men dat van de Heeren Spin & Zoon gewoon is, uiterst net en duidelijk.

B.

De kerkedag te Barmen in 1860.

Het Wupperthal pleegt meer door toeristen geprezen te worden, dan door hen, die met Heinrich Lang een wandeltogt maken door de Christelijke wereld. Wilt gij een staaltje, hoe de progressistische partij in Duitschland over het daar heerschend geestelijk leven oordeelt, ik verwijs u naar een der laatste feuilleton's van den Duitschen Punch, den ‘Kladderadatsch,’ alwaar deze, in eene ondeugende beschrijving van eenige planten uit zijn herbarium, ook deze species vermeldt: ‘Wolfsmilch aus Elberfeld. Hat eine b e t ä u b e n d e W i r k u n g und enthält eine weisse Substanz: d i e M i l c h d e r f r o m m e n D e n k u n g s a r t, welche aber giftig ist und beim Genuss Z u c k u n g e n veranlasst. Kindern höchst gefährlich.’ Deze voorstelling behoeft geen toelichting. Met zinspeling op een welbekend voorval, dat nog niet lang geleden in het protestantsche weeshuis te Elberfeld heeft plaats gehad, herhaalt zij in den grond slechts de beschuldiging, die sedert lang tegen de geheele streek, waarvan deze nijvere stad de hoofdplaats is, werd ingebragt, en hierop nederkomt, dat het zoo ‘liebliche’ Wupperthal een broeinest is, niet alleen van kerkelijk orthodoxisme en confessionalisme, maar ook van eene piëtistische mystiek, die door haar vroom geteem aanstekelijk is voor wie er mede in aanraking komen, en tegen wier zoet, doch doodelijk, vergif zwakke zielen dus niet te zeer op hare hoede kunnen zijn.

Of zulk een hoogst ongunstig oordeel gedeeltelijk op rekening van partijzuchtige overdrijving gesteld moet worden, zij voor het oogenblik liefst in het midden gelaten. Dit verklaar ik, dat, hoe weinig smaak ik gevoel voor ‘die Milch der frommen Denkungsart,’ waarvan hierboven sprake was, ik wel gaarne eenige Septemberdagen van het vorige jaar de geestelijke at-

mosfeer zou hebben ingeademd, die toen over het Wupperthal lag uitgespreid. Het waren de dagen van den elfden ‘Kirchentag,’ die in het aan Elberfeld grenzende Barmen gehouden werd. Wat op die talrijke vergadering van Christenen uit verschillende landen, ook het onze[1], is verhandeld en voorgevallen, ik heb er kennis van verkregen door het officiële Verslag, dat daarvan nu onlangs in het licht verscheen, en dat mij, aanstonds bij de lezing, te belangrijk voorkwam, om er ook anderer aandacht niet op te vestigen. Ik vond mij daardoor toch onder het gehoor van mannen geplaatst, waaronder er zijn, wier namen ik niet dan met hoogachting, zoo al niet met grooten eerbied noem. Ik zag mij in debatten ingeleid, die, met ernst en waardigheid gevoerd, onmiskenbaar getuigenis gaven van den geest der broederlijke liefde, die de leden van den ‘Kirchentag’ bezielde, en van hunne warme belangstelling in al hetgeen niet slechts den uit- en inwendigen bloei der kerk, maar ook den waarachtigen welstand der maatschappij en de genezing harer dieper liggende zedelijke kwalen kan bevorderen. En wat ik wel niet in de laatste plaats had behooren te noemen, ook de stof der beraadslagingen was meerendeels van zulk een aard, dat ik niet kon nalaten mijne onverdeelde opmerkzaamheid te schenken aan hetgeen daarover gezegd, of, naar aanleiding van het gesprokene, nog nader in het midden gebragt werd. Zij 't mij dan ook vergund te hopen, dat de lezers van dit Tijdschrift mij wel voor eenige oogenblikken gehoor willen leenen, terwijl ik hun iets van den indruk tracht mede te deelen, dien de kennismaking van het voor mij liggend Verslag bij mij zelven heeft achtergelaten. En mogten er onder dezen zijn, die dit opstel met een twijfelend: Kan uit het Wupperthal iets goeds komen? in handen nemen, hun geef ik ten antwoord, wat op zulk eene vraag alleen kan en mag geantwoord worden: Komt en ziet!

I.

Het was Dingsdag 11 September, des morgens te 8½ ure,

1 Zij werd uit ons land bijgewoond door de WelEerw. Heeren: Chantepie de la Saussaye, uit Leiden, van Rhijn, uit Wassenaar, Barger, uit Utrecht, Voorhoeve en Francken, uit Rotterdam. Ook de predikant der Hoogduitsche kerk te 's Gravenhage, Dr. Kögel, was tegenwoordig.

toen de statige toonen der klok van het Unterbarmensche kerkgebouw tot de godsdienstoefening te zamen riepen, waarmede de elfde Kerkedag zou geopend worden. Het ruime bedehuis was spoedig geheel gevuld. Een krachtig gezang werd aangeheven, waarvan het gevoel van behoefte aan versterking van den onderlingen broederband den grondtoon uitmaakte. Daarop hield Dr. Snethlage, hofprediker te Berlijn, de gelegenheidsrede, naar aanleiding van Efez. 4: 1-6 zijne hoorders vermanende, om de eenheid des geestes te bewaren door den band des vredes. Na de preek werd nog een lied door de gemeente gezongen, waarna de beraadslagingen, tot welke men zich van heinde en ver vereenigd had, ter zelfde plaats een aanvang namen. ‘Oberconsistorialrath’ Dr. von Mühler, uit Berlijn, de plaats vervangende van den inmiddels Minister geworden ‘Ober-Regierungsrath’ Dr. von Bethmann-Hollweg, bekleedde den voorzitterstoel. Op zijne uitnoodiging ging Dr. Hoffmann de vergadering voor in het gebed, waarna hij zelf, uit naam der permanente kerkedagscommissie de bijeenkomst inleidde met eenige mededeelingen, die wij hier gevoegelijk met stilzwijgen kunnen voorbijgaan. Alleen zij deze verblijdende bijzonderheid daaruit opgeteekend, dat de Heeren Dr. Stahl en Dr. Hengstenberg, beiden leden van voornoemde commissie, zich bewogen hadden gevonden te verklaren, dat zij de zaak van den Kerkedag persoonlijk wel bleven toegedaan, doch bij den tegenwoordigen stand der partijen tegen het houden daarvan gestemd waren, en er in geen geval aan dachten deel te nemen. Gelijk den ondergeteekende door dit berigt een steen van 't hart gewenteld werd, zoo, meent hij, zal het ook zijnen lezers rust verschaffen, van den aanvang af de zekerheid te hebben, dat zij de namen dezer twee onverbeterlijke stokebranden op staatkundig-kerkelijk gebied in de hier beschreven debatten niet gemengd zullen vinden. Een Kerkedag met mannen als Stahl en Hengstenberg onder zijne voornaamste leiders en woordvoerders, - ik voor mij gun de bijwoning er van aan alle liefhebbers van dogmatisch gekijf; doch wie met mij weinig behagen daarin scheppen, die blijven waarschijnlijk wel zoo lief thuis[1].

1 *De mortuis nil nisi bene*. Men bedenke echter, dat het bovenstaande reeds lang geschreven was, vóórdat de mare van het overlijden des beroemden Stahl's onder ons vernomen werd.

Op de openingsrede van den Voorzitter volgde al spoedig de behandeling van het eerste punt der Agenda. Dat punt was gewigtig genoeg, en raakte eene zaak, die in de laatste jaren ook ten onzent op meer dan ééne Predikanten-vereeniging tot een voorwerp van vernieuwd onderzoek gemaakt werd. Het betrof namelijk de vraag naar de beteekenis van het Oude Testament voor de Christelijke kennis en de Christelijke beschaving in het algemeen. Prof. Schlottmann, uit Bonn, uitgenoodigd de beraadslaging daarover in te leiden, was met de Kerkedags-commissie, die de vraag gesteld had, van oordeel, dat, daar de Christelijke gemeente, als draagster van het licht der waarheid, door den Heer voor haar ontstoken, de schriften die van hem getuigden niet kon missen, uit dit oogpunt ook aan het O. Testament eene aanzienlijker plaats onder de middelen ter harer vorming en ontwikkeling moest worden toegekend, dan veelal het geval plagt te zijn. Tot staving hiervan begon hij met in herinnering te brengen, hetgeen de geschiedenis der vroegste Christelijke kerk ons leert omtrent de verrassende snelheid, waarmede het geloof aan de waarheid, die den inhoud der apostolische prediking uitmaakte, in het hart van menigen heiden ontkiemde en wortel schoot. Hebben wij dit ten deele aan de krachtvolle werking dier waarheid zelve toe te schrijven, voor een ander deel zullen wij de verklaring van dit verschijnsel, volgens hem, ook hebben te zoeken in het gebruik, dat de Apostelen bij hunne mondelinge voordragt van de geschiedenis maakten, en in den ijver, dien zij aan den dag legden, om aan hunne heidensche hoorders zoodra mogelijk de schriften des O. Testaments in handen te geven. Daarin toch lag niet alleen de sleutel tot regt verstand van 's Heilands geheele verschijning als historisch feit, maar ook het middel om de voorstelling der christelijke waarheid duidelijk te maken voor hen, die tot hiertoe niet van God gehoord hadden, en het bewijs te leveren, dat het Christendom, als de ontwikkeling der kiemen, reeds in het O.T. nedergelegd, werkelijk was, waarvoor het wilde gehouden zijn, het vooruitgeziene culminatiepunt van alle openbaring Gods aan de menschheid. Om voorts den zin, waarin dit laatste van het Christendom beweerd kon worden, nog nader toe te lichten, plaatste de spreker het naast de godsdiensten van Muhammed en Buddha, die beiden insgelijks van het geloof aan eene persoonlijke gods-openbaring uitgaan, en de geschiedenis daarvan aan eene dusgenaamde ‘Urgeschichte’

vastknoopen, doch die in elk dezer opzigten zoo ver beneden de heerlijkheid van het Evangelie blijven, en, om hare leeringen in een geschiedkundigen bodem te doen wortelen, genoodzaakt zijn, den voortijd met allerlei, ook de meest fantastische, legenden en fabelen op te sieren. Wat het Christendom daarentegen eigenaardig kenmerkt, is, volgens Schlottman, dat het te gelijk eene gansch nieuwe orde van zaken heeft daargesteld, en van den geschiedkundigen bodem, waaruit het ontsproten is, de openbaringsgeschiedenis des O. Testaments, onmogelijk kan worden losgemaakt. Men denke zich Christus en het N. Testament een oogenblik weg, zoo blijft van het O. Testament niets over dan eene grootsche gestalte, waaraan het hoofd ontbreekt; het gelijkt naar een gedicht, waaruit de geest Gods ons overal tegenwaait, doch dat op het onverwachtst en onbevredigendst afbreekt, juist daar, waar men tot het harmonische, de raadsels ontknoopende, de tegenstellingen oplossende, slot meende genaderd te zijn. Wederkeerig kan het Nieuwe Testament niet behoorlijk verstaan en gewaardeerd worden, dan door tot het Oude terug te gaan, daar dit, niet alleen wat enkele zijner deelen, enkele daarin voorkomende afzonderlijke plaatsen betreft, maar ook als een zamenhangend geheel beschouwd, eene geschiedkundig doorloopende, in helderheid toenemende profetie bevat van dengene, die komen zou. Gelijk het in dezen zijn doel en eindpunt vindt, zoo kan het ook om de grondideën, die er in zijn nedergelegd, als eene school ter opleiding tot hem worden aangemerkt, daar men de idee des Christendoms niet waarlijk in zich kan opnemen, tenzij men zich vooraf de voorstellingen des O. Testaments aangaande God en zijn wezen, den mensch en zijne natuur, de wet Gods en de daarin gegronde eischen van het godsdienstig leven eigen heeft gemaakt, terwijl het bovendien ook daardoor nog te belangrijker voor ons wordt, dat het, naast de daarin vervatte voorschriften en leerstellingen, die op den bijzonderen mensch betrekking hebben, in de geschiedenis der Israëlitische theokratie ons het levend beeld van een geheelen staat, eene geheele burgermaatschappij te aanschouwen geeft, die onder den invloed der goddelijke openbaring is gevormd geworden.

Ik heb in het bovenstaande, naar ik meen, de hoofdpunten van het eerste gedeelte van Schlottmann's meer diepzinnig en angewikkeld, dan klaar en geleidelijk betoog op beknopte wijze zamengevat. Wilde ik meer tot bijzonderheden afdalen, ik zou niet mogen nalaten ook van een en ander te gewagen, dat ons

in des sprekers wijsgeerig-historische beschouwingswijze een eenigzins helderder blik vergunt. Zoo trof mij de opmerking dat de godsdienstige begrippen, in het O. Testament vervat, noch als eenvoudige resultaten van het voortgezette menschelijk denken in den zin van het Rationalisme zijn aan te merken, noch als het product van op zich zelve staande goddelijke openbaringen in den zin van het Supranaturalisme, maar als begrippen, die onder den invloed der goddelijke openbaring, waardoor Israël tot de volkomene openbaring werd voorbereid, zich in steeds rijkere vormen uit het geestesleven van dit volk zelf ontwikkeld hebben. Mogen wij deze voorstelling aanmerken als eene hulde aan, eene toenadering tot de psychologisch-historische verklaring des O. Testaments, die ook zelve zich zoo min met de beschouwingswijze eener oppervlakkige humaniteitsleer tevreden stelt, als dat zij, ter oplossing van het verschil in godsdienstig licht tusschen Israël en de volken, tot een mechanisch inspiratiebegrip de toevlugt zou nemen, wij vinden een nieuw bewijs voor des sprekers gematigd liberale standpunt in de wijze, waarop hij de openbaringsperiode ook na de afsluiting van den Kanon des O. Testaments laat doorloopen, en de gevoelens en meeningen, die de Joodsche wijsheidsleer, niet alleen in boeken als de Spreuken, de Prediker en Job, maar, blijkens enkele Apokryfe geschriften, ook in vervolg van tijd in naauw verband met de elementen der grieksche philosophie heeft te voorschijn gebragt, onder de ‘providentiell vorbereiteten Lehrformen’ begrijpt, waar door de Apostelen tot beter inzigt in de waarheid zijn opgeleid.

Op dit standpunt geplaatst, verdedigt Schlottmann de waarde van het O. Testament, gelijk uit het oogpunt eener juiste kennis van het Christendom, zoo ten andere ook uit dat der Christelijke beschaving in het algemeen. Onder die beschaving ‘Bildung,’ verstaat hij de harmonische ontwikkeling van alle oorspronkelijk in de menschelijk natuur gelegde geestelijke vermogens en krachten. Tot zulk eene ontwikkeling nu wordt, volgens hem, door het onderzoek des O. Testaments in drieërlei opzigt bijgedragen. In de eerste plaats, doordat men langs dien weg dieper leert doordringen in den waren geest van het Christendom zelf, de bronwel van alle beschaving, en in den aard en de eischen van het Christelijk leven. Inzonderheid vestigt de spreker onze aandacht hierbij op twee punten. Het regt verstand des O. Testaments, zoo meent hij, is vooreerst een krachtig wapen tegen iedere eenzijdig ascetische rigting, die

eene waarlijk harmonische, echt-Christelijke beschaving belemmert of buitensluit, daar het den Christen ook op de verpligtingen wijst, die hem als staatsburger en lid der zamenleving zijn opgelegd, vaderlandsliefde tot beginsel verheft, en met de huldiging hiervan ook de beoefening van andere gezellige en maatschappelijke deugden krachtig aanbeveelt. Het tweede punt is de wijde, geheel de menschheid omvattende gezigteinder, die zich voor ons ontsluit, zoodra wij in de beteekenis en strekking van het O. Testament dieper zijn doorgedrongen. Dan toch verschijnt Israël ons, in weêrwil zijner strenge afzondering van de volken, als de kern van het toekomstige godsrijk, het middelpunt vanwaar het licht des heils door God bestemd was naar alle einden des aardrijks uit te gaan. Maar zoo wordt dan ook de belangstelling in de heidenwereld, de voorbijgegane gelijk de tegenwoordige, van zelf bij ons opgewekt. Daar Christus ook voor haar het eindpunt harer ontwikkeling is, gevoelen wij eene betrekking op haar, die het nil humani a me alienum puto in onzen mond tot waarheid maakt. De lust wordt bij ons aangewakkerd, om tot in bijzonderheden met hare geschiedenis bekend te worden, het godverwante, dat der menschelijke natuur oorspronkelijk eigen is, en trots de zonde eigen blijft, te midden harer dwalingen op te sporen en in het licht te stellen, en om voorts door ernstige behartiging der zendingzaak er toe mede te werken, dat zij, die nog in duisternis gezeten zijn, tot hunne bestemming, d.i. tot Christus, worden opgeleid.

In de tweede plaats doet Schlottmann opmerken, hoe bevorderlijk aan de Christelijke beschaving de studie des O. Testaments geweest is en voortgaat te zijn uit het oogpunt der *wetenschap*. Beschaving kan in het individu voorhanden zijn, ook zonder de wetenschap. Een geheel volk daarentegen kan niet waarlijk beschaafd heeten, indien het zich niet door haren fakkel laat voorlichten. Na heeft, van de vroegste tijden her, de studie des O. Testaments tot wetenschappelijke navorschingen, deels van godsdienstigen, deels van wijsgeerigen aard, in de Christelijke kerk aanleiding gegeven. Ook de beoefening der oudheidkunde, der chronologie, der geschiedenis in haren ruimsten omvang, heeft door alle tijden heen van die zijde den krachtigsten stoot ontvangen. En wat hier niet het minst in aanmerking verdient te komen, men heeft vooral sedert de Reformatie beginnen in te zien, dat men, om tot den waren zin van het O. Testament door te dringen, de taal behoorde te verstaan, waarin het geschreven

werd. Het Hebreeuwsch heeft niet alleen van dien tijd af, naast het Grieksch en Latijn, een voorwerp der geleerdste onderzoekingen uitgemaakt, maar het heeft ook tot eene steeds voortgezette, zich gedurig verder uitbreidende studie van andere Oostersche talen aanleiding gegeven. Want, gelijk Göthe zegt, alle wandeltogten door het Oosten zijn van het O. Testament uitgegaan en daartoe teruggekeerd. En zoo kan het beschouwd worden als mede den grond gelegd te hebben tot die omvangrijke taalstudie, waarin het wetenschappelijk streven van den tegenwoordigen tijd zich van zulk eene belangrijke zijde openbaart, en welker vruchten ook aan de uitbreiding van het godsrijk ten goede komen.

In de laatste plaats wordt door Schlottmann de invloed van het O. Testament op de Christelijke beschaving uit een aesthetisch oogpunt in het licht gesteld. In iedere godsdienst, voor zoover zij tot het gevoel en de verbeelding harer belijders spreekt, is iets van die poësie aanwezig, die door Hamann treffend de moedertaal van ons geslacht wordt genoemd. Wien dan ook alle zin voor haar ontbreekt, die kan het N. Testament zoo min als het Oude verstaan. Een verhaal als dat der opwekking van Lazarus, of der verzoeking in de woestijn, bevat poëtische elementen, die, zonder aan de geschiedkundige waarheid afbreuk te doen, van onmiskenbaren invloed op den vorm der mededeeling geweest zijn. Het is geene ijdele phrase, wanneer men in het 13de Hoofdst. van den 1sten Br. aan de Korinthiërs en in meer andere apostolische ontboezemingen iets heeft meenen gevonden te hebben, dat aan een hymne deed denken. In nog rijkere vormen echter treedt dat zelfde poëtische element in de schriften des O. Testaments te voorschijn. De tijd, waarin zij werden opgesteld, de eigenaardigheden der taal, waarvan hare vervaardigers zich bedienden, meer andere omstandigheden hebben daartoe zamengewerkt. Maar zoo is het dan ook door alle tijden heen blijkbaar geweest, en blijkt het ook nu nog uit de voortbrengselen der gewijde en ongewijde dichtkunst beiden, hoeveel het Westen voor zijne aesthetische vorming reeds van deze zijde aan de beoefening dier schriften te danken heeft. En welke opwekking bovendien, die ook de andere kunsten, de toonkunst, de schilderkunst, de beeldhouwkunst, vandaar ontvangen hebben en nog ontvangen! Händel, Bach, Michel Angelo, en hoevele kunstenaars meer! zij staan daar als levende getuigen van den invloed, dien het O. Testament op alle geniale schep-

pingen der kunst van lateren tijd, in ieder vak, geoefend heeft, en dien het ongetwijfeld zal voortgaan overal te oefenen, waar men de idealen van al wat schoon en goed, groot en heilig is, in zinnelijke vormen tracht uit te drukken.

Na aldus te hebben aangetoond, hoe naauw de Christelijke beschaving zoowel als de Christelijke kennis met de studie des O. Testaments verbonden is, had Dr. Schlottmann de hem opgedragen taak ten einde gebragt. Hij besloot zijn uitvoerig Rapport met eenige praktische wenken, waarvan de strekking was, *vooreerst* om tegen het gevaarlijke misbruik te waarschuwen dat van het O. Testament gemaakt wordt door zekere godsdienstige drijvers, die zich achter zijne kwalijk verstane uitspraken verschuilen, en verzuimende den sleutel des N. Testaments in handen te nemen, tot een judaïstisch standpunt vervallen, waarop zij vergeten hebben, van welk een geest zij zijn; *ten andere*, om de noodzakelijkheid eener betere, grondiger beoefening des O. Testaments reeds op de gymnasiën in het licht te stellen, en op het nemen van maatregelen aan te dringen, ten einde het daartoe dienend onderwijs te verbeteren; *eindelijk*, om de wenschelijkheid te betoogen, dat niet alleen godgeleerden, maar ook de beoefenaars van andere vakken van wetenschap, juristen inzonderheid, zich meer aan de studie des O. Testaments mogten laten gelegen zijn, en er alzoo naar de mate hunner verschillende gaven toe medewerkten, om het meer en meer te doen worden, wat het voor de gemeente des Heeren wezen kan.

Wat de debatten betreft, waartoe het Rapport aanleiding gaf, dezen gaven getuigenis, dat het over 't algemeen met veel belangstelling, ofschoon welligt met wat te groote inspanning, en door allen niet met onverdeelde toestemming was aangehoord. Dr. Krummacher, uit Potsdam, zocht eene der voornaamste redenen, waarom de studie des O. Testaments door velen te zeer verwaarloosd, ja zelfs met minachting bejegend werd, in de twijfelingen, die door de kritische en geologische onderzoekingen van den laatsten tijd in de harten werden opgewekt. Met die twijfelingen behoorde 't echter althans in zóó verre uit te wezen, dat men in het O. Testament zoo goed als in het Nieuwe eene openbaring Gods erkende. Weigerde men dit te doen, dan moest men consequent ook aan het Christendom zijn openbaringskarakter ontzeggen; want dit kon niet in de volheid des tijds gelijk een *deus ex machina* in de wereld zijn opgetreden,

zonder van den aanvang af te zijn voorbereid. Waar het derhalve, volgens hem, op aankwam was, dat zij, die daartoe niet konden besluiten, met den Heer leerden zeggen: ‘Er staat geschreven,’ en met de Apostelen: ‘*Alle* schrift, van God ingegeven, is nuttig tot leering,’ enz. Op deze verdediging van het schriftgezag volgde een zeer verstandig woord van Propst Nitzsch over het naauw en onlosmakelijk verband tusschen het Oude en het N. Testament, over de wezenlijke eenheid, die in hoofdpunten tusschen beiden bestaat, over den reinigenden invloed dien de godsdienst heeft op de beoefening van kunst en wetenschap, en over de blijvende waarde, die uit dit oogpunt aan het O. Testament, in weêrwil van zijn verbod tegen het maken van gesneden beelden of gelijkenissen der godheid, ja, juist om zijne voorstelling van eenen voor het stoffelijk oog onzigtbaren God, moest worden toegekend. Daarop ried Pastor Bräm, uit Neukirchen, de oprigting aan van een populair Tijdschrift, dat zich tot taak stelde ook leeken tot regt verstand van het O. Testament op te leiden, terwijl Missions-inspector Dr. Fabri, uit Barmen, zijn leedwezen te kennen gaf, dat de Rapporteur er in 't geheel niet aan gedacht had, den Heer zelven en zijne Apostelen omtrent hunne verhouding tot en denkbeelden over het O. Testament te raadplegen, alsmede dat hij eene te hooge waarde aan het tijdperk en de literatuur der Apokryfen scheen gehecht te hebben, en, tegen het Judaïsme in de kerk waarschuwende, gevaar liep van tot een ander, niet minder bedenkelijk, uiterste te vervallen, van namelijk alles te vervlugtigen en te spiritualiseren. Ook Generalsuperintendent Dr. Hoffmann, uit Berlijn, nam nog het woord, om, vooral met het oog op de behoeften van velen in het Wupperthal, tot eene grondige studie der H. Schrift, in het bijzonder ook des O. Testaments aan te sporen. Mogt in die streek al veel belangstelling in dit laatste, vooral in zijne profetiën gevonden worden, aan zulk eene studie ontbrak het volgens hem ook daar maar al te zeer. Bovendien was dit in zijne schatting de beste waarborg tegen het gevaar, dat den Bijbel van den kant der natuurkundige wetenschap bedreigde. ‘Die Naturwissenschaften’ - dus zeide hij - ‘summen auch hier im Wupperthale in den Köpfen;’ maar, voegde hij er bij, zij maken mij niet bevreesd voor hen, die het O. Testament inderdaad bestudeerd hebben. Zonder voor 't overige deze ietwat paradoxale meening nader toe te lichten, beriep hij zich op Lücke, die, toen iemand veel drukte maakte van de

uitkomsten van het natuurkundig onderzoek, en van het gevaar, dat het gezag des Bijbels daardoor liep, de vraag deed: Hoe oud zijn die uitkomsten? en op het antwoord: Nog geen honderd jaren, hernam: Laat ons dan eerst eens wachten, totdat zij voor 't minst zoo oud zijn, als het jongste boek des N. Testaments! Na dit ‘Schlagwort,’ dat, ofschoon van den waardigen Lücke afkomstig, wel iets van een magtspreuk heeft, en de erkentenis der waarheid van de meest stellige resultaten der wetenschap van een zeer onredelijken eisch afhankelijk maakt, werden de debatten gesloten verklaard, waarop Dr. Schlottmann zijne voordragt nog in korte woorden verdedigde tegen sommige daartegen ingebragte bedenkingen, en de Vergadering onder dankzegging aan den Rapporteur, eenstemmig besloot, ‘tot alle leden en dienaars der evangelische kerk de hartelijke bede te rigten, om steeds dieper in te dringen en zich als in te leven in de volheid en heerlijkheid der openbaring Gods in het O. Testament, alsmede in den onverbrekelijken zamenhang daarvan met de in Christus verschenen genade en waarheid in het Nieuwe Verbond.’

De beraadslagingen, die ons tot hiertoe bezig hielden, werden vervangen door mededeelingen van Generalsuperintendent Wiesmann, uit Münster, aangaande een onderwerp, dat niet op de Agenda stond, maar dat, zoo als de spreker zich uitdrukte, ‘der Herr im Himmel auf die Tagesordnung der Kirchentages gesetzt’ had, t.w. de vreeselijke vervolging, die in Syrië tegen de Christenen was uitgebarsten. Hij schilderde met levendige kleuren de gruwelen, waardoor die vervolging, luidens officiële berigten, was gekenmerkt geworden, en meende, met het oog daarop, niet te zeer tot een onverwijld en krachtig hulpbetoon te kunnen opwekken. Natuurlijk werden die mededeelingen met levendige belangstelling en diepe deernis door de aanwezigen vernomen. Daar men 't echter eene zaak van rijper overweging keurde, langs welken weg en door welke middelen men aan de roepstem om hulp het best gehoor zou geven, werd eene Commissie benoemd, met last om dit punt nader te onderzoeken, en, gelijk ook later door haar geschied is, een voorstel deswege aan de Vergadering te doen.

Hierop werden de berigten en broedergroeten aangehoord,

die buitenlandsche Afgevaardigden aan den Kerkedag hadden over te brengen. Ook onze landgenoot, de Heer Chantepie de la Saussaye, sprak bij die gelegenheid een woord van warme sympathie tot de Duitsche zusterkerk, waardoor hij hare wederkeerige genegenheid voor de Hervormde kerk in 't algemeen, en voor de Hollandsch-Gereformeerde kerk in 't bijzonder, zocht aan te wakkeren. Ofschoon zich niet geroepen achtende om in eenig opzigt te klagen, veel minder aan te klagen, hij betuigde toch zijn leedwezen over de onbekendheid van het buitenland met onzen kerkelijken en wetenschappelijken toestand, en eindigde met de verklaring, dat wij - de Hollandsch-Gereformeerden - eene ‘leidende’ en ‘streitende Kirche’ zijn, maar dat wij de hoop niet opgeven, om met Gods genade en in zijne kracht ‘unsere heftigen Kämpfe zu seiner Ehre durchzukämpfen.’ Eene verklaring, in den mond van den even moedigen als talentvollen voorstander der ethisch-irenische rigting op zich zelf wel niet vreemd, maar waartegen ik toch de bedenking heb, dat zij vooreerst het eigenaardig kenmerkende van onzen toestand weinig doet uitkomen, daar zij in den zin, waarin zij bedoeld schijnt, immers toepasselijk kan gemaakt worden op iedere andere kerk, die te midden van de krachtige beweging der geesten in den tegenwoordigen tijd niet in doffen doodslaap verzonken ligt, en dat zij, ten andere, zonder juist opzettelijk partijdig of te donker gekleurd te zijn, toch te weinig of liever in 't geheel geen regt laat wedervaren aan zooveel goeds en verblijdends, als tegen het verkeerde, zondige en gebrekkige in onzen kerkelijken toestand overstaat. Wanneer toch zullen de Duitsche kerkedagen ophouden alleen van het lijden, dat hier geleden, den strijd die hier gestreden wordt, te hooren, als ware eene vervolging op het punt van onder ons uit te barsten, en als ware 't nog slechts een klein hoopje getrouwen, bij wie eenig spoor van godsdienstig en kerkelijk leven was overgebleven, - in plaats van ook den lof onzer door niets belemmerde vrijheid van geweten te hooren verkondigen, zich op de voorregten gewezen te zien, die uit de welhaast algeheele scheiding tusschen kerk en staat ten onzent voortvloeijen; in plaats van inzonderheid een waarachtig en onpartijdig getuigenis te vernemen omtrent de eer toe- dan afgenomen belangstelling van ons volk in kerk en Christendom, gelijk die in een toch waarlijk niet zoo schaarsch kerkbezoek, in prijsstelling op huiselijke godsdienstoefening, in menig werk van dienende en

opofferende liefde in het belang van uit- en inwendige zending, in den grooten aftrek van stichtelijke lektuur, in de klimmende behoefte des publieks aan populair onderrigt over zaken, die tot de godsdienstige levensvragen van onzen tijd betrekking hebben, en welligt in nog andere verschijnselen meer, zoo kennelijk te voorschijn treedt? Neen, inderdaad! ik houd niet van pronken. Maar toch, mijn vaderlandsch gevoel komt er, naast mijn gevoel voor regt en billijkheid, tegen op, dat men in het buitenland altoos en niets dan klagten van ons verneemt. De Hollandsche jongen klikt niet uit huis, noch klapt uit de school. Och, dat Hollandsche mannen in den vreemde diezelfde gedragslijn volgden! Een weinig meer *esprit de corps* tegenover anderen zou ons waarlijk niet kwaad staan, en met onze onderlinge verschillen wel overeen kunnen gebragt worden. Bovendien geloof ik, dat dit een betere, dan de veelal gevolgde, weg zou zijn, om ons de begeerde sympathie te verwerven, en den vreemdeling naar kennismaking met eene natie te doen verlangen, die niet alleen op zijn medelijdend beklag, maar ook op zijne hoogachting en genegenheid aanspraak heeft[1].

Doch - *revenons à nos moutons!* Dat deed ook de kerkedag, toen hij, na de groeten en berigten uit het buitenland ontvangen te hebben, zich ten besluite zijner eerste zitting schikte tot het aanhooren der mededeelingen van eene Commissie uit

1 Ook Ds. van Rhijn, uit Wassenaar, voerde nog bij eene latere gelegenheid het woord. Gaarne beken ik, dat op het door dezen landgenoot gesprokene het hierboven gezegde niet van toepassing is, en dat ik mijne geheele bedenking zou hebben teruggehouden, indien alleen de inhoud *zijner* speech ons door het Verslag ware medegedeeld. Wel spreekt de Heer van Rhijn zijn 'Nationalgefühl' alleen uit door de opmerking, dat Duitschland en Holland naburen zijn van éénen stam, en dat, ofschoon het kleine Holland den Engelschen soms onbekend op de kaart van Europa is, de collectanten uit Frankrijk en Duitschland den weg naar Holland des te beter weten te vinden. Doch al zou ik natuurlijk nog iets meer gewenscht hebben, dan dat onze Duitsche broeders alleen den lof onzer goedgeefschheid hadden hooren verkondigen, ik verheng mij toch, dat de woorden van den Wassenaarschen predikant de blijkbare strekking hadden, om op eene voordeelige zijde van ons volkskarakter het licht te doen vallen. Ook de uitwerking pleit voor de juistheid van hetgeen ik bij deze gelegenheid ten slotte in het midden bragt. Ik twijfel geen oogenblik aan de sympathetische belangstelling, door de klagten en beden van den Heer de la Saussaye opgewekt. Doch terwijl het Verslag hieromtrent het stilzwijgen bewaart, meldt het ons daarentegen uitdrukkelijk, dat de woorden, waarin Ds. van Rhijn zijn vaderlandsch gevoel uitstortte, en, met de betuiging van zijnen dank aan den Kerkedag, zijne heilwenschen voor de evangelische kerk van Duitschland ontboezemde, met een luid Bravo door de Vergadering ontvangen werden.

haar midden, welke dien morgen reeds te 7 uur over de belangen der opvoeding en verpleging van Idioten in conferentie was geweest. Hoe groot die belangen waren, bleek bij deze gelegenheid uit de statistieke opgaven van het getal dier ongelukkigen in verschillende gewesten van Duitschland. Nam men daarbij in aanmerking, dat de ervaring, in gestichten als te Gladbach, Hubertusburg, Ecksberg, Winterbach, Mariaberg en Berlijn verkregen, de mogelijkheid had bewezen, om ook in zulke Idioten nog een zedelijk-godsdienstig leven te wekken, en hen tot bruikbare leden der zamenleving te vormen, dan meende de Commissie in dit een en ander genoegzamen grond te vinden, om van de Vergadering te verlangen, dat zij de Idiotenverpleging, vooral in daartoe opzettelijk ingerigte scholen, als een nuttigen arbeid der Christelijke liefde zou aanbevelen. Aan dit verlangen werd dan ook met de meeste bereidwilligheid voldaan, en een besluit vastgesteld, dat geheel in den geest der Commissie ontworpen was, waarna de bijeenkomst voor dien dag opgeheven, en met lofzang en gebed besloten werd.

II.

Dat de leden en bezoekers van den ‘Kirchentag’ zich den volgenden dag met groote opgewektheid naar het Unterbarmensche kerkgebouw gespoed zullen hebben, wij twijfelen er niet aan bij een blik op het programma van hetgeen hun dien dag te wachten stond. Zij zouden toch als redenaar of verslaggever een man voor zich zien optreden, van wien zij zich met reden iets meer dan gewoons, iets in zijne soort voortreffelijks, ja uitstekends, beloven mogten. Zij mogten er zich namelijk op spitsen, ditmaal den ‘Magus vom Süden,’ den om zijne veelzijdige en schitterende gaven door alle onpartijdigen hooggeachten, ook ten onzent wel bekenden Dr. Lange, uit Bonn, het woord te zullen hooren voeren, en wel over een onderwerp, dat even geschikt was om die gaven te doen uitkomen, als het op de meest algemeene belangstelling aanspraak had, t.w. de verhouding der wereldsche letterkunde van onzen tijd tot het Christendom en haren invloed op de maatschappij. Ook zou

niemand der aanwezigen, na den beroemden Verslaggever over deze aangelegenheid gehoord te hebben, de vergadering met een gevoel van teleurgestelde verwachting behoeven te verlaten. Dr. Lange had zijn thema blijkbaar met liefde opgevat, en aan de ontwikkeling van hetgeen hij daarover in het midden meende te moeten brengen, geene geringe zorg en moeite te koste gelegd. Welk dan ook voor 't overige het oordeel over zijn arbeid zijn mogt, en ofschoon er in de vergadering waren, die zich met zijne zienswijze niet ten volle konden vereenigen, het kon niet anders of een spreker als hij moest niet alleen welwillend luisterende ooren vinden, maar ook van het begin tot het einde met de levendigste belangstelling worden aangehoord. Slechts leed zijne voordragt aan hetzelfde euvel, waardoor ook de lezing zijner schriften pleegt verzwaard te worden, een eenigzins gekunstelden betoogtrant, die zich met behulp van allerlei schitterende abstracties en koene vernuftspelingen voortbeweegt, en waarbij de zaken uit eene diepte worden opgehaald, tot welke 't anderen niet gemakkelijk valt zoo op eenmaal af te dalen. Pastor Krafft, uit Elberfeld, gaf dit zeer bescheiden te kennen, door zijne repliek op Lange's rapport aan te vangen met de woorden: ‘Es will mir scheinen, als habe der geehrte Referent die wichtige Frage, welche uns beschäftigt, zu sehr in's Wissenschaftliche gezogen und dadurch der Versammlung das Urtheil erschwert.’ Ook mij komt het inderdaad voor, dat door eene redevoering, die om de bovengenoen de redenen zelfs niet zonder groote inspanning g e l e z e n wordt, de bevattelijkheid dergenen die haar hooren op te zware proef wordt gesteld, en, hoe weinig ik mij ook geneigd gevoel in andere opzigten voor den Elberfeldschen Pastor partij te trekken, hier geef ik hem toch gelijk tegenover een der andere sprekers, Dr. Hoffmann, uit Berlijn, die, na zijne verbazing er over betuigd te hebben, dat de Referent zooveel wetenschappelijkheid met zooveel ‘herrliche’ populariteit had weten te vereenigen, er de wel niet kwaad bedoelde, maar toch stekelige aanmerking aan het adres van Pastor Krafft op liet volgen, dat, wie de Elberfeldsche krant verstond, ook hem verstaan moest hebben. Waarlijk, ik sta op mijne beurt verbaasd, waar ik verneem, dat een Duitsche maag zulke zware kost zoo gemakkelijk heeft kunnen verteren, en de mijne verheugt er zich inwendig over, dat althans eene andere, insgelijks een Duitsche, en nog wel een Elberfeldsche, er toch ook eenige moeite meê schijnt gehad

te hebben, daar ik anders met mijne theorie over volksspijzen en volksdranken in de war zou geraken, en inderdaad niet meer weten zou, wat den schrijver, wat inzonderheid den redenaar door de eischen eener echte populariteit wordt voorgeschreven.

Neen, populair in den zin, waarin die eigenschap althans onder ons pleegt verstaan te worden, was de voordragt van lange op den ‘Kirchentag’ niet. Vol van diepe gedachten, rijk aan nieuwe en verrassende beelden, zuiver en krachtig van toon, edel van geest en strekking, treffend vooral door de schoone en belangrijke gezigtspunten, waaruit wij de behandelde vraag zien voorgesteld, ziedaar een lof, dien ik met meer vrijmoedigheid voor haar vraag, omdat zij daarop eene minder betwistbare aanspraak heeft. De verslaggever begint met aan te duiden, wat hij onder wereldsche letterkunde meent te moeten verstaan. Alle literatuur heeft, volgens hem, naast eene hoogere (‘überweltliche’), ook eene lagere, wereldsche zijde, ‘als de taal van den geest in het omkleedsel der letter.’ Het is echter niet van deze eindige zijde der letterkunde dat hier sprake kan zijn. Ook niet van het wereldsch karakter van een schrijftrant, die zich tot uiterlijkheden bepaalt, onmagtig of ongezind om tot het heiligdom des geestelijken levens door te dringen, en evenmin van wereldsch in den zin van onkerkelijk en anti-christelijk, omdat de verhouding eener dien naam verdienende letterkunde tot het Christendom met een enkel woord als *vijandig* zou moeten bestempeld worden. Wereldsch moet, volgens Lange, in de hem gestelde vraag worden opgevat in den zin van het natuurlijke, oorspronkelijk menschelijke, waarop het Christendom wel in zekere mate invloed geoefend heeft, doch dat daaruit niet is voortgevloeid en bijgevolg ook geen specifiek Christelijk karakter vertoont, maar in zijne zelfstandige ontwikkeling zoowel in lijnregte, hetzij bewuste of onbewuste, tegenstelling, als in overeenstemming met den Christelijken geest kan zijn. Onder wereldsche letterkunde verstaat hij derhalve; de literatuur van het humanisme, en deze in den ruimsten zin opgevat, zoodat niet alleen het gebied der fraaije letteren, maar ook dat der wetenschap, der spekulatieve zoowel als der realistische, tot haar gerekend wordt. Om nu tot eene juiste waardering van deze literatuur den weg te banen, wijst spreker op den grondslag van alle menschelijke beschaving, 's menschen bestemming tot gelijkvormigheid aan God. De hem verleende aanleg om Gods beeld te dragen riep hem van de eene zijde

tot godsdienstigen cultus, van de andere zijde tot menschelijke cultuur, doch zóó, dat beiden, cultus en cultuur, onafscheidelijk met elkander verbonden en in elkander geworteld waren. Dit oorspronkelijk verband werd echter door de zonde verbroken, en nu geschiedde 't naar de ordening Gods, dat beiden een tijd lang afzonderlijk hunnen weg vervolgden, de cultus vertegenwoordigd door het nakroost van Sem, de cultuur door dat van Jafet, de grieksch-romeinsche wereld van den vóór-christelijken tijd. ‘Auf jener Seite reifen die goldenen Aepfel, auf dieser Seite bildet sich die silberne Schaale.’ Aan de hieruit ontstane tegenstelling werd een einde gemaakt door Christus, die kwam om beiden weder tot één te verbinden. ‘In ihm ist die schöne Menschlichkeit nicht bloss plastisches Bild oder Poesie, oder gymnastische Leiblichkeit, sondern geweihte vom Geiste beseelte Lebensform; in ihm ist das göttliche Heil nicht mehr symbolisch, sondern real, - für immer der Menschheit angeeignet *σωματικῶς*.’ In Christus vindt daarom niet alleen de Jood, maar ook de Griek de verwezenlijking van zijn ideaal, de een van het goede en heilige, het godgeheiligd leven, de ander van het schoone en edele, de verheerlijking der ware menschelijkheid. Een nieuwe geest gaat van hem in de wereld uit, die, na in de dagen van middeleeuwsch verval der kerk geruimen tijd in zijne werking belemmerd te zijn, met verjongde kracht, ofschoon niet op even volkomene wijze als in Christus zelven en de vroegste Christelijke kerk, in de Hervorming, met haar tegelijk dogmatisch en humanistisch streven, te voorschijn trad.

Ongelukkig echter deed de oude tweespalt zich al spoedig weder gevoelen. Het confessionele Christendom scheidde zich van lieverlede van het humanisme, en - te vergeefs dat de edelste geesten als een Klopstock, Hamann, Neander, Schleiermacher en anderen, in tegenovergestelde rigting werkzaam waren - hieruit is eene breuk ontstaan, die, om hare verderfelijke gevolgen, niet minder te betreuren is dan de afscheiding tusschen de verschillende protestantsche kerkgenootschappen. Vanwaar die onnatuurlijke strijd? Om dien te verklaren, merkt Lange op, dat het humanisme, zoowel als het godsdienstig geloofsleven, gelijk dit zich binnen het gebied der Christelijke kerk openbaart, eene dubbele, eene licht- en schaduwzijde ter beschouwing aanbiedt. Het eerste is òf op het edele gerigt, òf daarvan afgekeerd. Het tweede streeft naar het heilige, een waarlijk godgewijd leven der vrijheid, òf naar de huldiging van het uiter-

lijk wetsgezag. Overeenkomstig deze verschillende grondrigtingen, waarin het leven van den menschelijken geest zich beweegt, ontsluit zich voor de letterkunde een vierderlei gebied: het gebied van het edele en van het losbandige aan de ééne, het gebied van het heilige en van het uiterlijk wetsgezag aan de andere zijde. Het is uit de verkeerde scheiding of vermenging van dezen, dat de straks bedoelde strijd is ontstaan, en dat een heir der rampzaligste gevolgen voor kerk en maatschappij is voortgevloeid. Tusschen het edele en heilige, hoezeer specifiek van elkander onderscheiden, kan zulk een strijd niet plaats vinden, behoort dit althans uit den aard der zaak niet te kunnen geschieden, daar het eene de voorbereiding is tot het andere, en de voorstanders van beiden zich verbonden moeten gevoelen in afkeerigheid van al hetgeen daarbuiten gelegen is. Wederkeerig bestaat er een natuurlijk bondgenootschap tusschen het losbandige en het uiterlijk wetsgezag, tusschen Kajafas, den handhaver van wet en overlevering, en Pilatus, den vertegenwoordiger van het bedorven, voor waarheid onverschillig geworden humanisme. Nu zal het Christendom, wel is waar, nooit kunnen verhinderen, dat het humanisme naast het edele ook het losbandige teelt, noch dat zich aan het levend geloof, onder den vorm van kerkelijkheid, de dienst van het uiterlijk wetsgezag ter zijde stelt. Doch het heeft van het daaruit voortspruitend gevaar ook niets te duchten, wanneer het zijne ware verhouding tot het edele slechts niet uit het oog verliest, en dus wat edel is, ook voor edel laat gelden. Stelt het zich echter onverschillig of zelfs vijandig daartegen over, en gaat het eene verbindtenis aan met het uiterlijk wetsgezag, dan geeft het aanleiding, dat de voorstanders van het edele op hunne beurt onnatuurlijke verbindtenissen aangaan met hetgeen buiten den kring van het edele gelegen is, en door hunne afkeerigheid van uiterlijk wetsgezag voortgestuwd, het voorportaal van het heiligdom, waarin zij zich bevinden, voor de kerk zelve, ja voor iets, dat hooger dan de kerk staat, uitgeven. ‘So kann es kommen, dass deutsche humanistische Kränzchen, in denen flache Popularphilosophen mit den Weiblein über die Immanenz Gottes in der Welt und über die krichlichen Symbole plaudern, sich für neue Kirchen der Wahrheit halten, oder dass man diesseits die Frage, was für uns die weltliche Literatur zu bedeuten hat, nach dem Maasstabe messen will, in wiefern die betreffenden Schriftsteller wiedergeborene Christen gewesen sind, oder nicht.’ Waar het groote

kwaad derhalve in schuilt, dat tot het stellen der vraag heeft geleid, is niet het humanisme op zich zelf, dat integendeel veel goede en rijpe vruchten heeft voortgebragt, waarvan kerk en maatschappij voordeel konden trekken, maar alleen de verkeerde, scheeve verhouding waarin het tot het Christendom is gebragt. Het edele heeft zich met het losbandige verbonden, omdat het zich door eene kerk voelde afgestooten, die haar heil zoekt in uiterlijk wetsgezag. Van zulk eene kerk losgemaakt, is het humanisme het pantheïsme in de armen gevallen, om in troostelooze vertwijfeling aan al wat menschelijk goed en groot is te eindigen, en een behagen te leeren scheppen in hetgeen de menschheid het diepst verlaagt. Zal er in dien stand van zaken dus ook verbetering komen, dan moet de verhouding tusschen Christendom en humanisme eene andere worden. Het Christendom, dat zelf eene humaniserende magt is, moet ook als zoodanig met meer vrijmoedigheid optreden, en door den invloed zijner heilige literatuur den eerbied en de liefde der waarlijk beschaafden, doch onkerkelijk gezinden, voor zich trachten te winnen. Wanneer men ons, om dat doel te bereiken, vermaant de zoodanigen niet te zeer met de kerk te plagen, dan is dat zeker een min gepaste raad. Doch wèl mag het beter gekeurd worden van zedelijke, dan van dogmatische zijde op hen te werken. Het moet hun duidelijk worden gemaakt, dat de kerk eene zedelijke, het maatschappelijk leven ordenende inrigting is, en dat, zelfs naar de grondstellingen van een Socrates, Plato, Cicero, de ongodsdienstige mensch uit maatschappelijk oogpunt ook voor onbeschaafd moet gelden. Doch dat dan ook de maatstaf, waarnaar wij derzulken kerkelijkheid beoordeelen, een andere en ruimere zij. Vorderen wij niet te veel, als waren wij ongedachtig aan zoo menigen vromen kluizenaar uit vroegeren tijd, of aan die godsvrienden, van wie een Tauler het regte prediken heeft geleerd. Zulke godsvrienden worden er gewis ook nu nog gevonden onder hen die geen vrienden der kerk zijn, indien ons oog slechts meer, dan vaak het geval pleegt te zijn, geopend is om den veelvoudigen rijkdom van Gods genadegaven in Christus op te merken.

Om voorts te maken, dat het Christendom met zijne heilige literatuur beter door de beschaafden gewaardeerd wordt, moeten zijne voorstanders er zich wederkeerig op bevlijtigen, de literatuur van het edele beter te leeren waarderen. De natuurlijke grensscheiding tusschen het heilige en edele behoeft daarom nog

niet opgeheven te worden. Zoo ligtvaardig sommigen er op uit zijn, over de werken der nieuwere dichters, wijsgeeren en natuuronderzoekers het doemvonnis uit te spreken, omdat het specifiek Christelijk karakter hunner vervaardigers in twijfel getrokken wordt, zoo ligtvaardig vervallen anderen weêr in een ander uiterste, door met de schoonheid dier werken ook de kanoniciteit hunner vervaardigers te roemen. Inderdaad doet men aan de voortbrengselen der wereldsche letterkunde zelve onregt, door de hier bestaande grens niet in acht te nemen Eerst dan toch maakt men vrome geschriften tot Apokryfen, wanneer men ze tot kanonische schriften zoekt te stempelen; uit hunnen aard zijn zij dat niet. Doch zonder dat het verschil van gebied tusschen het heilige en het edele uit het oog wordt verloren, kan toch ook in dit opzigt de verhouding tusschen Christendom en humanisme eene betere zijn, dan vaak het geval pleegt te wezen. Sommigen, die hunnen ijver tegen de voortbrengselen van het laatstgenoemde trachten te regtvaardigen door de stelling, dat, waar het rijk Gods eindigt, het rijk des satans aanvangt, daarbij vergetende, dat Christus zelf gezegd heeft: Ik heb nog andere schapen, die van dezen stal niet zijn. Anderen, die, de logika van Khalif Omar huldigende, van gevoelen zijn, dat alles overtollig en daarom verwerpelijk is, wat niet overeenstemt met de H. Schrift. Nog anderen, die van een geschrift niet weten willen, omdat zij tegen het persoonlijk standpunt of kerkelijk karakter des schrijvers vermeende of gegronde bezwaren hebben, terwijl zij uit het oog verliezen, dat niets gevaarlijker is, dan over dat standpunt, dat karakter, een regtvaardig oordeel uit te spreken. In den grond is dit alles evenzeer af te keuren, als de overdreven verheffing, waartoe op het gebied van het valsche humanisme de eerdienst van het genie velen heeft geleid, en daaronder veelal zulken, die het genie 't minst weten te waarderen en tot hun wezenlijk voordeel aan te wenden. Dáár blijkt het op de proef dat van de humanistische literatuur het regte gebruik wordt gemaakt, waar zij dient om een nieuw en ruim veld voor onze christelijke werelden levensbeschouwing te openen, ons tot dieper onderzoek en nadenken op te wekken, ons door het overeenkomstig menschelijke, dat zij ons aanbiedt, de woorden en gedachten Gods beter te leeren verstaan, en alzoo aan de ontwikkeling van dat hoogere leven in ons bevorderlijk is, dat, om zijne volle heerlijkheid ten toon te spreiden, ook aan een passenden vorm be

hoefte heeft, waarin zijn invloedrijke werking zich naar buiten openbaren kan.

Zulk eene juiste, van vergoding even ver als van minachting verwijderde, waardering der wereldsche letterkunde zal gewis een krachtig middel zijn, om het Christendom bij alle edelen onder de beschaafden weder meer in eere te brengen. Maar ook de humaniserende werkzaamheid van den Christelijken geest zelven zal weder meer te voorschijn treden. Wat die geest in deze rigting vermag, een Dante. Milton, Klopstock, een Shakespeare zelfs met zijne diepe opvatting der tragische ideën van schuld en vergelding, zijn daar om er het bewijs van te leveren. Maar ook vele voortbrengselen der nieuwste letterkunde, vooral op het gebied der Novelle, hebben van de beschavende magt des Christendoms een sterk sprekend getuigenis afgelegd. Gaat men voort van die magt gebruik te maken, en ziet het Christendom zich in dat streven te gemoet gekomen door edele vertegenwoordigers van het humanisme, mannen als Rückert, Arndt, Ritter, Rougemont, Agassiz en zoo vele anderen meer, dan mogen wij de toekomst met vertrouwen tegengaan, in de wèl gegronde verwachting, dat er tusschen het Christelijk humanisme en het levend Christelijk geloof eenmaal eene volkomene verzoening zal tot stand komen.

En hiermede zijn wij tot de slotsom zelve genaderd, waartoe Lange door de behandeling der hem gestelde vraag gekomen is. Die slotsom is voorzeker bevredigend genoeg, om ons aan het einde niet al te zeer te doen klagen over de oneffenheden van den weg, waarlangs hij zijne hoorders daartoe heeft trachten op te leiden. Tusschen het ware Christendom en het ware humanisme kan volgens hem geen strijd bestaan. Zij zijn integendeel bestemd om één te zijn, en gelijk zij deze hunne eenheid in Christus geopenbaard hebben, zoo waren zij in de schoonste en beste tijdperken der Christelijke kerk ook steeds het naauwst met elkander verbonden. Beiden echter hebben hunne roeping verzaakt, en zijn van hun ware wezen afgeweken. Het Christendom heeft zijn steun gezocht in uiterlijk gezag, en zijne humaniserende magt daardoor voor een goed deel prijs gegeven. Het humanisme heeft zich van eene kerk af-

gewend, waardoor het zich in zijne vrije ontwikkeling belemmerd zag, en is daardoor tot eene losbandigheid vervallen, die met alle echte beschaving onbestaanbaar is. Zal de hierdoor ontstane tweespalt, met al de onheilen die zij gesticht heeft, worden opgeheven, dan moeten beiden er zich op toeleggen, elkander beter te leeren kennen, beter te leeren waarderen. De Christelijke geest moet het edele in het humanisme als zijn natuurlijken bondgenoot leeren beschouwen, en wederkeerig moet het humanisme leeren inzien, dat er een Christendom is, welks belangen geheel de zijnen zijn. Wanneer zoo de oorspronkelijke verhouding tusschen het heilige en het edele hersteld wordt; wanneer, met andere woorden, al wat edel en Christelijk denkt, zich bij elkander aansluit om gezamenlijk strijd te voeren tegen hetgeen eene vervalsching van hun eigen wezen is, het blind gezag aan de eene, het wet- en zedelooze aan de andere zijde, dan mag ook het gevaar, waarmede kerk en maatschappij zich van den kant der wereldsche letterkunde bedreigd zien, als overwonnen beschouwd worden, en blijven alleen de even groote als heilrijke vruchten over, die het verbond tusschen Christendom en humanisme voor beiden kweekt.

Wij kunnen ons voorstellen, dat eene rede, waarvan het hoofddenkbeeld zich op deze wijze laat wedergeven, bij velen bijval vinden moest Ik zelf zou mij aan ondankbaarheid schuldig maken, indien ik niet erkende, een in zijne soort even weldadigen indruk daarvan ontvangen te hebben, als in der tijd van het schoone, wat vorm aangaat, voorzeker nog hooger staande geschrift van de Felice: ‘Appel d'un Chrétien aux gens de lettres.’ Wat mij in Lange's voordragt inzonderheid aantrok, is de open zin voor het schoone en goede, waarvan zij de blijken draagt; is de onbevangenheid, waarmede het regt en de waarde van het humanisme in de edele voortbrengselen zijner letterkunde door hem erkend worden, en de kerk zelve, wegens hare miskenning van het ware wezen des Christendoms, mede verantwoordelijk gesteld wordt voor de uitspattingen, die onze tijd op het gebied van wetenschap en kunst te betreuren heeft. Het geldt hier inderdaad eene zaak, die niet alleen het nadenken van iederen vriend van Christendom en beschaving overwaardig is, maar wier beslissing ook tot de eischen van onzen tijd behoort. Dat zij toch nog altoos niet op dezelfde wijze door allen wordt ingezien, daarvan getuigde op den Barmer Kirchentag zelven de tegenspraak, die Pastor Krafft, als de tolk

der streng kerkelijke partij, tegen Lange's voorstelling meende te moeten inbrengen. Volgens hem was door Dr. Lange eene eereplaats aan de wereldsche letterkunde toegewezen, waarop deze geen aanspraak had. ‘Onze dichters,’ dus sprak hij, ‘geven zich voor profeten der schoonheid uit, en ignoreren den schoonste onder de menschenkinderen. Silberschlag had wel reden over barbaarschheid te klagen, toen Lessing zijne smaadschriften tegen het Christendom uitgaf.’ En een weinig verder: ‘De poësie vervalscht de geschiedkundige karakters, maar wie christelijk denkt, stelt geen belang in verdichte karakters, daar wij er ware en gewijde genoeg hebben.’ ‘Onze dichters zijn geen volksdichters, want het volk Gods, de stillen in den lande, vinden in hen geen smaak.’ ‘De wereldsche letterkunde is een afval van God. Tusschen haar en het geloof bestaat niet, gelijk de Referent heeft gezegd, een tweespalt die zich laat opheffen, maar een strijd, die even weinig voor een vergelijk vatbaar is, als de vijandschap tusschen het zaad der slang en dat der vrouw.’ En ten slotte, met het oog op een door hem aangehaald couplet uit Schiller's gedicht: ‘Die Freundschaft’: ‘Het is, gelijk ik gezegd heb, de ware dichtkunst wordt alleen in de H. Schrift gevonden; de poësie der wereld is geen waarheid, maar kunstig bedekte leugen!’

Welk een rigorisme! Welk eene voor den menschelijken geest inderdaad honende wereld- en levensbeschouwing, die uit deze openhartige taal van het kerkelijk pietisme onzer dagen spreekt! Kan men, ik vraag zulks, in korter woorden grooter onregt doen aan zoo menig geniaal voortbrengsel van wetenschap en kunst, waardoor de algemeene beschaving der menschheid een eindweegs vooruit werd gebragt, of waardoor de edelste aandoeningen en gewaarwordingen in het gemoed van duizenden werden opgewekt? Dan, het is zelfs daarover niet, dat ik mij het eerst en het meest meen te moeten beklagen. Maar wat zou er van het Christendom zelf dreigen te worden, indien de zienswijze van hen, die op zulk een positief Christelijk standpunt aanspraak maken, en vandaar uitgaande, aan het edele zelfs naast het heilige geene plaats weten in te ruimen, en ons overal met hun rampzalig dilemma vervolgen: Christelijke waarheid of leugen, - indien, zeg ik, zulk eene zienswijze meer ingang vond? Gelijk het pausdom zich zelven den ondergang bereidt, door zich van den wetenschappelijken vooruitgang onzer dagen af te scheiden en een doemvonnis uit te spreken over de

kostbaarste goederen, die de menschelijke geest zich, onder den humaniserenden invloed van het Christendom, veroverd heeft, zoo zou het met het Christendom zelf onvermijdelijk gaan, indien het kerkelijk piëtisme de uitdrukking moest worden van het algemeene geloof zijner belijders. Het getal dier belijders zou met iederen dag inkrimpen; want ieder, wiens hart warm klopte voor echte humaniteit, ieder die met erkentelijkheid dacht aan hetgeen hij aan de voortbrengselen van humanistische kunst of wetenschap, niet alleen voor de verhooging van zijn levensgenot, maar ook voor de verrijking van zijnen geest, de veredeling van zijn gemoed, kortom de geheele beschaving en ontwikkeling van zijnen inwendigen mensch te danken had, - ieder zoodanige zou zich, in plaats van aangetrokken tot, integendeel steeds meer vervreemd gevoelen van de gemeenschap eener kerk, die, door zulke onnatuurlijke eischen aan hare belijders te doen, ook de magt of de geschiktheid toonde verloren te hebben om hunne dringendste behoeften te bevredigen. Gelukkig daarom ook, dat wij hier slechts met eene partij *in* de kerk te doen hebben, en dat, hoezeer deze ook uit de hoogte haar gevoelen, als zuiver ja alleen christelijk durft verkondigen, zij toch haar protest tegen kunst en wetenschap niet kan indienen, zonder op hetzelfde oogenblik en van de meest verschillende zijden eene zoo nadrukkelijke tegenspraak te ontmoeten, dat, al geeft zij ook den strijd niet op, zij zich toch *ad terminos non loqui* ziet gebragt. Dit althans mogt het geval zijn op den kerkedag te Barmen. De begaafde Verslaggever vond tegenover den Elberfeldschen Pastor aanstonds een verdediger in den beroemden Nitzsch, die niet aarzelde de overtuiging uit te spreken, dat het gehoorde Rapport een uiterst heilzamen indruk moest gemaakt hebben, en in de luide bijvalsbetuigingen der Vergadering het bewijs ontving, dat hij zich in zijn gunstig oordeel niet bedrogen had. Ook Dr. Hoffman, uit Berlijn, wist geene woorden te vinden, krachtig genoeg om zijne volkomene goedkeuring van de door Lange ontwikkelde denkbeelden uit te spreken. Zelfs Krummacher, de hofprediker, gevoelde zich gedrongen om, in weêrwil zijner instemming met de grondbeginselen van Pastor Krafft, toch tegen hem op te treden, en de, in een mond als den zijnen vooral merkwaardige, verklaring te doen hooren, dat het met een groot aantal menschen, die nu in de poelen van het grofste materialisme verzonken liggen, beter zou staan, ‘wenn sie nur erst zur Weltliteratur bekehrt würden!’ In

gelijken geest uitte zich vervolgens nog Dr. von Grüneisen, uit Stuttgart, die, na een woord gezegd te hebben tot afwering van den blaam op Schiller, en in den loop der discussie ook op Göthe geworpen, de Vergadering deed opmerken, hoe het epos van onzen tijd, de roman en de novelle, in Engeland geheel van den christelijken geest doortrokken was en op het huiselijk en maatschappelijk leven een heilzamen invloed oefende, met bijvoeging van den wensch, dat de duitsche roman zich den engelschen tot voorbeeld mogt stellen. Tegenover al deze stemmen, die zich in het voordeel der wereldsche letterkunde deden hooren, verhieven zich slechts weinige, die een geheel tegenovergesteld gevoelen trachtten te verdedigen, en daaronder die van den Elberfeldschen onderwijzer Rödel, die zich op zijn eigen voorbeeld beriep, ten bewijze, ‘dass die Literatur wohl munde, aber nicht nähre, sondern den Magen verderbe.’ Dat zulk eene ziekelijke ervaring echter niet die der groote meerderheid was, en dat deze zich dus ook niet met de daarop gegronde veroordeeling der coryfeën op letterkundig gebied vereenigde, was reeds te wél gebleken, dan dat het noodig had moeten geacht worden den hierover gevoerden strijd nog langer voort te zetten. Het was duidelijk: de Elberfeldsch-piëtistische, streng kerkelijke rigting of partij had bij deze gelegenheid eene schitterende nederlaag geleden. De onvervreemdbare regten van het humanisme waren op eene even waardige als krachtige wijze gehandhaafd tegenover eene kerk, die zich, door met het gezag te heulen in stede van voor al wat waarlijk groot en edel is partij te kiezen, aan miskenning van hare roeping had schuldig gemaakt. Al de aanwezigen waren daardoor in geestdrift ontvonkt geworden voor de taak, die de geloovige Christen onzer dagen tegenover het verkeerde in den boezem der kerk zelve zoowel als daarbuiten te vervullen heeft, en de eer van den dag was aan Dr. Lange!

III.

Wanneer ik ook had voorgenomen, een volledig verslag te geven van *al* hetgeen er op den kerkedag te Barmen in 1860 is voorgevallen, ik zou mij onder het bewerken dier taak van

hare volbrenging voelen afgeschrikt door de vrees voor eene grootere uitvoerigheid, dan ik mij tegenover de lezers van dit Tijdschrift mag veroorlooven. Ofschoon ik echter iets omstandiger meende te moeten zijn in de mededeeling der bijzonderheden, waardoor vooral de eerste dag van zamenkomst gekenmerkt werd, men zal daaruit toch niet willen afleiden, dat ik mij zelven de verpligting heb opgelegd, om op dezelfde wijze tot het laatst toe voort te gaan. Alleen op het belangrijkste wenschte ik van den aanvang af de aandacht te vestigen, en wel zóó, dat ook anderen een eenigzins levendigen indruk ontvingen van de verhandelingen, die daarover hebben plaats gehad. Ik blijf dan ook slechts getrouw aan dit voornemen, hoewel ik mij vooral van nu af aanmerkelijk ga bekorten, en geheele gedeelten van het voor mij liggend officiëel Rapport opzettelijk oversla. Zoo zal ik niet gewagen van den bij deze gelegenheid plegtig gevierden verjaardag van het Rijnsche Zendelinggenootschap. Zoo zal ik zelfs geheel en al zwijgen van een rapport der Commissie voor inwendige zending, en van eene verhandeling van ‘Consistorialrath’ Carus, uit Posen, over het daarstellen van vereenigingen in den boezem der gemeente aan de behartiging der belangen van genoemde zending gewijd, om uit de debatten van den derden dag slechts eene enkele, schijnbaar kleine, maar toch niet onbeduidende bijzonderheid als in het voorbijgaan op te teekenen. Ik ontleen haar aan eene mededeeling van: ‘Hauptmann’ Herman, president der evangelische vereeniging voor protestantsche Duitschers in Noord-Amerika. Nadat deze namelijk een overzigt had gegeven van hetgeen genoemde Vereeniging in den jongsten tijd gedaan had, om aan de geestelijke en zedelijke behoeften harer landslieden aan gene zijde van den Oceaan te gemoet te komen, drukte hij ten slotte zijne bezorgdheid uit, dat ook in Amerika in den boezem der evangelische kerk de confessiestrijd stond uit te breken; hij nam daaruit aanleiding, om tot de leeraars de dringende bede te rigten, dat zij dien strijd toch niet uit het studeervertrek in de gemeenten mogten overbrengen; *dezen* verlangden geen confessionelen strijd, hadden daar ook geen belang bij, maar voelden begeerte naar het levende brood des evangelies, dat alleen bij magte is de kwalen des tijds te genezen, die daarentegen door confessietwist slechts verergerd kunnen worden. Amen op dat woord, heer hoofdman! Wij hopen, dat het zijne gezegende uitwerking niet gemist zal hebben, en verheugen ons al

vast, dat het met algemeene en luide toestemming door de Vergadering ontvangen werd.

De held van den vierden en laatsten dag van den Barmenschen ‘Kirchentag’ was de beroemde grondlegger en onvermoeide bevorderaar van het werk der ‘Innern Mission’, Dr. Wichern, hoofd en ziel van het opvoedingsgesticht voor verwaarloosde knapen, het Rauhe Haus bij Hamburg, totdat hij zich, nog niet zoo lang geleden, in eene aanzienlijke betrekking te Berlijn zag geplaatst, waardoor hem de gelegenheid geopend werd om op nog grootere schaal en in ruimeren kring aan de belangen der menschheid te arbeiden. Reeds den dag te voren was hij als verslaggever der Commissie voor de inwendige zending opgetreden. Thans echter was hem de behandeling van een onderwerp opgedragen, dat hem aanleiding gaf om zijne denkbeelden omtrent een speciaal punt van christelijke philanthropie op eene wijze te ontwikkelen, die hem de belangstelling van al zijne hoorders in de hoogste mate moest verzekeren. Ook ten onzent zullen gewis velen gretig luisteren waar en zoo vaak een Wichern spreekt, bovenal wanneer hij zich op een arbeidsveld beweegt, waarop hij zulke welverdiende lauweren heeft ingeoogst, en het is dan ook in die overtuiging, dat ik hier ter plaatse het voornaamste uit zijne voordragt laat volgen. Mijne lezers zullen, vertrouw ik, den wakkeren menschenvriend te gereeder hunne aandacht schenken, omdat, welk een verschil van toestanden en verhoudingen hier ook door hen moge worden waargenomen, zij toch de erkentenis niet zullen kunnen terughouden, dat veel van het door Wichern gesprokene niet minder op ons eigen vaderland dan op Duitschland toepasselijk is, niet minder hier dan daar verdient behartigd te worden.

Het punt in behandeling betrof de opvoeding van en zorg voor de vrouwelijke jeugd der arbeidende klasse, vooral met het oog op de bevolking der fabrieken. Om de debatten daarover te vruchtbaarder te maken, had Wichern reeds den vorigen dag een zevental stellingen, die zijn gevoelen over de zaak beknoptelijk inhielden, onder de leden en bezoekers van den Kerkedag doen ronddeelen. In de eerste, die het uitvoerigst door hem werd toegelicht, wees hij op den grooten omvang van het kwaad, dat hier bestaat, en op de dure verpligting, daaruit voortgevloeid, om zoowel den voortgang er van te stuiten, als middelen te beramen, ten einde het zooveel mogelijk te voorkomen. Het gold hier, dus sprak hij, de opvoeding der vrouw

uit den lageren stand. Daarmede was, wel is waar, niet gezegd, dat die opvoeding ook in de hoogere standen, in weerwil der verbeteringen, die de laatste tijd daarin gebragt had, niet nog altoos zeer veel te wenschen zou overlaten, en dat de inwendige zending zich, vooral met het oog op de wederzijdsche verhouding tusschen de verschillende standen, ook hier geen allerbelangrijkst arbeidsveld zou zien aangewezen. Doch dit punt, als niet onmiddellijk tot het Agendum behoorende, kon en moest thans op den achtergrond blijven. Daarentegen had hij de aandacht zijner hoorders te vestigen op den hoogst zorgwekkenden en gevaarlijken toestand, waarin eene onafzienbare menigte van jeugdige vrouwen verkeerde, die met handenarbeid het brood moesten verdienen. Vooral dacht hij hierbij aan de vrouwelijke bevolking der steden, naaisters, strijksters, fabriekarbeidsters, inzonderbeid en in de eerste plaats aan den geheelen dienstbaren stand. Geen huis, waarin geene klagten over het bederf van dezen worden aangeheven. En geen wonder! ‘Laten wij onze blikken slechts een weinig rondweiden, zoo vinden wij in negen meer belangrijke steden van dezen omtrek ongeveer 20-25000 vrouwelijke dienstboden. Verreweg het kleinste gedeelte behoort aldaar te huis: de meesten zijn er vreemd. Vier of vijf jaren geleden bevonden zich onder de 2800 vrouwelijke dienstboden te Elberfeld slechts 800, die niet van buiten waren gekomen. Van dergelijken aard was destijds ook de verhouding onder de 4000 vrouwelijke dienstboden te Keulen, en onder de 1600 te Dusseldorp, waaronder zich een in het oog vallend groot aantal bevond, dat heel uit Silezië daarheen getogen was. Op éénen dag waren daar 23 van buiten aangekomen. En ziet nu op de ontelbare scharen van dienstmeisjes te Berlijn en Hamburg. Verre de meesten zijn daar niet geboren en opgevoed. Van heinde en verre stroomt de vrouwelijke bevolking van het land naar de groote steden. Doorgaans zijn zij daar wild vreemd; op zijn hoogst hebben zij de eene of andere bekende, die daar haar fortuin heet gevonden te hebben. Een dof gerucht van hooge loonen en veel genot is tot haar overgewaald. Zonder familiebetrekking, van kerkelijke gemeenschap verstoken, aan allerlei gevaren en verzoekingen blootgesteld, dolen zij door de woestenijen der groote steden als verlatenen roud. Het zou in eene vergadering als deze niet voegen uit te spreken, hetgeen daarover gezegd konde worden. Waren wij mannen onder elkander, mijn mond

zou niet gesloten blijven. Maar één punt mag ik toch niet onaangeroerd laten: ik bedoel de *minnedienst*. Het diep ingrijpend bederf, dat zich daarin openbaart, kan hier slechts aangeduid worden. Het is helaas! maar al te bekend, dat in gansche dorpen en streken de minnedienst, als de voordeeligste, algemeen door de vrouwelijke bevolking gezocht wordt en voor zeer gewoon wordt gehouden. Van het eene einde van ons vaderland tot het andere mag wel een klaagtoon opgaan over een kwaad, dat, zoo diep in ons volk is ingeworteld, en waartegen velen daarom alleen niet meer strijden, omdat zij aan de mogelijkheid zijner uitroeijing wanhopen.

Het verdient opmerking, dat de steden zelve in evenredigheid zoo weinig dienstboden opleveren. Eene der redenen hiervan mag al dadelijk niet verzwegen worden: de meesters *willen* geene dienstboden uit de stad, vooral ook omdat dezen hunne familie te digt bij zich hebben, - wat tot ongerief aanleiding geeft. Zoo is het ook een feit, dat in de steden van dit gewest door vele evangelische families bij voorkeur katholieke dienstboden verlangd worden, omdat dezen des zondags reeds te 9 uur 's morgens met de Mis gedaan hebben! Een treurig gevolg van dergelijke omstandigheden is, dat een groot deel der vrouwelijke jeugd, in plaats van naar eene dienst, naar eenig ander middel van bestaan uitziet; want verdienen moeten zij. Het is nu eenmaal zoo, dat in gansche reeksen der bevolking de huisgezinnen niet meer kunnen leven, tenzij de kinderen het brood meê helpen verdienen, hetgeen gewis niet met Gods ordening overeenkomstig is, en waardoor tevens een materialistisch streven naar voordeel en genot maar al te vroeg wordt opgewekt. Een groot gedeelte der jeugd ziet zich hierdoor tot den arbeid in de fabrieken verwezen.

Maar die arbeid - ik spreek hierover als een leek, die leering moet en wil aannemen, doch die sedert jaren ernstig bezig is, leering dienaangaande te verzamelen, - die fabriekarbeid heeft eene donkere schaduwzijde door de stoornis, die hij in het familieleven doet ontstaan. Als vader en moeder des morgens vroeg het huis moeten verlaten, en zoon en dochter ook, en de kleinen en kleinsten zonder opzigt, misschien achter eene geslotene deur, terugblijven, en geen gemeenschappelijke disch, geen gemeenschappelijke rusttijd de verstrooiden te zamen brengt, - wat wordt daar van de familie? Aanzienlijke fabriekanten, vooral in Zwitserland, hebben mij in dit ongunstig

oordeel bevestigd, inzonderbeid in vergelijking met hetgeen vroeger plagt te geschieden, toen de arbeid voor de fabrieken door de daaraan werkzame huisgezinnen in hunne woningen verrigt werd. Hier en ginds is dit nog het geval. Zoo heb ik in fabrieken van het Reuzen- en Harzgebergte de op uitgebreide schaal gedreven bewerking leeren kennen van kinderspeeltuig, dat vandaar heel naar Amerika, ja zelfs naar China verzonden wordt. Van de kleine houten springapen bijv., die op alle kermissen te verkrijgen zijn, gaan ladingen van 20,000 dozijnen in eens naar Londen. Aan zulk een houten aap, die misschien 2, hoogstens 3 duim groot, eenvoudig uit week hout gesneden, zich aan een staafje op en neer beweegt, arbeiden 8 of 9 personen; de een bereidt het hout, de ander snijdt alleen de armen, de derde alleen de beenen van den aap, de vierde maakt den draad voor de geledingen, de vijfde brengt er de kleur op, enz. Maar deze arbeid geschiedt in den kring der *familie*, is huiselijk werk, waarbij vader en moeder, zoons en dochters bij elkander blijven, en dat, door een gemeenschaplijken disch en een gemeenschappelijken rusttijd afgewisseld, niet alleen rijk is aan genot, maar ook de harten geopend houdt voor de werking van Gods woord.

Geheel anders daar, waar de familie als zoodanig door den arbeid uitéénspat, en hare leden in verschillende fabrieken verstrooid zijn. Ik wil hier geene aanklagt inbrengen, noch tegen de fabrieken, noch tegen hen, die ze drijven. Slechts op het treurig verschijnsel zelf wensch ik de aandacht te vestigen. Zeker ligt een groot deel der schuld bij de arbeiders zelven. Den fabriekanten toch blijft vaak geen ander middel over, om zich tegen ontrouw en slecht werk te waarborgen. Onder den invloed der binnen- en buitenlandsche concurrentie moest het wel hiertoe komen. Ook de toepassing der machine en de strijd, waarin de arbeidende hand met deze gewikkeld is, hebben daartoe het hunne bijgedragen.

Tegen tweederlei uiterste hebben wij op onze hoede te zijn: zoowel tegen de dweepende overschatting der optimisten, die aan de Loudensche en Parijsche tentoonstellingen van nijverheid het heil der wereld verbonden achten, als tegen de duistere voorspellingen der pessimisten, als zou de industrie de wereld doen te gronde gaan. Bij een bedachtzamen blik op de behoeften der maatschappij komen wij tot geheel andere uitkomsten. Wij leeren inzien, dat de industrie op zich zelve zoowel

ten goede als ten kwade gedijen kan, al naar den geest waarin zij wordt uitgeoefend. Waar het in onzen tijd op aankomt, is eene rigting aan haar te geven, waardoor zij, in plaats van alleen stoffelijk gewin te bedoelen, aan de bevordering van het Christelijk leven dienstbaar wordt gemaakt. Reeds mogen wij met blijdschap erkennen, dat het getal industriëlen, die zulk eene rigting voorstaan, zeer aanzienlijk is, ja eene magt begint te worden. Ook van een feit mogen wij gewagen, dat in betrekking hiertoe niet onbelangrijk schijnt. In 1853 werd door de Pruisische kamers tot een maatregel besloten, om de kinderen tot op zekeren leeftijd tegen de gevaren van den fabriekarbeid in bescherming te nemen. De fabrikanten protesteerden uit al hunne magt, bewerende, dat hunne inrigtingen te gronde zouden gaan, indien hun de kinderen ontnomen werden. De regering liet zich daardoor echter van het eenmaal wettig genomen besluit niet afbrengen. En wat was het gevolg? Dat er machines werden uitgedacht, waardoor de arbeid der kinderen geheel vervangen werd. Hier zien wij dus de werktuigkunde aan de Christelijke beschaving de hand bieden, en alzoo eenen weg betreden, waarop slechts verder behoeft te worden voortgegaan, om door de machine zelve aan de machine afbreuk te doen, en de verspreiding van licht en godsvrucht te bevorderen.

Nog iets anders worde hierbij in het oog gehouden. Worden in de fabriekinrigtingen de zedelijke en godsdienstige belangen der arbeiders niet meer dan al het andere behartigd, dan ontstaan hieruit gevolgen, die voor het welzijn der maatschappij allerverderfelijkst zijn. Ik denk hier aan het nog in zoo vele fabrieken plaats vindende zamenzijn der beide geslachten. Wat al klagten, die daarover waren aan te heffen! Mogt ik hier herhalen, wat mij nog zeer onlangs uit den mond van een man, die door zijn ambt met 3-400 fabrieken in betrekking staat, dienaangaande ter oore kwam, een chaos van zedeloosheid zou u in schrikwekkende gedaante voor de oogen treden! De vrouwelijke jeugd der arbeidende klassen gaat, indien dit moet voortduren, in grooten getale reddeloos verloren. Gansche scharen van ongelukkige meisjes worden langs dien weg rijp gemaakt voor het ontzettend verderf der groote steden. Doch ik mag den sluijer, die dezen afgrond bedekt, niet verder opligten. Alleen vraag ik: is hier geen hulp mogelijk? Zooveel is gewis: een ongeloof, hetwelk zich tegenover zoo groote

ellende onvermogend verklaart, op redding te hopen en in de kracht Gods redding aan te brengen, zal het ervaren, dat de rampzaligheid der hier geschetste toestanden ten laatste op zijn eigen hoofd nederkomt. Doch het geloof, dat op God bouwt, is onvermoeid in de bestrijding van het kwaad, en hier is het de pligt van ieder om in zijnen kring en naar zijn vermogen de behulpzame hand te bieden: huisvaders, huismoeders, predikanten, onderwijzers, fabrikanten, overheden, allen moeten helpen, opdat aan het steeds toenemend bederf paal en perk gesteld worde.'

Maar hoe en waarmede te helpen? Het antwoord op die vraag maakt den inhoud van Wichern's volgende stellingen uit. Hij wijst op hetgeen kerk, school en huisgezin door hunne krachtige zamenwerking vermogen, om de vrouwelijke jeugd der arbeidende klassen voor het familieleven geschikt te maken, haren zin daarvoor op te wekken, en haar met de vereischte huishoudelijke kundigheden vooral ook de nog zooveel onmisbaarder huiselijke deugden van eerbaarheid en kuischheid in te planten. Van zulk een familieleven hangt toch alles in de eerste plaats af. De waarde der familie kan, ook voor den arbeidenden stand, niet te hoog worden aangeslagen. Maar daarom kan dan ook de aandacht niet te zeer gevestigd zijn op nog een ander punt, dat ten naauwste hiermede zamenhangt, de behoefte namelijk aan verbeterde arbeiderswoningen. De woning van den mensch is zijn kleed, is zijn tweede ligchaam, waarvan hij als de ziel is, waarin hij zich te huis behoort te gevoelen. Doch hoe is nu de staat der arbeiderswoningen? Inderdaad zijn zij niet zelden zoo, dat de familie, die door deze donkere en bekrompen wanden ingesloten, aan gebrek en onreinheid ten prooi, enkel stiklucht inademt, ook innerlijk verstikken moet. Vaak heeft de overheid bij wijze van policiemaatregel aan die ellende een eind moeten maken. In Londen zijn, daar alle andere hulp te kort schoot, gansche straten en wijken omvergehaald. Ook elders, in groote steden, is de toestand soms niet veel beter, en zou het gemakkelijk vallen buurten aan te wijzen, die geen ander lot verdienden dan om met den grond gelijk gemaakt te worden. Reeds uit een hygiënisch oogpunt ware het te wenschen, dat aan dien toestand een einde kwam, daar het een feit is, dat onder de bewoners van zulke buurten 20-30 pCt. sterfgevallen meer voorkomen dan elders. Maar nog veel dringender is het noodig daarin verandering te

brengen, ten einde de heiligdommen van het familieleven voor zedelijke besmetting te bewaren, en de verkeerdheden, zonden en misdaden te voorkomen, die bij eene opeenhooping van menschen in zoo beperkte ruimten schier onvermijdelijk zijn, en met verpestende kracht om zich henen grijpen. Om diezelfde reden kan ook geen lof genoeg worden toegezwaaid aan vereenigingen, gelijk die, waarvan Engeland en Schotland, onder leiding hunner voortreffelijkste mannen, als Lord Shaftesbury en anderen, het voorbeeld gegeven hebben, en die zich ten doel stellen, den arbeidersstand geschikte en goedkoope woningen te verschaffen, gelijk wederkeerig geen te nadrukkelijke getuigenis kan worden afgelegd tegen den onchristelijken en onredelijken woekerhandel in slechte woningen, die vooral in groote steden gedreven wordt, en welks invloed op het lot van den arbeider allerverderfelijkst is.

Doch er is tot bestrijding van het hier bedoelde kwaad nog meer te doen. Groot is in dit opzigt de verpligting en belangrijk de taak van waarlijk christelijk gezinde huismoeders tegenover hare dienstboden. Aan die verpligting wordt nog niet voldaan, door laatstgenoemden aan de huiselijke godsdienstoefening te laten deelnemen. Zij moeten zich ook geroepen achten om door eene verstandige en gepaste leiding voor de zielen harer ondergeschikten te waken. Zij hebben, om daarin getrouw te zijn, behoefte aan hulp; hulp in de eerste plaats van boven, maar dan ook van haren echtgenoot en volwassene dochters. Ook van het voorbeeld en den wandel van dezen hangt niet weinig af. Wanneer, om een voorbeeld te noemen, de dochters des huizes haren tijd in ledigheid doorbrengen, of aan ijdele pronkzucht toegeven, is het dan wonder, dat ook de dienstboden, in weerwil van dagelijksche huisgodsdienst, stof tot klagen geven en zedelijk verachteren?

Om voorts niet te gewagen van hetgeen de predikanten ook in dit opzigt goeds kunnen stichten, zoo zij de aandacht hier verder gerigt op hetgeen binnen het bereik der hoofden van fabrieken gelegen is. De verpligting, welke op dezen rust, om in de door hen bestuurde inrigtingen de kweekers en bewakers van vrouwelijke deugd te zijn, vordert van hen, dat zij, waar dit slechts eenigzins mogelijk is, het zamenzijn der geslachten zullen keeren, in elk geval zorg zullen dragen, dat het der vrouwelijke jeugd bij den arbeid aan geen behoorlijk

opzigt en gepaste leiding ontbreke. Ook de zorg voor geschikte en voegzame uitspanningen van den arbeidenden of dienstbaren stand is eene zaak, die aan fabriekanten zoowel als huismoeders niet te zeer ter behartiging kan worden aanbevolen.

Eindelijk mag hier niet vergeten worden, wat de werkzaamheid der christelijke liefde ook ten dezen vermag, door vereenigingen en inrigtingen tot stand te brengen, die aan de verbetering en opheffing van den vrouwelijken arbeidersstand zijn toegewijd. Wichern's blik was hierbij geslagen op scholen voor dienstboden, brei- en naaischolen, dienstboden-logementen, reddingshuizen, Magdalena-gestichten, enz., terwijl hij 't als zijne overtuiging uitsprak, dat het nut van dergelijke inrigtingen nog in lang niet algemeen genoeg erkend werd, en dat het aantal daarvan nog veel grooter behoorde te worden dan het tot hiertoe was. Doch wat hij bij deze gelegenheid tevens niet uit het oog wilde verloren hebben, was - en wie, die hem ook daarin geen volkomen bijval zal schenken? - dat al hetgeen in het belang der mannelijke jeugd geschiedt, ook der vrouwelijke ten goede komt. De eerste toch is maar al te vaak de verleider, die de andere ten verderve brengt. Daarom kunnen wij ook de pogingen, die tot beschaving en veredeling der arbeidende jongelingschap worden aangewend, niet te zeer toejuichen, niet te ijverig ondersteunen. Doch gelijk bij den aanvang op de vrouwelijke, zoo behoort hier onze aandacht ook op de mannelijke jeugd der *hoogere* standen gevestigd te zijn, daar het helaas niet ontkend kan worden, dat een veel te groot gedeelte der schuld van het bestreden kwaad aan haar te wijten is.

Wichern besloot zijne voordragt met eene even juiste als belangrijke opmerking. ‘In dezelfde week’, dus sprak hij, ‘dat wij den kerkedag vierden, is te Keulen eene andere groote vergadering bijeengekomen: het Staathuishoudkundig Congres. Wij mogen niet van degenen zijn, die de bemoeijingen op het daar vertegenwoordigd gebied gering achten, doch behooren ze integendeel zeer hoog te schatten. Wat ginds, ofschoon uit andere oogpunten behandeld wordt, betreft de tastbaarste belangen van ons volksleven, die met de door ons behartigde in menig opzigt zamensmelten. Het door ons beschouwde onderwerp heeft ook eene nationaal-ekonomische strekking; het zou even goed op de Keulsche Vergadering thuis behooren, als de groote nationale

vraagstukken, waarmede de staathuishoudkunde zich bezig houdt, een punt van ernstig onderzoek kunnen zijn voor hen, die in het Christendom het aanvangs- en eindpunt van hun streven zien. Want het Christendom is niet een zeker iets, dat langs afgezonderde wegen en in afgesloten kring zijnen invloed openbaart, maar naar zijn innerlijkst wezen eene magt, die bestemd is, als een zuurdeeg *alles* te doordringen, het volksleven tot in zijne diepste wortelen aan te grijpen, en door de kracht die er van uitgaat, tot verhoogde werkzaamheid op te wekken. Ook hier geldt het apostolisch woord, dat ons tot eene regte waardering, gelijk tot een regt gebruik onzer christelijke vrijheid vermaant: ‘Alles is het uwe, doch gij zijt van Christus!’

Ik heb de hier medegedeelde opmerking even juist als belangrijk genoemd. Inderdaad, ik geloof niet, dat er onder mijne lezers zijn zullen, van wier instemming ik mij op dit punt niet mag verzekerd houden. Zoo min er uit den aard der zaak strijd kan bestaan tusschen het Christendom en het edele humanisme, evenmin ook en om dezelfde redenen tusschen dat Christendom en al hetgeen eene verlichte staatshuishoudkunde doet om het stoffelijk welzijn der menschen te verbeteren. Christendom en beschaving zijn ook van deze zijde één, hebben dezelfde belangen, dezelfde bedoelingen. Beiden beoogen het geluk der maatschappij, gelijk dat van het huisgezin en het individu. Verschillen ook de middelen, waardoor zij ter bereiking van dat oogmerk werkzaam zijn, dit verhindert echter niet, dat Christendom en staatshuishoudkunde elkander telkens op hunne wegen ontmoeten, en dat hetgeen een van hen doet, aan beiden ten goede komt. De bevordering van den zedelijken en godsdienstigen welstand, zoo van menschen als volken, die de taak is van het Christendom, wordt door de staatshuishoudkunde erkend als een der krachtigste en zeker ook der onontbeerlijkste middelen om hare theoriën te verwezenlijken en vrucht te doen dragen. Doch wederkeerig, hoeveel maatregelen ook, die door eene gezonde staatshuishoudkunde worden voorgeschreven, en waarvan het Christendom in de eerste plaats de voordeelen ge-

niet! Men kan zeggen: maak het volk beter, en het zal gelukkiger worden. Maar men kan ook, en met evenveel regt, die spreuk omkeeren en zeggen: maak het volk gelukkiger, en het zal beter worden. Hoevele bronnen toch van zedelijke en geestelijke verarming, die door niets dan stoffelijk gebrek en achteruitgang ontsloten worden! Hoeveel dierlijks in de lagere klassen en maatschappij, dat geene andere oorzaak heeft dan de verstikking van alle beter gevoel, die overal moet volgen, waar hooggaande ontbering den mensch niet alleen belet zijn aanleg te ontwikkelen, zijne edeler behoeften en neigingen te bevredigen, maar hem ook, en in de plaats daarvan, met toestanden gemeenzaam maakt, die met alle zedelijkheid en reinheid lijnregt strijdig zijn! En zou het dan, tot bestrijding van het kwaad, dat niet ophoudt hieruit voort te vloeijen, voldoende zijn den armen het evangelie te verkondigen? met dat evangelie op de lippen de gebrek lijdenden tot een christelijk, een matig en regtvaardig en godzalig leven te vermanen? O, verre zij 't van mij, de kracht eener heilswaarheid te miskennen, die meer dan eenige andere berekend is, om ook den arme, den nooddruftige tot zijne hoogere bestemming op te leiden, hem op te heffen uit zijnen druk en tot volharding aan te sporen! Zal het evangelie echter die kracht in volle mate kunnen ontwikkelen, het eischt dan ook in de eerste plaats de wegruiming der hinderpalen, waardoor het in zijne weldadige werking belemmerd wordt. En waar het juist de regelen eener gezonde staathuishoudkunde zijn, door welker toepassing de voldoening aan dien eisch mogelijk gemaakt wordt, daar zal het dan ook zelf de eerste zijn om de hulp van deze in te roepen, en zijne belijders tot betrachting harer lessen op te wekken.

Doch ik zal hier ook wel niet meer behoeven bij te voegen, om de waarheid eener stelling te betoogen, die gelukkig in steeds wijderen kring begint erkend, - mogten wij ook kunnen zeggen: reeds overal genoegzaam nageleefd te worden! Alleen dit nog ten slotte: Naarmate het hier eene zaak van meer beteekenis geldt, mogen wij 't ook van te dringender belang beschouwen, dat daarop gedurig en van verschillende zijden worde teruggekomen. Het verheugt mij daarom, en zeker velen met mij, dat een man als Wichern, op eene vergadering als die van den Kerkedag, zijne stem daarover op zulk eene wijze heeft doen hooren, als ons uit het verslag van zijne rede

gebleken is. Hopen wij, dat zijn woord ingang gevonden hebbe, en nog nader vinden moge! Dat zal niet de minst heilzame vrucht mogen heeten van eene bijeenkomst als die, waaraan wij in den geest hebben deelgenomen, en tot wier lof ik mij bewust ben niets te veel te zeggen, als ik beweer, dat zij aan eene regte beschouwing, juiste waardering en zuivere toepassing van het Christelijk beginsel in den strijd onzer dagen bevorderlijk is geweest.

Mei 1861.
D. HARTING.

De Joden in Frankrijk, Italië en Spanje.

Les Juifs en France, en Italie et en Espagne, par J. Bedarride, 2e édition, revue et corrigée. Paris, Michel Levy frères, 1860, in 8o.[1]

Wij hebben voor ons liggen een, naar ons inzien, allerbelangrijkst werk. De hierboven opgegeven titel wordt door den schrijver omschreven als: ‘Onderzoek naar den toestand der Joden sedert hunne verstrooijing tot den huidigen dag, met betrekking tot wetgeving, letterkunde en handel.’ Dit boek verdient ook in Nederland eene bijzondere vermelding. Groot is toch het aantal Joden, die alhier aanwezig zijn, en een belangrijk standpunt hebben zij in onze burgerlijke ge-

1 Toen wij het ons tot taak stelden, eene uitvoerige beoordeeling van het werk van den Heer Bedarride te geven, waren wij, dit moeten wij zeggen, maar oppervlakkig bekend met al hetgeen, in de jongste jaren, bij de geleerde wereld werd ondernomen, met het doel om de geschiedenis der Joden te leeren kennen, doch vooral die sedert den val van Jerusalem, en in de verschillende landen in welke zij verstrooid worden aangetroffen. Onder het bewerken van dit ons opstel, zijn wij in kennis geraakt met menig geschrift daartoe betrekkelijk. Het werk: ‘Etudes historiques sur les Juifs d'Espagne,’ door Amador de los Rios, is nog in dit jaar uit het Spaansch vertaald en uitgegeven door Magnabal, te Parijs. Nog wordt ons genoemd en geprezen: ‘la Kabale on la philosophie religieuse des Hébrenx,’ door den heer Franck van het Instituut geschreven. Zoo heeft Munk, mede lid van het Instituut, onder meer opstellen omtrent de Joden, het werk: ‘Palestina’ uitgegeven. Duitschland schijnt den aangewezen weg met de het eigene noestheid te willen volgen. Dr. Kayserling, te Leipzig, gaf in 1859 zijn: ‘Sephardim, Romanische Poësie der Juden in Spanien’ uit. Dr. Jost, mede in Duitschland, werd door den dood belet de laatste hand te leggen aan zijne ‘Geschiedenis der Joden,’ in meer deelen, welk werk evenwel voornamelijk tot de onde Joden betrekking hebben, en zich meer bepaaldelijk met de behandeling der Dogmatiek bezig houden moet. Dr. Graetz, te Maagdenburg, gaf in 1860 een 5e Deel zijner: ‘Geschichte der Juden vom Abschluss des Talmud,’ een werk van uitgebreide nasporingen, en dat het meest volledige van allen belooft te zullen zijn, wanneer de schrijver het geluk heeft het ten einde te brengen. Meer werken, als van Dr. Philippson, van Dr. Jung, Frankel en Sachs, van Rabbi Jonah ben Ganach en anderen kunnen het hunne bijdragen om het hedendaagsche gedeelte der Joodsche Geschiedenis te doen kennen. Wij moeten niet voorbijzien het werk door den Nederlander Isaak da Costa, reeds in 1848 bij Bohn te Haarlem uitgegeven: ‘Israel en de Volken.’ Het heeft ons in den vreemde niet mogen gelukken dit werk, dat ook veel schijnt te bevatten, bij nevensgaande beoordeeling te gebruiken. De genegen lezer wille dit gemis verschoonen en aanvullen wat in ons werk mogt voorkomen die aanvulling noodig te hebben. Het boek van den Heer Bedarride zal mede weleens dienstig kunnen wezen ter aanvulling van da Costa. Bedarride heeft da Costa volstrekt niet gekend, en da Costa mag op zijne beurt onwetend zijn gebleven van veel van hetgeen Frankrijk betreft en door Bedarride geboekt is. Van de werken die in Engeland, en welligt ook in andere landen, over dit belangrijke deel der Algemeene Geschiedenis het licht mogen gezien hebben, waren wij niet zoo gelukkig kondschap te verkrijgen.

meente verworven. Maar ook voor den geschiedschrijver in het algemeen zijn die onderzoekingen van gewigt; en in 't bijzonder voor den denker en den wijsgeer. Den staatsman, die vaak, zoo niet altijd, geroepen wordt menschen van soms zeer verschillende geloofsmeening broederlijk bij elkander te doen leven en de ineensmelting van hunne belangen te bevorderen, den staatsman durven wij dit werk aanbevelen, als een onderwerp behandelende, zijne meest ernstige overpeinzingen waardig.

De Heer Bedarride, schrijver van dit verdienstelijke boekdeel, is Jood, *bâtonnier* van de orde der advokaten te Montpellier, eene stad in het zuiden van Frankrijk, den Nederlander wel bekend, al is het alleen om haar klimaat, dat menigeen onzer ziekelijke landgenooten tot herstel zijner gezondheid of lafenis in zijn lijden wel eens heeft aangetrokken. De Heer Bedarride is thans een man van jaren, een knap, kundig praktizijn, een verlicht man, een mensch alom geëerd om zijne regtschapenheid, een gegoed man.

Hoe is hij er toch toe gekomen zijne ledige uren aan het onderhavige werk te besteden? Wat toch gaf aanleiding tot het vervaardigen en uitgeven van deze verdienstelijke lettervrucht?

Hij bevond zich te Parijs in 1822, toen het Instituut eene prijsvraag uitschreef naar den toestand der Joden, met betrekking tot wetgeving, letterkunde en handel, te beginnen met de 5^{e} en te eindigen met de 16^{e} eeuw na Christus. Hij wilde naar den prijs dingen. De rijke boekerijen der hoofdstad verschaften hem de middelen om de noodige en talrijke aanteekeningen te verzamelen, die den grondslag van zijn werk moesten uitmaken.

Eene memorie kwam al spoedig tot stand. Zij werd ingeleverd. Zij dong mede met die van anderen, ook van den Heer Capefigue. De prijs viel den Heer Bedarride niet ten deel.

Was dan zijn arbeid zoo beneden dien van zijn bekroonden mededinger, den Heer Capefigue, te stellen? Moest het resultaat van zoo noeste vlijt zoo maar op zijde geschoven worden? De geest waarin zijne memorie geschreven was, in tegenstelling van de bekroonde, had welligt invloed op de oordeelvelling van het Instituut bij deze gelegenheid. De memorie van den Heer Capefigue voerde tot motto: ‘Les malheurs et les persécutions des Juifs prouvent la vérité de la religion chrétienne.’ De Heer Bedarride had tot spreuk van zijn opstel gekozen eene zinsnede van Bigam's werk ‘des proscriptions’: - ‘Triste destinée de l'homme! La persécution finit par le dégrader et cette dégradation devient ensuite l'excuse de la persécution même dont elle n'est que le résultat.’ Deze epigraphen geven genoegzaam te kennen van hoe verschillend standpunt de schrijvers uitgegaan waren in het beschouwen en voorstellen van hunne stof. Heeft wezenlijk de Christelijke gezindheid van het Instituut eenigen invloed uitgeoefend op die oordeelvelling? Wij durven het niet beslissen.

Alvorens wij echter verder gaan in de beschouwing van den letterarbeid van den Heer Bedarride, moeten wij nog eenige bijzonderheden vermelden, min of meer in verband daarmede, en die wij het voorregt hadden uit den mond van den schrijver zelven te vernemen.

De Scholen en Universiteiten in Frankrijk waren voor de Joden gesloten tot in 1789. De Heer Bedarride was de eerste Israëliet, die aan de facultcit te Toulouse zijne regtstudiën begon. Daar waren vervolgens in Frankrijk onder de advokaten maar drie Israëliten te vinden: de beroemde Crémieux, te Nîmes, Oulif, te Metz, en de Heer Bedarride, te Montpellier. Hun getal is sedert vermeerderd.

Een Joodsch advokaat was dus iets nieuws in Frankrijk in 1822. De Heer Bedarride was toen in Parijs, niet enkel in betrekking met de staatslieden, die de vrijstelling der Joden begunstigden, als daar waren de Abt Grégoire, Benjamin Constant en zoo vele anderen; maar nog stond hij in gemeenschap met verscheidene zijner geloofsgenooten, in de Hebreeuwsche studiën ervaren.

De aan het Instituut aangebodene memorie stelde hij echter te Montpellier op, nadat hij weder van Parijs naar huis was

teruggekeerd. Sedert werd dit werk uitgebreid en verkreeg den omvang, dien het in het onderhavige boekdeel beslaat. Opkomende ambtsbezigheden beletteden evenwel den Heer Bedarride daaraan de laatste hand te leggen en het uit te geven. Daartoe is hij pas naderhand overgegaan. ‘Ik heb misschien niet zoozeer,’ zeide hij eens tot mij, ‘de geschiedenis der Joden willen schrijven, dan wel den band aanwijzen, die hen aan de vorderingen van den menschelijken geest verbindt.’

De bovenvermelde bijzonderheden en deze woorden geven ons het standpunt te kennen, waarop wij ons hebben te plaatsen bij het beoordeelen van dit boek. Het is geene volledige geschiedenis der Joden in de latere tijden en in de genoemde landen; het is ook niet eene eenvoudige memorie ten gunste van de Joden. Het heeft iets van beiden; het zweeft tusschen beiden. Doch is dit geen gebrek? De lezer zelf geve het antwoord op deze vraag.

En hier moeten wij in het voorbijgaan eene wetenswaardige bijzonderheid vermelden, die zich voordeed bij de verkiezingen voor de gedeputeerden in 1832, waarbij de Heer Bedarride zich tot kandidaat stelde. Destijds werd hij afgestemd, *omdat hij Jood was*, droegen de stembriefjes. Sedert heeft men zich in Frankrijk over eenen grooten vooruitgang te verheugen, wat de denkbeelden ten deze betreft.

Wij gaan nu over tot het beschouwen van het werk zelf.

Eene voorrede, - *inleiding* zouden wij bijkans zeggen - zij is immers langer en gewigtiger dan eene gewone voorrede - begint het boek. Daarna komt het zakelijke gedeelte van het werk, ‘le corps de l'ouvrage’ dat, hoe rijk en belangrijk ook, slechts 434 bladzijden beslaat. Menigvuldige aanteekeningen, tot staving, regtvaardiging en opheldering van het in den tekst gezegde, doen het boekdeel tot 608 pagina's aangroeijen.

Eene eerste vraag, die men zich bij het opnemen van het boek doet, is, waarom toch de schrijver zich bepaalt tot het beschouwen der Joden in Frankrijk, Italië en Spanje? Overal in de zoogenaamde oude wereld hebben zich, reeds in meer of min verledene tijden, Joden in tal bevonden. Om niet te spreken van Hongarije, Polen en Rusland, in het binnenste van Azië waren zij reeds vroegtijdig doorgedrongen; ja zelfs tot in China, volgens de opgaven der jongste reizigers door dat land. Eene geschiedenis der Joden alleen in Frankrijk, Italië en Spanje, geeft dus maar gedeeltelijke kennis van de lotwisselingen

van den Joodschen stam in de verschillende streken, waar hij zich gevestigd had.

Eene eerste aanleiding tot deze beschouwing der stof gaf, dit moeten wij op den voorgrond stellen, de vraag zelve van het Instituut. Te regt, volgens den Heer Bedarride, heeft het ingezien, dat de geschiedenis der Joden in de drie opgenoemde landen, zoo niet uitsluitend, dan toch meer dan die in andere streken, belangrijk was voor het doel, dat het zich voorstelde; te weten, het aandeel der Joden in den voortgang der beschaving te bepalen. Doch buitendien, - afgezien van het moeijelijke, ja ondoenlijke, zoude ik bijkans zeggen, om alle bijzonderheden op te zamelen, welke tot de Joden betrekking hebben, in de verschillende en wijd uit elkander liggende oorden, die zij hebben bewoond, - van welk bezwaar, trouwens, de schrijver geen gewag maakt, - eene wettige reden voert hij aan tot regtvaardiging der grenzen, die hij zich ten deze gesteld heeft: hij wil de geschiedenis zijner stamgenooten ook beschouwd hebben in verband met hetgeen zij hebben toegebragt tot nieuwe ontdekkingen in den handel, tot de letterkunde, hetzij als oorspronkelijke stellers, hetzij slechts als vertalers. Hunne bemoeijingen in dit opzigt zijn, over het algemeen, miskend. In de drie opgenoemde landen hebben de Joden werkelijk deel genomen aan de beweging, reeds door de Arabieren aan wetenschap en letteren medegedeeld. In de drie opgenoemde landen hebben zij daarbij eeuwen lang een zich gelijkblijvend standpunt ingenomen; daar is hun aanwezen, als het ware, verbonden met de groote wereldgebeurtenissen, die allengs de gedaante van zaken in Europa een voor de beschaving zoo gelukkigen keer hebben doen nemen.

Met zooveel woorden bijkans geeft de Heer Bedarride de reden op, die hem zijn werk tot de aangeduide grenzen heeft doen bepalen. Wij nemen er genoegen mede, vooral omdat het Instituut bij het opstellen zijner vraag in hetzelfde gevoelen heeft gedeeld: doch, dit bekennen wij, hetgeen wij hier uit het geschrift van den Heer Bedarride nuttigs en belangrijks vernemen, doet toch bij ons den wensch ontstaan, dat al de bijzonderheden, de Joden in de verschillende landen betreffende, tot een geheel gebragt en den weetgierigen lezer voor oogen gesteld worden.

Van de schrijvers, die zich vroeger met het onderwerp hebben bezig gehouden, wordt in de voorrede gewag gemaakt. Prideaux en Berruyer hebben meer de staving van de Christe-

lijke godsdienst, dan de onpartijdige uiteenzetting der bijzonderheden beoogd. Van het werk van Salvador: ‘Histoire des Institutions de Moïse,’ wordt te regt met lof gesproken; doch het heeft, gelijk de titel aanduidt, slechts betrekking tot de oudere geschiedenis der Joden. Van de prijsvraag door het Instituut in 1822 voorgesteld, op den toestand der Joden in de middeleeuwen ziende, en van de daarop ingekomen antwoorden, wordt in eene nota gesproken. Eenige zoo niet alle daartoe betrekkelijke opstellen zijn daarna gedrukt en uitgegeven. Onder de mededingers bevond zich de schrijver, wiens memorie, gelijk gezegd is, *niet* bekroond werd, doch door hem als grondslag van het tegenwoordige geschrift genomen en verder aangevuld en ontwikkeld is.

De hedendaagsche of latere geschiedenis der Joden heeft daarenboven de welbekende Basnage behandeld. Rijk in bijzonderheden, is dat werk, zegt de Heer Bedarride, zonder kritiek bij elkander gebragt; het wordt in zijnen gang door lange verhandelingen belemmerd en mogt wel tot een achtste gedeelte van zijnen omvang teruggebragt worden. Van eenige andere geschriften kon de Heer Bedarride ook gewaagd hebben. Van enkelen mogt hij echter, bij het uitgeven van dit zijn boek, geene kennis dragen.

Het is overbodig, na dit overzigt der werken, die de vroegere en latere geschiedenis der Joden tot onderwerp hebben, de zeer belangrijke plaats aan te wijzen, welke de arbeid van den Heer Bedarride inneemt. Hij is omvattender en, zoo niet in alle opzigten volledige, volledige zeker wat de geschiedenis in Frankrijk betreft.

Dit zij echter genoeg over de inleiding gezegd: wij gaan tot het *corpus operis* over.

Het eerste Hoofdstuk bevat het tijdvak van de verwoesting van Jeruzalem af tot aan Constantijn den Groote. Vervolgens beschrijven de volgende Hoofdstukken den loop der zaken in dier voege, dat van de 5e eeuw af aan iedere eeuw, tot de 16e ingesloten, een bijzonder Hoofdstuk gegeven wordt. Dan volgen de 17e en 18e eeuw in één Hoofdstuk te zamen gevat, terwijl het vijftiende of laatste Hoofdstuk het tijdvak van de Fransche omwenteling in 1789 tot op onze dagen behandelt.

De schrijver heeft zeker in de inrigting van zijn werk gelegenheid gevonden, om aan al de zoo verschillende bijzonderheden, die hij had te vermelden, eene geschikte plaats te geven;

hij is er in geslaagd, bij de vermelding van zoovele enkele feiten, niet dan door den hoofddraad van het werk zamenhangend, eene orde te houden, die verwarring vermijdt. Doch naar ons inzien herinnert die volgorde naar den tijd, waaraan hij zich houdt, niet genoeg de wereldgebeurtenissen, waaraan hij zijn geschiedkundig verhaal verbonden wil hebben; de lezer moet reeds min of meer gemeenzaam met de algemeene geschiedenis zijn, eer hij met den eersten oogopslag het verband vat tusschen de wereldgebeurtenissen en de bijzondere voorvallen, die hier aangevoerd worden. Dit is, indien wij het wel hebben, in zekere mate als een gebrek in het boek te rekenen. Doch het is een klein gebrek, indien het er al een is te noemen, en ontneemt dus niets aan de waarde der zamengevatte aannteekeningen.

Een ander gebrek, ligt evenwel te verhelpen, vonden wij bij het doorbladeren van het anders zoo belangwekkend boek, in de moeijelijkheid om het eenmaal gelezene weder op te zoeken en te vinden. De schrijver heeft, wel is waar, aan het einde van het werk zoogenaamde *sommaires* geplaatst, den hoofdinhoud der verschillende hoofdstukken opgevende. Doch, behalve dat die opgave wat oppervlakkig geschiedt, en een zeer onvoldoend denkbeeld geeft van hetgeen in ieder Hoofdstuk voorkomt, beantwoordt zij ook zeer gebrekkig aan den rijken oogst van feiten daarin vervat, en maakt het moeijelijk de plaatsen terug te vinden, die men gaarne eens weder onder het oog zoude willen hebben. Deze onze bescheidene aanmerking heeft de Heer Bedarride gebillijkt, en hij belooft daarin bij eene derde editie van het boek te voorzien.

Reeds in den aanvang van het 1^{e} Hoofdstuk verkondigt de schrijver eene stelling, die den Christen vooral moet treffen. De Joden bewoonden, zegt hij, niet uitsluitend Judea, vóór de verwoesting van Jeruzalem; hunne verspreiding had lang vóór de geboorte van Christus plaats; zij dagteekent niet van het begin der Christelijke tijdrekening; zij kan niet aan het Christendom verbonden worden als een gevolg der goddelijke verwerping. De aanhaling van geschiedkundige feiten staaft deze bewering. Wij waren één oogenblik genegen, daarin eene der gewigtigste tegenwerpingen te zien, welke men aan de goddelijke afkomst van de Christelijke godsdienst kan doen. Den Heer Bedarride beschuldigden wij reeds van vooringenomenheid met zijne geloofsbegrippen, van vooroordeel tegen het Christendom. Zijn werk zoude hierdoor veel in onze achting moeten

dalen. Evenwel, bij nadere inzage, kwam het ons voor, dat men zeer wel, hetgeen de geschiedenis leert, en waarover voorwaar geen twijfel kan bestaan, overeen kan brengen met de verspreiding, door de Christenen aangezien als een der meest afdoende uiterlijke bewijzen voor de waarheid van hun geloof. Laat ons alleen vragen, of het wel de verspreiding eigenlijk gezegd en op zich zelve genomen is, die moet aangezien worden als het gevolg der goddelijke verwerping; of zij niet veeleer moet genomen worden in verband met de verwoesting van Jeruzalem? Hierop kan het antwoord, naar het ons voorkomt, niet twijfelachtig zijn. Voor 't overige blijft het feit der verspreiding, dier ongeloofbare en voorbeeldelooze verspreiding bestaan. Heeft het den hemel behaagd, dat zij eensklaps, en met verbreking van den zamenhang der gebeurtenissen plaats greep? Geenszins. Het rijk der wonderen en wonderdaden, waar het zich geopenbaard mag hebben, is, gelooven wij, zeer beperkt in zijne grenzen. De grootste wonderdaden, om zoo te spreken, bewerkt de Voorzienigheid, op zijn minst genomen, doorgaans door aan de zaken haren natuurlijken loop te laten. Dit nu is geschied en geschiedt nog met betrekking tot de verspreiding der Joden als verwerping. Wij zijn geen godgeleerden, en bekennen gaarne, dat wij weinig gemeenzaam zijn met vragen als die hier worden aangeroerd. Evenwel meenen wij, dat wij met bescheidenheid de overdenkingen mogen in het midden brengen, waartoe dit gewigtig vraagpunt ons aanleiding gaf. Wij kunnen voor 't overige de voorzigtige wijze, waarop de Heer Bedarride deze netelige, doch belangrijke vraag in het midden brengt, slechts roemen.

En bij deze gelegenheid roemen wij in 't algemeen den geest, dien het werk ademt; de omzigtigheid, die het overal in acht neemt om, bij alle trouw aan hetgeen de schrijver voor waarheid houdt, aan andersdenkenden geen aanstoot te geven. Ja, dit zij ter eere van den Heer Bedarride gezegd: hij weet zich te stellen op een standpunt boven de gewone zienswijze der menschen; schijnt daardoor den loop der menschelijke zaken als te overheerschen; beoordeelt ze; deelt lof uit, waar die uitgedeeld moet worden; laakt en misprijst wat laakbaar en te misprijzen is. Valt hij nu eens met regt uit tegen het fanatismus van eenen Torquemada, elders teekent hij met getrouwheid op, dat de Heilige Stoel veelmaals voor de vervolgde Joden eene toevlugt was. Hij boekt met welgevallen de woorden van

den brief van Paus Alexander II aan Burggraaf Beranger te Narbonne: ‘Wij hebben met genoegen gezien, dat gij de Joden hebt bewaard voor den dood, waarmede zij bedreigd werden; God neemt geen genoegen in het vergieten van bloed.’ Deze uitspraak had plaats in de elfde eeuw.

Doch wij moeten ons niet laten wegslepen door de zucht om den Nederlandschen lezer mede te deelen, al wat het boek wetenswaardigs, belangwekkends en belangrijks aanbiedt. Wij zullen hier zoo kort als doenlijk het overzigt geven van hetgeen in de leerrijke bladeren van den Heer Bedarride aangetroffen wordt.

In het 1e Hoofdstuk toont ons de schrijver de Joden reeds ten tijde van Salomo tot in Spanje verspreid. Met zekerheid kan echter hunne vestiging in Spanje, - dit geeft hij dan ook te kennen, - slechts tot den tijd van Herodes teruggebragt worden. Vervolgens toont hij ze te Rome aanwezig reeds vóór het ontstaan van het keizerrijk. Onder de eerste Keizers nu eens beschermd, dan weder vervolgd, werden zij, tegelijk met de Christenen, de prooi van Nero's vervolgingen; de dwingeland schijnt daarbij geen onderscheid te hebben gemaakt. Titus, gelijk men weet, plantte eindelijk Rome's adelaren op de puinhoopen van Jeruzalem. De tempel werd vernield. Doch het was niet dan na de demping van den opstand onder Barchocheba, dat de ploeg den grond omhaalde, waarop het prachtig Jeruzalem had gestaan. Onder de Keizers die verder Constantijn den Groote voorafgingen, was den Joden slechts een wisselvallig lot beschoren, zwevende tusschen bescherming en vervolging, tusschen geluk en ongeluk. Maar het is niet dan met de komst van dien Christen-Keizer tot den troon, dat het eigenlijk tijdperk van vervolging voor de Joden begint.

Allerbelangrijkst is dit eerste Hoofdstuk. Menigvuldige wetenswaardige bijzonderheden worden daarin vermeld, doch die wij kortheidshalve moeten overslaan. Bij het einde daarvan moeten wij ons evenwel afvragen, of de schrijver niet te kort, te bondig geweest is in het bewerken der rijke stof, welke hij toont te zijner beschikking gehad te hebben. Wij zijn geneigd die vraag bevestigend te beantwoorden. De Heer Bedarride verklaart ons dat hij er vooral naar getracht heeft de langwijligheid te vermijden. Maar deze zucht is, naar ons inzien,

wat te ver gedreven, het gansche werk door. Veel wordt ons door het doorbladeren daarvan geleerd; doch hoe veel blijft er, waaromtrent men nog meer zoude willen vernemen! Wij willen dan ook hopen, dat bij de ons beloofde volgende editie, de Heer Bedarride dat gemis zal willen verhelpen.

In het 2e Hoofdstuk wordt de vijfde eeuw behandeld. Onder Constantijn den Groote verbood de kerkvergadering te Elvire in Spanje alle gemeenschap der Christenen met de Joden. Doch Juliaan de Apostaat verkondigde later het plan, om den tempel te Jeruzalem te herbouwen, en sloeg daartoe de handen aan het werk. Er wordt hier niet eens gewaagd van het mislukken der onderneming, onder omstandigheden aan het wonderbare grenzende, en die bij menigen geschiedschrijver geboekt staan[1]. De Heer Bedarride mag geen geloof aan het verhaal daaromtrent slaan - in welk gevoelen ook anderen, zelfs niet-Joden, deelen - ons komt het voor, dat hij toch daarvan wel met een enkel woord mogt gewaagd hebben; daardoor zoude hij, in allen geval, althans den schijn van partijdigheid ontgaan zijn.

Keizer Theodosius was den Joden vijandig. Honorius volgde over het algemeen diens handelwijze, maar toonde zich wel eens wat milder. Valentinianus beijverde zich om hen te bekeeren. Daarentegen hebben de Joden alle reden om het bestuur van den Gothischen koning Theodorik in Italië hoog te roemen. In Spanje bleven zij talrijk, zoo ook in de Galliën, waar reeds eene eeuw vóór de Christelijke tijdrekening Joden in menigte waren.

Merkwaardig is hetgeen de Heer Bedarride in dit Hoofdstuk schrijft omtrent de verhouding, waarin destijds het Christendom tot het Jodendom stond. Der Joden verspreiding werkt mede de verspreiding van het Christendom in de hand. Allerbelangrijkst zijn de opmerkingen van den Heer Bedarride hieromtrent. Wij kunnen ze niet allen vermelden. Zij worden door ons den weetlustigen lezer aanbevolen.

Van de openbare bedieningen verstoken, legden zich de Joden, bij de omkeering van zaken, het gevolg van den val van het Romeinsche keizerrijk, op den handel toe. Ook de landbouw was hun niet vreemd. De werktuigelijke kunsten werden door hen beoefend.

1 Men zie Gibbon, ‘Decline and fall,’ etc. Ch. 23, en wel de Fransche vertaling door Guizot.

Hier reeds geeft ons de schrijver een voorsmaak van de belangwekkende bijzonderheden, die zijn boek met betrekking tot letteren en wetenschappen bevat. De Joden, wel is waar, legden zich bepaaldelijk meer op theologische onderzoekingen toe; doch dit is meer aan den drang der omstandigheden, dan aan de wending van hunnen geest toe te schrijven. In de vijfde eeuw treft men reeds Rabbi Judas aan, die, onder Honorius, een Hebreenwsch lexicon zamenbragt; doch onder de monumenten van dezen tijd, neemt de *Thalmud* eene eerste plaats in. Hoogbelangrijk zijn de bladzijden waarin de Heer Bedarride, met bijzondere kennis van zaken, van die verzameling spreekt. Zedekunde, metaphysica, regtsgeleerdheid, sterren- en geneeskunde, alle wetenschappen vinden eene plaats in den Thalmud. Lezenswaardig is wat dienaangaande door den schrijver geboekt is. Wij kunnen hier slechts van reppen. Zijne uitspraak willen wij evenwel niet voorbijzien, dat het namelijk door eene verkeerde opvatting is, dat men wel eens den Thalmud voorstelt als de tweede wet der Joden, welke meening, zegt de Heer Bedaaride, geheel uit de lucht is gegrepen.

De ongelukkige toestand van de Joden, op weinige tijden en plaatsen na, waarin hun lot gunstiger is, blijft, volgens het derde Hoofdstuk, in de zesde eeuw aanhouden. In Spanje was het grootendeels de gouddorst, die de meer gunstige stemming der Vizigothische koningen te hunnen opzigte te weeg brengt. Huwelijken tusschen Joden en Christenen zijn er te dier tijde niet zeldzaam; zoo zelfs, dat de drie kerkvergaderingen te Toledo daartegen moesten opkomen. In Frankrijk verheft zich de geestelijkheid tegen het houden van Christenen als slaven door de Joden. Hoewel hun weleens milder bejegening te beurt viel, worden op alle kerkvergaderingen in dit tijdvak vijandige voorzieningen tegen hen genomen. De koning, even als de bisschoppen, deelen in dezen jammerlijken geest. In Bourgondië bepaalt eene wet, dat men de vuist aan den Jood afhakken zal, wanneer hij een' Christen-leek slaat, en dat men hem ter dood zal brengen, zoo het een priester is, tegen wien hij de hand mogt opheffen. De Joden werden overal mishandeld, en zoo zij aan de vervolging ontkwamen, was het niet dan om in eeuwige angst te leven. Het kwaad was echter in de zesde eeuw nog niet ten top gestegen. De Joden lieten den Staat meer en meer gevoelen, hoe nuttig hunne nijverheid was. In het gemengde zamenstel der maatschappij, gelijk de tijdsomstandigheden toen

voortbragten, was hun de handel geheel overgelaten, in Frankrijk en Italië zoowel als in Spanje. Toen Belisarius, onder Keizer Justinianus, zich voor de poorten van Napels vertoonde, had men vooral aan de Joden den tegenstand te danken dien de keizerlijke legioenen er ontmoetten. De overwinnaars bewonderden hunnen moed. Voor 't overige vloeijen voor de kennis van dit tijdvak der geschiedenis van het Keizerrijk de bronnen zoo schaars, dat bepaalde opgaven omtrent den letterarbeid der Joden geheel ontbreken.

Het 4e Hoofdstuk begint met een tafereel der strenge behandeling, die den kinderen van Israël in Spanje in de 7e eeuw onder Sizebuth te beurt viel. Daar dwingt toch de kracht der waarheid aan de kerkvergadering van Toledo de woorden af: ‘men moet de ongeloovigen niet huns ondanks willen redden.’ In Frankrijk, onder de regering van Koning Dagobert, gelijk ook onder Keizer Heraclius, ondervinden de Joden geene mindere strengheid. In Spanje was evenwel hun aantal zoo groot, dat er gewoonlijk Hebreeuwsch gesproken werd. Terwijl in Frankrijk en Spanje gestadige onderdrukkingen de Joden bezochten, genoten zij in Italië eenen meer vreedzamen toestand.

En hier moeten wij nogmaals op iets komen waarvan wij reeds gesproken hebben, doch dat hier den aandachtigen lezer, zoo wij ons niet vergissen, vooral bemoeilijken zal. Bij het verhalen namelijk der lotgevallen zijner geloofsgenooten, wordt weleens door den Heer Bedarride van het een en ander gewaagd, worden de namen van dezelfde menschen, hoezeer in betrekking tot verschillende omstandigheden, vermeld, zonder eene strenge inachtneming van den tijd, waarop zich de bedoelde voorvallen hebben voorgedaan of waarin de genoemde mannen leefden. Dit is een natuurlijk gevolg welligt der uitgebreide en moeijelijke compilatie van het boek, doch brengt niettemin, dunkt ons, eenige verwaaring te weeg. Zoude ook dit bij de beloofde volgende uitgave van het werk niet te verhelpen zijn?

Het 5e Hoofdstuk bespreekt de verovering van Spanje door de Arabieren in de achtste eeuw. Een groot aantal Joden volgen de Arabische scharen in dat land en voegen zich bij de aldaar reeds aanwezige joodsche bevolking. Zij leggen zich daar op de beoefening der letteren en wetenschappen toe; en terwijl de Christenen er niet eens dachten aan den grooten rijkdom der letteren in de schoone eeuwen van Griekenland, verklaarden de Joden in Spanje Plato en Hippocrates. Het was, meent men,

een Jood, die in het Oosten het eerste boek in 't Arabisch schreef. De Joden maakten vervolgens de Arabieren met de Grieksche letterkunde bekend; zoo bereidden zij de werken voor, welke daarna door de Arabieren in het Westen werden geschreven.

Doch Frankrijk was verre van het juk der dweepzucht af te leggen. Ook in Italië werd der Joden lot tijdelijk verergerd; men stoot er op de vijandelijke beschikking van Paus Zacharias, waarbij de Christen in den ban gedaan wordt, die zijne dochter aan eenen Jood in den echt geeft; en zoo ook de Christen weduwe, die met een Jood in het huwelijk treedt. Daarentegen leggen zij zich daar bijzonder op den handel toe, en helpen aldus een zaad strooijen, waaruit de grootheid der voornaamste zee-steden van Italië geboren stond te worden. In Frankrijk verdreef Karel Martel de Saracenen, doch de Joden, met hen daar gekomen, bleven achter. Charlemagne toonde hun meer menschelijkheid. Farragut, een Jood, vertaler van de werken van den Arabischen geneesheer Aben-Gesla, was de geneesheer van dien Vorst. Meer Joden stonden bij hem in hooge gunst ten hove. Een Jood, Izaak, ging uit met statie als gezant tot den kalif Haroen. De Joden pochten toen ter tijde daarop, dat zij van de bisschoppen en van de priesters alles konden koopen wat zij van de kostbaarheden der kerken mogten begeeren.

Het zijn bijzonderheden waardig op te teekenen. Wij zouden op deze wijze het geheele geschiedverhaal tot op onze dagen kunnen doorloopen, en het merkwaardige dat wij bij den Heer Bedarride konden opzamelen, zoude, naarmate wij vorderden, eer aangroeijen dan verminderen. Rijk aan stof, wij herhalen het, aan wetenswaardige bijzonderheden is deze geschiedenis. Het wedervaren van den joodschen stam kan men, in één woord, als eene afwisseling schilderen van ebbe en vloed in voor- en tegenspoed, waarin echter de ongelukkige verre de gelukkige dagen overtreffen. De eentoonigheid die daaruit ontstaan moest, heeft de Heer Bedarride gelukkig vermeden. Het boek stelt geene dramatische tooneelen voor; het boeit echter door de verscheidenheid der bijzonderheden, door het verband waarin zij gebragt worden met de groote gebeurtenissen der algemeene historie, door de diepe, wijsgeerige opmerkingen van den schrijver, door de hoogst belangrijke vragen, die zij bij den lezer doen ontstaan.

Wij kunnen onmogelijk hier bij al die voorvallen stilstaan. Wilden wij het doen, wij zouden de grenzen overschrijden, die wij ons bij dit artikel, voor een tijdschrift bestemd, van den aan-

vang hebben gesteld. Het is een bloot verslag van het werk van den Heer Bedarride, dat wij wilden geven, opdat men eenen voorsmaak zoude hebben van hetgeen men daarin zal aantreffen, zoo men eenige ledige uren aan het lezen daarvan wil toewijden. Goed besteed zullen die uren zijn, daar men daarbij niet slechts den omvang zijner kennis vergrooten, maar ook zijn verstand verlichten, zijn hart veredelen zal.

Wij zijn tot de negende eeuw en het 6e Hoofdstuk genaderd. De behandeling der Joden onder Karel den Groote en zijne opvolgers wordt besproken. De negende eeuw ziet de Joden vermogend te Lyon. Om hunnentwil wordt de marktdag van Zaturdag op eenen anderen dag der week gesteld. De Christenen moesten dáár bekennen, dat de rabbijnen beter preêkten dan hunne pastoors, hetgeen wel niet te veel gezegd zal geweest zijn, wanneer men nagaat, wat het prediken nog meestal in het beschaafde Frankrijk is. De Joden hadden intusschen tegen den onwil van den Aartsbisschop Agobard te kampen. Men verbood hun slaven te bezitten, ofschoon, volgens de begrippen dier dagen, het houden van slaven door de Christenen aan geene bedenking onderhevig was. Op andere punten van Frankrijk stonden de Joden aan verguizing bloot. De bisschoppen te Sens en Toulouse waren hun minder genadig. In laatstgenoemde stad hield nog de aloude gewoonte stand, om driemalen 's jaars aan eenige Joden op de openbare plaats oorvegen toe te dienen; dit geschiedde weleens met zooveel ijver, dat de ongelukkigen daaronder bezweken. Karel de Eenvoudige dacht godvruchtig te handelen door, op aanzetten van Paus Stephanus IV, al de door de Joden in het graafschap Narbonne bezeten landerijen aan de kerk van St. Justus te schenken. Deze tot Frankrijk betrekking hebbende bijzonderheden zijn het, die aan het werk van den Heer Bedarride eene eigene waarde geven onder de geschriften, die in den laatsten tijd de geschiedenis der verstrooide Joden behandelden.

In Italië was het lot der Joden eenigzins gunstiger. De voorzieningen der kerkvergaderingen waren er evenwel hun steeds min of meer vijandig. Doch bij de verdeeling van Italië in kleine vorstendommen, werd het hun mogelijk zich in meer voordeeligen toestand te handhaven. Ook was de lust voor kennis en wetenschap tot de Joden in Frankrijk en Italië overgewaaid; reeds in de 9e eeuw waren Joden de voornaamste geneesheeren in beide landen. In dezelfde eeuw hadden zij in Spanje een hoog standpunt weten te verwerven. Zij deelen met

de Arabieren de eer der uitvindingen, die den grond in Spanje moesten vruchtbaar maken. Onder den Kalif Almamoun hebben de Joden het hunne bijgedragen, om de arabische scholen in Spanje te doen bloeijen. Granada, Cordova en Toledo telden menigen Jood onder hare geleerden.

Met het begin van het 7e Hoofdstuk ziet men, in den aanvang der tiende eeuw, Joden in Spanje onder de gunstelingen der koningen, en zelfs onder hunne ministers. Zoowel in Spanje als in het Oosten, hielden zij gelijken tred met de Arabieren, wat betreft de beoefening van letteren en wetenschappen. Niet alleen in Spanje, maar ook in Frankrijk en in andere deelen van Europa, waren joodsche geneesheeren menigvuldiger dan arabische. Onder de genotene bescherming wedijveren de Joden in Spanje met de Arabieren voor den bloei van de wetenschappen, de kunsten en den handel. Onder Haschem II wordt het aantal hunner geleerden vergroot door de aankomst der Joden, die eene geweldige vervolging uit het Oosten jaagt. De beroemde school van Pumbedita aldaar was vernield, en vele vlugtelingen, waaronder tal van geleerden, ook de beroemde Rabbi Mozes, zochten eene schuilplaats in Spanje. Rabbi Joseph werd belast met den Thalmud in het Arabisch over te brengen. Menachem-ben-Baruch gaf een Hebreeuwsch woordenboek uit, en verscheidene geleerden stelden hunne waarnemingen te boek. Lunel, Narbonne, Beziers, in Frankrijk, verkregen op hare beurt scholen, waar wel in de eerste plaats de wet van Mozes, maar van lieverlede ook andere wetenschappen geleerd werden. De geneeskunde bloeide vooral te Lunel.

Onder den druk der leenroerigheid konden de Joden in Frankrijk nog bevoorregt heeten. Zij gingen voort met zich ijverig op den handel toe te leggen. De inval der Saracenen in Italië had ten gevolge, dat het getal der Joden in dat land moest aangroeijen. Hieraan is de stichting der school te Salerno verbonden. In Italië waren de Joden te Venetië en te Genua steeds in den eersten rang dergenen, die tot den bloei des handels het hunne toebragten. Omstreeks dezen tijd was Italië voor den handel onder de Joden, wat Spanje en het Zuiden van Frankrijk waren voor de wetenschappen.

Met de elfde eeuw, het 8e Hoofdstuk, begint het tijdperk der krustogten, een tijdperk van ongeluk voor de Joden. Vele bisschoppen geven zich aan geweldige vervolgingen over. Te regt roept de Heer Bedarride uit: ‘Telle était la doueeur évan-

gélique dont le clergé se piquait envers les Juifs!' Dweepzucht was algemeen; men hield den kruisvaarders preken tegen de Joden. 'De pen weigert zich te leenen tot het beschrijven dezer gruwelijke uitspattingen,' zegt weder te regt onze schrijver. Buiten Paus Alexander II, van wiens schrijven aan Burggraaf Beranger wij boven gewaagd hebben, wisten evenwel velen, ook in Frankrijk, zich te verheffen boven de vooroordeelen van hunnen tijd; meest echter moeten wij bekennen uit besef der voordeelen, die de nijvere Jood het land bezorgde.

Toen Ferdinand I, koning van Castilië, den oorlog aan de Mooren verklaarde, was dit een voorteeken van smadelijke behandeling voor de Joden. Alfonso VI echter verklaarde alle ambten, zelfs die tot dus verre slechts voor den adel verkrijgbaar waren, voor de Joden toegankelijk. Daaraan schrijft de Heer Bedarride toe, dat wij in 't vervolg zoo veel Joden aantreffen, die, uit Castilië afkomstig, het adellijke *Don* voor hunnen naam hebben. Maar tegen de mildere behandeling vaart Paus Gregorius VII, - de oploopende Hildebrand, - uit, en het zwaard der vervolging is weder tegen de Joden geveld.

De letterkunde breidt zich intusschen onder de Joden dagelijks uit, in Spanje vooral. In het Zuiden van Frankrijk vindt men in het begin der elfde eeuw onder de geleerden, Jakob-ben-Jekai, Moses van Narbonne, beiden leermeesters van Raschi, het licht der volgende eeuwen, zoo als de Heer Bedarride hem noemt, voorts Moses, zoon van Rabbi Josuah, Judas Cohen, Gerson de Oude, den stamvader van meer geleerden van dien naam. De geneeskundige school te Montpellier moet omstreeks dezen tijd ontstaan zijn, door toedoen van geleerde Joden, in zamenwerking met Arabieren. Niet minder talrijk was de menigte hunner geleerden in Spanje: de vijf Izaaks, de gebroeders Aben-Ezra. Hier worden eenige belangrijke aanmerkingen medegedeeld nopens de wending, die de Hebreeuwsche letterkunde door bijzondere omstandigheden erlangde: wij moeten echter den weetgierigen lezer naar het boek zelf verwijzen. De dramatische en epische dichttrant trok de aandacht der Joden evenmin als die der Arabieren; zij veronachtzaamden Homerus en Sophocles. Men treft onder de Joden minder dichters aan, dan genees- en sterrekundigen, vele dogmatische schrijvers, zedeen taalkundigen. Vervolgens vermeldt de Heer Bedarride in Spanje den zoogenaamden Albareelonita en Alphes, regtsgeleerden, Judas Hallevi, vervaardiger van den *Cosri*, een boek in

den vorm eener verdichte zamenspraak, waaruit men de Joodsche godsdienst, volgens den Heer Bedarride, het best kan leeren kennen. Hoogstbelangwekkend is hetgeen daarbij medegedeeld wordt betrekkelijk de wijsgeerige schriften van dezen geleerde. Zijn treurzang, - want hij was ook dichter, - over den val van Jeruzalem, moet een der beste stukken van de Joodsche dichtkunde zijn. De Joodsche letterkunde was niet zoo bloeijend in Italië; men noemt er echter: Rabbi-Nathan en Rabbenu-Rhabanel te Rome.

In het 9e Hoofdstuk ziet men, na de uitspattingen in het begin der twaalfde eeuw, het opbruisende gemoed der kruisvaarders van lieverlede tot bedaren komen. Evenwel in Frankrijk ziet men Lodewijk VII de bekeerde Joden, die weder tot het onde geloof overgaan, uit het rijk verjagen, of ze ter dood veroordeelen, of ten minste doen verminken, zoo zij gevat worden. Maar de Heilige Bernardus neemt ze toch omstreeks dezen tijd in bescherming. De vervolgingzucht neemt echter weder toe onder Philippus-Augustus, niet zoo zeer, men merke het op, gelijk het veelal geschiedde, uit godsdienstijver, dan om zich hunne rijkdommen toe te eigenen. De ongerijmdste beschuldigingen worden tegen hen opgeworpen. Maar het besef van het voordeel, dat men uit hunne aanwezigheid trok, deed ze weder toelaten. Intusschen bragt de handel hunne voortgaande verspreiding door het zuiden van Frankrijk te weeg Men trof te Dijon eenen Jood aan, die zoo rijk was, dat de voornaamste abdijen slechts door de geschenken van de Hertogin Alix de geldsommen voldoen konden, welke zij hem schuldig waren. In Spanje was de heerschappij der Saracenen tot Granada en Cordova beperkt; de Kalifen werden minder verdraagzaam jegens de Joden. De Christen Koningen waren hun echter gunstiger. Alfonso VIII had een Jood tot Minister. Maar weldra werd de woede van het fanatismus weder gaande. Uit Frankrijk weder verjaagd, kwamen zij in grooten getale naar Lombardije. Dit gaf aanleiding tot het ontstaan der wisselbrieven. Ook in Italië waren zij destijds op vele plaatsen aan honderden kwellingen onderhevig, hetgeen echter hunne verspeiding niet belettede. Paus Alexander III had zekeren Jehial tot opperbestuurder zijner financiën.

In de letterkunde was de 12e eeuw voor hen een tijdperk van weligen bloei. In Spanje vooral bereikte de Joodsche letterkunde in dit tijdvak den hoogsten graad. Het is ons moeije-

lijk hier zelfs bij verkorting al het wetenswaardige, het hoogst opmerkelijke mede te deelen, dat de Heer Bedarride met even veel geleerdheid als aantrekkelijkheid vermeldt. In Frankrijk, te Montpellier, bloeiden hoe langer zoo meer de geneeskundige studiën. Hier leefde de beroemde Raschi, genees-, sterre- en spraakkundige; zuiver en keurig, zegt de Heer Bedarride, is over het algemeen zijn stijl. Zijn voornaamste werk was eene verklaring van den Bijbel. In Champagne trof men verscheidene Joodsche scholen aan. Drie vrouwen worden genoemd, die te dezen tijde eene plaats onder de geleerden der Hebreërs innemen. In de 12^{e} eeuw telden Parijs, Marseille, en de meeste steden in het zuiden van Frankrijk eene groote menigte leerstellige schrijvers. Daar was bijna geen stad in de Gaule Narbonnaise, die niet op eene Joodsche akademie kon wijzen. Onder de talrijke schrijvers mag een Zacharia Levita niet met stilzwijgen worden voorbijgegaan, die onder anderen het werk ‘Meoroth’ over de wetgeving van Mozes schreef. De geneeskunde telde in het zuiden van Frankrijk ook menigvuldige en bekwame beoefenaars. Te Narbonne leefden de beide Kimchi's, waarvan de een de zamensteller van het welbekende woordenboek ‘Michlol’ was. Na de werken van Castro, van Amador de los Rios, van D^{r}. Kayserling te Leipzig, weet nog de Heer Bedarride belangwekkend over de letteren in Spanje te dezen tijde te schrijven. In de 12^{e} eeuw is het getal der Joodsche geneesheeren in Spanje moeijelijk op te tellen. De meesten waren buitendien letterkundigen en schrijvers. Onder de vermaarde Joden in dezen tijd moeten vooral Aben-Ezra en Maimonides worden gerangschikt. Hoogstbelangwekkend zijn de bladzijden aan de waardering van dezen laatsten in het boek van den Heer Bedarride gewijd. Over het werk Haijad of Mischne-Thora, over de More-Haneboechim, wordt in 't bijzonder gehandeld. Maimonides schreef meest in het Arabisch, doch vertaalde zelf zijne werken in het Hebreeuwsch. Hij is voorwaar de adelaar der Hebreeuwsche letterkunde. Aben Ezra van Toledo plaatst zich onder, doch niet ver van hem. Medicus, litterator, doctor in de wet, mathematicus, heeft hij zich vooral roem verworven als spraak- en sterrekundige, als dichter. Zijn werk de Jesod-More bevat vele merkwaardige stukken. Hij bezat eene grondige kennis van het Hebreeuwsch. Zijne dichtstukken, meest van godsdienstigen aard, zijn vol gloed. Hij heeft er een over het schaakspel vervaardigd, dat, volgens den Heer Bedarride, alle-

zins merkwaardig mag heeten. Hij verdedigde evenwel, tegen Maimonides, de geregtelijke sterrewigchelarij. O menschelijke zwakheid! Nog anderen verdienen in dien tijd vermeld te worden. Nachmanides, bekwaam geneesheer en keurig schrijver, bezat eene grondige kennis der kabalistiek. Wat men daardoor verstaan moet, daaromtrent zijn wij verpligt, kortheidshalve, naar het door den Heer Bedarride te boek gestelde te verwijzen. Men zal er met belangstelling kennis van nemen. Volgens Nachmanides zoude de verwachting van de komst van den Messias niet tot de hoogte van een artikel van geloof moeten verheven worden: het was enkel eene onder de Joden van ouds bestaande en overgeleverde hoop, dat door die komst hunne eerste verstrooijing eenmaal zoude kunnen eindigen. Nevens de genoemden leefden in Spanje eene menigte mindere geleerden: Abraham Chia, de Aben-Tibbons, Gabirol, vervaardiger van een gedicht, waarin het sterrekundig stelsel van zijnen tijd wordt uit elkander gezet. Hij verdedigde de vrijheid der studiën en het regt der jeugd om eene loopbaan te kiezen tegen Salomo-ben-Addereth. Doch het gezag van den Thalmud werd ernstig betwijfeld. Hallevi verdedigt in de ‘Sepher-Kabala’ de overlevering der wet, een niet vreemd, doch belangwekkend geschil, waarvan de Heer Bedarride de bijzonderheden vermeldt. In één woord, nimmer heeft de Joodsche natie een grooter getal geleerden bezeten, dan in de 12e eeuw.

In het 10e Hoofdstuk wordt de dertiende eeuw behandeld. In het begin van dit tijdvak verschijnt de bloedige inquisitie, wier geschiedenis, zegt de Heer Bedarride, zich in bloedtrekken met die der Joden verbindt. De Albigensen doen eerst de Joden vergeten. Honorius III en Gregorius IX waren hun gunstig. Doch Innocentius IV schrijft den Koning van Frankrijk, om den Thalmud te verbranden. De kerkvergadering van het Lateraan denkt vele en veelsoortige kwellingen voor hen uit. Eene bul van Innocentius IV dreigt intusschen den Christen met den dood, die, zonder het te bewijzen, den Jood beschuldigt van op goeden Vrijdag een Christenkind te vermoorden. Dweepzucht evenwel belet deze verordening tot uitvoer te komen. In de 13^{e} eeuw kan de toestand der Joden in Spanje nog luisterrijk heeten. Hunne weelde dáár trekt zelfs te dezen tijde vooral de aandacht. Hun toestand in Frankrijk was daarentegen met betrekking tot den Staat niet gunstig. De geestelijkheid vooral bleef hun vijandig. De kerkvergaderingen ver-

zuimden geene gelegenheid om zich tegen de gunsten te verheffen aan de Joden bewezen: en zelfs menig Vorst behandelde hen met gestrengheid. Lodewijk VIII, Lodewijk IX vaardigen de onbillijkste verordeningen tegen hen uit. Het is erbarmelijk de overeenkomsten na te gaan na laatstgenoemden Vorst met betrekking tot de Joden tusschen de Koningen en de Baronnen gesloten. Zij genoten echter betere behandeling in het Zuiden van Frankrijk. Te Montpellier, Narbonne en Toulouse was de joodsche gemeente aanzienlijk. Te Marseille genoten zij gelijke regten met de overige burgers. Al de steden van Provence telden Joden in menigte onder hare bewoners.

Toen ter tijde kwam het vooral in zwang, dat in openbare bijeenkomsten Rabbijnen werden toegelaten, om tegen geleerde Christenen over het Christendom te redetwisten. Ook hieromtrent treft men in het werk van den Heer Bedarride hier en op meer plaatsen belangwekkende bijzonderheden aan.

In de wetenschappen en letteren handhaven de Joden in dit tijdvak het luisterrijk standpunt, dat zij in het vorige hadden ingenomen. Onder Alfonso X, Koning van Castilië, hechten zij hunnen naam aan alles wat belangrijks in het vak der wetenschappen geschiedt. Het waren de door de Joden vervaardigde vertalingen der Arabische en Hebreeuwsche schrijvers, die zeer medewerkten om het Westen tot de kennis in te wijden, reeds onder de Arabieren verspreid, en alzoo de letteren hier te doen herleven. Men mag den Joden de diensten niet betwisten, die zij door hunne vertalingen en anderen letterarbeid in vele opzigten hebben bewezen ter verspreiding van ontelbare nuttige kundigheden, vermengd met vele dwalingen aan de middeleeuwen eigen.

Het aandeel der Joden in de voortplanting van wetenschap en kennis is, zeiden wij, onbetwistbaar. De heilige Thomas haalt de *fons vitae* van Avicebron aan, en onder de beroemde godgeleerden van de middeleeuwen ontmoetten wij onderscheidene bekeerde Rabbijnen. Vóór de uitvinding der boekdrukkunst was de gemeenschap tusschen geleerden van verschillende landen moeijelijk; die moeijelijkheid bestond echter niet voor de Joden, door eenen gemeenzamen band als omslingerd. In de 13^{e} eeuw treft men nog menigen schrijver aan, wiens naam verdient vermeld te worden: Bechar, Abner, Jozeph-ben-Izaäk, Raphaël, Meïr, Izaäk-ben-Salomo. Salomo-ben-Alcharisi was een der beste dichters, waarop de Hebreeuwsche Parnassus roemen mag: reeds vermaard door zijne vertalingen van Arabische

schriften, zettede hij het zegel op zijnen roem door het vervaardigen van het ‘Tachkemoni,’ waarin twee personen in eene zamenspraak, nu eens in dichtmaat, dan weder in oraterisch proza, over de gewigtigste vragen van zede- en letterkunde redetwisten. Bij de hier opgesomde schrijvers moet men nog den naam niet vergeten van den sterrekundige en wijsgeer Gersonben-Salomo; van Izaak Latif, sterre- en aardrijkskundige; van Schemtov van Tudela, vertaler van verscheidene geschriften, onder welke sommige van Aristoteles, en schrijver van een boek tegen de Christelijke godsdienst; Harosch, Aben-Tibbon, Jonas van Gironna.

Waren er in Spanje meer geleerden dan ons bestek ons vergunt te noemen, in Frankrijk en Italië ontbrak het niet aan mannen wier schriften evenzeer vermelding verdienen: Menachem de Rekanati, sterrekundige; Hillel van Verona, bovennatuurkundige; Emmanuël, dichter en spraakkundige; Judas Cohen, wijsgeer, bovennatuurkundige en geleerd philoloog; Kalonymos-ben-Kalonymos; Antoli Jacob, dien Frederik II, de Duitsche Keizer, in het werk stelde om de schriften der Arabieren in het Hebreeuwsch te vertalen. Wien bekruipt bij die optelling de lust niet om al die schriften te doorsnuffelen en schrijvers te leeren kennen, wier denkbeelden zoo zeer van onze begrippen afwijken? Wij kunnen slechts den weetgierige tot aanmoediging zeggen, dat Bartholoccius in zijne ‘Bibliotheca Rabbinitica’ (4 deelen in f^{o}.) reeds over de 2000 joodsche schrijvers in Spanje, Italië en Frankrijk optelt. In dit laatste land leefden te dier tijde Cabeit en Ralbach, omtrent wier verdiensten wij tot den Heer Bedarride verwijzen. Te Parijs redetwistte Jechiël, de geleerde man, dien de onkunde voor een toovenaar aanzag, in tegenwoordigheid der Koningin Blanche, met den tot de Christelijke godsdienst bekeerden Jood Nicolaas van Lira. Bij Jechiël voege men Corbeil en Simcha de Vitri. In het Zuiden van Frankrijk noemt men onder anderen ook Bedraschi, wiens werk ‘Bechinath Olam’ hem den Young der Hebreën deed noemen; meer andere werken van polemischen en rhetorischen aard worden van hem vermeld.

Wij gaan over tot het 11^{e} Hoofdstuk. Te beginnen met de veertiende eeuw, daarin behandeld, toont ons de toestand der Joden in Frankrijk niets dan eene reeks van onderdrukkingen. Philips de Schoone scheen hen eerst in gunst op te nemen, doch eindigde met zich hunne rijkdommen toe te eigenen en hen uit Frankrijk te verdrijven. ‘Deze verjaging,’ zegt de Heer Be-

darride, ‘was voor de Joden een der wrangste onheilen, welke hen sedert de verwoesting van Jeruzalem troffen.’ Maar zij keerden terug onder zijne opvolgers. Zij waren niettemin aan al de knevelarijen en kwellingen der grooten onderhevig, en onder anderen werd - hoe is het mogelijk! - al hun goed verbeurd verklaard, *als zij tot het Christendom overgingen*. Karel IV evenwel trachtte aan de veelsoortige kwellingen een einde te maken, door de goederen der geestelijken in beslag te nemen en door de leeken gevangen te zetten, die zich schuldig maakten aan ophitsing tegen de Joden. De Aartsbisschop van Narbonne en anderen namen de Joden in bescherming. Maar op andere plaatsen bleef de verguizing woeden, zoo als in het graafschap Lismont, in Champagne, waar iedere voorbijtrekkende Jood verpligt was voor de deur van den heer der plaats te verschijnen, om er eene oorveeg te ontvangen. Niet alleen werd alzoo de dweepzucht der lage volksklasse tegen hen aangezet, maar de wetgeving en de regterlijke magt hielden hetzelfde spoor. Door Philips van Valois verdreven, werden zij teruggeroepen door Jan II; doch dit was bij dien Vorst eene snoode berekening op winst. Zij werden op nieuw bemoeijelijkt door Karel V, zonder het verloopen der twintig jaren af te wachten voor welke zijn vader hun het regt had verkocht om in Frankrijk te wonen. Zij betaalden en bleven. Over het begin der regering van Karel VI hadden zij zich niet te beklagen. Aubriol, provoost van Parijs, zocht hun gunstig te zijn; doch dit ontvlamde den ijver, vooral der geestelijken; hij werd van Judaïsmus beschuldigd en in den kerker geworpen. De volksoploop, genaamd *des Maillotins*, brak uit; hij werd onderdrukt, maar het volk nam de gelegenheid waar en viel op de Joden, die jammerlijk vermoord werden. De geschiedenis der ellenden, welke hun overkwamen, is eindeloos. Wij kunnen ze hier niet allen optellen. In het boek van den Heer Bedarride vindt men, gelooven wij, schier alles wat wij hier verpligt zijn te verzwijgen. Openlijk beschuldigde men hen de pest te hebben aangebragt, die in de 14^{e} eeuw Europa ontvolkte. Desniettemin boden de Joden in Venetië der regering honderd ducaten aan, om de behoeftigen uit het volk te gemoet te komen. Maar in weêrwil daarvan en ondanks de mildere bejegening, die zij op sommige plaatsen ondervonden, ofschoon zij zich op nijverheid en handel toelegden, ofschoon zij later in de pas uitgevonden boekdrukkunst in onderscheidene steden uitmuntten, vonden evenwel de fransche vervolgingen na-

volgers in Italië. De Heilige stoel echter was, om welke reden ook, bijna altijd eene wijkplaats voor de Joden. Terwijl hun toestand in Spanje eenigzins minder beklagenswaardig was, zag men in het begin der 14e eeuw in het Zuiden van Frankrijk eene beweging tegen hen ontstaan, bekend onder den naam van: *guerre des pastoureaux*, die zeker daar zonder weêrgade was. Het waren de herders, die den Saracenen den oorlog wilden aandoen, doch die, in navolging der kruisvaarders, hun heilig werk begonnen met het vermoorden der Joden. Omstreeks denzelfden tijd stonden in den Elzas en op onderscheidene punten in Duitschland, Armleder en zijne volgelingen en de zoogenaamde *flagellants* op: razende ijveraars, die het volk tegen de Joden aanzetteden en den dood aan die ongelukkigen aanbragten. Terwijl de pest, bekend onder den naam van ‘de zwarte dood,’ in Italië, Frankrijk, Duitschland en andere oorden woedde, beschuldigde men de Joden, even als onlangs het geval was bij de *cholera*, van de rivieren en bronnen in genoemde landen te hebben vergiftigd; nog meer, men sprak van eene zamenzwering der Joden met de Mooren tegen de Christenen. Teregt zegt de Heer Bedarride: ‘de arme Joden hadden dus aan den eenen kant te kampen tegen de woede der plaag, die hen niet meer dan anderen spaarde; en aan den anderen kant tegen de woede der Christenen.’ De Paus kwam hiertegen op; doch wat vermogt dit bij het gemeen, door fanatismus als verblind! Maar in Spanje bereikten onder de regering van Alfonso XI de Joden het hoogste punt van voorspoed. Zij zaten in den raad des Konings. Dit nam niet weg dat de geestelijken hen tegenwerkten. Men vermeldt een gezegde van eene der Koninginnen van Castilië, aan wie men met wangunst deed opmerken, hoe eene synagoge rug tegen rug bij eene kerk stond gebouwd. ‘Welaan!’ dit zijn hare woorden, ‘laat kerk en synagoge elkander blijven raken, tot zij te zamen van ouderdom instorten!’ In één woord, de 14e eeuw ging in Spanje voorbij, zonder dat de kwaadwilligheid der priesters in staat was de Joden de hooge gunst te doen verliezen, die zij bij de Koningen wisten te erlangen. Maar de inquisitie nam welhaast een nieuw karakter aan. Dit geregtshof, dat in den beginne slechts moest dienen om de ketterij tegen te gaan, rigtte dra den brandstapel op tegen Joden en Mohammedanen, zoowel als tegen verdachte Christenen.

Intusschen oefenden de Joden te Montpellier bij voortduring de geneeskunst uit. Er waren ook reeds joodsche vroedvrouwen

voorhanden. Een Jood, Profatius, was te Montpellier hoogleeraar. Men vond er verscheidene praktizijns. Toen de boekdrukkunst werd uitgevonden, onderscheidden de Joden zich in dit vak te Venetië en Livorno. Hoezeer de woede der inquisitie omstreeks dezen tijd in Spanje hare slagtoffers vermeerderde, had echter Castilië nog altijd op een groot aantal joodsche schrijvers te wijzen. Onder de vele Regtsgeleerden of Theologen noemen wij alleen Ascher of Harosch, van Toledo, van wiens acht zoons meer dan een als schrijver optrad. In een der volksoploopen, zoo gewoon in de 14^{e} eeuw, bragt een hunner, Judasben-Ascher, zich zelven om het leven, nadat hij gedwongen was met eigen hand zijne vrouw en die van zijn broeder om te brengen. In Italië is in de 14^{e} eeuw het getal schrijvers minder. Het Zuiden van Frankrijk mogt op onderscheidene dichters en geleerden wijzen. Onder de Joden in Portugal vindt men den dichter Judas-Aben-Jachaï.

Volgens het 12^{e} Hoofdstuk toont zich in de 15^{e} eeuw het catholicismus in Spanje meer en meer onverdraagzaam. De vervolging tegen de ongeloovigen strekt zich al dadelijk uit tot de Joden. Jerôme de St. Fay, een Jood van afkomst, stond met den Anti-Paus Benedictus XIII, wiens geneesheer hij was, aan het hoofd der aanhitsers. De vervolgings-maatregelen namen alom toe, met de aannaderende verdelging der Mooren. In 1412 vaardigden de Cortez te Valladolid een allerstrengst besluit uit tegen de Saracenen en Joden. Deze wet, kannibalen waardig, moest onuitgevoerd blijven. In Portugal, waar de Joden talrijk waren, wint de dweepzucht veld bij de Cortez. Op het oogenblik dat het land groote voordeelen stond te trekken van de aanwezigheid der Joden, worden zij verjaagd, met eene wreedheid, zegt de Heer Bedarride, die al de gruwelen der middeleeuwen overtreft. Een der merkwaardigste Joden in Portugal te dier tijde is Abarbanel. In hoog aanzien stond hij bij Alfonso V. Maar na den dood van dien Vorst moest hij, ten gevolge van eene zamenzwering, waarin zijn naam gewikkeld was, de vlugt naar Spanje nemen. Ferdinand vertrouwde hem aldaar het bestuur zijner financiën toe. Maar de Mooren waren verdreven; Ferdinand en Isabella ondernamen nu, gelijk een geschiedschrijver zich uitdrukt, het rijk te zuiveren van het joodsche ‘vuil goed.’ De verdrijving der Joden was besloten. Dáár verschijnt de geestdrijver Torquemada. De geweldigste en afzigtigste vervolging barst los. Zij alleen telt tot 100,000 slagt-

offers. De Spaansche Joden nemen de wijk naar Italië, maar ook naar het gastvrije Holland. Abarbanel zelf was naar Napels gevlugt. Hij volgde naderhand Alfonso V, toen deze door de wapenen van Karel VIII, Koning van Frankrijk, gedwongen werd zijne staten te verlaten. Ook naar Portugal kwamen toen ter tijde vele der vlugtelingen uit Spanje. Maar de dweepzucht vervolgde hen ook daar. Koning Emmanuel gaf bevel dat hunne mannelijke kinderen hun ontvoerd zouden worden, om in de Christelijke godsdienst te worden opgebragt. Zoo werden onlangs slechts de zonen der Christenen in Syrië door de Druzen en de Turken ter dood gedoemd. De Hertogen van Toscane, Ferrara en Savoye toonden zich het meest gastvrij jegens de Joden. De Senaat van Venetië volgde dit voorbeeld na. Ook Paus Alexander VI gaf hun uitstekende blijken van zijnen goeden wil. Martinus V, door medelijden bewogen, verzachtte aanmerkelijk hun lot. En hoewel Eugenins IV op zijne beurt weder niets ontzag om hen te vernederen, vonden zij in Alexander VI, Borgia, die in hun aanzijn het middel vond om aan zijne zucht tot toomelooze verkwisting te voldoen, eenen ijverigen beschermer. Zij waren, in één woord, in Italië in de XVe eeuw rijk en veelvermogend. Te Livorno genoten zij zoo veel aanzien, dat het er tot een spreekwoord was geworden: ‘dat het beter was den Groot-Hertog dan eenen Jood te slaan!’ Was de verdeeling van Italië tusschen verschillende vorsten en staten hier en daar gunstig voor het opnemen der Joden, zij waren echter ook hier op verschillende punten niet zelden aan onderdrukkingen blootgesteld, waarvan de Heer Bedarride eene gansche reeks opsomt.

Doch hier moet weder de voortgang der Joden in de wetenschappen en letteren niet uit het oog verloren worden. Wij moeten hier weder gewagen van openbare redewisselingen over het geloof, die tusschen Joden en Christenen gehouden werden. Wij hebben de Rabbijnen Vidal-ben-Benaste en Joseph Albo te noemen, die, onder meer anderen, zich daarbij onderscheidden. De eerste, onder wiens schriften ook eene Hebreeuwsche vertaling der boeken van Boëthius *de consolatione philosophiae* verdient genoemd te worden, werd bewonderd om zijne welsprekendheid in het latijn; de ander trok de aandacht door de kracht zijner redeneerwijze. Deze laatste was de schrijver van het ‘Sepher-Ikarim,’ een uitstekend wijsgeerig werk, en werd even als Plato ‘de goddelijke’ bijgenaamd. Over het

algemeen echter raakt onder de Joodsche geleerden de vroegere oorspronkelijkheid verloren, en zij geraken meer onder den invloed der scholastieke wijsbegeerte. In Lissabon treft men omstreeks dezen tijd de vermaarde Hebreeuwsche boekdrukkerij van Rabban Eliëzer aan. Ook moeten wij hier nog van de lettervruchten van Abarbanel spreken, waaraan de Heer Bedarride onderscheidene belangrijke bladzijden wijdt. Hij moet voor de taal in het Hebreeuwsch geweest zijn, wat Cicero in het Latijn was. Abraham Zacut, gevlugt uit Spanje, leefde ten hove van koning Emmanuel van Portugal. Hij was een uitstekend sterrekundige en maakte zich ook als schrijver en wijsgeer bekend. Maar vervolging verdreef weldra de Joden ook uit Portugal. Berachim, die, schrijft de Heer Bedarride, beschouwd kan worden als de Aesopus der Joodsche letterkunde, vlugtte mede naar Italië. Lafontaine moet aan hem het onderwerp van verscheidene zijner fabelen hebben ontleend. Doch het getal der Joodsche schrijvers, om dezen tijd uit Spanje gejaagd, is te groot om ze hier allen te noemen. De voornaamste worden door den Heer Bedarride vermeld. Velen gingen naar Italië over. Padua, welks hoogeschool zoozeer de kennis van Aristoteles in het Westen bevorderde, was ook voor een groot deel zijnen luister aan de Joden verschuldigd. De leermeester van den vermaarden Pic de la Mirandole was de Rabbijn Jochanan Aleman. In één woord, onder al de kwellingen, die hen vaak bezochten, was de lust voor de wetenschap bij de Joden in Italië levendig gebleven. De boekdrukkunst was naauwelijks uitgevonden in het Noorden, of, reeds vóór 1487, waren Reggio, Plebisana, Mantua, Ferrara, Bologna en Napels vermaard om hunne Joodsche boekdrukkerijen.

Hier kunnen wij echter den Heer Bedarride weder niet vrijspreken van eenige verwardheid in de bijzonderheden die hij verhaalt, door het verzuim van de stipte inachtneming der tijdsorde in de opvolging der feiten. De rijkdom der te vermelden bijzonderheden alleen kan, dunkt ons, den schrijver tot verontschuldiging dienen. Doch, hoeveel zoude zijn werk in bruikbaarheid winnen, had hij ook dat gebrek beter vermeden?

Het 13^{e} Hoofdstuk loopt over de 16^{e} eeuw. Dank zij der vervolgingen en der Inquisitie, hadden Frankrijk bijna, Spanje en Portugal geheel, opgehouden Joden onder hunne bewoners te tellen. Welsprekend is hier de schildering, die de Heer Bedarride geeft van het blinde bijgeloof en de woedende dweep-

zucht waarin Spanje vooral te dier tijd verviel. Op de stem van een monnik werden te Lissabon 2000 pas bekeerde Joden vermoord, en hunne ligchamen, nog trillend, op den brandstapel geworpen. Men wil evenwel, dat er nog lang na de vestiging der Inquisitie in Spanje een groot aantal Joden dáár aanwezig moet geweest zijn, doch Joden in het ǵeheim, Christenen alleen voor het uiterlijk. Met hun veertiende jaar werden aldaar de Joodsche kinderen, die Christelijk opgebragt waren, voor eene Joodsche vergadering gesteld; men gaf hun tekennen wat zij waren, en vergunde hen te kiezen tusschen den God hunner vaderen en dien hunner vervolgers. Een zwaard werd hun in de handen gesteld, en men bezwoer hen hunne ouders te dooden, zoo zij van zins mogten zijn, ze bij de Inquisitie aan te klagen. Men kan het gevolg dier treurige plegtigheid gemakkelijk nagaan. De Inquisitie, die het vooral op de rijkdommen muntte, zorgde bij voorkeur de nakomelingen der Joden tot hare slagtoffers te maken, die meestal rijke kooplieden waren.

Maar onder Hendrik II verkregen de *nieuwe Christenen* vrijheid zich door gansch Frankrijk te vestigen en er den handel uit te oefenen. In den Elzas echter was der Joden lot minder gunstig. Zoo ook in het Venaissin. Eene bul van Paulus IV hernieuwde dáár de strenge voorzieningen. Onder Pius IV werden zij in Italië wat zachtzinniger behandeld. Maar Pius V bevestigde de verordeningen van Paulus IV en verjaagde zelfs de Joden uit zijne staten, op Rome en Ancona na. Gregorius XIII, vereerder van den St. Bartholomeus-nacht, doemde de Joden tot de vervolgingen der Inquisitie; het lezen zelfs van den Thalmud werd hun als misdrijf aangerekend. Sixtus V was hun meer genadig. Clemens VIII liet hen ook te Avignon toe; als bewijs voor het Christendom wilde hij, dat er Joden zelfs over de Alpen aanwezig zouden zijn. Men behandelde hen eenigzins gunstiger in de koopsteden van Italië: te Venetië, Florence, Pisa en Ferrara. In Genua was het hun verboden geneesheer of advokaat te zijn. In het koningrijk Napels hadden zij zich gehandhaafd, hoewel meer dan eens verbannen. De uitgewekenen uit Spanje hadden hunne rijkdommen en nijverheid naar Italië overgebragt, en dit land mogt weldra het loon zijner gastvrijheid inoogsten, door bij zich nijverheid en handel te zien bloeijen. De 16^{e} eeuw is in de geschiedenis der Joden als de laatste der geweldige vervolgingen gekenmerkt.

In dit Hoofdstuk spreekt de Heer Bedarride nogmaals in het voorbijgaan van de klagt over woeker, die wel eens tegen de Joden aangeheven werd. 't Is hier de laatste maal dat dit punt in zijn boek wordt aangeroerd, bij gelegenheid dat de schrijver handelt over de banken, in Venetië gehouden. Wij zeggen niet, dat hij zijne stamgenooten ten deze verontschuldigt; maar hij verklaart de redenen, de tijdsomstandigheden, die er hen toe bragten, er toe aanmoedigden, om den geldhandel zelfs in buitensporigen omvang te drijven. Hij toont dat de Christenen steeds gereed waren de plaats der Joden te dezen opzigte in te nemen, wanneer laatstgenoemden in de noodzakelijkheid kwamen hunne geldwinsten op te geven. Het werk van den Heer Bedarride bevat menige belangwekkende bijzonderheid met betrekking tot den woeker, ten onregte, zegt hij, wel eens beschreven als den Joden uitsluitend eigen. De omstandigheid, dat het al of niet wenschelijke, om den interest van het geld bij de wet te bepalen, op nieuw eene vraag bij de staatslieden geworden is, geeft een dubbel belang aan hetgeen te dezen aanzien door den Heer Bedarride geboekt is.

De woede der Inquisitie was in de 16e eeuw niet alleen tegen de menschen gerigt. Op een auto-da-fé te Salamanca werden 6000 boekdeelen verbrand, als besmet door Judaïsmus. Eene boekerij van 1200 deelen, door de Joden te zamengebragt, werd te Cremona den vlammen ter prooi gegeven. Toch waren er bij voortduring, door geheel Italië, vele geleerde Joden, die zich op de letterkunde toelegden. De boekdrukkerij van de Bombergs genoot een Europeschen roem. Die van Abraham Usque bezorgde de uitgave der Heilige Schrift, bekend onder den naam van ‘Bijbel van Ferrara.’ Judas Abarbanel de zoon, Zacutus, de zoon van Emmanuel, Porta Leon, de Balmes, Depouin, waren meest geneesheeren, doch uitstekende letterkundigen tevens. Mantinus was de geneesheer van Paus Paulus IV, en Koning François I van Frankrijk weigerde de diensten der Fransche doctoren, en zocht naar een Jood tot in Konstantinopel. Italië telde buitendien onder de Joden vele rede- en taalkundige schrijvers, vele geschiedschrijvers en dichters. Wij zullen slechts den Rabbijn Jaghel noemen, die het werk ‘Escheth chayl,’ over de pligten der vrouw, in het licht gaf. Onder de Joodsche dichters in de 16^{e} eeuw vindt men den naam van eene vrouw, Debora. Menig werk van taalkundigen aard wordt door den Heer Bedarride opgegeven, en met de kennis,

die hij van het Hebreeuwsch bezit, beoordeeld. Wij verwijzen hier weder den weetgierigen lezer naar alles wat onze kundige schrijver heeft geboekt. Men zal daar de namen aantreffen van Elias Levita, van Schemtov, van Asarias Adomim, van de beide gebroeders Usque, van anderen. Tegen het einde der 16e en in het begin der 17e eeuw leefde de beroemde Leo van Modena, dichter en letterkundige. Onder de chronijkschrijvers, doch boven de meeste in meer dan één opzigt verheven, vindt men Salomo-ben-Virga. In een zijner zamenspraken doet hij een Rabbijn zeggen, dat de aarde blijft opgehangen, gelijkelijk getrokken door elk der overige hemelsche ligchamen. Newton was toen nog niet verschenen! Eene menigte beoefenaars van wetenschappen en letteren wordt genoemd. Daar was geen tak van kennis, die toen ter tijde in Italië onder de Israëlieten zijne vereerders niet had. De Joden die, uit Spanje verdreven, in Italië eene schuilplaats vonden, hebben ongetwijfeld veel tot de herleving der letteren in dat klassieke land bijgedragen. Het was toen de tijd van Laurens Medici en van Leo X. De Joden vertaalden Plato en Aristoteles ook in 't Latijn, gelijk zij vroeger hunne schriften uit het Arabisch in het Hebreeuwsch hadden overgebragt. Zij werkten mede om den grondslag te leggen tot dien vooruitgang, die, dank zij de boekdrukkunst, een einde moest maken aan de barbaarschheid van de middeleeuwen. Zij hebben de bouwstoffen met zich gevoerd en in gereedheid gebragt die tot het optrekken van het nieuwe gebouw moesten dienen. Het zal steeds eene eer voor de Joden wezen, dat zij gedurende de middeleeuwen de kundigheden, die het menschdom zich reeds vroeger verworven had, door hunne vertalingen verspreidden, de aangenomene denkbeelden tot meerdere juistheid hielpen brengen, en somtijds nieuwe voegden bij den reeds verkregen schat. Wij moeten geheel beamen wat de Heer Bedarride ten deze opzigte geboekt heeft. Ook op de Hervorming der kerk oefenden de schriften der Rabbijnen een hoogst gewigtigen invloed; en terwijl toen een roomsch prediker zijnen hoorders de woorden deed hooren; ‘Wie Hebreeuwsch leert, wordt daardoor al dadelijk Jood!’ ijverden Luther, Calvijn, Zwingli, Melanchthon, als om strijd, om de heilige boeken in het oorspronkelijke te mogen raadplegen.

Men zal ons welligt beschuldigen van hier in een cenvoudig verslag te diep in de bijzonderheden te treden van de geschiedenis der Joden in Europa. Gaarne zouden wij korter en bon-

diger geweest zijn. Maar dit was, bij de talrijke en belangrijke mededeelingen door den Heer Bedarride gedaan, moeijelijk, ja ondoenlijk. Wij zullen nu trachten, bij het ophalen der feiten betrekkelijk de nieuwere geschiedenis der Joden, beknopter te zijn, daar wij mogen veronderstellen dat dit deel hunner lotgevallen bij onze tijdgenooten meer bekend is.

Het 14^{e} Hoofdstuk behandelt de zeventiende en achttiende eeuw tot aan de groote Fransche revolutie. Met het begin der 17^{e} eeuw had de godsdienstijver eene andere rigting genomen; men meende eerder de volgelingen van Luther en Calvijn te moeten te keer gaan. Van de 16^{e} eeuw af waren de Joden bij de wetgeving als vergeten. In Spanje evenwel werden de zoogenaamde *nieuwe Christenen* meer dan zorgvuldig bewaakt, en bij het minste vermoeden vervolgd en gestraft. Dit gaf aanleiding, dat er weder velen naar het gastvrije Holland de wijk namen. Portugal volgde nu nagenoeg den weg, door Spanje aangewezen. De Joden lieten er zich verleiden, om, met den Aartsbisschop van Braga, tegen het huis van Braganza en voor het herstel van het bewind van Spanje, eene zamenzwering aan te gaan. Zij ontkwamen daardoor aan de kerkers der Inquisitie, maar vielen daarentegen in de handen van den wereldlijken regter. Doch de vervolgingen om het geloof verminderden hoe langer hoe meer, en zelfs zag men een gezant van Portugal in den Haag, die de Joodsche godsdienst openlijk beleed. In Italië wilde de Paus de Joden verjagen noch vernielen; zij waren een steun voor zijne financiën. De ijver voor het proselytismus was echter te Rome sterker dan in het overige Italië. Vooral in Toscane viel hun een gunstig lot ten deel. In Frankrijk werden in de 17^{e} eeuw de Joden niet eens meer als zoodanig genoemd; de privilegiën der nieuwe Christenen werden door Lodewijk XIV bevestigd. Echter werden zij nog steeds op vele plaatsen onderdrukt. Verzachting, verademing, zoo zij hun al gegund werd, was kortstondig, voorbijgaande. Men leze de bladzijden van den Heer Bedarride hieromtrent, waar wij echter weder minder door elkander halen van feiten en tijden zouden gewenscht hebben. Blz. 372 in de noot, kan de schrijver zich niet weêrhouden te gewagen van de vrijheid zijnen voorouders in de stad Courteson geschonken, om den *zwarten* hoed te dragen. In het zoogenaamde graafschap (Comtat) echter was het lot der Joden steeds beklagenswaardig, doch niet zoo zeer als in den Elzas. Daar moesten zij zich aan allerlei kwellingen

onderwerpen. Een vonnis, om niet meer te noemen, van het parlement te Metz, veroordeelt weder Joden ten vure, omdat zij, gelijk men voorgaf, een kind van het dorp Glatigny op Paschen hadden vermoord. Onder meer gruwelen merken wij die op, welke te Straatsburg 2000 Joden trof, die door het volk in hun kerkhof opgesloten en aldus verbrand werden. De schrijver somt verder de vele beperkingen op, waaronder zijne geloofsgenooten hadden te zuchten, niettegenstaande hun lot in eenige opzigten zich gunstiger voordeed. De hedendaagsche geschiedenis, die namelijk welke de Fransche omwenteling naderbij komt, is, dit moeten wij opmerken, door den Heer Bedarride om zoo te zeggen het eerst behandeld. Het jaar 1767 kenmerkt zich door het merkwaardige pleidooi van Lacretelle, voor het hof van Nancy als verdediger optredende van twee Joden te Thionville, die zeker brevet hadden verworven, waartegen het gild der kooplieden opkwam. Eindelijk bepaalde een decreet van Lodewijk XVI het lot der Joden op eene meer voldoende wijs (1784). ‘Het was nog niet wat het zijn moest,’ zegt de Heer Bedarride, ‘maar het was een eerste stap tot een beteren stand van zaken.’

Nu doorloopt de Heer Bedarride in het 15^{e} en laatste Hoofdstuk het tijdvak van de revolutie van 1789 tot op onze dagen. Hoe toen allengs eene omkeering in de algemeene denkwijze geboren werd, welken invloed zij had op de algemeene gesteldheid der Joden, hoe hunne algeheele vrijmaking zich heeft toegedragen, vindt men geschetst en verhaald op eene wijze, niet nieuw voorzeker, maar hoogst belangwekkend en, naar het ons voorkomt, volledig. De bemoeijingen van Malesherbes, om hun lot te verzekeren, worden uiteengezet. Hij kon echter zijne plannen niet ten uitvoer brengen, en de omwenteling vond nog de Joden in Frnakrijk buiten het genot van een burgerlijken stand. Mirabeau vroeg dat de Joden tot *burgers* verklaard zouden worden. Grégoire, Clermont, Tonnerre, Rabaud, St. Etienne verdedigden op hunne beurt te hunnen aanzien de regten der menschheid. Eerst werden de burgerlijke regten slechts aan de Joden in het Zuiden van Frankrijk geschonken, maar later viel ook aan de Joden in het Noorden, en meer bepaaldelijk in den Elzas, dezelfde vrijgevige behandeling ten deel, Belangwekkend en belangrijk is hetgeen de Heer Bedarride omtrent dit tijdvak ter neder heeft geschreven, welsprekend en wegslepend door den gloed waarmede de zaken verhaald worden;

indrukwekkend is de taal, die het herdenken dier merkwaardige gebeurtenissen den bekwamen pleitbezorger in de pen geeft.

Intusschen had, men moet het erkennen, de herleving der letteren en de vooruitgang der verlichting onder de Christenen de Joden achter zich gelaten. De 17^{e} en 18^{e} eeuwen kunnen bijna geen vermeldenswaardigen schrijver onder de Joden aanwijzen. De Heer Bedarride geeft de weinige namen op, die te dezen tijde in aanmerking komen. De Joden verliezen meer en meer de gewoonte, om hunne eigene taal te schrijven. Spinoza en Mendelssohn gebruikten ze niet in hunne schriften.

In 1806 roept Napoleon de eerste *assemblée des Israélites* te Parijs bijeen, om er vragen te beantwoorden, die de Regering haar zoude voorleggen. De Heer Furtado uit Bordeaux werd tot Voorzitter der Vergadering gekozen; de Heeren Molé, Portalis, de zoon, Pasquier, waren de Commissarissen der Regering. Op twaalf haar gestelde vragen geeft de Vergadering bepaalde antwoorden. De Heer Bedarride vermeldt hier bijzon derheden wel te vinden in de acten en geschiedrollen van dien tijd, maar die men toch hier met verdubbelde belangstelling in een zamenhangend verhaal vindt bijeengebragt. De Israëlitische vergadering had de beginselen van het geloof der Joden uiteengezet; maar die verklaring miste eene bekrachtiging waaraan zij eene leerstellige kracht, *force doctrinale*, kon ontleenen. Dit bragt op het denkbeeld van het groote *Sanhedrin*, eene zamenkomst, waarin, op voorbeeld van hetgeen van ouds te Jeruzalem had plaats gehad, de wetgeleerden uitspraak zouden doen. Deze gebeurtenis, schrijft de Heer Bedarride, is welligt eene dergenen, die in de geschiedrollen van het toenmalige Keizerrijk het meest verdienen de aandacht tot zich te trekken. Onderscheidene bladzijden worden toegewijd aan het bondig verhaal van hetgeen bij die gelegenheid is voorgevallen. Uit Holland waren de Heeren Asser, Leeman en Litwak derwaarts gezonden. Hoewel de Joden niet op alle punten van het Keizerrijk in eens de gelijkstelling met de andere burgers verwierven, noemt echter de Heer Bedarride de bijeenkomst van het groote Sanhedrin het meest schitterende bewijs van de wijsheid en gevoelens van strenge regtvaardigheid, die Napoleon I bezielden.

Het overige, als meer bepaaldelijk tot de hedendaagsche geschiedenis behoorende, willen wij hier verzwijgen en den lezer daaromtrent naar het werk zelf verwijzen. Dáár zal hij kunnen zien, boe schoorvoetend de vrijheid van godsdienst aan de Joden

te Rome werd geschonken; dáár zal hij kunnen ontwaren, hoeveel Spanje, dat toch niet weinig op zijne tegenwoordige verlichting pocht, nog te doen heeft om in de gelijkstelling der gezindheden met het beschaafde Europa gelijken tred te houden. Portugal is Spanje daarin vooruit. Ten laatste worden hier de woorden van Koning Lodewijk Philips herinnerd, die op den 1sten Januarij[1] tot den President van het Israëlitische Consistoire zeide: 'Gelijk het water, dat droppelings valt, eindigt met den hardsten rotssteen te doorboren, zoo zal het onregtvaardig vooroordeel dat u vervolgt, verdwijnen bij de vorderingen der menschelijke rede, der wijsbegeerte.'

Wij kunnen niet eindigen zonder nog een woord te zeggen van de menigvuldige aanhalingen van werken die het gezegde staven of verklaren, en die zeker niet het minst belangrijk gedeelte van het boek van den Heer Bedarride uitmaken. Deze alleen reeds geven tallooze bijzonderheden aan de hand, die veel licht over de geschiedenis verspreiden. Wij zijn bij fransche schrijvers weinig gewoon zulk eenen rijkdom van citaten te vinden. Doch veel van hetgeen daarin voorkomt, kon nog gevoegelijk, naar het ons toeschijnt, eene plaats vinden in den tekst zelven dezer geschiedenis.

Zoo hebben wij dus het werk van den Heer Bedarride doorloopen; de geschiedenis der Joden, daarin vervat, nagegaan; de hoofdpunten daarvan opgeteekend; opgegeven wat ons merkwaardig voorkwam, hetzij in de medegedeelde feiten, hetzij in de beschouwingen van den schrijver daaromtrent. Wij hebben de Joden reeds voor de komst van Christus wijd en zijd verspreid gezien over de toen bekende wereld; hunne verspreiding is grooter geworden na den val van Jeruzalem, ten tijde van Keizer Titus. Wij hebben ons zien wijzen op de verschillende lotwisselingen, die deze fragmenten der groote Joodsche natie hebben getroffen in de landen waarheen zij getogen zijn, doch vooral in Italië, Spanje en Frankrijk: lotwisselingen, die hun nu eens voorspoed, rijkdom, luister, dan weder ongelnk, mis-

1 Deze woorden werden door Lodewijk Philips aan den Heer Crémieux toegevoegd op nieuwjaarsdag tusschen 1840 en 1841.

kenning, verguizing en vervolging aanbragten. Maar ten laatste verbetert zich hun lot in de landen die men als het brandpunt van het glas der verlichting kan beschouwen; hun wordt een gepaste plaats in de burgerlijke maatschappij toegekend.

Zal die toestand hun heeling aanbrengen van de wonden welke het verledene hun heeft geslagen? Zullen zij, gelijk de andere volken en godsdienstige gezindheden, van lieverlede zamensmelten met het groot geheel, dat, volgens de verwachting van velen, eens het gansche menschdom, volwassen en volleerd, zal vereenigen? Of zijn zij bestemd om, nevens de veelvuldige godsdiensten, die, volgens de bewering van anderen, steeds op de wereld bestaan zullen, te blijven voortleven, onder het genot der algemeene verdraagzaamheid, welke de vrucht der verlichting zijn zal?

Gewigtige en moeijelijke vragen, die wij wel opperen willen, doch aarzelen beslissend te beantwoorden. Moet hun bestaan tot een levendig bewijs zijn voor de waarheid van het Christendom, - wie zou dan de bovenbedoelde ineensmelting durven voorspellen? Wordt aan den anderen kant de godsdienstige vraag ter zijde gesteld, wie zoude niet ook voor de Joden hopen wat hij ten aanzien der overige menschen, als een gevolg der beschaving en verlichting, verwacht?

Wat ook de wegen der Voorzienigheid mogen zijn, wij voor ons kunnen de verspreiding der Joden en den ongelukkigen en vernederenden toestand, waartoe zij soms geraakt zijn, niet anders aanmerken dan als het natuurlijk en historisch gevolg der omstandigheden. Met hunne hooge begrippen aangaande de alleenheersching van éénen God midden onder volken geplaatst, die zich een oneindig minder denkbeeld van den aard der Godheid vormden, zijn zij reeds door hun geloof van die volken afgescheiden en als door eenen ringmuur afgesloten, waardoor hunne vereeniging met de andere natiën belet wordt; hunne afgezonderde stelling is te meer onaantastbaar naarmate hunne godsdienstige begrippen boven die der overige menschen verheven zijn, en de Joden op dezen doen nederzien.

Dit was vooral het geval, toen nog het Christendom zich niet naast het Jodendom geplaatst had. Maar toen nu, zeker in groote mate ook door toedoen van het Jodendom, het Christendom zich meer en meer verspreidde en vestigde, en door zijne nieuwe inkleeding eene godsdienst werd, geschikt om de heidenen tot zuiverder denkbeelden van de Godheid te brengen,

bleef het Jodendom achter in zijne vesting, onverschillig toeschouwer, terwijl het Christendom zijne zedelijke overwinningen wijd en zijd uitbreidt, ja tot het einde der wereld schijnt te zullen uitstrekken. De oude leer blijft op hare jongere zuster met zekere minachting nederzien. De nieuwe leer ziet in de oude een waar, doch onvolledig maaksel; zij misprijst, versmaadt, veracht het. In zijne nieuwe bestemming, verwijdert zich het Christendom welhaast van de oorspronkelijke eenvoudigheid. Het is, wat het uiterlijke althans betreft, in het gesplitste Romeinsche Keizerrijk bijkans heidensch geworden. De Germaansche en met hen verwante volkeren ontvangen het Christendom in dien gewijzigden vorm. Doch hunne meer geestelijke natuur boezemt hun weldra een gevoel van walging in voor die heidensche vormen. Eene hervorming volgt, die de zuiverheid van het Evangelie tot banier neemt. Is daarmede het werk volbragt? Wie zoude het durven zeggen? Wij gaan omkeeringen ook in de godsdienstige wereld te gemoet. Dit schijnt ontwijfelbaar. Hoedanig ze zullen zijn, wie zal het zeggen?

Tot deze overwegingen gaf de lezing van het werk van den Heer Bedarride ons aanleiding. Zien wij verkeerd, hebben wij het mis, gaarne zullen wij eene teregtwijzing ontvangen. Wij hebben geene vooringenomenheid met onze begrippen. Gereedelijk zullen wij ze afleggen, wordt ons hunne onjuistheid onder het oog gebragt.

Doch met betrekking tot de Joden, thans, Gode zij dank! in Nederland als onze medeburgers erkend, besluiten wij met eenige aanmerkingen over de verdraagzaamheid in het godsdienstige, als eene vrucht der verlichting door onze grondwet aangenomen, maar toch nog zoo vaak in het praktische leven verhinderd om tot volledige toepassing te komen, ja wel eens, in Nederland en daarbuiten, als eene noodlottige uitkomst der hedendaagsche beschaving aangemerkt, waartegen met kracht dient gestreden te worden.

Het tegenwoordige standpunt is dit en geen ander. Ieders begrippen worden toegelaten, verdragen, geëerbiedigd. De wet, de staat zorgt, dat die verdraagzaamheid, die eerbiediging in het openbaar burgerlijk leven stand houde. Men heeft wel eens den staat, te dezen opzigte, het woord *goddeloos* tegengeworpen. Ja, zoo goddeloos te zijn, heet niet roomsch, niet protestantsch, niet joodsch te zijn, maar zich alleen aan de algemeene begrippen betreffende de vereering van God en het na-

komen zijner wet vast te houden. Neen, de staat is niet goddeloos; hij vereert al wat algemeen waar is in alle godsdiensten; hij waakt voor de uiterlijke instandhouding der regelen van verdraagzaamheid tusschen de verschillende godsdienstige gezindten. Hare leden leven vreedzaam als broeders te zamen. Moge die verdraagzaamheid, deze is de wensch, die het boek van den Heer Bedarride voornamelijk bij ons doet ontstaan, zich meer en meer uitbreiden, meer en meer ook in het bijzonder leven doordringen! Ieder doe wat hij voor *goed* houdt; ieders regt worde geëerbiedigd; het regt der menschheid heersche in alle opzigten; niemand wane zich ontheven van eenigen pligt jegens zijnen evenmensch, zij deze Jood, Mohammedaan, Heiden. Daardoor zal hij terugkomen tot die menschlievendheid, die een der schoonste beginselen van het Christendom is. Ten laatste late men het aan de Godheid over, om, zoo het haar behaagt, te beslissen, wie onzer in het leerstellige gelijk heeft! Men verbeide met ontzag die beslissing, die, dit hopen wij, hier namaals eenmaal volgen zal. Wat ook door sommigen moge gezegd worden, godsdienstige begrippen - zoo komt het ons althans voor, - hebben slechts eene *subjective* waarde, de *objective* waarheid blijft in het midden. Elk houdt zijne begrippen voor waar, kan echter voor hunne absolute waarheid niet instaan. Dit ware de denkwijze welligt niet van eenen Torquemada!

Geschreven te Montpellier,
15 Junij 1861.
F. Baron T....A.

Mijmeringen in het koepeltje van Kedoeng Badak.

6° 34′ Z.B., 106° 47′,5 O.L. van Greenwich.

Naar boven! Naar boven!

Naar boven! Naar boven! is en blijft de leus van 's menschen leven, in den eigenlijken zoowel als in den figuurlijken zin. Die zucht om zich te verheffen boven wat rondom ons is, een vrijer uitzigt te genieten, openbaart zich reeds bij zuigelingen. Zie dat kind eens, hetwelk daar rondkruipt of aan een stoel staat, waarom steekt het de handjes zoo naar u uit? Waarom dwingt het toch zoo?

- Wel! het wil opgetild worden; het verveelt zich zoo laag bij den grond te moeten blijven en u zoo hoog te zien. -

Is het eenmaal te groot om gedragen te worden, het zal op stoven, stoelen, vensterbanken, leuningen, trappen, ladders klauteren, al heeft het nog bulten en kwetsuren van zijne laatste vergeefsche pogingen. Later zal het in boomen, op muren en steenhoopen, op torens klimmen en steeds naar hooger trachten zonder ooit bevredigd te zijn, althans zoo het een jongen is gelijk ik hem u toewensch, niet wat wij, toen wij nog klein waren, een druiloor of duimzuiger plagten te noemen, maar een jongen zoo als Hildebrand hem heeft geschetst. Loopt er zoo een, die wat belooft, langs een' effen weg, al ziet hij ook maar een hoopje klinkers of wat grind, hij moet er op. Vliegers zal hij oplaten en ijverzuchtig wezen dat hij zelf zoo

digt bij den grond moet blijven. Te kunnen vliegen als Daedalus, al dreigt hem het lot van een Icarus, is en blijft zijn wensch.

Herinnert gij u nog uit uwe jeugd, lieve lezer! het genoegen dat gij waarschijnlijk zoo goed als ik hebt genoten, toen gij met eene partij kennissen, maar vooral kennisjes, in de duinen of op de zandheuveltjes in de heide u zoo vermaakt hebt? Zijt gij er van verstoken gebleven? o! dan beklaag ik u van harte - is het aan uw geheugen ontsnapt? o! dan beklaag ik u nog meer.

Zijt gij als ik, dan staat het onuitwischbaar in uwe gedachten gegrift, hoe gij met moeite en genot (het een gaat niet zonder het andere) nu deze dan gene kruin bereiktet, met een medelijdend glimlachje nederzaagt op wie aehter, en met jaloerschheid opzaagt naar wie u voor waren. Hoe gretig reiktet gij eene behulpzame hand aan dat vriendinnetje, hetwelk, door steilte of kleeding verhinderd, of zich liever door u latende helpen, halfweg was blijven staan en een smeekenden maar snel-begrepen blik naar u sloeg! En wat gebeurde er wanneer gij, na een' top te hebben bereikt, u een oogenblik met de uwen hadt verlustigt in het ruimere uitzigt, de frissche lucht of een weinig rust?

- Dan zaagt gij rond, vestigdet uw oog op een duin of heuvel die hooger was of u zoo toescheen - daarheen rigtte zich van dat oogenblik al uw streven.

Is het geheele menschelijke leven niet eene aaneenschakeling van het bestijgen van dergelijke zandbergjes, welke gij eerst als zoodanig erkent wanneer gij er op staat?

Onophoudelijk voorwaarts te streven, nooit tevreden te zijn met het tegenwoordige, geen handen in den schoot te leggen, hulpbehoevenden de hand te reiken, eene hartsvriendin tot u op te trekken, soms zelf in nood te zijn, de hand te grijpen van een' hooger staanden valschen vriend, welke u in het hagchelijkste oogenblik plotseling loslaat en met eene duivelsche grijns ruggelings ziet tuimelen; op te staan, met versnelde vaart voorwaarts te spoeden, totdat, even als een kanonskogel welke zijn hoogste toppunt heeft bereikt en in vaart vermindert, ook gij langzamerhand naar de aarde begint te neigen, *uwe* stof weer één wordt met *de* stof, en uwe ziel eene eindelooze eeuwigheid ingaat om voorzeker ook daar, onvermoeider dan hier,

naar meer, naar hooger, naar beter te trachten - is dat niet uw lot? o sterveling!

Naar boven! naar boven! naar Kedoeng Badak! naar Buitenzorg! neen, hooger op! de bergen over! de Preanger Regentschappen in, dat Zwitserland van Java! Dit referein hoort men dagelijks te Batavia van zieken en gezonden.

‘Gelukkig hij, die ver van zaken,’ zoo als Horatius zingt, ‘aan deze roepstem gehoor kan geven. Zij is het die u wekt uit de beslommeringen van het alledaagsche leven; uit den warmen, vochtigen dampkring welke men te Batavia inademt: uit dien athmospheer van liefde en haat, van zelfopoffering en zelfvergeten, van noeste vlijt en onvergeeflijke, maar, zoo als alle kwaad, zich zelf bestraffende vadsigheid.

Naar boven! naar boven! roepen de drie geheimzinnige bergen u toe, welke bij gunstig weder hier den gezigteinder begrenzen. *Naar boven!* weerklinkt het in het hart van jong en oud, man en vrouw, rijk en arm.

‘*Il semble*,’ zegt J.J. Rousseau in zijne Nouvelle Heloïse, ‘*qu'en s'élevant au-dessus du séjour des hommes, on y laisse tous les sentiments bas et terrestres*.’ Hoe menig smachtende blik wordt dan ook naar dien afgeknotten Pangerango, dien driekoppigen Salak, dien vuur- of althans rookbrakenden Gedeh geslagen! Hoe menigeen die, zijn warm dagwerk moe, te Weltevreden over het Koningsplein wandelende, zich maanden vooruit verheugt in het genot en de gezonde verpoozing die gindsch geheimzinnig drietal hem belooft.

Geheimzinnig, zeg ik, want weet de zee, die valsche kameleon, allerlei tinten en schakeringen aan te nemen, doet zij zich den vrolijken vrolijk, den droefgeestigen somber voor - nog veel meer is dit het geval met deze bergen.

Soms vertoonen zij zich onheilspellend, pikzwart, scherp-afgesneden tegen den helderen hemel: soms, sterk verlicht op donkeren achtergrond, lijken zij, vooral bij ophanden zijnden regen, veel nader bij dan anders: soms ziet men ze door een' nevel en, als bij eene zwartgesluijerde schoone moet gij ze kennen om ze te herkennen: soms hullen zij zich geheel in wolken; soms, bij den Pangerango vooral, verbergt zich het

geheele ligchaam als eene in het bad verraste zedige bergnimt, en ziet gij enkel de kruin, gedragen op donzige wolken, zich nu meer dan minder vertoonen; soms, bij het opgaan der zon en van Kedoeng Badak uit, kan men duidelijk aan de oostzijde elken nog onbetreden bergkloof, ja de boomen zelf onderscheiden, terwijl de westzijde nog in wolken of nachtelijk duister bedolven ligt; dan onderkent men zelfs het groen van het hooge geboomte en uit rotskloven, onpeilbaar voor uw oog, ziet gij ligte wolkjes opwaarts stijgen en zich vereenigen met de boven de bergen zwevende dampen, gelijk afgedoolde schapen zich bij het krieken van den dag weder bij hunne kudde voegen; soms krijgen die vriendelijke bergen een somber aanzien, donderwolken naderen met snelle vaart van verscheiden kanten te gelijk, zij houden stil boven den bergtop, pakken zich in gelederen zamen, maken zich tot den aanval gereed - bliksemflitsen treffen hem, bliksemflitsen gaan van de bergspitsen uit - de donder ratelt en schokt den berg zoo, dat rotsblokken naar beneden storten, dood en verderf verspreidende - waterstralen gudsen lang den groenen mantel des bergs naar beneden, zij vereenigen zich tot stroomen, tot watervallen, zij spoelen de zwakke gewrochten weg van 's menschen hand, ja hem zelfs die zich Heer der Schepping waant.

‘Maar!’ hoor ik iemand vragen die anders in de aardrijkskunde (zelfs van Java - geene gewone zaak in Nederland) nog al goed te huis is: ‘gij hebt gemijmerd te Kedoeng Badak; de inwoners van Batavia verlangen naar Kedoeng Badak; dat is alles goed en wel, maar wat is Kedoeng Badak eigenlijk?’

Eene goede definitie, waarde lezer, is eene moeijelijke zaak, dat ondervind ik nu. Ook moet ik u vooruit zeggen dat mijne verklaring geheel afwijkt van die, welke ik door de eigenaars dezer inrigting hoorde geven.

Ik houd Kedoeng Badak voor een logement, op ongeveer vijf posten van Batavia, zeer nabij Buitenzorg gelegen, waar men voor ƒ 5 daags tweemaal ontbijten, eens dineren, driemaal overheerlijke koffij gebruiken kan, en op den koop toe de heerlijke natuur bewonderen en genezen als men ziek is.

‘Neen!’ zeggen de Heer en Dame (de woorden *waard* en *waardin* durf ik waarlijk van zulke fatsoenlijke lieden niet te bezigen) die aan het hoofd staan van Kedoeng Badak, ‘onze inrigting is volstrekt geen logement, maar eene gezondheids-inrigting die haar ontstaan te danken heeft aan de omstandigheid dat de toestand van Mevrouw volstrekt een verblijf in eene koele streek vorderde. Nu was het huis, wat wij hier à ƒ 250 's maands huurden, veel te groot voor ons, wij konden den drang niet lang weerstand bieden van onze vrienden, welke tot herstel van gezondheid hier wilden logeren, en nog minder konden wij weigeren om hierbij het gewone middel, wat bij alle ruil van diensten het gemakkelijkst is, namelijk *geld* te bezigen.’

In één opzigt hebben zij gelijk, dat hunne inrigting geen logement is; inlanders en vooral rijke Chinezen hebben zich al dikwijls moeite gegeven om er hun anker uit te werpen, maar hoe uitlokkend hunne aanbiedingen ook waren, zij werden altijd afgewezen; - de toon dien men daar wenscht te bewaren, eischt dit.

Anders herinnerde mij die redenering aan den Bourgeois Gentilhomme van Molière. Diens vader was immers ook geen lakenkoopman geweest, o neen! maar een edelman die veel verstand had van allerlei, vooral wollen stoffen, waarvan hij, deels uit smaak, deels om behoeftige fabriekanten wat voort te helpen, een klein museum oprigtte. Kwam er nu een vriend of kennis bij hem die juist een stuk of lap laken noodig had, dan moest hij, die de dienstvaardigheid zelve was, hem dit immers wel overdoen.

Ook omtrent de verklaring van den naam bestaat er verschil. *Kedoeng* beteekent ‘*oord*’ en ‘*plaats in eene rivier*’ - ‘*badak*’ wordt vertaald door *rhinoceros* en *groot* of *diep*, zoodat men voor *Kedoeng Badak* verkrijgt *Rhinoceros-oord* of ‘*diepe plaats in eene rivier*.’ Beide benamingen kunnen hier passen, er is eene diepe kolk in de rivier en vroeger moeten hier rhinocerossen zijn geweest.

Maar wij willen ons met de verschillende gevoelens van anderen verder niet inlaten; zoodoende, al verbeeldt men zich bij zijn onderwerp te blijven, verliest men het gewoonlijk toch uit het oog.

Ons kwam Kedoeng Badak voor een waar lustoord te zijn, zoo als, buiten vorstelijke parken, Europa er geen oplevert. Geen *Lustoord* dus zoo als men er buiten de meeste steden in

Holland vindt, namelijk een sla- en priktuintje, bestaande uit eene meer of min vierkante plek gronds door muren of zware heggen omgeven en bezet met eenige vruchtboomen, waar veel mos op, maar juist dit jaar bedroefd weinig vruchten aan zitten. Zulk een *oord* zou alle *lust* voor het buitenleven doen vergaan. Een mank koepeltje dat op invallen staat en waar eenige kaalkoppige paddestoelen verwonderd staan te kijken, dat menschen daar voor hun pleizier in kunnen gaan zitten; eene pokdalige meid met vetten boezelaar, dito jak en dito armen; een keffer van een hond; een zwerm wespen; een riviertje van erwtesoep met een peur- of vaarschuitje, waar een voet water in staat; een paar doode vischjes die op hun rug drijven; en eindelijk, wat het aantrekkelijkst is voor de meeste bezoekers, eenige vuilbeslagen stopflesschen met bittere, roode, zoete slokjes - dat is het wat ons tafereel gewoonlijk stoffeert. Wie op zulke plaatsen de pret niet meêbrengt, die vindt ze niet.

Neen! dan is Kedoeng Badak een ander lustoord. Verbeeldt u een groot Indisch huis of aaneenschakeling van gebouwen ééne verdieping hoog, open van alle kanten, met groote zalen, goede piano, een twintigtal logeerkamers, omgeven van ruime en koele buitengalerijen, een allerliefst park met rozen, zoo fraai, dat men ze bijna voor Hollandsche zou aanzien, note-muskaatboomen met hun donkergroen glimmend blad en vruchten, welke in vorm en kleur aan onze witte eijerpruimen herinneren, kanarieboomen met pitten, die smaken als amandelen, vanilleplanten, welke de schaduw zoeken en een' goeden oogst beloven, mits men zich de moeite getroost welke in Amerika een insekt neemt, om stofmeel van de mannelijke op de vrouwelijke bloesems over te brengen.

Zoo nabij Batavia ken ik geen plekje, dat aangenamer gezigt oplevert dan het koepeltje van Kedoeng Badak. Het ligt, even als het woonhuis er achter, op eene hoogte; vóór u een liefelijk dal of liever groot grasperk, waardoor een riviertje met liefelijk gemurmel kronkelt, verschillende kommen en vijvers vormende, wier genot door een aardig roeischuitje verhoogd wordt. In hun midden springen vrolijk plassende, oog en oor verlustigende fonteintjes met een geruisch en gelispel als van eene jongejufvrouwenschool. Wie dikwijls, gelijk ik, te Leyden over de Lange Brug is moeten gaan, zal de juistheid mijner vergelijking inzien.

Gemeld riviertje vormt, behalve aangename baden, nog eenige eilandjes en schiereilandjes, waar allerlei gevogelte, gevlekte herten, goed rundvee en jolige zwarte varkentjes dartelen, knorren, kakelen, kraaijen in het lekkere gras. Het geheele dal wordt begrensd door den grooten weg naar Buitenzorg, dien men echter slechts herkent aan de kapokboomen, welke er langs staan en den telegraafdraad dragen, en twee bruggen waarover hij loopt. Ontelbare karretjes, met kleine paardjes of buffels bespannen, ziet men hier achter elkander, als dolfijnen op zee, nacht en dag heen en weêr trekken, wat des avonds vooral een fantastisch gezigt oplevert, want ieder karreman moet eene brandende fakkel in de hand dragen en maakt soms nog wat muziek bij den trein.

Als verwijderde donderslagen klinkt het geratel der rijtuigen, die altijd met zes of vier paarden bespannen, gedurig over deze bruggen hollen, want geen weg op Java waar meer leven en vertier is dan hier, tusschen Batavia en Buitenzorg. Men moet het gezien, of liever gehoord hebben, om te gelooven welk een oorverdoovend misbaar hier bij rijtuigen wordt gemaakt, vooral wanneer het eene hoogte opgaat en de paarden wat onwillig zijn. Dan schreeuwt de koetsier, dan schreeuwen de twee loopers, die bij elken wagen zijn, dan klappen alle drie om het hardst met hunne schelle zweepen; zelfs de passagiers schreeuwen somtijds onwillekeurig mede, omdat zij weten, dat de paarden hieraan gewoon zijn en eens aan het stilstaan gekomen, moeijelijk weêr aan den gang te brengen zijn.

Dadelijk achter den grooten weg begint de grond te rijzen en vertoont òf liefelijke grasperken, òf dessah's half verscholen tusschen het geboomte, òf suikerriet, òf rijstvelden, die, hier pas uitspruitende en geelgroen, ginds donkergroen, nog verder reeds met gele golvende aren prijken.

Hierachter verheffen zich met zachte glooijing de drie bergen Salak, Gedeh en Pangerango, die weldoeners van Batavia, zonder welke de temperatuur hier veel warmer en ongezonder zou wezen. De koelte, welke op hunne toppen heerscht, daalt in de vlakte af, en veroorzaakt door plotselinge afkoeling van warmere luchtstroomen weldadige onweders en bijna dagelijks, zelfs in het drooge jaargetijde, kleine regenbuijen. Men ziet dus, bergen hebben tusschen de keerkringen eene aantrekkelijkheid, welke zij in Europa missen.

Heeft Batavia's vochtige, drukkendwarme lucht uw denkvermogen afgestompt, spieren en zenuwen verslapt, lever opgeblazen - hier op deze bergen woont de nimf, die uwe krachten zal herstellen.

Niet Quinine, Zoete kwik, Castor-olie of Morphine heet zij, maar Koelte, Diëet, Rust, Beweging. Niet in de vunze stopflesschen eens duffen apothekers; niet in den zilveren zakinktkoker van een zwartgekleeden geneesheer, die reeds bij voorraad schijnt te rouwen over zijne aanstaande patiënten - neen, zij schuilt aan de koele oevers van bergstroomen, onder prachtige boomvarens en orchideën; zij wordt gedragen op de vleugelen van dien koelen frisschen bergwind, waartegen gij u des avonds met een lakensch jasje en 's nachts met dekens moet verdedigen.

Jammer maar, dat de kosten van vervoer zoo hoog zijn, dat slechts zeer bemiddelden zich dit genot kunnen gunnen. ƒ 90 kost een wagen van Batavia naar Kedoeng Badak en terug.

Niet alleen de handel dus en de verdediging van het voor Nederland, onze stiefmoeder, hoe langer hoe onontbeerlijker Java, eischen gebiedend spoorwegen, maar ook de gezondheid der Europesche ingezetenen. Wanneer eenmaal de drie bergen, waarvan wij spraken, de Megamendong met zijne gezondheidsinrigtingen, de Preanger Regentschappen zelf toegankelijk zullen wezen, ook voor elk ambtenaar, elk koopman, dan zal dit schoone eiland eerst teregt verdienen den naam van ‘Koninginne van het Oosten.’

Maar dit is een mager argumentje, ik erken het, voor de Mammoniten die op Java azen als bloedzuigers op hunne prooi, en er van plukken en halen en zuigen en lurken wat zij maar kunnen. Hier komt dus een argument, dat meer van hunne gading is.

Wanneer door het invoeren van stoom de arbeid zal worden uitgespaard van honderdduizenden menschen, paarden en buffels, en deze zich met andere takken van nijverheid zullen onledig houden:

Wanneer de produkten van Java's kostelijken bodem sneller de havenplaatsen zullen bereiken en beter in Europa ter markt komen (dit geldt vooral de koffij) en omgekeerd de voortbrengselen van Hollandsche en Europesche nijverheid sneller en beter de binnenlanden hier zullen bereiken:

Wanneer eindelijk elke poging tot opstand door snellere verplaatsing, ook van *minder* soldaten, terstond zal worden onder-

drukt, en bij een' aanval van buiten Java heldhaftiger zal worden verdedigd dan in 1811:

Dan - elk Mammonskind zal het erkennen - zal Java's voortbrengende kracht aanmerkelijk toenemen, haar bezit verzekerd zijn, dus: hare waarde voor het stiefmoederland aanmerkelijk rijzen.

Maar om weêr op Kedoeng Badak terug te komen; uit het bovenstaande kan men al genoegzaam opmaken, dat het een alleraangenaamst oord moet zijn. Een woord nog over het gezelschap, eene zaak van groot aanbelang voor het gros der menschen, die het vermaak nooit in, maar buiten zich zelven zoeken. Commis-voyageurs, die in Europa de logementen en open tafels zoo onaangenaam kunnen maken, zijn nuttige woekerplanten, die tusschen de keerkringen nog maar niet tieren willen. Men treft hier louter fatsoenlijke lieden aan; fatsoenlijk in den zin, dien Nederlands naburen, met de slappe knieën, aan de woorden *hof-* en *salonfähig* hechten.

Ieder, die hier van zuiver ras is, wordt voor *fatsoenlijk* gehouden, en de Nederlanders sluiten zich hier, in een vreemd land, veel meer aan elkander aan. Een vreemd land, zeg ik, want dat is Java voor ons en zal het wel altijd blijven.

Niemand komt hier met het plan om in Indië zijne loopbaan te eindigen, maar beijvert zich om langs den *regten*, maar soms ook langs den *krommen* weg, zoo spoedig mogelijk in staat te zijn om ‘met het vette van Java gezegend,’ in het moederland ‘*de kaas te kunnen snijden*’ Want wat in de Meetkunde waar is, dat de regte lijn de kortste weg is tusschen twee punten, wordt in het maatschappelijk leven wel eens gelogenstraft.

Hiervan dus, dat nagenoeg alleen hier hetzelfde doel voor oogen hebben, wat zij na korteren of langeren tijd hopen te bereiken, komt het, dat de verschillende standen veel meer in één-vloeijen. Wel bestaat er tusschen den handels-, ambtenaars- en militairen stand en het troepje Engelschen, wat men hier heeft, eenige verwijdering, maar minder scherp dan elders.

Geld is dus het voornaamste streven; maar weinigen willen er rond voor uitkomen; men zegt liever: ‘*naar Holland terug te keeren en daar op zijn gemak te kunnen leven*.’ Daar dit veel geld vordert, zoo ziet ieder dat beide uitdrukkingen dezelfde beteekenis hebben.

Zoo beleeft men dan hier ook zaken, welke bij de voorstelling, die men zich in Nederland van de Oostersche weelde gewoon is te maken, zeker verwondering zullen baren. Dames bij voorbeeld van stand, die hare melk (ik meen die harer koeijen) bij de flesch uit het huis verkoopen. Sommige, die er voor haar genoegen en dat van anderen slagtvee op nahouden, het vetmesten, slagten, en dan, even als de vader van Jourdain zijn laken, het overtollige aan vrienden en bekenden *afstaan*. In een zeer *beleefd* briefje vraagt men dan aan *Mevrouw* A., B. of C. een tongetje, boutje of rollende, anders loopt men gevaar niets te krijgen. Nog andere *Mevrouwen* spelen voor bakkerin of vroedvrouw, bloot voor de liefhebberij natuurlijk en om ‘zijn naasten te helpen’ - maar, aangezien ‘een iegelijk zich zelf het naast is’, helpen zij zich in de eerste plaats zóó, ‘dat zij er in weinige jaren een aanzienlijk vermogen bij overleggen,’ en dit is immers de hoofdzaak!

Nu ik zooveel over en naar aanleiding van Kedoeng Badak heb gezegd, meer welligt dan aan sommige mijner lezers lief is, wil ik ten slotte nog iets mededeelen nopens het belangrijke in de omstreken. Over *Batoe toelies* kan ik zeer kort zijn. Het gezigt dat men er heeft op de in de diepte zich kronkelende rivier, op de veerpont en de bedrijvigheid, die daarbij heerscht, op al die door verschillend groen zich kenmerkende plantaadjes en den hoogen berg er achter, is waarlijk prachtig: - maar die troep oude, meer of min bewerkte steenen, aan welke men goddelijke eer komt bewijzen, - die *beschreven* steen (*batoe toelies*), welken niemand ontcijferen kan - die onhebbelijke overblijfsels uit den Lingamdienst, waarvoor *ik* mij schaamde, dat dames en kinderen in hunne onnoozelheid zoo oplettend naar keken - dit verdient niet, dat men er een voet om verzet, als men van Java's oudheden geen bijzondere studie wil maken.

Van Buitenzorg, het heerlijk gelegen paleis van den Gouverneur-Generaal, met een park en uitstekend-onderhouden botanischen tuin, welke geen van drieën, noch in Frankrijk's, noch in Engeland's buitenbezittingen huns gelijken hebben, valt voorzeker meer te zeggen dan de plaats mij hier toelaat. Ook is het al meer beschreven, en ik maai niet gaarne *vóór*, maar liefst ook niet *achter* iemand het gras weg. Als ik een raad mag geven aan hem, die dit park bezoeken wil, het zou zijn er vooral geen hond te brengen, zoo als ik gedaan heb. Dit dier zit dan de jonge herten na; de ouders, zoo als alle ouders, trek-

ken partij voor hunne kinderen; men is verpligt tusschen beiden te komen, loopt gevaar van opstooters te krijgen en maakt een zeer zot figuur, door bij eene warmte van ik weet niet hoeveel graden, met een' ongehoorzamen hond onder den arm, de loodregte stralen der zon en de scherpe hoornen van Javaansche herten te moeten braveren.

Aan de prachtige ligging, sierlijken bouwtrant en vorstelijke zalen van het paleis, kwam het ons voor, dat de meubelen slecht beantwoordden. Ook de volledige reeks geschilderde portretten van alle Gouverneurs-Generaal (op één na) viel ons magtig tegen. Er zijn er maar enkele bij, die als schilderstukken eenige waarde hebben en sommige lijken wel spotprenten. De kopergravures, welke van de meeste G.-G. bestaan, hebben als kunststukken meer waarde dan deze afbeeldingen, die ook te klein zijn om indruk te maken, want, ten voeten uit, zijn zij naauwelijks anderhalf span lang.

Welk een verschil met de indrukwekkende oorspronkelijke portretten op het paleis te Weltevreden! Welk een verschil vooral met de achtbare rij van Hoogleeraren, waarmede Utrecht's maar nog meer Leyden's senaatskamer prijkt! Die mannen zien u door merg en been; voor hen gevoelt men zich zoo klein, zoo klein, dat men zich schaamt over zijne onbeduidendheid - hier daarentegen zijn het de namen onder de konterfeitsels, die u treffen moeten, want er zijn gezigten bij als van Jan de Wasscher op een centsprent, gezigten, welke, in plaats van u uwe nietigheid te herinneren, u met den farizeër doen uitroepen: ‘ik verheug mij, dat ik niet ben als deze!’

Wie Java naar Kedoeng Badak, het stuk naar het staaltje wil beoordeelen, zal het natuurlijk vinden, dat ik half met weêrzin een zoo heerlijk land voor een paar jaar ga verlaten. Mogt ooit de Britsche luipaard, die nu met Engelsch Indië aan het been zit, of de Fransche adelaar het weêr in hunne klaauwen krijgen, wij zullen het zoo gemakkelijk niet terugkrijgen als in 1816. - *Caveant Consules!*

Batavia, 16 April 1861.

GROEN.

Deus nobis haec otia fecit.

Vrijaadje in natura.

Een spreekwoord.

Personen:

VAN DER NOOTEN (50 à 60 jaren; deftig in 't zwart.)
MARIE, zijne dochter (20 jaar).
CLÉMENCE, zijne nicht (een jong weêuwtje).
BAUDART (jong advocaat. Een weinig gemaniereerd).
VAN SANDKULE (landjonker, los en krachtig in zijne manieren, doch niet boersch en plomp; kort zwart haar met kneveltjes).
GERRIT TER VELDEN (makelaar, ongeveer 30 jaren, eenvoudig en fatsoenlijk).
HENDRIK, } Portiers[1].
ANDRIES, } Portiers[1].
JAEP, } Boerenjongens.
KEES, } Boerenjongens.
Drie sprekende papegaaijen.
Heeren en Dames, Burgers, Boeren en Boerinnen, Kinderen, Papegaaijen, Hoenders, enz., enz.

Het Tooneel stelt voor de Intrêe-laan van den tuin Natura Artis Magistra, te Amsterdam. Op den middengrond het hek, regts van den aanschouwer de ingang voor de Leden, links voor de betalende bezoekers. Door het hek heen ziet men de Plantage met perspectief op het Park. Van het hek naar den voorgrond aan weêrszijden eene rij boomen, waartusschen papegaaijen hangen. Op den voorgrond ziet men regts en links den ingang van andere lanen. Het is een zonnige September-middag. Af en aan komen bezoekers van allerlei rang en stand; anderen vertrekken weder. Na het Zevende Tooneel houdt deze drukte allengs op.

1 Het kan de bedoeling des auteurs niet geweest zijn, hier portretten te geven van de personen, die thans de betrekking van portier waarnemen. *Zijne* portiers zijn fantasiepersonen, gelijk alle andere personen, die in het stuk optreden.
1 Het kan de bedoeling des auteurs niet geweest zijn, hier portretten te geven van de personen, die thans de betrekking van portier waarnemen. *Zijne* portiers zijn fantasiepersonen, gelijk alle andere personen, die in het stuk optreden.

Eerste tooneel.

HENDRIK, ANDRIES.

(Bij het opgaan van het gordijn wandelen eenige bezoekers van den tuin heen en weder. De papegaaijen schreeuwen).

EEN PAPEGAAI.
Kopje kraauw!

EEN ANDERE.
Gerrit! Gerrit!

EEN ANDERE.
Kaalkop! kaalkop!

ANDRIES.
Een mooije dag weêr, Hendrik!

HENDRIK.
Ja, het zal vandaag druk worden.

ANDRIES.
Vooral met kijkers voor twee kwartjes, die hier meenen kermis te houden.

HENDRIK.
Een goede dag voor uwe kas, Dries!

ANDRIES.
Nu, er is ook wat noodig; ik zeg maar altijd, van hetgeen die beesten kosten kon een burgerhuishouden leven. Het gaat mij aan het hart van al dat vleesch. En die magt van konijnen en mosschen! Ik zou wel eens een' dag voor boa-constrictor willen spelen. Wat zou ik aan de gebraden kluifjes smullen!

HENDRIK.
Lekkerbek! Ik zou je wel eens in een kooi willen zien. Maar bedenk, 't is voor de wetenschap, man!

ANDRIES.
Hm! - Je moogt vandaag wel dubbel toezien, dat er niemand binnensluipt, die *hier* moet offeren.

HENDRIK.
Geen nood! ik ken mijn volkje. Daar komt al vast een troepje voor u.

Tweede tooneel.

DE VORIGEN, EENIGE BOERENJONGENS BINNENKOMENDE EN LANGS DE PAPEGAAIJEN SLENTERENDE.

JAEP (*bij de kakatoe*).
Nou, Kees! dat is een mooije. Hij heit een kuif as onze notaris.

KEES.
Wat is dat voor een biest, Jaep?

JAEP.
Weet jij et, Kees?

KEES (*achter zijne ooren krabbende*).
Een zeearend, Jaep!

DE KAKATOE.
Kees! Kees! kopje kraauw!

KEES (*verschrikt*).
Wat zeg je, maet!

DE KAKATOE.
Rakkert!

KEES.
Kom, Jaep! 't lijkt me hier raer!

(af, door een der zijlanen.)

Derde tooneel.

HENDRIK, ANDRIES.

ANDRIES.
Maar, Hendrik....

HENDRIK.
Wat is er, Dries?

ANDRIES.
Ik zeg maar altijd, hoe kan jij die gezigten uit elkaâr houden?

HENDRIK.
Wat zal ik zeggen; dat is eene kunst als eene andere.

ANDRIES.
Zou je mij die kunst ook niet kunnen leeren?

HENDRIK.
Moeijelijk! moeijelijk!

ANDRIES.
Waarom niet? Ik heb goede oogen.

HENDRIK.
Daar hoort wat meer toe dan een paar goede oogen.

ANDRIES.
Wat dan?

HENDRIK.
Ja; zoo iets, zoo iets - dat ik je zoo niet zeggen kan. Zoo iets, dat je van de natuur gegeven is.

ANDRIES.
En hoe heet dat ding?

HENDRIK.
Dat heeft geen naam.

ANDRIES.
Beduid me dan maar eens, hoe het er uitziet.

HENDRIK.
Je hebt gediend, Andries?

ANDRIES.
Voor Koning en Vaderland! Ik ben ook van 't Metalen Kruis; en wat meer zegt, daar zie je de Citadel-medalje er naast hangen.

HENDRIK.
Goed. Je weet dus, wat vechten is?

ANDRIES.
Als je blieft, dat heeft Papa Chassé mij wel geleerd.

HENDRIK.
Nu, stel eens, dat je aan het hoofd van een leger stond als Generaal, met den vijand vlak over je; zou je weten hoe je 't moest aanleggen, om hem klappen te geven, dat hij wegliep om niet weêrom te komen?

ANDRIES.
Ik geloof van neen.

HENDRIK.
Kan je schrijven, Dries?

ANDRIES.
Dat zou ik denken!

HENDRIK.
Goed. Zou je kans zien om een boek te schrijven als de roman, dien je daar in je kluisje hebt liggen.

ANDRIES.
Te duiker, neen! Ik zeg maar altijd, hoe krijgt de kerel het zoo aardig bij mekaâr?

HENDRIK.
Zing je wel eens, Dries?

ANDRIES.
Wel zeker. Zondags in de kerk. En ik laat me hooren ook!

HENDRIK.
Waarom zing je dan niet in de opera? Je kondt je avonden nuttig besteden.

ANDRIES.
Nu, ja! dat is wat anders.

HENDRIK.
Kijk! zoo is het overal wat anders. Een mooije zanger is wat anders; een knap schrijver is wat anders; een flink generaal is wat anders, en zoo is ook een portier, die zijne menschen kent, wat anders. Begrijp je 't nu?

ANDRIES.
Nog maar half!

HENDRIK.
Dat komt juist, omdat het wat anders is.

ANDRIES.
Zeg, Hendrik!

HENDRIK.
Wat, Andries?

ANDRIES.
Onthoû je de menschen ook nog, als ze dood zijn?

HENDRIK.
Neen, die weg is schrijf ik van mijn memorie af.

ANDRIES.
Ik woû maar zeggen; je zoudt anders een akelig kerkhof in je hoofd hebben.

HENDRIK.
Ja, ik heb er al wat zien komen en gaan. Als ik dat bedenk, ik zou je opmerkelijke geschiedenissen kunnen vertellen.

ANDRIES.
Hoe dan?

HENDRIK.
Och! op allerlei manieren, als in de tooverlantaren. Ik heb er zien komen eerst alleen, toen met hun beiden, toen met een troep kindertjes, en eindelijk weêr alleen, in den rouw.

ANDRIES.
Dat is droevig!

HENDRIK.
Ik heb er zien komen met de koets, die een poos daarna op hunne voetjes heengingen, om nooit weêr te verschijnen.

ANDRIES.
Ja! een mensch beleeft wat.

HENDRIK.
Ik heb er ook zien komen eerst heel eenvoudig, zóó dat niemand ze haast aanzag, maar al beter en beter, zoodat eindelijk iedereen al van verre den hoed voor hen afnam.

ANDRIES.
Ja, er wordt nog geld verdiend in Amsterdam. 't Is eene goede stad.

HENDRIK.
Dat is te zeggen, voor de knappe luî, die..... je begrijpt me, Dries! die zoo wat anders hebben.

Vierde tooneel.

DE VORIGEN. TER VELDEN.

TER VELDEN. (*Het hek bij* HENDRIK *binnenkomende.*)
Hendrik, als Mijnheer van der Nooten komt, zeg hem dan, als 't u belieft, dat ik aan de overzijde ben, bij de Antilopen.

HENDRIK.
Zeer wel, Mijnheer ter Velden.

TER VELDEN (*vóór op het tooneel, ziet op zijn horologie*).
Ik ben vroeg genoeg. Maar ik zou den man wel willen zien,

die in mijn geval niet een uur te vroeg was. (*Af in eene der zijlanen.*)

EEN PAPEGAAI.
Gerrit! Gerrit!

TER VELDEN (*terug- en rondziende*).
Wie of me roept?

DE PAPEGAAI.
Gerrit!

TER VELDEN (*lagchende*).
Daar loop ik in! (*Af.*)

Vijfde tooneel.

HENDRIK, ANDRIES.

HENDRIK.
Dat is er ook een, die zijn' weg wel maken zal. Een fatsoenlijk en knap man, even als Mijnheer van der Nooten, naar wien hij vroeg. Die heeft zijn' weg al gemaakt. Maar al staat hij voor geen ton op, hij is toch even minzaam gebleven. Hij verdient, dat het hem wel gaat. En eene dochter heeft hij, een puikje van een meisje.

Zesde tooneel.

DE VORIGEN, VAN SANDKULE (komt bij ANDRIES binnen).

V. SANDKULE (*tot* ANDRIES).
Portier! Is Mijnheer Baudart hier al?

ANDRIES (*op* HENDRIK *wijzende*).
Dat moet u hèm vragen.

HENDRIK.
Die is hier geen lid, Mijnheer!

V. SANDKULE.
Dat weet ik. Hij is nog maar sedert een paar maanden uit den Haag hier komen wonen. Maar hij komt toch veel in Artis.

HENDRIK.
Is het misschien een blonde heer?

V. SANDKULE.
Ja!

HENDRIK.
Met krullend haar?

V. SANDKULE.
Ja!

HENDRIK.
En zware engelsche bakkebaarden?

V. SANDKULE.
Ja! als coteletten.

HENDRIK.
Nog al heel netjes gekleed?

V. SANDKULE.
Juist!

HENDRIK.
Altijd met gele glacé-handschoenen?

V. SANDKULE.
Ja, dezelfde.

HENDRIK.
Die is hier nog niet, Mijnheer!

V. SANDKULE (*naar voren gaande*).
Zoo, goed. Dank u. (*terugkeerende*). En is Mijnheer van der Nooten al gekomen?

HENDRIK.
Neen, Mijnheer!

V. SANDKULE (*wil hem een fooi geven*).
En.... en....

HENDRIK (*kort af.*)
Dank u, Mijnheer! ik mag niets aannemen.

V. SANDKULE.
En.... en.... en.... de Jufvrouw v.d. Nooten.

HENDRIK.
Neen, Mijnheer! De Jufvrouw is óók nog niet hier.

V. SANDKULE.
Zou zij hier komen?

HENDRIK.
Dat kan ik u niet zeggen, Mijnheer!

V. SANDKULE.
Goeden dag! (*Naar voren komende.*) Het veld is vrij; als zij nu maar kwam. Zij moet mij te woord staan. Ik heb goeden moed. Ik hoorde haar gisteren met hare nicht Clémence afspreken, dat ze heden naar Artis zouden gaan. Maar - - de oude Heer sprak van de Hereeniging. Zoo ik eens gefopt was! Pah! misschien is zij er al lang! Ik moet eens zien. Wat weet zoo'n portier er van! (*Af, door een der zijlanen.*)

Zevende tooneel.

HENDRIK, ANDRIES.

ANDRIES.
Zal die ook zijn' weg maken?

HENDRIK.
Ik weet het niet. Hij is wat haastig; hij loopt zich zelven voorbij. Hij heeft geen menschenkennis.

EEN PAPEGAAI.
Kopje kraauw.

Achtste tooneel

DE VORIGEN. V. SANDKULE (terugkomende.)

V. SANDKULE.
Nergens te zien. Niemand is er. Hij niet, zij niet, de oude Heer ook niet. 't Is toch al laat genoeg. Ik begin waarlijk te vreezen. Als eens.... De oude Heer zeide gisteren avond tot Baudart: nu, tot wederziens. En hij sprak van de Hereeniging. Zoo 't eens een afspraak was. Domoor, die ik ben. Terwijl die Haagsche pronker haar dáár het hof maakt, houd ik mij hier op. Dat niet! Ik zal er bijzijn!

(Hij gaat bij HENDRIK het hek uit. Op hetzelfde oogenblik komt BAUDART bij ANDRIES binnen, zonder door VAN SANDKULE gezien te worden.)

Negende tooneel.

DE VORIGEN. BAUDART.

BAUDART (*binnengaande bespeurt* VAN SANDKULE *buiten het hek*).
Hé! goeden morgen; mijn waardste! Waarheen zoo haastig?

V. SANDKULE (*buiten*).
Hoe komt gij hier?

BAUDART.
Dit hekje door. Maar waar gaat gij toch heen?

V. SANDKULE.
Ik.... ik.... ik....; maar komt gij wezenlijk hier, hier in Artis?

BAUDART.
Gelijk gij ziet, in eigen persoon! Maar ik vind het niet beleefd van u, dat gij wegloopt, juist nu ik kom.

V. SANDKULE.
Gingt gij niet naar de Hereeniging?

BAUDART.
In geenen deele. Maar gij misschien?

V. SANDKULE.
Och neen! Ik woû maar even....

BAUDART.
Nu, kom dan binnen, gij behoeft niet als voor een kloosterpoort te staan. Lieve nonnetjes zijn er genoeg binnen, dat is waar.

V. SANDKULE (*ter zijde*).
Neen, nu is er toch géén afspraak - ten minste niet voor de Hereeniging (*luid*). Ik blijf bij u (*hij wil bij* HENDRIK *binnengaan*).

HENDRIK.
Aan de andere zijde, als 't u belieft, Mijnheer V. SANDKULE! (*bij* ANDRIES *betalende*). Wat een omslag!

BAUDART.
Maak u niet boos, mijn goede vriend! Bedenk, het is ten algemeenen nutte - voor de wetenschap!

V. SANDKULE (*binnenkomende*).
Bonjour! - komt de oude Heer niet?

BAUDART.
De oude Heer! de mijne meent gij? Die zit, zoo ver ik weet, in den Haag op zijn bureau. De arme man! met zulk schoon weêr! Toen ik gepromoveerd was, zeî hij: mijn zoon! maak nu carrière. Word wat gij wilt; maar één raad: word liever schoenlapper dan ambtenaar bij een ministerie, en het minst van allen.... minister! ik heb er nog niet één zien aftreden, of hij noemde het een hondenbaantje. Zoo sprak de waardige man, en...

V. SANDKULE (*ongeduldig*).
Och! ik meen den ouden Heer van der Nooten.

BAUDART.
Ah, zoo! de gastheer van gisteren. Een lekker dinertje, hè?

V. SANDKULE.
Smakelijk!

BAUDART.
Goede wijn. Vooral de Bourgonje!

V. SANDKULE.
Fijne sigaren.

BAUDART.
Een uitgelezen gezelschap.

V. SANDKULE.
Prettig, amusant.

BAUDART.
Wij zaten allerliefst, met de dochter des huizes tusschen ons.

V. SANDKULE.
Gij hebt den mond genoeg geroerd.

BAUDART.
En hare nicht, dat ondeugende weêuwtje, over ons.

V. SANDKULE.
Die u geen oogenblik rust liet.

BAUDART.
Neen, maar die arme ter Velden, die naast haar zat. 't Was of hij gedurig Maria smeekte om hem te helpen tegen de plagerijen van nicht, zoo bedrukt keek hij haar aan.

V. SANDKULE.
Wie is die ter Velden?

BAUDART.
Een van de pilaren van de beurs; een makelaar in suiker, of koffij, of thee. Maar toch een beschaafd mensch; geen familie van Droogstoppel.

V. SANDKULE.
Komt hij daar veel aan huis?

BAUDART.
Waar? bij Droogstoppel?

V. SANDKULE.
Och neen! bij den ouden Heer.

BAUDART.
Veel op het kantoor bij den ouden Heer.

V. SANDKULE.
Maar zeg dan toch, komt de oude Heer hier vandaag of niet?

BAUDART.
O ja! de oude Heer! - Ik heb niet de eer de vertrouweling zijner geheimen te wezen.

V. SANDKULE.
Wat komt gij hier dan doen?

BAUDART.
Vreemde vraag. Doch *ik* wil u gaarne tot den vertrouweling mijner geheimen maken (*fluisterend*). Ik kom hier... wandelen!

V. SANDKULE.
Bah!

BAUDART.
En dan....

V. SANDKULE.
Wat dan nog?

BAUDART.
Zien of de hip-po po-ta-mus-sen zich nog altijd in laauw water vermeien, gelijk zoo vele mijner geliefde landgenooten.

V. SANDKULE.
Ocb, kom!

BAUDART.
En vervolgens...

V. SANDKULE.
Hé?

BAUDART.
Zien hoe de kleine slangen groote kikvorschen verslinden, gelijkerwijs in de wereld meer gebeurt. Dat is leerzaam.

V. SANDKULE.
Nu gekheid genoeg. Hebt gij waarlijk den ouden Heer nog niet gezien?

BAUDART (*ter zijde*).
Daar zit wat achter. Ik wil hem plagen. (*luid*) O! de oude Heer! Ja, de oude Heer! de oude Heer! Wel die is naar de Hereeniging en Marie ook en Clémence ook, en...

V. SANDKULE (*ter zijde*).
Nu wil hij mij met een kluitje in 't riet sturen.

BAUDART.
Gij wildet straks immers ook daarheen gaan?

V. SANDKULE (*ter zijde*).
Nu begrijp ik het; hij wil mij verwijderen.

BAUDART.
Het zou mij spijten, indien ik u ophield.

V. SANDKULE (*ter zijde*).
De afspraak is geweest *hier* zamen te komen.

BAUDART.
Als gij u haast, vindt gij hen misschien nog. 't Is maar een half uurtje. Wel is waar, 't is nog al warm; maar gij zijt een buitenman en hebt goede beenen. (*ter zijde*) Ik wou inderdaad, dat ik hem lozen kon.

V. SANDKULE (*ter zijde*).
Maar ik zal oppassen.

BAUDART.
Wat staat gij te pruttelen? De tijd snelt om. (*Declame-*

rende) ‘Wee u, zoo gij 't voorbij laat gaan, het oogenblik....’ hoe is het ook verder?

V. SANDKULE (*luid*).
Ja, ja, zij zijn in de Hereeniging, zoo als ik u zeide. - (*ter zijde*) Hij moet hier weg.

BAUDART.
Ik zou u wel willen vergezellen, maar ik ben te moe..... Ik ben pas uit eene zware ziekte hersteld, en moet mij in acht nemen. Mijn doctor zeide mij nog dezen morgen..... (*ter zijde*) Hij gaat nog niet.

V. SANDKULE (*ter zijde*).
Ha! gevonden! (*luid*) Och neen, het is te laat; ik moet nog naar de beurs.

BAUDART.
Naar de beurs? (*ter zijde*) Uitmuntend! (*luid*) Dan zal het hoog tijd worden.

V. SANDKULE.
Gaat gij meê?

BAUDART.
Ik? - neen, ik moet immers de hippopotamussen.....

V. SANDKULE.
Gij zeidet toch gisteren, dat gij vóór beurstijd noodzakelijk iemand uwer cliënten in Doctrina spreken moest.

BAUDART.
O ja, over die gewigtige zaak. Och! dat heeft geen haast.

V. SANDKULE.
En hij zou nog al met den beurstrein uit Keulen er voor overkomen, om 's avonds weder te kunnen vertrekken.

BAUDART.
Hemel ja! dat is waar ook. Goed, dat gij het mij herinnert. Helaas! die zware ziekte heeft mijn geheugen zoo verzwakt. (*ter zijde*) Als ik niet meê ga, raak ik hem niet kwijt.

V. SANDKULE.
Nu, kom dan meê in eene vigilante. Ik zal u bij Doctrina afzetten.

BAUDART.
Ik wandel toch liever. De doctor heeft mij gezegd, dat beweging....

V. SANDKULE.
Hoe? gij waart zoo vermoeid?

BAUDART.
O ja! dat had ik vergeten, maar.....

V. SANDKULE.
Kom spoedig, 't is al over half drie (*hij verzet zijn horologie*) zie maar.

BAUDART (*ter zijde*).
Wat fraais, 't is al half vier (*ook zijn horologie verzettende*); (*luid*) Ja, waarlijk, zie! goede Goden, òver half drie, zie maar!

V. SANDKULE.
Kom dan!

BAUDART.
(*Zeer langzaam*) Wij zullen ons waarlijk moeten haasten.

V. SANDKULE.
Portier! een vigilante!

BAUDART.
Maar ho! - daar had ik haast iets vergeten. Ik moet volstrekt nog eerst naar den Binnen-Amstel, om met eenen Rijnschipper te spreken over die gewigtige zaak, gij weet, van mijn' keulschen cliënt. Wilt gij met mij gaan en een oogenblikje wachten? Maar, neen! dat mag ik niet van u vergen. Ik zou uw geduld op de proef stellen, - en - de beursklok wacht. Anders, zoo gij wilt -?

V. SANDKULE.
't Is dan beter, dat ik alleen ga. En ik bedenk daar, dat ik nog even in 't Entrepôt-dok zijn moet.

BAUDART.
Hoe? doet gij zaken?

V. SANDKULE.
Eene speculatie in kaapsche ezelsvellen, waar ik mij in heb laten slepen.

BAUDART.
Ja! daar moet gij bij zijn! 't Is dan inderdaad beter, dat wij elk zijn' eigen weg gaan. Portier! wilt gij een paar vigilantes roepen? Met vlugge paarden, hoor!

V. SANDKULE.
Kom, 't is waarachtig hoog tijd.

BAUDART.
Als gij maar niet te laat op de beurs komt.

V. SANDKULE.
Uw cliënt wacht u al in Doctrina. (*De vigilantes zijn voorgekomen. Zij stappen in; de vigilantes rijden in verschillende rigting af. Beide steken het hoofd uit het portier, elkander toeroepende:*

V. SANDKULE.
Goed succes!

BAUDART.
Voordeelige zaken!

Tiende tooneel.

HENDRIK. ANDRIES.

ANDRIES.
Wat hadden die twee toch met elkaar?

HENDRIK.
Zij liepen elkander in den weg, en rijden daarom nu elkander uit den weg.

ANDRIES.
Dat vat ik niet.

HENDRIK.
Ziet gij, zij hebben één doel, dat zij langs verschillende wegen willen bereiken.

ANDRIES.
En wie zal 't halen?

HENDRIK.
Dat zal de tijd leeren.

EEN PAPEGAAI.
Kopje kraauw!

EEN ANDERE.
Kaalkop!

ANDRIES.
Maar wat is dat doel, Hendrik?

HENDRIK.
Hoor, Andries, de eerste pligt van een' portier is: - hooren, - zien en - zwijgen.

ANDRIES.
Zoo, komt dat ook te pas bij dát....?

HENDRIK.
Bij wat?

ANDRIES.
Bij dát, dat.....dat ‘wat anders is.’

HENDRIK.
Wel degelijk!

Elfde tooneel.

DE VORIGEN. MARIE, CLÉMENCE komen in een sierlijk rijtuig aanrijden, stijgen uit en gaan bij Hendrik het hek in.

MARIE.
Dag Hendrik! is mijn vader er al?

HENDRIK.
Nog niet, Mejufvrouw. Zal ik hem zeggen, waar hij de dames vinden kan, als hij komt?

MARIE.
Dank u, wij blijven in de buurt. (*tot Clémence*) Willen wij een plaatsje op een bank bij de Fontein zoeken? (*Zij komen naar voren*).

CLÉMENCE.
De banken zijn bezet.

MARIE.
O! er is nog ruimte genoeg.

CLÉMENCE.
Mevrouw Nuf zit er, en gij weet, dat ik die niet kan uitstaan. Zij heeft altijd wat op mijn toilet aan te merken. Laat ons hier liever een oogenblik wachten.

MARIE.
Hier bij het hek kan men niemand ontwijken; en men ontmoet zoo velerlei.....

CLÉMENCE.
Bij voorbeeld, de Heeren van gisteren avond? Welnu! wat schade? Of hebt gij er nu genoeg van, dat zij u het hof maken, nu....

MARIE.
Lieve Nicht! één ding hebt gij mij beloofd; gij zoudt mij niet plagen.

CLÉMENCE.
't Zijn toch anders beide even aardige jonge menschen, ofschoon in verschillende *genres*.

MARIE.
Maar....

CLÉMENCE.
Maar u is dit onverschillig, wilt gij misschien zeggen. En ik geef toe, het zou u niet wel voegen vergelijkingen te ma-

ken; doch stel u gerust, kindlief. Ik zag zoo even in de Plantage den een ons ijlings in eene vigilante voorbijrijden.

MARIE.
In de fransche laan. En de ander een oogenblikje later, toen wij langs het Dok reden.

CLÉMENCE.
Gij ziet toch scherper toe, dan ik vermoed had. Maar zeg eens, àls gij eens voorkeur kondt hebben, wien zoudt gij er meê vereeren?

MARIE (*den vinger opheffende*).
Nicht!

CLÉMENCE.
Denk maar lieve, dat ik de vraag doe tot mijne eigene onderrigting.

MARIE.
Waar Papa toch blijft?

CLÉMENCE.
Verlangt gij zoo naar het oogenblik?

MARIE.
Dat mijn vader komt, ja! 't Is zulk lief weêr, en hij kan het zoo zelden genieten onder zijne bezigheden en zorgen.

CLÉMENCE.
Goed kind! - maar zeg melieve, komt Papa alleen?

MARIE.
O! nu is de bank ledig; - willen wij?

CLÉMENCE.
Laat ons eerst nog even aan het hek zien, of Oom komt

(zij gaan naar achteren).

Twaalfde tooneel.

DE VORIGEN. BAUDART EN V. SANDKULE (elk uit eene der zijlanen komende).

V. SANDKULE.
Ha, daar zijn ze!

BAUDART.
Ik geloof inderdaad, dat ik haar zie.

(zij loopen tegen elkander aan).

V. SANDKULE.
Wat drommel! gij hier?

BAUDART (*met eene buiging*).
Om u te dienen, mijn waarde.... drommel! En ik mag het onverwachte genoegen smaken u hier weêr te zien?

V. SANDKULE.
Hoe komt gij hier?

BAUDART.
Dat is nu voor de tweede maal vandaag, dat gij mij eene vraag doet, die - vergeef mij - niet héél beleefd klinkt. Maar ik wil het u wel zeggen. Gij weet, ik heb geene geheimen voor u - mijnen vertrouweling! - Ik had nog over eene zaak te spreken met een der bedienden in het locaal der directie aan de overzijde, eene gewigtige zaak! Het geldt eene Oost-Indische erfenis van acht millioen of daaromtrent - en toen het consult afgeloopen was, liet hij mij door den tuin als den kortsten weg vertrekken. Nu weet gij alles; maar wat ik u bidden mag, klap vooral niet van die erfenis.... En mag ik nu op mijne beurt zoo vrij zijn, u te vragen, waaraan ik de eer te danken heb, u weder hier te ontmoeten?

V. SANDKULE.
O! ik, ik had mijn wandelstok verloren.

BAUDART (*rondziende*).
Hier?

V. SANDKULE.
Aan de overzijde, bij de hekken der tijgers.

BAUDART.
En heeft de tijger hem opgegeten? Maar dat verklaart nog niet.....

V. SANDKULE.
Toen ik het rasterwerk aan de overzijde voorbijreed, kwam mij dat in den zin. Ik gelastte den koetsier stil te houden, vlak tegen de palen; ik klouterde op den bok en sprong er over.

BAUDART.
Fameus! en gij waart niet bang uwe scheenen te bezeeren?

V. SANDKULE.
Zoo min als gij om voor eene gesloten deur het hoofd te stooten.

BAUDART.
En gij hebt gevonden wat gij zocht?

V. SANDKULE.
Wilt gij mij helpen zoeken?

BAUDART.
En uwe vigilante?

V. SANDKULE.
Staat daar misschien nog; en de uwe?

BAUDART.
Is naar stal. Het paard was zoo erg bezweet.

V. SANDKULE.
En Doctrina?

BAUDART.
En de beurs?

V. SANDKULE.
En het consult op den Amstel?

BAUDART.
En de kaapsche-ezels-vellen in het entrepôt-dok? Zal de speculatie goed losloopen?

V. SANDKULE.
Zoo goed als uw proces over de acht millioen.

(Beide barsten uit in lagchen).

DE PAPEGAAIJEN.
Lorre! Lorre! Lorre!

BAUDART.
Mijn beste vriend, wij hebben nu gekheid genoeg gemaakt. Beken maar openhartig, gij hebt hier een bepaald doel.

V. SANDKULE.
En dat zou zijn?

BAUDART.
Willen wij het aan deze dames vragen? (*Clémence en Marie komen naar voren*).

CLÉMENCE (*tot Marie*).
O wee! de vijand heeft ons den aftogt afgesneden. Wij moeten ons er doorslaan.

(Baudart en v. Sandkule begroeten de dames).

CLÉMENCE (*beiden aanziende*).
Een warme dag, Heeren!

BAUDART.
Een schoone, Mevrouw.

V. SANDKULE.
Benaauwend heet!

CLÉMENCE.
De avond zal zoo veel te liefelijker zijn, niet waar Marie?.... Mits er maar geen onweêr komt, Heeren!

Marie gaat bij de papegaaijen rond, streelt ze en geeft hun klontjes. De beide Heeren volgen haar met de oogen en trachten haar te naderen, inmiddels scherp op elkander lettende. Clémence rigt telkens het woord tot dengenen, die Marie wil aanspreken.

CLÉMENCE.
Hoe heerlijk moet het nu op het land zijn, Mijnheer van Sandkule. Ligt uw buiten ver van Arnhem?

V. SANDKULE.
Tusschen Dieren en Brummen, Mevrouw.

CLÉMENCE.
En hebt gij er eene goede jagt?

V. SANDKULE.
O ja, Mevrouw!

CLÉMENCE.
Het is zeker een oud kasteel met torens en steviger muren.... dan de nieuwe villa's in het park te 's Hage, niet waar Mijnheer Baudart?

BAUDART.
Allerliefste kaartenhuisjes, Mevrouw.

CLÉMENCE.
Gij moet denken: oostersche bouwtrant voor oostersch geld. Is het een erfelijk goed in de familie, Mijnheer v. Sandkule?

V. SANDKULE.
Sedert meer dan drie eeuwen, Mevrouw.

CLÉMENCE.
En naar ik gis uitstekend ingerigt om er eerlang eene schoone burgtvrouw in te leiden.

V. SANDKULE.
O Mevrouw! dat geluk.....!

CLÉMENCE.
Moet verdiend worden, is het niet zoo, Mijnheer Baudart?

BAUDART.
Door opregte, teedere liefde, die....

CLÉMENCE.
Door eerlijken arbeid, die achting eischt.

BEIDE.
O! Mevrouw!

CLÉMENCE.
Ik gevoel wat gij zeggen wilt, mijne Heeren. Gij, baron! wilt betuigen, dat gij als een waardig edelman den roem van

uw geslacht zult ophouden, door wakker, met kennis en ijver u te wijden aan de belangen uws vaderlands.

BAUDART.

En ik dan, Mevrouw? Een burgerkind, een advocaat, die carrière maken moet, - wat zal ik?

CLÉMENCE.

Geduld hebben en niet om alle posten solliciteren. Maar gij zult wel moede worden, beste Marie, van dat drentelen, terwijl de Heeren mij niet loslaten met hunne aangename gesprekken. Kom, gaan wij wat rusten. De Heeren zullen wel zoo goed zijn mij te verschoonen, dat ik voor de teedere gezondheid van mijn nichtje zorge... en mijn oom, als hij komt, te zeggen, dat wij hem met ongeduld bij de volière wachten, niet waar Marie?

Dertiende tooneel.

De vorigen, zonder de Dames. Baudart en v. Sandkule elk aan eene zijde van het tooneel met de papegaaijen spelende, nu en dan elkander schuins aanziende.

BAUDART.

Er is geen twijfel aan; hij is tot over de ooren verliefd.

V. SANDKULE.

Er is geen twijfel aan. Hij kwam alleen om haar.

BAUDART.

Maar het weêuwtje wist hem aardig bezig te houden.

V. SANDKULE.

Gelukkig, dat de nicht er bij was.

BAUDART.

Ik moet hem vóór zijn; hij is een ernstige mededinger.

V. SANDKULE.
Ik moet doortasten.

BAUDART.
Hij is rijk.

V. SANDKULE.
Hij is bij de hand.

BAUDART.
Van adel.

V. SANDKULE.
Vlug met de tong.

BAUDART.
En ondernemend genoeg.

V. SANDKULE.
Hij weet zich zoo aardig in te dringen.

BAUDART.
Ik moet er bij zijn.

V. SANDKULE (*gelijktijdig*).
Ik moet er bij zijn.

BAUDART.
Maar hij moet geen achterdocht hebben.

V. SANDKULE.
Maar hem moet ik eerst op een dwaalspoor brengen.

BAUDART.
Anders doet hij een' dollen sprong.

V. SANDKULE.
Anders is hij mij nog te gaauw.

(Beide zich omkeerende, luid).

BAUDART.
Niet waar, mijn vriend, een allerliefste vrouw.

V. SANDKULE.
Een drommels aardig wijfje; gij meent immers het weeuwtje?

BAUDART.
Wie anders zou ik meenen! en gij?

V. SANDKULE.
Ik ook!

BAUDART.
Hoe bekoorlijk zag zij er uit, oogen als gitten, een mondje als een kers, wangen als perzikken, een neusje....

V. SANDKULE.
Om te snoepen.

BAUDART.
Wat keurig toilet, smaakvol, eenvoudig en toch rijk. Dat gracieuse hoedje, die sierlijk geplooide mantille, die....

V. SANDKULE (*op denzelfden toon*).
Die fraaije parasol!

BAUDART.
En welk een geestig gesprek!

V. SANDKULE.
Fijne zetten, hé?

BAUDART.
Ik was aan haren mond geboeid.

V. SANDKULE.
Ik was van hare zijde niet weg te slaan.

BAUDART.
Zij schijnt een diepen indruk op u gemaakt te hebben.

V. SANDKULE.
Ik hoop toch niet, dat gij op haar verliefd zijt?

BAUDART.
Ik wil u openhartig bekennen, nog nooit heb ik eene vrouw ontmoet, die mijne idealen van schoonheid en aanminnigheid zoo nabij kwam. En indien ik hopen durfde....

V. SANDKULE.
Ik zou van haar kunnen droomen. En zoo ik tot eene keuze overging.....

BAUDART.
In ernst?

V. SANDKULE.
In ernst.

BAUDART.
Jongen! dat zou mij voor u spijten.

V. SANDKULE.
Hoe! gij denkt er toch niet aan....?

BAUDART.
Volg mijnen raad, mijn vriend, zie van haar af.

V. SANDKULE.
Baudart, ik versta op dit punt geen scherts.

BAUDART.
Het zou mij inderdaad leed doen in u een medeminnaar te ontmoeten. Zij kan toch maar één gelukkig maken. En ik meen mij te mogen vleijen....

V. SANDKULE.
Wij zullen zien. Ik zeg u.... waar ik eens mijne zinnen op gezet heb.... ha! daar is de oude Heer.

BAUDART.
Neen, het is ter Velden.

V. SANDKULE.
De makelaar? (*ter zijde*) Die kan mij helpen.

BAUDART (*ter zijde*).
Dien moet ik uithooren.

Veertiende tooneel.

De vorigen. Ter Velden uit de zijlaan links opkomende.

O ongeduld! (*de anderen ziende*) Uw dienaar, Heeren!

BAUDART.
Ik heb de eer, de uwe te zijn.

TER VELDEN.
Kunt gij mij misschien ook zeggen, of de Heer v.d. Nooten en de Dames al hier zijn.

V. SANDKULE.
De Dames zijn er. De oude Heer....

BAUDART (*geheimzinnig tegen v. Sandkule*).
Pas op, daar is nog een mededinger naar de hand van....

V. SANDKULE (*haastig*).
Van Marie?

BAUDART.
Och kom, wij beminnen immers 't weeuwtje?

TER VELDEN (*die regts en links gezien heeft, en op het punt was zich te verwijderen*).
En welken weg zijn zij ingeslagen?

BAUDART.
Naar de volière. Zal ik u geleiden?

V. SANDKULE.
(*ter zijde*) Hola, dat schut ik. (*luid*) Mijnheer ter Velden, wees zoo goed mij een oogenblik te woord te staan.

BAUDART.
Hebt gij geheimen?

V. SANDKULE.
Voor u zou ik ze niet kunnen hebben.

BAUDART (*vertrouwelijk*).
Ha, ik begrijp het al. Gij wenscht eene onderhandeling met het bekoorlijke weeuwtje aan te knoopen, en - ter Velden is makelaar....

TER VELDEN.
In suiker. Maar waarmede kan ik van uwe dienst zijn?

BAUDART.
Ik groet u, mijne Heeren. Ik wil niet indiscreet zijn. (*Hij wil zich door de zijlaan regts verwijderen*).

V. SANDKULE (*hem terughoudende*).
O volstrekt niet! gij moogt het hooren. Ik verzoek u te blijven; misschien heb ik een advocaat noodig.

BAUDART.
Nu dan, om u genoegen te doen.

TER VELDEN.
Welnu, Mijnheer v. Sandkule! houd mij ten goede, zoo ik wat haast heb.

V. SANDKULE.
Oef, ja. (*ter zijde*) Wat zal ik zeggen? (*luid*) Gij zijt makelaar?

TER VELDEN.
In suiker, gelijk ik u zeide.

BAUDART.
Hoe jammer, dat gij niet in huiden doet.

TER VELDEN.
Hoe zoo?

BAUDART.
v. Sandkule heeft eene partij kaapsche ezelsvellen te koop.

V. SANDKULE.
Als gij mij voortdurend in de rede valt, kan ik niet uitspreken. (*tegen ter Velden*) Gij komt veel bij den ouden Heer?

TER VELDEN.
Bij wien?

V. SANDKULE.
Bij den Heer v.d. Nooten.

TER VELDEN.
Ik heb de eer zijn vertrouwen te genieten.

V. SANDKULE.
De oude Heer heeft.... e.... heeft eene dochter?

TER VELDEN.
Ik dacht, dat dit u bekend was.

V. SANDKULE.
En eene nicht?

TER VELDEN.
Gij hebt haar immers zoo even ontmoet?

V. SANDKULE.
Is.... is.... (*ter zijde*) Als nu die lastige Baudart er maar niet was, dan zou ik hem ronduit vragen hoe de zaken staan. (*fluisterend tot ter Velden*) Is zij nog vrij?

TER VELDEN.
Wie? Marie of Clémence?

V. SANDKULE (*opmerkende dat Baudart luistert*).
Allebei.

TER VELDEN.
Gij zult toch niet beiden te gelijk het hof willen maken?

V. SANDKULE.
O! het is niet voor mij zelven, dat ik het u vraag. Het is maar voor een vriend, in wiens geluk ik groot belang stel.

BAUDART (*met een toon van opgewondenheid*).
Ja, mijn waarde ter Velden, waarom het langer ontveinsd! Het is voor mij, zijn getrouwen vriend Baudart, dat v. Sandkule edelmoedig in de bres springt. Ik zou nooit den moed gehad hebben tot u de vragen te rigten, aan wier beantwoor-

ding mijn geluk hangt. Maar nu, nu is het stoute woord gesproken, nu is het ijs gebroken. Ja, ik bemin haar, de bekoorlijke Clémence. O zeg mij, gij, die daar veel aan huis komt, is mijne liefde zonder hope? Of zoude ik mij mogen vleijen, dat eenmaal een gunstig oor zou kunnen worden geleend aan mijn aanzoek om de hand der aanbiddelijke Marie.... Clémence? Gij zijt op dit gewigtig oogenblik de beschikker van mijn lot; één woord uit uwen mond kan mij opvoeren in eenen hemel van ongekende zaligheid, één woord mij nederstorten in de diepste diepte der vertwijfeling. Ik bezweer u, zeg mij de waarheid, alsof gij hier stondt als een getuige voor den President van het Provinciaal Geregtshof in het Paleis van Justitie op de Prinsengracht: heeft de lieftallige Clémence haar hart nog vrij? Kan de aanminnige Marie nog over hare hand beschikken? Wat is uw antwoord?

TER VELDEN (*op plegtigen toon*).
Gij zult mij toestemmen, mijne Heeren, dat uwe vragen gewigtig zijn, en een ernstig antwoord eischen! Luistert dan.

BAUDART.
Wij luisteren.

TER VELDEN.
Of het hart van Clémence nog vrij is - vraagt het haar zelve. Niemand dan zij heeft regt er over te beschikken.

V. SANDKULE (*haastig*).
En Marie?

TER VELDEN.
Vraag dat haren vader, die straks hier komt. Gisteren avond verzekerde zij mij nog, dat zij nooit zoude huwen dan met den man *zijner* keus.

BAUDART.
Ik weet genoeg. (*ter zijde*) Het is niet aan een' doove gezegd. (*luid*) Verschoont mij nu, mijne Heeren; mijn keulsche cliënt wacht mij al zoo lang in Doctrina. (*Hij gaat naar den uitgang bij Hendrik, maar sluipt ongemerkt langs het hek naar Andries, geeft hem een teeken om te zwijgen, en verschuilt zich in zijn wachthuisje*).

TER VELDEN.
Zeidet gij niet, dat de dames bij de volière zouden wachten? Ik dank u. (*heengaande*) Uw dienaar.

V. SANDKULE (*haastig*).
(*ter zijde*) Ha! Baudart is weg. (*luid*) Een oogenblik nog! Ronduit. Is Marie nog vrij?

TER VELDEN (*lagchende heengaande*).
Vraag het den ouden Heer.

Vijftiende tooneel

V. SANDKULE. (BAUDART is het portiershuisje allerlei gebaren makende, waarmede hij de woorden van V. SANDKULE begeleidt.)

Dat zal ik. Ik zal hier posthouden, al moet het ook duren tot middernacht. Die babbelende advocaat zal mij nu althans niet vóórkomen. Maar zou 't hem wel ernst wezen? Zou hij dan zoo met het heiligste gevoel kunnen spotten! Het zij zoo. Zijne scherts is mij even hatelijk als zijn ernst. Gelukkig, hij heeft het veld geruimd. Nu kan ik vrijuit spreken. De oude Heer kan niets tegen mij hebben en Marie zal eene gehoorzame dochter zijn. O, Marie! - Hier zal ik wachten. (*Hij gaat in het portiershuisje van* HENDRIK. *Beurtelings steken nu beiden het hoofd naar buiten, zonder dat van* V. SANDKULE BAUDART *te zien krijgt*. (*Dit spel wordt door de acteurs ad libitum eenigen tijd voortgezet*.) *De papegaaijen schreeuwen*).

Zestiende tooneel.

DE VORIGEN, VAN DER NOOTEN komt bij HENDRIK binnen, die hem beduidt, dat TER VELDEN en de dames in den tuin zijn.

V. SANDKULE (*op* V.D. NOOTEN *toesnellende*).
Goeden morgen, mijn waarde Heer!

BAUDART (*uit het andere portiershuisje toeschietende*).
Mijnheer van der Nooten, uw onderdanige dienaar.

V. SANDKULE (BAUDART *ziende*).
Alle duivels! daar is hij weêr.

V.D. NOOTEN.
Dag, mijne heeren! Wel gerust? Het is mij aangenaam u te zien.

BAUDART.
Het genoegen is aan ons.

V.D. NOOTEN.
Hebt gij mijne dames reeds ontmoet?

BAUDART.
Wij hadden de eer (*v.d. Nooten wil doorgaan*).

V. SANDKULE.
(*ter zijde*.) Nu of nooit. (*luid*) Mijnheer v.d. Nooten, één woord, als het u belieft.

V.D. NOOTEN.
Gaarne, Mijnheer!

BAUDART.
(*ter zijde*) Wacht even, ik eerst! (*luid*) O, Mijnheer v.d. Nooten! hoe gelukkig, dat gij gekomen zijt. Verbeeld u, ik wacht hier reeds langer dan een uur, in de pijnlijkste onzekerheid om een onderhoud met u te hebben over eene gewigtige zaak, daar haast bij is. Vergeef, dat ik u zoo onbescheiden ophoude, maar er hangen duizenden aan.

V.D. NOOTEN.
Ik ben tot uwe dienst, Mijnheer. Wat is de zaak?

V. SANDKULE.
Hoor mijn verzoek, Mijnheer....

BAUDART (*hem in de rede vallende*).
Eene gewigtige zaak voor u, Mijnheer. Ik ben advocaat in den boedel.... (*Hij troont v.d. Nooten op zijde*.) Maar het on-

derwerp, Mijnheer! dat op dit oogenblik mijn gansche gemoed vervult, dat is mijn levensgeluk. Vergun mij, Mijnheer! mijn hart voor u uit te storten. Gij weet ik ben (*daar hij v. Sandkule naderbij ziet komen, die onrustig heen en weder loopt, op een' anderen toon:*) ik ben advocaat in den boedel van de firma Emerson en Compagnie, die hare betalingen gestaakt heeft (*van Sandkule heeft zich weder verwijderd*). Ik erken, dat ik nog niet genoeg verdien, om een huisgezin deftig te kunnen onderhouden; doch mijne ouders zijn niet onbemiddeld en ik ben eenig kind; bovendien ik heb de verzekering van mijne peet-tante (*van Sandkule nadert weder*), die hare betalingen gestaakt heeft, zoo als ik zeide. Gij hebt eene vordering van ƒ 23,000, als houder van geprotesteerde wissels, afgegeven door (*van Sandkule verwijdert zich weder*) mijne peet-tante, dat zij mij tot haren universelen erfgenaam ingesteld heeft, en ik ben overtuigd, dat de goede vrouw reeds bij haar leven, tot verzekering van mijn geluk, het hare zal willen bijdragen. Ik smeek u alzoo, Mijnheer, bij al wat heilig is, onthoud mij mijn geluk niet (*van Sandkule nadert weder*). Indien gij met 50 pCt. genoegen nemen kondet (*van Sandkule verwijdert zich*), geef mij dan uwe dochter, wanneer ik hare liefde verwerven mag. En gij zult (*van Sandkule nadert weder*) en gij zult met eene betrekkelijk geringe opoffering u voor een verdrietig en kostbaar proces kunnen behoeden.

V.D. NOOTEN (*die inmiddels met zijne snuifdoos gespeeld heeft, een snuifje nemende.*)

Ik geloof, dat ik u verstaan heb, Mijnheer! Evenwel....

V. SANDKULE.

Nu is het mijne beurt! (*den Heer van der Nooten ter zijde voerende*) Mijnheer, ik ben van deftig geslacht en draag een onbevlekten naam (*Baudart nadert*) en wilde u kennis geven, dat ik mij in eene speculatic van kaapsche ezelsvellen begeven heb. Mijn.... (*Baudart verwijdert zich.*) Mijne ouders zijn dood, ik ben mijn eigen heer en meester. Ik heb het geluk een aanzienlijk vermogen te bezitten. Reeds lang heb ik gewenscht (*Baudart nadert weder*) eene beleening op die partij te sluiten. Ik wilde zoo vrij zijn u te vragen, welken makelaar ik zou moeten gebruiken (*Baudart verwijdert zich*) om eene lieve vrouw te vinden, die het zoete des levens met mij zou willen deelen. Ik had het voorregt kennis te maken met uwe dochter (*Bau-*

dart nadert weêr).... die knap en eerlijk is en mij niet bedriegt, want ik ben in dergelijke zaken onervaren. Zoudt gij mij de groote dienst willen bewijzen, mij aan te bevelen aan (*Baudart verwijdert zich*) uwe dochter, die ik hoogacht en....

V.D. NOOTEN (*een snuifje nemende*).
Genoeg, Mijnheer! ook u heb ik begrepen. Dat zijn gewigtige zaken, mijne heeren, die gij mij mededeelt.

BAUDART.
Mijnheer, ik bid u.

V. SANDKULE.
Mijnheer! O vergun mij te hopen.

V.D. NOOTEN.
Hebt een weinig geduld, mijne vrienden! Zulke zaken eischen rijp overleg. Uwe propositie dient overwogen te worden, Mijnheer Baudart; straks zal ik u den man mijner keus noemen, Mijnheer van Sandkule. Doch gunt mij nu één oogenblik vrijheid, opdat ik mij berade.... met mijne dochter. (*Af, door eene der zijlanen.*)

Zeventiende tooneel.

VAN SANDKULE, BAUDART.

V. SANDKULE.
Zijne dochter!

BAUDART.
Zijne dochter!

V. SANDKULE.
Wat meent hij?

BAUDART.
Wat kan zijne bedoeling zijn?

V. SANDKULE.
Dat kunt gij misschien verklaren, Baudart!

BAUDART.
Welligt bijna zoo goed als gij, van Sandkule.

V. SANDKULE.
Mijnheer Baudart, het is nu scherts genoeg.

BAUDART.
Mijnheer van Sandkule! nooit was ik ernstiger dan op dit oogenblik.

V. SANDKULE.
Gij hebt mijn geduld reeds lang genoeg op de proef gesteld.

BAUDART.
Ik heb u mijn gezelschap niet opgedrongen.

V. SANDKULE.
Weet dan, Mijnheer! dat ik dat meisje bemin, en dat geene kunstgrepen van u mij langer zullen weêrhouden....

BAUDART.
En ik verzeker u, dat ik niet zal rusten, vóór mijn lot beslist is.

V. SANDKULE (*toornig*.)
Ik raad u, afstand te doen van uwe... overmoedige verwachtingen, of...

BAUDART.
Neemt gij het op dien toon op? Welnu dan: Neen!

V. SANDKULE.
Neen?

BAUDART.
Neen!

V. SANDKULE.
Is dat uw laatste woord?

BAUDART.
Ik heb er niets meer bij te voegen.

V. SANDKULE.
Gij begrijpt dan, Mijnheer! dat wij op dezen voet niet tegenover elkander kunnen blijven staan.

BAUDART.
Welnu! het staat u vrij, u te verwijderen.

V. SANDKULE.
Wat bedoelt gij met deze woorden?

BAUDART.
Eenvoudig, dat *ik* niet van plan ben, om heen te gaan. Wilt gij, dat ik den portier verzoeke, eene vigilante voor u te bestellen, om nog eens... naar het Entrepôt-dok te rijden en...

V. SANDKULE.
Hoe, Mijnheer! gij waagt het -

BAUDART.
Stil, Mijnheer de Baron. Daar komt gezelschap, laat ons de vormen in acht nemen. Maar heden avond ben ik te huis voor u... of uwe vrienden.

V. SANDKULE.
Hier is mijn adres (*zijn kaartje overreikende*).

BAUDART.
En hier het mijne (*evenzoo*).

(Zij gaan driftig naar het hek).

Achttiende tooneel.

DE VORIGEN. VAN DER NOOTEN.

V.D. NOOTEN.
Zacht wat, mijne Heeren! Hoe zoo driftig? Ik kom u antwoord brengen. (*Zij komen terug.*) Ik heb mijne dochter over uw voorstel onderhouden, Mijnheer Baudart! - en ik heb haar verzocht mij den persoon te noemen, wien zij de voorkeur schenkt, Mijnheer van Sandkule!

BEIDEN.
Uwe dochter?

V.D. NOOTEN.
En zij is bereid, zelve u alle inlichting te geven, die gij zoudt begeeren (*een snuifje nemende*).

BAUDART.
Al te voorkomend, inderdaad.

V. SANDKULE.
Is het mogelijk? Zij zelve!

Negentiende tooneel.

DE VORIGEN. MARIE, CLÉMENCE, TER VELDEN.

De laatste tusschen de beide dames. Van Sandkule en Baudart op haar toeschietende.

V. SANDKULE.
Welk antwoord mag ik hopen?

BAUDART.
Wie is de gelukkige?

EEN PAPEGAAI.
Gerrit! Gerrit! Gerrit!

CLÉMENCE (*op ter Velden wijzende*).
Mijne Heeren! mag ik de eer hebben u den verloofde mijner nicht voor te stellen. Het engagement is zoo op het oogenblik publiek geworden. Wij vleijen ons, dat onze keus uwe goedkeuring zal wegdragen.

DE KAKATOE.
Kopje kraauw!

BAUDART (*lagchende*).
Kom, van Sandkule! reik mij de hand. Ons lot is beslist. Mijne propositie is van de hand gewezen; mijne firma moet bankroet gaan.

V. SANDKULE (*zich vermannende*).
Top! Vergeef mijne drift. En mij blijft niet anders over, dan mijne ezelsvellen zoo goed mogelijk te verkoopen.

CLÉMENCE.
Mag ik het voorregt hebben de Heeren dezen avond te mijnent te zien, tot viering van het verlovingsfeest?

BAUDART.
Het zal ons eene groote eer zijn.

V. SANDKULE.
Ik weet niet....

CLÉMENCE (*hen scherp aanziende*).
Tenzij gij andere afspraken hadt?

BAUDART.
O in 't minste niet!

CLÉMENCE.
Welnu! ik zal zien, wie van u ons het meest genegen is en het vlugst komt (*zij laat haren zakdoek vallen*).

BAUDART.
(*Den zakdoek oprapende.*) Ik vlei mij, dat ik het zal zijn.

V. SANDKULE.
Ik zal nog eenige afscheidsbezoeken moeten maken, ik keer morgen naar huis - - de jagt is geopend.

CLÉMENCE (*tot* MARIE).
De arme jongen! Het was hem ernst. Hij verdient medelijden.

MARIE.
Wilt gij niet beproeven hem te troosten?

V.D. NOOTEN.
En nu, kinderen! naar huis; het is hoog, hoog tijd. Ter Velden! rijdt gij mede? Het etensuur is, vrees ik, reeds lang voorbij.

EEN PAPEGAAI.
Kaatje is de koffij klaar?

Als twee vechten om één been.....

Zeyst.
JEREMIAS PESCATORE SIMONSZ.

Bibliographisch album.

Histoire des Musulmans d'Espagne jusqu'à la conquéte de l'Andalousie par les Almoravides (711-1110), *par R. Dozy. Tome premier et deuxième*[1]. *Leyde, E.J. Brill*, 1861. kl. 8°. 392 en 356 bladz.

Als ik het voorbeeld van vele recensenten wilde volgen, zoude ik deze aankondiging kunnen beginnen met een locus communis als deze: '*Ons Vaderland heeft altijd op mannen mogen bogen, die in de rij van hen, welke de Arabische letterkunde en geschiedenis een stap vooruitgebragt hebben, eene eerste plaats innemen*.' Ik zoude hierna eenige onzer beroemdste Arabologen uit vroegeren tijd kunnen opnoemen, bij ieders naam, telkens natuurlijk met eene andere phrase, kunnen zeggen, dat zij zeer knap geweest zijn, en zou eindelijk mijne inleiding kunnen sluiten, met den lezer de belangrijke mededeeling te doen, dat *ons vaderland den alouden roem blijft handhaven, getuige het onderhavige werk, dat wij aan de welversnedene pen van den Leydschen Hoogleeraar te danken hebben*. Niets zou gemakkelijker zijn, dan een aantal brommende zinnen, als de voorafgaande, achter elkander af te orgelen; geen stijl is daarenboven geschikter om velen in de meening te brengen, dat men het onderwerp van het boek, dat men aankondigt, grondig verstaat. Ongelukkig houd ik er niet van om knollen voor citroenen te verkoopen; ik laat dus de liefhebbers van den genoemden stijl brommen en begin de aankondiging van een werk over Arabische geschiedenis met de openhartige bekentenis, dat ik geen woord Arabisch versta en zelfs nog minder van deze taal weet als de meeste dominé's, die althans nog kunnen zeggen, dat zij de Arabische *letters* in der tijd gekend hebben. Ik zoude dan ook ongetwijfeld de vereerende uitnoodiging van de Redactie van 'de Gids,' om het publiek met bovengenoemd werk bekend te maken, niet aangenomen hebben, ware het niet, dat ik overtuigd was, dat men toch moeijelijk in ons land een bevoegd beoordeelaar van de historische waarde van dit werk zoude kunnen vinden. De Heer Dozy geeft ons hier namelijk het resultaat van twintig jaren studie, welke hij grootendeels gewijd heeft aan de geschiedenis van Spanje in de

1 Met nog twee deelen, die nog voor het einde des jaars het licht zullen zien, is dit werk kompleet.

middeneeuwen. Voeg hier bij, dat zijne bronnen voor een gedeelte nog onuitgegeven[1] zijn, en ik vraag iedereen, of het waarschijnlijk is, dat iemand onze Arabieren zich zal vermeten een oordeel over de kritische waarde van dit werk uit te spreken. A fortiori zwijg *ik* over dit punt. Zelfs loftuitingen zouden in mijn mond ongepast zijn. Ik zal mij slechts bepalen tot het beschouwen van den vorm, welke vooral bij dit werk niet minder dan de inhoud regt heeft onze aandacht tot zich te trekken, daar de schrijver zich niet voorgesteld heeft een droog wetenschappelijk werk voor de geleerde wereld te schrijven, maar een werk, dat ieder welopgevoed man met genoegen lezen kan. Naar mijn oordeel nu is de schrijver in deze poging uitnemend geslaagd en heeft hij een werk geleverd, waarmede ik iedereen kan aanraden om kennis te maken. De lezer vindt hier geen Duitsche, zoogenaamd *gründliche* opeenhooping van *daadzaken*, die het brein, waarin zij opgenomen worden, tot een volslagen uitdragerswinkel maken, maar eene goed gegroepeerde historische schilderij, waar de hoofdpersonen op den voorgrond, die van minder beteekenis op den achtergrond staan.

De schrijver heeft dit resultaat te danken aan de methode, welke hij bij het schrijven van zijn werk gevolgd heeft, en die ik hier niet beter kan weêrgeven dan met des schrijvers eigen woorden: '*Voulant satisfaire*,' zegt hij in zijne voorrede, '*autant qu'il était en moi, aux règles du bon goût et de la composition historique, qui commandent de mettre en évidence un certain ordre de faits, dont les autres sont l'accessoire et l'entourage, j'ai souvent été obligé de condenser en peu de*

1 Het heeft mij zeer verwonderd onder de namen van hen, wie de Heer Dozy in zijne voorrede bedankt voor aan hem afgestane HSS. en excerpten, niet te vinden dien van den Heer M.J. Müller, Professor aan de Universiteit te München in het Oostersch, daarentegen wel dien van den Heer Simonet, die, zoo ik mij niet vergis, een Spanjaard is. Eerstgenoemde heeft, zoo als den Heer Dozy niet onbekend kan zijn, 16 maanden met de hem eigene naauwkeurigheid in de Arabische HSS. van het Escorial gewerkt en wel bepaaldelijk in die, welke voor de Geschiedenis van belang zijn. Het is dus niet alleen niet onmogelijk, maar zelfs zeer waarschijnlijk, dat de Heer Müller nog het een en ander gevonden heeft, hetwelk over enkele punten van de Geschiedenis der Arabieren in Spanje een nieuw licht kan werpen, te meer, daar de catalogus van de Arabische HSS. van het Escorial, vervaardigd door Casiri, zeer onnaauwkeurig en onvolledig is, en de Heer Müller een groot deel der HSS. zelf op nieuw nagezien heeft om de fouten in de opgaven van Casiri te verbeteren en het door hem overgeslagene aan te vullen Ik zelf heb in audere opzigten zoo vele blijken van Müller's dienstvaardigheid ondervonden, dat ik geen oogenblijk twijfel of hij zoude den Heer Dozy, zoo deze er hem om had willen vragen, gaarne met zijne excerpten ten dieuste gestaan hebben.
De persoon, die voor den Heer Dozy excerpten uit de HSS. van het Escorial gemaakt heeft, is de reeds genoemde Simonet, wien ik zelf in dat klooster heb zien werken, en van wien ik kan getuigen, dat hij dit deed met eene echt Spaansche *non-chalance*, die mij niet veel goeds van zijn werk deed verwachten.

lignes le résultat de plusieurs sémaines d'études, et même de passer sous silence des choses, qui, bien qu'elles ne fussent pas sans interêt sous un certain point de vue, ne cadraient pas avec le plan de mon travail.'

Getrouw aan dit plan, overlaadt hij den lezer niet met eene onverteerbare hoeveelheid feiten, maar zet hem, als ik dit zoo zeggen mag, uit een rijk menu vooral de pikante hoofdschotels voor. Hij heeft echter in dat *condenser* de goede maat gehouden, en wordt nimmer duister: waar zulks tot het goed begrip van het verhaal noodig is, kan men zeker zijn ook de noodige uitgebreidheid te zullen vinden. Hij valt niet met de deur in 't huis en begint zijn boek dus niet met de verovering van Spanje door de Arabieren, maar leidt den lezer vooraf bij de Arabische wereld in. Hij schetst het karakter der Arabieren, hunne gewelddadige bekeering tot den Islam, hunne verdeeling in stammen en partijen en de onderlinge twisten en omwentelingen, die hiervan het gevolg waren, daar de lezer zonder deze inleiding groote moeite zoude hebben om zich de oorzaken van vele gebeurtenissen in Spanje te verklaren. Ook laat hij zelden na het gezegde op te helderen door de eene of andere karakteristieke geschiedkundige anecdote, die den lezer niet alleen beter op de hoogte brengt, maar hem ook beter bijblijft, dan de lange redeneringen van iemand, die bij de el schrijft. Als staaltje moge dienen, wat de schrijver mededeelt omtrent den weinigen opgang, dien het Christendom bij de Arabieren gemaakt heeft: '*Le Christianisme*,' zegt hij, '*ne comptait pas beaucoup d'adeptes, et ceux qui le professaient n'en avaient qu'une connaissance très-superficielle. Le calife Alî n'exagérait pas trop, quand il disait en parlant d'une tribu parmi laquelle cette religion avait cependant jeté le plus de racines: "Les Taghlib ne sont pas Chrétiens; ils n'ont emprunté au Christianisme que la coutume de boire du vin." Le fait est que cette religion renfermait trop de mysteres et de miracles pour plaire à ce peuple positif et railleur. Les évêques, qui vers l'an* 513 *voulurent convertir Mondhir III, roi de Hîra, en firent l'épreuve. Quand le roi les eut écoutés attentivement, un de ses officiers vint lui dire un mot à l'oreille. Tout à coup Mondhir tombe dans une profonde tristesse, et comme les prélats lui en demandent respectueusement la cause: "Hélas!" leur dit il; "quelle nouvelle funeste!... J'apprends, que l'archange Michel vient de mourir!" - "Mais non, mon Prince, on vous trompe: un ange est immortel." - "Eh quoi! vous voulez bien me persuader, que Dieu même a subi la mort*."'

'*En revanche*,' zoo laat de schrijver op de bovenaangehaalde woorden uit de voorrede volgen, '*je me suis efforcé de présenter dans le plus grand détail les circonstances, qui me semblaient caractériser le mieux les époques, que je traitais, et je n'ai pas craint d'entremêler parfois aux drames de la vie publique les faits intimes*.'

Ik weet niet, wat anderen van deze methode zeggen; mij echter bevalt zij, al is zij niet nieuw, uitstekend, ten minste als de schrijver zich wacht om *détails* te geven, die niet behoorlijk geconstateerd zijn, daar hij in het tegenovergestelde geval groot gevaar loopt van slechts een historischen roman te leveren. Door zijne personen te laten spreken - want hierin voornamelijk bestaan de *détails*, waarvan de schrijver spreekt - breekt hij de eentoonigheid, die anders zoo ligt in geschiedkundige werken heerscht; de lezer krijgt bovendien een veel juister denkbeeld van de verschillende hoofdscènes van het groote geschiedkundige drama, zoo ze voor hem als op een tooneel afgespeeld worden.

De stijl van den schrijver is eenvoudig en klaar; hij gebruikt niet meer woorden dan noodig zijn om zijne gedachten uit te drukken en is geen vriend van de Duitsch-Hollandsche methode, om alles als Leydsche kokinje uit te rekken.

Het Fransch is zeer goed, schoon men voornamelijk aan het telkens terugkeeren van dezelfde uitdrukkingen zien kan, dat de Heer Dozy geen geboren Franschman is.

Hij heeft wèl gedaan met zijn boek in deze taal te schrijven, want met allen eerbied voor de Hollandsche liefde voor *degelijke lektuur*, geloof ik niet, dat Dozy's werk, ook al was het in 't Hollandsch geschreven, hier veel koopers zou vinden. Namen als *Hassân ibn-mâlic ibn-bahdal, Abou Çabbâh* uit den stam van *Yahcib, Hayât ibn-Molâmis* uit den stam van *Hadhramaut*, waarvan dit boek natuurlijk vol is, zijn voldoende om elk eerzaam Nederlander af te schrikken het zich aan te schaffen of zelfs gratis te lezen. Slechts in het Oude Testament kan hij dergelijke namen met genoegen verorberen: wat meer is, zij dragen hier zelfs niet weinig tot de stichting bij.

T.J. HALBERTSMA.

John Lothrop Motley, Causes of the civil war in America. - London, 1861.

In de Amerikaansche kwestie trekken drie vraagpunten onze aandacht:

De oorzaken,
De regtmatigheid,
De vermoedelijke uitslag van den burgerkrijg.

Indien iemand meent, dat de brochure van den Heer Motley hem aangaande het eerste dier drie punten eenig licht zal verschaffen, zoo zal hij zich bedrogen vinden. Niettegenstaande de titel woordelijk luidt: ‘Causes of the civil war in America,’ zoo vindt men in het gcheele boekje geen woord over iets anders dan over de regtskwestie. Hoe hierover door Motley wordt beslist, laat zich ligt vermoeden.

Motley spreekt de overtuiging uit, die ook geheel de onze is: dat het Zuiden geen zweem van regt bezit, om uit de Unie te treden, waartoe het feitelijk en wettelijk behoorde.

Bij velen hier te lande schijnt aangaande dit punt nog eenige twijfel te bestaan. Bedriegen wij ons niet, dan vloeit die twijfel voort uit de verkeerde meening, als zou de Amerikaansche Unie eenvoudig een bond zijn van *Souvereine Staten*, die dan in der tijd een deel van hun gezag naar Washington zouden hebben 'gedelegeerd,' de vrijheid aan zich behoudende, om die magtop ieder gegeven oogenblik weder terug te nemen.

De praemisse aannemende, volgt de conclusie er logisch uit voort. Maar de fout schuilt in de praemisse. Motley toont het ten duidelijkste aan: de Amerikaansche Unie *is* geen bond van Souvereine Staten. Zij was het vóór 1787. Zij was het toen, daar sedert 1781 de dertien provinciën zich vereenigd hadden tot ééne groote confederatie, daarbij de verklaring afleggende, dat 'the said States hereby enter into a firm *league* of friendschip with each other.' Maar de Constitutie van 1788 was geen bond van vriendschap, gesloten tusschen de verschillende Staten. Wat meer is, zij was geene daad van de Staten als zoodanig. Zij was eene daad van het Amerikaansche *volk*. Men lette slechts op den aanhef: 'We, *the people* of the United States, to ensure a more perfect Union and secure the blessings of liberty for ourselves and our posterity, *do ordain and establish this Constitution*.' En wat las men in die Constitutie? Wordt er met een woord melding gemaakt van Souvereine Staten? Men leest er geen syllabe van. De taal der Constitutie is van het begin tot het einde deze: Het Congres zal dít doen, de President zal dàt doen; de Staten zullen deze magt mogen uitoefenen, en die niet. Door de Constitutie verklaarde de Amerikaansche natie een *volk* te zijn in den waren zin van het woord. Het regelde zijn regeringsvorm. Het achtte het wenschelijk in dien regeringsvorm zooveel mogelijk de harmonie te handhaven tusschen het oude en het nieuwe; het had ook anders kunnen oordeelen. Dat het zoo geoordeeld heeft en niet anders; dat het niet besloten heeft om het geheele denkbeeld van Staten op te offeren en een nieuwe indeeling van het rijk in departementen te doen plaats hebben, is (van een zeker standpunt gesproken) bloot toevallig. De Constitutie van 1788 blijft wat zij was; eene daad, waarbij het Amerikaansche volk verklaarde een *volk* te zijn, en waarbij het zijn regeringsvorm eens en voor altijd regelde. Het denkbeeld van souvereiniteit der afzonderlijke Staten ging daarbij geheel verloren. Zoo weinig bleef dat denkbeeld behouden, dat in de Constitutie eene clausule voorkomt, waarin aan de Staten zelfs het regt wordt ontnomen om hun eigen regeringsvorm te veranderen. Indien Massachusetts of Pensylvanië besloten de magt, die de Constitutie hun heeft overgelaten, te stellen in handen van een ko-

ning, zij zouden de Constitutie schenden, en de president zou de krijgsmagt der Unie kunnen gebruiken om hen tot rede te brengen. Nu denke men zich souvereiniteit zonder het regt van een eigen regeringsvorm te kiezen. Wij spreken niet eens van de overige souvereiniteitsregten, die de Constitutie aan de Staten ontneemt: het regt van de munt, het regt van credietpapier uit te geven, het regt van met andere Staten verbindtenissen aan te gaan, het regt van adellijke titels te verleenen, het regt van vloten en legers te onderhouden. Men kan zich nog voorstellen, dat de Staten die regten voor een tijd aan de hoofdregering te Washington zouden hebben ‘gedelegeerd,’ zonder daarom hunne souvereiniteit op te offeren. Maar wat er van die souvereiniteit nog overblijft na eene phrase als deze: ‘This constitution and the laws made in pursuance thereof shall be *the supreme law of the land*,’ is tamelijk duister.

Al de argumenten van Motley wel beschouwd, lijdt het dan ook naar onze meening geen twijfel meer: de Amerikanen vormden even goed eene natie als de Franschen of Engelschen. De vraag, of het Zuiden het regt heeft om uit de Unie te treden, staat derhalve gelijk met de vraag of Lancashire en Yorkshire het regt hebben om zich op een gegeven oogenblik los te scheuren van Engeland. Een zoodanig regt wordt door niemand verdedigd. Daarover loopt ook niet de minste kwestie. De kwestie loopt alleen hierover, of de betrekking, waarin het Zuiden tot de Unie staat, dezelfde is als die van Lancashire en Yorkshire tot Engeland. De Separatisten ontkennen dat die betrekking dezelfde zou zijn; de Unionisten houden het vol. Het is, dunkt mij, thans niet twijfelachtig meer, wie regt heeft en wie onregt. Door de kwestie op geschiedkundig terrein over te brengen, heeft Motley ze vrij wel uitgemaakt.

Van meer praktisch belang dan deze, is de vraag naar de oorzaken, die den tegenwoordigen strijd hebben teweeggebragt. Behooren die oorzaken tot dezulken, die eene blijvende of slechts eene voorbijgaande werking kunnen hebben? - Sommigen willen de geheele zaak toeschrijven aan de eerzucht van weinige invloedrijke personen, die de goê gemeente met fraaije woorden en schoone beloften hebben verleid, maar die spoedig hun invloed zullen verliezen, zoodra men bemerkt, dat zij niet anders zoeken dan eigen voordeel en eigen eer. Die deze meening zijn toegedaan, gelooven dan ook dat de strijd niet lang kan duren, en de uitslag niet anders dan gunstig kan zijn aan het behoud der Unie. - Anderen zijn daarentegen van gevoelen, dat de oorzaak veel dieper ligt. Zij houden het er voor, dat hetgeen men thans ziet gebeuren, alleen zijne verklaring vindt in de sociale geschiedenis van Amerika gedurende de laatste dertig of veertig jaren, en derhalve met noodzakelijkheid uit een lang verleden voortvloeit. De zoodanigen zijn minder optimistisch gestemd voor

het behoud der Unie. Zij zijn veeleer geneigd om aan te nemen, dat de band voor goed verbroken is en niet meer hersteld kan worden; en al ware het, dat door kracht van wapenen eene hereeniging werd tot stand gebragt, zij zouden gelooven, dat de strijd telkens en telkens weder uit moest breken, tenzij in geheel het wezen van eene der beide maatschappijen, die elkander den oorlog aandoen, eene totale hervorming plaats vond. Wij willen niet ontveinzen, dat wij deze overtuiging deelen. De Amerikaansche oorlog is in ons oog geheel en al een *sociale* oorlog. Volgens ons vindt hij zijn grond nergens anders dan in het feit, dat de maatschappelijke inrigting van het Zuiden en die van het Noorden in beginsel lijnregt tegenover elkander staan. Hoe die tegenstelling de gevolgen kon of liever *moest* hebben, die wij thans aanschouwen, en waarin zij bestaat, wenschen wij met een paar woorden duidelijk te maken.

In eene maatschappij, waar alle voorregten van standen zijn afgeschaft; waar derhalve geene adellijke titels bestaan; waar zelfs geene aristocratie aanwezig is, door de openbare meening als zoodanig erkend, wordt de geheele maatschappelijke ordening bepaald door het *kapitaal.* Zulk eene maatschappij te leeren kennen, staat gelijk met staathuishoudkundig na te gaan, hoe het kapitaal zich daar verdeelt. Wanneer nu die maatschappij uit twee deelen bestaat, en in het eene het kapitaal zich verdeelt op eene wijze, die geheel in strijd is met die waarop het zich verdeelt in het andere, dan is het zeker, dat in die twee deelen twee geheel uitéénloopende maatschappelijke ordeningen zullen ontstaan. Maar twee maatschappelijke ordeningen in één staat is op den duur ondenkbaar, vooral in een land waar allen zonder onderscheid van stand deel hebben aan de benoeming, zoowel der wetgevende als der uitvoerende magt. Van twee dingen *moet* daar noodwendig één gebeuren:

òf het eene deel der maatschappij moet zich aan het andere onderwerpen,
òf de staat moet zich oplossen.

Een dergelijke toestand was in Amerika aanwezig. Amerika's geschiedenis van de laatste jaren is dan ook niet anders dan de geschiedenis van twee deelen van eene en dezelfde maatschappij, die elkander tot onderwerping willen brengen, maar op den duur geen van beiden daarin slagen. Daar de eerste term van het alternatief dus eene onmogelijkheid bleek te zijn, kon er niets anders overblijven dan dat het tweede geschiedde, derhalve, dat de staat zich oploste. Die oplossing moest noodzakelijk komen. Wij hebben haar zien gebeuren.

Maar waarin bestaat die tegenstelling tusschen de twee deelen der Amerikaansche maatschappij? - Zij vindt haren grond in de slavernij, die het Zuiden; in den vrijen arbeid, die het Noorden beheerscht.

Men heeft veel over de slavernij gesproken en geschreven. Men heeft dikwijls den invloed nagegaan, dien deze instelling uitoefent op den slaaf en op den meester. Of men er in geslaagd is dien invloed met juistheid weder te geven, laten wij in het midden. Maar wij willen eene bladzijde wijden aan de vraag, welke beteekenis de slavernij heeft voor de maatschappij waarin zij geduld wordt. Zoo aanstonds hebben wij doen zien, dat in een land als Amerika alle maatschappelijke ordening bepaald wordt door de wijze waarop zich het kapitaal over de bevolking verdeelt. Wij poogden vervolgens den tegenwoordigen burgerkrijg te verklaren uit het feit, dat in het Zuiden eene maatschappelijke ordening bestaat, die lijnregt in strijd is met die, welke het Noorden beheerscht. Zal nu onze stelling waarheid bevatten, dat de slavernij die in het Zuiden, en de vrije arbeid die in het Noorden bestaat, te zamen de oorzaak vormen van den burgerkrijg, dan moeten wij kunnen bewijzen, dat de slavernij eene geheel andere verdeeling van kapitaal teweegbrengt, dan de vrije arbeid. Dit bewijs is gemakkelijk te leveren. Wij zullen aantoonen, dat de strekking van den vrijen arbeid is: een geleidelijke verdeeling van kapitaal over de geheele bevolking te bewerken, en van de slavernij: een toestand in het leven te roepen van scherpe afscheiding tusschen rijkdom en armoede. Immers, waar vrije arbeid bestaat, komt iedere vermeerdering van welvaart, die door vermeerdering van productie plaats vindt, slechts voor een deel ten bate van het kapitaal; een groot deel komt ten voordeele van den arbeid; want iedere vermeerdering van productie heeft de dubbele strekking om de prijzen der voorwerpen te doen dalen en de arbeidsloonen te doen stijgen. Waar echter slavenarbeid bestaat, komt alle vermeerdering van welvaart, die het gevolg is van vermeerdering van productie, nagenoeg uitsluitend ten voordeele van het kapitaal. Heeft bij vermeerdering van vraag naar arbeid ginds een stijgen der loonen plaats, hier stijgen de slavenprijzen. Het stijgen der loonen nu heeft de strekking om de kapitaalvorming in de hand te werken van hen, die nog geen kapitaal bezitten: het stijgen der slavenprijzen heeft juist eene tegenovergestelde strekking; want, hoe duurder de slaven, hoe grooter de moeijelijkheid voor dengeen die ze niet bezit, om ze te verkrijgen. Dezelfde oorzaak: vermeerdering van productie, bewerkt dus in eene maatschappij waar vrije arbeid, en in eene maatschappij waar slavenarbeid heerscht, juist het tegenovergestelde: ginds bevordert het eene geleidelijke verdeeling van kapitaal over de geheele bevolking; hier eene scherpe afscheiding tusschen rijkdom en armoede.

In de Noord-Amerikaansche slavenstaten is ook inderdaad eene dergelijke afscheiding aanwezig. Deze teekent zich af in de geheele maatschappij: overal treedt zij te voorschijn; op hare beurt brengt zij eene scherpe afscheiding te weeg tusschen beschaafden en niet-

beschaafden, ontwikkelden en onontwikkelden. Geen ‘more gentlemanly sort of person,’ dan een Amerikaansche planter; geen ruwer, onbeschofter vormen dan die, waaronder het gros der zuidelijke bevolking zich aan ons voordoet. De ‘gentleman’ van het Zuiden - ik beroep mij op de ervaring van alle reizigers - is iemand, waarmede men zich over alles onderhouden kan: hij bezit eene algemeene kennis van litteratuur, van geschiedenis, van land- en volkenkunde, niet het minst van politiek. De man van het volk? - Vergelijken wij de statistiek van het aantal dergenen die lezen en schrijven kunnen in het Zuiden en in het Noorden, en wij zullen ons eene voorstelling kunnen maken van de diepe onkunde waarin het meerendeel der zuidelijke bevolking (wij spreken niet van de slaven) verzonken is. Nemen wij zes groote staten van beiden tot maatstaf, dan vinden wij, dat van *de blanken* niet kunnen lezen of schrijven in:

Vrije Staten. {	Massachusetts	één volwassene op de 776 inwoners[1].
Vrije Staten. {	New-York	één volwassene op de 103 inwoners.
Vrije Staten. {	Connecticut	één volwassene op de 446½ inwoners.
Vrije Staten. {	Maine	één volwassene op de 275 inwoners.
Vrije Staten. {	Ohio	één volwassene op de 33⅓ inwoners.
Vrije Staten. {	Rhode Island	één volwassene op de 122⅓ inwoners.
Slavenstaten. {	Virginië	één volwassene op de 11½ inwoners.
Slavenstaten. {	Tennessee	één volwassene op de 9¾ inwoners.
Slavenstaten. {	Noord Carolina	één volwassene op de 7½ inwoners.
Slavenstaten. {	Louisiana	één volwassene op de 12½ inwoners.
Slavenstaten. {	Maryland	één volwassene op de 21 inwoners.

1 Wij ontleenen deze statistiek aan den Census van 1850. Tot ons leedwezen konden wij geene latere opgave magtig worden.
Het is welligt niet geheel overbodig hier bij te voegen, dat met het bovenstaande niets bewezen is voor de wenschelijkheid van de afschaffing der slavernij uit een economisch oogpunt. Dit alleen trachten wij duidelijk te maken, dat vrije arbeid meer bevorderlijk is aan de welvaart dan slavenarbeid, *wanneer tusschen die beiden keus bestaat*. Dit laatste nu, is juist wat ontkend wordt. Men beweert namelijk dat na de afschaffing der slavernij de negers niet zullen *willen* werken en de blanken het niet zullen *kunnen*, wegens het klimaat. De economische zijde der slavenkwestie lost zich derhalve op in een half psychologisch, half physiologisch vraagstuk.

Slavenstaten. {	Missouri	één volwassene op de 15 inwoners.

De onontwikkelden en niet-kapitalisten hebben dus in het Zuiden de numerieke meerderheid. Maar waar het algemeen stemregt heerscht, is het gezag in den staat altijd in handen van de numerieke meerderheid. De onontwikkelden en niet-kapitalisten hebben derhalve in de slavenstaten het gezag in handen.

Wanneer men dus, - om tot ons uitgangspunt terug te keeren, -

beweert, dat het beschaafd en eigendom bezittend gedeelte van de bevolking in het Zuiden de afscheiding niet wenscht, en op grond van dit feit de meening uitspreekt, dat de strijd niet lang meer kan duren, dan bekennen wij niet te begrijpen, welk logisch verband tusschen de praemisse en de conclusie bestaat. De ontwikkelde en eigendom bezittende bevolking is de kleine minderheid; de overigen vormen de meerderheid. Al is het dus, dat de eersten het behoud der Unie wenschen - zij zijn het niet, die het gezag in handen hebben. - Er bestaat echter goede grond om te vermoeden, dat van die Unionistische gezindheid in het Zuiden niets te vinden is, en dat het juist de slavenhouders zijn, die de afscheiding het meest hebben bevorderd.

Wij hebben dus reden om te gelooven, dat de strijd wel zoo spoedig geen einde zal nemen. Maar hier doet eene andere vraag zich aan ons voor. Zullen de Europesche magten tusschen beiden treden? Zal Engeland rustig toezien, dat het Noorden zijn katoen-toevoeren afsnijdt? Thans wordt die moeijelijkheid nog niet gevoeld. Nog is een aanzienlijke voorraad aanwezig, die, naar men rekent, in de eerstvolgende vijf maanden volkomen toereikend zal zijn om in de behoeften te voorzien. Ook is het saizoen, waarin de Amerikaansche katoen in de havens ter markt komt, thans afgeloopen. Het begint op nieuw in den herfst. Tegen dien tijd zullen de voorraden eene aanzienlijke vermindering hebben ondergaan; dan wordt de kwestie van het hoogste belang, of de nieuwe oogst de havens zal mogen verlaten, al of niet. In het laatste geval zal Engeland handen vol werk hebben om de 600,000 arbeiders, die onmiddellijk van zijne katoennijverheid leven, en de vele andere, die ledig zullen loopen door het kwijnen der overige industriën, bezig te houden. Hoe het daarin slagen zal, is ons een raadsel. Op den duur *kan* Engeland de blokkade der zuidelijke havens niet toelaten. Het zal *gedwongen* zijn tusschen beiden te treden. Maar zal Frankrijk zich daartegen niet verzetten? En zoo Engeland partij kiest voor het Zuiden, zal dan Frankrijk insgelijks partij kiezen? Zoo ja, voor wien? Voor het Noorden welligt? Zal dan ten slotte uit den Amerikaanschen burgerkrijg een Europeesch embroglio geboren worden? Of zal het Noorden toegeven en de nieuwe confederatie erkennen? - Wij moeten het aan de toekomst overlaten. Zij alleen kan ons antwoorden op al die vragen.

Julij 1861.

P - N.

***Handboek der Algemeene Geschiedenis, ook met betrekking tot beschaving, letterkunde en godsdienst. Door Dr. Georg Weber, Hoogleeraar te Heidelberg. Voor Nederland bewerkt door Dr. A.W. de Klerck, Praeceptor aan het Stedelijk Gymnasium te Amsterdam. Eerste stuk, Oude Geschiedenis. Oostersche Volken. Amsterdam, J.H. Gebhard & Co.* XVI en 110 blz. 8°.**

Wanneer het iemand ernst is, om óf voor zich zelven eene zelfstandige overtuiging ten aanzien van de groote vragen der godsdienst en wijsbegeerte te verwerven, óf anderen op te leiden om dit wenschelijke doel te bereiken, dan ga hij niet in de eerste plaats bij de wijsgeeren te rade. Een wijsgeerig stelsel te bestuderen, voordat men eenen goeden empirischen grond gelegd heeft, is werken zonder fondament. Door aldus te handelen begaat men dezelfde fout als de scholastici der Middeleeuwen, die met Aristotelische begrippen werkten, zonder de waarnemingen, waar Aristoteles die begrippen uit ontleend had, zelf na te gaan en door eigene empirische studie te verbeteren en aan te vullen. Zij vonden het veel gemakkelijker uit eigen brein te putten, als echte eenzijdige spiritualisten den geest alleen als kenbron te bezigen en aldus, terwijl zij Aristoteles heetten na te volgen, in Plato's voetstappen te wandelen, doch zonder daarom Plato's genie en dichterlijke verbeeldingskracht te bezitten. Het gevolg van zulk eene handelwijs is een spel van begrippen, waardoor stelsels worden opgebouwd, die als kaartenhuizen zeer geregeld in elkander zitten, en anderen, die even weinig empirische kennis hebben, voor eene tijd kunnen overtuigen, maar tegen grondig onderzoek niet bestand zijn; want het is eene onmogelijkheid het concrete *aus abstracten Begriffen herauszuklauben*.

De grondslag van alle goede wijsbegeerte is elders te zoeken. Aristoteles zelf kan hier den weg wijzen. Of blijkt het niet uit zijne geschriften, b.v. uit zijne ‘Historia Animalium’ en zijne ‘Politica,’ dat hij voor zijnen tijd eene zeer omvattende kennis èn van natuurkunde èn van geschiedenis bezat? Zonder kennis van natuurkunde en geschiedenis brengt alle studie der wijsbegeerte tot ijdele droomerijen en spitsvondige hersenschimmen zonder nut. Deze stelling heb ik reeds vóór eenige jaren in het tijdschrift der ‘Nederlandsche Gymnasiën’ verdedigd, en toen aangemerkt, dat niemand over wijsbegeerte moest schrijven, die niet althans den Kosmos van von Humboldt en eenig uitvoerig boek over algemeene geschiedenis gelezen had. Ik heb toen niet bepaald uitgedrukt, welk boek over algemeene geschiedenis ik bedoelde. Hierover thans nog eenige woorden. Wan-

neer iemand de algemeene geschiedenis als tegenhanger en als aanvulling van de natuurkunde wil bestuderen, ten einde daarin de werking van den menschelijken geest waar te nemen, dan moet hij zooveel mogelijk een werk over de algemeene geschiedenis uitkiezen, waarin deze volledig behandeld wordt; anders vervalt hij ongetwijfeld tot eenzijdigheid, die dan juist te gevaarlijker is, omdat hij meent in zijne historische studie eenen waarborg daartegen te hebben. Wat moet men echter onder zulk eene volledige behandeling verstaan? Mogen daarin geene koningen of koningjes, geene veldslagen en schermutselingen overgeslagen worden, en moeten daarin alle twisten over het successieregt van verschillende vorsten uitvoerig behandeld worden? Door zóó te handelen zou men van kwaad tot erger vervallen, door de groote menigte bijzonderheden de hoofdzaak voorbijzien, en het onwezenlijke met het wezen verwarren. Koningen, veldslagen, successietwisten, enz., zijn zekerlijk bestanddeelen der algemeene geschiedenis, maar het kennen van dit alles is geenszins de hoofdzaak, al maakt het ook het raam uit, waar alles binnen gebragt moet worden, ten einde in den schijnbaren bajert der gebeurtenissen orde en zamenhang te brengen. De hoofdzaak, althans wanneer men de algemeene geschiedenis als grondslag voor wijsgeerige studie wil beschouwen, is deze, dat men naga, hoe de menschelijke geest zich ontwikkeld heeft, welke verschillende vormen van beschaving hij doorloopen heeft, hoe hij in godsdienst, wetenschap, kunst, staatkundige inrigtingen is vooruitgegaan, totdat hij uit de tijden der oorspronkelijke eenvoudigheid en onkunde zich tot zijn tegenwoordig standpunt ontwikkeld heeft. Een boek over algemeene geschiedenis derhalve, dat voor zulk een oogmerk dienstig zal wezen, behoeft juist niet alle bijzondere koningsnamen, enz., enz., te bevatten; ja, het is beter, wanneer het daarvan alleen het voornaamste opgeeft, maar het moet zooveel mogelijk een geleidelijk overzigt geven van de geheele ontwikkeling van den menschelijken geest op elk gebied van menschelijke werkzaamheid. Het is verbazend moeijelijk, hier het juiste midden tusschen te groote uitvoerigheid en te groote beknoptheid te treffen. De laatste zou geene voldoende uitkomsten leveren, maar de eerste evenmin, want de menschelijke geest is niet voor onbepaalde uitzetting vatbaar en het licht van zijn verstand is dikwijls gelijk aan dat van eene kaars, die door eenen donkeren gang gedragen wordt, zoodat telkens het gedeelte van den gang, waarin hij zich bevindt, verlicht is, maar zich daarachter en daarvoor eene duistere ruimte bevindt. Zonder nog in de overdrevene neiging tot kortheid der oude Spartanen te vervallen, die op het hooren eener eenigzins lange redevoering zeiden, dat zij het laatste niet begrepen hadden, omdat zij het begin vergeten waren, is het toch onloochenbaar, dat ook te groote uitvoerigheid schaden kan, en wanneer deze zóó groot wordt,

dat men het geheel niet meer overzien kan, de resultaten der studie zeer gering zijn zullen. Daarom is het allezins noodig naar een werk uit te zien, dat de juiste maat houdt tusschen te groote uitvoerigheid en te groote beknoptheid. Die juiste maat is, naar ons voorkomt, door het boven deze recensie aangekondigde werk in het oog gehouden. Het bevat, voor zoover wij uit het thans verschenen gedeelte kunnen oordeelen, eene vrij volledige en in de hoofdzaken juiste opgave van de geestelijke ontwikkeling der Oostersche volken, terwijl nog vijf stukken volgen zullen, die achter elkander de Grieken, de Romeinen, de Middeneeuwen, de Nieuwe Geschiedenis en de Geschiedenis van onzen tijd zullen behandelen. In dit eerste deel vindt men bovendien eene inleiding, verdeeld in vijf hoofdstukken, waarin gehandeld wordt: over de eerste menschen; de menschenrassen, taalstammen en levenswijzen; de staten en staatsvormen; de godsdienst en eeredienst van het heidendom; begrip, bronnen en verdeeling der geschiedenis; waarna een geographisch overzigt van Azië volgt, en hierop de Chinesen, de Indiërs, de Babyloniërs en Assyriërs, de Aegyptenaren en Aethiopiërs, de Phoinikers, het volk Israël, de Meden en Persen behandeld worden. Bij al die volken wordt hunne geestelijke ontwikkeling besproken, terwijl telkens door groote en kleine letters wordt aangewezen, wat volgens het oordeel des schrijvers bij eene eerste lezing moet bestudeerd worden, en wat, wanneer men dit in het geheugen geprent heeft, er later bij moet opgenomen worden.

Wij hebben dit stuk geheel met opmerkzaamheid doorgelezen, en er veel uit geleerd. Vooral over Indië bevat het vele belangrijke zaken, die lang niet in alle leerboeken voorkomen. Ten bewijze onzer belangstelling willen wij echter niet verzwijgen, welke aanmerkingen wij onder het lezen op eenige bijzonderheden gemaakt hebben.

Bladz. 4, § 2. Bij het opnoemen van de woonplaatsen der menschenrassen, wordt hier verzuimd aan te merken, dat Amerika tegenwoordig grootendeels door het Kaukasische ras bevolkt is. Dit verzuim is toe te schrijven aan gedachteloos overnemen van verouderde voorstellingen. Sedert die rassentheorie is uitgevonden, is de gedaante der nieuwe wereld geheel veranderd.

Blz. 5 o. Hier wordt geleerd, dat de Inca's uit Mexico naar Peru verhuisd zijn en dit beschaafd hebben. Zonder zulks bepaald te willen tegenspreken, had ik toch gaarne gezien, dat met een enkel woord vermeld was, hoe sommigen Manco Capak voor eenen Chineschen emigrant houden.

Blz. 6. Hier beweert de schrijver, dat aan de groote meeren in N. Amerika de Tsjippewaeisch-Delawarische taalstam heerscht. Dit moet, volgens het aangemerkte, veranderd worden in *heerschte*. Tegenwoordig heerscht daar de Amerikaansche nuance van het Engelsch,

en zal daar hoe langer hoe meer heerschen. De roodhuiden zijn druk bezig met uitsterven.

Blz. 13, *b*. Hier worden aan Ormoezd *zes* Amsjaspands toegeschreven. Volgens blz. 103 evenwel waren er *zeven*. Het laatste getal houd ik voor het ware. Zie Esther I: 14.

Blz. 15. Bij de verklaring van de Aegyptische dierendienst mis ik de vermelding der hypothese door Roorda, vóór eenigen tijd in ‘de Gids’ verdedigd, dat de dieren als levende hieroglyphen moeten beschouwd worden.

Op die zelfde bladzijde staan de volgende woorden: ‘Zonder twijfel vonden de ligchamen der regtvaardigen rust in het graf, leven in den dood en vreugde in het oostelijke verblijf der zon, en alleen de zielen der onreinen, die niet geheel verdoemd waren, werden aan de verhuizing onderworpen,’ enz. Deze tegenstelling tusschen de *ligchamen* der regtvaardigen en de *zielen* der onreinen is mij niet duidelijk. Vermoedelijk zijn na de woorden *in het graf* de woorden *en hunne zielen* uitgevallen.

Blz. 16. Wat hier van de wijze, waarop de Grieken zich het leven na den dood voorstelden gezegd wordt, is in zooverre onjuist, als hier de denkwijze van verschillende tijden wordt dooreengeworpen. Bij Homerus althans is nog niets van eene vergelding na den dood te vinden. Zie mijne verhandeling ‘Homerus, Plato, Spinosa,’ pag. 17.

Blz. 17, o. Hier wordt wel de straf van Prometheus vermeld, maar van zijne verlossing door Heracles wordt geen woord gesproken.

Ibid. Bij de Graien is wel van haren éénen tand gesproken, maar haar ééne oog is overgeslagen.

Blz. 18, m. Het noodlot, waaraan Zeus onderworpen is, wordt hier met de onveranderlijke natuurwetten vereenzelvigd. Homerus evenwel weet van geene onveranderlijke natuurwetten. Deze voorstelling is eerst door de Fransche Encyclopedisten gangbaar geworden. Het noodlot bij Homerus is het besluit van den hemelraad, dat Zeus wel kón veranderen, doch niet dan op risico van een oproer onder de Goden. Zie Ilias, XVI, 439-443.

Blz. 40, o. Dat de mythe van den Minotaurus met de Molochsdienst wordt in verband gebragt, komt mij zeer juist voor. Ik herinner mij evenwel gelezen te hebben, dat het labyrinth op Creta werkelijk bestaat en niets anders is dan eene steengroeve, even als er eene is in den Pietersberg bij Maastricht.

Blz. 27. ‘In lateren tijd, toen de philosophie te Rome begon te bloeijen, maakte men een groot aantal begripsgoden - zoo als *Victoria, Concordia*, enz.’ Ik wist niet, dat de philosophie te Rome ooit gebloeid had, maar wel, dat Opimius reeds eenen tempel der Con-

cordia gesticht heeft, en Cicero zich nog telkens over zijn beoefenen der philosophie verontschuldigt.

Ibid. ‘De menschen, zelfs de grootste en aanzienlijkste, bleven toch altijd bij hen (de Italianen) stervelingen en konden zich niet, zooals in Griekenland, in de oogen der menigte tot aan goden gelijke heróën verheffen.’ Hoe is dit te rijmen met de woorden van Horatius: ‘Quirinus Martis equis Acheronta fiugit’?

Blz. 30. Hier en overal wordt de Hebreeuwsche naam van God *Jehovah* geschreven. Deze wijze van spellen is geheel verouderd. Vooral in een boek, waarin de eigennamen telkens volgens de nieuwste orthographie gespeld worden en zelfs Christos in plaats van Christus voorkomt, moest *Jahve* staan, niet *Jehovah*.

Blz. 32. ‘De Grieken telden naar Olympiaden.’ De eigenlijke klassieke Grieksche geschiedschrijvers Herodotus en Thucydides doen zulks niet.

Blz. 33, 2. ‘welks oostelijke voortzetting de Himâlaja (Emodigebergte) met het paradijs, de oorspronkelijke woonplaats van menschen en dieren, voor het westelijke gedeelte van den sedert Alexander onder den naam van *Kaukasos* bekenden *Paropamisos* (*Hindoekhoegebergte*) wordt gehouden.’ Het paradijs staat hier vreemd tusschen in.

Blz. 35, o. ‘Zij (de Lyciërs) vereerden de vrouwen zoozeer, dat de zonen hunne afkomst naar hunne moeder aanduidden.’ Of dit aan vereering der vrouwen is toe te schrijven, komt mij twijfelachtig voor. Bij de Ashantijnen volgt, als de koning dood is, de zoon zijner zuster op, om zekerheid te hebben, dat de nieuwe koning vorstelijk bloed in zijne aderen heeft. Zie Homerus, Odyss., I, 215 sq.

Op deze zelfde bladzijde wordt van de Isauriërs verhaald, dat zij hunne hoofdstad Isaura in brand staken en zich in de vlammen opofferden, maar dat de Lyciërs in Xanthus hetzelfde gedaan hebben, wordt verzwegen.

Blz. 39. *Ekbatana* wordt hier het *zomerverblijf* der Medische koningen genoemd. Hier worden de Medische koningen met de Perzische verward. Zie blz. 103.

Blz. 41. ‘Het als hoofdzetel van de afgoderij bekende Garizim’. De Samaritanen hadden eenen tempel op den berg Garizim, denkelijk naar aanleiding van Deut. XXVII: 12, maar dit was geen afgodstempel. Zie Joh. IV: 20-22.

Blz. 44-47. In hetgeen hier van de Chinesen gezegd wordt, mis ik de vermelding hunner astronomische verdiensten, die zelfs door von Humboldt hoog worden aangeslagen. Zie Kosmos, III, pag. 149, 220 volgg., enz.

Blz. 59. Op deze bladzijde staat eene gekke drukfout. ‘Niet minder ontwikkelde zich de Indische *land-* en *zeehandel*, vooral door het despotismus des konings, die, ter bevrediging zijner liefde tot pracht

en weelde, zoowel als tot verhooging zijner inkomsten, door tollen het verkeer zeer bevorderde'. Het is eene enorme economische ketterij, dat tollen het verkeer bevorderen. Deze ketterij kan verholpen worden, door de komma achter *inkomsten* weg te doen en er eene achter *tollen* te plaatsen.

Blz. 64 en 65, § 29. In de § wordt Thebai als eene kolonie van Meroë behandeld, en in de uitbreiding wordt juist het tegendeel geleerd.

Blz. 67. Van Amenophis staat hier, dat hij *kruistogten* deed. Dit moet veranderd worden in *krijgstogten*.

Blz. 69. Hier wordt de kaste der Nijlschippers in Aegypte aan vreemden invloed toegeschreven. Men kon even goed de Hollandsche beurtschepen aan Franschen invloed toeschrijven.

Blz. 71. 'Het onderdrukte (Aegyptische) volk was zonder vrolijkheid en levenslust. - Het levensgeluk der Aegyptenaren was bepaald tot huiselijk genot.' Dit is in strijd met Herodotus, II, 59-64.

Blz. 72. 'In wetenschappen - hebben de Aegyptenaren niets duurzaams voortgebragt.' Gewoonlijk worden zij echter voor de uitvinders der landmeetkunst gehouden. Ook de uitvinding van het letterschrift zou ik hun eerder toekennen dan aan de Phoeniciërs.

Ibid. 'Daarom bouwde ieder de graven zijner *onderhoorigen*.' Dit is zeker eene onjuiste vertaling van *angehörigen*.

Blz. 73. 'Niet alleen de kustlanden en de eilanden der Middellandsche zee *bevaarden* zij met hunne sierlijke schepen.' Ik wil de sierlijkheid der Phoenicische schepen niet loochenen, maar meen toch dat de praktische inrigting daarvan meer in aanmerking moet komen dan de sierlijkheid. Xenophon geeft in zijnen 'Oeconomicus' eene merkwaardige beschrijving van de inrigting van zulk een Phoenicisch koopvaardijschip.

Blz. 81. '*Ruben, Gad* en half *Manasse* kozen het weiland ten oosten van den Jordaan.' Van Ruben en Gad is dit waar, doch de inwoners van Manasse, die over den Jordaan woonden, zijn waarschijnlijk later geëmigreerd. Zie Numeri XXXII. Rigteren XII: 4. Dit beken ik evenwel, dat aan tegenspraak onderhevig is.

Ibid. 'Nog waren magtige volken, zoo als de *Moabiten, de Midianiten, de Ammoniten, de Philistijnen*, enz., niet bedwongen.' Hier moest meer onderscheid gemaakt zijn tusschen de volken aan deze en die aan gene zijde van de Jordaan. Zie Deut. II: 9, 19.

Blz. 82. 'Op het vernemen van dit onheil verschrikte de grijze hoogepriester Eli zoo zeer, dat hij achterover van de poort van Silo viel en den hals brak.' Deze voorstelling is eenigzins in strijd met 1 Samuel IV: 11-18. Verder wordt kort daarop *Saul* vermeld en na hem *Samuel*, even alsof Saul de prioriteit had, ofschoon in § 40 de goede volgorde bewaard is. In § 40 echter is eene nieuwe fout.

Aldaar wordt Samuel meer dan eens hoogepriester genaamd, hetgeen hij niet was en niet wezen kon, daar hij niet van Aäron afstamde Zie 1 Samuel I: 1. 1 Chroniken, VI: 33-43. 1 Samuel XXI.

Blz. 83. Hier wordt geleerd, dat David bij den koning der Philistijnen in dienst trad. Dit is onjuist. Achis was slechts koning van Gath, eene der vijf Philistijnsche steden. Zie 1 Samuel XXVII: 2, VI: 4.

Blz. 84. Dat David, behalve de geschiedenis van Uria en diens vrouw, nog veel ander kwaad deed, herinner ik mij niet gelezen te hebben.

Blz. 85. Hier wordt verhaald, dat Salomo met Hiram van Turos raadsels oploste. Ook dit was mij onbekend. Ik wil hier tevens eens vooral aanmerken, dat ik niet begrijp, waarom bij Oostersche namen de Grieksche schrijfwijze boven de Latijnsche verkozen wordt. Phoencische namen althans moesten, om nabij aan het oorspronkelijke te komen, liever volgens de Hebreeuwsche schrijfwijze gespeld worden en Persische desgelijks.

Ibid. Salomo wordt hier koning van *Juda* genoemd. Dit maakt verwarring, omdat een gedeelte van zijn rijk Juda heette. Salomo was koning van geheel Israël. In de Oostersche legende wordt hij welligt zóó genoemd, maar dan moest dit door aanhalingsteekens zijn aangeduid.

Verder heb ik op deze bladzijde nog de aanmerking, dat onder de schaduwzijde van Salomo's regering ook moest vermeld worden, dat hij, om zijne schulden aan de Tyriërs te betalen, een gedeelte van het grondgebied van Israël heeft moeten afstaan. Zie 1 Kon. IX: 11.

Blz. 86. Dat Jerobeam offerdienst op de bergen heeft ingevoerd, is niet geheel juist. Deze soort van offerdienst was reeds vroeger in gebruik geweest. Zie 1 Kon. III: 2, 4.

Blz. 87. Hier wordt verhaald, dat Jehn de dienst van Jehovah weder invoerde. Dit is maar gedeeltelijk waar. De gouden kalven te Dan en te Bethel bleven bestaan. Zie 2 Kon. X: 29.

Blz. 88. Dat de profeten tegen de tweedragt tusschen Israël en Juda waarschuwden, en dat zij zich zelven kastijdden, even als later de monniken, is iets dat ik nooit ergens gevonden heb. Zie 1 Kon. XI: 29-39. 2 Chron. XIX: 2. 1 Kon. XVIII: 28.

Blz. 91. Nebukadnezar heeft de arke des verbonds niet geroofd. Men hoort er naderhand niets meer van, zoodat die arke met den tempel moet verbrand wezen, tenzij de overlevering waarheid bevat, dat Jeremia ze nog bij tijds in eene spelonk zou verborgen hebben, doch men ze naderhand niet heeft kunnen terugvinden.

Ibid. Hier wordt ook verhaald, dat Jeremia, na de verwoesting van Jerusalem, een toevlugtsoord in Aegypte zocht. Dit was voor

den Joodschen Phocion niet noodig, maar andere Joden, die derwaarts vlugtten, namen hem zijns ondanks mede. Zie Jer. XL: 1-6, XLIII: 1-7.

Blz. 92. De historische boeken des O.T. worden hier genoemd: ‘geheel afgescheurd van de geschiedenis der overige volken.’ Dit is bepaald onwaar. De historische boeken van Israël geven naar evenredigheid evenveel voor de geschiedenis der omliggende volken, als Thucydides bij de Grieken en Wagenaar bij ons, terwijl de Israëlitische profeten ook klaagzangen over de rampen van Edom, Moab, Tyrus, enz., vervaardigden. Zie b.v. 1 Kon. XI: 14-25, Ezechiël XXVII, enz. Het oude Israël was niet half zoo geïsoleerd als de Joden na de ballingschap.

Blz. 95. De profeet Sacharja wordt hier na de ballingschap geplaatst. Dit is slechts gedeeltelijk juist. Even als men twee Jesaia's onderscheidt, moet men drie Sacharja's onderscheiden. Zie ‘Bijbelsch woordenboek voor het Christelijk gezin,’ in voce.

Ibid. ‘Het boek Judith.’ Omtrent dit boek waag ik eene gissing. Onze schrijver vermeldt op blz. 102, dat, volgens de spijkeropschriften van Bahistan, Darius Hystaspes 9 koningen heeft overwonnen, die zich in de verschillende deelen van het Persische rijk als zelfstandige vorsten opwierpen. Nu verhaalt het boek Judith van eenen koning van Assyrië, die de Meden overwon, nadat de Joden uit de ballingschap waren wedergekeerd. Dit wordt gewoonlijk eenvoudigweg voor eene chronologische ongerijmdheid gehouden. Is het evenwel niet mogelijk, dat die koning van Assyrië een der door Darius Hystaspes overwonnen koningen is, die vóórdat hij door Darius onderworpen werd, het rijk van Assyrië zocht te herstellen, en, om zich de westelijke volken gemakkelijker te onderwerpen, zich voor overwinnaar der Meden deed uitgeven. Zulke kunsten zijn wel meer vertoond, b.v. door Agesilaus vóór den slag van Coronéa.

Op blz. 96 wordt Astyages verwijfd genoemd. Behalve het vrij verdachte verhaal in Xenophons Cyropaedie, weet ik daarvoor geen geldig bewijs.

Op blz. 98 wordt gezegd, dat het Perzische rijk bijna alle beschaafde landen van Azië omvatte. Dit is overdreven. Indië en China waren toch ook beschaafd en gehoorzaamden er niet aan. Over het geheel verdwijnt de grootspraak der zoogenaamde wereldmonarchieën bij nader onderzoek in rook.

Dat Pseudo-Smerdis, gelijk op blz. 101 gezegd wordt, de zelfstandigheid der verschillende provinciën trachtte te bewerken, is onwaarschijnlijk, ja ongerijmd.

De togt van Darius Hystaspes tegen de Skythische nomaden, wordt op blz. 101 en volg. te ongunstig beoordeeld. Darius heeft op dien

togt zeker veel gebrek geleden, maar zooveel is zeker, dat de Skythen hem niet in eenen geregelden veldslag hebben durven aantasten en evenmin na dien togt strooptogten in het Perzische rijk hebben ondernomen. Het koor in de Perzen van Aeschylus oordeelde dus juist, toen het Darius Hystaspes onoverwonnen noemde.

Onder de op blz. 103 vermelde inrigtingen van het Perzische rijk verdiende ook vermeld te worden, dat aldaar eene soort van telegrafen gevonden werd. Zie Herod. IX, 3, Pseudo Aristot., de Mundo, cap. VI.

Het is te hopen, dat Dr. de Klerck door deze aanmerkingen moge aangespoord worden om het oorspronkelijke niet slechts te vertalen, maar naauwkeurig na te zien. Het is verdrietig, dat in eene Hollandsche bewerking der *negende* uitgaaf van een Duitsch leerboek nog zoovele onnaauwkeurigheden voorkomen, en dit is te meer jammer, omdat het boek inderdaad goed is en veel nut doen kan. Het is mij meer voorgekomen, dat Duitsche leerboeken goed waren opgezet, doch slordig bewerkt. Zulks is in eene eerste uitgave nog eenigzins te verschoonen, maar wanneer het in eene negende uitgaaf nog voorkomt, dan getuigt het waarlijk niet voor de grondige studie van de Duitsche schrijvers en de Duitsche recensenten.

Amersfoort, 6 Aug. 1861.
D. BURGER.

Stichtelijke lektuur in Hindustan.

Th. Foulkes: - The Elements of the Vedantie philosophy. - Eclectic Vedantium, a philosophical poem in frequent use amongst Hindu women. - A Synopsis of Hindu Systems and Sects. Translated from the Tamil. Madras, 1860.

‘Ik ben het volkomen eens met degenen, die oordeelen, dat ééne naauwkeurige vertaling van eenig beroemd Indisch godsdienstig boek van meer waarde zijn zou dan alle verhandelingen welke over dit onderwerp kunnen geschreven worden.’ - ‘Zendelingen zijn gewoonlijk niet genoegzaam bekend met het Hinduïsme als godsdienstig stelsel om bekeeringen te kunnen beproeven onder de hoogere en meer beschaafde standen, en vandaar dat zij niets anders winnen dan de laagste klassen der maatschappij.’ - Onder deze beide motto's, - het eene uit een, geschrift van Sir Wm. Jones, het andere een gezegde van den Abt van het Hindu-klooster te Madura, - heeft een geleerde Zendeling, Thomas Foulkes, te Madras, eene Engelsche overzetting van drie Tamulische werkjes over godsdienst en moraal geleverd, die, voor het volk in Hindustan bestemd, ook veelvuldig door het volk gelezen worden. Deze boekjens geven ons de gelegenheid om eene feil te herstellen aan welke wij vóór eenigen tijd ons hebben schuldig gemaakt. Bij de behandeling van de Bhagavad-Gîta wierpen wij de vraag op, of eene meer populaire bewerking van de in dat gedicht vervatte denkbeelden niet wenschelijk mogt schijnen voor de hoogere be-

schaving van de thans levende volken in Zuidelijk Azië. Het feitelijk bestaan en het gebruik van zoodanige bewerkingen was ons toen onbekend. Beter ingelicht haasten wij ons de bedoelde onnaauwkeurigheid te verbeteren, en meenen tevens diegenen onzer lezers, die met eenige belangstelling onze Indische studiën mogten gevolgd hebben, geen ondienst te doen door uit de genoemde geschriften hun 't een en ander mede te deelen. Die uittreksels kunnen dan als een aanhang van onze proeve over het ‘Heilig Lied’ worden beschouwd. Wel waar kunnen wij met stelligheid niet over het meer of mir naauwkeurige der vertaling oordeelen, vooreerst omdat het Tamulisch ons niet bekend is en bovendien ook omdat de oorspronkelijke stukken ons toch niet ter hand zijn. Geheel behoeft het ons echter niet aan kritiek in dezen te falen. De schriften welke wij hier in 't oog hebben zijn geheel aan de oorspronkelijke sanskriet werken over de Vedanta-filosofie ontleend, en de meest belangrijke woorden zijn er ook tevens in 't oorspronkelijke sanskriet, zij 't dan ook hier en daar eenigzins gebrekkig, bijgevoegd. Wat de bron betreft uit welke zij afkomstig zijn, deze zal wel niemand verdacht schijnen, sinds toch een Christen-Zendeling ons geene valsche of vervalschte getuigenissen omtrent het Indisch volksgeloof zal opdisschen, die de hem en den zijnen gestelde bekeeringstaak moeilijker maken, en hare uitvoering aan groote, in sommige opzigten zelfs onoverkomelijke bezwaren schijnen te onderwerpen. De Tamulische titels der bedoelde volksschriften luiden natuurlijk anders dan die welke de vertaler aan zijne overzettingen gegeven heeft; wij deelen ze tevens bij onze uittreksels mede.

De ‘Steen der Kennis’ bevat een kort overzigt van de godsdienst en de zedeleer der Veden, van den hoofdinhoud der heilige boeken en epische gedichten en van de verschillende leeringen en sekten, die in Hindustan sinds de oudste tijden verkondigd zijn en gebloeid hebben. In veel bijzonderheden treedt het werkje natuurlijk niet: slechts het meest algemeene kon van zoo veel omvattende onderwerpen in een zoo klein bestek bij elkaâr worden gebragt; niettemin geeft toch ook dit weinige reeds een behoorlijk inzigt in den aard en het karakter dier godsdienstige beschaving, welke wij gewoon zijn als een dom bijgeloof te verachten en welke wij voor eene andere pogen te doen plaats maken. Het genoemde geschrift begint met de navolgende inleiding:

Ik eer met mijnen geest, mijne spraak en mijn ligchaam de eindeloos lange rij van heilige leeraren, beginnende met den Hoogepriester Brahma, die bestaat in den vorm van de vóórvaderlijke kolom, den oorsprong aller werelden.

Het is zeker dat elke leerling en leerlings leerling in lange en gedrongene opvolging, die dit boek leest na de vastgestelde aanroepingen, de drie soorten van voorregten zal verwerven, welke aan deze werkzaamheden zijn toegezegd, maar die alleen kunnen verkregen worden door dezulken, die in een regten staat van den geest zich daarop toeleggen.

Dit werk is eene vertaling in het Tamulisch van een boek oorspronkelijk geschreven in het Canareesch door Nisagunayogi[1], die het zamenstelde opdat zij, die naar den hemel verlangen en het regte pad in deze wereld en den regten uitgang uit haar wenschen te kennen, dit leeren zouden zonder overbodige moeijelijkheden, en tevens met zekerheid, en ook met genoegen, zoodat zij vrij mogen worden van zonde; - en, terwijl hij niets uit zich zelven spreekt, maar de reeds bestaande goede geschriften over dit onderwerp onderzoekend en verklarend, hun inhoud en leeringen in één boek bijeenverzamelt, 't zij van nut of minder, ze aaneenrijgt als een paarlensnoer en ze vormt tot een schoonen krans van lotus-werk, - dezulken bekend mogen worden naar het voorbeeld der ouden, met de schriften over zedekunde, de heilige geschiedenis en de groote heldendichten, die berusten op de overeenstemmende getuigenissen van de ingegeven boeken en heilige oorkonden, geopenbaard aan de menschen als Zijn hoogsten wil door den Heer, den Alwetende, die verheven is boven alles omdat eeuwigheid, heiligheid en wijsheid den vorm uitmaken in welken Hij gekleed is.

Onmiddellijk op deze inleiding, die, naar wij gelooven, wel geen naderen kommentaar behoeft, volgt eene soort van genesis in korte en doorgaans mede ligt verstaanbare bewoordingen:

> De wereld, bestaande in God op eene door 's menschen zinnen niet waarneembare wijze, is het gevolg van eene oorzaak, gelijk een aarden vat uit de handen van den pottebakker, omdat het zekere sporen van wijsheid draagt en zekere hoedanigheden en verschillende zamengestelde deelen bezit. De voortbrengende oorzaak der wereld is de Heer, die met den pottebakker overeenstemt; haar werktuigelijke oorzaak is waarde en onwaarde, overeenstemmend met het wiel van den pottebakker en zijn handvatsel; haar stoffelijke oorzaak

1 *Nishagunayogi?* Skr.: ‘De wijze of heilige, die over de natuur der dingen nadenkt.’

> overeenkomend met de klei van den pottebakker, is de atomistisch kern van bedriegelijke materie met de verbijsterende elementen van deugd en ondeugd: en zij werd geschapen om menschelijke zielen, - die deelen zijn van de hoogste ziel, doch gescheiden werden van deze ten gevolge van de verschillende handelingen van vreugde en smart, verrigt in haren overgangstoestand, - te bekwamen tot den staat van geluk in dit leven en tot den hemel hiernamaals.

Wat de uitdrukking ‘waarde en onwaarde’ (Eng. ‘merit and demerit’) in de tweede zinsnede beteekent, is ons niet duidelijk; de daarop volgende: ‘de bedriegelijke materie met de verbijsterende elementen van deugd en ondeugd’ valt ligt te verklaren uit de ons reeds bekende Indische voorstelling der Mâyâ, de Illusie, de schijn der dingen, in welken het wezen geacht wordt bevangen te zijn en uit welken het tot zich zelven moet terugkeeren om der waarheid deelachtig te worden. Voor 't overige bevat, naar wij meenen, het meêgedeelde niets wat ons vreemd kan schijnen - en komt vrij wel met onze Westersche denkbeelden overeen. Aan het teleologisch begrip dezer kosmogonie, - de wereld geschapen opdat de menschen gelukkig zouden worden, de Wereldschepper als het beginsel der hoogste Liefde, - zal wel niemand diepen en verheven zin willen ontzeggen.

Nader verklaart de schrijver zijne redenen, waarom er een oneindig wereldschepper zijn moet, aldus:

> Aan hen, die beweren, dat niet God, maar 't zij de natuur of een eerste atomistische kern, of de tijd, of de retributieve handelingen van vroeger leeftijden, de oorzaak is van het bestaan der wereld, antwoord ik, dat deze dingen enkel onredelijke bestaanswijzen zijn, en dus uit zich zelve de wereld niet scheppen konden, sinds zij eenig redelijk wezen van noode hebben om in werking te kunnen treden.
> Indien gij voorts mogt onderstellen, dat de redelijke ziel van den mensch de oorzaak is der schepping, dan noem ik dit ook onmogelijk; omdat de menschelijke ziel niet slechts beperkte kennis bezit, maar ook zelve afhankelijk is, en geen oorspronkelijke magt en een aantal natuurlijke onvolkomenheden heeft.
> Weshalve, bij gemis aan eenige andere redelijke oorzaak, wij verzekerd mogen zijn, dat de Heer God de schepper der wereld is.

Even populair en voor het minst ontwikkeld verstand bevattelijk schijnt ons de verklaring van de éénheid van God en van zijne attributen:

Indien gezegd wordt, dat de zigtbare wereld een groot en zamengesteld werk is, en derhalve niet één maar meerdere makers gehad moet hebben, overeenkomstig de verschillende makers van een afgodswagen; dan antwoord ik, dat zulk een afgodswagen onveranderlijk naar de regels der kunst gebouwd is door een eenig kunstenaar; en dat geen enkel werk ooit voltooid werd door de afzonderlijke en van elkaâr onafhankelijke bemoeijingen van verschillende makers, hoe bekwaam ze ook zijn mogen.

Weshalve de wereld slechts één God kan hebben.
Vermits deze ééne God de eenige oorzaak is van de bestaande dingen in alle tijden en plaatsen, is het zeker dat Hij eeuwig en oneindig is van nature, en mitsdien alomtegenwoordig.
Vermits het in Zijne natuur ligt, alle dingen te kunnen weten en doen, is Hij alwetend en almagtig.
Vermits Hij zelf onvernietigbaar is en alle dingen in 't leven roept op dezelfde redelijke wijze als Hij eerst de knop, dan de bloem, dan de vrucht en eindelijk het zaad vormt, is Hij vlekkeloos rein.
Vermits Hij de beproever is van alle harten, en de bestuurder van alle zaken door Zijne oordeelen, bewaard in den regten vorm der wet, is Hij algemeene Wetgever en Regter.
Vermits Hij menschen en andere schepselen verscheiden van Hem zelven vormt, even als garen, kleederen en andere handwerken door de kunst van menschelijke arbeiders gevormd worden, en voorts, uit krachte van Zijn regt als Heer aller werelden, Zijne wetten over hen stelt, is Hij de Aldoordringende Ziel.
Vermits Hij geen mededinger heeft en zonder vader of meester is, zoo is Hij de eenige eigenaar aller dingen.
Vermits Hij vreugde en smart uitdeelt, die de bron zijn van de vergeldbare handelingen der menschen, is Hij zelf zonder wenschen en zonder afkeerigheden.
En eindelijk, vermits geen ander wezen magt heeft om op eenige andere wijze de hemelen en werelden te scheppen welke Hij geschapen heeft, zoo is Hij de Heer van het heelal.

Zou de schrijver van den ‘Steen der Wijsheid’ soms de de ‘Ethica’ van Spinoza gelezen hebben? 't Mogt ons bijkans invallen die vraag te stellen, wisten wij niet dat al het door hem gezegde nagenoeg woordelijk, zoo al niet even kort en eenvoudig in de eeuwenheugende Schriften der Indiërs wordt aangetroffen. Meent men uit een wijsgeerig oogpunt, dat de bewijstrant hier wel wat al te mager zijn mogt, en meer stellender- dan betoogenderwijze te werk gaat, men bedenke, dat het hier juist geldt, het volk, de nog weinig ontwikkelden, kinderen zelfs, eenige eerste en algemeene grondbegrippen van

godsdienst mede te deelen, en dat die fijn uitgesponnen metafysische bewijsgronden waaraan de Indische filosofie zoo overrijk is en waarop dan toch bij slotte de vermelde stellingen berusten, in een werkjen als dit niet op hunne plaats zouden geweest zijn: aan ons groote publiek wordt ook juist geen Kritik der reinen Vernunft of Phaenomenologie des Geistes geleerd.

Nader wordt nog de natuur der Godheid en hare schepping, - in een ander geschrift van dergelijken aard, eene verhandeling in korte stellingen over de ‘Meerheid der zielen’ besproken. ‘Blijkbaar is intusschen dit werkjen voor reeds meer beschaafden geschreven, en voor onze Westerlingen schijnt het niet overal even gemakkelijk te begrijpen. Houden wij echter wèl in 't oog, dat de Indische geest, bij veel overeenkomst met den onzen, toch ook weder eene gansch andere is, en dat sommige dingen, welke wij, voor 't eerst ze hoorende, èn zonderling èn ook niet ligt bevattelijk achten, den niet geheel en al onbeschaafden Hindu al spoedig zeer eenvoudig en natuurlijk voorkomen, terwijl omgekeerd vele van onze denkbeelden niet den minsten ingang bij hem kunnen vinden. Uit de bedoelde verhandeling, die terstond zonder nadere inleiding aanvangt, het navolgende:

> Daar is eene onafscheidelijke Kracht of Sakti[1] in den Alwetenden reinen Brahma[2], even als er hitte is in het vuur.
> Wanneer deze kracht verborgen is in Brahma, dan heet zij Absolute Brahma (Sutta-Brahma).
> Wanneer deze kracht zigtbaar wordt en den Absoluten Brahma omhult, dan heet Brahma in dien staat Opperste Brahma (Para-Brahma), omdat Hij leeft in dat hulsel van het heelal.
> Even als liefde wordt opgewekt bij de vrouw door de tegenwoordigheid van den man, zoo komen de drie onveranderlijke eigenschappen het Wezen, de Werkzaamheid en de Werkeloosheid[3] in

1 Skr. Eigenl. ‘Verbinding.’ Ook ‘het aanhangende, inwonende,’ (vb. *sanj* of *sandsch*) nl. de der Godheid inwonende kracht. ‘Im Anfang war die Kraft.’

2 Of dit hier een neutrum zij, is niet duidelijk. Wel staat er in 't Eng. ‘Brahm,’ maar dit bewijst nog niet veel. Wij gebruiken het meer algemeen bekende ‘Brahma’, 't welk het neutrum toch ook in zich sluit, en laten 't aan den lezer over, het enkel als zoodanig of ook tevens als mannelijk te verstaan.

3 *Sattva, raja* (radscha) en *tama*. Verg. over de etymologische en metaforische beteekenis dezer woorden onze proeve over de Bhagavad-Gîta. Daar vertaalden wij ze door: ‘wezen, hartstogt, duisternis.’ De hier in den tekst gebezigde, naar den Eng. vertaler gevolgde overzetting schijnt ons intusschen even goed te verdedigen, en hier, om 't verder volgende, juister. Het regt weêrgeven van Indische woorden, de godsdienst en zedekunde betreffende, is al even moeijelijk als dat van de Duitsch wijsgeerige: zij hebben in hunne dikwijls verschillende beteekenissen eene soort van burgerregt verkregen, t welk men in eene gansch aandere taal aan de overeenstemmende uitdrukkingen niet eveneens zou kunnen verzekeren en worden mitsdien door de vertaling steeds verminkt.

de van eigenschappen ontbloote Kracht door de tegenwoordigheid van Brahma.
Het reine Wezen, buiten invloed van de andere eigenschappen, is de Oneindige Kracht[1].
De reine Werkzaamheid is de Eindige Kracht[2].
De reine Werkeloosheid is de Zijnde Kracht[3].

Op deze wijze gaat de schrijver nog eenige zinsneden voort met de ontwikkeling van de eigenschappen in de Godheid, zinsneden welke wij hier echter liefst ter zijde laten omdat de sanskr. woorden, die er in voorkomen, zoo onjuist zijn weêrgegeven en vertaald, dat wij ook voor de naauwkeurigheid van 't overige hier althans niet durven instaan. Blijkbaar was de bewerker geheel onbekend met die taal en heeft ook de inlander, die hem de betekenis der woorden opgaf, niet bijster veel er van geweten. Wanneer wij bedenken, dat het Sanskriet een geheel doode taal is, die niet alleen niet meer gesproken wordt, maar ook bijkans niet meer gesproken kan worden, en zelfs voor den Hindu niet ligt is te verstaan, terwijl ten onzent hare verklaring door de uitstekende werken der Europesche geleerden veel gemakkelijker is geworden, dan mogen vergissingen als die welke wij in de hier bedoelde overzetting vinden, den bewerker niet al te hoog worden aangerekend. Met dat al maken die feilen sommige plaatsen van zijn geschrift nagenoeg onverstaanbaar, terwijl al te gewaagde konjekturen daarbij niet raadzaam zijn. In zoover mogen wij 't dus met regt betreuren, dat hij op de oorspronkelijke taal zich niet genoegzaam heeft toegelegd. Zonder gevaar van dwaling kunnen wij intusschen enkele der verdere zinsneden overnemen:

Even als er een zilveren weêrglans is in de oesterschelp zoo wordt in den aldoordringenden, oneindigen en hoogsten Brahma eene kracht voortgebragt, die de grondnatuur[4] geheeten is.

1 *Anantarûpasakti*, ‘oneindigen vorm hebbende kracht,’ - Eng. onjuist: ‘joy-enformed sakti.’ Vreugde heet Skr. *ânanda*.
2 *Siddhrûpasakti*. In de Eng. bewerking: *sit-rupa·takti*. In elk geval onjuist: knowledge-enformed-sakti.’ *Siddha* (vb. *siddh*) beteekent ‘geëindigd, iets dat tot een einde komt.’
3 *Satrûpasakti*.
4 Eig. ‘wortel-natuur’, *mûlaprakriti* of *prakrti*, (stellig niet *prakruti* zooals F. opgeeft). Eng. Original-passive-nature.’

Deze grondnatuur is verbonden met de drie eigenschappen in haren onvolkomen of gemengden staat.
De eigenschap van het Wezen dezer natuur is de Illusie[1], de verbijsterende schijn in den Alwetende, het oorzakelijke ligchaam van den Heer[2].
In dezen schijn weêrspiegelt zich Brahma met al zijne eigenschappen, even als het gelaat van een mensch weêrkaatst wordt door helder water.

Hoezeer dit begrip van den Schijn in het Wezen bij de Indiërs is doorgedrongen blijkt ons telken male: wij vinden het in bijkans alle dergelijke theosofische werken herhaaldelijk terug. Opmerkenswaardig is inderdaad hoe een dergelijk begrip, dat in 't Westen, voor zoover ons bekend is, door geene andere dan de Duitsche wijsbegeerte van het begin dezer eeuw werd opgevat en ontwikkeld, reeds van de vroegste tijden bij de Indische wijzen geleefd moet hebben en door hen bijkans tot volksbegrip geworden is. De verklaring van de twee andere eigenschappen in de natuur is om bovenvermelde reden weder moeilijk over te brengen. De algemeene zin schijnt ons intusschen deze te zijn, dat uit de tweede eigenschap de menschelijke zielen ontstaan, in welke zich Brahma weêrspiegelt als in troebel water, - eene, dunkt ons, gansch niet onjuiste voorstelling van de zaak, vooral wanneer wij daarbij in aanmerking nemen dat zij slechts van de menschen in 't algemeen en geenszins van den deugdzame en naar wijsheid strevende geldt, in wien naar de Indische leer, het beeld der Godheid al klaarder en klaarder, naarmate van den graad der ontwikkeling, te voorschijn treedt. Van dit laatste zullen wij straks nog een voorbeeld in hetzelfde geschrift aantreffen, wanneer wij vooraf nog een oogenblik op het eerst besprokene zijn teruggekomen en ook uit het derde het een en ander hebben medegedeeld.

Het meer afgetrokken gebied van de natuur der Godheid verlatend en het meer praktische der zedeleer in 't oog vattend, herkennen wij de overeenkomst van deze met de leer der Bhagavad Gîta niet minder duidelijk dan bij het tot dusver besprokene. B.v. in den ‘Steen der Wijsheid.’

De man, die vertrouwt op de verdiensten zijner werken is hij die

1 *Mâyâ* (F. *Mâyei*).
2 *Ishvarakârana-sharîra* (F. *Iswaran-kârana-sarîram*).

vasthoudt aan het Ik en Mijn en afhankelijk blijft van zijn ligchaam, zijn huis en zijne bezigheden.
De man, die met vroomheid is bezield, is hij, die alle handelingen zijns levens verrigt als een offer aan den Heer.
De man van ervaring is hij, die den wensch naar de dingen der wereld heeft ter zijde gesteld, de wijsheid der onderscheiding bezit en het geluk deelachtig wordt na ééne geboorte.
Het hoogst gesteld is de man, wien de wereld niet meer van de Godheid gescheiden voorkomt, en die door middel van de wijsheid des geestes op het tegenwoordig oogenblik reeds gelukkig is.
De leeraar van het regte verlangen is hij, die het geluk verzekert in beide werelden door de ware natuur der goede werken aan te wijzen.
De leeraar der waarheid is hij, die het verlangen naar de dingen des geestes opwekt door aan te toonen, dat de dingen der wereld in den schijn zijn bevangen.

Stellingen en leeringen in denzelfden geest bevat een gedicht onder het opschrift: ‘De dans (d.i. hier “de vreugde”) der niet-sektarissen.’ Het ontvouwt in populairen vorm de leer van eene school, die te Porur bij Chingleput in de zeventiende eeuw gesticht werd en tot den huidigen dag heeft bestaan.

Het wordt blijkens den Engelschen titel veel gelezen ook door de Indische vrouwen, - eene opmerkenswaardige bijzonderheid omdat ons daardoor eenig inzigt ook in den geest en de ontwikkeling van het vrouwelijk gedeelte der Indische bevolking wordt verschaft. Sommige aanhalingen mogen strekken om een begrip van het geschrift te geven.

De Opperheer van het heelal werd een menschelijk priester om de smarten te lenigen van ons tegenwoordig leven. Komt, laat ons nederknielen aan Zijne heilige voeten.
Dit boek is genoemd: ‘De dans der niet-sektarissen’ omdat het geen sektarisch werk is van eindeloozen redetwist.
Wijze mannen, die niet spotten met den uitwendigen vorm der dingen zonder hun inhoud te onderzoeken, zullen niet lagchen om zijne nederige woorden alvorens de waarde te hebben onderzocht van wat het bevat.
Van de vier wezenlijke dingen, deugd, rijkdom, genoegen, verlossing, is verlossing het voornaamste, en zoo gij ze onderzoekt, is verlossing zelve alles.
Wat hooger deugd kan er zijn dan onafhankelijk te worden van de vergankelijke dingen, die ons omringen? Dat is de ware verlossing.

Maar verlossing kan niet worden verworven zonder kennis. Wie dien gelukstaat bereiken wil, moet in het bezit zijn van de ware kennis.
Het vergankelijke ligchaam is vreemd aan de onsterfelijke ziel. Daarom is de dwaling, die de eenheid van beide het Ik noemde, slechts de onkunde van oude tijden.
Ten ware de vijand eerst het omringende bosch nederhouwt kan hij de muren der stad niet innemen. Hoe dan zal de mensch zijne inwendige bezwaren overwinnen als hij niet eerst van de uitwendige zich heeft vrijgemaakt?
Wanneer de mensch zich van deze heeft bevrijd zoodat hij er niet meer over denkt, en stevig zich vasthoudt aan de ware kennis, dan zullen zijne innerlijke bezwaren als van zelve hem verlaten.
Als het wonen van den mensch te midden van huiselijke zorgen geen hinder brengt aan het verwerven van de ware kennis, dan behoeft het huis niet verlaten te worden voor de kluis.
Er is maar één God, van onafscheidelijke reinheid, volheid, eeuwigheid en andere gelijke eigenschappen. Het bestaan der werelden is het bewijs daarvan.
Daar zijn ook onsterfelijke zielen, omdat zij van God velerlei levens hebben ontvangen en een eindelijken staat van gelukzaligheid; maar zij hebben niets uit haar eigen regt.
Over de leer, dat God en de ziel één zijn, is veel getwist.
Maar over drie dingen, God, de ziel en de slavernij des menschen, kan alleen worden gesproken: zij kunnen niet begrepen worden door het menschelijk denken, noch kan hunne ware natuur worden gekend, zoolang het menschelijk denken zelf in slavernij verkeert.
Zij die bekend zijn geworden met het ééne dat het al is, zijn bekend geworden met alles.
De onsterfelijke ziel is oneindig omdat zij vereenigd is met God in den staat der verlossing, en mitsdien alomtegenwoordig.
Zoo gij meenen mogt dat alle dingen God zelf zijn, dat is eene dwaling. Werp ze van u.
Wanneer alle gedachte van u afwezig is, dan zal het bewustzijn van dat feit zelf eene gedachte worden: zoo leeren alle schriften.
Indien het mogelijk ware een goed offer te offeren zonder klare boter dan zou het ook mogelijk zijn het geestelijke offer te brengen zonder liefde.

Schoon het gedicht, gelijk wij zagen, het ascetisme onnoodig acht wanneer de bezigheden van het leven het regte nadenken niet belemmeren, toch prijst het verdere gedeelte den staat van afzondering zeer aan, en meent in elk geval dat het verzonken zijn in de Godheid het ware geluk uitmaakt. Nu

is dit beginsel op zich zelf zeker volmaakt juist; maar indien het te eenzijdig wordt vastgehouden, kan het ook ligt tot volslagen werkeloosheid aanleiding geven, en het stuk had derhalve in waarde en bruikbaarheid gewonnen indien het, als andere Indische schriften van gelijken aard, ook tevens meer op de getrouwe vervulling der levenspligten had aangedrongen. Het merkwaardigste in dit gedicht schijnen ons de strofen in welke de ware verdraagzaamheid geleerd en aangeprezen wordt:

> Kaste en sekte lossen zich op in de godsdienst tot welke zij behooren.
> De onvergankelijke godsdienst is slechts ééne.
> Alle godsdiensten hebben hare wisselende nederlagen en overwinningen, ontstaande door onophoudelijke veranderingen in de omstandigheden der tijden: dat is het werk des Heeren.
> Zij die wèl over de zaak gelezen hebben en gedacht zullen niet zeggen, dat achteruitgaande godsdiensten zwak zijn, maar alleen dat hare verdedigers zwak zijn.
> Zij die zich bekend hebben gemaakt met alle godsdiensten, belijden ze daarom niet alle: en indien zij ze verzaken, wat zonde is het?
> Daar zijn er, die den eenen godsdienstvorm verlaten hebben en den anderen aanhangen, overtuigd dat deze de betere weg is: zij zijn niet te laken.
> Wat derhalve is kaste, wat sekte voor hen, die den beteren weg gevonden hebben? Zij hebben zulke gedachten uitgeroeid.
> Schoon een mensch uiterlijk zich moge gedragen naar deze sekte of naar die, in waarheid is de wijze mensch aan geene verbonden, even als de lotus op het water drijft, onaangedaan van het vocht.
> De waarlijk wijze mensch zoekt die kennis, die niet in strijd verkeert met de godsdienstige sekten. Dat is de regte Siddhanta[1], dat wil zeggen, het einde, de voltooijing aller kennis.

Aan de straks genoemde, minder populaire verhandeling over de meerheid der zielen ontleenen wij nog het slot als eene proeve van Indischen redeneertrant. De ‘wezenheden’[2], waar-

1 F. *Sittantam*.

2 Skr. *tattva*. Eng. ‘original substance.’ Maar het woord *tattva* is niets anders dan het onzijdig voornaamw. *tat* ‘dit,’ met een suffix *va*, 't welk eenvoudig ons ‘heid’ te kennen geeft. De letterlijke vertaling ware dus: ‘ditheid,’ in tegenstelling van ‘ikheid’. Men ziet weder, dat het der oud-Indische taal gansch niet aan klaarheid en eenvoudigheid nevens bijzondere naauwkeurigheid ontbreekt: wat toch eenvoudiger, duidelijker en juister tevens, dan het objektieve de ‘ditheid’ en het subjektieve de ‘ikheid’ te noemen? In onze taal echter zijn wij wel verpligt van andere uitdrukkingen ons te bedienen, daar gene hij ons geen genoegzaam burgerregt hebben, en kiezen dus hier de meer gebruikelijke zij 't ook Germanistische woorden: ‘wezenheid en zelfheid.’

van hier gesproken wordt, zijn niets anders dan de verschillende kategoriën van het bestaande, onder welke de Indische wijsbegeerte gewoon is, al wat bestaan heeft als onder klassen in te deelen. In de volgende zinsneden zijn ze eenvoudig te verstaan als de objektieve totaliteit van al het zijnde, in tegenstelling van het Ik, het subjekt, 't welk ze gewaarwordt, overdenkt en begrijpen leert, - in den grond der zaak derhalve volkomen ons ‘ik en niet-ik,’ wier schijnbare tegenstrijdigheid ook hier, zooals wij zien zullen, in de hoogere eenheid van het Absolute denken wordt opgelost.

De leerling, het woord rigtend tot den meester, die hem dit alles geleerd had, stelde hem de volgende vraag:
- Indien de wezenheden 's menschen zelfheid uitmaken, dan kan het alleen noodig voor hem zijn in éénen toestand te bestaan, namelijk in den vorm van den Alwetende; en dan kan er geene noodzakelijkheid zijn voor een bestaan dat buiten hem is, in den vorm van God, de Illusie en de vijf elementen: en omgekeerd, indien de wezenheden buiten hem zijn, dan moeten ze ook altijd buiten hem blijven voortbestaan, en maken dus zijne zelfheid niet uit. Deze leerderhalve, dat zij gelijktijdig 's menschen zelfheid uitmaken en buiten hem zijn, is eene tegenstrijdigheid in zich zelve, even als de middernachtzon in de fabel.
Op deze tegenwerping antwoordde de meester als volgt:
- Wij spreken van de zelfheid der menschen in tweeërlei verscheiden zin: in 't eene geval spreken wij van die zelfheid in de strenge beteekenis van het woord; in 't andere slechts overdragtelijk. Wanneer wij spreken van den Alwetende als die zelfheid dan spreken wij in den regten zin, en zonder metafoor. Maar wanneer wij zeggen dat die uitwendige dingen de zelfheid van den mensch vormen, dan spreken wij onder den invloed van een gebrek in ons denken, even als wanneer wij een paal aan den weg voor een man of een koord voor een slang aanzien; inderdaad spreken wij dan de regte waarheid niet.
- Weshalve hij, die de ingewikkelde leer der zeven wezenheden begrijpt, van welke hij te voren, toen hij in onkunde verkeerde, niet geloofde dat zij zijne zelfheid uitmaken, en der acht-en-twintig overige wezenheden, van welke hij, de kennis declachtig geworden, beweerde, dat ze zijne zelfheid niet uitmaken, namelijk al de vijf-en-dertig wezenheden met al hare attributen en verschijningen; - hij, zeg ik, die duidelijk het feit begrijpt, dat even als hij, deze ingewikkelde waarheid overdenkend, zelf daarvan onderscheiden is, zoo ook van de wezenheden zich onderscheidt wan-

neer hij bezig is ze te beschouwen, en dat deze kennis zelve de ware zelfheid en de zes-en-dertigste wezenheid en de ware gelukstaat is, die man is een uit dwaling verloste geest.
- De wijze, die klaarlijk inziet, dat de Godheid zijne zelfheid is, en dat de wezenheden dat niet zijn, is verlost uit de banden van de zelfzucht[1]: hij is vrij ook van zijn vroegeren eigenwaan, sinds hij zeker weet dat de werkingen der wezenheden zijne eigene werkingen niet zijn, en dat de dingen welke deze wezenheden gewaarworden niet zijne gewaarwordingen heeten mogen: hij is vrij van alle vergelding sinds hij ook vrij is geworden van de zondige zoowel als van de verdienstelijke handelingen, die door de werking der wezenheden worden verrigt, en mitsdien is hij een gelukzalige, vrij van geboorte en van dood, in waarheid - de Godheid zelve.
- Deze man is het, dien de Heilige Schrift een gelukzalige noemt, een man van onverzettelijke wijsheid, zonder kaste, zonder menschelijke feilen en ondeugden, - in één woord: een Brahman. Mogen allen die deze dingen zoeken den staat der gelukzaligheid bereiken!

Wij gelooven dat het bovenstaande ons niet meer in twijfel kan laten omtrent den waren zin en de wezenlijke strekking van de Indische godsdienst en wijsbegeerte, gelijk die ook heden nog geleerd en begrepen wordt; terwijl ook de veel besproken vraag, wat dan toch wel die voorstelling der Brahmanen beteekent, die zich zelven tot Goden maken, daarin hare volledige oplossing vindt. Immers wat wordt onder die benaming van Brahman, die inderdaad niets minder dan de ‘in God (Brahma) zijnde’ beteekent, ons anders voorgesteld dan de ideale mensch, de mensch zooals hij worden moet, en zooals de wijze tracht te worden? Wanneer dan de priester zich met dien naam betitelt, dan zegt hij daarmede in werkelijkheid ook niets meer, dan dat hij een naar volmaaktheid strevende is, en dat in hem (als in elk ander trouwens die zijn voorbeeld volgt) het beeld der Godheid zich al klaarder en klaarder zal weêrspiegelen naarmate hij nader tot dien staat der volkomenheid wordt opgevoerd. Dat vele Indische priesters de zaak omkeerden en de Godheid meenden voor te stellen eenvoudig

1 Eng. ‘self-consciousness,’ - wat intusschen in lijnregten strijd met het vorige ware. Het oorspronkelijke Skr. woord staat er niet bij; wij achten evenwel de gissing in 't minst niet gewaagd, dat het *ahamkara* (in den zin van ‘zelfzucht’) zal geweest zijn, vermits volkomen dezelfde stelling meer dan eens in de onde Indische schriften voorkomt, en daar steeds het genoemde woord in die beteekenis wordt gebezigd.

door het aannemen van den naam, dit zegt ongetwijfeld niets ten opzigte van het beginsel zelf der leer. Immers ziet deze juist de ware volkomenheid daarin, dat de mensch, door de innige overtuiging dat hij zelf niets is, en dat God in hem beide het willen en het werken wrocht, van allen hoogmoed en eigenwaan en zelfzucht en mitsdien ook, levend alleen in God, van alle zonde worde bevrijd. Is zoodanig ideaal in werkelijkheid nimmer te bereiken voor den eindigen mensch, wij kunnen het eener godsdienst toch niet als eene fout toerekenen dat zij het stelt; indien ten minste waar blijft, dat eene godsdienst en zedeleer verhevener is naarmate zij het doel van 's menschen streven verder verwijderd houdt van zijn eindig en tijdelijk bereik. Tot dweeperij en mysticisme kan zulk eene godsdienstleer ongetwijfeld aanleiding geven, en de Indische heeft ook menigmaal, even als de Westersche, daartoe geleid; maar welke is er in de geschiedenis aan te wijzen, die niet altijd in den een of anderen vorm, de kiem van die dwalingen in zich omdroeg, althans, door eenzijdige opvatting er toe leiden kon? De vraag bij de beoordeeling van een godsdienststelsel, als van elke andere zaak, moet niet enkel zijn, of er kwaad uit kan voortkomen, maar ook of er goeds in te vinden is. En dit laatste kan, dunkt ons, bij eenigzins grondig en eerlijk onderzoek, aan de godsdiensten der Indische volken moeilijk worden ontzegd.

Het lag trouwens voor 't minst niet in onze bedoeling, door de aanhaling der gegevene voorbeelden slechts eene lofrede op die godsdiensten te houden, maar eenvoudig een billijk oordeel daarover uit te lokken. Behalve den geheelen aard onzer wereldbeschouwing, hangt ook de praktische vraag naar het nut en de mogelijkheid van het zoogenaamd bekeeringswerk in het Oosten daarvan af. Indien het waar is, dat niet alleen de Westersche volken maar ook de Oostersche eene eigene, oorspronkelijke godsdienst bezitten, in welke, nevens veel wat onjuist mag schijnen, toch ook veel wordt aangetroffen, wat den mensch nader tot de Godheid brengt en hem opwekt tot pligt en deugd, dan vervalt daarmede die wereldbeschouwing, die in de geschiedenis slechts éénen enkelen en uitsluitenden vorm van goddelijke openbaring erkent, dan wordt alle openbaringsbegrip tot het zuiver redelijke teruggebragt, en dan is het dwingend gezag van elken godsdienstvorm verbroken, die zich alleenheerschappij in de wereld der geesten zoekt aan te matigen.

En indien het mede eene waarheid is, dat beschaafde volken in het bezit zijn van eene godsdienst, die aan hunne behoeften voldoet, die hunnen geest tot het onzienlijke en oneindige verheft, en troost en kracht in lijden en matigheid in voorspoed hun leert, dan is het èn eene dwaasheid èn eene onmogelijkheid hun die godsdienst te ontnemen om hun eene andere, zij 't dan ook in sommige opzigten nog betere, maar in elk geval eene andere en dikwerf met de hunne strijdige daarvoor in de plaats te geven. De waarheid nu van beide onderstellingen vloeit, dunkt ons, voort uit het thans wederom medegedeelde in verband met hetgeen ons vroeger reeds bekend was geworden. Alzoo ook die der onvermijdelijk logische gevolgtrekkingen.

Eene gansch andere vraag is het, of de godsdienstige en zedelijke beschaving der Aziatische volken voor geen verdere ontwikkeling vatbaar zou zijn, en of de Europesche geest daarop niet van zeer gewigtigen en heilzamen invloed kan worden. Wij zijn zeer verre van het tegendeel te beweren. Bevat de eeuwenheugende Indische godsdienst, zooals wij die in haren vroegeren en lateren toestand kennen leerden, steeds eene gevaarlijke kiem, zij bezit ook een rijkdom van voortreffelijke, voor verdere ontwikkeling juist zeer vatbare eigenschappen, die, goed geleid, niet alleen tegen het gevaar van eenzijdigheid kunnen opwegen, maar dit ook volkomen kunnen overwinnen. En terwijl bij eene eenmaal reeds beschaafde natie de godsdienst, zal zij goede vruchten dragen, uit het volk zelf als de uitdrukking van het godsdienstig volksbewustzijn moet zijn voortgesproten, toch kan ze ook nog haar voordeel doen met de vruchten van eene andere beschaving, en, zonder haar eigen zelfstandig karakter op te geven, wat haar ontbreekt in dank van gene overnemen en hare feilen wijzigen naar het betere voorbeeld dat haar voor oogen wordt gesteld. Willen de Europeanen, en velen doen het, met wijsheid en beleid eene toenadering zoeken tot hunne Aziatische broeders, hun de kennis mededeelen van onze Westersche begrippen, terwijl zij wederkeerig kennis nemen van de hunne zonder deze te minachten, dan inderdaad kan er van weêrszijden groot nut worden gesticht. Maar de Europeaan is de eerste die eene wigtige zaak te leeren heeft, en hij kan ze juist leeren van den Aziaat: die verdraagzaamheid, die zonder in onverschilligheid te ontaarden, en ook zonder eigene overtuiging te verloochenen, toch

de meening van een ander weet te eerbiedigen en hoog te achten, wanneer zij eene ernstige blijkt te zijn en uit een opregt gemoed voortgesproten is. Daarmede aan te vangen, die regte tolerantie zich eigen te maken, is zijne eerste taak. Eerst wanneer hij deze heeft vervuld, kan en mag hij van zijnen kant als leermeester optreden. Slaat hij den tegengestelden weg in, dan is zijn pogen, - de ondervinding leert het, - ijdel. Wanneer hij aanvangt met de godsdienst van den Hindu voor afgoderij uit te krijten en de zijne als de uitsluitend ware daartegen overstelt, dan zal, bij den eenigzins beschaafde ten minste, al zijn invloed ten eenemale verloren gaan. Tegenover zijn gezag van openbaring in de Schrift, stelt de Hindu gezag van openbaring in de Schrift, tegenover wonderen wonderen, tegenover menschwordingen menschwordingen, in één woord tegenover alles wat hij aanvoert iets anders wat er de paralel van is; en, begint hij met redeneringen, met wijsbegeerte, met metafysische onderscheidingen en betooggronden, dan zal de pandita, gemeenlijk een regte liefhebber van disputeren en natuurlijk niet geneigd zijn tegenstander iets toe te geven, hem niet zelden de baas zijn. Nagenoeg alle getuigenissen, en geenszins verdachte, sinds zij voor een groot deel van de zendelingen zelve in Britsch-Indië uitgaan, stemmen op dit punt volkomen overeen, en meer en meer begint zich dan ook de algemeene overtuiging te vestigen, dat er een gansch andere weg dan tot heden moet worden gevolgd, zal de Indische beschaving ook eenmaal de voordeelen der Europesche deelachtig worden. Wel kost het veel in den beginne, dat absoluut karakter 't welk men tot dusver aan zijnen godsdienstvorm had toegekend voor een meer relatief te verwisselen; dan, de omgang met de beschaafde Aziaten leidt bij velen als van zelve tot dat doel; en, gelijk een vroeger reeds door ons aangehaald berigtgever opmerkte, die omgang brengt menig Europeaan zelfs tot het tegendeel van wat hij beoogde: in plaats van zijnen bekeerling tot zijne begrippen over te halen neemt hij, - merkwaardig en toch ligt te verklaren verschijnsel! - soms meer nog van genen over dan deze van hem. Dit laatste nu zou het geval niet zijn, en het omgekeerde zou geschieden, indien de Westerling voor eene wijle eens zijnen geestelijken hoogmoed leerde afleggen, en daarmede aan zijne wederpartij het voordeel ontnam, 't welk deze door meerdere waardigheid, - het natuurlijk gevolg van den echt wijsgeerigen geest der ver-

draagzaamheid, - in de meeste gevallen op hem vooruit heeft. Eene poging gelijk die welke wij hier bespraken, om in beknopten vorm, bij wege van traktaatjens, en in eene Europesche taal de grondtrekken van het Indisch volksgeloof meer algemeen bekend te maken, kan in deze ongetwijfeld niet dan hoogst nuttig zijn. Het zoogenaamde bekeeringswerk zal er zeker niet weinig door lijden: het onverstandige, nuttelooze en nagenoeg onuitvoerbare van dien arbeid toch wordt door dergelijke mededeelingen juist te duidelijker in 't licht gesteld; en de zendelingen verkeeren blijkbaar in grove dwaling, indien zij in weerwil van hunne meerdere kennis en de verkregen ervaring nog de hoop voeden, in 't eind de Veden door den Bijbel te zullen verdringen. Maar, is het doel van hem, die met de waarheden van het Evangelie uittijgt naar verre landen, geen ander dan de uitsluitende zegepraal zijner eigene godsdienstvormen, bezielt hem geen ander en edeler beginsel dan de lust om gelijk te hebben en de geestelijke trots der martelaren? Of zoekt hij ook het geluk zijner medemenschen, wenscht hij werkelijk hooger ze te ontwikkelen, wil hij, nevens de reeds verkregene, ook de voorregten hun doen genieten, welke eene andere beschaving hun kan aanbieden? Wij behooren het laatste te onderstellen. En wanneer men het doel wil, dan leere men ook de middelen te gebruiken door welke het alleen bereikt kan worden.

Dit opstel bevatte slechts vlugtige opmerkingen naar aanleiding van wat toevallig dezer dagen over Hinduïsme ons ter hand kwam. Een ‘wordt vervolgd’ plaatsen wij er niet onder. Ter geschikter gelegenheid echter hopen wij onze beschouwingen over de behandelde stoffe nader voort te zetten.

P.A.S. VAN LIMBURG BROUWER.

De Thomas-kwestie.

J.B. Malou, Recherches historiques et critiques sur le véritable auteur du livre de l'Imitation de Jésus-Christ, 3me Edit., 1858.
B. Veratti, Disquisizioni filologiche e critiche intorno all' autore del libro de Imitatione Christi, 1857. - Nuovi studj filologici e critici cet., 1858.

Drie jaren geleden, onder den nagebleven en nog altoos levendigen indruk van Ernest Renan's opstel ‘L'auteur de l'Imitation de Jésus-Christ,’ en nog onbekend met den toen niet of naauwlijks verschenen 3den druk van Mgr Malou's monografie over het onderwerp (de 2de druk was reeds in 1848 verschenen en werd bij ons uitvoerig aangekondigd in den ‘Katholiek’ van 1850), behoorde ik in deze kwestie, die ik verlof vraag kortheidshalve de Thomas-kwestie te mogen noemen, tot de partij der ongeloovigen. In welke rigting dit ongeloof zich bewoog, kan met niet vele woorden worden aangeduid. Het kwam mij toen voor dat de heer Renan, met de hem eigene meesterschap in zaken van historische en litterarische kritiek, deze twee punten zoo niet volkomen zeker gemaakt, althans tot een hoogen graad van waarschijnlijkheid had gebragt: 1o het boekje der ‘Navolging’ dagteekent niet van de 15de maar van de 13de eeuw; dagteekent van den bloeitijd der middeneeuwsche mystiek, niet van het tijdperk van haar verval; 2o dit boekje is noch van franschen noch onmiddellijk van nederlandschen oorsprong; het dankt zijn aanzijn noch aan Gerson noch aan het genie van Thomas van Kempen; Italie is zijn geboorteland, en de hypothese die aan den geheimzinnigen Johannes Gersen van Vercelli de eer van het vaderschap toekent, is welbezien de verkieslijkste der drie. Hetgeen hier te

lande door den heer Delprat geschreven was in zijne verhandeling over de Fraterhuizen, door Prof. Moll in zijne monografie over Johannes Brugman - ik bedoel, de indruk dien men van deze werken ontvangt aangaande het waterpas der nederlandsche mystiek of moderne devotie van den aanvang der 15de eeuw, eene school waartoe ook Thomas van Kempen behoorde - scheen mij toe de opvatting des heeren Renan zijdelings te bevestigen; en, voortaan niet twijfelend of dit vraagstuk, waarin ik mij niet mogt aanmatigen eene eigen meening te zijn toegedaan, was door anderen voldoende opgelost, schaarde ik mij aan de zijde der Italianen (‘Gids’ 1859, No. 3.)

Indien ik thans in dit tijdschrift op deze zaak terugkom[1], geschiedt zulks in de eerste plaats om hulde te bewijzen aan den arbeid van genoemden belgischen prelaat. De ‘Recherches historiques et critiques’ van Mgr Malou zijn in velerlei opzigten een meesterstuk van kompositie. Niets van hetgeen er ten gunste van Thomas van Kempen te zeggen valt, wordt door hem ongebruikt gelaten; van geen pleidooi sloten de deelen ooit beter in elkander. Wel is waar komen in het bibliografisch gedeelte enkele leemten voor; desgelijks, inzonderheid waar het protestantsche schrijvers geldt, sommige onnaauwkeurigheden. De straksgenoemde monografie van Prof. Moll wordt nergens vermeld; ook niet waar de heer Malou in bijzonderheden treedt aangaande de nederlandsche mystiek der 14de en 15de eeuw: een onderwerp waar men hem gaarne dieper in zou hebben zien doordringen en dat, met behulp der bouwstoffen door den

1 Eerst nu vind ik daartoe eene gepaste aanleiding in hetgeen zeer onlangs de heer Delprat, bij gelegenheid dat hij aldaar verslag deed van het werk van den heer Perk over de geschiedenis van het protestantisme, in No. 30 van den ‘Konst- en Letterbode’ schreef: ‘In een Nederduitsch werk vindt men ongaarne den twijfel terug, of het bekende gulden boekske “De navolging van Christus” te regt of te onregte aan onzen landgenoot, Thomas van Kempen, moet worden toegeschreven. Dat vraagstuk is in de laatste jaren door het onderzoek van den geleerden Malou, door Mooren, en... het zij bescheidenlijk gezegd - door hetgeen de ondergeteekende daarbij uit ongedrukte bronnen heeft gevoegd, thans boven alle bedenking ten gunste van Thomas beslist. Wel heeft de schrandere E. Renan in zijne *Essais* de vraag op nieuw bij de Franschen ter sprake gebragt; maar de Semitische taalkenner heeft daartoe het oude lang vergeten sprookje van den Italiaanschen oorsprong der “Imitatio” weder opgerakeld, zonder genoegzame kennis, naar het schijnt, te bezitten van den toestand der middeneeuwsche letterkunde in het noordoosten van ons vaderland in de 14de en 15de eeuwen.’

Amsterdamschen hoogleeraar bijeengebragt, aanmerkelijk grondiger en veelzijdiger had kunnen behandeld worden. Het geschrift van den heer Delprat, insgelijks zoo even door ons genoemd, wordt onder meer andere bronnen eene enkele maal en als medegetuige ten voordeele van Thomas aangehaald; doch met de zeer onjuiste en gansch en al onverdiende bijvoeging: ‘L'auteur est souvent aveuglé par son hostilité contre l'Eglise.’ Intusschen heeft deze blindheid den heer Delprat niet verhinderd te ontdekken of uit te vinden, dat zeker fragment van Meester Florentius, den leermeester van Thomas van Kempen, welk fragment Mgr Malou voorheen als onuitgegeven beschouwde, reeds in 1615 achter eene Antwerpsche uitgaaf van Thomas' kompleete werken werd afgedrukt. Doch al had de heer Malou van deze ‘Verhandeling over de Broederschap van Geert Groote en over den invloed der Fraterhuizen,’ al had hij evenzoo van den ‘Johannes Brugman’ meer partij kunnen trekken dan hij gedaan heeft, dit belet niet dat zijne ‘Recherches,’ met uitzondering van één voornaam beginsel waarop wij ten slotte terugkomen, een model van historisch-kritische bewijsvoering zijn. Des schrijvers liefde voor zijne zaak, de warmte waarmede hij haar verdedigt en die zich ook mededeelt aan den lezer, maken het volgen van deze pleitrede tot een letterkundig genot; en er is iets aantrekkelijks tot in het zelfvertrouwen toe waarmede de heer Malou, op zijne laatste bladzijde, den reeds in 1775 door Feller geslaakten zegekreet onderschrijft en tot den zijnen maakt: ‘Depuis longtemps la controverse touchant l'auteur du livre de l'*Imitation* est décidée, en faveur de Thomas à Kempis, au tribunal des vrais savants.’

Deze hulde aan den vorm van des heeren Malou's deductie sluit evenwel geenszins in dat ook alle door hem aangevoerde argumenten naar onze meening den toets kunnen doorstaan. Ondergeschikte punten laat ik ter zijde; doch met al zijne kracht, om allereerst dit ééne te noemen, is de heer Malou in het oog loopend zwak waar het aankomt op deze zeer wezenlijke kwestie: de ouderdom van het italiaansche handschrift *de Advocatis*. Hij zegt er van: ‘Le manuscrit *De Advocatis*, sans date, sans nom, avec des chiffres modernes, n'appartient certainement point au 13me ou au 14me siècle, comme M. De Grégory le prétend; mais tout au plus au 15me, comme l'accorde M. Labouderie, et, à notre avis, au 16me.’ Van het dagboek of diarium der familie De' Avogadri sprekend, waarin

melding zal zijn gemaakt van de schenking van het naar haar genoemde handschrift, laat hij zich aldus uit: ‘Ce *Diarium* est au fond un chiffon de vieux papier, qui n'a aucun caractère intrinsèque ou extrinsèque d'authenticité.’ En elders: ‘L'artifice d'un faussaire maladroit frappe ici tous les yeux.’ Deze uitdrukkingen zijn kernachtig genoeg; doch is het punt in kwestie hiermede nu ook nader toegelicht? De heer Malou beroept zich onder anderen op het getuigenis van den geleerden Dubner, die het handschrift onderzocht en zeer fautief bevonden heeft. Hij noemt Dubner ‘bon juge en ces matières’ en verlaat zich mede, in hoogster instantie, op diens autoriteit. Doch Prof. Veratti, hoogleeraar in de regten aan de universiteit te Modena, die met hart en ziel de zaak van Gersen is toegedaan, heeft den heer Malou doen opmerken dat Dubner in 1834 zich wel ongunstig over den tekst van het handschrift heeft uitgelaten, als behelzende een aantal zigtbaar fautieve lezingen, doch tevens den ouderdom van het manuscript zeer hoog heeft aangeslagen: ‘Codicem Imitationis Christi *de Advocatis* scriptum esse judico ante finem saeculi decimi tertii; id quod et interna et externa argumenta evidenter probant.’ Dubner en de heer Malou zijn het dus zóó weinig met elkander eens, dat volgens den eerste, dien de laatste een bevoegd scheidsregter in deze zaken noemt, het handschrift minstens tweehonderd jaren ouder is dan wij zoo even van den belgischen bisschop vernamen. Mgr Malou spreekt zonder nadere bepaling van de 16de, Dubner van het einde der 13de eeuw. - Vóór mij ligt een schrijven van wederom een ander italiaansch geleerde, den hoogleeraar Adriani, die zich in December 1858, op verzoek van Graaf Sclopis, ijverig medelid van het Turijnsch Instituut, en ten behoeve van den heer Renan, naar Vercelli begeven en het aldaar berustend handschrift *de Advocatis* op nieuw onderzocht heeft. Zijn oordeel over den ouderdom, dat ik aan het slot van dit opstel in eene aanteekening mededeel, stemt te eenemaal met dat der heeren Dubner en Veratti overeen. Graaf Sclopis schreef aan den heer Renan, onder dagteekening van den 1sten Januarij 1859: ‘Pour remplir exactement la commission dont vous avez bien voulu me charger au sujet de la vérification du texte du manuscrit *de Advocatis*, il m'a fallu attendre qu'un de mes collègues dans la commission d'histoire nationale pût se rendre à Verceil pour revoir ce manuscrit qui se trouve dans cette ville. M. Adriani,

en qui vous pouvez avoir toute confiance soit sous le rapport des connaissances paléographiques soit sous le rapport de l'exactitude, m'a servi à souhait. Il résulte du nouvel examen que l'opinion qui fait remonter la date du manuscrit au XIIIe siècle est parfaitement appuyée sur des preuves critiques toutes spéciales, et que le *facsimilé* donné par M. De Grégory est parfaitement conforme à l'original.' Aangaande het *Diarium* en de daarin vermelde schenking[1] is hiermede wel is waar niets gezegd. Zonder nog met den heer Malou aan broddelwerk van een onhandig falsaris te denken, kan men met den heer Renan van meening zijn dat de bewuste aanteekening te merkwaardig is, en te zeer het gevoelen van den heer De Grégory begunstigt, dan dat een vernieuwd onderzoek naar de echtheid van het dagboek overbodig ware te achten: 'Ajoutons que ce texte répond si bien aux besoins de la cause soutenue avec une chaleur de mauvais goût par M. de Grégory, qu'on ne peut s'empêcher de concevoir quelques doutes sur son authenticité. Il serait bien à désirer que le journal conservé à Bielle fût étudié par un paléographe impartial et tout à fait exercé.' Volgens den heer Veratti is zulk eene nadere toetsing niet eenmaal noodig en wordt de echtheid van het *Diarium*, in zijn geheel en in al zijne deelen, door eene notariële acte daarvan in 1831 opgemaakt, en door eene plegtige verklaring in 1835 afgelegd door den bisschop van Biella (de tegenwoordige woonplaats van het aanzienlijk geslacht De' Avogadri), tegen iedere verdenking van interpolatie allernadrukkelijkst gewaarborgd. Doch laat ons niet vergeten dat de echtheid en integriteit van het dagboek in den grond der zaak niets te maken hebben met den ouderdom van het handschrift der 'Imitatio' dat te Vercelli bewaard en *De Advocatis* genoemd wordt. Dit handschrift is wel sedert 1527 of 1550 in het bezit der

1 In dit dagboek, afkomstig van den jare 1349 en geschreven door een lid der familie De'Avogadri, komt onder dagteekening van den 15^{den} Februarij van genoemd jaar de volgende verklaring voor: 'Die dominica mensis Februarii post divisionem factam cum fratre meo Vincentio, qui Ceridonii abitat, in signum fraterni amoris, quod hoc temporalibus tantum negotiis feci, dono illi preciosum Codicem de Imitatione X*p*ti, quod hoc ab agnatibus meis longa manu teneo; nam nonnulli antenati mei hujus jam recordarunt.' De voorname reden dat de kritiek aan deze plaats aanstoot neemt, en hier aan interpolatie denkt, is dat niet één der andere aanteekeningen in het *Diarium* met de uitgeschrevene kan vergeleken worden. De andere handelen meest over weder en wind, de verwonding van een bediende, de bevalling van des schrijvers echtgenoot, enz.

familie De'Avogadri geweest, en de heer De Grégory heeft zich wel gewaagd aan de gissing dat deze codex geen andere is als diezelfde ‘codex preciosus’ waarvan onder dagteekening van 15 Februarij 1349 in het *Diarium* wordt gesproken; doch niemand behoeft aan deze hypothese grooter waarde te hechten dan zij verdient. Kan de ouderdom van het dagboek onzeker worden gemaakt? is het jaartal 1349 (de heer Malou neemt als zeer mogelijk aan dat deze 3 een 5 zal moeten wezen) onderhevig aan bedenking? is het nog altoos twijfelachtig of wel waarlijk in Italie, reeds halverwege de 14de eeuw, van de ‘Imitatio’ is kunnen gesproken worden als van een oud boek, een boek dat iemand ‘longa manu’ van zijnen grootvader of overgrootvader had geërfd? Zooveel althans staat vast: de ouderdom van het handschrift *de Advocatis*, geenszins te verwarren met het insgelijks naar die familie genoemde *Diarium*, is vooralsnog eene palaeografische kwestie; en zoolang deze kwestie niet is uitgemaakt, blijft het betoog van den heer Malou, met zijne ‘quinze témoins contemporains’ ten grondslag, in de lucht zweven. Te zeggen: ‘Il importe de montrer une dernière fois à quel juste titre on a taxé l'opinion gersenienne de conte et de fable,’ is alleen dan geoorloofd wanneer men oordeelt met volkomen kennis van zaken. De heer Malou nu is niet in de gelegenheid geweest het bewuste handschrift met eigen oogen te onderzoeken; de kennis die hij er aan heeft is eene wetenschap uit de tweede hand; zijn oordeel over de oudheid wordt, als ligtzinnig en voorbarig, door bevoegde autoriteiten gewraakt. Wij derhalve, die buiten dit vraagstuk staan, kunnen hier slechts den vinger op den mond leggen; en indien wij niet ten volle geregtigd zijn, uithoofde van het gewigt der overigens door Mgr Malou aangevoerde gronden, ons reeds nu met den heer Renan vóór den italiaanschen oorsprong der ‘Imitatio’ te verklaren, wij gevoelen even weinig vrijmoedigheid om de palm der overwinning toe te reiken aan den bisschop van Brugge.

Een ander hoofdargument van den heer Malou, tevens een der beste door hem aangevoerd, zijn zekere merkwaardige belgicismen waardoor het latijn der ‘Imitatio’ zich hier en ginds onderscheidt. Deze belgicismen zijn van dien aard, zegt hij, dat zij kennelijk en handtastelijk eenen schrijver verraden die, terwijl hij zoo goed en kwaad hij mag zich uitdrukt in het latijn, tevens denkt in het hollandsch of vlaamsch. De door hem bijgebragte voorbeelden zijn inderdaad, voor wie de zaak

van niet meer dan ééne zijde beziet, tot verbijsterens toe overtuigend. Naar iemand zuchten, heet in de ‘Imitatio’: *post aliquem gemere*. Met onvertrokken aangezigt de dingen afwachten, anders gezegd, onverstoorbaar blijven: *manere cum aequali facie*. Onverschillig omtrent iets zijn, geen aanstoot aan iets nemen, ergens niet over vallen: *non cadere super aliquid*. Met alles genoegen nemen: *totum pro bono accipere*. Gansch en al in iets bestaan, in iets gelegen zijn: *totum constare, totum jacere, in aliqua re*. Met iemand op een goeden voet staan: *bene stare cum aliquo*. Gebukt gaan onder zwarigheden: *gravitates habere*. Ligt ongeduldig worden: *leviter indignari*. Onwaardig zijn (mannelijk enkelvoud): *nihil dignus esse*. Den ganschen Bijbel van buiten kennen: *scire totam Bibliam exterius*. Voeg daar eene vraag bij als deze: *Quid est homo inde melior quia reputatur ab homine major?* wat is een mensch er beter om als hij door eenen medemensch groot geacht wordt?.... De heer Malou hecht aan dit argument, waarvan de grondstof door hem ontleend werd aan het Lexicon Germanico-Thomaeum van Pater Heser, groote waarde. ‘Cette preuve est si importante,’ zegt hij, ‘que je ne puis me dispenser de faire remarquer au lecteur la nature des expressions que nous venons de signaler. Qu'il veuille bien observer que nous n'avons pas relevé des mots vagues et insignifiants; des mots communs à plusieurs langues, des termes triviaux, des tournures vulgaires, mais des idiotismes proprement dits, des expressions qui appartiennent tellement à la langue flamande qu'elles n'appartiennent à aucune autre. Dans notre langue, ces expressions ont un sens clair, précis, quelquefois même proverbial; en toute autre langue, elles ont un sens incertain, obscur, et même barbare, inintelligible.’ Zeker, geen franschman ter wereld, de kanselier Gerson zoo min als iemand zijner landgenooten, heeft ooit zulk latijn geschreven, of kunnen schrijven, als in de zoo even aangehaalde voorbeelden wordt gebruikt. Doch zoo deze belgicismen onmogelijk als gallicismen kunnen worden aangemerkt, is daarmede uitgemaakt dat zij niet ook tevens even zoo vele italismen kunnen zijn? Prof. Veratti, geenszins onervaren in de kennis van duitsch of hollandsch, en daarbij volkomen te huis in zijne moedertaal - de heer Malou zegt van hem: ‘Grâce à la connaissance qu'il paraît avoir acquise de la langue allemande, grâce aussi à une étude approfondie de la langue italienne, M. Veratti s'est distingué

dans cette lutte etc.' - Prof. Veratti beantwoordt deze vraag, en met nadruk, ontkennend. Gewapend met een overvloed van bewijsplaatsen uit oude italiaansche vertalingen der 'Imitatio,' slaat hij stuk voor stuk aan Mgr Malou al de door dezen aangehaalde voorbeelden uit de hand; telkenmale stelt hij aan diens belgicismen een gelijkluidend italisme over[1]; en de bedenkingen, aanvankelijk door den belgischen geleerde tegen de regtmatigheid van dit tegenbewijs ingebragt, worden in het naschrift van den italiaanschen nogmaals de eene voor de andere na wederlegd. Wie zich de moeite geven wil deze repliek van den heer Veratti van nabij te onderzoeken, zal bespeuren dat hij te doen heeft met een schranderen en degelijken geest; met een man die zijne zaak volkomen meester is, en aan wiens gezag de onpartijdige beoordeelaar gaarne dezelfde waarde hecht als aan dat van den heer Malou. Ook hier derhalve staan wij tegenover een onopgelost vraagstuk; en de stelling dat op grond van het taaleigen de 'Imitatio' geacht moet worden van italiaansche afkomst te zijn, is vooralsnog even gezond als die volgens welke het boekje naar alle gedachten door een nederlander werd opgesteld.

De argumentatie van den heer Malou, waarvan wij tot hiertoe een en anderen grond leerden kennen, vertoont, behalve de genoemde zwakheden in haar positief gedeelte, minstens ééne aanmerkelijke leemte. Te weten, de voorstanders der regten van Thomas van Kempen, zij die van de naar Gersen genoemde hypothese niet hooren willen en den italiaanschen oorsprong der 'Imitatio' voor een langvergeten en nu weder opgerakeld sprookje houden, liggen onder verpligting te verklaren hoe het mogelijk zij dat een boekje als dat der 'Navolging,' vrucht

1 Eene uitzondering maakt bij hem de formule *scire totam Bibliam exterius*. Prof. Veratti is namelijk van oordeel, op grond van sommige oude handschriften en daaronder het reeds zoo vaak door ons genoemde handschrift van Vercelli, dat het woordje *exterius* een invoegsel is. In geen geval, meent hij, heeft men hier met een belgicisme of flandricisme te doen; en, is de formule *scire exterius* inderdaad de ware lezing, dan moet zij, in verband met den zin der bekende spreuk *scire leges non est earum verba tenere sed vim et potestatem*, gelijk in de Venetiaansche vertaling van 1667 geschiedt, worden teruggegeven door *sapere superficialmente*. - Dat overigens het verklarende *exterius* niet volstrekt noodig is om de bedoeling van den auteur der 'Imitatio' duidelijk te maken, bewijst de gelijkluidende plaats uit de Windesheimsche Kronijk, door Mgr Malou blz. 119 aangehaald. Men leest daar: 'Qui exercitium et cognitionem negligit, quamvis haberet et *sciret omnem Bibliam* cet., id minime sufficeret.' Conf. *de Imitatione*, 1ste Boek, I, 3.

van een innig mysticisme, ooit of immer kan zijn toegeschreven geworden aan een man als den kanselier Gerson. Gaat men de lijst van Gersons geschriften na, dan is er daaronder niet meer dan één misschien welks titel eenigzins aan den inhoud der ‘Imitatio’ doet denken: het traktaat *de parvulis trahendis ad Christum*, hetzelfde waaromtrent Prof. Moll heeft aangeteekend dat het tot de geliefkoosde lektuur van Johannes Brugman behoorde. Overigens is niets van meer algemeene bekendheid dan dat de kanselier Gerson in den grond een scolasticus was, geen mysticus hoegenaamd; en ook de heer Malou, die in het minst niet ten gunste van Gerson gestemd is, zal gaarne desgevraagd de woorden van den heer Renan onderschrijven: ‘Je ne veux pas médire de l'homme extraordinaire qui porta si haut dans son temps l'autorité de l'Eglise gallicane et de l'Université de Paris. Mais évidemment, l'auteur du traité *De auferibilitate Papae* n'a rien de commun avec l'auteur de l'*Imitation*. Rien de moins gallican, rien de moins universitaire que ce livre. Y songe-t-on? Cette fleur charmante serait éclose entre les pavés de la Sorbonne! La protestation de l'âme contre les subtilités de l'école serait partie du séjour de *l'ergo!* Gerson, le dialecticien par excellence, Gerson, l'ennemi des ordres religieux, l'adversaire des mystiques, le représentant de l'âpreté gallicane, aurait trouvé dans son âme endurcie par le syllogisme la plus douce inspiration de la vie monacale! Quoi de plus impossible?’ Desniettegenstaande is de ‘Imitatio’ herhaalde malen, en door eene gansche schare van geleerden, aan Gerson toegeschreven geworden. Nog zeer onlangs sprong in Frankrijk, tot driemalen toe, de heer Ch. Vert voor hem in de bres en moest door den heer Malou afzonderlijk wederlegd worden. Het laagste cijfer der handschriften die te zijnen gunste kunnen worden aangevoerd is twintig, het hoogste zes-en-dertig; het oudste daaronder, voor zoover zij van eene bepaalde dagteekening voorzien zijn, klimt op tot het jaar 1441 toe en brengt ons derhalve tot op slechts twaalf jaren afstands van Gersons sterfjaar. Bewijst dit een en ander dat des kanseliers regten inderdaad minder betwistbaar zijn dan zij schijnen? dat in zijn voordeel ernstige gronden kunnen worden aangevoerd? Niet zoozeer; maar wel doet dit vasthouden aan den naam van Gerson denken aan eene verwisseling met dien van Gersen. Met andere woorden: de dwalende meening omtrent den franschen kanselier kan kwalijk in iets

anders haren grond hebben als in eene historische overlevering of herinnering, vastgeknoopt aan den naam van den italiaanschen abt. Volgens den heer Malou berusten Gersen's aanspraken in haren oorsprong enkel en alleen op een verzinsel, weleer uitgedacht door den italiaanschen geestelijke Cajetanus; zij ontleenen haar aanzijn aan de inblazingen van diens benediktijnsche ijdelheid en praalzucht, en aan deze inblazingen alléén. Twee honderd jaren lang, zegt hij, van 1425 afaan, heeft niemand er aan gedacht de regten van Thomas van Kempen te betwisten; en eerst in 1616 is Cajetanus, misleid door de vermeende ontdekking van Pater Rosignoli, tegen deze regten van onzen augustijnschen kloosterbroeder opgekomen. ‘Dom Constantin Cajétan,’ dus luidt het spotachtig verhaal van Mgr Malou, ‘religieux bénédictin de la congrégation du Mont-Cassin, abbé de Baronte et secrétaire de Paul V, ne pouvait souffrir qu'une aussi belle occasion d'enrichir le catalogue des écrivains de son ordre lui échappât. Il était alors à la recherche de toutes les gloires de la famille de saint Benoît; il y agrégeait depuis plusieurs années tous les saints, tous les évêques, tous les auteurs distingués, dont les faits et gestes donnaient la moindre prise à ses conjectures.... Dom Cajétan poussait le zèle en cette matière jusqu'au ridicule. On raconte de lui, qu'ayant trouvé un jour, dans l'église de Saint-Sébastien à Rome, un ancien monument qui représentait la sainte Vierge, placée entre saint Marc et saint Marcellin, martyrs, il s'imagina que la sainte Vierge était saint Benoît, et que les deux martyrs étaient saint Pierre et saint Paul. Il fit aussitôt graver le monument en changeant le voile de Marie en un froc de bénédictin, et en substituant aux armures dont les martyrs étaient couverts, les habits et les attributs de saint Pierre et de saint Paul, dans le seul but d'associer son saint fondateur à la gloire des apôtres.... C'est dans de pareilles dispositions d'esprit que se trouvait le savant Bénédictin, lorsqu'il apprit que le P. Rosignoli venait de découvrir, dans une ancienne maison bénédictine, un manuscrit qui attribuait le livre de l'*Imitation* à un *abbé* nommé *Jean Gesen* et *Gersen*. A cette nouvelle, il ne se posséda plus de joie. Cet abbé ne pouvait être, selon lui, qu'un enfant de saint Benoît; l'*Imitation* revenait de plein droit à sa congrégation; la conquête était magnifique, éblouissante.’ Laat ons thans zien hoe in verband hiermede door den heer Malou de verwisseling der namen Ger-

sen, of Gesen, en Gerson wordt verklaard. De beer Renan, geen acht gevend op de onwaarschijnlijkheid van het feit dat de ‘Imitatio’ ooit aan Gerson zou zijn toegeschreven geworden, indien niet reeds vroeger de eene of andere traditie den naam van Gersen om zoo te spreken gestameld had, en indien er in het geheugen der nakomelingschap niet iets van deze overlevering ware blijven hangen, schrijft in dezer voege: ‘Le nom de *Gersen* n'est pas à l'abri de toute difficulté, puisqu'on pourrait soutenir à la rigueur que ce n'est là qu'une altération du nom de *Gerson*.’ De heer Malou denkt hieromtrent éénstemmig met den heer Renan. Hij zegt: ‘Il reste bien établi que le nom de Gerson a été changé en celui de Gersen, et que cette altération est la seule cause de l'existence prétendue du prétendu abbé de Verceil.’ En de mogelijkheid dat de kanselier Gerson weleer in een of meer handschriften is aangeduid geworden onder den naam van Gesen of Gersen, licht hij toe met behulp der volgende hypothese: ‘Gerson, ballotté par les événements politiques auxquels il prit part, s'intitula fréquemment: *Johannes Gerson peregrinus*. Or, le mot *peregrinus*, que le patriarche Jacob s'appliqua en Egypte, fit donner, selon l'observation de saint Jérôme, le nom de *terre de Gessen* au territoire que Pharaon lui abandonna. Comme au moyen âge on faisait souvent allusion aux événements et aux personnages de l'Ecriture sainte, il est probable que le nom de *Gessen* fut donné à Gerson, comme une traduction du nom de *peregrinus* qu'il avait coutume de prendre. Cette conjecture très-plausible, qui n'altère sous aucun rapport les faits déjà cités par nous, est confirmée par les inscriptions du manuscrit d'Arône, qui attribue trois fois *l'Imitation* à *Gesen* et à *Gessen*, et une seule fois à *Gersen;* de sorte que la traduction du mot hébreu, indiquée par saint Jérôme, y prévaut à la transformation du nom de Gerson en celui de Gersen.’ De heer Malou, die geen nederlander is, strijdt niet voor Thomas van Kempen in naam van een kwalijk geplaatst patriotisme, en slechts nu en dan worden Vlaanderen en Holland al te zeer door hem vereenzelvigd. Zijn streven is niet bij voorkeur eene miskende vaderlandsche celebriteit te handhaven in hare regten of, waar deze regten ontbreken, ze desnoods zelf te vervaardigen. Hij volgt hetgeen hij noemt de zuiver historische methode, en uit dien hoofde behoort men van hem te verdragen dat hij somtijds een weinig uit de hoogte nederziet op hetgeen volgens zijne

opvatting van historische kritiek onzeker en onbewezen is; te verdragen dat hij al doet wat in zijn vermogen is om den persoon van Gersen voor te stellen als een nevelbeeld. Zijn ijver is belangeloos en bij ons onverdacht. Doch niemand zal ons ten kwade duiden dat wij de zoo even medegedeelde gissing, door den geleerden schrijver ‘une conjecture très-plausible’ genoemd, deze Jakobsladder waarlangs hij over de hoofden van Gerson en Hieronymus opklimt tot aan de beginselen der israëlitische geschiedenis toe, met iets van denzelfden glimlach bejegenen waarmede hijzelf zich vrolijk maakt over de onhandige behendigheid van Dom Cajetanus. Neen, indien gelijk wij gaarne aannemen de hypothese ‘Gerson’ eene fabel en onhoudbaar is, dan moet in de geschiedenis naar eene geschikte verklaring van deze legende worden omgezien. De hypothese ‘Gersen,’ en zij alleen, biedt zulk eene behoorlijke verklaring aan. Dat de ‘Imitatio,’ door sommige van zijne eigen tijdgenooten, waaronder buitenlanders, is toegekend geworden aan Thomas van Kempen, kan in het afgetrokkene zijnen grond hebben in onvolledige of onnaauwkeurige berigten aangaande Thomas' letterkundigen arbeid, of in eene voor bijziende oogen bedriegelijke overeenkomst tusschen den geest van Thomas' schriften en dien der ‘Imitatio,’ of in de dubbelzinnigheid van het onderschrift veler manuscripten, als waaruit niet voldoende blijkt of Thomas zichzelven daarin als schrijver dan wel als afschrijver en compilator der ‘Imitatio’ noemt. Doch dat men in weerwil van al hetgeen tegen hem getuigt, en van den aanvang af getuigd heeft, den kanselier Gerson niettemin voor den schrijver van dit boekje heeft aangezien: alleen de hypothese ‘Gersen’ is tot hiertoe bij magte geweest dit anders onoplosbaar raadsel om te vormen in een verklaarbaar en aannemelijk feit. De kleingeestige rivaliteit van twee kloosterorden kan ook in dit geschilpunt, gelijk bij andere gelegenheden, de hand in het spel hebben gehad; de zonen van Benedictus kunnen er op uit zijn geweest eene vlieg af te vangen aan die van Augustinus; zij kunnen zich van Gersens nagedachtenis hebben bediend als van een stok om Thomas mede te slaan; dit kan aanleiding gegeven hebben tot het ontbranden van den strijd. Doch hiermede is de zaak niet verklaard. Nooit speelde in de letterkundige geschiedenis het toeval, nooit de gril der menschelijke ijdelheid, zoo vele jaren lang zulk eene belagchelijke rol. Of indien al, en vroeger, thans in deze kwestie niet meer. Welke bezwaren men ook inbrenge tegen eene zienswijze als die

van den heer Renan, partijdige ingenomenheid met den heiligen Benedictus is haar vreemd.

Voorts is de omstandigheid dat Nederland aan Italie, Italie aan Nederland, het geboorteregt der ‘Imitatio’ betwist, in den grond der zaak veel minder onwaarschijnlijk dan bij den eersten oogopslag schijnt. Veeleer is deze omstandigheid volkomen verklaarbaar en geheel natuurlijk. Slechts denke men niet, bij het noemen dezer namen, aan hetgeen beide landen naderhand werden, niet aan hetgeen zij tegenwoordig en op dit oogenblik zijn, maar aan hetgeen zij waren in de middeneeuwen. Thans, de jongste italiaansche revolutie en hare mogelijke gevolgen niet medegerekend, thans ligt er, uit het oogpunt van geestesrigting en levensbeschouwing, tusschen het protestantsch Nederland en het katholiek Italie eene breede kloof; tusschen het noord-europcesche volk dat medestond aan de spits der beweging wier naam naar den Hervormingstijd wordt genoemd, en de zuid-europeesche natie die aan deze beweging weerstand bood en van geene autonomische ontwikkeling, of van hetgeen wij protestantsche nederlanders gewoon zijn met dien naam te bestempelen, eeuwen lang iets weten wilde. Doch voorheen, en inzonderheid op godsdienstig gebied, was het anders. Herhaaldelijk woei in de midden eeuwen, uit Italie over Nederland, een weldadige wind van vernieuwd geestelijk leven. Door Bernard van Clairvaux en diens persoonlijk oponthoud in de zuid nederlandsche gewesten, kwam ons vaderland in aanraking met den stroom der ontwikkeling in Frankrijk. Bernards vertaalde kanselarbeid was hier te lande gangbare munt, en nog Geert Groote droeg op eene synodale vergadering te Utrecht een latijnsch sermoen van dien laatsten der kerkvaders voor. Uit Duitschland kwam de geestelijke beweging door Ludolf van Saksen en door diens Leven van Jezus tot ons over; in den grond hetzelfde dat sedert 1487, het jaar van den oudsten Antwerpschen druk, te onzent verspreid en overal gelezen werd. Doch meer dan Duitschland of Frankrijk droeg Italie tot onze vorming bij. Eerst, door de grootsche schepping van Franciscus van Assisi, naar wiens naam zich reeds in 1228 te 's Hertogenbosch een klooster van Minderbroeders heette. Toen, meer op letterkundigen dan op maatschappelijken bodem, door Bonaventura, wiens Leven van Jezus aan Ludolf van Saksen de stof voor het zijne leverde[1].

1 De naam van Bonaventura beslaat eene zekere plaats ook in de meer bijzondere kwestie aangaande den oorsprong der ‘Imitatio.’ In 1604 maakte de Spaansche geestelijke Dom Pedro Manriquez (men meent althans dat hij het was) opmerkzaam dat in een geschrift van Bonaventura, die reeds in 1273 of 74 stierf, uitgebreide aanhalingen uit het boekje der ‘Navolging’ voorkomen. Evenwel is naderhand gebleken dat bedoeld geschrift ten onregte voor het eigen werk van Bonaventura gehouden was. Zie de ‘Recherches’ van den heer Malou, p. 4, 5.

Eindelijk door Bernardinus van Siënna, die sedert 1400 als hervormer der Franciskanen optrad. De belangrijke geschiedenis van de wording der Observanten-kloosters in Nederland, door Prof. Moll in zijn Leven van Johannes Brugman verhaald (men raadplege ditzelfde werk voor de nadere toelichting ook der hierboven aangestipte feiten), doet in bijzonderheden zien hoe in den aanvang der 15de eeuw en vervolgens, door de reizen en prediking van Bernardinus, de bedoelde Franciskaansche hervorming zich uit Italie over Nederland uitbreidde. Bernardinus bezocht Frankrijk, bezocht Bourgondie (welks Hertog Filips destijds te gelijk Graaf van Holland was), bezocht datzelfde Saint-Omer waar Brugman omstreeks denzelfden tijd onderscheiden jaren in de eenzaamheid doorbragt, waar Brugman een mysticus werd, waar hij de krachten opdeed naderhand door hem in het hervormen der noord-nederlandsche Minderbroeders ten toon gespreid. Heeft Brugman den wegslependen Bernardinus persoonlijk gekend? hem te Saint-Omer hooren prediken? leiding of onderwijs van hem genoten? Al ware het waarschijnlijk, meer dan enkel mogelijk, de hoofdzaak is dat wederom in den loop van de eerste helft der 15de eeuw, en in den persoon van twee hunner merkwaardigste mannen uit dien tijd, Nederland en Italie elkander hebben ontmoet; is dat Brugman den geest van Bernardinus in zich opgenomen en, nog vóór hij naar Holland terugkeerde, zich den italiaanschen hervormer ten voorbeeld had gesteld. En Brugman, dit houde men in het oog, was niet-alleen de tijd en stadgenoot van Thomas van Kempen - beide mannen zagen niet lang na elkander in dit Kleefsche stadje het levenslicht - doch hij werd bovendien, nadat hij bij zijne terugkomst in het vaderland zijne aanvankelijke vooroordeelen tegen de Broederen des gemeenen levens had afgelegd, de bijzondere vriend van Thomas en de zijnen. Zijne italiaansche mystiek en de moderne devotie van Thomas bleken bij nader inzien kinderen te zijn van éénen huize. Beide mannen hadden in het geestelijke alle dingen gemeen. De maagd van

Schiedam was het voorwerp van beider vereering. Beiden schreven de geschiedenis van Lidwina of Lidewyde; die van Brugman werd door Thomas uitgebreid en verbeterd. Geenszins beweer ik hiermede dat de stichting dier Fraterhuizen waaruit Thomas sproot, en wier lotgevallen zoo volledig en naauwkeurig door den heer Delprat te boek zijn gesteld, geene vrucht van nederlandschen bodem is geweest. Reeds alleen de terminologie dier school, het eigenaardig spraakgebruik van hare ‘suverlike boexkens,’ draagt eenen bij uitnemendheid nationalen stempel. Doch men bedriegt zich wanneer men daarom ons vaderland voor de wieg van het midden-eeuwsch mysticisme houdt. Italie was die bakermat; Franciscus, Bonaventura, Bernardinus, waren de oudste voedsterzonen dier rigting. Uit Italie heeft zij zich over Europa en ook over ons vaderland verbreid. De school van Geert Groote, van Floris Radewyns, den leermeester van Thomas van Kempen, was alleen in zóóver nationaal dat zij de praktijk aan de mystiek, het handelend aan het bespiegelend of schouwend leven, de behartiging van het lager onderwijs aan hare devote oefeningen paarde. Naar onze overtuiging heeft de bedoelde mystiek bij deze huwelijksverbindtenis een aanmerkelijk deel van hare poësie ingeschoten en is zij, al naarmate zij Nederland naderde en in Nederland wortel schoot, telkens kleiner en huiselijker geworden. Vandaar het voelbaar onderscheid tusschen het mysticisme der ‘Imitatio’ en het mysticisme van Thomas van Kempen. Doch het oogenblik om onze lezers op deze groote klove opmerkzaam te maken is nog niet gekomen, en voorloopig bepalen wij ons tot het opmaken onzer conclusie uit het voorafgaande. De plaats dan der ‘Imitatio’ waar Franciscus van Assisi met name genoemd wordt - ‘Quantum unusquisque est in oculis Tuis, tantum est et non amplius, ait humilis sanctus Franciscus’ (III, 50) - moge onecht of twijfelachtig zijn; de vreemde bijnaam ‘humilis’ moge al dan niet doen denken aan een schrijver die, tevens tijdgenoot van den stichter der Bedelorde zijnde, zich dezen nog niet voorstelde omgeven van den stralenkrans dien het nageslacht om zijne slapen dichtte; het zij louter eene vernuftige gissing dat de auteur der ‘Imitatio’ het aangehaalde woord van den ootmoedigen Franciscus, een woord dat textueel nergens in diens werken wordt aangetroffen, in persoon heeft opgevangen uit den mond des grooten Heilige, tijdens deze in 1215 Vercelli bezocht men zal het, na al

het boven door ons aangevoerde, niet voorbarig of ligtzinnig kunnen noemen dat aan het boekje der ‘Navolging’ door sommigen een italiaansche oorsprong wordt toegeschreven. Even goed als Brugman dit in 1440 of daaromtrent met de denkbeelden van Bernardinus deed, even goed kunnen anderen vóór hem en vóór Johannes Ruysbroeck de Italiaansche mystiek naar Nederland hebben overgebragt; de ‘Imitatio’ kan een der vormen zijn geweest waaronder deze overkomst plaats had; en Thomas van Kempen kan werkelijk, gelijk in het onderschrift van sommige handschriften gelezen wordt, op eene of andere wijze niet meer dan de compilator of afschrijver van het boekje geweest zijn[1]. Welken invloed deze zijne kennis aan de ‘Imitatio’ kan hebben gehad op de verdere letterkundige vorming van Thomas, hoe zich daaruit de overeenstemming van menige plaats uit zijne eigen geschriften (inzonderheid uit den *Hortulus Rosarum* en de *Vallis Liliorum*) met menige plaats uit de ‘Imitatio’ verklaren laat, hoe reeds vóór dien tijd eene dergelijke zamentreffing zich kan voordoen in de geschriften van zijnen leermeester Radewyns, in die van beider geestverwanten Ruysbroeck en Dionysius den Karthui zer - dit behoeft, is eenmaal de juistheid onzer hoofdgedachte erkend, hier met niet meer dan een enkel woord te worden aangestipt.

1 ‘Men heeft wel eens, als bewijs tegen de aanspraak van Thomas à Kempis op de “Imitatio,” in het midden gebragt, dat men in dat boekje meermalen gezegden terugvindt van vroegere schrijvers, als van Bonaventura, van Dionysius Carthusianus, en van anderen uit de middeneeuwen, alsmede dat in het onderschrift van sommige handschriften Thomas niet altijd opsteller, maar wel eens afschrijver of compilateur genoemd wordt Zouden beide deze opmerkingen niet hare verklaring vinden in hetgeen ten aanzien der methode van studie in de Fraterhuizen vroeger door ons is aangewezen? De Broeders en hunne leerlingen hadden tot gewoonte, om in een daartoe voor hen openliggend boek (*Rapiarium* geheeten) neder te schrijven treffende gezegden, of invallende gedachten, de Vrucht van eigen overdenking of van die van vrienden en leermeesters. De overgebleven ascetische traktaten van Florentius Radewijns, van Diderik van Herxen, van Thomas zelf (buiten de “Imitatio”), dragen duidelijk de kenmerken van dergelijken oorsprong. Indien nu de “Imitatio Christi” mede voor een goed deel de vrucht is van zulk eene verzameling, gezift, gezuiverd, en onder zekere rubrieken gerangschikt, dan heeft het boekje wel het kenmerk moeten behouden van een onzamenhangend geheel, waarin het niemand bevreemden zal gedachten van andere schrijvers terug te vinden, en dat teregt *gecompileerd* of bijeen geschreven door Thomas à Kempis heeft mogen heeten.’ Delprat, Verhandeling enz., bl. 358. - Waar blijft bij deze beschouwing de inwendige éénheid der ‘Imitatio,’ haar individualiteit, haar onmiskenbare spontaneïteit? Toch raakt de voorstelling des geleerden verdedigers van Thomas van Kempen op enkele punten aan de hierboven ontwikkelde zienswijze.

Wanneer men derhalve vraagt, niet of het vaderschap van Johannes Gersen te beschouwen zij als eene voortaan uitgemaakte kwestie, noch ook of het eindvonnis in deze aangelegenheid geacht moet worden alreeds geslagen te zijn, doch meer bepaald in welke verhouding, naar het oordeel eener kritiek zonder nationaliteitstrots en die zonder onderscheid alle bestanddeelen der geschiedenis in rekening brengt, Thomas van Kempen tot het boekje der ‘Navolging’ schijnt te staan; en hoe het te verklaren zij dat een geschrift van vermoedelijk italiaansche afkomst, een werk zoo goed als ongeteekend, reeds zoo vroegtijdig en daarna zoo aanhoudend is toegekend geworden aan een nederlandsch kloosterling, een kloosterling die twee eeuwen later leefde dan de oorspronkelijke en eigenlijk gezegde schrijver: zoo antwoord ik dat zich vooralsnog in de letterkundige wereld geene bevredigender oplossing van dit vraagstuk heeft voorgedaan dan dezelfde die in 1855 door den heer Renan gegeven werd in het ‘Journal des Débats’ en die naderhand door hem werd opgenomen in zijne ‘Études d'histoire religieuse.’ Zij luidt als volgt:

‘L'hypothèse de Thomas a-Kempis n'est guère plus acceptable que celle de Gerson, bien qu'elle renferine, à d'autres points de vue, une certaine part de vérité. La formule qui se trouve à la fin du manuscrit d'Anvers: *Finitus et completus per manus fratris Thomae, anno Domini* 1441, indique certainement la main du copiste ou du compilateur, mais non celle de l'auteur[1]. Et pourtant, la renommée n'a pas été purement capricieuse dans l'honneur qu'elle a fait au scribe de Zwoll. La vérité est, ce me semble, que Thomas a-Kempis fut l'auteur, non pas du livre lui-même, mais de la vogue inouïe qu'il obtint, à partir de la seconde moitié du XVe siècle, dans toute la chrétienté. A-Kempis composa un recueil d'opuscules ascétiques, en tête duquel il plaça comme des traités distincts les quatre livres, jusque-là peu connus, qui devaient devenir, sous le titre d'*Imitation de Jésus-Christ*, le

1 Dat Thomas de uitdrukking *per manus* ook dan gebruikte wanneer hij in den letterlijken zin des woords enkel afschrijver was geweest, blijkt uit de onderschriften van een door hem gekopiëerden Bijbel in folio, die ongelukkigerwijze verloren is gegaan. Aan het slot van het eerste deel diens Bijbels, dat de boeken Genesis tot Ruth bevatte, werd oudtijds gelezen: *Finitus et completus anno Domini* 1439 *in vigilia Jacobi Apostoli per manus fratris Thomae a Kempis ad laudem Dei in monte s. Agnetis.* Cf. J. Mooren, Pfarrer in Wachtendonk, ‘Nachrichten über Thomas a Kempis,’ S. 166.

code de la vie religieuse. Ce recueil fut fort apprécié dans les Pays-Bas et sur les bords du Rhin. Plusieurs communautés voulurent en avoir der copies “faites sur le livre écrit par le frère Thomas.” En un sens, le pieux a-Kempis a done des droits véritables sur le livre de l'*Imitation*. Il ne le composa pas, mais il le comprit, et on peut dire que sans lui cette production si caractéristique du mysticisme chrétien se fût perdue ou fût restée ignorée. Le moyen âge a ainsi quelques caractères de copistes tout à fait aimables, qui arrivèrent par leurs habitudes studieuses à une assez grande noblesse intellectuelle. L'âme douce et honnête de ce bon scribe, qui déclarait avoir cherehé partout le repos et ne l'avoir trouvé “qu'avec un petit livre dans un petit coin” (*in angello cum libello*), était digne de répondre, à travers deux siècles d'oubli, à l'âme également pure, mais plus élevée de l'ascète inconnu, dont la destinée n'eût pas été complète s'il n'eût préludé par l'obscurité à l'éclat incomparable que lui réservait l'avenir.’

Met deze beschouwingswijze in te stemmen, meent de heer Malou, is zoo goed als afstand te doen van eigen oordeel en inzigt. ‘En France,’ zegt hij, doelend op de heeren Renan, De Sacy, Leclerc, en anderen, ‘la cause de Thomas à Kempis a été attaquée par des écrivains de renom, avec un certain accord, propre à faire impression sur cette partie du public, qui a coutume d'examiner les questions ardues par les yeux d'autrui.’ Ons daarentegen komt het voor dat niet slechts door het historisch verband zoo even ontwikkeld, maar ook evenzeer door hetgeen wij uit de overlevering weten aangaande de persoonlijkheid van Thomas van Kempen, door hetgeen zijne geschriften ons leeren omtrent zijne denkwijze en letterkundig talent, de voorstelling van den heer Renan nadrukkelijk in hare aannemelijkheid bevestigd wordt.

De heer Malou, wel is waar, kan niet gelooven dat Thomas van Kempen zich alleen zou onderscheiden hebben door eene ‘âme douce et honnête;’ dat hij niet meer zou zijn geweest dan ‘ce bon scribe,’ van wien de heer Renan gewaagt; niet meer dan ‘un caractère de copiste tout à fait aimable,’ toegerust met ‘une assez grande noblesse spirituelle.’ Volgens hem was Thomas van Kempen niet meer of minder dan een scheppend genie: ‘Qu'on reconnaisse done ici un génie créateur, et qu'on laisse jouir en paix le bon Thomas à Kempis de son inimitable *Imitation!*’ De lezer bespeurt intusschen

dat aan dezen uitroep een cirkelbetoog ten grondslag ligt. Want mede omdat zij Thomas van Kempen onmogelijk voor een genie kunnen houden, meenen anderen dat hij de auteur der geniale ‘Imitatio’ niet kan zijn. Er is, zeggen zij, slechts één boek ter wereld - het vierde der Evangeliën - dat in hoogte van vlugt en diepte van innigheid de ‘Imitatio’ overtreft: een man nu als Thomas van Kempen, dat is te zeggen eene achtens- en beminnenswaardige mediocriteit, kan de schrijver niet zijn geweest van op één na het schoonste gewrocht der christelijk-ascetische letterkunde. De heer Malou zelf deelt ergens eene persoonsbeschrijving van Thomas mede waardoor deze gevolgtrekking nader schijnt te worden aangedrongen. De beschrijving is oud en afkomstig van een ongenoemden tijdgenoot, van iemand die onzen Thomas zoo niet van aangezigt tot aangezigt, althans in al zijne gedragingen en levensomstandigheden naauwkeurig gekend heeft. ‘Ce bon père,’ dus luidt in de vertaling van den heer Malou het getuigenis van den ongenoemden biograaf omtrent eene van Thomas' meest eigenaardige gewoonten[1], ‘ce bon père avait coutume de dire, quand il se promenait avec la communauté ou avec d'autres, dès qu'il sentait une inspiration divine, dès que son époux Jésus-Christ désirait parler à son épouse: Mes chers frères, il faut que je m'en aille; quelqu'un m'attend dans ma cellule. Les frères, très-édifiés de sa demande, y consentaient aussitôt.’ Deze bijzonderheden teekenen den man. Aan den schrijver der ‘Imitatio’ is dit kruimelachtige en zoetsappige te eenemaal vreemd. Daarentegen staaft al het overige dat wij van Thomas weten de juistheid dezer schets als portret van hem.

De ontwijfelbaar echte geschriften van Thomas van Kempen, zijne leerredenen en ascetische traktaten, behelzen niets, of

1 De Koninklijke Bibliotheek te 's Hage is onlangs in het bezit gekomen van een handschrift vervaardigd in 1488 en afkomstig uit het klooster van den H. Johannes den Dooper te Rebdorf. Wij geven er in de Aanteekeningen hierachter eene korte beschrijving van. Het bevat eenige werken van Thomas zelven en eenige berigten hem betreffende. Onder het opschrift: *Aliqua notabilia de conversatione fratris Thomae Kempis*, komt aldaar als aanhangsel ook de karakterschets voor waaraan door den heer Malou, met verwijzing naar de Neurenbergsche uitgaaf van 1494, bovenstaande plaats ontleend werd. In het handschrift luidt zij: ‘Iste bonus pater solitus erat dicere, quum fuit cum couventu spatiando vel cum aliis, quum sensit inspirationem divinam, quum sponsus ejus scilicet Jhesus Christus voluit cum sponsa loqui, tunc humiliter petiit licentiam dicendo: Dilecti fratres, opus me ire; unus me expectat in cella. Fratres, pie annuentes petitioni ejus, multum edificati fuerunt.’ Fol. 229.

uiterst weinig, dat uit het oogpunt der ongestoorde verhevenheid kan vergeleken worden met de ‘Imitatio.’ Volgens den heer Malou is het onbillijk te vergen dat Thomas, omdat hij dit ééne meesterstuk leverde, er nu ook nog andere zal vervaardigd hebben; en hij vergelijkt hem te dezen aanzien bij Homerus en Virgilius, bij Chrysostomus en Augustinus: ‘On réclame d'autres chefs-d'oeuvre dans les écrits de Thomas à Kempis! Mais Homère a-t-il produit plusieurs Iliades; Virgile, plusieurs Énéides; saint Augustin, plusieurs oeuvres comparables à sa *Cité de Dieu*; saint Chrysostôme, plusieurs écrits semblables à ses livres sur le sacerdoce?’ En daarenboven, zegt hij, aangezien de ‘Imitatio’ is zamengesteld uit vier onderscheiden boeken, op verschillende tijden geschreven, zoo bezit men welbezien niet één maar vier meesterstukken van Thomas' hand, vier afzonderlijke scheppingen van zijn genie: ‘Si l'on ne veut à aucun prix qu'il existe des chefs-d'oeuvre uniques et isolés, on n'aura point pour cela enlevé à Thomas à Kempis tous ses droits. Il est vrai de dire que ce pieux auteur a composé *quatre chefs-d'oeuvre*, puisque chacun des livres de l'*Imitation* pris à part, forme un tout parfait, et constitue un chef-d'oeuvre à part. Thomas à Kempis a done eu quatre inspirations merveilleuses! N'est ce pas encore assez?’ Ten bewijze dat het in de overige schriften van Thomas aan geene schoone gedachten of verheven uitboezemingen ontbreekt, haalt vervolgens de heer Malou drie plaatsen aan uit het *Soliloquium animae*, een uit het 20ste en twee uit het 12de hoofdstuk. Van de laatst aangehaalde zegt hij: ‘Si l'on rencontrait cette page dans les oeuvres de saint Jean Chrysostôme ou de saint Augustin, on dirait qu'elle est digne de ces grands docteurs. Un écrivain médiocre n'a pu l'écrire.’ Treffende plaatsen uit nog andere van Thomas schriften worden hier door den heer Malou niet bijgebragt; het ‘Soliloquium’ is zijne éénige autoriteit. Nu wil echter het geval dat door den heer Mooren, van wien Mgr Malou ons zelf herinnert dat hij dertig volle jaren aan de studie van Thomas' leven en schriften gewijd heeft, tegen de echtheid der een- of twee-en-twintig eerste hoofdstukken van het ‘Soliloqium’ zeer gewigtige bedenkingen worden ingebragt. De heer Malou zegt wel ergens in het voorbijgaan dat het bewuste traktaat ‘est bien certainement l'oeuvre de Thomas à Kempis,’ doch met deze verzekering-alleen zijn de door den Wachtendonkschen pastor geopperde zwa-

righeden niet uit den weg geruimd. De heer Mooren, die overigens volkomen instemt met het betoog van den heer Malou ten gunste van Thomas als schrijver der ‘Imitatio,’ drukt zijnen twijfel aan de echtheid van het ‘Soliloquium’ in zeer sterke bewoordingen uit. Sprekend van dit en van nog drie andere werkjes die gewoonlijk aan Thomas worden toegeschreven (*De tribus tabernaculis, De elevatione mentis*, en *De vera compunctione*): ‘Ein anderer als Thomas,’ zegt hij, ‘musz ihr Verfasser sein. Ob sie alle von d e m s e l b e n sind? Einiges spricht dafür, einiges auch wohl dagegen. Wer aber diese Werke verfaszt hat, durchlebte ganz andere Seelenzustände, als es bei Thomas a Kempis möglich gewesen ist. Er ist vielseitiger gebildet, weisz um den Zweck der Schöpfung, und hat Kunde von andern speziellen Lehren der Philosophie und Theologie. Seine Latinität ist eine bessere und seine Arbeiten sind systematisch durchdacht.’ Op deze wijze voortgaande komt de heer Mooren ten laatste tot de opmerkelijke slotsom: ‘Das *Soliloquium* mit seinen Gleichen bildet ein Extremum, wovon die unbezweifelten Werke des Thomas a Kempis der Gegensatz sind.’ Groote waarde kan men dus op dit oogenblik aan de door Mgr Malou uit het ‘Soliloquium’ bijgebragte plaatsen niet hechten. Het is mogelijk dat in de door niemand betwijfelde schriften van Thomas bladzijden schuilen die niet voor de ‘Imitatio’ behoeven onder te doen; doch de heer Malou heeft ze niet aangewezen en velen hebben er tot hiertoe te vergeefs naar gezocht.

Veeleer ontvingen wij dézen indruk van de lezing onzer vaderlandsche devoten uit de 15de eeuw, Thomas van Kempen daaronder medebegrepen, dat de mystiek der ‘Imitatio’ zich door hare matigheid en zuiverheid ver boven de hunne verheft. Het is alsof men zich deze mystiek hier te lande oudtijds niet heeft kunnen assimileren zonder haar tevens te verdunnen en te verzoetelijken. Een nieuw voorbeeld daarvan meenen wij te hebben aangetroffen in de merkwaardige fragmenten van eene zeer oude hollandsche bewerking der ‘Imitatio,’ in 1851 door nu wijlen Mgr van Vree in het tijdschrift ‘de Katholiek’ geplaatst. De aldaar door den heer Van Vree geopperde vraag of niet de latijnsche tekst der ‘Imitatio’ eene vertaling en dit boekje oorspronkelijk in het Nederlandsch zou kunnen geschreven zijn, behoeven wij thans niet te behandelen. Zij is door den heer Malou, mét opgaaf van on-

derscheiden redenen, volstrekt ontkennend beantwoord geworden[1]. Iets anders trekt hier onze aandacht. Al hetgeen de oude hollandsche tekst, door den heer Van Vree uit het onder hem berustend handschrift met groote naauwkeurigheid medegedeeld, al hetgeen deze tekst meer bevat dan wordt aangetroffen in Hoofdst. X en XIII van het 4e Boek der 'Imitatio,' is vervat in eene terminologie die wel zeer gemeenzaam was aan de Broederen des devoten levens, doch die in het boekje der 'Navolging' nergens op den voorgrond staat. Dit meerdere in de hollandsche redaktie biedt zich aan als een ongezocht en natuurlijk vervolg op genoemd 13de Hoofdstuk, welk hoofstuk tot opschrift heeft: 'Quod toto corde anima devota Christi unionem in Sacramento affectare debet.' De slotwoorden zijn: 'Tunc dicet mihi: Si tu vis esse mecum, ego volo esse tecum. Et ego respondebo illi: Dignare, domine, manere mecum, ego volo libenter esse tecum. Hoc est totum desiderium meum, ut cor meum sit tibi unitum.' Hoe nu worden in de hollandsche bewerking de lijnen van dit hoofddenkbeeld verder voortgetrokken? 'Ende daerom,' lezen wij, 'en ist gheen wonder, dat die heilighe zielen somwilen mit soe groter begheerten werden ontsteecken, als si dit gloriose sacrament hebben ontfanghen, dat si noch spreken, noch mit gheen ander dinc becommeren en moghen. Want die brudegom is gegaen in die slaepcamer der bruut, om te rusten mit haer; ende hi en wil niet dat si buten gaet mitter gedachten, of dat si eenich vreemde gepense in haer laet comen, mer dat si al die uutweghen mit alre neersticheit slute; opdat si hem mit genuechten werde toegevoghet in enicheit des geestes. Moyses, die alresachtmodiste der menschen, sach den heren, ende sprac mit hem van monde te monde. Mer dese myn-

1 'Le savant et vénérable évêque de Harlem, Mgr Van Vrée, a publié, dans le recueil périodique, intitulé: *De Katholiek*, le Xe et XIIIe chapitre du IVe livre de l'*Imitation*, en Hollandais. A cette occasion, il s'est demandé si le livre tout entier n'a pas été rédigé originairement dans cette langue? Mais cette conjecture est peu vraisemblable. L'absence de tout manuscrit complet, en présence de tant de manuscrits latins, contemporains; l'imperfection du texte hollandais, qui ressemble à une traduction négligée; la nouvauté de cette opinion; la difficulté de rendre compte de l'existence du texte latin des quatre livres, et d'autres considérations du même genre, ne permettent point d'admettre cette hypothèse. Nous en parlons ici, afin de ne rien omettre de ce qui touche à l'intéressante question que nous venons de résoudre, et pour rendre hommage au savant prélat qui a tâché, lui aussi, d'y apporter sa part de lumière. Il n'est point nécessaire de la discuter plus au long.'

nende bruut voelt openbaerlike god inder herten, dat meer is. Ende si spreken onderlinghe van herten te herten. Want die mynne en vordert niet alsoe seer overmits sien, als sie doet overmits voelen. Moyses en sach niet dan dat achterste des heren; mer dese bruut siet hem na eenre manieren van aensicht tot aensicht, ende custen van monde tot monde, ende omhelset hem van herten tot herten. Ende alsoe starclike anhanget si hem, dat si te mael in hem gaet, ende wort overgheset van der mynnen inder mynnen, vander claerheit inder claerheit, vander menschlicheit inder godlicheit, van der eerden inden hemel, vander gracien inder glorien, als die geest godes hoer leidet.' Verder behoef ik niet af te schrijven[1]. Aan de echtheid van dit fragment als gewrocht der Deventersche school valt niet te twijfelen; het heeft een broeder des gemeenen levens tot auteur of, zoo niet, dan eene der 'gemeyne devoten susteren' van Sint-Caecilia, uit wier klooster (het dusgenaamde 'Lammenhuus van Diese' te Deventer) het handschrift herkomstig is. De moderne devotie heeft er met zigtbare letteren haar naam en toenaam op afgedrukt. Doch deze taal is niet de sobere taal van het boekje der 'Navolging.' Dit is de droesem van de mystiek der 'Imitatio,' niet haar zuivere wijn. 'Quis mihi det, domine, ut tu solus mihi loquaris et ego tibi, sicut solet dilectus ad dilectum loqui et amicus cum amico convivari?' Verder dan dit spint de 'Imitatio' het beeld van den hemelschen bruidegom niet uit. Hoogstens voegt zij er bij: 'Vere tu es dilectus meus, electus ex millibus, in quo complacuit animae meae habitare omnibus diebus vitae meae.' Aan amplificatiën in den geest van het medegedeeld fragment staat zij nergens schuldig. In den zamenhang der 'Imitatio' maakt zulk eene ingeschovene bladzijde denzelfden indruk alsof men eensklaps in den Brief aan de Hebreën een hoofdstuk uit dien van Barnabas aantrof: gelijk de wansmaak van dien apostolischen vader bij de bezielde rhetoriek des kanonieken schrij-

1 Er volgt: 'Maria Magdalena cussede die voten des heren ende maec[te] se nat mit horen tranen, daer si vercreech verghiffenisse hoerre sonden. Benyamyn, dat is Ste Panwels, die allermynste des heren, rustede tusschen sine scolderen, overmits die ghehoechnisse des cruces; Johannes op die borsten Jhesu, dat meer was, want hi hem sien mochte in syn aensichte. Al dese dinghen en sin niet genoech der mynnender zielen, die God hem zelven ghevet in den hilighen sacramente; mer si wil gaen in dat herte godes totter inwendigher mynne, ende rusten, ende slapen in syn herte.' Ook hiervan kan bezwaarlijk gezegd worden dat het in de manier der 'Imitatio' is.

vers, alzoo steekt de bastaard-mystiek dier school waaruit ook Thomas van Kempen sproot bij de reine der ‘Imitatio’ af.

De opmerking is niet nieuw dat in het boekje der ‘Navolging’ zoo goed als nergens wordt gesproken van Maria; nergens hare dienst aanbevolen of hare voorspraak ingeroepen wordt. De Deventersche school daarentegen stelde de Maria-vereering op prijs. In de devote praktijken van broederen en zusteren des gemeenen levens was de gedachte aan de Moedermaagd als ingeweven. De lezing en veelvuldige beoefening van het leven van Jezus verdrong in de geesten dier vromen het beeld van ‘Maria reine’ niet. Haar naam en groetenis waren op aller lippen. ‘Ic hadde veel lieuer dat ghi u herte een aue maria lanck inwert kierde tot Gode, dan dat ghi enen heelen dach lanck leesen mitten monde sonder aendacht:’ dus luidt in hare onbevangenheid eene der spreuken of ‘goede printen’ uit de nalatenschap van het Deventersch maagdenhuis, naar het handschrift van Dr. Halbertsma medegedeeld door den heer Delprat. En eene andere spreuk uit ditzelfde handschrift: ‘Die in eene doetsunde sterft, die moet ommer verdoemt werden. Ende al beede onse zuete vrouwe mit alle den heiligen daervoer, ten mach niet baten.’ In de *Notabilia Verba* van Florentius Radewyns wordt het inroepen van Maria's voorspraak den biddenden christen in dezer voege aanbevolen: ‘Si quis haberet loqui magno regi, procuraret sibi specialiores apud regem: sic de Maria agendum est, quae maxime specialis est deo[1].’ Ook Thomas van Kempen behoorde van jongs afaan tot de zeer bijzondere vereerders der Heilige Maagd. Pater Rosweyde schrijft van hem in zijne levensschets: ‘Thomas noster fuit a puero divae Virginis cultor eximius, cui statas quotidie preces solitus erat persolvere.’ Dan verhaalt hij hoe Thomas gedurende eenigen tijd in deze zijne devotie verflaauwde, totdat eene verschijning en toespraak van Maria hem niet lang daarna door strenge berisping tot betere inzigten bragt. Het 15de Hoofdstuk van Thomas' traktaat *De disciplina Claustralium* heeft tot opschrift: ‘De suffragiis sanctorum sedule petendis;’ in verband waarmede de titel van het voorafgaande hoofdstuk aldus luidt: ‘De commemoratione et invocatione beatissimae

1 Aangehaald naar het Rebdorfsch handschrift, folio 82. In de veelzins afwijkende redactie der *Verba Notabilia* door den heer Malou onder zijne bijlagen medegedeeld komen deze woorden niet voor.

virginis Mariae.' En hoe ernstig Thomas het met deze inroeping meende blijkt reeds aanstonds uit de eerste zijner vermaningen aldaar: 'Gloriosae virginis Mariae, benedictae matris Jhesu, memoriam agere prae omnia decet, cujus meritis et precibus quotidie te recommendare debes et ad ipsam in cunctis necessitatibus confugere, sicut filius plagis percussus ad matrem suam dilectam.' Onder de vier laatste hoofdstukken van het *Soliloquium animae* is er één dat als opschrift voert: 'De processu ad salutandum virginem gloriosam' en waarin de loop der gedachten tot tien of twaalf malen toe door een 'Ave Maria!' wordt afgebroken. Een ander dier hoofdstukken heet: 'De consolatione piissimae matris virginis Mariae' en bestaat uit eene reeks van smeekgebeden waarop telkens door eene 'Vox Mariae' geantwoord wordt. En opmerkelijk is het dat de heer Mooren, die overigens het 'Soliloquium' voor geen werk van Thomas houdt, juist van deze hoofdstukken zegt: 'Sie haben einen starken thomäischen Beigeschmack.' Zal Thomas nu onder het schrijven van de vier boeken der 'Imitatio' eene zijner dierbaarste overtuigingen telkens onderdrukt of ter zijde hebben gesteld? de aanbeveling van hare praktijk achterwege hebben gelaten? Zoo doet geen vereerder van Maria. In Bossuets leerredenen over de Onbevlekte Ontvangenis, wen gelezen met het oog van een andersdenkende, staat in hetzelfde bestek het aanstootelijke en het stichtelijke, de sofistiek en de ascetiek, onmiddellijk nevens elkander. Thomas van Kempen, zoo schijnt het, kon een haeretisch doch overigens stichtelijk werk, een werk waarin scheiding wordt gemaakt tusschen de imitatie van Onzen Lieven Heer en de invocatie van Onze Lieve Vrouw, wel desnoods afschrijven doch niet schrijven.

Thomas was niet slechts geloovig maar ook, in onze oogen, ligtgeloovig: getuige zijne *Vita Lidewygis in duas partes distincta*. Lelong, die dit geschrift alleen van hooren zeggen kende, kon niet gelooven dat het van Thomas was. Hij oordeelde 'dat men die gedachtenisse van desen vroomen man daarmeede te kort soude doen, dat hij zich met dergelijke grollen te schrijven soude beesig gehouden hebben.' Prof. Moll is volkomen in zijn regt wanneer hij Lelong wegens dezen uitval berispt. Thomas' omwerking van Lidwina's leven door Brugman is in het minst geene verzameling van grollen. Slechts bewijst het boekje hoe te eenemaal ook Thomas, in weerwil van zijn flegma, even goed als de hartstogtelijke Brugman,

opging in het mirakelgeloof van zijnen tijd; zich even vast overtuigd hield van de objectieve werkelijkheid der wonderen aan en door de Schiedamsche maagd verrigt; der visioenen aan haar, en van haarzelve aan anderen, te beurt gevallen. Alleen van hare stigmata wist hij nog niet af. De ‘Imitatio’ nu - en ziedaar de psychologische verklaring van Lelongs misplaatste verontwaardiging - staat met hare reine en rustige mystiek hemelhoog boven deze fantastische wonderwereld. Zij is van eene andere orde. Onze studenten aan de onderscheiden Akademien houden somtijds gekostumeerde optogten bij fakkellicht, en bij wijlen vallen deze nachtelijke feestvieringen zamen met gunstig zomerweder en met eene heldere maan in onbewolkte lucht: zulk eene bonte maskerade bij toortsgloed door duizenden omstuwd vertoont ons het godsdienstig leven der middeneeuwen, ook Lidwina's leven door Thomas; zulk eene koningin van den nacht, statig in het donkerblaauw uitspansel haar zilveren pad beschrijvend, is in vergelijking daarmede het boekje der ‘Navolging.’

Het spraakgebruik der ‘Imitatio’ wortelt in de allegorische of mystische schriftverklaring; het neemt daarin zijn uitgangspunt en put vrijelijk uit deze nog altoos niet opgedroogde bron. Doch zelve en voor eigen rekening allegoriseert zij nergens. Allerminst geeft zij kollege in de allegoriek. En de Broederen des gemeenen levens? Geen hunner, voor zoo veel bekend is, ging daarin zoo ver als de observant Brugman. ‘Salomon hadde voel vriendynnen, mer onder hem allen hadde hij een moerynneken, die om alreliefste was. Desgelikes hevet onse lyeve Here een moerynneken ende noch een brunneelliken, ende noch voel meer brunneellikens. Geesteliken te verstaen, soo is dat moerynneken die menscheliken natuer, ende dat brunneelliken is die helige kerke, ende die voel brunneellikens dat sijn die geloevige sielen.’ Thomas van Kempen had geen fantasie genoeg om aldus stoutweg, gelijk Brugman in den aanhef van zijn voortreffelijk Sermoen over de Drie Tafelen durfde, met eene allegorische interpretatie als van wal te steken. Doch ook Thomas, die meer vernuft dan verbeeldingskracht bezat, allegoriseert op zijne wijze. In de 28ste zijner *Conciones et Meditationes*, voor Palmzondag bestemd, is hem het lastdier waarop de Zaligmaker zijnen intogt in Jeruzalem hield een type van den zachtmoedigen en gezeggelijken monnik[1]. Elders is het alsof hij de allegoriek met opzet

1 Ingeleid en in bijzonderheden uitgevoerd wordt dit beeld op de volgende wijze: ‘Notandum quod, in hodierna processione Christi (Matth. XX, 1 sqq.), sex genera bonorum inveniuntur qui Christo venienti per aliquem actum pietatis obsequuntur. Aliqui praecedunt, aliqui sequuntur, aliqui ramos caedunt, aliqui vestimenta prosternunt, aliqui portant, aliqui juxta regem ambulant..... Qui autem Christum portant, asina sunt et pullus; habentes quidem super se vestes apostolicas, sed ad Christi imperium procedentes. Per hos designantur boni et devoti religiosi, seculo renuntiantes, qui, per doctrinam Apostolorum ad Christum vocati, monasterium intrant, jugum ejus suave et onus leve super se regulariter tollunt, castitatem amantes, obedientiam servantes et sub disciplina praelatorum viventes, frenum silentii in ore tenentes, et dorsum suum ac collum ad correctionem sub virga humiliter incurvantes: et haec omnia propter Christum, qui eos de seculi vanitate vocavit ac suo servitio mancipavit, pie et libenter per totius vitae suae tempora supportantes.’

doceert. Het traktaat getiteld *Dialogus Novitiorum* vangt aan met de herinnering hoe Jezus, na de wonderdadige spijziging, aan zijne discipelen beval de overgeschoten brokken bijeen te rapen opdat niets verloren mogt gaan. ‘Mystice autem loquendo,’ dus gaat Thomas daarop voort, ‘fragmenta ciborum sunt verba doctorum et exempla bonorum quae a studiosis fratribus frequenter pensari debent et in libris vel tabulis tanquam in cophinis ad utilitatem legentium diligenter inseri et conservari.’ Ook de mystische woordspeling, eene lagere soort van figuurlijke interpretatie, was, wanneer hij aan zichzelven werd overgelaten, van Thomas' gading. Hij deinsde, volgens het bekend verhaal van Pater Rosweyde, niet terug voor de betuiging dat werkelijk het overluid en blijmoedig zingen der psalmen Davids een voedsel was voor zijne ziel in smakelijkheid aan zalm gelijk: ‘Ita est; psalmi mihi salmones, qui tamen non raro in nauseam et mortem, quoties ignavos, rei praesenti non intentos et voci parcentes conspicio, convertuntur.’ Gezochter nog is zijne breed uitgesponnen verklaring van den hoogeren zin der namen Geert Groote en Florentius Radewyns. De voornaam van den eersten kan op driederlei wijze worden uitgelegd: Gerhardus beteekent óf zooveel als *gerens artes*, en zulks omdat de beroemde en geleerde stichter der Deventersche school ‘studio litterarum deditus in liberalibus artibus et scientiis multis fuit permaxime eruditus;’ of wel Gerhardus is eene soort van zamentrekking van *gerens ardorem*, om reden dat Geert Groote, niet minder vroom dan geleerd, ‘in amore Christi arsit interius et in divinis laudibus vehementer erat affectus;’ of ook de naam Gerhardus behelst eene zinspeling op *gerens ardua*, eene kwalificatie die daarom zoo volkomen op den vader

der moderne devotie past ‘quod ille ad Deum perfecte conversus magna et alta gessit in vita, dum sedule mentem ad celestia erexit et multos populos ad emendationem vitae praedicando convertit.’ Één geheel met deze driedubbele verklaring van Gerards naam vormen de vijf woordspelingen die Thomas op de beide namen zijns onmiddellijken leermeesters maakt. Florentius: geen schooner naam dan deze; hetzij de magister gedacht worde als *flores legens*, te weten uit de wetenschappen en fraaije letteren ‘quas olim didicit, et in quibus tantum valuit et profecit ut magister vocaretur et esset;’ hetzij als *florem tenens*, in dezen zin ‘quod Christum, omnium virtutum florem, secutus est;’ hetzij eindelijk als *flores colligens*, uithoofde hij ‘multos fratres clericos, primaeva aetate florentes, in domo sua congregavit.’ En niet minder providentieel is volgens Thomas, hetzij men naar de hollandsche of naar de latijnsche afleiding zoeke, de geslachtsnaam Radewyn. In de latijnsche schrijfwijze Radevinus liggen de begrippen *radius* en *divinus;* ligt met andere woorden de toenaam van Christus die de ware zon, het uitstraalsel van den Vader, en het licht der wereld is: derhalve werd Florentius teregt Radevinus of Radewynszoon genoemd ‘qui a Christo in spem vivam regeneratus ab ipso irradiari meruit et accendi.’ Doch Radewyn is tevens een hollandsche geslachtsnaam, zamengesteld uit de faktoren *raad* en *wijn* en vatbaar om ‘ex teutonico’ in het latijn te worden overgezet. *Raad* beteekent *consilium*, hetgeen daarom zoo juist bij het karakter van Florentius voegt omdat deze, toen hij zich tot God bekeerde, hiermede zich afwendde van hetgeen Thomas noemt ‘consilium mundanae sapientiae.’ En vanwaar, eindelijk, vanwaar het toevoegsel *wijn* of *vinum*, die andere helft van Florentius' geslachtsnaam? De zaak is deze dat Christus, in de plaats der ‘delectationes vanae et carnales quas mundus offert suis amatoribus,’ aan den vromen Florentius een deel der ‘interna suavitas’ heeft doen smaken en diens hart verheugd heeft met den wijn der ‘spiritualis laetitia.’ - Dat nergens in de ‘Imitatio’ de tastbare wedergade van deze dingen wordt aangetroffen is geen bewijs tegen de aanspraken van Thomas van Kempen op de zamenstelling van het boekje: het onderwerp bragt de verleiding daartoe niet mede. Doch wel is het hoogst onwaarschijnlijk, indien Thomas de auteur der ‘Imitatio’ ware, dat men op niet ééne plaats in hare vier boeken en hare meer dan honderd kapittels iets

zou aantreffen dat denzelfden geest van gezochtheid verried of zweemde naar dezelfde overhelling tot valsch vernuft.

‘En fait d'histoire, la preuve testimoniale est de toutes la plus forte. Lorsqu'on voit plusieurs témoins oculaires de bonne foi, instruits, respectables, attester un fait que personne n'a contesté de leur temps, on ne doute plus de la réalité de ce fait, mais on l'admet comme indubitable’: ziedaar, met Mgr Malou's eigen woorden, de Achilleshiel zijner methode beschreven. Zijn onderzoek is te zeer een getuigen-verhoor, te weinig eene historisch-litterarische studie. De door hem aangevoerde bewijzen dragen te uitsluitend een materieel karakter. Hij zweert, in deze onze positivistische eeuw - en dit is om zoo te spreken zijne haeresis - bij hetgeen hij noemt zijne ‘preuves positives.’ En niets doet hem meer genoegen, bij voorbeeld, dan de wijze waarop door den heer Mooren instemming is betuigd met zijnen arbeid: ‘Nach dem Werke des Hochwürdigsten Bisschofs Malou ist es zwar überflüssig sich länger mit diesem Gegenstand zu befassen. Nicht nur dasz alle Einwendungen, die gegen Thomas a Kempis gemacht worden sind oder gemacht werden können, darin auf's bündigste widerlegt werden; der Verfasser bringt auch die positivsten Beweise dafür bei, dasz von demselben die Bücher von der Nachfolge Christi herrühren. Unter anderen werden fünfzehn gleichzeitige Zeugen dafür angeführt.’ Toch heeft de heer Mooren, toen hij de echtheid van niet minder dan vier der meest eenstemmig aan Thomas van Kempen toegekende schriften in twijfel trok, zelf getoond dat een onbevooroordeeld onderzoeker, waar het de echtheid van eenig dokument der oudheid geldt, ook nog naar iets meer dan naar positieve bewijzen en naar het getuigenis van tijdgenooten vraagt. Een enkel woord hierover.

Onder Mgr Malou's positieve bewijzen staat in een der voorste gelederen een oude katalogus van alle de geschriften van Thomas van Kempen, ten getale van acht-en-dertig; welke lijst ook reeds wordt aangetroffen in het Rebdorfsch handschrift, afkomstig van het jaar 1488 en derhalve vervaardigd toen Thomas van Kempen, die in 1471 stierf, nog, slechts sedert zeventien jaren had opgehouden tot de levenden te behooren. De

ongenoemde opsteller van dien katalogus, hetzij hij al of niet een landgenoot en bekende van Thomas was, was in eigen schatting volkomen goed ingelicht omtrent het aantal en de titels van diens geschriften; zoo zelfs dat hij zich in staat en geroepen achtte anderen dienaangaande uit de onzekerheid te helpen of een eind te maken aan hunne onkunde. ‘Quum,’ dus luidt in het handschrift de redactie zijner woorden, ‘quum iste devotus pater Thomas Kempis multos tractatus scripsit et dictavit in vita, et pauci sciunt quomodo intitulantur vel vocantur, ideo tabulam de ejus tractatibus et libris hie intitulare et scribere intendo, ut omnes qui legunt vel audiunt possunt scire quot sunt.’ Zoo ergens, derhalve, hier zijn wij in gezelschap met een van 's heeren Malou's ‘quinze témoins contemporains.’ Nu worden, wel is waar, op dien katalogus, onder N° 5 tot N° 8, als min of meer onafhankelijke traktaten, achtereenvolgens en respectievelijk het 1ste, 2de, 4de, en eindelijk ook het 3de Boek der ‘Imitatio’ vermeld; doch dezelfde Catalogus vermeldt ook onder N° 1, bovenaan, het boekje *De tribus tabernaculis*, onder N° 2 dat *De vera compunctione*, onder N° 16 dat *De elevatione mentis in Deum*, onder N° 17 het *Soliloquium animae:* vier geschriften waarvan de heer Mooren, die zich sedert dertig jaren met de studie van Thomas van Kempen bezig houdt, ronduit verklaart: ‘Ein anderer als Thomas musz ihr Verfasser sein.’ Van de inwendige gronden waarop hij daarentegen de ‘Imitatio’ zonder voorbehoud aan Thomas toekent, geeft de heer Mooren nergens rekenschap; doch het aangevoerde is voldoende ten bewijze dat de historisch-kritische methode van den heer Malou herziening behoeft. Indien geest en stijl van het bewuste viertal traktaten een genoegzamen grond opleveren om deze, in weerwil dat ten gunste hunner echtheid hetzelfde overoud en schijnbaar onwedersprekelijk getuigenis kan worden ingeroepen als voor de vier Boeken der ‘Imitatio,’ nogtans niet te houden voor het werk van Thomas van Kempen, dan blijft, ook tegenover de ‘Imitatio’ zelve en tegenover de wolk van getuigen die in het voordeel van Thomas heeten te pleiten, de negatief-interne kritiek volkomen in haar regt.

De argumenten door den heer Malou bijgebragt, zeiden wij, dragen te uitsluitend een materieel karakter. Het is alsof er voor hem geene wijsbegeerte der geschiedenis bestaat. Historisch is bij hem gelijkluidend met positief: ‘Convient-il,’

vraagt hij ergens, ‘dans une question positive et historique, de tenir compte de futurs contingents?’ Vandaar dat men bij hem de dingen van het verledene niet ziet ontstaan, niet in den wijsgeerigen zin dier uitdrukking ziet w o r d e n . De ‘Imitatio,’ volgens hem eene vrucht van de nederlandsche mystiek uit den aanvang der 15de eeuw, komt in zijn geschrift niet genetisch uit deze rigting voort: veeleer schijnt zij bij hem uit de lucht en bij toeval aan Thomas van Kempen in de handen te zijn gevallen. Vlugtig slechts wordt over de school van Geert Groote gehandeld, en de onmiskenbaarheid der bloedverwantschap tusschen deze school en den geest der ‘Imitatio’ wordt hoofdzakelijk hieruit bewezen dat de vromen in dit boekje gewoonlijk *devoti* worden genoemd, terwijl Geert Groote bij zijne volgegelingen in den regel de vader der *Moderna Devotio* heet. En dit gebrek aan echt historische reconstructie van het verledene is bij den heer Malou geene accidentele leemte, maar schijnt veeleer bij hem de vrucht van toeleg, het kenmerk der school of rigting waartoe hij als historicus behoort. Onverholen is zijne antipathie tegen al wie niet met hem enkel en alleen te rade gaat met handschriften, met het getuigenis van tijdgenooten, met zinnelijke gegevens. Ten voorbeelde van dien tegenzin, om nu niet weder den heer Renan te noemen, strekke de beoordeeling die van de zijde van Mgr Malou aan den heer Silvestre de Sacy ten deel valt. Deze gaf in 1853, als onderdeel der door hem bijeenverzamelde ‘Bibliothèque Spirituelle,’ eene fransche vertaling der ‘Imitatio’ uit, in 1621 vervaardigd door Michel de Marillac. In zijne voorrede vóór dien herdruk sprak de heer Sacy over den waren schrijver der ‘Imitatio’ aldus: ‘Quant à la question de savoir, quel est le véritable auteur de l'Imitation de Jésus-Christ, je n'y entrerai pas; je n'en ai pas fait une étude assez sérieuse, et cette raison suffirait pour m'imposer le silence; mais je suis persuadé de plus qu'elle ne sera jamais résolue d'une manière qui ôte tout lieu au doute. C'est, il me semble, une des beautés morales de ce livre, que l'incertitude qui plane sur le nom de son auteur, quel qu'il soit. Au point de vue même purement littéraire, il est beau que l'Imitation de Jésus-Christ n'ait pas d'auteur certain. Il n'y a pas d'auteur à un livre comme celui-là. L'auteur, c'est l'humanité chrétienne tout entière... Tout récemment la cause de Thomas à Kempis a été soutenue avec beaucoup d'habileté par M. Malou. Comme cet ouvrage est le dernier que j'ai lu

à ce sujet, je pencherais, je l'avoue, en faveur de Thomas à Kempis, dût-on m'accuser d'abandonner les intérêts de la France, qui revendique l'Imitation de Jésus-Christ pour Gerson, si je ne croyais que l'honneur d'être oublié est une grâce accordée par Dieu même au saint auteur.' Voor den heer Malou, die reeds buitendien van singulariteit verdenkt een iegelijk die het niet met hem op de hand van Thomas van Kempen houdt - 'l'univers tout entier,' zegt hij ergens, de uitdrukking heelal in eene zeer overdragtelijke beteekenis gebruikend, 'l'univers tout entier, à l'exception de quelques savants qui ont soutenu les droits de Gersen ou de Gerson, est convaincu que Thomas à Kempis est l'auteur du livre de l'*Imitation*' - voor den heer Malou is eene beschouwingswijze als die van den heer Sacy meer dan zijne gelijkmoedigheid kan verduren. Al de kernachtigste uitdrukkingen worden door hem uit zijnen woordenschat bijeengezocht om den franschen geleerde wegens gepleegde vermetelheid teregt te wijzen. Met de ironie aan het hoofd rukken zijne legerbenden tegen den scepticus en nevelachtigen mysticus op: 'M. De Sacy penche en faveur de Thomas à Kempis parce qu'il a lu nos *Recherches* en dernier lieu. C'est là une circonstance toute fortuite, qui évidemment ne peut exercer aucune influence sur un esprit aussi réfléchi que le sien. Si M. De Sacy admettait aujourd'hui les droits de Thomas à Kempis, parce qu'il a lu nos *Recherches* en dernier lieu, rien n'empêcherait qu'il ne penchât demain pour Gersen, s'il lui arrivait de lire les écrits de M. De Grégory, ou pour Gerson, si les ouvrages de M. Charles Vert lui tombaient sous la main. Assurément à cette condition Thomas à Kempis n'a pas conquis les convictions de M. Silvestre de Sacy. Puisque l'auteur du livre de l'*Imitation* est "l'humanité chrétienne tout entière," notre humble chanoine régulier n'en est pas l'auteur. Il faut convenir sans doute que l'humanité chrétienne n'a pas l'habitude de tenir la plume et de rédiger des livres: elle a évidemment besoin d'un interprète de ses pensées; mais M. De Sacy veut dire, je pense, que le nom de cet interprète est resté inconnu. L'incertitude qui plane sur le nom de son auteur est "une des beautés morales du livre." C'est même une beauté "au point de vue littéraire." *L'honneur d'être oublié* est une grâce "accordée par Dieu même au saint auteur!".. Malgré le respect que nous professons pour le savant écrivain dont nous venons de transcrire les paroles, nous ne pouvons

nous empêcher de voir dans ces phrases étranges un hommage, au moins indirect, au scepticisme et au mysticisme nébuleux qui, au grand détriment de la vérité et de la bonne littérature, a envahi une certaine classe d'esprits de nos jours; nous ne pouvons nous défendre d'un sentiment de surprise en rencontrant ces niaiseries, qu'on nous permette l'expression, pentêtre un peu forte, mais vraie, sous la plume d'un homme aussi sérieux. Nons voudrions pouvoir discuter la question sur le terrain de l'histoire auquel elle appartient: mais comment discuter sur ce terrain, “la beauté morale de l'incertitude”? Comment apprécier “la beauté morale du doute”? Comment concevoir “l'honneur d'être oublié,” “la grâce de rester inconnu”? S'arrêter à des futilités de ce genre, n'est-ce-pas transférer une question de critique littéraire, du domaine des faits, de l'histoire, au domaine de l'imagination ou plutôt de la rêverie?’

Onzes inziens is het niet twijfelachtig aan wiens zijde in deze discussie de grootste mate van onbevattelijkheid wordt aangetroffen: aan die van den heer Sacy, die den heer Malou las en door hem niet overtuigd werd, of aan de zijde van den heer Malou, die den heer Sacy uitschreef, zijne overdragtelijke taal opvatte naar de letter, en voor proza aanzag hetgeen bedoeld was als poësie. Wat de heer Malou niaiseriën en futiliteiten noemt, ditzelfde - daargelaten of de heer Sacy werkelijk, gelijk wij meenen, gelukkig is geweest in de keus zijner uitdrukkingen - ditzelfde vormt een zeer wezenlijk bestanddeel van de historische methode bij uitnemendheid en onderstelt een orgaan dat door den waren historicus niet straffeloos kan worden gemist. De echtheid van een boek, een dokument der min of meer verwijderde ondheid, kan niet worden gedemonstreerd met enkel materiële bewijzen. Peremptoir zijn deze nooit; onder de schare der argumenten in slagorde, staan zij immer bij het tweede gelid. Wie het woord ooggetuige bezigt herinnert daarmede tevens aan de menschelijke kortzigtigheid; en te vaak bedriegen ons onze eigen gezigtsorganen, dan dat wij, bij het uitspraak doen in kwesties van authenticiteit, meer dan eene matige waarde zouden hechten aan de verklaringen van een onkritisch voorgeslacht. Er is een punt waarin letterkundige problemen aan die van zedelijkheid en godsdienst raken en, evenals deze, ophouden vatbaar te zijn voor een zoogenaamd hetoog uit de feiten. Tallooze malen in de 18de eeuw heeft men de verdediging der christelijke waarheid ge-

bouwd op de feiten der evangelische geschiedenis, op het ooggetuigenis van de apostelen en van hunne tijdgenooten. Het gevolg is geweest dat de evidentie dier waarheid telkens twijfelachtiger is geworden, en dat Lessing en Rousseau zijn moeten komen om een einde te maken aan de illusiën der herleefde scholastiek. Of wil men zich bij zuiver litterarische vraagstukken bepalen: schrandere godgeleerden zullen u zonneklaar bewijzen dat niemand anders dan de apostel Paulus den Brief aan de Efeziërs, of dien aan Titus, of die aan Thimotheus, geschreven heeft en heeft kunnen schrijven - doch naauwlijks hebt gij weder de oogen geslagen in de bescheiden-zelve, naauwlijks eene kleine schrede voorwaarts gedaan in de studie van het apostolisch tijdvak, of één voor één ziet gij de mijlpalen der theologische demonstratie uit het gezigt verdwijnen en voelt al uwe vorige twijfelingen van nieuws opkomen. Niets is duidelijker dan dat de schrijver der Apokalypse tevens de schrijver van het 4de Evangelie heeft kunnen zijn, moeten zijn, geweest is: dus brengt men u, met veelheid van argumenten, onder het oog en aan het verstand; argumenten aan de kerkvaders ontleend, aan de handschriften, aan de grammatica, aan alle overheden en magten tegelijk. Slechts dit ééne heeft men tegen zich: de inwendige en aan zedelijke onmogelijkheid grenzende onwaarschijnlijkheid; en niemand zal den datum van beide geschriften kunnen gissen of bij benadering bepalen, niemand iets kunnen vaststellen omtrent hun al of niet apostolischen oorsprong, dan tenzij hij acht geve op de geestelijke beweging waaruit beide voortkwamen, op de omgeving waarin zij ontstonden, op hetgeen zijzelve dienaangaande onderstellen en zijdelings leeren. Deze wederopbouwing nu - en in elk der aangehaalde voorbeelden is iets dat aan onze Thomas-kwestie herinnert en daarop toepasselijk kan worden gemaakt - deze wederopbouwing van het verledene eischt van de zijde des bouwmeesters een vermogen van divinatie dat niet ieders zaak, en dat tevens eene der eigenschappen is waardoor de beste historici van den tegenwoordigen tijd zich gunstig van hunne voorgangers onderscheiden. De edele zin van den heer Sacy kan hem ten onregte eene schoonheid te meer hebben doen vinden in den sluijer der onzekerheid die over den waren schrijver der ‘Imitatio’ hangt; misschien heeft hij ongelijk wanneer hij onbekend blijven in dit geval voor een bijzonderen zegen des Hemels houdt. Doch behalve dat deze opvatting zijn ge-

moed vereert, bewijst zij tevens, in weerwil van haar louter negatief resultaat, voor zijn historischen takt; en hierop komt het in deze kwestie voornamelijk aan. Ik voor mij althans kan mij zeer goed denken dat, zelfs na den heer Malou gelezen te hebben, iemand nogtans liever geene uitspraak doet ten gunste van Thomas van Kempen. Eerstens, omdat ook van dien goedaardigen en godvreezenden kanunnik, dit letterkundig talent van middelmatige uitgebreidheid, geldt hetgeen de aangenomen spreekwijs leert: dat niemand, al spant hij zich nog zoozeer in of rekt hij zich nog zoozeer uit, ook slechts eene duimsbreedte kan toevoegen aan zijne lengtemaat. Dan en voornamelijk, omdat de 'Imitatio' als feit of phenomeen niet wezenlijk verklaard is, indien men haar laat ontstaan in den aanvang der 15de eeuw en voortspruiten uit den bodem der nederlandsche devotie van dien tijd: want veel meer dan in de verhouding van gewrocht tot oorzaak, van vrucht tot stam, staat de 'Imitatio' tot deze nederlandsche mystiek in dezelfde evenredigheid als de bron tot één der beekjes die in haar hunnen oorsprong nemen, of als het meesterstuk van het hoofd eener schilderschool tot de angstvallige kopij daarvan in later tijd vervaardigd door een kunstenaar van den tweeden rang. Hij derhalve die de resultaten van den heer Malou niet aanvaardt, en die voor zijne onkunde troost zoekt, hetzij met den heer Sacy bij 'la beauté morale de l'incertitude,' hetzij met den heer Renan en anderen bij de hypothese die van een italiaanschen oorsprong gewaagt, geeft daardoor geene blijken van onverstand of kleingeestigheid. Evenmin verwart hij het terrein van geschiedenis en feiten met het droomgebied der fantasie. Slechts is hij eene geschiedbeschouwing toegedaan in wier organisme het woord feit nog eene andere beteekenis heeft, dan de zeer strakke en beperkte die daaraan door den belgischen geleerde wordt gehecht.

CD. BUSKEN HUET.

Aanteekeningen.

I

De brief van Prof. Adriani aan Graaf Sclopis, hoewel niets behelzend dat niet reeds in substantie hierboven vermeld werd en ook van elders bekend is, kan evenwel dienen tot nadere adstructie daarvan. De vorm is die van een drieledig antwoord op even zoo vele aan den schrijver gedane vragen:

'Al quesito 1°: L'autenticità del codice *De Advocatis*, continente il libro *De imitatione Chisti*, si può considerare come accertata?

Si responde: Se per autenticità del codice si voglia intendere l'antichità del MS., che faccia fide essere quello di serittura anteriore al tempo in cui l'avrebbero seritto o il cancelliere di Francia Gerson, nato l'anno 1363, o il canonico flammingo Tommaso da Kempis, nato l'anno 1379, si deve dicere tale autenticità moralmente accertata.

Le prove stanno nel tom. II "de l'Histoire du livre de l'Imitation de Jésus-Christ, par le Président Chev. G. De Grégory, Chapitre XI," da pag. 255 a 330, ove si trova 1° un aceurato e conscienzioso esame paleografico sulla antichità dei caratteri del codice; seguono 2° gli attestati (che si trovano originali nell' Archivio Capitolare della Metropolitana di Vercelli) degli esperti in palcografia, dei quali quattordici attrihuiscono il MS. al sec. XIII; sei al XIV; due soli al fine del XIV, o al principio del XV secolo. - Conferma il giudizio dei primi un Diario degl' Avogadri, che ha probabile, se non certo, nesso col codice pure degl' Avogadri, e che porta la data dell' anno 1349. - Dopo registrate in 3° luogo le sentenze di varii distinti scienziati, i quali riconoscono per autore del libro l'abate Vercellese Giovanni Gersen da Cavaglià; succedono in 4° luogo i gindizii di parecchie Accademie favorevoli alla priorità del codice in quistione agli altri tutti dapprima conosciuti.

A queste prove del Presid^e^ De Grégory il dotto Monsgr G.B. Malou, vescovo di Bruges c campione del fiammingo canonico Tommaso da Kempis, nella claboratissima sua opera storica e critiea sul vero autore del libro *De imitatione Christi*, per ciò che riguarda la parte paleografica, oppone:

1° il difetto di unanimità nei giudizii sovra l'autenticità di questo codice, come argumento d'inattendibilità di tale prova.
2° l'uso delle cifre arabiche nella indicazione dei capitoli, specialmente delle cifre 4 e 7, non ancora in uso nel secolo XIII, come argumento di serittura posteriore alla pretesa epoca.
3° la forma dei caratteri un po' troppo slegati del Diario, perciò non appartenenti al secolo a cui li attribuirebbe la sopracitata data dell' anno 1349.
4° la nou improbabilità d'uno scambio avvenuto nel leggersi e credersi per seconda cifra un 3, quella che potrebbe essere un 5, onde ne riuscirebbe aversi a riferire la data signata sovra quel Diario all' anno 1549.

Sono queste le principali obbiezioni del Prelato fiammingo per la parte paleografica del codice Vercellese.

Ma negli "Opuscoli Modenesi" (ben meritevoli di maggiore diffuzione, segnamente in Piemonte) il ch^mo^ Prof. c dotto filologo B. Veratti, che già dall auno

scorso, nelle sue “Disquisizioni filologiche e critiche intorno all' autore del libro *De imitatione Christi*,” rispondeva, a mio avviso, triomfalmente agli appunti filologici di Monsgr Malou, nel fascic. XI di quest' anuo, nei “Nuovi Studj filologici e critici” intorno al precitato autore, prende direttamente le difese della autenticità del codice *De Advocatis*, rispondendo, a parer mio, con eguale feliee successo agli appunti paleografici.

Al 1°, provata l'inattendibilità della pretensione che debba resultare unanime il giudizio degli esperti in materia paleografica, trova invece curioso che il Dubner, citato con singulare compiacenza da Monsgr Malou, come di avviso contrario, lo diede anzi al tutto favorevole alla antichità del codice Vercellese, dicendolo “è scritto prima del fine del secolo XIII, e il più antico fra i conosciuti.”

Al 2° observa il dotto Professore che potrebbe ben essere che, fuori d'Italia, non si usassero ancora nel see. XIII le cifre arabiche, e la forma del 4 e del 7 nou fosse simile alla presente; anzi che il Trombelli, nella sua “Arte di conoscere l'ctà dei codici latini e italiani” (Bologua, 1756), asserisce che non si nsavano nè anche in Italia prima dell' anno 1260: ma ciò vuol dire che, in Italia almeno, si usavano di già dopo il 1260: e pel codice Vercellese non abbisogna di più.

Aggiunge poi lo scrivente che, nello stesso Archivio Capitolare della città di Vercelli, fra i codici giudicati dal eclebre P. Bianchini del secolo XIII, se ne trova uno segnato col N°. CCIV, intitolato *Commentarius in Evangelium St. Matthaei*, dove i caratteri del commentario marginale sono somigliantissimi a quelli del codice *De Advocatis*, e dove la enumerazione dei capitoli è pure in cifre arabiche, però col 8 e col ⅄ invece del 4 e 7 ordinarj. Vuolsi però notare che i caratteri, tutti miniati, sia della intestazione che della numerazione dei capitoli, lasciano ragioncvoli motivi a dubitare che possano essere coevi a quelli del' opera stessa, non vedendosi ivi provveduto lo spazio interlineare tra un capitolo e l'altro per le intestazioni, all' infuori di due o tre al più, e trovandosi le altre, per difetto di spazio, quasi inscrite come di traforo e alternate colle parole del testo, moltissime prorompenti nel margine, non poche persino brutamente mutilate.

Al 3°, omesse le scientifiche osservazioni del ch^mo^. Professore di Modena, si può rispondere ancora che la scrittura del Diario non si scosta punto dell epoea a cui accenna, e che la forma dei caratteri sarebbe ben diversa se del secolo XV, e peggio se del seguente.

Al 4°, fn provato improbabilissimo, anzi assurdo, lo seambio del 5 nel 3 coi caleoli cronologici a cui già accennava l'abate Gustavo Avogadro di Valdenzo, di rimpianta memoria, in una sua lettera inscrita dal De Grégory nella sua “Histoire du livre etc.,” rinnovati poi dallo scrivente; pei qnali risulta che l'anno 1349 avea realmente in Domenica il dì 15 febbraio, come narra il Diario; invece che il supposto anno 1549 avrebbe avuto il 15 febbraio in Vencrdi; eiò che fu anche riferito nel fascic XI dei predetti “Opuscoli Modenesi.”

Al quesito 2°: 11 facsimile del codice Vereellese pubblicato dal De Grégory è egli esatto? - Si risponde, che dopo diligente esame e attento confronto fu trovato dallo scrivente perfettamente somigliantissimo.

Al qnesito 3°: Si potrebbe avere un altro pezzetto di facsimile? - Si risponde con offerire a intiera disposizione di S.E. il Conte e Presidente Sclopis una copia della edizione 2da del codiee *De Advocatis*, fatta in Parigi coi tipi Didot, l'anno 1833, *curante Equite De Grégory*, dove quello stesso facsimile si trova a pag. X della Prefazione.’

II

Het latijnsche handschrift dat niet lang geleden door de Koninklijke Bibliotheek op eene veiling te Parijs werd aangekocht, en waarmede de hulpvaardigheid van den heer Campbell mij in de gelegenheid stelde kennis te maken, vormt een klein 4to boekdeel in ouden bruiulederen band met koperen slot of lip en met fantasiefiguren in bas relief op het vlak voor en achter. Het is 234 folio's of 468 bladzijden groot, gedeeltelijk perkament, gedeeltelijk papier. Aan het einde leest men: ‘Explicit totus liber iste. Seriptus per fratrem Nieolaum Numan de Franckfordia, professum in majori Franckentael. Anno domini millesimo quadringentesimo octuagesimo octavo. Ipso die sanctae Gertrudis virginis.’ In overeenstemming met deze dagteekening is het schrift en zijn de afkortingen. Middelmatig fraaije aanvangsletters sieren het eerste woord van elk traktaat. De kapittels worden door romeinsche, de folio's door arabische cijfers aangeduid: onder deze laatste bekleeden ook hier de teekens 8 en 4 de plaats van 4 en 7. Van de letters voert meestentijds de *i* tot herkenningsteeken een achterover liggend accent.

Aan de keerzijde van fol. 203 wordt gelezen, onderaan: ‘Explicit Soliloquium animae. Scriptum anno domini 1488, in die sanctae Dorotheae virginis. Ex libro qui scriptus est per manus fratris Thomae Kempis.’ Minstens één der in het handschrift vervatte traktaten is dus afgeschreven naar het eigenhandig manuscript van Thomas. De dubbelzinnigheid der uitdrukking *per manus* laat wederom onbeslist of Nikolaas Numan het ‘Soliloquium animae,’ met den heer Malou en met het titelblad (zie hieronder), gehouden hebbe voor een oorspronkelijk uitvloeisel van Thomas' pen, dan wel, met den heer Mooren, voor het werk van een onbekende dat Thomas afschreef en waaraan hij uit zichzelven eenige hoofdstukken toevoegde.

Het zooeven genoemd titelblad voert in schrift van veel later dagteekening dan het manuscript, de volgende aanteekening en inhouds-opgaaf:

Item, Dialogus Novitiorum de contempta mundi, habens quatuor libros [partiales?]

‘Iste liber est monasterii sanctissimi Johannis Baptistae in Rebdorff, canonicorum regularium ordinis sancti Augustini diocesis Eystetensis [Eichstett].

Contenta hujus libri sunt quae sequuntur:

> Primus liber est de Contemptu mundi.
> Secundus liber est de Vita venerabilis magistri Gerhardi Magni.
> Tertius liber est de Domino Florentio.
> Quartus liber est de Discipulis domini Florentii.
> Item, Soliloquium animae, ejusdem fratris Themae Kempis.
> Item, Tractatus ejusdem Kempis de Disciplina claustralium.
> Item, Aliqua Notabilia de conversatione ejusdem fratris Thomae Kempis.
> Item, Tituli librorum et tractatuum fratris Thomae Kempis.
> Item, Alphabetum devoti monachi, ejusdem fratris Thomae Kempis.’

Blijkens het aangeteekende op bladz. 87 zijner ‘Recherches,’ heeft Mgr Malou het Rebdorfsch handschrift, thans te 's Hage, reeds vermeld gevonden bij Amort, in diens *Moralis Certitudo*. Daarentegen durf ik niet verzekeren dat het handschrift elders door hem (bladz. 110) het 15de en ‘le manuscrit de Rebdorf’ genoemd, hetzelfde is als het tegenwoordige Haagsche. Hij zegt van het zijne, met verwijzing naar eene plaats uit het werk van den heer De Grégory: ‘L'*Imitation* y est mêlée aux onvrages indubitables de Thomas à Kempis.’ Doch volgens bovenstaande inhoudsopgaaf van het handschrift, die naauwkeurig is, komen de vier Boeken der

‘Imitatio’ daarin niet voor. Het is echter mogelijk dat er meer dan één Rebdorfsch handschrift heeft bestaan of nog bestaat.

III

Hierboven, bladz. 383, deelden wij het oordeel mede van Mgr Malou over de gissing door Mgr Van Vree geopperd, als zou de ‘Imitatio’ oorspronkelijk in het nederlandsch geschreven en door Thomas van Kempen, of wien anders dan ook, uit deze taal in het latijn zijn overgebragt. Zonder in het minst voor dit vermoeden van den Haarlemschen bisschop partij te kiezen, moet ik evenwel doen opmerken dat het tegenbewijs door Mgr Malou aldus geformuleerd: ‘l'absence de tout manuscrit complet,’ op misverstand schijnt te berusten. Het handschrift waarvan de heer Van Vree enkele bladzijden publiek maakte bevat van de ‘Imitatio’ wel niet meer dan alleen het 10de en 13de hoofdstuk des 4^{den} Boeks; doch dit handschrift is niet de éénige hollandsche bron die hier in aanmerking komt. Een ander handschrift, dat alle vier de boeken der ‘Imitatio’ in middeneeuwsch nederlandsch bevat, is aanwezig op de bibliotheek der Maatschappij van Letterkunde te Leyden. In den katalogus dier bibliotheek (I, 32) staat dit manuscript vermeld als inhoudend ‘Dat Hoefkyn der Rosen in den Dal der Tranen;’ een titel die aanstonds herinnert aan den ‘Hortulus Rosarum’ van Thomas van Kempen. Dit Rozenhofje nu neemt wel een gedeelte van het handschrift in, één namelijk of meer van de vier laatste der acht boeken waarin het geheele werk verdeeld is, doch de vier eerste dier boeken zijn geene andere, zoo ik wel heb, dan de vier der ‘Imitatio.’ Een der voormalige bezitters van het handschrift, de Levdsche boekverkooper P. van der Meersch (1680 of daaromtrent), heeft vóórin aangeteekend, gelijk ook de straksgenoemde katalogus meldt: ‘Dit is een bijsonder wijs en godtvrugtigh boeck, geschreven omtrent het jaer 1428 of 1430; ik denk naest, dat het vroeger geschreven is.’ Een naauwkeuriger onderzoek dan het mij tot hiertoe mogelijk was daarnaar in het werk te stellen, zou welligt kunnen beslissen of deze tijdsbepaling juist, dan of zij niet meer is dan een approximatief vermoeden. Eene in cijfers uitgedrukte dagteekening voert het handschrift-zelf noch aan het einde des geheels, noch aan het slot der afdeelingen.

Nijverheids-tentoonstellingen.

Wie in de laatste drie maanden de, gelukkig steeds grooter wordende rij van advertentiën in onze dagbladen, ook maar vlugtig zelfs doorloopen heeft, hij moet wel gedacht hebben, dat de Nederlandsche natie plotseling met eene ware feestwoede was aangegrepen. De om hunne deftige bedaardheid en onverstoorbare kalmte zoo wijd en zijd vermaarde Hollanders waren immers ook bekend door hunne soberheid in het zoeken naar openbare verstrooijing, en plagten maar ééns in het jaar de muffe werkplaats te ontvlieden, om zich dan in het jolig kermisgewoel te ontspannen. En in dit jaar schijnen zij wel den hun zoo karig toebedeelden zomertijd van naauwelijks drie maanden uitsluitend aan het vieren van feesten te hebben gewijd. En welke feesten nog wel! De weidsche aankondigingen mogen dat haarfijn vermelden. Zelfs de om zijne lustigheid wereldberoemde Weener burger zou zeker met stomme verrukking de breede lijst daarvan, met de meest veel-, juister nog vreemd-soortige benamingen, hebben aangestaard. En met ons zou hij daarbij vast hulde hebben toegebragt aan de waarlijk bewonderingswaardige vindingrijkheid der feestontwerpers, om door allerlei vreemds en nieuws de menigte voortdurend weder te lokken en toch voor verzadiging te behoeden. Haarlems wallen, - want Hollands bloemtuin bij uitnemendheid was in eene feestzaal herschapen, - werden dan ook als bestormd door tien en twintig duizenden, die er van alle kanten heenstroomden, om, zij 't dan ook soms maar voor een enkelen dag, mede te jubelen in de algemeene vrolijkheid. Wat werd hun ook niet al aangeboden! Een prachtig Venetiaansch gondelfeest op Haarlems lagunen, - Neerlands hemel zag daarin

toch geen persifflage, dat hij zulke stroomen tranen daarbij vergoot? - een verrukkelijk kinderfeest, - kinderlijkheid zou er zulk een welkome gast zijn geweest, - bedwelmende nachtfeesten, - ter verheerlijking van Noordwijks geurige kruiden, - plegtige serenades, - uitnemend in Haarlems verfrisschende avondlucht, - Oostenrijksche en Pruissische militair muzijk en een *phalange lyrique belge*. - eigenaardige nationale hulde aan ous muziekaal talent, ja, wie waagt zich aan eene opsomming van al die feesten en aan eene beschrijving van de waarlijk tooverachtige werking van de Bengaalsche verlichting en de schitterendste vuurwerken. Maar de steeds aangroeijende feestdrommen naar Spaarne en Hertenkamp en Spaarnhove en werwaarts de menigte al meer gelokt werd, waren de sprekendste getuigen, dat alvast over ligchamelijke deelneming aan zoo rijk genot niet te klagen viel.

En toch waren al die feesten en al dat gejubel en gejuich en die muziek en die verlichting maar de kransen waarmede het beeld getooid en versierd werd, dat eigenlijk het doel en het middenpunt was van de geheele beweging. Dat beeld was de Nederlandsche nijverheid. Vierde Haarlem nog voor korten tijd een feest ter eere van den doorluchten stadgenoot, wien zij, ten spijt van steeds blijvende ontkenning door den vreemdeling, toch met moederlijke teêrheid, - zoo ligt tot eenige verschoonbare zwakheid overslaande, - blijft eeren als den uitvinder der boekdrukkunst, nu gold het eene hulde aan de integendeel zoo in eigen land als daarbuiten steeds meer en meer in hare waarde en toenemende grootheid erkende volksvlijt van Neêrlands burgeren. Verre van problematisch, was de gevierde dus hier wel positief. Onbetwistbaar was alzoo het regt tot feestvieren aanwezig, en om dat regt nog sterker te doen uitkomen, zouden juist de feiten, die er het bewijs van moesten leveren, tevens de hoofdelementen van het geheele feest uitmaken.

Reeds voor jaren was er eene roepstem tot de nijveren in den lande uitgegaan, om in het jaar 1861 deel te nemen aan den algemeenen industriëlen wedstrijd, die alsdan te Haarlem zou gehouden worden. 't Was de Nederlandsche Maatschappij van Nijverheid, van wie die roepstem uitging. Doordrongen van den magtigen invloed, dien algemeene tentoonstellingen op geheel de nijverheid oefenen, omdat ze niet alleen een maatstaf geven van de hoogte waarop de industrie staat, maar bovenal omdat ze den een zoowel de deugden als de gebreken

van het fabriekaat van den ander aantoonen, beiden dus tot navolging en tot omzigtigheid tevens opwekken, schreef de Maatschappij in het jaar 1856, in artikel 143 van hare wet, dat voortaan om de vijf jaren te Haarlem, haar zetel, algemeene tentoonstellingen van inheemsche nijverheid zouden gehouden worden. Bleef het ieder departement vrij om daarenboven zelf tentoonstellingen tusschentijds te houden: de Maatschappij zou in haar geheel, om alle versnippering van kracht te voorkomen, en op een lang te voren bepaald tijdstip, al de nijverheidsmannen van Nederland in hare lokalen opwachten, opdat zij, met de proeven hunner bekwaamheid in de hand, een feitelijk getuigenis zouden afleggen van 't geen zij vermogten.

Het denkbeeld was gelukkig. Willem I, de vorst aan wien bovenal de neringdoenden in den lande zulke hooge verpligtingen hebben, de man wiens scherpe merkantiele blik misschien dien van al zijne handeldrijvende onderdanen nog aan juistheid overtrof, had reeds in de eerste jaren zijner regering de noodige plannen beraamd om door het houden van nijverheids tentoonstellingen in zijne staten, den lust en den ijver van de industriëlen op te wekken en aan te vuren. In het jaar 1820 werd dan ook eene groote tentoonstelling van nijverheid door hem te Gent verordend, en al vond de toen nog zoo geheel nieuwe zaak niet al dadelijk de ondersteuning en de belangstelling die hij gepoogd had er voor te winnen en die ze ook in waarheid verdiende, toch bleek het nut der zaak oogenblikkelijk. De roem der Zuidelijke provinciën, nijverheidsprovinciën bij uitnemendheid te zijn, werd er luisterrijk door de Belgen gehandhaafd, en de bewering, dat het Noordelijk gedeelte des lands meer in handel en scheepvaart dan in nijverheid uitmuntte, vond hier in kleiner aantal en geringer waarde der voortbrengselen van het Noorder-kwartier, een nieuw bewijs. Toch wekten die proeven van grooter industriële bekwaamheid der Belgen wel degelijk bij de Noord-Nederlanders de begeerte op, om hun voorbeeld te volgen. Wat het Zuiden vermogt, waarom zou dat aan het Noorden ontzegd zijn? En uit naijver kwam navolging voort; groote vorderingen in de nijverheid waren hier en daar, ja op vele plaatsen in de Noordelijke gewesten duidelijk zigtbaar, en met voldoening mogt de schrandere vorst op de gevolgen der eerste proeve zien, die hij ter bevordering van de nijverheid van geheel het land genomen had. Reeds op de volgende algemeene tentoonstelling, die hij

vijf jaren later te Haarlem deed houden, even als de vorige op 's Rijks kosten, omdat 't eene zaak gold waarbij alle ingezetenen groot belang hadden, was de vooruitgang der Noordelijke industrie onmiskenbaar; en wie weet wat de in 1830 te Brussel voorgeschrevene tentoonstelling zou hebben getoond, wanneer dat geheele plan niet op zoo treurige wijze door de Belgische omwenteling van 1830 ware verijdeld.

Toen brak voor Nederland een geheel ander tijdperk aan. Handel en scheepvaart kwijnden onder den druk des oorlogs; de welvaart leed zwaar door den staat van spanning en onze: kerheid, en met kracht deed zich alstoen gevoelen, dat Neêrlands ingezetenen vooral kooplui en varenslui waren, en dat dus allereerst de belangen van den handel en van de scheepvaart bevordering en ondersteuning noodig hadden. De proeve, om door het oprigten eener weelderig bevoorregte Maatschappij nieuwe bronnen van volksbestaan te doen ontspringen, was gebleken ijdel te zijn, meer het droombeeld van eene vurige begeerte om algemeen in den lande welvaart te verspreiden, dan de juiste berekening van het koele koopmansverstand, dat alleen feiten als sommen opneemt en alle idealen angstvallig zelfs van zich afwerpt; andere, meer afdoende maatregelen moesten dus genomen worden. En zie, daar bood de schrandere van den Bosch aan Nederland de zoo gewenschte uitkomst door zijn kultuurstelsel op Java, en maakte, onder de ijverige medewerking van zijnen praktischen vorst, dezelfde Maatschappij van wie men de verwezenlijking van ijdele droombeelden gevorderd had, door het consignatiestelsel dienstbaar aan de even algemeen begeerde als dringend noodige opheffing van Neêrlands handel en scheepvaart. Weldra volgden dan ook jaren van herleefde welvaart, die voorzeker nog vrij wat grooter zou geweest zijn, wanneer de in het praktische gelukkig zoo volhardende geest wat meer wijze toegeeflijkheid had betoond in het staatkundige. Maar de bron was gevonden, waaruit Neêrlands welvaart zou ontspruiten, en de wateren die daaruit stroomden, verfrischten en laafden geheel het land. Zoo werden dus handel en scheepvaart weêr de groote bronaderen van ons volksbestaan, en de belangen der nijverheid, wie die 't ontkennen zal, geraakten daardoor aanvankelijk wel wat al te veel op den achtergrond. Spoedig echter werden ook de industriëlen in de rij der bevoorregten opgenomen, maar niet op eene wijze, die hun een duurzaam bestaan verzekerde. Toen

leefde nog bij regeerders en geregeerden beiden, - de laatsten mogen dit niet uit het oog verliezen bij het uitspreken van een veroordeelend vonnis over de toenmalige handelingen der Regering, - de dwaalbegrippen van bescherming, als kon alleen door wering van de voortbrengselen van den vreemdeling de eigene nijverheid krachtig gedijen. Wie dat begrip bestreed, hij werd toen - zijn die tijden geheel voorbij? - dwaas theorist gescholden, in tegenoverstelling van den gevierden practicus, natuurlijk in de onjuiste beteekenis, destijds aan dat woord gegeven. En er ontwikkelde zich ook werkelijk eene nijverheid in den lande, maar eene nijverheid die zoo eenzijdig was en die zoo gebrekkig bleef, dat nog de noodlottige gevolgen van die verkeerde maatregelen duidelijk zigtbaar zijn. Even als de handel en de scheepvaart, zoo moest ook de nijverheid van Nederland weldra gevoelen, dat de bescherming, hoe gunstig die ook in den aanvang, in den geheel exceptionelen tijd van oorlog en voortdurende politieke spanning, moge gewerkt hebben, weldra door hare bestendiging hun tot nadeel was, tot wier voordeel ze was aangewend. Onderlinge mededinging smaldeelde de winsten, en toch bleven die winsten weêr te groot, dan dat daardoor, zoo als bij een geheel vrijen toestand zou gebeurd zijn, de bepaalde noodzaak geboren werd om op andere wegen nieuwe voordeelen te zoeken, die de oude weg niet meer voldoende opleverde.

Daarenboven leed de industrie door het tweeslachtige van onze tariefwetgeving. Reeds vóór de scheiding van Noord- en Zuid-Nederland, was er een gedurige strijd over het al of niet verhoogen der regten van invoer. De Belgen verlangden hooge regten, om daardoor meester te zijn van de binnenlandsche markt en die geheel afhankelijk te stellen van hunne fabrieken; de Nederlanders daarentegen verlangden lage regten, omdat de vreemdeling anders zijne voortbrengselen niet bij hen ten verkoop kon brengen. Nijverheid en handel werden toen dus beschouwd als twee elementen, wier belangen lijnregt met elkander in strijd waren. Het onmogelijke om de bescherming eerlijk toe te passen en te verdeelen, zoodat ieder voortbrenger er een gelijk aandeel aan verkreeg, werd toen nog niet erkend; evenmin als de groote waarde van het stelsel van vrijheid, waardoor de voortbrengers op de meest eenvoudige wijze op het vervaardigen van datgene gewezen worden, waarin zij natuurlijke voordeelen bezitten boven hunne mededingers; terwijl men 't voor

eene daad van onzinnigheid, ja van burgermoord zou uitgekreten hebben, wanneer men reeds toen als nu had willen beweren, dat de Regering het voordeel der verbruikers, dus van *allen* in den lande, meer moet bevorderen dan dat der voortbrengers, maar zeer weinigen in aantal, omdat anders de velen cijnsplig, tig zouden worden aan de enkelen. Ook de wetgever deelde in het dwaalbegrip van die dagen. Daardoor juist werd zijne houding moeijelijk. Hij erkende het belang van bescherming voor den fabriekant, maar hij erkende evenzeer het nadeel daarvan voor den handelaar en zeevarende. Dat weifelen, dat gebrek aan overtuiging, natuurlijk gevolg van gemis aan helder door, zigt, openbaarde zich dan ook op noodlottige wijze in de handelingen der Regering. De stemmen der enkelen, die tegen de gevolgen der toepassing van zulk een wankelend stelsel waarschuwden, waren nog niet krachtig genoeg om de hoofden van den Staat hunne dwaling te doen inzien, vooral omdat de overtuiging van de waarheid daarvan nog niet bij het volk wortel had geschoten. En de man, die toen met krachtige hand aan de wanden van 's Lands Vergaderzaal het M e n e M e n e ! schreef, en wiens pen onvermoeid was om in boekwerk en vlugschrift het stelsel van vrijheid van verkeer in het belang van geheel Nederland aan zijne landgenooten aan te prijzen, de waardige Hogendorp, hij moest verguisd en bespot, ja onmagtig gemaakt worden om een stelsel van vrijheid post te doen vatten, in welks voordeelen wij nu, alhoewel nog maar gedeeltelijk toegepast, toch reeds roemen, en waarvan de rijpe oogst nu alom in den lande, in stad en in dorp, in handel en in scheepvaart, in nijverheid en in landbouw, in prachtige voorraadschuren zoo overvloedig is opgetast.

Dat reuzeuwerk, vóór de scheiding van Noord- en Zuid-Nederland verrigt, zou lang nog een Sysiphus-arbeid blijven. De steen, dien enkelen door de gebenrtenissen van het jaar 1830 meenden eindelijk boven op den berg verzekerd te hebben, hij stortte weder met donderend gedaver naar beneden en nu met nog te sterker vaart, omdat immers de geheel exceptionele tijden voor handel en nijverheid beiden het oude stelsel van bescherming dringend eischten!!! Wat nu den handelaar aan rijke voordeelen werd toegekend, mogt men toch den nijverheidsman niet onthouden. Voort ging 't dus op den ouden weg; bescherming was weder de leuze waaronder de nieuwe tariefwetten werden behandeld en aangenomen, omdat ze het karakter van bevoor-

regting droegen. Toch deed zich al spoedig weêr de oude klagt der handelsmannen over die bescherming hooren. Voorspoed gaf aan hunne stemmen grooter invloed; en weldra straalde weder in iedere wet op dit gebied de zucht van de regeerders door, om ook aan de begeerte des handels toe te geven, zonder aan de eischen der nijverheid te kort te doen. Zoo verkreeg dan de een gedeeltelijk wat hij eischte, de andere behield wat van 't geen hij gansch wilde behouden, maar beiden leden onder zoo tweeslachtig een stelsel. De regten van vele artikelen waren te hoog om den handel met den vreemde daarin te doen bloeijen, en weder te laag om aan de nijverheid een volslagen meesterschap over de binnenlandsche markt te verzekeren. Was 't wonder, dat noch de een zich zelfstandig ontwikkelde, omdat de resten van vroegere bescherming, voornamelijk op koloniaal gebied, nog altijd een kleinen steun gaven aan de tragen, noch de ander door kostbare en nieuwe vindingen op zijn bedrijf toe te passen ijverig zocht om den zoowel bekwamer vreemde te evenaren, daar immers nog altijd een groot deel der medeburgers van hem afhankelijk was? Maar krachtiger was de geest des tijds, dan de bekrompenheid der regeerders. Vrijheid van verkeer behaalde alom eene luisterrijke overwinning, en mannen als een Cobden en een Michel Chevalier overtuigden niet alleen weldra Engelands en Frankrijks bestuurders van de waarheid der nieuwe leer, maar dwongen hen zelfs, daarin gerugsteund door het volk, om hare voorschriften in volle mate toe te passen op de wetgeving. En gelukte hun dat in landen, waar bescherming tot nog toe het palladium heette van volksbestaan: hoe weinig was er dan noodig om in een land als het onze, waar de vrijheid reeds sinds lang door de meerderheid der bevolking als de groote bron van voorspoed was erkend en waar deze er alleen tijdelijk aan ontrouw was geworden door de handelingen der Regering, terwijl de minderheid al meer en meer gewend was om zich met enkele overblijfselen van de bescherming te vergenoegen, vrijen ruil te doen aannemen als het eenig levensbeginsel van alle bedrijf. Onze handelswetgeving, vooral sedert 1850, is daar, om deze bewering te staven. Toch werd de zege niet behaald zonder slag of stoot, ja nog is de overwinning niet volkomen. Eigenbaat en onmagt of onwil, om onversaagd op den weg der nieuwe denkbeelden de reis voort te zetten, houdt nog menigen slagboom gesloten, dien de vrijhandelaar zoo gaarne zou opheffen. Toen het laatste ont-

werp-tarief met eene aanzienlijke meerderheid van stemmen in de Tweede Kamer der Staten-Generaal was aangenomen, gelukte het der oude partij in de Eerste Kamer om dat ontwerp toch nog te doen vallen, even als deze de afschaffing der tienden en de invoering van een laag en uniform portstelsel ook nog voor een korten tijd tegenhoudt. Maar dat ontmoedige niemand. Hoe meer strijd de invoering eener nieuwe, maar in waarheid goede, zaak kost, hoe beter deze in al hare deelen wordt gekend, hoe scherper ieder harer voordeelen in het volle licht treedt, en hoe wijder de oogen opengaan voor de nadeelen van 't geen enkelen willen bestendigen. De drijfveeren van hen, die het verkeerde uit zelfzucht willen behouden, komen te helderder uit, naarmate hunne gronden al zwakker en zwakker worden: en ten leste stort het reeds lang wankele gebouw tot een puinhoop ineen, en strekt aan het nieuwe tot de uitmuntendste grondvesten. Tegen te houden wat goed is, tijdelijk lukt 't, op den duur is 't onmogelijk. Weldra zal ook in Nederland de zon van volkomene vrijheid op het gebied der nijverheid opgaan en het bleeke maanlicht der bescherming doen wegkwijnen. En reeds in den vroegen ochtendstond zullen dan vooral zíj zich verheugen over de eerste koesterende stralen van de zon van vrijheid, die nu toch reeds heimelijk klagen, dat het matte licht der maan geene groeikracht verleende aan het zaad, dat ook zij op hun akker hebben gestrooid.

Wanneer zal die dageraad gloren? Niemand, die met volle bewustheid in zijnen tijd leeft en werkt, zal deze vraag van ongeduld over de lippen laten komen. Of voorspellen de gebeurtenissen rondom ons niet hare nadering? Overal hooren wij den wensch naar vrijheid van verkeer zelfs door velen van hen uitroepen, ten wier behoeve de bescherming juist moest strekken. De gelederen der tegenstanders van bevoorregting en uitsluiting moeten echter nog meer versterkt worden uit de rijen van hen, die voor het behoud daarvan nu al zoo lang dwaselijk eer en voorspoed en tijd en krachten hebben verspild, want zal de zege volkomen zijn, dan moeten de beschermden zelve de banden wegwerpen, die hen in hunne bewegingen belemmeren. Reeds telt de handels- en scheepvaartwereld maar zeer enkelen, die nog om bescherming roepen; trouwens, de voordeelen daarvan zijn nooit zoo groot geweest voor hen als voor de mannen der nijverheid, en dat vooral hier te lande.

Immers eigenlijk alleen op koloniaal terrein werd dat stelsel voor hen toegepast en de winsten daarop zijn al kleiner en kleiner geworden. Daarenboven hebben zij meer geheel de wereld tot den akker des oogstes, dan het beperkt gebied van het land hunner inwoning. Maar ook vele nijverheidsmannen, vooral in den vreemde, beginnen de voordeelen der nieuwe orde van zaken in te zien en ook hier te lande neemt hun aantal toe. Het vigerend tweeslachtig stelsel baat hun weinig, schaadt hen gedurig. Hoe dikwijls is reeds de schifting tusschen grondstof en half fabriekaat tot een twistappel tusschen hen onderling geworden; want terwijl allen den vrijen invoer der grondstoffen, die zij uit den vreemde moeten trekken, toejuichen, willen zij evenzeer den vrijen uitvoer er van belemmeren, zoodra het eigen land die oplevert. Maar wat voor den een grondstof is, noemt de ander met volle regt half fabriekaat. Levert de strijd der katoenfabriekanien over den voorgestelden vrijen invoer der garens en den belasten invoer van het zoogenaamde *printingcloth*, daarvan niet reeds een bewijs op? En dan de blijvend belemmerde uitvoer der lompen, waaraan de papierfabriekanten zich krampachtig blijven vastklemmen? Hoe meer de nijverheid zich daarenboven bepaalt tot de verwerking van ruwe en zware producten, hoe krachtiger hare tegenkanting is tegen iedere heffing van invoerregten naar de waarde, - toch in waarheid de eenig billijke, - en hoe meer zij die naar het gewigt wenscht te behouden; de kreet van vele fabriekanten tegen het laatste ontwerptarief, waarbij het goede beginsel gehuldigd werd, is niet gesmoord. Dat is echter eene premie aan ruwen arbeid en eene belasting op de min gegoeden in den lande. Toch beweerde de bekwame Voorzitter der Kamer van Koophandel van Verviers, zelf geacht lakenfabriekant, op het Vrijhandel-Congres te Brussel, dat hoewel de grove lakens in België eene hooge bescherming genoten en de fijnere bijna geene, de fabriekage der fijnere aanzienlijk toenam, vooral door den grooten uitvoer, terwijl die der grovere verminderde. Intusschen, niet een betoog ten voordeele van handelsvrijheid is het doel van dit opstel, waarvan het echter toch reeds te veel misschien het karakter heeft aangenomen; maar wanneer wij een vlugtigen blik zullen slaan op tentoonstellingen van Nederlandsche nijverheid, behoort dan daar niet wel degelijk een woord bij over de tariefwetgeving, omdat de wetenschap, of vrijheid van ruil dan wel bescherming

die nijverheid regelt, immers van grooten invloed is op de beoordeeling der producten die zij levert?

De grootsche plannen voor de algemeene tentoonstelling te Brussel, in het jaar 1830, waren dus verijdeld, en van nu aan scheen wel alle lust voor het houden van zulke industriële wedstrijden bij 's Lands Regering geweken te zijn. Andere, zwaarwigtige, allermeest staatkundige en koloniale, en daarmede in zoo naauw verband staande handels- en scheepvaartbelangen, namen nu de geheele aandacht der regeerders in. 't Werd aan de Nederlandsche Handelmaatschappij overgelaten om eenige maatregelen te nemen, die men in het belang der binnenlandsche nijverheid wenschelijk achtte. Financiële moeijelijkheden van 's Lands Schatkist, de treurige maar onvermijdelijke gevolgen van den hardnekkig volgehouden strijd tegen België, werkten al spoedig verlammend en storend op de veerkracht en werkzaamheid der natie, terwijl hooge lasten den druk van de stilstaande bedrijvigheid nog verzwaarden. Geen wonder dan ook, dat de nijverheid in die dagen van algemeene ontmoediging niet van grootsche vorderingen deed blijken, al ging zij dan ook langzaam en al ongemerkt vooruit en al ontwikkelde zij zich gaandeweg. Immers bij de kleinere tentoonstellingen, die nu hier dan daar gehouden werden, was wel vooruitgang zigtbaar, maar geenszins in die mate als men wel zou gewenscht hebben. Daarenboven leed de nijverheid nog onder eigenaardige bezwaren hier te lande. De Regering deed niets om hare taak te verligten, dan het invoeren van allerlei halfslachtige beschermingsmaatregelen, zoodra het de kwestie van een meuw tarief van regten gold; maar waar zij de nijverheid van oneindig meer dienst had kunnen zijn, op het gebied der belastingheffing binnen de eigene grenzen, bleef zij wcrkeloos, ja halsstarrig weigeren om zelfs die verzachtingen daarin aan te brengen, waarvan zij zelve het nut toch niet kon loochenen. Fiscaliteit was jaren lang de eenige regel die ons geheele belastingstelsel bestuurde, en het bekrompen en angstvallig vasthouden daaraan heeft menig nijveren in den lande zware verliezen berokkend. Kortzigtige ambtenaren meenden tittel noch jota van de eens vastgestelde wetten te mogen afwijken, ook waar buitengewone omstandigheden die afwijking duidelijk geboden. Zij meenden alzoo in het belang van 's lands geldmiddelen te moeten handelen, maar in hunne kortzigtigheid vergaten zij dat het kwijnen van een enkelen tak van nijverheid, ten gevolge van fiscale be-

lemmeringen, van onberekenbaar meer nadeel voor geheel het land is, dan de meerdere of mindere opbrengst van een handvol guldens aan belasting. En toch was dat dezelfde Regering, die in hare tariefwetten de nijverheid weer wilde beschermen en koesteren, als moest aan haar belang alles opgeofferd worden, ja zelfs de zooveel talrijker verbruikers door de bescherming gedwongen worden om duur te betalen aan den landgenoot, wat de vreemdeling hun zoo gaarne veel goedkooper wilde leveren. Voortdurend waren de klagten over de heffing der accijnsen, vooral omdat ze den fabriekant in de vrijheid zijner bewerking stoorden, en dringend werd en wordt nog aangehouden op eene algeheele afschaffing van den accijns op de brandstoffen vooral, daar de gedeeltelijke vrijstelling niet voldoende blijkt en te lastig is aan formaliteiten; maar te vergeefs. 's Lands belang gedoogt het niet, zoo heet 't; maar 's lands belang gedoogt dus wel eene kwijning der nijverheid? Verblinden die alzoo spreken! Allernadeeligst is de werking der patentbelasting op de nijverheid, en de feiten die tot bewijs van de klagten daarover worden bijgebragt zijn te sprekend, dan dat over de gegrondheid van die klagten nog verschil van meening kan bestaan; toch blijft de nijverheid onder dien druk gebukt gaan, en dat wel in veel sterker mate dan de handel, omdat de patentheffing op de nijverheid tot allerlei specialiteiten doordringt en tot het aantal der werklieden toe, ja dat der werktuigen zelfs treft. Spoorwegen, luide heeft de nijverheid jaren lang om die dragers van algemeene welvaart en beschaving gesmeekt, en teregt beweerd, dat alle mededinging met den vreemdeling voor haar onmogelijk is, wanneer zij langer verstoken blijft van de middelen om evenzeer op snelle en goedkoope wijze hare gronden brandstoffen te trekken, als hare fabriekaten allerwege heen te zenden. Toch bleef die bede lange, al te lange jaren, onverhoord, ja de gunstige gelegenheid om door der vreemden geld een ijzeren net van wegen over geheel Nederland te spreiden, liet men ongebruikt voorbijgaan. Eindelijk naakt die bede toch tot hare vervulling, en hoewel nu ten koste van 's lands middelen, zoo mag men zich toch in het feit zelf verheugen. Waarlijk, wie bij eigene aanschouwing den aartsvaderlijken toestand kent waarin die streken als versteend blijven, waar nog op de oude gebrekkige en voor dezen tijd geheel onvoldoende wijze in de gemeenschap voorzien wordt, en wie daarbij den verblijdenden omkeer kent, die oogenblikkelijk

overal elders zigtbaar is waar de spoorweg het land doorsnijdt, hij klaagt nu dubbel over den verloren tijd. Trouwens, wie waagt zich aan eene berekening der voordeelen die eene toenemende bedrijvigheid afwerpt, en wie erkent niet gereedelijk dat vooral die gelden winstgevend belegd zijn, die den arbeider in zijne taak verligten, de voortbrenging en daardoor het verbruik vermeerderen en de algemeene welvaart alzoo vergrooten. Klein als ons landje is, scheiden toch dagen reizens den Zeeuw van den Groninger, alleen door de gebrekkige middelen van gemeenschap. En zoo niet sneller, zeker gemakkelijker loopt de reis bij zoo verren afstand nog over de ijzeren banen in het land van den nabuur, dan door het eigen land. Bezoek die Noordelijke provinciën, bezoek onze fabriekdistricten in Noord-Braband en Twenthe, en tracht in den winter het rijke Zeeland te bereiken, en waarlijk, wanneer ge niet geheel en al vreemdeling zijt in andere landen, dan zult ge u òf bedroeven over die gebrekkige en langzame vervoermiddelen, die sprekende bewijzen van achterlijkheid in ontwikkeling van geheel het land, òf ge zult u vrolijk maken over de tooneelen die u de dagen uwer jeugd weer doen doorleven, toen de statige trekschuit en de hortende en stootende diligence zelfs bezongen werden als heerlijke getnigen van de voortvarendheid der menschen, die al te snel van handeling geworden waren voor het toch zoo natuurlijk mulle zandspoor, waar huifkar en bolderwagen zich doorwurmden. In andere landen echter, erkennen wij 't ronduit, weten zij, die zoo groote behoefte aan spoorverbinding hebben, ook wel de middelen te vinden om die te verkrijgen, buiten eenige toelage der Regering; maar 't is zoo, groote financiële handigheid en flinke ondernemingsgeest zijn daartoe noodig.

Intusschen, de dringende behoefte aan spoorwegen zal weldra tot de geschiedenis behooren, want hoe ook het oordeel uiteenloope over de wijze van uitvoering, de billijkheid der eischen van den man van bedrijvigheid, om met gelijken spoed als zijn nabuur allen en alles te bereiken wie en wat tot de ontwikkeling zijner nijverheid kan medewerken, wordt algemeen erkend. Mogt maar ook in een ander nadeel, waaronder de Nederlandsche nijverheid tegenover de buitenlandsche zucht, evenzeer spoedig voorzien worden; 't zou daarenboven gemakkelijker gaan, omdat het geheel van den ingezeten zelven afhangt. 't Is de medewerking van den handelaar, die de fabriekant zoo zeer noodig heeft en toch ten onzent nog zoo weinig geniet.

Wat de handel voor de nijverheid vermag, dat getuige Engeland. Daaronder rekenen wij niet alleen de groote bestellingen en aankoopen van fabriekaten, vooral ter verzending naar het buitenland, hoe hooge waarde wij daaraan natuurlijk hechten, maar bovenal de inlichtingen aan de fabriekanten te geven, hoedanig die goederen moeten zijn en in welke pakking, en dat wel met de uiterste, ja zelfs met schijnbaar angstvallige zorg, opdat ze volkomen aan de eischen van hen voldoen, van wie men als koopers winstgevende prijzen verwacht. Want leveren de verzondene partijen aan den handelaar winst op, dan is de hernieuwing der bestellingen voor den fabriekant verzekerd en de band tusschen handelaar en fabriekant wordt al naauwer. Nu is ten onzent de kennis van 't geen men in de verschillende transatlantische havens eischt, nog zeer onvolkomen; 't is nog te veel een tasten en een zoeken en een gelooven, en nog lang niet eene ijzeren zekerheid. Met de Javamarkt gaat dat in de laatste jaren beter. Langzamerhand heeft men zich meer op de kennis van die markt toegelegd, omdat men zag, - waarom 't niet maar ruiterlijk erkend? - dat de vreemdeling die markt veel beter kende en er daardoor rijke winsten van trok. Maar zal onze groothandel zich krachtig ontwikkelen en zich wat vrij maken van dat uitsluitend verkeer met Java, door ook op andere markten handel te drijven, en zal de nijverheid het bewijs leveren ook op markten waar zij niet beschermd is met voordeel tegen den vreemdeling de mededinging te kunnen volhouden, dan moet de kennis van de eischen dier vreemde markten voorafgaan. En is 't niet gepaster dat hij die kennis opdoet, die de kans der onderneming draagt, dan hij, die alleen de bestellingen van den koopman aannemt en uitvoert? Immers niet alleen blijft die kennis dan, tijdelijk alvast, het uitsluitend eigendom van den handelaar, daar zijn fabriekant gaarne het geheim zal bewaren tegen de zekerheid van volop werk, reeds ondersteld dat hij de bestemming van zijn werk weet, maar 't is daarenboven ook natuurlijker en wenschelijker, dat de fabriekant zich uitsluitend bepaalt tot de kennis der fabriekage, en aan anderen overlaat hem op te geven wat men van hem verlangt. Dan kan hij zich onverdeeld wijden aan zijn vak, zoowel met zijn intellectueel als met zijn financiëel kapitaal. Dat zaken doen der fabriekanten voor eigene rekening is een groot kwaad voor hen, en de groote mannen van het vak doen 't dan ook alleen in

die oogenblikken, wanneer de handel hen aan hun lot overlaat. Dat in die landen, waar vele fabriekanten en bijna geene kooplui wonen, zoo als in Zwitserland, de fabriekant zelf op de transatlantische markten naspoort wat men aldaar verlangt om er dan of voor eigene rekening zijn goed heen te zenden, of het den kooplui in de vreemde havens aan te bieden, hun door persoonlijke kennis den goeden verkoop bijna kunnende waarborgen, is natuurlijk, maar waar de handel grooter en magtiger is dan de nijverheid, zoo als hier te lande, daar moet de natuurlijke weg niet verlaten worden. Maar tot eene volledige kennis der eischen van die vreemde markten is meer noodig dan druk brievengeschrijf en monstergestuur. Alleen persoonlijk onderzoek en dan nog wel van der zake kundigen, verzekert die kennis ten volle. Engelschman en Duitscher gaan zelf of sturen iemand naar die plaatsen, waar zij hunne uitvoerzaken willen drijven; en wie bij persoonlijke ervaring weet welk een schat van naauwkeurige kennis der transatlantische markten men bij de groote Engelsche en Duitsche exporthuizen en agenten ontmoet, hij zal niet verwonderd staan over de voortdurende uitbreiding welke zij aan die zaken geven, Wierden er maar wat meer jongelieden ten onzent voor dat bepaalde vak van uitvoerhandel opgeleid! Eerst konden zij de nijverheidsscholen bezoeken, waarvan Engeland wars is, overdreven praktisch als de Brit wil blijven, maar waar Duitschland zulke uitmuntende gevolgen van kan opsommen; en dan aan verschillende fabrieken werken. Vervolgens mogten zij trekken naar den verren vreemde, om aldaar, toegerust met eene naauwkeurige kennis der vaderlandsche nijverheid, spoedig te zien wat men verlangt en, terugkomende, dat den fabriekanten mede te deelen, om vervolgens weêr die producten zelf aan den vreemdeling af te zetten: hoe zouden handel en nijverheid beide daardoor winnen en in ontwikkeling toenemen! Men herhale toch niet tot vervelens toe de ijdele magtspreuk, dat Nederland geen land voor nijverheid is. Dat woord is een klank, onbewezen en vaag. Wanneer Nederland nóg geen land voor nijverheid is, welnu, dan zorge het dat te worden; en het zal daarin slagen, mits het zich blijve bepalen tot datgene wat met den aard en den eigenaardigen aanleg van het volk overeenkomt. Zal de Nederlander achterblijven bij den Parijzenaar, waar 't smaakvolle en behagelijke vormen, bij den Duitscher, waar 't goedkoope, en bij den Engelschman, waar 't massale voortbrenging geldt,

wat nood, door onderzoek kome hij tot de kennis van die industrie welke hem een meesterschap belooft; en hij zal daarin weêr den vreemdeling verre achter zich laten, mits ook hem noch de noodige bekwaamheden, noch de noodige hulpmiddelen daartoe ontbreken. En wie in onze dagen van bloei van handel gewaagt, hij erkenne dat eene krachtige en ontwikkelde nijverheid daartoe onmisbaar is, omdat de uitvoerhandel meer en meer de sleutel wordt om de vreemde markten voor ons te openen.

Toch zijn 't nog maar de hoofdbezwaren waaronder de Nederlandsche nijverheid jaren lang gebukt ging, ja waaronder zij nog grootendeels gebukt gaat, die wij opsomden; maar reeds van gewigt genoeg zal een ieder die noemen om met ons in te stemmen, dat men, zoo lang die blijven bestaan, geene te groote eischen aan de producten onzer industrie mag stellen. Meent men welligt dat wij ons aan overdrijving in die opsomming schuldig hebben gemaakt, en aan de zaken hebben geweten wat wij aan de personen moesten wijten, omdat toch de menschen de omstandigheden beheerschen, dan doet men ons onregt. Waarlijk, wij sluiten de oogen niet voor de laauwheid en de onverschilligheid, voor het gebrek aan moed en ondernemingsgeest, die nog maar al te sterk onder ons blijven heerschen, ja die men behendig zoo al niet weet te prijzen, dan toch te vergoêlijken door den in Nederland zoo gevierden term van voorzigtigheid; maar wij ontkennen, dat men de mannen van nijverheid ten onzent meer van dat euvel mag beschuldigen dan hen, die in andere vakken werkzaam zijn. En wanneer betere tijden dagen, dan zij met rondheid erkend, dat het vooral de mannen van nijverheid zijn die aan het hoofd der beweging staan. Zij toonen voldingend andere en betere dagen te begeeren, ja die te willen, en in dat laatste vooral ligt de zekerheid voor eene betere toekomst.

Daar werd in 1851 de nijverheid van geheel de wereld ter vierschaar opgeroepen in de reusachtige handelstad aan den Theems, in de hoofdstad van het nijverheidsland bij uitnemendheid. En als wilde de fiere Brit reeds dadelijk eene proeve leveren van ongemeene vaardigheid en vindingrijkheid, zoo maakte hij het gebouw zelf, waarin de vierschaar zou gespannen worden, tot het grootste wonder van industrie. Geheel van ijzer en glas opgetrokken, was dit gebouw dē eerste proeve op een gansch en al nieuwen weg, die voor de bouwkunde geopend werd. Was het doel van het industriële gerigt, algemeene ver-

betering door onderlingen naijver, de een overnemende en volmakende wat de ander beters of nieuws geleverd had, dan voorzeker had Engeland reeds door het leveren van die bouwkundige proeve en zijn meesterschap over den vorm, grootelijks aanspraak op den eersten prijs. Luchtig en sierlijk, verraste het gebouw een ieder al dadelijk door zijn behagelijk uiterlijk, terwijl de grootsche afmetingen den binnentredende waarlijk tot eerbied stemden voor de grootschheid der conceptie. Algemeen was dan ook de toejuiching van geheel het Britsche volk, toen de Regering den genialen ontwerper, den geest die verstandelijk zoo uitstekend toonde te zijn, en die zijn inwendigen adeldom zoo luisterrijk had bewezen, ook maatschappelijk adelde en den onbekenden John Paxton, als Sir John Paxton, in de rijen der grooten van den lande eene plaats toekende.

Maar beloofde het gebouw reeds door zijne grootte een rijken schat van nijverheidsproducten te zullen bevatten, die producten zelve bewezen nog beter hoe juist de blik van hem geweest was, van wien het eerste denkbeeld tot het houden der eerste wereldtentoonstelling was uitgegaan. Neen, 't was geen strik die aan de industriëlen van geheel de wereld door dat *perfide* Albion gespannen werd, om zijn meesterschap over alle andere volken nog meer feitelijk te verkondigen, dan het dit reeds jaren lang door handeling en geschrift had gedaan, zoo als de naijverige, maar nog meer voor Engelands productie bevreesde Franschman al dadelijk uitriep. Immers reeds het denkbeeld was niet zuiver Britsch, want het was uitgegaan van den Duitschen Vorst, die zich wel gemaal van Engelands koningin mag noemen, maar die toch daarom den Britschen troon niet met haar deelt. Prins Alberts' naam was daarenboven te gunstig bekend op het gebied van kunst, en zijn karakter stond allerwege te hoog aangeschreven, dan dat die laffe beschuldiging, flaauw product van kleingeestige jaloezij, hem zou kunnen deren. En dat niet Engeland alleen, maar evenzeer, ja bovenal Frankrijk en Duitschland, groote voordeelen van dien cosmopolitischen wedstrijd getrokken hebben, dat getuigde reeds de vier jaren later te Parijs gehoudene tentoonstelling, die eene uitmuntende vergelijking opleverde tusschen 't geen de algemeene nijverheid vòòr en na den Londenschen wedstrijd vermogt. De proeve was uitnemend gelukt en schitterend mogten de uitkomsten geroemd worden.

Mogt ook Neêrlands nijverheid met zelfbehagen en met welgevallen van beide wedstrijden huiswaarts keeren? Reeds de ver-

wachting van een toestemmend antwoord op die vraag zou een blijk van onbekendheid met onze nijverheid verraden. Nederland is geen land van nijverheid; die bewering, te lang door den ingezetene zelven gedurig uitgesproken, schijnt wel als een vloek op onze industrie gewerkt te hebben. Belangstelling in al wat onze nijveren deden, krachtige medewerking in hunne pogingen tot verbetering was wel niet te verwachten van degenen, die zoo onbarmhartig den staf over hen braken. De nadeelen waaronder zij werken - met een enkel woord somden wij ze reeds hierboven op - zijn daarenboven te groot, dan dat men aan hen even groote eischen mag stellen als waartoe de producten hunner naburen schijnen te wettigen. Had men weinig verwachting van de Nederlandsche nijverheid, toen de tentoonstelling te Londen geopend werd: zelfs in die kleine verwachting vond men zich nog teleurgesteld na het eerste bezoek. Treurig was de aanblik van de Nederlandsche afdeeling. Er was iets doodsch, iets naakts in de ruimte aan Nederland afgestaan, en de meeste der voortbrengselen waren, deels uit hun aard, deels, ja voornamelijk, door hun vorm zoo onbehagelijk, dat het geheel den Nederlander wel pijnlijk moest aandoen. De voortdurende leegte en stilte in deze afdeeling was dan ook een sprekend bewijs, dat een ieder in dat ongunstig oordeel deelde. 't Was te Parijs reeds wat beter, maar ongelukkig stonden aldaar enkele fraaije Nederlandsche producten niet bij de overige, 't geen aan het geheel weêr schaadde. Roem - de eerlijkheid dwingt tot de erkentenis - behaalde Nederland op beide tentoonstellingen niet.

Wie eer wil inoogsten op tentoonstellingen van nijverheid, hij moet allereerst aan deze hoofdvoorwaarde om geprezen te worden voldoen, dat hetgeen hij aanbiedt, bevallig en behagelijk zij van uiterlijk. De sierlijke vorm lokt het oog van den toeschouwer en dwingt hem tot toejuiching. 't Is maar een zeer klein deel der bezoekers, dat uit kenners bestaat, die over de wezenlijke waarde van een voorwerp kunnen oordeelen; de meerderheid oordeelt alleen naar het uiterlijk. Maar ook die kenner zal wel degelijk groote waarde hechten aan smaak en bevalligheid, omdat de vlugge en voordeelige verkoop er immers zeer door bevorderd wordt. En de industriëel werkt toch vooral om gereede en grage koopers voor zijne producten te vinden, zoodat de verhooging der verkoopwaarde wel degelijk ernstig door hem moet gezocht worden. Nu zijn er zeker vele

producten der nijverheid, die in hun uiterlijk onmogelijk eenige bevalligheid kunnen vertoonen. Gereedelijk erkennen wij dat, hoewel lang niet in de mate, waarin men die meening hier te lande, vroeger nog meer dan heden te dage, doet gelden. 't Is zeker moeijelijk om fabriekaten, die in groote vaten of kisten of flesschen moeten gepakt zijn, een uitlokkend aanzien te geven, maar dat toch ook daarin vrij wat verbetering te brengen is en ook werkelijk gebragt wordt, bewijst een vlugtige blik zelfs op de Fransche en Engelsche producten vooral. Onze industriëlen nu leggen zich veel meer toe op de vervaardiging van ruwere en meer degelijke producten, dan van artikelen van smaak en weelde; eene tentoonstelling daarvan is dus voor het gros der bezoekers veel minder uitlokkend. Maar is de vraag nu niet natuurlijk die als van zelf bij ons oprijst, of dan zulk eene tentoonstelling, waar de man van smaak niet bevredigd wordt en waar de man van kennis niet tot het vormen van een juist oordeel over de waarde van het tentoongestelde in staat is, wel op gelijke lijn, wat het algemeen nuttige en wenschelijke betreft, kan gesteld worden met expositiën in Engeland, Frankrijk, Duitschland enz.? En ligt het veroordeelend vonnis, dat, dikwijls maar al te onbarmhartig, geveld wordt over het aandeel dat Nederland aan de tentoonstellingen te Londen en de Parijs genomen heeft, niet grootelijks aan den aard onzer nijverheid, meer nog dan aan hare wezenlijke achterlijkheid bij andere natiën?

Die gedachte drong zich al zeer sterk aan ons op na het bezoeken der nu pas afgeloopen tentoonstelling te Haarlem. Bevredigend toch kan de aanblik daarvan voor niemand geweest zijn, die reeds vroeger tentoonstellingen in den vreemde gezien heeft. 't Is zoo, de allerongeschiktste lokalen, waarin men dat bijna anderhalf duizendtal groote en kleine, fraaije en leelijke voorwerpen weinig meer dan opgetast heeft, zijn grootelijks schuld aan de teleurstelling, waarmede velen voorzeker het gebouw verlaten hebben. Hoe de Maatschappij van Nijverheid, eene Vereeniging die zoo vele leden telt en die dus over zulke groote financiële middelen te beschikken heeft, er toe kan gekomen zijn om het reeds zoo lang te voren beraamde plan, om de vijf jaren algemeene tentoonstellingen van nijverheid te Haarlem te houden, ten uitvoer te brengen in lokalen, die men juist om hunne totale ongeschiktheid voor zulk een doel als met den vinger zou aanwijzen, zal voorzeker een ieder een

raadsel zijn. Liever geene tentoonstelling, dan in zulke lokalen. 't Moge een bewijs van groote zuinigheid zijn, dat men een bestaand lokaal met weinig kosten zoo wat ingerigt heeft dat alles er staan kon: praktisch kan men dat denkbeeld waarlijk niet noemen, want hij die eene goede zaak schaadt door karigheid, handelt juist zeer onpraktisch. Reeds dadelijk maakt het al een vreemden indruk, dat men eene tentoonstelling van hedendaagsche nijverheid houdt in een gebouw, dat al zes eeuwen oud is, zoodat hetgeen den bezoeker trekt, als vloekt tegen de plaats waar het hem getoond wordt. Ware nu nog maar het inwendige voldoende geweest, men zou het uitwendige van het gebouw al ligt hebben vergeven, zoo niet vergeten. Maar wie heeft niet meer dan verbaasd gestaan over die massa groote en kleine kamers, gangen, portalen, trappen, enz., die hij kris en kras te doorkruisen had. Overal waren de voorwerpen dan ook meer geborgen dan tentoongesteld; met kleingeestige zorg was ieder hoekje volgepropt; aan weerszijden van de smalle gangetjes waren voorwerpen gezet, zoodat men altijd links en regts moest zien, wat zeer goed gaat waar de ruimte voldoende is om zich vrij te bewegen, maar wat allerlastigst is, wanneer men altijd in naauwe doorgangen als geklemd wordt. Nergens was dan ook een vrij overzigt van het geheel, niet eens van een aanzienlijk gedeelte van het geheel gegund, dan alleen van den al zeer onbevalligen trap, bij het lokaal waar de machines en enkele rijtuigen stonden. En de brandkasten en kagchels waren in zulk een donkeren hoek gestopt, dat al moge men ook al niet dweepen met hare vormen, een ieder dan toch aan de vervaardigers zeker in stilte een beter plekje heeft toegewenscht dan hun is afgestaan. Het geheel had niets aangenaams noch bevalligs; 't leken meer goederen die geveild zouden worden, dan artikelen die om hunne fraaiheid of doelmatigheid aan de algemeene aandacht als aangeprezen werden; onwillekeurig moest men aan een boêlhuis denken, bij het doorworstelen van die massa lokaaltjes, trap op trap af, met eene menigte van toeschouwers gevuld.

Neen, wanneer men een grootsch denkbeeld wil verwezenlijken, dan moet men niet klein zijn waar het de uitvoering geldt. Een groote houten loods, maar ruim en hoog en licht, zoodat ieder bezoeker de ruimte heeft om zich te bewegen en alles goed te zien, en ieder voorwerp de ruimte om goed gezien te worden, van binnen met smaak opgemaakt en ingerigt, en een

overzigt toelatende van het geheel, ware nog vrij wat beter geweest dan dit hoogst eerbiedwaardig, maar voor tentoonstellingen allerongeschiktst lokaal. Terwijl Haarlems Bestuur moeite noch geld ontzag om aan het nijverheidsfeest allen mogelijken luister bij te zetten, en alles aanwendde om toch maar toeschouwers naar de tentoonstelling te lokken, had de Maatschappij van Nijverheid waarlijk toch wel van hare zijde mogen zorgen dat de plaats, waar zij de bezoekers ontving, zoo al niet fraai, dan ten minste geschikt was voor de zaak waarvoor zij de menigte uitnoodigde. En te meer mogt men dat van de Maatschappij van Nijverheid verwachten, omdat zij hare tentoonstellingen niet nu hier en dan daar houdt, maar telkens om de vijf jaren te Haarlem; zoodat het lokaal dat nu gediend had, over den korten tijd van vijf jaren, even zoo, of aanmerkelijk vergroot, weêr zou kunnen dienen.

Maar nog eene andere grieve hebben wij tegen de Maatschappij van Nijverheid, waardoor zij, onzes inziens, het nut en de glorie dezer tentoonstelling ook noodeloos heeft verminderd, 't Is deze, dat wel alles schijnt aangenomen en uitgestald te zijn, wat maar gezonden is; rijp en groen, oud en nieuw, fraai en leelijk. Het onvermijdelijk en treurig gevolg daarvan is geweest, dat het eigenlijke kenmerk dezer tentoonstelling is geworden: *middelmatigheid*. Er was zulk eene massa van voorwerpen, dat men uren lang noodig had om alles te zien; en het vele en middelmatige of reeds vroeger geëtaleerde, vermoeide den toeschouwer zoo zeer, dat hij dikwijls het weinige, maar werkelijk belangrijke, voorbijzag. Nu zal men toch wel op zulk eene tentoonstelling alleen datgene mogen verwachten, wat werkelijk goed, of liever nog, wat uitstekend is. Immers het doel is niet om te toonen wat de nijverheid gewoonlijk levert, dus zoowel het gebrekkige als het uitmuntende, het slechte als het goede, maar om te toonen wàt de nijverheid vermag, en door de beste proeven er van onder de algemeene aandacht te brengen, van de vorderingen te doen blijken die zij gemaakt heeft, tot aansporing van anderen. Wordt nu maar alles aangenomen wat de fabriekanten sturen, dan krijgt men ten leste een grooten hoop bijeen, waaronder zoo veel alledaagsch goed huist, 't geen men overal zelfs in iederen winkel kan zien, dat ook het ruimste gebouw te klein wordt, en het goede onder het vele wegzinkt. Het geheel verkrijgt daardoor ook een aanzien van iets zoo gewoons, dat de bezoeker al spoedig teleurgesteld en gemelijk wordt; de regte

lust vergaat bij hem om alles naauwkeurig op te nemen, en hij erkent het voorregt niet van eene zoo uitmuntende leerschool als hem hier geopend wordt, te mogen bezoeken. Daarenboven rekent ieder inzender wel degelijk dat zijn fabriekaat iets voortreffelijks is; een ieder meent zijn uil een valk te zijn, maar als nu alle uilen liefderijk welkom geheeten worden, dan ijkt men ze ook dadelijk tot een valk; de dwaze waan van eigen voortreffelijkheid wordt alzoo gevoed. Toch is immers juist het tegendeel het ware doel der tentoonstelling; men wil allen, ook de besten, aansporen tot verdere volmaking, door hun werk naast dat van anderen te plaatsen en dus aan den algemeenen toets der toeschouwers te onderwerpen.

Voorzeker, die schifting tusschen de al of niet geschikte voorwerpen is moeijelijk, en leidt al ligt, zelfs bij den besten wil der wereld, tot onregtvaardigheden; maar die zullen toch wel altijd tot de zeldzaamheden behooren, en ten slotte is te groote gestrengheid nog vrij wat verkieselijker in het algemeen belang, dan te groote toegefelijkheid. Eene kleine tentoonstelling, alleen van uitstekende voorwerpen, wekt des kenners hoogste belangstelling, is voor den fabriekant eene onwaardeerbare leerschool, boezemt de menigte eerbied in voor de nijveren in den lande. Even als de mensch zich krachtiger en beter ontwikkelt door den omgang met zijne meerderen in kennis dan met zijne gelijken, zoo ook hier. En ontwikkeling, niet bevrediging van ijdele nieuwsgierigheid, is het doel der zaak.

Maar de voorwerpen zelve? Hoe vele er dan ook tusschen geslopen zijn mogen die zich volstrekt niet van het gewone onderscheidden, voorzeker zijn er toch ook vele geweest die werkelijk verdienstelijk waren. Welnu, welke waren die, en waarin bestond die groote verdienste? Menigeen noeme deze vraag natuurlijk, wij voor ons achten het veel natuurlijker daarop het antwoord schuldig te blijven. De kennis, om een oordeel te mogen uitspreken over voorwerpen van zoo verschillenden aard, als eene algemeene tentoonstelling van een geheel land natuurlijk omsluit, achten wij boven het bereik van een enkel mensch. Wie zich daaraan waagt, zijn oordeel zou in onze oogen dan ook volstrekt geene waarde hebben. Trouwens, de benoeming door de Maatschappij van Nijverheid van een *vijftigtal* personen tot beoordeelaars, *juries*, bewijst voldingend de juistheid van dit ons gevoelen. 't Is zoo, onze taal is rijk genoeg om een schat van woorden te vinden, voldoende tot loffelijke

vermelding der meeste voorwerpen; de bewijzen daarvan liggen voor ons. Vele van onze dagbladen en het twaalftal nommers van het Tentoonstelling-nieuws, te Haarlem uitgegeven, bevatten een verslag van het ingezondene, dat om den rijkdom van woorden wezenlijk de aandacht verdient. De schrijvers daarvan verdienen de bewondering der lezers, over hun waarlijk onovertreffelijken tact en over hunne niet te evenaren vindingrijkheid in het bedenken van telkens verschillende uitdrukkingen voor dat ééne eenvoudige denkbeeld, 't welk zij op alle voorwerpen der tentoonstelling toepassen, - want zoo ooit, dan bewijst hier de uitzondering den regel - fraai! Welk voorwerp zij ook noemen, en zij noemen er honderden, 't is fraai, verdienstelijk, 't getuigt van de kennis, van de bekwaamheid, van de vaardigheid, van den smaak, van het talent, van het genie, ja van welke voortreffelijke eigenschap niet al, die de vervaardiger in de uitstekendste mate bezit. Is 't één man wiens oordeel wij lezen, dan bewondere men zijne allesomvattende kennis; is 't van velen, dan bewondere men hunne ter wereld niet geëvenaarde eenstemmigheid van gevoelen. Volgens de uitspraak van die bladen was dit eene tentoonstelling, uitsluitend van meesterstukken. Gelukkig Nederland, dat op zulk eene tentoonstelling mag roemen! En driewerf verachtelijk de dwazen, die durfden beweren, dat zulk eene industriëel gezegende plek gronds geen land van nijverheid is!

Zal men echter in ernst waarde bechten aan zulk eene uitspraak? Het gezond verstand onzer natie is ons ten waarborg voor het tegendeel. Ja, wij gaan verder en betreuren die overdrijving van lof, omdat ze de goeden met de kwaden op ééne lijn stelt en dus onbillijk is. De bekwame zal dat oordeel, door velen het algemeene oordeel geheeten, minachten en daardoor alligt schijnbaar het regt verkrijgen om zich ook voor 't vervolg boven iedere uiting der pers over zijn fabriekaat te stellen, dus doof worden ook voor eene juiste kritiek; terwijl de onkundige zijn gebrekkigen arbeid toch verdienstelijk zal achten, en de hem zoo noodige prikkel tot verbetering valt weg. Velen met ons walgen dan ook voorzeker van zulk ijdel lofgetuit. Wil men onafhankelijk van de Jury een oordeel over de voorwerpen zelve uitspreken, dan zij kennis en onpartijdigheid het beginsel waarvan men uitgaat; even frank en vrij worde het slechte veroordeeld als het goede geprezen. De taak der Jury opgedragen, is geene gemakkelijke, maar de namen van velen der daartoe benoemden,

immers voor 't meerendeel mannen voor wier uitspraak men op het gebied der nijverheid eerbied moet hebben, waarborgt ons de juistheid hunner uitspraak. En hoe weinig die overeenkomt met het oordeel der vrije verslaggevers, daarvoor is een enkele blik op de lijst der bekrooningen voldoende. Dat velen der inzenders over die uitspraak der Jury klagen, is natuurlijk; de niet of niet het hoogst bekroonde acht zich altijd verongelijkt; soms is zijne klagt ook billijk, maar hij trooste zich met de erkentenis, dat er niets volmaakts is onder de zon! Wij voor ons, onbevoegden tot het oordeelen over de waarde der voorwerpen zelve, zouden alleen willen opkomen tegen de kwistige hand waarmede de onderscheidingen zijn uitgedeeld. Eene onderscheiding van zoo velen, verliest het kenmerk van onderscheiding. Frankrijk had voor zijne laatste tentoonstelling eene Jury van 308 leden benoemd, ruim de helft Franschen en verder vreemdelingen. Maar toen deze een te groot aantal gouden medailles hadden toegekend naar den zin der Keizerlijke Commissie, werd er weder eene Jury van zeven personen benoemd, - vier Franschen, een Engelschman, een Duitscher en een Belg, - om dat aantal wat te verkleinen. Zulk een herzien van den arbeid van honderden zaakkundigen door zeven personen, was zeker wat kras en hoogst onbillijk. In Engeland gaat algemeen de wensch op, dat bij de volgende tentoonstelling in 't geheel geene prijzen zullen gegeven worden; de Commissie spreekt nog maar alleen van medailles en men hoopt, dat zij zich enkel tot bronzen zal bepalen. Sir Robert Peel was tijdens de tentoonstelling van 1851 zeer tegen het toekennen van eenige medaille, maar zoo men toch tot het uitreiken er van mogt besluiten, dan raadde hij aan alleen bronzen te nemen, omdat die *artistique* het geschiktst waren en - hij moest aan zijne ironie toch lucht geven, - door hun geringe waarde zooveel minder gevaar liepen om in het pandjeshuis te komen! 't Zou zeker ook wenschelijk zijn, dat op de tentoonstelling zelve aan het bekroonde voorwerp een kaartje of eenig kenbaar teeken wierd gehecht, de eer dezer onderscheiding vermeldende; de vervaardiger zou er te grooter roem door behalen, en de aandacht der bezoekers zou meer op de verdienstelijke voorwerpen worden gevestigd. En 't zou even gemakkelijk gaan, als men nu de voorwerpen aanduidt die voor de verloting zijn aangekocht.

Dat het oordeel over de verdiensten van de voorwerpen eener algemeene tentoonstelling alleen door verschillende personen kan

worden opgemaakt en wel door specialiteiten van verschillende vakken, blijkt vooral uit de vele afdeelingen, waarin het geheel verdeeld is. De hoofdafdeelingen zijn zes in aantal, die weder in vijfentwintig klassen gesplitst zijn. Te Londen had men in 1851 ook zes hoofdgroepen en dertig klassen; in 1862 echter vier afdeelingen en veertig klassen. In de hoofdverdeeling is Haarlem Londen gevolgd, met enkele afwijkingen, die wij echter niet gelukkig kunnen noemen. Eene groote fout achten wij deze, dat men geen hoofdgroep van meer gemengde artikelen heeft genomen, omdat nu, door de beperking van iedere rubriek, vele voorwerpen, die eigenlijk tot geene der zes afdeelingen behooren, toch onder de eene of andere geplaatst zijn, 't geen soms wonderlijk uitkomt. Bouwmaterialen, steenen, marmer, spijkers, enz. onder grondstoffen opgenomen te zien, wanneer men eene hoofdafdeeling heeft van voorwerpen voor huisbouw, klinkt vreemd. Geschilderde tafeltjes onder werktuigen, enz., terwijl huisraad eene afdeeling vormt, insgelijks. Eene afzonderlijke hoofdafdeeling bestaat uit lederwerk en kleedingstukken, waaronder men weder opgenomen heeft een staaf zilver, bontwerk, pruiken, ruwe wol, kousen, enz., terwijl de afdeeling manufacturen, waar zooveel toe behoort, en waar men het meeste verwacht, karig bedeeld is. Onder huisraad komen ijzeren brandwaarborgkasten, glaswerk, enz. voor; ware eene afzonderlijke afdeeling metaal en glaswerk, even als te Londen, niet wenschelijk in deze dagen, nu juist de nijverheid daarin al meer en meer omvattend wordt? Onder de afdeeling kunstvlijt, - curieus woord! - vinden wij weer gasornamenten. Zoo zou men eene geheele lijst kunnen maken van vreemde rangschikking van voorwerpen, die zich echter vooral daardoor zoo vreemd voordoet, omdat men de afdeelingen te bepaald, te beperkt gemaakt heeft en dus verlegen is geweest met veel waarvan men den aard niet zoo naauwkeurig kon bepalen.

Wanneer men nu met de lijst der bekrooningen door de Jury f e i t e l i j k , en geheel de tentoonstelling d e n k b e e l d i g voor de oogen, zich zelven afvraagt welken indruk men overhoudt, dan aarzelen wij niet voor ons de verklaring af te leggen, dat die indruk vrij aangenaam en gunstig is. Veel, zeer veel, juister nog té veel, - omdat de Commissie een aanzienlijk gedeelte der voorwerpen had moeten weigeren, hebben wij op deze tentoonstelling gezien dat ons belagchelijk zou voorgekomen zijn, wanneer wij 't niet in ernst betreurd hadden, dat vele onzer nijveren heden

te dage nog zulk prulwerk durfden sturen. Er was een schat van het meest gewone en dagelijksche goed, dat men op ieder uur van den dag in elken winkel zien kan, en dat hier noodeloos veel ruimte innam en de aandacht van het betere aftrok. Daaronder rangschikken wij vooral eene massa meubelen, waarvan al zeer weinig voorkwam, dat werkelijk smaakvol of nieuw was. De meeste stukken waren zwaar voor het oog en voor de behandeling, overladen met ruw en smakeloos snijwerk, ja lomp zelfs, en hoe weinig, dat men werkelijk keurig en volkomen afgewerkt mogt heeten. Ook veel van het ijzerwerk was smakeloos, vooral onder de brandkasten, waarvoor men nog maar geen sierlijken vorm schijnt gevonden te hebben, 't geen toch waarlijk vreemd is. Onder de massa zilverwerk waren enkele mooije stukken, en de vooruitgang in de bewerking van lederen voorwerpen zal voorzeker velen aangenaam hebben verrast. Uitmuntend waren vele proeven van glas- en aardewerk-fabriekage, eene eer voor de fabriekanten. De landbouwwerktuigen muntten lang niet uit door oorspronkelijkheid van vinding, ligtheid en toch stevigheid; 't schijnt wel dat men die beide vereischten nog moeijelijk kan vereenigen. Keurig was veel beeldhouwwerk en een ieder zal gaarne erkennen, dat onze zuidelijke landgenooten in het meerendeel hunner voorwerpen de bewijzen hebben gegeven van meer kunstgevoel en talent, dan de noordelijke. Vele werktuigen werden hoog geroemd, even als menig praeparaat van allerlei aard, waaronder veel was, dat van toenemende scheikundige kennis ten onzent de blijken gaf; maar over die artikelen kunnen alleen zeer enkelen oordeelen.

Algemeen heeft men zeker met groote belangstelling de afdeeling manufacturen bezocht, zoowel omdat het aantal der bevoegden om daarover een gevoelen te uiten, groot is, als omdat deze hoofdtak van nijverheid meer en meer de aandacht van den handel trekt. En heeft men bij vele voorwerpen betreurd, dat zoo menig verdienstelijk fabriekant, wiens deelneming aan het geheel luister zou hebben bijgezet, te vergeefs als inzender werd gezocht: die klagt werd vooral bij de manufacturen gehoord, ja er werden namen genoemd, wier afwezigheid alhier men, en met regt, zelfs afkeurde. Terwijl Haarlem, Leiden, Delft, Noord-Braband en Limburg op ruime en uitmuntende wijze vertegenwoordigd waren, en de vorderingen en grootsche ontwikkeling der wolfabriekage in Nederland schitterend uitkwamen,

had de katoennijverheid zich zoo weinig laten zien, dat de en kele fabriekanten, die daarop eene uitzondering maakten, des te scherper en in des te gunstiger licht op den voorgrond traden. Vanwaar dat verschijnsel? Immers zoo ééne afdeeling der Nederlandsche nijverheid in de laatste jaren de belangstelling en de medewerking van het publiek ondervindt, 't is deze; en wanneer men van de vorderingen onzer industrie gewaagt, dan wordt dadelijk op deze gewezen, dikwijls zelfs met al te groote partijdigheid en met een al te veel voorbijzien van de evenzeer krachtig toenemende nijverheid van wollen goederen. Wanneer nu alle nijveren in den lande hunne voortbrengselen op eene algemeene nationale tentoonstelling vereenigen: waarom zondert dan een enkel, en nog wel een hoofdvak, zich willekeurig af! Minachting of geringschatting van het algemeene oordeel kan toch niet de reden van die afzondering geweest zijn: daarvoor is de Nederlandsche katoennijverheid waarlijk nog al te veel in een staat van wording. Immers de Engelsche katoennijverheid, die op zulk eene geheel andere hoogte staat dan de onze, wordt nu al in Engeland hevig aangevallen, omdat men weten wil dat deze aan de Londensche tentoonstelling van 1862 geen deel wil nemen; wil men er de proeven van zien, dan zorge de Commissie zelve maar voor de noodige elementen; zoo verzekert men dat een invloedrijke Cottonlord zich heeft doen hooren. Is die nijverheid dan volmaakt, of heeft zij misschien in de laatste tien jaren geene vorderingen gemaakt? zoo vraagt men dààr. De zaak doet ons leed, omdat de belangen der nijveren zelve er door geschaad worden. Wij Nederlanders hebben behoefte aan meer uitvoerhandel, maar allereerst behoefte aan meer kennis van de artikelen die daarvoor geschikt zijn. Laten de fabriekanten die kennis mede aanwakkeren, door vooral bij gelegenheden als deze tentoonstelling, het publiek te toonen wat zij vervaardigen en voor welke oorden, en de eerste kennismaking zal tot nadere kennisneming aansporen. Want is die groote uitvoerhandel in het belang van handelaar en scheepvaarder, nog veel meer baat vindt de fabriekant daarbij, en vooral hij, die juist het stapelproduct van den uitvoer, de katoenen goederen, levert. Wij rekenen er nu te meer op dezen tak onzer nijverheid met ongekenden luister in het volgend jaar te Londen te zien prijken, schoon daardoor toch het leedgevoel over hare ledige plaats te Haarlem niet geheel uitgewischt zal worden.

Tentoonstellingen van nijverheid, als de nu pas te Haarlem

gehouden, als de in Londen voorbereide, wij blijven ze toejuichen, omdat wij ze beschouwen als krachtige bevorderaars der nijverheid. De fabriekant verkrijgt er een overzigt van de geheele nijverheid; hij leert er kennen wat de mededinger vermag; hij wordt er aangespoord en aangevuurd tot voortdurende verbetering, en hij spitst zijn vernuft om meer te doen dan anderen deden. De koopman leert er artikelen door aanschouwing kennen, waarvan hem tot nu toe alleen de namen niet vreemd waren; en er ontstaat door die ontmoeting een band tusschen beiden, die al hechter en naauwer wordt en die weldra de vroeger alleen staande belangen zamenvoegt. Even als meer en meer de handels- en nijverheidsscholen vooral geroemd worden, omdat de jonge man er reeds vroeg gemeenzaam wordt met de vele voorwerpen die hem later het dagelijksch brood moeten leveren, zoo moet men de nijverheids-tentoonstellingen roemen als de leerscholen der volwassenen, der mannen van het vak, want ook hunne kennis wordt er door verrijkt en hun blik er door verruimd.

Maar niet alleen de hoofden der nijverheid, ook de arbeiders kunnen rijke aren lezen op dien met volgeladen schoven weelderig bezetten akker. Want van des arbeiders bekwaamheid hangt immers zoo veel af! Wat baat het den ondernemenden industriëel of hij al nieuwe proeven doet en tot nieuwe vindingen komt, wanneer zijne arbeiders onbekwaam zijn en door sleur te verstompt voor de toepassing van die verheteringen? Het toekennen van onderscheidingen door de Maatschappij van Nijverheid aan de beste werklieden achten wij dan ook een gelukkig denkbeeld, al was 't alleen om hun het bewijs te geven, dat men groote waarde hecht aan hunne bekwaamheid en aan hun ijver. Dat verheft reeds den geheelen stand in hunne eigene oogen en kan heilzaam werken in het tegengaan van de ongelukkig meer en meer veldwinnende zucht onder de bekwameren, om zich dadelijk zelve te vestigen als onafhankelijke ondernemers, zoodra zij maar enkele spaarpenningen bijeenvergaard hebben. Want het noodlottig gevolg daarvan is, dat de hoofden van nijverheid, groote en kleine, fabriek- en handwerksnijverheid, gebrek hebben aan goede werklui, en dat zich eene concurrentie ontwikkelt die nadeelig werkt op aller financiële belangen niet alleen, maar ook op hunne eigene ontwikkeling. Terwijl de goed betaalde werkman zich met ijver kan toeleggen op zijn vak, vooral wanneer hij zeker is voor beter werk ook beter loon te

krijgen, en dus eene uitnemende hulp is voor zijn meester, wiens plannen van vooruitgang hij door zijne praktische kennis flink ondersteunt en bevordert, kan de kleine eigen baas, die allereerst voor zijn dagelijksch brood moet zorgen en nog geene arbeiders in zijn dienst kan houden, alles zelf doen en alles zelf nagaan. Geldelijke moeijelijkheden ontstemmen hem hoofd en hart; gebrek aan hulp ontneemt hem den tijd voor plannen van verbetering. Hij blijft een klein man in zijn vak, ongelukkige worstelaar tegen allerlei beslommeringen; en een bekwaam werkman, die gelukkig voor zich en de zijnen en een zegen voor zijn vak had kunnen worden, gaat ten onder in een eigen meester in naam, maar slaaf in waarheid. Nu wordt er in Nederland zeker reeds veel voor den arbeider gedaan, door het kosteloos onderwijs dat hem verstrekt wordt; en in de laatste jaren is vooral hij zeer bevoordeeld door de verminderde of afgeschafte belastingen op de eerste levensbehoeften; maar juist omdat daardoor een bewijs van groote belangstelling in zijn lot gegeven is, begroeten wij met blijdschap iedere poging die weer van dezelfde begeerte getuigt. Handwerksscholen en alles wat zijne ontwikkeling meer bevorderen kan, 't is zaad dat in een welbereiden akker valt en waarvan de vrucht honderdvoudig winst afwerpt voor geheel het volk.

Het aantal bezoekers van de Haarlemsche tentoonstelling uit den arbeidersstand hadden wij dan ook wel vertiendubbeld gewenscht. Niet juist het zien van zulk een aantal veelsoortige voorwerpen achten wij van zoo groote waarde voor hem, maar wel het zien van zooveel, dat tot ieder bepaald vak behoort. Daarom achten wij het zulk een gelukkig denkbeeld van de Maatschappij van Volksvlijt, om gedurig tentoonstellingen van specialiteiten te openen. Dan heeft men in een kleinen kring alles bijeen wat voor de mannen van het vak belang heeft. Hunne aandacht wordt er niet afgetrokken door eene massa voorwerpen van allerlei aard, waarvan vele door het nieuwe en vreemde dadelijk hunne nieuwsgierigheid trekken, en zij staan dus niet reeds bij den eersten stap, dien zij in de zaal doen, half verlegen, waarmede zij zullen beginnen, wat zij maar even ter loops zullen opnemen en waarop zij daarentegen weder geheel hunne opmerkzaamheid zullen vestigen. Dat zulk eene expositie, ten spijt van het zoo geheel eenzijdige, toch de belangstelling ook van de mannen die buiten het vak staan, trekt en verdient, moge de door de Commissie van de Visscherij nu te Amsterdam geopende tentoonstelling van vis-

scherijgereedschappen bewijzen. Niemand voorzeker zal allerlei vischtuig bijzonder uitlokkend noemen voor het gezigt, noch de geuren van alle mogelijke soorten van gezouten, gerookte en gedroogde visch uitlokkend voor de reukorganen, hoe hij ook dweepe met dat eeuwige nationale referein, dat wij van oorsprong een visschersvolk zijn; en toch zal een ieder, die de tentoonstelling heeft mogen bezoeken, erkennen, dat hij er met groot genoegen is geweest. Reeds het bevallige en smaakvolle, waarmede alles is uitgestald, neemt den bezoeker gunstig in. De vrolijke, helder lichte zaal is sierlijk gedrapeerd met de kolossale netten, waaronder men doorloopt, en hoe vele nommers de goed geredigeerde catalogus ook telt, toch is alles dadelijk en gemakkelijk te vinden. De ruimte voor de bezoekers is zeer groot zelfs, zoodat een ieder alles op zijn gemak kan zien zonder den ander te storen, en van verschillende zijden heeft men werkelijk een alleraardigst overzigt van het geheel. De Directie der Vereeniging voor Volksvlijt heeft op nieuw de sprekendste bewijzen gegeven, dat zij uitnemend den tact heeft om tentoonstellingen te regelen en in te rigten, en tevens de daarvoor zoo onmisbare en ten onzent toch zoo zeldzame gave, om alles met smaak en bevalligheid en toch eenvoudig te doen uitkomen. Maar, vooral te dien opzigte, heeft zij waarlijk onze hulde niet noodig.

Intusschen vinden tentoonstellingen van al te grooten omvang, vooral wanneer ze beperkt zijn tot de altijd eenigermate eenzijdige nijverheid van een enkel land, en waarbij zoo ligt, ja bijna altijd, goedwilligheid de toelating der voorwerpen veel meer regelt dan gezond verstand, niet altijd warme belangstelling bij alle burgers. Hoe ging het te Haarlem met vele bezoekers, niet alleen van de vermogende, maar ook van de arbeidende klasse? Toen de tentoonstelling geopend was, rekende menigeen het zich haast tot pligt om er heen te gaan; men kon zoo iets toch niet ongezien laten. Dat gevoel van pligt was bij velen sterker dan de drang van den lust. Op ging 't dus den trap van het Stadhuis, binnen de zaal en, met of zonder catalogus, in 't laatste geval dus halfbeslagen ten ijs, - waarom verhoogt men de entrée niet liever met de kosten van den catalogus en geeft daarvan gratis een exemplaar aan ieder bezoeker; het nut, dat men toch met het houden der tentoonstelling ten doel heeft, zou men dan volledigier bereiken, omdat de belangstelling en de kennis der bezoekers zouden vermeerderd worden? - moest nu in den

kortst mogelijken tijd alles met een vlugtig oog bezien en met den stormpas voorbijgesneld worden. Maar wie heeft ook wat aan het zien van flesschen, bier en pakjes sigaren en mestpraeparaten, of van allerlei manufacturen en werktuigen en brandspuiten en wat niet al, waar men toch geene kennis van heeft! En wie kan alles zien waar zoo veel is uitgestald en waar men door het gedrang in de naauwe doorgangen toch niet tot het mooiste doordringen kan! Zoo gaat het velen, en het nut dat zij van de geheele zaak trekken, is zeker al zeer luttel. Maar toch, bijna is men de laatste zaal door, en zie, daar staan een paar voorwerpen, die tot 's mans eigen vak behooren. Die moet hij toch nog even zien eer hij weggaat. Hoe komt zulk een prul hier! zoo iets had hij dan toch vrij wat beter uit zijne eigen werkplaats kunnen sturen. Waarom 't niet gedaan, man? de tentoonstelling zou dan misschien een slecht stuk minder en een beter stuk meer gewonnen hebben. Maar dat andere is keurig, en die verbetering aardig gedacht; hoe is dat gemaakt en aangebragt; dàt moet hij toch even opnemen. En de makkers, die hij pas nog heeft gedrongen en gedwongen om toch maar gaauw den boel af te zien, worden nu door hem gehavend, dat zij niet begrijpen hoe het zien van zulk een voorwerp, immers geheel tot zijn vak behoorende, voor hem van groote waarde is en hem dus nog wel een kwartier bezig houdt; zij moeten hem dan maar daarbuiten wachten, waar hij zelf eerst zoo begeerig was om toch gaauw te komen. Zulk een getuigenis zou men misschien van honderden kunnen geven, en noemt men honderden overdreven, welnu, met één op de duizend toeschouwers, wien 't alzoo gegaan is, zijn wij volkomen tevreden, want dan zijn er tachtig betere werklui voor Nederland gewonnen. En dien oogst noemen wij rijk, omdat die tachtig heinde en verre in hunne woonplaatsen de opgedane les weer aan anderen mededeelen.

Wanneer er sprake is van speciale tentoonstellingen, dan kunnen wij ons niet weerhouden nog met een enkel woord te herinneren aan die keurige en allerbelangrijkste Exposition d'Economie domestique, waarvan wij in het jaar 1856 te Brussel niet dan met moeite konden scheiden. Het denkbeeld daarvan, - in 1855 te Parijs voor 't eerst verwezenlijkt, - was aardig opgevat en de uitvoering waarlijk allergelukkigst. Wat reeds een goed getuigenis aflegt van de Commissie, 't geen wij ook om der zeldzaamheid wille gaarne alhier vermelden, is, dat

zij niet roemde en praalde en tot de zwakke zijden van haar troeteltind toe als luisterrijk verhief, maar dat zij integendeel een zeker gevoel van onvoldaanheid niet verheelde, omdat zij zoo gaarne een bijna gesloten geheel had geleverd. Evenwel, een ieder die tentoonstellingen bezocht heeft, weet zeer goed dat zulk een wensch ijdel is, en dat er altijd leemten te betreuren blijven, vooral omdat de menschen vrij wat guller zijn in beloften dan in daden. Geene enkele tentoonstelling wordt er gehouden, of men zal bijna met de namen kunnen opnoemen, welke inzenders achterlijk zijn gebleven in hunne, al dan niet beloofde, maar stellig nationaal verpligte medewerking. En toch was deze tentoonstelling allerbelangrijkst. Alles wat de arbeidsman noodig heeft, was hier vertegenwoordigd. Plannen en modellen van arbeiderswoningen, van scholen, bad- en waschhuizen, eene menigte goedkoope meubelen, huis- en keukengereedschap, stookgerij, wat tot verlichting, wasschen, en tot bevordering van zindelijkheid en gezondheid noodig is, goedkoope sieraden, kleeding, boven- en ondergoed, mutsen, hoeden, petten, schoenen, beddegoed, gereedschappen van alle mogelijke bedrijven van stad en land, voorwerpen van onderwijs, boeken, rekeningen, kaarten, gymnastierekken, muzijkinstrumenten en eindelijk allerlei monsters van deugdelijk en goedkoop voedsel met verschillende eenvoudige en onkostbare machines om het beter te bereiden, ja, is de lijst reeds groot, toch zouden wij nog veel meer moeten opnoemen als wij die compleet wilden maken. Natuurlijk waren de prijzen bij alles opgegeven, 't geen onmisbaar was voor de bezoekers, om een juist oordeel over alles te kunnen vellen. Immers wat baat den arbeidsman het zien van goede kleeren en meubelen en woningen ten zijnen nutte gemaakt, wanneer de verkrijging daarvan zijne geldelijke krachten overschrijdt! Op deze tentoonstelling had de arbeider dus een dubbel nut; hij zag er ten eerste wat hem al goedkoops geleverd kon worden voor zijn eigen gebruik, en hij zag er daarenboven, tot welke lage prijzen andere arbeiders goede voorwerpen niet alleen konden maken, maar nog met winst verkoopen. Zulk eene tentoonstelling geve de Vereeniging van Volksvlijt ons ook eens, zij zal daarmede én de arbeiders én de fabriekanten een groote dient bewijzen, en het publiek tevens doen zien, voor welke lage prijzen huisraad en keukengerij kan gemaakt worden, als men met het eenvoudige maaksel, dat daarom lang niet smakeloos behoeft te zijn, genoegen neemt.

Maar dan zal het buitenland veel moeten leveren, beweert men misschien. Des te beter; dan hebben wij ook de voorlichting van vreemden: het doel van tentoonstellingen wordt dan nog beter bereikt. Evenwel, 't is niet zoo zeer de klagt dat onze nijverheid zoo duur of zoo onvolledig is in 't geen zij levert, als wel dat zij weinig oorspronkelijks voor den dag brengt, er ook niet op uit is om 't geen in het buitenland nieuws en goeds gemaakt wordt, dadelijk ook hier zelve te maken, en zich vooral nog weinig laat gelegen zijn aan het smaakvolle der voorwerpen. Velen onzer nijverheidsmannen hebben iets zwaars in hunne bewegingen, waardoor zij zoo niet altijd gelijken tred houden met de vorderingen der vreemdelingen en dat zich ook vertoont in de vormen hunner producten. Dat bleek vooral bij de meubelen en het ijzerwerk op de Haarlemsche tentoonstelling; hoe weinig was daaronder dat élegant, coquet was, ligt en sierlijk en bevallig! Sterk en stevig waren de meeste van die stukken; 't was degelijk werk, maar degelijkheid is toch niet het laatste woord der nijverheid; smaak behoort er toch ook bij. Een ligt, maar aardig en bevallig meubel, dat een jaar tien twaalf duurt, is velen liever dan een stevig maar stijf en lomp stuk, dat de kleinkinderen nog niet eens kunnen verslijten. En dikwijls is dat coquette stuk nog veel goedkooper, mits het geene *haute nouveauté* zij, zoodat men het onbekende nog meer dan het mooije moet betalen. Als men, om een eenvoudig voorbeeld te noemen, de tegenwoordige helderwitte en sierlijke gevormde flesschen met de keurige tinnen doppen ziet, dan zal men moeten erkennen, dat die toch vrij wat aangenamer zijn voor het gebruik dan die logge donkere gevaarten van vroeger tijd, waaraan men boven de verdienste dat ze digt waren, wel geene andere eischen scheen te stellen. Ook hier te lande komen ze meer en meer in gebruik, maar men zie eens hoe slordig vele van die toch hoogst eenvoudige doppen gemaakt zijn, die weer al het sierlijke wegnemen; Haarlem gaf daarvan overvloedige bewijzen. Het zware en harde pakpapier van vroeger dagen, dat immers oog en hand beleedigt, ziet men in den vreemde bijna niet meer; en nog zijn er ten onzent vele winkeliers, zelfs in onze groote steden, die de keurigste dingen in dat ruwe goed aan de koopers ter hand stellen. Er zijn zulk eene massa voortbrengselen onzer nijverheid, die een zeer goeden afzet in het buitenland zouden vinden, omdat ze waarlijk goed gemaakt zijn en goedkoop ook, maar de onoogelijke pakking maakt den goe-

den verkoop onmogelijk op die markten, waar men aan de keurige emballage van elders gewoon geworden is. Noem dat kleinigheden, nietige beuzelingen, maar weet wèl dat ge door die beuzelingen uw doel, vele koopers voor uw goed te vinden, ten eenemale mist. Want een vlugge verkoop is voor den man van nijverheid hetzelfde als een goede winst, en volop werk, en zal men dàt eene beuzeling noemen? Onverschilligheid voor die zoogenaamde bijzaken getuigt van onverstand, omdat het nadeel er van voor de hand ligt. Barnum heeft wel gelijk, als hij ieder voortbrenger en verkooper aanraadt om toch te zorgen, dat hun naam reeds eene aanbeveling zij voor de koopers, en dat zij dus dien naam door sierlijke en sprekende étiquetten en handig gestelde advertentiën zooveel mogelijk moeten verspreiden. En hoe menig winkelier ten onzent levert nog voortdurend zijn goed af, zonder dat men ergens zien kan waar het gekocht is, zoodat de kooper, als hij niet alles zelf gaat halen, niet eens weet of zijne onderhoorigen hem uit gemak of uit voorkeur misschien het goed van een ander in de handen stoppen. Beuzelingen! waarlijk, wanneer de verkoop er door bevorderd wordt, dan zijn juist die beuzelingen dikwijls eigenlijk hoofdzaken. Vraagt het eens aan dien aardig babbelenden handelsreiziger uit den vreemde, of hij in plaats van zijne keurige staalkaarten dadelijk aan een ieder voor te leggen waar hij komt, even goed zijne monsters in stukjes papier gepakt in zijn zak kan houden, totdat de menschen vragen om ze te zien. Hij zal om uwe naïviteit glimlagchen, omdat hij bij ervaring weet wat een aardig en *chique* uiterlijk bij de koopers vermag. Want het is niet de kooper maar de verkooper die den ander moet overreden.

De Nederlandsche nijverheid heeft alle elementen rondom zich om grootsche vorderingen te maken; niet het kunnen, maar het willen is dus voor haar de kwestie. Middelen van gemeenschap te water bezitten wij in overvloed; onze straatwegen zijn uitnemend; onze grindwegen vermeerderen met den dag, en spoorwegen zullen weldra landgenoot en vreemdeling nader tot elkander brengen. Onze landbouw bloeit en ontwikkelt zich krachtig; hij neemt reeds gaarne de werktuigen ter hand die tijd en geld besparen, is ijverig in het ontginnen van woeste gronden en tuk op het droogmaken van ongebruikte wateren. De handel toont meer en meer lust voor den uitvoerhandel en begint daarin den sleutel van de transatlantische havens te erkennen; groote kapitalen komen weer beschikbaar voor hem, die daarvan de

noodige - helaas! ten onzent zoo zeldzame - kennis bezit. De scheepvaart ziet met begeerige oogen naar alles uit wat de ruime en vlugge bodems eene vracht kan verschaffen, onverschillig waarheen, en verlangt niets liever dan van heinde en verre grondstoffen voor de nijverheid naar onze havens te brengen. De kapitalisten beginnen al hier en daar wat minder zeker te zijn van kapitaal en rente van hun mengelmoes van allerlei effecten, en zij toonen zich reeds meer genegen om ook in de nijverheid een deel - zij 't aanvankelijk ook nog maar klein, goede winsten zal dat spoedig groot genoeg maken - van hun vermogen te beleggen. De Regering wil vrijheid van verkeer - het nieuw tarief-ontwerp getuige het - in het moederland en langzamerhand ook in de koloniën tot wet maken, en zal wel spoedig *moeten willen* om ook die lasten op te heffen die de voortbrenging nu nog belemmeren. En de natie ontwikkelde zich krachtiger in de laatste tien jaren dan in de vorige twintig; zij begint te erkennen, dat in arbeid de kiem ligt van welvaart, maar dat kennis dien arbeid vruchtdragend moet maken. Is de nijverheid, die in zulk een land woont, dan niet gelukkig te noemen? Zwitserland is groot als industriëel land, en 't heeft havens noch handel; het kleine Crefeld is magtig als fabriekplaats van zijde en heeft grondstof noch groote kapitalen; als deze en zoovele andere plaatsen lichtpunten zijn op het gebied van nijverheid, waarom Nederland dan niet?

Maar niet de vraag hadden wij hier eigenlijk moeten stellen: wij konden en moeten beter doen door het feit te noemen, dat in waarheid de Nederlandsche nijverheid ook groote vorderingen in de laatste jaren gemaakt heeft. Op hoe kolossale wijze wordt nu reeds door de eigene nijverheid voorzien in tal van behoeften van het binnenland, waarvoor wij vroeger afhankelijk waren van den vreemdeling! Hoe meer de verbruiker inziet dat vrijheid van verkeer, bevorderd door lage regten, zijn belang en dat der Regering tevens is, omdat de toevoer van buitenlandsche producten hem goedkoop goed en den Staat eene groote opbrengst verzekeren, hoe meer de fabriekant tot werken, veel en beter werken wordt aangeprikkeld, en door dien prikkel komt hij tot eene vroeger ongekende krachtingspanning. En geeft hij daarvan de bewijzen door betere voortbrenging, dan *moeten* ook allen hem krachtig steunen. Als de Regering groote werken van openbaar nut aanlegt, zoo als nu de spoorwegen, dan is 't haar pligt, de Volksvertegenwoording zorge voor de vervulling, dat

zij de nationale nijverheid zoo veel mogelijk daaraan late arbeiden, niet door bescherming, niet door bevoorregting, verre van haar zoodanige eisch, maar door te rade te gaan met haren eigenaardigen toestand en door wegruiming van de hinderlijke belemmeringen, voor zooverre dat in hare magt ligt, alles te doen wat zij kan om van de nationale nijverheid even goed en even goedkoop al datgene te verkrijgen, wat de buitenlander aanbiedt. Aanbestedingen die te kolossaal zijn voor onze nijverheid, en waarvan het voordeelige toch niet het kolossale gebiedend voorschrijft, moeten worden afgekeurd, ja verhinderd, opdat de nationale last van het werk tot nationalen zegen worde voor de nijverheid. De handel, de landbouw, de kapitalist, zij moeten allen hunne belangstelling in de ontwikkeling der inheemsche nijverheid feitelijk bewijzen, maar zonder bevoorregting, zonder bescherming, opdat niet het nationale vermogen meer verlieze, dan de enkelen zouden winnen. En dat kan geschieden, omdat in algemeenen lust tot arbeid ook algemeene welvaart gelegen is.

Te Haarlem heeft de nationale nijverheid, in vele opzigten, op overtuigende wijze getoond, dat zij vooruitgaat, en wanneer onze industriëlen bij de volgende algemeene tentoonstelling te Londen minder flaauwheid betoonen, dan helaas! hier het geval was, dan zal de Nederlander aldaar niet meer als in 1851 behoeven te blozen over de voortbrengselen zijner landgenooten. De Nederlandsche Maatschappij van nijverheid heeft dan ook den dank verdiend, dat zij de vaderlandsche nijverheid ten minste de gelegenheid gegeven heeft om te toonen wat zij vermag. Gebrek aan deelneming kan niet haar, maar moet de nijveren verweten worden. Zij heeft een goed werk verrigt, en vooral ook door het noemen van vele prijzen een bewijs gegeven van haren praktischen blik; de vruchten daarvan zullen niet uitblijven. Maakten wij ruiterlijk onze meening kenbaar over hetgene wij gaarne anders gezien hadden, even ruiterlijk brengen wij onze hulde aan de Maatschappij voor hare bedoelingen en voor hare zorgen. Met verlangen zien wij reeds uit naar het volgende feest over vijfjaren. Is dan de verzameling reiner en kleiner, het lokaal ruimer en vriendelijker, de étalage smaakvoller en sierlijker, dan zal ook de toejuiching en het nut dubbel zijn. Het gerucht wil weten, dat de onderneming ook geldelijk voordeelig was. Is dat waarheid, dan is de keuze van een beter lokaal een ware noodzaak, ook niet moeijelijk. De Londensche tentoonstelling van 1851 gaf wel derdehalf

millioen gulden winst; vandaar dan ook, dat voor het waarborgkapitaal nu spoedig weer duizenden ponden werden ingeteekend. Ware zulk eene poging niet ook hier te lande te wagen? Baat het niet, dan schaadt het niet, geldt ook hier.

En wanneer wij dus het houden van tentoonstellingen van nijverheid toejuichen, omdat de ervaring van Londen en Parijs vooral, geleerd heeft dat ze bevorderlijk zijn aan de ontwikkeling der industriëlen, dan juichen wij ook de pogingen van hen toe die de menigte naar die leerscholen als lokken. Menigeen toch is naar Haarlem getogen, wel met de begeerte om de tentoonstelling te zien in den mond, maar eigenlijk met het verlangen naar de feesten in het hart; aan de eerste moest hij dus wel dadelijk voldoen, wilde hij de vervulling der tweede volop genieten. Toch heeft dat bezoek velen meer gegeven dan zij verwachtten. Ook Haarlems Bestuur zij dus dank gezegd, dat het der menigte voortdurend zulk een lokaas heeft voorgehouden, want zonder die feesten zou het aantal der bezoekers stellig kleiner, het nut der geheele onderneming dus geringer geweest zijn. Het heeft zeer goed begrepen, dat de onontwikkelden, even als de kinderen, spelende moeten leeren.

P.N. MULLER.

Een minister en zijn bouwmeester.

De kruik gaat zoolang te water, tot zij breekt.

De dag, waarop jaarlijks de plegtige opening der Staten-Generaal plaats heeft, is op nieuw aangebroken. Gelijk elk jaar, stroomen ook thans talrijke bezoekers uit alle omliggende oorden naar de hofstad, om getuigen te zijn van die nationale feestelijkheid. Hetzij het hun gelukt in de vergaderzaal der vertegenwoordiging de openingsplegtigheid zelve bij te wonen, hetzij zij zich vergenoegen moeten met het aanschouwen van den stoet, die den Koning uit zijn paleis naar het Binnenhof begeleidt, geen hunner verzuimt gewis een bezoek te brengen aan deze laatste, in onze Nederlandsche geschiedenis zoo bijzonder gedenkwaardige, plek. Zoolang toch de zetel der Hollandsche regering te 's Gravenhage gevestigd was, vaardigde het algemeen bestuur, eerst over het Graafschap Holland, later over de Vereenigde Nederlandsche gewesten, zijne bevelen uit van deze plek gronds, die daaraan bij uitnemendheid den naam van het Hof ontleende. Hier spande het Hof van Holland zijne vierschaar; hier vergaderden de Staten van dit gewest, dat weldra al de Nederlandsche provinciën door magt en invloed zoude overheerschen; hier zeiden de Algemeene Staten den Spaanschen dwingeland de gehoorzaamheid op, en hielden zij sedert hunne bijeenkomsten; hier huisden de Stadhouders uit het roemrijke geslacht van Oranje-Nassau. Wel hebben sedert de vestiging van het Koningrijk der Nederlanden hunne nakomelingen elders hunne woning gekozen, maar de vertegenwoordiging des volks, de eerste regtbank van het land, de hooge collegiën van staat vergaderen tot heden nog steeds op het Binnenhof. Met regt mag men dus zeggen, dat de geheele geschiedenis van ons vaderland zich groepeert om de zoo roemrijke als treurige gebeurtenissen, die deze plek gronds ons te binnen brengt. Wekt het Binnenhof door deze grootsche

herinneringen de belangstelling van ieder Nederlander op, de kunst- en oudheidminnaar zal zich vooral getrokken gevoelen door het middenpunt van dit uitgestrekte geheel, door de eigenlijke kern dier reeks van gebouwen, in zoo verschillende tijden en zoo uiteenloopenden bouwtrant gesticht of vernieuwd, die thans het Binnenhof uitmaken. Te vergeefs zal hij echter zoeken naar het oudste bestanddeel, naar dien lusthof der Hollandsche Graven, gesticht door den fiersten hunner, die zich zelfs verstoutte naar de Duitsche keizerskroon te dingen. Plaatst hij zich voor het Ministerie van Binnenlandsche Zaken, dan is die oude hooge muur, welke zich vóór hem verheft, het eenige overblijfsel veelligt dier ridderzaal van Willem II, die reeds in de middeneeuwen: *de Oude Zaal*, geheeten werd. Die naam werd haar gegeven ter onderscheiding van eene andere zaal, daarnevens gesticht door den zoon des Roomschen Konings, door Floris V, ‘der Keerlengod,’ den voorvechter voor de regten des volks tegen den overmoed des adels, welk roemrijk streven hem deed vallen door het sluipmoordend staal der verwoede edelen. De zaal van den koenen, maar ongelukkigen Floris was overdekt met een hoog en luchtig gewelf uit kostbaar Iersch eikenhout, waaraan het volksgeloof dier dagen, ja nog lang daarna, eene spinnenwerende kracht toeschreef; naar die sierlijke kap, zoo teregt door de kunstkenners van alle eeuwen bewonderd, droeg zij den naam van: *de Hooge Zaal*. Het was deze zaal, die sedert het laatst der dertiende eeuw het sieraad en middenpunt van het Haagsche Hof uitmaakte. Daar banketteerden de Graven uit de huizen van Henegouwen en Beijeren; daar spraken de Bourgondische Hertogen regt; daar hingen in de glorierijke dagen der republiek de vaandels en banieren, die zij op hare vijanden had veroverd; daar opende Vader Cats de groote vergadering van 1651, maar ook dáár - viel in de dagen van rampzaligen burgertwist op een schavot, gestut tegen den schoonen voorgevel dier zaal, het hoofd van Oldenbarnevelt. Alle menschelijke glorie is wisselvallig. De Nederlandsche republiek had haren tijd van kracht doorleefd, en rekte in de achttiende eeuw slechts een kommervol schijnbestaan, totdat ook zij zou vallen onder de mokerslagen der groote Europesche omwenteling. Niets was natuurlijker in die dagen van verval dan eene verwaarloozing van het Palladium van Hollands bloei en grootheid. Toen werd die schoone ridderzaal een marktplaats voor brillenvensters en boekenkramers, en de sierlijke kap meêdoogenloos prijs gegeven aan de vernielende kracht der elementen.

De omwentelingsstormen hadden uitgewoed; de dageraad eener betere eeuw brak aan; ook Nederland kwam als Koningrijk tot nieuwen luister en bloei; maar de aloude zaal van Holland bleef veracht en vervallen. Men sloeg er het rad der fortuin op en veilde loterijbriefjes binnen hare eens zoo glansrijke wanden. Waar eertijds Hollands grooten troonden, noodden toen de zonen Israëls ‘na te kijken,’ welk geluk het kansspel verleend had. Was het wonder, dat hunne schrille stemmen de roemrijke schimmen van het verleden geheel verdreven, en dat alle herinnering aan die ridders en edelvrouwen der grafelijkheid, aan die ministers en vertegenwoordigers der republiek, spoorloos verdween? Was het wonder, dat het volk die zaal slechts kende als ‘*de loterijzaal*,’ wanneer zelfs een vertegenwoordiger van dat volk zeggen kon: ‘Ik weet niet ééne roemrijke herinnering aan *die* zaal verbonden,’ en een ander - nog wel een Baron, wiens voorzaten daar veelligt eenmaal zetelden met al den aan hun rang verbonden praal - spreken durfde: ‘Ik ken er geene meer merkwaardig dan de ‘twee raderkasten, waarmede de loterij getrokken werd!’

Behoeft het nog vermelding, dat eene regering, die een zoo eerwaardig historisch monument tot zulke doeleinden bezigde, zelfs geen penning over had tot het noodige onderhoud? Eindelijk ging die gruwelijke verwaarloozing zoo ver, dat de zaal zelfs een te min verblijf werd voor het loterijspel. Bij elke regenvlaag drong het hemelwater met stroomen binnen, en een sleuf werd door den vloer gehakt, opdat men ten minste droogvoets de belendende lokalen zoude kunnen bereiken. Kortom, de aloude zaal van Holland was een ergernis voor ieder, die haar bezocht, en de vreemdeling, die daar binnentrad, moest schande spreken over een volk, dat de oudste en edelste steenen gedenkblâren uit het boek zijner geschiedenis dus onnadenkend liet verweeren en vergaan.

Al wie thans de residentie bezoekt, is gelukkig van die ergernis bevrijd. Een houten schutting ontzegt hem den toegang tot de ridderzaal van Graaf Floris. Wat baatte het hem ook, al mogt hij daar binnentreden? De trotsche kap, eens de bewondering der eeuwen, is gesloopt, en de sierlijke voorgevel staat eenzaam en verlaten te wachten, totdat een felle winterstorm ook hem ten val brengt. Dien gevel echter kan men ook van de buitenzijde der schutting als ware het een laatst vaarwel toeroepen, en tevens naar welgevallen overdenken, wat men nu met deze gedenkwaardige plek voorheeft. Heeft de natie eindelijk berouw over

de langdurige verwaarloozing, alleen mogelijk door hare flaauwheid en onverschilligheid, en zal men, nu tot inkeer gekomen, de zaal zoo goed mogelijk in haar alouden toestand herstellen? Of wil men het Vandalisme voltooijen en dien leelijken nutteloozen steenklomp - gelijk een volksvertegenwoordiger zeide, maar een sta-in-den weg te midden eener volkrijke stad - geheel afbreken? Noch het een noch het ander is waarschijnlijk. Onze regering betreedt gaarne den gulden middenweg. Die oude muren schijnen nog al stevig. Ligt ware daarvan nog partij te trekken, geheel in den geest onzer praktisch-materialistische eeuw. Met niet al te veel kosten ware het niet onmogelijk, daaruit eene modern-antieke misgeboorte zaâm te flansen, goed genoeg voor een concertzaal, zoolang reeds door de muziekminnende Hagenaren te vergeefs begeerd.

In waarheid, dat is het plan van den Minister van Binnenlandsche Zaken, gelijk het onlangs in het licht verschenen Rapport van den landsbouwmeester ons leert. De mnren zullen behouden blijven; alleen worden de zijwanden eenige ellen verhoogd, waardoor de voorgevel eene geheel andere helling verkrijgen moet. De sierlijke kap der dertiende eeuw - thans gesloopt als noodwendig gevolg eener jaren-lange verwaarloozing - wordt niet vervangen door een soortgelijke overdekking, maar door een ijzeren dak, met groote vierkante vallichten - gelijk de middeneeuwen ze nimmer zagen - rustende op twee rijen pilaren - te voren nooit in deze zaal te vinden. Dus wordt de schoone ridderzaal, eenmaal door hare grootsche ruimte vermaard, herschapen in een kerkje, in drie naauwe en bekrompen schepen verdeeld. Ziedaar het plan, goedgekeurd door den Minister, die in de zitting van 30 Nov. 1.1. uitdrukkelijk verklaarde: ‘De zaal moet *zaal blijven*, zoo na mogelijk in den toestand, waarin ze oorspronkelijk is gesticht. Waartoe men ze ook wil aanwenden, die zaal moet gerestaureerd worden in den geest, zoo als zij geweest is.’

De Minister en zijn bouwmeester moeten al een zonderling begrip van *restaureren* hebben, dat zij het durven wagen, de aloude zaal van Holland dus onkenbaar te misvormen. Om goed te beseffen, hoe zeer de regering den stellig uitgedrukten wensch der vertegenwoordiging hierin miskent, is het noodig te herinneren, hetgeen over dit bouwplan in de Staten-Generaal voorviel en een vlugtigen blik te slaan op de aanmerking, die het publiek daartegen in onderscheidene geschriften opperde.

Eere, wien eere toekomt. Hoezeer alle oudheid- en kunstminnaars zich verzetten moeten tegen de gedrochtelijke herschepping der middeneeuwsche zaal, die de Minister en zijn bouwmeester thans willen doordrijven, beide verdienen den hoogsten lof, dat zij zich het eerst het lot dier verwaarloosde zaal aantrokken en haar voor gcheele instorting wilden vrijwaren. Tegenover de langdurige onverschilligheid, waarmede het groote publiek jaren achtereen de ontheiliging van dit embleem van Hollands aloude grootheid had aanschouwd, was er moed noodig, om gelden tot herstel van dit gedenkstuk aan te vragen. Men moet het dus in den Minister prijzen, dat hij op de begrooting ƒ 75,000 aanvroeg ‘tot aanvankelijke herstelling van de Groote Zaal op het Binnenhof,’ maar men moet het tevens bejammeren, dat hij niet evenzeer den moed bezat, aan de vertegenwoordiging volledige opening van zaken te geven en haar rond en flink al zijne toekomstige plannen ten opzigte dezer zaal en het haar omgevende Binnenhof meê te deelen. Of had hij, gelijk later inderdaad bleek, dienaangaande nog geen vast plan gevormd, dan was het hoogst onberaden, toen reeds voor eene gedeeltelijke herstelling geld aan te vragen. Wie toch kan het goedkeuren, dat men bij openbare werken begint met de aanbesteding van een onderdeel, terwijl men zelf omtrent het geheel nog geen vast besluit genomen heeft. Slechts onoogelijk lapwerk kan de vrucht eener zoo zonderlinge handelwijs zijn. Dat nu de Groote Zaal, zoowel uit een historisch als aesthetisch oogpunt, een onafscheidelijk geheel vormt met het Binnenhof, vereischt geen betoog. Want, al moge niemand er aan denken, de later gebouwde, nog zeer hechte, gedeelten van het Binnenhof - bijvoorbeeld het gebouw der Tweede Kamer - thans te vernieuwen, de westelijke en noordelijke vleugels dreigen niet minder in te storten dan de Groote Zaal en vereischen uit een praktisch oogpunt dringender herstel, daar zij nog steeds tot huisvesting van verschillende regerings-ligchamen gebruikt worden. Bovendien was het algemeen bekend, dat de landsbouwmeester sedert lang zwanger ging van een grootsch plan tot herbouwing van het geheele Binnenhof en dat zijn ontwerp reeds zoozeer tot rijpheid gekomen was, dat hij een model daarvan had doen vervaardigen. Mogten ook finantiële overwegingen het raadzaam maken, eene verbouwing van zulk een omvang en zoo groote kosten slechts gedeeltelijk en allengs te doen uitvoeren, dit is zeker, dat men over eenige jaren tot belangrijke herstellingen aan het Binnenhof zal moeten overgaan,

en dat het voorbarig en ondoeltreffend heeten moet, met eene gedeeltelijke herstelling der Groote Zaal aan te vangen, zonder dat een plan voor de geheele herbouwing was vastgesteld.

In dien stand van zaken was het zeker vreemd, dat de Minister zijne overigens zoo prijzenswaardige aanvraag om geld tot herstel der Groote Zaal, alleen deed verzeld gaan van de toelichting, dat de kap dreigde in te storten. Hoe gepast en noodzakelijk de Tweede Kamer deze aanvraag ook vinden mogt, zij kon en mogt geene gelden toestaan voor eene uitgaaf, zonder met juistheid te weten, op welken weg zij zich door dien eersten stap begaf. Met regt stelde zij dus in haar Voorloopig Verslag dezen eisch: ‘de herstelling der Groote Zaal en de verbouwing van het Binnenhof zij het onderwerp eener afzonderlijke wet, waarbij de dienaangaande ontworpen plannen in hun geheel worden openbaar gemaakt. Dus is er tijd en gelegenheid, die in bijzonderheden te beoordeelen, en kunnen daarover ook andere deskundigen gehoord worden. Dit blijft zelfs noodzakelijk, ook al wil men zich tot het herstel der Groote Zaal bepalen, daar de landsbouwmeester, hoe bekwaam ook, niet onfeilbaar te achten is.’ Deze laatste wensch der Tweede Kamer was vooral zeer gegrond. Het gold hier toch niet het oprigten van een geheel nieuw gebouw tot eenig bepaald doel, maar de restauratie van een eerwaardig historisch monument. Bij den hier te verrigten arbeid was het niet voldoende, dat die na de voltooijing doelmatig en schoon te noemen was, maar men moest eene vervallen oudheid herstellen in zijn alouden luister. Nu is er geen eeuwen-oud gebouw, dat niet in den loop der tijden verschillende veranderingen ondergaan heeft. Men kan verschillen, tot welken tijd men bij de restauratie terug moet gaan, en al is men het hierover eens, zelfs ervaren kenners der kunstgeschiedenis kunnen verschillend oordeelen over den ouderdom der onderscheidene bestanddeelen of over den vorm, dien het gebouw in deze of gene eeuw bezat. Zulk een strijd moet door wisseling van denkbeelden worden uitgemaakt, ja is vaak niet te beslissen dan door een droog en tijdroovend onderzoek in de stoffige documenten der Archieven. In elk geval ware het ongeraden, geld te ver spillen aan de restauratie van een gebouw - kosten alleen gewettigd uit een gevoel van historische piëteit, of in het belang van de geschiedenis der kunst - indien het na de restauratie blijken mogt, dat allen, die in den lande stem hebben in het kapittel van historie en aesthetiek, luide klagen, dat de belang

rijkste geschiedkundige herinneringen bij de herstelling zijn verdwenen, en dat het eerbiedwaardig kunstgewrocht der dertiende eeuw herschapen is in het wanstaltig voortbrengsel van een bouwtrant, die nimmer bestond dan in de eigenaardige kunsttheorie van een modernen bouwmeester.

Hoe teregt de Tweede Kamer op het hooren van andere deskundigen aandrong, bleek ras uit de Memorie van Beantwoording. Op gezag van den lands-bouwmeester verklaarde de Minister in dit stuk niet slechts: ‘de Groote Zaal dagteekent uit de laatste helft der dertiende eeuw, gelijk uit het muurwerk blijkt,’ maar ook: ‘die zaal droeg destijds eene geheel andere kap dan de thans bestaande. Deze laatste, in of omstreeks 1621 getimmerd, is een zoogenaamde Hollandsche kap met hanebalken, kromme stijlen, karbeelen en windbanden; slechts zijn bij de schuinsche lasschen schinkelstukken aangebragt, waardoor een Gothische boog is ontstaan. Het is waarschijnlijk, dat dit toevoegsel de algemeene dwaling te weeg bragt, dat deze kap van middeneeuwschen oorsprong zoude zijn.’ Hoewel dus hier voor het eerst een beweren geopperd werd, dat, al ware het gegrond, lijnregt indruischte tegen het tot dusver bestaande gevoelen van alle deskundigen, weigerde de Minister niettemin ook anderen over deze spiksplinter-nieuwe theorie van zijn bouwmeester te hooren. In Duitschland en andere landen, waar in den laatsten tijd zoo vele en belangrijke gebouwen gerestaureerd waren, moge men daarvoor al prijsvragen uitschrijven en commissiën benoemen, in Nederland, waar zelden groote restauraties ondernomen werden, en dus te eer minder ervaring op dit pas mogt verondersteld worden, vond de Minister het ‘hoogst onpraktisch’ tot zulk een denkbeeld over te gaan. Zijn officiële raadsman, de landsbouwmeester, zou een nieuwe ijzeren kap vervaardigen in den stijl, die in de 13^{ee} eeuw gevolgd werd - dat wil zeggen, gelijk zijne phantasie zich zulk eene dertiende-eeuwsche kap voorspiegelde - maar hij zou zich houden aan den vorm en de afmetingen der bestaande kapspanten en het muurwerk onaangeroerd laten. De 200 vierkante ellen licht in het dak werden ter loops vermeld, maar van de kolommen met geen enkel woord gewaagd. Het zoude anders terstond gebleken zijn, dat men zich om vorm en afmeting der kapspanten niet zoude bekommeren. Evenmin verklaarde de Minister, hoe het mogelijk was, bij de zijwanden eenige ellen op te metselen en tevens het muurwerk onaangeroerd te laten. Het is echter ook moge-

lijk, dat de Minister zelf op dat oogenblik nog niets wist van die kolommen, noch van die wijziging in de hoogte en vorm der muren; hij heeft toch later bij de interpellatie in Mei erkend, dat het plan voor de verbouwing der zaal eerst in Februarij door hem werd vastgesteld. Was dit het geval, hoe moet dan de handelwijs eens Ministers bestempeld worden, die gelden aanvraagt voor een nog niet juist bepaald doel, voor eene verbouwing naar een hem nog onbekend plan?

Hoe dit zij, een tiental dagen, nadat de Minister deze schaarsche schriftelijke inlichtingen aan de Tweede Kamer gegeven had, begon de openbare beraadslaging over dezen post der begrooting. Deze discussie viel juist op een zeer ongeschikt tijdstip, midden in den fellen kamp tegen de politiek van Baron van Hall. Ook was de tijd te kort geweest voor de kunstwereld, om met kracht te protesteren tegen de fonkelnieuwe theorie van den landsbouwmeester. De leden der Kamer, dus slecht voorgelicht zoowel door den Minister als door de publieke opinie, en bovendien gepréoccupeerd door de groote politieke kwestie van het oogenblik, konden weinig tijd besteden aan de gedachtenwisseling over de herstelling der Groote Zaal. De discussie was niet van de gelukkigste, en gelijk wij reeds boven herinnerden, daar waren zelfs vertegenwoordigers, die aan de zaal elk historisch belang of artistieke schoonheid ontzegden, terwijl anderen volstrekt wilden, dat de gerestaureerde zaal tot eenig praktisch nut zoude bestemd worden. Zeer teregt echter verlangden velen ook nu, dat deze zaak met de verbouwing van het Binnenhof het onderwerp zoude worden eener afzonderlijke wet. Ter berciking van dit doel diende de Heer van Eck een amendement in, om den post uit de begrooting te ligten. In de bestaande omstandigheden was dit de eenige redelijke eisch, dien de Kamer van haar standpunt stellen kon. Nadat toch de landsbouwmeester zoolang reeds een plan tot verbouwing van het Binnenhof had voorbereid, kon de regering gemakkelijk binnen zoo korten tijd een wetsontwerp daarover in gereedheid brengen, dat de herstelling der Groote Zaal geen lang uitstel behoefde te lijden. Indien dus de Minister het amendement bestreed, op grond dat de bouwvallige toestand der kap geen uitstel hoegenaamd gedoogde, dan geschiedde zulks veeleer uit uit vrees, dat te veel licht over het nog onbestemde zijner plannen zou ontstoken worden. Hij wenschte zijn bouwmeester de handen vrij te laten. Dit gebeurde. Het amendement, de eenig mogelijke weg, om eene van den beginne af verkeerd

aangegrepen zaak teregt te brengen, werd met de meerderheid van ééne stem verworpen, en daardoor den Minister een vrijbrief gegeven, om naar willekeur het Palladium van Holland te doen herbouwen in hetgeen een volksvertegenwoordiger later zeer teregt '*eene Zaal-Rose*' noemde.

De zaak der Groote Zaal was voorloopig afgehandeld bij de volksvertegenwoordiging en kwam nu voor de regtbank van het kunstminnend publiek. De eerste, die de restauratie in het openbaar besprak, was Mr. C. Vosmaer, een onzer weinige letterkundigen, die ook de beeldende kunsten tot het onderwerp maken hunner pen. In den *Nederlandschen Spectator* van 18 Januarij schreef hij een warm woord over het historisch gewigt en over de kunstwaarde van het voormalige paleis der Hollandsche Graven. Verontwaardigd over de miskenning van dit gebouw door eenige vertegenwoordigers, zag hij in het amendement slechts eene poging, om alle kosten tot herstel der oude zaal te weigeren en terwijl hij de houding der Kamer scherp geeselde, prees hij zeer de regering, die eindelijk het verval van dit nationale monument wilde keeren. Slechts ter loops en hoogst bescheiden maakte hij eenige bedenkingen op het hem toen, gelijk ieder ander, slechts ten deele bekende plan van den bouwmeester. Zoo betreurde hij de reconstructie in ijzer, de breede dakramen en vooral de kolommen, waarvan het gerucht toen voor het eerst begon te spreken, en betoogde met kracht van redenen, dat de bestaande kap, zoo al niet uit de dertiende eeuw afkomstig, stellig ouder zijn moest dan 1621. Bij verschil tusschen letterkundigen en kunstenaars denkt de buitenwereld zoo gaarne aan onderlingen naijver, en het is daarom dat wij vooral de aandacht vestigen op deze eerste kritiek van het plan des bouwmeesters. Neen, het is geene lage jaloezie, die de kunstwereld thans zoo algemeen een anathema doet uitroepen over diens bouwplannen; zij had in den aanvang slechts lof voor zijn streven, om de Groote Zaal in haar alouden luister te herstellen; eerst nadat zij zijne plannen had leeren kennen in al hun heiligschennenden omvang en in de snijdenste tegenspraak met de geschiedenis des lands en der bouwkunst, toen eerst wierp zij eendragtig hem den handschoen toe.

Hoe geheim men eene zaak ook houden wil, eene aanbesteding moet publiek geschieden, en de bestekken daartoe openbaar gemaakt worden. Dus moest het geheim van den landsbouwmeester, op welke wijze hij, onder den dekmantel eener restauratie, de Groote Zaal naar zijne begrippen geheel wilde ver-

kuutselen, eindelijk wel uitlekken. Maar kunstkenners zijn gewoonlijk noch aannemers van publieke werken, noch handelaars in ijzer of steen. Zij plegen derhalve niet *het Vosje* of *de Romein* te bezoeken en de daar aanwezige bestekken in te zien. Daar nu de regering het herstellingsplan der Groote Zaal wel openbaar maakte, maar juist als elk gewoon bestek, was het natuurlijk gevolg daarvan, dat deskundigen eerst te laat en na de aanbesteding dit ontwerp leerden kennen. Protesteerde de kunstwereld dus te laat, zulks is op nieuw een bewijs, dat niemand vooruit zwanger ging van den wensch, om den kunstenaarsroem des bouwmeesters af te breken; wie toch zulke gevoelens koesterde, had wel zorg gedragen bijtijds het bestek te lezen. Maar al dienden de deskundigen eerst te laat hun protest in, zij deden dit nu des te algemeener. Het Oudheidkundig Genootschap te Amsterdam bood den Koning een verzoekschrift aan, om de verbouwing niet te doen voortgaan op de door den landsbouwmeester voorgestelde wijze. De Heer Alberdingk Thijm, zonder twijfel de grootste kenner van middeneeuwsche bouwkunst in ons vaderland, rigtte een *Openbaren Brief* tot de Akademie van Wetenschappen, waarin hij hare tusschenkomst inriep. Dit geleerde ligchaam - in der tijd door de regering tot hare voorlichting in wetenschappelijke zaken ingesteld, maar wier oordeel in dit geval natuurlijk niet was ingeroepen door een lichtschuw Minister - begreep zich nu deze zaak te moeten aantrekken, en benoemde onmiddellijk eene commissie, om den Minister te verzoeken, de ontworpen restauratie door bevoegde personen te laten onderzoeken.

Waar de publieke opinie zich zoo eenstemmig en krachtig tegen het ontwerp van den landsbouwmeester verhief, kon de Tweede Kamer niet nalaten, den Minister daarover te interpelleren. Daar zij wegens het naderende Pinksterfeest op het punt stond uiteen te gaan, mogt er geen tijd verloren gaan. De heer van Heukelom was hier de tolk der publieke opinie en bewees uit historische bescheiden, dat de landsbouwmeester in elk geval dwaalde omtrent den laten oorsprong der kap. De heer Storm van 's Gravesande, een der weinige leden, die ook uit een technisch oogpunt de zaak konden beoordeelen, verzette zich met kracht tegen het aanbrengen van kolommen. Tijdens de beraadslaging over de begrooting had hij het plan van den bouwmeester, voor zoover hem dit toen bekend was, verdedigd, maar hoe ongaarne ook moest hij nu zijn vriend en voormaligen wapenbroeder afvallen; voor dien gruwel der kolommen

deinsde ook hij terug. Maar wat deze en andere vertegenwoordigers ook mogten aanvoeren, in weêrwil van het algemeene protest van alle deskundigen, de Minister bleef voor overtuiging doof Al hunne bewijsredenen stuitten af op zijne overtuiging, dat zijn bouwmeester de éénig-bevoegde kunstregter in deze zaak was en dat hij dezen niet mogt afvallen. De Tweede Kamer liet zich echter door zulke vooringenomenheid niet meêslepen en besloot ‘den Minister te verzoeken het werk aan de Groote Zaal niet voort te zetten, voor en aleer hij ook andere deskundigen daarover had gehoord.’

Dit besluit werd genomen den 14^{den} Mei. Sedert zijn vier maanden verloopen. Wat heeft de Minister in dien tijd gedaan ter bevrediging van den wensch der Tweede Kamer? Niets. Hoegenaamd niets. Geene commissie van deskundigen is benoemd en de landshouwmeester gaat ongestoord zijn gang. Terwijl de publieke opinie van alle zijden zijn bouwplan afkeurde, ging hij bedaard voort met het afbreken der kap en metselde reeds de fondamenten voor de aanstaande kolommen. Ook na het afkeurend votum der Tweede Kamer is hij blijven voortgaan. Dezer dagen zelfs zijn - o gruwel! - de eerste ijzeren kolommen opgerigt, die het Palladium van Holland in drieën geheel verdeelen en onkenbaar veranderen zullen. Evenwel heeft de landsbouwmeester toch eene poging gewaagd ter weêrlegging der tegen zijn ontwerp geopperde bezwaren. Hij heeft een *Rapport* ingediend aan den Minister, welk pleidooi sedert eenigen tijd in druk algemeen is verkrijgbaar gesteld. Dit stuk is met zeer veel beleid gesteld en uitmuntend ingerigt om het groote publiek op een dwaalspoor te brengen. Uit den aard der zaak bezitten toch de minste menschen eenige kennis van de geschiedenis der bouwkunst. Indien nu de Heer Rose beweert, dat de nu afgebroken kap der Groote Zaal uit de zeventiende eeuw dagteekent en de Heeren Thym en Vosmaer de bouworde dier kap voor middeneeuwsch verklaren, wien zullen zij dan gelooven? Indien de eerste zegt: ‘die kap is een zoogenaamde Hollandsche kap blijkens de kromme stijlen of jukken, die men nooit in middeneeuwsche kappen aantreft’ en de anderen hem te gemoet voeren: ‘Neen, de bindbalk, het hoofdkenmerk der Hollandsche kap, ontbreekt in die der Groote Zaal en de daar aanwezige ogiefvorm is nooit in eene Hollandsche kap te vinden,’ hoe zullen zij dan tusschen die elkander lijnregt tegensprekende gevoelens kiezen? Wat doet nu de heer Rose in zijn *Rapport?* Hij bestrijdt de

kunsttheorie van den Heer Thym, schijnbaar met veel grond, maar bewaart een bevreemdend stilzwijgen over de onwederlegbare en voor een ieder begrijpelijke historische bewijzen, dat de kap der Groote Zaal stellig reeds in de middeneeuwen denzelfden vorm bezat als in onzen tijd. Het is daarom noodig met een enkel woord nog nader van die geschiedkundige bescheiden te gewagen.

Toen men uit de Memorie van Beantwoording het eerst vernam, dat de tegenwoordige kap der zaal in of omstreeks 1621 getimmerd zoude zijn, moest men terstond vragen: hoe is de landsbouwmeester aan de kennis van dat jaartal gekomen? Daarvoor behoefde men niet lang te zoeken. Plaatste men zich op den vloer der zaal, dan zag men op een balk der zoldering een jaartal, wegens de hoogte niet duidelijk te onderscheiden, maar zeker óf 1621 óf 1631. Ziedaar den grond, waarop de bouwmeester beweerde, dat niet alleen die balk, maar de geheele kap van dien tijd dagteekende. Men vond het echter vreemd, dat Vader Cats in zijne redevoering tot opening der Groote Vergadering van 1651 zooveel bijzonders en merkwaardigs van die kap zou verteld hebben, als die eerst dertig of twintig jaar te voren was opgerigt. De onbevooroordeelden bleven dus de gegrondheid der gissing van den bouwmeester betwijfelen. Bovendien: was de kap eerst van zoo laten oorsprong, dan moest over eene zoo kostbare verbouwing toch wel iets in het Rijksarchief te vinden zijn. Men ging dus aan het zoeken in de rekeningen over de jaren 1621 en 1631. En wat vond men? In 1621 was een fooi betaald aan leidekkersknechts, die met perijkel van hun lijf uilen gevangen hadden op het dak der Groote Zaal. En in 1631? Toen was daaraan verbouwd. Daarvoor werd aan een timmerman omstreeks vierduizend gulden uitbetaald. Het geringe van die som is, ook al let men op de hoogere waarde van het geld in dien tijd, het welsprekendste bewijs, dat toen, in plaats van eene geheele vernieuwing der kap, daaraan slechts eene betrekkelijk kleine reparatie geschied is. Het waren deze beide ontdekkingen, die der Tweede Kamer reeds in Mei de overtuiging schonken, dat de bouwmeester in dwaling verkeerde en dat het wenschelijk was ook andere deskundigen te hooren.

In zijn *Rapport* heeft de Heer Rose zich wel gewacht nog op het jaar 1621, dat ongelukkige jaar der uilen, terug te komen. Op dit punt is hij van batterij veranderd. Evenwel houdt hij vol, dat de kap niet middeneeuwsch is en oppert

nu een nieuwe gissing, dat zij in het tijdperk der renaissance, in het laatst der vijftiende of in het begin der zestiende eeuw, gebouwd zal zijn. Hardnekkig blijft hij dus ignoreren, wat inmiddels door een uitgebreid historisch onderzoek op het Rijksarchief was bekend geworden, hoewel de gewigtigste resultaten van dit onderzoek hem reeds sedert maanden waren meêgedeeld. Nadat het toch gebleken was, welke belangrijke inlichtingen de oude landsrekeningen geven konden, was het wenschelijk, dat die voor de geschiedenis der verbouwingen van het Binnenhof zorgvuldig werden doorzocht. De commissie der Akademie van Wetenschappen noodigde den Rijks-Archivaris officiëel uit, om in al de aanwezige rekeningen na te sporen, wat daarin over de Groote Zaal vermeld stond. Met ijver zette deze zich aan die voorwaar niet ligte taak. Men vindt toch op het Rijksarchief de rekeningen van den rentmeester van Holland, geheel volledig van het jaar 1343 tot de vorige eeuw. Ieder werd nu aan het werk gesteld om die talrijke folianten door te snuffelen. Dus was door verdeeling van den arbeid het veelomvattende onderzoek binnen korten tijd afgeloopen en de Heer Bakhuizen van den Brink reeds in het begin van Junij in staat, aan de Akademie het verslag zijner bevindingen mede te deelen. Ten gevolge der zomervacantie is dit rapport nog niet in zijn geheel gedrukt, daar sedert geene aflevering van de *Verslagen en Mededeelingen* der Akademie het licht zag[1]; evenwel verscheen het reeds terstond in uittreksel in de voornaamste dagbladen. Bovendien ontving de bouwmeester mededeeling

1 Juist op den dag, dat wij dit opstel schreven, hield de Letterkundige Afdeeling der Akademie hare eerste bijeenkomst na de vaeantie. Volgens het Verslag dier Zitting in de Dagbladen heeft de Heer van Lennep daarin bedenkingen geopperd tegen het Rapport van den Heer Bakhuizen, zonder dat uit dit berigt bleek, welke bezwaren hij daartegen inbragt. Men zoude dus kunnen vermoeden, dat een zoo fijn kunstkenner, als de Nestor onzer romanschrijvers, opgetreden was ter verdediging der beweringen van den landsbouwmeester. Derhalve is het noodig, hier uit eene goede bron te verzekeren, dat de Heer van Lennep integendeel in zijne afkeuring veel verder ging dan de Heer Bakhuizen. Deze toch was alleen voor den middeneeuwschen oorsprong der kap in de bres gesprongen en had erkend, dat zij voor eene gedeeltelijke herstelling te bouwvallig was, terwijl de publieke opinie toen reeds, gelijk nu weder de Heer van Lennep, zich niet alleen tegen de bouwplannen van den Heer Rose verzette, maar ook beweerde, dat er nog genoeg gaaf hout aan de kap was, zoodat eene geheele afbreking onnoodig ware. Wat ons betreft, wij zijn in dit opstel steeds uitgegaan van de veronderstelling, dat eene geheele vernieuwing der kap onmisbaar was. Eensdeels achten wij het ondenkbaar, dat een bouwmeester als de Heer Rose op de zuiver technische kwestie der deugdelijkheid van het hout zoude dwalen; anderdeels is het thans, ook al ware dit het geval geweest, bepaald onmogelijk deze dwaling te bewijzen. nu het grootste gedeelle der kap reeds is afgebroken en weggeruimd.

van de voor zijn doel belangrijkste rekeningen en had hij dus daaruit hetzelfde kunnen te weten komen, als hetgeen de Heer Vosmaer mededeelt in zijne uitvoerige kritiek op het *Rapport* van den Heer Rose, te vinden in den *Nederlandschen Spectator* van 7 Sept. jl., een opstel, waarin de beweringen des bouwmeesters als spinrag worden weggeruimd door de kracht van een historisch betoog. Uit hetgeen wij daar lezen, nemen wij hier het hoofdresultaat van dit gewigtige onderzoek over. Sedert 1343 komen in de rekeningen herhaaldelijk posten voor over verbouwingen en verfraaijingen zoowel van de Groote Zaal als van het Binnenhof, waarvan de zeer gedétailleerde opgaven belangrijke bijzonderheden leeren over den voormaligen toestand dier gebouwen. Ook de kap wordt daarin niet met stilzwijgen voorbijgegaan; bepaaldelijk in de jaren 1383, 1468 en 1556 zijn daaraan groote vernieuwingen geschied, maar steeds slechts voor een deel der kap, terwijl de opgegeven bijzonderheden duidelijk aantoonen, dat die kap toen reeds uit dezelfde bestanddeelen bestond als in onzen tijd. Hetzelfde blijkt ook uit eene nog aanwezige losse rekening van het jaar 1316. Dus leverde het Rijksarchief het onomstootbaar bewijs, dat de thans afgebroken kap der Groote Zaal, al moge daaraan ook geen enkel stuk hout uit de dertiende eeuw zijn overgebleven, in het algemeen volmaakt denzelfden vorm had als die, welke dit gebouw oorspronkelijk dekte.

Wat baat het nu den landsbouwmeester die historische bescheiden te ignoreren? Zijne geheele kunsttheorie is gewogen en te ligt bevonden. Wat baat het den Minister zich in een verheven nietsdoen te hullen en met echt-Oostersche berusting vol te houden: ‘Daar is maar één god der bouwkunst. Zijn gezant in Nederland is Rose?’ Diens gissingen zijn wederlegd door de onwraakbare getuigenis der geschiedenis Al wie in den lande ooren heeft om te hooren en niet ziende blind is, weet nu, dat, om de aloude zaal van Holland te restaureren in den geest, waarin zij gesticht werd, daarop geplaatst moet worden eene soortgelijke kap als de gesloopte, zonder eenige kolommen hoegenaamd. Deze moeten met de muurverhoogingen, breede dakramen, rozenkleurig pleister en wat dies meer zij, strengelijk geweerd worden als contrabande op het gebied van dit architectonisch monumen

En toch gaat men ongestoord voort met het bouwen der Zaal-Rose. Toch zijn reeds een paar dier kolommen verrezen - die gruwel in het oog van elken oudheid- en kunstminnaar.

Wat moet er dan geschieden, ten einde den verderen voortgang van het werk te beletten, in weêrwil van een Minister, die den wensch der volksvertegenwoordiging voor niets acht, in weêrwil van zijn bouwmeester, die zich niet stoort aan de beslissende uitspraak der geschiedkundige bescheiden? Te vergeefs ware het te hopen, dat een hunner gehoor zoude verleenen aan de eischen der kunstgeschiedenis, aan het verlaten der oudheidkenners, aan de algemeene afkeurende stem der openbare meening. Welke weg staat er dan open, om de Groote Zaal voor geheele ontwijding te behoeden? Afstemming van den post, die nog tot dekking der kosten moet worden aangevraagd? Verwerping der bezoldiging van den landsbouwmeester? Afstemming der geheele begrooting van binnenlandsche zaken? Wij achten ons niet bevoegd, hier den besten weg tot herstel aan te wijzen. De Tweede Kamer moet zulks weten. Zij alleen kan handelen. Zij is dit verpligt tot behoud harer eigen waardigheid. Moge zij in deze zaak een krachtig initiatief nemen! Maar wat zij doe, zij doe dat haastelijk. Want zoo ergens, geldt het hier: Elk oogenblik verzuim vergroot de latere kosten.

's Hage, 16 Sept. 1861.
ROBRECHT VAN PEENE.

Het orgaan der kunst ten onzent.

Jaargangen van de Kunstkronijk 1856, 1857 en 1858. Onder Redactie van T. van Westrheene, Wzn.
Jaargangen van de Kunstkronijk 1859, 1860 en 1861. (De laatste voor zooverre verschenen). Onder Redactie van G. Keller.
Te Leyden, bij A.W. Sythoff, Directeur der Houtgraveerschool. 1856-1861.

> Doch werdet ihr nie Herz zu Herzen schaffen,
> Wenn es euch nicht von Herzen geht.

Staring heeft de dwaasheid van een huwelijk van al te ongelijke leeftijden tot tweemalen toe gegispt; hij deed het den eenen en den anderen keer zoo aardig, dat u de herinnering, lief moet zijn. Of zou de vertelling uwer gedachten zijn ontgaan, hoe, als de louwmaand de mei heeft getrouwd, de laatste zich op de eerste in haar sterven wreekt? Of heugt u de voorstelling niet meer van het broddelwerk dat zulk eene vereeniging op den zilveren bruiloftsdag van het paar aan het licht brengt? Lees ze dan beide nog eens over, het zal u in de stemming brengen, die ons onderwerp eischt. Wij hebben schreeuwender tegenstellingen te doen zien dan ‘het snorken van paai Bram bij het woelen zijner blonde Saar’; wreeder teleurstellingen dan een testament in plaats van met eenen vrouwennaam met: ‘Habakuk’ onderteekend. Echtelingen minder in jaren dan in gemoedsaard verschillend, wie schetst hun wee? Het lijdt geen vierde van eene eeuw, eer ge bij dezulken, even onwillekeurig als onwillig, opmerkt dat er verscheidenheden zijn die niet tot eenheid voeren, spijt de schoone spreuk in onzen muzijkalen tijd in ieders mond. En geschiedt dat in uwe tegenwoordigheid, wat moet het zijn als geen derde tot beheer-

sching verpligt! Een olie- en azijnstelletjen, - erger nog - water en vuur! Loop den kring uwer kennissen, uwer vrienden, uwer verwanten in gedachte door, en zoo gij ons een oogenblik van overdrijving hebt beschuldigd, ge zijt beschaamd, gij geeft ons thans toe dat wij maar voorzigtig doen met geen greep uit den hoop te wagen. Wie weet of gij niet portretten zoudt zien? ge waart in staat ons die met den vinger aan te wijzen. Er zou weinig gevaar in schuilen zoo gij slechts uwe buren geloofdet te herkennen; ons in het openbaar lakende wreeft gij u misschien om een hoekjen in de handen; maar als het ongeluk wilde dat het onweder bij u zelven insloeg, als gij bekennen moest, ‘dat zijn wij!’ wat zou er van deze arme bladzijden worden? Wij zullen er ons dus wel voor hoeden, meent ge, door den mist der algemeenheid een zweem van zonnelicht te laten spelen, eenig paar, dat vergeefs beproefde met elkander gelukkig te zijn, bepaald aan te duiden en om te trekken; wij zullen ziende ons houden of we niet zien, we zullen toonen dat wij wereld hebben? Mis, lieve vrienden! mis; als ons de moed ontbrak de kans van verdenking, miskenning, veroordeeling te loopen, dan hadden wij de veder niet moeten opvatten; want van den beginne stonden er ons twee voor den geest wier zamenwonen wel dragelijker worden mogt; - en met het doel dat te bevorderen weten wij van geene vrees.

Het is lang, zeer lang geleden - men moet oudvrijer wezen om zich zulke historien te durven herinneren of zij eerst gister gebeurden - het geviel voor meer dan twintig jaren, dat zich het gerucht eener verloving verspreidde, die algemeen verbazing, die zelfs verontwaardiging wekte. ‘Niets vreemds’ zult ge zeggen, ‘’t gebeurt nog!’ Toegegeven - wilt gij der wereld een dienst doen door haar stof tot spreken te verschaffen, trouw of sterf, en uw laster of uw lof zal een week lang in ieders mond wezen! Wat is het jammer voor uwe benijders dat gij u aan den eersten niet bekreunt; wat is het spijtig voor uwe bewonderaars dat gij, voor zooverre ons bekend, van den laatsten geen weet hebt. Intusschen, hoe dikwijls de babbelzucht zich veroorlove, naar aanleiding van een engagement, een verleden te beoordeelen van 't welk de sluijer voor haar onbescheiden blik niet wijkt, waar de bedenkingen der wereld zich bepalen tot het paar zoo als het voor aller oogen verschijnt, zoo als het, in het geval waarvan wij gewagen, door elk die in beide belangstelde viel gade te slaan, daar heeft de publieke opinie hare

waarde, al valt het van niemand te vergen sympathie te voelen voor elke wijze waarop zij die uit. Vergun ons de verloofden die ons heugen u voor te stellen, opdat ge zelven moogt oordeelen. Mijnheer, een jonkman van onbesproken zeden, wiens gezondheid naar lijf en ziel gewaarborgd schijnt door de ingetogenheid en naauwgezetheid van beide zijn gedrag en gemoed. Iets deftigs boven, liever buiten zijnen leeftijd is het onderscheidendst wat gij in hem opmerkt, tenzij ge zijne voldaanheid met zijnen toestand voor nog karakteristieker houdt. ‘Hoe statelijk’ zei de een, - ‘hoe stemmig’ de ander, - ‘hoe stijf’ de derde. Mejufvrouw, eene jonkvrouw de beminnelijkheid zelve, schaars stil genoeg om haar te schetsen, maar altijd even schalk als schoon Louter levenslust, dunkt u, niet maar met vijf zintuigen begaafd, neen geschapen, tuigt gij, om alles gewaar te worden, alles te gevoelen, alles te genieten, wat zich haren bezielden en bezielenden blik opdoet; maar die des ondanks, misschien juist daarom, de onbeschrijfelijke oogen ten hemel heft, of zij iets hoogers vermoedde, iets heiligers verlangde dan de aarde aanbiedt. Strookte de indruk dien gij door deze tegenstelling ontvingt, met de gedachte welke het paar bij een onzer vrienden wekte? Hij greep een stuk papier en een potlood, en daar zat de bruidegom in eene celle, een perkament voor hem, een stift ter hand, droogjens en dorretjens, binnen zijn vier muren op te schrijven, aan te teekenen, verslag te geven, werkzaam als een mier. Het was maar de helft der voorstelling. Verre van, verre boven hem, daar zweefde zijne bruid op eene dier vlugge wolkjens, welke het voorjaar met zich voert, daar zweefde ze zoo bekoorlijk, zoo bloeijend, dat het u niet verbaasd zou hebben, zoo ge bloemen hadt zien ontluiken ware zij neêrgezweefd! Of zij hem gewaar werd, wie weet het? al ontging niets haar blik, op hem kon deze niet belangstellend rusten; - of hij haar gewaar werd, wie die het gelooft? En toch het feit dat zij zweefde, hij boekte het - van hooren zeggen waarschijnlijk; maar van de fantasie waardoor dat zweven eerst sierlijk, waardoor het schoon werd, er viel op zijn perkament niets van te zien.

Het was eene poëtische opvatting dier verloofden van maar een teekenaar; hem trof dat zij elkander, ach! misschien nooit zouden begrijpen; intusschen had het publiek wel wat anders te doen dan dus deel te nemen; het zocht naar motiven voor dat mariage mal assorti. En het vond die, - het zou die hebben gevonden, al had er inderdaad in het belang van bloedverwanten

geene aanleiding tot de koppeling gescholen; doch ons is het om geene oprakeling van oude grieven te doen, de twee hebben er genoeg voor geleden dat de maatschappij hun huwelijk eischte! Zoo wij er van gewaagden, het geschiedde slechts om den kreet te verklaren die onder de jongelieden van hunne kennis opging! ‘Wie op de receptie kome, niet ik!’ - ‘hoe zeer is zij te beklagen!’ - ‘wat waagt hij veel!’ - Overdrijving, zegt ge, en ten deele hebt ge gelijk. Er waren die een schandaal, die eene scheiding voorspelden; ze werden gelogenstraft, ze werden beschaamd; voegde het paar al kwalijk zaâm, het leerde elkâar verdragen; en mogt noch het een noch het andere karakter zich volkomen ontwikkelen, de uiterlijke vrede bleef ten minste bewaard. Overdrijving, zeidet gij, waarom zouden wij haar willen loochenen? want niet enkel de pieterselie in alle soepen (al is het spreekwoord fransch, 't gebrek is niet onhollandsch meer), niet enkel zij, wier kaartjen ge hadt kunnen zien op de tentoongestelde geschenken, bleven de echtelingen bezoeken; ook zelfs anderen, die gezworen hadden geen voet over dien drempel te zullen zetten, bedachten of bekeerden zich; zeg maar dat ge menschen wilt zien, hoe zij komen! Overdrijving dus, maar daarom niet minder slechts ten deele, en niet geheel; er zijn weggebleven die zich bij de verloving hadden afgevraagd, wat er van dergelijke verbindtenis te wachten viel, en het fait accompli niet nahuppelden met een: ook mijn zegeltjen, als het u belieft! Hoe werden zij in het gelijk gesteld, de mijmeraars, die niet meêdeden; al ging er een roep uit van de prachtige feesten in die woning gevierd, van den keurigen disch en den geurigen wijn, de verveling zat wel eens mede aan, het verdriet week van de echtelingen niet verre. Er waren onder de ongezwaaiden en omzwaaijenden die het uitproestten van lagchen als zij elkander in gang of voorvertrek ontmoetten; maar als het ‘gij ook hier!’ en ‘gij zelf dan?’ elkaêr had gekruist, was het ook met lagchen gedaan; aan tafel hadden beide berouw; ‘wat is 't hier saai!’ fluisterde de laatst ingewipte; ‘wist gij dat niet?’ was het wederwoord. Enkelen van deze, als wij hen onder vier oogen hadden, en ze zich, voor een omzien maar, hunne jeugd herinnerden, en hunne illusien, die toch zoo kwaad niet waren! enkelen getuigden, als wij hun vroegen of het nog altijd het mannetjen in de cel en het meisjen op de wolk was, enkelen kwamen er voor uit, eerst omziende of iemand hen ook hoorde, dat deden zij weleer zoo niet, en zachtkens

sprekende, of zijn gevoelen zeggen zonde waar, zoo wil het de wereld, enkelen fluisterden:

‘Altijd nog de Kunst en de Kronijk, altijd nog maar een contract van inwoning!’

Lezer! van wien wij gaarne gelooven, dat gij niet behoort tot degenen die in dat huis omgaan, en des ondanks over het huishouden, dat eer iets jansaliesch dan iets jansteensch heeft, de schouders ophaalt, - lezer! die deze woning wel eens inkijkt, maar er schaars over spreekt, maar er meest stillekens voorbijgaat, - lezer! uwer zoo goed als onzer de schuld dat er geene verbetering beproefd, dat er geene verandering gekomen is. Wat vreesdet ge misschien, dat u het lot van Monsieur Robert bedreigde? onze oude heer is geen Sganarelle, onze schalke schoone geene Martine, en het onvergelijkelijke: ‘Et vous êtes un sot, de “venir vous fourrer où vous n'avez que faire” zou u zoo min hebben toegeklonken als de oorvijg die er bij Molière op volgt. Wel verre er van, dat het uiten van een wensch u euvel zou zijn geduid, ware een wenk waarschijnlijk dankbaar ontvangen, wij hebben reden het te gelooven. Wat ter wereld mag u dan weêrhouden hebben, uwe ergernis, - want die moet ge bij wijle hebben gevoeld! - lucht te geven; uwe belangstelling - want gij bleeft die voeden! - aan den dag te leggen? Ging het u als ons, die meermalen verwensching en verzuchting over en om de arme echtelingen ten prooi waren, en toch deze zoo min als gene over de lippen lieten komen, gedachtig dat het bestaande ten onzent gereed is betweter te schelden wie iets anders durft verlangen en dat andere niet tevens aanbiedt? o Laauwheid, die zoo ligt lafheid wordt, op welk gebied hebt gij u in onze dagen geen leuningstoel doen gereed zetten om te dutten, want van stafzwaaijen is bij uwe traagheid geen sprake. ‘t Is de duivel die de passie preekt!’ hooren wij daar uitroepen en buigen het eerst van allen het hoofd ten teeken van boete; want wij mogen ons, ter verontschuldiging dat wij ons met de kwalijk gepaarden niet bemoeiden, op ons oudvrijerschap niet eens beroepen. Voor jaren, voor hoevele zult ge straks zien, voor jaren werd ons gevoelen over dat huishouden gevraagd, heuschelijk gevraagd, moeten wij getuigen; het geschiedde toen de voorlaatste majordomo van het echtpaar aftrad, in 1858 gelooven wij. Mag het ter verontschuldiging van het verzuim worden bijgebragt, dat wij, na de drie aan het hoofd van dit opstel het eerst vermelde jaargangen ter beoordeeling te hebben ontvangen, ons

het gelijk getal volgende door inteekening aanschaften; dat wij den opvolger aan den arbeid wilden zien eer wij over den voorganger uitspraak deden? En simplesse zouden wij er willen bijvoegen dat ons oordeel dus ten minste niet van voorbarigheid zal zijn te beschuldigen, zoo gij er en malice niet op liet volgen dat het thans wel grondig mag blijken. Sla digt deze bladen, wie in ernst meent dat hem hier kennis verrassen of verbazen zal, maar leze voort, geduldig voort wie gelooft dat liefde regt geeft eenige op-, eenige aanmerkingen in het midden te brengen.

Publiek en partij weten wat zij te wachten hebben; ter zake. De Heer T. van Westrheene, Wz. aanvaardde voor den achttienden jaargang de redactie van de Kunstkronijk; en wie die aan zijne bevoegdheid daartoe twijfelde, die in den zeventienden zijne B r i e v e n u i t P a r i j s , die in deze zijne beschrijving van, zijne beschouwingen over de W e r e l d - T e n t o o n s t e l l i n g in Frankrijks hoofdstad in 1855, had gelezen? Hij deed het onvoorbereid noch onbedacht, want in E e n W o o r d t e r I n l e i d i n g gaf hij rekenschap van de eischen, wier bevrediging hij geloofde zich tot taak te moeten stellen.

Hier is het programma.

‘De achttiende jaargang der Kunstkronijk kan niet geopend worden, zonder dat ik, bij het aanvaarden der redactie, met een enkel woord spreke van de gevoelens, denkbeelden en voornemens, die mij tegenover die veelomvattende taak vervullen.

Zij betreffen zoowel het verledene als de toekomst, zoowel personen als zaken.

Allereerst een woord over de beide mannen, wier welbekende en gevierde namen in de laatste jaren op den titel der Kunstkronijk als redacteurs stonden vermeld. De wijze waarop Mr. J. van Lennep en S.J. van den Bergh zich van hunne taak hebben gekweten, behoeft mijn lof niet om naar waarde te worden erkend en dankbaar herdacht. Wanneer ik het waag in hunne plaats op te treden, is het alleen omdat de omstandigheden mij daartoe als van zelf hebben geleid; en wel verre van mij voor te spiegelen, dat ik beter dan zij de roeping der Kunstkronijk zou toonen te begrijpen en weten te vervullen, zal ik mij hoogst gelukkig rekenen, wanneer ik in het door hen ingeslagen spoor met eenig gevolg mag werkzaam zijn. Eigene kracht en eigen licht zullen mij daartoe niet altijd voldoende zijn; zoo ik mij dus verheug in het vooruitzicht der blijvende medewerking van de meesten die ook hen ter zijde

stonden, met innige zelfvoldoening en oprechte blijdschap ontving ik van hunne welwillende vriendschap de belofte, dat ook zij het mij niet aan hulp zouden laten ontbreken. Moge hetgeen ik voor en met de Kunstkronijk tot stand breng, de waardige voortzetting zijn van hetgeen zij hebben geleverd!'

Eene afwisseling van redactie pleegt niet als eene verandering van ministerie gelegenheid te geven het gelaat der heeren van gister onder de redevoering der heeren van heden gâ te slaan; ook was hier geene oppositie op het kussen geraakt; alles schijnt bij overeenkomst in der minne geregeld. Indien echter die woorden in openbare zitting waren uitgesproken, wie der beide geprezenen zoudt gij het liefst gephotographiëerd hebben gezien, geestig glimlagchende, terwijl hij gedacht aan de platen in den veertienden jaargang uit het Art-Journal overgenomen; aan den zestienden geheel aan het Rotterdamsche Muzijkfeest van 1854 gewijd? 'Foppaadje,' zoudt gij op dat gezigt gelezen hebben, 'foppaadje'; en de fraaije hand over de kin glijdende, had den pijnlijken indruk van dergelijke pligtplegingen weggewischt!

Beleefdheid waarderende, schatten wij echter opregtheid hooger, omdat zij schaarscher is; zullen wij beide het hare geven als wij verklaren dat wij de twee volgende volzinnen leelijk vinden? Beproef zelf of het beeld u aanschouwelijk worden wil, en gaat dit niet, lees dan als wij verder.

'Het is mijn innige overtuiging, en het zal mijn ernstig streven zijn, er voor te ijveren dat de Kunstkronijk hare vaste wortelen hebbe in het gebied der Nederlandsche kunst; dat zij daaruit de sappen trekke, welke haar bloesem en vrucht kunnen doen dragen. Die bloesems en vruchten prijkende aan takken, welke over het geheele vaderland zijn uitgebreid, zullen op deze en op deze voorwaarden alleen, geur en kleur, schoonheid en deugdzaamheid kunnen bezitten.

Voor het overige geloof ik hare roeping in breede trekken aldus te kunnen omschrijven. Zij is drieledig.

Tegenover de kunst ligt op haar de verpligting, om zich bij voorkeur en bijna bij uitsluiting, vasthoudende aan een echt nationaal beginsel, het leven en de werkzaamheid der kunst in het algemeen te schetsen en te doen uitkomen en waardeeren; hulde te doen aan elk goed element dat zich ten onzent openbaart, met ernst en onpartijdigheid te wijzen op het geen er zich eenzijdig en verkeerd mogt ontwikkelen.

Tegenover de kunstenaars heeft de Kunstkronijk te voor-

zien in de behoefte, welke er in Nederland bestaat aan gelegenheid om hunne werken bij het publiek bekend te maken; zij moet die gelegenheid openen in elke richting, welke binnen haren werkkring ligt, zij moet bijdragen tot de veelzijdige ontwikkeling en vorming van den kunstenaar, door invloed uit te oefenen op zijne kennis, zijnen smaak, zijn streven.

Tegenover het publiek eindelijk moet de Kunstkronijk zich steeds doen gelden als het orgaan dat den kunstzin bevordert, leidt en tot werkzame deelneming oproept, zoo dat er bij het Nederlandsche volk hoe langer zoo meer een juist begrip ontsta over hetgeen de kunst kan, wil en moet bijdragen tot verlichting en beschaving en eene oprechte zucht om de pogingen welke zij in dien geest doet, te waardeeren en te ondersteunen.

Een degelijke inhoud gekleed in vormen, die het aesthetische gevoel bevredigen, goede platen, die eene getrouwe en zorgvuldige vertolking mogen heeten van de werken van oude of moderne kunstenaars: illustratiën die de kunst evenzeer waardig zijn als de letterkundige voortbrengselen welke zij moeten opluisteren - ziedaar wat ik gevoel dat men van de Kunstkronijk mag eischen, ziedaar, waaraan ik mijne beste krachten wil wijden.

De Maatschappij *Arti et Amicitia* te Amsterdam, die bij hare uitgebreide en gedurig toenemende werkzaamheid steeds de beginselen heeft v o o r o p g e s t e l d welke ik hoop te volgen, is begonnen mij te vereeren door een blijk van vertrouwen dat ik op hoogen prijs stel, daar zij er in heeft toegestemd dat de Kunstkronijk ook zal zijn haar orgaan.'

Wij wenschten te weten of de steller dezer regelen zich toen reeds had overtuigd, hoe diep die Maatschappij Göthe had bestudeerd, zich wetende te wachten voor eene feil die hij beging. Uit Italië teruggekeerd, dat brengt elk zich van hem te binnen, liet hij zijn huis verbouwen, en vreesde bijna zijne woning te hebben opgeofferd aan een fraaijen trap. 'Dat zal ons niet gebeuren,' zwoeren de bouwheeren van Arti et Amicitia omstreeks het einde van 1855, en bij elk bezoek binnen die muren, sedert door ons aan tentoonstelling bij tentoonstelling gebragt, getuigden wij van harte dat zij vreesselijk woord hebben gehouden. Of er intusschen te Weimar ook een nondescript van een portaaltjen is als op het Rokin, links van de entrée-kamer waarin de fraaije bronzen beelden staan, gelooft gij het? wij niet! Slechts ten onzent herhouwt men gierend.

‘En nu,’ zoo wordt de inleiding besloten, ‘en nu de Kunstkronijk en mijne pogingen om het voorgestelde doel te bereiken, aanbevelende in de belangstelling en de medewerking van allen die in Nederland de kunst liefhebben en willen bevorderen - allermeest in de belangstelling en medewerking van de Nederlandsche kunstenaars - aanvaard ik mijne taak met moed en vertrouwen en hoop dat deze achttiende jaaargang het bewijs zal leveren, dat, zoo de krachten soms falen bij hetgeen ik wil trachten tot stand te brengen, het doel mij steeds helder voor den geest staat en de goede wil altijd bij mij onvoorwaardelijk wordt gevonden.’

Het gaat met het programma eener redactie als met dat van een ministerie: wanneer de helft der beloften maar worden vervuld, is de meerderheid tevreden en durft de minderheid den mond niet opdoen. Jaargangen zweemen naar zittingen; langer dan een van beide duurt de verwachting dat bloesems vruchten zullen worden.

De nalatenschap van den afgetredene ligt voor ons en is binnen uw bereik onderstellen wij, want een catalogus te leveren van a l l e stukjens en a l l e platen zou u evenzeer vermoeijen als ons verdrieten. Het is om den algemeenen indruk der jaargangen te doen. Wij zullen van den onzen, onbevredigend als die bleef, rekenschap trachten te geven; wie een gunstiger ontving, hij beproeve het op zijne beurt. Ten einde er climax in de voorwerpen onzer beschouwing zij, beginnen wij met dat kleinste gedeelte van den arbeid, 't geen beurtelings: ‘Album der Kunstkronijk, - Necrologie, - Binnen- en Buitenlandsch Kunstnieuws’ - getiteld, tot het departement van Mijnheer schijnt te behooren en zoo als dit gewoonlijk ten onzent wordt opgevat, weinig meer dan verslagen belooft. Wie weet niet dat deze dan ook in den regel naauwelijks de lezing beloonen, in een tijdschrift dat, slechts om de maand verschijnende, dikwijls maar herhaalt wat de dagbladen reeds hebben vermeld? Er wordt beide tact en talent vereischt, om, schiftende, alleen datgene over te houden wat na verloop van weken waard blijkt te worden geboekt; om, stellende, den vorm te vinden, waarin het vast bekende niet als nieuw meer verrast, maar door toelichting of toepassing nog treft. Voor den kronijkschrijver in den ouderen zin des woords is volledigheid de grootste verdienste; als hij onbevangen vermeldt; houdt hij onze aandacht bezig; met dien ouden praatvâer herleeft de oude tijd, wie mag dat niet? Anders gaat het hem in

onze dagen; in de negentiende eeuw is niet meer naïf wie maar wil! Kronijkschrijver te zijn in den nieuweren zin des woords, - de voorbeelden vallen slechts in den vreemde aan te wijzen - dat eischt bij kennis en kunst niet ook nog maar wat kritiek; daarin slaagt slechts hij die de laatste meer uitoefent dan uiteenzet: dat blijft men niet, dan door een stijl die hoofd en hart om het zeerst bevredigt, door weinige volzinnen die den geest overtuigen, door een woord dat het gemoed beheerscht. Wij zouden ons de uitweiding niet hebben veroorloofd, als wij den Heer van Westrheene de hulde hadden willen onthouden er door zijn ‘Bezoeken in Ateliers’ blijkbaar naar te hebben gestreefd; er bij te voegen dat hij daarin is geslaagd, zou echter onopregt zijn. Wat schortte hem om dit doel te bereiken? Jegens de kunstenaars grootere onafhankelijkheid van karakter, jegens de kunstvoortbrengselen doortastender kritiek? Wij hooren ‘neen’ roepen, maar zijn daarom niet overtuigd, dat de ligtgeraaktheid zwaar te dragen zou zijn geweest, als de belangstelling des publieks er voor had schadeloos gesteld; dat het bewonderenswaardige niet schitterender zou zijn uitgekomen, als het middelmatige wat meer in de schaduw ware gesteld.

Al genoeg over den gemaal, die in dezen echt, gelooven wij, eigenlijk niets beters te doen heeft dan zijne gaven te ontwikkelen om die der genie zijner gemalinne dienstbaar te maken, eene onnatuurlijke verhouding, zegt ge, maar heeft zij hem dan ooit anders dan onwillig hare hand gegeven; que diable allait-il faire dans cette galêre? Gemalinne, genoote, wie durft eischen dat zij zich getroosten zal dat te wezen, van wien ook? genoote, de onsterfelijke in onze glorieeeuw geboren, helaas! schier de eenige glorie ons uit deze overgebleven - de godesse zoo goed als die der liefde uit zee opgerezen, want de bloeitijd van Hollands Schilderschool is die der heerschappij onzes volks op den oceaan. ‘Aanmoediging en bevordering der schoone kunsten’ staat er op den titel van dit geschrift. ‘Kunsten’ in het meervoud, het klinkt fraai, maar opregt gesproken, onder ons, zoo wij in het verleden op eenig gebied met den vreemde wedijverden en niet onderdeden; zoo ons ergens nog een lauwer verrassen zal, waar anders was 't en zal het zijn dan in de wereld der kleuren? Schitterden wij weleer, schemeren we nog na stift en naald, palet en penseel ziedaar wat wij gelukkig hanteerden, waar we ook thans slag van hebben; welsprekendst is wie van het overige zwijgt. Een goed tijdschrift onzer schilder-

kunst gewijd, hoe zouden wij het met vreugde begroeten; hoe zij die onzen Rembrandt bezielde er regt op heeft! Gezien van dat standpunt - 't geen we niet vreezen dat te bekrompen een gezigteinder ontsluit, daar de flinkste kijkers genoeg te doen hebben, als zij dien willen omvamen - gezien van dat standpunt moeten wij het betreuren, als wij van de berigten tot de bijdragen opklimmen, dat er onder de laatsten zoo vele zijn die niet tot dit gebied behooren. Schoon misschien kostbare zaadkorrels, beloven zij hier geene vrucht. Erger nog, verdwaalden, die onzen blik nu herwaarts dan derwaarts doen dolen, zonder ons ergens tot rust te brengen, verwarren en verbijsteren zij leerling en meester. Er zijn derzulken in poëzij, er zijn in proza evenzeer. Bij enkele der eerste ontsnapt ons de kreet: gaan er dan niet iedere maand voor vertaalde en oorspronkelijke rijmen riemen wit papiers genoeg ter perse, dat zij ons ook hier komen kwellen? Wat wordt er mede bedoeld, afwisseling of plaatsvulling? Er is geen verjaring voor vergrijpen van dien aard, maar wij hebben de veder ter hand en leggen haar niet neder om met den vinger aan te wijzen wie zich het ergst bezondigde; rekene ieder met zich zelven af. Een paar opmerkingen naar aanleiding van twee gedichtjens mogen hier hare plaats vinden; men zal zien dat het doel van deze meer met het onderwerp in verband staat, dan louter hekelzucht zijn zou. Onder de proeven van vertolking van Duitsche dichters, door Mr. C.W. Opzoomer in vroegere en latere jaargangen van dit tijdschrift verspreid, treffen wij in den Negentienden ‘de Gelukkige Vrouw,’ naar Hebel, aan. Het blijkt zoo dikwijls veel gemakkelijker te zijn door iets droevigs te treffen, dan door iets tevredens te boeijen, dat wij ons wel zullen wachten over de keuze van dit stukjen ter vertaling onze verwondering te betuigen, al redeneert de Allemanische ons wat lang. Het woord dat er ons over op het harte ligt, geldt niet den vertolker, het geldt den redacteur. Hebel's poëzij in zijn tijdschrift eene plaats gevende, moesten hem onwillekeurig de omtrekken van Julius Nisle bij eenige der innemendste idyllen van dezen voor den geest zijn gekomen. Wanneer hij den Heer Opzoomer had verzocht een dier dertig dichtstukjens te vertalen, waarbij de aanschouwelijke voorstelling van dat landleven is gevoegd, zijne bede zou niet zijn afgeslagen. Behoeven wij er op te laten volgen dat eenige proeven van navolging dier zoo eigenaardige, zoo verdienstelijke schetsen ons publiek welkom zouden zijn geweest en te gelijk eene les voor die

graveerschool, van welke welgelukte voorstellingen ons te schaars op deze bladen verrassen? - ‘Bach te Dresden,’ een versjen van den Heer A.J. de Bull, in denzelfden jaargang opgenomen - het tweede gedichtjen waarover wij van gedachten wenschen te wisselen - geeft ons allerlei twijfel ten prooi. Eerst het onderwerp zelf, eene anecdote uit Joh. Seb. Bach's leven, toen deze te Leipzig de betrekking van Cantor aan de Thomasschool te Leipzig vervulde, en hij door den wulpschen, verachtelijken, onmenschelijken Augustus II naar Dresden geroepen, om hem door zijn orgelspel te vermaken, dien tot tuchtigens toe trof. C.L. Hilgenfeldt vermeldt er in 's mans biographie geen woord van, maar 't kan daarom zeer wel zijn gebeurd; allerwaarschijnlijkst echter eenigzins anders dan in het vers; Augustus had onvergeeflijker gruwelen te berouwen, dan om eene kroon van kerk te hebben geruild. Op den eersten twijfel volgt de tweede. Is het stukjen geschreven omdat de beroemde kunstenaar, wiens naamcijfer ter zijde der houtsnede staat, die teekeningen op het papier bragt, toen hem onder zijne veelzijdige lectuur ook deze overlevering onder de oogen kwam; of wel getroostte hij zich dat gedichtjen te illustreren? Derde, laatste en ergste twijfel van alle: zijn dergelijke afdrukken van de scheppingen van een gevierd teekenstift illustratie te heeten of.... Vul zelf dien zin aan, zoodra gij er, wij zullen een boeksken aanhalen dat om zijn prijs zelfs binnen het bereik des volks is, zoodra gij er de houtsneden uit Berthold Auerbach's Volkskalender naast hebt gelegd. Welk een onderscheid! Een dubbele wensch besluite de beide bedenkingen, och! dat wij eindelijk vooruitgingen als niet enkel onze duitsche naburen, als ook de engelschen het doen, getuige, bijvoorbeeld, de elkander opvolgende uitgaven van dat ééne gedichtjen, 't welk Gray de onsterfelijkheid heeft gewaarborgd, de telkens nieuw geillustreerde edities van zijne Elegie op een Dorpskerkhof geschreven! Eerste wensch en nu de tweede: dat onze kunst, ten lange leste de vreemde inhalende, hare krachten wijde aan dat inheemsch meesterstuk, 't welk in ieders handen, in ieders harte moest zijn, dewijl het gelegenheid aanbiedt al wat we groots deden te veraanschouwelijken, en tevens al wat wij goeds hebben op prijs te leeren stellen, het bij uitnemendheid hollandsch gedicht, Onno Zwier van Haren's Geuzen!

Er komt in de Oeuvres Posthumes van Alfred de Musset een weergaloos fraai geschreven stukjen voor: ‘Un Souper chez

Mademoiselle Rachel' getiteld, - het wordt besloten met een fragment van een treurspel 'La Servante du Roi,' waard te worden bewonderd, ook door wie Augustin Thierry's Récits des Temps Mérovingiens heeft bestudeerd.... maar gij weet naauwelijks hoe gij het hebt, goede lezer! gij vermoedt schier een kolossale drukfeil, het wegvallen eener bladzijde, want hoe komt dit hier te pas? Wij deden ons dezelfde vraag, wij ondervonden iets naar uwe verbazing zweemende, bij het aantreffen eener bijdrage tot het tooneel betrekking hebbende in het tijdschrift' dat wij doorloopen. 'Rachel Felix' door Mr. J. de Witte van Citters, het opstel dat den twintigsten jaargang opent - een blijk te meer van de veelzijdigheid des schrijvers - het is hier, zooals wij ons het doel der Kunstkronijk niet uit grilligheid voorstellen, zoo als wij gelooven dat dit blad de behoefte van ons volk moet en kan bevredigen, een hors d'oeuvre. We zouden onbillijk zijn, als wij iets anders van de beide bijdragen van Mr. J. van Gigch, over de Gabrielle van Augier en over den Vechter van Ravenna van Halm getuigden, in den negentienden en twintigsten jaargang opgenomen. Evenmin als zij daar op hunne plaats zijn, zou hier een oordeel over deze in omvang zoo verschillende stukken wezen. Slechts ontleenen wij aan de hoog geprezen zedelijkheid der strekking van eerstgenoemde comédie, - van wier invloed wij ons echter weinig beloven, daar de schildering van den hartstogt in den verleider waarheid mist, - de gelegenheid over te gaan tot een paar andere bijdragen, welke wij wenschten dat de majordomo ons hadde gespaard. Het zijn de opstellen 'Over waarachtige Christelijke kunst en Christelijke romantiek' en 'de Gedachten over het Christelijke in de Beeldende Kunsten,' het eerste van eene bevallige hand, het tweede van die eens hooggeleerden. Alles op zijne plaats, en dus ieder in zijn regt, trachtten wij zoo even aan te toonen, en waarom zouden wij hier het verlangen verhelen, dat men dit ook in christendom en kunst deed, dat men zich eindelijk met Göthe's woord leerde vergenoegen, dat elk waar kunstwerk zedelijke gevolgen heeft. Iets anders van den kunstenaar te eischen dan eene kunstschepping, heet hem scheef te leeren zien, even als schrijfster en schrijver beide scheef oordeclen, haar en zijn ideaal - van kunst! - verwezenlijkt ziende in een paar schilderijen van Scheffer, 'de vertroostende en de vergeldende Christus!' Het zij verre van ons, haar of hem het zoete, zalvende, zaligende te willen bederven, dat er in de beschouwing dier stukken voor zoo velen schijnt

te schuilen; maar als er sprake mag zijn van harmonische vervulling aller eischen eens onderwerps, dat toch wel het doel zal zijn waarnaar de schilder moet streven, dan heeft Scheffer schitterender zegepralen behaald dan die. Of het derzulken nooit gegaan is als ons, die bij deze voorstellingen bedenkingen hadden niet bevredigend door de kunst op te lossen, terwijl we bij andere scheppingen van denzelfden meester, in plaats van te vragen, te twijfelen, te aarzelen, louter bewondering waren? Of nooit bij hen het vermoeden oprees dat de kunst in die schilderijen, door meer verwarring dan die van tijden en toestanden, door vermenging van het allegorische met het feitelijke, de grenzen ook haar gesteld had overschreden en uit den vollen zonneglans van het schoone in den maneschijn van het stichtelijke was verdwaald?

Een groot gedeelte der bijna driehonderd bladzijden tekst is gevuld met beschouwingen van tentoonstellingen van schilderijen te Rotterdam, te Amsterdam, te 's Gravenhage en weder aan de Rotte en weder aan den Amstel. Erger er u niet aan, dat de uitdrukking waarmede wij van deze bijdragen gewagen, weinig vleijend was; verdienen zij eervoller? Wie weten wil hoe zeer deze opstellen naar haften zweemen, hij leze die over; blijvende indruk, hij zal het ondervinden, is hun niet gewaarborgd. Hoe zouden beschrijvingen, beoordeelingen, voor drie vierde verslagen van dien aard de schare langer boeijen? Het onderwerp heeft zijne frischheid verloren; al het vernuft dat men aan den vorm ten koste legt is vergeefs. Een, twee, drie malen hebben wij toegeluisterd, terwijl gij lijnen en kleuren met woorden zocht weêr te geven: het ging kwalijk, het gelukte niet; als thans die scheppingen geen reeks van gedachten bij u wekken, waardig te worden gevolgd ook door wie niet heeft gezien, verschoon er ons van. Iets anders is het, waar het eene tentoonstelling geldt van voorwerpen, die wij nog nimmer vereenigd zagen; men kan ons nog altijd beet hebben met iets nieuws. Ten bewijze, wij die niet naar Manchester zijn geweest, we zijn er u dankbaar voor dat gij in uwen negentienden jaargang Dr. Waagen het woord gaaft, om ons als in een droom den schat van kunstwerken te doen voorbijgaan, er den blik diens keurigen kenners aangeboden. Ten bewijze, wij die in de zalen van Arti et Amicitia dikwijls de Tentoonstelling bezochten van Voorwerpen uit Vroegeren Tijd, wij vergezelden er u in uwen twintigsten nogmaals gaarne om in dat gebouw, al kwam de wensch bij ons op dat gij

uwer fantasie wat meer mogt bot vieren, dat ge wat minder beschreeft. Het schouwspel waarmeê Engeland de wereld verraste, moet grootsch zijn geweest; dat ten onzent ontleende in menig opzigt der huiselijkheid een aandoenlijk belang; - wij zouden het laatste nog wel weêr, het eerste morgen aan den dag gaarne willen zien, maar er meer artikelen over te lezen, neen, daar is het aardige af! Opstellen over tentoonstellingen, we zijn gelukkig ons op u zelven en op uwen twintigsten jaargang te kunnen beroepen, vertoogen over exposities van schilderijen zijn slechts dan belangrijk, als zij alleen over de voornaamste stukken spreken, als zij dit met meer kritiek over de kunstenaars doen dan men ten onzent heilzaam schijnt te achten. Eenige charges van de mislukte voorstellingen, eenige omtrekken ter veraanschouwelijking der fraaiste, zouden misschien het best het doel bereiken, dat er voor den vooruitgang der kunst mede wordt beoogd, de menigte te leeren onderscheiden, wie nog maar met zijn onderwerp worstelt, wie het beheerscht.

Een hollandsch tijdschrift der beeldende kunsten gewijd moet voor alles de hollandsche kunst tot voorwerp harer beschouwingen kiezen; maar zou hij kunstenaar mogen heeten, die in de negentiende eeuw, uit kwalijk begrepen nationaliteit, zijne blikken voor den vreemde sloot, en slechts van wat er binnen de enge grenzen onzes vaderlands aan het licht kwam, notitie nam? Verwondere er zich dan niemand over dat wij ons verheugen in deze Jaargangen, door Dr. van Vloten, naar J.M. Thiele, die uitvoerige schets van Thorwaldsen's leven te zien voltooijen, welke in den veertienden en vijftienden werd aangevangen en voortgezet. Waarom echter zoeken wij te vergeefs in deze bladen, wat, bij het onderwerp behoorend, in een tijdschrift als waarmede wij ons bezig houden, niet ontbreken moest? Het zijn enkele omtrekken van de meesterstukken van dat goede en groote genie, de afschaduwing van eenige zijner scheppingen, wel wereldberoemd, maar daarom nog niet wereldbekend. Holland was ten eerste die hulde aan hare zuster Dana verschuldigd, ten blijke der sympathie welke de eene kleine natie voor de andere ook niet groote moet gevoelen, wanneer zij deze wie wij mogendheden van den eersten rang gelieven te noemen, den weg ziet wijzen, maar het werd ten tweede ook in ons eigen belang vereischt. De beeldhouwkunst is ten onzent schier eene stiefdochter; ons ongunstig klimaat, onze bekrompen woningen, onze burgerlijke zeden, alles draagt bij om haar ons volk vreemd te doen blijven; wat weet de groote

hoop van haar dan dat er gipsen beelden in de zalen onzer accademien staan, die de goden der Grieken en Romeinen verbeelden? Vlei u, waar voor schoonheid van dien aard der menigte de maatstaf ontbreekt, met monumenten en statuën, die den blik des vreemden kenners zullen bevredigen! Het is maar eene opmerking in het voorbijgaan, wij keeren tot ons onderwerp weder, den majordomo geluk wenschende dat hij in Beynen en Vosmaer twee wakkere gezellen vond, die zamen schier het dertigtal opwegen dat medearbeiders heet, maar 't welk ons aan porseleinen pullen doet denken; ze staan wel aardig op de kast, maar waartoe zijn ze nut? Verschil van meening met Dr. L.R. Beynen op godsdienstig gebied zooveel ge wilt, - we maken van de zijne gewag, daar die al zijne voortbrengselen kleurt, - gij zult er niet minder om erkennen dat zijn hoofd het schoone warm huldigt omdat zijn harte het warm gevoelt! Eene ‘Herinnering aan het Pantheon’ en ‘Het Geopende Graf van Rafaël’ zijn maar twee korte stukjens, het laatste ten deele nog eene rectificatie eener vergissing in het eerste, maar hoe getuigen beide dat hij in de kunst leeft; welk eene zonne zij is op zijn pad! Zijn woord over Nuijen en Kruseman zou het bevestigen, als die uitspraak zegel behoefde. De beurt is aan Mr. C. Vosmaer, die eene uitvoerige, belangrijke bijdrage leverde over ‘De Duivel en zijne gezellen in de Beeldende Kunst,’ aan het Deutsches Kunstblatt van 1856 ontleend, en, jammer genoeg, voor onze letterkunde zoo min uit Vondel en Bilderdijk bijgewerkt, als uit Kinker die eene duivelin schiep en uit Staring die in Jaromir den booze ten onzent voor 't eerst göthiaansch opvatte. Er valt studie te waarderen in zijn opstel over een ‘Miniatuur der Nederlandsche Middeleeuwsche Kunst;’ zijne redevoering daarentegen over den ‘Aanvang en Ontwikkeling van het Schoonheidsgevoel bij de Oudste Kunstwerken,’ zal ze zijn begrepen? Wij hebben andere bezwaren dan die tegen zijn gedachten over ‘Eene Poging tot Vertegenwoordiging der Kunst van Staatswege,’ wij deelen die later mede; maar wat we niet met den schrijver eens mogen zijn, van ganscher harte beamen wij de droeve waarheid daarin verkondigd: ‘men heeft in 't algemeen veel op met wetenschap, men is er nog al wat fier op, maar de kunst? Goed in privé, goed tot vermaak, tot sieraad van een salon, als sieraad zelfs voor den geest en den smaak, maar te voelen dat er dringende, dringende behoefte bestaat’ - dat ‘algemeen erkend worde hoezeer ‘zij een publiek verschijnsel, eene maat-

schappelijke kracht' is, 'en wat een groote factor van zedelijkheid, van geestbeschaving ook voor 't volk' zij wezen moest en worden moet; 'zie dat wil er bij' wien niet al? 'nog niet in!'

Wat heeft de Redacteur zelf bijgedragen ten einde voor zoo verre het in zijne magt stond die waarheid door ons volk te doen erkennen? Het is ons aangenaam, prijzende te mogen beginnen; een goed opstel 'Eene Wandeling door het Hotel Cluny te Parijs,' opent de lange en uit den aard zijner taak zeer verscheiden reeks. Wilt gij den geest van het stuk kennen, lees de volgende, ter beschaming onzer overheden, onwederlegbare plaats: 'De zin, de liefde voor de beeldende kunsten en hare schoone voortbrengselen, welke wij bij het fransche volk, en althans bij de bevolking der hoofdstad, opmerken, treffen vooral den vreemdeling, die, helaas! zoo dikwerf het tegendeel in zijn vaderland aanschouwt. Het is een eigenaardig, een streelend gevoel, voor elk die de kunst liefheeft, den *ouvrier*, in zijne *blouse* gekleed, met de meeste aandacht en zekeren eerbied te zien stilstaan bij een der vele beeldhouwwerken, welke de openbare plaatsen en gebouwen te Parijs versieren, of den eenvoudigen burger, die des zondags met vrouw en kinderen door de zalen van den *Louvre* wandelt, in opgewondene bewoordingen zijne ingenomenheid met een of ander meesterstuk der onde schilderkunst te hooren betuigen. De regeering, de overheid van stad en staat, bevordert en bevredigt dien zin voor het schoone op verschillende wijzen; in de eerste plaats door het volk overvloedige, doelmatige en uitlokkende gelegenheden aan te bieden om de gewrochten van oude en nieuwe kunst te leeren kennen; vervolgens door de productie zelve van het schoone aan te moedigen en te beschermen; eindelijk door het zorgvuldig bewaren en verstandig gebruik maken van de overblijfselen uit vroegere kunstperioden Hare zorg voor de kunst en hare belangen is dus zoowel naar het tegenwoordige als naar het verledene gekeerd. Ik laat voor 't oogenblik gebeel in het midden de belangrijke vraag *of* en *hoe* de kunstbeoefening van het levende geslacht van wege, of onmiddelijk door den Staat behoort te worden aangemoedigd en beschermd. Maar niemant voorzeker, die niet gaarne hulde zal brengen aan - en de vervulling eener dure verpligting zal zien in de aanhoudende en veelomvattende bemoeingen der regeering tot instandhouding en verzameling van hetgeen de kunst in vroegere eeuwen schoons en voortreffelijks heeft voortgebracht. De bedoeling waarvan men daarbij uitgaat, en volgens mijne innige

overtuiging, steeds behoort uit te gaan, is tweeledig. Zij strekt vooreerst ter bewaring, verzameling en herstelling van oude en schoone monumenten en kunstwerken, ter wille van van hunne eigene artistieke en historische belangrijkheid - en vervolgens ter tentoonstelling en rangschikking daarvan op zulk eene wijze, dat elke verzameling eene leerschool wordt voor den thans levenden kunstenaar. Dit laatste vooral is het, wat ik der fransche regering tot eere reken, wat ik ook ten onzent zoo gaarne meer en meer in het oog zag houden. Wat niet alleen de kunst, maar wat allen, wien het te doen is om vooruitgang in kennis, beschaving en smaak, aan deze opvatting der zaak en hare gevolgen te danken hebben, is ongeloofelijk.' De vermelding van het velerlei merkwaardige in dat Hotel niet maar bijeengegaard, neen, ook bijeen gerangschikt, moet natuurlijk iets vlugtigs hebben; uitvoerig zou zij dreigen geen einde te nemen; toch getuigt ze, en daarop komt het bij dergelijke stukken aan, van beide oordeel en smaak. De wenk, hoe wij wel zouden doen dergelijk voorbeeld na te volgen, wordt dan ook aan het slot niet gemist. 'En nu, in het vorstelijk 's Gravenhage staat een gebouw, dat door zijn grootsch en indrukwekkend voorkomen, ons aesthetisch gevoel niet minder bevredigt, dan door de grootsche herinneringen die er aan verbonden zijn, onze nationale fierheid als Nederlanders niet minder streelt, dan het *Hôtel de Cluny* het voor den Parijzenaar doet. Het is het gebouw, waar, al te lang voor Nederlands roem, de staats-loterij werd getrokken, en dat men, ofschoon althans *die* grieve werd weggenomen, nog altijd de *Loterij-zaal* blijft noemen, omdat het jaren lange misbruik den naam, de grafelijke ridderzaal, uit het geheugen heeft gewischt. Welnu, de weg staat open om dat eerwaardige gedenkstuk der oudheid op de schitterendste wijze te rehabiliteren. In zijne nabijheid verrijst het Mauritshuis, dat in eene van zijne benedenzalen eene kleine maar fraaie verzameling van oudheden en kunstwerken bevat, dagteekenende uit verschillende perioden van onze roemrijke geschiedenis. Het zou de kern kunnen uitmaken van een museum, dat, van lieverlede verrijkt met zoo veel schoons en belangrijks, als op dit oogenblik door particulieren of door stedelijke en gewestelijke besturen aan de vergetelheid is ontrukt en met zorg wordt bewaard, eenmaal zeker met rechtmatigen trots den vreemdeling zou kunnen getoond worden als een waardi-

gen tegenhanger van de steeds in omvang en belangrijkheid toenemende verzameling van den edelen Dusommerard. Dat museum, geplaatst in de daartoe met wijsheid en onbekrompenheid gerestaureerde en ingerichte ridderzaal, - wat dunkt u, mijne lezers, zou Nederland, zou 's Gravenhage, zouden allen, wien ten onzent het hart hoog slaat voor volksroem, voor het belang van wetenschap en kunst, dan nog langer aan Parijs zijn *Hótel de Cluny* behoeven te benijden?'

Het werd in 1856 geschreven, zeg het in 1861 voort! opdat het in 1800 en hoe veel? verwezenlijkt worde!

Een goed woord: 'Over de Beginselen der Navolging in de Kunst,' waarbij onze redacteur verklaart van tijd tot tijd eene voordragt, door Hart, voor eenige jaren in *the Royal Academy* over dit onderwerp gehouden, te hebben gebruikt, hadden wij liever geheel uit onze school gestaafd gezien. 'Een zeldzaam Verschijnsel in Nederland' bespreekt Mr. C. Vosmaer's bekend boeksken: 'Eene Studie over het Schoone in de Kunst,' meer dan het dit beoordeelt; doch wij vergisten ons deerlijk, vreezen wij, toen wij daar b e k e n d schreven; ons volk heeft voor aesthetische bespiegelingen weinig zin. Wat wonder intusschen, dat het nog niet met oordeel geniet, zoo lang het zich zoo weinig gelegenheid ter vergelijking ziet aangeboden? We zijn op weg in herhalingen te vervallen, het zou even erg zijn als dat wij voortgingen over ieder overig klein geregt, door den majordomo voorgezet, uit te weiden; alle hoofdschotels zijn bij lange na nog niet gediend. 'Jan Steen,' bij voorbeeld, 'geschiedenis en fantasie,' het grootste zijner opstellen in den negentienden jaargang, trekt uwe aandacht. Wees er intusschen voorzigtig mede. Het is niet dewijl het maar een fragment is, dat wij u waarschuwen; wij houden te veel van schetsen, om alles afgewerkt te verlangen; wij mogen eene maar aangegevene gedachte wel; doch dit is slechts het begin der eigenlijk beloofde vertelling, - hoe Jan Steen zijne tweede vrouw vrijdde, - en betreuren wij het, dat het er niet toe komt? Opregt gesproken, neen! En waarom niet? Ondanks alle blijken van studie der geschiedenis dier dagen, liever nog van die onzer oude kunstenaars, kwistig genoeg gegeven, schijnt de figuur van Jan Steen zelf voor van Westrheene niet helder te zijn geworden. Hij zocht meer in dezen, dan men gelooft dat er in stak; maar het snuffelen eindigt niet in vinden, er komt geen ander aan 't licht. Grove zedengisper der zeventiende eeuw, neen,

de kunstenaar mogt het niet heeten, die oog had voor allerlei dwaasheid, wien het gekke nergens ontging, maar bij de veraanschouwelijking van al dat lage nimmer walging, nooit zelfs maar weerzin verried. Waar het hem aan haperde, beslisse wie hem dieper bestudeerde dan wij; ons hindert in al dat grappige, luimige, geestige, in al dien spot, de volslagen afwezigheid van dat orgaan, voor 't welk wij geen beter woord weten dan gemoed. De lach van den humorist moogt gij hem toekennen; wat dien lach adelt, de traan waardoor hij heenschemert, Jan Steen schreide dien nooit. Werpe men ons niet tegen, dat men dien in zijne dagen niet kende; ons schittert ter logenstraffing van dat beweren van een fraai mansgelaat een geestigen kijker toe: Constantijn Huijgens, weet ge, had maar één oog tot zijn wil. Het volstond om hem het velerlei dartele der jeugd, ons volk toen eigen, te doen bespieden en in beeld brengen. Er zijn die beweren, dat hij in zijne klucht van Tryntje Cornelis tot het dierlijke toe afdaalde; wij wenschten, dat zij voor een omzien den negentiendeeeuwer konden uitschudden; hoe luchtig, hoe los zij den toon dan mogten vinden; liederlijk zou hij hun ruwer ooren niet meer klinken, en als het woord grof hun er bij op de lippen kwam, het zou gevolgd worden door het regtvaardiger: gezond! Een enkele greep in dat Camerspel treft ons te zeer om van hun vonnis geene herziening te vragen. Als Claes in zijne onrust wordt opgevoerd, als deze in weinige woorden heel zijn hart uit, dan hooren wij in de elkander pijlsnel opvolgende vragen en kreten, waar zijn vrouwtjen, waar zijn wijf, waar zijn liefste is, eene zoo hartelijke huwelijksliefde, een zoo opregte trouw, dat Claes niet de eenige blijft, die in tranen stikt, Claes niet de eenige is, die huivert; dat vrouwen en mannen, die dat stuk zagen opvoeren, het meê deden. Wie dergelijken triomf der zedelijkheid op de zinnelijkheid door Jan Steen vieren zag, hij houde het genot niet voor zich zelven alleen, hij doe ook ons het smaken. Waarom zouden wij er iets tegen hebben dezen boven den drom van schilders zijner dagen te beuren, die het publiek gewillig paneeltjes aanboden, waar het gretigst naar greep, paneeltjens, getuigende dat de man wist waarom men trouwde, dat de menigte de toespelingen daarop nooit moede werd. Heugt u de groep van Van Mieris en zijne vrouw? dan vergt ge niet, dat wij die beschrijven. Het zwak was intusschen te hollandsch, om er iemand in het bijzonder hard over te vallen; onze brui-

loftsdichten hinken aan hetzelfde zeer - tal van jaren later geeft de achttiende eeuw aan dat opzigt nog der zeventiende niets toe! Bilderdijks minnedicht, - daarin blijkt hij paaiachtig van zijn volk, - het is op honderden plaatsen nog ruig. Om tot Jan Steen weder te keeren, we zien niets, dat de reconstructie zijner reputatie in den weg staat, dan - zijn werk. Houbraken noch Weijerman zouden b.v. voor ons gezag genoeg hebben, om hem zijne tweede vrouw te doen vrijen, zoo als zij het beschrijven; indien iemand, Jan had daarin geene hulp van anderen noodig, hij was mans genoeg, gelooven we. Iedere aardigheid, welke zij er over bijbrengen, wij hadden ze prijs gegeven, - maar hem een zweem van Molière te leenen, zelfs een Rabelais in hem te zoeken, welke fantasie die het vermag bij de wijze, waarop zijn penseel zijne opvatting van feiten heeft vereeuwigd?

'Uit de papieren. van een overleden Kunstenaar onzer dagen, door T. van Westrheene Wz.,' is eene uitvoerige bijdrage tot den twintigsten jaargang van het tijdschrift dat voor ons ligt. Waarom werd zij zoo breedsprakig, dat zij geene belangstelling blijft wekken? Er schuilt een ongunstig oordeel in die vraag, dat met een woord moet worden gemotiveerd. Het zijn gedenkschriften, die over weinige jaren loopen; stel u voor, dat de oude man die had voltooid: ge zoudt, al steekt er geen Spartaan in u, ge zoudt het vergeten zijn eer gij het einde had bereikt, zoo weinig gebeurt er in. Wij zouden de aanmerking hebben achtergehouden, als het niet jammer was van beide stof en strekking, Er valt in onzen tijd zoo veel, en onder dat vele zoo voortreffelijks te lezen, dat zelfs de begaafdste wel doet zich te beijveren kernig, kort te zijn. Wij hebben daar onzen meerderen de les gelezen, wij dienen haar het eerst van allen te betrachten; en toch mogen een paar opstellen van de hand des Redacteurs in dezen jaargang niet onvermeld blijven. Het is eene hulde aan twee schilders, omstreeks dien tijd verscheiden, Cornelis Kruseman en Ary Scheffer; liever eene proeve om over den eerste ten minste een zweem van kritiekuit te oefenen; liever eene der beste levensschetsen, welke ons van den laatste werden geleverd, een woord, waarin de gevierde zonder overdrijving wordt gewaardeerd. En met die erkenning zouden wij de beschouwing dezer drie jaargangen kunnen besluiten, als wij enkel van den tekst, als wij ook niet van de platen hadden te spreken bij iedere aflevering gevoegd.

Het was eene gelukkige gedachte van den Heer Van West-

rheene in deze lithographiën oude en nieuwe schilderschool elkander te laten afwisselen, zoo niet de laatste met de eerste te doen wedijveren, en Jkhr. H. Baron Steengracht van Oosterland verwierf zich eene aanspraak te meer op de dankbaarheid zijner landgenooten door zijn kabinet daartoe voor den eersten dezer jaargangen open te stellen. Dat de redacteur gevolg hadde gegeven aan het goede voornemen, ons naar aanleiding der meesterstukjens een blik te gunnen op de verzameling, waaraan zij werden ontleend! Al had de gelukkige bezitter inderdaad regt op dat blijk van erkentenis, wat is het er verre van, dat hij, door het achterblijven van die proeve eener studie zijner schatten, degene zou zijn die het meeste dierf. Wij hadden gaarne van den Redacteur geleerd, hoe men kabinetten bezoeken moet; gij misschien hoe men die aanlegt en voltooit. Geen onderwerp beloofde onder zijne veder dankbaarder te zullen zijn; hij weet in dergelijke zalen den weg, hij heeft dat hooge licht lief, hij spreekt goed in die stilte. Loopt er veel ijdelheid onder het liefhebberen, hij had die geprikkeld tot ze voor allen in genot ware verkeerd; valt aan weinige kabinetten een eigenlijk karakter toe te kennen, hij zou den bezitters hebben overtuigd, dat zij geen beter blijk van hunnen smaak konden geven, dan door daarnaar te streven. Ge ziet het, wij twijfelen er geen oogenblik aan, dat hij breeder vlugt zou hebben genomen dan S. en B. het in den achttienden jaargang dezer bladen beproefden, ons in Hollands ondste stad eene kunstzaal binnenleidende, om slechts een taaijen catalogns te leveren. Hoe is het mogelijk den breeden stroom, die tot haar voert, opvarende, van verre Dordrecht te zien verrijzen, met louter cuyps om u henen, wolken en water met weergaloos licht en leven gestoffeerd, hoe is het mogelijk onder dien indruk een kabinet binnen te gaan en in uwe beschouwing geen blijk te geven, dat de kunst ook u een oogenblik bezielt? Op dergelijken drempel, dunkt ons, wel verre dat het iemands verbeelding aan herinneringen falen zou, op dergelijken drempel moet het moeite kosten den drom af te keeren; en binnengegaan kan er van geen gebrek aan stoffe spraak zijn, geene verlegenheid hoe goede grepen te doen; louter de keuze, welke de beste zijn, blijkt een bezwaar. Opkomst, bloei, verval, herstel der kunst, hoe zij in eene goed gerangschikte verzameling onzen geest aanschouwelijk voorbijgaan, of wij ieder dier tijdperken mede beleefden! Er is geene belangrijker studie dan de oneindige verscheidenheid van wijzen waarop en wijzigingen

waarmede zich de gave van het genie op het gebied van het schoone openhaart! Uit iedere bijzonderheid van dien aard spreekt binnen deze muren, straalt van dien wand meer dan wat allen menschen gemeen is, meer dan wat ons geslacht in het groot kenschetst, fluistert ons volk ons in vertrouwen, opregt en goedrond, toe, wat voor zijnen geest in lief en leed omging, valt bijwijle het verrassendste licht in de donkerste schuilhoeken des gemoeds. Welk een onderwerp, waarvan wij de aanlokkelijkheden door vergelijking en tegenstelling niet ten halve hebben geschetst, welk een onderwerp dat de Heer Van Westrheene prijs gaf, om bij iedere schilderij een woord ter kenschetsing te schrijven, dat blijkbaar zijne moeite en zijn verdriet inhad. Het geldt nu eens een stuk van Prins Frederik der Nederlanden of van den Baron van Brienen van de Groote Lindt, dan weder eene schilderij van de Heeren Terlaak of de Vries of Landry, vervolgens die van de Heeren van der Dusse van Beeftingh of de Jonge van Ellemeet. Als iedere verzameling hare beurt had gekregen, zou orde geen geregelden gang van gedachten hebben gewaarborgd, zouden dergelijke studiën niet een tijdschrift aan het schoone gewijd waard zijn geweest? Het zijn vragen, welker beantwoording ons minder in verlegenheid brengt dan eene poging om de platen te waarderen, zoo als die elkander thans opvolgen, zonder onderling verband, den smaak niet ontwikkelende, daar zij tot geene vergelijking uitnoodigen, eer verwarrend dan verder brengend....

‘Val mijnen majordomo niet te hard,’ hooren wij eene zoete stem de stilte om ons heen afbreken, ‘mijne feesten waren nog niet wat ik die wenschte, en toch was het mijnen gasten vaak wel hij mij te moede. Een woord van lof, hij mag er aanspraak op maken, voor menigen schoonen avond, hij als Nunnink en Weissenbruch die hem zoo trouw ter zijde stonden. Er was dikwijls smaak in zijne schikking, er is talent in hun teekenstift.’ Maar waren wij dan op weg om dat te loochenen? Als ware die gedachte geraden, klinkt het ons toe: ‘Avond bij avond ging ten mijnent om, zonder dat de verscheidenheid van gaven Du Jardin en Schelfhout bedeeld werd opgemerkt, zonder dat Ruysdael naast van der Maaten tot vergelijking uitlokte; maar er op starende, schemerde het der schare toch toe, dat natuur en kunst eene eeuwige jeugd gemeen hebben,’ onsterfelijke! dachten wij, wel zijt ge met weinig tevreden. ‘Anders,’ klinkt het voort, terwijl wij eene lichtende gestalte gewaar worden, ‘anders vatten Ostade en

Jan Steen lager leven op dan Madou en Burgers, - of zinnelijkheid zedelijkheid is geworden, of zedelijkheid ziekelijkheid, er valt over te kouten, - maar vergeet daarom niet Felix en Allebé dank te zeggen, die beiden wedergaven.' Zoo iemand er nog aan twijfelt, of het de schalke schoone is, die ons omzweeft, hij luistere toe. 'Het wordt mij in deze woning vaak te eng, dan verlustig ik er mij mede die vliegende bladen te volgen en in te halen, en zie een ernstig voorhoofd ontfronsd door een grap van Adriaen Brouwer, en verras een mijmeraar bij den schaapherder op de heide van Simon van den Berg, of, voel deernis,' - welk een ondeugend mondjen! - 'met de bouwmeesters uwer dagen, die zoo'n benaauwd gezigt zetten bij oude en nieuwe stadsgezigtjens; wat zij oprigten heeft er geen hand water bij! Hier wedloopen de witte paarden van Verschuur en Van de Velde; dáár vermaakt zich al wat geest heeft in den Lichten Rouw en den Likkebroer;' hoe wij wenschten de schilder te zijn, die zulk een glimlach om hare lippen te voorschijn roept. Toch duurt hij slechts een omzien; toch drijft er een wolkjen over dat zonnige gelaat: 'ik mag die moeders wel,' tuigt ze, 'die Metzu's zieken knaap zoo lang in de donkere kijkers zien, tot ze belang in hem stellen, tot ze zich vleijen, dat hij weer beter zal worden, - wat waarlijk schoon is, blijkt toch een genot van geslacht tot geslacht!'

Scheld er de kritiek niet onverbiddelijk om, goedhartige lezer! zoo ze na dat woord der kunst de veder nog niet neêrlegt; erken liever dat zij er haar regt om tot vooruitgang te prikkelen aan ontleenen mag.

'Wacht op mijne daden!' zal het nageslacht zeggen, 'is zeker het woord geweest, waarmeê de Heer Gerard Keller, de redactie van de Kunstkronijk van den Heer T. van Westrheene Wz. overnemend, voor het publiek optrad;' want de omslag, die ons eenig begrip van zijne zienswijze geeft, zal zoek zijn geraakt, als de losse bladen werden ingebonden. En echter, de nakomelingschap zal hem onregt doen; immers van de stoutheid, door de werken van het bekende bestuur gewettigd, is op den rugtitel der eerste aflevering geen sprake; integendeel, er wordt beloofd voort te gaan op den ingeslagen weg. Nederiger kan men zich niet laten aandienen dan met de bekentenis, dat de naam van den nieuwen redacteur het vertrouwen niet inboezemt, dat ieder, - 'en hij zelf in de eerste plaats' - aan zijn voorganger schonk; en ten bewijze, dat dit geen

blaauw bloempjen mag heeten, gaat zij vergezeld van de mededeeling, dat drie commissarissen bovendien op de uitgave toezigt zullen houden. Het zijn de Heeren J. Bosboom, P.J. Landry en T. van Westrheene Wz., - voor het artistisch, het finantiëel en het litterarisch departement? - het valt te vermoeden. Drie borgen, en ongevergde, wie zou er tegen hebben, het slagen zoo veel waarschijnlijker te zien worden? Niet wij ten minste, die hiermede van dit programma zouden scheiden, om den uitslag der pogingen gade te slaan, als er in de voorlaatste volzinnen niet nog een paar wijzigingen in het plan van inhoud en aanlokselen van de Kunstkronijk werden vermeld, die wij u hier mededeelen, om er later op terug te komen. Eerst de toezegging wat de stof betreft:

'Zoo de Kunstkronijk aldus op het ingeslagen spoor zal voortgaan, hare kolommen zullen thans ook geopend worden voor eene afdeeling der kunst, die slechts schaars in vroegere jaargangen wordt vertegenwoordigd, al was het dan ook geenszins aan geringschatting toe te schrijven, veel minder aan gebrek aan beoefenaars, dat de "schoone Bouwkunst" tot hiertoe zoo weinig in aanmerking scheen te komen. De Redactie hoopt in het vervolg eene bijdrage daarover den lezers te kunnen aanbieden.'

Wij duiden u den glimlach niet euvel, waarmede gij deze regelen laast, maar zucht gij, als wij, bij de volgende:

'Wat eindelijk de Verloting betreft, waarmede de uitgave der Kunstkronijk gepaard gaat, in overleg met Commissarissen zal de Uitgever daarin ook eenige voortbrengselen van *Nederlandsche* Kunstindustrie als prijzen opnemen. De Schilderschool nogtans zal hierdoor niet achterstaan, maar billijk is het, en waarschijnlijk den deelnemers van die verloting niet onwelkom, dat aan die zusterkunst, ook in dit opzigt, deplaats gegeven wordt, die haar toekomt.'

Arme huishouding! die in het twintigste jaar van uw bestaan nog tot zulke middelen uwe toevlugt nemen moet!

Er zou niets nieuws onder de zonne der kunst zijn, al was er van Redacteur gewisseld, en inderdaad, er deed zich niets nieuws op: de Kronijk bleef haren gang gaan, minder schrede voor schrede, dan voetjen bij voetjen. Proza en poëzij, ziedaar waaruit even als vroeger de inhoud bestaat; gelukkig maken de gedichten het kleinste gedeelte uit. Gelukkig? herhaalt ge. Vindt ge dan niet, dat wij eene middelmatige houtsnede

wat duur betalen, als wij er eene gebrekkige vertaling van Wordsworth's aandoenlijk ‘Het laatste der kudde’ om voor lief moeten nemen? De eenvoud van uitdrukking dezes dichters heeft ondanks al hare eigenaardigheid zelfs te zijnent de spotternij niet kunnen ontgaan: gelooft men, dat het gemakkelijk zij het treffende der tinten weêr te geven, waaraan zijne alledaagsche toestauden hun verteederend of verheffend belang ontleenen? Eerbied voor den meester, zouden wij Richard, die het versjen vertaalde, willen toeroepen; eerbied voor hem, die in de schatting zijns volks rijst, hoe meer zich de schaduwen die hem van het heden scheiden verzwaren, eene enkele van wiens gedachten volstaat om de beste der britsche novellisten onzes tijds te bezielen. - Tegen het tweede gedichtjen hebben wij een ander bezwaar. Het sonnet behoorde in vroeger tijd tot de lievelingsdichtsoorten van Dr. J.P. Heije, - er zijn weinige, waarin zelfs de meester met zoo vele moeijelijkheden te kampen heeft, - waarom zouden wij het laken, dat hij de worsteling nog eenmaal beproefde? Er is niets, dat er ons regt toe zou geven, maar wenschen mogen we toch, dat hij deernis hadde getoond met onze nuchterheid, die de ‘Lessen’, welke er ‘in Lijden’ voor de hand liggen, niet gaarne zoo hoog uit de wolken halen, als hij ons op het voorbeeld van Wilhelm von Humboldt uitnoodt te doen. In dien dampkring gaat het gevoel onder nul. - Het spijt ons, maar het derde dichtstukjen maakt geene uitzondering ten voordeele. Voor zoo weinig wij schilders leerden kennen, schenen de meesten ons toe, veel lezen kwelling des geestes te achten; zoudt gij hen ongelijk durven geven, als zij zich op het vers ‘Voorleden, Heden, Toekomst’ van Didymus beriepen? Wij zouden er den moed toe missen, wij die er ons zelven en onze lezers mede geluk wenschen dat, als de Heer L. Berman ons nog eenmaal getuige heeft gemaakt van Saulus' bekeering, de dichters in deze bladen verminderen tot verdwijnens toe, S.J. van den Bergh uitgezonderd, die in elk der beide volgende jaargangen nog ééns voorkomt, slechts ééns, *few and far between*, zegt ge, ook *as angel-visits*? ‘Uit het Visschersleven’ schijnt op het papier gebragt ten gevolge van deze of gene schilderij van Israëls; maar gevoelde de dichter dan niet, hoeveel zulk een bezielen door weêrstuit voor de ware, regelregte onderdoet? Bij den oorspronkelijke volstaat een greep en het hart is getroffen; de navolger beproefde er honderd, en we bleven bedaard. Nieuwe redacteur!

die, voor zooverre wij weten, zelf geen verzen schrijft, en dus niet gevaar loopt van nijd te worden verdacht, al ijvert ge slechts voor het beginsel, dat alles, dat ieder karakter moet hebben en dat karakter bewaren; nieuwe redacteur! wees voortaan kieskeurig tot op ‘kunstjuweeltjens toe,’ als gij er geene ‘illustraties’ bij kunt geven; Staring reeds heeft gewaarschuwd voor dat jubelen in de diamanten.

Indien wij zoo min bekrompen als overdreven eischen aan dit tijdschrift doen, verlangende, dat het zijne bladen slechts beschikbaar stelle voor de hollandsche schilderschool of wat tot deze betrekking heeft, dan bezwijkt menige bijdrage op dien toets, welken anderen zij overigens zegevierend mogt kunnen doorstaan. Laat ons zien wat, hier geweerd, elders plaatse zou hebben gevonden. ‘Uit de Reisportefeuille,’ een brief uit Schandau, opent de vijftiende Aflevering van den achttienden Jaargang; ‘Uit de Reisportefeuille,’ een brief over Norderney, doet het insgelijks de drieëntwintigste van den tweeden der Nieuwe Serie; zoo Van Westrheene als Keller, zij namen gereedelijk deze geschriftjens van den Heer J.J. van Oosterzee op. Acht de vraag niet onbescheiden, of het eene als het andere een zoo gunstig onthaal zou hebben gevonden als er een minder beroemden naam onder had gestaan; of hebben deze bijdragen iets karakteristieks, dat hen van zelve voor de Kunstkronijk bestemde; zijn ze origineel-artistisch? Allen eerbied voor den gevierden kerkredenaar op het gebied zijner keuze, maar een oog voor schilderkunst, voor gravures, het blijkt hem, als ge zijne G e w i j d e B l a d e n inziet, niet bedeeld. Immers ieder ander, die over een aantal inteekenaren en dus over stoffelijke middelen mogt beschikken, als niet louter de rigting, die hij voorstaat, als ook de roem, dien hij zich verwierf, hem waarborgen, zou deze gelegenheid hebben aangegrepen bij dat geschrift over het Oude Verbond voorstellingen te voegen de kunst onzer eeuw waardig. Ten onzent kunnen te weinig werken de kosten van oorspronkelijke staalplaten dragen, dan dat men bij de keuze der teekening voor deze niet keurig zoude zijn. Helaas, wat is het er bij dit werk verre van! H e t p a r a d i j s , men weet het, wilde op het papier geene waarheid worden; en mogen sedert verscheidene gravures niet zoo volslagen belagchelijk zijn uitgevallen, het verhevene, neen, dat naderen zij niet. Er staan namen van inheemsche, hedendaagsche schilders onder een viertal van die, welke wij van dergelijken tooneeltoestel

verre wenschten; maar durft gij er u mede vleijen, dat Van Oosterzee aan deze wat Cornelius, Overbeck, Bendemann in dat genre voortreffelijkst leverden ten voorbeeld zal hebben gesteld, hij die, in den vreemde rondtastende, bij een Murillo, o gruwel! ook een Schopin greep?! Onze hedendaagsche schilderschool heeft geen regt zich op haar historisch, wilt ge liever haar bijbelsch genre te goed te doen; wanneer men die middelmatigheid niet betreurt, wanneer men haar bevordert, dan verbeurt men het regt in de Kunstkronijk zijne stemme op te heffen! Wij zien de bladen 'Uit de Reisportefeuille' zelve in; blijkt Van Oosterzee in deze veel meer dan de tourist-dominé, op zijn best *un touriste homme de lettres?* Of getuigt zijne landschapschildering, zijn zeestuk van oorspronkelijke opvatting, van eenigerlei gave, welke bij onderwerpen van dien aard voor allen, die verre zijn geweest en dies velerlei hebben gezien, niet gemeen goed is geworden; vindt gij er iets in, dat u verrast? Een opregt antwoord - en een man van zijn geest en zijn gemoed wenscht, duldt geen ander, - een opregt antwoord zal: neen! luiden; of het moest de stoutheid zijn, met welke hij in het laatste opstel ter kwader ure aan Heinrich Heine herinnert, die ook over Norderney schreef en wiens studie vonkelt van genie, zelfs waar de spotter zich niet aan geloof bezondigt. Eene vraag ten slotte: zou, ter verklaring van het hemelsbreed onderscheid tusschen beider schetsen, hemelsbreed buiten alle tegenstellingen door de twee namen van zelve voor den geest geroepen, ook in rekening moeten worden gebragt, dat Heine zijne studie niet afscheepte, als Van Oosterzee, met een karakteristiek: 'en dan is weder dit haspeltjen af?' Bl. 59, 1856. - Het zijn maar de eerste stukken, welke onze theorie elders uitgegeven wenschte. 'Schoonheidswetten der Toonkunst,' door Dr. J. van Vloten, uit het Hoogduitsch van Dr. Eduard Hauslich verkort vertaald, eene alleraardigste poging, om de ketterij te keer te gaan, dat de muziek bij uitsluiting de kunst des gevoels zoude zijn, - ketterij, die des ondanks het opstel zal overleven, vreezen wij, - 'Schoonheidswetten der Toonkunst,' zij hadden in een anderen band dan in dezen moeten worden gebonden. En ze zouden zeker te ijveriger daar zijn opgeslagen en herlezen, daar de muzijk immers ten onzent meer organen heeft dan het hemelhoog dravend Album der Toonkunst, dat wij, op te lage pennen drijvend, zelden kunnen volgen, ons met verbaasd nastaren vergenoegende. - 'Bij het portret eener Hollandsche Kunstenares,'

door Mr. J. van Gigch, ware dan evenmin hier opgenomen; het zou geplaatst zijn geworden niet in een tijdschrift het tooneel gewijd, - helaas! sedert dat in de opera opging, heeft het er geen meer! - het zou den lof van Mevrouw Rosa de Vries hebben verkondigd in dit of dat week- of maandblad, anders dieper studiën der harmonie gewijd. Wij takelen met dat woord niets af op de bekwaamheid, waarmede dit opstel is geschreven; wij wilden er louter den wensch door lucht geven, dat organen, die compositiën beoordeelen, het niet beneden zich mogten achten ook executerende talenten te toetsen. Die arme zangers en zangeressen, de laatste vorsten en vorstinnen der democratie! de vroegere gelijk, maar slechts voor eene wijle, in weelde zich badend, door wierook bedwelmd, beurtelings in velerlei zin verleidende of verleid, wanneer hooren zij de stemme der w a a r h e i d , - voor het te laat is? - Beide deze bijdragen intusschen mogen zich op den band beroepen, die, zoo men zegt, zusteren omstrengelt, al blijkt hij dikwijls ijl genoeg; - maar wat zoudt gij als redacteur hebben gedaan, indien u een opstel ware geworden, op zich zelf belangrijk, zoo door stoffe als door stijl, maar u in eene geheel andere wereld verplaatsende dan die, waarin gij met uw publiek gewoon waart te verkeeren? Ge hadt heuschelijk dank gezegd, het handschrift terugzendend; we zouden er met u toe in staat zijn geweest, en Kneppelhout, gelooven wij, het geldt zijne hoofdbijdrage tot den tweeden Jaargang der nieuwe serie, zou het ons niet euvel hebben geduid, *Eric, or Little by Little*, door Frederic W. Farrar is een roman, die verdient te worden gelezen, genoten, ook bij verschil van beschouwing des onderwerps, door ieder, die zich in de *Schooldays at Rugby* door een *Old Boy* eerst zelf heeft verlustigd en ze daarna, waar hij konde, uitleende of aanbeval. In beide boeken wordt u dat eigenaardig engelsch, vrolijk vrij schoolleven dier krachtige jeugd geschilderd, welke later op hare beurt geroepen zal worden in honderden betrekkingen binnen of buiten haar eiland, maar altijd met de welvaart van dit ten doel, de wereld te bezien, te bestuderen, te heheerschen! Een dag te Eton veraanschouwelijkt het u; Gray's Ode, - eene speelplaats dier school in het verschiet - doet het u vermoên; bij Tom (*the Schooldays*) ziet gij er de grootsche zijde van; bij Eric (*Little by Little*) de gevaarlijke. Er is strijd tusschen de opvatting van den eenen en den anderen schrijver; Kneppelhout heeft dien aangetoond waar hij het polemische van Farrar's

werk tracht te loochenen; de onderscheiden indruk, welken het eerste en het tweede boek maakt, heeft een engelsch criticus allergelukkigst uitgedrukt. Hij vat zijn oordeel over de verdichte school te Roslyn, over de werkelijke te Rugby, in de beide romans beschreven, dus zaam: ‘in Eric krijgt gij een stoombad; Tom is een stortbad gelijk’. Het is kloekheid van lijf, het is koenheid, van ziel, waarop Albion prijs stelt; daarnaar streeft hare opvoeding de poging koste wat ze wille; maar wat heeft die vraag over de ontwikkeling der aanzienlijke jeugd in den vreemde gemeens met de Kunstkronijk, waarin zij ons ter beantwoording wordt voorgelegd? Geef het stuk in een letterkundig tijdschrift, zouden wij Kneppelhout hebben verzocht, uwe waardering zal misschien weêrspraak uitlokken; er is ziekelijks in Eric, ziekelijks, dat moet worden bespied, aan het licht gebragt, ontleed; daar zijt ge op een terrein, dat er gelegenheid toe geeft; wat weten er onze schilders van? Het schoone van den stijl? meent ge; vertaal het dan geheel, het is niemand beter dan u toevertrouwd, doch doe het niet hier. Weeg echter nog eerst het woord, aan een bewonderend beoordeelaar van Eric ontsnapt, toen hij de *Lyrics* van denzelfden schrijver aankondigde: ‘*Is it of any use to whisper to such delicate-minded men, that they require bracing?*’ Ons vraagt men af, en te regt, waar wij heen dolen? er blijft nog één opstel over, dat eigenlijk ook in deze lijst niet past. Het zijn Mevrouw Bosboom Toussaint's ‘Toelichtingen’ bij ‘de Beeldtenis van Pieter Christiaensz. Bor,’ door A.P. Félix op steen gebragt naar eene schilderij van L. Cornet. ‘Er was aanleiding toe die te geven,’ zegt eene zoete stem; ‘Cornet had Bor zoo goed begrepen.’ En gij nog beter, getuigen wij gaarne, maar waarom, toen gij zoo juist inzaagt, dat er te weinig in dat stille gemoed was omgegaan, om u op uwe beurt stoffe tot eene schilderij te geven, waarom ons opmerkzaam gemaakt op onbeduidende dingen, op kleinigheden ten minste, gij, voor wie geen karakter geheimen heeft, gij, die uit de breede rij onzer oude kunstenaars maar hadt te kiezen, om ons, als bij Hemling, te boeijen, te doen bewonderen!

Geen aalmoes weder van eene hand, die, klein als ze is, kan opheffen wat en wien ze wil!

Veel zoude wegvallen; wat overblijven? Ten deele vertalingen, het deert ons, dat wij het moeten zeggen, vertalingen, tegen welke wij minder bezwaren zouden hebben, als oorspronkelijke bijdragen die in getal en gehalte opwogen; als zij van

een doel getuigden door hunne rangschikking beoogd en getroffen. Hier is beide Duitsche en Fransche kunstlitteratuur te hulp geroepen, maar van poging, die fragmenten tot een geheel te vereenigen, geen zweem; de roode draad is niet zoek, hij is er niet. ‘Rafaël en Michel Angelo,’ naar Hermann Grim, door Aug. Allebé vertaald, het is overbodig te zeggen, uit welke taal; - de kunst in Duitschland, uit den Dentscher Kunst-Kalender, 1860, van Dr. Max. Schasler, een model voor dergelijke wegwijzers; - ‘de Kunst te Rome,’ opmerkingen van Edmond About; - ‘de Oorsprong der Graveerkunst en hare Vorderingen in Nederland en Duitschland in de XVde eenw,’ Renouvier gevolgd; - het zijn opstellen van zeer verscheiden waarde, maar die toch alle, zoo men geen verband eischt, hare plaats verdienen. ‘Uit het Kunstenaarsleven’ echter, de laatste vertolking in den loopenden jaargang opgenomen, ‘Uit het Kunstenaarsleven,’ eene verkorting van Henry Murger's *les Buveurs d'Eau*, hoe komt het hier te pas? Wij gewaagden straks van eene ontwikkeling des publieks door eene serie van schetsen uit den vreemde nagevolgd, aangevuld, toegepast, studies van scholen in opkomst, bloei en verval, proeven van de lotwisselingen van het eene of andere genre bij onze buren, pogingen, in een woord, om allengs tot eene geschiedenis der kunst in groote trekken voor te bereiden en op te beuren; maar wat heeft dat alles met eene novelle als deze te doen? U i t s p a n n i n g zonder i n s p a n n i n g , ziedaar wat zij den lezers dezer bladen zijn zal, want van waardering van het talent des schrijvers, door Busken Huët, zoo *con amore*, in den Nederlandschen Spectator gewaagd, weet onze bent niets. Vermaken en leeren tevens, beweert men misschien; maar andere zijn de klippen op de zee der kunst aan de hollandsche dan aan de fransche kust, en wij voeren een loods aan boord, niet opdat hij ons vertelle wat in de verte dreigt, neen, opdat hij ons opmerkzaam make, waar onze kiel zich hier te bersten zou stooten, als hij het roer ook maar een omzien losliet; ligt is de taak niet, maar wie heeft hem dat ook beloofd?

Eene beschouwing der overige oorspronkelijke bijdragen geve ons den maatstaf ter hand voor de sympathie dezen redacteur bij oude vrienden bewaard, door dezen bij nieuwe kennissen gevonden. De Heer van Westrheene komt het eerst in aanmerking. Hij getroostte zich over de Tentoonstelling der Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen, in 1860 in de Maasstad gehouden, voor de Rotterdamsche Cou-

rant eenige artikelen te schrijven; zij werden in deze ‘Annales’ van de ‘hauts faits der hedendaagsche kunst’ herdrukt; wij schreven in goeden ernst getrouwelijk over; glimlacht of meesmuilt gij? Hij deelt eenige ‘Gedachten over Genrekunst’ mede, bij gelegenheid eener prijsuitdeeling aan bovengenoemde instelling ten beste gegeven; ge gist, dat Jan Steen nogmaals een pluimpjen krijgt, en ge hebt het geraden. Er zijn berigten met zijn naamcijfer geteekend, en wij hebben, gelooven wij, alles vermeld, wat er van zijne hand tot nog toe in deze jaargangen voorkomt. Het is weinig, zij het ook uit een goed hart! We zien naar Beynen en Vosmaer om; in den eersten jaargang schijnen zij den opvolger even gewillig ter zijde te staan als zij het den voorganger deden. Vraagt de redacteur den Doctor om een woord bij ‘de Basalt-Leeuwen van het Kapitool,’ deze geeft hem een opstel, dat ons P. Koelman's plaat beter, dat ons bovendien menige historische merkwaardigheid van het eeuwige Rome genieten doet. Worden de houtsneden wat schaarsch, de Meester bezorgt hem een paar proeven, hoe de Venetiaansche dames in de zestiende eeuw hare lokken goud kleurden; de bijzonderheid heeft hare waarde voor wien de velerlei lof, het hooge blond der Virgin-Queen gewijd, wel eens verdacht voorkwam. Vosmaer neemt voor de eerste nommers de taak der Kunstberigten op zich, hoe ondankbaar die wezen moge, zoo lang die rubriek stelsel noch regel heeft; Vosmaer geeft in den tweeden jaargang een behartigenswaardig woord over ‘Volk en Kunst,’ maar van Beynen verrast ons geen blijk van leven meer, en de vrees grijpt ons aan, dat de Meester als de Doctor afscheid gaat nemen. Of is het geen p.p.c., dat Vosmaer pousseerde in zijne ‘Uittreksels der Ordonnantie-Boeken van Prins Frederik Hendrik,’ eene lijst der schilderijen door dezen aan kunstenaars besteld, om opgave der prijzen er voor besteed! Het zou spiritueel-malicieus zijn daarmede vaarwel te zeggen: - wij zien den majordomo voor ons zoo hoogst gelukkig met dien schotel. Beide mijnheer en mevrouw moet hij om het zeerst bevallen, - hij zal er zich bij verkreukelen, want taai is het geregt tot verstompens der tanden toe, zij zal er eventjes van proeven, zich verheugende, dat hare voortbrengselen thans in letterlijken zin meer gelden.... Onzen dwazen inval daargelaten, mijneheeren Beynen en Vosmaer! gij moogt u niet onttrekken; zoo gij buiten de Kunstkronijk kunt, missen, neen, dat kan zij u niet! En nu tot de nieuwe vrienden, aan welke

de verzamelaar zoo dringend behoefte heeft; de eerste van deze, de beste van allen, gelooven we, is een ongenoemde. ‘Gedachten over Rembrandt,’ titelde hij zijn stuk; er is even weinig pretensie in dat opschrift als in zijn stijl; maar hij is in de schilderijen als in de etsen van den grooten meester thuis, hij heeft er zijne studie van gemaakt, hij heeft ze lief. De aanloop is wat lang; als wij ons niet bedrogen, werd daaraan door eene andere hand niet slechts geschaafd en gevijld, maar heeft deze er ook ingelascht en bijgevoegd, doch dien te boven verlustigt gij u in eene kennis, die trots het fragmentarische van gedachten geleidelijk het gansche onderwerp uwen blikken prijs geeft, en, in spijt van de schaarsche verheffing van uitdrukking, u voor het voorwerp harer bewondering warm doet worden! Of is dit geene even korte als kernige karakteristiek der hollandsche schilderschool? ‘De onderwerpen, die zij voor haar penceel koos, waren meerendeels genomen uit de dagelijksche omgeving. Het stil leven, - de bloemenpracht of het geurig ooft, - het landschap of zeegezigt in zijne oneindige verscheidenheid, - Hollands rijkdom in runderen en paarden, - het huiselijke leven bij burgers en grooten, - karakterstukken waar menschelijke hartstogten zich in al hun natuurlijkheid en verscheidenheid voordeden, - portretstukken, die een overgang tot de historie uitmaakten, en ook historiestukken, zelfs het hooge historiëele werd niet voorbijgezien, waarbij het echter meer de daad zelve, dan de gewoonten en kleederdragten van den tijd waren, die hare aandacht boeide, - terwijl zij minder doordrongen van het ideale schoon (der vormen) streefde om het geheel menschelijke weer te geven, en haar gevoel voor harmonie meer in licht en kleuren dan in gestyleerde vormen uitte.’ Schrap de woordekens door, die wij tusschen aanhalingsteekens plaatsten, zet eenige andere om en ge hebt geene bedenking. Als de man meer slag van schrijven had, hij zou de gedachte over de soort van dichterlijk gevoel, onzen landaard kenschetsende, gelukkiger hebben uitgedrukt, dan het in de daarop volgende regelen geschiedde; hij zou de natuur, die de hollandsche kunstenaars omgaf, niet slechts hebben doen meêwerken tot wat hunne rigting eigenaardigst had; hij zou er die uit hebben verklaard; maar haar zien, haar weergeven, wie doet het beter dan hij? ‘De lage met waterdamp bezwangerde lucht, de veelsoortige stroomen en rivieren, de met wolkgevaarten bezette hemel doen de verschieten blaauwen, bedek-

ken “(lees hullen)” de voorwerpen meer of min met “(in)” een geheimzinnigen nevel, doen zelden eene scherpe en bepaalde kleur voorkomen, maar breken die in duizende tinten.’ Hoor nog dat woord, waarmede hij tot zijn eigenlijk onderwerp overgaat, na een blik op de toenmalige republiek te hebben geslagen: ‘Rembrandt was een kind van dien tijd, van dat volk, maar hij was een rijk begaafd kind, dat het eigenaardige van die verschillende kunstuitingen in zijne persoonlijkheid opnam, verwerkte en daardoor geheel oorspronkelijk werd. Het is mij meermalen voorgekomen, dat hij zijn oorspronkelijk genie zoo lief had, dat hij, kennis dragende van het bestaande schoon op het gebied der beeldende kunsten, en bezitter van vele vreemde kunstwerken, wel eens angstvallig het vallen in de opvatting van een ander kunstenaar heeft vermeden door het schoone te zoeken op het gebied van het leelijke; maar hoe het zij, de overleden groote kunstenaar Paul de la Roche heeft hem wel begrepen, toen hij hem in het walhalla der kunstenaars, voorgesteld in zijn Hemicycle, heeft afgebeeld te midden zijner kunstbroeders, noch sprekende noch hoorende, maar in zich zelven gekeerd en alleen gehoor gevende aan zijn eigen genie.’ De ‘overleden groote kunstenaar,’ het is onloochenbaar ouderwetsch, maar de opmerking is even onloochenbaar niet alledaagsch, en wij zouden ons zeer in u bedriegen, lezer! als ge niet werd uitgelokt aflevering 17 tot 19 van Jaarg. 1859 nog eens ter hand te nemen, en ons niet voor het genot dank zegdet. Over Rembrandts etsen lazen wij in het Hollandsch niets, dat er bij haalt! al heeft Charles Blane door zijne photographiën van deze elk vergund zich ten zijnent in eene voorstudie dier wereld te verlustigen, voorstudie welke men dan later op het Trippenhuis kan voltooijen! Het is eene weelde zonder weêrga, en ge houdt het ons ten goede, dat wij aan deze niet kunnen denken en in eenen adem Mr. J.C. Snellen van Vollenhoven's ‘Toespraak bij de Opening eener Leidsche Schilder- en Teeken-Academie’ beoordeelen, waarin Rembrandt ‘de kneder der lichtstralen’ wordt genoemd. Waarom, indien men als tijdelijk voorzitter van dergelijk bestuur een woord zeggen moet, zich niet tot eene stoffe bepaald, die men meester is? hier lag zij in de geschiedenis der instelling zelve voor de hand, en ware dat gedeelte uitvoeriger bewerkt, wij zouden ons over den druk niet beklagen. ‘William Hogarth,’ eene ‘Voorlezing door Mr. A.W. Jacobson,’ - de onbekende, die nog

al eene prijsuitdeeling opende door nog al eene rede, duide het ons niet euvel, dat wij overspringen, - ‘William Hogarth’ is eene allergeestigste voorlezing van iemand, die veel goeds kan leveren, als hij, minder cavalièrement met sujet en publiek omspringende, meer dan een paar weken ter bestudering van zijn onderwerp veil heeft. ‘Le tems ne fait rien à l'affaire,’ zal de aardige veellezer ons toeroepen; maar ons toch niet tegenspreken, dat meer tijds hem ten minste in staat zou hebben gesteld er het stuk minder bont te doen uitzien van allerlei, sinds hoe lang verworven en verwerkte, kennis? Lakende wat er ons in toeschittert, wenschen wij intusschen der Kunstkronijk ijverige medewerking van dezen auteur, uit wiens opstel ons, wij erkennen het dankbaar, ook veel toelichtte. Al voortgaande zijn wij intusschen den derden Jaargang der nieuwe serie genaderd, en de ‘Hulde aan de Nagedachtenis van Nicolaas Pieneman, door J.J.L. ten Kate,’ ligt voor ons. Een woord over dien ontslapene, waar zou het meer op zijne plaats mogen heeten dan in de Kunstkronijk, een woord tot zijn lof, wie zou het hem in deze bladen niet gunnen? meer nog, wie niet wenschen, dat wij hier eene waardering zijner werken mogten ontvangen, beide den kunstenaar en de kunst regt doende? ‘Uitgesproken in de Maatschappij Arti et Amicitia,’ herinnert men ons, - ‘hulde’ herhaalt men, - alsof de waarheid niet overal hare regten had, - alsof het iemand gegeven ware op zijnen wenk de glorie te doen stralen uit een graf! Fronst het voorhoofd niet, gij bewonderaars! die in ons al belagers ziet, ‘een groot kunstenaar, een goed meester,’ heeft ten Kate hem geprezen, en wat het laatste betreft, wij hebben, hoe verre we ook van hem in beginselen verschilden, steeds aan zijne bescheidenheid en beminnelijkheid regt laten wedervaren; slechts op de overdrijving van de eerste lofspraak wenschen we, om de toekomst onzer historie-schildering, iets af te dingen. Helaas! we zijn niet zoo mild met groote mannen gezegend, dat wij overigens zijne verdiensten voorbij zouden zien! Eene plaats uit de rede zelve biedt gelegenheid aan onze meening duidelijk te maken: zij begint met het gebied en den geest van de kunst onzer eeuw tegenover den kring, waarin die van de vijftiende en die van het begin der zestiende werkten, en wat die wilden, te stellen. ‘Onze tijd echter bezit,’ lezen wij, ‘nevens een *religieus* bewustzijn, nog een ander: een, om het dus uit te drukken, zelfstandig *politiesch* bewustzijn, dat de Historie liefheeft; een *patriottiesch*, vol geest-

drift over groote mannen en groote gebeurtenissen, waaraan onze eeuw hare gedaante, haar welvaart, haar grootheid en al hare verwachtingen te danken heeft.' Over het onvolledige dier karakteristiek onzer eeuw willen wij hier niet twisten; haar eigenaardigst kenmerk, het democratische, werd door spreker en besprokene om strijd geloochend of miskend. 'En wanneer wij ons nu van achteren verblijden,' gaat de tekst voort, waarin vroeger Pieneman's droefheid over zijne verijdelde reize naar Italië is vermeld, 'en wanneer wij ons nu van achteren verblijden over eene teleurstelling van een jeugdig kunstenaar, die hem de oogen, reeds verlangend naar den vreemde heengeslagen, met verhoogde belangstelling op zijn eigen vaderland deed vestigen, dan is het, dewijl hem juist daardoor de eerste aanleiding gegeven werd om dat bewustzijn zijns volks te leeren kennen en erkennen, en ook op het gebied der Kunst tot zijn recht te doen komen.' Wij bidden u gaat, dit door? of zou het tot de onmogelijkheden hebben behoord, dat Pieneman, als hij den vreemde met ons vaderland had mogen vergelijken. Hollander ware teruggekeerd, Hollander in den geest zijns tijds. Hollander met geheel zijn harte? Er zijn schilders bij onze buren, die elders dan ten hunnent hunne studie hebben voltooid, en toch hunne afkomst getrouw bleven in wat die behoudenswaardigs had. 'Het was in den weg van Gods voorzienigheid beslist,' lezen wij verder, de driestheid niet benijdende, die niets gewaar wordt of zij weet ook w a a r t o e , 'van nu af aan zou Nicolaas Pieneman als *Nederlandsch Schilder* bij uitnemendheid optreden: en menig roemrijk of leerzaam feit uit ons eigen rijk en gewichtig verleden zou in hem den bezielden en bezielenden Historiograaph vinden, dien onzen tijd verlangt.' Ten bewijze? ligt ons op de lippen, maar eene rhetorische tirade vergunt ons de vraag niet; zij komt haar voor. 'Verre zij het van mij, u met een dorre lijst bezig te houden van al de Schoone Tafereelen, die nu vaak met verrassende snelheid elkander opvolgende, zijne werkplaats verlieten, om de geestdrift gaande te maken van alles wat ook in de *Kunst* de *Nationaliteit* waardeert en liefheeft. Gij kent ze, M.H.! en hebt niet noodig dat ze u herinnerd worden, want het waarachtig Schoone is onvergetelijk, juist omdat het onsterfelijk is.' Wij worden opgewonden, al zegt de redenaar dat hij er niet aan denkt, den sleutel om te draaijen. 'Maar wat ik doen mag, is met een enkel woord te gewagen van den algemeenen kreet van bewondering en

welgevallen, waarmeê ons volk den eersteling begroette van geheel die reeks van Vaderlandsche Stukken, die, als zoo vele episoden van het grootsche Epos der Nederlanden, elkander opvolgden en aanvulden.' Hij zal den grooten slag slaan. 'Pieneman schilderde zijn *Heldendood van de Ruyter*, en niet alleen zijn naam *in* Nederland, maar ook de sympathie *van* Nederland, voor zijn persoon en werk was voor immer gevestigd. Want ja, dat was wel het verheven oogenblik door onzen Brandt zoo treffend herinherd, waarop de doodelijk verwonde Held, hoe zwak en pijnlijk ook en midden in het akelig duister van de zwavelwolken, die het admiraalschip omringden, "nog uit den half matten blik een kracht uitzond, die tot geestdrift ontvonkte;" en 't was of ge, staande voor des Schilders stout Tafereel, nog die stemme vernaamt, die, "alle wie haar hoorden deed besluiten de overwinning te behalen, of de neêrlaag te wreken," de stem eens biddenden, niet ongelijk aan die, welke de in 't hart getroffen grondlegger van 's lands vrijheid in het bange uur der scheiding slaakte voor 's lands behoud: "Heer bewaar de vloot; spaar genadig en geeft kloekmoedigheid en kracht, op dat wij onder Uwen zegen triomfeeren, ook nu in mijne zwakheid gelijk eens toen ik sterk was, opdat het blijke, dat wij alles door U doen, die kloek zijt in het zwakke en in weinigen veel.' Aandoenlijk en eerbiedwaardig is die godsvrucht, zulk een leven bezegelend, - hare uitdrukking bij Brandt nog natuurlijker dan hier - aandoenlijk en eerbiedwaardig vooral, wanneer men zich herinnert, dat de grijsaard noode met zulk eene vloot naar zee ging, zeggende: 'De Heeren hebben my niet te verzoeken, maar te gebieden, en al wierdt my bevolen 's Landts vlagh op een enkel schip te voeren, ik zou daar mee 't zee gaan en daar de Heeren Staaten hunne vlagh betrouwen, zal ik mijn leven waagen.' Wie meent dat het weinig zegt, dat dit op de schilderij niet viel voor te stellen; wie voorbijziet dat juist het jammerlijke van zulk sneuvelen den staf over het onderwerp breekt, den waren indruk, dien het maken moest, zeker niet te weeg brengend, hij voelt zich, de opoffering aanschouwend, niet genoopt te vragen, welke vruchten zij droeg, waaraan zij haar gewigt ontleent? Het behoud van een half werelddeel voor zijn volk bij voorbeeld, als Engeland zich verzekerd zag, toen Wolfe voor Quebec in de armen der zege den geest gaf? grootscher nog, eeuwen van rouwe, maar ook eeuwigen roem in de handhaving der vrijheid des gewetens, door Gustaaf

Adolf bij Lützen aan Zweden vermaakt? Het zijn de gevolgen van het feit, die de waarde van den greep bepalen, die het bezielende waarborgen, dat van geslacht tot geslacht van de voorstelling moet uitgaan; wat zoudt ge antwoorden, als men u bij dit tafereel naar deze vroeg? Helaas, geene! ‘Kompositie en groepering, koloriet en teekening, mouvement en uitdrukking, alles werkte zamen om den jongen Historieschilder bij dit zijn schitterend debuut een zeldzamen triomf te doen behalen.’ Toegegeven, maar de gedachte, wier afwezigheid bewees, dat geen historische geest in hem leefde, maar de gedachte, welke de menigte, door al dat overige geboeid en gestreeld, niet miste, de gedachte, deed de lofredenaar wèl deze gelegenheid te verzuimen, hare regten te doen gelden, bij ons onbeduidend, oppervlakkig historiëel? Geen wenk zelfs dat de schilder, om wie weet welken indruk te weeg brengen, dagen in de Ruyter's leven voorbijzag, waarop deze den Staat redde! ‘Het ging hem,’ vaart ten Kate over Pieneman voort, ‘na den eersten dag der Amsterdamsche Tentoonstelling van 1834, als ik weet niet meer welke sommiteit in den vreemde, die, zoo als hij zich uitdrukte, zich des avonds als een vergeten burger ter ruste nederlegde, om den volgenden morgen als een beroemd man te ontwaken, - trouwens tot niemands verbazing dan zijne eigene!’ Het is bij wijle gelukkig een ongetrouw geheugen te hebben, want de wending ware niet te nemen geweest, als ten Kate de plaats had opgeslagen: ‘the effect was electric; his fame had not to wait for any of the ordinary gradations, but seemed to spring up like the palace of a fairy tale, in a night. As he himself briefly describes it in his Memoranda, ‘I awoke one morning and found my self famous.’ Het is Byron, na de uitgave van ‘English Bards and Scotch Reviewers;’ Byron, die van Childe-Harold af tot Don Juan toe in genie woord hield; deinsde de redenaar voor de vergelijking, die hij er door uit zou lokken, terug? Teregt, in anderen zin dan hij wenscht, valt zij uit en gaat toch door; Pienemans grepen uit onze geschiedenis lijden schier alle aan hetzelfde gebrek als zijn eerste; - of is de dubbele poging ons Prins Willem te doen aanschouwen schier en helaas! het slagoffer van een sluipmoord, het bewijs, dat hij ooit het belang begreep, dat de daad zijn doek geven moest? Voorgevoelde de redenaar dan niet, dat zijn toon toch zou moeten dalen, als hij, later periode genaderd, van portretten zou hebben te spreken, bijna slechts van portretten, een achteruitgang op bladzijde vier,

door allerlei phrases vergoêlijkt en toch niet te ontkennen. O Pieneman! die in het gezellig gesprek regt deedt aan den gelukkigen greep van eenen uwer kunstbroeders, de Verzoening van de Ruyter en Tromp, door Willem de Derde tot stoffe zijner schilderij kiezende, - Pieneman, dien wij wanhopig naar een onderwerp zagen omzien, gebukt onder den grooten naam, dien gij hadt op te houden, - hoe begrijpelijk waart gij voor te stellen geweest, als alles in u niet bewonderenswaardig had moeten zijn; wat zoudt gij uwe leerlingen verder hebben gebragt, ware hun de les verklaard, die in uw leven als kunstenaar ligt!

Onze opgave der oorspronkelijke bijdragen zou voltooid zijn, indien ons onder het schrijven dezer regelen niet de dertiende en veertiende aflevering van den derden Jaargang der nieuwe Serie ter hand waren gekomen, waarin wij Basilius Magnus aantreffen, van Dr. E. Troosting. Basilius Magnus, ‘spreek uit Basilie-us’, wordt u in eene noot geleerd, Basilius Magnus, vraagt ge, wie was hij? wij deden het als gij, lezer! en bij gebrek aan alle bronnen als aan alle studie van kerkvaders en hunne litteratuur, sloegen wij Gibbon op en lazen: ‘Two natives of Cappadocia,’ - gij vindt het in het XXVIIste hoofdstuk van ‘the History of the Decline and Fall of the Roman Empire,’ jaren 340-380, ‘two natives of Cappadocia, Basil, and Gregory Nazianzen, were distinguished above all their contemporaries, by the rare union of profane eloquence and of orthodox piety. These orators, who might sometimes be compared, by themselves, and by the public, to the most celebrated of the ancient Greeks, were united bij the ties of the strictest friendship. They had cultivated, with equal ardour, the same liberal studies in the schools of Athens; they had retired, with equal devotion, to the same solitude in the deserts of Pontus; and every spark of emulation, or envy, appeared to be totally extinguished in the holy and ingenuous breasts of Gregory and Basil. But the exaltation of Basil from a private life to the archiepiscopal throne of Caesarea, discovered to the world, and perhaps to himself, the pride of his character; and the first favour which he condescended to bestow on his friend was received, and perhaps was intended, as a cruel insult. Instead of employing the superior talents of Gregory in some useful and conspicuous station, the haughty prelate selected, among the fifty bishoprics of his extensive province, the wretched village of Sasima, without water, with

out verdure, without society, situate at the junction of three highways, and frequented only by the incessant passage of rude and clamorous waggoners.' Zooverre Gibbon over Basilius, - wat hij verder van Gregorius vermeldt, leest ge zelven wel eens over; - zoo veel van Basilius, hoe komt hij in de Kunstkronijk? Wij kennen vernuften, die uit lust de raadselen van het menschelijk hart na te gaan, dat kort, dat kernig, hier zooveel afdoend woordeken 'perhaps', waar het ten tweeden male voorkomt zullen overpeinzen, tot zij er eene studie van konden schrijven; maar wat zou deze in de Kunstkronijk doen? De ondeugende m i s s c h i e n e r deelt in eene aanteekening het bewijs mede, hoe het menschelijk hart één is in Cappadocië als in Brittanje, verzen van Gregorius vergelijkende met verzen van Shakespeare, éénzelfde klagten over éénzelfde leed, bedrogen vriendschap; in een letterkundig tijdschrift zou deze laatste opmerking hare waarde hebben, maar in de Kunstkronijk? Lieve lezer! Dr. E. Troosting heeft ook niets van dat alles gegeven; als hij ons alleruitvoerigst den tijd en de toestanden heeft doen beschouwen, dan lezen wij, slechts als ten overgang tot den lof van Basilius als kanselredenaar: 'Wij zullen dan ook de kerkelijke geschillen van dien tijd, waarin hij voortdurend werd gewikkeld, laten rusten. Ik zal dan ook in geen onderzoek treden, of de meermalen tegen hem ingebragte beschuldiging, alsof hij zich wel eens door heerschzucht zou hebben laten besturen en vervoeren, al of niet gegrond zij. Ik zal dus ook de bittere klagten van Gregorins over zijn verplaatsing naar het afgelegen en onherbergzame Sasima, waar Basilius meende dat hij met de meeste vrucht werkzaam kon wezen, en over de onverzettelijkheid van den aartsbisschop om hem weder van daar terug te roepen, alleen vermelden, zonder mij aan een uitspraak tusschen beide vrienden te wagen, te meer, daar ook deze zaak, even als zoo vele andere, van twee kanten beschouwd kan worden. Wij zouden trouwens den roem, waarmede zijn nagedachtenis is omgeven, niet doen verminderen, al mogten wij ons ook overtuigd houden, dat de man, die door zijn tijdgenooten met den naam van den Groote vereerd werd, en wiens indrukwekkende persoonlijkheid ons, nog na vijftien eeuwen, tot eerbied opwekt en bewondering afperst, ook zijn schaduwzijde zal gehad hebben.' Geen kritiek dus; wat doet dit opstel in de Kunstkronijk? ge zoudt het nogmaals vragen, als wij u proe-

ven mededeelden van de kanselwelsprekendheid der vierde eeuw, hier zoo mild gegeven; ge zoudt er bijvoegen, vreezen wij, wat doet dit in de Gids? Slechts het slot mogen wij u niet sparen. ‘Toen het stoffelijk overblijfsel van Basilius werd uitgedragen, stroomden scharen van rijken en van armen toe om hem de laatste eer te bewijzen. Eveneens als hij gedurende zijn leven allen, afgodendienaars. Joden, andersdenkenden, Arianen had beweldadigd, evenzoo zag men die allen zich nu om zijn lijkstatie verdringen. Zoo groot was de onafzienbare menigte, zoo sterk was de beweging der gemoederen, dat velen in het gedrang hun dood hebben gevonden. Die op deze wijze omgekomen zijn, werden gelukkig geprezen, want de schrijvers, die als tijdgenooten hiervan gewagen, aarzelen niet om het als hun overtuiging uit te spreken, dat zij, die bij zulk eene gelegenheid de wereld hadden verlaten, zeker, onder geleide en door de magtige voorspraak van den grooten afgestorvene, op eens in de hemelsche zaligheid opgenomen zijn.’

Gibbon hield geen geloof over; maar wie loopt niet gevaar het bij dergelijke gekheden te verliezen?

Leer op n i e t s staat te maken, dan wat in e i g e n k r a c h t e n is, zouden wij tot den majordomo zeggen, als hij over ons zat, en er dadelijk bijvoegen: o n t w i k k e l daarom de uwe i j v e r i g e r. Het is de slotsom van onze beschouwing der bijdragen, welke hij ontving, die van de lezing der stukken ons door hem toegeschreven. Onder geen enkel komt zijn naam voor; wij willen aannemen, dat we het grootste gedeelte der ongeteekende zijner veder zijn verschuldigd; ook dan nog mogen we hem niet toejuichen, het blijkt een dun bundeltjen schrale airen. Er zijn korte aankondigingen van kunstboeken onder, die verdienstelijk mogen heeten: die van het onvoltooid prachtwerk, - ditmaal was het woord eene waarheid en daarom spijt ons de staking, - die van het prachtwerk: ‘Nederlandsche Kunst’ geheeten; - de bladzijden aan ‘den Hemicycle van Paul de la Roche’ gewijd, nog eene poging om hoorende te doen genieten wat ziende moest worden gesmaakt; - het woord ter aanbeveling van de ‘Göthe-galerij’ dat genot alleen den gunstelingen der fortuin beschoren, die illustraties, dat genie waardig! Eene aardige schets: ‘Een Diner bij Maecenas,’ welke echter in den allerlaatsten trek, die het geheel karakter en kracht moest geven, niet zwaar genoeg is getoetst, wordt door geene andere,

betere gevolgd, schoon Gerard Keller, blijkens zoo menige geestige novelle, de man was om die te leveren. ‘Een bezoek in Thorvaldsens Museum,’ maar is het van zijne hand? - een paar opstelletjens bij platen, - en we zijn au bout de notre Latin. Loop de rubriek ‘Kunstberigten’ voor 1861 met ons door, lest heugt best, wat vindt gij? Eenige Verslagen van Jury's, een paar Circulaires over het Antwerpsch Congres, een artikel over het Luther-monument te Worms, eene flinke appreciatie van Friedrich Wilhelm von Preussen als beschermheer der kunst; wie durft het genoeg noemen, wie zeggen, dat er niet meer is geschied dat moest worden geboekt? Uit de celle van Mijnheer in de zalen van Mevrouw! er is landschap bij landschap boven en onder de vorige opgehangen; er zijn geestige genrestukjens bijgekomen; maar geen enkel historiëel, - en als de kunst zich aan het einde van weder drie jaren zal afvragen, in welk vak ze zich met ontwikkeling mag vleijen, wat zal het antwoord zijn? Somber oudejaarsavondjen voor de arme, nog altijd met haar heer gemaal op maar half en half dragelijken voet, somber avondjen, waarin zij slechts Lacomblé en Löwenstam triomf zal hebben toe te roepen, - de muze van den eerste is den meester waardig dien zij kroont - de etsnaald van den laatste beloofde veel en heeft woord gehouden! Somber avondjen des ondanks, want al gaan hare bladen als vroeger uit naar alle hemelstreken, wat wonnen hare lievelingen in de openbare meening en zij door deze? Er was in de menu van dezen majordomo sprake van ‘de schoone bouwkunst,’ het is onze minste grieve tegen hem, dat dit geregt niet op den disch verscheen, - of heet zij niet hare eigene organen te hebben, al zijn het niet allemaal koks die lange messen dragen? Er is in deze bladen eene vereeniging toegejuicht van leden uit een achtbaar ligchaam, eene Commissie ter Instandhouding van Monumenten, ter Bewaring van Oudheden; wij beklagen er ons niet over, dat wij hier niet weder van haar hebben gehoord, wij hebben ons nooit met groote gevolgen van kleine middelen gevleid, in zaken die beide gezag en geld eischen. Er ging in dit tijdschrift eene bede op om Vertegenwoordiging der Kunst van Staatswege, eigenlijk om de aanschuiving eeniger leuningstoelen meer op het Trippenhuis, voor nog al wat groote mannen uit zoo klein een land; maar wij kunnen er met de teleurgestelden niet over treuren, dat men niet wilde inschikken, - veel zamenkomens, veel overleggens, al dommelende en al duttende, wat zoude de kunst er bij hebben gewonnen? Le doute

est permis; doch waar onzes inziens niet aan te twijfelen valt, wat ons deert, diep deert, het is, dat dit blad kwijnt, kwijnt in zijne edelste deelen, een tijdschrift van hetwelk bij wijle een roep moest uitgaan, een roep over de dingen, die het driemanschap dorst te ondernemen, een roep over den arbeid des redacteurs. Het blijkt der Kunstkronijk niet te zijn beschoren! vlugtig worden hare nommers ingezien, bekeken, niet bestudeerd, ter zijde gelegd, eindelijk ingebonden, voilà tout; slechts eens in het jaar wekt zij belangstelling, maar het is eene belangstelling, die zij zich schamen moest. ‘Verloting’ stond op de keerzijde van het eerste nommer des Jaargangs voor 1859, - ‘Verloting’ stond op dien voor 1860; de afbeelding van een theeservies prijkte op een der omslagen tot aanloksel; - ‘Verloting’ staat op dien voor 1861, een milieu de table, een wijnkaraf, een bloemendrager, zilver, zilver, zilver en kristal, tot oogen zeer doens toe! En als het grillige lot een ander gunstiger is dan u, als ge niets van dat moois, als ge niet eens een schilderijtjen of een schetsjen trekt, ge gaat daarom niet, pietjen bedroefd, zonder prijsjen naar huis, neen, het woord niet-prijs is uitgevonden en het ding ook. Raad, raad wat was dat? Eens is het de historie van een krankzinnige geweest, een slagtoffer der muzijk, een prooi der eerzucht, van dat alles ten minste wat. Verbeeldt u een man, die dweept met eene melodie, die hij van zijne moeder heeft gehoord, maar haar, wat hij ook doe, niet volkomen weêr kan geven, en die door dat vioolspelen van zijn zinnen raakt; die dan een mal, niet mooi, maar toch medelijdenswaardig wijf trouwt en twee kinderen bij haar krijgt, twee kinderen, die hij variatiën van ellende prijs geeft, om die mooije melodie door het eene of het andere wicht nog eens weêr te hooren; wie van nachtmerrie last heeft, hij zie ‘Arme Samuël’ niet in. En een andermaal is het een boekske met legenden en liederen van den Rijn, dat, o zoo'n ‘nederig plaatsjen in den reiskoffer vraagt,’ maar op denzelfden dag, voor wie het niet cadeau ontvangt, in prachtigen dos verschijnt, met allerlei platen opgeluisterd, die er niet minder om zijn, al hebben zij vroeger in den vreemde reeds dienst gedaan. Laat het mooije exemplaar niet komen, als gij nog kippenvel krijgt, wanneer men u een kat in den zak stopte. O eenvoud! hooren we zeggen, die niet schijnt te weten dat het publiek maar een groot kind is, met een kleinigheid tevreden; en hernemen dat wij ons op die onnoozelheid te goed doen als op het geloof, dat de kunste-

naar velerlei weelde moet weten te ontberen om den wille der edelste van alle, onafhankelijkheid en ontwikkeling van geest en gemoed! Geen oud vrijer heeft begrip, gaat men voort, van de honderden plooijen, waarin de mantel van een père de famille vallen moet, om vrouw en kroost te veiligen! Het zij verre van ons met den geestigen Lafontaine te antwoorden: ‘Et je ne t'ai jamais envié cet honneur;’ maar men houde ons de vraag ten goede, of er van die lieve kleinen niet te meer te verwachten valt, hoe voortreffelijker voorbeeld het hoofd des gezins hen geeft, hen nalaat? Geniale eischen, klinkt het spottend; genie, wat geeft het, wie heeft het? voegt men er bij, - en in omgekeerde orde die uitroepen beantwoordende, geven we toe, waarschijnlijk g i j noch w i j ; maar geloofd te hebben, dat elk onzer de stem, die in aller binnenste voor het goede en groote spreekt, gehoor moest geven, boven de bekoringen van goud en glans, van lintjen en lof; dat wij er, trots strijd en val, dagelijks meer het oor aan moeten leenen, zal het in zekere donkere ure niet een zoete troost zijn, wat dunkt u?

Ge zijt dit met ons eens, gij, die de k u n s t i n h e t l e v e n wilt brengen, die het moogt, die het kunt! mits ge met meer ernst de hand aan den ploeg slaat en niet achterwaarts ziet. Er was een tijd, waarin deze er minder behoefte aan had dit te worden gedaan, waarin zij ons volk beheerschte, de dagen zijner kindsheid, zijner jongelingschap; een ander bepale u bij de eerste, wij kiezen ons bewijs uit de laatste: hoe getuigde onze bouwtrant, ons huisraad, onze kleeding, onze weelde, hoe getuigde alles er toen van! Industrie of kunst, wat noemt gij ze, de siersels van die hooge schouw, gebakken of gebeitelde, waaruit de heldere vlammen van turf en hout het vertrek zoo grillig verlichten? Industrie of kunst, wat zijn ze die tafeltjens en die stoelen, welke zoo goed passen bij de mannen en vrouwen, er aan en er op gezeten, als zij zwaar van gestalte, van gedaante degelijk als zij? Industrie of kunst, waar zijn beider grenzen bij die borden en die bekers, blinkende van helderheid, ja, maar ook het oog verlustigende door hunne tafereeltjens, of den blik tot zich trekkende door hunne opschriften; industrie of kunst, dat gebloemde tafellaken, die gebloemde kamerwanden, die kast kijk er van af? Industrie of kunst, dat speelgoed der kleinen in zilver gedreven of gesneden; industrie of kunst, dat speelgoed der grooten, de gouden sloten van dat mopsjen, het ingelegen hout van die luit?

Industrie of kunst eindelijk, het tal van sleden, dat daar voor de vensters verschijnt, nu wij lang genoeg hebben gepoosd van onze spelevaart in dit barre jaargetijde. Welk een woord ontviel ons daar, als ware de winter hier geen weelde! - nog eenmaal industrie of kunst, waar houdt gij ze voor die prachtige ar, dat ligte schuivertjen, toch ook mooi, zie maar eens, het heeft waarlijk beeldjens voor handvatsels, beeldjens voor op den boeg! Industrie of kunst, gij weet het niet; slechts heugt u de zoetheid van het kusjen, dat ge ten afscheid geeft of steelt, 'tot weêrziens' fluisterende, maar wie zal u zeggen, waar dat zal zijn? zeker slechts is, dat gij in de wereld dier dagen alom even verlegen zult staan om een antwoord op dezelfde vraag. Industrie of kunst? de overgang van de eene sfeer in de andere valt niet met den vinger aan te wijzen; leer gij ons intusschen, als het voorgeslacht deed, a l l e n g s s t i j g e n ; we zijn zoo diep, zoo vreeselijk diep bij ons verleden gedaald. Een enkele wenk: streef er niet naar van onze pronkzucht partij te willen trekken; laat er u aan gelegen liggen a l l e n te leeren zien; de schare zal het langzamerhand zuiverder doen; smaak is zoo schaars geworden. De eerste burgerwoning de beste, - waarom zoudt gij aarzelen die binnen te treden, - overtuige er u van in de huizen onzer aanzienlijken heeft het comfortable het pittoreske verdrongen; bij onzen middenstand is het degelijke voor het wanstaltige geweken. Een blik op de schoorsteenmantels, als ge meent, dat wij overdrijven; - de verfoeiselen daarop zaamgeschoold, heeten sieraden! - als gij die hebt schoongeveegd, zullen wij eene groote schrede hebben gedaan; want die dus toetakelende, prezen we leelijk mooi! Orde, schoonheid, harmonie, geef er ons geene diepe bespiegelingen over, maar in stede van ter beschikking te staan onzer houtsneêschool, doe haar als uwe dienaresse dat alles in beeld hrengen, wat slechts in beeld wordt geleerd. Opstellen, ons vroegste verleden, opstellen, de dagen onzer grootheid toelichtende, zij eischen studie; maar ge hebt vrienden, wie uwe zaak ter harte gaat; gij zult er vele winnen, zoodra het blijkt, dat ge wilt en ge werkt. Er leeft binnen de muren der stad, waarin wij schrijven, een man, die weet hoe het er ten onzent uitzag in de dagen van het oude geloof; de veraanschouwelijking zal hem eene verlustiging zijn, mits uwe voorstellingen zijner veder geene schande aandoen. Nergens louter met den naam van medewerker voldaan, bewees hij het bereids door tot deze jaar-

gangen bij te dragen; maar hoeveel gewilliger zal hij u behulpzaam zijn als gij, bepaalder rigting voorstaande, hem om ontwikkeling zijner geloofsgenooten verzoekt. En wat den tijd betreft, waarin het nieuwe opkwam, worstelde en overwon, wij hebben uw goeden wil hooren roemen, door een vernuft ten uwent, dat in onze glorieeeuw den weg kent, als geen ander. Bataaf, waar storm of lot hem joeg, werd zijn vaderland hem door zijn verkeer in den vreemde te liever; wat onze buren langzaam eerst werden, bleken wij hem al lang te zijn geweest; spreek hem van den vrijheidsstrijd, en hij geeft zijne kennis u veil! Eigenaardigheid dier onvergetelijke dagen, onze gezigteinder verruimt, verheldert zich allerwege, of eindelijk de ware dageraad eerst aanlichtte; uit zee rijzen werelden op, en wie deze hebben bezocht, zij brengen eene welvaart mede, die tot weelde stijgt; eene schilderschool verrast, verbaast, boeit en bekoort vriend en vreemde, iets nieuws, iets schoons tevens, hare wedergade is nooit gezien! Geef ons fragmenten uit hare geschiedenis, die bewijzen, dat gij het land, waarin zij ontlook, de zeden, die zij afspiegelde, de groote mannen, waarop zij fier is, hebt bestudeerd en begrepen; en voeg heden bij uwe schetsen houtsneden van hare voorstellingen - en morgen bij uwe tafereelen steendrukken van hare afbeeldingen, - landschappen, waardoor we de eigenaardige verscheidenheden der natuur op onze smalle spanne gronds leeren kennen, - portretten van wie de schare nog niet heeft gezien, onze ontdekkers op den oceaan, - er is geen dankbarer stoffe voor uwe veder, - de Vrouwen uit het Huis van Oranje, een onderwerp even belangrijk als frisch! Ge mist voor de eerste bij een Menzel een Kretschmar, maar wij zullen met minder tevreden zijn dan met: ‘Aus König Friedrich's Zeit;’ - u faalt voor de laatste een Kaulbach, maar het miniaturen-kabinet onzer Koningin bewaart de getrouwe afbeeldingen dier goede en groote moeders en dochteren; zou de even begaafde als bevallige vrouw het haar volk niet ontsluiten, als de lof van het geslacht harer keuze er door uitging in den lande? Voeg.... maar waar zouden wij eindigen, als wij dus voortvoeren, en toch, gelooven wij, slechts langs dezen weg valt niet enkel de k u n s t i n h e t l e v e n te brengen, maar zou er ook l e v e n komen in de k u n s t!

Gij beproefdet het, het ging kwalijk; aan wien de schuld? Gij gaaft buitenlandsche berigten, ge wierpt een blik op de duitsche school, maar eene vergelijking van deze met fransche

en engelsche, maar eene poging ons ongeveer op de hoogte der drie te brengen, opdat hare namen niet louter maar namen voor ons zouden zijn, opdat eene heldere voorstelling van het bestaande bij ons belang mogt wekken voor het wisselende, hebt ge die van uwen pligt geacht? Vroegere en latere Vlaamsche, Italiaansche, Spaansche scholen trokken zij uwe opmerkzaamheid? Schetsen der schilderijen van Ary Scheffer, Paul de la Roche en Alfred Rethel werden binnen het bereik der middelklasse gebragt; bestudeerdet gij die ten onzen behoeve? Gij gaaft binnenlandsch kunstnieuws; hebt ge de boekskens, die over onze verzamelingen elders en ten onzent verschenen, hebt ge de studies over kunst door letterkundigen hier of daar gegeven, aangekondigd, beoordeeld, gewaardeerd; ging het lot onzer academiën, de hervormingen die zij behoeven en die men beraamde, u ter harte? Onderrigt en onderwijs, ge moest honderd oogen hebben, zegt ge; geloof ons, gij lookt bij wijle de twee, niet eens over de photographie voorlichtende, die ondragelijke, als zij zich op de plaats der kunst wil zetten, die onontbeerlijke, als gij deze populair wilt zien worden. Leven in de kunst! - ze geeft van tijd tot tijd zeegezigten, stille waters of stormen; de dagen zijn voorbij, waarin Bakhuijzen en Van de Velde onze triomfen hadden te vereeuwigen; maar de schepter van Neerlands koning strekt, over onze enge grenzen heen, zich nog over het onmetelijke Insulinde uit; en gij die ons een paar schrale berigten over de kunst in Indië bedeeldet, gij dringt bij haar niet aan op schetsen uit dat paradijs, gij waart niet in de weer om onze kunstenaars te prikkelen, niet langer die wanden leeg en dof te laten, van welke de glans moest uitgaan eener oostersche zon! - Leven in de kunst! - ons landschap handhaaft zijnen roem, trouw en waar; doch waar bleven uwe wenken, dat wij, dank zij der veldwinnende villeggiatura, dank zij het populariseren der wetenschap door duitschers, dank zij der algemeener liefde voor de natuur, deze niet slechts aandachtiger beschouwen, beter onderscheiden, meer kennen dan de schare vroeger deed, dat wij het leven des loovers in zijne oneindige verscheidenheden schier medeleven, en dus dagelijks moeijelijker te bevredigen zijn, dagelijks meer eischen? - Leven in de kunst! - Landseer heeft een deel der dierenwereld op het doek meer dan instinct, hij heeft lager leven ziel durven geven, die schepselen welke te zijnent niet van verre staan, die er gezellen zijn geworden van de hoogstgeborenen en hooghartigsten; hij

voert ons mede in beider strijd in het dichterlijkst saizoen, als de dwarsche stralen der zonne lichten over rood en bruin, en we hebben haast een zucht over als wij zamen na de overwinning op de breedgetakte kroon staren van wie in morgenlandsche weelde zijn harem uit honderd hinden koos, - Landseer hij vond ten onzent navolgers, verre navolgers; wat werd er door u over die nieuwe opvatting, over dien eigenaardig engelschen greep in het midden gebragt? - Leven in de kunst! - het genre is bij elk onzer buren de getrouwe spiegel van geest en gemoed; het genre, dat, eens onze luchtendste luister, thands nog tot den bleeken stralenkrans onzer glorie bijdraagt, het genre geeft dag aan dag gelegenheid tot wisseling van gedachten; maar eene flinke appreciatie van zijn drie gelukkigste beoefenaars, omdat zij de oorspronkelijkste blijven, Bles, Rochussen, Israëls, waar genoten wij die door u? - Leven in de kunst! - Guffens en Swerts ontrolden ook ten onzent hunne cartons, ten blijke dat België in muurschildering met zijne oostelijke en westelijke naburen wedijvert; - als Aken op zijn stadhuis en Londen op zijn parlementsgebouw stofte, mogt Antwerpen zijn beurs en zijn kerk noemen; - Oost-Vlaanderen is een pelgrimstogt waard om dien ‘Terugkeer van het Graf;’ - bewondering en ijverzucht hadden bij u hand aan hand mogen gaan, werdt ge door een van beide geblaakt? Leven in de kunst! - het historiëel, dat de kroon spant, in vrome tijden door tafereelen der gewijde geschiedenis ontleend, in monarchale dagen door voorstellingen van veldslagen en krooningen en hofleven, dat in onze democratische eeuw hare stoffe heeft in de veraanschouwelijking der belangrijkste blijken van den vooruitgang der beschaving, waar hieft gij er uwe stemme voor op, waar weest ge het zijn wit?

Vragen te over, - vragen die slechts hare verontschuldiging vinden in het vaste geloof aan de waarheid der woorden, waarmede wij eindigen, - zij gelden ook uwe kunst, ook uwe kunstenaars:

> Der Menschheit Würde ist in eure Hand gegeben,
> Bewahret sie!
> Sie sinkt mit euch! Mit euch wird sie sich heben!
> Der Dichtung heilige Magie
> Dient einem weisen Weltenplane:
> Still lenke sie zum Oceane
> Der groszen Harmonie.

W.D - s.

Een zaturdag-avond bij den barbier.

Eene kleinsteedsche schets.

Zijn er onder mijne lezers, die meenen dat in den titel dezer schets eene ondeugende allegorie ligt opgesloten; die zich genoopt gevoelen onmiddellijk te denken aan de vele goede vrienden en bekenden, die hen gedurende hun leven gebarbierd hebben, of aan een of ander handelshuis in Indië, in Californië of in Australië, dat eens eene mooije consignatie van goederen voor hen heeft gerealiseerd op eene wijze, die in 't vleesch sneed? Bevinden zich onder mijn lezend publiek van die pruttelaars en ontevredenen, die in een barbier plotseling de verpersoonlijking zien van een ontvanger van de directe of indirecte belastingen of van den fiscus in 't algemeen, of van de logementhouders, met wie zij het kostbaar genoegen hadden op duitsche badplaatsen kennis te maken? Ik kan en mag het naauwelijks gelooven in weêrwil der groote waarschijnlijkheid: maar ten einde van den beginne allen twijfel omtrent de eerlijkheid en goedhartigheid mijner bedoelingen op te heffen, kan 't misschien geen kwaad, reeds dadelijk de verzekering voorop te stellen, dat mijne eerzucht niet verder reikt dan tot de beschrijving eener gerenommeerde lokaliteit in een landstadje van een onzer provinciën, van Gelderland bij voorbeeld.

Het landstadje, waar ik het oog op heb geslagen, bezit volgens de laatste volkstelling - wier juistheid even als die van alle opgaven onzer bureaux van statistiek slechts aan gegronden twijfel onderhevig is - 3543 inwoners, waarvan 1734 van

het mannelijk geslacht. Het is dit geslacht, dat ons thans alleen belang inboezemt. Zonder bij uitnemendheid bloeijend te zijn, is het stadje - even als eene kraamvrouw - redelijk welvarend; het drijft eenigen handel, vooral in landbouwprodukten en hout, heeft een paar kleine fabrieken en wat binnenlandsche scheepvaart en verbindt de genoegens van het landmet het stadleven, zoodat ieder regtgeaard Amsterdammer, indien 't zijne buitenplaats of zijn optrekje ware, boven eene der poorten ‘Binnen-Buiten’ of ‘Nooit Gedacht,’ zou laten schrijven.

Behalve eene gereformeerde en eene roomsche kerk - de Doopsgezinden tellen slechts 7 manslidmaten, dus niet genoegzaam voor eene Sociëteit, zelfs zonder ballotage - bevindt zich in de gemeente een dierbaar huis van een dierbaren broeder, waar men tot dierbare oefeningen, psalmgezangen en gebeden opgaat in den regten, onvervalschten geest der Schrift aan de Dordtsche vaderen ingegeven, en waar men geene zondige gemeenschap houdt met de kettersche leeringen dezer dagen en de ongodisterij der wetenschap. De burgemeester en de notaris behooren tot het juiste midden en bezoeken trouw de kerk; twee wethouders, waaronder de doctor, zijn zeer stellig liberaal, terwijl de derde wethouder tot de afgescheidenen behoort, en een der aanzienlijkste leden der gemeente - ik bedoel der burgerlijke - aan niets gelooft en de geheele kraam voor ‘Jodenpoerim’ verklaart. Maar noch het achtbare hoofd der gemeente, noch de leden van het dagelijksch bestuur of die bewuste notabele, of de fatsoenlijke notaris zijn mij van nabij bekend; daarentegen is Jan Pieters een oud en groot vriend van mij, en Jan Pieters is de barbier.

Jan Pieters - ik schaam mij bijna het te zeggen - is een monopolist; hij is de eenige van zijn vak; trouwens biedt het stadje voor vrije mededinging weinig kansen van welslagen aan. En toch is Jan Pieters niet duurder dan een ander scheerder of haarsnijder in steden, waar men meerdere broeders van den gilde aantreft; dat komt van de natuurlijke verhouding van vraag en aanbod, want indien Jan Pieters voor de diensten, die hij aan de maatschappij bewijst, te veel vroeg, zouden zijne diensten te weinig begeerd worden. Den geest, waarvan het Monopolie eene der uitdrukkingen is, bezit onze barbier dan ook niet; hij is een flinke, ronde, goedhartige vent, ijverig en werkzaam van den ochtend tot den avond, wel een weinig

raisonneur - vooral onder het inzeepen - maar een man van verlichte denkbeelden en op zijne wijze een vriend van vooruitgang. Hij houdt het met zijn collega, den doctor, wien hij soms kleine chirurgische hulp en bijstand verleent; hij is een der woordvoerders in den eigenlijken zin des woords van de liberale partij op kerkelijk en - vreemd genoeg - ook op staatkundig gebied in zijn landstadje, dat we voor 't gemak maar Scheerenburg zullen doopen.

In de Lange Nieuwstraat dan van het stadje Scheerenburg in de provincie Gelderland, staat een ouderwetsch winkelhuis met een zoogenaamd Spaansch trappengeveltje, zeer eenvoudig van roode gebakken steen opgemetseld, zonder lof- en snijwerk, maar met vele half verroeste ankers, met een dak, dat hier en daar blaauwe pannen tusschen de roode vertoont, en met kleine vensters, waarvan de ruiten in de proportie ook klein zijn. Het bovengedeelte van de voordeur is van glas met een neteldoeksch gordijntje er achter; het ondergedeelte is groen geschilderd. Boven de deur steekt een lange stok van ongeveer twee voet, voorzien van een zeer dikken peervormigen knop, regt vooruit; dat is het uithangbord van Jan Pieters, zijne aanbeveling en *réclame*. De twee venstertjes naast de deur zijn mede met witte gordijnen behangen, die toegeschoven zijn rondom een onden pruikebol, voorstellende een heer met een leverkleurig gelaat en vermilioen wangen en een onberispelijk jannige en poenige pruik, die nooit iemand voor natuurlijk haar zou aanzien. Die pruikebol vormt het eenig sieraad vóór het raam, en is een geschenk door een vriend van Jan Pieters uit Arnhem medegebragt, eene ongehoorde nieuwigheid, die het krediet van den barbier dreigde te ondermijnen, en vier weken lang de stof leverde voor al de gezellige gesprekken van Scheerenburg. De winkel zelf is even eenvoudig als het uiterlijke der woning; de wanden zijn wit gewasschen en prijken, behalve met eenige koperen en porseleinen bekkens, een bruin geschilderd kastje met scheermessen, kammen, scharen, ijzers en savonetten, een rekje met pijpen, waaraan twee scheerriemen en eenige witte servetten en boezelaars hangen, met de overheerlijke voorstellingen van de ongelukkige Genoveva en den uiterlijk niet zeer beklagenswaardigen Verloren Zoon. Die roode Genoveva met haar blaauwen japon, haar rood kind en hare gele hinde; die Verloren Zoon, die er nog al gedégageerd en aardig uitziet en ontzettend veel champagne drinkt in

het welbekende zedelooze gezelschap, dat hem zooveel geld kost, behooren te zeer tot de geliefkoosde voorstellingen van ons volk, dan dat ze in een scheerderswinkel zouden mogen ontbreken. Dat heeft Jan Pieters ook begrepen; of zijn kunstzin of zijn gevoel voor volksliteratuur deel hadden aan de keuze dezer schilderijen, is twijfelachtig; zijne vaderlandsliefde oefende echter zeker invloed uit bij het versieren van zijnen winkel met de beeldtenissen van vader Willem I, dien koning, die volgens sommigen geen goed vader was, en Papa Chassé, dien held, die, wederom volgens sommigen, geen held was. Met allen eerbied echter voor de gelijkenis en voor de legende, voor onzen eersten koning en den bevelhebber van Antwerpen's citadel, vind ik echter de oude friesche klok, al huist ze ook maar in een bruingeschilderde greenenhouten kast, het grootste pronkstuk van dezen *Salon pour la coupe des cheveux*. De binnendeuren zijn licht grijsachtig-blaauw geverwd, eene kleur, die op de boeren eene groote aantrekkingskracht schijnt uit te oefenen, en inderdaad tegen de witte kalk eene niet onaardige uitwerking doet. Een paar banken en een drietal matten stoelen vullen verder het vertrek, dat op dezen oogenblik - het is Zaturdag-avond - helder verlicht is door een blikken hanglamp, en welks centrum wordt ingenomen door dat heilige meubel, den grooten scheerstoel met gedraaide pooten, lange, breede armen, vrij hoogen rug met matten tusschenzetsel en een los, vaalgroen trijpen kussen, waarop de boeren en buitenlui de kunstbewerkingen van Jan Pieters ondergaan.

Wanneer ik gezegd heb, dat een paar banken en wat matten stoelen het vertrek vullen, dan heb ik iets verkeerds gezegd en alleen maar zoo bij manier van spreken. Het zijn niet de banken en de stoelen, maar de talrijke bezoekers, die den kappers- en scheerderswinkel des Zaturdag-avonds vullen. Daar het niet verboden is te rooken, wordt er veel gerookt, en daar het praten evenzeer veroorloofd is, wordt er veel gepraat.

Jan Pieters troont in het midden van zijn heiligdom; zie hem aan in de volheid zijner glorie, in de bewustheid zijner waardigheid! Het is een breedgeschouderde, kloeke vent, wiens haar reeds peper-en-zout is geworden, maar wiens oogen helder en krachtig staan. Uit het zwarte vest komen de lange witte hemdsmouwen te voorschijn, en om zijn breeden rooden hals is een zwart zijden das gebonden, die met sluike slippen neêrhangt; zijn linnengoed is keurig gewasschen en gesteven; zijn kleêren

zien er net en zindelijk uit, en zijn geheele voorkomen verraadt den man van orde en van welvaart tevens. Schoon hij maar een eenvoudig baardscheerder en haarknipper is, staat hij in zijn stadje in hoog aanzien, en geldt er bijna als een orakel. ‘Nou, die Jan Pieters is er ook een; laat 'em maar loopen, wat bliefje?’ is de gewone lofrede, die door zijne medeburgers op zijne veelzijdige kennis en veeljarige ondervinding gehouden wordt. Hij is dit niet alleen verschuldigd aan den hoogen en beslissenden autoriteitstoon, waarmede hij pleegt te spreken - men weet, dat het autoriteitsgeloof ten platten lande nog zeer in zwang is - maar bovenal aan zijne onmiskenbare schranderheid en helderheid en aan zijne groote menschenkennis, een gevolg van zijne betrekking, die hem met lieden van allerlei slag in aanraking brengt, van den burgemeester tot den daggelder en schippersknecht. En hoezeer Jan Pieters dan ook van de publieke opinie, of met andere woorden, van de gunst en welwillendheid zijner klanten afhankelijk is, heeft hij een ferm, flink en zelfstandig karakter bewaard en schroomt niet luide zijn oordeel over personen en zaken uit te spreken. Hij doet het soms te luid, maar ik schrijf dit niet toe aan overmoed of verwaandheid, maar alleen dáaraan, dat hij niet op de fransche school is geweest, want een ieder weet ‘*que la nature a créé la femelle, mais que la civilisation a fait la femme*.’ Dit is echter op Jan Pieters, zoo als men ziet, slechts overdragtelijk van toepassing.

De stilzwijgendste van het gezelschap is de dikke, pattepoefige boer, die op dezen oogenblik ingezeept zit en met het witte servet onder zijn onderkin strak in de lucht kijkt als een veroordeelde, die op de voltrekking van zijn vonnis wacht. En het is ook inderdaad een soort van vonnis om een baard van zeven dagen - een boer scheert zich meesttijds maar eens in de week - te laten afschrapen door een mes, dat wel niet bot, maar toch ver van al te scherp is. Het hagchelijke van den toestand verklaart dan ook ten volle 's mans weinige spraakzaamheid. Men meene echter niet, dat hij daarom vreemd blijft aan de gesprekken om hem heen; integendeel hij luistert met groote belangstelling naar eenige zijner buren, die elkander hunne bevindingen en klagten mededeelen over de gewassen, want een boer klaagt altijd; dat behoort bij het vak.

‘De tweede snid belooft bitter weinig,’ zegt baas Reinders van Runderhoeve, ‘het gras is zoo spichtig en dor, dat er niets

niemendal in zit; en weêr twee beesten aan de ziekte; 't is je wat te zeggen met zoo'n droogen zomer.'

'Nou, Reinders, als we dit jaar geen regen genoeg gehad hebben,' merkt Klaas van Stokken op, 'dan weet ik 't waarachtig niet. 't Is met plassen uit den hemel gevallen, man! en als je mij vraagt, dan had 't best nog wat meer warmte kunnen lijden. De ziekte is er weêr door in de aardappels; 't is miserabel, zoo als ze er uitzien.'

''t Loof is mogelijk,' antwoordt de melk- en boterboer, 'maar de knol is zoo gaaf en gezond als 't maar hoeft, Klaas; dat weet jij ook wel.'

'Dat 's een beste; rot en wurmstekig zijn ze, zeg ik je, en ik haal er niet 't vijfde part van van verleden jaar, en de kooplui spreken van vier of vijf gulden of 't een mooije prijs was. Tien gulden, man! tien gulden moest 't wezen en dan had ik er nog een erge schaê bij.'

'Die schaê,' valt een schippersknecht in de rede, 'haal je er dubbel en dwars uit met de rog en de haver, Klaasje! De vrouw heeft me gezeid, dat 't van 't jaar wat een mooi beschot was, en jelui wordt niet van niemendal zoo rijk.'

'Ik heb mijn brood, dat zal ik niet anders zeggen,' herneemt Klaas, 'maar rijk worden, man! daar is in deze dure en slechte tijden geen kijk op, hoor!'

'Als wij steêlui nog klaagden,' roepen de bakker en de kleerenmaker van Scheerenburg uit één mond uit, 'als wij nog klaagden over duurte, dan hadden we er meer regt toe. Alles is tegenswoordig driemaal zoo hoog, als voor een jaar of tien, en de belastingen worden hoe langer hoe zwaarder en de verdienste kleiner.'

'Ja, ja!' komt Jan Pieters tusschen beiden, 'jelui hebt 't altemaal hard, dat stem ik toe. Wel, baas Reinders, hoe maakt 't de nieuwe harddraver?'

'Best, Pieters!' antwoordt baas Reinders, 'patent, hoor! Ik hoop er over veertien dagen een zilveren tabakspot meê te winnen; maar de bles heeft ook geld gekost.'

'Vier honderd daalders, hè? Maar ik zeg, een mensch mag toch wel wat voor zijn liefhebberij overhebben, als hij den geheelen dag hard werkt. Een mensch is geen steen.'

'Dat zeg ik alevel ook,' grinnikt Reinders, 'dat kan er non ook nog wel af.'

'Maar, Klaasje!' gaat de barbier voort, 'ik begrijp me niet,

dat een man als jij nog met dien ouden wagen rijdt; waarom laat je voor de vrouw geen nieuwen maken?'

'Dat heb ik juist gedaan, vriend!' antwoordt Klaas van Stokken, 'in Arnhem, en een mooijen ook, op veeren, met echt verguld krulwerk en een nieuwerwetsche kap.'

'Een linnen huif?' vraagt Jan Pieters.

'Wel neen, man! een kap van gewaste taf, en twee banken met roode fluweelen kussens, best paardehaar, zegt de wagenmaker.'

'Wat zal de vrouw in haar schik zijn! Dat geeft een zoen extra, Klaasje.'

'Nou, dat beloof ik je,' lacht Klaas witjes.

Nadat Jan Pieters den bakker had laten vertellen van de vertimmering van zijn huis en van zijn nieuwen oven; nadat de kleerenmaker had opgebiecht, dat de steêlui zooveel meer van pronk hielden dan vroeger, en hij wel zeven zwarte rokken, broeken en vesten in de maak had, besloot Jan Pieters, die inmiddels Klaas onder handen en onder het mes had genomen, met de toepassing:

'Nou, ik zeg maar, jelui hebt het hard, hoor! en 't zijn zuinige tijden.'

De boeren en de burgers keken den barbier met een blik van bewondering aan. Die Pieters was een fijne; hij had het in de neus en zij waren regt tevreden over hun eigen schranderheid, die dat ontdekt had. Maar niet alleen het gras en de aardappelen en veldvruchten leverden stof tot onderhoud aan de bezoekers van den scheerderswinkel. Onder de hoofden, die daar opgeknapt moesten worden, waren ook zeer diepzinnige hoofden, die zich bemoeiden met de hoogere belangen van kerk en staat, van gemeente en consistorie.

'Nu wou ik toch wel eens weten,' vraagt een deftige metselaar aan zijn collega den timmerman, 'hoe of 't komt, dat de koning zegt, dat er 't aanstaande jaar geld te kort zal wezen in de schatkist. Hoe weet hij dat, en waar heeft hij het geld dan gelaten? Toen die van Hall er nog aan was, waren er honderden millioenen over, en nu praten ze van zes millioen te weinig. 't Is me een sommetje, zes millioen!'

- 'Dat komt,' zegt de timmerman, die geheel op de hoogte is, 'dat komt van die malle spoorwegen, die ze overal willen leggen langs iedere trekvaart, omdat ze zeggen, dat dan de schippers meer te doen zullen krijgen.'

- ‘Zou je denken?’

- ‘Wis en waarachtig, van niets anders. En als ze dan nog een spoorweg legden bij onze stad; die heeft het noodig, maar Leeuwarden en Groningen en den Bosch! Wie heeft er ooit van gehoord? Dat spulletje kost ons bijna twee honderd millioen.’

- ‘Ja maar, ik hoor,’ merkt een ander met bescheidenheid op, ‘dat die verdronken Javanen zooveel geld kosten. Ze praten van banjers, maar ik zeg toch, als 't zulke banjers zijn, dan hebben ze ons geld niet noodig.’

‘Neen, dat begrijp je niet goed,’ verbetert de timmerman, ‘een banjer is zooveel als een ijsgang met een dijkbreuk, vatje! en daardoor is de rijst en de koffij en suiker bevroren; daar heeft die van Hoëvell zeker weêr de hand in gehad, daar kan je stellig op aan.’

‘Zoo, dat 's wat anders,’ antwoordt de teregtgewezene, ‘maar de koning moest toch maken, dat er altijd geld genoeg was, daarvoor is hij koning. Hij kan immers zooveel geld laten slaan als hij zelf wil.’

- ‘Nou, dat zeg ik ook, Geurt! daar moest de koning op passen en hij moest ook zorgen, dat we geen belastingen meer betaalden, en dat niet alles zoo duur werd. Toen zijn grootvader wat te zeggen had, was alles goedkooper.’

Dat stemden al de boeren toe. De koning is in hun oog de man, die alles kan, wat hij wil; die het leven duur of goedkoop, aangenaam of onaangenaam kan maken; die zorg kan dragen voor zoovele batige saldo's als hij zelf goed vindt. Van onschendbaarheid van het hoofd van den staat, van verantwoordelijkheid zijner raadslieden hebben zij niet het minste begrip.

‘Maar zeg jij ons nu eens, Jan Pieters!’ zegt onze vriend Klaas van Stokken, ‘wie is nu toch eigenlijk die koning van Italië, die ze hier erkend hebben? Hebben wij dien man aangesteld en waren zijne ouders niet getrouwd, en is het nu in orde gekomen bij den burgerlijken stand, hè?’

‘Dat zal ik je zeggen, Klaasje!’ antwoordt de barbier, ‘die koning van Italië was tot nu toe maar koning van Sardinië. Hij heeft zoetjes aan zoo wat heel Italië ingepalmd, behalve den Paus, en nu noemt hij zich koning van Italië en heeft ons laten vragen, of we dat goed vonden.’

‘Wat kan ons dat schelen?’

‘'t Kan ons ook niet schelen, en we hebben gezeid, dat het ons

niet schelen kan; dat het goed is, maar dat we 't eigenlijk niet goed vinden.'

'Wel, heb ik van mijn leven!' zegt Klaasje, 'we vinden het verkeerd en we zeggen dat het goed is. Jongen, jongen! dat had de koning niet moeten doen.'

'Och, weetje! 't is een neef!'

'Dat 's wat anders,' stemt Klaas bevredigd toe, 'de familie moet elkaêr de hand boven 't hoofd houden.'

Wij zouden kunnen voortgaan met al de zijwegen en bijwegen op te geven, waarop zich de gesprekken van de klanten van Jan Pieters bewogen; wij zouden kunnen mededeelen, hoe de beschouwing der Italiaansche toestanden van zelven leidde tot eene beoordeeling van den Paus, den anti-christ in veler oog, en hoe deze weder tot bespiegelingen over de roomsch-katholieke kerk en de protestantsche voerde, en hoe met het laatste punt een gebied werd betreden, waarop ieder zich stembevoegde verklaarde en waarin ieder het levendigst belang stelde.

Een nieuwe predikant was te Scheerenburg beroepen, ingezegend en ingetreden. Nog maar weinige weken had hij het leeraarsambt in de gemeente vervuld, nog slechts enkele malen had hij tot haar gesproken en reeds was zijn vonnis bij het meerendeel der boeren uit den omtrek geveld. De nieuwe dominé was een jong mensch, die goed gestudeerd had en wetenschappelijk gevormd was, maar die meer tusschen boeken dan onder menschen had verkeerd, hetgeen hem iets links en houterigs, iets verlegens en beschaamds gaf. Vroom en godsdienstig van gemoed, liefderijk en goedhartig, eerlijk en bescheiden, was hij echter een vurig voorstander van het vrije onderzoek en de vrije evangelieprediking en juichte hij van ganscher harte den voortgang der wetenschap toe. Tegen deze laatste zonde mogt al zijne zachtmoedigheid en ijverige belangstelling in zijne gemeenteleden niet baten.

- 'Dat is er ook een, die nieuwe!' hooren we een der aanwezigen met schouderophalende minachting zeggen, toen de naam van den jeugdigen prediker was genoemd. 'Ook al een nieuwlichter! Ik heb hem driemaal gehoord, en geen enkele maal heeft hij van de hel gesproken; 't is toch te erg, en waar moet het heen, als den zondigen Adamskinderen niet meer van de eeuwige helsche pijnen gesproken wordt?'

- 'Je hebt wel gelijk!' zucht een ander, 'en van den

duivel heeft hij ook nog niets gezegd en van onze verdorven natuur evenmin. Menschenliefde en kinderlijk vertrouwen en blijmoedige hoop, daar heeft hij den mond vol van; maar 't zou beter zijn, als hij ons herinnerde aan de verdoemenis, waarvan wij allen van den beginne af aan declachtig zijn, en van de weinige uitverkorene vaten, die het koningrijk Gods zullen zien.'

- 'Uitverkoren of niet!' zegt Jan Pieters, 'de nieuwe dominé is een brave, eerlijke kerel, die 't goed meent en misschien vromer is dan menige femelaar, dat zeg ik ronduit. Een ieder moet zijn vak kennen, en een dominé ook; hij moet studeren en onderzoeken en als hij vindt, dat iets niet waar is, dan moet hij er voor uitkomen, dat hij het niet gelooft; anders is hij een huichelaar.'

- 'Ja, Pieters! we weten, dat je ook tot de liberalen behoort,' bromt een boer.

- 'Dat doe ik ook,' antwoordt de barbier, - 'en het kan mij niet schelen of jij meent, dat ik een slecht christen ben, omdat ik ook niet geloof aan de hel en den duivel en aan de onfeilbaarheid van alles, wat er geschreven staat. Die niet onderzoekt, zal ook nooit de waarheid vinden.'

De strijd der meeningen over dit geliefkoosde onderwerp onzes tijds was ook in Scheerenburg vrij hevig, en hoe krachtiger en luider Jan Pieters zijn standpunt verdedigde, tot groot gevaar van dengene, die juist op den scheerstoel zat, des te heftiger werd zijne tegenpartij en des te algemeener het koor, dat van beide zijden instemde. Magtspreuken meer dan argumenten, persoonlijke meening meer dan resultaten van onderzoek, maakten de hoofdbestanddeelen der ernstige woordenwisseling uit, en de scheerderswinkel begon het aanzien te krijgen van een consistoriekamer, waarin met milde teugen geschonken werd uit de kan van het *odium theologicum*, dat zoet-bittere vocht, dat den geest van al wat boos en wrevelig is in 't menschelijk gemoed weet op te wekken.

Gelukkig echter voor den vrede van dezen Zaturdag-avond, trad de doctor-wethouder den winkel binnen en werd in triomf door den barbier verwelkomd als een krachtigen bondgenoot.

'Ben jelui weêr aan den gang?' was de eerste weinig-eerbiedige vraag van den binnentredende. 'Heb jelui 't weêr over de religie? Ik kan me niet begrijpen, Pieters! dat je elkaêr niet met rust laat; *wij* zijn liberaal en Reinders en van Stokken

zijn het niet; maar laat ons daarom toch goede vrienden blijven. Elk zijne overtuiging.'

- 'Dat's te zeggen....' begon Reinders.

- 'Ja maar; zieje, doctor....' merkte Klaas op.

- 'Dus zijn we 't allemaal op dat punt eens, dat we den vrede moeten bewaren. Goed zoo! ik dacht het ook wel van zulke knappe, beste kerels als jelui bent. - Ik wilde juist Pieters vertellen, dat ik vandaag een heel onplezierig geval heb gehad; ik kom zooeven van onzen ontvanger; daar was alles in rep en roer.'

'Van den ontvanger?' vroeg Jan Pieters; 'wat was daar weêr aan de hand? Heeft de jufvrouw haren man de les gelezen, omdat hij geen geld wou geven voor een nieuwen japon of een hoed?'

- 'Was 't *dat* maar,' antwoordde de doctor, 'dan zou 't nog zoo erg niet zijn; daar is de ontvanger aan gewend en het loopt zonder bloedstorting af, maar 't is veel erger, veel erger, man! en ik zal er je ook nog bij moeten halen.'

'Maar wat is er dan toch, doctor?'

'Niets meer en niets minder, dan dat Piet zoowat zijn nek en zijn ribben heeft gebroken en ik ze moeijelijk weêr zal kunnen maken, vrees ik. Hij is van den dijk gerold en op een grooten steen te land gekomen, of althands op iets heel hards.'

'Dat is wat te zeggen!' riep de barbier uit, 'die arme jongen!'

'Wat arme jongen?' zeiden de boeren, 'hij heeft zeker weêr te diep in 't glaasje gekeken en krijgt zijn verdiende loon.'

'Of hij zijn loon krijgt, kunnen wij niet beoordeelen,' herneemt de doctor, 'maar de arme drommel is heel zorgelijk en hij is toch wel te beklagen.'

'Eigen schuld,' klinkt het links en regts, 'hij heeft in den laatsten tijd nooit willen deugen; men zag hem nergens dan in den kroeg. In werken had hij geen lust, in een praatje evenmin; sikaneurig eenzelverig was hij, of hij nuchter of dronken was. Er is niet veel aan verloren.'

De jonge man, wien dit liefderijk oordeel gold, was de oudste zoon van den ontvanger van Scheerenburg, een jong mensch van zesentwintig jaar. Er was een tijd geweest, dat Piet de trots en vreugde zijns vaders was, niet die van zijne moeder, want hoe meer hij opgroeide, hoe ouder mama werd, en de

jufvrouw van den ontvanger hechtte aan hare jeugd. Zacht en zelfs eenigzins week en vrouwelijk van gemoed, had hij zijnen ouders nooit stof tot ontevredenheid gegeven; hij leerde vlug en goed, hij gedroeg zich onberispelijk, was beminnelijk en vriendelijk in den omgang en legde zich met ijver en lust op zijn werkkring toe. Meer bekwaam dan slim en gevat, mogt deze en gene fluisteren, dat er nooit een praktisch man uit hem groeijen zou, dat hij iets overspannens had, waarvoor in de maatschappij geene plaats is te vinden, maar allen waren het eens, dat de jonge man de gave bezat om zich bemind te maken. Die zachtmoedigheid van den zoon vormde eene liefelijke tegenstelling tot de afstootende scherpheid en liefdeloosheid der moeder. De jufvrouw van den ontvanger, zoo als ze tot haar grievenden spijt werd genoemd door de Scheerenburgers, die haar den titel van ‘Mevrouw’ niet schenen te willen toekennen, bakkersdochter als ze was, vereenigde al de slechte eigenschappen der koketterie; zij was in den hoogsten graad zelfzuchtig en streefde gedurende al den tijd van haar huwelijk slechts naar de onbeperkte heerschappij; zij was ijdel en weelderig, wereldsch en verkwistend. Is het noodig de gevolgen te schetsen, die uit deze gebreken voortvloeiden, en te wijzen op de verkeerde rigting der huishouding, op de verwaarloozing bovenal der opvoeding van haar kroost, waartoe zij moesten leiden? Geen vrede en vreugde in den huiselijken kring, geene bewustheid van zelfverloochenende moederliefde, geen opwekking tot de dingen, die goed en rein en edel zijn en wèl luiden; geen eerbied voor haar, die het middenpunt en de ziel van het gezin behoorde te zijn.

En toch ontsnapte de oudste zoon aan de besmetting van dien schadelijken dampkring; toch bleef hij zijn liefhebbend warm harte bewaren en bleef hij ontvankelijk voor iederen weldadigen indruk, voor iedere reine gewaarwording. Medelijden en innige genegenheid voor den armen, zwakken vader, die den moed miste om zich vrij te maken van de heerschappij, die hij onderging en die ‘te schandelijk volgde, wiens pligt was vóór te gaan,’ - gij kent Staring, hoop ik? - mogen veel hebben bijgedragen om van den zoon te maken wat hij was; maar nog een ander en welligt sterker tegenwigt tot de moederlijke onzachtzinnigheid, had de zoon des ontvangers gevonden in Keetje van den timmerman, in het lieve, blonde, zachte Keetje, zijne uitverkoren speelnoot reeds op de banken

der stadsschool. Toen zij ouder geworden waren, Keetje en hij, en niet meer op school gingen, zagen ze elkander niet meer zooveel, want Keetje was geene vriendin van Piet's zusters en kwam niet in het huis van den ontvanger. Maar zij zagen elkander toch dikwijls en lang genoeg om de kinderlijke vriendschap te doen opgroeijen tot eene reine, maar niet meer kinderlijke liefde. Hij had haar het geheim van zijn hart - dat geen geheim voor haar was - medegedeeld, en zij had de verklaring zonder preutschheid, en heel natuurlijk met vreugde aangehoord. Hij wenschte haar eens zijn vrouwtje te mogen noemen, en zij had geantwoord, dat ze dat ook heel graag wezen wilde. Hij had gesproken, dat hij hoopte gaauw eene betrekking te zullen vinden en zij had hem aangespoord om er dan maar gaauw werk van te maken. Zal ik uw oordeel over Keetje ten haren nadeele wijzigen, wanneer ik u de bekentenis doe, dat de jongelieden elkander slechts in het geheim zagen; dat hunne liefde voor de ouders verborgen bleef? Ik hoop het niet. Ontneem aan eene eerste liefde, of zoo gij liever wilt, aan het eerste tijdvak van iedere liefde den stempel van het geheimzinnige en gij hebt er de *bouquet* van doen vervliegen. En zoo onfatsoendelijk en ouwerwetsch het ook klinken moge, van rozengeur en maneschijn te gewagen in onzen tijd, zoo waar blijft het toch, dat deze de hoofdschotels vormen van het *menu* der kindschheid van de liefde, vooral van de liefde van twintigjarigen. Daar is iets zoets in, op zulke ligte spijzen te teeren, zoo geheel in overeenstemming met een aetherisch bestaan, en daar is ook iets zoets in, om te midden van de wereld te weten, dat men elkander bemint, zonder dat die wereld het ook weet; niet waar, lieve, schoone, jeugdige lezeres?

Keetje en de oudste zoon van den ontvanger beminden elkander dus in 't verborgene; maar dat kon niet voortduren, toen Pieter een bestaan had en dus de vervulling zijner vurigste wenschen mogt hopen. Hij sprak er over met zijn vader. Welk een vreemde aandoening maakte zich van den ontvanger meester bij het vernemen dezer onverwachte, maar toch zeker niet buitengewone bekentenis van zijn zoon? Welk een blos vloog er over zijn aangezigt, om oogenblikkelijk plaats te maken voor eene even plotselinge bleekheid?

Pieter merkte het niet op; hij dacht alleen aan zich zelven en aan Keetje, maar het verwonderde hem, dat zijn vader het

stilzwijgen bewaarde; dat hij hem aanzag met tranen in de oogen en het hoofd schudde. Welke tegenwerping hij mogt hebben vooruitgezien, op zulk eene uitwerking zijner mededeeling had hij zich niet voorbereid.

‘Vader!’ had hij eindelijk gezegd, ‘hebt gij iets tegen het meisje, dat gij mij geen antwoord geeft; of welke bezwaren zijn er anders in uw oog?’

‘Ik heb niets tegen haar, jongen!’ antwoordde de ontvanger, ‘ik heb niets dan goed van haar gehoord, maar gij moet er van afzien.’

- ‘Van afzien, vader? en waarom? - Neen, dat kan ik niet; het zou mij ongelukkig maken, als ik dat doen moest, dat voel ik, ongelukkig voor mijn heele leven. Maar zeg mij dan toch, waarom gij zoo iets van mij zoudt verlangen? Zijn de ouders niet braaf en eerlijk en heb ik niet de middelen om mij te vestigen?’

‘Ja, ja! dat is alles waar, en toch raad ik u om het plan uit uw hoofd te zetten. Het kan niet gebeuren; uwe moeder.....’

- ‘ô Mijne moeder zal er wel in toestemmen, als ik 't haar verzoek en gij er niet tegen zijt. Moeder zal ook wel weten, dat Keetje eene lieve en goede vrouw voor mij zal zijn.’ -

- ‘Neen, jongen! uwe moeder zal er, vrees ik, nooit in toestemmen; zij heeft heel andere plannen met u, en sprak mij laatst,’ de arme man fluisterde, ‘van de dochter van onzen burgemeester.’ -

- ‘Die nuf, die zich verbeeldt de voornaamste dame van het land te zijn, omdat zij te Utrecht school gelegen heeft? Neen, vader! dat nooit. - Als gij mij uwe toestemming niet wilt geven, dan zal ik dadelijk naar moeder gaan.’

- ‘Mijne toestemming, mijne toestemming..... ik zeg niet, dat ik u die weigeren wil; maar ik weet het, uwe moeder heeft andere plannen. Vraag mij nu niet verder!’ -

- ‘Kom, kom, vader! dan zal ik 't wel wagen, en voor die andere plannen ben ik niet bang. Eene lievere en zachtere schoondochter dan mijn Keetje kan moeder zeker nooit krijgen.’

De zoon van den ontvanger waagde het. Hij ging naar zijne moeder; hij schilderde haar met al het vuur en de geestdrift zijner liefde al de deugden van Keetje, al het geluk, dat hij door haar bezit hoopte te smaken. Strak en koud, erger nog!

met eene uitdrukking van bitteren wrevel hoorde zij haren zoon aan, en ongeduldig viel zij hem in de rede met de snerpende woorden:

‘Ik zeg u, Pieter! dat ik niet wil, dat gij dat meisje trouwen zult. Nooit of nimmer zal zij mijne dochter worden, en ik verbied u die malle liefde langer te voeden. Het kan niet en het zal niet gebeuren!’

Verpletterd stond de jonge man vóór zijne moeder. Één oogenblik kwam hij in verzet, en stelde hij hardheid tegen hardheid en besloot hij zijn levensgeluk te koopen tot iederen prijs. Zij zag het bedaard aan; zij liet hem uitrazen, en wachtte af tot zijne drift bekoeld was. Toen legde zij de ijzeren vuist harer heerschappij weder op den gebroken en verslagen jongeling; flaauwer en flaauwer werd de kracht van den tegenstand; het verzet ging over in lijdelijke tegenstribbeling en ontaardde in lijdzaam afwachten; de geest was gebluscht, de moed verlamd; al de ziekelijke zwakheid zijner natuur kwam boven; hij onderwierp zich; hij durfde en wilde niet meer opstaan; hij schroomde den strijd, de woordenwisseling, de moederlijke bitsheid en scherpheid.

Maar onderwerping zonder luid gemor is nog geen blijmoedige aanvaarding van ons lot. De weinige geestkracht van den jongeling was verbroken; hij zocht afleiding en verstrooijing, maar hij vond die niet in zijn werk, niet in den omgang met menschen, niet in den prikkel der eerzucht of den zwijmel der vermaken. Hij zocht en vond haar in zelfvergeten; in een anderen zwijmel, die den mensch de bewustheid van zijn toestand ontneemt.

Piet van den ontvanger - de boeren hadden 't gezegd - keek te diep in 't glaasje; hij stompte zich af en vergat zijn verdriet, zoover het ging en zoolang de dagelijksche roes duurde. Niet dadelijk echter had hij tot dat middel zijn toevlugt genomen; wij zagen het, hoe allengskens zijn hoop op eene eindelijke vervulling zijner wenschen vervloog. Aanvankelijk *had* hij toch nog gestreden voor zijn goed regt, voor zijn geluk en zijne liefde; hij *had* den oorlog verklaard, welk een weêrzin zijn week gemoed hem ook tegen alle vijandige handeling inboezemde, want hij behield nog de hoop op eene mogelijke overwinning. Maar de mogelijkheid dier overwinning had hij voor altoos opgegeven sinds den dag, toen zijn zwakke vader, in stilte wegkwijnende om het ongeluk zijns zoons, zijn ge-

moed voor hem had uitgestort en hem deelgenoot had gemaakt van het geheim der onverzettelijke weigering zijner moeder. Een licht ging hem op; een bliksemstraal, voldoende om hem de duisternis en wanhoop zijner stelling te doen zien. - De moeder van Keetje was de mededingster der zijne geweest in de dagen harer jeugd, toen zij, eenvoudige burgerdochter, door koketterie en meer dan gewone tegemoetkoming, de vrouw poogde te worden van den jeugdigen heer, die tot ontvanger te Scheerenburg was benoemd. De moeder van Keetje was schoon en lief en zacht geweest als thans hare dochter; zij had een diepen indruk gemaakt op het ontvlambaar hart van den ontvanger; maar de tegenwoordige huisvrouw had de overwinning weten te behalen, niet zonder moeite en kunstgrepen, niet zonder veel strijds en veel grievende ontmoetingen; zij bezat geene schoonheid en beminnelijkheid, maar zij was schrander en volhardend en hare ouders waren wèlgestelde lieden. De dochter van den bakker werd de jufvrouw van den ontvanger, en Keetje's moeder trouwde met den timmerman; de zoon der eerste zou nooit de dochter der laatste zijne vrouw mogen noemen, en de ongelukkige begreep dat maar al te wel.

- ‘Er is niet veel aan Piet van den ontvanger verloren.’

- ‘Wie zoo iets durft zeggen,’ roept de doctor verontwaardigd uit, ‘moet zelf niet veel waard zijn. Er is een mensch aan verloren; een zwak en week, maar een goed en gevoelig mensch, die een sieraad had kunnen zijn van de maatschappij, als dat malle wijf van een moeder den jongen niet had vermoord. Ja, vermoord! zeg ik, naar ziel en naar ligchaam.’

- ‘En zijn vader, doctor; hoe is zijn vader?’

‘De ontvanger huilt als een kind, maar heeft mij geholpen als een man. Ik heb hem nog nooit zoo flink gezien. Toen ik binnenkwam, stond zijn gezigt zoo donker, dat ik er bang voor werd. De kinderen zeiden mij, dat zij vader nooit zoo driftig hadden hooren spreken tegen moeder; dat hij moeder naar voren had getrokken, haar op Piet gewezen en gezegd had, dat dit nu haar werk was en zij 't voor God en haar geweten zou moeten verantwoorden.’

‘Te weêrgaasch!’ zeiden de boeren, terwijl zij zich achter de ooren krabden, ‘wie had dat van onzen ontvanger gedacht?’

- ‘Nou,’ zei de metselaar, ‘elk zijn beurt; eerst heeft zij de baas gespeeld; nu zal hij 't eens doen.’

‘Ja,’ meent een ander, ‘'t is maar jammer, dat hij 't niet dertig jaar vroeger gedaan heeft.’

- ‘Of,’ zei de doctor, ‘dat hij niet gezorgd heeft vóór een-en-dertig jaren, dat hij het nooit had behoeven te doen. Maar dan hadt jij niet zoo'n best wijf, baas!’

‘Neen,’ zei de timmerman, ‘dat is waar, en ik en mijne vrouw hebben daarom ook altijd medelijden met den armen man gehad.’

- ‘Jan Pieters!’ zei de doctor, ‘als je klaar bent, dan ga je met mij mede. Wij moeten zien, wat er nog aan te doen is straks,’ en hij fluisterde den barbier eenige woorden in 't oor.

- ‘Ik ben tot je dienst, doctor!’ antwoordt Jan, ‘de vrienden zijn allen geschoren en geknipt. G'en avond, vrinden!’

De vrienden verlieten den scheerderswinkel; de barbier haalde de noodige spullen bij elkaâr, die de doctor hem opgegeven had, sloot zijne woning en begaf zich naar het huis van den ontvanger.

Maar al de middelen der kunst waren vruchteloos; de zoon van den ontvanger, waar niet veel aan verloren was, gaf den volgenden morgen den geest, en de doctor werd weldra bij een andere patiënt geroepen, bij Keetje, de dochter van den timmerman, die een ijlende koorts had gekregen en weken lang tusschen leven en dood zweefde. Hier wendde de wetenschap echter met gelukkiger gevolg hare middelen aan en het meisje werd voor hare ouders behouden.

In het huis van den ontvanger had een geheele omkeer plaats gehad. Het hoofd des huizes had de plaats ingenomen, die hij nooit had behooren te ruimen; op de vroegere zwakheid en gedweeheid, op de vroegere lafhartige vrees voor huiselijke oneenigheid was nu al de ernst der gestrengheid gevolgd; hij bulderde niet op luiden toon; maar hij sprak met klem en met vastheid, en men had geleerd te begrijpen, dat hetgeen vader wilde, gebeuren moest. Ofschoon hij na het hevige tooneel op den avond van het rampzalig ongeval zijns oudsten zoons, nooit een verwijt meer tot zijne vrouw had gerigt, sidderde de eens zoo heerschzuchtige echtgenoot bij het vernemen van de ernstige stem van haren man en dacht zij er niet meer aan haar gezag naast het zijne, of hare scherpe aanvallen tegenover zijn wil te stellen. De tijd, die veel geneest, had

ook balsem voor de wonde van dezen vader. Omringd van kinderen, die hem liefhadden en gehoorzaamden, erkende hij dankbaar het geluk, dat hij thans vond in den huiselijken kring en vestigde hij den vrede, niet door lijdzaam dulden en dragen, niet door wekelijke onderwerping, maar door de uitoefening van een gezag, dat nu blijmoedig geëerbiedigd werd door zijne vrouw, die in de liefde en teederheid van haren echtgenoot iets schooners en kostbaarders vond dan de onnatuurlijke heerschappij, waarover zij vroeger beschikte.

Dit laatste heb ik van Jan Pieters gehoord, toen ik hem dezen zomer weder in zijn winkel te Scheerenburg bezocht.

BERN. KOSTER JR.

Bibliographisch album.

Morgenrood, Gedichten van J. Brummelkamp. Te Kampen, bij S. van Velzen Jr., 1860.
Zeepbellen, lyrische dichtproeven, door Mr. J.E. Banck. Te Amsterdam, bij L.F.J. Hassels.

Het is menigmaal in dit Tijdschrift bij de beschouwing van de Poëzy des tijdgenoots betreurd, dat er meest zulk eene wijde klove ligt tusschen den poëet en de waereld die hij waarneemt, dat hij, die juist bij uitnemendheid de tolk van het echt menschelijke behoort te zijn, zoo weinig de menschheid begrijpt en in haren ontwikkelingsgang weet te volgen. Er is zoo weinig oog voor de verschijnselen in de buitenwaereld, zoo weinig vatbaarheid tevens om te begrijpen wat er in het eigen binnenste, ten gevolge van de invloeden van buiten, werkt en gist. Tonen, door de besten der school eenmaal geslaakt, en door de natie opgevangen en verstaan, worden nagezongen of nagepiept, naardat de vorming en inrichting van keel en borst dit toelaat. De Poëzy, die aan de spitse der menschheid moest optrekken, die een vorm moest geven aan elke gedachte, een stemme aan elke smarte, aan elke weelde, verschuilt zich meest onder de trosknapen van het heir, en volgt met moeden stap en in verouderde uniform de achterhoede. Is het wonder, dat zij vaak over de onverschilligheid des tijdgenoots klaagt, dat zij een rouwzang stemt, en daarbij nog eens een forschen klank laat hooren, over het veldwinnend materialisme onzer dagen, dat zich vermeit bij de kronkelingen van den rook der smidse, bij het gepletter en gestamp van stoomhamer en stoomcylinder, bij het geklingklang van het muntstuk, dat met zooveel zorg in de brandkast geborgen en gekoesterd wordt?

Ik geloof niet aan de verwoestende kracht van de heerschende richting onzer eeuw, veeleer acht ik deze - zij ze ook een bajert, maar waarin het rijkste leven zich kond doet - gunstig voor de waarachtige poëzy, die slechts leven, die slechts heerschen kan waar felle beweging, waar overgang en voortgang bestaat, maar dan ook te midden dier beweging zich moet werpen, en alzoo - ze zij der aktie of der reaktie toegedaan - een dochter moet zijn van haren tijd.

De populariteit van de zangen van enkelen onzer - waarom moet de

rij telkens gedund en de plaats van wie de dood ons ontrooft, zoo schaarsch en dan nog zoo zwak worden aangevuld? - getuigt er voor, dat er nog wel oog en oor is voor iets anders, dan voor de wonderen van handel en industrie, zoo slechts dezelfde geest, die zich in die wonderen uitspreekt, ook in de aangeheven zangen leve. Het zijn echter slechts zangen van enkelen, en bij een overzicht van onze hedendaagsche poëzy zouden de halmen wel vele, maar de airen meest ijl en ledig blijken. De gedachte aan zulk een overzicht doet mij evenwel reeds huiveren, en in een vertrekking van zinnen de dichteren Nederlands aanschouwen, gereed om den bescheiden waarnemer, in wien zij echter een vijand zouden meenen te zien, van hun Parnas - den omhegden tuin met het kunstvijvertjen en het klassiek goudvischjen - te verjagen. Het voornemen is dan ook verre van mij. Indien ik slechts even en fluisterend poog te herhalen wat reeds vroeger en luide met klem is betoogd, indien ik slechts van ter zijde op de wonde wijs waaraan zoo menigeen onzer poëten lijdt, en waaraan hij dood kan bloeden, maar ook tevens den invloed gedenk dien een enkele uitoefent en dat nog verder zal kunnen, dan doe ik dit alleen, omdat ik daartoe eene zoo gereede aanleiding vind bij het doorbladeren der beide bundels, waarvan de titels aan het hoofd van dit opstel zijn neêrgeschreven.

De Heer Brummelkamp schijnt zeer bescheiden. In zijn voorbericht beweert hij niet, dat de uitgave van zijn bundeltjen een vereischte is, en meldt hij ons dat hij alleen iets van het zijne geeft, om aan het verlangen van velen zijner vrienden te voldoen; eene verzekering, die reeds gantsche geslachten van dichters vóor hem hebben gegeven, en die altijd in zich zelve eene logen of - zachter uitgedrukt - eene dwaling bevatte. De auteur vleit zich verder met de hoop ‘dat, wanneer ook het algemeen geen belang moge stellen in zijne produkten, hun misschien in beperkter kring een niet geheel ongunstig onthaal zal ten deel vallen.’ Het kan zijn, maar dan moeten die enkele in zijn beperkten kring tot de hardhoorenden en traag begrijpenden behooren, wien hetzelfde woord en hetzelfde denkbeeld telkens moet worden voorgeneuried, om het hun te doen vatten. Het bundelken bevat toch zoo zelden eene gedachte, die van oorspronkelijkheid getuigt, of er voor pleit dat de auteur het peillood heeft uitgeworpen in de diepten in en r o n d o m zich. Had hij ook, bij de poging om dit te doen, blijk gegeven van eene nog onvaste hand, hij zou nochtans een ander woord uit de pen hebben gelokt, dan er aan ontvloeien moet na de kennismaking met zijne welluidende zinsneden en goed rollende vaerzen. Dat hij een geloovig harte bezit - het woord: geloovig in den traditioneelen zin genomen - het zal hem waarlijk niet tot verwijt worden gemaakt, maar wel dat dit geloovig harte de eenige bron is waaruit zijne vaerzen of ontboezemingen gevloeid zijn. Het

geloof is nog geen poëzy, al kan ook poëzy geloof zijn. Eene innige liefde tot zijn God en zijn Christus ademen da Costaas zangen, maar alleen de innige liefde die er uit spreekt maken die zangen niet onsterfelijk, en diezelfde liefde vrijwaart het halftalent niet voor rijmelend gebeuzel. Och die stichtelijke poëzy! Parasiet zijt ge, meer nog dan ons stichtelijk proza, dat meest niet anders is dan nabaauwen van tonen, van wier aangenamen klank men overtuigd is, daar zoo menig langoor er naar blijkt te luisteren! Met uwe welluidende klanken zonder zin gelijkt ge den deftigen tabbert, waarin een geraamte blijkt gewikkeld te zijn.

Ik heb diepen eerbied voor gemoedelijke overtuiging, en kan het mij zeer goed denken dat die zich poogt te uiten in een kunstvorm; maar zoo het de waarachtige overtuiging is eeuer individualiteit, dan zal zij zich, zij het ook in slechts gebrekkige kunstvormen, toch kenmerkend, toch oorspronkelijk uiten. Maar - de Heer Brummelkamp vergeve het mij - wat zijn bundelken uitspreekt, is niet door eene individualiteit gekenmerkt, heeft niets persoonlijks, is slechts echo. Ik huldig gaarne zijne kunstvaardigheid, zijn gevoel voor rhytmus en maat, maar dit adelt nog niet tot dichter. ‘Deftige tabbert die een geraamte bedekt,’ hebben we het recht uit te roepen bij elke zijner liederen, hetzij ze tot de ‘gewijde’ of ‘ongewijde’ onderwerpen behooren.

In het belang zijner rust wenschen we hem toe, dat hij de hand niet weder naar de dichterveder uitstrekke, tenzij er eene vernieuwing in zijn binnenste plaats grijpe, waarop zijn tegenwoordig werk evenwel weinig uitzicht geeft. Verstandiger is het en eervoller onder de gewone menschen te verkeeren, dan zich te voegen bij de breede rij van half-talenten, die aan den voet van den Muzenberg gelegerd, nooit de stcilten beklimmen kunnen, en, hoe vaak zij dit ook beproeven, altijd terugbuitelen tot genoegen alleen van hen, die van uit het dal het vergeefsche pogen aanstaren.

Eene geheel andere persoonlijkheid ontmoeten wij in den auteur der *Zeepbellen*. Na de lezing zijner dichtproeven begrijpen wij reeds terstond, dat er bij hem geene sprake kan zijn van de verdeeling zijner stoffe in: gewijde en ongewijde onderwerpen. Hij heeft zich in het volle menschenleven geplaatst, en de indrukken, die hem dit heeft gegeven, in den kunstvorm zoeken weder te geven. Feiten heeft hij waargenomen, en ze schonken hem ideën. Aan geene beweging op menschelijk gebied blijkt hij vreemd te zijn gebleven; ik wil niet beweren dat hij aan allen reeht doet, maar alleen, dat hij van elke een indruk ontvangen heeft. Ik geloof hem reeds vroeger, voor jaren, ontmoet te hebben in een bundel, door verschillende jeugdige krachten bijeengebracht, en toen datgeen in hem te hebben gemist, wat hem thands kenmerkt: bekendheid met het menschenleven,

waardeering van hetgeen rondom hem plaats had. Ik schrijf de thands bespeurde verandering in geenen deele aan de toen gemaakte opmerking toe, maar veeleer aan eigen denken en streven, en waardeer daarom te meer eene ontwikkeling, die nog goeds en ook nog beters belooft voor de toekomst.

Getuigt deze bundel reeds van ontwikkeling, de dichtproeven waaruit hij bestaat, spreken onderling daarvan nog meer. Er zijn er onder, die de worsteling van den kunstenaar met zijn idee verraden; er zijn er die de klip doen gissen, waarop de dichter naar onze meening zoude kunnen stranden, waarop hij bij de behandeling van eenige stoffen werkelijk gestrand is. Menigmaal toch is de gedachte zuiver, maar is de vorm het niet, en wordt dus het streven van den kunstenaar niet volkomen bereikt. Een enkel voorbeeld slechts ten bewijze, dat wezen en vorm zich niet altijd volkomen doordringen, dat de idee zich soms krachtiger laat gissen, dan zij door de inkleeding blijkt te zijn.

Een titan.

De vuurpijl jaagt door nevelen en dampen,
  En *aangewakkerd* door zijn gloed -
Een Titan, die de goden wil bekampen -
  De starren driftig te gemoet.
Hij breekt de wolken door, die hem omringen
  En schittert in den duistren nacht,
  Hij zoekt een doelwit voor zijn kracht
En wil de starren van heur *zetels dringen*,
  Tot hij, door eigen vuur verteerd,
  Op aarde magtloos wederkeert.

Een vreemd en onbepaald gevoel,
Waarvan de mensch geen rekenschap kan geven,
  Verhaalt hem van een hooger doel,
Van hooger oorsprong en van hooger leven!
  Hij haakt naar meerder lucht en licht
    En houdt den blik omhoog gerigt,
Zijn geest tracht tot de starren op te zweven;
  Hij kent geen *goddelijker wensch*
Dan als een godheid zich met God te meten,
Hij wil niet slechts *gelooven*, maar ook *weten*,
  Maar ach, hij is en blijft een *mensch!*

Ongelukkige slotregel! En dan, waarom is de vergelijking zoo uitgesponnen, het beeld, niet alleen ten voeten uit gebootst, maar geheel aangekleed, tot zelfs van *bottines* en handschoenen voorzien?

Soms wordt de dichter door de inspanning om zijne gedachten te

verzinnelijken, tot op de grens gevoerd van het valsch vernuft, zoo als in het gedicht: *Een regenboog*.

Wauneer de hartstogt heeft gezwegen,
De weemoed, die mijn hart vervult,
Gelijk een wolk omhoog gestegen,
Mijn brein in neevlen heeft gehuld,
Dan stroomt een milde tranenregen
En ik gevoel mijn diepe schuld.

Maar eensklaps breekt uit vriendlijke oogen
De zonnestraal der liefde door
En toovert met haar lichtvermogen
Den schoonen kleurenboog mij voor,
Het vredeteeken van den hoogen,
Dat zich de Hemelheer verkoor.

Ik zie, terwijl de *zonnestralen*
Zich scheiden op het wolkengraauw,
Het gloeijend karmozijnrood praleu,
Vereenigd met het groen en blaauw,
Die in het harte nederdalen,
Dat is gebroken door den rouw.

Ik kan het *kleurenspel* verklaren,
Dat *voor mijn ziel* is opgegaan,
Hoe *liefde* en *trouw* aan *hoop* zich paren,
Wanneer twee harten zich verstaan,
Dat kon uw *blik* mij openbaren,
Toen die zich *spiegelde* in een *traan*.

De gang en toon van beide aangehaalde gedichten - en de voorbeelden zouden nog met eenige andere kunnen vermeerderd worden - doen mij denken aan eenzijdige verstandswerkzaamheid bij den dichter, die de gedachte gereed had voor hij naar den kunstvorm zocht, terwijl ik geloof, dat in een dichtstuk, als kunststuk geslaagd, gedachte en vorm te gelijker tijd ontstaan en met elkaâr één onscheidbaar geheel moeten uitmaken.

Maar tegenover deze schaduw ligt eene sterke lichtzijde, en dit vloeit reeds uit gene voort. Reeds de minder geslaagde dichtproeven bewijzen gave genoeg om, waar de dichter de klip, waarop ik wees, voorbij zeilt, iets goeds, zelfs iets uitmuntends te vinden.

Lief en eenvoudig gedicht, daarbij zuiver gedacht en goed uitgesproken, is dunkt mij:

De pisangboom.

De pisangboom, de pisangboom
  Verhaalt aan jong en oud
Een les, die ik begrepen heb,
  Die les zij u ontvouwd!

Gelijk een moeder, die haar kroost,
  Met hartebloed gedrenkt,
Wanneer natuur haar banden slaakt,
  In smart het aanzijn schenkt.

Zoo ziet gij welk een felle pijn
  Den boom verteeren doet,
Als uit het bloedrood bloesemhart
  De vrucht zich vormen moet.

Maar als de gouden vruchtentros
  Den plukker tot zich noodt,
Versterft de boom en in zijn plaats
  Verrijst een jonge loot!

Die trotsch haar bladerkroon ontrolt
  En moedig opwaarts streeft,
Als zij tot vollen wasdom komt,
  Den mensch haar vruchten geeft.

Heer, laat mij door Uw hand gesterkt
  En door Uw zorg bewaard,
Een dienstknecht in Uw wijnberg zijn,
  Een vruchtboom in Uw gaard!

Ook ‘Juffertjes in het Groen’ is een lief gedicht. Ik bepaal mij echter tot de mededeeling van een paar anderen, blijkbaar uit eene latere periode, en wel: ‘Rozen-philosophie’ en ‘de Hemel’, welk laatste - het zij in het voorbijgaan gezegd - wel wat veel Heiniaansch is.

Rozen-philosophie.

  Den vlinder, bij of nachtegaal,
Wien van de drie genoemde heeren
  Moet ik mij kiezen tot gemaal,
Daar alle drie mij courtiseren?

  Den vlinder vrees ik wel het meest,
Hij is beschaafd maar onbezonnen,

Hij heeft op Amors schuttersfeest
Herhaald den rozenprijs gewonnen.

In minnarijen goed volleerd,
Bedwelmt het ‘*aux mille fleurs*’ zijn zinnen,
Zijn smaak is te geraffineerd,
Om nog ‘*bouquet de rose*’ te minnen.

De bij, die mij zijn liefde schenkt,
Schijnt mij geheel een man van zaken,
Die zich de roos als grondstof denkt
Om rozenolie van te maken.

Die met zijn vrouw als compagnon,
Een nieuwe firma wil beginnen,
Met wie hij niets verliezen *kon*,
Maar denkelijk zeer veel zal winnen.

Mijn goede vriend, de nachtegaal,
Droomt zich de rozen zonder doornen,
Als rozenkleurig ideaal
Van engelen en uitverkoornen.

Het philomeelgekweel bekoort,
Maar onder ons gezegd, sub rosa,
Wanneer het altijd wordt gehoord,
Verkies ik op den duur het proza.

Hoe jammer dat de triniteit
Zich niet als trigamie laat droomen,
Want tot drie-eenigheid herleid,
Wordt eerst dit drietal regt volkomen.

De hemel.

Hoe toch zal de hemel wezen,
Dien de christenen verbeiden?
De begrippen zijn verschillend
Naar elks werkkring onderscheiden.

Met verrukking spreekt de landman
Van de ‘Hallelujah-weiden’,
Waar de vrome christenschapen
Van de bokken zijn gescheiden.

Waar de Heer hem in zijn schaapskooi
Ook een plaatsjen zal bereiden,
Waar geen slagers zijn te vreezen,
Die hen naar den slagtbank leiden.

Anders denkt de christenslager,
Wien het denkbeeld doet versmachten,
Om het 'paaschlam' in den hemel
Met den 'pinkster-os' te slagten.

Want de 'vleeschpot van Egypte'
Met de 'zeven vette koeijen'
Doen de 'vleeschelijke lusten'
Van zijn slagershart ontgloeien.

En de koopman spreekt met geestdrift
Van het groote 'boek des levens'
'Waar zijn naam staat opgeteekend'
Met zijn 'batig saldo' tevens!

Neen, het 'groote huis des Heeren'
Is een hofjen, zegt mijn grootje,
Ieder huisje heeft zijn bleekveld!
Ieder leeuwerik zijn zoodje!

Neen de hemel is een domkerk,
Waar de vroomste christenorden
Leden van het domkapittel
En hun leeraars domheer worden.

Het 'Walhalla' is een bierhuis,
Dachten eertijds de Germanen,
Neen, de hemel is een harem,
Zeggen de Mahomedanen.

En de Bijbel wordt een wetboek,
Ieder pleit het voor en tegen,
Want de letters wil men tellen,
Niet de woorden wil men wegen.

Ach, ik moet den Heer beklagen,
Want Hij moet verbijsterd raken,
Waar de smaken zoo verschillen,
Allen naar den zin te maken.

Ik geloof dat deze proeven voor den auteur getuigen en ons het recht geven er de aandacht onzer lezers op te vestigen.

Gedund is de rij onzer dichters, riep ik straks reeds uit, en ik voeg er bij: zij die wij nog bezitten, geven ieder jaar bijna alleen van hun aanwezen blijk door onze Almanakken te vullen met gedichten, waarvan meestal konventie het hoofdkenmerk uitmaakt. Dubbel welkom moet het alzoo zijn, een jong en frisch talent te zien optreden, die het leven zijns tijds meê leeft, en daarbij zelfstandigheid genoeg bezit, om de indrukken, die de waarneming van het hem omringende heeft opgewekt, in eigen vormen weder te geven.

S.

A. de Gasparin, Un grand peuple qui se relève. Les Etats-Unis en 1861.

Welke ook de stoffelijke nadeelen zijn die voor Europa uit de tegenwoordige verwikkelingen van Noord-Amerika mogen voortspruiten, het is zeker, dat de belangstelling in alle Amerikaansche aangelegenheid gedurende de laatste maanden aanmerkelijk is toegenomen, en wij aarzelen niet dit een blijvend, zedelijk voordeel te noemen, dat tegen de voorbijgaande stoffelijke nadeelen ruimschoots opweegt. Het kan toch wel niet anders of meerdere bekendheid met een land dat, uit ieder oogpunt beschouwd, zoo veel merkwaardigs aanbiedt als Amerika, moet bevorderlijk zijn aan de algemeene ontwikkeling. Zij moet strekken om sommige vooroordeelen en valsche meeningen te doen verdwijnen; zij moet leiden tot een juistere waardering van zooveel, dat in de algemeene schatting hetzij te hoog, hetzij te laag staat aangeschreven; zij moet dus ten gevolge hebben, dat de som van waarheden, die het eigendom geworden zijn van onzen tijd, eene wezenlijke vermeerdering onderga.

Wij zijn bereid om te gelooven dat den heer de Gasparin het doel voorstond om hiertoe mede te werken, toen hij tot de uitgave besloot van het geschrift, welks titel aan het hoofd dezer bladzijde is geplaatst; wij betwijfelen echter zeer of dat doel daarmede werd bereikt. Wij missen in zijn werk die bijzondere feitenkennis die men billijkerwijze bij ieder auteur mag verwachten. Vragen waaraan anderen langdurige studie hebben gewijd zonder tot een bevredigend resultaat te komen, worden hier met een pennestreek uitgemaakt, zonder dat de schrijver zich een oogenblik de moeite geeft om den weg aan

te wijzen, die hem tot de oplossing heeft gevoerd; zoodat natuurlijk de gedachte oprijst, of de heer de G. wel geweten heeft, dat over de zaken, die hij aldus behandelde, eenige kwestie bestond. Zoo is het bijv. eene belangrijke vraag, waaraan velen vruchteloos hunne krachten hebben besteed, of het klimaat in de Zuidelijke Staten van Noord-Amerika den veldarbeid van blanken toelaat of niet. De heer de G. geeft ons op onderscheidene plaatsen van zijn werk de verzekering, dat de blanken in het klimaat van Zuidelijk-Amerika zeer goed in het veld kunnen werken, zonder hunne gezondheid op den duur te benadeelen. Maar waarop hij die meening grondt komen wij niet te weten. Even zoo schijnt bij den Schrijver de overtuiging vast te staan (en wij wagen het er bij te voegen: hierin staat hij met vele onzer landgenooten gelijk) dat wat Mevr. Beecher Stowe in haar 'Negerhut' mededeelt omtrent scheidingen van slavenfamiliën in Amerika bij openbare veiling, in ieder opzigt aan de waarheid heantwoordt[1]. Dat tegen die mededeelingen en tegen het geheele werk van Mevr. Beecher Stowe meermalen van achtingswaardige zijde in het Zuiden is geprotesteerd, schijnt den heer de G. ten eenenmale onbekend te zijn. Uit alles blijkt dat van de geheele *pro slavery* litteratuur, die ieder schrijver over de slavernij toch wel dient te kennen, door den auteur van dit werk niet de minste notitie is genomen. De geschriften van een Stowe en een Channing zijn hem volstrekte autoriteit. Nergens bespeuren wij een zweem van kritiek: zelfs waar het absurde der beweringen voor de hand ligt. Inderdaad een zeer gemakkelijke wijze van de zaken te behandelen, maar vrij onwetenschappelijk.

Het is ons niet te doen om het werk van den heer de G. in al zijne onderdeelen na te gaan; wij wenschen veeleer daaruit aanleiding te nemen tot eenige algemeene opmerkingen aangaande de veelbesprokene slavenkwestie. En wel bepaald stellen wij ons voor in deze bladzijden de vraag te beantwoorden, die, naar wij meenen, een ieder die voor de zaak iets gevoelt belang moet inboezemen, de vraag, namelijk, waarom de slavenkwestie, niettegenstaande er zoo veel over gesproken en geschreven wordt, geene schrede nader tot hare oplossing komt. Dit feit moet toch te verklaren, en die verklaring te zoeken, de mocite waardig zijn, Want hetzij die oorzaken liggen in de wijze waarop men de kwestie heeft behandeld, of elders, om ze te doen verdwijnen is het noodig ze eerst te kennen.

De toevallige omstandigheid dat het werkje van den heer de

1 De schrijver van dit opstel heeft twee of drie jaar geleden op de plaats zelve aan dit punt een naauwkeurig onderzeek gewijd; hij is echter tot een tegenovergesteld resultaat gekomen.

Gasparin in het Hollandsch is vertaald, brengt ons op weg om de eerste schrede te doen in dit onderzoek. Want met dit oog op dit feit kunnen wij niet nalaten de vraag te stellen, hoe het mogelijk is, dat dergelijke werken steeds nog lezers vinden. Het publiek legt inderdaad tegenover de schrijvers die de slavenkwestie behandelen, eene toegeefelijkheid aan den dag, die verbazing moet wekken, en die wij alleen weten te verklaren uit den billijken afkeer die het publiek tegen het beginsel der slavernij bezielt[1]. Mits een boek maar die instelling met hevigheid bestrijde, en niet al te slecht geschreven zij, zal het zeker bijval vinden. Wat van boeken geldt, geldt natuurlijk ook van tijdschrift- en courant-artikels. Zoo lazen wij, om een voorbeeld te nemen, den 16^{den} Augustus van het vorige jaar, in het 'Journal des Débats' een opstel van den heer Baudrillart, waaraan wij ronduit gezegd, geen slot of zin wisten te onderkennen - maar waarin de slavernij op de gewone wijze werd bestreden. Dit laatste maakt natuurlijk alles goed, en wij meenen te weten, dat de heer Baudrillart nimmer iets heeft geschreven, waarmede hij zijne populariteit althans bij eene zekere rigting van personen meer heeft bevestigd. Een welsprekender voorbeeld vinden wij in de toejuiching, die de bekende rede van het Amerikaansche Senaatslid Sumner: 'On the Babarism of slavery' heeft ondervonden; eene rede die door de Edinburgh Review eens *époque* in de geschiedenis der menschheid is genoemd. Wij noodigen iedereen uit dit stuk met kalmte te lezen, en daarbij te vergeten, dat hij een tegenstander is van de slavernij; wij betwijfelen of iemand dan in deze rede iets anders zal ontdekken, dat eene reeks van scheldwoorden met valsche logica vermengd. Niets ware gemakkelijker dan deze beide voorbeelden met een aantal andere te vermeerderen: wij zijn echter overtuigd, dat een ieder wien de oogen geopend zijn onmiddellijk uit zijne eigen lektuur aan zal vullen, wat wij hier achterwege laten. Waartoe nu die toegeeflijkheid? Waarom kan iemand geen onwetenschappelijk werk in het licht geven over ieder ander onderwerp zonder onmiddellijk bestraft te worden, maar kan hij over de slavenkwestie iedere dwaasheid schrijven, die hem door dezen of genen is medegedeeld, mits hij de slavernij maar in een donker licht stelle? Waarom niet aan iemand die deze instelling bestrijdt, gelijke eischen gesteld, als aan iemand, die tegen elke andere instelling te velde trekt? Is men zoo zeker, dat de wenschelijkheid der emancipatie eene uitgemaakte zaak is, dan behoeft men ook niet te vreezen, dat de kritiek feiten aan het licht brenge, waardoor die overtuiging geschokt zal worden. En gesteld dat die overtuiging geene waarheid

1 Een nieuw bewijs voor de bekende Engelsche sprenk: One can have too much of a good thing.

bevat, wat is er dan verloren, indien zij aan het wankelen worde gebragt?

De nadeelen, die uit die overdreven toegeeflijkheid gesproten zijn, zijn groot. Immers, wat daardoor het meest is tegengewerkt, is wat men het meest noodig heeft: eene naauwkeurige feitenkennis. Ziedaar naar onze meening de eerste oorzaak, waardoor de slavenkwestie zoo weinig nader tot hare oplossing komt.

Is zij de eenige? Wij willen het nagaan.

Het is een feit, - en wij erkennen het met dankbaarheid, - dat de publieke opinie in geheel beschaafd Europa ten sterkste tegen de slavernij is ingenomen. De afkeer, waarmede men het beginsel beschouwt waarop zich die instelling grondt, is algemeen; wij noemden hem reeds billijk. De slavernij, in abstracto genomen, verdient onbepaalde afkeuring. Dit neemt echter de mogelijkheid niet weg, dat met de slavernij elementen zijn verbonden, die gunstig werken op de zedelijke ontwikkeling van den neger. Wij achten het zelfs bepaald zeker, dat dit inderdaad het geval zijn *moet*. Immers twee feiten liggen voor ons, van algemeene bekendheid: het feit, dat nergens de negers eene beschaving bezitten, gelijk aan die welke zij in Noord-Amerika en in de West-Indische koloniën hebben bereikt, en het feit dat bijna overal waar de emancipatie heeft plaats gehad, zij de treurigste resultaten heeft opgeleverd. Deze feiten nu zijn met elkander in geen logisch verband te brengen, indien men niet aanneemt, *dat met de slavernij elementen verbonden zijn geweest, die gunstig werkten op de ontwikkeling van den neger, en die bij de emancipatie, waar zij heeft plaats gehad, te loor zijn gegaan*. Wij meenen dat dit een punt is van veel belang, en dat te weinig de opmerkzaamheid heeft getrokken. Immers indien dit zoo is, dan volgt er uit - niet, zooals velen beweerd hebben, dat de slavernij van die elementen onafscheidelijk is, en dat men, om deze te behouden, gene moet handhaven: want dat die elementen bij de emancipatie te loor *zijn* gegaan bewijst nog volstrekt niet, dat zij noodzakelijk te loor *moeten* gaan bij iedere emancipatie, op welke wijze ook tot stand gebragt - maar dit volgt er uit, dat hoe men de slavernij ook *in abstracto* moge veroordeelen, het onjuist en bij gevolg onwetenschappelijk is, haar onbepaald af te keuren, zoo als zij zich *in concreto* aan ons voordoet, tenzij men eerst eene naauwkeurige onderscheiding hebbe gemaakt tusschen datgene wat tot het wezen der slavernij behoort en wat bijkomstig is. Van eene dergelijke onderscheiding vinden wij nergens eenig spoor. Toch is het bepaald noodig, dat zij geschiede, wil men tot eene juiste beoordeeling komen van het bestaande, en tot een goed plan van emancipatie. Immers de groote vraag bij de emancipatie is dan deze, hoe men de sla-

vernij zal afschaffen, zonder de goede elementen, die met haar verbonden zijn, tevens te vernietigen. Maar om deze vraag tot eene oplossing te brengen is het noodig eerst te onderzoeken welke die elementen zijn. Men ziet derhalve, dat om in de slavenkwestie een enkelen stap te doen, het absoluut noodzakelijk is eerst te onderscheiden wat in abstracto tot het wezen der slavernij behoort, en met welke goede elementen verbonden, zij zich in concreto aan ons vertoont. Zoolang alle werken over de slavenkwestie niet beginnen met deze onderscheiding duidelijk en wetenschappelijk vast te stellen, zal men nimmer tot een bevredigende oplossing geraken. Dat dit tot nog toe niet geschiedde, komt ons voor de tweede oorzaak te zijn van het feit dat wij pogen te verklaren.

Dit onderzoek naar de goede elementen, die in de slavernij aanwezig zijn, kan intusschen tot niets leiden, wanneer men niet vooraf heeft onderzocht, *onder welke voorwaarden de neger zich ontwikkelt*. Immers, wanneer ik weten wil of een toestand of eene maatregel bevorderlijk is aan iemands ontwikkeling, moet ik eerst weten onder welke voorwaarden ontwikkeling bij hem mogelijk is; anders mis ik elken maatstaf van beoordeeling, en tast rond in den blinde. Die voorwaarden zal men dus ook noodzakelijk moeten kennen; wil men eenig redelijk plan tot emancipatie der negerslaven ontwerpen; en daarover dient men het vooraf wel eens te zijn, zal men over een zoodanig plan ooit tot eenheid geraken. Van het onderzoek, dat aan die kennis moet voorafgaan, vinden wij echter evenmin eenig spoor als van dat naar de goede elementen, die met de slavernij verbonden zijn. Deze strijdt voor dit plan van emancipatie, gene voor een ander; de Minister biedt een ontwerp aan, de natie beoordeelt het, de Kamer verwerpt het, er wordt weder veel gesproken en geschreven, maar met al dat schrijven en spreken, ontwerpen en verwerpen komt men geen stap verder, en de zaak blijft waar zij was. Natuurlijk; want men heeft zich niet vóór alle dingen tot bewustzijn gebragt, welke de toetssteen is, waaraan men zal weten of een ontwerp goed is of niet; men heeft niet vooraf uitgemaakt aan welke voorwaarden een plan tot emancipatie moet voldoen, zal het in de toepassing bevorderlijk zijn aan de zedelijke belangen van den neger. Wij gelooven in gemoede, dat indien men, er toe kon besluiten de discussie een tijd lang tot dit punt alleen te bepalen, de oplossing der slavenkwestie veel eerder zou gevonden worden. En dit is zeker, dat zoolang daarover niets tot evidentie is gebragt, de kwestie altijd op dezelfde hoogte zal blijven.

Een vierde oorzaak ter verklaring van het punt dat ons bezig houdt meenen wij hierin te vinden, dat men nog nimmer met juistheid heeft aangewezen, waarin eigenlijk de ware moeijelijkheid der sla-

venkwestie gelegen is. In de Memorie van Toelichting tot het jongste wetsontwerp en op vele andere plaatsen wordt het gevoelen uitgesproken, dat die moeijelijkheid bestaat in het overeenbrengen van tegenstrijdige belangen. Bedriegen wij ons niet, dan is ook dit het gevoelen der groote meerderheid. Het komt ons echter voor onjuist te zijn. Bedoelt men dat er strijd bestaat tusschen vermeende of tusschen werkelijke belangen? Indien tusschen vermeende belangen alleen, dan bestaat de moeijelijkheid hierin, om de belanghebbenden te overtuigen, dat wat zij voor hunne belangen houden geene werkelijke belangen zijn. Of bedoelt men dat er strijd is tusschen deze laatste? Maar dan begrijpen wij niet waarin die strijd eigenlijk moet bestaan. Want slechts dan brengt het belang van den slavenhouder mede dat de slavernij niet worde afgeschaft, indien het zeker is, dat na de emancipatie de negers zullen weigeren te arbeiden. En slechts dan vordert het belang van den slaaf dat hij een vrij man worde, indien hij na zijne vrijmaking niet tot volslagen werkeloosheid vervalt. Zullen de negers na de emancipatie voor loon willen arbeiden? Zoo ja, dan is de afschaffing der slavernij in het belang van den meester èn van den slaaf. Zoo neen, dan is zij noch in het wezentlijk belang van den een, noch in dat van den ander. Die strijd tusschen uiteenloopende belangen bestaat dus in werkelijkheid niet, en niet daar kan derhalve de moeijelijkheid liggen, die aan de oplossing der slavenkwestie verbonden is. Maar waar ligt zij dan? Wij kunnen die vraag niet beantwoorden zonder eenigermate te anticiperen op de uitkomsten van het onderzoek, dat wij in de vorige periode hebben aanbevolen.

Indien wij ons gedurende den tijd, dat wij gelegenheid hadden het negerkarakter gade te slaan, niet ten eenenmale hebben vergist, dan behoort de neger tot die volkenrassen, die zich het meest ontwikkelen door navolging. Wij meenen althans dikwerf te hebben opgemerkt, hoe de neger in alles den blanke nabootst, en hoe groot de invloed is, dien deze laatste daardoor op hem uitoefent. Of deze zucht tot navolging het negerras eigen is, of dat zij haar bestaan geheel aan de slavernij ontleent, daarover wagen wij het niet een bepaald gevoelen uit te spreken, ofschoon wij eerder geneigd zijn om het eerste te gelooven. Immers het negerkarakter is zeer passief; en bij passieve karakters vindt men zelden spontanëiteit. Is onze opmerking echter juist geweest, dan is dit de voorwaarde waaronder de neger zich ontwikkelt: dat men hem plaatse in eene omgeving van personen, van wie hij veel goeds kan overnemen; m.a.w. dan bestaat de eigenlijk gezegde slavenkwestie hierin: een toestand in het leven roepen, waarbij de neger gedurig in aanraking komt met blanken van meerdere ontwikkeling dan hij zelf. Maar waarin ligt de *moeijelijkkeid* dier kwestie? Zij ligt, zoo wij meenen, hierin, dat de emancipatie,

in abstracto beschouwd, juist de strekking heeft om eene dergelijke aanraking te verhinderen. De neger bevindt zich vooreerst op een veel lager standpunt van ontwikkeling dan de beschaafde blanke. Het *vrije* verkeer tusschen hem en blanken van eenige beschaving is derhalve ondenkbaar; want deze laatsten zullen den omgang met den neger niet zoeken, en de neger zal dien niet vinden, wanneer hij hem zoekt. Maar wat de neger wèl zal vinden, het is de omgang met blanken van de allerlaagste ontwikkeling. Het behoeft echter geen betoog dat dit juist de omgang is, dien men moet trachten te verhinderen, om den neger niet nog slechter te maken dan hij is.

Het *gedwongen* verkeer daarentegen, het verkeer dat plaats grijpt, wanneer twee menschen elkander noodig hebben, is tusschen den neger en den beschaafden blanke alleen daar mogelijk, waar van de eene zijde de natuur tot den arbeid dwingt, en van de andere arbeid gevraagd wordt.

Deze voorwaarde wordt in de noordelijke staten van Amerika door het klimaat, op enkele der West-Indische eilanden door de geringe uitgestrektheid van den grond in verhouding tot de bevolking, in het leven geroepen. Maar in Suriname, waar luttel arbeids voldoende is om in iemands levensonderhoud te voorzien en woeste gronden in overvloed aanwezig zijn; waar van den anderen kant (en dit is een zeer belangrijk punt) *de blanke zich door immigratie van koelies steeds onafhankelijk zal kunnen maken van den neger*, daar bestaat zij niet en daar is bijgevolg het zoogenaamd gedwongen verkeer tusschen het eene ras en het andere zoo niet onmogelijk geworden, dan toch zeer bemoeijelijkt - tenzij andere oorzaken hunnen invloed doen gelden.

Maar niet alleen de lage trap van ontwikkeling, waarop de neger staat, bemoeijelijkt die gemeenschap; er is nog een ander element in het spel, dat wij niet mogen vergeten. Ik bedoel het vooroordeel van kleur, een vooroordeel dat men mag afkeuren, ja verfoeijen zooveel men wil, maar dat men niet kan wegcijferen, zonder eene geheel verkeerde rekening te maken. Nu leert de ervaring ons deze treurige waarheid, dat waar de emancipatie is tot stand gekomen, dit vooroordeel veel sterker is geworden, dan het vroeger was. Wij schrijven dit daaraan toe, dat zoolang de slavernij gehandhaafd wordt, bij de blanken niet de minste vrees behoeft te bestaan, dat de neger zich als huns gelijke zal beschouwen. Die vrees openbaart zich eerst dan, wanneer den neger dezelfde vrijheden worden geschonken, die de blanke bezit. Wij verklaren hiermede niet het vooroordeel van kleur op zich zelf, maar alleen het feit dat het toeneemt wáár het bestaat, zoodra de slavernij wordt afgeschaft. In elk geval, welke ook de oorzaak moge zijn van dit feit, wij moeten het in onze berekening opnemen, om tot een juist resultaat te komen. Nu is het duidelijk dat dit vooroordeel van kleur, waarop

wij doelden, alleen kan verdwijnen wanneer het verkeer tusschen de beide rassen toeneemt, zoodat de blanken, hetzij door gewoonte, hetzij door redenering, tot meer humane denkbeelden komen. Maar het is duidelijk dat, wanneer dit verkeer afneemt, dit vooroordeel ook in dubbele mate zal vermeerderen.

Vatten wij dit alles te zamen, dan komen wij tot deze slotsom:

Het onmiddellijk gevolg van de emancipatie als zoodanig, is: afscheiding tusschen den neger en den blanke van meerdere beschaving.

Die afscheiding doet het vooroordeel van kleur toenemen.

Naarmate het vooroordeel van kleur toeneemt, wordt de afscheiding sterker.

De strekking der emancipatie is derhalve onder de gegevene omstandigheden deze: Een toestand in het leven te roepen van steeds toenemende afscheiding tusschen de negers en de meer beschaafden onder de blanken. - Indien het nu waar is dat de neger zich voornamelijk ontwikkelt door navolging, dan is hiermede bewezen, dat met de emancipatie de zedelijke belangen der negers niet worden bevorderd, tenzij ze eerst dan plaats hebbe, wanneer de neger met den blanke in ontwikkeling gelijk zal staan; doch dit denkbeeld sluit natuurlijk eene onmogelijkheid in.

Volgt daar nu uit, dat het geheele denkbeeld van emancipatie onder de utopiën moet gerangschikt worden? Door zóó te redeneren zou men zeer onwetenschappelijk te werk gaan. Dit is zeker, dat onder de slavernij de neger het toppunt van ontwikkeling en beschaving nimmer zal kunnen bereiken; maar ook complete emancipatie, wij zagen het zoo aanstonds, werkt - tenzij dan onder zeer exceptionele omstandigheden - nadeelig op zijne ontwikkeling. Welnu, de moeijelijkheid bestaat dan hierin: een toestand te vinden tusschen slavernij en volstrekte vrijheid in, die de voorwaarden zal kunnen opleveren, welke beiden missen.

Nemen wij een voorbeeld. Wanneer men een kind algeheele vrijheid geeft, zal het geheel verwaarloosd worden, en zich niet ontwikkelen. Maar het resultaat zal hetzelfde wezen, wanneer het kind in zulk een staat van dwang wordt gehouden, dat al zijne vermogens verstompen. Volgt hier nu uit, dat alle ontwikkeling bij kinderen eene utopie is? In geenen deele; alleen dit volgt er uit, dat men het kind, om het in de gelegenheid te stellen zich te ontwikkelen, moet plaatsen in een toestand, die tusschen algeheele vrijheid en volstrekte slavernij in ligt.

Wij zijn te weinig zeker van de juistheid onzer praemisse, en bezitten geen vertrouwen genoeg in de logische ontwikkeling onzer gedachten, om met vastheid van overtuiging eenig gevoelen uit te spreken aangaande dit punt. Wij zouden anders deze periode kun-

nen eindigen met te besluiten, dat de ware moeijelijkheid der slavenkwestie hierin bestaat, een *faktischen toestand in het leven te roepen, waarin de omgang tusschen den neger en den blanke van meerdere beschaving mogelijk is*. - Faktisch noemen wij iederen toestand, die niet voortvloeit uit het systeem van *laissez faire, laissez passer*.

Wij willen ten slotte nog eene vijfde oorzaak aanvoeren ter verklaring van het feit, waarom de slavenkwestie zoo weinig vordert, niettegenstaande er reeds zoo veel over geschreven is. Het komt mij voor, dat men de kwestie te weinig heeft behandeld in verband met de wetenschap waartoe zij behoort. In iedere wetenschap zijn zekere groote lichtpunten aanwezig, algemeene waarheden, die voor elk der onderdeelen geldende zijn. Van die lichtpunten gaan stralen uit, die zich verspreiden over het geheele gebied, dat die wetenschap omvat. Wanneer gij nu een vraagstuk afscheidt van de wetenschap waartoe het behoort, wat doet gij dan? Dan onttrekt gij dat vraagstuk aan die lichtstralen, en gij schept u reeds bij den aanvang eene moeijelijkheid, die welligt voor uwe krachten onoverkomelijk zal zijn. Want, aangezien tot de oplossing van iedere kwestie zekere algemeene waarheden noodig zijn, moet gij dan beginnen met die algemeene waarheden voor dat bijzonder geval te reconstrueren? Doet gij dit echter niet, dan verdubbelt gij uwe fout. Dit is geschied met de slavenkwestie. Na ze eerst te hebben geïsoleerd van de wetenschap waartoe zij behoort, heeft men vervolgens verzuimd de algemeene waarheden, die tot hare oplossing noodig zijn, op nieuw vast te stellen. Krachtens eene zedelijke natuurwet, was het onmogelijk langs dezen weg tot waarheid te komen. Wij stellen ons voor, dat ieder die door geene antecedenten is gebonden, dit onmiddellijk zal toegeven. - De groote vraag is echter deze: Tot welke wetenschap behoort de slavenkwestie?

Wij meenen dat haar eene plaats toekomt in de wetenschap der zamenleving, ook wel wetenschap der maatschappij genoemd. Immers deze wetenschap houdt zich bezig met de wetten op te sporen, die den mensch beheerschen in zijn streven naar maatschappelijk geluk. En waarin bestaat de slavenkwestie anders, dan in het zoeken naar de middelen, waardoor men den neger in staat zal stellen, zich dat maatschappelijk geluk te verschaffen, dat hem thans onthouden wordt? Men versta mij wel. Ik bedoel niet, dat het maatschappelijk geluk van den neger het eenige is, wat men op het oog heeft, maar het eenige, wat men *in de slavenkwestie* op het oog heeft. Daarnevens ligt de vraag naar de middelen, waardoor men zijne hoogere belangen zal bevorderen. Beweert men nu, dat aangezien de slavernij deze hoogere belangen tegenwerkt, ook het onderzoek naar de middelen, waardoor zij bevorderd kunnen worden, binnen de grenzen der slavenkwestie ligt? Maar voor zoover

de stelling, waarop die bewering zich grondt, waarheid bevat, is het de taak van de wetenschap der zamenleving om het aan te wijzen. Want ook geen maatschappelijk geluk is denkbaar in een toestand, waartegen de bevordering der hoogere belangen onoverkomelijke hinderpalen in den weg staan.

Ziedaar eenige opmerkingen ter beantwoording der vraag, waarom de slavenkwestie, niettegenstaande er zoo veel over gesproken wordt, steeds op dezelfde hoogte blijft. Wij herhalen ten slotte, wat wij bij den aanvang zeiden: voor ieder feit moet eene redelijke verklaring zijn te vinden, dus ook voor dit. De verklaring, die wij in deze bladzijden gegeven hebben, moge velen toeschijnen onjuist te zijn, daarover is verschil van gevoelen mogelijk. Wij hopen echter dat zij, die daarover met ons van gevoelen verschillen, de zaak de moeite waardig zullen achten, om hunne zienswijze kenbaar te maken, opdat over dit punt eene wisseling van gedachten ontsta, die niet anders dan gunstig kan werken op de wetenschappelijke behandeling der kwestie.

En daarvan, en van niets anders, verwachten wij de bevordering van het waarachtig geluk der negerslaven.

September 1861.

P.....N.

***Wandelingen door de Betuwe, ter opsporing van Germaansch-Bataafsche en Romeinsche Oudheden, door D. Buddingh. Tiel*, 1861.**

Dit is een curieus boekje, te vergelijken met de vermaarde *Champs Elisées* van de Grave. Had de Schrijver vroeger in zijne Verhandeling over het Westland reeds veel wonderbare zaken aan het licht gebragt, hier vertoont hij zich in zijne volle kracht. Vooral de proeven, die hij ons van zijne oudheid- en taalkennis levert, brengen ons in verbazing en zijne verklaringen van eigennamen, zoo van personen als plaatsen, maken de grootste geleerden beschaamd. Zoo leeren wij onder anderen, dat de naam *Jucgumattius Gaisionis filius* op het bekende Dodeweerdsche monument, eenvoudig beteekent Jochem de ambtman, Gijszoon; dat *Suitbert* zooveel is als Zoetbaard; dat *Carvo* Wagen-ingen is, en *Vahalis* de val of het verval van den Rijn. De *Praast* over Arnhem is de be-ra-stad en het dorp *Ochten* moet verklaard worden *ad octum* (sic). Ook onze philologen kunnen ten aanzien van het Latijn bij hem ter schole gaan. Wie van hen wist, dat men *Germania înferiora* moet schrijven, of dat *fluvium Isla* een nominativus is, dat een hof niet *curtis* maar *curtus* heet en een

graafschap *comitas*, en dat de ware lezing van zekere plaats bij Tacitus is *ejusque immenso ore eundum in Oceanum effunditur?* Ik vind het dus zeer onbetamelijk, dat Dr. Leemans een boek, waar zooveel nieuws in staat, een prul genoemd heeft, maar ik zou den Schrijver toch voorslaan de perelen zijner geleerdheid in het vervolg maar voor zichzelven te houden, daar ons wetenschappelijk publiek niet op de hoogte is om ze te waardeeren.

L.PH.C.B.

Bedenkingen tegen de recensie van het 'Handboek der Algemeene Geschiedenis, ook met betrekking tot beschaving, letterkunde en godsdienst, door Dr. G. Weber, hoogleeraar te Heidelberg; voor Nederland bewerkt door Dr. A.W. de Klerck, praeceptor aan het Stedelijk Gymnasium te Amsterdam', voorkomende in het vorige nummer van dit tijdschrift.

Toen het nummer der maand September van 'de Gids' mij in handen kwam en ik bovengenoemde recensie, van de hand van Dr. Burger, doorlas, werd ik door verschillende gewaarwordingen bevangen. De inleiding, waarbij Dr. Weber's werk op historisch terrein gelijk werd gesteld met A. von Humboldt's 'Kosmos' op het gebied der natuurwetenschappen (p.412, 414), en de betuiging van Dr. B., op wiens oordeel ik prijs stelde, dat hij het boek eene naauwkeurige lezing had waardig gekeurd (p. 414), konden mij niet dan aangenaam zijn. Bij het lezen der aanmerkingen kwam het mij voor, dat het aantal de gehalte overtrof; maar toen ik het einde had bereikt, leed mijne eigenliefde, door de vorige schoonklinkende woorden gestreeld, eene nederlaag en kortaf werd mij toegevoegd, 'dat ik voortaan niet slechts moest vertalen, maar naauwkeurig nazien', 'dat het Dr. B. wel meer was voorgekomen, dat Duitsche leerboeken goed opgezet, maar *slordig* bewerkt waren', dat Dr. B. niet ophad met de *grondige* studie van Duitsche schrijvers (zooals Weber) en *recensenten* en eindelijk, 'dat Dr. B. het betreurt, dat in eene *Hollandsche bewerking* der negende uitgaaf van een Duitsch boek *nog zoovele onnaauwkeurigheden voorkomen*.' (p. 420.)

Aanvankelijk stond ik in twijfel of dit laatste wel direct op mij doelde, maar de woorden ‘Hollandsche bewerking’ namen die weg en ik vroeg mij terstond af, wie de schuld van het *verdriet* (p. 420), aan Dr. B. veroorzaakt, zou dragen, Dr. Weber of ik? Ik haastte mij dus de door Dr. B. gemaakte aanmerkingen te herlezen en te onderzoeken of die zijne beweringen regtvaardigden; en toen ik daarvan bij mijnen arbeid niet overtuigd werd, besloot ik mijne bedenkingen mede te deelen, aan welk besluit ik hierbij gevolg geef.

Ik begin met te herinneren, dat in dit werk, na eene inleiding van 32 bladz., de Oostersche volken in 78 bladzijden worden behandeld en dat men dus voor zulk een werk geene eischen kan stellen, die men bij werken van driedubbelen omvang niet doen zou; ook erkent Dr. B. zelf (althans uit zijne *inleiding* blijkt het), ‘dat in dit werk de *juiste maat* tusschen te groote uitvoerigheid en te groote beknoptheid is in het oog gehouden.’ Ook erken ik gaarne, dat men bij Amenophis liever *krijgstogten* dan *kruistogten* moest lezen; dat bij de Graien had kunnen gevoegd zijn, dat zij te zamen één tand hadden; dat David bij *een* (in plaats van *den*) koning der Philistijnen in dienst trad, al worden ook de troepen van Achis steeds *de* Philistijnen genaamd, en misschien nog een of twee dergelijke onbeduidende zaken. Van de overige aanmerkingen van Dr. B. laat ik de voornaamste hier met mijne bedenkingen volgen.

Bl. 4, § 2 (bij Weber) leest men: (Het 5^{e} ras is) ‘het Amerikaansche met koperkleurige huid en dun, ruig haar, *waartoe de oorspronkelijke bewoners van Amerika*, de Mexicanen, Peruanen enz. *behooren*.’ - Op deze plaats wordt niet van de bevolking van Amerika gesproken, maar slechts worden de menschenrassen opgesomd. Het verwijt van Dr. B., waarbij het weglaten van de vermelding, dat Amerika thans grootendeels door het Kaukasische ras bevolkt is, verklaard wordt voor een ‘verzuim toe te schrijven aan gedachteloos overnemen van verouderde voorstellingen’ is dus *zeer ongepast*.

Bl. 5. o. wordt gezegd, dat de Inca's uit Mexico naar Peru verhuisd zijn en dit hebben beschaafd. Dr. B. wilde hier bij-

gevoegd zien, dat volgens sommigen Manco Capak een Chineesch emigrant was. - Het is bekend, dat uit de onderzoekingen van Wilh. von Humboldt (zoowel in zijn werk over Mexico, als in dat over de Kawi-taal, 1e deel) gebleken is, dat er bij de vergelijkende taalstudie geen spoor van Chinesche elementen gevonden is, en dat die Amerikaansche talen polysyllabisch, ja polysynthetisch zijn, terwijl het Chineesch monosyllabisch is.

De bewering van Dr. B. vond bovendien slechts eenigen tijd weerklank bij hen, die daarin een bewijs meer wilden zien voor de afstamming van één menschenpaar.

Bl. 6, verklaart Dr. B., dat aan de groote meeren in Noord-Amerika niet meer de Tsjippewaeisch-Delawarische taalstam heerscht, maar de Amerikaansche nuance van het Engelsch. Indien Dr. B. de zaak beter onderzoekt, zal hij zich kunnen overtuigen, dat rondom het lake Superior *bijna alleen* de Tsj. taalstam gevonden wordt, even als aan de westzijde der overige groote meeren. Ook sterven de roodhuiden, even als elk ander jagersvolk, slechts daar vooral uit, waar zij worden vervolgd. Maar in die streken past deze aanmerking niet, waar de Engelschen hen er somtijds in bescherming hebben genomen.

Bij bl. 13, b., zegt Dr. B., dat er volgens bladz. 103 *zeven Amsjaspands* (geesten des lichts) waren; ik neem die plaats hier over, om te doen zien, dat daar niets dergelijks te lezen is: ‘Even als de troon van Ormoezd *door geesten des lichts omringd was*, bevonden zich om den troon van den Persischen koning, diens plaatsvervanger, een luisterrijk, met de grootste weelde onderhouden hofstoet *met zeven hoogste hofambtenaren* enz.’ - Ook had ik gaarne geldiger bewijs door Dr. B. aangehaald gezien voor *zeven* Amsjaspands, dan Esther I, 14. Daar wordt slechts gesproken van ‘zeven *vorsten* der Persen en der Meden, die het aangezigt des Konings zagen.’

Bij bl. 15 wordt gewezen op het gemis van de *hypothese* van Roorda, in de Gids verdedigd, dat de dieren als levende hieroglyphen moeten worden beschouwd. - Die eisch is, dunkt mij, nog al hoog bij een *handboek* van dien omvang.

Bij bl. 16 vind ik aangemerkt: ‘Wat hier van de wijze, waarop de Grieken zich het leven na den dood voorstelden,

gezegd wordt, is in zoover onjuist, als hier de denkwijze van verschillende tijden wordt dooreengeworpen. *Bij Homerus althans* is nog niets van eene vergelding na den dood te vinden.'

Tot bevestiging van dit oordeel voegt Dr. B. er bij: 'Zie mijne verhandeling: Homerus, Plato, Spinosa, p. 17.' Ik heb het naslaan dezer verhandeling van Dr. B. overbodig geoordeeld, daar ik mij herinnerde, dat (volgens Oduss. XI, 575 vlg.) Odusseus in de onderwereld niet alleen Tituos en Tantalos hunne straf ziet ondergaan, maar dat zelfs de misdaad, waarvoor Tituos boette, bij Homeros vermeld wordt (Oduss. X, 579).

Bij bl. 17 zegt Dr. B., 'dat wel van *de straf* van Prometheus wordt gesproken, maar niet van zijne verlossing door Heracles (Herakles?)'. - Indien ik er dit had bijgevoegd (en niets meer) zoo als Dr. B. verlangt, zou ik mij aan eene grove fout hebben schuldig gemaakt. De misdaad door Prometheus begaan en bij Weber vermeld, is het ontstelen van het vuur aan de goden. *De straf*, die hij daarvoor ondergaat, het vastnagelen aan den Kaukasos, kon slechts worden opgeheven, indien zich iemand vrijwillig in zijne plaats stelde (Aisch. Prom. 1025), en dat Cheiron dit ded, blijkt uit Apoll, Arg. II, 5, 4. Herakles bevrijdde Prometheus slechts van het roofdier, niet van zijne straf, die zelfs nadat Cheiron zich opofferde en Prometheus van den Kaukasos bevrijd was, zinnebeeldig werd voortgezet door het dragen van eenen ring, waaraan een steentje van die rots bevestigd was.

Bij bl. 18 lees ik: het noodlot, waaraan Zeus onderworpen is, wordt hier vereenzelvigd met de onveranderlijke natuurwetten. - Ik schrijf deze plaats weder af: 'Ofschoon hij (Zeus) aan het noodlot onderworpen is en *zich voegt naar* de onveranderlijke natuurwetten.' Tegenover de bewering van Dr. B., 'dat het noodlot bij Homerus het besluit van den hemelraad is' vraag ik of Zeus, wanneer hij den afloop van den strijd tusschen Hektor en Achilleus wil weten, den raad der goden bijeenroept, of dat hij beider lot in de schaal legt? (Il. XXII, 209 vlg.). Even onjuist schrijft Dr. B. de uitvinding der natuurwetten bij Homeros toe aan de Encyclopedisten.

Bij bl. 24 verklaart Dr. B., dat het hem *juist voorkomt*, dat

de mythe van den Minotauros met de Molochdienst wordt in verband gebragt; maar dat hij zich herinnert gelezen te hebben, dat het labyrinth op Creta werkelijk bestaat en niets is dan eene steengroeve; *even als er eene is in den Pietersberg te Maastricht*. - De gevolgtrekking van Dr. B. is vrij duister.

Bij bl. 27 verklaart Dr. B. niet te weten, dat te Rome de philosophie ooit gebloeid heeft, en zegt, dat *reeds Opimius* eenen tempel der Concordia gesticht had. - Ik wist wel, dat reeds Cn. Flavius en vóór hem Furius Camillus eenen tempel van Concordia gesticht had, en *dat deze door Tiberius en Livia hernieuwd is*. Ovid. Fast. I. 639. Vgl. Liv. IX, 46. XI, 19. Plin. XXXIII, 1, 6. Cic. Nat. D. II, 23. Zoo ik mij niet vergis, begaat ook Pütz de fout van den (derden) tempel van Concordia van Opimius te spreken zonder die van Camillus en Flavius te hebben vermeld.

Bl. 32: ‘De Grieken telden naar Olympiaden.’ Hierbij merkt Dr. B. aan, ‘dat de eigenlijke klassieke geschiedschrijvers Herodotus en Thucydides dit niet doen’. - De Grieken in het algemeen zullen toch wel niet naar de *archonten van Athene* hebben gerekend. Ook vindt men op deze plaats slechts de opnoeming der verschillende aera's.

Bij bl. 35 betwijfelt Dr. B. of het aan vereering der vrouwen is toe te schrijven, dat de Lyciërs hunne afkomst naar hunne moeder rekenden, daar bij de Ashantijnen de koning wordt opgevolgd door den zoon zijner zuster, om zekerheid te hebben, dat de nieuwe koning vorstelijk bloed in de aderen heeft. - Gaarne had ik het verband zien aangewezen tusschen de oude Lyciërs en de Ashantijnen van den tegenwoordigen tijd.

Bij bl. 39, waar *Ekbatana* het *zomerverblijf* der Medische koningen genoemd is, voegt Dr. B., dat hier de Medische en Persische koningen verward zijn. Ik had gaarne gezien, dat Dr. B. bewezen had, dat Ekbatana *niet* het *zomerverblijf* der Medische koningen was; waarschijnlijk heeft Weber gronden gehad voor zijne bewering; ook kan hij wel het gebruik hebben gevolgd om het woord Medisch in plaats van Persisch te gebruiken, even als Dr. B. spreekt van eene Hollandsche bewerking in plaats van eene Nederlandsche (p. 420).

Op bl. 59 is door onjuiste plaatsing eener komma een verkeerde zin ontstaan. Dr. B. maakt zich daarover vrolijk en spreekt van ‘gekke drukfout’ en ‘enorme oeconomische ketterij.’ Het ware misschien meer in het belang der wetenschap geweest, indien Dr. B. niet zelfs de verkeerde komma's had opgezocht en er over uitgewijd, maar aangewezen, dat pag. 4 bij het Maleische ras niet ‘kroezig’ maar *sluik haar* moest gelezen worden en pag. 25 niet *auspicia*, maar *haruspicia*.

Bij bl. 64 en 65. § 29 zegt Dr. B.: ‘In de § wordt Thebai als eene colonie behandeld en in de uitbreiding wordt juist het tegendeel geleerd.’ - In de § leest men, dat Thebai *volgens de meening van sommigen* eene colonie van Meroë was; in de noot wordt gezegd, dat daaromtrent verschillende meeningen bestaan en Weber komt dan eindelijk, na het opgeven van redenen, tot de gevolgtrekking, dat Meroë eene colonie van Thebai was. Tegen die redenering valt niet veel in te brengen.

Bl. 72, bij de woorden: ‘In wetenschappen hebben de Aegyptenaren niets *duurzaams* voortgebragt’ voegt Dr. B.: ‘gewoonlijk worden zij echter voor de *uitvinders* der landmeetkunst gehouden. Ook de uitvinding van het letterschrift zou ik eerder aan hen toekennen dan aan de Phoeniciërs.’ - Dr. B. schijnt niet te hebben gezien, dat hier gezegd wordt ‘*niets' duurzaams*’ en dat op bl. 70 van Weber's handboek gezegd wordt: ‘het beeldwerk (der Aegyptenaren) verkreeg eerst door de Grieken vrijheid en schoonheid, zooals ook de heelkunde en *geometrie* en andere wetenschappen, die aan de zorg der priesters waren toevertrouwd, eerst door hen tot wetenschappen werden gevormd.’ Ook heeft men de meening, dat het letterschrift van de Aegyptenaren afkomstig was, weder laten varen.

Bl. 81, maakt Dr. B. eene aanmerking, bij welke hij echter voegt, dat hij bekent, dat zij aan tegenspraak onderhevig is!

Ibid.: ‘nog waren magtige volken, zoo als de Moabiten, de Midianiten, de Ammoniten, de Philistijnen enz. niet bedwongen.’ - Bij deze volken had Dr. B. willen gevoegd zien, welke aan deze en welke aan gene zijde van den Jordaan woonden!!

Bl. 82. Dat Weber's voorstelling van den dood van Eli

met I Sam. IV: 11-18 in strijd is, is niet bewezen. Ter loops zij hier gezegd, dat het mij bevreemd heeft, dat een zoo groot gedeelte der aanmerkingen van Dr. B. over de Israëliten loopt, terwijl geene enkele bij de Indiërs gevonden wordt. Dit laatste is toch niet daaraan toe te schrijven, dat het zonder fouten is; ten bewijze hiervoor haal ik slechts aan, dat even als bij de meeste overige Sanskritische woorden de beteekenis door mij gevoegd is, dit ook bij het woord Mahamalajapoera geschied is, maar dat ik onjuist als beteekenis heb opgegeven: 'groot-Himâlaja-gebergte-oord' in plaats van groot-Malaja-gebergte-oord

Bl. 84. Dat David behalve de *geschiedenis* van Uria en diens vrouw nog veel ander kwaad deed, herinnert Dr. B. zich niet te hebben gelezen. - Ik verwijs hem naar het O. Test. en naar de charakterschildering van Max Dunker.

Bl. 85. Salomo wordt hier koning van Juda genoemd, zegt Dr. B. - Vooreerst zal men wel den algemeen bekenden Salomo niet met een ander verwarren; daarbij leest men bij Weber, dat de *sagen van den koning van Juda* zoozeer bij latere geslachten klommen, dat 'Soeleiman' door hen voor een tooveraar enz. gehouden werd. Hier is dus spraak van Soeleiman, die in de sagen koning van Juda genaamd wordt.

Ibid., wordt gezegd, dat er meer schaduwzijden van de regering van Salomo hadden kunnen worden bijgevoegd!

Bl. 87, verzekert Dr. B., dat het niet juist is, wanneer men beweert, dat Jehu weder de dienst van Jehovah invoerde, omdat er nog *op twee plaatsen* gouden kalven bleven bestaan.

Op bl. 88 schijnt Dr. B. gelezen te hebben, dat de profeten zich zelf kastijdden even als later de monniken. - Dit is iets, dat ik op deze bladzijde niet heb kunnen vinden.

Op bl. 95 maakt Dr. B. eene conjectuur over Dareos, den zoon van Hustaspes. Ik wil hierbij slechts opmerken, dat Dr. B. hier schrijft Darius *Hystaspes*, dat nog eenmaal op hetzelfde en ook eenmaal op het volgende bladzijde voorkomt; dit moet zijn de genitivus *Hystaspis* (sc. filius).

Bij bl. 96 verklaart Dr. B. geen ander geldig bewijs te weten voor de verwijfdheid van Astyages dan het *vrij verdachte*

verhaal in Xenophon's Cyropaedie. - Gaarne had ik het tegen deel beter bewezen gezien.

Op bl. 98 wordt gezegd, dat het Persische rijk *bijna* alle beschaafde landen van Azië omvatte, en toch merkt Dr. B. er bij op, dat Indië en China er toch niet toe behoorden.

Over den togt van Dareios tegen de Scythen zegt Dr. B., dat Weber dien te ongunstig beoordeelt, dat Dareios te regt *onoverwonnen* werd genoemd. - Ik vraag Dr. B., of het iets tegen de Scythen bewijst, dat zij geenen geregelden veldslag leverden aan Dareios? Handelde niet Fabius Cunctator evenzoo? Dat een hoop Scythen hem vooruit trok op zijnen terugtogt naar den Donau pleit ook niet voor hunne minderheid. Daarenboven schijnt de terugtogt van Dareios zoo snel te zijn geschied (vgl. Herod. IV, 133), dat men ook hierin geen bewijs van voorspoed kan vinden. Juister ware het geweest, indien Dr. B. de bewering, reeds door Dahlman geuit, had te berde gebragt, dat Herodotos den geheelen togt van beide zijden vergroot, door overlevering vernam en dien weder zoo opteekende.

Dr. Burger zal, hoop ik, door mijne bedenkingen tot de overtuiging zijn gekomen, dat de meeste zijner aanmerkingen ongegrond en gezocht zijn. Verre zij het echter van mij te meenen, dat in Weber's werk, hoe voortreffelijk dit ook moge zijn, geene fouten waren te vinden, en Dr. B. houde zich overtuigd, dat indien hij er mij eenige van gewigt had aangewezen, ik hem dank zou hebben geweten, vooral ter wille van de wetenschap, en dat ik niets liever had gewenscht, dan dat ik zijne woorden over Weber's werk: ‘wij hebben er veel uit geleerd’, na het lezen der recensie tot de mijne had kunnen maken.

Amsterdam, 15 Sept. 1861.

Dr. A.W. DE KLERCK.

Oostenrijk en Spanje tegenover de Fransche omwenteling.

H. von Sybel, Geschichte der Revolutionszeit von 1789 bis 1795. Zweite, verbesserte Auflage. 3 Theile. Düsseldorf, 1859-60.
Herrmann, Die östreichisch-preuszische Allianz von 7 Februar 1792 und die zweite Theilung Polens. Eine Streitschrift gegen Prof. von Sybel. Gotha, 1861.
Baumgarten, Geschichte Spanien's zur Zeit der französischen Revolution. Berlin, 1861.
Onuitgegevene geheime dépêches van den gezantschapssecretaris J. Anbert (in het Rijksarchief).

Honderde malen is reeds de geschiedenis der Fransche Omwenteling beschreven, en als men die ontzagwekkende rij van boeken aanziet, zou men alligt de gevolgtrekking maken, dat dit onderwerp zoo goed als uitgeput is. Raadpleegt men daarentegen de periodieke geschriften van dien tijd en vergelijkt men de gedenkschriften der tijdgenooten met elkander, dan komt men tot een geheel ander resultaat. Men raakt dan telkens verward in eene menigte tegenstrijdigheden; wat men overal als vaste, onbetwistbare waarheid had voorgesteld gezien, wordt betwistbaar, twijfelachtig, hoogst onzeker; personen en partijen verschijnen in een geheel ander licht, en ten slotte vraagt men zich af, of er in de nieuwere geschiedenis wel eenig ander tijdperk is, dat nog zoo weinig is opgehelderd. Het verschijnsel moge vreemd zijn op het eerste gezigt; toch laat het zich gemakkelijk verklaren. De geschiedenis der Omwenteling is niet het onderwerp geweest eener kalme, on-

bevooroordeelde, wetenschappelijke studie; integendeel, zij was en is een tuighuis, waaruit de politieke partijen hare wapenen halen, een thema voor rhetorische declamatiën, een onderwerp waarover men schrijft ten einde bijoogmerken te bereiken, dat men behandelt om op het oogenblik de actie of de reache in de hand te werken. Er heeft zich eene soort van traditie gevormd, die, min of meer gewijzigd, door allen wordt aangenomen; volgens die traditie redeneert men voor of tegen;

> Und so muszt' ich bis jetzt auf allen Tritten und Schritten
> Schelten hören das Volk, schelten der Könige Rath;

maar of de historische grondslag, waarvan men uitgaat, wel stevig is, daarover bekommert men zich maar al te weinig. Voor een Franschman vooral schijnt het nagenoeg onmogelijk, over dien tijd bedaard en onbevooroordeeld te spreken of te schrijven, omdat de tegenwoordige toestand zijner maatschappij in dat verledene wortelt. ‘Bijna allen,’ schreef Alexandre Lameth, ‘die getracht hebben, een tafereel van dat merkwaardige tijdperk te schilderen, hebben min of meer toegegeven aan den geest der partij, die zij omhelsd hadden. Door hunne vooroordeelen of hartstogten op het dwaalspoor gebragt, hebben zij de gebeurtenissen in dat licht voorgesteld, dat voor hun belang of voor hunne opinie het voordeeligst was.’ Zeer ware woorden en die zoowel op hem, die ze nederschreef, als op iederen anderen Franschman toepasselijk zijn. Maar bij zulk eene manier van behandeling, het behoeft geen betoog; heeft onze kennis van dat tijdperk weinig of niets gewonnen. Wenschelijk zou het zijn, dat men eindelijk, in plaats van telkens weder geschiedenissen der Revolutie te schrijven, de bronnen aan een naauwgezet onderzoek onderwierp, alle hoofdgebeurtenissen naauwkeurig en onbevooroordeeld onderzocht, en de resultaten zijner studie in eene reeks van kritische opstellen mededeelde. Dat zou eene schoone taak zijn en de wetenschap werkelijk vooruitbrengen. Jammer slechts dat zij zoo uiterst moeijelijk is! Vooreerst is het bezwaarlijk, al de bronnen - eene geheele Bibliotheek - bijeen te vinden; alleen in Frankrijk is daartoe gelegenheid en ook daar is die zeldzaam. Ik durf dan ook gerust beweren, dat verreweg de meeste schrijvers over de Revolutie geen twintigste gedeelte der bronnen in handen hebben gehad. En dan wordt er ver-

eischt: noeste vlijt en volharding, die zich ook door de lezing en studie der vervelendste stukken niet laat afschrikken, een helder, scherp en nooit aan partijzucht toegevend verstand, en eene groote mate van menschenkennis. Die eischen, wij erkennen het, zijn hoog gesteld, en wij vreezen dat een werk zooals wij bedoelen nog lang tot de vrome wenschen behooren zal.

Intusschen moet elk boek ons welkom zijn, dat onze kennis van het Fransche Revolutietijdperk, al is het dan ook maar in enkele opzigten, zuivert of vermeerdert. En als zoodanig begroeten wij het werk van Sybel, dat in Duitschland veel opgang gemaakt heeft. Het is waar, het is weder eene doorloopende geschiedenis zooals elke andere; het is daarenboven veel korter dan de Fransche werken, want de schrijver vermijdt alle détails; hij schetst den gang der gebeurtenissen in groote trekken, maar daardoor vervalt dan ook het dramatische geheel en niet zelden wordt het verhaal wat dor en droog. Daar staat tegenover, dat de schrijver eenige nieuwe of althans weinig bekende bronnen heeft gebruikt. Zoo heeft hij in het archief van het Fransche Ministerie van Oorlog de briefwisseling der generaals met het Ministerie, de geheime dépêches der commissarissen der Conventie, de processtukken van Custine en Houchard enz. gevonden, en met niet minder vrucht heeft hij het Fransche Rijksarchief en dat van het Ministerie van Buitenlandsche Zaken geraadpleegd. Maar hetgeen zijn boek van de Fransche werken vooral onderscheidt en belangrijk maakt, is dat hij den loop der zaken niet uit een Fransch, maar uit een meer algemeen Europeesch oogpunt beschouwt. De drie hoofdgebeurtenissen van dien tijd: de omverwerping van het Fransche koningschap door de Revolutie, de vernietiging van Polen door de twee laatste verdeelingen, en de ontbinding van het Duitsche Rijk door den eersten oorlog tegen Frankrijk, behandelt hij alle in haren zamenhang, en hij heeft daartoe zoowel het Pruissische en Engelsche als ons Rijksarchief geraadpleegd. ‘Niettegenstaande de menigte oorkonden, zegt hij, die ik: gebruikt had, bleef er toch nog menige gaping over. Hiervoor evenwel bood het voortreffelijke en met de meeste liberaliteit bestuurde Nederlandsche archief eene aanvulling, die mij uiterst welkom was. De Staten-Generaal waren in 1790 geene groote mogendheid meer, maar toch stonden zij nog in groot aanzien bij alle hoven. In eenige der gewigtigste onderhandelingen

waren zij regtstreeks betrokken; omtrent andere veroorloofde men hun, er kennis van te nemen, juist omdat zij er volstrekt niet in betrokken waren; maar wat het voornaamste was, zij bezaten eene door verscheidene eeuwen gevormde diplomatieke school, die door scherpzinnigheid en bekwaamheid het gebrek aan magt naar buiten wist te vergoeden. De berigten hunner gezanten zijn conscientieus en grondig, naauwkeurig en uitvoerig; niet zelden geven zij belangrijke ophelderingen over den inwendigen toestand der staten, waarin de gezanten werkzaam waren.'

Men ziet dat de schrijver over vele nieuwe bouwstoffen te beschikken had, en daaruit, zoowel als uit zijn onmiskenbaar talent, laat het zich gemakkelijk verklaren, dat zijn boek époque gemaakt heeft. Te betreuren is het evenwel, dat hij zoo uiterst karig geweest is met zijne citaten, want nu is men dikwijls in 't onzekere of men uittreksels uit een officieel stuk dan wel de meening en gevolgtrekkingen des schrijvers voor zich heeft. Dat hij soms inderdaad gewaagde en onhoudbare onderstellingen voor feiten uitgeeft, heeft onlangs, wat de Poolsche zaken betreft, de Marburgsche hoogleeraar Herrmann, als schrijver eener zeer verdienstelijke geschiedenis van Rusland gunstig bekend, overtuigend uit de dépêches bewezen, en eveneens schijnt het mij, dat Sybel den oorsprong der eerste coalitie, misschien uit verkeerd begrepen patriotisme, niet naar waarheid heeft voorgesteld. Men vergunne ons dat punt eenigzins uitvoeriger aan te roeren.

De stelregel, dat geen Staat het regt heeft, zich in de binnenlandsche aangelegenheden van een anderen Staat te mengen, - een stelregel, die ook nu nog, getuige b.v. de Fransche bezetting van Rome, niet genoeg wordt geëerbiedigd - werd omtrent 1790 slechts door zeer weinige Mogendheden, bepaaldelijk door Engeland en onze Republiek, gehuldigd. De overige meenden wel degelijk het regt van gewapende tusschenkomst te bezitten, en hebben het dan ook tegen de Fransche Revolutie uitgeoefend. Zij hebben er duur voor geboet. In plaats van de Revolutie te overwinnen, zijn zij zelve overwonnen geworden, en hebben zij het juk van den genialen zoon der Revolutie, van den eersten Napoleon, jaren lang moeten torschen.

Zoo althans stellen wij ons de zaak voor: naar onze bescheidene meening, zijn de Mogendheden, niet Frankrijk, de aan-

vallende partij geweest. Het is waar, het was Frankrijk, dat den oorlog verklaarde, maar het deed dit, omdat het door Oostenrijk was uitgetart, omdat het eene oorlogsverklaring niet vermijden kon zonder aan zijne waardigheid te kort te doen. Sybel ziet evenwel de zaak anders in. Zijn stelsel is, dat de oorlog door de Gironde is geprovoceerd, omdat die partij daarin het zekerste middel zag om den koning en de Constitutie door de Republiek te vervangen. Met andere woorden: de verantwoordelijkheid voor de rampen, die de oorlog op het laatst der vorige en in het begin dezer eeuw heeft veroorzaakt, rust op Frankrijk en niet op de Duitsche regeringen. Nieuw is die meening niet, al zoekt Sybel ze ook als zoodanig te doen voorkomen; men vindt ze bij de oude royalistische schrijvers, bij Bertrand de Moleville b.v., en de Oostenrijksche regering zocht de zaak eveneens voor te stellen; men leze b.v. de dépêche van 17 Februarij 1792, die Kaunitz aan v. Blumendorf, den Oostenrijkschen zaakgelastigde te Parijs, zond; men zal daarin ongeveer dezelfde redenering vinden als bij Sybel. Maar nieuw of niet nieuw, die meening schijnt ons niet houdbaar en in tegenspraak met de feiten. Wij zullen die nagaan voor zoover de verhouding van keizer Leopold tot Frankrijk betreft. Op den keizer toch komt alles aan; *hij* was het hoofd en de leider der coalitie.

De eerste vraag, die zich voordoet, is deze: Hoe dacht Leopold over de Fransche Revolutie? Zij kan met een enkel woord beantwoord worden: zijne mindere of meerdere belangstelling in het lot zijner zuster en van zijn schoonbroeder daargelaten, verfoeide hij die Revolutie; hij was een hartstogtelijk antirevolutionnair, voor zoo ver er in zijn kalm hoofd en koel hart hartstogt wonen kon. Zijne woorden en daden getuigden het; zijne regering, ofschoon in schijn gematigder dan die van zijn voorganger, was inderdaad veel drukkender; de door Joseph II ingevoerde vrijheid van spreken, drukken en lezen werd beperkt, de werkkring der geheime policie en harer spionnen uitgebreid. Hij wilde dat in alle landen van het Duitsche Rijk maatregelen zouden genomen worden, die dienen moesten om ‘ieder symptoom van een democratischen geest te onderdrukken.’ En het liefst had hij dien onderdrukt in het brandpunt waarvan hij uitging, in Frankrijk zelf; maar hij kon niet handelen zooals hij wilde; menige hinderpaal stond hem in den weg.

Vooreerst deelde zijn eerste minister, de grijze staatskanse, lier von Kaunitz, zijne denkbeelden niet. Kaunitz hield vast aan de alliantie met Frankrijk, die hij in 1756 gesloten had; hij wilde in geen geval met Frankrijk, ook niet met het nieuwe Frankrijk breken, en was wijs genoeg om een oorlog tegen de Revolutie als eene ramp voor geheel Europa te beschouwen. Hij hield Leopold terug, wanneer die handelen wilde. In de tweede plaats leed Oostenrijk aan eene daar te lande maar al te wel bekende kwaal: geldgebrek. Dit was zoo groot, dat men nog in 't begin van 1792, toen de oorlog zoo goed als zeker was, er niet toe besluiten kon, een korps van slechts 6000 man, dat de grenzen dekken moest, dadelijk op voet van oorlog te brengen, en te regt zeide dan ook Hérault de Séchelles in de Wetgevende Vergadering: ‘Leopolds belang brengt mede, in den rampzaligen toestand, waarin zich zijne financiën bevinden, geen oorlog te ondernemen, die hem geheel ruïneren zou.’ Allerlei andere beslommeringen hielden hem daarenboven terug: de zucht, dat Rusland niet te magtig zou worden ten koste van Turkije, en dat Pruissen niets verwerven zou aan de kust der Oostzee; - het verlangen naar een gedeelte van Polen; - de bekommering over Hongarije en België, welke beide landen hij wel is waar met veel slimheid had weten te bevredigen, maar waar toch het vuur nog onder de asch smeulde; - de overtuiging dat de Revolutie slechts door eene coalitie kon bedwongen worden, en de moeijelijkheid eene krachtige coalitie tot stand te brengen, daar Engeland niet wilde toetreden; - het bezwaar eindelijk dat er in gelegen was, Lodewijk XVI te helpen, die niet geholpen wilde zijn, of althans niet op die wijze die Leopold voor de doelmatigste hield. Aan alle kanten waren dus den keizer de handen gebonden; maar dat hij desniettemin wilde optreden als bestrijder der Fransche Revolutie, bewijzen de feiten.

Reeds in Mei 1791, lang voordat er eene Gironde bestond en toen de Fransche volksleiders nog aan geen oorlog dachten, maar integendeel, zoo als Sybel zelf erkent, dien tot elken prijs wilden vermijden, had Leopold eene coalitie gevormd, die in Julij tot handelen zou overgaan. Zijn plan was dit: 35,000 Oostenrijkers zouden op de grenzen van Vlaanderen en Henegouwen geposteerd worden; 15,000 man rijkstroepen zouden den Elzas, een gelijk getal Zwitsers Lyon en Franche-Comté, en evenveel Sardiniërs Dauphiné bedreigen. Spanje, heette het

verder, dat reeds 12,000 man in Catalonië vereenigd heeft, zal die, tegen de Zuidelijke grenzen van Frankrijk, op 20,000 brengen. Bij die massa van 100,000 man zullen zich de getrouw geblevene Fransche regimenten voegen, benevens gewapende vrijwilligers en al de misnoegden in de provinciën. Zoodra de troepen marschvaardig waren, dat is te zeggen tegen 't eind van Julij, zou er een protest verschijnen, door de vorsten van 't huis van Bourbon, namelijk den koning van Spanje, dien van Napels, den infant van Parma en de uitgewekene Fransche prinsen onderteekend, hetgeen gevolgd zou worden door een manifest der Mogendheden.

Dat dit werkelijk het plan van Leopold was, blijkt overtuigend uit het verhaal van Bertrand, een schrijver wiens getuigenis van groot gewigt is, omdat hij, als ijverig royalist, er zeker geen belang bij had de waarheid te verbloemen (integendeel, ten gelieve van het systeem dat hij later ontwikkelt, dat namelijk de Fransche volksleiders den oorlog zouden hebben geprovoceerd, zou hij veeleer over Leopolds plan het stilzwijgen hebben bewaard), en die uit de beste bronnen putte, in de voornaamste plaats uit een gedenkschrift, dat hem Durfort, dien Lodewijk XVI als onderhandelaar naar Leopold en de uitgewekene Fransche prinsen gezonden had, had mededeeld. Sybel spreekt dan ook Bertrand niet tegen - hij wijst hem slechts op een enkel zeer ondergeschikt punt teregt - maar na het geheele plan zoo verbloemd mogelijk te hebben voorgesteld, noemt hij het een ‘ziemlich bescheidener’, en verzekert stoutweg, dat Leopold volstrekt geen oorlog wenschte, en hoopte alleen door bangmaken zijn doel te bereiken. In hoe verre de anders zoo slimme keizer zich aan eene dergelijke illusie heeft overgegeven, laten wij daar; maar de mogelijkheid, wij kunnen wel zeggen, de waarschijnlijkheid, bestond toch, dat het Fransche volk zich niet door loutere bedreigingen zou laten afschrikken, en in dat geval zou de coalitie tot handelen moeten overgaan, zouden hare troepen Frankrijk moeten binnenrukken: er was gewapende tusschenkomst, lang eer nog de Fransche volksleiders aan een oorlog tegen Oostenrijk en zijne bondgenooten dachten. Later hadden dus de Fransche redenaars, wien Leopolds plan slechts half bekend was, meer gelijk dan zij zelve wisten, toen zij beweerden, dat de vorsten van Europa met geweld de nieuwe orde van zaken wilden vernietigen. Want dit was wel degelijk Leopolds voornemen:

hij wilde de afschaffing der Staten-Generaal en het herstel der parlementen; ook daaromtrent laat Durforts Mémoire bij Bertrand geen twijfel over. ‘De koning,’ had de keizer verder gezegd, ‘doit reprendre toute son autorité et la régler lui-même, ainsi qu'il le jugera convenable, en ayant tel égard que de raison aux demandes formées dans la majorité des cahiers.’ Hetgeen men dus bedoelde was herstel van het oude régime, van de onbeperkte magt des konings, die dan op eigen gezag die hervormingen zou invoeren, die hij nuttig achtte en die twee jaren vroeger als de algemeene volkswensch waren kenbaar gemaakt.

Dat de zaken een anderen keer namen dan Leopold gedacht had, kwam door Lodewijk en zijne gemalin. Een noodzakelijk gevolg van Leopolds plan, dit zag Lodewijk zeer goed in, was èn een buitenlandsche èn een binnenlandsche oorlog, en van den laatsten had Lodewijk een afschuw. Daarenboven had de keizer er ten sterkste op aangedrongen, dat de koninklijke familie geen gevolg zou geven aan het plan tot vlugt, dat zij koesterde, maar te Parijs zou blijven. Lodewijk en Marie-Antoinette volhardden daarentegen bij dat voornemen; men weet dat zij het uitvoerden en dat de vlugt mislukte. Nu waren de omstandigheden veranderd; Lodewijk, die, volgens Leopolds plan, zich aan 't hoofd der royalisten moest hebben gesteld en tevens de rol van bemiddelaar tusschen Frankrijk en de Mogendheden moest hebben gespeeld, werd als gevangene behandeld. Vooreerst kon dus de keizer aan het uitvoeren van zijn voornemen niet denken, maar hij gaf het daarom toch geenszins op. Dat bewijst zijne circulaire, die hij op den 6^{den} Julij uit. Padua aan alle souvereinen rigtte en waarin hij ze aanspoorde, zich gemeenschappelijk de zaak van Lodewijk aan te trekken; dat bewijzen ook zijne pogingen om tot een verbond met Oostenrijks ouden vijand, met Pruissen, te geraken, pogingen, die eindelijk met een gelukkig gevolg bekroond werden. Op den 25sten Julij werden door Kaunitz en den Pruissischen kolonel Bischoffswerder de preliminairen eener defensive alliantie geteekend; een verdrag waarvan Herrmann te regt aanmerkt, dat het misleiding omtrent de ware plannen der beide contractanten ten doel had, maar waarvan de tegen Frankrijk offensive beteekenis toch vrij duidelijk uit de eerste helft van het derde punt blijkt, waar het heet: ‘Zij zullen trachten, zonder verwijl de overeenkomst tot stand te brengen, waartoe de

keizer zoo even, met opzigt tot de Fransche aangelegenheden, de hoofdmogendheden van Europa heeft uitgenoodigd.'

Die gewigtige stappen had Leopold reeds gedaan, eer hij en Frederik-Willem II de verklaring van 27 Augustus te Pillnitz teekenden. Zij klinkt veel minder stellig dan al hetgeen voorafgegaan was; de souvereinen worden opgeroepen, zich de zaak van Lodewijk aan te trekken, en doen zij dat, dan zullen de keizer en de koning van Pruissen spoedig en met de noodige krijgsmagt tot handelen overgaan, ten einde het beoogde doel te bereiken, terwijl zij intusschen hunne troepen gereed zullen houden. Met andere woorden: de coalitie zou alleen dan tot gewapende tusschenkomst overgaan, wanneer de andere Mogendheden, Engeland in de eerste plaats, er aan deelnamen, en daar men nu stellig wist, dat Engeland dat niet zou doen, zoo heeft Sybel gelijk wanneer hij beweert, dat de verklaring van Pillnitz niets beteekende. Wij beämen het ook volkomen, wanneer hij zegt: 'De duizend en duizendmaal herhaalde bewering, dat te Pillnitz de eerste coalitie tegen de Fransche Revolutie gesloten is, is ten eenenmale ongegrond;' maar wij vatten die stelling geheel anders op, want naar onze meening bestond de coalitie reeds in Mei, dus drie maanden vroeger, en had zich Pruissen daarbij gevoegd door het tractaat van 25 Julij. Dat de verklaring van Pillnitz niet stelliger klonk, verklaren wij uit andere reeds vroeger opgegevene oorzaken en vooral daaruit, dat Kaunitz, zooals blijkt uit Leopolds brief aan hem, dien Sybel aanvoert, juist in dien tijd alle pogingen aanwendde, ten einde Leopold van een oorlog af te houden.

Weinigen tijd later, werd aan Leopold iedere schijngrond tot tusschenkomst ontnomen, doordien lodewijk XVI de Constitutie aannam (16 September). Maar toch gaf de keizer in de verklaring, die hij aan de Mogendheden rigtte, duidelijk genoeg te kennen, dat hij zijne vroegere plannen niet opgegeven, maar slechts uitgesteld had. 'Zijne Keizerlijke Majesteit, zoo heette het in dat stuk, gelooft, dat men den koning van Frankrijk als vrij, en derhalve ook zijne aanneming der Constitutie als geldig beschouwen moet; zij hoopt dat die aanneming het herstel der orde in Frankrijk ten gevolge zal hebben en aan de partij der gematigden de bovenhand zal geven, zooals de koning van Frankrijk wenscht; maar daar het mogelijk zou zijn, dat de hoop des konings bedrogen werd en dat de vroegere wanorde, regeringloosheid en geweldenarijen

ten opzigte des konings herhaald werden, zoo gelooft Zijne Keizerlijke Majesteit dat de Mogenheden de vroeger beraamde maatregelen niet moeten schorsen, maar dat zij integendeel aandachtig moeten blijven toezien, en door hunne gezanten te Parijs doen verklaren, dat hunne coalitie blijft bestaan, en dat zij gereed zijn, gezamenlijk en bij iedere gelegenheid, de regten des konings en der Fransche monarchie te handhaven.' Die taal, dunkt mij, is kras en dreigend genoeg, en ik kan mij moeijelijk verklaren, hoe Sybel, na op zijne gewone verzachtende wijze van die verklaring gesproken te hebben, zeggen kan: 'Ook de laatste schijn eener coalitie was nu verdwenen; voor Europa scheen de vrede voor langen tijd verzekerd.' Hérault de Séchelles, geloof ik, was dan toch digter bij de waarheid, toen hij in December 1791 zeide: 'Un grand complot existe contre la liberté de l'univers; partout où il y a un trône nous avons un ennemi.' Inderdaad het was maar eene kwestie van tijd, wanneer die coalitie, dat 'komplot', tot handelen zou overgaan. Luide genoeg had men telkens verkondigd, dat de Fransche aangelegenheden, hetzij door een congres, hetzij door eene gewapende tusschenkomst, moesten geregeld worden; men had het nationale eergevoel der op dit punt zoo kitteloorige Franschen herhaaldelijk en op de gevoeligste wijze beleedigd, en niemand kan er zich over verwonderen, dat hun geduld ten einde was, toen ten laatste de keizer zijne grove en meesterachtige notas zond omtrent de klagten over de emigranten, den keurvorst van Trier en de Duitsche vorsten in den Elzas en Lotharingen, die door de besluiten van 4 Augustus 1789 omtrent de opheffing der leenregten in hunne regten meenden gekrenkt te zijn.

Het geheele gedrag van Leopold gedurende de Fransche Revolutie schijnt ons onvoorzigtig en onverstandig, hoezeer men ook het verstand en de slimheid van dien vorst heeft geroemd, en wel daarom, omdat hij tegen de Revoluite òf te veel, òf te weinig gedaan heeft. Wij kunnen het zeer goed begrijpen, dat een Habsburger van oordeel was, dat de revolutionnaire principes met wortel en tak moesten worden uitgeroeid. Zij waren besmettelijk; zij konden tot andere staten overslaan; zij bevatten de beginselen der zelfregering en der nationaliteit in zich, en bij de mogelijke zegepraal dier beginselen liep geen land meer gevaar dan Oostenrijk; want hetgeen Metternich ten onregte van Italië beweerde, dat het niets meer

is dan eene geographische benaming, geldt van Oostenrijk ten volle. Het is het eenige rijk in Europa waar de nieuwere principes van vertegenwoordiging en zelfregering niet *kunnen* bestaan; schenk het die, en de kunstige en tegennatuurlijke schepping, door huwelijken, diplomatieke combinatiën of ruw geweld in 't leven geroepen, moet vroeg of laat uiteenvallen. 't Was dus zeer verklaarbaar dat Leopold de Fransche Revolutie wilde onderdrukken; zucht naar zelfbehoud raadde het hem aan. Aan den anderen kant moest hij overwegen, dat hij daartoe de magt niet bezat en dat voor het oogenblik de zaken van Oostelijk Europa hem meer ter harte moesten gaan dan die van Frankrijk. Was hij daarvan overtuigd, dan had hij zich met de Fransche zaken zoo weinig mogelijk moeten inlaten. Maar hij deed noch het een, noch het ander. Hij trad niet dadelijk en krachtig tegen de Revolutie op - daartoe ontbrak hem de magt - maar tevens deed hij meer dan te veel om de Franschen te tergen en uit te dagen. Zijne politiek was de verderfelijkste van alle, want zij bestond in halfheden. Het was een hinken op twee gedachten.

Hetzelfde verwijt treft de Spannsche regering van dien tijd.

Van de eerste jaren der regering van Karel IV was, eer het boek van Baumgarten verscheen, nog weinig met zekerheid bekend. Gody's Mémoires, eigenlijk eene apologie, zijn bijna de eenige bron geweest waaruit men geput heeft; zij moeten echter met groote voorzigtigheid gebruikt worden, en Baumgarten gaat zelfs zoo ver, dat hij ze met den naam van leugenachtig bestempelt. Toch is het een zeer gewigtig tijdperk: het Spaansche volk was het eenige, dat, in 1793, den oorlog tegen de Revolutie met algemeene geestdrift begon, dien beschouwde als een volks- en religieoorlog; het eenige dat, nagenoeg onaangeroerd door de vrijzinnige meeningen in het politieke en godsdienstige, een grenzenloozen eerbied bewaard had voor het onbeperkte koningschap en het regtzinnige geloof; hoe kwam het dus, vraagt men, dat juist dit volk in 1808 zijn koning noodzaakte af te danken, dat het twee jaren daarna eene radicale hervorming van zijne staatsinrigting ondernam, dat het later, van 1815 tot 1830, tot alle revolutionnaire beroeringen van Europa en Amerika het teeken gaf? Zeker, dat zijn vragen, die wel een zorgvuldig antwoord verdienen, een antwoord dat Baumgarten reeds gedeeltelijk in het voor ons liggende boek gegeven heeft en later nog vollediger geven zal,

want zijn plan is, eene geschiedenis der Spaansche Revolutie van 1808 tot 1814 te schrijven, en die te doen voorafgaan door eene schildering van den toestand van 1795 tot 1808, waarin hij hoopt aan te toonen, hoe de slechte regering van dien tijd eindelijk het vroomste en getrouwste volk van Europa in den draaikolk der Revolutie stortte. Mogelijk komen wij later in dit Tijdschrift op dit aangekondigde werk terug; thans hebben wij ons alleen met het reeds verschenene bezig te houden. Het is voornamelijk geput uit de dépêches van den toenmaligen Pruissischen gezant te Madrid, den Heer von Sandoz-Rollin, die zich in 't archief te Berlijn bevinden. ‘De Heer von Sandoz,’ zegt Baumgarten, ‘was stellig in dien tijd de scherpzinnigste, zorgvuldigste en best onderrigte der diplomaten, die zich aan 't Spaansche hof bevonden, een man van uitstekend politiek talent, een sieraad der school van Frederik den Groote; zijne berigten uit Spanje muntten zoo zeer uit, dat de Pruissische Regering hem, tegen 't eind van 't jaar 1795, den gewigtigsten diplomatieken post waarover zij toen beschikken kon, dien van gezant te Parijs, opdroeg. Dat het desniettemin zijn gevaarlijken kant heeft, eene geschiedenis te doen steunen op de dépêches van een enkelen diplomaat, ontken ik geenszins, en wanneer eenmaal de zeker nog ver verwijderde tijd komt, dat de Spaansche archieven voor dit tijdperk geopend worden, dan zal mijn verhaal gewis eene zeer gewigtige uitbreiding, misschien ook eenige niet onbelangrijke verbeteringen ondergaan. Maar ik meende, niet datgene tot uitgangspunt te moeten nemen, wat men eenmaal zal kunnen weten, maar datgene wat men thans weet, en daarmede vergeleken bevatten de dépêches van den Heer von Sandoz eene menigte zeer leerrijke en gewigtige bouwstoffen.’

Het komt mij voor, dat de loftuitingen, door Baumgarten aan de dépêches van Sandoz gegeven, geenszins overdreven zijn, en dat het moeijelijk zijn zou, berigten van andere diplomaten te vinden, die daarmede in volledigheid zouden kunnen wedijveren. De berigten althans van ons gezantschap te Madrid, die ik door de alombekende welwillendheid van mijn hooggeachten vriend den Rijksarchivaris heb kunnen raadplegen, zijn op verre na zoo gewigtig niet, hetgeen zich reeds daardoor verklaren laat, dat onze betrekkingen met Spanje in dien tijd bijna uitsluitend van commercielen aard waren; maar toch bevatten zij veel wat opmerking verdient. Onze toenmalige

gezant te Madrid, de graaf van Rechteren, schijnt een gewoon groot heer te zijn geweest, die zijne taak niet al te zwaar opnam en niet meer overbriefde dan volstrekt noodzakelijk was. Maar op het eind van April 1792 verliet hij Madrid, met toestemming onzer Regering, ten einde tot herstel zijner gezondheid de baden te Aken en te Spa te gaan gebruiken, en toen nam de Secretaris Aubert de zaken waar, die een geheel ander man was. Zijne dépêches toonen hem als nog jong - ofschoon hij reeds veertien jaar in Spanje geweest was en hij zich beklaagt, dat de gedurige ergernis over de Spaansche langzaamheid zijne haren voor den tijd had doen vergrijzen - als voortvarend en als een fijn opmerker. Met zeer veel scherpzinnigheid voorspelde hij, uit hetgeen hij rondom zich gebeuren zag, de toekomst, die Spanje wachtte. Vooral zijne geheime dépêches zijn alleropmerkelijkst; zij verdienen met de berigten van Sandoz vergeleken te worden en ik geloof aan de lezers van dit Tijdschrift geen ondienst te doen, wanneer ik er 't een en ander uit mededeel, te meer daar Aubert vrij goed schreef en zijn stijl, met eenige uiterst geringe veranderingen, die ik gemeend heb mij te mogen veroorlooven, zich nog heden zeer wel lezen laat. Tot mijn leedwezen loopen echter zijne geheime dépêches alleen over 't jaar 1792; die van 't volgende jaar ontbreken in de kopieboeken.

Met behulp van Baumgartens boek en Auberts dépêches zullen wij dus de verhouding van Spanje tot de Fransche Revolutie nagaan, maar wij zijn genoodzaakt, daarbij tevens het een en ander over den inwendigen toestand van 't land mede te deelen.

In een vroegeren jaargang van dit Tijdschrift hebben wij reeds getracht, naar aanleiding van het werk van Ferrer del Rio, de gewigtige hervormingen te schetsen, die Spanje onder de Regering van Karel III ondervond[1]. Ook Baumgarten heeft in zijne misschien wat al te lange inleiding (want zij beslaat een derde van zijn boek) over die merkwaardige regering gesproken en daarbij Ferrer del Rio's boek vlijtig gebruikt; maar daar wij hopen, dat onze lezers ons vroeger opstel nog niet geheel vergeten zullen hebben, zoo gaan wij dadelijk tot de regering van den zoon en opvolger van Karel III, tot die van Karel IV over.

1 Zie ‘de Gids’ van Januarij en Februarij 1858

Toen in December 1788 Karel III het tijdelijke met het eeuwige verwisselde, was in bijna alle rigtingen de baan gebroken voor eene volledige hervorming van den staat; maar de vraag of het zoo schoon begonnen werk voortgezet en voltooid zou worden, hing van de persoonlijkheid van den nieuwen heerscher af, want bij de massa hadden de verlichte denkbeelden van Karel III en zijne ministers nog weinig ingang gevonden; het Spaansche volk had zich, van Karel V af aan, door zijne beheerschers laten leiden, nu eens voor-, dan weder achterwaarts. Wat liet zich dus van den nieuwen koning verwachten?

Karel IV had een buitengewoon krachtig ligchaam en een buitengewoon zwakken geest. Zijn voorkomen was deftig, zijne gelaatstrekken aangenaam; goedhartig was hij in de hoogste mate, ofschoon tevens driftig; maar zijn verstand was zoo gering, dat hij zelfs niet over de eenvoudigste zaken van 't dagelijksche leven, over de waardij en 't karakter zijner naaste omgeving oordeelen kon, en zoo veel te minder over de hooge en ingewikkelde aangelegenheden van den staat. Zijne opvoeding was verwaarloosd; zijn vader had hem stelselmatig van de behandeling van staatszaken uitgesloten; jagt en hasardspel waren steeds zijne voornaamste bezigheden geweest. De priesters hadden grooten invloed op hem, ofschoon zijn niet in staat waren, hem tot hun werktuig te maken. Zijne traagheid was eigenlijk grooter dan zijn geloofsijver; zijn afkeer om zich in zaken te mengen, waarvan hij niets verstond, bragt zelfs de sterkste aanmaningen van zijn geweten tot zwijgen. De eenige die hem beheerschte, was de koningin, maar zij beheerschte hem dan ook volkomen.

Marie-Louise van Parma was nog vóór haar veertiende jaar met den toen zeventienjarigen Karel gehuwd. Men zegt dat hij een bepaalden tegenzin had tegen dit huwelijk, en men beweert ook, dat in de eerste jaren de jonge vrouw veel van zijne oploopendheid had te lijden; weldra evenwel wist zij hem zoo volkomen in hare magt te krijgen, dat hij tegenover haar geen wil meer had. Gratie bezat zij, maar tevens was zij zeer heerschzuchtig, sluw en uitermate zinnelijk, hetgeen zij niet trachtte te verbergen; integendeel, zij toonde hare amours aan het hof op de onbeschaamdste wijze. Karel III, een toonbeeld van ingetogenheid, deed wat hij kon om haar te dwingen, ten minste de uiterlijke betamelijkheid in acht te nemen; hij

verwijderde een jongen garde du corps, Godoy, herhaaldelijk uit de residentie, maar slechts met dit gevolg, dat deze zijn jongeren broeder, Manuel, die eerst *zijne* brieven aan de koningin overbragt, tot opvolger kreeg. Toen Karel IV op den troon kwam, was Manuel Godoy, toen luitenant in de Vlaamsche garde, haar erkende minnaar, en sedert was het doel van haar leven, Godoy snel tot de hoogste posten te bevorderen en zijne arme familie met rijkdommen en waardigheden te overstelpen. Op zich zelve waren de staatszaken der koningin bijna even onverschillig als den koning; zij verkregen slechts in hare oogen beteekenis als zij hare hartstogten konden bevredigen of dwarsboomen, en alles loste zich bij haar op in eene kwestie van personen. Om het geluk, den roem, de grootheid van 't Rijk bekommerde zij zich niet; de waardigheid der kroon, haren man, hare kinderen gaf zij prijs, wanneer de magt of het leven van haren Manuël op het spel stond. Zij was nu digt bij de veertig en reeds twintigmaal hadden de kerken en kapellen van de gebeden der geloovigen voor hare gelukkige bevalling weêrklonken. Klein van gestalte en met eene bruine gelaatskleur, was zij nooit schoon geweest; zij had nu sinds lang haar en tanden verloren, en haar smaakvol toilet vermogt evenmin als de bevalligheid harer bewegingen de verwoestingen der jaren te verbergen; maar hare hartstogten waren niet getemperd, en zij kwelde met hare jaloezij niet alleen Godoy (die daartoe maar al te zeer aanleiding gaf), maar ook (hetgeen zonderlinger is) haren armen man, dien zij overigens in den engsten kring insloot en wien zij geene andere bezigheid of genoegen dan de jagt gunde.

Zoodanig was de vrouw, die Spanje in de diepste ellende zou storten. Dadelijk na den dood van Karel III maakte zij zich van de heerschappij meester, maar zij was slim genoeg, dit vooreerst te verbergen, en zelfs wist zij het hof wijs te maken, dat zij niets met de staatszaken te doen had. In schijn ging dan ook alles zijn ouden gang en de verdienstelijke graaf Floridablanca bleef eerste minister; maar het was slechts schijn: de graaf had zich omtrent de koningin moeten verbinden, zich alleen met de buitenlandsche aangelegenheden te bemoeijen en het uitdeelen van posten en gunstbewijzen aan haar over te laten; hij had verder moeten beloven, bij den koning geen argwaan tegen Godoy op te wekken. Op die voorwaarden had hij dan zijne portefeuille, waaraan hij zeer gehecht was (het-

geen zich niet alleen uit eerzucht, maar ook uit den slechten toestand zijner geldmiddelen verklaren liet), behouden; maar weldra bleek het, dat de transactie, die hij gesloten had, groote moeijelijkheden baarde; dat het niet ligt was, de wenschen der koningin in te willigen, en dat ook de koningin van haren kant niet geneigd was, zich binnen de door haar gestelde grenzen te houden, maar integendeel, zoo dikwijls haar dit te pas kwam, in de buitenlandsche aangelegenheden ingreep, en dan den graaf concessies afdwong, die zijn aanzien in Europa sterk verminderden. Daardoor ontstonden dan gedurige twisten, en de stelling van Floridablanca bleef onzeker en wankelend. Ook in het binnenlandsch bestuur was hij niet meer zooals hij zich onder Karel III getoond had. Er kwam, wel is waar, geen plotselinge stilstand, maar 't was alsof men het genoeg rekende, nog eenigzins in den vroegeren geest te kunnen voortwerken, en nieuwe hervormingen werden er niet beproefd; integendeel, door de onzekere stelling van den minister en de bijgeloovigheid des konings, kreeg de inquisitie den moed, weder eeu aantal boeken te verbieden, wier lezing juist door de vorige regering was aanbevolen en bevorderd.

Welke houding nam nu de nieuwe regering tegenover de Fransche Revolutie aan? Het schijnt dat men van de eerste voorvallen in de assemblée nationale slechts ter loops kennis heeft genomen; men gebruikte ze, om 't hof van Versailles tot voorzigtigheid in zijne betrekkingen met het buitenland aan te manen, maar dat zij eene gevaarlijke wending konden nemen, daarvoor vreesde men niet. Uit deze zorgeloosheid, die trouwens grooter scheen dan zij werkelijk was, werd het hof plotseling wakker geschud door het berigt der bestorming en inname der Bastille. De koning uitte zijn afschuw over 't oproer in de heftigste bewoordingen, en ook zijn toorn over de zwakheid, die Lodewijk XVI getoond had. Nog meer dan de koninklijke familie werd Floridablanca door de gebeurtenissen te Parijs geschokt. Wel had hij de uiterst intime betrekkingen losgemaakt, die vroeger tusschen de twee Bourbonsche hoven bestaan hadden, en Spanje daardoor eene zelfstandiger positie verzekerd, maar het gewigt dat Spanje bij de algemeene Europesche belangen in de schaal kon leggen, rustte desniettemin op een eng verbond met Frankrijk. Tegen Engeland in de eerste plaats, had Spanje Frankrijk noodig. Engeland en

Spanje toch waren mededingers ter zee; Spanje bezat nog eene vloot die na de Engelsche de beste was, en de geheele rigting der Britsche staatkunde, die eene schadevergoeding voor 't verlorene Noord-Amerika zocht, was zoodanig, dat Engeland zich als van zelve tegen den grootsten kolonialen staat, tegen Spanje, keeren moest. Tegen Engeland had dus Spanje een bondgenoot noodig, waarop het stellig rekenen kon, en een zoodanige kon, naar den aard der zaak, geen andere zijn dan Frankrijk. Hoe zullen wij tot Engeland staan, als de koning van Frankrijk niet meer doen kan wat hij wil? dat was de zorg die Floridablanca kwelde, veel meer dan de vrees voor de aanstekelijke kracht der Revolutie, of voor het gevaar, waarin de Fransche koningsfamilie geraken kon. Die zorg pijnigde hem zoo zeer, dat hij in de volgende weken naauwelijks over iets anders sprak; zij schokte hem zoo geweldig, dat zijne gezondheid er onder leed. En nu hoorde men, dat de graaf reeds in Junij (dus eene maand vroeger) stappen gedaan had, om de Fransche regering nadrukkelijk op het gevaar opmerkzaam te maken, dat haar bedreigde, bijaldien zij aan de zaken haren loop liet in plaats van dien krachtig te keer te gaan. Hij had toen door den Spaanschen gezant aan graaf Montmorin, den minister van buitenlandsche zaken, eene vriendschappelijke maar dringende nota doen ter hand stellen, waarin hij betoogde, dat de stelling van Frankrijk in Europa eischte, dat de beraadslagingen der Staten-Generaal niet tot eene verkorting der regten der kroon en eene omverwerping der oude staatsinrigting leidden, welke alleen de magt en het aanzien van Frankrijk waarborgden. Hij had er door den gezant doen bijvoegen, dat diep ingrijpende veranderingen in Frankrijks staatsinrigting aan Spanje geenszins onverschillig konden zijn, want dat daardoor niet alleen de bepalingen van 't familieverdrag geschonden, maar ook 't erfregt kon worden aangetast, dat Zijne Katholieke Majesteit op den Franschen troon had. Maar zijne pogingen waren vergeefsch geweest, en wat kon hij nu doen, nu de opstand reeds het koninklijke gezag omvergeworpen had? Toen Sandoz den graaf voor 't eerst na de ontvangst der slechte berigten sprak, vond hij hem diep geschokt. ‘Wat zou er gebeuren, riep de minister uit, wanneer de Fransche Staten zich eindelijk dezelfde magt over leger en vloot aanmatigden, als het Engelsche parlement? Dat komt van al die rampzalige philosophische geschriften, die

de menschen opgeblazen maken zouder hen te onderrigten, en hen tot ongehoorzaamheid ophitsen!' Dat dit alles kon blijven bestaan, wees hij wel is waar nog als iets ondenkbaars ver van zich af, maar eene verzwakking van Frankrijk, meende hij, was toch onvermijdelijk, en daarvan zou Engeland dadelijk partij trekken, om aan de Bourbonsche hoven zijn ouden overmoed te doen ondervinden. In de eerste opwelling van toorn, voelde hij zich gedrongen, door buitengewone maatregelen den loop der gebeurtenissen in 't naburige land te stuiten, en geloofde daartoe ook de magt te bezitten. Op 't eind van Julij zeide hij tot een stafofficier, dat er omstandigheden komen konden, waarin Spanje genoodzaakt zou zijn, aan den koning van Frankrijk een hulpleger van 40,000 man te zenden. Ernstig was dit evenwel niet gemeend; 't was eene boutade, niets meer, want kort daarop zeide hij tot Sandoz: 'De koning van Frankrijk heeft zich zelven in den afgrond gestort: thans hebben wij geen middel meer, hem te redden.' Ook dat was evenwel weder een hartstogtelijk gezegde, door 't oogenblik ingegeven, want hij wanhoopte nog niet aan de redding van Lodewijk en zelfs niet aan de herstelling van diens gezag. Hij kwam op den inval, dat oorlog Frankrijk zou kunnen redden; daardoor zou 't Fransche volk aan den invloed der revolutionnaire denkbeelden onttrokken worden, en Spanje zou daaraan, als Frankrijks bondgenoot, deelnemen. Ditmaal meende hij het zoo ernstig, dat hij zijn plan in den ministerraad bragt, die het evenwel eenstemmig als hoogst verderfelijk verwierp. Kortom, zijne plannen waren even veranderlijk als zijn oordeel over de vermoedelijke toekomst van Frankrijk, maar tot handelen kwam hij niet, en het eenige gevolg dat de Fransche Omwenteling voor Spanje had, was eene reeks van strenge policiemaatregelen, die verhinderen moesten, dat ook Spanje met revolutionnaire denkbeelden besmet werd.

De gebeurtenissen van 5 en 6 October, die Lodewijk XVI in de magt van 't gepeupel en naar Parijs bragten, maakten te Madrid een geweldigen indruk, en hadden ten gevolge, dat een korps van 13,000 man aan de Fransche grenzen geposteerd werd. 't Was slechts een maatregel van voorzigtigheid, om de grenzen te beschermen, maar 't was toch een stap die tot meer voeren kon, te meer daar Floridablanca verklaarde, dat, om nog grootere onheilen te verhoeden, Europa met vereenigde krachten tusschen beide moest komen. Niet lang daarna werd

hij door het hevige geschil, dat hij met Engeland over Nootka had, genoodzaakt, niet alleen alle gedachten van aanval tegen het revolutionnaire Frankrijk ter zijde te stellen, maar zelfs, krachtens het familieverbond, zijn bijstand te verzoeken, daar een oorlog tegen Engeland toen hoogst waarschijnlijk was. Dat verzoek werd door de nationale vergadering zeer slecht opgenomen, en Spanje, van de Fransche hulp beroofd, moest Engelands eischen inwilligen. Floridablanca was woedend op de Vergadering. ‘'t Zijn ellendelingen,’ zeide hij, ‘waarmede niet te onderhandelen is. Deed ik mijn zin, ik stelde tegen hen allen een cordon aan de grenzen als tegen de pest.’ Zelfs werd er gesproken over eene gewapende tusschenkomst, en naar de vroeger aangehaalde verklaring van keizer Leopold te oordeelen, had Spanje reeds vóór Mei 1791 zijne medewerking tot de coalitie toegezegd. Na de mislukte vlugt van Lodewijk, vaardigde de Spaansche Regering eene verklaring uit, die vol was van vermaningen, verwijten en bedreigingen; te gelijker tijd deed Floridablanca te Weenen voorstellen, energiek van Frankrijk te eischen, dat aan den koning en de koninklijke familie geen leed zou geschieden; met den Zweedschen gezant trad hij in naauwere betrekking en eveneens met de emigranten; er werd besloten, dat de troepen aan de grenzen meer dan verdubbeld zouden worden; dat 32 linieschepen in de Middellandsche zee vereenigd zouden worden, ten einde 't oog te houden op de Fransche havens, en ze, als het te pas kwam, te hlokkeren. De maatregelen, reeds vroeger tegen de vreemdelingen (hoofdzakelijk tegen de Franschen) genomen, werden verscherpt. De Fransche zaakgelastigde d'Urtubise, een jong en onervaren man, werd door Floridablanca bij iedere gelegenheid met grofheid behandeld. Kortom, de graaf beleedigde Frankrijk op alle manieren, maar meer kon hij niet doen, want hij had troepen noch geld en was steeds zeer bekommerd over Engeland. ‘Niemand, geloof ik,’ schreef Sandoz, ‘kan dit hoogmoedige en kwetsende gedrag van Spanje omtrent Frankrijk vatten; vooral nu, nu Spanje zijne beste troepen in Afrika heeft, nu zijne financiën in de ergste verwarring verkeeren, is het geheel onbegrijpelijk, dat het Frankrijk bij iedere gelegenheid bedreigt en uitdaagt. Een vredebreuk zou voor Spanje de grootste nadeelen hebben. Deze politiek is zeker meer door kwade luim dan door wijsheid ingegeven.’ Dat voelde eindelijk de minister zelf, en toen hij zag, dat Oostenrijk en Pruis-

sen werkeloos bleven, sprak hij niet meer zoo stout als vroeger, maar wilde Frankrijk door het verspreiden van zedelijke geschriften bekeeren! Maar de aanneming der constitutie door Lodewijk erkende hij weder niet; die beschouwde hij als afgedwongen en zeide dat aan Urtubise op de ruwste wijze; waarschijnlijk zelfs ware het bij die gelegenheid tot oorlog gekomen, als Frankrijk er geen dringend belang bij gehad had, zich niet met Spanje te brouilleren. Te magteloos om iets groots te beginnen, versmaadde de minister het kleine niet. Hij stookte op en intrigeerde, hij zocht een opstand in 't Zuiden van Frankrijk te bewerken; de hertog d'Havre werd te Madrid als gezant der geëmigreerde prinsen erkend; aan den avontuurlijken Gustaaf IV van Zweden, die de Revolutie te lijf wilde, werden subsidiën beloofd. Maar consequent was Floridablanca nooit; van tijd tot tijd verklaarde hij, dat hij geen oorlog tegen Frankrijk wilde, zoodat dan ook Sandoz zijne politiek ‘un mystère d'inconséquences’ noemde. Dat geheim liet zich echter gemakkelijk verklaren: de minister, vroeger een groot voorstander van het ‘verlichte despotisme,’ dat in de tweede helft der vorige eeuw in al de monarchale Staten van 't vaste land aan de orde van den dag was, was door de Fransche Revolutie zeer verschrikt geworden. Zijn hartewensch was, die Revolutie met alle mogelijke middelen te bestrijden en de monarchale magt te herstellen; om dat doel te bereiken, zou hij de grootste krachtsinspanningen en de grootste offers niet hebben geschuwd. Maar even als dit bij Leopold het geval was, had hij de magt niet, te doen wat hij wilde. Het best wat hij had kunnen doen, ware geweest, zich in 't onvermijdelijke te schikken, de Fransche zaken aan haren loop over te laten, zich zooveel mogelijk buiten de algemeene politiek te houden en voor de particuliere belangen van zijn land te zorgen. Maar dat gedoogde zijn hartstogtelijk karakter niet, en door hartstogt liet hij zich dan tot eene menigte daden medeslepen, die, zonder den loop der Revolutie in 't minst te stuiten of te belemmeren, de Franschen tegen Spanje moesten verbitteren. Te regt merkt Baumgarten op, dat Spanje eigenlijk scherper tegen de Revolutie is opgetreden dan eenige andere mogendheid, en Sybel is al zeer slecht onderrigt als hij beweert (II, 25): ‘man hatte keinen Grund zur Beschwerde gegen König Carl IV[1].’

1 Op dezelfde plaats beweert Sybel dat het geheele Spaansche leger slechts 3600 man telde, 't geen toch wat al te vreemd is. Verder werd Aranda niet in Mei 1792 minister, zooals bij Sybel te lezen staat, maar op den 28sten. Februarij. Dergelijke fouten zijn bij Sybel maar al te menigvuldig.

Het scheen, dat Floridablanca nog lang gelegenheid hebben zou, zijne te gelijk uitdagende en wankelende politiek voort te zetten. Hij stond in hooge gunst bij den koning; hij zelf verklaarde aan zijn broeder en andere vertrouwden, dat hij nooit zoo zeker geweest was, zijn post te behouden. Maar ziet, op den 28sten Februarij 1792 werden de hovelingen te Aranjuez bij hun ontwaken met de tijding verrast, dat de graaf geen minister meer was, dat hij geheel en al in ongenade was gevallen. 's Morgens vroeg te half vier was een adjudant van de garde met een koninklijk reisrijtuig voor het paleis des ministers verschenen; hij had geëischt binnengelaten te worden, was aan Floridablanca's bed getreden, en had hem een bevel des konings overgegeven, dat hem van al zijne ambten ontzette, en hem aanwees, dadelijk Aranjuez te verlaten en zich naar eene verwijderde stad, die hij zou mogen kiezen, te begeven. Te vier uur stapte de graaf in het hofrijtuig. De adjudant gaf hem een paket, met het bevel, het eerst in Ocaña, twee mijlen ten zuiden van Aranjuez, te openen. Daarin was een brief van den koning, die aan den verstootene het behoud zijner decoratiën en inkomsten beloofde. Te Ocaña wachtte hij zijn eigen rijtuig af en zette toen de reis voort naar zijne geboorteplaats Murcia, waar hij eens als arme schrijver zijne loopbaan begonnen had.

Wat was de oorzaak van dien voorbeeldeloos snellen val? Hetgeen de Spaansche schrijvers daarover melden, berust louter op gissingen. In dien tijd evenwel schijnt men algemeen de reden van dien val in Floridablanca's politiek tegenover Frankrijk gezocht te hebben. ‘Men houdt zijn politiek gedrag omtrent de Fransche zaken,’ schrijft de graaf van Rechteren[1], ‘voor de oorzaak van zijne ongenade, van zijn val, die als 't eenige middel zou beschouwd geworden zijn om de uitwendige en daaruit voortgevloeide inwendige gisting te doen bedaren. Inderdaad, de vreemde gezanten, die in de politieke oogmerken van den ex-minister getreden waren en ze met hem concerteerden, zijn ten eenenmale gederouteerd, en schijnen het des te meer te moeten zijn, daar men openlijk beweert dat het enga-

1 Dépêche van 1 Maart 1792, op het Rijksarchief.

geren van vele kabinetten tegen Frankrijk en de daaruit voortgevloeide plannen en projecten ten eenenmale buiten kennis en toestemming van hunne Majesteiten is, aan wie de gereïtereerde brieven van den koning der Franschen niet eens vertoond zouden zijn; zoodat, daar de Heer graaf de Floridablanca gedeeltelijk de rol van den kardinaal Alberoni gespeeld heeft, hij ook voor een groot gedeelte diens lot dragen moet.' Ook Aubert is van dezelfde meening. 'De graaf de Floridablanca,' schrijft hij[1], 'was de ijverigste in de beraamde ligue, en het is waarschijnlijk dat hij ze geprovoceerd heeft;' eene verandering van systeem scheen noodzakelijk, dus moest de eerste minister door een ander vervangen worden. Dat vermoeden lag inderdaad voor de hand: het systeem veranderde, ergo was de graaf ontslagen om zijn systeem. Maar Sandoz stelt de zaak geheel anders voor. 'De catastrophe,' schrijft hij op den 4^{den} Maart, 'is inderdaad [hij had dat vermoeden reeds dadelijk op den 28sten Februarij te kennen gegeven] een gevolg van de buitengewone gunst, die de graaf bij den koning genoot. Hij liet zich daardoor verleiden. Met den koning alleen op eene jagtpartij, die lang duurde, waagde hij het, hem bijzonderheden over het gedrag van de koningin en van Godoy te verhalen, die hard om te hooren en moeijelijk te verzwijgen waren. Vooral schilderde hij die verhouding als de eerste oorzaak van het eeuwige geldgebrek. Hij dacht, òf Godoy geheel te doen vallen, òf ten minste de staatskas tegen hem te beveiligen. De koning bewaarde werkelijk eenige dagen het geheim, maar spoedig werd zijn driftig gestel meester over zijn verstand; bij een twist barstte hij in hevige, bittere verwijten tegen de koningin los en noemde ten laatste Floridablanca als de bron waaruit hij zijne beschuldigingen geput had. Toen de koningin dat hoorde, gaf zij zich aan de grootste wanhoop over. De koning deed vergeefsche moeite, hare tranen te stillen. Zij dreigde, dat zij, niettegenstaande hare vergevorderde zwangerschap, Spanje dadelijk verlaten en naar Parma terugkeeren zou. Niets zou haar langer in een land vasthouden, waar zij aan de smaadredenen en hinderlagen van een minister was blootgesteld. Dat tooneel begon 's avonds te tien uur en duurde verscheidene uren. De koning, geschokt, zwak, in de uiterste verlegenheid, zag geen middel, de troos

1 Geheime dépêche van 7 Mei 1792.

telooze, door den hevigsten hartstogt bewogene vrouw tot bedaren te brengen. Eindelijk beloofde hij de verwijdering van Floridablanca. De koningin tastte haastig toe, opdat er geen tijd zou zijn voor berouw. Te een uur 's nachts zond zij aan graaf Aranda bevel, dadelijk te verschijnen. Toen hij in 't paleis kwam, vond hij de Majesteiten nog in hevige gemoedsbeweging, maar volkomen eensgezind omtrent de verwijdering van Floridablanca.'

Sandoz staat met dit berigt geheel alleen, maar hij geeft het, niet als een vermoeden, maar als een stellig feit, en daar hij gewoonlijk zeer juist onderrigt is en het geheele verhaal zeer goed met het karakter der handelende personen strookt, zoo aarzelt Baumgarten niet, het als waarheid aan te nemen. Is het waarheid, hoe vergisten zich dan de gezanten en het publiek, als zij meenden dat aan zulk een hof eene verandering van ministerie gemotiveerd werd door eene verandering van systeem!

De opvolger van Floridablanca was de graaf de Aranda, sinds lang zijn mededinger en tegenstander, maar die toen en later nadrukkelijk verzekerde, dat hij aan den val van zijn voorganger geen aandeel had, eene verzekering die dan ook inderdaad geloof schijnt te verdienen.

Aragonees van geboorte, was Aranda sinds lang bekend als een man van vaste grondbeginselen, zooals hij zich dan ook bij den opstand van 1766 getoond had. Hij was verder bekend als een man van den vooruitgang, als een voorstander der verlichting. Nog jong, was hij op zijne reizen met de nieuwe denkbeelden bekend geworden, die toen in Frankrijk ontkiemden, en wat de buitenlandsche politiek betreft, was hij ten allen tijde de grootste tegenstander van Engeland en de hartstogtelijkste verdediger der Fransche alliantie geweest. Algemeen verwachtte men dan ook, dat de verhouding omtrent Frankrijk eene geheel andere worden zou, en men meende daarvan zelfs de duidelijkste sporen te zien. 'Er kan,' schrijft Aubert[1], 'geen twijfel overblijven omtrent de realiteit van de verandering in 't politiek systema van dit Hof nopens haren nabuur, en men zou kunnen voorspellen, dat de politieke banden, die beide de natiën verbinden, vernieuwd en naauwer toegehaald zullen worden, en dat, indien Frankrijk in de tegen-

1 Geheime dépêche van 7 Mei 1792.

woordige crisis gevaar liep, die Minister haar de behulpzame hand zal bieden, ja, als 't er op aankwam, alle pogingen zou aanwenden om 't Rijk, met hetwelk het in een politieken zin staan of vallen moet, staande te houden; 't geen ver is van de eerst aangenomene beginselen, doch waartoe men, more Hispanorum, schoorvoetend zal overgaan.'

Die verwachting werd evenwel niet geheel en al vervuld, en ook diegenen, die op een beter binnenlandsch bestuur gerekend hadden, vonden zich weldra bedrogen. Aranda, thans vijf en zeventig jaren oud, was volstrekt de energieke man niet meer die bij vroeger geweest was; integendeel hij was niets anders, dan een werktuig der koningin, en uit zucht om den post te behouden, waarnaar hij lang had gewenscht, leende hij zich tot zulk eene vernederende rol met eene gewilligheid, die men van hem niet zou verwacht hebben. Aan de koningin had hij zijne verheffing te danken. 't Was haar plan, dat het ministerie Aranda de overgang zou zijn tot het ministerie Godoy. Voor alsnog kon zij haren gunsteling het staatsbestuur niet in handen geven; officieel had hij daaraan nog niet deelgenomen, was nog in geene aanraking gekomen met de diplomatie, met de hooge beambtenwereld, had nog onder den hofadel die positie niet, die hij hebben moest, en er ware een kreet van verontwaardiging opgegaan, wanneer de gehate gunsteling nu reeds de plaats van Floridablanca ingenomen had. Maar de waardigheden, die hem ontbraken, Aranda zou ze hem geven; met Aranda zou hij de staatszaken behandelen, en scheen de tijd gekomen, dan kon men immers den ouden graaf, die op zijn eigen verlangen slechts ad interim benoemd was, gemakkelijk verwijderen[1].

Het plan slaagde maar al te wel. De hooghartige en hooggeborene Aragonees deed wat de parvenu Floridablanca nooit had willen doen: hij maakte den gunsteling zijne opwachting; Godoy's magt steeg met eene ongeloofelijke snelheid; in April verkreeg hij het groote staatsdomein Alcudia met een inkomen van 6000 piasters, ofschoon het in den Raad van Kastilië luid genoeg een schandaal genoemd werd, dat Aranda zich tot zulke daden vernederde; kort daarop werd hij tot hertog en Grande van de eerste klasse benoemd; daarenboven regeerde hij met of naast Aranda. 'De zaken van het binnenlandsch be-

1 Men zal later zien, dat ook Aabert de zaken zoo beschouwde.

stuur,' schreef Aubert in Junij, 'worden alle morgen, terwijl de koning op de jagt is of zich met kanonneren verlustigt, in de apartementen van de koningin met den graaf de Aranda en den minnaar voorbereid en bij de terugkomst van den koning gedépêcheerd.'

Wat Frankrijk betreft, de koningin en Godoy wilden tot elken prijs den vrede bewaren, 'ten einde,' zooals Sandoz schrijft, 'over de staatsgelden te kunnen beschikken,' en uit principe wilde Aranda dat ook. De zaak had evenwel zwarigheden: Floridablanca was omtrent de Mogendheden te ver gegaan, dan dat men plotseling en openlijk een ander stelsel zou hebben kunnen omhelzen; Aranda moest zich uit die verbindtenissen loswikkelen en hij kon dat niet op eens doen. Vandaar dat zijne houding eene soort van ambiguïteit had, zooals Aubert het noemt, en zijne stelling werd nog moeijelijker toen Dumouriez, die intusschen minister van buitenlandsche zaken geworden was, op eene intime alliantie en op het afbreken van alle betrekkingen met de Noordsche Mogendheden aandrong. Spanje toch kon geenszins wenschen, als bondgenoot van Frankrijk, in langdurige en ongelukkige oorlogen gestort te worden, een gevaar dat evenwel zeer nabij lag. En te gelijker tijd eischten de Noordsche Mogendheden en de paus van Aranda, dat hij tot de coalitie zou toetreden! Inderdaad de toestand werd zeer hagchelijk; Spanje raakte in 't gedrang en zou zijns ondanks partij moeten kiezen. Aranda was radeloos; men moet het bij Baumgarten nalezen, hoe hij zich in allerlei bogten wrong om het vreeselijke dilemma te ontspringen. Evenwel, zoo lang de Revolutie het koningschap liet bestaan, al was het dan ook maar in naam, wilde Aranda zich niet tegen Frankrijk verklaren; alleen als men zich daaraan vergreep, zou hij zich aan de coalitie aansluiten. Zoo schreef ook Aubert (6 Augustus): 'Men kan niet loochenen, dat dat politieke systema absoluut daarop steunt, daarvan afhangt, dat de Fransche natie zich stipt aan de constitutie houdt en de koninklijke waardigheid bewaart en eerbiedigt; want in het tegenovergestelde geval geloof ik niet, dat er een andere waarborg voor de duurzaamheid van dat systema zou kunnen gevonden worden, dan 't actueel gebrek aan middelen en de nulliteit van het tegenwoordige ministerie; gebreken waaraan verholpen zou kunnen worden, zijnde de toestand van dit Rijk nog zoodanig en leverende deze vruchtbare gewesten toereikende res-

sources op, om de bestaande wonden te genezen, indien de troon door de verlichtste en geachtste lieden, die men nu schuwt, omringd kon worden.'

In Frankrijk werd evenwel de koninklijke waardigheid niet geëerbiedigd: de 10de Augustus beroofde Lodewijk XVI van de laatste schaduw zijner magt en van zijne vrijheid. De ontsteltenis was groot aan 't Spaansche hof; maar te regt had Aubert ook voor het geval, dat zich voordeed, nog gerekend op twee zaken: het gebrek aan middelen en de onbeduidendheid van 't ministerie. De toestand was inderdaad allertreurigst. Men had noch troepen, noch geld; wat men nog had, werd verkwist. 'In den grootsten geldnood,' schreef Sandoz, 'hebben de nuttelooze uitgaven haar toppunt bereikt. De koning verbruikt de Amerikaansche inkomsten, die op 80 millioen realen geschat worden, drie jaren vooruit.' De minister van oorlog verklaarde, dat, wanneer Spanje aan den oorlog deel wilde nemen, er tien maanden of meer tot de uitrusting zouden noodig zijn, en een bekwaam militair verzekerde, dat er 20,000 man ontbraken om 't leger *op den voet van vrede* te brengen[1]. Voeg daarbij, dat op de bevolking niet te rekenen viel. 'De geringste verhooging der belastingen en eenige opslag van het koorn,' schreef Sandoz, 'zouden verscheidene provinciën tot opstand brengen, vooral Catalonië en Galicië,' en Aubert stelt de zaken nog erger voor, als hij zegt (22 October): 'Biscaye, Aragon en Catalonië zouden de Franschen zeer wel, even als in Savoye, niet als overwinnaars, maar als redders kunnen aanzien; en 't zou mij niet verwonderen, indien 't heele Schiereiland tot handhaving van de pretensiën van de kroon geen tienduizend man uitleverde. Indien 't gros dezer natie geen denkbeeld van de regten der menschen heeft, den Staat met den Troon, den souverein met de souvereiniteit verwart, is 't niettemin waar, dat weinige natiën in Europa vatbaarder zijn voor die beginselen dan deze, en dat, wanneer slechts twee provinciën het juk afschudden, de overige wel ras dat voorbeeld volgen zouden.'

Al die bedenkingen wogen zwaar, zoowel bij Aranda, als bij den Staatsraad, waaraan hij de vraag had voorgelegd, wat er nu gedaan moest worden. Iedereen had het bewustzijn van Spanje's magteloosheid: men besloot dus, dat men in de tot nu

1 Aubert, 27 Augustus.

gevolgde afwachtende neutraliteit zou volharden, en vrij naïf verklaarde de graaf aan den gezant van het republikeinsche Frankrijk, dat hij bereid was, den overwinnaar te hulp te komen. ‘Battez vos ennemis ou soyez battus,’ zeide hij, ‘car il nous tarde d'en venir à un dénouement; waaruit gemakkelijk op te maken is,’ voegt Aubert er bij (1 October), ‘dat men in 't eerste geval de gewapende neutraliteit zou conserveren, en in 't tweede welligt tot eene rupture zou kunnen overgaan.’ - ‘De deliberatiën in den Staatsraad over de Fransche zaken,’ berigt hij veertien dagen later, zijn steeds frequent, en niet alleen blijft het dictamen van de Spaansche neutraliteit dominant, maar zij, die 't voorgestaan hebben, verkrijgen dagelijks, door de zich ontzwachtelende politieke omstandigheden, meer kracht en invloed. De graaf de Aranda, die allen schijn van vijandelijke voornemens zou hebben willen vermijden, die nooit het cordon zou versterkt hebben, wordt dagelijks meer aangehoord, en zijne eenvoudige redenering, lang voor den 10^{den} Augustus gehouden, meer gegouteerd. ‘Of de koninklijke waardigheid,’ zeide toen reeds die minister, ‘wordt geconserveerd, òf zij wordt afgeschaft. In 't eerste geval zal de koning der Franschen ons humeur en koelheid toonen, maar de wederzijdsche belangen zullen hem ras tot gunstiger dispositiën brengen; 't publiek belang zal weldra 't individuele misnoegen doen zwijgen; - in het tweede geval zal de Fransche natie ons erkentelijk moeten zijn van hare souvereiniteit niet betwist te hebben, en zullen wij in haar eene bestendige, magtige en welmeenende geallieerde vinden.’ Niet alleen begint men de wijsheid van dit dilemma te voelen, maar men gelooft reeds algemeen, dat de grijze opinant beter het politieke inziet dan al de anderen; beter dan de Spaansche ministers aan de vreemde hoven, die men aanziet als de dupe van de uitgewekenen, en als in dwaling gebragt door den drom der dagbladschrijvers, die, tot schande van de rede, ligt op 't punt zijn geweest, de publieke opinie nopens den aard der Fransche Revolutie te verrassen. In de laatste deliberatiën presseerde men den Minister der financiën en des oorlogs om zonder bewimpeling 't positieve en disponibele van 't leger op te geven, en daar dit niet hooger kon bepaald worden dan drie en twintig duizend man, geef ik Uw Hoog Ed. Gestr. in consideratie, welk een open veld die vernederende bekentenis aan den Heer Grave de Aranda gegeven heeft om voor de neutraliteit te spreken en

tegen de contra-opinanten te declameren. ‘Indien de magtigste legers van Europa en de beste generaals tegengehouden, vermoeid en uitgehongerd worden, wat dan,’ zeide die staatsminister, ‘hebben uwe troepen en generaals te verwachten?’ Andere leden, die niet ongelukkig in hunne voorspellingen zijn geweest, ondersteunden die reflectiën, en merkten aan, dat, volgens de laatste berigten uit Parijs (die van den 2^{den} dezer en den 30sten September uit de Fransche legers, den 12^{den} dezer hier aangebragt), de eerste veldtogt voor de gecombineerde legers verloren was. Een ander, die het gewaagd heeft, zijne politieke opinies te formeren en toe te lichten in frequente entrevues met een studieus man, die de ziel van een Spartaan heeft, vestigde de aandacht op de verbazende energie, in zes weken door de Fransche natie aan den dag gelegd, en hield het daarvoor, dat de conventie van Pillnitz in de vlakten van Champagne verscheurd was, en dat de tijd zwanger was van eene beter geschapene politieke vrucht, die de rust in Europa, en den bloei van Frankrijk en Pruissen, op de ruïnen van 't Huis van Oostenrijk vestigen zal.

‘Er is dan genoegzaam geen kwestie meer van eenige vijandelijke oogmerken, en ik meen Uw Hoog Ed. Gestr. te mogen verzekeren, dat, indien de Fransche minister thans met hart en ziel ageerde, de banden der beide natiën sterker dan ooit zouden toegetrokken kunnen worden. Dan opdat 't gerelateerde geen droomen moge schijnen en ik onder geene verdenking valle van mijne personaadjes eene gansch andere taal te doen voeren dan zij inderdaad houden, bid ik Uw Hoog Ed. Gestr. de volgende particulariteiten in consideratie te nemen. Vooreerst dat de courant van Madrid, die nota bene ministerieel is, sedert de uitbarsting van den oorlog zeer franschgezind zijnde, thans geen den minsten twijfel overlaat omtrent die affectie en zelfs de Chronique de Paris van den Hr. Condorcet copieert. Ten tweede, dat de laatste discoursen van den Hr. Grave de Aranda met Zijne Majesteit op 't Escuriaal en hier bij een ieder bekend, daarop nederkomen, dat die minister aan den koning, in geval van vredebreuk, voor zijne grensprovinciën 't zelfde lot doet voorzien, dat Savoye ondergaan heeft, dat voor Piemont voorbereid en voor de Oostenrijksche Nederlanden gepremediteerd wordt. Ten derde, dat al de uitheemsche gezanten, en nu onlangs die van Sardinie, onbepaalde en onbeteekenende of uitstellende antwoorden ont-

vangen, somwijlen schertsende, zooals de laatstgemelde gezant beantwoord is geworden. Eindelijk, dat die staatsminister openlijk zijn misnoegen getoond heeft tegen diegenen, die dezer dagen de geruchten van eene Fransche nederlaag, in Luxemburg, Coblentz en Brussel gesmeed, gedebiteerd hadden, en dat de verspreiders, in geval van recidive, met de gevangenis gedreigd zijn geworden; sommigen zeggen, dat er twee, welke die valsche geruchten voortplantten, inderdaad in hechtenis zijn genomen, doch voor die particulariteit kan ik nog niet instaan.'

Acht dagen later (22 October) meldt Aubert het volgende: Daar de Fransche zaken al de aandacht absorberen en thans 't eenig voorwerp van de ministeriële zorg zijn, ga ik met het relaas voort van 't geen sedert dienaangaande nader gepasseerd en tot mijne kennis gekomen is. De Fransche minister, de Heer Bourgoing, van Bayonne tijding hebbende ontvangen van de aldaar onlangs aangekomene commissarissen der nationale Conventie, begaf zich voorleden woensdag naar 't Escuriaal, om met den staatsminister te confereren. Die gezant werd aldaar door den Hr. Grave de Aranda uitnemend wel ontvangen, spijsde met Hoogstdenzelven en aan zijne zijde, en had met Zijne Excellentie, na den maaltijd, eene lange en drukke conferentie. Alhier teruggekomen, expedieerde die gezant 's anderen daags, voorleden vrijdag, een courier naar Bayonne. Dat is 't voorgevallene, en tevens 't feit, dat thans de uitheemsche gezanten intrigeert en waarover een ieder, naarmate van zijn doorzigt en politieke denkwijs, zijne gissingen debiteert. Daaronder meen ik Uw Hoog Ed. Gestr. als de waarschijnlijkste te mogen voordragen, dat de Fransche gezant, uit naam van de nationale Conventie, met allen ernst een categorisch antwoord heeft gevraagd nopens het doel van de aanrukking der Spaansche troepen en krijgstoerustingen op de grenzen[1], en tevens van wege de Fransche Republiek heeft aangekondigd, dat de volksrepresentanten niet meenden te wachten totdat die toerustingen hun vol beslag zouden hebben, maar integendeel de vijandelijkheden beginnen en aanvallen zouden, indien Spanje zich niet dadelijk en voldoend nopens de staking dier praeparativen en den werkelijken terugmarsch van

1 Over de versterking der troepen aan de grenzen op 't eind van September en in het begin van October, zie men Baumgarten, bl. 403.

hare aangerukte troepen verklaren zou. Over die notificatie heeft eene lange discussie tusschen gemelden gezant en den graaf de Aranda plaats gehad, waarin de laatste zou aangemerkt hebben, dat het getal der Spaansche troepen op de grenzen te gering was om ombrage te geven, dat er nog geene genoegzame artillerie om te ageren was aangerukt, en er zelfs nog geen chef was benoemd, zooals de Franschen reeds schenen gedaan te hebben; dat desniettemin, tot wegneming van de wederzijdsche ongerustheid, verzekering werd gegeven, dat de vijandelijkheden van deze zijde niet begonnen noch uitgedaagd zouden worden, en dat de uiterste omzigtigheid aan de Spaansche officieren zou worden voorgeschreven. - Doch daar al die reflectiën en verzekeringen niet hebben kunnen voldoen aan de instructie van den Franschen minister, zou men hem eindelijk genotifieerd en verzekerd hebben, dat het cordon binnen drie maanden op den vorigen voet zou gebragt, dat is, tot de voorgaande zwakheid en nulliteit zou gereduceerd worden; een maatregel, die, daar hij de voldoening aan den billijken wensch der Fransche Republiek met de Spaansche gloriole combineert, de goede harmonie zal verzekeren en weldra tot zelfs den zweem van rupture zal wegnemen, want hier zoo min als elders zullen er zoo vele maanden niet vereischt worden, om uit de doling tot den regten weg, uit de duisternis tot het licht te geraken.

‘Het is aan den graaf de Aranda noch moeijelijk, noch onaangenaam geweest, een antwoord te geven zoo zeer strookende met den zin en het belang der Fransche Republiek; - niet moeijelijk, dewijl de zege van de wapenen der vrijheid, de aankomst van de Fransche commissarissen te Bayonne, de benoeming van den Heer Lückner tot chef van 't Fransche leger op deze grenzen, en eindelijk de energieke taal van de volksconventie de consternatie op het paleis verspreid en dat antwoord gefaciliteerd hadden; - niet onaangenaam, dewijl de politieke religie van den graaf de Aranda met dit antwoord overeenstemt, ja zelfs niets anders begeert noch wenscht; - terwijl ik bij 't reeds te dien opzigte gemelde voegen kan, dat Zijne Excellentie in de twee laatste conferentiën met de uitheemsche gezanten zich uitgelaten vrolijk getoond heeft, en mij meer dan een dier gezanten, alhier [te Madrid] gearriveerd om voor eenige dagen 't akelig Escuriaal te ontvlugten, gezegd heeft: - Il est plus démocrate qu'un Jacobin.’

Vergelijkt men deze berigten van onzen secretaris met die

van Sandoz (en zij verdienen dat ongetwijfeld), dan bemerkt men spoedig, dat de twee diplomaten de politiek van Aranda niet volkomen op dezelfde wijze opvatten. Bij Aubert is Aranda consequent; wat er ook gebeure, hij wil vrede en goede verstandhouding met de Fransche Republiek; bij Sandoz daarentegen hinkt hij somwijlen op twee gedachten en wil hij bij vlagen zich aan de coalitie aansluiten. Zouden de wenschen der beide diplomaten op die verschillende manier van oordeelen geheel en al zonder invloed gebleven zijn? Waarschijnlijk niet. De Pruissische afgezant verlangde, dat Spanje zich tegen Frankrijk zoude verklaren, zooals de mogendheid, die hij vertegenwoordigde, sinds lang gedaan had; Aubert wenschte dat niet, omdat onze Republiek de non-interventie voorstond en omdat zijne eigene overtuiging daarmede geheel strookte. Hij heeft, dunkt mij, de ware zienswijze van Aranda volkomen goed gevat; maar hij heeft eenige inconsequentiën in de politiek van het Spaansche hof te veel voorbijgezien, die maar al te zeer geschikt waren om den argwaan van Frankrijk op te wekken, en aan den anderen kant niet opgemerkt, dat de Fransche republikeinen in dien tijd den oorlog met Spanje eer wenschten dan vreesden. Spoedig evenwel opende hij ook daarvoor de oogen. Op den 29sten October, dus acht dagen nadat hij de dépêche geschreven had, die wij hebben medegedeeld, vond hij zich gedrongen, zijne meening eenigzins te wijzigen. Hij geloofde nog wel altijd, dat Spanje niet met Frankrijk breken zou en dat zelfs de voortdurende neutraliteit vast besloten was, maar toch waren er dingen voorgevallen, die zijne overtuiging eenigzins aan het wankelen hadden gebragt. ‘Hetgeen mij tot verdere nasporingen heeft aangezet, schreef hij toen, is, dat de terugmarsch der troepen nog niet bevolen wordt; dat zelfs die, welke moesten voortrukken, in beweging naar de grenzen blijven; dat die, welke moesten worden ingescheept, werkelijk aan boord en onder zeil gaan, en dat men nog voor eenige dagen geloof scheen te slaan aan de gemakkelijkheid om Roussillon te vermeesteren. Die data boezemden mij eenig wantrouwen in nopens 't gerapporteerde in mijne laatste, en uit dien hoofde tot nadere navorschingen bewogen, heb ik, ja wel, ontdekt, dat de bewuste conferentie en 't geen ik *en clair* meldde, genoegzaam à la lettre is, doch tevens ontwaard, dat 't geen ik in cijfer als eene nadere notificatie rapporteerde, zoodanig niet en inderdaad geprecipiteerd is. Tot op dit oogen-

blik is er geen termijn tot den aftogt der Spaansche troepen of tot hunne ontwapening bepaald, en de Fransche minister, die eergisteren wederom naar 't Escuriaal is vertrokken, zou daar nog op aanhouden. Wat daarvan zijn mag, zeker is het, dat men zich hier tot de terugroeping der troepen nog niet verbonden heeft, en dat thans 't aspect der zaken dermate is veranderd, dat het niet meer de Fransche natie, maar deze is, welke de ruptuur vreest. Men gaat verder (en Uw Hoog Ed. Gestr. zal dat gevoelen beter dan ik waarderen kunnen): men gelooft thans, dat de Fransche Republiek de ruptuur zoekt en begeert; en zij, die doorgaans wel onderrigt zijn, beginnen te vermoeden en uit vele antecedenten af te leiden, dat de verandering van den politieken vorm van 't naburig Rijk onvermijdelijk eene aanmerkelijke in hare politieke betrekkingen en verbindtenissen ten gevolge moet hebben, misschien reeds gehad heeft; dat gevolgelijk de toegevendheid aan deze zijde ontijdig en om 't onweer af te keeren ontoereikende zou zijn; eindelijk, dat de Franschen, die wel weten, dat, ingeval zij wederwaardigheden hadden gehad, de zaamgerukte Spaansche troepen tegen hen gedestineerd zouden zijn geweest, noch dreigen, noch eischen zullen, maar in de aangrenzende provinciën werkelijk zullen inrukken, zoo ras als het leger, dat zij organiseren, daartoe in staat zal zijn. Het paleis mag daarover geconsterneerd zijn, maar de natie zal er zich weinig aan kreunen.’

Sedert dien tijd achtte Aubert de oorlog onvermijdelijk. Op den 5^{den} November meldde hij weder eenige bijzonderheden omtrent de Spaansche krijgstoerustingen, en liet daarop volgen: ‘Die data, gevoegd bij 't voortdurend succes der Fransche wapenen, komen mij voor, een nieuwen trap van waarschijnlijkheid te geven aan de politieke gissingen, in gemelde mijne ootmoedige laatste opgeteekend, en in welke ik volharde, ondanks de assertiën nopens de bewaring van den vrede, sedert eenige dagen door den Heer Bourgoing verspreid, daar 't mij toeschijnt, dat die gezant tot het verspreiden van die geruchten andere redenen heeft, dan zoodanige, die mij van opinie zouden kunnen doen veranderen.’

Evenwel niet onder het ministerie Aranda zou de oorlog uitbarsten. De graaf had de populariteit, die hij vroeger had genoten, ten eenenmale verloren. Zijne politiek tegenover Frankrijk had het eergevoel dergenen beleedigd, die meer aan

Spanjes oude grootheid dan aan zijne tegenwoordige zwakheid dachten. ‘Wilt gij de waarheid weten?’ zeide de edeldenkende en verlichte Campomanes tot Sandoz; ‘wij zullen den vrede ten koste van onze eer en van ons aanzien koopen. Al heeft ook de koning zich een oogenblik herinnerd, dat hij een Bourbon is, diegenen, die ons regeren, zullen die herinnering snel genoeg uitwisschen.’ Aranda, zeide men, beteekent niets meer; ‘hij is veel te complaisant voor den gunsteling,’ schreef Aubert (9 Julij); ‘hij wordt de kruipendste der hovelingen,’ zeide prins Sangro, ‘en als dat nog eenige jaren zoo voortgaat, dan zal het Rijk ineenstorten.’ De koningin en Godoy, heette het, beslissen alles, en die twee willen vrede tot elken prijs. In de binnenlandsche aangelegenheden was Aranda's bestuur rampzalig geweest. De gevangenzetting van Floridablanca en het proces dat men hem aandeed hadden algemeene verontwaardiging gewekt; ‘het publiek,’ schreef Aubert (6 Augustus), ‘ziet daarin niets anders dan haat en wraakzucht, en het had gewenscht, dat in dien ex-minister de gunsteling en vertrouweling van wijlen Karel III wat meer was geëerbiedigd geworden.’ De toestand der financiën werd hoe langer hoe slechter. In 1791 was er een te kort van 168 millioen realen geweest en 't loopende jaar deed een nog sterker deficit voorzien. Wel werd er eene poging tot herstel beproefd; maar het publiek voorspelde reeds dadelijk, dat het plan onuitvoerbaar was. En dat was het ook; maar de minister van financiën was er niet eens over geraadpleegd; het besluit was het werk van den gouverneur van den Raad van Kastilië, ‘die aan den nieuwen hertog [Godoy] op de laagste wijs het hof maakt en hem die schoone operatie als een expedient had voorgesteld[1].’ Spanje had nergens meer crediet; eene geldleening, die men te Genua beproefd had, was volkomen mislukt; men sprak er nu van, eene nieuwe poging in Holland aan te wenden, maar Aubert zag de zaken zoo zwart in, dat hij, als het zoo ver kwam, het stellige voornemen had, zijne landslieden ernstig te waarschuwen. De ambtgenooten van Aranda, ‘het viertal,’ zooals onze secretaris hen steeds noemt, waren diep veracht. ‘De minister van gratie en justitie,’ schreef Aubert (6 Augustus), ‘is een van het viertal, doch is geen biechtvader van den Duc [Godoy], maar een intime vriend en voor 't overige zonder verdiensten

1 Aubert, 9 Julij.

of deugden, alleen een doorslepen intrigant[1].' De gewigtigste zaken bleven onafgedaan liggen; Auberts dépêches zijn vol klagten en verzuchtingen over het ministeriële nietsdoen, en een ambtenaar van Aranda's departement zeide: 'Alles geraakt bij ons in 't vergeetboek, wij hebben geen orde en geen geheugen.' De benoemingen waren doorgaans slecht. 'Men ziet verandering en verplaatsing,' schreef Aubert (4 Junij), 'en men kan nog wel andere te gemoet zien, doch geene worden door de edele zucht voor de zaak voortgebragt; alles vloeit uit haat of uit vuig eigenbelang voort, en zij, die met edele gevoelens bezield zijn, worden òf werkeloos gehouden, òf in hunne pogingen verlamd, en zoo zal het onder het tegenwoordige gouvernement voortgaan.' In één woord, Aranda's binnenlandsch bestuur was zóó slecht, dat zijn ontslag algemeen werd gewenscht. De koningin meende dus, dat het oogenblik gekomen was, waarop zij haar lang gekoesterd plan kon uitvoeren. Daarenboven vond zij het noodzakelijk, dat haar gunsteling zwaar werk kreeg. Juist in den herfst had zij bemerkt, dat hij nog naar ander genot streefde dan hij in hare armen vinden kon. In den nacht van den 15^{den} op den 16^{den} November werd dus Aranda verrast door de tijding, dat hij ontslagen en dat Godoy in zijne plaats was benoemd.

'De demissie, aan den graaf de Aranda gegeven,' schreef Aubert op den 3^{den} December, is aan geene andere reden toe te schrijven dan ik in mijne eerbiedige N°. 25 heb aangeduid. Die minister alleen verkozen zijnde om de reden voorgedragen in mijne ootmoedige N°. 3, en door de koningin gehaat, moest natuurlijk vallen zoodra die motiven niet meer bestonden; noch schenen te duchten te zijn. Sedert den val van den exminister [Floridablanca] was de Heer Godoy wel tot het ministerie bestemd, gelijk ik almede bij eene andere gelegenheid voorzien en voorspeld heb, maar daar hij toen nog niets in den civielen stand en in de administratie was, zou zijne benoeming al te choquant zijn geweest. Zijne verheffing tot den stand der Grooten en vooral tot activen staatsraad heeft hem den weg tot het ministerie gebaand, en daar zijn gevoe-

1 Hij hoopte, Aranda's opvolger te worden, want Aubert voegt er bij: 'Die minister, of wel de gouverneur van den Raad van Kastilië, zouden wel een van beiden tot het ministerie van Staat kunnen geraken, en beiden, risum teneatis amici! hebben meesters voor de Fransche taal genomen, en de eerste, die meer hoop heeft, heeft er een voor de geographie bijgevoegd.'

len in dien raad sedert lang dominant was, heeft men zich verbeeld, dat het publiek niet ontsticht noch beleedigd zou zijn, indien men den vorm bij de realiteit, den naam bij de daad voegde. Dan te dien opzigte heeft men zich bedroegen. 't Is er verre vandaan, dat de natie zich aan den heimelijken invloed van den minnaar tot dat punt gewend zou hebben, dat zij zijne thans gevestigde autoriteit met goede oogen zou kunnen aanzien. Integendeel, overal mort[1] men en van alle kanten ziet men pasquinades en karikaturen ontluiken, en 't is inderdaad uit vrees daarvoor, dat de nieuwspapieren wederom verboden zijn. Dat verbod zal echter de tegenovergestelde werking hebben; vooreerst ten aanzien van deze natie, van welke ik een groot aantal ken, die gezworen hebben, liever goed en bloed dan de lectuur daarvan te zullen laten varen; ten tweede, met betrekking tot de Fransche Republiek, waar zulks zeer euvel opgevat en met regt als eene nieuwe insulte zal aangezien worden. 't Is inderdaad alsof men zich in den afgrond storten wil, en 't is voor een aandachtig oog verbazend te zien, dat, hoe meer de geest van vrijheid en 't gevoel van de natuurlijke regten van den mensch aanwassen, hoe meer de gekroonde hoofden sottises plegen, en door eene verblindheid, die eene beschikking schijnt, dien geest en die onwederstaanbare gevoelens uitlokken, aanwakkeren en billijken! Een jong man, die geene kunde hoegenaamd heeft, die geen copiïst in eene secretarie zou kunnen zijn, die, het is eenige jaren geleden, simpel garde du corps was, tot die hoogte op te beuren, is voorwaar insultant in de tegenwoordige crisis; zóó vermetel, dat ik geene zwarigheid maak, den val der monarchie als zeer nabij aan te zien, en te voorspellen, dat die slag geweldig zijn en veel gedruisch zal maken. Desniettemin zijn er vreemde gezanten, die openlijk en overal die keus toejuichen, en op 't advies van 't verbod geantwoord hebben, dat, daar men die maatregelen niet dan als zeer wijs en voorzigtig kon aanmerken, zij volgaarne aan den wensch van Zijne Majesteit zouden voldoen. Ik heb gemeend niets te moeten antwoorden, en verneem met genoegen dat eenige anderen van 't zelfde gevoelen zijn, en in het advies bemerken, dat hetgeen men van de beleefdheid der gezanten verwacht en als eene omzigtigheid insinueert, inderdaad eene coupable opoffering zijn

1 Het kopieboek heeft *moet*, dat geen zin geeft.

zou van hunne geheiligde immuniteiten en waarop het gevolgelijk 't best is, niet te antwoorden. Men vermoedt dat het bij den titel van secretaris van staat niet blijven zal, maar dat hem die van minister en chef zal gegeven worden; vervolgens de oppermagistratuur, president van den raad van Kastilië, eindelijk dat aan zijne onderteekening, in geval van ongesteldheid des konings of bij andere gelegenheden, dezelfde kracht en autoriteit als aan die van den koning zal toegekend worden.

'In 't paleis heeft de Hertog reeds woning en daar zal hij audientie geven in een kabinet, waar de koningin zich in een geheim vertrek bevinden en alles aanhooren zal.

Het is moeijelijk te zeggen hoe de zaken gaan zullen. Nopens de politieke verneem ik dat Zijne Excellentie met de Fransche en Engelsche gezanten zich gedragen heeft als een leerling, die zijne les opzegt en die vrij wel van buiten heeft geleerd; doch nopens de zaken van koophandel zal zulks op die manier niet gaan kunnen, en 't schijnt mij toe dat onze belangen, die immers hier altoos alleen van de laatste soort zijn, vorderen, aan Zijne Excellentie in consideratie te geven, of 't niet voegzaam zou zijn, een persoon in die zaken bedreven, en die zich daartoe verledigen kan, te benoemen, en tot wien ik niet slechts eens in de week, maar zoo dikwijls als 't pas geeft, toevlugt kan nemen.'

Men ziet hoe gering Aubert over de bekwaamheden van den vijfentwintigjarigen man dacht, dien de misdadige hartstogt eener magtige vrouw in minder dan vier jaren van een eenvoudigen garde du corps tot den bestuurder van een nog altijd onmetelijk Rijk had verheven, en dat in zulk een hoogst gevaarlijken tijd! 't Ging evenwel beter dan men gedacht had. 't Is waar, Godoy wist niets meer dan een gewone Spaansche caballero van dien tijd, maar natuurlijk verstand had hij wel en anderen kwamen hem te hulp. De staatsraad Llaguno, een bekwaam maar zeer verlegen man, die door Floridablanca gevormd was, bearbeidde zorgvuldig alle zaken, die Godoy met de gezanten of in den Staatsraad behandelen moest; de koningin zag dan de gewigtigste punten na, en ten slotte was de minister de getrouwe tolk der vreemde wijsheid, of zeide, zooals Aubert zich uitdrukt, zijne van buiten geleerde les op. Die eigenaardige rol speelde hij echter niet slecht; hij sprak vlot en duidelijk, had eene fatsoenlijke houding en won de diplomaten door den schijn van groote openhartigheid; hij had

eindelijk het groote voordeel, dat hij sinds onheugelijken tijd de eerste minister van Buitenlandsche Zaken in Spanje was, die geen Fransch sprak, en in het Spaansch wist hij zich natuurlijk gemakkelijker uit te drukken dan de vreemden.

Overigens scheen de verandering van ministerie meer kansen voor 't behoud van den vrede aan te bieden. Uit louter egoïstische beweegredenen wilde de koningin, nog veel meer dan Aranda, den oorlog vermijden; in alle opzigten wilde zij toegeven. ‘Verwacht niets meer van Spanje,’ zeide dan ook de oorlogzuchtige hertog van Almodovar tot Sandoz; ‘Aranda is dubbelzinnig geweest, maar de hertog van Alcudia zal zóó zwak zijn, dat wij er ons over zullen moeten schamen.’ Maar hoe zeer men ook den vrede wilde behouden, 't scheen moeijelijk, daartoe te geraken. Frankrijk eischte, dat Spanje de Republiek officieel zou erkennen, dat het elke betrekking met de coalitie zou afbreken en dit openlijk verklaren, dat het eindelijk zijne troepen het eerst en dadelijk van de grenzen zou terugtrekken. Het laatste punt wilde Godoy inwilligen, maar de erkenning der Republiek had meer zwarigheid; dat streed al te zeer met de gevoelens der koninklijke familie en de overleveringen der Bourbonsche politiek. Evenwel, dit geschil werd spoedig door den stormachtigen loop der Revolutie op den achtergrond geschoven. Godoy was naauwelijks aan het bestuur gekomen, of de tijdingen uit Parijs werden van een zeer dreigenden aard: op den 13^{den} November waren in de Conventie de beraadslagingen over de aanklagt tegen den gevangenen koning begonnen, en zes dagen later werd aan de wereld het beruchte decreet toegeworpen, dat aan de Europesche orde van zaken een verdelgingsoorlog verklaarde, en aan Spanje werd nu een ultimatum gesteld: het moest alle eischen oogenblikkelijk inwilligen, en als dat niet geschiedde, zou het leger der Pyreneën het land binnenrukken. De ontsteltenis was groot; maar wat zou men doen? Spanje was ‘uiterst zwak’; wanneer Oostenrijk en Pruissen niets tegen Frankrijk hadden kunnen uitrigten, wat kon men dan van Spanje verwachten? Zoo sprak niet alleen Godoy, maar zoo spraken ook de Raad van Kastilië, de Staatsraad en vele andere personen. Toegeven, in alle opzigten toegeven, scheen dus 't eenige wat men doen kon. Maar als men dat deed, was het met de reputatie van den nieuwen minister gedaan. Een schandelijken vrede met Frankrijk te onderteekenen, meende de koningin, had men dan toch liever

aan den ouden Aranda moeten overlaten. Zij stelde dus alle pogingen in 't werk om het begin van de loopbaan van haren gunsteling ten minste met den schijn eener waardige houding te omkleeden; haar belang bragt mede, zelfs een ongelukkigen oorlog thans te verkiezen boven eene onteerende schikking met Frankrijk, en zij verraste nu een ieder door Godoy aan Bourgoing te doen verklaren: Spanje zou alles doen om den vrede te bewaren, maar aan bedreigingen kon het niet toegeven; zijne eer kon het niet laten aantasten.

Terwijl nu nog over neutraliteit en ontwapening onderhandeld werd, kwam de tijding dat de Conventie besloten had, zelve regter te zijn over Lodewijk XVI. Daardoor kreeg de Spaansche politiek eene nieuwe taak en tevens eene nieuwe uitvlugt. Voor de redding des konings de uiterste pogingen aan te wenden, scheen door menschelijkheid en eergevoel uitdrukkelijk geboden, en als men, om dit doel te bereiken, aan de wreede regters van den ongelukkigen vorst concessiën deed, die onder andere omstandigheden niet geoorloofd zouden zijn geweest, wie zou het kunnen laken? In dien zin sprak dus Godoy tot Bourgoing; tevens werd aan den consul-generaal te Parijs, Ocariz, de last gegeven, alle pogingen aan te wenden ten einde Lodewijk te redden, en werd hem een onbepaald crediet geopend, opdat hij invloedrijke leden der Conventie zou kunnen omkoopen, hetgeen hij dan ook, zooals men verzekert, niet te vergeefs trachtte te doen. En daarbij bepaalde zich zijne werkzaamheid niet. Hij zond aan de Conventie een welgeschreven brief, waarin hij met warmte de zaak van den ongelukkigen aangeklaagde bepleitte, en die op den 28^{sden} December in de Vergadering werd voorgelezen. Over 't algemeen was die brief op zachten en toegevenden toon gesteld; zonder de republikeinsche grondbeginselen ook maar in de verte aan te tasten, trachtte hij alleen het gevoel van menschelijkheid te doen gelden en de verderfelijke gevolgen te doen uitkomen, die eene veroordeeling voor de verhouding van Frankrijk tot de geheele beschaafde wereld hebben zou; maar toch waren er eenige onhandigheden in, die juist diegenen gevoelig moesten kwetsen, op welke hij verzoenend moest werken. Wanneer het b.v. heette: ‘Spanje weet zeer wel, dat niet geheel Frankrijk voor de dwalingen van enkele zijner kinderen strafbaar is; dat de meeste zijner vertegenwoordigers een afschuw hebben van nutteloos geweld en wreedheid; dat zij echter niet vrij zijn,’ of wanneer er ge-

klaagd werd, dat in dit proces de eerste regels der regtvaardigheid geschonden waren, dat de geheele wereld ontsteld was over de gewelddadigheden, die een zoo zacht en goedaardig vorst lijden moest, zoo was dat voor de woeste mannen der Conventie slechts eene gevaarlijke uitdaging. Naauwelijks was dan ook de voorlezing geëindigd, of de storm brak los. ‘Weg van ons met vreemden invloed!’ riep Thuriot; ‘laat ons niet dulden dat de gezanten der vreemde hoven hier een congres vormen om ons den wil der gekroonde bandieten aan te kondigen!’ Men ging over tot de orde van den dag.

Zoo was het goed gemeende plan te Parijs zeer euvel opgenomen; maar nu opende zich onverwachts een uitzigt, waarop Spanje lang te vergeefs had gehoopt: Engeland, dat herhaalde malen aanzoeken tot een verbond tegen Frankrijk had afgegeslagen, bood dat nu uit eigen beweging aan. Pitt had zoo lang mogelijk aan zijn systeem van neutraliteit vastgehouden; alleen de opeenstapeling van daden, die de belangen en de veiligheid van Engeland in 't grootste gevaar bragten, - de verklaring van Frankrijk op den 16^{den} November omtrent de vrijheid der Schelde, die met de uitdrukkelijke verdragen streed, - het decreet van de Conventie van 19 November, dat zij zich dadelijk gereed maakte op Holland, den bondgenoot van Engeland, toe te passen, - de behandeling van België als veroverd land, - de vereeniging eener Fransche vloot in de haven van Antwerpen, - de kuiperijen van Lebrun met de radicalen in Engeland en de ontevredenen in Ierland, - de adressen der clubs, - de onbeschaamdheid van den Franschen Zaakgelastigde Chauvelin, - alleen de opeenstapeling van al die uitdagingen kon den Engelschen minister doen besluiten, zijn politiek systeem te veranderen. Godoy werd door Engelands aanzoek aangenaam verrast; hij nam het met beide handen aan, en ook de goedhartige koning kon zijne vreugde niet verbergen en voerde eene zeer oorlogzuchtige taal. Maar toch was er ook nu nog alleen van verdediging sprake, niet van aanval, en de geringste toegeeflijkheid van den kant van Frankrijk zou misschien ook nu nog toereikend zijn geweest, om Spanje vast te houden bij zijne tot nu toe gespeelde rol van lijdelijken toeschouwer. In Parijs evenwel dacht men aan zoo iets niet. De belofte van neutraliteit werd wel aangenomen, maar tevens werd geëischt, dat, terwijl Spanje zijne troepen van de grenzen zou terugtrekken, Frankrijk de zijne in Bayonne bijeen

zou houden, daar het op dat punt een inval der Engelschen te vreezen had; omtrent de bede voor het sparen van Lodewijks leven luidde het antwoord onbepaald en koel, en de aanneming van het tractaat werd zoo uitgelegd, dat dit van den kant van Spanje eene officiële erkenning der Republiek in zich zou sluiten. Zulke voorwaarden meende Godoy in de tegenwoordige omstandigheden niet te kunnen aannemen en hij werd in zijn besluit door de Engelsche regering versterkt; maar toch hing de beslissing alleen af van het vonnis, dat de Conventie over Lodewijk vellen zou; Godoy was nog wankelend; de bewustheid van Spanjes zwakheid was bij hem nog zeer levendig; nog op den 14^{den} Januarij 1793 verklaarde hij in den Staatsraad, dat op geene der geallieerde Mogendheden regt te rekenen viel, op Engeland het allerminst, dat, als het passend scheen, vrede zou sluiten en Spanje aan den inval der Franschen zou prijsgeven. Eigenlijk wilde hij dus nog liever in alles toegeven; maar daar kwam in den avond van den 30sten Januarij de tijding van den dood van Lodewijk XVI, en als met een tooverslag was alles veranderd. Overal in de beschaafde wereld is toen die tijding met ontzetting vernomen, in de Amerikaansche Republiek en in het constitutionele Engeland zoo goed als op het monarchale Vasteland, maar nergens was de indruk zoo geweldig als in Spanje. Het zoo ligtzinnige hof, dat voor geen zedelijk gevoel vatbaar scheen, was als uit diepen slaap opgewekt; de koning zwoer in den hevigsten toorn dat hij voor die schanddaad wraak zou nemen; de koningin was ontroostbaar, en in tranen verzonken kon zij geene woorden vinden; Godoy sprak als een man van energie en karakter; de hovelingen, de liofdames, allen schenen in ernstige, nadenkende wezens veranderd. En nu de natie! Geen volk in Europa had bij de schokken der omwenteling zoo veel onverschilligheid getoond als het Spaansche; hare politieke beteekenis had aan genen kant der Pyreneën, waar de vragen, die in de Fransche vergaderingen behandeld werden, nog zoo heel ver af lagen, uiterst weinig indruk gemaakt, en zelfs de revolutionnaire moordtooneelen hadden de aandacht der menigte, die geene dagbladen las en ze dikwijls niet lezen mogt, weinig getrokken. Het scheen alsof dit volk, dat onder Karel III begonnen had, zich publieke aangelegenheden aan te trekken en de Europesche zaken oplettend na te gaan, door het treurig verval sedert de troons-

bestijging van Karel IV in zijne oude onverschilligheid teruggeworpen, en door het lot, dat zijne beste mannen trof, door de onbeschaamde zegepraal der ondeugd en der onbekwaamheid, in die doffe berusting vervallen was, die de zaken laat gaan zoo als zij willen, omdat men voelt dat men de magt niet heeft er iets tegen te doen. Men was wel ontevreden, men morde, men gaf soms in paskwillen en karikaturen aan zijne verontwaardiging over de voor niets terugdeinzende schaamteloosheid der magtigen lucht; enkele provinciën schenen zelfs rijp voor een opstand en in de andere scheen de oude gehechtheid aan den troon zoo zeer verdwenen, dat mannen als Aubert stoutweg voorspelden, dat de koning niet meer op de natie rekenen kon; maar eigenlijk stelde 't Spaansche volk toch in niets regt belang dan in de godsdienst en in de kleinigheden, die in zijne onmiddellijke nabijheid en in het dagelijksche leven voorvielen. 't Was op niets dergelijks voorbereid, toen plotseling in alle steden en dorpen de mare weerklonk, dat een katholieke koning in koelen bloede door zijne eigene onderdanen vermoord was geworden. En die koning droeg den titel van allerchristelijkste, hij was een geloovige, een uiterst vrome koning; 't scheen zelfs alsof zijne beulen hem juist daarom van 't leven hadden beroofd, omdat hij zoo vroom was en aan hunne plannen tot omverwerping der Kerk en vernietiging der geestelijkheid standvastig tegenstand had geboden. Hij was daarenboven een Bourbon, een bloedverwant van den koning van Spanje, die vergeefs al het mogelijke gedaan had om hem te redden; want men vernam nu, dat Spanje, hoe slecht zijne bede in December ook door de Conventie was opgenomen, op het laatste oogenblik nog eene poging gedaan had om het allerergste te beletten. Het was in dien schrikkelijken nacht van den 17^{den} Januarij; de stemming over de vraag of Lodewijk ter dood zou gebragt worden was geëindigd; men begon de stemmen te tellen - daar werd aan de Conventie eene dringende nota van Ocariz aangekondigd. Spanje bood zijne bemiddeling tusschen Frankrijk en de Duitsche mogendheden aan, erkenning der Republiek, waarborgen voor 't verdere gedrag van Lodewijk; het bad slechts om 't leven des konings, dat hij in Spanje, of, als 't zijn moest, ook in de gevangenis zou kunnen eindigen; het smeekte ten slotte om een uitstel. Maar de Conventie duldde niet dat de nota werd voorgelezen; ‘à l'ordre du jour!’ klonk het van alle kanten; ‘dadelijk,’

riep Danton, ‘moet de oorlog aan Spanje verklaard worden, om het voor zijne onbeschaamdheid te tuchtigen: de tyran van Kastilië en al de koningen van 't Vasteland moeten worden uitgeroeid!’

Zoo liep in dit geval alles te zamen, wat de Spaansche natie in hare diepste gevoelens kon krenken: het was eene uitdading der Spaansche loyauteit en vroomheid en eene beleediging van den Spaanschen trots. En de tijding vloog nu over bergen en dalen in de stilste hoeken en afgelegenste hutten; ieder herder, ieder smokkelaar, ieder muilezeldrijver werd de verkondiger dier boodschap, die door elk zoo gemakkelijk kon worden verstaan en die bij allen hetzelfde gevoel van afschuw opwekte; één enkele kreet deed zich in 't geheele Schiereiland hooren, die van wraak, wraak! Overal hoorde men de schrikkelijkste verwenschingen tegen de barbaren, de monsters in Frankrijk; overal waar Franschen waren, werden zij door 't volk mishandeld, niettegenstaande de pogingen, die de Regering aanwendde om hen te beschermen. En die dorst naar wraak, die hartstogtelijke afschuw der geheele natie werd voor de Regering dadelijk eene zeer reële magt. Nu was Spanje niet krachteloos meer, nu had het geen gebrek meer aan geld en soldaten. Een hertog vroeg den koning om de vergunning, 1800 man van zijne goederen te mogen uitrusten; een ander vormde uit zijne boeren drie bataillons, die hij kleedde, wapende en bezoldigde; een derde rustte een geheel regiment uit; een vierde bragt in persoon twee millioen realen naar de schatkist, en toen de verwonderde beambten hem een reçu wilden geven, antwoordde hij fier: ‘Voor een geschenk neemt men geen reçu;’ een vijfde stond aan den Staat voor acht jaren de zuivere opbrengst zijner landgoederen af, die op verscheidene millioenen geschat werd. De stedelijke besturen wedijverden met de Granden; Malaga bood aan, 15,000 man uit te rusten, en de handelsstand van Cadix legde vijftien millioen op 't altaar des vaderlands. De hooge geestelijkheid gaf voorloopig achttien millioen en verbond zich, zoo veel meer te geven als noodig zou zijn; er waren kloosters, die alles gaven wat zij hadden, en de bisschop van Saragossa diende het avontuurlijke maar karakteristieke plan in, uit priesters en monnikken een leger van 40,000 man te vormen! De Cataloniërs verlangden wapenen voor 48,000 man, en verklaarden dat zij geheel alleen hun eigendom, den troon en de godsdienst tegen hunne afschuwelijke

naburen wilden verdedigen; de Aragonezen eischten de eer, het eerst van allen den gehaten vijand te mogen aantasten. De armen waren door hetzelfde gevoel bezield als de rijken; de blinden in de steden, die in het zingen en verkoopen van volksliederen een kommerlijk bestaan vonden, vuurden de geestdrift aan en bragten voor 't vaderland kleine sommen bijeen uit de koperen muntstukjes, die hun barmhartige toehoorders hadden toegeworpen; arme daglooners en handwerkers gaven wat van hun huisraad of namen dienst. Er meldden zich zoo vele vrijwilligers aan, dat de gewone recrutering van 't leger noodeloos was; in korten tijd bedroegen de vrijwillige giften 200 millioen en 120 millioen werden uit Spaansch Amerika verwacht, zoodat men berekende dat de Regering geld genoeg had voor twee veldtogten, zonder dat zij tot eene leening of eene nieuwe belasting hare toevlugt zou behoeven te nemen.

Met hoe geheel andere gevoelens begon Spanje den oorlog tegen de Jacobijnen als de andere mogendheden, die het ware karakter van dien oorlog in 't minst niet bevroedden, die niet begrepen dat tegen geestdrift alleen geestdrift is opgewassen, die niet inzagen dat, zooals Macaulay te regt heeft gezegd, het Frankrijk dier dagen niet alleen een Staat, maar eene dweepzieke secte was! Elders was het een oorlog der kabinetten, hier een volksoorlog; hier was eene energie, een enthousiasme, een fanatisme, even sterk als bij de Jacobijnen en misschien nog sterker; waren de laatsten te overwinnen, de Spanjaarden waren daartoe in staat, niet de gedrilde maar slechts werktuigelijk gehoorzamende soldaten van Engeland of van de Duitsche vorsten, met hunne flaauwe, ziellooze generaals, die, verdiept in schoolsche theoriën, steeds verwonderd waren dat zij geslagen werden tegen al de regels der krijgskunst aan. Hoe had eene bekwame en krachtige Regering partij kunnen trekken van een volk met zulk eene geestdrift bezield, te meer daar het zuidelijke Frankrijk nagenoeg geheel van verdedigingsmiddelen ontbloot was en de aandacht der Conventie slechts gevestigd was op de gevaren, die het land in het noorden, oosten en westen bedreigden!

Maar het hof te Madrid was het tooneel van de kleingeestigste twisten en laagste intrigues, en aan het hoofd der Regering stond een jong mensch, die nooit eene compagnie had gecommandeerd en nu de militaire operatiën moest voorschrij-

ven; die het daarenboven aangenamer vond, zich te amuseren, dan de pligten te vervullen, die hem door het toeval waren opgelegd. 's Morgens reed hij de majesteiten rond in een phaëton met zes paarden bespannen; daarna reed hij te paard op de promenaden; het overige van den dag bragt hij aan 't hof door, en 's avonds gaf hij audientie aan de vrouwen en dochters van diegenen, die een ambt of eene gunstbetooning verlangden. Hij was algemeen veracht en verdiende het. Overal heerschte de ondeugd; de laagste bedriegerijen bleven ongestraft, de beste diensten onbeloond; diegenen kwamen het snelst vooruit, die aan den wellusteling de eer hunner vrouwen en dochters het bereidwilligst prijs gaven. Ieder gevoel van pligt was in de hoogste kringen van het bestuur zoo volkomen uitgeroeid of tot zwijgen gebragt, dat niets zorgvuldig overwogen, dat geen besluit uitgevoerd werd. De vrijwillige giften werden niet tot het voeren van den oorlog, maar tot andere doeleinden gebezigd of op de roekeloosste wijze verkwist. Bij de militaire operatiën was nooit een vast plan, en hoe dapper de soldaten ook waren en hoewel zij, vooral in den beginne, menige schitterende overwinning behaalden, zoo deed zich het gebrek aan leiding weldra zeer verderfelijk gevoelen. Was het wonder dat onder zulke omstandigheden de geestdrift der natie verflaauwde, en dat weldra de Regering weder om geld en soldaten verlegen was? Inderdaad, van het enthousiasme van 1793 was in 't volgende jaar geen spoor meer te vinden, en hoe slecht moet de Regering wel geweest zijn, wanneer in zoo korten tijd de natie, die met dweepzieken ijver de wapenen tegen de Revolutie had opgevat, zelve revolutionnair was geworden! En dat was het geval: overal hoorde men bittere klagten over de onbekwaamheid en zedeloosheid der Regering; ‘er is zelfs geen marskramer meer,’ schreef Sandoz, ‘die zijne ontevredenheid niet luide te kennen geeft;’ door allerlei teekenen legde men zijne sympathie voor de Revolutie aan den dag; guillotinevesten, bloedroode linten, revolutiedassen kwamen in de mode. Die symptomen waren des te bedenkelijker, daar de Franschen in pamphletten en proclamaties verklaarden, dat de Republiek geene veroveringen in Spanje wilde maken, en dat zij ook geenszins de regering en godsdienst van Spanje wilde veranderen, daar alleen de door de Cortes vertegenwoordigde natie daarover te beslissen had; zij wenschte slechts, heette het, Spanje van een oorlog en een verbond te bevrijden, die den ondergang van

het land moesten na zich slepen. En die verzekeringen werden niet alleen door de onrustige hoofden te Madrid goed opgenomen, maar ook door de officieren der legers op de grenzen. Het woord *Cortes* was niet te vergeefs uitgesproken; te Madrid zelf werden er pamphletten verspreid, waarin het volk werd aangespoord, de bijeenroeping der Cortes te eischen. De nuntius, door zijne geestelijke agenten omtrent de stemming des volks naauwkeurig onderrigt, zag de toekomst zeer duister in; onder alle standen, meende hij, heerschte eene hevige gisting, die tot verschrikkelijke uitbarstingen zou kunnen voeren.

't Was onmogelijk, dat Godoy, hoe ligtzinnig hij ook was, de oogen sloot voor het naderende gevaar, want ten spijt der policie werden er telkens pamphletten verspreid, waarin zijne onbekwaamheid en zedeloosheid ten toon werden gesteld, en hij ontving eene menigte brieven, waarin hij met den dood werd bedreigd als hij niet dadelijk aftrad. Hij wenschte dan ook naar vrede als het eenige redmiddel dat hem overbleef, en verkreeg dien eindelijk; maar moest dien betalen met het tractaat van San Ildefonso (1796), dat Spanje aan Frankrijk vastketende, zijne zeemagt, zijn handel en zijne koloniën ruïneerde, het van zijn zelfstandig bestaan beroofde, en de bron werd der verderfelijke schokken, die Spanje sedert 1807 troffen, en waaronder de oude monarchie bezweek. De onderhandeling zelve, die den vrede van Bazel (1795) voorafging, was van dien aard geweest, dat zij Italië en Portugal van Spanje had vervreemd, Engeland tot een doodvijand had gemaakt en de verontwaardiging van Europa had opgewekt. Te regt zeide dan ook een Spaansch staatsman, dat Spanje op de vriendschap van geene mogendheid meer rekenen kon, want dat niemand lust zou hebben, gemeene zaak te maken met een Staat, wiens politiek op list, intrigue en onwaarheid steunde. Maar wat bekommerde zich de gunsteling daarom? Hij stond op het toppunt zijner magt; het hof vleide hem op allerlei wijzen. ‘Zonder den ijver en de politieke wijsheid van Manuël,’ riep de koning uit, ‘ware deze vrede nooit tot stand gekomen!’ Bij den titel van Vredevorst, dien hij nu ontving, was de gift van een der beste domeinen gevoegd, dat een inkomen van een millioen opleverde. Alles was hem zeer medegeloopen. Toen in 't begin van den oorlog Ricardos overwinningen behaalde, was hij, Godoy, daarvoor met de hoogste militaire waardigheden

beloond. Later was de oorlog ongelukkig geworden, maar hij had zich staande gehouden, en nu eindelijk een vrede, die zeker niet roemrijker was dan die oorlog, gesloten was, diende hem die daartoe, om zich aan 't volk als een redder voor te stellen, als iemand, die het land van drukkende rampen had bevrijd. Zijne positie was nu verzekerd, hij kon vrijelijk voortgaan op den ingeslagen weg, die Spanje en hem zelven in 't verderf zou storten.

R. DOZY.

De geschiedenis van den Semietischen taalstam.

E. Renan, Histoire Générale des langues Sémitiques. Paris 1858. J. Oppert, Eléments de la Grammaire Assyrienne. Paris 1860. L'Abbé Leguest, Etudes sur la formation des raeines Sémitiques. Paris 1858.

Onze kennis van de geschiedenis der volken begint met hunne letterkunde. Waar geschreven gedenkstukken ontbreken, heerscht niets dan verwarring en onzekerheid. Soms kan men door middel eener genealogische overlevering, waaraan zich de herinnering van eenige weinige uitstekende daden knoopt, nog eenige eeuwen hooger opklimmen; meestal blijven, ten gevolge van het overwigt der phantasie op het verstand bij de nog kindsche volken, ook lang nadat de letterkunde heeft aangevangen, de historische herinneringen nog zeer onzuiver en met phantastische elementen vermengd, en de nieuwe soort van scheikunde is nog niet uitgevonden, die met hare smeltkroezen en retorten de historische waarheid sublimeren en de fabelen en verdichtselen precipiteren kan. Maar al ware eene zuivere afscheiding mogelijk, de letterkunde van vele volken der oudheid is onherstelbaar verloren gegaan, of hare overblijfselen zijn vervat in raadselachtige hiëroglyphen, waarvan wij den sleutel verloren hebben. Er ligt dus een digte sluijer gespreid over de oudste geschiedenis van ons geslacht, over de wording en eerste ontwikkeling der menschen, over den oorsprong der kunsten en handwerken, over den aanvang der vorming van maatschappijen en regeringen. Het menschdom, tot volle bewustheid gekomen, ondervraagt zich zelf te vergeefs over den toestand van allengs wordend en onvolkomen bewustzijn, die aan zijn tegenwoordigen toestand is

voorafgegaan, zooals de tot bewustzijn gekomen individuële mensch vruchteloos zich zelven ondervraagt over de stadiën van ontwikkeling, die hij in zijne eerste kindschheid heeft doorloopen.

En toch, voor hem die niet geheel in het genot van het tegenwoordig oogenblik ligt verzonken, blijven dat alles vragen, waarop hij, hoe dikwijls ook afgewezen, toch met telkens vernieuwde belangstelling het antwoord blijft zoeken. Zoo is het gekomen, dat men niet opgehouden heeft pogingen aan te wenden om de zwaarst toegankelijke letterkundige overblijfselen te ontraadselen, en, na duizend mislukkingen, er eindelijk ten deele in geslaagd is. Zoo is het gekomen, dat, waar de philologische wetenschappen te kort schoten, men de hulp der natuurkundige heeft ingeroepen, en aan de vergelijkende studie der verscheidenheden en affiniteiten van rassen en geslachten, althans eenig, als met weêrzin en terughouding gegeven antwoord heeft afgeperst op sommige dier vragen, waarop de literarische studiën hardnekkig alle antwoord blijven weigeren. Stamt het menschengeslacht van één paar af, of zijn de verschillende rassen onafhankelijk van elkander ontstaan? Is de mensch een wezen geheel op zich zelf, onmiddellijk met zijn geheelen aanleg uit de hand des Scheppers te voorschijn gekomen, of is hij door trapsgewijze ontwikkeling van lagere organismen allengs geworden wat hij is? Waar is de wieg des menschdoms te zoeken en naar welke wetten heeft het zich over den aardbodem verspreid? Is het ontstaan der verscheidenheid van rassen bij de hypothese van gemeenschappelijken oorsprong naar natuurwetten verklaarbaar? In welke betrekking staan intellectuële, morele en ligchamelijke ontwikkeling tot elkander? In hoeverre zijn de verscheidenheden in de ontwikkeling van den geest aan physische oorzaken gebonden? Ziedaar eenige der vele vragen, waarop de geschiedenis van de natuurkennis het antwoord vraagt, en hoopt het allengs met toenemende bepaaldheid en zekerheid te ontvangen.

Doch al waren al deze vragen reeds op geheel voldoende wijze beantwoord, er zou nog eene reeks van belangrijke problema's blijven liggen tusschen die, waarop wij het antwoord aan anatomie, physiologie, geologie verschuldigd zouden zijn, en die, waarover de oudste historische gedenkstukken met vrucht worden geraadpleegd. Wij zouden nog geheel onbekend blijven met de wetten der trapsgewijze ontwikkeling van het denkvermogen, met de geschiedenis der ontwaking en gedurig toene-

mende verheldering van het bewustzijn, indien zij niet met onuitwischbare, zij het ook moeijelijk erkenbaar geworden trekken lag uitgedrukt in een onmiddellijk product van die ontwikkeling zelve - de taal. Ik zeide daar, ‘indien die vragen op geheel voldoende wijze beantwoord waren;’ maar het is er verre af dat zij dit reeds zijn zouden. Ook voor de anthropologen zijn de verscheidenheden en verwantschappen der talen een gewigtig hulpmiddel om de uitkomsten van vergelijkende anatomie en physiologie te preciseren, en meer en meer betoonen zij zich geneigd om de hulp der vergelijkende taalstudie in te roepen.

De taalstudie wordt dus meer en meer het noodzakelijk complement zoowel der anthropologie als der geschiedenis. De historicus beoefent de talen niet meer alleen om zich den toegang tot de bronnen der historische kennis te ontsluiten; hij beschouwt de kennis der talen zelve als eene bron, waaruit hij nog putten kan daar, waar hem alle andere bronnen begeven. De natuurkundige erkent te regt in de beoefening der talen, als de spiegel der ontwikkeling van het bewustzijn, een tak zijner eigene wetenschap, den sleutel tot de kennis van het hoogste en edelste der levensverschijnselen. Op het gebied der algemeene en vergelijkende taalkennis reiken de physioloog en de historicus elkander de hand.

Wij meenen daarom aan de lezers van ‘de Gids’ geene ondienst te zullen doen door hen een weinig nader bekend te maken met een der belangrijkste en uitstekendste werken op dat gebied van algemeene en vergelijkende taalstudie in de laatste jaren in het licht verschenen: het werk van den heer Ernest Renan over de Geschiedenis der Semietische talen. Het is waar dat dit werk, zich tot de geschiedenis van een enkelen taalstam beperkend, nog verre is van een antwoord te geven op de algemeene vragen, welker beantwoording wij van de taalstudie verwachten. Maar de meest algemeene en omvattende en juist daardoor meest belangrijke vragen liggen altijd het verst van ons af: wat van nature het eerste is, is voor de wetenschap het laatste. Langs den weg van ervaring en proefneming moet zij opklimmen van het individu tot het geslacht, van het verschijnsel tot de wet, van hetgeen is tot het wezen. De onmetelijke schepping moet onderzocht worden in hare deelen, eer wij ons een juist beeld kunnen vormen van het geheel, en men moet trachten wat overeenkomt en verschilt in natuurlijke groepen zamen te vatten, eer men het wagen kan een overzigt van het

geschapene te beproeven. Dezelfde weg moet op het gebied der algemeene en vergelijkende taalstudie gevolgd worden; ook hier moet men de punten van overeenkomst en verwantschap naauwkeurig gadeslaan, daarnaar de stof in natuurlijke groepen rangschikken, en de wetten onderzoeken, die heerschen in elke door duidelijke kenmerken afgezonderde groep, eer men poge de problema's op te lossen, die betrekking hebben tot het geheel. Ieder die eenig onderdeel naauwkeurig en naar de eischen der strenge methode onderzoekt en beschrijft, levert daardoor een bruikbaren steen voor het gebouw der wetenschap. Zijn arbeid, wel is waar, wordt gewigtiger naarmate hij omvattender wordt, maar alleen indien van de ladder, die van het bijzondere tot het algemeene voert, geen enkele sport wordt overgesprongen.

Het werk van den heer Renan is nog onvolledig. Het is ontstaan uit eene, zoo ik meen ongedrukt gebleven memorie, die hij in 1847 aan de Académie des inscriptions et belles-lettres aanbood, om naar den prijs van Volney te dingen. Het was toen zijn oogmerk een soortgelijk algemeen tafereel van den bouw der Semietische talen te ontwerpen, als door Bopp van de Indo-Germaansche talen geleverd was. In dit eerste ontwerp vormde de *geschiedenis* der Semietische talen niet meer dan eene inleiding. ‘Doch,’ zegt de heer Renan, ‘hoe meer ik over de wijze van behandeling van mijn onderwerp nadacht, hoe meer gewigt deze inleiding in mijne oogen erlangde: weldra werd zij de helft van mijn werk en op deze wijze werd zij het boekdeel, dat ik thans aan het publiek aanbied. Daar de talen het onmiddellijke resultaat zijn van het menschelijk bewustzijn, zoo wijzigen zij zich aanhoudend met dat bewustzijn zelf, en de ware theorie der talen is, in zekeren zin, hare geschiedenis zelve. Eene taal in een gegeven oogenblik van haar bestaan te beoefenen, kan nuttig zijn, indien men zulk eene taal alleen aanleert om haar te spreken of hare literarische gedenkstukken te verklaren; maar daarbij te blijven staan, is voor de vergelijkende philologie van even weinig nut, als het voor de kennis der georganiseerde ligchamen zou zijn, te weten hoe zij zijn op het tijdstip van volledigen wasdom, zonder de wetten hunner ontwikkeling op te sporen.’ In de nieuwe bewerking vormt derhalve de vroegere inleiding het geheele eerste deel. Dat eerste deel, reeds in 1855 uitgegeven, werd drie jaren later met belangrijke verbeteringen en vermeerderingen herdrukt, en het is deze nieuwe

uitgave die thans voor mij ligt. Het tweede deel, dat een ‘système comparé’ der Semietische talen bevatten zal, is nog in het geheel niet in het licht verschenen, ofschoon de schrijver aanvankelijk het voornemen had het spoedig op het eerste te doen volgen. Het was mijn wensch beide te zamen aan te kondigen, en dit is de reden waarom ook de bespreking van het eerste deel tot dusverre achterwege bleef. Maar nu de uitgave van het andere deel zoolang vertraagd is en de heer Renan inmiddels door het Fransche Gouvernemet belast is met wetenschappelijke onderzoekingen en opgravingen in Phenicië, die hem waarschijnlijk nog geruimen tijd in de voltooijing van zijn werk zullen belemmeren, wil ik niet langer wachten met de aandacht der lezers van ‘de Gids’ op zijne ‘Geschiedenis der Semietische talen’ te vestigen, te meer daar zij geacht kan worden ook op zich zelve een geheel uit te maken.

Bij de beoordeeling van dit boek van den heer Renan zou het onbillijk zijn de juiste opmerkingen over het hoofd te zien, die hij zelf in de voorrede over den aard van zijn werk heeft gemaakt. ‘Terwijl ik de vermetele handelwijze van sommigen berisp, die mij alleen geschikt schijnt om mistrouwen ten aanzien der vergelijkende philologie op te wekken, ben ik mij maar al te zeer bewust, dat ik zelf aan uitstekende beoordeelaars al te geneigd tot gewaagde gissingen zal schijnen. Alle algemeene beweringen staan bloot voor de kritiek, en indien men de geschiedenis tot onaantastbare stellingen wilde bepalen, zou men haar het regt moeten weigeren, om een stap buiten het gebied der zuiver door de zinnen waarneembare feiten te doen; maar hierdoor zou men haar te gelijker tijd vernederen, of liever vernietigen. Het verledene vertoont zich aan ons als duister, ingewikkeld en soms tegenstrijdig. De eenvoudigheid en klaarheid, waarnaar het uitsluitend analytisch verstand met zooveel ijver streeft, zijn dikwijls niets dan bedriegelijke schijn. De wereld, gelijk wij ze kennen, is noch eenvoudig, noch klaar; men kan haar alleen zoo doen voorkomen, wanneer men haar willekeurig slechts van eene bijzondere zijde voorstelt. Ik zal mij geregtvaardigd achten indien de onzekerheden, die men in dit boek zal kunnen aantoonen, haren grond hebben in het onderwerp en niet in den schrijver. Wij hebben het regt niet om de tegenstrijdigheden der geschiedenis uit te wisschen, en de vooruitgang van het kritisch onderzoek is alleen mogelijk op voorwaarde eener onkreukbare goede trouw, die niets anders verlangt dan

de beteekenis der feiten te ontdekken, zonder een enkel te ontveinzen.’

De heer Renan behandelt de geschiedenis der Semietische talen in vijf boeken, waarvan het eerste de vragen betreffende den oorsprong dezer talen behandelt. Het tweede, derde en vierde boek zijn gewijd aan de ontwikkeling der Semietische dialekten, zoo als zij zich vertoonen in de talen van volken, die geschreven gedenkteekenen hebben nagelaten. In die ontwikkeling onderscheidt de schrijver drie perioden, beantwoordende aan de tijdperken van bloei der drie belangrijkste Semietische literaturen, de Hebreeuwsche, Aramesche, Arabische. In het vijfde of laatste boek worden de algemeene wetten van de ontwikkeling der Semietische talen uit het behandelde afgeleid.

Het eerste boek is gesplitst in drie hoofdstukken, waarvan het eerste aan eene algemeene beschouwing der Semietische volken en talen gewijd is. Natuurlijk komt hier al dadelijk de benaming ter spraak, die men aan deze volken en talen gegeven heeft. Zij is ontleend aan de volkentafel van Genesis X, in de onderstelling, dat de Semietische talen uitsluitend eigen zijn aan de volkenfamilie, wier oorsprong die oorkonde van Sem afleidt. Die onderstelling is echter onjuist: de Kanaänieten (Pheniciërs), b.v., wier oorsprong de volkentafel van Cham afleidt, spraken eene Semietische taal; de Elamieten daarentegen, die in Gen. X onder Sems afstammelingen gerekend worden, bedienden zich volgens den heer Renan van eene taal, die niet tot deze familie behoort. Het taalkundig onderzoek leidt ons hier tot de kritiek van eene der oudste en gewigtigste historische oorkonden, en leert ons dat zij, óf niet geheel juist is, óf doorgaans in verkeerden zin werd opgevat. De heer Renan omhelst de laatste meening. Hij beweert dat de zin van dit document geographisch en niet ethnographisch is, en door de volken van Sem afgeleid alleen de bewoners van den middelsten aardgordel, zonder onderscheid van ras, worden aangeduid. Ik zal beneden gelegenheid hebben deze meening nader ter toetse te brengen. Maar hoe dit zijn moge, ik acht het raadzaam met den heer Renan de benaming Semietische volken en Semietische talen voorshands als conventionelen term te behouden. In navolging der uitdrukking ‘Indo-Germaansche talen’, zou men ook van Syro-Arabische talen kunnen spreken; maar het invoeren van nieuwe termen in de wetenschap is altijd bedenkelijk en dan althans onraad-

zaam, wanneer zij, gelijk deze, nog zoo veel te wenschen overlaten.

Of en welke punten van aanraking de Semietische talen welligt met de Indo-Germaansche of Arische hebben, is eene vraag, die, te regt mijns inziens, de heer Renan van zijn onderzoek buitensluit. Zeker is het, dat de Semietische talen behooren aan eene afdeeling van het menschelijk geslacht, die zich door scherp geteekende trekken van alle andere volken afzondert. Die trekken worden door den heer Renan achtervolgens opgesomd; maar hier vooral moet men, om billijk te zijn, in het oog houden, wat hij zelf in zijne voorrede zegt: ‘De uitspraken over rassen moeten altijd met zeer veel beperking worden opgevat; de oorspronkelijke invloed der rasverscheidenheid, hoe onmetelijk ook haar aandeel moge zijn in de ontwikkeling der menschelijke zaken, wordt opgewogen door eene menigte andere invloeden, die soms dien van het bloed schijnen te beheerschen, ja zelfs te vernietigen. Hoevele Israëlieten onzer dagen, die in regte lijn afstammen van de oude bewoners van Palestina, bezitten niets van het Semietisch karakter, en zijn niets meer dan mannen der 19^{e} eeuw, medegesleept en geassimileerd door die groote kracht, die boven de rassen staat en de plaatselijke verscheidenheden opheft, die men *de beschaving* noemt! Alle beweringen over de Semieten moeten met dergelijk voorbehoud worden opgevat. De wezenlijke karaktertrekken, die ik aan dit ras en aan de talen, waarvan het zich bediende, heb toegekend, worden in waarheid slechts volkomen gevonden bij de zuivere Semieten, zoo als de Terachieten, de Arabieren, de Arameërs, en komen slechts gebrekkig te voorschijn in Phenicië, Babylonië, Jemen, Ethiopië. Maar het is klaar, dat ik, over de Semieten in het algemeen willende spreken, bij voorkeur mijne aandacht moest vestigen op die takken van het ras, die het minst door aanraking met vreemdelingen gewijzigd zijn, en die de algemeene trekken van het ras het best hebben bewaard.’

Men kan uit het gezegde reeds afleiden, dat de onderscheiding tusschen zuivere en minder zuivere Semieten in het onderzoek van den heer Renan eene groote rol moet spelen. De zuivere Semieten onderscheiden zich, volgens zijne meening, door een streng monotheïsmus, gepaard met onverdraagzaamheid jegens andersdenkenden; door eene eenzijdige ontwikkeling van het godsdienstig gevoel, die voor wetenschap en wijsbegeerte geene

plaats overlaat; door het geloof aan de profetie, als openbaring Gods aan den mensch door uitverkoren tolken van Zijnen wil; door eene uitsluitend subjectieve dichtkunst, die zich noch tot het drama, noch tot het epos kan verheffen; door eene liefde voor het nomadisch leven, met geen ander dan patriarchaal gezag, die ter naauwernood het opkomen van een regelmatigen staat gedoogt; door een daarmede zamenhangend gemis aan tucht en ondergeschiktheid, die hen, in weêrwil hunner persoonlijke dapperheid, op den duur tegen een wel georganiseerden vijand onbestand maakt; door een onbeperkt egoïsmus, dat, met godsdienstige geestdrift verbonden, de zonderlingste zedelijke anomaliën voortbrengt en alle middelen om het doel doet heilig achten. ‘Het Semietische ras,’ zegt onze schrijver, ‘is schier alleen kenbaar door negatieve kenmerken: het heeft noch mythologie, noch epos, noch wetenschap, noch wijsbegeerte, noch verdichting, noch beeldende kunsten, noch burgerlijk leven: in alles gemis van het ingewikkelde, van schakeringen, uitsluitend gevoel der eenheid. Er is geen verscheidenheid in het monotheïsmus. In stede van het onmetelijke cordon, dat van Ierland tot de eilanden van den Indischen Archipel het gebied der Indo-Germaansche volken omschrijft, blijven de Semieten tot een hoek van Azië beperkt. In stede van die sterkgeteekende individualiteiten, die in den boezem van het Indo-Europesche ras plaats laten voor zulke in 't oog loopende verscheidenheden, als de Indische, Iranische, Pelasgische, Germaansche, Slavische, Celtische takken van elkander scheiden, hebben wij hier een bijna eenvormig ras, met weinig merkbare inwendige scheidslijnen. In weêrwil der blijkbare verwantschap tusschen de talen van Indië, Perzië, Griekenland, Italië, Duitschland, de Slavische en Celtische volken, kan men niet ontkennen, dat al deze talen geheel afgezonderde groepen vormen, in zich zelve wederom in andere dialekten gesplitst. Bij de Semieten daarentegen verdeelt zich de gansche taalstam onmiddellijk in dialecten, die niet meer van elkander verschillen dan de verscheidenheden van eenige bijzondere groep der Indo-Europesche talen, de Germaansche b.v. in hare verscheidenheden van Hoogduitsch, Nederduitsch en Scandinavisch. De Semietische beschaving heeft evenzeer slechts één type en bereikt spoedig hare uiterste grens: te regt heeft men opgemerkt, dat de Arabische heerschappij geheel hetzelfde karakter had in de meest verwijderde landen, waarheen zij werd overgebragt, in Afrika, in Sicilië, in Spanje. De oneindigheid,

de verscheidenheid, de kiem van ontwikkeling en vooruitgang schijnen geweigerd aan de volken, waarover wij thans te spreken hebben.'

Het kan niet anders of bij eene oppervlakkige lezing dezer schets moeten zich eene menigte tegenwerpingen voordoen aan ieder, die eenigzins in de geschiedenis van het Oosten te huis is: het polytheïsme van Syrië, Phenicië, Babylonië, Arabië; de wetenschap en wijsbegeerte der Arabieren; het koningschap onder Israël; de groote Babylonische monarchie; de vele kleine staten door koningen bestuurd in Syrië, Phenicië en andere deelen van het Semietisch gebied; de tallooze steden, die Palestina, Syrië, Mesopotamië, Babylonië en een gedeelte van Arabië bedekten; de overgang der Hebreën van een nomadisch tot een akkerbouwend volk; de vereeniging aller Arabieren tot één rijk onder Mohammed en zijne opvolgers; de tallooze overwinningen, die ze op de Christenen bevochten; de onmetelijke klove, die de Wet van het Evangelie scheidt en door eene ontwikkeling der godsdienstige begrippen wordt aangevuld, die wij van trap tot trap in de overblijfselen der Hebreeuwsche letterkunde kunnen volgen; de verwerping van Mohammeds prediking door de groote meerderheid zijner landgenooten en de voortduring van hun ongeloof, nadat de krijgskans hen tot het aannemen van den Islam gedwongen had. Op vele dezer tegenwerpingen heeft de Heer Renan het antwoord gereed. De invloed van, de gedeeltelijke vermenging met het Ethiopisch of Cuschitisch ras (waarvan ons eene bijzondere beschouwing in het tweede deel beloofd wordt) vervreemdde vroegtijdig een goed deel der Semietische volken van de zuiver Semietische denk- en levenswijze, misvormde hunne godsdienst en noopte hen om het gezeten leven met handel en nijverheid boven het zwervende herdersleven te verkiezen. Het Semietische heidendom (een ander aanhangsel tot het tweede deel zal het opzettelijk trachten te bewijzen) heeft de sporen van het oorspronkelijk monotheïsmus niet geheel verloren. De zoogenoemde wetenschap en wijsbegeerte der Arabieren onder de Abbasiden zijn slechts een van de Grieken geleende schat; zij hebben nooit wortel gevat in het eigenlijk Arabië en het meest gebloeid in de afgelegenste en minst Semietische deelen van het Khalifaat, in Spanje en Transoxiana; zij zijn de reactie van het Indo-Europesche element, door de verovering van Perzië in het rijk der Khalifen opgenomen, tegen het Islamismus, een

der zuiverste voortbrengselen van den echt Semietischen geest. De Hebreën zijn tot het eigenlijk gezeten leven en het koningschap eerst laat overgegaan, en in navolging van vreemde volken, terwijl het koningschap in Phenicië en Syrië weder uit de aanraking en vermenging met vreemden moet worden afgeleid. De veroveringen van den Islam hadden plaats zonder organisatie en taktiek, en de khalief was noch souverein, noch krijgshoofd, maar plaatsvervanger van den Profeet. In dit alles ligt echter de, bovendien uitdrukkelijk uitgesproken, bekentenis opgesloten, dat zich de Semietische geest slechts in twee zuivere vormen geopenbaard heeft, in den Hebreeuwschen vorm of het Mozaïsme, en den Arabischen vorm of het Islamisme. ‘Bovendien,’ zegt de heer Renan, ‘moet men erkennen dat de Hebreeuwsche vorm zoo spoedig is vermengd geraakt en op sommige punten de perken, aan den bijzonderen geest van een ras gesteld, op zoo verbazende wijze overschreden heeft, dat inderdaad slechts Arabië als de ware maatstaf van den Semietischen geest kan worden aangemerkt.’ Ik geloof dat hij bij deze woorden vooral de ontwikkeling van de godsdienst der Hebreën tot de wereldgodsdienst in het Christendom op het oog heeft. Ten slotte blijven ons alleen de Arabische Bedowinen als zuivere typen van het zuivere Semietismus over.

Men kan het den schrijver niet ten kwade duiden, dat hij, bij de poging om het geslacht te beschrijven, de soort, die de kenmerken van het geslacht in de hoogste mate vertoont, als typisch in het midden plaatst en de overige soorten daaromheen rangschikt, naarmate zij die kenmerken in allengs flaauwer en bleeker trekken vertoonen, zonder dat zij echter door eene enkele soort hetzij allen, hetzij geheel worden verloochend. Gewigtig is echter de bedenking, dat ook de als type aangenomen soort de kenmerken niet in die mate in zich draagt, als men voor eene goede rangschikking mag eischen. In hetgeen de schijver van het politisch en maatschappelijk leven der Semieten zegt, zijn de Arabieren te regt als de type der Semietische volken door hem voorgesteld. ‘De volkomenste anarchie is altijd de politische toestand van het Arabisch ras geweest. Dat ras biedt ons het zonderling schouwspel aan van eene maatschappij, die op hare wijze in stand blijft, zonder eenige regering, zonder eenig denkbeeld van souvereiniteit. De vreemdsoortige omwentelingen der eerste eeuwen van den Islam, de uitroeijing der familie van den Profeet en van de partij,

die aan de zeden van Hedjaz getrouw bleef, kwamen voort uit het volstrekt onvermogen om iets blijvends te stichten, uit de onmogelijkheid voor het Semietisch ras om zich op zijne wijze te ontwikkelen in een land dat, gelijk Perzië, eene regelmatige organisatie vordert. Maar zoo vaak daarentegen dit ras een bodem gevonden heeft, voor het nomadisch leven geschikt, in Syrië, in Palestina, vooral in Afrika, voelt het zich daar geheel te huis, zoo zelfs dat, in strikten zin, op dit oogenblik de grenzen der woestijn de grenzen van Arabië zijn.'

Daarentegen schijnt het mij toe dat, wat het religiens element betreft, niet de Arabieren, maar de Hebreën als den typus van het Semietische ras zijn aan te merken. Vóór Mohammed waren de Arabieren polytheïsten, al was ook het denkbeeld van een hoogsten God (Allah taäla) niet geheel verloren gegaan, en de meesten bekommerden zich weinig om de godsdienst, leefden zonder God in de wereld. De leer die Mohammed verkondigde, was slechts een wederschijn van het Jodendom, dat lang onder eenige Arabische stammen ingang gevonden had, en werd door zijne stamgenooten met versmading en vervolging begroet. De zuiver godsdienstige ijver voor de leer: 'er is maar één God en Mohammed is zijn Profeet', werd veel meer onder de vreemde volken, die den Islam aannamen, dan onder de echte Arabieren aangetroffen. Hooren wij een uitstekenden kenner der Arabische letterkunde en geschiedenis, die onze letterkunde zou begiftigd hebben met een der weinige klassieke werken (klassiek niet alleen wat den inhoud, maar ook wat den vorm betreft), die zij op het gebied der historie heeft aan te wijzen, indien hij niet verkozen had eene vreemde taal tot het voertuig zijner gedachten te bezigen[1].

'Het is met de volken als met de individuën: sommige zijn van nature godsdienstig, andere niet. Bij sommige personen is de godsdienst de grond van hun wezen, zoo zelfs dat, wanneer huune rede opkomt tegen de aangeleerde geloofsartikelen, zij zich een wijsgeerig stelsel scheppen, nog onbegrijpelijker, nog geheimzinniger dan die geloofsartikelen zelve. Geheele volken leven voor en door de godsdienst; zij is hun eenige troost en eenige hoop. De Arabier, daarentegen, is niet godsdienstig van aard, en in dit opzigt is er tusschen hem en de andere volken, die den Islam hebben aangenomen, een verba-

1 Dozy, 'Histoire des Musulmans d'Espagne,' D. I, bl. 19.

zend verschil. Verwonderen moet dit ons niet. In hare bron beschouwd heeft de godsdienst meer vat op de verheelding dan op het verstand, en bij den Arabier - wij merkten het reeds op - is de verbeelding verre van het heerschend element te zijn. Zie slechts op de hedendaagsche Bedowinen! Hoewel Moslemen in naam, bekreunen zij zich weinig om de voorschriften van den Islam; in stede van vijfmaal daags te bidden, gelijk hunne godsdienst voorschrijft, bidden zij nooit. De Europesche reiziger, die hen het best heeft gekend (Burckhardt), verzekert dat zij het verdraagzaamste volk van geheel Azië zijn. Hunne verdraagzaamheid dagteekent van oudsher; want een volk, zoo ijverzuchtig op zijne vrijheid, duldt ook in geloofszaken geen dwang. Marthad, koning van Jemen in de 4de eeuw onzer jaartelling, was gewoon te zeggen: “ik heersch over ligchamen, niet over meeningen; ik eisch van mijne onderdanen dat zij mijne bevelen gehoorzamen, maar ik laat het aan God over om over hunne leerstellingen te oordeelen.” Keizer Frederik II had niet meer kunnen zeggen. Voor 't overige was die verdraagzaamheid naauw met onverschilligheid, met twijfelzucht verwant. De zoon en opvolger van Marthad was eerst Jood, daarna Christen geweest, en eindigde met onzeker tusschen beide godsdiensten te blijven dobberen.

Ten tijde van Mohammed hadden drie godsdiensten Arabië onder elkander verdeeld: die van Mozes, van Christus en het polytheïsme. De Joodsche stammen waren welligt de eenige die opregt aan hunne godsdienst gehecht waren, de eenige ook die zich onverdraagzaam betoonden. Geloofsvervolgingen zijn zeldzaam in de oude geschiedenis van Arabië; waar zij voorkomen zijn het doorgaans de Joden, die er zich aan schuldig maken. Het Christendom telde slechts weinige belijders, en die weinigen hadden er slechts een zeer oppervlakkig begrip van. De khalief Ali overdreef niet toen hij van een stam, waarin nogtans die godsdienst de diepste wortelen had geschoten, verzekerde: “de Taghlebieten zijn geene Christenen; zij hebben alleen de gewoonte van wijn te drinken aan het Christendom ontleend.” De waarheid is dat deze godsdienst te veel mysteriën en mirakelen bevat om te behagen aan een volk, bij hetwelk slechts het verstand op den troon zit en dat zoozeer tot spotternij is genegen.....

De afgodendienaars eindelijk, die het grootste deel der natie uitmaakten, die bijzondere godheden voor elken stam en bijna

voor elke familie erkenden, benevens eene hoogste godheid, Allah, bij wie de andere godheden middelaars waren, - de afgodendienaars hadden een zekeren eerbied voor hunne waarzeggers en hunne afgoden; nogtans vermoordden zij de eersten wanneer hunne voorspellingen niet uitkwamen of indien het hun in den zin kwam hen te beschuldigen; zij bedrogen hunne goden door hun eene gazelle te offeren, wanneer zij een schaap hadden beloofd, en zij smaadden en scholden hen, indien zij niet aan hunne hoop en verlangen hadden voldaan. Toen Imraol'l-Kais zich op weg begaf om den dood van zijn vader op de Beni-Asad te gaan wreken, raadpleegde hij in het voorbijgaan, in den tempel van den afgod Dhoe'l-Kholasa, het lot door middel van drie pijlen, *bevel, verbod* en *afwachting* genaamd. Toen hij *het verbod* had uitgetrokken, begon hij op nieuw. Driemalen achtereen kwam *het verbod* uit. Toen brak hij de pijlen en wierp de stukken den afgod naar het hoofd onder den uitroep: “Ellendeling, zoo het uw vader ware die gedood was, dan zoudt gij mij niet verbieden hem te gaan wreken.”

In het algemeen nam de godsdienst, welke zij ook zijn mogt, in het leven van den Arabier slechts eene ondergeschikte plaats in; hij was geheel vervuld met de belangen dezer aarde, met strijdlust en begeerte naar wijn, spel en mingenot. “Genieten wij het tegenwoordige,” zeiden hunne dichters, “want weldra zal de dood ons bereiken,” en dit was inderdaad der Bedowinen leuze. Diezelfde mannen, die zoo gemakkelijk in geestdrift ontvlammen voor eene edele daad of een schoon gedicht, bleven doorgaans onverschillig wanneer men hun van godsdienst sprak. Hunne dichters, getrouwe tolken van de denkwijze der natie, spreken er bijna nimmer van.’

Zoodanig was en is, onder eenig voorbehoud echter, dat ook bij den heer Dozy vervolgens tot zijn regt komt, de godsdienstige toestand van het volk, dat de heer Renan ons voorstelt als den typus van het Semietische ras, van dat ras, hetwelk hij in zijn geheel ‘het volk Gods en het volk der godsdiensten’ noemt, bestemd om ze uit te denken en voort te planten. Namen, die men, met meer regt naar 't mij voorkomt, gewoon was alleen aan den Hebreeuwschen tak der Semieten te schenken, naardien zelfs de Islam uit het Jodendom stamt, kent hij zonder bedenking aan het geheele ras toe. Zoo moeijelijk is het het bonte en oneindig verscheidene volksleven in groepen zamen te vatten, en die groepen naar vaste kenmerken te be-

schrijven, zelfs waar men zich bepaalt tot een ras dat zich door taaije aanhankelijkheid aan de overgeleverde levens- en denkwijze en door verwonderlijke eenvoudigheid in al zijne levensuitingen onderscheidt.

Duidelijker dan in karakter en levenswijze vertoont zich, mijns inziens, de wezenlijke eenheid der Semietische volken in hunne taal. Het gemeenschappelijk karakter aller Semietische talen, in onderscheiding van andere taalfamiliën, te beschrijven, is de taak die zich de heer Renan in het overige gedeelte van het eerste hoofdstuk heeft voorgesteld. Hier is het aan geen twijfel onderworpen, of zijne meesterlijke beschrijving is inderdaad op alle takken der familie van volkomen toepassing; zelfs die welke, gelijk het dialect der Christelijke Syriërs, de meeste vreemde bestanddeelen in zich opgenomen, het meest den invloed van vreemde talen ondervonden hebben, zijn toch in woordvorming en perioden-bouw volkomen Semietisch gebleven, en de Indo-Germaansche elementen kunnen, in weêrwil van eenige vermomming, met een oogopslag worden erkend. De Semietische talen ouderscheiden zich door groote eenvoudigheid; zij hebben het geheel zinnelijk karakter, dat oorspronkelijk aan alle talen eigen was, in veel hoogere mate dan de Indo-Germaansche talen behouden; al het ideale en abstracte is voorgesteld onder de vormen van het reële en concrete, zoodat de taal in hare uitdrukking steeds dichterlijk en lyrisch is, volkomen ongeschikt zoowel voor wijsgeerige bespiegeling, als voor de kunst des redenaars; de periode is kort, kunsteloos, eenvormig; het eenvoudige koppelwoord is het voorname middel tot aaneenschakeling der zinnen, en de oneindige verscheidenheid onzer partikels is aan deze talen vreemd; elke zin staat op zich zelven en bekreunt zich noch om hetgeen voorafgaat, noch om hetgeen volgen moet. Men kan de Semietische talen, die de gedachten slechts naast elkander weten te plaatsen, zonder het vermogen om de eene te doen wijken en de andere op den voorgrond te brengen, vergelijken met de schilderkunst dier volken, die met de wetten van de perspectief geheel onbekend zijn. Wat wij *stijl* noemen., is den Semieten geheel vreemd. De eene schrijver wint het: van den ander door de stoutheid en weelderigheid zijner beelden, door de snelheid zijner wendingen, maar nimmer door de kunst van zijne gedachten te ordenen en zijne phrasen af te rouden. De wortels

der Semietische talen zijn kennelijk door klanknabootsing aan de natuur ontleend en toonen, als door een helder kristal, de zinnelijke indrukken, die, door het bewustzijn der eerste menschen teruggekaatst, de taal voortbragten. De afleiding der woorden heeft plaats naar eenvoudige en hoogst regelmatige wetten. De zin der woorden wordt alleen door de medeklinkers bepaald, die ook langen tijd alleen door het schrift werden uitgedrukt, terwijl de eerst laat uitgevonden klankteekens een aanhangsel tot het schrijfstelsel vormen, dat gemakkelijk kan worden ontbeerd. De keel- en sisletters zijn vooral overvloedig. De verschillende vormen der werkwoorden zijn even geschikt om een aantal wijzigingen in de beteekenis op regelmatige wijze uit te drukken, als zij te kort schieten om de meer afgetrokken begrippen aan te duiden, die met onze tijden en wijzen verbonden zijn. De buiging der naamwoorden bestaat slechts in zeer rudimentairen toestand, en heeft zich alleen, onder de handen der Arabische grammatici, in de schrijftaal der Arabieren eenigzins meer ontwikkeld, ofschoon zij in hunne spreektaal op dezelfde hoogte als bij de andere Semietische volken is blijven staan.

Ziedaar eenige der voornaamste trekken, waarin de heer Renan het algemeen karakter der Semietische talen beschrijft. Het was hier voor hem de plaats niet om dieper te treden in de wetten van woordvorming en woordafleiding, die mede in deze talen zulke in het oog loopende eigenaardigheden vertoonen, dat zij reeds daardoor alleen zich kennelijk van alle andere taal-familiën onderscheiden. Dit moest voor het tweede deel des werks, het système comparé, bewaard blijven. Wat hij hier ter plaatse gaf, kon natuurlijk niet meer dan eene schets zijn, die later moet worden aangevuld, waarvan de al te groote omtrekken later moeten worden gepreciseerd. Daarom wil ik ook niet met hem rigten over enkele uitdrukkingen, die mij te sterk of te algemeen schijnen, b.v. waar hij zegt dat onder de taaldeelen het werkwoord een kennelijk karakter van prioriteit heeft, of waar hij beweert dat de Semieten de gewoonte hebben om nooit hetgeen eenmaal geschreven is, te verbeteren, al wordt het ook later als eene vergissing erkend. Wat het eerste punt betreft is het zeker dat de eigene grammatici der Semietische volken alle woorden der taal stelselmatig van werkwoorden afleiden en den eenvoudigsten vorm des werkwoords steeds als den wortel beschouwen; doch het is thans

wel uitgemaakt te achten, dat de Semietische talen ook eene groote menigte nomina primigenia bevatten en verba die juist omgekeerd van nomina zijn afgeleid. Ook zal men wel erkennen dat eene taal, die eerst alleen woorden voor handelingen en toestanden voortbrengt, en eerst daarna namen voor zaken, allen van die eerste afgeleid, en dus met eene uitsluitende prioriteit van het verbum, inderdaad ondenkbaar is. Maar de heer Renan heeft ongetwijfeld zijne uitspraak ook niet in dien zin bedoeld, en alleen aan eene ideale, niet aan eene reële prioriteit des werkwoords gedacht, zonder evenwel te bedenken, dat die ideale prioriteit meer eene vrucht van de wijze van opvatting en voorstelling der grammatici, dan een wezenlijke eigenschap der talen zelve is. De andere uitdrukking die ik aanhaalde, herinnert ons wel wat veel de zucht der Franschen voor groote woorden en sterke uitdrukkingen, waarvan zich de heer Renan doorgaans zoo wel weet vrij te houden. Waar is het intusschen, dat slordigheid in de uitdrukking de Semieten niet zeer ergert en het regt daartoe tot zekere hoogte door de Grammatici erkend wordt. Ten opzigte der overeenkomst van geslacht en getal heerscht in de Semietische talen eene verbazende vrijheid; vooral zal men oneindig dikwijls het zegwoord in het enkelvoud en mannelijk vinden, al is het naamwoord meervoud en vrouwelijk, wanneer het eerste aan het tweede voorafgaat. Onlijdelijke pleonasmen, b.v. van het persoonlijk voornaamwoord, waar toch ook het naamwoord is uitgedrukt (zooals Exod. II: 6, Spr. XIII: 4), zijn in sommige Semietische dialekten zeer gewoon. Menigvuldig is ook het geval, dat een te algemeene term door de toevoeging van een tweeden gepreciseerd wordt, zonder dat daarom de eerste wordt veranderd of weggenomen, b.v.: De gasten, sommigen van hen, plaatsten zich aan tafel; - ik heb Zeid, zijne wetenschap, bewonderd. De Arabische Grammatici noemen in dit geval den tweeden term *permutatief* (بدل); ja, zij gaan zelfs zoo ver van onder de soorten dezer permutatieven die zij onderscheiden, ook een *permutatief voor vergissing* (بدل الغلط) op te nemen, als in dezen zin: ‘ik heb een arend, een gier, gezien’[1]. Klaarblijkelijk hebben alle volken in de taal des dagelijkschen levens zulke onnaauwkeurigheden en hervattingen met de Semietische volken gemeen; maar zij vermijden ze bij het schrijven, wanneer men meer tijd heeft om na te denken en

1 Zie *Alfijjah*, ed. Dieterici, p. 261, 262; de Sacy, Gr. Ar., II, p. 528, 529.

zijne uitdrukkingen te polijsten. De Semieten echter schrijven gelijk zij spreken, en dezelfde onnaauwkeurigheden die in de spreektaal voorkomen, worden door hen, mits zij niet al te dwaas of in het oog loopend zijn, ook in de schrijftaal toegelaten, of althans niet streng gegispt. Doch tusschen de erkenning van dit feit en de uitspraak van Renan, dat de Semiet het eenmaal geschrevene *nooit* verbetert, ligt toch nog menige schrede.

Het tweede hoofdstuk handelt over den oorspronkelijken omvang van het terrein der Semietische talen. Het verplaatst ons het eerst bij het vroegste, door regtstreeksche historische getuigenis geconstateerde feit in de geschiedenis der Semietische volksverhuizingen: de verhuizing der Terachieten (Gen. XI: 31). In het oordeel over de oorkonden in Gen. X en XI bevat, houdt de heer Renan zich aan de resultaten der nieuwste Duitsche onderzoekers. Arphachsad, de zoon van Sem (Gen. X: 22, XI: 10), is ook hem het stam*land* der Terachietische Semieten, het *landschap* Arrapachtis, dat Ptolemaeus ten N.v. Assyrië, omstreeks het Gordyaeïsch gebergte, in het tegenwoordige Kurdistan plaatst. Ur der Chaldeën, waarvan de verhuizing der Terachieten uitging (Gen. XI: 28), is dus ook in dezelfde landstreek te zoeken. Uit hetzelfde stamland wordt dan Gen. X: 24-30 de oorsprong der Joktaniedische Arabieren of Jemenieten afgeleid. Men schijnt dus daarbij te moeten denken aan eene vroegere volksverhuizing uit dezelfde oorden, in dezelfde rigting, maar verder zuidwaarts voortgezet. Terach is de eponymus van een reeds magtigen stam, die zich later uit het stamland verwijderde, waarschijnlijk ten gevolge van den aandrang van Arische volken en van de zucht om de vrijheid en de nationale godsdienst en zeden te redden. De Terachieten verbreidden zich over Mesopotamië, Palestina en Noord-Arabië, en splitsten zich allengs in eene menigte van bijzondere stammen en volken, waartoe, gelijk bekend is, de Israëlieten, Edomieten, Moabieten, Ammonieten, Midianieten, Ismaëlieten enz. behooren.

De Arphachsadieten zijn dus volgens Genesis gesplitst in twee hoofdgroepen: de Joktanieden en Terachieten. Eene derde groep van Semietische stammen, de Arameërs, wordt met Arphachsad op eene andere wijze verbonden. Aram wordt Gen. X: 22 zelf een zoon van Sem en een broeder van Arphachsad genoemd, terwijl eenige der Aramesche volksstammen in vs. 23 worden opgesomd. Wanneer Amos (IX: 7) de Arameërs uit Kir

laat komen, dan wijst ook dit op een stamland, dat aan Arrapachitis grenst, in de onderstelling dat daaronder, gelijk de meeste exegeten aannemen, het Armenische landschap Kur moet verstaan worden, dat door de rivier Cyrus (*kûρος*) bespoeld wordt.

Behalve de genoemde is nog eene groep van Semietische volken, de Pheniciërs of Kanaäneërs, naauwkeurig aan den schrijver der oorkonden in Genesis bekend. Hij spreekt met zekere uitvoerigheid over hunne stammen en staten, Gen. X: 15-19. Maar hij brengt hen niet tot de afstammelingen van Sem; integendeel, hij rangschikt hen onder die van Cham, en dus onder eene andere hoofdafdeeling des menschelijken geslachts, waarop de Semieten gewoon waren zeer laag neder te zien.

Met deze bijbelsche voorstelling van de groepering der Semietische volken stemt de gewone verdeeling, die op de waarneming der taal-eigenaardigheden gegrond is, niet geheel overeen. Die waarneming leert ons dat inderdaad de Aramesche volken eene op zich zelve staande groep uitmaken; zij leert ons inderdaad een wezenlijk verschil kennen, in taal zoowel als in levenswijze, tusschen de bevolkingen van Zuid- en Noord-Arabië: de Joktanieden of Jemenieten, en de doorgaans van de Ismaëlieten afgeleide Maäddieten. Maar zij begunstigt de meening niet aangaande eene zoo naauwe verwantschap tusschen de Maäddieten en Israëlieten, daar juist het Arabisch (en onder dezen naam moet vooral de taal der Maäddieten verstaan worden) zich het kennelijkst van de naauwer verwante Hebreeuwsche en Aramesche dialekten afzondert. Veel minder verdraagt zij zich met de voorstelling der volkentafel ten opzigt van de Hebreën en de Pheniciërs of Kanaänieten, daar zij ons deze in de genealogische overlevering zoo ver van elkander afstaande volken leert kennen als zoo geheel dezelfde taal sprekende, dat er zelfs te hunnen opzigte naauwelijks van een verschil van dialect sprake kan zijn.

Het verschil tusschen de bijbelsche voorstelling en die op de studie der talen gegrond, verklaart zich mijns inziens op zeer eenvoudige wijze. Het is mij onmogelijk met den heer Renan en vele uitstekende bijbelverklaarders aan te nemen, dat Sem, Cham en Japhet, in den zin der oorkonde van Gen. X, drie gordels der aarde voorstellen en dus eene geographische beteekenis hebben. Ik vind in die oorkonde inderdaad de uitdruk-

king, niet, het is waar, van de werkelijke, maar toch van de vermeende stamverwantschap der verschillende volken. De meening daaromtrent berustte echter niet enkel op genealogische traditie: in vele gevallen, waar deze te kort schoot, is inderdaad de kennis van de geographische ligging der woonplaatsen van de verschillende volken te hulp geroepen; in andere hebben nationale vooroordeelen en antipathiën invloed geoefend, met name in het oordeel over de Kanaänieten, van wie zich de theokratisch-gezinde Israëlieten wegens het groot verschil in denk- en levenswijze geheel vervreemd gevoelden. Mij dunkt, juist de geographische opvatting der oorkonde zou vorderen dat de Israëlieten en Kanaänieten, in plaats van zoover van elkander te worden gescheiden, ten naauwste met elkander verbonden waren, daar zij op een zeer beperkt terrein met en gedeeltelijk onder elkander leefden. Of zou men de rangschikking der Pheniciërs onder de Chamieten daaruit moeten verklaren, dat zij vroeger in zuidelijker streken gewoond en zich eerst later aan de Middellandsche zee gevestigd hadden? Maar van zulk eene verhuizing der Pheniciërs - die mij bovendien zeer twijfelachtig voorkomt - weet de bijbelsche oorkonde niets, en zoo de herinneringen van de vroegere woonplaatsen der volken invloed op die vermeende geographische voorstelling geoefend hebben, dan moesten juist de Hebreën zelven tot de Japhetieten gerekend zijn, die immers uit een noordelijk, een Japhetietisch land gekomen waren? De bijbelsche oorkonde geeft ons dus ongetwijfeld de voorstelling der Hebreën omtrent de stamverwantschap. De twee elementen der bevolking van Arabië, die zij onderscheidt, staan inderdaad in de geheele geschiedenis van dat schiereiland steeds scherp tegen elkander over en zijn door de bitterste vijandschap jegens elkander bezield; en toch assimileert zich allengs hunne taal, zoodat ten laatste het verschil schier verdwijnt, omdat zij met elkander in gedurige aanraking zijn en de literarische kultuur der Maäddieten door tusschenkomst van den Koran geheel Arabië overheerscht. Maar op soortgelijke wijze zijn zeker ook de talen der Kanaänieten en Israëlieten, in weêrwil van het oorspronkelijk verschil, allengs door de veelvuldige onderlinge aanraking en zamenleving geassimileerd, op eene wijze waarvan de bijzonderheden beneden zullen ter sprake komen. Wanneer Renan op grond der taalvergelijking het volgende als de hoofdtrekken der Semietische volksverhuizingen voorstelt: ‘Aram,

gemeenschappelijk middelpunt van het ras, in het Noorden; - de Joktaniedische tak trekt het eerst zuidwaarts en vestigt zich in het zuidelijk deel van het Arabisch Schiereiland, te midden der daar reeds wonende Cuschieten - de Terachieten, aan het monotheïsme getrouw gebleven, maken zich later los van Aram, en nemen bij het overtrekken van den Euphraat den naam aan van Hebreën (*οἱ περάται*);' dan kan men de juistheid der drie daarin uitgedrukte feiten misschien toegeven, maar dan moet men erkennen dat zijne voorstelling te dezer plaatse zeer onvolledig is, zelfs ook beschouwd als het resultaat uit zijne voorafgaande redenering getrokken, daar van de Kanaänieten en Ismaëlietische of Maäddietische Arabieren hier geheel gezwegen wordt. Hoe ik mij de opvolgende verhuizingen der Semietische volken meen te mogen voorstellen, zal beneden nader blijken. Daartoe volgen wij vooreerst nog den Schrijver in zijn onderzoek naar de grenzen van het Semietismus, waarbij ook de meer twijfelachtige aanspraken van de Assyriërs en Ludieten, om, volgens Gen. X. 22, mede tot de Semietische volken gerekend te worden, achtereenvolgens zullen ter sprake komen. Hier nog slechts een woord over Elam, die mede t.a.p. als een zoon van Sem en broeder van Arphachsad voorkomt. Elam kan, volgens den heer Renan, op den naam van een Semietisch gewest al zeer weinig aanspraak maken. Hij houdt den naam voor in den grond identisch met Iran of Airyama, de bevolking voor door en door Arisch, en de vermelding van Elam als zoon van Sem juist voor het krachtigst bewijs van den geographischen zin der geheele oorkonde. Wij vinden echter bij hem in eene noot op bl. 36 de erkentenis dat Elam (Elymaïs) waarschijnlijk, even als Assur, een Semietisch element in zijne bevolking had opgenomen. Voor stellig bewijs is dat zeker niet vatbaar; maar de ligging van het landschap op de grenzen van Assyrië en Babylonië maakt het zeer aannemelijk. Ons hieraan houdende, schijnt het mij toe, dat wij eene betere verklaring vinden van de plaats die Elam in de volkentafel inneemt, dan die welke ons door de hypothese van de geographische beteekenis dier oorkonde verschaft wordt.

In eene tweede afdeeling van het tweede hoofdstuk handelt de heer Renan over de grenzen der Semietische volken naar de zijde van het Westen. Het is hier de vraag niet, in hoeverre zich door den uitgebreiden handel en de talrijke volk-

plantingen der Phenicièrs elementen van Semietische taal en beschaving allengs over het Westen verbreid hebben; het is de vraag, wat er waar zij van de meening, dat in voor-historische tijden zich Semietische bevolkingen over Klein-Azië en over de eilanden en stranden der Middellandsche zee verspreid hebben en met de later aangekomene Arische bevolkingen allengs zijn zamengesmolten. De volkentafel begunstigt die meening althans wat Klein-Azië betreft, door onder de zonen van Sem ook Lud te noemen, in wien men doorgaans den eponymus der Lydiërs, den representant der oude Semistische bevolkingen van dat Schiereiland herkent.

Welke talen oudtijds in Klein-Azië gesproken werden, kan men alleen opmaken uit eenige weinige door Grieksche schrijvers bewaarde woorden en namen, uit enkele, doorgaans niet zeer duidelijke wenken der klassische oudheid omtrent de ethnographische verwantschappen der Klein-Aziatische volken, en uit een klein getal van inscriptiën, in welker ontcijfering nog geringe vorderingen zijn gemaakt. Neemt men alles bij elkander, dan vindt men in deze gegevens welligt even zoovele gronden die voor een Arischen, als die voor een Semietischen oorsprong dezer volken pleiten, en eene vermenging of zamenwoning der beide rassen op het terrein des Schiereilands schijnt als zeker te moeten worden aangenomen. Waar het er echter op aankomt te bepalen, welk der beide elementen het oudste is of in de zamenstelling der bevolking het overwigt had, bevindt men zich in de grootste verlegenheid, en voelt men zich door tegenstrijdige argumenten nu eens her- dan weder derwaarts getrokken. Een merkwaardig bewijs hiervan levert ons Duncker's voortreffelijke *Geschichte des Alterthums*, die, terwijl hij in zijne eerste uitgave zijn tafereel van de oudste volkeren van Klein-Azië in de geschiedenis der Arische volken had ingelascht, zich in de tweede uitgave tot eene verplaatsing heeft genoopt gevoeld, waardoor hij ze met de Semietische volken te zamenstelt. Vooral in de Godsdienst en Mythen der Klein-Aziaten heeft Duncker vele sporen van overeenkomst met die der Phenicièrs meenen op te merken, die bij hem niet weinig gewigt in de schaal schijnen gelegd te hebben. Anderen, zooals de beroemde kenner der Indische oudheid, Prof. Lassen, hebben gemeend eene schifting der Arische en Semietische bevolkingen van Klein-Azië te moeten beproeven; zij hebben aangenomen dat zij in het algemeen door natuurlijke

grenzen van elkander gescheiden bleven, die echter van beide zijden in sommige gevallen werden overschreden. Volgens Lassen zouden Semietische stammen langs de zuidelijke helling van den Antitaurus en Taurus, tusschen deze gebergten en de Middellandsche zee, voorwaarts zijn gedrongen en ook het Westelijk deel des Schiereilands tot aan den Temnus ten O. bevolkt hebben. De Ciliciërs, Kariërs en Lydiërs zijn dus naar zijn oordeel Semieten, terwijl de Phrygiërs, Bithyniërs, Paphlagoniërs en Kappadociërs (de laatsten in weêrwil van den naam Syriërs of Leukosyriërs, die hun soms door de Ouden gegeven wordt) hem even zeker Ariërs zijn. Mysië is gemengd, maar het Semietisch element blijft overwegend. Ten Zuiden van den Taurus zijn de Lyciërs en Pamphyliërs later ingedrongen Arische elementen. Andere onderzoekers zijn weder tot andere resultaten gekomen; maar het blijft merkwaardig dat zij, die het meest geneigd zijn om den Semietischen oorsprong der volken van Klein-Azië aan te nemen, toch nimmer den Arischen invloed geheel buitensluiten, en zij die, gelijk de heer Renan, van de Semietische afkomst der Klein-Aziatische volken het minst willen weten, toch genoodzaakt zijn op sommige punten aan de tegenovergestelde meening iets toe te geven.

Mijne lezers zullen het reeds bemerkt hebben, dat ik den Heer Renan niet geheel kan bijstemmen in zijne poging om het Semietismus binnen de engst mogelijke grenzen te besluiten. ‘Men zal erkennen’, zegt hij op bl. 43, ‘dat wij in 't algemeen veel meer geneigd zijn om de grenzen van het Semietisch ras te beperken dan uit te breiden.’ Zulk eene uitspraak heeft mij te veel van een *parti pris*, die het vrije onderzoek belemmert. Wat Klein-Azië betreft, is het toch waarlijk zoo onwaarschijnlijk niet, dat bij de vele Semietische volksverhuizingen, ook eenmaal een stam, die den naam van Ludicten zal gevoerd hebben, uit het onbetwist Semietisch domein van Syrië tusschen den Taurus en de zee zal zijn voorwaarts gedrongen, totdat hij eindelijk in Lydië het uiteinde van het Schiereiland en de grens zijner verhuizing bereikte. Inderdaad erkent ook Renan eene Semietische verhuizing in die rigting; hij kan de talrijke sporen van Semietismus in Cilicië niet miskennen, den Semietischen oorsprong der Solymi, de oude bewoners van Pisidië, Pamphylië en Lycië, niet loochenen. Maar Lycië beschouwt hij als het uiterste grenspunt dezer Semietische be-

weging, ofschoon hij niet weêrspreekt dat Mausolus (מְוֹסֹלֹס), de naam der Koningen van Karië, een zeer Semietisch aanzien heeft, en dat de Lydische woorden *Arima*, bergen (הָרִים), en *Abakles*, priester (اب عاقِل), hun Semietischen oorsprong vrij duidelijk verraden. Hij gewaagt niet van de Godheid *Sandon* of *Sandan*, die de Lydiërs met de Assyriërs gemeen hadden en welker naam (סַנְחֵרִיב), Oppert, *Grammaire Assyrienne*, § 214, verklaart uit het Assyrisch-Semitiesche צמד, bijstaan, beschermen. Doch de heer Renan schijnt dit en andere sporen van betrekking tusschen Lydië en Assyrië liever aan latere verovering van het eerstgenoemde door de Assyriërs te willen toeschrijven.

Na over de Semieten in Klein-Azië gehandeld te hebben, bepaalt de Heer Renan onze aandacht bij de Philistijnen. Ten opzigte van dit kleine maar belangwekkende volk vermenigvuldigen zich de vragen in het oneindige, en zelfs omtrent hun Semietischen oorsprong durft de heer Renan niet beslissen. Voor de ethnographie van het oude Oosten zijn de Philistijnen een even groot raadsel als voor die van het Westen de Pelasgen, en de vaak gemaakte opmerking dat de namen dier beide volken in den Semietischen wortel *phalasch* (פָּלַשׁ), *verhuizen, emigreren*, zamenkomen, verdient nog altijd de aandacht. Vaak heeft men dan ook de beide volken geïdentifieerd, en nu eens aan de Philistijnen om den wille der Pelasgen een Arischen, dan eens aan de Pelasgen om den wille der Philistijnen een Semietischen oorsprong toegekend. Mij schijnt het overwigt der gronden, die voor den Semietischen oorsprong der Philistijnen pleiten, bijna beslissend toe. De naam *Ἀλλοφῦλοι, vreemdelingen*, dien de LXX hun geven, stemt te wel met de afleiding van hunnen naam van het Semietische *phalasch* overeen, om daaraan niet een belangrijken steun te verleenen. De namen der Philistijnsche steden Gaza, Gath, Askelon, Ekron, Asdod laten zich allen zonder veel moeite uit Semietische wortels (עזז, גתן, שקל, עקר, שׁודד) verklaren. Niet minder duidelijk is de Semietische oorsprong der Godennamen Baäl-Zebub, Dagon, Derceto = Atergatis (דַּרְכֶּתוֹ), Marnas (מרנא. *heer der menschen*, of misschien מרנא, *onze heer*). Het woord *Saéren* (שׂרן), dat de Phenicische vorsten aanduidt, is minder duidelijk: in de Semietische talen biedt zich echter het woord *Sarnå* (שׂרן), *as* of *spil*, ter vergelijking aan, en zoo men let op het dichterlijke en figuur-

lijke dat aan de Semietische talen zoozeer eigen is, zal men het naauwelijks vreemd vinden dat dit woord wordt toegepast op hen die als de spil zijn, waarom zich het leven en streven hunner onderdanen wentelt.

Hoe vaak ook wedersproken komt mij nog altijd het gevoelen het waarschijnlijkst voor, dat de Philistijnen niet slechts met de Pelasgen, maar ook met de Hyksôs in verband brengt, en den Semietischen oorsprong vasthoudt van het volk, dat in verschillende landen door deze drie namen wordt aangeduid. Ik moet hierbij aan anderen de waardering overlaten van de mijns inziens vaak zeer fantastische gronden, waarop onlangs door Carlmann Flor, *Ethnographische Untersuchung über die Pelasger*, en door Volkmuth, *die Pelasger als Semiten*, de Semietische oorsprong der Pelasgen gehandhaafd is. Men zie of de volgende combinatie, die zeker in de hoofdzaak niet nieuw, maar toch in bijzonderheden eenigzins nader bepaald is, houdbaar mag geacht worden.

Omstreeks 2100 jaren v. Christus werd Egypte door talrijke stammen van nomadische Semieten overstroomd. Zij behoorden tot die oudste laag van Semietische bevolking, waartoe ook de Kanaänietische stammen behooren, en die zich, toen de Terachieten eenige eeuwen later West-Azië overstroomden, zoo zeer aan de beschaving der Chamietische volken had geassimileerd, dat zij juist daarom door die later aangekomenen onder de afstammelingen van Cham werd gerangschikt. Destijds evenwel leidden dezen volken nog de nomadische levenswijze, die ze eerst langzamerhand met het leven in vaste steden verwisselden: even als later de Israëlieten kwamen zij als nomaden naar Egypte; maar hunne lotgevallen in dat rijk namen eene geheel andere wending. Na er groote verwoestingen te hebben aangerigt verhieven zij een hunner hoofden tot koning, en zoo ontstond de dynastie der Hyksôs of Herderskoningen, die 430 jaren lang Egypte overheerschte. Deze dynastie nam een soortgelijk einde als vele eeuwen later die der Arabieren in Spanje. De vreemde indringers bleven gehaat bij de oorspronkelijke bevolking, die overwonnen, maar niet bedwongen was, en na meer dan vier eeuwen er eindelijk in slaagde eene nationale dynastie te herstellen en althans een deel van Egypte van hun juk te bevrijden. Omstreeks 1660 v.C. gelukte het aan Amosis van Thebae hen uit Opper-Egypte te verdrijven, maar in Neder-Egypte wisten zij zich nog eenigen tijd te hand-

haven. Aan den oostelijksten Nijlmond, op de grenzen des lands, wierpen zij eene groote, verschanste legerplaats op, waarheen zij hunne kudden en verdere have in veiligheid bragten. Deze positie verzekerde hun de hulp der verwante stammen in het aangrenzend Kanaän en eenen veiligen aftogt. Zoo handhaafden zij zich nog geruimen tijd in de Delta, tot eindelijk Thuthmosis de derde hen dwong tot een verdrag, waarbij hun de vrije aftogt met al hunne have werd toegestaan (1580 v.C.). Dus verbreidden zich talrijke scharen, door Manetho op 240,000 strijdbare mannen begroot, deels over de aangrenzende deelen van Syrië, deels over de eilanden der Middellandsche Zee. Zich zelven noemden zij Phelischtim (פְּלִשְׁתִּים), *emigranten*, hetwelk in den mond der Hellenen *Πελασγοί* (*πελασγ* = פלש) werd. Die der eilanden verspreidden zich verder naar Griekenland en smolten allengs met den Arischen stam der Hellenen te zamen. De overigen vestigden zich in de Schephéla (שְׁפֵלָה) of het zuidelijkst deel der Syrische kust, dat naar hunnen naam ook Phelascheth (פְּלֶשֶׁת, Philistaea, Palaestina) genoemd werd, na de vroegere bewoners, de Avvieten, verdreven of onderworpen te hebben. Hier stichtten zij die vijf eng verbonden staten, welker namen reeds boven zijn opgenoemd en waarover even zoovele vorsten onder den naam van Saéren (סְרָן) heerschappij voerden. Eene herinnering der identiteit van de Hyksôs en Philistijnen schuilt waarschijnlijk in den naam van den Hedervorst Philitis bij Herodotus II: 128, en in dien der stad Pelusium, welke later uit de gemelde legerplaats der Hyksôs, oorspronkelijk Avaris geheeten, ontstond. Ook stemt daarmede goed overeen het berigt van Gen. X: 14, dat de Philistijnen waren voortgekomen uit de Kasluchieten, indien althans Knobel, *die Völkertafel der Genesis*, S. 214 ff., dien naam teregt met dien van Kassiotis, de aan Philistaea grenzende streek van Egypte, te zamen stelt. Tegen deze voorstelling van de geschiedenis der Philistijnen kan noch het gebruik van hunnen naam in de aartsvaderlijke geschiedenis (Gen. XXI: 32, enz.), dat zich uit eene zeer verklaarbare prolepsis laat afleiden, noch de oorsprong uit Kaphtor, die hun Amos IX: 7, Jer. XLVII: 4 wordt toegekend, als afdoend bewijs worden gebezigd. Dat Kaphtor het eiland Kreta zou zijn, is lang niet zeker te achten, en Stark, *Gaza und die Philistäische Küste*, S. 76, 87, zoekt het veelmeer op de kust der Delta, wat met Gen. X: 14 veel beter in overeenstemming is. En dat de Hyksôs, ofschoon

later tot Kassiotis beperkt, toch ook in de Delta geheerscht hebben, is wel in het geheel aan geen twijfel onderhevig. Wij zouden dus alleen nog te verklaren hebben, waarom de Philistijnen op drie plaatsen (1 Sam. XXX: 14, Ezech. XXV: 16, Zeph. II: 8) Cherethieten (כְּרֵתִים) genoemd worden. Laat mij beginnen met op te merken dat die naam toch zeker niets te maken heeft met dien van Davids lijfwacht, de Krethi en Plethi, d.i. *de scherpregters en couriers*, gelijk ook hun latere naam, die 2 Kon. XI: 4, 19 met dezen oudtijds gebruikelijken verwisseld wordt, zoo duidelijk bevestigt. Het verwonderde mij die fantastische opvatting, als hadde David zich door Philistijnsche lijfwachten omringd, en aan deze onnoodigerwijs den dubbelen naam van Cherethieten en Philistijnen, en dat nog wel met verminking van het tweede lid (פְּלִשְׁתִּי voor פְּלִשְׁתִּים), gegeven, door den heer Renan aanbevolen te zien, al mag zij ook op een doorluchtig vaderschap bogen. Dat de naam Cherethieten of Krethieten ons Kreta herinnert, is onmiskenbaar; maar het ware dan ook inderdaad zoo onmogelijk niet, dat de Philistijnen aan de Syrische kust later door stamverwante Pelasgen uit het eiland Kreta versterkt waren. Dat Philistijnen en Cherethieten geheel identisch zijn, blijkt dan ook uit de aangehaalde plaatsen niet, en zelfs maakt de plaats van 1 Sam. XXX het waarschijnlijk, dat wij onder den naam Cherethieten aan een bijzonder deel van het Philistijnsche volk, in het uiterste Zuiden, te denken hebben. Eindelijk nog deze opmerking. De heer Renan herinnert ons p. 38, dat op de hiëroglyphische inscripties de Hyksôs den naam dragen van Chetas, dat hij met den naam van een uit den Bijbel zeer bekenden Kanaänietischen stam, dien der Hethieten (חִתִּים), vergelijkt, en verzuimt niet op te merken, dat ook de oude Chronographen de Hyksôs als Pheniciërs beschouwen. Welnu, het strookt geheel met mijne hypothese, dat die nomadische volken, die Egypte overheerden, inderdaad Pheniciërs, Hethieten, waren. Door hun langdurig verblijf in het Nijldal en Kassiotis hadden zij zich echter als eene op zich zelf staande groep van hunne stamgenooten afgezonderd; zij waren een eigen volk geworden, dat nu den naam van Philistijnen of emigranten aannam.

Bij het bespreken der Oostelijke grenzen van de Semietische volken ontwikkelt de heer Renan de volgende stellingen.

1. De oudste verblijfplaatsen der Semietische volken waren

aan gene zijde van den Tiger in Gordyene en Arrapachitis, zoo als boven werd aangeduid. Vandaar verspreidden zij zich zuidwaarts over Assyrië in voorhistorische tijden, reeds lang voor de verhuizing der Terachieten, de eerste Semietische volksverhuizing waaromtrent wij historische getuigenissen bezitten. Ik voeg er bij, dat dit, en geenszins de geographische zin der oorkonde, de reden is, waarom de volkentafel Assur een zoon van Sem en een broeder van Arphachsad noemt. Door diezelfde verhuizing, zuidwaarts voortgezet, zal ook het ten Zuiden aan Assyrië grenzende Elam (Elymaïs) zijne oude Semietische bevolking ontvangen hebben, waarvan reeds boven gesproken is.

2. Aan den beneden-Tiger en Euphraat kwamen deze Semieten in aanraking met Cuschieten, die in de herinneringen der Hebreën worden vertegenwoordigd door Nimrod, Gen. X: 8-12. De heer Renan volgt ongetwijfeld de alleen bevredigende verklaring, die ook in vs. 11 Nimrod voor het onderwerp en Assur voor den accusativus der plaats waarheen houdt, zoodat de zin is: en vandaar (d.i. van Babylon) ging hij uit naar Assur en bouwde Nineveh. Zoo vindt men dan naar de bijbelsche oorkonde niet alleen in Babylon, maar ook in Assyrië, Cuschietische heerschers over eene Semietische bevolking. De schrijver herinnert daarbij de Grieksche overlevering aangaande de rol door den Ethiopischen koning Cepheus en de Cephenen in Babylon gespeeld. Het on-Semietisch karakter der Babylonische en Assyrische beschaving, die meer tot die van Egypte nadert, bevestigt deze overlevering. Ook verzuimt de schrijver niet op te merken, dat eenige geleerden, die zich met de ontcijfering van Babylonische en Assyrische inscriptiën hebben bezig gehouden, op bepaalde punten van overeenkomst in de taal dezer inscriptiën met de Arabische dialekten van Jemen hebben gewezen. Ook in andere opzigten komen de Jemenieten met de Babyloniërs en Assyriërs en beiden met de Pheniciërs overeen; maar al deze volken schijnen dan ook evenzeer door Cuschietischen invloed van het zuiver Semietismus vervreemd te zijn, wat de bijbelsche oorkonde aanduidt door de Pheniciërs van Kanaän af te leiden en door in Gen. X: 7 ook aan Cusch een aanzienlijk aandeel in de bevolking van Zuid-Arabië toe te kennen. Wij vinden derhalve in verschillende, ver uiteenliggende gewesten die Semitico-Cuschietische bevolkingen weder, die zich door een zeer gewijzigden vorm van

beschaving van de zuivere Semieten onderscheiden. De vraag, of ook hunne taal den Cuschietischen invloed ondervonden heeft, wat men, naar de uitspraken der onderzoekers, oppervlakkig geneigd zou zijn van de Jemenieten en Assyriërs te bevestigen, maar van de Pheniciërs te ontkennen, zal beneden nader ter sprake komen.

3. De namen Arphachsad = Arph Kasd en Ur Kasdîm, gegeven aan het land vanwaar de Terachieten uittogen, doen onderstellen, dat reeds tijdens hunne verhuizing de Kasdîm, d.i. de Chaldeën, zich in die gewesten gevestigd hadden, en dat zij het waren voor wie de Terachieten hunne oorspronkelijke woonplaatsen ontvloden. De Arische oorsprong der Kasdîm, Chaldeën of Kurden staat vast op zoo goede gronden, als men in zulke vraagstukken verlangen of verwachten mag, hoeveel duisters hunne geschiedenis ook aanbiede. Dat zich een stam van dit volk ook reeds vroeg in Mesopotamië of nog verder zuidwestwaarts vertoonde, kan men opmaken uit Gen. XXII: 22, waar Chesed vermoedelijk de eponymus van zulk een stam is, die zich met de Semietische stammen Uz en andere verbroederde. Men herinnere zich daarbij ook de Chaldeërs in het land van Uz, die in Job I: 17 voorkomen.

4. Reeds ten tijde van Abraham vinden wij in Genesis XIV Ariërs in Babylonië en Elam. De heer Renan leidt dit af uit de namen der aldaar voorkomende koningen Amraphel, Arioch, Kedor Laomer en Tideal, en wijst daarbij tevens op den Arischen oorsprong van de namen der oudste koningen die in de Babylonische en Assyrische mythen voorkomen, zooals Xisuthrus, en van de namen van den Tiger en Euphraat zelven. Deze stelling schijnt mij zeer betwistbaar. Zij berust vooral op eenige afleidingen in Kuniks *Mélanges Asiatiques*, die niet zonder tegenspraak gebleven zijn. Sommige dezer namen laten zich zeer goed uit de Semietische talen verklaren: op den Semietischen vorm van Tideal (תִּדְעָל) b.v. is wel niets af te dingen. Kedor Laomer ziet er zeer Semietisch uit, al zou het gevaarlijk zijn eene verklaring te beproeven; Kuniks verklaring van Amraphel durft de heer Renan niet vasthouden. Van de vier koningen blijft dus alleen Arioch over. Het ontbreekt niet aan verklaringen der namen van den Euphraat en Tiger uit de Semietische talen, en Burnouf's *Commentaire sur le Yaçna* heb ik niet ter hand, om na te zien en te beoordeelen of zijne verklaringen uit het Arisch de voorkeur verdienen. Maar de naam Tiger of Tigris mag ons wel strekken tot een waarschuwend voorbeeld, om niet te voorbarig te beslissen

over de afkomst van Oostersche namen, die door Grieksche handen gegaan zijn. Wie zou in Tigris nog de Diglito, Diglat, Deklat, Hiddekel der Oosterlingen herkennen. Daarom is het ook moeijelijk over namen als Xisuthrus en dergelijke te oordeelen, zoo lang zij ons alleen in hunne vergriekschte vormen bekend zijn.

5. Na Abraham verliezen de bijbelsche oorkonden de landen aan den Tiger en den beneden-Euphraat geheel uit het oog, tot zij ons in de dagen van Uzzia en Menahem eensklaps beginnen te wijzen op een onweder, dat uit die streken alle Semietische landen bedreigt. ‘Men bemerkt bij den eersten oogopslag,’ zegt de heer Renan ten aanzien van dit Assyrisch rijk, ‘dat men te doen heeft met een ander ras en dat er niets Semietisch is in de nieuwe magt, die welhaast het Semietismus tot den rand des verderfs brengt.’ Hij grondt dit oordeel op de krachtige militaire en politieke organisatie van dit nieuwe rijk, met zijn omvattend leenstelsel, waarbij alles op één middelpunt uitloopt; op de verschijnselen eener zeer ontwikkelde, maar geheel materiële beschaving in Nineveh, met kolossale praalgebouwen en bewijzen van groote vordering in de plastische en mechanische kunsten; op eene eerdienst, die van Iranische denkbeelden en mythen doortrokken schijnt, en waarin de koning zelf als eene godheid deel heeft; op de namen der Assyrische vorsten, zooals Tiglath Pilezer, Sanherib, Esarhaddon, die een volstrekt on-Semietisch aanzien hebben, maar daarentegen uit het Perzisch schijnen te kunnen verklaard worden, al zijn de tot dusver voorgestelde verklaringen gedeeltelijk nog onvoldoende te achten. Ik merk hier alleen op, dat het on-Semietisch karakter der Assyrische beschaving ten deele althans reeds door de tweede stelling, omtrent den invloed door de Cuschieten op deze landstreek geoefend, verklaard is. Nogtans verschilt het Assyrische rijk van Salmaneser en Sanherib ongetwijfeld nog zeer van de kleine staten in Phenicië en Jemen, en dat het eene wanhopige poging schijnt de Assyrische vorstennamen uit de Semietische talen te willen verklaren, zal ik de eerste zijn om te erkennen.

6. Wat geldt van de namen der Assyrische vorsten, geldt ook van die der koningen van het nieuw-Babylonisch rijk, door Nabopalassar gesticht. In het algemeen moet ik ook deze stelling toegeven; 't verdient echter opmerking, dat de Babylonische godennamen, die in de zamenstelling van de namen der Babylonische vorsten voorkomen, grootendeels geheel Semietische vormen hebben. Hiertoe behooren Bal (בַּעַל), Nebo, Nergal (in Ba-

ladan, Nebukadnezar, Neriglissar enz.). Inzonderheid maak ik hier opmerkzaam op hetgeen Oppert, *Gramm. Assyrienne*, § 218 tot verklaring van laatstgemelden naam heeft bijgebragt. Hij leert ons door een aantal voorbeelden, dat in het Assyrisch dialect de praeformans *Nûn* vaak de plaats der *Mîm* in de verwante dialekten inneemt, en leidt dus Nergal af van *ragal* (רגל). Denzelfden vorm vindt hij ook in de godennamen Nisroch en Nibhaz, in den naam van den ouden Babylonischen koning Nimrod, en eindelijk ook in dien der stad Nineveh, die, van *navah* (נוה) afgeleid, eenvoudig *woonplaats* zou beteekenen. Daarentegen schijnt eene voldoende verklaring van den godennaam Merodach uit het Semietisch tot dusverre niet te zijn opgespoord.

7. Het volk waaruit deze vorstengeslachten gesproten zijn, is dat der Kasdîm, Chaldeërs of Kurden[1], waarvan wij reeds vroeger gesproken hebben. Nebukadnezar wordt Ezr. V: 12 eenvoudig de Chaldeër genoemd, en overal vertoonen zich deze Chaldeërs als het in Babylonië heerschend geslacht. Hoe zij in deze streken gekomen zijn is bij gebrek van getuigenissen niet te bepalen, misschien als vreemde huurlingen, die de dynastie, tot welker bescherming zij waren ingeroepen, hebben ten val gebragt, en zich in hare plaats gesteld, gelijk de Turken later hun rijk op de puinhoopen van het Khalifaat vestigden. Dat de Kurden, die nog in de oorspronkelijke woonplaatsen der Chaldeërs gevestigd zijn, inderdaad de nakomelingen zijn van het volk, dat de Hebreën Kasdîm, de Grieken Chaldaioi noemden, is door den heer Renan, in navolging van Lassen, Ritter en anderen, hoogstwaarschijnlijk gemaakt. Is dit zoo, dan zijn de Chaldeërs werkelijk van Arische afkomst; want de taal der Kurden, ofschoon met eenige Turksche en Semietische woorden vermengd, is ongetwijfeld een Iranisch dialekt. Wat wij de Chaldeeuwsche taal noemen, is dus niet de taal van het overwinnend, maar die van het overwonnen ras, dat ongetwijfeld verreweg de groote meerderheid der bevolking uitmaakte; die naam verklaart zich daaruit, dat Chaldaea een synoniem van Babylonië werd, en men alles, wat Babylonisch was, als Chaldeeuwsch beschouwde. Het boek Daniël onderscheidt, H. I: 4, de taal der Chaldeërs uitdrukkelijk van de gewone taal des lands, die het H. II: 4 met den naam van Aramesche taal noemt. Dat daar die Arame-

1 De verwisseling van Kasdi en Kaldi wordt door Oppert, *Gramm. Assyrienne*, § 10, uit eene eigenaardigheid van het Assyrisch dialect verklaard. De verwisseling van Kaldi en Kardi heeft niets bevreemdends.

sche taal juist aan de Chaldeërs (d.i. hier niet het volk, maar zijne priesterkaste, die ook in het Grieksch dikwijls door Chaldaioi wordt aangeduid) is in den mond gelegd, is eenvoudig eene kunstgreep van den auteur, om een ouder, in het Arameesch geschreven, stuk in zijn verhaal in te vlechten. De hofnamen, die, H.I: 7, aan Daniël en zijne vrienden gegeven worden, behooren natuurlijk tot de eerstgenoemde taal en hebben dan ook een zeer on-Semietisch voorkomen. De eigenlijke taal der Chaldeërs schijnt intusschen in Babel allengs geheel in onbruik geraakt te zijn, of hoogstens eenige weinige sporen in de landstaal te hebben achtergelaten, even als in Engeland de taal der overwonnen Saksers de volkstaal gebleven is, ofschoon door den invloed der allengs verzwonden taal van de overwinnende Noormannen tevens verrijkt en gewijzigd.

Ik moet hier twee opmerkingen bijvoegen. Vooreerst dat de naam Chaldeërs door de oude schrijvers alleen aan de beheerschers van Babylon, die ook Assyrië in hun rijk inlijfden, maar nimmer aan die oudere Assyrische dynastie, waartoe Salmaneser en Sanherib behooren, gegeven wordt. De meening van den heer Renan, dat ook die Assyrische dynastie tot de Chaldeërs behoorde, steunt dus op vrij losse gronden: eigenlijk alleen op de overeenkomst in de vormen der namen van de vorsten der beide rijken, die de uitgangen *eser* en *pileser* of *assar* en *palassar, adan* en *zaradan* met elkander gemeen hebben. Daarentegen merkt de heer Renan zelf op, dat de godennamen Nebo, Nergal, Merodach en Bal alleen voorkomen in de zamenstelling der namen van de koningen van Babel. Ik acht dus de conclusie niet gewettigd, dat die Assyrische dynastie, die door de vereende krachten van Medië, Lydië en Babylonië werd ten val gebragt, eene Chaldeeuwsche dynastie was, al zou ik het niet durven wagen haren Arischen oorsprong in twijfel te trekken.

De andere opmerking, die voorloopig slechts even behoeft te worden aangeduid, om mogelijk misverstand te voorkomen, is, dat wij de zoogenaamde Chaldeeuwsche taal, d.i. het Arameesch dialect van Babylonië, alleen kennen in den vorm, waarin zij in eenige Joodsche geschriften van later tijd is bewaard gebleven, en dat wij daaruit niet geheel tot het oude Semietische dialect van Babylonië, veelmin tot dat van Assyrië, besluiten mogen. Het is zelfs mogelijk, dat dit Arameesch dialect eerst later is ingedrongen en van het oorspronkelijk Semietisch dialect dezer landen merkbaar verschilde. Wel is waar schijnt, bij eene oppervlakkige

beschouwing, 1 Kon. XVIII: 26 met *Arameesch* de bijzondere taal der Assyriërs bedoeld te worden; 't is echter, om die plaats te verklaren, genoegzaam te erkennen, dat in het uitgestrekte Assyrische rijk ook Arameesch werd gesproken, gelijk ongetwijfeld het geval was in die wingewesten, die het digtst in de nabijheid van Palestina gelegen waren.

8. Het Perzische rijk, dat zich in het midden der zesde eeuw in de plaats van het Chaldeeuwsche stelde, en Babylonië en Assyrië onderwierp, was dus in zooverre slechts eene voortzetting der heerschappij van Iranische rassen over de oostelijke Semietische volken; maar heeft evenmin de Semietische taal in die landen verdrongen. Dat de massa der bevolking van beide landen Semietisch was, blijft dus ook voor Renan onbetwistbaar. Hij maakt hier op de Assyrische en Babylonische plaats- en godennamen opmerkzaam, die voor een groot gedeelte klaarblijkelijk Semietisch zijn, ja, erkent zelfs de waarschijnlijkheid, dat de uitgang *adan*, die in de koningsnamen voorkomt, het Semietische adôn (אדון), d.i. *Heer*, wezen zal.

9. De heer Renan komt thans op de moeijelijke en ingewikkelde vraag naar het Assyrisch dialekt, dat Rawlinson, Hincks, Oppert en anderen door de ontcijfering der Assyrische en Babylonische inscriptiën in spijkerschrift op nieuw meenen te hebben aan het licht gebragt. Hij erkent in het algemeen, dat het op grond der voorafgaande stellingen niet onwaarschijnlijk is, dat zich althans onder eene der drie soorten van het spijkerschrift eene Semietische taal verbergt. Wat hem echter de zaak verdacht maakt is, dat alle Semietische talen eigen alphabets hebben, waarvan het Phenicische de typus is; dat zulk een Semietisch alphabet, blijkens eenige gebakken steenen, die, nevens karakters in spijkerschrift, ook Egyptische hiëroglyphen en Semietische letters vertoonen, in Assyrië niet onbekend was, en dat daaruit mag worden afgeleid, dat in Assyrië elke taal haar eigen alphabet behield. Doch deze bedenkingen schijnen mij niet van overwegend belang. De oorsprong van het Semietisch schrift schuilt nog altijd zeer in het duister en het voor weinige jaren bij Sidon gevonden grafschrift van Eschmunazar heeft aan vele daaromtrent bestaande theoriën den bodem ingeslagen. Niet weinige palaeographen zijn thans geneigd, het Phenicische alphabet als uit Babylonië afkomstig en als eene dochter juist van het spijkerschrift te beschouwen. Het stond welligt oorspronkelijk als een soort van cursiefschrift tegen het spijkerschrift over, even

als in Egypte het demotisch tegenover het hiëroglyphisch. Het spijkerschrift zou alzoo eene vrucht zijn der oude Cuschitico-Semietische beschaving, eene vrucht die zich ook de vreemde overheerschers allengs ten behoeve hunner eigene taal hebben toegeëigend. Zoo laat zich denken, dat op de monumenten der koningen ook de Semietische landtaal bij voortduring met spijkerschrift geschreven werd, wanneer zij hunne groote daden in drietalige opschriften wilden verheerlijken.

Een tweede, gedeeltelijk mijns inziens meer wettige grond tot verdenking, ontleent de heer Renan aan de methode der onderzoekers van de Assyrische opschriften en den aard der door hen verkregen resultaten. ‘Is het niet verschoonlijk,’ zegt hij, ‘dat men in zulke zaken blijft twijfelen, wanneer men den man, die zich in de Assyrische studiën den grootsten naam heeft gemaakt, den heer Rawlinson, ziet staande houden, dat de Assyriërs de eigennamen niet naar den *klank*, maar naar den *zin* onderscheidden, en dat het, b.v., om den naam eens konings uit te drukken, geoorloofd was alle synonymen te gebruiken, die ongeveer hetzelfde denkbeeld uitdrukten, - dat de naam van elke godheid dikwijls wordt voorgesteld door verschillende, willekeurig gebruikte monogrammen, - dat hetzelfde karakter op verschillende wijzen gelezen werd, en naar de onderscheidene behoeften der verklaring, nu als een ideographisch, dan als een phonetisch, hier als een alphabetisch, ginds als een syllabisch teeken wordt opgevat; wanneer men den heer Rawlinson zelven ziet erkennen, dat verscheidene zijner lezingen geen anderen grond hebben dan het gemak der identificatie van namen, en dat hij zich dikwijls wijzigingen in den vorm der karakters heeft veroorloofd om betere uitkomsten te verkrijgen; wanneer men hem op zulke brooze hypothesen eene hersenschimmige Assyrische chronologie en een even hersenschimmig Pantheon van dat oude volk ziet opbouwen? Wat moet men denken van de zoogenaamd *medische* inscriptiën, die, zoo men denzelfden geleerde wilde gelooven, geschreven zouden zijn in eene taal met Turksche declinatie, Indo europesche constructie, Semietische voornaamwoorden, Indo-europesche bijwoorden, Tartaarsche en Celtische conjugatie, en een woordenschat, die, hoofdzakelijk Turksch, met Perzische en Semietische bestanddeelen zou zijn gemengd?’

In de onderzoekingen van Oppert erkent echter de heer Renan eene betere en strengere methode; hij noemt ze ‘les plus

autorisées de toutes.' Doch dit maakt hem ten aanzien harer resultaten niet veel gunstiger gestemd. De taal zelve, door Oppert gevonden, voldoet hem niet, omdat zij op geen der bekende Semietische dialekten zou gelijken; de opmerking door Oppert zelven gemaakt aangaande hare toenadering tot het Ehkili of Mahri en andere Cuschitico-Semietische dialecten van Jemen, schoon in harmonie, zou men zeggen, met Renans eigene hypothese omtrent den invloed der oude Cuschietische beschaving op Babylonië en Assyrië, vermeerdert zijn twijfel, omdat de Semietische taal dier landschappen steeds Arameesch wordt genoemd, een naam dien men niet zou hebben kunnen geven aan een dialect, dat slechts ten halve Semietisch was.

Sedert de heer Renan zijn boek in het licht gaf, heeft de heer Oppert de resultaten van zijn onderzoek in een staat van grootere rijpheid onder de oogen van het publiek gebragt, door de uitgave zijner *Grammaire Assyrienne*. Wij zijn dus nu beter in staat gesteld om over de bezwaren van den heer Renan te oordeelen, die ik thans minder dan vroeger geneigd ben als geldig te erkennen.

Wanneer ik mij hierover eenige opmerkingen veroorloof, laat ik geheel de wijze in het midden, waarop de heer Oppert tot de kennis van het Assyrisch dialekt gekomen is. Ik beoordeel zijne methode niet en vraag niet of zijne resultaten geregtvaardigd zijn. Ik plaats mij in dat opzigt geheel op het gereserveerde standpunt, waarop ik zie dat zich ook de heer Mohl heeft geplaatst in zijn jongste *Rapport Annuel* aan de Société Asiatique (*Journal Asiatique*, Juillet, 1861). Het nacijferen hunner uitkomsten is ons door de Assyriologen (ik ontleen het woord aan den heer Mohl) niet gemakkelijk gemaakt. 'De pioniers in zulke onderzoekingen,' zegt teregt dezelfde geleerde, 'gaan liever gedurig voorwaarts dan dat zij zich ophouden om hen te onderrigten, die hunne schreden trachten te volgen, zoodat, wanneer men bij eenig punt blijft stilstaan om het naauwkeurig te onderzoeken, men gevaar loopt van later te bemerken, dat men niet meer op de hoogte was, dat welligt reeds eene nieuwe oplossing voor de vroegere heeft plaats gemaakt, en dat men weder moet beginnen met zich met den stand van het onderzoek bekend te maken. Zoo is het gegaan met de Egyptische hiëroglyphen en het ligt in den aard der zaak. Ook zien wij dat er weinig discussie over het Assyrische spijkerschrift plaats heeft, niettegenstaande het onderwerp die schijnt uit te lok-

ken en er behoefte aan heeft om bij het geleerde publiek overtuiging te wekken en twijfelingen uit den weg te ruimen... Maar vindt men ook weinig discussie, men ontmoet des te meer lijdelijk scepticisme, en dit is niet te verwonderen, want de moeijelijkheden, zoowel van de lezing als van de verklaring dezer teksten, zijn groot en menigvuldig, en oefenen op elkander een wederzijdschen invloed, die hoogst belemmerend is. Kende men de taal, men zou zich ongetwijfeld rekenschap kunnen geven van de schijnbare eccentriciteiten van het schrijfstelsel; was men zeker van de lezing, men zou ook in de verklaring met meer vertrouwen te werk gaan. De eenige zekere grondslagen die men bezit, zijn gelegen in de drietalige inscripties; zij hebben een weg aangewezen, dien de Assyriologen met groote schranderheid en een verwonderlijk talent van combinatie gevolgd zijn; maar ongelukkigerwijs zijn zij niet talrijk genoeg om ons de oplossing der verwikkelingen van schrift en verklaring, die zij ons ten halve doen zien, ook werkelijk te geven. Zoo is het gebleven bij de erkenning van ideographische en polyphonische teekens, maar de eerste opwelling van elken lezer is een ernstige twijfel aan de mogelijkheid van een schrift, waarin men nooit weet of eene lettergreep ideographisch of phonetisch is, en, wanneer zij phonetisch is, of er niet twee of drie verschillende klanken en beteekenissen zijn, die aan hetzelfde teeken beantwoorden.'

Ik moet echter ook met den heer Mohl erkennen, dat de ingewikkelde verschijnselen en moeijelijkheden, die zich naar het stelsel van Oppert en anderen in het Assyrische spijkerschrift zouden voordoen, voor ons geene genoegzame reden zijn om dat stelsel onbestaanbaar te achten en te verwerpen: 'Het is inderdaad moeijelijk,' dus gaat hij voort, 'zich voor te stellen wat zich de menschen op het punt van schrift al niet hebben laten welgevallen, ten gevolge van historische omstandigheden en zelfs van willekeur, en hoe zeer de gewoonte hun dragelijk heeft gemaakt, wat bij den eersten aanblik niet denkbaar schijnt. Hoogst ingewikkeld en moeijelijk is het stelsel der Egyptische hiëroglyphen; ook het Chinesche is verre van eenvoudig, en toen de Japannezen het op hunne taal toepasten, hebben zij een mengelmoes voortgebragt, dat oppervlakkig niet te ontwarren schijnt en altijd moeijelijk moet blijven. Het is onbegrijpelijk, dat de Perzen het Pehlvi-schrift hebben kunnen aannemen, dat evenwel gemakkelijk te verbeteren en te preciseren ware geweest, maar dat men niet lastig genoeg heeft gevonden om die

moeite te nemen. Eindelijk, wanneer men een Arabischen brief ziet zonder diakritische stippen geschreven, of eene bladzijde in Perzisch of Hindoestanisch schikesté, zou men in theorie zeggen, dat het lezen daarvan onmogelijk is, terwijl de praktijk ons bewijst, dat de naauwkeurige kennis der taal voldoende is om de moeijelijkheden van het schrift te overwinnen. Zoo moet ook de ingewikkeldheid van het Assyrisch stelsel, zooals het ons wordt voorgesteld, groote moeijelijkheid met zich gebragt hebben, maar ik geloof niet dat men het daarom als onmogelijk mag verwerpen.'

Zonder dus de vraag te beantwoorden of de Assyriërs werkelijk geschreven hebben, zoo als het ons wordt voorgesteld, ja of zulk een schrijfstelsel denkbaar is, beoordeel ik hier alleen den grammatischen bouw der taal, die door deze onteijfering is aan den dag gebragt, naar zijne inwendige waarschijnlijkheid en zijne overeenstemming en verschil met dien van andere Semietische dialekten. Ik moet hier in de eerste plaats opmerken, dat de heer Oppert de door hem gevondene taal als het eigenlijke Semietische dialekt van Babylonië zoowel als van Assyrië beschouwt, met slechts geringe plaatselijke verscheidenheden, maar tevens als een vierde hoofdtak der Semietische talen, even kennelijk en scherp van het Arameesch, als van het Hebreeuwsch en Arabisch, onderscheiden, gelijk trouwens Assur in de bijbelsche oorkonde een broeder van Aram, zoowel als van Arphachsad heet. Het is volgens hem dezelfde taal, die bij de Arabieren de Nabatesche heet, en de eigenlijke taal der Chaldeërs, die hij als ware Semieten beschouwt. Het Arameesch zou eerst met het begin der vijfde eeuw vóór Christus langzamerheid uit Syrië en Mesopotamië zijn ingedrongen, en Babylonië en Assyrië zoowel als Palestina overheerscht hebben, even als het zelf later weder door het Arabisch verdrongen is. In deze voorstelling blijven twee zwarigheden. Vooreerst schijnt de Iranische oorsprong der Chaldeërs op vroeger ontwikkelde gronden te vast te staan, om zonder duchtige bewijzen voor het tegendeel, gepaard met eene voldoende verklaring der koningsnamen uit het Semietisch, te kunnen verworpen worden. Wij zullen dus het gebruik van de Arische taal der overwinnaars nevens dat van twee Semietische dialekten, het oorspronkelijk Assyrisch en het Arameesch, in het Assyrisch en Chaldeeuwsch rijk moeten aannemen. Maar dat nu het Arameesch, van buiten af ingedrongen, sedert de vijfde eeuw allengs in deze gewesten ingang begon te vinden, en in de eer-

ste eeuw de oorspronkelijke landstaal geheel verdrongen had, wordt - en dit is mijn tweede bezwaar - wel bevestigd, maar niet verklaard. Het laat zich zeer wel begrijpen, dat toen Mesopotamië, Syrië, Phenicië en Judea deelen van het Assyrisch en Babylonisch rijk geworden waren, de taal der beide eerstgenoemde gewesten, die tusschen het Assyrisch en het Phenicisch en Hebreeuwsch als het midden hield, het gewone middel van gemeenschap tusschen de verschillende deelen van het uit zoo velerlei Semietische bevolkingen bestaande rijk geworden is; maar waarom het Arameesch zelfs in de oostelijke provinciën, Assyrië en Adiabene, de oorspronkelijke landstaal zoo geheel heeft verdrongen, blijft toch nog een raadsel. De verbreiding van het Arabisch was het gevolg der veroveringen van den Islam; maar hier zou, omgekeerd, juist de taal van een der overwonnen volken de taal van het gansche rijk geworden zijn. Renan verklaart (bl. 210) het gelijksoortig verschijnsel van de verbreiding van het Arameesch over alle Semietische landen, Arabië uitgezonderd, in de zesde eeuw vóór Christus, in de veronderstelling dat het Arameesch de Semietische landtaal van Assyrië en Babylonië was, geheel voldoende, juist uit het politisch overwigt, dat in dien tijd het bekken van den Euphraat en den Tiger door de veroveringen der Assyriërs en Chaldeërs erlangde. Maar het indringen van het Arameesch der overwonnelingen in de gewesten, waarvan de verovering uitging, en in die mate, dat het de Semietische landstaal geheel absorbeerde, is een zoo vreemd verschijnsel, dat wij wel eenige nadere verklaring van den heer Oppert verlangen mogen. Misschien zal hij ons wijzen op de talrijke gevangenen, die, volgens Berosus (bij Jos. *c. Ap.* I: 19), niet slechts ui Judea en Phenicië, maar ook uit Syrië, naar het hart van Babylonië zijn overgebragt; maar hij zal toch ook dit wel ter verklaring niet genoegzaam achten, al geeft het eene voldoende oplossing van het gebruik van een Semietisch letterschrift, nevens het Assyrisch spijkerschrift, dat zich, zooals wij reeds vroeger opmerkten, op eenige gedenkteekenen der Babylonische en Assyrische oudheid vertoont, even als de Egyptische gevangenen, waarvan Berosus op dezelfde plaats spreekt, ons ook de hiëroglyphen op dezelfde monumenten kunnen verklaren.

Stapt men over deze zwarigheden heen, dan heeft het Semietisch dialect, dat de heer Oppert uit het Assyrisch spijkerschrift meent te hebben aan het licht gebragt, niets onwaarschijnlijks:

ik durf verder gaan, en zeggen, dat het alle kenmerken van echtheid als op het voorhoofd draagt. Het heeft zeker enkele vreemde eigenaardigheden, b.v. het volkomen gemis van het Perfectum in de werkwoorden, 't welk de heer Oppert daaruit tracht te verklaren, dat zich het Perfectum in de Semietische talen eerst zal gevormd hebben nadat zich de takken van Aram en Arphachsad van dien van Assur hadden afgescheiden. Aan den anderen kant schijnt nu juist zulk een in het oog loopend vreemd verschijnsel een waarborg te meer, dat het Assyrisch dialect niet enkel in de phantasie van de ontcijferaars der opschriften gegrond is. In het algemeen verschilt het Assyrisch genoeg van alle andere Semietische dialecten, om op zelfstandigheid aanspraak te maken, en niet te veel om het 't karakter van een zuiver Semietisch dialect te doen verliezen; het reikt nu eens aan het eene, dan weder aan het andere der meer bekende dialecten de hand, en verschaft ons het middel om sommige op zich zelf staande en nog onverklaarde verschijnselen van andere dialecten door verbindende schakels vast te knoopen aan den algemeenen ontwikkelingsgang der Semietische talen, en den oorsprong van enkele tot dusver duistere woorden te verklaren. Het geheele mechanisme der taal is zuiver Semietisch. De verbuiging der naamwoorden komt overeen met die in de Arabische schrijftaal; de mimmatie is slechts eene verscheidenheid van de Arabische nunnatie, even als het Hebr. in de uitgangen van meervoud en tweevoud de *Mîm* heeft in de plaats der *Nûn* van Arabisch en Syrisch. De accusativus op *am* uitgaande verklaart ons den oorsprong der Hebreeuwsche bijwoorden met denzelfden uitgang, en leert ze ons als werkelijke nomina in den adverbialen accusatief kennen. De status emphaticus vervangt het lidwoord als in het Arameesch. De dualis is als in het Hebreeuwsch in het algemeen tot hetgeen bij paren voorkomt beperkt. De persoonlijke voornaamwoorden komen met die in de andere Semietische dialecten overeen, maar in die van den derden persoon vertoont zich het merkwaardig verschijnsel, dat de *Schîn* de plaats der *Hê* inneemt, even als in het werkwoord de ook in het Arameesch gebruikelijke vorm Schaf'el de plaats inneemt van den Hebr. vorm Hif'îl. Ook in het Ehkili is het voornaamwoord *scha* in den derden persoon gebruikelijk (Gesenius, *über die Himjaritische Sprache und Schrift*, S. 9). Ongetwijfeld is nu met deze vormen ook de *Schîn* in het aanwijzend voornaamwoord (שְׁאָרָא) en *Schîn*

praefixum als betrekkelijk voornaamwoord in het Assyrisch verwant. En zoo krijgen wij dan nu hier ook een sleutel tot verklaring van het Hebr. betrekkelijk voornaamwoord *ascher*, dat in het Phoenicisch ook zonder de *r* en als praefix en in het later, vooral Rabbijnsch, Hebreeuwsch, maar toch ook reeds in het lied van Debora en het Hooglied, mede als enkel *Schîn* praefixum voorkomt. Hiermede wordt nu *ascher*, dat tot dusver zoo geheel geïsoleerd stond, ook als een echt pronomen, of, wat bijna hetzelfde zegt, als een aanwijzende partikel erkend; terwijl het waarschijnlijk wordt, dat wij in den langeren Hebr. vorm de *Alef*, even als in *anachnoe*, als een voorslag, en de *Resch*, even als de *Lâm* in het Arabisch lidwoord, als uit de oplossing van een oorspronkelijk euphonisch *Dagesch forte* ontstaan te beschouwen hebben. In de telwoorden vindt men ook hier het in alle Semietische talen terugkeerende gebruik van de mannelijke en vrouwelijke vormen, terwijl *'ischtin* voor *één* merkwaardig is, als ons den sleutel verschaffende tot het tot dusverre onverklaarde *'aschtê-'asâr, elf*, in het Hebreeuwsch. De telwoorden voor de gebrokens hebben denzelfden vorm als in het Arabisch. De werkwoorden hebben nevens de species Kal, Fa'el, Schaf'el en Af'el met hare media of passiva, welke alle het Assyrisch met het Arameesch gemeen heeft, ook eene species die in vorm en beteekenis met de Hebr. Nif'al en de zevende species der Arabieren overeenkomt; Schaf'el is hier veel gebruikelijker dan Af'el, terwijl in het Arameesch juist het omgekeerde plaats heeft. Van den tusschen beiden het midden houdenden vorm Hif'îl, die aan het Hebreeuwsch en Himjaritisch eigen is (zie Osiander, *zur Himjarischen Alterthums- und Sprachkunde* in *Zeitschr. der Deutschen Morgenl. Gesellschaft* voor 1856, bl. 30, 39), schijnen geene voorbeelden voor te komen. De conjugatie heeft even weinig als in het Hebr. een dualis, en biedt, behalve het gemis van het Perfectum, niets aan, dat niet met de analogie der andere dialecten strookt. Verba imperfecta zijn 1°. die *prima Nûn*, welke deze liquida even als in het Hebr. nu eens wegwerpen, dan eens behouden; 2°. die *prima Alef*, welke klasse hier ook de Hebr. Arab. en Aramesche *prima Jod* en *prima Wau* bevat; 3°. die *media Wau* en *Jod*, die in het Assyrisch zeer zeldzaam schijnen, eindelijk 4°. de verba *tertia Hê, Alef, Wau* en *Jod*, die te zamen in deze taal slechts ééne klasse uitmaken. Quadrilittera zijn zeldzaam. Zeker in dit alles en in veel meer nog dat ik zou kunnen aanvoeren, is niets dat verdenking

baart en veel dat ons hopen doet, dat de resultaten van den heer Oppert door voortgezet onderzoek op de meeste punten volledige bevestiging zullen erlangen. De beweerde overeenkomst met het Ehkili of Mahri heb ik schier geheel te vergeefs gezocht, gelijk er ook geene bijzondere overeenkomst schijnt te bestaan tusschen dit bedorven dialekt en het echte oude Himjaritisch, gelijk vooral Osiander het ons heeft leeren kennen. Ik verbeeld mij, dat zelfs de heer Renan zal moeten erkennen, dat de *Grammaire Assyrienne*, over het geheel genomen, eene groote mate van waarschijnlijkheid bezit, en weinig beantwoordt aan het erg bedorven Semietisch dialekt, dat hij naar eene vroegere meening van Oppert schijnt verwacht te hebben. Indien werkelijk de Cuschietische beschaving in de vroegste tijden haren invloed op Assyrië, Phenicië en Jemen geoefend heeft, moet zij, zoo het Assyrisch van Oppert het echte is, de taal in al deze landen schier in dezelfde mate hebben intact gelaten.

Met nog twee stellingen van minder belang stapt de heer Renan van de bepaling der Oostelijke grenzen van het Semietismus af. In de 10de leert hij ons, dat tijdens den aanvang onzer jaartelling de grenzen der Semietische talen naar den kant van Perzië ongeveer dezelfde waren die ze nog zijn; in de 11de spreekt hij over de zamensmelting van de Iranische en Semietische talen in de westelijke grenslanden van Perzië, die onder de dynastie der Sassaniden plaats had, en waaruit het Pehlvi of Huzwaresch ontstaan is, een zoo geheel eenig voorbeeld van eene innige versmelting van twee talen van geheel verschillenden stam, dat men eenig regt heeft het als een willekeurig produkt van zekere school en niet als het natuurlijk produkt van het leven aan te merken. Daarna gaat de schrijver tot de beschouwing der grenzen van het Semietismus naar den kant der landengte van Suez over.

Hier komt in de eerste plaats het Koptisch ter sprake, hetwelk de heer Renan, na eene zeer omzigtige discussie, mijns inziens geheel te regt, in weêrwil van eenige schijnbare affiniteit, geheel van de groep der Semietische talen afzondert, om het met de niet-Semietische dialecten van Abyssinië en Nubië naar eene derde groep van talen, die hij de Chamietische noemt, te verwijzen. Dat echter de Semieten door eeuwenlange betrekkingen van verschillenden aard met Egypte reeds in de oudheid niet zonder invloed op dat land zijn gebleven, moet gereedelijk worden

toegegeven. Evenmin Semietisch is naar zijn inzien de taal der Berbers, al heeft zij door tusschenkomst van Karthagers en Arabieren vele Semietische elementen in zich opgenomen. Op gelijke wijze hebben vele andere talen van Oostelijk en Centraal Afrika uit het Ethiopisch en Arabisch de kiemen ontvangen eener hoogere ontwikkeling, waarvoor zij uit zich zelve niet vatbaar waren, en alzoo, even als het Berber, in sommige punten eene overeenkomst met de Semietische talen erlangd, die, vooral bij onze gebrekkige kennis, dikwijls zeer bedriegelijk is.

Wij zijn genaderd tot het derde en laatste hoofdstuk van het eerste boek, waarin de heer Renan den oorsprong der dialecten en de hypothese van ééne oorspronkelijke Semietische taal ter sprake brengt. Eenige weinige opmerkingen over het hier gezegde zullen het tegenwoordig artikel besluiten, dat ik echter ter gelegener tijd in eene beschouwing der drie hoofdtakken van den Semietischen taalstam, aan de hand van den heer Renan, hoop voort te zetten.

Den Semietischen taalstam vinden wij steeds in dialecten gesplitst, hoe zeer wij ook trachten tot zijnen oorsprong op te klimmen. Die dialecten zijn niet achtereenvolgens het eene uit het andere ontstaan; zij zijn veeleer als zusters te beschouwen en wel zonder dat het mogelijk is te bepalen aan welke het eerstgeboorteregt toekomt. Zeker heeft zich het eene dialekt vroeger dan het andere tot schrijftaal ontwikkeld, is de ontwikkeling van het eene vroeger blijven stilstaan en is het als levende taal eerder verdwenen. De Phenicisch-Hebreeuwsche tak, die zich het vroegst heeft ontwikkeld, heeft plaats gemaakt voor de Aramesche, gelijk deze voor de Arabische. In zeker opzigt kan men dus het Hebreeuwsch het oudste, het Arabisch het jongste der drie hoofddialecten noemen; maar toen het Hebreeuwsch geschreven werd, werd reeds Arameesch en Arabisch gesproken, zij het dan ook in minder ontwikkelden vorm dan die dialecten later hebben erlangd.

De vraag blijft echter, of aan deze zusters geene gemeenschappelijke moeder moet worden toegekend; met andere woorden, of er niet in de vroegste, voor onze historische kennis onbereikbare oudheid eene Semietische taal heeft bestaan, die de kiem van alle dialecten bevatte, en waaruit ze allen ontsproten zijn, met dien verstande, dat zij zich in hunnen verderen groei gedurig verder van elkander verwijderden.

Dat, althans zeker ten deele, aan de drieletterige wortels die den grondslag der Semietische talen schijnen uit te maken, inderdaad tweeletterige en éénlettergrepige zijn voorafgegaan, waaruit eerstgenoemde allengs zijn ontstaan, is sedert lang erkend door de uitstekendste geleerden, die zich met de beoefening der Semietische talen hebben bezig gehouden. Het wordt op overtuigende wijze bewezen door een aanzienlijk getal tweeletterige naamwoorden voor de eenvoudigste en noodzakelijkste begrippen, die slechts met groote onwaarschijnlijkheid en onverdedigbare kunstgrepen van de drieletterige wortels worden afgeleid; door het voorkomen van vele inderdaad tweeletterige vormen in de conjugatie der verba imperfecta, van welke zelfs geheele klassen alleen schijnhaar en voor het oog, nimmer wezenlijk voor het oor, drie letters bezitten; door de merkwaardige omstandigheid dat de zin van een woord veelal in de hoofdzaak slechts door twee medeklinkers wordt uitgedrukt, terwijl de derde of meer onverschillig is of slechts verschillende kleine wijzigingen aanbrengt; waarbij komt dat men, tot de tweeletterige vormen opklimmende, dikwijls in de wortels die klanknabootsing vindt, die men met regt in eene primitieve taal mag verwachten, maar die in de latere drieletterige vormen veelal verdonkerd is. Wat de heer Renan hierover bijbrengt behelst niets wat niet meermalen gezegd is; maar bijzondere aandacht verdienen zijne opmerkingen omtrent de wijze waarop uit die éénlettergrepige elementen, die men door de analyse der drieletterige verkrijgt, en die als de eerste en niet verder oplosbare bestanddeelen der taal te beschouwen zijn, de meer ontwikkelde vormen der latere taal zijn ontstaan. Sedert de heer Renan dit werk in het licht gaf, heeft zijn landgenoot, de abt Leguest, in zijn werk *Etudes sur la formation des racines Sémitiques* (Paris, 1858), eenige denkbeelden daarover voorgedragen, die, in verband met de opmerkingen van Renan, een oogenblik onze aandacht verdienen, al ware het slechts om door de vergelijking te doen uitkomen, hoe omzigtig Renan is te werk gegaan, hoe vreemd zijne wijze van zien aan alle stelselzucht is. Ten gevolge der analyse der wortels, zegt hij, ‘komt men tot eene éénlettergrepige taal zonder buigingen, zonder grammatikale vormen, die de betrekkingen der denkbeelden uitdrukt door de woorden eenvoudig naast elkander te plaatsen of zamen te smelten (*juxtaposition ou agglutination*); tot eene taal, in één woord, die vrij wel overeenkomt met de oudste

vormen van het Chineesch. Een zoodanige toestand der taal zou zonder twijfel moeten beschouwd worden als redelijkerwijze voorafgaande aan den tegenwoordigen staat der Semietische talen.' De tot dusver aangehaalde woorden maakt ook de heer Leguest tot de zijne, en hij bouwt daarop een stelsel aangaande het ontstaan der Semietische wortels, dat geheel op de ineensmelting of de agglutinatie van de eenvoudigste, onverbogene, alleen nevens elkander geplaatste grondvormen berust. Tot dusverre had men dit beginsel wel eens tot verklaring althans van een deel der zoogenaamde *radices plurilitterae* in de Semietische talen aangewend, en aangenomen, dat sommige van deze ontstaan waren uit de inéénsmelting van twee drieletterige wortels, die beiden of één van beiden in de zamenstelling eenige verkorting hadden ondergaan. Leguest wil alle drieletterige wortels door eene dergelijke agglutinatie uit de tweeletterige afleiden, waarbij hij eerst de oorspronkelijke tweeletterige, door de wegwerping van de zwakke letters *Alef, Hê, Wau* en *Jod* of van de geminatie der tweede letter, in de verba imperfecta terugvindt; en dan, om de vier overblijvende letters tot drie te brengen, óf de nog in één van beiden overgebleven zwakke letter, óf eene letter die beide elementen met elkander gemeen hebben, doet verloren gaan. Zoo zal b.v. أصب ontstaan zijn uit أصّ en أبّ met wegwerping der herhaling van de tweede wortelletter en van de ا van het tweede element; ثبط uit ثوى en بطّ. zoodat van het eerste element alleen de ث, van het andere بط overblijven, رصف uit رصّ en صفّ, zoodat de aan beide elementen gemeene letter ص in den uit de vereeniging ontstanen drieletterigen vorm slechts eenmaal voorkomt. Door een verbazende menigte van voorbeelden, vooral uit de Arabische woordenboeken getrokken, heeft de heer Leguest getracht te bewijzen, dat de beteekenis der drieletterige wortels met dit stelsel omtrent haren oorsprong volmaakt overeenstemt. Hoe avontuurlijk nu dit stelsel ook schijnen moge, indien men zich eene geheel monosyllabische taal voorstelt, die, zonder eenige buiging, zonder eenig onderscheid van rededeelen, de betrekkingen der woorden tot elkander niet anders weet uit te drukken dan door ze naast elkander te plaatsen, laat zich het langzamerhand ontstaan van nieuwe langere woorden uit de inéénsmelting van twee dier elementaire vormen inderdaad wel

begrijpen. Eene absolute verwerping mag zeker het denkbeeld van den heer Leguest niet treffen. Maar mijns inzien heeft hij groote misslagen gepleegd, door vooreerst zijne bewijzen het meest uit het Arabisch te putten, dat, zooals wij het kennen, ons den Semietischen taalstam in zijne grootste ontwikkeling vertoont, maar juist daarom ook in den toestand die het verst van die veronderstelde grondtaal verwijderd is; door uit de woordenboeken, onder de vele meestal afgeleide en misschien slechts in een bijzonder verband geldende beteekenissen der woorden, die te kiezen, welke zoowel in de elementaire als in de uit hare versmelting ontstane vormen het best met zijn stelsel overeenkwamen; eindelijk door op hoogst eenzijdige wijze den geheelen schat der drieletterige vormen te willen verklaren als allen op dezelfde wijze naar éénen regel gevormd. Had de heer Leguest zich liever gehecht aan de dialecten die geacht kunnen worden de veronderstelde gemeenschappelijke grondtaal naderbij te komen; had hij de ware en eerste beteekenis der vormen vooraf door een kritisch onderzoek vastgesteld; had hij de agglutinatie als een onder de vele middelen tot het ontstaan van drieletterige vormen en niet als het eenige voorgesteld, men zou grootere waarde aan zijn onderzoek mogen hechten. Maar ook dan nog had hij wel gedaan met de woorden ter harte te nemen, die Renan onmiddellijk op de aangehaalde laat volgen, en die hij zeer te onregt heeft onderdrukt: ‘Maar heeft men het regt om te veronderstellen dat zulk eene grondtaal wezenlijk heeft bestaan? Ziedaar een punt, waarover zich een onbevooroordeeld en voorzigtig onderzoeker niet ligt eene uitspraak zal veroorloven, overtuigd dat het onmogelijk is a priori de oneindig verscheidene wegen te raden, die de menschelijke geest inslaat.’

Men vergunne mij hier, tot eene waarschuwing voor het onverbeterlijk geslacht der etymologen, de verdere beschouwingen van den heer Renan over dit onderwerp vertaald mede te deelen, in de hoop dat zij ook bij ons zullen bijdragen om de studie der woordafleiding binnen hare wettige grenzen te beperken. Hoe inderdaad zal men zich den overgang eener taal uit den éénlettergrepigen in den drieletterigen toestand voorstellen? Welke oorzaak zal men voor die omwenteling aanwijzen? Zal zij plaats hebben, zooals de oudere linguisten zoo naïef beweren, wanneer de begrippen zich vermenigvuldigen en men de behoefte gevoelt om meerdere schakeeringen uit te

drukken, of, zooals Gesenius zich geneigd betoont te gelooven, op het oogenblik der invoering van het schrift? Was het bij toeval, was het bij onderlinge afspraak, dat deze grammaticale hervorming plaats had? Men zou geen enkel voorbeeld van eene soortgelijke verandering kunnen bijbrengen. Zoo weinig de mensch met voorbedachten rade de taal uitvindt, even weinig vult hij haar aan. Het nadenken heeft zeer weinig deel in het voortbrengen en ontwikkelen der taal. Voor haar zijn er noch conciliën noch beraadslagende vergaderingen; men hervormt ze niet gelijk eene gebrekkige staatsregeling. De schoonste, de rijkste, de diepzinnigste talen zijn, met al hare evenredigheid, de vrucht van een instinctmatigen arbeid, die van zich zelven geen bewustzijn had. Daarentegen dragen de bewerkte, kunstmatige, door opzettelijken arbeid voortgebragte talen, den onuitwischbaren stempel van dien oorsprong in haar gebrek aan buigzaamheid, hare moeijelijke constructie, haar gebrek aan harmonie. De primitieve mensch kon in zijne eerste jaren het gebouw der taal zonder arbeid optrekken, want de woorden *gemakkelijk* en *moeijelijk* hebben geen zin, wanneer zij worden toegepast op hetgeen van zelf geschiedt; maar voor het nadenken wordt alles onmogelijk: thans is het genie te naauwer nood toereikend om te ontleden wat de geest der kindschheid van het menschdom als een geheel te voorschijn bragt, zonder er bij te denken.

Men mag in de talen geene kunstmatige, willens en wetens volbragte omwenteling erkennen. Maar de overgang uit den éénlettergrepigen in den drieletterigen toestand behoort tot de zoodanige, die alleen als de vrucht van diep nadenken kunnen gedacht worden. De eenige monosyllabische talen, die wij kennen, die van Oostelijk Azië, hebben zich nooit uit dien toestand verheven. Bijgevolg is er niets, dat ons regt geeft, om de onderstelling van de oorspronkelijke éénlettergrepigheid der Semietische talen, eene onderstelling, die in den grond slechts een gemakkelijk hulpmiddel is, om zich de toedragt van zaken voor te stellen, in een historisch feit om te zetten. Ongetwijfeld waren de eerste elementen der wortels, in de Semietische talen gelijk in alle andere, doorgaans éénlettergrepig, omdat, zooals Wilhelm von Humboldt het uitdrukt, er volstrekt geene reden is, zoo lang de eenvoudige woorden aan de behoefte voldoen, om een enkel voorwerp door meer dan ééne lettergreep aan te duiden, en omdat bovendien de mensch, bij de poging om den van buiten ontvangen indruk weder te geven, een in-

druk, die uit den aard der zaak vlugtig en oogenblikkelijk is, er slechts het sterkst uitkomend gedeelte van kan opvatten, wat in den grond éénlettergrepig is. Maar in de oorspronkelijke synthese van den menschelijken geest zondert het bijkomende zich niet af van de hoofdzaak; het denkbeeld ontstond als een geheel, in den zamenhang zijner omstandigheden. De Semiet zal niet het denkbeeld *breken* aanvankelijk slechts door de lettergreep *far* hebben uitgedrukt, om daarvan vervolgens *farats, farad* enz. af te leiden. Al die verscheidenheden van het grondthema zullen van den aanvang af nevens elkander bestaan hebben, en *far* is slechts eene logische abstractie, een denkbeeldig ding, dat wel is waar de kern vormt der aangehaalde woorden, maar als zoodanig nooit een afzonderlijk bestaan heeft gehad. Zoo verbeeld ik mij ook, dat, wat b.v. de lettergreep *nad* betreft, ieder dat werkwoord, bij het ontstaan der taal, op zijne eigene wijze zal vervoegd hebben, de een naar den typus *noed*, de tweede naar den typus *nadad*, een derde naar den typus *nadah*, en zoo zal de werkelijk bestaande verscheidenheid, in stede van uit de oorspronkelijke eenheid te zijn ontloken, de veeleer zelfs verminderde en beperkte voortzetting der oorspronkelijke verscheidenheid zijn te achten.

Het ontstaan der grammatikale vormen geeft aanleiding tot soortgelijke opmerkingen. Wanneer men de oudste talen ontleedt, ziet men de grenzen dier vormen zich langzamerhand verliezen, en komt men tot een grondvorm, die noch werkwoord, noch bijvoegelijk naamwoord, noch zelfstandig naamwoord is, maar die allen in kiem bevat. Zal men nu daaruit opmaken, dat er in den oorspronkelijken toestand der talen volstrekt geen onderscheid van rededeelen bestond? Neen, voorwaar! De onverdeelde wortel, die potentiëel de verschillende rollen in zich sluit, welke het voortgaande denken later heeft gescheiden, heeft nimmer in dien afgetrokken toestand bestaan. Het denkbeeld heeft zich dadelijk uitgedrukt met zijn ganschen stoet van bepalingen en in volkomene eenheid.

‘Men kan dus de onderstelling van den éénlettergrepigen, tweeletterigen toestand, zonder grammatikale vormen, in de Semietische talen, slechts aanmerken als eene kunstmatige hypothese, uitgedacht om te voldoen aan die behoefte van den menschelijken geest, die ons noopt om de bestaande ingewikkeldheid te verklaren uit de oorspronkelijke eenvoudigheid. Men beeldt zich te ligtelijk in, dat het element, hetwelk zich aan

onze analyse als het eenvoudigst voordoet, juist daarom ook in tijdsorde heeft moeten voorafgaan aan het geheel, waarvan het een deel is. Het is een overblijfsel van de methode der scholastieken en van de neiging der oude philosophie om bloot logische conceptie in de plaats te stellen van de beschouwingen, die ons geschiedenis en ervaring aan de hand doen. Wel verre van aan te vangen met het eenvoudige, vangt de menschelijke geest in waarheid aan met het ingewikkelde en duistere; zijne eerste daad bevat in kiem de elementen van het meest ontwikkeld bewustzijn: alles is er opeengehoopt en zonder onderscheiding. De analyse ontdekt vervolgens gradatiën, die zij zich als trappen van voortgaande ontwikkeling denkt; maar het zou eene groote dwaling zijn den laatsten trap, dien wij door de analyse bereiken, voor den eersten in de genealogische orde der feiten te houden.'

Ziedaar alles wat de heer Renan over den oorsprong der dialecten meent te moeten zeggen. Niets schijnt eenvoudiger dan de eenheid als grond der verscheidenheid aan te nemen, maar de ondervinding leert, dat juist de verscheidenheid in taal het grootst is, waar de beschaving het geringst is. De Kaukasus en Abyssinië, vooral Amerika en Oceanië, verschaffen hier tal van leerzame voorbeelden, en leeren ons door onbetwistbare ervaring, dat eene homogene taal over eene aanmerkelijke uitgestrektheid gronds bij een lagen staat van beschaving onmogelijk is. Alleen de beschaving kan het gebruik eener taal over eene groote massa uitstrekken, doch eigenlijk toch alleen als schrijftaal, waarbij zich de gesproken taal in tallooze meer of min verschillende dialecten blijft splitsen. Wel verre dus van de eenheid aan het hoofd der talen te plaatsen, moet men de eenheid beschouwen als de langzame en late vrucht eener zeer gevorderde beschaving. In den aanvang waren er zoo vele dialecten als er huisgezinnen, als er broederschappen, bijna als er individuën waren. Elke groep bouwde hare taal op een reeds traditionelen grond, maar volgde haar eigen instinct, terwijl zij tevens den invloed ondervond, dien klimaat, levenswijze en voedsel op de denk- en spraakorganen oefenen. De linguisten hebben zich dikwijls verbaasd over den ongeloofelijken rijkdom van vormen, die men in de meest barbaarsch geachte talen aantreft. Niets is natuurlijker als men in dien rijkdom slechts het gebrek aan bepaaldheid ziet. De primitieve talen zijn rijk omdat ze zonder perken zijn. Ieder individu handelde daarmede naar goeddunken.

Duizenden overtollige vormen worden voortgebragt en blijven nevens elkander bestaan, tot het grammatikaal bewustzijn zich begint te doen gelden. De arbeid van het nadenken is dan geen uitvinden, maar vaststellen en beperken, uitwerpen van het overbodige, en zoo men wil verarmen der taal, maar om haar bepaalder en regelmatiger te maken. De overgeblevene onregelmatigheden, de talrijke *heteroklita*, die men in alle talen in de voornaamwoorden, in sommige werkwoorden enz. aantreft (b.v. *ik, wij;* ik *ben*, gij *zijt*, hij *is; goed, beter*, enz.) zijn als de sporen van dien oorspronkelijken, kwalijk geregelden rijkdom aan te merken, en tevens het beste bewijs voor de juistheid der hier ontwikkelde zienswijze.

Hieruit volgt echter geenszins dat de bepaalde dialecten, die wij in den Semietischen taalstam onderscheiden, het Hebreeuwsch, Arabisch, Arameesch, van den aanvang af nevens elkander bestaan hebben. Zij allen zijn reeds de verschillende meer regelmatige vormen, aan bepaalde karakters kenbaar en van elkander te onderscheiden, die zich uit de oorspronkelijke verwarring ontwikkeld hebben. De scheiding dezer hoofddialecten klimt ongetwijfeld reeds tot hoogen ouderdom op. In Gen. XXXI: 47 vindt men het bewijs dat, zoo al niet werkelijk ten tijde van Jakob en Laban, dan toch ten tijde dat de overlevering hen betreffende werd te boek gesteld, Hebreeuwsch en Arameesch reeds verschillende, van elkander gescheiden talen waren. De sporen der eigenaardigheden van het Arabisch kan men evenzeer reeds hier en daar in de bijbelsche oorkonden ontdekken, b.v. het Arabisch lidwoord in woorden als *Almodad, Almuggim*, den Arabischen eindvokaal in een naam als *Gasmu* nevens *Gesem*, Neh. VI: 1 en 6. Ik beken daarbij, dat ik weinig waarde hecht aan de sporen van het oorspronkelijk syncretismus, die de heer Renan in de Aramaïsmen van het lied van Debora en andere onbetwistbaar oude stukken meent te ontdekken. De bespreking der wijze, waarop ik die meen te verklaren, zal echter in mijn volgend artikel eene meer gepaste plaats vinden.

P.J. VETH.

Mylady Carlisle.

I.

Het was een warme Augustus-dag. Slechts een enkel wandelaar waagde zich in de vlakte naar en langs de weiden, welke door hare bewoners, die koelte hadden gezocht in het frissche water der daar langs vlietende rivier, grootendeels verlaten waren. Zelfs zag men op 's Konings weg, zoo als het breede maar ongebaande pad met zijn diepe in het mulle zand gegroefde voren genoemd werd, - van bestrating of plaveisel had men in het Engeland van den jare 1640 nog weinig begrip, - zelfs zag men op 's konings weg slechts zelden een ander voertuig dan dat van den landbouwer of den marktganger, en was er sedert elf uur slechts een van die zware karossen, door twee paarden slechts met moeite stapvoets voortgetrokken, bespeurd, waarin, achter de neêrgelaten damasten portier-gordijnen, een van de groote grondbezitters uit den omtrek zich liet voortbewegen. De zon goot hitte op het groen van gindsch eikenbosch, en het lover scheen te krimpen en te schrompelen onder den warmen adem; zij stoofde de dampkringslucht en deed haar golven over de vlakte; zij braadde het zand, dat bij elken voetstap in wolken opdwarrelde en den moeielijken ademtocht nog moeielijker maakte.

Hij, die het voetpad naast de heirbaan of 's konings weg had gekozen en daar bij wijlen nog schaduw vond onder de enkele eiken- en iepenboomen, die ter zijde van den weg geplant waren, onderging den invloed der warmte in hooge mate. Hoewel zijn kleederdracht hem geen hoogeren stand dan dien van landbouwer zou doen toekennen, schijnt hij dit toch niet te zijn, voor het minst niet uit deze streken. Hij draagt een hoed met hoogen, puntig oploopen-

den bol en met zulk een breeden rand, dat de oogen en de neus zich in het genot eener scherpe slagschaduw te verblijden hebben; het hoofdhair is zeker kort, want de hoed bedekt het van voren geheel en laat van achter slechts weinige stoppels zien; een katoenen doek is om den bruin verweerden hals gesjord; een buis van grof serge, tot boven dicht geknoopt, sluit even op de heupen en ontmoet daar een broek van dezelfde grove stof, met beenen knoopen aan de knie vastgemaakt en daar tevens de grijs wollen kousen vast bindend, die uit de lompe schoenen met dikke zolen te voorschijn komen. De landbouwer uit de omstreken van Londen - en wij bevinden ons daar op dit oogenblik - zou misschien dezelfde snede voor zijne kleeding, maar deze toch van eene betere stoffaadje kiezen, en zou dit ook kunnen, sedert de overvloedige oogsten in de laatste drie jaren en het steeds toenemend verbruik der hoofdstad van goede voedzame tarwe, waardoor de prijs, die in 1635 en 36 nog 30 shillings per quarter was, in de laatste twee jaren tot 68 shillings was gestegen.

Bovendien zou een landbouwer uit den omtrek op dit uur van den dag zich niet de genieting eener wandeling vergunnen, en iets anders dan dit kon het bij den vreemde niet zijn, die niets bij zich droeg, dat aan een gang naar de markt of aan het verrichten van zaken of van arbeid deed denken. Hij scheen niet veel haast te hebben, want van tijd tot tijd stond hij stil, zag eens naar boven in de richting van de zon, alsof hij naar haren stand het uur van den dag wilde bepalen, en zette zich dan soms voor meer dan een kwartier uurs neder.

Dat de reis voor hem te vermoeiend was en de hitte hem telkens tot rusten drong, zou niemant, die zijn krachtigen lichaamsbouw in aanmerking nam, kunnen geloeven; alles toch teekende een gestel, dat aan zwaren en lang aanhoudenden arbeid gewoon was, en ter naauwernood paerelde dan ook een zweetdrop op de slapen van het hoofd.

Menige kar, ja zelfs menige karos was hem sedert den uchtend reeds voorbij gegaan; uit gene klonk hem meestal een vriendelijke groet en de uitnoodiging om in te klimmen en meê te rijden tegen, wat hij altijd met een hoofdschudden afsloeg; uit den karos daarentegen glinsterden hem somtijds een paar oogen toe, waarin de spotzucht te lezen stond en werd het woord ‘broeder’, dat uit de kar hem zoo gul werd toegeroepen, meestal tot een schimpend ‘broêrtjen’ verkort.

De kleeding reeds bewees in die vurig geloovige tijden, in een tijdvak, dat men het zwaard nog ontblootte voor een vorm van godsvereering, te dikwijls om dezen het wezen voorbijzag, de letter betrachtte en den geest vergat of niet in staat was op te merken, tot welke partij men behoorde. Die van den vreemde duidde aan, dat hij tot de gezinte der overgroote meerderheid kon worden gerekend, de gezinte, welke, hoewel zij het grootste aantal leden telde, nochtans eene verdrukte mocht heten, en alzoo hare krachten telkens ververschen en versterken kon door de vervolging eener vijandige en evenzeer om haar levensbehoud strijdende meerderheid. Wie mijner lezers kent niet den strijd, in het Engeland der 17de eeuw gevoerd, tusschen de Episcopale of Bisschops-kerk en het Presbyterianisme, tusschen de Staatskerk, door eene hervorming in het leven geroepen, welke in de hoogere kringen werd voorgenomen en voorgeschreven, en de Dissenters, ontstaan mede door eene hervorming, welke echter in den boezem van het volk werd noodig gekeurd en in het gemoed des volks hare wortelen schoot. De Bisschopskerk, hoewel in hare geloofsartikelen kalvinistiesch, had een deel van den ritus der Moederkerk behouden; het Presbyterianisme echter had ten volle met het verleden gebroken en alles verwijderd wat aan die Kerk kon doen denken. Ofschoon nimmer liefderijk jegens elkander, hadden beide gezinten elkaâr toch verdragen, tot het oogenblik, dat de Stuarts den Engelschen troon beklommen. Wel waren de zonen van Schotlands laatste Koningin opgevoed in het Presbyterianisme, maar het was of de geest van de onthoofde Maria hen omzweefde en hen telkens de oude Moederkerk, waaraan zij trouw was gebleven, herinnerde.

De staatkunde - en hoe kon haar invloed op een Staatskerk uitblijven? - droeg er het hare toe bij; zij eischte meer en meer eenheid en waagde die voor te schrijven; zij vorderde een gezach, dat eenhoofdig moest zijn, en dat in eene Kerk, waarvan uit den aard van haar bestaan de vrijheid het beginsel, de grondslag moest uitmaken. Alles wat daartegen aandruischte moest worden opgeheven of gewijzigd, en dat waren niet alleen de uitwendige vormen, maar dat was veel meer het wezen, het geloof der Kerk. De Vereenigde Provinciën, die, in de gouden eeuw van haar bestaan, niet alleen door hare vuurmonden ontzach gebood, door haren handel de gantsche waereld overschaâuwde, maar ook door hare werkzaamheid

op het gebied des geestes grooten invloed uitoefende op landgenoot en tegenstander, de Vereenigde Provinciën hadden in haar midden een ketter geherbergd, wiens leerstellingen ook Engeland waren ingedrongen en daar voedsel hadden gevonden in de Bisschopskerk. De Aartsbisschop Laud, Primaat van Engeland, en een lange reeks van geestverwanten of liever volgzame en onderworpene geestelijken, reikten Arminius de hand. ‘Ketterij!’ riepen de Schotsche Presbyterianen, en de kreet, van de grens van de Hooglanden in het Noorden opgegaan, weerkaatsten aan de krijtgebergten in het Zuiden. De klove werd wijder en wijder, en de staatkunde maakte die ondempbaar. Het altaar, dat de Aartsbisschop van Canterbury in het Oosten van elk kerkgebouw deed plaatsen, werd de troon, waarop de absolute monarch van Engeland wilde zetelen; de wijzigingen, in het Engelsch algemeen Gebedenboek gebracht, werden doorhalingen van ettelijke bladzijden der Magna Charta. ‘Verraad!’ riepen Engelands burgers, en zij bleven het roepen, hoe de Sterrekamer - eene onwettige rechtbank in burgerlijke zaken - hoe de even onwettige hooge geestelijke vierschaar ook de ledematen ontwrichtte en verminkte of de hoofden deed vallen. ‘Verraad!’ bleven zij fluisteren, toen het gesproken woord werd afgeluisterd en elke zinsnede den grond eener aanklacht en veroordeeling kon worden, die gantsche geslachten in armoede en ellende dompelden, maar den geldkoffer des absoluten heerschers, den geldkoffer, die bodemloos scheen, moesten vullen. Was het wonder, dat de Dissenters toenamen in aantal en kracht, daar zij den doop van het martelaarschap ondergingen? Elk Parlement, dat sedert de troonsbeklimming van den tegenwoordigen koning, Karel I, altijd slechts in den hoogsten nood werd samengeroepen, had naauw den tijd om de grieven des volks te staven, ze een vorm te geven op het papier; want daar kwam Zijne Majesteit naar Westminster in het huis der Lords en daar klopte de ‘drager van de zwarte roede’ aan de deur van het huis der Gemeenten, als opontbod om bij de Lords te verschijnen, waar Zijne Majesteit hen tegenfronsde, hen als stoute kinderen berispte en hun aanzeî, dat het Parlement ontbonden was. Morrend gingen de volksvertegenwoordigers naar hunne haardsteden terug, zoo zij niet, tegen de letter der wetten in, voor het vrije woord in de raadkamer uitgesproken, in den Tower zoo lang het Zijne Majesteit behaagde moesten boeten. Den 13^{en} April van dit jaar was het laatste Parlement geopend en den 5^{en} Mei

daaraanvolgende werd het reeds weder gesloten. Verschroeiende hitte en verdorrende droogte alom! Maar op den berg bad een andere Elia, en hem werd door zijnen dienstknecht geboodschapt, dat er een wolk, eerst zoo groot als een spanne, maar weldra zich uitbreidend aan den horizon, het staal-blaauwe uitspansel beklom. Schotland, dat men de Staatskerk wilde opdringen, was als één man opgestaan en had zijne hand naar den Heer geheven en voor Diens aangezichte een heilig verbond gesloten, zoo als eenmaal Israël voor Jehova deed. Wapengeweld zoude gelden tegen wapengeweld! Leslie trok uit het Noorden aan het hoofd der verbondenen het heir van Karel I te gemoet. Meer wist men nog niet in het Zuiden, dat van angstige verwachting trilde en reikhalzend naar tijding uitzag.

Zou die vreemde ook meer weten, dien wij eene wijle uit het oog verloren? Niets heeft het ons tot dusverre doen denken. Hij gaat Londen wel uit het Noorden te gemoet, maar er liggen meer steden en dorpen tusschen die stad en York, zoodat hij juist niet van deze laatste behoeft te komen, al wandelt hij ook op den weg, die van haar afvoert. Toch schijnt de pachter, die met een spade op den rug achter een volgeladen wagen, door een os voortgetrokken, ginder aankomt, het te denken of de mogelijkheid daarvan te onderstellen, want hij is hem naauw op zij gekomen, of hij roept hem toe: ‘Nieuws?’

De ander staarde hem een oogenblik aan, bewoog de lippen als tot spreken, maar scheen zich te bedwingen, want hij bleef zwijgen en schudde alleen ontkennend met het hoofd.

‘Ben je stom?’ en bij die vraag half boos geuit deed hij den wagen stilstaan: ‘Je kunt me vertrouwen, broeder! Ik woon niet onder de Filistijnen!’

Maar de ander trok zijne schouders op en zag den lastigen vrager onnoozel aan. Hij behoefde zijn gelaat in geen andere plooi te brengen, want de natuur scheen hem de onnoozelheid in niet te miskennen trekken op het aanschijn te hebben afgeprent. De oogen lagen diep in het hoofd en misten alle uitdrukking; het voorhoofd was laag en scheen dat nog meer door den hoed, die bijkans tot op de ooren was neergedrukt.

‘Hoe ver ben ik van Londen, broeder?’ vroeg hij eindelijk.

‘Is er nieuws? Het eene andwoord is het ander waard.’

‘Ja en neen! Saul versloeg zijne duizenden, maar David zijne tienduizenden. Hoe ver nog van Louden, broeder?’

‘Dus heeft het Verbond den Antichrist verslagen? De Heer zij gedankt! Ran en Bob!’ riep hij twee landlieden, aan eene hoeve ter zijde van den weg arbeidende, toe: ‘Goed nieuws.... Zij zijn geslagen....’

De beide aangesprokenen verlieten hun werk en kwamen over dik en dun naar den heirweg en bestormden den vreemde met vragen, die deze met het grootste geduld aanhoorde, maar slechts beandwoordde met de reeds meermalen gedane vraag: ‘Hoe ver nog van Londen, broeder?’

‘Maar hebben ze h e m niet gevangen genomen, h e m ?’

De ander trok den schouder op. ‘Ik moet van avond in Londen wezen; is het nog ver?’ Hij had in het geheel nog niet de gehaastheid getoond, met welke hij thands deze woorden uitsprak.

‘H e m , den wilden Ier, die, zoo als ze zeggen, den Koning aan een dunnen draad meêvoert, en zijn dag verloren denkt, als hij niemant hangt.... Ken je hem niet? Graaf hebben ze hem gemaakt, zoo als ze zeggen. God straf hem, het groote beest uit Babel!’

‘In een stijve twee uur kunt ge er komen,’ viel een ander in.

Die mededeeling scheen hem zijne bedaardheid geheel terug te geven en hem te doen terugvallen in de slaperige kalmte, die hem straks kenmerkte. Hij draalde met zijn andwoord op de telkens dringender herhaalde vraag: waar de slag voorviel en waar de verbondenen nu stonden, totdat de boeren, die, op het geroep der om hem heen staanden, zich van hoeve en akker spoedden, de groep rondom hem hadden bereikt.

‘Bij Newburn aan de Tyne. 't Ging er een oogenblik heet toe, maar 's Konings volk trok spoedig achteruit.’

‘Omdat het dat verkoos en het niet woû vechten tégen de goede zaak. 't Is anders nooit gebeurd, dat een Schot het tegen een Engelschman hield.’

De vreemde krulde even de dikke lippen en zweeg een poos. ‘Daar is maar één Israël als Jerusalem belegerd wordt....’ zeide hij eindelijk.

Dat werd door allen bevestigd, en hoewel hunne nieuwsgierigheid in geenen deele werd bevredigd, hoewel zij de woorden, die echter niet kwamen, den vreemde als van de lippen zagen,

en menigeen een woordtjen liet glippen, dat aan een nog niet geheel bekeerden staat denken deed en door het ongeduld en de teleurstelling te voorschijn trad, ze zagen te goed, dat de vreemde verteld had wat hij vertellen kon, en zóo als hij het bij machte was te doen. Hij was niet uit den omtrek, dat konden zij hooren aan zijn tongval; hij kwam misschien wel van héel ver, en al gaf hij ook geen duidelijk andwoord op de vraag: hóe ver? zij beschouwden hem allen als een broeder in den geloove, die, hoe sterk hij er ook uitzag, wel wat brood en melk of bier zou begeeren. Gul werd het hem dan ook door twee en drie der aanwezigen aangeboden, terwijl een vierde er het aanbod bijvoegde, dat hij hem met zijn paard van avond zou brengen, als hij te zijnent de vrienden woû afwachten, die bij hem tegen de schemering de Schrift kwamen lezen. De vreemde bedankte met de gewone stugheid voor het laatste aanbod, maar nam het eerste aan en zat dan ook weldra op de houten zit, op de roode bakken in het vertrek van een der omliggende pachterswoningen, waar de gemakken, die de weelde uitdenkt en vindt, wel gemist werden, maar het noodige in overvloed en in ieder opzicht degelijk werd aangetroffen. Voedzaam brood - een eigen gebak van den gastheer, - en niet minder voedzaam bier werd hem in de tinnen schenkkan voorgezet. Liet hij het ook niet bespeuren, de welvaart, waarvan al het omringende blijk gaf, trof den vreemde, die zeker in zijn binnenste moest erkennen, dat op de plaats, waar hij geboren was, de edelman weinig meer bezat dan deze pachter hier. De gulheid, die gastvrijheid werd, waar het een huisgenoot des geloofs gold, voorkwam hem in zijne wenschen, maar scheen den gast, die blijkbaar gaarne de rechten er van genoot, toch met moeite en met eenigen wrevel aan de plichten, die zij opleî, te onderwerpen, want onder die plichten behoorde in de eerste plaats het beandwoorden van de vragen, die thands in vermeerderd aantal en met grooteren aandrang door de vrouw des huizes werden gedaan.

‘Of hij van ver kwam?’ klonk het, toen hij met graagto de eerste bete broods en de eerste teng biers genoten had; hij had toestemmend geknikt, en toen de bete en de teug, na rustig te zijn doorgeslokt, in de maag waren aangekomen, geandwoord, dat hij dien morgen te vijf ure de wandeling begonnen was. ‘Waar hij dan wel van daan was gewandeld?’ vroeg de dikke schommel, terwijl zij met-een een der knechts te recht zette, die een harer bevelen niet ten volle was nagekomen. ‘Wat

voor landsman hij was?' en eindelijk kwam de vraag, die haar reeds lang op de lippen had gebrand: 'wat hij wel in Londen verrichten ging?'

'Ik ben geboren in Caërlaverock,' antwoordde hij, na een oogenblik gewacht te hebben, in de onderstelling zeker, dat er nog eenige vragen aan de reeds gedane zouden worden toegevoegd, en zich dus de moeite te zullen kunnen besparen, om op meer dan eene te andwoorden.

'Caërlaverock!' riep zij, en de mannen die in de laatste oogenblikken van het politiek terrein waren afgestapt en zich vermeidden in het bespreken van hunne naaste belangen; den stand van den oogst en de uitzichten voor de aanstaande markt, staakten hun onderhoud en zagen even vreemd op. 'Caërlaverock! waar leit dat? Is dat een Christennaam? De Heer vergeef me de zonde, maar dat moet dunkt me in Ierland liggen, en zijt ge daar geboren, dan zijt ge maar ... een Ier...' Het laatste woord werd met zulk eene minachting uitgesproken, dat degeen, tot wien het woord gericht was, geen Ier kon zijn, daar hij kalm en stil bleef voorteten en drinken, en de meest koudbloedige van alle Ieren dat voorzeker bij zulk eene beleediging niet had kunnen blijven doen.

'Caërlaverock is Schotsch!' riep hij eindelijk.

'Dacht ik het niet! Hij is een van de broeders, opgenomen in het heilig verbond! Ik heb het aan zijne handen bij het gebed kunnen zien. En nu, Bel, geen enkel woord meer! De man weet wat hij weet, en mag zwijgen wat hij weet, en zal dat om eene goede reden doen, vooral waar een vrouwentong rabbelt, die een klepel mag heten in een metalen klok.'

De dikke schommel zag haar man boos aan, maar zweeg toch, toen zij den ernst in zijne oogen las, en of zij begreep thands te hebben uitgediend, dribbelde zij het vertrek uit en den dorschvloer op, waar de meiden het liedtjen zongen 'van den lustigen paap,' en schenen vergeten te zijn dat zang zich aan arbeid kan paren.

'Zal ik inspannen, broeder?' vroeg de gastheer, toen de Schot zijn werk geëindigd had en opgestaan was. 'Het is nog heet op den weg.'

'Ik dank u.'

'Zal ik u den kortsten weg wijzen en u een eind brengen?'

'Dat is niet noodig; men heeft mij gezeid dat ik recht op de stad aanliep. Vaartwel. - Wat ik u zeî van den gewon-

nen slag, moogt ge vertellen. Wees gedankt, broeder! Wat gij voor mij deedt zou ik voor u doen,' en of met deze woorden de schuld der dankbaarheid gekweten ware, stapte hij het huis uit, knikte nog eenmaal de op den drempel staanden toe en vervolgde toen, met denzelfden vasten maar langzamen tred als waarmeê zij hem hadden zien naderen, de wandeling langs den mullen en stuivenden heirweg.

'Dat is er ook geen dien zij met praten aan de galg zullen krijgen!' zeide een der pachters. 'Een stijf en stug volk, die Schotten!'

'Maar toch van het ware geloof, en daarop óok stijf en stug, hoe Gog en Magog het ook roeren. Hebt ge van Tom Nedderton gehoord? Ze hebben hem in een boete van vijftig pond geslagen, omdat hij de dienst twee zondagen achtereen verzuimde. Daarvoor wordt morgen zijn huisraad verkocht, en ook voor het scheepsgeld, dat hij nog te betalen had. Laten de Schotten het maar winnen en den vervloekten Ier maar aan het lijf komen! God zegene ze.'

'Amen!' riepen allen uit den grond huns harten.

Hij, die tot deze woorden aanleiding gaf, had een uur voortgeloopen en een reeks heuvelen bestegen, van welke hij een gezicht had op het doel zijner reize, op Londen. Vóor hem lag eene vlakte, door welke de weg dien hij te volgen had zich heenslingerde. Maar hij draalde dien te volgen; veeleer week hij ter rechter af naar een bosch, dat aan die zijde lag, en werwaards een eng voetpad heenleidde, dat hij echter niet insloeg dan na voorzichtig om zich heen te hebben gezien. Niemant was in de nabijheid. Weldra zette hij zich diep in het kreupelbosch, in het dichte lover verscholen, neêr. Hij maakte een zijner schoenen los, trok dien uit, bezag dien van alle zijden, klopte tegen de zool en stak toen den voet er weder in. Zijn oogmerk scheen bereikt, want hij boog de takken voorzichtig weg, kwam weder op het voetpad, daarna op den heirweg, en ging toen recht op de stad aan.

In de nabijheid van eene harer poorten zag hij op een plat getreden veld eene menigte volks verzameld. Hij zag er hellebaarden en musketten glinsteren, zwaarden flikkeren bij het schetteren van trompetten en het schreeuwen van kommando's. Hij bleef het levendig tafereel een oogenblik aanstaren. Hij begreep wel niet ten volle wat daar omging, maar leidde toch uit de kleeding van hen, die zich ginder in den wapenhandel

oefenden, af, wie zij niet waren en wat zij niet bedoelden. Het waren burgers, burgers van Londen, die, in kompanjiën verdeeld, kantoor en winkel verlieten om te leeren wat zij niet kenden en wat zij begrepen toch te moeten kennen. De *train bands* of schutters hadden wel altijd bestaan, waren wel volgens hare wetten gebonden om zich te oefenen en daarvoor op gezette tijden bijeen te komen; toch hadden zij die verplichting dikwijls uit het oog verloren. In de laatste maanden evenwel had er een stem gefluisterd, dat wie een buidel meêvoert een sterk draagsnoer, wie wat te verliezen heeft een scherp wapen moet hebben. W i e dat fluisterde wist men niet, maar dat het gehoord en verstaan was, toonde iedereen. Met den grootsten ijver trok men nu tweemaal 's weeks naar het drilveld met een oude trompet en een even oude trom, met half verroeste hellebaarden en geweren van de oudste konstruktie. De Lord Mayor en de Aldermen hadden hen wel beter kunnen en willen voorzien, maar vreesden den wrevel Zijner Majesteit, en, zoo zij zich daar ook boven durfden verheffen, dat de nieuwe wapenen die zij heden aan hunne *train bands* gaven, morgen reeds door de luitenants Zijner Majesteit zouden worden opgeeischt, om dienst te doen in de onmiddellijke nabijheid Zijner Majesteit, waar de wapening nog veel te wenschen overliet. Zij vreesden bovenal, dat Zijne Majesteit het als eene soort van weelde, die het bezit van geld verried, zoude willen aanmerken, en de goede stad voor een grooter bedrag dan nu reeds plaats had in de willekeurig en onwettig geheven belastingen zoude aanslaan. Men trok dus naar buiten met hetgeen men sedert jaren had, en bekommerde er zich weinig om, dat menig edelman van het hof, op het trappelend paard gezeten, met het bevallig zweepjen op de geborduurde kappen hunner laarzen klappende, de geurige *moustache* bij den spottenden lach op de bovenlip deed trillen en wegrijdende hun toeriep: ‘Spreeuwen, hoopt ge valken te worden?’

Maar keeren we tot onzen Schot terug, die de *train bands* lang was blijven gâslaan en zich reeds in de poort bevindt. Hij, die tot dus verre zoo langzaam is voortgegaan, zien wij thands den stap verhaasten. Het begint dan ook te schemeren, en hij had zich voorgenomen niet vóor de schemering bij Londen te zijn. Vele burgers, die met hunne vrouwen buiten de stad een luchtjen zijn gaan scheppen, of derwaards waren gegaan om de wapenoefening der *train bands* bij te wonen, keeren

met hem naar binnen. Hoe vele zij ook zijn, ze worden door de soldaten Zijner Majesteit, een gedeelte van het aantal knechten dat den Tower bezet houdt, aangegluurd, iets wat de Schot blijkbaar zeer lastig en ook overbodig achtte, daar hij voor zich meende zich daaraan zooveel mogelijk te moeten onttrekken, door midden in eenige groepen de poort door te stuwen, hetgeen hem, dank zij het geringe lichtvermogen van het paar hoornen lantaarns, voor het wachthuis opgehangen, gelukte.

Hij was in de stad. Alsof hij geloofde een groot bezwaar te boven te zijn gekomen, haalde hij ruimer adem en nam hij een meer ongedwongen houding aan. Mocht het buiten ook nog geen volkomen schemering heten, in de niet zeer breede straat waarin hij zich bevond, was het reeds avond, een avond niet verhelderd door eenig kunstlicht. Meer dan eens dreigde hij in de diep omwoelde aarde - van plaveisel daar ter plaatse geen spoor - of over een hoop vuilnis te struikelen, en slechts met moeite kon hij, op een hoek der straat aangekomen, waar, volgens een nog niet lang uitgevaardigd bevel, de bewoners van het hoekhuis een vetkaars voor het venster brandden, de letters op een stuksken papier lezen, dat hij uit den zijzak te voorschijn haalde en voor het venster hield, terwijl hij het kleinood in de linkerhand vasthoudende, door de rechter als overschaduwde.

Daar trad hem een man op zijde, die hem vroeg of hij hem ook van dienst kon zijn. Hij trilde even, maar was spoedig meester van zich zelven, en schudde met een onnoozelen blik van neen, waarop hij verder ging. Hij vergat, dat in het donker het gebarenspel niet goed begrepen kon worden, en dat, zoo hij reden had geen achterdocht te wekken, zijne handelingen het tegendeel te weeg moesten brengen van wat hij wenschte.

Hij werd dit spoedig gewaar, want de man die hem toegesproken had, was hem weldra op zijde en klopte hem op den schouder, terwijl hij hem in het oor fluisterde: ‘Broeder, kan ik u ook van dienst zijn? Ik ben hier bekend.’ Maar de Schot scheen hem niet verstaan te hebben, hield een paar schreden lang den gewonen gang, maar verhaastte dien toen, en sloeg vervolgens een hoek der straat om, waar hij meer volks op de been zag, waaronder hij zich hoopte te kunnen mengen.

De list scheen uitermate gelukt; niemant scheen hem te vol-

gen. Maar waar bevond hij zich thands? De weg, door de reeds groote en telkens, niettegenstaande de verbodsbepalingen van Jakob 1 en Karel I, in omvang en tal van inwoners aangroeiende stad scheen hem te zijn voorgezegd en zelfs voorgeschreven, maar nu hij zich in een zijstraat gewaagd had, was de draad hem ontschoten. Daar luidde de klok reeds van het *couvre-feu*, het teeken dat de eerzame burgers en burgeressen den nacht reeds als ingetreden moesten beschouwen, en dat zij dit ook werkelijk deden, kon hij bemerken aan het steeds eenzamer worden der straten. Hij waagde het om te zien of hij iemant mocht bespeuren wiens gelaat en gang hem vertrouwen inboezemde, en zag tot zijn schrik denzelfden, dien hij straks ontloopen was, naast zich.

‘Zaagt ge naar mij uit, broeder?’ klonk het, thands niet op den welwillenden toon van straks, maar eenigzins spottend. ‘Gij hadt me dus wel verstaan, al hieldt ge u ook van den doove. Misschien dat het met de spraak gaat als met het gehoor. Ga met mij meê, ik zal u te recht brengen.’

De Schot sprak niets, en liet zich eenige huizen verder brengen, in de hoop gelegenheid te vinden, door eene rassche wending den lastigen gids te kunnen ontvluchten, maar alle hoop moest hij prijs geven en het ergste kon hij duchten, toen hij op een teeken zijns medgezels een tweeden persoon, dien zij ontmoetten, bijdraaien en aan de andere zijde naast zich zag gaan. Er was geen twijfel meer aan: hij was in de macht van twee konstabels. Hij had wellicht door zijn zwijgen den argwaan voedsel gegeven; toch had hij er gegronde reden toe, hetgeen bleek, toen hij in een laag onaanzienlijk huis werd gebracht, en in een slecht verlicht vertrek voor een luitenant van den Sheriff stond, die hem wel tot spreken dwong. Bij het eerste woord dat hij sprak, hoorde hij den magistraatspersoon op een toon van gewicht uitroepen:

‘Ik merk het, een Schot! Misschien wel een lid van het heilig verbond?’ vervolgde hij, het oog vestigende op 's vreemden kleedij. ‘Wie zijt ge?’

‘Joe Lairdy van Caërlaverock.’

‘De naam doet reeds denken aan het heilige land. Waar kom je van daan?’

‘Van Caërlaverock.’

Dat 's kort, bij Jupiter! Maar al heb je ook het onderstuk van een olifant, Schotsche rekel, toch zal je wel niet

regelrecht komen aanloopen van... de duivel haal me als ik het nog weet....

‘Caërlaverock!’ viel Joe in.

‘Aan de galg met al de inwoners van dat nest! Waar is je geleide, je verlof om te reizen uit Schotland naar Engeland? Voor den dag er meê, of ik hou je voor een spion, en straf je als zoodanig, in welk geval je weinig kans hebt om het Schotsche rooversnest, waar je heet uitgebroeid te zijn, terug te zien. Voor den dag er meê!’

‘Ik heb geen verlof, Heer!’

‘Dan vooreerst in de boeien.’ Werkelijk wenkte hij een paar konstabels om hem die aan te leggen en vervolgens weg te voeren, want het was reeds laat, te laat om het gehoor verder voort te zetten, hetgeen de machthebbende door een luiden geeuw bewees. Joe vouwde de handen en zag hem met zijn bot gelaat en zijn flaauwe oogen zoo smekend aan, dat de magistraat zijn ernst niet bewaren kon, maar het uitproestte van lachen.

Hebben je heilige bondgenooten er nooit over gedacht, je tot prediker te kiezen? Je zoudt een leeuw in Israël zijn; heet dat zoo niet in de heilige taal? Maar Joe, Joe...

‘Lairdy,’ vulde de arme sidderend aan.

‘Wat kom je eigenlijk hier doen?’

‘Geld verdienen, als ik kan.’

‘God betere 't, ja, dat is zoo de gewoonte. Sinds Zijne Majesteit Jakob, zaliger gedachtenisse, uit Schotland tot ons is gekomen, zwiert ons uit het Noorden een zwerm sprinkhanen toe, die de boomen zoo kaal vreten, dat ze voor niets meer dan voor galgbalken kunnen dienen. Dat dringt zich in en lijdt honger; dat ronselt en kwanselt en loopt zich lam, tot er een zilverstuk in den zak komt, dat er nooit weêr uitvalt, maar bestemd is om dienst te doen als lokvink voor een tweede, een derde, en zoo voorts.’

's Mans welsprekend betoog werd afgebroken door eene droogte in de keel, waarvoor een geneesmiddel aanwezig was in een flesch, die achter hem stond op een tafel en heerlijken opwekkenden brandewijn bevatte. ‘Dus kom je geld verdienen? Je behoort zeker tot de broederen, de ware geloovigen?’

‘Ik hoop ja, Heer!’

‘Dat 's nog al verstandig, dat je 't alleen h o o p t . Kort ben

je, en me dunkt niet zoo dom als je er wel uitziet. Waar heb je van nacht geslapen?'

'Zes uur beneden York.'

'En heb je geen krijgsvolk ontmoet?'

'Ja; het Engelsche leger dat terugtrok.'

'Terngtrok? Waarom?'

'Omdat het geslagen was.'

'Dat is een leugen! Zijne Majesteit zou terugtrekken voor een hoop bedelaars? Lord Strafford zou terugtrekken als hij eens vooruit is gegaan?'

'Het is zoo als ik zeg, Heer!'

'Dan is het een krijgslist, zoo als het er ook een kan zijn om Joe Lairdy hierheen te zenden. We zullen de proef eens nemen. Kleed hem uit tot aan de zolen; zoek tot in de voering van wambuis en broek; de broeders hebben texten genoeg om er ook een ter verdediging van hoog verraad te hebben.'

De arme Schot! Als een schaap op de slachtbank, zoo gedroeg hij zich bij de ontkleeding. Alles werd nagezien en besnuffeld, menige naad zelfs losgetornd, de kousen afgestroopt, de schoenen losgebonden, de laatsten zelfs omgekeerd, waarbij de eigenaar even den mond vertrok, maar toch zoo weinig, dat het de aandacht van niemant konde trekken. Niets was gevonden, en de ten onrecht beschuldigde mocht weder aangekleed en fier op zijne onschuld voor zijn rechter treden. Moest hij het eerste ook doen, het tweede liet hij echter na, want even deemoedig als straks staarde hij den magistraatspersoon aan. Deze verlangde hartelijk naar het eind eener zaak, die hem, zoo dikwerf hij den onnoozelen hals aanzag, hoe langer hoe belachelijker voorkwam. Daarbij, als de Schotten eens werkelijk hadden overwonnen, was het niet geraden een hunner landslieden, hoe laag en arm en onnoozel ook, te plagen, vooral niet in een tijd als nu, in een tijd, dat de burgers van Engeland, en die van Londen niet het minst, maar al te zeer geneigd waren den ouden nationalen haat te vergeten. Zoo hij nog een spion in hem ontdekt had, dan had hij gaarne nog dezen avond zelf het hennepen koord gedraaid, maar nu die man werkelijk een onnoozele bloed, een kandidaat-winkelknecht of boodschaplooper was, schaamde hij zich al de moeiten, die hij zich gegeven had om iets te ontdekken, waar niet naar gezocht had behoeven te worden. Toch wilde hij zich waarborgen tegen alle bedrog, en daarom vroeg hij of

hij naar een huis zocht, toen hij aangehouden werd, en zoo ja, waar dat huis stond.

‘In Shoe lane moet moei Peggy wonen, en daar wou ik slapen.’

‘Welnu, daar zult ge dan ook slapen. Zoo noodig, zullen we moei Peggy uit haar rust opschellen, die zeker wel eene vaste zal zijn; want ze hoort wis ook tot de rechtvaardigen. Ge hebt gehoord waar moei Peggy woont; ge brengt hem er heen, en, zoo hij gelogen heeft, naar de gevangenis van de Sterrekamer.’ De laatste woorden werden tot twee der konstabels gericht, die met snelheid gehoorzaamden en den Schot tusschen hen beiden innamen en wegvoerden. De laatste bedreiging van den magistraatspersoon was geene ijdele of onbeduidende. Een minder klaar of verdoofd hoofd als de Schot toonde te bezitten, zou er bij gesuizeld hebben. Schreven de aloude wetten ook voor, dat niemant dan op het bevelschrift des bevoegden rechters gevangen genomen en gehouden kon worden, de dienaren Zijner Majesteit Karel I bekreunden zich daaraan weinig, en namen en hielden in hechtenis wie en zoo lang het hun goeddacht. Waren de rechtbanken, voor welke de schuldige te recht moest gesteld worden, door de wet of de herkomsten van voor honderde jaren aangewezen, de volgzame dienaren van dien Vorst oordeelden wet en herkomst als te niet gedaan, en brachten de verdachten, die nog niet geloofden aan het goddelijk recht der koningen om naar willekeur te heerschen en te gebieden, voor een vierschaar van eigen maaksel, een vierschaar, die geen geschreven wetten achtte, van de wenken des konings vloog, en, den meester nog in ijver te boven gaande, brandde, geeselde, veroordeelde en hing - allen die eene vrije gedachte durfden uiten. De Sterrekamer was tot aan de uiteinden van Oud-Engeland bekend, en weinigen, die aan hunne bekendheid met dien bloedigen raad niet eene gruwzame herinnering paarden.

De luitenant van den Sheriff had dus nog in geenen deele den armen Schot van alle vervolging ontslagen, maar zich bij mogelijk bedrog de straffe voorbehouden. De Schot echter was zich òf zijner onschuld bewust, òf te traag van begrip, om den omvang der kastijding die hem wachten kon, te begrijpen, want hij liet zich gewillig voortleiden. Op de aangeduide plaats aangekomen, na verscheidene onaanzienlijke woningen en open erven te zijn voorbijgegaan, waar weldra *Catharine-street*,

Duke-street en *York-street* zouden verrijzen, wees hij den beiden konstabels een vermolmd houten huis als de woning zijner moei aan. Misschien dat een der edellieden van Hendrik VII er reeds verblijf had gehouden, maar er sedert dien tijd weinig aan veranderd of hersteld was, want het was thands afgedaald tot een woning voor de lagere volksklasse. De eerste verdieping schoof eenigzins over de benedenvertrekken heen; aan de geboogde vensters was het snijwerk niet vergeten, en grillige arabesken werden overal aangetroffen, waar de bouwmeester ze had kunnen aanbrengen. Beneden had de woning aan weêrszijden van de deur, die in tweeën openging - een boven- en ondergedeelte - en voorzien was van een ijzeren klopper, een niet breed vensterkozijn; elk kozijn was weder in twee gedeelten gesplitst, zoodat het raam slechts zeer klein was, hetwelk echter nog verschillende in lood gevatte ruitjes telde. Er schemerde geen licht door de verschillende vensters; alles was donker en stil, als ademde daarin geen enkel levend wezen. Toch bleek het tegendeel: want toen de klopper voor de tweede maal was nedergevallen en de konstabel, wachtens moede, dien nog eens in beweging wilde brengen, ging het slot knarsend om, en werd een oud vrouwtjen, met een walmende vetkaars in de hand, zichtbaar. Zij deinsde eenigzins verschrikt achteruit, toen zij de drie vreemdelingen voor zich zag, en andwoordde in het eerst niet op de barsche vraag of zij Peggy heette; toen die vraag herhaald werd knikte zij toestemmend, maar kon zij haar verbazen niet ontveinzen, toen zij binnenstapten en de Schot haar als zijn moei aansprak.

‘Wat moet dat beduiden? Ik ken hem niet, zoo waar ik zalig hoop te worden, Heeren! ik ken hem niet. Heeft hij iets gedaan wat niet goed was? Heeft hij zich op mij beroepen? Ik ken den leeglooper niet, bij mijner ziele zaligheid!’

Joe Lairdy hoorde de driftige en steeds heftiger wordende verzekeringen der ontstelde en redenrijke vrouw met de grootste bedaardheid aan, en zeide alleen, toen hij aan het woord kon komen: ‘Ik ben de zoon van Airy Lairdy, die de zoon was van Andrew Giles, de neef van je grootvader, moei!’

De konstabels schaterden het uit bij het vernemen van zulk een familiebetrekking. ‘Ja, ja, dat is zoo,’ zeide de een, ‘de eerste Angel-Sakser had een knecht die Schot heette, en zoo komt het, dat de Schotten de dienstknechten zijn en blijven van de Angel-Saksers. Kan ik ook niet goed redeneren, moei?

Maar we weten nu genoeg om den gek van nacht over zijn bloedverwantschap te doen nadenken: morgen weet hij misschien nóg iets meer. Kom, voort met den stumper!'

Maar de stumper wilde niet voort en stamerde: 'Moei Peggy zal me nu wel kennen. Ik kom uit het Noorden, waar het brood zoo duur is, en het geloof vervolgd wordt. De bazuin klinkt, moei Peggy!' riep hij met verheffing van stem, terwijl hij door de konstabels naar den drempel gedrongen werd, wien datgeen, wat hun onzinnig gekal toescheen, reeds lang verdroten had. Tot hunne verbazing echter scheen de beschuldigster thans wel verdedigster te worden, want moei Peggy hield nog een oogenblik de deur dicht en zeide, den Schot scherp aanstarend: 'Ja toch, ik geloof dat hij gelijk heeft; maar mijn grootvader was een Wedderborne, en hij was getrouwd met eene Giles. - Juist, juist! Dan bestaan we elkaâr toch in den bloede... Vóor dat je vader huwde, was de mijne al in Engeland; hij is vóor koning Jakob, God hebbe zijne zield al hier heen getrokken; daarom kende ik je niet... Wel, wel, dan zijn we toch nog verwanten...! en leeft je vader nog? Daar is mijn hand; wees welkom....' Toen zij de konstabels weifelen en nog wel geneigd zag den armen Schot, niettegenstaande hare laatste woorden, mede te voeren, maakte zij een diepe neiging voor hen, en vroeg of zij hun ook iets mocht aanbieden, als een gering blijk harer erkentelijkheid voor de goede zorg voor haren bloedverwant gedragen die, naar zij nu merkte, niets kwaads had gedaan. Ze had niet veel, want ze was arm, maar een stuk brood dat gisteren nog versch was, en een kroes dun bier, dat zij opgedaan had, toen een zuster van baar man drie weken geleden bij haar geweest was, zou zij gaarne krijgen, als de Heeren maar wilden plaats nemen; en zacht, geheel in vertrouwen voegde zij er bij: 'de Heeren begrijpen dat ik den stakker uit meêlij opneem, daar hij mij maar in de verte bestaat. Maar lang blijft hij hier niet, want al was mijn vader een Schot, ik ben het, Goddank! niet; is hij dus te dom of te lui om te werken, dan gaat hij met een paar shillings weêr naar zijn vet land toe.'

De Heeren beliefden natuurlijk niet van het versche brood en het lekkere bier gediend; zij beraadslaagden een oogenblik, en wierpen nu een blik op de praatzieke moei, dan op den tegenovergestelden neef, die als in een zoutpilaar veranderd

scheen en recht voor zich uit zag, als of het hem in het geringste niet aanging. De gang naar het hok, waar de Schot ingeworpen moest worden, indien zij tot een inhechtenisneming besloten, was zoo ver, en de vreemde landlooper was zulk een ellendige figuur, dat men het eerste kon uitwinnen, daar de tweede de moeite niet waard was. Na de opmerking dus, dat Peggy aansprakelijk voor hem was en zij morgen terug zouden komen, gingen zij heen.

Dat het zelfbeheersching was geweest, wat alleen doffe onverschilligheid of sufferige slaperigheid had geschenen, bleek, toen de deur gesloten en goed gegrendeld was. Joe Lairdy strekte de armen uit als of ze geboeid waren geweest en de ketens er afgleden; hij stak het hoofd omhoog, als viel hem een juk van de schouderen, en haalde diep en zwaar adem.

De oude stond hem stilzwijgend en met onrust aan te staren. Het was of er een vraag op hare lippen zweefde die zij niet durfde uiten. Uit beider houding na het vertrek der konstabels, bleek ten duidelijkste dat de bloedverwantschap zeer verre was, en dat, zoo er éenige betrekking tusschen die beiden bestond, deze van zeer zonderlingen aard moest wezen. Er verliepen een paar minuten, en nog was er geen woord gesproken.

De oude betoomde haar ongeduld niet langer, maar waagde het hem te naderen en op den schouder te kloppen. ‘Welnu?’ vroeg zij fluisterend.

‘De bazuin klinkt, en Jericho valt.’

‘Vervloekt die haar weder opbouwt!’ andwoordde zij haastig. ‘Ga zitten, broeder! de Heere zij gedankt, dat gij de handen der Amalekiten ontkomen zijt. Wilt ge brood en bier, broeder? Zijt ge vermoeid?’

‘Neen, eten noch rusten voor ik aan mijn last heb voldaan. Heere, Heere! vergeef het mij - o ik ben verdoemelijk voor U!’

De man sloeg zich daarbij op de borst en boog het hoofd; Peggy trad verschrikt een paar schreden achteruit.

‘IJdele woorden waren op mijne lippen; logen heb ik gesproken; bedrog zat er op mijn facie! Heere, Heere! treed niet met mij in het gerichte!’

De zieleangst werd der oude vrouw thands eerst begrijpelijk; billijk en gegrond werd zij haar echter nog niet.

‘Was het niet tegen de ongeloovigen, dat gij gesproken

hebt; waren het niet de onbesnedenen, die gij ontvluchttet? Zeide de Godsman Abraham niet tot Faraö: zie, dat is mijne zuster, en ze was zijne vrouw? Was het niet ter eere Gods en ter behoudenisse van Zijn volk, dat ge deze dingen deedt? En rouwt u dit, broeder? R o u w t u dit, uitverkorene tot een groot en heilig werk, want geen mijlen ver zult ge geloopen hebben, vervolgd door Gog en Magog, zonder dienst te doen aan het volk Gods, zoo in Schotland als Engeland?'

'Wees gedankt voor die woorden; als manna zijn ze mij bij mijn verlaten tent... Ja, ik was in dienst van het volk Gods... Ik had een brief over te brengen aan Mr. John Pym; ik heb dien zelf te geven, zuster! in uw huis, van daag tegen den avond. Woont hij hier?'

'Hij w o o n t niet, maar hij i s hier, en nog eenige andere richters en oudsten van Israël. Het is hier heilige grond, dien men alleen ongeschoeid mag betreden. Kraken de schoenen, doe ze dan uit; want de Booze heeft een scherp gehoor en de Belialskinderen van straks mochten nog eens staan te luisteren.'

Joe Lairdy verzekerde dat hij geen geluid zou maken, en op de reis, bij het voorbijsluipen der schilwachten van 's konings leger, er blijk van had gegeven dat zijne schoenen niet kraakten.

'Volg mij dan! Maar geen woord gesproken! Het licht zullen wij uitdompen,' voegde zij hem toe, toen hij naar den kandelaar greep. 'Hoe minder gevaar hoe beter,' fluisterde zij hem in het stikdonker toe, waarin zij zich nu bevonden. 'Er ligt hier in de nabijheid kruid, en men moet den Heer niet verzoeken.'

Zij nam hem bij de hand, voerde den thans werkelijk trillenden Schot, die naauw den voet durfde neerzetten, daar de zolen met ijzer waren beslagen, eenige schreden het voorhuis door en toen een houten wenteltrap op naar de eerste verdieping, waar zij toen driemaal aan een deur tikte die zich daar bevond.

Wij treden vóor hen binnen en bevinden ons in een vierkant vertrek, met matten bevloerd, de wanden met notenboomenhout beschoten, van een vierkanten, ver vooruitspringenden schoorsteen voorzien, waarvan de mantel op twee steenen pijlers rustte. Een langwerpig vierkante eikenhouten tafel op vier stevige pooten, eenige stoelen van hetzelfde hout en van eenvoudig maaksel - vierkante zitting en rug - maakten het eenig huisraad uit. Een enkele vetkaars stond er op de tafel, en haar licht reikte niet

verder dan tot den omtrek van het voorwerp waarop zij geplaatst was, zoodat het grootste gedeelte van het vertrek in schemering was gehuld. Fantastiesch gezicht!

Om die tafel zaten vier mannen, het hoofd tot elkaâr gebogen, met elkaâr in ijverig gesprek, maar immer fluisterend gevoerd. Op aller gelaat danste het roodachtig licht der flikkerende kaars, terwijl de rug in het duister school, en hunne gestalten een scherpe slagschaduw wierpen op den vloer en den donkeren wand.

Hij, dien ons oog het eerst ontwaart, omdat hij het dichtst bij de deur zich bevindt, is een man dien men slechts even veertig jaren zou geven, schoon hij er reeds zes en veertig telt. Angelsaksiesch bloed stroomt hem door de aderen: in ieder zijner gelaatstrekken, in zijn geheele wezen kunnen wij het bespeuren. Hij is schoon, maar het is eene schoonheid, welke geene kracht buitensluit. Blaauw is het oog, zelfs licht en zachtblaauw, en toch straalt er beradenheid uit tegen; welgevormd zijn de lippen, maar wanneer hij zwijgt zijn ze als krampachtig op elkaâr gesloten, zijn ze als verzegeld. En niettemin schildert de gestalte, ieder gebaar, ieder woord, iedere toon den volmaakten edelman. Een edelman in den besten zin des woords was John Hampden, een naam voor wien ieder zoon van Albion nog in deze eeuw het harte warmer voelt kloppen, wien ieder telg van een vrij volk zijn cijns moet brengen van eerbied en liefde, want de strijders voor waarheid en vrijheid kampen voor de menschheid, en niet voor eenige harer leden alleen, kampen voor de menschheid en niet slechts voor een volk; hunne zegepralen zijn de zegepralen van allen, en worde ook de vrucht daarvan in den aanvang slechts door weinigen geplukt, ze gedijt in den loop der eeuwen tot voordeel van allen. Zonder de vrijheid Engelands in de 17^{e} eeuw zoude ook de onze niet hebben kunnen blijven ademen, zoude die bij zoo vele volken, als zich thands reeds staatsrechten hebben verworven, niet geboren, niet gekweekt kunnen zijn.

En John Hampden was de eerste in het oogenblik van krizis - niet de eenige en ook niet de grootste - maar toch de eerste, die zich verzette tegen geweld, onbillijkheid en verraad, zich verzette in een tijd, toen alles boog voor Karels gouden scepter, die dra een looden bleek te zijn.

Die daad was waardig, was grootsch, te moediger en grootscher, omdat Hampden zoo kwetsbaar was en zoo veel te verliezen had.

Rijk was hij in het Graafschap Buckingham, rijk door de schier onmetelijke grondbezittingen, welke hij daar van zijne vaderen erde; gelukkig door de vrouw zijner keuze, die hij op vijf-en-twintig jarigen leeftijd huwde, en door de kinderen, die de teêrgeliefde hem schonk; gelukkig, zoo als hij het alleen kan zijn, wien uitnemende gaven des geestes verleend zijn en wien de studie en het verstandelijk verkeer, ja de gemeenschap met de uitnemendsten zijner tijdgenoten die gaven ontwikkelen en veredelen, de korte dagen des levens verheerlijken, en, nevens de genietingen des huiselijken levens, nog andere, nog hoogere doen ontstaan, die als tegenwicht mogen gelden voor de kleinheid en bekrompenheid, waartoe de weelden, in den beperkten kring des huizes gesmaakt, zoo dikwerf kunnen leiden.

'Onvergetelijke dagen!' zou hij u kunnen toeroepen, als hij thands niet aan alles behalve zich zelven en de zijnen dacht; onvergetelijke dagen, die hij doorbracht in den bloei zijns levens nevens Falkland en de eerste vernuften zijns tijds op het bekoorlijke landhuis Tew, aan genen behoorende. Jakob I had zijne eerste autokratische oprispingen, en de vier-en-twintigjarige Hampden haastte zich naar het saâmgeroepen Parlement, waar hij den jeugdigen phalanx gereed vond om te verdedigen wat men had en om te veroveren wat men ontbeerde, maar verkrijgen moest, wilde het bolwerk van 's lands vrijheid tegen elken inval in de toekomst gedekt zijn. Wat er opofferends in school, om halve nachten in het enge bedompte en vunzige huis der Gemeenten door te brengen, - hielden de Gemeenten ook de koorden der geldbeurs, de Engelsche vorsten, de Tudors als de Plantagenets, de Stuarts als de Tudors beschouwden ze toch meest als hunne lakeien en knechten - het werd hem vergoed door de kennismaking met zoo velen, even jeugdig, even frisch en vol geestdrift als hij, maar nog krachtiger, nog begaafder, ten minste op het slagveld, waar hij ze ontmoette en met hen den strijd begon. Helaas! die kamp hield niet lang aan: één machtwoord des konings, wien de opmerkingen zijner onderdanen, hoe bescheidenlijk ook gemaakt, verdroten, sloot het Parlement, en ieder keerde huiswaards, met het bewustzijn het goede gewild, maar ook met de teleurstelling het doel niet bereikt te hebben. Had hij zijn eigen geluk boven dat zijns vaderlands gesteld, hij zou blijde tot de zijnen zijn teruggekeerd; thands kon hij de ruste, hem aan eigen haard geschonken, niet anders beschouwen dan als de balsem in de schrij-

nende wonde uitgestort. Maar in dit licht beschouwd bleven het onvergetelijke dagen bij en met den straks genoemden vriend doorgebracht. Falkland bracht er zijne humaniteit, echte reine humaniteit, niet alleen zich uitend in de uitwendige vormen, maar zetelend in het nobele hart, in den van vooroordeelen vrijen, ontwikkelden geest; Dr. Earles zijn echt wijsgeerigen blik, die hem een oog vergunde te slaan in het geestesleven der Hellenen, terwijl Dr. Morley, later een uitnemend Prelaat der Engelsche kerk, hem van eenzijdige waardering van Earles' beschouwingen vrijwaarde, zoo als deze het voor die van genen deed. En als dan John Pym in den kring trad, dan mocht de cirkel gesloten heten; als Pym, hoewel zwijgend bij Earles' en Morleys gesprekken, het woord opvatte na eene uitspraak van Falkland, die in beschaving zijn meerdere, maar in geestdrift voor de vrijheid, in kracht en in moed zijn mindere was, de heldere maar zware basstem verhief en, zich meer en meer vereenzelvigend met zijn onderwerp, uit de oogen bliksems schoot, dan was het of het groene priëel van geurige kamperfoelie en het rozenbed, dat er vóor lag, en de beek, die er half achter lag verscholen, verdween, en allen met de snelheid der gedachte werden overgevoerd naar het Romeinsche forum, waar Cicero den machtigen Jupijn zijne flitsen had ontnomen om die Catilina tegen te slingeren en er hem mede te verpletteren.

Onvergetelijke dagen! Zalige ruste! Daar brak de stormwind los, die de bloemen der kamperfoelie afrukte en de rozen ontbladerde. De Koning van Engeland behoefde geld, veel geld, en geen Parlement stond hem subsidiën toe. ‘Eerst deze en dan herstel der grieven,’ dus luidde het bevel Zijner Majesteit, en de stoute balsturige onderdanen, in het Parlementshuis saâmgekomen, keerden den zin altijd om, en verklaarden, voor den troon geknield, met allen eerbied en onderdanigheid, maar onwrikbaar in hunne logika: ‘eerst herstel van grieven en dan subsidiën.’

Zijne Majesteit Karel I besloot toen zonder Parlement belastingen te heffen. Een bron van inkomsten, die in den aanvang mildelijk vloot, - het in boete slaan van allen, die de voorschriften van Laud in het kerkelijke niet opvolgden - droogde spoedig op. Men zocht naar een andere. Het scheepsgeld, vóor eeuwen reeds geheven in de havensteden voor het bouwen van schepen uitgerust tegen de zeeroovers, zoude in uit-

gebreider kring worden ingevorderd. Ook het Graafschap Buckingham, waar Hampden woonde, moest zijn aandeel dragen, en Hampden zelf werd aangeslagen voor twintig shillings. Alles rondom hem boog voor de koninklijke roede, want de Sterrekamer brandde en blakerde, de rechtbank van het Noorden, waar de onverzettelijke, de stalen wil van Thomas Wentworth voorzat, geeselde en hing. Hampden, de rijke Hampden weigerde. Een langdurig proces werd gevoerd. Het mogelijke werd gedaan om hem in den aanslag voor zulk een nietig bedrag te doen berusten. ‘Twintig shillings slechts voor zulk een rijk man!’ riep men van 's konings zijde, alsof het hier geen hooger beginsel, geen rechtsbeginsel gold, waaraan de toekomst van gantsch Engeland hing. Toen hij niet wilde berusten en volhardde, werd het mogelijke aangewend om hem te vermoeien, af te matten, vrees aan te jagen, maar niets baatte, en, hoewel de vuige en slaafsche rechtbank hem veroordeelde, geschiedde het, ten aanhoore van het geheele koninkrijk, slechts met de meerderheid van twee stemmen, en hadden er woorden geklonken bij het voeren der pleidooien, woorden, die de kroonsieraden in den Tower deden trillen van schrik. De schok was gegeven, die doorging tot allen.

Het voegde in eene politieke geschiedenis van Engeland, om de verschillende *phases* naauwkeurig aan te duiden, welke de vrijheidsstrijd doorliep tot den tegenwoordigen oogenblik. Mijne taak is nederiger en een geheel andere, en daarom zij het voldoende aan te stippen, dat van dat rechtsgeding de oppozitie hare grootste kracht ontleende, daar zij het volk sinds dat oogenblik achter zich zag staan; dat sedert dit rechtsgeding Zijne Majesteit meermalen werd gedwongen voor een oogenblik toe te geven, zelfs genoopt om *de petitie der rechten* te bekrachtigen, waarbij de voorrechten des volks werden gehandhaafd; dat zij echter altijd, na de vurig gewenschte subsidiën verkregen te hebben, haar plechtig gegeven koninklijk woord brak en eigenmachtig vernietigde wat zij bezworen had, maar ook de leiders der oppozitie, de lievelingen des volks, zich naauwer aan een sloten, hoe ook menig hunner er voor boette en eenige hunner reeds ettelijke jaren in den Tower zuchtten, of er, zoo als de oude moedige Elliott, uit gebrek aan lucht en licht bezweken.

Het mag ondersteld worden, dat de geschiedenis van Hampden, voor zoo veel diens openbaar leven betreft, ook die der drie andere is, met wie hij thands aanzit. Naast hem nam Oliver St. John

plaats; hij bevindt zich daar om dezelfde reden als zijn slechts eenige jaren jongeren buurman, dien hij als advokaat in het beroemde rechtsgeding bijstond. Hij mist het edele van Hampden; in plaats van diens waardigheid, drukt zijn geheel uiterlijk scherpzinnigheid, ja ook scherpte uit, eene scherpte, evenwel gemengd met somberheid. Een tijdgenoot verzekert, dat men hem slechts eens zag glimlachen. Tegenover hem ontmoeten wij een veel jonger man, met fijn besneden gelaat, kleine levendige oogen, eenigzins griekschen neus, gewelfd voorhoofd en lang krullend blond hair. Hij is de eenige, aan wiens kleedij eenige zorg is besteed, die de laatste uit Parijs aangekomen modes gevolgd en de zwarte kleur niet als de eenig bestaande heeft beschouwd. Hij heet Henry Vane, zoon van Sir Henry Vane, in dezen oogenblik Sekretaris van staat van Zijne Majesteit Karel I. De vader, een dienaar van het despotisme, de zoon een van de hoofdleiders der oppozitie! Wel moet hij blijken van goede trouw hebben gegeven, dat hij in dezen kring is opgenomen, dat hij tot eene samenkomst is toegelaten, zoo geheim, zoo vertrouwelijk, zoo gevaarlijk als deze schijnt te zijn, dat hij waagt neder te zitten naast den man, die thands zijn gebuur is. Veinzerij was onmogelijk, want ze zou ontdekt zijn geworden door de oogen diens buurmans, oogen, die in deze ure meer licht schijnen te verspreiden, dan de kaars; tot verraad is hij niet in staat, want zie, de forsche gevleeschte hand van zijn buurman rust vertrouwelijk op zijn schouder, en die oogen en die hand behooren aan Mr. John Pym.

Pym! Reeds nu ontbloot zich menig hoofd in Londens straten als hij voorbij gaat en balt zich de vuist van menig koninklijk dienaar, zoodra hij den spitsen bol van den hoed diens niet te temmen redenaars in de verte gewaar wordt. In de Parlementen in de laatste tien jaren gehouden nam hij immer zitting en onderscheidde hij zich voordurend door zijne wegslepende welsprekendheid en tevens zijn doorzicht, zijn politieken takt, zijn voorzichtigheid na een behaalde zegepraal, zijn onverzwakten moed na een nederlaag.

Reeds kort na den dood van Jakob I verhief hij zijne stem tegen de bestaande misbruiken met eene alles medeslepende kracht, maar ook vaak met eene ruwheid, die de tegenpartij verbitterde zonder haar te verslaan. Een blik op zijn wezen kan reeds doen gissen, welke hartstochten in dat lichaam konden gisten en woeden. Alles duidt fyzische sterkte aan, een

krachtig animaal leven, eene gezondheid, door nachtwaken noch studie, door buitensporigheden noch vermoeienis van peze en spier te deren of te verzwakken. Lang en dik hair golft in rijke lokken langs het hoofd, welks omvang voegt bij die breede schouders en die forsche leest. De neus is lang en gebogen, bijna als die van een havik, en de donkere schitterende oogen blikkeren en staren als die van een valk. Die oogen temperen den indruk, dien de grove bouw van het lichaam zoude kunnen te weeg brengen, en getuigen van een rijk zieleleven, dus van iets anders nog dan van dierlijke kracht. Vereenigd geeft alles den indruk van harmonische ontwikkeling: zulk eene ziel moest huisvesten in zulk een lichaam, zulk een lichaam mocht aanspraak maken op zulk een levenwekkenden adem. Hadden Hampden en Pym in Hellas geleefd, gene had een Pericles kunnen zijn, deze had zich als Hercules moeten doen kennen; gene ware een uitnemend menschenzoon, deze een halfgod geweest. Zoo was ook beider verhouding volgens het oordeel van den tegenstander, die beiden vreesde, maar Hampden achtte en Pym haatte. '*Boeuf parlementaire, embesogné de jurisprudence et de politique*,' schreef een tijdgenoot aan eene dame van het hof van Lodewijk XIII.

Het werd een grond van bewondering te meer, dat die man, wiens ruwe kracht men had leeren erkennen, wiens heftige hartstochten men had leeren vreezen, zich leerde bedwingen en betoomen; dat hij met eene kracht, zoo als hij er alleen bezat, de stormen in zijn binnenste bezwoer, toen hij bemerkte, welk voordeel hij der tegenpartij door onbesuisden ijver verschafte. Ongebogen, hoewel een tijd lang in den Tower opgesloten als straf voor de door hem in het huis der Gemeenten gesproken raauwe woorden, waardig en krachtig strijder als nooit te voren, verbaasde hij voortaan vriend en vijand door zijne bedaardheid, door zijne gematigdheid; en wanneer hij zijne hoorders aan zijne lippen boeide en hen het hart in de borst trillen, het bloed door de aderen sneller gudsen deed, dan zag men hem, kalm in den door hem zelven opgeroepen storm, met vaste hand heenwijzen naar het doel, dat nagestreefd moest worden, tot voorzichtigheid vermanen en overtuigen door eene strenge en onverbiddelijke logika.

Hij had eens een vriend, - spreek den naam in zijne tegenwoordigheid niet uit, als ge de aderen niet op zijn voorhoofd wilt zien zwellen, - hij had eens een vriend, nog begaafder, nog vermeteler, nog.... eerzuchtiger dan hij; dat was Thomas Wentworth. Naast elkaâr streden zij voor de rechten des volks, en

het Engeland der 17de eeuw wist niet wien van beiden het den palm zou reiken. Zij maakten saâm slechts éen veldtocht, want toen het volgende Parlement werd geopend bezat Pym geen vriend meer in Thomas Wentworth, maar vond hij dezen in de eerste gelederen der tyrannij. Overal en altijd bespeurde hij Wentworth; in iedere regeringsdaad, in iedere wetsverkrachting, in iedere overwinning van het koninklijk geweld, altijd Wentworth! ‘Gij verlaat ons,’ had hij dezen toegevoegd, ‘maar wij verlaten u niet, zoo lang u het hoofd op de schouders staat.’

Het eerste deel dier bedreiging was hij trouw nagekomen; zou hij dat ook het tweede kunnen doen? Hij had den afvallige vervolgd en aangevallen; maar zijn zwaard was opgevangen op een lemmer even zwaar en scherp, maar nog beter verstaald dan het zijne. Hij had hem sedert dat tijdstip niet verlaten, maar Wentworth was hem ook nimmer ontvloden. En machtiger dan ooit was die man in dezen oogenblik! Als onbeperkt monarch heerschte hij over Ierland, over den Primaat Laud, over den geheimen raad Zijner Majesteit, over Zijne Majesteit zelve. Opperbevelhebber der koninklijke troepen tegen zijn eigen begeeren, maar omdat hij niemant anders dit ambt kon toevertrouwen, was hij opgetreden tegen de oproerige Schotten, en als hij overwon en met zijne twee en twintig duizend krijgsknechten naar het Zuiden keerde en Engeland doorrende, dan..? Zelfs Pym sidderde bij de gedachte en had een oogenblik de zwakheid den blik naar het Zuidwesten te richten, den wijden Atlantischen Oceaan over, waar de vervolgden om des geloofswille heen vluchtten, en zich eene eigen woning hadden gebouwd in de groene woestenijen van Amerikaas vastland.

Maar het hoofd werd spoedig weder omgewend en de moed wies met het gevaar. De kracht was teruggekeerd en ze was weder de bezielende geworden. Als de trotsche eik stond hij te midden van het lager geboomte, de bliksemflits trotsend, den stormwind niet achtend. Alles stond op het spel en hij waagde zichzelven.

Van hem was het opontbod tot eene heimelijke samenkomst uitgegaan; waar een Hampden verbleekte, had hij geglimlacht en zijne uitnoodigingen in het diepste geheim den vertrouwdsten doen toekomen. Reeds dikwerf was men saamgekomen en menigeen had het wachtwoord, in dit vertrek gegeven, door de graafschappen van Engeland rondgedragen. De gemoederen waren in gisting: men wist niet waarop de hoop en de verwachting steunden, maar men hoopte en verwachtte verande-

ring, verademing, herstel der grieven, bevestiging niet alleen, maar zelfs uitbreiding der vrijheden.

Wat die gelaatszenuwen op dit oogenblik zich bewogen, wat die oogen uitdrukten, wat die lippen, echter niet meer dan fluisterend, uitspraken! In dubbelen zin lag onder hen het buskruid; één vonk, door onvoorzigtigheid of door verraad te voorschijn gebracht, en allen voeren de lucht in!

‘Ik weet dat er lijsten zijn opgemaakt van de gantsche geestelijkheid. Men zal elk aanslaan naar zijn inkomen. Dertig duizend pond was laatstleden Vrijdag nog over en er kwamen toen bevelen rechtstreeks van Wentworth, om alles voor het leger over te zenden; op denzelfden dag met denzelfden post kreeg de Lord van de Schatkamer echter een eigenhandig briefjen van Zijne Majesteit, waarbij hem bevolen werd aan zijn goeden vriend - dat wil zeggen zijn orakel Wentworth - niet meer dan twee derden te zenden van het aanwezige geld, en het overige, op een duizend pond na, der Koningin ter hand te stellen; die terug gehouden duizend pond moest echter dadelijk in het diepste geheim, zonder dat zijn goede vriend daarvan kennis droeg, aan Zijne Majesteit worden overgemaakt.’

Vane was het die dit vertelde, en Vane was de zoon, zoo als wij weten, van een sekretaris van Staat. De gegrondheid van het bericht werd dan ook niet in twijfel getrokken.

‘Karel loopt reeds aan den leiband van h e m ,’ merkte Pym aan. ‘Maar niet meer dan billijk dat het gestolen goed ook hem weder ontstolen wordt! Een derde voor de Koningin, die het zeker even goed gebruiken zal als de Koning! Rosetti en Con’ - de eerste was een Italiaan, de tweede een Schotsch priester der Roomsche kerk - zullen het geld wel goed weten te besteden. De vrouw en de gunsteling verdeelen den buit, en zijne Genadige Majesteit moet op slinksche wijze zich er een deel van zoeken te verzekeren.

Daar was ironie in die woorden, eene ironie die als zout in de wonde beet.

‘Het gunstigst verschijnsel acht ik nog de belasting die men voorneemt van de geestelijkheid te heffen. Zoo de tyrannij ooit billijk kon zijn, dan zou zij het in deze wezen. De geestelijken, die de goddelijke rechten Zijner Majesteit verdedigen, zijn er het naast toe, om in de kosten, welke die rechten opleggen, te voorzien.’

St. John, die deze woorden uitsprak, trof minder doel met

zijn sarkasme dan Pym straks met zijn ironie. Waren zijne bondgenoten het Episcopisme en de Staatskerk niet genegen, de hooge eerbied voor de dienst van God, nog niet door hen af te scheiden van de dienaren der Kerk, de nog niet bepaalde verwerping, zelfs door deze mannen, van het dogma van het goddelijk recht der koningen, deed de opmerking bijkans als eene heiligschennende spotternij beschouwen.

‘Het is een grove fout van h e m ,’ zeide Pym, ‘en ik zal God niet bidden dat Hij hem dat doe inzien. Een leêge schatkist, de Lord Mayor en de twee rijkste Aldermen van Londen in rechten betrokken door de Sterrekamer, eene belasting op de geestelijkheid, zoo God onze goede zaak genadig zij, een nederlaag van Zijner Majesteits leger, en het Parlement is binnen vier weken bijeen! Wij moeten ons verstaan met de Schotten.’

‘Zou dat eene noodzakelijkheid zijn?’ vroeg Hampden. ‘Ik weet dat het juk zwaar woog en het liefste werd aangetast, maar de middelen door hen aangewend zijn geweldig, even geweldig als die des Konings. Door lijdelijk verzet noem ik den onderdaan sterk, door wapengeweld noem ik hem zwak, omdat hij in mijn oog daardoor misdadig wordt en zich vergrijpt aan de inzetting Gods.’

‘Het i s eene noodzakelijkheid, John!’ hernam Pym met eenige verheffing van stem. ‘Twijfelt gij er aan, dan wordt uw doorzicht omgekocht door de goedheid van uw hart. Vergeet ge wat we geleden en verduurd hebben en dat zou ook hun deel zijn geworden, als zij niet naar de wapens hadden gegrepen; dat zal nóg hun lot zijn als zij verslagen worden. Maar, onderstel dat zij het onderspit delven, wat hebben zij dan nog verloren? Een paar hoofden die geveld zullen worden; maar hun kop zal een hydra-kop blijken te zijn. Nu loopen zij de kans van de verdrukking af te wenden, van zulke voorwaarden te bedingen, dat de eedbreker, die hen en ons regeert, wel gedwongen zal worden het hun te geven woord te houden. God is een rechtvaardig, alwetend en alomtegenwoordig God. Voor Zijn aangezicht zijn de rechten en plichten bezworen van Oud-Engeland en Oud-Engelands koningen. Is de onderdaan gehouden het zijne te doen en zijne p l i c h t e n te vervullen, hij mag dan ook het zijne doen om zijne r e c h t e n te handhaven; lijdelijk verzet is de aanvang, wapengeweld is het einde, en, bij God! wapengeweld m o e t het einde zijn als het andere niet baat.’ Hij zweeg een oogenblik en vatte en begroef

meteen de blanke hand zijns vriends in de zijne, terwijl hij zachter voortging: ‘Bovendien, John! onze strijd is tegen h e m , den verleider Zijner Majesteit, den verderver des lands.’

‘En wie zal meer de schuld dragen van het wapengeweld, onderstel dat dit eene overtreding zij van eene wet Gods?’ vroeg St. John. ‘Wij of de Koning? Wij, die slechts een menschelijk geduld bezitten, of de Koning, die er meer van vergt dan het verdragen kan? Daar is een natuurwet en een geschreven wet; waar deze soms ook zwijge, verheft gene des te luider hare stem. Het voorbeeld van de Schotten is een leerzaam voorbeeld; het zou tegen ons getuigen indien wij het niet volgden.’

Hampden zweeg, maar was niet overtuigd. Was hij het eerst van allen het Koningschap tegengetreden, hij had het gedaan langs den wettigen weg, den eenigen, dien hij had kunnen inslaan: voor de rechtbank zijns lands. Dat deze in dienst stond van den monarch en haar geweten verkocht had aan het gezach, zoo veel te erger voor den monarch, en voor het gezach; hem dreef het niet aan tot de onberadenheid der wanhoop of de gewelddadigheid van den hartstocht. Herstel der grieven was ook zijne leuze, eene leuze die hij zou aanheffen tot op de stervenssponde. Gehoord zou zij worden uit zijn mond of uit dien zijner kinderen, daarvan hield hij zich verzekerd; gehoord en verstaan door het Parlement des rijks, dat de Koning niet altijd zoude kunnen doen zwijgen. Hij meende het wel met zijn vaderland en daarom kon hij wachten tot de ure der noodzakelijkheid voor de boete van het koningschap sloeg. Ontwikkelde en daardoor te meer onderworpen aan de wetten des zedelijken levens, had hij een afkeer van het geweld, van de domme kracht, die het zwaard maar te dikwerf in het leven roept.

De meerderheid echter overstemde hem; zij rekende minder op de deugdelijkheid der zaak dan op het snel werkende der middelen; zij had het charakter van het weerbarstigste der metalen geraadpleegd, en, hoewel nog niet droomend van eene omverwerping des troons, maar slechts doelend op eene beperking, geleerd, dat het ijzer op het oogenblik der gloeihitte smijdig wordt en zich buigen en verwerken laat als was. En Pym, St. John en Vane achtten de natie thands dat oogenblik nabijgekomen, en geloofden, zoo noodig, haar daaraan nog door alle middelen te moeten nader brengen.

‘Ik heb reeds betrekkingen aangeknoopt in het Noorden,’ fluisterde Pym, die zijns vriends zwijgen gunstig uitleî, en zich

haastte om, als had hij der 19e Eeuw een harer diplomatische kunstgrepen kunnen afzien, een *fait accompli* te konstateeren. ‘Leslie zal den vinger niet weigeren dien ik hem toestak; ik houd het voor zeker, dat hij van zijn kant de gansche hand toereikt.’

‘Pym, zie toe wat ge doet; de bijl ligt alreê aan den wortel des booms,’ zeide Hampden, terwijl eene huivering hem door de leden liep.

‘Wij hebben te zorgen dat de bijl blijft liggen en geen menschenhand er naar grijpen kan. John! wat gij in uw graafschap te midden uwer pachters een kluizenaarsleven hebt geleid! Het manna regent niet meer uit den hemel, maar het moet gezocht worden tusschen doorn en braamstruik, ja in de nabijheid van 's vijands tent. Maar van waar zulk een ontzetten, terwijl gij al dien tijd rustig met ons aan hebt gezeten, terwijl gij wist, dat het buskruid onder onze voeten ligt en de musketten er bij voor onze wakkere *train bands*, wier oefeningen wij straks nog aanstaarden, wier oefeningen door ons, door u zoo wel als door mij, zijn uitgelokt?’

Hoe de eene stap tot den anderen voert! Hampden, die megewerkt had om de weerbaarheid der burgers te bevorderen, en dat gedaan had vooral uit vreeze voor een inval eens buitenlandschen vijands, voelde het klemmende van de opmerking zijns vriends. Wapening had hij bedoeld tegen Frankrijk of tegen den onderkoning van Ierland, maar indien zijn Koning eens gemeene zaak maakte met een van beiden, zou dan ongeoorloofd worden wat hij anders in de hoogste mate geoorloofd, ja werkelijk geboden dacht? Om welke reden dan ook, hij had den beraamden maatregel goedgekeurd; had hij dan nu het recht er een af te keuren, die er het noodzakelijk gevolg van scheen?

Aan het algemeen stilzwijgen, dat op Pyms laatste woorden volgde, werd een einde gemaakt door een zacht tikken aan de deur. De wijze waarop dit plaats had scheen hun aan te kondigen dat er geen vijand in aantocht was. Toen de deur openging werd dan ook het bekend gezicht van Peggy naar binnen gestoken en de komst van den ons bekenden Lairdy aangekondigd, welke mededeeling Pym van zijn stoel deed opspringen. De Schot stond weldra in hun midden en werd door Pym met de oogen gemeten en gepeild.

‘Wie zijt ge?’

‘De steen in de hand des slingeraars! Mij is gezegd een brief aan Mr. John Pym te brengen.’

‘Die ben ik. Geef hem mij.’

‘Ik moet dien u alleen overhandigen,’ hernam hij de oogen om zich heen slaande.

‘Zij zijn mij en ik ben hen, trouwe dienstknecht! Twijfel niet langer. De letter der schrift is dood, de geest alleen maakt haar levend.’

Joe bleef nog een oogenblik weifelen, keek daarop Peggy aan, die hem toeknikte en hem wenkte te gehoorzamen.

‘Hier is hij dan,’ zeide hij, uit de dubbele zool van een zijner schoenen het kleinood te voorschijn halend. ‘Morgen moet ik terugkeeren, zoo ik hoop met een andwoord.’

‘Geef den man het noodige; verzorg hem goed en laat hem uitrusten,’ zeide Pym tot Peggy, die den Schot wegleidde. ‘Beter boodschapper kon men niet uitkiezen. Zulk een werktuig getuigt voor hem die het gebruikt en in beweging weet te brengen.’

Hij opende het briefjen; het was van de hand van den beroemden Henderson, den prediker, die gantsch Schotland had doen opstaan, het *Covenant* - het heilig verbond - had doen sluiten, en door het vuur zijner welsprekendheid, door den gloed zijner overtuiging Lord Leslie een leger had verschaft, zoo als Schotland er nog slechts zelden op zijn bodem had vereenigd gezien.

‘De Almachtige streed voor onze rechten; 's konings leger is verslagen en trekt terug. Er zijn voorstellen tot verzoening gedaan, maar de leeuw is zachtmoedig als de doornsplinter hem in de poot is gedrongen. Wij willen waarborgen en steun bij u en de uwen. Leslie en eenige anderen waren geneigd tot verzoening en zouden 's vogelaars zoet gefluit hebben gehoor gegeven, toen juist uw voorslag tot mij kwam. Een uur later aangekomen en het zou te laat zijn geweest. Wij hebben nu andere voorwaarden gesteld en zullen de onderhandeling zoo veel mogelijk vertragen om uwentwil en om den Koning uit te putten; maar verschaf ons dan ook geld om ons leger op de been te houden. Ik heb voorgesteld geschikte mannen naar Londen te zenden en om daar met Zijne Majesteit te onderhandelen en tevens met u te raadplegen. De Koning wilde daarvan niets hooren, maar wees York en eindelijk Ripon aan. Wij stemden toe; Ripon evenwel ligt op den weg naar Londen, en ik verzeker u, haasten zullen wij ons niet.’

‘Welnu?’ schenen de flikkerende oogen van Pym te vragen, terwijl hij het kostbaar, maar gevaarlijk briefjen aan de kaars

aanstak, het brandend papier op den grond wierp en de asch met den voet fijn wreef.

‘Het moet nog beter worden. Nederlaag op nederlaag moet er geleden worden! Dat is het beste nieuws wat wij vernemen kunnen,’ merkte St. John aan, terwijl voor het eerst sedert jaren een blijde glimlach zich op het somber gelaat vertoonde. ‘Die prediker heeft zich nog zoo zeer niet in het hemelsch Kanaän verdiept, dat hij den weg op deze aarde vergat.’

‘Indien Wentworth zich hieruit redt, schat ik hem fijner dan den boozen geest zelf,’ zeide Hampden, die zijn afkeer van den gewapenden opstand vergat bij de berichten, die der verdrukte partij het morgenrood der verlossing voorspelden.

‘Hij zal zich hieruit niet kunnen redden, maar evenmin toch zullen wij hem kunnen doen vallen - ik meen: vallen om nooit weêr op te staan. Wij kunnen in het Parlement aandringen op zijne verwijdering, hem beschuldigen van geweld en machtsovertreding, maar hem niet overtuigen van hoog verraad - en slechts het laatste doet het schavot opslaan.’ Pym trok de gespierde vuist saâm als of hij den gehate omklemde en vasthield.

De jonge Vane was steeds onrustiger geworden; de fijne lippen hadden zich meermalen tot spreken geopend, maar zich telkens weder gesloten; onrust deed zijn borst zwoegen, zielestrijd bewoog de zenuwen zijns gelaats.

‘Ik moet, ik kan niet anders,’ mompelde hij eindelijk. ‘Gister,’ begon hij stamerend, terwijl de verbaasde hoorders de ooren sperden, ontving ik een brief van mijn vader, met verzoek in zijne papieren een stuk, op famille-omstandigheden betrekking hebbende, te zoeken. God is mijn getuige, dat ik niet verder ging dan ik mocht, dat ik geene andere lade opende dan mij was aangewezen. Ik zocht, en ik vond in de gevraagde papieren eene aanteekening mijns vaders, aangaande het gebeurde in eene der laatste vergaderingen van den geheimen raad voor de Schotsche zaken. Wentworth had het woord gevat, en van de door hem gehouden reden waren de volgende zinsneden door mijn vader aangeteekend: ‘Uwe Majesteit, die alles beproefd heeft, maar terug is gewezen, kan zich voor God verandwoord achten. Zij is bevrijd en ontheven van alle breidels en vrij om te doen wat hare macht toelaat. Zij heeft een leger in Ierland, dat zij gebruiken moge om dit rijk tot gehoorzaamheid te dwingen, want ik ben er zeker van dat de Schotten het geen vijf maanden langer kunnen uithouden.’

‘Ha, Thomas Wentworth!’ zeide Pym gesmoord, terwijl hij de hand naar het papier uitstrekte, dat Vane echter niet genegen scheen af te geven. ‘Deze regelen zijn uw doodvonnis.’

‘Neen, Pym, niet alzoo! Het doel is te rein, dan dat wij zulke onheilige middelen zouden bezigen. Wat de zoon bij toeval vindt in 's vaders schrijflade, mogen wij ons niet toeeigenen. Ook ik wensch den val van den boozen man, die ons vaderland ten verderve voert, maar ik wil het niet door een middel dat de zoon tegen den vader wapent, dat de zoon zou kunnen verplichten aanklager zijns vaders te worden. Neen, neen! Henry, gij hadt dat papier moeten verscheuren; verbrand het, zoo als Pym straks den brief van Henderson deed; want wat gij in uwe hand houdt is gevaarlijker dan het bericht van den Schotschen prediker.’

‘Daar, daar hebt gij het,’ zeide Vane doodsbleek, terwijl hij Hampden de nota in de hand wierp. ‘Gij zult doen wat goed is.’ Hampden vatte het papier aan, maar Pym legde heftig zijne hand op die zijns vriends.

‘John, maak u tot een lam, en ge wordt ter slachtbank gebracht. John, om onzer oude vriendschap wil! laat het niet gezegd kunnen worden dat wij in het gevaar eenig waren, maar bij het naderen van de overwinning tweedrachtig! John Hampden, krachtig strijder van voorheen, hebt gij naast vrouw en kind verleerd, te kampen voor hetgeen buiten het huisvertrek ligt? Hebt gij in uw tuin het ongedierte, dat uwe warmoezerij aantastte en vernielde, als schepsels van uwen Schepper beschouwd en hun de scherp getande val bespaard, of, als uw tuinman haar gezet had, er bij gewaakt om de slachtoffers er voor te waarschuwen? Thomas Wentworth noemt gij een boos man; en gij wilt hem de macht laten om boos te blijven, om ons land te verderven? dat is geen teerheid van geweten, dat is schuldige zwakheid. Het betreft hier niet het belang van huis en goed, van vrouw en kind, maar het bestaan van duizenden, het bestaan van een rijk.’

‘Het huisgezin en de staat, zij hebben dezelfde wetten; in de zedelijke waereld zie ik geene grenzen aangeteekend, die het eene van den anderen scheidt,’ andwoordde Hampden.

‘Geen redetwist thands; er moet niet gepraat, er moet gehandeld worden. Ik zou u anders kunnen wijzen op uw eigen rechtsgeding, gevoerd tegen Zijne Majesteit, die volgens uwe be-

grippen in den Staat datgeen is wat de vader behoort te zijn in het huisgezin. Wat is uw bezwaar? Dat de zoon beschuldiger zal worden van zijn vader? Maar dat kan hij niet zijn, indien hij het gevondene dienstbaar maakt aan de bestraffing van h e m ! Dat kan hij wél worden, indien hij het verzwijgt en het nochtans ruchtbaar wordt - en dat zal het worden, John! - dat de afvallige ten aanhoore van Sir Henry Vane zulke dingen gezegd, zulk een raad gegeven heeft, hetgeen de zoon, hetgeen onze Henry onder eede niet zal kunnen loochenen. Vernietig dat stuksken papier, als gij het wilt, maar bedenk dat i k den inhoud ken.'

'Laat ons kalm blijven; de hartstocht ziet zelden scherp,' viel Oliver St. John in, wien het was aan te zien dat hij de vermaning niet noodig had. 'Laat ons het gebeurde eens nader beschouwen, Sir Henry schrijft zijn zoon om eenige familiepapieren; hij duidt hem de plaats aan waar die gevonden kunnen worden; Henry vindt ze, en meteen eene geheime aanteekening, die in geene betrekking staat met de aangeduide papieren. Mij dunkt: òf Henry heeft andere laden doorzocht, dan die zijn vader hem het recht gaf te doorzoeken....'

'Neen, neen, ik bezweer het voor God!' riep Henry uit.

'Ik geloof u, en dan is het voor mij zekerheid, dat Sir Henry gewild heeft, dat zijn zoon die aanteekening vond. En zou dat zoo vreemd zijn? Sir Henry haat Wentworth, die hem even als anderen den voet op den nek zet. Al heeft hij het nooit uitgesproken, zijne daden bewijzen het. De zoon is een vereerder, een volger van Pym en Hampden, en de vader verhaalt hem niet te min van tijd tot tijd alles wat er in den geheimen raad voorvalt, en vooral betrekking heeft op Wentworth. Wie heeft ons in de laatste dagen de getrouwste berichten gegeven? Was het niet Sir Henry, door zijn zoon? En gij zoudt nog twijfelen dat hij, die dit alles deed, niet gewild heeft dat deze mededeeling ons zou toekomen? Men bergt geene gewichtige papieren op eene plaats die men vergeet te onthouden. Alles duidt eene onvoorzichtigheid aan, die eene onvoorzichtigheid wilde zijn.'

'Oliver, ik ben geheel van uwe meening. Hoe meer ik nadenk, hoe vaster ik er van overtuigd word dat mijn vader het gewild heeft. Hij haat den gunsteling, die hem meermalen door zijne hooghartigheid heeft gekwetst.'

'In Gods naam dan!' zeide Hampden, terwijl hij het papier uit de vingeren liet glijden. 'Het middel blijft in mijn

oog wat het was. Ik wil er geen deel aan hebben en blijf het beschouwen als een offer, gebracht aan de noodzakelijkheid. Dat het kwade zoo dikwijls door het kwade moet worden bestreden en overwonnen!'

'Broeder!' begon Pym bewogen. 'Broeder, ik wil uwe bezwaren te gemoet komen voor zooveel mijn geweten het toelaat. God hoort het mij belooven: van deze regelen zal geen gebruik gemaakt worden dan in den hoogsten nood, dan wanneer alle andere middelen te vergeefs zijn aangewend.'

'Ik dank u, broeder! voor die belofte; ik weet toch hoeveel u die moet kosten.'

Hampden boog echter het hoofd en bleef voor zich zien, als in gepeins verdiept; een wolk van treurigheid bleef zweven over het schoon en mannelijk gelaat.

'Thands ons gehaast! Ik zal den Eerwaarden Henderson schrijven, dat wij zijn voornemen toejuichen, om de onderhandelingen te rekken. Onze vrienden moeten om geld worden aangesproken, ten einde het Schotsche leger op de been te houden, tot er weêr een Parlement wordt saamgeroepen, en dat kan niet lang duren. De tijding van zijn nederlaag moeten wij zoo spoedig mogelijk verbreiden. De uren gelden dagen; wie slaapt, moet wakker geschud worden, en wie zit, moet opstaan. Alle vrije mannen moeten een petitie teekenen tot bijeenroeping van een Parlement.'

'Voortreffelijk,' zeide Oliver St. John. 'Geld zal er bijeen komen; slapenden zijn er reeds niet vele meer. De nood Zijner Majesteit is groot; het Parlement zál bijeen komen, maar... als Wentworth, die scherpziende genoeg is om den storm te voorzien, dien eens in Ierland ontweek; wie zal de machtige in zijn koninkrijk een hair durven krenken...?'

'Ik, indien het noodig is en het Parlement het mij beveelt,' andwoordde Hampden.

Maar het scheen niet noodig te zullen zijn. Daar trof een vreemd gerucht hun oor. Het kwam nader en nader bij, en kon herkend worden als het geroffel van trommen en het schetteren van trompetten. Wat mocht dit zijn? De stad lag reeds in diepe rust; geen voetganger bewoog zich meer in de straten. Dat de vrienden, die hier bijeen waren, niet alléen verrast en verschrokken waren, bewees het openkleppen van de vensters der in de nabijheid liggende woningen. Tusschen de krijgsmuziek in, hoorde men het briesschen van paarden. Toortsdragers moesten bij den stoet zijn, die nu

zeker in de straat, bijna onder de vensters van het vertrek waarin zij zich bevonden, aangekomen was, want een helle vuurgloed verlichtte de gordijnen. Pym vermoedde de waarheid; hij rees op: onwillekeurig volgden de anderen zijn voorbeeld en traden, na de kaars te hebben uitgedompt, met hem naar het venster, dat zij openstieten en waaruit zij, half verborgen achter het gordijn, naar buiten en beneden staarden.

Welk een aanblik! Op de met schuim bedekte paarden reden in dichte gelederen de zwaar gewapende kurassiers, waarvan Zijne Majesteit onlangs het eerste regiment had opgericht.

Het licht der fakkels vonkelde op den ijzeren wapenrok, de metalen dijbekleedselen, op den helm, van welken een witte pluim afwoei, en wierp op het metaal een rooden tint als van bloed. Omsloten van die zwaar gewapenden - de keurtroep, waarvan Zijne Majesteit wonderen verwachtte - werd men een draagstoel gewaar, zoo als men toen ter tijde nog menigwerf gebruikte, en naar welks meerdere of mindere pracht men den rang en het vermogen des eigenaars konde afmeten. Deze moest dan wel een der eerste, zoo niet de eerste van het koningrijk, herbergen. Het was een vierkant kamertjen met eenigzins gewelfd dak; de wand van achter en van voren was van hout, maar geheel verguld, terwijl aan weerszijden dikke damast zijden gordijnen met stérren geborduurd, den in- en uitgang afsloten. Boven op het dak prijkte een vergulde gravenkroon. De stoel werd slechts door twee lakeien gedragen, maar een zwerm bedienden in hetzelfde livrei omgaf hem, en tevens den fieren krijgsman op het trappelende paard - zeker de aanvoerder der krijgsbende - die ter linkerzijde reed, en soms, zoo als nu plaats had, eerbiedig het hoofd neerboog, en het oor leende naar een of ander bevel, dat hem toeklonk uit den draagstoel, waarvan een der gordijnen door een blanken vinger, waaraan een diamant vonkte, even werd weggeschoven.

‘Hij is het!’ zeide Pym met heesche stem, en hij sloeg de hand aan het vensterkozijn, want een duizeling overviel hem, en het was of er vuur spatte uit zijne oogen. De lynx had goed gezien. Thomas Wentworth, Graaf Strafford, Lord Luitenant van Ierland, na Zijne Majesteit de hoogste man in het koninkrijk, deed zijne intrede in Londen.... te elfder ure.

H.J. SCHIMMEL.

Politiek overzicht.

AMSTERDAM, 25 October 1861.

Wij konden op geen beter oogenblik deze maandelijksche overzichten der *bnitenlandsche* politiek, welke wij ons voornemen in dit tijdschrift te leveren, beginnen, dan met den aanvang van den winter. Des zomers toch rust alles een weinig; - ministers en diplomaten reizen naar de badplaatsen en laten combinatiën en plannen varen, om te midden van 't springen of niet-springen der banken en het voortdurend geruisch en geklank der muziek, de eigenaardige liefelijkheden der aristokratische natuur van Baden, Biaritz of Ischl te genieten: zij laten de wonderlijke wereld eens haar gang gaan, ze kennen te goed de spreuk, dat vorsten en ook volken - hoeveel *airs* beiden zich ook geven - niet doen wat zij w i l l e n , maar doen wat zij k u n n e n . Maar komt de herfst en nadert de winter, dan staan zij op hun post; ze maken nieuwe plannen, zij openen kamers van afgevaardigden, ze schrijven dépêches, ze geven communiqués, ze houden speeches, ze staan verbaasd over dít, en verwonderd over dát, ze maken over alles een leven en geraas, dat de wereld - die intusschen haar ouden gang was gegaan - ook ten laatste begint te begrijpen, dat ze nu eerst een waarlijk leven begint te leiden, dat ze in den zomer, toen al die leiders en hoofden krachten verzamelden, maer zoo-wat heeft gedroomd.

Dat haar die illusie worde gelaten! - want onze tijd is voor dengenen, die ernstig de zaken onder de oogen ziet, inderdaad een der moeijelijkste tijden, die immer zijn beleefd. Daar is zoo groote strijd van principes, zooveel woeling, zooveel agitatie, dat er in waarheid zoo schielijk geen rust zal wezen. Onze tijd schijnt als die oude

Jansenist, stil in zich zelf de woorden te herhalen: rust, rust, heb ik niet een eeuwigheid om in te rusten?

Wanneer toch zijn in de geschiedenis tegelijkertijd meer questions brulantes hangende geweest? In het verre westen wordt de zaak der slavernij met 't kanon bepleit; de catholieke wereld siddert over het lot van haar opperhoofd; Italië worstelt om zich tot een groote éénheid te vormen; Polen heft weeklagend 't oog omhoog en laat zich martelen; Hongarije is bereid de groote schaakpartij met Oostenrijk ten einde toe af te spelen; geheel Oostenrijk scheurt vanéén; en Engeland's fabriekwezen weet zich niet meer staande te houden, wanneer uit America geen katoen meer komt.

Dat oogenblik nu heeft Pruissen gekozen om aan de wereld het raadsel van zijn eigen tweeslachtigheid, zijn hinken op twee gedachten, als ter oplossing aan te bieden.

Nadat de koning gedurende twee jaren niet anders had gedaan, dan tegenover Frankrijk de meest uittartende houding aan te nemen: nadat hij van niets anders dan legitimiteit had gesproken, met zichtbare verachting voor het beginsel, dat de moderne tijd en ook Frankrijk huldigt: nadat het in Pruissen mode was geworden, om bij het enkel hooren van den naam van Napoleon, de hand op 't gevest te slaan: heeft Pruissens koning in deze maand goedgevonden, om den keizer te Compiègne een hoffelijk bezoek te brengen. Dat bezoek, een beleefdheid sinds de fransche keizer te Baden-Baden den Duitschen vorst was gaan opzoeken, heeft het meest vriendschappelijke karakter gedragen: onder de eiken van het bosch te Compiègne, nabij de heerlijke ruïnes van Pierrefonds, zag men keizer en koning arm in arm wandelen en spreken, als ware er nimmer aanleiding tot oneenigheid, last tot veete geweest. Het scheen alsof plotseling alle verhoudingen waren omgekeerd. Pruissen liet zijn oude bondgenooten, Engeland in de eerste plaats, een weinig varen en zou, nu Frankrijk haar plannen op den Rhijn opgaf, zich meer met datzelfde Frankrijk verbinden. 't ‘Journal des Débats’ wist een opmerkelijk en eenigzins geheimzinnig artikel te leveren, waarin het, zinspelend op de aftreding van von Schleinitz als minister van buitenlandsche zaken, van nieuwe concepties wist te gewagen waaraan de nieuwe minister graaf von Bernstorff niet vreemd zoude zijn: - men sprak in Duitschland overal van een toenadering tot Frankrijk op het economisch gebied, in zoo verre het sluiten van een handelsverdrag van Frankrijk met het Tolverbond nu zou worden voorbereid, en alle po-

litici waren éénstemmig van gevoelen, dat hoe weinig of hoe veel ook te Compiègne door de twee soevereinen was bepraat, één feit voor alsnu vast zou staan, te weten dat Pruissens koning meer de stroomingen van den nieuweren tijd zou volgen, de fiksche ideëen die hem bezielden, toen hij het regentschap aannam, ten uitvoer zou brengen, en dien half mystischen, half reactionnairen atmosfeer, waarin hij sinds den dood van zijn broeder in Januarij van dit jaar had verkeerd, zou verlaten. De groote leiders der reactiepartij, de generaal von Gerlach en onlangs Stahl waren dan ook overleden; de camarilla, die tot 1858 het schip van staat bestuurde, had geen hoofd meer sinds ook de dood Pernice en Karl von Raumer had weggerukt; de koning zag niet meer om zich heen de bepaalde vrienden zijns broeders, en het practisch resultaat was, dat Italië als koningrijk zou worden erkend.

Zoo dachten velen: de koning van Pruissen verliet Frankrijk, trok over den Rhijn en spoedde zich voort - om, voordat hij zijne verdere plannen zou ten uitvoer brengen, zich te laten kroonen, of liever, zich zelven te kroonen.

In het verre noorden, afgescheiden van alle grootere steden, ligt digt bij de zee, de oude nog middeleeuwsche stad, waar voor een halve eeuw éénzaam de groote Emanuel Kant het geheim des levens en des bestaans poogde te ontraadselen. Dáár binnen diezelfde muren had in het jaar 1701, in het midden van December, een allezins opmerkelijke plegtigheid plaats gevonden, toen de keurvorst Frederik van Brandenburg, te midden van het gejoel der menigte en het gepreêk der heeren geestelijken, zich in de groote kerk de koningskroon op zijne groote pruik zette. Hoe het hem gelukt was die koningskroon te krijgen, laten wij liefst in het midden; hij zelf was krom van leden, wat hem zeer speet, hield alleen van etiquette en heraldiek, vormen en omslag, kon zelf niet veel doen, maar zijn vader, de groote keurvorst, had, als een trouw werksman, moeitevol landen en streken bij elkander weten te brengen: zijn kleinzoon zou al het andere er wel bijvoegen, Silezië wegnemende, om de eenvoudige reden, dat hij het wel wilde hebben en hij,.... welnu, hij had de punt op de i weten te zetten - hij had geld, veel geld naar Weenen weten te zenden en was koning. Dáár nu stond dan de nieuwe koning in den barren winter van het jaar 1701 te Koningsberg in al zijn pracht en heerlijkheid, met diamanten knoopen aan zijn rok, elk wel van 18 duizend gulden waarde; hij sprak van koning te zijn, van niemand af

te hangen, hij voelde zich in de hoogste hemelen en kende op dat oogenblik geen ergernissen meer op deze wereld. Alleen hinderde het hem, dat midden onder eene der mooiste, meest zalvende redevoeringen van een der bisschoppen, zijne ietwat sceptische vrouw, de nieuwe koningin Charlotte, een snuifje tabak rapé had genomen, een geste, die, hoe steelsgewijze door de vorstin gemaakt, toch glimlagchend door het auditorium was opgemerkt, grootelijks ten nadeeligen effecte der etiquette.

Sedert dat jaar 1701 was jaar en dag verloopen; nieuwe koningen, waaronder die groote verachter van menschen en dingen, de oude Frits, hadden den troon beklommen, maar geen had zich weêr aan dezelfde plegitigheid gewaagd; de Hohenzollern waren ook geen geslacht, dat van al die ijdele vertooningen hield, het waren praktische nuchtere menschen, die voorzigtig maar vast hun weg gingen. De laatste koning had wel wat idealistische droomen gekoesterd, maar in dezen koning dacht men terug te vinden hem, van wien zijn moeder, koningin Louise, als knaap reeds schreef: ‘Mijn zoon Wilhelm is even als zijn vader, eenvoudig, regtschapen en verstandig.’ Wonderlijk was men dus te moede, toen men hoorde, dat juist deze koning zich voor het eerst weder in dat zelfde Koningsberg wilde laten kroonen en zoo mogelijk met dezelfde etiquette als wel eer Friedrich I. En het is zoo geschied. De eenige verandering was volgens de bladen deze, dat de kroon moest worden vernaauwd omdat koning Wilhelm niet als zijn voorvader Friedrich een groote pruik droeg, maar wij kunnen dit laatste berigt niet goed gelooven, en voor ons heeft de koning wel degelijk met de kroon ook de pruik opgezet, toen hij zijn eerste rede tegen het volk hield.

Krasser tegenstelling tegen de beginselen door de tegenwoordige staatkunde gevolgd is wel niet denkbaar. Het koningschap de droit divin wordt daarin weder onbewimpeld verkondigd: onder al die redevoeringen die door den koning zijn gehouden is vooral opmerkelijk deze waarmede hij den dag voor de plegtigheid de leden der beide wetgevende kamers bij zich ontving.

‘Het was mij eene behoefte de volksvertegenwoordigers nog voor mijne krooning om mij heen te scharen, en ik dank u dat gij aan mijn wensch hebt gehoor gegeven. De beheerschers van Pruissen ontvangen hun kroon van God. Ik zal dus morgen de kroon van de tafel des Heeren nemen en op mijn hoofd zetten. Dit is de beteekenis van het koningschap door Gods genade en daarin ligt

de heiligheid der kroon die onaantastbaar is. Ik weet dat gij zelve alzoo den zin verstaat dier handeling, tot welker getuigen ik u oproep. De kroon is met nieuwe instellingen omgeven: uw roeping volgens die instellingen is het, raad te geven aan de kroon. Gij zult mij raden, en naar uw raad zal ik luisteren.' - Op zich zelve nu beschouwd zouden wij het zeer goed kunnen begrijpen, hoe de nieuwe koning met de hem eigen Duitsche gemoedelijkheid en godsvrucht aan zijn werkkring een religieuse wijding wenschte te geven; op zich zelve is het ook een vaste waarheid dat gelijk alle menschen hun zijn en werkkring door Hoogere leiding verwerven, ook de koningen hun kroon van God ontvangen; maar wanneer wij bedenken hoe sedert de dagen van Jacobus I koning van Engeland, die uitdrukkingen, waarmede nu de koning van Pruissen zoo schermt, niets dan partijleuzen geweest zijn, zoodat iedereen weet, waar hij zich heeft te scharen wanneer hij ze hoort uitspreken: wanneer wij bedenken dat Pruissen een constitutionecle staat is waarin de wetgevende kamers iets anders doen dan raad en nogmaals raad geven: wanneer wij bedenken welke ondervinding de Stuarts, de Bourbons hebben opgedaan, en waarheen het zich beroepen op die leuze hen heeft geleid: wanneer wij voorts ons herinneren den historischen weg waarop Pruissen Pruissen is geworden, op wat zeker niet-evangelische wijze Silesie, Pozen en Oostelijk Saksen daaraan zijn bijgevoegd: dan gelooven wij dat de nieuwe koning beter had gedaan het geheim van den oorsprong van zijn koningschap voor zich te houden en zich de woorden te herinneren die reeds in Froissard staan geboekt: La grâce de Dieu est bonne qui la peut avoir, et peut moult valoir, mais on voit petit de seigneurs terriens présentement augmenter leurs seigneuries si ce n'est par puissance....

Doch reeds genoeg om te bewijzen tot wat wonderlijke tegenstrijdigheid deze maand de koning van Pruissen is vervallen. De reis naar Compiègne en het verblijf te Koningsberg rijmen niet goed zamen. De indruk, dien de koning zelf op zijn eigen volk maakt, kan niet al te gunstig wezen. Wat baat het hem een vrij groote amnestie te verkondigen wanneer het Pruissische volk moet toezien, hoe zoo groote sommen van den niet zeer overvloedigen schatkist worden verspild aan zoo ijdele vertooningen? - Het Pruissische volk schijnt dan ook te begrijpen dat de beste wijze om tot een goed te komen is: zich zelf te helpen. Nu de koning wankelt, moet het

volk meer dan ooit krachtig zijn wil en wensch uiten. De aandacht is dan ook zeer gespannen op de aanstaande verkiezingen voor het huis der afgevaardigden. Sinds dat de partij der liberalen in de kamer een belangrijk verlies heeft geleden door den afval der Roomsch Catholieke leden, die niet meer als vroeger onder leiding der beide Reichenspergers de pogingen der liberalen steunen, is het dubbel noodzakelijk gebleken alle krachten in te spannen. Wat men van de liberale zijde voor alles verlangt is een wet op de ministerieele verantwoordelijkheid, voorts een minder groot aandeel van den adel in de hoogere rangen van het leger, en kan het zijn een vermindering van dat leger zelf, waarvoor de finantiëele krachten van Pruissen zoo hoog een oorlogsbudget niet toelaten. Ook tegen den nieuwen minister van buitenlandsche zaken, von Bernstorff, die tot nu toe als heftig aristocraat stond bekend, en die in zijn verschillende ambassades (laatstelijk was hij te Londen) steeds van een zekere toenadering tot Oostenrijk liet blijken, wenscht men op zijn hoede te zijn. Tegenover deze bewegingen en manoeuvres der liberale partij zit de partij der reactie niet stil. De uiterst bekwame redacteur van de Kreuzzeitung, de heer Wagener, bestuurt al die krachten. Een zeer zonderlinge stap is dezer dagen door die partij gedaan. Van het beginsel uitgaande, dat de conservatieve partij vooral haar kracht onder het volk moet zoeken - een denkbeeld, stellig gerijpt door de lezing der werken van Richl - poogt die partij een vereeniging tot stand te brengen tusschen den adel en de handwerkslieden. Overal ziet men dan ook vergaderingen in dien geest. Om zich een denkbeeld te maken van die wel wat zonderlinge combinatiën, schrijven wij het korte résumé van een dier vergaderingen over: ‘Gisteren, 14 October, werd de sterk bezochte vergadering der conservatieven in de zaal der von Arnims door den Justitieraad Wagener geopend, met eene rede, waarin hij ontwikkelde, dat men zich evenmin met de Constitutionelen als met de Democraten moest inlaten. Om voorts aan de handwerkslieden een praktisch bewijs te geven van de oprechtheid van het met de feodalen gesloten verbond, sloeg hij voor, in het centraal-comité voor de Berlijnsche verkiezingen twee leden uit deze vergadering, twee leden uit de vereeniging voor de Christelijk-conservatieve verkiezingen en twee uit de handwerkslieden te kiezen. De handwerkslieden zouden bovendien voor elk der vier Berlijnsche kiesdistricten één afgevaardigde kunnen aanbevelen, voor wien de feodalen zich zouden verplichten te stemmen. In het comité

werd nu op voorstel van den heer Wagener gekozen generaal Maliczenski, de heer von Schmettau, de heer von Mecklenburg, Professor Hensel, de schoenmaker Kaffka en de goudsmid Neuhaus.' - Werwaarts dit alles leiden zal weten wij nog niet; voor het oogenblik is deze beweging in haar vollen gang, en met veel deftigheid laat dan ook de edele ridder Kleist-Retzow zich in het gild der schoenmakers opnemen.

Valt aldus van de Pruissische politiek op dit oogenblik weinig te zeggen, niet meer vastheid biedt de Duitsche politiek in het algemeen aan. Zij, die onder de democratische leiding van het National-Verein op een éénheid van Duitschland hopen, onder leiding van Pruissen, hebben anders een opmerkelijke schrede gedaan. Begrijpende dat het enthousiasme voor die éénheid van Duitschland altijd wordt opgewakkerd, wanneer men slechts van Sleeswijk-Holstein gewaagt, en tevens erkennende, dat elke strijd van Duitschland met Denemarken een strijd is van den hond en de visch, hebben zij overal inschrijvingen geopend om een Duitsche vloot te constitueren. Die bijdragen worden alsdan naar het ministerie van marine te Berlijn verzonden, 't welk men hoopt dat alsdan de zaak op zich zal nemen. Deze maatregel draagt reeds hare vruchten. De Pruissische regering durft tegenover de Duitsche eenheidsbeweging, zoo als trouwens tegenover alles, niet ja, maar vooral niet neen zeggen; zij heeft dus het geld aangenomen, hoewel zorgvuldig vermijdend de vereeniging te erkennen, en heeft voorts zelf stappen gedaan om in verbond met Bremen en Hamburg een Duitsche vloot op te rigten. Twee gevolgen zijn al dadelijk hieruit ontstaan; vooreerst heeft het Deensche ministerie, nu onder voorzitting van den vroeger zoo bekenden Orla Lehmann, zich reeds in de weêr gesteld, en ten anderen heeft Hannover, uit angst dat Pruissen te groot een overwicht zou krijgen, zelf aangeboden twintig kanonneerbooten uit te rusten. - Zonderling schouwspel voorzeker, dat, wat de eendracht niet kan bewerken, hier de onderlinge verdeeldheid tot stand weet te brengen!

Hannover speelt overigens in die Duitsche zaak een hoofdrol; in haar zetelt de minister wien elk Duitscher als zoodanig den grootsten haat toedraagt, de heer von Borries; in haar kamer zit ook als volksvertegenwoordiger de voorzitter van het nationaal-verein, de heer von Bennigsen.

Als het eigenlijke hoofd van dat nationaal-verein, dat wil zeggen

als de man op wien de vereeniging altijd met trots als het toekomstig hoofd het oog vestigt, moet echter beschouwd worden de hertog Ernst van Saksen-Coburg-Gotha. Nadat het National-Verein, overal verjaagd, in zijn staten een veilige schuilplaats heeft gevonden, is de hertog gedurende de laatste maanden nog verder gegaan, en in antwoord op een stuk van den bekenden schrijver Schmidt-Weissenfels, heeft hij zijn positie tegenover zijn eigen land en tegenover Duitschland in een als brochure uitgegeven geschrift openbaar gemaakt. Hier heeft men een vorst, die geheel de begrippen van den nieuweren tijd huldigt, wiens opvoeding daarheen heeft gestrekt, dat zij hem met alle groote staatsmannen heeft bekend gemaakt, en die thands 43 jaar oud, wellicht nog een belangrijke rol op het staatstooneel zal spelen. En niet alleen met woorden, maar ook door daden toonde hij, dat hij het doel van het National-Verein begrijpt; zelf heeft hij onlangs een conventie met Pruissen gesloten, waarbij de militaire magt van Saksen-Coburg-Gotha met die van Pruissen wordt vereenigd. - Als in het voorbijgaan kunnen wij niet nalaten op te merken, welk een belangrijke rol dat huis van Saksen-Coburg in de Europesche wereld speelt. De jongere broeder van hertog Ernst is prins Albert, gemaal van de koningin van Engeland; zijn oom is Leopold, koning van België; de koning van Portugal is een Coburg, en de alliantiën van Pruissen met de dochter van prins Albert, van Oostenrijk met de kinderen van koning Leopold zijn bekend. Die Coburgs zijn slimme, praktische vorsten, die, wanneer de Hohenzollern in de idealen blijven zweven, welligt het werk uit hunne handen zullen nemen.

Dus is de toestand van Pruissen en Duitschland; gaan wij thands na hoe de staatkundige toestand van de twee overige oostelijke rijken, *Rusland* en *Oostenrijk*, is. Men herinnert zich, dat in het vorige jaar in deze zelfde maand October het zoogenaamde congres van Warschau werd gehouden, waar de drie monarchen te zamen kwamen om zoo mogelijk beginselen van een politiek der legimiteit vast te stellen.

Men weet, dat die zamenkomst tot niets leidde, dat kort daarop het Russische rijk door allerlei inwendige scheuringen werd bedreigd, en dat eindelijk in Maart van dit jaar 1861 in Polen die zoo geheel éénige beweging ontstond, welke de Czar en zijn ministers te Petersburg geheel in verwarring bragt. ‘Wij zijn niet bang voor u,’ riep toen vorst Gortschakoff tegen den leider der Polen, den graaf

Andreas Zamoïsky, ‘wij hebben nu troepen.’ - ‘Wij zijn bereid uw kogels te ontvangen,’ luidde 't antwoord. - ‘Neen, wij zullen strijden.’ - ‘Wij zullen niet strijden,’ riep Zamoïsky uit, ‘gij zult ons neêrhouwen.’ - En sinds dien tijd is letterlijk geschied wat de Poolsche graaf had gezegd. Polen heeft willen bewijzen, dat zekerlijk dát land niet dood is, waarvoor men nog kan sterven, heeft zich laten martelen, en ten teeken dat het niet anders dan den dood verwachtte, heeft het gansche volk den zwaren rouw aangenomen. Bijna acht maanden zijn nu verloopen en nog altijd is de positie niet veranderd. De Roomsche geestelijkheid heeft de leiding en de wijding van alles op zich genomen. Alle tooneelen zijn gesloten, alle publieke tuinen ledig, de dans is stilzwijgend afgeschaft, de vrouwen zijn in het zwart gehuld van 't hoofd tot aan de voeten, en dagelijks gaat ieder naar de kerken en bedehuizen om God te smeeken genadig toch zijn medelijden te willen schenken aan 't arme Polen. Het moet een vreemd gevoel zijn overal slechts litaniën te hooren prevelen en die sombere toonen te hooren weêrgalmen: aller oogleden zijn vochtig en naauw zijn die Polen bijeenvergaderd of het klagend lied wordt aangeheven: ‘Heere God, gij, die gedurende zooveel eeuwen Polen met luister, macht en roem omgaaft: gij, die het toen met uw vaderlijk schild bedektet: gij, die zoo langen tijd de rampen afweerdet waardoor het eindelijk is neêrgebogen, Heer, neêrgebogen voor uw altaren, o wij smeeken U er om, geef ons ons vaderland, geef ons onze vrijheid terug.’ - De graaf de Montalembert is naar dat Polen gereisd en heeft als ooggetuige dat alles waargenomen; hij heeft die feiten in een klein wegslepend boeksken: ‘Une nation en deuil’ opgeteekend, - en moge het ook waar zijn, dat enkele zijner opmerkingen antithesen zijn geworden, omdat hij Polen tegen de door hem zoo verachte beweging in Italië heeft overgesteld, toch blijft het beeld zelf, dat ons overblijft, wanneer men daarvan verwijdert al de omgeving waarin Montalembert het heeft geplaatst, zoo roerend en zoo aangrijpend, dat men niet weet wat droeviger is, òf dat een volk als dit zóó moet lijden, òf wel, dat juist dat lijden het eenige is, wat Polen op 't oogenblik kan doen. Rusland zelf, het is genoeg bewezen, heeft niet geweten wat het moest doen tegenover den algemeenen rouw; en eerst nu, nu de sympathie voor Polen tot zelf in Petersburg overslaat en het eigen land der Czaren dreigt te ondermijnen, heeft het keizerlijk bewind Polen in staat van beleg verklaard.

Graaf Lambert was door den Czar tot gouverneur van Polen aangewezen; deze had weten gedaan te krijgen, dat een staatsraad te Warschau regelmatig was gekozen, doch de demonstratiën zelve had hij niet kunnen beletten. Den 10^{den} October was het volk te Harodlo zamengestroomd om den 448ste verjaardag der vereeniging van Polen met Lithuanië te herdenken; de dood van den aartsbisschop, de sterfdag van Koseiusko waren weder zoo vele aanleidingen, die de zamenkomsten des volks uitlokten; en graaf Lambert, bemerkende dat niets meer baten kon, kondigde den staat van beleg over geheel Polen aan. Allerstrengst zijn de bepalingen van het decreet, waarbij die staat van beleg is afgekondigd, zóó streng, dat onder de §§ ook deze gevonden worden: ‘Het is aan kinderen verboden om langs de straten te loopen, wanneer zij er niets te doen hebben; het is aan studenten verboden om zonder noodzaak uit te gaan of de wandelingen en openbare plaatsen te bezoeken.’ Een regering, die tot zulke maatregelen overgaat, voelt zich niet sterk! Voor het oogenblik blijft de geestelijkheid alleen protesteeren, en toen de Russische soldaten de kerken binnendrongen, om elke religieuse demonstratie te verhoeden, heeft zij alle kerken, waar de krijgslieden instormden, als ontheiligd gesloten.

Waar zal het einde zijn? dus vraagt elk. En ook Pruissen ziet met angst naar dien stillen opstand der Polen, want het oude Polen bestond niet alleen uit het tegenwoordige Russische koningrijk van dien naam; toen de drie Oostelijke rijken van Europa Polen verdeelden, nam Oostenrijk het zuidelijk deel Gallicië en roofde Pruissen de twee provinciën, die het nu Posen en Westelijk Pruissen noemt. Ook dáár in dat Pruissisch Polen woelt en gist het. De afgevaardigden die in het Berlijnsche parlement zitten, hebben zich niet naar de krooning te Koningsberg begeven en hun afwezen was een onheilspellend teeken.

Maar meer dan Pruissen waagt Rusland. Wij willen er niet van gewagen dat de Poolsche emigratie, onder leiding van den zoon van den voor eenige maanden door ieder betreurden vorst Adam Czartorisky, vooral te Parijs steun vindt, maar in Petersburg zelf - en misschien is dat de reden van deze eensklaps zoo strenge maatregelen tegenover Polen, - in de hoofdstad van Rusland vond de beweging sympathie; men verwachtte, dat de concessiën, die Polen zich zelf zou verwerven, ook aan Rusland moesten gegeven worden. Een zeer hooggeplaatst persoon liet zich zelfs aan het hof de woor-

den ontvallen: ‘de gebeurtenissen te Warschau zijn als de naauwe bloedverwanten die men betreurt, doch van wie men erft.’ - Het is om die reden, dat te Petersburg en te Moscou de universiteiten zijn gesloten en dat overal repressieve maatregelen zijn genomen.

Intusschen zoekt *Oostenrijk* zich tot een constitutioneelen staat te vormen. Nadat sedert de mislukte poging van 20 October 1860, van graaf Goluckowski, in Februarij van dit jaar de heer von Schmerling de teugels van het bewind opgenomen heeft, is echter de groote zaak nog niet veel gevorderd. Het rijksstatuut door hem uitgevaardigd bepaalde, dat het Oostenrijksche parlement, de groote rijksraad, in twee kamers zou verdeeld zijn; de eene, het hoogerhuis, zou bestaan uit leden voor hun leven door den keizer benoemd; de tweede, het lagerhuis, zou bevatten de 350 leden gekozen door de provinciale landdagen. De kamer der afgevaardigden kwam bijeen; de verschillende volken waaruit Oostenrijk bestaat, zonden er hunne vertegenwoordigers, en weldra was de verwarring en oneenigheid dier verschillende nationaliteiten ten top geklommen. De Galiciërs, onder leiding der afgevaardigden Smolka en Adam Potocki, vorderden dit; de Bohemers, aangevoerd door Clam-Martinitz en Rieger, eischten iets anders; de Duitschers deden al het mogelijke om hun invloed te doen zegevieren; de wonderlijk gekleede Ruthenische afgevaardigden verbaasden allen door hun onnoozelheid; de vertegenwoordigers van Croatië en Zevenbergen hielpen de tweedragt gaande maken; de vertegenwoordigers van de meer Italiaansche streken schitterden door hun afwezigheid en het magtig Hongarije, geleid door den talentvollen Deak, verklaarde rondweg, dat het niets wilde doen, voordat de rechtstoestand van 't jaar 1848 was hersteld. Het gevolg van alles is geweest, dat het huis zich tot 4 November heeft verdaagd en dat iedereen wanhoopt, of op de grondslagen van het Februarijpatent wel een constitutioneel Oostenrijk kan gebouwd worden. De Oostenrijksche feodale partij is woedend over den gang der zaken, en in het hoogerhuis heeft de maarschalk vorst Windischgrätz op den 29sten September eene rede gehouden, of liever een uitval zich veroorloofd, waarin hij zich en al zijn heldendaden van het jaar 1848 ten tweedemale beschikbaar stelde.

Misschien zullen die heldendaden werkelijk noodig zijn, want al de 52 comitaten van Hongarije zijn éénstemmig om het aangeboden geschenk van Februarij te weigeren. De nieuwe Hongaarsche kanselier in het Oostenrijksche ministerie, de opvolger van den baron

Vay, graaf Forgach, doet al het mogelijke: had de eerste zich steeds passief gehouden, de laatste liet geen poging ter verzoening onbeproefd, maar niets kon baten. Te Pesth heeft de ‘obergespan’ van het comitaat, de magnaat graaf Stephan Karoliji, een der persoonlijkheden, die den meesten invloed hebben in Hongarije, zijn ontslag aangeboden en zijn benoemde opvolger, de heer Kapy von Kapivar, durft zijn betrekking ter naauwernood aanvaarden. De Hongaren willen van niets weten, zij willen geen lid zijn van een groote eenigzins gecentraliseerden Oostenrijkschen staat; zij vorderen te behouden en te herwinnen de positie die zij vroeger hadden, te weten een ‘personal-Union’ met Oostenrijk. Oostenrijks keizer zij tegelijk koning van Hongarije, dit en niets anders is de band, dien zij verlangon; zij begeeren het systeem van het federalisme. Tot zoo lang weigeren zij regelmatige belastingen op te brengen, en de bescheidene en loyale graaf Deak is hierin éénstemmig met de meest geavanceerde democraten.

Die zucht van Hongarije om zelfstandig te blijven en niet in den grooten Oostenrijkschen staat op te gaan, is tot bijna alle kroonlanden der Habsburgers overgeslagen.

Intusschen weet Oostenrijk niet wat het moet doen; de provinciale landdagen van Hongarije, Zevenbergen en Croatië zijn ontbonden of verdaagd; het budget voor het volgend jaar is, daar de rijksraad niet in functie is, bij decreet van 18 October, door den keizer vastgesteld; de belastingen zijn dus niet door de vertegenwoordigers toegestaan, en zullen toch geheven worden. Fransche publicisten en schrijvers, La Guérronière, J.J. Weiss, een der redacteurs van de Débats, en de oud-minister Garnier-Pagès, doorreizen Hongarije om zich den toestand helder te maken, doch of zij tot de conclusie van Roebuck komen, die Oostenrijk op alle wijze geluk wenschte, is te betwijfelen.

Zeer zeker, wanneer wenschen iets doen konden, dan zou ieder liberaal de bervorming van den Staat der Habsburgers tot een constitutioneelen staat toejuichen; maar een andere vraag is het, of het op den nu ingeslagen weg een mogelijkheid is. Daarbij voegt zich nog een andere moeijelijkheid, die tot nu toe bijna niet is behandeld. Het is de betrekking van Oostenrijk tot Duitschland. Zoo toch het Duitsche Oostenrijk zich door zijn Hongaarsche of Slavonische elementen laat beheerschen, dan is het zeker, dat het overige Duitschland alle hoop op Oostenrijk laat varen en zich aan de an-

dere richtingen aansluit. Men weet toch, dat de richtingen van hen, die een eenheid van Duitschland noodzakelijk achten, zich naar drie zijden bewegen. Men heeft vooreerst het plan van het zoogenaamd Klein-Duitschland, ondersteund door de constitutioneele leden van de Berlijnsche kamer, de zoogenaamde Gothasche partij, onder leiding vooral van von Vincke en door de democratische Duitschers van het National-Verein; deze alle bedoelen een éénig Duitschland onder leiding van Pruissen en met uitsluiting van Oostenrijk, daar dit te veel door zijn niet-Duitsche landen wordt geabsorbeerd. Men heeft voorts het systeem van de Trias, waarvoor de tegenwoordige minister van Saksen, de heer von Beust, weder ijverig in de weêr is geweest en welk stelsel de strekking heeft om tusschen Oostenrijk en Pruissen een middelstaat te vormen uit al de afzonderlijke kleine en kleinere staten, welke staat dan als derde lid met Pruissen en Oostenrijk de leiding van Duitschland op zich zou nemen. Men heeft eindelijk het zoogenaamd systeem van Groot-Duitschland, dat geen ander doel heeft dan geheel Oostenrijk met al zijn kroonlanden in den Duitschen bond te doen opnemen, dien Duitschen bond inniger te maken en zoodoende aan Oostenrijk het overwicht te verzekeren. Dat Groot-Duitsche idée, dat vooral aangewakkerd is toen Frankrijk Oostenrijk en Italië keer op keer sloeg, had in de laatste jaren vooral nieuwe aanhangers gevonden. Tot zelfs in Pruissen had het driemanschap der HH. Berg, Rodbertus Jagetzow en Lothar Bucher zich verbonden om telkens brochures uit te geven, ten einde die zaak te ondersteunen; en zou nu Oostenrijk vrijwillig die positie en daarmede zijn geheelen invloed op Duitschland opgeven? Het thema is vrij scherpzinnig in eene zoo even verschenen brochure van den bekeerden democraat Julius Fröbel behandeld, en wij bevelen dit geschrift, getiteld: ‘Oesterreich und die Umgestaltung des deutschen Bundes,’ zeer aan de lezers aan, die zich in den chaos der Duitsche politiek een weg willen banen.

Hebben wij tot nu toe den toestand van Pruissen, Rusland en Oostenrijk nagegaan, zoo wenden wij ons thands tot *Italie*, het land dat van al die beroeringen de groote schuld draagt.

Grooter nog dan het vraagstuk dat Polen en Hongarije doet woelen, is het probleem dat aldaar wordt behandeld. Voor het alomvattend, overal ingrijpend belang van den strijd in Italie wijkt alles terug wat tot nu toe de aandacht boeide. Want welk grooter dilemma is er te denken dan dit, dat óf eene groote fiere natie, op het

punt van zich uit den nacht van diepe ellende op te heffen tot een heerlijken dageraad, weder terug moet zinken in tastbare duisternis, óf dat in 't tegenovergesteld geval geheel de Catholieke wereld moet gevoelen dat haar een wonde, een diepe wonde is geslagen. En tusschen die twee uitersten moet worden gekozen, geen verzoening is mogelijk.

De keuze is voor elken liberalen Protestant reeds lang beslist. Wat verwijten hem ook door de Catholieken on daaronder door de edelste medebroeders gedaan werden, hoezeer zijn wezentlijke liberaliteit, zijn verdraagzaamheid en rechtszin ook wordt verdacht, hij kan niet anders, il a assez de dévouement pour oublier cette impertinence.

Twee oplossingen van het Pausselijk vraagstuk zijn in deze maand verschenen. De eene geschreven door pater Carlo Passaglia, de andere door Guizot. Het eerste geschrift is een latijnsche brochure gericht aan de bisschoppen: het draagt ten titel: Pro caussa Italica. Ad episcopos Catholicos.

De schrijver, een bekend hoogleeraar van de orde der Jezuiten aan de academie te Rome, is een van de meest beroemde en gezaghebbende catholieke godgeleerden. De kerk was gewoon op hem als op een der kampioenen der orthodoxe leer te roemen, en al zijn geleerdheid had hij voor weinig jaren besteed om het dogma der onbevlekte ontvangenis ingang te doen vinden. De pilaar, opgericht op de Piazza di Spagna, bewijst dat zijn pogingen niet vruchteloos zijn geweest. Deze Passaglia, het schisma opmerkende dat allerwege tusschen het volk en de geestelijkheid in Italie zich openbaarde, voorziende dat alzoo wellicht een schisma in de catholieke kerk zou kunnen plaats vinden, heeft een streng geleerd scholastisch betoog geleverd om te bewijzen dat de Paus zich moet verzoenen met Italie, dat de wereldlijke macht niet volstrekt noodzakelijk is voor de onafhankelijkheid van den paus, integendeel, dat zij in de tegenwoordige tijden niet dan nadeel aan het gezag van den heiligen vader berokkent. Het merkwaardigste gedeelte van het betoog is wel vervat in de zinsneden waarin hij, nadat hij eenmaal bewezen heeft, dat de Paus de wereldlijke macht *moet* laten varen, nagaat of de tegenwoordige Paus het *kan* doen.

De zoo stellige verklaringen van den Paus zelven, de eed dien hij gezworen heeft om het erfdeel van Petrus onverlet te bewaren, en de steun dien de Paus vindt bij al de bisschoppen, pleiten toch voor de meening, dat de Paus geen voetbreed zal wijken. En als Passaglia deze drie punten voorop heeft gesteld, gaat hij ze met een naauw-

gezetheid en overtuigingskracht weêrleggen, die toch echter ook de tegenpartij moet treffen. Wij hebben geen ruimte om zijne zinsneden hier over te nemen. Wij kunnen alleen constateeren, dat Passaglia poogt te bewijzen, dat de verklaringen van den paus omtrent dit punt geen dogmatische kracht hebben: dat zijn eed zeker niet zoover kan gaan, dat hij het volkomen verderf van de kerk na zich zou slepen: eindelijk dat de bisschoppen zekerlijk de geschiedenis hebben vergeten. ‘Ik wenschte,’ zoo zegt de schrijver, ‘dat ik overredingskracht genoeg had om de bisschoppen en den Heiligen Vader tot mijne overtuiging te doen overhellen. Hoe zou ik verlangen eene welsprekendheid te bezitten, krachtig genoeg om te bewerken, niet zoozeer dat de bisschoppen en de Heilige Vader goedkeuren wat zij thans verafschuwen, als wel dat hun duidelijk werd wat hun nu zoo verward voorkomt! Maar wijl ik die kvacht der taal niet bezit, zoo hoop ik dat geleerdheid overvloedig aan mijne ongenoegzaamheid te gemoet kome.’ Dit zijn de gedachten uitgesproken door den Jezuit don Carlo Passaglia.

De Protestant Guizot heeft van zijn kant niet achter willen blijven, en daar sommige zijner uitspraken in de laatste tijden, vooral de woorden bij gelegenheid der receptie van Pater Lacordaire in de Aeademie gesproken, aanleiding hadden gegeven, om zijn standpunt verkeerd te beoordeelen, heeft hij voor eenige dagen een boek uitgegeven, getiteld: L'Église et les Sociétés Chrétiennes en 1861, waarin hij den toestand van het Pausdom beoordeelt. En wat is de indruk dien dit boek na eene naauwkeurige lezing maakt? Deze, dat de kardinaal de Mérode niets anders kon spreken dan de Fransche exminister gedaan heeft. Strenger vonnis over de Italiaansche beweging is wel niet denkbaar. De constitueering van het koningrijk Italië onder leiding van Piemont's koning wordt vergeleken bij het geweldige streven van Napoleon, om geheel Europa te overheerschen. En wat het zonderlingste van dit boek uitmaakt, is, dat telkens wanneer de meest conservatieve stellingen op den meest magistralen toon worden verkondigd, en de bitterste verwijten aan elke partij, aan elke nuance worden gegeven, toch die stellingen zelve en die scherpe toepassing als zoovele gevolgtrekkingen worden getrokken uit de meeste zuivere en liberale principes. Dan klinken ons weêr in de ooren die schoone gezegden, die kristalheldere gedachten, waarmede eenmaal Guizot zijn loopbaan begon. Zonderling noemden wij het: en toch is het inderdaad niet vreemd. Want geheel de persoonlijkheid van Guizot, zooals hij zich als minister en staatsman heeft ontwikkeld,

ligt in die antithese: grootsche aanhef en matige uitwerking. Groot schrijver, groot redenaar, heeft hij als staatsman steeds gefaald; telg van het volk, heeft hij nooit een open oog gehad voor de behoeften van het volk zelve; de hartstochten, de verkeerde driften van dat volk wist hij te bespieden, de edele aandoeningen lieten hem koel. Redetwistend en zich zelven de overwinning toedichtend wanneerde anderen zwegen, wijl zij te recht begrepen, dat tegenover de echo en de logica niemand het laatste woord behoudt, heeft hij in werkelijkheid steeds een anderen weg ingeslagen dan zijn volk. O als die grijsaard, wien de jaren slechts te meer kracht en scherpte schijnen te geven, zich nog eenmaal meester van Frankrijk kon voelen, als hij dat verleden, waarnaar hij nu zoo krampachtig de hand uitstrekt, nogmaals kon in het leven roepen, dan.....

Maar wij dwalen af: Rome's toestand blijft nog steeds een probleem, en de paus stoort zich zeer weinig aan al de oplossingen, die men aan het Romeinsche vraagstuk zou kunnen geven; hij weigert bepaald en vast om in eenige schikking te treden.

Bij gelegenheid van eene benoeming van nieuwe kardinalen op den 30sten September, heeft hij in een allocutie de meest stellige verklaringen omtrent dit punt gegeven. Zijdelings werden daarin ook de pogingen van Passaglia besproken. Nadat de paus op den tegenwoordigen toestand van Italië de niet zeer liefelijke woorden van Hozéa had toegepast: ‘zij vloeken en liegen en stelen en bedrijven overspel; zij breken door en bloedschuld stapelt zich op bloedschuld,’ vervolgde hij: ‘maar wat ons de grootste droefheid veroorzaakt, het is dat onderscheidene leden der seculiere en reguliere geestelijkheid, waaronder eenige zelfs bekleed met kerkelijke waardigheid, ellendiglijk medegesleept door den noodlottigen geest van dwaling en opstand en vergetende hunne roeping en plichten, zich van den weg der waarheid hebben verwijderd en hun toestemming hebben gegeven aan de besluiten der goddeloozen.’ - Die zijdelingsche waarschuwing werd weldra gevolgd door een scherpe veroordeeling; en na een daartoe ingesteld onderzoek werd de brochure op den Index geplaatst. Passaglia verzocht de stellingen, in zijn geschrift vervat, te mogen verdedigen, hij werd afgewezen - en de slotsom van alles was: de paus wil van geen transactie weten! ‘Non possumus.’

Zoo staan dan de zaken en zoo zullen zij vooreerst blijven zoolang Frankrijk zijn leger in Rome blijft houden. De paus - het is genoeg gezegd - zal niet wijken, hij is geen persoon, hij is een be-

ginsel. Onder die omstandigheden wordt de taak van het Italiaansche ministerie en vooral van den president-minister Ricasoli niet gemakkelijker. Daarbij twijfelt men in Italië - vooral sints Ricasoli ook het departement van binnenlandsche bij dat van buitenlandsche zaken op zich genomen heeft - of het ministerie wel sterk genoeg is zamengesteld om aan alle moeijelijkheden 't hoofd te bieden. En hoewel nog altijd Ricasoli als de beste leider wordt aangezien, zoo beginnen zich hier en daar de persoonlijke eigenliefde van den één, de eerzucht van den ander in beweging te stellen, en fluistert men dus reeds dat weldra hetzij Ratazzi, hetzij Farini de ministerieële positie moet helpen versterken. Twee uitstekende ministers heeft anders Ricasoli in zijn kabinet; de een, Bastogi, minister van finantiën, gaat onvermoeid voort om de finantieële eenheid van Italië te verwerkelijken; de ander, Cordova, is de minister van koophandel, die het Italiaansch-Fransch handelsverdrag thands voorbereidt. Met die twee ambtgenooten werkende, laat Ricasoli den moed vooreerst niet zakken. ‘Ik ben de laatste telg van een geslacht, dat tien eeuwen telt, heeft hij eenmaal gezegd, en wij allen braken eerder dan dat wij bogen.’ - Zijn circulaire aan de consuls bewees hoe hoog hij zijn taak opvatte, en den 20sten October heeft hij het besluit uitgevaardigd, waarbij al de oude rijken in Italië worden opgelost, om plaats te maken voor de 59 provinciën, ieder van welke door een prefect zal worden bestuurd. Onder die provinciën behoort ook Napels, van waar Cialdini nu voor goed vertrekt, om plaats te maken voor La Marmora.

Cialdini verlaat een zooveel mogelijk tot orde gebrachten staat, en de dankbaarheid van Napels begeleidt hem in zijn verder politiek leven. Toen hij kwam had hij tegen drie bezwaren te worstelen, tegen de Mazzinisten, tegen de reactionnaire guerillabenden en tegen een te verwachten inval der Spanjaarden. De Mazzinisten zijn door hem geheel in toom gehouden; toen die partij op den 1sten October een groote volksmanifestatie dacht te organiseeren onder den kreet van: ‘met Garibaldi naar Rome,’ bleek het dat de stad Napels haar kalmte bleef behouden en aan de roekelooze opwekkingen geen gehoor wilde geven. Ook de Bourbonsche guerillas zijn overal geslagen en haar uitbreiding gestuit. Wat de Spanjaarden betreft, zoo was Cialdini de man geweest om zich met hen te meten, hij die ze van ouds kende sinds de dagen toen hij, geen vaderland bezittend - want in zijn geboorteland Modena kon hij niet blijven - in Spanje mede had gearbeid en gestreden.

Doch de inval van Borges en de overige Spanjaarden was reeds moreel geslagen voordat zij nog was geschied! geen enkele Italiaan vereenigde zich met hen. En als van zelve rijst in onze herinnering op die andere inval, toen Garibaldi met zijn weinige tochtgenooten in het koningrijk Napels landde. Wij zien hem omstuwd door het volk zonder gewapende macht de hoofdstad binnentrekken, de legers zijn gevlucht op het hooren van zijn naam, de jonge koning verlaat zijn zetel: - en wij vragen of de volkswil zich krachtiger kon uitspreken.

Terwijl dit in Italië geschiedt, wordt in Noord-America in de staat Virginia aan de oevers van de Potomac, op niet grooten afstand van Washington, ieder oogenblik de slag verwacht, die een beslissing zal brengen in de toekomst van dat groote land. Tegenover elkander staan de twee legers van het Zuiden en van het Noorden, elk 150,000 man sterk. Het leger van het Zuiden is verreweg het beste. Goed gedisciplineerd, dewijl bijna alle officieren tot het Zuiden zijn overgegaan, sterk door de herinnering aan de drie overwinningen bij Bull'srun, Springfield en Lexington, wacht het gerust elke kans af onder den bekwamen bevelhebber Beauregard. Het leger van het Noorden is minder goed; officieren die hun vak verstaan zijn er minder te vinden; daarentegen veel politici, die met hun soldaten redeneeren in plaats van ze te bevelen, maar het materieel van dit leger is beter dan dat van 't Zuiden, en ook de nog jeugdige opperbevelhebber Mac Clellan (hij telt 35 jaar) is iemand wien men zeer hooge krijgstalenten toeschrijft. Van tijd tot tijd poogt Beauregard zijn vijand tot den aanval te dwingen: maar deze toeft, hij weet, dat hij met den éénen zet alles kan verliezen: nog is het leger, dat hij beveelt, geen staand leger, zooals Europa ze kent; het is nog altijd te veel een opééngehoopte massa vrijwilligers, maar ook het Noorden zal aanleeren, en de slag zal plaats hebben. De sympathie van het beschaafd Europa ziet met angstige blikken naar de maatregels van Mac Clellan. De zonen van den hertog van Orleans hebben de traditie willen herlevendigen der ridderlijke Franschen, die eertijds met Lafayette en Rochambeau naar Washington's kamp trokken, en hebben dienst genomen onder Mac Clellan. Behalve den graaf van Parijs en den hertog van Chartres bevinden zich in den staf, als zoovele getuigen uit vreemde landen, de prins Salm-Salm en graaf Liebenhoff uit Pruissen, lord Adolphus Vane Tempest en Liëutenant Colonel Fitzroy de Courey uit Engeland, en vele anderen,

wier hart edel genoeg is om het besluit te vatten voor de groote zaak te strijden, misschien te sterven.

Nog altijd wordt die groote zaak zelfs in America als het ware verbloemd: men wil nog niet alle kansen voor een hereeniging ten eenemale wegsnijden; als doel van den oorlog wordt dus gesteld; het terugbrengen van het Zuiden in de Unie onder dezelfde voorwaarden als toen het in arren moede 't plan opvatte zich af te scheiden. Dit is dan ook de kern van alle redevoeringen van den president Abraham Lincoln, en ook de oude president Buchánan, aan wiens dubbelzinnige handelingen tot nog toe iedereen den overmoed van het Zuiden toeschreef, heeft zich aan deze leuze van het Noorden aangesloten. Van uit zijn stil verblijf te Wheatland, heeft hij een brief aan een der meetings te Hayesville in Pensylvanië geschreven, waarin hij rondweg verklaart, dat de oorlog noodzakelijk is geworden sinds het fort Sumter door het Zuiden is bemachtigd. Hij wekt allen dus op om zich te voegen bij de dappere en vaderlandslievende vrijwilligers, die reeds onder de vanen zich bevinden. ‘De tijd van discussie - dus gaat hij voort - is voorbij; alle aanbiedingen, die wij kunnen doen, zouden door het Zuiden worden verworpen; betere gedachten zullen dan eerst bij hen zich een weg kunnen banen, wanneer zij overtuigd zullen zijn, dat de oorlog gevoerd is, niet met het oogmerk om hen te beheerschen of ten onder te brengen, maar alleen met het doel om hun hunne vroegere positie in de Unie terug te geven, zonder de minste krenking aan hunne constitutioneele rechten te doen ondervinden.’

Dus spreekt het bedachtzame gedeelte van het Noorden, dat zoo gaarne zelfs nu nog compromissen over de slavernij zoude willen aangaan. Het was misschien met het oog op die schoorvoetende verdediging van het groote beginsel, dat de ridderlijke Fremont, de abolitionistische candidaat voor het presidentschap tijdens de keuze van Buchánan, onverbloemd het beginsel zelf heeft vooropgezet. Deze militaire dictator van het westelijk gelegen Missouri vaardigde 31 Augustus de beroemde proclamatie uit, waarin hij de slaven der secessionisten tot straf voor het verraad hunner meesters vrij verklaarde. Deze stap vond een ontzettenden weêrklank in geheel het Noorden van America. Dit was dus het doel waarheen men ging. Aldus moest gehandeld worden. De president Lincoln echter, begrijpende dat het nog niet de tijd is om de vaan te ontrollen, onder welke toch werkelijk gestreden wordt, heeft den 11^{den} September aan Fremont een depè-

che gezonden, waarbij zijn proclamatie, overeenkomstig een acte van 't congres van 6 Augustus, slechts in zooverre wordt gehandhaafd, als de slaven zich in den oorlog tegen het Zuiden verdienstelijk maken. Niet de schuld der meesters, maar de arbeid der slaven moet hen de vrijheid doen verwerven.

Of deze omzichtige maatregel van Lincoln lof verdient zouden wij niet durven beslissen. In deze wereld zijn het toch eigenlijk de ideeën die de zegepraal behalen, en ook nu nog zijn de ridders der gedachte de overwinnende strijders. Toen al die practische mannen als Calhoun, Webster en Clay, wijzende op ellenlange statistieke tabellen, van niets dan voorspoed en welvaart en eindeloos geluk wisten te spreken, toonde een Parker aan, dat alles op een der grootste hoofdzonden, op de huichelarij was gegrondvest. Niemand geloofde dien Parker, totdat dreigend en dreigender de wolken zich zamenpakten, totdat de grond daverde, en het gebouw ineenstorte. - Nu kampt het Noorden zijn strijd en het is misschien beter dat het niet zoo schielijk overwint, want het leert alzóó het gewicht van zijn taak beseffen. In die grensstaten tusschen het Noorden en Zuiden, Missouri, Kentucky, Virginie is de verbittering het woedendst. Kentucky heeft zich nu ten laatste voor Lincoln verklaard, maar reeds hoort men van eene andere nederlaag van het Noorden, in zooverre haar schepen, die overigens veel talrijker en sterker zijn dan die van 't Zuiden, zijn geslagen. Latere berigten moeten hier zekerheid geven, maar één ding staat nu al vast, te weten, dat de oorlog vreesselijke gevolgen heeft voor het fabriekwezen van Europa en vooral voor dat van Engeland. Terwijl toch het Noorden zijn tarieven verhoogt, wordt het Zuiden in zijn productie en vervoer van katoen geheel belemmerd, en waar zal het einde zijn, zoo de invoer van katoen in Europa ophoudt?

Bedenkt men dat het Zuiden jaarlijks voor 191 millioen dollars aan katoen exporteert, dat in Engeland 5 millioen arbeiders in de katoenindustrie hun bestaan vinden, dan begrijpt men hoe het Zuiden eenig recht had om te denken, dat Engeland en ook Frankrijk zouden beletten dat zijn havens werden geblokkeerd. ‘Wij produceeren dat wat Europa volstrekt noodig heeft, dus redeneerden zij, zonder hetwelk Europa niet bestaan kan, en het zal dus natuurlijk met ons sympathiseeren.’ Doch Europa heeft niet zoo dadelijk die stelling toegegeven; het heeft begrepen, dat het Zuiden zelf wel verkoopen *moet* om te kunnen leven, - en het heeft zijn beginselen ter wille van het materiëele voordeel nog niet verloochend.

Engelands regering doet dan ook voor 's hands alle moeite om de fabriekssteden vooral in Lancashire en Cheshire tot kalmte te brengen. Het weigert voor alsnog uitdrukkelijk om de Zuidelijke staten van America als nieuwen staat te erkennen. Het ministerie Palmerston-Russell zal zoolang het kan de zaak waarvoor het Noorden strijdt, een zaak waarvoor Engeland zooveel schatten heeft veil gehad, moreel ondersteunen.

De positie van Palmerston is overigens in Engeland thands vrij zonderling, en wij dienen hier wel op te letten ten einde de allengs zich uitbreidende versmelting der twee groote partijen, de Whigs en de Tories, te begrijpen. Want hoewel eigentlijk de kiezers overal meer en meer conservatieve leden naar het lagerhuis zenden, zoodat naar de regelen van de parlementaire taktiek de tories inderdaad bij een volgende zitting zoo niet meesters van het veld zijn, dan toch zeker een oppositie vormen, te groot dan dat de regerende partij wezenlijk kan regeren: - zoo is het aan de andere zijde ontwijfelbaar, dat de val van Palmerston door het geheele volk met verontwaardiging zou worden afgewezen. De oorzaak hiervan is duidelijk. Sinds tegenover de pogingen der radicalen en der Manchesterpartij, pogingen die daartoe zouden leiden, dat Engeland de gelijkheidsbewegingen van Amerika en Frankrijk zou volgen, de Whigs begrepen hebben de beginselen van Oud-Engeland, zijn trots, zijn krachtsgevoel, voor op te zetten, is de rol der Tories eenigzins uitgediend, vooral daar zij in de groote buitenlandsche questies ten opzigte van Italie wel de eischen van het volk zelf moeten volgen. Zij kunnen nu wel niet anders doen dan Lord Palmerston ondersteunen. Dat zij dit werkelijk doen pleit voor hun eerlijkheid. Sir Edward Bulwer Lytton, minister van kolonien in het vorige kabinet van Derby, verklaarde dan ook openlijk op het landbouw-congres te Herfordshire: ‘gelijk Lord Russell met billijke erkenning van de verdiensten van mijn vroegeren ambtgenoot Lord Malmesbury heeft gesproken, zoo kan ook ik met oprechte vreugde zeggen, dat Lord Russell, al moge ik ook niet ieder woord zijner dépèches kunnen beamen, toch over het geheel en in het algemeen, in een tijdperk van groote moeijelijkheden, de belangen der Britsche natie veilig heeft behoed, haar eer zonder vrees heeft verdedigd en haar meening trouw heeft uitgesproken.’

Die twee hooggebejaarde ministers (Palmerston is 20 October 77 jaar geworden) zijn nog altijd, wat vuur, nieuwheid van gedachten en middelen om mede te slepen betreft, de jongste zonen

van Albion. Hun vereeniging blijkt, wat men nimmer had vermoed, uitstekend te werken. Waar de één met al de weelderigheid van een rijk vernuft steeds met sprongen voorwaarts schiet, gaat de ander met logische, bijna pedante gelijkmatigheid zijn weg. De jaloerschheid die vroeger tusschen hen bestond heeft opgehouden, en daar de koningin en de hofpartij blijkbaar een Lord Derby boven den populairen Palmerston zouden verkiezen, heeft Russel het noodig geoordeeld in een redevoering te Newcastle den 14^{den} October gehouden, het volgende te zeggen: ‘Veel is op het vaste land van Europa ten nadeele gezegd van mijn edelen vriend, die nu aan het hoofd van het bestuur is, maar na een onderzoek dier verwijten, heb ik daarvoor geen anderen grond weten te vinden, dan deze, dat men hem al te gevoelig rekent waar het de belangen van dit volk geldt. Ik zal weinig moeite hebben om hem tegen zulke aanvallen te verdedigen. Integendeel, ook ik beken dat mijn edele vriend aanhoudend zijn aandacht wijdt om zuiver en onbesmet de eer, om veilig en zonder krenking de belangen van Engeland te bewaren.’

Het is thands een eigenaardig schouwspel in Engeland om te zien hoe elk dier staatslieden, nu het parlement niet zit, bezig is zijn gevoelens en gedrag voor zijne kiezers te ontwikkelen. Het zijn niet altijd de meest belangrijke of meest karakteristieke redevoeringen, die in het huis zelf worden gehouden. Meestal is er veel meer frischheid, meer openheid wanneer 't woord tot de kiezers wordt gericht. De monoloog is in den waren zin des woords dialoog geworden. Hoe zij dan spreken! Wat een nooit vermoede wendingen bij zooveel eenvoud en gemakkelijkheid! Wat een contact van de afgevaardigden met het volk! Wat een harmonie van een wezentlijk vertegenwoordigend stelsel!

Lindsay, Addington, Forster, Montagu, Roebuck doen zich hooren. Lord Russell en Gladstone ontwikkelen de gronden van hun politiek. Wij wilden dat wij ruimte hadden om ten minste iets van hunne denkbeelden over te nemen, doch zien ons genoodzaakt om slechts het onderwerp te noemen van twee der belangrijkste redevoeringen, van Palmerston en van Sir Robert Peel, te weten de opvoeding en het onderwijs van het volk.

De questie van het onderwijs is thands het meest besproken punt van binnenlandsch bestuur. Men weet hoe in Engeland het onderwijs oorspronkelijk geheel aan de individuele en locale zorg van privaat-

personen of gemeenten was overgelaten. Getrouw aan het beginsel, dat geheel het staatswezen van Engeland bezielde, was men in Engeland van oordeel dat ook hierin de staat niets, het individu alles moest doen. Men vermoedde over het algemeen geen kwaad, dacht dat het systeem ten minste redelijk goed werkte, toen eensklaps voor twintig jaar Dickens zijn Nickleby schreef, waarin de vinger op de open wonde werd gelegd. Sinds dien tijd heeft de staat begrepen, wel niet om de geheele zaak in haar handen te nemen, zooals socialistische hervormers zouden hebben gewenscht, maar om aan den individueelen en localen arbeid te gemoet te komen. Een eigen departement van onderwijs werd als 't ware vastgehecht aan het Privy-Council, en in vier richtingen werd alsnu de werking zichtbaar. Schoollocalen werden gebouwd, normaalscholen werden opgericht om kweekelingen en onderwijzers te vormen, subsidiën werden gegeven aan bestaande scholen, en boeken geschikt tot onderwijs werden voor goedkoope prijzen beschikbaar gesteld. De staat gaf voor dat alles gedurende deze laatste twintig jaren een som van 4½ millioen pond sterling ten beste, een som die, hoe aanzienlijk ook, echter altijd nog ver beneden de gelden blijft die door industrielen of locale pogingen werden bijeengebracht, welker opbrengst op 8,800,000 pond sterling wordt geschat. Thans na twintig jaren zwoegens, nu alles is verbeterd en tot orde gebracht, begint het volk te begrijpen, dat de werking van den staat moet ophouden en het *help your self* weder moet worden toegepast. Eene commissie bestaande uit den hertog van Newcastle, secretaris van staat, Sir John Coleridge lid van de privy Council, M^{r}. Senior, M^{r}. Miall, en drie vertegenwoordigers der universiteiten, the Rev. William Charles Lake, the Rev. William Rogers en Professor Goldwin Smith, is benoemd om de questie te onderzoeken en heeft in Maart een uit zes boekdeelen bestaand rapport uitgebracht dat in volledigheid niets te wenschen overlaat.

Op deze zaak nu is de aandacht van Engeland gespannen en het voor en tegen wordt gewogen en gewikt.

Men meene intusschen niet dat Engeland met deze belangrijke aangelegenheid alleen zich bezig houdt; neen, wie de dagbladen der laatste maanden heeft gelezen, zal gezien hebben, dat de punten, die het meest besproken zijn, bestonden in de herbenoeming van Cubitt tot Lord Mayor, en in de questie der gorillas. Cubitt de rijke alderman is met 't oog op de aanstaande tentoonstelling in 1862 maar weder tot Lord Mayor gekozen; geen was er die zulke

gastmalen wist te geven; de aldermen zelven waren verstomd; van zoo iets gewaagden slechts de annalen van het Oude Engeland; de soep, de wijn, de visch, 't vleesch, daar scheen geen eind aan te komen: ‘wij willen geen ander dan Fidel-dom-die.’ Daarbij kwam dat de kroonprins het volgende jaar meerderjarig wordt verklaard en dat dan altijd het geslacht van den Lord-Mayor wordt geadeld... ‘wij stemmen geen ander dan Fidel-dom-die;’ de menschen van de wet, die nog aan vormen hingen, en het precedent van telkens denzelfden Lord Mayor te kiezen niet goed konden vinden, werden geslagen en Cubitt is Lord Mayor. - Het andere punt, dat de gemoederen bezig hield, waren de gorillas, de pendauten van ons geslacht, maar.... met een staart. De eerwaarde Spurgeon heeft een merkwaardige preek daarover gehouden met diep beschamende toepassingen voor ons menschen, waarnaar wij verwijzen.

In dien laatsten tijd is in Engeland gestorven Lord Eglinton, die eenmaal op zijn kasteel van Ayrshire in het jaar 1839 het beroemde riddertournooi gaf, waar prins Louis Napoleon als ridder vermomd zulke schoone laauweren behaalde.

Maar dit voert ons naar Frankrijk, waar die zonderlinge prins niet langer de rol van een dolend ridder, maar die van keizer Charlemagne zelven, en niet zonder succès vervult.

Met 10 October is in *Frankrijk* eene nieuwe periode begonnen, die der economische vrijheid. De handelstractaten met Engeland en België gesloten zijn op dien dag in werking getreden, en de oude Dupin heeft niet zonder vinnige zetten van zijne zijde moeten toezien, dat Engelands fabrieksartikelen de markt van Frankrijk binnenstroomden. Die nieuwe periode begint onder de meest onheilspellende vooruitzichten. De oogst is in Frankrijk dit jaar allerslechtst geweest, en heeft uitkomsten geleverd die aan het befaamde jaar 1847 herinneren; daarbij ondervinden de Fransche fabriekartikelen, zoowel de *articles de Paris* als de zijde, zeer scherp de naweeën van den Amerikaanschen oorlog, en het gevolg is geweest dat een groote massa geld naar den vreemde is gestroomd, ten einde Frankrijk van het noodige te voorzien. Ten gevolge van dat alles heeft de Fransche bank haar disconto belangrijk moeten verhoogen, en een ware finantieele crisis is ontstaan, die zonderling afsteekt bij de ‘good time coming,’ waarvan Michel Chevalier wist te spreken. Het gebrek aan brood heeft zich ook in Parijs op levendige wijze doen gevoelen, zoodat de abnormale caisse de la boulangerie weder ijverig in de weêr is om

het brood voor een gedwongen lagen koers aan het volk te leveren. De ontevredenen morren natuurlijk tegen al die verschijnselen die zij aan de werking der handelsvrijheid toeschrijven, - maar de keizer laat zich niet van zijn stuk brengen en zijne ministers bereiden nieuwe handelsverdragen met Turkije en Italië voor.

Het schijnt echter alsof de keizerlijke regering steeds wil voortgaan om met de ééne hand te nemen, wat zij met de andere geeft. Terwijl zij het economisch-socialistische programma allengs volvoert, en ook door de verbouwingen te Parijs steeds werk verschaft aan de arbeiders; terwijl zij door het aanleggen van nieuwe wegen in de departementen allerwege de circulatie en de bedrijvigheid doet toenemen, is zij deze maand meer dan ooit tegen de politieke vrijheid te velde getrokken.

Angst en schrik is onder de eenigzins onafhankelijke drukpers verspreid. Deze had zich sinds de February-circulaire van den minister van binnenlandsche zaken Persigny aan wat meer vrije beweging gewend; voet voor voet meende zij een beter gebouw te kunnen oprichten, en ziedaar, met één ruk wordt alles weder vernietigd, en aan de drukpers bewezen, dat alleen de willekeur des ministers in Frankrijk wet is.

De Revue des deux Mondes, het verlichtste en schoonste tijdschrift van Europa, heeft een eerste waarschuwing gekregen, wegens de kroniek van Eugène Forcade. Meer dan een ridderlint siert dezen schrijver zulk een onderscheiding. La France Centrale, le Journal des Alpes, le Journal de Rennes hebben mede waarschuwingen ontvangen. Communiqués zijn allerwege uitgestrooid, ook aan 't Journal des Débats. Aan de half-officieele pers wordt het gebod gegeven deze maatregelen toe te juichen. En zij juichen toe.

Indien iets aan de wezentlijke waardigheid van den mensch zou doen twijfelen, het is de houding van de schrijvers in de ministetericele bladen, de Heeren Grandguillot, Paulin Limayrac, Grenier, Dreolle, Vitu, en zoo vele anderen. De regering gebruikt ze als marionetten, die zij naar believen kan doen bewegen, kan doen stilzitten, kan verplaatsen. De twee dagbladen die weleer aan den Heer Mirès toebehoorden, de Constitutionel en de Pays, spelen in dat alles de jammerlijkste rol. De Constitutionel is zooals men weet een der bladen die den meesten invloed in Frankrijk hebben; de hoofdredacteur was de heer Grandguillot, wiens eigenaardigheid het was in het banaalste Fransch met een onverbeterlijke deftigheid overal de

onschuld te willen verdedigen, zoodra ze in 't buitenland naar zijn meening werd vertrapt. Die Grandguillot had het edelste hart ter wereld. Aan zijn scherpen blik ontsnapte nimmer en nergens de ondeugd zoolang zij buiten de grenzen van Frankrijk bleef: binnen de grenzen was zij veilig. Was niemand er op verdacht, dan wist hij de misdaad op heeter daad te betrappen; met de fameuse Pixérécour (melodramatischer gedachtenisse) deelde hij dan ook den eernaam van le grand justicier de la terre te wezen; le droit de haute et de basse potence kon hem niet worden geweigerd. En terwijl hij nu in het midden van zijn glorie allerlei nooit gedachte misdaden in Genève ontdekt, een stad waar men volgens hem voor den modieken prijs van 5 franes zich van zijn vijanden ontdoet - wordt hem op ééns door de regering de Constitutionel ontnomen, en moet hij verhuizen naar de vrij wat mindere Pays.

De docteur Véron, le bourgeois de Paris, herneemt de redactie van de Constitutionel met een programma even kort als veelbeteekenend: dévouement mais indépendance absolue.

Doch niet alleen de liberale pers, ook de ernstige fransche catholieken hebben een gevoeligen slag moeten verduren. De vereeniging Saint-Vincent de Paul is in haar organisatie dezer dagen geschokt. Lacordaire heeft weleer, in zijn heerlijk leven van Frederic Ozanam, de geschiedenis van die schoone instelling beschreven. Het waren acht jonge lieden, waaronder de later zoo beroemde Ozanam, die in de maand Mei 1833 die instelling in het leven riepen, om te bewijzen, dat meer dan alle theoriën van socialisten, het Christendom in staat is voor de armen dezer wereld te zorgen. Terwijl de anderen in hunne studeerkamers stelsel op stelsel bouwden, beklommen zij trap op trap, stegen naar de hooge verdiepingen, daalden naar de lage holen, waar de armoede en ellende zich voor 't oog der menschen verschuilen. Zij deelden aalmoezen uit, en zoo 't kon, vertroosting. Twintig jaren later, in 1853, kon Ozanam bij zijn sterven verklaren, dat het getal der leden dier instelling te Parijs reeds 2000 bedroeg; dat 500 vertakkingen in geheel Frankrijk zich uitspreidden. Welnu, deze vereeniging, die weldeed waar zij kon, maar die een uitsluitend catholiek karakter vertoonde, is, omdat zij mogelijk op de politiek kon inwerken, met 't anathema door Persigny begroet; haar provinciale comité's zijn ontbonden, en van nu af zal de keizerlijke administratie hare gangen controleeren. - Tegelijkertijd dat Persigny deze maatregel tegen de vereeniging Saint Vincent de Paul neemt,

verbiedt hij de vrijmetselaren vooreerst zich een hoofd te kiezen, omdat zij het vaste voornemen hebben Prins Murat als zoodanig niet meer te benoemen, en worden de uitgevers van brochures uitgenoodigd voorzichtiger te wezen met het in 't licht zenden van hunne anonyme boekskens.

Dus arbeidt de minister en ondertusschen zit de keizer te Compiègne en stelt alle zaken uit. Italië zal weldra iets hooren. Ratazzi, die in Parijs is gekomen, zal antwoord krijgen - doch niet zoo spoedig. Naar Mexico zal een Fransch-Engelsch-Spaansche expeditie vertrekken - maar nog niet. Naar Madagascar zelfs, waar de koningin gestorven is, zal men zich wenden - doch later. - Want Napoleon III ontvangt tegenwoordig gasten en kan zich nu met de zaken niet ophouden.

De koning van Pruissen is ontvangen: een brochure, die zijn komst moest begroeten, verzekert hem, dat men geen plan heeft hem te bestelen, en dat niet aan den Rhijn maar aan de Weichsel de eerste moeijelijkheden zouden ontstaan.

De koning der Nederlanden is den Duitschen vorst gevolgd. Bij zijn terugkomst heeft hij Leopold van België de hand willen drukken en daardoor de vriendschapsbanden bezegeld, die ons met onze Zuidelijke stamverwanten verbinden, en wier hooge waarde door beide volken meer en meer wordt gevoeld.

De terugreis van Compiègne over Luik is een gelukkig gekozen weg.

H.P.G. QUACK.

Bibliographisch album.

Preekproeven van C.G. Slotemaker te Cats. Middelburg, J.C. en W. Altorffer, 1861.

Dat de Heer Slotemaker aan dezen bundel niet den naam van preken, maar den bescheiden titel van *preekproeven* gegeven heeft, schrijven wij daaraan toe, dat hij zelf heeft beseft, hoe verre deze opstellen afwijken van datgene, wat men gewoonlijk *preken* noemt. Inderdaad heeft niets ons meer bij de lezing er van getroffen dan de moed, waarmede hij met bijkans alle conventionaliteit te dezen opzigte gebroken heeft. Niet slechts dat hij steeds met groote vrijmoedigheid zijne meening zegt, maar hij doet dat ook op eene wijze, zoo als men dat allerminst van den preekstoel gewoon is te hooren. Het is als had hij zich den Apostel Paulus tot model gesteld, van wien hij zelf getuigt, dat die juist een man voor onzen tijd zou zijn, die nergens doeken omwindt, niet transigeert, niet plooit of schikt. In dat breken met al wat conventioneel is, vinden wij de goede en te gelijk ook de zwakke zijde van het boekje.

De eerste preekproeve, die tot opschrift heeft *een woord van Gods welbehagen* en tot text Jesaja 40: 6-9, bepaalt ons bij den profeet, die in de allertreurigste tijden van Israëls ballingschap een woord spreekt van troost door te wijzen op Jehova's onwankelbare trouw jegens zijn volk. Bij dit vertroostende op zich zelf blijft de Hr. Sl. echter niet stilstaan, maar geeft aanstonds aan den twijfel het woord, aan den somberen twijfel uit diepgaanden rampspoed geboren, die aarzelend vraagt: Is er werkelijk zulk een woord van Gods welbehagen? Bewijzen de rampen en ellenden der aarde niet juist het tegendeel? Als er een God is, hoe kan Hij zijne schepselen zoo plagen? Is er wel een God? - Altemaal vragen, die, zoo als de schrijver teregt heeft ingezien, in onzen tijd met zijne materialistische Tendenzen geheel te huis behooren, en die hij te gelijk, onzes inziens op voortreffelijke wijze, beantwoordt met een ernstig beroep op de godsdienstige conscientie.

Heeft die eerste preek het op des menschen strijd tegen de rampen des levens: - in de tweede, vijfde en zevende worden wij

bepaald bij de thans heerschende wrijving tusschen de nieuwere denkbeelden en de oudere tradities aangaande bijbel en kerkleer en over den persoon van Christus. De tweede, die ten titel heeft *Davids sterfbed* en tot text 1 Kon. 2: 1-10, geeft ons eerst het gemoedsbestaan van den stervenden David te beschouwen en te beoordeelen naar de in zijnen tijd heerschende godsdienstige en zedelijke voorstellingen, en daarna menigen regt goeden wenk tot eene juiste waardering van den bijbel, van de Godsmannen die er in voorkomen, van de Christelijke godsdienst, en eene ernstige waarschuwing tegen het liefdeloos en kleingeestig veroordeelen van anderen als onze vijanden of als vijanden Gods. - De vijfde preek (*Oud en nieuw*, text: Gal. II) brengt ons te midden van den strijd tusschen het oude en het nieuwe, zoo als die reeds in de oudste Christenkerk aanwezig was en nog onder ons wordt gevoerd. Op vernuftige wijze geeft de Hr. Sl. in Paulus den vertegenwoordiger der vrijzinnige rigting, in Jacobus dien der streng behoudende te aanschouwen, terwijl Petrus het standpunt der middenmannen vertegenwoordigt. In deze preek tracht de schrijver zich boven den strijd der partijen te verheffen, terwijl hij aan de eene zijde het halve, wankelende bestaan, dat slechts van geven en nemen leeft, onbepaald afkeurt, en te gelijk eene hoogere eenheid tusschen of liever boven al die rigtingen zoekt aan te wijzen. Immers Jacobus en Petrus hebben beide niet minder dan Paulus getoond, hoe hunne dwaling niet was eene des harten, maar alleen des verstands; niettegenstaande hunnen strijd waren zij alle drie mannen vol des geloofs en des Heiligen Geestes. Zoo ook behooren wij allen bij alle verschil dat tusschen ons nog bestaat, God te dienen met een volkomen hart, op het voetspoor van Christus, met zijn geloof. In de zevende preek heeft de Hr. Slotemaker, naar aanleiding van 2 Petr. 1: 16 '*Wij zijn geen verdichte fabelen gevolgd*,' getracht te betoogen, dat hij en die het met hem eens zijn, de *waarheid* des Christendoms ten volle prediken, al gelooven zij ook niet de *werkelijkheid* van zoo menig feit, dat als zoodanig in de Evangeliën aangaande den Christus wordt verhaald. Het beeld van J.C., zoo als het in het N.T. wordt voorgesteld, is hem het beeld van den *waren mensch*, welk beeld in ons eigen leven verwezenlijkt worden moet. Even als hij moeten wij zedelijk rein zijn, geboren uit den H.G., door de magt van onzen geest de vleeschelijke wereld overwinnende, door lijden naderkomende tot de heerlijkheid des eeuwigen levens. Dit alles wordt ons op zinnebeeldige wijze aangewezen door de verhalen van Jezus geboorte, wondermagt, lijden, opstanding en hemelvaart; daarin is ook onder de vreemdste en grilligste vormen de innerlijke waarheid der gedachte verborgen; daarin zijn woorden des eeuwigen levens voor die ze begrijpt, voor die er behoefte aan heeft, voor die ze zoekt. -

In de derde, vierde en zesde leerrede (*levensverlies - levensbehoud* naar Joh. 12: 25; *de natuurlijke mensch en de geestelijke dingen* naar 1 Cor. 2: 14; *nacht en morgen* naar Jesaja 21: 11 en 12) wordt de aandacht gevestigd op den strijd, die in hart en leven wordt gestreden bij het ontluiken des nieuwen geestelijken levens tegenover de zelfzuchtige en zinnelijke neigingen van den natuurlijken mensch. In deze komt het lijden der zonde, die afmattende en steeds voortdurende worsteling des geestes tegen het kwade in ons zelve ter sprake, en er is ook in deze preken menige treffende opmerking, menig hartelijk woord, dat ten volle den indruk geeft hoe de prediker hier uit eigen levenservaring spreekt. Vooral doet het ons genoegen dit te kunnen opmerken, daar overigens deze bundel zooveel aanleiding geeft tot het vermoeden, als had de Hr. Sl. zich boven alle dingen ten taak gesteld om zijnen hoorders slechts eene vrijere zienswijze aan te prediken, en de gewone vooroordeelen des verstands door verstandelijke redenering te verslaan.

Hoo hooge waarde toch dááraan moet worden gehecht, en hoe zeer wij ook over het geheel anders de zienswijze des schrijvers deelen - hij zelf zal het met ons eens zijn, dat niet in die verstandelijke verlichting alléén de roeping des Evangelie-dienaars bestaat. Zoo wij het dan ook als eene bijzondere verdienste van dezen bundel gaarne op den voorgrond stellen, dat daarin met vaste hand een aantal vooroordeelen worden aangetast en met rondheid en openhartigheid bestreden, zonder dat de schrijver in het minst zijne zienswijze heeft willen bemantelen: het zijn altemaal dingen, die wij in deze preekproeven, zoo als zij gedrukt zijn, loven kunnen, maar die wij geenszins toejuichen, als wij ons voorstellen, dat alles ook alzoo zou zijn uitgesproken. Niet dat de Evangelie-dienaar als schrijver eene roeping zou hebben *in strijd* met die van prediker, maar wij meenen toch dat in deze verschillende betrekking geheel *verschillende* eischen aan hem worden gedaan. Als schrijver staat het hem volkomen vrij zich een eigen publiek voor te stellen gelijk het hem behaagt, staat het hem vrij te spreken als tot zijne geestverwanten alleen, als alleen tot lieden van meer ontwikkeld verstand. Maar als de gemeente met hare groote schare van onontwikkelden ter kerke komt, niet alleen om betere denkbeelden op te doen, maar bovenal om een woord voor haar hart te vernemen, om bemoediging en vertroosting en leiding te ontvangen bij al de ellenden en moeijelijkheden des levens - wij twijfelen zeer of zulk een koel bespiegelen, zulk een bedaard redeneren als de Heer Sl. in zijne preekproeven doorgaans doet, aan hare waarachtige behoeften over het algemeen wel zal kunnen voldoen. En dit is dan ook onze grootste bedenking tegen deze preekproeven, dat zij veel meer doen denken aan den schrijver als peinzende op zijne studeerkamer, dan

aan den prediker. Het zijn vertoogen over teksten, het zijn geene toespraken tot de gemeente.

Ook de conventionele vorm van preken wordt in deze preekproeven gemist: iets dat wij echter den Hr. Sl. niet hoog aanrekenen, daar hij zijnen lezers daarbij ook de gewone preekdeftigheid met al hare dikwerf zoo gezwollen dichterlijk-oratorische tirades heeft bespaard. Menigmaal komt de lezer in verzoeking om aan eene verhooring te denken van het bekende leekengebedje:

> Verlos ons van den preektoon Heer!
> Geef ons natuur en waarheid weer.

Jammer evenwel dat deze deugd hare schaduwzijde medebrengt in het niet zelden platte of slordige van uitdrukking en periodenbouw. Hoewel anders deze preken veelal door groote helderheid uitmunten, gelooven wij toch, dat vooral bij het hooren uitspreken, menige volzin voor menigeen onverstaanbaar wezen moest. Om een enkel voorbeeld hiervan te noemen: ‘Kunst en wetenschap werden te Corinthe òf alleen beoefend in zoover zij toepassing hadden op het dagelijksch leven, ter veraangenaming daarvan dienen konden, òf in het beste geval beschouwd als doel, niet als middel om tot hoogere dingen te geraken. De wijsbegeerte, de magtige aandrift van den menschelijken geest om zich boven het eindige te verheffen, met hare uitwendige openbaring de redekunst, waren gedaald tot een nietig denken en twisten over spitsvondigheden, die b.v. meer werden gebruikt om het schoone, wenschelijke, nuttige zelfs der deugd te prediken, dan om haar ook te leeren beoefenen.’

Moge deze bundel vele lezers vinden en velen aanleiding geven tot dieper nadenken over zoovele gewigtige zaken als daarin worden aangeroerd. Het beste wat wij den geachten schrijver kunnen toewenschen ware zeker eene gemeente hooger ontwikkeld, dan eene kleine afgelegene dorpsgemeente pleegt te zijn. Wij stellen ons voor, dat hij zich dan ook nader bij zijne hoorders zou gevoelen en zijne ‘preekproeven’ dan allengs minder de vrucht zouden zijn van eigen stille overpeinzing, dan wel van een krachtig zamenleven met de meest ontwikkelden uit de gemeente. Voor de zoodanigen zou hij voorzeker naar verstand en hart tot uitnemenden zegen kunnen zijn.

M.
S.Z.

***Hellas. Het land en volk der oude Grieken, bewerkt voor alle vrienden der klassieke oudheid, door Dr. W. Wägner. Uit het Hoogduitsch door Dr. J.C. van Deventer. Haarlem*, 1860. 570 blz. gr. 8°.**

Hoe de Heer van Deventer zijn tijd heeft willen besteden aan het vertalen van een werk, dat zoozeer alle degelijkheid mist als het hier genoemde, verklaren wij, met den besten wil van de wereld maar niet te kunnen begrijpen. In elk geval vreezen wij, ja houden wij ons in gemoede overtuigd, dat zijne daaraan bestede moeite geheel is verloren gegaan; want ofschoon deze vreemdsoortige lettervrucht van dien Dr. Wägner al bewerkt heette voor ‘alle vrienden der klassieke oudheid,’ zoo zouden wij echter honderd tegen één durven wedden, dat er geen zoo taaije ‘vriend’ gevonden wordt, die verklaren kan het gansche boek te hebben doorgeloopen. - En hoe nu mede de Heer S.J. van den Bergh zijn talent heeft willen leenen, of liever nog, het heeft durven wagen, om de uit het Grieksch vertaalde dichtproeven van den Duitschen tekst weêr in onze taal over te brengen, zonder, gelijk telkens duidelijk genoeg voor den dag komt, van het oorspronkelijke iets te verstaan, betuigen wij insgelijks, dat ons minstens hoogst raadselachtig blijft. Immers, voor wien is toch ook, in een woord, de lezing vol te houden van regels als de volgende, die wij daar zoo opslaan en mededeelen uit de ode van Sappho ‘op Aphrodite’?

> Help toch, snel gij toe, en zoo dienstvaardig ook,
> Als toen 'k een lied zong, dat ik u opdroeg en
> Gij het paleis vloodt om mij te zijn van dienst.
> Haastig beklomt gij
> Uwen karos, pralend van goudenen glans
> Waarvoor duiven trokken in 't zachtste gareel.
> Zwevend, fladdrend d'ether door, daaldet gij nu
> Spoedig op 't aardrijk.
> Lagehend, minzaam, traadt ge op mij, arme, nu toe,
> Vroegt naar 't leed me, foltrend in 't diepst van de ziel,
> Wijl 'k mijn stem hief, klinkend vol weemoeds-ellend,
> Tot u, die 'k smart deed.
> Kom, bevrijd mij weder van angst en zorglast;
> O voleind gij wat zijn voleinding nu wacht
> Hier in dit hart, wees mij tot helpster nu weêr,
> Steun me in den kampstrijd!

Over het zangerige alleen van dit ‘sapphicum’ raadplege ieder zijn eigen gevoel in den volsten zin des woords; want ik zet het

den sterksten om die klaagtoonen hardop te lezen zonder pijnlijk te worden aangedaan, - namelijk in het kakebeen. Dat wijders Aphrodite door ‘musschen’ en niet door ‘duiven’ getrokken werd, maakt ons, even als andere kleinigheden van dien aard, geen ‘zorglast.’ Maar het is de ‘goudenen’ vrijheid van de dichterlijke vertaling toch wel wat te ver drijven, indien men, gelijk hier, geheel iets anders opdischt, dan Sappho zelve zingt. Dat zij Aphrodite ‘smart deed’ zegt zij niet en kon zij ook niet zeggen, daar eer, omgekeerd, Aphrodite haar deed lijden. Echter verwachtte zij redding in haar liefdeleed van de godin der min, dewijl die haar reeds vroeger, bij eene andere gelegenheid, ‘met een glimlach op het onsterfelijk gelaat had afgevraagd: wat het was waaronder zij leed? waarom zij haar aanriep? wat zij wilde dat geschieden zou voor haar waanzinnig gemoed?’ - en daarop onmiddellijk had laten volgen: ‘wiens prijsgemaakte liefde wilt gij, dat ik u wederom bezorge? Sappho, wie kwelt u? want indien men u nu ontvlugt, weldra zal men u zelfs vervolgen; indien men nu geene geschenken van u aanneemt, straks zal men ú die geven; indien men u nu niet kust, spoedig zal men u kussen zelfs al weigert gij dan ook!’ - Wat zegt intusschen de Hollandsche proeve van dat alles?

Eene bladz. te voren (167) vindt men nog zoo'n Nieuwlandiaantje uit Archilochus:

> Hangt aan de spiets mij brood dat gekneed is en wijn van Ismaros Veel,
> dan drink ik getroost daar ik mij steun aan de spiets.

Misschien denkt de in het Grieksch niet ingewijde lezer, dat in elk geval dat ‘en wijn’ wel eene drukfout zal wezen voor ‘in wijn’; maar neen, wij vitten volstrekt niet en durven voor de echtheid dier lezing hier van *en* gereedelijk instaan. Die zelfde lezer zou wel voor dat ongelukkige ‘veel’, daar vooraan in den tweeden regel, liever den een of anderen eigennaam, die daar digt bij kwam, willen lezen, in de meening dat het geheel, met slechts aan drie letters te tornen, althans veel dragelijker werd, b.v. aldus:

> Hang aan de spiets mij brood dat gekneed is in wijn van Ismaros Neel!
> enz.;

doch ook die lezing geeft den oorspronkelijken tekst nog niet terug, waarin trouwens, evenmin als Neel of zoo iets, die leelijke stoplap *veel* voorkomt. Ter zake. Ik draag alles bij mij, is het bekende gezegde eens lateren Grieks. En in dien zin nu legt hier de dichter Archilochus eenen trotschen en overmoedigen krijgsman alleen dit in den mond: ‘Brood en wijn bezit ik in mijne speer, en daartegen geleund, drink ik.’

Op blz. 247 spreekt wederom Clytemnaestra, in een fragment uit Aeschylus, als volgt:

> .....hij die mijn kind, het kind
> Dat ik van hem ontving, en eeuwiglijk bemind,
> En eeuwiglijk beschreid, moorddadig heeft verslagen,
> Mijn Iphigenia! - hij kan zich niet beklagen, enz., enz.

want die Iphigénia staat daar trouwens welsprekend genoeg, om verdere aanmerkingen op die Grieksche vertalingen overbodig te maken. Vaak wordt het toch ook bepaalde onzin, zoo als, onder anderen, slechts een paar regels voor de laatst aangehaalde, waar Clytemnaestra, sprekende van den pas beganen dubbelen moord, van Agamemnon en Cassandra, zegt:

> Daar ligt hij nu geveld, en zij, zijn lust, zijne eer,
> Die als een fiere zwaan, aan de oever van het leven,
> Een laatsten doodszang nog voor zich had aangeheven,
> Ligt naast haar liefste dood; *een nieuwe prikkel heeft*
> *Mijn zoete wellust in de nachten sinds doorleefd*.

Wie met die laatste woorden, welke wij hier onderstreept hebben, klaar kan komen, die behoeft voor niets meer te staan. De oorspronkelijke tekst heeft intusschen (ΑΓΑΜ, 1447):

> *ἐμοὶ δ' ἐπήγαγεν*
> *εὐνῆς παροψώνημα τῆς ἐμῆς χλιδῆς.*

In hoeverre evenwel de eerste vertaler van al dat Grieksch zich welligt beter gekweten heeft, kunnen wij op 't oogenblik niet nagaan. Doch al ware er ook in dit opzigt geene enkele aanmerking van eenig belang te maken geweest, zoo zouden wij ons daarom nog niet kunnen vereenigen met de bewerking van geheel de rest. Vreemdsoortiger produkt, wij herhalen het woord, hebben wij zelden gezien. Onwillekeurig zou men het willen vergelijken met de bekende reis van den jongen Anacharsis, maar neen, in weêrwil van menig gegronde aanmerking ook dáarop te maken, steekt Barthelémy toch altijd honderd vademen boven Wägner uit. Deze heeft mythe, eigenlijke historie, zoogenaamde anecdoten van lateren tijd, rijp en groen, in een woord, door elkander gehaspeld, en daaruit dan zoo wat eene soort van geschiedenis versneden, waarbij men telkens vraagt, voor welke klasse van lezers die dan toch dienen moest? Zoo schrijft hij b.v. op bl. 44, alsof het vertelseltjes voor de lieve jeugd waren, over die werken van Hercules sprekende: ‘Bij deze gelegenheid kwam hij in een streek waar de Middellandsche zee door een strook lands van den Atlantischen oceaan gescheiden was. Met zijne bovenmenschelijke krachten maakte hij een opening,

terwijl hij twee rotsen wegbrak, van welke hij de eene in Europa, de andere in Afrika plaatste, als gedenkteekenen van zijn bezoek. *Wie het mogt willen betwijfelen kan er zelfs heen reizen, en de plaats opnemen: de zuilen van Hercules zal hij er nog vinden, met Gilbraltar aan deze, en Ceuta aan genen kant er opgebouwd*.' - Dan weêr schijnt het alsof men voor lieden van meer dan eene eeuw schreef, waar de stijl is aldus (bl. 144): 'Solon verliet, *het stof van zijne voeten schuddend*, het paleis en de hoofdstad (van Croesus);' waarbij, in 't voorbijgaan, nog opgemerkt kan worden, dat het antwoord van Solon op die vragen van Croesus, gelijk Herodotus dat mededeelt, wel zoo veelbeteekenend was als hier.

Dat de Grieken hunne Goden als wezens van volmaakte schoonheid beschouwden, en men daarom bij hen geene goden van afzigtelijken vorm vond zooals bij de Aegyptenaren (vergel. bl. 30), is waar; doch in hoeverre het vrijheidsgevoel, dat den Griek boven den Aegyptenaar en de volkeren van Azië zoozeer onderscheidde, ook tot die opvatting, om hunne goden onder de schoonste menschelijke gedaante voor te stellen, medewerkte, wordt door W. geheel voorbijgezien. Waar de mensch slaaf was, en dus ook dacht als slaaf, daar durfde, daar kon hij zich niet tot de gedachte opheffen om van zijne godheid een beeld te maken van gedaante geheel aan die van hem zelven gelijk, en door zijn bekrompen eerbied geleid, kwam hij alzoo tot die gedrogtelijke zamenstellingen van mensch en dier, waarmede hij tevens de bijzondere, de physieke kracht van zijn hoogste wezen zocht uit te drukken, als zijnde die kracht ook het voornaamste begrip, hetwelk hij zich van dat wezen voorstelde. De Griek daarentegen (gelijk Frans Hemsterhuis zoo schoon uiteenzet) zette bij meer vrijheidsgevoel, bij hooger besef van zijne waarde als mensch, zich over die slaafsche opvatting van den oosterling henen, en deinsde daarom niet terug, de schoonste gedaante die hij onder de bezielde wezens aantrof, aan zijne goden te verleenen, onverschillig of hij die gedaante bij zich zelven vond.

Als eene proeve intusschen van de beschouwingen, waarmede W. tusschen beiden zijn bont geschrijf doorspekt, diene het volgende uit zijn hoofdstuk: 'de leerlooijer Kleon' op bl. 323. 'Te dezer tijd waren in de bloeijende en magtige hoofdstad door handel en nijverheid burgers van geringe afkomst tot rijkdom en aanzien gestegen, en deze verlangden niet slechts hun stem in de volksvergadering uit te brengen, maar als leidende hoofden aan het bestuur van den staat deel te nemen. De leden der oude, aanzienlijke geslachten waren in geen opzigt door de wetten te Athene bevoorregt, hoezeer zij door hun aanhang, hun vermogen, hun meerdere geestesbeschaving en ontwikkeling, nog een belangrijken invloed uitoefenden. De parvenu's wilden niet minder zijn dan gij, en baas-

kleermaker en baashandschoenmaker meende, terwijl zij op hunne welgevulde buidels sloegen, dat zij even goed als de groote heeren de staatszaken konden leiden. Dezen hoogen dunk van zich zelven en hunne wereldverbeterende plannen kraamden zij eerst uit ten aanhoore van de handwerksgezellen en hun eigen arbeiders, en (zij) werden, wat van zelf spreekt, als onfeilbare orakels aangegaapt; vervolgens, daarmede niet tevreden, traden zij ook in de volksvergadering als sprekers op om hun wijsheid te luchten. Dikwerf trof hun het lot, dat zij uitgelagchen werden, maar zij troostten zich met de gedachte dat miskenning ten allen tijde het lot van groote mannen was geweest, en lieten zich daardoor niet uit het veld slaan. Daar zij met een schoon natuurlijk verstand begaafd en, bij de algemeen verbreide politieke ontwikkeling, geenszins vreemdelingen waren in de staatsaangelegenheden, gebeurde het menigmaal dat zij den spijker op den kop sloegen en hun voorstel zagen aannemen. Dan waren zij mannen van gewigt en meende ieder niet minder te zijn dan Solon, ja bij hen vergeleken was Perikles een regte stumpert. Vooraan in deze rei van politieke tinnegieters stond een zekere looijer en leerbandelaar, Kleon genaamd, enz.' - Om nog slechts een enkel karakteristiek punt aan te geven, zij hier mede aangestipt, dat bij Alexander de Groote zelfs een plaatje voorkomt (bl. 452), zijne ontmoeting met Diogenes voorstellende, waarbij de laatste onder eene groote ton ligt, en weêr een hond onder hem. Nog wel zoo curieus is welligt, op bl. 174, het prentje voorstellende den wedren bij de Olympische spelen, waarbij de hoofdfiguur op den voorgrond een kerel is, dien daar languit op het gras ligt; terwijl op dat van bl. 286, 'Sophokles na den slag bij Salamis', de toekomstige dichter als naakt dansende had afgebeeld moeten zijn. - Doch wij mogen ons niet langer met al de bijzonderheden van dit werk ophouden, noch lust het ons verder bij een tal van vragen stil te staan, als: waarom men b.v. Pluton en Apollo schrijft, Thebe en Thebae, Aidoncus, Aeschylos en dan weer Alexander enz. enz? - immers we verklaarden reeds bij den aanvang, en dat wel in alle opregtheid, dat het geenszins in ons plan lag om te vitten, ofschoon wij al niet weten of het zelfs wel vitten heeten mag, wanneer men ook op allerlei taalkundige ongelijkvormigheden opmerkzaam maakt, die eenig geschrift, al mogt zulks overigens ook al fiks bewerkt zijn, des te meer nog, zou men haast zeggen, ontsieren. Behalve dat de Hr. v.D. dit 'Hellas' maar liever onvertaald had moeten laten, heeft hij zich ook nog vrij sterk vergrepen aan fouten van aangeduiden aard. - En hiermede plaatsen wij ons exemplaar in eene kast, die wij gewoon zijn ons kerkhof te noemen, met de gewone woorden daarbij: requiescat in pace!

E.

I. ***Amsterdam. - Oorsprong en afleiding van de namen der grachten, eilanden, pleinen, straten, stegen, bruggen, sluizen en torens dezer stad. Door J. ter Gouw. Tweede Druk. Amsterdam, Gebroeders Kraay*****. 1859.** ***Voorrede*** **ii** ***en*** **161** ***blz*****.**
II. ***Eene wandeling in Amsterdam in het midden der zeventiende eeuw, door Joannes Aurelius*****.**

> **Och Aemsterdam, och Aemsterdam,**
> **Ghi sijt so schoonen steê.**
> ***Oud Liedeken*****.**
> **Les barques, les maisons, les voiles ondoyantes,**
> **Des arbres élevés les cimes verdoyantes,**
> **Les tours et les palais, - tout présente à la fois**
> **Le spectaele des mers, des cités et des bois.**
> **Thomas.**

Amsterdam, Gebroeders Kraay**. 1859. 152** ***bladz*****.**
III. ***Gysbrecht van Aemstel en de Opkomst van Amsterdam, door J. ter Gouw*****.**

> **Alles wat de oudheid van eene zoo zeer beroemde stad aangaat, kan hare inwoners en hare landgenooten niet onverschillig zijn.**
> ***De Rijksvrijheer*** **van Spaen.**

Amsterdam, C.L. Brinkman**. 1861.** ***Voorrede*** **iv** ***en*** **166** ***bladz*****.**
IV. ***Amsterdam*****, 1860.** ***Tekst van W.J. Hofdijk, Platen van J. Hilverdink*****. 3de, 4de, 5de** ***en*** **6de** ***aflevering. Amsterdam, F.L. Bührman*****. 1861.**
V. ***Amsterdam in Schetsen. Teekeningen van W. Hekking Jr. Bijschriften van P.H. Witkamp*****. 8ste** ***tot*** **23ste** ***aflevering. Amsterdam, G.W. Tielkemeijer*****. 1860** ***en*** **1861.**

Indien de overheid der hoofdstad zoo zeker geloofde, dat Amsterdam nog eene grootsche toekomst heeft, als de gemeente zich gaarne in het verleden harer woonplaats vermeidt, van welk eene herschepping der aeloude veste zouden onze dagen getuigen zijn! Ziedaar de gedachte, welke bij elk moet opkomen, die een der boekskens of afleveringen, aan het hoofd dezer regelen vermeld, ter hand neemt; ziedaar den indruk, door de lezing der werkjens van

den Heer ter Gouw zoo levendig bij ons achtergelaten, dat wij er dit verslag mede beginnen.

‘Amsterdam. Oorsprong en afleiding van de namen der grachten, eilanden, pleinen, straten, stegen, enz.’ (I), - een taaije titel, mag men zeggen, - beleeft, in luttel tijds, een tweeden druk; pleit het niet voor het publiek, dat het belang stelt in honderden verouderde bijzonderheden; spreekt er niet een soort van heugenis des harten uit? Het boeksken heeft onloochenbaar verdienste; minder kostbaar uitgegeven dan het ‘Historisch Onderzoek naer den Oorsprong en den waren naem der openbare plaetsen en andere Oudheden van de stad Antwerpen,’ dat, ruim dertig jaren geleden, voor rekening van de regering der Scheldestad het licht zag, overtreft het dit verre in aanschouwelijkheid van voorstelling, in levendigheid van stijl; wat wonder? dáár kweet eene commissie zich van hare taak; hier sprak een man uit het volk. En echter, ondanks het afwisselende en schilderachtige aan zoo velerlei herinneringen verknocht, het onderwerp zou grooter meester hebben geëischt, dan wij in den Heer ter Gouw mogen huldigen, als zijn gehoor niet de belangstelling had medegebragt, die toeluisteren en toejuiching waarborgt. Wij willen er niets op afdingen, dat hij zich studie, soms saaije studie heeft moeten getroosten, om deze honderd zestig bladzijden te kunnen schrijven, - het zou te harder zijn dit te doen, daar het hem zal gaan als het onzen vriend Willems in Antwerpen ging; menige gissing zal gewaagd, menige verklaring onjuist blijken; - maar streelt de tweede druk hem, hij strekt der schare niet minder tot eere, als blijk harer sympathie voor iedere poging, Amsterdam niet slechts hare plaats te doen behouden, Amsterdam door eene vijfde vergrooting in onze dagen eene haar verleden waardige te verzekeren. Het is de wensch waarmede het boeksken in eenige dichtregelen wordt besloten; wij zien het gebrekkige in den vorm van deze, om het behartigenswaardige der gedachte, gaarne voorbij.

‘Eene Wandeling in Amsterdam in het midden der Zeventiende Eeuw’ (II) moge onzentwege even spoedig eene nieuwe uitgave beleven; slechts zouden we dan wenschen in de voorrede den toon over ons heden wat minder hoog te hooren aanslaan: ‘krachtvol en heerlijk staat de hoofdstad der bloeijende Nederlanden daar nog aan den Amstel en het IJ, als eene vorstinne onder de steden van Europa, en fier beurt zij het hoofd uit hare moerassen, en staat vastgeworteld in de grondelooze diepte.’ Wij hebben niets tegen die mooije woorden, maar wie meent dat de verzekering, welke er op volgt: ‘Nog neemt zij jaarlijks toe, “door aenwas veler sielen,” en zendt hare schepen uit langs alle zeëen, en nog, als in Vondels dagen, blinkt haar Keizerskroon op wapenschild en torentop!’ be-

wijst dat zij in de negentiende eeuw houdt, wat zij in de zeventiende beloofde, hij geeft de voorkeur aan een wenschelijk boven een dadelijk geloof. Wat de ‘Wandeling’ zelve betreft, wie door het eerste boeksken met dezen auteur kennis heeft gemaakt, zijne verwachtingen zijn niet hoog gestemd; hij weet, dat hem hier geen vernuft zal verrassen als dat, 't welk uit een togtjen door zijne kamer aanleiding nam, zoo geestig over ons duälisme, ‘mon âme et ma bête,’ te schrijven, - geen gemoed als dat, 't welk zijnen kunstenaar op de puinhoopen van een grootsch verleden in eene moeder met haar kind de mildheid der natuur, het genot des levens waarderen leert, - geen geest als die, welk ons in de afwisselingen zijner wandeling met groote trekken de geschiedenis van ons geslacht veraanschouwelijkt. Anrelius heeft niets van een dier drie geniën; hij plundert oude prozaïsten en oude poëten; hij doet het schaars met smaak; hij wandelt zoo hollandsch, dat de hoofdindruk, dien hij nalaat, is, dat we moede zijn, moede van de drukte, en aan het einde van elk der vertoogen wordt ons een dronk gereikt: wij leggen aan in 't Groote Wijnvat, wij leggen aan in 't Oude Doolhof, wij leggen aan in den Kolveniers Doelen; waarin schuilt dan toch het boeijende van zijn boeksken? Waarin anders dan in het belangrijke van den tijd, dien zijn staf ons weêr voor de oogen toovert? Er is geene poging gewaagd ons van eenig groot voorval getuige te doen zijn; geen historische bijzonderheid verlokt tot een dramatischen greep; leg dit werkjen naast Leigh Hunt's t h e T o w n , i t s m e m o r a b l e c h a r a c t e r s a n d e v e n t s , en de minderheid behoeft niet te worden gemeten, zij springt in 't oog; maar de menigte ten onzent mag zulk een kijkjen op zijn weleer; - mits de verlevendiging van wat wij w a r e n haar leide tot het vermoeden van wat wij moesten z i j n , wat wij willende kunnen w o r d e n , wie zou, van dat standpunt, zelfs met deze wandeling geen vrede hebben?

‘Gysbrecht van Aemstel en de Opkomst van Amsterdam’ (III), zouden wij de minst gelukkige der drie gekozen stoffen hebben geacht; moge de Heer ter Gouw onze vreeze gelogenstraft zien. Het onhoudbare van deze of gene overlevering aan te toonen, de kritiek vermag het; maar bij de schare den indruk uit te wisschen, waarvan de eerste haar heeft doordrongen; maar door iets schemerends de schittering te doen vervangen, waarin deze zich verlustigde, wanneer en waar gelukt het der laatste bij haar? Poëzij tegen poëzij, nieuwere tegen oudere, men zoude aan gelijkheid van wapenen gelooven, en toch gaat het moeijelijk, toch slaagt het maar half. Bilderdijk en Van Lennep, - zoo de vader als de zoon, - zij hebben de reconstructie eener grafelijke reputatie, de rehabilitatie van een bastaard om strijd beproefd; maar wie durft zich vleijen dat hunne voorstel-

ling van Floris de V^{de} en Witte van Haemstede bij het volk den geest en het gemoed hebben omgeschapen dier gestalten, welke, door den adem van Hooft en Vondel bezield, twee eeuwen onder ons rondwandelden, en nog van geen wedergeboorte willen weten? Het verbaast u als ons, gelooven we, dat de Heer ter Gouw deze schier onoverwinnelijke zwarigheid, aan zijn onderwerp verknocht, het vermetele zijner poging, Amsterdams eerste opkomst te willen populariseren met historische documenten ter hand, niet heeft voorgevoeld toen hij de volgende regelen schreef: ‘Vooral de laatste Gysbrecht, de ongelukkige, dien we nog jaarlijks in den tooverglans der poëzij op het schouwtooneel begroeten - weemoedige herinnering van een schoon verleden! - verdient ook wel eens in het ware licht der geschiedenis gezien te worden. Vondel moge hem “den godvruchtigen en dapperen balling,” - anderen hem “den schandvlek van zijn geslacht” noemen, hij was noch zóó vroom, noch zóó afschuwelijk.’ Inleiding en boeksken beide, zij worden intusschen door dat treurspel beheerscht, onwillekeurig door de tegenstellingen waartoe historie en poëzij verpligten, onwillens maar niet minder onloochenbaar, daar het onzen schrijver niet gegeven blijkt, door wat hij waarheid acht ons oor voor den zoeten zang dier verdichting te sluiten. Vondel's verbeelding luisterde op tot licht, tot vollen dag wordens toe van wat maar schemerde; doch ter Gouw, die zich schier onder eede beschouwt, heeft slag voor costuum noch conversatie. Of het boeksken des ondanks lezers, tal van lezers vinden mogt! Het publiek zou er velerlei kennis van ons vroeger verleden door opdoen; het publiek zou er te hooger belang in die kunst door leeren stellen, wier eerstelingen ten onzent bloesems waren, bloesems, weêrgaloos schoon, maar, helaas! door geene vruchten als zij beloofden gevolgd! Aan wien in onze dagen de schuld? aan de gemeente, die nog na twee eeuwen ‘ieder jaar’ haren ‘groet’ en hare ‘hulde’ aan ‘Gysbrecht’ gaat brengen; of aan het bestuur, dat den schouwburg stut, opdat hij niet instorte, mag het meer heeten? maar overigens het water zoo vrij over den akker laat loopen, dat dit onlangs Gurli, die naïve Gurli, uit Kotzebue's *Indianen in Engeland*, weêr boven bragt?

‘Wij zouden onze buren wel inhalen,’ plagt een geestig vriend te zeggen, ‘als zij maar een beetjen stil wilden staan,’ - F.G. Bührmann mag die woorden tot de zijne maken, als hij G.W. Tielkemeijer naöogt. De uitgave van des eersten, ‘Amsterdam, 1860,’ welke wij in den vorigen jaargang van dit tijdschrift het welkom toeriepen (Deel I, bl. 242-261), telt nog slechts zes afleveringen; die van den laatste, door ons in dezen voor maanden aangekondigd als reeds tot de zevende gevorderd (Deel I, blz. 284-288), is thans

tot volle drie en twintig geklommen. Wij betreuren die traagheid, niet dewijl wij als het publiek, ook op het gebied der letteren, alle schepselen liefst paarsgewijze in de ark zien gaan; neen, omdat er ons de gelegenheid ter vergelijking, hoe deze en hoe gene hetzelfde onderwerp op den steen en voor de pers behandelde, te schaars door wordt aangeboden. Slechts driemalen is dit in de tot dusverre verschenen afleveringen het geval - in het Gebouw der Nederlandsche Handel-Maatschappij volkomen, in de Nieuwe Kerk en de Grimburgwal maar ten deele, - het is weinig, doch welligt volstaat het ter karakterisering van den dubbel verscheiden stijl. Eerst de teekeningen, en dus in volgorde vóór alle, den zetel der opvolgster van Jan Compagnie. Leg de beide afbeeldingen naast elkander en vraag den Heer Godefroi, wiens schuld het is dat de een noch de aêr iets schoons geeft te zien? Hilverdink is photographisch getrouw; Hekking geeft pittoresk maar ten halve; de verhouding pleegt anders omgekeerd te zijn - chaisis si tu l'ôses! - Schortte het slechts aan dat zich opdringend nachtwachthuisjen, het viel uit te wisschen; maar wanneer alleen das grosze bildet, wat eischt ge dan, dat deze appropriëering het doe? - De Kerk met den onvoltooiden Toren is aan de beurt, doch ‘Amsterdam in 1860’ laat haar van eene andere zijde zien, dan ‘Amsterdam in Schetsen’; Hilverdink verplaatst ons op den Dam, waar zij den achtergrond van zijn tafereel vult, opdat de Eendragtszuil uitkome; Hekking brengt ons op den Voorburgwal voor den hoofdingang en laat ons dien zien zoo als hij wezen zou, si l'architecture fût encore une vérité, als geen pleister en geen ijzer, steen, tot in zijne verwering toe schilderachtigen steen verving! - Eindelijk de Grimburgwal; anders is echter weêr het standpunt door dezen, anders weêr dat door genen der beide teekenaars ingenomen; Hekking laat u van de sluis af, Hilverdink tegen dezen opzien, de eerste heeft het deel gekozen dat nog bleef; de tweede het beste, dat niet meer dus valt te zien; maar wie van oude stadsgezigten houdt, hij zal zich in beide verlustigen! Het hangt er slechts van af wat in u het overwigt heeft, het architectonische of het artistische, aan wien gij den prijs zult toekennen, hem die u langs het Oudezijds Heeren-Logement een blik op het Gasthuis gunde, of hem die voor de nakomelingschap bewaarde, wat hier in de negentiende eeuw nog aan de zestiende herinnerde. Eene vergelijking, die prijzende afloopt, al kent ze aan Hilverdink meer poëtisch element toe, dan aan Hekking, valt zij na de lezing van de twee teksten even prettig voort te zetten? Wij merkten straks op, dat het Gebouw der Nederlandsche Handel-Maatschappij de beide teekenaars schijnt te hebben verleid met elkander van wijze van voorstelling en opvatting te ruilen; in de bladzijden door de Heeren Hofdijk en Witkamp bij hunne

schetsen gevoegd, bewaart elk van deze daarentegen zijne eigenaardigheid. De eerste beproeft een dichterlijken greep, die hem zou zijn gelukt, had de stof niet op een gebied gelegen, hem volslagen vreemd, dat des handels, dat der staathuishoudkunde. Niemand zou het hem euvel hebben geduid, zoo hij deze zijde van zijn onderwerp deswege niet had aangeroerd; koloniale politiek, gedwongen cultuur of vrije arbeid, ieder leest er in de dagen die wij beleven in dagblad en tijdschrift iets over; elk die in de welvaart zijns volks belang stelt, tracht er ten minste eenig begrip van te hebben; van zulk streven echter getuigt en uitval als de volgende, helaas! niet. ‘Speelde er,’ lezen wij na de mededeeling der bijzonderheid, dat elk der drie gebouwen zijn gevel trapsgewijze lager beurt, ‘speelde er misschien iets ondeugends in den zin des architekts, toen hy zich leende tot de samenstelling van dat “al lager, al lager?” Had hy, met een zijblik op den jammerlijken en onverandwoordelijk averechtschen geest, die sommigen onzer Kamerleden het brein verwart, het oog op de toekomst, die onze handel onder den vernielenden invloed van die mannen tegemoet gaat?’ Een stoot moet rank zijn zal hij zeer doen; maar de Heer Hofdijk moest te veel eerbied hebben voor studie, die hem ontbreekt, om vergelijkingen te wagen als de volgende: ‘Moge hy en allen die met ons vreezen zich dan, ondanks de droeve voorspooken, toch nog bedrogen vinden, en de Hemel ons genadig in tijds van d a t kwade verlossen, gelijk Hy het eenmaal van de Noormannen deed.’ Free-traders bij zeeschuimers! - De tweede geeft de geschiedenis dier gebouwen uitvoerig, naauwkeurig, getrouw; hij getroost zich er oude bescheiden om te doorsnuffelen; gij hebt op met zijn onderzoek, maar wat dunkt u van zijn smaak? Als hij getuigt, dat over de inrigting ‘dier kantoren slechts ééne stem is,’ dan zijt ge geneigd hem op zijn woord te gelooven, al wenscht ge, zoo gij door de togtdeur in de Spiegelstraat zijt binnengetreden, een leiddraad in den doolhof der gangen, maar het blijft niet bij dien lof. ‘Wie het genoegen heeft om het schoone gebouw te doorwandelen,’ heet het verder, ‘staat opgetogen over de goede verdeeling, de netheid waarmede alles is uitgevoerd, de helderheid die er heerscht en de voortreffelijke versiering van alle vertrekken.’ Waarlijk, het zou ons niet ingevallen zijn tegen deze plaats op te komen, als de Heer Witkamp niet zoozeer van de waarheid dezer opmerking bleek overtuigd, dat hij haar, eigen vroegeren arbeid aanhalende, hier ten tweedenmale liet drukken. ‘Het doet u goed,’ gaat hij voort, ‘in de kostbare boekerij eene zoo uitmuntende verzameling van werken voor handel en zeevaart en voor de kennis onzer Overzeesche bezittingen te vinden; het doet u goed prachtige inlandsche tapijten op te merken

en langs de wanden statuën, busten en protretten te aanschouwen van mannen, waarop de Nederlander trotsche is: van Prins Willem van Oranje, van Michiel de Ruyter, van Rembrandt, van den stichter der Handel-Maatschappij, Koning Willem I, van den eersten secretaris W. de Clercq, van den beminden Vorst, die thans het roer van staat omklemd houdt.' Als een vreemdeling dit lezende zich vleit in die huizinge door den handel eene hulde aan de kunsten te zien gebragt, hij zal tot de zoete verwachting geregtigd zijn, en echter welk eene teleurstelling verbeidt hem! Statuën! - als gold het hier eene galerij als het Westminster Parlementsgebouw aanbiedt; statuën! statuëtten meent de schrijver - borstbeelden, ja, één enkel, en van gips; - beeldtenissen, de eene op doek en profil, de andere gegraveerd achter glas en face, en Prins Willem van Oranje, het mooije paardjen van Van Nieuwerkerke, niet de Vader des Vaderlands van Royer. Wij beroepen ons op elk die een oogenblik in de wachtkamer heeft vertoefd, of die paneelen, zoo fraai met gevogelte gestoffeerd, stroken met het behangsel der middenvakken, - eene kleinigheid zal men zeggen, doch die ons pleit voldingt, want wie over dergelijke dingen schrijft, hij moet als van Haren weten wat 'bloemen van damasten' in gouden lijsten voegen, wier vakken hij 'kwalijk met moor' ziet bekleed. - Vrees niet, dat wij zoo uitvoerig zullen voortgaan; al wilden wij het, de teksten over de Nieuwe kerk geven geen gelegenheid tot tegenstellingen van dien aard. A m s t e r d a m 1 8 6 0 wijdt haar weinige regelen, A m s t e r d a m i n S c h e t s e n geeft bijzonderheden tot over predikstoel en portaal toe; te standpunten des schrijvers verschillen als die der teekenaars. - En de Grimburgwal? Wij zouden slechts in herhalingen vervallen. Hofdijk ziet weder en artiste, Witkamp weder en antiquaire; aan kritiek doen geen van beide. Wilt gij een bewijs? Bij den eersten moogt gij het bruggetjen, dat ons werd aangekondigd 'als niet tot de verfraaijing der hoofdstad te zullen bijdragen,' verwend als wij in dat opzigt overigens zijn! vermoeden uit den vromen wensch: 'Het s c h o o n e moet voor het n o o d w e n d i g e wijken. Gelukkig evenwel waar het samen kan gaan. Moge dat zoo zijn ten opzigte van de verandering, die thans zoo menigen voorbijganger als belangstellend toeschouwer op de Grimsluis staande houdt.' En wel moest hij met verbeelding zijn bedeeld, die er zich, den arbeid aanstarende, meê vleijen dorst! - Bij den tweede leidt de opsomming der onloochenbare gebreken van ons Binnen-Gasthuis ('in weêrwil van al het voortreffelijke dat het onderscheidt'), bij hem leidt die lange lijst - och ja! tout chemin conduit à Rone en dat is hier eigen lof, - bij hem leidt zij tot de verzekering: - 'Geen wonder, dat nu de overtuiging daarvan algemeen is geworden, 't weldadig Amsterdam niet aarzelt, de middelen te

verstrekken om hierin te voorzien,' en dus in praktijk te brengen wat het in principe huldigt, niet waar? Tweetal benijdenswaardige optimisten! waarom de wieken niet nog wat breeder uitgeslagen? de brug en de beide bruggetjens weggedacht voor één enkele grootsche tusschen Taksteeg en het Gebed zonder ende, aan deze zijde zich voortwelvende naar Arti et Amicitiae, aan gene naar de Oude Turfmarkt? - waarom, al stijgende, u dan op het plein, door de slechting van dat tal van huizen verkregen, niet vermeid in het verschiet, door een even schoone als stoute stichting, ten behoeve der schamele kranken uit onze gemeente, begrensd? Eene klapwieking nog, één: 'moge dat zoo zijn,' en: 'geen wonder!' en Vondels standbeeld wordt het middenpunt, het sieraad van den ommetrek dier grootsche ruimte, - de Poëzij met den berg van barmhartigheid aan hare regte, met het gasthuis aan hare slinke, zij is hier toch in beide te huis!

Het wordt tijd dat wij overgaan tot de vermelding van den inhoud dezer afleveringen; van evenredigheid tusschen beide uitgaven kan natuurlijk geen sprake zijn. Al wat Amsterdam 1860 ons nieuws aanbiedt, zijn, buiten de Grimburgwal en de Gebouwen der Nederlandsche Handel-Maatschappij, twee schetsen van zeer verschillende waarde. De eerste, Rembrandt's Huis, mag flinke tekst bij fraaije, schoon sterk geïdealiseerde voorstelling heeten, over het opstel mogen de volgende regelen u doen oordeelen. 'Daar bracht de Shakespeare der schilderkunst - gelijk een talentvol Franschman hem noemt - veertien jaren van zijn vruchtbaar leven door; dáár, binnen die muren, schiep en bearbeidde hy een aantal van die onnavolgbare meesterstukken, wier beurtelings wemelende, schemerende en helle lichtschakeering vooral, verzusterd aan de prachtigste harmonie van kleur, aan de grootste kracht van uitdrukking, aan de reusachtigste stoutheid van effekt, evenzeer de hoogste bewondering als de diepste vertedering wekt, en die aan de meêgevoerde ziele niet zeldsaam evenzeer een traan van ontroering ontlokt als een traan van verrukking, in stilte opwellende naar het van genot tintelend oog.' - De tweede: 'Sint. Antonies Waag' schijnt ons, wat de afbeelding betreft, stijf uitgevallen, en wat het opstel aangaat, dit gedenkt met geen enkel woord de Vischmarkt, op het plaatjen te zien, de Vischmarkt die er voorloopig jarenlang was, die er voor goed weder zal komen, hoe weinig dat water van die frischheid hebbe, zonder welke de schatting der zee u walgen mag, hoe luttel van de aangevraagde en toegestane som een sieraad te wachten zij, als waarop menig mindere stad in den vreemde voor dat doel bogen mag. Ontevredenen! Eilieve, eischen wij iets onredelijks, wanneer wij, volkomen deelende in des schrijvers sympathie voor 'een degelijken Magistraat,' die 'historische en architektoniesche monu-

menten uit een ouden en goeden tijd' waarderende, deze in eere houdt, het Bestuur onzer dagen zich gaarne op zijne beurt zagen vereeuwigen door gestichten, de hulde der nakomelingschap waardig; door scheppingen, blijk gevende, dat wij de behoeften onzes tijds begrepen en, de wetten der schoonheid eerbiedigende, die bevredigden? De wierookwalmen die wij ons zelven, inwijdende en overdragend, toezwaaijen, waaijen weg als een morgenwolk, maar de steen, die eeuwen tart, blijft spreken van geslacht tot geslacht, luid, schoon hij tot zwijgen schijnt gedoemd, streng, schoon het ontslapenen geldt, een onverbiddelijk, onherroepelijk vonnis. Dat te vreezen, is geen zwakheid; 't waarborgt voor vergeefsch bereuw!

De stoffe door A m s t e r d a m i n S c h e t s e n ons aangeboden in de zestien afleveringen, verschenen sedert wij u bij de vroegere bepaalden, is natuurlijk van veel grooteren omvang; met nog een paar plaatjens, nog een paar opstellen blijkt deze arbeid, volgens het programma des uitgevers, te zullen zijn voltooid. Het boek zal op veelzijdigheid mogen roemen, zonder zijn onderwerp te hebben uitgeput; de troost, door den mededinger zijn voorganger achtergelaten, die zich inhalen en voorbijsnellen liet. Wij hebben reeds van de gezigten op de H e e r e n g r a c h t (IX), de Kantoren der Nederlandsche Handel-Maatschappij en de G r i m b u r g w a l (XXI), het Oudezijds Heeren-Logement en het Gasthuis gesproken; van de overigen bestaat een groot derde uit afbeeldingen van gestichten Gode gewijd. Amsterdam is van oudsher karakteristiek kerksch; maar wat ons in deze schetsen meer streelt dan die eigenaardigheid, het is de verdraagzame, verlichte geest, van welken die velerlei bedehuizen al vroeg blijk gaven; het is de allengs niet meer louter door de wet verklaarde, de ook door hoofd en harte in gedrag toegepaste gelijkheid van eeredienſten; gedoogen volstaat niet langer; erkennen is de eisch! Een wel wat eentoonig prentjen geeft u op de H o u t g r a c h t (VIII) de Mozes en Aärons, of liever, Sint-Antoniuskerk van die zijde te zien, van welke men haar, al is het die des hoofdgevels, schaars, zoo ooit, binnentreedt. - De D e v e n t e r H o u t - M a r k t en de M u i d e r g r a c h t (XXI) gunnen u bij een blik op wat waters, dat reeds is gedempt, ter regter en ter slinker eene Synagoge, tusschen welke wij met eene Pinacotheek worden bedreigd, die het gezigt op beide deze gebouwen zal bederven. - Op de G r o e n e b u r g w a l (XIV) wordt ge aan uwe linkerhand de Episcopale en in de verte de Zuider-kerk gewaar; de uitgever deed te regt eene eerste mislukte schets door eene tweede, beter geslaagde vervangen, maar houde ons den twijfel ten goede, of dat alleraardigst stadsgezigtjen nog wel volkomen is weêrgegeven. Ons boeijende bij elk bezoek dier buurt, heeft het in ieder saizoen iets eigenaardigs; welk van deze hij ons verte-

genwoordigt, wij weten het niet, de herfst misschien? maar al had het afgekeurde iets besneeuwds, het goedgekeurde, dat dit mist, heeft hetzelfde donkerbruine loover. - Op den N i e u w e z i j d s V o o r b u r g w a l (XXIII) staart ge de Nieuwe kerk aan en hebt aldus op uwe wandeling van Rome naar Israël en van de Kerk van Hendrik den Achtste naar die, welke weleer de Calvinistische was, onigedoold. Wij duiden het den Heer Hekking niet euvel, dat hij ons niet nog grooter verscheidenheid van huizen des gebeds te aanschouwen gaf; wij zijn den Heer Witkamp dank schuldig voor zijn verdienstelijken tekst bij de Israëlitische tempels, en bij de Roomsch Catholijke, de Anglicaansche en de Gereformeerde Kerken, die menige belangrijke bijzonderheid aan het licht brengt, maar willen echter den wensch niet verhelen, dat beide, bij het goede dat zij gaven, iets nog beters hadden gevoegd. Eerst de schrijver - viel het hem dan nooit in het oog, hoe weinig de herbouw van zoo menige kerk van het oude geloof tot de schoonheid der stad onzer dagen bijdraagt; hoe vele van deze, schamel wegschuilende, slcchts met moeite als Huizen des Heeren te onderkennen, aandoenlijker belang wekten dan zij het thans doen, smakeloos gevoorgeveld, door hunne leelijkheid tot schamperen lach verlokkende? Als iets van dien aard voor zijnen geest ware omgegaan, welligt dat de teekenaar zich genoopt had gevonden, ons een blik op het een of ander koor der moederkerk te gunnen, ons de bezienswaardige binnenzijde, bij voorbeeld die van de Kapel in de Kalverstraat, te schetsen, naar het oude uithangbord grillig genoeg ‘de Papegaai’ geheeten. Hilverdink en Hofdijk schijnen van ons gevoelen te zijn geweest, daar zij bij de jongste aflevering van A m s t e r d a m 1860 de O n z e L i e v e V r o u w e K e r k voegden, op een hoogtijdsdag van binnen gezien, - de tekst wordt bij de teekening nog gemist, - al is er onder alle stichtingen der Roomsch Catholijke Gemeente, te Amsterdam in de laatste dertig jaren verrezen, geene die minder het verwijt van verkeerden bouw, - weg, twijfelaars-woord! - geene die meerder lof dan deze Redemptoristenkerk verdient. Bij welke der overige daarentegen had de hulde aan schoone schilderingen of fraai beeldhouwwerk, meesterlijke basreliefs of keurige altaarsieraên van binnen, niet de blaam kunnen temperen waartoe die zelfde kerken van buiten geregtigden? Vreemd verschijnsel inderdaad, die verbastering van stijl, dat verval van smaak in gewijde bouwkunst, tot bij de Catholijken toe in de hoofdstad alom te betreuren. Er steekt weinig verbazends in, dat zoo min onze afgescheidenen als onze waalsche broederen den vorm wisten te vinden, tegelijk hun eerdienst voegende en de eischen der kunst bevredigend; de hervorming geloofde van ouds genoeg te hebben gedaan, als zij den eenvoud der eerste dagen herstelde; maar dat de aan-

zienlijksten onzer stadgenooten uit de moederkerk den invloed misten, volstaande om gruwelen tegen te gaan, gruwelen als aan de dusgenoemde Duifjenskerk zijn gepleegd, en die zich dag aan dag hoog in de lucht nog blijven opheffen, hoe verklaart gij het u?

'Er is niets tragers, niets taaijers dan een kerkbestuur, in welke gemeente ge wilt,' - het is geene oplossing van bovenstaand vraagstuk; wilt gij het voor eene gissing houden, wij hebben er niet tegen, mits gij ous gunt dat wij dit woord van niet hyperclericale autoriteit ten overgang bezigen tot (XIX), een gezigt in de N i e u w e k e r k , het Praalgraf van den Admiraal de Ruyter. Het plaatjen geeft ons eene afbeelding van de massa marmers, waaronder het gebeente rust des helds, wiens eere na twee eeuwen nog gezegd mag worden 'onbezoedeld' te blinken, wie dan ook, helaas! zelfs hem aanschon! Witkamp deelt ons, bij de bekende vertaling der verzen op zijne tombe, in het Latijn, met goud geschreven, de onbekende lijst mede der leden zijner familie, sedert in zijn kelder bijgezet. 'Geen geslachtslijst houdt de faam,' roept gij met den dichter uit, haar doorloopende, zonder daarom iets te willen afdingen op de verdiensten dier vergetenen; en dezelfde regel speelt u voor den geest, als gij op een werkdag in dat koor de stilte hoort ademhalen en gij u zelven bij het staren op dat sluimerend marmerbeeld afvraagt: 'waarom zoo alleen?' Ge zijt binnentredende, den blik van zelven naar het oosten wendende, slechts zijn praalgesteente gewaar geworden; het hield u bij uitsluiting geboeid, en uwe vraag schijnt u eene wijle schier eene heiligscheunis; alleen moest hij rusten, die in onze geschiedenis geen gelijke heeft! En toch is dat maar een dichterlijke droom, die wijkt, zoodra gij om-, zoodra gij opziet; hoog aan die zuil hangt eene trofee, in de schemering, die onzen nacht op zee voorafging, behaald, - buiten dien vroeg gesneuvelden, veelbelovenden zoon uit het geslacht Bentinck, rust onder deze zerken allerlei stof, den dag der verrijzenis verwachtend. 'Waarom zoo alleen?' - is dan 'in de tachtig jaren,' verloopen sedert het voorgeslacht die wegbleekende glorie plaats gunde naast de onverdoofbare, is dan in die lange reeks van dagen bij overheid noch gemeente de gedachte opgekomen, doorgedrongen, algemeen geworden, welke den eersten vreemdeling den beste in onze Nieuwe Kerk Nederlands W e s t m i n s t e r - A b b e y begroeten doet, de gedachte die het ons ten pligt moest maken, de gelegenheid ons geboden aan te grijpen, om Londen in dat opzigt niet te evenaren maar te overtreffen? Er is overal elders ruimte om jongelieden van buiten geleerde redevoeringen te laten opzeggen; er zijn kerken en koren buiten deze om huwelijken in te zegenen; maar gewijde grond, dezen gelijk aan vermaardheid in de vijf werelddeelen, maar eene rustplaats, den roem

zoo lief als deze, wijs ons haar! De gedachte, hier den langen, laatsten slaap te mogen sluimeren, is in staat heel een leven te bezielen! - ruim weg dan dien predikstoel, weg die banken, door geen beitelkunst uitmuntend; ge zult er eene plaats door winnen zonder weêrga, om elk uwer groote mannen regt te doen. Tusschen de bogen van het koor, en in de kapellen er tegenover, ontwijd als die thans blijken door wie weet welk bedrijf, overal worde het licht door den luister dien gij er brengen kunt, door de verplaatsing van gedenkteekenen, welke elders uwe stichting storen, die verspreid, verloren zijn te achten, die op zullen rijzen als gij het toestaat! Stemmen uit het verleden, stemmen uit het heden, eene school waaraan uwe jeugd behoefte heeft! Luttel praals, louter prikkel, zij de leuze, daar ter plaatse is louter de naam eene lofrede! Commissie, hoe ge heeten mogt, uwer, mits ge de beeldstormers uit uw midden weert, - uwer, mits gij u mannen toevoegt, die de krachten der kunst kennen en hare roeping begrijpen, - uwer de zorg, dat in het grootsche geheel harmonie heersche door de orde der deelen, - uwer het regt de plek aan te wijzen, waar we zullen stilstaan, de helden, dien wij onze vrijheid dank weten, zegenend; waar wij ons zullen vermeiden in het gâslaan van den voortgang der beschaving, in hare bevorderaars veraanschouwelijkt; waar wij de genie zullen gevierd zien, niet afgodisch gewaardeerd, maar ook niet akelig gehuldigd, als daar ginds aan die zuil door de logenzieke lijkbus, die ergernis onzer geestelijkheid! A poët's corner! with Vondel and Bilderdijk, Da Costa between not below them, do not you wish you may get it?

In vollen ernst, Amsterdam, dat om finantiële bezwaren zich geene verfraaijingen mag veroorloven, als bij onze buren, en ten onzent elders ook, aan de orde van den dag zijn, Amsterdam moest er zich op toeleggen partij te trekken van wat binnen het bereik harer krachten ligt. Hoe zwak deze zijn, het valt in het oog wanneer men in deze S c h e t s e n het oude met het nieuwe vergelijkt. Een blik op den B i n n e n a m s t e l (XI), het Diakonie Oude Mannen en Vrouwenhuis, - op de O u d e s c h a n s (XVI), de Montelbaanstoren, - in de H o o g s t r a a t (XX), het Oost-Indische Huis, - drie teekeningen in fraaiheid wedijverende, waarvan de eerste echter wat kleur mist, ze bewijzen als zoo vele vroeger vermelde, dat het geene gewrochten dezer dagen zijn, waaraan deze afleveringen hun hoogste belang ontleenen, - de eerste en de laatstgenoemde zijn glorierijke herinneringen; wat hebben wij er tegenover te stellen? Eenige stichtingen des rijks, ja, als het E n t r e p ô t - D o k (XV), want al ‘verstrekten Amstels kooplieden het geld,’ Koning Willem ‘waarborgde’ de rente, waar bleef hunne verdienste? - het Postkantoor, N i e u w e z i j d s V o o r b u r g w a l (XXII), dat, roem het zoo hoog gij wilt, om

minder trappen en om meer ruimte roept, gezwegen van het telegraafbureau dat daar, als aan de beurs, bestemd schijnt in een hoek te schuilen, - het Geregtshof, P r i n s e n g r a c h t (XXII), bâtiment à triple usage, dat, alles bij beurte, niets lang blijft, schoon het door Van Wijk Roelantszoon zoo hoog werd geprezen, dat zelfs Witkamp thans ‘den lof’ niet zou willen onderschrijven, aan de groote zaal toegekend; - maar scheppingen van ons stadsbestuur, buiten wat bruggen en wat wallen, maar grootsche gebouwen door de gemeente dezes tijds gesticht, waar ziet ge die? Helaas! Zeemanshoop, B u i t e n k a n t (XXIII), is een schoon huis, doch de instelling zelve kwijnt, en het P a l e i s v o o r V o l k s v l i j t (I), dat belooft een sieraad der stad te zullen worden, dat bewijst wat een enkele vermag, die ijver aan kennis paart, het is nog onvoltooid, al wordt het hier reeds gegeven zoo als het zijn zal, als het zal zijn! Goede Heer Witkamp! zoo we vrienden zullen blijven, en we verlangen niets liever, doe dan toch een weinig citroen in uwen honig; uwe lezers zullen er u dank voor betuigen; de geprezenen zelve waarschijnlijk ook, want zij zullen er minder gevaar door loopen den krans, bij u zoo ligt te behalen, van doornen doorvlochten te vinden, wanneer die ook lieden als ons ter bezigtiging, ter bewondering wordt gereikt. Ten bewijze, gij gaaft ons bij zomerweêr de Nieuwe Stadsherberg, B u i t e n k a n t (XVI), wij bezochten haar in den jongsten winter, - gij schreeft er het opstel bij dat voor ons ligt, vol van het verleden, zonder blik in de toekomst; wij gingen het ijs op, mijmerende, mompelende, en kwamen eenige rijmen rijker thuis. - Hier hebt gij ze; mogt hier en daar een woord u wat forsch schijnen, wijt het der frischheid die om ons heen woei:

Op 't Y.
I.

Een zonnige winterdag weegt aan het Y
Den last op van 't sneeuwen en vriezen:
Ge wandelt er Waldorp bij Waldorp voorbij,
De Schelfhoutjens hebt ge er voor 't kiezen.

Als schoot bij het leven de kunst niet te kort!
Als bleek in zijn vaart het veroverd!
Sla gade wat wisselend elk oogenblik wordt
En tuig dat beweging betoovert!

Hoe geestig toch steekt bij 't rocrlooze gebouw
   't Verschijnend, verdwijnend gekringel
Des blaauwenden rooks af, die stijgt uit de schouw,
   Van 't scheepjen vertuid aan den singel.

't Penseel waag' den strijd met dit glinsterend geboomt'
   Om 't licht op zijn doek te doen spelen,
Het wijkt als een windvlaag de twijgen doorstroomt,
   Ons badende in vloed van juweelen.

II.

Op 't Y wie den winter wil zien in zijn kracht!
   Geen kugchende, knorrige grijze,
Een schalk uit wiens kijkers de joligheid lacht,
   Die lustig hier vrijt naar 's lands wijze.

Of deelt niet de liefde in die prettige sleê,
   Met schimmels door bellen geprikkeld,
Haar rozen den wangen der jonkvrouwe meê,
   Hoe preutsch ze in haar sluijer zich wikkelt?

Of viert niet de minne triomf in die tent
   Bij 't vaantjen voor koek en een zoopjen?
Al hebben ze elkaêr slechts een omzien gekend,
   Daar nemen zij zamen een loopjen.

Op zijde, hoe vlug ge ook beentj' over kunt slaan!
   Wat ruimte, hoe drok het daar wemel'!
Een paartjen als dit is het puik van de baan,
   Het zweeft in zijn eigenen hemel!

III.

‘Het Tolhuis!’ och, staak toch uw lofgetrompet,
Dat oordeel verbijsterend doorslaat:
Onz' Raad heeft dat basterd-chaletjen gezet,
't Stadhuis werd gesticht door zijn voorzaat!

Wat indruk ge wel op zijn drempel ontvingt,
U dus tot bewondering stemmend?
Aanschouwdet ge er de Aemstel van zwanen omringd,
Onze Y-god den drietand weêr klemmend?

Helaas! zoo Quellijn als van Campen blijkt zoek!
De beitel vier' feest bij de buren,
Wij vullen der voorhoven ledigen hoek
Met witbare gipsen figuren.

Wie eischt op de muren dier zaal een tafreel,
Ontleend aan d'aêloude historie?
Schoon 't schimmenheir 's nachts aan de kimmen nog speel',
De dag heeft geen oog voor zijn glorie!

IV.

o Groote gemeent'! waar in deeglijker tijd
De Hoofts en de Bickers uit stegen,
Wat baat het dat stemme-geregtigd ge zijt,
Zoo luttel tot kiezen genegen?

Ge kweet van uw pligt u, waardeerdet ge uw regt!
Uw werk, niet uw woord zou u prijzen,
En over dit Y lang een brug zijn gelegd,
Een tweede Amsterdam ginds verrijzen!

Waar 't meir van de Wijk en de noordsche Oceaan
‘Oneven van keel zich beroepen’[1],
Zou 't mastbosch in 't hart van de duinen al staan,
Y-muiden zijn lusthoven groepen!

Geen smeeking meer sprekende om gave of om gunst,
Niet langer slechts schoon meer van verre,
Gingt ge andermaal vóór, zoo in kennis als kunst,
Der zusteren leidende sterre!

E.J.P.

1 ‘Als de Noordzee en Wijkermeer
Zich met oneve keel beroepen.’
P.C. HOOFT, *Geeraardt van Velzen*.

Het Bonapartisme. Eene historische beschouwing. Met eene Voorrede van Dr. L.R. Beynen. 's Gravenhage, M.J. Visser, 1861. VIII en 57 bladz.

De Voorrede, met welke dit werkje van Duitsche herkomst geopend wordt, draagt de dagteekening van 22 Julij jl.; het geschrift, dat in een tal van bladen, terstond aangeprezen, tegen den ‘verderfelijken Franschen invloed’[1] waarschuwde, heeft nu reeds gebeurtenissen, destijds ongeloofelijk, beleefd. Een Burgemeester van Amsterdam, waar men den fieren van Beuningen niet meer schijnt te gedenken, is een geheel overbodig huldebetoon te Compiègne gaan brengen, en niet alleen wordt die hoffelijkheid door de tolken der openbare meening van de hoofdstad niet bestraft, maar zelfs verklaren zij, zich in het zoo treurig verworven lint van het Legioen van Eer te verheugen!

In hetzelfde uur zag de zoon van Hortense zich met het officieel, door de ‘Staats-Courant’ ten laatste erkend bezoek van den Koning der Nederlanden vereerd; en thans, om de maat der nationale vernedering vol te meten, deelen de bladen als om strijd en zonder schaamte, zonder eenige uitdrukking van leedgevoel, het dubbele gerucht mede van een aanstaand tegenbezoek uit Parijs, en van de echtverbindtenis van den vermoedelijken erfgenaam der Kroon met eene Murat!

Er zal wel geen degelijk Nederlander zijn, die aan zulk een huwelijk - al ware het morganatisch - in ernst en zonder verontwaardiging geloof zou schenken. Maar is het bij de heerschende stemming der gemoederen, bij het onverklaarbaar stilzitten der Volksvertegenwoordiging, die vroeger voor de wateraftapping in Limburg interpellatie op interpellatie stapelde, en nu de krenking van 's Lands eer geduldig aanschouwt, is het in zulk een' tijd van mij te vergen, dat ik mij in de beoordeeling van dit boekje verdiepe en kostbare oogenblikken verbeuzele? Bovendien, wie in ‘Het Bonapartisme’ een wapen tegen Lodewijk Napoleon hoopt te vinden, zal zich, mijns inziens, bedrogen vinden. Met die knods althans is de vijand niet te verslaan. Maar wij kunnen ons voordeel doen met den gemoedelijken raad van Dr. Beynen, dat ‘de Nederlandsche kinderen op Nederlandsche wijze worden opgevoed’[2], met de herdrukte improvisatie van mijn' ambtgenoot Martinus des Amorie van der Hoeven, die den flaauwhartigen een riem onder het hart steekt en stout voorspelt: ‘wij kunnen leven; wij zullen toonen, dat er leven in ons is!’[3]

1 Blz. 52.
2 Blz. 53.
3 Blz. 54-57.

Daarmede kan men elkander sterken tegen de profetische bewering van den Duitschen Publicist, die het Bonapartisme voorstelt als geroepen om '*het oordeel Gods te voltrekken over het Westen van Europa*, dat zijn oorsprong verloochende'[1]. Dr. Beynen zelf ontveinst niet, dat de 'beschouwingen en toepassingen van deze of gene waarheid voor ons Nederlanders welligt hier en daar wat te uitsluitend den Duitscher, zoowel op christelijk als staatkundig gebied, verraden'[2]. Ik durf verder gaan en meen op meer dan eene plaats eene zeer duidelijke verwantschap met de stellingen van gevierde napoleontische vleijers en pluimstrijkers te herkennen, een kort begrip van het uitvoerig betoog van *Amédée de Cesena, Les Césars et les Napoléons* (Paris, 1856). 'Het Bonapartisme,' zoo luidt de aanhef, 'is de vorm waarin zich, in overeenstemming met de hedendaagsche maatschappelijke en staatkundige toestanden en beginselen, het *Caesarisme* der oude wereld openbaart.' Dat heeft zeer veel van hetgeen de Parijzenaar zijnen lezers poogt diets te maken: 'les temps nouveaux expliquent les temps anciens; à leur tour les temps anciens éclairent les temps nouveaux. Au caractère qu'ont eu ceux-là, on juge du caractère qu'auront ceux-ci. Ainsi l'Empire Français fait comprendre l'Empire Romain; - les Napoléons en effet sont *le vivant commentaire des Césars* (natuurlijk met uitzondering van Caligula en Nero[3]), de même que les Césars sont l'histoire auticipée des Napoléons.' Zoo gewaagt de Duitscher van den tegenwoordigen Gebieder, als van 'den Franschen Augustus'[4], het fraaije thema van *de Cesena, Auguste et Napoléon III* (p. 103-145). En dan het Fransche Volk bij uitstek Katholiek[5], 'niet alleen in *kerkelijken*, maar ook in *staatkundigen* zin.' Men hoore liever *de Cesena*: 'Ce qui fait que je crois à la suprématie de l'Empire des Napoléons,' roept hij uit, 'e'est que l'esprit de la France est le produit *le plus pur*, le plus élevé, le plus direct et le plus complet du *Catholicisme*[6].' Doch reeds te veel van dien onzin.

Utrecht, 27 October 1861.
G.W. VREEDE.

1 Blz. 37.
2 Blz. VIII.
3 Zie *de Cesena*, p. 177-179.
4 Blz. 40, 49.
5 Blz. 42-45.
6 Pag. 199.

William Pitt, een minister der minderheid.

De Britsche staatsinstellingen hebben meest allen grondwetgevers van den nieuweren tijd tot een voorbeeld gestrekt. Ook van Hogendorp, toen hij zijne schets schreef, hield het eene oog op onze oude staatsregeling, het andere op Engeland gevestigd. Terwijl elders de vrijzinnige instellingen, als het ware kunstmatig, door het invoeren eener grondwet in het leven werden geroepen, zijn zij daar met het volk geboren en opgegroeid. Diepe wortels hebben zij in het hart der natie geschoten. Even als de letter, in de schors van den jeugdigen stam gesneden, met den boom, zoo is de staatkundige vrijheid met het Britsche volk zelf groot geworden.

Waar dus verschil is over de toepassing van eenen konstitutionelen regel, wordt de parlementaire geschiedenis van Groot-Brittannie geraadpleegd. Konservatieven en liberalen wijzen er beiden op; elke partij haalt uit die geschiedenis voorbeelden aan ten haren behoeve. Vooral geschiedt zulks waar sprake is van de magt der kroon of van het gezag der volksvertegenwoordiging. Daar toch komen dikwerf gevallen voor van eenen strijd tusschen het prerogatief der kroon en den toenemenden invloed der vertegenwoordiging. En men kan zelfs zeggen dat de verschillende perioden van dien strijd een groot deel uitmaken van de Engelsche geschiedenis.

Het lag in den aard der zaak. Toen eens aan het volk invloed was toegekend op de regering, ontstond de zucht dien invloed uit te breiden. Telkens werden in het begin nieuwe

vrijheden begeerd. Telkens werd later een stap verder gegaan op den weg van inkorting der koninklijke magt.

Van den anderen kant, niet op eenmaal deed de kroon afstand van hare regten. Onder deze waren er die zij noode opgaf. Het terrein werd dikwerf voet voor voet verdedigd. Te groote halsstarrigheid kostte soms den troon, ja het leven.

Voor het volk was deze strijd eene oefenschool. Langzamerhand werd het rijp voor de vrije instellingen, die het thans bezit. Zien wij in dien strijd de volksvertegenwoordiging meest zegevieren, enkele malen behaalt de kroon de zege en hecht de natie haar zegel aan het wettig gemaakte gebruik van het koninklijke prerogatief.

Het mag in den konstitutionelen staat regel zijn, dat de vorst regeert in overleg met de vertegenwoordiging des volks, voorzeker bestaat de kunst om te regeren niet in het blindelings opvolgen van den wensch der meerderheid, maar veeleer, bij het behartigen van 's lands belangen, in het kennen en in het leiden van den wil der natie. Bijzondere omstandigheden, partijschappen, eene persoonlijke veete tegen eenen minister, de eerzucht van eenen invloedrijken leider der oppositie, kunnen soms te weeg brengen dat de meerderheid der volksvertegenwoordigers niet meer enkel het algemeen belang in het oog houdt en zich laat medeslepen tot handelingen in strijd met den wil der natie. Zij houdt wel eens op eene juiste uitdrukking te zijn van den volkswil. Een regtstreeksch beroep op dezen kan alsdan de kroon over de volksvertegenwoordiging doen zegevieren.

Dit geschiedde in Engeland onder de regering van Koning George III, toen deze een ministerie, dat eene aanzienlijke meerderheid in het Parlement bezat, ontsloeg en tot eersten raadsman der kroon den jeugdigen William Pitt benoemde.

Merkwaardig is het den vierentwintigjarigen minister gedurende meerdere maanden te zien worstelen met eene meerderheid, die in uitstekende begaafdheden en hartstogtelijke hevigheid in de parlementaire geschiedenis van Groot-Brittannie te vergeefs hare wederga zoekt. De bewustheid van zijn goed regt, de ondersteuning van den koning, de toenemende gunst van het volk, zijne eigene standvastigheid en bekwaamheid gaven hem moed en kracht tot den strijd. En toen eindelijk het Parlement ontbonden en het volk geroepen werd in dien strijd te beslissen, toen stelde de natie den Koning en zijnen

minister in het gelijk tegenover hare vertegenwoordiging en schonken de nieuwe verkiezingen eene overgroote meerderheid aan het ministerie.

Ook in het konstitutionele Nederland mag het niet van belang ontbloot zijn, met deze bladzijde uit de Britsche geschiedenis nader kennis te maken. De zoo menigvuldige ministeriële veranderingen van de laatste jaren en de daardoor telkens gewijzigde staatkunde der regering hebben velen er aan doen twijfelen of het slaafsche buigen voor den wil van de meerderheid in de kamers niet in het wezen ligt van den konstitutionelen regeringsvorm, en of met dezen wel te vereenigen is een krachtig bestuur, dat van vaste beginselen uitgaat en een bepaald doel vervolgt. Het eerste jaar van het bestuur van William Pitt lost dezen twijfel op.

I.

Toen William Pitt op tweeëntwintigjarigen leeftijd den 25sten Januarij 1781 door de kiezers van Appleby naar het Parlement werd gezonden, verkeerde zijn vaderland in een' hagchelijken toestand. Sedert zes jaren hield Groot-Brittannie alleen tegen de opgestane bewoners harer Noord-Amerikaansche bezittingen eenen strijd vol, die ongelijk was geworden nadat Frankrijk, Spanje en de Vereenigde Provincien de partij der opstandelingen hadden gekozen. Hare overmagt ter zee werd opgewogen door de strijdkrachten der verbonden mogendheden, en eenige harer verre bezittingen, het eiland Minorca onder anderen, vielen in 's vijands handen. Haar schranderste diplomaat, Sir James Harris, later Lord Malmesbury, had Katharina van Rusland tot een verbond met Engeland vruchteloos trachten te bewegen. De groote keizerin bewerkte daarentegen dat eene gezamenlijke verklaring van gewapende onzijdigheid door de mogendheden van het Noorden werd uitgevaardigd, bij welke de beginselen, waarop Engelands heerschappij ter zee rustte, omvergestooten werden[1].

1 Reeds toen werd Groot-Brittannie door Rusland uitgenoodigd op te geven, wat onder artikelen van contrebande de guerre verstaan zou worden, eene vraag, die nog telkens bij het uitbreken van een oorlog te vergeefs herhaald wordt. Zie Diaries and Correspondence of Lord Malmesbury, vol. 1, pag. 262.

Wat het binnenland betreft, was de toestand niet beter. In Ierland heerschte eene algemeene opgewondenheid. Men was beducht voor een' inval uit Frankrijk. Eene beweging, even algemeen als die welke wij ten huidigen dage in geheel Engeland zien, had 40.000 vrijwilligers onder de wapenen doen komen; maar oorspronkelijk bestemd om Ierland tegen den vreemde te verdedigen, oefenden zij weldra eenen druk uit op de regering, door zich op te werpen als de verdedigers der regten van het Iersche volk. De verbodsbepalingen ten opzigte van handel en scheepvaart, de ondergeschiktheid van het Iersche parlement aan het Engelsche, de willekeur, waarmede soms besluiten van de Iersche volksvertegenwoording door den Koning en zijnen raad werden gewijzigd, waren de grieven, tot wier herstelling de vrijwilligers het gewigt hunner wapenen in de schaal wierpen.

In Engeland zelf begon de stem der publieke opinie zich meer en meer te verheffen tegen het voortzetten van den Noord-Amerikaanschen oorlog. Eenen geruimen tijd lang had de natie den vorst trouw bijgestaan en geld en bloed veil gehad tot het dempen van den opstand. Nu echter alle verstandigen in den lande zagen dat de scheuring zoo goed als volbragt en de onafhankelijkheid der opgestane gewesten door Frankrijk. Spanje en de Nederlanden erkend was, werd de publieke opinie ontrouw aan eene staatkunde door zoo vele nederlagen veroordeeld. De volksgunst verliet het ministerie van Lord North; men beschuldigde het een blind werktuig te zijn in handen des Konings. De leiders der oppositie vonden hoe langer hoe meer steun bij de natie. De bewindslieden werden in het Parlement en daarbuiten van onbekwaamheid, van grove nalatigheid, ja zelfs van verraad beschuldigd, en talrijke meetings drongen aan op hunne bestraffing. Toen het Parlement, dat in 1774 verkozen was, na een zesjarig bestaan ontbonden werd, gaven de nieuwe verkiezingen nog wel de meerderheid aan het ministerie, maar deze kon geene groote vrees inboezemen aan eene aanzienlijke oppositie, die, met de bewustheid de ware tolk te zijn der gevoelens van de natie, de ministeriële partij in bekwaamheid en welsprekendheid verre overtrof. In het algemeen schijnt dit eene der schaduwzijden te zijn van den konstitutionelen regeringsvorm, dat hetzelfde ministerie niet gedurende geruimen tijd het bestuur kan voeren zonder de ondersteuning te verliezen van de meest uitste

kende mannen der vertegenwoordiging. Langzamerhand scharen allen zich in de oppositie, eenigen omdat zij ontevreden zijn met den gang van zaken, anderen teleurgesteld in hunne eerzuchtige verwachtingen. Zoo was het gegaan met Lord North. Hoewel de oppositie in twee partijen gesplitst was, gaven zij zich de hand ter bestrijding van den eersten minister. Het eene deel der oppositie, de zuivere Whigs, erkende als hoofd Lord Rockingham en had met dezen tot woordvoerders in het Hoogerhuis de Hertogen van Portland en van Richmond; het andere, minder sterk in getal, maar nog schitterend van den roem van Lord Chatham, onder wien het zich weleer schaarde, werd thans door een' zijner volgelingen, William Lord Shelburne, geleid. In het Lagerhuis bestond hetzelfde onderscheid. De partij van Lord Rockingham had daar tot aanvoerders twee der welsprekendste mannen, waarop Engeland kan bogen, Fox en Burke, en bij dezen sloten zich aan als bekwame woordvoerders hunner partij, Sheridan, Windham, Erskine. De staatkunde van Lord Chatham daarentegen vond eenen welbespraakten tolk in Dunning, bij welken de laatste verkiezingen Wilberforce, W. Grenville en eindelijk William Pitt hadden gevoegd. De toestand van het ministerie was alzoo hagchelijk, en toch, ondanks de herhaalde nederlagen in Noord-Amerika, ondanks de hevige aanvallen der oppositie, vindt men het nog op de ministerbank gezeten bij de opening van de tweede zitting van het nieuwe Parlement op den 27sten November 1781.

Het berigt van de groote nederlaag, door Engelands besten veldheer, Lord Cornwallis, te Yorktown geleden, waardoor hij genoodzaakt was geworden zich met 8000 man keurtroepen als krijgsgevangenen over te geven, had een' diepen indruk gemaakt. Nieuwe kracht werd daardoor gegeven aan de vertoogen der oppositie. Eene voortzetting van den oorlog was niet denkbaar. Na eene stormachtige zitting, nadat Lord North wel nog steeds bij de stemmingen gezegevierd had, maar het aantal zijner volgelingen telkens verminderd was, deelde hij op den 19^{den} Maart 1782 aan het Parlement mede, dat het ministerie zijn ontslag had ingediend. De vreugde over deze gebeurtenis, die, naar men zich vleide, een einde zou maken aan den rampzaligen oorlog, was algemeen.

Thans kwam een kabinet, onder voorzitterschap van Lord Rockingham, aan de regering. Beide deelen der oppositie wa-

ren daarin op waardige wijze vertegenwoordigd. Lord Shelburne en Fox werden Secretarissen van Staat, de eerste voor het binnenland en de kolonien, de andere voor de buitenlandsche aangelegenheden. Zelden had hetzelfde ministerie zoovele uitstekende mannen in zich vereenigd. Evenwel toen Lord Rockingham kort daarna, op den 1sten Julij 1782, overleed en Lord Shelburne door den Koning werd aangewezen om zijne plaats te vervullen, bleek het dat er weinig eenstemmigheid tusschen de leden en vooral niet tusschen de twee Secretarissen van Staat heerschte. Eene buiten weten van den Secretaris van Staat voor de buitenlandsche zaken met Noord-Amerika aangeknoopte onderhandeling, waarvan Fox zijnen ambtgenoot beschuldigde, was hiervan de reden. Het gevolg was de aftreding van Fox, die onder geen voorwendsel een deel wilde uitmaken van eene regering, aan wier hoofd Lord Shelburne stond, en zijn voorbeeld werd gevolgd door de meesten dergenen, die Lord Rockingham's partij in het kabinet vertegenwoordigden, door den Hertog van Portland, Lord John Cavendish, Burke en Sheridan. Bij de aanvulling van het ministerie werd William Pitt kanselier der schatkist. Achting en eerbied voor den vriend zijns vaders deden hem, eerder dan de hoop op een' langen duur van diens bewind, tot de aanneming van die gewigtige betrekking besluiten.

De groote moeijelijkheid van het nieuwe Ministerie zoude, dit voorzag een ieder, het sluiten van den vrede zijn. Reeds op den 11den Mei schreef Fox, toen nog Minister, aan zijn' vriend Fitzpatrick, dat hij hartelijk wenschte in staat te zijn den vrede tot stand te brengen, ‘although I am convinced that in signing it I shall sign the end of this Ministry[1].’ De nederlagen in Noord-Amerika geleden, het verlies van Minorca en andere kostbare bezittingen, het aantal vijanden en het gebrek aan bondgenooten deden vooruitzien dat de vrede door Engeland duur zou moeten gekocht worden. De uitgeputte schatkist, de onmogelijkheid ooit weder de Noord-Amerikaansche bezittingen ten onder te brengen, de wensch van het algemeen, maakten den vrede noodzakelijk. Het was echter te vreezen dat den Ministers, die den moed zouden hebben eenen voor Engeland met groote opofferingen gepaarden vrede te onderteekenen, een slecht onthaal in het Parlement wachtte.

1 Zie The Life and Times of C.J. Fox, bij Lord John Russell, vol. 1, pag. 333.

Dit was thans ook het geval met de preliminairen van den vrede, op den 20sten Januarij 1783 met Frankrijk en Spanje geteekend. Met de Vereenigde Provincien was nog slechts een wapenstilstand gesloten. Lord North en Fox vereenigden zich om de vredesvoorwaarden aan te vallen, en meerdere resolutiën, door Lord John Cavendish voorgesteld, strekkende om de handelwijze der regering in deze te veroordeelen, werden dan ook met eene aanzienlijke meerderheid aangenomen. Zonderling mag het schijnen dat Fox, die zich zoo dikwerf in het Parlement voor eenen vrede à tout prix verklaard en dit vooral aangedrongen had bij eene rede op den 7den Maart 1781 gehouden, de preliminairen van den vrede zoo sterk afkeurde. Meer nog mag het ons bevreemden, dat hij juist op dit terrein Lord North, zijnen ouden tegenstander in den Amerikaanschen oorlog, ontmoette en met dezen zich verbond. Een en ander schijnt het gevolg te zijn geweest van wrevel tegen Lord Shelburne en van gekrenkte eerzucht. De zoon van Lord North en Lord John Cavendish waren de voorname bewerkers dezer coalitie, door vele der beste vrienden van Fox afgekeurd, en de twee staatslieden, die jaren lang met elkander gestreden hadden, vereenigden zich thans om het bewind van Lord Shelburne te doen vallen en gezamenlijk alsdan een kabinet te vormen.

Hun doel werd bereikt. Lord Shelburne en zijne ambtgenooten moesten, ten gevolge der afkeuring aan de door hen aangenomen vredesvoorwaarden ten deel gevallen, hun ontslag nemen, en op den 2den April 1783 trad het ministerie der coalitie op. Koning George III had niet dan noode er toe besloten de leiders der coalitie tot zijne raadslieden te benoemen. Voor Lord North, wiens zwakheid van karakter hij gedurende den Amerikaanschen oorlog had leeren kennen, bezat hij geene achting, en persoonlijken weerzin gevoelde hij tegen Fox. Zelf ernstig en godsdienstig, een goed echtgenoot en vader, een voorbeeld in één woord van huiselijke deugden, hoorde George III met afkeer van de ongeregelde levenswijze van Charles Fox. Te bekrompen om den persoon van den staatsman af te scheiden, zag de Koning in hem een' man zonder beginselen en aan ergerlijke liederlijkheid overgegeven. Zijne hevige uitvallen tegen de regering tijdens den Noord-Amerikaanschen oorlog,

uitvallen die dikwerf persoonlijk tegen den Vorst gerigt waren, versterkten dezen in zijne ingenomenheid tegen den grooten redenaar. En toen later de Prins van Wales zich aan de zijde der Whigs schaarde en Charles Fox zijn meest vertrouwde vriend werd, was dit weinig geschikt om den Koning van zijne gevoelens te doen terugkomen. Thans echter was George III genoodzaakt hem als zijn' minister te verdragen, want Lord North had zich verbonden niet zonder hem in een kabinet te treden, en Pitt, aan wien de Koning terstond na het ontslag van Lord Shelburne diens nalatenschap had aangeboden, was te verstandig geweest ze op dit oogenblik te aanvaarden.

De Hertog van Portland, sedert den dood van Lord Rockingham de leider der Whigpartij, werd in naam het hoofd van een ministerie, waarvan Fox de ziel was en waarin de partij van Lord North in gelijk aantal als die der Whigs vertegenwoordigd was. Maar ook dit ministerie zoude niet lang standhouden. Niet in het Parlement, waar eene aanzienlijke meerderheid het ondersteunde, maar daarbuiten werd het bedreigd. De Koning had tot de benoeming van Lord North en Fox eerst besloten, nadat hem de onmogelijkheid gebleken was een ander kabinet te vormen. Ongeduldig verdroeg hij het juk der coalitie. Reeds eene maand na hun optreden was het tusschen den Vorst en zijne raadslieden tot een geschil gekomen, dat het ontslag van deze bijna ten gevolge had. De ministers namelijk wilden aan den Prins van Wales, die thans meerderjarig was geworden, een jaargeld van 100,000 LSt. door het Parlement doen toekennen. Dezen maatregel, die den vermoedelijken troonopvolger van zijn' vader eenigzins onafhankelijk maken zou, keurde de Koning af en hij verklaarde uitdrukkelijk zijne toestemming er nooit aan te zullen hechten. Een uitzet van 60,000 LSt., voor eenmaal door het Parlement toe te kennen, en een jaargeld van 50,000 LSt. uit zijne eigene civile lijst kwamen hem voldoende voor. Eene verklaring van den Prins, waarbij hij zich onderwierp aan den wensch zijns vaders, deed de ministers te eerder buigen voor den onverzettelijken wil des Konings. Uit de briefwisseling van Fox, en vooral uit het dagboek van Lord Temple[1] blijkt duidelijk, dat George III zich ten spoedigste van de

1 Lord John Russell, l.l., v. 2, pag. 11.

hem opgedrongen ministers wenschte te ontslaan en met ongeduld op eene geschikte gelegenheid daartoe wachtte. Deze bood zich weldra aan.

De toestand van het Britsch bestuur in Oost-Indie had sedert eenigen tijd meer bijzonder de aandacht der regering getrokken. De handelskantoren, te midden der groote Indische rijken gevestigd, hadden die rijken zelve ten onder gebragt en van eene vereeniging, uitsluitend met het doel om handel te drijven opgerigt, was de Oost-Indische kompagnie eene maatschappij geworden, die over uitgestrekte landen gebood, die oorlogen voerde en vredestractaten sloot. De regten, haar bij privilegie verleend met het oog op het terrein, hetwelk zij van de inlandsche vorsten ten behoeve harer handelszaken zou verkrijgen, werden thans door haar uitgeoefend over een rijk, door de veroveringen van Lord Clive en van Warren Hastings buitengewoon uitgebreid. De toestand der kompagnie zelve was daardoor echter niet verbeterd. Ondanks de schatten aan de Indische vorsten afgeperst, niettegenstaande de onmetelijke fortuinen door bijzondere personen uit Indie medegebragt, waren hare finantiën in verval en had zij zelfs meer dan eens de hulp der schatkist ingeroepen. De Europesche ambtenaren en kooplieden werden in korten tijd schatrijk, de kompagnie was met schulden overladen.

Maar uit dien veranderden toestand was nog een ander kwaad geboren. De uitbreiding der bezittingen van de Oost-Indische kompagnie, het aantal ambten, van de mindere tot de hoogste betrekkingen toe, die door haar vergeven werden, de aanzienlijke rijkdommen onder hare bescherming in Indie verzameld, de onafhankelijkheid haar bij privilegie gewaarborgd, hadden als het ware eene nieuwe magt in den staat doen ontstaan. De invloed (patronage) dezer bijzondere vereeniging was een gevaarlijk bestanddeel der Engelsche staatsinrigting geworden. Daarenboven werd de Britsche souvereiniteit door haar in Indie enkel met het oog op handelsvoordeelen uitgeoefend; gematigdheid en regtvaardigheid hadden aan die staatkunde geen deel. Voor geen middel deinsden de bestuurders dier verre gewesten terug, waar het geldelijk voordeel gold. Onregtvaardige oorlogen werden gevoerd, vredesverdragen verbroken, de inlandsche vorsten op de meest trouwelooze wijze behandeld, geheele streken verwoest, alles met het eenige doel om in het bezit der Indische schatten te geraken. De toen-

malige Gouverneur Generaal, Warren Hastings, dreef het stelsel van onregt en knevelarij tot de uiterste grenzen, en welsprekende stemmen verhieven zich in het Parlement om eenen toestand van zaken te brandmerken, die aan de Britsche natie oneer aandeed, en eenen man te beschuldigen die den Britschen naam schandvlekte. In April 1782 had het Parlement reeds tot de terugroeping van Warren Hastings besloten; de Indische kompagnie evenwel had hierop niet geacht en haren landvoogd integendeel verzocht het bewind te blijven voeren.

Deze staat van zaken was onhoudbaar. Bij de rede, waarmede de Koning de zitting van het Parlement op den 11^{den} November 1783 opende, werd eene voordragt toegezegd tot regeling der Indische aangelegenheden. Op den 18^{den} November bragt Fox zijnen Indischen bill in de vergadering der Gemeenten. Zonder dit veelomvattende voorstel in al zijne bijzonderheden te willen ontleden, mag het niet, ook nog in onze dagen, geheel van belang ontbloot zijn, in groote trekken de maatregelen beraamd tot regeling van het Indische bestuur op te geven.

De regering en het bestuur over de bezittingen, de inkomsten en den handel van de Oost-Indische kompagnie, de uitoefening van al de regten haar vroeger bij privilegie toegekend, zouden overgaan op eene commissie (board) van zeven personen. Deze commissarissen zouden thans door het Parlement worden benoemd en verpligt zijn gedurende vier jaren hunne betrekking waar te nemen, welke veranderingen van ministerie gedurende dien tijd ook mogten plaats hebben. Later zou de keuze ter aanvulling der commissie aan de Kroon overgaan. Zij zou, enkel voor de handelszaken, bijgestaan worden door negen personen, gekozen uit de deelhebbers der kompagnie. Zij was verpligt alle zes maanden aan eene algemeene vergadering van deelhebbers een overzigt te geven van den toestand der geldmiddelen van de maatschappij en elk jaar een uitvoerig verslag van den toestand der Indische aangelegenheden aan het ministerie in te dienen. Dit verslag moest alsdan aan het Parlement worden medegedeeld. Zij bezat het regt van benoeming tot alle betrekkingen in Indie, zoo burgerlijke als militaire, en evenzeer het regt van schorsing, afzetting en wederaanstelling. Voorschriften werden gegeven tot bestraffing der misdaden in die gewesten, tot het beslissen van de geschillen tusschen hooge ambtenaren, waarvan men dikwerf de

slechte gevolgen had ondervonden, en om regt te verschaffen aan de inlandsche vorsten, aan zoovele knevelarijen blootgesteld. De magt van den Gouverneur-Generaal en van zijn' raad werd naauwkeurig omschreven; stipte gehoorzaamheid aan de bevelen der commissie was zijn eerste pligt. Hij kon niet meer op eigen gezag het grondgebied veranderen noch vermeerderen door ruil, koop, verdrag of verovering. De troepen der kompagnie mogten voortaan aan inlandsche vorsten niet meer verhuurd worden. Het werd verboden om aan agenten der kompagnie zekere inkomsten te verpachten. Elk monopolie werd afgeschaft. Het sedert lang aan de ambtenaren gedane verbod om geschenken van de inlanders aan te nemen werd nader aangedrongen en eene overtreding met zware straffen bedreigd. Aan de inlandsche bevolking werden hare eigendommen gewaarborgd, en de herstelling in het bezit hunner goederen bevolen van hen, die wederregtelijk er van waren beroofd. De regten der schatpligtige of onder zekere voorwaarden afhankelijke vorsten werden erkend. Het heffen van willekeurige belastingen werd streng verboden, en in het algemeen de zucht om de inkomsten op te drijven ten sterkste afgekeurd.

Uit dit weinige blijkt genoeg de strekking van het voorstel van Fox. De Indische kompagnie zou weder worden hetgeen zij in het begin geweest was, eene vereeniging tot het drijven van handel. De souvereiniteitsregten, haar bij privilegie toegekend, werden haar ontnomen en de uitoefening er van aan eene commissie van zeven leden toevertrouwd. Deze commissie, vooreerst door het Parlement te benoemen, zou aan hetzelve verantwoordelijk zijn.

Het voorstel gaf aanleiding tot hevige discussiën. Door Fox, Sheridan, en vooral door Burke in eene zijner beste redevoeringen[1] op meesterlijke wijze verdedigd, vond het hevige en niet minder bekwame bestrijders in William Pitt, H. Dundas en Jenkinson[2]. Ter verdediging van den maatregel werd vooral gewezen op de schandelijke handelingen, waaraan de ambtenaren der kompagnie zich in Indie schuldig gemaakt hadden, en op haar' finantiëlen toestand, die het bewijs leverde

1 Zie The works of Edmund Burke, vol. II, pag. 289.
2 De gronden voor en tegen het voorstel vindt men in het breede ontwikkeld in the Annual Register, vol. 27, pag. 61 volgg.

van de ongeschiktheid eener vereeniging van kooplieden om zoo uitgestrekte bezittingen te besturen. Immers ondanks de Indische schatten, ondanks de gepleegde knevelarijen en de rijkdommen uit Indie door bijzondere personen medegebragt, was de kompagnie diep in schulden geraakt en had somtijds den bijstand der schatkist ingeroepen.

Van de andere zijde werd hoofdzakelijk beweerd en met cijfers gestaafd, dat de geldmiddelen der kompagnie zich geenszins in zoo slechten toestand bevonden en haar actief het passief verre overtrof; dat er alzoo geene dringende noodzakelijkheid bestond om privilegien en regten, plegtig door den staat verleend, met eene pennestreek te vernietigen; dat het gevaarlijk was aan eene commissie eene zoo uitgestrekte magt te geven, als haar door de voordragt werd toegekend. De invloed (patronage), dien thans de geheele kompagnie bezat, zou overgaan op eene commissie van weinig leden. En door de Gemeenten onder den invloed van de tegenwoordige regering gekozen, zou deze commissie eene magt bezitten gevaarlijk voor de constitutie en voor het evenwigt der staatsmagten. Met groote bekwaamheid werden deze stellingen ontwikkeld in eene rede van William Pitt[1].

De regering evenwel zegevierde en het voorstel werd bij de eindstemming op den 8sten December 1783 met eene meerderheid van 106 stemmen aangenomen. Op den 9^{den} werd het aan het Hoogerhuis aangeboden.

Reeds dadelijk bij deze gelegenheid, toen de Hertog van Protland het voorstel deed om de tweede lezing van de wetsvoordragt op den 15^{den} December te bepalen, verhieven zich twee leden, de Graaf Temple en de vroegere Kanselier Lord Thurlow, met de grootste hevigheid tegen den voorgestelden maatregel, welken zij als eene schending der Britsche staatsregeling voorstelden. Zij bepaalden zich echter niet tot redevoeringen in het Hoogerhuis. Eene memorie, eerst onlangs gevonden en openhaar gemaakt[2], door hen op den 1sten December 1783 vertrouwelijk bij den Koning ingediend, waarschuwde ten sterkste tegen de strekking der voorgestelde Indische hervormingen en schilderde ze af als eene poging om het koninklijk

1 Zie Pitts Speeches, vol. 1, pag. 92 volgg.
2 Zie The court and cabinets of George III, vol. 1, pag. 288; Lord John Russell, l.l., vol. 2, p. 40.

gezag te ondermijnen. Dat zoodanig een stuk, door twee zijner vroegere staatsdienaren onderteekend, op Koning George III eenen grooten invloed uitoefende, mag ons niet bevreemden. Vijandig gezind, wij zagen het straks, tegen meerdere zijner ministers en in 't bijzonder tegen Fox, den voorsteller der hervorming, greep hij gretig deze gelegenheid aan om zich van het juk der coalitie te ontslaan. Hij ontving Lord Temple in een bijzonder gehoor op den 11den December en magtigde hem om aan zijne medeleden van het Hoogerhuis 's Konings wensch kenbaar te maken dat de voordragt zou worden verworpen. Vele leden waren door hofbetrekkingen als anderszins persoonlijk aan den Vorst verbonden, en het vernemen van den bepaalden wensch des Konings deed hen tegen den voorgestelden maatregel stemmen. Zoo handelde zelfs een der ministers, Lord Stormont. Op den 17den December werd dientengevolge de Indische bill in het Hoogerhuis met 95 tegen 76 stemmen verworpen.

De onderhandelingen van den Koning met Lord Temple en de volmagt aan dezen gegeven om uit 's Konings naam te spreken waren evenwel geen geheim gebleven en verwekten ontevredenheid bij het huis der Gemeenten, vóór dat nog bekend was in welken zin het lot der gewigtige wet beslist zou worden. Op denzelfden dag, toen zulks geschiedde, stelde Mr. Baker, een bijzondere vriend van Burke, op de loopende geruchten zinspelende, eene motie voor, daartoe strekkende om te verklaren, dat het verspreiden van eene meening, die aan Zijne Majesteit werd toegeschreven, omtrent eene wetsvoordragt met het doel om invloed uit te oefenen op de leden van een der beide Huizen, misdaad was van hoog verraad en inbreuk maakte op 's lands konstitutie en op de grondwettige regten van het Parlement[1]. Hevig bestreden door Pitt en Lord Mahon werd deze motie door het huis aangenomen met 153 tegen 80 stemmen en evenzoo eene daaropvolgende door Erskine voorgesteld, waarbij het huis verklaarde, dat het de hervorming der misbruiken in het Indische bestuur met kracht wilde voortzetten en een' ieder als een vijand van den staat zou beschouwen, die den Koning mogt aanraden het in het volbrengen dezer gewigtige taak te verhinderen.

Zoo stonden op den 18den December de beide Huizen van

1 Lord Stanhope, Life of Pitt, vol. 1, pag. 151.

het Parlement tegenover elkander. De Gemeenten drongen aan op het invoeren der voorgestelde hervormingen in het Indische bestuur; de Lords hadden de voordragt er toe verworpen.

De Koning had verwacht dat de Ministers na het afstemmen van hunne Indische wet bij de Lords hun ontslag indienen zouden, en hij verbeidde dit oogenblik met ongeduld. Fox echter en zijne ambtgenooten, vertrouwende op hunne groote meerderheid in de Gemeenten, zagen in de afstemming met eene geringe meerderheid door het Hoogerhuis van een voorstel dat een zoo overwegend aantal stemmen in het Lagerhuis had mogen verwerven, geene reden tot aftreding; zij wilden aan den Koning de geheele verantwoordelijkheid laten van eene verandering van ministerie. Deze, het wachten moede, zond dan ook in den laten avond van den 18^{den} aan Fox en Lord North het bevel hem de zegels der Secretarissen van Staat terug te zenden, en op den volgenden morgen ontvingen al de overige leden van het kabinet hun ontslag, medeonderteekend door Lord Temple, die terstond zijnen eed als Secretaris van Staat had afgelegd.

Ziedaar het einde van het ministerie der coalitie en het begin van dat van William Pitt.

Vraagt men echter of de handelwijze des Konings in deze omstandigheid die was van een' konstitutionelen vorst, zoo moet het antwoord ontkennend zijn. Eene wet door de verantwoordelijke raadslieden des Konings met zijn medeweten en zijne toestemming aan het Parlement aangeboden, door het Lagerhuis met eene aanzienlijke meerderheid aangenomen, wordt in het Hoogerhuis verworpen en dit alleen door toedoen van den Koning zelf. Buiten zijne ministers om, in het geheim, is een der leden belast geworden met het mededeelen van 's Konings verlangen om de wet te zien verwerpen, en de booge invloed der Kroon wordt alzoo in het duister tegen maatregelen der regering zelve gebruikt.

Niemand voorzeker zal willen beweren dat het hoofd van den staat de eenige persoon in den lande is, wiens overtuiging ten gevolge der dissussiën in de vertegenwoordiging, der adressen van de natie, der beweeggronden van de oppositie, niet zou mogen gewijzigd worden. De openbare behandeling van een onderwerp doet dikwerf daarover een geheel nieuw licht opgaan en gevolgen vreezen die men niet eens vermoedde.

Evenmin zal men beweren dat de konstitutionele vorst niet het gevoelen van andere personen als van zijne verantwoordelijke ministers mag vernemen. Maar dit staat vast: dat het in het geheim dwarsboomen van zijne eigene ministers aan Koning George III evenmin als aan ieder ander konstitutioneel vorst voegde.

Heeft een door de regering voorgestelde maatregel gegronde bestrijding uitgelokt; worden er van alle zijden bezwaren en klagten gehoord; is eindelijk de overtuiging des Konings, eerst der voordragt gunstig, later veranderd, dan staat het hem vrij ze door zijne ministers te doen intrekken. Willen deze echter, hunne meening getrouw, hiertoe niet medewerken, dan is hun ontslag noodzakelijk, en wanneer, zoo als hier, de groote meerderheid van het Parlement in hun gevoelen deelt, dan is een beroep op de natie het eenige middel voor den vorst om zijne overtuiging tegenover die der volksvertegenwoordigers te doen zegevieren.

Is alzoo het voorbeeld van Koning George III bij deze gelegenheid der navolging zeker niet aan te bevelen, de handelwijze der ministers en in 't bijzonder van Fox is evenzeer in strijd met gezonde konstitutionele begrippen. Bij geruchte bekend met de geheime bemoeijingen van Lord Temple, stonden aan de Ministers twee wegen open: of wel zij moesten zich tot den Koning wenden om magtiging die geruchten uit zijnen naam te logenstraffen en, wanneer deze magtiging niet verleend werd, hun ontslag indienen; of wel zij konden de geruchten als onwaar en uit de lucht gegrepen beschouwen, maar aftreden na het beslissende votum van het Hoogerhuis. De Indische bill was een te gewigtig onderwerp om er niet eene kabinetskwestie van te maken. Zij deden noch het een noch het ander, en dwongen alzoo den Koning hen, bijkans met geweld, te ontslaan. Fox, nog minister zijnde, en sprekende, terwijl het lot van de wet bij de Lords nog niet beslist was, naar aanleiding van de straks vermelde motie van Mr. Baker, liet zich over de loopende geruchten uit alleen om ze te bevestigen en ging zelfs zoo ver, van te beweren dat de Koning op verraderlijke wijze zijne Ministers den voet trachtte te lichten. Deze taal was onwelvoegelijk en in strijd met de waardigheid en den pligt der raadslieden van de Kroon. De verantwoordelijkheid van den Minister is het schild, dat den konstitutionelen vorst tegen elken persoonlijken aanval moet beschermen;

de minister behoort het zelf niet weg te scheuren en het hoofd van den staat aan verwijten en beschuldigingen bloot te stellen. Meesterlijk echter worden in die zelfde redevoering van den grooten redenaar de intrigues gebrandmerkt, die soms in de schaduw van den konstitutionelen troon tegen de verantwoordelijke ministers gesponnen worden[1].

II.

Wie op den laten avond van den 23sten Januarij 1784 de vergaderzaal van het Britsche Lagerhuis bezocht heeft, moet getuige geweest zijn van een zonderling tooneel van hevigheid en verwarring.

De deftige vergadering is als eene zee door den storm bewogen. Eene algemeene opschudding is in de plaats getreden van ernst en kalmte. De leden zijn meerendeels opgestaan; opgewondenheid is op hun gelaat te lezen; hartstogtelijk zijn hunne gebaren; hevige interpellatiën kruisen zich; de speaker is onvermogend de rust te herstellen; aller armen zijn uitgestrekt naar ééne plaats, en aller blikken op éénen man gevestigd, die ginds op de ministerbank gezeten is. De houding van dezen verraadt niet de minste gemoedsbeweging. Het is alsof hetgeen in de vergadering voorvalt, hem niet aangaat. Een spottende glimlach speelt om zijne lippen, en op de bleeke maar kalme trekken staat eene onwrikbare wilskracht geschreven.

Het is William Pitt, thans de eerste minister van Koning George III.

Eindelijk verheft zich eene stem boven het algemeene gedruisch; eerbied voor den persoon van den spreker doet de stilte wederkeeren en men hoort den grijzen Generaal Conway in hevige bewoordingen de regering beschuldigen: ‘De Minister,’ zoo spreekt hij, ‘is het aan zijne eigene eer verschuldigd opheldering te geven omtrent het onverklaarbare zijner handelingen. Ondanks de afkeuring der volksvertegenwoordiging en hoezeer wetende, dat hun aanblijven in strijd is met

1 Zie Lord John Russell, l.l., vol. II, p. 47.

het algemeen belang, gebruiken de ministers allerlei onwaardige middelen om hunne zetels te behouden. Nu zijn zij op het punt het Parlement te ontbinden, na hunne agenten door het geheele land te hebben gezonden om de kiezers om te koopen.'

Thans echter staat Pitt op en valt den spreker in de rede. Met heldere stem en in eenvoudige taal daagt hij den Generaal uit de bewijzen te leveren van zijne beweringen. Welke zijn de verachtelijke middelen door de regering gebezigd en waar de bewijzen van omkooping? Kan men eene zoodanige beschuldiging niet staven, men behoort ze niet te doen. Wat hem volgens eer en pligt te doen stond, had hij zelf te beoordeelen, en hij eindigde met de woorden, door den jeugdigen Scipio tot den grijzen Fabius gesproken; si nulla alia re modestia certe et temperando linguae adolescens senem vicero[1].

Eene regtstreeksche vraag door Fox aan den minister wegens het gerucht eener aanstaande ontbinding van het Parlement gedaan en het stilzwijgen door dezen daarop bewaard gaven aanleiding tot dezen storm. Het was slechts een uit de vele tooneelen van hevigheid, die den strijd, door de coalitie tegen den jeugdigen eersten minister gevoerd, kenmerkten.

Pitt had geen deel gehad in hetgeen tusschen den Koning en Lord Temple was voorgevallen en den val van het kabinet der coalitie ten gevolge had. Eerst toen de zaak geschied was en de gezamenlijke ministers in den morgen van den 19^{den} December hun ontslag hadden bekomen, ontbood hem de Koning en werd hem de taak opgedragen een nieuw kabinet te vormen. Pitt aarzelde geen oogenblik, en op denzelfden dag zag men een jeugdig lid, Mr. Arden, in de vergadering van de Gemeenten het voorstel doen om eene nieuwe verkiezing uit te schrijven voor Appleby, daar de afgevaardigde uit dat district tot eersten Lord en Kanselier van de schatkist (First Lord of the treasury and Chancellor of the Exchequer) benoemd was geworden. Zoo roekeloos scheen Pitt's ondernemen, dat deze motie met een algemeen en luid gelach op de banken der oppositie werd ontvangen.

En inderdaad de overwinning scheen aan Fox en zijne vrienden verzekerd, de nederlaag van Pitt onvermijdelijk. Het nieuwe ministerie zou blijkbaar in het huis der Gemeenten

1 Zie Tomline, Life of Pitt, vol. 1, p. 299; ook Stanhope, l.l., v. I, pag. 176.

eene oppositie ontmoeten, overwegend in getal en uitstekend door hare woordvoerders, Fox, Burke, North, Sheridan, Erskine. Welwillendheid of gematigdheid had het van zijne tegenstanders niet te wachten; zij waren verbitterd over hun' val wegens de groote zege, die zij op het punt geweest waren met de Indische wet te behalen en die hen door 's Konings persoonlijken invloed uit de handen was genomen. Deze Ministers nu waren alleen door 's Konings wil aan de regering, en op hen zou men zich voor de ondervonden teleurstelling wreken. Daarenboven lag in eene dadelijke ontbinding nog geen waarborg, dat de verkiezingen in den geest van het nieuwe ministerie zouden uitvallen.

Tegenover het groote getal zijner tegenstanders, tegenover de welsprekende tolken der oppositie, stond William Pitt geheel alleen. H. Dundas was de eenige zijner ambtgenooten die in het Lagerhuis zitting had; de overige leden van het nieuwe kabinet behoorden tot het Hoogerhuis. De toestand was zoo hagchelijk, dat vele zijner vrienden, op welke hij gerekend had, zich bij het aanbod eener portefeuille verontschuldigden en dat hij het ministerie zamen moest stellen zooals hij konde, niet geheel zooals hij wenschte. Slechts één man van staatkundige beteekenis en bij alle partijen hoog geacht bood uit eigen beweging zijne diensten aan: het was Lord Gower die tot president van den ministerraad benoemd werd. Lord Temple had reeds den 22sten December zijne nieuwe betrekking van Secretaris van Staat nedergelegd en men heeft zich in gissingen verloren omtrent de reden van dit ontslag. Eenigen meenen, dat hij eene dadelijke ontbinding van het Parlement verlangde en Pitt daarin niet wilde toestemmen; anderen schrijven het toe aan de vrees om het ministerie te verzwakken door het aanblijven van den man die op zoo inkonstitutionele wijze tot den val van het laatste kabinet medegewerkt had; weder anderen beweren, en dit is wel de meest aannemelijke veronderstelling, dat de titel van Hertog door hem begeerd werd als eene belooning voor zijne diensten onlangs als Stedehouder in Ierland en het laatst als bewerker der ministeriële crisis bewezen, en de Koning dit verzoek niet konde inwilligen, omdat hij eens voor al besloten had dezen titel alleen aan Prinsen van den bloede toe te kennen. Zeker is het dat Lord Temple zich bij deze gelegenheid gehaat heeft weten te maken bij beide partijen: de Gemeenten waren op

het punt hem in staat van beschuldiging te stellen, en de Koning, op hem doelende, spreekt in een' brief aan Pitt van den 12den April 1789 van ‘his base conduct in 1784’[1]. Hoe het zij, ook deze steun ontviel aan Pitt. De Hertog van Richmond daarentegen, die vroeger tot de partij van Lord Rockingham behoord had, nam eene ministeriële portefeuille aan.

Toen het aftreden van Lord Temple door zijnen broeder, den later zoo beroemden William Grenville, aan het huis der Gemeenten werd medegedeeld en deze er bijvoegde dat zijn broeder zich niet achter eene ministeriële betrekking had willen verschuilen, om het onderzoek te ontduiken dat het huis naar zijne bemoeijingen bij de laatste ministeriële verandering zou willen instellen, antwoordde Fox terstond dat Lord Temple zeker zelf het best zijn pligt kende, maar dat bij hem het voornemen nooit bestaan had, het in staat van beschuldiging stellen van dien staatsman voor te stellen. En toch, nog kort geleden op den 17den December, was, juist met het oog op het gedrag van Lord Temple, door het Lagerhuis het besluit genomen, waarvan wij straks spraken, waarbij een ieder die 's Konings naam gebruikte om, buiten medeweten der verantwoordelijke ministers, op de leden van het Parlement invloed uit te oefenen, zich schuldig maakte aan hoog verraad. Met de hevigheid in woorden en de kracht der besluiten kwam weinig overeen de zwakheid der oppositie, waar het op daden aankwam. Maar, hoe sterk ook in getal en hoe zeer zij ook op eene aanstaande zege snoefde, was zij niet geheel zeker van den steun der natie tot het nemen van doortastende maatregelen. Het bewustzijn begon zich van haar meester te maken, dat de regering tot het uiterste te drijven en eene ontbinding onvermijdelijk te maken slechts haar zelve schaden zou. Vandaar dan de bedreigingen zonder gevolgen, de dikwerf herhaalde vraag omtrent het ophanden zijn eener ontbinding; vandaar de besluiten, die wij straks zullen zien nemen om de gevreesde ontbinding onmogelijk te maken.

Inderdaad de tegenstanders van het nieuwe ministerie, hoe magtig ook in het huis der Gemeenten, waren veel minder sterk daarbuiten. De coalitie van Lord North en Fox, die het kabinet van Lord Shelburne deed vallen, om zelve aan de

1 Zie Lord Stanhope, l.l., vol. 1, pag. 163.

regering te komen, had geen' bijval in den lande gevonden. De meeste vrienden van Fox noemden ze, evenals Fitzpatriek, zijn meest vertrouwde, zulks deed, ‘an unnatural alliance’[1] en keurden ze ten sterkste af. De staatsmansblik van Pitt had dadelijk het nadeel ingezien, dat voor de partij van Lord North evenals voor die van Fox uit die vereeniging zou voortspruiten. Toen zij gesloten werd had hij geene poging gedaan ze te beletten, en thans, nu hij wist dat de geheele magt der coalitie hem zou bestrijden, had hij juist daarom zonder zich te bedenken het ministerie aanvaard. Coalitiën van staatkundige partijen zijn alleen dan mogelijk, wanneer hetzelfde belang en één doel ze vereenigt. De noodzakelijkheid er van moet ieder lid der partij gevoelen, het voordeel een ieder blijkbaar zijn. Dan alleen kan er zamensmelting van de partijen plaats hebben. Wordt echter het verbond alleen tusschen de hoofden gesloten; is hunne eerzucht het eenige doel, en heeft de partij zelve geen belang bij de vereeniging, dan bestaat er wel eene coalitie in naam, maar zonder kracht. De leider eener partij, die zijn belang van dat der zijnen afzondert, deelt het lot van den vorst, die in zijne alliantiën enkel zijne voorliefde volgt, of het voordeel zijner familie, niet het algemeen belang beoogt: zij worden, de eene door zijne aanhangers, de andere door zijn volk verlaten. Daarenboven Fox en Lord North hadden bij hunne vereeniging te weinig geacht op hetgeen het wezen en de kracht van beider partijen uitmaakte, hare beginselen. Hoe kon een verbond tusschen de torys, voorstanders van den Noord-Amerikaanschen oorlog en geboren verdedigers van het koninklijk gezag, en de whigs, welke dien oorlog zoo hevig hadden bestreden en uitbreiding van de magt van het Parlement tot leuze hadden, duurzame vruchten dragen? De Indische bill, die met zulk eene voorliefde door Fox was verdedigd, had reeds meerdere aanmerkingen van de zijde van Lord North uitgelokt, het was niet het geval met hunne aanhangers, vooral buiten het Parlement. Door alle schrijvers, ook door hen, die tot de whigpartij behooren zooals Lord John Russell, wordt het aangaan dezer coalitie de grootste staatkundige misslag van Fox genoemd.

Maar er was meer: de voordragt van Fox tot hervorming

1 Lord John Russell, l.l., vol. 1, pag. 359.

van het Indische bestuur had buiten het Parlement talrijke bestrijders gevonden. Zij, die in eenige betrekking met de Oost-Indische kompagnie stonden, waren er uit den aard der zaak tegen. Maar ook de overige groote maatschappen en corporatiën zagen met vrees voor eigen behoud de aan de Oost-Indische kompagnie verleende plegtige charters en privilegies met eene pennestreek vernietigen. Met talrijke verzoekschriften hadden zij zich tot regering en parlement gewend om op verwerping van het voorstel aan te dringen, en thans gebruikten zij al hun' invloed ten behoeve van den jeugdigen minister, die hervorming in Indie en tevens eerbiediging van verkregen regten tot rigtsnoer zijner staatkunde gemaakt had. Ook wegens deze omstandigheid deelden velen, die tot nu toe tot de partijen van North en van Fox behoord hadden, niet in hunne vijandschap tegen het nieuwe ministerie.

Het was alzoo niet geheel zonder kans van slagen, dat Pitt zijne moeijelijke taak aanvaardde. Hij konde daarenboven in den parlementairen strijd op de misslagen rekenen, die de hartstogt aan zijne vijanden zou doen begaan. Reeds dadelijk, vóór dat de eerste minister door eene herkiezing te Appleby zitting had in het Parlement, begon de strijd. Op den 22sten December stelde Erskine een adres voor aan den Koning, houdende het verzoek om aan het Parlement te vergunnen voort te gaan met de bezigheden dezer zitting en te willen hooren naar den raad zijner trouwe Gemeenten en niet naar geheime raadgevingen van personen, wier eigenbelang welligt niet overeen mogt komen met de ware belangen van den Koning en van zijn volk[1].

Ondanks de bepaalde verzekering van Mr. Bankes, uit naam van den eersten minister gegeven, dat hij geene ontbinding wenschte en eerder aftreden zou dan daartoe mede te werken, werd dit adres aangenomen en op den 24sten December aan den Koning overhandigd. Deze antwoordde kort, met de verzekering dat hij na zoodanige schorsing, als de tijdsomstandigheden vereischten, het weder opvatten der werkzaamheden van het Parlement door eene ontbinding niet zou beletten. Alzoo gerustgesteld, verdaagden de Gemeenten hunne zittingen tot den 12^{den} Januarij.

Den tijd van het reces maakte de oppositie zich ten nutte

1 Lord John Russell, l.l., vol. II, pag. 51.

om de gemoederen tegen de regering in beweging te brengen; deze daarentegen zocht, en met vrucht, deze pogingen te verijdelen en trachtte door het verspreiden van talrijke geschriften en door middel van de dagbladen het algemeene wantrouwen tegen de coalitie op te wekken. Andere en gewigtige aangelegenheden vestigden tevens de aandacht van den jeugdigen eersten minister. De schatkist was uitgeput ten gevolge van eenen langen en rampspoedigen oorlog. De handel met de thans onafhankelijke Noord-Amerikaansche gewesten vereischte dringend eene bepaalde regeling. Aan de betrekkingen met de vreemde mogendheden, eerst sedert kort weder aangeknoopt, moest eene bijzondere zorg besteed worden. Maar bovenal wachtte het Indische vraagstuk op eene beslissing. Eene nieuwe voordragt tot hervorming van het Oost-Indische bestuur moest gereed gemaakt worden. Zij behoorde, zoo mogelijk, aan de vergadering der bestuurders en aan die der deelhebbers van de Oost-Indische kompagnie medegedeeld te worden, voordat zij aan het Parlement werd onderworpen. Aan overgroote inspanning gelukte dit, en toen het Parlement weder bijeenkwam, op den 12^{den} Januarij 1784, was de voordragt, goedgekeurd door de Oost-Indische kompagnie, gereed om aan het Lagerhuis te worden aangeboden.

In buitengewoon grooten getale waren de leden opgekomen. Men begreep dat het thans eenen beslissenden slag gold. De oppositie was vol moed en vertrouwen. Terstond bij het openen der zitting deed Fox het voorstel om over te gaan tot het houden van een comitté-generaal omtrent den toestand der natie[1]. Het doel was, dit werd door de oppositie luide verkondigd, het beramen van maatregelen om eene ontbinding voor te komen: Fox ging zoo ver om aan de Kroon het regt te betwisten tot eene ontbinding van het Parlement in het midden eener zitting, het regt tot eene ‘penal dissolution,’ zooals hij het noemde. Dit was een gevaarlijk terrein. Konde

1 Deze comittés, in het Britsche Parlement gebruikelijk, onderscheiden zich niet wat de zamenstelling en de wijze van beraadslagen betreft, van de gewone vergaderingen. Alleen verlaat de speaker zijn' zetel en wordt door een' daartoe benoemden president vervangen. Ook is het den leden alsdan geoorloofd meer dan eens het woord te voeren. Na afloop van het comitté en wanneer de speaker zijn' stoel weder heeft ingenomen, stelt de bovengemelde president de in het comitté genomen besluiten aan de gewone vergadering ter goedkeuring voor. Zie verdere bijzonderheden over deze comittés bij *May*, on the law and practice of Parliament, pag. 286.

hij zich ook beroepen op de woorden van een' uitstekend regtsgeleerde, Lord Somers, de gevoelens van zoovele andere stonden daartegenover, en het was eene stelling moeijelijk te verdedigen uit het oogpunt van het Britsche staatsregt. Het regt van de Kroon is stellig niet voorwaardelijk. Daar waar bepaalde grenzen zijn gesteld voor de bevoegdheid van eene staatsmagt, is het niet veroorloofd ze naar willekeur uit te breiden of te bekrimpen.

Pitt verzette zich met nadruk tegen de motie; vrees voor eene ontbinding konde, naar zijne meening, niet bestaan na de woorden op den 24sten December 1. 1. van den troon gehoord; hij wenschte aan het huis zijne voordragt tot regeling van het Indische bestuur te onderwerpen en meende dat het voorlasnog onbillijk zou zijn vijandige voorstellen tegen de regering aan te nemen; het eenige doel van zijn optreden was de regeling dezer zaak en de wensch om het ongrondwettige voorstel van het vorige bewind onmogelijk te maken; op de beschuldiging, als zoude hij het werktuig zijn van een' vreemden invloed, antwoordde hij met eenige woorden van verachting; eerlijkheid en goede trouw waren zijne beginselen; zij zouden steeds de bron zijn ook van zijne staatkundige handelingen.

Het baatte niet: de motie van Fox werd aangenomen met 232 tegen 193 stemmen.

In het committé stelde Fox drie besluiten voor, die alle zonder stemming (division) werden aangenomen: vooreerst dat een ieder die 's lands gelden zou uitgeven voor de loopende dienst zonder bekrachtiging van het Parlement, zich schuldig maakte aan hoogverraad[1]; ten tweede, dat verantwoording onmiddellijk zou geschieden van de gelden sedert het optreden van dit ministerie uitgegeven, en eindelijk dat de tweede lezing van den Mutiny-bill[2] zou uitgesteld worden tot op den 23sten Februarij. Het is duidelijk dat ook deze besluiten ten doel hadden om het regeren zonder de kamers onmogelijk te

1 Het gebruik bestaat om, wanneer door het Parlement de uitgaven zijn vastgesteld, met het betalen niet te wachten totdat de gelden bepaaldelijk tot de verschillende doeleinden toegewezen zijn bij den zoogenaamden Appropriation Act. Deze wordt meestal op een der laatste dagen van de zitting behandeld. Zie May, l.l., pag. 404.

2 Bekend is het, dat de Mutiny-bill het aantal bepaalt der troepen die jaarlijks op de been gehouden zullen worden en het bedrag der gelden tot hun onderhoud. Het kan het Engelsche budget van oorlog genoemd worden. Zie May, l.l., pag 416.

maken en alzoo eene ontbinding te beletten. Zij verraden echter tevens, ondanks de hevigheid der oppositie, hare vrees voor nieuwe verkiezingen.

In dit zelfde committé werden nog door Lord Surrey twee besluiten voorgesteld, strekkende het eene om te verklaren, dat er behoefte bestond aan eene regering, die het vertrouwen van het Parlement en van de natie genoot; het andere om de meening uit te spreken dat bij de laatste ministeriële verandering misbruik gemaakt was van den naam des Konings, met het doel om invloed uit te oefenen op het Parlement, en dat bij de nieuwe benoemingen omstandigheden hadden plaats gegrepen van bijzonderen aard, niet geschikt om aan het Parlement vertrouwen in te boezemen. Zoo zeer regeerde de hartstogt, dat een zeer juist amendement van Dundas, om in het eerste dezer voorstellen te spreken van eene regering, die het vertrouwen genoot van Koning, parlement en natie, verworpen werd. Na hevige diskussien, die dikwerf in de hatelijkste persoonlijkheden ontaardden, werden ook deze motien met eene meerderheid van 54 stemmen aangenomen. Nu werd het commité-generaal opgeheven, de spreker hernam zijn' zetel, de besluiten werden aan het huis medegedeeld, en eerst te 7 ure in den morgen eindigde deze stormachtige zitting.

De uitkomst van deze eerste ontmoeting met de oppositie was zeker voor de regering niet bemoedigend. Vijf haar vijandige moties werden aangenomen en het bewijs geleverd dat zij zich in de minderheid bevond. Maar ook de oppositie had niet, zooals zij konde, van hare gunstige stelling gebruik gemaakt. In stede van een bepaald votum van wantrouwen tegen dit ministerie uit te brengen, had zij aan de Kroon een regt betwist, dat buiten twijfel aan deze toekomt: het regt van ontbinding. In de plaats van een onderzoek te gelasten naar het gedrag van Lord Temple, waartoe zij regt had, had zij den eersten minister, wiens regtschapenheid door allen erkend werd, beschuldigd een blind werktuig te zijn van den Koning. En eindelijk terwijl de Gemeenten buiten kijf het regt hadden te verklaren, dat zij den Mutiny-bill niet zouden aannemen voordat een kabinet, hun vertrouwen waardig, opgetreden zou zijn, besloten zij enkel de behandeling er van uit te stellen. De hartstogtelijke toon der oppositie, hare onbillijke beschuldigingen, de aanvallen op het prerogatief der kroon, en daarentegen de geringe beteekenis van de genomen besluiten,

al die hevigheid en die gematigdheid daartegenover, zijn voor ons bewijzen van de verbittering der leiders van de oppositie zoowel als van de onzekerheid waarin zij verkeerden of zij wel hunne aanhangers tot uiterste maatregelen zouden kunnen bewegen.

Pitt evenwel verloor, ten gevolge dezer nederlaag, den moed niet. Op den 14^{den} Januarij werd de nieuwe voordragt tot hervorming van het Indische bestuur aan het Parlement aangeboden. In eene langere rede ontwikkelde hij zijn stelsel en drong de voordeelen er van aan; de misbruiken in Indie zouden gekeerd worden en tevens de regten, door den staat plegtig afgestaan, geëerbiedigd; hij eindigde met een beroep op de onpartijdigheid van het Huis, en sprak de hoop uit dat het den maatregel met kalmte, zonder vooringenomenheid en alleen met het oog op de zaak, zou onderzoeken.

Bij dit wetsontwerp werd het bestuur van Indië, ook wat het staatkundige betreft, in handen der bestuurders van de Indische kompagnie gelaten. De geheele briefwisseling echter van deze met de Oost-Indische ambtenaren werd medegedeeld aan, de instructien naar Indië gezonden moesten goedgekeurd en medeonderteekend worden door eene Commissie van toezigt (board of control). Deze commissie bestond uit eenige leden van het kabinet en eenige van den bijzonderen raad des konings (privy council). Zij bezat geene staatkundige magt en konde alzoo geen' overwegenden invloed verkrijgen, gevaarlijk voor de Kroon of voor het parlement. De benoeming tot de hoogere bedieningen in Indië zou door den Koning geschieden; die tot de overige ambten, zooals tot nu toe, door de kompagnie. Een bepaald onderzoek zou ingesteld worden ten einde de noodige bezuinigingen in de verschillende takken van het Indisch bestuur te brengen. De bevordering der ambtenaren zou niet naar willekeur, maar naar zekere regels plaats hebben. Eindelijk zou een hoog geregtshof, uit bekwame regtsgeleerden, uit leden van het Hooger- en van het Lagerhuis bestaande, over de staatkundige misdrijven in de Oost-Indische gewesten gepleegd hebben te oordeelen[1].

Dit voorstel, dadelijk bij de aanbieding door Fox bestreden, werd ondanks de welsprekende verdediging van Pitt op den

1 Eene uitvoerige opgave der verschillende bepalingen van dit wetsontwerp wordt aangetroffen in Gifford, Political Life of Pitt, vol I, pag 103 volgg.

23sten Januarij bij de tweede lezing met eene meerderheid van 8 stemmen verworpen. En nu, na deze stemming, had het tooneel van wanorde plaats, hetwelk wij aan het Begin van dit hoofdstuk schetsten. De oppositie was overtuigd dat na eene verwerping van zijn' Indischen bill Pitt den Koning, die het sedert lang wenschte, eene ontbinding van het Parlement zou aanraden. Vrees hiervoor deed de leiders der oppositie op eene bepaalde verklaring van den minister omtrent het al dan niet waarschijnlijke daarvan aandringen. Pitt echter liet zich daartoe niet bewegen. Hij begreep, en te regt, dat het regt van ontbinding tot het prerogatief der Kroon behoorde en dat eene diskussie over de uitoefening er van in het Lagerhuis niet te pas kwam. Eerst den volgenden dag gaf hij in zooverre aan het dringende en herhaalde verzoek van een der meest gematigde leden toe, dat hij eenvoudig verzekerde de bijeenkomst van het huis op den eerstvolgenden Maandag niet te zullen beletten. Met dit antwoord moest men zich tevreden stellen.

Eenige dagen te voren, op den 16den Januarij, was op voorstel van Lord Charles Spencer door de Gemeenten besloten, dat de wijze, waarop dit ministerie aan het bewind gekomen was, geen vertrouwen aan het Parlement kon inboezemen, en het aanblijven alzoo dezer ministers in strijd was zoowel met de konstitutionele beginselen als met het belang van den Koning en de natie. Dit besluit werd met eene meerderheid van 21 stemmen genomen. Ook hier weder blijkt dat de hartstogt de Gemeenten de grenzen hunner bevoegdheid deed overschrijden. Geen enkele reden van wantrouwen wordt tegen de ministers aangevoerd, enkel de wijze van hunne benoeming afgekeurd. En hierin, wanneer geen persoon genoemd werd, was eene afkeuring gelegen eener daad van den Koning, en trad men op het terrein van het koninklijk prerogatief.

Het is hier de plaats om een woord te spreken van de pogingen, door een zeker aantal leden van het Lagerhuis, die tot geene partij behoorden en voor het grootste deel afgevaardigden van het platte land (country gentlemen) waren, aangewend om bemiddelend tusschen Fox en Pitt op te treden.

Maar vooreerst mag niet met stilzwijgen worden voorbijgegaan eene daad, die omstreeks dezen tijd plaats had, en Pitt tot groote eer verstrekte. Eene betrekking, waaraan geen werk-

zaamheden en dus enkel een titel en een jaarlijksch inkomen van 3000 L.St. verbonden waren, viel door den dood van een' jongeren zoon van den grooten Walpole open. De eerste Minister had het regt er over te beschikken, en een ieder meende dat hij ze voor zich zou behouden, daar het geringe bedrag van zijn eigen vermogen bekend was en zijn val als minister onvermijdelijk scheen. Pitt dacht hier anders over en schonk ze aan een ouden vriend zijns vaders, den kolonel Barré, dien op onwettige wijze door Lord Rockingham een pensioen ten bedrage van ongeveer 3000 L.St. was verleend. Afstand werd gedaan van het pensioen en op deze wijze eene niet geringe som voor de schatkist bespaard. Dit gedrag deed Pitt te meer eer aan, omdat men wist dat, bij een vermoedelijk ontslag uit zijne hooge betrekking, hij tot zijn persoonlijk inkomen, dat slechts 300 L.St. bedroeg, bepaald zou zijn.

De onafhankelijke leden van het Lagerhuis, waarvan straks sprake was, kwamen ten getale van omtrent zeventig op den 26sten Januarij in de St. Albans Tavern bijeen. Zij besloten te trachten eene vereeniging der beide partijen tot stand te brengen en benoemden commissarissen, belast om met dat doel de noodige stappen bij de hoofden der partijen en bij den eersten minister te doen. Deze welgemeende poging werd echter met geen' gunstigen uitslag bekroond. Volgaarne gaven beide partijen hunne toestemming tot eene verzoening. Maar over de voorwaarden konde men, zooals wel te voorzien was, het niet eens worden. De Hertog van Portland en Fox stonden er op, dat Pitt zijn ontslag moest genomen hebben, voordat zij met hem konden onderhandelen. Pitt echter beweerde dat deze voorwaarde met zijne eer en met de waardigheid der Kroon, die hem benoemd had, niet overeenkwam. ‘Hoe,’ riep hij eens in het Parlement uit, toen deze zaak ter sprake kwam, ‘meent men dat ik met het touw om den hals de vesting, die ik verdedig, zou verlaten, om nederig van den vijand af te smceken, dat hij mij als vrijwilliger in zijn leger mogt opnemen?’

De St. Albans-vereeniging belastte tevens haren voorzitter, Mr. Thomas Grosvenor, om in het huis der Gemeenten een voorstel te doen, strekkende om de meening van het huis uit te spreken, dat de tegenwoordige moeijelijke en gevaarlijke staat van zaken eene krachtige regering noodzakelijk maakte,

in welke de verschillende partijen vertegenwoordigd werden en die alzoo geschikt was om aan de natie vertrouwen in te boezemen.

Bij deze gelegenheid hield Fox eene zijner gedurende dezen strijd meest belangrijke en tevens meest gematigde redevoeringen[1] Hij verklaarde zich voor de motie. Een wisse ondergang, meende hij, bedreigde den staat wanneer een der regten, die het deel van eene der drie staatsmagten waren, tot in het uiterste doorgedreven werd. Vele en gewigtige regten waren aan het Lagerhuis toegekend, maar wie zou willen beweren dat dit geschied was met het doel om op eene wijze in strijd met het algemeen belang gebruikt te worden? Evenzoo was het met de kroon gelegen. Het stond den Koning buiten twijfel vrij om tot zijne Ministers te benoemen wie hij wilde, en aan het huis der Gemeenten daarentegen om de middelen voor de dienst toe te stemmen of te weigeren. Maar wanneer de eerste tot zijne raadslieden mannen, in welke hij vertrouwt, benoemt, zonder te letten op de stem der publieke opinie, heeft dan het huis niet even zoo veel regt om de beurs van het volk te sluiten en de middelen te weigeren? Beide uitersten moeten vermeden worden, omdat zij beide nadeelig zijn voor het algemeen belang. In de keuze van Ministers heeft dit huis zooveel belang, omdat tot het regeren van het land dikwerf handelingen vereischt worden waar het op vertrouwen aankomt, en de Minister alzoo verpligt is de ondersteuning van het Parlement te bezitten, wil hij krachtig en met nut regeren. Bij het toestemmen van gelden voor het leger, de zeemagt en de overige takken van het bestuur geeft het huis werkelijk even zoovele bewijzen van vertrouwen aan de regering. Op het punt eener verzoening tusschen de partijen waren de woorden van Fox niet bemoedigend. Het was tegen den geheimen invloed en de buitengewone wijze waarop deze ministers aan het hoofd der zaken gekomen waren, dat hij streed en dat hij strijden zoude, zoolang hij de eer genoot in dit huis zitting te hebben. Voordat zij hunne betrekking zouden nedergelegd hebben, was geen verbond met hen mogelijk.

Pitt gaf van zijne zijde even weinig hoop op het gelukken der pogingen van de St. Albans-vereeniging. Juist om het koninklijk prerogatief niet in beginsel prijs te geven, wilde hij

1 Lord John Russell, l.l., vol. II, pag. 71 volgg.

zijn ontslag en dat zijner ambtgenooten niet als eene voorwaarde aannemen, welke vervuld zou moeten worden voordat van eene vereeniging met Fox sprake kon zijn. Hij sprak daarenboven zijne overtuiging uit, dat de natie met hem en niet met de oppositie was.

Hoewel dus de motie van Mr. Grosvenor met algemeene stemmen aangenomen werd, bestond er luttel kans tot een einde van den strijd. En dat de oppositie evenmin als de regering tot inschikkelijkheid geneigd was, blijkt uit het dadelijk daarop aangenomen voorstel van Mr. Coke, waarbij het huis verklaarde dat het aanblijven der tegenwoordige ministers eene belemmering te weeg bragt tot het vormen eener regering zooals bij het vorige besluit bedoeld was.

Bij dit laatste besluit werd alzoo in den geest der oppositie het eenige geschilpunt beslist, dat nog overbleef, en elke onderhandeling met de ministers, zoolang zij dit nog waren, daardoor afgesneden. Nu is het toch niet voor tegenspraak vatbaar, dat Fox, ware het hem ernstig om eene verzoening te doen geweest, even zoowel met Pitt, den kanselier der schatkist, als met Pitt, die voorloopig de zaken bestuurde, totdat hij een deel van het nieuwe kabinet uitmaken zou, onderhandelen konde. Maar de hartstogt van den strijd en het vertrouwen op eene spoedige overwinning had aan de oppositie alle kalmte en gematigdheid zoo zeer doen verliezen, dat elk redelijk voorstel van vrede zeker was door haar verworpen te worden.

Op voorstel van dienzelfden Mr. Coke werd op den 3^{den} Februarij besloten, dat de twee evengemelde besluiten aan den Koning zouden worden medegedeeld door die leden van het Lagerhuis, die tevens tot den bijzonderen raad (privy council) van Zijne Majesteit behoorden. Ook dit voorstel werd met eene meerderheid van 24 stemmen aangenomen.

Tot nu toe had het Hoogerhuis zich in den strijd tusschen de Regering en de Gemeenten niet gemengd. Thans echter op den 4^{den} Februarij werden door den Graaf van Effingham de besluiten van het Lagerhuis van den 24sten December 1783, van den 12^{den} en den 16^{den} Januarij 1784 aan de Lords medegedeeld en alstoen voorgesteld, dat zij zouden verklaren, dat het met de staatsregeling en met de wet strijdig was, wanneer eene tak der wetgevende magt alleen zich aanmatigde besluiten te nemen om de uitvoerende magt te belemmeren of de

loopende dienst te stremmen. Dit voorstel werd met eene aanzienlijke meerderheid goedgekeurd.

Op den 11den Februarij werd in de Gemeen en weder over eene mogelijke verzoening der partijen gesproken. Fox toonde zich bereid eenigzins toe te geven op het stuk der Indische hervormingen, en Lord North verklaarde, dat, mogt zijn persoon een beletsel tot de zoo gewenschte gebeurtenis wezen, hij van alle aanspraak afzag om een deel uit te maken van het nieuwe kabinet. Deze bevredigende verklaringen deden thans Mr. Marsham, uit naam van de onafhankelijke leden, tot Pitt openlijk het verzoek rigten om van zijne zijde inschikkelijk te zijn en zijne betrekking neder te leggen. Deze echter zweeg.

Hierdoor niet ontmoedigd, deden dezelfde leden, tot de St. Albans-vereeniging behoorende, eene nieuwe poging van bemiddeling. Zij bragten het bij den eersten minister zoo ver, dat deze door den Koning gematigd werd, den Hertog van Portland uit te noodigen om zich met hem te komen verstaan omtrent het vormen van een nieuw ministerie op voorwaarden van billijkheid en gelijkheid. De Hertog van Portland en zijne vrienden begrepen dat deze stap een teeken van de zwakheid der regering was en van de behoefte aan hunne ondersteuning. Om betere voorwaarden te bekomen maakten zij moeijelijkheden. Vooreerst vroeg men wat door den minister onder gelijkheid verstaan werd; die uitdrukking deed veronderstellen dat het opnemen in het nieuwe ministerie van een gelijk getal leden der beide partijen, en niet wederzijdsch vertrouwen en eenheid van beginselen de grondslag was van welken men wenschte uit te gaan. Pitt antwoordde, dat juist om dit punt te behandelen eene bijeenkomst noodzakelijk was. Toen verlangde de Hertog eene regtstreeksche boodschap van den Koning en beweerde zich met zoodanige onderhandeling niet te kunnen inlaten op eene door tusschenkomst van den minister gezonden uitnoodiging. En alzoo ging ook weder deze gelegenheid tot eene verzoening ongebruikt voorbij. Geene der beide partijen gevoelde daartoe grooten lust.

Op den 20sten Februarij werd een adres aan den koning door Mr. Powis voorgesteld en door Eden geamendeerd, waarbij de vergadering haar vertrouwen te kennen gaf, dat Zijne Majesteit acht zoude slaan op den wensch van zijne trouwe Gemeenten en elk beletsel wegnemen tot het vormen van een nieuw kabi-

net, dat de vereischten zou bezitten, reeds vroeger door het Huis vermeld.

Bij deze gelegenheid hield Pitt eene zijner meest welsprekende en krachtige redevoeringen ter verdediging van het koninklijke prerogatief[1]. Hij zeide onder anderen: ‘Het punt waarover ik meer bepaald spreken moet, het gewigtige onderwerp, omtrent hetwelk wij verschillen, is of ik aftreden moet om later in een nieuw kabinet de nedergelegde betrekking weder te aanvaarden. Ik word gewezen op het voorbeeld van den edelen Lord[2], die, zegt men mij, bereid is ten behoeve der eendragt van zijne aanspraken op eene plaats in het te vormen ministerie af te zien. Groote God! Mijnheer de Voorzitter, kan een mijner woorden doen veronderstellen dat ik eigen eerzucht boven het algemeen belang stel? Een en andermaal heb ik het verklaard: bewijs mij dat er eene gegronde hoop aanwezig is, toon mij dat er een uitzigt bestaat, dat door mijne aftreding vrede en tevredenheid in het land terugkeeren zullen, en ik zal terstond aftreden. Maar tevens verklaar ik, Mijnheer de Voorzitter, dat ik tot aftreden niet gebragt zal worden als tot eene voorwaarde van onderhandelingen. Ik zal mijne stelling niet verlaten, om mij aan het geachte lid[3] op genade over te geven. Hij spreekt van mij als van een' minister in naam, als van een blind werktuig van een' geheimen invloed. Mijnheer de Voorzitter, het is juist omdat ik mij door hem niet wil laten maken tot een' minister in naam, omdat ik het versmaad het werktuig van het geachte lid te worden, dat ik niet wil aftreden; zijne uitdrukkingen van spot en minachting zullen mij daartoe niet bewegen; mijne eer en mijn' goeden naam zal ik nooit prijs geven. Ik zal geenszins toestemmen dat ik thans sta op den vermolmden bodem van geheimen invloed, en zal dien bodem niet verlaten om mij, zooals het geachte lid zulks noemt, onder zijne bescherming te begeven, eene benoeming uit zijne hand aan te nemen en een arme, hulpbehoevende, nuttelooze minister in zijn gevolg te worden, - een minister nuttig welligt voor het geachte lid, maar in elk geval van geen nut hoegenaamd voor den koning en de natie.’

1 Pitt's Speeches, vol. I, pag. 146 volgg.
2 Lord North.
3 C. Fox.

‘Maar daarenboven, bijaldien ik mij werkelijk heb laten gebruiken als een blind werktuig en een gunsteling der kroon, hoe komt het dat het geachte lid mij wel wil opnemen onder zijne volgelingen? Er wordt gezegd dat ik eene te groote mate geniet van het vertrouwen van mijn' Souverein en dat ik aftreden moet om, weder Minister geworden, een gelijk deel er van als mijne ambtgenooten te hebben. Maar het geachte lid weet dat mijne aanstelling in dat geval niet meer beteekenen zal dan een stuk papier. Toegegeven dat ik meer van 's Konings vertrouwen bezit dan mij toekomt, zal dan mijn ambteloos zijn gedurende twee of drie dagen hierin eenige verandering brengen? Het geachte lid alzoo wederspreekt zich ieder oogenblik.’

Na op het nadeel, dat uit eene weigering der middelen door het huis zou voortspruiten, gewezen, en betoogd te hebben dat de tegenwoordige omstandigheden een zoo buitengewonen maatregel niet wettigden, vervolgde hij aldus:

‘Door hetgeen ik nu zeggen zal, geef ik mij weder bloot aan de hatelijke beschuldiging, dat ik de Minister en de vriend ben van het koninklijke prerogatief, maar, Mijnheer de Voorzitter, zonder te letten op de aantijgingen op mijn persoon, zal ik er niet voor terugdeinzen te bekennen, dat ik een vriend ben van 's Konings prerogatief. Het is te regt geschetst als een deel van de regten der natie, en ik ben verzekerd dat het dat gedeelte harer regten is, hetwelk zij thans meer dan ooit genegen is te verdedigen, en hetwelk zij nooit zoozeer op prijs gesteld heeft als juist op dit uur. Ken eens aan dit huis het regt toe de benoeming van Ministers af te keuren, en gij brengt de uitvoerende magt over in deze vergadering. Mijnheer de Voorzitter, ik zal de geachte leden verzoeken uit te spreken, want niets is gevaarlijker bij eene verdeeling der staatsmagten, dan dat de eene tak der wetgeving op den anderen beschuldigingen werpe bij wijze van insinuatiën, zonder open en vrij hunne beweegredenen te doen kennen en in duidelijke bewoordingen aan het hoofd hunner besluiten de beginselen en de redenen te vermelden, die hen tot zulke besluiten brengen. Bovenal, Mijnheer de Voorzitter, laat dit huis niet toelaten dat een bijzonder persoon zijne zaak en zijne belangen tot de zaak en de belangen dezer vergadering make. Het geachte lid bezit eene zoo groote kunst van voorstelling, dat hij een afzigtelijk ligchaamsgebrek

voor een bewijs van schoonheid zou doen houden. Uwe verbeelding wordt medegesleept door het heerlijke beeld dat U voorgesteld wordt; maar zoodra Gij het zult willen aanroeren, zal het als een droombeeld verdwijnen, en het liefelijk beeld der vrijheid zal plaats maken voor regeringloosheid, verwarring en den ondergang onzer staatsinstellingen. Want werkelijk, Mijnheer de voorzitter, wanneer de magt der kroon tot niets zal zijn teruggebragt, waar blijft dan het zoo geroemde evenwigt tusschen de verschillende magten in den staat? Waar blijft die billijke verhouding tusschen de drie takken der Wetgevende Magt, met zooveel zorg door onze voorouders tot stand gebragt? Waar is de onafhankelijkheid der kroon, waar is de zekerheid van een enkel harer prerogatieven, ja waar is hare onschendbaarheid zelve, wanneer dit huis zich het regt aanmatigt om ministers te benoemen of wanneer (hetgeen juist hetzelfde is) hunne benoeming door ons zou kunnen worden afgekeurd zonder opgave der redenen van ons wantrouwen in die personen en zonder hunne maatregelen te willen beoordeelen?

Hoe vreeselijk dan ook de strijd moge zijn, mijn geweten, mijn gevoel van pligt, mijne liefde voor de staatsregeling onzer voorouders, doen mij volharden op mijnen moeijelijken post. Ik klem mij niet vast aan mijne betrekking uit bloote eerzucht noch uit trotsche minachting voor de besluiten dezer vergadering. De omstandigheden maken mijn aanblijven noodzakelijk en ik kan er bijvoegen: de natie roept luide tot mij dat ik deze vesting zou verdedigen, en ik ben er vast toe besloten: *ik zal ze verdedigen*.'

Hoe onvolkomen ook de redevoeringen van Pitt voor het nageslacht bewaard zijn[1], men kan zich zelfs uit dat weinige

1 In dien tijd waren nog geene bijzondere plaatsen den verslaggevers der dagbladen aangewezen. Dit geschiedde eerst in 1805 kort vóór den dood van Pitt. De aanleiding was deze: Pitt zoude eene redevoering houden van meer dan gewoon belang; al dadelijk, toen de gaanderij voor het publiek geopend werd, waren alle plaatsen bezet en de verslaggevers konden geene zitplaats, meerdere van hen niet eene staanplaats hekomen. Nu kwamen zij bij elkander en besloten met geen woord van de redevoeringen, in die vergadering uitgesproken, te gewagen. Dit besluit bereikte het gewenschte doel. Eene bank van de vreemdelingengaanderij werd van nu af tot het uitsluitend gebruik der reporters afgestaan. Overigens is thans nog de aanwezigheid van vreemdelingen bij de vergaderingen der Gemeenten slechts als het ware oogluikend toegestaan, en ieder lid staat het vrij de gaanderij te doen ontruimen door tot den speaker deze woorden te rigten: Sir, I see strangers present. Dit geschiedde meermalen door Daniel O'Connell, om zich op de dagbladen te wreken over de onvolkomen wijze, waarop zij zijne redevoeringen mededeelden. Voor verdere bijzonderheden omtrent dit onderwerp, zie The Gallerij, a sketch of the history of parliamentary reporting, hij Charles J. Grattan.

een denkbeeld maken van den indruk dien zij te weeg bragten. Het ontwerp van adres werd evenwel met eene meerderheid van 21 stemmen aangenomen en op den 26 Februarij den Koning aangeboden. Deze beklaagde zich in zijn antwoord, dat zoo herhaaldelijk door de Gemeenten op het ontslag zijner raadslieden werd aangedrongen zonder opgave van eenen enkelen grond van wantrouwen.

Op den 1sten Maart werd weder een adres aan Zijne Majesteit met 12 stemmen meerderheid goedgekeurd en op den 4den aan den Koning gebragt. Ditmaal was het antwoord eene zeer stellige weigering om aan den wensch van het Lagerhuis gehoor te geven en zijne Ministers te ontslaan.

Uit het cijfer der meerderheid, waarmede de op elkander volgende moties werden aangenomen, blijkt dat de oppositie telkens aan kracht verloor. Reeds in Februarij had Fox verklaard, dat zij niet tegen het toestaan der noodige gelden voor de dienst zich zou verklaren; hij begreep[1] dat velen en in 't bijzonder de leden der St. Albans vereeniging, die tot nu toe steeds met hem stemden, hem niet zouden volgen wanneer hij de middelen wilde verwerpen. Een zoo gewelddadige maatregel scheen aan dezen door de omstandigheden niet gewettigd, en het bewustzijn was reeds bij hen ontwaakt, dat de natie hunnen tegenstand tegen het kabinet niet billijkte.

Op den 8sten Maart stelde Fox wederom een uitgebreid adres aan den Koning voor, dat hij eene representatie noemde en waarin al de grieven en bezwaren van de Gemeenten waren opgesomd en met buitengewone kracht aangedrongen. Dit adres werd aangenomen met 191 tegen 190 stemmen, alzoo met de meerderheid van ééne stem. Het was als de laatste ademtogt der oppositie. Op den 10den Maart werd de Mutinybill aangenomen, en op den 24sten sloot de Koning met eene korte rede de zitting. Den volgenden dag, op den 25sten, volgde de ontbinding.

Een zonderling voorval was bijna oorzaak geweest van een uitstel der ontbinding. In den vroegen morgen van den 24sten

1 Zie de brieven in het begin van het 2de deel der Diaries and Corresp. van Lord Malmesbury.

werd bij den Lord Chancellor ingebroken en het groote zegel van Engeland gestolen. Dit zegel was tot eene ontbinding onmisbaar en men vermoedt dat welligt eenige lieden uit de laagste rangen der Whigs dit stuk hebben bedreven, ten einde het tijdstip der ontbinding eenige dagen te doen verschuiven en hunne partij alzoo een' dienst te bewijzen. Maar de berekening faalde en aan de onafgebroken werkzaamheid van bekwame werklieden gelukte het binnen vier en twintig uren een nieuw zegel te vervaardigen, zoodat de ontbinding plaats konde hebben.

De hierop gevolgde verkiezingen gaven aan het ministerie eene overgroote meerderheid. De natie hechtte haar zegel aan het gedrag van Pitt. Hij was niet meer een minister der minderheid. Gedurende 17 jaren bleef hem van nu af de meerderheid getrouw, en toen hij in 1802 aftrad, was het niet eene nederlaag in het Parlement, maar een verschil met den Koning, dat hem hiertoe noodzaakte. De oppositie was geslagen; vele harer leden verloren hunnen parlementairen zetel, en over de geldigheid der verkiezing van Fox zelf te Westminster ontstond een langdurige strijd.

Deze voor Pitt zoo roemrijke overwinning was gedeeltelijk door den afkeer der natie van de coalitie tusschen North en Fox gesloten en van hunne Indische hervormingswet verkregen. Maar een niet geringer aandeel daarin kwam toe aan de bekwaamheid en de standvastigheid waarmede Pitt het prerogatief der kroon verdedigd had, en de goede trouw welke hij in het regelen der Indische aangelegenheid ten aanzien van verkregen regten aan den dag legde. De groote misslag van de oppositie was deze geweest: zij had haar terrein, het terrein van de privilegies van het parlement verlaten om zich op dat van het koninklijk prerogatief te begeven.

Tot het instellen van een onderzoek naar het gedrag van Lord Temple, tot het uitbrengen van een votum van wantrouwen tegen de Ministers, tot het verwerpen hunner maatregelen en het weigeren der middelen hadden de Gemeenten het volste regt. In stede daarvan keurden zij de wijze, waarop de Ministers benoemd waren, af, betwistten het regt van den Koning tot eene ontbinding, trachtten ze door besluiten onmogelijk te maken, en stelden eindelijk de behandeling der subsidiewetten uit, enkel om de regering te bemoeijelijken, zonder het bepaalde voornemen ze af te stemmen. Gedurende meerdere maan-

den werden van beide zijden een tal van redevoeringen uitgesproken, die alle ongeveer op hetzelfde nederkwamen. Het thema der oppositie was steeds: de inkonstitutionele wijze van benoeming der Ministers, hun wensch om zich van het Parlement door eene ontbinding te ontslaan, de noodzakelijkheid eener hervorming in Indië op den voet door Fox voorgesteld, de onverantwoordelijkheid om het welzijn van den staat in de waagschaal te laten stellen door de eerzucht van eenen jeugdigen minister. Van de ministeriële zijde werd daarentegen telkens gewezen op het regt van den Koning om zijne ministers naar eigen verkiezing te benoemen en om het Parlement te ontbinden; op de inbreuk die de Indische wet van Fox op 's lands constitutie bedoelde; op de onnatuurlijke coalitie tusschen mannen in beginselen zoozeer verschillende en daartoe alleen door bijzondere oogmerken gedreven.

En vraagt men thans naar het oordeel der geschiedenis, zoo kan men zeggen, dat ook deze het vonnis der natie bevestigd heeft. Zelfs de schrijvers, die tot de Whigpartij behooren, hebben bij het behandelen van dit tijdvak der Britsche historie het gedrag van C. Fox en zijne vrienden bij het aangaan der coalitie met North en in hunnen hartstogtelijken strijd tegen Pitt afgekeurd. Met regt doen zij de onregelmatige handelwijze van den Koning uitkomen in het wegzenden van het ministerie der coalitie en bij de benoeming van Pitt, maar zij spreken dezen van medepligtigheid daaraan vrij. En hoewel zij voor de onschendbaarheid van het koninklijk prerogatief niet ijveren zoo als Pitt dit deed, zoo erkennen zij toch dat de oppositie te ver ging in de zucht om de regten van het Parlement uit te breiden.

De konstitutionele regeringsvorm brengt voorzeker mede dat de koning in overeenstemming met de meerderheid der volksvertegenwoordiging regeert. De ministers behooren in het algemeen het vertrouwen dier meerderheid te bezitten. Één geval is echter denkbaar, waar ook een minister der minderheid geene inkonstitutionele verschijning is. Wanneer een groot nationaal belang op het spel is, waar het een hoofdbeginsel van het regeringsbeleid geldt, is dit geval aanwezig. En het is eene uitzondering van dien aard, welke wij in de vorige bladzijden hebben getracht te schetsen. Men zegge derhalve niet dat de konstitutionele regeringsvorm eene regering wil, die zwak is, zonder beginselen en zonder doel, en wier eenige zelfstandigheid is, dat zij buigt voor den wil der volksvertegenwoordi-

ging. Integendeel, zij behoort van bepaalde beginselen uit te gaan en wel te weten wat zij wil, en het is juist op grond van die beginselen, dat de ondersteuning der meerderheid haar moet worden verleend. Dan is zij sterk en in staat groote en nuttige dingen tot stand te brengen. Ontstaat er echter een verschil omtrent een hoofdpunt, is de regering overtuigd dat het volgen van hare zienswijze door het algemeen belang gevorderd wordt, welnu, dan behoort zij die zienswijze niet terstond op te offeren en te wijken. Krachtig moet zij hare overtuiging uitspreken, ze verdedigen, en wanneer zij ondanks dit alles in den boezem der volksvertegenwoordiging niet kan zegevieren, een beroep doen op de natie en aan deze de beslissing overlaten.

Daarenboven, is het eene stellige waarheid, dat in den konstitutionelen staat de meerderheid de wet stelt, even waar is het, dat het evenwigt tusschen de verschillende staatsmagten niet behoort verbroken te worden. Tegenover het onvoorwaardelijke regt der kroon om ministers te benoemen naar eigen verkiezing, staat de niet minder onbeperkte bevoegdheid der volksvertegenwoordiging om de middelen te weigeren. Beide regten echter zijn begrensd door het belang van het algemeen. En dit brengt mede dat bij de keuze zijner raadslieden de Vorst niet enkel zijn eigen verlangen, maar ook de publieke opinie raadplege, en dat de vertegenwoordiging zich niet door partijzucht tot het onberaden weigeren der middelen late medeslepen. Beide regten tot in het uiterste door te drijven zou alligt tot den ondergang der konstitutionele staatsinstellingen leiden. Gelukkig het land, waar 's vorsten wijsheid en het gezond verstand der natie de grens van het algemeen belang eerbiedigen!

October, 1861.

W. VAN GOLTSTEIN.

De geschiedenis van den Semietischen taalstam.

E. Renan, Histoire Générale des langues Sémitiques. Paris 1858.
J. Oppert, Eléments de la Grammaire Assyrienne. Paris 1860.

L'Abbé Leguest, Etudes sur la formation des racines Sémitiques. Paris 1858.

II.

Het tweede boek van den heer Renan bespreekt het eerste tijdvak der ontwikkeling van de Semietische talen of de Hebreeuwsche periode. Het is gesplitst in twee hoofdstukken, waarvan het eerste den Terachietischen tak of het Hebreeuwsch, het andere den Kanaäneschen tak of het Phenicisch behandelt. Met de orde in dit gedeelte gevolgd kan ik mij niet vereenigen. Het Hebreeuwsch is het dialekt van Kanaän: in geen ander Semietisch gewest was het bekend, zelfs niets bij den stam van Nahor, Abrahams broeder, die in Mesopotamië achterbleef, toen hij den Euphraat overtrok. De afstammelingen van Nahor worden telkens Arameërs genoemd (Gen. XXV: 20, XXVIII: 5, XXXI: 20, 24), en de woorden, die Gen. XXXI: 47 aan Laban, Nahors kleinzoon, worden in den mond gelegd, zijn zuiver Arameesch. Maar wat meer is, Deut. XXVI: 5 wordt Abraham zelf ‘een omzwervende Arameër’ genoemd, omdat zijn geslacht, lang voor hij den Euphraat overtoog, aan gene zijde der groote rivier, in Paddan-Aram, was gevestigd geweest (vgl. Joz. XXIV: 2). Indien wij de vraag willen beantwoorden, welke taal door Abraham en zijn geslacht gesproken werd, op het oogenblik dat hij den Euphraat overtrok en zijne omzwervingen in Kanaän aanving, dan kan, dunkt mij, op die vraag redelijkerwijze geen ander antwoord gegeven worden

dan: ‘de Aramesche.’ Ik wil daarmede niet zeggen dat hij het Arameesch sprak geheel in dien vorm waarin wij het alleen kennen, nadat het zich als schrijftaal had vastgezet. Ik wil evenmin beweren dat, toen de Terachieten uit Arrapachitis optrokken, hunne taal reeds zoo geheel een Arameesch dialekt kon genoemd worden; zij zal zich ongetwijfeld eerst bij het verblijf in Mesopotamië geheel aan het dialekt van dat land hebben geassimileerd. Desniettemin gevoelden zich de Hebreërs - het is ons reeds vroeger gebleken - veel nader verwant met Aram dan met Kanaän, en men mag daarom aannemen dat hunne oorspronkelijke taal veel nader met de Aramesche dan met de Kanaänesche zal zijn verwant geweest. Hoe inderdaad te verklaren, dat de Hebreën, die nog duidelijke herinneringen hadden van hunne afkomst uit Arrapachitis op het oogenblik dat zij den Euphraat overtrokken, hetzelfde dialekt, immers met gering verschil, zouden gesproken hebben als de Kanaänieten, die aan de kust der Middellandsche zee sedert zoo onheugelijke tijden gewoond hadden, dat de oorkonden in Genesis Sidon Kanaäns eerstgeborene noemden? Hoe is het denkbaar, dat rassen, die tijdelijk en plaatselijk zoo lang van elkander gescheiden waren geweest, in zoo verschillend klimaat en onder zoo verschillende omstandigheden geleefd hadden, toen zij elkander na eeuwen van scheiding weder op hetzelfde terrein ontmoetten, nog hetzelfde dialekt met onbeduidende verscheidenheden zouden gesproken hebben. Ik herhaal het: de taal, die wij de Hebreeuwsche noemen, maar die met de Phenicische identisch is, is de taal van Kanaän, gelijk zij, al is dit dan ook meer toevallig, Jes. XIX: 18 met treffende juistheid genoemd wordt. De Pheniciërs of Kanaäneërs hebben haar het eerst gevormd en ontwikkeld, en de Hebreërs, die, toen zij in Kanaän kwamen, een Arameesch dialekt spraken, hebben dit allengs afgelegd en hunne taal aan het reeds meer gevormde en beschaafde dialekt der Kanaäneërs geassimileerd, gelijk dit onder de gegeven omstandigheden te verwachten was. Hoe komt het, dat de heer Renan, die somtijds eenige toenadering tot eene zienswijze vertoont, welke reeds voorlang in Hirzel's *Commentatio de Chaldaïsmi Biblici origine et auctoritate critica* ontwikkeld werd, en zich door eenvoudigheid, natuurlijkheid en overeenstemming met de bijbelsche voorstelling aanbeveelt; - die zelf, blz. 39, Aram als het gemeenschappelijk centrum van het Semietisch ras in het Noorden beschouwt en de

Terachieten als den stam, die zich het laatst van dit centrum heeft afgezonderd; - dat de heer Renan, zeg ik, die zienswijze niet gemaakt heeft tot het leidend beginsel zijner voorstelling in het tweede boek van zijn werk, dat daardoor in duidelijkheid en bepaaldheid zeer veel zou gewonnen hebben?

Het gevolg daarvan zou geweest zijn, dat hij ook in zijne behandeling de prioriteit aan den Kanaänietischen tak zou hebben toegekend; dat hij vooraf de Phenicische taal zou geschetst hebben, voor zoo verre dit naar de voorhanden monumenten mogelijk is; dat hij dan op de identiteit van het Hebreeuwsch met het Phenicisch, behoudens geringe verscheidenheden, zou hebben opmerkzaam gemaakt, en de redenen zou hebben aangewezen, waarom het naauwelijks anders kon of de Hebreën moesten de taal van Kanaän aannemen. Hij zou dan voorts eene natuurlijke verklaring gevonden hebben van de Aramaïsmen in eenige der alleroudste stukken van de Hebreeuwsche letterkunde, zooals het lied van Debora. Hij zou die niet hebben verklaard, gelijk nu op blz. 103 geschiedt, uit de oorspronkelijke promiscuiteit der Semietische dialekten, die zich destijds nog niet scherp van elkander gescheiden hadden, - eene promiscuiteit, die van zelve spoedig moest ophouden, toen de verschillende stammen en geslachten zich van elkander afzonderden en met elkander niet langer in aanraking kwamen; maar hij zou erkend hebben, dat die oude Aramaïsmen het oorspronkelijk eigendom waren van Abrahams stam, bewaard in den boezem des volks, - ofschoon het meer beschaafde Kanaäneesch, door de aanzienlijken met meer zuiverheid gesproken, natuurlijk de schrijftaal geworden was, - en door de dichters van nationale liederen, in overeenstemming met hetgeen men overal geschieden ziet, aan de volkstaal ontleend. Te regt heeft Movers erkend, dat de Aramaïsmen in de bijbelsche schriften het bewijs óf van een zeer laten óf van een zeer vroegen oorsprong met zich brengen; want die overblijfselen van de Aramesche taal der vaderen moesten allengs meer en verdwijnen, en althans in de schrijftaal moest het zuiver Kanaänietisch meer en meer alle vreemde elementen uitstooten, naarmate het meer geschreven en gelezen werd, terwijl later de Aramaïsmen door de meerdere aanraking met Aramesche bevolkingen op nieuw zijn ingedrongen. Zou men echter niet mogen aannemen, dat onder de volksmenigte de overhelling tot het Arameesch dialekt nooit geheel was verdwenen, wanneer men ziet met welk eene verba-

zende gemakkelijkheid na de ballingschap het Arameesch het geheele Israëlitiesche volk overheerscht, en eerst de taal die wij Hebreeuwsch noemen, tot het gebruik der geletterden beperkt, om haar weldra ook als schrijftaal te verdringen?

Om echter deze verklaring van de oude bijbelsche Aramaïsmen als eene geldige te erkennen, moet men zich nog eene omstandigheid herinneren. De bijbelsche voorstelling van de geschiedenis der aartsvaders heeft iets zeer misleidends. Zij doet ons doorgaans Abraham, Izaäk en Jakob slechts als de hoofden van een huisgezin voorkomen, en niet als de Scheikhs of Emirs van een vrij talrijken nomadischen stam, gelijk zij toch ongetwijfeld waren. Stellen wij ons Abrahams volgelingen als een enkel huisgezin voor, dan kan van een bewaren van overblijfselen der oorspronkelijke Aramesche taal in den boezem des volks wel geen sprake zijn. Gelukkig zijn er enkele berigten van meer strikt historisch karakter onder de overleveringen van Genesis verspreid, waarin wij de aartsvaders meer met hunne wezenlijke attributen, als hoofden van een Bedowinenstam, zien optreden. In Genesis XIV treedt Abraham geheel op als een stamvorst, de bondgenoot van Mamre den Amoriet en zijne broeders Eskol en Aner, en brengt 318 man onder de wapenen, met welke hij, in vereeniging met zijne Kanaänietische vrienden, Lot bevrijdt, die door Kedor-Laomer en de met hem verbonden koningen gevankelijk was weggevoerd, en hem in zegepraal naar zijne woonplaats in de vallei van Siddim terugbrengt. Esau, onder wiens leiding zich een deel van Abrahams stam, onder den naam van Edomieten, van zijne broederen afzondert, kan, twee geslachten later, alleen 400 man onder de wapenen brengen (Gen. XXXII: 6, XXXIII: 1). Het andere deel, dat Jakob als Emir erkende, was zonder twijfel al aanstonds magtiger en nog aanzienlijk vermeerderd eer het naar Egypte verhuisde en het landschap Gosen tot tijdelijke woonplaats ontving. Hoe zou het ook anders zijne Semietische eigenaardigheden, zijne taal, zijne godsdienst, zijne levenswijze, zijne nationaliteit in één woord, in Egypte hebben kunnen bewaren? Hoe gedurende den tijd van zijn verblijf in Egypte tot zulk eene menigte aanwassen, dat het zich bij den uittogt niet meer als een enkele stam vertoont, maar als een volk door eene vereeniging van stammen gevormd? Een kritische blik op de bijbelsche oorkonden doet ons vaak daarin vrij wat anders erkennen, dan zij bij oppervlakkige beschouwing schijnen

te bevatten, en doet veel van dat wonderlijke, exceptionele, uit natuurlijke oorzaken onverklaarbare, uit de geschiedenis van het Israëlietische volk verdwijnen, dat alleen uit de wijze van voorstelling bij de bijbelsche schrijvers geboren wordt.

De Pheniciërs waren ongetwijfeld Semieten - de studie hunner taal maakt dit onbetwistbaar - maar even zeker waren zij Semieten die zoover mogelijk van de Hebreën afstonden, dewijl dit alleen de wijze verklaart waarop de bijbelsche oorkonden van hen gewagen en de Hebreën jegens hen gezind waren. Geheel dezelfde taal kunnen zij dus oorspronkelijk bij geene mogelijkheid gesproken hebben. De treffende overeenkomst, die desniettemin in beider latere taal, naar de getuigenis der geschreven gedenkteekenen, wordt aangetroffen, kan dus alleen uit assimilatie verklaard worden. Het klein aantal van nog ruwe en onbeschaafde Hebreërs, dat zich aanvankelijk onder de talrijke en reeds tot een vrij hoogen trap van beschaving opgeklommen Kanaäneërs vertoonde, kon hun zijne taal bezwaarlijk opdringen. Daarentegen moesten zij zich als van zelf de bestaande landtaal eigen maken, waaraan zij, vooral in hun verkeer met de bevolking des lands, de dringendste behoefte hadden. Die reeds meer beschaafde en gevormde taal namen zij allengs over, en bezigden zij vooral, te zamen met het alphabet dat de Kanaäneërs hadden uitgedacht of voor hun gebruik gepast gemaakt, van het oogenblik af dat zij hunne krachten aan letterkundige voortbrengselen gingen beproeven. Men herinnere zich dat de Israëlieten reeds ten tijde der aartsvaders zich niet zelden verbonden met Kanaänietische vrouwen (Gen. XXXVIII: 2, Exod. VI: 14), en dat, toen zij, grootelijks in magt en aantal toegenomen, uit Egypte terugkeerden en het land Kanaän met de scherpte des zwaards veroverden, zij echter de Kanaäneërs niet uitroeiden, maar hen naast zich duldden, zich met hen verzwagerden, hunne zeden en godsdienst ten deele omhelsden. De assimilatie ook in taal moest door dat alles gedurig volkomener worden. Merkwaardig is het dat de stad die de Hebreën Debir noemden, tijdens de verovering door Jozua den naam voert van Kirjath-Sépher, Boekenstad (Joz. XV: 15; LXX *πόλις γραμμάτων*), zeker een sterk bewijs voor den hoogen ouderdom van letterkundige beschaving onder de Kanaäneërs, dat onze geheele voorstelling bij uitnemendheid begunstigt.

De groote overeenkomst tusschen het Phenicisch en He-

breeuwsch, inzonderheid in grammatikale vormen, ook door het jongst ontdekte en uitvoerigste Phenicische opschrift van koning Eschmunazar zoo treffend bevestigd[1], wordt door het opgemerkte, zoo het mij toeschijnt, volledig en voldoende verklaard; het raadsel, dat zoolang eene crux interpretum was, is geheel bevredigend en natuurlijk opgelost. Maar even gemakkelijk zou het den heer Renan gevallen zijn, indien hij zich op dit standpunt geplaatst had, rekenschap te geven van het verschil, dat zich, vooral op lexicalisch gebied, desniettemin tusschen het Phenicisch en het Hebreeuwsch vertoont. De Hebreën, toen zij het land Kanaän veroverden, lieten echter den noordelijken Phenicischen kustzoom tusschen den Libanon en de zee onaangetast. Deze werd van nu af aan het middelpunt van het Phenicische leven en streven. De zuidelijke Kanaänieten daarentegen werden allengs onderworpen, en deels uitgeroeid deels bij het Israëlietische volk ingelijfd. Op het Phenicisch van Palestina werd dus allengs de stempel gedrukt van de eigenaardigheid der Hebreën in godsdienst en levenswijze. De religieuse en morele begrippen aan het Israëlietisch monotheïsme verbonden, moesten zich zoowel in den woordenschat uitdrukken, als hij zich leenen moest tot de aanduiding van alles wat met hunne geliefkoosde bedrijven, den akkerbouw en de veeteelt, in verband stond. Het Phenicisch daarentegen van het gewest dat wij gewoonlijk alleen met den naam van Phenicië noemen, was de taal van een volk van polytheïsten en handelaren, zich wentelend in weelde en waarbij de dartelheid tot een godsdienstpligt was gemaakt. Dezelfde taal moest, bij zoo groot verschil van denk- en levenswijze tusschen de beide bevolkingen die haar spraken, toch allengs eene geheel verschillende kleur aannemen, zich in tegenovergestelde rigtingen verder ontwikkelen.

Maar hoe zal men na deze opmerkingen oordeelen over de Aramaïsmen, die zich toch ook onbetwistbaar hier en daar in de opschriften der in strikten zin zoogenoemde Phenicièrs vertoonen? De heer Renan leert er ons op blz. 190 eenige kennen, waarbij men nog het gebruik van אנכי, *ik zelf* (Syr. ܐܢܐ),

1 Schlottmann, *über die Grabschrift des Eschmunazar*, in *Zeitschr. d. Deutsch. Morgenl. Gesellsch*. 1856, S. 409: ‘Sprachlich wird durch unsere Inschrift die bisher von mancher Seite immer noch bezweifelte wesentliche Identität des Phönizischen mit dem Hebräischen vollends entschieden. Die Unterschiede sind nach Movers' treffendem Ausdruck mehr provinzialistischer als dialektischer Natur.’

kan voegen, dat Roediger en Schlottmann gemeend hebben in het grafschrift van Eschmunazar (regel 20) te ontdekken[1].

Op deze vraag zal de heer Renan zelf ons het antwoord geven. De noordelijke Kanaäneërs, het kustland van Syrië hewonende en door de Assyrische wapenen onderworpen, kwamen ook zelven, meer en eerder nog dan de Hebreën, met Arameesch sprekende bevolkingen in veelvuldige aanraking. De meeste Phenicische inscriptiën, die wij bezitten, zijn uit het tijdvak toen het Arameesch allengs de andere dialekten begon te overheerschen. De oudste Phenicische inscriptiën, die wij kennen, de offertafel van Marseille en het grafschrift van Eschmunazar, zijn bijna zuiver Hebreeuwsch, en men mag er uit opmaken, dat Hebreeuwsch en Phenicisch te meer met elkander overeenkomen naarmate de gedenkstukken, die men vergelijkt, tot hooger ouderdom opklimmen (zie blz. 187, 188). Ik voeg er bij, dat niet alles Aramaïsmus is wat het schijnt te zijn. Vooral geldt dit van het lexicalische: het Phenicisch kan zeer wel, ook buiten Arameschen invloed, sommige woorden bewaard hebben in eene beteekenis, die ook in het Arameesch bekend is, maar toevallig in het Hebreeuwsch óf verloren ging óf althans niet voorkomt. Men moet daarbij nooit vergeten, dat ons de Hebreeuwsche woordenschat zeker niet volledig bekend is; waar zoovele woorden slechts eenmaal voorkomen, kunnen vele andere ligtelijk geheel ontbreken.

De meening omtrent de verhouding tusschen het Phenicisch en Hebreeuwsch, die ik hier heb ontwikkeld, is niet geheel die van den heer Renan. Hij schijnt ze zelfs op blz. 109 bepaaldelijk te verwerpen in de volgende woorden: ‘‘t Is een algemeen erkend feit, dat de Kanaäneërs op het oogenblik dat de Beni-Israël in hun land kwamen, eene taal spraken, die zeer met het Hebreeuwsch overeenkwam. Alle Kanaänesche personen- en stedennamen, zoo als Abimelech, Adoni-Bezek, Kirjath-Sépher, Kirjath-Jearim zijn zuiver Hebreeuwsch, en van een zoo gekarakteriseerden vorm, dat van eene vertaling of hebraïsering - anders genoeg in overeenstemming met de

1 Het is uit de voorbeelden door Schlottmann, S. 412, 413 bijeengebragt, vrij zeker dat in het Phenicisch de Suffix ה, misschien uitgesproken als הּא, voor den derden persoon werd gebruikt. Ik twijfel echter of men dit een Aramaïsmus noemen kan; eerder dan nog zou men het pleonastisch gebruik van die Suffix zoo kunnen noemen, waarvan intusschen ook in het Hebr. Exod, II: 6, Spr. XIII: 4, XIV: 13 en meermalen voorbeelden voorkomen.

handelwijze der Oosterlingen - geen sprake kan zijn. Het blijkt niet dat Hebreën en Kanaäneërs ooit eenige moeite hadden om elkander te verstaan. Ook bewijzen onderscheidene bijzonderheden, b.v. het gebruik van יָם, *de zee*, om het Westen aan te duiden, dat de Hebreeuwsche taal zich bepaaldelijk gevormd heeft op het terrein, waar wij zien dat zij sedert onheugelijke tijden gesproken werd.' Deze opmerkingen, inzonderheid de laatste, zijn van dien aard, dat zij bijna den schrijver moesten dwingen tot eene conclusie, die met het boven ontwikkeld gevoelen overeenstemt. Toch wil hij daarvan niet hooren, zooals blijkt uit hetgeen hij onmiddellijk volgen laat.

'Dit resultaat heeft iets zeer verrassends. Dat twee zoo zeer van elkander verschillende takken der Semietische familie, na de meest verschillende lotgevallen ondergaan te hebben, elkander wedervonden in het bezit van nog hetzelfde dialekt, zeker dat is een zonderling feit, en men begrijpt, dat de oude critici nu eens op het denkbeeld zijn gekomen, dat de Abrahamieden, toen zij Palestina betraden, de taal des lands aannamen, dan weder, gelijk Herder, stoutweg ontkenden, dat het Hebreeuwsch de taal van Kanaän was. Geen van deze gevoelens schijnt aannemelijk te zijn. De moeijelijkheid ligt welligt alleen daarin, dat men zich eene overdrevene voorstelling maakt van het verschil, dat in de hoogste oudheid tusschen de Kanaänieten en Israëlieten moest bestaan.' De heer Renan kan het echter op dit punt niet verder brengen, dan dat hij aantoont, dat in het aartsvaderlijk tijdvak tusschen de godsdienst van beide volken nog vele punten van aanraking waren, en dit is zeker niet genoegzaam om de identiteit hunner dialekten onder de gegeven omstandigheden te verklaren. Voor 't overige zegt hij volstrekt niet *waarom* de beide gevoelens, waarvan hij gewaagd heeft, onaannemelijk zijn. Dat van Herder had zeker na al het voorafgaande geene wederlegging meer noodig; maar het andere, dat bijna als noodwendige conclusie uit de gestelde praemissen volgt, had eene opzettelijke wederlegging verdiend. Wel verre van het te wederleggen echter, eindigt de heer Renan zelf met het met geringe wijziging te omhelzen. 'In het aartsvaderlijk tijdvak ziet men de Abrahamieden de boomen, bergen, bronnen, gewijde steenen, die den Kanaäneërs heilig waren, mede als zoodanig erkennen. Na den uittogt der Israëlieten uit Egypte werd het verkeer tusschen de beide rassen

nog inniger. 't Was ongetwijfeld door die veelzijdige en langdurige aanraking van twee reeds zeer op elkander gelijkende dialekten, dat het Hebreeuwsch zich vormde. *Indien er evenwel in dit tijdvak een heerschend element is geweest, dan gelooven wij, dat wij als zoodanig het Kanaänesche moeten beschouwen: inderdaad is het natuurlijk te onderstellen, dat het bijzonder dialekt der Abrahamieden, toen zij den Euphraat overtrokken, meer geleek op het Arameesch*.'

Bij deze gewigtige admissie voeg ik eene andere, die elders bij den Heer Renan gevonden wordt, waar hij spreekt over de provincialismen waarvan de sporen in de schriften der oude Hebreën voorkomen (blz. 141). 'Bijzonder merkwaardig is de overeenkomst van al deze provinciale onregelmatigheden met het Arameesch. Het schijnt dat zelfs vóór de ballingschap de volkstaal groote toenadering tot dit dialekt vertoonde, met dit gevolg dat het thans voor ons onmogelijk is in den stijl van sommige geschriften met juistheid uit te maken, wat aan den invloed der volkstaal of het patois van het noordelijk rijk, wat daarentegen aan dien der ballingschap moet worden toegeschreven. Ten minste gelooven wij niet, dat de Aramaïsmen, die men deels in zeer oude stukken, zooals het lied van Debora en de profetische uitspraken van Bileam, deels in stukken uit den bloeitijd der Hebreeuwsche poëzie, zooals het Hooglied, aantreft, uit deze laatste oorzaak kunnen verklaard worden; en liever zien wij met Ewald in die Aramaïserende uitdrukkingen provincialismen of spreekwijzen uit het dagelijksch leven.' Kan men, vraag ik hier, verondersteld dat deze zienswijze de ware is, een beter bewijs verlangen, dat in den boezem des volks Aramaïsmen zijn bewaard gebleven, die als overblijfselen zijner oorspronkelijke taal moeten worden aangemerkt?

De ware reden van den weêrzin van den heer Renan, om aan de Hebreërs een reeds eenigzins gevormd Arameesch dialekt op het tijdstip hunner intrede in Kanaän toe te kennen, is gelegen in eene theorie, die in de hoofdzaken ongetwijfeld juist is, maar die, even als zijne vroeger besprokene in den grond misschien even juiste theorie omtrent het oorspronkelijk monotheïsmus van den ganschen Semietischen stam, hem eene enkele maal en als in weêrwil van zich zelven tot uitspraken verleidt, die iets te algemeen zijn of een weinig te ver gaan[1]. Hij ont-

1 In mijn vorig artikel maakte ik op blz. 667 gewag van de belofte van den heer Renan, om de sporen van het oorspronkelijk monotheïsmus in het Semietische heidendom nader aan te wijzen in een aanhangsel tot het tweede deel. Het zal mij, hoop ik, niet als een bewijs worden toegerekend, dat ik mij te onvoorbereid aan het schrijven heb gezet, wanneer ik erkennen moet, dat het mij ontgaan was dat dit stuk reeds afzonderlijk het licht heeft gezien. Men vindt het onder den titel: 'Nouvelles Considérations sur le caractère général des peuples Sémitiques et en particulier sur leur tendance au monothéisme' in de nommers Février-Mars en Avril-Mei van het 'Journal Asiatique' van 1859. Het ligt buiten mijn bestek over het monotheïsmus der Semieten, als hun oorspronkelijk gemeenschappelijk en uitsluitend eigendom, zoo als het in dit stuk meer op den voorgrond komt, mijn gevoelen uit te spreken. Ik moet hier alleen verklaren, dat het mij niet heeft teruggebragt van het bezwaar dat ik tegen de algemeene karakterschets van de Semietische volken, door den heer Renan beproefd, heb geopperd. Men zal zich herinneren dat ik mijne voornaamste bedenking tegen die schets, in verband met de stelling dat de Arabische Bedowinen den volkomensten typus der Semietische volken uitmaken, ontleende aan de onverschilligheid in Godsdienstzaken en de verdraagzaamheid van den Bedowien. Die onverschilligheid is door den heer Renan in de latere verhandeling ten volle erkend, en uit den aard zelven van het Semietisch monotheïsmus verklaard. 'Het is als een minimum zoowel van dogma's als van uitwendige verrigtingen, dat het monotheïsmus vooral voor de behoeften van nomadische volken gepast is; dit is de reden waarom men van de Bedowienen met hetzelfde regt zeggen kan, dat zij de minst godsdienstigen der Moslemen zijn, en dat de Islam bij hen het zuiverst is.' 'De Arabische Bedowien heeft zijn godsdienst vereenvoudigd bijna tot op de grenzen der vernietiging; van alle menschen is hij het meest afkeerig van mysticismus en femelarij.' 'De Pers, de Krimeër, de Turk, de neger van den Senegal getroosten zich eene reis van twee jaren om in het heiligdom van den Islam hunne vurige gebeden tot God op te zenden; de Bedowien, die jaarlijks zijne tenten onder de mureu der heilige stad opslaat, heeft geen kwartier over voor de verzekering van zijn eeuwig heil,

wikkelt de hier bedoelde theorie, die zijne geheele voorstelling van de geschiedenis der Semietische talen beheerscht, in den aanvang van het tweede boek in de volgende woorden.

'De algemeene geschiedenis der Semietische talen verdeelt zich, voor ons, in drie scherp gescheiden perioden. De eerste, vertegenwoordigd door het *Hebreeuwsch*, strekt zich uit tot omstreeks de zesde eeuw vóór onze jaartelling, dat is tot op het tijdstip waarop het Hebreeuwsch onderdoet voor den overwegenden invloed van het Arameesch. Het tweede, dat wij het *Aramesche* tijdvak noemen, en dat om zoo te zeggen de middeleeuwen der Semietische talen vormt, strekt zich uit van de zesde eeuw vóór tot aan de zevende eeuw na Christus, d.i. tot op

en sterft in den ouderdom van 80 jaren, zonder den cersten pligt van den Moslem vervuld te hebben.' Maar zoodanig is toch waarlijk niet het monotheismus van het Oude Testament. Is werkelijk de Arabische Bedowien de typus van het Semietisch ras, dan zal men niet met den heer Renan, p. 7 en 8, godsdienstijver en onverdraagzaamheid onder de hoofdkenmerken van dat ras kunnen noemen; zijn deze inderdaad hoofdkenmerken, dan zal men den typus veeleer bij de Hebreën moeten zoeken

het oogenblik waarin het Arabisch een beslissend gewigt in het Oosten erlangt. Eindelijk het derde tijdvak, waarin het *Arabisch* al de zusterdialekten overheerscht en in vergetelheid brengt, strekt zich uit van de eeuw der hedjra tot onze dagen. Deze verdeeling beantwoordt, gelijk men ziet, aan de verdeeling der Semietische dialekten zelve in drie familiën: de noordelijke familie of het Arameesch, de middelste of het Kanaäneesch, de zuidelijke of het Arabisch. *De reden is dat deze drie afdeelingen niet zoo zeer drie verschillende talen zijn, als drie leeftijden van dezelfde taal, drie gestalten door welke de Semietische taal is doorgegaan, zonder het oorspronkelijk karakter harer identiteit te verliezen*.'

De heer Renan waarschuwt ons herhaaldelijk, dat wij zijne dus geformuleerde theorie, die de dialekten als verschillende, in chronologische orde op elkander volgende ontwikkelingsvormen derzelfde taal voorstelt, niet in te absoluten zin moeten opvatten. Hij erkent dat toen het Hebreeuwsch door het Arameesch, het Arameesch door het Arabisch vervangen werd, daarom de oudere dialekten niet op eens van den aardbol verdwenen. Hij erkent dat niet elk dezer dialekten op het oogenblik dat het als het heerschende moet worden aangemerkt, ook tevens het eenige was dat in de Semietische wereld gesproken werd. Hij erkent dat deze geheele theorie op den tegenwoordigen staat onzer kennis berust, en de mogelijkheid niet uitsluit dat in Babylonië vóór of gelijktijdig met de ontwikkeling der Israëlietische en Phenicische literatuur, eene intellectuële beweging heeft plaats gehad, waaraan een ons onbekend dialekt tot voertuig heeft verstrekt. Ook hebben wij reeds in ons vorig artikel gezien dat de heer Renan de beginselen van een gescheiden bestaan der dialekten tot de hoogste oudheid doet opklimmen. Maar toch noopt hem zijne theorie om soms eenigermate de kracht der feiten te verzwakken, die gewoonlijk als bewijzen voor het gescheiden bestaan der dialekten worden aangevoerd. Wij zagen reeds dat hij overhelt tot het aannemen eener oorspronkelijke promiscuiteit der dialekten, niet bepaald tot het tijdstip toen de Semietische volken nog op één beperkt terrein vereenigd waren, maar zich nog in eenige verschijnselen vertoonende lang nadat de volksverhuizingen waren aangevangen, die hen over geheel zuidwestelijk Azië verspreidden, en zoo zelfs dat de afwijkingen van het zuiver Hebreeuwsch dialekt, die sommige der oudste bijbelsche gedenkstukken aanbieden, op blz. 103 door

hem als sporen dier oorspronkelijke promiscuiteit verklaard worden. Daar wij evenwel zoo even zagen dat hij ze tevens als provincialismen of inwerking van de spreektaal op de schrijftaal verklaart, zoo komt men tot de voorstelling dat die promiscuiteit uit de spreektaal nooit geheel verdwenen is. Wij lezen dan ook uitdrukkelijk op blz. 142: ‘het is opmerkelijk dat de Semietische talen in den mond des volks veel minder verschillen dan in de boeken. De Arabische volkstaal, bij voorbeeld, komt veel nader aan het Hebreeuwsch en het Syrisch dan de Arabische schrijftaal. Men wordt schier gedrongen tot de meening dat het karakteristiek onderscheid der dialekten geboren wordt uit eene meer of min geleerde behandeling der taal, welke ze verrijkt met zekere overtolligheden van weelde, die het gros des volks zeer wel kan ontberen. Zoo waar is het, dat er, in algemeenen zin, in den grond slechts ééne Semietische taal bestaat.’ Die promiscuiteit is nu wel is waar geene absolute; ook de gesproken dialekten scheiden zich meer of min van elkander af en bevatten in kiem de bijzondere procédés waardoor zich de geschreven dialekten onderscheiden. Maar toch doen zich die drie dialekten voor als drie meer geregelde en beschaafde taalvormen, die achtervolgens uit de verwarring der gesproken dialekten zijn opgedoken en eenige eeuwen lang heerschende zijn gebleven, om dan allengs voor een anderen vorm plaats te maken. Zoo zal in het eerste tijdvak de spreektaal der Semietische volken in het algemeen de meeste overeenkomst hebben gehad met het Hebreeuwsch, maar zoo, dat tevens daarmede die elementen vermengd waren, waaruit zich later de bijzondere vormen van het Arameesch en Arabisch hebben ontwikkeld. Daarom spraken Terachieten en Kanaänieten nagenoeg op dezelfde wijze, ofschoon het Arameesch element waarschijnlijk in de taal der eersten sterker was dan in die der laatsten. Door beider vereenigde werking dook nu het eerst uit de verwarring langzamerhand eene meer geregelde en beschaafde taal op, die bij ons onder den naam van Hebreeuwsch bekend is. Dit Hebreeuwsch is nu minder aan te merken als de bijzondere taal van een stam, dan als de algemeene uitdrukking van den geest der Semieten in het eerste tijdvak. Maar de promiscuiteit was in de volkstaal blijven bestaan. De Aramesche stammen, die tot dusverre aan Pheniciërs en Hebreën de taak hadden overgelaten om de tolken van den Semietischen geest te zijn, ontwikkelen zich tot hooger beschaving en schep-

pen zich een werktuig om op hunne beurt de tolken van den Semietischen geest te worden. Ook daarvoor vonden zij het materiaal in den gemeenen schat. Zij kiezen natuurlijk zekere vormen, die hun wel niet uitsluitend toebehooren, maar die toch bij hen allengs meer en meer het overwigt gekregen hebben. Uit de ontwikkeling dier vormen wordt de Aramesche schrijftaal geboren. Indien politieke oorzaken hare verspreiding over alle Semietische landen, met uitzondering van Arabië, in de hand werken, de absorptie van het Phenicisch en Hebreeuwsch door het Arameesch werd tevens bevorderd door de Aramaïserende elementen, die in de volkstaal, in de provincialismen voorhanden waren. De verzwakking van den echt-Hebreeuwschen geest was te gelijker tijd eene praedispositie voor het aannemen van het Arameesch, en bragt eene natuurlijke neiging voort om de taal te omhelzen, die de meer adaequate uitdrukking was voor den nieuwen vorm der Semietische beschaving. Het opkomen van het Arameesch dialekt van Palestina was niet het aannemen eener vreemde taal, het was de door zamenwerking van inwendig verval en uitwendigen invloed te weeg gebragte trapsgewijze verbastering der eigen taal, waardoor ze aan de dialekten der eigenlijk Aramesche landen gedurig meer gelijk werd, zonder dat evenwel ooit eene geheele ineensmelting plaats had. Alleen Arabië bleef onberoerd door de overheersching van het Arameesch element. Ook dit land was in het bezit van den gemeenen schat, dien het echter op zijne eigene wijze verwerkte en verrijkte. Terwijl de spreektaal, het *Arabe vulgaire*, zich ook bij de Arabieren slechts weinig van den algemeenen Semietischen typus verwijderde en alleen langzamerhand zekere vormen uitstiet, die juist daarom karakteristiek zijn voor de oudere dialekten, terwijl het andere behield, die de oude schrijftalen hadden versmaad, vonden ook zij weder in den gemeenen schat te gelijker tijd de kiemen dier bijzondere procédés, die vooral door hunne dichters werden gekoesterd en gekweekt, en in de volheid des tijds hen in staat stelden die verwonderlijke Arabische schrijftaal, het *Arabe litéral*, te voorschijn te brengen, dat, op een oogenblik waarop de Semietische wereld voor eene nieuwe hervorming rijp was, haar met en door den Koran, gesteund door de kracht van het zwaard, als het adaequate orgaan voor de nieuwe rigting van den Semietischen geest geschonken werd, om tevens weldra de oude grenzen van het Semietismus verre te overschrijden.

Ziedaar hoe ik mij, op grond van vele verspreide uitingen, de algemeene zienswijze van den heer Renan omtrent de geschiedenis en de onderlinge betrekking der Semietische talen meen te mogen voorstellen. Hoe verleidelijk deze meening ook zijn moge, met welk een wegslepend talent, met welk een schat van kennis zij door hem moge zijn ontwikkeld en aanbevolen, geheel kan ik haar niet omhelzen. Zij schijnt mij gedeeltelijk in strijd met feiten, die de heer Renan niet ignoreert, maar waarvan hij zicb de belangrijkheid ontveinst, die hij vermeldt, maar die hij te veel in de schaduw plaatst. Het gaat hem zooals het doorgaans gaat met hen die zich op eenig gebied van wetenschap of kunst eene eigene theorie ontworpen hebben: zij zijn scherpziende om op te merken wat met hunne zienswijze strookt, maar zien gaarne voorbij wat daaraan zwarigheden in den weg legt.

Ik beken dat ik mij het ontstaan en den onderlingen zamenhang der Semietische dialekten op eenigzins andere wijze voorstel. Ik acht het natuurlijk en noodwendig dat bij het geringe verkeer, 'twelk oudtijds tusschen de volken plaats had, onder die Semietische stammen althans die zich verder van het gemeenschappelijk centrum verwijderd hadden en met de andere stammen in geene aanraking kwamen, zich al spoedig zekere bijzondere vormen vastzetteden, andere in onbruik raakten, en een eigenaardige weg van ontwikkeling werd ingeslagen, waardoor hunne taal zich meer en meer van die der verwante volksstammen verwijderde, en al spoedig het karakter erlangde van een bijzonder, vrij scherp begrensd dialekt. Daar alles ons noopt eene eeuwenlange scheiding tusschen Hebreën en Pheniciërs aan te nemen, eer zij elkander weder op het terrein van Kanaän ontmoetten, is het mij onmogelijk te gelooven, dat op het tijdstip dier ontmoeting de overeenkomst tusschen beider taal nog zoo groot zou geweest zijn, als de heer Renan schijnt te veronderstellen. Niet uit de overgebleven promiscuiteit, maar uit de trapswijze assimilatie, moet de overeenkomst van het Hebreeuwsch en Phenicisch mijns inziens verklaard worden, en wel zoo, dat bij die assimilatie het oorspronkelijk Arameesch dialekt der Hebreën, behoudens eenige overblijfselen in de volkstaal, die nu en dan ook in de letterkunde doordrongen, geheel door het Kanaäneesch is vervangen. De getuigenis van Gen. XXXI: 47, volgens welke een opgerigte steenhoop, door Laban *Jegar sahadutha* genoemd, van Jakob den

naam *Gal-'ed* ontving, - de oudste die duidelijk en bepaald op het onderscheid der dialekten wijst, en waarin de eerste naam even zuiver en karakteristiek Arameesch als de tweede Kanaäneesch is, - stemt geheel met deze zienswijze overeen. Niettegenstaande Jakob tot den stam en de maagschap van Laban behoort, bedient hij zich van de taal van Kanaän; hoewel Laban uit Nahor, Abrahams broeder, gesproten is, bedient hij zich van de taal van Aram. Dit is geheel in strijd met de meening van den heer Renan, dat de Hebreeuwsche taal, ten tijde der Terachietische verhuizing, nog, behoudens eenige zich sporadisch vertoonende toenadering tot Aramesche vormen, de algemeene taal der meeste Semietische volken, van Terachieten zoowel als Kanaänieten, ja ook van de Arameërs zelven was. Het is volstrekt mijne bedoeling niet op het verhaalde in Gen. XXXI: 47 als een historisch feit aan te dringen: ik erken dat het verhaal het karakter draagt van een etymologischen mythus; maar mijns inziens beneemt dit niet veel aan de waarde der getuigenis. Gen. XXXI kan wel in geen geval later dan Hizkia's regering zijn te boek gesteld; maar het verhaal stamde uit oude allengs gevormde overlevering, en deze rustte onder andere op de in het volk levende overtuiging, dat de vaderen aan gene zijde van den Euphraat Arameesch en geen Hebreeuwsch hadden gesproken.

De heer Renan beroept zich ook tot regtvaardiging zijner voorstelling op de groote overeenkomst die er tusschen alle Semietische talen in den mond des volks bestaat, zoodat de verscheidenheden hoofdzakelijk slechts in de taal der boeken te voorschijn komen. Ook deze bewering acht ik gewaagd en onhoudbaar. Er ligt vooreerst in opgesloten, dat onder alle Semietische volken, die zich met de letterkunde bezig gehouden en ons geschriften nagelaten hebben, eene schrijftaal heeft bestaan, meer of min aanmerkelijk van het gesproken dialekt verschillend; en ten andere dat het *Arabe vulgaire*, de eenige Semietische spreektaal waarover wij behoorlijk kunnen oordeelen, slechts weinig van die oudere gesproken dialekten verschilt, zoodat zich de Semietische spreektaal door alle eeuwen heen grootendeels gelijk is gebleven, en het verschil der dialekten bijna alleen in de taal der boeken en monumenten bestaat. Ik zal slechts even doen opmerken, hoezeer deze voorstelling in strijd is met hetgeen de heer Renan, blz. 99 der *Histoire générale*, met zooveel juistheid had opgemerkt aangaande de onmogelijkheid, dat in een weinig

gevorderden staat der beschaving eene zich gelijkblijvende taal over eene groote uitgestrektheid gesproken wordt. Meer dring ik er op aan dat mij het bestaan eener van alle gesproken dialekten verschillende taal der geleerden bij de oude Semietische volken even onwaarschijnlijk als onbewijsbaar voorkomt. Het is den mensch natuurlijk te schrijven zoo als hij spreekt; er is eene literarische kultuur, er zijn grammatische studiën noodig om eene schrijftaal te regelen, waarvoor zekere als modellen erkeude geschriften de norm aan de hand doen, en die zich dan, steeds op die erkende modellen en aangenomen regelen het oog rigtend, langen tijd vrij gelijk blijft en dus meer en meer vervreemd geraakt van de levende en daarom aan gedurige verandering onderhevige taal in den mond des volks. Maar als klassiek erkende modellen en vastgestelde regelen der taal zal men bij de oude Semietische volken, bij Arabieren en Arameërs zoowel als bij Pheniciërs en Ilebreën, wel niet willen zoeken. Waar de elementen voor het verschil tusschen schrijf- en spreektaal, waar alle aanleiding tot zijn ontstaan ontbreken, waar de aard der letterkundige overblijfselen geheel voor de natuurlijke en kunstelooze wijze waarop zij ontstaan zijn, pleit, mag men zulk een verschil niet ligtvaardig onderstellen. Mij althans komt het bijna ongerijmd voor om in deze talen te spreken van ‘mécanismes plus ou moins savants qui distinguent entre' eux les différents dialectes,’ van ‘superfétations de luxe, auxquelles n'a jamais atteint le vulgaire’ (*Hist. Gén.*, p. 142). Mij schijnt het bijna onbetwistbaar dat, wanneer in een tijd, die aan alle eigenlijke grammatikale studiën voorafging, Hebreeuwsch, Arameesch en Arabisch met alle karakteristieke eigenaardigheden geschreven werden, dit daarin zijn grond had, dat zij ook, althans door een deel des volks, met diezelfde eigenaardigheden werden gesproken.

Men bespeurt wel in welken zin ik het bestaan eener afzonderlijke schrijftaal loochen: vooreerst namelijk in den zin eener schrijftaal die geheel los is van de volkstaal en mechanismen heeft welke aan de gesproken taal altijd en overal vreemd zijn gebleven; ten andere in den zin eener schrijftaal die zich reeds vertoont in de eerste periode der literarische ontwikkeling van een volk en te gelijk met zijne eerste letterkundige voortbrengselen voor den dag komt. Het hoofdpunt waarop ik aandring, is, dat geene schrijftaal ooit willekeurig door de grammatici is uitgedacht; dat mechanismen aan alle gesproken taal

vreemd, ook niet in de schrijftalen gevonden worden: dat het geheele verschil op het standpunt van gevorderde literarische ontwikkeling daaruit ontstaat, dat de reeds voorhanden geschriften, met meer of minder duidelijk bewustzijn, de modellen worden der lateren, dat één, oorspronkelijk binnen enge grenzen besloten dialekt, wegens de waarde of het gezag der eenmaal daarin bestaande schriften, zich tot een geheel volk uitbreidt, dat scholen van grammatici naar bepaalde modellen of in een bepaald dialekt vervatte geschriften, met meer of minder naauwkeurigheid, de regelen vaststellen, waarnaar allengs een geheel volk begint te schrijven, zonder dat het zich in de gesprekken des dagelijkschen levens om die regelen bekreunt. Nogtans heb ik in het Oude Testament de Aramaïsmen in de oudste gedenkstukken voorkomende, als sporen der volkstaal moeten erkennen. Maar juist daarom beschouw ik dit als een verschijnsel *sui generis*, uit bijzondere oorzaken te verklaren, niet in verband met eenige wet van ontwikkeling der Semietische talen in het algemeen, maar uit eene geheel uitwendige omstandigheid: die namelijk, dat de Hebreën, in Kanaän als vreemdelingen verkeerende, in het algemeen, en vooral wat de meer aanzienlijken en beschaafden betreft, de taal van Kanaän aannamen, terwijl in den mond des volks lang nog Aramaïsmen in zwang bleven en misschien nooit geheel uitstierven. Wij hebben dus niet zoozeer eene Hebreeuwsche schrijftaal tegenover de Hebreeuwsche spreektaal, als de Kanaänesche taal der meer beschaafden, spreektaal en schrijftaal tevens, tegenover de bij voortduring met vreemde elementen bezwangerde taal van de volksklasse, vooral in de verder van de brandpunten der kultuur verwijderde gewesten, te stellen.

Zelfs het onderscheid tusschen het Arabe litéral en het Arabe vulgaire schijnt mij toe met mijne voorstelling niet in strijd te zijn. Het Arabe litéral heeft inderdaad schijnbaar die *mécanismes savants*, die *superfétations de luxe*, die aan de voor 't overige in verschillende gewesten nog al verschillende tongvallen van het Arabe vulgaire ontbreken, welker toenadering tot het meer eenvoudige Hebreeuwsch en Arameesch zeker niet te miskennen is; maar dit alles, uit het regte oogpunt beschouwd, verliest in casu alle kracht van bewijs. Over het ontstaan van dit *Arabe litéral* ligt een sluijer verspreid, waarvan de heer Renan in zijn vierde boek met veel beleid een slip heeft getracht op te heffen. Zien wij wat wij in dit opzigt van hem leeren kunnen.

Hij begint met eene wonderspreuk, die aan de zucht der Franschen om iets pikants te zeggen, moet worden toegeschreven, maar die dan ook bij nader onderzoek niet geheel met de waarheid overeenkomstig blijkt te zijn. ‘De Arabische taal,’ zegt hij, blz. 336, ‘te voren onbekend, vertoont zich aan ons plotseling in al hare volkomenheid, met hare buigzaamheid, haren oneindigen rijkdom, zoodanig volledig in één woord, dat zij van dien tijd af tot op onze dagen geene belangrijke wijziging heeft ondergaan. Er is voor haar noch kindschheid, noch ouderdom; wanneer men eenmaal van hare verschijning en hare verbazende veroveringen verslag heeft gedaan, is alles te haren aanzien gezegd. Ik weet niet waar men een tweede voorbeeld zou vinden van een spraakvorm, die gelijk deze in de wereld komt zonder staat der kindschheid, zonder trappen van ontwikkeling, zonder dobberingen.’

De waarheid is dat het Arabe litéral zich voor ons eensklaps in den Koran en in eenige aan Mohammeds leeftijd niet lang voorafgegane gedichten in zijne volkomenheid vertoont; dat onder die oudste monumenten der Arabische literatuur echter alleen aan den Koran eene volkomen onbetwijfelde echtheid kan worden toegekend, daar de Ante-islamische gedichten, niet het minst bij den heer Renan zelven, die daarover in het breede uitweidt, min of meer onder de verdenking liggen van, met betrekking tot de taal, in later eeuw geretoucheerd te zijn; dat het Arabe litéral eigenlijk het dialekt is van Koreisch, den stam waartoe Mohammed behoorde; dat echter ten tijde van Mohammed de voornaamste Bedowinenstammen ongeveer hetzelfde dialekt spraken of althans in hunne gedichten bezigden, - eene omstandigheid, die, zelfs al wil men eenig retouchement toegeven, toch nog door de Ante-islamische gedichten bewezen en uit de assimilatie der stammen, ten gevolge der bedevaarten naar de Kaäba te Mekka en van den dichterlijken wedstrijd op de jaarmarkt te Okadh, verklaard wordt; - eindelijk dat het dialekt van Koreisch, gelijk het ten tijde van Mohammed gesproken en in den Koran geschreven werd, voor alle volgende geslachten van Arabieren het model en de standaard der zuiverheid van de taal gebleven is, zoodat zij die in hetgeen zij schreven zooveel mogelijk onveranderd hebben bewaard en geacht worden beter Arabisch te schrijven, naarmate hunne taal met die des Korans in vormen en periodenbouw beter overeenkomt. De Arabische grammatici zijn bij de vaststelling der

regelen van de woordvorming en woordvoeging geheel van den Koran uitgegaan; wat wonder dus dat het Arabe litéral, het Arabisch zoo als het geschreven wordt door allen die in de grammatica behoorlijk onderwezen zijn, nog met dat oude dialekt van Koreisch overeenstem! Dit dialekt heeft voor ons geen jeugd, omdat wij geene oude voortbrengselen van Arabische letterkunde bezitten, daar de schrijfkunst onder de Maäddietische Arabieren eerst in zwang kwam op een tijdstip toen hunne taal reeds een hoogen trap van ontwikkeling had bereikt, en kort vóór dat de weg tot hare verdere ontwikkeling voor altijd werd afgesneden, omdat eenmaal het woord Gods in den Koran daarin werd nedergelegd; het heeft geen ouderdom, omdat de Arabier de taal des Korans gemaakt heeft tot het voorwerp eener godsdienstige vereering, en in het schrijven zijner taal aan haar vasthoudt, hoezeer ook in het gemeene leven de taal aan dezelfde, haar allengs herscheppende invloeden als elke andere blijft blootgesteld.

Maar ofschoon wij de periode der kindschheid, de trappen van ontwikkeling, de aanvankelijke dobberingen in het dialekt van Koreisch, bij gebrek van letterkundige overblijfselen, niet kunnen nagaan, het zou dwaas zijn daarom te meenen, dat die taal, als Minerva uit het hoofd van Jupiter, op eens in al hare volkomenheid was te voorschijn getreden. Er liggen vele eeuwen tusschen Ismaël en Mohammed, waarin wij de lotgevallen der Arabische taal slechts zeer gebrekkig kunnen nagaan, maar die voor hare ontwikkeling van de kindschheid tot de mannelijke rijpheid overvloedige gelegenheid aanbieden. En de middelen, die ons ter dienste staan om die Arabische taal in hare ontwikkeling te bespieden, mogen gering en gebrekkig zijn, geheel ontbreken zij ons niet. De heer Renan zelf heeft er ons een overzigt van gegeven blz. 337-339 van zijn werk. Zij bestaan in eenige Arabische woorden en namen van personen of goden, ons bewaard in de schriften des Ouden Testaments, door Herodotus en andere Grieksche schrijvers, door de Grieksche inscripties van Auranitis, en bovenal door de inscripties van den Wady Mokattab en van Petra, die ons bekend maken met een dialekt van het Arabisch, dat in de eerste eeuwen onzer jaartelling in het schiereiland van den Sinai gesproken werd en dat eene merkwaardige toenadering tot het Koreischietisch dialekt vertoont. Deze overblijfselen, hoe gering in omvang en getal, vertoonen reeds een groot deel dier eigen-

aardigheden, waardoor zich het Arabisch der Maäddieten van de andere Semietische dialekten onderscheidt, en zelfs van die mécanismes savants, die zoogenaamde superfétations de luxe, die elders de heer Renan als het kenmerk der Semietische schrijftaal beschouwt. Men vindt er het Arabisch lidwoord met den spiritus lenis en zonder assimilatie der *Lâm*, men vindt er den Arabischen vorm der deminutiven, zoo geheel van die in de andere Semietische dialekten onderscheiden, men vindt, wat vooral onze aandacht verdient, in het Sinaïetisch dialekt de eindvokalen en de daarmede verbonden buiging, uitgedrukt door de *literae quiescentes* die zijn weggelaten in den *status constructus*, verschijnselen, die zooals de heer Renan zelf zegt, ‘tot dus verre een trek vormden zoo uitsluitend eigen aan het *Arabe litéral*, dat men geneigd was er eene bloote uitvinding van de grammatici in te erkennen.’ Maar die eenvoudige herders van het Sinaïetisch schiereiland, die, als bedevaartgangers naar den heiligen Serbâl, hunne namen met ruwe letters in de rotsen groefden, zullen er toch wel niet reeds eene afzonderlijke schrijftaal op hebben nagehouden. Bovendien verdient het onze aandacht, dat wij hetzelfde verschijnsel der Arabische eindvokalen ook reeds in den naam Gasmu bij Nehemia terug kunnen vinden, en bovendien dat naar de nieuwste ontdekkingen dit verschijnsel in het Arabisch niet meer op zich zelf staat. Indien wij ons op Opperts *Grammaire Assyrienne* mogen verlaten, dan bezat het Assyrisch dialekt dezelfde eindvokalen, dezelfde alleen op hare verandering berustende declinatie, en verschilt het in dit opzigt alleen daardoor van het Arabisch dialekt van Koreisch dat het de eindvokalen met de *mimmatie* in stede van de *nunnatie* uitspreekt.

Blijkt het uit deze gegevens, dat reeds lang vóór Mohammed een groot deel der eigenaardigheden van het Arabe litéral in de taal der Bedowinen, en wel niet uitsluitend in het dialekt van Koreisch, werd aangetroffen, dan zullen wij geneigd zijn de theorie omtrent de ‘mécanismes savants’ en de ‘superfétations de luxe, auxquelles n'aurait jamais atteint le vulgaire’ geheel te verwerpen. Gelijk bij alle andere volken, is dan ook bij de Arabieren de schrijftaal oorspronkelijk spreektaal geweest, en niets anders dan een bijzonder dialekt, hetwelk een overheerschend gezag heeft verworven, alle andere dialekten, zoo niet uit den mond des volks, dan toch uit de literatuur heeft verdrongen, en zich gelijk is gebleven zonder te verouderen,

alleen omdat het onveranderlijk naar dezelfde, in de scholen vastgestelde regelen geschreven wordt, zonder dat men zich daarbij bekreunt om de wijzigingen, die de gesproken taal allengs in den mond des volks ondergaat. En dat die gesproken taal wel degelijk een ouderdom heeft, zigtbaar in de verzwakking en verslijting der organen, dat bewijzen dunkt mij de dialekten van het Arabe vulgaire ten duidelijkste. Wij zagen, dat ten tijde van Mohammed het dialekt van Koreisch niet scherp van de taal der andere Bedowinenstammen gescheiden was, dat de dichters der andere stammen dezelfde taal gebruikten, dat reeds lang vóór Mohammed zich een groot deel zijner eigenaardigheden in het dialekt van andere Bedowinenstammen vertoonde. Destijds vertoonde dus het Arabisch ook in den mond des volks geenszins die sterke toenadering tot de dialekten van Aram en Kanaän, die de heer Renan in het Arabe vulgaire opmerkt. Die toenadering is allengs door het afslijten der Arabische eigenaardigheden ontstaan, en wat tot die afslijting heeft aanleiding gegeven, is ongetwijfeld de groote verbreiding der Arabische stammen over drie werelddeelen, ten gevolge der veroveringen van den Islam. Vooral de verovering van Jemen, Syrië en Babylonië door de Arabieren der woestijn zal tot die verminking van het echt Arabisch in den mond der volksmassa hebben bijgedragen. De verschillende Semietische talen, dus door elkander geschud als muntstukken in een zak, verloren allengs de scherpte van haren stempel, en er ontstond een soort van *κοινὴ διάλεκτος*, later evenwel op velerlei wijze weder plaatselijk door vreemden invloed en de inmenging van vreemde bestanddeelen gewijzigd. Inderdaad vertoonen ons dus de dialekten van het Arabe vulgaire wel degelijk het Arabisch in versleten vorm, in een allengs wegkwijnenden ouderdom, en indien die verschijnselen der afgeleefdheid in sommige opzigten wederom overeenkomst toonen met die der kindschheid van de Semietische talen in het oude dialekt van Kanaän, dan is dit geheel in overeenstemming met den gewonen kringloop der natuur, die den ouderdom tot een tweede kindschheid maakt, maar tot een kindschheid zonder kiemen van ontwikkeling en met geen ander vooruitzigt dan op gedurig toenemend verval. Intusschen, het leven der volken is slechts ten deele met dat der individu's vergelijkbaar. Bij een volk kan gebeuren wat bij een individu, op deze aarde althans, geen plaats vindt: het kan tot een nieuw, verjeugdigd leven ontwaken.

Ik vlei mij genoeg gezegd te hebben om alle waarschijnlijkheid te ontnemen aan de meening, dat de Hebreën tijdens hunne komst in Kanaän een dialekt zullen gesproken hebben, dat slechts weinig van dat der Pheniciërs verschilde; om de argumenten te ontzenuwen, gebezigd om ons te overtuigen, dat wij hun op dat tijdstip geen reeds eenigzins gevormd Arameesch dialekt mogen toeschrijven. Geene andere verklaring der overeenkomst tusschen het Phenicisch en Hebreeuwsch kan, naar mijn inzien, den toets eener bezonnen kritiek doorstaan, dan die welke uitgaat van de zoo waarschijnlijke onderstelling, dat de stam van Abraham zich de taal van Kanaän allengs heeft eigen gemaakt, ofschoon eenige sporen van zijn oorspronkelijk Arameesch dialekt nog lang in de volkstaal voorhanden bleven.

Ik moet thans terugkomen op eene bewering, die ik aan het begin van dit artikel uitsprak, dat de Pheniciërs tijdens de komst der Hebreën in Kanaän sedert onheugelijke tijden aan de Middellandsche zee hadden gewoond. Ik bedoelde daarmede, dat hun zelven niets bekend was van een vroeger verblijf in andere streken; dat zij zich heschouwden als autochthonen, en dit werkelijk waren in dien zin, dat hunne verhuizing uit het gemeenschappelijk centrum der Semietische rassen bij hen aan alle historische herinnering, aan alle beginselen van beschaving voorafging. Ook in die meening heb ik in den heer Renan geen bondgenoot; men kan het reeds daarnaar afmeten, dat hij tusschen de taal der Pheniciërs en de later uit hetzelfde centrum naar Kanaän afzakkende Terachieten zoo weinig verschil, zooveel overeenkomst wil erkennen. Hadden de Pheniciërs zich vóór alle beginselen van kultuur en historische herinnering aan het strand der Middellandsche zee nedergezet, dan kan het niet anders of zij moeten tijdens de immigratie van Abraham eene taal hebben gehad, waarop zij hun eigen stempel hadden gedrukt, die in hare ontwikkeling tred had gehouden met den trap van beschaving, dien zij destijds hadden bereikt. De heer Renan heeft verkozen aangaande de oudste geschiedenis der Pheniciërs liever met de Grieken dan met hen zelven te rade te gaan. Met vele andere geleerden is hij van gevoelen, dat de Pheniciërs, vóór hun verblijf aan de kusten der Middellandsche zee, die der Erythraeische zee, d.i. der Perzische golf, hebben bewoond; dat aan den beneden-

Euphraat, te midden der groote commerciële en maritieme établissementen van dien zeeboezem, hun oorspronkelijk verblijf is geweest; dat zij daar, even als Assyrië, Babylonië en Jemen, den invloed hebben ondergaan van eene Cuschietische bevolking, die tot een hoogen trap van materiële beschaving was opgeklommen, maar in de grofste afgoderij lag verzonken; dat die invloed hen vervreemd heeft van het monotheïsme der Semietische volken en van hunne nomadische levenswijze, en hen tot handelaars en afgodendienaars heeft gemaakt, maar geen noemenswaardigen invloed op hunne taal heeft geoefend; dat zij eindelijk vandaar, als eene reeds gevormde natie, in het bezit van al die eigenaardigheden, die haar later onderscheidden, maar welke met die der Babyloniërs, Assyriërs en Himjarieten soms treffende overeenkomst hebben, om ons onbekende oorzaken, vermoedelijk omstreeks het jaar 2000 v.C., en dus ten tijde der heerschappij van de Hyksôs in Egypte, naar Kanaän zijn opgebroken. Het is zeer natuurlijk, dat de heer Renan zich geneigd gevoelde geloof te schenken aan eene overlevering, die het hem zoo gemakkelijk maakte de Pheniciërs in regtstreeksch verband te brengen met de Semietico-Cuschietische volken aan den Euphraat en Tiger[1], naardien zij even weinig als deze laatsten aan zijne karakterschets der zuiver Semietische volken beantwoorden; maar wat mij daarin bevreemdt, is, dat hij onder de moderne critici, die het oorspronkelijk verblijf der Pheniciërs aan den beneden-Euphraat als bewezen aanmerken, ook den naam van Movers aanvoert, die zeker van deze meening de meest verklaarde tegenstander is. Men zie het eerste deel van zijn werk *das Phönizische Altherthum*, waarvan het gansche tweede hoofdstuk aan de uitdrukkelijke wederlegging dezer meening is gewijd. Zeer is het te betreuren, dat wij de nadere adstructie van het gevoelen van den heer Renan in de door hem beloofde verhandeling over den invloed der Cuschieten op de heidensche Semieten moeten missen. Ik zal mij echter daardoor niet laten wederhouden om bij voorbaat kortelijk de gronden uiteen te zetten, waarom ik dat verblijf der Pheniciërs aan de Perzische golf voor een fabel houd. Dit zal mij tevens gelegenheid geven, om over den invloed der Cuschietische beschaving bepaaldelijk op de Pheniciërs mijn gevoelen eenigzins nader te verklaren.

1 Zie het vorige nommer van dit Tijdschrift, blz. 685.

Movers heeft het hoogst waarschijnlijk gemaakt, dat onder de bevolking van Palestina, die volgens Herodotus (I: 1, VII: 89) van de Erythraeische zee derwaarts was gekomen, koloniën moeten verstaan worden, die door de Assyriërs tijdens hunne opperheerschappij in Azië aan het strand der Middellandsche zee, vooral te Asdod (vgl. Jes. XX: 1, Zach. IX: 6, Nehem. XIII: 24), zijn gevestigd, maar die de Grieksche geschiedschrijver ongelukkigerwijze met de Pheniciërs heeft verward; dat de scholiasten van Homerus van deze verwarring verder misbruik hebben gemaakt om te verklaren wat Odyss. IV: 81-85 over de zwerftogten van Menelaus wordt gezegd, waarvan men het tooneel, wegens de vermelding der Ethiopiërs en Erembers (die men voor Arabieren hield), tusschen welke volken daar ook Sidoniërs genoemd worden, onwaarschijnlijk genoeg, naar den Indischen Oceaan verplaatste; terwijl het mythologische syncretismus van later tijd, door zijne bespiegelingen over de verwantschap van Babylonische en Phenicische godenleer, het zijne toebragt om aan de eenmaal opgevatte meening meer algemeen ingang te verschaffen. Het gemis van allen betrouwbaren historischen grondslag in de Grieksche legende is, mijns inziens, door Movers overtuigend in het licht gesteld, gelijk ook Duncker, *Geschichte des Altherthums*, D. I, blz. 148, hare onhoudbaarheid ten volle erkent. Doch al konden de elementen, waaruit die overlevering ontstaan is, niet zoo duidelijk worden aangewezen, zij zou toch geen geloof verdienen tegenover de getuigenissen der Phenicische oudheid zelve en die van de volkentafel in Genesis, die ons inderdaad meer in dit opzigt leeren dan bij eene oppervlakkige beschouwing uit haar bloot stilzwijgen over de herkomst der Pheniciërs van den Perzischen zeeboezem schijnt te kunnen worden afgeleid. *Kanaänieten* is niet alleen de bijbelsche, maar ook de inheemsche naam van het volk, dat door de Grieken Pheniciërs, d.i. bewoners van het land der palmen, genoemd werd. Ik zal de plaatsen niet bijbrengen, door welke ons dit overtuigend geleerd wordt, dewijl Renan zelf (blz. 180) mij van die moeite heeft ontslagen. Maar die naam van Kanaänieten is ontleend aan de natuurlijke gesteldheid van het gewest, dat zij aan den oever der Middellandsche zee bewoonden. Kanaän ((כְּנַעַן van כָּנַע, *humilis fuit*) beteekent klaarblijkelijk *laag land, nederland*, en was een volkomen gepaste naam voor de kust, die als hunne oudste woonplaats ook in de volkentafel voorkomt, inzonder-

heid in tegenstelling met het *hoogland*, Aram (van ארם = רום), zooals het dieper landwaarts gelegen bergland genoemd werd. Men werpe niet tegen dat toch niet het gansche land, later Kanaän geheeten, eene lage vlakte was. Bij de verbreiding der Kanaänietische stammen werd de geographische beteekenis van den naam Kanaän natuurlijk gewijzigd. Maar indien nu de Kanaänieten reeds als eene gevormde natie van de Perzische golf naar de kust der Middellandsche zee verhuisd zijn, hoe komt het dan, vraag ik, dat zij zich toch te allen tijde uitsluitend noemden met een naam aan de gesteldheid van deze hunne latere woonplaats ontleend? Onder welken naam zijn zij dan vroeger bekend geweest? En hoe moet men het verklaren, dat die vroegere naam zonder eenig spoor is verloren gegaan? Een groot gewigt hecht ik ook aan de getuigenis der volkentafel, die Sidon Kanaäns eerstgeborene noemt. Dit wil toch, naar den waren zin dier oorkonde, niets anders zeggen, dan dat Sidon de oudste bekende vestiging der Kanaänieten was. Maar Sidon was nu ook juist in het echte, oorspronkelijke Kanaän, op den lagen kustzoom van Syrië gelegen. En hierbij verdient verdient nog iets anders onze aandacht. De naam Sidon, צִידוֹן, komt van צוּד, dat in de Semietische talen van het belagen en vangen van dieren, speciaal ook van visschen, gebezigd wordt. Sidon wordt dus door zijn naam zelf gekenmerkt als een oorspronkelijk visschersdorp. Maar visscherij is doorgaans het vroegste bedrijf der nog onbeschaafde aan zee wonende volken, en wordt allengs de bakermat van scheepvaart en zeehandel. Van een visschersdorp hier gesticht, toen de Pheniciërs nog op den laagsten trap van kultuur stonden, was Sidon, toen de volkentafel van Genesis werd opgesteld, reeds tot eene magtige handelsstad opgegroeid, die wijd en zijd hare volkplantingen had uitgezonden.

Hiermede wil ik echter geenszins den invloed ontkennen dien het Cuschietisch ras op de Pheniciërs zal hebben geoefend, als het middel om hen van de eigenaardige levenswijze en godsdienstbegrippen der Semietische volken te vervreemden. De volkentafel spreekt luide voor dien invloed, wanneer zij de Kanaänieten met de Egyptenaars en andere volken van Afrika van Cham affeidt. De volkshaat tusschen de Israëlieten en Kanaänieten begunstigt evenzeer die meening. Wel moet men zich van dien volkshaat geen overdreven voorstelling maken, op grond van het vonnis der verdelging in het O. Testament zoo

vaak over de Kanaänieten uitgesproken. In het aartsvaderlijk tijdvak leeft Abrahams stam met de Kanaänieten in de beste verstandhouding, en bij de verovering van Kanaän door de Israëlieten wordt dat vonnis slechts voor een klein deel ten uitvoer gelegd: vele Kanaänieten worden gespaard, de Israëlieten verzwageren zich met hen en bezoedelen zich met hunne afgoderij. Aan de toepassing van het vonnis op de meer noordwaarts wonende Kanaänieten, die wij gewoonlijk alleen onder den naam van Pheniciërs begrijpen, wordt in het geheel niet gedacht. David en Salomo zijn bondgenooten der Koningen van Tyrus en Achab huwt eene Tyrische vorstin en verheft de Phenicische Baälsdienst tot staatsgodsdienst in zijn rijk. Maar toch bestaat die haat in de harten van velen, bij hen die de theokratische en nationale partij vormen, bij dat Israël in Israël dat eindelijk, tegen het einde der koninklijke heerschappij, geheel de overhand erlangt en van nu af zijne denkwijze tot die des ganschen volks verheft, zoodat hij teregt een nationale haat kan genoemd worden. Die volkshaat laat zich, ook naar mijn inzien, het best verklaren uit de vervreemding der Kanaänieten van de echt Semietische denk- en levenswijze, eene vervreemding die den waren Israëliet te meer tegen de borst moest stuiten, naarmate hij met hen in naauwer en geduriger aanraking kwam. Een leerzame parallel vind ik in den haat dien de Maäddietische Arabieren aan de Jemenieten toedroegen, bij welk verschijnsel ik, alvorens verder te gaan, een oogenblik wil stilstaan.

Indien men den haat dien deze beide volken elkander toedroegen, in al zijne kracht, in al zijne afschuwelijkheid, in al den verderfelijken invloed dien hij op de eendragt en de grootheid van het door Mohammed gestichte rijk heeft geoefend, wil leeren kennen, nergens zal men dat alles beter en welsprekender ontwikkeld vinden, dan in het zesde en volgende hoofdstukken van het eerste deel van Professor Dozy's *Histoire des Musulmans d'Espagne*. ‘De geschiedenis van Europa,’ zegt hij, blz. 114, ‘heeft niets dat ons bij vergelijking eenig denkbeeld kan geven van den nu eens smeulenden, dan weder losbarstenden haat der twee Arabische bevolkingen, die elkander onder de onbeduidendste voorwendsels van kant hielpen. Zoo was het grondgebied van Damaskus gedurende twee jaren het tooneel van een wreeden oorlog, omdat een Maäddiet een meloen in den tuin van een Jemeniet geplukt had, en de Spaansche provincie Murcia

werd zeven jaren lang in een bloedbad verkeerd, omdat een Maäddiet, die bij geval het land van een Jemeniet voorbijging, zonder erg een wijngaardblad had afgeslagen. Zeker, men vindt ook in Europa voorbeelden van eene even sterke antipathie der rassen; maar daarvoor is ten minste eene bepaalde oorzaak aan te wijzen in verovering aan den eenen, onderwerping aan den anderen kant. In Arabië daarentegen was het eene ras niet door het andere onderdrukt geworden. Oudtijds, wel is waar, had een deel der Maäddieten, die van Nadjd, het oppergezag der Koningen van Jemen erkend door hun schatting te betalen, maar dit was uit eigen beweging geschied, omdat die regeringlooze horden behoefte hadden aan een meester die hen verhinderde elkander te verdelgen, en dat die meester niet uit een hunner eigen geslachten kon gekozen worden, omdat de anderen zouden geweigerd hebben hem te gehoorzamen. Vandaar dan ook dat de Maäddietische stammen, wanneer zij, na zich tijdelijk onder een hoofd hunner keuze vereenigd te hebben, zich van die afhankelijkheid hadden vrijgemaakt, zooals dat nu en dan gebeurde, door het uitbreken van nieuwe burgeroorlogen weldra genoodzaakt werden daartoe terug te keeren. Slechts te kiezen hebbende tusschen regeringloosheid en vreemde heerschappij, spraken de hoofden der stammen na een langen burgerkrijg elkander dus toe: ‘Wij kunnen geene andere partij kiezen dan ons op nieuw aan den Koning van Jemen over te geven, wien wij eene schatting in schapen en kameelen betalen zullen, en die den sterke verhinderen zal om den zwakke te verpletteren.’ Later, toen Jemen door de Abyssiniërs overwonnen was, kenden de Maäddieten van Nadjd uit eigen vrije beweging aan een anderen vorst van Jemenietischen oorsprong, aan den Koning van Hira, het zwakke gezag toe, dat tot dusverre de Koning van Jemen over hen geoefend had. Tusschen zulk eene vrijwillige onderwerping en de verslaving door een vreemd volk, is er een hemelsbreed onderscheid.

‘In Europa wierp bovendien het verschil van taal en van gewoonten een onoverkomelijken dam op tusschen beide de volken, die de verovering met geweldige hand op denzelfden bodem had vereenigd. Geheel anders was het in het rijk der Moslemen. Lang vóór Mohammed had de Jemenietische of zoogenaamde Himjarietische taal, ontstaan uit de vermenging van het Arabisch met de taal der overwonnen oorspronkelijke bevolking des lands, hare plaats ingeruimd voor het zuiver Arabisch,

de taal der Maäddieten, die een zeker intellectueel overwigt hadden erlangd. Behoudens eenig gering verschil van dialekt, spreken dus beide volken dezelfde taal, en nooit bespeurt men dat, in de legers der Moslemen, een Maäddiet eenige moeite had om een Jemeniet te verstaan. Zij hadden bovendien dezelfde neigingen, dezelfde denkbeelden, dezelfde gewoonten; want van beide zijden waren de groote massa nomaden. Eindelijk, daar zij beiden den Islam hadden aangenomen, beleden zij dezelfde godsdienst. Het verschil in één woord, dat tusschen beiden bestond, was veel geringer dan dat tusschen twee verschillende rassen van Germanen op het tijdstip toen de barbaren het Romeinsche rijk overstroomden.

En nogtans, ofschoon de redenen, die in Europa de antipathie der rassen verklaren, niet in het Oosten bestaan, heeft die antipathie daar een karakter van vasthoudenheid, dat aan ons geheel vreemd is. Na drie of vier eeuwen is de oorspronkelijke vijandschap in Europa geheel uitgewischt; onder de Bedowinen bestaat zij sedert 25 eeuwen: zij klimt op tot de vroegste historische herinneringen der natie, en is in onze dagen nog verre van te zijn uitgebluscht. “De oorspronkelijke vijandschap,” zeide een oude dichter, “is van onze voorouderen tot ons afgedaald en zal bestaan zoolang er afstammelingen van hen in wezen zijn.” En eindelijk heeft die antipathie in Europa nooit dat barbaarsch karakter gehad, hetwelk haar in het Oosten eigen was: zij heeft bij onze voorouders de teederste en heiligste banden der natuur niet verscheurd; zij heeft den zoon niet geleerd zijne moeder te verachten en te haten, alleen om dat zij uit een ander ras dan zijn vader gesproten was. “Gij bidt voor uwen vader,” zeide iemand tot een Jemeniet, die den plegtigen omgang om den tempel van Mekka deed, “maar waarom bidt gij niet ook voor uwe moeder?” - “Voor mijne moeder!” hernam de Jemeniet met verontwaardiging, “hoe zou ik voor haar kunnen bidden? Zij was van het ras van Maädd.”’

De heer Dozy schijnt er aan te wanhopen om eene voldoende reden te vinden voor dien voortdurenden onderlingen afkeer van twee zoo naauw verwante volken, die taal, regten, gewoonten, denkbeelden, godsdienst met elkander gemeen hebben, en beide althans van Semietische afkomst zijn. ‘Die afkeer,’ zegt hij, ‘zit hun in het bloed, dit is alles wat men er van zeggen kan, en de Arabieren der VII^{de} eeuw zouden waar-

schijnlijk even weinig in staat geweest zijn om er de ware oorzaak van aan te wijzen, als de Jemenieten die thans de woestenijen der provincie Jeruzalem doorkruisen, en die, wanneer de reizigers hun vragen, waarom zij gezworen vijanden zijn van de Kaisieten (Maädditen) in de provincie Hebron, ten antwoord geven, dat hun daarvan niets anders bekend is, dan dat zij elkander dien haat sedert onheugelijke tijden toedragen.'

Zeker! die haat zit hun in het bloed: dat hij niet uitsterft nadat zich de beide volken in godsdienst, in taal, in levenswijze hebben geassimileerd, het is alleen te verklaren uit het temperament, uit den gemoedsaard der Semietische volken, uit die taaije aanhankelijkheid aan het kwade zoowel als aan het goede dat hun van de voorvaderen is overgeleverd, uit dat onbenijdbaar voorregt hun geschonken van te kunnen haten, zooals geen ander menschenras haten kan, van in gedurig nieuwe beleedigingen aan dien haat lucht te geven, gedurig naar wraak wegens ondergane beleediging te dorsten, en in de handhaving der voorouderlijke veeten een punt van eer en van pligt te zien. Maar er moet toch voor dien haat eene eerste aanleiding hebben bestaan, aan die veete eene eerste impulsie zijn gegeven. De historische herinneringen der Arabieren doen ons niet tot die aanleiding, tot dien eersten stoot opklimmen; wij kunnen er slechts naar gissen. Zooveel weten wij intusschen, dat die gelijkheid in taal, in godsdienst, in levenswijze niet altijd heeft bestaan; dat de beide volken, reeds gedeeltelijk vóór, en vooral na de opkomst van den Islam in alles aan elkander geassimileerd en alleen door hunne veete gescheiden, eenmaal waarschijnlijk niet veel minder van elkander verschilden, dan Abrahams kroost van de oude bevolking van Kanaän.

Op blz. 311 en verv. maakt de heer Renan op de treffende overeenkomst tusschen Phenicië en Jemen opmerkzaam. In beide landen treft men eene bevolking aan, wier taal en levenswijze met elkander in strijd zijn. De taal van beide gewesten is evenzeer Semietisch. In Jemen zijn wel is waar van oudsher verschillende, gedeeltelijk zeer bedorven en met vreemde bestandeelen gemengde dialekten in zwang gebleven[1], waarvan het nog levende Ehkili, de taal der provincie Mahra, die door de

1 Vgl. Niebuhr, *Beschrijving van Arabië*, blz. 79; Osiander, *Zeitschrift d. Deutsch. Morgenl. Gesellsch.*, 1856, pag. 30-32.

Arabieren als geheel barbaarsch beschouwd wordt en eerst door de veroveringen der Wahhabieten voor den Islam geopend werd, ons zeker een der meest van den Semietischen typus afwijkende vormen vertegenwoordigt. Maar het Himjarietisch, de taal van den hoofdstaat van Jemen, waarvan ons de overblijfselen in vele inscriptiën bewaard zijn, is, voor zoover wij er thans over kunnen oordeelen, vooral op grond der schoone nasporingen van Osiander, als een bijna zuiver Semietisch dialekt te beschouwen, dat sommige eigenaardigheden, zooals de pluralia fracta, met het Maäddietisch Arabisch gemeen heeft, maar in het algemeem zich veel meer aan de Noordelijke Semietische talen, die van Kanaän en Aram, schijnt aan te sluiten. Maar tegenover de Semietische taal staat zoowel in Jemen als in Phenicië eene geheel on-Semietische levenswijze. Bij beide volken dezelfde zamenwoning in groote steden, dezelfde handelsgeest, dezelfde vormen van afgoderij. De uitgestrekte ruïnen van Mareb en Sana,' zegt de heer Renan, blz. 312, 'beantwoorden weinig aan de zeden der Semieten. De Semieten zijn geen bouwlieden; ook hebben die grootsche gedenkteekenen geen zin in de oogen der Arabische bevolking die te midden harer overblijfselen woont, en zij schijnen hun toe het werk van het goddelooze reuzengeslacht der Adieten.' Maar ook de Phenicièrs hadden hunne praalgebouwen, gelijk de tempel van Melkarth, te Tyrus, en men herinnert zich dat Tyrische bouwlieden in het oprigten van den tempel te Jeruzalem behulpzaam waren. De wulpschheid der zeden waardoor Phenicië berucht is, schijnt ook in Jemen niet ontbroken te hebben; Renan wijst op de sporen eener 'grande perversion des rapports sexuels,' die ons het wetboek vertoont, dat in de VI^{de} eeuw door Gregentius, bisschop van Zhafâr, ten behoeve der tot het Christendom bekeerde Himjarieten geschreven werd. Op de overeenkomst van Phenicië en Jemen in godsdienst wijzen ons vooral de onderzoekingen van Osiander, in zijne *Studien über die vorislamischen Religion der Araber* (*Zeitschr. d. Deutsch. Morgenl. Gesellsch.*, 1853, p. 563 vv.) en in zijne reeds aangehaalde verhandeling *Zur himjarischen Alterthums- und Sprachkunde*. Ofschoon ook de Maäddietische Arabieren het monotheïsme niet zuiver bewaard hebben, men schijnt vooral in Jemen den hoofdzetel te mogen plaatsen van het heidendom in het Arabisch schiereiland. Dit heidendom was, even als dat der Phenicièrs, vereering der hemelligchamen, en

twee godheden staan daarbij op den voorgrond: de zonnegod, die regtstreeks onder den naam *Schams* (شمس - שֶׁמֶשׁ, d.i. *de Zon*), misschien ook onder dien van *Ri'am*[1] (رئام) vereerd werd, en in ieder geval in den grond dezelfde is als de Phenicische Baäl; en eene vrouwelijke godheid, die onder den naam Gomdan en op de Himjarietische monumenten ook onder dien van عثتر ('*Atstar?*) voorkomt, welke klaarhlijkelijk identisch is met dien der Phenicische Astarte (עַשְׁתֹּרֶת). Osiander houdt de Jemenietische Godin, naar de uitdrukkelijke getuigenissen van Arabische schrijvers, voor de planeet Venus. Men weet dat ook omtrent Astarte dezelfde meening op grond eeniger oude getuigenissen gekoesterd wordt. Ofschoon ik nu Astarte in den grond voor de maangodin houd, die ten gevolge van later syncretismus met de planeet Venus, gelijk Baäl met de planeet Jupiter, verward is, doet dit verschil van meening hier minder ter zake, waar het er alleen op aankomt te constateren dat de afgoderij der Jemenieten in de hoofdzaken met die der Pheniciërs identisch is.

De sporen der werkelijke aanwezigheid van Cuschieten in Zuid-Arabië zijn onmiskenbaar. Gen. X: 7 leidt een deel der bevolking van dit gewest van Cusch af. Onder de Arabische overleveringen aangaande de Adieten schijnt eene herinnering van de oude Cuschietische beschaving in Jemen te schuilen, zooals ook door Caussin de Perceval is aangenomen (*Essai*, D.I, blz. 45 v). In de meest bedorven dialekten van Jemen, met name in het Ehkili, door de tegenwoordige Arabieren voor de oude taal der Adieten gehouden, schijnt een mengsel der taal van de Cuschieten met die der Joktaniedische Arabieren voorhanden te zijn. De Joktanieden of Kahtanieden schijnen de Cuschieten van Zuid-Arabië onderworpen, zich met hunne overblijfselen vermengd, hunne levenswijze ten deele nagevolgd en zich eenige elementen van hunne materiële beschaving en van

1 Volgens het *Lex. Geogr.*, ed. Juynboll, T. I, pag. 495, is Ri'am niet de naam van een God, maar van een tempel; Caussin de Perceval, *Essai sur l'histoire des Arabes*, T. I, pag. 113, schrijft den naam naar eene andere bron Rayam (رئام), wat zich zeer goed met den wortel רוּם in verband zou laten brengen en de beteekenis zou kunnen hebben van: *de hooge* of *verhevene;* hij zegt niet *le temple Rayam*, maar *le temple de Rayam*.

hunne godsdienstige voorstellingen toegeëigend te hebben. Zoo ontstond het volk der Jemenieten, die evenzeer van de later aangekomen Maäddietische Arabieren als de Kanaänieten van de Israëlieten verschilden, en aan hen, die de zuiverheid der Semietische godsdienst en zeden wilden handhaven, even veel afkeer en haat inboezemden, als ieder echt Israëliet voor de Kanaänieten moest gevoelen. Hoe die afkeer, door wederkeerige beleedigingen gevoed, allengs eene erfelijke veete werd, vergunt onze hoogst gebrekkige kennis der oude Arabische geschiedenis ons niet in bijzonderheden te volgen; maar in allen gevalle schijnen wij hier een voldoenden grond voor de antipathie der beide rassen gevonden te hebben.

De volkentafel van Genesis X - wij merkten het boven reeds op - noemt Kanaän een broeder van Cusch, en verbindt dus de Pheniciërs zoowel als de Jemenieten met de afstammelingen van Cham. De groote overeenkomst, die wij tusschen Pheniciërs en Jemenieten opmerkten, geeft aan die getuigenis nog te grooter gewigt. Ik voor mij kan echter den grond dier betrekkingen tusschen de Pheniciërs en de Chamietische volken niet met den heer Renan in het vroeger verblijf van eerstgenoemden aan den Perzischen zeeboezem vinden, daar ik de overleveringen daaromtrent voor een fabel houd. Evenmin kan ik mij vereenigen met de meening van hen, die de Hyksôs voor de Pheniciërs houden, en gelooven, dat hunne overhelling tot Chamietische zeden en begrippen uit hun langdurig verblijf in Egypte moet verklaard worden. Ik heb reeds vroeger mijne meening verklaard, dat de overblijfselen der uit Egypte verdreven Hyksôs waarschijnlijk in de Philistijnen der Syrische kust en de Pelasgen der Grieksche eilanden moeten gezocht worden. Maar de Philistijnen en Pheniciërs zijn, in weêrwil eeniger punten van overeenkomst, kennelijk verschillende volken. Er blijft mij niets anders over dan aan te nemen, dat de bijzonderheden in levenswijze, zeden en godsdienst, die de Pheniciërs onderscheidden en aan de echte Semieten zulk een levendigen afkeer inboezemden, verklaard moeten worden uit eene impulsie hun gegeven door Chamietische bevolkingen, die reeds ten tijde hunner eerste nederzetting de Syrische kust bewoonden en door hen onderworpen zijn, even als de Cuschieten van Jemen door de Joktanieden. De overeenkomst der bijbelsche berigten aangaande de overblijfselen van het reuzen-

volk der Repbaïeten met die der Arabieren aangaande de uitgestorven rassen van Ad en Thamud, kan niet nalaten de aandacht te trekken van ieder, die er eenmaal opmerkzaam op geworden is. Zijn deze welligt de oude Chamieten der Syrische kust? Het zou gewaagd zijn hier iets te willen beslissen, en ik geef dit voor niet meer dan een zeer gewaagde gissing. In allen geval heeft de tijdelijke verovering van Phenicië door Ramses den Groote, den Sesostris der Grieken, waarvan drie zuilen bij Berytus getuigenis gaven, en die mij toeschijnt in het tijdvak van het verblijf der Israëlieten in Egypte te moeten geplaatst worden, alsmede het latere drukke handelsverkeer tusschen de Pheniciërs en Egyptenaars, overvloedige gelegenheid gegeven om nog menig element van Chamietische beschaving naar de Syrische kust te verplanten, en de rigting, eenmaal door de Pheniciërs ingeslagen, te bevorderen en te bestendigen.

Ik moet hier mijne beschouwingen over de Geschiedenis van den Semietischen stam, naar aanleiding van het werk van Renan, voor het oogenblik staken. Men begrijpt wel dat een werk van zoo verbazend rijken en gewigtigen inhoud mij ook nog tot menige andere belangrijke mededeeling, hier en daar ook tot de ontwikkeling van verschil van meening met den geleerden en schranderen schrijver op andere punten aanleiding zou geven. Vooral zou ik wenschen de aandacht te bepalen bij Renan's beschouwing van het *Aramaïsme païen*, waaraan het tweede hoofdstuk van zijn derde boek gewijd is. De schrijver heeft er zich met veel voorzigtigheid uitgelaten over het merkwaardige werk, bekend onder den naam van de *Nabatesche landbouw* van Kûthami, waarvan eene vermeende Arabische vertaling voorhanden is, in het jaar 904 onzer jaartelling vervaardigd. De mededeelingen van Quatremère en Chwolson omtrent dat werk hebben eene groote belangstelling onder de Oriëntalisten opgewekt, en de uitgave van den Arabischen tekt, door laatstgemelden beloofd, met gespannen verwachting doen te gemoet zien. De heer Renan heeft zijne bedenkingen tegen de echtheid van dit werk niet teruggehouden en ze later breeder uiteengezet in een artikel der *Revue Germanique* voor 1860. Intusschen heeft von Gutschmid, in een artikel in het XV^{de} Deel van de *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*,

het geheele werk, na een zeer grondig en scherpzinnig onderzoek, voor een letterkundig bedrog van den voorgewenden Arabischen vertaler verklaard en voor alle onbevooroordeelden aan de hoop op de uitgave van een echten en veelomvattenden tekst uit het gebied der oude heidensch-Aramesche literatuur voor goed den bodem ingeslagen. Welligt vind ik later nog gelegenheid om op dit en andere punten van het werk van Renan terug te komen; thans mag ik niet meer van het geduld der Gids-lezers vergen.

P.J. VETH.

Mylady Carlisle.

II.

Daar klonk een luide geeuw en bewoog zich een blanke hand om een vermetel insekt te verjagen, dat het gewaagd had zich op deze een rustplaats te kiezen. Die hand behoorde eener jonge Lady, die achteloos neêrlag in den hoogruggigen leunstoel, van mollige kussens voorzien, en zich bevindende in een priëel, het schoonste en het dichtst bewassen van al de groene lusthuisjens, door den franschen hovenier in Whitehalls tuin opgebouwd. De dichte bladerenkroon van den gebogen en geheel aan 's meesters wil onderworpen treuresch keerde de heete stralen der middagzon en deed den hellen dag, welke daar buiten schitterde en vonkelde van licht en van warmte, hier verkeeren in een koele halve schemering. De aan den ingang geplante kamperfoelie en rozen, de ter zijde van den groenen koepel uitgezaaide resida vervulden de enge ruimte met de heerlijkste geuren en verhoogden de ruste daar genoten tot eene weelderige verkwikking. Mocht de tuin van het verblijf van Engelands koningen nog niet wedijveren met de lusthoven van Frankrijks heerscher, waar weldra een Le Nôtre de kunst op de natuur zou doen zegepralen, en, als een trouw dienaar van de rijzende alleenheerschappij, deze door schikking en ordening, door wegsnijding en geweldadige samenvoeging, in boom en heester zoude weten af te prenten, Mijnheer Pervier mocht een talentvol voorganger heten en geacht worden reeds aanvankelijk een zegepraal te hebben behaald op de wilde en losbandige groeikracht, waarvan Whitehalls hof vóor zijne komst blijk had ge-

geven. De paden waren geëffend en met fijne bloemen als gezoomd; grasperken waren aangelegd waar vroeger onbekend heestergewas, zelden gesnoeid en opgebonden, in elkaâr vastgegroeid, een bajert vertoonde van takken, bloemen en bladen. Priëelen waren gebouwd, perken afgebakend en dat alles met eene regelmatigheid, welke reeds terstond de aandacht trok, maar de bewondering van den kenner in hooge mate opwekte, zoodra hij het plan van den aanleg doorzag en het zuiver vierkant waarnam, in hetwelk priëel en bloemperk, heester en grastapijt de plaats was aangewezen. De natuur, eertijds de grillige alleenheerscheresse, was tot dienaresse van den kunstenaar verlaagd, die haar wel niet wist te bezielen, maar die haar toch beheerschte.

Luider echter zou zich nog de bewondering van den landedelman hebben geuit, als het hem vergund ware geworden dezen lusthof te betreden. Al had hij ook bij den tweeden tred gemompeld van geldverkwisting, van fransche bemoeizucht, van papistischen sier - in en onder alles, zelfs in het rijk der bloemen zag de Engelschman der 17^{e} Eeuw een dogma verscholen - hij zou bij den eersten blik opgetogen rondgeschouwd en de weelde genoten hebben, die zoozeer afstak bij zijn eigen tuin, welke sedert den eersten aanleg altijd nog op den naam van wildernis mocht bogen. Groenten uitzaaien, ooftboomen kweeken, had men in de laatste jaren van de Hollanders geleerd; maar een plek gronds om te scheppen tot een tuin, tot een lusthof, daarvan had men geen begrip, en zou men misschien ook geen begrip willen krijgen, zoo het ten koste van de nuttige groenten en vruchten geschieden moest.

Wie zich in de schaduw van het lustpriëel verschool, scheen geen oog meer te hebben voor den kostbaren aanleg. Zij had voor eenige minuten het paleis verlaten, gevolgd door een vrouwelijke bediende, die een boek in kalfslederen band met goud beslag, en voorzien van een kruis van hetzelfde metaal, alsmede een reukdoos en overkleed droeg. Zij was den tuin doorgewandeld zonder om zich heen te zien, had de bediende weggezonden toen zij, het priëel ingetreden, zich had neêrgezet in den daar gereed staanden leunstoel, echter niet voor haar op het hart te hebben gedrukt toch te zorgen voor Mary, haar hazewind, voor haar kleed, dat zij bij de eerste *masque* zoude moeten dragen en voor haar rijstvogel, die in de vergulden kooi alleen achtergebleven, wel eens last zoude kunnen lijden van

de ondeugende Mary. Toen had zij zich uitgestrekt, haar boek vol fraai gekleurde beelden geopend, en was zij in slaap gevallen.

Het was een aardig gezichtjen, dat te voorschijn kwam uit de talloze kleine blonde en door een zwart fluweelen band vast gehouden hairkrullen, die het als in een lijst vatteden. Alles duidde fijnheid en teêrheid aan. De *teint* was schitterend blank, de wenkbraauwen zuiver geboogd, de lippen, die den kleinen mond bezoomden, smetteloos rood, de oogen, hoewel van een matblaauw, schitterend als kralen; jammer echter dat het neusjen geen zuiver rechte lijn aanwees, maar aan de spits eenigzins omhoog gebogen was, hetgeen de harmonie verstoorde, maar daarentegen iets speelzieks, iets dartels en schalksch te meer aan de uitdrukking van het geheele wezen bijzette. Er lag een waas van *coquetterie* over alles heengespreid, zoowel in het parelen halsnoer, dat den molligen hals omgaf en het eenig sieraad was waarmede zij prijkte, als in de plooien van de rijke kant aan haar parelkleurig taffen kleed, dat, laag uitgesneden naar de heerschende mode, den onberispelijken vorm van de *buste* bewonderen liet; zoowel in het keurslijf, dat het zwoegen van den boezem verried en de dunne *taille*, door een eenigzins breede mannenhand te omspannen, deed kennen; zoowel in de wijde, maar korte en naauw tot den elboog reikende mouwen, die den poezelen arm vrij lieten, als in de marokijn leêren schoentjens met roode hakken, die den weelderigen vorm van het been en den kleinen voet lieten gissen. Maar er was tevens zoo veel kinderlijke dartelheid in het oog te lezen, dat de behaagzucht, waarvan al het andere getuigde, haar gevaarlijk charakter verloor en beschouwd kon worden als de dochter eener ijdelheid, die in het binnenst meer als gast dan als vaste bewoneresse verblijf hield.

Zij had denken te lezen en zij was gaan slapen; zij had willen rusten, en de insekten dreven de *courtoisie* niet zóo ver om de plaats waar zij verwijlde te mijden. Zij trok dan ook met kracht ten strijde tegen die lompe aanvallers, en wierp ze een blik toe, waarin felle wrevel lag; een blik, die menig ridder meer gedeerd zoude hebben dan die onbeschaamd gonzende vliegen, muggen, of hoe die gevleugelde plaaggeesten ook heten mochten.

Maar daar kwam hulp opdagen; daar kraakte ten minste een voetstap op het met schelpen bestrooide pad.

Wat doet u een oogenblik blozen, Jane Howard, en u bijkans ernstig zien? Mij dunkt, dat de ernst en uw gelaat twee vreemden zijn, die niet spoedig vriendschap zullen sluiten? Het is dan ook of Jane dat begrijpt, want zij jaagt den ernstigen trek van haar aangezicht en roept er weder den glimlach terug, die er meest op troont en de ivoren tandtjens door de half geopende lippen doet blikkeren.

Toch schijnt die naderende voetstap haar nieuwsgierigheid te hebben opgewekt, want de blik, die zelden zich lang op een voorwerp vestigt, staart nu door de opening van het priëel heen en bespeurt een jonkman, die haar bekend is en haar toch blijkbaar niet dikwijls ontmoet, want zij prevelt met eenige verrassing: ‘Robert Conway!’

Hij kon even in de twintig zijn, want ter naauwernood voorspelde eenig dons om de bovenlip den wordenden knevel. Hare blonde lokken schenen van haren overvloed iets aan den jonkman te hebben afgestaan, want zijn hair had volkomen denzelfden tint, ja was bijkans even als het hare opgemaakt en van de fijnste geuren doortrokken. Een zwart fluwelen barret met witte liggende veêr dekte het hoofd. Om den korten staanden kraag lag een rood lint, van voren eindigende in een strik; het donkergroen wambuis met goud passement afgezet, hing van voren open en liet een fijn overhemd zien, hetzelfde, dat aan de mouwen zich deed kennen in de fijne kanten lubben. De broek, mede van voren van een strik van rose-lint voorzien, was op de knie vastgemaakt door een kleiner strijken, waarin een edelsteen vonkelde; de kousen waren van witte zijde en de lage schoentjens, hooggehakt en breed aan de teenen uitloopend, waren op den voet mede bevestigd door een strik van hetzelfde lint. Witte lederen handschoenen, volgens de heerschende mode te klein om gedragen te worden, hield hij in de hand, wier vingeren met diamanten ringen prijkten.

Robert Conway was een van de pronkers uit die tijden en besteedde dan ook eene vrouwelijke zorg aan zijne kleedij en *coiffure*, welke laatste vooral de mannen dien schijn van vrouwelijkheid gaven, waarop zij in deze periode, op het voetspoor van wijlen den vermaarden Buckingham, een gunsteling van Koning Jacob en Koning Karel, zoozeer waren gesteld.

Maar niettegenstaande het onbeperkt en onvoorwaardelijk gezach van de mode, kon zij Robert Conway niet ten volle be-

heerschen. De natuur was niet te overwinnen, al werkte Robert zelf er toe meê om haar onder het juk te brengen. Kleedij noch *coiffure* konden hem het mannelijk *air* ontnemen, dat zijn gelaat kenmerkte, dat er sprak uit zijn levendige oogen, die zich bij wijlen verdonkeren en eene zonderlinge uitdrukking van ernst aannemen konden; terwijl bovendien de gebogen neus en de scherpgeteekende mond er toe bijdroegen om allen schijn van verwijfdheid te verwijderen.

Of Sir Robert Lady Jane zocht weten wij niet, maar dat hij haar bespeurde en als eene goede bekende begroette, bleek weldra. Gelukkig dat de schemering in het priëel nog verhoogd scheen voor hem, die in het zonlicht wandelde en niet meer dan de omtrekken van wie daar nederzat konde bespeuren, want anders had Robert wellicht een blos op de leliewitte koon zien gloeien en de tengere vingeren het gouden reukdoosjen trillend zien omvatten.

Toen hij in den ingang stond, ontsnapte hem een half luide kreet van verrassing, waarna hij met bevalligheid zich op éene knie neêrliet, en met de geparfumeerde hand even de hare vatte, terwijl hij eenige door den hofstijl getinte woorden sprak, bij de jonge ridders toen ter tijde in gebruik, die in hunne *courtoisie* overdreven waren, omdat zij niet meer dan een vorm was, welke eigenlijk de grootste grofheid verbergen of bedekken moest.

‘Hebé maakt zich schuldig aan te groote bescheidenheid, als zij in het donkere woud zich onttrekt aan het spiedend oog harer bewonderaars.’

‘Is zij bescheiden, omdat zij zich verbergt, wat moet hij dan wel zijn, die in haar schuilplaats dringt? Vertrek dus, hoogmoedig sterveling en stoor de bescheiden Hebé niet langer,’ zeide zij schertsend, terwijl zij, door het schalksch oog te doen heen dwalen naar een stoel in hare nabijheid, geheel in strijd scheen te handelen met hare woorden. De jonkman had die verklaring van den eigenlijken zin harer woorden niet behoeven te ontvangen en zou het bevel tot vertrekken, ook zonder dien blik, reeds als een bevel tot blijven hebben uitgelegd, want hij was opgestaan en boog zich, met de eene hand steunende op den rug van den aangewezen of liever aangeduiden stoel, tot haar over, alsof hij haar in de oogen lezen wilde.

‘Ja, dat is nog wel de blik van de verrukkelijke Hebé, die den smachtenden sterveling den goddelijken nektar schenkt.

Immer jong en schoon, eeuwige frissche en geurende lente! Voort uit de jaloersche schaduw van het bosch, dat u vijandig is en moet zijn, want het is het tegenbeeld van u; het verandert zoo snel en vertoont dikwijls reeds aan den nog groenen tak een gelend en verwelkend blad!'

'Pas op, pas op, gij vertreedt mijne kanten,' riep zij haastig, terwijl zij het wijde kleed, waarvan zijn voet werkelijk een slip had aangeraakt, terugtrok. 'Weet ge wel,' vervolgde zij op haren gewonen snappenden toon - het plotseling opgekomen donderwolkjen was even plotseling verdwenen - 'weet ge wel, dat de maanden waarin ik u niet zag, u werkelijk veranderd hebben, en gij dus volmaakt in een bosch zoudt thuis behooren? Robert, wat zijt ge veranderd! Twee duim, zoo niet twee en een half, zijt ge gegroeid! En ge loopt werkelijk naar het zwaard, dat ge zeker al dien tijd aan uwe zijde hebt moeten dragen. Och, vertel me eens van Mylord Strafford. Vindt ge dat niet vreemd: ik heb hem nooit gezien, en er is geen man van wien ik meer heb hooren spreken....'

'De gelukkige, die het zeldzaam voorrecht heeft om door u te worden herdacht. Ik onderstelde dat Hebé gewoon was te sluimeren aan de oevers van de Lethe,' er lag eenige ernst in den toon zijner stem bij het uitbrengen dezer woorden; een ernst echter, dien zij niet bemerkte, want schertsend hernam zij: 'Juist, juist, maar Mylord Strafford, die zooveel beheerscht, schijnt het die rivier ook wel te doen.... Maar gij, Robert Conway, hebt toch waarlijk geen recht om mij mijne rustplaats te benijden. Geene verwijten echter! Ik zou u misschien ernstig maken en u dan weêr die wenkbraauwen zien fronsen, zoo als laatst; wanneer was het ook weêr? Ja, toen die barre beer naar den Tower werd geleid, ik meen dien puritein, wiens boek door beulshand verbrand werd.' Zij bedoelde Mr. Prynne, schrijver van 'een boek van een duizendtal bladzijden' en gericht tegen de maskes en de waerelsche genietingen van het hof, welke met al de verontwaardiging van een geërgerd en gekwetst gemoed werden gehekeld, bespot en verdoemd. Het boek werd een monster, en nog wel een misvormd monster door de heeren rechters genoemd en als zoodanig door beulshand verbrand; de schrijver, veroordeeld tot levenslange gevangenis en vijfduizend pond boete, mocht zich gelukkig nog prijzen dat hem oor en neus verbleef.

Jane had zeker een tedere snaar aangeroerd, want de jonk-

man, hoewel door haar gewaarschuwd, fronste weder de wenkbraauwen, terwijl een trek van gemelijkheid op zijn gelaat zichtbaar werd.

‘Gij wildet van Mylord Strafford spreken, Jane!’ zeide hij, zich dwingende om die woorden op lossen toon te uiten.

‘Juist, en gij spreekt van Lethe..... Bloos, schuldige, dat ge dien naam noemt. Zeventien Januari, schreef ik in mijn zakboekjen - ik zal het u straks laten zien - van buiten is het met ivoor bekleed en van binnen met roode zijde, echte Chinesche, zoo als ik hoor; het was een Kersmisgeschenk van Hare Majesteit, en dat ik, zoo als ik geloof en heb hooren fluisteren, verdiend moet hebben als Dorimene in de Pastorale, die wij den avond vóor Kersmis voor Zijne Majesteit vertoonden.... Ik was in het goudgaas en zweefde als in een zee van lint, dat laatste zeî mij Mylady Carlisle, die Juno voorstelde en deerlijk verslagen werd door Venus, waar Hare Majesteit voor speelde.... Weet ge, het voegde zoo in de Pastorale, dat Juno moest vluchten, en ik geloof dat het haar moeite genoeg kostte om dat gedeelte van haar rol naar eisch te vervullen. In vertrouwen gezegd, speelde zij de Juno voortreffelijk en werd ik zelfs bang toen zij Venus Paris betwistte; ik moest juist op dat oogenblik optreden en huppelend naderen met een klein schaapjen, dat ik aan een rood zijden band voortleidde, onder het zingen van een lied, dat door Mijnheer Voiture - een van de eerste vernuften van het Fransche hof, zoo als Hare Majesteit mij heeft gezegd - vervaardigd was. Ik zong en huppelde en leidde mijn schaapjen voort, maar ik vergat, toen ik Juno zag, bij Paris te blijven staan, hetgeen ik had behooren te doen. Ik huppelde altijd voort tot dat ik het tooneel weêr af was.’

Robert glimlachte even bij hare voorstelling van het gebeurde, waarvan de herinnering haar de oogen nog flikkeren en den boezem deed zwoegen; hij glimlachte even, maar toen die glimlach verdwenen was, vertoonde zijn gelaat een ongewone strakheid en mompelde hij: ‘Ik wilde voor u zelve, Jane, dat ge geen vermaak vondt in die vertooningen.’

‘Geen vermaak daarin vinden? Zoudt ge dan verkiezen dat we hier zaten zoo als, naar ik hoor, in Spanje gebeurt: stijf in het keurslijf, met zoo veel woorden op de lippen als ons 's avonds te voren voor den volgenden dag worden opgelegd? Twee of drie keer in de week wonen wij allen, natuurlijk behalve Hare Majesteit, de dienst bij en dan moet ik bijna als

zulk eene Spaansche grootheid stil zitten, soms wel drie kwartier. En dan moet ik meer dan een uur aan de kaptafel Harer Majesteit zijn. In vertrouwen gezegd, Robert, is dat een marteling, wanneer Zijne Majesteit er bij is, die fronsen kan, bijna even goed als gij het soms kunt.... Neen, het is een genot, als we een Pastorale mogen voorstellen of een Maske, en ik mag betuigen, dat ik dan betere en galanter tochoorders heb dan ik op dit oogenblik er een bezit.'

Het was waar, aandachtig scheen hij, galant was hij niet. Hij had haar bij de laatste woorden half den rug toegekeerd en het sierlijk gebonden boek in de hand genomen, dat naast haar lag.

'Behoort dat u, Jane?'

'Ja, dat behoort mij,' andwoordde zij, den toon zijner stem nabootsend. 'Dat is óok een geschenk Harer Majesteit; ik kreeg het op den Petrus en Paulusdag.'

'Dat moogt ge niet lezen, Jane! Dat is een Papistiesch boek...'

'Ik heb er nog geen oog ingeslagen,' haastte zij zich te andwoorden. 'Maar ge maakt mij nieuwsgierig; ik moet het nu beginnen te lezen. Gij zult mij voorlezen, Robert!'

'Voorlezen? Ik zal zorgen, dat het mij onmogelijk wordt dat te doen en u om er naar te hooren.' Hij trad het priëel even uit en wierp het boek ver van zich. Jane was opgesprongen; hoog rood waren hare wangen gekleurd en de kleine hand werd zenuwachtig bewogen.

'Robert, ik wil het terug, en als het fluweel beschadigd is, zult gij er aansprakelijk voor zijn bij Hare Majesteit. Ik w i l het terug hebben. Wat ge een ruwe beer zijt geworden in Ierland! Ge blijft mij aanzien, terwijl ik u zeg, dat ik het terug wil hebben. O waren Mylord Colchester of Mylord Craven of Mylord Connington hier!' Het kleine voetjen trippelde van drift en de oogjens glinsterden van tranen. 'Ik wil u nooit terugzien. Waarom zijt ge niet in Ierland gebleven, waar ge 't wis zeer genoegelijk vondt met uw vrienden, die u zeker les gaven in de kunst der *courtoisie* - maar ten minste nog van tijd tot tijd door een enkel teeken blijk gaven van hun leven....'

'Verwijt ge 't mij, Jane! dat ik dat niet deed.... jegens u?' vroeg hij zacht. 'Zeventien December vertrok ik naar Dublin en den zeventienden Januari daaraanvolgende schreeft ge in uw dagboekjen....? Aanbiddelijke Hebé, laat de zon

weder stralen uit uwe oogen..... het is mij zoo duister thands.'

'Neen, geen woord meer!' hernam zij nog heftiger; zij duidde het hem zeer euvel, dat hij op dezen oogenblik haar de halve woorden, die zij straks gesproken had, herinnerde; zij haatte hem thands: zij wilde hem nooit weêrzien. De daad, door hem verricht, werd haar hoe langer hoe meer een misdaad; de vrijheid, die hij zich veroorloofd had, eene vermetelheid, waarvoor zij ieder edelman van het hof zou gestraft hebben, maar waarvoor jegens hem geene boete zwaar genoeg kon uitgedacht worden.

'Waarom den top van den Olympus nog langer in zwarte onweêrswolken verborgen!' riep Robert, die nog maar niet aan den duur van hare drift gelooven wilde. 'Drijf de wolken weg en ik woon het festijn der Onsterfelijken aan uwe zijde bij.'

Jane bleef zich echter afkeeren en scheen in zijne woorden een nieuwe aanleiding tot toorn te vinden. Onbewust sprak zij zelve, die er anders zoo gaarne naar luisterde, een veroordeelend vonnis uit over den gebruikelijken hofstijl. De natuur beheerscht toch in oogenblikken van ernstige aandoening in aller hart de konventie!

Nu Jane Howard zich gekwetst gevoelde; nu zij, in drift ontstoken, herstel en voldoening eischte voor eene beleediging, door Robert Conway haar aangedaan, kwam het haar voor, dat de woorden der galanterie geen andwoord gaven en konden geven op hetgeen zij het recht had te vragen.

De stem van den hartstocht moge eene groote verscheidenheid in tonen bezitten, haar geluid is toch immer hetzelfde; waar die stem zich verheft, getuigt zij van het menschelijke, hetzij zich dat hult in de lompen van de heffe des volks, of in de plooien van het zijden kleed van Jane Howard, het bedorven kind van het weelderig hof Zijner Majesteit, den Koning van Engeland.

'Sir Robert Conway, ik wil alleen zijn,' zeide zij, terwijl de verbittering trilde in hare stem.

'Jane, Jane! zijt ge dan waarlijk boos, omdat ik niet toe mag geven aan... een luim?'

'Waar gij niet over te oordeelen hebt, Sir!' riep zij uit, terwijl de lippen zich krulden en het aanminnig gelaat werkelijken wrevel en hooggaande ergernis uitdrukte.

'Niet alzoo, Jane! Doe mij niet gelooven, dat het u ernst is. We zijn zulke oude trouwe vrienden, Jane! We waren zoo lang reeds bij elkander, dat het mij zoo vreemd, zoo een-

zaam was toen ik naar Dublin ging. In zeven maanden, denk eens, Jane, zeven maanden, zag ik u niet, en nu ik terugkeer, zie ik voor het eerst die oogjens met tranen, die lipjens trillen van drift; ik herinnerde ze mij zoo menigmaal, schitterend van schalksheid en zich plooiend tot een blijden lach! Laat het weêr zijn zoo als vroeger, Jane! Wees verstandig, en zet u neêr en dan zal ik u verhalen van Mylord Strafford, mijn heschermer!'

Maar Jane zette zich niet neder en schudde wrevelig met het hoofd.

'Gelief mijn hovenier te roepen, Sir! Maar neen, ik vergeet dat gij u voornaamt te weigeren wat men u vraagt.'

'Wilt ge 't dan niet begrijpen, waarom ik u dit boek ontnam?' riep Robert, zelf cenigermate geprikkeld, uit. 'Gij, eene der Howards, die onder de regering der bloedige Mary zooveel leden voor het Protestantsch geloof, gij zoudt door de list van de vreemde vrouw een vlek gaan werpen op het martelaarschap uwer verwanten? Gij zoudt ontrouw worden aan de zaak, de goede zaak, voor welke zij het leven offerden? Dat boek is een gevaarlijk geschenk, en zoo niemant uwer verwanten u dat nog gezegd heeft, dan is het een verzuim, dat voor hunne verandwoording komt, maar waaraan uw vriend Conway zich niet schuldig zal maken, daar hij u waarschuwen en zoo dat noodig mocht zijn, het middel ontnemen zal, dat zou kunnen medewerken tot uwe val.'

Jane had zulke woorden en den vasten toon waarop hij ze uitbracht, nog nooit van hem gehoord. Wat was ook hij thands ver van den metaforischen hofstijl! Wat moest hij wel veranderd zijn in die zeven maanden tijds! Bij die gedachte kwam het niet in haar op, dat zij zelve misschien dat nog meer was dan hij; zij, die bij zijn vertrek naar Ierland, naar het hof van den Onderkoning, de betrekkelijk eenvoudige en stille woning eener verre verwante, die op het land bij Chester leefde, verwisseld had met het prachtige luidruchtige hof van White-hall, waar zij, in plaats van de domme vogels, de met nog fraaier veêren pronkende edellieden de zoetste liedekens hoorde kwelen; waar zij, in plaats van de oude, altijd brommende tante, die toch niet meer was dan een Miss Kimbolton, eene vrolijke, lieftallige jeugdige vrouw had aangetroffen, die Koningin was van Engeland, die hare meesteresse heette, maar hare moederlijke vriendin had willen zijn, en haar, even als de Lords, de

Pairs van het Koninkrijk, verpleegde, koesterde en de aarde bijna tot een paradijs vervormde.

En ware Robert Conway ook weinig veranderd, de invloed dien het hof op Jane had geoefend, moest reeds tusschen beiden eene wijde klove hebben gegraven. Nog wijder werd zij echter nu ook hij was veranderd, nu de weg, dien hij betrad, hem van het hof afleidde. Van nature ernstig, had echter de omgang met de altoos dartele Jane dien ernst getemperd, en had hij, eenige maanden vóor Jane naar Londen overgeplaatst, aan het hof leeren deelnemen aan al de genoegens die het gaf; had hij zich leeren vormen naar den type, dien men zich daar van den volmaakten edelman had gedacht. Zijn charakter was onderdrukt, maar niet overwonnen; was gewijzigd, maar niet vernietigd. Dit bleek toen hij, aan den invloed van White-hall onttrokken, werd overgeplaatst naar het hof van den Onderkoning te Dublin waar de dampkring eene gants andere was!

Troonde in White-hall de lichtvaardigheid, maar ook het genot en de ontspanning, welke van geen plooi op het voorhoofd wilde weten buiten de vergaderzaal van den bijzonderen raad Zijner Majesteit, in Dublin zetelde de losbandigheid, maar ook al te vaak de ernst van het overleggend verstand, de scherpte van het gespitste oordeel, dat zich een weg moest banen door den doolhof, waarin het despotisme zich waagde. Onrecht, omkooping en verraad in White-hall, zoowel als te Dublin; maar aan het Engelsche hof werd alles bedekt met een liegend bloemtapeet en aan het Iersche niet.

Robert Conway, die in White-hall slechts vermoed had, zag en tastte aan het hof te Dublin; en bij zijn vereering, of liever ontzach, voor Lord Strafford, tot wiens gevolg hij behoorde en die hem soms de diensten van sekretaris verrichten deed, voegde zich zijn afkeer van de maar te dikwijls door zijn meester gebezigde middelen, van de knevelarijen die daar gepleegd, van de boeien die er gesmeed, van de rechten die er vertrapt werden.

Zoo jong nog en reeds zulk een strijd in zijn binnenste! Vereering van Straffords gaven, afkeer van den heerscher, en daarbij een toomelooze eerzucht! Uit een zijtak van het bekend geslacht der Conways gesproten, bezat hij niets dan een onbevlekte naam, een warm hart, een goed helder hoofd. Hoe diep gekwetst had hij zich gevoeld, als hij van zijne meesters te Eton College, bij elken prijs dien hij behaalde, vernam, dat zijne rijke

bloedverwanten dien betaalden; hoe hij zich geprikkeld vond als hij den karos met het gekarteleerde wapen, dat het hoofd van zijn geslacht voerde, door de zes vurige paarden zag voortgetrokken langs de landwegen naar het oude maar stevig en bijna vorstelijk kasteel, waar ook zijne voorvaderen woonden; hoe de begeerte in hem ontkiemde, om eenmaal zich ook te mogen nederlaten op de donzen kussens, zich te schuilen achter de zijden gordijnen van zulk een voertuig. Eerzucht, brandende cerzucht bezat hij en ze deed hem dagen lang heenbuigen over de tafel waarop de boeken zijner studie lagen; ze deed hem al de krachten, die in hem waren, als vereenigen op één punt: arm was hij en onbekend en hij moest rijk worden en aanzienlijk. Maar nevens de eerzucht zetelde ook de eerlijkheid in zijn binnenste, en even als de beide grondkrachten, die de planeet in haar stand doen verblijven, waren beide voor hem niet alleen voorwaarden tot beweging maar ook voorwaarden tot behoud. Zal het hem mogelijk zijn het evenwicht tusschen beide krachten te bewaren, ook waar der eerzucht nog schooner lokaas vertoond wordt dan tot dus verre plaats had? Hij is de zoon van een oud krachtig krijgsoverste, die de vrijheidsoorlogen in de Nederlanden bijwoonde, wiens gelaat, met likteekenen doorgroefd, er van getuigde, dat menig droppel van zijn bloed aan het lemmer zijns vijands had gekleefd; die, in het weeke land, voor welks behoud hij streed, begraven, op de plek waar hij viel, te midden van den vijand, uit het verre graf zijn eenigen scheen toe te roepen: wees trouw aan de zaak waarvoor ik stierf. Tot nu had hij die stemme gehoor gegeven en had hij de eere zijns vaders lief gehad boven alles. Tot dusverre was er echter nog niets van hem gevorderd, dat in tegenspraak was met hetgeen hij als zijn beginsel erkende, en had hij alleen toegezien waar andere werkten, en behoefde hij alleen in zijn binnenste te getuigen dat hij, indien het van hem wierd gevergd, zoude weigeren te arbeiden zoo als zijne meerderen het deden. Hij was nog te nietig een dienstknecht om door Lord Strafford tot werkelijken arbeid geroepen te worden, zoodat er nog geen slagveld bestond waarop de eerzucht des jongen edelmans en de heilige traditiën des zoons elkaâr konden bekampen.

Wat hij echter tot dus verre gezien had, deed hem den strijd, die hem wachtte, te gemoet zien, deed hem in de laatste weken menigmalen tot zich zelven inkeeren, en dit gaf hem dien ernst, waarvan Jane een afkeer had, waarvoor zij eigenlijk vrees

koesterde; dit gaf hem, niettegenstaande het weelderig kleed van hoveling, dat hij zich had moeten aantrekken, en zich ook - hij was nog zoo jong en had eene verontschuldiging om ijdel te zijn - met zelfvoldoening aangetrokken had, dat voorkomen van mannelijke kracht, welke hij tegenover Jane had misbruikt, toen hij het waagde de rijke erfdochter, de gevierde schoone, te weêrstreven.

Jane was een kind, maar een bedorven kind, en al klonk er ook in het diepste diep haars harten een stemme die haar toefluisterde, dat Robert een beter kavalier was dan Lord Craven, dan Cottington, en hoe de vlinders ook heetten, die de bonte vlerkjens repten om de geurende en kleurende hofbloemen, zij vergaf het hem niet, dat hij haar ongehoorzaam bleef, en, vermetele als niemant het waagde te zijn, haar iets gebieden of verbieden dorst. Boezemden de laatste door hem gesproken woorden haar ook een soort van ontzach in, en lag daarin wellicht een teeken, dat zij haar minderheid gevoelde, zij was daardoor te eer besloten om geen afstand te doen van haren eisch, en verlangde daardoor misschien met te koortsachtiger drift dat hij opvolgen zou wat hij als luim minachtte. Wat hij ook deed om haar weder tot hare gewone opgeruimdheid terug te brengen, het mocht niet baten; zij bleef halstarrig zwijgen, en toen hij eindelijk haar mededeelde weldra weder naar Dublin terug te zullen keeren en haar vroeg wanneer hij afscheid van haar zou kunnen nemen, had zij geandwoord, dat het nu het geschiktste oogenblik was, daar het woord van afscheid haar nu het aangenaamst in het oor zou klinken.

Robert Conway verbleekte een oogenblik: zóo verre had hij niet bedoeld te gaan, en een blik op de bekoorlijke Jane, die hij in den laatsten tijd geheel anders had leeren beschouwen dan zijne zuster, deed het hem bejammeren dat hij zóo verre gegaan was. Hij had echter gedaan wat hij zijn plicht meende te zijn, en, sterk door dit bewustzijn, zoo als hij dacht, zou hij volharden en later het loon wachten dat niet uit kon blijven, zoodra Jane tot kalmte was teruggekeerd.

‘Vaarwel dan, Jane! Het kost mij veel van u te scheiden, nu ik eerst goed heb bespeurd hoezeer gij den steun eens vriends behoeft. Ik had zelfs niet gedacht, dat het mij zóo veel kosten zoude te scheiden,’ ging hij na eenige oogenblikken meer bewogen en minder krachtig voort. ‘Jane, ik was tot u gekomen om u een woord toe te fluisteren, dat reeds lang op mijn lippen zweefde; een woord, waarvan ik de beteekenis eerst recht

begrepen heb toen ik u niet meer om mij zag.' Zij bleef zwijgen en met haar waaier spelen en joeg met de eene hand een vlieg weg, die haar weder vervolgde.

'Vaarwel dan!' riep hij uit, en zonder haar aan te zien rende hij het priëel uit.

Hij vertraagde echter zijn gang, toen hij eenige schreden gezet had; hij hoopte nog teruggeroepen te worden; hij hoopte, maar hield zich sterk en wilde niet naar haar omzien. Zoo hij had kunnen waarnemen wat er in het prieel voorviel, hoe hij dan alle krachten zou hebben ingespannen om sterk te blijven! De kostbare waaier, het kostelijk reukkoffertjen lagen op den grond; de oogen van Jane staarden in angst naar hem die zich verwijderde; de lippen openden zich om zijn naam te roepen, de hand strekte zich uit om hem te worden toegereikt... De krachtige Robert, de mannelijke jongeling, gaf juist het pleit verloren. Hij kon zóo niet scheiden; hij had zich omgewend, het boek, dat hij wegwierp, gezocht en gevonden; hij keerde, en leî het haar, die met een kreet van verrukking weder in haar leunstoel was neêrgezegen, op den schoot, met het vleiende woord:

'Nu, Jane! zult ge toch wel een woord van afscheid voor mij hebben? Is de schuld nóg niet verzoend, welke boete legt ge mij dan op?'

'Had Hebé een talisman weg te schenken, zij zou het doen,' schertste het plotseling weder vrolijk geworden kind, en ze trok de hand niet terug, die hij gevat had en eerbiedig even met de lippen aanraakte.

'Zij zelve is de talisman,' fluisterde Robert met vonkelende oogen. 'Jane, ik bemin u. Ik waagde het niet u te schrijven toen ik ver van u was, ik moest het uitspreken dicht bij u, zoo als nu, met uwe hand in de mijne, mijn oog zich weêrspiegelend in het uwe... Al schreef ik u niet, toch dacht ik meer aan u dan alle anderen... Ik ben een roover, Jane, ja ik beken mijn misdaad; ik kocht uwe bedienden om, en de strik, die op uw boezem rustte, toen gij de laatste pastorale speeldet, kwam tot mij in Dublin.'

'Misdadige!' riep Jane lachend uit, 'daarvoor zult ge boeten - op het eerste bal zult gij het eerst met mij dansen, hetgeen u een duel berokkenen zal.'

'Mag ik hopen, Jane! mag ik hopen....?'

Zij liet hare hand nog in de zijne maar andwoordde niet.

'Lady Jane!' klonk het in de verte en weldra dichter bij.

Het was de bejaarde kamenier, het erfstuk der famille Howard, die haar scheen te zoeken. De geroepene trok haar hand terug en ijlde het priëel uit, waardoor zij spoedig in het gezicht kwam van de oude Alice.

'Hare Majesteit,' hijgde deze haar tegen, 'heeft u reeds tien minuten geleden laten roepen... Men wacht op u om de Sarabande te beginnen. Men kan niet buiten u, spoedig, spoedig!'

'Ongehoorzaam kind, dat ik ben! Mijne voogdesse mag ik waarlijk niet doen wachten! Hare Majesteit is dat, Mr. Conway... Adien!' Zij wierp hem een kushand toe en huppelde heen alsof haar niets bezwaarde, alsof haar reeds de eerste maten van den nieuwen franschen - eigenlijk Spaanschen - dans in de ooren klonken. Hoe geheel anders als de jonkman, die met zijne houding verlegen, geen enkel woord wist uit te brengen en haar, terwijl de gekreukte barret in de trillende vingeren heen en weder schoof, star, met gefronsde wenkbraauw en een hoogen blos op het gelaat, bleef nastaren.

'Hare Majesteit is dat, Mr. Conway!' die woorden zuisden hem nog in het oor. Hoe vrolijk hupte zij heen en hij had met zooveel ernst gesproken! De Sarabande wachtte haar en voor dien dans verliet zij hem in zulk een oogenblik!

Ze was een kind! Lichtvaardig en wreed als een kind in zijne argeloosheid kan zijn. Maar was zij wel geheel argeloos, al mocht zij ook lichtvaardig heten? Wat *coquetterie*, wat dartel spel, terwijl het zijne innigste belangen gold! Wat wispelturigheid, waar het zijn geluk; wat halstarrigheid, waar het hare begeerten betrof! Zijn oog dwaalde naar het priëel en het zag er het schijnbaar door haar zoo hoog gewaardeerde boek achteloos in het stof liggen. Zij had er zijne vriendschap voor in de waagschaal gesteld en het scheen haar de moeite zelfs niet waard van het der oude Alice, te gelijk met haar waaier en reukdoosjen, waarvoor zij wél zorg had gedragen, mede te geven. Zonderling kind, dat hij lief had, en dat hij thands wenschte minder lief te hebben! Zij speelde met hem! Zij had hem tot gehoorzaamheid gedwongen, zij had hem nederig doen buigen voor haar wil, zij, die anders naauwelijks een wil toonde te hebben. 'Hare Majesteit is dat, Mr. Conway!' Wat bedoelde zij daarmede? Waarom moest hem zoo nadrukkelijk verzekerd worden, dat Hare Majesteit hare voogdesse was? Zou dat ook een andwoord kunnen zijn op zijn aanzoek? Stompzinnige, die hij was, die zich afpijnde om hare kleine gebreken te ontleden, hare onge-

voeligheid te overzien en in het licht te stellen, en voorbijzag wat er bemoedigends voor hem in hare handelingen lag! Hoe flikkerden hare oogen bij die laatste woorden! Hoe straalde er hem een blik van verstandhouding uit toe! Hij had er een woord uit moeten lezen, dat zij niet had willen, niet had kunnen uitspreken, maar hem toch had willen kenbaar maken. Ja, hij was onrechtvaardig jegens haar. Zij had hem lief en had de mate z i j n e r liefde willen leeren kennen, toen zij van hem eene wijle onderwerping aan haren wil had geëischt. En om te doen zien, dat zij zijn raad wilde volgen, dien zij voor goed hield, misschien wel alleen omdat die van hem kwam, had zij het hoek, het geschenk harer voogdesse, met voordacht achtergelaten en ter zijner beschikking gesteld. Dat boek moest hij dus wel aanmerken als een pand harer liefde en daarom zou hij het bij zich bewaren. In plaats van ontmoedigd te zijn, voelde hij in zich het vaste voornemen rijpen om zich te verklaren nog vóor hij zijn meester, wiens vertrek hij zeer aanstaande dacht, weder naar Dublin zoude volgen. Sterke Robert Conway, die zijne makkers zoo dikwerf beheerschte door de kracht van zijn wil, door zijne mannelijke sterkte, en wien door de meest vertrouwden en scherpzinnige zijner vrienden eene schoone toekomst werd voorspeld in de dienst van den machtige, die moed en kracht te waardeeren wist, hoe zwak blijkt gij te zijn tegenover een paar aanminnige oogen, hoezeer wordt gij beheerscht door den toon eener zoete stemme, en trilt ge bij het dreigen van eene kleine blanke satijnzachte hand! Is het de almacht dier geheimzinnige aandoening, die hare wortelen schiet in het dierlijke der menschelijke natuur en hare kruin verliest in de nevelen van het goddelijke, die de grootste zelfzucht is en tevens de grootste zelfverloochening, die verlaagt en veredelt, die den jonkman plotseling tot man kan doen rijpen en den rijpen man tot den kinderlijken leeftijd vaak terug brengt? Is het de wonderkracht der liefde, die ook in Robert Conway werkte? Hij vroeg het zich niet af, maar hij zou met verontwaardiging eene ontkennende verzekekering hebben afgewezen en met fellen wrevel de uitspraak van den arts hebben bestreden, die met het ontleedmes dat hart onderzocht had en er van mompelde, dat wat hij er gevonden had, onder het machtig mikroskoop gebracht, een compositum vertoonde, waarvan de eerzucht een groot bestanddeel uitmaakte.

Logen, logen! zou hij geroepen hebben, en daarbij verge-

ten dat hij, hoewel aan aanzienlijke geslachten vermaagschapt, zelf arm was, en slechts met buitengewone inspanning van alle krachten zich langs den gewonen weg boven de sfeer, waarin hij zich bevond, zoude kunnen verheffen, maar dit veel lichter zoude kunnen, indien hem de rijke erfdochter ter zijde stond, de laatste der Howards, wier hand ter beschikking stond van de Kroon.

III.

‘Laat mij nog even, nog een paar minuten rusten, Pat! Ik heb nog geen oog toegedaan.... O!’ kermde hij, die in het ruime vierkante ledikant lag, dat bijkans een vertrek geleek, welks wanden bestonden uit blaauw damasten gordijnen, terwijl op elk der zwaar vergulden houten stijlen een groene en witte vederbos prijkte. De met den naam van Pat aangesprokene was een man, die den middelbaren leeftijd reeds voorbij was en nog ouder scheen door het zwart kalotjen, dat hem de kruin van het hoofd dekte. Zware wenkbraauwen, die reeds begonnen te grijzen, overschaauwden de oogen, die er geheel onder weg scholen, en dat te eer schenen, omdat het hoofd even als het geheele lichaam eene gebogen houding had aangenomen.

Een zwart fluweel wambuis en broek, wit zijden kousen en lage schoenen met roode hakken, het een noch het ander met eenig versiersel, maakten zijne kleeding uit; slechts droeg hij eene zware zilveren keten, waaraan een plaat van hetzelfde metaal was bevestigd, op welke een beeltenis gestempeld was. Hij sprak slechts fluisterend en was voor ettelijke oogenblikken op de teenen de kamer ingeslopen tot aan het ledikant, waarvan hij zeer voorzichtig een der gordijnen even had opgetipt bij de woorden: ‘Uwe Genade! het is reeds tien.’

Een zucht was daarop gevolgd en het andwoord dat wij kennen, hetgeen de opmerking uitlokte, dat hij Zijner Genade niet alleen eenige minuten maar zelfs eenige uren, zelfs dagen ruste gunde, maar dat Zijner Majesteits onderdanen dat waarschijnlijk niet zouden doen en daarvan reeds blijk gaven door in aanzienlijke getale op te komen en te wachten naar de bevelen Zijner Genade!

‘Regent het, Pat?’

‘Neen, Uwe Genade! het is goed weêr; de zon schijnt helder; er is geen wolkjen aan den hemel!’

‘Hoe is de wind?’

‘Dat weet ik niet, Uwe Genade!’

‘Dat moest ge weten, Pat! eer ge mij kwaamt roepen. O mijn God!’ kermde de lijder, en hij voegde op bevelenden toon er bij: ‘Ga zien hoe de wind is! Hij is zeker Noord; ik voel het aan de hevige scheuten...’

Pat sloop heen zoo als hij gekomen, en kwam even onhoorbaar terug als hij vertrokken was. De kranke, die desniettemin de trilling van den grond bij Pats voetstap gevoeld had - zoo geprikkeld waren zijne zenuwen - had zich niet langer kunnen bedwingen toen hij alleen meende te zijn en kermde luide. Hij klemde echter de tanden weder op elkander, toen hij den naderenden voetstap vernam en was stil toen Pat door een gleuf van het bedgordijn heen fluisterde: ‘De wind is vlak Zuid-Oost; en het is zoo warm, dat men een ei zou kunnen braden in het zand.’

‘Ik zal dan wel m o e t e n opstaan! Geef mij een glas wijn!’

‘Uwe Genade bedenke, dat de sarsaparillen en de vlier getrokken zijn,’ en hij stak de hand uit naar de zilveren pot, die met een sineesch porcelein kopjen op een zilveren schenkblad stond, dat zijn plaats op de gladhouten nachttafel had gevonden nevens de kristallen kom, half gevuld met water, waarin een bal van witten was met een thands uitgedompt pitjen dreef.

‘Een glas wijn, hoort ge niet!’ beval de kranke driftig. ‘Zware Portugesche!’

Bedenkelijk het hoofd schuddende, gehoorzaamde de dienaar en schonk hij een roemer van venetiaansch glas uit een schenkkan, waarin een gravenkroon gegraveerd was, met het verlangde donker roode vocht vol. De roemer werd in een teug geledigd en hem teruggegeven met bevel dien nogmaals te vullen.

‘Maar, Uwe Genade! dat is vergif.... Dokter Edwards zeî me nog bij het afscheid...’

‘Dat ik zweten moest en mij stoven tusschen de lakens! Dat zou ik ook graag doen als ik Edwards was... Spoedig dien roemer gevuld!’

Wat de sarsaparillen en de vlier niet schenen te kunnen uitwerken, bleek de wijn te vermogen. Het hoofd werd van de kussens opgelicht, de zijden dekens weggeslagen. Pat

schoot toe, bood diep buigend zijn rechter arm, dien de kranke vatte, waarna hij met een half gesmoorden kreet, dien de pijn bij het buigen van den rug en het in beweging brengen zijner beenen hem ontlokten, het ledikant uitstapte en nederviel op den hooggerugden van een donzen kussen voorzienen stoel, die op het smirnaasch karpet, dat voor het ledikant was uitgespreid, gereed stond.

Daar bleef hij eenige oogenblikken zitten, door de zorg van Pat met een deken bedekt, onder welke de dienaar bezig was heup en dijen met de warme hand te wrijven.

Hoe oud zoude de lijder zijn? Het korte maar dikke krullende hair begon reeds te grijzen; een vaal bleeke tint lag over het gelaat verspreid: diepe rimpels waren in het voorhoofd geplooid en nog dieper voren waren langs neus en mond gegroefd. Hij moet reeds oud zijn en toch is er iets wat die meening bestrijdt. Zijne bewegingen, zijne gebaren zijn levendig en gehaast, zijn donker blaauw oog glanst hel en schijnt nog te tintelen van jeugdige kracht. Neen, al hangt thands dat hoofd op de borst gebogen en trillen de vingeren bij de zachte stroking van 's dienaars hand, die man kan nog niet oud zijn; krachtig moet hij nog wezen, al krimpt hij ook weg bij de heftige aanvallen van de jicht.

'Breng me de kaptafel hier, of neen, ik zal het nu wel zoo ver kunnen brengen,' mompelt hij, terwijl hij zich poogt op te heffen, hetgeen hem op nieuw een dof gekerm doet slaken. Voet voor voet, de eene hand geleund op den arm van Pat, de andere op een stok met gouden knop, wandelt hij nu naar de aangeduide plaats, waar de kaptafel staat op smaakvol gedraaiden voet en met ovalen spiegel, waar hij een oogenblik stil zit en dan den hals rekt om zich te beschouwen. Hij waagt den blik, al weet hij dat die hem moet te leur stellen. Nu het volle daglicht op zijn wezen valt, wordt het ingevallene, het ziekelijk bleeke, het afgematte van zijn gelaat te duidelijker, maar kan ook de uitdrukking van het geheel te beter worden waargenomen. Het voorhoofd is breed gewelfd en steekt uit boven het ander deel van het aangezicht; de neus, hoewel niet groot, is puntig, even als de kleine kin, terwijl de lippen fijn en de mond onberispelijk gevormd zijn; de tanden glinsteren als ivoor door de naauwe opening, die zich bij het spreken tusschen de lippen vormt. Het was niet zonder beteekenis, dat dat voorhoofd het geheele aanschijn beheerschte, dat die oogen

onder de wenkbraauwen als verscholen, half uit schuilhoeken u tegen glandsen, dat de lippen zoo fijn, de kin zoo spits en zoo puntig zich voordeden.

Een machtig verstand troonde in dat brein en overheerde iedere andere eigenschap; een koel berekenend verstand weêrspiegelde zich in het zelden vonkelend, maar altijd glanzend oog, dat scherp doordringende blikken kon afzenden naar de buitenwaereld; een spits en puntig oordeel schoot zijn scherpe pijlen van die lippen; het kort bevelend woord, het voertuig van den onbedwingbaren wil, klonk snerpend uit dien mond.

'Ik was vermoeid van den langen tocht van gister, Pat!' zeide hij, na een blik in den spiegel, alsof hij begreep tot eene verontschuldiging verplicht te zijn. 'De rust heeft mij toch goed gedaan...'

'Of de wijn,' mompelde Pat, die zich echter wel wachtte zijne gedachte luide en verstaanbaar te uiten.

Deze maakte zich gereed om tot het toilet zijns meesters over te gaan en schoof eenige laden open waarin het noodige zich bevond. In een zilveren lampetkan geurde het rozenwater, waarmede gelaat en handen bedaauwd werd; de fijne kanten lubben omzwierden weldra de magere polsen; de zwart fluwelen broek met de purperen linten dekte weldra de dij; het wambuis van dezelfde kleur en stof slechts in zoo verre de borst, dat het geel zijden met goud doorstikte onderkleed nog eenige palmen zichtbaar bleef; de breede liggende kant omgaf den hals en scheen vast gehouden te worden door een lint van dezelfde kleur als dat van den broek en van de marokijn leeren laarsjens en vormde van voren een strik, in welker midden een groote diamant vonkelde. Maar grooter verandering dan die kleedij, bracht de kunstbewerking te weeg, tot welke Pat thands overging, na een klein koffertjen van rozenhout met verguld beslag geopend en den vinger gedompeld te hebben in het fijne blanketsel, dat daarin verborgen was. Het vaalbleek verdween en maakte op de wangen plaats voor een natuurlijk blosjen; de diepe groef onder de oogen scheen aangevuld te worden: het geheele gelaat scheen als herboren.

Het was een moeitevolle arbeid, die ettelijke minuten duurde en waarbij de straks nog zoo vermoeide lijder als in krachten scheen te winnen en op te luiken uit zijne afgematheid.

'Nu de gouden keten nog, Pat! en dan het blaauwe lint!' beval hij. 'Ja, het blaauwe lint! Ik wil het van daag voor

het eerst dragen,' voegde hij er bij, toen de dienaar hem verwonderd aanstaarde. Toen aan het bevel voldaan was, spande hij zich in om op te staan, hetgeen hem slechts na eene herhaalde poging gelukte.

'Laat mij nu alleen gaan, Pat! en schenk mij nog een glas wijn in.'

Hij nam den stok en deed eenige voetstappen, hetgeen hem een zoo felle pijn veroorzaakte, dat de *moustache* op de bovenlip trilde. Het was een toonbeeld van zwakheid, zoo als hij daar in het midden van het vertrek stond, op zijn stok geleund, en naauw een voet waagde of in staat was te verzetten; zoo als hij daar stond als een kind, dat slechts noode den steun der voedster prijs geeft om zich tot loopen te oefenen. En dit toonbeeld van zwakheid was de machtigste man van het koninkrijk, was Graaf Strafford, in het bezit van al de voorrechten, waarnaar hij gestreefd had zijn gantsche leven lang.

Zoo als zijn wil thands de pijn beheerscht en het verlangen naar rust, waarnaar het lichaam smacht, terug dringt, zoo heeft hij iedere hinderpaal, die zich tusschen hem en zijn doel stelde, weten te overwinnen; zoo heeft hij iedere andere aandoening, dan die hem nieuwe krachten kon leenen tot den strijd dien hij voerde, bestreden en onderdrukt.

Uit een vernederd geslacht, dat in Yorkshire woonde, geboren, een geslacht, dat als eenige overgeblevene eere mocht bogen op verwantschap met het aloude huis der Plantagenets, waarvan het 't wapen voerde, mits met de balk der bastaardij, ontleende hij aan zijne afkomst de eerste aanleiding tot, het eerste voedsel voor zijne eerzucht.

Eer hij nog bekend werd gemaakt met het algemeen gebedenboek - het eerste leesboek voor de jeugd dier dagen - kende hij, dank zij de lessen van den hoogmoedigen vader, de reeks zijner voorvaderen, leerde hij de nagedachtenis eeren van Lady Margaret, die het koninklijk wapen in het geslacht der Wentworths bracht. Ware hij geboren ten tijde van den burgerkrijg, door den strijd tusschen York en Lancaster te voorschijn geroepen, hij zou als knaap voorzeker het zwaard zijns vaders hebben aangevat en met de volharding en de kracht waarvan hij toen reeds blijk gaf, zich in het hauteren er van hebben geoefend. Maar mocht er thands ook onrust bestaan en wrevel heerschen onder al degenen die zijns vaders huis bezochten - wrevel over de roemlooze en zwakke regering van den eersten Stuart, te

meer afstekend omdat de krachtige heerschappij van de laatste Tudor die vooraf was gegaan, er was voor 't minst vrede, nergens een spoor van geweldadigen strijd. Maar die onrust en die wrevel van allen, die hij ontmoette, fluisterden hem toe, dat er nog ándere wapenen waren dan het zwaard om te overwinnen, en spoedig werd hij het zich bewust, dat de natuur hem van de scherpste en sterkste wapenen van dien aard had voorzien. Spitser dan een damasceensche kling was het woord dat hem van de lippen vloog, en gloeiender dan de lont was de verontwaardiging, waarmede hij den tegenstander bejegende. Onwederstaanbaar was hij reeds in den kleinen kring, dien hij zich in de plaats van zijn geboorte wist te vormen, onweêrstaanbaar voor het traagste begrip, dat hij te bevleugelen, voor de dofste apathie, die hij tot werken, tot ijveren te dwingen wist.

En als hij uit de *meetings*, de bijeenkomsten der landedellieden en der gegoede pachters in den omtrek, als overwinnaar terugkeerde, dan wist hij elders verpozing te zoeken voor de inspanning, welke hij zich had opgelegd en las hij in zoo menig schoon oog, dat hij ook in het binnenvertrek onweêrstaanbaar was. Wij willen gelooven, dat niet alleen de eerzucht hem straks in den kring zijner vrienden en vereerders de woorden van de lippen deed vloeien, want hij was nog te jong om zoo volleerd tooneelspeler te zijn als hij had moeten wezen, indien de bezieling, die had medegesleept, de verontwaardiging, welke den hoorder het hart had doen outbranden, slechts gchuicheld ware. Maar met de zelfzucht, met het epicurisme waarvan hij blijk gaftegenover de schoone sekse, die hem maar al te spoedig als overmachtig overwinnaar erkende en die hij de toegebrachte nederlaag nimmer verzachtte, behoefde de verleiding juist niet groot te zijn om hem den strijd van beginselen te laten varen en te doen verwisselen voor een strijd van belangen alleen. En de verleiding was groot. Voor achttien jaren opgeroepen om in het Parlement zitting te nemen met zijne vrienden Pym en Hampden, had hij, toen het gantsche Huis der Gemeenten aan Pyms lippen geboeid en van bewondering aan diens voeten neêrlag, mede zijn cijns gebracht aan den reeds machtigen volksmenner, dien hij in scherpte en doorzicht, in kennis zelfs, overtrof, maar in wiens populariteit hij nimmer zoude kunnen deelen. Hij gevoelde het: naast dien man zou hij altoos de tweede zijn en hij w i l d e de eerste wezen. De Koning had geen leger te stel-

len tegen dat leger, geen reus tegenover dien Goliath; hij kon geene bressen beuken in den dikken ringmuur der vesting; maar hij kon beproeven in het duister de wallen te naderen en met den gouden sleutel, die meest op alle sloten past, eene der poorten te openen, naar binnen te sluipen en dan tweedracht te zaaien onder de legeraanvoerders. Pym had te weinig te wenschen, dan dat hem het uitzicht op bevrediging van onvoldane begeerten geopend kon worden; Hampden was te eerlijk; maar Sir Thomas Wentworth had vele voegen in het harnas, dat hij zich had omgehangen, en die voegen wist men te vinden. Sir Thomas Wentworth werd macht, eere, rijkdom geboden, tegenover den Tower, tegenover vernedering, oneere en smaad. Het Parlement was ontbonden; de zaak der oproerige factie - zoo als de oppositie heettescheen verloren. Zou hij terugkeeren naar Yorkshire, ondersteld dat hij er de vrijheid toe behield, en daar de kleine bezittingen zijner ouders bestieren en karige vruchten oogsten van den mageren grond, of zou hij den machtigen monarch dienen en zich zelven groot maken met hem?

Wenschen wij het om zijne eere, dat de strijd niet terstond beslist zij geweest ten voordeele der lovende en biedende majesteit, dat hij oogenblikken hebbe gekend van geweldige spanning, vóor hij het oor bood aan de lokkende stem der verleiding!

Hij bood echter het oor; hij nam de hand aan, die hem werd toegereikt, en binnen een week tijds liep de tijding door gantsch Engeland, dat Sir Thomas Wentworth zich Baron mocht heten en Lord President van den Raad van het Noorden.

De geweldige kracht, de onverzettelijke wil diens mans, verbaasde weldra vriend en vijand. De Koning schreed langzaam voort, vergeleken bij de stormende vaart zijns dienaars. De bewezen diensten vorderden belooning en het Onder-Koningschap van Ierland viel hem ten deel met den titel van Viscount. Daar in het ‘groene Erin’ gaf hij zijn meester het voorbeeld hoe men Parlementen kon doen vernederen, hen doen buigen en kruipen in het stof; hoe men ze subsidiën kon laten toestemmen; hoe men ze kon leeren kastijden en na de kastijding de roede kussen. En hij had den moed te schijnen wat hij was; hij verschool zich niet achter des konings mantel; daarvoor was hij te trotsch, daarvoor was hij te veel tot bewustzijn van zijn macht gekomen en stelde hij Karel en al diens dienaren te laag. Hij had er reden voor. Was hij ook afvallige,

hij was wat hij nu heette geheel en bewandelde nooit den bochtigen weg dien zijn meester altijd, ook waar het niet vergoêlijkt kon worden als diplomatische behendigheid, bij voorkeur insloeg. Eens had hij even de spitse van de roede der wraakgodinne meenen te hooren suizen. Maande de Koning hem in zijne officiëele brieven tot omzichtigheid en zachtheid aan, in de vertrouwelijke letteren spoorde hij hem tot voortgaan op den ingeslagen weg en wees hij in het verschiet op de verlangde Gravenkroon, die de gunsteling weldra zoude waardig zijn. Wentworth waagde een zijner geweldigste en stoutste daden, eischte de toegezegde belooning, maar moest vernemen, dat Zijne Majesteit vreesde zich aller haat te zullen berokkenen, indien zij den trouwen dienaar thánds zulk een gunstbewijs verleende. O wat er omging in het binnenst van den trouwen dienaar van zulk een meester! Zoo de klove die hem scheidde van het verre verleden niet zoo wijd, niet zoo gapend ware geweest...! Hij was een werktuig waarover men zich waagde te schamen...! Met minder trotschheid, met minder zelfbewuste kracht zou hij de toekomst hebben gevreesd; thands echter was het eenig gevolg van 's Konings handelwijze, dat hij dezen als lafaard verachtte en dat hij zich voornam te toonen, dat, zoo het Koningschap groot werd, het dat werd door hem. Iedere daad nam hij voor zijne verandwoording, maar ook iedere daad werd door hem voorbereid, aangeraden of verricht. In het heetst van de worsteling, welke hij deed ontstaan, werd hij door den Koning en diens wanhopigen Raad ter hulpe geroepen en kwam hij uit het onderworpen Ierland met geld en manschappen, die hij er aan had weten te ontwoekeren; kwam hij, hoewel de koorts en de jieht hem plaagden, elke beweging bemoeielijkten, elke gedachte schier belemmerden. Maar vóor hij nog ter hulpe kon snellen, was de slag door de onkunde van anderen verloren, en toen hij op het slagveld aankwam, zag hij, dat hij dáar niets konde uitrichten en met meer vrucht te Londen werkzaam zou zijn. De karos die hem vervoerde werd hem dra een nog te schokkend voertuig, en hij moest de gloeiende en toch half verlamde leden uitstrekken op de donzen kussens van den langzaam zich voortbewegenden draagstoel. Maar thands was hij op de plaats waar hij wezen wilde, en hoe de pijn hem ook afmatte en hem vermaande tot rusten, zou hij woekeren met de hem gelaten uren.

Vreemd en tegenstrijdig mocht het oppervlakkig schijnen, dat

hij, die zijne groote krachten wist te vereenigen en samen te trekken waar het de bevrediging gold zijner toomelooze eerzucht, wiens levensdoel macht was, nog zoo vele uren wist te ontwoekeren aan de genietingen der minne. Maar dat bevreemdende verdween en die tegenstrijdigheid werd opgeheven bij eene nadere kennismaking met dat charakter, bij de waarneming, hoe de offers, door hem in den tempel der liefde gebracht, slechts Cupido gewijd waren; hoe de liefde bij hem denzelfden grondslag vond als de eerzucht. Het was hem verpozing na moeitevollen arbeid zoetelijk te kouten op het satijn van den divan en er het oog te spiegelen in dat der vrouwe, tot de koude blik, die er uit het zijne straalde, warm werd door den gloed die er lag, die er uitstroomde, uit het hare. De menschen waren zijne werktuigen; de zwakke sekse voorwaar liet hij niet gelden als uitzondering, en evenmin als hij zich in zijn streven naar macht liet beperken door wet of bepaling, liet hij zich in zijne begeerten breidelen door de rechten van anderen, al waren die ook geschonken en plechtig bevestigd voor het outer des Heeren!

En toch, liet hij geene enkele uitzondering gelden waar het de waardeering der vrouw betrof?

De deur was opengegaan van het zijvertrek, waarheen hij zich aan den arm van den trouwen Pat had begeven, om te arbeiden en te spreken met hen, die hij te onderhouden had en die reeds ettelijken tijd beneden op het welmeenen en het goeddunken Zijner Genade wachtten. De deur was opengegaan en geen bescheiden tikjen was gehoord en geen verlof tot binnentreden was gegeven. Eene vrouw verscheen, die in de armste kleedij aan eene vermomming zoude doen gelooven, en in de kostbare maar eenvoudig smaakvolle waarin zij verscheen, de edelvrouw van hoogen rang bij den eersten oogopslag verried. Zij was een lange statige gestalte, wier houding eener machtige koninginne zoude hebben gevoegd, wier gelaat zich scheen gevormd te hebben naar de rustige majesteit van Phidias' meesterstuk, den Olympischen Zeus. Maar het regelmatig schoon dier trekken, het grieksche van den neus, het zuivere geboogde van de wenkbraauw, de onberispelijke snede der koraalroode lippen, de blanke *teint* van hals en boezem, het werd voorbijgezien voor de prachtige donker-blaauwe amandelvormige oogen, die te verlichten schenen wat en wien zij beschouwden. Haar naam wekt menige schoone herinnering uit de jaarboeken van Karel I op; haar naam is gemengd met de feestbanketten en de genietingen

en uitspanningen van het hofleven, waaraan zij leven, bekoorlijkheid, geest en gehalte gaf. ‘Mylady Carlisle!’ fluisterde met verrukking de oude gunsteling van den vorigen Koning, en hij weet te vertellen van de verleidelijke schoonheid, van het betooverend vernuft van Lucy Percy, dochter van Henry, den achtsten Graaf van Northumberland, het verbod van haar vader, die in den Tower gevangen zat, trotserend, om zich in den echt te begeven met James Hay, Graaf van Carlisle, den meest excentrieken, den meest spilzieken en weelderigen man van zijn tijd. Slechts zulk een charakter scheen haar te kunnen boeien; want doof was zij gebleven voor de schitterendste aanzoeken van wie er hoog stonden in de gunst des Konings en zelfs nabij den koninklijken troon. ‘Venus, opduikende uit een zee van gitten!’ riep de dichter Waller uit, toen hij haar bezong als weduwe in het rouwkleed, en met deze uitdrukking, welke zoo gelukkig en zoo waar scheen naar het oordeel van den tijdgenoot, trad hij slechts in mededinging met zoo vele andere van zijne mede-dichters in tallooze sonnetten en epigrammen, die de *courtoisie* nederlegde of deed nederleggen op de kaptafel van het *boudoir*. Het rouwkleed was thands afgelegd; voor vier jaren had zij zich er het eerst mede getooid, en hoe excentriek haar gemaal ook geweest ware, verder hadden zich zijne eischen voorzeker niet uitgestrekt. Zijne eischen? Het gerucht liep, dat Mylord Carlisle reeds bij zijn leven weinige zijner eischen zag ingewilligd; hoe had hij dan kunnen hopen, dat hij na zijn dood gelukkiger zoude zijn? Het gerucht liep, dat Mylord Carlisle, wiens krachtige oorspronkelijkheid Lucy Percy had getroffen en geboeid; dat Mylord Carlisle, wien gaven van geest en verstand waren verleend, om die oorspronkelijkheid te schragen, eene morgensterre was geweest, welke had moeten verbleeken bij den opgang eener zonne; dat eene krachtiger oorspronkelijkheid, eene hoogere gave Mylady in de laatste jaren tot zich trok. Toen de zwaarste rouw kon worden weggeborgen in de lade van haar *garde-robe*, had zij meer dan ooit te voren deel genomen aan de genoegens en feesten van het hof, was zij meer dan ooit gestegen in het zusterlijk vertrouwen der Koningin, had zij, alsof haar een nieuwe toetssteen geworden ware, haar verleden overschitterd door de sprankelende vonken van haar vernuft, door de degelijkheid van haar oordeel, door de kieschheid van haren smaak. Men fluisterde elkander den naam eens mans toe, aan wien men al die voor-

rechten verschuldigd was, mear men wachtte zich er voor dien luide uit te spreken.

We waagden straks de vraag: of Mylord Strafford geene uitzondering toeliet op zijne algemeene waardeering van de vrouw, en zijn geneigd tot een bevestigend andwoord na zijne begroeting van de onverwacht aangekomen gast. De lichte barret, waarmede hij het hoofd had gedekt, werd afgenomen, de onwillige beenen werden gestrekt; Mylord Strafford rees op, zich met de eene hand, maar zoodanig, dat die zwakheid niet bespeurd kon worden, steunend op den kant der schrijftafel; hij deed zelfs eene schrede voorwaards, maar bleef staan bij het woord dat hem tegenklonk:

'Vermoei u niet, Mylord! den stoel dien gij mij aanbieden wilt, zal ik mij doen geven.'

Welluidend was die stem, maar de toon was koud gebiedend. Pat had den wenk, dien zij hem gaf, begrepen en haastte zich Mylady te doen nederzitten, waarna hij, zonder een bevel daartoe af te wachten, vertrok.

Het oog van Mylady bleef Strafford aanstaren en het verdonkerde zich meer en meer en schoot een blik af, waartoe men het niet in staat zou hebben geacht; een blik, zoo als tegenover het purper des Soevereins, tegenover het fluweel van den hoveling nog nimmer van haar werd waargenomen. Strafford evenwel stond dien door en waagde het zelfs een glimlachjen langs de fijne lippen te doen spelen.

'Het gerucht vergroot toch altijd, zoo het al niet liegt. Het verbreidde uwe zwakheid, uwe ziekte, en ik zie u krachtig, voor het minst niet verzwakt, al meende ik ook bij mijn binnentreden uwe hand te zien beven.'

'Het is of het u leed doet, Lucy! dat het gerucht heeft gelogen.'

Verwondert het u nog, dat die man bijkans een uur had doorgebracht aan zijn toilet en met dezelfde naauwlettende zorg, als waarmede hij de gangen zijner talrijke vijanden gadesloeg, de verschillende verwen had doen mengen en nederleggen op het bleeke gelaat?

'Ja, het doet me leed, want nu kan ik geene verschooning voor u vinden, dat ge u hebt laten verslaan,' zeide zij, terwijl hare lippen zich minachtend plooiden.

'Het verwondert mij, dat gij dat gerucht zoo terstond hebt geloofd en het tegen over mij nog blijft gelooven, terwijl gij het

gerucht van mijne ziekte reeds bij den eersten blik op mij wantrouwt. Men gelooft zoo gaarne wat men wenscht... Ik heb mijn geheugen nog niet gants verloren, Mylady! en daarom komt het mij zoo vreemd voor, dat gij zoo iets wenscht... tegenover mij.'

Het woord moest haar zeker bijtend in de ooren klinken; het moest een verwijt zijn, een honende onbeschaamdheid, want een purperen blos spreidde zich een oogenblik over haar gelaat.

'Dus hebben de Schotten niet overwonnen?'

'Zij versloegen het leger Zijner Majesteit.'

'Dus is het waar, wat reeds algemeen verbreid is? wat de *train bands* van morgen vroeg reeds op de been bracht? wat de zwart gekleede kwezels op dit oogenblik nog een psalm door den neus jaagt? Dus is het dan toch waar, dat Zijne Majesteit overwonnen is?'

'Neen, want i k ben nog niet verslagen, Mylady!' Hij zweeg een poos en bleef haar aanzien, altijd met dien fijnen spotachtigen glimlach langs de lippen. 'Er was een tijd, Mylady! dat ge zoo spoedig niet aan mijn nederlaag geloofdet, en ik vermoeden mocht, dat, zoo ik er een leed, niet de toon van het verwijt, maar de deelneming der vriendschap mij tegen zoude klinken. Met de jaren neemt men in wijsheid toe, en wie durft het in twijfel trekken, dat Mylady Carlisle reeds van kindsbeen af veel aanleg heeft gehad om wijs te worden?'

'Thomas Wentworth, zoo ik gelooven kon dat gij niet veinsdet, ge zoudt mij het laatst hebben gesproken; ik zou dan mijn geheugen dwingen te doen, waartoe gij tegenover het uwe, naar uwe eigene uitspraak, onmachtig zijt. Maar gij veinst, omdat ge weet, dat mij het bloed niet door de aderen kruipt als het uwe, omdat....' Zij stokte. Waar was de rustige majesteit, die den adel harer wezenstrekken verhoogde? De hartstocht tintelde in het thands zwarte oog en deed de fijne neusvleugels zwoegen en de lippen beven en trillen.

'Ik veins niet, Lucy! maar ik geloof dat g ij het poogt te doen... Wees oprecht... Ik waardeer uw bezoek; ik heb er niet aan getwijfeld u te zien; ik wachtte u.' Hij stak haar de hand toe, maar zij nam die niet aan.

'Gij hadt vergeefs kunnen wachten, als ik de tijding uwer ziekte in twijfel had kunnen trekken. Gij hadt vergeefs kunnen wachten, indien de Schotten verslagen waren en uwe vijanden minder talrijk en machtig.'

‘Dus is uwe komst dan toch altijd een teeken uwer vriendschap. Welnu, als zoodanig beschouw ik het ook, en dank ik u voor uw bezoek. Maar gij zult meer zijn dan troosteresse in het leed; dat kan iedere vrouw, en gij vermoogt meer dan de teêrste; gij zult ook bondgenote blijven in den voorspoed en daarom niet heengaan, al blijkt ook het gerucht gelogen te hebben.’

‘Gelukkig voor u als ieder gerucht, dat ten uwen opzichte verspreid werd, een logen ware!’ klonk het bitter.

Thomas Wentworth had lang in den doolhof rondgetast, thands echter had hij een pad gevonden. Niet wat zij uitsprak was de oorzaak van haar toorn; neen, de oorzaak moest dieper liggen, moest zich nog verscholen houden. Het getuigde tegen zijne onschuld, dat hij vermoeden kon wat dat was; maar al ware dat vermoeden schier tot zekerheid, hij wilde de sterke stelling, die hij innam, niet verlaten, om misschien in de vlakte, waar zij het wenschte, gedwongen te worden slag te leveren; hij zou afwachten dat zij hem opzoeken, hem aanvallen kwam.

En zij zocht hem op, en kwam hem aanvallen.

‘Gij hebt met geen enkel woord nog melding gemaakt van Mylady Wentworth en uwe kinderen.’

‘Mocht ik mij daartoe den tijd gunnen, daar ik mij tegen u verdedigen moest? Mij dunkt, de oogenblikken, die ik met u doorbracht, heb ik niet beter kunnen besteden. Maar waarom die vraag, Lucy? Ik erken, dat het mij moeilijk is voort te varen zoo als gij zijt begonnen. Waartoe die vraag?’

‘De uwe mag meer bevreemden dan de mijne. Heeft de vriendschap niet het recht - schier zou ik het de verplichting noemen - onderzoek te doen naar het liefst wat de vriend bezit?’ hernam zij met eenige bitterheid.

‘Er was een tijd, dat het mij veroorloofd was méer te eischen dan den naam van vriend, Lucy!’ fluisterde Strafford, terwijl hij zijn zetel dichter bij den haren schoof. Er was weder een oogenblik van stilte; het was merkbaar, dat het haar nog pijnlijker was dan hem. Eindelijk voer hij voort op zoeten toon: ‘Gij deedt mij het laatst weten, dat sommige machinatiën in den kring der Koningin...’

‘Er hadden nog vreemder machinatiën aan het hof van den Lord-Luitenant te Dublin plaats, zoo als sommigen willen weten; machinatiën, welke er het hare toe bijdroegen, om de in den kring der Koningin plaats hebbende te doen gelukken.’ Zij staarde hem strak aan.

‘Meent gij de geschiedenis van Loftus den kanselier misschien?’ vroeg hij half schertsend en op luchtigen toon.

‘Niet van Lord Loftus, maar van Lady Gifford, zijn dochter.’

Het was een der feiten, welke een vlek wierpen op het zedelijk leven van Strafford. Ook die vrouw had zijn onweêrstaanbaren invloed erkend en was gestruikeld, en Strafford had de onbeschaamdheid, misschien wel omdat hij wist dat hij den beleedigden echtgenoot op die wijze het best bevredigen kon, den vader der verleide, den Kanselier van Ierland, te dwingen een deel van zijn vermogen aan zijn schoonzoon af te staan. In de gevangenis van de Iersche sterrekamer geworpen, had de oude man ten laatste voor den overmachtigen Onderkoning gebogen.

‘Weet ge niet, Thomas Wentworth, dat het aantal uwer vijanden legio heet en dat het dwaasheid is, dat aantal nog te vergrooten?’

Mylady bracht de daad nog niet voor de vierschaar der zedelijkheid, maar alleen voor die van het verstand.

‘Slechts voor hem, die geenerlei bezitting heeft, bestaat de vreeze niet, en ik geloof, Lucy! dat ge tot dien prijs nooit arm zoudt willen zijn. Naar mate de rijkdom stijgt, vermeerdert ook de begeerlijkheid van hen, die minder bedeeld zijn. Gelukkig, dat men wapenen heeft en sterke sloten en een menigte knechten, om zich tegen iederen aanval te verdedigen!’ De laatste woorden sprak hij op vasten toon uit; hoogheid was er in zijne houding, terwijl het konde oog zelfs dreigend haar aanblikte. Vreemd mocht het heten: zij duidde het hem niet euvel; zij trachtte dien trots niet te breken door als Nathan voor dien tweeden David te treden; zij voelde zelfs de genegenheid, die sedert jaren voor den ‘grooten, vermetelen, slechten man,’ zoo als een der tijdgenoten hem noemde, in haar binnenste woonde maar in de laatste oogenblikken met geweld bedwongen was, den breidel ontsnappen; zij was wellicht gekomen met het voornemen in haar hart, om met hem te breken en hem als laatste dienst te wijzen op hetgeen hij misdadigs deed; maar wat haar misschien mogelijk geweest ware, indien hij het hoofd had gebogen, indien hem eene belijdenis van schuld ware ontsnapt, vermocht zij niet, nu hij krachtig en hoog was als altijd, vermocht zij niet, nu hij nog in het ongestoord bezit bleek te zijn van hetgeen zij in hem eerde en bewonderde, wat de grond uitmaakte van hare sympathie voor hem.

Mylady Carlisle was geene gewone vrouw, en daarom voelde

zij zich aangetrokken door hetgeen de maatstaf van de meesten harer zusteren zoude doen verwerpen. Kracht, zelfbewuste kracht en die tot voortdurende sterkte leidde, wist zij te waarderen, niet omdat zij zelve zwak was, en dus een steun behoefde en zocht bij den onwrikbaren man, maar omdat het haar bewust was dat hare kracht maar zelden eene koud-verstandelijke, eene koel-overleggende konde zijn, en te dikwerf verbrokkeld en te niet werd gedaan door den hartstocht. En in dezen man voerde steeds het veelomvattend intellekt bewind en bij hem werden de offers, aan de zinnelijkheid gebracht, louter verstandelijke afdwalingen of wel verpozingen, die hem in staat stelden om met krachtiger tred op den weg, dien hij zich geteekend had, verder voort te treden; bij dezen man verontschuldigde de konsequentie bijna de booze daad en gold deze als noodzakelijk gevolg van een stelsel, door eenigen hoog geroemd, door anderen streng veroordeeld, maar door allen toch een stelsel genoemd.

Denk niet, dat het gemoed dier vrouw niet vaak in opstand kwam tegen het booze dat hij verrichtte, vooral het booze, dat hij laatstelijk in Ierland had gepleegd; denk niet, dat zij tegenover zich zelve een oogenblik dat booze vergoêlijkte; zij laakte, zij veroordeelde het, maar zij nam het aan ten laatste als een noodzakelijk deel van het charakter diens mans, dien zij in zijne totaliteit vereerde, bewonderde en daarom, wat bij haar één was, liefhad, ja aanbad.

Hoe goed hij haar kende! Hoe goed hij door de gouden schubben heen van het harnas, dat zij in het hofleven droeg, tot in haar harte wist te schouwen! Hoe spoedig hij den storm, die in haar binnenste begon op te steken, wist te betoomen! Hoe juist hij, en hij alleen, de schier grondelooze diepten van dat vrouwenhart te peilen wist! Menigmalen reeds had hij gedaan wat hij thands deed: haar eerst, wanneer een verwijt haar op de lippen speelde, met koudheid en hoogheid tegengetreden, alsof hij den gloed van den hartstocht wilde blusschen, daarna haar met zachtheid en tederheid bejegend en op die wijze gezalfd wat gewond mocht zijn; en dan werden die zachtheid en tederheid te meer gewaardeerd, omdat koudheid en hoogheid haar waren voorafgegaan.

Hij was haar genaderd en waagde het hare hand te vatten, die zij slechts nog even terugtrok: ‘Lucy, mijne Lucy! Loftus k o n mij niet meer dienen en moest plaats maken voor

een ander, terwijl zijn schoonzoon aanspraak had op eene tegemoetkoming voor het onrecht hem door de w a e r e l d aangedaan..... Sir John Gifton klaagt mij niet aan, wees gij niet strenger dan hij.'

'Sir Gifton nam dat geld aan! Hij wierp het niet in het aangezicht van wie het hem in de hand duwde! En de beleedigde vrouw wist geene Lucretia, geene Judith te zijn! Ja, eene Judith!' riep Lucy Percy uit, terwijl zij hem met vlammend oog aanstaarde en den kleinen voet deed trappelen van drift.

'Lady Gifton was te verstandig om eene Lucretia te zijn. De Romeinsche dame van dien naam zou zich misschien ook niet zoo beroemd hebben gemaakt, indien zij het geluk had gehad echtgenote te zijn geweest... Maar wat bedoelt ge met die Judith?'

'Lady Gifton was het niet, want Holofernes leeft nog,' andwoordde zij gesmoord.

Als Pat er niet voor gezorgd had, dat Mylords wangen niet konden verkleuren, dan zou er wellicht thands een vluchtig rood over heen zijn getogen. Hij verloor echter zijne bedaardheid niet, bracht de hand aan een der beenen, dat hij langzaam en zonder dat zij het bemerkte, verzette, en voerde haar op kouden, snerpenden toon toe: 'Ik geloof dat er sinds de wording van het nieuwe testament slechts eene vrouw bestaat, die den moed zoude hebben een Judith te zijn, in aanmerking genomen waartoe zij in andere z e e r g e w i c h t i g e omstandigheden in staat is geweest. Dat voorrecht moet ik Mylady Carlisle gunnen en ik doe het gaarne.'

'Thomas Wentworth, niet verder, ik gebied het u!' riep zij heftig uit, en alsof de inspanning zoo groot ware, dat ze dadelijk moest worden opgevolgd door uitputting, vervolgde zij terwijl er tranen in hare oogen paerelden: 'Thomas, heb ik dat aan u verdiend...? Vermetele...! Ondankbare!'

'Het laatste zou ik zijn, indien ik zweeg, Lucy!' andwoordde hij eensklaps, zijn toon verzachtende. 'Zou ik uwer waardig zijn, indien ik uw kwetsend woord stil had verdragen? Om u zelfs wil, verdedig niet langer wat zóo laag staat, dat het slechts door uw voet kan worden aangeraakt om vertreden te worden! De kloof, die u in mijn oog van uwe zusteren scheidt, is zóo groot, dat ik in uw bijzijn aan geene andere vrouw kan denken. Drijf de nederigheid niet zoo ver van mij tot het tegen-

deel te dwingen en blijf gelooven, dat ik, weiger ik ook de bloemen niet, die de priesteressen van den tempel mij bieden, trotsch genoeg ben om alleen voor de Godin te knielen!'

Hij behoefde daaraan slechts weinig bij te voegen; hij behoefde niet vele herinneringen uit het verleden aan te voeren om den straffen blik te zien verzachten, om de strenge majesteit der beleedigde te zien verkeeren in de zachte bevalligheid eener minnende vrouw.

Zij hadden elkander in geene maanden ontmoet. Had zij ook met smachtend verlangen naar zijne weêrkomst uitgezien, hij had haar afzijn kunnen verdragen en zich tevreden kunnen stellen met de brieven, die zij hem deed toekomen. Maar naar die brieven zag hij dan ook verlangend uit, en vergat hij ook soms de letteren te openen, die zoo menige schoone hem schreef, wier afwezigheid hij niet kon verduren, die van Lady Carlisle werden als kleinodiën bewaard en meest genoten in de stilte van het Kabinet.

Het gesprek, zoo koel over intime aangelegenheden begonnen, werd nu levendig voortgezet over de politieke zaken van het hof.

'Hare Majesteit is op u verbitterd,' zeide Lucy, 'en zij toont dat op hare wijze. Zij spreekt telkens van u met den hoogsten lof; zij roemt uwe keuze om Sir Adam...'

'Loftus,' vulde Strafford aan, toen hij haar zag haperen bij het noemen van dien naam, die, hoewel behoorende aan een gants ander persoon, haar toch den mishandelden kanselier, van wien straks sprake was, herinnerde.

'In de plaats van Mountnorris te benoemen. Dat gij dit hebt kunnen doorzetten, Thomas! heeft mij ten hoogste verbaasd, ja bijna nog meer dan uwe heerschappij over uwe Iersche Parlementen. Wist gij zelf misschien wel wat gij te overwinnen hadt? Hare Majesteit maakte er schier eene levenskwestie van, en met reden. Ik zat toen ter tijd op een avond in den intimen kring te piketten met Mylord Store, bekend om zijne winzucht, die zoo ver gaat, dat ze hem soms troef doet verzaken. Ik gaf dien avond gewillig toe aan de stoutheid van zijn Lordschap, want mijn aandacht werd afgeleid door hetgeen niet ver van mij aan eene andere pikettafel plaats had. Mylord Holland en Hare Majesteit - ik noem ze naar volgorde van macht - speelden daar ook een spel, hoewel juist niet met kaarten. Een neef van Mylord, een jonge losbol, die reeds vier tantes opat en bezig was

aan de vijfde, wilde men Londen doen verlaten, wilde men zijn intocht laten doen in Dublin, waar juist een geschikte plaats door het afzetten van Mountnorris open was gekomen.'

'Een uitnemende kandidaat voor bestuurder der Iersche schatkist! En Hare Majesteit beloofde haren invloed aan te wenden voor den lieven neef van den lieven... vriend?'

'Wat meer is: de Koning werd dien avond nog gepolst en de belofte werd hem afgeperst den lieven neef te benoemen. Weinige dagen later echter hoorde ik, dat uwe benoeming van Sir Adam door Zijne Majesteit was bekrachtigd. Zijt ge een toovenaar, dat ge wonderen verricht?'

Zoo als met alle wonderen verdwijnt het zonderbare en mystieke, zoodra de ware toedracht eener zaak in al hare deelen gekend wordt. Wat slechts een enkele der tijdgenoten van Zijne Majesteit, Karel den Eersten, kon vermoeden, is thans ieder openbaar, die in de korrespondentie van Strafford een blik heeft mogen slaan. De Lord-Luitenant van Ierland zond na den val van den genoemden Mountnorris, aan den Lord der Engelsche schatkist, Collington, zijn vertrouwden vriend, eene som van 6000 Lst., ten einde die te verdeelen waar dat zoude blijken het voordeeligst en het verstandigst te zijn. Collington andwoordde binnen weinige dagen, dat het geld zeer voordeelig geplaatst was bij den Koning zelven en dat de brief Zijner Majesteit, waarbij Loftus benoemd werd, spoedig zoude volgen, hetgeen dan ook gebeurde.

Strafford bleef dit echter verzwijgen, ook na Lucy's mededeeling, en liet het wonder een wonder blijven. Slechts vroeg hij haar met nadruk hoe de houding Harer Majesteit geweest was na de geleden nederlaag.

'Zij was vrolijker dan ooit; zij zou zelfs mij, die haar meen te kennen, op den dwaalweg hebben gevoerd, zoo niet Lord Holland minder zelfbeheersching hadde bezeten. Stouter dan ooit te voren, was hij in de beoordeeling uwer handelingen, en naar ik hoor stemmen tweederden van den bijzonderen raad in zijne gevoelens in. Neem u in acht, Thomas! De aanval dreigt nu uit de hoogte.'

'Dus is het niet alleen de lont van het graauw, maar het zal bovendien de bliksem van de goden zijn,' hernam hij glimlachende; maar of een nieuwe aanval van jicht daaraan schuld had of wel iets anders, er was iets pijnlijks in dien lach. 'Hoewel zijde beter tegen den bliksem beveiligt, zoo als mij geleerd

werd, dan metaal, zal ik toch geen paadjeskap gaan dragen, maar blijven bij den mij altijd trouw gebleven gouden helm. Maar, Lucy, hebt gij niet bemerkt, dat de beurs Harer Majesteit in de laatste dagen geenerlei klank meer gaf?'

'Rosetti en Con bezoeken meer dan ooit het kabinet Harer Majesteit en beider bezoeken poogt zij zelfs tegenover mij te verbergen, zoodat zij zeer belangrijk moeten zijn. De laatste zag ik de beide Sunderlands s'avonds laat White-hall binnenleiden... Gij weet, dat de Sunderlands zelfs in een Augustuszon koud zouden blijven, zoo hare stralen niet de kleur van goud hadden. De Sunderlands hebben veel invloed bij de katholieke Lords. Ook zag ik Sir Henry Vane meermalen ten hove, zelfs in den bijzonderen kring Harer Majesteit, die hem evenwel uit den grond haars harten haat... Maak nu zelf de gevolgtrekking...'

Thomas Wentworth was er reeds mede bezig en hij herinnerde zich daarbij de bijzonderheid, dat hem slechts zulk een kleine som was gezonden, toen hij ten behoeve van het leger al de beschikbare geiden gevorderd had. Diepe rimpels plooiden zich in zijn voorhoofd; hij bleef een oogenblik in gepeins verdiept, vergat de felle steken in heup en dij, vergat de tegenwoordigheid zelfs der trouwe en - wat wél zooveel beteekende - der schoone bondgenote, ja vernam zelfs niet den haastigen voetstap in den gang. Maar de loop zijner gedachten moest wel verstoord worden, toen Pat - thands echter Mr. Patrick, de *Stewart* van het huis van Mylord - de deur opende en den Paus van Engeland: Mylord den Aartsbisschop van Canterbury aandiende.

William Laud, de alom gevreesde, het hoofd van de Sterrekamer, de hartstochtelijke uitvoerder van al de maatregelen door de tyrannij uitgedacht, de boezemvriend van Strafford, trad binnen en ging, met geheel voorbijzien van Mylady en tevens van al den ernst en de kalmte die zijne waardigheid hem tot plicht maakte, haastig en heftig op Strafford toe.

'Het van God vervloekte gepeupel waagt het mijn woning ten tweedenmaal aan te tasten. Maar Lambeth-palace heb ik sedert den eersten aanval goed van kanonnen doen voorzien... Ze zullen deinzen met bebloede koppen, de aterlingen! Zich aan mij dus te vergrijpen!...'

'Mylord, ik bid u, gun u eenige rust...'

Werkelijk behoefde hij die. De dikke neusvleugels hijgden,

de lippen beefden krampachtig, de zware borstelige wenkbraauwen, van nature reeds hoog geboogd, waren thands in die mate opgetrokken, dat zij schier het hoofdhair bereikten. Volgens het portret, dat van Dyck van hem schilderde en waarvan eene afbeelding voor mij ligt, moet de Primaat van Engeland, zelfs in oogenblikken van betrekkelijke kalmte, een diepen, maar geen zeer aangenamen indruk op den tijdgenoot hebben gemaakt. Het voorhoofd was laag en aan de slapen afgeplat, hoewel dit laatste slechts ten deele opgemerkt kon worden, daar het naar omlaag gekamde hair van achter een gedeelte van den nek en van ter zijde de slapen bijna geheel bedekte; de neus moet vleezig, dik en groot zijn geweest; de oogen groot maar flaauw, terwijl de dikte van de bovenlip en van de kin ter naauwernood bedekt kon worden door den knevel en den puntbaard.

Op dit oogenblik had hij zelfs niet de voorrechten, die hij tegenover den schilder bezat in het kerkelijk gewaad waarin hij zich heeft laten afmalen; een gewaad, dat Cranmer en al de Engelsche hervormers eenvoudig wenschten, ten einde het zoo min mogelijk op de prachtige kerkgewaden der Roomsche priesterschaar te doen gelijken, maar waaraan Laud telkens nieuwe sieraden toevoegde, welke alle reden van bestaan misten, daar hij hun geen symbolischen zin te geven wist. Zijne werkzaamheid ten aanzien van het Priestergewaad der Engelsche Kerk duidt ook de richting aan die hij ten aanzien der Kerk zelve volgde, en de hartstocht, met welken hij den eens opgevatten maatregel vasthield en doordreef, verklaart niet alleen zijne aanvankelijke zegepraal, maar ook zijn eindelijke nederlaag volkomen. Zijn boezemvriend Strafford, in alle opzichten zijn meerdere, was naar den schijn zijn leerling, maar inderdaad zijn meester.

Uit beider briefwisseling, later openbaar geworden, leert men de stoutheid des eenen, de hartstochtelijke verblindheid, de redeloze drift des anderen eerst recht begrijpen.

Wie van zijne onderhoorige geestelijken den Primaat van Engeland thands hadden ontmoet, zij zouden hunne vergoding niet zóo verre als voor ettelijke maanden hebben durven uitstrekken, toen hem de titel van Zijne Heiligheid door enkelen hunner gegeven werd. De titel: Zijne Genade, mocht in dezen oogenblik geacht worden ruim te volstaan. Hoewel hij eene krachtige bescherming verwachtte van zijne kanonnen en zijne dienaren, had hij het toch voorzichtig geacht door een zijdeur zijn paleis te

ontvlieden in het morgengewaad, dat hij bij den eersten aanval droeg.

Gelukkig dat hij zich in een huurkoets had kunnen verbergen en vóor den aanval den bode had ontvangen, die hem Straffords aankomst en aanstaand bezoek aankondigde. Naar dezen was hij nu gevlucht, en dat hij zich in dit huis veilig gevoelde, bewees de woedende uitval tegen het heiligschennend gemeen.

'Was Uwe Genade in een anderen staat, ik zou, eer ik heenging, haar bidden om haren zegen,' zeide Mylady Carlisle. Hoe ernstig die woorden ook gesproken werden, bevatteden zij een spotternij, ja bijkans een vermetele scherts.

'Mijn hart is nog te veel vervuld van ergernis over de boosheid der Satanskinderen, dan dat ik woorden van vrede zoude kunnen spreken, mijne dochter!' hernam Zijne Genade, die, thands zich tot Strafford wendende, vervolgde: 'De aanval had plaats onder den kreet van "Leve de Schotten!" en mijn schrijver verzekerde gehoord te hebben, dat er zich onder den hoop een bevond, die van de zegepraal der muiters bij Durham sprak. Zij bewezen kennis te hebben ontvangen van uwe aanwezigheid; ik dacht dat het hun verblinde haat was jegens uwen persoon, die eenige hunner verbreiden deed, dat gij hier waart, maar het gevloekt gespuis was nog beter onderricht dan ik.'

'Ik was juist voornemens Uwe Genade over eenige zaken te komen onderhouden. Mylady, ik verzoek u ons nog een oogenblik uwe tegenwoordigheid te gunnen. Het bevreemdt mij ten hoogste, dat men hier reeds kennis draagt van den slag bij Durham!'

'Is het dan waar, dat daar een slag geleverd werd? Sancta Trinitas, hoe kwamen zij dat te weten!'

'Ik deed den Yorkschen post aanhouden, en meende dus zeker te zijn dat ik, die gister avond in de stad kwam, de eenige zou zijn, die de tijding kon brengen. Mylady duidde straks mede op de algemeene bekendheid van het voorgevallene...'

'Het wordt een strijd tegen de geestelijke overheden in de lucht, waarop de Apostel reeds wees. 'Beatus ille qui mortuus est!' zeide Laud huiverend. Het was niets buitengewoons, dien man van het vermetelst zelfvertrouwen te zien overgaan tot de meest angstige weifeling en vreeze; hem, die anderen voorschreef hoe zij gelooven en denken moesten, te zien huiveren voor onzichtbare schimmen, die zijne verbeelding opriep. Mylord Strafford had slechts minachting over voor hetgeen hij eene kinderlijke

zwakheid heette, maar behoefde de medewerking van dien Vorst der Geestelijkheid nog te zeer, om van zijne ware gevoelens te doen blijken. Hij liet de uitroepen van Zijne Genade voor het oogenblik onbeandwoord en wendde zich tot Lucy, wie hij vroeg, waar zij van de Schotten en hunne zegepraal had hooren spreken. Zoo als gewoonlijk had ook dit gerucht geene bekende ouders, zoodat Lucy alleen verzekeren kon, dat het zeer algemeen verbreid scheen te zijn, daar zij op haren tocht herwaards vele groepen had ontmoet, welke over den geleverden veldslag spraken.

'Wij zullen den draad weten te vinden; ik heb het einde gevat en zal opklimmen tot het begin, al moet ik dat ook zoeken tot in het kamp van den Schot,' zeide Strafford.

'Neen, Thomas! stel u niet noodeloos in gevaar; alles is hier in gisting; verlaat de stad. Uwe belangen kunnen door anderen worden waargenomen. Uwe Genade ondersteune mij bij dien raad en overtuige Mylord van de noodzakelijkheid van dien op te volgen. Zij zal nog beter dan ik kunnen bevroeden welk gevaar Mylord Strafford dreigt.'

Al bevroedde Laud dat ook, toch wilde hij niet gaarne alleen staan; toch voelde hij zich gesteund door Straffords aanwezigheid en was hij niet gezind den boomtak los te laten, dien hij, die zich bijkans een drenkeling beschouwde, had vast gegrepen.

'Is het ten nutte Zijner Majesteit, dat Mylord zich hier bevindt, dan zoude het zonde zijn voor God, hem tot terugkeeren te nopen. Dat mag ik het allerminst, die aansprakelijk ben tegenover Hem voor het heil van Zijne Kerk en van den Staat, die er de waereldsche uitdrukking van is.'

'Juist, Mylord!' hernam Strafford. 'Wij betuigen echter onzen dank aan de vriendschap, die de gevaren vergroot om den wille van wie zij wél wil. Ik ben niet alleen hier gekomen om te ontmoeten wie mij dierbaar zijn, maar ook om onze zaak te bevorderen, welke in geenen deele reden geeft tot wanhoop, zelfs niet tot vreeze, ten zij de moed ons zelven begeve, in welk geval de ontstelde verbeelding den ordelozen hoop, die een voorpostengevecht leverde, tot een overwinnend leger zoude omscheppen. Zijne Majesteit nam, in haren Christelijken ijver om niet dan in den uitersten nood bloed te storten, de bede zijner muitende onderdanen om tot een vergelijk te komen in overweging. Hunne bede zal echter weldra klimmen tot beleedigende

eischen. Ik voorzie het en wil, in overleg met Zijne Majesteit, de noodige maatregelen voorbereiden om ons de overwinning te verzekeren, zoo de strijd hervat mocht worden. Zijne Majesteit hoopt en steunt op de medewerking van zijne getrouwen, en heeft mij dan ook gelast Uwe Genade op te dragen, de Geestelijkheid uit te noodigen tien ten honderd van haar inkomen af te zonderen. Zijne Majesteit behoeft geld, veel geld, Mylord!'

'Geen Parlement, geen Parlement!' mompelde Laud. 'Zoo het moet zijn, zullen wij ze twintig ten honderd doen opbrengen.'

'Verwacht Uwe Genade zoo veel van den ijver der Kerk?' vroeg Lucy.

'Waar die verzwakt mocht blijken te zijn zullen wij hem weten te prikkelen,' gaf Laud heftig ten andwoord.

'Ik heb reeds een soort van plan gemaakt voor het bisdom van Londen... Wees zoo goed het in te zien en mij van middag nog uwe meening mede te deelen; van avond zouden wij dan met de uitvoering een begin kunnen maken.'

'Thomas!' riep Lucy, die voor eenige oogenblikken naar het venster was getreden, zichtbaar verschrokken uit. 'Er is onraad daar buiten. Er vormen zich groepen in de nabijheid uwer woning, en menig oog richt zich naar deze vensters.'

'Sancta Maria!' prevelde Laud.

Strafford schelde en beval Patrick den bevelhebber der kurassiers boven te doen komen, wien hij gebood de wachten te versterken en de vlammende lont gereed te houden. Bij een oploop moest hij het gespuis eenmaal aanmanen om uit een te gaan, en gaf het daaraan geen gehoor, dan moest hij vuur laten geven zonder nader bevel van hem of zijnentwege.

'Het is een Ier,' zeide Strafford, vreemd glimlachend tegen Lucy, die hem vragend aanzag. 'Hij zal gehoorzamen.'

'Mijn weg ligt naar White-hall; maar hoe er te komen, bij de gisting die steeds toeneemt?' vroeg Laud.

'Als Mylady u in haar karos mocht willen opnemen...'

'Nooit zullen mijne Barbarijers dien fierer hebben getrokken, dan wanneer Uwe Genade zich aan hunne snelheid toevertrouwt.'

Door de hulp van Patrick werd Zijne Genade in staat gesteld in voegzame kleedij de reize te ondernemen. Mylord Strafford had nog eenige noodzakelijke bezigheden; zoodra die verricht waren zou hij mede zijne opwachting komen maken in White-

hall, en vervolgens bij Mylady komen eten, zoo als hij haar bij het afscheid nemen fluisterend te kennen gaf.

De bezigheden, welke hem nog terughielden, waren van het hoogste gewicht. Hij zou thands de schare, welke beneden wachtte, in zijne tegenwoordigheid toelaten. Maar eerst moest hij een oogenblik alleen blijven Na het vertrek van Laud en Lucy was hij in den leunstoel in elkaâr gezegen en had hij een dof gekreun doen hooren, dat de luisterende Patrick ijlings had doen binnen komen.

‘Een glas wijn! Een glas wijn! Luiaard, waar blijft ge?’ snaauwde de meester hem toe. De haast, waartoe de dienaar zich dwong, deed hem minder opletten dan gewoonlijk en de onvoorzichtigheid begaan, bij het aanbieden van den beker, het dijbeen zijns meesters aan te roeren. Deze brulde het uit, richtte zich half op en greep den arm van den verschrikten dienaar vast, met de bedreiging, dat hij hem zou laten geeselen. Pat waagde het niet één woord tot zijne verontschuldiging te zeggen en bleef stokstijf naast de deur staan, ver genoeg om de woorden niet te vernemen, welke zijn meester mompelde, terwijl hij de gloeiende ledematen van stand of ligging veranderen deed: ‘Is dit afgetobde lijf nog wel zoo veel moeite waard?’

De aanval van pijn was voorbij gegaan en Mylord gaf Patrick een teeken. Men hoorde dezen buiten bevelen geven aan de dienaren, die daar hadden post gevat, en weldra eenige voetstappen in den gang.

De Lord-Mayor en vier Aldermen van Londen - de geschiedenis heeft hunne namen bewaard: Soames, Atkins, Rainton en Geere - bogen op den drempel. Hij wenkte ze nader te treden, waarop de eerste het blad papier, dat hij in de hand hield, ontvouwde en de aanspraak las, welke nooit gemist werd bij de begroeting van den Koning of diens hoogste staatsdienaars van de zijde der stedelijke of gewestelijke besturen. ‘Machtige en genadige Heer!’ dus begon de waardige burgervader, die een zoon van zijn tijd bewees te zijn in de woorden die hij sprak. Hij vergeleek Mylord Strafford bij de maan, die haar glans ontleende aan de zonne, welke Zijne Majesteit den Koning verbeeldde. Lang was de goede stad Londen beroofd geweest van het zachte en liefelijke licht der maan, waarom zij zooveel donkere nachten had gekend. Ieder bewoner der stad, ieder goed burger - de eerzame Lord-Mayor scheen nog onderscheid te maken tusschen die beiden - juichte bij den terugkeer van het lang ont-

beerde licht, na de zonne het grootste licht aan den hemel; en was het waar wat eenige vreesachtige zielen verspreidden, dat zwarte wolken aan het uitspansel opstegen, dan - de eerzame burgervader en ook zijne niet minder eerzame aldermen, verzekerden het vol ernst en gemoedelijkheid - zou de maan, zoozeer begiftigd met eene wondere kracht, al de nevelen wel doen wijken en de sterren als het zand der zee doen vonkelen.

Mylord Strafford knikte genadig, toen de aanspraak geëindigd was; hij had zelfs niet de wenkbraauw gefronsd, toen de Mayor had durven gewagen van de donkere wolken die eenige zielen - al werden het dan ook vreesachtige genoemd - hadden bespeurd.

'Ik hoop, Heeren! dat Zijne Majesteit, onze genadige Soeverein, u weldra moge ontmoeten, zoo als ik het genoegen heb thands te doen, en Zijne Majesteit alsdan reden zal hebben u van hare genade te verzekeren. Onze genadige meester heeft niet geaarzeld zijnen gezalfden persoon bloot te stellen aan de kansen van een oorlog, dien hij tegen de muiterij en den meineed zijner onderdanen ondernemen moest. Groot in zijne lankmoedigheid, te grooter omdat hij zich van zijne macht bewust is, heeft hij zijne muitende onderdanen toegestaan hem hunne bezwaren mede te deelen. Ik voor mij echter twijfel of een vergelijk mogelijk zal zijn, en of zachtmoedigheid wel ooit in staat is ongehoorzame onderdanen tot boete en berouw te dwingen. Ik geloof dus, dat Zijne Majesteit met zijn krijgshaftig leger van dertig duizend voetknechten en zes duizend paarden Edinburgh intrekken en op die wijze onderwerping zal moeten eischen. Gij weet het, Mijne Heeren, dat het niet de eerste maal zoude zijn, dat een Engelsch leger de hoofdstad van Schotland innam, dat het zwakke Noorden zich boog voor het sterke Zuiden. De eer van Engeland vordert thands Schotlands onderwerping; gij, Mijne Heeren, hebt uw land te lief om dat niet in te zien en om daarvoor geene offers veil te hebben. Zijne Majesteit rekent daarop en doet een beroep op uwe trouw, als eerlijke echte zonen van Engeland. De Koning gaf reeds wat des Konings is, de onderdaan volge dat voorbeeld, indien hij niet wil laten twijfelen aan zijne trouw, hetgeen Mijne Heeren! vooral in de tegenwoordige oogenblikken misdaad zoude zijn van hoog verraad. Zijne Majesteit heeft mij bevolen u te melden, dat hij de honderd duizend pond, waarvoor de goede stad Londen in het te heffen scheepsgeld is aangeslagen,

nog niet ontving. Zijne Majesteit heeft mij bevolen het in ontvang te nemen, en nu ik mij door uw bezoek vereerd zie, twijfel ik er niet aan of het geld zult ge hebben medegebracht.'

De lange *speech*, schijnbaar zoo zoet en werkelijk zoo bitter, maakte een diepen indruk. Wat de Mayor en zijne aldermen ook afgesproken, welke heldenmoedige besluiten zij ook genomen hadden, bij den aanblik van Lord Strafford deinsde hun moed en bezweem hun vertrouwen. De Lord-Mayor liet zich dan ook op een knie neder, boog het hoofd op de borst, zoodat hij den blik van Straffords oog niet behoefde te ontmoeten, en zeide oodmoedig: 'Wij hebben geen penny kunnen bijeen brengen, Heer! Men weigert het scheepsgeld verder te betalen, en hoe zullen wij de onwilligen straffen?'

'H o e ? De middelen zijn zoo vele, dat de keuze er door bemoeielijkt wordt,' viel Strafford hoog in. 'Brengt de onwilligen naar de Sterrekamer en zij zullen betalen,.... ik kan u dat verzekeren...'

'Betrof het werkelijk het bedwingen der muiterij, dan, Mylord, zouden 's Konings getrouwe en oodmoedige dienaren, zoo als wij ons verklaren te zijn, onze toevlucht zelfs niet behoeven te nemen tot de rechtbanken, door Koning, Lords en Gemeenten ingesteld, de eenige, die de wederspannigen tot betalen zouden kunnen dwingen; ieder burger zoude alsdan gaarne van het zijne geven; maar wat zal nu ons geld baten, zoo vragen thands de burgers onzer goede stad, nu het leger Zijner Majesteit niet tegen de muiters strijdt, maar..... maar.... voor de Schotten terugtrekt....? Uwe Genade gelieve in het oog te houden, dat ik alleen herhaal wat de burgers wagen te fluisteren...'

Strafford sprong driftig op uit zijn stoel en strekte de hand gebiedend naar hen uit. 'Dat is gelogen. Het valsch gerucht van de zegepraal der Schotten kan slechts in de twee laatste dagen zijn verbreid, en uw plicht was het geweest reeds voor weken de honderdduizend pond den Lord der Schatkist aan te bieden. Onderstel, het ware waarheid wat het gerucht verbreidde, dan zou dat de burgers juist den buidel moeten doen los knoopen, indien zij geene muiters waren, verraders van den gezelfde Gods! Sta op, Mayor! het minst kan ik de logen verdragen. Uwe oodmoedige houding en uw verwaten en vermetel gedrag strijden tegen elkaâr. Sta op en zie mij onbeschroomd aan; schijn ook wat gij zijt. Zie mij aan!... Wij zullen saâm

eene overeenkomst aangaan. Gij verbindt u morgen aan den Lord der Schatkist honderdduizend pond ter hand te stellen en ik waarborg u uwe vrijheid en uw leven. Brengt gij echter die som niet bijeen, dan waarborg ik u het een noch het ander...'

'Heer! God hoort het mij getuigen...'

'Stil, man! Het is genoeg dat ik het hoor. De overeenkomst is gesloten; ik zal álle bepalingen stipt naleven. En gij, Aldermen! zult mij in uwe wijken de personen aanwijzen, die het best in staat zijn, tegen behoorlijke rente altoos, den Koning te leenen. Indien de Mayor zijn verplichting nakomt, zullen wij met die achtingswaardige burgers geene zoo vertrouwelijke kennis behoeven te maken. Geeft mij ze op, Heeren!'

De Aldermen bogen het hoofd en zwegen; de armen hingen slap neder, de kniën knikten, maar... zij bleven zwijgen...

'Hebt gij mij verstaan? Ik heb van daag nog meer te verrichten, Heeren! Gij zijt koopluî, niet waar? en weet dus dat de tijd ook een koopwaar en alzoo geld is. Hebt ge mij verstaan? Ik wil andwoord...'

'Het strijdt tegen onzen eed, tegen ons geweten!' zeide een hunner, zacht maar met vaste stem, en de drie anderen bogen toestemmend en zagen daarbij Mylord met eerbied maar toch met vastberadenheid aan.

'Dat is voor het minst een bepaald andwoord, hetgeen altijd lof verdient. Ge zult dan ook spoedig ondervinden dat ik u van den Mayor weet te onderscheiden..... Gij kunt gaan...!

Allen bogen diep, en traden, als gold het de koninklijke majesteit zelve, met het gelaat naar Mylord gekeerd, achteruit. Wat dat vertoon van eerbied hem ergerde! Waren zij slechts lomp geweest, maar hadden zij gebogen! Dit laatste zouden zij toch. Hij zou een voorbeeld stellen waarvan gants Engeland zoude gewagen, en de vrees zou de goudstukken door de mazen van de beurs wel doen heenglijden. Hij liet Robert Conway roepen, dien hij het bevel tot inhechtenisneming van de vier Aldermen liet invullen op het papier, dat van het koninklijke zegel en 's konings handteekening voorzien was.

Gij wacht tot van avond, Robert, en brengt die vier in den Tower; kwijt u goed van dezen last en uw toekomst is verzekerd...'

‘Vier aldermen van Londen,’ zeide Robert verbaasd, terwijl hij schoorvoetend het bevel aannam.

‘Vier schuldigen aan de misdaad van hoog verraad....! Bovendien, Robert! gij voert alleen uit wat ik beveel. Maak u gereed naar White-hall te gaan.’

Hij had nog eenige Lords te spreken, die hem hunne opwachting kwamen maken en hem geluk wenschten met de Grafelijke Kroon en het blaauwe lint, door Zijne Majesteit in de laatste dagen geschonken. Menig hunner stond naar de eer, een zoon te mogen verbinden aan het huis Zijner Genade, maar ook menig hunner, en juist van wie Strafford dit het liefst gewenscht had, richtte zulk een verzoek niet tot hem en bepaalde zich alleen tot betuigingen van beleefdheid en aanhankelijkheid, waaronder zijn scherpziend oog maar al te goed geen te vast vertrouwen op den duur van 's ministers macht verholen zag. Ten slotte ontving hij de Sheriffs, die hij verbaasde door de mededeeling, dat er in den loop van den vorigen dag boden uit het Noorden moesten zijn aangekomen, boden der Schotten, der muiters, en alzoo personen, die hunne waakzaamheid niet hadden behooren te verschalken.

Hij wees hen daarop, om hen aan te sporen hunne zorg te verdubbelen en alsnog onderzoek te doen, en kondigde hen aan, dat het Zijner Majesteit, die in hare onwrikbare en onkreukbare rechtvaardigheid de misdaden altijd streng strafte, maar de plichtsbetrachting ook koninklijk mild beloonde, had goed gedacht vijftig pond toe te kennen aan de dienaren, die een daad van hoog verraad aan het licht wisten te brengen. Zij gingen allen heen met het voornemen om de vijftig pond te verdienen; een hunner dacht meer kans te hebben dan zijne ambtgenoten, want het kwam hem voor den geest, dat een zijner luitenants gesproken had van een Schot, dien hij gevat maar vrij had gegeven, en waarvan sedert niets meer vernomen was. Een Schot, die zich terstond verried aan zijn tongval, moest wel nagespeurd kunnen worden.

Middelerwijl had Mylord zich gereed gemaakt. Hij had zich getooid met den hoed, op welks breeden rand een platte witte veder nederlag, en den stok met gouden knop ter hand genomen. Het was of de jicht terug week voor de wilskracht diens mans, want de leden zijns lichaams stonden hem weder ter dienste. De edellieden zijner huishouding waren langs den trap geschaard en vormden een heg tot op de straat, waar de

prachtige karos met de Gravenkroon en de vier barbarijsche paarden hem wachtte. Arme Patrick! Hij was vooruitgesneld en wilde 's meesters arm vatten, ten einde het inklimmen te vergemakkelijken, maar een donkere blik was zijn loon en tevens het scherpe woord dat hem voor het vergeten der *etiquette* strafte: ‘Stewart, wacht tot ge edelman zijt!’ Wat had de dienstknecht zich ook vermeten! Al de aanwezigen had hij in den waan kunnen brengen, dat Mylord door ziekte was aangetast, te zwak was om te gaan, te krachteloos om in deze oogenblikken anderen te beheerschen.

Daar schetterden de trompetten, daar sloten de edellieden, allen met het wapen van Wentworth prijkende, zich aan den karos aan, en zette de stoet zich in beweging.

Zij waren naauw eenige minuten verder gegaan, of de menschenmassa, die zich in de straat had opgehoopt, versperde den doorgang. Mylord wenkte een zijstraat in te slaan, door welke Cheapside werd bereikt, een breede kade, welke weg niet lang geleden weêrgalmd had van den jubel der opgetogen menigte bij den intocht van Maria de Medicis.

De volksmenigte volgde den stoet ook daar; een steen vloog tegen de paneelen der koets, en een onheilspellende stilte volgde op die daad van geweld. De edellieden trokken de zwaarden en Robert Conway, wiens gelaat gloeide van verontwaardiging, bevond zich in het voorste gelid.

‘Uw staal is te fijn voor zulke grove beenderen!’ zeide Strafford, die in een oogwenk den karos was uitgeklommen. Hij deed de edellieden, die hem poogden te omringen, ter zijde gaan en trad in zijn schitterend hofgewaad, maar gants ongewapend, op den volkshoop toe, die ademloos hem verbeidde en als geboeid hing aan den blik van dat doordringend oog.

‘Zie hier, ik ben ongewapend; vreest dus niet; wat wilt ge van mij?’

‘God zegene u! God zegene u!’ weêrgalmde het van alle zijden, en die kreten duurden voort lang nadat hij weder in den karos had plaats genomen. De menigte liet den doortocht vrij, en had menigeen nog eene verwensching op de lippen, de meerderheid had eerbied voor den moed van dien man, en verbood iederen verderen steenworp of verdacht en vijandelijk gebaar.

Wellicht had Mylord Strafford minder moed getoond, indien hij links in het verschiet, onder den luifel van dien winkel van

Sinaas appelen, dat oogenpaar onder den breeden rand van den hoed had zien vonkelen. John Pym bevond zich onder de menigte. Hij had den steen niet doen grijpen, want een dergelijk wapen was hem te laag; maar dat men dien had durven opnemen, was hem een bewijs, dat het oogenblik van krizis naderde, en dat de pogingen van hem en de zijnen vruchten begonnen te dragen; terwijl de handelwijze van dien man hem in zijne overtuiging versterkte, dat Strafford, en Strafford alleen, kracht gaf aan de tyrannij, dat tegen hem dus de aanval gekeerd moest worden, tegen hem: ‘*the bad, brave, great man*.’

Mount Vernon.

I.

1799.

1.

Schoon zijt ge, schoon, gij, ondergaande zon!
Omhoog het zwerk des winters prachtig kleurend;
Omlaag, waar reeds de jagt des sneeuws begon,
Het pijnenwoud in dubblen luister beurend;
Schoon, heinde en veer, dat zilverig verschiet
Dien breeden stroom opwekkende ten lied,
Ten lofgeruisch, dat hulde brengt voor hoede,
Als in deez' streek u ieder avond rees,
Van d'eersten dag dat God uw weg u wees,
Gij, trots dien togt van eeuwen nog niet moede!
Gij, even sterke als in den bloei der jeugd!
Gij gister, heden, morgen staag dezelfde,
Als toen dit oord eene eenzaamheid zich welfde,
Waarvan geschicht noch overleevring heugt;
Als toen gij hier het hoofd der roode huiden
Uit wichlarij der blanken komst zaagt duiden;

Als thans nu zich, aan gindschen vensterboog
Omschaâuwd door 't loof van eiken en van ceedren,
Een stramme hand ten lest vaarwel bewoog,
Dat, schoone en sterke! ook u zelfs mogt verteedren!

2.

Wie 't grijze hoofd naar u daar stervend hief,
Het welkom licht ontwarende aan zijn voeten,
Hij had u lang, u reeds als jongling lief,
Als hij uw blos 't gebergte zag begroeten!
Wat zijt ge er vaak zijn hooggestemden geest
Een spiegelbeeld voor 't volksbewind geweest!
Ge mogt een wijle alleen den kruinen lichten,
Dra steegt ge, en in uw weelde dreef het dal,
Tot in de kolken van den waterval,
Tot in der rotsklove ontoegangbre schichten,
Het daagde alom! Er ruischte een profeetcij
In 't ochtendkoeltjen: ‘allen, alles zeegnend,
Niet dezen slaafsch, niet genen stuursch bejeegnend,
Voere eens gelijk de wet hier heerschappij!’
En peinzend vouwde hij de handen zamen,
Of vroeg weemoedig zich: waarom toch kwamen
Gedachten als dezulke bij hem op,
Der weduw zoon, die luttel 't zijn mogt heeten,
En woud en stroom van d'een tot d'andren top,
Maar niet de magt van vorsten had te meten!

3.

Waarom? de tijd slechts antwoordt op de vraag,
Waartoe de in schijn ons lot zoo vreemde prikklen
En 't juk, waarvan geen jonkheid zich beklaag,
Gemoed en geest, ons onbewust, ontwikklen!
Of giste hij, toen zalig in den schoot
Der huwlijksmin hij 't leven hier genoot,
Waartoe zijn hand in vast vergeten dagen
De blanke kling deed bliksmen uit de scheê,
En westwaarts, steeds meer westwaarts van de ree
Den standaard van den luipert had gedragen?
Waartoe hij sinds mogt wisselen van school,
Den tabbaart plooijende om de slanke leden,
Als 's ochtends vroeg zijne akkers rondgereden
Hij 't werk des daags zijn dienrenschaar bevool?
Wie spelde 't hem, eer nog 't noordoosten stormde,
Dat hij ten loods der veege hulk zich vormde,
Dat de eigen dwang, die aan zijn voorgeslacht
De vrijheid dorst betwisten van 't geweten,
Hun nakroost hier weêr te onderdrukken dacht
En slechts zijn knods 't zou vrijen van de keten?

4.

Gij, schoone! die, omsluijerd ons nog blinkt,
Een weêrschijn van uw glorie op de wolken,
Uw wachtrenstoet die ge, als ter kim gij zinkt,
Herscheppen zult in schittrende afscheidstolken,
Gelukkige! gij volgt gerust de wet

Van 't wordingsuur des stelsel u gezet.
U foltert nooit de wreede strijd van pligten,
Waardoor het harte ons arme menschen breekt,
Als 't in ons binnenst spreekt en wederspreekt;
Uw last is zoet: de wellust van te lichten!
't Is ook omlaag der eêlsten onzer taak;
Maar werd uw baan u blinkend voorgeschreven,
Hun is de keus, de hagchlijke, verbleven
Wat weg het wist de zege borgt der zaak!
En welk een leed daar in zijne uiterste ure
Die grijsaard ook wegkrimpende verdure,
Die strijd haalt niet bij den geduchter kamp,
Waardoor hem 't bloed van schrik in de aadren stolde,
Of hij de vaan des wederstands ten ramp,
Of tot den eeuwgen roem zijns volks ontrolde!

5.

Wie 't oproer scheldt, dat kondt de klagt niet aan,
Langs heel de kust van Noord tot Zuid vernomen,
Als straffer steeds van over d'Oceaan,
Bedreigingen op tal van beden komen!
Hier, opstand, hier? wanneer ge blijk verlangt,
Hoe heel dat volk aan 't zoet verleden hangt,
Ga om door 't land, - al stiet de wreede moeder
Haar deeglijkst kroost het huis, het harte ook uit,
Der wilde zee, het wilder woud ten buit,
D'americaan bleef d'anglosax een broeder!
Vermeetlen, zij? hoort ge uit den breeden kring,
Van wie 't gezag den diepsten eerbied dragen,

Een enkle stem van schennis zich beklagen?
   En echter dreigt, toch komt de omwenteling!
Vrees, liefde, trouw, schoon ze in ontelbre vormen
Het hart der schaar van alle zij bestormen,
   Af stuiten zij, af, op 't gevoel van regt,
Ons allen onvervreemdbaar aangeboren,
   Door hooger hand in 's menschen borst gelegd,
Om vaderland en vrijheidszucht te schoren!

6.

   O Washington! 't moet dus uw grooten geest,
De weegschaal van den oorlog in uw vingren,
   Uw vromen zin te moede zijn geweest,
Schoon d'evenaar geen ommezien mogt slingren,
   Schoon weêrlichtsnel de tongstift oversloeg
   Ter zijde die Europa's kansen droeg!
Wat hadt gij om den schepter op te wegen,
   Van 't weêrgaloos voorspoedig eilandrijk,
   Die, drietand van de zeeën te gelijk,
Heel 't Oosten voor zijn wenk zag neêrgezegen?
   Een stroke gronds, bedwongen wildernis,
U heilig om der vaderen gebeente,
In schaamle steên een goêlijke gemeente,
   Voor wie de vlijt des levens voorwaarde is!
Een handvol volks, wat wakkre burgerlieden,
Getroost, gezind hun leven veil te bieden,
   Met hoofd en harte in 't onvertsaagde lijf...
‘Wat heb ik,’ dus besloot ge, ‘meer van noode?
   Mits ons 't geloof aan onze roeping blijf,
Dan komt de kracht wel onder 't kruis van Gode!’

7.

Aandoenlijke eenvoud, neen, verheven hoop!
Die echter met de wapening niet marde,
Toen staatszucht dra in onoplosbren knoop
Het weefgetouw der maatschappij verwarde.
De teerling bleek geworpen op den dag,
Die Franklin 't laatst aan Chatham's zijde zag!
Westminster neeg verrukt de luistrende ooren
Der wijsheid die zoo vaak het staatsroer hield,
Maar, nimmer nog door heilger vuur bezield,
Welsprekendst voor uw weêrstand zich deed hooren!
Wedijvering van kennis en van kunst,
Die zelfs het koel gezond verstand betoovert,
Maar toch het hart des konings niet verovert,
Noch dat des droms, die jagt maakt op zijn gunst.
Ach! 's hemels vuur viel ligter af te leiden
Dan 't zulk een brein te leeren onderscheiden,
Waar 't schijnbaarst regt het gruwzaamst onregt wordt!
‘Het zwaard beslecht'!’ - het zwaard vliegt uit de scheede,
En Lexington ziet burgerbloed gestort,
En Hessen's slagtvee landt op New-Yorks reede!

8.

't Beproevingsuur uws mannelijken moeds
Sloeg honderdmaal in tal van bange jaren,
Onwankelbaar ook bij den wreedsten toets,
Aanwassend met het barnen der gevaren!
De lukgodinne, in 't eerste u zoo getrouw,

Betoonde naauw zich wisselzieke vrouw,
Of bij den smaad door haatren uitgestooten,
Dien gij, te groot voor schimp, zoo kalm verdroegt,
Werd ander leed, werd bitterder gevoegd,
De laauwheid was 't van land en leedgenooten!
Hun geestdrift bleek deez' winterzon gelijk,
Een wijle schoon en schilderachtig stralend,
Maar dag aan dag allengskens vroeger dalend,
Tot duisternis triomfviert in haar rijk!
Wie ooit met dank der menigte zich vleidde,
Gij vroegt dien niet ten loon voor uw geleide,
Wat ge eischen mogt, het waren trouw en tucht;
Ge zaagt uw hoop op beide wreed bedrogen
En goldt, bij heur verraderlijke vlugt,
Alleen een heir, gekrenkt maar niet gebogen!

9.

Geweken was uw kleene, trouwe schaar,
Aan d'andre zij der Delaware geweken,
Den breeden stroom van wilden ijsgang zwaar,
Dien 't stormgeloei in donders los deed breken;
Daar droeg de nacht, wie afviel of wie vlood,
De toekomst van de vrijheid in uw boot!
De koude mogt den koensten gast vervaren,
En bijl en roer ontglippen aan zijn vuist,
Tot splinters werd het stevigst blok vergruisd,
Waar 't scheepsvolk u naar d'overzij zag staren.
‘Ter zege!’ riept ge, en weg was alle schrik,
Het heir zag niet wat afgrond het trotseerde,

Het zag alleen wat uw banier begeerde,
   Het uchtendrood omscheen ze een oogenblik!
O waart ge toen in marmer uitgehouwen,
De verste vreemd had bij het eerst aanschouwen,
   Eeuw uit eeuwe in, Volharding u begroet,
Volharding voor wat dierder is dan 't leven,
   Der burgerij het hoogst en heiligst goed,
De vrijheid die ge uw vaderland mogt geven!

10.

   Geen zegezang!... 't wordt duister om u heen,
Niet enkel wijl der zonne weêrschijn zwichtte;
   Gesmoorde snikken smelten in gebeên
Van haar die lang u 's levens last verligtte,
   Die gaarne ook thans de helft uws lijdens droeg,
   De helft? het waar' haar trouwe niet genoeg!
Geen zegezang!.... aan 't hoofd der Vrije Staten
   Hebt ge aanspraak op nog grooter dank en lof;
   Eens vaders huis en niet eens konings hof
Is 't voorbeeld aan uw volgren nagelaten;
   En als ge van al 't aardsche hebt beschikt,
Het zegel zettende op uw zeedlijk leven,
Verzoekt ge uw gade uw slaven vrij te geven,
   Het zwarte ras waar blanke ziel uit blikt!
Geen zegezang!... in de ons omhulde heemlen
Ziet gij alreeds de lichtgestalten weemlen;
   Één handdruk nog der weêrhelft uwer ziel,
En dan dien kring van vrienden ingevaren,
   Aan wie daar vrede en vreugd ten deele viel,
Omdat zij hier van goeden wille waren!

11.

Er is een rouw die niet te rouwen pleegt,
Een stille smart, des dooden hoogste hulde;
De tranenvloed wordt ijlings weggeveegd;
In 't binnenst blijft wat heel het hart vervulde;
En deze aanschouwt het rijzend uchtendlicht,
Als aller blik zich op Mount Vernon rigt!
De lofspraak van de leidsliên der gemeente
Ruischt statig langs de wade van het lijk;
Een dappre drom geeft trouwes laatste blijk,
't Verzellend naar 't eenvoudig grafgesteente;
Maar wat slechts van de transen valt te zien,
De droefheid is 't der dwarrelende schare
Op volle markt nu zuchtende om de mare,
Straks schreijend waar geen vreemd haar kan bespiên!
't Zijn ouders die hun kroost zijn daên vertellen,
Den zoeten naam vaak zeegnend onder 't spellen!
't Is noord en zuid de spa die ijlings rust,
Het spinnewiel dat geen gegons doet hooren,
Als werd alom die wereld zich bewust,
Wat ieder in 's lands Vader heeft verloren!

12.

Vertrage vrij geen enkel graf op aard.
Hoe schittrend ook uw stralenvloed er strijke,
O schoone en sterke! een ommezien uw vaart,
Toch groet ge zijn gedachtnis uws gelijke,
Als zelfs het oude Europa blijk u geeft,

Dat geen als hij in aller harte leeft!
Een spanne tijds het aanzijn hem beschoren,
Een stip op aard de werkkring hem gegund,
Hoe ge echter die niet overtreffen kunt,
Wanneer het geldt alle eeuwen door te gloren!
Niet lievling slechts der lippen van de faam,
Aan iedere deugd een hooger glans verleenend,
Die allen in des Heeren vrees vereenend,
De vrijheid zaamgesmolten met zijn naam!
Waar halverstoks haar dundoek ook moog hangen,
Verspreidt de schrik zich op der vorsten wangen,
En volk bij volk ziet haar benijdende aan,
Die striemen door de dwinglandij genepen,
Dat licht van uit verdrukking opgegaan:
Der Staten Vlag, de starren en de strepen!

II.

1861.

1.

Helaas! ook gij verduisterd aan den trans,
Gij voorbestemd de natiën te troosten,
Wier smeekend oog uw liefelijken glans
Van verre zocht uit ons vervallend oosten;
Gij, flonkerster van 't jong America!
Helaas! ook gij den ondergang zoo na!

Gedachte die Columbus' ziel vervulde,
   Toen hij van 't Zuid het lagchend eden vroeg,
   En aan den blik des zieners voor den boeg
In 't wolkenspel zich 't wonderland onthulde;
   Gedachte, sinds door Washington in 't West
Verwezenlijkt, de fantasie beschamend,
Een volk in vrede en voorspoed vrijheid aêmend,
   Een goed, een groot, het waar gemeenebest;
O zoete droom van 't zalige verleden,
Wat jammer schetst de ellenden af van 't heden!
   De burgerkrijg, de gruwbre burgerkrijg,
Het reuzig rijk opoffrende aan zijn woede,
   Hoe raauw een gil er aan de borst ontstijg',
Wier teedre trouw hun beider jonkheid voedde!

2.

   En gingt daartoe van schok bij schok ge vrij,
Die op haar vest Europa zagen daav'ren,
   Toen wilde droom van wereldheerschappij
Napoleon de transen op deed klaav'ren,
   Tot hij, ten zoen van dien vermeetlen trots,
   De ballingschap verduurde op barre rots?
Ten onzent slechts de donder der kanonnen,
   Der oogsten brand, der steden ondergang,
   Gesloten zee en zielen in bedwang,
Werd maar de slag, de honderdste, gewonnen!
   Ten uwent al de weldaên van den vreê;
Geen krijgstuig meer, 't werd ploegen of 't werd sikklen;
De schoone leus: ‘ontginnen en ontwikklen!’

In beeld gebragt in 't woud als op de reê!
Opdat die proef van vrije zelfregering
Mislukken mogt in ordes ommekeering
En Noord en Zuid, van de oude deugd vervreemd,
In arren moede, om strijdige belangen,
Des oorlogs toorts zou slingren door uw beemd,
Een gouden eeuw door ijzeren vervangen!

3.

Herkent ge uw kroost, gij, kloeke pelgrimschaar!
Vervolgingsklaauw door bange vlugt ontkomen,
Om ijlings weêr te worstlen met gevaar,
In d'ongenaê der westelijke stroomen,
Tot gij, gered uit wilde winterzee,
Uw tenten sloegt op gindsche barre reê!
Gemeente, die, zoodra zij landde, knielde,
Het luistrende oor fluks leenende aan de Schrift,
Het woord van God in aller hart gegrift,
Dat tot een reeks van wondren u bezielde;
Gij vrome en vroede! is dit uw nageslacht,
Dat, alle doel des levens driest miskennend,
Aan tucht noch trouw zijn teedre jonkheid wennend,
Het kinderlijke iets aartsonnoozels acht?
Dat handeklapt als 't in verfoeibre listen
Den gaauwsten zelf den schandprijs mag betwisten,
Dat alles waagt, mits 't winste, winste geeft,
En geen geloof des harten meer gedachtig,
Tot zinspreuk kiest en die getrouw beleeft:
De dollar slechts, de dollar is almagtig!

4

Of ziet ge u zelv', gij, ridderlijke stoet!
Wier schertszieke aard geen stroeven ernst gedoogde,
Nu luchtig als de veder op uw hoed,
Dan scherp als 't staal, waarop uw heupe boogde;
Maar gul of gram, steeds hofflijk als de kant,
Die spelen mogt om 't blank der wakkre hand;
Ziet gij u zelf, in zuidelijke luchten,
Waar 't geurig blad den bodem staatlijk siert,
Waar 't wit der wolle op d'aêm der winden zwiert,
Verjongd gekeerd tot smaking dier genuchten?
Ach! klinkt er nog uw overoude naam,
Verloren ging uw hoog gevoel van eere,
't Schijnt eenerlei hoe men zijn regt verwere,
Wat vergt ge dan dat men zich 't vuistregt schaam?
Waar straffeloos de knaap het zwartjen kwelde,
Daar trekt de man voor de onschuld niet te velde;
En 't is gedaan met d'eerbied voor de vrouw,
Hoe jong, hoe schoon, die 't schouwspel kon verdragen,
Dat haars gelijke in teederheid en trouw,
Van weedom kromp bij toegetelde slagen!

5.

Al werd de wacht ook weêrzijds uitgezet,
Al ziet de vloed haar vuren weêrzijds glansen,
Geen trommel roept de regtsche ten gebed,
Geen vedel die de slinke noodt tot dansen;
Noch puritein, noch cavalier staat hier,

De hand aan 't zwaard, in schaduw der banier!
Alleen een kreet als die van adelaren,
Van rots of klip neêrschietende naar buit,
Stijgt heinde en veer om strijd de legers uit,
Als Noord of Zuid zijn vijand meent te ontwaren!
Twee heiren in een ommezien gevormd
Uit de aan geen krijg gewende burgerije,
Die tucht verfoeit, als geesel van d'onvrije,
Een dubbel meir, waarin 't om 't zeerste stormt;
De heugenis van regten en van pligten
Blijkt uitgewischt, waar tweedragt aan mag lichten!
Zoo alle zweem van eerbied niet verzwond,
Hier deinsde zij terug voor 't hoog en heilig....
Haar slangenteelt sist op gewijden grond,
En Washington is in zijn graf niet veilig!

6.

Daar zweeft de maagd, die gruwbre schennis ducht
Van 't aan haar schuts bevolen diêr gebeente!
De lichtkrans daalt in onze lagre lucht,
En open springt de poort van 't grafgesteente;
Hoe schild en speer zij in den voorhof laat,
En schreijend nu in 't allerheiligst staat;
De hand gelegd op 't marmer van de kiste,
Den blik gevest op wat die draagt: zijn naam,
Krimpt haar het hart van bittren weedom zaam,
Geen uur, waarin ze als in dit uur hem miste!
Wat ziet ze neêr? Op moest zij zien naar hem,
Die haar van 't juk der dwinglandij bevrijdde

Die priesteres eens vrijen volks haar wijdde;
   Stil, klonk daar niet wat zweemde naar zijn stem?
Al leent zij 't oor, helaas! geen adem fluistert,
Al staart zij rond, helaas! geen glorie luistert,
   De stilte slechts wordt hoorbaar om haar heen,
De leegte slechts wordt tastbaar voor hare armen,
   Tot ze uitbarst in 't aandoenelijkst geween,
Als droeg het leed in d'overmate erbarmen!

7.

   ‘Hoor aan mijn klagt, hoe droef die klagte ook zij,
Zie aan mijn leed, hoe diep ik blijk gevallen,
   Mijn voorspoedszon ging als een droom voorbij,
In 't wapen staan de honderdduizendtallen,
   Van wederzij weêrklinkt het schriklijk: “voort!”
   Verhoed, voorkom der burgren broedermoord!’
Het bang gezucht vindt weêrgalm in de wanden,
   Waarachtig leed verteedert zelfs den steen,
   En toch, vergeefs gelooft zij haar gebeên,
Het bleek gezigt schuilt in de blanke handen
   ‘Vertsaagde!’ ruischt het eensklaps door 't gewelf,
En op ziet ze, op, zoodra zij 't woord hoort klinken;
Hoe de oogen van den eeuwgeest helder blinken,
   Vol heiligen ernst, maar straf slechts voor zich zelv',
Of tempert die geen wolk van medelijden?
‘Vertsaagde! die het doel miskent der tijden,
   Wat klaagt ge, alsof ook gij de dochter waart
Van 't zwak geslacht, dat, als de heemlen dondren,
   Den schrik ten prooi, waarmeê 't op 't oogstveld staart,
Vergeet de wet des dampkrings te bewondren!’

8.

En schoon zij 't hoofd een wijl deemoedig buig,
Alle inspraak van gebelgden trots mistrouwend,
‘Hoe,’ klaagt zij fluks, ‘hoe, eischt ge dat ik juich,
Den ondergang mijns veegen volks aanschouwend,
Of wensche dat geregtigheid geschie',
Als ik den bijl reeds aan den wortel zie?
Waartoe hun moed voorbeeldeloos geprikkeld,
Als voorspoed hen zoo schriklijk komt te staan?’
En schuchter blikt ze bij die vraag hem aan,
Als schaamt zij zich 't verwijt er in gewikkeld;
Maar kalmte, die van 't hooge voorhoofd straalt,
Verroert zich niet op haren breeden zetel,
Zij scheldt der smarte een boogschot zoo vermetel
Volgaarne kwijt, door pligtbesef verstaald;
‘Aan mij de schuld?’ herneemt hij, ‘laat uw lippen
Vergoêlijking als deze niet ontglippen,
De ware moed is ook de ware deugd!
Gij leest het in de lofspraak van dit marmer;
Wiens geest heeft zich in grootscher vlugt verheugd?
Wiens harte sloeg voor al wat goed is warmer?’

9.

En zij: ‘Mijn schild! dat ieder zomernacht,
Waar ik in 't woud op de open plekken poosde,
Mij 't evenbeeld des blaauwen hemels dacht,
Als ster bij ster al liefelijker bloosde,
Tot louter glans de deinzing van den grond

Verdwijnen deed of haar het licht verslond!
Mijn schittrend schild! dat westwaarts voortgedragen,
Zijn stralen schiet tot op de stille reê,
En ik mijn rijk een dubble wereldzee
Ten gordel om de lendnen zie geslagen;
Dat Albion in 't kille Noorden stuit,
Of leidstar door prairiën en savanen,
Mijn rappe jeugd een heirweg zich doet banen,
Naar 't paradijs van 't haar verlokkend Zuid;
Mijn schild, mijn schild! voor 't afgeleefde Europe,
Vervulling van te wreed gekrenkte hope,
Als keer op keer de omwent'lingskrater blaakt,
Of hongersnood haar kindren dwingt tot vlugten,
Dat schild te schimp, dat schild te schand gemaakt,
Bevlekt met bloed, wat smetteloos mogt luchten!'

10

En hij: 'Alsof de vlek er niet op viel,
Den eigen dag toen ge in uw vroegst verleden
Het welkom riept aan de onheilzwangre kiel;
Gods beeldtenis, in ebbenhout gesneden,
Als lastdier naar uw brandende akkers joegt,
En schopte 't weêr, het in uw boeijen sloegt!
Als zou die vlek verschrikkende u verrassen,
U, wie geen angst den boezem zamenneep,
Toen Jackson zich aan Florida vergreep
En hij haar rood toejuichende zag wassen!
"Maar negerbloed!" doch dat door aadren vloeit
Als bij den blanke, ontschietende aan een harte

Dat liefde kent, haar wellust en haar smarte,
   Dat voor zijn kroost ten laatsten slag toe gloeit!
Gij, Vrijheidsmaagd in 't verre West geheeten!
Gij kweekt dat ras, verzuchtende in uw keten,
   Gij kweekt die kudde om ze uit te drijven aan,
En ziet alreeds in uw verovringsdroomen
   Uw tente aan 't eind van deze uw wereld staan; -
Te vroeg gejuicht! de wreker is gekomen!'

11.

   Wie schetst onze eeuw, of zij slechts stofflijk leeft!
Het ros, het zeil in vlugheid overvleuglend,
   In elk genot 't verleên voorbijgestreefd,
Maar geene drift, maar geenen lust beteuglend?
   Hem logenstraft 't verheerelijkt gelaat,
   Waarmeê haar geest zijn zege gadeslaat!
'Wee mijner, wee!' hoort hij de ontroerde zuchten
   'Als opstand zich bij burgeroorlog voegt!...'
   'Zoo vorschend gij de blikken om u sloegt,'
Is 't wederwoord, 'dan zoudt ge dien niet duchten!
   Gij smeeddet toch uw schalmen wel zoo zwaar
Dat wanhoop zelf die niet vanéén kan rijten,
De schim van Brown, ge spot met haar verwijten,
   En zie, uw straf is in uw dollar dáár!
Het penningsken door nijverheid verkregen
En 't slavengoud gaan niet dezelfde wegen;
   Het volle licht, aan vrijen arbeid diêr,
Verdrijft den nacht, die dwang vergunt te leven;
   Wat aarzelt gij, om welke krijgsbanier
Uw pligt u roept bezielende te zweven!'

12.

‘Ach! spaar die keus me,’ en 't woord komt uit haar hart:
‘Wat wreede wensch, dat een der twee 't mogt winnen!
Als lang genoeg getwist is en getart,
Voer ik hen weêr den eendragtstempel binnen;
Zij stonden zaam om de eigen moederkniên
En gij als ik zult hen weêr broeders zien!’
De zoete hoop, die flikkert uit hare oogen,
Bezwijmt voor d'ernst, die hooger last verraadt:
‘Verzoenen, hoopt ge, zou zich goed met kwaad
De ontwikkling van de menschheid zou 't gedoogen?
Als iets mij schetst, 't is onverbidbre spoed;
In vonken geef ik vleuglen aan gedachten,
En op dezelfde weêrlichtsnelle schachten
Ontdek, vervolge ik 't misdrijf tot het boet!
Het koningschap heeft van mijn jonglingsjaren
't In ommekeer bij ommekeer ervaren;
Thans is de beurte aan u, - tot wederzien!
Moogt ge als de strijd den gruwel heeft gewroken,
Het wereldrond het schoone schouwspel biên
Eens volks, waarbij 't gemoed ook is ontloken!’

W.D - s.

Toelichting.

Mount Vernon, in de graafschap Fairfax, in den staat Virginia, aan de oevers van den Potomac gelegen, was de eigendom van George Washington, waarop hij in den nacht van den 14den December 1799 overleed; - Mount Vernon, waarin men meende dat zijne overblijfselen de welverdiende ruste was gewaarborgd, werd in den burgerkrijg van 1861 een der punten, door de Verdeelde Staten elkander betwist.

Politiek overzicht.

AMSTERDAM, 25 November 1861.

De maand November heeft nu eenmaal 't privilege van de onrustigste maand van 't jaar te wezen. Stormige buijen loeijen door 't zwerk en nemen 't laatste loof weg waarmede de herfst zich nog had getooid. En weet voor een oogenblik de zon een schijn van helderheid en frischheid over alles te tooveren, dan spant dadelijk die wilde wind woedend al zijn krachten in, en bijgestaan door veel regen en hagel, blaast hij ééns zoo fel en zoo ruw, en over velden, vlakten, zeeën en steden rolt hij bulderend voort. De boomen vallen ontworteld neder, de zeeman prevelt 't noodgebed en de stadsbewoners schudden bedenkelijk 't hoofd en deelen elkander mede, dat zij nog nimmer zoo zonderling een weder hebben gezien. - Toch hebben al die woelingen der natuur een vast bepaald doel. Het evenwicht tusschen warmte en koude, tusschen al de krachten der elementen, wordt op die wijze hersteld. Het grillige, het gejaagde is slechts schijn, en onveranderd handhaven zich de vaste wetten der natuur. Maar wie zal zoo dadelijk het beginsel doorgronden, dat aan de wisseling der politiek ten grondslag ligt? Want ook op het gebied der staatkunde is de maand November de maand der contrasten en der zonderlinge invallen. Elke nieuwe tijding is een nieuwe verrassing, en men vraagt ernstig werwaarts dat alles moet leiden? Wij zwerven ook op dat gebied op de open zee, en de storm is losgebroken: maar zoo ons schip reeds langen tijd op de wateren dobbert, nergens flikkert bij nacht, zij 't voor een oogenblik, de ster der hope, nergens toonen zich bij dag hoopvol aan den hemel de kleuren van den regenboog.

Wij zijn te Weenen. Tusschen 't Schottenthor en de Allser-Grund staat een vrij nederig gebouw. Bij den eersten aanblik zou men het voor de loods van een architect, misschien wel voor 't atelier van een schilder houden. Ter naauwernood trekt het de aandacht van den voorbijganger. Het is voor een jaar geleden schielijk in allerijl opgeslagen - en van dat nederig gebouw dacht men te maken het middelpunt van het gansche Oostenrijksche rijk, want... het zou de vergaderzaal der afgevaardigden wezen. Het was slechts een hulpgebouw. De verandering was zoo plotseling geweest, dat men niet was voorbereid om de constitutionele vergaderingen te ontvangen: men moest zich behelpen, zeide de regering: en men toonde zich tevreden, men jubelde en juichte, - en de man, die had willen beweren, dat het geheele constitutionele systeem voor Oostenrijk slechts een hulploods zou wezen, zou in den letterlijken zin des woords zijn gesteenigd.

En zie, die loods is gedurende een half jaar het middelpunt van 't rijk geweest, en na een korten tijd van rust, is zij op 4 November weder geopend voor de afgevaardigden van den Rijksraad. Dr. Hein de president en de Ridder, professor von Hassner (de bekende staathuishoudkundige) de vice-president, zaten op hun plaats, de ministers, de aartshertog Reinier, de graaf von Rechberg, de heeren von Schmerling, von Plener en von Lasser, waren in afwachting wat er komen zoude. De ministeriële bladen verkondigden het dringend, hoe men toch eindelijk moest zamenwerken, hoe het een levensvraag was, dat de stem der rede zich deed hooren te midden van het geschreeuw der clans. En ziedaar: die clans kwamen niet op, waarschijnlijk om het der stem der rede gemakkelijker te maken zich te doen hooren. Van de 85 afgevaardigden van Hongarije was er geen enkel. Van uit Zevenbergen, dat 25 afgevaardigden, en Croatië, dat 9 afgevaardigden moest zenden, naderde niemand: in een woord, het waren bijna uitsluitend de Duitsche elementen van Oostenrijk en eenige Galiciërs die nog bijeenkwamen; de andere nationaliteiten bleven verre verre weg. En zij deden wel weg te blijven. Oostenrijk meende het toch niet eerlijk; 't heeft de lange schaakpartij met Hongarije afgebroken en heeft de stukken omvergesmeten. Toen de Kardinaal primaat van Hongarije, Scitorski, erfelijk obergespan van 't Graner comitaat, ook tegen de regering partij koos, en op het weder invoeren der aloude grondwet drong, scheen de maat volgemeten: de constitutie van Oct. en Februarij werd, nu Hongarije ze niet wilde aannemen, ter zijde geschoven, en feitelijk geheel Hongarije in staat van beleg verklaard.

Den 2^{den} November zijn die maatregelen vastgesteld en den 5^{den} November zijn zij afgekondigd. De Hongaarsche landdag en de vergaderingen der comitaten zijn gesuspendeerd: de obergespäne zijn meerendeels van hun waardigheid ontheven, en in hun plaats rijksbestuurders benoemd. Militaire rechtbanken zijn ingevoerd en tot algemeen stadhouder is de strenge veldmaarschalk Graaf Moritz Palffy benoemd. En terwijl men dit doet, zegt men nog steeds het constitutioneel systeem te handhaven; het is slechts een uitzonderingsmaatregel, dewijl de Hongaren noch belasting, noch rekruten voor 't leger wilden geven. Zonderlinge leer voorwaar! Doch zou men niet welgedaan hebben zich te herinneren de stervensure van Cavour, toen die waarlijk groote man, zieltogend, met 't oog op Napels, altijd slechts voor zich heen mompelde: ‘geen staat van beleg - geen staat van beleg - daarmede kan ieder regeren.’

En wat baat het nu von Schmerling de fictie vol te houden, dat Oostenrijk nog steeds een vertegenwoordigend rijk is? De rijksraad is niet veel meer dan een provinciale landdag, en de éénige questie waarvan het beheer van het geheele rijk afhangt, durft men er niet meer te bespreken. Het Huis der Heeren onder voorzitting van Prins Karl Auersperg behandelt de gemeentewet, het huis der afgevaardigden bespreekt een nijverheidswet, een wet ter bewaring van het geheim der brieven, en begint de drukperswet in discussie te nemen, maar aller oogen zijn elders gewend, en de wetten zelve vinden geen belangstelling onder een vergadering, die zich bij den besten wil der wereld toch niet voor een geheelen rijksraad kan doen gelden. Zelfs de minister van finantiën, de heer von Plener, schaamt zich om zijn budget aan zulk een kamer over te geven; hij wil ten minste eerlijk man blijven, en deelt de leden die opgekomen zijn als privaatpersonen zijn plannen mede. Want om de kroon op het werk te zetten, zijn nu ook tegen de andere nationaliteiten waaruit Oostenrijk bestaat afdoende maatregelen genomen. Met de twee landen die vroeger te zamen met Hongarije het groote rijk der Maghijaren vormden, Croatie en Zevenbergen, heeft men op de volgende wijze gehandeld. De landdag van Croatie, die te Agram steeds zijn zittingen hield, is voor goed door de regering gesloten; tot hofkanselier van Croatie is benoemd de heer von Mazuranies. Zevenbergen, welks landdag te Karlsburg nimmer is zamengekomen, zal eerdaags mede een hofkanselier verkrijgen, die alsdan even als Graaf Forgach, de kanselier voor Hongarije, plannen kunnen beramen tegen de onder hun bewind staande landen. Voegt

men hierbij, hoe in het Venetiaansche onlusten zijn ontstaan, alwaar de boeren tegenover den adel zich verzetteden onder de leus van voor Oostenrijks rechten te waken: hoe het Catholieke Tirol den geheelen rijksraad verwenscht: dan zal men wellicht de overtuiging gaan deelen van hen die meenen dat Oostenrijk in waarheid nimmer een constitutionelen staat kon zijn, dat het constitutioneel systeem van October 1860 afgedwongen was door den nood van 't oogenblik, dat de hulploods een goed symbool bleek en dat von Schmerling het honderd en zooveelste bewijs leverde der stelling, dat een liberaal wel minister kan worden, maar dat hij daarom nog geen liberaal minister is.

Hongarije houdt zich kalm onder den haar getroffen slag, het verduurt rustig de keizerlijke maatregelen, het wacht: en zoo het haar gelukken mocht de verleiding van zich af te stooten die uit Italië lokkend wordt aangeboden, zal het in eigen krachten den besten weerstand tegen Weenen vinden. De dag van het oordeel zal eenmaal plaats hebben. Oostenrijk heeft van die onuitwischbare woorden gesproken, die door geen stroomen van tranen later kunnen te niet gedaan worden.

Op deze wijze heeft Oostenrijk de maand November zich ten nutte gemaakt; zien wij thans wat Frankrijk, dat mede ten vorigen jare (men herinnere zich den maatregel van 24 November) een nieuwen weg scheen te openen, in deze maand heeft verricht.

Let men op het rumoer en gedruisch der dagbladen, dan schijnt het alsof Keizer Napoleon na de lange rust te Compiègne gedurende de afgeloopen weken een stap heeft gedaan, waarvan de eeuwen zullen gewagen. En toch is het feit dat de keizer thands een betrekkelijk goed middel gebruikt, slechts een bewijs te meer voor de waarheid van het gezegde van Adam Smith: Zoo groot is de laatdunkendheid van den mensch, dat hij bijna altijd versmaadt een goed middel te gebruiken, tenzij hij niet anders kan of niet anders durft doen. Welnu, Keizer Napolcon kon wel niet anders, en er is dus een goed besluit genomen.

Wat Casimir Perier voor een jaar, wat Eugène Forcade nog onlangs zoo welsprekend betoogde, was het geheim van iedereen geworden: de ontzettende verkwistingen van den staat, nagevolgd door de op haar schaal even groote geldverspillingen der gemeenten en vooral van Parijs, hadden de uiterste grens bereikt. Om een goede en vaste politiek te doen werken, moest er voor alles weder orde in

de finantiën worden gebracht. De keizer moest terugkomen op zijn vorigen wandel en spaarzaamheid en regelmaat doen heerschen.

De wijze waarop hij tot dien stap overging, teekent den grooten tacticus en geslepen staatsman. Alles wat hij doet is of een coup d'état of een coup d'éclat. Natuurlijk kon alleen dit laatste middel hier aangewend worden. De heer Fould, sinds 24 November 1860 buiten ministeriële betrekking, leest een exposé voor in den staatsraad, waarin de geheele finantiële crisis, scherper dan iemand het kon doen, wordt blootgelegd. Boven en behalve de toegestane budgetten - zoo zegt hij - heeft men sinds 1851 drie duizend millioen franken uitgegeven: er moet iets gedaan worden. Het regt van den keizer om telkens nieuwe credietwetten uit te vaardigen, die dan door de wetgevende macht wel moeten worden gesanctionneerd, is de oorzaak van het kwaad. Dit kwaad moet worden weggenomen, dit recht moet worden afgeschaft, en de eenige bevoegdheid om in 't vervolg van een aangenomen budget af te wijzen moet daarin bestaan, dat men de vergunning hebbe overschrijvingen van den eenen post op den anderen te doen. Dit exposé nu van den heer Fould wordt door den keizer aangenomen, en den 14^{den} November wordt het in den Moniteur afgedrukt, met een brief van Napoleon aan den minister van staat, waarin hij afstand doet van zijn recht om buitengewone credietwetten uit te vaardigen, waarin hij den senaat tegen den 2^{den} December bijeenroept om dit zijn besluit te bekrachtigen, en voorts den heer Fould tot minister van finantiën benoemt.

De brief van den keizer eindigt aldus: ‘Door afstand te doen van een recht, hetwelk ook dat der constitutionele vorsten (mijne voorgangers) was, meen ik een voor het goede beleid der finantiën nuttige zaak te doen. Getrouw aan mijn oorsprong kan ik de prerogatieven der kroon noch als een gewijd pand, waaraan men niet mag raken, noch als een erfdeel mijner vaderen beschouwen, dat ik ongekrenkt aan mijn zoon moet achterlaten. Gekozen door het volk, vertegenwoordiger zijner belangen, zal ik altijd zonder leed elk voor het volk onnut praerogatief laten varen, even als ik tevens onwankelbaar in mijn handen zal behouden elke macht, die voor de rust en den bloei van het land onmisbaar is.’

Wij verzoeken onze lezers er op te letten, hoe de uitdrukkingen van dezen brief een kennelijke weerslag zijn op de mystische formulen, laatstelijk door den koning van Pruissen gebezigd; hoe voorts het volk telkenmale wanneer men het geld vraagt - want daar zal het

alles op uitloopen - op echt middeleeuwsche wijze wordt gestreeld en gekitteld, en hoe eindelijk alles moet strekken om te toonen... hoe grootmoedig en edel een mensch die keizer Napoleon is.

Voor het oogenblik kunnen wij den stap nog niet geheel beoordeelen. Het is niet genoeg te zeggen, dat de toestand in wanorde is; men moet ook blootleggen op welke wijze men tot orde kan geraken. En op dit punt is het exposé van Fould bijster onduidelijk. Behalve het middel der overschrijvingen (dat volgens ons toch weder altijd onzekerheid zal veroorzaken), treft men termen aan die op ontwapening duiden, doch iets zeker is nog niet te bepalen, en wij blijven dus afwachten. Het indirecte voordeel is, dat men in Fould een minister met eigen programma verkrijgt, dat men dus eenigzins den weg verlaat om alleen staatsbedienden voor de dagelijksche zaken te hebben, en weder een staatsman verlangt.

Dat Frankrijk overigens minder dan ooit er aan denkt om het protectoraat over de wereld te laten varen, bewijst de oneenigheid met Zwitserland ten gevolge van het bezetten van het Dappendal, en de uitrusting der vloot naar Mexico. Dat er voorts nog niet bovenmatig veel vrijheid in Frankrijk is, moet de drukpers en de geestelijkheid telkenmale gevoelen. De zoo fiksche en nobele Courier du Dimanche is herhaaldelijk gekweld met communiqués en moet zich thands weder voor den rechter verantwoorden wegens twee misdrijven, vooreerst omdat een stuk niet behoorlijk is onderteekend, en ten andere omdat een artikel van Eugène Pelletan over Oostenrijk te veel toespelingen op Frankrijk bevat. De geestelijkheid heeft in den persoon van den aartsbisschop van Nimes eenige bitse berispingen gekregen van den minister Rouland: en hoe de republikeinen van 't jaar 1848 worden behandeld, moge het voorbeeld van den heer Paget Lupecin leeren; schrijver van een brochure l'ennemi, l'ennemi, met welken vijand de geestelijkheid werd bedoeld, werd hij tot 4000 franes boete en twee jaren gevangenisstraf veroordeeld.

De tegenstrijdigheid van zoowel de geestelijkheid als hem die ze aanvalt te straffen zal iedereen opvallen. Toch is dit een noodzakelijk gevolg van de op het stuk van Italië laverende politiek des keizers. Terwijl in het begin der maand aan de geestelijkheid werd het hof gemaakt, getuige de vleijende ontvangst van den aartsbisschop van Chambery, schijnt thands het bezoek van Ratazzi te Parijs weder de balans een weinig ten voordeele van Italië te hebben doen overhellen.

Een weinig, zeggen wij: want de opening van het Italiaansch parlement heeft helderheid genoeg verspreid over de nog in 't duister gehulde plannen en heeft doen zien, dat de Keizer het nog niet geraden acht de questie der wereldlijke macht van den Paus voor goed tot een einde te brengen. Het Italiaansche parlement is op den 20sten Nov. geopend, en Ricasoli, de fiere president-minister, heeft dadelijk 't woord opgenomen en aan de afgevaardigden medegedeeld wat door hem was gedaan ten opzichte van Rome. Met een eenvoudigheid, waardoor de naauw bedwongen droefheid niet kon doorbreken, heeft hij verhaald, hoe hij aan Z.H. den Paus het voorstel had willen doen om het denkbeeld van Cavour - een vrije kerk in een vrijen staat - te verwezenlijken, hoe hij een depèche had opgemaakt waarin de grondtrekken waren neergelegd waarop zulk een onderhandeling kon worden gebaseerd, en hoe hij, daar tusschen Rome en Italië alle betrekkingen waren afgebroken, door middel van den gezant te Parijs, den ridder Nigra, Napoleon III had verzocht die depèche aan Zijne Heiligheid over te maken. De Fransche keizer had eehter het oogenblik niet geschikt geacht om zulk een belangrijken stap te ondersteunen. Ricasoli legde daarbij aan het parlement de bedoelde depèche aan den Paus, benevens een depèche aan Antonelli en aan Nigra over.

De depèche die Ricasoli aan den Paus had willen richten schijnt ons een meesterstuk toe wat klaarheid en overtuigingskracht betreft. Hij wijst den Paus op de verdeeldheid tusschen de natie en de kerk; hij beroept er zich op, dat het beginsel der wereldlijke macht nooit een blijvend dogma is geweest, hoe het door de omstandigheden en feiten der middeleeuwen was in het leven geroepen en gewettigd, doch hoe het thands meer tot hindernis dan tot steun voor den H. Vader was. In een reeks van artikelen omschrijft hij het geheel onschendbare karakter dat Italië aan den Paus zal geven, en na de bede aan den Paus te hebben gericht: ‘Heilige Vader, werp niet terug in den afgrond des twijfels geheel een volk dat oprechtelijk wenscht U te kunnen vertrouwen, U te kunnen eerbiedigen. De kerk heeft het noodig vrij te zijn: wij geven haar dus haar volle vrijheid. Meer dan iemand willen wij, dat de kerk vrij is, want hare vrijheid is de waarborg voor de onze; maar om vrij te zijn is het noodzakelijk dat zij zich losmake van de banden der politiek, voor zij haar tot nu toe een strijdmiddel hebben gemaakt tegen ons in de handen van meer dan ééne mogendheid’ - laat hij eindelijk doorschemeren dat,

zoo de Paus niet wil toegeven, het eind van alles kan zijn - een schisma.

En ja, waarom zoude zulk een schisma tot de onmogelijkheden behooren? Zoo men zich nog de dagen herinnert, toen de zoo even gestorven Lacordaire opstond in vereeniging met Lamennais, dan begrijpt men hoe zulk een vraag ten minste gesteld kan worden. En wijzen de woorden van Passaglia, en de bijval dien hij overal ondervindt, er niet op, dat men van den Paus iets anders verwacht dan de handelwijze waarmede hij tot nog toe goedgevonden had Italiës vrijheid te dwarsboomen. Wij willen de woorden der prelaten Liverani, Andrea, en Reali, die zich aan de zijde van Passaglia hebben aangesloten, niet wikken of wegen, omdat wij voor een oogenblik zouden kunnen aanvoeren, dat gekrenkte eerzucht of eigenliefde hierbij in 't spel zoude kunnen komen: - maar al ware dat zoo, wat wij geenszins verzekeren, dan blijft het in allen geval een allerbelangrijkst feit, dat de abt der Benedictijners van het klooster Monte-Cassino, de ook aan ons leeken zoo bekende Tosti, van wien Renan voor jaren zoo boeijend een biografie heeft gegeven, dat Tosti (zie Edinburgh-Review van Julij 1861) deze merkwaardige woorden nederschreef: ‘Mij schijnt het toe, dat die wereldlijke macht van den Paus, die, daar zij niet door Christus is gegeven, van geen dogmatischen aard is, door de kracht der feitelijke betrekkingen onder de volken kan vallen, zoo als zij door dezelfde kracht is gegrondvest.’

En al is het ook waar, dat hij daarop laat volgen: ‘Maar ik, als Catholiek, zal nooit zeggen: gaat naar den Paus en beroof hem van zijn staat’ - zoo is het erkennen echter der eerste stelling van genoegzaam gewicht om daaruit af te leiden, dat meer Catholieken zulk een stelsel konden aannemen, wanneer alles anders verloren bleek. Ook Döllinger, de bekende hoogleeraar te München, komt in zijn zoo even verschenen werk: ‘Kirche und Kirchen, Papstthum und Kirchenstaat’ tot deze conclusie: De wereldlijke macht, hoewel zeer noodzakelijk voor den Paus, is echter niet onontbeerlijk.

En als nu geleerde Catholieken dus oordeelen, als zich dus reeds een leer vestigt, die de Paus zonder wereldlijke macht ten minste even krachtig, zoo niet krachtiger acht dan met dit wereldlijke bezit, dan vragen wij of het volk, dat zoo fijn niet onderscheidt, niet tot é én zelfde besluit op andere wegen kon komen, en ter wille van 't nationale idee, het Catholieke systeem kon verwerpen? Wij stellen die vraag, betreurende, dat het stellen daarvan mogelijk is geworden

onder een paus tot wien bij zijn optreden Cesare Balbo die heerlijke verzen richtte:

> Tu non ci maledici! Tu sei figlio
> Di nostra età, e l'intendi et la secondi,
> Perdura e avanza.

Maar de keizer zal niet toegeven, en Ricasoli zal vruchteloos zijn pogingen in 't werk stellen.

Keizer Napoleon verdaagt alles - het is vrij duidelijk - tot op den dood des Pausen, en tot zoo lang zal Italië zonder hoofdstad zich moeten organiseren. Wij gelooven, dat die organisatie moeijelijk genoeg zal wezen om vooreerst elken aanval op Venetië te verhinderen. Zelfs Garibaldi heeft tot kalmte aangemaand.

Het ministerie Ricasoli maakt zich dan ook den tijd ten nutte. De provinciën worden allerwege georganiseerd en de prefecten aangesteld. La Marmora beijvert zich om Napels in goede orde te houden. Tot prefect van Florence is benoemd de markies di Torrearsa, tot prefect van Genua de markies d'Afflite. De Minister van Justitie, de heer Miglietti, is zelf naar Napels vertrokken om den rechtstoestand in oogenschouw te nemen; zijn streven is allerwege een overtuiging uit te lokken, of een uniform Burgerlijk wetboek met één hof van Cassatie, dan wel een meer naar landaard en zeden verscheiden recht met vijf of zes algemeene gerechtshoven, het wenschelijkst is. De Ministers van oorlog en marine zitten ook niet stil. De eerste, de uitstekende Della Rovere, brengt het staand leger op voldoenden voet; de tweede, generaal Menabrea, heeft reeds dadelijk tien nieuwe fregatten laten bouwen, en heeft weidsche plannen op 't oog, te weten om van de golf Spezzia een groote militaire haven te maken. Wetten om een uniform brievenpost vast te stellen, en om de finantiële eenheid van Italië te verwezenlijken, zijn aan de kamers aangeboden. Met een voortvarenden ijver worden overal spoorwegen aangelegd; de opening van den spoorweg van Bologna naar Ancona was voor de bewoners van den vroegeren anti-spoorweggezinden Kerkelijken Staat een nationaal feest. En om te toonen, dat geheel de moderne tijd met vlag en wimpel is ingehaald, zijn aan de griffiën der provinciale regeringen statistieke bureaux toegevoegd, onder 't toezicht van een algemeene sectie voor statistiek bij het ministerie. Tout comme chez nous.

Het standbeeld voor Vico te Napels, dezer dagen opgericht, bewijst

dat de regering ook voor de edelen passiën van den geest oog en hart heeft, dat zij den fakkel in 't verleden ontstoken ook in de hand der tegenwoordige geslachten wil zien.

En er is geen nood, dat die traditiën zullen worden verwaarloosd, zoo lang Ricasoli het bewind mag voeren. De trotsche Toscaan zal niet licht Italië doen dalen, ware het slechts één schrede, van den trap des roems waarop het is gestegen. Moge het ook waar zijn, dat zijn ijzeren hand niet altijd met le gant de soie is bekleed, wij gelooven, dat zelfs de tegenpartij liever een openlijken vijand dan een gemaskeerden tegenstander tegenover zich ziet. Bij den strijd der beginselen is er in het voeren van den kamp een payer en monnaie de singe, en ook een payer en monnaie d'honneur. En zonder te beslissen wat de methode van Napoleon kan zijn, durven wij veilig verzekeren, dat de laatste die van Ricasoli is.

Vordert alzoo Italië aanmerkelijk, en is er in den toestand van Hongarije eene droevige verandering gekomen, zoo is daarentegen de positie van Polen onveranderd dezelfde gebleven als in de vorige maand.

De meer diplomatieke generaal Lambert is als stedehouder vervangen door den strengen ouden generaal Lüders, en de staat van beleg wordt onverzwakt gehandhaafd. ‘Waarom een staat van beleg? - dus vraagt gansch Polen aan Rusland - er waren slechts dooden in onze rangen; geen krijgsknecht is aan uw zijde gevallen, wij hebben weerloos uw aanval weerstaan.’ En het antwoord van Rusland wordt niet gegeven.

Het kan ook niet worden gegeven, want Rusland begrijpt zeer goed, dat het tegenover een natie, die alleen op haar zedelijke kracht en op de publieke opinie een beroep doet, geen andere argumenten kan bezigen dan - het geweld. En dat geweld wordt dan ook in ruime mate gebruikt. Verheffend is zeker de aanblik van een volk, dat nu eendrachtig zich verbonden heeft om elk leed liever te dragen dan met Rusland zamen te werken. Hoe alle standen in Polen een doelwit hebben, moge uit het volgende blijken. De goederen van den vorst Sapieha, die voor 30 jaar door Rusland waren verbeurd verklaard, werden dezer dagen in kleine perceelen verdeeld, ten einde ze aldus aan de boeren te kunnen verkoopen; doch geen enkel kooper deed zich voor. De regering zeide hoe de oude eigenaar toch reeds was gestorven en hoe zij dus in alle zekerheid konden koopen, maar de boeren antwoordden, dat zoo de wettige eigenaar dood

was, hij dan een erfgenaam moest hebben, en zij hebben het verbeurd verklaarde eigendomsrecht geëerbiedigd. Polen wil alles doen, alles lijden zoo het vaderland slechts daarmede worde gebaat. Andere natiën mogen het materiële welzijn op den voorgrond stellen, Polen verheft zich door de trotschheid van 't ongeluk. Een graf is geen vaderland, zeiden de Italianen, en zij weken uit: een graf blijft een vaderland, zeggen de Polen, en zij verduren hun ellende.

Daar is echter één van hun hoofden, die vooralsnog een middenweg wil inslaan, en niet geheel den band met Rusland wil versmaden. Het is de markies Wielopolski, en zijn poging is belangrijk genoeg om er een oogenblik bij stil te staan. Onder de leuzen, die in 't jaar 1848 te wonderlijker klonken, naarmate zij weidscher en tot op dat tijdstip minder vermoede pretenties beoogden, behoorde ook de leus van het Pan-Slavisme. Er waren toen ter tijde zeer velen, die meenden, dat tegenover de Germaansche eenheid, die ongetwijfeld binnen eenige weken zou worden verwerkelijkt, alle Slavonische stammen niet beter hun tijd konden besteden dan zich zoo schielijk mogelijk tot een Pan-Slavonische staat te vereenigen. Tot die Slavonische stammen behoorden nu ongetwijfeld, hoe verschillend ook hun ontwikkeling mocht geweest zijn, zoowel Rusland als Polen: en de markies Wielopolski gelooft dan ook nog altijd, dat eene wederzijdsche toenadering wederzijdsche ontwikkeling zal doen geboren worden.

Met die illusie heeft hij zich steeds blijven voeden, heeft daarom graaf Lambert in al zijne pogingen ondersteund, en thands - nu de groote crisis is losgebarsten, - is hij naar Petersburg ontboden, om verderen raad te geven.

Pruissen heeft zich deze maand hoofdzakelijk met zijne verkiezingen bezig gehouden. - Het is nu drie jaren geleden dat deze kamer van afgevaardigden te Berlijn zamenkwam, en het einde van die legislatieve periode doet van zelf den blik terugslaan op het begin, te weten op het oogenblik toen de prins-regent (nu koning) de teugels van het bewind opnam, en zijn bestuur met 't wegzenden van het ministerie von Manteuffel-von Westphalen inwijdde. In die dagen klonk er slechts één jubelkreet door geheel het liberale Duitschland. Tot zelfs de democraten, die sinds 1849 zich buiten alle stemmingen en verkiezingen gehouden hadden, vereenigden zich met de liberalen, om van nu af aan de constitutie van Pruissen een waarheid te doen worden. De feodale partij heette voor goed geslagen en een

nieuwe orde van dingen zou beginnen. De hoofden der liberalen onder presidium van den prins von Hohenzollern werden ministers, en al de liberalen vormden slechts ééne groote ministeriele partij. Zoo was de stand van zaken voor 3 jaar, en de vraag rijst hoe de toestand thands is, nu de mandaten der afgevaardigden moeten worden hernieuwd. Het antwoord op die vraag is duidelijk. Het is toch in die drie jaren voldoende gebleken, dat de feodale partij inderdaad van eene sterke positie zich had weten machtig te maken, zoodat het aan 't ministerie niet geheel gelukt aller verwachtingen te beantwoorden. In het Heerenhuis had de feodale partij haar hechtste bolwerk, in de beambtenwereld haar besten steun, en beide deze hefboomen der reactionairen durfde het ministerie niet ter zijde schuiven. Het ministerie bracht verder, op uitdrukkelijk verlangen des konings, een geheel in den geest der feodalen voorgestelde verhooging van het oorlogsbudget in de kamer, en de kamer stemde die toe. Met andere woorden: de liberale partij heeft het ministerie geholpen waar het kon, omdat zij niet zeker was of niet misschien de feodale partij anders aan het bestuur zou komen. - Doch nu dit alles is verricht[1], begint men in het land eens over den gang van zaken na te denken. Zoo het waar is dat men dit ministerie slechts heeft gesteund, om toch eigenlijk geene waarlijk liberale politiek te verkrijgen, dan begint men te vragen of men niet beter had gedaan het ministerie, dat blijkbaar niet den moed had voort te gaan, maar te laten vallen en de toekomst eens af te wachten. Zoo ten minste redeneert thans het geavanceerde gedeelte der liberalen, dat in allen geval nimmer weder eenige verhooging van het oorlogsbudget wil toestaan, en de opmerking waagt, waartoe een leger noodig is, als de koning toch zulke goede vrienden met keizer Napoleon is.

Om al die redenen trekken de verkiezingen thands zeer de aandacht. Zooals men weet is het kiesstelsel van Pruissen een kiesstelsel met trappen, en de eerste handeling is afgedaan. Den 19^{den} November toch moesten de kies-collegiën gekozen worden, die alsdan den 6^{den} December de afgevaardigden zullen benoemen. Om eenigzins de getalverhouding der kiezers te doen kennen, deelen wij mede dat bijv. een stad als Berlijn met 445,240 inwoners 102,000 kiezers heeft, die te zamen 1707 burgers kiezen, aan wie de taak is

1 Zie de zeer goede brochure: ‘Die Legislatur-periode des Hauses der Abgeordneten 1859-1861. Ein Rechenschaftsbericht,’ Berlin, 1861.

opgedragen om 9 afgevaardigden te benoemen. Men ziet dat eene verkiezing bijna de gansche bevolking in beweging zet, en men kan reeds bij de eerste handeling zien hoe de keuzen zullen uitvallen. Ditmaal schijnen wederom de feodalen, hoe ijverig zij zich verbonden hadden met de handwerkslieden en hun held-schoenmaker Panze, geheel geslagen. De geavanceerde liberalen, de zoogenaamde Fortschrittspartei, hebben iets gewonnen, en over het algemeen hebben de liberalen gezegevierd.

Of niettegenstaande al het rumoer en de allerwege luide uitgeroepen en aangeprezen programma's het Pruissische volk den waren politieken zin heeft, zouden wij nog altijd durven betwijfelen. Zoo men toch let op het gedrag der twee meest erkende hoofden der liberalen, de heeren Simson en von Vincke, dan komt men tot wonderlijke gevolgtrekkingen. De heer Simson, president van het huis der afgevaardigden, was te Koningsbergen en moest den koning beantwoorden; en toen deze de taak van het huis omschreef in deze woorden: ‘gij zult mij raden enz.,’ weêrsprak de heer Simson het in geenen deele, maar deed zijn best in de meest uitgezochte woorden de trouw en de hulde van het huis te doen uitkomen. De ander, de heer von Vincke, tot nu toe de leider der liberalen, een man dus, die niet alleen zich zelven, maar ook aan zijn partij behoort, laat zooëven alle dagbladen weten dat hij de keus tot afgevaardigde afslaat. Dat men zich eens verbeelde wat het geval zou wezen, als een Disraëli bijv. zich niet meer verkiesbaar stelde, en - het oordeel over zulk eene daad is gemakkelijk af te leiden. - De koning zelf schijnt na de reis van Koningsberg eenigzins tot een normalen toestand teruggekeerd te zijn. De dagbladen berichten reeds hoe hij de onkosten der krooning zelf wilde bekostigen; hij heeft herhaaldelijk gesproken van de constitutie te zullen handhaven en heeft eindelijk een besluit omtrent het Heerenhuis genomen, dat zijn goeden wil kenmerkt. Daar men nu eenmaal het Heerenhuis niet openlijk durft aanvallen, schiet men er telkens kleine bressen in. Ten vorige jaren in de maand October benoemde men 25 nieuwe liberale leden, en thands heeft men een besluit genomen dat hierop neêrkomt. Het Heerenhuis is, zooals men weet, uit onderscheidene bestanddeelen zamengesteld: het moest eene vertegenwoordiging zijn der conservatieve krachten van het land, waar die ook werden gevonden. Zoo zaten in dat huis 76 leden, gekozen door het zoogenaamd ‘alter und befestigter Grundbesitz.’ Tot dat

oude en bevestigde grondbezit werden die riddergoederen gerekend, die 100 jaar in dezelfde familie waren gebleven. Welnu, door het nieuwe besluit is vooreerst bepaald, dat slechts 41 leden door dit grondbezit in het Heerenhuis kunnen worden gekozen, en dat voorts niet het honderd, maar het vijftig jaar in handen zijn eener en dezelfde familie het kenmerk is, of een riddergoed vertegenwoordiging mag benoemen. Daar intusschen dit alles langzamerhand zal in werking treden: te weten, wanneer door het afsterven van enkele dier 76 leden het getal der vroeger benoemden gelijk zal staan met het getal dat thands wordt gevorderd, zoo zal het in het eerst wel geen verandering brengen, en blijft de spreuk waar:

> Immer langsam voran, immers langsam voran,
> Dass der Preussische Fortschritt nachkommen kann.

De dood van Savigny, den grooten regtsgeleerde onzer eeuw, heeft in Berlijn slechts weinig indruk gemaakt. Niettegenstaande zijn meer dan gewone gaven, heeft die man toch eigenlijk meer nadeelig dan voordeelig voor Duitschland en Pruissen gewerkt. Door in de eerste dagen van den vrijheidstoestand van 't jaar 1814 het idee te bestrijden dat onze tijd geschikt zou zijn om een wetboek van Duitschland te vervaardigen, gaf hij het signaal aan de vorsten om te betoogen dat onze tijd nog niet geschikt was om constitutiën en grondwetten te verleenen. Alles werd uitgesteld, alles moest eerst historisch worden ontwikkeld, en toen dus historisch het eene misbruik op het andere volgde, toen wetten en rechten als eene ziekte op Duitschland drukten, toen was het weder voor een Savigny te min eene taak om in dien chaos orde en regelmaat te vestigen. Veel liever bewerkte hij methodisch en helder het Romeinsche recht; het recht waar het volk mede te doen had, liet hij liggen voor wat het was, ook toen hij minister van justitie in Pruissen was geworden. IJdel en hoogelijk met zich zelven ingenomen, maakte hij in de Berlijnsche côteriën den indruk alsof hij zich zelven - volgens de pittoreske uitdrukking zijner schoonzuster Bettina von Arnim - steeds in groote spiegels overal aanschouwde. De revolutie van 1848 wierp hem van den ministeriëlen zetel, waar hij zoo treffend bewezen had dat niet zijn tijd, maar wel hijzelf, geen aanleg tot wetgeving had. Sinds leefde hij stil voort. De partij der reactie heeft hij getrouw gediend; de liberale partij gaat hem voorbij en zwijgt bij zijn dood.

Grooter sensatie heeft in Pruissen deze maand het verschijnen der

twee eerste deelen van Varnhagen von Ense's dagboek gemaakt. De mémoires van dien fijnen kop, dien geboren diplomaat, hebben een bepaald succès de scandale verworven. En geen wonder. Waar die hoofsche figuur zwijgend en met een grimlach op de lippen in de aristocratische kringen werd gezien, daar vermoedde men niet, dat hij - moderne Saint Simon - zich des avonds wreekte over al de laagheden, die hij des daags had zien gebeuren; dat hij, die meer dan een ander in de coulisses van 't tooneel verkeerde, te huis gekomen al de geheimen van achter de schermen neerschreef, dag op dag, met te scherper een sarkasme, naarmate het hem meer geweld had gekost zijn verontwaardiging te verkroppen. De eerste jaren der regering van den vorigen koning van Pruissen liggen hier onthuld voor ons, en wat nog duister is, wordt door de ten vorige jare verschenen briefwisseling van Varnhagen met Alexander von Humboldt opgehelderd. De nu verschenen deeleu loopen over de jaren 1835 tot 1845, en hebben reeds dadelijk als onmisbare bouwstoffen der geschiedenis hun blijvende plaats gevonden. Het vonnis, dat over de omgeving des konings wordt geveld, is verpletterend. De handelingen van een Savigny, Eichhorn, Ranke en Bunsen worden met een scherpte ontleed, die alleen de uiterste haat kon ingeven. En de koning Friedrich Wilhelm IV zelf - liefst zwijgen wij over een wankelbaarheid, over een wispelturigheid en lichtzinnigheid als hier wordt geschilderd. En moge het nu ook al waar zijn, dat veel daarvan overdreven is, dat ook Bunsen ons tot nu toe een ander toescheen dan Varnhagen hem teekent, wij hebben hier le revers de la medaille, wij hebben hier een emmer koud water voor elken enthousiast der romantische vormen in de politiek. Zonderling is het dat Varnhagen niet begreep, dat juist die romantische richting - door hem zelven vroeger in zijn vrouw Rahel gehuldigd, neen aangebeden - tot dit alles had geleid. Maar wij vorderen misschien te veel, door van hem beschouwingen te vragen, die niet tot zijn genre behoorden. Waar hij opmerkingen geeft, zijn ze steeds wonderfijn, getuige zijn oordeel over Schleiermacher, over Guizot, over Gervinus en over zoovele anderen - doch ook hij zelf (zie vooral I p. 268 en 269), waar het op degelijken zin en practischen blik aankomt, valt bitter tegen. Hij was en bleef de opmerker, die gemakkelijk neergezeten in het balcon, van uit zijn leuningstoel opmerkingen mededeelde over den strijd en het gewoel van het wereldtooneel.

Toont de Pruissische politiek over het geheel weinig vastheid, zoo is het evenzeer een feit, dat men zich niet aan voorspellingen of stellige uitspraken moet wagen, wanneer 't de duitsche staatkunde in 't algemeen geldt. De meest erkende waarheden worden toch aldaar telkens op losse schroeven gezet; de staatkundige persoonlijkheden vermeenen zoo veer boven de partijen te staan, dat men nooit weet waartoe een Duitsch Staatsman in staat is. Een aardig voorbeeld daarvan levert de hertog van Saksen Coburg, op wien wij in ons vorig overzicht meer bepaald de aandacht meenden te moeten vestigen. Het vrijwillig overdragen van zijn leger aan Pruissen, de uitnoodiging aan het National-Verein om in Gotha als hoofdzetel zich te vestigen, de verantwoording van den vorst aan zijn volk, hadden iedereen in den waan gebracht, dat hij sinds jaren het programma van het National-Verein, een éénig Duitschland onder leiding van Pruissen en uitsluiting zooveel mogelijk van Oostenrijk (ten minste van 't niet-duitsche Oostenrijk), deelde: intusschen is dezer dagen een brief van hem in de Weener Presse verschenen - een brief wel is waar gedateerd van Januarij 1861 - waarin hij zich aan de zijde der Groot-Duitsche partij, dat is der vereeniging met Oostenrijk, schaart. Een vorstencollegie, beurtelings onder presidium van Pruissen en Oostenrijk, en waarin de verhouding der stemmen naar het getal bewoners van elken staat wordt geregeld, zal, volgens de uitdrukkingen van dien brief, het beste hoofd van het eenige Duitschland zijn. Die brief heeft in geheel het liberale Duitschland een pijnlijken indruk gemaakt, niet zoo zeer te weeg gebracht door de stellingen daarin ontwikkeld, als wel door de ondervinding, dat men hier alweder een leider had zonder vaste en consequente beginselen. Wel is waar heeft de vorst op den 31sten October een voordracht aan den Bond laten richten, waarin hij, onder aanwijzing der gebreken van den tegenwoordigen toestand, op eene verandering van de Bonds-constitutie aandringt, maar zoo weinig zijn zelfs nu nog zijn denkbeelden gerijpt, dat hij aan 't slot der voordracht den wensch uit, dat de grootere machten meer bepaalde plannen mogen aanbrengen. Hij maakt nu den indruk van iemand, die vuur wil slaan, en vonk op vonk doet vliegen, maar niet in staat is de heldere vlam te doen flikkeren. Ach, de Duitsche politici weten zoo veel, en verstaan zoo weinig!

Ondertusschen lagchen alle kleinere vorsten hartelijk om den Bond. De keurvorst van Hessen blijft zijn volk plagen; de hertog van

Nassau meent dat hij zich wel de airs van keizer Napoleon kan geven, en heft een oppositie-dagblad in zijn staten eenvoudig op; Mecklenburg's ridders erkennen geen ander ideaal dan de feodale staatsinrichting; de Wurtembergsche liberalen meenen het toppunt van liberaliteit te bereiken wanneer zij de kerk aan banden leggen en het regt van placet met oorverdoovend gejuich vaststellen. Beijeren grijpt iedere gelegenheid aan om zijn haat tegen Pruissen bot te vieren, en Hannover - ja Hannover heeft Pruissen in een zonderling dilemma weten te plaatsen. Vreezende dat Pruissen zich aan 't hoofd der Duitsche vloot zou willen stellen, heeft het niet alleen beloofd dadelijk kanonneerbooten uit te rusten, maar heeft 't ook de verdediging der kusten aan de Noord- en gedeeltelijk ook aan de Oost-zee bij den Bond aanhangig gemaakt. Pruissen weet nu niet wat te doen. Van de eene zijde kan het moeijelijk die voorstellen afwijzen, doch aan den anderen kant geeft het zoodoende al zijn invloed en suprematie op; het heeft dus voorloopig betoogd, dat de plannen van Hannover slechts een gedeelte van het rijk, alleen de Noordzee, betreffen, en dat het beter was ze in zamenhang met de geheele verdediging van het gansche Duitschland te brengen. En Borries... lacht.

Wij kunnen moeijelijk van Duitschland scheiden, zonder even opmerkzaam gemaakt te hebben op het flinke boekje, dat Gervinus over Schlosser heeft geschreven. Schooner nekroloog en meer ingrijpender woord had wel niet kunnen geschreven worden. Hier was ook een stof volkomen binnen het bereik van het scherpe talent van Gervinus. Hoezeer het altijd te betreuren blijft, dat de bittere practische man in 't begin uitsluitend met de litteratuur-geschiedenis zich bezig hield, waarvoor zijn weinig dichterlijke zin, zijn gemis aan sympathie voor gemoedsleven en gemoedsdichting hem zoo weinig geschikt maken, zoodat men, naar de juiste uitdrukking van Varnhagen, zich door zijn groot werk als door een vijandelijk leger moet heenslaan: - zoo is 't evenmin te ontkennen, dat nu die flinke geest zich meer bijzonder aan de behandeling der geschiedenis en wel der tegenwoordige geschiedenis heeft gewijd, al de volheid van zijn talent helder uitkomt. En een persoonlijkheid als die van zijn grooten meester Schlosser moest hem bijzonder aantrekken. Welk een les voor het Duitsche volk is het leven geweest van den man, die zijn leven liever had willen opofferen dan aan zijn overtuiging ontrouw worden. Deze was vrij van dien lakeienaard, dien

anders de Duitschers tegenover hun vorsten toonen; deze sprong met zoogenoemde historische figuren als met schurken en schoften om; deze wees alleen op de praktische daad van het heden; hij versmaadde het; de niet ontgonnen kolenmijnen op te delven, waar in het groene woud der open liggende geschiedenis nog zooveel frisch hout ongedeerd stond. Moge von Sybel, die, uit het meer en meer uitsluitend Catholieke Munchen, naar Bonn als opvolger van Dahlmann is vertrokken, nu hij aan den Rhijn met gejuich is ontvangen, die richting der geschiedenis meer en meer ondersteunen.

Van Duitschland naar Noord-Amerika over te springen schijnt grooter sprong dan het in werkelijkheid is. Vergeten wij niet dat 7 à 8 millioen Duitschers tegenwoordig in de Vereenigde Staten wonen, en blijven wij bedenken dat, behalve de groote moeijelijkheid der slavenquestie, wellicht in de toekomst een tweede gewichtig bezwaar zich zal doen gelden tegen het volkomen harmonisch zamenwerken al dier Staten, te weten de onwillekeurige weerstand dien het Duitsche element moet bieden tegen de assimilering door den Angel-Saksischen volkstam.

Reeds nu doen die Duitschers zich eenigermate in Missouri gelden, waar zij de voorname steun van Fremont waren. Want overal waar zich de landverhuizers gevestigd hebben, kan de partij van het noorden op een bondgenoot te meer rekenen. Het getal Duitschers dat in de legers van het noorden dient, wordt op 60,000 begroot. Bijna allen komen zij uit de meest westelijk gelegen landen, die dan ook over het algemeen een eenigzins ander karakter vertoonen dan de smalle strook van dertien staten langs den Atlantischen Oceaan, waaruit de oorspronkelijk Angel-Sakische Noord-Amerikaansche Unie bestond. Van uit dien strook gevormd door de staten New-York, Massachusets, Connecticut, Vermont, Maine, New-Hampshire, Rhode-Island, Pennsylvanie, Virginia, Noord-Carolina, Zuid-Carolina, Georgie en Maryland, is de uit Europa komende bevolking steeds westwaarts gevloeid, naar het verre westen, om eindelijk tot aan de oevers van de Utah en de Oregon te stuiten. En juist daarom, omdat dat verre westen zoo afzonderlijk een karakter heeft, heeft het noorden het noodzakelijk geoordeeld de secessie van het zuiden met alle macht te verhoeden: wanneer toch eens het zuiden in werkelijkheid was afgescheiden, waar zou de band zijn die het westen langer aan Niew-Engeland verbond? Wanneer de leus mocht ingang gevonden hebben dat niet de Unie, maar de afzonderlijke staten souverein waren, waar

was de kracht gebleven die het westen dwong zich als lid van een algemeenen grooten staat te gedragen?

De positie van het Noorden tegenover het Zuiden heeft sinds ons laatste politiek overzicht eenige belangrijke wijzigingen ondergaan. Wel is waar staan aan den Potomac dicht bij Washington de twee legers nog altijd tegenover elkander, zonder, uitgenomen eenige schermutselingen, slaags te geraken, en toeft nog steeds Mac Clellan, die inmiddels tot opperbevelhebber van al de Unie-troepen is benoemd, om voorwaarts te rukken: - doch in Missouri is de verandering des te grooter. Fremont, die het eerst openlijk heeft durven zeggen waarom men streed, is door Lincoln afgezet, en heeft juist op het oogenblik dat hij gereed was tegen den generaal Price, bevelhebber der zuidelijke troepen, op te trekken, het commando moeten neerleggen.

De toekomst moet bewijzen of deze handelwijze gewettigd is door de omstandigheden. Wij constateren nu slechts dat van de twee richtingen die in het kabinet van Lincoln waren op te merken, die der gematigden, om vooreerst niet anders te doen dan het zuiden binnen de perken der Unie terug te drijven, heeft gezegevierd. Was de meer radicale richting, die van Fremont, om openlijk voor het abolitionisme te strijden, vertegenwoordigd door de ministers Chase en Sumner, zoo was de andere meer gematigde denkwijze geformuleerd door den wakkeren secretaris van staat Seward.

Seward, bijgestaan door den secretaris van oorlog Cameron, heeft terzelfder tijd dat hij den val van Fremont bewerkte, een stap gedaan die geheel de aandacht van het noorden boeit, en van welks slagen wellicht de geheele oorlog zal afhangen. Van uit New-York heeft hij een vloot, met 15 à 20,000 koppen bemand, naar het zuiden laten uitzeilen, om de zuidelijke staten op hun eigen gebied aan te tasten. Die expeditie strekt tot vier doeleinden. Vooreerst moet zij den last en de schade van den oorlogstoestand in de katoen-staten overbrengen, die het eerst de vaan van den opstand hebben geheven, welke aanval dan tevens een desorganisatie van het leger der zuidelijken aan den Potomac zal te weeg brengen; ten tweede moeten er winterkwartieren voor de troepen der noordelijken en noodhavens bezorgd worden; ten derde moeten er eenige havens geopend worden voor den handel, ten einde den uitvoer van katoen te bewerkstelligen, en dus de sympathie van Europa te verdienen: eindelijk wordt een beroep gedaan op de goede gezindheid dergenen in het

Zuiden, die met leede oogen de afscheiding hebben gezien, en met wier hulp men de andere partij wil vernietigen. De vloot is uitgezeild en heeft volgens de laatste berichten Port Royal ten zuiden van Charleston gebombardeerd.

Ziedaar dus een nieuwe phase van den oorlog, een phase, die verdubbelde krachten zal vorderen van den president van het zuiden, Jefferson Davis. Reeds gewaagt men van enkele manifestatiën in het Zuiden ten voordeele van de Unie, vooral sinds Fremont's besluiten voor goed zijn ingetrokken.

Ondertusschen ijvert Seward steeds voort. Hij heeft een circulaire aan de gouverneurs der staten gericht, waarin hij hen verzoekt - daar de staat wegens het niet bijeenkomen van 't congres over geen geld heeft te beschikken - uit de middelen der afzonderlijke staten het land in staat van tegenweer te zetten. Zelfs de havens aan de meeren moeten in verdedigingstoestand worden gebracht, om in alle eventualiteiten de inwerking van Engeland uit Canada te voorkomen: en hij heeft niet geschroomd den Engelschen gezant Lord Lyons, die zich over het gevangen nemen van enkele Engelsche onderdanen beklaagde, vrij bits de les te lezen over den exceptionelen toestand, waarin America zich bevindt. Engeland, dat toch al moeite genoeg heeft zijn fabrieken staande te houden, sinds de katoen niet aankomt; dat bovendien een wrok draagt wegens het zoo protectionistisch tarief Morill, dat in het begin van dit jaar is ingevoerd, - ziet dit alles met eenigen argwaan aan.

En geen wonder dat Engeland meer dank van het Noorden voor zijn neutraliteit eischt. Het welsprekendst bewijs dat de fabrieken in Lancashire een uitweg moeten vinden, zijn cijfers. Ziehier een statistiek opgemaakt op 4 November: van het getal werklieden van en in den omtrek van Manchester, bedragende 172,257, werken er 64,393 den geheelen vollen werktijd, werken 15,572 slechts 5 dagen in de week, 55,397 slechts vier dagen in de week, 28,832 slechts drie dagen, en zijn 8,063 werklieden buiten werk gesteld. Dat zulk een toestand niet lang kan stand houden, spreekt van zelf. Reeds heeft men meer dan ooit het oog op Indië geslagen, in de hoop dat aldaar meer katoen zal worden geproduceerd, en dus de hulp van America in 't vervolg te ontberen zal zijn. Het schijnt werkelijk dat het district Punjaub in Bengalen, volgens het rapport in October van 't gouvernement ontvangen, jaarlijks 20,000 ton katoen, vertegenwoordigende een waarde van 545,000 £ st., kan opleveren.

Engeland zal dan ook, wat moeite de Manchester-partij doet, nog niet het Zuiden erkennen, en ondubbelzinnig heeft het ministerie daarvan blijken gegeven op het banquet van den Lord Mayor.

Cubitt vierde zijn intreê-feest. In het oude gildenhuis (the Guildhall) waren de tafels aangezet, en het gastmaal bereid. Toen ten vorigen jare het prachtige diner door denzelfden Cubitt werd aangeboden, scheen hij eerst weinig eer van zijn hospitaliteit te hebben. Al de gezanten der groote mogendheden hadden zich laten verontschuldigen: de depêche van Lord John Russell aan den gezant te Turijn, Sir James Hudson, waarin hij openlijk voor Italiës éénheid en vrijheid partij had getrokken, had hen verjaagd. De eenige die opkwam was Persigny, die van uit Parijs naar het feest ijlde. En wie zich nog dien schitterenden redenaars-kamp herinnert tusschen Lord Palmerston en Persigny, toen de grijze Lord met al 't hem ten dienste staande sarkasme zinnen uitte als de volgende: ‘Ziet, wij doen al ons best uw vriendschap te verwerven; uw zeden nemen wij reeds over; allerwege zijn wij reeds gewapend,’ - die zal zich ook herinneren dat Cubitt tevreden mocht zijn. Thands waren alle gezanten zooveel mogelijk opgekomen; de ministers zaten weder op hun plaats, doch niettegenstaande Cubitt al zijn best deed, bleef het feest wel wat mat, en alleen de Amerikaansche gezant wist eenigzins éclat te maken. Deze, Mr. Adams, wist zeer behendig eenige gedachten te uiten die altijd weerklank vinden bij de Engelschen; hij sprak er van dat de Americanen het hart als op de tong hebben, en hij verzekerde dat er tusschen America en Engeland nooit een wezenlijk geschil zou kunnen opkomen: - en Palmerston antwoordde dat Engeland met een droefheid - in geen woorden uit te spreken - den strijd in America gadesloeg, maar dat de Engelschen nimmer een oordeel over dien twist, slechts een bede voor de vereffening daarvan, zich zouden veroorloven.

Engeland houdt meer dan een ander volk van die feesten, waar onder het rondgaan van het glas wijn de zaken van staat worden besproken. Zij zitten zoo behagelijk bijeen; de roastbeef dampt op de schalen; de ale schuimt in de bekers; luidruchtige scherts klinkt overal. Dan wordt het lied aangeheven van het oude Engeland, het lied waarin Fielding zoo kernachtig de landstraditie heeft weergegeven:

When mighty roastbeef was the Englishman's food,
It ennobled our hearts and enriched our blood;
Our soldiers were brave, and our courtiers were good.
Oh! the roastbeef of old Engeland,
And oh! the old English roastbeef.

Zulk een feest weerd ook nu weder voor den Prins van Wales bereid, toen hij in de inns of court als lid werd opgenomen. Hij die later als koning volgens de Engelsche fictie de bron van alle recht zal zijn, wordt nu als eenvoudig lid in de corporatie der rechtsgeleerden opgenomen. Tegelijk werd door hem in het gebouw van de Middle Temple een nieuwe bibliotheek geopend, en toen des avonds in de oude zaal de gasten waren aangezeten, en de toasten weerklonken, gaf de jonge prins bewijs van zeer veel tact, door aan al die rechtsgeleerden dezen toast te geven: ‘Domus’ (het te-huis). Zich aansluitend aan het Engelsch studentenlied, het ‘dulce domum,’ beteekende die toast een verwijzing naar het huisselijk leven als de wezenlijke grondslag voor het staatsleven; was het een herinnering aan de waarheid, dat het meest karakteristieke kenmerk van de Engelschen gelegen is in hun zin voor het privaatleven bij het sterke publieke leven dat zij leiden, in hun gehechtheid aan wat zij ‘home’ noemen, in hun vasten wil om in eigen huis en aan eigen haardstede zoo onafhankelijk mogelijk te zijn: my house is my castle.

Het stroomt nu met den winter weder alles naar Londen toe; de ministers verlaten hun kasteelen en groote jachten; Palmerston moet afscheid nemen van zijn kasteel te Broadlands; de hertog van Newcastle is uit Clumber Park teruggekeerd; Lord Granville is reeds te Londen, en Gladstone spoedt zich uit zijn Hawarden-Castle om het budget langzamerhand gereed te maken.

Want het parlement komt allengs bijeen. Het huis zal bij het zamenkomen wel eenige leegte op zijne banken ondervinden. De dood heeft onder de eenigzins beteekenende staatslieden dit jaar menig offer geëischt. Lord Campbell en de zoo beminnelijke staatsman Lord Herbert of Lea (beter wellicht bekend als Sidney Herbert) uit het oude geslacht der Pembrokes, waren reeds voor eenige maanden gestorven: en deze maand heeft de dood weder twee bekende staatslieden weggenomen, sir James Graham en Thomas Duncombe. De eerste uit het oude Schotsche geslacht, dat reeds in de 14de eeuw met den eernaam van de ‘gallant Grahams’ werd genoemd, was gedurende zijn lang leven van 69 jaren het ideaal van de mannen

der administratie. Geen is er die zooveel heeft gewerkt en die, zonder zelf nieuwe idees te hebben aangebracht, zooveel goede beginselen van den modernen tijd practisch heeft weten uit te voeren. Ontzagwekkend is de massa van adressen, besluiten, speechen enz. enz. door hem in de wereld gezonden. Zijn détail-kennis was een spreekwoord geworden. In het huis der gemeenten kon men hem, hoe vervelend de zitting mocht zijn, steeds met opmerkzaamheid zien en naar elke rede hooren luisteren. Daarbij was hij liberaal en behoorde hij tot de volgelingen van sir Robert Peel. Verschillende malen was hij minister en steeds was hij een ijverige steun van elken liberalen maatregel. Slechts ééne laagheid heeft hij zich in zijn leven te verwijten, dat hij ter wille van Oostenrijk eens de brieven van Mazzini heeft laten openen. Zoo wij het mochten wagen hem met een onzer staatslieden te vergelijken, wij zouden den heer van Bosse noemen. - Zonderling was het dat juist die vertegenwoordiger, die hem 't bitterst de handelwijze tegen Mazzini verweet, en nooit moede werd daarop terug te komen, Thomas Duncombe, in deze zelfde maand is overleden. Ook hij behoorde tot een oud adellijk geslacht en was wegens zijn excentriciteiten en radicalisme bekend. De populaire ‘Tommy Duncombe’, zooals het volk hem noemde, raasde steeds voor driejarige parlementen, geheime stemming, afscheiding van kerk en staat, omverwerping der staatskerk, en was tot in de nieren een aristocraat, wanneer een onnoozel burgerman hem bij 't woord nam en zich op gelijken voet met hem durfde stellen. Zijne laatste daad was een heftige aanval op Roebuck, toen deze voor Oostenrijk scheen partij te trekken.

De zaken die het parlement zal hebben te behandelen, zullen wel van drieërlei aard wezen. Vooreerst hebben de Tories eene leuze gevonden: ten minste zoo men Disraëli nog als hun leider wil erkennen. Deze heeft in Oxford eene rede gehouden, waarin hij een denkbeeld, reeds in Februarij van dit jaar door de Tories gretig aangegrepen, te weten, om tegenover de pogingen der moderne theologie, zooals zij zich in de Essays en Reviews openbaarde, de staatsleer en staatskerk meer en meer te bevestigen, heeft ontwikkeld. Geestig heeft hij den loop der theologie en der philosophie in Duitschland geteekend, maar geheel zijne redenering bewees, dat hij ter wille van de conservatieve politiek een orthodox geloovige was geworden, dat het niet in de eerste plaats de religieuse overtuiging was die hem drong. - De tweede zaak, die breeder wordt be-

sproken, is de questie der hervorming van het parlement. Sinds dat Lord Russell die taak heeft laten varen, bevreesd naar men meent voor de woelingen der werklieden, aan wie, ten gevolge dier hervorming, meer politieke rechten moeten worden gegeven, hebben die handwerkslieden zelve eene beweging weten te organiseren, en te Leeds worden reeds ettelijke vergaderingen in dien zin gehouden. - Eindelijk is het de angst voor een nieuwen hongersnood in Ierland, eene bezorgdheid, eer verergerd dan verminderd door de onbesuisde handelingen van den Ierschen Stadhouder, sir Robert Peel, die de aandacht bezig houdt.

De vereenigde expeditie van Engeland, Frankrijk en Spanje naar Mexico is nu voor goed vastgesteld. Europa herneemt het zedelijk overwicht in die streek, sinds de Vereenigde Staten zich zelven door tweedracht verlammen.

Sluiten wij ons overzicht dezer maand met de vermelding dat in Genè de heerschappij van het brutale materialisme van een James Fazy voor goed is geknakt; dat de Belgische kamers - zoo geheel ongelijk aan de onze - met warme sympathie aan de eene zijde en onverholen tegenkanting van den anderen kant, de zaak van Italiës' erkenning hebben besproken, en eindelijk dat de dood den jongen koning van Portugal heeft weggenomen. Hij was een braaf en eerlijk vorst. Zoo kort en goed leven weegt wel op tegen de jarenlange dommeling op den troon van den een, tegen de door willekeur en charlatanerie gekenmerkte regering van..... een ander.

H.P.G. QUACK.

Bibliographisch album.

***Een woord over het Koninklijk-Academìsch vraagstuk der plaatsnamen. Deventer, G. Brouwer (B.J. Beunk)*. 1860.**
***Verslag aangaande de lijsten der Plaatsnamen, uitgebracht door W.G. Brill. (In de verslagen en mededeelingen der Kon. Academie van Wetenschappen; afd. Letterkunde*, vi. 1). *Amsterdam, C.G. van der Post*. 1860.**

Indien de ongenoemde steller van 't bovenvermelde ‘Woord’, vóór zijne uitgave, kennis had kunnen nemen van het daaronder vermelde verslag, hij zou zeker gelegenheid gevonden hebben, zijne opmerkingen wat uit te breiden; thans kon hij zich slechts aan datgene houden, wat hij in het vergaderingsverslag van den Kunst- en Letterbode, dat hij raadpleegde, vermeld vond. Gelukkiger dan hij, hebben wij sedert het geheele verslag van Dr. Brill in de Mededeelingen van 't geleerde koninklijke lichaam onder 't oog gekregen, en kunnen dus, ons bij zijn ‘Woord’ aansluitende, daar een en ander aan toevoegen, met betrekking tot die plaatsnamen, hun spelling en afleiding, omtrent welke hem het oordeel der Academie of van haar verslaggever nog niet bekend was.

Wanneer die verslaggever (bl. 46 van 't aangehaalde stuk) het vervangen der *th* door de eenvoudige *t* ook op het fort Bath - oogenschijnlijk zeer juist - wil toepassen, dan treedt hem hier de uitspraak van dien naam in den weg, waarbij zich geen *t* maar (Engelsche) *th* laat hooren.

Daar (verg. het ‘Woord’, bl. 5) sedert Mr. Koenens betoog, de *x* (met de *c, q* en *y*) als Nederlandsche letter erkend dient te worden, doet men best die ook in de plaatsnamen *Axel, Boxtel, Boxmeer, Dinxperlo*, enzv., waar zij van oudsher voorkomt, te handhaven. De *c* - die in 't zelfde geval verkeert - laat zich echter als aanvangsletter van namen, sedert lang reeds met *k* geschreven (als *Kampen, Kuilenburg*, enz.) best op den duur door die *k* vervangen. Er treedt daar trouwens ook slechts eene enkele letter voor eene andere van gelijke kracht op, terwijl bij 't noodeloos verdringen der *x*, de betrekkelijke naam door een plompe *ks* ontsierd zou moe-

ten worden. Elders, in namen bijv. als Rockanje, Acquoy, of ook Dockum, Stockem, enz., zouden wij haar liever behouden zien dan de ongewone en onnoodige spelling met een dubbele *k* als *Akkooi;* Dokkum, Stokkum, enz., aan te nemen; evenzeer dient zij (gelijk ook de Hr. Brill wenschelijk acht) in plaatsnamen behouden te worden, die naar geslachtsnamen (verg. bijv. *de Cocksdorp*) gedoopt zijn. In Borkeloo vindt de *k* van zelf eene plaats, wanneer men aldus en niet met *cu* (waar tegen verg. Brill, bl. 52) spelt.

Minder dan omtrent de spelling van beide laatstgemelde namen, kan ik mij met den Academischen verslaggever omtrent de verklaring en afleiding van *Nichtevecht* vereenigen; hij zoekt dat met *nidh* in verband te brengen en met *Nedervecht* te vertolken. Juist echter de ook door hem aangevoerde vergelijking met den ouden gouwsnaam Niftarlake, door Van den Bergh (in zijn Middenned. Geografie, bl. 165) zeer juist als *nevens de grens* verklaard, had hem tot de beteekenis *bij de Vecht* kunnen brengen, door ligging en naam van 't plaatsjen beide aangegeven. Evenmin mag ik ook het verband beamen, door Brill (in de aant. op bl. 56 en 58) tusschen *rode* (in 't Limburgsche *rade*) en 't werkw. *rijden* gezocht. Ook hier geeft Van den Bergh (bl. 302 en 305) de juiste beteekenis (uitgerooide boschgrond, O.H.D. *rod*); in Middeneeuwsch Latijn vertaalde men 't met de ‘novalia ex viridi silva facta’; verg. bijv. Keizer Otto's Privilegie van 996, aangehaald in Zöpfls ‘Alterthümer des Deutschen Reichs und Rechts,’ II, S. 151. Dit zelfde *rode* komt ook in den naam Brede-rode voor, door Brill ten onrechte in Breder-ode afgedeeld, en met de tweede lettergreep van 't welbekende *all-od* en *fe-od* in verband gebracht. Waarom hij trouwens de zoo ongezochte gewone afleiding dezer beide laatste woorden (bl. 59) verwerpt, en door een zooveel minder verklaarbare (van 't Goth. *authi* en *authida*) vervangen wil, kan ik niet bevroeden. Van 't zelfde *authida* wil hij ook den uitgang *ooi* (voor *oode*, naar hij meent) afleiden; onzes inziens met even weinig grond; het staat met het Hoogd. *aue*, ons *ouw* (in *land-ouw* bijv.) in verband, waarop ook Van den Bergh t. pl. bl. 304 verwijst. Denzelfden Van den Bergh raadplege men omtrent de namen *Laren* en *Schoten* (bl. 302 en 305) tegenover Brill's afleidingen (bl. 57).

Bladz. 60 wordt in Brill's verslag de uitgang *loo* ter sprake ge bracht en (minder gelukkig, naar 't ons voorkomt) met het Gothische *hlaiv* (ons *Kleef* en - *lee*) vereenzelvigd; 't is toch niets anders dan 't O.H.D. *loh*, d.i. bosch, of 't A.S. *loh* d.i. plaats; 't eerste met het Lat. *lucus*, 't ander met *locus* overeenkomend. Zeer juist daarentegen vindt Brill datzelfde *hlaiv* in den uitgang-*lee* (Heiligerlee, enz.) terug (verg. ons *zee* met het Goth. *saiv*), maar mag dat *lee* of *hlaiv* dan niet met den Hoogd. uitgang *leben* vereenzelvi-

gen. In dit laatste heeft voor weinige jaren de Thuringsche geleerde P. Cassel (‘Ueber Thüringsche Ortsnamen,’ Erfurt, 1856) het stamwoord van ons *b-lijven* (verg. 't Gothische *leiba*) meenen te herkennen, ook in ons elf (voor *eenlif*) en twaalf op te merken, en het daarom als *erf, mansio* verklaard. Tegen zijne - gansch niet onaanneemlijke - afleiding, werden echter voor een maand drie, vier door Gerland (in Kuhn's ‘Zeitschrift für vergl. Sprachforschung,’ X, S. 210) enkele niet ongegronde bedenkingen opgeworpen, en eene nieuwe ten beste gegeven, ook op de Deensche uitgangen *löv* en *lev* toepasselijk. Van den oorspronkelijken vorm *leba* (voor *liba*) uitgaande, brengt Gerland dit tot den wortel *lip* (verg. het Grieksche *λείβω, λίμνη, λει*(*β*)*μών*), en verklaart het als waterrijke, vochtige grond, *aue, wiese*. Tegen het bezwaar, dat men dien wortel overal elders in 't Germaansch zoo sporeloos verdwenen vindt, maakt dezelfde Gerland (bij een latere gelegenheid, t. pl. 280) de opmerking, dat ‘Ortsnamen sehr häufig die älteste Sprachniedersetzung (sind). Ehe sonst (zegt hij) das Leben sich gestaltete, klärte, einrichtete, umformte, waren dem nächsten Bedürfniss zufolge schon die Ortsnamen gegeben, und diese blieben nun oft daher in ältester Gestalt, ältester Geltung, oft ganz isolirt, wie ein alter Urgesteinfels hervorragt aus der bleibenden Waldung rings umher. Ja (zoo eindigt hij) ich kann mir denken, dass gerade weil in Ortsnamen irgend ein Namen vorkam, dieser stamm sonst erlosch: man sah ihn dort so speciell angewendet, so bestimmt mit Einzelnkeiten verwachsen, dass sein Begriff sich immermehr verengerte.’ Aan welke van beide afleidingen men nu voor 't Duitsche *leben* de voorkeur geven wil, voor 't Deensche *lev* en *löv*, blijft toch wellicht Brill's verklaring uit *hlaiv* verkieslijk. Niet minder verkieslijk schijnt ook zijne, in verband met een anderen Deenschen uitgang, geopperde verklaring onzer plaatsnamen met *op* (bl. 61 vv.); maar des te onzinniger zijne vereenzelviging der uitgangen *nes* of *nis* en *es* of *esch;* zoo juist toch zijne verklaring van 't laatste als *graanveld, bouwgrond* is, zoo onverklaarbaar zijne meening, dat ‘*nisse, nesse, nis, nes* zich door geenerlei vergelijking met vroeger of later Germaansche talen verklaren laat’ (bl. 67). Hij moet daarbij noch aan namen als Inverness, Sheerness, en derg., noch aan 't Deensche *noes*, noch zelfs aan onzen eigen plaatsnaam *Ter Neuzen* gedacht hebben; *nes* of *nesse* beteekent niet anders dan een in zee uitpuilende landtong, gelijk de neus dat in 't aangezicht doet; en mag men daarom met den Heer Van den Bergh ook niet instemmen (‘Middenn. Geogr.,’ bl. 304), als hij 't met ‘lage streek’ verklaren wil. De plaats zelve uit het Charter bij Kluit, die hij aanvoert, had hem de juiste beteekenis van 't woord kunnen doen kennen: ‘terram maris *inter* Ossenesse en Hontenesse jacentem, quae *werplant* sive *sand* vocatur.’ Hier toch wordt

die door hem bedoelde ‘lage, aangespoelde grond,’ als *tusschen* die beide *nessen* of landpunten in aangeduid, maar deze daar wel degelijk van onderscheiden.

Op bladz. 68 stelt ons Brill de uitgangen *eede* of *ee* en *oode* of *oo* voor, bij welke hij slechts een verschil in *Umlaut* aanneemt; 't is echter meer dan dat, en kenteekent een verschillende Scandinaafsche en Duitsche afkomst. *Ee* in Zieriks-*ee*, Elkers-*ee*, enz., is 't Noordsche *ey, ö* en de eerste lettergreep mede van ons *ei*-land, in beteekenis één met het Friesche *oog* in *Wanger-oge, Schiermonnik-oog*, enz. Hetzelfde *ee* zouden wij ook in den naam Goer-*ee* willen zien, voor welken eerst in later tijd[1] de tegenwoordige *Goede-reede* (toen men den ouden niet meer verstond) in de plaats getreden schijnt. Denkelijk waren 't wel de Noormannen, die ons met die verschillende naamsuitingen op *ee* hebben beschonken. Het daarmeê zamenhangend *eede* geeft een vlietend water te kennen, en staat in beteekenis met *aâ* (*ahwa, aqua*) gelijk. Niet Noordsch daarentegen maar Duitsch is het reeds vroeger vermelde, en met *aue* en *ouw* op 't naauwst verwante *oô* en *ooi* of (in verbogen naamval) *ooyen*, in plaatsnamen als Ooyen, Gansoyen, Wadenoyen, enz., op welke laatste wij hier alleen nog terugkomen om er voor het goede oude recht der *y* - als overgangs *i* - in de bres te springen, die men er anders licht door de later opgedrongen *ij* zou willen vervangen. Inderdaad is er, in het helaas! nog altoos gebruikelijke spellingstelsel wel op geen punt meer onrecht gepleegd, dan dit. Terwijl wij van onds driederlei letterteeken voor de *i* bezaten (*i*, namelijk, *j* en *y*), welker rollen zich allengs zoo verdeelden, dat het eerste bepaaldelijk als klinker, het tweede als halfklinker en aanvangsletter, het derde evenzeer als halfklinker maar overgangsletter (tusschen twee andere klinkers) in gebruik raakte, heeft de willekeur van den officieelen spellingmeester, door de noodlottige verwarring verbijsterd, die er allengs tusschen *y* en *ij* ontstaan was, de eerste dier beiden maar onmeêdoogend verstooten, en hare plaats (op de onredzaamste wijs) door de andere laten bezetten; zij, die toch, door den gril der tijden, zelve allengs zulk een geheel eigenaardige bestemming (ons namelijk als tweeklanksteeken en stomme klinker te dienen) erlangd had. Geven wij daarom - zoo in plaatsnamen als elders - der *y* liever wat der *y*, en der *ij* wat der *ij* is, en houden wij op, ons alfabet noodeloos te verarmen; wij hebben driederlei onderscheiden *i;* waarom er dan slechts twee te willen bezigen?

Deventer, Oct. 1861.

VAN VLOTEN.

1 De eerste vermelding is, meen ik, uit de dertiende eeuw.

Reisvertellingen, door J. Herman de Ridder, met platen, uitgegeven bij S.E. van Nooten, te Schoonhoven.

J. Herman de Ridder heeft in 1860 eene reis door Hanover, Keurhessen, de Saksische Hertogdommen en het koningrijk Saksen gemaakt, en - natuurlijk - een boeksken daarover geschreven. De Reisvertellingen zijn immers tegenwoordig aan de orde van den dag, en als men opmerkt, hoe iedereen, die zich auteur noemt, zoodra hij maar even een voetstap buiten zijn vaderland heeft gezet, zich haast om terug te geven, wat hij heeft gezien en gehoord, zou men gelooven dat het bezit van een eigenaardig talent voor die zoogenaamde reisvertellingen geheel onnoodig is.

En toch slagen slechts zeer weinigen. Het is dan ook waarlijk niet hetzelfde, het een of ander ter herinnering op te schrijven, of den lezer, die men moet onderstellen in eene gansch nieuwe wereld te voeren, die wereld zóó af te schilderen, dat hij zich daarin, althans eenigermate, te huis gevoelt. Vooral waar men prachtige natuurtafereelen of treffende kunstvoortbrengselen wil teruggeven, blijkt het ontoereikende der aangewende middelen al zeer spoedig. Daar behoort veel phantasie en eene groote heerschappij over den vorm toe, om zich zelven (hoe dan den lezer) slechts eenigzins te bevredigen.

De heer de Ridder geeft herhaaldelijk bewijs, dat hij niet in staat is, om ons in een heerlijk oord te verplaatsen, en in stede dat zijne dikwijls terugkomende natuurbeschrijvingen den lezer boeijen, vervelen ze hem. Zijn boekje loopt over van beschouwingen, die wel niet altijd onbelangrijk zijn, doch waarvan men een groot gedeelte zeer goed zoude kunnen missen. Geheel onverdragelijk vooral is de soort van kinderachtige luimigheid, waarin hij herhaaldelijk vervalt, en die ons telkens herinnert aan de ongelukkige woorden in de voorrede: ‘ik heb gemeend daarbij mijn stijl een alledaagsch gewaad te moeten aantrekken.’ Neen, mijnheer de Ridder, de stijl laat zich niet aankleeden of naar willekeur maken.

Men leze slechts de Voorrede, die, hoe kort ook, geheel overtollig blijkt te zijn; men leze vooral de aanteekeningen bij de Inhoudsopgave, en men zal het reeds dadelijk moeten toegeven, dat de reiziger, die eens regt los en natuurlijk wilde zijn, het doel niet bereikt heeft. Wat zal men b.v. getuigen van de volgende aanteekening, gevoegd bij de inhoudsopgave: III. *Hanover.?*

‘NB. Hebt gij gelezen wat voor een jaar of wat Prof. Donders “hoe men ziet en hoe men zien kan” geschreven heeft. Ik wel.’

De bijvoeging van dat: ‘ik wel,’ heeft iets quasi-naïfs, dat ons al dadelijk doet vragen: is het werkje voor volwassenen of voor kinderen geschreven?

Dit is slechts eene kleinigheid, maar die een groot deel van het werkje karakteriseert. Lees b.v. het gansche hoofdstuk: *Hanover*. Welke gezochte *humor* om, na elke beschrijving van iets dat schoon is, te eindigen met den uitroep: ‘de koning kan het niet zien, ach, de koning is blind!’ totdat het geheele artikel wordt besloten met eenige zeer nuttige wenken over de oogen en het gebruik daarvan. Voorzeker, men kan uit alles leering trekken, ook uit de blindheid van een koning (zelfs uit de blindheid van een bedelaar), maar als men zoo op den voorgrond plaatst, dat men nu eens regt los wil wezen, en men grijpt dan alles wat men slechts meester kan worden aan, om nuttige lessen uit te deelen, dan zou men geneigd zijn, het gansche werkje onder den naam van: ‘Leerzaam vermaak’ in de kinder-bibliotheek te bergen.

Nog een paar voorbeelden.

Eerst de aanhef van het hoofdstuk: *Oberharz*.

‘Het regent - regent dat het giet,’ (dit is eene soort van aanschouwelijke voorstelling, waarvan de Ridder veel houdt) ‘nu wij van Hanover sporen naar Harzburg. Ik heb niets van den weg gezien, en zonder een woord van Brunswijk en al de andere plaatsen en plaatsjes te kunnen zeggen, bevinden wij ons te Harzburg. Van daar begon de Harz-reis. Ik kan u van deze noordzijde af den togt aanraden. En schoon ik volstrekt geen plan heb voor logementaanwijzer te spelen, moet ik u toch voor Harzburg zeer bepaald het niet overgroote hôtel op den Burg-berg recommanderen. Welk een ligging! In een klein uurtje zijt gij op den berg. O! die eerste schreden op den kronkelenden weg vergeet ik nimmer! Ik kon niet in het rijtuig blijven. Loopen, loopen moest ik op dat slingerende pad, met hakhout omzoomd. Van de eerste rozenstruik de beste - en er waren er velen - pluk ik een zwellend knopjen, en mij dunkt’ (o echte humor!), ‘geen lintjen in een knoopsgat kon iemand zoo blij maken als mij het wild roosjen. Het was in den Hartz gegroeid.’ (Wat is dit nu, opwinding of opgewondenheid?) ‘Ik stapte, huppelde en sprong, keek links en keek regts als een wilde jongen, die van de kostschool naar huis gaat. Al hooger en hooger klimmen wij gedeeltelijk om den berg heen met minder of meer verrassende wendingen; het stuk en afgebrokkelde pad, dat’ (let wel op) ‘over oversmal kan worden, biedt heerlijke gezigtspunten. Kijk eens om, dat zwarte streepje is heusch de spoorweg.’ (Wel zoo, meester, is dat nu *heusch* de spoorweg?) ‘Zie hier eens door die opening boven het lage elzenhout en door de donkere dennenboomen, welk een pa-

norama van dorpen en steden, van weilanden en bosschen, van heuvels en dalen!

> ‘O God, wat is uw schepping schoon,
> Wat zijn uw werken wonder!’

Maar, auteur, is *dat* werkelijk de gedachte geweest, die u daar op dien berg vervulde? Eilieve, waarom ons dan afgeleid met uwe aardigheden over het wilde roosje en het lintjen in het knoopsgat en over dat zwarte streepjen, dat heusch een spoorweg is? Ik mag niet gelooven, dat het uwe individualiteit is, die zich in deze voor uwe reisbeschrijving onnoodige opwekkingen uitspreekt, want anders..... Zeker, gij hebt er naar gestreefd om ons iets mede te deelen en dat aanschouwelijk te doen; het is u echter, juist door overdrijving, slechts zeldzaam gelukt. Het is waar, wij Nederlanders wonen in een plat land, maar dat de voorwerpen, als men klimt, steeds kleiner en eindelijk zeer klein worden, dat behoeft ons *heusch* zoo heel duidelijk niet gemaakt te worden; dat hebben wij op de Veluwsche heuvelen, ja zelfs op den Blinkert bij Overveen al ontdekt.

Van dergelijke kinderachtigheden nu is bijna iedere bladzijde vol, en het doet aan het werkje zoo groot kwaad, dat de lezer te veel ontstemd is, om hulde te doen aan betere fragmenten. De schrijver wil, met dat altijddurend als met den vinger aanwijzen, de rol spelen, als stonden wij, lezers, om hem heen, en als wees hij ons het schoone aan, maar vergeet, dat men ook zelfs dan wel in staat zou zijn, dat schoone te ontdekken, zonder dien vinger. Men begrijpe mij goed: dat men eene enkele keer naar een zeer treffend punt heenwijst, als men opgetogen is, wie zal het wraken; maar als de heer de Ridder gewoon is, zijn gezelschap op reis zoo haarklein alles aan te wijzen, zoo onophoudelijk een ander opdringt, waarheen hij kijken moet - waarlijk, ik zou niet gaarne met hem een toertje maken. Zijne taak als verhaler zijner reizen is waarlijk niet die van een man met een stok in de hand en een geschilderd zeil voor zich, die, beurtelings de tafereelen aanwijzende, uitroept: ‘hier heb-je,’ enz., neen, hij moet integendeel de tafereelen voor ons afmalen. Het is moeijelijk, vooral waar die natuurtafereelen zoo dikwijls voorkomen, want juist daarom zijn meestal de reisverhalen uit de schilderachtigste streken de vervelendste. Men leert dan in den regel niet de schoonheid der natuur, maar de onmagt van den schrijver kennen.

Nog één voorbeeld, en men zal tevens opmerken, dat de Ridder den tegenwoordigen tijd bezigt, overal waar hij schilderen wil. Voorzeker, het is ons reeds op de scholen geleerd, dat men, als men levendigheid aan den stijl wil geven, van tijd tot tijd het verleden behandelt, als zag men het op het oogenblik zelf gebeuren. Waar

echter de eenigzins overdragtelijke wijze van schrijven regel wordt, mist het hulpmiddel niet alleen alle kracht, maar men begint met den lezer te vermoeijen en eindigt met hem te vervelen.

‘“Neen,” zeî de gids, “straks komen we aan de weide, en als we die overgaan, dan zijn we te Elbingerode.” Maar ja wel’ (hoe naïef!), ‘wij strompelen en tobben door een stikdonker woud, vallen in een kuil, klimmen met handen en voeten door wilde takken, glijden over gladde steenen, waden door drassige plekken. De gids gaat voor op: ik houd zijn stok vast, mijn witte stofjas is sein voor die achter mij komen, maar wit is niet meer van zwart te onderscheiden.’ (Dus kan de witte stofjas geen sein wezen; ik merk het alleen aan, om op het misbruik van den tegenwoordigen tijd te wijzen.) ‘'t Is donker als een zak, dat hebben we dien avond wel honderd malen gezegd. Hooren we niets? Ja, maar wie weet op welken avond bonst de ijzersmelterij, waarvan wij den gloed flaauwelijk bemerken. Zien wij daar niets? Ach, 't is een heuveltje. En daar? 't Is een vreemd gewassen boom. En hier dan? Ja, dat is iets wits, een handpaal! We hebben nog enkele lucifers. En toch, de langste zal die opsteken en achter zijn hoed houden, om de letters te verlichten. Wij zullen lezen! Alleen zien wij de laatste letters - rode. Daarop wijst de hand. Maar is het nu Elbingerode of Wernigerode? Die plaatsen liggen derdehalf uur van elkaâr. Nog één lucifer geprobeerd. Wij worden niet wijzer. Frederik zegt, dat hij den weg weet. Weder volgen wij. We komen in een zoo digt bosch, dat nu geen hand voor de oogen te zien is.’ (Vroeger was reeds geen zwart van wit te onderscheiden, die climax is dus niet groot!) ‘Frederik, Frederik! niet zoo snel. Waar ben-je? Hoor je ons?’ - Pas op, pas op; langzaam, voorzigtig! Volg me. Blijf niet achter. Hei! Voort! Hierheen!’ Niet anders hoort ge een kwartieruur; kwak.... hè, ik schramp mijn been. Au!.... ik stoot tegen een boom. O, o! wat is dat, ik hang aan een tak. Hemel, hemel! ik zit in een hooge struik. Wat hooren we daar, wat zien we hier? 't Is niets. - Zoo strompelen en struikelen wij voort, dan hot, dan her. Hier is een open plek! Even uitblazen. Nog één Incifertje, om eens op het horloge te kijken.’ Doch genoeg, overgenoeg!

Niet op elke bladzijde zal men den auteur dergelijke fraaije, maar vermoeijende bokkesprongen zien maken, maar toch laat hij ons overal er iets van genieten. Het doet groot nadeel aan het overigens niet onbruikbare boekje. Voor iemand, die dezelfde reis geheel of gedeeltelijk onderneemt, kan het met nut gebezigd worden, want niet zonder zorg is al wat de toerist wetenswaardigs heeft opgedaan, behandeld, en heeft hij ook vele plaatsen bezocht, die reeds dikwerf beschreven zijn, dat is niet van alle streken, die in zijn werkje voor-

komen, te zeggen. Zoo is het hoofdstuk: *Herrnhut* zelfs zeer belangrijk te noemen en zoo is het bezoek eener ijzersmelterij in den Hartz met levendigheid geschetst; daarin hinderde ons slechts de opmerking, dat de kolenbranders ‘zoo zwart zien als schoorsteenvegers,’ welke weder zoo naar de kinderkamer riekt.

Genoeg. Zoo ik had begrepen, dat mijne taak ware geweest om het werkje als een gids op reis te beschouwen, mijn oordeel ware gunstiger uitgevallen; maar, aangezien ik het vooral als literair voortbrengsel, als werk van smaak meende te moeten aanmerken, kan ik niet anders getuigen, dan dat het over het algemeen in dit opzigt veel, zeer veel te wenschen overlaat.

D.

De Herziening van het Reglement op het bestuur der Kerken, verdere goederen en inkomsten, toebehoorende aan het Kerkgenootschap der Nederduitsche Hervormde Gemeente te Leyden. Uit de bronnen toegelicht en verdedigd door J.H. Stuffken, Hoogleeraar te Leyden. Leyden, Academische boekhandel van P. Engels. 1861. ƒ - .50.

Het boekje is kalm genoeg geschreven. Maar wat te zeggen over het kerkelijk geschil, dat het wereldkundig maakt? De lezer gelieve, naar zijne keus, het antwoord te zoeken in: Matth. V vs. 5, I Cor. XIII vs. 1-7, Efez. IV vs. 31, Filipp. II vs. 3, Hebr. XIII vs. 1, Jac. III vs. 16, of I Petr. III vs. 8.

Z.

De Kinderen der Zee. Schetsen naar het leven aan onze hollandsche stranden, door Jozef Israëls, gedichten van Nicolaas Beets. 2de-4de aflevering. Haarlem, A.C. Kruseman.

Het is met tegenzin dat wij de taak voortzetten, in een der vorige N°. van dit tijdschrift onder den titel van ‘Bijschriften-poëzie’ aangevangen. Met tegenzin, maar meer nog met weemoed, waarin zich in ruime mate een gevoel van ergernis mengt bij de gedachte aan de glansrijke stelling, welke deze dichter in betere dagen plagt in te nemen in de letterkunde van ons land. Een oogenblik zelfs meenden wij ons van eene verdere aankondiging ontslagen te mogen achten, toen de Nederlandsche Spectator in zijn nommer van 26 October aan de rijmen van den Heer Beets regt had laten wedervaren, maar de overweging, dat wij door ons stilzwijgen de achting uit het oog zouden verliezen, die wij aan het talent van den Heer Israëls verschuldigd zijn, deed ons besluiten, even als de kandidaat Jodocus Krumm, ‘durch den sauern Apfel’ te bijten.

Wèl beschouwd, is de poëzie van den Heer Beets - zoo als zij ons verschijnt in de bijschriften tot ‘de Kinderen der Zee’ - nu aangeland op dat peil, waarop de kritiek niets meer met haar heeft uit te staan, en zij alleen aan een Eindrijm-woordenboek behoeft te worden getoetst en - onder de broeders van den gilde - aan de wetten der marktwaarde voor dergelijke artikelen. En toch, als waarschuwing en les voor anderen mogen wij haar niet ignoreren, omdat het etiket der beroemde fabriek alligt dezen en genen zou doen vermoeden, dat ook op 't gebied der litteratuur (vooral der zoutwater-litteratuur) de vlag steeds de lading dekt. Indien Napoleon de Groote na het doorbladeren dezer bijschrijften met Nicolaas Beets kennis had gemaakt, zou hij ongetwijfeld den nederlandschen dichter even als den italiaanschen edelman hebben toegeduwd: ‘Vous traînez-là un beau nom!’

Het water, dat zeer veel rein wascht, kan het echter dit gebrek aan achting voor zich zelven niet doen, en de hulp van den schuijer moet daartoe worden ingeroepen. Schuijeren wij dus den voormaligen dichter Beets!

De eerste plaat, die we opslaan, stelt ons een jong meisje voor, aan het strand gezeten en starende naar zee; een jongske staat naast haar; haar broeder, zoo wij meenen. Echte visscherskinderen zijn het, reeds vroeg vertrouwd met het verraderlijk element. Zoo als ze vóór ons staan, is onze eerste gedachte, dat vader uitgezeild is, of dat vader terugverwacht wordt. Arme kinderen! ze zijn moederloos, ze blijven

alleen op het strand achter; zoo 't anders ware, de huisvrouw, de moeder zou bij hen zijn, zou de laatste hebben willen wezen om den vertrekkenden man 't vaarwel, de eerste om hem het welkom toe te wuiven.

Maar wij hebben gerekend buiten den dichter; de greep, dien wij deden, is de zijne niet. Wij hebben er vrede meê en zullen gaarne onze opvatting voor eene meer poëtische verwisselen; wij wenschen niets liever dan onze nuchtere beschouwing plaats te doen maken voor de ideale van den schrijver. Maar, helaas! drie verontrustende verschijnselen doen ons wankelen in onze hoop op eene echt dichterlijke vertolking van den toestand; ze zijn: de liefhebberij voor verliefdheid, de jagt op nagemaakte naïveteit, en de gemakzucht en gemakkelijkheid van den dichter.

Die moederlooze kinderen verkeeren in een verliefd jong meisje, dat haar vrijer Harmen nastaart en - als alle verliefde meisjes - haren jongeren broeder tracht te beduiden, dat Harmen, och zooveel! van hem houdt en Jan dus verpligt is, om even hartelijk belang in den aanstaanden schoonbroeder te stellen als 't zusje zelve. Of Jan er in loopt, weten wij niet, al begint ze ook nog zoo aandoenlijk naïef:

> ‘Nog wuift hij met zijn mutsjen, Jan!
> Nog wuift hij met zijn mutsjen,
> En kijkt zoolang hij kijken kan
> Naar niemand als je zusjen.’

Nu Jan's hart aldus ingepakt is - Jan is hoogst gevoelig, dat Harmen naar niemand als zijn zusje kijkt, en vindt dat geruststellend, vooral op zee - roept het zusje in gedachte haren vrijer toe:

> ‘Dag, Harmen! Jongen, hou je goed!
> Ik zal het ook probeeren;
> God is almagtig, God is goed,
> Hij zorgt bij alle *weéren*.’

Over den laatsten regel komt de beslissing aan het Rijm-Woordenboek toe. Daarop slaat het verliefde zusje een blik in de toekomst; met Paschen moet Harmen vader vragen om haar hand.

> ‘Ik zal je helpen, *Vaârtjen!*
> (dit is *niet* de vader, maar *Harmen*)
> Eer Mei in 't land is, schep maar moed!
> Zijn wij een vrolijk *paartjen*.’

In het derde koeplet komen de vier eerste regels terug (en in 't voorbijgaan zij hier de ekonomie, de zuinigheid gewaardeerd, waarmeê de Heer Beets met eenige weinige regels, die twee- drie- viermaal terugkomen, zich het *air* geeft, van een vaers in meerdere koepletten te leveren, een slag, die aanbeveling verdient voor alle bijschrift-dichters), en het bijschrift eindigt zoo innig, innig, liefstlief naïef:

> ‘Kom jongen! geef me een zoen, want jij
> Houdt ook van hem, dat weet ik.’

't Is de natuur op heeterdaad betrapt, om den broeder, bij ontstentenis van den vrijer, als surrogaat voor te dienen, bij wijze van veiligheidsklep voor de overstelpende aandoening. Dit is de ‘Uitvaart’ van den Heer Beets, in den zin van ‘het uitvaren.’

Wie herinnert zich niet met genoegen van onze laatste stedelijke tentoonstelling Israël's ‘kleine Jan?’ Wij vinden het kind terug onder den titel van ‘Eerste Reis.’ Hij steekt van wal en doet zijn eerste reisje van moeder's armen naar die des vaders. Uitmuntend! De bedoeling van den schilder was voorzeker geene andere. In dit eerste *reisjen* maken we kennis met de verrassende waarheid, ‘dat een jongen is geen *meisjen*, en vervullen de regels:

> ‘Kom dan, kom dan,
> Kom als een man,
> Kleine Jan!’

de gewigtige betrekking van omvang-uitzettende kracht.

Daar kleine Jan, al is hij een man, niet altoos reizen kan, strijkt hij 't zeil en gaat voor goed in moeders schoot ten anker. Wij willen, met allen eerbied voor dezen dichterlijken greep, gevraagd hebben, of het beeld niet te diep gaat en het instrument niet te zwaar is?

Een der vroegere en der schoonste doeken van Israëls (indertijd in Arti tentoongesteld) veraanschouwelijkte ons een jonge, schoone visschersdeerne in 't open raamkozijn gezeten; een jongman, een bloode, ruwe visscher zit digt bij haar op een bankje; hij draait een gouden ring beteuterd rond tusschen duim en voorvinger. Zal hij zich verklaren; zal hij den moed hebben en de woorden vinden om haar te zeggen, hoe lief hij haar vindt en hoe gaarne hij haar trouwen zou?

De schilderij laat ons in die aangename onzekerheid; wij kunnen ons zoo goed den toestand van den botten minnaar, de afwachtende houding der aangebedene begrijpen. Wat h e d e n , wat aanschouwe-

lijk, pikant h e d e n voor ons was, verkeert in een soeperig en zalvend v e r l e d e n, in eene deftige, vrome Nuts-nabetrachting in het dichterlijk kommentaar ‘Herdenking.’

‘Dat zal ik van mijn leven niet,
Mijn leven niet vergeten,
Hoe aardig jij dien morgen, Griet!
In 't venster waart gezeten.’

De historie spreekt! Nu wordt ze frissche, kunstelooze, naïevetraditie:

‘Ik weet niet, of je 't ook nog weet
En of je er iets van merkte,
Maar Julfert Joosten *kreeg het beet*
En voelde dat het werkte.’

‘Ik kan niet zeggen wat ik zag,
Maar 't heeft zoo moeten wezen.

't Is zeker van den Heer geweest,
Want 't bracht ons niets dan zegen;
En als het opkomt in mijn geest
Dan dank ik Hem *ter degen*.’

In weêrwil der vrome en dankbare stemming, waarin deze Julfert Joosten zijn verleden herdenkt, hadden we liever de vrijaadje zelve bijgewoond, waarop we, blijkens de gravure, regt hadden. We hadden hem zoo gaarne beet zien krijgen, we zouden zoo gaarne gezien hebben, h o e en w a t het eigenlijk werkte.

Bij benadering kunnen wij dit echter misschien opmaken uit het bijschrift: ‘Waar blijft hij?’ gedicht bij de plaat, die ons een jong meisje voorstelt, de handen op den schoot gevouwen, nederzittende op een duin, digt bij den vuurtoren, weemoedig en peinzend den blik rigtende naar de zee. In dit bijschrift wordt - ten naaste bij - het toppunt der onbeduidendheid bereikt. Let op de fijne dichterlijke wending bij den vierden regel!

‘Den gantschen nacht,
Gewaakt, gewacht,
En niet geweken;
Uit al haar macht
In Zee gekeken.....
Één ding gedacht!

Wat is nu dat ééne ding? ô Toppunt der verliefdheid van een meisje, wedergegeven in een tweede koeplet, waarvan de kursieve regels varianten van ons zelven bevatten:

Één ding gedacht,
Den gantschen nacht,
En vastgehoûen:
Waar blijft mijn Jan,
ô Janneman!
Ik kijk, ik smacht
Den gantschen nacht;
Wij moeten trouwen,
- *Maar vastgehoûen* -
ô, Lieve Jan!
Waar blijft hij dan?

Naar dit voorbeeld kunnen wij afmeten, hoe Julfert Joosten het beet kreeg en hoe hij voelde dat het werkte; maar wij vragen u, of 't mogelijk is, eene ernstige, dichterlijke voorstelling van een schilder erger te prostituëeren dan door dit bijschrift is geschied?

Een stevige visscher, beladen met zijn vischwant het duin opstijgende, geeft den dichter aanleiding zijn bijschrift ‘Joost Atlas’ te betitelen en het te beginnen met eene vergelijking, die van valsch vernuft niet is vrij te pleiten:

‘Atlas draagt het hemeldak,
Joost zijn bundel netten.’

Zoo wij meenden in ‘de Kinderen der Zee,’ ons het lief en leed, de verschillende phasen en toestanden van het visschersleven veraanschouwelijkt te zullen zien, wij hebben ons daarin bedrogen. Deze visscher, huiswaarts keerende met de gereedschappen van zijn bedrijf, had ons een blik kunnen doen slaan op volbragte reize en vangst, op den winterarbeid binnenshuis, op de bange voornitzigten van het barre saizoen; maar niets van dat alles gunt ons de Heer Beets. De kwalijk-gedoopte Joost Atlas draagt alleen eene vrome bespiegeling over kruis naar kracht en schouders naar vracht, besloten met de volgende gelijkvloersche moraal:

‘Klaag niet, zit niet, als Piet Lut
  dit rijmt op “nut”)
Neder bij de pakken -
Zuchten is verzwakken.’

Van veel beter gehalte is het ‘Middagslaapjen.’ Wij ontmoeten hier eene dichterlijke opvatting, die wij waardeeren, omdat zij getuigt dat de auteur althans gedacht heeft over de voorstelling, die aan zijne veder ter vertolking was toevertrouwd; omdat zij van de twee zijden, waarvan de gegeven toestand te beschouwen viel, de meest ideale, de meest aandoenlijke heeft gekozen. Vermoeid van vele bange nachtwaken, waarin haar harte heeft gebeefd bij iederen windvlaag, die het huisje deed schudden, is de arme vrouw in slaap gevallen, nadat het sobere middagmaal is afgeloopen en de kleine kinderen naar school zijn gegaan. Zij droomt - zij droomt van de terugkomst van haar man en haar oudsten zoon! Helaas! nog wist ze niet, dat beiden nooit terugkeeren zouden.

Minder gelukkig is naar onze meening de greep, door den Heer Beets gedaan bij het kommentariëeren van Israëls' ‘Langs het Kerkhof,’ van die sombere figuur, die gejaagd en vóór zich starende, met een jongske aan de hand en een klein kind op den arm, de rustplaats der dooden voorbijtreedt, eene schilderij, wier tragische uitdrukking zeker bij allen, die haar hebben aanschouwd, een diepen indruk heeft achtergelaten. - Het jongske aan de hand des bitter-bedroefden mans wordt door den Heer Beets sprekende ingevoerd en moet de voorstelling vertellen in kinderlijke taal. Zoo ergens, hier ware de plaats tot eene echt poëtische schildering van zielelijden geweest; hier had de dichter eene heilige aandoening, een weldadigen weemoed kunnen en moeten opwekken in het harte zijner lezers. Wij vreezen zeer, dat beide niet zullen ontstaan door het lezen der beschrijving van den knaap van vaders eerste thuiskomst na moeders dood, en van vaders gelaat, toen zij voorbij het kerkhof traden.

> ‘Had ik dien blik maar niet geslagen.’

Ziedaar de slotsom der kinderlijke beschouwing en zij is niet onnatuurlijk, verschrikt als het jongske geweest zal zijn door de sombere en strakke uitdrukking van het gelaat zijns vaders. Maar de dichter had dien blik juist behooren te slaan, niet alleen op het gelaat, maar in het gemoed van den zwaar beproefden man; hij had zijnen lezers den toestand zelven moeten verklaren, en hen moeten inwijden in de smarte, die daar gedragen werd.

Van vrolijker aard is het bijschrift ‘Netten Boeten’ geheeten, zoo vrolijk zelfs, dat wij vergunning vragen, slechts de twee eerste en twee laatste regels mede te deelen:

> ‘Die niet langer varen mag,
> Kan nog netten boeten;

Die moet zitten hangen
Mag naar bed verlangen.'

en daarop te laten volgen de navolging, door een onbekend bewonderaar van den Heer Nicolaas Beets, in den meergenoemden *Nederlandschen Spectator* van 26 October geplaatst:

'Die niet langer dichten kan,
Mag ook niet gaan rijmen;
Neem pensioen dus, goede man;
Verwers voegt het lijmen.
Komt het eenmaal daarop neêr,
Dan ontferme zich de Heer:
Wie zich zelf verneêren,
Kunnen wij niet eeren.'

Onze taak spoedt ten einde. De laatste plaat, waarbij een bijschrift geleverd worden moest, stelt twee visschers voor, bezig het anker uit te brengen, eene zeer eenvoudige voorstelling uit het zeemansleven, waarin de schilder blijkbaar geen anderen zin heeft gelegd. De dichter is milder. Wij zijn niet ondankbaar voor de *acht* ankers, die de Heer Beets ons voor het ééne van Israëls in de plaats geeft, maar wij zijn bovenal dankbaar voor de ingeving, om deze prent te verwerken tot een fragment van een preêk, door een predikant op een visschersdorp uitgesproken, in plaats van de handeling zelve weder te geven met al de gedachten - aan 't visschers- en zeemansleven ontleend - die zich daaraan temet mogten vastknoopen. Wij zijn ook dankbaar voor de schoone badgaste, die er in den laatsten regel bij de haren (niets ongewoons aan eene badplaats na het ochtendbad) is bijgehaald. Wij achten ons niet geroepen al die ankers weder te geven, maar wij mogen deze aankondiging niet besluiten zonder de mededeeling dat de twee ankers onzer hoop, om in den vervolge van dergelijken fabriekarbeid verschoond te blijven, bestaan in:

1°. Het plegtanker: dat de uitgevers bij dergelijke aanbestedingen geld zullen toeleggen.
2°. Het kleine anker: dat de Heer Nicolaas Beets zich herinneren zal, wat hij zich zelven is verschuldigd.

BERN. KOSTER JR.

Aan de Redactie van 'de Gids.'

Hetgeen ik in het September-nommer van dit Tijdschrift over de redevoering van den Heer Chantepie de la Saussaye op den Kerkedag te Barmen geschreven heb, heeft van de zijde diens sprekers tot eene réclame aanleiding gegeven, wier billijkheid mij, bij ernstige overweging, gebleken is, en waarvoor ik dus met vriendelijken aandrang verzoek, dat eene plaats door u worde ingeruimd.

De Heer de la Saussaye heeft in het laatst verschenen Nr. zijner Bijbelstudiën, Bijblad, blz. 12, enz., eene toelichting gegeven van hetgeen te Barmen door hem gesproken werd, waardoor ik de aangename overtuiging heb verkregen, dat de indruk, door de korte mededeeling daarvan in het officiële Verslag, S. 26, op mij gemaakt, niet volkomen juist geweest is. Wel heeft hij bij die gelegenheid onze (d.i., ik herhaal het ook hier duidelijkheidshalve: de Nederduitsch-gereformeerde) kerk 'eene lijdende en strijdende kerk' genoemd, en, zonder van het goede en verblijdende te gewagen, dat, mijns inziens, naast veel zondigs en verkeerds, in onzen kerkelijken toestand valt waar te nemen, slechts de verwachting uitgesproken, dat wij, om mij van zijne eigen woorden te bedienen, 'door Gods genade en in Zijne kracht onzen hevigen kamp wel tot Zijne eer zullen doorkampen.' Doch hij heeft, volgens zijne uitdrukkelijke verklaring, van onzen strijd en ons lijden niet gewaagd om te klagen, maar alleen om te bewijzen dat wij leefden, en op grond dat, waar leven is, ook eene gave gevonden wordt, die men niet moet minachten, onze duitsche broeders op te wekken om toch meer belangstellende aandacht

te wijden aan hetgeen hier te lande op theologisch en kerkelijk gebied omgaat. Ik vind mij te meer geregtigd, dit als de ware voorstelling der zaak aan te nemen, daar ook de Heer van Rhijn, wiens getuigenis in dezen als competent is aan te merken, mij in een hiertoe betrekkelijk schrijven de verzekering geeft, ‘dat de woorden van den Hr. de la Saussaye bij zeer velen in het geheel niet dien indruk hebben verwekt,’ dien ik daaraan heb toegeschreven, ‘al volgde er’ - om redenen, die met den inhoud en de strekking dier woorden niets te maken hebben - ‘geen luid bravo op,’ zooals het geval mogt zijn met zijne eigene voordragt, naar het schijnt ‘vooral om de eigenaardige zegenbede, waarmede hij haar besloot, en die, eene improvisatie zijnde, in de gedrukte acten niet kon of behoefde te worden opgenomen.’

Het strekt mij natuurlijk tot groot genoegen, hier opentlijk te mogen verklaren, dat ik gedwaald heb in de opvatting van den zin en de bedoeling der woorden, die door den Hr. de la Saussaye te Barmen gesproken zijn, en dat ik, door op sommige uitdrukkingen een nadruk te leggen, dien zij mij in zijnen mond thans blijken niet gehad te hebben, mij onwillekeurig aan misverstand daarvan heb schuldig gemaakt. Na de ontvangen toelichting mag ik 't er voor houden, dat mijn Leidsche ambtsbroeder, wien ik, in weerwil van ons verschil van standpunt, te veel achting toedraag om hem niet liever te prijzen dan te kwetsen, het in de hoofdzaak met mij eens is, wat namelijk betreft het indienen van klagten op buitenlandsche kerkvergaderingen over hetgeen in onze kerkelijke en godgeleerde wereld gebeurt. Zoo op dit punt nog eenige dissensie tusschen ons bestaat, het kan dit alleen zijn, dat ik voor mij, indien ik in de plaats van den Hr. Chantepie de la Saussaye ware, nog altoos bezwaar zou maken, om ‘onze kerk’ als ‘eine leidende und streitende.’ voor vreemdelingen te beschrijven, zonder tevens iets van de groote en wezentlijke voorregten te doen uitkomen, die wij, vooral waar die vreemdelingen meest Duitschers zijn, boven ben vooruit hebben. Doch ik ben in dat opzigt in zijn oog misschien al te zeer optimist.

Ten slotte nog ééne opmerking. De Hr. de la Saussaye is in zijn regt, wanneer hij mij zoekt aan te toonen, dat mijne opvatting van zijne woorden verkeerd is geweest. Quisque suorum verborum optimus interpres. Doch hij is niet in zijn regt, wanneer hij, gelijk t.a. pl. door hem gedaan wordt, mijne voorstelling uit andere beweegredenen zoekt te verklaren, dan door mij zelven daarvoor worden opgegeven. Ik zou er mij dan ook toe kunnen bepalen, tegen zijne inderdaad zonderlinge vermoedens eenvoudig te protesteren. Ten overvloede echter sta hier de verzekering, dat hij den bal zoover mogelijk heeft misgeslagen, door mij bedoelingen en gezindheden toe te dichten, waarvan ik mij geen oogenblik bewust ben geweest. Hij wete 't eens vooral, dat ik niet solidair aansprakelijk wensch gesteld te worden voor hetgeen, hetzij door mannen tot mijn kerkgenootschap behoorende, of door anderen, geschreven wordt, allerminst voor hetgeen in zekere bekroonde Prijsverhandeling omtrent hem en zijn standpunt in het midden wordt gebragt. En wat de mij toegeschreven antipathie voor het calvinisme betreft, ik hoop dat de verdenking van deze mij onbewuste verkeerdheid bij den Hr. de la Saussaye niet uit antipathie tegen het door hem gewantrouwde Teleiobaptisme is voortgevloeid. Wat mij aangaat, ik verklaar gaarne, waar van antipathie sprake is, deze slechts te kennen ten aanzien van ‘ongeloof, bijgeloof en schijngeloof,’ en in dit opzigt alzoo uit de volheid mijns harten te sympathiseren met hetgeen de Hr. van Rhijn op den kerkedag te Barmen gesproken heeft.

Enkhuizen, 28 October 1861.
D. HARTING.